

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

І. А. Піддубний

**ПАРТІЇ, ПАРЛАМЕНТ, КОРОЛЬ ТА УРЯД
Розвиток і взаємодія елементів
політичної системи Румунії
у 1918-1940 рр.**

Науковий редактор
доктор історичних наук, професор **О. І. Сич**

Чернівці
«Друк Арт»

2019

УДК 94(498):[321.727+328]«1918/1940»
ПЗ2

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 6 від 29 травня 2019 року)*

Рецензенти:

Штефан Пуріч, доктор габілітований з історії, професор
(Сучавський університет «Штефан чел Марє», Румунія),
І. В. Жалоба, доктор історичних наук, професор
(Київський університет імені Бориса Грінченка),
О. С. Жерноклєєв, доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Піддубний І. А.

ПЗ2

Партії, парламент, король та уряд. Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918-1940 рр. : монографія / І. А. Піддубний ; наук. ред. О. І. Сич. – Чернівці : Друк Арт, 2019. – 912 с.

ISBN 978-617-7849-00-0

У монографії розглядається еволюція елементів політичної системи Румунії та їх взаємодія в міжвоєнний період. Описано процес утворення «Великої Румунії» як основу наступних змін у політичній системі країни. Розкривається діяльність політичних буржуазних партій, з яких виділено Націонал-ліберальну і Націонал-цереністську партії. Розглядається діяльність як лівих, так і праворадикальних партій. Аналізується інститут королівської влади та діяльність королів Румунії у відповідний період. Досліджується діяльність урядів Румунії з вирішенням ними головних завдань, які виникали перед країною.

Для викладачів, аспірантів, студентів, наукових працівників музеїв, усіх, хто цікавиться історією розвитку політичної системи Королівства Румунія.

УДК 94(498):[321.727+328]«1918/1940»

ISBN 978-617-7849-00-0

© І. А. Піддубний, 2019
© ТОВ «Друк Арт», 2019

В С Т У П

Перша світова війна стала певним «вододілом», що визначив подальший розвиток політичного життя та політичної системи у світі, в Європі загалом та в Румунії зокрема. Фактично вже на завершальному етапі війни, а особливо після неї, у країні розпочався процес удосконалення багатопартійної системи. Остання в результаті такої модернізації перетворювалася на досить фрагментовану систему, але вже відповідала політичній системі в межах нової країни. У межах модернізації відбувалася заміна старих політичних партій новими, хоча в ряді випадків цей процес дозволяв залишатися в політичному житті старим кадрам, які діяли у складі нових партій, але з новими характеристиками.

Фактично в повоєнній Румунії зміни структурували багатопартійну систему, в якій були представлені і масові, що можна вважати зверненням уваги на народ як учасника політичних процесів, так і напівмасові та кадрові партії, що демонстрували існування певних політичних ідей, підтриманих незначним колом прихильників. Іншою проблемою політичного життя стало завоювання політичними партіями простору для діяльності, оскільки регіональні партії намагалися увійти в загальнодержавне політичне життя. Формування нової політичної системи відбувалося на засадах, де основну роль відігравало поєднання трьох компонентів: монарх – парламент – уряд. Політичні партії в ній займали місце сил, що забезпечували діяльність законодавчої та виконавчої влади. Проте прийти до влади і провести вибори в міжвоєнний період здебільшого партії могли тільки з волі монарха.

Нова політична система Румунії поряд із традиційними та новоствореними центристськими буржуазними партіями включила до свого складу соціальні партії із притаманним їм «вертикальним характером» внутрішньопартійних зв'язків. Із протилежного боку перебували партії праворадикального спрямування, для яких характерною стала воєнізована структура. До числа політичних партій у повоєнній Румунії приєдналися також партії національних меншин, що діяли в межах правового поля країни та задля підсилення результатів діяльності йшли на укладення політичних коаліцій. Тому в політичному житті країни відбувалися різного роду і масштабу протистояння: між монархом і партією, між політичними партіями одного спрямування, між політичними партіями різних напрямів.

Для політичної системи Румунії початку періоду, що досліджується, новим явищем стало застосування загального виборчого права, яке в умовах уніфікації законодавства було модифіковане, давши можливість запровадити мажоритарну виборчу систему. Остання створювала як сприятливі, так і несприятливі умови для закріплення у владі політичної партії чи коаліції політичних партій. Загалом у діючій політичній системі зберігався принцип біпартійності влади, коли дві масові партії буржуазного спрямування по чергово змінювали одна одну в парламенті. Крім того, парламент вважався елементом системи, через який соціал-демократи / соціалісти мали намір реалізувати власну програму виховання політичних кадрів для нової країни. Одночасно і для праворадикалів парламент ставав засобом входження у владу також з метою реалізації власної державної програми.

Проте в умовах олігархічної системи, яка була характерна для Румунії 20-30-х рр. ХХ ст., й утворення королівської камарильї в 1930-х рр. стало причиною пошуку впливу на парламент та поступового зведення його ролі до допоміжної установи для прийняття законів. Останнє повною мірою було реалізоване в 1939-1940 рр. під час діяльності парламенту періоду королівської диктатури.

Загалом політична система Королівства Румунія в зазначений період відома поєднанням нових та старих елементів, що з'явилися в політичному житті країни після війни й об'єднання, і стала результатом включення в політичне життя країни нових політичних діячів. Головною рисою, яка поєднувала старе та нове політичне життя, стала олігархічна система, що дозволяє говорити про

актуальність вивчення розглядуваної теми для розуміння послідовності змін політичної системи, коли виникає потреба модернізації з використанням традиційних засобів. Пошук варіантів не тільки модернізації, але повної зміни формату політичної системи може здійснюватися на основі наявного широкого матеріалу, що стосується досвіду політичного життя.

У сучасній українській історіографії відсутні роботи, в яких на широкому фактичному матеріалі розкриваються особливості функціонування політичної системи Румунії міжвоєнного періоду.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Пропоноване історичне дослідження виконане в рамках наукової проблематики кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мета роботи: на основі комплексного дослідження історичних документів і матеріалів всебічно проаналізувати процес розвитку політичної системи Румунії та взаємодії її елементів у період між двома світовими війнами.

Предмет та мета роботи обумовили наступні завдання:

– охарактеризувати й узагальнити наукову літературу та історичні джерела, що стосуються досліджуваної проблеми;

– розкрити умови й обставини розширення території Королівства Румунія;

– визначити ідеологічні засади та реалізацію їх у діяльності Націонал-ліберальної партії;

– висвітлити зміст політичної доктрини та простежити послідовність у діяльності представників Цереністської / Націонал-цереністської партії;

– проаналізувати діяльність буржуазних партій центру та їх участь у владі країни;

– встановити програмні положення політичних організацій соціалістичного спрямування та послідовність у їх реалізації;

– простежити діяльність і проаналізувати умови реалізації положень комуністичної організації в Румунії;

– розкрити умови розвитку праворадикальних організацій та встановити умови їх протистояння і взаємодії із владою та спроби влади знайти заміник праворадикальних організацій;

– проаналізувати інститут королівської влади та діяльність його представників наприкінці Першої світової війни й у міжвоєнний період;

– встановити послідовність у внутрішньополітичній діяльності урядів Королівства Румунія міжвоєнного періоду та розкрити реакцію урядів на важливі зовнішньополітичні події.

Об'єкт дослідження – політична історія Королівства Румунія 1910-1930-х рр.

Предмет дослідження – взаємодія провідних елементів політичної системи Румунії в 1918-1940 рр.

Хронологічні межі охоплюють період від початку 10-х рр. до кінця 30-х рр. ХХ ст. Так, нижньою хронологічною межею обрано 1913 р. – час укладення Бухарестського мирного договору, який завершив II Балканську війну та дав змогу включити до складу Румунії територію Добруджі, населення якої опинилося під владою уряду Румунії, і вибіркового надання політичних прав населенню країни. Верхньою хронологічною межею виступає 1940 р., час, коли в Румунії відбувались територіальні втрати, що призвели до заміни лідерів разом зі зміною політичного режиму й остаточної зміни декларованої зовнішньополітичної орієнтації країни.

Територіальні межі для періоду 1913-1918 рр. охоплюють Королівство Румунія в межах від завершення II Балканської війни до квітня 1918 р., часу, коли було здійснено приєднання Бессарабії. Для цього ж періоду окремо розглянуто і події, що відбувалися в зазначений час у Бессарабії, на Буковині та у Трансильванії, які з 1918 р. стали частиною загального румунського простору. Для періоду 1918-1940 рр. територіальні межі становлять землі Королівства Румунія, до складу якого увійшли Бессарабія, Буковина, Ардял, Крішана, Марамуреш, Банат. Ці територіальні межі дозволяють простежити особливості змін у політичному житті країни між двома світовими війнами та на по-

чатку Другої світової війни. Наприкінці періоду, що досліджується, Румунія існувала в нових кордонах, які не включали Бессарабію, Північну Буковину та північно-західну частину Ардялу.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в монографії розглядається актуальна проблема становлення і розвитку політичної системи у країні, утвореній у результаті об'єднання територій, що входили до різних держав і мали різний ступінь політичного розвитку та політичної свободи. Автором зроблено спробу дослідити функціонування системи в нових політичних умовах.

На основі широкого кола джерел сформульовано ряд важливих положень і висновків, що стосуються засад діяльності елементів політичної системи.

Уперше:

- проаналізовано в комплексі елементи політичної системи Румунії міжвоєнного періоду, які пов'язані спільною метою і завданнями;

- охарактеризовано політичне життя в Румунії як процес, що модифікувався в напрямку до диктатури, набуло таких рис ще до офіційного проголошення королівської диктатури;

- встановлено засади та результати діяльності урядів Румунії у кризових умовах 20-30-х рр. XX ст.

Уточнено:

- дані щодо діяльності представників націонал-ліберальних організацій у Румунії;

- дані щодо розширення діяльності регіональних організацій на територію всієї Румунії;

- умови та межі діяльності соціалістичних організацій у країні у 20-30-х рр. XX ст.

Набули подальшого розвитку:

- положення, що стосуються утворення після Першої світової війни Румунії в нових кордонах;

- дані про розвиток діяльності праворадикальних організацій у Румунії;

- твердження про активну участь короля в політичному житті країни як урівноважувача політичних відносин;

- дані щодо діяльності урядів Румунії в умовах королівського авторитарного режиму.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження застосовано синхронний, структурно-функціональний і міждисциплінарний підходи та спеціально-історичні методи (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, статистичний, описовий). Синхронний метод дозволяє простежити та пояснити дії служби безпеки при проведенні заходів проти діяльності комуністичної організації, з'ясувати синхронність дій комуністів при підготовці низки заходів. Також дозволяє пояснити майже одночасну відставку урядів Румунії та Італії під час роботи Паризької мирної конференції влітку 1919 р. Тут він гармоніює із хронологічним методом, адже цей дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності. Таким чином, розкриваються внутрішні і зовнішні зв'язки, закономірності, протиріччя.

При дослідженні політичної партії доводиться звертатися до використання структурно-функціонального методу, коли об'єкт вивчення розглядається як цілісна система, де кожен елемент виконує свою певну функцію, а способи взаємодії та взаємозв'язку елементів утворюють структуру системи. Власне, об'єкт вивчення може мати відносну внутрішню стабільність упродовж певного хронологічного періоду, коли застосування кількісних методів дає змогу виміряти соціальні зв'язки, які утворюють структуру об'єкта. Поза межами цього методу можуть залишатися умови і способи переходу системи з одного стану в інший, динамічні причинні зв'язки. Тому тут потрібно здійснювати синтез із генетичним методом, що може пояснити закономірності й основні етапи перетворення ранньої системи в більш пізню.

Загалом етапними у структурному методі є: виділення первинної кількості об'єктів, у яких можна передбачити наявність однакових чи схожих структур; поділ об'єктів на елементарні складові, в яких типові повторювані стосунки пов'язують різні елементи; розкриття відносин перетворення між сегментами, їх систематизація та побудова абстрактної структури шляхом

синтезування чи формально-логічного моделювання; виведення зі структури всіх можливих теоретичних наслідків та перевірка їх практикою.

Статистичний метод застосовується з метою вивчення групових чи масових явищ, накопичення інформації про них з певною регулярністю і за єдиними правилами. Однак тут також доцільно виділити (виокремити) думку, що стоїть за фактами, які доводиться узагальнювати.

Типологічний метод дозволяє виділити певні типи, стійкі утворення, спільності в межах цілого, що вивчається. При цьому якщо в межах методу основним є стандарт, який не допускає певних відхилень, чи узагальнений образ, то все ж варто вибирати і форму, яка має певні відхилення від стандарту¹.

Із загальнологічних методів використано метод аналізу, який дає змогу встановити форми взаємодії елементів цілого та знайти причини явищ. Також застосовано метод синтезу, який дозволяє поєднати в єдине ціле складові діяльності політичних організацій. Застосовано метод узагальнення, завдяки чому зведено в єдине ціле окремі факти діяльності політичних організацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що пропонується праця дає можливість використати їх при написанні узагальнюючих робіт та при читанні нормативних і спеціальних курсів з історії Румунії. Також матеріал може слугувати основою для створення експозицій музеїв краєзнавчого й історичного профілю за досліджуваною тематикою.

Примітки

¹Мадиевский С. А. Методология и методика изучения социальных групп в исторической науке / Под ред. В. А. Дьякова. Кишинев: Штиинца, 1974. С. 45-47.

Розділ I

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

§1. Питання історіографії історії політичного життя міжвоєнної Румунії

Проблеми вивчення історії Румунії міжвоєнного періоду порушувалися в різних формах залежно від періодів, коли з'являлися публікації. Для аналізу історіографії доцільним видається поділ на категорії та групи наукової літератури, виданої за темою дослідження політичних подій та політичних інституцій Румунії. Для даної роботи такий поділ доцільно робити за групами узагальнюючої літератури та загальних праць з історії Румунії. Так, до загальних робіт відносимо публікації, здійснені як у радянській історичній науці, так і румунській, англійській та іншій. Основна частина публікацій, які можна віднести до загальних робіт з історії Румунії, видана у другій половині ХХ ст. У цьому відношенні доволі сталою і незмінною виглядає позиція радянських дослідників, викладена в роботах з історії Румунії, що пояснюється як загальною концепцією, що її використовували радянські історики, так і складом авторів цих праць, що вийшли в період з 1964 по 1987 р.

Однак перше дослідження, що стосувалося Румунії, вийшло в СРСР у 1937 р. і сформувало загальне ставлення, яке далі використовували історики у своїх роботах. Видана в серії «Капіталістичний світ у нарисах» книга призначалася для демонстрації залежності Румунії від іноземного капіталу, гноблення національних меншин у країні, вад у системі економіки та ряду інших питань. Названий нарис дає змогу ознайомитися з географічними умовами та їх впливом на географію підприємництва в Румунії. Історичний нарис охоплює час від появи держав Валахія і Молдова. Саме тут продовжується критика дій румунської влади за порушення державного кордону СРСР, яким вважали Прут і Дунай¹. Аналіз складу населення дозволяє автору критикувати політику румунського уряду стосовно національних меншин та території, яка була колонізована в межах «Великої Румунії». Розгорнутим є аналіз економіки Румунії, а також показ становища робітників і селян. З достатньо високим рівнем гострої оцінки подано політичний устрій та відзначено ті закони, які впливали на підтримання порядку у країні й стали в подальшому предметом критики. В аналізі зовнішньої політики міститься зауваження про використання Румунії та Югославії для посилення впливу Франції на Балканах. Правда, ведеться мова і про симпатії в Румунії до Англії. Дано у книзі і нарис з історії революційного руху в Румунії та політичних партій².

Закладені В. Дембо традиції подавати огляд країни в географічному, політичному, економічному й історичному аспектах були продовжені у другій половині ХХ ст. Так, у 1951 р. в серії «На карті світу» вийшла праця С. Самойлова. Поряд з описом географічних умов, державного устрою, складу населення та економіки країни міститься і короткий історичний нарис. Виклад ведеться від часу «Малого об'єднання» з наголосом на участі російського народу в долі румунів у XVIII-XIX ст. Економічний розвиток Румунії в XIX – на початку ХХ ст. подається із зауваженням щодо зростання експлуатації народних мас та впливу на них російської революції 1905-1907 рр. Дається оцінка результатам участі Румунії в Першій світовій війні та критикується урядова політика у справі Бессарабії. Також критиці піддано і зовнішньополітичну діяльність уряду Румунії. Провідними подіями, що демонструють боротьбу народних мас проти уряду, є груднева демонстрація 1918 р. в Бухаресті, жовтневий загальний страйк 1920 р., повстання 1924 р. в с. Татар-Бунар, події 1929 р. в Лупень та Решіці, страйк 1933 р. у Ґривіці. У ставленні до урядів Румунії 1920-х рр. помітна традиційна оцінка їх як фашистських. Як справедливо подано вимоги

уряду СРСР 26 червня 1940 р. та уряду Болгарії в серпні 1940 р. про повернення їм Бессарабії та Південної Добруджі відповідно. Натомість вміщена критика уряду Угорщини за вимоги передачі Трансильванії. Також автор опи-сує ситуацію у країні в період правління І. Антонеску та відновлення демократії, критикуючи націонал-лібералів і націонал-цереністів за їхні дії. Позитивно оцінено перехід країни з мо-нархічної до республіканської форми правління та зв'язки з СРСР³.

У 1948 р. за редакцією академіка М. Роллера вийшла узагальнююча праця з історії Румунії, яка стала першим досвідом румунської марксистської історіографії. Ця робота, перевидана російською мовою в 1950 р. в Москві, впродовж тривалого часу залишалася основним джерелом з історії Румунії для радянських істориків. У вступній статті до перекладу було дано критику румунської буржуазної історіографії та відзначено її неспроможність вирішити проблему походження румунського народу та його мови. Також тут застосовано науковий підхід до історії Румунії, оскільки періодизація подій здійснювалася відповідно до формаційної схеми історії. Сама робота охоплює історію Румунії від часів первісного суспільства і до скасування монархії у країні та встановлення республіканської системи. Окремою главою подано аналіз еко-номічних взаємин та внутрішньої і зовнішньої політики Румунії в 1908-1916 рр., окреслюються основні риси робітничого руху, звертається увага на боротьбу військово-політичних союзів за втягнення Румунії у війну на своєму боці. Окремо розглядається ситуація у Трансильванії, як і окремою главою виділено опис становища Румунії в роки її участі в Першій світовій війні. Революційній кризі та виступам присвячено главу 24, яка охоплює період з 1918 р. по 1923 р. Тут до-кладно проаналізовано фінансове й економічне становище країни, становище робітників і селян та їхні виступи, висвітлено ситуацію з національними меншинами, без вказівки на наявність у їхньому числі українців. Охарактеризовані зміни в політичному житті країни та складі політичних партій, із критикою дій політичних лідерів. Робітничий рух аналізується від страйку 13 грудня 1918 р. та через страйковий рух 1919-1920 рр. виклад доводиться до загального страйку в жовтні 1920 р. Тут автор торкається ходу страйку й аналізу його результатів. Від чого переходить до висвітлення питання створення комуністичної організації. Період 1923-1929 рр. трактується як час «відносної стабілізації», де звернено увагу на проведення аграрної реформи, встановлення загального ви-борчого права, прийняття конституції, соціальне життя країни. Тут знаходить місце і звинувачен-ня націонал-лібералів у організації провокацій антисемітського та шовіністичного змісту⁴. Дається узагальнюючий аналіз селянського та робітничого руху в цей період.

Глава 26 присвячена ситуації в Румунії в період економічної кризи 1929-1933 рр., коли визнавали наявність доволі гострої кризи в аграрній сфері, названо помітним і вплив кризи на сферу торгівлі. Відповідно до складної ситуації у країні оцінено як складне і становище працюючих та згадано про три «самопожертви» для робітників і службовців⁵. Торкаються автори й інших питань внутрішньополітичного життя країни, як і розлого аналізують події «соціальної боротьби» в період економічної кризи. Тут продемонстровано провідну роль залізничників та нафтовиків, що відпові-дало і партійним установкам 1940-1950-х рр. Розкрито також питання діяльності робітничих орга-нізацій, їх склад.

Період 1933-1940 рр. подано одним блоком зі зверненням уваги на економічне життя, в якому бачили зростання монополістичного капіталу. Подана характеристика внутрішньої політики уряду та виокремлена організація антифашистської боротьби, одним з висловів якої стала участь 600 румунських добровольців у громадянській війні в Іспанії. Окремим параграфом виділено ко-ролівську диктатуру, де аналізується і економічне, і політичне життя країни, а реакційний харак-тер режиму підкреслюється антисемітизмом як державною політикою. У зовнішньополітичній діяльності виділено зміни в німецько-румунських відносинах та події Віденського арбітражу. Робітни-чий рух аналізується через призму організації боротьби за мир. Окремі розділи роботи присвячені

історії військової диктатури І. Антонеску, існуванню режиму, який вів до створення «демократичної держави».

Свою позицію академік М. Роллер представляв також у комуністичній пресі та наукових журналах, популяризуючи таким чином історію Румунії. У 1956 р. його статті вийшли друком в окремій збірці. Позиція цього автора, зокрема, ґрунтується на твердженні про народ як творця історії, відведенні помітного місця революційній боротьбі. Таким чином, М. Роллер в «Історії класової боротьби робітників, сторінки нової і сучасної історії Румунії ігноровані в минулому» (1945 р.) розпочинає новий етап у робітничому русі Румунії з Жовтневої революції в Росії та вказує на події 13 грудня 1918 р. як вирішальний крок. Знаковим демонструє і загальний страйк жовтня 1920 р., де задіяними були 200 тис. робітників. Покроковими подано події, які стосувалися створення Ко-муністичної партії Румунії, доводячи до V з'їзду партії⁶. Особливо здійснено виклад матеріалів про революційні події в Молдові в 1917 р., де помітне місце відведено подіям 1 травня 1917 р. та наступним за ними. Революційним подіям присвячено і статті «Про повстання румунського флоту грудня 1917 р. – квітня 1918 р. та боротьба румунських моряків на захист Жовтневої революції», «Про збройне повстання шахтарів Вулкана і Лупень 8 (21) січня 1919 р.», «Газета «*Scînteia*» в 1919 р.», «Про загальний страйк жовтня 1919 р.». Остання була складовою частиною роботи «1920 – загальний страйк у Румунії. Внески до соціальної історії Румунії» виданої 1937 р. і містила висновки щодо розриву спільного робітничого фронту керівниками Буковини, розрізнені дії керівництва соціалістів Ардялу і Реґату та загалом залишення робітників без керівництва, втрату ними єдності⁷.

Наступним виданням стали лекції Б. Попова для слухачів Вищої партійної школи при ЦК КПРС, які містили теми стосовно політичної й економічної ситуації в Румунії в 1918-1944 рр. та утворення ладу «народної демократії» у країні. Участь Румунії в Першій світовій війні історик подає із критикою уряду А. Марґіломана, як і критикує дії уряду Румунії за окупацію Бессарабії та Буковини. В оцінці Хотинського повстання як стихійного автор іде трохи далі і називає його результатом національно-визвольного руху в Бессарабії зі 150 повстаннями в період 1918-1924 рр. У загальних рисах подано процес утворення Комуністичної партії Румунії, як і критично оцінено внутрішньо- і зовнішньополітичну діяльність румунського уряду в 1918-1921 рр. При оцінці становища Румунії в 1921-1928 рр. автор лекції критикує провідні політичні партії країни, дає негативну оцінку конституції 1923 р. і виборчому закону 1926 р. та приходить до висновку про банкрутство Націонал-ліберальної партії в 1927 р. Економічна криза 1929-1933 рр. пов'язана у викладі з наростанням масового руху та зміцненням КНР. Період 1930-х рр. характеризується як наростання фашизму в Румунії, а встановлення королівської диктатури пов'язується зі встановленням залежності Румунії від Німеччини. Доволі коротким є виклади дій уряду І. Антонеску й участі Румунії у Другій світовій війні на боці країн Вісі. Друга лекція хронологічно охоплює період 1941-1953 рр. та позитивно оцінює зміни в Румунії, що вели до встановлення нового політичного режиму, як і сам режим. Позитивно оцінено участь румунського народу в «побудові основ соціалізму» у країні⁸.

Цілісну картину історії Румунії, відповідну баченню радянських істориків, було викладено в колективній роботі «Історія Румунії нового і новітнього часу». Ця робота стала першою, що висвітлювала історію Румунії в період з 1848 р. до початку 1960-х рр. Таким чином, її побудували на основі хронології, характерної для партійного бачення історії. Це проявлялося в оцінках подій та явищ, хронологічному поділі, схемі, яка розкривала соціально-економічні події, внутрішньополітичне життя, зовнішню політику держави. Так, доволі гостро автори критикували діяльність політичних партій у Румунії в період її нейтралітету в роки Першої світової війни, розкривали становище робітничого класу та його боротьбу проти війни, як і складні умови ведення війни. Найяскравіше партійний підхід до висвітлення історії проявляється вже в описі й аналізі періоду 1918-1921 рр., який трактується як революційний підйом та подається результатом Жовтневої революції в Росії. Таким чином, авторам вдається розкрити особливості внутрішньополітичного

життя країни в 1918-1921 рр., ведучи до розкриття проблеми утворення Комуністичної партії. Наступним етапом названо період 1922-1928 рр. – «тимчасова та часткова стабілізація капіталізму». Автори, взявши за мету довести хиткість характеру стабілізації капіталізму в Румунії, аналізують внутрішню політику націонал-лібералів та розкривають умови діяльності КГР. Події жовтня – листопада 1928 р. трактують як прихід до влади ставлеників зарубіжного та румунського монополістичного капіталу⁹.

Відтак третім періодом названо світову економічну кризу, що дало змогу розкрити наслідки економічної кризи для Румунії в галузі економіки, проаналізувати внутрішню і зовнішню політику урядів 1929-1933 рр. При цьому невід'ємним елементом виступає революційна боротьба в період кризи, що супроводжується викладом рішень V з'їзду та страйку у Гривіці. Логічним у даній схемі виступає і наступний період 1934-1937 рр., який трактується як наступ фашизму. Роль КГР тут подається через боротьбу за створення Народного фронту. Згідно зі схемою особливої ваги набрав період 1936-1937 рр., коли характеризувалися умови діяльності КГР на тлі протидії правим партіям. Уряд О. Гоґи трактується авторами як переддень встановлення диктаторського режиму. Таким чином, 1938-1941 рр. представлено в роботі як прихід фашизму до влади, що загалом робилося на основі звичайного присвоєння ярликів, зокрема авторитарний режим Кароля II названо «монархо-фашистським». Власне ця частина роботи відрізняється від інших відсутністю теми економічної ситуації в Румунії¹⁰.

Її продовженням стала двотомна праця з історії Румунії, видання якої було здійснено після консультацій та обговорення з румунськими істориками. Для неї було притаманне радянським історикам бачення, завдяки якому демонструвався підхід до історії Румунії з точки зору впливу соціальної боротьби. Цим пояснюється аналіз ситуації в Румунії станом на 1917 р. та висвітлення питань піднесення революційного руху як на території країни, так і у військових частинах, у тому числі і внаслідок впливу подій Жовтневої революції в Росії. Основна увага спрямовується на критику дій румунського уряду у справі приєднання Бессарабії. Дано оцінку приєднанню до Румунії Трансильванії, як і використано процес прилучення Буковини в поєднанні з критикою за включення до складу Румунії Північної Буковини.

Фактично в роботі використано таку ж хронологічну схему, як у попередній, що дозволяє виділити період піднесення революційного руху в Румунії в 1918-1921 рр., з виокремленням всередині відтинку окремих періодів. Таким чином, помітну увагу в роботі відведено умовам утворення в даний період комуністичної організації та діям уряду у країні, спрямованим на умиротворення революційного руху.

Другий період у викладі також подається за традиційною схемою, що дозволяє вписати його в 1922-1928 рр. та будувати виклад від соціально-економічних передумов до політичного життя з поділом на вивчення питань внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності урядів Румунії. Правда при згадці про переформатування Соціалістично-Комуністичної партії Румунії в КГР, автори не вважали за потрібне вказувати на ряд обставин у діяльності нової партії¹¹. Навпаки, в сучасній румунській історіографії 4 червня 1922 р., дату амністії для 213 учасників «процесу Дялул Спірій» названо часом визнання легальною КГР¹². Таким чином, наступний період в історії Румунії вписано в 1929-1933 рр. – період світової економічної кризи, де авторам вдається продемонструвати скрутне економічне становище у країні та виводити події політичного життя країни з цих обставин. При цьому окремо розглядається внутрішньополітичне життя та розвиток революційного руху, з виділенням рішень V з'їзду КГР.

Відповідно до схеми проміжок часу 1933-1938 рр. дозволяє авторам розглядати умови соціально-економічного розвитку та політичного життя, яке подано блоками 1934-1935 рр. та 1936-1937 рр., які підводять до подій політичної кризи грудня 1937 р. – лютого 1938 р. Подібна схема дозволяє побудувати виклад подій переходу до королівської диктатури та далі до режиму І. Антонеску. Практично така схема дозволяє авторам розглядати події внутрішньополітичного життя Румунії у зв'язку з діяльністю комуністичної організації та доведенням банкрутства політики

королівського уряду¹³. Таким чином, було сформовано чіткий підхід до викладу історії Румунії у відповідності до загальної концепції, в якій провідне місце займала класова боротьба та діяльність комуністичної організації. При цьому користувалися традиційними штампами в підході до окремих періодів, подій, організацій чи униканням зайвої деталізації з ними пов'язаної.

Продовженням розвитку традиційної для радянських істориків схеми у викладі політичної історії Румунії стали «Нариси політичної історії Румунії». Ця робота стала узагальненням матеріалу, викладеного у двотомній історії Румунії. Характер роботи дозволив при використанні традиційної хронологічної схеми узагальнити та розглянути питання політичного життя в кількох блоках-главах. Традиційним був і склад авторів, які розглянули питання територіального розширення Румунії (С. Мадієвський, А. Язькова), революційного піднесення (А. Новак), політичного життя у країні (М. Єрещенко, І. Бобейко, Я. Копанський), королівської диктатури (Б. Колкер). На матеріал книги безумовно вплинув зміст монографій, що були видані з окремих питань історії Румунії та все ж використана традиційна схема залишала авторів у рамках, визначених радянською історичною наукою¹⁴.

За два роки по тому вийшла загальна праця «Коротка історія Румунії», де серед авторів розділів були В. Виноградов, Л. Семенова, М. Єрещенко, Т. Поківайлова¹⁵. Хронологічно схема викладу не відрізняється від схем робіт попереднього періоду. Зокрема, В. Виноградов розглянув ситуацію в Румунії та Трансильванії в період Першої світової війни, виклавши особливості пошуку Румунією союзників. Матеріал, викладений у книзі, стосується як бойових дій, так і деяких економічних моментів, соціальних проблем. Події історії міжвоєнного часу викладено М. Єрещенко, яка характеризує період революційного піднесення в рамках 1917-1921 рр., завершуючи даний період створенням КПР. Період 1922-1933 рр. подано як «роки стабілізації та реформ», де помітне місце відводилося результатам діяльності націонал-лібералів та опису ситуації з діяльністю опозиційних партій. М. Єрещенко виділяє період економічної кризи для аналізу діяльності політичних партій, короля та уряду. Період «кризи буржуазної політичної системи» вписано ав-торкою в 1934-1941 рр., що дозволяє розглянути як економічне становище, так і політичне життя країни та зовнішньополітичну діяльність уряду. Головною лінією поведінки КПР ставиться боротьба проти фашизму та загрози диктатури. Роки 1938-1941 розписані між трьома диктатурами, де королівська диктатура стала початковою в лінії змін у країні та переведенні її до союзницьких відносин з Німеччиною.

Серед інших узагальнюючих праць з історії Румунії, що вийшли російською мовою, чільне місце посідає також компендіум «Історія Румунії», виданий під редакцією І.-А. Попа та І. Болована у 2004 р. та перевиданий 2005 р. російською мовою¹⁶. Самі видавці подають її як історію, написану румунськими істориками й опубліковану російською мовою в рамках серії «Національна історія», що видавалася в Російській Федерації. Судячи зі вступного слова, ця перекладена праця адаптувалася до інтересів російського читача. Позитивним моментом у даній праці автори вважають, що вона ви-конана поза ідеологічними та методологічними штампами і має служити зближенню росіян та румунів. Ця праця дозволяє побачити процес об'єднання. Однак, для Буковини рішення українсько-го віча представлене як порушення порядку, а його реалізація подана як насильство. Визначено ав-торами також місце нової Румунії в повоєнній Європі, з визнанням факту, що наприкінці 1930-х рр. Румунія виявилася однією з останніх країн, де встановили авторитарний режим¹⁷.

Варто зазначити, що авторам вдалося продемонструвати характер країни між двома світовими війнами з розкриттям особливостей політичного життя, демонструючи при цьому наявність як лівих, так і правих сил у політичному просторі країни. Період 1930-х рр. подано як час краху демократичних інституцій. Приділено увагу румунському суспільству та національним меншинам. Проаналізували автори також особливості зовнішньої політики в 1919-1937 рр., встановивши умови утворення союзів та участі в них Румунії. Послідовним є виклад політичного життя країни в умовах авторитарного режиму Кароля II.

Серед загальних робіт сучасних румунських авторів доцільно виділити спільне видання І. Скурту та Ґ. Бузату. Фактично дана робота стосовно міжвоєнного періоду представляє схему, яку розробив І. Скурту та використав для роботи над томом VIII «Історії Румунів», що вийшов дещо пізніше. Так, ним дано оцінку міжнародному статусу Румунії після Першої світової війни і фактично у зв'язку з цим питанням є глава щодо колективної ментальності румунів. Своєрідним є і розділ, присвячений повсякденному життю у країні. Хронологічна схема політичного життя в Румунії міжвоєнного періоду є комбінованою, але цілком доречною в ряді моментів. Даний показ політичного життя здійснено після розгляду політичної системи в Румунії в 1918-1938 рр. Дроблення на невеликі підперіоди використано для розгляду політичного життя у проміжку з 1926 р. по 1938 р., що дозволило акцентувати увагу на особливих моментах і особистостях¹⁸.

Одна із загальних робіт з історії Румунії представляє формування держави та румунської нації впродовж тривалого періоду. Виконана вона колективом авторів і період між двома війнами включено до розділу написаного Кейс Гітчінс. Цей автор розкриває особливості розвитку Румунії в період завершення формування нації, що вписується в період з 1821 р. по 1947 р. Автор розглянув тут і проблеми територіального розширення Румунії та їх міжнародного підтвердження, відзначаючи не лише територіальне та чисельне зростання країни, але і збільшення промислового потенціалу. Міжвоєнний період поданий як «Румунія сучасна в zenіті» і включає питання обговорення ситуації розвитку країни, політичного життя, суспільства й економіки, міжнародні стосунки. Власне К. Гітчінс виділяє існування в 1920-ті рр. двох партій, які протистояли одна одній, але обстоювали парламентський режим. Обговорення питання про розвиток країни здійснювалося інтелектуалами Е. Ловінеску, Ш. Зелетінім та групою письменників, які об'єдналися навколо журналу «*Viața românească*». Згадує автор і про ідею «селянської держави» та ідеології церенізму, авто-ром якої виступав і В. Маджару. Аналіз політичного життя дозволив автору зробити висновки про сприятливу обстановку у країні для розвитку націоналістичного руху, а повернення Кароля як шкоду демократії. Власне звернув автор увагу на спроби Ш. Зелетіні і Д. Дрегіческу подати ліберальну партію як представника всієї нації. Проте у своїй економічній діяльності ліберали були автократами. Ліві партії представлені як такі, що підтримувалися міським населенням. У питанні економіки автор відзначає етатизм, який став помітнішим у період авторитарної влади Кароля II. З питання міжнародних відносин відзначено невдачу Румунії в гарантуванні східного кордону, а дії А. Гітлера причиною втрати земель і на заході країни, що загалом стало підставою зміни влади¹⁹.

Англомовні автори другої половини ХХ ст. представили ряд робіт, що стосуються регіону Центрально-Східної Європи та Румунії в даному регіоні. Так, робота Д. Ротшильда, яка вперше вийшла в 1974 р. та перевидана в українському перекладі 2001 р., піднімає питання розвитку регіону після завершення Першої світової війни та встановлення контролю за регіоном з боку Німеччини вже в 1930-х рр. Автором піднімається питання протистояння держав регіону з ряду питань територіального характеру і Румунія виступає об'єктом іредентистських претензій Угорщини та Болгарії, що стало причиною пошуку варіантів захисту. При цьому певні економічні інтереси держав, що фактично ворогували, за автором співпадали в певних моментах. Дружні ж країни також доволі ревно охороняли інтереси власного селянства, не допускаючи сільськогосподарські товари своїх союзників у великій кількості. Важливим елементом у політиці держав регіону залишалася етнічна. Завдяки їй земельна реформа в регіоні мала політичну мотивацію, а також створила умови для появи і розвитку селянських партій. Визначає автор і загрози для регіону з боку Німеччини та радянської Росії (СРСР)²⁰.

Аналіз політичної ситуації в Румунії автором зроблено на підставі дослідження етнічного та релігійного складу країни, проведенням паралелей між Румунією (PeŃat) і Сербією. Політичну хронологію міжвоєнної Румунії автор поділяє за трьома періодами, з яких найбільше структурованим вважає третій – період правління Кароля II. Останнього звинувачує у знищенні традиційних політичних партій. Автор уряди Румунії звинувачує в підтримці й заохоченні Залізної

гвардії, також як і короля в подвійній грі. Автором проведено також аналіз політичних партій Румунії.

До праць англomовних авторів належить Оксфордське видання з історії Румунського королівства, підготовлене К. Гітчінс²¹. Перше видання було зроблено в 1994 р., після чого книга перевидавалася в перекладі румунською в 1996, 1998, 2004 і 2013 рр. В описі політичних подій автор використовує поділ на 5 періодів, серед яких є і період існування «Великої Румунії» (1919-1940 рр.). Поділ матеріалу в даному розділі стосується питань обговорення ситуації з вибором подальшого напрямку розвитку країни, яка велася в інтелектуальних колах Румунії впродовж міжвоєнного періоду. В економічному плані К. Гітчінс представляє Румунію, як країну, що в основі своєї еко-номіки зберегла сільське господарство, як це було перед війною. Визнає і розвиток промисловості, і розвиток міст. В аграрній сфері проаналізовано наслідки аграрної реформи для регіонів Румунії, способи і форми її проведення. У сфері промисловості відзначено поступову концентрацію підприємств у доволі вузькому колі осіб, проаналізовано економічну політику, для якої по-мітною стала участь іноземного капіталу.

Загальна характеристика політичного життя Румунії в період 1919-1940 рр., здійснена згаданим автором, стосується визнання постійного протистояння демократії й авторитаризму. Відзначено і сподівання після запровадження загального виборчого права на зміну всієї політичної системи з усуненням з неї олігархії. 1930-ті рр. названі «десятиліттям кризи румунської демократії». Зовнішні політичні впливи названо також причиною, що змусила перейти до авторитарного режиму. Для політичного режиму К. Гітчінс відзначає вплив політичних партій на формування уряду в 1920-х рр., тоді як для 1930-х рр. вплив на політичне життя справляла камарилья. Склад політичних партій проаналізовано докладно, завдяки чому існує схема діяльності всіх політичних сил у міжвоєнній Румунії. Запропоновано автором читачеві й оцінку зовнішньої політики з виокремленням важливих моментів у її історії.

Таким чином, сучасна історіографія володіє достатнім числом робіт загального характеру, що дають різні оцінки економічного і політичного життя Румунії міжвоєнного періоду. Проте для повнішого аналізу історіографії вважаємо за доцільне розглянути її за проблемами викладу. Так, проблема утворення «Великої Румунії» нами розділена на кілька напрямів, у зв'язку з чим першим вважаємо питання вибору союзників у війні, можливість вступу в яку в Румунії все ж не виключали, хоча і відтягували для отримання найбільш сприятливих умов. У радянській історіографії питання участі Румунії в Першій світовій війні було присвячено монографію В. Виноградова, де порушувалися питання поділу поглядів на участь у війні й утворення двох таборів у країні. Автором розглянуто і питання наслідків Балканських воєн для країни, і період нейтралітету, коли відбувався вибір умов для вступу у війну. Помітне місце тут зайняв аналіз становища працюючих у Румунії в контексті ставлення до війни, як і ведення переговорів між урядом країни та представниками Антанти. Складовою частиною роботи є і аналіз бойових дій 1916 і 1917 рр., як і розгляд питання впливу подій Лютневої та Жовтневої революції в Росії на ситуацію в Румунії. Розкрито зміст дій влади у плані укладення мирної угоди з Центральними державами. Загалом висновки роботи стосуються визнання намірів участі країни у війні та боротьби тільки за питання вибору сторони. Критикували дії румунського уряду за окупацію нерумунських територій²². Значно пізніше В. Виноградов проаналізував дипломатичну діяльність І. І. К. Бретіану, висвітливши всі складнощі вибору сторони румунським урядом²³.

З питанням вибору Румунією умов вступу у війну пов'язана робота Ф. Нотовіча, який оцінив ситуацію, що склалася навколо Румунії після II Балканської війни та вплинула на її ставлення до Потрійного союзу. Цим поясненням автор розкриває ставлення до війни в Європі з боку Румунії та її фактичного порушення зобов'язань перед Потрійним союзом. На опублікованих матеріалах Ф. Нотовіч аналізує боротьбу за Румунію та переговори з нею в 1915 р. щодо вступу у війну. Автор звертає увагу на той факт, що і у випадку з Антантою для повернення на свій бік Румунії пропонували Росії поступитися частиною Бессарабії, однак ні Росія, ні Угорське королівство не

поступилися своїми територіями і правами румунів для повернення країни на свій бік. Крім того, відмова Румунії від негайного вступу у війну пояснювалася автором також і слабкістю армії та переконанням у неспроможності протистояти німецьким військам. Головною ж причиною невдач союзників автор вважає протиріччя між ними, що призвели до втрати ними в 1915 р. Балканського півострова²⁴. Інша праця Ф. Нотовіча стосується укладення Бухарестського мирного договору²⁵. Ця монографія починається з аналізу політики уряду Румунії в період вибору союзника і її балансування між двома блоками. У зв'язку з цим автор аналізує дипломатичну діяльність як Росії, так і представників Четверного союзу. Розкрито обставини вступу Румунії у війну, як і проаналізовано наслідки для окупованої ворогом території країни. Докладно автор розкрив процес переговорів Румунії із країнами Четверного союзу щодо укладення сепаратного мирного договору, відзначаючи протиріччя між Німеччиною й Австро-Угорщиною. Автор звертає увагу на діяльність А. Маргіломана, спрямовану на повернення Румунії до табору Четверного союзу. Увагу автора привертає і спроба усунути короля від влади. Ним же описано весь хід мирної конференції в Бухаресті з аналізом протиріччя щодо Румунії в Четверному союзі.

У румунській історіографії соціалістичного періоду широке дослідження переходу Румунії до нейтралітету в період Першої світової війни здійснено К. Нуцу²⁶. Історик використовує для вирішення завдання аналіз ситуації в Європі напередодні світової війни, розглядаючи спроби вирішення національної проблеми в Австро-Угорщині на початку ХХ ст. та встановлюючи місце Румунії в системі міжнародних відносин. Послідовно викладено переговори 1914 р. та позицію на них Румунії, як і зусилля країн двох блоків. Цілковитим є виклад переговорів, що велися в 1915 р. та оцінка вирішального 1916 р., в якому укладено угоду з Антантою.

Окремі моменти дипломатичної діяльності уряду Румунії та пропозиції щодо вступу у війну розглянуто і в роботі Н. Йорґи²⁷. Умови вступу Румунії у війну розглянув свого часу і Ч. Е. Кларк, який порівнював становище Румунії зі становищем Італії²⁸. До робіт, що стосуються дипломатичних переговорів та укладення союзницьких відносин Румунії із країнами Антанти, належать і дослідження В. А. Ємця, який розкрив умови договору з Румунією та виконання цих умов її союзниками. До числа радянських історичних досліджень належить і стаття Лапіної, яка розкрила питання розподілу території Буковини між Росією та Румунією, питання, що виявилось одним з найгостріших у стосунках Російської імперії та Румунії²⁹. Загалом і радянська, і румунська історіографія соціалістичного періоду критично оцінювали вибір союзника Румунією, як і умови такого вступу у війну. Помітне місце відводилося розгляду питання поділу Буковини, що було певним способом підтвердження політичних прав на цю територію.

Окрема робота І. Лупаша, присвячена проблемі об'єднання румунів, вийшла друком у 1937 р. Вона розпочинається з фактичного вступу до теми, що автор подає як основи об'єднання, слідом за чим виклав історію Дакії та румунських земель у період середньовіччя. Рубіжною подією виступає період першого об'єднання (1599-1601 рр.). Наступний історичний етап вписано між події двох об'єднань, як це визначає автор, а саме між 1601 та 1821 рр. і починає виклад з наслідків провалу задуму Мігая Вітязу. Важливою частиною є аналіз планів великих держав щодо румунських земель. Період другого об'єднання вписано у проміжок часу від 1822 по 1866 рр., де 1829 р. і Адріанопольське перемир'я й Органічний регламент створили умови для розвитку ідеї об'єднання. Черговою подією після цього названо і революцію 1848-1849 рр. Вирішальний крок до об'єднання продемонстровано в обранні А.-І. Кузи на трон двох держав 24 січня 1859 р. та його діяльність, спрямовану на затвердження нової держави. Врешті період 1866-1918 рр. представлено як третє об'єднання. Відповідну роль відведено тут діяльності Кароля як господаря Румунії, тим паче, що не всі приймали чужоземного принца. Утворення та розвиток нової держави справив відповідний вплив на румунів, що мешкали поза її кордонами, хоча в самій державі мали місце і антидинастичні прояви. Свою позитивну роль зіграло отримання незалежності. На тлі загального змісту роботи невелику частину складає матеріал, присвячений подіям Першої світової війни та наступним за ними. Автор відображає ситуацію, яка виникла на початку війни з

вибором позиції країни, дає характеристику Фердинанду та його дружині Марії, простежує процес приєднання Румунії до Антанти і вступу її у війну. Описано також і події в Бессарабії та дано оцінку ситуації Румунії перед підписанням Бухарестського миру. Розкрито і процес розширення кордонів Румунії та встановлення союзницьких відносин з іншими країнами. Автор дав оцінку політичного життя 1920-х рр., відзначивши найважливіші події³⁰.

Окремими питаннями є приєднання до королівства Румунії нових територій, що відбулося в період завершального етапу війни. Тут хронологічно першим питанням є приєднання Бессарабії. Висвітлення цього питання належало і до румунської міжвоєнної історіографії. Зокрема, в роботі Г. Дескелеску наголошувалося на боротьбі за мову, школу та національну культуру молдован Бессарабії³¹. Автором докладно висвітлено діяльність бессарабських вчителів у сфері організації застосування мови в церкві, школі, адмініструванні. Деякі питання боротьби за рідну мову, однак на задністровській території, піднімав І. Я. Ністор. Він же розкриває хід подій у Бессарабії в період діяльності Сфатул Церій як реалізацію національного ідеалу³². У радянській історичній традиції події 1917-1918 рр. в Бессарабії розглядалися як революційний процес, проти якого були спрямовані зусилля румунської армії. Ця позиція подана і в пострадянській російській історіографії³³.

Даючи оцінку історіографії Бессарабії мусимо відзначити, що в радянських публікаціях 1920-1930-х рр. Бессарабія подавалася як окупована територія. Саме з цієї причини помітне місце відводилося висвітленню питань революційної боротьби. Таким чином виходили публікації-нарис Ю. Яковенка, А. Красного, спогади О. М. Мерончука. У 1929 р. було опубліковано під редакцією С. Рубана збірку «Хотин у вогні повстання». Видання містить інформацію про ситуацію в Хотинському повіті в 1918 р., створення Національної ради бессарабців, хід повстання. Саме тут С. Рубан визнає відсутність більшовицької організації, що визнав однією із причин поразки повстання. Одночасно автор нариса висловив думку про зв'язок між Хотинським повстанням та повстанням у с. Татар-Бунар³⁴. Основну частину книги займають спогади учасників подій. Дано тут і критику роботи З. І. Гусареску й опубліковано документи.

Хронологічно до складу Румунії після Бессарабії було включено всю Буковину. Дану проблему історики почали обговорювати від міжвоєнного періоду. Так, ситуацію на Буковині напередодні війни в контексті пізнішого приєднання її до Румунії одним з перших підняв І. Я. Ністор³⁵. Ювілейна робота представлена історичним нарисом з доданими документальними матеріалами, які підтверджують позицію румунської історіографії і власне самого І. Я. Ністора. В іншій роботі також подано становище Буковини в умовах її переходу під владу Румунії. До числа дослідників становища Буковини в умовах Першої світової війни та в період розпаду Австро-Угорщини належить і Т. Белан, який подав документально підтвержене дослідження з історії Буковини часів Першої світової війни. Інше дослідження стосується діяльності національних товариств в умовах війни³⁶. Аналіз ситуації на Буковині в умовах завершення Першої світової війни здійснено Е. Прокоповичем³⁷. Критичний огляд ситуації на Буковині в період війни здійснив у своїй публікації Н. Коман³⁸.

Певним дотриманням традицій румунської історіографії є праця сучасного історика Р. Економу, присвячена процесу приєднання Буковини до Румунії³⁹. Автором розглянуто умови, що склалися восени 1918 р. і вели до створення Румунської національної ради та взяття нею влади на Буковині. Окремим розділом автор розглянув питання приєднання Буковини до королівства, виділивши і Генеральний конгрес Буковини, створення тимчасової системи влади й інтегрування Буковини в державну систему Румунії. Розкрито і процес міжнародного визнання акту приєднання Буковини до Румунії, що охоплює події з 1917 р., включаючи і події мирної конференції, та домовленості з Польщею. Має робота доволі широкий документальний додаток, де містяться документи, що охоплюють період 1918-1919 рр. Тривалий час ця робота залишалася одним із найновіших досліджень з історії приєднання Буковини, що зумовило і її перевидання⁴⁰.

До числа прихильників Великого Об'єднання належить і американський історик та експерт на мирній конференції Ч. Е. Кларк, робота якого охопила всі нові провінції Румунії, в яких він побував у 1919 р. Його позиція належить до румунофільських і дозволяє говорити про визнання ним способу вирішення національного ідеалу для Румунії. Позиція, висловлена Ч. Е. Кларком у першому виданні, була підтверджена також другим виданням роботи, що стала визнанням єдності й уніфікації Румунії⁴¹.

Питання долі Буковини в період Першої світової війни та розпаду Австро-Угорщини стало предметом для дослідження чернівецьких істориків. Зокрема, до числа сучасних дослідників, що вивчали питання становища Буковини, належить і В. Фісанов, який вважає міжнаціональні стосунки тут цілком зваженими⁴². Для українських істориків важливим залишається розгляд питання боротьби українців краю за здобуття права створити свою державність. Цим питанням віддали належну увагу В. Ботушанський, С. Григоришин, О. Добржанський⁴³. Питання бойових дій на території Буковини часів Першої світової війни розкрив В. Запововський. Ним же розглянуто і ситуацію з діяльністю австрійської та російської окупаційної адміністрації на Буковині⁴⁴. Питання діяльності москвофільського руху на Буковині в умовах Першої світової війни розглянув В. Гайсенюк⁴⁵. Взаємини з новою владою представників німців розкрив у своєму дослідженні С. Осачук, звертаючи увагу на досить швидке розчарування німецької громади Буковини своїм становищем⁴⁶. У сучасній російській історіографії питання управління окупованою росіянами територією Буковини досліджувала О. Бахтуріна⁴⁷.

Столітній ювілей приєднання Буковини до королівства Румунії дав можливість ряду істориків прилучитися своїми публікаціями до відзначення цієї річниці. Так, М.-А. Керунту свою роботу розпочав аналізом становища Буковини на початку Першої світової війни, розкриваючи обставини і плани вирішення її подальшої долі⁴⁸. Послідовно викладено хід подій, які вели до створення Румунської національної ради, включно із програмними планами, що склалися в даний період. Помітне місце відведено опису ситуації в буковинській провінції (переважно південь Буковини) та руху за приєднання до Румунії, як аналізуються і дії українців. Єдиною силою, здатною врятувати Буковину від хаосу, називає армію та звертає увагу на певний символізм у організації дій армійських підрозділів. Доповнює роботу документальний додаток, де вміщено архівні документи та витяги з мемуарів, робіт.

До ювілейних робіт румунських істориків належить і збірник «Буковина в Першій світовій війні», що містить дослідницьку частину та частину, присвячену документам. У вступній статті до збірника Ш. Пуріч торкається проблем термінології, подій початку війни з виявом лояльності буковинців до австрійської влади на початку війни, звертає увагу на долю буковинців в умовах ведення бойових дій на території краю та приходять до висновку, що румунський проект щодо долі цієї провінції вдалося довести до кінця⁴⁹. Стаття М. Олару дає змогу читачеві ознайомитися з подіями, що відбувалися на території краю в умовах розгортання бойових дій, звертається увага на дії лоялістів, аналізується ситуація в період розгортання революції 1917 р. під час перебування на території Буковини російських військ, як і описуються події жовтня – листопада 1918 р. з висновком про втрату контролю за ситуацією з боку австрійської адміністрації. Звертає увагу автор і на підсумки щодо втрат, яких зазнала Буковина під час війни, питанні, що порушувалося представниками Буковини в парламенті Румунії⁵⁰.

Кілька статей присвячено місцю і ролі преси в умовах війни. Стаття Ш.-М. Унгурану дає аналіз стану німецькомовної преси на Буковині на початку ХХ ст. з екскурсами в 1930-ті рр. та висвітлює загальний напрямок публікацій з червня 1914 р., де знаходяться не тільки дані про мобілізацію, заклик до зброї, але й заклики організації адміністрування краю в умовах відтоку значного числа чоловічого населення, організації допомоги пораненим⁵¹. В. І. Скіпор аналізує діяльність «Revista Bucovinei», який видавався в Бухаресті і призначався для публікації матеріалів політичного, культурного та літературного змісту⁵². Натомість Е. Лунг'оч простежує появу та діяльність газети «Glasul Bucovinei», встановлюючи її роль у пропагуванні об'єднання Буковини з королівством.

Стаття містить і біографічні дані ряду румунських політичних та культурних діячів, як і вміщує характеристики провідних публікацій, що відображали послідовність подій. Висновок стосується ролі видання в підготовці об'єднання та ролі буковинської румунської інтелігенції⁵³.

З даним висновком логічно поєднується і публікація Е. Пасканюк, присвячена діяльності філолога Л. Мораріу⁵⁴. На продовження висвітлення питань біографістики діє стаття Л. Гайера про братів Рігетті⁵⁵. Проблеми медицини, охорони здоров'я, постачання продуктів розкриває Г. Мареч-Сабол, охоплюючи період з кінця XIX ст. до завершення війни⁵⁶. Документальна частина збірки також є значною і відкривається публікацією В. Діакона про відображення подій Першої світової війни в парохіяльних кондіках⁵⁷. Л.-М. Фодор проводить дослідження документів, що стосуються стану буковинських шкіл в умовах війни⁵⁸. Безумовний інтерес для дослідника становить публікація Р. Жуґрін, у якій представлені виступи депутатів парламенту від Буковини й інших повітів Румунії, які порушували питання становища краю і населення, дій окремих політиків, допомоги регіону⁵⁹.

Питання об'єднання розкрито в низці публікацій у журналі «*Analele Bucovinei*». Зокрема, Д. Поштаренку простежує хід подій у Бессарабії від революції до об'єднання з Румунією. Ним простежено процес відродження молдавської мови, створення Молдавської національної партії, проаналізовано стосунки Кишинєва і Києва в питанні відносин України та Бессарабії, охарактеризовано ситуацію, що склалася в Бессарабії влітку-восени 1917 р. та розкрито події, що призвели до незалежності й об'єднання з Румунією⁶⁰. Питання включення Буковини до складу Румунії розкривається у зв'язку з подіями XVIII ст., революції 1848-1849 рр. Одним з етапів подано події Першої світової війни, особливо завершального її етапу. Виведено у статті аспекти організації румунів Буковини та діяльності українців у боротьбі за вирішення ситуації на Буковині⁶¹. Стаття І. Болована виконує призначення встановлення передумов, які призвели до рішення від 1 грудня 1918 р. в Алба-Юлії. Помітне місце ним відведено ролі поєднання лібералізму та націоналізму, що вирішило проблеми, які постали перед народами Центральної та Південно-Східної Європи. Позитивно оцінено ним і діяльність Трансильванської асоціації за румунську літературу та культуру румунського народу у другій половині XIX ст. Свою роль відіграла і виборча система, яка вела до збільшення кількості громадян із правом голосу з числа угорців та саксів, що вело до організації ру-мунів. Фактично громадські організації та православна церква відіграли помітну роль у процесі підготовки об'єднання⁶².

Ще одна зі статей професора Ш. Пуріча присвячена досить короткому, жовтень – листопад 1918 р., але особливо важливому для Буковини періоду, що і зараз викликає дискусію в істориків двох країн⁶³. Автор аналізує діяльність українських депутатів з Буковини в парламенті в 1918 р., розглядає територіальні зміни в регіоні в 1918 р., звертає увагу на протистояння українських та румунських депутатів у парламенті. Особливий наголос зроблено на створенні та розгортанні діяльності національних рад на Буковині, висунутих ними вимогах. Розглянуто послідовно всі події, що відбувалися в умовах зміни влади, в тому числі дії української та румунської сторін. Автор відзначає, що представники німецької та єврейської громад попри неприйняття на початку прилучення Буковини до Румунії, все ж не чинили цьому опору. Українцям вирішити питання з Буковиною на свою користь завадив ряд обставин, у тому числі й українсько-польська війна. Натомість вдалося здійснити проект Румунської національної ради.

Видання, підготовлене І. Філіпчуком, стосується також прийняття Буковини до Румунії. Воно реалізоване у вигляді антології, де вміщено ряд текстів, що стосуються ситуації на Буковині, містять спогади. Разом з тим у книзі містяться і публікації самого впорядника, де аналізується роль інтелігенції у процесі прийняття Буковини та має місце виклад подій у хронологічній послідовності⁶⁴. Праця М. Якобеску присвячена питанню історії Румунії від 1913 р. по 1940 р., що відповідає і назві роботи, і дозволяє простежити як ідеї, так і засоби реалізації «Великої Румунії» та її розвитку і падіння в 1940 р. Робота не має наукового апарату, оскільки є збіркою статей, що були опубліковані автором у газеті «*Crai Nou*» із 2 грудня 2014 р. по 16 квітня 2018 р. Позиція

автора чітко визначена в багатьох питаннях, для прикладу в оцінці ставлення України до приєднання Бессарабії, М. Якобеску займає позицію, висловлену в одній з нот румунського уряду 1918 р. Таким чином, автор займає традиційну для румунських істориків позицію⁶⁵.

Окрім праць, присвячених подіям об'єднання, вийшли і публікації, присвячені персоналіями. Серед робіт згаданого плану є і дослідження Д. Гренчука, присвячене діяльності однієї із дворянських родин Буковини – Флондорів⁶⁶. Певну частину роботи відведено питанням історії родини та її представників. У контексті діяльності родини викладено історію життя Я. Флондора та історію приєднання Буковини до Румунії, як і подальшу діяльність Я. Флондора, спрямовану на інтеграцію Буковини в королівство. Одночасно в роботі описано окремі моменти діяльності інших представників родини. Інший автор, І. Філіпчук, свою роботу присвятив історії життя генерала Я. Задіка⁶⁷. Здійснене воно у вигляді підбору публікацій і документальних матеріалів. Біографічне дослідження стосується діяльності генерала в період Першої світової війни, поряд з яким міститься і спогад про зустрічі та інтерв'ю з генералом. Документальна частина містить документи, що відображають дії VIII дивізії на Буковині з внесеними коментарями упорядника. Вперше автором опубліковано масив документів, що стосується дій румунської армії на Буковині. Вміщено до видання і матеріали, що стосуються членів родини генерала Я. Задіка. Окремим розділом подані документи щодо дій на Покутті в 1919 р. Подано у книзі і передруки низки статей 1918 р.

У дослідженні питання приєднання Трансильванії та Угорських земель із румунським населенням до королівства Румунії доцільно послугоуватися рядом вже згаданих вище робіт. До них належить і дослідження Ч. Е. Кларка 1922 р., спільні роботи радянських істориків. Зрозуміти ситуацію в Угорському королівстві дуалістичної монархії, в баченні її радянськими істориками, допомагає академічне видання «Історія Угорщини». Помітне місце слід відводити роботам, що належать фактичним сучасникам подій і одночасно служать джерелом інформації, поданої у стилі хроніки. Так, це публікація І. Клопоцела, яку можна прирівняти за характером до публіцистики. Серед перших досліджень подій боротьби Румунії за право включити до свого складу Трансильванію, Банат, Марамуреш і Кришану є праця І. Р. Абрудяну⁶⁸. Позицію румунських істориків щодо подій у Трансильванії періоду соціалізму доволі послідовно представив В. Лівяну, який в основу свого дослідження поклав революційні події, що відповідало баченню румунської історіографії соціалістичного періоду⁶⁹. Ним простежено події, що відбувалися і на Буковині, і в угорських землях та дано оцінку діям місцевої влади й уряду Румунії. Відносно традиційний погляд на події Великого об'єднання подавався в румунській історіографії наприкінці урядування Н. Чаушеску. Прикладом цього є робота Ш. Паску, витримана в дусі толерантності, адже автор уникає писати про події в Бессарабії та Північній Буковині⁷⁰. Сучасному досліднику варто зверта-тися і до публікації одного з учасників подій революції в Угорському королівстві та члену уряду О. Ясі, який також дає картину подій та їх оцінку з позиції угорського політичного діяча⁷¹. Деякі питання боротьби Угорщини за право зберегти всі землі Угорського королівства у складі однієї держави були розкриті радянським істориком О. Пушкашем⁷². Певні роз'яснення щодо ситуації в Угорському королівстві містяться і в дослідженні А. Туза, який розглядає ситуацію в Центральній Європі загалом⁷³.

Чернівецькими істориками видано і збірку статей та матеріалів, присвячених подіям 1918 р. Дослідницька частина відкривається статтею О. Добржанського, в якій аналізується ситуація в українському національному русі на Буковині, як основа подальших подій. Визначено у статті ключові моменти подій осені 1918 р. та зроблено висновки про послідовність відстоювання українцями національних інтересів та просування до створення соборної незалежної держави⁷⁴. Стаття В. Ботушанського розкриває організаційні заходи, вжиті українськими політиками в умовах розпаду Австро-Угорщини та підкреслює значення рішення про приєднання української частини Буковини до України та його легітимність⁷⁵. І. Буркут, аналізуючи у статті події кінця Першої світової війни, звертає увагу на утворення багатонаціональних держав⁷⁶ та наголошує на зміні

такого їхнього статусу після Другої світової війни та наприкінці ХХ ст. Стаття С. Григоришина розкриває обставини визначення зон інтересів Румунії та Росії на Буковині та критично простежує дії румунської влади стосовно Буковини восени 1918 р. у співпраці з керівництвом Румунської національної ради, відзначаючи роль І. Ністора в даному процесі⁷⁷. Містить дана публікація великий докумен-тальний додаток, де знаходимо публікації з газет і наукових праць, що коментують міжнародні події та договори з лютого 1918 р., як і окремі дипломатичні документи. Корисним для українського дослідника є використання публікацій не тільки україномовної, але й німецькомовної та румуномовної преси, що загалом відтворює хроніку подій 1918 р. Складовою частиною публікації є мемуари та щоденники учасників подій.

Румунськими істориками порушувалося й порушується дотепер питання затвердження нових кордонів країни. Опис подій та аналіз участі румунської делегації на Паризькій мирній конференції давався вже в міжвоєнному періоді. Так, безпосередньою реакцією на діяльність румунської делегації на Мирній конференції стала робота В. В. Тіля⁷⁸. Автор звертав увагу на значення єдності румунської нації та принципи мирної конференції, на ставлення до румунської делегації. Помітне місце автором відведено діяльності А. Вайди-Воевод, що подається не тільки в текстовому описі, але й викладі публікацій преси. Окремою главою книги подано угоду з Угорщиною. Важливою названо і проблему Бессарабії, у висвітленні якої В. В. Тіля торкається питання відносин великих держав з Росією, відзначаючи процес відходу від колишньої імперії низки територій, у тому числі й Бессарабії. В аналізі дій уряду відведено місце перемовинам з більшовиками та намаганням добитися від Верховної ради конференції визнання Бессарабії належною Румунії. У роботі висвітлено і початки формування Малої Антанти, як і складнощі врегулювання питання належності Банату та встановлення кордону в Марамуреші. Цілком логічним є визначення статуту Дунаю, що для Румунії мало політичний і економічний сенс. Звертає правник увагу і на проблему проток та пошук вирішення даного питання. Знайдено місце для обговорення інших питань, що мали значення для Румунії, в тому числі і пропозиції А. Вайди-Воевод щодо санітарного кордону. Додатки до роботи містили угоду щодо меншин, окремі листи зі спілкування з Г. Чичеріним, рішення 3 березня 1920 р. щодо Бессарабії.

До числа робіт міжвоєнного періоду слід віднести працю Г. І. Бретіану (1940 р.), який проаналізував діяльність румунської делегації, із врахуванням зовнішньополітичних подій, які впливали на рішення урядовців. Таким чином було проаналізовано діяльність І. І. К. Бретіану на Паризькій мирній конференції та в період ведення бойових дій проти Угорської радянської республіки⁷⁹. Підведенню підсумків війни для Румунії зроблено також у роботі І. Р. Абрудяну. Досліджені й матеріали, що стосуються долі Буковини на Мирній конференції, вміщені у згаданому до-слідженні І. Я. Ністора, виданому з нагоди десятиліття Великого об'єднання. У зв'язку з ра-тифікацією Паризьких протоколів вийшла і робота Т. Тіттоні⁸⁰.

У соціалістичній румунській історіографії висвітлювалися питання результатів мирної конференції для Румунії, що здійснено в дослідженні К. Боторана⁸¹. Також окремі питання в контексті румунсько-американських відносин піднімав Б. Ранґец⁸². У радянській історіографії критичним було ставлення до позиції країн-учасниць Паризької мирної конференції в питанні, що стосувалося Радянської Росії. Так, Б. Штейн проаналізував «російське питання» в роботі Паризької мирної конференції в 1919-1920 рр., яке назвав одним із провідних питань конференції, оскільки дискусія з нього демонструвала основні напрями політики великих держав стосовно Росії. Автор звинуватив міжсоюзницький штаб у керівництві діями румунських військ при окупації Бессарабії та назвав дії першим актом інтервенції. Також критика на адресу провідних держав висловлена й у зв'язку з підписанням Паризького протоколу 28 жовтня 1920 р. Вивчення «російського питання» в контексті міжнародних відносин у 1920-1921 рр. Б. Штейном дало йому змогу видати нову монографію, де західні країни та США звинувачувалися в намаганнях розпочати війну проти Радянської Росії, проведенні антирадянської пропаганди. Підписання Паризького протоколу автор пояснює бажанням мати військові сили країн на околиці для

здійснення військової інтервенції проти Радянської Росії. Опис процесу ратифікації Паризького протоколу служить автору доказом бажання тримати Румунію в колі союзників⁸³.

Серед дослідників міжнародних відносин та дій Румунії, що впливали і на долю України, є і радянські історики А. Скаба та Р. Симоненко. Так, у першій монографії Р. Симоненко торкається проблеми втручання США в події на території колишньої Російської імперії та критикує таку діяльність, називаючи її ворожою революційному руху. У цій роботі автор подає матеріал, що стосується пропагування необхідності продовження бойових дій на Румунському фронті. Також автор звинувачує уряд США в організації «нападу боярської Румунії на Радянську державу», наводячи на доказ також один з виступів на конференції в Парижі І. І. К. Бретіану. Автор критикує дії Цен-тральної Ради за намір запросити румунські війська на територію України⁸⁴. Наступна монографія продовжувала хронологічно виклад попередньої і стосувалася подій на Паризькій мирній конфе-ренції. У роботі простежено ті моменти, які стосувалися створення єдиного простору для країн Центрально-Східної Європи в повоєнних умовах, як і намагання діяти спільно проти радянської Угорщини. Традиційним, як для радянської історіографії, виглядає звинувачення Англії, Франції та США в організації заходів щодо включення Буковини та Бессарабії до складу Румунії. Хоча в аналізі літератури за темою дослідження Р. Симоненко і дає критичну оцінку змісту роботи Б. Штейна, у викладеному матеріалі сам припускається дещо невірних оцінок подій. Така ситуація пояснюється тільки вимушеною потребою здійснення критики діяльності тих, кого названо в ро-боті «українськими буржуазними націоналістами»⁸⁵. У праці 1965 р. Р. Симоненко відзначив неможливість урядовців Румунії підтримати дії Польщі в 1920 р., що визначило її ізоляцію, як і подальші спроби налагодити мирні стосунки радянської Росії та України з Румунією. Останні вважалися дипломатичною спробою не допустити спільних дій Румунії та Польщі. Проте Румунію було названо територією, з якої відправляли до Криму підкріплення з білогвардійських військовиків у період діяльності П. Врангеля⁸⁶. У роботі А. Скаби розкрито питання діяльності Паризької мирної конференції у зв'язку з організацією інтервенції на території Росії, де аналізується згаданий Р. Симоненком англо-французький договір 23 грудня 1917 р. щодо створення зон впливу і його наслідки, хід Мирної конференції та місію Буллїта в Росії. Питання, що стосуються Румунії та Бессарабії зачіпаються тут у незначній мірі⁸⁷.

До досліджень сучасних румунських істориків належить і згадана вже праця Р. Економому, в якій окремий підрозділ відведено саме роботі Паризької мирної конференції й обговорення питання Буковини на ній. Питання боротьби позицій Росії та Румунії на мирній конференції висвітлено у статті К. І. Стана⁸⁸. Долю ратифікації Паризьких протоколів Італією розглянуто в невеликому дослідженні А. Греку⁸⁹. Зарубіжна українська історіографія представлена роботами, що стосувалися проблеми Буковини на Паризькій мирній конференції. Так, цей матеріал вміщено в колективній праці «Буковина, її минуле і сучасне» та пізнішій роботі І. Новосівського⁹⁰. Питання Бессарабії та Буковини в міжнародних відносинах міжвоєнного періоду та початку Другої світової війни досліджувалося сучасним українським істориком С. Гакманом⁹¹. Так, історик розкрив становище Буковини і Бессарабії в контексті міжнародних відносин та національного самовизначення в 1917-1919 рр. Окремо досліджено радянсько-румунські стосунки в період роботи Паризької мирної конференції. Розкрито умови й обставини, які призвели до включення Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР. У роботі українського історика В. П. Фісанова розглянуто питання вирішення долі території колишньої Австро-Угорщини на Паризькій мирній конференції та роль у цьому питанні США⁹².

У числі робіт, присвячених питанню об'єднання 1918 р., є і роботи, видані румунськими істориками в серії «Особистості Великого об'єднання 1918 р.». Так, І. Скурту видав роботу, присвячену діяльності короля Фердинанда І, яка власне охоплює час життя та діяльності Фердинанда Гогенцо-ллерн-Зігмарінген. Основна увага дослідника звернена на той період правління короля, який був пов'язаний з періодом Першої світової війни та включенням до складу Румунії нових територій. Заслугою цього короля, попри його нетривале, порівняно з Каролем І,

правління, названо утворення великої держави та реорганізацію відповідно до цього внутрішньополітичного життя. Завдання ж названої роботи, як його визначив автор, полягало у відтворенні особистості короля у правдивому світлі⁹³.

Інша робота в даному циклі належить П. Цурля та присвячена діяльності Н. Йорґи. Особистість історика і політичного діяча подана в період його професійної та політичної діяльності на початку ХХ ст. як носія національного порозуміння⁹⁴.

Можемо стверджувати, що досить широкою є історіографія політичного життя Румунії, що склалася в міжвоєнному періоді і розвивалася у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відповідно до змін у політичному житті самої країни. Політичне життя Румунії висвітлювалося в роботах, що розкривали різні сторони й особливості політичних взаємин у країні. Перші з них, що стосуються історії політичного життя Румунії, з'явилися вже в 1920-х рр. Звісно, в рівній мірі варто аналізувати роботи Д. Дреґіческу, П. П. Неґулеску. Робота Д. Дреґіческу присвячена проблемі політичного розвитку, де порушуються питання самовизначення, лібералізації міжнародної економіки, демократизації внутрішньої політики. Автор розкриває сутність чотирьох соціальних класів: крупних власників, буржуазії, селянства, промислового пролетаріату. Один з розділів роботи демонструє ставлення до політичного життя, а саме до вибору між національною та класовою політикою, що робить автора зобов'язаним розглядати варіант, який турбував румунських політиків впродовж міжвоєнного періоду – вибір між типами уряду – партійним, коаліційним, нейтральним. Власне розгляд даного питання автор поєднує з аналізом політичних партій, які відносять до урядуючих. Доцільно зазначити, що автор роботи вказує на структуру суспільства, зокрема основних його класів – робітників, буржуа, селян. Врешті відзначив наявність трьох фундаментальних партій – ліберальної, цереністської та соціалістичної. Навколо даних партій автором розвинуто розгляд проблем партійної діяльності в Румунії з порівнянням такої ситуації із Францією. Крім того, успіх лібералів він бачив у роботі з дрібною буржуазією та інтелектуалами. Разом з тим автором визнано перетворення буржуазії із класу, що представляв прогрес у регресивний. Можливість зміни характеру ліберальної організації бачив тільки за обставин перемоги демократичної течії. Д. Дреґіческу пропонував і варіант розвитку подій, де ліберали не мали влади та цереністи поводили реформи, що підривали промислову та фінансову потужність лібералів. Селянство також подавав як клас, що веде до застою та консерватизму, тому майбутнє бачив за робітництвом, яке «приведе фазу рад і почнеться ера кооперації та профспілок»⁹⁵.

У міжвоєнний період виходили праці, які на сьогодні можуть служити зразком дослідження політичної історії. Так, П. П. Неґулеску в 1926 р. видав роботу, в якій доволі глибоко проаналізував умови формування політичної системи. Зокрема, ним приділено увагу умовам конституційного життя, формуванню політичних партій, розвитку соціальних класів. У контекст розвитку діяльності політичних партій вписано і діяльність окремих румунських політичних партій. Автором приділено увагу питанню діяльності угорців у Ардялі та відповідній протидії з боку румунських політиків, зокрема О. Гоґи. Вказано на дії представників Народної партії, а також і Цереністської партії, де автор приділяє певну увагу контактам її представників із зарубіжними подібними організаціями⁹⁶.

Також до міжвоєнного періоду належить і робота М. Івана⁹⁷, присвячена питанням виборів у Румунії у 1920-х – на початку 1930-х рр. Робота складається з дослідження, яким автор робить спробу дати характеристику ряду політичних партій, учасників виборчого процесу, визначає умови, за яких партія могла здобути перемогу. Саме в цій частині автор приводить певну традицію голосувати за урядову партію та пояснює її, даючи назву «урядовий спадок». Більшу частину даної публікації складають статистичні таблиці з результатами голосування. До згаданих робіт доцільно долучити і книгу М. І. Костіана, який описує доволі короткий проміжок часу, і подає та аналізує дії короля Кароля II після приходу до влади, реакцію політичних партій та їх ставлення до короля⁹⁸.

Трансформація поглядів на історичне минуле відбувалася в умовах переходу до комуністичного режиму. Саме з цього часу періодично з'являються узагальнюючі праці з політичної історії Румунії та роботи, присвячені деяким аспектам діяльності політичних партій. Серед перших робіт цього плану слід назвати публікацію М. Доґана «Статистичний аналіз «парламентської демо-кратії» в Румунії» (1946 р.), який на основі доступних статистичних даних здійснив критичний аналіз румунського парламентаризму, наголошуючи на непередставницькому характері такого⁹⁹. Звісно робота була виконана для пояснення переваг республіканського режиму.

Чи не однією з найбільш динамічних робіт є і публікація А. Саву, що представляє аналіз системи політичних партій Румунії міжвоєнного періоду¹⁰⁰. Автор проводить аналіз причин поділу політичних партій, виділяє партії впливу, соціальні, розкриває склад демократичних та диктаторських сил. Оскільки перша робота цього автора була пов'язана з режимом королівської диктатури, то не дивним є те, що значна частина даного дослідження присвячена питанням державного перевороту 1938 р., розпуску політичних партій та створенню Фронту національного відродження, проблемам діяльності антифашистського фронту, змінам, що відбувалися в період кризи режиму королівської диктатури. Автор демонструє динаміку зміни влади у країні в залежності від ко-ролівської волі в 1920-х рр. Визначив автор і показники для класифікації політичних партій міжвоєнного періоду, при цьому серед партій і груп впливу перевагу складали партії і групи, що виникли в 1930-х рр. Фактично на основі списку політичних партій 1937 р. формує політичні групи із власне партій, груп впливу, окремою групою, близькою до політичних партій ним названо політичні групи національних меншин Румунії. Елементом дослідження стало і співставлення політичних партій та соціальних груп, де автор вдається до критики діяльності Націонал-ліберальної партії та її зв'язків з фінансовою олігархією. Націонал-цереністську партію асоціював з румунським капіталом із Трансильванії, тоді як цереністську частину партії трактував як дрібнобуржуазну. Економічний принцип / підставу діяльності політичних партій автор знаходить і в конкуренції між крупним і дрібним капіталом.

До числа робіт, що мали завданням охопити весь політичний процес у Румунії міжвоєнного періоду належить двотомне видання «Політичне життя Румунії», яке видавалося і як посібник для історичних відділень педагогічних інститутів СРР. Перший том за авторством М. Мушата та І. Арделяну розкриває політичне життя Румунії в 1918-1921 рр. Автори розкривають зміст книги в доволі традиційній для марксистської історіографії схемі, даючи на початку аналіз економічного та соціально-політичного становища Румунії в 1918-1921 рр. Наступним розділом йде матеріал щодо історії та діяльності «поміщицьких і буржуазних» політичних партій та урядів, ними створюваних. Окремим розділом йде виклад матеріалу щодо соціалістичного руху від появи партії і до її поділу та відокремлення комуністів¹⁰¹. Продовженням цього видання є праця М. Русенеску та І. Сайзу, де автори виклад політичного життя починають аналізом економічного розвитку Румунії в 1922-1928 рр. Окремий розділ відведено соціально-політичній структурі, яка залежить, за авторами, від трьох подій: утворення єдиної національної держави, застосування загального виборчого права та проведення аграрної реформи. Аналіз політичної структури країни розпочинається характеристикою політичного життя і доволі поширеним поглядом на період, у якому зміцнення позицій великої буржуазії зіставляли із приходом до влади уряду Націонал-ліберальної партії. Дано аналіз консервативного, ліберального та праворадикального напрямів у політичному житті Румунії, як і згадано про політичні представництва угорців, німців, євреїв як національних меншин. Окрема глава відведена діяльності Комуністичної партії Румунії та організацій робітничого руху, де наголошувалося на складних умовах діяльності комуністів, партія яких виникла на легальній основі як масова та змушена була перейти на нелегальне становище, продовжуючи свою діяльність. Вміщено до книги главу щодо діяльності урядів Румунії, де авторами описано процес прийняття конституції в 1923 р. та боротьбу навколо цього питання. Діяльність націонал-лібералів оцінюється як робота уряду, що дав демократичну конституцію країні, але одночасно проводив антиробітничу (по-суті, антикомуністичну) політику. Уряд А.

Авереску оцінюється як правління партії із «правом правління», що важливе для оцінки конфлікту, який виник через усунення даного уряду. Коротке правління уряду Б. Штірбея та новий прихід до влади націонал-лібералів знову продемонстрував значне число місць у парламенті для даної партії, як і виступи проти НЛП. Загалом автори вважають наявним зв'язок між політичними подіями й економічними змінами у країні, концентрацію сил у руках невеликої кількості політичних партій¹⁰².

Для літератури другої половини ХХ ст. характерна наявність великої кількості робіт, що аналізували та пропагували революційну боротьбу в Румунії. Деякі з них виходили до ювілейних дат. Так, у 1967 р. в серії «Велика сила ідей Жовтня» вийшла робота І. Попеску-Пуцурь, Г. Стойка та І. Редулеску. Фактично автори публікації розкривають історію робітничого руху в Румунії від кінця ХІХ ст., роблячи наголос на інтернаціоналістських традиціях у ньому. Логічним виглядає і матеріал про робітничий рух у період Першої світової війни, оскільки автори ставили своїм завданням демонстрацію безперервності в розвитку робітничого руху та підтримання революційних традицій у ньому¹⁰³.

Викладений матеріал дозволив авторам перейти до аналізу значення для революційного руху Жовтневої революції та оцінити революційний рух у Румунії в 1918 р., навівши приклади виступів робітників і селян. Автори стояли на позиції наростання революційного руху в Румунії вже в даний період, у тому числі й під впливом обіцянок про проведення аграрної реформи. Складовою частиною цієї роботи була інформація про підтримку в Румунії та румунами революції в Росії як у формі публікацій у газетах, так і діями. Значна частина згаданого дослідження була присвячена і проблемі робітничого руху в Румунії в 1918-1921 рр., піднесення якого пов'язали і з Жовтневою революцією, і з революцією в Угорщині. Фактично ця частина дає можливість науковцям говорити про поєднання боротьби за соціальне звільнення з виступами національно-визвольного характеру. Розкрито тут і питання створення Комуністичної партії Румунії, хоча і дуже в загальних рисах¹⁰⁴. Висновки, які роблять автори, дозволяють думати, що їхнє завдання полягало в доведенні наявності поєднання інтернаціоналізму та патріотизму в діяльності РКП та обґрунтувати необхідність подій другої половини 1940-х рр. у Румунії, пов'язаних зі створенням республіки.

Того ж року в українській історичній науці з'явилася праця С. Пархомчука, присвячена революційному руху. Хоча робота і написана з позиції марксистсько-ленінської ідеології та критики «буржуазних фальсифікацій», що було неодмінним елементом усіх публікацій того часу, все ж вона має свої позитивні сторони. Однією з них є доволі розлогий аналіз історіографії проблеми, який демонструє не тільки знання автора, але і його реакцію на праці, що видавалися до виходу роботи. При цьому науковець дає свої критичні зауваження до робіт окремих істориків, як у випадку із працею В. Лівяну, що пояснюється неповним сприйняттям позиції В. Лівяну у ставленні до питання приєднання Буковини до Румунії. Систематизовано літературу в історіографічному нарисі за окремими темами. Міститься в роботі й аналіз збірників документів. Недоліком історіографічного аналізу вважаємо відсутність такого для архівних матеріалів, якими користувався автор дослідження¹⁰⁵. Та попри це робота є структурованою, завдяки чому виокремлено участь румунів у революційній боротьбі до подій листопада 1918 р. Окремо розглянуто умови розвитку революційного руху в листопаді 1918-1919 рр., революційний рух у 1920 р. з його піковою подією – загальним страйком жовтня 1920 р. та створення СКПР. Загалом науковець визнає отримання певних соціальних здобутків румунським робітничим класом та пов'язує цю боротьбу зі створенням СКПР. Революційний рух представлений у розвитку та досягненні своєї вершини і перемоги в ході серпневого 1944 р. повстання, чим автор праці продовжує тенденцію, характерну для робіт румунських істориків.

У 40-50-х рр. ХХ ст. формувалася нова історіографія Румунії, в якій помітне місце відводилося революційній боротьбі. З'явилися роботи, що розкривали зв'язок подій у Румунії з подіями в Росії, пояснювали вплив революції на румунів. У цьому зв'язку доволі прикметним є висвітлення впливу революційних подій у Росії на вихідців із Трансильванії. Так, у статті В. Керестешіу звертається

увага на революційну пропаганду серед румунів-військовополонених, утворення ними організацій. У цій же статті дається критика дій Ю. Мانیу та Румунської національної партії у справі створення національних гвардій як засобу придушення народного руху. Аналізується і спроба створити спільні з угорцями соціалістичні організації для ведення подальшої боротьби¹⁰⁶. Тема участі військовополонених-румунів порушувалася тоді у статті Я. Галла, який доводив створення іноземних груп РКП(б) у 1918 р. в їхньому середовищі, давав оцінку появі революційної преси та впливу діяльності на революційний рух у країні¹⁰⁷. Боротьба селян Трансильванії аналізується в роботі Й. Ковача як відповідь населення на відсутність реформ у суспільстві. Автором продемонстровано масштаби боротьби в умовах перебування у складі Австро-Угорщини, створення національних рад як революційних організацій управління¹⁰⁸.

Схема, яка дозволяла розкривати події революційної боротьби, ставила також питання участі в революційному русі жінок та молоді. Доволі логічною виглядає поява серед статей, присвячених революційним подіям, праця Г. Мурешан, у якій порушені питання діяльності трансильванських жіночих організацій перед Першою світовою війною та події¹⁰⁹, які відбувалися у Трансильванії в 1917-1918 рр. Відповідно до схеми А. Буна і Г. Томуца, розглянули виступи трансильванської молоді в період 1917-1922 рр., чим утворювали ґрунт для пояснення процесу появи молодіжної комуністичної організації¹¹⁰.

У 1970-х рр. дослідження політичної історії Румунії продовжувалися істориками в напрямі вивчення найважливіших моментів історії країни, що дозволяло включати у виклад інформацію про реакцію різних партій, як це робив І. Агір'єорайей у низці своїх публікацій¹¹¹. У роботі Г. Янку порушуються питання діяльності Румунської національної партії у Трансильванії в період перших парламентських виборів¹¹². Доволі традиційною виглядала для соціалістичної історіографії робота Н. Сіміона, яка присвячувалася ідеології цереністського руху та питанням класової боротьби, як і питання соціального складу цереністської організації¹¹³.

До історіографії 1970-х рр. належить і праця Е. Соня та Г. Соня, які обрали для розгляду питання економічного та політичного життя в періоди економічної кризи (1929-1933 рр.), діяльності уряду націонал-лібералів (1934-1937 рр.), діяльності уряду О. Гоґи. Помітне місце у праці відводиться основним політичним гравцям – Націонал-цереністській та Націонал-ліберальній партіям, однак окремий розділ відведено й аналізу місця КПП у революційному та демократичному русі 1930-х рр. Встановлення королівської диктатури пов'язано з політичною кризою у країні. Автори наголошують на відмінності рис досліджуваного періоду від попередніх, звертається увага на прагнення короля встановити режим диктатури. Приведення НЛП до влади пояснюють спро-можністю партії забезпечити стійке економічне і політичне життя країни після кризи. Визнають автори й існування криз всередині самого уряду, що змушувало приймати рішення з переміщення чи заміни міністрів¹¹⁴.

Однією з перших великих робіт відомого нині румунського історика І. Скурту є праця «З політичного життя Румунії. Виникнення та діяльність Цереністської партії»¹¹⁵. Автор роботи обрав для своєї докторської дисертації тему створення нової політичної партії в Румунії після Першої світової війни. Для вирішення поставленої проблеми І. Скурту розглядає діяльність партії в певних хронологічних рамках, поділяючи виклад відповідно до діяльності самої партії на кілька підперіодів. Так, фактичне створення партії розкривається автором у проміжку з 1918 р. по червень 1920 р., де одним з головних моментів є період участі партії в діяльності уряду Парламентського блоку. Період з червня 1920 р. по січень 1922 р. представлено як час консолідації партії, що розкривається через аналіз ставлення партії до діяльності уряду Народної партії та націонал-лібералів. Наступний період з січня 1922 р. по липень 1924 р. подається як розвиток партії, де відводиться місце аналізу діяльності цереністів проти уряду І. І. К. Бретіану та способів створення антиліберального блоку, що привело до першої спроби злиття з Національною партією в червні 1924 р. Часом еволюції партії називається період з серпня 1924 р. по червень 1926 р., де приділяється увага, поряд з розвитком організаційної структури, також і

питанню боротьби проти лібералів. Проаналізовано істориком і парламентські вибори 1926 р. Невеликий проміжок часу розкривається І. Скурту в заключній главі його роботи, в якій аналізуються події, пов'язані зі створенням Націонал-цереністської партії, де науковець докладно аналізує програму новоствореної партії та її організаційну структуру. У цілому автору вдалося простежити розвиток доктрини цереністів. На цій основі історик підводить читача до свого висновку про поступове переміщення партії з лівих на праві позиції, а злиття двох партій трактується як капітуляція перед правими елементами зі складу Національної партії.

Продовженням теми діяльності Націонал-цереністської партії є інша робота цього ж автора, якою він намагається критично переосмислити діяльність Націонал-цереністської партії. Особливість другої монографії змусила дослідника звернутися до подій більш ранніх, ніж визначено хроно-логічними рамками монографії, та простежити процес зближення двох політичних організацій з їх наступним злиттям в одну партію. У наступних главах І. Скурту подає боротьбу НЦП за владу в 1926-1927 рр., як і участь у владі та перебування в опозиції в період світової економічної кризи. Простежено особливості діяльності партії в період функціонування урядів Ґ. Тетереску і О. Гоґи. Окремою главою виокремлено діяльність націонал-цереністів в умовах королівського авторитарного режиму та режиму військової диктатури І. Антонеску. 1940-ві рр. подані як час відновлення діяльності та зникнення НЦП з політичного життя Румунії. У роботі дано оцінки діяльності Кароля II, спрямованої на встановлення диктаторського режиму, проаналізовано події розколів всередині НЦП, її опозицію до уряду Ґ. Тетереску. Остаточним припиненням діяльності організації визначено 29 червня 1947 р., розпуск партії, після чого вона була кінцево усунута з політичного життя країни¹¹⁶.

Окремі питання політичного життя країни міжвоєнного періоду піднімала у своїй монографії А. Язькова, яка вважала, що в 1930-ті рр. ідея «Селянської держави» стала спорідненою з ідеєю італійської корпоративної держави. У цій позиції її підтримував і М. Лебедев¹¹⁷.

Діяльність політичних організацій, їх стосунки із владою в період королівської диктатури розглянуті в роботах А. Саву¹¹⁸ і М. Єрещенко¹¹⁹. До праць, які описують умови переходу до диктатури, належить монографія Ф. Неделку, видана двома виданнями. Так, перша робота дозволяє побачити політичне життя напередодні встановлення королівської диктатури¹²⁰. Сам автор висловився про свою роботу, як про спробу висвітлити перехід від демократичного парламентського режиму до монархічної диктатури. Дослідник вибрав для розгляду період з 1930 р. до початку 1938 р., проте час від реставрації до середини 1937 р. виступає в роботі загальним тлом, що дозволяє пояснити перебіг подій у вересні 1937 р. – лютому 1938 р. Це робить можливим викласти матеріал блоками про власне реставрацію, діяльність уряду Ґ. Тетереску, діяльність КНР. Опис парламентських виборів грудня 1937 р. подано у проміжку часу вересня – грудня 1937 р., де відображено складні питання румунського політичного життя, від конфлікту короля з легіонерами, пакту виборчого нападу, до виборчої кампанії і самих виборів 29 грудня 1937 р. Діяльність уряду О. Гоґи розцінена вже на рівні назви глави кроком до встановлення королівської диктатури. Власне питання створення уряду Націонал-християнської партії, зміна напрямів зовнішньої політики, ускладнення внутрішньополітичної ситуації поєднується з викладом матеріалу стосовно боротьби прогресивних сил на чолі з КНР проти уряду НХП та описом подій встановлення королівської диктатури. Правда, вважаючи, що режим королівської диктатури не допустив до влади ґардистів, автор відкидає думку про його характеристику як антифашистський чи буржуазно-демократичний.

Друге видання роботи Ф. Неделку має дещо ширший обсяг і вдосконалену структуру, адже автор має змогу охарактеризувати період 1930-1933 рр., який аналізується і як спроба пошуку можливостей для встановлення королівської диктатури з поверненням у владу наприкінці періоду націонал-лібералів. Окремо виділено період 1934-1937 рр., де розглядається ускладнення політичного життя в Румунії та розвиток фашистських організацій у Румунії. З огляду на це необхідним для автора є і виклад інформації про антифашистську діяльність румунських

комуністів. Практично незмінними у структурі залишені дві фінальні глави монографії, які містять такі ж пара-графи, що і перше видання книги. Заключну частину даного видання Ф. Неделку відвів для аналізу подій періоду королівської диктатури, трактуючи її як особисту диктатуру короля Кароля II, реакційну, антидемократичну, але одночасно спрямовану проти намірів встановлення тоталітарної диктатури ґардистів¹²¹. Розкрив автор і дії влади проти ґардистів, насамперед проти К. З. Код-ряну, реакцію німецького посольства на події в Румунії, дії влади у сфері виконання цілого ряду завдань у внутрішній політиці.

Зміна політичного режиму в Румунії у грудні 1989 р. створила умови для появи нових поглядів у оцінках політичної історії міжвоєнного періоду. Румунські історики 1990-х рр. зробили внесок у вивчення історії політичних партій загалом. Зокрема, діяльність молодіжної організації націонал-лібералів простежена в короткому нарисі І. Тодя¹²². У роботі О. Буруяне проаналізовано діяльність націонал-лібералів під час перебування в опозиції з 1928 р. до 1930 р., реставрації та зміни керівництва¹²³.

На завершення ХХ ст. вийшла спільна праця румунських фахівців з історії діяльності НЛП¹²⁴. До числа робіт, присвячених проблемі діяльності політичних партій належить і колективна робота румунських істориків з історії Націонал-ліберальної партії. Фактично вона розпочинається з викладу історії появи лібералізму в Дунайських князівствах і заснування в Румунії Націонал-ліберальної партії та припадає на період 40-х рр. ХХ ст., тобто встановлення прорадянського комуністичного режиму у країні. Автору розділу стосовно реформ, проведених лібералами й об'єднання Румунії, вдалося представити партію як ініціатора реформ, а також розкрити умови проведення реформ в обставинах кінця світової війни та територіального розширення Румунії¹²⁵. Загалом позитивний образ Націонал-ліберальної партії та її діяльності в міжвоєнний період створено іншим автором Д. Шандру. Останній розкрив аспекти проведення конституційної реформи 1923 р., висвітлює реалізацію в економічній сфері програми партії «*grin noi înșine*». Проаналізовано також участь НЛП в династичній кризі. Автор визнає падіння впливу НЛП після смерті І. І. К. Бре-тіану і висвітлює діяльність партії у другий урядовий період (1933-1937 рр.). Певну увагу приділено і позиції партії в зовнішній політиці¹²⁶. На жаль мало місця відведено діяльності НЛП в період перебування в опозиції, адже відомо, що позиція партії була доволі гострою і члени партії вимагали повернення їй влади, особливо в період керівництва нею В. І. К. Бретіану. До 1990-х рр. належить і дослідження Фету, яким простежено політичну діяльність О. Гоґи, в тому числі до приєднання до кузистів та створення спільно з ними Націонал-християнської партії¹²⁷.

Окремо слід виділити роботи сучасних румунських істориків у сфері вивчення парламентаризму. Так, доволі цікавим є виокремлення питання про діяльність румунського парламенту в період правління короля Кароля II здійснене Ф. Тенесеску¹²⁸. Автором дається загальна характеристика демократії та простежуються настрої в румунському суспільстві. Аналізується соціально-професійний, етнічний склад Палати депутатів, як і підтвердження результатів виборів. У роботі йдеться про парламентську законодавчу ініціативу, зокрема її типи, урядову ініціативу, складання проектів. Окремо виділено тему конституційності законів та бюджетну і фінансову функцію парламенту, як і контроль за виконавчою владою та підтримання парламентом зовнішньої політики країни.

Також, 2009 р. вийшла збірка статей, що стосуються проблем виборів до румунського парламенту 1919-1937 рр. Певна увага приділена особливості виборчої системи в Румунії після прийняття нового виборчого закону 1926 р. Традиційним є висвітлення питання «урядового спадку» на виборах до парламенту, як і провалу парламентської системи в 1937 р. Достатньо уваги було приділено порівнянню виборчих процесів у центрі та на периферії, що зроблено К. Міку на прикладі повіту Бреїла та Г. Моїса на прикладі електорату Бігору. Останній представив дослідження мікроісторичного плану. Становище політичних партій у виборах 1926, 1927, 1928, 1931, 1932 і 1933 рр. проаналізували Ф.-Р. Мігай, А. Медеску та М. Петку. Завершальну статтю

щодо політико-ідеологічної ситуації, розстановки парламентських еліт у Румунії на виборах 1937 р. здійснив Ф. Мюллер. У роботах знайшли відображення проблеми зростання депутатського корпусу та дій виборців. Певною складністю були вибори для 1919, 1920 і 1922 рр., що дає змогу дослідникам простежити зміни у складі осіб, які балотувалися на виборах від різних партій. Зміни в політичній системі після приходу до влади Кароля II представлені через вивчення позиції короля, а також першу появу на виборах Залізної гвардії, простеження виборчої діяльності представників це-реністського руху. У своєму дослідженні Ф. Мюллер описує доволі складний період, коли існувала загроза для початку громадянської війни у країні через протистояння політичних партій, тому чільне місце відведено знаменитому «пакту про ненапад» між Ю. Маніу, К. З. Кодряну та Г. І. Бретіану¹²⁹.

Широке дослідження політичної партії, що в соціалістичній історіографії відносилася до «партії кадрового складу», тобто таких, що не мали широкого масового членства, а саме НЛП (Г. І. Бретіану), здійснила Г. Грубер¹³⁰. Робота містить традиційні складові як створення й організації партії, так і організаційний розвиток, розроблення політичної програми та ідеології. Оскільки НЛП (Г. І. Бретіану) була опозиційною, то логічним виглядає її ставлення до політики урядів, економічної політики керівних органів країни. Повноцінно в роботі простежено виборчу діяльність у період боротьби за місця в парламенті, в тому числі пояснено особливості виборчої кампанії грудня 1937 р. Авторкою проаналізовано і стосунки з монархом, простежено позицію в питанні ставлення до національних меншин та праворадикальних організацій, Окремими розділами виділено ставлення до зовнішньої політики та процес злиття організацій НЛП в січні 1938 р. Фактично організація представлена як партія інтелігенції, військових та комерсантів, яка в роки економічної кризи критикувала діяльність усіх урядів. Також показує, як підтримка короля Кароля II на початку змінилася в 1933 р. протилежними настроями. У ставленні до зовнішньої політики авторка простежує зміни від підтримання традиційної політики до політики нейтралітету і захисту національних інтересів. Професійній і політичній діяльності Г. І. Бретіану присвячено спільну монографію П. Оту та А. Пентелеску, де, зокрема, вказується на заяві колишнього політика що стосуються його позиції зближення Румунії і Німеччини як засобу врятувати її від втягнення у війну¹³¹. Також у сучасній румунській історичній науці зберігається традиція передруку видань 20-30-х рр. XX ст. Подібним випадком є і публікація, присвячена журналістській діяльності І. Г. Дуки, його публікацій на різні теми, пов'язані з політичними діячами Румунії¹³². До числа особистостей, яких вивчали дослідники, належить і К. Стере, життя і діяльність якого дослідив З. Орня, другий том роботи якого присвячений періоду життя політика в 1913-1936 рр. Так, автор простежує політичну кар'єру К. Стере на початку XX ст. і описує його розрив з націонал-лібералами. Дається аналіз участі в Цереністській партії та відзначається участь у формуванні концепції попоранізму, що згодом лягла в основу доктрини Цереністської партії. Саме це і зробило його одним з лідерів НЦП, перетворивши в символ захисника демократії та прав селянства. Фактично політична кар'єра К. Стере продемонстрована як низка невдач, результатом чого став і вихід з НЦП, а пізніше і спроба відмовитися від участі в політичному житті¹³³.

Важливе місце в сучасній румунській історіографії займає і чотири томне видання І. Скурту, яким розкривається політичне життя Румунії під час правління королівської династії Гогенцоллерн-Зіґмарінґен. Тут також можна знайти достатньо інформації про діяльність політичних партій¹³⁴.

Розгляд питання діяльності лівих організацій міститься у значній кількості робіт другої половини XX ст. У цьому відношенні доволі традиційним став поділ робіт, що розкривають діяльність соціалістичного та комуністичного руху. Ці питання стали доволі традиційними для румунської історіографії 40-80-х рр. XX ст., коли соціалістичний рух слід було пов'язувати зі створенням комуністичної організації в Румунії. Певну особливість у ці дослідження вносив і той факт, що створення і діяльність більшовицьких організацій на території Бессарабії традиційно відносили до історії СРСР. Відповідний вплив на зміст робіт та оцінку подій

справляли виступи партійних і державних керівників Румунії. Так, оцінку страйкової боротьби нафтовиків та залізничників Румунії в 1933 р. у виступі з нагоди 30-ї річниці подій дав тодішній голова уряду С. Ківу¹³⁵.

У румунській історіографії вивчення комуністичного руху розпочинається з 1940-х рр. однак при цьому загальної історії КНР даного періоду не було опубліковано. Загалом видавалися окремі праці, що розкривали історію створення КНР чи її діяльності в подальші роки. Також слід визнати, що з 1965 р. національний фактор у діяльності комуністичної організації Румунії став провідним¹³⁶.

Для румунської історіографії соціалістичного періоду однією із класичних праць стала монографія К. Кушнір-Мігайлович, де аналіз робітничого руху в 1917-1921 рр. служить головною підставою для виведення логічності створення комуністичної організації в повоєнній Румунії¹³⁷. Схема самої роботи виглядає доволі традиційно й охоплює питання ставлення робітників до війни, значення Жовтневої революції в Росії для робітничого руху загалом, аналіз робітничого руху в роки Першої світової війни та економічної ситуації в Румунії періоду війни і повоєнного часу. У політичному житті наголос робиться на кризі «буржуазно-поміщицького режиму» та революційних подіях у Молдові 1917 р. Період 1918 р. подано як час наростання саме революційних виступів, а період завершення війни (1918-1919 рр.) описано як встановлення революційного режиму в окремих частинах країни, зокрема у Трансильванії. Критично оцінено дії румунської армії проти Угорської радянської республіки, як і висловлюється критика щодо організації інтервенції проти Радянської Росії. Як приклад наростання страйкової боротьби та вивчення ролі і місця комуністичних груп по-дано 1920 р. Окремою, завершальною, главою продемонстровано процес утворення Соціалістично-комуністичної партії Румунії, як перемогу даного крила в соціалістичному русі.

Деякі аспекти діяльності соціалістів Трансильванії¹³⁸ та вибору ними організації для співпраці розкриває у згаданій вже роботі В. Лівяну. Також у радянській історіографії питання діяльності соціалістів та розколу в соціалістичному русі підняв Б. Попов. Автор не лише аналізує становище в економіці та політичному житті Румунії після Першої світової війни, але й подає комплекс обставин, які призвели до зміни соціалістичного руху у країні. Ними були румунські добровольці в Росії, «Декларація принципів» та розгортання руху у країні, зокрема у столиці в листопаді – грудні 1918 р. З чіткою послідовністю автор викладає процес розшарування в СПР, вплив угорської революції та роботи в парламенті на саму партію. Відповідними прикладами та матеріалом автор підводить до розуміння причин розвитку лівого крила (максималістів, комуністів) у СПР та розкриває розкол і створення СКПР. Прикметним є те, що автор зумів розглянути процес розвитку соціалістичного руху в межах «Великої Румунії», тобто вивчав і ті території, які на час написання роботи були у складі Української РСР, нині України. Натомість стосовно Бессарабії у праці містяться лише поодинокі згадки. Автором зроблені справедливі, з точки зору радянської історіографії, висновки про характер відносин у СПР та діяльність соціалістських течій¹³⁹.

Розгляд питання діяльності соціалістичних і комуністичних організацій здійснив у серії робіт М. К. Стенеску. Перша його монографія охоплює період 1921-1924 рр. і дозволяє отримати інформацію про ситуацію в Румунії досліджуваного періоду¹⁴⁰. Крім того автором послідовно викладено події травня – грудня 1921 р., де подано реакцію на утворення СКПР та висвітлено дії СКПР даного відтинку часу. Логічним є розгляд питань реорганізації молодіжного та профспілкового руху. Позитивним слід приймати той момент, що автор послідовно описує і процес створення Федерації соціалістичних партій Румунії, що було результатом бажання створити єдину соціалістичну партію у відповідь на відокремлення СКПР. Вже 1922 р. подано як рік перемоги КНР над буржуазним режимом у Румунії. Правда в даному розділі автор успішно розглядає і подає багатий матеріал з діяльності і молодіжної, і профспілкової, і власне соціалістичної організації. Докладним є його аналіз Другого конгресу КНР, що поєднується з висвітленням питання ситуації у країні та страйкової боротьби 1921-1922 рр. Послідовно

висвітлено і діяльність КПР, ФСПР, профспілкових і молодіжних організацій у 1923-1924 рр. Заключна частина роботи стосується питання видалення в 1924 р. КПР з числа легальних партій у Румунії, що дозволяє автору назвати наступний період, часом героїчної епохи КПР.

Логічним продовженням роботи, початої в 1971 р., стали ще дві монографії М. К. Стенеску. Так, ним за подібною схемою в 1981 р. видано нову роботу¹⁴¹ з історії робітничого руху в Румунії 1924-1928 рр. Зважаючи на період, у якому довелося працювати автору, цілком логічним є подання ним опису становища КПР в 1924-1925 рр. та опису прийнятих рішень і здійснених заходів, як і аналізу ситуації КПР в 1925-1927 рр. Вирішення цих завдань дали змогу автору продемонструвати ситуацію в соціалістичному русі з визначенням основних моментів, що стосувалися взаємодії політичних організацій лівого спрямування. В окремих розділах автор проаналізував ситуацію в молодіжному і профспілковому русі 1924-1928 рр. та ситуацію зі страйковим рухом загалом. Зроблено автором і відповідні висновки щодо створення Робітничо-селянського блоку й Унітарних профспілок у Румунії, про роздільну діяльність двох партій робітничого руху.

Віддаленим у часі виглядає наступний проект М. К. Стенеску, що висвітлює становище лівих організацій у Румунії періоду світової економічної кризи¹⁴². Її автор починає з опису економічного становища в Румунії 1929-1931 рр. та аналізу ставлення КПР до ситуації у країні. Аналізує автор і скрутне становище робітників у 1929-1931 рр., як і ситуацію в КПР від IV до V конгресу. Відповідне місце відведено діяльності Соціал-демократичної партії Румунії в 1929-1931 рр., як і далі аналізується ситуація в соціалістичному русі, з утворенням цілого ряду партій впродовж 1929-1933 рр. Окремими розділами дано аналіз діяльності КПР та СДПР, які автор вважає провідними в робітничому русі, в 1932-1933 рр. Також висвітлено й особливості діяльності молодіжної та профспілкової організації в період 1929-1933 рр., опір робітництва (страйкова боротьба), зв'язки з міжнародними робітничими організаціями. Зростання кількості робітничих організацій лівого спрямування дало можливість автору висвітлити їх історію окремою главою.

Доцільно згадати, що робітничому руху в Румунії періоду світової економічної кризи та діяльності комуністичної організації в цей час присвячено і дослідження М. Ляховича. Цей автор розкрив соціально-економічне становище Румунії в період економічної кризи, становище робітників у Румунії та розвиток робітничого руху, його комуністичної гілки. Окремо розглянуто дії робітників у період 1929-1931 і 1933 рр. з особливим акцентом на революційному піднесенні. Окремо розкрито рішення V з'їзду КПР та організацію робітничого руху на виконання його рішень. Загалом до-слідник приходить до висновку про крупні виступи робітників у період економічної кризи, які призвели до виконання вимог робітників. Вчений вважає, що в період виступів 1929-1933 рр. було досягнуто позитивних результатів у виробленні тактики єдиного фронту. Наголошено і на солідарності робітників під час страйкових виступів у країні та за кордоном. Автор розглядає події в Румунії в межах, які включали також Північну Буковину, Бессарабію та Південну Добруджу¹⁴³. До питання організації профспілок, інших організацій, що діяли в межах робітничого руху, свого часу звертався О. Матікеску¹⁴⁴.

До числа робіт, які розкривають діяльність комуністичних організацій, варто віднести декілька публікацій, що стосуються діяльності Партії українських працюючих у Румунії «Визволення». Одна з перших наукових публікацій вийшла за авторства М. Бروفмана і А. Телефуса¹⁴⁵. Ця робота містить доволі обмежений умовами видавця матеріал, однак дозволяє простежити початковий та кінцевий етапи існування організації. Поява її швидше була пов'язана з відзначенням річниці включення Північної Буковини до складу СРСР та все ж у науковий обіг було введено важливий матеріал для розуміння історії комуністичного руху. Дещо пізніше було зроблено ще одну публікацію стосовно діяльності згаданої партії, де, за визначенням автора, робилася спроба розкрити маловідомі сторінки історії партії. Автор побудував своє повідомлення на матеріалах із друкованого органу партії «Визволення» й архівних даних, розкриваючи перш за все пропагандистську діяльність партії. Робилася оцінка виборчої діяльності, програми партії та

висловлювалися думки про довіру буковинців до масової організації прокомуністичного характеру¹⁴⁶.

Окремі питання діяльності соціал-демократів на Буковині порушила у своєму дослідженні М. Гаусляйтнер. Деякі питання діяльності соціалістів у 1922-1923 рр. зачеплено і в публікації К. Шіріні. Корисною для розуміння початків соціал-демократичного руху на Буковині є і монографія О. Жерноклеєва¹⁴⁷. Аналіз поведінки соціал-демократів у питанні єдиного антифашистського фронту, критики їх за зближення з урядом у 1930-х рр. давала у своїй роботі А. Язькова. Зауваження до позиції та дій окремих лідерів соціалістів у період королівської диктатури зробила і М. Єрещенко. Деякі пояснення до позиції соціалістів на виборах 1937 р. робив Ф. Неделку. Окреме дослідження стосовно представників соціалістичного руху в Молдові свого часу зробив І. Аґріґоройей¹⁴⁸.

Опис робіт, що стосуються дослідження комуністичного руху, може бути доповнений спільною статтею П. Матея і Т. Йона щодо розгляду революційної ситуації в Румунії в 1918-1921 рр. Певне місце відведено загальній теорії з викладом думок В. Леніна про революційну ситуацію, після чого автори аналізують економічне становище країни, політичну кризу у країні, приходячи до висновку, що в умовах світової війни в Румунії створилася революційна ситуація, а загальна національна криза поширилася в 1918-1920 рр. по всій території Румунії. Існуючою революційну ситуацію в Румунії вважали до 1922-1923 рр., тобто до часу входження країни в період стабільного розвитку. Однак відсутність суб'єктивного фактора не дозволило революційній ситуації перерости в революцію¹⁴⁹. Близькою за завданням є до неї спільна стаття А. Буня і Ґ. Томуци¹⁵⁰.

Не відрізнялися у плані поширення ідеології і публікації партійних істориків пізнішого періоду. Зокрема, Іон Попеску-Пуцурь у статті, присвяченій селянству, подав широку історичну ретроспективу боротьби селянства, відзначивши його роль у проведенні Великого народного зібрання в Алба-Юлії. Певну увагу приділено і створенню КНР та її ролі у співпраці робітників з селянами, солідаризації цих двох класів у період світової економічної кризи та створення прокомуністичних організацій, Робітничо-селянського блоку, Фронту землеробів, Ліги праці, Соціалістично-селянської партії, Ліги проти лихви, які впливали на взаємозв'язки робітничих і селянських організацій та мали завданням поширювати комуністичну ідеологію і на селі¹⁵¹.

До числа навчально-методичних посібників з історії комуністичного руху Румунії належить робота О. Сізоненко. Його видано лише в першій частині, яка охоплює період з 1917 р. по лютий 1938 р. Автором проаналізовано румунську комуністичну пресу від її зародження до переходу країни до авторитарного режиму. Для розкриття завдання автор використав доволі традиційну схему, в якій має місце і V з'їзд КНР, і діяльність нелегальної та легальної комуністичної преси¹⁵². Серед робіт, які розкривають історію комуністичного руху, є низка колективних збірок праць, присвячених окремим епізодам комуністичного руху, в тому числі й міжнародного. Дії світового комуністичного руху в умовах класової боротьби розглянуто у праці К. Шіріні впродовж вузького хронологічного проміжку – 1922-1923 рр., де автор торкається ряду загальних проблем¹⁵³. Більш конкретно про діяльність комуністичних організацій у 1921-1923 рр. йдеться у спільній статті П. Боева і В. Груздєвої¹⁵⁴, в якій дається загальна оцінка комуністичного руху в Румунії на початку 1920-х рр.

Зміна поглядів на комуністичний рух дозволила з'явитися помітно відмінних від попереднього часу робіт. До числа критичних видань належить дослідження Л. Веленаш, в якому подаються окремі факти діяльності комуністичних лідерів¹⁵⁵. До робіт, що розкривають діяльність комуністичної організації в Румунії, належить публікація К. Гітчінс «Міф та реальність у румунській історіографії»¹⁵⁶. Оскільки ця робота присвячена ряду актуальних проблем румунської історії, то автор торкається і питання комуністичного руху. Ним охарактеризовано процес появи перших комуністичних організацій у Румунії та дано аналіз діяльності комуністів в умовах існування Угорської Радянської Республіки. Розкрито і процес створення комуністичної організації в Румунії та розгортання її діяльності у зв'язку з особами, які керували діяльністю КНР, з діями Комінтерну

на Балканах, зі створення легальних організацій, які діяли як прикриття КГР після заборони в 1924 р. комуністичної організації в Румунії¹⁵⁷. Сучасні дослідження румунських авторів історії комуністичного руху можливо представлені в меншій мірі, але в них намагаються піднімати ті питання, що замовчувалися в соціалістичній історіографії. Зокрема, таку діяльність проводить і Ф. Мюллер, розкриваючи позицію КГР в питаннях ставлення комуністів до формування зовнішньої політики¹⁵⁸.

Доволі різноманітною виглядає наукова література з історії праворадикального руху в Румунії. Дане визначення буде цілком логічним, адже як А. К. Куза, так і К. З. Кодряну користувалися при формуванні власних організацій тими поняттями, які висловив свого часу Б. Муссоліні, відмовившись від поняття «партія» і використавши поняття «рух». Однією з перших робіт, які давали оцінку доктрині і діяльності А. К. Кузи, стала стаття Д. П. Паску, в якій розглянуто положення, висловлені в основних роботах професора, в тому числі позитивно розглядалася і його антисемітська позиція. Автор визнає і численні таланти А. К. Кузи, відносить його до еkleктиків, фізіократів, називаючи все ж автором румунської школи економічного націоналізму, в концепції якої провідним стержнем став антисемітизм. Відносили в публікації професора до категорії осіб, які бажали радикальної зміни органічної структури країни та складових соціальних класів, що з нашої точки зору не зовсім відповідало дійсності, адже радикалізм проявлявся тільки стосовно євреїв¹⁵⁹.

В історіографії соціалістичного періоду в Румунії виходили праці, що стосувалися діяльності праворадикальних організацій. Зокрема, 1971 р. видано працю М. Фету та І. Спелецелу з історії Залізної гвардії, де вже в самій назві дано негативну оцінку дій згаданої організації¹⁶⁰. Автори дали оцінку становищу Румунії в повоєнний час та охарактеризували осіб, які прийшли до потреби створити подібну організацію. Ідеологічні вимоги в оцінках переважають у назвах і Залізна гвардія одразу розцінюється як «варіація фашизму», «екстремістський реакціонізм», якому притаманний тероризм. Робиться в даній роботі і опис протидії цій організації. Також автори звинуватили ґардистів у зраді національних інтересів. Інший автор, Г. Т. Поп проаналізував діяльність Ліги націонал-християнського захисту й утвореної на її основі Націонал-християнської партії, давши негативну оцінку діяльності таких організацій. Проте ним було розкрито принципи формування організації, її структуру, організаційні зміни, що мали місце в певні періоди¹⁶¹.

З робіт радянських істориків на дану тематику доцільно виділити праці М. Лебедева, які розкривають особливості політичного розвитку Румунії. Так, у першій, з розглядуваних тут, роботі дослідник зосередився на проблемах внутрішньополітичного життя та зовнішньополітичної діяльності румунської правлячої верхівки. З неї ми отримуємо інформацію стосовно політичної ситуації в Румунії та тих обставин, які покликали до життя праворадикальні групи. Та все ж не тільки це виділяє дослідник. Ним приділено досить багато уваги і зовнішньополітичній активності Румунії. Так, у праці викладено особливості зовнішньополітичного курсу Румунії в період діяльності Н. Тітулеску на посаді міністра закордонних справ та зміни цього курсу у другій половині 1930-х рр. із приходом на посаду В. Антонеску. Значно ширше в роботі розкрито період королівської диктатури, що практично охоплює половину роботи і детально розкриває сам процес розвитку авторитарного правління короля, реакцію румунської влади на події в Мюнхені та в початковий період II Світової війни. Фактично робота присвячена більше питанням діяльності уряду і короля в зовнішньополітичній сфері¹⁶², особливо в період 1938-1940 рр.

Інша робота радянського історика перегукується зі згаданою вище, але відрізняється ширшими хронологічними рамками, адже в ній розкриті події від початку 1930-х рр. до 6 березня 1945 р. Автору доводиться розкривати хід подій, пов'язаних з розгортанням діяльності Залізної гвардії та дій уряду, спрямованих на встановлення диктаторського режиму. Представлена схема дослідження дозволяє стверджувати, що автор притримується позиції, яка дозволяє уявити ситуацію розпочатою із приходу Кароля II до влади та руху до встановлення королівської диктатури. У рамках цих подій подано і зміни в зовнішньополітичній орієнтації уряду на Німеччину. Основну

частину роботи складає дослідження становища країни в умовах діяльності уряду І. Антонеску. Робота має у викладі не лише опис дій праворадикальних організацій, але й реакцію на них з боку КНР. Досить багато матеріалу подано і стосовно діяльності Румунії в Малій та Балканській Антанті¹⁶³.

Відмінною від згаданих робіт є праця сучасного російського дослідника А. Васильченка, присвячена питанню діяльності ґардистів у Румунії. Так, ця робота виконана більше як науково-популярна, але побудована вона на змісті робіт Б. Зеведей, А. Гайнен, Г. Цікелі, Н. М. Надь-Талавера і книзі самого К. З. Кодряну. Відмінність від робіт М. Лебедева тут полягає в тому, що автор не наводить прикладів протистояння ґардистам з боку комуністичної організації, але активно описує своє бачення ситуації в Румунії. Однак не завжди цей опис є вірним, оскільки автор повноцінно не володіє даними з історії політичного життя Румунії, як і перекручує, через незнання мови, цілий ряд топонімів та імен дійових осіб. Та все ж загальний зміст є послідовним, побудованим на проблемно-хронологічному принципі¹⁶⁴.

Продовжуючи тему вивчення історії праворадикальних рухів, мусимо відзначити ще дві роботи у цьому руслі. Одна з них, О. Наумова, присвячена актуальній темі в ракурсі вивчення міжнародної співпраці фашистських організацій¹⁶⁵. Автор тут виступає певним союзником німецького історика В. Віппермана та наголошує на існуванні співпраці, фактично Інтернаціоналу правих сил. У руслі книги згадуються і праворадикальні організації Румунії, при цьому автор впевнений, що румунським правим радикалам вдалося досягти значних успіхів, пояснюючи тим, що Румунія була в оточенні країн, які вороже ставилися до її територіального розширення та відповідним ставленням у країні до національних меншин, у тому числі і з боку уряду¹⁶⁶. В інформаційному плані робота О. Наумова містить загальновідомі факти з історії Залізної Гвардії. Підбір цих фактів, а також цитат, зроблений автором за публікацією А. Васильченка. Разом з тим автор підмічає місце Румунії у планах Німеччини та формування блоку організацій, які діють у націонал-соціалістському руслі.

Проявом інтересу до правих радикалів у російській історичній науці, а також і в суспільстві, є публікація перекладу праці французької дослідниці А. Ленель-Лавастін¹⁶⁷. Оскільки її автор не лише історик, але й журналіст, книга написана доволі емоційно. При цьому нею висвітлено світ трьох діячів політики і культури Румунії в її вирішальний момент переходу від демократії до авторитаризму. Авторці вдалося розкрити ідеологію Залізної Гвардії, а також розглянути біографії і творчість Е. Іонеску, М. Еліаде та Е. Чорана. Дотичною до проблем розвитку ідеології традиціоналізму в Румунії є відома робота британського історика М. Седжвіка, який у числі інших про-аналізував розвиток традиціоналізму в Румунії, розглянувши процес формування та діяльності груп традиціоналістів. Згадано тут В. Ловінеску та проаналізовано діяльність М. Еліаде. Стосовно останньої автор зупиняється на вивченні методики й аналізі поглядів. При цьому автор ставить під сумнів членство В. Ловінеску та М. Еліаде в Легіонерському русі, хоча і не заперечує його. При цьому Легіон архангела Михаїла М. Седжвік ставить вище від Ліги націонал християнського захисту. Так, якщо її він трактує як «маніакально антисемітську», то перший усе ж демонструє як організацію, де поєднався антисемітизм із рухом за оновлення суспільства. Також вищим вважається рівень дисципліни в Легіоні порівняно з Лігою¹⁶⁸.

Питання появи та розвитку ультраправих організацій на просторі Європи постало свого часу і в українському політичному середовищі. Так, у спільному проекті 2013 р. зарубіжні й українські дослідники порушували питання появи та діяльності праворадикальних організацій. У цьому плані доволі важливими для нас є роботи А. Умланда, Р. Грифіна, К. Йордакі. Так, А. Умланд у публікації звертає увагу на існування спрощеної концепції фашизму та застосування самого терміну у 20-30-х рр. ХХ ст. до всіх проявів праворадикального руху, що було особливо притаманним діяльності Комінтерну. Він же вважає, що вихід з такої ситуації було знайдено завдяки здійсненню порівняльних студій. У цій галузі помітне місце А. Умланд відводить дослідженням Р. Грифіна, який зумів дати чітке визначення фашизму та основ його ідеології. Для читача А. Умланд визначає наявність діахронічного й інтернаціонального підходів у вивченні

фашизму та стверджує, що «Природа фашизму» Р. Грифіна стала підставою для появи наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. цілого ряду монографій з питань революційного ультра націоналізму та компаративних досліджень з історії фашизму. Автор пропонується бачення проблем, які виникають при дослідженні фашизму поза країнами Центральної і Західної Європи. У статті даються також і рекомендації з вивчення сучасних фашистських та праворадикальних організацій¹⁶⁹.

Інша стаття, що стосується проблем дослідження, належить Р. Д. Грифіну, який підготував критичний огляд ситуації в історичній науці посткомуністичних держав. Автор висловив задоволення можливостями сучасних дослідників викладати своє розуміння ситуації. Він висловив задоволення станом школи компаративістів, яка за 20 років досягла значних результатів, у тому числі завдяки взаємовпливу авторів. Цей дослідник визначає причини появи фашизму, починаючи від кризової ситуації у країні, суспільстві. Автор звертає увагу і на процес дослідження та зміну парадигм у вивченні фашизму як явища. Певну увагу він присвятив терміну «фашизм», оскільки цей мав тенденцію до частоті зміни. Доволі високо оцінено Р. Д. Грифіном роботу К. Йордакі за його оцінку «Залізної гвардії» як традиційного, а не виняткового руху. Тут Р. Д. Грифіну доводиться констатувати, що Легіонерський рух був гібридом фашизму та православ'я, що загалом виявилось новим у румунській історії¹⁷⁰.

Згадана вище стаття свідчить про появу нового підходу до оцінки Легіонерського руху, який автор вносить до категорії інших, подібних йому рухів у Центрально-Східній і Південно-Східній Європі. Автор називає Легіон архангела Михаїла тоталітарною політичною організацією, представником інтегрального націоналізму, поєднанням довоєнного антисемітизму та пожовтневого антикомунізму. Притаманний для руху мілітаризм у поєднанні з релігійними цінностями не дав автору можливості стверджувати думку про винятковий характер руху. Мусимо відзначити, що сам К. Йордакі значно глибше розбирає сутність Легіонерського руху, ніж це зробив свого часу Л. Петрешкану. Ідеологію національного спасіння Легіону цей автор вивів з палінгенетичного націоналізму І. Еліаде-Редулеску та консервативно-авторитарного націоналізму рубежу ХІХ-ХХ ст. Сама організація була представлена як тоталітарна, харизматично-революційна, фашистська. За її антисистемне спрямування була названа революційною, а інтегральне бачення політики дозволяло їй бути в категорії тоталітарної¹⁷¹.

Серед нових робіт з історії Легіонерського руху виділяється праця англомовного вченого Р. Кларка, який поєднав у своїх дослідженнях документальні матеріали і свідчення усної історії та прийшов до висновку про нерелігійний характер організації. Найкраще відображає роботу її структура, адже Р. Кларк дає послідовну і логічну схему розвитку ультра націоналістичного руху. Так, автор розкриває походження ультра націоналізму та звертає увагу не тільки на ставлення до євреїв, але й чужинців загалом. Досить цікавим є те, що автор виводить корені кузистської і легіонерської організації зі студентського руху, згадуючи події 1922-1923 рр. Приводяться й аналізуються приклади дій ультра націоналістів проти євреїв та розкриваються заходи спрямовані на єднання легіонерів. У цьому випадку автору вдається довести, що організація включала представників інтелігенції, селян робітників і ремісників. До уваги взято автором усі аспекти діяльності Легіонерського руху, від вуличних акцій до публікацій, участі у виборах. У відповідності до положень Легіонерського руху викладено і діяльність легіонерів у напрямку реалізації пожертви, де помітне місце займали і «релігійний націоналізм», і участь у війні в Іспанії.

Якщо звернути увагу на висновки, до яких автор дійшов у кінці книги, то вони стосуються визнання легіонерів унікальним явищем, оскільки в єдиній організації були різні особистості. Організація не базувалася на класовій окремішності, через що в її складі можна було знайти інтелігентів, селян, робітників і ремісників. Організація також включала як чоловіків, так і жінок, і в організації кожному доводилося перебувати на власному місці. За визначенням Р. Кларка, головним, до чого зверталися легіонери, були народ, раса, відродження, праця, законність, чистота,

дисципліна. При цьому застосовувалися різні риторика і стратегія, згідно політичних та соціальних умов діяльності Легіонерського руху.

Р. Кларк звертає увагу на те, що в повсякденності мали місце різні вияви діяльності, але у своїх масових заходах вони досягли помітної підтримки, виступаючи одночасно проти комуністів, поліції, євреїв. Маючи багатьох ворогів, легіонерський статут визнавав легальними замах, вуличні бійки, релігійні церемонії. Як вважає Р. Кларк, тут має місце реагування на знамениту фразу Й. Геббельса «Кров нас єднає». Таким чином, антисемітські дії легіонерів ставали цементуючим засобом. Насильство було спрямоване на євреїв та поліцію, але одночасно в антисемітській агітації зверталася увага на звинувачення євреїв у насильстві над християнами. Насильство, яке вчинювали легіонери, вважалося законним, оскільки таким чином вони боролися проти корупції та єврейського впливу у громадському житті. Та й сама держава для легіонерів ставала нелегітимною, тоді як легіонери чинили в боротьбі жертву для нації.

Одним з елементів Легіонерського руху Р. Кларк визнає релігію, що подає як результат адміністративних процесів у церкві від середини XIX ст. і до 1925 р. Релігійні ритуали і процеси ставали причиною сутичок із представниками влади. Легіонери подавали себе як ті, що очищують державу, оскільки покликані Богом. Кульмінацією змагання легіонерів за право керувати державою Р. Кларк визнає поховання І. Моци і В. Маріна, оскільки саме тоді присутні офіційні особи зробили їх легітимними. Добитися цього вони також змогли через перетворення в національну спільноту завдяки уніформі, спільним молінням, спільному співу, промовам.

Р. Кларк наголошує на тому, що легіонери корилися своєму лідеру й одночасно намагалися його наслідувати. Від них очікували поведінки осіб, які належать до однієї нації та мають вищим обов'язком служити їй усіма силами. З цим фактично пов'язане і одне із тверджень Р. Кларка про нову людину, яку мав створити Легіон. Власне період другої половини 1930-х рр. приймається як час роботи над творенням нової людини. Саме це єднало Легіон зсередини, а легіонери могли з цією метою користуватися соціальними групами. Також Р. Кларк відзначав, що одиниці розуміли сутність самого руху, як М. Еліаде, який вірив у перемогу Легіонерського руху як долю румунського народу і перемогу християнського духу¹⁷².

Питання участі жінок у Легіонерському русі в контексті загального життя та діяльності жінок у міжвоєнній Румунії підняла у своїй роботі К. Сіркуца. Так, проаналізувавши загальноісторичне тло, К. Сіркуца розглянула організацію жінок у Легіонерському русі, проаналізувала ставлення ідеологів руху до жінки в ньому, як і саму психологію жінки¹⁷³.

Серед робіт, що пояснюють походження антисемітизму в діяльності праворадикальних організацій, є і монографія Ф. Хейман, присвячена історії євреїв Чернівців. У ній висвітлено і зародження націоналістичного студентського руху¹⁷⁴.

Різноплановими є роботи, які розкривають життєвий шлях та діяльність окремих політичних діячів. У роботі С. Спину розглянуто життєвий шлях та періоди творчої діяльності Н. Крайніка. Автор зупинився на журналістській діяльності Н. Крайніка, також як і на його політичній, яка стала причиною перебування в ув'язненні за встановленого комуністичного режиму¹⁷⁵. Серед робіт, присвячених політичним діячам, є і праця М. Фету, який задумав власне дослідження таким чином, щоб розкрити основні політичні думки та дії О. Гоґи. Наукова монографія отримала назву за життєвою доктриною поета і політичного діяча «Зі стисненими кулаками» і вміщує дійсно основні моменти в його діяльності – боротьбу за національну єдність, участь у зовнішньополітичних акціях країни, партійну діяльність та діяльність в уряді. Сам поет зображений як послідовний борець за національну ідею і не був представлений як пригнічувач національних меншин. Натомість у 1934 р. виступав за толерантність і повагу до представників національних меншин¹⁷⁶. Інший автор розкрив частково політичну діяльність О. Гоґи та його творчу діяльність як поета¹⁷⁷.

Ідеологію та діяльність представників Легіонерського руху проаналізовано і в роботі З. Орня. Зокрема, тут названо представників покоління, що увійшло в націоналістичний рух. Також

наводяться розмірковування щодо суті членів Залізної гвардії¹⁷⁸. Питання діяльності легіонерів у 1930-х рр. частково розкривається в дослідженні А. М. Стоенеску¹⁷⁹.

Спроба короля Кароля II створити єдину політичну організацію для країни в роки авторитарного режиму відображена в декількох дослідженнях. З числа останніх робіт слід виділити монографії Р. Ф. Бружі. Більш рання його робота присвячена створенню та діяльності Фронту національного відродження. Автором послідовно розкрито умови та процес заснування ФНВ, як встановлювалися регламент діяльності й умови вступу до новозаснованої організації. Розкрито умови діяльності Національних гвардій ФНВ, як і еволюцію самого ФНВ з перетворенням його в Партію Нації з наступним розпуском упродовж короткого часу. Загалом автор відзначив вибір варіанту, запропонованого А. Келінеску для зміни політичного режиму у країні, однак незначний проміжок часу не дозволив виконати всі заплановані зміни¹⁸⁰.

В іншій роботі розкрито умови формування на Буковині праворадикальних організацій та проаналізовано діяльність як кузистів, так і ґардистів. Автор розпочав характеристику праворадикального руху з аналізу ситуації на Буковині в 1919-1938 рр. і продовжує розгляд питання викладом особливостей студентського націоналістичного руху на Буковині. Окремими розділами викладено процес заснування і розвитку Ліги націонал-християнського захисту до економічної кризи та під час такої. Також за подібним принципом розглянуто і діяльність ґардистів. Автор вибрав для викладу хронологічні періоди, що виділяють етапи авторитарних режимів у Румунії – карлістського (1938-1940 рр.) і Націонал-легіонерської держави (1940-1941 рр.). Завершальною главою книги демонструється ситуація на Буковині від легіонерського повстання до 1948 р., яким завершується існування Легіонерського руху в Румунії¹⁸¹. Цей же автор розкрив особливості діяльності мо-лодіжної скаутської організації¹⁸².

Серед робіт, присвячених Легіонерському руху, є і праця Ф. Стрежніку. У публікації «Християнськість Легіонерського Руху» цей автор визначає основні позиції, які мав намір довести, а саме заперечити зв'язок з нацизмом чи фашизмом, через те, що Легіонерський рух у своїй характеристиці був зразком активного християнського життя. Також заперечує автор і тезу про Легіон як політичну організацію, називаючи його школою. Християнське життя цей автор визнає спрямовуючою рисою життя легіонера¹⁸³. У тексті згаданої роботи основний наголос робиться на християнських мотивах у діяльності представників Легіонерського руху: християнському способі життя, символах, учасниках, які принесли власну жертву.

Король у румунській історіографії на сьогодні представляє інститут влади, відсутній у країні, але пов'язаний з нею певною традицією. В історіографії міжвоєнного періоду доволі багато місця відводилося діяльності королівської родини і в першу чергу короля Кароля I. Проте Перша світова війна й утворення «Великої Румунії» суттєво піднесли значення королівської родини та особливо її тодішнього глави Фердинанда I. У зв'язку з утвердженням його як короля «Великої Румунії» здійснювалися заходи, що супроводжувалися і візитами, відображеними в ряді урочистих видань. Так, певну цінність для історика представляє невелика книга про подорож королівської родини до Буковини і Бессарабії в 1920 р. Подібне видання, у значно урочистішому вигляді, було опубліковане кількома мовами з нагоди візиту короля до Банату¹⁸⁴. Були і публікації невеликих за обсягом популярних статей, що призначалися для читання широкого кола осіб¹⁸⁵. У період правління Кароля II традиція прославлення короля збереглася і навіть дещо розширилася. У контексті політичної історії Румунії певне місце як наукова публікація займає згадана праця М. І. Костіана. Також діяльності короля в 1938 р. присвячено роботу, написану у стилі журналістської хроніки Д. Сминтенеску¹⁸⁶. Подібним до неї є спільне видання І. Думітреску та І. Миндречь¹⁸⁷.

Історіографія сучасної Румунії містить доволі багато робіт, присвячених королівській родині. При цьому має місце поява як нових праць, так і перевидання в перекладах більш ранніх робіт. Зокрема, у цьому випадку має місце перевидання роботи О. Вольбе «Фердинанд I, засновник Великої Румунії»¹⁸⁸. Робота представляє історію родини Гогенцоллерн-Зіґмарінґен, тому автор подає процес отримання освіти Фердинандом Гогенцоллерн-Зіґмарінґен та визначає його місце при дворі як спадкоємця престолу. Публікація містить ряд документів, які автор включає до тексту за

потребу. Побудовано роботу за проблемно-хронологічним принципом, що дає змогу простежити важливі моменти в діяльності короля Фердинанда I, де найважливішими виглядають участь у Першій світовій війні та в діяльності мирної конференції, коронація 1922 р., характеристика короля як людини. Автор роботи зважав на особливості Румунії в кордонах 1918 р., тому представив у викладі і матеріал стосовно взаємин з угорською та німецькою національними меншинами.

У 90-ті рр. ХХ ст. тема королівської родини повернулася в румунську історіографію, завдяки чому з'явилися роботи наукового та науково-популярного плану. Так, повноцінним науковим дослідженням історії монархії в Румунії є робота В. Госсу-Лонджіна¹⁸⁹. У ній аналізується діяльність румунських королів у межах своїх повноважень та на тлі епохи. Останнє стосується і подій 1918 р., коли у грудні мали місце сутички робітників і військових у столиці. Науково-популярний характер має видання К. Сандаке, присвячене виключно Каролу II¹⁹⁰. Воно вийшло наприкінці 1990-х рр. і поєднало як дослідницьку частину, так і документальну. Науково-популярного вигляду цій праці надає стиль викладу самого автора. Деякі дані про стан здоров'я принца, пізніше короля Кароля Гогенцоллерн-Зіґмарінґен, міститься і в дослідженні Стоенеску, згаданого нами вище. Цей же автор відзначає прихильність Кароля II до моделі держави фашистської Італії.

Розгорнутий аналіз подій у Румунії в період її існування як королівства подав І. Скурту. Його чотири томна праця присвячена діяльності всіх королів. Так, другий том видання присвячено діяльності короля Фердинанда, що дозволяє охопити важливі віхи його життя і життя Румунії¹⁹¹. Таким чином, відображено участь у світовій війні як війні національного єднання, проблеми проведення реформи, укладення сепаратного миру. Значне місце відведено аналізу подій Великого Об'єднання, які автор закінчує коронацією Фердинанда та Марії в Алба-Юлії. Аналіз періоду правління короля в 1922-1927 рр. зводиться до констатації партійної боротьби в межах монархії, що фактично було дійсним, адже Фердинанд був своєрідним арбітром у відносинах між політиками. У політичному житті країни важливим моментом стала і прийнята в 1923 р. конституція, на основі якої проводилася подальша уніфікація країни. Порушено і питання існування королівської родини, включно з розглядом обставин прийняття рішення 4 січня 1926 р.

Завершує видання том, присвячений життю і правлінню короля Мігая I, для якого головним під час правління стала участь у Другій світовій війні як на боці Вісі, так і на боці Об'єднаних Націй. Автор роботи звертає увагу читача на обставини, що оточували Румунію в період після повстання 23 серпня 1944 р. як у внутрішній сфері, так і в питанні суперечки за Румунію між СРСР та Великою Британією і США. Період після завершення бойових дій автор трактує як боротьбу корони та серпа і молота, яка і привела до зречення трону. Аналізує автор і проблеми організації держави після реорганізації в республіку. Докладним є виклад стосовно подальшої долі короля.

Останній том містить і фінальні висновки автора стосовно династії Гогенцоллерн-Зіґмарінґен. Так, автор вважає подібними умови зречення А.-І. Кузи та Мігая I. Підбиваючи підсумки діяльності представників династії, виділяє невирішені Каролем I, через нерозуміння, проблеми країни. Фердинанд I представлений як освічена особистість, але така, що перебувала під впливом І. І. К. Бретіану, королеви Марії та Б. Штірбея. Правда, оголошення війни Німеччині І. Скурту називає рішучим кроком короля, який довів його обіцянку, дану при вступі на престол. Однак головним результатом діяльності Фердинанда I стало реформування економічного та політичного життя Румунії. Проте завершення правління Фердинанда I мало свій мінус – зміна спадкоємця престолу, яка призвела до падіння авторитету і влади короля. Правління Кароля II відзначено створенням камарильї, центром якої була Е. Лупеску і результатом існування якої став занепад демократичного режиму. У подальшому падіння авторитету монархії відбувалось за правління Мігая I, коли монархія мала суто декоративний характер¹⁹².

Однією із праць, присвячених королівській родині, є дослідження французького історика Л. Марку¹⁹³. Робота подана в науково-популярному стилі, оскільки супроводжується лише зауваженнями авторки, проте виконана вона на значній кількості опублікованих джерел, серед яких перше місце займають «Щоденні записки» Кароля II. Посилається авторка і на низку документів з

Національних архівів Румунії, з фонду «Королівського дому» та фонду «Королеви Марії». Використано також і спогади та щоденні записки інших сучасників Кароля II, зокрема К. Арджетоану, М. Бібеску, А. Келінеску, І. Ґ. Дуки та ряду інших політичних діячів і членів королівської родини. Власне історик вдалося охопити всі сторони життя Кароля Гогенцоллерна та проаналізувати його поведінку на тлі політичних подій, що відбувалися у країні та світі. Порушувалися в роботі і питання походження Е. Лупеску, карлізму, як і пояснювалися дії короля Кароля II, спрямовані проти Залізної гвардії, влаштування умов для авторитарного режиму, а також життя колишнього короля на вигнанні. Загалом робота такого плану дозволяє ставити питання, які стосуються не тільки політичного, але й особистого життя короля Кароля II.

Робота Т. Нікулеску-Бран присвячена життю і діяльності короля Мігая I й подана із включенням матеріалу щодо історії королівської династії в Румунії і порушує низку проблем, які залишаються поза розглядом ряду істориків. Виконана робота на основі великої кількості опублікованих документальних матеріалів та спогадів. У цій частині використано і спогади королеви Марії та щоденні записи. Сама праця побудована у хронологічній послідовності і дозволяє простежити етапи життя Мігая як принца-спадкоємця, короля, Великого воєводи Алба-Юлії. Важливе місце відводиться також опису процесу отримання Мігаєм освіти. Загалом картина, яку відобразила дослідниця, дозволяє констатувати факт підтримання родинних і династійних зв'язків у період правління Кароля II. Розкрито і період правління самого Мігая I з 1940 по 1947 р.

Своєрідним доповненням до цієї праці є дослідження Т. Вішан-Міу, присвячене заснованому з волі Кароля II Палацовому класу. Тут також порушено питання історії королівської династії в Румунії, однак як вступна частина до дослідження. Проаналізував автор процес отримання початкової освіти та перехід до здобуття другого рівня освіти, ліцейного. Остання проходила в окремому класі, але з учнями, які представляли фактично різні соціальні верстви та різні області тогочасної Румунії. Процес отримання освіти продемонстровано через аналіз діяльності педагогів, які вели навчальну діяльність у Палацовому класі. Практично отримана картина дозволяє уявити звичайний для тодішньої Румунії образ учня середньої школи, який навчається, займається спортом та бере участь у стражарській організації. Загалом автор простежив долю і контакти учнів Палацового класу і після завершення навчання та повернення короля з вигнання.

В історіографії своє місце знайшло і відображення питань діяльності уряду. У нашому дослідженні ми зупиняємося переважно на внутрішньополітичній діяльності уряду Румунії, тому і використовуємо обмежене коло робіт. Доречно згадати, що початки вивчення румунської державності мали місце вже на початку ХХ ст. Так, до робіт загального плану, але спеціалізованих у сфері державного управління, належить праця Е. А. Фрунзеску¹⁹⁴. Ця робота дає уявлення про політичну, адміністративну, юридичну діяльність державних органів у Румунії станом на 1909 р., створюючи, таким чином, образ країни в тому стані, в якому вона перебувала до початку Першої світової війни і «Великого об'єднання». У цьому відношенні робота Е. А. Фрунзеску є близькою до робіт С. Мадієвського, в яких розглянуто політичну систему Румунії кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. Згаданий радянський історик також є автором методики вивчення політичної системи Румунії.

Діяльність місцевої влади та зв'язки з урядом у справі управління економікою і транспортом Бессарабії розкрив І. Я. Ністор у роботі з історії Бессарабії¹⁹⁵. Діяльність І. І. К. Бретіану як голови уряду та його дії в період прийняття нової конституції в 1923 р. розкрив Н. Бенеску¹⁹⁶.

Згадувана вже вище робота М. І. Костіана торкається проблем змін уряду впродовж короткого проміжку часу від Реставрації до уряду А. Вайди-Воєвод, тобто повністю вписується в часовий проміжок 1930-1933 рр. Становище територій та діяльність уряду у справі усунення економічних негараздів подав у своєму дослідженні Ч. Е. Кларк¹⁹⁷.

Діяльність представників політичних груп та партій у перших повоєнних урядах частково розкрив у дослідженні з історії заснування Цереністської партії І. Скурту, зосередившись на діяльності коаліційного уряду (уряд Парламентського блоку) в 1919-1920 рр. Питання законодавчої підготовки до проведення аграрної реформи урядом Румунії розкрив у своїй статті І. Аґріґороайей¹⁹⁸.

Діяльність місцевої влади у справі проведення обміну валюти та впровадження національної румунської валюти дослідив О. Огуй, звернувши увагу на складнощі даного процесу¹⁹⁹.

В одній зі статей Ш. Пуріча проаналізована діяльність Я. Флондора як представника центральної влади на Буковині. Діяльність представників родини Флондор на державних постах у міжвоєнний період здійснив Д. Гренчук²⁰⁰. Питання наслідків світової економічної кризи для економіки Румунії простежувалося дослідниками вже в період кризи, про що свідчить і робота Ф. Код-реску²⁰¹. Діяльність уряду у сфері стабілізації національної валюти, забезпечення виконання соціальних зобов'язань у період світової економічної кризи, висвітлюється на сторінках робіт І. Скурту, Н. Лебедева, Н. З. Лупу, В. Дембо²⁰². Питання спроб добитися застосування плану Юнга щодо Румунії проаналізував у статті Е. Болд²⁰³. Ситуацію на Буковині в умовах економічної кризи розкрили Б. Сидор та М. Ігнатенко, вказавши на негативні наслідки для економіки, що проявилось у скороченні обсягів експорту, скороченні виробництва цукру, зростанні протестних настроїв у середовищі робітників²⁰⁴. Окремі дії уряду в період економічної кризи аналізував у роботі Ф. Не-делку²⁰⁵. Діяльність уряду у 30-х рр. ХХ ст. простежили Е. Соня і Г. Соня, відвівши відповідне місце діяльності уряду націонал-лібералів²⁰⁶. Одну із проблем у формуванні складу уряду виокремив свого часу Г. Г. Потра, звернувши увагу на видалення з уряду Г. Тетереску міністра закордонних справ Н. Тітулеску²⁰⁷.

У радянській історіографії діяльність румунських урядів розкривалася в роботах А. Язькової і М. Єрещенко. Публікація останньої присвячена проблемі королівської диктатури в Румунії²⁰⁸. Автор монографії аналізує умови за яких було встановлено диктаторський режим у Румунії. Встановлення такого режиму без участі Залізної гвардії пояснюється боязню великої монополістичної буржуазії різких змін у системі влади. При цьому КТР автор роботи називає єдиною політичною силою, що розглядала королівську диктатуру як специфічну форму переходу до відкритої фашистської диктатури. Ці положення дослідниця доводить на основі викладу матеріалу, що підібраний відповідно до певної схеми. Так, опис Румунії другої половини 1930-х рр. здійснюється на основі висвітлення стану економіки країни, тенденцій політичного розвитку, розгляду проблеми кризи буржуазної ідеології та витоків фашизму, що в цілому дозволяє автору констатувати факт відсутності широкої соціальної бази і в режиму, і в легіонерів. Логічним продовженням є розділ, присвячений становленню королівської диктатури, в якому розглядається питання формування політичного курсу та реорганізації держави, встановлюється позиція політичних партій у питанні про диктатуру, розкриваються взаємостосунки королівського режиму та Залізної гвардії. Окремий розділ присвячено королівській диктатурі, як монархо-фашистському режиму. Доведення констатованого в назві факту автор робить через розгляд питання про еволюцію політичної системи, вивчення економічної програми та господарської політики, встановлення обставин банкрутства політики королівського режиму. Такою, що відповідає поняттям радянської історіографії, є глава про проблеми антифашистського руху в Румунії. У ній розглянуті питання розробки КТР стратегії та тактики антифашистської боротьби, боротьбу трудящих Румунії проти режиму, боротьбу КТР проти зовнішньополітичного курсу уряду. Власне політичні події міжвоєнного періоду автор розглядає як наближення до національної катастрофи. В економічній сфері діяльність правлячих кіл, за визнанням М. Єрещенко, зводилася до посилення прямого втручання держави в економічну політику. Криза політичної влади, за визначенням історика, проявлялася в занепаді ліберально-парламентарної форми правління.

Робота А. Язькової хронологічно охоплює період із 1934 р. по 1939 р., що дало змогу автору проаналізувати особливості економічного та соціально-політичного розвитку Румунії на середину 30-х рр. ХХ ст., включно з описом ситуації в Румунії та діяльності урядів країни в період світової економічної кризи²⁰⁹. Критично автор оцінює ситуацію з парламентськими виборами 1933 р. та ситуацію з урядом І. Г. Дуки. Вбивство останнього А. Язькова називає санкціонованим Каролем II та його оточенням. Економічна ситуація в Румунії продемонстрована у книзі на основі широкого

статистичного матеріалу та праць економістів. Розкрито соціальні умови існування трудящих. Звернено увагу на зовнішньополітичну орієнтацію Румунії та внутрішньополітичну, яку автор характеризує як зростання фашистського руху. Події 1935-1936 рр. у дослідженні аналізуються як боротьба демократичних сил проти наступу реакції, де провідним діючим елементом виступає комуністична організація та спроба створення Демократичного фронту. Діяльність урядових кіл у 1936-1937 рр. аналізуються як реакційний курс, спрямований на зближення з Німеччиною, що мало результатом, на думку автора, консолідацію «сил реакції та фашизму». Розкрито і діяльність політичних сил і правлячої верхівки напередодні встановлення королівської (монархо-фашистської) диктатури та зовнішньополітичної і внутрішньополітичної урядової діяльності в умовах нового режиму в 1938-1939 рр.

Також деякі аспекти дій уряду, спрямовані на поліпшення становища армії, наведено в роботі С. Ніконової, дослідженні Рябокона²¹⁰. Окремі моменти з ситуації у країні в період діяльності уряду О. Гоги подав А. Шевяков²¹¹. Реакцію на антисемітські дії згаданого уряду подає у своїй роботі і Д. Гренчук²¹². У роботі Н. Василюк розкрито ставлення уряду Румунії до подій у Карпатській Україні, як і розміри допомоги, наданої Румунією Чехословацькій республіці. У науково-популярній літературі знаходимо також інформацію про склад підрозділів, що перейшли в Румунію з Карпатської України, рятуючись від розправи угорців²¹³. Своєрідним є подання особи генерала І. Антонеску в болгарській історіографії, де ставиться питання про визнання його як провідника німецьких інтересів у Румунії. Важливість питання визнання І. Антонеску національним героєм чи противником незалежності Румунії ставилося в основу статті Т. Додурова, який вказує на факт, що цей маршал у сучасних умовах є героєм для частини румунських громадян²¹⁴.

Розкриваючи проблему історіографії маємо зазначити, що в Україні склалася школа, яка представляє дослідження в галузі як політичної історії Румунії міжвоєнного періоду, так і політичної й економічної історії Буковини і Бессарабії. В останньому випадку вивчення ситуації на Буковині та в Бессарабії в міжвоєнний період неможливе без ґрунтовного розуміння політичної ситуації в Румунії, що дало змогу, в ряді випадків, створювати роботи на межі вітчизняної історії й історії Румунії. Перші дисертації з історії політичного життя Буковини міжвоєнного періоду з'явилися вже в 40-50-х рр. ХХ ст. Помітне місце займали питання економічного життя та класової боротьби. Так, це стосується дисертації В. Литвинова, яка присвячена темі проведення аграрної реформи на Буковині²¹⁵. Автором дано аналіз селянського та поміщицького землеволодіння в період Першої світової війни. Простежив він і організацію заходів із проведення реформи, розкриває розміри землеволодіння в різних господарствах. Тут автор робить висновок про не вирішеність аграрного питання на Буковині. Окремим розділом розкрито становище селянства після проведення реформи, де увага приділяється мало- і безземеллю селянства, нестачі худоби в господарствах селян. Контрастним виступає розділ «Возз'єднання Буковини з Радянською Україною», де подаються зміни у стані сільського господарства та землеволодіння.

Питанням соціальної боротьби на Буковині присвячені дисертації І. Лучицького та Д. Озерської. У роботі російського історика І. Лучицького охарактеризовано період 1917-1918 рр., проте тут має місце аналіз соціально-економічного становища Буковини до початку Першої світової війни, доводиться єдність населення краю з населенням України²¹⁶. Окремою главою розкрито події революційного руху в роки Першої світової війни, де знаходиться місце критиці діяльності Д. Дорошенка. Окремий розділ розкриває ситуацію з революційним рухом у 1917-1918 рр., де робиться наголос на розгортанні руху під більшовицькими гаслами. Дисертація Д. Озерської присвячена соціальній боротьбі робітників Буковини в 1918-1940 рр. та побудована на основі вивчення соціально-економічного становища краю. Питання революційної боротьби пов'язується зі створенням КПП та приєднанням до неї КПБ, наводяться приклади виступів проти влади²¹⁷.

Певним чином продовжив подібну тематику у своїй дисертації С. Кобилянський, адже основним завданням він визначив продемонструвати колоніальне становище Північної Буковини та

відповідну йому аграрну політику уряду в регіоні, простежити аграрні стосунки, економічне становище селянства, як і продемонструвати політичний і національний гніт та революційно-визвольну боротьбу селянства. Ці завдання вирішуються у трьох розділах роботи, і якщо в першому робиться аналіз становища сільського господарства, то у другому розглядаються соціальні стосунки на селі, економічне становище селянства, політичний та національний гніт, якого зазнавало селянство. Відповідно у третьому розділі увага приділяється «революційно-визвольній боротьбі», що дає змогу авторові писати про форми і методи такої боротьби та звертати увагу на «керівну роль» у ній Комуністичної партії Румунії²¹⁸.

До числа дисертацій, виконаних на межі історії Румунії та історії України, слід віднести дослідження В. Курила «Становище і боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гніту за возз'єднання з Українською РСР (1917-1940 рр.)». Так, автором вибрано таку структуру роботи, яка дозволяє охопити вивченням завершальний етап перебування Буковини у складі Австро-Угорщини. Досліднику доводиться вийти за встановлені ним хронологічні рамки в аналізі економічного становища краю на початку ХХ ст. та проводити аналіз ситуації в аграрній сфері на Буковині на початку ХХ ст. Окремими параграфом автор подає події окупації краю румунськими військами та характеризує революційно-визвольний рух у 1918-1921 рр. Окремим розділом представлено аналіз становища Північної Буковини у складі Румунії та подано визначення урядовій політиці як колоніальній, адже звертається увага на ситуацію в аграрній сфері, розглядається безробіття та ставлення до національних меншин, вивчаються форми діяльності правоохоронних органів відносно робітників. Розвиток робітничого руху у 20-30-х рр. ХХ ст. простежується в наступному розділі, де автор звертає увагу на діяльність комуністичної організації на Буковині та демонструє основні форми діяльності. В іншому розділі подається революційний рух на селі, де автор діє у традиційній для радянської історіографії схемі, пишучи про роль комуністів у зміцненні союзу робітників і селян. Другим параграфом дослідник доводить зв'язок інтенсивності селянського руху з виступами робітників, приводячи і форми виступів сільського населення. Завершальний розділ роботи присвячено питанням інтернаціональної єдності трудящих Північної Буковини, де одним із завдань комуністів названо боротьбу проти підготовки Румунії до війни проти СРСР. Також у розділі проводиться аналіз інтернаціонального виховання трудящих. Окремим параграфом вивчається і боротьба за об'єднання Буковини з Радянською Україною²¹⁹.

Основний зміст цієї дисертації викладено у двох монографіях автора. Перша з них за своїм змістом відповідає другому розділу дисертаційного дослідження. Друга робота хронологічно та за змістом охоплює розділи 3-6 дисертації. Безумовно і тут головний наголос робиться на діяльності комуністичних організацій, як і дається критика позицій ряду буржуазних політиків²²⁰.

Вивчення робітничого руху в Румунії в період світової економічної кризи здійснив і М. Ляхович, торкаючись вузького хронологічного проміжку 1929-1933 рр., тож і мета роботи полягала в комплексному дослідженні напрямків, особливостей класової боротьби пролетаріату Румунії та КПП в умовах світової економічної кризи. Тим паче, що автор визнав період дослідження як позначений значним загостренням класової боротьби. Вибір вузького періоду дослідження дозволив автору підібрати й опрацювати як значне коло джерел, так і наукової літератури. Дисертант проаналізував у першому розділі роботи соціально-економічне та політичне становище робітників Румунії в період кризи, проводячи в ряді випадків порівняння зі становищем робітників у СРСР. Розгортання класової боротьби робітників у 1929-1931 рр. стало змістом другого розділу, де провідне місце займає виклад страйкової боротьби та її результатів, масових заходів, які організували комуністи в даний період. Третій розділ присвячено V з'їзду КПП та умовам наростання боротьби робітників, що поєднано з аналізом прийнятих керівництвом КПП рішень. Завершує роботу глава, присвячена подіям 1933 р., які були також тієї гостроти, що і виступи 1929 р. та мали результатом жорсткі дії уряду. Тут також звернено увагу на рішення, які приймалися КПП, дано статистику виступів загалом. Стосовно 1933 р. автор робить висновок про

інтенсивність виступів румунських робітників, про застосування нових форм боротьби, поєднання економічних та політичних вимог²²¹. Після захисту дисертації М. Ляхович опублікував за її матеріалами наукову монографію²²².

Питання місця Буковини та Бессарабії в міждержавних стосунках підняв у дисертації С. Гакман, який виділив проблеми російсько-румунських відносин у 1917-1918 рр. та утворення МНР, прийшовши до висновку про вплив румунських урядових структур на прийняття рішення щодо приєднання Бессарабії до Румунії. Автором відзначено, що дане питання і зараз залишається в дискусії²²³. Звернуто увагу на вирішення питання затвердження кордонів Румунії після Першої світової війни та радянсько-румунські стосунки в 1920-1930-х рр.

Соціально-економічний розвиток Північної Буковини та Хотинщини в міжвоєнний період розглядається в роботі О. Руснака²²⁴. Так, автором охарактеризовано статистико-демографічну ситуацію, національний склад населення, проаналізовано і соціальні стосунки та стан медико-санітарного забезпечення населення. Автор звертає увагу на боротьбу за соціальні гарантії та конфронтацію в результаті політики урядів Румунії в національному питанні. Проблеми сільського господарства, промисловості та ремесел піднято в наступному розділі цієї роботи. Тут проведення аграрної реформи розглянуто в контексті врегулювання соціальної й економічної ситуації та вказано на роль місцевих органів. Розкрив автор і економічну інфраструктуру регіону, де відображено ситуацію із транспортною мережею та веденням торгівлі.

До дисертацій з історії Буковини, в яких дослідження пов'язане з політичною історією Румунії, належить робота О. Яремко «Політичні партії Буковини (кінець XIX ст. – 1940 р.)». Темі розвитку політичної діяльності на Буковині в період між двома світовими війнами тут присвячено третій розділ. У ньому проаналізовано як загальнодержавне політичне життя, так і його особливості в регіоні Буковини, в тому числі вказано і на розвиток діяльності національних партій²²⁵. Оцінку ставлення влади до регіону Буковини та Бессарабії у 30-х рр. XX ст. подав у дисертації О. Новосьолов. Автор торкнувся проблеми політики уряду Румунії щодо українського населення, провів національно-визвольної боротьби, організованої політичної діяльності українців²²⁶.

Близькою до теми дисертаційного дослідження О. Новосьолова є робота М. Мандрик, адже автор розглядає «українське питання» в контексті політики європейських держав міжвоєнного періоду та періоду Другої світової війни на прикладі земель, що входили до складу Румунії та Чехословацької республіки. М. Мандрик доводить, що позиція урядів Румунії була виконанням доктрини «Великої Румунії», що заперечувало етнічні і національні права українського населення²²⁷. У роботі проведено аналіз наукової літератури, що стосується зовнішньополітичної історії Румунії. Окремим розділом виведено питання про основні напрямки етнічної політики Румунії в Північній Буковині та Бессарабії, де автор наголошує на стиранні залишків автономії Буковини до 1927 р. та жорсткому режимі, встановленому на Буковині стосовно українського населення. Законодавчі акти трактуються як нехтування поліетнічністю Буковини²²⁸. М. Мандрик відзначено найважливіші моменти з політичної історії Румунії та зв'язок внутрішньополітичного життя з політикою щодо української національної меншини.

В історико-правовому аспекті історію Буковини міжвоєнного періоду розглянув І. Торончук. У своїй дисертації дослідник вибудував лінію від загального до часткового, аналізуючи вищі органи державної влади Румунії та місцеві органи влади, органи місцевого самоврядування і систему управління Буковиною, як і діяльність правоохоронних органів²²⁹.

Діяльність праворадикальних організацій та їх ідеологія лягли в основу дослідження В. Пушкарьова. Цей дослідник простежив етапи розвитку праворадикальних організацій у Румунії у 20-30-х рр. XX ст. Також охарактеризовано і спроби реалізації програми діяльності Легіонерського руху в період існування Націонал-легіонерської держави²³⁰.

Загалом у дисертаційних дослідженнях порушувалися питання, що стосувалися здебільшого Буковини чи Північної Бессарабії та були частково пов'язані з історією державних органів чи політичних партій, які діяли на території Румунії. Меншою мірою було досліджено історію Румунії.

При цьому історіографія політичної історії Румунії міжвоєнного періоду та початку Другої світової війни представлена широким спектром робіт, де є праці, що висвітлюють діяльність політичних партій, уряду та перших осіб держави. Оцінка дій складових політичної системи здійснена відповідно до основних тенденцій, що існували в науці на період написання роботи. На сьогодні у вітчизняній історіографії залишається необхідним створення узагальнюючої праці з політичної історії Румунії міжвоєнного періоду.

§2. Джерельна база дослідження

Робота над даною темою змусила нас звертатися до різного роду джерел, характер яких передбачає декілька груп, утворених за спільністю ознак чи призначення. Таким чином, можемо говорити про наявність групи архівних матеріалів; групи опублікованих документів; групи офіційних розпоряджень та публікацій, законів, законодавчих актів; мемуарної літератури; публіцистичних видань; публікацій у періодичній пресі; видань політичних партій; довідкової і статистичної літератури та художньої літератури.

До групи архівних матеріалів належать документи з фондів вітчизняних і зарубіжних архівів, що стосуються досліджуваної теми. Зокрема, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ) містяться документи, що стосуються питання Буковини і Бессарабії. Вміщені вони у фонді Міністерства закордонних справ УНР та Народного міністерства справ закордонних. Так, у справах фонду Міністерства закордонних справ УНР знаходимо офіційні публікації Сфатул Церій, історію подій березня – квітня 1918 р. в Бессарабії. Також містяться тут документи з історії діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії з описом ситуації в цій країні та становища українців. Серед документів багато матеріалів, виконаних машинописом, що полегшує роботу дослідника при опрацюванні тексту документів.

У значно ширшому обсязі використано матеріали Державного архіву Чернівецької області. Так, події 1918 і 1919 рр. та діяльність такого інституту, як міністр-делегат Буковини, простежуються за матеріалами фонду 6. До числа фондів, що містять матеріали адміністративних, управлінських одиниць (префектури повітів), належать також фонди 15 і 19, що представляють добірку матеріалів з діяльності префектури Чернівецького і Хотинського повітів у 1918-1940 рр. Помітну увагу, крім господарських питань, тут привертала питання політичного життя на Буковині та в Чернівцях. Префектура Чернівецького повіту отримувала інформацію щодо політичних заходів на підвідомчій їй території. Подібне стосується і префектури Хотинського повіту, де приділялася увага нагляду за діяльністю комуністичної організації. Подібна пильність адміністративних і правоохоронних органів у згаданих повітах пояснюється їх прикордонним розташуванням та посиленою активністю закордонних політичних організацій. Окремо слід виділити фонд 13, який містить матеріали і документи Другого міністерського директорату, що охоплював своєю діяльністю територію Буковини та повітів Байя і Дорогой. Таким чином, тут зосереджувалися документи різнопланові, з яких помітний інтерес складають ті, що стосуються діяльності політичних організацій, умов економічної, фінансової та культурної діяльності в межах повітів. Інтерес до документів даного фонду може викликати і період діяльності самої адміністративно-територіальної одиниці, існування якої співпадає з періодом світової економічної кризи. Додаються до цієї категорії документи зі справ примарії м. Чернівці, що стосуються діяльності адміністративних органів. У згаданих фондах є як рукописні, так і машинописні документи.

Фонди правоохоронних органів представлені фондом обласного інспекторату поліції, квестури поліції, обласного інспекторату жандармерії, повітової поліції. Так, уся інформація стосовно ситуації на Буковині накопичувалася в Чернівецькому обласному інспектораті поліції та квестурі

поліції. Справи формувалися з відібраних поліцією зразків пропагандистської продукції, рапортів службовців поліції та жандармерії щодо ситуацій, що виникали, розпоряджень центральних керівних органів, дозвільних документів. У рівній мірі набиралися матеріали та документи, що стосувалися лівих і праворадикальних організацій, оскільки існувала потреба швидкої реакції на такі дії з боку правоохоронних органів. Також накопичувалися і матеріали, що стосувалися діяльності ін-ших політичних партій. Виграшним може виступати фонд особливого відділу сигуранци, оскільки тут містилися всі розпорядження щодо вживання заходів проти радикальних організацій, а також подавалися звіти, реферати щодо історії діяльності правоохоронних органів. Певні обмежувальні функції поширення друкованих видань виконували і службовці Бюро інформації та преси, що відобразилося і на змісті цього фонду.

Прямим наслідком діяльності правоохоронних органів, які виконували переважно каральну функцію стосовно частини політичних організацій, стало формування фондів судових установ. Зокрема, у фонді Чернівецького повітового трибуналу містяться справи, що стосуються діяльності як комуністів, так і кузистів, ґардистів, осіб, що висловлювали своє невдоволення королівською владою. Частина справ проходила також і через Апеляційний суд у м. Чернівці.

У роботі використано також документи і матеріали зарубіжних архівів, що функціонують у мережі Національних архівів Румунії. Так, централізованою установою, що зберігає та використовує згадані матеріали, є Національний центральний історичний архів у м. Бухарест. Так, у його колекції зберігаються фонди Королівського дому, куди належать справи, що стосуються помітних державних актів, зберігаються документи, що характеризують внутрішньо- і зовнішньополітичну діяльність урядів країни, парламенту, самого короля.

Повноцінно в архіві представлено фонд президії Ради міністрів, доступ до якого дає змогу простежити послідовність у діях урядів Румунії, дати оцінку тому, наскільки ці дії мали наступність. Діяльність політичних організацій усієї країни простежується за фондом Генеральної дирекції поліції. Справи, що тут містяться, сформовані за проблемами і дають змогу простежити як загальну діяльність політичних організацій різного спрямування, так і виборчу діяльність політичних партій. Остання виглядає достатньо інтенсивною у плані накопиченого поліцейськими органами матеріалу. Необхідний для роботи матеріал зосереджений у двох підрозділах фонду, що охоплює період 1893 і 1903-1936 рр. (2349) та 1937-1947рр. (2350).

З фондів політичних організацій нами використано матеріали фонду Фронту Національного Відродження – єдиної в міжвоєнний період державної партійної організації в Румунії. Фонд сформований таким чином, що дає змогу простежити момент його появи, структури, організаційного становлення, умов фінансування і діяльності в межах усієї країни. Проте для більш повного вивчення діяльності ФНВ в межах Румунії доцільно користуватися і фондами даної організації в інших повітових архівах країни. Це, зокрема, підтверджують фонди Повітової служби Національних архівів Румунії в Яссах, окремі справи з якого нами використані. Також використано нами і матеріали фондів префектур повітів Ясс, Кимпулунґа та Редеуць, що зберігаються в архівах м. Ясси і м. Сучава. Ці матеріали містять повноцінні звіти щодо діяльності політичних організацій, їх декларацій, реалізацій програмних положень у межах повітових організацій.

Архівні матеріали доповнюються матеріалами, які подаються дослідниками міжвоєнного періоду в різного роду збірках документів. Доречно відзначити високу активність румунських дослідників у сфері публікації документів у тематичних збірниках та як додатка власного дослідження, що в ряді випадків робить доступними і документи з фондів архіву Міністерства закордонних справ та Міністерства оборони Румунії. У збірниках документів, що видавалися в радянський період, містяться матеріали, які стосуються дипломатичних переговорів періоду Першої світової війни. Наскільки широким був вміщений у них матеріал свідчить і те, що серія III збірника «Міжнародні стосунки епохи імперіалізму» була популярною серед радянських дослідників дипломатичної історії Першої світової війни та залишається такою і для ряду сучасних українських істориків. До числа збірників радянського періоду, що стосуються регіону

нашого дослідження, належать і збірник, що висвітлює ситуацію на Румунському фронті та в Бессарабії, і збірник²³¹, присвячений становищу селянства Молдови кінця XIX – початку XX ст.

Частково ситуацію на території Бессарабії розкривають документи зі збірника²³², що стосується дій Червоної Армії на території України в 1917-1919 рр. Зміст мирних договорів, підписаних у ході Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., подано в серії²³³, підготовленій Ю. Ключніковим і А. Сабаніним у 20-х рр. XX ст. Так, тексту Сен-Жерменського мирного договору передують стаття Ю. Ключнікова, який аналізує історію укладення договору та розкриває особливості статуту меншин, який відрізняв цей мирний договір від Версальського. Власне саме тут подається і проблема захисту меншин до початку I Світової війни, діяльність В. Вільсона у цьому плані й обговорення питання про захист національних меншин на конференції. Звернено увагу і на протести представників Румунії, Польщі, Чехословаччини, Югославії проти запропонованого статуту, які говорили про непотрібність такого статуту. У статті підбиті й підсумки самого договору, перш за все в територіальному сенсі. Переклад тексту договору зроблений доступною мовою і становить повноцінну його копію. Договір розпочинається зі Статуту Ліги Націй, від якого переходять до визначення кордонів Австрії²³⁴.

Ряд тематичних збірників видано українськими істориками, і серед них виділяються добірки матеріалів, що стосуються історії Буковини. При цьому перша з них, здійснена за редакції К. Ципка, основним своїм завданням має доведення неперервності революційної боротьби на Буковині в період з 1917 по 1940 р. До числа видань з широким документальним матеріалом належить збірник статей та документів, виданий у 2005 р. Нечисленними є документи, які представляють дії єврейської громади Буковини в умовах розпаду Австро-Угорщини. Проте і вони дозволяють зрозуміти позицію, яку зайняли всі керівники політичних партій у той період. Право на самовизначення і визнання євреїв окремою нацією поєднувалося з оголошенням нейтралітетом стосовно дій української та румунської влади в боротьбі за вплив на Буковині²³⁵.

Грунтовним варто назвати підготовлений чернівецькими науковцями В. Добржанським і В. Стариком збірник документів і матеріалів, що стосуються буковинського питання в період 1914-1923 рр. Збірник містить кілька тематичних підрозділів і вміщує спогади, частина з яких публікується у ньому вперше. У ряді випадків розміщено тут і документи з інших видань, що стосуються історії Буковини досліджуваного періоду.

Окремі дані стосовно позиції України в питанні взаємин з Румунією та позиції в питанні про Бессарабію, про ставлення до українців Буковини²³⁶ містяться у збірнику з історії діяльності дипломатичних представництв української держави в Німеччині в 1918-1922 рр.

Збірник документів, який продовжує розгляд проблем, викликаних дією мирних договорів, був виданий 2000 р. Помітну роль у його підготовці відіграли Т. Ісламов і Т. Поківайлова, які зазначили, що Трансильванія стала предметом суперечки внаслідок надання прав Румунії та позбавлення будь-яких прав Угорщини. Частину опублікованих документів складають ті, які виникли в результаті розгортання угорсько-румунського протистояння та участі у ньому інших держав. В основному це розсекречені документи з Архіву зовнішньої політики РФ, які розташовані у хронологічній послідовності. Інформативними є записи щоденника радянського повпреда в Угорщині, записи бесід керівництва НКЗС СРСР з Ф. фон Шуленбургом, доповідні, довідки, підготовлені працівниками радянського дипломатичного відомства у справі Трансильванії²³⁷.

Питання ставлення Угорщини до проблеми повернення територій колишнього королівства, політики Німеччини щодо Румунії, містилися в документах²³⁸, опублікованих у 1962 р.

Румунськими істориками підготовлено ряд збірників матеріалів до сторічного ювілею приєднання Буковини до Румунії. Ця традиція була закладена в перше десятиліття «Великого Об'єднання», коли 1928 р. вийшла збірка матеріалів, присвячена приєднанню Бессарабії²³⁹. Істориками Румунії останньої чверті XX ст. було видано ряд документальних збірників, що стосуються історії Румунії, зокрема процесу Об'єднання. Наприкінці 80-х рр. XX ст. вийшло багатотомне видання, що стосувалося історії утворення нової держави. Зокрема в томі X простежено послідовність дій

представників румунів Трансильванії в організації приєднання до Румунії²⁴⁰. Роль газети «*Românul*» у справі організації Великого Об'єднання представлена в публікації збірки статей даної газети²⁴¹. Видання збірників з документами епохи Об'єднання²⁴² мали місце в 90-х рр. ХХ ст. У нинішніх умовах вийшли збірки, які представляють антологію документів, пов'язаних із процесом, що здійснювався на Буковині в напрямку об'єднання з Румунією. У даній збірці її упорядник, І. Філіпчук, вмістив і ряд власних публікацій, які перемешані з архівними документами, спогадами, публікаціями періоду кінця Першої світової війни²⁴³.

Цікавою є спроба А. Попеску зробити доступнішим для дослідника та читача документи з особистого фонду Я. Флондора, які є документальною основою робіт інших істориків, зокрема Д. Гренчука. Безумовно видання вийшло в умовах наближення святкування в Румунії 100-річчя Великого Об'єднання і має завданням пояснення діяльності Я. Флондора. Вступна стаття упорядника представляє повну біографію Я. Флондора й оцінку його як особистості в рамках родини та політичної роботи. Підбір документів дозволив автору публікації згрупувати їх у 4 тематичні групи, які представляють політичну діяльність у період перебування Буковини у складі Австро-Угорщини, діяльність та листування Я. Флондора в період формування нової держави. Окремо висвітлено філантропічну діяльність Я. Флондора, яка велася до початку Першої світової війни. Найменшим є розділ, що стосується законотворчої діяльності²⁴⁴.

У радянський період було також опубліковано ряд збірників документів, що стосувалися політичного життя на території Румунії міжвоєнного періоду. Діяльність комуністичних організацій піднімалася упорядниками низки збірників документів. До числа останніх радянських збірників належить багатотомне видання «Комуністичне підпілля Бессарабії»²⁴⁵, яке виходило в Молдавській РСР наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Якщо в першому томі збірки ставилося завдання висвітлити документально утворення та діяльність партійної організації в Бессарабії як складової частини РКП(б), то вже другий том висвітлює діяльність підпілля в період з серпня 1922 р. по грудень 1928 р. До збірника увійшли як фрагменти спогадів, так і публікації архівних матеріалів та газетних статей. У ряді випадків автори вибирали і вже опубліковані в інших збірках документи. Загалом видання орієнтоване на висвітлення діяльності комуністичної організації в Бессарабії у виключно позитивному аспекті, що дозволяє зрозуміти тогочасне ставлення членів комуністичної організації до представників буржуазних партій.

Деяко раніше, в 70-х рр. ХХ ст., вийшло друком видання, присвячене діяльності молодіжної комуністичної організації. Збірка «Комінтерн, КІМ і молодіжний рух» присвячена саме одному з аспектів міжнародного комуністичного руху – молодіжному і дає змогу познайомитися з документами, що розкривають певні аспекти міжнародного комуністичного молодіжного руху. Власне це добірка матеріалів, які охоплюють період з 1919 р. по 1943 р. та є публікаціями з журналів, виступів діячів міжнародного комуністичного руху, архівними документами. Останні в цій збірці представлені в меншій кількості. Документи у збірці представлені в рубриках і дозволяють зрозуміти якими були пріоритети керівництва Комінтерну щодо молодіжного комуністичного руху. Більша частина документів стосується загальних питань чи питань тих країн, де найгостріше проявлялися виступи комуністів. Румунія, і румунський молодіжний комуністичний рух, у цих документах представлені відносно слабо, тому нами вони використані в аспекті подачі загальної лінії, яка стосувалася ведення діяльності комуністичною молоддю²⁴⁶.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вийшли два томи збірника, присвячені питанням діяльності комуністичних організацій у Балканських країнах. Матеріал збірника дозволяє простежити ставлення керівництва РКП(б) і Комінтерну до національного питання та використання його з метою розгортання революційних дій. Також представлені документи, що стосуються радянської таємної дипломатії. Одним зі спірних моментів стали твердження, які містилися в документах Комінтерну щодо Трансильванії про переважання в ній угорського населення, на чому базувалася і пропагандистська діяльність²⁴⁷.

До числа збірників документів, що висвітлювали діяльність комуністичної організації, належать і видання 50-х рр. ХХ ст., які побачили світ у Румунії в декількох варіантах. Короткий варіант видання охоплює документи з діяльності комуністичної організації країни в 1918-1944 рр. Інше бага-тотомне видання підготовлено дослідниками у другій половині 1950-х рр. та охоплює періоди 1917-1922 рр., 1923-1928 рр., 1929-1933 рр. і 1934-1937 рр. У збірці вміщено виключно ті документи, що стосуються розвитку даного політичного руху²⁴⁸. Питання діяльності соціалістичної партійної організації, що передувала комуністичній, викладено у збірнику документів з історії робітничого та соціалістичного руху в Румунії²⁴⁹.

До числа антологій, що можуть бути використані для дослідження лівого руху в Румунії, належать опубліковані в 70-80-х рр. ХХ ст. роботи. У радянському виданні під редакцією Я. Засурського містяться переклади статей з комуністичної преси, фрагменти із брошур і книг²⁵⁰. Розділ, присвячений комуністичній періодиці Румунії, міститься у хрестоматії з історії комуністичної преси. Тут підібрано публікації з газет, а також спогади і брошури міжвоєнного часу та періоду Другої світової війни. Зокрема, міститься і витяг із книги А. Константінеску «Книга рабів», яка, хоча і вийшла в період існування СПР як єдиної партії лівого спрямування, вважалася однією із програмних чи пропагандистських публікацій комуністів. Розбито тексти на розділи – «документи і матеріали РКП про пресу», «матеріали преси». Вміщені публікації підтверджують пропагандистську роботу комуністів не тільки серед робітників, але й у середовищі румунської інтелігенції²⁵¹.

Більше публікацій з газет соціалістичного спрямування міститься у виданні румунських істориків історії КПР «Робітнича і соціалістична преса Румунії». Зокрема, том III охоплює пресу, окремі статті з 29 видань досліджуваного періоду. Кожна добірка статей супроводжується аналізом видання, його історією, що полегшує розуміння його спрямування. Публікації з газет підібрані тут за регіональною ознакою та містять короткі пояснювальні статті до кожного розділу²⁵². Політичному життю в Румунії присвячено і публікацію збірника документів, підготовленого під редакцією І. Скурту, К. Мокану і Д. Смирча²⁵³. Вміщені у ньому документи представляють різні політичні організації та окремі резонансні документи періоду 1918-1944 рр.

Серед низки збірників опублікованих документів знаходиться том, присвячений питанню діяльності євреїв у законодавчому зібранні Румунії²⁵⁴. Власне у збірці представлено в документах діяльність представників етнічної меншини в сенаті та палаті депутатів, фактично як частини румунського суспільства. Представлені у збірці 47 євреїв, які виконували функції депутатів чи сенаторів у період діяльності парламенту між двома світовими війнами, їх участь у обговоренні важливих для країни документів, реакція на прояви антисемітизму, обговорення тронних промов. Та все ж представники цієї етнічної меншини в Румунії змушені були вже в перші повоєнні роки відстоювати законодавчі підстави свого існування, своїх прав у новій країні, особливо коли йшлося про приєднані провінції. Помітні тут і організації, які утворилися для захисту інтересів національної меншини та прийняли правила, що існували в суспільстві²⁵⁵.

До числа опублікованих документальних матеріалів нами віднесено й окремі документи зі збірки К. Гаманджіу, що стосуються дій влади у прийнятті рішення про участь у бойових діях 1916 р., повернення до участі у війні в 1918 р., прийняття рішень щодо приєднання Бессарабії до Румунії²⁵⁶.

Окреме місце серед джерел займають розпорядження влади й офіційні публікації та закони. Фактично закони є результатом діяльності влади і політичних партій, їх прийняття регламентується діючим вже законодавством. Також до даної групи джерел віднесено офіційні повідомлення про діяльність уряду, прийняті міністерствами рішення в галузях своєї сфери відповідальності. Помітне місце тут займають і офіційні оголошення королівського дому, що підтверджує належний рівень публічності королівської родини.

Мемуарна література, в якій відображено події політичного життя в період між двома світовими війнами в Румунії, дозволяє розглянути різні аспекти діяльності політиків, вибір шляхів

для вирішення нагальних проблем внутрішньополітичного життя, розкрити особливості поведінки окремих політичних осіб. У числі таких мемуарів є спогади К. Арджетоану, А. Келінеску, Ґ. Ґафенку, Н. Йорґи, І. Ґ. Дуки та низки інших осіб з числа політичної верхівки країни.

Так, події Першої світової війни періоду нейтралітету Румунії та участі її у війні викладені в мемуарах королеви Марії, виданих у перекладі румунською в 1991 р. Як вважає Ґ. Бузату, цей твір є прикладом вдалого літературного дебюту. Якщо другий том дає можливість ознайомитися з обставинами приходу до влади Фердинанда I, то у третьому викладено події від нейтралітету до завершення бойових дій у Румунії. Корисним є вміщення у спогади і листів до короля Великої Британії та імператора Росії, що дозволяють простежити місце королеви в політичних процесах періоду війни. Одночасно подано і її діяльність та переміщення у зв'язку з розвитком бойових дій до Ясс. У тексті спогадів знаходять місце описи провідних політичних діячів Румунії першої чверті ХХ ст., а також і послів іноземних держав, акредитованих у Румунії. Особливістю третього тому є подача спогадів у вигляді розширених щоденних записів²⁵⁷.

Серед видань, які демонструють позицію представників верховної влади, знаходиться «Військовий щоденник» королеви Марії. Причиною ведення цього щоденника, який королева розпочала зі вступом Румунії у війну, було усвідомлення важливості події як для долі країни, так і для самої королеви. Дані з цього виду джерела корисні, як для аналізу ситуації в Румунії в роки війни, так і для аналізу окремих подій та характеристики діячів у період 1918 р., події якого описані в період січня – квітня²⁵⁸.

Цілком доповнюють щоденник королеви і спогади посла Франції в Румунії в 1916-1920 рр. графа де Сент-Олера. Цей дипломат високо поцінувався в Румунії в період правління Фердинанда I, а його мемуари дозволяють побачити процес вступу Румунії в Першу світову війну на боці союзників і власне роль та місце Франції в даному процесі. Піднято і питання дій уряду в умовах війни та першого року після війни. Міститься у спогадах і матеріал, що стосується королівської родини. Цінними є зауваження дипломата стосовно подій 1917-1918 рр. у Румунії та Росії²⁵⁹.

До мемуарної літератури належать і «Щоденні записки» короля Кароля II²⁶⁰. Їх появі завдячують думці Кароля II про ведення таких записок, подібно до тих, що їх вів у юності. Початок їх припадає на 11 березня 1937 р. та завершуються 1951 р. Їх збереженню також завдячують волі колишнього короля зберігати впродовж 25 років з часу смерті. Правда в оригіналі збережено не всі сторінки, що імовірно було пов'язано з деякими подробицями з життя королівської родини, зокрема зі зв'язком принца Ніколає з ґардистами та видалення його з королівської родини, послідовності змін урядів Ґ. Тетереску, проблем встановлення режиму королівської диктатури в 1938 р.

При цьому «Щоденні записки» становлять інтерес для дослідника. Безумовно, що записи мають не стільки інтимний характер, скільки звернені до читача, для прикладу в описі втрати Каролем II голови Ради міністрів А. Келінеску, який виконував роль творця королівського режиму. До читача спрямовані і думки короля про небажання втягування країни у внутрішньополітичну боротьбу в серпні 1940 р. При цьому, незважаючи на недоступність до записів короля у 50-х рр. ХХ ст., в художній літературі РНР його використовували для критики дій короля. За прикладом можна звернутися до роману З. Станку та порівняти запис від 23 грудня 1939 р., який був зроблений у щоденних записках з варіантом, запропонованим письменником²⁶¹.

Відомо, що записки короля зберігалися в Лісабоні і були повернуті до Румунії в мікрофільмованому вигляді в 1985 р. на підставі угоди від 25 січня 1984 р. з М. Урдеряну, до якої перейшли права володіння записками від Е. Лупеску²⁶². Підготовка видання розпочалася в 1995 р. і було здійснено публікацію в чотирьох томах, що містили інформацію із зошитів 1-6, 8-10 і 11-11В та охоплювали період з 11 березня 1937 р. по 19 травня 1941 р. Кожен з томів супроводжується вступними статтями І. Скурту, де характеризується життя і діяльність Кароля II та

словом від видавців. Доволі розгорнутими є замітки, які містять у ряді випадків короткі біографічні дані, документи.

Помітне місце займають спогади К. Арджетоюну. Так, відредаговані ним у 1930-х – першій половині 1940-х рр. «Для наступників: Спогади з минулого», були включені до фондів Національного архіву Румунії, а видані лише в 1990-х рр. Мемуари дозволяють розглянути найважливіші події політичного життя Румунії, зокрема і в контексті загальноєвропейських подій. Хоча ці спогади охоплюють період від дитинства К. Арджетоюну, все ж значення для вивчення досліджуваного періоду мають спогади від 1913 р. до 1934 р., які були впорядковані автором у 40-х рр. ХХ ст. Продовженням цих мемуарів є щоденні записки К. Арджетоюну, що відображають період із 2 лютого 1935 р. до грудня 1940 р. Прикметною рисою як мемуарів, так і щоденних записів К. Арджетоюну є оцінки, які він давав політичним діячам, що були достатньо різкими в ряді випадків.

Також цінними за своїм змістом є і мемуари Н. Йорґи, що вийшли друком ще в міжвоєнний період, і хоча опис подій тут носить більше характер щоденних записок, все ж має місце оцінка подій політичної історії Румунії. Розділені спогади за періодами, які автор бажав виділити. Принаймні у другому томі вміщено опис подій 1917-1920 рр., у яких має місце опис «національної війни» та боротьби за нове політичне життя²⁶³. Таким чином Н. Йорґа дає оцінку подіям, що змінили обриси країни (воєнні дії 1916-1919 рр.) та її характер у політичному плані. Відповідно за основними подіями подано щоденну діяльність історика і політика та повсякденне життя країни в наступних томах. Зокрема, виділено і першу спробу влаштувати в Румунії позапартійний уряд, головою якого став Н. Йорґа з волі короля Кароля II. Період 1932-1938 рр. Н. Йорґа розглядає як «самогубство партій». Зважаючи на час виходу цього тому (1939 р.) можна вважати, що Н. Йорґа саме таким оцінював політичний процес у Румунії – руйнування партій і самої політичної системи країни²⁶⁴.

З мемуарною літературою зближуються і політичні записки історика та політика, якими він давав характеристику окремих подій. Зокрема в частині 3-й «Життя людини» Н. Йорґа дав своє бачення політичного життя Румунії від 1919 р., виділивши не тільки політичне життя в перші повоєнні роки²⁶⁵, але й давши характеристику подіям «династійної кризи» та подальших політичних змін у країні на початку 1930-х рр.

Єдиним блоком у 1927 р. було видано спогади А. Марґіломана, які хронологічно охоплюють період з 1897 по 1924 рр. З них події війни описані практично у трьох томах. Місцями це докладні описи з висловленням власної позиції. Як відомо А. Марґіломан належав до консерваторів та германофілів, тому його позиція в роки війни визначила і призначення на посаду голови уряду в умовах поразок Румунії в роки війни. Цікавими є зауваження автора щодо політичного життя Румунії, діяльності голів політичних партій у парламенті²⁶⁶.

Період війни та участі в ній Румунії викладено у виданих мемуарах І. Ґ. Дуки, представника націонал-лібералів. Ним висвітлено всі періоди, через які пройшла країна в період Першої світової війни та дії уряду в тих умовах²⁶⁷. Як і інші, за винятком спогадів Н. Йорґи та А. Марґіломана, наприкінці ХХ ст. в Румунії опубліковано записки А. Келінеску і Ґ. Ґафенку. У даному випадку записки А. Келінеску охоплюють період 1916-1939 рр. і є свого роду звітом про діяльність як політи-ка. У них містяться і записи, що стосуються доволі активної діяльності А. Келінеску в період ко-ролівської диктатури. Записки Ґ. Ґафенку охоплюють період 1929-1939 рр., даючи змогу ознайомитися з політичною ситуацією та способами вирішення проблем, узгодження урядовцями дій з королем²⁶⁸.

Мемуари періоду Великого Об'єднання є доволі різноманітними і належать особам, які виконували свої функції на різних рівнях. Так, спогади учасників процесу приєднання Буковини до Румунії²⁶⁹ вперше були видані в 1934 р. У значно ширшому обсязі спогади учасників об'єднання на Буковині опубліковані І. Я. Ністором у 1938 р. Саме вони охопили різні сфери діяльності членів Румунської національної Ради та представили оцінку дій української сторони²⁷⁰. Окремо видані

спогади генерала М. Скіни стосовно дій румунської армії в Бессарабії. Для цього автора доволі несподівано виявилася відмінність повіту Хотин від інших повітів Бессарабії, оскільки у ньому населення розмовляло рутенською та російською мовами. Аграрний рух у Бессарабії названий генералом таким, що прийшов ззовні, а не був внутрішньою справою, з чим навряд чи можливо погодитися²⁷¹.

До спогадів про події політичного життя на Буковині в міжвоєнний період належать видані двома книгами спогади Давида Романюка, політичного діяча Буковини, політичного і державного діяча Румунії, дисидента. Його спогади із другої книги підтверджують відомі факти організації діяльності комуністичних осередків на Буковині і в Бессарабії. Мемуари виконані у блоках, що охоплюють певні проміжки часу й іноді мають не зовсім точне датування²⁷².

Джерелом мемуарного характеру і одночасно таким, що містить програмні положення, бачення політичної ситуації в Румунії, є книга К. З. Кодряну «До легіонерів», яка представляє собою своєрідний звіт голови Легіонерського руху про свої дії впродовж періоду з 1919 р. до 1933 р. Практично це виклад життя та діяльності в організації К. З. Кодряну, тому у книзі знаходяться описи дій молодого К. З. Кодряну в період навчання в університеті. Також ним викладено власні дії зі створення Ліги націонал-християнського захисту та діяльності в її межах. Окремо викладено, за періодами, дії К. З. Кодряну як засновника Легіонерського руху, що дозволяє продемонструвати ворожу щодо демократії позицію капітана²⁷³. Загалом даний твір слід сприймати як певне наслідування книги А. Гітлера, тож не є незвичним, що його видали в перекладах німецькою та італійською мовами²⁷⁴. Сам автор назвав цей твір повістю про власне життя від 19 до 34 років, викладенням власних думок, опису помилок.

Якщо у згаданих мемуарах К. З. Кодряну виглядає переконаним і вмотивованим діячем, який рухається спільно з учасниками руху до своєї мети, то щоденні записки з ув'язнення охоплюють період з 19 квітня по 19 червня 1938 р. і відрізняються настроями. Тут капітан виступає людиною зломленою, такою, що не приймає звинувачення в державній зраді, відкидає всі звинувачення в організації терористичних актів. Разом з тим дані записки слід приймати як свідчення особи, яка усвідомила свою подальшу долю та демонструє свою набожність. Видання 2010 р. містить також аналіз преси, що відгукнулася на страту легіонерів 29 листопада 1938 р. та свідчення жандарма Сирбу і ряд матеріалів²⁷⁵.

Серед мемуарної легіонерської літератури можна також згадати записки Н. Тоту щодо поїздки легіонерів у Іспанію. Так, у них представлено у хронологічній послідовності участь легіонерів у врученні шаблі генералу Москардо, у приєднанні до військ націоналістів з докладним описом участі в бойових діях. Наголошено на тому, що участь румунських легіонерів у іспанських подіях була прийнята з ентузіазмом іспанцями. Н. Тоту дав характеристики учасникам поїздки, з яких виділяє І. Моцу, для якого віра була всім. Крім того, місцями Н. Тоту звертає увагу на створення родинної ситуації в середовищі легіонерів, на вшанування архангела Михаїла. У черговий раз нагадує Н. Тоту про те, що легіонери борються за Христа і є його солдатами, які мають пролити свою кров на полях Іспанії. Таким чином, Н. Тоту демонструє релігійність Легіону, а зважаючи на інші заяви в тексті і безбожність комуністів. Остання прив'язується автором до твердження про вплив євреїв на революцію в Іспанії. Саме євреїв, які прибули з Росії та Франції, він називає головними діючими особами, тоді як Л. Кабальєро виступає їх маріонеткою. Говорячи про смерть І. Моци і В. Маріна, Н. Тоту заявляє, що був би щасливий вмерти з ними, згадавши при цьому про захисника легіонерів архангела Михаїла та зарахував І. Моцу до святих²⁷⁶.

Історія діяльності Легіонерського руху викладена також і Г. Сіма, який у 1977 р. опублікував спогади, що охоплюють період з 10 грудня 1939 р. по 6 вересня 1940 р., період, який він сам назвав останньою битвою проти короля Кароля II²⁷⁷. Звісно зміст спогадів є доволі широким завдяки різноманітності подій і починається з подій переходу ним німецького кордону до зречення короля Кароля II. Ці мемуари дозволяють розглянути діяльність Г. Сіма поза межами Румунії, зокрема в легіонерській організації в Берліні, де було проведено реорганізацію та вироблено

плани подальших дій. Автор спогадів аналізує ряд подій, що загалом впливали на настрої легіонерів поза Румунією. Цілком корисним буде ознайомлення з ходом переговорів представників берлінсь-кої організації з посланцями з Румунії, що мали фактичне завдання налагодити контакти між легіонерами та королем. Власне й опис повернення дозволяє говорити про неофіційний, таємний перехід кордону. Докладним видається опис дій Г. Сіма під час перебування в ув'язненні в Румунії та його переговори з високопосадовцями, що схилили до порозуміння між королем і Легіонерським рухом. Доволі насичений подіями є період травня – червня 1940 р., що відображає зміст спогадів. Критичною залишається позиція Г. Сіма щодо реорганізації Фронту національного відродження в Партію нації, як і ведеться мова про загрозу лівій радикалізації після втрати Румунією Бессарабії та Північної Буковини. Спогади дозволяють прослідкувати і позицію Г. Сіма в період його перебування в уряді та відзначити його прагнення до усунення осіб англофільської орієнтації. Викладає автор мемуарів і дії легіонерів у справі підготовки перевороту, що робиться поруч з описом дій влади проти незгідних з її позицією. Також викладено покроково дії Г. Сіма з ор-ганізації вересневого 1940 р. виступу легіонерів у Румунії з поясненням причин його неспіху в ряді регіонів. Зроблено й опис особистих дій Г. Сіма як під час виступу легіонерів у Брашові, так і під час виїзду колишнього короля Кароля II за кордон. Також прокоментовано Г. Сіма і його призначення на посаду лідера Легіонерського руху як «Командира Легіонерського руху», що визнає роль генерала І. Антонеску в підтримці виступу легіонерів проти Кароля II.

Серед мемуарів, що відображають ставлення румунських громадян до подій у країні, знаходяться і мемуари М. Р. Стурдзи, які відображають події у країні міжвоєнного періоду та періоду Другої світової війни. Як дипломат М. Стурдза звертає доволі багато уваги на події, що стосувалися Румунії на міжнародній арені. Як учасник Легіонерського руху він розкривав особливості його діяльності. Паралельно в мемуарах робився виклад і аналіз міжнародних подій. Власне доволі негативне сприйняття діяльності Н. Тітулеску переплітається з негативним ставленням до контактів з СРСР. Не прив'язував автор румунський характер держави чи уряду до конкретної партії. Негативним є і оцінювання дій короля Кароля II, особливо в частині, що передувала запро-вадженню королівської диктатури²⁷⁸.

Як джерела використано публіцистичні твори, що належать як до повторюваних видань, так і до видань, що видавалися брошурами чи окремими книгами. До числа публікацій у повторюваних виданнях належить ряд критичних статей, призначених для радянського читача, де обговорювали становище населення Буковини і Бессарабії. В аналізі становища українців у Румунії значну увагу приділяли культурній політиці румунського уряду та власне румунізації українського населення Буковини і Бессарабії. Також мова велася про створення Молдавської АСРР та порівняння радянської і румунської національної політики. Критично і гостро оцінювалася діяльність урядовців у Бессарабії, а також депутатів-українців від Бессарабії і Буковини. Висновок даної статті був зроблений у стилі комуністів-революціонерів, які були переконані у справедливості революційних методів діяльності та вірили в революційний виступ трудящих на Буковині, в Бессарабії та Семиградді²⁷⁹. Інша стаття С. Дзвінченка розпочинається з епіграфа Л. Троцького про необхідність мати знання про Румунію. По суті ця стаття є інформацією про всі публікації, присвячені Румунії, з особливим аналізом книги Л. Троцького і Х. Раковського, виданої 1923 р., публікацій Д. Прутського, Г. Бочковського й інших²⁸⁰. У руслі аналізу політичного життя Буковини виконано статтю Г. Піддубного «Преса на Буковині». У ній автор аналізує події на Буковині з 1848 р., даючи аналіз пер-шим виданням, пресі передвоєнного періоду, робітничій пресі. Автору вдалося описати склад українських пресових органів періоду 1920-х рр., приділити дещо більше уваги газеті соціал-демократів «Боротьба» та комуністичного друкованого органу²⁸¹. Не менш актуальною виявилася книга Г. Піддубного «Буковина, її минуле і сучасне», яка після першого виходу аналізувалася в цілому ряді видань достатньо критично²⁸². До числа робіт, що розкривали становище громадян на Буковині у складі Румунії, належать і публікації С. Канюка, в яких

висвітлено історію зайняття Буковини румунськими військами та встановлення нового режиму, як і проаналізовано економічне становище селянства Буковини²⁸³. Доречно вказати, що в самій Румунії доволі уважно ставилися до друкованої продукції, що видавалася в радянській країні, особливо зважаючи на багатолітню проблему з ситуацією по Бессарабії. Тому й не дивно, що на початку 1920-х рр. дехто з політичних діячів вважав за потрібне влаштувати в Бессарабії крашу систему адміністрування і навіть розробити певну модель, зразок такої адміністрації²⁸⁴. У статті Д. Прутського (Г. Толмачов) дано критичну оцінку діяльності румунських урядовців у відношенні до українського населення в Румунії²⁸⁵.

До робіт, що вмістили передрук публікацій, публічних промов, можна віднести збірки промов А. Келінеску, передрук статей І. І. Моци, В. Маріна. Представляти Румунію в період авторитарного правління Кароля II як усередині країни, так і зовні доводилося урядовцям. Особливе місце тут займає А. Келінеску, колишній член НЦП, який увійшов до складу уряду патріарха Мірона, а після його смерті сам очолював уряд до власної загибелі. Так, пропаганда нової держави робилася через публікації підібраних промов міністра внутрішніх справ, а пізніше голови Ради міністрів Румунії А. Келінеску. Так, повне зібрання промов румунською мовою вийшло в 1939 р., ще до подій вересня під назвою «Новий режим». У збірці промов А. Келінеску вміщено доволі широке коло питань, що виносилися ним для публічного обговорення в період перебування у складі уряду на різних посадах²⁸⁶.

Дві промови А. Келінеску в перекладі англійською були вміщені до збірки «Нова Румунія». Це була промова від 28 лютого 1939 р., виголошена до короля з нагоди річниці конституції Кароля II та виступ А. Келінеску на радіо з підсумками перших двох тижнів діяльності Фронту національного відродження. Відбір цих промов напевне був не випадковим оскільки пояснював, що саме конституція та створення єдиної партії демонстрували королівську та національну революцію в Румунії²⁸⁷.

Представники його противників, ґардистів, В. Марін та І. І. Моца були представлені в ґардистській періодиці своїми публікаціями. Їх статі були підібрані для публікації збірками в 1937 і 1936 рр. відповідно. Щоправда, збірка статей І. І. Моци видавалася кількома редакціями, що відрізнялися рубриками та порядком розташування матеріалів²⁸⁸.

Важливо визнати, що до числа джерел доцільно відносити популярні видання, які випускали представники Легіонерського руху. Їх випуск припав на другу половину 1930-х рр. і серед авторів були Е. Берня, М. Полігроніаде, Е. Іоніке, І. І. Іоніке, Д. К. Амзар, Л. Блаґа, Н. Попп, Т. Герсені. Загалом поява робіт такого плану стала відповіддю на потребу ведення просвітницької діяльності серед легіонерів. Мова робіт, які вийшли в серії «Rânduiala» є доступною, а проблеми, які обговорюються, стосувалися багатьох аспектів внутрішнього розпорядку Легіонерського руху. Так, для пропагування ролі лідера руху К. З. Кодряну використовували героїв румунської історії Горію, Т. Владіміреску, А. Янку²⁸⁹. Той же Е. Берня став автором брошури щодо «легіонерського стилю» життя і діяльності.

Потребу появи цієї публікації автор пояснює появою нової організації в національному житті країни. Стиль життя легіонера називає простим, сильним, масивним. «Легіонерський стиль є румунським стилем, є стилем життя цього народу, що має власну землю, небеса і свого Бога, має власну долю в історії народів». Елементами легіонерського стилю названо пісню, історію, природу. Пісня представлена як засіб, що об'єднує людей, уніфікує душі, народжує ідеал. У пісні легіонерське життя має образ власний і є душевним висловом. Збереження в румунській пісні витоків народу дозволяло пов'язати народ і легіонерів, оскільки легіонерське життя було життям колективу, то історії відводили місце живильне і навчальне. Таким чином, завдяки історії легіонер ставав духовним сином народу, який розумів мотиви і сенс свого життя. Природа приймалася невід'ємною частиною і сприяла великому відродженню, оскільки підживлювала легіонера і наближала його до Бога. Як результат поєднання компонентів через духовну інтеграцію та виховання створювалася нова людина. Оскільки брошура з'явилася в період, коли зусилля

Легіонерського руху спрямовувалися на формування такої людини, то і відповідне місце ця проблема займає в літературі. Легіонерський рух названо історичним і революційним, таким, що має власний ідеал, а легіонер представлений новою людиною, яка береже в собі цінності румунського минулого. Легіонерська освіта поглиблює румунську душу, а Легіон дає політичне розуміння. Для Легіону, вважав Е. Берня, необхідні чисті, гармонійні, багаті внутрішньо юнаки, які розуміли сутність румунської долі. Реалізувати спосіб життя легіонера вважав доступним тільки для молоді. Легіонерський стиль є стилем румунським. Існує перш за все, «коли народ сповістить справжню творчу силу, згідно свого власного характеру та потреб»²⁹⁰.

Про молодь у політиці Е. Берня піднімав питання в одній зі своїх брошур, базуючись на історії країни та звинувачуючи старших політиків у відмові від підтримки націоналістів. Наполягав на необхідності добиватися нового життя та формування нової людини. У побудові нової Румунії покладався на молодь, яка мала зіграти вирішальну роль. Доречно вказати, що доводилося пояснювати й інтелектуальну сутність Легіонерського руху і автор доводив, що Легіон приймав у свої ряди представників інтелектуалів. Метою цього ставав подальший розвиток «дійсної національної культури». Правда не всім інтелектуалам було дозволено входити до організації. Принаймні представники ліберальних і демократичних кіл, псевдо-інтелектуали не вважалися достойними брати участь у Легіонерському русі. Потрібно було бути румуном (знатися на особливостях життя й історичних потребах румунського народу) та справжнім інтелектуалом. Е. Берня писав про потребу легіонерської Румунії в інтелектуалах, які б різнилися від інтелектуалів Румунії ліберальної. Він вважав, що неможливо в Румунії буде здійснити справжню національну революцію без поєднання «життєвих сил» і «духовності», тобто дієві сили Легіонерського руху слід поєднувати з інтелектуальними, одночасно борючись проти фальшивих інтелектуалів, упістів²⁹¹.

Питання вибору молоддю напрямків у зовнішній політиці розглядав М. Полігроніаде, пов'язавши і з інтересами держави, і з інтересами Легіонерського руху. Свою увагу автор звернув перш за все на недопущення союзу Румунії з СРСР, мотивувавши історією російсько-румунських відносин. Територіальні втрати після воєн ставали додатковим доказом. Союзицькі стосунки з СРСР вважав спрямованими проти Німеччини та доводив, що нацистське керівництво не допомагає ревізійським намірам Угорщини. На доказ приводив підтримку німецькою пресою позиції румунських політиків у доказі прав на Ардял. Інші зауваження М. Полігроніаде стосовно проведення Румунією зовнішньої політики стосувалися власне угорської загрози, де в першу чергу свою роль мала відгравати пропаганда. Тут цілком слушно звертав увагу на можливість через пропаганду змінити кордони, через що вважав необхідним берегти культуру та через неї також доводити історичні й етнічні права на землі. Доходив висновку, що не існує угорської загрози для Румунії, але є більшовицька. Стосовно ревізійнізму та дії міжнародних трактатів у М. Полігроніаде існує думка про необхідність діяти спільно з іншими країнами. Доволі розважливо дивився і на промову Б. Муссоліні стосовно підтримки Угорщини, причиною якої бачив голосування Румунії в Лізі Націй за санкції проти Італії. Висновки, що стосувалися зовнішньої політики Румунії, торкалися в першу чергу необхідності збереження незалежності. Звинувачував державу в боротьбі проти Легіонерського руху, створені напружених відносин з Італією і Німеччиною. Молодь закликав стояти на сторожі інтересів Румунії та боротися за реальну незалежність²⁹².

Аналіз кількох робіт доповнимо також однією з публікацій Т. Герсені, який є автором робіт про зв'язок між Легіонерським рухом та робітництвом і селянством Румунії, що давало йому можливість, суттєво спрощуючи, доводити, що Легіонерський рух має не програму, але віру. Така відмінність дозволяла стверджувати, що віра іде зсередини, від душі і дозволяє померти за легіонерську віру, звеличуючи народ. Пояснено також автором і місце та роль капітана в організації, як і місце кожного члена та сутність жертви І. Моци та В. Маріна. Остання приймалася як важка втрата для Легіону та капітана, але такою, що наближала день румунського воскресіння.

Доволі традиційним є відображення стану у країні, коли автор критикує нечесність людей та ситуацію із засиллям іноземців. Ця позиція дозволяє Т. Герсені пояснити звідки прийде спасіння для румунів і бачить носієм такого молодь, готову до жертви, з вірою і мужністю. Людьми, здатними змінити країну, він бачив легіонерів²⁹³. У поясненні сутності Легіонерського руху видно формулу, яка стала звичною у другій половині 1930-х рр., адже в першу чергу наголошували на вмінні жертвувати для народу. Поруч з цим важливим елементом названо любов до Господа, до короля, Капітана. Загалом усі легіонери мали бути християнами, боротьба яких ведеться під знаком хреста та захистом архангела Михаїла. Метою легіонерів стала Румунія під Божим покровительством, вони ж мали любити короля та боротися за його звеличення. Самі легіонери вважали себе солдатами короля, а організацію справжньою родиною, де є місце вірі, любові. Ворогами легіонерів представлено політиканів та євреїв, а союзниками не лише ті, хто у країні, але й поза її межами, ті, хто бореться за Христа, націю, гуманність, право. Чіткою названо і структуру управління організації, де на чолі був Капітан, а далі йшли нижчі чини. Саме через Капітана та Легіон мало прийти звільнення румунського народу. Т. Герсені вказував і шлях та методи, якими слід діяти, як і рекомендував умови, на яких румунським селянам слід було приєднуватися до Легіонерського руху. Звісно велася мова про участь у боротьбі, про володіння селянами своєю працею, боротьбу легіонерів проти вирізання лісів, підтримання здоров'я селян. Відзначено турботу легіонерів про жіноцтво та творення змін, яких потребувала країна. Врешті наприкінці в тезах було викладено сутність самого Легіону з наголошенням на появі в його рамках нової людини – мужньої, людини віри, вірної, жертвуючої. Сам рух представлено борцем за нову румунську країну – чисту, достойну, законну, без людей, що вмирають з голоду, без людей, які існують із праці інших, без людей, які годуються з бід. Легіон представлений таким, що боровся за селянство, не вимагаючи при цьому голосів за себе²⁹⁴.

Зрозуміло, що у відповідь на подібні заяви мали місце критичні зауваження, відповіді, які свого часу зробив Н. Цуркану в ряді промов. Сутність його заяви стосувалася відмови від прирівнювання діяльності ультранационалістів (праворадикалів) до національного життя. Загрозу Румунії цей автор бачив у ревізіонізмі, в тому числі німецькому ревізіонізмі²⁹⁵.

Поряд зі згаданими роботами певне місце відігравали публікації інформаційно-розважального змісту, що виходили друком у річних календарях, які видавалися при газетах. У випадку належності газети партії мали місце публікації, що стосувалися програм, представників політичних організацій, як це мало місце у випадку з публікаціями української організації НЦП²⁹⁶. На Буковині в ка-лендарях газети «*Glasul Bucovinei*» помітне місце займали публікації щодо королівської родини²⁹⁷.

До числа публіцистичних видань належать роботи, присвячені політичним та державним діям, актуальним проблемам зовнішньої політики Румунії. Увагу приділяли діяльності короля Фердинанда I²⁹⁸. У 1930-х рр. подібну пропагандистську діяльність вели у відношенні короля Кароля II, демонструючи його дії на користь країни і народу²⁹⁹. У публікаціях приділяли увагу І. І. К. Бретіану, як і А. К. Кузі, а також і особам, що звинувачувалися в порушенні законів, як це мало місце з початком обговорення питання діяльності генерала Г. Чігоскі³⁰⁰. Загалом публіцистичні матеріали стали частиною політичної та громадської діяльності у 20-30-х рр. ХХ ст. та служили пропагуванню ідей, відображали політичну діяльність лідерів у відповідності до ситуації у країні та світі.

Помітне місце в інформаційній системі Румунії міжвоєнного періоду займала періодика. Доступними для нас є газети, що містяться у збірках Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (НБ ЧНУ), бібліотеки Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО), фондах Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧОКМ). Так, у ЧОКМ газети представлені фрагментованими в особистому фонді І. Карбулицького. Бібліотека ДАЧО вміщує колекції україномовних, румуномовних, німецькомовних газет міжвоєнного періоду, що свого часу зберігалися у фондах НБ ЧНУ. Достатньо багатою на газетну періодику є саме НБ

ЧНУ, в якій україномовні газети міжвоєнного періоду доступні у відділі рідкісної книги, тоді як румуномовні газети зберігаються у фондах відділу іноземної літератури.

Україномовні газети представлені як партійними виданнями, так і газетами, віднесеними до позапартійних і видавалися на Буковині. Так, серед перших знаходяться «Воля Народа», «Робітник», «Боротьба», що були виданнями української соціал-демократії на Буковині. Виданням Української Національної Партії виступала газета «Народна Сила», яка в більшій мірі представлена в колекції бібліотеки ДАЧО та у фрагментованому вигляді в фондах ЧОКМ. Існування фактично окремої секції Націонал-цереїстської партії на Буковині призвело до появи пресових видань українською мовою, що здебільшого повторювали назви пресових видань центральної організації. Так, до числа таких видань належали «Хлібороб», «Хліборобське Слово», «Хліборобська Правда». До прокомуністичних видань належала газета «Борець», що була органом Партії українських працюючих у Румунії «Визволення».

Серед газет, що їх видавці декларували незалежними та безпартійними, були «Зоря», «Рідний Край», «Час». Як правило в цих газетах публікувалися новини із загальнодержавного та місцевого політичного і культурного життя. Видавалися газети в різні періоди і за часом були наступними одна іншої. Незначне фінансування було причиною обмеженої періодичності їх появи. З 1928 р. помітне місце в українській видавничій діяльності зайняла газета «Час», яка, на відміну від попередників, стала щоденною та виходила до 28 червня 1940 р. Інформація про загальнодержавні події в ній подавалася на основі повідомлень агентства «Rador». До числа україномовних видань Буковини належить також і «Голос Буковини», яке публікаціями пропагувало ідеї створення єдиної держави.

Румуномовні газети міжвоєнного періоду також можна поділити на незалежні та партійні видання. Так, до числа незалежних, але побудованих на основі пропагування національної ідеї, належала газета «Universul». У фондах НБ ЧНУ зберігаються газети від 1923 р., що дає змогу простежити зародження націоналістичного та праворадикального рухів. Також це видання дає змогу прослідкувати діяльність політичних партій, роботу парламенту, життя королівської родини. До числа партійних видань належать газети «Viitorul», «România», «Glasul Bucovinei», «Apărarea Națională». Так, газета «Viitorul» була друкованим органом Націонал-ліберальної партії, де мали місце публікації з діяльності її організації та критичні виступи стосовно інших партій. У першій половині 1920-х рр. під назвою «România» виходив друкований орган Румунської Національної Партії, публікації якої містили інформацію щодо парламентської та партійної діяльності, вміщували програмні положення партії. З 1939 р. в Бухаресті регулярно видавалася газета «România» як орган Фронту Національного Відродження. В її публікаціях містилися повідомлення про діяльність короля, представлялася інформація про діяльність королівських резидентів, королівських міністрів, фіксувався розвиток Фронту Національного Відродження, публікувалися урядові рішення, звіти про діяльність парламенту, інформація щодо міжнародних подій. На Буковині на початку ХХ ст. видавалася «Apărarea Națională» як національний незалежний орган, що містила й публікації з політичного життя Європи, в тому числі і Румунії, а також тут друкувалися літературні твори. До числа партійних видань належить і орган Ліги націонал-християнського захисту «Apărarea Națională», яка містила достатньо багато публікацій антисемітського характеру. Буковинська газета «Glasul Bucovinei» за час свого існування виступала друкованим органом за кількома спрямуваннями і короткий час також була і друкованим органом Демократичної партії об'єднання Буковини та виступала і як національний румунський орган. Доволі багато уваги ця газета в 1919-1920 рр. присвятила питанню діяльності Паризької мирної конференції. Мали місце також і публікації щодо загальнодержавного політичного життя. Публікації щодо ходу Мирної конференції виходили і в газеті «Голос Буковини», яка також служила органом пропагування боротьби за нові кордони Румунії.

До числа німецькомовних буковинських газет належить «Czernowitzer Morgenblatt», публікації якої використано нами для розгляду питання протистояння євреїв та представників освіти в пи-

танні отримання можливостей здобувати освіту на вищому рівні. Також публікації з політичного життя країни подані в чернівецькій німецькомовній газеті «*Morgenblatt*». Загалом у ряді випадків інформація із преси потребує деякої перевірки імен та уточнення низки дат подій, оскільки інформація, що містилася в газеті, часто подавалася з певною затримкою.

До окремої категорії нами віднесено видання політичних партій. Безумовно, що до них слід відносити в першу чергу програми, доктрини, але й ряд публікацій, що були висловленням програмних положень у ставленні до подій. У цьому випадку публікації, що вміщувалися в російськомовному виданні журналу «*Коммунистический Интернационал*» містили не тільки повідомлення про прийняті рішення в організації III Інтернаціоналу, але і статті щодо актуальних питань руху, ставлення до ситуації³⁰¹, що виникала в 1920-1930-х рр.

До даних матеріалів доцільно долучити виступи та доповіді Г. Дімітрова здійснені у 30-х рр. XX ст. Помітне місце тут займають виступи проти фашизму, виступи антивоєнного змісту та на користь створення єдиного фронту, реалізацію завдань, що стояли перед Балканською комуністичною федерацією³⁰². Ставлення до подій 1930-х рр. та позиція комуністів висловлені в низці виступів Г. Георгіу-Деж³⁰³, здійснених у 40-50-ті рр. XX ст. До числа партійних публікацій належать і звіти політичних партій, що публікувалися в різні періоди. До них доцільно віднести як матеріали соціал-демократичної організації, так і Народної партії та націонал-лібералів³⁰⁴.

До партійних публікацій належать не тільки статuti політичних партій, але й визначення їх доктрин, публікації виступів лідерів партій з нагоди певних подій. Повна добірка програм та доктрин політичних партій була подана у збірці під редакцією П. Дана. Окремою книгою було здійснено публікацію доктрини Ліги націонал-християнського захисту, підготовленої А. К. Кузою. Сутність публікації полягала в роз'ясненні провідних моментів у діяльності політичної організації. Викладені в ній положення зроблені у стилі логічної побудови і містять як твердження, так і заперечення та фактичні висновки до тез, які визначали зміст націонал-християнської доктрини. Таким чином, будується поняття про доктрину кузизму як варіант «наукового антисемітизму» та засіб кон-сервування, збереження нації³⁰⁵. Доволі своєрідною традицією було публікування окремих брошурами виступів політичних лідерів у парламенті та поза ним. З таких можна назвати «Політичні партії перед країною», виступ Н. Йорґи в парламенті з приводу формування відповіді на послання короля при відкритті парламенту у грудні 1922 р., де політичний діяч місцями доволі гостро, як це притаманно його стилю, характеризує дії окремих політичних сил країни³⁰⁶.

До числа партійних видань належить і брошура, опублікована з нагоди створення П. Гроза Фронту Землеробів. Так, більша частина брошури присвячена опису самого заходу з докладним викладенням положень, які підтримувала новозаснована організація. Проте має місце тут і рекомендація, яким чином повинна створюватися організація, кількість засновників та послідовність дій³⁰⁷.

Як джерела використано також статистичну і довідкову літературу, яка дає можливість створити відповідне бачення ситуації зі страйковим рухом у Румунії. Результати перепису 1930 р. складають інтерес як з точки зору вивчення національного складу Румунії, так і рівня грамотності у країні при вивченні питання діяльності уряду в освітній сфері³⁰⁸. Окрему групу джерел складають художні твори. У творах сучасників міжвоєнного періоду І. Аґірбічану, Л. Ребряну, М. Садовяну, Г. Сталь, І. Вільде має місце відображення окремих сторін сьогодення, зокрема ставлення громадян країни до ситуації у країні в період Першої світової війни, до державних чиновників і влади³⁰⁹. Румунські письменники другої половини XX ст. у своїх творах описували ті події, які вважалися значущими для комуністичного руху. Крім того, в таких творах мали місце певні відмінності. Таку відмінність представляє роман А. Самсона, який дає повноцінний опис повсякденного життя в Румунії, у провінції та столиці, в міжвоєнний період³¹⁰, включно з подіями часткової мобілізації 1939 р. Таким чином, склад джерел для вивчення проблем політичної історії та функціонування політичної системи є доволі широким і потребує використання різних методів

при дослідженні. Вміщена тут інформація в ряді випадків потребує додаткової перевірки й уточнення, особливо, що стосується низки мемуарів.

§3. Методологічні засади дослідження

Політична система, політика в першій половині ХХ ст. мали свої прикметні риси, які виокремлювалися політологами, соціологами, філософами. Помітне місце у формуванні погляду на політику та політичні інституції займає і нині визначення «політики» дане свого часу М. Вебером, яким визнано державу політичним союзом, що володів «монополією легітимного фізичного насилля», як і відзначено право на узаконене насилля окремої особи. «Політика» за М. Вебером виступає прагненням до участі у владі чи впливу до розподілу влади, в тому числі між групами осіб всередині держави. Держава виступає тим носієм права на насильство, де її існування залежить від підпорядкування людей авторитету володарюючого. Відповідно, чинити так людей змушують «внутрішні виправдання» чи «основи легітимності». Останні трактуються М. Вебером як «звичаї», «дар» та «встановлення» і робиться звернення саме до тої основи легітимності, яка заснована на відданості тих, хто підпорядковується особистій харизмі вождя. Вождь, таким чином, виступає як військовий очільник, провідник народу, який має внутрішнє покликання бути керівником і прагне здійснити свою працю³¹¹.

Однак політичний вождизм передбачає, за М. Вебером, наявність тих допоміжних засобів, які створюють можливість пануючим силам керувати державою. Зацікавленість управлінням має й особистий інтерес, який полягає в матеріальній винагороді та соціальній повазі, що було притаманне для середньовіччя, тоді як у буржуазному суспільстві всі засоби політичного підприємства зосереджуються під єдиною вищою інстанцією. У тих умовах з'явилися професійні політики, які перебували на службі в політичних володарів, маючи за це відповідну винагороду. М. Вебер справедливо визначив, що політика є професією у двох випадках, коли живуть для політики, і коли живуть за рахунок політики. У першому випадку це особи з достатнім постійним прибутком, який не залежав від їхніх занять. При цьому ні робітник, ні підприємець не вважаються М. Вебером особами, придатними для політики. До тих, хто живе за рахунок політики, може належати і чиновник на зарплаті³¹².

Ведення всієї політики одним державним діячем, за М. Вебером, узаконюється завдяки конституційному розвитку. На прикладі німецьких земель він виводить підтвердження зацікавлення князя і чиновників у протистоянні парламенту, там, де династія володіла реальною владою. Чиновники, таким чином, ставали претендентами на міністерські посади, а монарх мав можливість призначати міністрів на свій розсуд. У Румунії, в першу чергу, це мало місце у справі призначення глави уряду, що загалом дозволяло не допускати у владу колегіальну систему управління. Кабінет ставав у таких випадках органом, здатним зміцнити владу правлячої партії всередині держави та покласти відповідальність за рішення на голову уряду, що можна вважати як залиш-ком східної системи управління, так і результатом впливу англійської парламентської системи. Політика перетворилася на справу, де були необхідні знання методів боротьби за владу та во-лодіння її навиками, що призвело до появи чиновників-спеціалістів та політичних чиновників, з яких останні мали більше шансів бути переміщеними (з посади на іншу, звільнені, перебувати в резерві). Таким чином, були розділені як функції «внутрішнє управління» та «збереження порядку». Справжній чиновник повинен управляти, тоді як політик – боротися. Перший виконує наказ, тоді як другий відповідає особисто за вчинене³¹³.

У сучасну йому політику М. Вебер вписав і тип політика-вождя, для якого важливу роль відіграє друковане слово. Преса стає засобом просування до влади, тоді як кар'єра журналіста – шляхом професійної політичної діяльності³¹⁴.

Партія, за М. Вебером, ставала політичною справою претендентів – невеликої кількості людей, зацікавлених в участі в політичній владі, що виставляють себе кандидатами на виборах. Професійні політики приходили до влади шляхом «мирної партійної агітації на ринку голосів виборців». Подібні дії породжують ситуацію, в якій політичні союзи проходять свою стадію формування та перетворюються у структуровану партію, діючи також і на основі передвиборчих компромісів. Проте збір голосів в умовах загального виборчого права вів, і це помітно по всіх країнах Європи особливо після Першої світової війни, до утворення масової політичної організації та потреби масового вербування прихильників. У реальній виборчій політиці це визначається співвідношенням між реальним числом членів партії та числом виборців. Власне партія стає висуванцем кандидатів на вибори, обирає делегатів на зібрання вищого партійного рівня. Влада ж усередині партії залишається в руках тих, хто безперервно веде роботу всередині партійної організації. Вождем стає особа, якій підпорядковується весь партійний апарат. Існування ж таких партій М. Вебер вважає ознакою плебісцитарної демократії, в якій перемога партії зіставляється з відповідною винагородою прихильників³¹⁵.

Питання демократії порушувалося також Й. А. Шумпетером, який визначає демократію як політичний метод, а саме як систему інституцій для прийняття політичних рішень, що залежать від конкретних історичних умов. Даний політичний метод вживається державою для прийняття рішень, проте важливим вважається момент визначення хто і як приймає рішення. Важливим є і визнання Й. А. Шумпетером наявності диференціації в демократичному суспільстві. Зокрема, диференціація застосовується у встановленні вікового бар'єру виборця, що не дає підстав вважати державу недемократичною, тим паче, що обмеження на віковій підставі не є масовими. Думка Й. А. Шумпетера, що юридичні повноваження не гарантують здатності користуватися ними, продовжуються твердженням про відсутність абсолютної влади в монарха, диктатора чи олігархічної групи. Правління монарха залежить як від загальної ситуації у країні, так і від здатності ладнати з однією групою, домовлятися з іншою та нейтралізувати третю й підкорювати четверту³¹⁶.

Так, Й. А. Шумпетер розбирає особливості парламентської монархії в Англії, протиставляючи її конституційній монархії, де правитель може призначати міністрів кабінету, що конституційну монархію робить недемократичною. Разом з тим популярність монарха робить неможливою боротьбу за верховну владу. Притаманна для системи і сформована воля суспільства, яка доповнюється існуванням прагнень окремих соціальних груп. Останні можуть існувати у прихованому стані і перетворюються на політичні фактори за бажання політичного лідера. Так, взаємодія групових інтересів та громадської думки створює політичну ситуацію. Для розуміння демократії важливе і встановлення поняття «змагання за владу». У політичному житті вона проявляється конку-рентною боротьбою за прихильність народу. Проте в демократичному суспільстві залишається можливість переходу демократичної системи в автократичну. Демократія тісно пов'язана зі свободою особистості, обмеження якої присутнє, але не є абсолютним, як не є абсолютним і надання абсолютної свободи. Право створення уряду поєднується із правом його усунення, що також веде до зміни уряду чи політичного курсу і суперечить демократичним засадам³¹⁷.

Ці теоретичні засади демократії на практиці ведуть до обрання голови уряду, що притаманне для міжвоєнної Румунії. Голова уряду формував його склад, який затверджувався. Немале значення мало лідерство голови уряду у країні та партії, яку він представляв. Як голова партії прем'єр формував партійну думку, а далі міг приступати до формування громадської думки. Тривалий проміжок часу в міжвоєнній Румунії посада глави партії відкривала дорогу до крісла голови уряду. Це поєднується з питанням лідерства в партії та уряді, роллю електорату. Умови реалізації демократичної форми правління полягають у наявності необхідного людського матеріалу для партії, наявність обмеженої сфери дії політичного рішення, наявність бюрократії з відповідною репутацією та традиціями, присутність демократичного

самоконтролю, пов'язаного з високим інтелектуальним та моральним рівнем електорату і парламенту, терпимості до розбіжності в поглядах³¹⁸.

Загалом дослідження політичної системи країни в певну епоху представляє собою комплексне й узагальнююче дослідження, яке дає змогу встановити особливості взаємодії її елементів. Головною складовою, що інтегрує політичну систему, є державна влада. Окрім неї складовою частиною політичної системи виступають політичні партії, громадські організації, масові рухи, які беруть участь у реалізації державної влади чи борються за неї. Сама система має певну стійкість, може зберігати власну структуру та способи функціонування незалежно від осіб, що діють у її рамках. Політична система здатна до розвитку в тих межах, які задаються її основними характеристиками³¹⁹.

Стосовно методів дослідження мусимо вказати наступне. Так, у 70-х рр. ХХ ст. С. Мадієвський визначив основні проблеми для методології та методики дослідження соціальних груп. Для тодішньої історичної науки це було дечим новим, що викликало суперечки із приводу появи та використання «історичної соціології»³²⁰. Зрозуміло, що в тодішній історичній науці історичний процес розглядали як процес класової боротьби. При цьому історія подій розглядалася як історія діяльності людей. Завдання, які ставилися в історико-соціологічному дослідженні, були: вивчення чисельності і соціального складу виокремленої соціальної групи; вивчення специфічного для неї розподілу праці та спеціалізації соціальних функцій між підгрупами й окремими членами; вивчення зв'язків групи з оточуючим соціальним середовищем³²¹.

Історик пропонував методику вивчення еволюції складу групи поетапно. Так, першочергово слід виділяти кілька поколінь представників групи, прив'язавши кожне з них до певної стадії. Далі здійснюється соціологічний аналіз кожного з поколінь та встановлюється типова для члена групи кар'єра³²². Важливе місце займає і встановлення форм діяльності соціальних груп, які впливають із групової психології та реконструкції механізму формування, функціонування і розвитку групової психології³²³.

Для вивчення груп вважав необхідним використовувати загальнонаукові методи – структурно-функціональний, коли об'єкт розглядається як цілісна система, в якій кожний елемент виконує певну функцію, а способи взаємозв'язку і взаємодії елементів утворюють структуру системи. Здійснюється він шляхом словесно-логічної характеристики системи і структури об'єкта, який вивчається. Значно обмеженням виглядало використання статистичного методу (найбільше значення тут має вивчення групових і масових явищ, накопичення інформації про них з певною регулярністю та за єдиними правилами), типологічного (передбачає виокремлення певних типів, стійких утворень, спільнот у межах цілого, що досліджується), вивчення вибірових випадків (розгорнутий опис виокремлених на основі теоретичних міркувань індивідуальних об'єктів дослідження)³²⁴.

Вивчення політичної історії Румунії призвело до появи кількох схем, які відображають бачення різних історичних шкіл. Так, радянська історична школа формувалася під впливом практичних потреб комуністичного руху, що визначило підхід і до періодизації подій, і до їх оцінки. Таким чином стосовно історії Румунії можна говорити про віднесення її до регіону Балкан. Крім того, політичні події оцінювалися як у масштабах світу, так і стосовно регіону Балкан з доволі близькими узагальненнями. Значною мірою позиція комуністів формувалася під впливом російських більшовиків і стандартні визначення, які робилися наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр., зберігалися в діяльно-сті Комінтерну впродовж 1920-1930-х рр. Останнє ж вплинуло на історичні побудови пізнішого часу.

Певним чином це відображено в окремих сучасних роботах румунських істориків. Доречно вказати, що в політичній історії Румунії існують також свої періоди, які визначаються певною свободою чи певним обмеженням політичного життя. Таким чином будує хронологію А. М. Стоенеску, за яким період 1916-1922 рр. є часом війни та продовження стану облоги з обмеженням політичних свобод. Демократичний режим повністю вписується в 1922-1930 рр.,

після чого розпочинається період державного перевороту та запровадження політичної системи, керованої королем (1930-1932 рр.). Відтинок часу 1933-1937 рр. А. М. Стоенеску поєднує з обмеженням демократичних свобод. Цей період завершується переходом до королівської диктатури (1938-1940 рр.)³²⁵ із продовженням його у військовій диктатурі 1940-1944 рр.

Серед традиційних теорій побудови суспільства та політичної системи Румунії знаходиться теорія Ш. Зелетіна, якого слід приймати прихильником ліберального політичного крила. Його погляд на розвиток буржуазії в Румунії відповідає загалом і тогочасним, і сучасним теоріям. Свою версію Ш. Зелетін будував на основі розгляду сучасних йому поглядів про розвиток суспільства в Європі та підтримував позицію А. Д. Ксенопола про розвиток суспільства, а відтак і політичного життя, в Румунії «згори до низу», від зовнішньої форми до буржуазної економіки. Неприйнятною для нього є позиція соціалістів у варіанті викладу її К. Доброджану-Геря, який сприймав Румунію як окремий випадок розвитку, тоді як для Ш. Зелетіна це був приватний випадок загального розвитку. Останній визнавав, що позиція соціалістів була придатною для країн з аграрним спрямуванням економіки, де комерційний фактор вів до капіталістичного розвитку³²⁶.

Фактично ж Ш. Зелетін у питанні розвитку капіталістичних відносин у Румунії не виходив за межі традиційного розуміння тогочасних економістів. Початки розвитку капіталізму в Румунії виводив з 1829-1866 рр., враховуючи також зміни революційного періоду 1848 р. Висновки Ш. Зелетіна стосуються думки про появу румунської буржуазії в період, коли країна потрапляє під вплив іноземного капіталу. Крах старого економічного та політичного режиму відбувається після підписання Адріанопольського миру, за статтею 5 якого вільна торгівля та національна адміністрація отримували відповідний розвиток³²⁷. На додачу до цього стали і пізніші акти, зокрема відкриття вільної навігації Дунаєм, рішення Паризького трактату 1856 р. та митна конвенція Австро-Угорщини 1875 р. Таким чином, після Адріанопольського миру відбулася комерційна й економічна революція в Румунії. Фактично ж це вело до утворення двох політичних напрямів у середовищі румунської буржуазії – консервативного та ліберального³²⁸.

У концепції Ш. Зелетіна відповідне місце займало і трактування капіталу, який існував у Румунії, адже виводив він його з єврейського лихварського, що зруйнував боярство і поєднувався з діяльністю торгового капіталу. Фактично економічні обставини створили відповідну основу, а утвердження іноземної династії на престолі Румунії створило після 1866 р. умови для розвитку ліберальної олігархії, що фактично було підготовлено і змінами, які відбулися у країні в 1857-1866 рр. Сучасну Румунію Ш. Зелетін вважав створеною в період меркантилізму, коли румунська олігархія ще не була пов'язана з буржуазією³²⁹.

Загалом економічну основу капіталізму в Румунії Ш. Зелетін бачить як участь іноземного капіталу в руйнуванні старої національної промисловості Румунії та розгортанні від 1866 р. процесу індустріалізації. Цей час ідентифікується як період створення «румунського економічного острова» між Дунаєм, Дністром та Тисою і твориться румунський національний ідеал «Закрита Румунія». Саме в такій моделі відбувається процес зміни соціальної структури, а також повноцінними зберігаються засади творення держави – бюрократизм та мілітаризм. Бюрократія й олігархія в Румунії подаються як наслідок дії одного і того ж соціального фактору, а мілітаризм (ідея військового відродження) подається як результат грошової економіки. Практично поява регулярної армії вела до розвитку крупної промисловості, яка і народила національну промисловість³³⁰.

Форма влади в Румунії створена внаслідок поєднання політичної і фінансової олігархії та соціально-економічної еволюції, що дозволило утворити централізовану владу. Разом з цим Ш. Зелетін вважав, що розвиток банківського капіталу в Румунії призвів до утворення двох протилежних таборів. Формування політичного табору лібералів на основі союзу лихварів та торговців зерном відбувалося в 1830-1880 рр., але банківський капітал, який підтримував їх діяльність, зосередився в Національному банку (1880 р.) та Румунському банку (1911 р.). Наявність банків дозволила

вести процес націоналізації капіталу двох категорій – національної румунської буржуазії та румунської буржуазії іншого походження. У цьому процесі відповідне місце в політичному житті також зайняв «Банк Мармораш, Бланк», який з угорського на початок ХХ ст. став румунським³³¹.

Індустріальна основа політичної системи асоціювалася як із загальноєвропейським розвитком, так і власним шляхом Румунії. Розділом тут служив 1903 р. Правда існував і тут зв'язок з банками, які фінансували підприємства та заклади, беручи участь у формуванні також і промисловості. Ідеальною вважав ситуацію до появи в Румунії пролетаріату. Позиції фінансової олігархії визначав як економічну та політичну диктатуру³³².

Особливістю політичної системи Румунії стало випередження боярством буржуазії в питанні парламентської діяльності. При цьому політичні партії формувалися у ХІХ ст. з ідентичних соціальних груп. Так, до консерваторів Ш. Зелетін, слідом за А. Д. Ксенополом, відносив бояр, але дрібне боярство вважав належним до революційного, ліберального крила. Вважає, що соціальний клас у Румунії виступає вторинною політичною силою. Провідну роль у румунському політичному житті відіграє монарх, який вирішував долю політичного режиму. Також вважав необхідною адаптацію політичного життя Румунії до її соціальної структури, орієнтуючись «згори до низу». Визнає Ш. Зелетін, що політична діяльність партій не мала метою створення відповідних соціальних класів. Для політичної боротьби партій створений парламент, який і ставить партії у відповідні рамки.

У розвитку політичного життя Румунії рубіжним визнав 1918 р. у зв'язку зі скасуванням великого землеволодіння та запровадженням загального права голосу. У таких умовах першу подію Ш. Зелетін назвав головною причиною виходу з політичного життя Румунії консерваторів. Проте цей процес він подає як заміну партії крупних землевласників партією селян, які є ворожими міській буржуазії. Націонал-ліберали представлені як орган великих фінансів, промислової буржуазії та мілітаризму. Ш. Зелетін прийшов до думки про можливість виступу селян проти буржуазії за умови наявності інтересів у розвитку національного капіталізму³³³.

Загалом схема Ш. Зелетіна передбачає й аналіз становища аграрного населення, яке видається йому зруйнованим капіталістичними відносинами. Знаходить також і прояви протидії у вигляді контрреволюції, приводячи навіть приклад товариства «Junimea» як такого. Проте з ним пов'язує націоналізм, який визнає заснованим на відчуттях, таким, що не має об'єктивності. Характеристика націоналізму, дана Ш. Зелетінін, дозволяє подивитися на представників націоналізму як на яскраві особистості, здатні реалізувати власні задуми. До числа представників нової націоналістичної течії зараховував «системного мислителя» К. Редулеску-Мотру.

Крім того, визнавав, що всі буржуазні інститути виникають з потреби капіталізму. Тут спостерігалось розділення націоналізму буржуазії та націоналізму реакції. Так, у баченні Ш. Зелетіна, націоналізм буржуазії вимагає сучасної, єдиної, незалежної держави, тоді як націоналізм реакції виходить із душі народу та поваги до минулого. До речі, до числа варіантів реакції, противника буржуазії, Ш. Зелетін відносить і соціалістичну течію, додаючи при цьому, що вона містить марксистську фразеологію. При цьому розділяє пропаганду К. Доброджану-Геря та науковий соціалізм, де буржуазія сприймається як необхідний етап у розвитку суспільства³³⁴.

Дещо пізніше Ш. Зелетін охарактеризував ситуацію з політичною системою в Румунії в її розвитку й особливих елементах. Так, для нього нове століття стало часом, відмінного від класичного лібералізму. Інтервенціоністську політику називав способом примирення конфліктів, а втручання називав також способом організації. Формування сучасної політичної системи поєднувалося в роботі з розвитком капіталізму в Румунії, який розвивався, на думку Ш. Зелетіна, за західним зразком³³⁵. Загалом автор вибудовує лінію, яка веде початок з 1829 р. і в якій дрібне боярство фактично ототожнювалося з ліберальною партією. Олігархія зародилася та зміцніла у другій половині ХІХ ст. і стала фактичним керівником для держави, яка не мала керівного класу. Держава формувалася під знаком меркантилізму, бюрократії, мілітаризму з 1866 р. Вже з 1880 р. центральна влада почала втручатися в капіталістичне підприємництво, розвивалася

національна буржуазія поруч із проникненням представників іноземної буржуазії. У період 1880-1905 рр. національна румунська буржуазія створила відповідний банківський капітал, який використовувався для організації промисловості. Таким чином, роль румунської олігархії полягала в націоналізації капіталу, розвитку національного виробництва, організації виробництва з єдиним планом. У результаті утворився режим централізованої диктатури³³⁶. Разом з тим капіталізм називався руйнів-ною силою для аграрних класів – селянства та боярства, оскільки відрізнявся соціально-економічною основою. За таких обставин у Румунії відкидали соціалізм як чужу форму діяльності та звинувачували буржуазію в розриві історичного наступництва, говорили про штучність соціального утворення буржуазії.

На подібні заяви Ш. Зелетін давав відповідь розкриттям етапів утворення капіталізму в Румунії. Так, початковим виступав етап втручання чужинців з руйнуванням традиціоналізму, а наступним реакцію автохтонів на чужинців та створення національного капіталу. Переломним названо 1900 р., коли національні банки стали домінувати над банками іноземців. Фактично визнавав економічну дуель між румунами та чужинцями³³⁷.

З періодом становлення та розвитку капіталізму Ш. Зелетін поєднував агонію сільського традиціоналізму в румунській культурі. Проте сільський романтизм, зокрема в поглядах інтелігенції та культурі, зберігався до війни. Разом з тим сенс в існуванні традиційних сільських формул не бачив, хоча вважав, що остаточне його подолання може відбуватися століття³³⁸.

Питання лібералізму Ш. Зелетін простежив у послідовності від меркантилізму через лібералізм до імперіалізму. Появу лібералізму в Румунії приписує періоду після Великої французької революції з особливим розвитком після 1829 р. На етапі розвитку вважав наявними удари, завдані консерваторам у 1864, 1866 і 1918 рр. Кризу лібералізму прив'язано до переходу до повноцінного індустріального суспільства. Повоєнний період Ш. Зелетін визначив як час кризи Націонал-ліберальної партії, хоча при цьому радить розрізняти лібералізм та націонал-лібералів. Також знаходить носіїв постліберальних ідей в особі керівництва Народної партії. Криза лібералізму в Румунії ним охарактеризована як частина загальної кризи лібералізму. Економічна частина протистояння в Румунії Ш. Зелетіним представлялася як боротьба Румунського банку та «Банку Мармарош, Бланк». Тут протистояння виливалося в боротьбу політичних організацій, тим паче, що «Банк Мармарош, Бланк» асоціювався з єврейсько-угорським капіталом. Початком неолібералізму вважає прийняття конституції в 1923 р., де вміщено право на інтервенцію влади та закріплено концепцію особистих свобод як соціальних функцій. Конституція визнавалася як не зовсім досконалий документ, але і вважалася революційним актом, який засвідчував трансформацію лібералізму в неолібералізм³³⁹.

Розглядаючи місце євреїв у Румунії, Ш. Зелетін вказує на аграрний характер Румунії, як причину ставлення до євреїв як до небезпеки. Економічним фактором для Румунії євреї стали після Адріанопольського миру 1829 р. Послідовність їх появи стала наступною: спершу Молдова, потім Мунтенія. Прибуття євреїв як торгівців продовжилось їх лихварськими діями і впродовж наступних 30 років бояри закладали свої маєтки. У 1864 р. сільський клас сприймається як такий, що руйнується, що врешті вело до організації руху проти капіталізму. Попоранізм Ш. Зелетін називає варіантом антисемітизму, а соціалізм – мертвонародженою ідеологією.

Трактуючи євреїв як групу, що займала економічний простір Румунії, Ш. Зелетін вказує на появу конфлікту з міським населенням, викликаного лихварством, яке змогли подолати тільки після заснування власне румунських банків з системою кредитів. Проте робилося це в умовах опору, як у випадку зі спробою І. К. Бретіану заснувати Національний банк, якій чинили опір бухарестські банкіри. Причиною конфлікту названо спробу націонал-лібералів творити національний капітал на противагу іноземному. Результат отримали на 1881 р. у вигляді заснування Національного банку Румунії та утвердивши до 1900 р. ліберальну модель розвитку³⁴⁰.

Навряд чи можна звинуватити Ш. Зелетіна в антисемітизмі, але його погляд на євреїв приймався як основа в ряді радикальних рухів. Так, євреїв називав противником румунського сільсько-го класу, румунської культури, румунської буржуазії. Для сучасної йому антисемітської агітації вважав притаманними дві причини – екзотичний характер єврейського капіталу та антисемітський характер румунської культури. Власне думка полягала в тому, що антисемітизм був соціальним феноменом із глибоким корінням у румунському організмі. Румунську культуру трактував як середньовічну та спрямовану проти буржуазії і капіталістичного ладу. Румунський аграризм називав ворогом і для ліберального капіталу, і для єврейського. Для усунення загрози зростання антисемітизму необхідною вважав серйозну працю³⁴¹.

Націоналізм, за Ш. Зелетіним, приймався як соціально-політичний принцип, який був засобом поліпшення становища нації. Тут мова йшла про протистояння іноземному капіталу та іноземцям у промисловості, що вже сприймалося як прояв націоналізму, адже мова йшла про звільнення «з іноземного кріпацтва». Націоналізм трактується як боротьба проти іноземного поневолення, за національну єдність та однорідність, встановлення нових кордонів держави з єднанням представників однієї нації в єдиній державі. Ідеологія націоналізму сприймалася як історична, ідеалістична, романтична, релігійна. З націоналістичної ідеології мав народитися еволюційний історичний дух. Ідеологія буржуазії також вписувалася в існування єдиної національної держави, тоді як реакційна ідеологія мала виступати за державу із традиціями минулого³⁴².

Націоналізм у Румунії Ш. Зелетін пов'язав з рухом 1848 р., а І. К. Бретіану ототожнював з лідерством у націоналістичному крилі. Саме його дії поєднувалися з поширенням буржуазного націоналізму – ідей національної єдності, національної однорідності, національної незалежності. Його прихильники схилилися до думки, що соціальний прогрес реалізується через модернізацію соціальних інститутів, тоді як на противагу їм реакційний націоналізм ідеалізує минуле, є релігійним, захищає церкву. Фактично за його твердженням із другої половини XIX ст. мав місце розвиток реакційного націоналізму³⁴³. Таким чином, Ш. Зелетін обґрунтовує весь подальший напрямок розвитку суспільства та політичного життя в Румунії. Іншим способом розцінювали ситуацію в політичному житті Румунії комуністи.

Так, у їх оцінках у світі та на Балканах продовжувала зберігатися революційна ситуація. Останнє супроводжувалося процесом революційного зближення мас станом на 1920 р. та створенням умов для здійснення світової пролетарської революції. Ідея такої зберігатиметься в діяльності міжнародного комуністичного руху ще протягом певного часу³⁴⁴.

Сам революційний рух у регіоні приймався як наслідок впливу революційного руху в Росії на революційні події в Румунії, Болгарії, Сербії. Російський більшовицький ідеолог В. Ленін приймався як такий, що впливав на погляд на революційні події, зокрема через подання формули вирішення національного питання на Балканах через боротьбу народів за самовизначення із правом до відокремлення і державного відособлення³⁴⁵. У подальшому саме такий варіант вирішення національного питання буде використовуватися в діяльності комуністичних організацій балканських країн як засіб тиску на уряду балканських країн. Іншим обов'язковим елементом діяльності комуністичних партій стало завдання організації спільних дій комуністів з соціал-демократами, що мало здійснюватися у формі єдиного робітничого фронту³⁴⁶.

Характеристика регіону визначала форми діяльності, тому по відношенню до Балкан визнавали наявність феодальних відносин, що змушувало формувати і норми поведінки Балканської комуністичної федерації. Зокрема, станом на 1925 р. увагу звернули на національне питання. При цьому важливим вважали звернення уваги на загрозу організації бойових дій проти СРСР з Балканських країн³⁴⁷.

Рішення, які були прийняті в липні 1924 р. на VII конференції БКФ, встановили умови, які визначили і позицію істориків, що вивчали історію Балканського регіону у 20-30-х рр. XX ст. Так, визнавали загрозу війни для Балкан, можливість розгортання робітничого масового руху, селянських повстань. Небезпекою миру для регіону Балкан тоді визнали поведінку Румунії в

питанні Бессарабії – захопленої та такої, де існував національний гніт. Загрозу вбачали в постійному озброєнні Румунії та Югославії.

Із традиційних позицій визнавали наявність внутрішньої кризи в балканських країнах, яку вважали результатом підпорядкування країн іноземному капіталу, що змушувало шукати вихід у зруйнуванні кордонів та усуненні ізоляції, в самовизначенні національностей, знищенні національного гніту. Революційні фактори, які мали допомогти у вирішенні проблеми, становили робітничий рух, селянський рух, національно-революційний рух³⁴⁸. Відмінність у поглядах радянських істориків і комуністичних діячів була в оцінці діяльності уряду І. І. К. Бретіану, який у 1920-х рр. розцінювали як реакційний режим. На формування позиції істориків фактично впливала ситуація в Румунії, яка вела до суперечностей країни з Болгарією в питанні Добруджі. Оцінювали ситуацію в Малій Антанті, де спільні інтереси Румунії і Югославії не вели до спільних дій проти можливої радянської агресії проти Румунії. Крім того, в економічній сфері Румунія і Греція спільно виступали проти економічного зростання Югославії. Невирішеним визнавали національну проблему, яка існувала окремо для Добруджі, окремо для Бессарабії. Добруджанський рух вважали таким, що оформлювався як національно-революційний. Для Бессарабії визнавали наростання симпатій до національно-визвольного руху після повстання в с. Татар-Бунар. Проте стимулом для розвитку цього руху називали як насильство режиму, так і утворення МАСРР³⁴⁹.

В оцінках політичних сил Румунії також діяла певна схематичність, що стосувалося наявності певних оцінок потенційних для комуністів союзників. Зокрема, в 1924 р. прозвучала оцінка групи цереністів під проводом Н. Лупу, як такої, що революціонується, тоді як КПР мала певні помилки по відношенню до даної групи. Таким чином, завданням для БКФ ставала ідеологічна більшовизація, організаційна та політична більшовизація, створення загального балканського фронту праці³⁵⁰.

Стосовно соціал-демократії в Румунії приймалася позиція, за якої 1920 р. визнавали початок реакції по відношенню до лівих сил. На 1927 р. Г. Дімітров визнавав наявність радикального крила СДПР та розцінював групу Г. Крістеску як ліквідаторську і дрібнобуржуазну. Ситуацію на Балканах на 1923 р. трактували як «відносну та тимчасову стабілізацію капіталу»³⁵¹.

Окрім революційного руху спостерігали і за ситуацією на політичній арені загалом, через що вже у 20-х рр. ХХ ст. разом з початком практичних дій проти праворадикальних організацій закладено і марксистську теорію розвитку фашизму; саме таку назву вибрали як родову характеристику для праворадикального руху. Стосовно цього вибрано і відповідну схему. Найбільш сприятливі умови створилися для концепції, яку виробили на основі практичних завдань, що виникали в ході діяльності комуністичних організацій на Балканах. Таким чином, концепція розвитку фашизму у цьому регіоні належала Г. Дімітрову. Так, у його виступах, публікація вона була сформована вже наприкінці 1920-х рр. Проте формувалася ця концепція стосовно регіону Балкан, до якого включали і Румунію. Таким чином, у 1928 р. стосовно фашизму як руху приймається теза «Фашизм – це остання фаза класового панування буржуазії». Оцінюються і форми приходу до влади фашизму – мирна та шляхом збройного перевороту, що робилося на підставі вже відомих випадків приходу до влади фашистів та розцінених як фашистські сили в Європі³⁵².

Оскільки необхідно було створити стійку формулу, за якою мали діяти комуністичні організації, то така вироблялася для всього Балканського регіону. Причинами появи в регіоні фашизму називали відсутність завершеної буржуазно-демократичної революції. Появу даних сил на Балканах пов'язували також із впливом на регіон революційних подій у радянській Росії. Своєрідність регіону у плані розвитку фашистських сил також мала місце в оцінці. Зокрема, цю своєрідність і відмінність від італійського фашистського руху, бачили в нав'язуванні його «згори»³⁵³.

Традиційною і відповідною була формула стосовно тих соціальних груп, на які спрямовувалися зусилля, тому у схемі Г. Дімітрова були присутні твердження про зусилля, спрямовані на

транспортників, шахтарів, службовців пошти і телеграфу, державних службовців. В ідеологічному плані позиція також була переконлива, адже стверджували, що основну увагу в діяльності надавали націоналізму і шовінізму. Як загрозу розцінювали в комуністичному русі проникнення фашизму у профспілковий рух і це називали причиною його розколу, а боротьбу проти реформізму у профспілковому русі зіставляли з боротьбою проти фашизму³⁵⁴.

Така схема передбачала дії комуністичного руху у відповідь, що безпосередньо відображалось і в партійній літературі, публікаціях у пресі. Такими заходами ставали за Г. Дімітровим: протиставлення фашистській ідеології класової революційної ідеології, організаційне зміцнення профспілок, проведення страйків та масових кампаній, підтримка боротьби робітників, організація самооборони, боротьба за класову єдність профспілок, міжнародне об'єднання в боротьбі³⁵⁵.

На продовження викладу своєї позиції Г. Дімітров у 1929 р. визнав потрапляння балканських держав під вплив фашистської диктатури і Румунія виступила країною, яка переходила до такої. При цьому не забували займати класову позицію визначення ставлення до фашизму, визнаючи буржуазію балканських країн загалом агентом міжнародного капіталу. Ідею ж «Великої Румунії» в міжнародному комуністичному русі приймали як спекуляцію націоналістичною ідеологією³⁵⁶.

Більш гострою позиція стає після 1933 р. і з цього часу будується схема, в якій відводиться місце поясненню позиції міжнародного комуністичного руху стосовно фашистського. Далі наголошується на класовому характері фашизму, його контрреволюційну, стосовно лівих сил, сутність, його антинародність. Засобом боротьби проти нього визнавали створення єдиного фронту робітничого класу. При цьому в даній схемі розраховували на успіх правих, вважаючи наявними умови для створення масового руху проти фашизму³⁵⁷. Однак, мусимо визнати, що рекомендації ко-муністичним організаціям у справі боротьби проти фашизму носили більше узагальнений і рекомендаційний характер, ніж були прив'язані до конкретних умов діяльності в кожній країні, що стосувалося співпраці комуністів з соціал-демократами та створення уряду єдиного фронту, оцінці фашизму як загрози війни, в чому було помітна і наявність впливу позиції Й. Сталіна³⁵⁸.

Ця думка підкріплюється і висновками Ф. Шауффа, який вважає, що в роботах 1960-х рр. роль Г. Дімітрова в теоретичній концептуалізації комуністичної теорії фашизму переоцінили та практично не згадували про роль Й. Сталіна, хоча переконливих доказів Ф. Шауфф не подає. Інтерпретацію фашизму, представлену на VII конгресі Комінтерну, він трактує як грубу, поверхову та непридатну як базу для різноманітних політичних виступів. Правда, ця ситуація пояснюється відсутністю в Комінтерні можливостей для адаптації до реальності, чому сприяла теоретична дискусія, яка велася на основі специфічної інтерпретації марксизму і в межах якої фашизм виступав останньою формою виступу капіталу.

Ф. Шауфф пояснює побудову політичної стратегії Комінтерну на оцінці фашизму як «неприкритої терористичної диктатури». У своїй діяльності комуністи намагалися зблизитися з соціал-демократами з метою використання, звільнених від вождів, соціал-демократичних «низів». Результатом дій мала стати організація робітників на боротьбу проти фашизму в межах єдиного фронту. Завданням ставав захист буржуазних свобод та демократії. Визначення Г. Дімітрова отримало зміни тактичного характеру, що дало змогу стратегічно позиціонувати комуністичний рух. Положення конгресу поклали в основу стратегії єдиного народного фронту, чому посприяла і ревізія положень VI конгресу в частині відмови від оцінки соціал-демократів як соціал-фашистів³⁵⁹.

Вивчення праворадикального руху в Європі та поза її межами представляло та представляє одну із проблем для сучасних істориків. Поява італійського фашизму та німецького нацизму автори академічних досліджень розділилися в думках щодо теоретичного осмислення фашизму як такого. Практично із 20-х рр. ХХ ст. існували марксистська та немарксистська точки зору на фашизм. Для марксистів поняття «фашизм» стало родовим терміном, що у твердженні А.

Умланда співпадає зі спрощеною концепцією фашизму. Однак нібито єдина точка зору на фашизм у марксизмі, що характеризувала його як представника сил «антисоціалістичної реакції капіталістичних класів» порушувалася окремими марксистами. У цьому відношенні особіно виділяються А. Грамші та Лаклау. Таким чином, і серед марксистів існувала точка зору на фашизм, як рух з популістсько-антикапіталістичним характером. На думку Р. Грифіна марксист не бажали бачити фашизм як «автономний, ідеологічно вмотивований рух», «рух революційний», який опирався на підтримку мас, у першу чергу на середній клас та клас робітничий. Не виділяли рішучості фашизму у зміні буржуазного капіталістичного порядку новим. Навіть у сучасному світі в марксистів (Д. Рентон) зберігається стара точка зору на фашизм як на явище регресивне³⁶⁰.

Схему політичного життя Румунії з точки зору комуністів давав у своїх виступах та публікаціях Г. Георгіу-Деж, наявність якої дозволяла працювати за вказаною схемою історикам у Румунії соціалістичного періоду. Ця схема торкалася більше власне комуністичного руху в Румунії, основи якого Г. Георгіу-Деж виводив з подій загального страйку 1920 р., коли представники комуністичної організації «рішучо порвали з реформізмом»³⁶¹. Говорячи про комуністичну організацію, Г. Георгіу-Деж мав на увазі ті групи, які сформувалися впродовж 1918-1920 рр. При цьому з 1924 р. встановлював зв'язок між забороною КНР та наступом на громадянські свободи в Румунії. Період до 1929 р. визначив як період стабілізації капіталізму та зниження інтенсивності боротьби. При цьому, не встановлюючи причин, звертав увагу на невдачу у взаєминах з соціал-демократами. Рубіжною точкою встановлювався 1929 р., коли економічна криза змусила правлячу верхівку вико-ристати Націонал-цереністську партію для зниження напруги в суспільстві і прихід уряду Ю. Маніу визнає здійсненим на основі широкого народного руху. Оцінка дій нового уряду у промові Г. Георгіу-Деж була досить гострою, зважаючи на згадку про події в Лупень, «жертвовну криву». Критика дій влади не давала підстав не визнавати загальні помилки керівництва КНР, що стосувалося визнання наявності опортуністів у партії та результатів фракційної боротьби в ній. Таким чином підводили до розуміння важливості рішень V з'їзду КНР, де серед інших приймалися рішення із впорядкування внутрішньопартійного життя та необхідності проведення національно-визвольної боротьби меншин. Період 1932-1933 рр. трактувався у зв'язку з наступом уряду на умови існування народу періодом посилення профспілкової боротьби. Таким чином, виводили з боротьби робітників протистояння їх із владою та встановлення після подій у Гривіці в 1933 р. курсу уряду на фашизацію. Лівий ухил і сектанство в КНР ув'язувалося з помилками в оцінці «явно фашистських партій». Період 1936-1937 рр. є завершенням закликів КНР про створення антифашистського Народного фронту утворенням Демократичного фронту з КНР, Фронтом землеробів, MADOSZ, Демократичним блоком у складі. Результатом його діяльності визнано часткові парламентські вибори в Гунедоарі та Мегедінць. Відповідним чином негативно оцінював угоду Ю. Маніу з К. З. Код-ряну перед парламентськими виборами 1937 р., а королівську диктатуру називав «знищенням останніх демократичних, профспілкових і політичних свобод». Економічна угода з Німеччиною 23 березня 1939 р. названа Г. Георгіу-Деж «першим рішучим кроком до втрати нашої національної незалежності». Помилкою визнав відсутність дій КНР зі збереження Загальної конфедерації праці, як і вихід навесні 1940 р. комуністів з цехових організацій. Події 1939-1940 рр. давали підстави Г. Георгіу-Деж позитивно оцінювати союзників КНР Фронт землеробів та MADOSZ³⁶².

В іншому виступі Г. Георгіу-Деж визнавав, що в Румунії на початку ХХ ст. мала завершитися буржуазно-демократична революція. Ним відзначалося протистояння в суспільстві наприкінці Першої світової війни як процес, що мав наслідком створення партій, орієнтованих на селянство. Причиною цього вважав бажання не допустити об'єднання селянського руху з робітничим. Своє місце займала критика соціал-демократів також за небажання сполучити робітничий рух з рухом селян за землю. Аграрна реформа 1921 р. подавалася як реформа збереження крупного поміщицького виробництва і збереження напівфеодальних відносин на селі³⁶³. Даючи характеристику політичним подіям у Румунії Г. Георгіу-Деж визнавав, що уряд Націонал-

цереністської партії прийшов до влади і діяв як знаряддя фінансового капіталу та поміщиків, закидаючи йому прийняття рішення щодо закону про купівлю і продаж земельної власності. Сам період 1930-1932 рр. характеризує як час невеликих селянських бунтів. Відповідне місце у схемі Г. Георгіу-Деж займає V з'їзд КНР, який визначив лінію поведінки КНР на весь період буржуазно-демократичної революції. Сільське господарство Румунії 1930-х рр. сполучив із проблемою залежності Румунії від Німеччини, підпорядкування її економіки інтересам даної держави³⁶⁴.

Чіткіше партійна історія країни представлена у виступі Г. Георгіу-Деж 8 травня 1951 р., де створення КНР подавалося як результат давньої боротьби румунського народу за свободу. Саме тут представлялася хронологічна схема діяльності партії та давалася характеристика обраних періодів, встановлювалися і провідні діячі початкового періоду діяльності КНР П. Ткаченко, Івануш, Л. Філіпеску. Послідовність у даній схемі дозволяє побачити активізацію страйкового руху в роки війни та після неї і вершину такої в загальному страйку в жовтні 1920 р. Саме остання подія стає зламом і створює можливість для утворення КНР. Наступним моментом у послідовній схемі виступає жовтень 1922 р., коли на II з'їзді КНР затверджено статут партії. Етапними показано також III і IV з'їзди КНР, де мали місце рішення щодо організаційної роботи на основі осередку та рішення про активізацію антивоєнної і профспілкової діяльності відповідно. Своє місце у схемі займає і згадка про боротьбу проти соціал-демократів, у даному випадку проти організації Гелертера. Відповідне місце у схемі займає боротьба проти опортунізму, зокрема дій Форіша, визнання помилок в оцінці ролі та місця «Залізної Гвардії», ролі створення Демократичного фронту. Повний перехід Румунії під контроль Німеччини визначається з 1939 р., тоді як до того часу Румунія трактується як колонія англо-франко-американського капіталу. Загальна хронологія подій вписується в періоди, які можемо виділити таким чином: 1917-1923 рр. – піднесення революційної боротьби, 1923-1929 рр. – період спаду боротьби в умовах стабілізації капіталізму, 1929-1933 рр. – еко-номічна криза, 1933-1938 рр. – боротьба проти фашизму і загрози війни, 1938-1940 рр. – діяльність в умовах позбавлення демократичних свобод³⁶⁵. З позицій класового антагонізму було дано аналіз конституції 1923 р., де основна критика зводилася до розгляду статей, що стосувалися охорони праці та власності у країні. Особливо критичне ставлення було до конституції Кароля II, оскільки вважалося, що під час її дії Румунію втягнув у війну уряд І. Антонеску³⁶⁶.

Незмінною позиція партійного і державного діяча періоду РНР залишалася і в наступні роки. Зокрема, у своїй схемі діяльності КНР він незмінно критикував аграрну реформу 1921 р., високо оцінював період 1920-1921 рр. як час появи КНР. При цьому в загальну схему вносилися деякі модифікації, зокрема в періоді 1923-1928 рр. виділялася роль КНР в організації страйкового руху робітників металургійної, текстильної, лісової, гірничо-видобувної промисловості. Висловлювалася думка про зростання впливу КНР і як приклад брався результат, отриманий РСБ на парламентських виборах 1931 р. Знаходилося місце оцінці тих моментів, які послаблювали діяльність КНР, зокрема розкол 1929-1931 рр. у результаті протистояння груп Луксіміна та Барбу. Помітними точками були і V з'їзд КНР, і створення Демократичного фронту³⁶⁷. Такою ж незмінною була і позиція в питанні становища селянства Румунії в міжвоєнний період, де основними проблемами, які виділялися, було безземелля та малоземелля, відсутність достатньої кількості домашньої худоби, заборгованість селянських господарств. У рамках такої позиції традиційною виглядає й оцінка династії Гогенцоллерн-Зігмаринґен, прихід якої називався результатом дій реакційних кіл буржуазії і яка звинувачувалася у гнобленні робітників та селян, перетворенні Румунії в залежну від іноземного капіталу країну, у встановленні «фашистської диктатури», а пізніше і джерело загрози громадянської війни у країні. У цій ситуації КНР подавалося як рятівник країни, об'єднавчий центр для політичних сил³⁶⁸.

Фактично позицію Г. Георгіу-Деж слід розглядати як позицію партійного лідера, що встановлював ідеологічні моменти для відтворення і сприйняття відносно недавнього минулого. Для цього використовували аналіз економічної боротьби шахтарів Румунії, пропонуючи схему, за

якою така посилилася в 1917-1918 рр. і велася в наступні роки як у Долині Жіу, так і в Лупень. Тут знайшла місце критика опортуністичної діяльності В. Луки, якого вдалося пов'язати із групою Луксіміна. Приділялася увага також страйковій боротьбі 1935 і 1941 рр. Давалася і критика дій соціал-демократів³⁶⁹. Також, ним же творилися й інші символи революційної боротьби, якими стали події 1933 р. у Гривіці, що ішли за схемою: погіршення умов існування – страйкова боротьба – розправа уряду. У цій схемі вдавалося знайти місце для критики правих соціал-демократів, опортуністів у рядах КНР (В. Лука), представників тодішньої влади (Ю. Маніу та представники націонал-цереністів). Така ж позиція у значенні страйку у Гривіці була визначена дещо раніше під час проведення з'їзду вчителів РНР³⁷⁰.

Згадані характеристики революційно-визвольної боротьби поєднувалися із трактуванням Румунії як однієї з відсталих країн Європи зі слабorozвиненою промисловістю та примітивним сільським господарством. Для неї, за твердженням Г. Георгіу-Деж, був притаманний низький об'єм валової продукції, низька купівельна спроможність більшості громадян, відсутність достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів. Практично у схемі Г. Георгіу-Деж Румунія виступала політично й економічно залежною від «імперіалістичних держав»³⁷¹.

Однак описані вище точки зору носили часто практичний підтекст та були виявом партійної позиції, яку рекомендували займати у своїй професійній діяльності історикам. Ближче до наукових робіт була праця Л. Петрешкану «Під трьома диктатурами», яка також розглядала історію Румунії міжвоєнного періоду, в обмежених часових рамках (1935-1941 рр.), і мала конкретну мету – визначення ставлення до влади і партійної системи буржуазії в Румунії. Автор фактично пояснює причини й обставини виникнення диктатури, використовуючи пояснення економічної ситуації в Румунії як умови для функціонування політичної системи. Відповідне місце тут надається аналізу стану румунської нафтової промисловості з її зв'язками з англійським, американським і голландським капіталом, діяльності банківської системи. Її кризу автор роботи відносить до 1931 р. та визнає крах малих і середніх банків у 1931-1933 рр. Позиція Л. Петрешкану і фактичні дані дозволять із подібними висновками, щодо зміцнення крупних банків у другій половині 1930-х рр., і радянській дослідниці А. Язьковій. Правда Л. Петрешкану акцентує увагу щодо банківського капіталу і на політичних моментах, встановлюючи залежність ситуації в партіях від становища банківської системи та позицій промислових груп. Його висновок стосується зацікавлення групи Малакси та крупних поміщиків у підтримці дій короля по зміні режиму³⁷².

Л. Петрешкану розглядає 1930-ті рр. як час радикалізації настроїв населення Румунії, при цьому він цілком справедливо наголошує на посиленні в 1935-1936 рр. позицій «Залізної гвардії». Праворадикальний рух представлено як аналог нацистського, принаймні на доказ цього приводяться гасло «*otul și rogozul*» та прирівняння «Братства хреста» до Гітлерюгенду. Легіонерський рух представлений у роботі як рух фашистського типу, де помітне місце відводиться містицизму, православ'ю³⁷³.

При аналізі політичної системи Румунії до 1917 р. Л. Петрешкану вдається до порівняння її із клубом двох партій, які змінювали одна іншу у владі. Він звернув увагу на перші зміни в політичній системі, які були викликані спершу селянським повстанням 1907 р., а згодом і після 1917 р. прийшло до загального виборчого права. Наслідком подій 1917 р. став розділ соціалістичного руху на три фракції, що використовували в подальшому більшість істориків, розкриваючи питання створення КНР.

Проте завданням у даній роботі служило пояснення причин приходу до диктатури в Румунії і в такій схемі займали своє місце парламентські вибори 1937 р., де КНР виступала на підтримку НЦП. Для оцінки НЦП використовувалися твердження, що партія представляла буржуазію та поміщиків Ардялу. При цьому вона називалася слабкою в період свого урядування в 1928-1931 і 1932-1933 рр. У політичній системі відводив і належне місце королю, завдяки обіцянці якого 15 листопада 1935 р. НЦП розраховувала на прихід у владу³⁷⁴.

Також зверталася увага на зміну програми НЦП в 1935 р., коли урядування визнавали можливість для здійснення програми «селянської держави», а також виступали за рівність прав євреїв. Проте вже на 1937 р. відбувається зміна позиції керівництва, що проявилось підписанням пакту між Ю. Маніу і К. З. Кодряню. Подібні дії вважалися підставою для посилення діяльності Демократичного фронту³⁷⁵.

Позиція Л. Петрешкану стосовно соціал-демократів дозволяла простежити регіони їх впливу, зокрема для Ардялу це були повіти Бігор, Гунедоара, Тіміш-Торонталь, Сату-Маре, Арад, Клуж, Караш, Муреш, де поза вплив на маси соціал-демократи поступилися голосами правим. Проте Реґат, представлений промисловими повітами Ковурлуй, Констанца, Бреїла, Ясси, Бакеу, віддав пріоритет НЦП перед правими, хоча ситуація у країні створювала, за твердженням Л. Петрешкану умови для перебрання влади у країні праворадикалами³⁷⁶.

Отже, схема Л. Петрашкану дозволяє знову говорити про політичну систему в Румунії, де попри наявність конституційної монархії і партійно-парламентської демократії прихід до влади у країні визначався волею короля. Ситуація в Румунії в поданні Л. Петрешкану виглядає таким чином, що від короля очікували призначення уряду з числа представників Залізної гвардії, а наступні парламентські вибори мали стати успішними для легіонерів. Ситуація в Румунії кінця 1937 р. порівнювалася з ситуацією в Німеччині 1930-1932 рр.: посилення популярності легіонерів, ослаблення націонал-лібералів. Роль короля у вирішенні спірних політичних завдань була проявлена у приведенні до влади уряду О. Гоґи, а потім заміні його особистою владою короля, який побажав стати зверхником нації. Подібні події дозволяють трактувати дії короля як традиційну для Балкан форму прояву політичної діяльності, але у схемі Л. Петрешкану додаються також Німеччина й Італія. Умовою встановлення королівської диктатури названо ослаблення поміщиків і буржуазії, наявність соціального та національного конфлікту в державі. Неперервне впродовж 4 років правління, що було в міжвоєнний період рідкістю, уряду НЛП стало причиною наростання невдоволення у країні. При цьому відзначено наявність опозиції і до Г. Тетереску, і розділ у середовищі промислових груп. Однак за Л. Петрешкану крупний капітал вимагав уряду «твердої руки», тоді як Залізна гвардія перейшла в опозицію. Відповіддю капітану названо переслідування його та його оточення³⁷⁷ у квітні – травні 1938 р.

Існування Румунії в умовах королівської диктатури трактується як таке, коли не відбувалося особливих змін правлячих кіл, але серйозним названо удар по режиму із замахом на А. Келінеску на початку II Світової війни. Останній названо спробою ґардистів полегшити захоплення Німеччиною Румунії. Дії ґардистів викликали протидію влади у вигляді поліцейських репресій, але політичної протидії не було. В оцінці Л. Петрешкану режим сам розвалював себе³⁷⁸.

Падіння режиму у вересні 1940 р. розцінено як революцію, підготовлену Залізною гвардією. Серед причин краху визначено близькість короля до представників крупної промисловості, корупцію, непопулярний зовнішньополітичний курс держави. Разом з тим проголошення реформи ФНВ у Партію Нації дало підстави лідеру ґардистів Г. Сіма закликати до вірності режиму 23 червня 1940 р. Дана капітуляція із 28 червня 1940 р. ввела Г. Сіму в румунський уряд. Позиція Л. Петрешкану стосовно Залізної гвардії полягає у визнанні надуманою її революційності, що на сучасному етапі відкидається дослідниками³⁷⁹.

Схема Л. Петрешкану визнає початком падіння режиму королівської диктатури II Віденський арбітраж, хоча реальне руйнування території «Великої Румунії» почалося із втрати Бессарабії та Північної Буквини, коли антикарлістська опозиція отримала можливість розгорнути діяльність, включивши до роботи і представників НЦП. Віденський арбітраж розглядається як спроба Німеччини встановити вплив на Балкани, а події 6 вересня 1940 р. результатом прямих дій Німеччини. Для періоду Націонал-легіонерської держави та наступної за нею диктатури І. Антонеску, трактується як військово-фашистська диктатура, виділено ріст антисемітизму румунської буржуазії, як способу усунення конкуренції з боку єврейського капіталу³⁸⁰.

Продовжуючи тему правого радикалізму маємо зауважити помітно високий інтерес до його румунського варіанту. У немарксистській історіографії існували значні розбіжності й у визначенні «родового терміну», й у визначенні місця фашизму в політичній структурі. Суперечки із приводу фашизму в немарксистській науці були започатковані виданнями 60-х рр. ХХ ст., у яких представлено фашизм антиконсервативним європейським ультра націоналізмом міжвоєнного періоду. Таку точку зору висловили Е. Нольте, Ю. Вебер, В. Лакер. З їх досліджень розпочалося використання загального терміна «фашизм» у наукових дослідженнях англомовних авторів. Вони намагаються визначити «родовий фашизм» через «дефініції-списки», де фашизм визначався через перелік характеристик фашистської ідеології, фашистських рухів, фашистських режимів. При цьому залишається потреба в розгляді індивідуальних випадків фашизму, які формують периферійні ознаки окремих різновидів фашизму, як, наприклад, антисемітизм. Такі ознаки є визначальними в одній програмі, але не входять до іншої, якій притаманні інакші властивості. У плані вивчення італійського фашизму відзначають роль Е. Джентіле, якого Р. Грифін вказує як автора історіографії, що розкриває суть фашизму як «модернізаційної політичної релігії, натхненої палінгенетичним мітом і глибоко інтегрованої в панєвропейські шукання нової держави й альтернативної модерності»³⁸¹.

З'явилася у ХХІ ст. у фашизмознавстві і течія «новий консенсус» чи «нова хвиля», де вчені проводять «антропологічно обґрунтовані дослідження екстремістських явищ модерної епохи». У методології дослідження ця течія характеризується евристичним, міждисциплінарним транснаціональним підходом до історії сучасної епохи, «порівняльною» та «перехресною» історією у вивченні феноменів неліберальної політики, важливості «родових понять та ідеальних типів», які поєднують для вивчення сфер «модерність / антимодерність / модернізм» та інші. «Нова хвиля» асоціюється з дослідженнями Е. Джентіле, Г. Бергавза, А. Умланда, М. Антліфа, як дослідчених дослідників, а також молодших представників компаративного фашизмознавства П. Зукете, А. Каліса, Г. Мерца, М. Турду, Я. Неліса, Г. Арнстада, Т. Санду, С. Райнгардта, Ф. Еспозито, Д. Артурза. Р. Грифін виділяє, зокрема, дослідження Ф. Еспозито, якому вдалося віднайти місце фашизму та нацизму в межах сучасності. Поняття «мітичної модерності» використовується, за його твердженням, для показу неповторності й унікальності фашистської утопії в Італії та Німеччині. Для обох країн утопії керувалися тим, що «сила героїчного міту мала відновитися через прикликання духу змітологізованого минулого, протидіючи розчаруванню світу та здійснюючи революцію в самому відчутті часу»³⁸².

Розгляд фашизму як комплексна герменевтична інтерпретація та пов'язане з нею чітке визначення родового фашизму здійснене Р. Д. Грифіном у 90-х рр. ХХ ст. Ним сформульовано основну ідею фашизму «як палінгенетичну форму популістського ультра-націоналізму». Згідно з ним фашизм є «рід політичної ідеології, мітичне ядро якого в його розмаїтих видозмінах є палінгенетичною формою популістського ультра націоналізму»³⁸³.

Таким чином, кожна ідеологія володіє фундаментальним міфом, прості засади якого при ірраціональній природі дають натхнення та згуртовують послідовників політичного руху. Ультра націоналізм А. Умланд трактує як ідеологічний монізм, який применшує або заперечує інші компоненти людської ідентичності, окреслює людей виключно як «клітини національного організму». Останній бореться проти інших національних організмів за існування, власну територію, панування. Поняття «палінгенетичний» трактується як прагнення створити новий порядок після періоду занепаду чи декадансу. Тобто палінгенеза є «очишувальним омолодженням або воскресінням на новому рівні» і сприймається як революційна переробка суспільства. А. Умланд дає бачення Р. Грифіна, що твердження, до якого приходить ідеологія фашизму «візія національної спільноти, що відроджується, наче фенікс, після періоду загрозливого занепаду, що її ледь не знищив»³⁸⁴. У баченні К. З. Кодряну й ідеології Легіону архангела Михаїла загрозою для румунської нації виступали євреї та інші чужинці, а також комуністи.

А. Умланд звертає увагу на користь пропозицій Р. Грифіна в методологічному аспекті. Зокрема, в першу чергу формула «палінгенетичного ультра націоналізму» визначає бачення нації, що відроджується через впровадження ідей «палінгенези» до історії. Крім того, версія Р. Грифіна доволі чітко дозволяє відрізнити «фашизм» від інших його характеристик, відкинути фашизм, як явище певної епохи чи певного регіону³⁸⁵.

Для істориків ХХ ст. у вивченні фашизму міжвоєнного періоду притаманні два підходи: діахронічний та інтернаціональний. Перший є «посутньо ідіографічним», що змушує розглядати фашизм, як явище обмежене часом і простором (Європа та міжвоєнний період). Інтернаціональний підхід – «вияв номотетичного підходу до соціального світу», де знаходять подібності в людських суспільствах, тобто «фашизм» стає поняттям узагальнюючим. А. Умланд знаходить певну спільність, оскільки всі праворадикальні організації, які можна зіставити як «фашистські», що виникли в один період у країнах з різними культурними традиціями та неподібними економічними і соціальними структурами³⁸⁶.

Р. Грифін належить таким чином до когорти компаративістів, а його «Природа фашизму» є початком для появи серії порівняльних інтерпретацій різновидів фашизму. До категорії компаративістів належать З. Штернгель, Р. Ітвел, С. Пейн, В. Лакер, А. Каліс, Ш. Броєр, Е. Дж. Греґор, А. Бауеркемпер, В. Віпперман, а також провідні компаративісти С. У. Ларсен, А. Каліс, К. Йордакі. Використання порівняльної методології дозволяє їти дослідженню шляхом кроскультурного аналізу (гранична подібність та гранична відмінність систем), дає змогу уточнити поняття «фашизм» та встановити спектри його підтипів³⁸⁷. Власне дослідження фашизму в межах певних регіонів представляє сенс з методологічної точки зору, даючи досліднику можливість звертати увагу на особливості контексту³⁸⁸.

Позиція Р. Грифіна в оцінці тоталітаризму доволі прихильна до позиції Е. Джентіле, який сам тоталітаризм визначає як спробу політичного домінування, використану революційним рухом, що володіє інтегральським розумінням політики та прагне до монополії на владу. Після отримання влади рух знищує або змінює попередній режим та творить нову державу, яка засновується на однопартійному режимі і метою якої є підкорення суспільства. Така процедура має відбуватися «на основі інтегральної політизації життя», що трактується в межах категорій палінгенетичної ідеології, яка узаконена у формі політичної релігії. Метою її є вивозміна особи через антропологічну революцію, а також і мас, що веде до відродження людського буття та становлення нової людини, яка віддана виконанню завдань партії. Кінцеву мету Е. Джентіле визначає як створення нової цивілізації з ультра націоналістичною програмою.

Е. Джентіле стверджує, що палінгенетична логіка тоталітарних суспільств змушує створювати складну політичну релігію з метою створення нової людини. Правда, Е. Джентіле переконаний, що і ліберальні, і громадянські суспільства також прагнуть до сакралізації політики з метою зміцнення внутрішнього почуття законності та підтримання громадського консенсусу. За Р. Грифіном такий аналіз скасовує відмінність між законнораціональною та харизматичною формами політики, встановлює продуманий характер створення політичної релігії, яка покликана творити нове національне чи соціальне співтовариство, змушує істориків та соціологів переглядати традиційні підходи до вирішення проблем консенсусу³⁸⁹.

Р. Грифін вважає, що в сучасних умовах проводиться перегляд ставлення до тоталітарних режимів і вони приймаються як такі, що прийшли до влади в умовах системної кризи і мали метою революційні завдання, які включали також і трансформацію політичної культури нації. У цьому відношенні Р. Грифін посилається і на позицію Д.-Л. Радела, який вважав, що фашизм і нацизм базуються на «харизматичній ідеології», маючи лідера, який здатний викликати в народі сильні емоції. Від цих режимів Д.-Л. Радел відрізняв звичайну диктатуру, яка не була здатна надихнути маси і не мала програмної ідеології. Цю позицію Р. Грифін не приймає, вважаючи, що Д.-Л. Радел не побачив взаємозв'язку між програмною ідеологією та палінгенетичною міфічною її сутністю. Загалом, торкаючись фашистського режиму в Італії та базуючись на позиції Р. де Феліче, Р. Грифін

звертає увагу на підтримку Б. Муссоліні італійцями в 1929-1936 рр. та пояснює це спонтанним вибірковим зрідненням режиму зі значною часткою населення та появи непостійного, але щирого палінгенетичного консенсусу стосовно нової Італії. Фактично мова велася про те, що фашистський тоталітаризм виявився складним поєднанням фальсифікації та спонтанності, винаходом державної політичної релігії, поєднаної з народним культом нової Італії.

Стосовно нацистського руху варто відзначити його перетворення з маргінальної партії в сильний масовий рух унаслідок складного процесу, в якому партія ідентифікувала себе з перспективами революційного нового порядку та загальної палінгенези Німеччини, ставши в результаті основою народного харизматичного співтовариства. Проте основну роль тут зіграли наслідки де-пресії, особиста криза змісту. Нацизм загалом приймається як «політична релігія»³⁹⁰, що кори-стувалася народною підтримкою до 1943 р. З цієї точки зору Легіонерський рух у Румунії слід приймати близьким до руху з «харизматичною ідеологією», який однак не досяг консенсусу в суспільстві і призвів до формування консервативного режиму.

Разом з тим він відзначає позицію Е. Чорана в його «Уроках розпаду», де містяться роздуми щодо ідеологічної сили фанатичної політичної релігії, що привело до злочинів ХХ ст. Е. Чоран визнає законною схильність людини до існування у приватному світі, що дає змогу підготуватися до формування своєї частини консенсусу, як основи дійсно гуманного нового світового порядку, звісно за умови його формування³⁹¹.

Р. Грифін вважає, що серед нових досліджень у галузі фашизмознавства слід виділяти роботу К. Йордакі, завданням якого стало розуміння фашизму через аналіз його політичної культури. Цього автора Р. Грифін відносить до тих, хто відмовився від класичного погляду на Залізну Гвардію, що ця організація є «відхиленням від родового фашизму». Таким чином Р. Грифін трактує К. Йордакі як те, що ситуація в Румунії підштовхнула творців Легіону «секуляризувати есхатологічні та сотеріологічні вірування румунського православ'я настільки, аби в революційній, расистській і по суті світській ультранационалізм привнести псевдохристиянську енергію». Явище, яке виникло як «гібрид фашизму із православ'ям», стало новим для румунської історії. Дія праці К. Йордакі характерний погляд на появу націоналізму в міжвоєнній Румунії з часу формування християнської національної держави в умовах занепаду Османської імперії. Політизація національного аспекту православного християнства виявилася процесом природним, автентичним. На час формування організації вже діяв у Румунії симбіоз релігії та расистського націоналізму, діяв як традиція. Згідно К. Йордакі прагнення використувати міфотворення для виходу з «духовного хаосу модерності» є доказом необхідності враховувати чинники, які створюють умови для виникнення різновиду фашизму в межах родового явища. Таким чином, корені фашизму і К. Йордакі, і Р. Грифін пропонують шукати в ХІХ ст., періоді, коли «вперше почали з'являтися «модерністські» реакції на номічну кризу модерності», що проявилось в утопізмі ранніх соціалістів та романтиків³⁹².

Сам К. Йордакі визнає, що відкидає оцінку Легіону архангела Михаїла «як периферійного «мутанта» і відносить його до категорії фашистських організацій³⁹³. Дійсно, він звертає увагу на ті сторони в діяльності Легіону, які дозволяли говорити про нього як про релігійний фашистський рух. Так, до провідних релігійних тем належали віра в бога, віра у спасіння, віра у спокутування гріхів через жертвність у насильстві, культ мучеників. Ритуали Легіону фокусувалися на обрядах переходу (хрещення, братство хреста, одруження, церемонія присяги, похорони). Використовували в них релігійну символіку, а до виконання обрядів залучали священиків. Саме ці елементи стали підставою для визначення Легіону рядом дослідників як представника клерикального фашизму. При цьому дослідники історії Легіону, за твердженням Р. Грифіна, стверджували, що його ідеологія була «міметичною, синкретичною або паразитичною щодо східного православного християнства». Сам Р. Грифін стверджує, що для організації властиві як власна харизма лідера, так і «зовнішня форма легітимизації та впорядкування всеохопної

влади» руху. Таким чином, за цим автором Легіон є третім головним прикладом харизматичного фашизму³⁹⁴.

Напевне слід погодитися з наступними твердженнями К. Йордакі про походження ідеології Легіону від «романтичних візій палінгенези». Отже, з довоєнного періоду в ідеологію Легіону було закладено традицію національного месейнізму, сакралізацію політики, традицію релігійно-патріотичного мілітаризму. Так, у першому випадку це була теорія палінгенези І. Еліаде (Редулеску), де провідні теми християнства переозначували «в душі тогочасних євангелічно-соціалістичних дискурсів відродження». Сакралізацію політики К. Йордакі подає як ідею про священну батьківщину та божественну місію нації, пов'язання династії з народом. Третя, консервативна традиція, виникла завдяки вихованню Корнеліу З. Кодряну у військовому лицейі. Тобто, К. Йордакі дає можливість зрозуміти, що в Легіоні засвоїли та радикально переосмислили «романтичні палінгенетичні візії націоналізму» XIX ст. Історицизм Легіону полягав у об'єднанні ідеї богообраності зі священною історією та священною територією. Однак романтичне бачення палінгенетичного націо-налізму доповнювалося містицизмом, теорією трансгресії душ, апокаліптичним мисленням, у якому присутні були антисемітизм та антикомунізм. Сакралізація політики представляється через культ архангела Михаїла, який у тодішній Румунії поєднувався з культом Мігая Вітязу і представляв символ боротьби за політичне об'єднання етнічних румунів з різних історичних провінцій.

К. Йордакі визнає, що ідея божественної місії румунів представляла монополію молодого покоління на національний шлях до спасіння під проводом харизматичного лідера. Мілітаризм переосмислили як парамілітарний легіонаризм, де Легіон виступав «земною християнською армією втягнутою у глобальний есхатологічний хрестовий похід проти «юдео-комунізму». Легіон доповнював погляд на румунську націю наміром побудувати тоталітарну державу насильницьким шляхом, що дозволяє говорити про появу ідеології «харизматично-революційного націоналізму». Харизматичний націоналізм дозволяє дивитися на націю як на спільноту з єдиною долею, яка має батьківщину, минуле, «претендує на божественну місію спасіння через пожертву під проводом харизматичного лідера»³⁹⁵. Подібне бачення праворадикального руху сучасними дослідниками значно ускладнює його ідеологічну основу, демонструє доволі глибоку філософську базу руху, вбудовану в 1930-х рр.

У цій ситуації доцільним буде вказати, що в баченні М. Вебера дана ситуація відповідатиме поняттю «харизматичного панування», де провідну роль відіграватиме пророк, військовий герой чи великий демагог в об'єднанні, що буде типом громади чи почту. У ньому вождь віддає накази, а його послідовники підкорюються до тих пір, поки харизма вождя підтверджується. Проте управлінський штат тут буде формуватися у відповідності до особистої відданості. При харизматичному пануванні в управлінні відсутня опора на правила, а рішення володаря дійсне доти, поки вождю не буде протиставлено іншу особу, що претендуватиме на «харизматичну значущість»³⁹⁶.

Загалом для більшості в політичному житті Румунії відносно чіткими поняттями були «король», «уряд» та «парламент». Саме в цій тріаді «король» виступав як «правитель», для якого властивою була «харизма», виступав він і продовжувачем династичних традицій. Дана характеристика змусить короля Кароля II вступити в боротьбу за вплив у країні з лідером ґардистів К. З. Кодряну, а пізніше і Г. Сіма. Причину боротьби та можливість боротьби треба шукати і в самому народі, зокрема тій частині, яка отримала електоральні права.

Парламентська система в Румунії із представницькою демократією, що утверджувалася після 1918 р., залишалася тривалий час новим явищем, яке отримало розвиток у законі про загальне виборче право та конституції 1923 р. На основі останньої розроблялися регламенти і норми багатопартійної системи, як і приймалися регламенти діяльності палат парламенту, що наближали парламентську систему Румунії до західноєвропейської. Парламент ставав висловом «громадського голосу». Традиційним адептом парламентаризму у країні виступала Націонал-ліберальна партія, як і націонал-цереністи підтримували необхідність функціонування законодавчого зібрання, плануючи при цьому деякі зміни в його структурі. У діяльності партій

різного спрямування парламент загалом займав різне місце і бачився або в незмінному вигляді, або модифікованим, однак завжди знаряддям влади. Своє місце в діючій системі займав уряд, що в суспільстві приймався як управитель державного майна³⁹⁷.

Перебування при владі давало можливість визначити позицію уряду у відношенні до всієї країни. Зокрема, з урядом націонал-лібералів 1920-х рр. пов'язували згадану вище ідею «Закритої Румунії», поєднану з румунським економічним націоналізмом. Зростання виробництва викликало потребу розширення кордонів, а створення нової національної держави одночасно називали результатом розвитку національної румунської буржуазії. Таким чином, формула «Закрита Румунія» приймалася як втілення розвитку власних продуктивних сил та призначалася для задоволення потреб румунського народу³⁹⁸.

Разом з тим утворення нової держави стало причиною підлаштування парламентської системи під нові умови. Цими умовами визнавали аграрну та виборчу реформи, як і збереження зі старої системи лише Націонал-ліберальної партії, тоді як консерватори продовжили своє існування в селянській партії. Під впливом змін теоретики говорили про класову боротьбу селянства проти фінансової олігархії та революціонізацію суспільства. Хоча Ш. Зелетін вважав румунське селянство слабким у революційному відношенні, все ж відзначав його можливості до повстання в умовах переходу від старого аграрного режиму до буржуазного, що вело і до пролетаризації селянства. Таким чином, він бачив виходом з ситуації поглинання промисловістю надлишків вільних робочих рук, вбачаючи в цьому соціальну роль буржуазії. З політичної точки зору загальне виборче право стало фактором, що надав переваги сільському населенню, перетворивши його в активного учасника політичних процесів³⁹⁹.

Отже, якщо вчення М. Вебера і Й. Шумпетера дають змогу оцінити підходи до політичної системи загалом та знаходити загальні підходи до аналізу політичної системи Румунії в період між двома світовими війнами, то позиція Ш. Зелетіна дає роз'яснення тих змін, які відбулися в політичній системі Румунії не тільки впродовж другої половини XIX ст., але й у перші десятиліття XX ст. Підходи ряду вчених до вивчення політичної системи дають змогу зрозуміти соціальну основу політичних партій, що брали участь у політичному житті країни в період між двома світовими війнами, їх заходи у справі розширення власної соціальної бази та розширення чисельного складу партій. Соціальна складова залишається в дослідженні основою, що дозволяє говорити про ідеологію політичної партії, про розроблення філософської складової та доктрини партії чи зміни окремих її елементів у разі потреби. Роботи М. Вебера також дозволяють пояснити як характер королівської влади, так і ряд дій уряду. Застосування загальнонаукових та спеціальних методів у поєднанні з теоретичними положеннями дають змогу розкрити не тільки загальний склад політичних партій, але і їх взаємодію з королівською владою в питанні законодавчої діяльності, формування уряду й управління країною. Одночасно королівська влада розглядається як інституція, що виконувала тривалий час роль арбітра у відносинах між політичними силами, служила ідеалом правління, демонструвала можливості переходу до абсолютистської форми правління зі збереженням зовнішніх елементів, притаманних конституційній монархії.

Примітки

¹Дембо В. Румыния. Москва: Соцэкиз, 1937. С. 5-6, 19.

²Там само. С. 119-165.

³Скуртэ скицэ историкэ // Самойлов С. И. Румыния. Кишинэу: Едитура де стат а Молдовеи, 1951. П. 26-47.

⁴История Румынии: Популярный очерк / Под ред. М. Роллера / Сокр. пер. с рум. Вступ. ст. Ю. Звягина. Москва: Иностранная литература, 1950. С. 475.

⁵Мова йде про закони і декрети 1931-1933 рр., на підставі яких уряд знижував бюджетні витрати через скорочення заробітної платні державним службовцям та робітникам (відомі також як «жертвні криві»). Див.: История Румынии: Популярный очерк / Под ред. М. Роллера / Сокр. пер. с рум. Вступ. ст. Ю. Звягина. Москва: Иностранная литература, 1950. С. 486.

⁶Roller M. Studii și note științifice privind istoria României. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. P. 63-69.

⁷Ibidem. P. 316-349, 350-364, 365-372, 373-396.

⁸Попов Б. С. Буржуазно-помещичья Румыния (1918-1944 гг.). Возникновение и развитие строя народной демократии в Румынии: Лекции, прочитанные в Высшей партийной школе при ЦК КПСС. Москва, 1955.

⁹Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 135-193.

¹⁰Там само. С. 194-251.

¹¹История Румынии. В 2-х т. Т. 2: 1918-1970 / Ред. кол. Н. И. Лебедев и др. Москва: Наука, 1971. С. 11-123.

¹²Scurtu I. Istoria Românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 101.

¹³История Румынии. В 2-х т. Т. 2: 1918-1970 / Ред. кол. Н. И. Лебедев и др. Москва: Наука, 1971. С. 124-269.

¹⁴Очерки политической истории Румынии (1859-1944) / Ред. кол. И. И. Минц и др. Кишинев: Штиинца, 1985.

¹⁵Краткая история Румынии. С древнейших времён до наших дней / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1987.

¹⁶История Румынии / Коорд. Иоанн-Аурел Поп, Иоан Болован. Москва: Весь мир, 2005.

¹⁷История Румынии / Коорд. Иоанн-Аурел Поп, Иоан Болован. Москва: Весь мир, 2005. С. 504, 509.

¹⁸Scurtu I., Buzatu Gh. Istoria Românilor în secolulu XX (1918-1948). București: Paideia, 1999.

¹⁹Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K., Papacostea Ș., Teodor P. Istoria României. București: Corint, 2002. P. 338-340, 340-364.

²⁰Див.: Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. В. П. Канаша. Київ: Мергайтп, 2001. С. 11-39.

²¹Hitchins K. România: 1866-1947. Ediția a IV-a / Traducere din engleză de G. G. Potra și D. Răzdolescu. București: Humanitas, 2013.

²²Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны. Москва: Наука, 1969.

²³Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 84-102.

²⁴Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. Т. I: Потеря союзниками Балканского полуострова. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1946.

²⁵Нотович Ф. И. Бухарестский мир 1918 г. Москва: Соцэкгиз, 1959.

²⁶Nuțu C. România în anii neutralității. 1914-1916. București, 1972.

²⁷Jorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939.

²⁸Clark Ch. U. Greater Roumania. New York, Dodd, Mead and Company, 1922.

²⁹Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны. Москва: Наука, 1977; Nuțu C. România în anii neutralității. 1914-1916. București, 1972; Лапина И. М. Вопрос о Буковине в русско-румынских дипломатических отношениях (1914-1916 гг.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 178-195.

³⁰Lupaș I. Istoria Unirii Românilor. Cluj, 1937.

³¹Dăscălescu H. Revoluția dela 1917 în Basarabia. Lupta Moldovenilor pentru limba, școala și cultura națională: Extras din omagiu lui Constantin Kirițescu. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1938.

³²Nistor I. I. România Transnistrienă // Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie i Limbă». Anul I (1924). Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1925. P. 464-565; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991.

³³История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников (отв. ред.), С. Я. Афтенюк, С. К. Брысякин, Б. К. Визер и др. Т. II: От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968; Мельтюхов М. Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.). Москва: Яуза, Эксмо, 2006.

³⁴Хотин в огне восстания. Сборник посвященный десятилетию Хотинского восстания / Под ред. С. Рубана. Москва: изд. Ц. С. Общества бессарабцев, 1929. С. 28, 31-32.

³⁵Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918: Studii și documente. București, 1928; Nistor I. Istoria Bucovinei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991.

³⁶Bălan T. Bucovina în războiul mondial // Codrul Cosminului. Cernăuți, 1930. P. 1-136; Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. Cernăuți, 1923.

³⁷Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці, 2003.

³⁸Coman N. Martiriul Bucovinei 1914-1915. București, 1915.

³⁹Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București, 1994.

- ⁴⁰Economu R. Unirea Bucovinei 1918. Cernăuți: Editura Alexandru cel Bun, 2011.
- ⁴¹Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932.
- ⁴²Фісанов В. Доля Буковини у роки Світової війни 1914-1918 років: Геополітичні аспекти // Вісник центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2017. Т. 1. С. 99-103.
- ⁴³Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920 рр.) // Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / Упор. О. С. Романець Чернівці: Прут, 1994. С. 41-62; Григоришин С. Метаморфози позицій румунських буржуазних діячів Буковини у 1918 році // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року. Чернівці, 1990. С. 22-31; Добржанский А. В. Украинское национальное движение в Буковине в годы Первой мировой войны // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1 / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. Москва, 2012. С. 267-280.
- ⁴⁴Заповольський В. М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці, 2003.
- ⁴⁵Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017.
- ⁴⁶Осачук С. Соціальна динаміка і політичні орієнтації німців Буковини 1918-1940 рр. // Буковина 1918-1940 рр.: Зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Ред. С. Д. Осачук. Чернівці, 2005. С. 89-118.
- ⁴⁷Бахтурина А. Ю. Краины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917 гг.). Москва, 2004.
- ⁴⁸Cărintu M.-A. Unirea Bucovinei cu România (1918): aspecte geopolitice și militare. Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2018.
- ⁴⁹Purici Șt. Marele Război într-o mică provincie // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 9-14.
- ⁵⁰Olaru M. Aspecte politico-militare privitoare la Bucovina în anii Primului Război Mondial // Ibidem. P. 19-60.
- ⁵¹Ungureanu Șt.-M. Bucovina în Primul Război Mondial. Evenimente relatate în presa de limbă germană din Cernăuți // Ibidem. P. 61-76.
- ⁵²Schipor V. I. «Revista Bucovinei», Culturală, Politică, Economică, Literară, București, 1 aprilie – 1 august 1916 // Ibidem. P. 77-91.
- ⁵³Lungoci E. «Glasul Bucovinei» și rolul său în promovarea unirii Bucovinei cu Regatul României // Ibidem. P. 92-108.
- ⁵⁴Pascaniuc E. Intelectuali români bucovineni pe fronturile Primului Război Mondial. Leca Morariu – viața, război, literatură // Ibidem. P. 109-126.
- ⁵⁵Geier L. Die Czernowitzer brüder Righetti im Großen Krieg // Ibidem. P. 127-145.
- ⁵⁶Mareci-Sabot H. «A vieții, a supravieții...» Contagiune și prevenție în Bucovina Primului Război Mondial // Ibidem. P. 146-168.
- ⁵⁷Diacon V. Aspecte ale Primului Război Mondial reflectate în condicile parohiale bucovinene // Ibidem. P. 177-206.
- ⁵⁸Fodor L.-M. Mărturie documentare privind școlile bucovinene în timpul Primului Război Mondial // Ibidem. P. 207-272.
- ⁵⁹Jugrin R. Bucovina după Primul Război Mondial în dezbaterile parlamentare (1919-1926) // Ibidem. P. 273-337.
- ⁶⁰Poștarencu D. Evoluția social-politică a Basarabiei și unirea ei cu România (1917 – 27 martie / 9 aprilie 1918) // Analele Bucovinei. 2018. Anul XXV. Nr. 1 (50). P. 5-22.
- ⁶¹Purici Șt. Unirea Bucovinei: Idealuri și proiecte în context intern și internațional // Ibidem. P. 23-49.
- ⁶²Bolovan I. Antecedentele democratice ale Unirii Transilvaniei cu România // Ibidem. P. 51-61.
- ⁶³Purici Șt. The Bukovina matter and the National councils (October – November 1918) // Исторична панорама: Науковий збірник ЧНУ. Специальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. Вип. 26-27. С. 7-30.
- ⁶⁴Temeiul unirii Bucovinei cu Regatul României / Cuv. înainte, antolog., coment. și bibliogr. de Ion Filipciuc. Câmpulung Moldovenesc: Biblioteca «Miorița», 2018.
- ⁶⁵Iacobescu M. Reflecții privind România Mare: Zămislire, evoluție, prăbușire. București: Arvin press, 2018.
- ⁶⁶Hrenciuc D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018.
- ⁶⁷Filipciuc I. Generalul Iacob Zadik în Bucovina. Câmpulung Moldovenesc: Editura «Miorița», 2018.
- ⁶⁸Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921.
- ⁶⁹Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România. București: Editura politică, 1960.
- ⁷⁰Pascu Ș. The making of the Romanian unitary national state. 1918. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989.
- ⁷¹Яси О. Распад Габсбургской монархии / Пер. с англ. О. А. Якименко, А. Г. Айрапетов, ст. коммент. Москва: Три квадрата, 2011.
- ⁷²Пушкаш А. И. Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.). Москва: Наука, 1981.
- ⁷³Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017.

⁷⁴Добржанський О. В. Буковинське віче і українська влада на Буковині 1918 р. крізь призму столітнього ювілею // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С. 8-22.

⁷⁵Ботушанський В. М. Буковинці у боротьбі за українську державність: до 95-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С. 23-29.

⁷⁶Буркут І. Г. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи // Там само. С. 30-40.

⁷⁷Григоришин С. І. Політика Румунії по відношенню до Північної Буковини в роки Першої світової війни // Там само. С. 41-49.

⁷⁸Tilea V. V. Acțiunea diplomatică a României (nov. 1919 – mart. 1920). Sibiu, 1925.

⁷⁹Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001.

⁸⁰Tittoni T. Basarabia, România și Italia. București, 1927.

⁸¹Botoran C. România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1980. № 11. P. 2071-2086; Botoran C. România și statele succesoarele din centrul și sud-estul Europei la Conferința de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1983. № 11. P. 1120-1135.

⁸²Ranget V. Relațiile româno-americane în perioada război mondial (1916-1920). Cluj – Napoca: Editura Dacia, 1975.

⁸³Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949; Штейн Б. Е. «Русский вопрос» в 1920-1921 гг. Москва, 1958.

⁸⁴Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917-1918 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 83-84, 103, 187-197, 209-210.

⁸⁵Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 році: Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962.

⁸⁶Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні: II половина 1919 – березень 1921 р. Київ: Наукова думка, 1965. С. 117-118, 154, 239.

⁸⁷Скаба А. Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране советов (январь – июнь 1919 года). Київ: Наукова думка, 1971. С. 51, 122, 126, 132.

⁸⁸Stan Con I. Rusia și România la conferința de pace de la Paris (1919-1920) // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 5-29.

⁸⁹Greuc A. Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 67-72.

⁹⁰Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського Париж: Зелена Буковина, 1956; І. М. Новосівський Нарис історії права Буковини і Бессарабії / Передм. Ярослав Падох. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986.

⁹¹Гакман С. М. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 163-174.

⁹²Фісанов В. П. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті Литаври, 1999.

⁹³Scurtu I. Regele Ferdinand. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 266.

⁹⁴Țurlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016.

⁹⁵Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 113-117.

⁹⁶Negulescu P. P. Partidele politice. București: Cultura Națională, 1926.

⁹⁷Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1933.

⁹⁸Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice. București: Tipografia «Lupta», 1933.

⁹⁹Hitchins K. România: 1866-1947. Ediția a IV-a / Traducere din engleză de G. G. Potra și D. Răzdolescu. București: Humanitas, 2013. P. 641.

¹⁰⁰Savu Al. Gh. Sistemul partidelor politice din România 1919-1940. București: Editura științifică și politică, 1976.

¹⁰¹Mușat M., Ardeleanu I. Viața politică în România 1918-1921. București: Editura politică, 1976.

¹⁰²Rusenescu M., Saizu I. Viața politică în România 1922-1928. București: Editura politică, 1979.

¹⁰³Попеску-Пуцурь И., Стойка Г., Рэдулеску И. Великая Октябрьская социалистическая революция и рабочее движение в Румынии. Москва: Политиздат, 1967. С. 6-36.

¹⁰⁴Попеску-Пуцурь И., Стойка Г., Рэдулеску И. Великая Октябрьская социалистическая революция и рабочее движение в Румынии. Москва: Политиздат, 1967. С. 60-106.

¹⁰⁵Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії: 1917-1921. Київ: Наукова думка, 1967. С. 6-24.

¹⁰⁶Cheresteșiu V. Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 241-282.

¹⁰⁷Gall J. Transilvanienii în mișcarea revoluționară a prizonierilor din Rusia (1917-1919) // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 283-301.

¹⁰⁸Kovacs I. Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 313-344.

¹⁰⁹Mureșan H. Lupta femeilor din Transilvania în perioada 1917-1919 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 303-311.

¹¹⁰Bunea A., Tomuța G. Frământări în rândurile tineretului muncitor din Transilvania în perioada anilor 1917-1922 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 345-370.

¹¹¹Agrigoroaiei I. Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 2. P. 187-194; Agrigoroaiei I. Viața politică din orașul Iași în perioada imediat următoare primului război mondial (1918-1921) // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 171-184.

¹¹²Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 91-120.

¹¹³Simion N. Țărănismul și problema luptei de clasă // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXV. Anul 1979. P. 67-74; Simion N. Observații privind compoziția socială a Partidului Țărănesc // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XIX. Anul 1973. Fasc. 1. P. 119-127.

¹¹⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978.

¹¹⁵Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975.

¹¹⁶Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983.

¹¹⁷Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 88; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976. С. 68.

¹¹⁸Savu A. Dictatura regala. 1938-1940. Bucuresti, 1970.

¹¹⁹Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979.

¹²⁰Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973.

¹²¹Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 392-393.

¹²²Todea I. Tineretul Național-liberal între anii 1928-1948 // Revista istorică. Serie Nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 77-85.

¹²³Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930) // Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX / Coord. V. Ciobanu, S. Radu Sibiu: Editura Universității «Lucian Blaga», 2006. P. 298-320.

¹²⁴Istoria Partidului Național Liberal / Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, A. Stan, D. Șandru; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000.

¹²⁵Rădulescu-Zoner Șt. Cap. III. Marile reforme liberale și întregirea României // Istoria Partidului Național Liberal / Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, A. Stan, D. Șandru; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 162-191.

¹²⁶Șandru D. Cap. IV. Partidul Național Liberal în perioada interbelică și a celui de-al Doilea război mondial // Istoria Partidului Național Liberal / Gh. Cliveti, Gh. Onișoru, A. Stan, D. Șandru; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 201-244.

¹²⁷Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993.

¹²⁸Tănăsescu F. Parlamentul și viața parlamentară din România (1930-1940). București: Lumina Lex, 2000.

¹²⁹Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009.

¹³⁰Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013.

¹³¹Otu P., Pentelescu A. Gheorghe I. Brătianu: Istorie și politică. București: Corint, 2003.

¹³²Duca I. G. Portrete și amintiri. București: Machiavelli, 2014.

¹³³Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2.

¹³⁴Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011.

¹³⁵Chivu S. A 30-a aniversare a eroicelor lupte din februarie 1933. Cuvântările rostită la adunarea solemnă cu prilejul aniversării eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști. 15 februarie 1963. București.

¹³⁶Hitchins K. Mit și realitate în istoria românească / Trad. de Sorana Georgescu-Gorjan. București: Editura Enciclopedică, 1997. P. 218.

¹³⁷Cușnir-Mihailovici C. Mișcarea muncitorească din România între anii 1917-1921: Crearea Partidului Comunist din România. București: Editura politică, 1960.

¹³⁸Цей термін за традицією вживаємо для позначення не тільки Ардялу, але й Банату, Кришани та Марамуреша.

¹³⁹Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983.

¹⁴⁰Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București: Editura politică, 1971.

¹⁴¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928. București: Editura științifică și enciclopedică, 1981.

¹⁴²Stănescu M. C. Stânga politică românească în anii crizei (1929-1933). București: Editura Mica Valahe, 2002.

¹⁴³Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987.

¹⁴⁴Матикеску О. Рабочая солидарность в Румынии (1921-1944 гг.). Бухарест: Изд-во Академии СРР, 1978.

¹⁴⁵Брофман М. И., Телефус А. М. Діяльність організації «Визволення» на Буковині // Український історичний журнал. 1965. № 6. С. 69-72.

¹⁴⁶Іванеско М. І. Партія «Визволення» та її місце в історії Буковини // Український історичний журнал. 1989. № 2. С. 36-43.

¹⁴⁷Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national-staatlichen Auspruchs Grossrumaniens. 1918-1944. Munchen: R. Oldenbourg Verlag, 2001; Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 рр.). Івано-Франківськ: Вид. дизайнерський відділ ЦІТ, 2006; Шириня К. К. Классовая борьба в мире в 1922-1923 гг. и политический курс Коминтерна // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 8-87.

¹⁴⁸Agrigoroaiei I. Din activitatea militanului socialist Gheorghe Tănase în perioada 1918-1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 39-44.

¹⁴⁹Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // Studii. Revista de istorie. 1957. № 2. P. 174-175.

¹⁵⁰Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // Studii. Revista de istorie. 1957. № 2. P. 159-175; Bunea A., Tomuța G. Frământări în rîndurile tineretului muncitor din Transilvania în perioada anilor 1917-1922 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958-1959. P. 345-370.

¹⁵¹Popescu-Puțuri I. Tărănimea – forța socială de baza a luptei poporului român pentru progres social, unitate și independența națională, pentru transformarea revoluționară a societății românești // Anale de istorie. 1989. № 5. P. 51–52.

¹⁵²Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии. Часть I. Москва, Изд-во МГУ, 1961.

¹⁵³Шириня К. К. Классовая борьба в мире в 1922-1923 гг. и политический курс Коминтерна // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики коммунистического движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 8-87.

¹⁵⁴Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики коммунистического движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 463-512.

¹⁵⁵Vălenaș L. Memorialul stalinismului: România între anii 1949-1965. București: Saeculum I. O., 2003.

¹⁵⁶Hitchins K. Mit și realitate în istoria românească / Trad. de Sorana Georgescu-Gorjan. București: Editura Enciclopedică, 1997.

¹⁵⁷Ibidem. P. 190-249.

¹⁵⁸Müller F. Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 151-158.

¹⁵⁹Pascu D. P. A. C. Cuza: Economist și doctinar al naționalismului (Extras din revista A.L.A.C.I.). București, 1937. P. 38-46.

¹⁶⁰Fătu M., Spălățelu I. Garda de Fier organizație teroriste de tip fascist. București: Editura politică, 1971.

¹⁶¹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin. Cluj-Napoca: Dacia, 1978.

¹⁶²Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер: Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968.

- ¹⁶³ Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976.
- ¹⁶⁴ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. Москва: Изд-во Эксмо, Изд-во Яуза, 2004.
- ¹⁶⁵ Наумов А. О. Фашистский Интернационал. Покорение Европы. Москва: Вече, 2005.
- ¹⁶⁶ Наумов А. О. Фашистский Интернационал. Покорение Европы. Москва: Вече, 2005. С. 25-26.
- ¹⁶⁷ Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран / Пер. с франц. Е. П. Островской. Москва: Прогресс-Традиция, 2007.
- ¹⁶⁸ Сэдживк М. Наперекор современному миру: Традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2014. С. 193-195.
- ¹⁶⁹ Див.: Умланд А. Виклики та перспективи порівняльних досліджень пострадянського фашизму: Методологічні та концептуальні проблеми інтерпретації сучасних праворадикальних рухів Східної Європи // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 89-106.
- ¹⁷⁰ Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 107-121.
- ¹⁷¹ Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі: романтична палінгенеза та політична релігія Лефону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 35-74.
- ¹⁷² Clark R. Sfință tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică / Traducere de M.-A. Hazaparu. Iași: POLIROM, 2015. P. 257-266.
- ¹⁷³ Sircuța C. Viața femeilor în România interbelică / Cuvânt-înainte de Victor Neumann; Postfață de A. Heinen. București: Editura Oscar Print, 2016. P. 226-239.
- ¹⁷⁴ Хейман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців. Київ: Дух і Літера, 2016.
- ¹⁷⁵ Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie. București: Editura Saeculum Vizual, 2013.
- ¹⁷⁶ Fătu M. Cu pumnii strînși: Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 15, 25.
- ¹⁷⁷ Bălan I. D. Octavian Goga. Monografie. București: Editura Minerva, 1971.
- ¹⁷⁸ Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească / Prefață de M. Petreu. București: Cartea Românească, 2015.
- ¹⁷⁹ Stoenescu A. M. Istoria lovirilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004.
- ¹⁸⁰ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Iași: Junimea, 2006.
- ¹⁸¹ Bruja R.-F. Extrema dreaptă în Bucovina / Pref. Gh. Buzatu. Târgoviște: editura «Cetatea de Scaun», 2012. Див.: Піддубний І. Румунські праві на Буковині (Огляд книги Раду Флоріана Бружі «Extrema dreaptă în Bucovina») // Исторична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 17. С. 191-200.
- ¹⁸² Bruja R. F. Straja Țării – organizare și obiectiv // Codrul Cozminului. Analele științifice de istorie. Seria nouă. Nr. 6-7 (16-17). 2000-2001-2003. P. 331-334.
- ¹⁸³ Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare. Sibiu: IMAGO, 2000. P. 20.
- ¹⁸⁴ Călătoria MM. LL. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia: 15-25 Mai 1920. București: Imprimeria Statului, 1920; Grădineanu E., Bugel E. Regele Ferdinand I și Banatul. Album comemorativ. Lugoj, 1928.
- ¹⁸⁵ Marmeliuc C. D. Vizita A.S.R. Domnița Ileana în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1927. Cernăuți, 1927. P. 132-135; Marmeliuc D. Inaugurarea Universității Românești din Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1922. Cernăuți, 1922. P. 15-17; Plăvan V. Serbările desvelirii Monumentului Unirii // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 143-148; Princepele Carol în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1923. Cernăuți, 1923. P. 101-104.
- ¹⁸⁶ Smântenescu D. Cronica faptelor Regale: 1938. București, 1939.
- ¹⁸⁷ Dumitrescu I., Mândreci I. Era nouă a României sau opera constructivă a M. S. regelui Carol II. București, 1939.
- ¹⁸⁸ Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie / Traducere din germană de Maria și Ion Nastasia. Prefața de G. Badea-Păun. București: Humanitas, 2011.
- ¹⁸⁹ Hossu-Longin V. Monarhia Românească. București: Editura Litera, 1994.
- ¹⁹⁰ Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea. București: PAIDEIA, 1998.
- ¹⁹¹ Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011.
- ¹⁹² Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 203-240.
- ¹⁹³ Marcou L. Carol al II-lea al României. Regele trădat / trad.: Elena Zamfirescu; pref.: Dan Berindei. București: Corint Books, 2015.
- ¹⁹⁴ Frunzescu E. A. Organizarea politică și administrativă a României. București, 1909.
- ¹⁹⁵ Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991.
- ¹⁹⁶ Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a.
- ¹⁹⁷ Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932.

¹⁹⁸ Agrigoroaiei I. De la decrete-legi de expropriere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921 // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981. P. 69-80.

¹⁹⁹ Оруй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774-1918 / 21). Чернівці: Зелена Буковина, 2005.

²⁰⁰ Purici Șt. Iancu Flondor (1865-1924). O viața în slujba dreptății // *Codrul Cosminului*. 2004. Nr. 10. P. 259-270; Hrenciu D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018.

²⁰¹ Codrescu F. Influența Crizei Mondiale asupra politicei economice internaționale a României. București, 1932.

²⁰² Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер: Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983; Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933. București: Editura politică, 1973; Дембо В. Румыния. Москва: Соцэкиз, 1937.

²⁰³ Bold Em. Planul Young și România (I) // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 185-203; Bold Em. Planul Young și România (II) // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 1. P. 9-29.

²⁰⁴ Сидор Б. Й., Ігнатенко М. Г. Економічна криза в Північній Буковині 1929-1933 рр. // *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. Респ. міжвідом. збірник. Вип. 7. Київ: Наукова думка, 1972. С. 41-45.

²⁰⁵ Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981.

²⁰⁶ Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978.

²⁰⁷ Potra G. G. 29 August 1936: O «mazilire perfidă». Reacții necunoscute la demiterea lui Titulescu // *Magazin istoric*. 1998. Nr. 7 (376). P. 54-56.

²⁰⁸ Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979.

²⁰⁹ Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963.

²¹⁰ Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов: 1924-1927. Москва: Изд-во АН СССР, 1963; Рябоконе С. И. Политика Франции на Балканах в период подготовки аншлюса Австрии // *Европа в системе международных отношений (1917-1945)*: Сб. науч. тр. Свердловск: УРГУ, 1990. С. 83-90.

²¹¹ Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности: 1932-1939. Москва: Наука, 1977.

²¹² Hrenciu D. O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018.

²¹³ Василина Н. Д. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія. Ужгород: Карпати, 2009; Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації / Під заг. ред. К. Галушка. Харків: КК «КСД», 2017.

²¹⁴ Додуров Т. Йон Антунеску – проводник на германското влияние или национален герой // *България и Балканите в сферата на Европейските влияния през XIX-XXI век*. Велико Търново: ИВИС, 2012. С. 243.

²¹⁵ Литвинов В. К. Аграрная реформа на Буковине в период румынской оккупации (1921-1926 годы). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Черновцы, 1949.

²¹⁶ Лучицкий И. Д. Влияние Великой октябрьской социалистической революции на революционное и национально-освободительное движение на Буковине (1917-1918 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Москва, 1950. С. 3-8.

²¹⁷ Озерская Д. С. Борьба рабочего класса Северной Буковины против социального и национального гнета, за воссоединение с Советской Украиной (1918-1940 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Киев, 1955. С. 10-14.

²¹⁸ Кобылянский С. Д. Положение и революционно-освободительная борьба трудящегося крестьянства Северной Буковины во время оккупации буржуазно-помещичьей Румынией (1918-1940 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Львов, 1972. С. 10-13, 13-16, 16-21.

²¹⁹ Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації В. М. Курилом // *Український історичний журнал*. 1981. № 12. С. 148; Курило В. М. Положение и борьба трудящихся Северной Буковины против социального и национального гнета, за воссоединение с Украинской ССР (1917-1940 гг.). Автореф. дис. ... докт. истор. наук. Киев, 1981. С. 30-33, 35-37, 37-38, 38-39, 39-40, 41-43.

²²⁰ Курило В. М. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Буковині. Чернівці, 1973; Курило В. М. У боротьбі за визволення. Революційно-визвольний рух на Буковині у 1922-1940 роках. Львів: Вид-во ЛДУ «Вища школа», 1977.

²²¹ Ляхович Н. В. Борьба пролетариата Румынии против наступления капитала и реакции на жизненный уровень и демократические права трудящихся в годы мирового экономического кризиса (1929-1933 гг.). Автореф. дис. ... докт. истор. наук. Киев, 1986. С. 3, 4, 6-17, 17-20, 20-24, 24-28, 28-33.

²²²Низова Л. В. Захист докторської дисертації М. В. Ляховичем // Український історичний журнал. 1987. № 4. С. 159; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 г. Львов: Вища школа, 1987.

²²³Гакман С. М. Проблема Бессарабии та Буковины у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин 1917-1940 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2001. С. 9.

²²⁴Руснак О. В. Соціально-економічний розвиток Північної Буковини і Хотинщини у 1918-1940 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2010.

²²⁵Яремко О. Г. Політичні партії Буковини (кінець XIX ст. – 1940 р.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2011. С. 11-14.

²²⁶Новосолов О. В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940-1944 рр.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2008. С. 9-10.

²²⁷Мандрик М. В. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.). Автореф. дис. ... докт. істор. наук. Київ, 2011. С. 5.

²²⁸Там само. С. 20-21.

²²⁹Горончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918-1940 рр.). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012.

²³⁰Пушкарьов В. П. Ідеологія та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2016.

²³¹Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967.

²³²Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сб. док. В 4 т. Т. 1: ноябрь 1917 г. – март 1919 г. / Ред. кол. Н. Н. Азовцев, П. Н. Дмитриев, В. В. Душенькин, С. Ф. Найда, С. Н. Шишкин. Москва: Воениздат, 1971.

²³³Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров. Сен-Жерменский мирный договор / Под ред. Ю. В. Ключникова. Москва: Лит-издат НКВД, 1925; Итоги империалистической войны. Мир в Неи / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина. Москва: Литиздат НКВД, 1926.

²³⁴Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров. Сен-Жерменский мирный договор / Под ред. Ю. В. Ключникова. Москва: Литиздат НКВД, 1925. С. III-XX, 6-15.

²³⁵Див.: Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 395-404.

²³⁶Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012.

²³⁷Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000.

²³⁸Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Пер. с венг. Б. Я. Гейгера, Н. Н. Сикачева. Предисл. Г. А. Деборина. Москва: Иностр. лит., 1962.

²³⁹Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928.

²⁴⁰1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989.

²⁴¹Ziarul «Românul» și Marea Unire / Volum realizat de prof. I. Negriță. Studiu introductiv de prof. dr. I. Spălațelu. București: Editura politică, 1988.

²⁴²Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice / Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran. București: Globus, 1993.

²⁴³Temeiul unirii Bucovinei cu Regatul României / Cuv. înainte, antolog., coment. și bibliogr. de Ion Filipciuc. Câmpulung Moldovenesc: Biblioteca «Miorița», 2018.

²⁴⁴Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017.

²⁴⁵Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1: Коммунистическое подполье Бессарабии в период образования и деятельности партийной организации края как составной части РКП(б). (март 1918 – август 1922) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1987; Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2: Коммунистическое подполье в Бессарабии в период частичной стабилизации капитализма (август 1922-1928) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988.

²⁴⁶Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1: 1919-1933. Москва: Политиздат, 1977; Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2: 1934-1943. Москва: Политиздат, 1977. 319 с.

²⁴⁷Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1: 1921 – май 1924 г. / Под ред. П. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000; Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 2: июнь 1924 г. – декабрь 1926 г. / Под ред. П. П. Гришиной. Москва: РОССПЭН, 2003.

²⁴⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953; Documente din istoria Partidului Comunist din România: 1917-1922. Vol. I / Ediția a II-a. București: editura de stat pentru literatura politică, 1956.

²⁴⁹Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916-1921). București: Editura politică, 1966.

²⁵⁰История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во МГУ, 1981.

²⁵¹Див.: Александру Сахия Фальшивое поколение // История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во МГУ, 1981. С. 382.

²⁵²Presa muncitorească și socialistă din România / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. Respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș. Vol. III: 1917-1921. Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. București: Editura politică, 1971.

²⁵³Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995.

²⁵⁴Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998.

²⁵⁵Vezi pe: Șerbănescu I. Studiu introductiv // Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. XI-XXII.

²⁵⁶Decret relativ la unirea Basarabiei cu România din 27 Martie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1109-1110; Hotărârea «Sfatului Țărei» din 27 Noembrie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. București, 1923. P. 1111; Ordinul de zi către armată // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. București, 1923. P. 1215.

²⁵⁷Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Iași: Moldova, 1991. V. II; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Iași: Moldova, 1991. V. III / Argument de Gh. Buzatu, Trad. de M. Miller-Verghy.

²⁵⁸Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al II-lea: 1917-1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 321-492.

²⁵⁹Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016.

²⁶⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. IV: 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941. Caietele 11A(urmare)-11B / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003.

²⁶¹Vezi pentru comparație: Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 28-29; Stancu Z. Rădăcinile sint amare. Vol. V. București: Editura de stat pentru literatură și arte, 1959. P. 284-286.

²⁶²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 7.

²⁶³Iorga N. Memorii. Vol. II: Însemnări zilnice Maiu 1917 – Mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București: editura «Națională», s. a.

²⁶⁴Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939.

²⁶⁵Iorga N. O viață de om: Așa cum a fost. III. Spre înșeninare. București, 1934.

²⁶⁶Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927.

²⁶⁷Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994.

²⁶⁸Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991.

²⁶⁹Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct.1933). Cernăuți, 1934.

- ²⁷⁰Nistor I. Amintiri răzlețe din timpul Unirii. Cernăuți, 1938.
- ²⁷¹Schina M. C. Pe marginea Unirii. Basarabia (Ianuarie 1918 – Iunie 1919). București, 1938. P. 17, 19.
- ²⁷²Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998.
- ²⁷³Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936.
- ²⁷⁴Codreanu Eiserne Garde. Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940.
- ²⁷⁵Codreanu C. Z. Însemnări de la Jilava. Martiriului Fondatorului Mișcării Legionare. München: Colecția EUROPA, 2010.
- ²⁷⁶Totu N. Însemnări de pe front. Note din expediția legionară în Spania Noembrie 1936 – Ianuarie 1937. Sibiu: Editura «Curierul», 1937. P. 34, 35, 53, 114, 122, 124.
- ²⁷⁷Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995.
- ²⁷⁸Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994.
- ²⁷⁹Дзвінченко С. Як румунський уряд дбає про культурно-освітні потреби українського населення Бесарабії й Буковини // Знання. 1925. № 40. С. 6-10.
- ²⁸⁰Дзвінченко С. Що читати про Румунію та життя в ній українських робітників та селян // Знання. 1925. № 41-42. С. 26-27.
- ²⁸¹Піддубний Г. Преса на Буковині. Матеріяли до історії української преси // Червона преса. 1927. № 6. С. 25-30.
- ²⁸²Піддубний Г. Ф. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 2005.
- ²⁸³Канюк С. Буковина в румунській неволі. Харків: Держвидав України, 1930; Канюк С. Буковинське село за румунської окупації // Західна Україна. 1931. Ч. 11-12. С. 67-69.
- ²⁸⁴Partidele politice în fața Țării. Discursul D-lui N. Iorga, deputat de Dolj la Mesagiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922. București: Imprimeria Statului, 1922. P. 14-15.
- ²⁸⁵Прутський Д. Українці у «Великій Румунії» // Нова Громада. Суспільно-політичний журнал. 1923. Ч. III-IV: жовтень – листопад. С. 14-41.
- ²⁸⁶Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939.
- ²⁸⁷Calinescu A. New Roumania: Results of a Royal and National Revolution. Bucharest: Luceafărul, 1939.
- ²⁸⁸Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Bucovina, 1937; Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936.
- ²⁸⁹Bernea E. Cartea căpitanilor. București: Tipografia «Bucovina», s. a.
- ²⁹⁰Bernea E. Stil legionar. București: Tipografia «Bucovina», s. a. P. 10, 14-15, 17, 19, 27-29.
- ²⁹¹Bernea E. Tineretul și politica. București: Tipografia «Bucovina», 1936. P. 22-226.
- ²⁹²Polihroniade M. Tineretul și politica externă. București: Tipografia «Bucovina», 1937.
- ²⁹³Herseni T. Mișcarea Legionară și Țărănia. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 3-13.
- ²⁹⁴Ibidem. P. 13-32.
- ²⁹⁵Țurcan N. Între continente. Un nou curent mondial. Cernăuți: Editura A. Roșca, 1937.
- ²⁹⁶Андріяшук Г. Сучасна наша політика. Короткий нарис укр. політичної думки в повоєнних часах на Буковині // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 66-68; Др. Василь Боднариску (1882-1926) // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 17-18.
- ²⁹⁷Cârsteanu P. Vizita Familiei Regale în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pentru popor pe anul 1921. Cernăuți, 1921. P. 5-15; Croitoru T. A.S.R. Prințul Carol în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1926. Cernăuți, 1926. P. 85, 88-90; Enescu-Bughea C. Din viața Marele Voevod Mihai // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1937. Cernăuți, 1937. P. 61-67.
- ²⁹⁸Călătoria MM. LL. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia: 15-25 Mai 1920. București: Imprimeria Statului, 1920; Grădineanu E., Bugel E. Regele Ferdinand I și Banatul. Album comemorativ. Lugoj, 1928.
- ²⁹⁹Cheșcă I. I., Dragomir N. I. Măria Sa Regele Carol al II-lea și ridicarea poporului Român. București, 1937; Dumitrescu I., Mândreci I. Era nouă a României sau opera constructivă a M. S. regelui Carol II. București, 1939.
- ³⁰⁰Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a.; Pascu D.P.A.C. Cuza: Economist și doctrinar al naționalismului (Extras din revista A.L.A.C.I.). București, 1937; Rădulescu V. O. General H. Cihosky. Crâmpeli din viața și «opera» celei mai odioase creaturi pe care armata română a avut-o, de la înființarea ei acum un veac, până azi. București: Tipografia și legătoria «Ovidiu», 1932.
- ³⁰¹О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу тов. Эрноли, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // Коммунистический Интернационал. 1935. № 23-24. С. 148-153; Коларов В. О балканском блоке обороны против фашистских агрессоров // Коммунистический Интернационал. 1939. № 7. С. 17-25; Григореску Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934.

№ 6. С. 32-39; Стефанов Б. Ещё раз о концентрации демократических сил в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 9. С. 37-41.

³⁰²За единство рабочего класса против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 453-484; Единный фронт и буржуазная реакция // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 99-102; Положение на Балканах и задачи Балканской Коммунистической Федерации // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 242-266.

³⁰³Политический отчёт Центрального комитета Коммунистической партии Румынии на национальной конференции. Октябрь 1945 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 3-76; Речь на республиканском совещании шахтёров. 29 июня 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т., Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 407-446; Речь на Всероссийском совещании железнодорожников. 14 февраля 1953 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. II: Январь 1953 – май 1956 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 23-65.

³⁰⁴Хроника партійного руху на Буковині (від вересня 1920 до вересня 1921 р.) // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Брощмана. 25506-П-8059. С. 17-48; Reichsgewerkschaftsrat Rumäniens. Neue Wege der Gewerkschaften Rumäniens. Referat des Gen. Gaidosch und Bericht des Gen. Sassenbach zum Internationalen Zusammenschluss der Gewerkschaften, erstattet auf dem ausserordentl. Gewerkschaftskongress in Cluj. Bukarest, 1923; Anuarul Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului București. 1931; București, 1931. Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie-August 1932. București, 1932.

³⁰⁵Doctrinile partidelor politice / Ediție îngrijite și note Petru Dan. București: editura Garamond, 2003; Doctrina Naționalistă Creștină. Introducere. Cuzismul: Definiții, teze, antiteze, sinteze / de A. C. Cuza. Iași, 1928.

³⁰⁶Partidele politice în față Țării. Discursul D-lui N. Iorga, deputat de Dolj la Mesajiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922. București: Imprimeria Statului, 1922.

³⁰⁷Frontul Plugarilor. Ce vrem? Istoricul. Programul. Organizarea. Deva, 1933. P. 63-64.

³⁰⁸Anuarul statistic al României pe anii 1937 și 1938. București, 1939; Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. III: Știința de carte. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938.

³⁰⁹Агырбичану И. «Архангелы». Роман / Пер. с рум. и предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1989; Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худож. лит., 1965; Садовяну М. Чекан // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов / Пер. с рум. М. Фридмана. Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 221-334.

³¹⁰Samson A. P. Între ape: Roman. București: Cartea Românească, 1989.

³¹¹Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайдено. Москва: Прогресс, 1990. С. 645-647.

³¹²Там само. С. 648, 650-656.

³¹³Там само. С. 659-661, 666.

³¹⁴Там само. С. 667-668, 670.

³¹⁵Там само. С. 670-675.

³¹⁶Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. Київ: Основи, 1995. С. 301, 303-304, 305.

³¹⁷Там само. С. 335-337.

³¹⁸Там само. С. 339, 343, 359-367.

³¹⁹Мадиевский С. А. Политическая система Румынии. Последняя треть XIX – начало XX в.: Монархия, парламент, правительство / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1980. С. 11-13.

³²⁰Мадиевский С. А. Методология и методика изучения социальных групп в исторической науке / Под ред. В. А. Дьякова. Кишинев: Штиинца, 1974. С. 7-8.

³²¹Там само. С. 10.

³²²Там само. С. 15-16.

³²³Там само. С. 18.

³²⁴Там само. С. 45-48.

³²⁵Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 15.

³²⁶Zeletin Șt. Burghezia Română. Origina și rolul ei istoric. București, 1925. P. 10, 27-31.

³²⁷Ibidem. P. 36-37.

³²⁸Ibidem. P. 38-53, 53-57.

³²⁹Ibidem. P. 71, 74-75, 77, 81, 84.

³³⁰Ibidem. P. 115, 118, 136-137, 139-140, 145, 149, 150-151.

- ³³¹Ibidem. P. 152-155.
- ³³²Ibidem. P. 156-159.
- ³³³Ibidem. P. 160-165.
- ³³⁴Ibidem. P. 168-202, 221-244.
- ³³⁵Zeletin Ș. Neoliberalizmul. Studii asupra istoriei și politicei burgheziei române. București: pagini agrare și sociale, 1927. P. VIII, 5.
- ³³⁶Ibidem. P. 8-15.
- ³³⁷Ibidem. P. 17-21, 24-25, 33-37-40.
- ³³⁸Ibidem. P. 57-67.
- ³³⁹Ibidem. P. 71,74, 76, 80, 82, 90-95, 102, 126.
- ³⁴⁰Ibidem. P. 127-134.
- ³⁴¹Ibidem. P. 134-138.
- ³⁴²Ibidem. P. 199, 200-204.
- ³⁴³Ibidem. P. 204-211.
- ³⁴⁴Повніше позиція міжнародного комуністичного руху викладена: Третья годовщина русской революции // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 80-86.
- ³⁴⁵Ленин и революционное рабочее движение на Балканах // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 165.
- ³⁴⁶Единый рабочий фронт // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 89-94; Единый фронт и наступление капитала // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 95-98; Единый фронт и буржуазная реакция // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 99-102; Единый фронт и политический кризис // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 103-106; Страх перед единым фронтом труда // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 107-110.
- ³⁴⁷Положение на Балканах и задачи Балканской Коммунистической Федерации // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 243, 245.
- ³⁴⁸Там само. С. 246-248.
- ³⁴⁹Там само. С. 252-255, 257.
- ³⁵⁰Там само. С. 259, 263-265.
- ³⁵¹Октябрьская революция и Балканы // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 285, 281, 284.
- ³⁵²Там само. С. 287.
- ³⁵³О мерах борьбы против фашизма и желтых союзов // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 288-290.
- ³⁵⁴Там само. С. 291, 293-294.
- ³⁵⁵Там само. С. 294-296.
- ³⁵⁶Фашизм на Балканах // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 297, 300.
- ³⁵⁷Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 376-384, 394-414.
- ³⁵⁸На доказ нашої думки схема дій комуністів представлена у заключному слові Г. Дімітрова на VII Всесвітньому конгресі Комінтерну 13 серпня 1935 р. Див.: За единство рабочего класса против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 453-484; Фашизм – это война // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 501-507.
- ³⁵⁹Шауфф Ф. Проигранная победа. Советский Союз, Коммунистический Интернационал и Гражданская война в Испании 1936-1936 гг. / Пер. с нем. А. Л. Бардина. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. С. 66-69.
- ³⁶⁰Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух наздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 107-108.
- ³⁶¹Политический отчёт Центрального Комитета Коммунистической партии Румынии на национальной конференции. Октябрь 1945 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 7.
- ³⁶²Там само. С. 8-19.
- ³⁶³Задачи Румынской рабочей партии в борьбе за укрепление союза рабочего класса с трудящимся крестьянством и за социалистическое преобразование сельского хозяйства. Доклад на пленуме ЦК РРП 3-5

марта 1949 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 164-167.

³⁶⁴Там само. С. 167-169.

³⁶⁵30 лет борьбы партии под знаменем ленинизма. Доклад на торжественном собрании, посвящённом 30-летию со дня основания Коммунистической партии Румынии. 8 мая 1951 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 324, 327-342. Оригинальный текст, представлений у виданні: 30 ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin și Stalin. Raport prezentat în ziua de 8 mai la aduna-rea solemnă în cinstea celei de-a 30-a aniversări a întemeierii Partidului Comunist din România // Gheorghiu-Dej Gh. Arti-cole și cuvîntări. Ediția a IV-a. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. P. 365-373, 379.

³⁶⁶Доклад о проекте конституции Румынской Народной Республики на сессии Великого Национального Собрания. 23 сентября 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 448-451.

³⁶⁷40 лет борьбы под всепобеждающим знаменем марксизма-ленинизма. Доклад на торжественном собрании, посвящённом 40-й годовщине Коммунистической партии Румынии. 8 мая 1961 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 204-210.

³⁶⁸О завершении коллективизации и перестройке руководства сельским хозяйством. Доклад на внеочередной сессии Великого Национального Собрания. 27 апреля 1962 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 387-388; XV годовщина Румынской Народной Республики. Доклад на торжественном заседании Великого Национального Собрания. 29 декабря 1962 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 500-502.

³⁶⁹Речь на республиканском совещании шахтёров. 29 июня 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 408-413.

³⁷⁰Речь на Всерумынском совещании железнодорожников. 14 февраля 1953 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. II: Январь 1953 – май 1956 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 59-64; Речь на съезде учителей РНР. 10 апреля 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 395-396.

³⁷¹Речь на XV сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 27 сентября 1960 г. // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 149-151.

³⁷²Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București, 1970. P. 16-19, 22, 25-26, 36-39.

³⁷³Ibidem. P. 45-76.

³⁷⁴Ibidem. P. 77-100.

³⁷⁵Ibidem. P. 100-114.

³⁷⁶Ibidem. P. 117-118.

³⁷⁷Ibidem. P. 119-148.

³⁷⁸Ibidem. P. 149-167.

³⁷⁹Ibidem. P. 171-176.

³⁸⁰Ibidem. P. 186-188, 194-195, 201, 245-247.

³⁸¹Умланд А. Виклики та перспективи порівняльних досліджень пострадянського фашизму: Методологічні та концептуальні проблеми інтерпретації сучасних право радикальних рухів Східної Європи // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 89-90; Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 111.

³⁸²Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 112.

³⁸³Цит. за: Умланд А. Виклики та перспективи порівняльних досліджень пострадянського фашизму: Методологічні та концептуальні проблеми інтерпретації сучасних право радикальних рухів Східної Європи // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 91.

³⁸⁴Там само. С. 91-92.

³⁸⁵Там само. С. 92.

³⁸⁶Там само. С. 92-93.

³⁸⁷Там само. С. 93-94.

³⁸⁸Там само. С. 97.

³⁸⁹Грифін Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе // Вопросы философии. 2006. № 12. С. 54.

³⁹⁰Там само. С. 56-58.

³⁹¹Там само. С. 62.

³⁹²Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 116-118.

³⁹³Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі: романтична палінгенеза та політична релігія легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 38.

³⁹⁴Там само. С. 39-40.

³⁹⁵Там само. С. 41-43.

³⁹⁶Три чисті типи легітимного панування // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова і комент. О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 165-166.

³⁹⁷Tănăsescu F. Parlamentul și viața parlamentară din România (1930-1940). București: Lumina Lex, 2000. P. 15, 19, 23-28.

³⁹⁸Zeletin Șt. Burghezia Română. Origina și rolul ei istoric. București, 1925. P. 136-137.

³⁹⁹Ibidem. P. 165-166, 200, 204, 214, 243.

Розділ II

ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ «ВЕЛИКОЇ РУМУНІЇ» ТА СТАВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

§1. Проблема вибору Румунією умов вступу у війну

Зміна ситуації в Південно-Східній Європі на початку ХХ ст. була викликана позицією країн, які намагалися відігравати провідну роль у регіоні. Країною, за яку розпочалася боротьба між Російською й Австро-Угорською імперіями, стала і Румунія. У цій боротьбі кожна зі сторін намагалася використовувати певні протиріччя та розбіжності. Необхідно зазначити, що певне відсторонення Румунії від Австро-Угорщини розпочалося ще від появи цієї країни і найбільш помітно стало проявлятися на початку ХХ ст. в період Балканських воєн і відкритої підтримки Австро-Угорщиною Болгарії. Це створило умови для досить різкого зміцнення цієї країни та порушення і без того хиткої рівноваги на Балканах, наслідком чого став розпад союзу балканських держав, їх протистояння та війна між Болгарією і Сербією. У цій війні на боці останньої виступили як Греція і Чорногорія, так і Туреччина та Румунія. Переможні дії останньої привели до підписання 8 липня 1913 р. Бухарестського мирного договору й отримання Румунією Південної Добруджі, району Добрич-Балчик на правому березі Дунаю та фортеці Сілістрія. Саме цей мирний договір румунські антантофіли трохи згодом назвуть ударом по зовнішній політиці Австро-Угорщини. Образ короля Кароля I в результаті війни значно піднісся у свідомості румунів Австро-Угорщини, сприяв консолідації їх національних почуттів. При цьому мало хто звертав увагу на режим, встановлений у нових областях, та і трактувався він як підготовка до «мирного і неболісного злиття з новою батьківщиною». При цьому мешканці Південної Добруджі не отримали повних політичних прав. Саме тому з боку болгар відбувалась певна протидія, що проявилася у створенні Внутрішньої революційної добруджанської організації, з числа тих добруджанських інтелігентів-болгар, які втекли 1913 р. Звісно одним зі своїх завдань організація мала створення того ядра, яке б допомогло у приєднанні Добруджі до Болгарії. Саме представників цієї організації звинуватять у розв'язанні терору в Добруджі в період Першої світової війни¹.

З іншого боку, Бухарестський мир, що відкрив можливості для Греції в оволодінні Кавалом і справляв враження відкриття періоду загальної розрядки, як це подавав Ф. Фішер, все ж суттєво послабив позиції Австро-Угорщини на Балканах. Хоча Вільгельм II і мав на увазі підтримання союзу Австрії з Болгарією та Албанією, все ж його основне завдання бачилося в досягненні порозуміння Османської імперії, Греції та Румунії з Німецькою імперією. Вже восени 1913 р. мало місце посилення армій великих держав, що було результатом намірів боротися за вплив на балканські держави. Тим паче, що в 1913 р. О. Чернін добився оновлення трактату 1883 р. укладено-го Румунією та країнами Потрійного союзу. Однак саме осінь 1913 р. вважають часом втрати Німеччиною своїх позицій у Румунії, Греції, Сербії, Османській імперії, де її замінила Франція зав-дяки зміцненню позиції власних капіталів. Слідом за тим Німеччина втратила можливість вико-нання замовлень для Румунії у сфері залізничної справи, поставці озброєнь. Загалом подальше ускладнення відносин між Румунією та Австро-Угорщиною стало причиною розбіжностей у позиції Німеччини та Австро-Угорщини. Разом з тим голова уряду Румунії Таке Іонеску спільно з головами урядів Сербії, Греції під час візитів до Санкт-Петербурга та конференції в Бухаресті створили умови для Балканського союзу, спрямованого проти Австро-Угорщини і Німеччини².

У 1914 р. відбулися і зміни представницького корпусу Російської та Австро-Угорської імперій у Румунії. Перші враження новопризначеного посла С. А. Поклевського-Козелла склалися як з розуміння неприйняття в Румунії умов союзного договору 1883 р., з одного боку, та наявності до-

силь тісних взаємин між Румунією й Австро-Угорщиною, з іншого. Остання дійсно докладала чимало зусиль для утримання Румунії у своїй орбіті і через формування відповідного ставлення громадської думки. Фактично у країні виникли дві групи, які орієнтувалися на двох сусідів Румунії та, безумовно, впливали на політику румунського уряду, голова якого І. І. К. Бретіану демонстрував свою прихильність Російській імперії, поза певну стриманість останньої³.

Практично перша половина 1914 р. стала доволі «гарячою» в аспекті боротьби за вплив на правлячі кола Румунії, в якій австрійська сторона могла використовувати обіцянки поліпшення становища румунів в Угорському королівстві. Щоправда, у звіті російського посланця ця ситуація виглядала ненадійною через помітний вплив франко-російської дипломатії та діяльність «Liga culturală» в Бухаресті. Помітним викликом відносин Румунії з Австро-Угорщиною назвали візит до Російської імперії принца Фердинанда із дружиною та сином⁴. Певний програв у ситуації з Австро-Угорщиною змушував реагувати відповідним чином також і правителів Німеччини з використанням свого впливу в Болгарії, тоді як російська сторона бачила найвиграшнішим для ізоляції Австрії на Балканах союз Сербії, Греції та Румунії⁵.

При цьому варто відзначити, що іноді російському посланцю в Румунії доводилося діяти більш дипломатично, щоб не зіпсувати стосунки з румунським урядом, особливо в тих випадках, коли справа виглядала як втручання у внутрішні справи Румунії. Це стосувалося ставлення до політики уряду в Новій Добруджі, коли товариш міністра Нератов порадив Поклевському-Козелу у дружній бесіді натякнути Бретіану, що Росія прагне «по можливості всюди сприяти пом'якшенню політики штучної націоналізації на Балканах, на яку самі румуни справедливо нарікають в Австро-Угорщині і грецьких областях». У відповіді на цю телеграму Поклевський повідомив, що стосовно болгар використовували тимчасове положення, за яке проголосував парламент, через що його зміна можлива лише через парламент і що російське заступництво за болгар не дасть нічого. Більше того, навіть дружній обмін думками з цього приводу міг призвести до негативних наслідків. Відзначив посланець також позитивне ставлення в Румунії до позики Болгарії та спорудження мосту через Дунай і насторожене ставлення до діяльності «Добруджанської ліги». Саме її російський посланець розглядав імовірно причиною посилення режиму і з цього ж приводу вважав небажаним говорити на запропоновані міністерством закордонних справ теми⁶.

На червень 1914 р. позиція Румунії була чіткою стосовно утримання від союзу з Туреччиною і підтримання миру в регіоні на засадах Бухарестського мирного договору⁷. Для зондування ґрунту в подальших стосунках було використано зустріч російського імператора та румунського короля в Констанці на початок червня 1914 р. Саме тоді міністр закордонних справ С. Д. Сазонов вів переговори з І. І. К. Бретіану про позицію Румунії в можливому австро-російському конфлікті, і хоча відповідь була дещо туманною, міністр зробив висновок, що: «Румунія приєднається до тієї сторони, яка виявиться сильнішою і яка буде у змозі пообіцяти їй найбільші вигоди»⁸. На той час навіть ця обіцянка вищого урядовця Румунії задовольнила російську сторону. Для російського імператора міністр підготував доповідну записку, в якій вказав на близькість бачення урядів обох країн щодо дотримання миру в регіоні та підтвердження умов Бухарестського миру⁹. Інша доповідна міністра С. Д. Сазонова стосувалася результату зустрічі. Принаймні С. Д. Сазонов згадував про бесіди стосовно спільної участі двох країн у бойових діях, на що І. І. К. Бретіану відповідав, що участь Румунії в бойових діях можлива в разі зачеплення інтересів країни та того, що змусило б Росію оголосити війну Австро-Угорщині. Спільним інтересом двох країн залишалася свобода торгового просування через протоки¹⁰. Однак у самій Румунії ставлення до російського імператора було доволі прискіпливим. Зокрема, в колах лібералів вважали, що його дружня позиція щодо Румунії підривається власними ж діями. Мова йшла про те, що після візиту до Румунії імператор через Одесу направився до Кишинева, де брав участь у відкритті пам'ятника Александру І, якого сприймали в Румунії як винуватця втрати Бессарабії¹¹.

Особливу главу у стосунках Румунії з Осередніми державами займали стосунки всередині Угорщини, зокрема взаємини румунського населення і влади в Угорщині. При тому, що король

Румунії Кароль I і принц-спадкоємець Фердинанд загалом були близькі ідеї німецько-угорсько-румунського союзу і всіма силами підтримували цю лінію поведінки, намагаючись стримати розвиток іреденти у Трансильванії. Однак добитися домовленості з Габсбургами, не зважаючи на громадську думку в Румунії, їм не вдалося. Перешкодою стала політика уряду I. Тіссо, який відмовлявся надати ширших прав румунам. Переслідування румунів після виступів населення с. Мофтіну Мік, суд у Сатмарі в 1914 р., замах на представника єпископа Гайдудоґорської єпархії значно погіршили взаєностосунки між представниками двох націй. До цього додавалися і мітинги протесту проти гноблення румунів, які організовувалися в Бухаресті членами «Liga culturală». На такій хвилі арешти австрійських шпигунів у м. Крайова та заборона ввезення до Угорщини румунських газет і журналів також поглибили взаємну недовіру. Не прийняли на початку травня 1914 р. в Румунській Академії і єпископа Мангра, який підтримував дії угорського уряду, що зайвий раз продемонструвало всю гостроту протиріч. Вони були настільки гострими, що знайшли відображення навіть у листуванні I. Тіссо з австрійським посланцем у Бухаресті О. Черніним. Останній навіть зробив висновок, що «змусити Угорщину пожертвувати частиною своєї території можливо лише за допомогою зброї». Румунсько-угорські протиріччя набрали, таким чином, гострого характеру, у зв'язку з чим ще в 1913 р. начальник австрійського Генерального штабу К. фон Гьотцендорф відзначив, що через невдоволення угорською політикою серед румунів варто вважати Румунію втраченою для Потрійного союзу. Імовірно, що саме із причин невдоволення угорською політикою у Трансильванії в Румунії так і не оприлюднили угоду з Потрійним союзом. Навіть ко-роль Кароль I у бесіді з О. Черніним визнав, що в разі війни Румунія не зможе виступити на боці Австро-Угорщини. Проблема Румунії виявилася настільки гострою, що піднімалася і під час зустрічі в Конопіште імператора Вільгельма II та ерцгерцога Франца Фердинанда. Врешті тиск з Відня на I. Тіссо, що чинився після зустрічі, змусив останнього вдатися до переговорів з лідерами угорських румунів, але вони не дали нічого, оскільки сам угорський прем'єр залишався на старих позиціях. Сам Вільгельм II також особисто намагався натиснути на I. Тіссо з метою пом'якшення його політики, натякаючи на незначний обсяг поступок у Трансильванії – в галузі освіти та адміністрування, в обмін на союз Угорщини з німцями у справі протистояння наступу слов'ян¹². Проте, загалом, дії уряду Австро-Угорщини відштовхували Румунію і робили її потенційним союзником Антанти, зокрема і в бажанні звільнити Трансильванію.

Досить туманна позиція румунської дипломатії залишалася загадковою і на початку війни, адже її результат не був відомим, а сам I. I. К. Бретіану висловив бажання увійти до зали мирної конференції «під руку з переможцем»¹³. Хоча сама ситуація була доволі неясною і частина політиків виступала за нейтралітет, все ж у Румунії виділилися два табори – антанто- і германофілів, середню позицію між якими займали ті, що не поспішали з вибором союзника.

Серед консерваторів різними були переконання, і все ж менша частина їх на початку війни мала германофільські настрої. Навіть газета «Ероса» в липні 1914 р. надрукувала звернення Національного румунського комітету Трансильванії із закликом підтримати апостольського короля Франца-Йосифа I. Германофільські настрої мали консерватори П. Карп і А. Марґіломан¹⁴. У перші ж дні після Сараєво на Кароля I чинився тиск з Відня та Берліна стосовно його участі у війні проти Росії без будь-яких умов. З боку кайзера мав місце намір перетягнути Румунію на сторону Центральних держав особистими перемовинами з королем Каролем I. Навіть міністр С. Д. Сазонов очікував можливості виступу Румунії на боці Австрії. Впевненості у цьому додавала тодішня поведінка I. I. К. Бретіану, який на словах запевняв у прихильності до Антанти, але знімав з себе відповідальність за можливе рішення уряду. Саме така позиція змусила Росію, та й пізніше інші країни Антанти, гадати, що лише щедрі обіцянки привернуть Румунію на бік Антанти¹⁵.

З цієї причини С. Д. Сазонов, за погодженням з імператором, 16 липня 1914 р. натякає Румунії про можливі вигоди для неї від союзництва з Росією, а з 17 липня дістає згоду обіцяти Румунії Трансильванію. Зроблено це було тоді, коли румунська сторона від Німеччини й Австро-Угорщини 31 липня 1914 р. отримала обіцянку передачі їй Бессарабії і навіть Одеси¹⁶. Саме ж із цих

пропозицій і розпочалася дипломатична боротьба за Румунію, що стала більш гострою після прийнятого коронною радою рішення стосовно нейтралітету країни.

На засіданні коронної ради 3 серпня 1914 р. в замку Пелеш (м. Сіная) король Кароль I ознайомив присутніх з текстом договору 1883 р., фактично пропонуючи присутнім висловити свою позицію у протиріччі, що склалося після підписання договору 1883 р. та Бухарестського договору 1913 р. Фактично позиція Кароля I, як і спадкоємця престолу Фердинанда, була чіткою. Король бажав бачити Румунію на боці Осередніх держав і, за словами дружини Фердинанда, в майбутньому королеви Марії, ця позиція підкріплювалася переконанням, що німецька армія є найкращою. Після короля із пропозицією негайного вступу у війну на боці Осередніх держав виступили Т. Росетті та П. Карп. Представники консерваторів А. Маргіломан, І. Лаговарі, М. Гредіштяну, Т. Іонеску висловилися за нейтралітет. Більш чітко позицію Румунії визначив І. І. К. Бретіану, який фактично визнав потребу зайняття вичікувального нейтралітету. Саме таке враження склалося і в російського посланця¹⁷. Тут доцільно зазначити, що свого часу в радянській історіографії утвердилася думка про поділ політиків Румунії на три групи: найбільшу і найвпливовішу, яка схилилася до вичікувальної позиції, прогерманську, пов'язану з Німеччиною та Австро-Угорщиною торговими стосунками, антантофільську. При цьому не було поділу за партійною належністю, питання участі у війні розділило і самі політичні партії, не лише суспільство¹⁸.

Та все ж вичікування було вигідне всій політичній еліті Румунії, оскільки мав минути певний час, щоб не існувало сумнівів щодо вибору союзника. Це пояснюється простим прикладом, коли антантофіл Н. Філіпеску після відвідин Німеччини був вражений становищем її армії. Саме із приводу неї він говорив про свій страх катастрофи 1870 р., вважаючи, що таку армію неможливо перемогти. Власне, за нейтралітет виступали і з тієї причини, що вважали можливою велику тривалість війни, але в того ж Н. Філіпеску виникали сумніви в можливості реалізації бажаного. Він у розмові з К. Арджетою заявляв: «Усі струни моєї душі звучать за приєднання Ардялу, але якщо доля нещаслива та не даватиме нам можливості, якщо слід вирішувати інакше, то я би схилився до повернення нашого спадку, Бессарабії...». На ці слова К. Арджетою змушений був переконувати Н. Філіпеску у зворотному і добився від нього визнання потреби в переконанні світу у пра-вах Румунії на Ардял, а також необхідності підтримувати таке переконання в самих румунів¹⁹. Потреба в дотриманні нейтралітету змушувала балансувати між Осередніми державами та країнами Антанти і главу уряду, який у розпорядженні румунському міністру в Берліні повідомляв про наміри підтримувати Німеччину, а також обіцяв Австро-Угорщині швидкий вступ у війну. Щоб забезпечити країні можливість входження до блоку Осередніх держав І. І. К. Бретіану наполіг на тому, що 22 липня 1914 р. представники Німеччини (Вальдгаузен) та Австро-Угорщини (Чернін) від імені власних урядів зробили заяви, що вважають рішення коронної ради такими, які відповідають дружнім відносинам і розглядають Румунію як власну союзницю. Після цього візити обох послів до короля стали доволі частими і змушували Кароля I активніше спілкуватися з антантофілами, вмовляючи їх зайняти позицію, необхідну для участі Румунії у війні на боці Осередніх держав. Та все ж спроби короля не мали успіху. У сусідній Російській імперії намагалися робити все, щоб не викликати можливого конфлікту з Румунією, хоча це виявилось непотрібним²⁰.

Практично період з 1914 р. по 1916 р. став часом не лише вичікування, але й вибору умов для вступу у війну. Характеризувався він неймовірним тиском на уряд з боку антантофілів, а разом з тим і помітним торгом, який вели представники уряду із країнами Антанти за умови вступу Румунії у війну. При цьому все чіткіше вимальовувалася картина майбутньої «Великої Румунії», для якої важливою була перш за все Трансильванія, а потім лише Буковина. Про Бессарабію із країнами Антанти мова не велася. Слід визнати, що уряд Румунії на чолі з першим міністром І. І. К. Бретіану послідовно дотримувався політики вичікування. Це було настільки явним, що радник російської місії Б. Арсенєв навіть скаржився в одній з доповідей, що Бретіану одягнув «маску авгура, якому єдиному відомі шляхи, що мають привести батьківщину до її заповітної мети»²¹.

Пропагував ідею вичікування у війні і В. І. К. Бретіану, який зокрема вважав, що негайний вступ Румунії у війну принесе їй втрати.

Власне, в 1914 р. для політичних лідерів країни важливо було налаштувати громадську думку на потребу неспішного вибору та вичікування. За два роки така позиція помінялася докорінно, адже стало помітним яке навантаження мають учасники війни і якими можуть бути її наслідки. Щодо цього В. Виноградов відзначає, що навіть у середовищі германофілів, лідером яких був П. Карп, не бачили чіткої перспективи від участі Румунії в таборі Осередніх держав і захоплення Бессарабії вважали можливим лише в межах південної її частини та оволодіння австрійцями північною її частиною. Тобто союз з Австро-Угорщиною для Румунії, за визначенням В. Виноградова, міг стати союзом із захисту загарбаного. Але одночасно розглядалися два варіанти отримання бажаної Трансильванії. Перший – повна відмова від неї при союзі з Австро-Угорщиною, і друга – об'єднання Королівства Румунія із Трансильванією у складі Австро-Угорщини²². Проте по-зиції германофілів були слабкими навіть тому, що в румунських політичних колах усвідомлювали прагнення національностей зі складу Австрійської монархії до самовизначення, що мало привести до краху монархії. Це, а також надзвичайно слабка політична позиція короля Фердинанда I, були тими умовами, що відіграли певну роль у подальшому виборі, хоча один стримуючий фактор все ж існував. Ним виявилось питання проток, контроль над якими прагнула встановити Росія і який, на думку германофілів, міг відрізати Румунію від моря. Та і тут настало певне заспокоєння, коли в Румунії усвідомили неможливість такого контролю через протилежну позицію Великої Британії²³.

Перемоги та поразки сторін-учасниць Великої війни справляли відповідний вплив на позицію прихильників Антанти чи Осередніх держав, адже кожна із груп проводила свою пропагандистську діяльність. Власне, пропагандистська хвиля охопила політичні кола Румунії, втягнувши в цей процес і духовенство. Як результат у жовтні 1914 р. було створено «Національну дію», в якій об'єдналися прихильники Антанти незалежно від партійної належності. Одночасно постало питання узгодження позиції Румунії з позицією Італії, яка була викликана не стільки участю обох держав у блоці з Німеччиною та Австро-Угорщиною, але і спільними претензіями до Австро-Угорщини. При цьому, як зазначав Ч. Е. Кларк, становище Італії перед країнами Заходу було більш сталим та сильним, ніж становище Румунії. Тож вже в 1914 р. антантофіли влаштували спробу перевірки власних сил на міжнародній арені, у зв'язку з чим відправили до Італії депутатів Д. Діаманді та К. Істраті, які пропагували спільний вступ Румунії та Італії у війну на боці Антанти²⁴. Додала запалу поразка австрійських військ восени 1914 р., коли антантофіли переконували всіх у необхідності вступу у війну та захопленні Трансильванії. Прикладом таких настроїв стали збори, організовані «Націо-нальною дією» 10 листопада 1914 р., коли вимоги негайного вступу у війну переросли в сутичку з військами. Та поразка і відступ російських підрозділів швидко охолодив прихильників війни і в подальшому активізація антантофілів припадала на час перемог військ Антанти²⁵.

4 грудня 1914 р. під час обговорення відповіді на тронну промову Таке Іонеску погодився із пропозицією уряду довірити вирішення зовнішньополітичних справ уряду. Таку позицію прийняв також і К. Мілле, який вважав неможливим у той період приєднатися до будь-якої зі сторін²⁶. Навесні 1915 р. в середовищі антантофілів у консервативній партії посилювалися войовничі настрої, які притихли з поразкою російських військ. Саме тоді І. І. К. Бретіану проводить маневр, який дозволяє йому уникнути в 1915 р. підписання договору з Антантою. Оскільки влітку 1915 р. росіяни не отримали згоди від І. І. К. Бретіану, то була зроблена спроба отримати допомогу від опозиції, що виявилось неможливим²⁷.

На той час провідну роль серед консерваторів – прихильників Антанти відігравав Н. Філіпеску, який у 1915 р. взяв під контроль партію, усунувши від керівництва А. Маргіломана. Його активність помітно зростає вже від кінця 1914 р. і спрямовувалася на пропагування єдності румунів та дій на користь їх об'єднання, пропагуванні нового королівства «Великої Румунії»²⁸. Власне, втілення національного ідеалу й об'єднання в єдиній державі всіх румунів давало підстави Н. Філіпеску закликати до негайного вступу у війну і називати країни Антанти силою, здатною допомогти у

втіленні такого завдання, як звільнення 4,5 млн румунів. Можливість війни Румунії проти Австро-Угорщини розглядав за умови порозуміння з Болгарією та підтримання з нею мирних відносин. Також виступав на захист тих арделянців, яких примушували воювати на боці Австро-Угорщини. У своїх промовах політик ішов значно далі, виступаючи проти існування Угорського королівства, де меншість тероризувала більшість²⁹.

Загалом Ардял став тим привабливим об'єктом, яким Н. Філіпеску манив короля та громадськість, говорячи про загрозу денационалізації Ардялу. Крім того, своєрідною відповіддю тим, хто бажав отримати Бессарабію, стала одна з його промов, у якій політик зазначив, що в такому разі ця територія перетвориться на Альзас-Лотарингію, наголошуючи при цьому, що на даній території проживає значно менше румунів. Неодноразово висловлювалася Н. Філіпеску і критика на адресу уряду за вичікування, оскільки він вірив у те, що кожен румун живе надією на національну єдність. Таким чином, війна, за словами політика, перетворювалася на шанс здобути національну єдність³⁰.

Однак швидко прийшло отверезіння, і поразки росіян влітку 1915 р. змінили ситуацію на «румунському пропагандистському фронті», перевівши її у пропагування близькості румунських політичних кіл з Осередніми державами. За тих обставин російські представники відзначали дружню Центральним державам позицію румунської, не лише германофільської, преси: «Німці полили золотим дощем румунську пресу, яка вся заговорила проти нас»³¹. У цей же час сам Н. Філіпеску відмовився прийняти пропозицію відвідати російську армію, а у своїй агітації певну увагу приділяв критиці уряду за військову неготовність, перейшовши восени 1915 р. до «війни проти уряду». На це звернув увагу і В. Н. Виноградов, який зауважив, що мітинги та демонстрації проводилися в Бухаресті, Яссах, Турну-Северін, Крайові, Капакалі, Плоешть, Бузеу, Бреїлі, під час яких активно критикували І. Бретіану³².

Своєрідними були і публічні виступи Н. Філіпеску, який досить часто наголошував на потребі війни проти Австро-Угорщини та відстоюванні Трансильванії. Зокрема, на зборах 7 вересня 1915 р. в «Boulevard» Н. Філіпеску заявив, що Румунія знаходиться у стані війни з Австро-Угорщиною, війни дивного походження, війни, яка ведеться проти румунів без бойових дій та кровопролиття. У власній критиці на адресу Т. Іонеску, зокрема, зауважив, що від союзників вимагають присутності на Балканах не менше 400-500 тис. осіб. Суть зауваження також полягала в тому, що єдина залізнична гілка, що проходить через Сербію, не була у стані забезпечити перевезення такої кількості військ, як і гарантувати постачання амуніції, продовольства для них, а також грецької, сербської та румунської армій. На завершення промовець констатував, що країна перебуває на стадії вибору – проводити національну політику і діяти вже негайно чи вести політику вільного германофільства. І саме з точки зору сподівань народу вимагав негайної мобілізації³³. Доволі ба-гато було сказано про стан підготовки до війни, втрату можливості вступити у війну в 1915 р. спільно з Італією, дії уряду у сфері обороноздатності країни³⁴.

У промові на зборах Федерації уніоністів 18 жовтня 1915 р. у Бреїлі Н. Філіпеску знову заявив, що в румунів була можливість, вступивши до Будапешта, диктувати мир Європі та вирішувати долю світу. Знову пролунали звинувачення на адресу уряду із приводу відмови Греції вступити у війну та надання свободи дій Болгарії проти Сербії. Промовець фактично закликав до дій проти тих, хто зраджував національні інтереси³⁵. Продовжуючи цю тему, хочемо вказати і на той факт, що Н. Філіпеску всіляко висловлював віру у військову перемогу союзників, що робило переконливою його позицію стосовно вступу Румунії у війну саме на їх боці³⁶. Власне, на Н. Філіпеску в разі стабільної ситуації на фронті російські дипломати могли спиратися під час довготривалих переговорів стосовно умов вступу Румунії у війну на боці країн Антанти. Зауважимо, що в них знайшли відображення позиція не тільки національного єднання, але й позиція вичікування урядовців. Та все ж поступово позиції прихильників Антанти виявилися сильнішими, ніж у їх противників. Можливо саме це обмежувало дії і К. Стере, і П. Карпа, і А. Маргіломана. Останнього традиційно зви-нувачували в підтримуванні збройного вичікування, яке могло призвести до втрати можливих надбань.

З іншого боку, звучала критика і на адресу Н. Філіпеску, якого ліберальна преса звинуватила в бажанні будь-що вступити у війну. На початку лютого 1916 р. Н. Філіпеску здійснив візит до Росії. Цьому візиту передувала аудієнція в королеви Марії, під час якої було висловлено побажання проводити політику вичікування й обману Осередніх країн та визнано, що найкраще таку політику може здійснити тільки І. Бретіану. Під час візиту Н. Філіпеску поводив себе стримано, чим викликав на себе критику противників³⁷. Та більш рішучими румунські політики стали після проведеного Південно-Західним фронтом наступу, які з травня 1916 р. розгорнули кампанію за негайний вступ у війну, зокрема, 4 червня 1916 р. такі заклики лунали на мітингу Уніоністської федерації³⁸.

Та все ж скільки б не звинувачували румунський уряд у надмірному вичікуванні, цьому було виправдання, адже в цей період визначалися розміри плати за участь Румунії у війні і така плата змінювала кордони країни. Такою платою ставали ті території, отримати які при збереженні Австро-Угорської імперії Румунія не змогла б. Проте при цьому вівся доволі сильний торг за території, майбутні кордони, який особливо наполегливим був у зонах майбутнього румунсько-російського та румунсько-сербського кордонів. Перші обіцянки, які були дані Румунії, стосувалися її майбутніх прав на зайняття території Південної Буковини і Трансильванії, отримані у вересні 1914 р. Саме вони вплинули на прийняття декларації про нейтралітет і були умовою дружнього Росії нейтралітету. Хоча в самій Румунії цю угоду вважали ні до чого не зобов'язуючою³⁹.

Однак навіть така бажана для Румунії Трансильванія, а саме вона, а не Буковина, притягувала погляди румунських політиків, створювала низку проблем для румунського керівництва. Згода на отримання Трансильванії Румунією давалася російською стороною за умов, якщо таке не потребуватиме значних зусиль з боку союзників. А після підписання конвенції С. Сазонов просив Париж і Лондон погодитися на зайняття Румунією Трансильванії та Південної Буковини без допомоги Росії⁴⁰. При цьому дії румунської армії у Трансильванії не визнавалися російським командуванням сприянням російським військам на фронті, оскільки вважалося, що австрійське командування зможе залишити територію без бою. Та все ж така думка була помилковою, бо угорський уряд Тіссо не вважав за можливе віддавати будь-яку територію зі складу земель угорської корони. Таким чином, зайняти Трансильванію румунські війська могли лише внаслідок бойових дій⁴¹. Проте, на думку В. Виноградова, Румунія не поспішала зі вступом у війну також через побоювання за своє хитке становище в Південній Добруджі та на Дунаї. Саме з цієї причини румунська сторона піднімала питання про гарантії територіальної недоторканності Румунії, що дозволило б захистити Румунію від вторгнення болгарських військ. Російська сторона у цьому питанні ухилилася від визнання можливості військового втручання, пообіцявши діяти дипломатичними засобами⁴². Визначення кордону між Російською імперією та Румунією багато в чому залежало від позиції царського уряду, який бажав бачити Карпати кордоном своєї країни. Угода на той час залишалася російсько-румунською, адже союзниці Росії не вважали за необхідне винагороджувати Румунію, зважаючи лише на її нейтралітет. Протилежна сторона обіцяла Румунії за участь у війні передачу Бессарабії, Одеси, буковинських повітів Сучава і Серет, автономію для Трансильванії. Щоправда, обговорення цього моменту змушувало задумуватися над можливістю потрапляння в залежність від Осередніх держав та за умови існування буферної зони між Румунією і Росією, через що зайняття Ардялу виглядало більш безпечним, ніж отримання Бессарабії⁴³.

У переговорах між Румунією та російською стороною від грудня 1914 р. по травень 1916 р. важливе місце займало розмежування на Буковині, підхід до якого змінювався неодноразово. Свою позицію висловлювали і військові, які бачили необхідність у володінні всією Буковиною, і дипло-мати, яким було необхідно використати Румунію і її можливості у війні. Умови, які розглядали обидві сторони, торкалися етнографічних, стратегічних та економічних обставин. Врешті в боротьбі між військовими і дипломатами перемогли останні, погодившись на кордон по мінімальній межі. Свою роль тут зіграли не лише вимоги румунської сторони, але й такі фактори, як

хід бойових дій, тиск союзників. Вже на початку війни дії росіян на Буковині викликали ентузіазм у Румунії⁴⁴.

Обговорення питання кордону на Буковині тісно пов'язувалося з розмежуванням у Трансильванії та Банаті, що змушувало ретельно фіксувати майбутні надбання Румунії та дещо обмежувати керівництво країни в його вимогах. Тоді на підтримку румунської сторони виступали французькі дипломати, а кращим обмеженням чи розширенням претензій виявилось становище на фронті⁴⁵. З боку Росії затулювання вступу Румунії у війну викликало певні заяви і звинувачення, що змушувало визначити умови надання території⁴⁶, як це було зроблено в 1915 р. Затягувалися переговори і по інших територіях та ділянках кордону. Зокрема, у травні 1915 р. Румунія була готова відмовитися від верхньої течії Тиси вище гирла Віссо, басейн якої мала намір включити до свого складу. Стосовно Банату давалася обіцянка не будувати укріпленя напроти Белграду. Висловила румунська сторона і бажання щодо поступки Болгарії територією Добруджі по лінії Добріч-Балчік. У відповідь на такі незначні поступки російська сторона схилила румунську до відмови на Буковині від лінії Пруту, від Угорської Русі та південно-західного Банату⁴⁷. Тим не менше 18 травня 1915 р. І. І. К. Бретіану знову висловив у бесіді з російським посланцем бажання мати кордоном Прут на Буковині та Тису в Банаті. Передачу Торонтальської округи Сербії І. І. К. Бретіану бачив підставою для погіршення стосунків з цією державою, а відсутність лінії кордону по Пруту, на його переконання, могло стати причиною недовіри з боку Румунії до Росії. Саме через непоступливість голови уряду в територіальних питаннях та відмови від негайного вступу у війну антантофіли матимуть змогу критикувати уряд, за втрачені можливості для отримання гарантій на Чернівці та повіт Торонталь. При цьому непоступливість румунської сторони в питанні про Банат через надмірні вимоги бачитимуть і у Франції. Поразки росіян у 1915 р. значною мірою вплинули на характер територіальних поступок союзників Румунії. Саме тоді заговорили про весь Банат і р. Дунай як кордон між Румунією та Сербією⁴⁸.

Як результат до 23 червня 1915 р. І. І. К. Бретіану отримав запевнення у визначенні кордонів по Пруту, Тисі та Дунаю. У Торонтальському дистрикті обіцяли запровадити особливий нейтральний режим. Проте поза всі отримані запевнення румунська сторона не погоджувалася на нейтральний виступ, продовжуючи наполягати на отриманні всього Банату. Крім того, Румунією давалася обіцянка утримувати в Південному Банаті війська, необхідні для поліцейських функцій, та викупити землі для бажаючих переселитися⁴⁹. У лютому 1915 р. питання кордонів на Буковині було викладене в пам'ятці, яку Я. Флондор направив І. І. К. Бретіану. На підставі аналізу демографічного становища на Буковині, ним вироблялися засади для боротьби за Пруто-Сиретське межиріччя та послаблення тут русинів. Крім того, ним висловлювався ряд міркувань щодо майбутнього сполучення Чернівців з іншими частинами Буковини та використання р. Прут як перепони. Певне місце відведено в документі питанню економічного розвитку краю, який залежав від експорту лісу, худоби, спирту та фруктів. Чернівці Я. Флондор вважав центром краю, який притягував до себе всі шляхи (залізницю та шосе) і майбутнє бачилося в перериванні шляхів сполучення, що очікував після переходу Галичини під владу Російської імперії. У цьому випадку р. Прут перетворювалася на можливий шлях для вивезення продукції. Головне, що визнавав у пам'ятці Я. Флондор – потреба мати р. Прут як кордон. Як відомо, дещо згодом, у 1916 р. І. Маврокордат, який мав один примірник даного документу, передав його в руки О. Черніну, що дало змогу розпочати процес проти Я. Флондора⁵⁰, що тривав у Львові до жовтня 1918 р.

Проте Румунія залишалася ще на позиції відтягування вступу у війну, що змушувало Осередні країни шукати способів отримання її в союзниці. Однак тут існувала проблема, за якої Німеччина ніяк не могла добитися від Австро-Угорщини згоди на територіальні поступки. Власне, уряд І. Тіссо не піддавався на тиск з боку Берліну, адже з Угорщини ішли і людські резерви, і пшениця, що було більше потрібним для Німеччини. Практично в роки війни повторювалися спроби домогтися автономії для румунів Трансильванії і цим хоча б частково замінити претензії Румунії на дану територію. Та все ж в Осередніх держав так і не знайшлося належної заміни, окрім

обіцянок Південної Буковини. Та й сама Румунія від Осередніх держав також прагнула отримати подяку за нейт-ралітет. При цьому досить спокійною була реакція представників правлячих кіл Румунії на операції австрійської армії в Сербії. Падіння Сербії наприкінці 1915 р. змусило І. Бретіану шукати підтримки в росіян⁵¹.

На початку 1916 р. в германофілів у Румунії залишалися сподівання на зближення Румунії з Німецькою імперією і способом змінити ситуацію вбачали лише у зміні уряду. При цьому німецька сторона, в особі посла в Бухаресті, виявляла помітну нетерплячість. Австрійська сторона тримала германофілів обіцянками про Трансильванію, нейтралітет Болгарії, торговими відносинами⁵².

Зимові переговори 1916 р. проходили в умовах вичікувальної позиції Румунії. При цьому дуже активними стали союзники Росії, зокрема Франція, які активно втручалися в хід Бухарестських переговорів, тиснули на російського імператора. Позиція Франції полягала в бажанні втягнути Румунію у війну, тоді як російська сторона бачила небажання румунської сторони визначити свою позицію з питань військової співпраці⁵³. У травні 1916 р. австрійська сторона зробила спроби перетягнути на свій бік Румунію, але це виявилось безрезультатним⁵⁴.

Активізація бойових дій на Східному фронті та захоплення росіянами Чернівців і значної частини Буковини протягом травня – червня 1916 р. змусило румунську сторону активізувати свої дії. Міністр закордонних справ С. Сазонов неодноразово робив заяви про вигідність вступу Румунії у війну, тим більше, що остання без значних втрат зможе оволодіти Германштадтом, Темешваром та Пештом. Уряд Франції врешті навіть почав висловлювати нетерпіння із приводу відтягнення виступу і робив все можливе для його прискорення⁵⁵. Результатом вжитих заходів стало підписання в Парижі 23 липня 1916 р. представниками союзницьких армій проекту військової конвенції, умови якої знову не задовольнили румунську сторону, яка виставила нові територіальні претензії стосовно Банату та Трансильванії, з якими Росія, під тиском Франції, змушена була погодитися⁵⁶. Наприкінці червня досить складні російсько-румунські перемовини вступили в завершальну стадію. Саме тоді І. Бретіану запевняв російську сторону про готовність розпочати з 1 серпня бойові дії проти Австро-Угорщини за умов доставки боєприпасів, загального наступу союзників та забезпечення прикриття з боку Болгарії. Проте неприйнятною для російської сторони стала вимога союзницьких гарантій приєднання до Румунії земель, що були би вказані в політичній угоді. При цьому особливе заперечення викликала вимога приєднання Західного Банату. У питанні про цю територію, заселену переважно сербами, І. Бретіану виявив жорстку позицію не лише добившись його передачі Румунії, але й відмовившись від гарантій національних прав його мешканців⁵⁷.

У травні 1916 р. послом Франції в Румунії було призначено Аугуста-Фелікса-Шарля де Бополь графа де Сен-Олер, який змушений був добиратися до Румунії тривалий час. Саме він після вступу на посаду відзначав, що метою І. І. К. Бретіану в переговорах було добитися рівності з великими державами, проти чого виступали в Російській імперії. Він же намагався домогтися визнання зобов'язання від союзників почати наступ у Салоніках під час вступу Румунії у війну. Звісно, що Бріан, не беручи до уваги позицію Російської імперії, погоджувався на умови голови румунського уряду⁵⁸.

Загалом червень – липень 1916 р. виявилися для румунського уряду надзвичайно гарячими у плані визначення позиції Румунії та боротьби за Румунію між дипломатами обох блоків. У цій боротьбі брали участь і румунські політики, послугами яких користувалися дипломати. У баченні А. Маргіломана ситуація виглядала таким чином, що І. Бретіану опинився перед вибором. Зокрема, як повідомив А. Маргіломан К. Стере, на початку червня 1916 р. І. Бретіану був стривоженим через можливу вимогу росіян про визначення дати вступу Румунії у війну. З повідомлення фон Буше А. Маргіломан довідався про бесіду між Бретіану і Поклевським, що мала місце 10 червня. Власне, тоді І. І. К. Бретіану заявив, що готовий оголосити війну Австрії, але на умовах, що на цей час вестиметься наступ союзних армій на всіх фронтах, російська армія підтримає румунів у діях проти болгар та Румунія не буде оголошувати війну Німеччині. Німецький дипломат уважно

спостерігав за подіями і вже 11 червня йому було відомо про засідання ради міністрів, на якому румунський уряд ухвалив рішення про співпрацю з Антантою та про уповноваження Лаговарі залагодити все з Ізвольським. Бесіда ця велася з Маргіломаном з метою зробити спробу навернути Румунію в бік Осередніх держав. Напевно, з цією метою він згадав про умови трактату по Бессарабії та про надання німцями важкої артилерії. Імовірно, фон Буше розраховував на германофільські кола в Румунії, доказом чого може бути і його розмова з Маргіломаном 5 липня 1916 р., коли, повідомив-ши Маргіломану про факт обговорення дипломатами Антанти із представниками Румунії умов трактату, він просив сповістити про це П. Карпа⁵⁹.

8 липня 1916 р. А. Маргіломан отримав аудієнцію в короля і вів бесіду про можливі загрози від прийняття рішення на користь Антанти. Так, відзначалася загроза з боку Болгарії. Переконаючи короля в необхідності укладення союзу з Осередніми державами, А. Маргіломан зауважив про можливість підтримки Німеччиною Румунії проти Угорщини. При обговоренні потенційного складу уряду воєнного часу, обидві сторони розглянули можливі кандидатури, в тому числі і самого А. Маргіломана, без якого діяльність уряду вважалася неможливою. Король заявив про скрутну ситуацію Осередніх держав, що він не бажав бачити і Велику Болгарію, однак А. Маргіломан в обговоренні відносин з Австро-Угорщиною наполягав на пошуку підтримки Німеччини у відносинах з Угорщиною. Крім того, звертав увагу на загрозу для Румунії з боку болгар, турків і німців на Балканах⁶⁰.

У липні 1916 р. обговорення питання про вступ у війну Румунії набрало особливої гостроти, і росіяни вимагали від румунів визначення з позицією. 12 липня А. Маргіломан довідався від полковника Стурдзи про можливу через 10 діб мобілізацію, хоча більшість політиків усе ще сподівалася на відмову І. Бретіану від вступу у війну найближчим часом. Германофіли відмовляли від участі у війні і на тій підставі, що німецькі війська зосереджувалися в Карпатах. Також фон Буше в розмовах з А. Маргіломаном відзначав імовірність запрошення І. І. К. Бретіану до Румунії росіян та поставлення короля перед фактом, що здійснився. На доказ цього бралася також інформація про зустріч Бретіану, Діаманді та Поклевського, де обговорювалися умови конвенції про дружні відносини та військової конвенції. Зокрема, А. Маргіломану стало відомо, що І. І. К. Бретіану просив 200 тис. російських солдатів для допомоги Румунії, а також ведення бойових дій у районі Салонік та постачання амуніції Румунії. Фактично останні дві умови ставали другорядними. При цьому Туреччина була представлена Фалькенгаймом королю як спроможна обороняти Вірменію та Чорноморське й Середземноморське узбережжя і протоки. Загрозою сприймалися німці, що направлялися в Карпати⁶¹.

Переговори знову потрапляли у глухий кут, і французька сторона покладалася на графа де Сен-Олера, який змінив Блонделя. Саме це призначення К. Арджетою визнавав ознакою майбутнього вступу Румунії у війну. Липень 1916 р. став часом, коли французька сторона чинила тиск як у Бухаресті, так і в Петрограді, вимагаючи від румунів прийняти рішення, а від росіян – «широкої поступливості». Врешті російська сторона погодилася дати обіцянку на територіальні надбання Румунії та визнати її рівноправність на майбутній мирній конференції. Посол де Сен-Олер відзначав необхідність вступу Румунії у війну для Франції та писав про позицію президента республіки в даному питанні. На початку серпня в листуванні Пуанкаре і Ніколая II ставилося питання про найшвидше підписання конвенції. З іншого боку на І. І. К. Бретіану також чинився тиск, адже Буше заявив голові Ради міністрів, що в разі удару Румунії по Австро-Угорщині чи пропуску росіян Німеччина і Болгарія завдадуть удару у відповідь⁶². При цьому А. Маргіломан відзначав, що вже 3 серпня румунські війська були зосереджені в Теллеормані та Влашка для боротьби проти болгар, а також з метою перерізання лінії Софія-Відень⁶³.

Врешті вранці 4 (17) серпня 1916 р. у великій таємниці в будинку В. Бретіану в Бухаресті між Росією, Францією, Великою Британією й Італією, з однієї сторони, та Румунією – з іншої було підписано союзницький договір, згідно з яким союзниці гарантували Румунії цілісність її території по всій довжині її існуючого кордону (стаття I). Румунія зобов'язувалася оголосити війну та виступити проти Австро-Угорщини на умовах, викладених у воєнній конвенції, а також Румунія

перери-вала економічні й інші види комерційних зв'язків із ворогами союзників (стаття II). Згідно зі статтею III, союзниці визнавали за Румунією право на анексію територій Австро-Угорської монархії, визначених статтею IV. Згідно зі статтею V, сторони, що домовлялися, зобов'язувалися не укладати сепаратного миру чи загального миру не інакше як спільно й одночасно. Тут же було зазначено, що країни Антанти також зобов'язувалися, що за мирним договором території Австро-Угорщини, передбачені статтею 4, будуть анексовані Румунською короною. Стаття VI визнавала рівне право Румунії з іншими договірними сторонами на укладення прелімінарних та мирних договорів, як і на обговорення питань, пов'язаних з рішеннями мирної конференції.

Та все ж із семи статей союзницького договору важливою для визначення майбутніх меж стала стаття IV, якою визначалися майбутні кордони Румунії. Так, зазначалося наступне: «Лінія кордону починатиметься від Пруту, від точки нинішнього кордону між Росією та Румунією біля Новоселиці і йтиме вздовж річки до кордону Галичини, до злиття Черемошу із Прутом. Звідти кордон піде між Галичиною та Угорщиною аж до точки Стяг, висота 1655». Кордон далі йшов берегом р. Тиса до її впадіння в р. Дунай і берегом Дунаю до існуючого кордону Румунії. Даною ж статтею передбачалося, що Румунія не зводитиме укріплень напроти Белграда у визначеній згодом зоні та утримуватиме у визначеному районі лише поліційні сили. Крім того, румунська сторона брала на себе відшкодування сербам з Банату, які вирішать залишити територію впродовж двох років від часу укладення миру⁶⁴.

14 (27) серпня 1916 р. відбулася коронна рада, на якій було оголошено вже прийняте рішення. Позицію І. І. К. Бретіану щодо потреби приєднання до латинського світу, який перебував у таборі ворогів Німеччини, підтримали Таке Іонеску і Н. Філіпеску. Протилежну позицію зайняли П. Карп і А. Маргіломан. Зокрема, П. Карп висловився, що союз із Росією протирічить інтересам країни та продовженню династії. На запитання Т. Майореску щодо результатів підписання угоди І. І. К. Бретіану заявив про свою віру в перемогу Антанти й оповістив про обіцяні Банат, Крішану, Марамуреш (по Тису), Буковину (по Прут). Правда і Т. Майореску вважав далі неможливим ризикувати долею країни і запитував щодо можливості подальшого перебування в очікуванні, на що отримав заперечення Костінеску. З боку І. І. К. Бретіану було висловлено заяву про потребу реалізації історичних прав Румунії. За вступ у війну з висловленням віри в перемогу виступив врешті Фердинанд I.

Того ж дня було підписано і Декларацію про оголошення війни, де йшлося про ситуацію, в якій опинилася Румунія, та пояснювалися причини вибору нового союзника. Власне, серед них був і факт того, що укладення договору 1883 р. трактували як спосіб підтримання зв'язків з румунами – підданими Австро-Угорщини та покращення їх становища. Та за 30 років дії договору, як зазначалося в декларації, румуни з Австро-Угорщини не побачили жодної реформи, але навпаки переслідувалися та виступали як чужинський елемент серед національностей монархії. У декларації вказували на те, що виникнення війни в Румунії розглядали як можливість певного покращення становища румунів монархії та відносин між двома країнами, але два роки війни показали, що в Австро-Угорщині є чужі реформи, які можуть покращити становище підданих народів. У ситуації, що склалася, Румунія виступала як країна, що бажала прискорити розв'язку та вирішити проблеми нації, вступивши у війну і завершити національну єдність⁶⁵. Того ж дня вийшло звернення короля до країни та армії, в якому говорилося про день об'єднання румунського народу з обох сторін Карпат та звільнення від іноземного гніту румунів і закликали до мужності та жертв. Наказ по армії від 14 серпня 1916 р. згадував про велич предків, воєвод Мігая Хороброго та Стефана Великого, про війну за незалежність і закликав до боротьби поруч з великими націями. Вступ Румунії у війну І. Антонеску назвав завершальним кроком у боротьбі за здійснення історичної програми Румунії – об'єднання румунів⁶⁶.

14 серпня румунський міністр у Відні Е. Маврокордато вручив ноту про оголошення війни з 9-ї години 14 (27) серпня канцлеру Буріану. 19 серпня австрійський посланець Буше вручив декларацію оголошення війни румунській стороні. Слідом за цим Румунії надійшло оголошення

війни з боку Німеччини (29 серпня), Османської імперії (30 серпня), Болгарії (1 вересня). Проте в самій Румунії панувало на початку бойових дій піднесення, яке зберігалося до перших великих втрат у Туртукаї, до бомбардування столиці з дирижабля. Так, один з героїв повісті М. Садовяну демонструє переконання молоді: «Ми вступили у війну, щоб об'єднати наш народ...»⁶⁷. Крім того, великий розрахунок робився і на допомогу союзників.

Вступ Румунії у війну на боці Антанти означав припинення поставок нафти і зерна до Осередніх держав та, за влучним висловом А. Туза, справляв враження, що «в серпні 1916 р. все виглядало так, ніби долею світу керує не президент Вільсон, а прем'єр-міністр Бретіану в Бухаресті»⁶⁸. Маршал П. фон Гінденбург підтверджував своїми спогадами оцінку даної ситуації з Румунією: «Насправді ніколи раніше такій малій державі, як Румунія, не випадала роль такої помітної історичної важливості в такий вдалий момент. Ніколи раніше настільки могутні великі держави, як Німеччина та Австрія, не відчували такої залежності від держави, чисельність населення якої складала, імовірно, лише двадцятку частину від чисельності даних країн»⁶⁹. Дійсно, П. фон Гінденбург визнавав відсутність у Німеччини можливості протидіяти румунському наступу, тому не дивно, що в німецькому Генеральному штабі дії Румунії сприймалися як програвша війна. Так, П. фон Гінденбург визнавав, що політичне завдання утримання Румунії від війни не було досягнуто. Натомість країни Антанти продовжували здійснювати свій намір завдати поразки Осереднім державам. Успіхи у Трансильванії у зв'язку з діями румунських військ він пояснював відсутністю тут боєздатних австрійських частин. Також і О. фон Чернін передбачав повний розгром Осередніх держав і союзників у разі подальшого продовження бойових дій. Однак вдалий вступ Румунії у війну змінився низкою поразок у результаті німецького контрнаступу.

Саме про цю ситуацію писав М. Садовяну: «Коли дзвони і труби оповістили в серпні 1916 року мобілізацію, Адріану, який був лейтенантом запасу, довелося відправитися у свій 89-й піхотний полк. Хвилювання близьких було пом'якшено повідомленнями про перші перемоги румунських військ у Карпатах. Проте швидко на країну впали важкі удари – почалися поразки. Жінки, намагаючись зменшити горе, майже весь свій час проводили у шпиталях, самовіддано доглядаючи за пораненими. Коли ж стало зрозуміло, що ворожі армії все глибше і глибше вриваються в межі країни, Елеонора Пльоюну вирішила шукати прихистку в Молдові. Вона була впевнена, що там, у тих місцях, вона буде відчувати себе спокійніше, ніж під тиском ярма ворожої окупації...»⁷⁰. Доречно вказати, що біженцями в умовах війни ставали, перш за все, ті, хто бажав втекти від боїв, хоча мали місце їх повернення назад після припинення бойових дій та зайняття ворогом території.

Великими були бойові втрати армії, однак армії Румунії слід було чинити опір, і цього очікували від неї країни Антанти. У баченні генерала Пауля фон Гінденбурга невдалі дії болгарських військ не змогли вирішити завдання виведення з війни Румунії. Однак саме наступ 29 вересня військ генерала фон Фалькенгайма змінив ситуацію, і 11 листопада 1916 р. німецькі війська вступили в Румунію, а 3 грудня зайняли Бухарест (саме тоді зі столиці відбувалася евакуація молоді у віці 15-18 років). Щоправда, у прокламації Маккензена в Бухаресті зверталася увага на те, що німці ведуть боротьбу проти румунських та російських військ, але не проти румунського народу. Успіх підтримувався діями австрійських, болгарських і турецьких військ та посилювався відсутністю достатньої кількості румунських військ на фронті. Після ударів та особливо після ослаблення Росії Німеччина намагалася вирішити питання про мир, примушуючи Румунію до його укладення. У цей же час свою частку намагалася отримати Болгарія. Тож фактично 7 травня 1918 р. в м. Бухарест укладено сепаратний мирний договір⁷¹, яким було анульовано трактат 17 серпня 1916 р.

Проте варто визнати, що питання укладення мирної угоди з Осередніми державами стало процесом тривалим і складним. Фактично урядом, який підготував укладення важкого для Румунії миру, став уряд А. Авереску. Рішення про умови миру обговорювалися на трьох засіданнях Коронної ради 17, 18 і 19 лютого 1918 р., адже серед умов були і територіальні поступки (Добру-

джа та вирівнювання кордону з Австро-Угорщиною), і пропуск німецьких та австрійських військ через Молдову і Бессарабію в Україну, скорочення збройних сил. На третьому засіданні Коронної ради зробили заяву, що умови миру збережуть династію та принесуть Румунії Бессарабію⁷².

Завершення процесу укладення миру вже було покладено на уряд А. Маргіломана, про що свідчило підписане 7 (20) березня 1918 р. розпорядження короля. І. Г. Дука відзначав у спогадах, що в Яссах особливо не цікавилися суттю переговорів із представниками Осередніх держав, оскільки сподівалися на тимчасовість даної мирної угоди. Він же зазначив, що І. І. К. Бретіану бажав важчих умов миру, оскільки це довело б союзникам вимушеність зробленого Румунією кроку⁷³.

Бойові дії, які відбувалися не зовсім вдало для Румунії, створили умови для змін у політичній системі країни. З іншого боку, на ці зміни вплинула також загальна політична ситуація в Європі. У вузькому колі Т. Розетті, Гиржеу, Аріон, Г. Кантакузіно, Г. Штірбей, Мегедінць, Кортяну і Маргіломан обговорювали питання реформи конституції 21 березня 1917 р., коли Г. Кантакузіно визнав загальне виборче право, як і можливість експропріації землі. Тоді ж Т. Майореску порушував також «єврейське питання», говорячи про потребу натуралізації. Вперше обіцянка про проведення реформ була дана королем Фердинандом I у Рекечунь 22 березня 1917 р. Далі у квітні прозвучала й обіцянка розширення участі народу в політичному житті країни. Доволі традиційно сприйняття цієї новини суспільством передає М. Садовяну через одну з дійових осіб своєї повісті, який бачить складнощі життя у війні та її наслідках, поєднуючи з виборчим правом і земельною реформою. Інша дійова особа пояснює дії уряду із приводу загального виборчого права: «...інакше ми не можемо чинити. Перш за все тому, що живемо в дуже демократичному часі, чи не так? ... задумай-теся хоча б над тим, що загальне безумство, яке захопило і нас... Так ось, безумство, яке захопило і нас, захопило попри нашу волю, як фатальний вихор. Не відомо, приведе воно нас до перемоги чи поразки. Але воно, безумовно, приведе до того, що мене вже тепер жахає, – до пробудження сліпого Самсона, який розхитає колони храму та поховає нас під його руїнами. Якщо говорити щиросердно, відкинувши геть офіційні повідомлення і газетні статті, ця війна підбурює до заколоту тих, кого ви називаєте «чёрнь». І якщо вони повстануть, то відберуть у нас все, коли ми заздальгідь не потурбуємося самі що-небудь їм дати...»⁷⁴.

У результаті королівських обіцянок у травні 1917 р. в парламенті розпочали обговорення реформ і зрештою прийшли до модифікації 19, 57 і 67 статей, на підставі яких можна було провести експропріацію землі. 14 червня 1917 р. Палата депутатів ухвалила рішення, а слідом за нею 15-20 червня реформа обговорювалася в Сенаті. 20 липня 1917 р. прийняте рішення було оформлене у вигляді закону⁷⁵. Також певне значення мало прибуття на фронт добровольчих підрозділів, сформованих з військовополонених австрійської армії. Так, 6 червня 1917 р. до Ясс прибув перший батальйон румунських добровольців у складі 116 офіцерів та 1250 підофіцерів і солдатів. Всього до союзників приєдналися 396 офіцерів та 9771 солдатів, участь яких теж мала певний символізм у діях влади країни⁷⁶.

Свою роль у становищі на Румунському фронті в березні 1917 р. зіграли революційні події в Росії, вплив яких румунські солдати спостерігали і на фронті. Відображено це ставлення і в художній літературі, де дану ситуацію бачили тільки як завершення війни та побоювалися, що приклади дій російських солдатів можуть вплинути і на румунські підрозділи. Проте в Румунії все ж у масах поширювалося сподівання на відновлення російськими військами позицій, тоді як самі росіяни не бажали продовжувати бойові дії. За таких умов зверталася увага і на посилення пропагандистської діяльності⁷⁷. Правда, впродовж певного часу Південно-західний фронт залишався основою для планування наступних операцій, і саме тут навесні 1917 р. влаштовували плацдарми та готували дороги на просторі між Верхнім Серетом і Карпатами. Доволі міцною вважалася оборона російських військ на Румунському фронті по Дунаю, Серету і Карпатах. Румунські війська на весну 1917 р. частково займали позиції між IV та IX арміями, а частково перебували в тилу, де проходили переорганізацію під керівництвом російських інструкторів і генерала Бертело. При добре налагоджених стосунках російського командувача та верховного командувача, короля

Фердинанда I, загроза стосункам між румунами і росіянами, але не фронту, створювалася з боку російської армії, в якій розпочалися бродіння. На цей період можливим вирішенням ситуації міг бути лише наступ на широкому фронті в напрямку на Бухарест та з подальшим вступом у Трансильванію. Щоправда, А. Денікін визнавав, що на Румунському фронті головне завдання в бойовій операції було тільки відтягуванням німецьких та австрійських сил⁷⁸.

Для фронту в силі залишалася потреба утримання Румунії в орбіті Антанти. Пояснити останнє можна і тим, що в зовнішньополітичному плані Румунія залишалася в 1917 р. об'єктом торгів для великих держав, адже на травень того року в Німеччині складалася власна формула ситуації на Балканах. 3 лютого 1917 р. в Німеччині складалася думка про можливість союзу з консерваторами для перетворення Румунії на «потужну марку на Сході проти Росії». Помітну роль у вирішенні даних питань відіграли конференції Австро-Угорщини і Німеччини з питань військових намірів у березні 1917 р., оскільки для Австро-Угорщини питання подальшої участі у війні виглядало доволі складним. Тоді ж особливо відмінними стали позиції двох держав по Румунії. Зокрема, австрійська сторона бажала приєднання Румунії, тоді як німецька виступала за збереження королівства в його існуючих кордонах. Під час наради союзників 26-27 березня в Берліні велася мова про розділ Румунії та погодження такого з Антантою для подальшого включення частини території до складу імперії Габсбургів. В обмін на це Відень погоджувався поступитися Польщею.

Нарада 23 квітня 1917 р. у Кройцнаху виявила бажання німецького керівництва утримувати Румунію під контролем на максимально можливий час з метою отримання з Румунії нафти. Крім того, під німецьким контролем планували залишити Констанцу, не допустивши туди Болгарію. Нарада в Берліні 12 травня 1917 р. продемонструвала наміри Німеччини на отримання необмеженої концесії на нафтові родовища Румунії. З боку Румунії мали бути дані гарантії відправки нафти залізницею, Дунаєм та трубопроводами. Тоді наміри німецької сторони зберегти і контроль над Констанцою ускладнили стосунки німецької та болгарської сторін. На конференції 17-18 травня 1917 р. Німецька сторона планувала погодитися на входження Румунії до складу Австро-Угорщини в обмін на відмову від Польщі. Однак німецька сторона планувала створити для себе умови участі в розробці нафтових родовищ у Румунії, використання р. Дунай та румунських залізниць. Так, у цих діях Ф. Фішер вбачає наміри Німеччини перекласти політичну відповідальність за Румунію на союзників, зберігши при цьому власні позиції у використанні економічного потенціалу країни⁷⁹.

Нові наміри Німеччини стосовно Румунії проявилися після візиту Вільгельма II в окуповану частину, яка стала основою рішення кайзера про поступки в Польщі та збереження провідних позицій Німеччини в Румунії. Це давало можливість Німеччині реорганізувати Румунію та зберегти вихід до Чорного моря за собою, використовуючи це як тиск на Австро-Угорщину в разі ускладнення стосунків. Бажання кайзера стало предметом обговорення на державній нараді у Кройцнаху 7 жовтня з метою залагодження конфлікту між імперським керівництвом та Верховним німецьким командуванням. Для Кюльмана економічні перспективи для Німеччини в Румунії були важливими. Однак його плани не приймалися Людendorфом. З боку Верховного німецького командування вбачалася можливість встановлення сполучення з Румунією через Угорщину, збереження фактичного політичного й економічного контролю над Румунією, приєднання до Румунії трьох бессарабських повітів. Правда, в цій ситуації слід було тут гарантувати австро-угорські інтереси. Станом на 26 листопада 1917 р. у відносинах Німеччини й Австро-Угорщини постало питання поділу Польщі, у світлі якого опинялися під питанням проекти стосовно Румунії та Середньої Європи. З точки зору А. Денікіна, який посилається на Е. Людendorфа, зайняття Румунії дещо ослабило продовольчу кризу в Австро-Угорщині, власне в німецькій її частині, оскільки угорський сепаратизм був причиною обмеження поставок хліба з Угорського королівства⁸⁰.

Укладення 9 грудня 1917 р. перемир'я призвело до активізації дій німецьких політиків у сфері встановлення панування над Румунією, і першим кроком стало складення партнерської групи в особі консерваторів-германофілів П. Карпа, А. Маргіломана, К. Аріона, К. Стере. З цією групою пов'язують бажання змінити представника Гогенцоллернів на румунському троні Фердинанда I на принца Фрідріха-Карла Гессенського чи принца Оскара, сина Вільгельма II. Та позиція П. Карпа стосовно збереження у складі Румунії Добруджі отримала відмову з німецького боку, оскільки Німеччина мала зобов'язання в цьому питанні перед Болгарією. Проте румунська сторона доволі довго утримувалася від погодження на тиск німецької сторони і тільки в березні змінила уряд. Його призначення було не тільки в підписанні мирного договору, але й забезпеченні інтересів Німеччини в отриманні нафти та зерна, в тому числі із забезпеченням його доставки. Зауважимо, що інтереси Верховного німецького командування і кайзера дещо різнилися, адже останній мав бажання перетворити Румунію на домініон на чолі з німецьким принцом. Крім того, питання Румунії в Німеччині розглядали і далі в контексті Середньої Європи – уникнення ослаблення Румунії за рахунок найменших територіальних втрат та збереження контролю Німеччини над Румунією. Проте зобов'язання перед союзниками та їх бажання суттєво затягували підписання мирного договору, до того ж слід було добитися визнання незацікавленості Румунією з боку Австро-Угорщини та встановити систему економічних і політичних зобов'язань Румунії перед Німеччиною. Однак в останньому питанні виникали певні розбіжності з інтересами та побажаннями з боку імператора Карла I. Та все ж Німеччині вдалося досягнути головного і залучити Румунію до постачання Німеччини⁸¹. Для Румунії мир був очікуваною подією, але, звісно, виглядати він мав дещо інакше. Французький журналіст Г. Ерве зауважував, що Румунія була примушена до укладення миру російською революцією. Не виключено, що саме очікування миру, бажання перемоги своєї країни ставало підставою називати дітей на честь очікуваної події⁸².

Поразка не вивела Румунію остаточно з війни, і листопад 1918 р. став періодом нового вступу у війну. Так, 9 листопада 1918 р. генералу Маккензену було направлено ультиматум з вимогою про капітуляцію впродовж 24 годин. Негайно ж було видано декрет про мобілізацію та звернення короля до країни. Німецьке командування нічого не відповіло на ультиматум, тому румунська сторона перебувала у стані війни з Німеччиною, як відзначав Г. Бретіану, не знаючи нічого про сили противника. Також нічого не було відомо про просування союзників та отримання допомоги від них. Правда, ситуація виправилася після підписання Комп'єнського перемир'я, адже тепер загроза з боку німецьких військ зникла, але румунським військам слід було рухатися у Трансильванію⁸³. Дана позиція пояснювалася новим главою кабінету К. Коанде: «Ми маємо найбільший інтерес стати до загального миру поруч, у військовому розумінні, з нашими союзниками»⁸⁴.

Таким чином, у 1914 р. – першій половині 1916 р. Румунія вела доволі складні переговори із країнами двох протилежних блоків. Розмінною монетою в цих переговорах ставали території, які становили певний інтерес для Румунії в її подальшому існуванні. Перелом у війні, щедріші обіцянки та бачення перспективи приєднання нових територій дало змогу румунському керівництву зважитися на приєднання до блоку Антанти. Це приєднання та вступ у війну були здійснені не лише як наслідок дипломатичних переговорів, але і як результат відповідно проведеної роботи з населенням країни, яке готувалося до війни як такої, що мала принести об'єднання.

§2. Приєднання Бессарабії до Румунії

Першою територією, яку приєднала Румунія ще в ході війни, стала Бессарабія, яка тривалий час була у складі Російської імперії та зазнала ряду трансформацій як у соціальному, так і

національному складі. Ситуацію з населенням Бессарабії демонструє перепис 1908 р., який показав наявність тут 2 344 800 мешканців, з яких 28% визнали себе росіянами, тоді як 54% – румунами (молдованами). На початок 1920-х рр. характер населення змінився в такому співвідношенні: румунами вважали себе 64% населення, росіянами чи українцями – 12,5%, 10% – євреями, 5,5% – болгарами, 4,25% – німцями. За вірою православні становили більшість – 83% населення, юдейську віру сповідували 10% населення, 3% складали протестанти, 1% – римо-католики, 3% – мусульмани⁸⁵.

З початком Першої світової війни Бессарабія поступово перетворилася на прифронтову зону, адже якщо з початку війни бойові дії велися лише біля російсько-австрійського кордону, то зі вступом у війну Румунії практично вся територія Бессарабії опинилася пов'язаною з бойовими діями. Це відобразалося на становищі господарства краю, який, насамперед, мав давати продовольство для фронту та людей і тяглову силу для виконання робіт. Проте вже на кінець 1916 р. стала очевидною загроза занепаду господарства. У тому числі і з причини мобілізацій понад 300 тис. осіб. Для виправлення ситуації із браком робочої сили пропонували звільнити від окопних робіт населення Бессарабії під час польових робіт та просити залишити в межах Бессарабії біженців з Румунії⁸⁶. Загальний занепад вплинув на настрої місцевого селянства, яке відмовлялося виходити на примусові роботи у зв'язку з відсутністю оплати за неї, хоча в лютому 1917 р. місцева влада могла організувати мобілізацію підвід та робітників на різні види робіт⁸⁷.

Революційні події в Петрограді суттєво позначилися на настроях та внутрішньополітичній ситуації в Бессарабії. Практично впродовж березня 1917 р. в губернії було роззброєно поліцію, проведено арешти прихильників монархії та розпочато створення Рад робітничих і солдатських депутатів, а також військових комітетів. Загалом на початок травня 1917 р. Ради були створені по всій території Бессарабії. Також поряд з цим створювалися місцеві органи Тимчасового уряду і губерньський комісаріат очолив Мімі, а його заступником став Крісті. Поруч з губерньським та повітовими комісаріатами діяли також губерньський і міські виконавчі комітети⁸⁸. На загальному тлі перетворень активізували свою діяльність більшовики, а також відчутним став робітничий рух у середовищі будівельників та залізничників. Досить сильним став також і селянський рух, для якого звичним явищем стало захоплення селянами поміщицької землі та вимоги передачі землі селянам без викупу⁸⁹.

Фактично в результаті революції в Бессарабії, на думку сучасних російських істориків, визначилися три провідних політичних табори: революційний (більшовики й есери); націоналістичний (із квітня 1917 р. – Молдавська Національна Партія); правий. Російські історики відзначають відсутність єдності в націоналістичному таборі, де виділилися «петроградська група» на чолі з І. Інкульцем і П. Ерханом та радикали (П. Галіппа, І. Пеліван)⁹⁰.

Проте не менш важливим фактором виявився і національний рух у Бессарабії. Так, на початку квітня 1917 р. були створені Молдавська національна та Молдавська прогресивна партії, які в середині квітня об'єдналися в єдину Молдавську національну партію. Впродовж весни-літа 1917 р. розгорнулася також робота зі створення молдавських національних комітетів у військових частинах Румунського фронту, а також в Одесі, Севастополі, Миколаєві, Ново-Георгієвську. У липні 1917 р. представники комітетів створили в Кишиневі Центральний молдавський військово-виконавчий комітет. Його діяльність була близькою до діяльності Молдавської національної партії, яка вимагала автономії для Бессарабії. Близькою до позиції МНП була і позиція бессарабських есерів. Власне, позиція окремого розвитку Бессарабії знайшла відображення і у виступах представників МНП на губерньському з'їзді вчителів у Кишиневі (10-13 квітня 1917 р.), однак тоді їх звинуватили в бажанні під виглядом автономії приєднати Бессарабію до Румунії⁹¹.

Також подібна діяльність супроводжувалася спробою відвести належне місце молдавській мові, фактично відновити її у правах, що здійснювалося через націоналізацію освіти⁹². Тут мав місце розрив між вимогами представників усіх ланок влади та селянством, яке в масі своїй вважало за потрібне для дітей відвідувати російську школу. Та саме представники інтелігенції на

перший план висунули потребу відновлення культури. У цьому відношенні не була винятком програма-мінімум МНП, що полягала в широкому використанні мови і створенні національної школи. Власне, ця ж партія вимагала, щоб адміністрування і судочинство велося представниками молдавського населення та мовою населення, при збереженні російської мови виключно для звіту перед Петроградом. На селі вимагали створити школи з більшою кількістю років навчання та зобов'язати всіх дітей їх відвідувати. Виступала партія також за церкву, якою б управляли молдавські архиєреї та в якій би священники правили службу рідною мовою. Навіть у війську пропонували запровадити рідну мову більшості населення, залишивши російську для спілкування з вищим командуванням⁹³. Дана програма популяризувалася на різних зібраннях і маніфестаціях, а член Національної партії та депутат губернського земства П. Горе пропонував скликати генеральний конгрес усіх молдавських вчителів з метою обговорення шкільної проблеми. Його стараннями було навіть згодом отримано кошти для організації курсів, що б адаптували вчителів до нових умов. Поступово культурний рух здобув значну кількість прихильників як серед учнівської молоді, так і серед селянства. Власне, румунська мова зазвучала в церкві, частині шкіл, а мешканці Бес-сарабії часто брали лекції у втікачів з Румунії й організовували національні хори. Однак така діяльність націоналістів призводила до її критики з боку представників інтелігенції та вчительства зокрема, яке не сприймало завезення в Бессарабію румунських підручників. До цього слід додати, що 23-26 квітня 1917 р. на губернському з'їзді народних вчителів представники МНП не добилися прийняття пропозиції про навчання дітей румунської мови. З'їзд висловився за навчання мол-давською та російською мовами і навіть переважна частина селянства не зважала на переконання членів МНП⁹⁴.

Та все ж таки під впливом діяльності МНП і внаслідок появи значної кількості пропагандистської літератури стало помітним намагання бессарабської інтелігенції (націоналісти) визволитися від усього російського та ствердитися як власне молдавські румуни. 29 квітня 1917 р. селяни волості Слобозія Белцілор провели велике зібрання та вимагали від правителів ввести молдавську мову в усіх школах, церквах, адміністрації й армії: «Наша школа потребує бути справжнім джерелем світла та знання, отриманого нашою рідною батьківською мовою». Слідом за Ш. Чобану Г. Дескелеску писав, що селяни бачили школу, де предмети викладалися б рідною мовою, а не російською, а також бажали запровадження російської подібно до того, як донедавна в міських школах вивчали французьку чи німецьку. Прикладом зростання національного самосвідомлення наводяться дії селян с. Городіштя, повіту Лепушна, які звернулися до газети «*Cuvânt Moldovenesc*» з листом. Селяни повідомляли про те, що в селі діяв хор у церкві та що вони готові боротися за свої інтереси і хочуть мати рідну мову в церкві, школі, суді й адміністрації. Подібного роду були резолюції селянських зборів у волості Лепушна (повіт Лепушна), волості Бужор цього ж повіту, комуни Бринзень (повіт Оргей) та багатьох інших. Варто зазначити, що селяни були одно-стайними у вимогах введення викладання та правління служби рідною мовою, запровадження підручників на латиниці та викладання російської на останньому році навчання. Тобто в цих вимогах лунали не стільки вимоги надання землі, інвентарю та позик, скільки духовні питання. Навіть у русифікованих школах, як у ліцеї м. Сорока, учні висловлювалися про бажання навчатися рідною мовою. Саме тому на початку липня 1917 р. Губернське земство виділило 55 тис. рублів для підготовки вчителів для молдавських шкіл.

У межах повітів губернії відбувалися зібрання селян, які вимагали змін в освіті. У повіті Белць після зборів у громадах провели 17 вересня 1917 р. повітове зібрання і прийняли резолюцію вже в 1917-1918 навчальному році викладати у школі рідною мовою і закликали боронити рішення всіма засобами. Більше того, виникла ситуація, коли мали місце звернення до керівництва Подільської губернії у смузі Придністров'я запровадити використання молдавської мови в церкві та школі. Проте в повітах, де мешкали українці, перш за все в Хотинському й Акерманському, про запровадження молдавської мови у школі не йшлося, а населення схилилося до перетворення шкіл на осередки просвіти⁹⁵.

Продовження процесів молдованізації мало місце під час роботи в Кишиневі Селянського конгресу (почався 2 червня 1917 р.), участь у якому взяли найбільш чисельно представники Хотинського, Акерманського й Ізмаїльського повітів. Тривав І губернський з'їзд селян 3-5 червня 1917 р. і на ньому було відкинута програма вирішення аграрного питання для селян-молдован. Тоді з'їзд висловився за передачу землі в загальнонародну власність та за національне рівноправ'я всіх жителів Бессарабії. Відмова керівництва конгресу від ведення його молдавською мовою чи з перекладом виступів молдавською, відмова від обрання головою конгресу Г. Буруйана призвели до конфлікту. На заклик Гафенку 200 делегатів-молдован залишили цей конгрес та вирішили прове-сти власний. На ньому представники Національної партії через Ш. Чобану висунули вимоги націоналізування школи та вирішення інших проблем, включно з питанням розподілу землі. Підтримка вимоги навчання рідною мовою, вживання рідної мови в церкві, адміністрації та суді отримала визнання і у зверненні Молдавської прогресистської партії (м. Одеса). Саме представники цієї партії були також активними пропагандистами ідеї навчання рідною мовою, що пропагу-вали через зібрання та конгреси, видання брошур і поштівок. Також партія молдавських соціалістів-революціонерів не пройшла повз вимогу націоналізації школи й інших інституцій⁹⁶.

До вимог перетворення церкви та школи долучився і молдавський клір. На конгресі священиків 25 квітня 1917 р. було обрано комісію (К. Урсу, К. Прокопович, І. Штіуке, К. Партеніе й інші), що відала виданням журналів і брошур для просвіти населення румунською мовою. На цьому конгресі, попри те, що мовою спілкування була російська, священик Драганча запропонував користуватися молдавською. У резолюції конгресу зазначили, що національні мова та література мають викладатися для учнів-молдован. На єпархіальному конгресі 26 серпня 1917 р. вимагали вве-дення з вересня 1917 р. в духовних школах викладання всіх предметів молдавською мовою, включаючи географію румунського населення Румунії, Трансильванії, Буковини та Бессарабії. Для виконання програми пропонували залучити шкільних викладачів з Кишинева, які би співпрацювали із членами Молдавської шкільної комісії при губернському земстві. Окремі священики не зупинилися на цьому і співпрацювали, як о. Андрей Мурафа, з МНП⁹⁷.

Відродження національної культури вимагали також учасники Конгресу кооператорів, що відбувся 6-7 квітня 1917 р. Власне, там прозвучала вимога заміни молдавським російського керівництва у школах. І. Пескелуце, делегат молдован Одеси, заявив, що кожен солдат буде боротися за оборону молдавської мови і школи. Не залишалося осторонь студентство, яке 20 березня в Києві відновили студентське товариство «Deșteptarea». 26 квітня 1917 р. в таборі військовополо-нених у Дарниці мала місце маніфестація національного характеру за участю студентів-бессарабців. 20 травня 1917 р. у приміщенні редакції «*Cuvântul Moldovenesc*» відбувся перший конгрес студентів під проводом Т. Йонку. Тут присутні прослухали реферати Настасе, В. Казакліу, В. Боґоша, які вимагали націоналізування початкової школи, створення молдавської середньої освіти та запровадження латинського алфавіту. Також ставилася вимога заснування університету в Кишиневі, а до того – відкриття відповідних кафедр в університетах Києва й Одеси з мови, літератури та історії румунів. Крім того, ухвалили рішення щодо створення центральної бібліотеки та встановлення тісних контактів з молоддю Бухареста, Ясс, Чернівців, Сібіу, Блажа, Арада, Карансебеша, Лугожа й інших⁹⁸.

У процесі націоналізації культурного життя Бессарабії брали достатньо активну участь і військові. У цьому відношенні важливою також виглядала діяльність Комітету солдатів-молдован, який був створений в Одесі в березні 1917 р. та мав відділення в Севастополі, Ново-Георгієвську, Миколаєві й інших менших гарнізонах. Під захистом цього Комітету в Одесі 18 квітня пройшов конгрес Національної партії і, власне, звідси мали донести всім солдатам-молдованам рішення про національну революцію. Навіть у статуті нової організації було відзначено, що його завданням є підтримання дисципліни, навчання рекрутів молдавською мовою та реалізація

національних завдань. У зверненні до губернського земства від 25 квітня 1917 р. комітет вимагав націоналізування шкіл, створення вчительських семінарій для підготовки кадрів для молдавської школи, введення викладання в духовних училищах виключно румунською мовою.

У Кишиневі заснували Центральний комітет солдатів-молдован, які на пряму діяли на місцеву владу в питанні націоналізації школи. На засіданні 2 вересня 1917 р. комітету в ультимативній формі вимагали від Губернського земства молдованізації шкіл. Проте перепоною вважалось підпорядкування шкіл Одеському шкільному району, що змусило комітет виступити із пропозицією на правах автономії перенести всі повноваження до губернського земства в Кишиневі. Таким чином, створювалася автономія для шкіл Бессарабії і з'являлися умови для подальшої румунізації школи. До Бессарабії скликалися всі молдовани, що перебували на службі в російських установах, які б могли придатися у справі націоналізації освіти⁹⁹.

Питання націоналізації освіти гостро стояло на Учительському конгресі в Кишиневі 10 квітня 1917 р., де від імені Національної Партії проти русифікації освіти (насамперед початкової) виступали В. Герца, П. Галіпа й інші. Також активну роботу розгорнула Асоціація молдовських вчителів і вчительок з Бессарабії та з-за Дністра, якою не лише видавався педагогічний журнал «Școala Moldovenească», але й порушувалося питання про відкриття молдавських шкіл з 1 вересня 1917 р. Свою роль зіграв організований 25-28 травня конгрес вчителів молдован у Кишиневі за участю 250 осіб. Результатом роботи конгресу, дебатів на ньому, стало погодження Губернського земства на виділення 55 тис. рублів для організації курсів для вчителів і відправки делегації на чолі з Ш. Чобану та у складі І. Скодігора, Г. Тофана, О. Гібу, Р. Чофлека до Ясс і Буковини для вивчення тут системи освіти та вироблення рішення. Всього на даних курсах у Кишиневі, Белці і Сороках пройшли підготовку 430 вчителів з повітів Бессарабії¹⁰⁰.

Поруч з культурним питанням для Бессарабії важливим залишалося земельне. Саме воно стало темою для обговорення на II губернському з'їзді селян Бессарабії, що відбувся 27-31 серпня (9-11 вересня) 1917 р. Тут проявлялися протилежні точки зору селян та есерів і націоналістів. Інгулець у промові «Про землю і волю» закликав утриматися від самовільного зайняття землі, а користуватися можливістю засіяти вільні ділянки поміщицької землі, що викликало протест. У кінцевому варіанті змісту резолюції з даного питання було вказано: «розпорядження землею на місцях, а також усі справи з розподілу її між окремими особами і з встановлення порядку користування нею переходять у руки земельних комітетів волосних, повітових і обласних, й одного центрального, спільного для всієї Росії»¹⁰¹. Також на вимогу селян було прийнято рішення про реорганізацію губернського та повітових земельних комітетів, а також про повторні вибори до сільських органів самоврядування. Фактично реалізація резолюції давала половину місць у губернському комітеті селянам. Поряд з цим Центральний молдавський військово-виконавчий комітет, створений 23 липня (5 серпня), відмовився об'єднатися з діючими Радами, але 24 вересня (7 жовтня) розпочав формування національних молдавських підрозділів.

Для Бессарабії цього періоду стало важливим питанням набуття автономії, а в разі її неотримання і спроба відокремлення від Росії, про що були зроблені заяви у вересні 1917 р. на Конгресі народів Росії в м. Київ¹⁰². Одночасно із процесом національного руху в Бессарабії відбувався і процес її більшовізації, а в серпні – вересні 1917 р. мало місце проникнення більшовиків у органи губернського управління. З жовтня 1917 р. відбувався процес створення загонів Червоної гвардії в Унгенах, Тирасполі, Оргеєві, Бендерах, Окинци, Бричанах, робітничих загонів та дружин Кишине-ва, Калараша, Пирліци. Паралельно з ними створювалися молдавські військові частини та когорти (загони міліції). Наприкінці листопада 1917 р. на Румунському фронті встановлено перемир'я, до якого долучилися і румунські війська під командуванням генерала Презана¹⁰³.

20 жовтня 1917 р. Центральний молдавський військово-виконавчий комітет прийняв рішення про скликання військового молдавського з'їзду, який всупереч заборонам відкрився 2 листопада 1917 р. в Кишиневі. Його учасниками стали 600 делегатів, переважно офіцерів. Учасниками з'їзду

були військовополонені-трансильванці, які почали виголошувати промови на честь короля. 7 листопада було прийнято рішення про створення Сфатул Церій та за автономію Бессарабії. Вимога автономії Бессарабії робилася на основі висновку про національну культуру й історію молдован, на основі революційного принципу про право народу самостійно вирішувати власну долю. На з'їзді обрали 32 члени Сфатул Церій, а сам він, як тимчасовий орган до скликання Бессарабських установчих зборів, призначався «для підготовки і втілення в життя автономії Бессарабії». Дещо пізніше посол Румунії у США А. Бібеску назве Сфатул Церій таким, що був сформований як Кон-ституційна Асамблея та таким, що відображав національний склад Бессарабії, оскільки зі 147 депутатів 105 були румуни, тоді як решта представляли національні меншини Бессарабії. Про пропорційність представництва населення Бессарабії посол буде говорити у своїй оцінці нового румунського парламенту, обраного в листопаді 1919 р. Це посол подавав у цифрах, де з 90 депутатів від Бессарабії 78 були румуни, а 12 належали до національних меншин, таким чином демонструючи захист їх прав¹⁰⁴.

Отже, Сфатул Церій став засобом реалізації програми Молдавської національної партії. Перше його засідання скликане 21 листопада (4 грудня) 1917 р., головував на засіданні Н. Н. Александрі, як старший за віком. Головою Сфатул Церій на пропозицію П. Ерхана було обрано І. К. Ін-кульця, який тут же після оголошення результатів таємного голосування звернувся до присутніх зі словами подяки та програмою для Бессарабії, яку слід було перетворити в демократичну республіку. Перед Сфатул Церій ним ставилося завдання введення життя краю в законне русло. Виявили свою позицію на конгресі не лише члени Національної партії, але й соціалісти-революціонери, які дотримувалися позиції федеративного устрою майбутньої Росії¹⁰⁵.

28 листопада (11 грудня) 1917 р. вийшов проект рішення Сфатул Церій стосовно управління краєм, яким носієм верховної влади визнали Сфатул Церій до скликання народного зібрання Бессарабії. Його виконавчим органом ставала Рада генеральних директорів, яка мала діяти на підставі виданих Сфатул Церій законів. Складалася рада з директора-голови та 10 директорів¹⁰⁶. 2 (16) грудня 1917 р. Сфатул Церій проголосив утворення Молдавської Демократичної Республіки, яка мала увійти до складу Російської федеративної демократичної республіки, та пообіцяв скликати народне зібрання республіки. Передбачався цілий ряд заходів повернення до мирного життя і скасовувалася смертна кара¹⁰⁷. 3 (16) грудня була розіслана телеграма щодо проголошення Молдавської Народної Республіки як складової частини Російської демократичної федеративної республіки. Вищу владу визнавали за Верховною радою, а повною владою наділяли Сфатул Церій¹⁰⁸.

2 грудня було випущено також декларацію, в якій Сфатул Церій пообіцяв проведення аграрної реформи й інших демократичних перетворень¹⁰⁹. Натомість виконком Кишинівської Ради визнав зверхність Всеросійського ЦВК Рад 1 грудня 1917 р., а 3 грудня Кишинівська рада прийняла резолюції з питань миру, самовизначення народів, про Установчі збори. Також на початку грудня начальника гарнізону ген. Волькенау замінили головою губвиконкому Я. Мелешиним та вирішили запровадити в частинах гарнізону виборне начало. Вночі 11 грудня в Кишиневі був роззброєний ударний батальйон. Щоправда, в ці ж дні, 4-6 грудня 1917 р. мав місце початок заколоту на Румунському фронті в Яссах, що змусило діяти відповідним чином більшовиків ВРК Румунського фронту¹¹⁰.

В умовах протистояння двох сторін 11 грудня 1917 р. було створено Військово-революційний комітет Південного району, який співпрацював зі створеним 12 грудня урядом радянської України¹¹¹. Крім того, заходи, які проводили представники Кишинівської Ради зустрічали протести з боку Сфатул Церій та Ради директорів, хоча останній у цей період не міг нічого вжити. Слабкість Сфатул Церій та Ради директорів визнавав і голова Ради Ерхан. Причиною таких заяв була неможливість, навіть силами молдавських підрозділів, призупинити розвиток аграрного руху в Бессарабії. Його основною ознакою стало не тільки захоплення землі, але й пограбування та спалення поміщицьких маєтків.

За таких обставин Сфатул Церій 20 грудня 1917 р. надав Раді директорів повну свободу дій у питаннях, що стосувалися впорядкування становища в Бессарабії, в тому числі введення іноземних військ, отримання зовнішньої позики, запрошення іноземних аташе. Цей дозвіл виходив із твердження Ерхана, що молдавські частини є більшовизованими. У відповідь на дії Сфатул Церій 23 грудня виконком Кишинівської ради прийняв резолюцію, якою вимагав усунення зі Сфатул Церій недемократичних елементів, а також скликання установчого зібрання, передачі землі та сільськогосподарського реманенту до рук земельних комітетів, встановлення контактів з Раднаркомом¹¹². Дана резолюція вважалася політичною платформою угоди між політичними партіями й організаціями, які брали участь у засіданні 23 грудня 1917 р., однак створилася ситуація, за якої виникли два напрями у визначенні майбутнього Бессарабії. Один із них, більшовицький з існуванням в єдиній Росії, другий автономний. Для подолання конфлікту 22 грудня 1917 р. (4 січня 1918 р.) Голова Верховної ради П. Ерхан підписав телеграму до румунського уряду із проханням надіслати полк арделянців, що було погоджено військовим міністром¹¹³.

Більшовики розцінювали поведінку Сфатул Церій як румунофільську, а прибуття трансильванців як вторгнення румунських військ. Тим не менше Бессарабія потребувала збройних сил для врегулювання ситуації, оскільки було неспокійно, а сил для очищення від більшовиків не вистачало. Проте вступ у Бессарабію румунських частин міг означати і погіршення румунсько-українських відносин¹¹⁴.

Наприкінці грудня 1917 р. було оновлено склад Румчероду, а на початку січня більшовики здійснили заходи із захоплення влади в Бессарабії, яку вони вважали частиною Росії¹¹⁵. З боку Ради Генеральних директорів було ухвалено рішення шукати допомоги; тож було направлено дві делегації: одна до Одеси, а друга до Ясс із проханнями про допомогу військовими частинами для придушення анархії. Як відомо з документів, делегації до Щербачова, до складу якої входив Пеліван, було наказано не вступати в контакти з румунським урядом, за винятком якщо сам Щербачов не запропонує румунські частини. До Одеси відправили делегацію генерального директора юстиції Савенку. Останній в Одесі говорив про важливість для України ввести війська до Бессарабії, але отримав пораду звернутися до Румунії. Обидві делегації не отримали результату та змушені були повернутися, тоді як у Бессарабії становище загострювалося. Ситуацію вирішували і представники французького командування, які наполягали на тому, що Румунія не здійснюватиме приєднання Бессарабії через можливість перекинення революції до неї. Крім того, до Києва було відправлено Інкульцем помічника прокурора окружного суду Кишинєва Адамовського для отримання допомоги або українськими частинами, або трансильванцями. Проте коли 6 січня 1918 р. трансильванці прибули до Кишинєва, вони були затримані солдатами Молдавського піхотного полку. Хоча 6 січня Ерхан направляв протест румунському уряду із приводу введення військ на територію країни та вимогою вивести їх, 12 січня ешелон румунських військ прибув до Кишинєва, де оголосили стан облоги¹¹⁶.

24 січня (6 лютого) 1918 р. прокламацією Сфатул Церій було оголошено незалежність Молдавської Республіки. Саме цю декларацію сучасні російські історики трактують як результат певної незавершеності процесу «націоналізації» Бессарабії, коли навіть згадували Російську демократичну республіку як об'єднуючий фактор¹¹⁷. Того ж дня вийшла декларація представників румунів Трансильванії, Буковини, Бессарабії, Румунії, Македонії, Болгарії про необхідність об'єднання з Румунією. Таким чином, у Бессарабії створилися умови для початку переговорів щодо приєднання її до Румунії. Причетним до таких дій, хоча й опосередковано, виявився і французький посланець у Яссах Сент-Олер, який радив здійснити прийняття акту про приєднання Бессарабії до Румунії якнайскоріше. У цьому з його позицією зближувалася і поведінка британського представника Баркляя та посланця США Вопічки¹¹⁸. Такі дії Сфатул Церій у Румунії приймалися як заходи відокремлення від Росії в рамках реалізації права на самовизначення без якогось натяку на приєднання до Румунії. Щоправда, на місцях приймалися й інші рішення, як, наприклад, 3

березня 1918 р. земство повіту Белць ухвалило одностайне рішення про приєднання до Румунії¹¹⁹.

Доцільно вказати, що в самій Румунії уряд у питанні дій у Бессарабії приймав рішення в досить вузькому колі. Так, вирішальною стала Коронна рада, проведена 3 січня 1918 р. за участю І. І. К. Бретіану, Т. Іонеску, генералів Бертло, Авереску, Презана, Вейтояну, Грігореску, Янковеску. Через присутність Бертло на засіданні говорили про введення до Бессарабії частин румунської армії з метою захисту складів. К. Арджетояну, описуючи у спогадах свою бесіду з генералом А. Авереску, зазначав, що прохання йшло від уряду Молдавської Республіки, який, як і сама республіка, існував більше на папері. Для самого І. І. К. Бретіану такі дії були спробою не стільки відновити лад у дезорганізованій Бессарабії, скільки приєднати її до Румунії. Таким чином, у разі укладення миру з Осередніми державами і наступних територіальних втрат як у Старому королівстві, так і в Добруджі, він отримував певну компенсацію. Такі дії могли допомогти І. І. К. Бретіану в майбутньому. Генерали були проти переходу р. Прут та розгортання дій у Бессарабії і з тієї причини, що існувала загроза дезорганізації фронту перед німцями. Однак тут переважило переконання в потребі охорони складів та забезпечення тилу від дій більшовиків. Остаточне рішення ухвалив король, і з 7 січня 1918 р. дві румунські дивізії були виділені для дій на території Бессарабії. Спонукало до подібних дій також і рішення Ради народних міністрів УНР від 16 січня 1918 р. щодо дозволу для взяття під охорону румунських військових складів румунською військовою владою¹²⁰.

У самій Румунії ситуація ускладнювалася через оголошений Осередніми державами і прийнятий урядом ультиматум. Врешті 24 січня 1918 р. відбулася неофіційна зустріч І. І. К. Бретіану та А. Авереску, під час якої обговорювалося питання можливих дій уряду на німецький ультиматум. Оскільки урядом рішення прийняте не було, бо І. І. К. Бретіану не вважав для себе можливим укладати мир, не завершивши війну, яку оголосив, то на 26 січня 1918 р. уряд пішов у відставку. Створити новий уряд король довірив А. Авереску, і йому довелося стикнутися із проблемами підбору міністрів, оскільки ряд політиків не бажали бути пов'язаними з переговорами з ворогом. На 29 січня 1918 р. урядом було ухвалено почати переговори про мир¹²¹.

Форсування р. Прут 7 січня 1918 р. пройшло спокійно і того дня сутички мали місце в Унгень, де більшовики виступили проти козаків. Станом на 10 січня більшовики були володарями становища в Кишиневі. Проте вже 14 січня Кишинів було взято без спротиву румунськими військами генерала Броштяну. Вже 16 січня 1918 р. уряд намагався скликати засідання парламенту для пояснення своїх дій у стосунках з Осередніми державами і схвалення діяльності щодо Бессарабії. При цьому на зайнятій території мали місце розправи, які виправдовували наведенням поряд-ку¹²². Для організації централізованого опору депутати Хотинського, Сороцького і Белцьського повітів 29 січня 1918 р. в м. Могилеві-Подільському створили Бессарабський центральний виконавчий комітет, який одразу розпочав роботу з координації дій військових підрозділів. Інтенсивні бої велися на Акерманському напрямі до 8-9 березня 1918 р. До наступу румунських військ додалися і дії австрійських військ¹²³, які розпочалися в лютому 1918 р.

І. Г. Дука у спогадах про той час писав, що саме в період проведення переговорів у Бухаресті між представниками Румунії та Осередніх держав було остаточно вирішено питання приєднання Бессарабії. Для урядовців Румунії приєднання Бессарабії ставало актом, що відвертав увагу від втрати Добруджі. З цієї причини засідання Ради міністрів 23 березня пройшло також і під вимогою А. Маргіломана до міністрів відбутися до Кишинева. Певну проблему було створено через прохання І. Інкульця про дотримання формальних гарантій стосовно проведення реформ (аграрної та виборчої), як і гарантування визнання прийнятого рішення під час укладення загального миру. Впродовж доби йому довелося звертатися до послів союзних держав у Румунії. Відповіді були різними, адже Фашіотті запевнив, що Росія не відродиться після війни, Барклай відповів таким чином, що не було зрозумілим чи це його позиція, чи позиція держави, Вовічка запевнив у підтримці США. Підтримував послідовно лише Сент-Олер. За нехайне об'єднання виступав І. І. К. Бре-

тіану, тоді як А. Маргіломан своєю присутністю в Кишиневі переконав усіх, що приєднання Бессарабії є питанням вирішеним. При цьому він всіляко заперечував своє втручання у процес. Для ознайомлення із ситуацією в Бессарабії напередодні засідання Сфатул Церій до Кишинева були відряжені королем генерал Петрашку, міністр Сеулеску та генерал Мерджіняну. Представлений ними у звіті перебіг подій цілком задовольнив короля¹²⁴.

Саме приєднання Бессарабії до Румунії відбулося у два етапи. Після зайняття її території румунськими військами Сфатул Церій вжив заходів до прийняття рішення, необхідного прорумунській партії. Щоправда, цьому передувала діяльність у Кишиневі комісара румунського уряду Зам-фіреску, який виступав прихильником незалежності Молдавської Народної Республіки. Проте ситуація з МНР виглядала таким чином, що після Брестського мирного договору Бессарабія опинялася в непевній ситуації і мусила приєднуватися до якоїсь зі сторін, що й визначило обрання делегатами до румунської делегації на переговорах у Бухаресті Інкульця та Чугуряну. Умови для участі в переговорах виглядали таким чином, що врешті мова велася про необхідність проголошення незалежності в межах Бессарабії та подальшого її приєднання до Румунії. Інкульць та Чугуряну вислухали цю пропозицію в Яссах від А. Маргіломана. Власне, в цей проміжок часу і Молдавський блок виробив умови, на які погодився А. Маргіломан. У переговорах у Яссах брали участь також генерал Гиржеу, К. Гарофлід, А. Кортяну, генерал Мірческу. У цей же період було призначено посла УНР до Румунії, яким став член Малої Ради М. Галаґан. Для УНР потреба у представнику в Румунії пояснювалася тим, що в Києві приймали делегації з Бессарабії, власне з повітів з українським населенням, які порушували питання про приєднання до України.

Після цих переговорів їх продовжили в Кишиневі і 26 березня (8 квітня) 1918 р. відбулася зустріч голови Сфатул Церій, членів бессарабського уряду та державних підсекретарів, а також ген. Істрате, ген. Броштяну, ген. Ришкану з міністрами. Впродовж 26 і 27 березня румунські міністри проводили наради із членами бессарабського уряду. На підставі переговорів та зустрічей в А. Маргіломана з'явилось стійке уявлення про наміри керівництва МНР. Також паралельно з цим продовжували проводитися наради Сфатул Церій, тож коли молдавський блок прийняв рішення стосовно приєднання до Румунії, в бессарабський парламент 27 березня запросили голову Ради міністрів для подання пропозицій. Останній прибув у супроводі військового міністра ген. Гиржеу та цивільних чиновників і був прийнятий на засіданні парламенту, де від імені румунського уряду висловився стосовно визнання регіональних свобод та звичаїв, а також зачитав пропозиції, що впливали із проведення зустрічей. У своїй промові А. Маргіломан говорив про проблеми приєднання Бессарабії до Румунії, наголошуючи при цьому на факті, що приєднання Бессарабії до Румунії є потребою для самої МНР. Також перший міністр вказав, що його бесіди із представниками фракцій Сфатул Церій підтверджують можливість такого об'єднання¹²⁵.

Продовжив лінію першого міністра К. Стере, який виголосив промову з наголосом на тому, що настає відповідний час – свобода Бессарабії. В окремій частині промови російською мовою звернувся до представників меншин як до тих, що правили вчора. Говорив промовець і про недопустимість поділу Бессарабії на частини та, навівши приклад з розмови із представником росіян у Бессарабії, заявив про потребу думати про майбутнє¹²⁶. Після цієї промови румунські міністри залишили залу і попрямували до командування VI корпусу, де очікували на рішення Сфатул Церій. О 7-й вечора після дебатів вони знову були запрошені до Сфатул Церій для ознайомлення з рішенням. Перший міністр та військовий міністр у супроводі ген. Істрате, ген. П. Гречану, Скіна, Броштяну, Гінеску, Ришкану, А. Анастасіу, Мерджіняну, Мірческу прибули до приміщення ліцею. Тут І. Інкульць оголосив результати голосування, за якими 86 зі 138 депутатів Сфатул Церій проголосували за приєднання Бессарабії до Румунії, проти – 3, 36, які утрималися, та 13 відсутніх. Після цього перший міністр проголосив від імені румунського народу та його короля Фердинанда I, що проголосований одностайно акт оголосив Бессарабію

приєднаною до Румунії в повному її складі. Про подію телеграмою перший міністр повідомив короля, який з Бирлада надіслав вітальну телеграму І. Інкульцю та Чугуряну¹²⁷.

Власне, декларація Сфатул Церій від 27 березня 1918 р. проголошувала Молдавську демократичну республіку в її нинішніх кордонах, об'єднаною з Румунією на відповідних умовах. Сфатул Церій залишався керівним органом для вирішення аграрного питання. Бессарабія зберігала свою автономію та мала власний парламент, вибраний на основі загального, прямого, рівного і таємного права голосу. У компетенції Сфатул Церій було голосування за місцеві бюджети, контроль за міською та земською владою, призначення місцевої адміністративної влади. Рекрутські набори здійснювалися за територіальним принципом. Чинними оголошувалися закони в редакції Тимчасового уряду. Декларували збереження прав національних меншин. Входили два представники Бессарабії до складу румунського уряду і бессарабські депутати до румунського парламен-ту. Конституційні свободи гарантувалися. Установчі збори Румунії мали прийняти рішення про внесення до конституції даних положень¹²⁸.

Прийняте рішення стало підставою для рапорта А. Маргіломана королю про приєднання Молдавської Народної Республіки до Румунії, датованого також 27 березня і, як зауважував голова уряду, це дало королю підстави для радості. Також відбулися 12 квітня святкування на честь Бессарабії¹²⁹. На підставі згаданих документів був виданий королівський декрет, яким схвалювалося рішення Сфатул Церій. На додаток до згаданих документів з'явилось рішення про призначення міністрів без портфеля для Бессарабії, якими стали І. Інкульць і Д. Чугуряну. Привітав включення до складу Румунії Бессарабії від імені Націонал-ліберальної партії її глава І. І. К. Бретіану¹³⁰. Од-нак, незважаючи на таку одноставність у рішенні, саме воно в текстовій частині містило низку зауважень, які мали би бути виконані румунським урядом.

Так, хоча і визнавалося об'єднання з Румунією в межах Бессарабії, все ж Сфатул Церій висунув умови, за яких воно мало проводитися. Тож у своєму повному складі Сфатул Церій мав залишитися і надалі для вирішення аграрної реформи за вимогами та потребою народу. Бессарабія зберігала свою автономію із власним парламентом, який у майбутньому мав обиратися на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. До компетенції Сфатул Церій входили голосування по місцевому бюджету; контроль за органами, земствами і містами; об'єднаннями всіх службовців місцевої адміністрації, тоді як вищі посадовці мають затверджуватися урядом.

Серед інших умов була умова рекрутування за територіальним принципом армії, залишення в силі діючих законів та місцевих органів зі згодою на зміни законів парламентом Румунії при умові участі у цьому представників Бессарабії; поважання прав національних меншин Бессарабії. Також визначені були умови, які встановлювали співпрацю представників Бессарабії з урядом. Так, п. 7 резолюції від 27 березня 1918 р. встановлював включення 2 представників Бессарабії (з числа членів Сфатул Церій) до складу румунського уряду, тоді як у подальшому їх мали призначати з-поміж бессарабських депутатів у парламенті. Згідно з п. 8 від Бессарабії мали направлятися до румунського парламенту депутати пропорційно чисельності населення. Всі вибори до представницьких органів мали проводитися на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Конституція мала гарантувати всі права особистості. Також зазначалося в резолюції, що румунський парламент має скликати конституанту, до якої увійде пропорційно населенню відповідна кількість депутатів Бессарабії для прийняття рішення щодо включення в конституцію вказаних вище положень. Проте в рапорті голови ради міністрів королю про умови не згадувалося, також як у королівському декреті від 9 квітня 1918 р. було вказано на приєднання Бессарабії до Румунії навечно¹³¹.

Одним із завдань, яке постало перед владою в Бессарабії, ставало ведення контрпропаганди у сфері вирішення аграрного питання в Бессарабії з метою уникнення впливу більшовиків на населення. З цією метою намагалися використати і Н. Йоргу, і перевидання в 1919 р. його підручника з історії румунів для ліцею¹³². Для подальшої діяльності місцевих чиновників стало

важливим переведення Бессарабії на нову законодавчу основу. Фактично голова апеляційного суду в Кишиневі В. Єрбічану визнав існування двох систем законів у Бессарабії – місцевих законів, які базувалися також і на російському законодавстві. Власне, він наголошував на тому, що існує необхідність єдиного законодавства румунського для всіх. Врешті 22 жовтня 1918 р. встановлено нову судову систему для Бессарабії. Поширення дії законів Румунії на Бессарабію відбулося на підставі декрету-закону від 2 травня 1919 р. про запровадження тут чинності кримінального та кримінально-процесуального кодексів. На підставі декрету від 4 липня 1919 р. було запущено в дію також окремі постанови Цивільного кодексу¹³³.

Загалом, дії Сфатул Церій стали причиною протесту українського уряду, рішення про висловлення якого було прийнято на засіданні Малої Ради 12 квітня 1918 р. Доволі багато уваги питанню Бессарабії приділяла українська преса. На рівні міністерства обговорювалися питання про необхідність добитися виведення румунських військ із Бессарабії. Дії Сфатул Церій та румунського уряду також викликали протест із боку уряду Радянської Росії, висловлений нотою від 18 квітня 1918 р., де зазначалося, що анексія Бессарабії є порушенням домовленостей 5-9 березня 1918 р., а також «насиллям над бессарабським населенням, що одностайно і відкрито висловило свій протест проти румунської окупації»¹³⁴. Квітневий акт став причиною напружених відносин між Румунією та сусідньою Українською Державою, що відобразилося в обміні нотами. Проте кордон залишиться по річці Дністер і, напевне, саме тому у своїй промові в Чернівецькому університеті Н. Йорґа висловить радість із приводу визначення кордону по р. Дністер як межі, що зупинила подальше просування більшовизму. Втім, таке саме задоволення висловлювалося ним і стосовно охорони румунами лінії Дунаю від болгар¹³⁵.

Власне, 25 листопада 1918 р. Сфатул Церій збереться на другу сесію вже з новим керівництвом, де головуватиме П. Галіппа, співголовами будуть В. Бирке та Ґ. Буруйане, секретарями А. Скобіола та І. Буздуган. На засіданні 26-27 листопада (н. ст.) обговорено аграрний закон. 27 листопада Сфатул Церій оголосив про скасування умов 27 березня 1918 р. та безумовне об'єднання з Румунією¹³⁶.

Отже, дії умов приєднання Бессарабії до Румунії виявилися обмеженими коротким проміжком 1918 р., і вже 27 листопада 1918 р. із причини приєднання до Румунії Буковини, Трансильванії, Банату й угорських територій між Дунаєм і Тисою Сфатул Церій скасував дію умов акта від 27 березня 1918 р., визнавши, що в «Румунії всіх румунів режим суто демократичний є забезпеченим на майбутнє». Висловлено тоді було і сподівання, що нова конституанта буде обрана на підставі загального голосування та вирішить аграрну проблему згідно з потребами і вимогами народу. Наприкінці рішення, підписаного П. Галіпою, Ґ. Буруяне, В. Берка, Епуре і Буздуганом, зазначалося, що Сфатул Церій «анулює інші умови з акта об'єднання від 27 березня і проголошує безумовне об'єднання Бессарабії з Великою Румунією»¹³⁷. 10 грудня 1918 р. було оголошено про саморозпуск Сфатул Церій.

Таким чином, Бессарабія стала територією, яка внаслідок розвитку національного руху опинилася перед вибором своєї подальшої державної належності. Свою роль зіграв і зовнішній фактор, адже для короля Румунії приєднання Бессарабії стало засобом збереження династії та трону. Вибір був зроблений на користь входження до складу Королівства Румунія, не був визнаний Радянською Росією та породив тривалу суперечку за дану територію. Територіальні суперечності вплинули на характер відносин Румунії з Радянською Росією та пізніше – СРСР, формуючи у свідомості румунських громадян відповідне ставлення до проблеми територіальної єдності країни.

§3. Доля Буковини в роки Першої світової війни та в період розпаду Австро-Угорщини

Буковина вважалася чи не єдиною територією Австро-Угорщини, де австрійська адміністрація найбільше наблизилася до створення «ефективної моделі багатонаціонального суспільства, забезпечивши всі основні національності пропорційним представництвом у місцевих виборних уста-новах». До початку Першої світової війни Буковина мала державно-правовий статус коронного краю на сході Габсбурзької монархії, що населяли представники різних національностей. Так, у 1900 р. з 723 504 жителів 297 798 були за мовою рутенами (українцями) і 229 018 – румунами. З інших етнічних груп нараховувалося 159 486 німців, 596 чехів і словаків, 26 857 поляків, 108 словенців, 6 сербів, 119 італійців, 9516 угорців. За переписом 1910 р., населення Буковини складало вже 794 929 осіб. До цього часу кількість румунів зросла до 273 254, що відповідало 34,37% насе-лення, тоді як чисельність українців склала 305 101 (38,38%). Німецьке населення зросло до 168 851 осіб, чехи і словаки склали 1005, поляки – 36 210, словенці – 80, серби – 1, італійці – 36, угорці – 10 391 особа. Якщо ж узяти до уваги конфесіональну ознаку, то чисельність німецької етнічної спільності може скоротитися на 102 919 осіб іудейського віросповідання, а з тих, що розмовляли рутенською, варто виключити 3232 липована. Самі українці були розподілені між греко-католицькою і греко-православною конфесіями, поділяючи останню також з румунами¹³⁸.

Як бачимо, найбільш численними були українці і румуни. Для обох етносів питання збереження власної національної ідентичності, а також проблема зв'язку з етнічною батьківщиною стали частиною політичної культури кінця XIX ст. – початку XX ст. Однак тут спостерігалася істотна різниця, адже для румунів існував державоутворюючий центр – Румунське королівство, тоді як українці такого були позбавлені. До речі, і сама Румунія під час Балканських воєн підсилила інтерес до Буковини. Про це свідчить публікація в газеті «*Nouă revistă română*» за 1913 р., де в анонімній статті обговорювалося питання поділу Австрії і включення до складу Румунії провінцій з румунським населенням. Одночасно з цим Буковина розглядалася як територія, де міжетнічні стосунки були найбільш зваженими, що пояснювали також відсутністю абсолютної національної більшості¹³⁹.

Варто зауважити, що на той момент і єдність серед румунських політиків у краї була відсутня. Основними політичними течіями в їхньому середовищі залишалися центристське й автономістське. Із Християнсько-соціальної партії в 1909 р. виділилася демократична група Аурела Ончула, яка видавала газету «*Foaia Poporului*». Разом з нею активну участь у політичному житті Буковини брала і Румунська національна партія з її друкованим органом «*Viața Nouă*», що з 1914 р. виходила під редакцією відомого публіциста Іона Гремаде. У передвоєнні роки помітним було і студентське товариство «*Junimea*», створене при журналі «*Junimea literară*». Його видавали Іон Ністор і Джордже Тофан за підтримки професора Секстіла Пушкаріу¹⁴⁰.

Вплинув на політичне життя населення краю прийнятий у 1911 р. новий виборчий закон, за яким депутатів почали обирати від трьох колегій терміном на 4 роки. Керівництво сеймом залишалося в руках румунського політичного кола.

Початок світової війни для Буковини, як прикордонної території, що стала театром бойових дій, виявив проблему взаємин влади і населення. Проте перші дні війни ознаменувалися патріотичними виступами, організованими представниками офіційної влади. Після оголошення війни Сербії 28 липня 1914 р. в Чернівцях була очевидною ейфорія патріотизму. Газета «*Czernowitzer Tagblatt*» 30 липня інформувала про демонстрації населенням міста відданості імператорові. Вона ж повідомляла про організовану 29 липня ходу вулицями міста. Демонстранти зупинилися біля будинку крайової управи, де президент краю граф Рудольф фон Меран з балкона проголосив коротку патріотичну промову. 30 липня в ратуші зібралися члени громадської ради. Після короткого патріотичного виступу бургомистра д-ра Соломона Вайсельберґера, з патріотичними гаслами до городян з балкона ратуші звернувся Еліас Вендер. Після цього відбувся багатотисячний хід до крайової управи, де С. Вайсельберґер у присутності членів міської ради завірив Р. фон Мерана в тому, що місто підтримує монарха і війну. Після цього

демонстранти попрямували до пам'ятника Австрії, де також виголосили патріотичні промови: Р. фон Меран – німецькою, Т. Галіп – українською, Д. Попович – румунською, С. Квятковскі – польською мовами, Б. Штраухер – на їдиш. Усі були єдині, визнаючи необхідність «порахуватися» з Російською імперією¹⁴¹.

Не залишилися осторонь від участі в патріотичних виступах і румунські політичні діячі Буковини. Так, «*Viața Nouă*» 30 червня відзначала, що убитий Франц Фердинанд мав намір перетворити Австрію на федеративну державу, об'єднавши румунів Австрії в єдину провінцію. Оскільки він загинув, розсипалася й ідея, журилася газета. В іншому номері в ній йшлося про поєднання долі Австрії і румунів та висловлювалося сподівання, що після війни румуни одержать тут нові свободи. Вкотре відзначалося, що румуни не бажають нічого іншого, тільки бути поруч з іншими народами у складі Габсбурзької монархії. Орган Селянської партії «*Foia Poporului*» 5 липня у статті «Австрія у скорботі» висловив співчуття імператорові Францу Йосипові I. У тій же газеті А. Ончул акцентував увагу читачів на тому, що інтереси румунського народу ідентичні інтересам Австро-Угорщини¹⁴².

15 років потому, аналізуючи позицію представників кожної етнічної групи Буковини, відомий історик Т. Белан підкреслював найвищі прояви патріотизму в німців та євреїв. Відзначав він подібні настрої й серед українців, що сприймали Австрію як державу з найкращими політичними умовами. Православна церква також благословила війну, і священники молилися за «доброго і пресвітлого цесаря». У той же час Т. Белан відзначив різницю почуттів у представників різних національних груп краю. Підкресливши, що німці та євреї виношували німецькі державні ідеї і виступали пропагандистами війни, він назвав румунів носіями націоналістичних та іредентистських ідей. Єдиним австрофілом серед румунів історик вважав Ончула, пропаганда якого йшла врозріз із позицією румунської інтелігенції Буковини, тобто з ідеєю румунського панування на землях з румунським населенням. І нарешті, на думку Т. Белана, прокламації румунських політичних лідерів не збігалися з реальною ситуацією і були звичайним офіціозом¹⁴³. Проте всі подальші події залежали від ходу бойових дій на території Буковини.

Спочатку вони велися незначними підрозділами, але після бою в районі с. Раранче 23 серпня 1914 р. з Буковини відступили частини 35-ї бригади генерала Мюнцеля. Цей відступ змусив губернатора перевести адміністрацію краю до Ватра Дорней, тоді як із представників адміністрації в Чернівцях залишився бургомістр Вайсельбергер. 2 вересня росіяни зайняли місто, в якому протягом тижня діяла військова адміністрація на чолі з генералом Навроцьким. Із 15 вересня її замінила цивільна влада в особі колезького радника С. Д. Євреїнова і його помічника О. Ю. Геровського. Близький до останнього адвокат Т. Боканча став главою міста замість арештованого і засланого в Сибір Вайсельбергера. На допомогу новому главі були призначені радниками д-р Гакман, Тит Ончул і д-р Скалат. Діловодство в місті дозволили вести румунською мовою, заборонивши вживання німецької й української. Вибір міського глави-румуну, на думку А. Ю. Бахтуріної, не був випадковим, оскільки питання про вступ Румунії у війну до цього часу залишалося відкритим. А цим призначенням демонструвалися «дружні почуття царського уряду до Румунії» і, природно, заохочувався майбутній вступ Румунії у війну за досить привабливу плату – Буковину¹⁴⁴.

21 жовтня 1914 р. австрійці повернулися в місто й організували керування з тимчасової міської ради і комісара. Повернення в Чернівці росіян, у свою чергу, дозволило городянам створити 26 листопада нову тимчасову міську раду на чолі з адвокатом К. Гостюком. 1 грудня в місті знову з'явився С. Євреїнов, а разом з ним О. Геровський і Т. Боканча. Наприкінці грудня 1914 р. росіяни зайняли також м. Сучаву¹⁴⁵.

У цих обставинах австрійська влада вирішила виправити ситуацію з обороною краю шляхом формування добровольчих підрозділів з українців і румунів. Цим питанням займалися відповідно Микола Василько й Аурел Ончул. Т. Белан підкреслює драматизм процесу створення румунського легіону. Сам Ончул зобов'язався перед владою створити корпус румунських добровольців і в ли-

стопаді 1914 р. прибув у Сучаву для спілкування з місцевим населенням. Там поширювалося підписане ним звернення «До румунських селян», де робився акцент на тісному зв'язку доль румунів і Австрії. Селяни, які відгукнулися на заклик, прибули в Сучаву 22 листопада. На зборах біля церкви Св. Георгія близько двох тисяч осіб звернулися до уряду Румунії, заявляючи про вірність буковинських румунів імператорові Австрії і проголосивши рішучість вести боротьбу спільно з іншими народами Монархії. На зборах головував бургомістр Кимпулунґа Ґ. Ґуцу. Він зазначив, що буковинські румуни задоволені своїм перебуванням в австрійській державі і що у важкі часи вони мають намір дати клятву, подібну до тої, котру їхні прадіди дали 140 років тому, коли Буковина ввійшла до складу габсбурзьких володінь. Один із селян запропонував направити королю Румунії Фердинанду I лист із проханням не вступати у війну проти Австрії. Тут же пролунало побажання не проливати румунської крові і приєднатися до імператорських військ. Інший селянин запропонував створити добровольчий румунський корпус. Потребу в ньому він пояснював тим, що села і міста залишилися беззахисними; румунські ж легіонери будуть вправлятися зі зброєю й у разі потреби захистять свої села. Влада теж бачила в цих добровольцях захисників території Буковини. За словами Т. Белана, створення корпусу румунських легіонерів повинне було довести світові, що Габсбурги панують над вірними ним народами¹⁴⁶.

Висловлена пропозиція отримала своє втілення, і на грудень 1914 р. з'явилися підрозділи, які включили до діючої армії. Однак новобранці були скоріше імпровізованими, ніж дійсними військовими; більшість із них хворіли і потребували лікування. Через неналежний вишкіл вони самі страждали, часто порушуючи військову дисципліну через незнання¹⁴⁷.

Використали їх на фронті після відходу австрійських підрозділів у Карпати. Так, українських легіонерів розташували в районі Берегомет – Мигове – Банілів. Легіонерів-румунів задіяли на фронті в той час, коли росіяни штурмували Сучаву і могли ввійти у Валя Молдової¹⁴⁸. У ході бойових дій на Буковині неодноразово змінювалася влада, яка ускладнювала місцевому населенню існування. При цьому російська окупаційна адміністрація робила ставку на місцеве румунське населення; як приклад можна навести призначення чернівецьким міським головою у квітні 1917 р. о. Ґ. Шандру¹⁴⁹.

Незважаючи на повноцінне використання в інтересах австрійського військового командування румунів і українців, ті й інші рівною мірою підлягали дії наказу Вищого командування збройних сил Австро-Угорщини від 5 серпня 1914 р. про діяльність військових трибуналів. Він спростив слідчі дії і для обвинувачення тепер було достатньо одного свідка. Це дало можливість розгорнути у країні шпигуноманію, причому покарання часто зазнавали невинні особи. За свідченнями адвоката зі Сторожинця Е. Слушанскі, терор розгорнувся на Буковині вже після першого відступу росіян. «У всіх громадах з'явилися шибениці. Священики, вчителі, селяни заповнили угорські в'язниці, причому їх кривдили, били, обпльовували»¹⁵⁰. Такі емоційні заяви, безумовно, стосувалися як румунської, так і української частини населення краю. І. Карбулицький у спогадах про війну відзначав, що румуни Буковини лояльно ставилися до влади. «Звичайно ж, між буковинськими румунами і старим королівством існував безперечний психологічний контакт, що, зрештою, не дивував жодного розсудливого австрійця», – зазначав він. Той же автор писав і про деяку ворожість румунської інтелігенції до Монархії, викликаної її незбалансованою політикою щодо румунів. Але навіть і ця ворожість не давала підстав говорити про проросійські настрої і шпигунську діяльність румунів на користь Росії. З початком війни ситуація не змінилася, і навіть «те, що кілька румунських інтелігентів подалися у Старе Королівство, аж ніяк не могло розглядатися як доказ зрадницького способу мислення румунських народних мас»¹⁵¹.

Таким чином, початок війни змусив силові структури Австро-Угорщини перейти в «особливі умови» діяльності і вже 19 серпня 1914 р. наказ штабу армійської групи Кьовесса передбачав застосування страти до підданих ворожих країн у разі здійснення ними терористичних актів проти австро-угорських військ. Даний наказ поширювався і на австрійських громадян, що знаходилися в зоні бойових дій. Жандармерії так само було наказано припиняти будь-які прояви «небезпечних

для держави тенденцій». Перше звільнення Буковини від росіян ознаменували 22 (за І. Карбулицьким) або 32 (за даними І. Тома) страти, що здійснювалися на підставі доносів. У пропагандистській літературі, що видавалася в Румунії буковинськими емігрантами, обвинувачення в доносах на румунів або українців неодноразово пред'являли євреям. Розпорядження фон Мера на про розстріли за антидержавну діяльність від 13 вересня 1914 р. Н. Коман назвав спрямованим проти селян розпорядженням м'ясника¹⁵².

Більш помітні прояви антидержавної діяльності австрійської влади вишукували в середовищі інтелігенції. Обвинувачення у зв'язках з ворогом вони часто пред'являли вчителям і священикам як особам, що вели «великорумунську агітацію». Пізніше, в липні 1918 р., Фішер відзначав, що вже в 1915 р. «румунська інтелігенція краю під час російської окупації відкрито симпатизувала ворогам нашої монархії й у досить багатьох випадках надавала їм активну допомогу. Проте, після прориву фронту на Сході і багатьох арештів проводирів, великорумунська іредента виглядає ззовні якось непевно»¹⁵³.

Можливо, на ставлення російської окупаційної влади до румунів позитивно вплинули деяка симпатія румунів до Росії і укладення двома країнами 1 жовтня 1914 р. конвенції, що визнавала за Бухарестом «право приєднати населені румунами області Австро-Угорської монархії». При цьому обговорювалося, що на Буковині розмежування повинне здійснитися за принципом етнічної більшості¹⁵⁴. Позитивне ставлення російських окупантів до румунів демонструє і розпорядження командира 30-го армійського корпусу генерал-лейтенанта Ф. М. Вебеля, зроблене перед 28 грудня 1914 р., в якому він закликав солдатів щадити румунське населення. Проте, всупереч наказам командування, мали місце грабежі, і багато румунських хуторів у Сторожинецькому повіті були розорені. У 1914 р. виникла ідея організації румунської міліції, що виношували і намагалися реалізувати С. Євреїнов і Г. Муравйов, що теж демонструвало особливе ставлення до румунів, як до можливих союзників. Зокрема, позиція Муравйова полягала в тому, що він пропонував після відходу росіян з території, населеної румунами, забезпечити передачу влади румунським орга-нам. Це створювало б у майбутньому труднощі австрійцям, оскільки «їм довелося би придушувати фактично здійснену незалежність буковинських румунів», – зазначає О. Ю. Бахтуріна. Белан також відзначав, що перебування росіян на Буковині супроводжувалося встановленням дружніх взаємин російських військових з місцевими румунськими селянами. Приятельські стосунки скла-далися в росіян і з функціонерами румунського королівства, з якими їм доводилося контактувати на кордоні Буковини і Румунії¹⁵⁵.

Ситуація на Буковині та становище населення, як відзначає чернівецький історик В. Фісанов, стала предметом інтересу американських політиків. Уже з кінця 1916 р. за посередництва посольства США в Петрограді через Чернівецького губернатора мешканці Буковини отримували кошти від родичів зі США. 21 лютого 1917 р. в Палаті представників Конгресу США обговорювалося питання фінансової допомоги населенню, що постраждало від бойових дій. Тоді ж обговорювалося питання про українців як окрему націю в Австро-Угорщині та про потребу уваги Конгресу до них і вимагали захисту для українців з боку президента США¹⁵⁶.

Стосунки румунського населення з австрійською владою в роки війни не були гладкими. Наприклад, Е. Фішер якось висловився, що на Буковині він знає «тільки три нації: німці, євреї і зрадники». Таким чином, у розряд зрадників потрапили і українська, і румунська інтелігенція, хоча висунуті обвинувачення часто-густо були абсурдними. Наприклад, священика Прелича із с. Раранче обвинуватили в русофільстві та заарештували за те, що за кілька років до війни у нього бачили російський календар. Н. Коман зауважував, що в умовах війни склад русофілів формувався шляхом прирахування до них осіб, відомих жандармерії як румунофіли. На думку цього автора, удар був спрямований проти вчителів і священиків для того, щоб обірвати зв'язок політичних діячів, що проходив через них, з народом. Особливо негативне ставлення до духовенства відзначалося вже на початку війни¹⁵⁷.

Існувало ще одне питання, що болісно сприймався румунами Буковини. У прагненні забезпечити себе від «антидержавних дій» церковних ієрархів, австрійці завдали удару по монополії румунів у керуванні архієпископською консисторією Буковини. 14 липня 1918 р. вона була розділена на румунську й українську частини. Як і раніше, главою консисторії був митрополит, але тепер до її складу входили 2 архимандрити (українець і румун), 2 протопопа (відповідно), 4 радника-референта (нарівно від обох етнічних груп) і двоє румунів – викладачів теології. У 1918 р. архимандритами кафедри стали Т. Тимінський і І. Воробкевич¹⁵⁸.

Свою роль зіграли румуни, які під час російських інвазій на Буковину залишили край та перебралися до Румунії. У Бухаресті зібралось чимало представників румунської інтелігенції та селян, які перебували в тісному контакті та з часом зусиллями Е. Слушанскі і С. Миндреску були об'єднані для участі в конгресі та залучені до діяльності за від'єднання Буковини від Австро-Угорщини. Під час конгресу 28 березня 1915 р. в Бухаресті було створено Культурну лігу для об'єднання румунів на боротьбу за єдину державу. Серед тих, хто активно брав участь у діяльності Культурної ліги, були К. Істраті, І. Кантакузіно, Н. Йорґа, Н. Тітулеску, Б. Делавранча, О. Гоґа, В. Лукачіу й інші. Фактично на конгресі пролунав заклик створення «Великої Румунії»¹⁵⁹.

Пізніше, 22 червня 1915 р., була створена Буковинська асоціація, главою якої став Е. Пашкан, секретарем Е. Слушанскі. Буковинські втікачі публікували статті в бухарестських виданнях «*Adevărul*», «*Dimineață*», «*Neamul Românesc*», «*Ероча*», «*Naționalul*», а з 1 квітня 1916 р. стали випускати власну газету «*Revista Bucovinei*», а на додачу до преси вийшла низка видань, які розкривали румунському читачеві історію та сучасне становище Буковини¹⁶⁰. Зі вступом у війну Румунії на фронт потрапили і буковинці, а з 1916 р. з-поміж 120 тис. румунів, полонених австрійської армії, почали формувати на території Росії добровольчий корпус, який зіграв свою роль у румунській іреденті. Для захисту буковинських інтересів у Кишиневі створили виконавчий комітет біженців з Буковини у складі Т. В. Стефанеллі, Г. Тофана, Е. Іліуца, Н. Котоса під головуванням І. Я. Ністо-ра. Із 2 липня 1917 р. діяла «Румунська місія в Буковині», яка мала опікуватися родинами офіцерів та солдатів, які брали участь у бойових діях, вивчати ситуацію на Буковині. На додачу було організовано і пропагандистську роботу, яка здійснювалася на основі прийнятого 1 листопада 1918 р. «Статуту для організації служби румунської пропаганди в Буковині»¹⁶¹.

Зрозуміло, ця діяльність не була б результативною, якби й у самій Буковині не склалися умови для реалізації об'єднання з Румунією. Навіть після підписання Бухарестського миру на румунській території не припинилися пропагандистські заходи із приводу приєднання історичних земель, тим більше, що наприкінці березня 1918 р. відбулося фактичне приєднання Бессарабії. Не відмовилися від ідеї об'єднання в єдине державне утворення в межах Габсбурзької монархії і буковинські румуни, хоча ця думка висловлювалася виключно на рівні парламентаріїв. Одночасно продовжували поширюватися ідеї дако-романського руху, носієм яких була інтелігенція. Саме її мав на увазі начальник буковинської жандармерії Е. Фішер, який відзначав у своєму звіті від 7 липня 1918 р. в міністерство оборони, що «румунська інтелігенція ... ззовні начебто би притихла з моменту військової поразки на Сході та після численних арештів провідників великорумунської іреденти». За його словами, ця інтелігенція переконана у швидкому відродженні свого ідеалу. На відміну від неї, румунські селяни, на думку Фішера, вірні Монархії і залишаються на службі, хоча мають можливість дезертирувати¹⁶². І все-таки починаючи з вересня 1918 р. ситуація почала змінюватися. Під впливом поразок Четверного союзу вже в жовтні на Буковині почалися процеси, що сприяли поширенню антиавстрійських настроїв серед румунів і українців. Так, в оперативному повідомленні від 21 жовтня відзначалося: «Внаслідок скрутного стану Монархії румунська інтелігенція плекає нові надії на свої великорумунські плани, з якими вона ще у вересні не наважувалася відкрито виступати в широкій масі, а лише висувала їх предметом обговорення на тихих таємних зборах»¹⁶³.

Слід також не виключати вплив на населення Буковини змісту антигабсбурзьких листівок, які поширювалися на фронті. Також з появою «Чотирнадцяти пунктів» президента США з обіцянкою широких автономних прав народам Австро-Угорщини не менше 1 млн примірників ноти В. Вільсона в перекладі німецькою мовою в листівках розповсюджувалося на фронтах, а значить до певної частини громадян Австро-Угорщини доводилися ідеї союзників щодо повоєнного облаштування країни. Власне в 1917-1918 рр. союзники вели справжній пропагандистський наступ на Австро-Угорщину. Помітну роль у цьому процесі, за даними В. Фісанова, зіграли англійські дипломати, зокрема аташе в Копенгагені полковник Вейд¹⁶⁴.

11 жовтня в будинку М. Боді з ініціативи Пушкаріу зібралися 12 націоналістично налаштованих представників інтелігенції, що не представляли жодну з існуючих партій. За пропозицією Пушкаріу, організували видання газети «*Glasul Bucovinei*» з опублікуванням у її першому номері 22 жовтня 1918 р. прокламації даної групи. 15 жовтня в будинку А. Гурмузакі відбулися збори за участю С. Пушкаріу, Н. Поповича, Н. Флондора, А. Цуркана, І. Тарнавського, А. Ончула. Воно закінчилося безрезультатно через позицію А. Ончула. 16 жовтня після 8-літньої перерви на політичну сцену Буковини повернувся один із засновників Румунської національної партії Буковини, представник древнього боярського роду Янку Флондор, що відкидав будь-який поділ краю за етнічною ознакою. Деяко пізніше Н. Йорґа зауважить, що на Буковині не було особливої єдності серед лідерів румунської громади і Я. Флондор, який не мав якостей лідера, виявиться на вершині завдяки зв'язкам з А. Авереску і Т. Іонеску. Принаймні таким чином протиставляли фігуру Я. Флондора А. Вайди-Воевод¹⁶⁵. Слідом за тим буковинським румунам була спрямована програмна заява «Чого ми бажаємо?», опублікована в першому номері газети «*Glasul Bucovinei*» 22 жовтня. Сучавська «*Viața Nouă*» теж бачила нове спільне майбутнє для всіх румунів Габсбурзької монархії. На той час уже, ймовірно, був відомий зміст виступу 18 жовтня в угорському парламенті румунсь-кого депутата А. Вайди-Воевод, що зажадав національного самовизначення для румунів Тран-сільванії й Угорщини¹⁶⁶. У день виходу в Чернівцях першого номера «*Glasul Bucovinei*» питання про становище румунської нації обговорювався і в австрійському райхсраті¹⁶⁷.

Водночас у краї проводилися заходи, що, хоча і мали патріотичний характер, усе-таки не були санкціоновані владою і сприймалися нею насторожено, як це було у випадку з паломництвом селян на могилу Св. Івана Сучавського, організованого Поповичем у вересні 1918 р. і допущеного як протипагу Румунській демократичній партії (А. Ончул). Проте на місцях рекомендували не допускати до участі в заході громадян Румунії¹⁶⁸.

Проте в умовах поразок велося обговорення подальшої долі країни. 4 жовтня 1918 р. в райхсраті розглядалося питання про мирні пропозиції американського президента Вудро Вільсона. Під час обговорення позиція польських, італійських, чеських і югослов'янських депутатів стала очевидним – визнання права національних меншин на самовизначення. З німецьких депутатів проавстрійську позицію зайняли саме представники румунського клубу, що складався із п'яти депутатів від Румунської національної партії. У своєму виступі глава клубу, професор Чернівецького університету Костянтин Ісплеску-Ґрекул висловив від імені 4-х млн румунів побажання власної державності в межах Монархії. Він заявив: «Ми вважаємо це тим більше правомірним, оскільки ця нова держава буде мати найбільшу притягальну силу для вільної Румунії і буде спонуквати її приєднатися до Монархії. Таким чином, ми залишаємося на нашій попередній позиції, відповідно до якої ми ніколи не домагалися нашого виходу з Монархії, а навпаки, домагалися при збереженні власної державності приєднання всіх наших етнічних братів до Монархії»¹⁶⁹. Якщо виступ буковинця Бено Штраухера було витримано в такому ж стилі, то галичанин Є. Петрушевич, навпаки, зажадав відокремлення від Австро-Угорщини всіх українських земель і приєднання їх до України.

Намагаючись врятувати імперію від остаточного розпаду, 16 жовтня імператор Карл I видав маніфест, у якому заявляв про майбутнє перетворення Цислейтанії у федеративну державу, де

Буковина мала б «особливий статус». За спогадами колишнього депутата віденського парламенту Дж. Сирбу, 21 жовтня у віденському готелі «Residenz» відбулася таємна нарада за участю Ю. Маніу, М. Крістя, Т. Сіміоновіча, Г. Грігоровіча та Дж. Сирбу для обговорення питання долі румунів. Власне, румуни схилилися до самовизначення в його варіанті, висловленому президентом США В. Вільсоном, те ж рішення стосувалося об'єднання всіх румунів у єдину національну державу. За твердженням самого Дж. Сирбу це було перше рішення про об'єднання Буковини, Трансильванії та Бессарабії з Румунією. Після цього Ю. Маніу та єпископ Карансебеша Мірон Крістя відбули до Трансильванії, Сіміоновіч спільно з Ісопеску-Грекулом взялися до організації Румунської Національної Ради у Відні, а Дж. Сирбу з Г. Грігоровічем попрямували до Чернівців¹⁷⁰. На той час українці на Буковині також проводили об'єднаних заходів і 13 жовтня на крайових зборах українських партій було вироблено принцип, за яким мали розділити Буковину на дві частини. Тоді ж обрали повноважну делегацію у складі 22 осіб для участі в конституанті у Львові¹⁷¹.

Власне, як бачимо, імператорський маніфест зіграв прямо протилежну роль. Так, на засіданні райхсрату 22 жовтня відверто пролунали прагнення окремих націй до відокремлення. Навіть у виступі Ісопеску-Грекула зазвучали нові нотки. Відповідаючи на прагнення угорців до відокремлення він заявив: «Що стосується нас, румунів, то наш шлях сьогодні чітко визначений долею. Якщо Ви дасте нам можливість вільно, без тиску з боку наших етнічних ворогів на історичній землі нашої нації, у Буковині й в Угорщині, заснувати свою власну державність, перестанете, час від часу, блазнювати, то ми зможемо щасливо співіснувати одні з іншими. Якщо Ви хочете це зробити, то робіть швидше; тому що, якщо Ви не зробите, те зроблять інші. Тоді це зроблять пан Вільсон і Антанта, і вони, навіть проти нашої волі, приєднають нас до румунського королівства»¹⁷². Наступним виступив депутат Г. Грігоровіч, який зупинився на проблемі поділу Буковини і гостро критикував М. Василька за намір приєднати її цілком до українського державного утворення. Проти поділу краю висловився і представник буковинських німців А. Кешман. Фактично обговорення проблеми утворення федеративної держави в райхсраті велось тоді, коли українці Австро-Угорщини на Конституанті у Львові 18-19 жовтня вже обговорили дане питання і, сформулювавши своє бачення власного майбутнього в Австро-Угорщині, створили Українську Національну Раду. Остання пройшла 18-19 жовтня як Українські національні збори і мала результатом визначення меж української області, поки що у складі Австрійської держави, де представником влади виступала Українська Національна Рада. 24 жовтня 1918 р. буковинська делегація УНР створила Крайовий комітет Буковини, а вже 25 жовтня було обрано його керівний склад на чолі з О. Поповичем. Позиція українських політиків, спрямована на розділ Буковини, викликала заперечення з боку представників Румунської Національної Ради і призвела до прямого протистояння між політичними представниками найбільших народів Буковини. Рішення конституанти румунів Буковини про виключне право румунів володіти Буковиною змусило Крайовий комітет приймати рішення щодо проведення розширеного крайового віча 3 листопада 1918 р. Правлячі кола у Відні розцінили створення української державності в рамках Монархії як підставу для тісного співробітництва українців з Габсбургами¹⁷³.

Румунські політичні діячі Буковини трохи запізнювалися у своїх діях, хоча, як уже говорилося, першу спробу об'єднання вони почали ще 12 жовтня. Але наступний крок відбувся лише через півмісяця. Й. Етцдорф повідомляв шифрованою телеграмою фон Гейеру, що 27 жовтня румунський парламентський клуб, зокрема, депутати Г. Грігоровіч і Г. Сирбу, а також депутати ландтагу від румунських партій скликають Національні збори. Передбачалося, що на основі виступу головуючого 100-150 учасникам запропонують резолюцію, схвалену всіма румунськими партіями. Там мова йшла про право румунського народу Буковини на самовизначення, яке слід було реалізувати разом з румунами Трансильванії й Угорщини, створивши для цього спільну організацію. Такою мала стати створена Конституанта з румунських депутатів райхсрату, що були депутатами ландтагу, і румунських бургомістрів Буковини. Вона повинна була обрати Національну раду у складі 36 членів як представницький орган румунів. На мирному конгресі

румуни повинні бути представлені «виключно їх довіреними особами». Завершальний пункт резолюції стосувався найболючішого питання і звучав так: «Національна рада та спільна організація залишають за собою право на вирішення національного розмежування». Підсумовуючи викладене, Й. Етцдорф обіцяв: «Я буду надалі намагатися уникати згадування в резолюції або хоча б у вступній частині про Найвищий маніфест і австрійську державу»¹⁷⁴.

Приводом до проведення даних зборів стало прийняття членами румунського парламентського клубу рішення про подальшу долю Буковини у складі австрійської держави. 26 жовтня перед зборами вони мали намір вимагати Буковину до Пруту і тоді ще, за словами Й. Етцдорфа, його прагнення згадати імператорський маніфест від 16 жовтня мало шанси на успіх. Однак у другій половині дня 27 жовтня під впливом Я. Флондора позиція змінилася, і тепер уже румуни вимагали всю Буковину. Саме таке рішення про неподільність Буковини було затверджено Національними зборами у присутності 400 осіб. Також була обрана Національна Рада із 50 членів. Чільну роль в ухваленні рішення зіграв, безумовно, голова зборів Я. Флондор¹⁷⁵. Власне, після обрання головою Румунської Національної Ради він заявив, що готовий «жертвувати всім для втілення волі румунського народу Буковини», то ж не дивно, що його емоційна промова і змусила учасників зібрання ухвалити наступну резолюцію.

«1. Представники народу Буковини, зібравшись сьогодні, 27 жовтня 1918 р., у столиці Буковини, оголошують себе на основі національного суверенітету Конституантою цього румунського краю.

2. Конституанта постановляє об'єднати всю Буковину з іншими румунськими краями в єдину національну незалежну державу і буде домагатися цієї мети в повній солідарності з румунами Трансильванії й Угорщини.

3. Для керівництва румунським народом Буковини, захисту його прав і для встановлення тісного зв'язку між усіма румунами, Конституанта створює раду із 50 членів. Ця рада буде представляти нас через своїх уповноважених і на мирній конференції, і, крім неї, ми не визнаємо ні за ким права вирішувати або обговорювати долю румунського народу Буковини.

4. Конституанта рішуче відкидає будь-як спробу, спрямовану на порушення цілісності Буковини, і бажає домовитися з народами, що проживають спільно»¹⁷⁶.

Одразу ж після цього було спрямовано делегацію РНР до графа Етцдорфа (Я. Флондор, Ґ. Сирбу), яка вимагала від намісника передачі влади, який цього не зробив, посилаючись на відсутність розпоряджень із Відня. Та через декілька днів представники РНР зайняли приміщення крайового сейму, де проводили організаційну роботу¹⁷⁷.

Сучасний історик С. Григоришин, характеризуючи дану декларацію, вказав, що вона трактувала національний суверенітет як право панувати над населенням краю. З питання об'єднання з Румунією він посилається на роботу Белана, який стверджував, що королівську Румунію на Буковині сприймали як боярську державу, де селяни знаходилися у становищі рабів, через що сама ідея такого об'єднання нібито не була популярною. Також посилається він і на заяву Ґ. Сирбу про те, що Я. Флондора до цього часу підтримувала незначна кількість румунів¹⁷⁸. Але, всупереч усьому, після 27 жовтня почався процес боротьби за владу на Буковині між політичними представниками румунів і українців. Він завершився втручанням королівської Румунії і досягненням того національно-державного ідеалу, якого в Бухаресті бажали з самого початку світової війни. У близькому до рішення Конституанти змісті висловилося 27 жовтня і газета «*Viața Nouă*»: «Що сто-сується Буковини, то нам здається, що наші депутати в парламенті поспішили погодитися з її розчленуванням... Історично і географічно Буковина єдина і є суто румунською територією не тільки від Сучави до Пруту, але і від Дорна Ватри до Дністра. На цій землі було організовано ... румунське державне життя. Буковина дісталася нам у спадщину у своїй цілісності від наших предків і на подяку ми повинні зберегти її в цілісності для майбутніх часів»¹⁷⁹.

У цілому ситуація у країні і на Буковині все більш розпалювалася. 28 жовтня до Відня була відправлена телеграма про загрозу вторгнення румунських військ і евакуації до Станіславава

частини чиновників на чолі з Й. Етцдорфом. Наступного дня відповідною телеграмою міністерство внутрішніх справ схвалило його дії, але президент краю все-таки втрачав важелі управління, і відбувалося це на тлі відсутності домовленостей між румунами й українцями. Хоча Й. Етцдорф і відзначав, що «єдності з приводу територіального розмежування національностей ще не досягнуто, оскільки в румунському таборі панує великий розлад», однак він уже передчував швидку передачу влади і запитував Відень про таку можливість¹⁸⁰. Крім того, певну дезорганізацію могли вносити і військовослужбовці австрійської армії, серед яких «блукала» думка про проголошення на Буковині республіки та обрання її президента¹⁸¹.

Така ситуація не була випадковою, оскільки вже 28 жовтня Етцдорфа відвідали представники Румунської національної ради Флондор, Сирбу і Попович з вимогою передачі влади. Протест українців проти спроб румунів опанувати всією Буковиною і заклик до проведення 3 листопада Народного віча румуни розцінювали виключно як провокацію. Такою же провокацією вони вважали перебування на Буковині українських січових стрільців і протестували проти цього, домагаючись їхнього відходу. Контроль над військовими частинами в тих умовах означав можливість досягнення успіху у справі визначення майбутнього Буковини. Саме тому досить гостро українці сприйняли розпуск 2 листопада 41-го піхотного і 22-го стрілецького крайової оборони полків. Адже це звело нанівець усю проведenu раніше агітаційну роботу в цих підрозділах. У відповідь на такі дії Етцдорф був змушений прийняти рішення про створення загонів самооборони¹⁸². До сказаного вище слід додати, що за межами Буковини вже в жовтні 1918 р. було створено службу румунської пропаганди на Буковині, статут якої затвердило 1 листопада 1918 р. Міністерство внутрішніх справ Румунії. Фактично ця організація призначалася для ведення прорумунської пропаганди у краї, що мало сприяти і національному звільненню, пропаганді ідеї правомочності та необхідності об'єднання Буковини з Румунією¹⁸³.

День 2 листопада став переломним у відносинах влади, українців і румунів. Цього дня президент Буковини запросив до себе румунських депутатів райхсрату Гурмузакі, Ончула і Грігоровіча, а також представника Української національної ради Омеляна Поповича. За словами самого Етцдорфа, Гурмузакі і Грігоровіч виступили за продовження його перебування на посаді разом з дорадчою радою із представників усіх етнічних груп. З іншого боку, А. Ончул і О. Попович висловилися за передачу влади. Позицію румунів розкрив А. Артимович, який вказав, що Румунська національна рада бажала одержати владу над усією Буковиною і погоджувалася на можливість передачу влади українцям тільки в чотирьох повітах. Оскільки створювалося враження підтримки Ончула румунськими селянами, то на цьому тлі Ончул і Попович досягли домовленості про розділ Буковини між двома народами. Разом з тим, Етцдорф не поспішав передавати владу цим представникам, оскільки не вважав Ончула легітимним представником румунів¹⁸⁴.

3 листопада 1918 р. на народному вічі в Чернівцях, за широкої участі представників населення краю, всупереч запропонованому проекту рішення, учасники оголосили про приєднання української частини Буковини до України¹⁸⁵. 3-5 листопада в умовах хаосу тривали перемовини про майбутній статус Буковини. Так, 3 листопада 1918 р. у примарії м. Кимпулунґ відбулося зібрання румунів, на якому прийняли рішення щодо приєднання повіту Кимпулунґ до Румунії. 4 листопада президент Буковини зустрівся із Флондором, що відхилив пропозицію українців і попросив Етцдорфа продовжувати управління краєм. Тоді ж він повідомив про відправку до Ясс кур'єра із проханням ввести на Буковину королівські війська. Дійсно, в той же день до Ясс прибув В. Боднереску, який зустрівся із главою Ради міністрів А. Марґіломаном і одержав запевнення в наданні зброї для створення національної гвардії або підрозділу жандармів. Про результати поїздки В. Боднереску повідомив Я. Флондору 5 листопада.

Зміна уряду в Румунії змусила Румунську Національну Раду використовувати В. Боднереску як дипломатичного агента для зв'язку з новим кабінетом. Правда, заради одержання настільки потрібного йому рішення про введення румунських військ на Буковину Я. Флондор використовував і інші канали, зокрема просив військової допомоги в номінального шефа

румунського Генштабу, генерала В. Зотту¹⁸⁶. У результаті почалося просування на Буковину підрозділів 8-ї дивізії генерала Якоба Задіка. Коли 6 листопада в Сучаву ввійшов румунський підрозділ, Й. Етцдорф наказав голові повіту виконувати свої повноваження до того часу, поки румуни не висунуть умови, несучі місі зі службовою присягою. У Чернівцях серед українців на початку дій румунських військ зберігалися переконання, що повіти з українським населенням не будуть займатися¹⁸⁷.

На той час українська влада знаходилася на стадії формування і лише 6 листопада зважилася на певні кроки. Того дня Й. Етцдорф передав владу представникам Української національної ради й А. Ончулу як румунському національному комісарові. Розпочалося перебирання адміністративних посад та урядів членами Крайового комітету, а вже 7 листопада службовців державних установ приводили до присяги на вірність українській владі. А напередодні Крайовий комітет Буковини звернувся до мешканців краю із закликом підтримувати дії української влади¹⁸⁸.

З деяким запізненням, 10 листопада 1918 р., відбулося установче зібрання Єврейської Національної Ради, яка компонувалася із представника євреїв у Палаті послів, 5 депутатів крайового сейму та 51 представника 5 єврейських партій. Головами були обрані Б. Штраухер і Я. Пістінер, співголовами М. Ебнер і Л. Штайнметц, секретарями – М. Касван, М. Кремер, М. Рознер і М. Шмель-цер. Створено було виконавче бюро та постійні комісії. Тоді ж прийняли рішення про створення місцевих комітетів, які мали керувати місцевими представництвами ЄНР та про підпорядкування єврейських релігійних громад ЄНР. Своїм завданням Єврейська Національна Рада бачила реалізацію єврейською нацією права на самовизначення, що пропонувала здійснити шляхом вироблення конституції, врегулювання стосунків з майбутньою конфедерацією, титульними націями. Таким чином, перед представництвом ставили завдання досягнення політичної і громадянської рівноправності євреїв, їх пропорційного представництва в усіх публічних установах, свободи пересування, міжнародних гарантій, рівноправ'я євреїв у всіх країнах, вільного права в'їзду в усі країни, зокрема в Палестину. Окремим питанням ставилося заснування в Палестині єврейських поселень із автономним управлінням. Головним завданням ставилося добитися визнання євреїв як нації та її співіснування з титульними націями на правах рівності¹⁸⁹.

За твердженням деяких сучасників, загроза початку антирумунських репресій змусила Я. Флордору і голову Румунської Національної Ради о. Д. Бежана переховуватися в резиденції мітрополита. Однак із просуванням частин VIII дивізії генерала Я. Задіка на північ та в результаті невдалих переговорів представника Української Національної Ради на станції Глибока з румунськими командирами представники української влади евакуювалися за р. Прут до Кіцманя та Заліщиків, а Чернівці перейшли до рук Румунської Національної Ради. Колишній секретар РНР Р. Сбієра згадував, що вже 10 листопада РНР узяла на себе управління Буковиною та зайняла приміщення Крайового правління¹⁹⁰. Зі вступом румунських військ 11 листопада в Чернівці міським головою став о. Г. Шандру. Тоді ж А. Ончула оголосила ворогом румунського народу. До населення РНР звернулася 12 листопада, вказавши, що буковинські румуни, базуючись на праві національного суверенітету, вирішили на своїй Конституанті 27 жовтня «володіти своїм єдиним краєм Буковиною». У звертанні зазначалося, що представники австрійської влади проігнорували права румунів і передали владу рутенам. Саме цією обставиною пояснювалося звертання за військовою допомогою до румунського короля. 12 листопада Румунська Національна Рада зібралася на своє друге засідання. У ньому брали участь тільки 34 члени, які проголосували за «Тимчасовий основний закон про владу краю Буковина». Відповідно до нього, законодавча влада передавалася Румунській національній раді, а виконавча – державним секретарям на чолі з Я. Флордором. Окрім того, вводився стан облоги в Чернівецькому, Вашківському і Вижницькому повітах, а також у повітах Сторожинецькому, Серетському і Редеуцькому. Населення цієї території зобов'язали протягом 24-х годин здати в жандармерію всю зброю й амуніцію. За пропозицією В. Боднереску було розглянуте питання про створення суду для розслідування дій

А. Ончула¹⁹¹. У даний проміжок часу єврейські соціал-демократи провели великі збори, де із промовою виступив Я. Пістінер, го-ворячи про політичну ситуацію та право націй на самовизначення. Він наполягав на тому, що євреї не повинні втягуватися в конфлікти між українською та румунською націями, але добиватися права, як національна меншина, на вільний національний розвиток. Зміну ситуації на Буковині і в Чернівцях описував як швидку та звертав увагу на вичікувальну позицію євреїв у ставленні як до української, так і до румунської влади. Правда, позицію останніх критикував, як позицію мож-новладців, які нехтували правами національних меншин. Пообіцяв Я. Пістінер, що єврейські соціал-демократи будуть добиватися здобуття прав євреїв як національної меншини, хоча вважав, що час для цього ще не настав. Того ж дня Я. Флондор отримав вітання від короля¹⁹².

Тим часом РНР проводила роботу, спрямовану на включення Буковини до складу Румунії. На третьому засіданні РНР 13 листопада державні секретарі склали присягу перед Д. Бежаном, а Я. Флондор оголосив програму уряду. 15 листопада через офіцера Д. Мармелюка він одержав запрошення від нового глави румунського кабінету, генерала К. Коанде прибути до Ясс. Замість себе Я. Флондор відправив С. Пушкаріу для того, щоб той проінформував уряд про ситуацію на Буковині. 17 листопада рапорт про стан справ у краї представив генералові К. Коанде і Д. Мармелюку¹⁹³. 22 листопада до Чернівців прибули емігранти на чолі з І. Я. Ністором, які взяли участь у процесі прискорення об'єднання Буковини з Румунією. РНР вела переговори з поляками, німцями та євреями із цього ж приводу. Співпрацю з українцями не налагоджували, вважаючи їх позицію неприйнятною. Проте і з євреями Буковини домовитися не вдалося. Відмова ЄНР від участі в Генеральному конгресі Буковини була здійснена на підставі відсутності прав євреїв у Румунії. Крім того, представники ЄНР М. Ебнер, Я. Пістінер і Б. Фрідманн вимагали забезпечення в об'єднаній Румунії політичної та громадянської рівноправності і надання законодавчим шляхом прав національним меншинам. Іншою підставою для відмови стала позиція нейтралітету щодо дій румунської влади, яку зайняла ЄНР¹⁹⁴.

Генеральний конгрес Буковини, проведений 28 листопада 1918 р., описується румунськими істориками виключно як свято. Стаття, яка з'явилася напередодні у «*Glasul Bucovinei*», описувала 144-літнє рабство і вимагала виправити «історичну несправедливість» шляхом возз'єднання з Румунією. Об 11 годині дня Д. Бежан відкрив роботу конгресу і, за згодою присутніх, надав право головувати Я. Флондору. Крім 74-х членів Румунської національної ради, в залі знаходилися відповідно 6 і 7 представників Польської та Німецької національних рад. Як гості були присутні офіцери румунської армії, чотири депутати уже фактично скасованого напередодні бессарабського «Сфатул Церій», а також три члени Румунської національної ради Трансильванії й Угорщини¹⁹⁵.

Секретар Конгресу Р. Сбієра зачитав надіслані вітальні телеграми. Оскільки безумовне входження Бессарабії до складу румунського королівства напередодні стало фактом, що здійснився, Я. Флондор у своїй мові акцентував увагу присутніх на спільності історичних доль буковинців і бессарабців. Перейшовши до питання «встановлення політичних відносин Буковини з румунським королівством», він зачитав проект резолюції, підготовлений заздалегідь, відредагований І. Ністором і запропонований до схвалення Конгресом. Потім сам І. Ністор обґрунтував викладені вимоги, давши при цьому аналіз перебуванню Буковини у складі Габсбурзької імперії.

С. Квятковскі польською мовою висловив згоду поляків на приєднання краю до Румунії. Слідом за ним виступив від імені німців Алоїс Лебоутон, який вказав також на очікуване приєднання до Румунії Трансильванії і Баната. Проте слід відзначити, що німці дали свою згоду на входження краю до складу Румунії на визначених умовах 26 листопада 1918 р., однак, незабаром вони відчували на собі всі особливості румунського володарювання, тому в липні 1919 р. були змушені визнати, що це приєднання не пішло на користь німецькому етносові. Пізніше, 5 грудня 1918 р., на ім'я Я. Флондора надійшла телеграма вірменської громади за підписом В. Прункула зі

згодою на об'єднання. Подібні звістки надійшли від єврейських громад з Редеуць, Кимпулунґа і Сучави¹⁹⁶.

Прийнята резолюція проголошувала «об'єднання безумовне і навіки Буковини, у старих її кордонах до Черемоша, Колачина і Дністра, з Королівством Румунією». Після того, як пролунав ру-мунський національний гімн, зі звертаннями виступили трансильванець В. Делеу і бессарабець П. Галіппа. На закінчення Конгрес направив телеграми королю Фердинанду, урядові Румунії, а також дипломатичним представникам Британії, Франції, Італії і США в Яссах. О 13 годині Конгрес завершив роботу, а його делегація на чолі з Я. Флондором відправилася в Ясси для офіційного представлення королю й уряду акт об'єднання¹⁹⁷. На основі цього рішення і представлення «старого» нового прем'єра Бретіану 29 грудня 1918 р. в парламент був поданий Закон-декрет про включення Буковини до складу Румунії. Він був ратифікований, 31 грудня підписаний королем і опублікований 1 січня 1919 р. Тепер на мирній конференції румунській делегації на чолі з Бретіану залишалось «тільки» довести право королівства на володіння Буковиною й іншими приєднаними провінціями¹⁹⁸.

Описуючи події Генерального конгресу Буковини, Макс Вітнер відзначив: «Можна було поспівчувати емоціям румунів із приводу здійснення їхнього бажання зі 144-літніх мрій, але той, хто знає румунський характер і звичаї, хто жив на батьківщині і мав можливість познайомитися з адміністрацією, її корупцією і черствістю, хто бачив прірву між боярством і народом, хто спо-стерігав за безпринципним чиновництвом, що нехтує правила, хто був свідком гноблення національних меншин, зневажання євреїв – яких кривдять завжди і скрізь, хто тільки побажає, – той зі смутком відчував, що у створеній Великій Румунії національні меншини повинні дивитися в майбутнє з горем і страхом»¹⁹⁹.

Своє продовження мала історія з А. Ончулом, який був затриманий у Яссах. У грудні 1918 р. він звертався до голови уряду Буковини Я. Флондора із проханням сприяння у звільненні. Так, в одному з листів він визнавав неможливим продовження своєї політичної діяльності. Свою майбутню діяльність бачив виключно в межах зайняття торгівлею у Трансильванії, де розраховував використати особисті знайомства. Як відомо з іншого листа А. Ончула, Я. Флондор порушував питання звільнення свого колишнього колеги перед урядом у Бухаресті і станом на 12 грудня з'явилось розпорядження про дозвіл на виїзд А. Ончулу, який скасували увечері того ж дня. Сам А. Ончул змушений був звертатися до голови уряду Буковини та висловлював намір звертатися до короля²⁰⁰.

Інший момент був пов'язаний вже з національними меншинами в межах нової Румунії. Так, в умовах процесу зміни громадянства буковинці, які перебували за межами Буковини і Румунії, намагалися отримати паспорти УНР. Принаймні в серпні 1919 р. склалася ситуація, коли в українському посольстві в Берліні були занепокоєні реакцією уряду Румунії на подібні дії, тому просили міністерство узгодити українську позицію з державною позицією Румунії, не відмовляючись при цьому від планів²⁰¹.

Тим часом із квітня 1919 р. управління окремими структурами на Буковині переходило під контроль центрального уряду, зокрема пошта, Апеляційний суд, нотаріат. У червні 1919 р. було оголошено і про припинення діяльності адміністрації провінції Буковина, яка продовжувала існувати формально²⁰².

Таким чином, в умовах Першої світової війни румунська інтелігенція Буковини, вихована в душі дако-романізму, будучи носієм ідей єдності румунів, у значній частині виїхала в Румунію. Вона зіграла важливу роль у пропаганді ідеї приєднання Буковини до румунського королівства і, з настанням сприятливих внутрішньополітичних умов та при зовнішній підтримці, успішно реалізувала цю мету в листопаді 1918 р. До певної міри це не відповідало сподіванням усього населення Буковини, адже 7 з 11 повітів коронного краю були заселені переважно українцями і мали право на самовизначення на даній території²⁰³. Проте, представляючи себе винятковою автохтонною нацією у краї, румунські політики не побажали піти на компроміс з українцями. Ця

обста-вина поглибила розкол між політичними діячами двох народів Буковини і визначила хід подій після утворення румунської Конституанти, спрямованих на об'єднання всієї Буковини з королівською Румунією, що було проведено всупереч волі всього населення, але за згоди частини національних лідерів поляків і німців.

§4. Трансильванія наприкінці XIX ст. – в перших десятиліттях XX ст.

Населення Трансильванії на час приєднання нараховувало 1 542 268 осіб, з яких 57% належали румунам. У релігійному відношенні 29,6% складала православні, 28% – греко-католики, 14% – римо-католики, 15% – реформісти, 8,5% – євангелісти, 2,5% – унітарії та 2,5% – юдеї. У Банаті з 1 582 133 населення румунів було 592 049 (37%), німців – 387 545 (24,5%), сербів – 284 329 (18%), угорців – 221 509 (14%), євреїв – 20 643 (1,3%), 22 131 словак, 4872 хорватів, 2392 рутена. Власне, Банат представляв собою конгломерат населення, де у 18 із 36 дистриктів румуни склали майже половину, німці – в чотирьох, серби – у трьох, угорці – в одному. На схід від лінії Бісеріка Албе – Муреш румуни склали 55%, тоді як на захід від неї це було більш мішане населення: серби (34%), німці (26%), угорці (20%), румуни (14%), словаки й інші (6%). У 9 повітах Крішани мешкали 1 316 981 особа, до яких належали 655 026 румунів, 580 417 угорців, 43 416 німців, 25 537 словаків, 7130 ромів, 2517 сербів, 940 рутенів, 636 чехів. У релігійному плані найвищим було число православних (486 014), далі йшли реформісти (337 806), греко-католики (208 737), римо-католики (204 229), юдеї (52 769), євангелісти (22 713), унітарії (625). З усього населення Крішани Ч. Е. Кларк вважає румунами 52,7%. У Марамуреші населення складало 766 666 осіб, з яких 322 666 угорці, 213 991 – румуни, 160 057 – рутени, 67 008 – німці, 1354 – роми, 928 – словаки, 253 – поляки. Всі регіони мали схожу історію, що в цілому визначило подальшу долю в період розпаду імперії²⁰⁴.

Становище Трансильванії дещо змінилося після подій 1848-1849 рр., і в результаті лібералізації режиму в Австрійській імперії у Трансильванії в м. Сібіу в 1863 р. розпочало роботу обласне зібрання. У ньому передбачалося використання як офіційних румунської, угорської та німецької мов. Однак після проголошення дуалістичної монархії Трансильванію позбавили автономії та включили до складу Угорського королівства. Прийнятий 1868 р. закон про національності проголосив наявність у ньому угорської нації з визнанням офіційною мовою парламенту угорської. Румунська, сербська та словацька мови допускалися до вживання в ряді закладів. Викладання в навчальних закладах також велося угорською мовою, але в університетах передбачалося створення кафедр національних мов та літератури. Выборчий закон 1874 р. суттєво урізав права виборців-румунів²⁰⁵.

В угорських землях представники національної румунської буржуазії та поміщиків намагалися посісти відповідне становищу місце в політичній схемі, але здебільшого виступи обмежувалися національною сферою. У першу чергу порушувалося питання повернення Трансильванії автономії, у зв'язку з чим з'явилася низка документів, у тому числі Декларація із Блажу (1868 р.). У 1860-х рр. румунські політики розділилися на дві групи: пасивісти, які вважали за потрібне бойкотувати вибори до угорського парламенту, та активісти, що виступали за участь у політичному житті країни. У 1869 р. були створені Національна партія румунів Банату і Угорщини, яка дотримувалася такти-ки активних дій, і Національна партія – повна її протилежність. Проте обидві партії мали схожі програмні вимоги: визнання румунської другою офіційною мовою, проведення адміністративної та шкільної реформи, скасування національних обмежень на виборах, розширення виборчих прав і скасування унії Трансильванії та Угорщини. У 1881 р., коли посилювався наступ на права національностей в Угорщині, обидві румунські партії об'єдналися в

єдину Національну партію. В її програмних вимогах було відновлення автономії Трансильванії, використання румунської мови в суді та державних закладах у землях, заселених румунами, призначення чиновників з румунів у таких областях, поширення виборчих прав на всіх платників прямих податків. До кінця 1880-х рр. прихильники активної діяльності перемогли²⁰⁶.

Ситуацію у Трансильванії початку ХХ ст. описав також у своєму романі «Йон» Л. Ребряну, який демонстрував прагнення молоді з числа інтелігенції до об'єднання з Румунією. У цьому напрямі молоді інтелігенти намагалися в межах королівства якомога частіше вживати румунську мову, сприймаючи угорців не інакше як гнобителів. Саме для молоді Румунія стала бажаною країною, «справжньою батьківщиною», «румунським раєм», як висловлює почуття один з героїв твору Л. Ребряну. Та разом з тим як представники інших національностей, так і частина румунів, доволі критично сприймали подібний потяг та виступали проти іредентизму. Також і політичні лідери румунів Угорського королівства представлялися як такі, що бажали боротьби виключно законними методами та не схилилися особливо до ідей єдності з Румунією²⁰⁷.

На початку ХХ ст. в Національній партії розпочалася зміна програми діяльності. Так, активісти в 1905 р. опублікували програму, в якій пропагували розділ та продажу помість, що належали державі, виступали за зниження поземельного податку, введення загального виборчого права. Проте негативну позицію румунські політики займали щодо революційного руху. У 1906 р., після потужного політичного страйку, Ю. Маніу в парламенті заявив: «Збереження Угорщини й Австро-Угорської монархії загалом є політичною та міжнародною необхідністю як для румунів, так і для угорців»²⁰⁸. Політична угода 1906 р., яка дещо змінила деталі державного ладу без зміни основ дуалізму, зміцнила політичну систему Угорщини. Загрозу для угорських консерваторів становили плани спадкоємця престолу Франца Фердинанда, який вважав неприпустимими дії імператора Франца Йозефа I у плані поступок угорцям. На руку спадкоємцю була і праця трансильванця А. Поповича, яка містила концепцію федералізації Монархії у відповідності до національних вимог її народів. Таким чином, мали існувати 15 рівноправних автономних штатів, створені за національно-територіальним принципом. Серед них мали бути Трансильванія та Секейські землі. Керувати федерацією разом з імператором повинні представники окремих штатів, організовані в уряд. Мовою держави залишалася німецька, але в межах штатів мали вживати місцеві мови. Проект А. Поповича суттєво обмежував кордони Угорського королівства, але, як зазначають А. Шарій і Я. Шимов, не настільки як це сталося після війни.

Як результат проект федералізації А. Поповича підштовхнув оточення спадкоємця до розробки в 1910-1911 рр. проекту політичних реформ, які, після вступу на престол Франца Фердинанда, мали запровадити загальне виборче право в Угорщині та створення парламенту, де б серед 200 депутатів мали місце і представники національних меншин. Для Франца Фердинанда такий парламент робив можливим скасування угорської системи управління з наступним обмеженням політичної влади угорської шляхти, втілити вимоги національно-культурної автономії національних меншин та інше. Опір націоналістичної шляхти мали намір, у разі її прояву, придушувати силою²⁰⁹.

Призначення на посаду посла Австро-Угорщини в Бухаресті О. Черніна призвело до нової згадки про трансильванських румунів. Щоб добитися симпатій від румунів новий посланець заявив у інтерв'ю репортеру, що відновлення колишніх стосунків між обома державами залежатиме від «справедливих поступок угорського уряду угорським румунам». Фактично посол підпорядковував питання внутрішнього розпорядку потребам зовнішньої політики, через що зазнав критики з боку графа Тісо, висловленої у прямій формі в угорському парламенті. Власне, заява О. Черніна створила відповідні труднощі у відносинах двох країн і навіть ускладнила задоволення прагнень румунів. Можливо, що у зв'язку із заявою до Бухаресту з особливою місією направили намісника Буковини графа Мерана²¹⁰.

З початком Першої світової війни Трансильванія стала постачальником живої сили, адже трансильванські полки зазнавали значних втрат. Крім того, влада проводила судові переслідуван-

ня та інтерновувала румунів після вступу у війну Румунії. Група політиків із Трансильванії на чолі з В. Лукачу та О. Гою вийшла до Румунії, де брали участь у пропагандистських кампаніях. Сама Трансильванія стала розмінною монетою в торгівлі за Румунію країн Антанти й Осередніх держав, але при цьому угорська сторона відкидала можливість надання Трансильванії національної автономії чи передачу частини її території Румунії²¹¹. У самій Трансильванії політичні лідери румунів залишалися вірними короні, але при цьому Ю. Маніу, А. Вайда-Воєвод, К. Попович постійно вели переговори з І. Тісо щодо розширення прав румунів. А. Вайда-Воєвод 15 вересня 1916 р. в «*Österreichische Rundschau*» опублікував статтю стосовно можливості анексії Австрією королівства Румунії. Проте була і протилежна позиція, яка призвела до виникнення всередині партії групи В. Голдіша та стала причиною закриття газети «*Românul*»²¹².

Втім, усі бесіди, які проводили німецький та австрійський посланці, виявилися салонними розмовами, за якими стояли обіцянки без отриманої на то згоди угорського королівського уряду. Попри все, мадяризація в роки війни стала жорсткішою, що викликало посилення націоналістичних рухів національних меншин королівства, в тому числі і румунського національного руху. З боку політичних діячів Румунії інтерес до Трансильванії проявлявся, і вступ у війну на боці Антанти вилився в розгортання бойових дій у Трансильванії²¹³. Вступ Румунії у війну викликав негативне та упереджене ставлення до румунів у Австро-Угорщині, особливо в частині королівства, що, зокрема, відобразив у романі Л. Ребряну. Причини такого ставлення виходили з небажання румунів Трансильванії воювати на фронті у Трансильванії проти румунів з Регату. Однак Л. Ребряну, для якого роман є заснованим на власних відчуттях, пише про протистояння румунів із представниками інших національностей в армії, про звинувачення у втраті почуття патріотизму. Власне, ця ситуація спричинювала дезертирство серед військовослужбовців-румунів, тоді як військовики румунської армії вважали зрадниками тих румунів, які продовжували служити цісарю. Умови склалися сприятливо на початку бойових дій і румунська армія мала перші успіхи, які внаслідок повільних дій командування, застарілого озброєння, а також завданих німецьким командуванням ударів на Дунаї призвели до перелому в Карпатах і розгортання наступу на Бухарест²¹⁴.

Поразки змусили румунську сторону шукати підтримки за кордоном, чим, власне, в 1917 р. займалася місія румунських професорів на чолі з С. Миндреску. Останній використовував публікації в газетах для доведення румунського характеру Трансильванії і Буковини, описував скрутне становище тут румунів, зокрема в галузі освіти, знелюднення регіону. Називалися і цифри, зокрема 14 тис. страчених та депортованих румунів²¹⁵. Мав місце в рамках такої діяльності і візит трансильванців до президента Клемансо²¹⁶.

Більш конкретною місією С. Миндреску була в Італії, де він перебував із 5 квітня 1918 до 1 січня 1919 р., опікуючись румунами-військовополоненими та займаючись створенням румунського легіону. За його участю було створено «Італійський комітет Pro-Romenia» в Мілані, Туріні, Генуї, Феррарі та «Комітету дії румунів Трансильванії, Банату і Буковини» (16 членів), від імені якого направлялися спеціальні делегації до Парижа, Лондона, Вашингтона. Також висувалося прохання до уряду Італії визнати Комітет, що представляв 18 тис. румунів на території Італії. З метою залучення італійців до румунської справи 25 липня і 1 серпня 1918 р. в газетах «*Gazetta di Torino*» і «*Idea Nazionale*» вийшли статті М. Ридьєр стосовно планів та завдань Комітету²¹⁷.

У липні – серпні 1918 р. була сформована перша рота з румунських легіонерів²¹⁸. Створення легіону проводили далі на основі «декрету про створення румунського легіону» і це була спроба добитися визнання участі румунів у війні на боці Антанти²¹⁹. Виступав С. Миндреску і проти укладення Бухарестського мирного договору та звертався до короля Фердинанда I, стверджуючи, що «Вступ Румунії у війну поруч із країнами, які борються за право і свободу народів, проголосив національну єдність усіх румунів під Вашим скіпетром»²²⁰.

У продовження протестів проти укладення миру Румунією увечері 30 травня 1918 р. Патріотичною жіночою лігою в Аугустеу було організовано мітинг підтримки на користь Румунії за

участю депутатів та сенаторів, представників політичних партій. Після виступу М. Ридьєр, у якому пролунав заклик не допустити перетворення Румунії на німецьку колонію, надійшла пропозиція направити телеграму В. Вільсону. У тексті телеграми містилося прохання до президента США посприяти звільненню окупованої Румунії та її об'єднанню в історичних кордонах. Для цього спільно із країнами Антанти слід надати допомогу Румунії, ліквідувавши Австро-Угорщину, возз'єднати з нею всі території, населені румунами, «оскільки збільшена Румунія може добре виконувати на Сході цивілізаційну місію латинської раси»²²¹.

9 липня 1918 р. голова Комітету дії румунів Трансильванії, Банату і Буковини побував на прийомі в голови ради міністрів Італії Орландо, під час якого від імені Комітету були висловлені запевнення в тому, що хоча Румунія склала зброю, її не склали румуни, для яких просили бути батьківщиною Італію, поки не буде визволена їх власна²²². 31 жовтня 1918 р. в газеті «La Sera» вийшло інтерв'ю С. Миндреску, в якому стосовно майбутньої позиції Румунії в Європі вказувалося на те, що відбудеться реорганізація країни на основі прилучення Трансильванії, Банату, Буковини та Бессарабії і Румунія буде спроможною впливати на ситуацію на Балканах²²³. У жовтні 1918 р. з'явилось звернення С. Миндреску «До румунів із Трансильванії, Банату, Крішани, Марамуреша і Буковини, що перебувають в Італії» із закликом єднатися під триколом та йти на Відень і Будапешт²²⁴.

У Трансильванії в жовтні – листопаді 1918 р. розгорнувся національно-визвольний рух, хоча лідери партій ще продовжували зберігати вірність Габсбургам. Це стосувалося і СДПУ, і РНП. У липні 1918 р. Ш. Чічо-Поп у парламенті вкотре запевнив у вірності РНП чорно-жовтій батьківщині. З цього приводу орган групи О. Гоґи «Gazeta poporului» 21 липня 1918 р. зауважила, що всі розмови валахів про бажання об'єднатися з Великою Румунією є звичайним обманом. Та й позиція керівництва РНП була ближчою до бажання порозумітися з угорською верхівкою, що, безумовно, імпонувало угорському уряду²²⁵. Доцільно зауважити, що існували фактори, які вели до неспокою і збурення у Трансильванії. Поруч з носіями національної ідеї, завдяки поверненню з полону багатьох трансильванців, загрозою ставали і носії соціальних ідей, через що в жовтні – листопаді 1918 р. неспокійна ситуація створилася в повітах Гунедоара і Клуж²²⁶. Одночасно вже того літа в чеських та словацьких землях висловлювалися за відокремлення. Свою позицію на відокремлення від Угорщини зайняли і представники Хорватії, Боснії, Герцеговіни, Країни, Істрії, Далмації створивши Народне віче. У червні 1918 р. в Угорщині мала місце урядова криза, в результаті якої до влади прийшов уряд Естергазі з демократами Апоні, Вазсоні, Батані²²⁷.

Після капітуляції Болгарії 29 вересня 1918 р. війська Антанти отримали вихід до кордонів Угорщини, де загострилося протистояння М. Карої та О. Ясі, а уряд Векерле розпочав переговори з Віднем стосовно перетворення Угорщини в самостійну державу. До цього долучилися вимоги австрійських соціал-демократів щодо перебудови країни на демократичних засадах²²⁸. У Трансильванії перейшли на позиції боротьби за національне звільнення і 12 жовтня 1918 р. в м. Орадя Маре В. Голдіш представив проект декларації для подання угорському парламенту. Також було створено підкомітет у складі В. Голдіш, Ю. Маніу, А. Вайда-Воевод, А. Влад, Ш. Чічо-Поп, І. Сучіу. Маніфест імператора Карла I 16 жовтня, заява І. Тіси про програну війну 17 жовтня змінили ситуацію в Угорщині. 18 жовтня в парламенті виступив А. Вайда-Воевод, заявивши, що національності монархії перетворилися на нації²²⁹.

22 жовтня 1918 р. прихильники М. Карої створили Угорську Національну Раду. Підтримали його й однопартійці О. Ясі, адже основним прагненням Будапешта було збереження Угорського королівства в існуючих межах, і розраховували у цьому на М. Карої. Угорську Національну Раду проголосили єдиним законним представником на території королівства. 1 листопада 1918 р. в Будапешті розпочалися революційні події, а вже 13 листопада 1918 р. Делегація уряду Угорщини підписала в Белграді військову конвенцію стосовно змін кордонів. 16 листопада УНР проголосила Угорщину республікою. Одночасно відбувалися повстання солдатів у трансильванських полках та

формувалися румунські частини²³⁰. У самій Трансильванії ширилися виступи шахтарів, відбувалися антиурядові демонстрації та страйки в Арадї, Петрошань, Лугожі²³¹.

17 жовтня 1918 р. у Трансильванії утворилася із представників Румунської національної партії та Соціал-демократичної партії Румунська національна рада, у складі якої опинилися Т. Мігаль, В. Голдіш, А. Вайда-Воєвод, Ш. Чічо-Поп, А. Влад, І. Флуераш, А. Грапіні, Т. Албань, Й. Реноу, Й. Жуманка²³². Фактично в жовтні 1918 р. у Трансильванії тісно поєдналися соціальний та національний фактори визвольної боротьби, які визначили і подальшу долю всієї імперії Габсбургів. Щоправда, ініціатива в даному випадку ще йшла від «низів», адже керівництво РНП продовжувало залишатися на позиції збереження Трансильванії, об'єднаної з Буковиною у складі Австро-Угорщини. У цьому румуни-депутати райхстагу від Буковини діяли спільно з Ю. Маніу й іншими керівниками РНП. У цьому відношенні досить прикметною виглядала резолюція від 12 жовтня 1918 р., якою ставилася мета добитися визнання за виконавчим комітетом РНП права представляти румунське населення Трансильванії на мирних переговорах. Втім, впродовж жовтня 1918 р. керівництво РНП не провело жодної масової акції на виконання програми 12 жовтня 1918 р. та й далі вичікувало у своїх діях, сподіваючись на рішення Антанти²³³.

Події, що розгорталися у Трансильванії, були тісно пов'язані з революційними подіями в Угорщині. Так, з оголошенням 31 жовтня страйку в Будапешті до нього приєдналися робітники Тімішоари, а також того дня встановлено порозуміння з Ясі та Барта, головою угорської військової ради Тімішоари стосовно проголошення автономної банатської республіки у складі Угорщини. Фактично таке рішення дозволяло залишити румунську та сербську частини Банату у складі Угорщини. Тімішоара стала першим містом, у якому (31 жовтня 1918 р.) соціалісти проголосили республіку. 9 листопада голова РНР Ш. Чічо-Поп звернувся до угорського уряду з ультиматумом про звільнення 23 комітетів цілком та у 3 комітатах районів з румунським населенням. У відповідь було надіслано побажання залишити ситуацію і територію під контролем угорського уряду до мирної конференції. Проти цього, у свою чергу, заперечила РНР. 14 листопада міністр О. Ясі пропонував офіційно управляти даними територіями через угорський уряд. Фактично з боку румунського населення створювалися національні гвардії, формувалися місцеві Румунські національні комітети, які мали намір підпорядкувати себе Центральному Румунському національному комітету. Зокрема, 3 листопада 1918 р. в м. Клуж створили національний румунський сенат Ардялу, як орган національної ради Араду. Крім того, практично Центральна Румунська національна рада позиціонувала себе як єдиний орган, що дає правдиву інформацію та вірно орієнтує населення²³⁴.

Початок листопада 1918 р. супроводжувався розпадом збройних сил та захопленням влади. 4 листопада в Будапешті угорський парламент позбавив королівського престолу Карла I та обрав Угорську національну раду. Також саморозпустився гарнізон Орадя, 2 листопада солдати та цивільні захопили приміщення примарії та поліції. 14 листопада подібне відбувалося у Клужі, Брашові, Тиргу-Муреші, Сігішоарі, 12 листопада в Петрошань²³⁵. У Банаті, в комітаті Караш-Северін солдати, які поверталися додому, спільно з місцевими селянами чинили напади на жандармські пости. Також у цьому комітаті були створені селянські ради, які замінили місцеві органи влади. Особливу роль у цьому відігравали селяни, що поверталися з армії²³⁶.

На тлі соціальних заворушень в угорських землях лідери РНП намагалися зберегти контроль за ситуацією, тож доводилося вдаватися до оголошення соціальних реформ, щоб зберегти вплив на маси, тим паче, що партія претендувала на керівну роль. У цьому відношенні обіцянка наділення землею селян ставала досить привабливою. Не зовсім чітко говорили лідери і про форму майбутньої держави. Одночасно керівництво РНП намагалося утримувати в дії старі закони. Якщо в центрі тривало формування Румунської національної ради, то на місцях члени РНП приступили до формування повітових, волосних, міських і сільських рад на всіх населених румунами землях і станом на 7-8 листопада такі ради з'явилися на більшості території.

Ізольовані те-риторії почали створення національних рад дещо пізніше, тому не дивно, що в Марамуреші таку раду створили 29 листопада.

Частина національних рад намагалася встановити контроль над рухом мас переважно шляхом створення збройних загонів, які могли б замінити стару владу та контролювати дії люду. Так, створені для оборони від угорців та боротьби за національні права загони національної гвардії утримувалися з коштів, що їх давали румунські банки, адміністрація релігійних фондів, у результаті чого кожен член гвардії отримував 20-30 крон на день. Керівництво національними гвардіями взяли на себе румунські військові ради, що створювалися при національних радах. При цьому такі дії співпадали з розпорядженням Карла I від 31 жовтня 1918 р. про створення військових рад у представників усіх національностей. Формування румунських національних гвардій проводилося за погодженням з австрійським військовим командуванням у Трансильванії, а їх члени, в переважній більшості офіцери та солдати, вірили, що охороняючи порядок, виконують справу національного звільнення.

У своїх діях румунські політики у Трансильванії мали противником угорців, представник яких Угорська національна рада висловилася за збереження Трансильванії у складі Угорщини. У цьому відношенні провідну роль відіграла Угорська національна рада Клужа на чолі з Апаті та А. Вінце. Також у Будапешті було створено національну раду секеїв, яка мала на меті здобути автономію секейських областей у рамках Угорщини. Установчим маніфестом Угорської національної ради у Клужі відзначалося, що «ми захищаємо порядок, територіальну єдність батьківщини, безпеку та громадський спокій»²³⁷.

Також потрібно зауважити, що Угорська національна рада у Трансильванії практично повністю повторювала програму УгНР з Будапешта. Власне, в цій програмі порушувалися актуальні для Трансильванії питання – проведення аграрної реформи, встановлення загального виборчого права, введення національної автономії. При цьому до скликання установчих зборів закликали маси дотримуватися старих угорських законів. За тих обставин створення угорських національних рад, формування цивільних гвардій проводилося за підтримки Будапешта, який прагнув зберегти під своєю владою всі землі корони Святого Іштвана. Проводилася ця робота паралельно зі створенням не лише румунських, але й Німецьких національних рад і гвардій (саксів та швабів). Усі вони в сукупності виконували переважно різноманітні адміністративні функції, в тому числі і контроль за постачанням продуктів харчування населенню.

Загалом на тлі повної децентралізації старої влади робилися спроби створити центральний орган керівництва, оскільки представники старої влади визнавали керівництво УгНР та будапештський уряд. Румунські національні ради не змогли впродовж листопада – грудня 1918 р. встановити єдину систему управління у Трансильванії. При цьому на роль центрального органу керівництва претендувала Румунська Національна Рада Араду, виконуючи дійсно цілий ряд функцій центрального органу. 2 листопада 1918 р. у Клужі було створено Румунський Національний Сенат, який очолив А. Фринку. Визнавши центральним органом РНР з Араду, все ж цей сенат претендував на владу в 11 комітатах історичного Ардялу, викликавши таким чином конфлікт із РНР з Араду. Тим часом представницькі органи угорців, зокрема національна рада секеїв (Будапешт) та Народна рада банатців (Тімішоара) визнавали зверхність угорського уряду. Становище ускладнювалося існуванням та діяльністю в ряді населених пунктів робітничих рад та селянських комітетів, які місцями були налаштовані проти керівництва РНР, серед членів якого було багато представників буржуа. Проте впродовж листопада – грудня 1918 р. змінилася ситуація в їх стано-вищі і в Араді, Орадя, Беюші ці ради вдалися до співпраці з румунськими та угорськими націо-нальними радами²³⁸.

Національні ради румунів, угорців та німців намагалися не допустити до революційної розрухи. 1 листопада 1918 р. з ініціативи керівництва РНР було видано листівку, де від імені румунських і угорських національних рад та депутатів саксів зверталися до представників всіх національностей із проханням зберігати мир та порозуміння. У цей же час Ю. Маніу заявив про фактичне бажання

румунського народу, швидше за його політичних лідерів, домінувати у Трансильванії. З листопада 1918 р. всі національні сенати Клужа видали прокламацію до населення Трансильванії із закликом зберігати спокій та порядок, а також повідомляли про підпорядкування трансильванських військ та національних гвардій австрійському генералу Зіглеру. У ряді випадків національні гвардії використовували для роззброєння озброєних селян, як це було в комітаті Алба. Окрім румунських національних гвардій, для боротьби проти румунських та угорських селян застосовували також угорські гвардії²³⁹. Власне, в цей період серед банатських соціал-демократів виник проект встановлення республіканської влади, але він не був реалізований²⁴⁰.

Впродовж 9 і 10 листопада в Араді відбулися спільні засідання ЦК РНП та румунської секції СДПУ, на якому окремі з представників РНП пропонували негайно проголосити об'єднання Трансильванії з Румунією, тоді як більшість лідерів відмовлялася від цього. Та все ж прийняте компромісне рішення дало змогу в газеті «*România*» вже від 10 листопада публікувати статті та звернення із пропагуванням приєднання до Румунії. Того ж 10 листопада РНП в Араді направила угорському уряду ультиматум з вимогою прислати до Араду делегацію для переговорів у справі визначення становища Трансильванії. Так, в ультиматумі вимагали від угорського уряду визнати повний суверенітет РНП над Трансильванією, тобто фактичне відділення її від Угорщини. Також 10 листопада 1918 р. від імені РНП А. Вайда та О. Мігалі з Дежа відправили до Ясс делегацію, яка мала просити введення румунських військ для зупинення більшовизму. 13 листопада в Араді розпочалися переговори між делегацією РНП та делегацією УНР з Будапешта, до складу якої увійшли представники Угорської та Німецької національних рад Трансильванії. Помітну роль у переговорах відігравали О. Ясі та В. Голдіш і велися вони подекуди «на високій ноті». У ході переговорів румуни почали вимагати визнання юрисдикції РНП не лише над румунськими територіями, але й над угорськими та сербськими на захід від нинішнього румунського кордону. Через неможливість домовитися, румунська сторона не прийняла пропозицію Ясі залишити Трансильванію у складі Угорщини до рішення мирної конференції, переговори були перервані. Проте аж до 17 листопада румунська та угорська сторони вели переговори щодо підтримання порядку на території Трансильванії. 17 листопада до Араду з Відня прибув Ю. Маніу, взявши участь у нараді РНП. І на 11 годину було вироблено відповідь, яку представив О. Ясі В. Голдіш. У ній йшлося про незалежність румунів від угорської держави, повагу до мирної конференції в її рішеннях по кордонах. Проте переговори були перервані румунською стороною із причини невизнання угорцями права румунської нації здійснювати управління на населеній румунами території. Невдача з переговорами остаточно переконала лідерів РНП в необхідності звернутися до румунського уряду. 15 листопада 1918 р. в Араді видали листівку зі зверненням до всіх Румунських національних рад на місцях із закликом обирати у своїх округах делегатів на Велике національне зібрання румунів²⁴¹.

Саме тому 16 листопада до Ясс відправили 2 делегації від РНП з Араду, які знову вимагали введення румунських військ у Трансильванію для придушення революційного руху. 20 листопада до Араду з Ясс було направлено відозву, в якій висловлювалося невдоволення румунського уряду поведінкою лідерів РНП, які не поспішали з оголошенням об'єднання. Як відомо, в листопаді 1918 р. румунський уряд вимагав від керівництва РНП призначення емісарів, щоби посприяли приєднанню до Румунії угорських і сербських територій, передбачених серпневою угодою 1916 р. До солдатів із відозвою звернувся Фердинанд І. Окреме звернення до солдатів спрямував і гене-рал Мошоу. 13 листопада 1918 р. авангардні загони румунської армії почали перехід Карпат, зайнявши на 15 листопада Бістріцу Муреш-Лудош, а до кінця листопада підрозділи румунської армії просунулися до демаркаційної лінії, встановленої Белградською військовою конвенцією (верхня течія р. Самош – Бистриця – с. Марош, по р. Муреш до її гирла і далі на північ від м. Бая-Печ і далі по р. Драва). У цей проміжок часу І. Бретіану, а саме 18 листопада, звернувся до лідерів РНП із закликом не допустити анархії та вітанням революційної боротьби за національне звільнення²⁴².

На той час важливе для Румунії рішення було прийняте, адже 15 листопада РНР оголосила про збір делегацій для проведення Великого румунського національного зібрання, на якому збиралися вирішити майбутню долю Трансильванії. Одночасно було кооптовано до складу РНР всіх членів виконкому РНП і тепер їх було 12 проти 6 членів від румунської секції СДПУ. 20 листопада РНР опублікував звернення «Către popoarele lumii», в якому говорилося, що румуни Трансильванії очікують допомоги від усього румунського народу, «з яким єдині будемо відтепер і на віки». Того ж дня також було прийнято правила запису делегацій на Велике зібрання та визначено дату і місце – 1 грудня 1918 р. в Алба-Юлії. За визначенням В. Лівяну, норми представництва були антидемократичними. Це історик демонструє через факт, що частина членів Великого зібрання були обрані на корпоративній основі з числа членів різних товариств, для робітників визначили 60 делегатських місць, а також заборонили участь у зібранні делегацій національних меншин. Фактично встановлювалася кількість представників з місць – по 5 осіб з кожного виборчого округу, визначених за виборами 1910 р. до парламенту. Останнім обіцяли вибирати їх на підставі загального виборчого права (прокламація 15 листопада), але насправді не реалізували обіцянки. Та все ж підготовчі зібрання пройшли в населених пунктах і вже там пролунали заяви про бажання приєднатися до Румунії. 21 листопада газета «*Românul*» опублікувала заклик РНР до участі в зібранні в Алба-Юлії, а 27 листопада вийшла і програма зібрання²⁴³.

Обрання делегатів відбувалося в населених пунктах повітів згідно із правилами, про що свідчать як протоколи, так і посвідчення обраних делегатів від партійних організацій²⁴⁴. Обирали делегатів також від союзів ремісників, економічно-фінансових товариств, освітніх організацій, освітніх установ, культурних організацій, жіночих організацій, релігійних організацій, обрали й делегатів від Румунських національних гвардій²⁴⁵. Окрім обрання делегатів, були вжиті заходи і до сповіщення населення про зібрання, що робили через місцеві газети вже від 22 листопада²⁴⁶. Протест проти цього лунав з боку угорців, тим більше, що стосунки між румунами й угорцями почали погіршуватися із причини просування румунських військ у Трансильванію. 22 листопада 1918 р. угорці провели мітинг у Марошваргері. Робилися й інші спроби переконати трансильванських румунів залишитися у складі Угорщини, та вони не мали результату²⁴⁷. Для уможливлення проведення зібрання командувач VII дивізії (дещо пізніше – Північної групи румунських військ у Трансильванії) генерал Мошою наказав зайняти Тиргу-Муреш для контролю за мостом через Муреш, а також взяв під контроль Бістріцу і Несеуд²⁴⁸.

Власне, 1 грудня 1918 р. в м. Алба-Юлія (Дюлефегервар) у великій залі казино зібралися 1228 делегатів. Окрім них, до Алба-Юлії прибули близько 100 тис. осіб, переважно селян, робітників та інтелігенції, які також підтримували ідею національного звільнення. Також тут були присутні шахтарі-угорці з долини Жіу, які взяли участь у зібранні, виступаючи за об'єднання з демократичною Румунією. Першим виступив Ш. Чічо-Поп, після чого визначили мандатну комісію на чолі з І. Сучу. Обрали Бюро на чолі з Ґ. Поп де Бесешть, єпископом І. І. Паппом, Д. Раду. До Бюро увійшли три співголови та 8 секретарів. До співголів належав соціаліст І. Флуераш, а серед секретарів був соціаліст І. Чісер. Декларацію об'єднання у проєкті підготували 30 листопада і з її текстом виступив В. Голдіш. На початку ним була представлена у промові історія румунів, висловлено думку про необхідність свободи для націй. Як виправдання рішення була і згадка про клятву румунів 1848 р., якою вони присяглися імператору, батьківщині та румунській нації, з яких, власне, лишалася саме румунська нація. Тому від імені румунів було підготовлено рішення, яке і представив далі В. Голдіш²⁴⁹.

Перш за все проголошувалося об'єднання земель угорської корони, населених румунами, з Румунією. Національне зібрання цих територій мало обиратися на підставі загального права голосу. Національне зібрання територій проголосило свою діяльність на основі таких 6 положень: повна національна свобода для всіх народів із правом навчання, управління та судочинства рідною мовою; повна свобода конфесіональна для всіх церков у державі; запровадження

демократичного режиму в усіх галузях життя, в тому числі загальне виборче право для осіб обох ста-тей від 21 року на громадських, повітових, парламентських виборах; впровадження свободи преси, асоціацій та зборів, вільна пропаганда думок; проведення радикальної аграрної реформи зі зменшенням латифундій та наданням селянину можливості створити господарство для роботи власної родини; промисловим робітникам мали забезпечити такі ж законні права, як і в робітників західних країн. З інших положень, викладених у декларації, була вимога про визнання становища великих і малих націй мирною конференцією та усунення війни як засобу вирішення міжнародних відносин. Зібрання вітало всі звільнені від гніту нації колишньої імперії. Вшановували пам'ять загиблих в ім'я нації, висловлювали вдячність союзникам. У завершальному IX пункті приймали рішення про створення Великої національної румунської ради для управління Трансильванією, Банатом, Угорськими землями.

Після заслуханої резолюції взяв слово Ю. Маніу, який говорив про велич часу, необхідність нації існувати в єдиній державі. Говорив про прихильність до свободи і вільного розвитку всіх народів-сусідів. Виступав за національну свободу в умовах «Великої Румунії», за розвиток національних мов, встановлення режиму права і свободи всередині країни, вимагав проведення аграрної реформи в інтересах нації, відзначив і складнощі об'єднання в питанні розвитку адміністрації. Врешті промовець закликав ухвалити рішення одностайно. Після Ю. Маніу взяв слово Й. Жуманка, соціаліст, який висловлювався в інтересах робітників і їх участі в політичному процесі. Після цього виступу голова Г. Поп де Бесешть звернувся до присутніх із запитанням щодо схвалення проекту рішення. Після схвальних вигуків слово отримав А. Вайда-Воєвод, який запропонував створити Велику національну румунську раду із 250 членів, з яких 200 обрати на зібранні, а 50 кооптувати. Ним же було зачитано і список майбутніх членів Ради. Промовляли також єпископ Араду І. І. Папп, єпископ Герла Ю. Госсу. Наприкінці головуючий оголосив про установче засідання Великої національної румунської ради 2 грудня о 9-й ранку²⁵⁰. Як бачимо, в рішенні не стояло питання про зміну чи визначення форми держави, тож імовірно, що делегати приймали такою формою існуючу в Румунії конституційну монархію. При цьому доволі демократичні положення рішення і недотримання їх виконання урядом дали можливість опозиції використовувати гасла в боротьбі за владу в подальшому.

Саме ж рішення з Алба-Юлії давало Румунії можливість приєднати велику територію між Дунаєм, Мурешом і Тисою, що мало насправді результатом включення населених пунктів не лише з румунськими, але й сербськими та угорськими мешканцями. Також рішення не припускало можливості автономії Трансильванії у складі Румунії. Вже відредагований текст декларації був зачитаний добровільним учасникам Великого зібрання, що знаходилися на полі Горії, поблизу казино.

У результаті проведення Великого зібрання у Трансильванії утворилися автономний парламент (Велика національна рада) та автономний уряд (Керівна рада) на чолі з Ю. Маніу, які діяли в м. Сібіу. У Керівній раді Ю. Маніу також обіймав посаду директора із внутрішніх справ, А. Вайда опікувався внутрішніми справами та пресою, В. Голдіш – освітою і національними питаннями, Р. Боіле – сполученням, А. Влад – фінансами, Ш. Чічо-Поп – обороною, А. Лазер – юстицією, Е. Гацієґан – кодифікатор у секції юстиції, І. Сучу – кодифікатор з публічного права та організатор конституанти, І. Флуєраш відав соціальними питаннями, В. Жуманка – промисловістю. В. Лукачу, В. Браніште, О. Гоґа не мали визначених посад. У 1919 р. до уряду були обрані М. Попович і Т. Бредічану. До складу ради увійшло 30 депутатів від соціал-демократів, а до уряду 2 (із 15) соціал-демократичні представники, тоді як решту місць припало членам РНП. До складу Великої румунської національної ради 30 липня 1919 р. були кооптовані представники селян, медиків, інженерів та ряд інших. 27 грудня 1918 р. В. Голдіш доповів про рішення Великого національного зібрання королю Фердинанду І. Після обрання першого повоєнного парламенту ним було узаконе-но факт приєднання Трансильванії до Румунії. Пізніше головною проблемою в діяльності Керівної ради Ю. Маніу назве підписане в Белграді перемир'я, яке узаконувало

Угорщину в дійсних на 1918 р. кордонах до рішення мирної конференції. Румунські війська мали перебувати в Араді тільки до лінії Муреша, толі як Банат мали зайняти французи. При цьому Керівна рада нехтувала протестами полковника Вікса і фактично перетворила Ю. Маніу на єдиного винуватця непослуху. Позиція Керівної ради була підтримана певною мірою діяльністю генерала Росетті, генерала Бертло, маршала д'Еспре. Їх дії, за словами Ю. Маніу, посприяли подоланню труднощів в управлінні та керівництві Ардялом, Мармарошем, Крішаною, а пізніше і Банатом. Сприяли вони і діям Керівної ради у відновленні роботи університету у Клужі²⁵¹.

Наступного дня після Великого зібрання Франше д'Еспере дав дозвіл начальнику Генерально-го штабу румунської армії генералу Презану зайняти трансильванські міста. Румуни почали просуватися на захід від демаркаційної лінії. Саме з цієї причини погіршилися стосунки між урядами Румунії та Угорщини, а також між румунами й угорцями в самій Трансильванії. Просування румунських військ продовжувалося і на середину грудня 1918 р. вони зайняли Секейський край та комітат Бестерце-Насод. Угорський уряд листувався з військовими представниками та місцевою румунською владою, наполягаючи на дотриманні 1-го пункту Белградської конвенції, тоді як румунська сторона доводила своє право, посилаючись на 3-й пункт конвенції. Не мав успіху проведений у м. Клуж 22 грудня мітинг за участю 60-ти тис. угорців, який мав продемонструвати їх бажання залишитися у складі Угорщини, мотивуючи це тим, що Трансильванія приєднується до реакційної Румунії²⁵². 22 грудня міністерство оборони Угорщини дало наказ не чинити опору румунським військам, але «усно і письмово протестувати проти їх просування на захід». Вже 24 грудня частини VI армії зайняли Клуж, а на середину січня 1919 р. вийшли на лінію Мармарош-Сігет – Надьбаня – Зілах – Чуча – Вашкох. 24 грудня 1918 р. було зайнято Сібіу, де перебувала Керівна рада на чолі з Ю. Маніу. Ведучи незначні сутички, румунські війська залишалися на цих позиціях до квітня 1919 р. У грудні 1919 р. введені до Арада і Сегеда французькі війська розмежували румунські та угорські і румунські та сербські війська. Також французькі війська були введені до Банату через суперечки між Румунією та Королівством СХС. 10 грудня 1918 р. французами було зайнято м. Сегед. Також до кінця листопада 1918 р. сербські війська зайняли Банат. Фактично станом на січень 1919 р. Угорщина опинилася в межах майже сучасної території, тобто з Бургенландом, Підкарпатською Руссю, західною частиною Трансильванії до Чуча, але без Сегеда і Печа. Всі ці дії значно похитнули авторитет угорського уряду, який до того ж не зміг провести обіцяні реформи. Однак у листопаді 1918 р. – січні 1919 р. змінювалася кількість політичних партій в Угорщині та із грудня 1918 р. розпочалася політична криза, яка призвела до приходу у владу 18 січня 1919 р. уряду Д. Берінкеї²⁵³.

Вже на початку роботи Паризької мирної конференції обговорювалося питання румунсько-угорських відносин, у зв'язку з чим 21 лютого 1919 р. А. Тардьє доповідав Раді десяти. На пропозицію Л. Франше д'Еспере комісія погоджувалася на розведення румунських та угорських військ зі створенням нейтральної зони, до якої пропонували ввести війська Франції, Великої Британії, Італії та США. Розширення нейтральної зони, на пропозицію комісії А. Тардьє, мало включити також Карпатську Україну. При цьому зберігалася суперечка між Румунією і ЧСР за цю територію. 26 лютого 1919 р. Рада десяти прийняла план створення нейтральної зони, східна межа якої проходила через Арад, Надьсалонта, Надьварад, Надькарой, Сатмарнеметі, тоді як західна виглядала так: Вашарошнамень – Дебрецен – Девавань – Дьома – Орошгаза – Годмезьовашар'гей – Сегед. У нейтральній зоні мала діяти угорська адміністрація. Проте в кінцевому варіанті, через відсутність у країн Антанти достатньої кількості військ, 16 березня було прийняте рішення Верховної військової ради Антанти про зайняття румунськими військами східних частин Угорщини та Карпатської України, тоді як західну частину Карпатської України займали чеські війська. Ноту, що містила це рішення, керівник військової місії Антанти і США в Будапешті підполковник Вікс отримав 20 березня 1919 р., саме в час загострення ситуації в Угорщині та фактичної кризи уряду.

Небажання Угорщини втрачати більшу частину територій королівства і нездатність уряду М. Карої вирішити дане питання стали причиною передачі влади коаліції лівих. 21 березня 1919 р. соціал-демократи за підтримки комуністів приступили до створення нового уряду та проголосили утворення Угорської Радянської Республіки після добровільної відставки М. Карої. Прихід до влади соціал-демократів відбувся із причини їх кращої організації в порівнянні з іншими партіями Угорщини. Хоча новий уряд і оголосив про проведення реформ у країні, все ж своїм основним завданням він мав повернення втрачених за мирним договором територій. А. Туз справедливо зазначає, що ці дії, які співпали зі створенням радянської республіки в Баварії та кризою на Паризькій мирній конференції, викликали побоювання революційного перевороту в Центральній Європі, який міг призвести до спільних дій Угорської Червоної армії та частин РККА на території України²⁵⁴.

У зв'язку із кризовою ситуацією, що виникла 4 квітня 1919 р., до Будапешта прибула місія генерала Я. К. Сметса, яка мала встановити демаркаційну лінію між угорцями та румунами. Проте спроба шляхом переговорів врегулювати стосунки цій місії не вдалася²⁵⁵. З іншого боку завдання з ліквідації Угорської Радянської Республіки вирішував Л. Франше д'Еспре, який об'єднував зусилля румунських, чеських, сербських та французьких військових у боротьбі проти УРР. Румунські війська отримали наказ про готовність 11 квітня, а 16 квітня розпочали свій наступ у Трансильванії. При цьому на сході Румунії тримали 4-5 тис. військ для протидії можливому просуванню Червоної армії, частини якої планували завдати поразки чехословацьким та румунським військам²⁵⁶.

8 травня 1919 р. на засіданні міністрів закордонних справ було визначено приблизні кордони Угорщини та Румунії й Угорщини та Чехословаччини. Не зовсім вдалим у травні були дії румунських і чехословацьких військ. Тоді ж, після призначення командувачем генерала А. Ф. Петена, дещо поліпшилися позиції Франції в Румунії. 10 червня 1919 р. представники Румунії та Чехословаччини були викликані на засідання Ради чотирьох, де В. Вільсон вимагав від них злагоджених дій на фронті. І. Бретіану у відповідь зауважив, що наступ вівся за наполяганням французького командування. У результаті раді міністрів закордонних справ було дано розпорядження вручити румунській та чеській делегаціям документи, які містили затверджені кордони Угорщини²⁵⁷. Підтримка Антанти дала змогу румунським військам 24 липня 1919 р. провести контрнаступ, унаслідок якого румунські війська 4 серпня вступили в передмістя Будапешта, зайнявши місто впродовж 5 серпня. Того ж дня румунське командування виставило умови перемир'я, згідно з якими Угорщина мала передати Румунії все озброєння, 50% рухомого складу залізниці, 30% сільсько-господарських машин та худоби, 20 тис. вагонів пшениці, 10 тис. – кукурудзи, 5 тис. – вівса та фуражу з відшкодуванням усіх окупаційних витрат²⁵⁸. Угорський уряд відхилив ці умови, посилаючись на угоду з Антантою від 13 листопада 1918 р. та заявив про передачу вирішення питання на розгляд країн Антанти.

Створений у серпні уряд та реорганізований 16 серпня в «кабінет І. Фрідріха» у спеціальному документі висловлював готовність укласти з Румунією таємну військову конвенцію для захисту спільних інтересів. Також у документі обговорювали територіальні проблеми. Проте «кабінету І. Фрідріха» не вдалося досягнути порозуміння. Розрахунок покладався на англійську й американську місії. Член американської місії полковник Х. Е. Йетс наполягав на поетапному виведенні румунських військ із передачею території в руки гортистів. Власне, в умовах бойових дій гортисти виробляли засади зовнішньої політики Угорщини і в «Пам'ятній записці» М. Горті Румунія виступала противником, у якого слід було силою відібрати втрачені території²⁵⁹.

Восени 1919 р. представники англійської та американської місії Д. Р. Кларк і Г. Г. Бандгольц вирішували питання з виведенням румунських військ та узаконенням дій гортистів. 12 листопада румунські війська розпочали евакуацію й 14 листопада залишили Будапешт, а 15 листопада до столиці увійшли гортистські війська²⁶⁰. Приєднання Трансильванії та земель, що належали угорській короні, дало Румунії понад 1 млн угорців, з яких 195 тис. євреїв та 200 тис. угорських

службовців, які після укладення миру мали виїхати до Угорщини, тож у міжвоєнний період румунська влада розраховувала на проживання на своїй території 701 тис. угорців, як і на повернення не менше 510 тис. румунів, які емігрували чи виїхали за інших обставин із Трансильванії²⁶¹.

Таким чином, румунське населення Трансильванії та угорських земель в умовах перебування у складі Угорщини виступало обмеженим у політичних і культурних правах. Ближчою метою румунських політиків було отримання автономії з розширенням політичних і культурних прав румунського населення. В умовах війни поділ на дві групи призвів до виникнення сепаратистського руху у Трансильванії та посилення течії, яка бажала об'єднання з Румунією. Процес об'єднання виглядає здебільшого добровільним, а протистояння йому відбувалося з боку представників владної нації. У Трансильванії та угорських землях боротьба за приєднання виявилася змішаною з боротьбою проти лівих радикалів, що дало ще один «козир» на доказ антибільшовицької спрямованості ру-мунського уряду.

§5. Утвердження кордонів «Великої Румунії» на Паризькій мирній конференції

Здобуті в результаті подій Першої світової війни території мусили отримати від провідних держав юридичне підтвердження на право існування в межах країни. Власне, таке право могла надати мирна конференція, де Румунії необхідно було брати участь як союзниці Антанти. Як відомо, питання статусу Румунії на конференції наприкінці 1918 р. ще було у стадії обговорення. Право на участь було визнане за країною урядом Франції 30 грудня 1918 р., а 16 січня 1919 р. це здійснив уряд США. Повідомлення про статус надійшло до глави уряду Румунії через посла Франції в Румунії де Сент-Олера. Вже 11 січня 1919 р. І. І. К. Бретіану в супроводі генерального секретаря делегації К. І. К. Бретіану, полковника Т. Думітреску, І. Плесса, Таверніє. Шлях пролягав через Белград та Фіуме, що змусило делегацію в Белграді доводити відсутність ворожих настроїв у Румунії щодо Сербії. Зустріч голови делегації із принцом-регентом Александром стала приводом для обговорення питання Банату та Дунаю²⁶².

Для Румунії ситуація з майбутніми кордонами могла бути вирішена в рамках побажань президента США. Так, президентом В. Вільсоном повоєнний світ бачився в межах дотримання «14 пунктів», що робило необхідним коментувати положення. Зокрема, в пункті X, що стосувався права народів Австро-Угорщини, йшлося про надання «можливості вільного автономного розвитку». В офіційному коментарі в жовтні 1918 р. мало місце визнання наявності українського / русинського населення у Східній Галичині та вздовж північного і північно-східного кордонів Угорського королівства та частини Буковини. Також визнавали в коментарі наявність проблеми прикордонної суперечки між Румунією та Сербією в Банаті. Трансильванію беззаперечно віддавали до складу Румунії за умови забезпечення прав угорців і німців. Питання Буковини залишалося відкритим на січень 1919 р., що також стосувалося і Ардялу, де питання було достатньо складним, як і в Бессарабії, де повстання в Хотинському повіті трактувалося як більшовицьке вторгнення. У зв'язку з останнім І. Ністор не виключав можливості повстання українців і на Буковині. Доречно вказати, що на тлі подій січня 1919 р. міністр Буковини І. Ністор вважав доцільним організацію на Буковині служби безпеки у складі 4-х бригад та налагодження поштового сполучення.

Також з виведенням військ із території Румунії визнавали можливість передачі Румунії Добруджі, Бессарабії та Трансильванії. Одночасно з цим територіально зростало і королівство Сербія. Обидві держави бачилися з більш численним населенням та більшою територією для можливого протиставлення їх Болгарії²⁶³. Однак при цьому американська сторона вже у грудні 1918 р.

визнавала, що громадська думка не дасть виконати поставлене завдання і фактично метою делегації ставало вироблення умов прелімінарного миру. Це стосувалося і представників Італії, Румунії, Сербії, Греції, де також діяльність на основі «14 пунктів» практично була неможливою. Правда, Г. Ніколсон визнавав, що англійська й американська позиції в питанні кордонів Румунії, як і інших держав, були вироблені у приватному порядку²⁶⁴.

Важливим був і склад делегації, яку мав очолити І. І. К. Бретіану, тому до неї мали намір включити Н. Мішу, В. Антонеску, генерала К. Коанде, А. Вайду-Воєвод, К. Діаманді. Дещо згодом долучалися до роботи делегації Н. Тітулеску та І. Кантакузіно. Порушувалося питання щодо участі в делегації І. Г. Дуки, а також виявилось потребою привести до ладу взаємини делегації з Т. Іонеску. Останній мав бажання брати участь у роботі делегації, однак свого не добився. Проти І. І. К. Бретіану виступали і трансильванці. Тоді ж обговорювалося питання Баната, розділ якого між Румунією та КСХС міг забезпечити союз двох держав на конференції для протистояння великим державам. Цей намір Т. Іонеску став причиною дій проти нього І. І. К. Бретіану. Після всіх обговорень румунську делегацію очолив І. І. К. Бретіану, а серед її учасників були посланник у Франції В. Антонеску, посланник у Великій Британії Н. Мішу, генерал К. Коанде, А. Вайда-Воєвод як голова трансильванської делегації. Експертами з питання Буковини мали виступити Я. Флондор, Н. Флондор, А. Вітенку. Оскільки делегація прибула із затримкою, її голова вимушено пояснював це в інтерв'ю «*Le Journal*» внутрішньополітичними проблемами, зокрема аграрною та виборчою реформами. Ще однією проблемою, яку мала вирішити мирна конференція – створення системи безпеки на сході, що полягала в захисті від можливого зближення Німеччини та Радянської Росії. Ініціатором вибудовування даної системи стала Франція, яку американські військові оглядачі вже у квітні звинувачували в захопленні «імперіалістичною ідеєю» і зусиллях, які витрачалися на спроби створення «особливо милітаризованих держав» під управлінням Франції. За визначенням А. Туза, «Польщі, Румунії і Чехословаччині відводилася роль сторожових псів Франції». Правда, подібні дії сприймалися як спосіб принесення звільнення великим народам, і тема національного звільнення в мирному процесі відповідала як позиції В. Вільсона, так і Ж. Клемансо²⁶⁵.

Під час роботи конференції представники Румунії взяли участь у діяльності різних комісій, адже існувало бажання і завдання відстоювати бажане. Вважаючи ставлення до Румунії незадовільним, І. І. К. Бретіану підтримав позицію представника Бельгії К. Гьюмана, визнавши, що на конференції існують дві групи країн – із необмеженими інтересами та з інтересами обмеженими чи спеціальними. Безумовно, таке становище викликало значне невдоволення, констатацію нерівності при укладенні договорів²⁶⁶.

Щоб отримати належне Румунії місце на Конференції, її голова активізував роботу з формування думки щодо внеску Румунії у справу союзників. Однак цій позиції заважало порушення Ру-мунією умов договору від 17 серпня 1916 р., зокрема статті V політичної угоди, оскільки вона уклала сепаратний мир з Німеччиною, а наполягання на договорі створювало складнощі для діяльності делегації²⁶⁷. Вже 21 січня 1919 р. на прелімінарну Мирну конференцію було подано мемо-рандум, де вказувалося на внесок Румунії в перемогу союзників та пояснювалися причини підписання Бухарестського миру²⁶⁸. У цьому меморандумі не знайшлося місця для наведення даних стосовно розподілу населення на Буковині за національностями, хоча і згадувалося про те, що українці за переписом 1910 р. склали 3/8 усього населення. Тим не менше в меморандумі наголошували на тому, що приєднана до Румунії Бессарабія та вирішення на користь Румунії бессарабської проблеми дозволять відійти від обіцяного за угодою від 17 серпня 1916 р. кордону по р. Прут і «відновити свої природні кордони» по р. Дністер. Того ж 21 січня розглядалися і пропозиції США щодо поділу Буковини на дві етнічні зони. Межа між ними пролягала в милі на північній захід від Чернівців.

31 січня і 1 лютого 1919 р. І. І. К. Бретіану виступав перед Радою десяти з викладенням румунських вимог, вимагаючи в перший день передачі усього Банату, проти чого виступили серби. У подібному сенсі виступив він і 1 лютого 1919 р., наполягаючи на військовому внеску Румунії та бажуючи

затвердження в договорах існуючого стану щодо інших територій, включених до складу Румунії. Стосовно Бухарестського миру голова делегації виправдовувався, що він не був ратифікований²⁶⁹. Стосовно Трансильванії ним було зазначено, що 54% населення тут є румунами, тоді як угорці складали 23,6%, та згадував про гноблення румунського населення. Також вказав, що рішення по Трансильванії, землях Угорщини з румунським населенням і Банату було прийняте народом.

Разом з тим, говорячи про Бессарабію, І. Бретіану зауважив, що її окупація Румунією була зроблена за розпорядженням країн Антанти в рамках боротьби проти більшовизму. На закінчення він зазначив, що всі територіальні надбання Румунії, які були зроблені поза межами угоди, санкціоновані парламентом Румунії. Правда, вже 31 січня 1919 р. Г. Ніколсон відзначав враження від становища І. І. К. Бретіану як провального. Сам голова делегації також говорив про свою дещо складну позицію. Тоді ним було порушено питання Банату, хоча він визнавав невіршуваність проблеми даної області. Вже наступного дня І. І. К. Бретіану побудував свою промову на висвітленні потреби об'єднання румунів, що знаходилися поза Дністром, у Сербії, між Тімоном і Моравою, на болгарській та угорській територіях. При цьому глава делегації не наполягав на обов'язковому їх включенні до складу королівства заради збереження миру в Європі. Дещо оригінальною названо поведінку І. І. К. Бретіану на засіданні 3 лютого 1919 р. З діяльністю глави делегації також було поєднано намагання забезпечити продуктами харчування населення розореної країни, і в листуванні з Ферекіде І. І. К. Бретіану вказував на згоду Канади імпортувати насіння, тканини і матеріали для залізниці на суму у 125 млн леїв²⁷⁰.

4 лютого 1919 р. було прийнято рішення про створення Комітету експертів для розгляду грецьких претензій, що не зовсім влаштувало італійську делегацію. Наступного дня на засіданні Ради десяти виступив Е. Бенеша. За кілька днів, 7 лютого, велася робота за участю Ч. Сеймура і Г. Ніколсона із приводу встановлення чеського та румунського кордонів, під час якої мали місце декілька розбіжностей. Наступного дня відбулося засідання Румунської комісії. Тоді думки союзників розділилися, і згаданий Ч. Сеймур виправдовував етнічне розмежування на Буковині, що український історик С. Гакман вважає результатом участі в конференції Б. Штраухера та М. Василька, метою яких було просити проведення плебісциту під американським контролем щодо долі Дністровсько-Сіретського межиріччя. Щоправда, інформація про таку подію до міністра-делегата Буковини дійшла в червні 1919 р. і відповідно була доведена до відома тимчасового глави уряду. Для роботи в лютому були підготовлені делегати Бессарабії В. Герца та І. Пеліван²⁷¹, обидва активні учасники подій 1917-1918 рр. певні проблеми стосувалися також і дотримання прав національних меншин. Відомо, що 12 лютого 1919 р. І. І. К. Бретіану писав М. Ферекіде, що євреї Франції не вважають декрет щодо натуралізації достатнім, адже залишається багато особистого й обставленого багатьма умовностями. Він же згадував про єврейське питання як міжнародну проблему після бесід з багатьма представниками єврейської громади Франції. Складнощі для дій уряду також були пов'язані з угорською агітацією та загостренням ситуації в Ардялі, як і подіями в Хотинському повіті, де повстання урядовцями подавалося як інспіроване «українськими бандами»²⁷².

Проблема встановлення кордону Румунії, особливо східного, займала відповідне місце в роботі комісії, і вже 21 січня 1919 р. до неї було подано пропозиції представників США, які полягали в поділі Буковини на дві етнічні зони. Лінія поділу мала проходити в одній милі на північний захід від м. Чернівці. Цю пропозицію захищав на пленарному засіданні комісії від 8 лютого 1919 р. Д. Сеймур, наголошуючи на більшій зручності етнічного кордону, на відміну від адміністративного кордону між Галичиною та Буковиною. Проти такого вирішення проблеми виступали представники Великої Британії та Франції. У таких ситуаціях намагалися діяти, використовуючи консультації з питання із представниками відповідних народів, даючи подібні обіцянки голові делегації.

25 березня 1919 р. на обіді в Д. Ллойд-Джорджа з І. І. К. Бретіану обговорювалися питання боротьби проти більшовиків і голова румунської делегації радив надати негайну допомогу

полякам та румунам. Також велася мова про визначення ставлення Великої Британії до червоної Угорщини та необхідність зобов'язати всі сусідні з нею держави до спільних дій. Солідарність на ан-тибільшовицькому фронті пропонував продемонструвати участю військових підрозділів. Проте добитися румунська сторона змогла лише обіцянки про поставки комплектів одягу та взуття для румунської армії. Число це варіювалося і в остаточному підсумку досягло 150 тис. одиниць. Після відвідування Лондона, яке голова румунського уряду здійснив спільно з королевою Марією, було прийняте рішення про направлення до Будапешта місії генерала Сметса. Відмова від контактів дала підставу королю Фердинанду I направити війська в західну Трансильванію. У результаті в листуванні І. І. К. Бретіану з М. Ферекіде відзначалися успіхи румунських військ²⁷³.

На засіданні комісії 22 лютого 1919 р. виступав І. І. К. Бретіану, який протестував проти поділу Буковини. Як відомо, становище Румунії залишалося складним. Відсутність згоди між членами комісії змусила їх передати обговорення цієї проблеми окремій підкомісії. Висновки її роботи були надіслані комісії з питань делімітації кордонів і 6 квітня 1919 р. вирішено подати на розгляд Верховній Раді пропозицію етнічного кордону. 23 травня 1919 р. Рада міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції, а 21 червня 1919 р. Рада чотирьох, вирішили поінформувати про своє рішення румунську делегацію²⁷⁴.

Суперечка велася також навколо питання про лінію розмежування між Угорщиною та Румунією. Тут, за визначенням В. Виноградова, було задумано використати Румунію та Польщу як загорожу від більшовизму, у зв'язку з чим було визначено межі проведення демаркаційної лінії для румунів. 25 лютого 1919 р. Рада чотирьох погодилася на просування румунських військ до лінії залізниці Сату Маре – Орадя – Арад. Власне, пропозиція уряду М. Карої не чинити перепон просуванню румунських військ стала причиною відставки його уряду та встановлення радянської влади. Для вирішення проблеми розмежування створили спеціальну румунську комісію. Певне сприяння Румунії з боку Франції було викликане намірами Франції в залученні Румунії до військово-політичних союзів. Прохолодно ставилися до таких намірів британці і з пересторогою – американці, які заявляли про непов'язаність з договором 1916 р. Проте інформація про ситуацію в Румунії та її стосунки з союзниками була досить добре відомою, що дозволяло американській стороні дещо скептично ставитися до дій румунського уряду на час вступу у війну, в тому числі і повторному з оголошенням війни Німеччині 9 листопада 1918 р. При цьому досить неприйнятною вважалася позиція Румунії в питанні Банату, а також у питанні статусу делегації країни на мирній конференції – рівності з провідними державами. Правда, на відміну від І. І. К. Бретіану, Т. Іонеску зайняв цілком прийнятну і розумну позицію та за допомоги Венізелоса домовився з Н. Пашичем про поділ Баната на основі національного принципу. Саме Т. Іонеску приписував Ґ. Ніколсон закладення основ для майбутнього Балканського блоку. Однак дана ситуація стала причиною відмови у включенні Т. Іонеску до складу делегації, що створило умови для здійснення І. І. К. Бретіану низки помилок та відвернення від Румунії її друзів. Проте антипатія, яку викликав до себе цей голова румунської делегації, за визнанням того ж Ґ. Ніколсона, заважала надати Румунії все, що країна вимагала для себе²⁷⁵.

Сама комісія прийняла рішення про керівництво в роботі етнічним, економічним та стратегічним принципами. Рекомендації комісії були зведені за послідовністю: Бессарабію погоджувалися включити до складу Румунії повністю, хоча Р. Лансінґ пропонував провести консультації з визнаним урядом Росії; щодо Буковини американці говорили про бажане створення Русинської держави з українців Буковини, Галичини і Закарпаття; у Трансильванії під знаком боротьби проти більшовизму було вирішено провести кордон на етнічній основі, але включення всього Ардалу до складу Румунії проходило по лінії, проведеній на 40-50 миль східніше від кордону, визначеного 1916 р.; Банат, як багатонаціональна область зі змішаним населенням, створив складнощі при поділі та конфлікт із сербами, і рішення експертів стосувалося передачі 2/3 Банату Румунії й 1/3 – Сербії; врешті Південну Добруджу просто вирішили не віддавати Болгарії, незважаючи на пере-

важну більшість населення²⁷⁶. Проблема Банату залишалася відкритою і надалі та обговорювалася ще 9 жовтня главою уряду А. Вейтояну з послом КСХС у плані обмеження збройних сил Банату²⁷⁷.

Тим часом бойові дії між угорськими, радянськими та румунськими військами до початку травня 1919 р. провалили задум з нейтральною зоною. 12 травня 1919 р. Рада чотирьох затвердила запропонований експертами кордон без його узгодження з І. І. К. Бретіану та Белою Куном. Це дало підстави І. І. К. Бретіану заявити про невизнання іншого кордону як запропонованого в договорі 1916 р. У тих обставинах румунська сторона користувалася повноцінно можливістю представити себе як оборонця від більшовизму. Не дивно, що 28 квітня 1919 р. міністр закордонних справ М. Ферекіде звертався до союзників із пропозицією зайняти Будапешт, що також робилося під знаком унеможливлення співпраці угорців та росіян. У відповідь на згоду Бели Куна від 30 квітня про задоволення територіальних претензій сусідів, 6 травня румунський глава уряду вимагав демобілізації УЧА, видачі залізничного обладнання, відмови від провокацій.

Оскільки 7 травня 1919 р. німецькій делегації було вручено договір, то на конференції змогли перейти до розгляду невіршених питань по Австрії та Угорщині. Зокрема, 7 травня було вирішено питання з відокремленням від Угорщини Трансильванії. Так, 14 травня І. І. К. Бретіану мав бесіду з міністром Пішоном, заявивши про необхідність кордону на Буковині по Дністру та в Банаті по Тисі. Це була умова підписання Румунією мирного договору, а ситуація, створена головою румунської делегації, вела до відмови Румунії від участі в підписанні мирних договорів з Австрією, Туреччиною, Угорщиною, Болгарією. Правда, на 15 травня 1919 р. питання кордону Румунії з Болгарією вирішено ще не було. З 19 травня 1919 р. Рада чотирьох почала розгляд румунсько-угорського конфлікту, і В. Вільсон у цей період виступав проти зайняття румунами Будапешта. 23 травня на Раді п'ятьох обговорили питання Буковини, Банату, Карпатської України і схвалили бажані кордони Румунії в Банаті і на Буковині. У питанні Добруджі Лансінґ не бажав визнавати кордони без урахування позиції Болгарії. Вже 26 травня в листі до М. Ферекіде І. І. К. Бретіану писав про нову форму єврейського питання, де необхідно було підтвердити абсолютну рівність і широкі свободи для національних меншин та наполягав на тому, що Румунія не допустить втручання у внутрішні справи зовнішніх факторів. Участь у Лізі Націй та питання національних меншин також пов'язував зі збереженням суверенітету Румунії. Обстоюючи урядову позицію, І. І. К. Бретіану наполягав на значенні Румунії для захисту Центральної Європи. При цьому загрозу національній безпеці вбачав у дотриманні прав національних меншин.

29 травня в Ке д'Орсе представників делегацій повідомили про основні положення майбутнього договору з Австрією, що стало причиною чергового виступу І. І. К. Бретіану із приводу кордонів. У листі від 3 червня І. І. К. Бретіану відзначав складну ситуацію для делегації на конференції, адже не бачив належного місця для Румунії у трактаті. Вже 5 червня 1919 р. стало часом нового загострення, адже тоді представники Ради чотирьох запросили представників Румунії, Греції, Сербії, Польщі та Чехословаччини для обговорення ситуації з озброєнням та арміями. Велася мова про обмеження збройних сил в Австрії. Доволі протестну позицію зайняли і представник Сербії, і представник Румунії. Останній наголошував на невіршеності питання кордонів Румунії. Своїми противниками голова делегації Румунії бачив і Угорщину, і Росію. Результатом дискусії стало все ж визнання неможливості точного визначення дати роззброєння, але залишали право вимагати роззброєння за великими країнами. 7 червня І. І. К. Бретіану з Орландо обговорював ставлення до формули становища національних меншин і наголошував на загрозі обмеження незалежності Румунії. Тоді ж виник варіант протесту: залишення конференції як Італією, так і Румунією²⁷⁸.

9 червня розглядалося питання про просування румунів на Будапешт та мали місце звинувачення румунського глави уряду в намірах захопити незаконно території. На пропозицію Ж. Клемансо й Орландо 10 червня було заслухано І. І. К. Бретіану і Крамажа. Обом ставили за провину негаразди в Угорщині. І. І. К. Бретіану заявив, що демаркаційну лінію порушили угорці,

через що він віддав наказ військам призупинити наступ. Відмовився він визнати нову лінію, на підставі визнання законною лінію, визначену 1916 р. Сам глава уряду в листі до М. Ферекіде відзначав, як йому здавалося, нападки з боку В. Вільсона та Ллойд-Джорджа. Однак жодним погрозам не судилося справдитися, бо французьке командування готувало наступ на Будапешт, плануючи використати 6 румунських дивізій. Звинувачував він і конференцію у відсутності інтересу до комуністів в Угорщині.

11 червня 1919 р. І. І. К. Бретіану і А. Вайда-Воевод спільно з чеськими представниками ознайомилися із планованою лінією румунсько-угорського кордону, а вже 12 червня він заперечував цю лінію перед Радою чотирьох. На його підтримку висловився маршал Фош, який зауважив про необхідність для румунів лінії р. Тиса. У цей же час висловлювалися думки і щодо укладення спільного румунсько-польського кордону. Іншими способами підкріпити дії виявилася організація делегацій, як це було з румунами Банату. Проведення в географічному товаристві конференції по Румунії в липні 1919 р. було ще одним пропагандистським кроком, який здійснив Р. Дж. Левай, намагаючись довести значення Румунії для європейської економіки²⁷⁹. В середині країни також проводили заходи, спрямовані на досягнення необхідного кордону Румунії. Так, 13 липня 1919 р. в м. Тиргу-Жіу з ініціативи А. Фринку відбувся мітинг під гаслом звільнення румунів від рабства. У прийнятому рішенні вимагали приєднання всієї Кришани та всього Банату з кордонами по Дунаю і Тисі на підставі рішення в Алба-Юлії 1 грудня 1918 р. та союзної угоди 4 серпня 1916 р. Крім того, для румунів Балканського півострова та з-за Дністра домагалися культурної автономії. Газети з Сібіу і Чернівців виступили прихильно у відповідь на ініціативу примарії Кишинєва подавати всі прохання румунською мовою²⁸⁰.

Доцільно додати, що питання румунів на Балканах порушувалося також і науковими колами Румунії. Так, із приводу питання поділу Банату між Сербією та Румунією 29 травня 1919 р. збиралося засідання Академії Румунії, де прийняли рішення про створення комісії у складі І. Біану, Н. Йорґи, Г. Ціцейка з метою вироблення проекту звернення до академії наук сусідніх країн для отримання підтримки в досягненні прав румунами. Додатково вирішили провести засідання Академії 31 травня і на ньому мав виступати Н. Йорґа із промовою щодо історичних та етнічних прав румунів у приєднаних у 1918 р. провінціях. Не оминув він і питання прав румунів Банату²⁸¹.

Слідом за цим 1 червня 1919 р. відбувся конгрес Культурної ліги, де Н. Йорґа зачитав «Звернення» із приводу становища в Банаті, яке мало надійти після цього союзникам. У той же час у м. Клуж студентами було створено Лігу за звільнення гноблених румунів, де почесними головами визнали Н. Йорґу, І. Гредіштяну, А. Фринку. Прикметно, що на телеграми, які Н. Йорґа розіслав від імені конгресу Культурної ліги королю, королеві, Ю. Маніу, Я. Флондору, відповіла королева Марія, дякуючи за працю на користь народу. Сам історик у 1919 р. здійснив ряд візитів до приєднаних провінцій, підтвердивши свою позицію у справі єдності нової держави. Особливу увагу надаватимуть візиту наприкінці серпня 1919 р. на Буковину²⁸².

2 липня 1919 р. румунській делегації передано перший проект румунсько-польського кордону на Буковині²⁸³. На це рішення готувалися контрпропозиції румунськими експертами з питання Буковини Н. Флондором і А. Вітенку. У підготовленому меморандумі від 4 липня 1919 р., суть якого полягала у відхиленні можливості поділу Буковини між Польщею та Румунією, містилися посилання на рішення Генерального конгресу Буковини від 28 листопада 1918 р. Крім того, наголошувалося і на аргументах економічного характеру. Румунська делегація вважала, що залізниця Заліщики – Чернівці є головною артерією, яка сполучає систему буковинських залізниць із залізницями Східної Галичини, і повинна перейти у володіння Румунії²⁸⁴. Вміщувалися тут і нагадування про те, що між старим кордоном Буковини та пропонованим кордоном розташовано багато сіл резешів, яких вважали рутенізованими румунами. Лише після такого нагадування говорилося про режим рік у регіоні. Проте експерти наголосили на тому, що ні економічною, ні етнічною втратою для Буковини не буде, якщо від неї відокремлять район Сторонця-Путилова, тим більше, що це не створюватиме загрози безпеці кордонів²⁸⁵. Однак тут

варто вказати, що на конференції гострими в липні залишалися питання Банату, відносин між ЧСР та Польщею в питанні Сілезії, питання Чорногорії, кордону між Грецією та Югославією²⁸⁶.

Румунська делегація наголошувала і на тих проблемах, які міг створити поділ Буковини. Неможливість своєї відмови від території між р. Прут і р. Дністер румунська сторона пояснювала не тільки політичними, економічними та культурними потребами, але і транспортними, побутовими, стратегічними проблемами та навіть історичними аргументами²⁸⁷. З урахуванням таких заяв комісія з питань делімітації обговорювала проблему румунського кордону на засіданнях 22 і 23 липня 1919 р. Тоді запропонували приєднати до Галичини невелику територію із залізничним вузлом, який сполучав Коломию та Заліщики. 30 липня цю пропозицію було подано «Раді чо-тирьох», яка прийняла рішення поінформувати Румунію про це після підписання нею мирного договору з Австрією.

На сьомому пленарному засіданні Паризької мирної конференції 29 травня 1919 р. її учасників повідомлено про укладення мирного договору з Австрією з викладенням його основних положень. Повний текст кожен з учасників мав отримати для подальшого його обговорення на засіданні 31 травня 1919 р. Проте румунська сторона була незадоволена змістом договору в питанні, що стосувалося саме кордонів, тому ще заздалегідь І. І. К. Бретіану організував делегації малих держав з тим, щоб відстояти свої прагнення. Відповіддю на одну з його вимог (від 14 травня 1919 р.), зроблену від імені Греції, Польщі, Королівства сербів, хорватів і словенців, Чехословаччини та Румунії, стало ознайомлення представників зазначених країн у Міністерстві закордонних справ Франції із проектом мирного договору з Австрією. Аналіз проекту цього договору вилився в підготовку заяви румунської делегації із п'ятьма додатками²⁸⁸. Положення, викладені в письмовій заяві румунської сторони, були розвинуті головою делегації Румунії на засіданні 31 травня 1919 р., де, зокрема, було сказано, що Румунія готова надати права та свободи націо-нальним меншинам, але не може погодитися з тим, що гарантії їх дотримання належать головним союзницьким та асоційованим державам. Це розглядалося як втручання у спосіб реалізації прав національних меншин і підриє підвалин держави, яка повинна сама забезпечувати порядок і мир для своїх громадян. У відповідь на закиди і протест І. І. К. Бретіану Ж. Клемансо вимагав визнання румунською делегацією авторитету конференції і фактично натякнув на потребу вимагати від Румунії гарантії для національних меншин, що Ґ. Ніколсон назвав фактичним натяком на єврейські погроми. І. І. К. Бретіану змушений був припинити виступ. Після цього прояву гніву Ж. Кле-мансо Падеревський говорив про погодження Польщі на визнання пунктів про національні меншини з умовою гарантії не великих держав, а Ліги Націй²⁸⁹.

Наступне засідання відбулося 2 червня 1919 р. На ньому розглядався остаточний проект договору з Австрією, де у статті стосовно передачі території Буковини Румунії не були зроблені зміни щодо проблеми національних меншин. 3 червня 1919 р. румунська делегація надіслала ноту, в якій наголошувала на попередніх зауваженнях. Ставлення до тексту мирного договору висловив і міністр. І. Ґ. Дука, який 3 липня заявляв, що Румунія не підписуватиме договір з Австрією поки не будуть визнані її територіальні права. 4 червня І. І. К. Бретіану від імені малих держав зробив заяву стосовно необхідності вивчення умов договору з Австрією. Протест його, спрямований на створення рівних умов договору для великих і малих країн, не підтримала лише Греція. Коли ж «Велика четвірка» прийняла проект договору з Австрією без врахування румунських пропозицій, то 21 липня 1919 р. І. Бретіану на знак протесту залишив Мирну конференцію. В інтерв'ю «*Le Matin*» своє рішення він пояснив небажанням підписувати угоду про національні меншини, вважаючи це обмеженням суверенітету Румунії. Крім того, в межах Румунії ця проблема представлялася як непорозуміння між мирною конференцією та румунським народом²⁹⁰.

Сучасний український історик С. Гакман, розглядаючи проблему Буковини на Паризькій мирній конференції, наголошує на тих ваганнях, які мали місце в колах західних політичних діячів стосовно питання передачі всієї Буковини Румунії. Так, президент Чехословацької республіки Т.

Ма-сарик бачив українців Галичини, Буковини та Закарпаття у складі Української держави. Проти включення всієї Буковини до складу Румунії виступали й американські та англійські дипломати, які наголошували на тому, що територія між р. Прут і р. Дністер заселена українцями. Керівник британ-ського зовнішньополітичного відомства А. Бальфур зауважував, що частина Буковини не буде вклю-чена до складу Румунії. Велася мова і про те, що від Румунії відійде значна частина Буковини²⁹¹.

У вересні 1919 р. уряд Румунії направив ноту мирній конференції у зв'язку з відмовою підписати мирний договір. У ній нагадували про умови договору 1916 р. та пропонувані кордони. З боку уряду союзникам нагадували про втрати, яких зазнала Румунія у війні в боях та під час окупації. Описували також і події листопада 1918 р. та допомогу Румунії в боротьбі проти Угорщини. Висловлювалися також претензії стосовно Бессарабії та умов участі в мирних переговорах. Протестували проти на-в'язування умов, розроблених у співпраці зі США та згадували, що Румунія в нотах 27 і 31 травня погоджувалася підписати угоду про дотримання прав національних меншин у мові і релігії²⁹².

10 вересня 1919 р. союзними державами підписано мирний договір з Австрією. Уряд І. І. К. Бретіану на знак протесту проти небажання Конференції врахувати румунські зауваження подав 12 вересня у відставку. Можливо, що до відставки І. І. К. Бретіану примусив і тиск з боку союзних держав. 5 листопада 1919 р. Румунія направила союзникам ноту, в якій заявляла про готовність підписати угоду за умови, якщо Верховна рада письмово підтвердить відсутність загрози суверенітету та незалежності країни. Це ще більше ускладнило стосунки Румунії з Верховною Радою, яка 12 листопада 1919 р. направила Румунії ультиматум з вимогою підписання договору у восьмиденний термін²⁹³. У разі відмови Румунії погрожували відізванням делегації з Конференції та відізванням з Румунії дипломатичних представництв країн, що входили до Верховної Ради. Особисте клопотання короля Фердинанда I перед президентом Франції та королем Великої Британії не довело справу до опублікування ультиматуму. 10 грудня 1919 р. генерал К. Коанде підписав мирний договір з Австрією та угоду стосовно національних меншин. 22 грудня 1919 р. голова Мирної конференції Ж. Клемансо надіслав листа румунському прем'єр-міністру, в якому повідомлялося про рішення Верховної Ради Союзних та Асоційованих країн від 18 грудня 1919 р. про встановлення «кордону Румунії зі Східною Галичиною у Буковині від Дністра до старого кордону між Угорщиною та Галичиною»²⁹⁴.

Сен-Жерменський мирний договір піднімав питання кордонів цілого ряду держав і для Румунії відводився розділ IV із трьома статтями, якими гарантувалися права на володарювання на Буковині. З боку Австрії визнавали нові кордони держав у Європі. Давалися в договорі гарантії непереслідування громадян Австро-Угорщини за їх політичні погляди в роки війни²⁹⁵.

Визнання країнами Антанти всієї території Буковини за Румунією відбулося 4 червня 1920 р. з укладенням Тріанонського мирного договору з Угорщиною. За його 45-ю статтею за королівством закріплювалися Трансильванія та Буковина. Проте остаточне визначення кордонів Румунії було встановлено 5-ю статтею Угоди між головними Союзницькими й Асоційованими країнами та Польщею, Румунією, Чехословацькою Республікою, Сербо-хорвато-словенською державою після підписання 10 серпня 1920 р. Севрського мирного договору²⁹⁶. Безумовно, тут варто погодитися з сучасним українським істориком В. Фісановим, який вказує на той факт, що «союznики свою стратегію в Центральній і Південно-Східній Європі побудували, виходячи із необхідності за будь-яку ціну протистояти більшовицькій небезпеці»²⁹⁷. Хоча на Конференції й обговорювалося питання про приєднання до Румунії лише частини Буковини, реальністю стало включення до складу королівства всього краю.

Щоправда, лінія кордону була визначена таким чином, щоб зберегти на Буковині «цілісність її історичної території, окрім невеликого вирівнювання, необхідного для того, щоб не переривати залізничний зв'язок між галицькими містами Городенка та Заліщики»²⁹⁸. Доля ж п'яти населених пунктів, які формально відійшли до Польщі, обговорювалася спільною польсько-румунською комісією з делімітації кордонів протягом 1921-1935 рр. на шести пленарних конференціях.

Делімітацію кордонів Буковини здійснено 26 січня 1928 р. на V пленарній конференції (м. Бухарест), коли п'ять буковинських громад (Бабин, Лука, Прилипче, Звенячин і Хрещатик) передавалися Румунії²⁹⁹. Здійснення делімітації було і причиною польсько-румунської залізничної конференції, яка у квітні 1929 р. обговорювала питання про рух на залізниці у відповідності до третього розділу рішення конференції з делімітації³⁰⁰. Рішенням залізничної конференції передбачалося встановлення транзитної лінії для руху польських потягів з Городенки до Заліщиків через станцію Стефанівка. Крім того, обговорювалося питання про рух у напрямках «Снятин – Неполоківці», «Ясенів – Стефанівка», «Заліщики – Хрещатик». Єдине питання, яке не обговорили на цій конференції, стосувалося сполучення Буковини з Мармароциною, бо тут необхідно було досягти згоди Чехословаччини. У цьому плані конференція мала відбутися за участю трьох сторін 8 травня 1929 р. в Бухаресті³⁰¹. Остаточну лінію кордону затверджено на VI пленарній конференції протоколом від 17 листопада 1935 р. (пункт 2)³⁰².

Досить складним для Румунії було питання Бессарабії³⁰³, якою королівство заволоділо в 1918 р. і мало не втратило в результаті збройного придушення Хотинського повстання 1919 р. Тим не менше ситуація на Конференції від самого початку складалася в чомусь на користь Румунії. Після підписання Версальського мирного договору для Румунії важливим залишалося завдання боротьби за Бессарабію, яке вести в Парижі доводилося проти представника білого руху В. Маклакова. Вигравати румунській стороні вдавалося за рахунок надання союзникам своїх військ³⁰⁴.

Проте перебування румунських військ на території Угорщини стало причиною затримки у прийнятті рішення по Бессарабії, і союзники вимагали виведення військ із Угорщини в обмін на визнання Бессарабії. Проте і тут не було єдності, оскільки проти виступала американська сторона, що і визначило тривалий рух у досягненні згоди з даного питання³⁰⁵. Відбувалося це з подання британських експертів, які на 11 лютого 1919 р. виробили рекомендації Мирній конференції стосовно Бессарабії. У них Конференції пропонували «...визнати вже здійснене об'єднання Бессарабії з Румунією на підставі застосування принципу національностей, а не відповідно до інтересів народів, що її населяють». Тобто виходили з визнання інтересів 60-65% населення, яке тут мешкало, що давало підстави говорити про етнічний принцип возз'єднання та гарантії національним меншинам. На цих моментах зосередилися представник Великої Британії Е. Крау (етнічний і національний принципи), Франції – Ларош (історичний і етнічний принципи) та США – Дей (додав принцип прав національних меншин)³⁰⁶.

Після обговорення питання про Бессарабію на засіданні комісії 5 березня 1919 р., 11 березня 1919 р. з'явився проект даного акту, у статті якого стосовно Бессарабії вказувалося: «Взявши до розгляду загальні прагнення народу Бессарабії, молдавський характер цього регіону, докази географічні й етнічні, а також економічні, комісія підтримує зближення Бессарабії з Румунією. Сподіваємося, що це визнання робиться у формі, що захищає загальні інтереси Бессарабії»³⁰⁷. Рішення приймалися в умовах, коли велася активна пропагандистська діяльність російських емігрантів, але врешті вона була подолана рішенням територіальної комісії під головуванням А. Тардье. На 2 серпня 1919 р. виробила чітку позицію, зафіксовану в доповіді: «Комітет, беручи до уваги загальне бажання населення Бессарабії та молдавський характер цього району з географічної та етнічної точки зору, так само, як й історичні та економічні аргументи, висловлюється на користь приєднання Бессарабії до Румунії»³⁰⁸. З боку голови румунської делегації лунали запевнення, що новою владою незадоволені лише російські аристократи та більшовики. Щоправда, саме тоді виникли деякі складнощі, почасти пов'язані з демонстративним залишенням конференції І. І. К. Бретіану, що, напевно, змусило змінити представників Румунії в комісії по Бессарабії³⁰⁹.

У відстоюванні кордону Румунії по р. Дністер певних зусиль докладала французька сторона. Зокрема, 11 жовтня 1919 р. Ларош на засіданні Ради десяти виступив із заявою, що Бессарабія була зайнята Румунією для призупинення росту більшовизму. 11 листопада 1919 р. до цієї позиції приєд-

нався представник Великої Британії із заявою щодо необхідності передати Бессарабію Румунії. 19 січня 1920 р. маршал Фош висловився проти повернення Бессарабії Росії. Прохання ж нового глави делегації Румунії А. Вайда-Воєвод стосовно рішення мало у відповідь рекомендацію прем'єр-міністра уряду Великої Британії Д. Ллойд-Джорджа до 20 лютого 1920 р. вивести війська з Угорщини³¹⁰.

Рішення стосовно Бессарабії ухвалено Верховною радою лише 3 березня, а остаточно оформлено Паризьким протоколом, підписаним 28 жовтня 1920 р. представниками урядів Франції, Великої Британії, Італії, Японії – з одного боку, та представниками уряду Румунії – із другого. Даний протокол у статті 1 визнавав суверенітет Румунії над Бессарабією і відповідно східний кордон Румунії по Чорному морю та Дністру. З боку Румунії слід було застосовувати до даної території умови договору, підписаного 9 грудня 1919 р. Впродовж 2-х років від підписання даного договору колишні піддані російської імперії мали право визначитися з національністю і вибір батька визначав вибір дружини і дітей. У цей же проміжок часу вони могли обрати і румунське громадянство. За договором Кілійське гирло переходило під юрисдикцію Дунайської міжнародної комісії. При цьому на Румунію переходила і частка російського боргу й інших зобов'язань у пере-веденні на співвідношення до Бессарабії. Високі договірні сторони брали на себе також і зобов'язання добитися від Росії підписання договору. У листопаді 1920 р. Конференція послів у Парижі визнала анексію Бессарабії Румунією, хоча ратифікація пакту відбулася із запізненням³¹¹.

Значно затягнулася ратифікація угоди по Бессарабії, що змусило міністра закордонних справ І. Г. Дуку звернутися 5 липня 1923 р. до посольств у Парижі та Римі з проханням прискорити хід ратифікації угоди по Бессарабії, оскільки на той час його ратифікувала лише Англія (1922 р.). Власне, ратифікація Паризького протоколу Францією була здійснена в 1924 р., після чого румунська сторона прагнула добитися ратифікації від Японії та Італії. Та все ж Японія так і залишилася єдиною країною, яка не ратифікувала договір, вважаючи проблему Бессарабії однією з серйозних у Європі. В Італії свою роль зіграв візит міністра сільського господарства і маєтностей А. Кон-стантінеску у вересні 1924 р., під час якого, 5 вересня, відбулася його зустріч з Б. Муссоліні. На ній обговорювалося питання Бессарабії, зокрема визнання її за Румунією в обмін на відмову від претензій на золото, вивезене до Росії під час війни. Стосовно ж ратифікації протоколу було ска-зано, що в разі провалу місії з визнання радянською стороною включення Бессарабії до складу Румунії, Італія ратифікує угоду³¹². Проте ні 1924 р., ні 1925 р. ратифікації не було здійснено. У листі до глави уряду А. Авереску від 16 вересня 1926 р. Б. Муссоліні писав, що ратифікація буде проведена того моменту, коли буде помітним загальний інтерес для Італії. Лише після візитів М. Манойлеску до Риму у травні 1926 р. та січні 1927 р. було прийняте схвальне рішення і 8 березня 1927 р. посол Італії в Румунії повідомив про ратифікацію³¹³, яка була завершена королівським декретом від 10 березня 1927 р.

Під сумнівом певний час залишався кордон з Угорщиною, оскільки він не проводився за трактатом 1916 р., ні за актом об'єднання, а по лінії зіткнення румунських і угорських військ. Власне, в питанні Банату Румунії довелося погоджуватися на такий його розділ, щоб не зашкодити економічним потребам та гарантувати собі територіальну безпеку³¹⁴. У березні 1919 р. питання Банату обговорювалося главою румунської делегації в листі до полковника Хауза, в якому зверталася увага на слова А. Тардьє щодо створення умов безпеки для країн. Одночасно з цим І. І. К. Бретіану направив 15 березня також і листа Орландо, де писав про зручний кордон від Бренера. 23 березня секретар румунської делегації направив до генерального секретаріату мирної конференції листа із проханням вплинути на відведення сербських та угорських військ від Баната та з півночі Трансильванії.

Дещо раніше, 5 березня, І. І. К. Бретіану зробив усну заяву стосовно Банату, в якій містилася незгода з можливим референдумом серед населення всього Банату. Загальна ідея дій румунської делегації полягала в отриманні можливості включити Банат повністю до складу румунського королівства. Серед наведених аргументів була і теза про переважання румунів над

сербами. Стратегічну причину цього подавали як можливість Румунії прикрити Сербію в разі нападу, якщо вона укріпиться на території Банату. При цьому Румунія була готова прийняти 300 тис. румунів з півночі Сербії в обмін на 200 тис. сербів, переселених з Банату. Найбільш вигідним кордоном між двома державами вважали лінію Дунаю. Кордон, який пропонували провести, лишив би за Сербією три повіти комітату Тіміш (Бісеріка Албе, Кубін і Виршец) та повіти комітату Торонталь, окрім Чене, Надь-Сент-Міклош, Перьямош, Тьорьок-Каніцша.

Мотивували румуни бажаний для себе кордон тим, що поділ Банату принесе у країну не тільки 200 тис. сербів, але і 386 тис. не-сербів. В економічному відношенні румуни вважали пропонований ними кордон більш вигідним, адже він відкривав через долину Муреша для Банату і Трансильванії доступ до Дунаю і Тиси³¹⁵. У баченні І. Антонеску втрата Румунією Торонталю призводила до створення штучного кордону між Сербією та Румунією, тим паче, що історично Торонталь не може належати сербам. У випадку проведення кордону по лінії Дунаю та Мурешу виграш буде на боці Румунії³¹⁶. Передували цьому неодноразові висловлення, що Румунія в інтересах європейських держав охороняє гирло Дунаю. Стверджували, що Банат є румунським і що Добруджа-Кадрілатер мусить належати до Румунії.

Взагалі у країні розгорнули доволі широку пропагандистську кампанію за оволодіння Банатом. Так, у квітні І. І. К. Бретіану дав інтерв'ю «*Le Serbie*», в якому наполягав на кордоні по Дунаю та проведенні плебісциту по всьому Банату. Висловлювали думки стосовно поділу повіту Торонталь із передачею східної частини Румунії, а західної – Сербії. На початку травня румунський делегат з Банату К. Бредічану передав голові румунської делегації А. Вайді-Воєвод меморіал стосовно поганого поводження сербів з румунами та проханням приєднати Банат до Румунії. У столиці 24 травня 1919 р. провели кількатисячну демонстрацію та зібрання в театрі, де виступали С. Миндреску, Антонеску, Флореску, Бранковіч. 1 червня в Чернівцях представники міста та повіту були скликані на мітинг до театру, де висловили свій протест проти несправедливостей на мирній конференції. Про необхідність включення Банату до складу Румунії говорили Г. Шандру, Р. Кіндя, А. Лебутон, С. Квятковскі. Збори прийняли звернення до повноважних послів США, Франції, Англії, Італії із проханням просити свої уряди вирішити питання Банату на основі угоди 1916 р. та звернулися до І. І. К. Бретіану, просячи продовжити на конференції діяльність у справі єдності країни. 5 червня мітинги на підтримку включення Банату до складу Румунії пройшли в Яссах, Крайові, Констанці, Бреїлі та ряді інших міст, де також прийняли звернення до конференції. На 8 червня готувався у столиці ще один мітинг. Однак на вироблення рішень по цих питаннях знадобився триваліший період, викликаний також проблемою боротьби проти Угорської радянської республіки та відновлення миру. Власне, 4 червня 1920 р. Тріанонським мирним договором було визначено кордон між Румунією та Угорщиною³¹⁷.

Питання кордонів Румунії вирішувалося і Нейським мирним договором. Болгарія, яка втрачала частину своєї території, намагалася довести небажаність передачі Південної Добруджі Румунії, оскільки румунів тут лише 2,25%, а турки бажали за краще перебувати під владою Болгарії. Робилася спроба провести плебісцит, але вона успіху не мала³¹⁸. Підписаний 27 листопада 1927 р. від імені Румунії В. Антонеску, генералом К. Коанде договір визначав кордони між Румунією та Болгарією як лінію, що йшла від Чорного моря до Дунаю, як вона виглядала станом на 1 серпня 1914 р. Згідно зі статтею 59 Болгарія визнавала кордони Австрії, Греції, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербо-хорвато-словенської держави, Чехословаччини. Окремими положеннями регулювалося отримання репарацій та повернення архівів і предметів, що становили археологічний, художній та історичний інтерес. Серед репарацій була і передача худоби Греції, Румунії, Сербо-хорвато-словенській державі як компенсація за забрану в роки війни. Договором скасовувалися всі привілеї, які Болгарія отримала за Бухарестським та Брест-Литовським договорами в 1918 р. Відповідним чином регулювалися і роботи та судноплавство на Дунаї³¹⁹.

Отже, на Паризькій мирній конференції делегації Румунії змогли добитися визнання за країною права володіти зайнятими в роки війни областями. Територіально вони виходили за межі,

визначені в союзницьких угодах, але були визнані дійсними через зміни, що відбулися у Східній Європі в результаті революції в Росії. Практично рішення приймалися на користь титульної нації Румунії, хоча з гарантіями для представників національних меншин. При цьому рішення Паризької мирної конференції не вирішили остаточно, а лише пригальмували розвиток територіальних суперечностей, які мали місце впродовж міжвоєнного періоду та впливали як на внутріполітичну ситуацію у країні, так і на прийняття рішень у галузі зовнішньої політики. Слід вважати встановлення польсько-румунського кордону результатом намірів великих держав створити надійний бар'єр проти більшовизму.

Таким чином, за проміжок часу від 1913 р. до 1920 р. Румунія пройшла результативний шлях у реалізації програми дако-романізму. Внаслідок політичних змін у Східній Європі склалися сприятливі можливості для реалізації проекту національної румунської держави у значно ширших рамах, ніж вони були здійснені в 1859 р. Це вдалося здійснити завдяки сприятливим зовнішньо-політичним обставинам та стриманій підтримці союзників по коаліції, де представники Великої Британії і США вважалися найбільш стриманими в наданні Румунії прав на закріплення за со-бою зайнятих територій. Процес розширення території не був всюди добровільним і супроводжувався застосуванням сили для підтримки ухвалених рішень. Послідовність узаконення здобутих територій ішла від прийняття рішень всередині країни до затвердження таких рішень на міжна-родному рівні, іноді з порушенням послідовності дій, як це було у внутрішньополітичному житті Румунії в листопаді 1919 р.

Примітки

¹Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны. Москва: Наука, 1969. С. 37, 38; Ursu I. Politica României: Extras din revista «Neamului». Iași, 1916. P. 13; Maniu I. Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 Ianuarie 1934. Cluj, 1934. P. 11; Lungu C. M., Negreanu I. A. România în jocul marilor puteri 1939-1940. Documente 1938-1941. București: Curtea Veche, 2000. P. 98; Мадиевский С. А. Политическая система Румынии. Последняя треть XIX – начало XX в.: Состояние прав и свобод / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1984. С. 13.

²Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. / Пер. с нем. Л. В. Ланника. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. С. 55-57, 59; Iacobescu M. Reflecții privind România Mare: Zămislire, evoluție, prăbușire. București: Arvin press, 2018. P. 5.

³Международные отношения в эпоху империализма. Документы их архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. / Сокращённое издание. Т. I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. Москва: Соцэкгиз, 1935. С. 137, 138, 166-167, 174, 181.

⁴Международные отношения в эпоху империализма. Серия III. Т. II. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 17-18.

⁵Там само. С. 191-193, 409, 200-201.

⁶Там само. С. 509-510, 528.

⁷Международные отношения в эпоху империализма. Документы их архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. / Сокращённое издание. Т. I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. Москва: Соцэкгиз, 1935. С. 223-225.

⁸Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. III: 14 мая – 27 июня 1914 г. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 388.

⁹Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. / Сокращённое издание. Т. I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. Москва: Соцэкгиз, 1935. С. 231-233.

¹⁰Там само. С. 251-257.

¹¹Duca I. G. Memorii. Vol. I: Neutralitatea. Partea I: 1914-1915 / Ediție și schiță biografică de Stelian Neagoe. București: Editura Expres, 1992. P. 34.

¹²Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 39-40; Чернин О. В дни мировой войны. Петроград, 1923. С. 118; Яси О. Распад Габсбургской монархии / Пер. с англ. О. А. Якименко, А. Г. Айрапетов, ст. коммент. Москва: Три квадрата, 2011. С. 502-505.

¹³Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 40.

¹⁴Там само. С. 41.

¹⁵Международные отношения в эпоху империализма. Серия III. Т. V. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 179, 290; Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. / Пер. с нем. Л. В. Ланника. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. С. 69.

¹⁶Международные отношения в эпоху империализма. Серия III. Т. V. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 206-207, 253-254; Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. Т. I: Потеря союзниками Балканского полуострова. Москва – Ленинград, 1946. С. 245; Про те, що така пропозиція була зроблена див.: Международные отношения в эпоху империализма. Серия III. Т. II. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 173; Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 348; Також про її можливість свідчать і документи періоду 1918 р., коли в обміні нотами з урядом Української Держав із приводу Бессарабії румунський уряд висловив побажання володіти також Одессою, для здійснення торгових операцій та перевезень на Чорному морі.

¹⁷Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 44-45; Чернин О. В дни мировой войны... С. 93; Международные отношения в эпоху империализма. Серия III. Т. V. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1933. С. 390; Maria, Regina Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Iași: Moldova, 1991. V. II. P. 359-361; Lupaș I. Istoria Unirii Românilor. Cluj, s. a. P. 339-340.

¹⁸Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 138.

¹⁹Argetoianu C. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al II-lea. Partea a IV-a: 1913-1916 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 109-110.

²⁰Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 45-48.

²¹Цит. за: Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 52.

²²Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 54.

²³Там само. С. 55-57.

²⁴Clark Ch. U. Greater Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1922. P. V; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 59.

²⁵Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 61.

²⁶Там само. С. 62.

²⁷Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 66; Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 87.

²⁸Cuvântare rostită la 23 Octombrie 1914, cu prilejul unei manifestații cetățenești ce i s-a făcut acasă // Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: biblioteca «Eropeea Neamului», 1925. P. 7-8; La solemnitatea sfințirii drapelului «Ligei Ardelene», la 1 Decembrie 1914 // Ibidem. P. 9.

²⁹La întrunirea dela «Dacia» a «Acțiunii Naționale» la 16 Noembrie 1914 // Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: biblioteca «Eropeea Neamului», 1925. P. 10-11; Cuvântare rostită la întrunirea dela «Dacia» a «Acțiunii Naționale» la 23 Noembrie 1914 // Ibidem. P. 13-17; Cuvântarea rostită la banchetul dat de «Sindicatul Ziarștilor» și de «Liga Culturală» publicistului englez Scotus Viator // Ibidem. P. 22.

³⁰Cuvântare rostită la întrunirea dela «Dacia» a «Ligii Culturale» la 15 Februarie 1915 // Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: biblioteca «Eropeea Neamului», 1925. P. 26; Cuvântare rostită la întrunirea dela Brăila a «Acțiunii Naționale» la 8 Martie 1915 // Ibidem. P. 28-31; Cuvântare rostită la întrunirea dela Iași a «Ligii Culturale», la 15 Martie 1915 // Ibidem. P. 32-40; Cuvântare rostită la întrunirea dela Craiova a «Acțiunii Naționale» la 25 Martie 1915 // Ibidem. P. 43; Cuvântare rostită la Clubul conservator din București, la 10 Iunie 1915, cu prilejul proclamării lui N. Filipescu ca președinte al clubului // Ibidem. P. 46-47; Cuvântare rostită la Clubul conservator din București, la 24 Iunie 1915 // Ibidem. P. 49-50; Cuvântare rostită la meetingul dela «Dacia» la 28 Iunie 1915 // Ibidem. P. 51-54.

³¹Цит. за: Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 66.

³²Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 67.

³³La întrunirea dela 7 Septembrie 1915 dela «Boulevard» // Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: biblioteca «Eropeea Neamului», 1925. P. 56-59.

³⁴Cuvântare rostită la inaugurarea clubului «Federației unioniste» la 7 Octombrie 1915 // Ibidem. P. 60-82.

³⁵La întrunirea «Federației unioniste» dela Brăila, la 18 Octombrie 1915 // Ibidem. P. 83-86.

³⁶Cuvântare rostită în sala Eforiei, cu ocazia fuziunii partidelor conservatoare, în ziua de 22 Maiu 1916 // Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: biblioteca «Eropeea Neamului», 1925. P. 112-114.

³⁷Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 69.

³⁸Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 70.

³⁹Нотович Ф. И. Бухарестский мир 1918 г. Москва: Соцэкгиз, 1959. С. 62, 66; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэкгиз, 1935. С. 257-258; Виногра-

дов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 123; Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România. București, 1960. P. 90-91.

⁴⁰Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 285; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VII: 14 января – 23 мая 1915 г. Ч. 2. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 336.

⁴¹Див.: Чернин О. В дни мировой войны. Петроград, 1923. С. 118-119; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 285.

⁴²Див.: Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 125.

⁴³Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны: Пер. с фр. 2-е изд. Москва: Междунар. отн., 1991. С. 128-129; Виноградов В. Н. Румыния в годы первой мировой войны... С. 127, 128; Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны. Москва: Наука, 1977. С. 112; Nuțu C. România în anii neutralității. 1914-1916. București, 1972. P. 143; Ursu I. Politica României: Extras din revista «Neamului». Iași, 1916. P. 18-19.

⁴⁴Докладніше про хід переговорів див.: Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VI. Ч. 2. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 267; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 130-131, 165; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 217, 277-279, 281-282, 528-529; Лапина И. М. Вопрос о Буковине в русско-румынских дипломатических отношениях (1914-1916 гг.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 181.

⁴⁵Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VII. Ч. 2. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 235, 303, 304-305, 314, 338, 341, 471, 346, 350, 369.

⁴⁶Там само. С. 488, 497.

⁴⁷Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 9, 10.

⁴⁸Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 23; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 46; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 52-53; Ursu I. Politica României: Extras din revista «Neamului». Iași, 1916. P. 17; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 134-136.

⁴⁹Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III. Т. VIII. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 207-208, 250, 285.

⁵⁰Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miculescu. București: Humanitas, 2017. P. 94-198.

⁵¹Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 147-149.

⁵²Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 16-18, 28.

⁵³Див.: Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. X: 14 января – 13 апреля 1916 г. Москва: Соцэргиз, 1938. С. 305-307, 317-318.

⁵⁴Див.: Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 73.

⁵⁵Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны. Москва: Наука, 1977. С. 291; Палеолог М. Царская Россия накануне революции: Пер. с фр. 2-е изд. Москва: Междунар. отн., 1991. С. 102, 106-107.

⁵⁶Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны. Москва: Наука, 1977. С. 300; Емец В. А. Противоречия между Россией и союзниками по вопросу о вступлении Румынии в войну (1915-1916 гг.) // Исторические записки. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. Вып. 56. С. 74-75; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 153-158.

⁵⁷Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 157.

⁵⁸Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016. P. 74.

- ⁵⁹Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 90-95, 97, 105.
- ⁶⁰Ibidem. P. 110-114.
- ⁶¹Ibidem. P. 118-122.
- ⁶²Argetoianu C. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al II-lea. Partea a IV-a: 1913-1916 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 245; Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016. P. 75-76; Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 137.
- ⁶³Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 137.
- ⁶⁴Tratat de alianță din 4 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1210-1211; Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 89.
- ⁶⁵Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016. P. 78; Declarația de Război din 14 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1213-1214; Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 148-156.
- ⁶⁶Proclamația M. S. Regele către Țara și armată din 14 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1214-1215; Ordinul de zi către armată // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1215; Antonescu I. Români: Origina, trecutul, sacrificiile și drepturile lor. București, 1919. P. 11.
- ⁶⁷Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худ. лит-ра, 1965. С. 23.
- ⁶⁸Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 76.
- ⁶⁹Цит. за: Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 76.
- ⁷⁰Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худ. лит-ра, 1965. С. 32.
- ⁷¹Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016. P. 79; Duca I. G. Memorii. Vol. III: Războiul. Partea I: 1916-1917 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 13, 16-17, 20; Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 184-185, 187, 190-200, 331; Declarația de Război din 14 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1211-1212; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 163-164; Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж: Зелена Буковина, 1956. С. 858-859; Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 77; Воспоминания Гинденбурга / Сокращ. перев. с немецк. Л. Щегло. Петроград, 1922. С. 4-5, 19-22, 28-29; Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худ. лит-ра, 1965. С. 25, 101; Сталь Г. Войка // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов. Пер. с рум. Т. Свешниковой / Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 24-26.
- ⁷²Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 80-91.
- ⁷³Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 77 / 1918. Fila 1; Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 94-95, 102-103.
- ⁷⁴Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худ. лит-ра, 1965. С. 151, 160-161.
- ⁷⁵Duca I. G. Memorii. Vol. III: Războiul. Partea I: 1916-1917 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 206, 293, 241-251; Istoria Românilor. Vol. VII. T. II: De la Independență la Marea Unire (1878-1918) / Coord. Gheorghe Platon. București: Editura Enciclopedică, 2003. P. 472.
- ⁷⁶Cheresteșiu V. Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 252.
- ⁷⁷Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худ. лит-ра, 1965. С. 231-234, 245, 248, 258.
- ⁷⁸Деникин А. И. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917. Минск: Харвест, 2002. С. 183-184.
- ⁷⁹Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. / Пер. с нем. Л. В. Ланника. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. С. 313, 340, 342-343, 347, 353-354, 355.

⁸⁰Там само. С. 441-445, 451; Деникин А. И. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917. Минск: Харвест, 2002. С. 172.

⁸¹Докладніше див.: Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. / Пер. с нем. Л. В. Ланника. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. С. 534-545, 654.

⁸²Lupaș I. Istoria Unirii Românilor. Cluj, s. a., P. 358-359; Сталь Г. Войка // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов. Пер. с рум. Т. Свешниковой / Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 37.

⁸³Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 24; Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al III-lea: 1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 385.

⁸⁴Цит. за: Гакман С. М. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 48.

⁸⁵Clark Ch. U. Greater Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1922. P. 113.

⁸⁶История Молдавии. Документы и материалы / Ред. кол. Я. С. Гросул, Н. А. Мохов, И. Н. Немиров, Е. М. Руссев, Л. В. Черепнин. Т. 5. Кишинев: Штиинца, 1961. С. 434-441; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 277.

⁸⁷История Молдавии. Документы и материалы / Ред. кол. Я. С. Гросул, Н. А. Мохов, И. Н. Немиров, Е. М. Руссев, Л. В. Черепнин. Т. 5. Кишинев: Штиинца, 1961. С. 442-447.

⁸⁸История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников (отв. ред.), С. Я. Афтенюк, С. К. Брысякин, Б. К. Визер и др. Т. II: От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968. С. 10-11.

⁸⁹Див.: История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 15-21.

⁹⁰Кушко А., Таки В. (при участии Грома О.) Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917). Москва: Новое литературное обозрение, 2012. С. 361-362.

⁹¹История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 21-23; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 278-279.

⁹²Dăscălescu H. Revoluția dela 1917 in Basarabia. Lupta Moldovenilor pentru limba, școala și cultura națională: Extras din omagiu lui Constantin Kirilăscu. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1938. P. 3.

⁹³Ibidem. P. 4-5.

⁹⁴Dăscălescu H. Op. cit. P. 5; История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 23; Мельтюхов М. Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.). Москва: Яуза, Эксмо, 2006. С. 21.

⁹⁵Dăscălescu H. Op. cit. P. 6-9; Nistor I. I. Români Transnistrieni // Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie i Limbă». Anul I (1924). Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1925. P. 536-537.

⁹⁶Dăscălescu H. Op. cit. P. 10-11; Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 22.

⁹⁷Dăscălescu H. Op. cit. P. 11-13.

⁹⁸Ibidem. P. 13-15.

⁹⁹Ibidem. P. 19-24.

¹⁰⁰Ibidem. P. 28-39.

¹⁰¹Цит. за: История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 30.

¹⁰²Dăscălescu H. Op. cit. P. 15-17.

¹⁰³История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 32-33; Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967. С. 243-245.

¹⁰⁴Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 23-25; Bibesco A. Redeeming Bessarabia. New-York, 1921. P. 6, 7; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 37-40.

¹⁰⁵Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 40-67.

¹⁰⁶Ibidem. P. 68.

¹⁰⁷Декларация Верховного Краевого Совета Молдавской Республики Сфатул Цэрий // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Міністерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 1; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 69-71.

¹⁰⁸Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 71-72; Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 23-24; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 281.

¹⁰⁹Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 29; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 282.

¹¹⁰Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 29.

¹¹¹Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967. С. 339.

¹¹²Мельтюхов М. Вказ. праця. С. 29-31.

¹¹³История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 63; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 74-75.

¹¹⁴Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967. С. 378-380, 382.

¹¹⁵История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 63-69; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сб. док. В 4 т. Т. 1: ноябрь 1917 г. – март 1919 г. / Ред. кол. Н. Н. Азовцев, П. Н. Дмитриев, В. В. Душенькин, С. Ф. Найда, С. Н. Шишкин. Москва: Воениздат, 1971. С. 29.

¹¹⁶Краткая записка по Бессарабскому вопросу // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Міністерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 6-8.

¹¹⁷Кушко А., Таки В. (при участии Грома О.) Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917). Москва: Новое литературное обозрение, 2012. С. 364.

¹¹⁸Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 86-88, 88-92; История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 87.

¹¹⁹Argetoianu C. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al IV-lea. Partea a V-a: 1917-1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1993. P. 118-119; Schina M. C. Pe marginea Unirii. Basarabia (Ianuarie 1918 – Iunie 1919). București, 1938. P. 29.

¹²⁰Argetoianu C. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al IV-lea. Partea a V-a: 1917-1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1993. P. 98-100; Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar 73 / 1918. F. 1; Averescu A. Notițe zilnice din război 1914-1918. București, 1938. P. 209-210, 212.

¹²¹Averescu A. Notițe zilnice din război 1914-1918. București, 1938. P. 215-217.

¹²²История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 72-77; Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967. С. 338-339; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 284; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 76-77; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сб. док. В 4 т. Т. 1: ноябрь 1917 г. – март 1919 г. / Ред. кол. Н. Н. Азовцев, П. Н. Дмитриев, В. В. Душенькин, С. Ф. Найда, С. Н. Шишкин. Москва: Воениздат, 1971. С. 34-35; Argetoianu C. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al IV-lea. Partea a V-a: 1917-1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1993. P. 106-107, 110-114.

¹²³Див.: История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 77-84; Schina M. C. Pe marginea Unirii. Basarabia (Ianuarie 1918 – Iunie 1919). București, 1938. P. 11, 15, 23-28; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сб. док. В 4 т. Т. 1: ноябрь 1917 г. – март 1919 г. / Ред. кол. Н. Н. Азовцев, П. Н. Дмитриев, В. В. Душенькин, С. Ф. Найда, С. Н. Шишкин. Москва: Воениздат, 1971. С. 75.

¹²⁴Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 104-108; Maria Regina României Jurnal de Război / Vol. al II-lea: 1917-1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 470.

¹²⁵Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. P. 8-15; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. С. 50-51.

¹²⁶Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. P. 15-20.

¹²⁷Краткая записка по Бессарабскому вопросу // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Міністерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 9-11; Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. P. 21-24, 27-30; Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 285-289; Schina M. C. Pe marginea Unirii. Basarabia (Ianuarie 1918 – Iunie 1919). București, 1938. P. 32-34; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 459-460.

Слід нагадати, що на той час територія Північної Бессарабії була зайнята австрійськими військами, що знаходилися тут до жовтня 1918 р., тому рішення Сфатул Церій було застосовано щодо Хотинського повіту дещо пізніше.

¹²⁸Декларация Сфатул Церій Молдавской Народной Республики // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Міністерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 4.

¹²⁹Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 461, 462-464.

¹³⁰Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. P. 65-70; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 112-124.

¹³¹Rezoluțiunea «Sfatului Țărei» din 27 Martie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1110-1111; Decret relativ la unirea Basarabiei cu România din 27 Martie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1109-1110.

¹³²Țurlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 202.

¹³³Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. P. 41-53, 64; Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Бессарабії / Передм. Ярослав Падох. Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1986. С. 125-126.

¹³⁴История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников... С. 87; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. С. 51, 52, 54, 57.

¹³⁵Iorga N. Cuvântarea pentru aniversarea întrării în Războiu (Ținută la Cernăuți în ziua de 28 August 1919). București: Cultura Neamului Românească, 1919. P. 31.

¹³⁶Istoria Românilor. Vol. III. T. II: De la Independență la Marea Unire (1878-1918) / Coord. Gheorghe Platon. București: Editura Enciclopedică, 2003. P. 497-498.

¹³⁷Hotărârea «Sfatului Țărei» din 27 Noembrie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1111.

¹³⁸Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. XVII. Heft. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina nach den Angaben der k. k. statistischen Zentral-Kommission in Wien zusammengestellt und veröffentlicht vom statistischen Landesamte des Herzogtums Bukowina. Czernowitz, 1913. S. 54-55; Шарий А., Шимов Я. Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії. Київ: ДІПА, 2018. С. 123.

¹³⁹Nistor I. Istoria Bucovinei. București, 1991. P. 183-186; Фісанов В. Доля Буковини у роки Світової війни 1914-1918 років: Геополітичні аспекти // Вісник центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2017. Т. 1. С. 100.

¹⁴⁰Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire // Zece ani de la Unire. Cernăuți, 1928. P. 247-248. Доцільно вказати, що А. Ончул у довоєнний період визнавав самостійною політичною течією буковинських москвофілів. Див.: Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. С. 86.

¹⁴¹Чернівці: історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) / Заг. ред. В. М. Ботушанський. Чернівці, 2009. С. 148-149; Bălan T. Bucovina în războiul mondial // Codrul Cosminului. Cernăuți, 1930. P. 11-13.

¹⁴²Bălan T. Bucovina în războiul mondial... P. 12, 14.

¹⁴³Ibidem. P. 15-16.

¹⁴⁴Чернівці: історія та сучасність... С. 150; Bălan T. Bucovina în războiul mondial... P. 20; Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / Упор. та пер. з нім. Сергія Осачука; післямова та коментарі Володимира Заполовського. Чернівці: Книги-XXI, 2016. С. 46-48; Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917 гг.). Москва, 2004. С. 156. Про Геровського див.: Буркун І. Г. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці, 2009. С. 64; Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. С. 89-90, 146-149.

¹⁴⁵Bălan T. Bucovina în războiul mondial... P. 20, 24; Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 73-76, 78-80, 81-82.

¹⁴⁶Bălan T. Bucovina în războiul mondial... P. 24-26.

¹⁴⁷Ibidem. P. 26, 28.

¹⁴⁸Ibidem. P. 28-29.

¹⁴⁹Ibidem. P. 34.

¹⁵⁰Заполовський В. М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці, 2003. С. 183.

¹⁵¹Карбулицький І. Мої спомини (уринок про жандармський терор в 1914-1918 рр.) // Добржанський О. В., Старик В. П. Бажаємо до України! Одеса, 2008. С. 636.

¹⁵²Заповольський В. М. Вказ. праця. С. 184, 186; Coman N. Martiriul Bucovinei 1914-1915. București, 1915. P. 19-21, 30-31; Карбулицький І. Вказ. праця. С. 648, 637.

¹⁵³Цит. за: Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці, 2003. С. 15.

¹⁵⁴Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэргиз, 1935. С. 341-342.

¹⁵⁵Заповольський В. М. Вказ. праця. С. 49-50, 189; Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. Cernăuți, 1923. P. 179-180; Бахтуріна А. Ю. Вказ. праця. С. 157; ДАЧО. Ф. 283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 24. Телеграммы и переписка с директором дипломатической канцелярии при штабе Верховного Главнокомандующего об организации гражданского управления на территории Южной Буковины. Арк. 4, 5-6; Coman N. Op. cit. P. 36-37.

¹⁵⁶Фісанов В. Доля Буковини у роки Світової війни 1914-1918 років: Геополітичні аспекти // Вісник центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2017. Т. 1. С. 101.

¹⁵⁷Coman N. Op. cit. P. 44-49, 53-60, 67, 70, 83-84, 89; Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale... P. 68-101, 102-115, 203-211.

¹⁵⁸Șesan V. Zece ani de la unirea Bucovinei cu Patria-Mamă pe terenul bisericesc // Zece ani de la unire... P. 92.

¹⁵⁹10 лютого 1915 р. румунські газети опублікували інформацію про те, що професор С. Миндреску, член Національної дії та Центрального комітету Культурної Ліги скликає в Бухаресті конгрес всіх румунів з-за кордону. З березня 1915 р. до повітових центрів Румунії було розіслано листи із запрошенням прибути до столиці 15 березня. За узгодженням з о. В. Лукачіу та Е. Слушанскі було видано «Звернення до румунів з-за кордону, які знаходяться в країні», у якому закликали взяти участь у зібранні. Див.: Congresul Românilor de peste hotare aflatori în Țară. 15 Martie 1915. București, 1915. P. 5-45; Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale... P. 184-188.

¹⁶⁰Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale... P. 188-195; Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918: Studii și documente. București, 1928. P. 25.

¹⁶¹Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale... P. 196-197; Nistor I. Unirea Bucovinei... P. 26-32; Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці, 2003. С. 19-20; Kirițescu C. Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919. Vol. II. București, 1989. P. 36-37.

¹⁶²Прокопович Е. Вказ. праця. С. 15-16.

¹⁶³Прокопович Е. Вказ. праця. С. 18.

¹⁶⁴Фісанов В. Доля Буковини у роки Світової війни 1914-1918 років: Геополітичні аспекти // Вісник центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2017. Т. 1. С. 102.

¹⁶⁵Cincisprezece ani dela Unirea Bucovinei, conferință ținută de dl Al. Procopovici, prof. Univ. și membru corespondent al Acad. Române // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 18, 22-23; Iorga N. O viață de om: Așa cum a fost. III: Spre înșeninare. București, 1934. P. 15.

¹⁶⁶Пиддубный И. А. Румыны Буковины: от черно-желтого лоялизма к «великому объединению» // Центральноевропейские исследования. Вып. 6 / Ред. кол.: М. Волос, Е. П. Серрапионова, А. С. Стыкалин, Г. Д. Шкундин. Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1 / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. Москва, 2012. С. 295.

¹⁶⁷Nistor I. Unirea Bucovinei... P. 34-36; Ecomonu R. Unirea Bucovinei 1918. București, 1994. P. 1-4.

¹⁶⁸Прокопович Е. Вказ. праця. С. 22-23.

¹⁶⁹Там само. С. 29.

¹⁷⁰Sârbu G. Amintiri din vremea Unirii // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 42-43.

¹⁷¹Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920 рр.) // Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / Упор. О. С. Романець. Чернівці: Прут, 1994. С. 44-45.

¹⁷²Прокопович Е. Вказ. праця. С. 30; Nistor I. Istoria Bucovinei... P. 379.

¹⁷³Прокопович Е. Вказ. праця. С. 31-32.

¹⁷⁴Там само. С. 33-34.

¹⁷⁵Там само. С. 38; Cincisprezece ani dela Unirea Bucovinei, conferință ținută de dl Al. Procopovici, prof. univ. și membru corespondent al Acad. Române // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 21.

¹⁷⁶Nr. 1. Hotărârile adunării reprezentanților poporului român din Bucovina din 27 Octomvrie n. 1918 // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noem. P. 1; Cuvânt de deschidere rostit de d-l prof. univ. Grigore Nandriș, președintele Societății pentru cultură, la Serbarea comemorativă din 27 Octomvrie 1933 // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 8.

¹⁷⁷Sârbu G. Amintiri din vremea Unirii // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 43; Nistor I. Istoria Bucovinei... P. 380-381; Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 108-109.

¹⁷⁸Григоришин С. Метаморфози позицій румунських буржуазних діячів Буковини у 1918 році // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року. Чернівці, 1990. С. 24-25.

¹⁷⁹Цит. за: Григоришин С. Метаморфози позицій... С. 22; Economu R. Op. cit. P. VI; Nistor I. Istoria Bucovinei... P. 379-380.

¹⁸⁰Прокопович Е. Вказ. праця. С. 35.

¹⁸¹Див.: Lupu F. Un episod din vremea Unirii Bucovinei cu Patria-Mumă // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 46.

¹⁸²Прокопович Е. Вказ. праця. С. 39-40; Артимович А. Переворот на Буковині. Спомини // Добржанський О. В., Старик В. П. Вказ. праця. С. 821.

¹⁸³Cincisprezece ani dela Unirea Bucovinei, conferință ținută de dl Al. Procopovici, prof. Univ. și membru corespondent al Acad. Române // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 21-22.

¹⁸⁴Прокопович Е. Вказ. праця. С. 42-43.

¹⁸⁵Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920 рр.)... С. 46-54.

¹⁸⁶Marghiloman A. Note poitice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 109, 114; Cincisprezece ani dela Unirea Bucovinei, conferință ținută de dl Al. Procopovici, prof. Univ. și membru corespondent al Acad. Române // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 25-26; Traian R. Din amintirile locotenentului Roșu Traian. Unirea jud. C.-Lung cu Regatul României // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 50-51. Про тиск на членів Румунської національної ради з боку українців згадує Дж. Сирбу. Див.: Sârbu G. Amintiri din vremea Unirii // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 43; Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al III-lea: 1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 378.

¹⁸⁷Economu R. Op. cit. P. 14-15; Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la incoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 95; Спогади // Галип Т. Твори / Упор., прим. та наук. ред. О. М. Івасюк, В. Є. Бузинської. Чернівці: Букрек, 2015. С. 373; Marghiloman A. Note poitice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 116.

¹⁸⁸Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920 рр.)... С. 57-58; Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. Упор. О. С. Романець. Чернівці: Прут, 1994. С. 117-120.

¹⁸⁹Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 395-397, 398-400.

¹⁹⁰Sbiera R. Clipe de mare înfrigurare și de aleasă înălțare. Mijlocul lui Octombrie 1918 // Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. P. 40; Спогади // Галип Т. Твори / Упор., прим. та наук. ред. О. М. Івасюк, В. Є. Бузинської. Чернівці: Букрек, 2015. С. 374-376.

¹⁹¹Nr. 4. Legea fundamentală provizorie din 12 Noemvrie 1918, asupra puterilor țării Bucovina // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noem. P. 2-3; Nr. 3. La hotărârea Consiliului național al Țării se proclamă starea de asediu // Ibid. P. 2; Nr. 2. Către poporul român // Ibid. P. 2; Cuvântul lui Vasile Bodnărescu în ședința Consiliului Național // Nistor I. Amintiri răzlete din timpul Unirii. Cernăuți, 1938. P. 62; ДАЧО. Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 1. Декреты-законы о захвате Буковины румынскими оккупационными войсками и ее временном управлении. Арк. 3-4. Розшифрована стенограма протоколу засідання Національної ради є у машинописній копії 1928 р.: ДАЧО. Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 2. Протоколи засіданій румунського націоналістического совета на Буковині. Арк. 6-9, 10; Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 113-114, 114.

¹⁹²Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 401-402; Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 112-113.

¹⁹³Economu R. Op. cit. P. 23-27; Marmeliuc D. In preajma Unirii. File de carnet // Nistor I. Amintiri răzlete... P. 210-215.

¹⁹⁴Economu R. Op. cit. P. 27-28; Nistor I. Unirea Bucovinei... P. 54; Ședința Consiliului Național // Glasul Bucovinei. 1918. 27 Noem. P. 3; Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній

чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 403-404.

¹⁹⁵ДАЧО. Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини. Оп. 1. Спр. 3. Протокол засідання генерального конгреса на Буковині, створеного Румунським національним советом. Арк. 1.

¹⁹⁶Cuvânt de deschidere al Congresului General al Bucovinei rostit de Președintele de vârstă Dionisie Bejan // Nistor I. Amintiri răzlețe... P. 48; Cuvântarea Președintelui Iancu Flondor în fața Congresului General al Bucovinei // Ibid. P. 120-121; Economu R. Unirea Bucovinei 1918... P. 36-38; Nistor I. Unirea Bucovinei... P. 55-65; Осачук С. Соціальна динаміка і політичні орієнтації німців Буковини 1918-1940 рр. // Буковина 1918-1940 рр.: Зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Ред. С. Д. Осачук. Чернівці, 2005. С. 90; Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 56 / 1918. File 2-6, 12-15, 31-32, 28-29.

¹⁹⁷Economu R. Op. cit. P. 38-39; Glasul Bucovinei. 1918. 28 Noem. Ediție specială.

¹⁹⁸Nistor I. Unirea Bucovinei... P. 72-73; Також див.: Nistor I. Istoria Bucovinei... P. 394-403.

¹⁹⁹Вітнер М. Щоденник вдівця // Добржанський О. В., Старик В. П. Вказ. праця. С. 916.

²⁰⁰Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miculescu. București: Humanitas, 2017. P. 117-118, 118-119.

²⁰¹Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. С. 209-210.

²⁰²Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 59-64.

²⁰³Див.: Добржанський А. В. Украинское национальное движение в Буковине в годы Первой мировой войны // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1 / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. Москва, 2012. С. 267-280; Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918–1920 рр.) // Народне віче Буковини. 1918-1993: Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. Чернівці, 1994. С. 48-49; Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917-1941: Документи і матеріали. Чернівці, 1958. С. 125-126.

²⁰⁴Clark Ch. U. Greater Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1922. P. 123, 146, 152-153.

²⁰⁵Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 125-126.

²⁰⁶Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 131-132; Maniu I. Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 Ianuarie 1934. Cluj, 1934. P. 10.

²⁰⁷Ребряну Л. Йон: Роман / Пер. з рум. І. Кушнірик. Київ: Дніпро, 1974. С. 191-195, 200, 239.

²⁰⁸Цит. за: Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 135.

²⁰⁹Шарий А., Шимов Я. Коріння та корона: Нариси про Австро-Угорщину: Доля імперії. Київ: ДІПА, 2018. С. 118-120; Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 136.

²¹⁰Международные отношения в эпоху империализма. Документы их архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. / Сокращенное издание. Т. I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. Москва: Соцэргиз, 1935. С. 155-156.

²¹¹Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. С. 149-150; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 145.

²¹²Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România. București: editura politică, 1960. P. 149-153; Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 146.

²¹³Див.: Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 147-149; Шарий А., Шимов Я. Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії. Київ: ДІПА, 2018. С. 371.

²¹⁴Див.: Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 160-162, 173-179, 181, 182-184; Ребряну Л. Ліс повішених: Роман / Пер. з рум. І. Кушнірик; Передм. С. Семчинського. Київ: Дніпро, 1990. С. 81-82, 95, 127-128, 141.

²¹⁵Transilvania și Bucovina // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 9-12.

²¹⁶Про цей візит писали газети від 4 березня 1918 р. Див.: Delegația Românilor Transilvăneni la d-l Clemenceau // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 12.

²¹⁷Pentru Legiunea română // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 13-14; Formarea «Comitetului Italian Pro-Romeni» și a Comitetului de acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 23, 24.

²¹⁸Pentru Legiunea română // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 23-24, 25-26, 28-30.

²¹⁹Pentru Legiunea română // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 35-36, 68-70.

²²⁰România zdrobită. Un frumos omagiu regelui Ferdinand // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 15.

²²¹Meetingului dela Augusteiu // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 16-21.

²²²Primirea Comitetului de acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina de către d-l Orlando // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 31-33.

²²³Interviewuri // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 59-64.

²²⁴Cătră Români din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, aflători în Italia // Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. București, 1919. P. 72-73.

²²⁵Liveanu V. Opus citit. P. 426-427; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România / Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 21.

²²⁶Kovács I. Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958-1959. P. 325.

²²⁷История Венгрии: В 3 т. / Ред. кол. А. И. Пушкаш, И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. Т. 2. Москва: Наука, 1972. С. 35-36; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 21.

²²⁸История Венгрии: В 3 т. / Ред. кол. А. И. Пушкаш, И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. Т. 2. Москва: Наука, 1972. С. 38.

²²⁹Текст промови та дискусії див.: Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 135-144; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei «Societatea de mâine», 1926. P. 37-49; Pascu Ș. The making of the Romanian unitary national state. 1918. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989. P. 197.

²³⁰История Венгрии: В 3 т. / Ред. кол. А. И. Пушкаш, И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. Т. 2. Москва: Наука, 1972. С. 40-41, 43, 45-58, 60-62, 67, 70-72; Liveanu V. Opus citit. P. 449-450; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 51-52, 57-58; Taniac F. Povestiri din trecut și articole politice. Suceava, 1930. P. 80, 83, 88; Dașcovici N. Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor. Incercarea de sinteză asupra regulamentului internațional rezultat pe urma războiului 1914-1918. Cu un supliment documentar. București: Cartea Românească S. A., 1922. P. 79-82.

²³¹Liveanu V. Opus citit. P. 451.

²³²Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 96; Hitchins K. Mit și realitate în istoriografia românească / Trăd. de S. Georgescu-Gorjan. București: Editura Enciclopedică, 1997. P. 190-193.

²³³Liveanu V. Opus citit. P. 467-468.

²³⁴Liveanu V. Opus citit. P. 477-479; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 156-157, 160-163, 163-164, 164-165; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei «Societatea de mâine», 1926. P. 60-67.

²³⁵Liveanu V. Opus citit. P. 480-489; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei «Societatea de mâine», 1926. P. 71-78.

²³⁶Див.: Liveanu V. Opus citit. P. 491-504.

²³⁷Liveanu V. Opus citit. P. 509-516.

²³⁸Liveanu V. Opus citit. P. 516-523.

²³⁹Див.: Liveanu V. Opus citit. P. 524-534, 545-546.

²⁴⁰Liveanu V. Opus citit. P. 535-544.

²⁴¹Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 170-173; Clopoțel I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 83-97.

²⁴²История Венгрии: В 3 т. / Ред. кол. А. И. Пушкаш, И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. Т. 2. Москва: Наука, 1972. С. 72, 70; Liveanu V. Opus citit. P. 548-550, 556; Cosmin R. Români la Budapesta. Vol I: Desrobitori. București, 1920. P. 26; Arifeanu V. Războiul nostru contra Ungurilor 1918-1920. București, 1925. P. 9-12.

²⁴³Ziarul «Românul» și Marea Unire / Volum realizat de prof. I. Negriță. Studiu introductiv de prof. dr. I. Spălățelu. București: Editura politică, 1988. P. 353-354, 357.

²⁴⁴1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989. P. 2, 3, 4-5.

²⁴⁵Ibidem. P. 7-232.

²⁴⁶Ibidem. P. 233-279.

²⁴⁷Liveanu V. Opus citit. P. 557-559; История Венгрии... С. 72; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 173-175;

Clopoțel I. *Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România*. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 100-104, 107-110.

²⁴⁸Abrudeanu I. R. *România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*. București, 1921. P. 258-259.

²⁴⁹Cartea Neamului. *Marea Unire din 1918: Documente istorice*. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 190-219; Clopoțel I. *Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România*. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. P. 119-133; 1918 la Români. *Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989. P. 279-288; Pascu Ș. *The making of the Romanian unitary state*. 1918. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989. P. 241; Hitchins K. *Mit și realitate în istoriografia românească / Trăd. de S. Georgescu-Gorjan*. București: Editura enciclopedică, 1997. P. 193-195.

²⁵⁰Cartea Neamului. *Marea Unire din 1918: Documente istorice*. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 288-300.

²⁵¹Liveanu V. *Opus citit*. P. 559-575; Bianu V. *Insemnări din Războiul României Mari*. Tomul II: *Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia*. Cluj, 1926. P. 137-146; Cartea Neamului. *Marea Unire din 1918: Documente istorice*. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 244-250, 263-265; 1918 la Români. *Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989. P. 376-383; Ziarul «Românul» și *Marea Unire / Volum realizat de prof. I. Negriță. Studiu introductiv de prof. dr. I. Spălățelu*. București: Editura politică, 1988. P. 385; Pascu Ș. *The making of the Romanian unitary state*. 1918. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989. P. 253; Maniu I. *Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 Ianuarie 1934*. Cluj, 1934. P. 18-19, 37. 7 листопада 1919 р. Керівним комітетом Трансильванії було прийнято рішення про відзначення 1 грудня як національного свята з нагоди першої річниці рішення в Алба-Юлії, оскільки вважали прийняте рішення одним з основних у фундаменті єдиної Румунії. Відзначати його мали у школах всіх рівнів та категорій, про що повідомляли циркуляром № 24 438 (Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. *Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu*. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 271-272).

²⁵²История Венгрии... С. 72-73; Liveanu V. *Opus citit*. P. 575-580; Cosmin R. *Români la Budapesta*. Vol I: *Desrobitori*. București, 1920. P. 28.

²⁵³Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 46-48; Abrudeanu I. R. *România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*. București, 1921. P. 262, 265; История Венгрии... С. 73-74, 76, 80-82.

²⁵⁴Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 65-75; История Венгрии... С. 89-93; Туз А. *Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой*. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 511; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. С. 135-136.

²⁵⁵Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 90, 96-97, 99, 101-102, 106-110.

²⁵⁶Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 111-113, 124-127; Arifeanu V. *Războiul nostru contra Ungurilor 1918-1920*. București, 1925. P. 13-18; *Борьба трудящихся Буковины за социальное и национальное визволение и возз'еднания з Украинською РСР. Документи і матеріали. 1917-1941. Чернівці: Облвидав, 1958. С. 172-173, 173-175. Про бойові дії на сході Румунії та у Галичині зокрема, див.: Піддуб-ний І. *Операції румунської армії з забезпечення північного кордону «Великої Румунії» у 1919 р. // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (м. Львів, 15 квітня 2010 р.)*. Зб. наук. праць / Відп. ред. В. В. Карпов, В. В. Горелов, І. В. Мороз. Київ, 2010. С. 311-317.*

²⁵⁷Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 130, 134-135, 138, 141, 143-144, 147; Arifeanu V. *Războiul nostru contra Ungurilor 1918-1920*. București, 1925. P. 18-20; Туз А. *Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой*. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 512.

²⁵⁸Див.: Abrudeanu I. R. *România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*. București, 1921. P. 290-292; Arifeanu V. *Războiul nostru contra Ungurilor 1918-1920*. București, 1925. P. 20-31; Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 156-157, 158, 166, 174-178; Brătianu G. I. *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea*. București: Corint, 2001. P. 114, 116.

²⁵⁹Пушкаш А. И. *Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.)*. Москва: Наука, 1981. С. 189, 192-193, 195-197.

²⁶⁰Пушкеш А. И. Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.). Москва: Наука, 1981. С. 198-199; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 292.

²⁶¹Antonescu I. Românii: Origina, trecutul, sacrificiile și repturile lor. București, 1919. P. 49, 51.

²⁶²Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 29, 32-33; Гакман С. М. Бессарабия та Буковина між миром і війною. (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 pp.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 94.

²⁶³Архив полковника Хауза. Избранное. В 2 т. Т. 2. Москва, 2004. С. 477-479.

²⁶⁴Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году / Пер. с англ. Под ред. И. С. Званица; предисл. И. Майского. Москва: Икс-Хистори, 2015. С. 118-119, 135; Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 120-126.

²⁶⁵Economu R. Unirea Bucovinei. 1918. București, 1994. P. 92, 93; Botoran C. România și statele succesoarele din centrul și sud-estul Europei la Conferința de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1983. № 11. P. 1129; Tilea V. V. Acțiunea diplomatică a României (nov. 1919 – mart. 1920). Sibiu, 1925. P. 14; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 295; Importante declarațiuni de d-lui I. I. C. Brătianu la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 24 Ian. / 6 Febr. Nr. 66; Bucovina și conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 23 Ian. / 5 Febr. Nr. 65; Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. С. 354-355; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... С. 38-239, 251.

²⁶⁶Reprezentanții României la conferință // Glasul Bucovinei. (Cernăuți). 1919. 22 Ian. / 4 Febr. Nr. 64; Botoran C. România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1980. № 11. P. 2072.

²⁶⁷Лалина И. М. Вопрос о Буковине в русско-румынских дипломатических отношениях (1914-1916 гг.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 192; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... С. 251.

²⁶⁸Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 95; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 pp. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 165.

²⁶⁹Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 pp. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 165; Botoran C. România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1980. № 11. P. 2077; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 297-298, 337; A. V. Corespondență din Paris (Revendicările noastre) // Glasul Bucovinei. 1919. 29 Apr. Nr. 131; Гакман С. М. Бессарабия та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 pp.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 96.

²⁷⁰Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949. С. 308; Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 році: Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 407; Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэттиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 93; Botoran C. România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1980. № 11. P. 2078; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году. С. 266-267; Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 44-45.

²⁷¹Economu R. Unirea Bucovinei. 1918. București, 1994. P. 96; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 pp. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 165; Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949. С. 309; Botoran C. România și statele succesoarele din centrul și sud-estul Europei la Conferința de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1983. № 11. P. 1130; Delegații basarabene // Glasul Bucovinei. 1919. 15 / 28 Febr. Nr. 83; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году / Пер. с англ. Под ред. И. С. Званица; предисл. И. Майского. Москва: Икс-Хистори, 2015. С. 269-272; ДАЧО. Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 50. Докладная записка председателю Совета министров Румынии о возбуждении перед Версальской мирной конференцией ходатайства о проведении плебисцита на Буковине Коко Василько и Штраухер. 28 июня 1919 г. Арк. 1 зв.

²⁷²Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 46-47; Гакман С. М. Бессарабия та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 pp.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 96.

²⁷³Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijite și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 48-52.

²⁷⁴Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 99-100; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 166-167; Буковина. Її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж – Філадельфія – Детройт: Зелена Буковина, 1956. С. 864; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... С. 154; Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijite și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 47.

²⁷⁵Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... 2015. С. 159-162.

²⁷⁶Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 94-96.

²⁷⁷Botoran C. România și statele succesoarele din centrul și sud-estul Europei la Conferința de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1983. № 11. P. 1123.

²⁷⁸Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijite și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 59, 61, 64, 67-75.

²⁷⁹Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 96-98; Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 15 Iunie. Nr. 167; Legăturile dintre România și Polonia // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iunie. Nr. 177; Delegațiunea bănețeană la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 22 Iulie. Nr. 197; O conferința asupra României la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 22 Iulie. Nr. 197; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... С. 333, 343, 351, 362; Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijite și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 76-80.

²⁸⁰Un meeting la Târgul Jiu // Glasul Bucovinei. 1919. 25 Iulie. Nr. 200; Cum se românează // Glasul Bucovinei. 1919. 25 Iulie. Nr. 200.

²⁸¹Turlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 220-222.

²⁸²ibidem. P. 224-227.

²⁸³Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente. București: Cartea Românească, 1928. P. 199, Anexe. XXVIII; Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 100.

²⁸⁴Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente... P. 200.

²⁸⁵Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente... P. 201; Гакман С. М. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 97.

²⁸⁶Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iulie. Nr. 202.

²⁸⁷Гакман С. М. Буковинська проблема на Версальській мирній конференції // Буковина – мій рідний край: Третя історико-краєзнавча конференція молодих дослідників та науковців (Чернівці, 17 травня 1998 р.). Матеріали / Відп. ред. О. Масан. Чернівці, 2000. С. 37-38; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 168.

²⁸⁸Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 97-98.

²⁸⁹Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 169-170; Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 98; Штейн Б. Е. «Русский вопрос» в 1920-1921 гг. М., 1958. С. 9; Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году... С. 356-357.

²⁹⁰Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 170; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 305-306; Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Iunie. Nr. 166; Domnițe Ion Neînțelegerile dintre poporul românesc și conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iunie. Nr. 177; România nu urmează decât o pace dreaptă // Glasul Bucovinei. 1919. 4 Iulie. Nr. 183; Declarațiile d-lui ministru Duca la clubul liberal // Glasul Bucovinei. 1919. 6 Iulie. Nr. 185; Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 5 Iunie. Nr. 159; Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 11 Iunie. Nr. 163.

²⁹¹Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 170-171.

²⁹²Textul notei guvernului român către conferinței de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 16 Septembrie. Nr. 241.

²⁹³Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. Київ: Основи, 1995. С. 24; Economu R. Unirea Bucovinei. 1918. București, 1994. P. 102, 190, 225; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 321; Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijite și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. P. 129-130.

²⁹⁴Цит. за: Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 172; Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 103-104, 225-226; Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 323; Копанский Я. М., Левит И. Э. Советское мирное наступление и Румыния (конец 1919-начало 1920 г.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 200-201.

²⁹⁵Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров. Сен-Жерменский мирный договор / Под ред. Ю. В. Ключникова. Москва: Лит-издат НКВД, 1925. С. 27, 33-34.

²⁹⁶Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente... P. 207; Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 172.

²⁹⁷Фісанов В. П. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті Литаври, 1999. С. 195.

²⁹⁸Цит. за: Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 173.

²⁹⁹Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente... P. 74-75; Nistor I. Problema ucraïneana în lumina istoriei. Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1934. P. 215.

³⁰⁰Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noembrie 1918. Studii și documente... P. 210.

³⁰¹Польські потяги через Буковину // Час. 1929. 30 квіт.; Польсько-ромунська залізнична конференція // Час. 1929. 4 трав.

³⁰²Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 173; Economu R. Unirea Bucovinei. 1918... P. 105.

³⁰³Цит. за: Борьба трудящихся Бессарабии за своё освобождение и воссоединение с Советской Родиной: 1918-1940 гг. / Редкол.: А. С. Есауленко, Я. М. Копанский, А. М. Лазарев. Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1970. С. 142.

³⁰⁴Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 98.

³⁰⁵Там само. С. 99-100.

³⁰⁶Stan Con. I. Rusia și România la conferința de pace de la Paris (1919-1920) // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 5.

³⁰⁷Ibidem. P. 6.

³⁰⁸Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949. С. 310; Симоненко Р. Г. Імпериалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 році: Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 127, 421-422.

³⁰⁹Tittoni T. Basarabia, România și Italia. București, 1927. P. 18; Tilea V. V. Acțiunea diplomatică a României (nov. 1919 – mart. 1920). Sibiu, 1925. P. 91; Rengeț B. Relațiile româno-americane în perioada război mondial (1916-1920). Cluj – Napoca: Editura Dacia, 1975. P. 14-15; O nouă comisie basarabeană la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 19 August. Nr. 220.

³¹⁰Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran. București: Globus, 1993. P. 279; Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949. С. 311-313; Tilea V. V. Acțiunea diplomatică a României (nov. 1919 – mart. 1920). Sibiu, 1925. P. 92-94.

³¹¹Ibidem. P. 108-109; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran. București: Globus, 1993. P. 280; Tittoni T. Basarabia, România și Italia. București, 1927. P. 21; Clark Ch. U. Greater Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1922. P. 116-119.

³¹²Greco A. Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 68-70.

³¹³Ibidem. P. 71-72; Tittoni T. Basarabia, România și Italia. București, 1927. P. 19; Italia ratifică convenția Basarabiei // Glasul Bucovinei. 1927. 10 Martie. No. 2339. P. 1.

³¹⁴Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 309, 312-313.

³¹⁵Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. P. 340-347.

³¹⁶Antonescu I. Români: Originea, trecutul, sacrificiile și repturile lor. București, 1919. P. 83-84.

³¹⁷Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 18 Apr. Nr. 124; Chestiunea Banatului // Glasul Bucovinei. 1919. 20 Apr. Nr. 126; Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Maiu. Nr. 142; Manifestația pentru Banat la

București // Glasul Bucovinei. 1919. 28 Maiu. Nr. 154; D. M. Meetingul din Cernăuți pentru Banat // Glasul Bucovinei. 1919. 3 Iunie. Nr. 158; Meetingurile de protest în chestia Banatului se înmulțesc // Glasul Bucovinei. 1919. 6 Iunie. Nr. 160; Ce mai e cu Banatul? // Glasul Bucovinei. 1919. 13 Septembrie. Nr. 239; Ce e cu Bulgarii? // Glasul Bucovinei. 1919. 13 Septembrie. Nr. 239; N. D. Interesul European și România // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Septembrie. Nr. 237; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 281-282.

³¹⁸Итоги империалистической войны. Мир в Нейи / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина. Москва: Литиздат НКВД, 1926. С. VII, X.

³¹⁹Итоги империалистической войны. Мир в Нейи / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина. Москва: Литиздат НКВД, 1926. С. 16, 24, 41-42, 48, 91-92.

Розділ III

БУРЖУАЗНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРЛАМЕНТ

§1. Націонал-ліберальна партія в політичній системі країни

Політичне життя Румунії напередодні уніфікації

З формуванням нової території країни пов'язане і створення її нової політичної системи. Власне, новим став склад політичних партій та організацій, які входили в життя країни і відображали регіональне політичне її різноманіття. При цьому відбувався процес уніфікації партійної системи регіонів. Результатом політичного життя 1920-х рр. можемо назвати фактичне зближення у плані боротьби за місця в парламенті Реґату з новими провінціями. Щоправда, розбіжності в баченні проблем, шляхів їх вирішення на певний час приховувалися і впливали у вигляді внутріпартійних конфліктів, які призводили до розриву і створення нових політичних утворень. Для 1920-х рр. даний процес не набув такої інтенсивності, хоча це дійсно був період становлення нової політичної системи на старих традиційних засадах.

Якщо в діяльності політиків змінилося небагато, то основа політичної діяльності все ж мала головну зміну – впровадження в Румунії загального виборчого права на основі відкритого, таємного голосування, яке намагалися реалізувати в 1919 р., відправній точці міжвоєнного політичного життя. Якщо в 1918 р. у країні запровадили загальне виборче право, яке фактично поширювалося на Реґат, то 24 серпня 1919 р. закон про вибори було підтверджено для Трансильванії і Буковини. У країні після війни тричі (листопад 1919 р., травень 1920 р. і березень 1922 р.) парламентські вибори проводилися за кількома системами. Так, для Реґату, Добруджі та Бессарабії це була система пропорційного представництва, коли 1 депутат висувався від 30 тис. мешканців. У Трансильванії і на Буковині встановили систему абсолютної більшості, коли за наявності єдиного кандидата голова виборчого бюро мав право визнати його обраним без проведення голосування. Цим успішно користувалися в 1919 р., коли голосували на 24 дільницях з 64, та в 1922 р. – 87 зі 121. Закон щодо виборів до парламенту в 1919 р. на Буковині пов'язаний з іменем Я. Флондора. Ним передбачали обрання 27 депутатів до Палати, обрання 11 senatorів та подання до Сенату митрополита і ректора університету. Мали місце і пропозиції щодо віку виборців до палати депутатів та Сенату.

Зміна уряду А. Марґіломана призвела до розпуску 5 листопада 1918 р. створеного в період його діяльності парламенту, а вже 14 листопада підписано декрето-закон щодо загального виборчого права. Перші вибори після війни планували провести вже в січні 1919 р., проте вони переносилися на березень, травень, липень – серпень, вересень, жовтень. Зокрема, згідно декрету вибори до парламенту, в одному з варіантів, мали відбутися до Палати депутатів – 15, 16 і 17 вересня, до Сенату – 20 і 21 вересня 1919 р. Таким чином, перші вибори відбувалися на основі королівського декрету, опублікованого в «*Monitorul Oficial*» 10 липня 1919 р. та підготовленого на основі Закону про вибори від 14 листопада 1918 р. зі змінами 4 березня, 2 червня, 21 серпня 1919 р. до Палати депутатів – 2, 3 і 4 листопада¹ та до Сенату – 7-8 і 9 листопада 1919 р. Пропорційне представництво передбачало наявність 1 депутата від 30 тис. населення й 1 сенатора – від 70 тис. населення. Найімовірніше, з метою спрощення проведення виборів у приєднаних провінціях зберегли діючі виборчі округи станом на останні вибори. Це дещо ускладнювало ситуацію, оскільки кількість виборчих округів була значно більшою, ніж потребувала система. Це, зокрема, стосувалося Буковини, де мали намір скоротити кількість

виборчих округів до п'яти – Кимпулунґ, Сучава, Редеуць. Чернівці та Кіцмань. Від Буковини до парламенту мали обрати 26 депутатів і 12 сенаторів. Крім того, 3 сенатори отримували свої мандати за правом, тобто за Конституцією Румунії від 1866 р. люди, які обіймали певні посади, мали право ставати сенаторами без обрання. На Буковині перед-виборча діяльність велася доволі активно, незважаючи на стан облоги, і в північній її частині вчителі та священики говорили про те, що внесення до виборчих списків дасть можливість приєднати Буковину до Галичини. Як результат виборів 1919 р. – утворення надзвичайно «широкого» парламенту, що змусило владу приймати рішення для скорочення чисельності депутатів.

Врешті в 1920 р. було внесено зміни до декрето-закону про вибори й 1 депутат мав представляти інтереси 50 тис. громадян. Це суттєво змінювало число депутатів, яких обирали, адже якщо в 1919 р. в Реґаті у 34 округах обирали 247 депутатів, то в 1920 р. – 180; у Бессарабії на 9 округах обирали 90 та 51 депутата відповідно; на Буковині у 12 округах – 26 і 17, у Трансильванії та Банаті (24 округи) – 205 і 121. У Мунтенії кількість депутатів скоротилася зі 108 до 76, у Молдові – з 69 до 58, в Олтенії – з 47 до 30, у Добруджі – з 23 до 16. Таким чином, якщо в 1919 р. діяли 568 депутатів та 238 сенаторів, то вже в 1920 р. і 1922 р. їх число становило 369 та 173 відповідно. Зміни відбулися в період діяльності уряду Націонал-ліберальної партії, яка ініціювала розробку та прийняття нового виборчого закону, яким встановлювали кількість виборчих округів, кількість депутатів, умови проходження в парламент та формування парламентської більшості.

Закон про вибори 1926 р. фіксував у країні 71 виборчий округ із 387-ма депутатами, яких обирали в період 1926-1937 рр. З них 179 припадало на Реґат, 92 – на Ардял, 30 – на Банат, 17 – на Добруджу, 51 – на Бессарабію, 18 – на Буковину². Загалом для виборчої системи Румунії впродовж 1919-1932 рр. відбувалися зміни, які вели до скорочення числа виборців, що йшли голосувати, та до збільшення кількості партій, що брали участь у цих виборах. При цьому, зважаючи на обставини після об'єднання і відсутність уніфікації в 1919 р., 1920 р. і 1922 р., кількість партій була відносно невисока (10, 11 і 12) у порівнянні з 1930-ми рр. У 1926 р. у виборах взяли участь лише 7 політичних партій³.

Вибори 1919 р. проводилися за наявності 12 політичних утворень (партій) та 30 різноманітних виборчих комбінацій. Для обрання депутатів до виборчих списків внесли 1 916 225 осіб, тоді як сенаторів мали обирати 961 564 особи. Правда, в результаті в голосуванні взяли участь при обранні депутатів 69,1% виборців, а сенат обрали за участю 77,5% виборців. Проте жодна з партій чи політичних груп не отримала достатньої кількості голосів на виборах, що врешті стало причиною створення 25 листопада 1919 р., тобто за п'ять днів після початку роботи парламенту, Парламентського блоку, який утворили партійні групи новоприєднаних провінцій та Реґату. Оскільки перший парламент складався із 568 депутатів та 259 сенаторів, то і Парламентський блок був представлений 510 парламентарями. Найбільшу групу тут складала Румунська національна партія, після якої йшли Цереністська партія Бессарабії, Цереністська партія, Націонал-демократична партія, Демократична партія об'єднання Буковини, Незалежна народна група (Н. Лупу). Найбільшою силою з опозиційних стала Націонал-ліберальна партія, яка мала 103 депутатські мандати та 54 місця сенаторів. Склад парламенту вимагав від його членів помітних дій і вже в перших пріоритетах стали прийняття нової конституції та найважливіших законів, що в реальності було відстрочено на кілька років, тим більше, що сам парламент пропрацював 127 днів⁴, до 26 березня 1920 р.

Вибори наступного 1920 р. проводилися вже під знаком «вірності уряду», завдяки чому нещодавно заснована Народна партія змогла отримати 42% голосів. Подібна тенденція простежувалася і в 1922 р., коли націонал-ліберали здобули можливість сформувати парламентську більшість. Ці вибори продемонстрували проходження до парламенту лише трьох партій за списками (Націонал-ліберальна, Цереністська і Народна). Період правління уряду Націонал-ліберальної партії, яке відбулося в межах визначеного законом терміну, призвело до певної уніфікації в політичному середовищі. За проміжок часу 1922-1926 рр. провели об'єднання партій чи створили умови для

такого. Крім того, в умовах діяльності уряду націонал-лібералів формувалися політичні сили, які ставали представником інтересів політичної партії на політичній арені, як це було з Робітничо-селянським блоком, що представляв заборонену Комуністичну партію Румунії. Практично новими в політичному житті Румунії ставали Цереністська партія, Національна партія, до яких долучилася політична організація, що не вважала себе партією – Ліга націонал-християнського захисту. Кожна з політичних організацій впродовж короткого проміжку часу намагалася завоювати політичний простір ближнього регіону і згодом виходила на загальнодержавний простір, який у багатьох випадках був пов'язаний, передусім, зі здобуттям позицій у столиці⁵.

Різною в 1919, 1920 і 1922 рр. була активність виборців. Так, у 1919 р. в Олтенії учасниками виборів стали 70,2% виборців, Мунтенії – 64,8%, Молдові – 67,3%, Добруджі – 73,5%, що давало загальний показник по Реґату – 67,3%. У Бессарабії у виборах взяли участь 72,2%, тоді як на Буковині – 76,7%. Змінилися ці цифри в більшу сторону в 1920 р. і склали загалом по Румунії 66,25%. Найвищою активність виборців виявилася в Олтенії (87,3%), далі йшли Добруджа (84,7%), Мунтенія (82,1%), Молдова (81,3%). Інші провінції розподілилися таким чином: Бессарабія (72,2%), Буковина (57%), Трансильванія (41%). До питання про активність виборця долучається і питання умов проведення виборів. Відкриття засідання першого парламенту «Великої Румунії» принесло обговорення саме цих умов і критику з боку соціал-демократів за вибори в умовах терору. З іншого боку лунали і протилежні твердження, як наприклад, заява депутата Я. Мелік-Меліксона від 11 грудня 1919 р., якою він наголошував, що є вибраним не тільки євреями, але і селянами-румунками, вказавши, таким чином, на демократичний характер виборів. Стосовно законності виборів говорив також представник словаків, наполягаючи на приєднанні повітів Бікіш і Чаба до Румунії на правах самовизначення та обіцяючи, що словаки будуть вірними громадянами Румунії. 13 грудня 1919 р. про вірність рутенів Марамуреша Румунії в Палаті депутатів заявив О. Ільницькі. Того ж дня виступав і представник мусульман Добруджі Мустафа Мехмет Фахім, який вказав, що вперше до парламенту увійшли 4 представники мусульман, що називав доказом свободи мусульман і, відповідно, демократичності існуючого режиму⁶. 17 грудня 1919 р. в парламенті виступав Р. Брандш, який від імені німців «Великої Румунії» заявив про визнання ними об'єднання⁷.

На 1922 р. активність виборців становила в усій Румунії 76,01% та була достатньо високою в Олтенії (88,2%), Мунтенії (85,1%), Молдові (84,6%), Добруджі (84,1%). Активними залишалися Буковина (79,4%), Бессарабія (77,9%), а останньою у списку учасників виборчого процесу йшла Трансильванія (58,3%)⁸.

Певним рубежем став 1926 р., насамперед через прийняття закону про вибори та через створення нової опозиційної націонал-лібералам сили – Націонал-цереністської партії. Власне, в 1928 р. вона єдиний раз добилася триумфу на виборах, здобувши 78% голосів у країні. Причина цієї перемоги полягала у тривалому перебуванні в опозиції, злитті Цереністської і Національної партій, вміло підібраним програмним завданням та вимогам. Проте подальші вибори давали значно менший результат⁹. Відповідне місце стали займати націонал-ліберали, хоча внаслідок розколу вони були ослаблені, а повернутися у владу їм дав змогу Кароль II та ситуація у країні.

З повоєнних парламентських засідань, напевне, варто відзначити зимову сесію парламенту 1920 р., яку 28 листопада традиційною тронною промовою відкрив король. Так, тут мова йшла про розвиток династії, владнання зовнішньополітичних відносин, а саме узаконення належності Бессарабії Румунії. Доволі приязними вважалися також стосунки з союзниками по коаліції в роки війни. Новим у зовнішній політиці стало налагодження відносин з папським престолом. У промові король назвав армію опорою внутрішнього порядку та говорив про необхідність її реорганізації. Однак важливішим слід вважати ту частину промови, де йшлося про реформування країни. Так, аграрна реформа подавалася як засада для нормалізації громадського життя країни. Необхідним названо і завершення виборчої реформи. У питанні регулювання фінансів увага зверталася на

зменшення видатків та збільшення прибутків у бюджеті. Фінансова реформа, про яку згадував король, мала запровадити прогресивний податок на прибутки. Завданням визначено і покращання стану комунікацій, насамперед залізничного сполучення та реорганізації водного транспорту. Звісно, перед урядом ставили завдання поліпшення адміністративного управління країною і запровадження нового адміністративного законодавства. Практично завдання, які король ставив перед урядом, також у різній мірі повторювалися та розширювалися у програмах політичних партій¹⁰.

Війна залишила свій слід не тільки в появі нових політичних партій, політичних концепцій. Вона принесла нові способи донесення цих концепцій до загалу. Так, 8 грудня 1920 р. в Сенаті о 14.45 Макс Голдштайн влаштував вибух двох бомб, у результаті чого загинув єпископ Орадя-Маре Д. Раду, були важко поранені та померли пізніше Д. Гречану, міністр юстиції, С. Георгіу. Поранили також єпископа Романа Ромулуса Чорогаріу, генерала К. Коанде, декількох сенаторів. У результаті інциденту були звинувачені «чужинці», втікачі з Галичини, Росії та України за неприйняття румунської гостинності. Відновив свою роботу парламент 10 грудня і серед перших виступів були протести Н. Йоргі та Ю. Маніу проти терористичних дій¹¹.

Націонал-ліберали в період перебування в опозиції та повернення до влади

У політичній системі королівської Румунії, де провідну роль відігравали почергові перебування у владі двох політичних партій, у повоєнний період відбулися зміни. До середини 1920-х рр. втратили свої можливості представники консервативних політичних сил і змушені були входити до складу нових політичних організацій. Натомість зберегла свої позиції Націонал-ліберальна партія. Заснована 24 травня 1875 р., вона управлялася Виконавчим комітетом. Проте від 1909 р. по 1927 р. фактичним керівником партії залишався І. І. К. Бретіану, який мав певний вплив не лише всередині партії, але й на короля Фердинанда І. Останнє дозволяло політику залишатися радником короля навіть у період перебування партії в опозиції. У політичних колах Румунії навіть жартували, що І. І. К. Бретіану є королем Румунії, а король Фердинанд І – членом Націонал-ліберальної партії. Всередині ж партії існувала жорстка дисципліна, впроваджена її головою, що прирівнювалося до тиранії, назовні демонструвалася згода та духовна єдність партії та її голови¹².

Згадані зміни в політичній системі королівської Румунії були закладені подіями Першої світової війни. Саме в той час почала змінюватися двопартійна система, помітну роль у чому відіграв розкол у середовищі консерваторів та утворення груп германофілів і антантофілів, які зосередилися навколо двох лідерів – А. Маргіломана та Н. Філіпеску. Подібна ситуація склалася і в середовищі націонал-лібералів, адже і в них виділилися два основні крила – антантофіли та германофіли. Останні згурпувалися навколо К. Стере, проте домінування в партії представників буржуазії створило умови, за яких розрив був неможливим і своєрідним «цементуючим» засобом виступали в НЛП І. І. К. Бретіану та Е. Костінеску. До представників НЛП з їх проантантівською позицією при-микали також і представники консервативно-демократичної партії.

На відміну від лібералів, у консерваторів справи склалися гірше, і вже з вересня 1914 р. на виконкомі консервативної партії розпочалися сутички, які надзвичайно гострими стали вже на листопад 1914 р. Лише на банкеті 12 грудня 1914 р. А. Маргіломан і Н. Філіпеску примирилися, утримуючи перемир'я до квітня 1915 р. Успіхи військ країн Антанти стали причиною нових виступів антантофілів і 21 квітня 1915 р. на засіданні виконкому партії відбулася сутичка із приводу обговорення питання про довіру лідеру. На черговому засіданні 18 травня прихильники Н. Філіпеску змусили А. Маргіломана з його прибічниками залишити засідання. Це дозволило Н. Філіпеску оголосити тимчасового президента партії Я. Лаговарі, за спиною якого зручно було проводити власну політику.

19 травня було скликано конгрес консервативної партії, початок якого супроводжувався сутичками між прихильниками обох лідерів. В умовах протистояння обидва лідери не змогли домовитися і фактично А. Маргіломан виявився усунути від керівництва, а партія зазнала остаточного розколу¹³. Та все ж, захопивши керівництво в партії, після Горліцької операції, прихильники Антанті вимушено заспокоїлися.

У травні – червні 1917 р. обговорювалися питання зміни конституції, коли запропонували можливість експропріації великих володінь. Так, після обговорень, 27 червня 1917 р. було проголосовано за зміни конституції в аграрній сфері, що певним чином задовольнило передвоєнні наміри лібералів. 3 липня 1917 р. (н. ст.) у громадське життя країни за більшості лібералів було введено загальне виборче право. Обидві реформи не вважалися очільником партії закриттям певних розділів у програмі НЛП¹⁴.

Аграрна програма НЛП містила вимоги застосування аграрної реформи особливо в період 1918-1921 рр., проте на листопад 1921 р. використовувалася загальна формула «піднесення селянського стану», розвитку кооперативного руху, що загалом мало означати звільнення з-під опіки держави. Із програмою аграрної реформи в НЛП було пов'язано обговорення варіантів її вирішення. Зокрема, в березні 1919 р. мала місце пропозиція систематичного розвитку сільського господарства. Так, для розвитку сільського господарства важливим вважали підготовку у спеціалізованих навчальних закладах, створення ферм та використання на них селекційного насіння, селекційних порід худоби. Деяко пізніше І. Ґ. Дука в лютому 1923 р. відзначав зв'язок соціальної гармонії з вирішенням селянського питання націонал-лібералами. При цьому націонал-ліберали вважали сільське господарство однією з важливих галузей національної економіки, що, зокрема, висловлював В. Бретіану, виходячи з наявності землі та природних умов країни. Розвиток сільського господарства та промисловості, вважали в НЛП, може змінити характер експорту. Експропріацію вважали в партії одним із засобів змінити склад продукції, в тому числі через кооперацію, яка отримає новий поштовх. Однак той же І. Ґ. Дука водночас запевняв, що експропріація землі має проводитися одночасно з націоналізацією надр, що загалом продовжувало би збереження контролю держави над корисними копалинами та їх використанням в економіці країни¹⁵.

Становище І. І. К. Бретіану зміцнилося наприкінці війни і завдяки намаганням його представника в Парижі, посла Румунії В. Антонеску, який переконував у необхідності повернення Румунії у війну. Успіхом для лідера лібералів було також рішення Генерального конгресу Буковини та Великого національного зібрання в Алба-Юлії, що врешті повернуло йому 12 грудня 1918 р. (н. ст.) мандат на урядування. Крім того, новий уряд почав діяльність із боротьби проти соціалістів та наслідків їх пропаганди, що призвело до жорстокої розправи з робітниками друкарні в Бухаресті 26 грудня 1918 р. (н. ст.). У сфері зовнішньої політики дії цього уряду були спрямовані на утвердження за Румунією територіальних надбань та визнання їх великими державами¹⁶.

Хоча НЛП і вжила заходів для втілення права на загальне, відкрите, таємне голосування, все ж вибори в листопаді 1919 р. вона програла, адже у Трансильванії та Банаті голоси виборців були віддані за краще знану тут Румунську національну партію. Також успішнішими виглядали Цереністська партія та Народна ліга. Результатом стало створення 24 листопада 1919 р. Парламентського блоку, а вже 1 грудня – уряду А. Вайди-Воєвод. Прихід останнього на посаду глави уряду пояснювався необхідністю перебування на цій посаді трансильванця в той час, коли вирішували долю Трансильванії на мирній конференції. Та й сам А. Вайда-Воєвод міг посприяти прийняттю рішення по Сен-Жерменському мирному договору, який І. І. К. Бретіану відмовився підписувати. Тим не менше 29 грудня 1919 р. обидві палати Парламенту проголосували за три закони, якими визнавали об'єднання з Румунією Ардялу, Буковини і Бессарабії¹⁷.

Традиційно заведено говорити про стабільну ситуацію в партії, але і вона не була позбавлена розколів, і з цієї партії частина членів переходила до нових політичних утворень, у тому числі до Цереністської партії. Такий процес негативно позначився на стосунках між двома організаціями,

які будуть ворожими практично до початку карлістського режиму та змушував періодично «з'ясувати стосунки». Вживалися заходи з переманювання членів Цереністської партії до НЛП. Зокрема, І. Ґ. Дука на початку 1919 р. мав розмову з І. Мігалаке, натякаючи йому на прекрасну кар'єру в разі вступу до НЛП. Оскільки останній відмовився від цього, займаючись проблемами партії, то ліберали почали вживати інших заходів для стримування розвитку Цереністської партії¹⁸.

Станом на початок 1920-х рр. НЛП залишалася найпотужнішою і найчисельнішою партією. Її організації діяли в Реґаті, а також і в Банаті. На цей час співпрацівниками І. І. К. Бретіану залишалися І. Ґ. Дука, В. Бретіану, А. Константінеску.

Та все ж процес розширення організацій НЛП тривав. Так, у лютому 1923 р. у громаді Селеу повіту Арад було створено місцеву організацію НЛП у складі 477 осіб на чолі з Н. Кодряну. Як відзначали в партійній пресі, поява даної організації стала можливою завдяки розумінню шкідливості дій Національної партії під проводом Ю. Маніу та А. Вайди-Воевод, які вели до інтриганства та боротьби між румунами¹⁹.

Окрім цього, в 1923 р. до складу НЛП увійшла Демократична партія об'єднання Буковини, що стало можливим завдяки державницькому орієнтуванню даної партії. Заснували її 15 вересня 1919 р. за підтримки міністра-делегата І. Я. Ністора на Буковині, як своєрідну відповідь автономістським намірам Я. Флондора. Відбулося це за участі 2 тис. селян та під головуванням генерального секретаря І. Ґ. Тома. Програмою партії стали положення, викладені у статті «Наш шлях» у газеті «*Glasul Bucovinei*» від 1 січня 1919 р. Зокрема, тут порушувалося і питання співпраці з національними меншинами та наголошувалося на підтримці внутрішньої політики уряду у справі об'єднання. Серед промовців були також А. Мораріу, В. Боднереску, Ф. Добош, о. Цопа, Н. Андроні-ческу, В. Шесан.

Заснування партії ми пов'язуємо з необхідністю підтримки діяльності І. Я. Ністора в його намірах сприяти централізації влади. Також воно було пов'язане і з близькими парламентськими виборами, тому сама партія підтримувала єдність румунів у нових державних кордонах, виступаючи за конституційну «Велику Румунію». Програма вміщувала положення щодо 8-годинного робочого дня, юридичної й адміністративної уніфікації, національної, культурної та професійної свободи, загального виборчого права, поліпшення умов існування працюючих тощо. Головою партії обрали І. Я. Ністора, а співголовами І. Ґ. Тома та Н. Андроніческу. До ЦК партії увійшли 32 члени, в тому числі від Чернівців А. Прокопович, Ґ. Ротіке, Д. Мармелюк, А. Мораріу, Н. Котлярчук, В. Ше-сан, Д. Слімак, Ґ. Тофан, Ф. Добош.

Парламентські вибори листопада 1919 р. принесли партії 21 мандат на території Буковини та 7 сенаторських місць. Після демісії уряду А. Вайди-Воевод парламентська група ДПОБ увійшла до складу Федерації націонал-соціальної демократії під керівництвом Н. Йорґи та стала частиною опозиційного Парламентського блоку. Вже у квітні 1920 р. відбувся розкол у партії, і 17 квітня з неї вийшов Я. Флондор та його група, а згодом Д. Попович. На конгресі у квітні 1920 р. програму партії дещо змінили. Оскільки партія приймала на себе відповідальність за управління Буковиною, то одним із завдань вона поставила повну уніфікацію, яку слід було зробити еволюційним шляхом та у співпраці з іншими чинниками. Сам І. Ністор у промові говорив про співпрацю з урядами І. І. К. Бретіану, А. Вейтояну та А. Вайди-Воевод.

На парламентських виборах у травні 1920 р. партія здобула 30% голосів на Буковині та в новому парламенті увійшла до складу «федералістської опозиції». Десять від цього часу почалося зближення І. Я. Ністора з лібералами вже як керівника політичної партії. У червні 1920 р. стався черговий розкол і з партії вийшов В. Боднереску, який був незадоволений розподілом кандидатів у повіті Редеуць. Йому належало заснування Цереністської партії Буковини. Парламентські вибори в січні 1922 р. ДПО зустріла у виборчому картелі з НЛП, і 29 січня та 31 січня в Палаті та Сенаті І. Я. Ністор зачитав акт про злиття ДПО з НЛП. Із 21 січня 1923 р. ДПО реорганізована в регіональну організацію НЛП²⁰.

Завершення національного об'єднання дало партії можливість проводити економічну політику в національному плані шляхом зміни структури капіталу, що позначилося на зміні банківської організації. Крім того, намагалися реалізувати привернення нових інвестицій у країну через державний протекціонізм для промисловості та залучення нових інвестицій у країну. Власне, позиція в даному питанні відбилася у програмі партії, затвердженій на з'їзді 27 листопада 1921 р., якою визначили напрями внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема, йшлося про розв'язання нагальних проблем внутрішнього життя, особливо угамування настроїв невдоволення населення та переконування його в необхідності наступних виборів. Робилися заяви і про подальший демократичний розвиток країни, хоча більш конкретно звучали обіцянки завершити політичну і адміністративну єдність країни.

В економічній частині програми визначали завдання розвитку багатств країни власними зусиллями (праця, ініціатива, капітал). Давалася обіцянка швидкого здійснення аграрної реформи. Для робітничого класу мали намір покращити умови існування. У зовнішньополітичному плані основне завдання полягало у продовженні співпраці з союзниками з часів війни з метою підтримки політичного й економічного суверенітету. Загалом програма оголошувала проведення країною миролюбної політики. Фактично було визначено програму діяльності майбутнього уряду ще до його створення. Однак це визначало діяльність зі створення національної, унітарної румунської держави на основі принципів нової Конституції, реалізації економічної доктрини «власними зусиллями», пошуку шляхів розвитку демократичного режиму, забезпечення миру і цілісності держави. Така програма була розроблена напередодні урядової кризи і приходу до влади уряду Таке Іонеску, який відкрив дорогу новому уряду І. І. К. Бретіану. Із приходом до влади націонал-ліберали видали два документи «Програма уряду» та «Лист п. Іона І. К. Бретіану до всіх синів Великої Румунії», в яких викладалися положення програми партії. Для виборців програма НЛП могла викладатися на початку 1920-х рр. у кількох положеннях: проведення аграрної реформи, оздоровлення фінансової системи, прийняття нової конституції, проведення здорової культурної політики. Економічна частина програми подавалася через потребу розвитку великої промисловості, свободу чесної торгівлі, відновлення існуючих та побудову нових залізниць, проведення розумної митної політики²¹.

Румунський історик Д. Шандру звертає увагу на факт, що 22 січня 1922 р. газета «*Vossische Zeitung*» майже одразу після встановлення уряду І. І. К. Бретіану надрукувала статтю з оцінкою планів і дій уряду. Мова йшла про дії лібералів, спрямовані на створення нових підприємств і банків та їх залучення в економічне життя приєднаних провінцій. Автор статті наголошував, що метою лідера партії було подолання іноземного капіталу та збереження державної монополії на бензин. Схожа політика домінувала в залізничному транспорті, технічному розвитку комунікацій, використанні гідроресурсів. У випадку з нафтопродуктами голова партії бажав, щоб за умови участі іноземного капіталу тут Румунія повинна мати 51% капіталу, управління та контроль з боку румунських громадян²². Таким чином, прихід НЛП до влади означав реалізацію в економіці програми «*grin noi înșine*», яка мала задовольнити інтереси фінансово-промислової буржуазії, що гуртувалася навколо Національного банку Румунії та Румунського банку. Щоправда, НЛП могла таким чином відігравати посередницьку роль для іноземного капіталу, який потрапляв до Румунії. Тобто можливо слід погоджуватися з М. Стенеску, щодо того, що доктрина партії була засобом підпорядкувати іноземний капітал місцевому, доказом чого може бути також політика націоналізації металургійних компаній, нафтових та вугільних родовищ країни²³.

Економічну частину програми націонал-лібералів пояснює і доктрина партії, викладена І. Ґ. Дукою в 1923 р. Зокрема, в ній виділялося ставлення партії до капіталу, як продуктивної сили. В економічній політиці вважав необхідним підтримувати слабшого перед сильним, виходячи з інтересу держави (інтервенціонізм). Абсолютну свободу в економіці вважав припустимою в період її організації, а зі створенням системи можливо було залучати і силу. Інтервенціонізм впливав зі складності економіки не тільки як умова прогресу, але й засіб усунення сильного поштовху.

Власне, головний принцип економічної програми націонал-лібералів «*prin noi înșine*» вже в 1923 р. зазнавав критики після прийняття конституції та візиту міністра фінансів В. Бретіану до Парижа, коли в опозиції бачили відмову від даного принципу. З цієї причини в партійній пресі організувалися виступи на захист дій урядовця та підтвердження того, що дана концепція не заперечувала використання в Румунії іноземного капіталу. Останнім відповідали на звинувачення в роздачі іноземцям необмежених концесій у Румунії²⁴.

Діяльність НЛП в парламенті в 1922 р. демонструвала спробу реалізації власної програми, хоча в роботі було достатньо рутини. Так, 30 грудня 1923 р. в парламенті обговорювали питання продажу державного лісу в повіті Вилча, реорганізацію «*Monitorul Oficial*», будівництво залізниці на лінії Пашкань – Тиргу-Нямц та Пятра-Нямц – Гангу – Топліца. Для уряду важливим було досягнення рішення по фінансовій реформі, яку представляв у парламенті міністр В. Бретіану. До даного проекту депутат Д. Діаконеску пропонував внести положення про фіскальне полегшення для постраждалих від війни та проведення уніфікації податкового стягування. Депутат Г. Думітреску зважав на те, що проект закону В. Бретіану є варіантом уніфікації 4-х фіскальних режимів, які діяли в Румунії з часів об'єднання, та схвально відгукувався про ідею загального податку, який був би пов'язаний із загальною податковою системою в Румунії. При обговоренні В. Бретіану пояснював зміст проекту необхідністю покривати зрослі потреби держави. З боку опозиції критикував проект В. Маджару, наголошуючи на питанні плати селянами за землю. І. Мігалаке також висловив протест проти обов'язковості плати селян за землю, тоді як В. Бретіану вважав даний момент найвдалішим. На цьому ж засіданні ухвалили рішення щодо громадянських прав маке-донських румунів. У відповідь на протест цереністів (Е. Мірто) проти звинувачень у неправомочному збільшенні платні виступали націонал-ліберали Драгіч-Тулча, В. Яманді. Врешті при голосуванні проект набрав 108 голосів, оскільки опозиція утрималася від голосування. У Сенаті 30 грудня обговорювали також питання доріг у повіті Прагова, відносин між власниками й орендарями. 31 грудня 1922 р. в Конституційній комісії прийняли рішення щодо формування законодавчого зібрання, системи голосування, організації Сенату²⁵. 1 лютого 1923 р. в парламенті В. Бретіану у своєму виступі дав аналіз стану національної валюти. На засіданні Палати депутатів 2 лютого 1923 р. обговорювалося питання фінансового становища Румунії. Міністр В. Бретіану говорив про вирівнювання бюджету 1922-1923 рр. Причиною падіння курсу лея називав спекуляцію на біржі 1920 р. На тому ж засіданні проголосували за закон про захист медиків-ветеринарів.

Наступного засідання обговорювали закон стосовно права чужинців володіти нерухомістю в містах. У Сенаті 3 лютого говорили про ситуацію із землею для церкви, про документи та скарги Румунії, які в роки війни вивезли до Росії. Вже 7 лютого 1923 р. в Сенаті голова М. Ферекіде закликав сенаторів входити до секцій для наступного обговорення конституції²⁶.

Програма партії в політичній частині передбачала зміну конституції країни, що зробив уряд націонал-лібералів, спираючись на положення статті 128 чинної конституції Румунії, подавши розроблений проект нової конституції в парламент 26 січня 1923 р. До обговорення його в парламенті було проведено засідання узгоджувальної комісії, коли розглядали всі спірні моменти в тексті. Так, 28 лютого 1923 р. мала місце дискусія, в ході якої Іоаніцеску запропонував положення щодо введення до складу громадських і повітових рад старших за віком жінок. К. Думітру, М. Ферекіде, Дрегіческу висловили побажання приймати бюджет у Сенаті, проти чого протестував В. Бретіану, оскільки, на його думку, вчасно бюджет не вдасться прийняти. З питання власності вважали за краще ввести до конституції статтю із загальними положеннями та доповнити її окремими законами. Питання корисних копалин також було одним зі спірних, і якщо М. Ферекіде говорив про помилковість такої статті, то І. Бретіану виступав за націоналізацію корисних копалин. Таким чином, він проводив лінію НЛП як партії прогресу, партії захисника національного надбання. Однак врешті тут існувала необхідність прийняття спеціального закону, що здійснили

пізніше. Дискусія із приводу корисних копалин велася також 1 березня за участю міністрів І. І. К. Бретіану, В. Бретіану, І. Ґ. Дуки, Ґ. Ґ. Мирзеску, А. Константінеску, В. Сассу. Останній пропонував корисні копалини визнати власністю держави, але створити окремий закон. Спірною виявилася стаття 133, якою мали визнати права тих євреїв, які проживали на румунській території станом на 2 серпня 1916 р. Д. Іоаніцеску стверджував, що дана позиція не відповідає дійсному становищу, тоді як А. Константінеску пропонував надавати громадянство євреям на підставі декрето-законів 1918 і 1919 рр. Він же добився свого варіанту статті з аграрного питання²⁷.

У ході обговорення Конституції в парламенті була висловлена думка про зміну статусу Сенату, з тим, щоб він відрізнявся від Палати депутатів, й у цьому провідну роль відігравала система комплектування сенаторами. Окрім загальних виборів, існувала і система призначення сенаторів за правом та від інституцій. При всьому цьому Сенат мав стояти понад партійні інтереси правлячої партії. Обговорювався зміст статті про свободу особистості, набуття дітьми натуралізованих румунів національності (стаття 19), запровадження примусових робіт (стаття 20), домінуючу православну церкву (стаття 23). Гострим було обговорення у 8-й секції питання націоналізації природних копалин²⁸.

15 лютого 1923 р. в Румунському соціальному інституті І. Ґ. Дука представив доктрину Націонал-ліберальної партії. Суть її виводили у формулі – Прогрес у всіх формах у рамках концепції особистої власності через порядок, демократію, націоналізм, соціальну гармонію. Промовцем було дано пояснення такої позиції. Фактично відмінність ліберальної доктрини він вбачав у багатоманітності аспектів політичного життя, що вирізняло її з-поміж націоналістичної, череністської, соціалістської доктрин. У ліберальній доктрині власність відіграє соціальну функцію²⁹.

Для обговорення конституції використовували і пресу. Зокрема, це стосувалося висловлення думок про місце Сенату в парламенті. Часто-густо вони справляли враження, що Сенат чимось подібний до італійського. Проте тут же додавалися думки про потребу доповнення його сенаторами за правом. Існував погляд на Сенат як проміжну ланку, що поєднувала законодавче зібрання з королем. Правда, в тодішній Румунії гостро поставилися до твердження такого плану, вважаючи це прямою загрозою демократичним тенденціям. Серед міркувань, що висловлювалися, привертає увагу думка Р. Брандша, який наголосив на згоді німців у приєднанні до нової держави. Він же наголошував на бажанні німців мати стільки прав національної меншини, скільки внесено до мирного договору. Від імені саксів він висловив невдоволення існуючими законами та побажав, щоб вони були вміщені в конституцію та стали гарантією майбутньої безпеки. З новою конституцією пов'язували зміну режиму преси. Так, доводили, що свобода преси не ослабить уряд. Обговорювалося і питання арештів та їх форма, зокрема, не допускалося, що публікація в газеті може бути підставою для арешту³⁰.

Боротьба в парламенті продемонструвала протистояння між політичними силами саме в питанні про статті конституції і навіть вийшла за межі парламенту 18 і 19 березня 1923 р. Якщо опозиція проводила власні зібрання, спрямувавши їх проти уряду, то представники НЛП робили все для його підтримки³¹. Так, 18 березня в Яссах пройшли збори організації НЛП, на які прибули Ґ. Мирзеску та І. Інкулець. Перший у промові говорив про потреби повіту та м. Ясси та про здійснене ним. У контексті свого виступу він зауважував про необхідність прийняття конституції, оскільки у протилежному разі нічого не буде. І. Інкулець у промові говорив про необхідність скасування привілеїв та потребу в рівних правах. Тоді в залі були присутні представники націоналістів, які вимагали не надавати прав євреям. Коротке звернення до Ґ. Мирзеску зробив і Панку, який запитував про те, що слід робити з ворожими Румунії євреями, з університетами, в яких навчаються євреї. Виступ Панку призвів до вибуху антисемітських емоцій у залі. На це І. Інкулець заявив, що 14 млн румунів не повинні боятися невеликої громади. Також і Ґ. Мирзеску говорив про те, що країною правлять румуни. На завершення о. Ґотку зачитав звернення з висловом довіри до уряду І. І. К. Бретіану³².

Стойкість уряду у протидії обструкції опозиції не похитнулася після протестів 25 березня 1923 р. 27 березня за проект проголосували, а 29 березня 1923 р. нова конституція була затверджена. Серед наступних реформ у політичній сфері, які ініціювала НЛП, опинилася також виборча реформа на основі закону від 27 березня 1926 р. Згаданий Д. Шандру відзначає, що принцип «пер-шої більшості» фактично зводив нанівець право загального голосу, адже 40% голосів за одну партію надавали їй можливість отримати більшість у парламенті та сформувати уряд. Цей закон також викликав обговорення між НЛП та лідерами опозиції, за винятком Народної партії³³.

Прийняття конституції відкрило лібералам можливість реалізації програми «*prin noi înșine*», автором якої став Вінтіле І. К. Бретіану. Така концепція мала в основі інтегральний націоналізм, згідно з яким румунська держава мала бути абсолютно незалежною, захищеною від іноземного втручання. У цьому плані партійні вимоги стосувалися збереження природних копалин та недопущення до них іноземців, формування національних елементів для керівництва підприємствами, підтримання збуту товарів, створення національної промисловості³⁴.

Соціальні положення із програми урядування 1922 р. знайшли втілення в деяких діях. До них належало набрання чинності 29 квітня 1925 р. закону про регламентацію міграції, що мав захистити місцевих робітників. Тобто при наймі на роботу надавалися переваги румунам. На додачу до згаданого 18 червня 1925 р. промулгвано закон про регламентацію недільного відпочинку та законних свят. Тут вже йшли на виконання рекомендацій Ліги Націй, Міжнародної конференції праці з Женеви від жовтня 1921 р. і зобов'язували власників підприємств забезпечити відпочинок у неділю та визначені свята, хоча виняток становили підприємства з безперервним виробництвом. Період правління 21 червня 1927 р. – 9 листопада 1928 р. для лібералів було часом впровадження інших соціальних законів, як-от: закону про створення Вищої комісії з гігієни, охорони здоров'я та промислової гігієни від 17 листопада 1927 р., закону про охорону праці малолітніх і жінок та тривалості дня від 13 квітня 1928 р. Останній обмежував нічну роботу для дітей до 14 років і жінок до 18 років у підземних підприємствах та підприємствах з ризиком для здоров'я. Встановлювався восьмигодинний робочий день, забезпечувалися відпустки, виплата грошей вагітним жінкам та інші права³⁵.

В організації дотримувалися статутних положень та проводили зібрання згідно з ними. 27 вересня це продемонстрували в організації НЛП повіту Ізмаїл, де зібралися кілька сотень членів. Конгрес відкрив голова організації І. І. Томов. На конгресі відзначили наявність у партії десятків тисяч членів за трирічний період від початку створення місцевих організацій. Почесним президентом було обрано генерала А. Вейтояну та мала місце пропозиція обрати почесним членом І. Інкульця. Обговорювалися питання діяльності повітової організації, в контексті чого сенатор В. Томов зазначив, що зі 140 членів виконавчого комітету 52 є головами громадських організацій. При цьому зауважив, що сила організації полягає в тісному зв'язку між громадськими організаціями та керівництвом організації. У промовах інших присутніх йшлося про потребу політичної організації та участі в ній. Велася мова про призначення організації та історію її діяльності. При виборах голови організації зупинилися на кандидатурі діючого – І. І. Томова, співголовою вирішили обрати сенатора Кирилова, генеральним секретарем – адвоката Поповича, а касиром – Баланцова. 30 вересня 1923 р. в м. Сілістра відбувся конгрес організації НЛП повіту Дуростор, де зібралися 1 тис. делегатів з повіту. Головував сенатор та віце-президент М. Фегмі. У виступах промовців містилася позитивна оцінка діяльності уряду та повітової адміністрації. У промові В. Патроноф було вказано на дотримання НЛП принципу зближення румунських громадян без різниці національності та віри. Обрано нового голову повітової організації – П. Ташку, співголовою – Ш. Калласа. Учасники конгресу направили І. І. К. Бретіану вітальну телеграму з результатами виборів та обіцянку працювати на користь процвітання країни³⁶.

Доволі критичним було ставлення членів партії до опозиції напередодні відкриття сесії парламенту в жовтні 1923 р. На цю сесію уряд подавав низку нових законопроектів, що стосувалися економічного розвитку країни, та збирався їх затвердити після обговорення в період

із 15 жовтня по 30 грудня 1923 р. Критики зазнавали стосунки всередині Народної партії між А. Авереску та К. Арджетоюну, а також стосунки між цереністами і націоналістами й особливо намір цереністів не працювати на даній сесії. Однак у даній ситуації урядова партія була налаштована виконати максимально програму³⁷.

Ситуацію наприкінці 1925 р. у країні визначало наближення чергових парламентських виборів і в партійній пресі інших партій ліберали зображувалися не найкращим чином. Так, цереністи трактували лібералів та Народну партію в Бессарабії як такі, що зазнали поразки. Для Буковини відзначали існування міцних позицій лібералів у використанні сили на виборах, особливо в північній частині. Саме НЛП, особливо регіональні представники І. Ністор та Іліуц, у пропагандистських публікаціях преси ЦП виступали ворогом селянства. Одночасно таким ворогом, як союзник лібералів, виступали й авересканці під проводом Д. Поповича³⁸.

До цього часу Націонал-ліберальна партія мала відносно непогані показники на виборах 1922 р. – 53%, тоді як у 1920 р. – лише 6% голосів. Нова виборча реформа мала обговорюватися в 1926 р., але її проект став відомий вже у грудні 1925 р. Він узгоджувався з адміністративною реформою, яка запроваджувалася з 1 січня 1926 р. і, наприклад, Буковина та Хотинщина мали право обрати 6 сенаторів. Кількість депутатів парламенту дещо відрізнялася. Так у Чернівцях та повіті обирали 6 депутатів, Хотині – 5, Сторожинці, Радівцях і Сучаві – по 3, Кимпулунгу – 2 депутатів. Одночасно вказували, що список, який отримує 60% голосів, матиме можливість перевести на себе всі мандати. Менше 60% дозволяло розподілити мандати між політичними силами, які здобули найбільше голосів. На виборах у 1926 р. НЛП по країні здобула 7% голосів, але вже в 1927 р., після чергового приходу до влади – 62%. Стабільно низькими показники партії виявилися на виборах у Трансильванії та Банаті: 2,96% у 1926 р. та 1,77% – 1928 р., а на Буковині та Бессарабії в цей час піднялися з 4% до 6% у 1920 і 1926 рр. Відносно стабільними цифри голосування були в Добруджі, де складали 14% у 1920 р., та були в межах 10-12% у 1926 і 1927 рр., впадши в 1928 р. до 8%. Приблизно такі ж показники в даній період партія мала в Реґаті – 10-11%. Для періоду урядування в 1922 р. показники значно кращі в Реґаті та Добруджі – 60-70%, Трансильванії – близько 40%, Бессарабії – 18%, на Буковині – 0%. Останнє пояснюється лише відсутністю на той момент крайової організації НЛП в цій провінції та здобуттям 83% голосів ДПО³⁹. Результатом виборів 1919 р. стало отримання НЛП 37 мандатів від Мунтенії, 28 – у Молдові, 24 – в Олтенії, 14 – у Добруджі. Наступні вибори дали такий результат: 4 мандати в Мунтенії, 2 – в Молдові, 1 – у Добруджі. Натомість 1922 р. приніс 56 мандатів у Мунтенії, 42 – в Молдові, 27 – в Олтенії, 7 – у Бессарабії, 14 – у Добруджі та 81 – у Трансильванії. На Буковині мандати в 1919 р. збрала Демократична партія об'єднання – 20, а в 1922 р. вона отримала 16 депутатських мандатів⁴⁰.

Діяльність Націонал-ліберальної партії доволі неприязно приймалася комуністами. Принаймні на III конгресі КНР пролунала критика на адресу НЛП і звинувачення у створенні опозиції, яка б відволікла чи заспокоїла маси. Відзначалася спроба створити блок з Національною, Народною, Націонал-демократичною партій. Буржуазні партії звинувачувалися в намірах запровадити для селянства «неокріпацтво». Також критикували і за перетворення Румунії на колонію Антанти з метою тиску на робітників та впливу через неї на балканські країни⁴¹. Саме комуністи, аналізуючи вибори до аграрних палат 1925 р., констатували, що націонал-ліберали втрачають владу у країні та звинувачували їх у намірі використання фашистів. Звинувачували НЛП і в намірі скасувати загальне виборче право⁴².

Завершення діяльності націонал-ліберального уряду співпало з намаганням провести закон про вибори до парламенту, який прийняли 27 березня 1926 р., затвердивши умови компонування складу Палати депутатів та Сенату, вибраних з числа кандидатів на основі загального та таємного голосування. Попри розгляд виборчих списків, повітових виборчих бюро, секцій для голосування, відбувався і розгляд декларації кандидатства в депутати, бюлетенів для голосування, процедури голосування, зведення результатів голосування та їх оскарження. Окрему частину закону становили таблиці, які представляли кількість депутатів та сенаторів від

усіх повітів країни. Таким чином, загальна кількість депутатів мала становити 387, тоді як число обраних сенаторів по країні становило 71 особу, вибраних від Промислово-торгових палат по 1 особі від чотирьох виборчих округів, від Аграрних палат також по 1 особі в чотирьох округах, від Палат праці – по 1 особі в чотирьох виборчих округах, як і 4 представники від університетів Румунії. Сенаторами за правом були спадкоємець престолу (по досягненню повноліття), патріарх та 5 православних і греко-католицьких митрополитів, 17 єпископів, голови визнаних державою конфесій, верховний представник мусульман Румунії, голова Румунської Академії⁴³.

Однак у НЛП дотримувалися положень конституції, тож коли в березні 1926 р. завершувався термін перебування уряду у владі, розпочалися переговори про наступника. Від 28 березня 1926 р. в короля побували Н. Йорґа, А. Авереску, І. Мігалаке із пропозиціями по кабінету міністрів. Свій вибір король, не без впливу І. І. К. Бретіану, зупинив на А. Авереску. Було вирішено провести вибори 25 травня до Палати депутатів та 28-30 травня – до Сенату. Для НЛП ці вибори назвали стратегічним відходом в опозицію. Перше засідання відбулося 15 квітня 1926 р. в резиденції І. І. К. Бретіану за участю В. Бретіану, К. Анджелеску, І. Ґ. Дуки, Т. Мошою, А. Лапедату, І. Інкульца, І. Ністора, А. Косми, К. Бану, В. П. Сассу, Н. Н. Севяну, Н. Д. Кіркулеску, К. Діссеску, Р. Франасовіча, Ґ. Чіпеяну, Ґ. Тетереску. Було вирішено, що партія піде на вибори самостійно та прийняла рішення про проведення конференції щодо визначення кандидатів. 18 квітня у Клубі лібералів відбувся конгрес, на якому головував І. І. К. Бретіану. Було пояснено вихід з уряду необхідністю оновлення партії та визначено позицію «цивілізованої опозиції» щодо діючого уряду. Також створили комісію для залагоджування конфліктів місцевих організацій у складі А. Костантінеску, В. Бретіану, І. Ґ. Дука. Пропаганда кампанії була побудована на основі принципів – традиція, політичний досвід, континуїтет, відданість режиму порядку. Виборцю демонстрували триумфальні моменти в історії партії – незалежність, королівство, «Велика Румунія», конституція, земля селянам, загальне виборче право, народні та кооперативні банки. Доволі гострою стала передвиборча контрпропаганда НЛП на адресу Національної та Цереністської партій. Останню називали фактичним посібником Москви. Із другої половини травня велася пропагандистська діяльність і проти урядової партії⁴⁴.

Були певні складнощі в організації повіту Ілфов, де головою виступав В. Бретіану і де члени організації не виконали його рекомендації щодо кандидатів. Проблема виникла через відмову І. І. К. Бретіану очолити список кандидатів від столичного повіту, оскільки він міг стати сенатором за правом. Мав увійти по столичному списку також один із представників єврейської релігії, тож із трьох кандидатів обрали промисловця С. Бірмана. Був конфлікт і з членами групи «Răspunderea» через виключення трьох представників даної групи. В організаціях повітів Яломица, Констанца, Долж, Ґорж також спостерігалися прояви непослуху, які каралися в різний спосіб, у тому числі виключенням з партії. Певні проблеми виникли з поданням списку кандидатів у повіті Прагова. Власне, до виборів було подано 117 кандидатур, з яких 41 адвокат, 20 селян, 11 священників, 11 вчителів, 8 викладачів ліцеїв, 6 університетських викладачів, 4 інженери, 3 медики й інші. У списку було 9 кандидатів від Буковини, 5 – від Бессарабії⁴⁵. У результаті доволі складних виборів НЛП отримала 192 399 голосів та 69 місць у Палаті депутатів. Порівняно високим результатом виявився для Добруджі і Реґату та низьким у більшості провінцій⁴⁶.

У травні 1927 р. НЛП розгорнула політичну агітацію за створення уряду національного союзу. Власне, 27 травня 1927 р. король дав розпорядження А. Авереску створити такий уряд та письмово повторив своє прохання через 4 дні. 2 червня А. Авереску запросив на нараду з даного питання І. І. К. Бретіану, Ю. Маніу, Н. Лупу, Н. Йорґу, А. К. Кузу, але прийшли лише останні двоє. Ситуація змусила прийняти рішення щодо призначення уряду на чолі з князем Б. Штірбеєм, який приніс присягу 5 червня 1927 р. У маніфесті уряду на 7 і 10-14 липня 1927 р. призначалися вибори до парламенту. Тоді з боку НЛП робилася пропозиція НЦП стосовно спільного виборчого списку з наданням 100 місць у Палаті депутатів у разі їхньої згоди. Для НЦП це була відповідь на її пропозиції скасування стану облоги, зміни виборчого й адміністративного законів, стабілізації

валюти, участі на виборах окремими списками та рівного поділу місць у парламенті та Раді міністрів. 21 червня В. Маджару повідомив про припинення переговорів між двома партіями. Того ж дня у відставку подали всі міністри націонал-ліберали спільно з К. Арджетою та Н. Лупу.

8 червня 1927 р. націонал-ліберали провели зібрання в будинку Т. Флореску, а 10 червня відбулося засідання в Партійному клубі. Тут І. І. К. Бретіану висловив готовність прийняти уряд або національного союзу, або суто націонал-ліберальний. Лідер партії вимагав від своїх прихильників стійкості в кампанії. Сама виборча кампанія зосередилася навколо гасла підтримки акта 4 січня 1926 р. У «Маніфесті до країни» 25 червня 1927 р. говорилося про збереження монархічного конституційного режиму, заснованого на демократії, порядку і соціальному братстві. Доволі тра-диційною виявилася пропаганда проти націонал-цереністів. Мала місце і критика уряду А. Авереску та звинувачення в запровадженні ним традиції крадіжок. Також на дані вибори вирішили іти виборчим картелем і Центральний виборчий комітет НЛП (І. Ґ. Дука, В. Бретіану, К. Анджелеску) уклав угоди з Цереністською партією, Союзом євреїв Румунії, організацією угорців-реформістів. 10 червня лідер партії просив організацію повіту Ілфов притримати місце у списку для голови СЄР В. Філдермана, що був у списку партійному на 10-му місці. Тоді як до Сенату на другому ішов Е. Беркович (повіт Оргей), на третьому Е. Якобі (повіт Бігор), Ґ. Карп (округа Белць). Також до Па-лати депутатів балотувався М. Клайн від повіту Клуж. На Буковині було укладено угоду з Єврейською народною партією, від якої балотувалися Б. Штраухер (Палата депутатів) та С. фон Вай-сельберґер (Сенат). В Ардялі угода з угорцями мала надати останнім два місця в палаті й одне в Сенаті та посаду примаря Тирґу-Муреша для Ґ. Бернаді. У результаті переговорів від округи Муреш місце в Сенаті зайняв А. Бюрґер, від повітів Муреш, Чук, Одоргей балотувалися по два кандидати в депутати й один від повіту Трей Скауне. В Араді та Кагулі балотувалися до Палати депутатів, а в Ілфові і Вилчі до Сенату колишні «такісти» з Національної партії. Приєднувалися до виборчих списків НЛП також інші представники НЦП, які балотувалися в повітах Ковурулуй, Роман, Доргой, представники Націонал-демократичної партії, а в повіті Клуж також колишні кузисти. Відбувалися й певні узгодження позицій власних кандидатів, що, напевне, також принесло успіх на виборах – 50,56%⁴⁷.

Під час даних виборів траплялися арешти кандидатів, що призвело до конфліктів. Тим часом НЛП здобула перемогу на півдні Бессарабії (Лепушна, Тіґна, Четатя Алба, Кагул, Ізмаїл), Кадрілатері (Каліакра, Дуростор), сході Мунтенії (Арджеш, Вилча, Романаць, Телеорман, Влашка), а також Одоргей, Трей Скауне, Мегедінць, Текуч, Путна, Тутова, Васлуй. Таким чином, 318 місць депутатів опинилися в руках НЛП, але з них 26 перейшли до Цереністської партії. Зі 185 місць сенаторів 3 перейшли Союзу євреїв Румунії. Переобрано було 16 депутатів⁴⁸ з парламенту 1926-1927 рр.

Оголошення у пресі щодо результатів парламентських виборів були достатньо переможними, адже в Реґаті урядова партія отримала 70-80% голосів, у Бессарабії – 60-70%, на Буковині – 50-55% і тільки в Ардялі – 30-40%. Правда, в сумі по країні до остаточного підрахунку голосів результатом виборів вважали отримання 60-65% всіх голосів, що, звісно, переважувало основного противника на виборах – націонал-цереністів з їх 20-25% голосів. За офіційними даними, націонал-ліберали отримали 62,05%, тоді як націонал-цереністи – 16,97%. У результаті з опозиції в парламент проходили І. Міґалаке, Ю. Маніу, А. Вайда-Воевод, А. Влад, Ґ. Юніан, І. Потирке, М. Кантакузіно, І. Лупеску, Ґ. Мекереску, В. Лепедату, К. Стере, др. А. Добреску, Стойкіце, І. Беціану, А. Лівезяну. Загалом місця розподілилися таким чином, що 318 з них були за націонал-лібералами, 54 – за націонал-цереністами, 15 – за угорсько-німецьким блоком. Вибори до парламенту коментувалися за кордоном як гарантія наступного внутрішньополітичного та зовнішньополітичного розвитку. В Югославії очікували розвитку традиційної зовнішньої політики та тісної співпраці в рамках Малої Антанти. У німецькій пресі звертали увагу не тільки на перемогу уряду, але і спокій та свободу на виборах. Так, газета «*Universal*» приводила як приклад вибори в повіті Бузеу, де представники Націонал-цереністської партії перейшли до Націонал-ліберальної, ряд інших можли-

вих конкурентів під різними приводами були фактично усунені з повіту⁴⁹. У результаті виборів до Сенату зі 113 обраних сенаторів 96 належали уряду, тоді як 17 – опозиції, в якій знайшли місце і націонал-цереністи (15), і представники угорців (2)⁵⁰.

Фактично в 1922-1926 рр. для націонал-лібералів створилися доволі сприятливі умови для управління країною, адже в даний період відбулася концентрація і централізація румунського капіталу, який протидіяв капіталу іноземному. При цьому у трактовці націонал-лібералів Румунія залишалася нерозвиненою економічно країною, у зв'язку з чим один з ідеологів лібералізму Ш. Зелетін називав неможливим і навіть шкідливим впровадження у країні восьмигодинного робочого дня⁵¹.

У січні 1922 р. опублікована в «*Universul*» програма НЛП, яка основним своїм завданням ставила виконання національної політики порядку і соціального братства. Зусилля партії збиралися спрямувати на консолідацію національної єдності. Обіцяли дати нову конституцію країні, проводити соціальну політику, забезпечити демократію, спокій, необхідний для розвитку, загальне вибор-че право. Також планували завершити аграрну реформу для селян та поліпшити їх моральне, культурне і матеріальне становище. Робітникам давалася обіцянка покращання умов та забезпе-чення необхідними законами. У фінансовій сфері мали намір не допускати збідніння країни, відновити збалансований бюджет шляхом повного перегляду податків. Податки, які не потрібні державі, мали бути скасовані. В економічній політиці основне завдання вбачали в розширенні виробництва продукції та забезпеченні її експорту, у процвітанні всієї економіки та покращання рівня життя. Всі ці зусилля мали виконуватися під добрим адмініструванням на всіх рівнях. Давалася обіцянка вживати всіх заходів для покарання злочинів, які несли збитки країні. Кожен грома-дянин Румунії, незалежно від походження, мав отримати забезпечення культурних і релігійних прав. Внутрішня ситуація мала підтримувати мирну зовнішню політику, щоб забезпечити Румунії належне їй місце у світі⁵².

У межах урядування 1922-1926 рр. ліберали організували боротьбу проти радикалів, що вилилося у прийняття закону від 19 грудня 1924 р. проти порушення громадянського спокою. Його застосування, насамперед, спрямовувалося проти комуністичних організацій, які особливо активними були на території Бессарабії. Переслідування комуністів набрало обертів після прийняття Комінтерном рішення про посилення боротьби за самовизначення на території країн Східної Європи. Вплив на це мало і рішення Віденської конференції 27 березня – 2 квітня 1924 р., де обговорювалося питання Бессарабії. Оскільки комуністи підтримували в цьому питанні радянську сторону, то на підставі наказів командування II армійського корпусу від 5 квітня та 23 липня 1924 р. були проведені арешти звинувачених у спробі повстання та підбурювання до громадянської війни. Стосовно даної ситуації 1 вересня 1924 р. І. І. К. Бретіану писав брату за кордон: «Совети погро-жують, якщо не зможуть шляхом революції, то найменше тероризмом і саботажем, збільшити напругу на початку вересня. Війна ведеться, як влітку, з меншою небезпекою. Також у Бессарабії підтримуються вжиті заходи, а я вжив якомога кращих, щоб поліпшити адміністрацію»⁵³. Загалом діяльність комуністів могла поширюватися на регіони з національними меншинами: Трансіль-ванію, Банат, Буковину, Добруджу. Проте найбільшим вибухом у період діяльності уряду націонал-лібералів виявилось повстання в Татарбунарах у вересні 1924 р. На той час уряд міг протидіяти лише на підставі закону про юридичні особи від 6 лютого 1924 р., що не створювало умов для попередження подібних актів у майбутньому.

Саме ворожі дії СРСР та діяльність місцевих комуністів змусили уряд І. І. К. Бретіану піти на ухвалення закону про порушення громадського спокою, який отримав назву за міністром юстиції Ґ. Мирзеску. Власне, покарання за подібні дії могло здійснитися в межах 5-10 років ув'язнення та штрафу 10-100 тис. левів із виправними заходами. Звинувачення, за якими могли застосувати закон, полягали в намірах вступу в контакт з іноземцем чи організацією з метою здійснення ко-муністичної революції, за терористичні дії та заходи для зміни соціального і політичного ладу Ру-мунії, за умисну допомогу іноземним організаціям, які прагнули вищевказаними способами змінити

державний лад у Румунії. Містилися в законі й інші положення щодо порушень, які могли каратися відповідним чином⁵⁴.

Щоправда, конфлікти в лібералів були не лише з комуністами. Практика цензурування видань викликала невдоволення в різних політичних силах ще на початку правління лібералів 15 лютого 1922 р. О. Гоґа в партійному виданні Народної партії «*Îndreptatea*» висловився проти таких дій. Проте вже перебування О. Гоґи на посаді міністра внутрішніх справ в уряді А. Авереску дало підстави опозиції звинуватити його в конфіскації газети «*România*». Інша сторона конфлікту лібералів з опозицією була в їх протистоянні з правими. Власне, це було виникнення конфлікту з радикальним крилом Ліги націонал-християнського захисту та його представником К. З. Кодряну. У жовтні 1924 р. під час виступу в Сенаті голова уряду гостро висловився проти вчиненого 25 лютого 1924 р. вбивства префекта поліції Ясс К. Манчіу. Утворення пізніше Легіону Архангела Михаїла поглибило ворожі стосунки між двома силами, особливо в питанні ставлення до повернення на трон принца Кароля.

Націонал-ліберали виступили ініціаторами впровадження нового виборчого закону. Саме про нього при обговоренні проекту у грудні 1925 р. говорив С. фон Вайсельберґер, як про проект, що не містив нічого нового, а також привертая увагу до різниці в інтересах сільського та міського населення. Ним же визнавалися принципи, характерні для демократичного виборчого закону: право загального, рівного, прямого і таємного голосування, забезпечення представництва меншин політичних і національних. Першу умову вважав можливою для Палати депутатів, але не для Сенату, де 87 мандатів належали різним корпораціям та призначалися урядом. Загальну кількість сенаторів за законом визначали у 236 осіб, що збільшувало кількість тих, кого обирали. Прямим голосуванням вибирали 107 сенаторів, 87 – від різного роду корпорацій і 20 за приписом статті 73 Конституції.

Зауваження робилися стосовно представництва національних меншин, яких у Сенаті могли представити обрані на підставі отримання 60% голосів замість 50% плюс один. Розгляд закону дозволяв стверджувати, що в Сенаті не були представлені 40% виборців. Говорив сенатор про використання пропорційної та мажоритарної систем. Визнавав проект невідгідним для регіонів з національними меншинами, які не проживали компактно, як наприклад, євреї. Власне, сенатор бачив замість оновленого парламенту парламент ретроградний⁵⁵.

Намагання використовувати представників національних меншин для досягнення мети мало місце в регіональних організаціях партії. Найбільш ефективним, зважаючи на чинне законодавство, воно було для тих, хто укладав виборчий картель із партією, що була при владі. Проте ряд учасників виборчих картелів залишався в його складі і тоді, коли дана партійна організація перебувала в опозиції. Однак співпраця з меншинами мала місце також у випадку з виборами до гро-мадських рад. На Буковині поруч з євреями, зокрема Б. Штраухером та С. Вайсельберґером, участь у виборах брали А. Міґасюк, Л. Івасюк, В. Лукинюк, Ю. Шпитко. Крім того, на вибори 4 вересня 1927 р. до міської ради м. Чернівці у виборчому списку НЛП було 3 українці. Загалом бало-тувалися у міські радні О. Купчанко, Ф. Федорович, Сідак, В. Руснак, І. Стасюк, Сорофтей, але з названих кандидатів стати членами ради могли тільки три⁵⁶.

В умовах збереження влади за націонал-ліберальною партією, навіть після смерті І. І. К. Бретіану, на місцях вдавалося при виборах до громадських рад отримувати багато голосів. До прикладу, громадські вибори в Чернівцях принесли в 1927 р. 50,19% голосів лібералам, після яких йшли соціал-демократи (41,6%) та націонал-цереністи (6,89%). Серед 24 радних були українці Ф. Федорович, О. Купчанко, В. Руснак⁵⁷. Довибори до Сенату, які відбулися у Сторожинецькому повіті у вересні 1927 р., принесли перемогу редактору «*Viitorul*» А. Мавроді⁵⁸. Свою роль у отриманні позитивного результату у провінції відігравали позиції місцевої партійної організації. Наприклад, у повіті Бігор у 1921-1924 рр. головою організації був Н. Зіґре, який у 1922 р. займав посаду державного підсекретаря з національних меншин у міністерстві внутрішніх справ. У 1924 р. його змінив Т. Мошою, який в уряді І. І. К. Бретіану займав посаду міністра сполучення та громадських

робіт. Тобто керували організацією особи, що мали певну вагу у столиці. Після реставрації організація в повіті Бігор зазнала розколу і група Т. Мошою залишилася зі «старими» націонал-лібералами, тоді як група Н. Зігре приєдналася до георгістів⁵⁹.

У самому парламенті в жовтні 1927 р. відбувалося протистояння між націонал-лібералами та націонал-цереністами, що змусило на тиждень закрити парламент. Іншою причиною такого закриття був конгрес націонал-цереністів 20 жовтня, через що влада побоювалася, щоби не було завдано шкоди закордонній політиці Румунії. Останнє і було темою перемовин І. І. К. Бретіану з А. Вайдою-Воєвод та Н. Тітулеску з Ю. Маніу. На грудень 1927 р. переговори націонал-лібералів і націонал-цереністів давали підстави говорити про можливість співпраці⁶⁰. Наприкінці грудня 1927 р. націонал-ліберали ініціювали переговори про створення коаліційного уряду із представників партій, проте завершилися вони невдало. Власне, Ю. Маніу відмовився від участі в такому уряді та говорив про розпуск парламенту й нові вибори. З боку лідера Народної партії пролунала заява про необхідність передачі влади йому, оскільки після І. І. К. Бретіану тільки він мав певний досвід керівництва державою⁶¹.

Після смерті І. І. К. Бретіану найбільше розмов велося про усунення уряду націонал-лібералів і навіть на початку 1928 р. було визначено день демісії – 4 січня. Щоправда, сам уряд і його голова не поспішали йти у відставку. Та від неї й не очікували багато, бо Висока Реґенція вважалася складеною на підставі рішення націонал-лібералів. Також націонал-лібералів називали тією партією, яка мала намір керувати державою, спираючись на Францію. Та за 1926-1927 рр. позиції НЛП суттєво послабшали через втрату багатьох помітних людей – Т. Стелян, М. Ферекіде, Г. Г. Мирзеску, А. Константінеску. Певна напруга виникла у стосунках В. Бретіану та І. Т. Флореску. Проте серед нових членів партії опинилися К. Арджетоюну, С. Попеску. З початком роботи парламенту 25 січня 1928 р. позиції націонал-цереністів погіршилися через відхід від них Н. Йорґи та перехід у наступ націонал-лібералів. Однак до кінця 1928 р. зміни, що відбулися, виявилася на користь націонал-цереністів. Вихід з уряду націонал-лібералів та зміна влади не дали раптової переваги іншим партіям. Власне, визнавали, що в Сенаті за націонал-лібералами залишалось 60 місць сенаторів за правом. Також на користь націонал-лібералів була відсутність розпуску громадських, повітових рад, а також торгово-промислових палат⁶².

5 листопада 1928 р. у клубі лібералів відбулося зібрання колишніх міністрів та депутатів, де В. Бретіану охарактеризував ситуацію та обставини, за яких відбулася відставка уряду, та повідомив про формування уряду національного союзу на чолі з Н. Тітулеску. В. Бретіану та І. Г. Дука пообіцяли, що маніфест до країни буде опубліковано після завершення урядової кризи. Також просив голів повітових організацій дати членам партії роз'яснення на основі його виступу. Відхилили тоді і пропозицію Л. Молдована про проведення конгресу НЛП. 11 листопада 1928 р. В. Бретіану закликав до єдності та формування списків за іншими критеріями, вносячи до них людей зі зв'язками в народних масах, а не цінних осіб.

Щоправда, 11 листопада 1928 р. Конгрес Союзу євреїв Румунії затвердив мандат довіри голові В. Філдерману на виборчий картель із НЛП. 19 листопада 1928 р. вийшов маніфест партії, яким повідомляли про забезпечення партією конституційного порядку після смерті короля, забезпечення порядку в державі та продовження організації і консолідації шляхом стабілізації валюти, встановлення зовнішнього кредиту та відновлення економічного життя. Критикували діяльність НЦП, а також ліві партії. Проти НЦП розпочалася широка кампанія за її наміри ліквідувати жан-дармерію, що розцінювали як намір кинути країну в комуністичну анархію.

Самі вибори для партії проходили складно і мали місце непорозуміння центру з місцевими організаціями, як це було з організаціями повітів Констанца, Ботошань, Прагова. Кандидатів з цих повітів, які не виступили у списку НЛП, І. Н. Роман, І. Міческу, В. Андронеску, виключили з партії. Випадок непослуху організації повіту Прагова заслухали на засіданні постійної делегації НЛП 19 листопада 1928 р. Після обговорення було прийняте рішення про виключення Іонеску-Квінтуса та ще п'ятеро членів з партії. Іонеску-Квінтус не визнав такі дії правомочними. Мали місце непоро-

зуміння і в інших повітах, у тому числі і з представниками родини Бретіану, в Яссах з Ґ. Бретіану, в Мусчел з Д. Бретіану. Траплялися випадки виходу з партії, як це було 15 листопада з А. Фринку у Клужі, 24 листопада о. Д. Ніколаеску в Бузеу.

21 листопада постійна делегація та Центральний комітет НЛП затвердили виборчі списки. До Сенату їх очолив С. Попеску, а до Палати депутатів спочатку А. Іонеску, якого замінили на А. Мавроді. На початку грудня в Яссах помер голова організації К. Крупенські, а у Трей Скауне – А. Ітяну. Внаслідок чого відбулося обрання 19 кандидатур від НЛП⁶³. Самі вибори для націонал-лібералів проходили не у кращий спосіб і від ряду округів ішли особи, які вже були тут добре відомі. Так, у парламент від Буковини йшли депутати Р. Киндя, С. Вайсельберґер, Д. Мармелюк, Марко, Винту та В. Козарищук. До Сенату було подано кандидатури М. Гакмана, др. Шне, Л. Івасюка. При цьому вибори виявилися доволі складними для націонал-лібералів, адже були випадки, коли представники змушені були рятуватися від виборців втечею, як це було в Торговій палаті Чернівців з І. Ністором та Р. Киндею. Одночасно поширювалися інформації щодо намірів опозиції об'єднатися для бойкоту виборів. З боку НЛП він мав бути протестом проти створення НЦП громадянської гвардії, яка нібито призначалася для терору проти опозиції. Результатом виборів до Сенату стала відсутність у ньому представників опозиції⁶⁴.

Вже 1929 р. став роком, коли націонал-ліберали почали вимагати повернення собі влади. Це проявлялося у протестах проти адміністративного закону, вимогах В. Бретіану, звернених до Реґентської Ради створити коаліційний уряд. Тим не менше на НЛП дивилися як на партію, якій загрожує розпад, доказом чого вважали конфлікт між В. Бретіану та К. Арджетояну із приводу відкриття останнім банку без дозволу лідера. Також ослаблював партію і конфлікт між І. Ґ. Дукою та Т. Константінеску⁶⁵. Спроби привернути до себе увагу робилися і згодом. Зокрема, в січні 1930 р. націонал-ліберали проводили пропагандистські заходи на регіональному рівні, критикуючи дії уряду. У жовтні 1930 р. І. Ґ. Дука влаштовував заходи в повітах країни, провівши один з них на Буковині, в Чернівцях. На зібранні лідер партії говорив про економічний та фінансовий стан країни, критикував націонал-цереґеністів за створення нестерпної ситуації в державі. Виступали на зібранні І. Ністор, Імброніе, І. Інкулець, доводячи, що НЛП є партією династійною⁶⁶.

У липні 1929 р. І. Ґ. Дука оголосив про вихід націонал-лібералів з парламенту, мотивуючи такі дії тим, що втрачено все, чого досягла Націонал-ліберальна партія, критикував націонал-цереґеністський уряд за закон про передачу корисних копалин в експлуатацію іноземцям, говорячи про збитки держави. Відзначав у виступі 16 липня 1929 р. також втрати по Дунаю та гостро критикував представлений П. Андреєм законопроект адміністративної реформи, як такої, що розвалить державу. З відповіддю виступив Ю. Маніу, який заявив, що націонал-ліберали намагаються «сфальшувати» діяльність уряду, говорячи про помилки. Приводив приклад, що бюджет із приходом НЦП в уряд мав 5,8 млрд дефіциту. Необхідність збирати кошти на потреби бюджету дозволяла говорити про впровадження активного бюджету, в якому заощадливість відігравала помітну роль. Завданням уряду ставили й нормалізацію економічного життя країни. Стосовно законопроектів, які мали приймати в дану сесію, пояснювали відстрочення їх результату необхідністю часу на це. Недопущення лібералами адміністративної реформи, на думку глави уряду, робило їх відповідальними за всі наслідки. У відповідь словам голови Ради міністрів про наміри уряду продовжувати іти обраним курсом О. Гоґа того дня зачитав заяву про вихід з парламенту Народної партії. Проти реформи тоді виступили і лупісти. Натомість підтримали реформу граф Бетлен, Г. О. Рот, Міллер⁶⁷.

У липні 1929 р. вийшов маніфест НЛП з поясненнями щодо виходу з парламенту та критикою слабкості уряду. Відзначали в маніфесті кризу авторитету влади. Звинувачення стосувалися неправильної фінансової політики і компрометації на цій основі державного кредиту за кордоном. До критики фінансової політики додавали заяви про вироблення третього бюджету і відсутність бюджетної рівноваги. Робилися заяви про відсутність захисту престижу країни за кордоном. Рахували в 4 млрд леїв збитки від виплат угорським громадянам та звинувачували в обмані

національних меншин. Крім того, закон про адміністративну реформу охарактеризували як рух у напрямку до партійної диктатури. Закликали націонал-ліберали не послаблювати політику національної єдності та проголошували власну партію готовою до боротьби за порятунок держави.

Відповіддю на заяви НЛП став і виступ у Палаті депутатів Палеолога, який охарактеризував становище у країні після лібералів як хаос та відмову уряду НЛП від використання закону про бухгалтерію⁶⁸. Протистояння з урядом мало місце і у справі визнання К. Стере довічним сенатором, що спричинило заклики лібералів (зокрема, С. Попеску) до військових брати владу у свої руки⁶⁹. В. Бретіану направив листа колишньому міністру культів, у якому вказував, що цереністи борються проти Румунії, як раніше боролися проти Угорщини. Підставою такого твердження був дозвіл на користування корисними копалинами іноземцям. Крім того, ліберали фактично почали проведення агітаційної роботи до громадських виборів⁷⁰.

Одним із моментів, які визначили долю партії та її дій, стала династична криза, викликана конфліктом між лідером НЛП та членами королівської родини. Особливо неприкритим виявився конфлікт між І. І. К. Бретіану та принцом Каролем. Сам принц навесні 1925 р. виконував королівські обов'язки під час хвороби Фердинанда I, а від'їзд короля за кордон, що давав підставу принцу знову зайняти трон, приніс свободу дій не принцу, а голові Ради міністрів. Впродовж року стосунки між лідером націонал-лібералів та принцом-спадкоємцем не поліпшувалися, тому, коли Кароль 12 грудня 1925 р. направив королю листа із проханням про право відмовитися від успадкування трону, розгорнуло нетривалу чергу дій, які вели до вирішення даної проблеми. Зокрема, 4 січня 1926 р. перед роботою позачергової сесії парламенту о 3-й дня І. І. К. Бретіану зібрав депутатів від НЛП в залі секції № 5 та виступив перед ними із промовою, в якій радив надати законної сили вже прийнятому напередодні на Коронній раді рішенню. Називав таке рішення важливим для династії, а короля визнавав верховним суддею в питанні династії, рішення якого слід було підтримати⁷¹.

Однак, здійснений 4 січня 1926 р. акт не усунув можливості утворення та діяльності прокарлістської опозиції, боротьбу проти якої повів уряд. Підігрівав прокарлістські настрої і сам принц, який 31 липня 1927 р. в газеті «*Le Matin*» зробив заяву про вимушене рішення щодо зречення, очевидно маючи намір збурити громадськість у Румунії. Втім, це йому не вдалося через попереджувальні дії уряду.

Також урядом лібералів було розпочато процес проти М. Манойлеску, який 9 жовтня 1927 р. отримав від Кароля 5 листів до лідерів партій І. І. К. Бретіану, А. Авереску, Н. Лупу, А. К. Кузи, Ю. Маніу, де декларував заяву, зроблені у пресі. 24 жовтня 1927 р. у Брашові М. Манойлеску був заарештований, а 10 листопада розпочався судовий процес у суді II армійського корпусу. Одночасно у країні було розповсюджено брошуру стосовно намірів колишнього спадкоємця престолу. 11 листопада уряд ініціював обговорення в парламенті модифікації закону про громадський спокій і 13 листопада добився необхідних поправок. Проте рішення суду від 15 листопада 1927 р. було небажане для уряду виправдання звинуваченого. Фактично це стало певною перемогою карлістів та опозиції і створювало умови для подальших дій націонал-цереністів. План дій у відповідь, підготовлений головою партії, вже не встигли реалізувати через смерть голови Ради міністрів.

Після смерті І. І. К. Бретіану у владі залишився уряд під керівництвом В. І. К. Бретіану, який також очолив партію. Однак, як виявилось, цей лідер був вельми слабким, а сама партія напевно надто довго перебувала при владі, через що виникли проблеми зі сприйняттям її в суспільстві. Це продемонстрували і вибори 1928 р., коли НЛП була практично «виштовхана» з політичного життя. Її поразка на парламентських виборах грудня 1928 р. була досить показовою. Настільки, що її порівнювали із забуттям германофілів у Румунії після завершення Першої світової війни і радили навіть бути у стані такого забуття, перш ніж вона повернеться до співпраці з іншими партіями⁷².

Хоча у країні не відбулося радикальних змін, як те пророкували в НЦП в період своєї опозиційності, все ж сама НЛП після виходу із влади залишалася далеко не у кращому становищі. Так, воно відрізнялося по двом параметрам від того, що було при керівництві партією І. І. К. Бретіану. Однак до даного твердження слід додати також думку про те, що хоча у країні мала місце демократизація політичного життя, то в самій НЛП діяла жорстка дисципліна, неприйняття якої, як і диктату І. І. К. Бретіану, вела до певних розколів. Так, серед перших, хто висловив думку протилежну позиції керівника опинилися А. Константінеску, І. Міческу, Т. Стелян, К. Зігре. Конфліктна ситуація створювалася в 1923 р. на підставі невдоволення А. Вейтояну своїм призначенням у Міністерство сполучень та зміною міністра культур та мистецтв. У 1924 р. мало місце протистояння між А. Константінеску й А. Вейтояну, з одного боку, та Ґ. Мирзеску, В. Бретіану, І. Ґ. Дукою, з іншого. У 1925 р. виділилася група І. Міческу, яка мала намір видавати газету «*Răspunderea*» з метою морального оновлення партії. Того ж року визначилася група «непримиренних», до якої належали Ґ. Тетереску, К. Бану, І. Васілеску-Валжан, Ґ. Фуртуне. Тобто в період керівництва НЛП І. І. К. Бретіану, в умовах доволі жорсткого керівництва, окреслювалися групи «старих» (А. Константінеску, А. Вейтояну) та «молодих» (І. Ґ. Дука, Ґ. Мирзеску) лібералів. Поглиблення розколу відбулося в період династійної кризи, яка привела до появи прихильників принца Кароля в середовищі НЛП. Саме серед них опинився і Ґ. І. Бретіану, який з 1926 р. включився до політичного життя і з 1927 р. став головою повітової організації в Яссах. Також і слабкість В. І. К. Бретіану, як політика вплинула на послаблення позицій НЛП. Таким чином, перестала діяти формула «пере-бування у владі не будучи при владі». Крім того, іншим параметром чи причиною втрати своїх позицій стало неприйняття населенням самої націонал-ліберальної партії. Саме про націонал-лібералів писав Н. Йорґа, що вони добилися почуття ненависті до себе, перетворили себе на постійних ворогів⁷³.

Таким чином, єдиним правильним рішенням для партії ставав вихід із влади та її реорганізація. Тим паче, що нинішній лідер був слабким, і доказом цьому ставала наявність дезорганізаційної діяльності І. Т. Флореску та Ґ. І. Бретіану. У 1929 р. група І. Т. Флореску вийшла зі складу партії та розпочала самостійну діяльність, у ході якої було створено династійну групу «Вільна людина», яка вже в листопаді 1929 р. трансформувалася в Ліберально-демократичну партію. Керівництво в НЛП залишалось в руках «старих лібералів» на чолі з В. І. К. Бретіану, що вело до занепаду партії і відходу від реалій часу та стало причиною формування групи І. Ґ. Дуки, Ґ. Тетереску, Ґ. І. Бретіану⁷⁴, які стали ініціаторами прийняття нової програми у травні 1930 р. Однак, попри розкол, НЛП залишалася силою, яка виступала проти уряду. Так, В. Бретіану мав намір висловитися перед Високою Реґенцією щодо неспроможності уряду управляти, що він мав намір здійснити на основі доведення необхідності поліпшення фінансової ситуації у країні. Ним планувалося створення концентраційного уряду на чолі з В. Бретіану чи нейтральною особою, якою виступав Б. Штірбей. Засобом, яким могли скористатися націонал-ліберали, ставала відмова від участі в засіданнях парламенту, що змушувало урядові кола йти на співпрацю з Н. Йорґою. На осінь 1929 р. в НЛП вже відмовилися від планів повалення уряду Ю. Маніу, хоча фактичних пропагандистських заходів не припинили⁷⁵.

Проте до цього часу партія йшла шляхом вимушеної реорганізації. У 1928 р. позиція партії була визначена «Маніфестом Націонал-ліберальної партії до Країни», в якому пояснювали вимушену оборону, протистояння НЛП намірам знищити устої держави. У своїй діяльності націонал-ліберали зайняли становище повної опозиції до влади націонал-цереністів. Так, упродовж 1929 р. помітні дії націонал-лібералів із критики уряду, заяви із приводу непрофесійності націонал-цереністів та необхідності повернення у владу державників. У парламенті дії опозиції також були достатньо помітними і полягали у протистоянні авересканцям та цереністам. Практично в 1929 р. особливо помітною стала роль у партії І. Ґ. Дуки. Його успіх залежав від практичної поразки планів В. І. К. Бретіану щодо децентралізації партії, побудови її організації «знизу до верху» і перетворенні на масову. У партії вважали, що при наявності

загального виборчого права уряд не може нести відповідальність самостійно за свої дії, він їх має ділити із прихильниками партії, з більшістю, що веде до звичайної співпраці уряду і партійців⁷⁶.

Відчувалася різниця в перебуванні партії в опозиції 1926-1927 рр. та нинішньому. Якщо тоді було збережено структуру та дисципліну партії, то тепер у партії послабилося відчуття солідарності і партійної дисципліни. Повітові організації не були структуровані належним чином як виборча структура і слабкість румунського лібералізму проявилася в усьому. Практично заміна лідера ще не відбулася, але І. Ґ. Дука отримав повну свободу дій від В. І. К. Бретіану, що дозволило йому до 1930 р. провести реорганізацію партії⁷⁷.

Реорганізацію НЛП слід вважати такою, що відбувалася після стійкого протистояння націонал-лібералів націонал-цереїстам у парламенті. До деякої міри державники демонстрували себе як більшість, особливо, коли вдавалося згрупувати навколо себе інші політичні партії. Таким успіхом вважали відмову від голосування за закон про шахти, проект якого визнали незавершеним⁷⁸.

6 травня 1929 р. під час наради в Центральному комітеті партії В. І. К. Бретіану говорив про ситуацію, і суперечки тривали навколо діяльності партії в парламенті. Основним вважали необхідність боротися проти руйнівних наслідків діяльності націонал-цереїстів. По суті, на озброєння взяли гасло «Жвавіше, гостріше» і ним користувалися в діяльності повітових організацій при реакції на заходи діючої влади. При цьому помітну роль відводили зв'язку з масами та пресі, як за-собу донесення позиції партії. Засобом впливу став вихід націонал-лібералів з парламенту 11 липня 1929 р., як знак небажання співпрацювати з небезпечним режимом. Вихід з парламенту відбувся після відповідних заяв І. Ґ. Дуки в Палаті депутатів та К. Анджелеску в Сенаті, зроблених із приводу адміністративного закону. На серпень 1929 р. криза в НЛП була цілком достовірною справою для всіх і вибір лідера партії між В. І. К. Бретіану та І. Ґ. Дукою також не був таємницею. При цьому вибір на користь І. Ґ. Дуки давав реальне посилення партії, адже його слід вважати одним з умілих політиків, що володіли здатністю аналізувати. У жовтні 1929 р. на повітових конгресах вже висловлювалася думка про необхідність контролю за ситуацією у країні⁷⁹.

Певну розлагодженість у діяльність організації внесла і Реставрація. Реставрація була для В. Бретіану періодом збереження позиції неприйняття Кароля II як короля. Однією з перших реакцій на реставрацію для В. І. К. Бретіану було можливе перетворення королівства на республіку. Інша його думка стосувалася того, що проголошення королем Кароля II є злочином проти румунської нації. Також його позиція була підтримана лібералами в парламенті. Виняток становив лише К. Арджетоюну. З боку Кароля II було вжито заходів для створення фінансово-політичної групи, яку він використовував для послаблення НЛП. Одним з перших наслідків її діяльності вважають вихід з партії групи Ґ. І. Бретіану, іншим – підтримання молодих політиків у НЛП. З боку К. Арджетоюна на той момент важливим було мати можливість створення позапартійного уряду. Його група вийшла зі складу НЛП після групи Ґ. І. Бретіану й утвердилася у вигляді Аграрної партії.

В. І. К. Бретіану і далі проводив політику протистояння з Каролем II, що проявилася в його вимозі захисту конституційного режиму, висловленій на засіданні Виконкому НЛП та у формулі «король править, але не урядує». Однак тієї осені політична криза в партії спричинила поділ останньої. Так, з боку Ґ. Тетереску та Манолеску-Струнґа ставилася вимога про нормалізацію відносин з короною, і як результат, за підтримки короля, в НЛП виділяється група, лідерами якої стали Ґ. Тетереску, І. Інкулєць, В. Поп, Р. Франасовіч. Саме «молоді ліберали» в листопаді 1930 р. звернулися до В. І. К. Бретіану з вимогою усунути від керівництва партією та передати його за два тижні І. Ґ. Дуці. Проте фактичні зміни відбулися у грудні 1930 р. після смерті В. Бретіану й обрання І. Ґ. Дуки головою, а Ґ. Тетереску секретарем партії. Саме в цей проміжок було піднято питання про роботу з молоддю⁸⁰.

Створення чергового уряду Ю. Маніу давало НЛП підстави замислитися, займати чи не займати критичну позицію стосовно акту 4 січня 1926 р. Так, в організації Молдови та Мунтенії

виступили проти рішень центру та вимагали скликання генерального конгресу партії. Останній мав місце 1-4 травня 1930 р. і в рішенні наполягав на захисті «конституційного ладу» та констатував факт, що питання такого захисту стало об'єктом політичних спекуляцій. 13 травня 1930 р. В. І. К. Бретіану направив листа головам повітових організацій НЛП, яким рекомендував прийняти рішення щодо захисту конституційного порядку, виступивши проти будь-яких спроб змінити рішення, прийняте 4 січня 1926 р. Також було ухвалено рішення щодо видання брошури, яка мала викрити рішення Кароля щодо зречення, оприлюднити документи щодо дій принца в Лондоні та натяків націонал-цереністів. Власне, В. І. К. Бретіану намагався отримати доступ до принца Ніколае та переконати його в необхідності підтримки Реґенції. До того ж саме він був одним з ініціаторів просування королеви Марії до складу Високої Реґенції⁸¹.

Ці дії призвели, особливо «тиранія старих», до внутрішнього конфлікту та виключення Г. Бретіану з партії, що, своєю чергою, і підштовхнуло до визнання рішення 4 січня 1926 р. помилкою і фактично відкрило шлях до короля. В середині партії Г. Бретіану ініціював на 15 червня 1930 р. проведення конгресу, де обговорювали питання про відновлення програми лібералізму звільнення особистої енергії в погодженні з національними інтересами. На заклик відгукнулося доволі багато партійців з числа не пов'язаних особисто з В. Бретіану. Таким чином, у русі опинилися організації Молдови, 3 осередки з Банату, співголова столичної організації Васілеску-Валжан. У дію вступили націонал-ліберальні організації з повітів Брашов, Клуж, Тиргу-Муреш, Сіґет, Реґін, Чук, Одоргеї, Сату-Маре, Димбовіца, Прагова, Олт, Телеорман, Ботошань, Белць, Тіґіна, Сомеш, Римніку Серат, Фелтічень, Дуростор, Констанца, Путна, Яшь, Яломіца, Горж, Мегедінць. Делегати конгресу проголосили своїм лідером Г. І. Бретіану, розпочавши таким чином боротьбу між двома фракціями партії за владу⁸².

Тож акт Реставрації розколов НЛП, але під тиском І. Г. Дуки В. І. К. Бретіану намагався долати ворожість стосовно короля та його оточення. Все ж партія залишалася монархістською і співпраця з королем мала підтверджувати таку позицію. Тим не менше підтримка Кароля під час акту Реставрації визначала визнання, і першими на аудієнцію потрапили Р. Франасовіч та Г. Тетереску. Для В. І. К. Бретіану шанс потрапити на аудієнцію з'явився в листопаді 1930 р.

Можливо, саме тому перед відкриттям парламенту 15 листопада 1930 р. в НЛП обговорювали питання про участь у діяльності сесії, що особливо стосувалося В. Бретіану та Т. Константінеску. І. Г. Дука, на відміну від лідера, висловлювався за активну участь у парламентській діяльності і добився перемоги на користь власної позиції. Труднощі для діяльності партії існували і після аудієнції Г. Бретіану в короля. Сам І. Г. Дука намагався змінити становище партії, а особливо подолати наслідки боротьби між «молодими» та «старими» лібералами. Шанси розгорнути діяльність він отримав після смерті В. Бретіану, тим паче, що йому королем надавалися переваги перед цим політиком⁸³.

Доволі активно націонал-ліберали виступали у пресі, використовуючи видання для формування громадської думки. Авторами виступали відомі діячі партії, зокрема, К. І. К. Бретіану, Т. Константінеску, К. Джеорджеску, І. Н. Анджелеску, М. Константінеску, В. Слевеску, М. Джуvara, К. Ксені. При цьому достатньо великими залишалися тиражі газет. Для прикладу, «*Viitorul*» виходила накладом у 20 тис., а «*L'Independace Romaine*» – 6 тис. примірників щодень. Помітну роль відігравав керований С. Попеску «*Universul*», а також заснували нове видання «*Ordinea*». 3 9 грудня 1928 р. в партії з'явилося і молодіжне крило⁸⁴.

Власне, останнє виникло на основі об'єднання 15 молодих інтелектуалів, які обрали своїм лідером М. Берчану. Група з Бухареста ставила своїм завданням вивчення основних проблем румунського народу і, таким чином, перетворювалася на школу молодих політиків. 18 березня 1929 р. в партійному клубі відбулося засідання молодих політиків. Програму їх праці окреслив депутат К. Бану, наголосивши на потребі участі в житті держави, вдосконаленні доктрини партії, проведенні роботи з піднесення культурного рівня села та робітників. Радив молодим політикам тісніше контактувати з народом. М. Джуvara вітав новий молодіжний рух лібералів як кадри для

партії. Ґ. І. Бретіану говорив про зміни в політичному житті країни після війни та відзначав потребу працювати і приєднаних областях. Про потребу роботи в нових провінціях говорив і В. Роман⁸⁵.

Розширення організації до 115 осіб дозволило 1 квітня 1929 р. прийняти «Регламент» організації, яка своїм завданням ставила чистоту моралі. Згідно з «Регламентом», кожна особа у віці від 20 років могла стати членом організації. Вступ проводився на основі письмової заяви, підтриманого трьома членами. Глава III «Регламенту» розглядала права членів, а наступна – їх обов'язки. За главою V, організацією керували голова та генеральний секретар, якому допомагав секретар засідань. З 1 квітня 1929 р. організація стала видавати власну газету «*Tineretul Liberal*».

7 грудня 1930 р. було проведено загальні збори організації з нагоди другої річниці її заснування, присутніми на якому стали тодішній голова партії І. Ґ. Дука й інші провідні діячі. Окрім М. Берчану, який звітував, виступили І. Ґ. Дука та К. Д. Дімітріу. На час генерального зібрання організація складалася із 530 членів, які займалися в межах організації питаннями податків, монополії, кон-ституції, бюджету, аграрної реформи й іншими. Також керівництво організації взяло участь в установчому конгресі молодіжної ліберальної організації Ардялу у Клужі 7 листопада 1930 р. На зібранні висловилися негативно проти можливості встановлення диктатури в будь-якій формі. На конгресі І. Ґ. Дука назвав членів молодіжної організації майбутнім партії, зосередженням здорових і моральних сил для «виконання високої цивілізаторської місії». Слідом за цим 22 грудня 1930 р. І. Ґ. Дука став головою НЛП і зайняв позицію на зближення з карлістськими колами⁸⁶.

Після цього зібрання молодіжна організація продовжила свою діяльність, спрямовуючи основні зусилля на вивчення доктрини ліберальної та партійно-організаційної консолідації. Власне, зберігалася тенденція, висловлена представниками партії і покладена в основу діяльності – «через нас самих» (В. Бретіану), однак, напевне, для того часу ближчим став напрям, проголошений І. Ґ. Дукою. Він зазначав, що національний храм базується на 5 стовпах: на національній ідеї, на де-мократичній ідеї, ідеї порядку, ідеї прогресу, ідеї соціального порозуміння. Дещо пізніше на озбро-ення було взято тезу К. І. К. Бретіану «Румунія румунам», висловлену ним у 1936 р. Помітну роль у просуванні ліберальної доктрини відіграв журнал «*Românul*», який виходив із 15 жовтня 1932 р.

Окрім проблеми молодіжної організації, залишалися важливими питання внутріпартійного життя, коли наміри та дії груп щодо об'єднання «старих» і «молодих» лібералів було замінено на протистояння та поділ організацій. Правда, продовжувала існувати «*Gura N*», до якої належали В. Яманді, П. Ґіаце, П. Бежан, Е. Лобонціу, М. Слевеску. Хоча група і складала ліве крило НЛП, її учасники підтримували позицію уряду⁸⁷.

Вибори 1931 р. для партії стали черговою спробою повернутися у владу. Щоб привернути увагу виборців, одним з гасел вибрали повернення селянських боргів. При цьому в ряді випадків, як на зібранні повітової організації в Сучаві 15 вересня 1931 р., навіть пропонували випускати облігації для погашення боргів. Не зовсім очікуваним кроком став протест проти призначення на посади на Буковині чиновників з Реґату, що дозволило націонал-лібералам у краї висунути гасло «Буковина для буковинців». Обидва заходи викликали критичні зауваження з боку політичних противників партії⁸⁸.

Також 1931 р. став часом продовження формування НЛП (Ґ. І. Бретіану), яка на 18 квітня 1931 р. вже мала організації по всій країні. Станом на січень 1931 р. організація здобула перші успіхи на додаткових січневих виборах у повітах Караш, Влашка, Путна, Телеорман, Бігор. Сам голова в лютому 1931 р. під час наради голів повітових організацій наголосив на потребі оновлення націонал-ліберальної організації. У березні 1931 р. пройшли заходи з організації керівних органів, коли сформували Виконавчий комітет під головуванням Ґ. І. Бретіану зі співголовами М. Стоенеску, Н. Плопшор, секретарем К. Шербаном-Феґецел. Під час урядової кризи у квітні 1931 р. було скликано Центральний комітет, де голова говорив про три стадії партійного будівництва. У червні 1931 р.

провели урочистості з нагоди річниці діяльності партії, яка відзначалася як партія інтелектуалів. На жовтень 1931 р. в окремих повітах були чисельними організації ґеорґістів.

Організаційні заходи в ряді випадків приводили до створення координаційних центрів, як це було зроблено в Кишиневі для Бессарабії. На 7-8 листопада 1931 р. призначили і провели генеральний конгрес у Бухаресті з метою затвердження програми та статуту партії. У виступі А. Константінеску наголос робився на тому, що партія є національною, ліберальною і монархічною. Мету діяльності партії було подано як недопущення ізоляції Румунії, потребу прилаштуватися до змін у політичному світі. На конгресі проголосували за програму партії, обрали Центральний комітет за новим статутом. Сама програма містила положення у сфері національної оборони, адміністративної політики, приватних та публічних фінансів, зовнішньої політики, економічної і соціальної політики, юстиції, культури, політики щодо національних меншин. Загалом учасниками конгресу вважають 759 осіб, при цьому найбільшими були делегації від повітів Констанца, Ме-ґедінць, Белць, Бреїла, Путна, Димбовіца, Ковурлуй, Текуч, Бузеу, Романаць, Тіміш-Торонталь та двох секторів Бухаресту. При цьому не менше, ніж 11 повітів мали організації з чотирьох членів, у тому числі і повітові організації Редеуць та Сторожинець.

При аналізі організації звертають увагу на збереження організаційних принципів старої НЛП. Так, партія виступала за дотримання демократичного принципу виборів, принципу партійної дисципліни й ієрархії. Організації створювали на рівні громад, повітів та центру. В окремих випадках могли створювати сільські організації. Повітовий конгрес разом з повітовим комітетом та постійною повітовою делегацією були керівними органами. До повітового комітету входили члени по-праву й обрані, при цьому число їх не могло перевищувати половину громад повіту. До бюро повітової організації входили голова, один чи кілька співголів, генерального секретаря, касира. Постійна делегація складалася із 15 осіб і включала членів бюро. Центральними керівними органами ставали генеральний конгрес, Центральний комітет, Центральна постійна делегація. До складу ЦК входили голови повітових організацій та організацій секторів, члени парламентської групи партії по-праву та до них долучалися 60 обраних членів. На практиці ж членами по-праву ставали священики та вчителі, які не завжди були головами організації. На конгресі ґ. І. Бретіану отримав мандат на формування Центрального комітету у складі 40 осіб. У складі Центральної постійної делегації було створено і бюро пропаганди. Центральними органами стали тижневик «*Mișcarea Liberală*» та газета «*Mișcarea*». Окрім них упродовж 1933-1937 рр. діяли 19 повітових видань та в 1937 р. видавали додаток для селян «*Mișcarea Satelor*». Загалом НЛП (ґ. І. Бретіану) виявилася партією інтелектуалів, тоді як робітники і селяни були представлені малим числом. Після конгресу продовжувалася організаційна діяльність, яка велася у формі зборів організацій та засідань ЦК партії⁸⁹.

Беручи участь у парламентській діяльності ґеорґісти вже в період формування своєї організації зайняли критичну позицію стосовно діяльності урядів націонал-цереіністів. Так, вже на початку 1931 р. парламентські представники ґеорґістів критикували проекти законів уряду ґ. ґ. Міронеску через втрату послідовності між актами уряду, що ставало перешкодою для розвитку країни, оскільки новий захід заперечував дії попередників. Саме це бачили причиною появи анархії в умах громадян та знижувало авторитет влади. Не була винятком і позиція ґеорґістів у питанні про владу, зокрема, під час урядової кризи 4-18 квітня 1931 р. ґ. І. Бретіану після згоди все ж відмовився увійти до проєктованого уряду Н. Тітулеску із причини відсутності можливості порозуміння між партіями-учасницями проєкту. Ця відмова дала змогу «молодим» лібералам наблизитися до короля. Врешті під час діяльності уряду Н. Йорґи ліберали І. ґ. Дуки мали в Палаті депутатів 71 місце⁹⁰, тоді як ґ. І. Бретіану – 30.

У березні 1932 р. під час обговорення проєкту закону щодо модифікації Вищого касаційного суду Н. Константінеску-Бордень звертав увагу на потребу застосування принципу поділу влади в державі, згідно передбачень законів. Позицію критики нового уряду займали і представники НЛП, зокрема під час надзвичайної сесії парламенту липня – серпня 1932 р., коли 17 серпня 1932 р.

К. І. К. Бретіану у своїй промові говорив про складнощі, які існували в Румунії і полягали в невірі у власні галузі, фінанси, промисловість та національну економіку і, головне, в керманічів країни. К. І. К. Бретіану відверто виступив проти Ю. Маніу і його способу господарювання та впровадження державних концесій, що вело до погіршення економічної та соціальної ситуації у країні. Мала місце і критика уряду за ставлення до промисловості країни, в тому числі через політику тарифів. Фактично ж відбулося звинувачення націонал-цереністів у організації крадіжок⁹¹.

Критику уряду здійснив у виступі 18 серпня сенатор А. Лапедату і серед положень містилися попередження про загрозу ревізії мирних договорів та потребу вирішення проблеми селянства⁹². Критикував націонал-цереністів у виступі в Палаті депутатів 22 серпня В. Яманді, звинувачуючи їх у підбурюванні громадської думки. Саму партію звинуватив у політиканстві та моральному безладі і наголосив на ізоляції лідера в Бедечині. Для промовця відмінною була НЛП, яка виступала зразком урядуючої партії⁹³.

Завершив виступи представників НЛП в обговоренні Тронної промови 2 вересня І. Ґ. Дука, який говорив про потреби обороноздатності країни, стосунки з національними меншинами⁹⁴. Проте критика уряду не відкидала слабкості націонал-лібералів, адже зміни у фінансовій системі країни, особливо криза кредитної системи 1931 р., вплинули на позиції націонал-лібералів у фінансовому житті країни, тому і відбулася заміна родини Бретіану «молодими лібералами», які відіграють помітну роль у 1934-1937 рр. Засідання 27 серпня 1932 р. дало можливість К. К. Джуреску звернутися до націонал-цереністів з порадою визнати свою частку вини за стан у країні в період економічної кризи⁹⁵.

Так, від 1933 р. мало місце створення нових організацій та консолідація існуючих. Найсильнішою вважалася організація в Бухаресті, після якої йшли секції у Клужі, Сібіу, Крайові, Слободзія-Влашка, Ізмаїлі, Тіґіні. 25 лютого 1933 р. створено організацію в повіті Мегедінць. 21 травня 1933 р. у Клужі у присутності І. Ґ. Дуки було створено Комітет координації та спрямування діяльності Націонал-ліберальної молоді Ардялу і Банату, до складу якого увійшли представники 18 повітів. Тоді ж було прийнято рішення щодо об'єднання офіційних видань Бухарестської та Клужської організацій «*Românul*» і «*Ardealul*» з 1 червня 1933 р. у вигляді тижневика «*Românul*». Відтак І. Ґ. Дука озвучив завдання молоді, сказавши, що його покоління зібрало Румунію, тоді як нинішній молоді належить її сконсолідувати. Говорив і про загрози як правих, так і лівих екстремістських течій.

13-14 листопада 1933 р. в Бухаресті пройшов перший конгрес Націонал-ліберальної молоді, де А. Лапедату у промові підкреслив значення молоді для партії. Конгрес розпочав роботу по 10 секціях, після чого голова організації представив загальний звіт секцій, у якому висвітлювалося ставлення націонал-ліберальної молоді до існуючих у Румунії проблем. Також була визначена позиція організації, яка ґрунтувалася на демократичних засадах та не мала зближуватися з екстремістськими течіями. Про склад організації на той час можна судити по кількох параметрах. Принаймні в Бухаресті організація нараховувала 800 осіб, а по країні було 6 тис. передплатників газети «*Românul*», хоча до останніх, напевно, не слід відносити виключно членів організації.

У 1934-1936 рр. організація розвивалася повільно, що було наслідком загибелі І. Ґ. Дуки та відходом від справ М. Берчану. З 1937 р. лідером організації став І. Ґ. Винту. Також створювалися нові організації в Буфтя, Олтеніці, Кітіла, Берчень, Болінтінул де Вале, Темедеу, Тунарь та інших 42 пунктах повіту Ілфов. Створені були організації в повіті Путна, повіті Констанца. Ще 7 березня 1933 р. групою студентів було засновано Націонал-ліберальну університетську молодь. 24 листопада 1933 р. було прийнято статут та створено секретаріат на чолі з М. Феркешану. На початок 1935 р. ця організація фактично припинила свою діяльність та була реорганізована 23 лютого 1935 р. на урочистому засіданні під головуванням Ґ. І. Бретіану. Останній залишався почесним головою товариства, тоді як дійсним став професор М. Антонеску. Власне, метою діяльності організації було зміцнення ідеологічних зв'язків між її молодими членами. За статутом організації збиралися створити філії в усіх повітових центрах, тоді як в університетських центрах

готуватися мали керівні органи. Керівництво всією організацією забезпечував Центральний виконавчий комітет, на чолі якого знаходилася Постійна делегація⁹⁶.

У парламентських виборах 1933 і 1937 рр. організація Націонал-ліберальної молоді брала доволі активну участь. Восени 1936 р. та на початку 1937 р. в організації подекуди висловлювалися невдоволення, а також направлялися звернення до голови НЛП К. І. К. Бретіану із проханням приділити належну увагу організації. На початку березня 1937 р. створили комітет, до якого увійшли К. Дімітріу, І. Ґ. Винту, Дж. Фотіно. Цим комітетом велася робота з реорганізації НЛМ та діяльності газети. Від НЛМ було засновано 1 квітня 1937 р. Комітет з реорганізації та керівництва, а також створені керівні комітети газет «*Românul*» і «*Acțiunea Studențească*». 19 травня 1937 р. К. І. К. Бретіану розпорядився щоб І. Ґ. Винту прийняв керівництво організацією, і 3 червня 1937 р. пройшло засідання з даного питання. Нове керівництво реорганізацію розпочало із проекту Ста-туту, де визначили, що НЛМ працює в рамках партійної організації і є невід'ємною частиною партії. Складалася організація, за статутом, з сільських та міських груп чисельністю не більше 20 осіб. В середині населеного пункту групи об'єднувалися в секцію. На чолі групи були голова, секретар, кур'єр, прапорносець. Керівними органами повітової організації виступали конгрес та повітове бюро. Центральна організація мала керівними органами конгрес і ЦК. У ЦК НЛМ обирали генерального секретаря, першого редактора газети, управляючого, касира. Разом з головою ор-ганізації вони створювали Бюро центральної організації. До кінця літа проводилася реорганізація НЛМ разом зі створенням нових організацій. Доволі активно НЛМ поводи́ла себе в листопаді 1937 р. у зв'язку з парламентськими виборами та вже в березні 1938 р. стала фактично нелегальною⁹⁷.

У діяльності партійців були певні складнощі, наприклад невизнання мандату сенатора від Романа І. Манолеску-Струнґа через недотримання вимоги про повні 40 років, невизнання мандату члена Аграрної палати Бухареста К. І. К. Бретіану із причини неналежності до аграріїв. Певні проблеми виникали при проведенні часткових виборів. Зокрема, так балотувалися в 1929 р. Ґ. Тетереску в Романі та А. Лапедату у Васлуї, де влада намагалася розпустити повітові та громадські ради, вживала інших заходів. Проте 14 квітня 1929 р. перемога в цих повітах виявилася за націонал-лібералами. Також успіху представники НЛП досягли в повітах Влашка й Арад. У травні 1930 р. в Бухаресті на конгресі було представлено 60 тис. громадян. Власне, на той час Ґ. Юніан і Ґ. Ґа-фенку були схильні співпрацювати з НЛП⁹⁸.

Смерть у листопаді 1927 р. багатолітнього лідера партії І. І. К. Бретіану стала причиною послаблення впливу родини в партії, як і послаблення влади самої партії. Доволі слабкі позиції в партії В. І. К. Бретіану дали можливість очолити партію новому лідеру І. Ґ. Дуці. Саме цей лідер у 1927 р. висловив власну позицію стосовно партійних положень. Його стаття «Націонал-ліберальна партія, партія індустріальна (нова легенда)» містила вимогу захисту саме сільського господарства. З 1930 р. партійні документи також у значній мірі формувалися під впливом ідей І. Ґ. Дуки. Подана на конгрес 1-4 травня 1930 р. «Програма-маніфест» містила вимогу необхідності індустріалізації країни, але відбутися це не могло без ґрунтовної зміни її економічної структури. Власне, на конгресі відзначили, що тривалий час Румунія продовжуватиме залишатися аграрною країною. Тим не менше програму 1930 р. визнавали основою для виходу з економічної кризи. Домінуюча роль аграрного сектору була відзначена також у представленій головою партії 3 березня 1933 р. королю Каролу II пам'ятці. У ній зазначалося, що 85% населення країни займа-лося сільським господарством, тоді як промисловість є другорядною галуззю чи додатком до сільського господарства, що є «основою всієї нашої національної економіки»⁹⁹.

6 травня 1930 р. було опубліковано програму НЛП, якою партія обґрунтовувала свої подальші дії в консолідації єдиної Румунії. У розділі «Конституційна проблема» відзначали потребу збереження конституційної монархії та покладали сподівання на Високу Реґенцію в період малолітства короля Міґая І. Прагнули збереження парламенту та зміцнення його. Визнавали у програмі необхідність продовження децентралізації держави та обмеження громадських служб

рамками конституції. Вимагали узгодження діяльності та раціоналізації адміністративної діяльності.

У сфері адміністрації визначили уніфікацію адміністративного життя на основі закону 1925 р. єдиної держави з децентралізацією громадської служби. При цьому збиралися скасувати адміністративний закон 1929 р., яким країну розділили на 7 міністерських директоратів. Цей закон вважали таким, що загрожував національній унітарній країні, тоді як децентралізацію слід було провести на підставі інтересів унітарної держави. У програмі закріплювали тезу про майбутню адміністративну реформу, яка мала би своїм результатом дієву адміністрацію, що працювала б, поважаючи громадянські права. Також в адміністративному сенсі вважали потрібним раціонально організувати фінанси.

Питання зовнішньої політики подавалося як проведення мирної політики із захистом прав народу, національного суверенітету, територіальної цілісності країни. НЛП проголосила підтримку системи альянсів та дружніх відносин з усіма державами, особливо з сусідами. Відзначено необхідність договору з Польщею. Виступали в партії за розвиток принципів Ліги Націй та міжнародної солідарності. Захист демократії від загрози комунізму подавався як необхідність. Як гасло брали міжнародну єдність, якій також мала служити зовнішня політика Румунії¹⁰⁰. Подібну позицію в питанні зовнішньої політики зайняли і георґісти. У вересні наголошували на необхідності підтримання стосунків із Францією, як гарантом кордонів у Східній Європі, тоді як у листопаді перевагу віддали участі Румунії в Малій Антанті, підтримці стосунків з Польщею та міжнародній співпраці з Лігою Націй. Загалом сутність зовнішньої політики георґісти бачили в подоланні двох протиріч шляхом поваги принципів підпорядкованих державній єдності¹⁰¹.

Проте нові реалії політичного життя настали в результаті Реставрації, до якої вели націонал-цереністи, ще перебуваючи в опозиції. Як відомо, від Високої реґенції націонал-цереністи вимагали розпуску парламенту і проведення нових виборів. Сам В. І. К. Бретіану своє урядування називав тимчасовим, що створювало відповідний прецедент. Навесні 1928 р. проблеми у стосунках з націонал-цереністами загострилися та порушувалося питання повернення принца Кароля. Слабкість В. І. К. Бретіану як лідера пояснювала його намагання порозумітися з Ю. Маніу та Н. Йорґіу в питанні реставрації. Зі смертю Ґ. Буздугана до складу Реґенції в 1929 р. було введено К. Се-рецяну, родича одного з лідерів цереністів М. Поповича. Повернення принца та акт ре-ставрації ліберали розцінили як державний переворот, хоча за акт реставрації виступили ліберали-дисиденти Ґ. І. Бретіану. Самі ж ліберали під керівництвом В. Бретіану та І. Ґ. Дуки вважали, що реставрація надала підтримку націонал-цереністам і віддалила перспективу приходу до влади націонал-лібералів¹⁰².

У націонал-ліберальних колах до реставрації поставилися вороже і на засіданні комітету 7 червня 1930 р. більшість на чолі з В. Бретіану відмовилися від будь-якої співпраці з Каролем. Натомість Ґ. І. Бретіану висловився на підтримку Кароля та пообіцяв стати радником короля без допомоги дядьків та без підтримки НЛП. У відповідь В. І. К. Бретіану, який намагався управляти партією методами І. І. К. Бретіану та не прийняв повернення принца Кароля вже 7 червня 1930 р. виключив з партії Ґ. І. Бретіану. Дана ситуація змусила політика приймати рішення щодо створення власної організації і вести переговори з І. Міческу, Ж. Т. Флореску, І. Син-Джорджіу, Ш. Тетереску, А. Ґ. Донеску, А. Константінеску, Ґ. Філіпеску, К. Стурдза, Ґ. Слама. У відповідь 9 червня 1930 р. організація НЛП Блакитного сектору Бухареста провела під головуванням А. Васілеску-Валжана засідання протесту проти рішення голови партії. Не визнали рішення голови також і повітові організації Ясс і Ковурлуй. Представники повітової організації Ґалацу визнали законність Реставрації та закликали центральну організацію відновити зв'язки з монархом.

Результатом доволі швидкої реакції Ґ. І. Бретіану стало скликання на 15 червня 1930 р. зібрання лібералів-дисидентів, тих, хто базувався на ставленні до акту 4 січня 1926 р. На зібранні були представлені повітові організації Арджеша, Байі, Бігора, Чук, Констанци, Клужа, Димбовіци, Должа, Дуростора, Ґоржа, Яломіци, Ясс, Ілфова, Мегедінць, Олта, Прагови, Путни, Римніку-

Серат, Сату-Маре, Сомеша, Телеормана, як і представники організацій секторів столиці А. Кріган, В. Пане-Буеску, др. Анастасіу, А. Васілеску-Валжан, як і Ш. Тетереску, І. Син-Джорджіу, Г. Фуртине, В. Іспір, К. К. Джуреску.

Впродовж короткого проміжку часу пройшли зібрання в повітових центрах Констанці, Плоешть, Клужі, Белць, Крайові. По мірі віддалення в часі від початку зростало число учасників і промовців зібрань, як і змінювався зміст їх промов. Якщо в Констанці говорили про позицію націонал-лібералів щодо Реставрації й авторитаризм В. І. К. Бретіану, то вже у Клужі закликали до повернення до лібералізму, який мав означати свободу порозуміння та вивільнення енергії індивідуума.

На 27 липня 1930 р. припав регіональний конгрес НЛП (Г. І. Бретіану) у м. Белць, де були представлені повіти Хотин, Сороки, Тігіна, Лепушна, Ізмаїл, Кагул, Ясси. У промові Г. І. Бретіану йшлося про реорганізацію партії, ревізію її програми та методів керівництва. Також висловився щодо проведення регіональних конгресів у всіх повітах країни. Тоді ж торкнувся низки вимог, які стосувалися регіону Бессарабії, зокрема відновлення чесної адміністрації, політики продуманої комунікації, які б дали змогу розвивати регіон.

Слідом за тим у тижневику «*Mișcarea Liberală*» була подана програма, яка містила положення про посилення пропаганди в місті і повітах; розділення повітів на сектори і встановлення активно-го керівника сектору; заснування організацій у громадах та обрання їх комітетів. До 1 жовтня 1930 р. планували провести повітові конгреси й обрати повітові комітети, постійні делегації, голів повітових організацій, як і планували вибрати делегатів від повітів для участі в роботі тимчасового Виконкому партії. У серпні 1930 р. відкрився Дослідницький центр НЛП, де керував Г. І. Бретіану та секретар К. К. Джуреску, в якому мали переглянути програму НЛП. Опинилися в партії і представники інтелектуальної еліти. Вже 7 листопада 1930 р. на зборах Виконкому НЛП (Г. І. Бретіану) завершився перший етап створення нової партії. Також вийшов з НЛП та фактично перейшов на службу Каролю II і К. Арджетоану, якому вдалося заснувати Аграрний союз (пізніше – Аграрна партія)¹⁰³.

Станом на грудень 1930 р. в середовищі «старих лібералів» зберігалася позиція неприйняття повернення на трон Кароля, що стало підставою для продовження агітації серед швабів Банату та долини Мурешу. Робилося це і для підняття престижу партії на хвилі певної конфронтації націонал-цереністів із представниками національної меншини. Значна кількість швабів, присутніх на зібраннях на початку грудня, свідчила про позитивний вплив на них пропаганди націонал-лібералів. Фактично ж ця пропаганда, спрямована в Арадї та Банатї проти уряду, ставала пропагандою проти держави. Це підтверджувала поліція, роблячи аналіз виступів представників швабів Мебеса та Реннера. Небезпека зростала і через те, що в угорській пресі публікувалися матеріали, які закликали до ревізії мирних договорів саме в даному регіоні. Також для зібрань націонал-лібералів характерне було уникання згадки про короля Кароля II. При цьому подекуди складалася ситуація, що свідчила про розбіжності у ставленні до короля населення та його лідерів¹⁰⁴.

Смерть В. І. К. Бретіану наприкінці 1930 р. створила непогані умови для націонал-лібералів для домовленості з королем про участь у владі. Разом з тим відсутність лібералів у владі в період економічної кризи грала їм на руку. Всередині партії тривала боротьба між прихильниками співпраці з королем і противниками, хоча в цей період настало й усвідомлення ризику опинитися в ізоляції на політичному полі країни. Проте НЛП в чомусь вже не влаштовувала Кароля II, який задумував правити за допомогою непартійного уряду та без парламенту. Це привело до вимушеної відставки уряду Ю. Маніу, хоча варіант з урядом Г. Міронеску також виявився тимчасовим. У цій політичній грі НЛП залишалася в опозиції до планів короля і робила спроби мати союзницю в питанні і НЦП чи інші політичні партії. Ворожими до реставрації залишалися в партії наближені до Д. Бретіану, Т. Константінеску, др-а Костінеску. І. Г. Дука після свого обрання на посаду глави партії став відігравати роль примирителя між партією та королем, не допускаючи посилення в партії антидинастійних настроїв.

Листопад 1930 р. залишався часом, коли намагалися радикально переглянути загальну програму НЛП з метою її подальшої ратифікації на конгресі. Таке рішення було прийняте 6 листопада і містило розгляд програми-мінімуму, що передбачала вивчення нагальних потреб. На рішення впливала економічна ситуація, що потребувало вирішення питання про фінанси з вирівнюванням бюджету країни. Йшлося про розробку мінімуму для існування та максимуму зарплати. Стабілізація фінансів мала передбачати також і стабілізацію економіки, де мало б місце здешевлення транспорту, санація сільського господарства з підтримкою виробника і врегулюванням ситуації з боргами. При цьому на пшеницю, що мала споживатися у країні, встановлювалася мінімальна ціна, яку змінювати не збиралися.

Мало місце обговорення у програмі й адміністративної реформи. Оскільки відбувалося зіткнення з колишніми адміністративними системами, то НЛП виступала за просту адміністративну систему, яка б передбачала зміну системи утримання і шляхом введення місцевих податків забезпечила б місцеве життя. Мала бути реалізована програма узгодження дій місцевої влади. З цієї програмою мала також узгоджуватися і внутрішня колонізація.

У плані культури в першу чергу виділяли створення належних умов для початкової освіти шляхом організації діяльності вчительського корпусу. Збиралися підтримувати також і викладачів середньої та професійної школи. Також мали намір забезпечити навчальні заклади засобами для навчання. У галузі освіти офіційно заявляли про продовження виконання культурної програми, запропонованої в 1927 р. І. І. К. Бретіану¹⁰⁵.

Власне, десь у цей період намагалися реалізувати форму уряду національної концентрації, що реалізувати довірили Н. Тітулеску. Щоправда, «уряд сильної руки» ним так і не був створений і справа перейшла до рук Н. Йорґі та К. Арджетоюну, якими 17 квітня 1931 р. і був сформований «уряд національної єдності». Для НЛП, як і для НЦП, це мало стати знаком, що король може управляти без допомоги цих партій і так, як бажає сам. Хоча сам же король не відмовлявся і від співпраці з НЛП, адже виборчий картель мав бути створений за участю націонал-лібералів і лідер партії від нього не відмовлявся, оскільки виникала можливість потрапити у владу Ґ. І. Бретіану та молодолібералів. Проте для самої партії союз із тандемом Йорґа-Арджетоюну навряд чи був корисним¹⁰⁶.

Вибори до парламенту в червні 1931 р. в окремих регіонах давали змогу перемогти. Хоча загалом у країні переміг Національний Союз (47,49%), у регіонах інші політичні сили збирали достатньо голосів. Так, у Чернівецькому повіті на виборах до Палати депутатів пройшли націонал-ліберали, список очолював Ґ. Нандріш, тоді як Національний союз посів тут сьоме місце, незважаючи на те, що список очолював Н. Йорґа. У Сторожинецькому повіті Національний Союз посів третє місце, поступившись НЦП (Т. Саучук-Севяну) та Робітничо-селянському блоку (Т. Стефюк). У цьому повіті націонал-ліберали (Е. Козмюк) опинилися на 10-му місці¹⁰⁷. Демісія уряду 31 травня 1932 р. знову створила ситуацію, за якої авторитарне правління мали змогу намагатися реалізувати через створення уряду Н. Тітулеску.

Відставка викликала необхідність проведення парламентських виборів, і в липні 1932 р. розгорнулася передвиборча боротьба, для якої характерною була участь у виборах на боці НЛП представників національних меншин. У цій кампанії активними пропагандистами НЛП виступали І. Ністор, Винту, Шмал, А. Брандманн, М. Мандрюк, Б. Штраухер. Як правило, на зборах пропагували НЛП як партію державницьку, таку, що забезпечить стабільне існування. Для впливу на потенційний електорат проводили і спеціальні зібрання. Зокрема, 7 липня 1932 р. у клубі НЛП в Чернівцях зібрали пенсіонерів, до 300 осіб, та провели агітацію за партію. Принаймні пенсіонерам Чернівців др. Преді-мол. пообіцяв підняття пенсій та зарплат службовцям у разі приходу НЛП до влади. Завершував згадані збори виступ І. Ністора, який порадив пенсіонерам думати та приймати рішення під час голосування 17 липня 1932 р. Таким чином, під час виступів НЛП подавалася як партія, яка мала вивести країну із кризи. Прикладом протиставлення НЛП і

НЦП подавалася діяльність І. Ністора та його виступи на посаді міністра на користь Буковини на відміну від Саучук-Севяну¹⁰⁸.

Наміри короля та їх реалізація здійснювалися в союзі з молодолібералами, що мало в результаті створення 6 червня 1932 р. уряду А. Вайди-Воевод. Для політичного противника НЛП це означало наявність кризи всередині партії. Кризова ситуація виникла також всередині уряду між головою Ради міністрів та міністром закордонних справ Н. Тітулеску, зокрема і в питанні реалізації пакту Бріана-Келлога стосовно СРСР. Кризова ситуація затяглася до демісії уряду 17 жовтня 1932 р. Після короткого правління Ю. Маніу з 14 січня 1933 р. у владі знову опинився А. Вайда-Воевод, останнє не усувало намірів націонал-лібералів продовжити боротьбу за владу¹⁰⁹.

Полегшувала завдання націонал-лібералам і ситуація всередині НЦП, тож боротьба з урядом велася як у межах парламенту, так і поза ним. Зокрема, влаштовувалися громадські зібрання. І. Ґ. Дука вимагав від повітових організацій НЛП вести діяльність під гаслами порятунку країни, відновлення роботи з консолідації єдиної Румунії. На зібранні в Гергань-Димбовіца він передбачив швидке закінчення режиму націонал-цереністів та очікування країною порятунку від НЛП. Висловив він і впевненість у перемозі. У Яссах 8 січня 1933 р. відбулося зібрання молодолібералів, яке трактувалося як початок боротьби за місце. Власне, тоді ж пролунали сподівання на прихід до влади уряду з І. Ґ. Дукою та Н. Тітулеску, хоча висловлювалися і думки про необхідність уряду «сильної руки»¹¹⁰.

Загалом дослідники відзначають видимість консолідації в рядах націонал-лібералів, говорячи при цьому про реальну відсутність такої. Як приклад наводиться група К. Анджелеску, яка повернулася до партії, але діяла без згоди керівництва. Крім того, в Олтеніці та Кимпіні в липні 1933 р. представники цієї групи В. Яманді та П. Ґяце критикували керівництво НЛП. Особа І. Ґ. Дуки на чолі партії не влаштовувала і молодолібералів, зокрема Ґ. Бретіану бачив можливість повернення у склад партії тільки на підставі виходу І. Ґ. Дуки з керівництва. Майбутній склад уряду бачився георґістам як сформований під егідою К. Анджелеску та Ґ. І. Бретіану. Подібні настрої в НЛП стали причиною скликання І. Ґ. Дукою наради за участю провідників партії для визначення відповідного ставлення до ситуації в партії, тож Постійна делегація партії написала звернення, обіцяючи прийняти всіх, хто побажає повернутися і поважатиме програму та ієрархію партії та діюче керівництво.

Складною виглядала можливість примирення між І. Ґ. Дукою та Ґ. І. Бретіану та між обома партіями. Різним було і бачення ними майбутнього ліберального уряду, що не заважало спільно вести боротьбу проти націонал-цереністського уряду. Проводилася і пропаганда проти Кароля II з середовища націонал-лібералів, особливо проти королівської камарильї¹¹¹.

Позиція НЛП під проводом Ґ. І. Бретіану була доволі чіткою, оскільки орієнтувалася на потреби Румунії, виходячи із зовнішньополітичних обставин свого часу. Утворена в 1930 р. партія три-валій час орієнтувалася на Францію, бачачи в ній підтримку проти СРСР. Власне, державну цілісність георґісти бачили у стабільності монархічного режиму Кароля II та в підтриманні традиційних політичних союзів, у першу чергу із Францією. У 1932 р. Ґ. І. Бретіану відвідував Францію і бачився із президентом П. Дюмером, де висловив позицію партії та просив не змінювати у зв'язку із франко-радянськими домовленостями ставлення до Румунії.

В умовах наростання в Європі ревізіоністських настроїв та радянсько-французького зближення Ґ. І. Бретіану залишався переконаним у непотребності зближення Румунії з СРСР та виступав проти можливого австро-угорського зближення. З 1933 р. в партії поширилося переконання в необхідності зближення з Німеччиною, як країною, здатною забезпечити стабільність Румунії в існуючих кордонах¹¹².

Інші питання, які порушував Ґ. І. Бретіану 19 квітня 1932 р. в Палаті депутатів, стосувалися місії Ш. Ріста і проблеми вирішення економічних питань для Румунії, оскільки в позиках Ґ. І. Бретіану вбачав певну загрозу для держави. Тим не менше стабілізаційну позику Румунія отримала від Ліги На-

цій, що не зупинило ґеорґістів у їх намаганнях стверджувати, що Румунії необхідно вишукувати самій способи подолання фінансових труднощів (Палата депутатів, жовтень 1932 р.). Наприкінці 1933 р. висловилися ґеорґісти проти уряду І. Ґ. Дуки як уряду камарильї та іноземних кредиторів¹¹³.

Перед цим ґеорґісти відгукнулися і на ситуацію в Малій Антанті, вважаючи необхідним для висловлення позиції малих держав створити єдиний представницький орган. Крім того, позитивно оцінювали створення в Ґалаці вільної зони та перенесення такої і на інші порти Румунії та в інші країни, в першу чергу Польщу. Проте тут Ґ. І. Бретіану відзначав, що відбувалася угода між двома аграрними країнами та напівіндустріальною країною і тому слід було дотримуватися в інтересах Румунії захисту її промисловості. Вже в 1934 р. в одному з виступів Ґ. Бретіану говорив про неповагу ЧСР до зниження протекціоністських тарифів та виконання угод Румунією, що вело до втрат нею можливості розраховуватися по зовнішніх боргах. Це змушувало політика робити висновок, що пакт Малої Антанти представляв «всі труднощі порозуміння без об'єкту»¹¹⁴.

У 1932 р. Ґ. І. Бретіану привертав увагу до укладення угоди з СРСР та 31 липня направив листа А. Вайді-Воєвод і Н. Тітулеску стосовно важливості безпеки східного кордону країни. Проте проблема Бессарабії знаходилася на шляху до домовленостей, у тому числі й по пакту про ненапад. Проте загальна позиція Ґ. І. Бретіану в питанні ставлення до зближення з СРСР залишалася негативною. Сам Ґ. І. Бретіану залишався на позиції потреби зближення з Німеччиною, що почасти продемонстрував його візит до Берліна в січні 1936 р. У травні 1936 р. склалася ситуація, коли Польща намагалася не допустити зближення Румунії з СРСР та робила спробу добитися зближення Югославії з Угорщиною. Робилося це напередодні зустрічі в Бухаресті країн Малої Антанти. Інформація про візит Ю. Бека до Белграда змусила Н. Тітулеску відвідати Белград та отримати заяву югославської сторони про участь у бухарестській зустрічі тільки за умови недопущення СРСР до справ у Центральній Європі, яку змушений був задовольнити.

Впродовж 6-9 червня 1936 р. в Бухаресті відбувалася зустріч країн Малої Антанти, де ЧСР запропонувала проект нового пакту Малої Антанти, де б містилися гарантії проти будь-якого агресора. З боку Югославії, яка турбувалася щодо можливості загострення стосунків з Німеччиною, мав місце спротив такій позиції. При цьому Е. Бенеш демонстрував, що стан справ всередині блоку та ЧСР перебуває на належному рівні. Попри це Бухарестська нарада стала переломним моментом, після якого намітився розпад Малої Антанти. 15 червня 1936 р. Ґ. І. Бретіану направив запит у бюро Палати депутатів стосовно заяви Е. Бенеша. Під час Братиславської зустрічі країн Малої Антанти прозвучала пропозиція стосовно пакту про взаємодопомогу, який давав змогу ЧСР розраховувати на підтримку союзників у разі німецького нападу. Загалом до відставки Н. Тітулеску з посади міністра закордонних справ Ґ. І. Бретіану займав доволі негативну позицію стосовно діяльності міністра і зовнішньополітичної лінії країни. Проте вже після відставки Н. Тітулеску Ґ. І. Бретіану порушував питання східного кордону в парламенті, наполягаючи на чіткому його вирішенні та встановленні ґрунтовних відносин з СРСР. Фактично його позиція в парламенті 8 грудня 1936 р. зводилася до того, що армії країн Малої Антанти мають відстоювати мир у Європі, але з вигідних цим країнам позицій¹¹⁵.

Принагідно зазначимо, що на початку жовтня 1933 р., тобто напередодні виборів, на зібранні організації в Бухаресті Ґ. І. Бретіану заявив, що не вважає потрібним боротися проти уряду, вважаючи можливим відхід від влади уряду націонал-цереністів¹¹⁶.

У вересні 1933 р. скликана Постійна делегація НЛП схвалила Маніфест-програму партії, в якій визнала загрозливу ситуацію у країні та відзначила, що єдиним рішенням є відставка уряду А. Вайди-Воєвод. Цереністів звинуватили в бажанні перетворити країну порядку на країну неспокою, відкрити для всіляких течій. Власне, партія закликала вести боротьбу за усунення уряду націонал-цереністів. При цьому у своїй діяльності НЛП збиралася використовувати ті методи, які були на озброєнні НЦП в період перебування її в опозиції, в разі якщо не вдасться прийти до влади.

Вже 1 жовтня 1933 р. в рамках підготовки до взяття влади НЛП схвалила програму, яка базувалася на засадних принципах партії в економічній, соціальній, політичній сфері. Фактичним гаслом програми стало відновлення порядку та рівноваги у країні, до чого закликав І. Ґ. Дука. Перед-виборча програма передбачала низку заходів та реформ у всіх галузях соціального життя. Крім того, в основу своєї діяльності ліберали ставили подолання негараздів, які принесло волода-рювання націонал-цереністів та дотримання конституційного порядку. Коли заходила мова про нові закони, то І. Ґ. Дука схилявся до необхідності кращого застосування діючих законів. Серед планованих законів були ті, що стосувалися спрощення адміністративного управління в бік скорочення штатів, скорочення кількості палат сільськогосподарських, промисловості і торгівлі, праці. У плані фінансовому ліберали збиралися повернутися до збалансованого бюджету та привести податки в ту норму, яку можна сплачувати¹¹⁷.

Оскільки ситуація у країні сприймалася лібералами неоднозначно, то програма містила також заходи для подолання кризової ситуації в аграрній сфері. Сюди належала раціоналізація сільськогосподарського виробництва, якісне та кількісне його піднесення й індустріалізація сільського господарства. Серед заходів мали бути фіскальне полегшення, перегляд такс і тарифів, розвиток сільськогосподарської освіти, валорифікація продукції, організація зовнішньої торгівлі, реорганізація сільськогосподарського кредиту, гармонізація цін на сільськогосподарські продукти з цінами на промислові товари. Засобом досягнення державної мети в аграрній сфері мали стати сільськогосподарські кооперативи.

У сфері промисловості програма передбачала її відновлення, оскільки трактували як зруйновану. В основу було покладено повернення до доктрини «*grin poi însine*», що означало турботу і захист промисловості та торгівлі. Планували провести зближення представників промисловості та торгівлі, усувати прояви конкуренції, контролювати виробництво. У зв'язку з цим ставилося завдання контролю за іноземцями у плані використання надр. Комерційна політика мала орієнтуватися на зміцнення позицій національного виробника. Для контролю за економікою планували створити Економічну раду із представників промислових асоціацій, асоціації комерційних, сільськогосподарських, різного роду професійних і робітничих асоціацій, які й мали створити постійний консультативний орган при уряді.

У галузі соціальної політики ліберали мали намір забезпечити робітникам умови життя, яких вимагав час, належну оплату праці, людську повагу. Власне, мали місце наміри спрямувати зусилля проти бідності в усіх її проявах, а робітничі асоціації використовувати для організації праці. Подолання безробіття мало відбуватися на основі загальної програми інвестування. Положення стосовно робітників, на думку дослідників, могли бути внесені у програму під впливом виступів залізничників та нафтовиків у січні – лютому 1933 р. та загалом революційного руху. Та все ж у дійсності Румунія не мала належного забезпечення проти безробіття, по старості, інвалідності, по хворобі.

Окремим було питання по армії, оскільки з нею пов'язували питання забезпечення територіальної цілісності країни та її незалежності. На часі вважалося питання збільшення чисельності армії та її утримання. Також ставилися завдання підготовки молоді, забезпечення армії необхідним озброєнням, розвитку власної військової промисловості, прилаштування під військові потреби приватної промисловості, розвиток військової авіації та підготовка до хімічної війни.

У плані зовнішньої політики націонал-ліберали планували вести політику миру, дотримання діючих угод та зміцнення союзів у межах Ліги Націй. Власне, декларувалося підтримання дружніх стосунків з усіма країнами, участь у всіх ініціативах, які вели до порозуміння між країнами та міжнародної згоди. Декларувалася політика фінансової незалежності та проведення сприятливої країні політики.

До програми партії внесено положення про реорганізацію медичної допомоги та надання належної медичної допомоги селу, про модернізацію транспорту та відновлення шляхів сполучення, ставилися завдання розвитку культури, в тому числі шляхом інтегрального розвитку

обов'язкової початкової освіти, підтримання мистецтва, літературної і наукової діяльності. Анонсували ліберали реалізацію політики широкої свободи для національних меншин і практики співпраці з ними, що мало вести країну шляхом порозуміння. Саму реалізацію програми вважали початком ери конструктивної політики створення раціональної держави, видалення класових переваг та виборчих інтересів, усього, що не сприяло стабільності країни. Пропагували проведення реформ, які будуть відповідати монархічному ладу і природі румунського народу та поставлять країну на шлях позитивних змін і приведуть суспільство до раціональної організації. Проте сама програма зазнала критики з боку інших політичних партій, і особливо гостро критикували її комуністи¹¹⁸.

Націонал-ліберали під проводом Г. Бретіану 6 жовтня 1933 р. скликали засідання Виконкому партії та висловили критичні зауваження із приводу програми партії. Тоді ж прийняли рішення про проведення у столиці демонстрації, яка мала показати силу партії. Для країни кращим вважали керівництво, яке мало забезпечити їй процвітання та безпеку. У своїй передвиборчій листівці георґісти назвали свою виборчу боротьбу боротьбою країни і права. Вважали, що не може в Румунії влада належати комусь, крім румунів, як і необхідністю називали звернення уваги на мольдь, поваги до законів¹¹⁹.

Прийнята програма та промови І. Г. Дуки демонстрували наміри партії виступити в ролі національного рятівника. 6 грудня 1933 р. у виступі на радіо голова Ради міністрів оголосив про наміри уряду піклуватися про національне і моральне визволення країни при збереженні вірності конституційно-парламентському режиму. Це змушувало уряд дати обіцянку боротися проти безпорядків та загрози державі всіма засобами. У внутрішній політиці провідним стало подолання наслідків економічної, політичної, фінансової і моральної кризи. Від імені уряду давалися обіцянки надання робітникам роботи, відмови від відрахувань із платні, регулярного виплачування зарплат та пенсій, налагодження допомоги безробітним. Селяням обіцяли надання кукурудзи, тим хто потребував, продовження мораторію на сільськогосподарські борги, зменшення податків, здешевлення існування працюючих. Ці обіцянки гостро критикувалися в листівках ЦК КНР, де радили не довіряти обіцянкам буржуазних партій¹²⁰. У виборчому маніфесті НЛП (Г. І. Бретіану) говорилося про наближення до керівництва країною, встановлення уряду повної національної довіри, політичної моральності¹²¹.

Виборча кампанія була однією з найбільших, але супроводжувалася сварками всередині окремих партій. Так, 28 листопада під час висунення кандидатів у м. Сібіу відбулися непорозуміння між прихильниками Ю. Маніу та А. Вайди-Воевод в НЦП. У м. Васлуй В. Обреже з націонал-цереністів поранив ліберала Іфтіміє Каразе. У результаті сутичок націонал-цереністів та націонал-лібералів у м. Крайова були три поранених. Відбувалися сутички між групами НЛП і ЛНХЗ, створення команд смерті представниками Залізної гвардії. У повіті Феґераш залізногвардійці захопили примарію громади Вад. Мали місце виступи легіонерів у громаді Ескі-Баба, в містах Клуж, Тулча, Панчіу, Пашкань. Такі дії залізногвардійців стали причиною урядового рішення від 9 грудня 1933 р. про розпуск організації та арешт керівників. Оскільки воно співпало з останнім терміном подання виборчих списків, то усунуло від участі у виборах Залізну гвардію. При цьому вибори були оголошені урядом націонал-лібералів як цілком вільні.

На заперечення такого факту є і розпуск громадських рад, призначення префектів, суддів, які мали забезпечити підтримку діям уряду. Крім того, урядом проводилися заходи з обмеження агітації. Власне, в Яссах, Ботошанах, Бузеу були закриті типографії, в яких друкувалися примірники газети НЛП (Г. І. Бретіану) «*Mișcarea*». З 18 грудня під приводом дотримання порядку уряд розіслав по селах жандармів, які проводили арешти кандидатів з інших партій. Зокрема, від участі у виборах усунули залізничників Бухареста та робітників Ґалацу. Тобто, опозиційні партії, які зверталися із протестами проти дій уряду, мали підстави говорити про терор під час виборів. Втім, уряд не реагував на протести опозиції. Г. І. Бретіану навіть пропонував подавати протести королю. Його зустріч з королем під час урядової кризи стосувалася питання відновлення цілісності

НЛП, на чому наполягав король. Стосовно об'єднання частин НЛП вів бесіду з Г. І. Бретіану також І. Г. Дука. Для лібералів у таких діях були й інші позитивні моменти. Так, у Яссах місцевий осередок Націонал-аграрної партії перейшов до націонал-лібералів. У м. Клуж 28 листопада організація ґеорґістів заявила про наміри злиття з НЛП. У даному випадку організація надала адвокату Фабіусу право ведення переговорів щодо об'єднання. На початку грудня націонал-ліберали в Кишиневі провели два зібрання, на яких демонстрували впевненість у прихильності народу до націонал-лібералів¹²².

Одночасно, 17 грудня, у столиці пройшли зібрання націонал-лібералів та націонал-цереністів. Так, І. Г. Дука говорив про свою віру в готовність населення допомагати уряду. Він підкреслював конституційність приходу до влади уряду націонал-лібералів, а головне – з волі короля. Оголосив також про необхідність демократичних виборів та наголосив на основних положеннях програми партії. Так, її основу склали 4 ідеї – ідея порядку, ідея демократичного прогресу, ідея стану соціальної гармонії, національна ідея. Ці ідеї вели до національної єдності, відстоювання країни перед загрозою ревізйонізму. Сама ж партія подавалася як партія, націоналізм якої був конструктивним. На відміну від цього, зібрання націонал-цереністи критикували дії влади, але також висловлювалися за вільні вибори. Водночас висловлювали готовність прийти до влади та розробити відповідну програму дій. У цій виборчій кампанії Ю. Маніу висловився за необхідність перегляду конституції, де б національна потреба відповідала духу часу¹²³.

Всього на вибори 20 грудня 1933 р. були виставлені 827 списків з 4597 кандидатами на 387 місць у Палаті депутатів. НЛП мала свої списки в 72 повітах, НЦП, НЛП (Г. І. Бретіану), Аграрний союз – у 70 повітах, ЦП (Н. Лупу), Народна партія, НАП – в 69 повітах, Радикал-цереністська партія – в 68 повітах, ЛНХЗ – в 46 повітах, Єврейська партія – в 40 повітах, СДПР – у 37 повітах, Громадянський блок мав списки у 29 повітах, Угорська партія – у 23 повітах, Робітничка Ліга – у 3 повітах, РСБ – у 2 повітах, Соціалістична унітарна партія – в 1 повіті. Окрім згаданих партійних, на вибори подали 87 незалежних списків.

Перебіг самих виборів коментували у пресі одразу після їх закінчення. Так, у столиці виборчі агенти роздавали на дільницях листівки, хоча до полудня виборців було небагато. Мали місце сутички між прихильниками І. Г. Дуки і Г. Бретіану, націонал-цереністів і юніоністів. У різних місцях виникали всілякі зіткнення, іноді – видача двох бюлетенів одному виборцю, маніфестації прихильників Народної партії, сутички націонал-лібералів і цереністів, кузистами та лібералами. На Буковині в повітах Чернівці та Сторожинець відбулися дрібні інциденти, хоча до другої години вибори йшли спокійно. У Бессарабії вибори організували таким чином, щоб зменшити кількість голосів за націонал-цереністів. Проте в повітах Лепушна, Ізмаїл, Тіґна достатньо багато голосів віддали за кузистів. Втратили своїх виборців на півдні соціал-демократи, але узгоджено проголосували євреї (крім Кишинева).

Активно пройшли і вибори до Сенату 22 грудня, коли більша частина виборців проголосувала до полудня. Вжиті заходи дали НЛП змогу добитися 54,93% голосів, а відповідно і 300 депутатських місць. З інших партій 14,98% отримала НЦП (29), 5,2% – ЦП, 4,5% – ЛНХЗ, 4,1% – НАП. Відповідно 11 місць отримували лупісти, 10 – ґеорґісти, 9 – кузисти, 9 – угорці, 6 – ґоґісти, 6 – партія Г. Юніана та 6 – Аграрний союз. Самі вибори продемонстрували суперечності між політичними партіями, в тому числі між «старими» і «молодими» лібералами, з політичними партіями національних меншин¹²⁴.

Поглиблення у протистоянні між лібералами та ґардистами мало місце в період економічної кризи і вилилося у вбивство 29 грудня 1933 р. І. Г. Дуки, що відбулося після заборони діяльності Залізної гвардії 10 грудня 1933 р. Радою міністрів. Відповіддю уряду стали не тільки жалобні заходи, але і стан облоги в університетських центрах, цензура преси, арешти лідерів, серед яких Н. Крайнік, Д. Протопопеску, Н. Іонеску й обшуки у приміщеннях прихильників руху Г. І. Бретіану, В. Тіля¹²⁵.

Одним із можливих претендентів на посаду голови Ради міністрів був К. І. К. Бретіану, однак замість нього король призначив головою уряду представника молодих лібералів Ґ. Тетереску, який із 3 січня 1934 р. приступив до формування уряду¹²⁶. У цьому уряді поєдналися представники старих та молодих лібералів. Перші належали до крила, пов'язаного з родиною Бретіану та з фінансовими колами, що контролювали Національний банк Румунії та Румунський банк. Основний інтерес даного крила лежав у сфері збереження контролю за національною економікою та в перешкоджанні Каролю II реалізувати свої диктаторські задуми. Молоді ліберали, навпаки, ішли на співпрацю з королем, і навіть існувало вузьке коло в уряді (Р. Франасовіч, Н. Уйке, П. Анджелеску), яке сприяло королю в ряді дій. Слабкість партії та існування двох течій вправно використовувалося королем. Власне примирення двох фракцій націонал-лібералів пояснювали обранням Д. Бретіану головою НЦП. Початок діяльності уряду Ґ. Тетереску співпав із прийняттям рішення про відтермінування початку парламентської сесії до 1 лютого. Саму парламентську сесію планували провести швидко і розглянути тут закон про конверсію боргів, який розробляла комісія за участю Д. Бретіану, а також законопроекти про зниження податків, про захист держави, про зміну прямих податків, про зміну штемплевого закону, про зміну споживчого податку, про унормування відносин між державою й податниками, про зниження податків, про унормування відносин між господарями і наймачами. Програмою нового уряду мало стати відновлення порядку та державного авторитету у країні та зміцнення кредиту і довіри на економічному полі¹²⁷.

Власне, в НЛП існувала тенденція підтримання єдності саме тому, що бракувало організації. Таким чином, єдність була декларацією, яка підтримувалася в парламентському угрупованні з тим, щоб утримати владу, незважаючи на те, що між главою уряду і главою партії існувало непорозуміння. Наради, які проводилися лібералами, мали на меті знайти порозуміння між двома течіями і привести їх до компромісу¹²⁸.

Загалом у 1930-х рр. політичне життя НЛП було доволі своєрідним і характеризувалося, передусім, протистоянням «старих» та «молодих» лібералів. Причину такого протистояння вбачають у тому, що за попередній період (фактично з 1909 р.) усталилася традиція, що місце голови уряду займає глава партії. Таким чином, велася боротьба за призначення глави партії главою уряду і навпаки. Ці заяви співвідносилися з Д. Бретіану та К. Анджелеску. Це стосувалося і Ґ. Тетереску, якого вважали можливим керівником партії. За запевненнями К. Арджетою та І. Син-Джорджіу, король призначав главою уряду Ґ. Тетереску з умовою, що той очолить партію. Можливо, задум короля полягав у тому, щоб поглибити розкол всередині НЛП. Ілюстрацією цього можуть слугувати події 4-5 січня 1934 р., коли розгорнулася доволі гостра боротьба між Д. Бретіану та Ґ. Тетереску за отримання більшої кількості прихильників. При цьому на боці Бретіану опинилася більша частина Постійної делегації партії, яка мала представити пропозиції ЦК НЛП щодо кандидатури нового голови партії. За таких обставин Ґ. Тетереску вирішив за краще поступитися місцем голови партії і знайти компроміс з Д. Бретіану та королем. Останній, напевне, також вважав розкол партії внаслідок її очолення Ґ. Тетереску цілком імовірним, але ним же враховувалася можливість виходу «бретіаністів» з партії та їх об'єднання з націонал-лібералами Ґ. Бретіану. Нова організація в коаліції з іншими партіями могла підірвати авторитет трону. Таким чином, на Ґ. Тетереску покладалося завдання звести на правління партією людину віддану. Можливо, це і визна-чило вибір королем особи Д. Бретіану. У бесіді Ґ. Тетереску з К. Арджетою також говорилося про рекомендацію Д. Бретіану на засіданні Постійної делегації на посаду глави партії.

5 січня 1934 р. Постійна делегація скликала засідання ЦК НЛП, на якому схвалила пропозицію та обрала Д. Бретіану головою партії. Новий голова заявив про бажання конкурувати з урядом у виконанні завдань партійної програми. З боку Ґ. Тетереску було обіцяно продовжити започатковану І. Ґ. Дукою діяльність уряду. Однак всередині партії розпочалися процеси поділу, адже фактично «старі ліберали» (більшість) не допускалися до влади «молодими» (меншість).

Позицію останніх доволі успішно реалізовували Ґ. Тетереску, І. Інкулєць, Р. Франасовіч. Саме їх асоціювали з розколом у партії і зміцненням позицій «молодих лібералів». За твердженням К. Арджетоюну, «молоді ліберали» були готові виконувати доручення короля. Ближні до Ґ. Тетереску зайняли провідні пости в уряді та шукали прихильників не лише в центральних органах, але й у повітових.

У цьому відношенні члени груп «Părerii liberi» та «Н» виявилися ближчими до Д. Бретіану, ніж до свого номінального лідера. При цьому «Grupă Н» керувалася В. Яманді й, напевно, могла асоціюватися з лівим крилом НЛП. Виступи проти екстремізму визначили і подальшу долю В. Яманді, який у жовтні 1940 р. із в'язниці Жілава писав І. Антонеску, що мав змогу виступати проти Залізної гвардії¹²⁹.

Внутрішні протиріччя в партії стали результатом втрати єдності в поглядах і концепції, що стосувалося виконання програми партії в галузі економіки і політики, поглиблювалися із причини відсутності на чолі уряду представників родини Бретіану. Саме тоді показовими стали декларації протесту, зроблені Д. Бретіану в парламенті. Саме він був ідеологом подібних виступів, оскільки був невдоволений фактом поділу влади в уряді та в партії між двома особами. Ситуацію відстежувала і зарубіжна преса, роблячи схожі висновки. Принаймні 4 січня 1934 р. «Nemzeti Ujsag» писала про обмеження Д. Бретіану. Протиріччя між двома лідерами були частиною суперечностей, які існували між двома угрупованнями в партії, та спочатку переважно були закулісними, однак згодом переросли у відкриті для громадськості. Намагання реалізувати в уряді завдання і способи самої реалізації йшли врозріз із партійними традиціями, що мало назву «нових програмних методів». Протистояння «старих» і «молодих» лібералів було помітним і обговорювалося, зокрема, опозиційною пресою. Примітно, що партійні негаразди старанно маскували і Д. Бретіану, і Ґ. Тетереску, які заявляли про повне порозуміння в партії та підтримку урядового курсу всією партією.

Ситуація, що склалася в партії, змусила Д. Бретіану в лютому 1934 р. скликати засідання Постійної делегації для обговорення питань посилення організацій НЛП, організації внутрішнього життя партії, обговорення проблем, пов'язаних з парламентською діяльністю. Керівництво партії дало низку директив стосовно реорганізації кадрів партії на рівні повітових організацій. У цьому ракурсі помітним було і звільнення Ґ. Тетереску з посади генерального секретаря НЛП на час виконання обов'язків голови уряду.

У серпні 1934 р. були скликані зібрання в містах країни, в рамках яких «старі ліберали» виступали проти надзвичайних заходів уряду. На зібранні в м. Тімішоара Д. Бретіану після заяви про чудове порозуміння з урядом вимагав негайного скасування стану облоги і цензури. Подібні дії свідчили саме про наявність конфлікту в партії та відсутність єдності в поглядах на форму дії.

З метою завоювання прихильників Д. Бретіану влаштував турне по Ардялу й інших регіонах країни і мав певний успіх, що змусив реагувати і голову уряду. Останній у Тиргу-Жіу влаштував велике зібрання, яке розпочав із промови на користь голови партії. Такі дії були сприйняті як наявність єдності в партії і подолання опозиційної пропаганди, яка стверджувала про відсутність такої в НЛП. Проте «старі ліберали» нарощували присутність у повітових організаціях і навіть йшли на зближення з опозицією. Д. Бретіану організував та підтримував зв'язок із «засланцем у Бедечіні» – Ю. Маніу. Велася мова про те, що завдяки шефу НЛП здійснюватиметься тиск на короля з метою зміни уряду. Однак сам Ю. Маніу за краще вважав відкласти порозуміння.

Врешті в колах «старих лібералів» доволі стійким стає переконання в необхідності об'єднатися з лібералами-дисидентами (Ґ. І. Бретіану). Тому 26 квітня 1934 р. Д. Бретіану оголосив про таке єднання, спрямоване проти Ґ. Тетереску. Впродовж вересня – жовтня 1934 р. велися завзяті дискусії стосовно угод, які існували між двома представниками однієї родини. Кароль II, своєю чергою, діяв таємно, реагуючи на об'єднання лібералів і намагався через повітові та столичну організації добитися того, щоб не допустити об'єднання й уникнути неоднозначної ситуації.

Попри те, 11 грудня 1934 р. в будинку генерала А. Вейтояну відбулася зустріч Д. Бретіану та Ґ. І. Бретіану. Д. Бретіану навіть привітав заяву Ґ. І. Бретіану на конгресі лібералів-ґеоргістів як перший крок до об'єднання лібералів. Після цієї зустрічі брат Елізи Бретіану Б. Штірбей у листі з Женеві вимагав від родини переходу партії в опозицію, зміни керівництва. Після таких порад обидва лідери зустрілися з Т. Константінеску за участі інших лідерів. Під час зустрічі виробили нову програму, яка передбачала збереження Конституції та найшвидшу відправку уряду у відставку. Шеф НЛП зробив відповідні заяви для преси, у відповідь на яку глава уряду скликав засідання Ради міністрів для засудження дій Д. Бретіану. Та останній заявив, що все, що було сказано про конституцію, є його особистою думкою і не пов'язане з партією. Після засідання Ради міністрів Ґ. Тетереску зробив заяву у пресі, що думки Д. Бретіану не підтримуються всією партією. Через деякий час «Viitorul», як офіційоз НЛП, опублікував звернення Д. Бретіану, в якому той зауважував, що «не відмовився від чого-небудь у тому, що стосується інтерв'ю про внесення змін до Конституції». Після заяв глави уряду до глави партії розбіжності між двома угрупованнями партії стали офіційними. Розвиток подій ішов таким чином, що лідери груп іноді не контролювали події. Навіть у день відкриття бюста І. Ґ. Дуці в Римніку-Вилча в потягу до столиці побилися депутати А. Попеску-Некшешть і Тенесеску. Тим не менше шефи угруповань робили все можливе для переконання громадськості в мирі та спокої, які панують у партії.

У лютому та серпні 1935 р. на засіданнях Постійної делегації Д. Бретіану декларував чудове порозуміння між його точкою зору та позицією голови Ради міністрів. Проте в липні 1935 р. Глава партії вжив заходів для розпуску групи «Păreți Libere», до якої належав Ґ. Тетереску та «Grupă N», яка була близькою до уряду. Про події липня 1935 р. деякі газети відгукувалися як про доволі гострі перемовини між двома лідерами лібералів. Згадували у пресі і те, що представники «Grupă N» мали бесіду з Бретіану та вимагали відмовитися від розпуску їх групи, на що Д. І. К. Бретіану скликав 50 парламентаріїв та запропонував їм розпустити всі групи. У серпні Ґ. Тетереску пла-нував найближчим часом провести конгрес партії з метою її очистки від непотрібних елементів. У відповідь на його дії Д. І. К. Бретіану пропонував врегулювання економічного життя країни, перш за все стабілізації бюджету. Тоді ж Д. Бретіану перебував на позиції необхідності дотримання стану облоги у країні. Зацікавлення у збереженні уряду Ґ. Тетереску пояснювалося потребою недопущення до влади уряду НЦП з її демократично-марксистською програмою. Одночасно з цим велася мова про можливість створення нової ліберальної партії, яка могла би співпрацювати з націоналістами у сфері урядової діяльності¹³⁰.

У січні 1935 р. голова Народної партії А. Авереску та голова НЛП Ґ. І. Бретіану оголосили про залишення в силі пакту 11 травня 1934 р. Даний блок отримав назву «конституційний фронт», однак проіснував він до початку 1936 р., коли розпався внаслідок наміру об'єднання ґеоргістів із групою Д. Бретіану¹³¹.

Будучи правлячою партією, в 1935 р. націонал-ліберали зіткнулися із проблемою протистояння опозиції. Власне, Молдова, Мунтенія, Трансильванія стали провінціями, де діяльність розгорнув Румунський фронт А. Вайди-Воєвод. У столиці проти дій влади, фактичної відмови скасувати стан облоги та цензуру, виступав Конституційний фронт А. Авереску та Ґ. І. Бретіану, який 19 вересня мав намір провести віче протесту. До народної маніфестації готувалися і націонал-цереністи. Крім того, слабкість організації НЛП в Бессарабії призвела до активної діяльності тут у березні 1936 р. організацій Націонал-християнської та Націонал-цереністської партій¹³². Разом з цим протистояння мало місце всередині самої партії. Воно виникло як протистояння очільника партії та глави уряду, коли 5 січня 1934 р. головою партії обрали К. І. К. Бретіану. Саме тому вважали, що Ґ. Тетереску тримається не на авторитеті в партії, а на підтримці короля. Цим пояснювали і появу низки законів, які змінювали режим функціонування політичної системи¹³³.

Вже в лютому 1935 р. в середовищі ґеоргістів поширювалися настрої, спрямовані проти уряду Ґ. Тетереску. Так, 15 лютого в м. Сороки відбулося зібрання місцевої організації за участю 450 осіб. Голова організації В. Секара наголошував на потребі готуватися до демісії уряду, а її

секретар І. Кансіано говорив про програму партії, методи організації. Також В. Секара заявив, що лише Ґ. І. Бретіану, за підтримки маршала А. Авереску, врятує Румунію. У листопаді 1935 р. Ґ. І. Бретіану провів засідання членів партії за участю генерального секретаря Народної партії А. Отетелешану. Після обміну думками очільник партії оголосив програму, яку узгодив з А. Авереску та яка містила план широких дій з маніфестаціями у столиці та головних центрах країни. Основні проблеми, які мали підніматися в акції, це підтримка армії, стосунки з СРСР, внутрішній порядок, економічна ситуація у країні¹³⁴.

У січні 1936 р. Ґ. І. Бретіану здійснив візит до Берліна, де виступив на тему «Бісмарк та Іон К. Бретіану», підкресливши в доповіді політику зближення Румунії з Німеччиною, ініційовану власним дідом. На той час у зовнішньополітичній орієнтації самого історика і політика вже відбулися зміни, і він орієнтувався на Німеччину в пошуку засобів підтримки країни. Зважаючи на те, що в самій Німеччині також існував інтерес і вівся пошук зв'язків із країнами Південно-Східної Європи, то не дивним був інтерес до даного візиту з боку німецьких політиків. Власне, під час візиту обговорювалися проблеми, які турбували Румунію, – німецько-угорське зближення та підтримка угорських вимог Німеччиною. Саме тоді Ґ. І. Бретіану отримав запевнення, що подібні контакти відсутні. У цей же період через Ґ. Бретіану було встановлено стосунки М. Антонеску з В. Фаб-ріціусом, а також кореспондентом агенції «D.N.B.» Шікертом. Дещо згодом, після візиту в жовтні 1937 р. до Іспанії, Ґ. І. Бретіану зробить заяву про відсутність потреби вести зовнішню політику всередині країни чи пропагувати із внутріполітичної точки зору назовні. Слід проводити румунську політику, політику інтересів держави. Саме від цього діяча очікували, що в разі демісії уряду він зможе очолити об'єднану партію¹³⁵.

29 січня 1936 р. Ґ. Тетереску мав зустріч з К. І. К. Бретіану, на якій повідомив йому про стан справ у озброєній армії, веденні переговорів у Парижі¹³⁶. Проте січень – лютий 1936 р. були періодом погіршення відносин між Ґ. Тетереску та К. І. К. Бретіану. Падіння престижу націонал-лібералів було наслідком перебування їх у владі, але можливими наступниками виступали в перспективі і націоналісти, і націонал-цереїсти. Для останніх важливою залишалася підтримка національних меншин, проте основним і вирішальним фактором залишався король¹³⁷. Відкриття пам'ятника І. Ґ. Дуці у Плоешть відбулося за участі Ґ. Тетереску, у промові якого внутрішні ополітичні проблеми подавалися на тлі інформації про успіхи влади, оздоровлення фінансів, підтримку армії. Говорив голова уряду і про забезпечення національним меншинам вільного культурного розвитку¹³⁸.

Впродовж 1936 р. велися дискусії між двома сторонами, які пов'язувалися з організаційними моментами в партії та проведенням конгресу партії. К. І. К. Бретіану виступив за його скликання на осінь 1936 р., сподіваючись, що до того часу уряд Ґ. Тетереску відправлять у відставку. З боку глави уряду робилися спроби скликати конгрес на літо 1936 р. Для узгодження позицій та порозуміння два лідери призначили на 26 квітня 1936 р. зустріч. Однак їй зашкодило інтерв'ю Ґ. І. Бретіану, секретаря партії, з гострою критикою на адресу голови уряду, зокрема методів його правління. Це сприйняли як провокацію, і Ґ. Тетереску прискорив роботу зі скликання конгресу, тим паче, що К. І. К. Бретіану висловив бажання з ним співпрацювати. Голова уряду застосував свій вплив у 56 повітових організаціях партії. Також направив листа до К. І. К. Бретіану з питанням щодо інтерв'ю та можливості його використання проти уряду. Врешті 29 квітня вдалося провести зустріч, після якої К. І. К. Бретіану дав інтерв'ю, заявивши про погодження із прихильниками Ґ. Тетереску питання умов проведення конгресу. Говорилося також про незмінність принципів керівництва в партії та їх відповідності партійному статуту. Це було і відповіддю «молодим лібералам» на вимогу обрання співголовою партії Ґ. Тетереску¹³⁹.

У травні 1936 р. на скликаній Постійній делегації обговорили питання проведення конгресу, відхиливши претензії «молодих лібералів» на обрання віце-президента партії. Прихильники Ґ. Тетереску виступили за негайне скликання партійного з'їзду, усунення від керівництва К. І. К. Бретіану й обрання керівником партії глави уряду. К. І. К. Бретіану робив усе можливе для протидії Ґ. Те-

тереску. До столиці скликали голів повітових організацій партії з метою оголошення дати конгресу. Також були здійснені нападки на главу уряду, а сам шеф партії створив антиурядовий штаб, до складу якого увійшли Т. Константінеску, сестри Бретіану, родини Аліменіштяну, Штірбей, Піллат, Ксені, Гілеяну, М. Джуvara й інші. Протистояння між очільником партії та главою уряду досягло найвищої точки.

Для зміцнення позицій К. І. К. Бретіану ініціював об'єднання НЛП з Ліберальною партією (Г. Бретіану) і зробив це в повіті Путна. Після акту було розіслано повідомлення главам повітових організацій про об'єднання двох партій. У ряді повітових організацій, як наприклад у повіті Ілфов, дії К. І. К. Бретіану сприйняли надзвичайно позитивно.

Однак заходи «старих лібералів» не змусили згорнути діяльність «молодих лібералів», які прагнули провести конгрес у липні 1936 р. При цьому досягли порозуміння і збереження посади очільника партії за К. І. К. Бретіану, що давало Г. Тетереску пост генерального секретаря партії. Його обрали на з'їзді зі значно ширшими повноваженнями.

11 травня 1936 р. до Бухаресту були скликані голови повітових організацій НЛП для обговорення питання про конгрес партії. У будинку К. І. К. Бретіану відбулася нарада НЛП, на якій говорили про потребу зв'язків із виборцями. Йшлося також про необхідність усунення протиріч всередині партії. Для врегулювання непорозумінь створили внутрішню комісію, яка мала готувати і конгрес. За швидше скликання конгресу виступали представники групи Г. Тетереску. Напередодні конгресу робилися різноманітні прогнози. Так, Г. І. Бретіану говорив про наближення урядової кризи. Інші передрікали Г. Тетереску посаду співголови партії. Проте підготовка до конгресу партії велася в умовах триваючого протистояння родини Бретіану та Г. Тетереску. До цієї боротьби підключився й Г. І. Бретіану, який загалом був політичним противником К. І. К. Бретіану. Саме тоді пролунала думка про потребу створити єдину партію, що могло примусити голову уряду вийти з неї. Як варіант примирення виводили обрання трьох співголів НЛП – Г. Тетереску, І. Інкульця, К. Анджелеску¹⁴⁰.

У рамках підготовки до конгресу 17 червня мала місце нарада Г. Тетереску з головою Палати депутатів Савяну та міністрами І. Інкульцем і Р. Франасовічем щодо його проведення. Була мова про конгрес з головою партії. 21 червня в Кимпулунг (Мусчел) відбувся повітовий конгрес НЛП, де виступив К. І. К. Бретіану, який визнав центристську позицію партії. Крім того, він достатньо високо оцінив організацію НЦП, назвавши при цьому неможливою для реалізації її програму. Як мету НЛП було названо «соціальне вирівнювання», задоволення вимог усіх станів, братерство та співпрацю¹⁴¹. Напередодні конгресу відбулося зібрання георгістів, де Г. І. Бретіану виступав проти уряду, критикуючи його радянськільську політику. В іншому виступі він вказував на загрозу зі Сходу¹⁴².

9 липня 1936 р. в залі «Аго» в Бухаресті відкрився конгрес НЛП. На відкритті виступив К. Анджелеску, який вимагав від конгресу схвалення обрання К. І. К. Бретіану очільником партії, що було зроблено на Постійній делегації та підтверджено ЦК НЛП. Після цього В. Сассу запропонував змінити статтю 41 статуту партії в пункті b, що стосувалося обрання генерального секретаря, за яким визнавалося право заміни голови партії в разі його відсутності. Після обрання та за-твердження змін К. І. К. Бретіану запропонував Г. Тетереску посаду генерального секретаря зі згаданими повноваженнями. У своєму зверненні він побажав тіснішого зв'язку між урядом і партією, праці на користь процвітання Румунії. У відповіді глава уряду опосередковано звернув увагу на втрату єдності між партією та урядом, між «старими» та «молодими» лібералами. Сам конгрес продемонстрував незгоди між крилами партії. К. І. К. Бретіану, після обрання главою партії продовжив нападки на Г. Тетереску, добиваючись його відставки. Певною мірою він шантажував об'єднанням з георгістами, вочевидь, бажаючи не тільки єдності в партії, але й повернення ролі родини в керівництві партією та країною. Разом з тим продовжилося протистояння з націонал-цереністами, що робилося на основі рішення про захист ідеології. Проявлялося воно й у протистоянні окремих діячів, адже після конгресу, в рамках повітових конгресів, Г. Тетереску мав

намір виступати у Клужі проти Ю. Маніу. З боку Ґ. Тетереску вживалися заходи для збереження за собою посади глави уряду та свободи дій (незалежності від партійного керівництва). Проте саме протистояння в партії¹⁴³ визначило її поразку на виборах у грудні 1937 р.

До сказаного слід додати, що НЛП (Ґ. І. Бретіану) від 1934 р. була постійним супротивником уряду і вела з ним пропагандистську війну через власні повітові організації. На конгресах у Констанці та Крайові Ґ. І. Бретіану у своїх виступах говорив, що уряд є національним та ліберальним лише на словах, звинувачував його в потуранні іноземцям. Завдяки 11 депутатам парламенту від партії регулярно критикувалася економічна та соціальна політика уряду, в тому числі наміри змінити Конституцію. У газеті «*Mișcarea*» було висловлено протест проти цензури, яка виконувала у громадському житті контролюючу та спрямовуючу роль.

З боку Ґ. І. Бретіану робилися пропозиції керівникам політичних партій та груп для участі у спільних заходах проти уряду. Проте ні Ґ. Юніан, ні Ю. Маніу, ні К. З. Кодряну не погодилися на це. Згоду висловив тільки А. Авереску, найімовірніше, бажаючи повернення у владу. Результатом стало порозуміння шефів двох партій і укладення угоди 25 жовтня 1934 р. Після цього вийшов Маніфест, який розповсюдили у країні та за кордоном. У ньому критикували спосіб приходу урядів до влади в Румунії та подальше прилаштування уряду під ситуацію. У листопаді 1934 р. Ґеорґісти розгорнули кампанію проти уряду Ґ. Тетереску. Так, першим кроком вони вибрали неучасть у відкритті сесії парламенту, протестуючи в такий спосіб проти виняткових заходів як незаконних, звинувачували уряд у порушенні парламентського конституційного режиму. Інший крок було зроблено у промові Ґ. І. Бретіану в Палаті депутатів 16 грудня 1934 р., коли виступав із приводу видалення з Генерального штабу генерала І. Антонеску та говорив риторично про існування конституції, парламенту, натякаючи на ситуацію у країні.

Після появи Маніфесту НЛП (Ґ. І. Бретіану) розпочала підготовку до генерального конгресу партії, одночасно протестуючи і проти діяльності уряду. З боку уряду вживалися активні заходи протидії конгресу, що змусило Ґеорґістів звертатися до короля із проханням захистити від поліцейського режиму. Врешті уряд дав дозвіл на проведення 2 грудня 1934 р. конгресу без вуличної демонстрації. На самому конгресі було продемонстровано наявність протиріч у самій партії. Промова Ґ. І. Бретіану на конгресі була спрямована проти уряду та камарильї, містила заяву про його розчарування королем та висловлювала задоволення Д. Бретіану за його крок до об'єднання партій.

Починаючи з 1934 р. Ґ. І. Бретіану займав позицію ворожу до уряду, виступаючи відвертим опозиціонером, створював імідж особи неприйнятної для короля. Щодо співпраці з урядом Ґ. Тетереску говорив, що «в інтересах корони мати для досягнення політичної сили молодого і не затребуваного» політика. Стосовно заміни уряду вважав, що буде знайдено порозуміння між двома ліберальними партіями. Проте головним у його позиції було визнання необхідності діяльності уряду для розв'язання національних проблем. Виступав він і за підтримання демократичного режиму, що стало причиною критичних виступів у листопаді – грудні 1934 р.

Після конгресу розпочалася нова фаза діяльності Ґ. І. Бретіану, яка відзначалася розгортанням опозиційної діяльності політика. Від 1935 р. мала місце співпраця з Народною партією, яка вбачалася союзником у створенні спільної організації. Конституційний фронт мав бути заснований на рівні центральної та повітових організацій і мав утворитися шляхом проведення зібрань по всій країні. На зборах 31 березня 1935 р. у столиці Ґ. І. Бретіану говорив про намір короля звернути увагу на недотримання урядом Конституції, як і на необхідність захисту та поваги до Конституції. Водночас Ґ. І. Бретіану звернувся до Ю. Маніу із пропозицією спільних дій проти уряду та камарильї. Також збирався співпрацювати з А. Вайдою-Воєвод з метою запровадження програми спільної боротьби в опозиції та розробки програми урядування. У листопаді 1935 р. на знак протесту відмовилися від участі у відкритті засідання парламенту. Причиною були заборони на публікацію виступів, виголошених на зібранні Конституційного фронту, що висловлювало ставлення до політичного життя. У грудні 1935 р. Р. Ласку говорив про цензуру, як про підставу

перетворення навіть обговорення Тронної промови в симуляцію демократії. Говорив про байдужість уряду до селян і робітників та спроби придушити громадянські свободи, приводячи як приклад урядові проекти законів. Взимку 1936 р. в дискусії по Тронній промові К. Замфіреску заявив, що можливість розпуску парламенту свідчить про примарність парламентаризму.

Продовження діяльності уряду Г. Тетереску викликало в 1936 р. розгортання кампанії за його скинення. У рамках цього у країні було проведено серію зібрань, на яких відбулася організація молоді на кшталт італійських фашистів. Г. І. Бретіану планував використати їх у боротьбі проти уряду, а також мав намір залучати до членства в партії представників молоді.

У 1936 р. між НЛП (Г. І. Бретіану) та Народною партією велися перемовини стосовно уніфікації. При злитті офіційним друкованим органом ставала газета «*Mișcarea*». Відбувалося злиття організацій у всіх повітах, за винятком повітів Прагова та Брашов, із призначенням керівників з числа георгістів. Керівництво партією також переходило до Г. І. Бретіану, але другорядним керівником партії був комітет директорів, який складався з рівної кількості членів двох партій. Злиття мало відбутися в той момент, коли буде найімовірнішим політичний ефект. На той час позиція Г. І. Бретіану була доволі визначеною, адже він остаточно став на бік поліпшення відносин із Німеччиною, але при цьому його не слід вважати прихильником нацизму чи фашизму. У своїй політичній доктрині він, безумовно, дотримувався націоналізму, який поєднувався з лібералізмом. Власне, не приймав повністю ідей етатизму і вважав лібералізм основою румунської політичної системи, виступав на захист конституційного ладу у країні. Зближення ж з Німеччиною для політика було засобом збереження територіальної цілісності країни. Можливо, саме тому після зміни міністра закордонних справ і, відповідно, зміни орієнтації країни Г. І. Бретіану у вересні 1936 р. висловлював задоволення із приводу його дій¹⁴⁴.

27 вересня 1936 р. до Чернівців прибув К. І. К. Бретіану, який говорив на зібранні про необхідність усунення недоліків у роботі партії. Говорив також про намір уряду створити установи для забезпечення хліборобів, про оборону країни. Найбільшою небезпекою було названо озброєння Німеччини, що давало підстави припустити можливість нової війни і змушувало посилювати обо-ронну промисловість у країні. Стосовно національних меншин робилися заяви про їх гарне існування¹⁴⁵. Тим часом осіння сесія 1936 р. для НЛП обіцяла бути доволі гарячою, оскільки опозиціонери збиралися витіснити уряд із влади. Велике невдоволення депутатів викликав законопроект по пресі, що навіть змусив підготувати власний проект «Grupă N». Однак варто зазначити, що проти даного законопроекту виступали всі партії¹⁴⁶.

До урочистих подій для НЛП належало відкриття в Чернівцях пам'ятника І. І. К. Бретіану. Його планували здійснити 28 листопада в рамках антиревізіоністської кампанії. Очікували прибуття 50 тис. учасників та участь міністрів Джувари, І. Інкульця, Р. Франасовіча, К. І. К. Бретіану, І. Ністора. До розряду антиревізіоністських заходів належав і мітинг студентів 22 листопада 1936 р. в Чернівцях, де виступали проти ревізіоністських намірів та дій більшовиків. Висловлено було заяву, що ніколи Румунія не буде на боці СРСР проти Італії та Німеччини. Відповідну телеграму було направлено учасниками королю¹⁴⁷.

У 1937 р. заходи проти уряду та корони посилювалися, але в НЛП (Г. І. Бретіану) з'явилися тенденції до поділу партії. Причину знаходять у антимонархічній позиції Г. І. Бретіану, що викликало протистояння між Г. І. Бретіану та К. К. Джуреску, який від шефа партії вимагав призупинення нападок на короля. Сам Г. І. Бретіану вважав розбіжності в партії незначними і минушими, тож продовжував вести діяльність проти уряду. Навесні 1937 р. Г. І. Бретіану брав участь у ініційованому А. Авереску зібранні з метою протесту проти продовження стану облоги. Саме тут велось обговорення питання співпраці малих партій у протидії уряду. Правда георгісти врешті прийняли рішення про самостійну участь у повітових виборах, хоча одночасно велися переговори про відновлення єдності НЛП¹⁴⁸.

У 1935 р. Г. І. Бретіану в питанні зовнішньої політики зайняв позицію, спрямовану на досягнення порозуміння з Німеччиною. Він вважав, що в разі нездатності Англії та Франції

захистити угоди 1919-1920 рр. і неможливості дій Малої та Балканської Антанти, єдиним гарантом від радянської експансії може виступити Німеччина. Зближення з нею вважалося гарантією захисту від угорського ревізіонізму, а заодно і привернуло увагу німецької сторони. У січні 1934 р. Р. Лекка звернувся до А. Розенберґа, передавши побажання історика прочитати лекції з історії Румунії. Ним же було запропоновано створення нової партії за рахунок злиття політичних груп А. К. Кузи, О. Гоґи, Г. І. Бре-тіану, саксів Ардялу. Проте з усіх пропозицій А. Розенберґ погодився на прочитання лекцій у Берліні й інших містах.

У січні 1936 р. Г. І. Бретіану разом з Р. Лекка та А. Константінеску здійснив поїздку до Німеччини, в ході якої мав зустріч з А. Розенберґом, Г. Герінґом, К. фон Нойратом. Обговорювали проблему Бессарабії, угорський ревізіонізм, російсько-німецькі стосунки. У результаті переговорів отримав запевнення у відсутності існування німецько-угорської угоди і що Берлін не підтримує вимоги Будапешта. Після цього Г. І. Бретіану 28 січня 1936 р. повернувся до Румунії та дав у пресі кілька заяв щодо критики спроб укласти угоду про взаємну допомогу з СРСР. У виступах у парламенті 13 березня і 15 червня 1936 р. висловився проти розвитку радянсько-румунських відносин. Впродовж липня 1936 р. активно виступав проти політики Н. Тітулеску.

Восени 1936 р. Г. І. Бретіану здійснив турне європейськими столицями і 7 листопада мав зустріч з Г. Герінґом та К. фон Нойратом, а 16 листопада – з А. Гітлером. З останнім говорив про небажання союзу з СРСР, про виконання Румунією антибільшовицької місії на Дністрі та Чорному морі, висловлював побажання не перетворювати Румунію на поле битви чи місце пересування військ. Тоді ж висловився щодо умови розвитку румунського суспільства через економічну співпрацю з Німеччиною. Наголошував, що в разі радянсько-німецької війни для Німеччини буде більше користі від нейтральної Румунії, аніж як союзниці. При цьому залишався на позиції збереження сто-сунків із Францією, які вважав необхідними через промову Б. Муссоліні 1 листопада 1936 р. та ревізіоністські наміри Угорщини. Від А. Гітлера почув заяву про необхідність для Румунії збли-зитися із країнами антикомуністичними за умови розірвання стосунків з СРСР та розвитку еко-номічних відносин з Німеччиною. Ця позиція була також розглянута послом Румунії Н. Петреску-Комненом у розмові з Г. Герінґом та самим Г. І. Бретіану в бесіді з королем¹⁴⁹.

На парламентську сесію восени 1936 р. НЛП готувала законопроекти реорганізації діяльності аграріїв, реорганізації промислових шкіл. Для уряду важливим залишалося зміцнення свого становища шляхом порозуміння з опозицією і відмови останньої від вимог його відставки. Трактували стабільною позицією уряду в галузі зовнішньої політики¹⁵⁰. На початку грудня 1936 р. після появи статті радянського повпреда Островського в парламенті виступили депутати П. Шейкару та О. Гоґа, які обстоювали права Румунії на Бессарабію та наводили приклади радянських публікацій, ви-ступів на радіо стосовно прав СРСР на цю територію¹⁵¹.

У грудні 1936 р. звітував про свою діяльність і міністр закордонних справ, а цьому звіту передувала нарада з головою Ради міністрів та представниками політичних партій І. Міґалаке, Г. І. Бре-тіану, Н. Йорґа, Філіпеску, Г. Юніан, О. Гоґа. Згідно заяви міністра для уряду основним залишалося завдання підтримання дружніх відносин із Францією, країнами Малої і Балканської Антанти, антиревізіоністська боротьба. Одночасно висувалося завдання поліпшення стосунків з Німеччиною, Італією, Польщею. Промова В. Антонеску в парламенті була сповнена оптимізму, а її провідним моментом було збереження миру на основі союзу із Францією, країнами Малої Антанти і Балканської Антанти, Польщі. Говорив він також про налагодження відносин з Австрією, Угорщиною, Болгарією, Іспанією, а також про мирну політику і збереження кордонів.

На цю промову відповів Г. І. Бретіану, який зауважив, що завжди був в опозиції до політики Н. Тітулеску, який відійшов від правил, започаткованих Т. Іонеску та І. І. К. Бретіану. Стосовно відносин із Францією наголошував на необхідності зважати на внутрішню політичну кризу. Висловився про ревізіонізм Німеччини, отримавши при цьому зауваження від П. Шейкару та представ-ників НЦП. Про оборонну політику Румунії говорив у контексті підтримання союзу з

Польщею, всередині Малої Антанти та із Францією. Щодо стосунків з СРСР вважав достатньою політику добросусідства, тоді як з Німеччиною необхідними були економічні і політичні стосунки. Єдиною війною, яку могла вести Румунія, визнавав війну оборонну. Підтримував політику В. Антонеску і голова Ради Міністрів Ґ. Тетереску, який визнавав неможливим залежність від будь-якої країни¹⁵². Власне, після свого візиту до Німеччини Ґ. І. Бретіану продовжував діяльність, спрямовану на розвиток румунсько-німецьких відносин, але при цьому намагався отримати гарантії щодо румунських кордонів. Наслідком цих дій, за твердженням А. Константінеску, було внесення до тексту угоди про дружбу 1937 р. положення про кордони. Вже згодом політик у своїх спогадах вкаже, що діяв з метою зашкодити перетворенню Румунії на поле битви між Німеччиною та СРСР¹⁵³.

У межах Румунії Ґ. І. Бретіану також був доволі активним і намагався прилаштувати свою організацію до наступних парламентських виборів. Саме з цієї причини під час виступу в організації Долж він доволі багато говорив про ситуацію в Олтенії та значення місцевих (громадських і повітових) виборів. З цього він робив висновок, що дані вибори стали прелюдією до виборів до парламенту, до участі в яких закликав усі партії. Тут вважав за потрібне мати національне і моральне порозуміння. У цьому сенсі вважав необхідним союз міської політичної еліти з селом. Націонал-лібералів вважав покликаними рятувати честь країни та віру в націю, тим паче, що в передвиборчому періоді ґеорґістів представляли як єдину партію з відповідною програмою. Втім, кількість учасників зібрань була невисокою від 40 осіб до 250-300 осіб, у залежності від регіону. Щоправда, 21 березня 1937 р. конгрес ґеорґістів Банату в м. Тімішоара зібрав 1500 осіб.

Тоді в передвиборчих матеріалах ґеорґісти пропагували себе як єдину партію, що виступила за виборчі права жінок та прийняла до виборчого списку на муніципальні вибори в м. Крайова двох жінок. Та й на вибори партія йшла під гаслом «Націоналізм – Чесність – Гідність», влаштовуючи зібрання в різних частинах країни. На зібранні в Констанці, де було близько 1500 учасників, велася мова про невдачі діючого уряду та створену ним ситуацію. Активність партії в березні – квітні 1937 р. пояснювалася лише муніципальними виборами, зокрема в м. Крайова. Разом з тим зібрання використовувалися для агітації за партію, адже на них, як у повіті Романаць, зверталася увага на стан доріг й інші господарчі проблеми та проблеми держави загалом, велася критика інших політичних сил, переважно націонал-цереністів. У ряді випадків у проведенні зібрань із партією змагалися представники Націонал-християнської партії. Дії політиків супроводжувалися виданням пропагандистського матеріалу різних видів¹⁵⁴, що підігрівало настрої виборців напередодні травневих виборів 1937 р.

Вже на початку червня 1937 р. між ґеорґістами та членами Народної партії велася переговори щодо розпуску Конституційного фронту та створення Фронту партій центру, який би протистояв як правим, так і лівим партіям. Крім того, Ґ. Бретіану вирішив реформувати молодіжну націонал-ліберальну організацію. З цією метою після 1 вересня 1937 р. мали створити базові організації для членів у віці 21-35 років. Після 1 вересня партія мала намір звернутися до громадян з маніфестом. Із 28 вересня планувалося здійснювати партійні заходи, до організації яких долучився генеральний секретаріат. Особливої активності очікували після повернення Ґ. Бретіану з-за кордону. До організаційних заходів долучалися зустрічі лідера партії з можливими союзниками на парламентських виборах. Зокрема, 13 серпня відбулася зустріч з лідером Румунського фронту, щоправда її наслідком стала відмова формувати будь-які комбінації з урядом. Також робилися заяви про скасування ним, у разі перемоги, надзвичайних заходів¹⁵⁵.

Парламентські вибори 1937 р. створювали загрозу для НЛП, яка могла втратити свої позиції через протистояння «молодих» і «старих» лібералів, між Ґ. Тетереску та Д. Бретіану. Це, зокрема, давало підстави думати про перехід партії в опозицію та створення уряду націонал-цереністів. З боку групи Д. Бретіану залишалося завданням не допустити нового приходу до влади уряду Ґ. Тетереску. Серед можливих варіантів протидії було і об'єднання із групою Ґ. Бретіану. З боку

Г. Тетереску робилися спроби зміцнити позиції, що проявилось у призначенні В. Попа на посаду голови організації НЛП Ардялу. У відповідь була організована кампанія проти цих дій генеральним секретарем В. Бретіану та А. Лапедату. У своїх виступах у Дежі та Клужі агітували проти персональних амбіцій В. Попа. Мали місце скандали в повітах Ілфов, Бреїла, Арджеш, Путна, Ботошань, Бакеу, Роман. Також і в партії група лібералів виступала за демісію уряду Г. Тетереску¹⁵⁶.

Парламентські вибори грудня 1937 р. для трьох політичних організацій стали часом укладення мирової угоди на час виборів. Так, 27 листопада 1937 р. між Легіонерським рухом, НЛП (Г. І. Бретіану) і НЦП було укладено пакт про ненапад, який подавали як угоду захисту свободи та забезпечення правильності виборів. На час виборів вони зобов'язувалися не вести боротьбу одна з одною та закликали інші політичні сили приєднатися до пакту¹⁵⁷.

Георгісти у грудні 1936 р. провели нараду в Яссах, де висловилися щодо можливості урядової кризи на початку 1937 р., доводячи це проведенням зібрань організацій НЛП і НЦП 10 грудня 1936 р. Сам лідер організації звертав увагу на розбіжності в поглядах К. І. К. Бретіану та Г. Тетереску. Г. Тетереску 19 грудня на засіданні клубу НЛП говорив про завершення правління партії. З цього газетярі робили висновок, що в першій половині року відбудеться заміна уряду, зокрема визначалася дата 1-15 квітня 1937 р. У лютому 1937 р. в м. Бакеу два зібрання націонал-лібералів продемонстрували їхнє протистояння з георгістами, де останні виступили проти уряду, констатуючи завершення його діяльності. Зі свого боку націонал-ліберали орієнтувалися на досягнення впливу на представників національних меншин, через що участь у їхньому зібранні взяли 200 євреїв¹⁵⁸.

Прихід у владу НЛП виявився досить вчасним, оскільки у країні мало місце вирівнювання економіки. На той час концентрація капіталу у промисловості вела до накопичення його у вузькому колі. На 1937 р. 57% капіталу акціонерних товариств було зосереджено в руках 3% власників. Картельовані концерни на той час володіли 90% інвестованого капіталу та продукції металургії, цементу, паперу, цукру. Разом з цим країна залишалася на низькому рівні розвитку. Для прикладу, єдиним видом транспорту на селі залишалися вози з волами. Разом з тим у 1936 р. відчувалася і нестача ліквідного капіталу, що змушувало уряд вишукувати можливості для відшкодування збитків. Сама ж верхівка партії (старі та молоді ліберали) були однаково згуртовані завдяки Румунському банку та ряду інших інституцій, що кредитували промисловість. Державна інтервенція у промисловість, яку здійснювали представники ліберальної партії, мала сприяти зміцненню румунської буржуазії. На 1938 р. 60% промислового капіталу належало румунським громадянам, а іноземні інвестиції робилися у видобування нафти та перегін мазуту, гірництво, цукрове і хімічне виробництво, лісівництво. Загалом задоволення внутрішніх потреб продукцією мало місце, як і проведення модернізації виробництва на великих підприємствах. Крім того, урядом лібералів було скасовано закони 1932-1933 рр. щодо боргів та 7 квітня 1934 р. введено новий закон по боргах, який мав задовольнити і дебіторів, і кредиторів, але й переглядав існуючу банківську систему, зокрема стосовно надання кредитів для сільськогосподарських виробників. Також для сільського господарства вихід бачили у вирощуванні культур технічного призначення. Зокрема, на півдні Бессарабії та в Банаті відводилися посівні площі під сою, грошові заохочення робилися і тим, хто вирощував соняшник, ріцину, цукровий буряк, тютюн тощо. Врахування цін на сільськогосподарську продукцію залишалося певною проблемою, тож врегулювати питання уряд збирався на підставі закону про заохочення й організацію сільського господарства від 22 березня 1937 р. Дії уряду в економічній сфері обговорювалися на засіданні центрального комітету НЛП 1 листопада 1937 р., під час якого Г. Тетереску продемонстрував успіхи в даній галузі. Робилося це напередодні парламентських виборів 1937 р., які не принесли перемоги НЛП, як і іншій партії демократичного напрямку¹⁵⁹.

Парламентські вибори, виходячи зі збереження влади за націонал-ліберальним урядом, на переконання багатьох, мали зберегти владу за НЛП. Пояснювали це належністю партії до

центристських і проведення нею поміркованої внутрішньої і зовнішньої політики. Окрім партії Н. Йорги та А. Вайди-Воєвод, на виборах очікували підтримки лібералів також і представниками націо-нальних меншин. Найвірніший висновок, який робився тоді, стосувався розпорошення голосів на виборах¹⁶⁰. У колах націонал-лібералів говорили також про окремий від СРСР та Німеччини шлях розвитку Румунії та про неможливість боротьби проти меншин, яка вела до ослаблення самої держави¹⁶¹. У серпні 1937 р. під час зібрання Угорської партії в м. Брашов др. Б. Селе заявив про пропозицію націонал-лібералів щодо союзу на період комунальних виборів 25 липня та критикував співпрацю, оскільки угорці не отримували вигоди з виборчого картелю такого плану. Йшлося про неприйняття румунським блоком національних меншин та агітацію проти них¹⁶².

Проте також слід зважати і на оцінки спостерігачів за політичним життям Румунії. Так, німецькі дипломати Г. фон Ріттген та Й. Ортманн у травні 1937 р. давали оцінку політичного життя Румунії, яке вважали тісно поєднаним із внутрішніми реаліями країни і для якого характерним був перехід з однієї партії в іншу з наступним поверненням до партії, з якої діяч вийшов. Такі дії призвели до утворення своєрідних політичних клубів за соціальними і персональними інтересами, тому серед політиків небагато тих, які мають непоганий авторитет. Такими в порядку спадання дипломати вважали А. Авереску, Ю. Маніу, Г. І. Бретіану, А. К. Кузу, К. З. Кодряну. Практично другорядними особами в політиці спостерігачами визнавалися О. Гоґа, Н. Йорґа, А. Вайда-Воєвод, М. Манойлеску, С. Попеску, які, на думку дипломатів, лише демонстрували непримиримий націоналізм, але насправді не були стійкими та наполегливими у своїй позиції. С. Попеску, як і Н. Крайнік, прирівнювалися до осіб, для яких націоналістична позиція була вірною тільки всередині країни. Сійкими та вірними своїй позиції були названі А. К. Куза, О. Гоґа, М. Манойлеску, К. З. Кодряну. Своєрідною вважалася позиція А. Вайди-Воєвод, який дотримувався напряму, характерного для пол-ковника Ла Руж чи Тардьє. Подібна ситуація своєю мінливістю робила неможливими прогнози щодо політичного життя, тому німецькі дипломати виводили, що відданість виборців своїм партіям буде наступною. За НЛП на чолі з Г. Тетереску мали віддати голоси 20%, але в разі від-ходу із влади – тільки 10%. Для лібералів-дисидентів відводили 5%, вважаючи можливим зрос-тання даної цифри на основі використання націоналістичної програми. Тодішні противники націонал-лібералів, націонал-цереністи бачилися із 15-16% за умови збереження дуалізму в керівництві та компромісах у програмі. Для націонал-християн – 10-11% з тенденцією до зростання в тих регіонах країни, де був сильним антисемітизм. Натомість Румунський фронт міг здобути непереконливо 8-10% за умови можливості приходу до влади. Радикал-цереністи не могли піднятися вище 2-3% і то завдяки підтримці Д. Добреску. Врешті врівні з націонал-цереністами могла іти на вибори партія «Все для країни» – 15-17%, але з цих голосів 60-70% мали належати симпатикам та прихильникам організації. Останні 7-10% відводилися соціалістам, комуністам, консерваторам та іншим організаціям. Таким чином, за розрахунком німецьких дипломатів одразу після урядових сил ішли націонал-цереністи, яких вважали спекулянтами на питанні наступництва, однак свої шанси на урядування вони можуть втратити за умови об'єднання правих сил. Проте таке об'єднання не вбачали можливим, оскільки праві лідери дбали лише про свої інтереси, що де-монструвалося не особливо успішними перемовинами між А. Вайдою-Воєвод, О. Гоґою та М. Манойлеску. Неможливим бачили таке злиття через розбіжності в політичних програмах, за-гальних інтересах та через брак часу. На такому політичному тлі у звіті німецьких дипломатів йшлося про можливість успіху уряду Г. Тетереску, який наполегливо йшов до встановлення ширшої співпраці з німецьким урядом. Також симпатію викликало використання положень неприми-ренного націоналізму. Помилкою короля Кароля II називали відмову від спроб об'єднати всі націоналістичні сили¹⁶³. Травень 1937 р. став часом визнання й іншими політичними силами реальності зміни зовнішньої політики Румунії, особливо стосовно Італії та Німеччини¹⁶⁴.

19 листопада 1937 р. розпочалася виборча кампанія, в якій використовували зібрання, пресу, вуличні маніфестації. Її особливістю стала поява дрібних, раніше невідомих організацій, що загалом призвело до хаосу в умовах виборчої кампанії. Одночасно поруч з лідерами історичних

партій виділялися і угруповання, що давало змогу з'явитися поруч з Ю. Маніу та Д. Бретіану також центристу з НЦП А. Келінеску, «молодим лібералам» Ґ. Тетереску і В. Яманді, групі Н. Йорґи, Ґ. Юніана. Проти уряду Ґ. Тетереску велася кампанія представниками НЛП (Ґ. І. Бретіану), тоді як Н. Йорґа вів боротьбу проти можливого приходу у владу праворадикалів. Боротьба проти ґардистів стала фактором, який об'єднував В. Яманді та Д. Бретіану. Останній у передвиборчій боротьбі користувався гаслами поваги до Конституції, парламентського режиму, підтримання союзницьких відносин із західними державами. У цій виборчій кампанії І. Інкулєць виступав за необ-хідність скасування виборчих списків ґардистів. У передвиборчій агітації комуністи закликали підтримувати кандидатів від НЛП проти кузистів та ґардистів у Брашові, Яссах, Пятра-Нямц¹⁶⁵.

Результати виборів трактувалися як перемога націонал-лібералів і вказувалося число 41,15% здобутих голосів. При цьому другою у списку була партія «Все для країни» (19,75%), після якої йшли НЦП (18,30%) та НХП (10,35%). Про цю ж перемогу говорив з редактором однієї з чернівецьких газет і міністр І. Ністор, відзначаючи суттєве ослаблення НЦП. Ще не підбиті остаточно підсумки виборів породжували деякі розрахунки місць у майбутньому парламенті. Зокрема, бачили 139 депутатів від НЛП, 82 – від НЦП, 73 – від ґардистів, 35 – від НХП, 16 – від угорської меншини, 14 – НЛП (Ґ. І. Бретіану), 7 – РЦП. Крім того, слід було поділити ще 16 мандатів, на які не припали голоси виборців¹⁶⁶. Однак дійсні результати виборів були інакшими і не давали НЛП можливості далі залишатися у владі, оскільки партія набрала 35,92% голосів та не пододала необхідний поріг у 40%. Тим не менше мав місце частковий успіх, який підтвердив кращі результати для Ґ. Тетереску в повітах Бузеу, Роман, Васлуй, Горж, для М. Канчікова – в повіті Бакеу, для В. Яманді – в повіті Ясси. Проте в загальному підсумку вибори підтвердили кризову ситуацію для націонал-лібералів¹⁶⁷.

Діяльність націонал-лібералів в умовах політичних змін 1938-1940 рр.

Варто зазначити, що після програшу парламентських виборів та демісії уряду 28 грудня 1937 р. позиція НЛП почала змінюватися і «старі ліберали» на чолі з Д. Бретіану не схвалювали зовнішньополітичну та внутрішньополітичну орієнтацію уряду О. Гоґи. «Молоді ліберали» на чолі з Ґ. Те-тереску та В. Яманді зайняли прокарлістську позицію, вважаючи можливою загрозу встановлення ґардистської диктатури. Саме в цей період Ґ. І. Бретіану розпочав діяльність, спрямовану на консолідацію роз'єднаних сил націонал-лібералів. На 4 січня 1938 р. ним було скликано центральний комітет НЛП-ґеорґістів для обговорення проблем діяльності в політичній ситуації, що склалася після виборів 20 грудня 1937 р. Проте головною метою був пошук можливостей об'єднання НЛП під керівництвом К. І. К. Бретіану та Ґ. І. Бретіану у зв'язку з бажанням відновити стару організацію НЛП і фактично протидіяти уряду НХП. Негативним було ставлення керівництва НЛП до наміру уряду розпустити парламент, обраний 20 грудня 1937 р.

У колах, наближених до уряду О. Гоґи, НЛП вважали противником Румунії. Так, В. Папакостя у статті в «*Mișcarea*» звинуватив уряд НЛП в переважанні економіки над політикою, вбачаючи наслідком цього зростання митних тарифів та залучення іноземців до країни. Н. Крайнік у публікації у «*Sfarmă Piatra*» звинуватив уряд Ґ. Тетереску в боротьбі проти націоналістичної преси та закликав майбутній націоналістичний парламент розслідувати злочини Ґ. Тетереску. Н. Крайнік звинувачував колишнього голову уряду в допущенні до економіки країни євреїв¹⁶⁸.

Тим часом пропозиція Ґ. І. Бретіану щодо злиття організацій була прийнята постійною делегацією НЛП, скликаною 10 січня 1938 р. в будинку Д. Бретіану, тобто вже після відставки уряду Ґ. Тетереску. Офіційне звернення для преси містило інформацію про засідання, де головуєчий К. І. К. Бретіану доповів про загальну політичну ситуацію та визнав значущою проведену урядом Ґ. Тетереску роботу. Даний період в історії Румунії розцінив як час процвітання. У рішенні

постійної делегації містилося визнання позиції підтримки партією законних урядів. Правда, містилося критичне зауваження щодо розпуску парламенту, критика дій уряду за розпуск повітових і комунальних рад, професійних палат, звинувачення в порушенні закону. Зроблено було заяву про розуміння НЛП ситуації, що склалася у країні, та знання про шлях, яким варто було рухатися з метою забезпечення нормального розвитку.

Також голова оголосив лист Г. І. Бретіану щодо об'єднання зусиль націонал-лібералів. Постійна делегація НЛП, розуміючи важливість ситуації, ухвалила одностайне рішення стосовно погодження на пропозицію Г. І. Бретіану. З боку останнього мала місце декларація про свою вдячність та відповідність рішення потребі країни. Підтримали оновлення партії також і представники молодіжної організації НЛП, які побажали перегляду й очищення кадрів партії та залучення молоді. Дана позиція націонал-лібералів не була прийнята націоналістами, які критикували їх за дволичність при перебуванні у владі і в опозиції та демагогію¹⁶⁹.

Фактично об'єднання націонал-лібералів супроводжувалося подальшими діями Г. І. Бретіану, який 11 січня 1938 р. відвідав К. І. К. Бретіану та Г. Тетереску, чим змусив К. І. К. Бретіану того ж дня провести тривалі перемовини з Г. Тетереску. Результатом таких дій стало надання Г. Тетереску посади генерального секретаря НЛП. Г. І. Бретіану звернувся з маніфестом до членів партії, в якому містилося повідомлення про здійснення об'єднання та заклик його підтримати¹⁷⁰. Для «молодих» лібералів Г. Тетереску, В. Яманді, В. Попа важливо було зберегти позиції в оновленій партії. Вважалося, що НЛП пройшла через кризу. З боку К. І. К. Бретіану також було дано розпорядження повітовим організаціям стосовно об'єднання та доведення до відома керівників організацій у громадах. 13 січня 1938 р. відбулася нарада К. І. К. Бретіану, Г. Тетереску, В. П. Сассу, Р. Франасовіча, Б. Бретіану, де обговорювалися норми, за якими мала працювати змішана комісія з метою об'єднання двох організацій НЛП. До складу комісії увійшли В. П. Сассу, Р. Франасовіч, Б. Бретіану, з одного боку, та Г. Бретіану, А. Константінеску, К. Тома – від ґеорґістів. Того ж дня Г. І. Бретіану мав зустрічі з К. Анджелеску, В. П. Сассу, І. Костінеску. Очікувалося, що досить багато членів НЛП (Г. Бретіану) будуть кооптовані до постійної делегації НЛП¹⁷¹.

14 січня 1938 р. члени змішаної комісії В. П. Сассу, Р. Франасовіч, К. Бретіану обмінялися думками із приводу реалізації положень об'єднання з Г. І. Бретіану. Того ж дня у Плоешть пройшло зібрання організації НЛП повіту Прагова, де головною проблемою була наявність трьох груп всередині однієї організації. Проблемою було і протистояння між генеральним секретарем І. Крецю та головою організації П. Н. Бежан. У діяльності Г. Манолеску, очільника однієї із груп, містилися наміри відновити єдність повітової організації. Велася мова про призначення головою організації др. Костінеску. 16 січня 1938 р. в повіті Долж відбулося зібрання місцевої організації НЛП-ґеорґістів з питання злиття. Так, Г. М. Кантакузіно наголосив на високій якості діяльності організації впродовж 7 років та зауважував, що злиттям не відмовляються від свого ідеалу. Мали місце виступи інших колег по партії. Того ж дня у Фокшань відбулося зібрання повітової організації Путна із приводу реалізації умов об'єднання¹⁷².

Вже на 17 січня 1938 р. керівництвом партії було призначено зібрання голів організацій НЛП-ґеорґістів, де мали намір офіційно припинити діяльність організації під старою назвою й оголосити про свою діяльність у складі відновленої НЛП. Після наради ґеорґісти планували здійснити візит до резиденції НЛП К. І. К. Бретіану. Всі дії, що запланували, виконували почергово. Останнє засідання ґеорґістів пройшло під головуванням Г. І. Бретіану, який коротко пояснив присутнім спосіб об'єднання та оголосив про розпуск партії. Сам акт об'єднання трактував як повернення до боротьби під прапором старої Націонал-ліберальної партії та говорив про збереження прав членів організації. Головною метою подібних дій бачив повернення до норми політичного життя у країні. Після наради Г. І. Бретіану в супроводі 16 новообраних парламентарів від своєї організації відбув до будинку К. І. К. Бретіану, якому представив лідерів колишньої партії.

До того часу у клубі НЛП пройшла нарада постійної делегації. Сам Г. І. Бретіану мав тривалу бесіду з Г. Тетереску та нараду з головами організацій НЛП. Після цього прийняв Г. І. Бретіану

з лідерами його партії і за годину після прийому відбувся обід на честь колишніх міністрів уряду І. І. К. Бретіану за участю діючих членів партії, який пройшов без виголошення промов. На 5-ту годину шефи повітових організацій зібралися у клубі партії для обговорення наступних виборів та представлення акту об'єднання. На відкритті з промовою виступив К. І. К. Бретіану, який підкреслив мету зібрання, звертався до історичного минулого партії та визнав, що саме останні вибори створили умови для об'єднання, про яке пропозиція надійшла від Г. І. Бретіану. На 6.30 із лідерами своєї організації прибув до клубу НЛП і Г. І. Бретіану. У промовах, що їх виголосили, наголошувалося на значенні НЛП для політичного спокою у країні. Говорили і про збереження власної свободи дій членів ліквідованої організації в рамках об'єднаної партії. Г. І. Бретіану говорив також і про потребу об'єднання, завдання збереження Румунії в існуючих кордонах, її цілісності і незалежності, про необхідність дружніх відносин як із союзниками, так і з ворогами¹⁷³.

Дії уряду О. Гоґа, спрямовані на проведення нових виборів, викликали протест у середовищі націонал-лібералів. На подібні наміри відгукнувся і колишній міністр юстиції В. П. Сассу, який вважав урядові дії порушенням статті 90 конституції. Зміни у виборчому законі і дії уряду в НЛП вважали загрозою для злагоди виборчого корпусу, а також звинувачували в порушенні спокою, законності, порядку у країні. Також у НЛП працювали над складенням виборчих списків, встановлюючи їх голів у повітових організаціях. У січні в НЛП обговорювали питання голів виборчих списків за повітами, де активними були як «старі ліберали», так і «георґісти». Станом на початок 20-х чисел січня обговорювалися голови в повітах Путна, Дуростор, Нямц, Прагова, Романаць, Феґераш, Арджеш, Марамуреш та інші. 20 січня Д. Бретіану проводив нараду з Г. Тетереску, В. Сассу, Г. Бретіану, Р. Франасовічем, К. Бретіану стосовно визначення голів списків та було видано звернення до організації НЛП. Як відповідь на розпорядження центрального керівництва 21 січня 1938 р. в м. Ботошань зареєстрували голову списку, колишнього префекта Д. Ринту. У результаті на кінець січня 1938 р. націонал-ліберали визначилися з кандидатурами у 30 повітах та столиці. Доречно зазначити, що К. І. К. Бретіану став главою виборчого списку в повітах Прагова та Бреїла, тоді як Г. І. Бретіану балотувався в повіті Ілфов, а у столиці – І. Костінеску. Серед інших кандидатів на голів виборчих списків були В. Сассу, Р. Франасовіч, Г. Тетереску, І. Ністор¹⁷⁴.

Призначення О. Гоґи главою Ради міністрів у грудні 1937 р. породило вороже ставлення у двох історичних партіях разом з переорієнтацією лідерів партій. К. І. К. Бретіану виступав за створення уряду національної єдності, але без екстремістів. Намагання лідерів НЛП протидіяти королю вилилися в пошук контактів з НЦП та підготовку переговорів на початку лютого 1938 р. з Ю. Маніу. Ці наміри були попереджені діями короля, який 10 лютого проголосив встановлення нового режиму правління у країні. Крім того, до складу першого уряду увійшли і представники НЛП Г. Тетереску, К. Анджелеску, А. Вейтояну, а у другому уряді були І. Костінеску, В. Яманді, М. Канчіков. У НЛП відреагували на зміну влади й окремим повідомленням говорили про анархію у країні, спричинену демагогічною агітацією. Новий уряд у НЛП сприйняли як діяльність короля, спрямовану на повернення спокою до країни. Себе націонал-ліберали подавали вірними трону та говорили про участь учасників партії в уряді, однак не як її члени.

Вже в березні 1938 р. в повітській організації НЛП Ясс вважали можливою відставку уряду патріарха Мірона та призначення королем уряду А. Вайди-Воевод. Цей уряд трактували як перехідний, тобто призначений для проведення парламентських виборів на основі нової конституції та нового виборчого закону, після чого мав відбутися перехід до уряду Г. Тетереску. Правда, і ліберали, й інші політичні організації вважали можливим відновлення демократичного життя на основі нової конституції. До цього додавалися настрої в середовищі НЛП та думки про тимчасовість уряду патріарха Мірона і можливу заміну уряду урядом націонал-лібералів¹⁷⁵.

Після розпуску партій 30 березня 1938 р. голови НЛП і НЦП написали королю спільного листа із протестом. Пізніше на нараді постійної делегації НЛП 5 квітня 1938 р. К. І. К. Бретіану висловився щодо позиції партії у ставленні до королівського режиму та мав намір редагувати

спільний меморіал політичних партій стосовно диктатури, але протистояння між партіями не дало можливості реалізувати його. Про ситуацію в таборі націонал-лібералів писав і Н. Йорґа у своїй газеті «*Neamul Românesc*», відзначаючи ізольованість К. І. К. Бретіану та намагання колишньої партії підлаштуватися під нові політичні умови¹⁷⁶. Фактично мова йшла про групу, яка утворилася внаслідок контактів керівництва НЛП та НЦП, яку Н. Йорґа назвав маністсько-ліберальною і значно меншою, ніж основна група націонал-лібералів.

Станом на 1939 р. К. І. К. Бретіану та Ю. Маніу письмово виступали проти антидемократичних ініціатив короля. Натомість окремі представники партії І. Ністор, М. Константінеску, В. Слевеску в 1938-1940 рр. брали участь у діяльності урядів нарівні з П. Андрей та Ґ. Гафенку з НЦП. Таким чином, у партійному середовищі утворилася група, що протистояла Каролю II і групувалася навколо К. І. К. Бретіану, та група прихильників короля на чолі з Ґ. Тетереску. Останній займав посаду королівського радника після створення Коронної ради, а після смерті А. Келінеску із 24 листопада 1939 р. по 4 липня 1940 р. – голови Ради міністрів, а із 20 січня 1940 р. став і головою Фронту Національного Відродження. Позиція лідерів НЛП і НЦП стосовно короля¹⁷⁷ проявилася в період територіальних втрат Румунії в червні – серпні 1940 р.

Встановлення королівської диктатури фактично було перемогою кіл, які прагнули зберегти монархію. Власне, до складу уряду від НЛП увійшли В. Яманді, І. Костінеску, М. Канчіков. З виявів політичної діяльності варто відзначити розробку протесту членом НЦП В. Маджару й одним із членів НЛП в 1938 р. із приводу розпуску політичних партій наприкінці березня 1938 р. У подальшому стосунки між НЛП та НЦП змінювалися, і співпраця Ю. Маніу з К. І. К. Бретіану набрала обертів, чого не було за увесь попередній період, щоправда, провідну роль відігравав саме Ю. Маніу¹⁷⁸.

Так, Ю. Маніу спільно з К. І. К. Бретіану направив звернення королю, яким звертав увагу, що за диктаторського режиму придушується голос громадської думки і жоден не може вказати на помилки, отримати голос для критики невірних рішень, що посилювало невдоволення в різних верствах. Фактично обидва лідера вважали необхідним повернутися до демократичних норм для порятунку країни. Цим Кароль II не скористався, однак 16 грудня 1938 р. заснував Фронт Національного Відродження, який мав замінити політичні партії¹⁷⁹.

Свою роль політики намагалися відіграти і в умовах ударів по країні, принаймні 4 липня 1940 р. 12 колишніх міністрів від НЛП і НЦП на чолі з Ю. Маніу та К. І. К. Бретіану були на колективній аудієнції в короля та просили його відмовитися від диктатури і проголосити створення національного уряду. Як відомо, результату захід не мав, оскільки король пішов на співпрацю з партією «Все для країни» і лідером Ґ. Сіма, створивши уряд на чолі з І. Джіурту¹⁸⁰.

У галузі зовнішньої політики також намагався діяти своєрідний тандем колишніх націонал-лібералів і націонал-цереністів. Так, після Мюнхенської угоди спільний меморіал було направлено королю. У ньому Ю. Маніу і К. І. К. Бретіану привертати увагу до існування загрози ревізії кордонів, до питання прав національних меншин на самовизначення та вважали необхідним зміцнити зв'язок між королем, урядом і країною. Власне, вкотре згадували про необхідність повернутися до демократично-конституційного режиму для нормалізації політичного життя¹⁸¹.

На початку серпня 1940 р. 200 провідних румунських політиків, серед яких були К. І. К. Бретіану і Ґ. І. Бретіану, звернулися до посольств Німеччини й Італії, голови Ради міністрів І. Джіурту із протестом «проти тенденцій порушення кордонів та дискусій стосовно їх виправлення». 6 серпня 1940 р. група політиків та діячів культури, до яких долучився К. І. К. Бретіану, підписали звернення до світової громадськості і керівників Німеччини й Італії, в якому писали про порушення кордону з Угорщиною, згадували про рішення 1 грудня 1918 р. в Алба-Юлії та висловлювали готовність боронитися зі зброєю в руках. З початком румуно-угорських переговорів у Турну-Северін члени НЦП збиралися в будинку К. І. К. Бретіану для обговорення подій. Із пропозицією Німеччини й Італії від 27 серпня 1940 р. було пов'язане скликання Коронної ради в ніч на 30 серпня 1940 р., куди запросили представників НЦП, НЛП, НХП, Легіонерського руху. І К. І. К. Бретіану, й І. Міґалаке вимагали, щоб у рішенні, за яке проголосували 21 при 10 – «проти» та 1

«утримався», було вписано про ультимативну вимогу проведення арбітражу у Відні. Цікаво, що при опублікуванні цієї ухвали, було зазначено однаковість у прийнятті рішення, що викликало негативну реакцію лідерів обох партій. На другому засіданні в ніч на 31 серпня політичні лідери, серед яких був і Г. І. Бретіану, висловилися проти диктатури¹⁸². Правда, 8 вересня 1940 р. К. І. К. Бретіану оприлюднив заяву, в якій як очільник НЛП, зважаючи на обставини, в яких опинилася країна, просив своїх політичних колег утриматися від будь-яких дій, які б могли збурити ситуацію на початку правління Мігая І¹⁸³.

Отже, впродовж періоду між двома світовими війнами Націонал-ліберальна партія намагалася дотримуватися принципів і правил, вироблених діяльністю партії в довоєнний період. Помітну роль у діяльності НЛП відіграла позиція її керівника І. І. К. Бретіану та перебування його на чолі держави. Позиція партії, яка мала більшість у парламенті, відповідала позиції уряду, що давало змогу приймати потрібні рішення в парламенті. Фактично перебування представників партії у владі дало можливість провести уніфікацію країни за власною схемою та у відповідності до програмних положень і доктрини партії 1923 р. Смерть лідера партії І. І. К. Бретіану, а пізніше В. І. К. Бретіану, створила умови для змін у самій партії, викликаних появою нових діячів, та модернізації програми партії, у зв'язку з цим. Розкол партії став причиною поділу організацій у межах країни та посилення правої складової в дисидентській організації з поступовою орієнтацією політичної сили на Німеччину. Втрата популярності внаслідок роздроблення партії в результаті виборів 1937 р. стала причиною відходу від влади та початку пошуку шляхів для зближення організацій НЛП під проводом Г. Тетереску та Г. І. Бретіану, що робилося в умовах підготовки до нових парламентських виборів. Розпуск політичних партій не усунув політичних лідерів НЛП від участі в політичному житті, а збереження престолу за Каролем II давало можливість націонал-лібералам брати участь у політичному житті країни, підтверджуючи статус членів «історичної партії».

§2. Політичний дует: Цереністська партія та Національна партія в політичному житті країни

Виникнення, організаційне становлення та розвиток Цереністського політичного руху в Румунії

Реформування політичного життя Румунії після Першої світової війни змушувало нові партії обирати доктрини і програми, які відповідали інтересам широких кіл громадян. Разом з тим змінювалися методи діяльності партій і новозасновані часом використовували методи діяльності, що жодним чином не нагадували про їх зв'язок із традиційними буржуазними партіями. У цьому відношенні варто визнати, що орієнтовані виключно на селянство політичні партії вибирали радикальніші гасла, ніж їх сусіди в парламенті. Новим явищем у реформованій політичній системі Румунії стали селянські партії. Так, ці організації з'явилися в Бессарабії, на Буковині, в Реґаті. У Трансильванії орієнтованою на селянство була Румунська національна партія¹⁸⁴.

У Реґаті інтереси селянства намагався представити І. Мігалаке, який 18 грудня 1918 р. ініціював створення Цереністської партії в Бухаресті. Загалом це не були новітні дії, адже 4 грудня 1918 р. у Слатіні під керівництвом М. Іонеску-Бербекару було засновано Цереністську партію повіту Олт. Тим не менше у випадку з І. Мігалаке акція зі створення партії велася дещо масштабніше, адже в новій організації були представлені 8 повітів, створено і Центральне бюро пропаганди, яке очолили І. Мігалаке та М. Іонеску-Бербекару. Проблемою для партії було залучення відомих політичних діячів до участі у власній організації і, як відомо, перші спроби виявилися невдалими. До вказаного доцільно додати, що поява селянських політичних організацій часто не була

пов'язана з організацією І. Мігалаке; іноді такі створювали в результаті злиття доволі різномірних організацій. Тим не менше саме таким чином виникла 16 лютого 1919 р. Селянська і робітничка партія, до Центрального комітету якої увійшли П. Бужор, І. Мігалаке, С. Попеску, М. Лунджану, М. Іонеску-Бербекару. Завдяки своєму складу вона мала більший престиж і з 23 червня 1919 р. розпочала видавати газету «*Țara Nouă*»¹⁸⁵.

Керівництво партією здійснював Центральний комітет, який складався із 5 осіб і очолювався головою. Організаційною й адміністративною роботою у ньому відав генеральний секретар. При потребі прийняття важливих рішень Центральний комітет скликав Генеральну раду партії, до якої входили по два представники від кожної повітової організації. Генеральна рада обирала Центральний комітет і його голову. Повітові організації керувалися комітетом із 5 осіб, який очолював голова. Найвищим органом для всіх рівнів був конгрес, на який делегатів обирали¹⁸⁶.

Оскільки творення самої партії було справою окремих організацій і не завжди ця діяльність пов'язувалася з Центральним комітетом, то з цієї причини було скликано 28-29 липня 1919 р. в Бухаресті нараду за участю ініціаторів та повітових керівників. На ній були присутні представники організацій із 12 повітів, тоді як із двох повітів надіслали лист та телеграму. На зібранні обмінялися і досвідом, і вирішили виробити норми для створення єдиної партії. Також обрано Генеральну раду Цереністської партії, до якої входили по два члени від кожної повітової організації та Центральний комітет у складі І. Борча, Г. Джуг'ля, М. Іонеску-Бербекару, І. Мігалаке, Н. О. Попович-Лупа, І. Редукану, Т. Енаковіч. Згодом, 7 вересня 1919 р. в газеті опублікували «Інструкції для унітарної організації Цереністської партії», які розвинули ідеї більш раннього «Проекту керівних норм» та уточнили склад і функції керівних органів.

Наближення парламентських виборів стало причиною проведення чергової наради в межах країни. У ній 21-22 жовтня 1919 р. взяли участь представники 18 повітів, обговоривши «Інструкції» та внісши поправки, зокрема кількість членів Центрального комітету мала складати 12 осіб, з яких 3 – Виконавчий комітет. Голови центрального та повітових комітетів позбавлялися права очолювати засідання комітетів, яке переходило до рук найстарших за віком членів. Лише після схвалення організаційних принципів було обрано новий Центральний комітет у складі 12 осіб. Виконавчий комітет утворили І. Мігалаке, В. Маджару, М. Іонеску-Бербекару. Фактично особливих змін не відбулося, адже п'ятеро з шести попередніх членів Центрального комітету були переобрані, а прихід у керівництво В. Маджару досить швидко перетворив його на провідного ідеолога партії. Важливим результатом даної наради стало прийняття «Декларації принципів Цереністської партії», які стали логічним продовженням програмних пунктів із протоколу від 18 грудня 1918 р. та свідченням зміцнення партії.

Власне, положення «Декларації» проголошували місію партії в забезпеченні селянам і робітникам Румунії здобуття у владі держави місця, відповідного до їх чисельності та проживання. Практично таким чином закладалися основи ідеології «Селянської держави», яку проголосила партія. Пункти програми тривалий час були ідентичні з пізнішими програмами лише доповнюючись у деталях та змінюючись у дечому. Земля в селянському володінні й автономія громад стали провідним гаслом партії. Містила програма положення з фінансової політики, робітничої політики, політики у сфері охорони здоров'я та освіти. Для національних меншин обіцяли дотримуватися положень, зафіксованих у рішеннях 1 грудня 1918 р. в Алба-Юлії¹⁸⁷.

Окремим питанням був соціальний склад партії. Вже в 1923 р. в доктрині церенізму В. Маджару зазначав, що партія не ідентифікується з соціальним класом. Однак при цьому визнавав, що робітничу чи селянську партію вважали такою, що має на меті виконання соціального ідеалу. Говорячи про це, В. Маджару визнавав потребу зміни суспільства. Про включення до партій осіб, що не належали до соціального класу, які вони представляли, висловлювався П. П. Неґулеску. На додачу П. Сучу вказував на необхідність неоднорідного соціального складу в партії, таким чином визнаючи потребу залучення робітників до селянської боротьби. Проте партія, яка вважалася соціальною, включила до свого складу представників великих власників Ґіка, Стурдза, Бібеску,

Морузі, Маврогені, Белечану, Кантакузіно, Голеску, Крецулеску, Векереску. Входили до складу партії також представники дрібної міської буржуазії, що пов'язували із завданням партії створювати кооперативи та народні банки як інструменти протистояння банківському капіталізму. Також приєднувалися представники демократичного крила, з яких слід відзначити П. Бужора, К. І. Паргона, І. Борча, як і др. Н. Лупу, К. Стере, які приєдналися згодом. Доцільно вказати, що в парламентському складі цереністів переважали представники адвокатів, власники маєтків, сільські господарі. Пізніше, вже в період функціонування як Націонал-цереністська, партія матиме у своєму складі представників інтелектуальних професій, зокрема велику кількість учителів та священиків у парламенті, хоча на той час партія перетворилася на буржуазну¹⁸⁸.

Починаючи з конгресу Цереністської партії 28-29 липня 1919 р. в ній готувалися до виборів. Незважаючи на відсутність стабільного політичного імені, вона вирішила не створювати виборчі картелі зі старими політичними партіями. Всі намагання співпраці з іншими політичними силами зводилися до вимог злиття, неприйнятних для керівництва. На вибори партія йшла в 16 повітах Реґату, а серед кандидатів переважали вчителі і священики, хоча були й селяни. В умовах стану облоги представники партії отримали доволі помітну перемогу, а сам цереністський рух вже тоді утвердився у правах, адже в Мунтенії, Молдові, Олтенії, Бессарабії отримали 130 мандатів¹⁸⁹.

Також у Трансильванії Цереністська партія пройшла кілька стадій свого становлення, першою з яких стало вироблення проекту програми (травень – вересень 1919 р.). У цьому періоді проводилася пропагандистська робота, в якій селянство демонстрували важливим економічним фактором Румунії. Виборча підготовка трансформувалася в реалізацію соціальних та економічних потреб селянства, що фактично вписувалося в гасло «*prin noi înșine spre mai bine*». На 4 травня 1919 р. вже був готовий проект програми Цереністської партії, який оприлюднили в «*Renașterea Română*». Дослідники визнають, що програма не була чимось винятковим, але копіювала низку положень програми РНП, положення програми Цереністської партії Реґату. Інші буржуазні партії взагалі говорили про відсутність програми, яку замінював конгломерат ідей з Резолюції з Алба-Юлії, про-грам РНП і СДП. Тим часом наступна стадія відлічується із 21 вересня 1919 р., коли вийшов перший номер «*Țărăniștea*», на сторінках якого в передвиборчий період виступали за повагу до демократичних принципів з Алба-Юлії. Вже після виборів 30 грудня 1919 р. в м. Сібіу відбулося установче засідання Цереністської партії Ардялу (Румунська цереністська партія) й обрали Центральний організаційний комітет з головою І. Д. Преда, секретарями Т. Іенчу, С. Опряном¹⁹⁰.

У парламентських виборах 1919 р. Цереністська партія у Трансильванії зосередила свою діяльність на боротьбі проти «історичних партій», хоча не змогла вести ефективну боротьбу проти Румунської національної партії, адже в Ардялі вона виражала інтереси селянства та висловлювалася проти притаманного партіям Реґату «політиканства» і «візантинізму». Разом з тим у положеннях, які висловлювали члени Цереністської партії, питання аграрної політики займали помітне місце, оскільки аграрна реформа і соціальна справедливість поєднувалися в єдине. На відміну від цереністів, Національний союз більше грав на ставленні арделянців до Реґату¹⁹¹.

Після виборів цереністи провели заходи з політичної й організаційної консолідації партії, тож 18-19 листопада 1919 р. в Бухаресті було проведено нараду керівників та парламентаріїв від партії. Саме там вирішили, що вищим керівним органом партії стане Парламентська рада. Також було реорганізовано Центральний комітет, до якого увійшли Г. Бережан, Є. Флору, П. Бужор, І. Борча, І. Редукану, І. Чокирлан, С. Моререску, І. Чоренеску, І. Мігалаке, Г. Т. Коанде, К. Спініштяну, Є. Мірто, Д. Кепеціяну, полк. Плешояну, Г. Флоря, С. Попеску, Г. Джуґля, К. Спіяну, Є. Панайтеску. Генеральним секретарем партії обрали М. Іонеску-Бербекару. На нараді вирішили, що Цереністська партія боротиметься за повну реалізацію пунктів власної програми та готова до співробітництва з усіма новими політичними групами. На підставі цього 25 листопада 1919 р. було створено Парламентський блок з Цереністської партії, Націонал-демократичної партії,

Національної партії Трансильванії, Цереністської партії Бессарабії, демократичної партії об'єднання. Окрема комісія розробила програму діяльності Парламентського блоку, внівши до неї ряд положень із «Декларації»¹⁹².

Уряд, що створювався 1 грудня 1919 р. А. Вайдою-Воєвод, планувався як уряд Парламентського блоку. Пост голови Палати депутатів вдалося зайняти Н. Йорґа, посаду міністра внутрішніх справ було запропоновано А. Авереску без погодження з Парламентським блоком. Важливим було звернення нового парламенту до питання аграрної реформи, хоча закон із цього питання розроблявся для Реґату, тоді як для Трансильванії його мала розробити Керівна рада. У проєкті, відредагованому на лютий 1920 р., давалася оцінка ролі та функції оброблюваної землі, змінювалися норми експропріації землі, встановлювалася ціна на землю, призначену для розподілу. Також доволі активно цереністи взяли за пропагування проєкту, яке здійснювали наприкінці лютого – в першій половині березня 1920 р., обіцяючи наділення землею всіх, хто її потребував¹⁹³.

Проєкт закону був представлений у парламенті в день відставки І. Міґалаке 12 березня 1920 р. одночасно із проєктами законів про житло та професійні асоціації. Однак це не врятувало парламент, який був закритий розпорядженням А. Авереску на 10 днів. Виступ нового глави уряду в парламенті з урядовою програмою 25 березня 1920 р. й атмосфера неприйняття нового голови уряду призвели до рішення про розпуск парламенту й оголошення нових виборів до Палати депутатів 25-27 травня, 3 червня, до Сенату – 30-31 травня, 6 червня. Для партії ліквідація парламенту дала підстави наприкінці березня змінити Виконавчий комітет, до нового складу якого увійшли П. Бужор, І. Міґалаке, С. Попеску, В. Маджару, І. Редукану¹⁹⁴.

Прихід до влади А. Авереску та його дії у справі створення організації Народної партії у Трансильванії стали причиною антиурядової позиції Ю. Маніу. Ворожу до аверисканців, а також до націонал-лібералів, консерваторів позицію зайняли і цереністи. Проте в березні 1920 р. І. Міґалаке вважав можливим спільні дії з соціалістами, тим паче, що соціалісти визнавали демократичний характер програми ЦП. Вибори 1920 р. для цереністів, як власне і для інших партій, проходили в умовах тиску з боку влади. Тим не менше представники руху здобули у виборах друге місце, досягнувши його за рахунок обрання 25 депутатів у Бессарабії, 8 у Мунтенії та по одному від Олтенії і Добруджі. Навіть такий результат змусив націонал-лібералів говорити про реалізацію нової партії¹⁹⁵.

Після парламентських виборів 1920 р. відбулася реорганізація керівних органів партії з обранням на засідання Генеральної ради 12 вересня 1920 р. нового виконавчого комітету, до якого увійшли П. Бужор, І. Борча, І. Міґалаке, І. Редукану, В. Маджару, М. Іонеску-Бербекару. 2 жовтня 1920 р. в «*Tara Nouă*» опублікували проєкт статуту партії, який визначав норми прийому до неї, в тому числі і представників інших політичних партій. У 1920-1921 рр. поза парламентом ЦП зосередилася на пропагандистській діяльності, робила спроби засновувати банки й економічні товариства. У липні 1921 р. на засіданні ЦК ЦП прийняли рішення про об'єднання з Цереністською партією Бессарабії та включили до складу ЦК партії др. Н. Лупу та ухвалили рішення щодо проведення генерального конгресу. Включення до ЦП К. Стере та др. Н. Лупу призвело до посилення лівого крила партії, зростання впливу цереністів у політичному житті країни, хоча кількість прийнятих від Бессарабії обмежували 12 особами. На 1921 р. припало і формування цереністської організації у Трансильванії, що завершилося в жовтні створенням Виконавчого комітету Цереністської партії Трансильванії, Марамуреша і Банату у складі Ґ. Богдан-Дуйке, Ґ. Джуґля, Д. П. Іонеску, С. Опрян¹⁹⁶.

Перший генеральний конгрес ЦП пройшов у Бухаресті в залі «Transilvania» 20-21 листопада 1921 р., вирішивши низку організаційних питань. Так, було схвалено злиття ЦП і ЦП Бессарабії, обговорено «Anteproiectul de program», який був прийнятий як «Proiectul de program». У документі давався аналіз румунського суспільства після завершення Світової війни, представлялися принципи цереністської доктрини та давалася програма розвитку країни.

У ній визнавали, що для створення нового соціального порядку аграрна країна, до якої відносили Румунію, мусить опиратися на селянство. Принаймні помітне місце мало бути відведене аграрній продукції, для забезпечення якою селянам слід було отримати землю поміщиків. Одним з факторів розвитку визнавали боротьбу селянина проти капіталістичної експлуатації шляхом участі в кооперативі, що підвищувало продуктивність дрібних господарств. Також для нового економічного порядку вважали необхідним зближення аграрних країн. Визнавали у програмі наявність класової боротьби в соціальному суспільстві, підпорядкування пролетаріату селянству. Доцільно вказати, що така програма відповідала позиції лідера партії І. Мігалаке, який 13 червня 1921 р. на засіданні Палати депутатів заявив про характер країни як селянської, з основною сільськогосподарською економікою. Він закликав до підтримки розвитку дрібного власника, що, власне, розбігалось з позицією К. Гарофліда. Практично доктрина Цереністської партії була теорією еволюційного буржуазного перетворення країни. В аграрній сфері вона стосувалася необхідності підвищення освітнього рівня більшості аграріїв, підтримання господарств насінням, рема-нентом, худобою. Позицію ідентичну висловлював також В. Маджару, який бачив у кооперації одну з умов розвитку селянського господарства. Причина інтересу до кооперації лежала в одному з базових положень цереністів – обмеженні поміщицького володіння і заміні його на зерновому ринку кооперативом. Також з кооперативом пов'язали і розвиток переробної промисловості, що дає підстави говорити про способи буржуазної еволюції¹⁹⁷.

Для неї визнавали необхідним створення нової конституції, яка мала містити гарантії громадянських прав і свобод, гарантію власного господарства та гарантію вільних виборів. У питанні адміністрування головним ставало наділення правами громад та невтручання центральної влади у справи громад. У сфері економічної політики розглядали аграрну, промислову, транспортну та комерційну проблеми. Так, в аграрній сфері провідною ставала теза про володіння землею тих, хто на ній працював, а також забезпечення такої праці. Промисловість прив'язували передусім до потреб селянства. Із промисловістю і комерцією погоджували проблему розвитку транспорту (залізничного та водного). Практично можна говорити про пропагування певного різновиду протекціонізму. У програмі обговорювалися і питання соціального змісту, які були невід'ємною її частиною, як і питання зовнішньої політики, що мала носити мирний характер¹⁹⁸. Власне, проект програми синтезував усі вироблені в 1918-1921 рр. положення, які надавали буржуазно-демократичній програмі радикального характеру.

Оскільки на конгресі не обрали нове керівництво, то це питання вирішувалося Вищою радою, яка 17 грудня 1921 р. обрала Центральний виконавчий комітет у наступному складі: І. Мігалаке, П. Бужор, І. Борча, Н. Джеорджеску-Тулча, Н. Б. Ріошану, В. Маджару, Ґ. Юніан. Проте вже 22 грудня 1921 р. його доповнили представниками Бессарабії, Буковини, Трансильванії: К. Стере, др. Н. Лупу, П. Галіппа, А. Мице, Ґ. Казакліу, І. Кодряну, К. Лянке, Ґ. Богдан-Дуйке, В. Готеран. У ті дні обрали й Постійну дирекцію – І. Мігалаке, Ґ. Богдан-Дуйке, Ґ. Юніан, др. Н. Лупу, К. Стере¹⁹⁹.

Парламентська діяльність партії в період завершення її становлення також виглядала достатньо радикальною. Зокрема, 15 липня 1920 р. на вимогу цереністів і соціалістів уряд змушений був представити в парламенті проект закону про створення громадських пасовищ. Не виключено, що це була звичайна реакція уряду А. Авереску на представлення І. Мігалаке в Палаті депутатів (5 липня 1920 р.) та П. Бужором у Сенаті (6 липня) проекту закону про аграрну реформу. Коментар з боку лідера ЦП не забарився, й І. Мігалаке заявив, що закон про пасовища не може вирішити селянської проблеми. Він підкреслив, що опозиція залишає за собою право висунути свій інтегральний проект аграрної реформи.

За місяць потому уряд вніс новий законопроект на розгляд парламенту – про регламентацію колективних робочих конфліктів. Самі ж цереністи вважали більш необхідним обговорення закону про професійні асоціації. Власне, 2 серпня 1920 р. в парламенті цереністи зробили спробу розпочати обговорення свого законопроекту, але це не вдалося. При обговоренні закону щодо вирішення трудових конфліктів цереністи виступали з гострою його критикою, тоді як соціалісти

вдалися до організації актів протесту. Виступи проти «закону Ґ. Транку-Яшь» цереністи поєднували із заявами про наростання різниці між багатими та бідними, знаходження шляхів для вирішення конфліктів. Так, В. Маджару вказував, що для встановлення причин страйку необхідно вивчати умови праці, кількість робочих годин, взаємини із власниками та адміністрацією підприємств. Він же наголошував на потребі дотримання поваги до діяльності профспілок. Представники ЦП визнавали право робітників на страйк для вирішення економічних потреб, але відсторонялися від політичних страйків. Та все ж, коли 12 серпня 1920 р. Палата депутатів, а 21 серпня – Сенат схвалили проект закону, цереністи участі в голосуванні не брали, не погоджуючись із його змістом²⁰⁰.

Виступи цереністів змусили уряд А. Авереску у вересні 1920 р. розпочати наділення селян особистими ділянками. Впродовж вересня – жовтня в селах ряду повітів було проведено церемонію, що мала розпочати акцію з наділення землею. Проте насправді це була звичайна спроба підняти престиж Народної партії, але це вдавалося не завжди і вело до протистояння влади й опозиції. Протестували в партії і проти дій уряду у справі страйку жовтня 1920 р., підтримували антиурядові дії соціалістів. При цьому партія залишалася ізольованою і вимушена була шукати союзників. Вже у вересні 1920 р. у Клужі І. Мігалаке та В. Маджару вели перемовини стосовно можливості створення об'єднаної партії.

Власне, ці переговори продемонстрували різницю в поглядах лідерів ЦП та Національної партії Трансильванії. Доказом служить вимога А. Вайди-Воєвод до цереністів відмовитися від принципу «класової боротьби» у програмі, визнати верховне керівництво Ю. Маніу. З боку ЦП 10 жовтня 1920 р. прийняли рішення визнати для об'єднаної партії програму ЦП, створити керівний орган Дирекційний комітет. Через неприйняття Ю. Маніу таких пропозицій перемовини перервали. Вели І. Мігалаке та П. Бужор переговори і з Н. Йорґою, та вони також давали їм мало сподівань²⁰¹. Переговори із владною партією були ініційовані в лютому 1921 р. А. Авереску, що пояснювали його бажанням затриматися у владі. Пропозиції зводилися, зокрема, до надання посад в уряді та до злиття партій. З боку І. Мігалаке висувалися вимоги проведення аграрної та виборчої реформ, дотримання демократичних свобод, хоча його оцінка ситуації змушувала не приймати пропозиції²⁰².

У парламенті цереністи намагалися готувати та підтримувати закони соціального спрямування. Їх спроба запропонувати проект закону про прогресивний податок (В. Маджару) через відсутність шансів на прийняття завершилася згодою на голосування за проект фінансової реформи Н. Тітулеску. Крім того, вони просували ідею прийняття закону про аграрну реформу, який у парламент потрапив 28 березня 1921 р. й обговорювався доволі довго, оскільки були представлені проекти урядовий (К. Ґарофлід) та опозиційний (І. Мігалаке). Вдалося при голосуванні провести урядовий проект, за який цереністи не голосували. 19 липня 1921 р. в парламенті голосували за закон про аграрну реформу для Буковини і Трансильванії. Для цереністів аграрна реформа бачилася засобом зміцнення капіталістичних відносин на селі, покращання становища селянства, послаблення поміщицького землеволодіння, хоча через їх позицію під час голосування цереністам пророкували політичну загибель, вони лише зміцнили свої позиції серед селян²⁰³.

Інакше виглядала ситуація в парламенті. Від весни 1921 р. націонал-ліберали вели наступ на Об'єднану опозицію, виводячи з її складу фракцію Цереністської партії. Всередині партії думки діячів розділилися, і на осінь 1921 р. К. Стере та Н. Лупу радили відмовитися від боротьби проти уряду А. Авереску. На початку листопада 1921 р. вони навіть вели переговори з урядом, на підставі яких були зобов'язані визнати закон про аграрну реформу й інші закони проти яких вступали. Головною їх помилкою була думка, що слабкий уряд перед загрозою втрати влади піде на реформи²⁰⁴.

Справа зміни уряду практично була вирішена 30 листопада, коли король пообіцяв право створення уряду Т. Іонеску. Сам уряд мав бути «концентрованим», із метою надання права управління всім партіям. 10 грудня до парламенту подали проект закону про вибори, а 12

грудня було представлено проект закону про заборону уряду користуватися декретами. У проміжку між поданнями виникла урядова криза, адже 11 грудня у відставку подали Т. Іонеску та М. Антонеску. Вже 13 грудня А. Авереску подав у відставку.

Оскільки ні Національна, ні Цереністська партії не отримали пропозиції короля на створення уряду, то не дивно виглядає їх участь у висловленні недовіри уряду в парламенті 17 січня 1922 р., однак сподівання на владу були марними, бо відбулася заміна урядом націонал-лібералів 23 січня 1922 р. Із приходом цього уряду було розпущено парламент та оголошено вибори на березень. Король залишив поза увагою протест цереністів проти порушення статті 128 конституції, тож лідери ЦП вирішили йти на вибори, створивши виборчий картель із Національною партією, що давало гарантію перемоги в 14 повітах. Також союзницькі стосунки були укладені з Союзом євреїв країни, Консервативно-прогресистською партією, Соціалістичною партією. Загалом партія вела доволі широку пропагандистську діяльність як серед селян, так і серед робітників. Результат виборів для цереністів виявився досить програвшим і впродовж 8 років вони вели опозиційну діяльність, що суттєво позначилося на діяльності партії²⁰⁵.

Румунська національна партія в політичному просторі «Великої Румунії»

Близькою за характером до Цереністської партії виявилася Румунська національна партія Трансильванії, яка увійшла в політичну систему Румунії і посіла помітне місце після ліквідації Керівної ради. Як партія була заснована 12 травня 1881 р. в м. Сібіу. Вимогами партії стали надання автономії Трансильванії, впровадження на законній основі в адміністративних та судових органах румунської мови, призначення службовців-румунів чи таких, що знають мову та звичаї румунів, перегляд законів для зрівняння у правах національностей. Здобуття та підтримання автономії церкви і конфесійних шкіл, забезпечення державою румунських шкіл. Завданням ставили й отримання загального виборчого права, боротьбу проти мадяризації та за поліпшення становища народу²⁰⁶.

Румунська національна партія після Об'єднання зазнала розколу. Так, невелика група її членів на чолі з О. Гога та о. В. Лукачу увійшли до складу Народної партії. Також невелика група приєдналася до націонал-лібералів. Однак основна маса членів залишилася в межах Румунської національної партії. Так, центром її залишалися Ю. Маніу, А. Вайда-Восвод, В. Голдіш, Ш. Чічо-Поп, Попович. Провідну роль у партії відігравав дует Маніу-Вайда, хоча партію і вважали регіональною, все ж на початку 1920-х рр. визнавали можливим зближення її з подібною їй з Реґату, що могло привести до зміни назви²⁰⁷.

Після об'єднання Румунії Румунська національна партія, беручи участь у роботі уряду, сприяла заходам з консолідації країни. При цьому необхідним вважали проведення аграрної реформи. Ю. Маніу наголошував на ролі РНП у встановленні плати за експропрійовану землю, яку уряд визначав на основі плати за оренду рівня 1916 р., підвищену в 60 разів. Тут РНП спромоглася знизити плату. Партія виступала за експропріацію землі орендованих помість та визначали правила експропріації, завдяки якій мали наділити землю селян²⁰⁸.

Загалом в особі Ю. Маніу румунська політична арена отримала «бунтаря», що діяв за правилами. На доказ можна приводити його виступи на користь дотримання в Румунії парламентського імунітету, зрівняння в політичних правах жінок, як завершення соціальної рівності. Основна позиція – це підтримка парламентської демократії, відновлення порядку та морального балансу у країні. Займав Ю. Маніу й антиабсолютистську позицію. Пропагуючи партію, називав її продуктом часу, партією, що дотримувалася принципу національної єдності та свободи, демократії, соціальної рівності. Попри те, що лідер партії був проти абсолютної влади,

він все ж залишався монархістом, прихильником монархії конституційної. Позиція партії була доволі слабкою, але шукала можливості зміцнити її шляхом об'єднання з іншими партіями, що, власне, вплинуло на структуру Національної партії в подальшому. Такими союзниками стали Національна партія народу Н. Йорґи та Консервативно-демократична партія Т. Іонеску і Н. Філіпеску²⁰⁹.

Говорячи про консолідацію Румунії, Ю. Маніу мав рацію, оскільки в 1919 р. уряд очолював представник Румунської національної партії А. Вайда-Восвод. Відхід його від влади РНП ставив за провину олігархам. Партію ж представляв як борця за демократію, здатного створювати союзи. Так, окрім згаданих партій, союзниками були й Національна партія Буковини (Я. Флондор), Цереністська партія Бессарабії (І. Пеліван)²¹⁰.

Як і для інших політичних сил, перші повоєнні вибори стали випробуванням для РНП, оскільки у Трансильванії, окрім неї та СДП, на вибори ішли Національне об'єднання, Цереністська партія, Угорська демократична партія, Радикальна партія А. Фринку. У тих умовах 9-10 серпня 1919 р. в залі «Asociațiunii» м. Сібіу відбулася реорганізаційна конференція РНП, проект якої представив О. Гоґа. Тоді ж Центральній виборчій комісії з 10 членів довірили виборчу підготовку та співпрацю з Керівною радою. Також мали провести організацію партії, яку почали із громад. Так, у кожній громаді, де було щонайменше 500 румунів, створювали бюро РНП. Менші за розмірами громади мали об'єднуватися для створення бюро. Три делегати з кожної округи утворювали повітовий комітет РНП чи Комітет дії повіту, якому належало створити в повітовому центрі повітовий клуб РНП, для обговорення актуальних питань, які цікавлять партію. Таким чином, висловивши свою позицію щодо реорганізації, О. Гоґа продовжив заявою проти будь-якої ідеї відокремлення та виступив проти змішання партій Реґату з політичними партіями Ардялю. Правда, для ряду радикальних членів партії важливим у реорганізації РНП була зміна лідерів – провідних політичних фігур²¹¹.

Реорганізація на місцях поєдналася з виборчою кампанією, коли потрібно було не тільки визначити кандидатів, але і складення виборчої програми та донесення її до виборців. На вересень 1919 р. визначення кандидатів не відбувалося, а в ряді випадків саме реорганізація партій-них осередків вела до відхилення окремих кандидатур. Мала місце боротьба за кандидатські місця, як це відбувалося в Луґожі. Висувалися вимоги представлення відповідної соціальної категорії певною кількістю делегованих у парламент. Так, Г. Янку наводить приклад зібрання вчителів повіту Гунедоара 12 жовтня 1919 р. в м. Дева з вимогою надати 25 депутатських та 6 сенаторських місць для своєї категорії. У цій ситуації деякі запевнення мусили давати О. Гоґа, К. Букшан, А. Влад. Втручалася в ситуацію і преса, зокрема 28 вересня 1919 р. «Gazeta Poporului» запропонувала проект розподілу мандатів у парламенті за соціальними категоріями. Врешті конференція з реорганізації в м. Сібіу ухвалила рішення, щоб у кандидати на вибори вносили лише вихідців з Ардялю.

Проте така ситуація не могла бути сприйнята повністю, оскільки в Бухаресті було створено «Круг румунів з-поза гір» з метою співпраці з Центральною виборчою комісією. Делегація «Круга», до складу якої увійшли В. Біберія, О. Денсушіану, П. Ліссєану, С. Миндреску, розпочала свою роботу в Сібіу. Зрештою, ті трансильванці, які перебували на території Реґату, приєдналися для участі у виборах до місцевих партій. Про зміст рішення з Сібіу, ситуацію у провінції та ставлення до Реґату відгукнувся і А. Марґіломан, зауважуючи надзвичайну активність у Трансильванії. Доволі врівноваженою слід вважати оцінку самого рішення з Сібіу, але критичною загальну оцінку ситуації в Ардялі, яку А. Марґіломан бачив загрозливою в майбутньому. Він же зауважував, що розпуск Керівної ради матиме позитивне значення для Румунії. У зв'язку з рішенням РНП уряд А. Вейтояну, уряд генералів, звернувся до короля із проханням підтвердити гарантії вільних виборів.

Для РНП вибори привели в кандидати в депутати 84 адвокатів, 30 священників, 16 викладачів, 7 функціонерів, 7 журналістів, 6 власників, 4 учителів, 4 селян, 3 медиків, 2 інженерів, дипломата, митця, ченця. До сенату кандидатами стали 29 священників, 17 адвокатів, 11 власників, 5 медиків, 4 викладачі, 2 службовці, 2 вчителі, 2 генерали, 1 комерсант, за що РНП зазнала критики. Зі свого

боку РНП відповідала критикою складу уряду та дорікала неконституційною політикою центральної влади²¹².

Політична програма, з якою партія пішла на вибори, містила два напрями – «національне вдосконалення» та «соціальна справедливість». Перший напрям мав здійснюватися через усі державні інституції, повинен був забезпечити перемогу румунської культури без створення загрози для культури сусідніх націй, подолати провінційну окремішність, забезпечити захист держави. У соціальному плані ставили завдання створення державного захисту малим підприємствам, торгівлі, державної підтримки великої промисловості, участі праці в піднесенні капіталу. Виборча пропаганда та представлення програми велися партією шляхом публікацій і розповсюдження листівок, відкритих листів, проведення виборчих зібрань, де закликали голосувати за РНП, яка мала здійснити великі реформи. Вибори відбувалися, за словами Н. Йорґи, за звичною схемою. Зокрема, тому, що націонал-ліберали виставили алкогольні напої та їжу, гроші, але люди, приймаючи запропоноване, «чинили як собі знали»²¹³. Власне, результат виборів підтвердив поразку націонал-лібералів, цереністи мали вигреш у повітах Арджеш, Мусчел, Димбовіца, Олт, Телеорман та Влашка (спільно з націоналістами). У повіті Дорогой Н. Йорґа мав успіх, тоді як у повіті Ілфов здобув доволі мало голосів. У Яссах перемогли А. К. Куза та о. Цінкока. Врешті націоналісти мали 27 місць²¹⁴, а цереністи – 55.

З наближенням наступних парламентських виборів у Румунії партія розробила нову програму (29 квітня 1920 р.), де ставилися завдання в зовнішній та внутрішній політиці. Так, у зовнішній політиці висловили думку про необхідність вирішення суперечностей між народами в рамках Ліги Націй, а політику країни зближувати з політикою країн Заходу. Війну вважали можливим вести тільки в межах оборони цілісності держави. Виступала партія за підтримання мирних відносин з сусідніми державами. У внутрішній політиці партія виходила з національного суверенітету, який був відзначений у конституції держави. Перегляд конституції допускали в разі потреби та у відповідності з принципами справжнього парламентаризму. Вимагала партія повноцінної уніфікації законодавства на території Румунії, але з акцентом на особливостях розвитку регіонів. Вимогою партії була підготовка належного дипломатичного корпусу та відкриття консульських установ за кордоном. У ставленні до національних меншин РНП визнавала всі види діяльності, здійснені в рамках рішення в Алба-Юлії.

Як інші політичні партії, а також як партія селян, РНП виступала за проведення аграрної реформи з тим, щоб передати землю в руки тих, хто на ній працював та не допустити ренти без праці. Всі закони з аграрної реформи в Ардялі, на Буковині та в Бессарабії слід виконувати в рамках законодавства. Для Реґату вважали необхідним скласти новий закон, виходячи з реалій цієї частини Румунії. Поряд з цим допускали в партії створення громадських лісів та пасовищ без будь-яких умов.

Виборча реформа мала бути здійснена на основі загального, рівного, таємного й обов'язкового виборчого права із пропорційним представництвом. Виборчим правом слід було наділити також жінок. Таку реформу вважали можливою провести з адміністративною реформою, тобто після зміни існуючих повітів.

Адміністративну реформу слід було проводити на основі принципів адміністративної децентралізації, так, щоб була використана максимальна участь громадян в управлінні. У цьому сенсі необхідно було реалізувати громадську охорону і службу державної безпеки, підпорядкувавши адміністративним та юридичним органам. Державна служба мала представляти інтерес для чиновників, а їх чисельність слід було звести до необхідного мінімуму. Відновлення економіки мало здійснюватися шляхом відбудови зруйнованих війною регіонів з наданням необхідної державної підтримки. З інших потреб економіки РНП бачила свободу торгівлі, націоналізацію промисловості, участь держави в експлуатації природних копалин. Вважали, що держава має сприяти приватній ініціативі та допомагати домашній промисловості, брати участь у

консолідації малої промисловості, розвитку тваринництва, наданні кредитів для розвитку кооперативів.

З економікою пов'язували і реформу фінансів, яку припускали проводити без завдання збитків одним та прибутків іншим. За потрібне вважали вирівняти валюту й уніфікувати систему податків: запровадити прогресивний податок на прибуток, захистити товари першої необхідності. Також при підтримці прожиткового мінімуму регулювати податки на товари вищого ґатунку. Встановлення податку на майно та перевірка майна, набутого в роки війни, з наступною конфіскацією нажитого з порушенням закону. Обмеження права маєтності на користь держави. Вимагали проведення реформи Національного банку.

У галузі юстиції РНП вимагала уніфікації кодексів і судової процедури, усунення бюрократії в юриспруденції, заснування судів у відповідності до соціальних потреб і скасування юрисдикції військових судів над цивільними. Уніфікація закону для дипломів²¹⁵.

Окрім цих реформ, у програму було закладено питання соціального захисту, участь у якому мала брати держава, організовуючи працю, спостерігаючи за процесом соціальних змін у країні. До цієї проблеми відносили питання страйку, взаємин між робітником і працедавцем, створення арбітражу. Практично партія виступала за зважені стосунки капіталу та праці, за користування робітниками благами у відповідності до праці. Для дітей вимагали захисту, як і для інвалідів та сиріт війни, шляхом впровадження належної системи охорони здоров'я. Уніфікації підлягала система освіти, через що партія виступала за проведення радикальної реформи зі створенням належного вчительсько-викладацького корпусу. Вважали за потрібне відкривати комерційні та промислові школи для підготовки потужного класу промисловців і комерсантів. Зважаючи на наявність природних багатств і потреби їх експлуатації, РНП вимагала заснування технічних, агрономічних, лісничих та інших шкіл для підготовки різногалузевих спеціалістів. Церковна реформа мала ґрунтуватися на визнанні повної свободи совісті. У стосунках між державою та конфесією мала бути автономія. У системі транспорту відводилося місце реорганізації на основі націо-налізації всіх залізниць і транспортних засобів на внутрішніх водах. Лінії мали бути сполученими та діяти в інтересах вітчизняної економіки. Крім того, для великих громад обов'язковим визнавали створення пошти і телеграфу. Великі ріки, де розвинутою була навігація, радили сполучати ка-налами. Також з боку держави вимагали ведення належної пропаганди й агітації для широких мас²¹⁶.

Початок 1920-х рр. став для Національної партії періодом організаційного становлення. У цьому плані певну увагу відводили діяльності в повіті Арджеш, де вже в 1920 р. виборці прихильно поставилися до партії, обравши її представника Н. Бринзеу. У лютому 1921 р. представники РНП відтягнули на тиждень прийняття рішення про злиття з цереністами та партією Н. Йорґи, як це зробив і І. Ністор. Станом на 24 березня в Арделянському клубі висловлювалися незадоволення із приводу відсутності єдиної партії. Вже в 1923 р. тут відбулося злиття РНП та Консервативної партії (Т. Іонеску), що було зафіксовано маніфестом, виданим Н. Бриндзеу та А. Думітреску. Даний крок став причиною вступу в Національну партію викладачів, адвокатів, аптекарів, селян. Саме тоді порушили питання про зміну системи урядування, впровадження чесності і законності у громадському адмініструванні. У Пітешть, завдяки об'єднанню, повітовий комітет організації очолив А. Думітреску, а сама організація РНП розгорнула широку діяльність у межах повіту – у Стойчень, Голіча, Олам та інших громадах²¹⁷. Окрім організаційних заходів, у Національній партії мали місце і показові дії. Так, на початку грудня 1922 р. було оприлюднено заяви депутата А. Лазера та сенатора др. Д. Кіса про відмову від принесення присяги при вступі до добродійного шкільного комітету в Орадя Марє під приводом відсутності законності коронації короля в Алба-Юлії. Правда, в коментарях вказували, що такі дії не підтримує вся партія²¹⁸.

Позиція Національної партії мала значення для протистояння між румунською державою й угорцями, хоча в НЛП вважали, що особиста позиція Ю. Маніу більше сприяє діям угорців. Вороже ставлення Угорщини до Румунії доводили витягами з угорської преси, де Румунію з новими про-

вінціями порівнювали з мерцем. При цьому ситуацію в Румунії описували за маніфестом Ю. Маніу. Проблема полягала також у тому, що у травні 1923 р. завершувалися роботи з делімітації кордонів між Румунією та Угорщиною²¹⁹.

У 1923 р. Ю. Маніу видав маніфест до країни, на початку якого наголошував на значенні утворення єдиної країни з «чотирьох різних Румуній». Поряд з цим лідер партії писав про скрутне ста-новище, в якому опинилася держава через політику Націонал-ліберальної партії, називаючи прихід її до влади результатом присилування виборців. Також констатував скрутне економічне та фінансове становище, виділяючи в останньому надзвичайну дорожнечу. Відзначав неможливість розвитку приєднаних провінцій, відсутність свобод.

На думку політика, країна на той момент не мала легального представницького органу, оскільки парламент вважав утвореним у результаті перевороту, звинувачував уряд у терорі під час виборів. Зауважував неможливість прийняття такої ситуації Румунською національною партією, яка, як вважав Ю. Маніу, вийшла на загальнодержавний рівень для діяльності в політичному та духовно-му оновленні країни. Основу заяви спрямовував проти конституції, яка була розроблена націонал-лібералами, проти Сенату, укомплектованого націонал-лібералами, відсутньою було названо свободу преси та вказано на невирішеність проблеми національних меншин²²⁰.

У зв'язку із представленням власної партії Ю. Маніу вказав на основні принципи діяльності – націоналізм без шовінізму, чиста демократія, соціальна справедливість, національна солідарність. Тому вимагали впровадження законності, захисту селян, захисту робітництва, національного представництва згідно існуючих національних політичних течій, зрівняння у правах жінок, свободи преси, адміністративної децентралізації. В економічній галузі вимога стосувалася спрямування промисловості в національне русло. З розвитком економіки пов'язували впровадження прямого, прогресивного податку. Вирішення національних проблем, на вимогу Ю. Маніу, мало відбуватися на основі рішень з Алба-Юлії.

Вимогами партії стали панування вищої духовної і політичної концепції, поєднання громадських та приватних інтересів, повної політичної свободи, політичної демократії у країні, дій уряду в інтересах народу. Фактично націоналізм та демократія вважалися факторами, що мали піднести країну²²¹. Дана позиція спрямовувалася проти діяльності націонал-ліберального уряду, який називали організатором експлуатації країни, перш за все економічної, що вело до збідніння населення та загальної деградації²²². Крім того, це була спроба заявити про себе як про загальнодержавну партію, оскільки на той час намагалася поширити діяльність на Буковині і в Бессарабії та, власне, в Реґаті. Виступали керівники організації за демократичні свободи і нову конституцію бажали ба-чити гарантією саме таких. Разом з тим в основу своєї діяльності клали ідеї Національного зібрання в Алба-Юлії та ставили конкретні завдання, пов'язані з розвитком країни, її уніфікацією зі збереженням адміністративної децентралізації при місцевій автономії²²³.

Опозиційна діяльність Національної партії стала активнішою восени 1923 р. Зокрема, 14 жовтня в залі «Дасія» нею організувалося зібрання з нагоди відкриття парламенту, метою якого стала вимога усунення уряду від влади. Окрім провідних діячів організації, у ньому взяли участь представники від повітів Мегедінць, Влашка, Фелчіу, Базарджік, Долж, Тутова, Ковурлуй, Бузеу, Мізіл, Олтул, Констанца. Головна увага у виступах зверталася на скрутну ситуацію у країні, порушення закону, дорожнечу у країні, засилля націонал-лібералів у економічному житті. Критикувалася діяльність міністра фінансів В. І. К. Бретіану за відмову від зарубіжних кредитів, виступали за свободу торгівлі. Порушувалися питання стану армії та юриспруденції в Румунії. На зібранні виступав також представник бессарабців Богш, який наголосив на зв'язках з арделянцями. Також від імені Національної партії Бессарабії виступав Іонку, який критикував встановлений у Бессарабії режим як колоніальний. Представник із Крайови заявив про потребу усунення діючого уряду і взагалі зміни режиму, власне системи урядування. З боку Ю. Маніу

прозвучала критика голови уряду за його дії у справі формування парламенту, говорив про нелегітимність виборів, недійсність конституції. Йшлося і про потреби розвитку румунської культури, забезпечення вільних виборів, проведення адміністративної реформи, надання прав жінкам. У прийняттю рішення зібрання протестувало проти уряду та його економічної політики, проти безладу й анархії, вимага-ли розпуску парламенту як незаконного, та проведення нових виборів парламенту, створення чесної адміністрації та незалежних судів.

Позиція Національної партії у виступах Ю. Маніу цього часу представлена не як боротьба за владу, а за створення загальнонаціонального уряду. Свою позицію Ю. Маніу виклав також у виступі в парламенті 1 листопада 1923 р., де говорив про нелегальний характер парламенту, про державний переворот у країні та втрату прав і свобод. Тоді ж було порушено питання про корисні копалини країни та промисловість, що можна сприйняти як реакцію опозиції на наміри уряду після прийняття конституції.

На продовження протестних акцій націоналісти скликали зібрання в Бузеу, в якому брали участь близько 4 тис. осіб; серед них були Ю. Маніу, А. Вайда-Воєвод, Ш. Чічо-Поп, М. Попович, А. Філотті. Під час зібрання велася мова про національну гідність та потребу єднання національних сил. У промові М. Поповича мала місце критика націонал-лібералів за їх політику у формуванні парламенту, проведенні аграрної реформи. У виступах приділяли увагу жертвам румунів у роки війни, необхідності збереження політичної єдності країни. Ю. Маніу у своїй промові звернувся до прикладів ХІХ ст. з національної історії, критикував націонал-лібералів за проведення аграрної реформи та збільшення податків, пропагував майбутнє управління країною націоналістів. Помітна увага приділялася необхідності впровадження адміністративної автономії, передусім для громад Ардялу та Банату, що вважав кращим варіантом для адміністрування. Тоді ж було висловлено думку про те, що король Румунії має стати королем румунів.

Того ж дня в Турну-Меґурень повіту Телеорман виконавчий комітет повітової організації РНП скликав зібрання, де йшлося про спроможність РНП до виправлення скрутної ситуації у країні. Критика на адресу НЛП стосувалася визнання її як організації, яка при владі опікувалася партійними інтересами, а не потребами країни. Врешті націонал-лібералів визнали на зібранні ворогами країни та визначали дії РНП при приході до влади. Протестаційний захід відбувся в повіті Романаць, де велася мова про діячів партії, про визнання РНП партією монархії, яка виступає проти анархії та більшовизму, проти загрози диктаторського режиму І. І. К. Бретіану. Критики зазнала і королівська камарилья, відмова від іноземної допомоги, пролунала вимога незалежних суддів, добре підготовленої армії, а також підтримання внутрішньої консолідації країни. Озвучено було і пропозицію про передачу експропрійованої землі селянам у повне володіння. Партійне зібрання пройшло також в Урзічень повіту Яломіца, де прийняли звернення до короля із проханням привести РНП до влади. Мало місце зібрання в Дуросторі у зв'язку з частковими виборами в повіті²²⁴.

Результатами діяльності партії стала чітко висловлена опозиційність щодо уряду, особливо якщо мова йшла про НЛП. Це проявлялося і в окремих виступах депутатів, як зокрема 5 лютого 1926 р. А. Вайда-Воєвод на засіданні Палати депутатів порушив питання про укладення урядом пакту з Угорською партією Уґрона. Питання було актуальним напередодні виборів до громадських та повітових рад і давало можливість звинуватити уряд у протиправних діях. Присутній на засіданні міністр Н. Д. Кіркулеску заперечив сказане і стверджував, що укладено було міжпартійні угоди. На це А. Вайда-Воєвод привів витяг з інтерв'ю Ґ. Тетереску газеті «*Ellenzek*», де той згадував про урядовий пакт із угорцями та вимагав від уряду впродовж доби повідомити про зміст угоди, вважаючи її засобом маніпулювання інтересами національних меншин. Іншим способом про-тестувати проти урядової діяльності ставали публічні виступи членів партії. Зокрема, виступ В. Дукулеску у клубі партії із приводу виборчої реформи, де однією з ідей був протест проти спроб реформувати загальне виборче право.

Вибори вимагали від Національної партії активних дій, і 3 лютого 1926 р. в Кишиневі відбулося засідання місцевої організації під головуванням Пелівана. Тоді обговорювалася виборча угода, яку за розпорядженням Центрального виконавчого комітету збиралися укласти з Єврейським блоком, Громадянською лігою та іншими організаціями. Правда, тоді організація Національної партії в Бессарабії проходила стадію консолідації і мала ототожнюватися з Пеліваном, С. Теодореску, К. Іонеску, о. Андроніком. На початку лютого 1926 р. пропагандистську діяльність вели в Тігіні, де виборчий список, однак, склали не націоналісти, а цереністи. Помітним був результат у Плоешть, Вилча, Яссах, Джурджу, повіті Мегедінць, хоча у цьому повіті сильною залишалася пропаганда націонал-лібералів²²⁵.

Політична криза стала причиною одного із засідань постійної делегації Національної партії 28 березня 1926 р., де Ю. Маніу почав з поминального слова по Т. Іонеску. Обговорювалося на засіданні питання головування в партії. Дебати тривали недовго і було прийнято рішення про передачу головування в партії Н. Йорґа, тоді як Ю. Маніу вирішили рекомендувати на голову Ради міністрів²²⁶.

Організаційна та парламентська діяльність у опозиції

Від 1922 р. можемо виділити більш системну діяльність і Цереністської, і Національної партій. Тут доречно навести слова Г. Андріящука, діяча цереністського / націонал-цереністського руху Буковини, про завершення 1921 р. помітної активності соціалістів. З 1922 р. на політичну арену вийшло «крило селянської демократії» і селяни на Буковині перейняли цією ідеєю. Відзначався ним і факт, що селянська демократія виступає за державну владу, хоча і має завданням скинення олігархічної влади²²⁷. Висловлене Г. Андріящуком повною мірою стосується й інших частин Румунії, де діяли цереністи та націоналісти.

Впродовж 1920-х рр. головним завданням кожної з політичних сил залишався прорив до парламенту, що дозволяв вирішувати питання з поліпшення країни в тому сенсі, в якому це бачила партійна програма. Зміна урядів і повернення у владу НЛП означав поглиблення боротьби за конституцію. Вибори 1922 р. продемонстрували наміри Народної, Національної партії використовувати в боротьбі імена шефів. «Політичною загибеллю» вибори стали для Консервативно-демократичної партії. Певною мірою ці вибори були і поразкою для Цереністської партії, давши в Молдові, Мунтенії, Олтенії, Бессарабії, Добруджі 40 депутатських мандатів. Березневі вибори 1922 р. в Бессарабії продемонстрували гнучкість цереністів. Так, під час кампанії в повіті Четатя Албе перед членами новозаснованої організації К. Стере виступав російською мовою. Його дії забезпечили доволі стійку позицію в повітах Кишинів, Сорока, Белць. Тут успіх цереністів був доволі помітним, особливо на тлі протистояння незалежним цереністам І. Інкульця, які йшли в картелі з націонал-лібералами. Власне, цереністам із 40 мандатів у цих виборах 19 вдалося здобути в Бессарабії (Сорока, Белць, Кагул, Кишинів, Тігіна, Четатя Албе). При тому, що цереністи увійшли до парламенту, вони продовжували говорити про його нелегітимний характер, проводячи одночасно організаційні заходи в партії²²⁸.

У 1922 р. цереністам вдалося посилити видавничу діяльність, пропагандистська робота серед селян спрямовувалася на розповсюдження друкованих матеріалів та роз'яснення селянам змісту програми партії, приймалися нові члени. У підготовці до чергового конгресу подібні дії мали свій сенс. Крім того, розколи, які мали місце в середовищі політиків, призвели до поповнення партії новою регіональною організацією, яка готувала свою появу виданням із 12 лютого 1922 р. газети «*Cuvântul Țărănimei*», а 11 червня провела Конгрес буковинських цереністів. Очолив місцеву організацію В. Боднереску. Також посилення партії відбулося і внаслідок об'єднання з нею Соціалістично-цереністської партії. Відбулося воно на основі положень «Проекту програми» та привело в партію інтелектуалів на чолі з Замфіром К. Арборе²²⁹.

Після доволі активної підготовчої роботи й обговорення проекту програми 26-28 листопада 1922 р. в м. Ясси провели II Генеральний конгрес партії за участю 300 делегатів від 31 повітової організації. Досить гострим виявилось обговорення питання про землю, де думки розділилися між позицією передачі землі в руки тих, хто її обробляв, та консолідації приватної власності. Власне, перемогла позиція І. Мігалаке, подана на підставі пропозиції К. І. Паргона, стосовно самостійного вибору селянами форми власності, якої вони збиралися дотримуватися. Затвердили на конгресі «Проект програми» в поданому формулюванні та її статут. У відповідності до його положень членом партії міг бути громадянин, який визнавав програму партії, її статут, поважав партійну дисципліну, рішення конгресу, регулярно сплачував внески. Для отримання посади в партії її член мусив мати певний стаж перебування в одній з організацій. Головним засобом досягнення результатів у діяльності партії стала боротьба за парламентські місця. Важливим було й те, що в партії зберігалася демократичність, особливо щодо позицій і думок членів. Однак усередині парламенту цереністи, як опозиція, намагалися діяти шляхом залишення зали засідань, що переривало нор-мальну роботу парламенту. Правда, після таких проявів діяльності повернення до парламенту було виявом діяльності згідно з регламентом. Щоправда, повернення цереністів до роботи в парламенті було і результатом рішення конгресу в Яссах²³⁰. Доволі гострим виявилось ставлення націонал-лібералів до конгресу в Яссах, що вилилося в зауваження стосовно спокою на конгресі та звинувачення у дрібних махінаціях і навіть у більшовизмі²³¹.

Після цього конгресу в партії зайнялися проблемою фундаментальних положень доктрини церенізму. Власне, в партії переважала думка, що різні категорії селян мають ідентичні прагнення, які випливають із постійного протистояння селян, великих землевласників та всього режиму експлуатації капіталістичного суспільства²³². Цереністи визнавали класову боротьбу результатом діяльності фінансової олігархії, економічною боротьбою, яка тривала незалежно від волі громадян. При цьому в доктрині не збиралися визнавати необхідність зміни буржуазного ладу. Політичні партії вважалися необхідними для підтримки соціальних класів у постійній рівновазі. У доктрині В. Маджару не протиставляли аграризм та індустріалізм, стверджували, що не існує протиріч між робітниками і селянами. Практично положення програми дозволяли вести діяльність спільно з соціалістами, яких бачили союзниками в боротьбі проти фінансової олігархії²³³.

Загалом для даного періоду було притаманне протистояння правого та лівого крила в партії, яке супроводжувалося намаганням вивести зі складу партії К. Стере та др. Н. Лупу, вилучити із програми положення про класову боротьбу. Попри цю боротьбу, Цереністська партія залишалася єдиною, а принципу централізму дотримувалися в діяльності повітових організацій²³⁴. Члени партії виявилися активними учасниками політичного життя країни, а діяльність проти націонал-ліберального уряду проявляли й у спорадичних діях солідарності з переслідуваними урядом комуністами. Крім того, в партії намагалися співпрацювати з національними меншинами Румунії. Зокрема, із 3 червня 1923 р. Буковинська організація Цереністської партії вирішила видавати щотижневу газету «Крестьянское слово», яку планували розповсюджувати в Бессарабії, але вимушено призупинили видання. У травні 1923 р. прихильники Н. Лупу та І. Мігалаке провели засідання, на якому було вирішено питання про використання старої тактики в політичній боротьбі²³⁵.

У своїй боротьбі проти уряду цереністи іноді втрачали позиції, як це мало місце під час Генерального конгресу народних банків та сільських кооперативів 25 січня 1922 р., коли націонал-ліберали спромоглися завдяки органам влади встановити контроль над банками²³⁶. Не зовсім чіткою виявилася лінія ЦП під час коронації Фердинанда I в Алба-Юлії 15 жовтня 1922 р. Проте опозиційність партії проявлялася в усіх діях на початку січня 1923 р., спрямованих на протидію урядовим намірам, що в НЛП визнавали за пропагандистську діяльність, як це було у випадку обговорення проекту фіскальної реформи, коли цереністи намагалися своєю відсутністю при обговоренні та голосуванні вплинути на прийняття положень фіскальної реформи. Також у ЦП

існувало власне, відмінне від націонал-ліберального, бачення положень конституції, що вилилося у висловленні вимог, характерних для періоду кінця 1910-х – початку 1920-х рр.: демократичний режим, участь мас у політичному житті, дотримання демократичних прав і свобод.

Усвідомлення неможливості добитися таких рішень самостійно змушували партію шукати союзників, серед яких найпривабливішим бачився Ю. Маніу з його Національною партією. Проте останній 21 листопада 1922 р. вирішив за краще піти на союз із Консервативно-демократичною партією, яка на той час залишалася без лідера. Попри це в націонал-лібералів очікували можливого об'єднання опозиції, особливо з огляду на передачу до розгляду в парламенті проекту конституції. Тоді серед інших проектів конституції був і вироблений К. Стере, який мав дуже напружені стосунки з І. Мігалаке, але з березня 1923 р. мав бажання співпрацювати з метою скинення уряду І. І. К. Бретіану. Правда в січні 1923 р. до складу постійної делегації череністів К. Стере не увійшов і фактично творець партійної програми та доктрини залишався осторонь політичного процесу. У грудні 1922 р. націонал-ліберали спостерігали тертя між представниками крила І. Міга-лаке та крила К. Стере в партії із програмних питань, а можлива поразка І. Мігалаке в переговорах із представниками опозиції, бачилася підставою для виходу бессарабських череністів зі складу парламенту. Перестановки всередині Цереністської партії на 6 січня 1923 р. дали змогу Виконкому ЦП переобрати постійну делегацію у складі І. Мігалаке, Н. Лупу, П. Галіппа, Ґ. Богдан-Дуйке, Ґ. Юніан, В. Маджару (генеральний секретар)²³⁷.

Непорозуміннями, які виникли в таборі опозиції, скористався уряд, який 26 січня 1923 р. вніс на обговорення до парламенту проект конституції. До того часу вже існував проект конституції, підготовлений упродовж липня – серпня 1922 р. К. Стере та виданий окремою брошурою. З питання конституції К. Стере виступав на II конгресі партії 26 листопада 1922 р. У першій частині вели мову про питання національного суверенітету, які К. Стере подавав у стилі, відповідному до Декларації прав людини і громадянина, роблячи особливий наголос на поняттях «нація» та «суверенітет». Звертав увагу на дотримання громадянських прав та прав національних меншин. На думку К. Стере, держава виступала юридичним одягом народу, тоді як конституція була найвищим виявом національного суверенітету. У проекті містилися вимоги внесення до тексту конституції гарантій реалізації громадянських прав і свобод. Зокрема, одним із моментів, які піднімалися у проекті, було зрівняння у правах чоловіків та жінок. Відповідне місце відводив питанню організації адміністрації. З цим деякою мірою були пов'язані питання функціонування правової держави, в якій мала цінитися юстиція²³⁸.

Станом на 1923 р. Національна партія намагалася зміцнювати своє становище в Реґаті. На початку лютого 1923 р. М. Кантакузіню та Тома Іонеску були обрані співголовами ЦК НП від Реґату. Організаційна комісія партії в Реґаті складалася з І. Кемерешеску, К. Ксені, Ґ. Філіпеску, М. Мора, В. Тонческу. Генеральним секретарем від Реґату в Національній партії став К. Ксені. У лютому 1923 р. відбулося зібрання організації партії повіту Нямц, де звітував голова організації Ґ. Ісеческу, а ряд промовців висловилися щодо партії як організації порядку та честі. На зібранні переобрали повітовий Виконавчий комітет у складі 22 осіб та визначили двох делегатів до центральної організації, якими стали М. Сіпсом і Ґ. Ісеческу. Провели зміни у складі організації партії в повіті Бакеу, де її очолив П. Джурджа-Неґрілешть. 25 лютого 1923 р. у Фелтичень у будинку Т. Іонеску провели зібрання мешканців Фелтичень і повіту Сучава та ухвалили рішення про створення організації РНП в повіті Сучава²³⁹.

Тим часом 2 березня 1923 р. укладено угоду між РНП та ЦП, згідно з якою Ю. Маніу мав усі повноваження на укладення угоди. Імовірно, це робилося із причини, що в ЦП дещо обережно висловлювалися щодо способів боротьби проти впровадження пропонованої конституції. Втім, мотивували угоду потребою боротьби демократичних партій проти дій націонал-лібералів, реакційної конституції уряду. Тож метою угоди двох партій мала стати боротьба та недопущення реалізації намірів уряду НЛП через діючий парламент провести дану конституцію. Боротьбою мали керувати голова РНП та двоє делегатів НЦП. Обидві партії мали не визнавати прав діючого

парламенту на прийняття пропонованого проекту. Також обидві партії брали на себе право закликати інші політичні партії приєднатися до них. Результатом договору стало і рішення про скликання на 11 березня великих громадських зборів РНП. У виступах проти проекту конституції в опозиції посилалися на ранішу заяву Т. Іонеску щодо непотрібності нової конституції для Румунії²⁴⁰.

4 березня 1923 р. у Плоешть відбулося велике громадське зібрання під головуванням Васілеску та з участю П. Галіпи, Джуґлі, Борча, П. Думітреску, В. Антонеску, Іоаніцеску, Пардош, В. Маджару, І. Мігалаке, Н. Лупу. Промовці виступали проти уряду та його намірів впровадити конституцію, аналізували та критикували статті з проекту конституції, а також обговорили умови співпраці з РНП²⁴¹. До даної події можна додати, що 4 березня організації німців Ардялу, Банату, Бессарабії, Буковини провели зібрання, в результаті якого прийняли рішення та визначили ставлення до проекту конституції. Так, Центральний комітет саксів у Брашові заслухав депутата Г. О. Рота в питанні конституції та протестував проти конституції, в якій не гарантувалися права національних меншин в обсягу рішень з Алба-Юлії. Комітет протестував проти недотримання національних та культурних прав німців і закликав парламентське представництво німців Румунії боротися за їхні права і робити все можливе для перегляду конституції²⁴².

21 лютого 1923 р. в Сенаті відбулася зустріч делегацій Палати і Сенату для редагування тексту Конституції, де головував Ґ. Буздуган та були присутні І. І. К. Бретіану, І. Ґ. Дука, В. Сасу, А. Константінеску, А. Вейтояну. Вже на цьому засіданні порушувалося питання натуралізації, з якого позиції Ґ. Буздугана та І. І. К. Бретіану розійшлися. Висловлювалися і думки щодо встановлення умов надання громадянства. Врешті-решт було погоджено, що рішення з надання громадянства прийматиме Рада міністрів. 22 лютого обговорення проекту конституції продовжили в рамках делегацій та за участі І. Бретіану, В. Бретіану, А. Вейтояну, А. Константінеску, І. Ґ. Дуки, В. Сасу, К. Анджелеску, Ґ. Ґ. Мирзеску. Тоді від Г. О. Рота надійшла пропозиція у статті 5 замінити поняття «румун» на «румунський громадянин», що дозволяло підтвердити наявність особистих свобод у представників національних меншин. На підкріплення позиції зачитав також звернення депутатів-саксів, яке стосувалося надання позики для церков і шкіл, права асоціацій на національній та церковній основі, права користуватися рідною мовою у школі й адміністративних уста-новах. У відповідь пролунала обіцянка врахувати пропозиції саксів у інших статтях. При обговоренні статті 8 Дісеску наполягав на натуралізації із прохачем і його дружини та дітей. Цю думку підтримав А. Константінеску. Для статті 9 Л. Молдовану вимагав встановлення різниці між натуралізованими чужинцями та румунами за прикладом конституції 1866 р. Ця пропозиція була відхилена І. Бретіану. Зі зверненням виступили також делегати Союзу євреїв країни, після чого слухали пропозиції зміни статті 133, за якою євреям слід було надавати доказ відсутності іншого громадянства, хоча стосувалося це виключно вихідців з Реґату. Делегація ж прагнула добитися визнання прав євреїв у межах усїєї Румунії, тому комісія пообіцяла права євреїв розглядати у зв'язку з іншими статтями. Без змін залишили статті 10, 11, 12, 14, 15 і 17, тоді як до статті 13 мав зауваження Д. Іоаніцеску. Врешті І. Бретіану та А. Вейтояну визнали текст статті гарантією прав заарештованих²⁴³.

23 лютого комітет делегацій за участі І. Бретіану, В. Бретіану, Ґ. Мирзеску, Бану, І. Ґ. Дуки, К. Анджелеску, Косма, І. Ністора, А. Константінеску обговорили чергові статті конституції. Так, статтю 18 підтверджувалася відмова від використання смертної кари як покарання. Стаття 19 засвідчувала виключне право румунів на володіння землею. Обговорювалося питання власності і націоналізації природних копалин. У статті 22 обговорювалося поняття «гарантованої свободи праці», тож Д. Іоаніцеску тут зауважував, що в разі загрози державі такий текст не може встановлювати робочі зобов'язання в колективних інтересах. Ґ. Мирзеску висловився з цього приводу, що даний текст не є звичайною декларацією, але в конституції гарантується праця, яка є важливим соціальним фактором. По статті 23 Мірон Крістя просив внести визнання православної румунської церкви домінантною церквою держави, що визнавалося як традиція. Велося

обговорення питання об'єднання церкви, вивчалися питання церков національних меншин. Стосунки між церквою та державою мали здійснюватися на основі законодавства, а самі церковні зносини та культурні стосунки мали б контролюватися державою.

Загальна ситуація з конституцією давала можливість опозиційним партіям визначати своє ставлення. Зокрема, Румунська національна партія наголошувала, що проект конституції не відповідає рішенням пакту Об'єднання з Алба-Юлії. Причину цього вбачали у виробленні проекту однією партією, відсутності у проекті принципу децентралізації. Обмеження стосувалися законодавства у сфері преси, свободи зборів, невизначеними бачили умови впровадження стану облоги. Критикували відсутність у конституції принципів проведення аграрної реформи. Вбачали високий рівень загрози корупції, як і відсутність положень щодо відповідності посадовців займаній посаді. Стверджували надмірність державної власності у сфері корисних копалин, визнавали незабезпечення свободи особистості та громадянських свобод. Також відсутніми бачили права робітників, національних меншин, жінок, свободи освіти та прав конфесій у тому обсязі, як це передбачалося пактом з Алба-Юлії. Представники Націонал-демократичної партії після проведення наради також вирішили висловити своє ставлення до кожного важливого пункту у проекті²⁴⁴.

26 лютого 1923 р. у присутності міністрів В. Бретіану, Флореску, І. Г. Дуки, Г. Мирзеску, К. Анджелеску обговорювали статтю 13. Після обговорення визнали за статтею 13 підтримання свободи особистості, тоді як переслідування особи таким, що мало вестися в рамках законодавства. Обговорювали положення статті 23 щодо обов'язковості церковного шлюбу та встановлювали умови для діяльності конфесійних шкіл. Ангелеску стверджував, що не потрібен спеціальний закон, а Дрегіческу вимагав безкоштовної освіти і на рівні гімназійному. Д. Іоаніцеску пропонував, щоб вчительська й університетська освіта були виключно державними. На заперечення цього Анджелеску говорив, що зміни можна реалізувати тільки на підставі спеціальних законів. Серед умов реалізації статті 23 Дрегіческу вимагав допомоги бідним учням, закріпленої положенням статті. У статті 24 Дрегіческу бачив відсутність позицій стосовно публікацій ідей виключно румунами. Дікеску зауважував, що така свобода є природним громадським правом, тоді як Іоаніцеску визнавав, що свобода преси є результатом історичного розвитку. В. Бретіану наполягав на позиції пріоритету державних інтересів над теоретичними принципами. Кіркулеску вважав, що відповідальність автора має наставати з часу публікації статті. Дісеску висловлював думку про таку для автора з реальним іменем чи псевдонімом. Після дискусії до тексту внесли зміну, яка передбачала відповідальність за прями заклики до повстання, наміру повстання, за наклепи. Стосовно змісту статті 133 порушували питання інваліди війни – євреї, які стверджували, що урядовими постановами 1918-1920 рр. вони є визнані громадянами²⁴⁵.

Розбирали статтю 27, де зафіксували, що асоціація може перетворитися на юридичну персону тільки на основі спеціального закону. Статті з 28 по 35 залишилися без змін, як і статті 37-51 і 53-56. У статті 36 було зафіксовано правила здійснення судочинства, яке велося від імені короля. Зміни внесли до статті 56 на підставі заяв Кіркулеску, Іоаніцеску, Т. Іліеску, тож депутатів арештовувати мали тільки на підставі дозволу парламенту. Стаття 57 формулювала умови виборів депутатів, де, зокрема, йшлося про обрання представників від національних меншин, про можливість пропорційного представництва. У статті 74 обговорювалося питання кількості сенаторів за правом, яке було достатньо гострим. Також мали місце пропозиції встановити тривалість сесії у 5 місяців, як і внесення до статті 104 положення про визначення конституційності законів не лише Касаційним, але й іншими судами²⁴⁶.

Відповідну позицію щодо конституційного проекту зайняли представники опозиції. З метою її встановлення і донесення до громадськості газета «*Universul*» провела анкетування провідних лідерів опозиції. Так, з боку Н. Йорґи було заявлено намір дискутувати щодо положень конституції, хоча і висловлював задоволення із приводу обговорення фундаментальних засад

держави. Націоналізацію природних копалин вважав допустимим у державі, де партії не відігравали провідну роль у задоволенні матеріальних інтересів. Запровадження смертної кари бачив у трьох випадках: при злочині проти держави, розбійництві, політичному замаху проти нації чи держави. Свобода преси бачилася необхідною, але за умови відповідальності за зміст публікації. Е. Анто-неску змушений був пояснювати для громадськості свою відмову бути доповідачем по представленню проекту конституції в парламенті тим, що бажав вільно брати участь у її обговоренні. У питанні націоналізації природних копалин вважав таку необхідною з точки зору державних інтересів. Не висловив своєї позиції з питання про смертну кару.

Радикальнішою була позиція І. Мігалаке, який бачив у ситуації із впровадженням нової конституції в редакції націонал-лібералів кризову ситуацію. Сам процес прийняття конституції подібного змісту називав проявом домінування експлуататорських класів та знецінення національної волі. Ю. Маніу як лідер румунської національної партії заявив про незмінність партійної позиції та неза-конність діючого парламенту, говорив про стан перевороту. У питанні націоналізації корисних копалин виступав проти такої в повному обсязі. Бачив її такою, що може створити умови переходу до соціалістичного господарства. Нemoжливим вважав запровадження смертної кари. У питанні преси вважав єдиним, що слід оминати, було питання королівської родини. РНП виступала за свободу преси, а сам Ю. Маніу вважав необхідним подякувати пресі за збереження мови та куль-тури в колишніх областях підвладних іншій державі. Виборчу систему бажав бачити не під поліцейським впливом. Т. Стелян заявляв, що даний парламент не може приймати нову законну конституцію. У питанні націоналізації корисних копалин виступав за повагу до приватної влас-ності. Пресу бажав бачити вільною та вважав необхідним реформувати інститут присяжних. Під час обговорення проекту конституції газета «*Universul*» продовжила проведення опитування політиків за визначенням форматом²⁴⁷. Тим не менше негативне ставлення до проекту привело до відновлення 3 березня 1923 р. Об'єднаної опозиції (Церенієська і Національна партії) на основі боротьби за реальний конституційний режим, недопущення прийняття запропонованого проекту, усунення від влади уряду І. І. К. Бретіану²⁴⁸.

9 березня 1923 р. в Парламенті під головуванням Орляну розпочали дискусію по проекту Конституції. Присутність голови Ради міністрів І. І. К. Бретіану лише підсилила активність опозиції, адже засідання почалося з виступу Бецяну, представника Бессарабії, проти І. І. К. Бретіану як голови уряду. Мова йшла про побиття селян у Хотинському повіті, і протест Бецяну підтримали цереністи. Заява голови уряду про не зовсім вірний виклад фактів втягла в дискусію І. Мігалаке, Н. Лупу. Цереністи Н. Іoан, о. Дрегіч критикували уряд за дії з обмеження права пересування селян у період обговорення проекту конституції. Така заява стала підставою для звернення І. Мігалаке до І. І. К. Бретіану із запитанням, чи бажав він обговорювати конституцію як змовник.

Того ж дня в Сенаті на засіданні, де головував М. Ферекіде, були присутні генерал Мерзереску, А. Константінеску, Косма, К. Бану. Після короткого обговорення ситуації з єпископом Майлатом та положень пакту Ліги Націй Костакеску від імені ЦП і РНП зачитав декларацію про невизнання законним засідання як національного представництва. Л. Мікша від РНП наголосив, що збори в Алба-Юлії делегували представників Ардялу до Конституанти з метою прийняття основного закону, а діючий уряд назвав таким, що відкидав бажання населення Ардялу і взагалі третини населення країни. Від імені політичних партій Бессарабії І. Руссу зачитав протест, яким не визнавав проект лібералів. У залі представники опозиції об'єдналися проти представників влади. А. Константінеску змушений був заявити, що уряд візьме до уваги всі декларації опозиції. За таких обставин Діссеску просив передати доповідь по проекту конституції Поповичу, мотивуючи це своєю хворобою²⁴⁹.

На засіданні 9 березня обговорення проекту конституції почалося з Декларації об'єднаної опозиції, яку оголосив Ю. Маніу, висловившись про неможливість визнання дійсним даного зібрання і його законодавчих прав через те, що проект є результатом дій однієї партії. Вважав, що

приймати конституцію мала Конституанта, у зв'язку з чим вимагав виконання положень статті 28 конституції 1866 р. та висловлював небажання порушувати законність.

Наступним з декларацією від бессарабців виступав П. Галіппа, який від імені 28 депутатів заявив, що вибори 1922 р. відбулися тут в умовах стану облоги. Критикував режим, який існував у Бессарабії впродовж 5 років, за порушення громадянських прав, обмеження свободи преси, відсутність рівності бессарабців з румунами Реґату. Відзначав необхідність наявності свобод у проекті конституції. Згадував про скасування місцевої автономії за проектом, але й виступав за результати впровадження нової конституції.

Від імені РНП виступав М. Попович, який говорив про потребу дати країні основний закон, нагадуючи про втрату виборчого права третиною виборців, втрачені голоси на самих виборах, крадіжки з урн бюлетенів та інше. Він заявив і про небажання бачити конституцію результатом олігархічного деспотизму. Від незалежних соціалістів Ардялю промовляв Бутнаріу, який бажав бачити складену в демократичному дусі конституцію, але при цьому вказував на потребу якнайшвидшої появи конституції. Після промови його перебування на лаві опозиції виявилось приводом для скандалу.

Під час колотнечі в залі на трибуні опинився І. І. К. Бретіану, хоча його виступ практично не було чути. Голова уряду звинуватив опозицію в намірі зірвати прийняття конституції. Після нього виступав Н. Д. Кіркулеску, тоді як Ґ. Філіпеску та Н. Джеорджеску-Тулча були втягнуті в конфлікт, за який їм погрозувала дисциплінарна комісія. Практично згадані вище, а також І. Міґалаке, Н. Іоан, о. Д. Ману, Ґ. Мекереску, Е. Мірто, Н. Лупу опинилися під загрозою потрапити під дисциплінарну комісію. Виступ Іонаш-Ґредіштяну призвів через його образи на адресу М. Поповича до нового скандалу. Загалом 8 депутатів від опозиції мали бути позбавлені права брати подальшу участь у роботі парламенту, але це не принесло заспокоєння і опозиція протестувала проти прийнятого рішення.

У Сенаті по проекті конституції виступив перший митрополит Мірон Крістя, який після тривалого вступу зосередив увагу на частині конституції, що стосувалася церкви. Робив зауваження з питання адміністрування церкви, вважаючи недостатньою кількість наявних органів.

Після закриття засідання 9 березня депутати від опозиції організували протестну ходу від парламенту вулицями Кароля, Каля Вікторіей, через площу короля Кароля до «Ateneum-Palace», де із промовами виступили Н. Лупу, Ґ. Філіпеску, І. Міґалаке, закликавши боротися проти І. І. К. Бретіану, проти олігархії. Тоді заявили про своє бажання перетворити вулицю на парламент.

10 березня до Палати депутатів прибули генерал А. Вейтояну, генерал Мошоу, В. Сассу, І. Інкульць. Слово брав Бецяну, а згодом Ракоте запропонував проект закону щодо полегшення умов існування майстрів малювання в середній освіті. Співголова Палати депутатів Д. Чугуряну подав декларацію, в якій описав свою діяльність у НЛП та звинуватив дану партію в нехтуванні національної довіри. Виступив він і проти І. Інкульця, звинувативши його у зміні позиції щодо румунського уряду. Д. Чугуряну оголосив про свій вихід з НЛП на підставі того, що не бачив бажаного від І. І. К. Бретіану, а навпаки, у прийнятті конституції вбачав державний переворот. Не бачив у діях І. І. К. Бретіану спроби встановлення духовної єдності країни. Підтримав бессарабських депутатів у їх заяві щодо неприйняття для Бессарабії конституції, за яку голосував би парламент. Після його демісії негайно обрали співголовою Палати депутатів В. Бирке.

Ґ. Юніан виступив із запитом до голови Ради міністрів стосовно питання про шахрайства з іноземним секвестрованим майном. Оскільки запит був спрямований проти В. Бретіану, то останній при відповіді вказав на спробу врятувати інтереси держави. Спроба А. Мораріу оголосити проект конституції була перервана гомоном у залі.

У Сенаті під час засідання під головуванням М. Ферекіде та у присутності А. Константінеску, К. Бану, Косма, генерала Мердереску Ґіла Петреску вбачав доцільним внесення до Конституції положення про політичні права жінок. Обговорювали і проблему адміністративної децентралізації,

яка б забезпечила громадянські свободи. Також вказували на більш широке законодавче відображення права власності в Конституції. Виступив на засіданні і Г. Прокопу²⁵⁰.

У неділю 11 березня в залі «Cooperativa» у Плоешть відбулося зібрання РНП під гаслом протесту протидіючого режиму та Конституції. Тут зібралися представники всіх соціальних груп та партій від Реґату й Ардялу. Обраний голова Космау у своєму вступному слові озвучив метою зібрання виступ проти «ворожого» уряду. Промовці (К. Попеску, К. Ксені, Г. Замфіреску, М. Попович, Ш. Чічо-Поп, Деметреску-Бреїла, Н. Іонеску, А. Вайда-Воєвод) порушували різноманітні питання у своїх промовах, констатуючи неможливість подальшого перебування у владі уряду НЛП, наявність скрути в багатьох соціальних шарів, неприйнятність голосування за пропонований проект конституції. Лунали виступи, що стосувалися становища населення Бессарабії, яка не отримала очікуваного, про відсутність вільних виборів, несправедливі дії урядовців з метою вирівнювання бюджету. Своїм арбітром учасники зібрання бачили короля, якому адресували звернення з висловом своєї вірності та просили про скасування проекту нової конституції, виступали проти пропонованих способів використання корисних копалин, передбачали негаразди для Румунії в разі голосування за даний проект²⁵¹.

Того ж дня в Бухаресті в залі «Ovidiu» відбулося зібрання представників ЦП і РНП, де головував Гратзоскі, який зачитав список опозиціонерів, видалених з парламенту, після чого їх при-вітали оваціями. У промові др. Скуртопола говорилося, що уряд родини Бретіану дає країні конституцію, яка привнесе державний переворот. Він же критикував уряд за погіршення економічної ситуації. Про неприйнятні для Ардялу дії лібералів говорив В. Делеу, тоді як депутат Мица висловився щодо неприйняття селянами Бессарабії лібералів. Адвокат Болінтітняну привертав увагу до загрози лібералів для країни та необхідність тривалої боротьби проти них.

Далі В. Маджару описав хід дій ЦП в парламенті проти НЛП та зауважив про відсутність у парламенті законності та дії регламенту. До боротьби проти лібералів закликав і Васілеску-Котара, і Нікулеску-Будешть. Такі виступи дали можливість І. Мігалаке заявити, що боротьба ведеться не партіями, а народом. Він також наполягав на необхідності боротьби за демократичні свободи. А. Добреску дії лібералів у парламенті характеризував як свавілля. Проти проекту конституції, лібералів й олігархії та за вибір засобів дій виступили П. Галіппа, сенатор Костакаеску, С. Дан. А Н. Лупу звинуватив лібералів у фальші через їх заяви про те, що конституції вимагав король, хоча реально такого послання не було. Він, як і С. Дан, відкидав звинувачення лібералів у підготовці опозицією революції. Спроба опозиції влаштувати маніфестацію супроводжувалася діями поліції і жандармів на її попередження²⁵².

Під час засідання Палати депутатів 12 березня 1923 р. обговорювалися питання попередньої діяльності в уряді Г. Юніана. Обговорили і питання видалення із засідань депутатів, проблеми заробітку офіцерів. Стосовно проекту конституції виступив рабин Цірелсон, який говорив про діяльність антисемітів. Критичним був виступ депутата від соціалістів Я. Пістінера. Після виступу депутата генерал А. Вейтояну поставив на голосування проект про відкриття надзвичайного кредиту. Виступ Ш. Боґдіна став однією зі спроб захисту проекту конституції. 13 березня на засіданні в палаті велася мова про дії П. Галіппи та вирішувалися питання діяльності уряду, зокрема у сфері задоволення потреб армії.

У Сенаті засідання 12 березня почалося з виступу Шуллеруса стосовно потреби внесення до конституції положень про національні меншини, що стосувалося зрівняння у правах представників національних меншин та румунів. Від імені швабів Банату К. Мьоглер вимагав вільного розвитку, оскільки проект конституції заперечував рішення з Алба-Юлії. Він заявив про свій намір голосувати проти проекту конституції. Крім того, в Сенаті між єпископом Нікодемом, єпископом Римніксь-ким Вартоломеу та митрополитом Сучу велася полеміка із приводу належності населення до відповідної церкви і в якій православну церкву було названо об'єднавчою для країни.

Наступного, 13 березня, після обміну повідомленнями в Сенаті єпископом Клужа Н. Іваном порушувалося питання охорони прав церкви. Він же заперечував заяву К. Мьоглера про пригнічення швабів та висловив думку про потребу національних меншин співпрацювати з румунами. Як виявилось, дискусія з питань місця церкви в суспільстві викликала інтерес громадськості і питання належності до православної церкви розглядалось як національне. Тоді ж Дрегіческу визнав помилку опозиції в тому, що вона виступає за закони без згоди приєднаних провінцій. Він вважав, що НЛП врахувала можливі дії і цілком уповноважена голосувати за проект конституції. 14 березня після обговорення другорядних питань Буцуряну від імені РНП зачитав звернення про неможливість зібрання голосувати за проект конституції. Єпископом Вартоломеу було зроблено заяву про потребу відповідності конституції бажанням народу. Натомість С. Вайссельберґер висловився, що конституція вирішує питання становища єврейського населення, гарантуючи права євреїв. Щоправда, висловився щодо деякої невідповідності положень конституції рішенням з Алба-Юлії. Говорив про готовність євреїв боротися за інтереси держави, яку не ідентифікували з урядом.

13 березня в Палаті депутатів Ч. Спіяну критикував уряд І. Бретіану за його розпорядження щодо обмеження пересування селян та відзначав, що здійснювалось таке поза положеннями конституції. У межах обговорення проекту конституції о. І. Аґирбічану говорив про негаразди в Бессарабії та Буковині і недопустимість голосування за проект. Наполягав, щоби проект конституції мав схвалення короля та нації, але заперечував право парламентської більшості представляти народ. Обірваною стала промова Ю. Стенеску, який виступив на захист проекту конституції, тоді як професор І. Лупаш звинуватив НЛП в махінаціях на виборах. Цей виступ спричинив скандал у Палаті депутатів, який дав підстави М. Орляну закрити засідання.

14 березня Палата депутатів засідала у присутності міністрів В. Бретіану, генерала А. Вейтояну, К. Анджелеску, І. Інкульця, Ґ. Мирзеску. Б. Штраухер звернувся до А. Вейтояну стосовно вжиття заходів для припинення антисемітських дій у Клузі, участь у яких брали студенти та викладачі. Мали місце запити стосовно розпорядження уряду про проведення виборів, арештованого майора Сореску, участі керівництва СФР у приватних експлуатаційних товариствах, про становище медиків на Буковині. І. Лупаш критикував лібералів за їх намір провести проект конституції на кшталт прийняття конституції в 1866 р. та її модифікації в 1879 і 1884 рр., а особливо наполягання на ролі у процесі І. К. Бретіану та К. Росетті. Фактично лібералів назвали творцями перевороту 1922 р. Виступ І. Лупаша викликав зауваження Н. Йорґи, а далі і Ю. Маніу заявив про можливість об'єднання з партією Н. Йорґи. Лунали звинувачення на адресу професора, і в Палаті розгорівся скандал, який завершився для ряду депутатів рішенням дисциплінарної комісії заборону відвідувати засідання²⁵³.

У парламенті 15 березня відбувалися суперечки між опозицією та більшістю, обговорювалися питання відшкодування військових збитків, тоді як у Сенаті мала місце критика виступу цереніста Руссу сенатором В. Томов у питанні невдоволення бессарабцями урядом лібералів. Через дії голови Сенату М. Ферекіде опозиція залишила залу засідань. Проте на засіданні в Палаті депутатів др. Штерн критично висловився стосовно ставлення НЛП до єврейського питання, а зміст його виступу став причиною відповіді Ґ. Мирзеску. Останній говорив про необхідність збереження рівності між румунами та представниками національних меншин, вважаючи привілеєм зарубіжний контроль за дотриманням прав меншин. Він же закликав Штерна не використовувати міжнародні трактати для вирішення внутрішніх питань.

15 березня о 21-й годині М. Орляну відкрив засідання Палати депутатів у присутності міністрів, на якому з ініціативи В. Маджару говорили про товариства з іноземним капіталом, що приховували розміри свого майна. У відповіді В. Бретіану зауважив стосовно незначної участі лібералів у створенні товариств з іноземним капіталом та заявив про необхідність виваженої економічної діяльності. Цей виступ залишився без відповіді протилежної сторони і тоді, і наступного дня. Правда, в Палаті депутатів 16 березня виступав А. Вайда-Воєвод, який говорив

про потреби дотримання свобод та боротьби за громадянські права. Спроба Ґ. Ґ. Мирзеску заперечити наразилася на звинувачення Ю. Маніу і В. Молдована в підробці результатів виборів. 17 березня в Палаті депутатів порушувалося питання про права та свободи конфесій, виборчі права жінок, свободу преси. Тоді ж І. Шандор заявив про своє бажання бути румунським громадянином, але існувати як угорець.

У Сенаті 16 березня при обговоренні проекту М. Фехмі зачитав декларацію відданості турецького населення та просив про внесення мусульманської релігії до числа офіційних релігій країни. Е. Балаш у свою чергу від імені виборців вимагав легального трактування саксів. З боку А. Константінеску було висловлено обґрунтування необхідності конституції. Того дня проводили голосування, при якому зі 151 голосу 146 були «за» і 5 «проти», що дозволило зробити заяву про взяття Сенатом проекту конституції до уваги. Правда, вже наступного дня М. Ферекіде заявив про помилку в підрахунку на 10 голосів. Фактично утворилася ситуація, за якої цілком реальною виглядала парламентська криза, причиною якої був проект Конституції. Проте 17 березня в Сенаті у своєму виступі К. Дісеску заперечував можливість надання автономії турецькій та єврейській церкві чи зрівняння у правах із православною церквою. На користь конституції виступив Ш. Поп, який відзначав її румунський характер.

Проте, поки в парламенті ішло обговорення проекту конституції в поєднанні з вирішенням нагальних потреб, долю проекту намагалися вирішити і поза парламентом. Вже на 18 березня в залі «Томіс» у столиці призначався виступ професора права І. Міческу щодо загроз, спричиненою новою конституцією²⁵⁴.

Так, у столиці в умовах залучення для спокою і безпеки всього гарнізону під командуванням генерала Давідоґлу 18 березня 1923 р. відбулося зібрання опозиції. Перед відкриттям засідання перед залом «Дасіа» зібралось кілька тисяч люду, перед якими промовляли о. Діаконеску, Ґ. Мушіке, Молдовану, тоді як на сцені в залі перебували Ю. Маніу, А. Вайда-Воєвод, Н. Лупу, І. Мігалаке, Т. Іонеску, Ш. Чічо-Поп, М. Попович, П. Галіппа, В. Маджару, Ґ. Юніан. Головував за пропозицією Штефан Чічо-Поп.

Промовці були налаштовані критично щодо оцінки ситуації у країні і висловлювали це. Так, П. Галіппа говорив про порушення прав населення Бессарабії. Т. Іонеску у своєму виступі нову конституцію називав такою, що поглиблює протиріччя в державі, вимагав повернути громадянські права та свободи і виступав проти династії лібералів. Доволі прихильно сприйняли виступ А. Вайди-Воєвод, який зауважив, що опозиція висловлює бажання і волю народу. Висловився стосовно гніту лібералів, крадіжки ними голосів виборців. Просив підтримати позицію РНП, спрямовану проти проекту конституції.

Від імені Буковини виступав В. Боднереску, який заявив, що край приєднався до Румунії, щоб існувати у свободі та законності. Промова І. Мігалаке була звернена до присутніх, як до захисників свободи. Він в іншомовній формі критикував дії І. І. К. Бретіану та заявляв, що опозиція виступає за усунення уряду та недопущення прийняття його варіанту конституції, бажаючи не революції, а влади закону.

Виступ Ю. Маніу також починався з констатації звільнення румунів Ардялу, критики олігархії, спрямованої проти законності і демократії. Виступав за зміну лібералів демократичним урядом. Говорив і про складні умови існування у країні та дорожнечу, яку пояснював турботою лібералів про приватні інтереси. Закликав короля не давати народ на відкуп олігархії.

Н. Лупу у своїй промові звинуватив лібералів у крадіжці голосів та наполягав на тому, щоб конституція творилася представниками, яких обрав народ. Закликав до застосування легальних методів протидії лібералам. Після його промови генерал Вледеску зачитав звернення, яким збори протестували проти придушення свободи волевиявлення народу, проти стану облоги, за якого народ виглядає ворогом. Протестували проти організованого в парламенті перевороту й узурпації прав нації. Від короля вимагали захисту і заходів для збереження національного суверенітету,

вимагали усунення уряду та заміну його новим, який би гарантував вільні вибори. Також висловлювали бажання відновлення гармонії між тронем та нацією. Закликали до боротьби за свободу, вважаючи батьківщину в небезпеці.

Того ж дня в театрі «Eforia» відбулося велике зібрання Об'єднаної феміністичної Асоціації за дотримання прав жінок. Від імені працюючих жінок Каліпсо-Ботез говорила про своє сподівання віднайти у проекті конституції положення про права жінок. А. Кантакузіно зачитала листа Н. Йорґи, яким він підтримував дії руху. Р. Росетті висловився про права з юридичної точки зору. Е. Неґруці звернула увагу на труднощі для жінок в адвокатському бюро. В інших виступах також говорили про необхідність дотримання прав жінок та виступали проти проекту конституції як виключно проект лібералів. У зверненні було відзначено відсутність у проекті конституції політичних прав жінок Румунії, яких нараховується у країні 8 млн, однак під правами розуміли тільки можливість обиратися до громадських та повітових рад.

У неділю по обіді в залі «Дасія» пройшло зібрання православних румунів, де основними промовцями виступали священики, а головував о. К. Бідояну. Після критики католиків та висловлень довіри верховникам церкви було прийнято звернення, яким вимагали визнати православну релігію провідною в Румунії, фактично релігією нації та внести положення про це до конституції.

Як ми вже зазначали, збори опозиції змусили приділити значну увагу охороні громадського порядку, для чого задіяли практично весь гарнізон столиці. Були вжиті заходи для попередження маніфестацій, що призвело до сутичок між представниками опозиції та солдатами і переговорів з А. Вейтояну. Тим не менше біля королівського палацу о 12-й годині відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе конституційний король!» та «Геть конституцію і тиранію!». Однак демонстранти були витіснені з площі солдатами. Також і біля клубу РНП відбулася сутичка з жандармами. У результаті таких дій до префектури поліції доправили 20 затриманих, що змусило Г. Філіпеску, В. Маджару, о. Ману, о. Е. Келінеску просити звільнення затриманих. Проте вже 19 березня парламент продовжив звичну роботу, обговорюючи питання повсякденні і проект конституції в палатах²⁵⁵.

Так, у Палаті депутатів А. Лазар критикував систему, яка склалася у країні, звинувативши І. І. К. Бретіану у встановленні диктатури та підсумовував виступ констатацією про неслухняність конституції. Г. О. Рот заявив про відмову голосувати за проект конституції, вимагаючи включення до неї положень із Алба-Юлії та положення про вживання мови національних меншин в адміністративних закладах. Також висловив потребу в отриманні грошової допомоги від держави. У відповіді К. Анджелеску йшлося про наявність у проекті положення про школу. У суперечку вступили Ю. Маніу та І. Ністор, і якщо перший звинуватив уряд у невиконанні положень, про які говорив Г. О. Рот, то І. Ністор заперечував відмінність у освіті для національних меншин. На слова останнього Г. О. Рот відповів про роль національного представника в захисті інтересів своєї нації.

У виступі Н. Йорґи вкотре порушувалося питання про невизнання права цього парламенту голосувати за проект конституції. Проект конституції називав хаотичним поєднанням старих консервативних і ліберальних ідей. Серед змін, які пропонував внести до конституції, була вимога ха-рактеризувати Румунію як національну державу. Також висловив думку про внесення до тексту конституції положень з Алба-Юлії та мирних угод. На додачу висловився за надання політичних прав жінкам та пропонував проект спільного користування корисними копалинами на протигагу їх націоналізації. Православну церкву пропонував визнати домінантною. Спосіб комплектування Сенату названо протилежним традиціям парламенту.

Доцільно вказати, що Н. Йорґа порушував питання проблеми успадкування трону в конституції, визнаючи, що урядовий проект повторював зміст розділу зі старої конституції. Мова велася про пошук спадкоємців з числа представників європейських династій за умови відсутності прямих спадкоємців. Після низки виступів у Палаті депутатів почали голосування за прийняття до відома

проекту конституції, під час якого опозиція заспівала гімн та залишила залу. При голосуванні отримали 225 голосів «за» і 4 «проти» при 41 відсутньому. І. І. К. Бретіану визнав таке голосування історичним і таким, що дає відповідь опозиції про потреби держави та підтверджує, що Румунія є результатом історичного розвитку.

У Сенаті обговорювали статтю 5, і Дрегіческу, Косма, єпископ Вартоломеу, Крупенські пропонували поширити положення статті 5 на жінок, але врешті статтю проголосували без змін. По статті 6 Попеску-Пасаре вимагав рівних прав для жінок. Труфін виступив противником участі жінок у публічному житті. С. Нікулеску вважав, що після голосування по проекту конституції жінки отримають громадянські права. К. Діссеску виступив за окремий закон, тоді як Полікрат говорив про право голосу для жінок, однак змін до статті так і не внесли. Після цього на вимогу А. Кон-стантінеску голосували за проект закону про збільшення судових штрафів. Стосовно статті 7 Пакураріу вимагав для іноземців терміну в 10 років для отримання громадянства. Крупенські радив залишати законними дії з натуралізації. В. Гаїція вказував на наповнення середніх шкіл і університетів євреями та говорив, що 95% преси контролюється євреями. Таким чином, виступив проти надання громадянських прав євреям. У виступі сенатор підтримав також і студентський рух. Імовірно, подібні виступи стали остаточною причиною голосування за статтю 7 без змін. Того ж дня відбулося голосування по статтях 12-16. Доволі складною була ситуація зі статтею 16, що стосувалася смертної кари²⁵⁶.

19 березня зібрання для опозиції вирізнялося аналізом дій попереднього дня. У промові В. Маджару увага надавалася виборчому закону, критиці законів, які можуть обмежити свободу та викликати внутрішню революцію, а також про недопустимість застосування армії проти народу. Наприкінці свого виступу заявив про завершення діяльності чинного уряду. Робітник Р. Нікулеску говорив про бідність у країні як результат зажерливості однієї партії. У виступі І. Буздугана йшлося про терор у Бессарабії, відсутність уваги влади до потреб населення. Пропоновану конституцію називав ярмом. А. Іонеску заявив, що через проект конституції бажає влада обмежити свободу та протестував проти ролі уряду як арбітра у справі недільного зібрання. Його виступ підтримали Капацянчу та Адам. Проти тиранії лібералів протестували Апостол, Теодореску. Н. Лупу критикував дії уряду із просування проекту конституції. І. Мігалаке натякав на примусову зміну уряду. І. Банчіу пропонував відкликання проекту конституції. У рішенні було записано протест зібрання проти застосування армії в політиці та висловлено рішучість боротися проти абсолютистського та тиранічного уряду²⁵⁷.

20 березня в Сенаті обговорювалося питання ставлення до євреїв, після чого мали провести голосування по статтях 17-20. Палата депутатів отримала декларацію об'єднаної опозиції, яку зачитав А. Вайда-Воевод та в якій містився протест двох партій проти прийняття проекту конституції і робилася заява про державний переворот. На додачу П. Бужор критикував спосіб, яким уряд проводив проект конституції. Цоні зробив заяву про складне становище вчителів, а І. Т. Флореску – щодо стану судів. Ґ. Юніан порушував питання про ситуацію у столиці за останні дні та наполягав на недопустимості застосування армії проти демонстрантів. У другій частині засідання в Палаті депутатів 20 березня обговорювали окремі поняття перших статей конституції. Це стосувалося визначення Румунії у статті 1 щодо якого наполягали на використанні терміну національної унітарної держави. В обговоренні статті 5 зіставлялися поняття «румун» та «румунський громадянин», що змінювало коло осіб, які володіли громадянськими правами. З боку уряду було наявним прагнення обмежити коло осіб із громадянськими правами (Ґ. Мирзеску), і в результаті до статті включили визначення «румун без різниці етнічного походження, мови чи релігії». Такі ж обмеження стосувалися і політичних прав жінок. Ситуацію обговорювали, піднімаючи питання про необхідність отримання жінками, особливо в сільській місцевості, освіти. Виконання освітнього проекту давало гарантію і на виконання проекту з політичними правами. Якщо Ґ. Мирзеску бачив проект конституції в даному випадку достатнім (участь жінок у громадських радах та повна рівність обох статей у цивільних правах), то П. Ґарбовічану

наполягав на освіті жінок і наступному наданні політичних прав. У Сенаті 20 березня обговорили питання статей 17-29, окремі з яких викликали особливі зауваження. Зокрема, стосовно статті 24 Мірон Крістя наполягав на внесенні положення про обов'язковість церковного шлюбу. У статті 25 Шуллерус наполягав на можливості включення положення про використання в навчанні меншинами рідної мови. Мали місце висловлювання щодо стримування свободи преси. При обговоренні статті 23 виникло питання про визнання православної й уніатської церков румунськими з умовою домінантності першої.

На останню третину березня уряд ухвалив рішення щодо зміни статей конституції, що стосувалися православної церкви, яку стали трактувати «домінантною». Також мали намір модифікувати статті стосовно конфесій, свободи преси, націоналізації корисних копалин, експропріації майна для громадських потреб (статті 17-20). Обговорення цих статей мали призупинити до часу завершення переговорів уряду з усіма сторонами²⁵⁸. З боку об'єднаної опозиції підтримувалися протестні настрої проти проекту конституції, що підсилювалося також їх витісненням із засідань. Їх висловив А. Вайда-Воєвод у зверненні об'єднаної опозиції, в якому її члени називали парламент нелегітимним та визнавали способом боротьби проти дій уряду – протести, які на 25 березня мали провести в Галаці (о 9-й ранку) та Бреїлі (о 2-й дня) за участю Ю. Маніу, А. Вайди-Воєвод й інші²⁵⁹.

21 березня в Палаті депутатів у присутності міністрів Г. Мирзеску, В. Сассу, В. Бретіану, К. Анджелеску, І. Ністора. Обговорювалося питання регламенту засідань, торгівлі вином, надання кредиту, після чого перейшли до обговорення конституції. У статті 7 увагу привертало питання нату-ралізації та відповідальних за її підтвердження. По положеннях статті виступив Н. Йорґа, який був проти проведення натуралізації в парламенті. І. Градіштяну вважав, що необхідно вживати заходів проти національних меншин. Після виступу Л. Молдовану міністр Г. Мирзеску запропонував залишити початковий варіант статті 7. Також з національними меншинами було пов'язано і статтю 10, із приводу якої виступив Б. Штраухер, який відзначив антисемітські випадки та назвав антисемітський рух революційним і стверджував необхідність надання євреям громадянських прав. Проти Б. Штраухера виступав Д. Янкулеску-Романаць, який стверджував наявність прав у євреїв та доводив існування толерантності в Румунії.

Доволі активно І. Тома, В. В. Пелла, Е. Дан, Н. Йорґа обговорювали питання смертної кари. Загалом допустимим вважалося її виконання у воєнний час. Також питання викликала стаття стосовно церкви, в якій пропонували внести положення про домінантну роль православної церкви. Попри те, що приймалося рішення по іншій статті, знову повернулися до теми громадянства завдяки Н. Д. Кіркулеску, який запропонував редакцію статті 7 за пропозицією комітету делегацій.

У Сенаті без обговорення прийняли статті 30-32, але по статті 33 в Шуллеруса виникла пропозиція внести положення про право національних меншин на навчання, управління та судову справу рідною мовою. Така пропозиція викликала заперечення з боку Т. Ілієску, Е. Панґраті, які відкидали таке право. У результаті за цю статтю, як і за 34-41 та за 43-47 і 49-51, проголосували без змін, тоді як статті 48 мали дати нову редакцію. Вносилися зміни до ряду інших статей, у тому числі і до статей 69 і 70, що стосувалися обрання та кількості senatorів. В обговоренні тоді взяв участь і міністр А. Константінеску, який наголошував на необхідності мати компетентних senatorів, яких не обиратимуть, а призначатимуть за правом. Врешті статтю 70 проголосували без змін²⁶⁰, як і статті 71-75.

Вранці 22 березня в Сенаті відбулося засідання парламентської більшості, перед якою виступав І. І. К. Бретіану. Ним було визнано відповідальність моменту, вплинути на який опозиція не могла. Наголошував на тому, що нова конституція має служити захисту інтересів економіки, заперечуючи твердження про те, що створена однією особою. Відкидав можливість переходу на однопалатний парламент, вважаючи Сенат елементом, що зберігає демократичну систему. При цьому існуючий Сенат називав врівноваженим за числом вибраних senatorів і senatorів за правом. Співпрацю з РНП вважав можливою тільки після злиття партій²⁶¹.

22 березня в Палаті депутатів обговорювалося питання рішення в Алба-Юлії, коли Ш. Чічо-Поп висловився щодо послідовності дій румунських політиків з Ардялу у справі здобуття незалежності від угорської корони. Крім того, В. Маджару порушив питання стосовно дій уряду по майну, що належало ворожим країнам, через що питання нового бюджету пропонували обговорити на нічному засіданні. При обговоренні статей конституції без змін залишили статтю 23, тоді як стосовно статті 24 др. Крантер (шваб) піднімав питання про право меншин на навчання. Без змін залишили статтю 27, а по статті 28 Ф. Коннерт вимагав вільної асоціації на національній та релігійній основі. Після обговорення статтю 28 прийняли без змін, тоді як статті 29-32 проголосували без обговорення, а статті 25 і 26 відклали. Також без дискусій прийняли статті 34-63. Дискутували по статтях 64-73, але прийняли їх у редакції проекту та проголосували за статті 74-100.

У Сенаті спершу проголосували по статтях 76, 77-91 і 92-102 без дискусії, тоді як виникли питання по Касаційному суду у статті 103, коли через позицію Г. Прокопіу в дискусію втягнулися Г. Гіцеску, Т. Ілієску, К. Діссеску, А. Константінеску. Останній висловився за збереження даної статті в редакції проекту. Після короткої перерви проголосували по статтях 104-107, а вже стаття 108 викликала зауваження, що вели до спроби впровадити податок на прибутки церкви. Голосувалися без змін й інші статті, хоча мали місце пропозиції по їх деякій зміні²⁶².

22 березня в залі «Дасія» Ліга за права і обов'язки жінок провела засідання під головуванням Янкулеску. Засідання було відкрите промовою про феміністський рух В. Мілеви Маркович та промовою Каліпсо Ботез щодо надання прав жінкам. Присутній депутат А. Лазер говорив про права жінок Ардялу та їх відсутність у Реґаті, а Г. Гаврілеску – про проблему розвитку фемінізму, як про національну. Мали місце виступи представниць трудящого жіноцтва (Е. Філіпович), вдов війни (М. Пе-пенару). А. Вайда-Воєвод у промові говорив про роль жінки в господарстві і вихованні та відсутність прав жінок. В. Маджару зупинився на політичних моментах у питанні емансипації жінки, тим самим змусивши Янкулеску заявити про відмову парламенту від надання прав жінкам. Ю. Маніу заявив про роль РНП у вирішенні питання прав жінок та наголошував на необхідності співпраці політиків з жінками в політичній сфері²⁶³.

23 березня Палата депутатів працювала у присутності В. Бретіану, І. Г. Дуки, Г. Мирзеску, А. Константінеску. Відсутніми були представники опозиції. Тоді проголосували за статті 100-102 й обговорювали можливість змін статті 103 за пропозиціями І. Тома. При обговоренні статті 104 виступав міністр Флореску, а статті 105 і 106 прийняли без змін. По статті 107 стосовно адміністративного суду протилежні позиції зайняли Неґуре-Васлуй та І. І. К. Бретіану. Відповідно пропонували зміни до статті 108, а без змін прийняли статті 109-118, тобто всі, що стосувалися інструментів управління адміністрації повітів. Також не змінили статті 119-123 і 125-128, тоді як по статті 124 мали місце зауваження Н. Йорґі щодо визначення місця столиці. Повернулися і до обговорення статті 65, піднявши питання тільки окремих визначень, та статті 25, де наполягали на обов'язковій присутності на посаді редактора газети румуна (В. В. Пелла). Відповідальність преси, відображення нею суспільного та соціального життя стало підставою участі в обговоренні Н. Д. Кіркулеску, В. В. Пелли, В. Яманді, Н. Йорґа, А. Мавроді. Проте в ході дискусії склалася група з 70 депутатів, які вимагали припинення дискусії та збереження тексту проекту. У Сенаті В. Біану виступив проти дій влади у громадах Морлока та Моноріґ повіту Кожокна. Також приймали тоді ряд проектів законів до розгляду²⁶⁴.

Наступного дня в Палаті депутатів порушили питання стосовно очолення медичних закладів виключно румунами, питань анархії й антисемітських виступів, спекуляції цукром, митної зони. Положення конституції почали обговорювати зі статті 17 і 18, де основними були визначення власності та умов експропріації. Тоді аграрна реформа подавалася як порушення урядом гарантії власності. На звинувачення з боку депутата І. Міческу відповідав І. І. К. Бретіану, який наполягав на потребі збереження експропріації і в подальшому, щоправда за умови вчасної оплати за землю та використання експропрійованої землі. Критичні зауваження на адресу НЛП надійшли від

Константінеску-Бордень, який вважав статтю 19 реалізацією програми даної партії та говорив про шкоду для селян, особливо там, де були нафтоносні землі. Саме тоді Н. Йорґа заявив про перетворення повіту Прагова на революційну територію. У Сенаті обговорювали статті 18 і 16, прийнявши статтю 18 у новій редакції. Статтю 20, що стосувалася шляхів сполучень, ухвалили без дискусії²⁶⁵. Також без змін прийняли статті 115, 132 і 133.

Опозиція продовжувала підтримувати протестну позицію проти проекту конституції, і 25 березня в залі «Дасіа» відбулося велике зібрання опозиції під головуванням А. Вайди-Воєвод. У промовах А. Вайди-Воєвод, Ангелеску, Н. Бридзєя, А. Влада, Ніколау, С. Дана говорилося про актуальні події та насадження нової конституції силою, що змушувало декого з учасників апелювати до короля. Про невдоволення бессарабців ситуацією зауважував І. Пеліван, і в тему його виступу Ґ. Юніан говорив про неврахування урядом потреб народу. І. Мігалаке у своєму виступі звернувся до форм боротьби, яку вважав боротьбою за свободу та можливості апелювання до короля. Ю. Маніу більше зупинився на ролі РНП у діяльності об'єднаної опозиції та критикував дії уряду, який опирався на армію. Фактично його слова підтверджував виступом про терор на селі о. Турку. У «Зверненні», яке оголосив А. Вайда-Воєвод після всіх виступів, висловлювався протест проти «абсолютистської конституції», проти придушення громадянських свобод та застосування стану облоги. У черговий раз звернення до короля містило попередження, що нова конституція порівнянна з державним переворотом і є замахом на Націю. Характер дій опозиції змусив владу вжити відповідних контрольних заходів для недопущення порушень спокою у столиці. Того ж дня мітинг опозиції відбувся і в Констанці, де влада вивела на вулиці військові патрулі. Головував тут Іонеску-Доброджану. Серед промовців був і В. Маджару, який говорив про уряд та його дії із впровадження конституції²⁶⁶.

Впродовж усіх днів обговорення уряд намагався тримати під контролем ситуацію і реагував на нагальні потреби, що стосувалися проекту. Так, 25 березня уряд провів нараду з питання розбіжності між Палатою депутатів та Сенатом у натуралізації та бюджеті. У Раді міністрів бажали залишити в силі чинний виборчий закон. Визнали, що майбутня експропріація буде проводитися на основі положень конституції та за рішенням парламенту. 26 березня відбулося засідання Ради міністрів з питання роботи над Конституцією. Тоді ухвалили рішення про збереження в силі закону про вибори, до вироблення нового. Також усі адміністративні питання мали вирішувати на основі чинних законів. Громадянами вважалися ті особи, які на час об'єднання проживали на території нових провінцій. Було прийнято рішення стосовно законів по євреях і застосування статті 19 щодо прав власності. Також 26 березня урядом було організовано нараду парламентської більшості, де проводилися консультації щодо зміни тексту статей. Після узгодження текстів І. І. К. Бретіану виступав зі зверненням про необхідність збереження демократії у країні, збереження морального порядку, який би відповідав сучасним потребам. Врешті учасники досягнули спільної думки по змісту статті 18 і 20. Правда, результатом прийняття тексту статті 17 стала критика уряду за недотримання ним власницьких прав. Пояснювали недосконалість тексту та позицію уряду створенням конституції в ненормальних умовах. При цьому НЛП також звинувачували в демагогічних заявах. Питання власності порушувалося й у зв'язку з користуванням землею, особливо лісом, у Бессарабії²⁶⁷.

26 березня в Палаті депутатів засідання вів співголова Бирке у присутності міністрів В. Бретіану, генерала Вейтояну, І. Інкульця, І. Ґ. Дуки, К. Ангелеску, Ґ. Ґ. Мирзеску. Обговорювалося питання націоналізації корисних копалин, як гарантії отримання прибутків від нафти. Проведено також голосування по проектах законів по комерційному кодексу, створенню окружного суду, обговорено питання ситуації в Яссах та експорту худоби.

Проте вагомішою частиною засідання виявилася та, що відбулася з виступом Кіркулеску, який представив зміни, за які проголосував Сенат у статтях проекту Конституції. Безумовно, дискутувалися окремі статті, як наприклад, стаття 132, що зачіпала питання про становище Православного релігійного фонду на Буковині, або ж питання про невдоволення населення

Буковини становищем використання лісу, про що говорив І. Тома. Порушені питання втягнули в дискусію Рауту, Н. Йорґу, І. Ністора. Врешті-решт дійшли згоди і далі голосували по статтях 134-138. По статті 7 було зроблено повідомлення про доповнення її положенням про права глави мусульман Румунії на посаду сенатора. Мали місце дискусії у справі надання громадянства.

Певну увагу викликала стаття 133, оскільки учасники обстоювали різні точки зору, серед яких було і визнання необхідності надання громадянських прав євреям Румунії, і неприйняття євреїв та їх організацій. У ході дискусії Н. Йорґа визнав, що «єврейське питання» неможливо вирішити ні декретами, ні вуличними заходами. Підсумовував дискусію А. Штерн, який дякував уряду за надання євреям конституційних прав, за ратифікацію декретів про права. Тим більше, що міністр Т. Флореску підтверджував права національних меншин приєднаних провінцій. Після цього було поставлено на голосування проект конституції цілком, і в Палаті депутатів за нього голосували 262, а проти – 8 осіб.

Заключне слово взяв І. І. К. Бретіану, який висловив задоволення ухваленим рішенням, зауваживши, однак, що не всі положення конституції прийняті всіма. Висловлював сподівання, що країна житиме з конституцією до півстоліття. У Сенаті під головуванням М. Ферекеде було оголошено про скликання на 29 березня великої колегії для обрання єпископів та обговорювали питання натуралізації²⁶⁸.

Наступного дня в Палаті депутатів обговорювалися питання домашніх промислів у Ардялі, необхідність відновлення Ясс, питання бюджету. 28 березня в Палаті депутатів продовжили дискусію щодо бюджету. У цій дискусії провідну позицію займав В. Бретіану, який доводив можливість участі іноземного капіталу в національних підприємствах. У Палаті проголосували за бюджет загалом та по статейно. Проте в питанні бюджету окремих міністерств виникали суперечливі ситуації, коли їх намагалися вирішити обговоренням. Так, зокрема було з бюджетом для суддів, стосовно якого виступали Е. Раковіца-Бакеу, А. Рауцу, Флоріан, Пшепелінські. У Сенаті також відбулося голосування по проекту конституції: зі 141 учасника віддали голоси «за» – 137, «проти» – 2, «утрималися» – 2. У двох останніх категоріях були Буцуряну, Моллер, А. Полоні, Труфін. У виступі І. І. К. Бретіану було констатовано фактичне завершення роботи над конституцією²⁶⁹.

Увечері 28 березня члени уряду на чолі з І. І. К. Бретіану представили королю на підпис нову конституцію. Так, у зверненні до короля повідомлялися і результати голосування: голосували 257 із 369 депутатів та 141 зі 194 сенаторів і висловлювалося сподівання, що зміст конституції відповідає взаєминам між королем та Законодавчим зібранням. Король висловив задоволення результатами голосування й обіцяв оберегати та застосовувати конституцію, як цього вимагала присяга. Після цього текст конституції було підписано²⁷⁰.

Проте дії опозиції не завершилися після підписання конституції королем. Так, 29 березня на засіданні, де головував М. Орляну, були присутні генерал Мошою, Мелдеряну, Косма, Бану, В. Бретіану, а також представники опозиції. М. Орляну повідомив депутатам про підписання Конституції королем, після чого мала місце критика ситуації у країні. Зокрема, Г. Скіпяну повідомив про арешт депутата о. Д. Ману й інших за участь у зібранні опозиції в Буфтя; І. Сіміонеску висловився щодо необхідності подолання спекуляції, а І. Попеску-Затрень просив міністра фінансів дати розпорядження фінансовим адміністраціям, щодо прийняття до оплати лотів по наділенню землею. Він же просив міністра освіти запровадити для викладацького складу звання на кшталт військових.

Після цього від імені РНП і ЦП І. Мігалаке зачитав декларацію, в якій прийняття конституції назвав державним переворотом, крадіжкою, узурпацією фундаментальних прав нації. Сам процес прийняття називав втіленням абсолютистської концепції виконавчої влади, здійсненої без національної волі. Критично приймав дії більшості по усуненню з парламенту представників опозиції, проголошенню стану облоги, придушення громадянських свобод.

Фарс із дискусією, на думку опозиції, свідчив про повну ізоляцію уряду та Національного зібрання від чесного і точного розуміння бажання нації. Уряд звинувачували в тому, що він прикривається багнетами та королівською владою. Таким чином, виникла ситуація, за якої уряд провокував конфлікт між королем і нацією, що могло призвести до боротьби всередині країни, зруйнувати національну консолідацію.

І. Мігалаке заявляв, що РНП і ЦП піднімають голос протесту від імені країни та на захист прав нації та оголошують Конституцію без сили закону для громадян. На завершення було зроблено висновок: «Те, що народилося під прикриттям багнетів, не може існувати інакше як на багнетах». Хоча в Сенаті М. Фереکیدе 29 березня передав подяку короля за плідну працю, все ж 30 березня Н. Трандафіреску зачитав ноту протесту, ідентичну до виголошеної в Палаті депутатів²⁷¹.

Ще однією подією, яка викликала певну незгоду у вищих колах, стало обрання єпископів 29 березня на великій колегії в митрополії. Окрім парламентаріїв православної віри, членів Св. Синоду і православної консисторії, були присутні члени уряду А. Константінеску, В. Бретіану, К. Бану, І. Бретіану, К. Анджелеску, Г. Мирзеску, І. Інкулєц, генерал А. Вейтояну, генерал Т. Мошою, генерал Мердереску, І. Ністор, А. Косма. Перед засіданням депутати парламенту від Бессарабії висловили протест проти виборів. Так, на посаду єпископа Романа обрали митрополита Сібіу Л. Трітяну (238 голосів), єпископом Бузеу Г. Нікулєску (220 гол.), єпископом Нижнього Дунаю Я. Антонович-Бирледянула (235 гол.), єпископом Констанци І. Теодореску (212 гол.), єпископом Хотина В. Пую, єпископом Четатя Албе Н. Котлярчука²⁷².

На сесії парламенту 1923 р. розглядалися також економічні закони, проекти яких були розроблені на основі доктрини НЛП («власними силами»), які в ЦП розглядалися як підсилення позицій націонал-лібералів, як економічна та соціальна загроза країні. Це стосувалося законів про ко-мерціалізацію державних підприємств, водного режиму, енергії, корисних копалин. Позиція двох партій озвучувалася В. Маджару, Е. Мірто, Н. Трандафіреску, які виходили з необхідності залучення іноземного капіталу на рівних з румунським можливостях. Відмова визнати згадані закони була підкріплена відмовою від голосування за них. Напередодні розгортання дискусій із приводу Конституції 4 лютого 1923 р. у столичному залі «Dacia» відбулися збори партії, де головував генерал Владєску, який і визначив мету зібрання як протистояння намірам уряду провести проект конституції через парламент. Депутат Макареску говорив про незаконність дій уряду та про його боротьбу проти Цереністської партії. Депутат Джеорджеску-Тулча порівняв діючий уряд з урядом фанаріотів, звернувши увагу і на придушення свободи особистості. Васілеску-Ноттара відзначав надзвичайну дорожнечу життя, а інженер Гойсеску звернув увагу на неможливість вільно використувувати багатства країни, які потрапили до рук банків. Депутат Костакє-Лянка вважав, що жертви, принесені в ході війни, дали громадянам кайдани. Вважав, що і в царській Росії селяни мали більше прав. Г. Юніан висловився за потребу країни в новій конституції, але не такій, що представляє інтереси однієї партії чи опонує положенням Версальського договору.

На цьому ж зібранні І. Мігалаке говорив про програму боротьби, неможливість її ведення в парламенті через беззаконня уряду на виборах. Виступав за звернення до народу, бо перемогу могли отримати тільки за підтримки тих, хто піде за партією. Вважав, що НЛП спекулювала на потребах студентів. Антисемітські демонстрації свідчили про відмову уряду від підписаної у Версалі угоди про меншини. Критикував спосіб досягнення націонал-лібералами більшості в сенаті через призначення сенаторів за правом. Критикував дії уряду із впровадження конституції і Н. Лупу, вважаючи, що ним підтримується антисемітська пропаганда. Після всіх виступів генерал Владєску зачитав звернення, яке містило висловлені у виступах зауваження²⁷³.

Дії націонал-лібералів у парламенті та схожі позиції Цереністської і Національної партій створювали умови для їх зближення, хоча певною перепороною були програмні положення цереністів, які не визнавалися лідером націоналістів. З метою вироблення спільної позиції для співпраці велися обговорення в Цереністській партії до та під час конгресу 24 травня 1923 р., коли

утворилися групи противників (К. Стере, І. Мігалаке, Н. Лупу) та прихильників (К. Іонеску-Олт, К. Спиніштяну, Ч. Парфеніу, С. Моререску) співпраці і навіть об'єднання. У рішенні конгресу більшістю голосів було зафіксовано думку про необхідність укладення угоди до 15 червня 1923 р., складено Постійною делегацією комунікат до голови Національної партії про принципи об'єднання. З боку Ю. Маніу 21 червня надійшла відповідь про можливість прийняття пропозиції на основі програми Національної партії. Відбувся після загального і конгрес регіональної організації на Буковині. У серпні 1923 р. цереністи влаштували пропагандистський тур по містах Ардялу і Банату за участю Ґ. Богдана-Дуйке, що фактично було втручанням у зону діяльності Національної партії. Проте пояснити ці дії можна тим, що на кінець червня 1923 р. перемовини між двома політичними партіями призупинилися саме через наполягання Ю. Маніу на об'єднанні з подальшою діяльністю на основі програми Національної партії. Це не приймали в Цереністській партії та виступали про-ти регіоналізму. Поїздка Н. Лупу й І. Мігалаке в Банат і Ардял у червні 1923 р. стала періодом проведення критики Національної партії. Так, у Рішіці на зібранні робітників та селян критикували партію за її зв'язок з олігархічними партіями Реґату та гальмування виконання положень аграрної реформи. У відповідь Ю. Маніу критикував І. Мігалаке як особу, що гальмує демократичний роз-виток. Наприкінці листопада 1923 р. керівництво ЦП відмовилася від співпраці з РСБ²⁷⁴.

На 15 жовтня 1923 р. в парламенті на відкритті сесії мала бути зачитана тронна промова. На це відкриття міністри спільно з парламентськими комісіями готувалися до подання на обговорення проектів законів. Зокрема, з міністерства фінансів ішов проект про прямі податки та про підго-товку бюджету. Загалом на прийняття рішень сподівалися в період із 15 жовтня по 20 грудня 1923 р. В опозиції на той час склалася ситуація, коли діяльність ускладнилася протистоянням А. Авереску та К. Арджетоану. Не зовсім готовими до діяльності були і депутати від Цереністської та Національної партій²⁷⁵.

Кінець 1923 р. – початок 1924 р. позначився розгортанням діяльності опозиції зі створення антиліберального блоку, яка для ЦП проводилася під гаслом усунення уряду та запровадження парламентського режиму. 13 лютого 1924 р. Національна партія погодилася на пропозицію ЦП щодо злиття. У березні надходила пропозиція від ЦК КПР про створення єдиного фронту партій робітників міста і села з метою боротьби за робітничо-селянський уряд, що було не прийнятно для ЦП. Встановлено на лютий 1924 р. і контакти з Хорватською селянсько-республіканською партією, які давали певні шанси на створення федерації неіндустріальних країн балканського та дунайського регіону²⁷⁶. Проблема полягала у визначенні відносин між ЧСР, Румунією та Югославією, з чим була пов'язана позиція С. Радіча. Останній у жовтні 1924 р. в інтерв'ю газеті «*Rijeci*» говорив про потребу економічної дунайської федерації. Проте при цьому визнавав більшу близькість між Югославією та Чехословаччиною в даному питанні та спільність інтересів дунайських держав, але заперечував готовність Югославії підтримати Румунію в можливій війні за Бессарабію. Свою позицію, в якій частково виходив з експансіоністської політики Італії в регіоні, він обіцяв висловити також в уряді.

Практично одразу після заяв С. Радіча член Цереністської партії др. Н. Лупу 12 жовтня 1924 р. взяв участь у зборах Селянської партії у Врпольє. Саме тут С. Радіч представив др. Н. Лупу не тільки як гостя, але як і союзника та голову Цереністської партії. У своєму виступі др. Н. Лупу висловив думку, що парламенти обох країн не представляють думку цілої країни. Правда, др. Н. Лупу виголосив похвалу С. Радічу, порівнявши його з М. Ґанді, а також закликав до єднання в боротьбі проти «шкуродерів». Свої думки др. Н. Лупу виклав у інтерв'ю «*Nagzvarad*», яке передрукував також «*Universul*», звернувши увагу на селянський інтернаціонал як політичний інструмент здруження народів²⁷⁷.

Швидше за все опозиційна діяльність стала причиною обмеження діяльності ряду видань Цереністської партії, зокрема на півночі тодішньої Румунії на Буковині. У січні 1924 р. було заборонено газету «*Хлібороб*», у результаті чого почала виходити газета «*Хліборобське слово*».

Дотримання буковинською організацією статуту партії вилилося в підтримання 8 червня 1924 р. злиття з Національною партією. У 1920-х рр. на Буковині організації ЦП доводилося також протистояти й українським організаціям, які виступали проти участі українців у діяльності румунських національних партій²⁷⁸.

Літо 1924 р. стало часом пошуку зближення між цереністами та націоналістами і загалом вважалося питання об'єднання вирішеним, хоча не існувало офіційних повідомлень. У Бессарабії очікували створення постійного комітету на чолі з К. Стере. Проте на адресу цереністів почали лунати звинувачення в більшовизмі, а самого К. Стере звинувачували в сепаратизмі й антирумунських ідеях. Станом на червень 1924 р. об'єднання партій мало відбутися без врахування побажань бессарабської організації²⁷⁹. Питання об'єднання з Національною партією змусило Цен-тральний виконавчий комітет ЦП в серпні ухвалити рішення про проведення чергового Генерального конгресу для зміни програми і статуту партії. Обговорення пропонованих змін велося в серпні–жовтні 1924 р. паралельно із прийняттям нових членів. 26-27 жовтня в Яссах відбувся Генеральний конгрес, на якому проаналізували зв'язки з іншими аграрними партіями Югославії, Польщі, ЧСР та висловили бажання встановити зв'язки з партіями Франції та Великої Британії. Спільна партія мала бути утворена на певних умовах і ними були конституційна монархія, підтримання солідарності продуктивних класів з селянством, як основою держави, дотримання положень рішення в Алба-Юлії, підтримання стосунків з союзниками по коаліції та країнами з Ліги Націй.

Доволі жорсткі дискусії велися навколо змін до програми, які робилися згідно з вимогами до економічної та робітничої політики партії, проблеми залучення іноземного капіталу, соціалізації підприємств. Проблеми між власниками підприємств та робітниками програма вважала за краще вирішувати через арбітражі. Загалом були збережені основні положення програми 1922 р. з доповненням окремими параграфами. Поява нової програми активізувала дії преси із пропагування положень, які провідною галуззю визнавали сільське господарство, а допоміжною – проми-словість. За необхідне вважали передачу землі тим, хто її обробляв, раціональне ведення господарства, створення системи, якою унеможлиблювали експлуатацію селянства, ревізію закону про аграрну реформу, створення законів для впорядкування дрібної власності, полегшення умов кредитування. За статуту партія залишалася на демократичних засадах із застосуванням цен-тралізму. Нові положення стосувалися коштів на утримання апарату та проведення пропаган-дистських заходів. Оновили також на третині склад ЦВК ЦП та зуміли утримати представників лівого і правого крила та центру в Постійній делегації²⁸⁰. Та все ж помітним було існування різних точок зору на діяльність партії. Так, К. Редулеску-Мотру перебував на позиції неприйняття поняття класової боротьби для створення засад цереністської політики. Заперечував класову боротьбу А. Вайда-Воевод. З боку І. Мігалаке робилися висловлювання стосовно «соціальної гармонії». Мали місце і думки стосовно провідної ролі селянства в соціальній боротьбі та необхідності бо-ротьби за встановлення справедливого режиму. Ідея соціального миру буде висловлена Ю. Маніу в заяві після злиття двох партій. На його думку, інтерес нації полягає в єднанні всіх виробничих класів з селянством²⁸¹.

Нааявність дискусій пояснювала різні погляди в партії на проблему об'єднання з Національною партією на підставі збереження або зміни положень програми. У результаті навіть сформувалася дисидентська група К. Спиніштяну, С. Моререску, Н. Б. Рюшану, які 18 січня 1925 р. створили Ініціативний комітет під головуванням С. Меґедінць, виступивши від імені 17 повітових організацій за перетворення ЦП на монархічну партію та партію порядку. Дані заходи мали на меті усунути від керівництва К. Стере і Н. Лупу чи створити нову партію. Ситуація виявилася критичною, через що на засідання ЦВК ЦП 1 лютого 1925 р. ухвалили рішення про створення директорату цереністської пропаганди, обрали головою ЦВК І. Мігалаке, після чого провели реорганізацію Постійної делегації. Остання була скорочена до 7 членів, якими стали І. Мігалаке, Н. Лупу, К. Стере, П. Галіппа, Ґ. Богдан-Дуйке, В. Маджару, Ґ. Юніан. Також переобрали повітові комітети в роз-

кольніцьких організаціях та посилили пропагандистські заходи, надавши більше можливостей газеті «Aurora». Із 15 березня 1925 р. до пропаганди долучилася і газета «*Țărânișmul*» під редакцією І. Мігалаке. Наближення парламентських виборів змусило добирати заходи та проекти законів для подальшого просування в разі приходу до влади²⁸².

Нова боротьба розгорнулася в парламенті навколо закону про аграрні палати в березні 1925 р. та закону про адміністративну уніфікацію. Тут цереністи порушили питання про надання жінкам права голосу на виборах адміністративних органів, недопущення подальшої централізації управління. У зв'язку з гострими виступами цереністів було змінено регламент Палати депутатів, а за закон проголосували 11 червня 1925 р. в Сенаті. Не припинялася діяльність і під час парламентських вакацій, які цереністи використали для підготовки до виборів 25 серпня 1925 р. в аграрні палати. Так, було утворено виборчий картель Цереністської та Національної партій. У ряді регіонів складали спільні виборчі списки, в інших вони були окремими. У регіонах з національними меншинами намагалися спиратися саме на них, агітуючи як за боротьбу проти політики націонал-лібералів²⁸³. Результати виборів обговорили на засіданнях регіональних організацій у вересні 1925 р. У жовтні 1925 р. збільшили партійний внесок із 5 до 25 лей на рік, запровадили практику видачі посвідчень про членство. Дії Цереністської партії на виборах зазнали критики на III конгресі КГР за відмову від створення єдиного фронту та виступ проти проведення плебісциту по Бессарабії²⁸⁴.

Вибори до палат продемонстрували перемогу Об'єднаної опозиції в 41 повіті з 76, тоді як НЛП – у 26, а Народна партія – в 6 повітах. Пройшли вони в доволі складній обстановці, що змушувало опозицію реагувати у випадках порушення умов виборів. Подібно виборам до Аграрних палат, відбулися вибори і до єпархіальних рад на Буковині 25 жовтня та 1 листопада 1925 р. На Буковині до протистояння румунських партій додавалася їх боротьба з місцевими українськими організаціями²⁸⁵. Вже після виборів І. Мігалаке запропонував Ю. Маніу угоду урядування, а тривалі перемовини завершилися укладенням угоди наприкінці 1925 р. на умовах підтримання особистої ініціативи, надання гарантій іноземному капіталу, стабілізації валюти, завершення аграрної реформи. При цьому король надавав перевагу націоналістам над цереністами.

З осені 1925 р. цереністи повели підготовку до наступних виборів, влаштовуючи виступи лідерів у центрі та на місцях, відводячи в такій діяльності помітне місце пресі. У регіональних центрах приступили також до впорядкування організацій²⁸⁶. Кроком, який підтверджував зміцнення позицій Об'єднаної опозиції, стали вибори до Аграрних палат влітку 1925 р. Тоді на тлі перемоги НЛП у 5601 громаді та 63 містах, здобуті позиції виглядали досить скромними 683 громади та 50 міст, однак це давало сподівання на наступний успіх на громадських виборах²⁸⁷, що призначалися на 18-20 лютого 1926 р.

Прагнення здобути перемогу на громадських виборах стало причиною укладення виборчих угод з соціалістами та Робітничо-селянським боком у низці повітів, однак принесло поразку Об'єднаній опозиції. Це дало підстави для рішення про боротьбу проти урядового проекту виборчого закону, тих його положень, які вели до таємної діяльності партій чи до дезорганізації партій. Проте попри всі намагання, закон було прийнято 24 березня 1926 р., що привело до створення єдиної системи голосування і завдало удару по системі загального права голосу. Підготовка до виборів велася різними способами і один з них – пропагування партії як демократичної, такої, що бореться за культурну автономію національних меншин. Головним завданням називали встановлення конституційного права²⁸⁸.

У січні 1926 р. мало місце об'єднання політичних організацій Ю. Маніу і Н. Йорґи. Так, перед тим, як відбути до Парижа, Н. Йорґа заявив про потребу зміни існуючого уряду та його режиму. Говорячи про можливість співпраці РНП і ЦП, наголошував на схожості програм обох партій. Для селян називав необхідним землю, право голосу, культуру. Реалізованими вважав два положення. Уряд націонал-лібералів прирівнював до тиранії. Одночасно визнавав відсутність належного вибору в корони стосовно діяльності уряду. У промові Ю. Маніу, виголошеній як і попередня, у

клубі Національної партії, робився наголос на позитивному результаті від злиття двох організацій. Звинувачення на адресу націонал-лібералів стосувалися потреби зміцнення безпеки держави. Необхідною називав боротьбу проти уряду та зміну системи і встановлення нової, яка б гарантувала розвиток²⁸⁹.

Тоді ж у січні 1926 р. на засіданнях організацій Національної партії почали порушуватися питання подальшої спільної боротьби з цереністами за отримання перемоги на комунальних вибо-рах. У контексті даного завдання ставилося питання укладення угоди між Національною і Це-реністською партіями. Зблизити їх могло невизнання дій Націонал-ліберальної партії та уряду від її імені створеного. Таким чином, початок 1926 р. ставав часом проголошення необхідності єднан-ня двох політичних організацій, правда з наголосом на факті, що Національна партія є найбільш потужною в Румунії (А. Вайда-Воевод). Засуд діяльності НЛП отримував напередодні комунальних виборів форму протестного заходу опозиції, зокрема і в рішенні столичної організації Національної партії.

Доволі великим виявилось зібрання представників та прихильників об'єднаної опозиції у столиці 14 лютого. Так, о 10-й ранку розпочалося зібрання кандидатів на списки для голосування, де обговорили проблеми, які мала столиця, та висловилися щодо більшості кандидатур, вважаючи, що до комунальних рад слід обирати господарників, а не політиків, які починають кар'єру з подібних посад. Згодом о 3-й дня розпочалося велике зібрання прихильників об'єднаної опозиції в залі «Dacia» і на повір'ї. Масове зібрання змусило владу прийняти рішення та виставити військові підрозділи для попередження можливих заворушень. Головною темою виступів у залі стали майбутні вибори до громадських рад та критика націонал-лібералів.

Поряд з цим мали місце і конкретні пропозиції, які слід було втілювати на думку учасників зібрання. Так, колишній примар Бухаресту др. Георгіан висловився за потребу побудови дешевого житла, впорядкування околиць міста, спорудження каналу для сполучення столиці з р. Дунай, здешевлення хліба, забезпечення міста електрикою, водою та впровадження каналізації. Від імені соціалістів К. Крістеску у своєму виступі запропонував переведення Національного банку у власність держави. Доволі активно вітали на зібранні А. Вайду-Воевод та Ю. Маніу, який висловився за об'єднання політичних сил у боротьбі між концепцією свободи та концепцією гноблення. Висловлююався на користь вчених громадян та за уряд доброго господарювання, а також критикував парламент через невиконання ним свого завдання²⁹⁰.

У березні 1926 р. виникла ситуація з конституційною зміною уряду, тож опозиційні партії вели боротьбу за першість. Після того, як 27 березня 1926 р. Голова Ради міністрів І. І. К. Бретіану склав у парламенті повноваження, 28 березня на аудієнції в короля Н. Йорґа, А. Авереску, І. Міґалаке отримали пропозицію про створення уряду національної концентрації. Він мав замінити тимчасовий кабінет Б. Штірбея. Ю. Маніу й І. Міґалаке отримали надію на створення націонал-цереністського кабінету, яка не справдилася через призначення А. Авереску на посаду голови Ради міністрів. Це призначення призвело до розколу в Національній партії, оскільки В. Ґолдіш, І. Лупаш і В. Лапедату увійшли до складу уряду.

Створення нового уряду дало підстави для проведення парламентських виборів, які відбулися за новим законом 25 і 28 травня 1926 р. До виборів А. Авереску запропонував І. Міґалаке створити виборчий картель за отримання 2 міністерських посад та 32 місць у парламенті. Проте цю пропозицію не прийняли через ставлення до уряду А. Авереску як до ставленника націонал-лібералів. 18 квітня 1926 р. надійшла пропозиція від Національної партії Цереністській партії щодо створення єдиного фронту, яку не прийняло керівництво останньої. З іншого боку, Національна та Це-реністська партії отримали пропозицію про виборчий картель від Робітничо-селянського блоку, яку перша не прийняла через нереалістичність програми, а друга через наявність власної схожої програми. Ще однією причиною було сподівання отримати владу від короля.

Усвідомлення необхідності збереження демократії змушувало цереністів звертатися до союзу з Національною партією, і 23 квітня 1926 р. було підписано обома лідерами та кількома днями пізніше видано «Маніфест до країни» із критикою націонал-лібералів та закликом голосувати за націонал-цереністський блок. Якщо врахувати дії уряду, кількість партій (25), то зростає ціна перемоги тих партій, які подолали двовідсотковий рубіж. Так, серед них першою виявилася Народна партія, що отримала 292 мандати, 69 мандатів отримали цереністи, 16 – НЛП та 10 – ЛНХЗ. Найбільше голосів за цереністів віддано в повітах Алба (65,76%), Кагул (62,81%) та Феґераш (62,31%) і таким чином усього обрали 69 депутатів у 54 повітах. Власні успіхи мали організації ЦП на території з національними меншинами. Також сталішою стала уява цереністів про неможливість отримання влади виключно перемогою на виборах до парламенту, що і змусило прийняте остаточне рішення щодо злиття з Національною партією²⁹¹. Доречно вказати, що у виборах 1926 р. українці Буковини (представники Української народно-демократичної партії) виступали проти Цереніст-ської партії, називаючи її «найбільш шовіністичною» та нетерпимою до українців. Доказом називали відсутність представників національних меншин у виборчому списку партії в повіті Редеуць, де вважали найбільшою громаду національних меншин²⁹².

Процес прийняття рішення розтягнувся на два місяці і в їх ході зверхність отримували націоналісти, тоді як цереністи виступали на других ролях у керівництві. Головою ставав Ю. Маніу, генеральним секретарем В. Маджару, співголовами А. Вайда-Воєвод, В. Бретешану, І. Міґалаке, др. Н. Лупу. Обговорено було і кандидатури голів провінційних та повітових організацій.

Одночасно було проведено засідання Постійної делегації НП і ЦВК ЦП, які обговорили основні положення угоди, проекти програми та статуту, прийняли рішення про проведення 10 жовтня 1926 р. в Бухаресті конгресів партій. У цей час із протестами проти злиття виступили цереніст др. Н. Лупу, націоналісти Н. Йорґа, К. Арджетоану, С. Попеску. Вихід з партії напередодні з'їзду такістів, С. Попеску, Йорґістів ставив під загрозу злиття партій²⁹³.

10 жовтня 1926 р. в Бухаресті в залі «Transilvania» відкрився конгрес Національної партії. У виступі Ю. Маніу було зроблено виклад історії розвитку відносин між Національною і Цереніст-ською партіями, наголошено на необхідності злиття, оскільки сили партії не були достатніми для протистояння силам олігархії. Секретар партії зачитав проекти програми та статуту партії і представив конгресу резолюцію на користь злиття. Після короткої дискусії та зачитування листа від Н. Йорґи і телеграми з повітової організації Долж, які виступали проти злиття, конгрес схвалив зближення Національної та Цереністської партій.

У залі «Амісіґія» в Бухаресті відбувся конгрес Цереністської партії, участь у якому взяли члени ЦВК, парламентарі, делегації 59 повітових організацій. І. Міґалаке оголосив про результати дискусії, яку вели цереністи з Ю. Маніу та зачитав резолюцію ЦВК від 26 вересня 1926 р., після чого висловився на користь злиття. Він зазначив, що у програмі НЦП не існує нічого, що б суперечило програмі Цереністської партії, і що нова партія піде тим же шляхом і діятиме тими ж засобами, що і Цереністська партія. Зробив наголос на значенні об'єднання партій для селянства. Після виступу голови партії В. Маджару зачитав проекти програми і статуту нової партії. Виступ др. Н. Лупу на підтримку програми зіграв свою роль, делегати відмовилися від виступів, а конгрес проголосував за злиття. Після цього відбулося спілкування делегаціями, цереністи прибули на конгрес націоналістів чим формально завершили злиття.

За кілька днів після конгресу було видано «Маніфест Націонал-цереністської партії», в якому об'єднання пояснювали волею численних громадян і потребою часу. Стверджували необхідність мати сильний та незалежний уряд із представників народних і солідарних партій. Зробили також аналіз програми партії та її статуту²⁹⁴.

Програму нової партії слід оцінювати як практично повну програму Цереністської партії, адже побудована вона за основними проблемами і завданнями, які ця партія ставила перед собою в попередні роки та внесла до програми об'єднання 1924 р. Першим із завдань залишалось

вирішення проблеми конституції, громадянських прав та свобод. В адміністративному питанні завданням залишалася децентралізація влади, тоді як у галузі юстиції – створення незалежного суддівського корпусу з уніфікацією законодавства. У сфері освіти основним залишалося питання ліквідації неписьменності та розвитку початкової освіти, як і вдосконалення системи середньої і вищої освіти та підготовка кадрів. Стосовно національних меншин програма керувалася положеннями з рішення в Алба-Юлії. Тут НЦП збиралася підтримувати як православну релігію, так й інші, визнані державою, культу. Проте сама церква мала стати автономною і не втручатися в політику. Гарантованою мала бути свобода віри²⁹⁵.

Економічна програма ґрунтувалася на нормалізації умов економічного життя, а сільське господарство, яке вважалося провідним, відмовлялися підпорядковувати промисловості. Практично розділяли економічну частину програми на заходи в сільському господарстві, допоміжну аграрну реформу, заходи у промисловості, заходи в комерції та кооперації. Одним із провідних моментів програми, яким користувалися для пропагандистської діяльності в опозиційний період, залишалося положення про перегляд реформи та визначення розмірів господарств. Реформувати збиралися й інші наближені до сільського господарства галузі.

У фінансовій сфері планували стабілізувати лей та запровадити збалансований бюджет. Мала бути переглянута і політика митних тарифів. Також розглядали поліпшення залізничного транспорту, пошти, телеграфу, телефону. У пункті XI програми передбачили використання іноземного капіталу, який мав бути зрівняний у правах з румунським²⁹⁶.

У робітничій політиці програма радила визнати синдикати як юридичні особи та «засіб комунікації між працею і капіталом». Ставили завдання реалізації захисту праці, створення системи допомоги робітникам по старості, хворобі, інвалідності, вживати заходів проти безробіття, встановити мінімальну зарплату. З інших завдань соціального характеру було піднесення рівня охорони здоров'я. Необхідним вважали проведення зовнішньої мирної політики, зберігати існуючі союзи та діяти в рамках Ліги Націй²⁹⁷.

Таким чином, у 1926 р. було створено другу велику буржуазну партію, яка продовжила свою діяльність вже не на радикальних позиціях, однак не відмовилася від ролі опозиційної сили. При цьому НЦП розгорнула одразу масову агітацію, вимагаючи поваги до демократичних прав і свобод та їх розширення. Можливості новоствореної партії стали умовою для ведення з нею перего-ворів і Народної партії щодо об'єднання²⁹⁸. Комуністи через два роки розцінили злиття Націо-нальної та Цереністської партії як відхід останньої від революційних гасел, що стало причиною визначення напрямку в діяльності партії на протистояння буржуазним колам у боротьбі за селян-ство. Власне, в 1928 р. в резолюції IV конгресу КНР містилася критика дій керівництва НЦП як використання революційних настроїв селянства на зібранні в Алба-Юлії, зокрема гасла «Марш на Бухарест», лише для боротьби проти НЛП²⁹⁹.

Разом з тим утворення нової партії викликало циркульовання різних чуток, що стосувалися і її програми, і намірів у діяльності. Так, вже на листопад 1926 р. цілком безпідставно лунали звинувачення в бажанні цереністів встановити республіканський лад у країні, відповідно вчинивши державний переворот. Злиття двох політичних сил давало підстави порушувати питання про зречення принца Кароля, яке називали тимчасовим і передрікали його повернення для очолення фашистської партії, що, зокрема, мало місце у Плоешть³⁰⁰. Деяко пізніше, 19 жовтня 1927 р., в парламенті депутат Н. Костекеску висловив зауваження стосовно дій націонал-лібералів у Тиргу-Северін, де державний підсекретар Р. Франасовіч дав розпорядження використовувати поліцію та жандармів для обмеження дій учасників конгресу в повіті Мегедінць. Такі дії вважалися проявом диктатури та нерозважливості в діях уряду³⁰¹.

4 листопада НЦП оголосила про намір провести 20 листопада 1927 р. в Алба-Юлії конгрес, як велике народне зібрання для підтримки партії. Крім того, головним завданням вважали примус Реґенції до зміни уряду. З боку уряду мала місце відповідь у вигляді заборони конгресу. Проте за кілька днів після смерті І. І. К. Бретіану та призначення главою уряду В. І. К. Бретіану почали

вживатися заходи для збереження «режиму 4 січня 1926 р.». Зокрема, глава уряду звернувся до посла у Франції К. Діаманді з проханням добитися від уряду Франції нагляду за принцом. Згоду було отримано вже на 29 листопада 1927 р.

Слідом за тим, на початку грудня 1927 р. НЦП оголосила початок боротьби за усунення уряду націонал-лібералів. Впродовж грудня 1927 р. – лютого 1928 р. проводилися зібрання на рівні громад за участю значної кількості громадян. Під час зібрань критикували Реґенцію за збереження уряду всупереч волі народу. Одночасно з тим робилися заклики на користь принца Кароля. Послідовною виглядала позиція Ю. Маніу, який в інтерв'ю «*Petit Parisien*» говорив про гарні якості Кароля і про повагу партії до конституційного порядку.

Активність націонал-цереністів не знижувалася і в подальші місяці, що стало причиною аудієнції Ю. Маніу в Реґенції 17 березня 1928 р. Вже наступного дня мали місце заяви (В. Маджару) про дії партії іншими засобами в разі незгоди уряду. Не задовольнила керівництво НЦП заява Ґ. Буздугана про зміну уряду тільки за рішенням Реґенції. У відповідь готували національне зібрання, яке призначили на 22 квітня³⁰², а потім перенесли на 6 травня 1928 р.

Паралельно з цим продовжувалися організаційні заходи, які проводили представники новозаснованої партії в межах країни, чому сприяло поступове ослаблення уряду, вживалися пропагандистські заходи. Так, 22 січня 1928 р. зібрання із приводу виборів Центрального керівного комітету відбулося в Кишиневі під головуванням П. Галіппи. Загальна кількість обраних до комітету склала 27 осіб. Учасники зібрання направили Ю. Маніу й І. Міґалаке вітальні телеграми та заявили про свою готовність боротися за прихід до влади. Також висловлювали впевненість, що вже в березні НЦП прийде до влади. Наприкінці засідання прибув комендант Кишинева та заявив про заборону засідання, проте П. Галіппа відмовився закрити засідання. 20 січня в Чернівцях відбулося зібрання за участю полковника у відставці Нямцу, де йшлося про історію партії в Ардялі та необхідність приходу націонал-цереністів до влади. 27 січня 1928 р. в Сіреті відбулися збори місцевої орґанізації націонал-цереністів, де критикували дії уряду, діяльність націонал-ліберальної партії. Слідом за цим передбачалися виступи 29 січня 1928 р. в Яссах, Дорогої, Ботошань, Фелчіу, Васлуї, Бирладі, Текучі, Фелтічень. Загалом, акції націонал-цереністів у цей період вирізнялися масштабністю як за участю селян, так і перших осіб партії. У своїй боротьбі проти уряду викори-стовували критику позиції Реґенції, фінансового стану країни, позиції голови Ради міністрів та самої партії. Правда, і самі селяни відповідали довірою лідерам партії, а низка заходів, як повітовий конгрес з нагоди річниці Об'єднання в Алба-Юлії, вирізнялися цілковитим порядком³⁰³.

Народне зібрання в Алба-Юлії стало справжнім кульмінаційним моментом на шляху НЦП до влади. Одним з його завдань бачили створення умов для повернення до влади принца Кароля. Сам принц заявляв для преси про примус у зреченні від успадкування престолу. Відгуки на зібрання були різноманітні – від позитивних до критичних. Так, Н. Йорґа в зібранні в Алба-Юлії вбачав зразок «старого стилю арделянської революційної ідеології». Це виявлялося у звинуваченні уряду у ворожості до країни, закликах до негайної його зміни і боротьби за цю зміну. Власне, проявилися тоді і деякі ворожі почуття до Старого королівства саме в арделянців. Проте реальні дії підтверджували спроби повернути принца Кароля до країни вже на початку травня 1928 р., що б дозволило націонал-цереністам прийти до влади. Однак цьому завадили як дії уряду націонал-лібералів, так і дії англійського уряду³⁰⁴.

Однак для більшості дана партія сприймалася як поєднання діячів демократичного спрямування, якими були П. Бужор, К. І. Паргон, М. Раля, М. Ґелмеджану, П. Андрей, та аристократів Кантакузіно, П. Бретешану, Ґ. Лукасевіч. У партії мало місце збереження поділу на націоналістів і цереністів. Зміна концепції діяльності партії, її тактики майже одразу призвела до появи опозиційної течії всередині партії та розриву з нею в 1927 р. Н. Лупу. Так, 23 лютого 1927 р. в парла-менті очікували заяви др. Н. Лупу, у зв'язку з чим були заповнені навіть міністерські лави. Як очікувалося, промовець виклав програму Цереністської партії та заявив, що нова

організація не схвалила класової боротьби і буде захищати інтереси всіх соціальних класів. Нову партію називав такою, що буде віддана короні. Також обіцяв підтримувати культурний і національний розвиток національних меншин. Тоді І. Мігалаке заперечив своїм виступом право др. Н. Лупу виступати від імені Цереністської партії, згадавши про вихід його з партії. Пізніше розірвали стосунки інші діячі партії: в 1930 р. – К. Стере, в 1932 р. – Г. Юніан. Усі вони як представники лівого крила продовжили свою діяльність у складі новозаснованих партій на засадах цереністської політики до 1926 р. На піку боротьби за владу НЦП приймала рішення 6 травня 1928 р. в Алба-Юлії і воно виглядало доволі демократично, адже кожній нації, яка мешкала в Румунії, обіцяли право управлятися рідною мовою, мати власні школи, де викладатимуть рідною мовою, виступати в суді та отри-мувати присуд також рідною мовою, мати чиновників зі свого середовища. Пояснювалося таке рішення волею НЦП перемогти «ворога державної єдності». Власне, в черговий раз на початку 1929 р. українці – члени НЦП вимагали від партії виконання положень, прийнятих в Алба-Юлії³⁰⁵.

Подальша історія розвитку Націонал-цереністської партії відбувалася в умовах двополюсного (за Д. Ротшільдом) суперництва з лібералами. Однак всередині самої партії вже в перший рік її існування виникли проблеми. Створення в 1927 р. Цереністської партії Н. Лупу пояснювалося її засновником протестом проти об'єднання цереністів з націонал-консерваторами. Щоправда, цей діяч радикального крила цереністського руху займав міністерські посади в ліберальних урядах³⁰⁶. Попри те партія вела активну боротьбу проти уряду і за цих обставин консолідація НЦП мала більш помітне місце як у центрі, так і у провінції, особливо восени 1928 р. Виходячи із власної програми, партійні організації вели боротьбу проти уряду, базуючись на тезах про його шкоду громадянам і виконання бажань великих банків та капіталістів. Саме цій партії відводили роль активного користувача допомогою партій національних меншин³⁰⁷.

Опозиційність у рядах Націонал-цереністської партії продовжила зберігатися в умовах зміни верховного правителя країни. На липень 1927 р. порушувалися питання про можливість співпраці з націонал-лібералами. На них було розраховано також і урядовий маніфест про забезпечення свободи виборів, що мало робитися на основі рекомендацій короля Фердинанда I³⁰⁸.

Націонал-цереністи та цереністський рух в умовах перебування при владі (1928-1933 рр.)

Внаслідок урядової кризи 1928 р. та приходу до влади 10 листопада уряду Ю. Маніу було оголошено парламентські вибори, які призначили на 12 грудня до Палати депутатів та 15 і 22 грудня – до Сенату. Перше засідання парламенту планували³⁰⁹ на 22 грудня 1928 р. У зв'язку зі зміною влади ЦК КНР випустив маніфест, який пояснював дії націонал-цереністів та критикував їх за непослідовність – пропаганда демократії за збереження стану облоги. Характеристика націонал-цереністам давалася як слугам міжнародного капіталу. Звинуватили уряд НЦП і в підготовці війни проти СРСР. З боку буржуазних партій висловлювалися думки про ризик від приходу у владу націонал-цереністів. Останнє можна пояснити виступами в листопаді 1928 р., що відбувалися як у столиці, так і по країні, де селяни захоплювали жандармські пости, примарії, землі поміщиків³¹⁰.

Парламентські вибори для НЦП проходили при створенні виборчого картелю з СДПР. При цьому для соціал-демократів такий картель вважався технічним, оскільки обидві партії зберігали свободу в баченні власної програми та доктрини. Водночас партія уклала картель із Німецькою партією Румунії, Угорською народною партією Румунії (Кечкеметі Іштван), Групою незалежних журналістів та в останній момент – з Українською національною партією. На вибори була представлена програма, яка головною метою визначала консолідацію єдиної Румунії та політичне і соціальне піднесення народу шляхом становлення країни на легальну конституційну основу. У цьому відношенні партія гарантувала проведення нової адміністративної реформи на основі

локальної автономії та децентралізації, з виключенням втручання центральної влади, реорганізацію департаментів і державних автономних інститутів для забезпечення раціонального управління, стабільності чиновників та доброго їх імені, відповідальності за вчинені зловживання, нову організацію юстиції, зміцнення армії для виконання завдань оборони країни, морального піднесення нації, рівності громадян незалежно від національності³¹¹.

Демократичність виборів була все ж неповною, принаймні до участі у виборчій пропаганді не допустили комуністів, що явно знизило шанси Робітничо-селянського блоку отримати позитивний результат. Натомість НЦП змогла здобути 2 208 922 (77,76%) голосів, отримавши 348 місць у Палаті депутатів. Проте з них вона зберегла за собою 326, передавши частину своїм союзникам, зокрема для СДПР – 9, Німецькій партії – 8, Групі незалежних журналістів – 3, Угорській народній партії – 2. У Сенаті 113 місць розділи націонал-цереністи та угорці. Для НЛП в даному парламенті було 13 місць, 5 – у авересканців і йоргістів, 5 – у лупістів. Успіх партії був пов'язаний з її опозиційним минулим, створенням нею ж сприятливого клімату для виборів, зокрема й активною передвиборчою пропагандою³¹². Результат виборів 1928 р. був переможним завдяки підтримці Ардялу, де сформувалися своєрідні анклавності прихильності партії. Мова йшла про повіти Караш-Северін – Гунедоара-Алба, де підтримка НЦП була сильною незалежно від її перебування у владі чи опозиції. Вибори в західній частині Банату, повіти Тіміш-Торонталь та Арад, дали змогу здобути 75-80% голосів. Певні проблеми з голосами НЦП у східній частині Трансильванії пояснювалися угорським елементом, повіти Муреш (58,8%) та Брашов (74,26%). Наступні вибори 1931 р. дали змогу цереністам володіти 30 мандатами, але вже 1932 р. вони збирають 40,3% голосів та мають 274 мандати. Високі показники були в повіті Каліакра (67,65%), Арджеш (61,5%), Мусчел (61,25%), Тулча (61,22%)³¹³.

Перший парламент, обраний та сформований за діяльності уряду націонал-цереністів, працював до кінця липня 1929 р. під головуванням у Палаті депутатів у 1928 р. Ш. Чічо-Попа, а в Сенаті – Т. Брату, прийнявши, можливо і занадто поспішно, низку законів. Особливо активною законотвора діяльність була в липні 1929 р., практично перед закриттям парламентської сесії. Осінню сесію планували відкрити на місяць пізніше традиційного терміну – 15 листопада. З боку голови Ради міністрів Ю. Маніу робилися заяви про контроль ним результатів застосування прийнятих законів. НЦП збиралася під час парламентських вакацій проводити пропагандистські зібрання з метою пропагування результатів діяльності партійного уряду³¹⁴.

Як зазначалося вище, у виборах 1928 р. брала участь Цереністська партія (др. Н. Лупу), яка отримала 2,48% голосів (5 мандатів) та покращила результат у 1931 р. – 3,44% (7 мандатів). Вибори 1932 р. принесли партії 5,72% голосів і помітне місце серед опозиційних партій (12 мандатів). У голосах по провінціях партія досягла результату найбільшого на Буковині (5,10), в Бессарабії (3,30) та Реґаті (2,97). Вибори 1931 р. показали 3,85% у Ардялі і Банаті, 3,69% – Реґаті. У Добруджі показник становив 3% голосів і мінімум був на Буковині – 2,18%. На виборах 1932 р. партія Н. Лупу у Трансильванії здобула 6,35%, Реґаті – 6,16%, на Буковині – 5,97%. Мала партія успіхи в окремих повітах, отримавши на виборах 1928 р. 13,5% у повіті Фелчу, 9% – у повіті Прагова. Вибори 1931 р. показали найвищі показники в повіті Сомеш – близько 11%, Тирнава Маре – близько 7%, Долж – близько 8%, Фелчу – 31,5%. У наступних виборах 1932 р. найвищий результат склав 16% у повіті Тирнавелор, у повітах Олтєнія, Мегедінць, Ґорж, Долж – 24%. Значно меншими виявилися показники у трансильванських повітах Турда, Клуж, Бігор, Селаж – близько 8%, подібно до результатів з півночі Молдови (Байа) та Буковини (Сучава). У повіті Фелчу здобула партія близько 35% голосів³¹⁵.

Закінчення сесії першого націонал-цереністського парламенту відбулося 27 липня 1929 р. тронною промовою, в якій відзначили помітні успіхи внутрішньої та зовнішньої політики. Ю. Маніу виступав у парламенті з двогодинною промовою, в якій наголосив, що підвищення існуючих та запровадження нових податків стало результатом діяльності уряду націонал-лібералів. Говорив про необхідність скорочення чисельності державних службовців. Наголошував на притоці інозем-

ного капіталу у країну, що зробило б можливим реалізувати нові економічні закони, та про нові митні закони та використання їх для припинення дорожнечі. Відзначив і дії уряду, власне, спрямовані на покращення становища селян. Принаймні рішення одного з цих питань уряд націонал-цереністів міг знайти у випровадженні на пенсію з 1 січня 1930 р. старих чиновників без призначення на їх місця нових³¹⁶.

Загалом внутрішня ситуація в НЦП в період правління багато в чому і визначалася урядовою діяльністю. До цього слід додати, що існуюча програма партії на виборах доповнювалася певними уточненнями, про що свідчили маніфести 1928 і 1932 рр. Змінилася дещо і структура самої партії, до складу якої входили і молодіжні організації. Появу таких можливо пов'язувати із заснуванням молодіжної організації в НЛП, роботою серед молоді в ЛНХЗ та Легіоні архангела Михаїла. На початку жовтня 1929 р. у Клужі відбулося засідання організації «Chemarea», яка ухвалила рішення і звернулася до подібних організацій Ардялу, Банату, Буковини, які перебували під контролем НЦП, захищати своїх вождів Ю. Маніу та А. Вайду-Воевод. 23-24 березня 1930 р. відбувся установчий конгрес Націонал-цереністської молоді. Новозасновану організацію очолив Н. Бадя, співголовою став В. Жін'га, а генеральним секретарем А. Александреску. На місцях діяли «Obștea tineretului moldovenesc» у Бессарабії, «Chemarea» у Трансильванії та «Chemarea Banatului» в Банаті. Спільним органом преси для організацій стала «*Flamura verde*», перший номер якої вийшов 20 квітня 1930 р. Членами організації ставали особи у віці 18-35 років, які визнавали програму і доктрину НЦП та дотримувалися їх. На ділі це була доволі гнучка організація, яка проявила себе у програмній, ідеологічній сфері, а також у наданні кадрів для партії. Вміло використовували в партії також і членів організації для демонстрації значущості лідерів, зокрема І. Мігалаке³¹⁷.

Перебування у владі націонал-цереністи використали також для створення своїх загонів, що відомі як «зелені ґвардії». Щоправда, ліві ці дії керівництва НЦП використали для звинувачення партії у фашизмі та в застосуванні їх проти «робітничо-селянського руху», власне ж проти КЛР, як про це заявляв Ю. Маніу³¹⁸. Саме націонал-цереністські групи представники партії «Визволення» звинуватили в нападі на адвоката Л. Петрашкану, який захищав у Чернівецькому суді звинувачених у комуністичній діяльності в січні 1930 р. Загалом же організації на кшталт «Voiniці», «Vlad Țepeș», «Arcașul» називали фашистськими, звинувачуючи в поширенні фашистських настроїв уряд націонал-цереністів³¹⁹.

Такі моменти, можливо, слід вважати більше надуманими, однак стосовно самої НЦП, то вона залишалася роз'єднаною організацією в ідеологічному плані, в ній були присутні особистісні оцінки у ставленні членів однієї групи до іншої. Принаймні в результаті суперечностей з партії 4 квітня 1930 р. пішов К. Стере, щоб не бути причиною відмови голови партії від влади. Залишення партії К. Стере відкрило дорогу Н. Галіппі та В. Маджару. 9 листопада 1930 р. в Кишиневі пройшов з'їзд організації НЦП Бессарабії, від участі в якому відмовилися прихильники П. Галіппі. Під час конгресу К. Стере заявив, що уряд Г. Міронеску не представляє НЦП та її програму і вимагав проведення генерального конгресу. Власне, на конгресі відбувався процес відокремлення бессарабської організації НЦП від партії, що змусило П. Галіппу оголошувати конгрес незаконним. 19 листопада 1930 р. було створено, засновану на демократичних засадах, парламентську групу К. Стере, співголовою якої став К. Лянке. У відповідь на дії К. Стере 23 листопада в Кишиневі відбулися збори прихильників П. Галіппі, які прийняли рішення щодо виключення з організації всіх стерістів, однак цей крок був запізнілий, оскільки ті вже фактично вийшли з партії³²⁰.

Після подій з К. Стере 6 травня 1931 р. відбулося утворення Цереністсько-демократичної партії, яка своєю програмою вибрала дещо адаптовану програму ЦП з 1921 р. Вже 9 травня 1931 р. в суді Кишинева було затверджено список кандидатів на вибори, і 12 травня К. Стере вирушив у передвиборчу поїздку Бессарабією. 21 травня в Кишиневі на зібранні ЦДП К. Стере розкрив основні положення програми партії та оголосив про картель з «Лігою проти лихви». Сам виступав як голова списку партії в повітах Лепушна, Сорока, Четатя Албе. Партія здобула 2,88% голосів,

що дало їй право на 6 мандатів, при тому, що НЦП отримувала 30. Основні повіти, де отримали перемогу, Белць, Четатя Албе, Хотин, Лепушна, Сорока, Тиргу-Маре. Після відкриття 15 червня пар-ламенту, де головою палати за віком став А. К. Куза, 17 червня обговорювали результати виборів у повіті Сорока. Маючи представників у парламенті, ЦДП турбувалася і за регіон, у якому балоту-валася і діяла. Погіршення ситуації у країні та Бессарабії стало причиною наради в Кишиневі, якою керував А. Мице. Із 23 березня 1932 р. партія почала видавати щотижневу газету «Zărire», головним редактором якої став Т. Іонеску.

Події з К. Стере продемонстрували наявність слабких зв'язків всередині партії. Ця слабкість проявилася також у період Реставрації, коли верхівка не могла домовитися щодо позиції по принцу Каролю. Так, Н. Йорґа пише про бажання Ю. Маніу бачити принца Кароля регентом при королі Мігаї, що відрізняло його від цереністського крила НЦП, адже І. Мігалаке і В. Маджару були за призначення принца королем. Все це впродовж 7 червня 1930 р. супроводжувалося демонстра-ціями студентів та офіцерів резерву під прапорами. Молодь тоді була також у захопленні від А. К. Кузи і його виступів³²¹.

Після відставки уряду національної єдності (Н. Йорґа – К. Арджетоану) 17-26 липня 1932 р. проводилися чергові парламентські вибори, на які дана організація вирішила піти спільно з соціал-демократами. Проте мала місце відмова з боку останніх, як відмовився також і А. Вайда-Воєвод. Тож ЦДП в Бессарабії мала лише власний список, як і виставила свої списки в кількох повітах Реґату. Це був період високої довіри і віри у виборця Бессарабії. Хоча в повітах Сорока та Четатя Албе вона набрала досить багато голосів, у межах країни цього їй не вдалося. На нашу думку, невдачі були результатом невеликої чисельності партії, її обмеженою діяльністю на визначеній території. Власне, в 1932 р. були наміри об'єднатися з Ґ. Юніаном і Н. Лупу та створити Це-реністський фронт. Доказом подібного задуму стала участь Ґ. Юніана в конгресі 12 лютого 1933 р., спроби призначити його головою тимчасового Виконкому об'єднаної партії. Крім того, причину вбачали і у хворобі К. Стере, і в його намірі займатися літературою. Вибори принесли РЦП 2,78% голосів та 7 мандатів, тоді як ЦДП отримувала лише 2 мандати – для К. Стере (від м. Сорока) та К. Лянка (Белць). У Ґ. Юніана тоді опинилися мандати від міст Горж, Чернівці, Сторожинець і Ковурлуй. Однак 8 лютого К. Стере відмовився від депутатського мандата на користь І. Кодряню.

Оскільки партія залишалася невеликою, то в лютому 1933 р. її члени увійшли до складу Радикал-цереністської партії. Не було однастайності і в питанні повернення до влади принца Кароля. Тож якщо група І. Мігалаке та Ґ. Юніана виступала за це, то Ю. Маніу і його прихильники утримувалися від такої підтримки³²².

Поява РЦП була пов'язана з черговим розколом у партії. Ґ. Юніан, невдоволений методами керівництва Ю. Маніу, а також позицією керівництва в питанні конверсії сільськогосподарських боргів, порушував питання боргів на громадських зібраннях. 4 жовтня 1932 р. в Палаті депутатів він висловив думку, яка суперечила офіційній позиції НЦП. З цієї причини А. Вайда-Воєвод ви-магав виключити Ґ. Юніана з партії. Останній вже 13 жовтня представив Бюро НЦП листом свою демісію. У ньому пояснював наміри своїм виступом повернути партію на позиції програми 1926 р. 18 жовтня в Тиргу-Жіу Ґ. Юніан на зібранні обговорив свої стосунки з керівництвом партії та піднімав деякі актуальні питання, зокрема рестабілізацію лея.

20 листопада 1932 р. Ґ. Юніан оголосив про створення Радикал-цереністської партії, до програми якої вносив положення про націоналізацію корисних копалин, реорганізацію Національного банку, вжиття заходів проти картелів і монополій, боротьбу з безробіттям, відновлення стабіль-ності валюти. Нова партія стала виразником інтересів бідного і середнього селянства, інтелігенції та міської буржуазії. До РЦП перейшли доволі другорядні діячі НЦП, серед яких були М. Палеологу, Дж. Штефанеску, Н. Міскіє, А. Шілеру. Основний регіон діяльності партії був у Олтенії та Мунтенії. Щоправда, вихід Ґ. Юніана з партії був відчутний більш морально, бо це був другий випадок виходу зі складу партії її співголови³²³.

Невдачі уряду, поява конкурентів стали причиною неуспіху націонал-цереністів вже в 1930 р. Крім того, їх гостро критикували як представники лівих за реалізацію програми «відкритих дверей», так і націонал-ліберали. Критики зазнавали і дії в законодавчій галузі, в галузі економічної стабілізації³²⁴. Усунення націонал-цереністів від влади у зв'язку зі створенням уряду «національного союзу» стало причиною заяви Ю. Маніу про звільнення з посади голови партії та голови організації Трансильванії і Банату. Однак ні ЦВК НЦП (26 червня 1931 р.), ні ВК НЦП Трансильванії і Банату (4 липня 1931 р.) не схвалили цього. Оскільки Ю. Маніу залишився на своїй позиції та розпочав антикарлістську діяльність, тимчасово обов'язки голови до липня 1932 р. виконував І. Мігалаке. Вдруге відмову від керівництва Ю. Маніу оголосив у січні 1933 р., але рішення було прийняте тільки 6 травня 1933 р., коли на засіданні ЦВК НЦП обрали головою А. Вайду-Воєвод³²⁵.

Певні проблеми для НЦП виникли під час виборів 17 і 20-26 липня 1932 р. При цьому проблеми створювалися і для НЛП у вигляді уряду А. Вайди-Воєвод. Перемога НЦП була доволі важкою, хоча тут партія здобула 1 203 700 (44,03%) голосів, що давало 274 мандати. Ліберали І. Ґ. Дуки отримали 407 230 (14,99%) і 28 мандатів, ліберали-георісти – 195 048 (7,16%) і 14 мандатів, цереністи-лупісти при 5,72% отримували 12 мандатів. Загалом місця в парламенті були поділені між 12 політичними партіями. Назвати такі вибори перемогою НЦП було доволі сумнівно, оскільки досягнуто її цього разу незначною перевагою. Проте і на цих виборах представники національних меншин отримували можливість потрапити до парламенту, хоча саме в їх регіоні мали місце як купівля голосів, так і дезорієнтація виборців³²⁶.

Оскільки РЦП не пройшла в парламент, то восени 1932 р. нею було продовжено пропагандистські заходи у провідних центрах Румунії. 26 жовтня радикал-цереністи провели збори і в Чернівцях, у приміщенні Єврейського національного дому за участю 1500 осіб, Ґ. Юніана, депутата Флореску, Протопопеску. Головував тут Костяну та промовляли Мешель, Гербай, Гарас, З. Рошка, Флореску, Протопопеску, Юніан. Костяну говорив про фінансове й економічне становище країни і що РЦП спроможна виправити становище. Говорив про закон щодо конверсії та стабілізацію лея, а також про невизнання партією обмежень у правах за національністю, визнаючи всіх громадяна-ми Румунії. У виступі Ґ. Юніана прозвучала критика на адресу всіх політичних партій та міністра Ґ. Ґ. Міронеску. Оголосили на зборах і програму партії³²⁷. 20 листопада 1932 р. Ґ. Юніан заявив, що його дії спрямовані на відродження тих сил, які мав цереністський рух у 1919-1928 рр. і які були втрачені керівництвом НЦП. Практично виступав за захист інтересів усіх категорій громадян і вважав необхідним припинення плати по цінних паперах та поліпшення життя громадян³²⁸.

Коротке правління уряду Ю. Маніу, його демісія та прихід у владу А. Вайди-Воєвод загострили стосунки між двома політиками та були реалізацією намірів Кароля II розколоти НЦП. Проти-стояння поглиблювалося і тим, що Ю. Маніу залишався неприйнятним для короля, тоді як А. Вайда-Воєвод був «людиною палацу». Фактично конфлікт розвивався у двох напрямках і мав результатом постійні нападки групи Ю. Маніу на уряд А. Вайди-Воєвод. Пояснення такої ситуації знаходилося в особистості самого Ю. Маніу, людини амбіційної і впевненої у своїх постулатах. Та ситуація всередині НЦП була на руку опозиційним силам і, перш за все, націонал-лібералам, які все завзятіше розгортали кампанію з усунення уряду. До цього додалися лютневі події 1933 р. в майстернях «Гривіца», які викликали неприйняття дій уряду³²⁹.

У квітні 1933 р. вирішувалися внутріпартійні суперечки, що їх ініціював 2 квітня 1933 р. ультиматум Ю. Маніу. Його звернення приймалося урядом з деякою панікою і мало результатом нараду в Соваті між А. Вайдою-Воєвод, І. Мігалаке, М. Поповичем. 5 травня 1933 р. відбулося засідання бюро партії, де приймали відставку Ю. Маніу, на місце якого пропонували А. Вайду-Воєвод. Наступного дня зібрався ВК НЦП, на засіданні якого В. Маджару оголосив листа Ю. Маніу, в якому той просив залишити його простим членом партії. Адресований лист А. Вайді-Воєвод, якого І. Мігалаке пропонував на посаду очільника партії. За обставин, що склалися, А. Вайда-Воєвод

погодився із пропозицією. Ці дії газета «Viitorul» розцінила як маневри НЦП з метою демонструвати поділ на урядову (А. Вайда) й опозиційну (Ю. Маніу) частини.

Оскільки обрання А. Вайди-Воєвод потребувало затвердження на конгресі, то такий призначили на 21 травня 1933 р. У ньому взяли участь 100-130 тис. осіб. Відбувся у столиці марш учасників конгресу, які великими колонами пройшли перед Атенеєм, де їх вітав А. Вайда-Воєвод. Одноразово провели і антиревізійні заходи. Проти ревізії договорів виступив Д. Р. Іоаніцеску. Г. Г. Міронеску зауважив, що маніфестація виявилася кращим висловлюванням для обрання очільника партії. Проте в самій партії залишалися і прихильники Ю. Маніу. Це і стало причиною виключення 6 вересня З. Боїле, А. Леукуція, І. Лазера та проведення в Совата 12-15 вересня зібрання на підтримку виключених, де критикували уряд А. Вайди-Воєвод та закликали до відновлення конституційного режиму. До листопада конфлікт перейшов у гостру фазу. У цих умовах Націонал-цереністська молодь намагалася підтримати єдність та значення націонал-церенізму, що відобразилося у змісті конгресу в Кимпулунґу (Мусчел) 10 вересня, в якому взяли участь організації Реґату, Бессарабії та Буковини. І. Мігалаке представив на конгресі програму діяльності партії, яка за способами вирішення проблем різнилася з урядовою³³⁰.

3 жовтня 1933 р. мала місце зустріч Ю. Маніу та І. Мігалаке в Соваті, під час якої досягли домовленості стосовно бойкоту дій уряду та примусу його до відставки. Власне, внутрішня боротьба підтверджувала існування трьох течій у партії: групи Ю. Маніу, який боровся проти камарильї на захист буржуазно-демократичного режиму, І. Мігалаке, який претендував на відновлення позицій партії на основі програми 1926 р. та А. Вайди-Воєвод, яка представляла праве крило, що дотримувалося певних конституційних норм.

Умови, що склалися, свідчили про наміри як політичних партій, так і короля усунути уряд А. Вайди-Воєвод, що став більш вираженим восени 1933 р. Особливо активними у цьому були націонал-ліберали, завдяки яким король не погодився на продовження повноважень уряду А. Вайди-Воєвод і 9 листопада прийняв його демісію. При цьому можна визнати, що відхід від влади націонал-цереністів у країні сприйняли доволі позитивно³³¹.

Опозиція та розпуск партії (1933-1938 рр.)

Становище націонал-цереністів напередодні чергових парламентських виборів вважалося не зовсім стійким, оскільки їм довелося боротися за розширення соціальної бази. При цьому низові організації зазнавали впливу комуністів, які прагнули залучити націонал-цереністів до своїх дій. З боку КПП мали місце і звинувачення в невмінні керувати, намірах встановити у країні режим корпоративної держави з обмеженням прав парламенту та посиленням державної влади³³². У Цереністській партії напередодні виборів велося пропагування уряду, незалежного від виборів. У НЦП 15 листопада 1933 р. пройшла нарада, на якій А. Вайда-Воєвод подав у відставку, яку затвердили 21 листопада на засідання ЦВК НЦП, обравши головою І. Мігалаке. 28 листопада І. Мігалаке спільно з М. Поповичем прибули до м. Клуж, де зустрілися з Ю. Маніу, Е. Ґацієґану. На засіданні виконкому, де головував І. Мігалаке, проаналізували результати діяльності партії та визначили роботу з реалізації її програми. До числа заяв слід віднести твердження М. Поповича про відсутність внутрішніх проблем у партії. Говорили про наявність ревізійністських намірів, які створювали загрозу мирним договорам. Важливим визнано підтримку національного елемента в Ардялі. У промові І. Мігалаке здійснено порівняння політичного життя в Ардялі і Реґаті за останні 10 років та відзначено чисельність політичних організацій у Реґаті, потребу дотримання принципів церенізму. У питанні партійного життя він підкреслив можливість повернення арделянців до керівництва партією. З інших моментів важливим подавалось культурне просвітництво народу та вжиття заходів для поліпшення стану селянства. Головним ставав висновок про потребу переходу від «клубних» до практичних заходів з покращання ситуації у країні.

Майже одночасно у пресі з'явилися передвиборчі маніфести ЦП і НЦП. Так, голова ЦП др. Н. Лупу висловився за встановлення стабільності валюти, про загальну конверсію, відмову від діючих фіскальних законів та утримання від сплати по зовнішніх боргах до відновлення економічної стабільності у країні. Також І. Мігалаке видав звернення від імені партії, яким демонстрував потребу змін у країні. На його думку, зміна конституції мала відбутися відповідно до волі нації. Необхідним елементом змін називали адміністративну реформу, яка мала відповідати інтересам держави з реальною децентралізацією та найменшими витратами. Для нормального розвитку країни важливим бачили реформи економічні, соціальні і політичні. При цьому сільське господарство мало бути піднесене на належний рівень шляхом розвитку малих господарств. Промисловість мала бути переведена на використання вітчизняних ресурсів. Промисловість, яка мала обслуговувати оборону, повинна бути під контролем держави. Також порушувалося питання конверсії боргів та проведення змін системи податків для міста і села. Вимоги містили також проведення монетарної реформи, реорганізації Національного банку, допуску до влади чесних чиновників³³³.

Від участі в передвиборчій боротьбі усунулися прихильники А. Вайди-Воевод, що пояснювали непорозумінням між ними та прихильниками Ю. Маніу. Зокрема, це стосувалося бажання вайдистів бути на перших позиціях виборчих списків. Так, Е. Гацієгану мав виступити кандидатом у списках у повітах Клуж і Караш. Внаслідок подібних розбіжностей отримали на 7 грудня відмову В. Ніцеску, Е. Гацієгану, М. Шербана, А. Попа, І. Гаспара, К. Тіля від участі у виборах. З боку керівництва НЦП одразу було проведено відповідні заміни у списках кандидатів. Врешті виграла від даної ситуації прихильники Ю. Маніу. Дослідники відзначають навіть різницю в передвиборчих програмах Ю. Маніу та І. Мігалаке. Результат виборів для НЦП був не гіршим і доволі очікуваним – 414 685 (13,92%), тому друге місце давало 29 депутатських мандатів, з яких 20 для цереністів, 9 – для націоналістів³³⁴.

Посівши друге місце в парламенті, НЦП реагувала на всі події, що мали місце в політичному житті країни, одночасно вдосконалюючи свою структуру. Так, І. Мігалаке було засуджено вбивство І. Ґ. Дуки, хоча саме воно відкривало дорогу націонал-цереністам. Головування в партії І. Мігалаке дозволило посилити позиції цереністів та розпочати підготовку нової програми і статуту. Останній, представлений на засіданні ЦВК НЦП 25-27 лютого 1934 р., де що змінив положення про членство в партії, допускаючи як активне, так і пасивне, змінив стаж перебування в партії, скасував повітові конгреси як форму управління організацією. Змінили також структуру ЦВК, передбачивши два її варіанти – на випадок перебування у владі та в опозиції, збільшили термін перебування на посту голови партії до 4 років.

На основі нового статуту провели вибори керівних органів партії, усунули ряд керівників повітових організацій, як і скасували ті організації, що показали низькі результати на виборах. У результаті змін було скасовано рішення про виключення з партії З. Боїле, А. Лазера, А. Леукуція. 27 грудня 1933 р. до складу НЦП увійшла Незалежна цереністська партія А. Брударіу, а 11 березня 1934 р. Цереністська партія (др. Н. Лупу). І. Мігалаке і Н. Лупу уклали угоду, за якою зобов'язувалися захищати парламентсько-конституційний режим, визнавали ідентичність партій за структурою, тенденціями, порядком, ідентичністю принципів програми і тактики. 11 березня 1934 р. ЦВК НЦП одностайно схвалив рішення про обрання Н. Лупу співголовою партії. Проблемою партії залишалося збереження в ній трьох течій, які вели до внутрішнього протистояння та спричинили новий розкол після прийняття нової програми. У липні 1934 р. А. Вайда-Воевод пропонував внести до програми положення «*numerus valahicus*», що було відхилено, як і при повторній спробі на засіданні ЦВК НЦП 1-4 лютого 1935 р. Тож виник конфлікт, який призвів до виходу з партії А. Вайди-Воевод та створення ним 19 березня 1935 р. організації «Румунський фронт».

На засіданні 9-12 вересня 1934 р. ЦВК НЦП обрав Постійну делегацію, у складі якої І. Мігалаке (голова), А. Вайда-Воевод, Н. Лупу, А. Влад, Н. Костакеску, П. Галіппа (співголови), М. Попович (касир), В. Маджару (генеральний секретар). Членами її стали Д. Р. Іоаніцеску, І. Редукану. П. Ан-

дрей, А. Келінеску, В. Потирке, В. Ніцеску, В. Делеу, Ґ. Попп, Е. Ґаціеґану, Ґ. Казакліу, М. Ґелмеджану, Т. Саучук-Севяну, Ю. Маніу, Ґ. Ґ. Міронеску. Власне, в керівному органі утворилася група цереністів і нових націоналістів, які могли керувати рішеннями партії та впливати на еволюцію НЦП. Увагу в цей період приділяли і молодіжній організації, якою керував професор І. К. Петреску як генеральний секретар. У керівництві (секретаріаті) були Ґ. Зане, В. Жінга, П. Ґросу, Л. Блинду, О. Лівезяну. У рамках молодіжної організації виділилася група університетської молоді на чолі з А. Александреску. У березні 1935 р. відбулися організаційні зміни в НЦП у зв'язку з виходом з партії А. Вайди-Воевод та його прихильників, які торкнулися організації партії в Ардялі та Банаті. 22-23 квітня відбувся Генеральний конгрес НЦП за участю 4 тис. делегатів, який підтвердив повноваження І. Мігалаке як очільника партії, затвердив статут і програму. Також важливим елементом³³⁵ була дискусія 23 квітня 1935 р.

Програма НЦП 1935 р. здебільшого повторювала основні положення програми 1926 р., в чому, напевне, відчувався безпосередній вплив І. Мігалаке. Традиційною залишилася послідовність розташування розділів програми. Першим питанням залишалася Конституція, тому вже в розділі І трактували необхідність дотримання громадянських прав і свобод. Систему державного управління радили будувати на відповідальності перед громадською думкою. Парламент мав виступати законним органом, але у ньому пропонували скасувати Сенат, залишивши єдиним законодавчим органом Палату депутатів. При цьому мали скоротити кількість депутатів та перекласти технічну роботу на комісії. Також відводили важливе місце формі прийняття рішень у провідних питаннях – через референдум. У розділі «Громадська організація» йшлося про раціоналізацію роботи державних службовців, створення умов для їх відбору. Також НЦП вважала можливим проведення серії адміністративних реформ з метою створення реальної відповідальності адміністрації. У системі адміністративного поділу особливо не втручалися, залишаючи основними елементами поділу громаду та повіт із проміжною одиницею між ними – волостю. Якщо громада виступала національним центром, то повіт був об'єднанням з чіткими географічними й економічними показниками³³⁶.

Розділ III стосувався юстиції, для нормального функціонування якої вважали необхідним мати достойний та незалежний суддівський корпус, пропонували змінити систему контролю і виконання покарань. У сфері оборони країни основним визнали організацію національної оборони, зокрема захист кордонів. З цією метою вважали потрібним переглянути організацію армії, реорганізувати повітряні сили та військово-морський флот. Солдат мав бути краще екіпірованим, краще нагодованим та пишатися своєю місією. Для цього планували належним чином реорганізувати промисловість³³⁷.

Розділ V стосувався освіти. Міністерство освіти пропонували будувати на принципі децентралізації, зберігши за ним функції спрямування та контролю. Початкову освіту мали прилаштувати до практичних і регіональних особливостей, тож учительські школи мали почати підготовку вчителів для таких шкіл. Середню освіту планували поділити на два цикли: один, де давалися загальні культурні знання, та другий зі спеціальною підготовкою до навчання у вищій школі. Технічна, професійна і комерційна освіта мали базуватися на практичних знаннях. Навчання робітників мало проходити з наданням технічних знань. Приватна освіта мала бути допоміжною по відношенню до державної та задовольняти потреби народу. Вища освіта готувала спеціалістів для адміністративних потреб та людей вільної професії³³⁸.

Питанню віри і культури приділяли увагу, виходячи із твердження про переважання релігії в житті селянина і визнавали за необхідне допустити використання у країні всіх культур, які дозволялися конституцією, та передусім православної церкви. НЦП дотримувалася принципу тісної співпраці між державою та церквою. Держава мала оберігати майнові засоби церкви та дотримуватися церковної автономії. Увагу в партійній діяльності мали звертати на парохії³³⁹. Політика в галузі охорони здоров'я передбачала налагодження системи охорони здоров'я на селі, налагодження системи гігієни та виконання демографічної політики з ними пов'язаної. Тут свою роль мало

відіграти і вирішення безкоштовного забезпечення ліками бідного населення, подолання інфекційних та соціальних хвороб: туберкульозу, сифілісу, алкоголізму, пелагри. Окрему галузь становило піклування про дітей у дошкільному та шкільному віці³⁴⁰.

Розгорнутим виступав розділ VIII «Економічна програма», який містив питання як суто економічні, так і соціальні. Першим пунктом йшло сільське господарство, яке трактувалося як провідна галузь національної економіки і його інтереси були переважаючими в економічній, фінансовій, бюджетній, кредитній, державній інвестиційній політиці й інше. Провідною метою оновлення сільського господарства визначали сільськогосподарську індустріалізацію з раціональним вирощуванням тварин, індустріалізацією продуктів, переходом від виключно зернового до змішаного режиму у виробництві. Держава має брати участь у раціоналізації сільського господарства загальну участь та співпрацювати з професійними організаціями. Для реалізації програми мали застосовуватися зоотехнічні програми, організований внутрішній ринок, зокрема для м'яса, організовано продукцію овочеву.

Робочу силу на селі планували організувати через аграрну індустріалізацію, через громадську роботу, розвиток промисловості, яка потребує сировини. Використовувати аграрну технологію в обробці землі та вирощуванні тварин. Також планували виробити закони для організації, піднесення та підтримки сільського господарства. До реалізації пропонували посилення професійної освіти, нової організації кредиту, постачання та продажу продуктів, організації селян з мінімумом машин та знаряддями відповідно до умов регіону, створення машинних центрів. Загалом програма виділяла завдання, які мали створити фермерські господарства, реорганізувати Аграрні палати, агрономічну освіту, початкову освіту для сільської місцевості. Максимальним планували зробити використання послуг ветеринарів, агрономів, лісових інженерів³⁴¹.

Промислова політика впливала з визнання важливості промисловості в національній економіці і мала на меті низку таких цілей, як консолідація та розвиток дрібної селянської промисловості, національних ремесел, домашньої промисловості; максимальне використання всіх аграрних продуктів та сировини в румунській промисловості; заміна імпортованої сировини власною, допомога в межах оптимальної ціни споживанню населення; підтримка виробництва у крайні сільсько-господарських знарядь та машин на умовах рівних із закордоном; підтримка розвитку виробництва зброї. Для підтримки промисловості у програмі виділили ряд засобів, серед яких перегляд митного тарифу для митної протекції, нове законодавство у сфері протекціонізму, спеціальне використання підприємств із сільської місцевості, створення системи домашнього ремесла. За задумом держава мала не лише контролювати, але й виявляти ініціативу у промисловості. Мали створювати на основі етатизму підприємства із продукцією для сільського господарства, одержавлення вугільних шахт, одержавлення видобування газу. Також держава мала здійснити ру-мунізацію промисловості як у виробничій, так і керівній частинах. Передбачала програма ор-ганізацію експорту та внутрішнього споживання продукції³⁴².

Політика кооперації стосувалася зростання рентабельності господарств та мала служити звільненню виробників від капіталістичної експлуатації. Кооперативи мали створюватися кредитні, виробничі, постачання продуктів, розпродажу головних та другорядних продуктів селянського господарства. У внутрішній торгівлі одним із завдань ставили забезпечення продуктами за раціональними цінами, забезпечувати селян товарами широкого вжитку за низькими цінами, забезпечити постачання товарами першої необхідності. У транспортній політиці збиралися добиватися розвитку шляхів сполучень всіх видів, які мали служити також питанню кращого товарного об-міну³⁴³.

У робітничій політиці першим завданням ставили організацію навчання професії та створення з цією метою гуртожитків і шкіл. Для захисту праці пропонували реформувати інспекцію праці з проведенням відповідних змін у законодавстві. НЦП брала зобов'язання протегувати національній праці, віддаючи перевагу етнічному елементу. Власне, велася мова про створення установ для

підтримки хворих, постраждалих у нещасних випадках, інвалідів, старих, запровадження законодавства стосовно охорони праці сільськогосподарських робітників, створення кодексу з уніфікації режиму ремесел. Соціальний захист мав підтримати працю малолітніх, жінок, особливо матерів з дітьми³⁴⁴.

Програма монетно-фінансова піднімала монетарну політику, метою якої визначали стабільність валютної системи. У кредитній системі вважали необхідним створення надійного селянського кредиту. У бюджетній політиці розподіляли здійснення податкової політики³⁴⁵.

Розділ Х «Зовнішня політика» визначав таку як миролюбну, спрямовану на підтримання порядку права на основі мирних договорів. Визнавали завдання всіма засобами захищати кордони країни. Дотримання вірності укладеним договорам із Францією, Польщею, Малою Антантою, Бал-канською Антантою, підтримання добросусідських відносин з сусідніми країнами. Фактично відповіддю на потреби часу було визнання важливості дружніх відносин з Італією. Визначено потребу дружніх відносин з Росією. Разом з цим НЦП погоджувалася на встановлення економічних угод, двосторонніх чи регіональних для гармонійного розвитку економічного життя в дунайському регіоні Європи.

Розділ XI стосувався політики щодо національних меншин, й у ньому основну увагу приділяли співіснуванню румунів та представників національних меншин, у якому повага до мови, віри і національності мала бути головною в усій державі. Власне, румунам і представникам меншин слід було єднатися в обороні та піднесенні батьківщини. Для цього НЦП вважала необхідним поважати права, забезпечені міжнародними договорами, які підписувала Румунія³⁴⁶. У цілому дана програма не мала багато спільного з ідеєю Селянської держави, хоча радянські історики А. Язькова і М. Лебедев вбачали в ній своєрідний інструмент проголошення не тільки Селянської держави, але й задум створення корпоративної держави, подібної до Італії³⁴⁷. Власне, теоретичні ідеї націонал-цереністів продовжували розроблятися в 1930-х рр. В. Маджару, І. Мігалаке, М. Раля, Г. Зане, К. Редулеску-Мотре, Е. Ене, П. Андреєм, Н. Костакеску, В. Сердичем, Н. Н. Матееску, але зазнавали все більшої критики з боку політичних опонентів, як націонал-лібералів, так і комуністів, кузистів³⁴⁸.

Вже в червні 1935 р. у столичній організації націонал-цереністів мали місце деякі чвари, які полягали у протистоянні націонал-цереністів і лупістів, що зокрема проявилось у протистоянні В. Герасіма та Д. Редулеску. У травні 1935 р. в м. Крайова було влаштовано 15-тисячну демонстрацію націонал-цереністів з повітових організацій Долж, Романаць, Олт, Вилча, Ґорж, Меґедінць. У виступі В. Потирке містилася критика дій націонал-лібералів. Він же говорив про роль І. Мігалаке в зібранні націонал-цереністських сил Олтенії. У виступі Мігееску-Романаць було дано оцінку стану повіту Романаць, особлива увага приділялася бідності та стану облоги. В. Аржочану заявив про готовність вихідців з Должа боротися проти уряду³⁴⁹.

Загалом період 1934-1938 рр. залишався для НЦП проблемним як з точки зору внутріпартійних неузгоджень, так і нападів з боку інших політичних сил. Відчувалися деякі розбіжності в діях центрального керівництва та керівництва місцевих організацій, коли складалися умови для укладення домовленостей з лівими партіями. Сама партія продовжувала залишатися на демократичних позиціях, і як альтернативу комуністичному Народному антифашистському фронту Д. І. Добреску пропонував гасло: «Демократи всієї країни, єднайтесь!». Деякі антифашистські нотки проглядалися у виступах Н. Лупу, А. Келінеску, В. Маджару, І. Мігалаке, М. Поповича, Ґ. Поппа, І. Гудіце, що ста-ло причиною винесення ґардистами на студентському конгресі в Тирґу-Муреш смертного вироку І. Мігалаке, В. Маджару, А. Келінеску, Н. Лупу³⁵⁰.

До антифашистської діяльності націонал-цереністів можна віднести також участь членів партії в підготовці та проведенні Всесвітнього конгресу миру в Парижі та Брюселі в 1936 р., Міжнародного молодіжного конгресу за мир др. Н. Лупу, О. Лівізіану. Сюди ж належало і створення Румунського національного комітету Всесвітнього союзу за мир під головуванням Н. Тітулеску і др. Н. Лупу. Організувалися та поведилися в листопаді – грудні 1936 р. антифашистські зібрання за участю

політичних діячів і представників різних політичних організацій. Проте лише одна з партій, які виступали від імені селянства, робила кроки, пов'язані з антифашистською діяльністю. Так, 6 грудня 1935 р. після низки угод у вересні та листопаді було підписано угоду між Фронтом землеробів, MADOSZ, Демократичним блоком, СПР (К. Попович) про спільні антифашистські дії, що створило сприятливі умови для перемоги на додаткових парламентських виборах 1936 р. в повітах Гунедоара та Мегедінць націонал-цереністів Ґ. Поппа і др. Н. Лупу³⁵¹. Дані вибори вияви-лися доволі складними для націонал-цереністів, тим паче, що їх політичні противники робили все, щоб тероризувати місцевих виборців. Проте перемога дала підстави говорити про сильні позиції націонал-цереністів через підтримку їх лівими та національними меншинами. Їх противниками, також доволі сильними, називали правих радикалів. Власне, в ряді публікацій прогнозували можливість націонал-цереністів зайняти місце у владі після НЛП, але зазначали високу популярність як ґардистів, так і Румунського фронту³⁵².

Після конгресу 1935 р. відбувалося перегрупування сил у партії, велася боротьба проти лібералів. Впродовж літа-осені 1935 р. у Брашові, Сібіу, Клужі й інших містах скликалися зібрання за участю І. Міґалаке, Ю. Маніу, Н. Лупу, на яких висловлювалося ставлення до уряду Ґ. Тетереску. На зібранні у Брашові І. Міґалаке заявив, що мета НЦП полягає у праці та порозумінні у країні та з королем при визнанні прав і прерогатив кожної гілки влади. Він висловлювався стосовно ідеї посередників між партією та короною в особі чужинців, говорив про втрату відповідальності з боку глави уряду в рамках повноважень, які той виконував. На зібраннях націонал-цереністи робили напади на уряд націонал-лібералів через те, що той не міг, на їх погляд, подолати кризу та її наслідки настільки ефективно, як обіцяв. Тобто слабкість уряду вбачали в його діяльності. Виступали проти уряду також із причини його намірів змінити Конституцію. Н. Лупу на зборах у Клужі з цього приводу сказав, що в такому разі ліберали приведуть країну від конституційної монархії до абсолютистської. Крім того, парламент міг втратити право контролювати бюджет і державні витрати. Для прикладу, радикал-цереністи зайняли позицію, спрямовану проти радикальних течій. Так, 25 травня 1935 р. в м. Бирлад на зібранні членів Радикал-цереністської партії говорили про роль «*numerus valachicus*»³⁵³.

Дії радикал-цереністів тривали і 17 червня 1935 р. в м. Орґеїв відбувся конгрес РЦП за участю 300-350 учасників. Голова повітової організації А. Мице критикував політичні партії, що раніше приходили до влади. У виступі вчителя Ботезату містилася критика НЛП і НЦП та мали місце заяви про співпрацю обох організацій. У виступі адвоката Лянка критикувалася державна система, система правоохоронних органів, а також нагадувалося про місце селянства Бессарабії. У виступі Ґ. Юніана містилася критика діючого уряду та відзначалися потреби вирішення старих проблем. На повітовому конгресі в Белць депутат І. Кодряну звинуватив владу в перетворенні Бессарабії на колонію. Це твердження було передруковане в комуністичній пресі³⁵⁴.

Проти політики уряду Ґ. Тетереску протестував також Ю. Маніу, виступаючи при цьому противником камарильї та виняткових заходів. Його позиція полягала в обстоюванні ідеї «селянської держави» на відміну від НЛП, яка пропонувала створити буржуазно-капіталістичну державу на засадах застарілого лібералізму. У м. Брашов Ю. Маніу заявив про свій основний вислів довіри до НЦП та наміри спільно з І. Міґалаке боротися за зруйнування режиму націонал-лібералів.

Від кінця липня 1935 р. І. Міґалаке мав намір організувати 300-тисячну демонстрацію у столиці. Після організаційних заходів у рамках дій проти націонал-лібералів націонал-цереністи збиралися 14 листопада 1935 р. провести в Бухаресті великі збори за участю 200-300 тис. осіб з усієї країни. У рамках підготовки до них 7 листопада 1935 р. було проведено нараду за участю І. Міґалаке, Ю. Маніу, др. Н. Лупу, Поповича, В. Маджару. Обговорювалися питання загальної політичної ситуації у країні та питання маніфестації 14 листопада. У жорсткій дискусії др. Н. Лупу опинився один проти всіх інших учасників. Серед націонал-цереністів панувало переконання, що саме Н. Лупу має намір зайняти посаду очільника партії. Планувалося провести зібрання не

тільки у столиці, але і в інших містах, де мали продемонструвати протест проти уряду. До того ж партія мала оголосити війну уряду. Такий антиурядовий характер дій НЦП привернув увагу членів КГР та прокомуністичних легальних організацій, які збиралися вийти під власними гаслами. Проти цього зібрання виступили праві радикали, які збиралися провести зібрання у відповідь, та й уряд докладав зусиль для унеможливлення його проведення. Король викликав на аудієнцію І. Мігалаке і Н. Лупу та звертався до І. Мігалаке із пропозицією скласти повноваження лідера партії, пере-давши їх Ю. Маніу, а також не організовувати заходів проти націонал-лібералів. Після аудієнції І. Мігалаке окремим маніфестом оголосив про скасування зібрання та маніфестації. Не виключено, що причиною стало очікування змін на користь націонал-цереністів³⁵⁵.

Період 1936-1937 рр. слід назвати часом чергового наступу націонал-цереністів, адже «призом» для них ставала влада. У січні 1936 р. І. Мігалаке робив заяви про відставку діючого уряду 15 січня 1936 р., а на зібраннях організацій НЦП критикувалися дії влади. У разі збереження влади за НЛП мали дати відповідні інструкції для подальших дій. З боку представників радикал-цереністів мали місце заяви про необхідність злиття з націонал-цереністами з метою об'єднання демократичних сил, що було позицією К. Стере, тоді як сам Ґ. Юніан вважав, що для цього момент поки не настав. Зі свого боку К. Стере продовжував наполягати на єднанні сил цереністів з метою захисту демократичного ладу в Румунії³⁵⁶.

У березні 1936 р. король продовжив гру з І. Мігалаке, обіцяючи надати партії владу. На той час лідер партії визнавав відсутність єдності в партії, у зв'язку з чим на засіданні ЦВК НЦП 28-29 березня 1936 р. було прийнято резолюцію про довіру І. Мігалаке та про єдність партії. Тоді ж порушувалося питання про заходи партії зі скинення уряду.

Із цього приводу на кінець травня було скликано маніфестацію за участю 100 тис. осіб, членів НЦП переважно з Мунтенії, до якої долучилися зі своїми гаслами і комуністи. Також влаштувало керівництво НЦП зібрання в ряді міст. У квітні 1936 р. в м. Пітешть А. Келінеску критикував уряд за підтримку правих радикалів, за що отримав погрози з боку Залізної гвардії. У Вінцул де Жос на святкуванні тридцятиріччя політичної діяльності Ю. Маніу перед 25 тис. присутніх зробив заяву проти короля та камарильї. У квітні 1936 р. в НЦП розпочали формування націонал-цереністських гвардій, де головним питанням став відбір членів і командирів цієї організації. У червні 1936 р. у Клужі та Брашові розпочали роботу пропагандистські школи НЦП, які своїм завданням ставили підготовку членів партії на основі нової програми.

У листопаді 1935 р. І. Мігалаке мав намір скликати на 14 листопада великий мітинг, тож 5 листопада направив маніфест до всіх голів повітових організацій. Останні зобов'язувалися до 10 листопада сформувати делегації та прийняти рішення щодо дій проти уряду. Правда, листопад 1936 р. став часом, коли робилися спроби повернути до керівництва НЦП Ю. Маніу.

У Палаті депутатів під час виступу 15 грудня 1936 р. І. Мігалаке закидав уряду, що той прихильний до заходів правих радикалів і не вживає проти них жодних дій. Він говорив про те, що у внутрішній політиці такі угруповання прагнуть заміни парламентський режим режимом диктатури, а також мають намір змінити зовнішню політику держави. З боку В. Маджару лунала гостра критика економічної політики уряду. Зокрема, він зазначав, що країна заглибилася в повний економічний занепад із причини загальної неспроможності уряду. Покращення економіки країни вважав можливим після складення націонал-лібералами повноважень. Подібні заяви, що були притаманні для політиків з НЛП і НЦП та робилися у вигляді взаємних звинувачень, були частиною боротьби націонал-цереністів проти уряду³⁵⁷.

У березні 1936 р. націонал-цереністи успішно діяли в Бессарабії. Так, 8 березня в м. Четатя Албе відбулося зібрання за участю П. Галіпи, Т. Якобеску, А. Арнаутова, М. Стратана. У період з 8 по 18 березня 1936 р. в повіті Белць проводилися навчання молоді НЦП з метою ознайомлення їх з новою програмою партії. Доволі активною була пропагандистська діяльність представників НЦП в Бессарабії³⁵⁸ впродовж квітня 1936 р. У межах антиурядових заходів 31 травня 1936 р. в

Чернівцях відбулося зібрання націонал-цереністів, де перед кількома тисячами селян і робітників виступав голова Буковинської організації Молдован, який ставив завдання усунення ліберального уряду. Серед інших промовців були Г. Андріяшук, Г. Алексієвич, І. Микитович, Дронь, Іваничук. Виступи проти ліберального уряду поєднувалися з вимогами рівноправності для українців. Від німців виступив В. Кагмеровський, від євреїв – Г. Горн. Мав місце інцидент із петардами, траплялися сутички. 1 червня 1936 р. антиурядові збори націонал-цереністів пройшли в Бухаресті. У промові І. Мігалаке перед 100 тис. учасників було дано критику уряду, зроблено заяви проти встановлення диктатури та висловлено вимогу надати владу націонал-цереністам. Дещо інакше поведив себе Ю. Маніу, який залишався доволі активним і вів пропаганду проти камарильї, як, зокрема, було зроблено 26 червня 1936 р. у Винту де Жос. Напевно, з цієї причини Г. Марінеску в бесіді з А. Келінеску 24 липня 1936 р. говорив, що для НЦП наблизився час прийняття рішення і необхідно вирішити питання з комунізмом та Ю. Маніу, що гарантуватиме владу. Підтримував цю лінію й І. Мігалаке, який говорив про основні позиції партії, якими були повага до прерогатив корони та прерогатив країни³⁵⁹.

У 1936 р. Генеральний секретар партії Вірджіл Маджару висловився стосовно уряду та його відносин із Залізною гвардією наступним чином: «Будучи не у змозі протистояти натиску мас ... уряд з метою збереження своєї влади застосував диверсію і, не враховуючи небезпеки анархії, сприяв анархії, сприяв правому руху»³⁶⁰. У липні 1936 р. в межах Бессарабії націонал-цереністи розпочали діяльність, яка отримала назву «просвітництво мас», що здебільшого під час зібрань у селах і містах виливалося у критику урядової діяльності. У пропаганді представники партії наголошували, що в разі приходу до влади НЦП виступатиме захисником селян та робітників. В організації радикал-цереністів у Кишиневі порушувалося питання про можливість створення Народного фронту, ініціаторами чого виступили А. Мице, голова місцевої організації РЦП, та Є. Гул-ковіч, представник Демократичного блоку³⁶¹.

У липні – серпні 1936 р. між І. Мігалаке й А. Вайдою проводилися перемовини в Кимпулунзі (Мусчел), основною метою яких було створення Народного фронту та Фронту демократів доброї волі. А. Вайда-Воєвод у Деж виступив проти позиції Ю. Маніу та наголошував на необхідності переходу на позиції націоналізму. Власне, на серпень 1936 р. Ю. Маніу мав певні проблеми з партією. 4 серпня 1936 р. пройшла в Сінаї нарада націонал-цереністів. Велися бесіди між В. Маджару та Ю. Маніу щодо недопустимості проведення самостійної політики³⁶².

У вересні 1936 р. у Вилкові відбулося зібрання націонал-цереністів, на якому виступав Гелмеджану, який говорив про необхідність існування в Румунії освічених селян, які допоможуть змінити країну без диктатури, без расового фанатизму, без порушення територіальної цілісності³⁶³. Про активність партії свідчили також переговори керівництва з Н. Лупу, який у вересні повернувся з-за кордону та планував свою подальшу діяльність. Його гаслом стало проведення виваженої та послідовної внутрішньої і зовнішньої політики. Сама ж НЦП збиралася вести подальшу боротьбу проти уряду Г. Тетереску. 26 вересня 1936 р. провели засідання виконкому НЦП в Бухаресті за участю Ю. Маніу. Кінець вересня став часом об'єднання лідерів цереністського руху під проводом І. Мігалаке і в бюро НЦП завданням партії ставили боротьбу проти діючого уряду, що стало причиною надання широких повноважень І. Мігалаке³⁶⁴.

3 вересня 1936 р. НЦП провела ряд засідань у великих містах, і 4 жовтня таке відбулося в Сату Марє за участю керівників партії. Промовляв М. Попович, який охарактеризував внутрішню та зовнішню політику країни, дав оцінку становищу національних меншин. Він же наполягав на збереженні попереднього зовнішньополітичного курсу. Виступали також Т. Саучук-Севяну, П. Галіпа, представник чехословацької делегації Роберец, представник «Румунського фронту» Ружінські. У цих виступах звучав протест проти неоглядної зарубіжної політики. У виступі Н. Лупу поряд із критикою позиції О. Гоґи йшлося про збереження відносин з тими країнами, які можуть підтримати фінансово. Ю. Маніу й І. Мігалаке говорили про програму партії та зміну влади. Після Сату Марє масові заходи керівництво НЦП організувало в Бухаресті (18 жовтня), Кишиневі

(25 жовтня), Чернівцях (1 листопада). Всі заходи готувалися за участю В. Маджару і в них акцент робився на економіку та фінанси, зважаючи на актуальне тоді питання валоризації і монетарного порозуміння великих держав. Крім того, маніфестацію в Бухаресті приурочували до річниці утворення Націонал-цереністської партії. На зібранні в Бухаресті І. Мігалаке говорив про загрозу нової війни та напо-лягав на тому, що Румунія має залишатися демократичною країною. У Чернівцях 1 листопада на зібрання НЦП прибули 10 тис. осіб, які продефілювали перед трибуною на площі В. Александрі. Потім промовляли В. Маджару й І. Мігалаке, які критикували діяльність націоналістичних партій, виступали за демократію, зважену національну політику. У питанні зовнішньої політики бачили можливим союз із Францією, а не з Німеччиною, для протистояння угорському ревізіонізму. Промовляв також Г. Андріяшук³⁶⁵. 18 жовтня в Чернівцях відбулося зібрання членів Радикал-цереністської партії, де виступав Г. Юніан, який у промові агітував за співпрацю з національними меншинами, виступав на захист демократії та парламентаризму, критикував діяльність майже всіх партій³⁶⁶. Проте не обійшлося і без сутичок. Зокрема, в Ончешть у повіті Васлуй мала місце бійка між націонал-цереністами та кузистами, в ході якої поранено 14 прихильників НЦП і 6 НХП. Один кузист був застрелений під час вторгнення до помешкання співголови повітової організації Г. Неґрі³⁶⁷.

Позиції націонал-цереністів залишалися сильними на території ряду провінцій. Для прикладу, громадські вибори, які відбулися наприкінці вересня 1936 р. в Чернівецькому повіті, з 200 мандатів принесли цереністам 84, тоді як далі йшли ліберали – 69, господарський блок – 24, ґардисти – 14, кузисти – 6, ліберали (Г. І. Бретіану) – 3 мандати³⁶⁸. У вересні 1936 р. І. Мігалаке відмовився виконувати розпорядження уряду стосовно розпуску селянських гвардій, мотивуючи це тим, що вони не були воєнізованими формуваннями³⁶⁹. 4 вересня в Бухаресті на засіданні Постійної делегації звітували секретарі М. Гелмеджану та А. Келінеску. І. Мігалаке звітував про свою зустріч з міністром Юном. Висловився він і проти розпуску селянських гвардій та за підтримку кампанії проти уряду³⁷⁰. Продовження конфлікту всередині партії змусило І. Мігалаке порушити питання про залишення керівництва партією. Тоді ж Ю. Маніу звинувачували у створенні власних організацій усередині НЦП³⁷¹.

9 листопада 1936 р. І. Мігалаке був на аудієнції в короля, що вважали пов'язаним з підготовкою до відкриття парламентської сесії³⁷². Виступ міністра закордонних справ у парламенті викликав певну критику з боку І. Мігалаке, який говорив про неможливість використання партійних сим-патій у проведенні зовнішньої політики. Невдоволено висловився він і стосовно процесу звільнення Н. Тітулеску³⁷³. У грудні 1936 р. в Ардялі відбулося засідання повітової організації НЦП під головуванням М. Поповича, де одним з питань виявилось і питання створення армії для протистояння угорському ревізіонізму³⁷⁴.

В умовах боротьби проти уряду політичні сили проводили переговори стосовно об'єднання. Принаймні в 1934 р. такі перемовини велися між Г. Юніаном та Н. Лупу і врешті було знайдено спільну точку, але в березні 1934 р. Н. Лупу повертається до НЦП. У самій Радикал-цереністській партії відбувся розділ на ліве та праве крила. Якщо перше виступало і проти уряду, і за збереження демократії у країні, то друге схилося до запровадження авторитарного королівського режиму³⁷⁵. Провал спроби порозумітися між Цереністською партією, Радикал-цереністською партією та Націонал-аграрною партією дало змогу розгорнути діяльність Аграрному Союзу із залученням прихильників з числа селян та виробленням програми, яка містила положення близькі диктаторським намірам Кароля ІІ. Критику уряду проводила, опираючись на аграрне законодавство. У травні 1935 р. Аграрний союз видав маніфест, яким критикував закон конверсії боргів, вимагав відмови від нього. Також вимагали розширення повноважень виконавчої влади і розширення прерогатив корони, як і модифікації Конституції Румунії.

9 жовтня 1936 р. Аграрний Союз видав «Програму аграрної держави» як відповідь на ідею «селянської держави» І. Мігалаке. Під аграрною державою розуміли дії з морального й економічного відновлення сільського господарства, вирішення проблеми боргів, зміни методів

оподаткування. У програмі передбачалося, що вся економічна та монетарна політика й угоди із закордоном будуть підпорядковані центральній ідеї майбутньої держави й аграрним інтересам.

У програмі представлено проблему конституційних свобод і прав, роль та завдання преси, необхідність освіти для молоді і проходження нею передвійськової підготовки, зміни парламенту, який мав обиратися на основі загального права і єдиним списком по країні. Призначення членів Сенату мало залишатися прерогативою короля. У програмі містилася також вимога відмови від виборів повітових і громадських рад, скасування права на організації та зібрання тощо. У зв'язку з конгресом Аграрного союзу порушувалося і питання про його перейменування на Аграрну партію. Сам конгрес визначив проблемою діяльності організації боротьбу проти діючого уряду, для чого мав організувати зібрання, на яких розповсюджували інформацію про програму партії та вимагали усунути від влади націонал-лібералів, яких вважали такими, що втратили довіру народу через анархію в управлінні та неспроможність вирішувати господарські питання. У 1937 р. в ході передвиборних змагань Аграрна партія використовувалася під плани авторитарного королівського режиму³⁷⁶.

Вирішальним для НЦП виявився 1937 р., який почався з обговорення питання про участь у владі, тим паче, що позиція і діяльність Н. Лупу, Ю. Маніу й І. Мігалаке вела до різних результатів. Показовим було і виокремлення деяких представників партії. Зокрема, 14 січня 1937 р. Ґ. Тетереску в бесіді з А. Келінеску сказав, що король висловився щодо нього як людини, з якою можна порозумітися і працювати. Симпатії короля також були на боці Н. Костекеску та М. Ґелмеджану. При цьому успіх партії мав залежати і від підтримки виборців. Така забезпечувалася союзом із представниками національних меншин, зокрема партія дрібних сільських угорських господарів Румунії тричі підтримувала на виборах НЦП завдяки пакту, підписаного М. Поповичем і Е. Реті. Правда, це викликало певне протистояння з угорцями з партії князя Ґ. Бетлена, який намагався представляти інтереси всіх угорців, хоча насправді політичні партії мали повну автономію. Та і ближче до парламентських виборів велася пропаганда за об'єднання угорців під знаком єдиної партії³⁷⁷. Разом з тим в організаціях націонал-цереїстів відбувалися зміни, які свідчили про втрату ними популярності. Так, на січень 1937 р. в повіті Четатя Албе повітова організація НЦП втратила до 70% свого складу через перехід членів до праворадикальних організацій, з яких повноцінно представленими були Румунський фронт та Націонал-християнська партія³⁷⁸.

Підготовка муніципальних виборів у м. Крайова змусили 14 березня 1937 р. проводити зібрання 150 шефів секторів Крайови та повіту Долж під головуванням В. Потирке. У його промові мали місце висловлювання щодо майбутнього приходу до влади уряду НЦП, оскільки партія представляє інтереси 80% населення країни. Серед завдань, які ставилися перед регіоном, у тому числі було і завдання створення митрополії Олтенії, про що говорили К. Анджелеску та К. Арджетоюну. У своєму виступі В. Потирке рекомендував шефам секторів підібрати 1-1,5 тис. членів на день виборів³⁷⁹.

Також муніципальні вибори в м. Крайова 18 квітня 1937 р. змусили місцеву організацію НЦП провести 4 зібрання впродовж 11 квітня, де серед інших були присутні і роми, яких закликали голосувати за НЦП. На зібранні у виступах В. Потирке та К. Потирке висловлювалися думки про прихід до влади НЦП вже за два місяці. На іншому засіданні о. Ґ. Попеску-Брясте закликав учасників голосувати за К. Потирке, тоді як адвокат І. Б. Джеорджеску критикував діючу інтеримарну комісію м. Крайова за те, що вони вирішують власні проблеми та радив обрати примарем К. Потирке. Вибори 18 квітня у Крайові мали пройти за участі в них представників громад (по 18 від кожної), присутність яких мала бути певною формою контролю за виборами. Присутність представників від громад як прихильників НЦП пояснювалася також можливістю сутичок на виборах.

Так, 26 лютого 1937 р. в Бакеу відбувалися вибори, де поліції довелося контролювати присутність селянських гвардій, які призначалися для протидії кузістам. Останні ж мали намір не

допустити до участі в голосуванні євреїв. Через це патрулювання міста було розпочато вже 18 лютого, а також розроблялися заходи для недопущення в місто жодного вихідця з села. З боку влади додатково вимагали від поліцейського керівництва наявності великої кількості сил. Власне, стягування сил до міста розпочалося фактично з четверга, через що керівник поліції вів переговори про дотримання спокою на виборах як із керівником організації НЦП, так і керівником місцевої філії НХП. Варто зауважити, що вибори пройшли без конфліктів між християнами, але мали місце провокативні дії щодо євреїв. Серед висновків поліції по даних виборах була і думка про переважну симпатію до праворадикальних угруповань³⁸⁰. На зібраннях повітових організацій висловлювали критичні думки із приводу діяльності уряду, як це зробили в повітовій організації Бакеу. Критикували також інші політичні партії, називаючи НЦП єдиною партією порядку³⁸¹.

Подібно до Бакеу представники НЦП діяли в Кишиневі, де 29 квітня 1937 р. мали пройти комунальні вибори. Власне, і тут громадян закликали зважати на завершення діяльності уряду НЛП і обирати список НЦП. Націонал-цереністів називали тими, хто мав не допустити боргів для міста, хто буде обстоювати його інтереси. Врешті впродовж виборчої кампанії липня – грудня 1937 р. загалом мали місце 22 випадки, які були наслідком сутичок у ході передвиборчої боротьби і стосувалися діяльності націонал-цереністів, ґардистів, націонал-лібералів, націонал-християн. У ряді випадків, як у повіті Белць, націонал-цереністи продовжували вести агітацію в день виборів. На тій же ділянці в Г. А. Кузи жандарми вилучили револьвер³⁸².

Всередині партії також відбулися зміни. На засіданні Постійної делегації 3 березня 1937 р. І. Мігалаке оголосив про намір залишити пост глави партії. Думки дещо розділилися і В. Маджару виступав за збереження посади за І. Мігалаке. Останній виставив умови, за яких може залишатися, а саме: зміну статуту для посилення партії та послаблення позицій прихильників Ю. Маніу. Питання вирішили передати на розгляд спеціальній комісії та вирішити на надзвичайному з'їзді партії.

Вже до кінця березня 1937 р. в керівництві НЦП визначилися напрями, які ділилися лише за концепціями отримання влади. Так, група А. Келінеску, М. Гелмеджану, В. Потирке, Н. Костакеску бажали прийти у владу в будь-який спосіб, звинувачуючи при цьому арделянців у відході партії від влади. Натомість арделянці тримали курс на прихід у владу на чітких умовах, які підкреслювалися на зібраннях з участю Ю. Маніу. Не відрізнялася особливою спрямованістю до влади позиція др. Н. Лупу. Зрештою І. Мігалаке опинився у скрутному становищі, оскільки не бажав втрачати тих членів партії, які можуть допомогти в управлінні. У партії вели розмови, що на останній аудієнції І. Мігалаке в короля відстоювалася необхідність залишення в партії Ю. Маніу, бо інакше він нібито міг очолити Партію «Все для країни». Щоправда, такі думки впливали із проявів симпатії до легіонерів самого Ю. Маніу. Проте вже на початку червня 1937 р. в НЦП очікували змін та повернення Ю. Маніу на посаду голови партії, а саму зміну вважатимуть тоді відповідною духу часу³⁸³.

На березень мали місце заяви про наміри проведення заходів у Ардялі, які мали продемонструвати як місце Ю. Маніу в долі Ардялу, так і громадську думку. Так, 25 березня 1937 р. пройшла демонстрація молоді НЦП за участю 500 осіб, які були прихильниками Ю. Маніу, й таким чином продемонстрували незгоди між Ю. Маніу та І. Мігалаке. Крім того, в межах Ардялу виникло протистояння між Ю. Маніу й А. Вайдою-Восвод через перетягування членів партії. Особливо ж проявилася боротьба між братами Боїле та др. А. Владом, під час якої останній звинувачував Ю. Маніу в тому, що в роки війни він залишався разом з ворогом. Наприкінці березня 1937 р. в середовищі націонал-цереністів поширювалися думки про можливі зміни восени 1937 р. Зокрема, генерал Г. Негрей, командувач «Селянських гвардій», заявляв у бесіді з одним із мешканців Васлуя, що уряд діятиме до осені, оскільки націонал-цереністи мали намір влаштувати революцію через те, що терпіння народу досягло максимуму³⁸⁴.

Напередодні Генерального конгресу НЦП в Генеральній дирекції поліції вважали, що питання з головою НЦП є одним із найскладніших у політичному житті країни. Так, після І. Мігалаке

претендентом на пост очільника партії називали Ю. Маніу, але водночас з ним можливим лідером міг бути також др. Н. Лупу, хоча не приймалися його повороти «вліво», що вважалося негативним для партійного лідера. Серед претендентів був Костакеску, якого не вважали конкурентом лідерам через стан здоров'я. У поліції ситуація трактувалася таким чином, що І. Мігалаке не бажає бути головою партії і має намір передати головування Ю. Маніу. І. Мігалаке сподівався на те, що прихід Ю. Маніу дозволить змінити тактику партії. Н. Лупу перебував на позиції, що його прихильники мали голосувати за Ю. Маніу, навіть якщо І. Мігалаке відмовлятиметься піти з поста голови. Правда, група Костакеску в такому випадку планувала вихід з партії, про що ультимативно заявили І. Мігалаке в ніч на 3 квітня. Позицію Костакеску підтримували А. Келінеску, В. Потирке, які спільно виступали за демісію та й у Виконавчому комітеті більшість схилилася до обрання Ю. Маніу. Щоправда, за кілька днів їх позицію назвуть лицемірною. Загалом НЦП розбилася на фракції, кожна зі своїм лідером, та проводили наради. Мала місце і зустріч В. Маджару з Ю. Маніу, під час якої останній підтвердив збереження своїх зв'язків з арделянцями. Самі ж арделяниці з числа членів партії вірили в перемогу Ю. Маніу. Верховна влада теж намагалася реагувати на зміни в керівництві НЦП, і саме Ґ. Тетереску негативно сприймав відставку І. Мігалаке, через що давав розпорядження Урдеряну переговорити з І. Мігалаке та переконати не робити даного кроку. У бесіді з Урдеряну Ґ. Філіпеску велася мова про самознищення НЦП в разі приходу до керівництва Ю. Маніу. Тому король доволі позитивно сприйняв звістку про обрання І. Мігалаке очільником партії³⁸⁵.

Генеральний конгрес, який зібрався 4 квітня 1937 р., ухвалив рішення про переобрання І. Мігалаке на пост голови партії на нові 4 роки. Після цього І. Мігалаке вимагав повної довіри, необмеженої підтримки, залізної дисципліни в партії. Після повернення І. Мігалаке в партію Ю. Маніу залишив країну та перебував у Відні і Парижі, де з ним бачився В. Маджару. У бесіді йшлося про можливість отримання партією влади та перешкоджанню цій спробі прихильниками Ю. Маніу через антикарлістську діяльність. Ю. Маніу відповів, що його прихильники не будуть заважати діяльності І. Мігалаке, але й зауважив, що і наступним урядом залишиться уряд Ґ. Тетереску. За кордоном політик залишався до вересня, після чого повернувся в Бедечін, отримавши по поверненні пропозиції К. З. Кодряну про співпрацю. Саме з питанням співпраці з легіонерами пов'язали від'їзд Ю. Маніу за кордон. На початку травня симпатички Партії «Все для країни», столичні студенти, мали намір організувати зустріч Ю. Маніу, який повертався з-за кордону. Саме повернення, як очікували, мало відбутися після 8 червня. Правда, у країні були переконані, що справжня мета візиту за кордон полягала в намірах Ю. Маніу повідомити про ситуацію у країні принцесу Елену. З поверненням Ю. Маніу очікували появу листівки із зображенням принцеси Елени та заявою про очікуване її повернення до країни. У реакції на рішення генерального конгресу в повітових організаціях НЦП зверталася увага на монархічний характер партії та вказувалося, що комунальні вибори, які мали відбутися незабаром, є легшими, ніж вибори до парламенту, які мають привести партію до влади. В інших організаціях зверталася увага на складне становище селян³⁸⁶.

Повернення Ю. Маніу з Бухареста до Клужа після конгресу дало можливість обговорити його події в колі маністів. Перебування в Бедечіні мало тривати до 8 червня, коли Ю. Маніу очікував зміни уряду. Велася мова про гарантії Ґ. Філіпеску та Р. Франасовіча привести до влади І. Мігалаке до 10 червня за умови збереження за собою керівництва партією. З боку Ю. Маніу мали місце висловлювання, що таке сприйняття інформації є помилкою для керівництва партії³⁸⁷. Також упродовж квітня в ряді організацій НЦП на місцях обговорювалися питання проведення виборів та участі партії в них. Ці ж вибори дали можливість Н. Лупу допустити до здійснення агітації ко-муністів та ігнорувати арделянців, що викликало певні застороги з боку М. Поповича. Подібна ситуація, негаразди в партії, проведення агітації, викликала згодом непорозуміння та неспокій на виборах, хоча в окремих провінціях лідери місцевих організацій, як, наприклад, П. Галіппа, на зібраннях говорили про демократію, потребу боротися за свободу.

Символом прихильника демократії, політиком, здатним боротися з антисемітизмом, бачили др. Н. Лупу. Загалом вже вибори до комунальних рад у квітні 1937 р. стали для націонал-цереністів способом виступати за демократію, що і проявлялося на зібраннях у Бессарабії³⁸⁸.

У травні 1937 р. газета «Ероса» зазначала про можливість приходу до влади уряду націонал-цереністів, який міг очолити Н. Тітулеску. Умовою такого було включення до складу уряду І. Мігалаке. Оскільки дана інформація походила від Ґ. Філіпеску, то зацікавила і радянське повпредство в Румунії. Самого Ґ. Філіпеску вважали контактною ланкою між королем та націонал-цереністами, а для радянського керівництва поява Н. Тітулеску на чолі уряду була доволі виграшним моментом.

Проблемою вибору для І. Мігалаке на шляху у владу стали стосунки з А. Вайдою-Воевод, до угоди з яким змушував Кароль II. Так, 9 червня 1937 р. А. Келінеску на нараді з іншими центристами, Н. Костекеску, М. Гелмеджану, В. Потирке, Ґ. Гафенку, обговорював можливість угоди з А. Вайдою-Воевод, але ухвалене рішення стосувалося можливості прийняття його керівництвом. У червні 1937 р. І. Мігалаке обговорив питання приходу до влади без укладання угоди з А. Вайдою-Воевод, оскільки в такому союзі йому бачився виключно неієсвий уряд. Також у червні 1937 р. очікували приєднання до НЦП консерваторів Ґ. Філіпеску, хоча таке передбачалося можливим у разі приходу НЦП до влади. Про умови укладення угоди між Ґ. Філіпеску й І. Мігалаке зазначали дещо пізніше і в них мало місце порозуміння між представниками продуктивного класу та представниками капіталу, реорганізація національної економіки, громадське примирення, фіскальна реорганізація. Загалом угода мала підтвердити традиційну національну політику. Платою за це мали стати надання міністерської посади, посад субсекретарів, депутатських та сенаторських місць у парламенті. У липні 1937 р. були спроби переходу до НЦП прихильників Ґ. Юніана, що, зокрема, відбулося в Бессарабії з К. Лянке та Калістру. Також можливим вважали ведення перемовин із «Фронтом землеробів» П. Гроза.

На 3 серпня 1937 р. припала зустріч і переговори Ґ. Філіпеску з Ґ. Тетереску та В. Поп-Юніан, де велася мова про впровадження правила зміни у владі двох партій НЛП і НЦП. При цьому одним з аргументів на користь приходу до влади НЦП була ситуація зі становищем країни на світовій арені.

13 жовтня король прийняв І. Мігалаке та говорив з ним про свою готовність надати владу всім партіям. Оскільки на запитання короля щодо угоди з А. Вайдою-Воевод не було відповіді, то дане питання король обговорив також з Ґ. Ґ. Міронеску. При цьому І. Мігалаке критикували вже згодом за його надмірну віру в можливість збереження парламентаризму та демократії в умовах наступу правих сил, тим паче, що саме праві виступали проти такого уряду³⁸⁹.

Комунальні та повітові вибори 1937 р. продемонстрували активізацію діяльності націонал-цереністів. Для передвибірної агітації була характерна критика дій уряду. Так, генеральний секретар НЦП В. Маджару зазначав: «Ми управляли країною, поважаючи конституційні права, і привели до того, що всі громадяни вийшли на шлях свободи і справедливості. Вони (уряд. – І. П.) зневажають конституцію і закони країни...». Голова НЦП І. Мігалаке на з'їзді партії у квітні 1937 р. зауважував: «Рідко траплялося, щоб наша держава була в такому важкому становищі як зараз. Ми живемо на вулкані всередині країни, а в зовнішній політиці панують невизначеність, дезорієнтація і хаос». Також критика на адресу уряду НЛП звучала і з боку А. Келінеску та Ґ. Гафенку³⁹⁰. На квітень 1937 р. до комунальних виборів націонал-цереністи випустили листівку у столиці, де закликали громадян голосувати за картель націонал-цереністів, консерваторів і соціалістів. Проте результати громадських виборів не завжди були прийнятні для НЦП. Так, у травні 1937 р. в повіті Мусчел за націонал-лібералів віддали голоси 70%, тоді як за націонал-цереністів – до 30%. У повіті Долж усі політичні сили у травні 1937 р. вели активну діяльність із приводу виборів, зокрема в м. Калафат НЦП провела зібрання за участю 2 тис. осіб 28 травня. Дещо меншою була кількість учасників зібрань Румунського фронту та НХП³⁹¹.

У травні 1937 р. др. Н. Лупу вважався особою, що підштовхувала НЦП до Народного фронту. При цьому варто відзначити, що ці його спроби викликали спротив у середовищі націонал-цереністської молоді. Ускладнилися тоді і стосунки др. Н. Лупу з І. Мігалаке, через що передбачалася його відставка з посади голови столичної організації. Правда, 18 травня І. Мігалаке мав бесіду з І. Добрідор та просив його припинити агітацію проти др. Н. Лупу, пообіцявши на Виконавчому комітеті вирішити питання др. Лупу. У травні 1937 р. обговорювалися і подальші дії Ю. Маніу, який бажав привести НЦП до влади, бачили його довіру до королівських обіцянок щодо цього. Тактикою називали вичікування вирішення кризи режиму, оскільки від цього залежали подальші дії Ю. Маніу. Принаймні невирішення політичної кризи на користь НЦП давало підстави говорити, що Ю. Маніу прийде до керівництва партією з метою боротьби за приведення її у владу.

Травень 1937 р. став періодом, коли в НЦП навіть оптимістично налаштовані після конгресу висловлювали стурбованість долею партії. Мова йшла про неможливість виконання отриманих І. Мігалаке обіцянок і переходу в партії до політики «сильної руки», що ототожнювалося з конституційною діяльністю Ю. Маніу. Затягнення терміну його перебування за кордоном дозволяло стверджувати, що В. Маджару вирушить для переговорів з Ю. Маніу. 9 травня вдома в І. Мігалаке відбулася його нарада з В. Маджару стосовно політичної ситуації у країні. Через таємний характер наради стверджували, що в НЦП володіють інформацією про характер наступного уряду і стверджували, що там вважають можливим уряд особистостей, а швидше диктаторський уряд, здатний не допустити до влади НЦП. Ситуація в партії також залишалася далекою від спокою, оскільки серед націонал-цереністської молоді існувало невдоволення І. Мігалаке через виключення з партії І. Добрідора. Одночасно заміна лідера націонал-цереністської молоді мала відбутися через призначення колишнього секретаря Н. Тітулеску Війшоюну. Вирішення конфлікту в організації націонал-цереністської молоді намагалися знайти і під час переговорів З. Боїле та П. Пандря у Клужі, зустрічі останнього із проф. В. Жінґа та представниками молодіжної організації на чолі з І. Попом. На зустрічі 22 травня 1937 р. дійшли згоди про скликання наради лідерів молодіжних організацій Ардялу для прийняття ухвали, але всі розраховували на рішення, яке мав прийняти Ю. Маніу. Його ж рішення не здійснювати жодних заходів 8 червня було відповідним чином прийняте молоддю. Слід зауважити, що в молодіжному середовищі траплялися випадки проникнення комуністів, як це було в молодіжному виданні з Бирлада «*Frontul țărănesc*», у редколегії якого працював комуніст Ш. Форіс³⁹².

Перебування Ю. Маніу за кордоном використовувалося ним для зустрічей з лідерами країн. Так, у Відні канцлер Шушніґ влаштував урочистий обід на честь Ю. Маніу за участю провідних політичних діячів Австрії. Після Відня Ю. Маніу мав намір відвідати Рим і Мюнхен, через що очікували змін у його ставленні до зовнішньої політики. Також можливою вважали зустріч Ю. Маніу з Б. Штірбеєм у Швейцарії. Можливо, через ці дії та з метою зміцнити позиції І. Мігалаке за кордоном до Праги було відряджено його секретаря Попеску-Мегедінць. На кінець серпня 1937 р. позиції Ю. Маніу розцінювалися як доволі стабільні. Одночасно розглядалися варіанти заміни уряду націонал-лібералів урядом Вайди чи урядом Мігалаке, хоча останньому довелося б залишити керівництво партією³⁹³.

Практично 1937 р. став для націонал-цереністів періодом пошуку та боротьби за союзників, що мали допомогти на наступних виборах. Традиційно варто говорити про певний розділ всередині партії й орієнтацію Ю. Маніу та І. Мігалаке на фашистські (К. З. Кодряну) і квазіфашистські (А. Вайда-Восвод) сили відповідно. Стриманими стосовно комуністів називали лідерів організацій та визнавали наявними спільні дії низових організацій НЦП із прокомуністичними групами, коли рядові члени вимагали співпраці з Народним фронтом. Власне, тут радянські історики завжди критикували дії керівництва НЦП в обмеженні прав низових організацій НЦП за статутом, обмеження діяльності «селянських гвардій», пошук домовленостей із праворадикальними силами³⁹⁴. До того ж підготовка до місцевих виборів супроводжувалася сутичками націонал-цереністів з ґардистами та ланчієрами і кузистами, що давало право окремим діячам НЦП

говорити про стан громадянської війни у країні. Проте мали місце і вдалі для демократів дії в м. Кишинев, повітах Оргей, Димбовіца, Романац, Долж, Арджеш, Ковурлуй та частково в м. Бухарест³⁹⁵.

До організаційних заходів націонал-цереністів додалася робота з організації молоді. Найкращою у плані організації вважалася націонал-цереністська молодь Ардялу. У Бессарабії в Кишиневі у клубі націонал-цереністів 13 червня провели засідання за участю 100 робітників. Адвокат Бутнару говорив про об'єднання політичних партій проти націонал-цереністів, через що вважав необхідним внутріпартійне єднання. Звітував про вступ до організації 40 нових членів та обіцяв, що впродовж тижня будуть прийняті 200 членів. У виступі Е. Гульковича було відзначено необхідність створення нових організацій. Також він говорив про можливість приходу у владу націонал-цереністів та припускав, що прихід до влади НХП робітникам доведеться боротися за демократію. Інші промовці-євреї говорили про боротьбу за демократію проти фашизму. У повіті Сторожинець О. Лунгуляк 4 липня проводив передвиборне зібрання та закликав прихильників Української Національної партії голосувати на виборах за націонал-цереністів. Так, у вересні 1937 р. голова молодіжної організації І. Г. Петреску організував регіональні конгреси, а на жовтень планував провести генеральний конгрес молодіжної організації в Бухаресті. Таким чином, готувалися до проведення парламентських виборів³⁹⁶.

Ще одним з моментів у діяльності націонал-цереністів залишалася організації гвардій. Їх створення супроводжувалося доволі послідовною пропагандистською діяльністю, в якій мали місце і публікація матеріалів, що їх члени націонал-цереністських гвардій мали вивчати, так і проведення конференцій, де давалися відповідні роз'яснення. Одна з них, 6 лютого 1937 р. в центральному клубі НЦП відбулася за участю Дж. Попеску. Останній у виступі зазначив, що гвардія є елітою борців націонал-цереністів, якій призначено рятувати селян від бідності та бути готовими до великої боротьби. Говорилося про політичний розвиток партії та мету створення гвардій, яка полягала у створенні кадрів для керівництва майбутніми націонал-цереністськими селами та формування армії захисту від політичних опонентів, особливо від Залізної гвардії. Після конференції 35 осіб залишилися на інструктаж капітана Загарії, який полягав у вивченні фізичних вправ. Дещо пізніше того ж дня Дж. Попеску з капітаном Загаріє обговорювали політичну ситуацію, під час чого Дж. Попеску зазначав, що Ю. Маніу прагне термінового скликання Виконавчого комітету для пояснення питань порядку денного, що розроблялися І. Мігалаке. 25 липня в повіті Редеуць, фактично на комунальні вибори, Мічінські намагався організувати націонал-цереністську гвардію, проте захід був зірваний сутичкою націонал-цереністів з кузистами, як і мала місце перестрілка з легіонерами. З боку влади вживалися заходи протидії організації селянських гвардій, зокрема в частині конфіскації брошур про регламент діяльності селянських гвардій³⁹⁷.

Вибори до парламенту були призначені після його розпуску 19 жовтня на 20 грудня 1937 р., і за пропозицією короля НЛП на вибори йшла з Німецькою партією та Румунським фронтом. У самій НЛП було чимало прихильників демократичного шляху розвитку, але для короля такий виборчий союз був способом протидії правим радикалам. За таких обставин 18 листопада І. Мігалаке вирішив усунути з посади очільника партії, передавши її Ю. Маніу. 21 листопада Ю. Маніу прибув до Бухареста, а 23 листопада відбулося засідання ЦВК НЦП, де передали повноваження новому голові, а сам Ю. Маніу відповів, що підкоряється розпорядженню І. Мігалаке.

Для НЦП ці дні стали часом прийняття нових членів: Н. Оттеску, К. Мусчелану, генерали Г. Бунеску, І. Скітіу, Дж. Морузї, Г. Н. Стойка. Повернувся в партію і Е. Гацеґану. У травні 1937 р. до списків кандидатів І. Мігалаке вніс Г. Безу, якого розраховували використати в парламентській боротьбі проти легіонерів, оскільки йому добре були відомі напрями, якими гвардисти збиралися вести боротьбу проти націонал-цереністів. Повернення Ю. Маніу на пост голови не зупинило його антикарлістських дій та намірів створити опозиційний Кароліу ІІ фронт. Він зумів обговорити під

час трьох зустрічей з К. З. Кодряну умови союзу й укласти 25 листопада тристоронній пакт про виборчий ненапад. Його дії розбили плановану КГР участь НЦП у широкому Народному фронті, який цю партію створювали з Демократичного союзу, MADOSZ-у, Соціалістичної унітарної партії, Фронту землеробів, Консервативної партії. Саме тоді Л. Петрешкану вирішив, що звертатися слід не до керівництва партії, а до рядових членів, низових організацій, через що в КГР висунули гасло «Народний фронт на чолі з НЦП». Власне, НЦП перетворилася на партію угруповань, де анти-карлістськими позиціями були відомі Н. Лупу і В. Маджару, тоді як представники центру А. Келі-неску, Н. Костекеску, М. Гелмеджану, В. Потирке вибрали курс, що суперечив позиції Ю. Маніу і вів до протистояння із Залізною гвардією та зближення з Каролом II. Правда, і повернення Ю. Маніу до керівництва сприймали як можливий руйнівний процес для партії. Так, зближення з К. З. Кодряну викликало заперечення діяльності І. Мігалаке і В. Маджару, а також керованої ними газети «*Românismul*» за критику діяльності Партії «Все для країни»³⁹⁸.

6 листопада 1937 р. СДПР вирішила укласти угоду з НЦП як продовження пакту виборчого ненападу, хоча із цього приводу мала місце дискусія між КГР та СДПР. В середині НЦП проти пакту ненападу виступили Н. Лупу, О. Лівізяну, М. Раля, В. Маджару, В. Потирке, П. Андрей, Г. Гафенку, М. Гелмеджану. Тобто на вибори партія йшла з помітними внутрішніми розбіжностями.

На вибори був представлений маніфест-програма за підписом Ю. Маніу та І. Мігалаке, який базувався на програмі 1935 р. На першому місці тут була «Селянська держава», на другому економічні та соціальні проблеми. У передвиборчій агітації уникали виступів проти ідеології легіонерів та їх організації. Хоча уряд заборонив проводити мітинги просто неба, 12 грудня, в результаті зриву державними агентами зібрання в залі «*Marpa*» в Бухаресті, учасники пройшли маршем до центрального офісу НЦП на площі Амзей, скандуючи антифашистські гасла. Тут перед 20 тис. учасників виступив Ю. Маніу³⁹⁹.

Правда, серед керівників НЦП, особливо у крилі І. Мігалаке, панували настрої стурбованості через проблему залишення в опозиції. Помітними були розбіжності щодо курсу, якими вирішили рухатися Ю. Маніу й І. Мігалаке. Саме з цієї причини М. Попович отримав повну свободу дій у веденні передвиборчих перемовин, особливо, якщо це були пропозиції, що вели партію до влади. Важливу роль у разі перебування при владі відводили Ю. Маніу. Дещо осторонь боротьби за владу перебував др. Н. Лупу. Загалом ситуація, яка складалася для політичних партій напередодні парламентських виборів, нагадувала і про ймовірність створення нового уряду націонал-лібералів, якому могло передувати можливе створення уряду із представників дрібних партій. Для гро-мадської думки націонал-цереністи виявлялися прийнятним варіантом, якщо зважити на чутки про зниження можливим урядом НЦП податків для дрібних сільських і міських власників. Окрім прихильників НЦП, були також бажаючі бачити при владі націоналістів у будь-якому політичному варіанті, припускалася навіть можливість коаліції. Також існувало бачення у владі націонал-лібералів, яких їх прихильники подавали як тих, що працюють на громадську користь та сприяють підтримці армії. У групі З. Боїле вважали, що в І. Мігалаке шансів отримати посаду голови уряду не було, зокрема через підтримання ним тих заходів, які суперечили ідеології партії. Збереження ж влади за націонал-лібералами для націонал-цереністів означало необхідність заміни очільника партії на Ю. Маніу⁴⁰⁰.

Під час виборів свої листівки випускали і повітові організації НЦП. На місцях організувалися спільні виступи та заходи разом із Фронтом землеробів, MADOSZ, Демократичним союзом. Особливо активними виявилися організації Клужа, Сібіу, Араду, Бігора, Брашова, Кишинева, Четатя Албе. Попри все, в оцінці Г. Тетереску Ю. Маніу виступав як «великий порушник» через його виступи проти короля та уряду Г. Тетереску⁴⁰¹.

У 1937 р. набрав розмаху рух селянства на Буковині, в Бессарабії та Добруджі. Скрутне становище селянства Бессарабії відзначив керівник молодіжної організації НЦП повіту Лепушна П. Гросу, який на конгресі повітової організації заявив: «Ясно, що становище в Бессарабії... загрозливе: селянин не бажає більше чекати. Він хоче кращого, більш людського життя»⁴⁰². Діючи

на Буковині, цереністи в липні 1937 р. затвердили виборчі списки на вибори до повітових рад, які за рішенням МВС мали відбутися 24 жовтня 1937 р. На той час партія досягла деяких успіхів на виборах до повітових і громадських рад, щоправда, націонал-цереністи опинилися на другому місці у країні за результатами виборів 28 квітня 1937 р., націонал-ліберали зібрали 347 289 голосів, націонал-цереністи – 307 337, кузисти – 201 226, Румунський фронт отримав 121 924 голоси⁴⁰³, а націонал-ліберали Ґ. Бретіану – 66 652. У 1937 р. виступи ставали відвертішими і були спрямовані часом не тільки проти уряду, але і проти короля. Щоб якось обмежити ці виступи, з боку короля та глави уряду була зроблена спроба організувати зустріч з І. Мігалаке та дано обіцянку про його проведення у владу. На зустрічі, де був присутній А. Келінеску, мова йшла про завершення повноважень уряду та можливість приходу до влади уряду НЦП. Умовою ставало відмова від «режиму непорозуміння» й обмеження дій Ю. Маніу, якого асоціювали з нападками на камарилью. Озвучене було і бажання короля мати сильну групу для подолання скрутних часів. Проте справжня причина зустрічі могла полягати у спробі поглибити кризу в НЦП, тим паче, що реального усунення НЛП від влади не відбулося і вибори 1937 р. проходили за уряду НЛП, який також прагнув продовжити свій мандат влади⁴⁰⁴.

Проте, перебуваючи в опозиції, НЦП не солідаризувалася із внутрішньою політикою уряду Ґ. Тетереску, але підтримувала зовнішню політику уряду, наполягаючи на збереженні миру, а також територіального status quo, підтримання системи союзів. Позитивно було прийнято і створення Балканської Антанти в лютому 1934 р. Вітали в партії і встановлення відносин з СРСР у червні 1934 р. Під час візиту міністра Л. Барту на урочистому засіданні парламенту депутати від НЦП говорили про важливість підтримання стосунків із Францією.

Виступали в НЦП проти ревізйонізму, вважаючи, що його основи були закладені підписанням 17 березня 1934 р. угоди в Римі між Б. Муссоліні, Д. Ґьомбьошом та Е. Долфусом. Від НЦП Ю. Маніу виступив проти цього договору та закликав об'єднуватися в діях з питань зовнішньої політики. Неприйняття дій Італії та Німеччини і підтримка Н. Тітулеску стали ознакою діяльності НЦП в питанні зовнішньої політики. Видалення 29 серпня 1936 р. з уряду Н. Тітулеску під приводом створення одностороннього уряду, виявилось для націонал-цереністів неприйнятним. У другій половині 1936 р. НЦП розгорнула антиревізйоністську кампанію та провела великі зібрання в Сату Марє (4 жовтня), Кишиневі (25 жовтня), Чернівцях (1 листопада), Арадї (22 листопада), Бухаресті (22 листопада). На зібраннях засудили ревізйонізм, у той час як праві та праворадикальні організації закликали переглянути зовнішню політику Румунії з метою зближення із країнами-ревізйоністами⁴⁰⁵.

В умовах урядової кризи осені 1937 р. лідери НЦП прагнули повернутися у владу, що могли здійснити під час наростання хвилі невдоволення урядом Ґ. Тетереску. Ними було вироблено «програму негайного правління», в якій пропонувалося досягти порядку на основі поваги до законів, створити реальну господарську адміністрацію, озброїти армію та зміцнювати зовнішньополітичні союзи. Зі свого боку Кароль II, погодившись на створення націонал-цереністського уряду, запропонував лідерам НЦП ввести до складу уряду А. Вайди-Воєвод та міністрів по квоті короля. При проведенні переговорів король висунув додаткові умови: гарантії безпеки проти відомих течій, схвалення виборчих списків королем для Трансильванії, відсутність в уряді представників лівого крила НЦП. Неприйнятні для лідерів НЦП вимоги та розрахунок здобути перемогу на виборах змусили лідерів партії відхилити пропозицію короля⁴⁰⁶. Щоправда, самих націонал-цереністів розцінювали як партію, що перебувала у кризі. Виборчим успіхом націонал-цереністів не надіялися, навіть якщо вони мали укласти виборчі картелі. Причиною цього вважалися праві партії. Але коментатори помилилися, вважаючи, що НХП випередить партію «Все для країни»⁴⁰⁷. Для НЦП відмова в наданні влади призвела до кризи в партії та заміни очільника. У той же час у партії утворилася група центру, яку очолив А. Келінеску, і яка виступала за співпрацю з Каролем II та встановлення уряду нового порядку. Ю. Маніу мав підтримку

більшості в керівництві партії, що дало йому змогу за підтримки В. Маджару, др. Н. Лупу й А. Добреску оголосити боротьбу проти королівської камарильї та уряду НЛП⁴⁰⁸.

На той час усередині НЦП діяли сили, які слід асоціювати із правими. Станом на вересень 1937 р. це була молодіжна група «Răsărit», яка діяла у складі партії у Клужі та мала однойменне друковане видання. Засновником групи став професор Жінґа, окрім якого до складу комітету увійшли Драґош, адвокат Остойа, Паладе, Мунтяну. Пов'язували групу з І. Міґалаке, а одним з успіхів вважали поставлення на чолі організації у Клужі О. Пріє, замість міністра І. Попа. О. Пріє взяв участь у створенні кооперативу «Меґсиг», діяльність якого була орієнтована на забезпечення студентів та на створення робочих місць для вихідців з Реґату. Метою було не тільки завдання певного економічного удару по національних меншинах, але й реалізація деяких національних завдань, а також консолідація партії в Ардялі, де мало місце саботування дій прихильників Ю. Маніу у справі повернення його до керівництва партією⁴⁰⁹.

Наприкінці листопада 1937 р. голова НЦП Ю. Маніу прийняв рішення. 25 листопада мала місце третя зустріч Ю. Маніу з К. З. Кодряну, яка тривала в будинку професора Джерота впродовж трьох годин. Саме тут велася мова про відмову НЦП від участі у виборах у разі заборони урядом брати участь у них Партії «Все для країни» та вступ у боротьбу проти уряду на спільних засадах. Практично 25 листопада було укладено «пакт про виборчий ненапад». Учасниками пакту, крім представника НЦП, були лідер партії «Все для країни» К. З. Кодряну та лідер НЛП ґ. І. Бре-тіану. Підготовка до укладення пакту розпочалася ще навесні 1937 р. після таємної зустрічі двох партійних лідерів. При укладенні пакту К. З. Кодряну заявив: «...Я проти великих демократій Заходу, проти Малої і Балканської Антант, я не відчуваю жодної прихильності до Ліги Націй, у яку не вірю. Я за зовнішню політику Румунії спільно з Римом і Берліном, разом з національно-революційними державами, проти більшовизму... Через 48 годин після перемоги Легіонерського руху Румунія укладе союз із Римом та Берліном». У цей час К. З. Кодряну наполягав на потребі легіонерів об'єднатися зі своїм супротивником⁴¹⁰.

Прихильність Ю. Маніу до праворадикального руху була ним продемонстрована 2 грудня 1937 р. на передвиборному зібранні, де він говорив про необхідність для Румунії брати приклад з Італії та Німеччини. Дії Ю. Маніу трактувалися комуністами як фактична відмова від співпраці з Народним фронтом та підтримка фашистських організацій⁴¹¹.

У самій партії пакт із пронимецькою політичною партією сприймався як трагічна дія, однак і виступати проти позиції лідера ніхто не наважився. Хоча проти такої позиції був др. Н. Лупу, який висловлював невдоволення подібними діями, так само як проф. Н. Костекеску та проф. П. Андрей. Прихильники др. Н. Лупу також були невдоволені поверненням у партію Д. Добреску. Натомість протести проти даного пакту були висловлені робітниками Бухареста, які направили делегації до Ю. Маніу. Проти пакту виступили в комуністичній газеті «Scântea»⁴¹². На кінець листопада 1937 р. Ю. Маніу мав у запасі ряд рішень, які також мали позитивно вплинути на перебіг виборів. Зокрема, говорилося про можливість вступу до партії генерала Морузї, генерала Філімона, С. Попеску, Н. Тітулеску, що вважали можливим притягненням у партію і генерала Антонеску. Правда, із членством даних осіб пов'язували можливість зміни керівництва партії⁴¹³.

Дещо пізніше, в січні 1938 р., в листівці КПП звертали увагу на даний пакт Ю. Маніу, як причину досягнення на виборах 1937 р. успіху ґардистами⁴¹⁴. На початку грудня 1937 р. націонал-цереністські організації на місцях отримали розпорядження з центру про створення спільно з ґардистами змішаних спостережних комісій на виборах⁴¹⁵. Свої мотиви згодом Ю. Маніу пояснював наступним чином: «Цією дією я хотів домогтися двох цілей, чого і досяг. По-перше, провалити на виборах Тетереску, а по-друге – вивести на арену ті сили, які досі діяли приховано, в підпіллі ... хоча вони і були нам відомі»⁴¹⁶. Щоправда, в оцінці самої НЦП містилися визначення про її швидкий розпад, зроблені на основі тверджень про утворення Румунського фронту та Радикал-цереністської партії⁴¹⁷. Вибори 20 грудня 1937 р. стали першими, в яких НЦП не висувала гасла «селянської держави». Проте ще до них її популярність суттєво впала, що слід

вважати наслідком невиконання аграрної програми в період перебування при владі. Від НЦП відтягували увагу також і члени КНР, які критикували ідею «селянської держави» як реакційну. Била по престижу партії і пропаганда ґардистів з їх знаменитим гаслом «*omul și rogonul*»⁴¹⁸.

Передвиборні зібрання у Брашові, Сібіу давали змогу лідерам НЦП продемонструвати свою позицію і вони спрямовували агітацію проти уряду націонал-лібералів, проти королівської камарильї та королівської фаворитки. Ці зібрання намагалися використати також і ліві, зокрема 12 грудня 1937 р. в залі «*Marpa*» в Бухаресті спільно із представниками НЦП в зібранні брали участь представники Демократичного союзу, Соціалістичної партії (К. Попович), Консервативної партії. Участь лівих призвела до використання гасел «Геть фашизм», «Хай живе демократія», «Геть диктатуру», «Геть уряд». Зібрання переросло в маніфестацію за участю 20 тис. осіб, які біля посольства Італії скандували антифашистські гасла. Від Ю. Маніу вимагали скасувати Пакт про виборчий ненапад⁴¹⁹. Прихід до влади уряду НХП в коаліції з центристами з НЦП негативно був прийнятий керівництвом Радикал-цереністської партії; члени НЦП М. Гелмеджану, Ґ. Гафенку, Н. Костекеску уникали виступати проти уряду, відверто не заявляв про свою позицію у ставленні до уряду й І. Мігалаке. Ю. Маніу стояв на позиції підтримки монархічного ладу в Румунії. Про життєву необхідність монархії для Румунії говорив і Н. Костекеску⁴²⁰.

Підсумки виборів дозволили націонал-цереністам говорити про певний успіх, порівняно з останніми виборами. Так, якщо по країні в 1933 р. відсоток голосів за НЦП складав 15, то в 1937 р. націонал-цереністи здобули 22,26%. У поданні по провінціях кількість голосів за НЦП зросла незначно за цей період, хоча для Буковини це був стрибок з 11,73% до 25,4%, у Добруджі – з 10,09% до 24,3%. При цьому збільшення на 5% голосів, відданих за Партію «Все для країни», в націонал-цереністів вважався тривожним симптомом. Дійсно, дані по голосам, відданим за легіонерів, дозволяли говорити, що найменше їх було в Бессарабії, тоді як у всіх провінціях легіонери не особливо відставали від націонал-цереністів. Висновки з цих виборів стосувалися потреби впровадження нової організаційної структури й інтенсифікувати роботу повітових організацій. Крім того, пропонували створити комісію, яка б на основі аналізу результатів виборів дала необхідні рекомендації для поліпшення роботи партії⁴²¹.

Націонал-цереністи в умовах королівського авторитарного режиму

На початку січня 1938 р. на засіданні Центрального виконавчого комітету Ю. Маніу запропонував, щоби вся діяльність партії велася в жорсткій опозиції до уряду НХП, з використанням парла-ментських і позапарламентських засобів. Разом з тим ним було висловлено примирливі заяви щодо монархії. Група І. Мігалаке схилилася виключно до парламентських методів боротьби проти уряду. На засіданні Центрального виконавчого комітету була обговорена програма співпраці з А. Вайдою-Воєвод за умови відмови його від екстремістських пунктів програми. Для боротьби проти уряду відбувалося перегрупування сил у рамках партії. Ю. Маніу намагався змінювати керівництво в повітових організаціях Арджеша, Мегедінць, Должа й інших. Останнє було зроблено через виключення з партії А. Келінеску, В. Потирке, Д. Сіміана, В. Редулеску-Мегедінць. У повідомленні НЦП для преси вказувалося, що прихід НХП до влади означав проблеми для країни. Уряд О. Гоґи іменували урядом персональним, після якого країна мала перейти в руки уряду Ґ. Тетереску, також особового за своїм характером. Такий уряд визнавався непарламентським та неконституційним. Власне, в результаті виборів НЦП втратила двох голів повітових організацій та 6 депутатів (А. Келінеску, В. Потирке, В. Редулеску-Мегедінць, Д. Сіміан, М. Прібойану і П. Пандря). Свою згоду на участь в уряді А. Келінеску пояснював бажанням виконувати завдання на користь селянства та

не перетворювати партію в антидинастійну силу. Перехід А. Келінеску до уряду викликав обмін заявами у пресі з приводу його зради між А. Келінеску й І. Мігалаке та В. Потирке й І. Мігалаке.

Проте інші представники центру, як-от М. Раля, Н. Костекеску, Ґ. Ґафенку, М. Ґелмеджану, не залишили партію. Про необхідність вступу в НЦП, коли її залишали лідери, звернувся до Ю. Маніу Н. Тітулеску. Ю. Маніу відповів згодою і великою приязню на даний крок. Одночасно з колишнім міністром до НЦП записалися С. Редулеску, полковник Ненішор, К. Вішоюну. Свого часу румунські історики трактували даний крок як своєрідний протест проти намірів встановлення у країні диктатури. Реакція націонал-цереністів на включення до уряду О. Ґоґи представників партії була нега-тивною і в ряді організацій проводилися зібрання із цього приводу. Таке мало місце під голо-вуванням Ґ. Ґафенку 16 січня 1938 р. в м. Ґалац, де засуджували дії колишніх однопартійців. Сам Ґ. Ґафенку звітував по політичній ситуації та закликав членів партії залишатися в ній⁴²².

Випад проти уряду Ю. Маніу зробив у січні 1938 р. у зв'язку із застосуванням поправок до виборчого закону. 19 січня 1938 р. він представив у міністерстві юстиції вимогу внести НЦП до списку майбутніх виборів, де описав свої дії з реєстрації партії у виборчих списках 18 січня та порушення, викликані відсутністю опублікованої модифікації закону й розміщенням НЦП у виборчому списку після багатьох політичних партій. Поява ж розпорядження до зміни виборчого закону і № 5 у списку, на думку Ю. Маніу, зводило нанівець позицію партії на виборах. Також Ю. Маніу звернувся до преси у зв'язку із проблемою реєстрації кандидатів на виборах через зміну виборчих знаків. Дії уряду називав незаконними, оскільки той не був уповноважений парламентом, тож і повноваження такого уряду лежали у сфері адміністративно-фінансових питань; змінювати виборчий закон, який належав до числа конституційних, уряд не мав права, а також втаємничив самі зміни. Зміни ж, вважав він, унеможлилювали діяльність на виборах політичних партій і урізували склад кандидатів на виборах. Йому довелося пообіцяти виступити проти декрету уряду. Обмін думками із приводу ситуації мав місце на бюро НЦП 19 січня 1938 р. в будинку В. Маджару, коли дійшли висновку щодо потреби негайного початку виборчої кампанії. 22 січня під головуванням Д. Ґ. Лупу відбулося засідання Вищого касаційного суду, де розглядалися звинувачення, висунуті Ю. Маніу, які відхилили. 20 січня в помешканні І. Мігалаке відбулася нарада за участю Ю. Маніу, Н. Лупу і В. Маджару. Було прийнято рішення про проведення 25 чи 26 січня у Клужі засідання виконавчого комітету Ардялу і Банату з метою обговорення кандидатів на наступних виборах. Врешті за участі Ю. Маніу було вирішено дати право очолити виборчі списки головам повітових організацій НЦП⁴²³.

У січні 1938 р. позиція націонал-цереністів є вже антилегіонерською. 23 січня 1938 р. на одному із зібрань Н. Лупу виступав проти ґардистів, висловлююався за створення єдиного фронту всіх демократичних організацій. Також до висновку про неможливість подальшого пакту з ґардистами прийшов і Ю. Маніу і на зібранні у Клужі 27 січня 1938 р. він виступав проти них. На тлі змін у позиції відбулися деякі зміни організаційного характеру, які торкнулися керівництва молодіжної організації. 3 січня 1938 р. її очолив у межах Румунії В. Жінґа, організацію Трансильванії та Банату – проф. Ґ. Драґош. З метою захисту від дій ланчісрів у НЦП ухвалили рішення створити гвардії «Юліу Маніу». Загальне керівництво прийняв генерал Ружінскі, а у Трансильванії та Банаті – І. Лазер.

30 січня 1938 р. вийшов «Маніфест Націонал-цереністської партії до країни», яким партія висловила ставлення до основних проблем. Керівництво визнало демократію єдиною формою нор-мального розвитку держави, де роль відіграє воля народу та громадський контроль за діями керівників. З метою виконання положень даного документу організували переговори з союзниками. Принаймні М. Ґелмеджану переконав Ґ. Юніана зайняти позицію коаліційної угоди демокра-тичних сил. Вели перемовини з А. Авереску, А. Вайдою-Воєвод, К. Арджетояну, Ґ. Філіпеску. Проводилися переговори з НЛП щодо співпраці на демократичній, антифашистській основі. 6 лютого відбулася зустріч Ю. Маніу і К. І. К. Бретіану з метою створення виборчого блоку

та для боротьби проти Залізної гвардії виборчий картель із НЦП вирішила створити і СДПР. Таким чином, утворювався блок, який у результаті виборів міг зламати плани Кароля II⁴²⁴.

Можливо, це й викликало відповідні дії короля, а встановлення карлістської диктатури у країні визначило місце для націонал-цереїстів. Власне, представник центру А. Келінеску доволі міцно увійшов у владу, якій виявилися близькими також В. Ніцеску і К. Аджелеску з «Румунського фронту»⁴²⁵. Після прийняття королівського декрету про розпуск політичних партій Ю. Маніу виступив проти такої неконституційної політики, виходячи при цьому з положень конституції 1923 р., яка втратила чинність після вступу в дію «Конституції Кароля II». У своїх діях він намагався добитися підтримки представників інших політичних сил. Попри розпуск НЦП продовжила своє політичне існування, але в умовах суворої цензури вже не було можливості займатися критикою влади. Крім того, партійні видання перестали бути такими, принаймні вже «*Dreptatea*», «*Țărănișmul*» і «*România Nouă*» виходили без зазначення належності до партії. Також уже не було змоги провести зібрання для висловлення власної позиції. Певну роль продовжувала відігравати Постійна делегація, яка займалася питанням звернень до короля, відбирала матеріали, що стосувалися позиції партії. Принаймні Ю. Маніу стверджував, що направив королю 4 меморіали та поширив 50 промов, декларацій, інтерв'ю, які не мав змоги опублікувати у пресі⁴²⁶.

Перехід членів партії до урядових структур мав місце. Зокрема, згаданий А. Келінеску увійшов у владу та залишався в ній завдяки своїй антилегіонерській позиції, тим паче, що до цього змушувала і його посада. З інших членів партії це М. Раля, який став міністром праці, Г. Гафенку – міністр закордонних справ, П. Андрей – міністр освіти, М. Гелмеджану – міністр громадських робіт та комунікацій, Н. Оттеску – міністр внутрішніх справ; до числа підсекретарів належали М. Шербан, В. Жінґа. При цьому вступ на посаду для всіх був пов'язаний з позбавленням членства в НЦП. Щоправда, це було визначено новим статутом державних урядовців. Тим не менше 16 січня 1938 р. Г. Гафенку брав участь у зібранні повітової організації НЦП в м. Ґалац, де виступив зі звітом про політичну ситуацію. Натомість І. Міґалаке, який 16 січня 1938 р. брав участь у зібранні в Пітешть, виступив із промовою, якою викривав шахрайство, його прояви в житті країни, запевняв у вірності королю. Перебування в центральному керівництві А. Келінеску трактувалось як можливість для нього мати доступ до всіх положень і планів НЦП та намір вкрати програму НЦП для її подальшої реалізації. Проте перехід до уряду вважав зрадою голосів 22 тис. виборців. Звинувачував А. Келінеску в небажанні бачити схожість між кузістами та ґардистами. Позитивом вважав видалення з партії нездорового елемента. І все це відносив на рахунок того, що лише в останні 20 років румуни отримали можливість створення селянського урядування. Про зраду говорив на зібранні шефів секторів організації НЦП в повіті Ілфов і В. Маджару. Разом з тим він висловився щодо планованої зміни виборчого законодавства та зауважив, що перехід до 25-30% бар'єру на виборах дасть уряду фальшувати результати планованих виборів. Не сподівалися в НЦП на акції, подібні до об'єднання НЛП, що стосувалося можливості повернення до партії А. Вайди-Воєвод⁴²⁷.

Тим не менше в НЦП зберігалися сподівання на повернення у владу партії. Так, 5 березня 1938 р. в м. Ясси пройшла конференція повітової організації, на якій голова Костекеску взяв участь у обговоренні питання відновлення уряду НЦП, де А. Вайда-Воєвод був би головою Ради міністрів, а І. Міґалаке – очільником партії. В організації повіту Бирлад говорили про замирення з партією А. Вайди-Воєвод, А. Келінеску і Потирке та формування уряду на чолі з А. Вайдою-Воєвод чи Н. Костекеску. У той же час в організації у Трансильванії говорили про вживання урядом заходів для обмеження свободи і на цій підставі стверджували про необхідність оголошення автономії провінції. У зв'язку з діяльністю НЦП згадували і про перебування др. Н. Лупу під Брашовом, де той вів переговори з секретарем повітової організації⁴²⁸.

14 березня у клубі повітової організації НЦП в Яссах відбулося засідання, де обговорили питання реорганізації селянських гвардій. Вирішили поповнити їх надійними людьми та проводити регулярно тричі на тиждень засідання. Також вирішили змінити начальника селянських гвардій,

яким мав стати майор Константінеску, інспектор гвардій Молдови. Також проводилася робота з реорганізації селянських гвардій в інших повітах Молдови⁴²⁹. Березень 1938 р. давав також підстави спостерігати за ситуацією в середовищі націонал-церееністів. Так, доволі насторожено сприймали ситуацію в Європі після аншлюсу та припускали можливість продовження зовнішньої політики у стилі Н. Тітулеску. У другій половині березня націонал-церееністи збиралися відновити партійну діяльність. У цьому сенсі навіть велася мова про перебирання керівництва партією Н. Костекеску, фактичним лідером організацій Молдови⁴³⁰.

Власне, в даний період не припиняли свого розвитку теорії націонал-церееністів і на серпень 1940 р. з'явилася праця В. Маджару з історії румунської економіки міжвоєнного періоду, де робилися висновки про необхідність модернізації сільського господарства, підтримки дрібного виробника, потреби індустріалізації країни. Мали місце і виступи теоретичні І. Мігалаке та Ґ. К. Константінеску⁴³¹.

На 1938 р. серед членів НЦП залишалось доволі стійким переконання в необхідності повернення до демократичних засад у політиці, що зокрема висловив Ґ. Попп з нагоди річниці Об'єднання. Серед тих, хто виступав за відновлення парламентської демократії, були В. Маджару, А. Леукуція, І. Лазер, І. Лівяну, К. Копошу, Н. Граур, А. Попа, Е. Сокор, Ґ. Негрей. Союзником у пошуках впливу на короля та повернення до демократії тепер виступав і лідер НЛП К. І. К. Бретіану.

На грудень 1938 р. Ю. Маніу зайняв позицію, яка відображала неприйняття режиму, принаймні його заяви свідчили про віру в те, що не вся країна поділяє симпатію до уряду. Його ж вважали противником Залізної гвардії⁴³². У питанні ставлення до Легіонерського руху Ю. Маніу в комуністичній пресі закидали нерозуміння ним характеру цієї організації та сподівалися, що він побачить протиріччя між інтересами Залізної Гвардії й інтересами Румунії. Після вбивства К. З. Кодряну та 13 легіонерів Ю. Маніу висловив королю свій протест стосовно подібних дій. При обговоренні адміністративної реформи Д. Ботез висловився за права громадян обирати примаря⁴³³.

Негативну позицію в питанні створення Фронту Національного Відродження Ю. Маніу зайняв практично одразу після виходу декрету 4321/938, появу якого вважав неконституційною дією та скасуванням свободи нації і забороною брати участь у житті країни. Його слова до журналістів стосувалися висновку про встановлення монополії держави над політичною діяльністю, що робило неможливим змагання громадянських чеснот. Тоді ж він стверджував, що політична монополія спровокує фаворитство, порочний протекціонізм, корупцію в суспільних справах. Оскільки новозаснована партія не висловлювала сподівання, ідеї й інтереси народу та була відображенням закулісної політики, залишав за націонал-церееністами право продовжити діяльність проти неї. Через цю позицію тих, хто визнав себе засновниками ФНВ, виключали з партії. У цьому випадку натяк стосувався А. Келінеску, І. Редукану, К. Редулеску-Мотру, Ю. Молдовану, Ґ. Казакліу, хоча імена їх не називалися. Нова організація вважалася образою нації. Відкидав Ю. Маніу право проголошення короля главою партії та говорив про хибний крок перед загрозою війни. Він вважав, що для захисту вітчизни слід звертатися не до членів партії, а до цілої нації. Фактично потребою називав довіру та національне порозуміння. Свій виступ Ю. Маніу вважав сигналом для нації та сподівався на його розуміння всіма соціальними верствами. Сподівався він і на розуміння членів партії, особливо молоді, щоб ті не залишилися в полоні фальшивих гасел режиму фізичного і морального терору⁴³⁴.

Тим не менше із грудня 1938 р. ФНВ виступав єдиною дозволеною партією, в якій із власної волі чи за примусом гуртувалася значна маса зайнятого населення. Саме від цієї партії були кандидати до парламенту на вибори 1-2 червня 1939 р., серед яких опинилися П. Андрей, В. Белдіе, Ш. Чобану, Е. Ене, Ґ. Гафенку, М. Гелмеджану, В. Жінга, К. Редулеску-Мотру, М. Раля, І. Редукану, М. Шербан, Ґ. К. Константінеску, Ґ. Младенатц та ряд інших. При цьому позиція щодо ФНВ не змінилася у призначених за правом сенаторів від НЦП, які відмовилися вдягати уніформу ФНВ. Мова йде про Ю. Маніу, І. Мігалаке, Н. Лупу, М. Поповича, А. Добреску, Н. Георґеску-Тулча,

яких віднесли до тих, що подали у відставку. При цьому, власне, Ю. Маніу дотримав своєї позиції стосовно не співпраці з урядом, який, на його думку, руйнує країну.

Вже після розпуску партії і представники колишньої НЦП, і націонал-ліберали продовжували в ряді питань негативно ставитися до політики короля. Так, станом на 21 грудня 1939 р. король відзначав, що Ю. Маніу і К. І. К. Бретіану продовжують виступати проти режиму⁴³⁵. Як відомо, після приходу до влади 24 листопада 1939 р. «уряду примирення» Ґ. Тетереску Ю. Маніу вважав за краще для партії залишатися в резерві та виступити в боротьбі за парламентсько-конституційний лад тоді, коли Велика Британія та Франція вестимуть боротьбу проти Німеччини.

Вже 22 березня 1940 р. за протиправні дії проти політики примирення В. Маджару отримав присуд на примусове перебування в монастирі Бістріца в повіті Вилча. Дещо неприйнятним для Ю. Маніу стала згода І. Мігалаке на посаду члена Коронної ради 15 квітня 1940 р., але, за його ж визнанням, це не мало впливати на персональні стосунки й ідеологічні погляди, спільні для обох. Власне, сам І. Мігалаке погодився на посаду для звільнення із примусового утримання в монастирі В. Маджару. Для короля вступ І. Мігалаке до числа королівських радних став важливим політичним днем, за його ж визначенням. Можливо, саме тому бесіда між Каролем II й І. Мігалаке мала результатом бесіду про звільнення В. Маджару. Не дали результату дії короля змусити Ю. Маніу рекомендувати членам НЦП вступати до модернізованої 22 червня 1940 р. Партії Нації⁴³⁶, а співпраця влади з легіонерами призвела також і до демісії І. Мігалаке з посади королівського радника 26 червня 1940 р.

Загалом Ю. Маніу від березня 1940 р. намагався зміцнити контакти керівництва націонал-цереністів і націонал-лібералів. Так, 29 березня 1940 р. він зустрівся з М. Поповичем, з яким обговорював питання продовження перебування в опозиції та здійснення співпраці. З цією метою він просив М. Поповича відвідати Д. Бретіану із проханням до кінця наступного тижня скликати змішану нараду опозиції для встановлення подальших можливостей обох опозиційних сил сформувати уряд Національної єдності. Можливість співпраці підтверджувалася поширенням у колах, близьких до М. Поповича, чуток про можливу зміну уряду⁴³⁷. У цей період Ю. Маніу намагався зрозуміти сутність розбіжностей А. Вайди-Воєвод з діючим урядом, що він коментував як можливість об'єднання залишків ґардистського руху з нинішньою владою та створення нового уряду, який міг очолити А. Вайда-Воєвод. У цей період лідер угруповання націонал-цереністів висловлював своє занепокоєння міжнародною ситуацією, а особливо недружнім ставленням Угорщини. Тоді ж на території Ардялу поширювалися чутки про влаштування британськими спецслужбами акцій проти Угорщини в Ардялі⁴³⁸. Ближче до середини квітня 1940 р. в колах націонал-лібералів існувало переконання в потребі продовжувати протистояння режиму. Зокрема, про це свідчила інформація В. Сассу др. Н. Лупу щодо позиції Д. Бретіану в питанні створення уряду національної солідарності⁴³⁹. Др. Н. Лупу при зустрічі з Б. Бретіану обговорював проблеми та потреби румунської дипломатії.

Співпраця між двома політичними групами створювала можливість вироблення бажаної формули для подальшого розвитку політичного життя у країні. Принаймні ідея національної єдності передбачала в баченні Ю. Маніу створення нового уряду на засадах заміни військових префектів цивільними, зміни виборчого закону, відновлення двох політичних партій, застосування адміністративного закону, проведення комунальних і повітових виборів, розпуску діючого парламенту, співпраці і примирення. На середину травня Ю. Маніу прийняв остаточне рішення про співпрацю з націонал-лібералами. Тоді ж Ю. Маніу приписували намір робити спроби віддалити А. Вайду-Воєвод від ФНВ. Подібне рішення призвело до доволі частих зустрічей др. Н. Лупу та Ґ. І. Бретіану у травні 1940 р., а також зустрічей Ґ. І. Бретіану та М. Поповича. Врешті на 19 травня було оголошено про наміри Ю. Маніу співпрацювати з націонал-лібералами у справі зміни ситуації з урядом перед зовнішніми загрозами. Для Ю. Маніу тоді також мало значення, чи залишиться вірним позиціям націонал-цереністів І. Мігалаке, який став королівським радником. Останній взяв участь у нараді лідерів націонал-цереністського угруповання 24 травня

1940 р., де велася мова про відповідальність націонал-цереністів за ситуацію у країні. Загалом все зводилося до необхідності співпраці між двома політичними угрупованнями, але порушувалося й питання контактів опозиції з легіонерами⁴⁴⁰.

На кінець травня 1940 р. в колах націонал-цереністів позитивно сприйняли звістку про можливість заміни урядом префектів-військових цивільними особами, вірячи в можливість спадання напруги в суспільстві та бажання короля нормалізувати життя суспільства. Обговорювалося і питання можливості включення провідних націонал-цереністів до складу уряду Національної єдності, однак Ю. Маніу тоді висував умовою відмову від вступу до ФНВ. Вірив Ю. Маніу і в те, що досить швидко двом угрупованням вдасться співпрацювати в галузі управління державою.

На початок червня 1940 р. др. Н. Лупу, Ю. Маніу, Ґ. Бретіану вважалися особами, які могли налагодити співпрацю на основі рішення про спільну лінію поведінки у внутрішній політиці. В. Маджару в розмові з др. Н. Лупу висловив сподівання на можливість зміни уряду 8 червня. Під час зустрічі 6 червня 1940 р. Ґ. Бретіану з Ю. Маніу велася мова про спільні дії проти режиму, які Ю. Маніу на той момент вважав передчасними. Ю. Маніу також виступав за вичікування у зв'язку з можливими діями І. Мігалаке. Останній же 26 червня звернувся до короля із проханням про демісію з поста королівського радного, заявивши про своє бажання піти з політичного життя. Король сприйняв це як неспроможність І. Мігалаке приймати події, що відбувалися.

Спільною виявилася позиція Ю. Маніу та І. Мігалаке у визначенні становища Румунії в міжнародному плані, яке обидва вважали складним. Тоді було прийняте рішення щодо необхідності перегляду націонал-цереністами ставлення до внутрішньої політики, перегляд не мав означати відмови від наміру опозиції зблизитися з короною. Останнє справедливо вважалося потрібним для успіху опозиції та покладалося на представників лібералів Д. Бретіану і Ґ. Бретіану. Однак здійснення такого не мало означати відмови від принципів опозиції⁴⁴¹.

З боку Ю. Маніу на початок червня 1940 р. висловлювалися думки про можливість швидкого втягнення Румунії в конфлікт і для його уникнення вважав потрібним спільні дії опозиції. Саме тоді Д. Бретіану погодився з позицією Ю. Маніу щодо збереження стосунків із Францією та Великою Британією, але виступав проти пропозиції зближення з СРСР⁴⁴².

З подіями кінця червня 1940 р. також пов'язані і протести членів НЦП, Ю. Маніу, І. Мігалаке, Н. Лупу, М. Поповича. А. Добреску проти таких дій радянського керівництва, але разом з тим Ю. Маніу виступив і за повернення до парламентсько-конституційного режиму. Позиція націонал-цереністів у цьому питанні залишалася сталою. Зокрема М. Бретуку у статті в «*Tărănismul*» у серпні 1940 р. відзначив, що зміна кордону передбачає початок війни. Ґ. Попп у своїй публікації виступив проти ревізійоністських намірів Угорщини.

Сам Ю. Маніу вже в липні 1940 р. робив спроби створити в м. Клуж Румунський національний комітет з метою захисту Ардялу на випадок вимог уряду Угорщини щодо передачі Трансильванії. Своїм наближеним Ю. Маніу повідомляв про згоду командирів частин в Ардялі допомагати йому в даному питанні. Для уряду такі дії політика означали зростання його політичної ваги в Ардялі. Крім того, Ю. Маніу намагався добитися і міжнародного визнання, готуючи публікації, які мали перекладатися кількома мовами. Допомогу в підготовці видання надавав також Н. Йорґа. Сам Ю. Маніу все більше вважав можливим зіткнення Румунії з її сусідом на заході, Угорщиною. На початок 20-х чисел серпня 1940 р. саме дії Ю. Маніу будуть спрямовані на об'єднання всіх сил в Ардялі і матимуть відповідний відгук у вигляді наростання протесту проти арбітражу за участю країн Вісі.

Натомість І. Мігалаке на середину липня 1940 р. одним із провідних завдань вважав вирішення єврейського питання, а також посилення у країні націоналізму у формі церенізму, оскільки селянство складало 83% нації. Єврейську проблему вважав доволі важкою, а піднесення селянства важливим завданням, яке мало здійснюватися одночасно з першим. До того ж сам І. Мігалаке вважав необхідним змінити програму діяльності націонал-цереністів⁴⁴³.

На початку серпня 1940 р. 200 політичних діячів звернулися із протестом до німецького та італійського посольств у Румунії, до голови румунського уряду І. Джігурту, а 6 серпня політичні діячі та діячі культури Румунії звернулися до міжнародної думки, протестуючи проти намірів зміни кордонів. Впродовж серпня націонал-цереністи вели діяльність, спрямовану на захист Ардялу, що пояснювалося тим, що Ю. Маніу залишався переконаним у необхідності організації протидії в Ардялі і його наміри стосувалися організації представників усіх політичних кіл. Його авторитет значно зріс і після припинення переговорів у Турну-Северін, що приписували саме його діяльності. На свою користь націонал-цереністи намагалися використати зібрання швабів 6 серпня в Тімішоарі, де ті висловилися за залишення у складі Румунії. Станом на 26 серпня 1940 р. в Ардялі поширювали чутки, що Ю. Маніу звернеться до арделянців з посланням, у якому радитиме їм не залишати домівки, говоритиме про те, що жоден уряд не може прийняти рішення по Ардялу без згоди арделянців. Фактично мав закликати чинити опір та боронити свою територію⁴⁴⁴. Також у серпні 1940 р. мала зустріч голови уряду з арделянцями, представниками вищих політичних та релігійних кіл. Як відзначали в той період, її провели за розпорядженням короля з метою пошуку шляхів врегулювання ситуації з Угорщиною та Болгарією⁴⁴⁵.

У ніч на 30 серпня 1940 р. І. Мігалаке і М. Попович брали участь у засіданні Коронної ради, де колишній очільник НЦП висловився проти арбітражу та говорив про один з варіантів вирішення суперечки – війну, по суті вибираючи її. За спротив виступав також і М. Попович. Після того, як 30 серпня було прийнято рішення про переведення території до складу Угорщини на Коронній раді в ніч на 31 серпня 1940 р., Ю. Маніу заявив свій протест проти таких дій від імені народу Ардялу.

31 серпня 1940 р. в м. Клуж під головуванням Ю. Маніу було засновано «Комітет для підтвердження вимог Трансильванії», який направив звернення до короля. У телеграмі за підписом співголови О. Гібу містилося прохання не забирати румунські війська із зайнятих позицій та висловлювалося небажання виконувати розпорядження з Відня. Протест проти відриву земель від Румунії Ю. Маніу висловив у телеграмах, відправлених А. Гітлеру і Б. Муссоліні. Під час зустрічі з П. Гроза 31 серпня 1940 р. Ю. Маніу анонсував проведення 8 вересня великих національних зборів. Проте від усіх планів відмовилися зі зміною уряду і встановленням нового режиму⁴⁴⁶.

На початку вересня 1940 р. серед націонал-цереністів поширювалися листівки з інформацією про рішення Коронної ради, обговорювалася ситуація у взаєминах Ю. Маніу з послом СРСР Лаврентієвим та настрої в рядах націонал-цереністів. Тоді ж очікували, що за першої ж нагоди відбудеться зустріч Ю. Маніу з І. Антонеску, також як і поїздки Ю. Маніу за кордон для розгляду в Лондоні питання долі Румунії. Мала місце також і підготовка звернення-протесту Ю. Маніу до А. Гітлера та Б. Муссоліні у справі Трансильванії. Над меморіалом працювали М. Попович, І. Луґошану, Г. Поп, др. Д. Попович, О. Теслаоану, А. Добреску. При цьому в колі своїх наближених ще 1 вересня 1940 р. Ю. Маніу заявляв про остаточну перемогу Великої Британії, хоча відводив цьому значно коротший термін, ніж виявилось насправді. Робив Ю. Маніу спробу звернутися з меморіалом також і до народів Європи, продемонструвавши у ньому проблеми, які виникли між Румунією та Болгарією із приводу Кадрілатеру⁴⁴⁷. Відповідаючи на події, що призвели до зміни влади у країні, 8 вересня 1940 р. керівництво НЦП прийняло відставку Кароля II як природний результат всіх попередніх його дій та заявило про прийняття конституційної монархії, а відтак висловлення довіри новому королю Мігаю I з побажаннями щасливого правління. Тоді Ю. Маніу заявив про повернення політиків до Бога та нації й пообіцяв служити країні, династії і королю Мігаю I⁴⁴⁸.

Отже, поява цереністського руху в Румунії стала прямою реакцією на потребу змін у суспільстві та країні, на потребу зміцнення становища селянства. Утворення Цереністської організації стало прикладом модернізації політичних сил, які загалом були ближчими до консервативних та формуванню їх позиції завдяки радикальним силам, що приєдналися в період

розгор-тання діяльності організації. Практична діяльність змушувала партію, після короткої спроби управляти країною в коаліції, постійно перебувати в опозиції, що стало причиною вироблення відповідного стилю дій. Певна слабкість позицій змушувала керівництво партії шукати союзника, яким стала Румунська національна партія, що відзначилася своєю опозиційною політикою. Спроба створити політичний союз із двох партій завершилася успіхом лише 1926 р., після чого поступове послаблення позицій опонентів у особі НЛП дало змогу Націонал-цереністській партії вийти в урядуючі. Діяльність урядів НЦП припала на період світової економічної кризи та мала результатом повернення у країну принца Кароля з подальшою його коронацією. Фактично зміцнення позицій короля повернуло НЦП в опозицію. По суті 1930-ті рр. стали періодом розгортання Цереністського руху, що вело до появи нових політичних організацій даного спрямування. У самій організації сильними були позиції представників РНП, що іноді послаблювало позиції самої організації. Реакція на внутрішньополітичні потреби була причиною змін програми партії та організації селянських гвардій. У період королівської диктатури лідери партії займали позицію не завжди відповідну політиці, яку проводив король. Особливо гострим протистояння проявилось в період територіальних втрат «Великої Румунії».

§3. Буржуазні партії центру

У політичному житті Румунії, окрім згаданих вище політичних партій, діяли також партії, що займали загалом центристську позицію, але внаслідок змін у політичній системі змушені були або модернізувати політичну програму, або залишати політичну арену країни. Ряд з них знаходили можливість повернутися знову в політичну гру, але вже не могли зайняти колишню нішу. При цьому все ж існувала певна система в діях політиків, які відновлювали чи створювали партії, користуючись актуальними на існуючий момент гаслами.

Консервативна партія, заснована 3 лютого 1880 р. в Бухаресті, наприкінці 1910-х рр. зазнала змін і після усунення уряду Александру Маргіломана 24 жовтня 1918 р. була перейменована в Консервативно-прогресивну партію. 16 грудня 1918 р. в газеті партії вийшов програмний маніфест, згідно з яким партія мала намір відстоювати династію й армію для збереження країни та боротися за захист народу. У своїй програмі виступали за проведення демократичних реформ, зокрема в аграрній сфері, де передбачали створення малих наділів (до 5 га), середніх (25-100 га). При цьому визнавалися селянські господарства, вільний обіг землі, встановлення селянського кредиту, розвиток аграрної освіти. Програмні положення пояснювали ставлення до робітництва, покращання матеріального й освітнього становища, що вважали необхідним. При цьому державу бажали зобов'язати до участі у спрямуванні промисловості та залучення робітників до користування її здобутками. До реформ відносили загальне виборче право, яке мало забезпечити участь усіх соціальних верств у політичному житті, надати виборче право жінкам. Також серед реформ бачили зміну податкової системи зі встановленням прогресивного податку на прибуток та встановлення державної монополії на продаж алкоголю, цукру, бензину.

З виборчою реформою пов'язували проведення конституційної реформи. У цьому ракурсі першим завданням ставили незалежність законодавчого зібрання, зокрема при розпуску Палати депутатів мало бути порозуміння з Сенатом, проекти законів мали також виходити з ініціативи парламенту. Сенат не мав повторювати Палату депутатів і включати представників різних галузей та економічних кіл. Сенат не можна було розпускати. Фактично дана програма призначалася для майбутніх виборів, хоча в ній відзначали і необхідність прогресу в політичному житті⁴⁴⁹.

Після війни продовжував видаватися часопис «*Steagul*» (14 листопада 1914 р. – липень 1922 р.). Йому на заміну прийшло видання «*Timpul*» (1 березня 1923 р. – червень 1924 р.) та паралельно видавалася «*Le Progres*» (11 грудня 1914 р. – 10 травня 1925 р.). У 1919 р. брала участь у перших виборах на підставах закону про загальне виборче право та здобула 13 мандатів депутатів та 4

місця в Сенаті. Одразу після виборів проводилося обговорення політичної ситуації у країні, оскільки ряд політиків вважав, що старі партії зникають (К. Аріон). Таким чином з'явилось рішення щодо реорганізації партії у провінціях, як і встановлення відносин з генералом А. Авереску. Для обох організацій пропонувалася спільна програма, в якій головним було розподілення серед селян 2,2 млн га землі, здійснення адміністративної та виборчої реформи.

Під час виборів травня 1920 р. та березня 1922 р. не здобула жодного мандату. Тут слід розуміти, що на той час партію вважали такою, що вже не мала майбутнього. Політична діяльність зводилася до зборів та публікацій у пресі. Попри це А. Маргіломан підтримував стосунки з королем, іншими політичними діячами. 24 грудня 1920 р. мало місце зібрання представників повітових організацій партії. Після чого мало відбутися зустріч із представниками цереністів. Власне І. Мігалаке мав намір провести таємну зустріч з А. Маргіломаном у будинку Караджі, але А. Маргіломан відмовився від пропозиції. Одним з вирішальних кроків для консерваторів стало зібрання Вико-навчого комітету 2 квітня 1922 р., де були присутні 50 осіб. Головним було питання про залишення посади голови А. Маргіломаном, що для багатьох трактувалося як фактичний розпуск партії. Виходом вважали створення союзу. Прихильніше ставилися до союзу з арделянцями, ніж з А. Авереску. Врешті А. Маргіломан отримав повноваження вести переговори чи залишити все так як було.

На 11 грудня 1922 р. А. Маргіломан скликав зібрання партії, на якому зробив промову щодо своєї програми. 4 лютого 1923 р. мав місце виступ А. Маргіломана із приводу консервативної доктрини, який мав успіх. Коли А. Маргіломан брав участь у публічному зібранні 11 березня 1923 р. в Ботошань, то від чернівчанина Грігорчі дізнався про вступ у Консервативну партію на Буковині Реуца, Сіміоновіча, Ф. Лупу та довірив Майсснеру зустріч з ними. Монархічний характер Консервативної партії А. Маргіломан підкреслював і впродовж діяльності в 1924 р. 28 травня 1925 р., вже після смерті А. Маргіломана (10 травня 1925 р.) Виконавчий комітет КПП прийняв рішення про злиття з Народною партією, що стало результатом спроб⁴⁵⁰, які зближували окремих партійців вже на початку 1920-х рр.

Консервативно-демократична партія створена 1908 р. в Бухаресті й очолювалася Ніколае Філіпеску і Таке Іонеску. Її органом із 2 грудня 1918 р. по 22 червня 1922 р. була «*Românimea*». У програмі партії вказувалося завдання підтримання консервативних ідей на ґрунті демократії у країні. Програма партії у викладі від 22 жовтня 1919 р. містила пояснення її минулого та згадувала про свій зв'язок з аграрною і виборчою реформами та перемогами Румунії. Оскільки мова йшла про близькі вибори, то в партії говорили про необхідність перегляду політичних союзників. Закликали партійці до співпраці з Демократичною партією в межах нової Румунії. Стосовно зовнішньополітичних завдань, партія ставилася до необхідності союзу із західними державами в рамках Ліги Націй, особливо із країнами, які відокремлювали Німеччину від Росії, що допоможе зберегти мир у Європі та світі. На меті мала також встановити союз Польщі, ЧСР, Румунії, Югославії, Греції. Даний блок може бути представлений і в Лізі Націй, і в інших міжнародних утвореннях.

Для внутрішньої політики було обрано положення про повагу національних меншин із проведенням політики рівності щодо них та різних релігійних конфесій. Завданням іншим виступала уніфікація політичного життя країни («чотирьох Румуній») у демократичному дусі. До внутрішньополітичних проблем відносили загальне виборче право, яке мало стати із прямим і таємним голосуванням та пропорційним представництвом. В адміністративній реформі підтримували принцип децентралізації та по суті усунення впливу партій на внутрішнє життя. Перегляд системи податків із запровадженням прогресивного податку на прибуток, як і на масток. Проведення аграрної реформи з розподілом землі між майбутніми власниками та справедливою оплатою тим, у кого землю експропріювали. У сфері робітничий програма передбачала поліпшення умов праці, передусім запровадження 8-годинного робочого дня, охорони праці жінок та дітей, створення арбітражу для вирішення спірних питань у страйку. Вимагали перегляду статуту Національного банку з тим, щоб усунути політичний вплив однієї партії. Соціальні проблеми бачилися у

вирішенні питання про рівень існування, у зв'язку з чим вимагали здешевлення життя. Поліпшення сполучення ставилося як завдання найактуальніше по війні і таке, яке змінювало систему забезпечення. Також вимагали поліпшення валютного становища. Однією з вимог стало дотримання чесності і покарання за дії в роки війни. Доречно зауважити, що програму Консервативно-демократичної партії не вважали за програму політичної партії. Більше того, економічну політику Т. Йонеску в умовах світової економічної конкуренції вважали неприпустимою і загрозовою для економічної незалежності країни⁴⁵¹.

Сам Т. Йонеску подавався в одній з публікацій як «відмінний продукт румунської буржуазії». Визнавали, що цьому політику доводилося діяти в умовах класичної олігархічної країни, що для нього вважалося дещо трагічним. Його перебування в партії перетворило політика не на слугу олігархів, але одного з них, хоча матеріально політик не збагатився. Н. Тітулеску згадував, що Т. Йонеску противники називали Вельзевулом. Невдалим політиком виступав Г. Н. Філіпеску, який не міг набрати достатньої кількості голосів на виборах і опинився в політичній ізоляції⁴⁵².

У листопадних 1919 р. парламентських виборах участі не взяли, а у травні 1920 р. здобули 17 мандатів. У червні 1920 р. Таке Йонеску, Д. Гречану, Н. Тітулеску увійшли до складу уряду А. Авереску. Н. Тітулеску виступив укладачем першого бюджету «Великої Румунії». У тимчасовому уряді Т. Йонеску взяли участь також І. Кемерешеску, Г. Деруссі, Стелян Попеску, Г. Г. Міронеску, М. Вледеску, М. Оромолу, К. Ксені. З 21 червня 1922 р., після смерті Т. Йонеску, його партія поступово припинила діяльність і 21 листопада увійшла до складу Національної партії (Ю. Маніу). Правда, 4 лютого 1923 р. в Бухаресті в залі «Університетської фундації ім. Кароля І» відбувся виступ А. Маргіломана на тему доктрини консервативної партії. Саме тут політик висловив думку про процвітання консервативної ідеї в Європі. Суть її він бачив у поєднанні минулого із сьогоденням, що мало забезпечити прогрес. Консервативна доктрина вбачалася А. Маргіломаном традиціоналістською, що творило індивідуальність країни. Основу доктрини бачив у релігійності і власності. Свободу вважав гарантованою за умови доброго побутування людини, а рівність людей може бути такою при рівності економічній. Та все ж ситуації партії виявилася складною, а організації у провінції не мали достатньої кількості членів⁴⁵³.

Партія Консерваторів створена 18 березня 1932 р. в Бухаресті під керівництвом Грігоре Філіпеску із друкованим органом «Ероса» (18 березня 1932 р. – 15 липня 1938 р.). Самого Г. Н. Філіпеску вважали невдалим політиком, який не міг набрати достатньої кількості голосів на виборах, тож він опинився в політичній ізоляції⁴⁵⁴. Ця партія представляла буржуазні й інтелектуальні кола та мала представництва в центрі та в половині повітів. Фактично стала продовженням заснованої 30 червня 1929 р. Ліги «Влад Цепеш», яка виступила проти політичних партій та парламентаризму і створення уряду особистостей. У 1932 р. Ліга була трансформована в Партію консерваторів. Виступала партія і проти авторитаристських тенденцій Кароля II. У 1932 р. взяла участь у виборах з результатом 0,62%, а вже 1933 р. консерватори отримали 1,5% голосів. У програмі партії називали себе продовжувачами консервативних традицій та бажали встановлення режиму, заснованого на міністерській відповідальності, розширення Сенату, ослаблення Палати депутатів, зміцнення права власності, заборону конверсії аграрних боргів⁴⁵⁵. На вибори 1933 р. Г. Філіпеску мав намір йти спільно з А. Перієцану та Телану, тобто в союзі з представниками Народної партії від Бреїли⁴⁵⁶.

До числа консервативних партій слід віднести Аграрну лігу, засновану 10 березня 1929 р. і очолену Константіном Гарофлідом. Членами партії були Матей Йосефаке, Георг'є Лукасевич, Ауреліан Пане, а друкованим органом газета «*Agricultorul*» (1 квітня 1929 р. – червень 1941 р.). Членами організації були великі земельні власники й інтелектуали, пов'язані з аграрними колами. Програма Ліги передбачала практику сучасного сільського господарства, лібералізацію торгівлі зерном та орієнтацію на ринки Центральної Європи, зміцнення румунського капіталу, пріоритет інвестицій у сільське господарство, підтримку державою кооперативів сільськогосподарських виробників. Утворення організації відбулося після виходу К. Гарофліда зі складу Народної партії. Пропагандистську роботу партія вела через пресу, зібрання, конференції, з метою захисту

інтересів великих землевласників, які могли втілювати нові методи в сільському господарстві. Самостійна участь у виборах Аграрної Ліги відбулася в 1932 р., але результату не дала⁴⁵⁷.

Близькою до неї виявилася Аграрна партія, створена 8 червня 1932 р. в Бухаресті Константіном Арджетою як Аграрний союз (до 6 жовтня 1936 р.). Із провідних членів партії відомі Александру Радіан, Ніколае Оттеску, Константін Радовіч, Іон Пангал, а центральним органом була «*Pământul nostru*» (1932-1938 рр.). У партії домінували великі землевласники та міська буржуазія, існували комітети на рівні повітів і міст, а також постійна делегація та бюро у складі голови, співголови, секретаря, касира. У промові 6 листопада 1932 р. К. Арджетою оголосив програму Аграрного союзу. Ним було сказано про пануючу бідність у низах та необхідність вести боротьбу за виживання. Говорив про розлад у правлячих колах, який міг негативно позначитися на майбутньому держави. Проте головну проблему лідер бачив у нормалізації виробництва, оскільки воно було паралізованим, а виробники – неспроможними. Вважав, що вирішення проблеми виробництва посприє вирішенню всіх другорядних проблем. При цьому відзначав, що користі від праці виробники не мають. Зростання ціни на вино і зерно відбувається не через поліпшення, а через скорочення їх виробництва. У виступі було зазначено, що аграрії не могли забезпечити себе зерном для осіннього посіву. Вирішення проблеми полягало у валорифікації продукції, залежності від світових факторів.

Певну роль мали обов'язки керівництва в допомозі виробникам подолати кризу, усунути «бездіяльність» виробника, вирішити питання між кредиторами та позичальниками. Загалом пропонував іти двома шляхами: шляхом конверсії боргів, яка ліквідує більшість боргових зобов'язань та скорочення грошової маси й усунення інфляції. Констатував існування двох котизацій валюти: внутрішнього, що вело до здешевлення румунського продукту, та зовнішнього – до дорожнечі закордонних товарів. Конверсію слід було застосовувати для платоспроможності виробника, яка створює збалансований бюджет. Фактично свою програму будував на вирішенні проблеми національного виробництва та виробника. Визнавав необхідність політичної й економічної незалежності у стосунках із закордоном. Тобто фактично програма визнавала необхідність існування сильної економіки, яка мала походити з сільського господарства. У програмі організації було і створення ферм із кредитуванням їх та підтримка монархії⁴⁵⁸.

Вперше виступили на парламентських виборах у 1932 р. в союзі з НДП Н. Йорґи як Національний союз, здобувши 2,5% голосів, тобто 5 мандатів. У грудні 1933 р. виступили із власним списком й отримали 2,46% і теж 5 мандатів, тоді як у грудні 1937 р. лише 1,7% голосів, не здобувши жодного мандату. Хоча партія підтримала запровадження диктатури, була розпущена 30 березня 1938 р. Представник розпущеної партії К. Арджетою із 29 вересня по 24 листопада 1939 р. виконував обов'язки голови Ради міністрів⁴⁵⁹.

У період між світовими війнами продовжила свою діяльність Націоналістично-демократична партія. Її діяльність розпочалася перед війною і була результатом ініціативи історика Н. Йорґи. Останній, мешкаючи в м. Веленій де Мунте, з 1908 р. розгорнув політичну діяльність спільно із проф. А. К. Кузою після публікації «Декларації націоналістично-демократичної програми». Тоді націоналізм було подано як форму боротьби проти зовнішніх гнобителів румунського народу та проти економічного гноблення всередині країни. Саме на його основі вважали можливим вирішувати політичні, економічні та культурні проблеми. З березнем 1908 р. пов'язано проголошення заснованою Націоналістично-демократичної партії з її друкованим органом «*Neamul Românesc*», яка мала служити також і завданню консолідації нової партії. Серед перших заходів нової організації стала діяльність, спрямована на видалення євреїв з армії. Вже осінь 1908 р. стала для професора часом активної пропагандистської діяльності. Частиною її стала й «*Istoria românească*», яка вийшла друком 1908 р. та була відправлена до Австро-Угорщини⁴⁶⁰.

Офіційне ж створення Націоналістично-демократичної партії відносять до квітня 1910 р., що могло означати завершення процесу становлення її як організації. Для партії Н. Йорґа був основною силою. Під час урочистого її проголошення був присутній ад'ютант А. І. Кузи полковник

Ма-нолеску-Младін. У програмі партії, яку очолили обидва професори, визнавалася необхідність добитися єдності румунського народу. Правда, тоді в основу діяльності партії поклали культурно-національну мету. Друкованим органом організації стала «*Neamul Românesc*», а її основу склали службовці, сільські вчителі, священники, торговці, землевласники, студенти. Доктриною партії називали культуру в концепції очільника партії. Максимальна активність Н. Йорґи припала на 1912 р., який став часом демонстрації істориком негативного ставлення до відторгнення Російською імперією Бессарабії від Молдови⁴⁶¹. У період Першої світової війни Н. Йорґа зайняв проантантівську позицію, хоча остання не створювала можливостей для передачі Бессарабії Румунії. Вже в період нейтралітету Н. Йорґа зберігає свої націоналістичні позиції і виступає пропагандистом «Великої Румунії». І в період нейтралітету, і в період участі Румунії у війні Н. Йорґа виступив своєрідною сполучною ланкою у веденні пропаганди на користь об'єднання Румунії⁴⁶². Саме в умовах участі Румунії у війні Н. Йорґа прийняв рішення про призупинення діяльності партії, вважаючи, що за умов боротьби за національне єднання необхідно партійну боротьбу замінити солідарністю всіх політичних сил. До того ж свою газету «*Neamul Românesc*» він перетворив на своєрідний орган «воюючого порозуміння», видаючи її щоденно. Ця газета мала успіх і читалася в багатьох підрозділах на фронті⁴⁶³.

Відновлення діяльності Націоналістично-демократичної партії здійснювалося на підставі рішення Н. Йорґи від 3 травня 1918 р., що відбувалося на тлі позиції історика проти підписання королем перемир'я з Центральними державами. Його позиція проявилася і в небажані брати участь у парламентських виборах, які влаштував А. Марґіломан. Також не приєднався Н. Йорґа до Цереністської партії, оскільки не прийняв принципу класової боротьби. Попри все сам Н. Йорґа залишався бажаним у різних політичних колах тодішньої Румунії⁴⁶⁴.

Перший програмний маніфест партії після війни з'явився 25 вересня 1919 р. у зв'язку з першими парламентськими виборами. У ньому сама партія характеризувалася як така, що бореться за національну ідею. Демократію в партії бачили як перспективу обраних готувати народ до можливості управління країною⁴⁶⁵. Вибори до першого повоєнного парламенту дали Н. Йорґа змогу очолити парламент, і вже під його головуванням у парламенті були прийняті рішення про затвердження об'єднання⁴⁶⁶.

Нову програму партії прийняли 1922 р., і в ній передбачали перегляд конституції, виступали за вірне виконання чинних законів з аграрної реформи, забезпечення повної свободи під час виборчих кампаній, зовнішня політика мала базуватися на захисті територіальної інтеграції Румунії. У 1928 р. до програми внесли положення про збільшення селянської власності, практику сучасної агрикультури, прилаштування нових виборчих законів, відкриття дверей для зарубіжного капіталу. Засобом дії партія вважала піднесення рівня культури мас.

Прихід до влади Кароля II визначив у дечому і ставлення до Н. Йорґи з боку короля й інших політиків. Принаймні у другому півріччі 1930 р. мали місце обмеження чи упередження стосовно діяльності історика і політика⁴⁶⁷. Урядові кризи початку правління Кароля II в 1931 р. відкрили можливість приходу у владу Н. Йорґи і після встановлення у квітні 1931 р. його уряду проводилися парламентські вибори.

У виборах листопада 1919 р. здобула партія найбільшу перемогу, отримавши 27 місць у Палаті депутатів та 9 – у Сенаті, а сам Н. Йорґа був обраний головою парламенту. 7 квітня 1920 р. в партії мав місце розкол через розбіжності в поглядах Н. Йорґи та А. К. Кузи на орієнтацію партії. 15 лютого 1923 р. А. К. Куза заснував власну організацію під назвою Християнська Націонал-демократична партія.

У 1922-1926 рр. Н. Йорґа намагався створити опозиційний блок проти ліберального уряду, для чого об'єднався із групою К. Арджетоану, утворивши Націоналістичну партію народу (травень 1924 р.). На той час члени регіональних організацій партії займали позицію, яку слід розцінювати як національно-опозиційну. Так, 4 травня 1923 р. в Редеуць відбулося засідання організації НДП, яке відкрив Т. Брейлян. У вступному слові він говорив про потребу вести боротьбу проти

діяльності уряду та висловлювався на користь Н. Йорґи, який, за його словами, працював на громадське благо. Присутній на зібранні колишній міністр Чегодару говорив про історію румунів, про наслідки об'єднання Буковини з Румунією. Із цього ракурсу подав членів НДП як найбільш тямущих. Давалася також критика іншим політичним партіям, зокрема Народну партію назвав створеною на базі популярності генерала А. Авереску. НЛП названо партією, що обіцяє, але не виконує нічого. Національну партію оцінив як активну в період довоєнний, але й такою, що робить помилки. Однією з помилок вважалася відмова від союзу з партією Н. Йорґи. Присутній на зібранні сенатор Буцуряну висловився за потребу обирати осіб, яким довіряють, а селянин Ґайца склав подяку голові НДП від імені селян повіту Фелтичень. Лунала також критика на адресу НЛП та Демократичної партії об'єднання Буковини. На завершення зібрання висловило довіру НДП та думку про потребу скинення діючого уряду⁴⁶⁸.

У березні 1925 р. Націоналістична партія народу все ж з'єдналася з Національною партією, а Н. Йорґа став співголовою. У січні 1926 р. Н. Йорґа мав визначитися з позицією щодо зречення принца Кароля. Тож ця позиція узгоджувалася ним 2 січня 1926 р. спільно з К. Арджетою, коли він висловив своє небажання йти на засідання Палати. Під час зустрічі з Д. Чесіану обговорювалася пропозиція останнього залучити гарнізон для підтримки принца. Також мали намір використати принцесу, оскільки мови про розлучення не було. Доволі складною була бесіда Н. Йорґи з королем перед засіданням Палати, що демонструвало більше особисту позицію, ніж позицію політичного діяча. У подальшому Н. Йорґа залишався прихильником принца, цікавився його до-лею, що дало можливість В. Маджару сповістити професора про підтримання цереністами зв'язку із принцом через французького лікаря⁴⁶⁹. Вже 19 грудня 1926 р. під час зібрання своєї партії в залі «Дасіа» Н. Йорґа дав пояснення причин відокремлення від Румунської національної партії та цереністів. Вони зводилися до того, що тільки-но створена партія характеризувалася як партія анархії. Робилася заява про те, що РНП не представляє арделянців. Також пропонував заклик об'єднатися «партіям порядку» проти анархії. Натякав на необхідність підтримувати той режим, який затвердив король. У подібному сенсі виступали Ташке, Тоні й інші промовці⁴⁷⁰.

Після парламентських виборів 1927 р. Н. Йорґа на зібранні 17 липня дякував виборцям за голосування за Національну партію. Обговорювалося на засіданні питання спекуляції навколо ставлення до акту 4 січня 1926 р. та відкидалося звинувачення в революційній діяльності. У повідомленні Національної партії йшлося про позицію в династійному питанні та відсторонення уряду⁴⁷¹.

Вже 24 січня 1928 р. Н. Йорґа мав бесіду з І. Мігалаке, в якій обговорили питання діяльності партії й особливо складність у спробах домовитися з Ю. Маніу. Хоча сам Н. Йорґа вважав себе вільним у власних діях. З боку І. Мігалаке було висловлено бажання співпраці в рамках нового режиму, який переставав бути однорідним через змішання політичних сил. При цьому велика кількість націоналістів у парламенті вважалася гарантією швидкого повернення у владу націонал-лібералів. На початку лютого І. Мігалаке з Н. Йорґою обговорював питання можливості союзнитва з соціалістами. Суть питання полягала в пошуку підтримки в боротьбі проти Ротермера й угорських оптантів. Позиція Н. Йорґи виявилася упередженою – погодження на союз із соціалістами при дотриманні відповідних умов. Ситуація в парламенті на 1920-ті числа лютого 1928 р. була доволі складною і збурення перейшло на країну. Зокрема, 25 лютого в Чернівцях відбулося зібрання представників усіх національностей, яке посприяло поверненню в активну політику Г. Гріґоровіча. Втім, прийняте тут звернення націонал-цереністів, за словами Н. Йорґи, повністю ігнорувало його партію як політичну силу. Правда, 30 березня 1928 р. Н. Йорґа виступав у парламенті, але мав прохання від І. Мігалаке не зв'язувати з націонал-цереністами позицію по угорських оптантах⁴⁷². Вже 5 квітня 1928 р. Г. О. Рот зустрічався з Н. Йорґою із приводу політики націонал-лібералів та революційних намірів Ю. Маніу створити «арделянський блок» спільно з саксами. Сакси мали певні проблеми з В. І. К. Бретіану у справі власної кооперації⁴⁷³.

4 листопада 1928 р. Н. Йорґа в Реґенції виступив стосовно результатів розвитку партії, а також щодо пропозиції коаліційного уряду. Після смерті Ґ. Буздугана ситуація обговорювалася Ю. Маніу з Н. Йорґою стосовно наступника, і саме тоді Н. Йорґа визнав, що якщо поруч з Ю. Маніу є партія, яку той представляє, то у нього немає можливості діяти ні від якої сторони. Правда, стурбованість Ю. Маніу ситуацією схиляла його до бажання погодитися на вступ королеви до складу Реґенції. Ю. Маніу відхилив кандидатуру Ґ. Ґ. Міронеску, оскільки той належав до партії. Проте і кандидатура королеви для Ю. Маніу тоді була не особливо прийнятною, оскільки за неї виступав К. Сте-ре⁴⁷⁴. Націонал-демократична партія згадувалася в 1929 р. в контексті призначення Н. Йорґи можливим головою Палати депутатів⁴⁷⁵ у осінню сесію 1929 р.

У період реставрації Н. Йорґа був серед тих, на кого звернув увагу щойно коронований Кароль II. Так, 10 червня 1930 р. відбулася зустріч короля і професора. У бесіді мали місце заяви щодо бажання короля бачити головою уряду особу поза партією. Крім того, обговорювалася і діяльність фундації «Короля Кароля I». 17 червня 1930 р. Н. Йорґа мав зустріч з Ґ. І. Бретіану, який заявив про своє небажання миритися з І. Ґ. Дукою чи В. І. К. Бретіану, але обіцяв повернутися до парламенту. 23 червня Н. Йорґа виступав у парламенті стосовно закону про пенсіонування патріарха та К. Серецяну. 12 грудня 1930 р. Н. Йорґа зіткнувся зі звинуваченням його газетою «*Adevărul*» у покровительстві заворушень та отримав вибачення за невірно подану інформацію про себе. У зв'язку зі студентськими заворушеннями антисемітська газета звинуватила Н. Йорґу в лютому 1931 р. в тому, що він бажає крові румунів. Йшлося про заяву, що у відповідь на напад на війська слід стріляти⁴⁷⁶.

Вже 9 квітня 1931 р. Н. Йорґа отримав запрошення короля, а 10 квітня голови палат парламенту та лідери всіх політичних партій були на аудієнції в короля. О другій годині відбулася зустріч з Н. Тітулеску, де мова йшла про створення Національного кабінету. На 4.30 дня відбулася аудієнція Н. Йорґи в короля, де він просив дозволу очолити Національний кабінет на правах очільника партії. Також висловив свою недовіру до варіанту включення до складу уряду голів політичних партій. Обговорено було і низку дій із забезпечення діяльності уряду. 14 квітня Н. Йорґа був присутній на церемонії в Королівському палаці, де король висловив своє бажання мати «уряд усіх партій». Унаслідок дій політиків 15 і 16 квітня з'ясувалося, що уряд у подібному складі створити не вдасться. Проте 17 квітня в «*Universul*» було опубліковано фальшивий список уряду. Вже 18 квітня о 8.30 відбулася присяга уряду⁴⁷⁷.

У період з 18 квітня 1931 р. по 31 травня 1932 р. Н. Йорґа очолював уряд національної єдності, на діяльність якого вплинули економічна криза та розбіжності між головою уряду і міністром фінансів. З ініціативи голови уряду у квітні 1932 р. було прийнято закон про організацію університетської освіти. Ставлення до діяльності Н. Йорґи на посаді голови уряду було неоднозначно кри-тичним у середовищі комуністів. Так, у січні 1932 р. на Буковині в селах Рогізна і Стара Жучка та м. Садгора були поширені листівки проти уряду, а парламент було охарактеризовано як «фа-шистський». Звинувачували комуністи уряд і в підготовці до війни, тоді як закон про конверсію боргів сприймали як кабалу.

В організаціях Націонал-ліберальної партії теж намагалися боротися проти дій уряду Н. Йорґи, а також організували заходи в парламенті, спрямовані на усунення уряду від влади. Правда, у вересні 1931 р. бачили можливим майбутній виборчий союз І. Ґ. Дуки і К. Арджетоаяну. Хоча в той момент вживалися заходи для зміцнення партії. Як результат 14 вересня 1931 р. у Фокшань відбулася нарада лідерів організацій з Буковини, Бессарабії, Молдови та планувалося проведення нарад у Клужі і Бухаресті. Вибори 1932 р. стали поразкою для партії Н. Йорґи, зокрема на Буковині високу кількість голосів було віддано в Чернівецькому повіті. Вдвічі більшою кількістю виборців була в Хотинському повіті Бессарабії. При цьому партія, яка не користувалася популярністю на Буковині, зазнавала і неприйняття в окремих колах. Так, передвиборчі плакати в місті зривалися, а Н. Йорґу в карикатурах зображували євреєм. З

вересня 1932 р. партія відновила діяльність під колишньою назвою, ведучи боротьбу проти легіонерів⁴⁷⁸.

Представник Націонал-демократичної партії Н. Йорґа негативно відгукнувся на ревізійніську промову Б. Мусоліні в листопаді 1936 р. Ця промова практично згуртувала представників усіх румунських політичних партій навколо проблеми залишення Ардялу в межах Румунії⁴⁷⁹. У період правління уряду О. Гоґи та розпуску парламенту з подальшою підготовкою до нових урядів очільник партії визначив свою позицію щодо зміни виборчих знаків. Н. Йорґа визнавав існування певного досвіду в румунських виборців, який вони накопичили за період існування загального виборчого права, і вважав, що нові виборчі знаки дадуть можливість повернутися до постійних інтересів країни. Позиція лідера визначила можливість укладення з урядовою коаліцією виборчої угоди, правда без визначення кількості кандидатів від НДП. Перемовини велися між А. К. Кузою та П. Цопа⁴⁸⁰.

Хоча партія була розпущена в березні 1938 р., формально діяла завдяки випуску власної газети. Фактичне припинення існування націоналістично-демократичної організації⁴⁸¹ пов'язують із вбивством Н. Йорґи ґардистами 27 листопада 1940 р.

Однією з консервативних організацій, яка виникла внаслідок потреби реагувати на зміни у країні, стала організація, що пов'язувалася з іменем А. Авереску. В умовах закінчення Першої світової війни відбувався процес видалення з політичної арени консерваторів, які переходили до складу новостворюваних політичних партій. Оновлення політичної складової відбувалося шляхом демонстрації бажання мати нову політичну організацію і її формою ставала не партія, а ліга. Оскільки у країні активно виступали проти партій, тож було вирішено дати їй назву «ліга». Тоді ж було вибрано назву нової організації. Фактично Народна ліга і змінила наміри К. Арджетоюну створити Партію національного оновлення. Таким чином, відбувалася заміна консерваторів через створення в Яссах 3 квітня 1918 р. (ст. ст.) Народної Ліги (за заявою генерала А. Авереску утворення Народної ліги відбулося 1 квітня, однак К. Арджетоюну наполіг на використанні дати саме 3 квітня, щоб не сприймалася організація як жарт). Певні складнощі викликали наміри залишатися разом із союзниками, хоча перепорою цьому служив уряд А. Марґіломана. Чимале значення для політичної організації цього періоду ставало ставлення до соціальних реформ, що вимагало визначення ставлення до аграрної реформи та загального виборчого права. Завданням для К. Арджетоюну було і порозуміння з генералом для подальшої діяльності, тим паче, що той збирався змінити армію на заняття політикою.

Власне, хоча генерал і став головою партії, її фактичним організатором і керівником був К. Арджетоюну. Ім'я А. Авереску послужило засобом, який привертав до партії політиків, інтелектуалів, серед яких були Д. Замфіреску, П. П. Неґулеску та ряд інших. Саме тут, у Яссах, після переїзду керівництва до Бухареста, залишилася найпотужніша місцева організація, до якої входили М. Кан-такузіно, І. Петровіч, П. Драґоміреску, Д. Александреску. Та й А. К. Куза також входив до складу Народної ліги, стосунки з якою розірвав після спроб зближення А. Авереску з Т. Іонеску, про що відкрито заявив на засіданні Палати депутатів 30 грудня 1919 р. Для самого А. Авереску прихід у політику сприяв неабияк швидкому зростанню його авторитету. Зі свого боку К. Арджетоюну заявив, що фактичними засновниками Народної ліги стали А. Авереску, М. Кантакузіно і сам він. Програма, яку складав К. Арджетоюну, була обговорена також з А. К. Кузою і представником Партії праці І. П. Редулеску, та жоден із них не прийняв позицію майбутньої організації⁴⁸².

Як зазначав П. Драґоміреску, партія виникла тоді, коли старі партії перетворилися на засіб заробляння коштів політичними прихильниками та в той момент, коли країна перебувала не у кращих умовах. Саме тоді А. Авереску діяв спільно з М. Кантакузіно і К. Арджетоюну та виступав за проведення аграрної реформи з передачею землі для ефективного її використання, встановлення відповідальності за дії в політичній сфері. Згаданий автор пише про надзвичайно високу популярність партії, яку стало можливим втратити, прийшовши до влади⁴⁸³.

П. Драґоміреску відзначав ставлення селян до очільника партії та перемогу її завдяки цьому на виборах 1919 і 1920 рр. Результати приходу партії до влади в 1920 р. подавали як покращення взаємин робітників і власників. Вважалося, що цьому сприяли закони про трудові конфлікти, про професійні спілки, ратифікація Вашингтонської конвенції про захист праці, закон про спорудження житла, закон про жебрацтво та волоцюг. Власне, уряду партії приписували наведення порядку на залізницях, впорядкування шкіл, підняття платні викладачам. У вересні 1920 р. урядом розпочато аграрну реформу, здійснивши двічі експропріацію в Реґаті, а також провівши її в Ардялі, на Буковині, в Банаті. Лібералів критикували за їх програму та перетворення країни на територію інтересів іноземців і банків лібералів.

Таким чином, на чолі партії опинився доволі відомий діяч, ім'я якого привертало увагу інших, тому не дивно, що серед відомих діячів партії опинилися П. П. Неґулеску, К. Гарофлід, Г. Л. Транку-Яшь, К. Арджетояну, О. Гоґа. Впродовж всього часу існування організації її друкованим органом виступала газета «*Îndreptatea*» (8 квітня 1918 р. – 6 жовтня 1938 р.). Слід визнати, що формувалося ядро партії з оточення генерала А. Авереску, але своїм завданням ставило допомогу селянству й іншим соціальним верствам. Можливо, з цієї причини задумувалася вона як Народна ліга і позиціонувала себе як партія лише у квітні 1920 р. Свою появу Народна ліга задекларувала необ-хідністю нового спрямування нації, у зв'язку з чим створила «організацію дії» під головуванням А. Авереску. Серед завдань, які ставила перед собою нова партія, стала боротьба за забезпечення соціального порядку та реальне конституційне життя у країні.

Гаслом партії стало «Праця, чесність, законність». На початковому етапі мали намір реалізувати входження в політичне життя країни на підставі статті 31 конституції дією від імені народу. Виступали за встановлення відповідальності за прорахунки і помилки, які призвели до сучасних бід та проведення аграрної реформи з негайною передачею землі до рук ефективних володарів шляхом залучення сільських громад. Проведення виборчої реформи на основі загального, прямого і таємного виборчого права із представництвом меншин. Здійснення адміністративної децентралізації. На час появи Народна ліга не уявляла реалізацію свободи іншим способом. Дані завдання задекларували в акті заснування організації. До програми організації увійшли вимоги поваги до конституції і законності, положення про примирення соціальних класів, розвиток національної економіки, здійснення мирної зовнішньої політики та міжнародної співпраці, укладення союзів, які мали забезпечити територіальну цілісність Румунії⁴⁸⁴.

Серед тих, хто зреагував на створення даної партії, були соціалісти. Так, у ясьському журналі «*Omul Liber*» 24 травня 1918 р. вийшла стаття, що торкалася питань діяльності нової тоді організації. Перше, що зацікавило соціалістів, було, кого представляє дана партія. Як приклад брали НЛП, яка представляла буржуазію, що зростала, та консерваторів – представників зникаючих груп. Консервативно-демократичну партію подавали як таку, що не представляла нікого. Відповідаючи на дане запитання, писали, що якщо генерал А. Авереску представляє армію, то вона не є соціальною категорією, якщо А. К. Куза представляє університет, то неможливо узаконити організацію як партію. Власне, висновок, який робили, судячи про верховних представників організації Г. Філіпеску, К. Арджетояну, М. Кантакузіно, це відсутність представництва соціальної категорії в партії. Підтверджували також це і тим, що нова організація називала себе Лігою. Але й поняття «ліга» в політичному житті для соціалістів мало різне значення, ніяк не пов'язане з організацією. Критикували також програму, власне пункт стосовно національного ідеалу, за який мала боротися Народна ліга. У підсумку відповідь виявлялася простою – «Народна ліга» є політичною помилкою»⁴⁸⁵.

На виборах листопада 1919 р. представники Народної ліги здобули 7 місць у Палаті депутатів, з яких по 1 від Молдови й Олтенії і 5 від Добруджі. 13 березня 1920 р. очільник партії став головою Ради міністрів. 17 квітня 1920 р. відбулося злиття Народної ліги із групою О. Гоґи з Національної партії, Національним союзом Банату (Аврам Імброане), фракцією Цереністської партії Бессарабії (Серджіу Ніца), групою з Демократичної партії об'єднання Буковини (Д. Попович). Од-

ночасно було прийнято рішення щодо перейменування організації в Народну партію. По суті Народна партія стала чи не першою політичною організацією Реґату, яка змогла отримати голоси у Трансильванії.

Фактично позиція О. Гоґи та його перебування в Національній партії були вирішені ще 1914 р., коли він підійшов до питання про вступ Румунії у війну на боці Антанти та виборювання нею Трансильванії. Вже після проведення зібрання в Алба-Юлії він визнавав значення даної події в житті народу⁴⁸⁶. Відповідним чином дії О. Гоґи оцінював Н. Йорґа, який зауважував, що політик виступає захисником позиції Т. Іонеску «національний консерватизм» та борцем проти претензій соціалістів. Однак вже 24 жовтня 1919 р. «*Renașterea Română*» відзначала відмову О. Гоґи проводити політику такістів⁴⁸⁷. 1 грудня 1919 р. політик опинився у складі уряду А. Вайди-Воєвод як міністр освіти і культів, тоді як генерал А. Авереску був міністром внутрішніх справ. Проте через два тижні зі складу уряду вийшов О. Гоґа, а дещо пізніше й А. Авереску. На середину грудня 1919 р. стало помітне рішення групи О. Гоґи про вихід з Національної партії, а вже 20 грудня почалися переговори про злиття з Народною лігою. Даний процес завершився у квітні 1920 р. Свій розрив з Національною партією О. Гоґа пояснював втратою нею орієнтирів і залишенні на позиціях, які були реальними для попереднього періоду. У Національній партії такий розрив сприймали дещо болюче, тим паче, що не було реалізовано рішень з Алба-Юлії стосовно демократизації країни. Можливо, тому у квітні 1920 р. на конгресі Румунської національної партії було ухвалено рішення залишитися партією з подібною до попередньої програмою, але перетворитися з регіональної на партію «Великої Румунії». Одночасно з цим проходив конгрес Народної ліги (15 квітня 1920 р.), де плани арделянців приєднатися до Народної ліги розцінили як намір реального об'єднання всіх частин Румунії, в чомусь символічного. Після здійсненого О. Гоґа неодноразово у пресі доводив потребу подібного об'єднання, хоча на той час вже велася ним активна діяльність у рамках Народної партії⁴⁸⁸.

Вже як Народна партія організація сформувала уряд, який узаконив аграрну реформу в липні 1921 р. Також партійний уряд прийняв рішення по Закону про професійні асоціації, яким дозволяли створювати профспілки у травні 1921 р. Фактично за цього уряду було підписано Тріанонський договір та Паризький протокол, хоча щодо останнього слід вважати таке підписання не стільки результатом діяльності уряду, скільки збігом зовнішньополітичних обставин. У березні 1921 р. укладено угоду з Польщею. Уряду довелося боротися проти загального страйку та комуністів. Обмеження права на страйк, а також арешти серед революціонерів, організація процесу Дялул Спірій прив'язувалися до діяльності уряду А. Авереску. Саме жорстка політика вважалася причиною втрати партією популярності та підтримки⁴⁸⁹.

У 1923 р. у пропагандистській брошурі Народної партії подавалися факти проти націонал-лібералів, правління яких порівняли з німецькою навалюю. Вибори 22 лютого 1922 р. на прикладі повіту Бирлад називалися несправедливістю із причини організації виборів та арештів кандидатів від Народної партії⁴⁹⁰. На доказ розправ жандармів додавалися документи з жандармського поста та прокуратури. Найпоширеніші порушення, які відбувалися на виборах, це видалення силою чи недопущення в зону голосування представників Народної партії, тероризування виборців. Також уживаним заходом стала невидача посвідчення виборця, без якого участь у виборах ставала неможливою, анулювання бюлетенів, якими голосували не за урядову партію. Способом зміни результатів голосування названо невнесення до списку виборців цілого ряду осіб та дозвіл голосувати на виборах до Сенату особам до 40 років, як це було у громаді Минзаць⁴⁹¹. У виборчій секції «Гороешть» не було видано 2000 посвідчень виборців, у виборчій секції «Белебенешть» жандарми заходили з виборцями до кабін та змушували ставити відмітку про вибір кандидата від націонал-лібералів. У самому Бирладі мали місце голосування від імені померлих виборців⁴⁹².

20-22 грудня 1922 р. в м. Сібіу відбувся конгрес Народної партії на відкритті якого із промовою 20 грудня виступив А. Авереску, говорячи про патріотизм, братерство, історію партії та службу країні. Визначив лідер партії політичні фактори, з якими слід було співпрацювати. Першим з них

була Корона, тим паче, що А. Авереску визнав найкращою формою правління для країни саме конституційну монархію і партія виступає прихильницею такого правління. Конституцію називав тією межею, яка відокремлювала впливи «згори-вниз» та «знизу-вгору», тобто монархію і демократію. Другим політичним фактором було названо електорат, який представляв націю. Досягати довіри та симпатії слід ділом, а іноді словом. Після цих факторів названо уряд, з яким можна будувати нормальну співпрацю. Визнав також необхідність існування багатьох партій, які мали розвиватися та виводити країну з-під тиранії однієї партії. Власне, співпраця партії у владі й опозиції дозволяє партії влади працювати на користь країни. Проте націонал-лібералів іменував одіозною партією, давав характеристики іншим партіям, далеко не кращі. Соціалісти були визнані небезпечними⁴⁹³.

Головним питанням, яке обговорювали, – питання конституції, після якого на черзі виявилася виборча реформа й адміністративна реформа. Обговорено також питання облаштування столиці, реорганізації фінансів, як і доволі докладно розібрано питання розвитку сільського господарства та проведення аграрної реформи. Останні питання висвітлені К. Гарофлідом та І. Якобом, який торкнувся проведення реформи в Ардялі⁴⁹⁴. Ґ. Транку-Яшь порушив на з'їзді робітничі питання, розпочавши із критики діяльності міністерства праці та описавши ставлення до даного питання в інших європейських країнах. Серед заходів, які вжили члени партії, були адміністративна уніфікація допомоги, збільшення ренти та закладів, запровадження законів, створення робітничих палат. У галузі праці такими заходами вважали свободу праці, ратифікацію Вашингтонської конвенції праці, з якою пов'язували питання робочого дня у 8 годин чи робочого тижня в 48 годин. Проте останнє залишалось відкритим через економічний стан Румунії і повернутися до питання мали з 1 липня 1924 р. Також проблемою залишалися праця жінок та дітей, захист праці, створення профспілок, встановлення трудового контракту, забезпечення освіти для робітників⁴⁹⁵. Обговорені на конгресі питання були одночасно і проблемою діяльності уряду, і складовою частиною програми партії, висловлені у формі побажання⁴⁹⁶.

Після прийняття конституції в Народній партії схилилися до діяльності в опозиції. Також вирішувалися і внутрішньопартійні питання, зокрема питання К. Арджетоюну, який опинився перед загрозою виключення з партії та був змушений пояснювати свої фінансові операції для преси⁴⁹⁷. Напередодні відкриття осінньої сесії А. Авереску мав намір скликати засідання виконавчого комітету партії напередодні конгресу в Кишиневі. Причина скликання виконавчого комітету Народної партії полягала у збереженні кризи в керівництві, коли К. Арджетоюну бачився особою, що вирішувала низку проблем партії. Пояснити і зрозуміти це можна, оскільки сам А. Авереску, як військовий, не розумів сутності діяльності партії⁴⁹⁸.

У період протистояння між НЛП та опозиційними партіями в жовтні 1923 р. в Народній партії визнавали наявність обмежень у діяльності організації. Доказом цьому послужили заяви про розпуск організації Народної партії в Бессарабії. З числа прихильників А. Авереску залишалися тут Ніце, Няґа, Кіорескул, Бгееску, Кінтеску, з яких Т. Няґа приймався як один з учасників процесу відновлення Народної партії і був фактично шефом Бессарабської організації. Тоді ж серед бессарабських авересканців велася мова про можливе злиття Народної та Національної партій з подальшим створенням уряду Авереску-Маніу. Свою роль у відновленні організації мав відіграти конгрес, який збиралися провести в Кишиневі за допомоги примаря Ґ. Пинтя. Одночасно стосовно Народної партії велася припущення щодо розколу в Народній партії через необрання до її Виконавчого комітету прихильників К. Арджетоюну. Також дискутувалося питання переговорів О. Ґоґи з націонал-лібералами та можливість виходу з партії групи прихильників Філіпеску⁴⁹⁹.

Після відставки А. Авереску К. Арджетоюну 15 грудня 1923 р. самопроголосив себе головою партії. Влітку 1924 р. ним було вжито заходів до об'єднання з Націонал-демократичною партією Н. Йорги. 15 червня 1925 р. з партією об'єдналися рештки Консервативно-прогресистської партії. А. Авереску прийшов до влади в результаті інтриг Бретіану 30 березня 1926 р., тоді як у жовтні 1926 р. велася переговори між І. І. К. Бретіану та К. Арджетоюну. У квітні 1927 р. до партії влилася група Васіле Ґолдіша-Іоана Липаша з Національної партії. Внаслідок програшу виборів у липні

1927 р. відбулася демісія уряду. У лютому 1929 р. партію залишила група К. Ґарофліда, а в червні 1929 р. – група Грігоре Філіпеску, майбутня Ліга «Влад Цепеш». У березні 1932 р. з партії вийшов О. Гоґа, який створив Націонал-аграрну партію. Після таких втрат партія існувала лише за рахунок авторитету А. Авереску⁵⁰⁰.

Питання кризи в Народній партії в 1923 р. журналісти пояснювали конфліктом 1922 р., коли К. Арджетоюну оголосив про свою відставку. Крім того, він оголосив себе головою Народної партії після конгресу в Кишиневі. Відмову від діяльності К. Арджетоюну здійснив після своєї ізоляції. Тим часом А. Авереску прийняв під своє керівництво газету «*Îndreptarea*», хоча формально вона управлялася комітетом: П. П. Неґулеску, Берлеску, О. Гоґа. Свою капітуляцію К. Арджетоюну подавав як вимогу короля, хоча справжнім винуватцем називали І. І. К. Бретіану, який мав намір роздробити опозицію та ліквідувати Народну партію. Проте і в партії протистояння між А. Авереску та К. Арджетоюну також не сприяло єдності. Зокрема, станом на грудень 1923 р. повітові організації Телеормана, Олта, Мусчел, Бузеу, Яломіца, Римніку Серат, Путна, Бакеу, Нямц, Роман, Васлуй, Констанца, Дуростор, Тулча, Каліакра та Ілфов (місто) підтримували А. Авереску. Прихильниками К. Арджетоюну були представники повітових організацій Мегедінць, Ґорж, Долж, Романаць, Ботошань, Дорогой, Фелчу, Ілфов. На додачу були також організації, які не визначилися зі своїм вибором – Вилча, Бреїла, Арджеш, Ясси, Ковурлуй, Прагова. Щоправда, стосовно повітів Прагова та Ясси існувало стійке переконання в розриві, але в повіті Прагова він полягав у поділі організації та переходу її частини на чолі з Коґелнічану до А. Авереску, тоді як Ґ. Неґулеску залишався з К. Арджетоюну. Нарешті, не визначився зі своєю позицією О. Гоґа⁵⁰¹.

Наприкінці 1923 р. – на початку 1924 р. розгорнулася діяльність опозиційних до уряду націонал-лібералів партій, спрямована на створення антиліберального блоку. виявив активність і К. Арджетоюну, який пішов на контакти з Національною, Націонал-демократичною та Цереністською партіями, прагнучи створити єдину велику опозиційну партію. Однак, будучи виключеним 17 грудня 1923 р. з Народної партії, він міг проводити лише закулісні перемовини. Саме це спричинило появу 10 лютого 1924 р. публічного листа Центрального виконавчого комітету ЦП із пропозицією створення єдиного фронту на базі чіткої програми. Зокрема, це була вимога змусити уряд виконувати закони на основі Конституції та законів використання державного майна, ліквідація ліберального уряду, встановлення конституційного та законного режиму. Тобто Цереністська партія виступала за скасування ліберального уряду та запровадження нормального функціонування законного парламентського режиму. Проте конкретної програми урядування цереністи не представили, не порушували питання про нові експропріації та анулювання конституції⁵⁰².

13 лютого 1924 р. Національна партія оголосила про прийняття пропозиції Цереністської партії, але саме тоді А. Авереску зауважив, що створення блоку опозиційних партій не відповідає вимогам часу і наполягав на злитті Цереністської, Національної та Народної партій. З боку Націонал-демократичної, Консервативно-прогресистської та групи К. Арджетоюну не було отримано відповіді. 12 березня ЦК РКП звернувся до ЦВК ЦП з пропозицією створити робітничо-селянський блок. У зверненні вказувалося, що Цереністська партія веде боротьбу проти лібералів спільно з іншими буржуазними партіями, які від НЛП відрізняються розміром статків. Саме тому комуністи пропонували створити єдиний фронт партій робітників міста і села для скинення буржуазного уряду та встановлення робітничо-селянського уряду. В очікуванні відповіді комуністична преса вже писала про настання нової ери в історії класових партій. Проте від цереністів після тривалого часу було отримано відповідь, що злиття неможливе через різницю в ідеології і програмах партій, тим більше, що програмні положення комуністів можуть бути реалізовані тільки революційним шляхом та у війні проти великих західних держав. В «*Aurora*» зауважили, що Цереністська партія не потребує Робітничо-селянського блоку, оскільки робітники вписані до партії. Фактично, цю позицію Цереністської партії І. Скурту трактує як поворот вправо, оскільки в боротьбі за владу партія прагнула бути поряд з іншими буржуазними партіями. Станом на лютий 1924 р. Цереністська партія перебувала в контакті з Хорватською селянсько-республіканською партією.

Розвиток подібних стосунків лідер ХСРП С. Радіч називав необхідним для боротьби проти мілітаризму, що мав намір здійснити, створивши федерацію з селянсько-робітничою владою на чолі, природними кордонами якої мали би стати Карпати, море та Дунай. Мова йшла про ідею створення з балканських та придунайських неіндустріальних країн федерації, до якої мали намір включити також Румунію⁵⁰³.

Доволі активними були цереністи восени 1924 р., коли вони розгорнули агітаційну роботу з метою викриття політики ліберального уряду, для чого використовувалися трибуни Сенату та Палати депутатів. Робилося це таким чином, оскільки через стан облоги заборонялися масові заходи і зібрання, тож парламентська трибуна була єдиним засобом політичної боротьби. У подібній ситуації були й інші опозиційні партії, які намагалися викривати шахрайства лібералів з паспортами та у справі бензину, забезпечення армії літаками та у справі діяльності товариства «Frigidul». Збурили суспільство і події 25 жовтня 1924 р. в Яссах, що були пов'язані із замахом на префекта поліції м. Ясси К. Манчіу, вчиненим К. З. Кодряну. Цереністи засудили цей акт, висловившись, що це є результатом толерантності уряду до кузистського руху. На засіданні сенату Ясського університету І. К. Паргон зазначив, що існує тісний зв'язок між курсами А. К. Кузи та замахом К. З. Кодряну. І. Борча покладав вину за замах на уряд, який був добре проінформований про антисемітську агітацію в Яссах і не вжив заходів до її обмеження. У парламенті П. Бужор, кваліфікувавши замах як одіозну подію, вимагав вжиття заходів стосовно винних на чолі з А. К. Кузою. Відповідаючи йому, голова Ради міністрів І. І. К. Бретіану заявив, що покарає винних, але від парламенту просив прийняття законів, що допоможуть це здійснити. Через кілька тижнів уряд подав у парламент проект закону щодо вжиття заходів проти порушення громадського спокою. Його обговорювали в атмосфері активного наступу правих та інтенсифікації дій уряду проти комуністів. Розуміння того, що закон спрямований не проти антисемітського руху, змушувало цереністів давати йому оцінку. Зокрема, це зробив Г. Юніан, заявивши, що цей закон легалізує режим тиску і правопорушень. Не зваживши на думку опозиції, ліберальна більшість 17 грудня 1924 р. проголосувала в парламенті за даний законопроект⁵⁰⁴.

Хоча на основі нового закону і були вжиті деякі заходи проти К. З. Кодряну, все ж основний удар цей закон завдав діяльності комуністичної партії. У тих умовах опозиційні партії змушені були шукати тісніших контактів. Так, Національна партія та Націоналістична партія народу у вересні 1924 р. розпочали переговори, які завершилися відмовою 15 січня 1925 р. Ю. Маніу та К. Арджетою від укладення угоди про злиття партій. Укладати угоду з Цереністською партією Ю. Маніу не поспішав. У цей час Н. Йорґа вважав, що цереністів слід приспати погодженням. Було оголошено також про пропозицію голови Національної партії про укладення союзу всім опозиційним партіям. Так, 24 січня 1925 р. Ю. Маніу направив І. Міґалаке, А. Авереску і К. Арджетою пропозицію стосовно утворення єдиної національної та демократичної партії на основі рішень конгресів Це-реністської і Національної партій. 25 січня на пропозицію погодилася Націоналістична партія народу. В обмін листами між Ю. Маніу й А. Авереску говорилося про відмову Народної партії від злиття. На зібранні 1 лютого 1925 р. ЦВК ЦП відзначив, що не звернення від 24 січня 1925 р., а попередня домовленість між партійними лідерами привела до злиття Національної партії та Націоналістичної партії народу. Цереністська партія декларувала, що відкидає пропозицію об'єднання, зроблену Ю. Маніу, як таку, що не мала щирості і протилежну нормальному розвитку демократичної партії. Впродовж лютого – квітня 1925 р. велася полеміка між двома партіями, в яку втрутилися події у Згуріца. Арешт лейтенантом жандармерії П. Галіппи у громаді Згуріца повіту Сороки став відомим у парламенті, і Н. Йорґа та Ю. Маніу виступили солідарними з лідером цереністів. Оскільки уряд не збирався карати винуватого в арешті депутата І. Міґалаке, Н. Лупу, Н. Йорґа, Ю. Маніу 5 травня уклали угоду про співпрацю між Цереністською та Національною партіями. Відтепер при збереженні власних програм, статутів і організацій партії зносилися між собою через Постійні делегації в питанні боротьби проти ліберального уряду⁵⁰⁵.

Із приходом до влади уряд А. Авереску зміцнює свої позиції у країні. Саме тому урядом Народної партії вже 2 квітня 1926 р. були замінені префекти на Буковині, в Бессарабії, Мунтенії, Олтенії, які принесли присягу перед міністром внутрішніх справ О. Гоґою. На виборах частина префектів була включена до виборчих списків, як-от: Г. Візанті (повіт Кагул), К. М. Асвадуров (повіт Четатя Албе), Н. Немцяну (повіт Байа), І. П. Редулеску (повіт Путна), Д. Іов (повіт Сорока), О. Лунґуляк (повіт Сторожинець). Для виборів було призначено 100 вищих адміністративних інспекторів, були розпущені комунальні ради та створені інтеримарні комісії. На Буковині та у Трансильванії через неможливість контролю виборів були укладені виборчі угоди із представниками національних меншин.

Виборчі списки в регіонах з національними меншинами були складені з резервуванням місця для В. Чофлека в повіті Чук, А. Бачу – в повіті Муреш, Е. Гоґи – в повіті Тирнава Маре, К. Букшан – у повіті Trey Скауне, в повіті Одогрей перше місце віддали Г. Бетлену, голові Угорської партії, тоді як друге – авересканцю К. Лупу. Представникам Національної партії із Трансильванії надавалися посади в уряді, зокрема, В. Голдіш став міністром культів і мистецтва, І. Лупаш – міністром охорони здоров'я, І. Лапедату – міністром фінансів. Відбувалися й інші зміни у складі місцевих організацій Національної партії. Крім Національної партії, намагалися укласти угоду з Поміркованою цереністською партією С. Мегедінць.

Відповідною була партійна риторика на виборах, де проповідували державний лад, працю, політику буржуазної демократії, наступність, віру в конституційну монархію. У центрі пропаганди був лідер партії, протилежністю якому ставали «регіоналізм» та «роздільність» Національної партії. Сам лідер не обмежився плакатами і 26-27 квітня 1926 р. здійснив турне по Бессарабії спільно з С. Ніце та Ришкану. Побував у Кишиневі, Ізмаїлі, Четатя Албе, де зустрічався з делегаціями кліру, купців, рибалок, старообрядців. Доволі своєрідно, хоча і трохи плутано за датами, описує діяльність А. Авереску в Бессарабії тоді Д. Романюк. Так, за участь у виборах від партії пропонувалося полегшення судового вироку для заарештованих у повітах Сороки, Бельци та Хотин та звинувачення у державній зраді громадян. Участь і перемога у виборах брата Д. Романюка І. Романюка була підставою для доволі м'якого вироку для всіх звинувачуваних.

Для того, щоб володіти повною інформацією по виборах, А. Авереску було створено центральну виборчу комісію на чолі з І. К. Атанасіу та членами Г. Карп, Т. Іоанід, А. Отетелешану, делегатами від Ардялу, Буковини, Бессарабії. Швидше за все, саме результатом виборчої діяльності стало видання низки партійних публікацій, що у травні 1926 р. становило суму понад 284 тис. леїв⁵⁰⁶. Велася робота в місцевих організаціях партії і через створені клуби, зокрема, відкритий за сприяння Д. Поповича клуб Народної партії на Буковині вимагав коштів на утримання, що вело і до певних фінансових порушень Д. Поповичем⁵⁰⁷.

З 21 квітня члени місцевих організацій збиралися в центральній організації і першого дня були визначені делегати від 12 повітів. В основному кандидатами стали старі кадри Народної партії, зокрема сам лідер був головою списку в повітах Бакеу, Яломіца, Ілфов, К. Ґарофлід – Бузеу, Долж, Сату Маре, Т. Кудалбу – Тутова, Г. Транку-Яшь – Коворулуй та Ілфов, І. Ришкану – Васлуй. У Бессарабії (Четатя Албе, Орґей, Сорока) виступав кандидатом С. Ніце, тоді як на Буковині (Чернівці, Редеуць) – Д. Попович. У списках на вибори були також колишні члени Національної партії І. Сіму, В. Голдіш, Г. Поп, всього 12 осіб до Палати депутатів та 3 – до Сенату, а також Консервативно-прогресистської партії, які стали членами Народної партії в 1925 р. й отримали 20 місць у виборчих списках. Щоправда, мали місце заміни, які викликали невдоволення членів партії. Вибори 1926 р. демонстрували участь 17 кандидатів із виборів 1922 р. з політичних партій, які перестали функціонувати⁵⁰⁸.

Після досягнення угоди Ю. Маніу просив І. Міґалаке звернутися з листом до обох голів Національної партії, тож 21 вересня 1926 р. Ю. Маніу і Н. Йорґа отримали цей документ. Ним визна-чалося, що з Національної партії слід подати одну особу на пост голови, тоді як Цереністська партія погоджувалася, що новозасновану партію очолить Ю. Маніу. Цим давався

натяк Н. Йоргу, що в НЦП може бути тільки єдиний голова. 26 вересня 1926 р. в Бухаресті відбулося засідання Постійної делегації Національної партії, на якому Н. Йорґа оголосив, що Постійна делегація не має права вирішувати питання злиття, оскільки це право належить з'їзду партії. Також він вимагав схвалення статуту партії, оскільки діючий був ще до часу злиття Національної партії з Націо-налістичною партією народу. У відповідь на це Ю. Маніу зауважив, що основна проблема для обговорення – це злиття партій. Постійна делегація схвалила рішення про злиття з Цереністською партією на основі листів І. Міґалаке та ухвалила рішення про скликання загального конгресу партії на 10 жовтня 1926 р.

В один день із засіданням Постійної делегації Національної партії було проведено засідання ЦВК ЦП за участю парламентаріїв від ЦП. На засіданні І. Міґалаке представив результати переговорів з Ю. Маніу й основні положення досягнутої угоди. Він же говорив про те, що нова партія буде дотримуватися основних положень цереністів, у тому числі і ставлення до питання про аграрну реформу. Просив глава ЦП також голосувати за об'єднання. Після його виступу В. Маджару зачитав проекти Програми та Статуту партії. У промові Н. Лупу було відзначено, що партія була досить міцною, щоб залишатися на власних позиціях та зберегти свою роль у політичному житті країни. Він виступив проти злиття та вимагав збереження діючої структури партії. Він же заявив, що єдиний орган, здатний вирішувати питання злиття, є генеральний конгрес партії. І. Міґалаке після цього заявив, що в разі відмови від злиття він залишить пост глави партії. У результаті ЦВК ухвалив 27 голосами «за» при 1 «проти» рішення стосовно злиття та вирішив скликати на 10 жовт-ня 1926 р. з'їзд партії.

Проте всередині партії утворилася група противників злиття. Сам Н. Лупу в бесіді з редактором газети «*Adevărul*» заявив, що його голос був не голосом проти злиття, але голосом проти «дроблення злиття». Зокрема, він пояснював протиправним перехід керівництва повітовими організаціями ЦП до рук представників Національної партії. Зокрема, наводився приклад Буковинської організації, в якій замість Т. Саучук-Севяну головою ставав А. Вайда-Воевод. Виступав він і проти вирішального голосу очільника партії при рівності голосів у Центральному комітеті. Власне, тоді Н. Лупу пообіцяв створити партію «сильну, солідарну єдину та дисципліновану». Навпаки, прихильники злиття проголосили про перемогу. Тоді до ЦВК були обрані В. Редулеску, В. Потирке, А. Келінеску, А. Реуту, Т. Саучук-Севяну. До Постійної делегації обрали Е. Мірто, Н. Костекеску, Т. Саучук-Севяну, оскільки вони вважалися відвертими прихильниками ідеї злиття. Проти злиття виступив і Н. Йорґа, залишивши за собою свободу дії. 6 жовтня К. Арджетояну також заявив про невизнання об'єднання. Фактично напередодні з'їзду вихід групи такістю на чолі з С. Попеску та йорґістів виявилися єдиними заходами, що ставили під загрозу питання злиття двох партій⁵⁰⁹.

Після складення мандату 5 червня 1927 р. А. Авереску скликав на нараду однопартійців, у якій, окрім провідних діячів, брали участь також представники провінції. Проводир партії дав оцінку політичній ситуації від часу війни до поточних політичних подій, проаналізував стосунки авересканців з націонал-лібералами. Сама участь у наступних виборах була тривалий час під сумнівом, тим паче, що існували два табори – прихильників та противників такої. Проте, як засвідчив інший виступ генерала, здійснений ним також 5 червня в Атенеумі, він не збирався здаватися, та й саме питання відставки 4 червня 1927 р. стало на тривалий час провідною темою в діяльності партії⁵¹⁰. Особливо інтенсивною критика націонал-лібералів була у пресі партії в перші дні після відставки, проводячись з опорою на факти⁵¹¹. 12 червня 1927 р. на партійному зібранні вперше обговорили питання участі у виборах. Своє рішення керівний комітет партії вирішив висловити 14 червня. І. Петровіч, Д. Попович, І. Ришкану були делеговані на переговори з Ю. Маніу, які, зрештою, не відбулися. Лише 15 червня на зібранні лідерів партії було сформовано А. Авереску рішення про участь у виборах. Погоджувалися виборчі списки по провінціях та встановлювалися можливості для переговорів з іншими партіями. На 17 червня до Бухареста викликали шефів організацій з Ардялу для узгодження списків. Прихід до влади

уряду І. І. К. Бретіану ще більше переконав у необхідності участі у виборах. Переговори, які вели з керівництвом Націо-нальної партії, спершу мали позитив, але під тиском Виконкому партії Н. Йорґа змушений був відмовитися від обіцянок. Однак тенденції до виборчої коаліції збереглися на рівні повітових організацій, як це було в Яссах між лідером іорґістів Б. Зотта та лідером авересканців І. Петровічем. Пропаганда Народної партії базувалася на принципах здійснених заходів, спрямовувалася проти націонал-лібералів і націонал-цереністів.

Вибори, коли партія перебувала в опозиції, супроводжувалися виходом з неї ряду лідерів місцевих організацій, як у Тіміш-Торонталі А. Чобану і К. Грофшоряну, в Кишиневі цілої організації під керівництвом Сирбу, в Ґалаці П. Келемана, А. Ґуцу, Ґ. Штефенеску. Не була інтенсивною і передвиборна пропаганда. Додавалася до цього відсутність підтримки з боку адміністративних органів та переслідування владою. Принаймні П. Немояну та Р. Болдя були заарештовані в Балінць повіту Северін. Мали місце арешти авересканців у Болінтінул де Вале, Сіґішоара, Роман. Загалом із 357 виставлених кандидатів 139 були відомі з виборів 1926 р. У 65 списках до Палати депутатів було 36 голів списків теж з виборів 1926 р. У Бессарабії і Трансильванії були випадки багаторазового внесення кандидата у списки в різних повітах. Мали місце кандидування в різних провінціях, як, наприклад, О. Ґоґа в Тирнава Марє (Трансильванія) та Романаці (Реґат). Сам А. Авереску був кандидатом в Ілфов, Бакеу, Яломіца; К. Ґарофлід – у Бузеу, Тулча, Путна; М. Маной-леску – в Ботошань, Нямц; Ґ. Транку-Яшь – у Ковурлуй, Ілфов. На Буковині єдиний кандидат Д. Попович був записаний у чотирьох списках від повітів Чернівці, Сучава, Сторожинець і Редеуць. У списки з областей з національними меншинами також були внесені окремі представники. Так, у Каліакрі – Р. Бончев, Ісмаїл Ахмед Юсеїр, Х. Мінчев; у Четатя Албе – А. Штромаєр, С. Мельни-ченко; в Дуросторі – Сукрі Аліолу; в Хотині – В. Стренковскі; в Ізмаїлі – Ґ. Мітанов; у Редеуць – Е. Краус; у Бузеу – Е. Зентнер. Правда, ці вибори дали Народній партії 1,93% голосів⁵¹².

Позиція А. Авереску, спрямована проти Націонал-ліберальної партії, демонструвалася ним і в подальшому, зокрема під час обговорення проекту відповіді на Тронне послання в листопаді 1927 р. Тоді лідер партії доводив право Народної партії іменуватися партією уряду, як така, що керувала країною через створений уряд. НЛП виступала як привілейована у країні. Натомість у дискусії Народна партія в період урядування представлялася як успішна, в тому числі і в зовнішній політиці. Так, у заслугу уряду 1921-1922 рр. ставилося укладення договору про створення Малої Антанти, укладення угоди з Польщею, здобуття місця в Лізі Націй. Для внутрішньої політики в 1926 р. А. Авереску визнавав важливим виправлення поганого фінансового становища. Торкаючись проблем 1927 р. генерал відзначив результати виборів у окремих повітах⁵¹³.

У 1928 р. Народна партія вела діяльність, аналізуючи становище націонал-лібералів та націонал-цереністів, а також відзначаючи свої можливості контактів з національними меншинами. У березні – квітні 1928 р. А. Авереску брав участь у заходах організацій партії в Яссах, Фокшанах, Крайові, агітуючи проти націонал-лібералів та пропагуючи Народну партію як можливий урядовий резерв. Можливо, генерал вірив у те, що Народна партія підтримується всією країною⁵¹⁴. 4 і 5 червня 1928 р. в Тімішоарі Народна партія влаштувала велике політичне зібрання під час якого генерал А. Авереску виступав двічі. У своїй промові 4 червня він виступив із критикою як діяльності націонал-цереністів, так і націонал-лібералів. На політичному банкеті того ж дня підвів підсумки попередньої діяльності Народної партії в зовнішній політиці й економічному та внутрішньополітичному житті країни. 5 червня провідні діячі партії, К. Коанде, П. П. Неґулеску, О. Ґоґа, К. Ґарофлід, В. Ґолдіш та інші, зібралися на засідання в залі готелю «Фердинанд», де А. Авереску говорив про програму партії, історію її заснування, згадував про модифікацію програми в 1922 р., діяльність партії у фінансовій, економічній сферах. Наголосив генерал на потребі національного захисту та співпраці з національними меншинами, як і на необхідності відстоювати інтереси країни через Лігу Націй⁵¹⁵.

У 1928 р. в черговий раз популяризували програму Народної партії, в якій першим положенням було визнання її партією конституціональною. Саме конституцію та її подальші

модифікації вважали основою для наступних важливих законів. Завданням ставили проведення виборчої реформи, яка мала усунути підривну пропаганду та демагогію, а також і корупцію. Інша реформа, адміністративна, бачилася з результатом автономії повітової та громад, у рамках уніфікації. Власне, тут говорили і про модифікацію Міністерства внутрішніх справ та допоміжних інституцій. Доповнювали ці реформи також і реформа юридична і фінансова. В економічній сфері приділяли увагу свободі торгівлі та внутрішніх розрахунків. Вважали необхідним дотримуватися такого митного режиму, щоб не шкодити вітчизняній промисловості⁵¹⁶.

У частині програми, що стосувалася сфери промисловості, виділяли завдання розвитку галузей великої промисловості. Також надавали значення регламентації дрібної промисловості та ремесел. В аграрній справі ставили завданням завершення аграрної реформи, вдосконалення аграрної освіти, проведення іригації. Торгівлю сільськогосподарською продукцією збиралися організувати через інституції, засновані державою. У питанні робітничому планували гармонізувати інтереси робітників з інтересами патронів. Соціальну допомогу збиралися звести в дієву систему.

У системі охорони здоров'я прагнули до поліпшення персоналу, створення літніх таборів, санаторіїв. В освіті планували провести реорганізацію на всіх рівнях, починаючи з дитячих садків і початкової школи. Також планували в усіх населених пунктах із шкільною молоддю відкрити малі ательє для навчання ремесла. Давалася й обіцянка поліпшення становища вчительського корпусу. У питанні культур робили ставку на підтримання румунської православної церкви, але разом з цим мали провести законодавство, яке б усунуло несправедливості по відношенню до інших релігій. Мали спрямовувати освіту священників. Також обіцяли сприяти всім релігійним громадам Трансильванії⁵¹⁷.

Питання комунікацій виділялося одним із провідних для розвитку всієї економіки країни. Як доказ вказували закон 1921 р. про розвиток залізниці. Завданням ставилося і стосовно налагодження залізничного сполучення Регату із приєднаними провінціями. Ставили завдання також і для розвитку річкового та морського транспорту. І транспортом пов'язали також громадські роботи, які мали виконувати для побудови ліній.

У програмі порушували питання про створення статуту службовців, розвитку армії, законодавчої уніфікації, здешевлення існування. У питанні національних меншин у програмі заявляли, що не роблять різниці між різними національностями чи конфесіями. Також, залежно від значення, могли укладати політичні угоди з національними меншинами. У зовнішній політиці обіцяли дотримуватися рішень мирних договорів та спиратися на Лігу Націй⁵¹⁸.

Статут партії в головних засадах визначав підтримку партією демократичних принципів. У політичному відношенні принципом партії була консолідація об'єднаної румунської нації на основі ідеї унітарної національної держави під владою монархічно-конституційного режиму із загальним, прямим і таємним правом голосу та пропорційним представництвом. У соціальному відношенні завданням ставили встановлення соціальної рівноваги шляхом усунення класової боротьби. В економічній галузі основу складало положення «індивідуальної власності»⁵¹⁹.

Структура партії передбачалася для повсякденної діяльності та для виборчо-парламентської діяльності. У першому випадку вона виглядала наступним чином: організації громад, які підпорядковувалися повітової та організації повітів, що управлялися центральною організацією. Друга структура виглядала: звичайні органи (організація громади, повіту, центральна) – надзвичайні органи (організація виборчої округи, організація парламентська). Керівними органами були в центральній організації загальні збори Народної партії, конгрес Народної партії, Виконавчий комітет, Голова⁵²⁰.

Деяку відмінність становила столична організація партії, яка складалася з організацій, що відповідали секторам, на які поділявся Бухарест. Для прикладу, станом на 1931 р. у столичній організації комітету Кулорь де Негру була скомпонована за статутом структура. На чолі організації був комітет з 81 членом і бюро у складі 4 осіб. Поділялася на 6 секторів, кожен з яких поділявся на 3-5 секцій, лише сектор I – на 8. Стабільним було число членів комітету секції і

сектору. Також діяла Постійна делегація з 9 членів та 10 осіб делегацією входили до складу Центрального комітету столиці. Станом на 1933 р. ця організація мала бюро комітету у складі голови, двох співголів, генерального секретаря і касира та 86 членів. Членами Постійної делегації було 13 осіб, 16 знаходилися у складі столичного комітету організації, а 22 входили до комітету дії і пропаганди організації. Складовими організації були сектори XIII–XVIII, які ділилися на 3-5 секцій, деякі з яких мали підсекції, тоді як у секторі XVIII, крім 4-х секцій, були приміські громади Принчіпеле Нікулає та Пантелімон. У повітій організації Римніку-Серат, де головою був К. К. Браеску, в 1931 р. Комітет мав 29 членів та бюро з 4-х осіб. Поділялася організація на 7 секторів з поділом на громади, принаймні в секторі Ораш було 14 громад⁵²¹.

В умовах наростання урядової кризи Народна партія вирішила влітку 1928 р. встановити контакти з Національною партією з метою подальшого формування уряду. Стосовно націонал-цереністів ці дві політичні сили мали різні погляди, і якщо в Національній партії їх не приймали, то в Народній партії ставилися нейтрально. До виборів було створено виборчий комітет у складі О. Гоґа, Г. Л. Транку-Яшь, Г. Н. Філіпеску (Народна партія), Г. Ташке, К. Чігодаріу, Д. Мунтяну-Римнік (Національна партія). 20 листопада 1928 р. повідомлення про картель було донесене до іорґістів, як і представлена програма. 23 листопада 1928 р. вийшов «Маніфест до країни Народної партії та Національної партії», в якому основний наголос робився на досягненнях двох лідерів – «військового» та «книжника». Починаючи від 30 листопада 1928 р. газета «*Îndreptarea*» опублікувала низку інтерв'ю з політиками стосовно вибору. Н. Йорґа, Г. Л. Транку-Яшь, К. Чігодаріу й інші відповідали, що НЛП веде до розпаду партій, а НЦП характеризується демагогією, і що порядок, дисципліна і компетентність гарантуються саме Народною та Національною партіями.

Доволі складним виявився вибір кандидатів для обох партій, і Національна партія прийняла 9 голів списків Н. Йорґу (Ілфов, Путна, Бреїла), Г. Ташке (Римніку Серат, Фелчіу), І. Джуркулеску (Мусчел), К. Чігодаріу (Фелтічень), Д. Мунтяну-Римнік (Прагова), А. Ришкану (Чернівці). У повітах з секуйським населенням виставляли єдиного кандидата. Впродовж кампанії обидві партії діяли окремо, а в деяких випадках, як у повітах Горж, Ясси, Димбовіца, Влашка, навіть ворогували між собою. Проходила виборча кампанія в умовах постійних виходів зі складу партії, що визначалося залежністю до інших організацій, які влилися в ці партії. У 24 виборчих списках були члени Народної партії у 21-му та Національної партії у 3-х. О. Гоґа був кандидатом у 4 списках, К. Букшан, Г. Н. Філіпеску, В. Голдіш – у трьох. У результаті виборів було отримано 5 депутатських місць, серед обранців були А. Авереску і Н. Йорґа, а також О. Гоґа, С. Ґіцеску, І. Ришкану⁵²².

На початку лютого 1929 р. на засіданні Виконавчого комітету Народної партії обговорювалася ситуація у країні. Тоді з промовама виступили О. Гоґа, Майснер, генерал Веляну й інші. Ситуацію в Бессарабії охарактеризував С. Ніце, вказавши на активізацію тут комуністів, дії яких посилювалися більшовицькими кур'єрами. Промовець звернув увагу на заклики приєднання Бессарабії до МАСРР, виступи проти вихідців з Реґату. У підсумку вимагав застосування негайних заходів з відновлення авторитету влади. Про схожу і складну ситуацію в Ардялі говорив П. Ґроза, також відзначивши потребу дій з боку влади. Генерал А. Авереску у промові нагадав про головне завдання партії – охоплення інтересів усіх соціальних класів, обіцяв видати невдовзі програму-маніфест, говорив про допомогу власникам землі в їх перетворенні в сільську буржуазію (аграрний кредит, кооперація, інвентар), про уніфікацію румунської духовності в усіх приєднаних провінціях. У рішенні виконкому партії відзначили необхідність негайної появи маніфесту до країни, проведення зібрань у повітових центрах, великого зібрання у столиці. Сам генерал, закриваючи засідання, висловився про початок ним боротьби на захист держави⁵²³.

Під час виборів 1931 р. у списку Народної партії кандидували А. Авереску в Арадї, В. Голдіш у Караші, С. Драґомір у Северіні, П. Немойану у Клужі, О. Гоґа та І. Лупаш у Сібіу, П. Ґроза в Гунедоарі. Тоді А. Авереску критикував спосіб формування уряду Н. Йорґи. У маніфесті партії обіцяли знизити податки та витрати, які стали важкими для населення, вирівняти бюджет,

встановити активний торговий баланс, збільшити виробництво продуктів харчування. Власне, в маніфесті містилися деякі положення стосовно виходу країни із кризи, але й були ідеї, вирішенню яких партія навряд чи могла зарадити⁵²⁴. Наступні вибори принесли Народній партії 4 мандати за отримані 64 525 (2,37%) голосів. У даному випадку «фортецею» для цієї партії виявилися повіти Феґераш та Телеорман, де вибрали депутатами др. Д. Васу та С. Ґіцулеску (1931 р.) і А. Авереску (1932 р.), тоді як один з мандатів отримали в повіті Яломіца для В. Рошецяну⁵²⁵.

Для Народної партії вибори 1931 р. могли стати шансом повернення у владу. Як відомо, 21 березня 1931 р. О. Гоґа записав у своєму щоденнику про бажання короля створити нейтральний уряд. Проте прихід до влади не відбувся, як і не мала місця співпраця А. Авереску в уряді Н. Тітулеску. Однак тоді О. Гоґа був близьким і до бажання Н. Лупу створити уряд малих партій. Проте, коли 4 квітня 1931 р. Ґ. Міронеску склав повноваження, то до влади прийшов Н. Йорґа⁵²⁶, який створив національний уряд 13 квітня 1931 р.

Наступні вибори пройшли під знаком критики уряду спеціалістів та в союзі з Ґ. І. Бретіану. При цьому А. Авереску намагався висловити свою вірність королю та говорив про необхідність тісних відносин між урядом і народом⁵²⁷. Активні заходи вживалися представниками Народної партії у зв'язку з парламентськими виборами 1933 р., які організовували зібрання з участю маршала А. Авереску та висловлювали ставлення до політичної ситуації. Брав участь у окремих закладах і колишній міністр Ґ. Транку-Яшь, який доволі гостро висловлювався стосовно можливого майбутнього складу парламенту. Також 12 листопада маршал побував на аудієнції в короля у зв'язку з урядовою кризою⁵²⁸.

У 1933 р. на парламентських перегонах А. Авереску виступив з розлогим передвиборчим маніфестом. Основні його положення стосувалися поваги до всіх законів, починаючи від конституції. Висловлювався щодо стриманості в нових законах. Відзначав потребу дотримання відповідності у громадських витратах стану платоспроможності населення. Також велася мова про збереження позицій країни за кордоном. Чесність у громадському житті подавалася як необхідність⁵²⁹. Під час свого перебування в Яссах 19 грудня А. Авереску висловився стосовно позиції партії щодо важливих для країни питань у виборчій кампанії. Це було і питання конверсії боргів, що мало значення для сільського господарства. Щодо єврейського питання маршал висловився як про існуюче, але таке, що не має вирішуватися за бажанням ґардистів. Мали місце й інші думки стосовно актуальних подій зовнішньої політики⁵³⁰.

Тривалий час провідну роль у Народній партії відігравав О. Гоґа, який, завдяки своїй посаді, зміг отримати міністерські портфелі під час діяльності урядів А. Авереску в 1920-1921 і 1926-1927 рр. Проте вже період діяльності О. Гоґи в уряді в 1926-1927 рр. став причиною деякого протистояння, оскільки його діяльність на посту міністра внутрішніх справ викликала протидію як з боку опозиції, так і з боку однопартійців та членів уряду. Навесні 1927 р. протистояння поглибилися у зв'язку з конфліктом із групою В. Ґолдіша, представники якої входили до складу уряду. Причиною стало невнесення членів групи у виборчі партійні списки, в чому А. Авереску звинуватив О. Гоґу. Врешті після того, як ця група влилася до складу Народної партії, то конфлікт переріс у протистояння Авереску – Гоґа⁵³¹.

Поглиблення протистояння на початку 1930-х рр. вилилося в партійний розкол. Так, 26 жовтня 1931 р. проходив загальний конгрес Народної партії, який відбувався в умовах існування двох протилежних точок зору на подальшу діяльність партії та її завдання у справі повернення у владу. Тож обговорювалося питання про керівництво і колегіальну відповідальність. Хоча А. Авереску і заявляв, що не збирається висувати свою кандидатуру на пост очільника партії, все ж він був одностайно обраний та отримав як співголів К. Майснера, генерала К. Коанде, П. Неґулеску, О. Гоґу, Д. Добреску. Схвалив конгрес і звернення, в якому давав за підтримки Керуючого комітету всю повноту партійної влади голові за умови дій у конституційних рамках. Тим не менше конфлікт залишався всередині партії, всередині керівництва. Доказом стала публікація 31 жовтня 1931 р. в

«*Îndreptarea*» статті «Партійна дисципліна», якою хоча визнали існування різних точок зору, підтвердили цілковиту єдність партії.

Проте наприкінці 1931 р. – початку 1932 р. в партії проводилася діяльність, спрямована на вирішення проблеми протистояння, в якому А. Авереску спирався на Керівний комітет, тоді як О. Гоґа мав підтримку в Центральному виконавчому комітеті. Наприкінці лютого 1932 р. розрив набрав реальних обрисів і 2 березня 1932 р. в «*Îndreptarea*» вийшов Циркуляр № 9, яким А. Авереску звертався до членів партії, говорячи про наміри ряду повітових організацій розірвати стосунки з центром. Згадувалося в документі про повноваження маршала та про готовність створити однопартійний уряд. Відповіддю на позицію А. Авереску став циркуляр О. Гоґи «До голів повітових організацій та членів Виконкому Народної партії» від 3 березня 1932 р., в якому йшлося про проблеми конституційної діяльності партії, які створює А. Авереску своїми діями, газету «*Îndreptarea*» іменували підривним засобом, а дії очільника партії розцінювалися як загрозові для країни зага-лом. У результаті на 12 березня 1932 р. було скликано засідання Центрального виконавчого комітету. Присутні на ньому представляли 2/3 керівного складу та повітових організацій. Саме тут О. Гоґа був проголошений главою партії, а 10 квітня на конгресі оголосили про перетворення Народної партії в Націонал-аграрну партію. Проте дослідники і зараз називають даний конгрес фактичним засіданням Центрального виконавчого комітету, що дозволяє розцінювати дії як внутріпартійний переворот. Відбувся він тоді, коли позиція О. Гоґи була критичною по відношенню до екстремістських рухів (мова йшла про лівих), коли новий лідер бачив відсутність класових та регіональних інтересів і виступав за соціальну гармонію в Румунії⁵³².

Дії О. Гоґи у формуванні програми НАП були відповідними положенням буржуазно-демократичної парламентської системи Румунії. У ній приділялася увага питанням економіки країни, проведення державної політики в соціальній сфері, сфері охорони здоров'я, національної культури. Саме з останньої політик пов'язував поєднання діяльності школи, церкви, народного мистецтва у створенні власне румунської формули цивілізації. Армію вважав гарантією народної єдності й існування в кордонах держави 1918 р. В аграрній сфері в основу діяльності класоло гасло вироблення високої кількості якісного продукту з відповідною ціною. У сільському господарстві бачив і діяльність кооперації, і участь національного й іноземного капіталу. Основою господарювання вважав інтенсифікацію праці. Повага до монетарної політики, зниження цін на товари першої необхідності, політичні права жінок також входили до компетенції програми партії. Проте вже в цій програмі окремі дослідники шукали прояви корпоративізму, під якими розуміли заяви щодо співпраці робітників з іншими продуктивними силами країни. Такі ідеї висловлював і М. Манойлеску, особа політично досить близька до нового партійного лідера. У сфері освіти необхідним вважали встановлення обов'язкової початкової освіти й автономії вищої освіти. У зовнішній політиці – підтримання традиційних стосунків у межах Малої Антанти та з Польщею, іншими дружніми країнами⁵³³.

Дії О. Гоґи засуджувалися авересканцями, що призвело до їх обговорення в парламенті за ініціативою Ґ. Л. Транку-Яш на засіданні Палати депутатів 15 квітня 1932 р. і полягало у вимозі позбавлення мандатів прихильників О. Гоґи. Проте через позицію націонал-лібералів, які залишили зал засідань, дане рішення не було прийняте. Таким чином, О. Гоґа отримав перемогу і почав гуртувати навколо себе представників інтелігенції, зокрема Т. Віану, І. Петровіч, К. Петреску, А. Ціґара-Самуркаш. У квітні – травні 1932 р. О. Гоґа здійснює мандрівку країною, виступає із планами та програмами дій, дає обіцянки допомоги громадським службовцям у разі приходу до влади тощо. Із приходом до влади уряду А. Вайди-Воевод для О. Гоґи розпочинається виборча кампанія як очільника партії. За підсумками виборів 1932 р. нова партія здобула 3,64% голосів та отримала 8 мандатів, на відміну від Народної партії, яка мала 2,16% голосів і 4 мандати.

У період протистояння між НЛП і НЦП в 1933 р. дрібні політичні партії організовувалися для боротьби проти націонал-цереністів. Помітною стала діяльність Націонал-аграрної партії. Зокрема,

на одному із зібрань у Бістріца-Несеуд О. Гоґа говорив, що НЦП йшла до влади, роздаючи обіцянки, з яких не здійснила жодної. Відзначав неспроможність націонал-цереністів управляти країною та наголошував, що його завданням є проведення національної політики і скинення уряду. У боротьбі проти націонал-цереністів малі партії організовували коаліційні зібрання, що вилилося у створення Аграрного фронту К. Арджетоюну, Г. Юніаном, О. Гоґою. Також подібне об'єднання здійснили Н. Лупу, Г. Юніан, К. Стере⁵³⁴.

Позиція лідера НАП стосовно уряду була критичною і дії уряду ним коментувалися як недостатні у сфері вирішення економічних труднощів Румунії. Саму організацію в даний період починають сприймати як опозиційну, а дехто схильний її вважати близькою до правих кіл. Саме цим пояснюють факт, що із заборонаю участі у виборах 1933 р. для «Залізної гвардії» ґардисти в Бессарабії прийняли рішення голосувати за НАП. Також у повітах Сібіу, Несеуд, Муреш та Клуж ґардисти мали обирати депутатів від НАП. М. Фету вважає, що з 1934 р. О. Гоґа переходить на праві позиції, позитивно оцінює діяльність А. Гітлера та Б. Муссоліні. Доказом також приводять його позицію стосовно місця румунів в адмініструванні країною, висловлену під час виступу в парламенті 3 березня 1934 р. Окрім реформи конституції і критики адміністративного закону 1924 р., розраховував на виключну роль румунів в участі управлінням країною. Певним чином на позицію О. Гоґи вплинув і його візит до Німеччини та Італії в 1935 р., після чого національне питання було одним з компонентів, через які могла прийти загроза існуванню держави⁵³⁵.

Відповідна оцінка партії давалася на парламентських та інших виборах. Для Народної партії найвищі показники голосів на виборах виявилися в 1920 р. – 42% та 1926 р. – 52%. Власне, в 1920 р. перемога дала партії 148 депутатських мандатів, чому посприяли Мунтенія (48), Молдова (42), Олтенія (25) та Бессарабія (22), до яких додалися Буковина (7) та Добруджа (11). Під час перебування в опозиції в 1922 р. змогла випередити за показниками голосів НЛП, коли та перебувала в опозиції: 7,66% проти 6,3%, здобувши 11 мандатів. У 1931 р. популярність партії на виборах була вищою (5%), ніж у 1932 р. – близько 2,2%. Такий результат пояснювали відходом з партії групи О. Гоґи. У плані провінцій вищою популярністю партія користувалася в Добруджі – 5,75% (1927 р.). У Реґаті популярною Народна партія була в повітах Яломіца, Влашка, Телеорман, у Трансильванії – в повіті Феґераш – 12% (1931 р.) і 8% (1932 р.), Чіук – 9,5% (1932 р.) та Несеуд – близько 17% (1931 р.)⁵³⁶.

У виборах 1926 р. Народна партія при отриманих 52,69% голосів мала 292 мандати, але вже 1927 р. спромоглася здобути 1,93% голосів, не пройшовши до парламенту. Ситуація в наступних виборах суттєво не змінювалася: 1928 р. – 2,48% і 5 місць у Палаті депутатів, 1931 р. – 4,82% і 10 місць, 1932 р. – 2,16% і 4 місця⁵³⁷.

Наприкінці червня 1924 р. на конференції Народної партії у зв'язку з розпуском КНР говорили про прояви громадського неспокою. Ряд заяв зробив і очільник партії А. Авереску, який оголосив про свою готовність особисто взяти участь у встановленні порядку у країні і як голова уряду, і як «простий солдат»⁵³⁸.

З лідером Народної партії А. Авереску пов'язували і фактичне утворення Єврейської національної партії. Його позиція як голови Ради міністрів у 1926 р. стосовно роздробленості євреїв та небажання вислуховувати представників єврейства всіх чотирьох провінцій містила заклик до останніх об'єднатися в єдину партію та вести таким чином переговори. М. Вайсман згадував цей випадок вже 17 грудня 1932 р., говорячи, що генерал дав доручення міністру Д. Поповичу та державному підсекретарю Букшану зайнятися питанням організації євреїв у єдину партію⁵³⁹.

Проте у створеній генералом організації мали місце випадки непокори. Так, 1928 р. з партії вийшла група М. Манойлеску. Вже в 1933 р. він заснував Націонал-корпоратистську лігу. Слідом за ним з партії в 1929 р. вийшов і К. Ґарофлід, який очолив Аграрну лігу, що мала опікуватися володіннями поміщиків. Для самої партії доволі відчутним ударом став вихід у квітні 1932 р. з її складу групи, яку очолював співголова партії О. Гоґа. Власне, непорозуміння між О. Гоґою та

лідером партії з питання відносин між партією та Каролем II виявилися вирішальними в розриві та наступному створенні Націонал-аграрної партії⁵⁴⁰.

У 1927 р. реорганізована Національна партія спромоглася лише на 28 157 голосів виборців у всій Румунії (1,02%), а 1932 р. 2,28% голосів виборців принесли партії 5 депутатських мандатів⁵⁴¹. Як бачимо, від червня 1927 р. Народна партія перейшла в опозицію, зазнаючи при цьому посилення внутрішніх протиріч, що вело до падіння її популярності. Ударів іміжду партії завдавали і її конкуренти. Ситуація ускладнювалася, і на початку 1930-х рр. доводилося шукати виходу. 26 жовтня 1931 р. скликано черговий партійний конгрес, на якому мали намір подолати внутрішні суперечності та виробити нову стратегію.

У тих умовах важливим було не лише залишатися в політичному житті, але і спробувати здобути в черговий раз владу. Останнє пов'язували зі створенням чіткої структури партії та проведення належної підготовки. На з'їзді А. Авереску, лідер партії зробив спробу в черговий раз пере-обратися на пост глави партії. Це він робив попри те, що в самій партії лідера сприймали не інакше як перепону на її шляху до влади після червневої реставрації⁵⁴². Сам генерал свій виступ будував як виклад системи правил поведінки в партії. Вже 31 жовтня 1931 р., як продовження виступу, в газеті «*Indreptarea*» вийшла стаття «Дисципліна партії», в якій наголошували на необхідності посилення порядку в партії. Мета статті полягала також у демонстрації громадськості, що в партії існує взаєморозуміння. Врешті це продемонструвало одностайне обрання А. Авереску очільником партії з наданням йому широких повноважень.

Проте всередині партії загострилися стосунки між головою та співголовою партії. Власне, це було продовженням тривалого конфлікту між А. Авереску та О. Гоґою, причиною якого було невиконання тих очікувань, які покладав на партію О. Гоґи. Диктаторські повноваження голови залишали О. Гоґу в тіні, що і посилювало давню існуючий конфлікт в умовах, коли здавалося можливим отримання партією влади. Практично два лідери партії виступили із взаємною критикою, взаєм-ними звинуваченнями в розколі, причину якого бачили в амбіціях супротивника⁵⁴³.

12 березня 1932 р. скликаний за ініціативою О. Гоґи Виконавчий комітет Народної партії при 2/3 присутніх членів передав повноваження голови партії О. Гоґу, що для А. Авереску стало внутрішнім переворотом. Продовжив свої дії новий голова на скликаному 10 квітня конгресі партії, де оголосив про зміну назви партії на Націонал-аграрна партія. Таким чином, бажання прийти до влади переважило потребу в єдиній організації. Іншою причиною розриву було ставлення двох лідерів до особи Кароля II. Лідера підтримали прихильники, серед яких були С. Драґомір, І. Петровіч, І. Лупаш, І. К. Атанасіу. Друкованим органом новозаснованої партії стала газета «*Țara Noastră*»⁵⁴⁴, яка видавалася з 10 квітня 1932 по 30 березня 1938 р. Фактично дисиденти з Народної партії, переважно вчителі, священики, буржуа, увійшли до складу нової організації. Остання була структурована і мала центральну організацію, повітові й організації громад та і за основу взяла представлення тих, хто був пов'язаний з аграрною галуззю.

Вибори у грудні 1933 р. відбулися для Народної партії в картелі з Консервативною партією, а списки були виставлені в 69 повітах. На виборах 20 грудня з 17 політичних партій⁵⁴⁵ двовідсотковий рубіж подолали 9.

4 жовтня 1936 р. А. Авереску на зібранні партії в Кишиневі охарактеризував комунізм як хворобу Європи, а диктатуру допускав можливою за наявності відповідальної особи. Сам же виступав за поміркований уряд та порозуміння з НЛП Г. Бретіану⁵⁴⁶. Під час діяльності уряду О. Гоґи А. Авереску вважав за краще мати консолідовані сили⁵⁴⁷. Прийняв встановлення авторитарного режиму та став державним міністром уряду 10 лютого 1938 р., а з 30 березня – королівським радним⁵⁴⁸.

До числа аграрних партій належав також Фронт землеробів, створений у січні 1933 р. в м. Дева. Повіт Гунедоара став основою для новозаснованої організації, де 8 січня 1933 р. декларували намір створити організацію, яка мала метою покращити існування селян. Дещо пізніше, 18 квітня

1933 р., в м. Дева за участю делегатів та представників Зарануц, Цебя, Аврам-Янку, Добра, Іліа, Гунедоара, Гацеґ, Сармізеґетуза, Пуй, Жіу, Джеорджіу, Белша, Орештіє було засновано організацію. Виступи на зібранні 14 делегатів сформували відповідну ситуацію. Сам лідер руху П. Гроза висловлювався стосовно правомочності селян у створенні нової організації та відповідності її реаліям, які створені у країні. У промові містилася критика міжнародного капіталу, який встановив контроль над країною, політиканства, нового закріпачення селян через надання кредитів. Гаслом руху промовець оголосив законність⁵⁴⁹.

Власне, про законність мова йшла, коли розглядалися варіанти вирішення зв'язку селян з державою через конверсію боргів. П. Гроза критикував дії Ю. Маніу, критикував дії держави щодо підтримання інтересів іноземного капіталу. Робилися заяви щодо встановлення фіксованої платні службовцям у місті та на селі, мали місце висловлювання на користь поліпшення технічного забезпечення села. Від уряду очікували дій у сфері валорифікації сільськогосподарської продукції всіх видів, організації постачання продовольчих продуктів на внутрішній ринок, покращання ситуації з валютою. Серед заходів також мала місце і пропозиція поліпшення закону про конверсію боргів та пропозиція селянам приєднуватися до Фронту землеробів з метою подолання існуючих негараздів⁵⁵⁰.

У червні 1933 р. в організації було зайнято позицію, спрямовану на підтримання стосунків по-вітової організації з сусідніми повітами. В організації критикували майбутню можливу реорганізацію країни на корпоративних засадах за фашистським зразком. Тоді ж мали місце заяви щодо відмови від приєднання до жодної з партій та про боротьбу за демократію. Сам Фронт землеробів подавався як організація для захисту працюючих землеробів, побудованої на принципах демократії з метою протистояння політичному, економічному, культурному тиску⁵⁵¹.

Впродовж 1933 р. відбувалося розширення Фронту землеробів за рахунок приєднання інших організацій, таких як Ліга селян. Також велася доволі широка пропаганда на користь організації, яку трактували як соціальну за своїм характером. При цьому протестували в організації проти звинувачень у комуністичній діяльності, що робилося в угорській пресі Ардялу. Такі випадки могли бути пояснені тільки суперництвом між Фронтом землеробів та Угорською партією⁵⁵².

Керівництво Фронту землеробів у 1933 р. проводило роботу з розширення числа організацій, які створювалися від рівня громади до рівня повіту. Практично вважали можливим створення організацій у волостях та повітах, де від третини громад утворили місцеві організації. Центром руху залишався повіт Гунедоара та газета «*Horia*» в м. Дева. Кандидатами на вступ були селяни, а також інтелігенція⁵⁵³.

6 грудня 1935 р. в Цебя було укладено угоду між Фронтом землеробів, Союзом угорських землеробів та робітників, Блоком захисту демократичних свобод, якою визначено програму-мінімум. До неї входили положення із протестом проти фашистської диктатури в будь-якій формі, проти постійного стану облоги та цензури, проти реакційних змін конституції, проти фашистських організацій та їх мілітаризації. Спільно мали виступати за свободу преси та зібрань, за право політичної, профспілкової та культурної організації робітників й інтелігенції, за вирішення питання аграрного податку на користь селян, за рівність усіх націй та національну свободу румунського народу, за вільні вибори, за збільшення зарплати та людські умови праці для молоді та жінок, за виборчий закон на основі пропорційності, за амністію засудженим за боротьбу за демократичні свободи.

Підписані в угоді організації сподівалися на боротьбу робітників, інтелігенції, дрібної буржуазії та всіх соціальних верств Румунії. Вважали, що договір мав привести до встановлення в ході боротьби режиму свободи та дійсної демократії. Закликали громадян приєднуватися до союзу з метою створення Народного фронту всіх демократичних сил Румунії⁵⁵⁴.

Після парламентських виборів 20 грудня 1937 р. малі партії також знаходилися в залежності від стосунків корони із провідними політичними партіями. Принаймні в тій ситуації очільник Націонал-демократичної партії Н. Йорґа зайняв позицію сприятливого нейтралітету. Вичікувальною була

позиція Народної та Аграрної партій. Щоправда, окремі з лідерів Народної партії, як др. Г. Дука, висловилися за співпрацю з урядом О. Гоґи без будь-яких умов. З боку А. Авереску було дане розпорядження членам партії виконувати розпорядження керівництва. Тиск з боку керівництва Націонал-християнської партії в січні 1938 р. змусив Народну партію вести переговори з НЛП, НЦП та іншими організаціями для об'єднання зусиль. Та і тут мали місце певні чвари, як у випадку з Аграрною партією, від якої І. Мігалаке вимагав злиття з НЦП⁵⁵⁵.

Отже, практично існування невеликих за розмірами політичних партій було продовженням довоєнної традиції створення політичних організацій дисидентами, що не погоджувалися зі статутними положеннями та програмою партії. Однак у ряді випадків у міжвоєнному періоді існування невеликих політичних організацій було спробою відродити колишні політичні партії та їх діяльність. Модернізація політичної організації привела до появи перших тенденцій відмови від поняття «партія» з наступним поверненням до цього ж статусу, як мало місце у випадку з організацією, створеною А. Авереску та К. Арджетою. У міжвоєнний період малі партії в окремих випадках досягали можливості бути представленими в парламенті, а також внаслідок внутрішніх політичних обставин у країні здобували можливість управляти країною. Щоправда, подібні випадки мали місце лише з Народною партією та Націоналістично-демократичною партією. Методом діяльності подібних партій залишався вплив на виборців через лідера партії чи через створення ситуативних союзів з більшими партіями.

Таким чином, у політичній системі «Великої Румунії» в період між двома світовими війнами продовжувала існувати тенденція суперництва двох провідних політичних партій. Проте Перша світова війна та зміна конфігурації країни посприяли зміні складу провідних, «історичних» партій. При цьому особливої зміни не зазнала поведінка і політична доктрина Націонал-ліберальної партії. Сутність її полягала в поєднанні принципів: порядку, демократії, націоналізму, соціальної гармонії. Хоча НЛП продовжувала декларувати себе як партія ліберального спрямування, все ж її позиція більше відповідала консервативному погляду XIX ст. на політичне призначення лібералізму.

Свою доктрину партія виводила з національних інтересів Румунії, добиваючись при цьому підпорядкування країни партійному баченню. Практичне використання внутрішньополітичної ситуації давало змогу розпочати реальну діяльність з уніфікації країни у сприятливих умовах. По суті, умови для уніфікації країни були створені після прийняття нової конституції країни, яку політичні опоненти не бажали визнавати. Тим не менше, саме конституція стала підставою для проведення заходів із законодавчої, адміністративної уніфікації країни. Власне, сама НЛП, в особі її лідера, добилася зміни системи успадкування престолу, як і посприяла встановленню нової виборчої (мажоритарної) системи.

Падіння впливу партії було поєднане зі смертю короля Фердинанда I та І. І. К. Бретіану і неможливістю нового голови партії В. І. К. Бретіану втримати вплив. Результатом даного процесу стало дострокове припинення повноважень уряду НЛП. Практично розпад старої організації НЛП відбувся впродовж 1929-1930 рр. в умовах, коли партія бажала повернути собі владу, дотримуючись при цьому збереження дії акту 4 січня 1926 р. У 1930 р. в результаті Реставрації та визначення ставлення до нього всередині партії розгорнулася доволі гостра боротьба щодо подальшої діяльності і ставлення партії до нового короля. Одночасно в цей період було приділено увагу формуванню молодіжної організації НЛП.

Продовження традиційної лінії поведінки партії стало основою для формування позиції групи, що пізніше отримала назву «старих лібералів» і була підпорядкована І. Г. Дуці. Практично діяльність партії мала базуватися на національній ідеї, демократичній ідеї, ідеї порядку, ідеї прогресу, ідеї соціального порозуміння. З цими ідеями І. Г. Дука поєднував існування самої держави. Головним у діяльності партії залишалася консолідація Румунії. Також у баченні нового очільника партії країні була потрібна індустріалізація, проведена на основі зміни системи

господарювання країни. Однак при цьому все ж ставка робилася на сільське господарство, оскільки 3/4 населення займалися сільським господарством.

Впродовж свого існування Націонал-ліберальна партія залишалася монархічною, попри звинувачення в намірах замінити монархію республікою. Однак відстоювала конституційну монархію, в якій помітне місце мав відігравати парламент. У сфері адміністративного управління НЛП підтримувала принцип децентралізації зі збереженням інтересів унітарної держави.

Система домовленостей з королем служила гарантією для повернення у владу, що дало змогу членам НЛП добиватися через Кароля II нового приходу до влади. Правда, «старі ліберали» в особі І. Ґ. Дуки були відсторонені від керівництва країною в результаті вбивства останнього ґардистами. Нове правління стало часом не тільки підтримання старих зв'язків, але і зміни орієнтації в зовнішньополітичній сфері. Одночасно мали місце внутрішні протиріччя в партії, які привели «старих лібералів» до думки про необхідність об'єднання з ґеорґістами, тим паче, що саме в се-редовищі НЛП (Ґ. І. Бретіану) також існували ворожі до уряду Ґ. Тетереску настрої, також саме Ґ. І. Бретіану пропагував ідею інтенсивнішого зближення з Німеччиною. У внутрішньополітичному житті ґеорґісти бачили необхідність у протистоянні правим та лівим партіям.

У період політичних змін у Румунії НЛП виступила досить негативно щодо намірів і планів уряду О. Гоґи, тоді як у колах Національно-християнської партії саме НЛП вважали ворогом Румунії. У цьому плані проти колишнього уряду Ґ. Тетереску велася антисемітська кампанія. Натомість у січні 1938 р. підготовка до нових парламентських виборів змушувала зміцнювати організацію шляхом злиття НЛП та НЛП (Ґ. І. Бретіану). В умовах королівської диктатури відбулося об'єднання зусиль лідерів НЛП та НЦП К. І. К. Бретіану та Ю. Маніу у протистоянні королю.

Політичним опонентом впродовж міжвоєнного періоду в Румунії залишалися представники Церенітського руху. Так, завершення Першої світової війни перейшло у процес створення селянських політичних організацій на території Реґату, Бессарабії, Буковини. Найвдалішим виявився проект, очолений І. Міґалаке та М. Іонеску-Бербекару. Програма передбачала земельне володіння селян, автономію громад, проведення робітничої політики, дотримання прав національних меншин. Перший прихід до влади, короткий, був результатом утворення політичного блоку. Короткий урядовий досвід привів до подальшого розгортання діяльності організації, яка мала ідею опори на селянство у своїй діяльності. В основі економіки бачили сільське господарство, де провідну роль мав відігравати дрібний виробник. Держава приймалася як організатор поліпшення стану й освітнього рівня селянства, також і матеріальної підтримки селянства. Поміщицьке господарство планували замінити кооперативним селянським господарством. Як і НЛП в Церенітській партії вважали необхідним створення нової конституції з гарантіями особистих свобод та вільних виборів. Прихід у Церенітську партію представників лівих організацій став однією із причин посилення виступів на підтримку соціальних законів, як і застосування методів діяльності соціалістів. Намагання прийти до влади та здобувати місця в парламенті створили умови для організації виборчих союзів з Румунською національною партією.

Румунська національна партія після включення до політичної системи Румунії намагалася діяти в інтересах населення Ардялу. Залишаючись регіональною за своїм характером, вона намагалася зайняти відповідне місце в загальнодержавній політичній системі. При цьому завдяки особі Ю. Маніу партія отримувала характеристику «бунтівної». Проте у програмі діяльності партії містилися положення у сфері аграрної реформи, виборчої та адміністративної, що зближувало її позицію з позицією Церенітської партії та робило можливою співпрацю.

Така співпраця стала системною від 1922 р. Особливо гострою позиція цереністів та членів РНП проявилася в період прийняття нової конституції, коли заходи були організовані як у парламенті, так і у країні. Боротьба проти позиції націонал-лібералів у парламенті створила умови

для зближення двох опозиційних партій, готуючи ґрунт для організаційного об'єднання надалі. З 1924 р. було зроблено першу спробу домовитися про злиття двох політичних організацій. Однак всередині Цереністської партії виникли дисидентські групи, які не приймали умови злиття. Об'єднання РНП та Націоналістично-демократичної партії в січні 1926 р. заклало певні основи для подальшого зближення РНП і ЦП, яке відбулося 10 жовтня 1926 р.

Новостворена Націонал-цереністська партія отримала програму, що мала у своїй основі положення програми Цереністської партії і була спрямована на побудову демократії в Румунії, де також планували розвивати економіку на основі сільського господарства. З'єднані організації розгорнули інтенсивнішу діяльність в умовах, коли в рамках політичної системи відсутній був верховний арбітр, оскільки Висока Реґенція не впливала особливо на процеси в політичному житті країни. Ключовим моментом у подіях 1927-1930 рр. стало травневе 1928 р. народне зібрання в Алба-Юлії, яке визначило позицію НЦП у внутрішній політиці країни.

Період перебування у владі було використано для організації повернення у країну короля, що було здійснено в умовах економічної кризи. Даний період став часом протистояння НЦП із праворадикальними організаціями, як і неприйняття їх діяльності лівими. На початковому етапі правління короля Кароля II уряди, сформовані НЦП, чергувалися з урядом національної єдності Н. Йорґи – К. Арджетояну, діючи в інтересах організації в тому числі. Однак результатом правління уряду А. Вайди-Воєвод стало загострення відносин у середовищі керівництва з пізнішими наслідками.

Загалом у 1930-х рр. НЦП зазнала кількох розколів та виходу з організації окремих груп, які примножили число цереністських організацій у країні, а також дали змогу створити організацію праворадикального характеру. У результаті діяли не тільки НЦП, але і Цереністська партія (др. Н. Лупу) та Радикал-Цереністська партія (Г. Юніан). Наслідком розколу стало наступне оновлення програми НЦП, яка загалом повторювала положення програми 1926 р., що змушувало повертатися до проблеми дотримання громадянських прав та свобод, розглядалися проблеми юстиції, освіти, фінансів, розвитку економічної системи, соціальних проблем країни. Практично на перше місце висувалася ідея «селянської держави», що не приймалося частиною суспільства. Внутрішнє про-тостояння в НЦП вилилося у спробу Ю. Маніу отримати підтримку від праворадикалів та націонал-лібералів правого спрямування на час парламентських виборів 1937 р. Проте і це не дало можливості вийти на перше місце в парламенті.

Намагання добитися повернення демократії у країну стало провідним у діяльності керівництва розпущеної в 1938 р. партії. Помітним стало протистояння між Ю. Маніу та Каролем II, хоча вже в червні 1940 р. Ю. Маніу рекомендував колишнім членам партії вступати до Партії Нації. Неприйнятним для Ю. Маніу стало рішення II Віденського арбітражу, що змусило його робити спробу добитися збереження всієї Трансильванії за Румунією. Після відставки Кароля II колишні націонал-цереністи підтвердили свою прихильність до конституційної монархії, прийнявши короля Міґая I.

Діяльність провідних, «історичних», партій відбувалася в умовах існування та діяльності в Румунії невеликих політичних партій, серед яких лише одиниці змогли самостійно управляти країною. Спроба відродити консервативні політичні організації в міжвоєнний період не мала успіху. Більш успішною виявилася модернізація консерваторів у межах Народної партії, яка провідним гаслом брала захист інтересів селян та й виникла на хвилі потреби проведення у країні аграрної реформи. Проте сама партія в подальшому використовувалася НЛП для вирішення сьогоденних проблем. Подібна ситуація склалася з Націоналістично-демократичною партією Н. Йорґи, яка не змогла повноцінно підтримувати імідж праворадикальної націоналістичної організації на тлі діяльності антисемітських і фашистських організацій у Румунії. Загалом діяльність буржуазних партій корелювалася у відповідності до активності як праворадикалів, так і лівих, із проведенням модернізації програм і доктрин з метою досягнення необхідного результату.

Примітки

¹Știrban M. Parlamentul din noiembrie 1919 – martie 1920 și guvernarea Blocului Parlamentar // Studia Universitatis

Babeș-Bolyai. Anul XXXI. 1986. Historia. 2. P. 53-54; Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 211.

²Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932. P. 6-7; Tabloul I. Rezultatele totale pe județe, provincii și țară; Burac A. Alegerile generale în România Mare // Glasul Bucovinei. 1919. 17 Iulie. Nr. 193; Propaganda periculoasă // Glasul Bucovinei. 1919. 21 August. Nr. 221; Loghin A., Saizu I. Regimul electoral în România contemporană. eseu de istorie comparată // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 1; Decret-lege relativ la modificarea art. 1, 3, 4, 8, 12, 15 și 19 din decretul-lege electoral No 3.620 din 24 August 1919 pentru Bucovina // Monitorul Bucovinei. Fascicula 26. 1920. 24 Aprilie n. P. 99-100; Mamina I. Monarhia constituțională în România. Enciclopedia politică: 1866-1938. București: Editura Enciclopedică, 2000. P. 61-62.

³Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 7-8; Loghin A., Saizu I. Regimul electoral în România contemporană. Eseu de istorie comparată... P. 3; Mamina I. Monarhia constituțională în România. Enciclopedia politică: 1866-1938. București: Editura Enciclopedică, 2000. P. 62-68.

⁴Știrban M. Parlamentul din noiembrie 1919 – martie 1920 și guvernarea Blocului Parlamentar // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Anul XXXI. 1986. Historia. 2. P. 55-58.

⁵Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 9-10.

⁶Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. (Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran). București: Globus, 1993. P. 271-272, 272, 273, 273-274.

⁷Ibidem. P. 274-275.

⁸Tabloul III // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

⁹Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. P. 11.

¹⁰Відкриті парламента // Голос Буковини. 1920. 5 груд. Ч. 49; Задачі новоскликаного парламента // Голос Буковини. 1920. 12 груд. Ч. 50; Задачі новоскликаного парламента // Голос Буковини. 1920. 19 груд. Ч. 51.

¹¹Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 10-11; Атентат // Голос Буковини. 1920. 19 груд. Ч. 51.

¹²Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 180, 205; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 71; Mamina I. Monarhia constituțională în România. Enciclopedia politică: 1866-1938. București: Editura Enciclopedică, 2000. P. 317.

¹³Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны... С. 63-65.

¹⁴Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 175-177.

¹⁵Agrigoroaiei I. Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 2. P. 189-191.

¹⁶Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 183-186.

¹⁷Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 203-204; Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 341-342.

¹⁸Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 20-21.

¹⁹Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 70-71, 74; Partidul național liberal în Ardeal // Viitorul. 1923. 23 Februarie. No 4486. P. 2.

²⁰ДАЧО. Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 31. Сообщение министру Буковины в гор. Бухаресте, министру Бессарабии и председателю национальной партии в гор. Сибиу Маниу Июлию о создании на Буковине «демократической партии – Униря». Арк. 1-2, 8-9; Alexa D.-I. Ion Nistor – fondator și Președinte al Partidului Democrat al Unirii // Codrul Cosminului. Analele științifice de istorie / Universitatea «Ștefan cel Mare» (Suceava) / Iacobescu Mihai, redactor-șef (seria nouă). Nr. 5 (15). 1999. Suceava: Fundația culturală a Bucovinei, 1999. P. 247-250; Morariu A. Dr. Alcătuirea partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 21 Septembrie. № 245; Constituirea comitetului central al partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 21 Septembrie. № 245; Insemnătatea partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 23 Septembrie. № 246; Partidul democrat al unirii și ziarele din Ardeal // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 25 Septembrie. № 248; Chemarea noastră // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 26 Septembrie. № 249; Congresul Partidului Democrat al Unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1920. 20 Aprilie. № 403; Rezoluțiune // Glasul

Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1920. 20 Aprilie. № 403; ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7. Інформаційні повідомлення префектов уездів Буковини і генерального субінспектора Особого відділу сигуранці гор. Черновцы о настроении населения и происшествиях в коммунах. Арк. 51, 50, 52.

²¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 19-21; Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 205-206; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000, p. 174; Arhivele Naționale Române. Fond Direcția Generală a poliției, 2349. Dosar Nr. 50 / 1921. Fila 1.

²²Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 206.

²³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 23-24.

²⁴Duca I. G. Doctrina liberală // Doctrinile partidelor politice / ediție îngrijită și note Petru Dan. București: Editura Garamond, 2003. P. 152-153; Cum se duce o campanie // Viitorul. 1923. 3 Iulie. No 4593. P. 1.

²⁵Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Decembrie. Camera // Universul. 1923. 1 Ian. Nr. 1. P. 2; Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Decembrie. Senat // Universul. 1923. 1 Ian. Nr. 1. P. 2; Lucrările marelui comisii constituționale // Universul. 1923. 1 Ian. Nr. 1. P. 5.

²⁶Corpurile Legiuitoare. Camera. Continuare ședinței dela 1 Februarie // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Ședința dela 2 Februarie // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 30. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 10 Feb. Nr. 33. P. 5.

²⁷Discuțiile proiectului de Constituție // Universul. 1923. 4 Martie. Nr. 55. P. 2; Discuțiile proiectului de Constituție // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 5.

²⁸Rasfoind proiectul Constituției // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 30. P. 1; E. C. Discuțiile asupra constituției în secțiile Camerei // Universul. 1923. 11 Feb. Nr. 35. P. 2.

²⁹C. Or. Conferința d-lui I. G. Duca // Universul. 1923. 19 Februarie. Nr. 42. P. 3; Doctrina Partidului Național Liberal // Viitorul. 1923. 17 Februarie. No 4480. P. 2.

³⁰Xeni C. Noua Constituție // Universul. 1923. 20 Februarie. Nr. 44. P. 1; Noul proiect de Constituție și germanii din România // Universul. 1923. 22 Feb. Nr. 45. P. 1; Xenii C. Noua Constituție // Universul. 1923. 23 Februarie. Nr. 46. P. 1.

³¹Див. наступний параграф.

³²Intrunirea liberală din Iași // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 2.

³³Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 206-208.

³⁴Ibidem. P. 208.

³⁵Ibidem. P. 220-221.

³⁶Congresul organizației partidului național-liberal din Ismail // Viitorul. 1923. 10 Octombrie. No. 4677. P. 2; Congresul organizației național-liberale din județul Dorostor // Viitorul. 1923. 5 Octombrie. No. 4673. P. 2.

³⁷Partide din opoziție în espectativă... dezarmată // Viitorul. 1923. 9 Octombrie. No. 4676. P. 3.

³⁸Настав великий час!.. // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13.

³⁹Нова виборча реформа // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18; Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 14, 16.

⁴⁰Tabloul II // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

⁴¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 241-243.

⁴²Ibidem. P. 355-356, 392.

⁴³Legea electorală pentru Adunare deputaților și Senat din 27 Martie 1926 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 1054-1055, 1082-1084.

⁴⁴Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1926 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 105, 116-118.

⁴⁵Ibidem. P. 118-121.

⁴⁶Ibidem. P. 140, 141.

⁴⁷Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1927 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 147-153; Arhivele Naționale Române. Fond Direcția Generală a poliției, 2349. Dosar Nr. 50 / 1921. File 4, 8, 13.

⁴⁸Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1927 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 183.

⁴⁹Alegerile de Joi pentru Cameră // Universul. 1927. 10 Iulie. Nr. 157. P. 7; Rezultatul alegerilor pentru Cameră // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 5; Presa străină despre alegerile din România // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 1; Cum s'a făcut alegerile în jud. Buzău // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 5; Rezultatul definitiv al alegerilor pentru Cameră // Universul. 1927. 14 Iulie. Nr. 160. P. 1.

⁵⁰Rezultatul alegerilor de eri pentru Senat // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 159 Ediție specială. P. 1.

- ⁵¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București: Editura politică, 1971. P. 11, 13.
- ⁵²Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 307-308.
- ⁵³Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 215-217.
- ⁵⁴Докладніше див.: Lege pentru reprimarea noui infrațiuni contra liniștei public // Monitorul oficial. 1924. 19 Decem. № 279. P. 13777- 13780.
- ⁵⁵Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 92-96.
- ⁵⁶ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 5. Дело о регистрации кандидатов в депутаты «Национал-либеральной» партии по выборам в Румынский парламент 1926 г. по Черновицкому уезду. Арк. 2, 9; Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire // Zece ani de la Unire. Cernăuți, 1928. P. 260; Громадські вибори // Рідний Край. Незалежна газета. 1927. 28 серпня. Ч. 23 (47). С. 4.
- ⁵⁷При громадських виборах в Чернівцях // Рідний Край. 1927. 11 вересня. Ч. 24 (48). С. 4.
- ⁵⁸Доповняючі вибори в сторожинецькому повіті // Рідний Край. 1927. 5 жовтня. Ч. 26 (50). С. 2.
- ⁵⁹Moisa G. Opțiuni ale electoratului bihorean în perioada interbelică // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 82.
- ⁶⁰Парламент // Рідний Край. 1927. 30 жовтня. Ч. 29 (53); Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 263.
- ⁶¹Переговори між румунськими партіями // Рідний Край. 1927. 11 грудня. Ч. 33 (57).
- ⁶²Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 decembrie 1928 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 197-198; Політичне положення в Румунії // Рідний край. 1928. 5 лютого. Ч. 5 (64); Виборчі вісти // Рідний Край. 1928. 9 грудня. Ч. 49 (108); Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 261.
- ⁶³Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 decembrie 1928 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: Editura universității din București, 2009. P. 199-201.
- ⁶⁴Виборчі листи в черновецькому повіті // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 30 падолиста. Ч. 51. С. 1; Бажання опозиції // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 11 грудня. Ч. 59. С. 1; Бойкот виборів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 13 грудня. Ч. 61. С. 2; Опозиція не вибрала жодного сенатора // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 18 грудня. Ч. 65. С. 1; Вислід виборів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 14 грудня. Ч. 62. С. 1.
- ⁶⁵Парламент // Рідний Край. 1929. 21 липня. Ч. 29 (139); Націонал-ліберальна партія // Рідний Край. 1929. 21 липня. Ч. 29 (139); Ліберальна партія розлітається? // Час. 1929. 20 вересня. Ч. 286. С. 2.
- ⁶⁶Боротьба трудящих Буковини... С. 269, 273-274, 279, 288-291; ДАЧО. Ф. 13. Другий міністерський директорат, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 15. Информационные бюллетни окружного инспектора полиции о событиях, происшедших на территории уездов Буковины. Арк. 124 зв., 109, 197.
- ⁶⁷Отвертий наступ проти нац.-цараністичного правління // Час. 1929. 17 липня. Ч. 231; Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 213-215, 230.
- ⁶⁸Маніфест ліберальної партії // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240. С. 1; В камері // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240. С. 4.
- ⁶⁹«Універзул» накликає військо проти нац.-цараністичного правительства // Час. 1929. 28 липня. Ч. 241. С. 4.
- ⁷⁰В. Братяну шле «посланиє» // Час. 1929. 2 серпня. Ч. 245. С. 1; Ліберали вже агітують // Час. 1929. 2 серпня. Ч. 245. С. 1.
- ⁷¹D. I. Brătianu a vorbit parlamentarilor liberali // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 7.
- ⁷²Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930) // Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX / Coord. Ciobanu V., Radu S. Sibiu: Editura Universității «Lucian Blaga», 2006. P. 298-299.
- ⁷³Ibidem. P. 302-303; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 323; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 27-29.
- ⁷⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 21-22.
- ⁷⁵Ліберали жадатимуть концентраційного парламенту // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278. С. 1; Концентраційний кабінет під головуванням В. Братяну // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278. С. 1; Ліберали хочуть скинути правительство // Час. 1929. 12 вересня. Ч. 279. С. 1; Ліберали відступають від пляну повалення правительства // Час. 1929. 2 жовтня. Ч. 296. С. 1; Політичне положення в Румунії // Час. 1929. 3 жовтня. Ч. 297. С. 1.
- ⁷⁶Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930)... P. 302-306.
- ⁷⁷Ibidem. P. 307-311.
- ⁷⁸Ibidem. P. 311-313; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a.

P. 739.

⁷⁹Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930)... P. 314-315; Criza в ліберальній партії // Час. 1929. 29 септ. Ч. 267; Topliceanu A. Portrete. București: Cartea Românească, 1935. P. 28.

⁸⁰Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 4-5; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 16-29.

⁸¹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 58-59.

⁸²Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice. București: Tipografia «Lupta», 1933. P. 61-64.

⁸³Ibidem. P. 69-72.

⁸⁴Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930)... P. 316-317.

⁸⁵Mișcarea tineretului liberal // Universul. 1929. 19 Martie. Nr. 64bis. P. 2.

⁸⁶Todea I. Tineretul Național-liberal între anii 1928-1948 // Revista istorică. Serie Nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 77-78.

⁸⁷ДАЧО. Ф. 13. Другий міністерський директорат, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 11. Рапорты окружного инспектора полиции и 2-го инспектора жандармерии в г. Черновцы о деятельности политических организаций и происшествий в городах и коммунах. Арк. 59; Спр. 15. Информационные бюллетни окружного инспектора полиции о событиях, происшедших на территории уездов Буковины. Арк. 58зв., 63; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 86.

⁸⁸Поголовка про уступления правительства // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 25 септ. Ч. 849. С. 1; Ліпше пізно, як ніколи // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 26 септ. Ч. 850; Економічний фронт усіх партій // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. Ч. 858. 4 вер. С. 1; Ліберали за ревізією конституції // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 9 вер. Ч. 862. С. 1; Дука хоче ратувати // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 11 вер. Ч. 864. С. 2; Дука приїде на Буковину // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 12 вер. Ч. 865. С. 1; Кождий хоче ратувати по своєму // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 12 вер. Ч. 865. С. 1; Молодоліберали й собі рухаються // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 20 вер. Ч. 872. С. 1; Сконцентрований наступ проти правительства // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 29 вер. Ч. 879. С. 1; Задушлива атмосфера // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 3 жовт. Ч. 883. С. 1; Новий префект для Чернівців // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 3 жовт. Ч. 883. С. 1; Провокаційна робота лібералів // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 26 лист. Ч. 928. С. 1; Правительство пропонує леремирря опозиції // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 27 лист. Ч. 929. С. 4; Парляментарна рада ліберальної партії // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 27 лист. Ч. 929. С. 4.

⁸⁹Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 41-51.

⁹⁰Ibidem. P. 101-102.

⁹¹Discursul D-lui C. I. C. Brătianu // Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie-August 1932. București, 1932. P. 5-24, 32; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 103.

⁹²Discursul D-lui Alexandru Lapedatu // Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie-August 1932. București, 1932. P. 36-50.

⁹³Discursul d-lui Victor Iamandi // Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie-August 1932. București, 1932. P. 57-90.

⁹⁴Discursurile D-lui I. G. Duca // Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie-August 1932. București, 1932. P. 101-112.

⁹⁵Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București: Editura politică, 1970. P. 24-26; Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 28 / 1937. File 12-15.

⁹⁶Todea I. Tineretul Național-liberal între anii 1928-1948 // Revista istorică. Serie Nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 79-81.

⁹⁷Todea I. Tineretul Național-liberal între anii 1928-1948 // Revista istorică. Serie Nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 82-84.

⁹⁸Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930)... P. 318-320.

⁹⁹Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 208-209; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 174.

¹⁰⁰Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu.

București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 378-381.

¹⁰¹Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu... P. 196.

¹⁰²Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 222-228.

¹⁰³Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 25; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu... P. 32-36, 40.

¹⁰⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 77 / 1930. File 72-73.

¹⁰⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 77 / 1930. File 30-37.

¹⁰⁶Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 27-29.

¹⁰⁷Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților efectuate în ziua de 1 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. № 131. P. 5151-5152.

¹⁰⁸ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 559. Информационное сообщение полицейских органов о деятельности и проведении предвыборных собраний партии «национал-либерал» в гор. Черновицы. Арк. 5, 6-7, 8, 12, 9, 10-11.

¹⁰⁹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 29-32.

¹¹⁰Ibidem. P. 33-34; Молодолиберали рухаються // Час. 1933. 10 сіння. Ч. 1216. С. 1; Ліберали чи уряд «сильної руки»? // Час. 1933. 10 сіння. Ч. 1216. С. 1.

¹¹¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 35-36.

¹¹²Pepene N. Considerații privind opțiunea politică externă a P.N.L. Conduc de Gheorghe I. Brătianu // Revista istorică. Serie nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 70-71.

¹¹³Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu... P. 197-198.

¹¹⁴Ibidem. P. 200-201.

¹¹⁵Ibidem. P. 208; Морозов С. В. Польско-чехословацкие отношения. 1933-1939: Что скрывалось за политикой «равноудаленности» министра Ю. Бека. Москва: Изд-во МГУ, 2004. С. 302-303.

¹¹⁶Ședința comitetului central al partidului georgist // Universul. 1933. 6 Octombrie. Nr. 273. P. 11.

¹¹⁷Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 40-43.

¹¹⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 44-47; Ce va înfăptui partidul național-liberal // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.

¹¹⁹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 49; Manifest georgist // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.

¹²⁰Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 56-57.

¹²¹Ibidem. P. 57.

¹²²Încăerare între liberali și naționali-tărăniști // Universul. 1933. 29 Decembrie. Nr. 355. P. 8; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 58-61; Grupare gogistă din Iași trecută la liberali // Universul. 1933. 23 Noembrie. Nr. 321. P. 5; Georgiștii din Cluj trec la liberali // Universul. 1933. 1 Decembrie. Nr. 329. P. 5; Intrunirile partidului liberal // Universul. 1933. 14 Decembrie. Nr. 342. P. 5.

¹²³Declarațiile d-lui Duca // Universul. 1933. 20 Decembrie. Nr. 348. P. 5; Intrunirea național-tărănistă din sala Tomus // Universul. 1933. 20 Decembrie. Nr. 348. P. 5.

¹²⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 61-62; Cum a decurs consultarea factorilor politici // Universul. 1933. 15 Noembrie. Nr. 313. P. 1; Criza de guvern // Universul. 1933. 15 Noembrie. Nr. 313. P. 11; Cum au decurs alegerile // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 350. P. 11; Cum au decurs alegerile în Bucovina // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 350. P. 10; Semnificația voturilor obținute în Basarabia // Universul. 1933. 24 Decembrie. Nr. 352. P. 7; Alegerile pentru Senat // Universul. 1933. 24 Decembrie. Nr. 352. P. 11; Configurația noiei Camerei // Universul. 1933. 25 Decembrie. P. 13.

¹²⁵Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 215-220.

¹²⁶Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 174; Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 228.

¹²⁷Новий Уряд при праці // Рада. 1934. 14 сіння. Ч. 2.

¹²⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 110-111.

¹²⁹Ibidem. P. 136-140.

¹³⁰Ліберальна партія // Час. 1935. 18 лип. Ч. 1912; Ліберальні відламки проти Діну Братяну // Час. 1935. 21 лип. Ч. 1916; Румунська внутрішня політика // Час. 1935. 10 серп. Ч. 1932.

¹³¹Злука жоржістів з авересканцями // Час. 1935. 16 сін. Ч. 1767; Дембо В. Румыния. Москва: Соцэґиз, 1937. С. 144; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. Fila 6.

¹³²Опозиція пригтовляється до боротьби // Час. 1935. 7 вер. Ч. 1954; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 2 / 1936. Fila 128.

¹³³Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983. P. 312.

¹³⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 3, 11.

¹³⁵Pepene N. Considerații privind opțiunea politică externă a P.N.L. condus de Gheorghe I. Brătianu // Revista istorică. Serie nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 72-73; Внутрішня політика // Час. 1936. 9 січ. Ч. 2052; România i Німеччина // Час. 1936. 1 лют. Ч. 2071; Dan Ioan «Procesul» Mareșalului Ion Antonescu. București: Editura Lucman, 20005. P. 323.

¹³⁶Премієр Татареску // Час. 1936. 1 лют. Ч. 2071.

¹³⁷Внутрішня політика // Час. 1936. 25 лют. Ч. 2091.

¹³⁸Велика промова прем'єра Татареску // Час. 1936. 28 квіт. Ч. 2141.

¹³⁹Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 161-162.

¹⁴⁰Внутрішня політика // Час. 1936. 8 трав. Ч. 2149; Виділ ліберальної партії радить // Час. 1936. 12 трав. Ч. 2152; Стоїмо перед урядовою кризою? // Час. 1936. 29 трав. Ч. 2166; При кінці цього місяця відбудеться генеральний конгрес ліберальної партії // Час. 1936. 5 черв. Ч. 2171; Родина Братяну проти прем'єра Татареску // Час. 1936. 10 червня. Ч. 2174; Три віце президента ліберальної партії // Час. 1936. 14 черв. Ч. 2178.

¹⁴¹Ліберали пригтовляються до конгресу // Час. 1936. 20 черв. Ч. 2183; Внутрішня політика // Час. 1936. 26 черв. Ч. 2188.

¹⁴²Зібрання молодолібералів // Час. 1936. 3 лип. Ч. 2194; Внутрішня політика // Час. 1936. 10 лип. Ч. 2200.

¹⁴³Партійний ліберальний конгрес // Час. 1936. 5 лип. Ч. 2199; Партійний конгрес лібералів // Час. 1936. 12 лип. Ч. 2202; По ліберальній конгресі // Час. 1936. 16 лип. Ч. 2203; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 141-150.

¹⁴⁴Pepene N. Considerații privind opțiunea politică externă a P.N.L. Condus de Gheorghe I. Brătianu // Revista istorică. Serie nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 73-74; Георгіє Братяну задоволений новим міністром закордонних справ // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 вересня. Ч. 2252. С. 1; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu... P. 109-110.

¹⁴⁵Діну Братяну в Сєрнăуці // Час. 1936. 1 жовт. Ч. 2270.

¹⁴⁶З парламенту // Час. 1936. 21 лист. Ч. 2313; Всі політичні партії проти законопроекту преси // Час. 1936. 25 лист. Ч. 2316.

¹⁴⁷Велика маніфестація лібералів у Чернівцях (Сєрнăуці) // Час. 1936. 21 лист. Ч. 2313; Маніфестація лібералів у Чернівцях (Сєрнăуці) // Час. 1936. 2 груд. Ч. 2322; Велика протиревізіоністична і протибольшевицька маніфестація румунської молоді в Чернівцях (Сєрнăуці) // Час. 1936. 27 лист. Ч. 2318.

¹⁴⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 158-162; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu... P. 110-111.

¹⁴⁹Otu P., Pentelescu A. Gheorghe I. Brătianu: Istorie și politică. București: Corint, 2003. P. 18-21.

¹⁵⁰Внутрішня політика // Час. 1936. 18 жовт. Ч. 2285.

¹⁵¹Закордонна політика в парламенті // Час. 1936. 12 груд. Ч. 2330.

¹⁵²Закордонна політика в румунському парламенті // Час. 1936. 12 груд. Ч. 2330; З румунського парламенту // Час. 1936. 15 груд. Ч. 2332; Закордонна політика в парламенті // Час. 1936. 18 груд. Ч. 2335; 19 груд. Ч. 2336.

¹⁵³Otu P., Pentelescu A. Gheorghe I. Brătianu: Istorie și politică. București: Corint, 2003. P. 21-22.

¹⁵⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 106 / 1937. File 1-5, 10, 14, 18-19, 20, 21-22, 23-24, 28, 49.

¹⁵⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 106 / 1937. File 58, 63, 64, 65, 67, 68.

¹⁵⁶Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 62-64.

¹⁵⁷Scurtu I., Mocanu C., Smańcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 437.

¹⁵⁸Чутки про зміну румунського правительства // Час. 1936. 19 груд. Ч. 2336; Ліберали демісіонують у квітні // Час. 1936. 23 груд. Ч. 2339; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 19 / 1937. Fila 3.

¹⁵⁹Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 229-234.

¹⁶⁰Внутрішня політика // Час. 1937. 25 листопада. Ч. 2605.

¹⁶¹Міністер І. Ністор про національні меншини // Час. 1937. 16 грудня. Ч. 2622.

¹⁶²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 19-20.

¹⁶³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 30-33.

¹⁶⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. Fila 36.

¹⁶⁵Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 123-127, 130-131, 138.

¹⁶⁶Побіда правительства // Час. 1937. 24 грудня. Ч. 2628; Міністер Ністор про вибори // Час. 1937. 24 грудня. Ч. 2628; Правдоподібний склад парламента // Час. 1937. 28 грудня. Ч. 2630.

¹⁶⁷Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 144-145.

¹⁶⁸Нове правительство – Гога-Куза // Час. 1937. 30 грудня. Ч. 2632; Declarațiile d-lui Gh. Brătianu // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13; Tratative între conducerea partidului liberal și gruparea d-lui Gh. Brătianu // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13; Partidul liberal și dizolvarea Parlamentului // Universul. 1938. 9 Ianuarie. Nr. 8. P. 11; Impasul liberal // Universul. 1938. 10 Ianuarie. Nr. 9. P. 5.

¹⁶⁹Întregirea partidului liberal // Universul. 1938. 13 Ianuarie. Nr. 12. P. 5.

¹⁷⁰După reîntregirea liberală // Universul. 1938. 14 Ianuarie. Nr. 13. P. 9; Un manifest al d-lui Gh. I. Brătianu // Universul. 1938. 14 Ianuarie. Nr. 13. P. 9.

¹⁷¹Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 189, 239-241, 246; Reîntregirea partidului liberal // Universul. 1938. 15 Ianuarie. Nr. 14. P. 9; O circulară a d-lui Dinu Brătianu către organizațiile județene // Universul. 1938. 15 Ianuarie. Nr. 15. P. 9; Consfătuirile liberale de Joi // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5.

¹⁷²Frământări în organizația liberală din Prahova // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 5; Reîntregirea partidului liberal // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 3.

¹⁷³Fruntașii fostului partid georgist se intrunesc Luni // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 5; Dizolvarea fostului partid liberal georgist // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 5; Solemnitatea de Luni pentru consfătuirea întregirii liberale // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 5.

¹⁷⁴În chestiunea dizolvării Parlamentului // Universul. 1938. 18 Ianuarie. Nr. 17. P. 3; Partidul liberal și modificarea legii electorale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13; Intocmirea listelor liberale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13; Intocmirea listelor la liberali // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9; Fixarea capilor de listă ai partidului național-liberal // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5; Consfătuiri liberale // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5; Primele liste de candidaturii la Botoșani // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5.

¹⁷⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 33, 125, 243; Un comunicat al partidului liberal // Universul. 1938. 14 Februarie. Nr. 44. P. 11.

¹⁷⁶«Ruptura liberală» // Universul. 1938. 11 Aprilie. Nr. 100. P. 5.

¹⁷⁷Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 236-238.

¹⁷⁸Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 402, 404, 410.

¹⁷⁹Ibidem. P. 414.

¹⁸⁰Ibidem. P. 419.

¹⁸¹Ibidem. P. 422.

¹⁸²Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 427-431.

¹⁸³Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 14.

¹⁸⁴Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 10.

¹⁸⁵Ibidem. P. 13-16, 18.

¹⁸⁶Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 254; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 19-22.

¹⁸⁷Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 22-26.

¹⁸⁸Simion N. Observații privind compoziția socială a Partidului Țărănesc // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XIX. Anul 1973. Fasc. 1. P. 120-122, 124.

¹⁸⁹Congresul partidului țărănesc // Glasul Bucovinei. 1919. 31 Iulie. Nr. 205; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 26-31; Tabloul IIa // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

¹⁹⁰Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 106-110.

¹⁹¹Ibidem. P. 99, 103, 105.

¹⁹²Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 32-33.

¹⁹³Ibidem. P. 33-38.

¹⁹⁴Ibidem. P. 40-47.

¹⁹⁵Tabloul IIa // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...; Draghicescu D. Partide politice și clase sociale... P. 90; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 47-49.

¹⁹⁶Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 53-58; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 15; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 187.

¹⁹⁷Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 306-307; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 58-63; Agrigoroaiei I. Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 2. P. 191-192; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 230.

¹⁹⁸Ce este și ce vrea Partidul Țărănesc. București, 1921. P. 4-15; Характеристика програми також міститься: Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 64-68.

¹⁹⁹Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 70.

²⁰⁰Ibidem. P. 71-72.

²⁰¹Ibidem. P. 73-74; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 76.

²⁰²Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 75; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 112,120.

²⁰³Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 76-81.

²⁰⁴Ibidem. P. 81-86.

²⁰⁵Ibidem. P. 86-89, 91-92.

²⁰⁶Maniu I. Testament moral politic / Realizatorul ediției Victor Isac. București: Gîndirea Românească, 1991. P. 5-6.

²⁰⁷Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 68, 70.

²⁰⁸Maniu I. Testament moral politic... P. 7-11.

²⁰⁹Ibidem. P. 14-20.

²¹⁰Ibidem. P. 21-22, 32-37.

²¹¹Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 91-92.

²¹²Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 93-100; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București, 1927. P. 402, 406-407; Iorga N. Memorii. Vol. II.: Însemnări zilnice maiu 1917 – mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București, s. a. P. 250, 259-260.

²¹³Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 101-105; Iorga N. Memorii. Vol. II.: Însemnări zilnice maiu 1917 – mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București, s. a. P. 260.

²¹⁴Iorga N. Memorii. Vol. II.: Însemnări zilnice maiu 1917 – mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București, s. a. P. 262.

²¹⁵Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 272-275.

²¹⁶Ibidem. P. 275-277.

²¹⁷Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 117, 135; Situația politică din Argeș // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 26 Octombrie. No. 10. P. 3.

²¹⁸Acțiunea disolvantă a Partidului Național // Viitorul. 1922. 2 Decembrie. No. 4418. P. 3.

²¹⁹Cum servește d-I I. Maniu România! // Viitorul. 1923. 30 Martie. No. 4516. P. 3; Granița dintre România și Ungaria // Viitorul. 1923. 11 Maiu. No. 4550. P. 5.

²²⁰Manifestul Partidului Național Român către Țara. București, 1923. P. 3-6.

²²¹Ibidem. P. 7-8.

²²²Maniu I. Testament moral politic... P. 22-23.

²²³Manifestul partidului național român adresat cetățenilor // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 2.

²²⁴Grandioasă manifestație cetățenească de eri dela Dacia // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 16 Octombrie. No. 1. P. 4; Ce vrea Partidul Național // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 19 Octombrie. No. 3. P. 1; Declarațiunea Partidului Național descora situația critică a guvernului Brătianu // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 2 Noembrie. No. 16. P. 4; Grandioasă manifestație politică dela Buzeu // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 13 Noembrie. No. 24. P. 3-4; Marea întrunire a partidului național-român din Turnu-Măgurele // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 15 Noembrie. No. 26. P. 3-4; Marea manifestație cetățenească dela Caracal pentru Partidul Național // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 20 Noembrie. No. 30. P. 4; Marea întrunirea cetățenească din Urziceni // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 5 Decembrie. No. 43. P. 3; Dorin Marea întrunirea a Partidului Național Român din Durostor // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 8 Decembrie. No. 45. P. 3.

²²⁵ Corpurile Legiuitoare. Ședințele dela 5 Februarie // Universul. 1926. 8 Februarie. Nr. 32. P. 3; Știri politice din Chișinău // Universul. 1926. 8 Februarie. Nr. 32. P. 5; Campania electorală // Universul. 1926. 9 Februarie. Nr. 32bis. P. 3; Reforma electorală. Conferința d-lui Victor Duculescu // Universul. 1926. 10 Februarie. Nr. 33. P. 2.

²²⁶ Cum se desfășoare criza politică // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.

²²⁷ Андрияшук Г. Сучасна наша політика. Короткий нарис укр. політичної думки в повоєнних часах на Буковині // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 66-68.

²²⁸ Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 296-297; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 93-95; Tabloul Ila // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

²²⁹ Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 95.

²³⁰ Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 319-322; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 95-99; Aspecte parlamentare // Viitorul. 1922. 3 Decembrie. No. 4419. P. 3.

²³¹ Ultime informațiuni. După congres... // Viitorul. 1922. 5 Decembrie. No. 4420. P. 3.

²³² Madgearu V. Doctrina Țărănistă // Doctrinile partidelor politice / Ediție îngrijite și note: Petre Dan. București: Garamond, 2005. P. 98.

²³³ Ibidem. P. 116-117; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 101-102.

²³⁴ Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 103-105.

²³⁵ ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 214. Дело о выдаче разрешения национал-крестьянской партии в г. Черновцы на выпуск газеты на русском языке «Крестьянское Слово». 1923-1923. Арк. 1, 3, 6; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 105-109; Ultima oră politică. Afacerea Argetoianu și congresul d-rului Lupu // Viitorul. 1923. 23 Maiu. No. 4560. P. 5.

²³⁶ Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 109-111.

²³⁷ Aspecte parlamentare // Viitorul. 1923. 3 Ianuarie. No. 4445. P. 3; Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 324-326; Ultima oră politică. Noui petrațari în rândurile opoziției // Viitorul. 1922. 5 Decembrie. No. 4420. P. 3.

²³⁸ Avornic Gh., Grecu R. Anteproiect de Constituție – un ipotetic apogeu al realizării practice a viziunilor științifice ale lui Constantin Stere // Șpac I. Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul: Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații / Red. Știin. H. Corbu. Chișinău, 2011. P. 404-410.

²³⁹ Știri politice // Universul. 1923. 8 Feb. Nr. 32. P. 3; Intrunirea partidului național-român din jud. Neamț // Universul. 1923. 12 Feb. Nr. 36. P. 3; La Bacău // Universul. 1923. 22 Feb. Nr. 45. P. 4; Situația politică // Universul. 1923. 6 Martie. Nr. 57. P. 5.

²⁴⁰ Situația politică // Universul. 1923. 6 Martie. Nr. 57. P. 5; Un rechizitoriu al lui Take Ionescu împotriva noii Constituții // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 1.

²⁴¹ Intrunirea partidului țărănist la Ploiești // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.

²⁴² Partidul german din țară împotriva proiectului de constituție // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 1.

²⁴³ Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 23 Feb. Nr. 46. P. 5; Dela Consiliului de miniștri // Universul. 1923. 23 Feb. Nr. 46. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 24 Feb. Nr. 47. P. 5; Redactarea definitivă a proiectului de Constituție // Universul. 1923. 25 Feb. Nr. 48. P. 2; Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 26 Feb. Nr. 49. P. 2.

²⁴⁴ Lucrările Constituției // Universul. 1923. 27 Feb. Nr. 50. P. 2; Punctul de vedere al partidului național-român // Universul. 1923. 27 Feb. Nr. 50. P. 2; Atitudinea partidului naționalist-democrat // Universul. 1923. 27 Feb. Nr. 50. P. 2.

²⁴⁵ Discuția proiectului de constituție // Universul. 1923. 28 Feb. Nr. 51. P. 3; Noua Constituție. O propunere pentru modificarea art. 133 // Universul. 1923. 1 Martie. Nr. 52. P. 2; Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 5.

²⁴⁶ Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 1.

²⁴⁷ E. C. Partidele politice asupra proiectului de Constituție // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 1; E. C. Partidele politice asupra proiectului de Constituție // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 1.

²⁴⁸ Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 112.

²⁴⁹ Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 12 Martie. Nr. 63. P. 5.

²⁵⁰ Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 13 Martie. Nr. 64. P. 4-5; Corpurile Legiuitoare. Proiectul de Constituție în fața Parlamentului // Universul. 1923. 14 Martie. Nr. 65. P. 2.

²⁵¹ Maxim C. Marea întrunire a partidului Național-Român la Ploiești // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 2.

²⁵² Coteur Intrunirea opoziției în sala Ovidiu // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 5.

²⁵³ Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 7; Discuția proiectului de Constituție // Universul. 1923.

16 Martie. Nr. 67. P. 3; Discuția contradictorie de la Senat // Universul. 1923. 17 Martie. Nr. 68. P. 1; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 17 Martie. Nr. 68. P. 7; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 18 Martie. Nr. 69. P. 3.

²⁵⁴Desbaterile parlamentare // Universul. 1923. 18 Martie. Nr. 69. P. 5; Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 2; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 3; Desbaterile parlamentare. Ședința de la 16 Martie // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 5; Criza parlamentului // Universul. 1923. 21 Martie. Nr. 72. P. 1; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 21 Martie. Nr. 72. P. 2.

²⁵⁵E. C. Marea întrunire a opoziției unite la «Dacia» // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 3; Întrunirea feminisă de la teatrul «Eforiei» // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 2; Toată Garnizoană București concentrată // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 3; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 7.

²⁵⁶Sucesiunea la tronul României // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 1; Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 19 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3.

²⁵⁷Întrunirea de Luni a opoziției unite // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3.

²⁵⁸Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 20 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 20 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3; Buletinul politic // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.

²⁵⁹Opoziția unită nu ia parte la discuția Constituției // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.

²⁶⁰Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 21 Martie // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 2.

²⁶¹Consfătuirea majorităților // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 3.

²⁶²Desbaterile parlamentare. Ședința de la 22 Martie // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 3; Corpurile Legiuitoare. Discuția pe articole a Constituției // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 3.

²⁶³Pentru drepturile femeilor // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 2.

²⁶⁴Desbaterile parlamentare // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședințelor de la 23 Martie // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3.

²⁶⁵Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 24 Martie // Universul. 1923. 28 Martie. Nr. 79. P. 2.

²⁶⁶Man. Cot. Marea întrunire a opoziției unite la Dacia // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 2; Măsurile de ordine // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 2; Întrunirea opoziției-unite la Constanța // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.

²⁶⁷Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 5; Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 1; Consfătuirea majorităților // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 5; O lovitură dată dreptul de proprietate // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 1; D. Guvernul și proprietarii de pământ din Basarabia // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 1.

²⁶⁸Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 26 Martie // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 26 Martie // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.

²⁶⁹Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 1 Apr. Nr. 83. P. 5; Desbaterile parlamentare. Ședințele de la 27 Martie // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 31 Martie. Nr. 82. P. 7.

²⁷⁰Solemnitatea sancționării Constituției la Palatul Regal // Universul. 1923. 1 Apr. Nr. 83. P. 1.

²⁷¹Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 1 Apr. Nr. 83. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Martie // Universul. 1923. 2 Apr. Nr. 84. P. 7.

²⁷²Alegerea nouilor episcopii de Roman, Buzeu, Dunărea de Jos, Constanța, Hotin, și Cetatea Albă // Universul. 1923. 1 Apr. Nr. 83. P. 5.

²⁷³Întrunirea partidului țărănesc la «Dacia» // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 31. P. 2; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 118-120.

²⁷⁴Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 332-333; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 121-123; Конгрес хліборобської партії на Буковині // Хлібороб. 1923. 27 мая. Ч. 7; Partidul național și oficiul său // Viitorul. 1923. 3 Iulie. No. 4593. P. 3; D-nii Lupu și Mihalache atacă partidul național // Viitorul. 1923. 27 Iunie. No. 4588. P. 3.

²⁷⁵Partidele din opoziție în espectativă... desarmată // Viitorul. 1923. 9 Octombrie. No. 4676. P. 3.

²⁷⁶Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. П. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 215.

²⁷⁷Negulescu P. P. Partidele politice. București: Cultura Națională, 1926. P. 80-82.

²⁷⁸Глюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 21; Др. В. Боднариску констатує... // Хліборобське Слово. 1924. Ч. 17 // Архів І. Карбулицького. ЧОКМ 12333-П-10839. С. 3-4.

²⁷⁹Слияние трансильванской и царанистской партий // Голось. 1924. 25 июня. Ч. 171 (1471); Обвинение царанистов въ большевизмъ // Голось. 1924. 27 июня; Слияние партии но безъ Stere // Голось. 1924. 27 июня.

²⁸⁰Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 344-346; Scurtu I. Din viața politică a

României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P.137-142; Програма хліборобської партії (продовження) // Хліборобське Слово. 1925. 20 вересня. Ч. 12; Програма хліборобської партії (продовження) // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13; Програма хліборобської партії (Продовження.) // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.

²⁸¹Simion N. Țărănismul și problema luptei de clasă // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXV. Anul 1979. P. 68-70, 71, 73.

²⁸²Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 142-146.

²⁸³Братя-хлібороби! // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9; Українці а вибори до господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9; Наші кандидати до господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.

²⁸⁴ДАЧО. Ф. 19. Префектура Хотинського повіту, м. Хотин. Оп. 1. Спр. 10. Приказы Министерства внутренних дел о запрещении въезда в Румынию участников коммунистического движения находящихся за границей и их списки. Рапорты жандармских органов о настроении населения. Списки запрещённых в Румынии газет, журналов и брошюр. 1923 г. Арк. 191зв.; З виборчого руху // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9; Збори хліборобської партії Буковини й Хотинщини // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13; З партійного руху // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 242.

²⁸⁵Про хід виборів див.: Побіда ідеї // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11; Вага організації // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11; Як відбувалися вибори на Буковині // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11; Скликання господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 20 вересня. Ч. 12; Вибори до епархіальних рад // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14; Перед громадськими виборами // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14; По виборам // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15; Як відбувалися вибори // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16; Нова партія // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15; Національна ідея чи когутівське болото // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15; Хлібороб. Дорі Попович // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15; Комедія скінчилась // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16; Що далі? // Хліборобське Слово. 1925. 29 листопада. Ч. 17; Збори організації окр. Вишніці // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16.

²⁸⁶Iorga N. Memorii Vol. V: Agonia Regală și Regența. București, s. a. P. 37; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 150-153; Настав великий час!.. // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13; Боротьба! // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13; Надходять вибори!.. // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14; З партійного руху // Хліборобське Слово. 1925. 29 листопада. Ч. 17; На склоні 1925 року // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18; Партійні справи // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18; Державний та громадський бюджет // Хліборобське Слово. 1925. 27 грудня. Ч. 19.

²⁸⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 169.

²⁸⁸Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 153-161; Г. А. До чого стремить хліборобська партія? // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1926. Чернівці: Вид. «Хліборобське Слово», 1925. С. 17-19.

²⁸⁹Е. С. Declarațiile politice făcute de d-nii N. Iorga și Iuliu Maniu la Clubul Partidului Național // Universul. 1926. 8 Ianuarie. Nr. 5bis. P. 1.

²⁹⁰Intrunirea partidului național în Capitala // Universul. 1926. 4 Februarie. Nr. 28. P. 2; Intrunirile de Duminică din Capitală // Universul. 1926. 17 Februarie. Nr. 39. P. 3.

²⁹¹Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 162-172; Tabloul V // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...; Др. Василь Боднариску (1882-1926) // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 17-18; Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 22.

²⁹²Розпад цараністичної партії // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 мая. Ч. 10. С. 6.

²⁹³Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 175-179.

²⁹⁴Ibidem. P. 179-182.

²⁹⁵Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 319-322.

²⁹⁶Ibidem. P. 322-325.

²⁹⁷Ibidem. P. 325-326.

²⁹⁸Знову переговори між аверисканською та націонал-цараністичною партіями // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51).

²⁹⁹Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923-1928. Vol. II. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 580-581, 586.

³⁰⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul 36 / 1926. Fila 95.

³⁰¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 21 / 1927. Fila 13.

³⁰² Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 28-30.

³⁰³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 66 / 1928. File 3-6, 10, 11-15, 19, 24-25, 28, 43.

³⁰⁴ Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: editura «Națională», s. a. P. 286; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 31-35.

³⁰⁵ Карність // Хліборобська Правда. 1929. 3 лют.; Національ-цараністичний конгрес в Альба-Юлії // Рідний край. 1928. 20 мая. Ч. 20 (79); Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 182-188; Declarațiile d-lui Dr. Lupu în ședința Camerei de mercuri 23 Februarie // Glasul Bucovinei. Organ național românesc. 1927. 25 Februarie. No. 2329. P. 1.

³⁰⁶ Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. В. П. Канаша. Київ: Мератайп, 2001. С. 360.

³⁰⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul 158 / 1928. Fila 1.

³⁰⁸ Atitudinea Partidului Național-Țărănist // Universul. 1927. 28 Iulie. Nr. 172. P. 1.

³⁰⁹ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 111; Правительство нац. хліборобської партії // Хліборобська Правда. 1928. 11 листопада. Ч. 38; Заява правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.

³¹⁰ Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 612-614; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 113.

³¹¹ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 115.

³¹² Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 117-119; Конгрес // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39; Конгрес укр. нац. партії в Румунії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39; Передвиборчий рух // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 9 грудня. Ч. 46; Вислід виборів до камери і сенату // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 20 грудня. Ч. 49; Величава перемога правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 13 грудня. Ч. 47. С. 2; Блесуча перемога нац. Хліборобської партії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. С. 2 // ЧОКМ. Архів І. Карбулицького. 12333-П-10642; По виборах // Рідний Край. 1928. 23 грудня. Ч. 51 (110). С. 2.

³¹³ Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 12-13, Tabloul V.

³¹⁴ Програма на парламентарні вакації // Час. 1929. 26 липня. Ч. 239. С. 2.

³¹⁵ Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 17-18, Tabloul Vc.

³¹⁶ Румунський парламент // Рідний Край. 1929. 11 серпня. Ч. 32 (142). С. 2; Пенсіонування старих урядовців // Рідний Край. 1929. 20 жовтня. Ч. 42 (152). С. 2.

³¹⁷ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 244; Ромунські фашисти на поготовлю // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 13 жовтня; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 66 / 1928. File 17-18.

³¹⁸ «Зелені ґвардії» проти комуністів і революційних робітничих організацій // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1930. 26 січня. Ч. 3 (33).

³¹⁹ Нечувані фашистівські звірства // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1930. 26 січня. Ч. 3 (33). С. 8; Економічна й політична ситуація в Румунії // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 20 жовтня. Ч. 28. С. 2.

³²⁰ Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 501-505.

³²¹ Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 2.

³²² Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 377-378; Tabloul Vg // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 24-25; Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 507-532.

³²³ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 245-252.

³²⁴ По виборах // Хліборобська Правда. 1930. 9 лютого. Ч. 11; Справа посла Кракалії // Хліборобська Правда. 1930. 9 лютого. Ч. 11; У відповідь клеветникові! // Хліборобська Правда. 1930. 4 лютого. Ч. 10. Надзвичайне видання; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 94-95.

³²⁵Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 253-255.

³²⁶Комунікат // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10; Перед повітовими виборами // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10; Конверсійний закон против-конституційний // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10; Вислід виборів до Камери й Сенату // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 24 липня. Ч. 27; Як випали вибори в краї // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 24 липня. Ч. 27; Наука виборів // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 24 липня. Ч. 27.

³²⁷ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 562. Информационные сообщения полицейских органов о проведении предвыборной агитации политической партией «Царанист-радикал» по выборам в румынский парламент в 1932 году. Арк. 6.

³²⁸Scurtu I., Mocanu C., Smârcnea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 394.

³²⁹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 32-33; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987. С. 132.

³³⁰Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 255-261; Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice. București: Tipografia «Lupta», 1933. P. 155-163.

³³¹Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 262-265.

³³²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1957. P. 16-18; Григореску. Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 36.

³³³D. Mihalache la Cluj // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 270-271; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 57; Manifestul d-lui dr. Lupu // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5; Manifestul național-țărănist // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.

³³⁴«Vaidiștii» nu candidează // Universul. 1933. 10 Decembrie. Nr. 337. P. 5; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 272-274; Consfătuiri național-țărăniste // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5; Frământări național-țărăniste // Universul. 1933. 9 Decembrie. Nr. 337. P. 9; Hotărârea dela Cluj // Universul. 1933. 10 Decembrie. Nr. 338. P. 5.

³³⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. Fila 59-65; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 275-282; В трёх словах // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675.

³³⁶Programul Partidului Național-Țărănesc. Votat de Comitetul Central Executiv: Ședințele dela 2-6 Februarie 1935. București, 1936. P. 14-23.

³³⁷Ibidem. P. 23-28.

³³⁸Ibidem. P. 28-36.

³³⁹Ibidem. P. 36-41.

³⁴⁰Ibidem. P. 41-48.

³⁴¹Ibidem. P. 48-57.

³⁴²Ibidem. P. 57-63.

³⁴³Ibidem. P. 63-78.

³⁴⁴Ibidem. P. 78-81.

³⁴⁵Ibidem. P. 81-90.

³⁴⁶Ibidem. P. 90-94.

³⁴⁷Див.: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 88; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976. С. 68.

³⁴⁸Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 285-294, 297.

³⁴⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. Fila 58, 71.

³⁵⁰Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 335-339.

³⁵¹Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 346-357.

³⁵²Передвыборчий терор в повіті Mehedinți // Час. 1936. 15 лют. Ч. 2083; Вибори у Mehedinți й Hunedoara // Час.

1936. 21 лют. Ч. 2088; Мегединцьскі розрухи // Час. 1936. 21 лют. Ч. 2088. С. 3; Останній вислід виборів в повітах Mehediņi i Hunedoara // Час. 1936. 22 лют. Ч. 2089; Внутрішня політика // Час. 1936. 23 лют. Ч. 2090; Внутрішня політика // Час. 1936. 18 бер. Ч. 2110. С. 2.

³⁵³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. Fila 15.

³⁵⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 17-19, 20.

³⁵⁵ Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 152-155; Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-8). București, 1939. P. 266, 288; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 87, 88-89.

³⁵⁶ Внутрішня політика // Час. 1936. 9 січ. Ч. 2052. С. 1; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 13, 14, 15.

³⁵⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 57, 72, 83-84; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 156-157; Maniu I. Testament moral politic... P. 161-163.

³⁵⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. Fila 127.

³⁵⁹ Маніфестація націонал-цараністів у Cernăuți // Час. 1936. 4 черв. Ч. 2170; Націонал-цараністична маніфестація в București // Час. 1936. 4 черв. Ч. 2170. С. 4; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 328-333.

³⁶⁰ Цит. за: Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер: Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968. С. 71.

³⁶¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. File 299-300.

³⁶² Мігалаке й Вайда говорили // Час. 1936. 2 серп. Ч. 2220; Непорозуміння між Манівом і націонал-цараністами // Час. 1936. 7 серп. Ч. 2224; Нац. цараністи радять // Час. 1936. 7 серп. Ч. 2224; Румунські політичні діячі радять // Час. 1936. 15 серп. Ч. 2231. С. 1.

³⁶³ Обіцянки національних цараністів // Час. 1936. 24 вер. Ч. 2264. С. 1.

³⁶⁴ Внутрішня політика // Час. 1936. 27 вер. Ч. 2267; Націонал-цараністи об'єднані // Час. 1936. 2 жовт. Ч. 2271. С. 2.

³⁶⁵ Нац.-цараністи домагаються влади // Час. 1936. 8 жовт. Ч. 2276; Нац.-цараністична кампанія повалення правительства // Час. 1936. 13 жовт. Ч. 2280; Нац.-цараністи пригтовляються до велик. маніфестації в București // Час. 1936. 16 жовт. Ч. 2283; Свято націонал цараністів // Час. 1936. 22 жовт. Ч. 2288; Національні-цараністи домагаються влади // Час. 1936. 3 лист. Ч. 2297; Масове націонал-цараністичне віче в Cernăuți // Час. 1936. 5 лист. Ч. 2299. С. 2.

³⁶⁶ Зібрання радикал-цараністів // Час. 1936. 22 жовт. Ч. 2288. С. 2.

³⁶⁷ Кривава сутичка між нац. цараністами й кузистами // Час. 1936. 5 лист. Ч. 2299. С. 2.

³⁶⁸ Вислід громадських виборів у повіті Cernăuți // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277. С. 2.

³⁶⁹ Розязання гард // Час. 1936. 3 вер. Ч. 2246; Націонал-цараністи й розв'язання політичних гард // Час. 1936. 6 вер. Ч. 2249. С. 2.

³⁷⁰ Партијне засідання націонал-цараністів // Час. 1936. 8 вер. Ч. 2250. С. 1.

³⁷¹ Напруження в націонал цараністів // Час. 1936. 19 вер. Ч. 2260. С. 1.

³⁷² Мігалаке в короля // Час. 1936. 12 лист. Ч. 2305. С. 2.

³⁷³ Закордонна політика в парламенти // Час. 1936. 19 груд. Ч. 2336. С. 2.

³⁷⁴ Чутки про зміну румунського правительства // Час. 1936. 19 груд. Ч. 2336. С. 1.

³⁷⁵ Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 162.

³⁷⁶ Ibidem. P. 163-164.

³⁷⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 19 / 1937. Fila 2.

³⁷⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 10 / 1937. File 25-26.

³⁷⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 109 / 1937. Fila 15.

³⁸⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 19 / 1937. File 7-9, 10, 11-16.

³⁸¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 10 / 1937. Fila 206.

³⁸² Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 19 / 1937. File 17, 31-38, 39, 40зв.

³⁸³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 17 / 1937. Fila 3, 41.

³⁸⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 17 / 1937. Fila 7, 8, 12.

³⁸⁵ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 109 / 1937. File 17-21, 22, 25; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 35-36, 37.

³⁸⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 109 / 1937. File 27 verso, 31, 42, 62; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 365-367.

- ³⁸⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. Fila 30.
- ³⁸⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. File 32, 34, 35, 36-40.
- ³⁸⁹ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 367-370; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 14, 17, 42, 44, 51, 53-55.
- ³⁹⁰ Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 157.
- ³⁹¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. Fila 33; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 10 / 1937. File 210, 222-223.
- ³⁹² Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. File 14, 44-45, 48-49, 50, 51, 55, 64, 66, 62, 61.
- ³⁹³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. File 56, 59, 65, 80.
- ³⁹⁴ Див.: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 158-160.
- ³⁹⁵ Див.: Там само. С. 161-163; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. Fila 13.
- ³⁹⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 36; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 109 / 1937. Fila 67, 68, 72-73, 74.
- ³⁹⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 109 / 1937. File 9-10, 8, 12, 75.
- ³⁹⁸ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 373-378; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 80-81; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. Fila 60.
- ³⁹⁹ Maniu I. Testament moral politic... P. 185; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 379-383.
- ⁴⁰⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 66-67, 72.
- ⁴⁰¹ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 383-384.
- ⁴⁰² Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 153.
- ⁴⁰³ Нац.-цараністи зголосили свою лісту до повітових виборів // Час. 1937. 11 липня. Ч. 2496. С. 1; Пересварки між румунськими партіями // Час. 1937. 15 липня. Ч. 2499; Дотеперішній вислід громадських і повітових виборів // Час. 1937. 29 липня. Ч. 2511.
- ⁴⁰⁴ Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 157-158.
- ⁴⁰⁵ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 308-311.
- ⁴⁰⁶ Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 185-186.
- ⁴⁰⁷ Внутрішня політика // Час. 1937. 25 листопада. Ч. 2605. С. 1.
- ⁴⁰⁸ Savu A. Dictatura regala. 1938-1940. Bucuresti, 1970. P. 67.
- ⁴⁰⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 89.
- ⁴¹⁰ Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 437; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 81-82; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 77, 78.
- ⁴¹¹ Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 192; Кодряну про пакт з Манівом і про меншини // Час. 1937. 3 грудня. Ч. 2612; Политический отчёт Центрального Комитета Коммунистической партии Румынии на национальной конференции. Октябрь 1945 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года). Москва: Госполитиздат, 1956. С. 16.
- ⁴¹² Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 193; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 109 / 1937. Fila 112.
- ⁴¹³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 109 / 1937. Fila 111.
- ⁴¹⁴ Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 305.
- ⁴¹⁵ Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 194.
- ⁴¹⁶ Цит. за: Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. С. 35.
- ⁴¹⁷ Виборча гарячка в Романії // Час. 1937. 10 грудня. Ч. 2617; Вигляди парламентських виборів // Час. 1937. 11 грудня. Ч. 2618.

- ⁴¹⁸Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 127-129.
- ⁴¹⁹Ibidem. P. 134-137.
- ⁴²⁰Ibidem. P. 186-188.
- ⁴²¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 109 / 1937. File 100-105.
- ⁴²²Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 391; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 285-286; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 243; Scrisoarea d-lui Armand Călinescu adresată d-lui I. Mihalache // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13; D. N. Titulescu s'a înscris în partidul național-țărănesc // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5; Intrunirea național țărănistă din Galați // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 3; Precizările d-lui Armand Călinescu // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3; Răspunsul d-lui Ion Mihalache la scrisoarea d-lui Călinescu // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3; Scrisoarea d-lui ministru V. Potârcă adresată d-lui I. Mihalache // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3.
- ⁴²³După dizolvarea Parlamentului și modificarea legii electorale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13; D. Iuliu Maniu despre felul cum au fost depuse candidaturile // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13; Ședința biroului partidului național țărănesc // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13; Judecarea contestațiilor național-țărăniste la comisia electorală // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5; Consfătuirea la național-țărăniști // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5; Consfătuirile d-lui Iuliu Maniu // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9.
- ⁴²⁴Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 392-396; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 242.
- ⁴²⁵Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 402.
- ⁴²⁶Ibidem. P. 403-405.
- ⁴²⁷Ibidem. P. 406-407; Declarațiile d-lui I. Mihalache la Pitești // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5; Consfătuirea șefilor de sectoare național-țărăniști din Ilfov // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5; D. Vaida-Voevod nu revine în partidul național-țărănesc // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 5.
- ⁴²⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 32-33, 246; Intrunirea național-țărănistă din Galați // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
- ⁴²⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. Fila 89, 125.
- ⁴³⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. Fila 114, 187, 219.
- ⁴³¹Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 408-409.
- ⁴³²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. Fila 209.
- ⁴³³Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 412-413.
- ⁴³⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar 27 / 1939. File 1-3.
- ⁴³⁵Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939-7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 28.
- ⁴³⁶Вірджіл Маджару дістав примусовий осідок у монастирі // Час. 1940. 29 березня. Ч. 3282. С. 2; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc... P. 417-419; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 135-137.
- ⁴³⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 1-2, 5.
- ⁴³⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 4, 64, 65, 67.
- ⁴³⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. Fila 7.
- ⁴⁴⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 72-73, 79, 82, 87-88, 89-90, 100-101, 108, 115-118, 121-122, 126.
- ⁴⁴¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19-21; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 215.
- ⁴⁴²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 22-23.
- ⁴⁴³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 27, 30, 33, 34-35, 28-29, 32.
- ⁴⁴⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 34, 35, 131, 136.
- ⁴⁴⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 151.
- ⁴⁴⁶Maniu I. Testament moral politic... P. 187-190; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic

privind istoria Partidului Național-Tărănesc... P. 420-433.

⁴⁴⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. File 36-37, 38, 39, 40, 41, 154-155.

⁴⁴⁸Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 14.

⁴⁴⁹Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 255-258.

⁴⁵⁰Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 409-411; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 102, 181-183, 185-186, 197-198, 200, 204; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000, P. 152, 155; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 59-60.

⁴⁵¹Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 267-271; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 62.

⁴⁵²Take Ionescu. O notiță critică / Ediția a III-a. Craiova, 1919. P. 6, 12, 30-31; Titulescu N. Romania's foreign policy (1937) / Edited by: George G. Potra, Constantin I. Turcu. Bucuresti: Encyclopaedic publishing house, 1994. P. 148; Topliceanu A. Portrete. București: Cartea Românească, 1935. P. 23.

⁴⁵³Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 157-158; Doctrina conservatoare. Conferința d-lui Al. Marghiloman ținută în Institutul social român în sala Fundației Carol I // Universul. 1923. 6 Febr. Nr. 31. P. 2; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 61.

⁴⁵⁴Take Ionescu. O notiță critică / Ediția a III-a. Craiova, 1919. P. 6, 12, 30-31; Titulescu N. Romania's foreign policy (1937) / Edited by: George G. Potra, Constantin I. Turcu. Bucuresti: Encyclopaedic publishing house, 1994. P. 148; Topliceanu A. Portrete. București: Cartea Românească, 1935. P. 23.

⁴⁵⁵Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 156; Tabloul Vf // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932.

⁴⁵⁶Intrunirile conservatoare dela Brăila // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.

⁴⁵⁷Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 144-145.

⁴⁵⁸Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 392-394.

⁴⁵⁹Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București: Meronia, 2000. P. 147.

⁴⁶⁰Turlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 48-49, 63-64; C. Petr. Din România. Un nou partid // Apărarea Națională. Organ independent național. 1908. 12 Martie. Nr. 19. P. 2; C. Petr. Din România. Un nou partid // Apărarea Națională. Organ independent național. 1908. 9 Aprilie. Nr. 27. P. 2-3.

⁴⁶¹Turlea P. Op. cit. P. 82-83, 85-102; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 65, 67.

⁴⁶²Докладніше див.: Turlea P. Op. cit. P. 119-214.

⁴⁶³Ibidem. P. 166, 168, 172-174.

⁴⁶⁴Ibidem. P. 204-205.

⁴⁶⁵Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 265-266.

⁴⁶⁶Turlea P. Op. cit. P. 216.

⁴⁶⁷Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 15.

⁴⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Serviciului județului Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 10 / 1923. File 4-5.

⁴⁶⁹Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 79, 86-87, 197.

⁴⁷⁰Intrunirea naționaliștilor-iorghiști // Glasul Bucovinei. Organ Național Românesc. 1926. 22 Decembrie. No 2281. P. 4.

⁴⁷¹Consfătuirea politică dela Valenii-de-Munte // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166. P. 7.

⁴⁷²Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 270-271, 272, 273-274, 279.

⁴⁷³Ibidem. P. 280.

⁴⁷⁴Ibidem. P. 313, 362-363.

⁴⁷⁵Президент камери Йорґа? // Час. 1929. 28 септ. Ч. 266.

⁴⁷⁶Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 5, 9, 11, 35, 57.

⁴⁷⁷Ibidem. P. 75-77, 79-87.

⁴⁷⁸Йорґа хоче таки склеїти партію // Час. 1931. 16 вересня. Ч. 868; Сконцентрований наступ проти прави-

тельства // Час. 1931. 29 вересня. Ч. 879; Задушлива атмосфера // Час. 1931. 3 жовтня. Ч. 883; Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917–1941: Документи і матеріали. Чернівці, 1958. С. 332-334; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 29-30; ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13894. Донесения жандармских и полицейских органов о проведении политическими партиями и организациями предвыборной кампании в румынский парламент. 1931-1932 г. Арк. 12, 14; Tablou Ve // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000, P. 193-194; Уступлення правительству Йоргі й нові вибори? // Час. 1931. 6 вересня. Ч. 860.

⁴⁷⁹România боронить своїх прав на Семигород // Час. 1936. 10 лист. Ч. 2303.

⁴⁸⁰Partidul d-lui Iorga și semnele electorale // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5; Acordul electoral între guvern și partidul d-lui Iorga // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.

⁴⁸¹Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României București, Meronia, 2000. P. 195.

⁴⁸²Agrigoroaie I. Viața politică din orașul Iași în perioada imediat următoare primului război mondial (1918-1921) // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 174-175; Argetoianu C. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al V-lea. Partea a V-a: 1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1995. P. 48, 57, 61-63, 71, 73; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 62.

⁴⁸³Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor. București: institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. P. 165-170; Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 63.

⁴⁸⁴Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 253; Referatul d-lui Petre Dragomirescu asupra activității partidului poporului // Congresul Partidului Poporului din anul 1922, ținut la Sibiu în zilele de 20, 21 și 22 Decembrie. Relațiune după notele stenografice. București, 1923. P. 31-36; Negulescu P. P. Partidele politice. București: Cultura Națională, 1926. P. 239.

⁴⁸⁵Gruparea Averescu // Presa muncitorească și socialistă din România / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. Respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș Vol. III: 1917-1921. Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. București: Editura politică, 1971. P. 139.

⁴⁸⁶Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 191, 196-197.

⁴⁸⁷Iorga N. Memorii. Vol. II: Însemnări zilnice Maiu 1917 – Mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viața politică. București: Editura «Națională», s. a. P. 237, 257.

⁴⁸⁸Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 199-208.

⁴⁸⁹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 15-16, 18.

⁴⁹⁰Cartea neagră. Partidul Poporului Tutova. Tutova, s. a. P. 5-12.

⁴⁹¹Ibidem. P. 71-76.

⁴⁹²Ibidem. P. 78, 119, 131.

⁴⁹³Congresul Partidului Poporului din anul 1922, ținut la Sibiu în zilele de 20, 21 și 22 Decembrie. Relațiune după notele stenografice. București, 1923. P. 10-22.

⁴⁹⁴Ibidem. P. 49-76, 141-182.

⁴⁹⁵Ibidem. P. 183-191.

⁴⁹⁶Ibidem. P. 271-292.

⁴⁹⁷Ultima oră politică. Afacerea Argetoianu // Viitorul. 1923. 23 Maiu. No 4560. P. 5.

⁴⁹⁸Convocarea comitetului executiv averescan // Viitorul. 1923. 9 Octombrie. No 4676. P. 3; Criza din partidul poporului // Viitorul. 1923. 12 Octombrie. No. 4679. P. 3.

⁴⁹⁹Manifestația politică averescană din Chișinău // Universul. 1923. 20 Octombrie. No. 5. P. 3; Ln. Ruptura definitivă din partidul poporului s'a produs // Universul. 1923. 20 Octombrie. No 5. P. 4; Ruptura în partidul averescan // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 8 Noembrie. No 21. P. 1; Ultima oră politică // Viitorul. 1923. 5 Octombrie. No 4673. P. 3; Criza unui șefii // Viitorul. 1923. 10 Octombrie. No 4677. P. 3.

⁵⁰⁰Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 195-197; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 16; Pamfil Șeicaru despre Constantin Argetoianu și viceversa / Ed.: Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2016. P. 87, 97, 104.

⁵⁰¹Criza din partidul poporului // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 21 Noembrie. No 31. P. 3; D. Argetoianu se proclamă șef al partidului poporului // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 16 Decembrie. No 53. P. 4; Ezitarile d-lui Oct. Goga // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 20 Decembrie. No 56. P. 4.

⁵⁰²Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 122-123.

⁵⁰³Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 215.

⁵⁰⁴Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 146-147.

⁵⁰⁵Iorga N. Memorii. Vol. IV: Încoronarea și boală Regelui. București, s. a. P. 194; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 147-150.

⁵⁰⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1926. Fila 17; Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 45-47; Усі національні меншости // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5-6.

⁵⁰⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1926. File 21-22.

⁵⁰⁸Mihai F.-R. Alegerile generale din Mai 1926 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 106-111.

⁵⁰⁹Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 175-179.

⁵¹⁰Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiunilor. București: institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. P. 23-24.

⁵¹¹Ibidem. P. 25-52.

⁵¹²Mihai F.-R. Alegerile generale din Mai 1927 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 165-170, 183.

⁵¹³Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiunilor. București: institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. P. 57-107.

⁵¹⁴Ibidem. P. 109-121, 141-142.

⁵¹⁵Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiunilor. București: institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. P. 165-178.

⁵¹⁶Partidul Poporului. Secretariatul General. Programul și statutele. București, 1928. P. 1-6.

⁵¹⁷Ibidem. P. 6-14.

⁵¹⁸Ibidem. P. 16-20.

⁵¹⁹Ibidem. P. 21-22.

⁵²⁰Ibidem. P. 25-26, 31-36.

⁵²¹Partidul Poporului. Secretariatul General. Programul și statutele. București, 1928. P. 40-43; Anuarul Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului București. 1931. București, 1931. P. 19-22; Anuarul II al Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului București. 1933. București, 1933. P. 54-63; Anuarul Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului Râmnicu-Sărat pe anul 1931. Râmnicu-Sărat, 1931. P. 9-22.

⁵²²Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 Decembrie 1927 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 201-204, 214.

⁵²³Ț. i. D. g-ral Averescu anunță lupta pentru apărarea statului // Universul. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 9.

⁵²⁴Mădescu A. Conflict politic și ideologic în campania electorală din 1931 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 245, 261.

⁵²⁵Mădescu A. Conflict politico-ideologic în campania electorală din 1932: dinamica structurilor parlamentare // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 279-280.

⁵²⁶Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. Vol. 2. P. 506.

⁵²⁷Arhivele Naționale Române. Fond Direcția Generală a poliției, 2349. Dosar Nr. 50 / 1921. Fila 2.

⁵²⁸Activitatea partidului poporului // Universul. 1933. 3 Noembrie. Nr. 301. P. 7; Cum a decurs consultarea factorilor politici // Universul. 1933. 15 Noembrie. Nr. 313. P. 1; Intrunirea Partidului Poporului la Galați // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.

⁵²⁹Manifestul partidului poporului // Universul. 1933. 7 Decembrie. Nr. 335. P. 5.

⁵³⁰Declarațiile d-lui mareșal Averescu la Iași // Universul. 1933. 21 Decembrie. Nr. 349. P. 2.

⁵³¹Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 209-210.

⁵³²Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 210-216.

⁵³³Fătu M. Cu pumnii strînși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 216-218.

⁵³⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 34, 36.

- ⁵³⁵Fătu M. Cu pumnii strânși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 219-227.
- ⁵³⁶Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932. P. 19-20, Tabloul IIa.
- ⁵³⁷Tabloul Vb // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932.
- ⁵³⁸Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 273.
- ⁵³⁹Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 370.
- ⁵⁴⁰Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 23.
- ⁵⁴¹Tabloul Ve. // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932.
- ⁵⁴²Fătu M. Cu pumnii strânși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 65.
- ⁵⁴³Ibidem. P. 211-214.
- ⁵⁴⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 23; Fătu M. Cu pumnii strânși. București: Editura Globus, 1993. P. 214.
- ⁵⁴⁵Petcu M. Alegerile parlamentare din Decembrie 1933 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 296.
- ⁵⁴⁶Авереску про большевизм і диктатуру // Час. 1936. 9 жовт. Ч. 2277.
- ⁵⁴⁷Atitudinea Partidului Poporului // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.
- ⁵⁴⁸Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 197.
- ⁵⁴⁹Frontul Plugărilor: Ce vrem? Istoricul. Programul. Organizarea. Deva, 1933. P. 3-16.
- ⁵⁵⁰Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 395; Frontul Plugărilor: Ce vrem? Istoricul. Programul. Organizarea. Deva, 1933. P. 16-49.
- ⁵⁵¹Frontul Plugărilor: Ce vrem? Istoricul. Programul. Organizarea. Deva, 1933. P. 49-53.
- ⁵⁵²Ibidem. P. 53-63.
- ⁵⁵³Ibidem. P. 63-64.
- ⁵⁵⁴Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 423-424.
- ⁵⁵⁵Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 189-190, 243-244.

Розділ IV

ЛІВІ ПАРТІЇ РУМУНІЇ В БОРОТЬБІ ЗА МІСЦЕ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТА ЇЇ ЗМІНІ

§1. Соціалістичний рух у Румунії

Партійна організація: програмні положення та їх реалізація

У повоєнний період соціалісти вступили з доволі широкими можливостями та значними, хоча й розпорошеними силами і організаціями. Власне, Соціал-демократична партія робітників Румунії, що діяла в межах Реґату, була заснована 31 березня 1893 р. і після зміни програми в 1910 р. виступала вже як Соціал-демократична партія Румунії. Саме їй належало прийняття «Декларації принципів» та перейменування в Соціалістичну партію Румунії 28 листопада (ст. ст.) 1918 р. Із приєднанням нових територій на полі румунських соціалістів опинилися також Соціал-демократична партія Трансильванії і Банату, секція в Луґожі під керівництвом І. Флуераша та І. Жуманки, яка після конференції в Сібіу 7-9 вересня 1919 р. отримала назву Соціалістична партія Ардялу і Банату. Також підключилася сюди й Інтернаціональна соціал-демократична партія Буковини, яка стала суттєвим доповненням соціалістичного руху Румунії¹. Сама перебудова соціалістичного руху відбувалася після війни, оскільки існувало бажання частини соціалістів висловити розрив із II Інтернаціоналом. Крім того, здійснювалися суттєві організаційні зміни, викликані необхідністю реорганізувати структуру партії. Загалом доволі коротку характеристику соціалістичному рухові в Реґаті свого часу дав Г. Гріґоровіч під час зустрічі з А. Марґіломаном 27 грудня 1920 р., назвавши його мавпуванням. Зі свого боку лідер консерваторів назвав буковинця соціал-демократом у німецькому сенсі.

Власне, для представників Реґату важливим було перейняти на себе ініціативу в керівництві всім рухом, а у представників соціал-демократів з колишніх австрійських провінцій не виключеною була і реакція на підпорядкування центру, яким замість Відня чи Будапешта ставав Бухарест. Інша проблема соціалістичного руху лежала за межами країни і була пов'язана з формуванням Соціал-демократичного комітету дії, очоленого М. Бужором, А. Ніколау, І. Діческу-Дік, який мав намір відновити діяльність партії, пропагував ідеї російських більшовиків, виступав проти урядових дій, спрямованих проти соціал-демократії². Ця частина лівих пішла шляхом створення комуністичної організації на території колишньої Росії³. Доречно вказати, що в соціалістичній організації Трансильванії представників соціалістичного руху Реґату сприймали як таких, що мали на першому місці реалізацію соціального ідеалу, тоді як представники соціалістів Ардялу і Банату на перше місце висували національний ідеал⁴.

Відновлення соціал-демократичної організації в Бухаресті відбувалася на основі діяльності створеного взимку 1916-1917 рр. Комітету дії, в якому помітною ставала максималістська позиція. Нарада 28 квітня і 1 травня в Бухаресті за участю членів Виконавчого комітету партії та Генеральної комісії профспілок, членів відновлених комітетів секцій Бухареста, Плоешть, Бузеу та місцевих профспілкових організацій визнала необхідність розробки нової програми і тактики партії⁵. У Молдові відновлення соціал-демократичної організації було пов'язане⁶ з конференцією 1 липня (ст. ст.) 1918 р. Також відбувалися процеси відновлення соціал-демократичних організацій на території провінцій Австро-Угорщини з румунським населенням, коли висувалися програми соціального характеру, побажання об'єднання румунського народу, усунення

експлуатації⁷. Події 1917-1918 рр. підготували і рішення соціалістів угорських земель про створення Соціал-демократичної партії Ардялу, Банату й Угорщини, з визнанням керівним органом Румунського центрального комітету СДПУ⁸. У грудні 1918 р. також прийняли рішення стосовно проведення конгресу для вироблення тактики і програми партії та об'єднання організацій⁹.

Таким чином, у діях соціал-демократії наявним був розкол і розбіжності в баченні завдань партії, що викликало потребу в розробці та впровадженні нової програми партії. Сприятливі умови для руху загалом склалися після виведення німецьких військ із Румунії, коли з кінця жовтня до середини листопада 1918 р. у столиці було безвладдя та вдалося налагодити навіть видання газети «*Socialismul*». Після повернення з Москви делегації А. Константінеску та Х. Стернберґа була доведена до кінця «Декларація принципів». Також змінено було і склад ВК СПР, коли до А. Константінеску, Ґ. Крістеску, І. Фріму долучилися кооптовані І. Московіч (Бухарест), Т. Іордекеску (Плоешть), І. Сіон (Ясси), Ґ. Теодореску, а також Х. Раковскі. Обов'язки секретаря ВК СПР перебрав І. Московіч, скарбничого – Ґ. Крістеску¹⁰.

Впродовж 1919 р. відбувалася зміна організаційної структури партії, у складі якої найбільшими були повітові секції Бухареста, Кимпіни, Плоешть, Ясс. Основну роботу намагалися перевести у кварталні секції та групи. Секретарі комітетів кварталних секцій і члени комітету центральної секції створили Центральний комітет, який керував діяльністю кварталних секцій. За групами повітових секцій СПР створювалися регіональні федерації Молдови, Валя Праговеї, Добруджі, Бакеу, Пятра Нямц і Романа, Бреїли, Бузеу, Фокшань, Римніку-Серат з відповідними партійними органами. Власне, вироблявся тип організації, який відповідав полінаціональному робітничому руху нової країни. На травневій конференції 1919 р. було прийнято програму партії, тоді як у грудні 1919 р. в Яссах створили Генеральну раду СПР, перейшовши після цього до обговорення питання про децентралізацію та централізацію в партії.

Якщо серед соціалістів Молдови існувала думка про необхідність децентралізації, то в Ардялі схильні були до централізації й уніфікації політичних і профспілкових організацій. Принаймні для Ардялу визначали центром м. Клуж, тоді як для Банату таким ставала Тімішоара, також як і зрозумілим був принцип поєднання партійного та профспілкового членства. У цьому відношенні наполегливими були І. Чізер та І. Флуераш, а І. Сіон вважав необхідним запровадити членство в партії членам профспілок у Реґаті. Однак найлогічнішою була точка зору Л. Геллера, який вважав профспілку основою для підготовки партійних кадрів¹¹. Деяко відрізнялася позиція центристів, викладена І. Московічем, яка демонструвала необхідність єдності профспілки та повну її авто-номію від партії. Ліві (Д. Фабіан) відкидали уніфікацію партійних та профспілкових організацій, наполягали на співпраці партії та профспілки під головуванням партії. Власну позицію ліві виклали у «Проекті спільного статуту профспілкового руху в Румунії»¹², розробленому представником федерації Валя Праговеї Н. Маріан та схваленому на сесії Генеральної ради СПР та Генеральної комісії профспілок Румунії в жовтні 1920 р.

Позицію нової партії визначала «Декларація принципів» як проект нової програми, що визначала боротьбу за встановлення диктатури пролетаріату, необхідність соціалістичних перетворень. Відкидали у програмі можливість компромісу з непролетарськими партіями, вимагали соціалізації землі, фабрик, знарядь праці. У партійних секціях проект обговорили в середині листопада – на початку грудня¹³ й опублікували 9 грудня 1918 р. Зроблено це в переломний для робітничого та соціалістичного руху момент, коли в Бухаресті відновили діяльність майже 40 профспілок, створили нові форми громадських інституцій, страйками добивалися успіху. Дана ситуація переломилася 13 грудня 1918 р. після розстрілу робітничої демонстрації біля Національного театру й арешту керівництва СПР, що призвело до дезорганізації робітничого руху¹⁴.

Після згаданих подій розвиток соціалістичного руху в Румунії пішов у двох напрямках. Праве і ліве крило СПР гуртувалися навколо газет «*Social-Democrația*» та «*Socialismul*». Праві розгорнули

діяльність по створенню єдиної соціалістичної партії в межах «Великої Румунії», за що виступали, зокрема, І. Жуманка, Ґ. Гріґоровіч. На з'їзді соціалістів Трансильванії та Банату 7-8 січня 1919 р. (ст. ст.) ухвалили рішення про створення нової організації та проголосували за її програму, в якій місія партії подавалася як підготовка робітників до усунення гноблення більшістю меншістю. Цього збиралися досягнути через скасування приватної власності на засоби виробництва, завоювання влади та створення соціалістичної системи. Прийняли і програму-мінімум, яка полягала у здобутті політичних прав, досягнення соціальних прав легальним шляхом. Серед централістів Трансильванії і Банату існувала ідея створення республіки, але конкретної програми дій вони не висували. Також у СПР існувала позиція визнання необхідності співпраці робітничого руху з національною буржуазією у справі побудови національної держави. У межах даної держави і слід було добиватися для робітників таких прав, які мають західноєвропейські робітники¹⁵. Праве крило, зокрема І. Сіон, виступало за виключно легальні методи боротьби і свою програму вони оформили в Декларації Тимчасового Виконавчого комітету СПР та Генеральної комісії профспілок від 13 лютого 1919 р. На основі Декларації було прийнято рішення щодо уніфікації соціалістичного руху Реґату, Трансильванії та Буковини¹⁶.

На Буковині соціал-демократична організація була створена на основі рішення серпневого з'їзду 1896 р. як Інтернаціональна соціал-демократична партія і, незважаючи на діяльність із 1897 р. профспілкової організації, на початку ХХ ст. залишалася нечисленною та слабоорганізованою¹⁷. Її структура відповідала територіально-національному принципу і включала п'ять національних секцій на правах автономії. Від 1907 р. соціал-демократи мали досвід парламентської діяльності і в межах Австро-Угорщини представляли другу за чисельністю групу депутатів. Для буковинських соціал-демократів добре відомими були традиційні форми діяльності, страйки, демонстрації, загальні робітничі збори¹⁸. Також помітне місце на Буковині займала і єврейська соціал-демократія, в тому числі ліве крило сіоністського руху «Поале Ціон»¹⁹. Доволі сильні позиції виявилися в центрального органу ІСДПБ газети «Vorwärts», яка відновила свій вихід 29 червня 1918 р. як щотижнева. З 6 червня 1919 р. газета виходила щоденно завдяки збільшенню числа абонентів. Така ситуація тривала до 19 грудня 1937 р., часу припинення виходу газети²⁰.

У румунському соціалістичному русі на початок 1919 р. помітною стала діяльність максималістів у Бухаресті, Плоешть, Кимпіні, Бреїлі, Крайові, Яссах, Бакеу, керована А. Константінеску через створений ним Центральний комуністичний комітет. Використовували для пропагандистської діяльності також і газету «Revoluția Socială», як і пропагандистські видання, в тому числі і «Книга рабів» А. Константінеску. Останню слід визнати «зверненням соціаліста до селянина», в якому закликали до повалення режиму і створення Румунської республіки Рад робітників, солдатів, селян. Зайняли максималісти критичну позицію стосовно намірів Тимчасового комітету СПР та стосовно позиції І. Сіона. До максималістів Бухареста приєдналися також представники секцій Бреїли, Ґалаца, Плоешть. Основним предметом зіткнення стало питання про соціалістичну революцію в Румунії, що обумовило і критику Декларації 13 лютого²¹.

Поглибився розкол у соціалістичному русі після утворення III Інтернаціоналу, що також вплинуло і на перенесення дат конгресу СПР та призначення спершу на 17 квітня 1919 р. загальнонаціональної партійної конференції, в підготовці до якої висловив свою позицію Ґ. Гріґоровіч, який вважав допустимим допомогу соціалістів державі. Власне, в керівництві продовжувала переважати думка про необхідність легальної і масової діяльності, як найнадійнішого засобу. На конференції в м. Сібіу 10-11 травня 1919 р. визнали класову боротьбу єдиним засобом звільнення робітничого класу²².

23-26 травня 1919 р. відбулася загальнонаціональна конференція соціалістів, яка мала обговорити звіт про становище в партії, програму партії, передвиборну програму й організаційні питання. Її учасниками стали 70 делегатів від 61 партійної та профспілкової організації з Реґату, члени Тимчасового виконкому СПР, Тимчасової Генеральної комісії профспілок, представники Трансильванії і Банату (8 осіб), Буковини (2 особи). 24 травня були зачитані два проекти програми та

розгорнулася дискусія за участю Л. Гелертера, І. Московіча, І. Флуераша, Я. Пістінера, Ш. Войні, Е. Сокура й інших, яка виявила три позиції в партії стосовно програми. Помітними були позиції І. Сіона і Я. Пістінера, які відображали точку зору, близьку К. Доброджану-Геря, однак порозуміння та компроміс намагалися знайти завдяки діям центристів. 26 травня від імені комісії Ш. Войня доповів проект програми, і завдяки підтримці лівих текст програми залишили без змін²³.

Згідно із програмою СПР визнали партією робітничого класу, яка має досягнути нової форми організації суспільства через соціалізацію засобів виробництва й обміну, скасування експлуатації націй, статі та класу в будь-якій формі. На думку Б. Попова, розділ про мету та завдання партії виявився найбільшим проявом компромісу – поєднання положень про завоювання політичної влади й перетворення капіталістичного суспільства в соціалістичне через диктатуру пролетаріату та можливості реформування капіталістичного суспільства. Обговорили на конференції передвиборну програму, організаційну структуру партії, принципово схвалили об'єднання СПР з соціал-демократами Трансильванії і Банату та Буковини. Керівним органом визнали новообраний Виконавчий комітет СПР²⁴.

Прийняття передвиборної програми свідчило про рішення партії іти на вибори до парламенту і передвиборну діяльність партія розгорнула доволі рано – у травні. Окрім соціалістів Реґату, участь у виборах вирішили взяти соціал-демократи Ардялу і Банату та Буковини. Пояснювалося рішення баченням в організаціях можливості боротьби за демократію у країні парламентським шляхом. Проте до осені 1919 р. єдиної партії не існувало і місця для організації приєднаних провінцій також. Виникла також ще одна перепона для участі – стан облоги: і в Сібіу, і в Чернівцях вважали можливою участь у виборах за умови скасування стану облоги²⁵.

Оскільки бойкот виборів вважався вигідним для всіх течій у партії, то остаточне рішення приймали на надзвичайному з'їзді СПР 13-14 жовтня 1919 р. Втім, окремі діячі партії, як, наприклад, І. Сіон, Е. Сокор, Ґ. Гріґоровіч, не побажали бойкотувати вибори. Та все ж рішення було прийняте і, за визначенням самих соціалістів, це була відповідь олігархії. На його підставі 28 жовтня 1919 р. ВК СПР та Генеральна комісія запропонували всім кандидатам-соціалістам зняти свої кандидатури, а виборцям здати посвідчення на право голосування та провести збори протесту з направленням делегації до уряду. Того ж дня в Бухаресті пройшли зібрання протесту проти політики уряду. Своєї роз'яснення позиції партії давала і газета «*Socialismul*», пояснюючи, що парламентська діяльність є лише частиною в загальній діяльності партії²⁶. Однак відмова від участі у виборах у листопаді 1919 р. стала певним шоком для буковинських соціал-демократів, адже для них це означало втрату електорального поля і можливості здобути ряд місць у парламенті. Саме тоді проявився певний розрив між центром і провінцією, хоча він і не міг не виникнути, оскільки співпраця лише починалася²⁷.

У прийнятому рішенні було також і завдання делегувати групу до уряду із проханням про відтермінування виборів. Оскільки 30 жовтня делегація не добилася результату від голови Ради міністрів А. Вайди-Восвод, то в Реґаті та на Буковині вирішили провести загальний політичний страйк 3-4 листопада. Тим не менше 2-4 і 7-8 листопада 1919 р. відбулися вибори до Палати депутатів та Сенату. Завдяки цьому до парламенту потрапили 7 соціалістів (І. Московіч, Ґ. Крістеску, Т. Драґу, А. Дунеряну, А. Опреску, Ґ. Гріґоровіч і І. Сіон), 6 із яких обрали від Мунтенії й 1 від Добруджі. У партії це пояснили залишенням у виборчих списках, хоча не відкидали і намірів влади продемонструвати демократичний хід виборів²⁸.

Таким чином, мало місце порушення партійної дисципліни і питання участі в парламенті обговорювалося у ВК СПР та на партійній конференції в Яссах 7-8 грудня 1919 р. Тоді вирішили використати депутатів для виступів із вимогами відновлення демократичних свобод та розпуск парламенту як незаконно обраного. На виконання рішення конференції 12 грудня 1919 р. соціалісти оголосили в парламенті декларацію стосовно незаконного обрання парламенту та закликали прийняти рішення про його саморозпуск. 29 грудня 1919 р. при голосуванні за затвердження приєднання Буковини до Румунії Ґ. Крістеску зробив заяву про право народу

самостійно вирішувати свою долю. Висувалися соціалістами й інші вимоги, однак нетривалість дії першого повоєнного парламенту робила неможливим їх виконання. Сам парламент був розпущений у березні 1920 р., а 25-27 травня і 30-31 травня 1920 р. відбулися вибори до обох палат.

Ставлення до них вироблялося створеною у грудні 1919 р. в Яссах Генеральною радою СПР, яка мала намір бойкотувати вибори (рішення сесії 31 січня – 2 лютого 1920 р.), вимагаючи амністії для ув'язнених на Буковині, в Банаті, Трансильванії, Бессарабії. Проте у квітні 1920 р. на сесії Генеральної ради ухвалили рішення про видання передвиборного маніфесту. До нього внесли вимоги демократичного змісту, хоча під час обговорення були суперечки із приводу положення про диктатуру пролетаріату. Відсутність єдиної партії відобразилася на змісті маніфестів у Банаті. У травні 1920 р. соціалістів очікував успіх – 20 депутатських місць і 3 місця в Сенаті²⁹.

Відповіддю соціалістів на актуальні проблеми політичного життя Румунії в повоєнний період стала їх позиція стосовно вирішення аграрного питання. У парламенті депутат Г. Грігоровіч у своєму виступі наполягав на проведенні революційної аграрної реформи, необхідності створення селянських товариств у Молдові. З боку др. Оберлендера пролунали побажання поліпшення реформи, тоді як Я. Пістінер наполягав на реформі, яка б захищала селянина економічно. Вже тоді прозвучала ідея надання позик селянам та створення селянських товариств поблизу великих міст. Виступав він і за збереження маєтків із великим землеволодінням³⁰.

У 1920 р. мали місце подальші організаційні зміни в партії, зокрема відзначали послаблення позицій правого крила та посилення боротьби між лівим крилом і центристами. При цьому навіть у середовищі центристів не було єдності, і позиції Ш. Войні та І. Московіча дещо розбігалися в питанні зміни ладу у країні, але були єдиними в оцінці більшовицької диктатури, як невідповідної марксистському вченню. Розходження виявилось і стосовно питання участі соціалістів у міжнародних організаціях, адже Ш. Войня вважав можливим об'єднання соціалістичних партій, тоді як І. Московіч допускав членство у III Інтернаціоналі на певних умовах. Це викликало критику позицій обох з боку лівого крила³¹.

Питання членства в міжнародній організації було важливим для новостворюваної партії, оскільки Інтернаціонал сприймався як форма співпраці, форма об'єднання соціалістів і питання полягало у визначенні суті цієї форми. Визнання розпаду II Інтернаціоналу схиляло соціалістів до прийняття нового змісту форми – III Інтернаціоналу і ліві пропагували ідею співпраці з ним, тим паче, що від них був і представник у Румунії – А. Константінеску. Також, ще до офіційного приєднання до III Інтернаціоналу участь у роботі його секцій велася в різній формі. Так, 3-4 листопада 1920 р. представник профспілок М. Паукер взяв участь у роботі Балкано-Дунайської профспілкової конференції в м. Софія, 24-28 лютого 1921 р. представники лівого крила брали участь у нараді Балканської комуністичної федерації³².

Такі дії були наслідком висловлених лівими намірів, адже, власне, під їх тиском на звітному засіданні Бухарестської секції СПР 25 січня 1920 р. було прийнято резолюцію з визнанням приєднання секції до III Інтернаціоналу, поза тим, що ВК СПР таку декларацію не підтримав, адже позиція керівництва полягала в тому, що подібне рішення може прийняти лише з'їзд. Мали місце й інші дії та декларації лівого крила³³. На сесії Генеральної ради СПР 31 січня – 2 лютого 1920 р. було озвучено 3 позиції ставлення до III Інтернаціоналу: Г. Крістеску, Ш. Войні, І. Флуєраша. По суті, проти III Інтернаціоналу виступили Л. Геллер і Я. Пістінер. Якщо Я. Пістінер вважав, що на даний момент не існує справжнього Інтернаціоналу, то ліві, навпаки, наполягали на розриві з II Інтернаціоналом і вступі до Комінтерну. 8 червня 1920 р. на спільному засіданні ВК СПР і Генеральної комісії профспілок визначили дату проведення партійного з'їзду та встановили умови розгляду питання членства у III Інтернаціоналі. Крім того, розглядалося і питання про візит румунської делегації до Москви саме з питання встановлення контакту з керівництвом III Інтернаціоналу³⁴. Під час проведення в м. Клуж першого конгресу Соціалістичної партії Трансильванії і Банату 15-16 серпня 1920 р. також поряд з вимогою створення єдиної

соціалістичної організації в Румунії порушували питання співпраці з III Інтернаціоналом³⁵. Конференція ІСДПБ 7-8 вересня 1920 р. розглянула питання про співпрацю організацій Реґату, Трансильванії і Банату та Буковини, але питання про III Інтернаціонал не зачіпала. 31 жовтня 1920 р. конференція української секції ІСДПБ, окрім заслуханих звітів, провела обговорення у формі дебатів питання приєднання до III Інтернаціоналу³⁶. Остаточне розмежування в русі відбулося після проведення в жовтні 1920 р. загального страйку. Праві, до яких належали І. Жуманка, Ґ. Ґріґоровіч, Ш. Войня (редактор «*Viața socialistă*»), звинувачувалися в намаганнях укласти угоду з урядом, реорганізації руху на нових засадах. На думку Б. Попова, праве крило слід розцінювати як представників легального ре-формізму. Ліві після страйку в листопаді 1920 р. прийняли остаточне рішення про створення комуністичної партії³⁷.

На його прийняття, можливо, вплинула і робота в Радянській Росії делегації СПР, яку очолив Ґ. Крістеску. У складі делегації були представники всіх напрямів СПР: К. Попович, секретар Генеральної комісії профспілок, А. Доброджану-Ґеря, голова Федерації соціалістів Валя Праговеї, Д. Фабіан, редактор газети «*Socialismul*», Е. Розван та І. Флуераш, члени ВК СП Ардялу і Банату. Під час перебування на території Радянської Росії здійснили візит у Радянську Україну, де в Харкові мали зустріч з Х. Раковскі, після якої розкол серед членів делегації поглибився. 11 листопада позиція румунських соціалістів була викладена на засіданні ВККІ та пройшла всебічне обговорення із критикою позиції керівництва СПР. Розділилися і погляди учасників делегації на принципи Комінтерну та умови прийняття у члени Комінтерну. У постанові ВККІ від 28 листопада 1920 р. було визначено умови, за яких можлива співпраця. 10 грудня 1920 р. ВККІ прийняв звернення «Членам Соціалістичної партії Румунії і всім свідомим робітникам», де звинуватив партію в несві-домому опортунізмі, хитаннях у програмних та тактичних питаннях, угоді з А. Авереску³⁸.

На початку 1921 р. інтенсивну діяльність розгорнули члени Тимчасового ВК СПР, які особливу увагу надавали умовам вступу до Комінтерну, велася діяльність зі встановлення контролю за профспілковим рухом. 1-2 січня 1921 р. на розширеному засіданні Генеральної ради Федерації Плоешть обговорили питання про взаємини партії і профспілок та запропонували визнати автономію і повну незалежність профспілки від політичної партії. Дискусія з питання лише збільшила напругу в партії і сесія 30 січня – 3 лютого 1921 р. проходила в гострій боротьбі з процедурних питань, із питань тактики, оскільки частина членів не бажала використовувати більшовицьку тактику. Крім того, ставилося завдання об'єднання руху, оскільки після загального страйку рух вважали дезорганізованим. Необхідність створити керівні органи змусила вибрати їх варіанти, та зрештою вирішили прийняти склад Виконкому з 9 осіб. Після прийняття резолюції у формулюванні лівих І. Жуманка заявив про вихід правих з партії та початок самостійної діяльності. Представник центристів І. Йордекеску 2 лютого заявив про можливість спільної діяльності центристів і лівих. Врешті після деякої тяганини визначили 8 травня 1921 р. днем з'їзду. Визнано було і створення нової організації й обрано тимчасовий Центральний комітет у складі Ґ. Ґріґоровіча, Ш. Дунеряну, Ш. Войня, І. Жуманки, Майєра. Газету «*Vremea Nouă*» було переведено до Бухареста. Проте в парламенті 4 лютого 1921 р. утворили два соціалістичні клуби. У соціал-демократичному залиши-лися депутати Чісер, Дунеряну, Р. Ґайдош, Ґайстлінґер, Ґерман, І. Ґишка, К. Кракалія, Майєр, Я. Пістінер та сенатори Ґ. Ґріґоровіч, Ґабрієл, Яні. Очікувалося долучення до них Драґу і Даскала. У комуністичний клуб вступили Стойкулеску, Крістеску, А. Доброджану-Ґеря, Стоєв, І. Московіч, Станєв, Штефанов, Тенасе³⁹.

На час сесії був вироблений статут партії, яким її визнавали організацією пролетаріату, заснованою на класовій боротьбі та міжнародній солідарності робітників для досягнення політичної влади і встановлення диктатури пролетаріату як політичного режиму Рад з соціалізацією засобів виробництва та перетворення капіталістичного суспільства на соціалістичне. Саму партію визнавали Соціалістично-комуністичною та секцією III Інтернаціоналу (стаття 2). Визначено було ор-

ганізаційну структуру партії, створено жіночі організації⁴⁰. Розробили в партії також і свій проект аграрної реформи, який був значно радикальнішим за урядовий та опозиційний⁴¹.

Соціалістична організація залишалася такою, що була зацікавлена в поповненні молодими членами, тож не дивно, що в її структурі з'являлися і молодіжні організації. Після приєднання така була заснована 28 квітня 1920 р. в м. Клуж і, згідно з інформацією Виконкому Соціалістичної партії Арядлу і Банату, одразу молодіжна організація розпочала освітню діяльність, влаштовуючи зібрання й екскурсії з метою поліпшення становища своїх членів. Відбулося доволі швидке зростання членів організації, яка на 25 червня 1920 р. складала понад 450 осіб, серед яких були робітники-металурги, працівники залізниці, а також 20 інвалідів війни. Розгортання діяльності створило умови для скликання конгресу, який розпочався у Клужі 25 липня 1920 р. і мав результатом затвердження статуту та висловлення прихильної позиції молоді до участі у III Інтернаціоналі. Станом на жовтень 1921 р. Союз молодого робітництва Трансильванії розширився за рахунок приєднання організації Банату. До 1 листопада 1922 р. місцеві його організації виникли також, окрім Клужа, в Тиргу-Муреш, Дежі, Топліца Ромине, Арадї, Бокша Ромине, Луґожі, Брашові, Сфинтей Георґе, Сібіу, Сату-Маре, Орадя, Байа Маре, Дічіосинмартіні, Алба-Юлії. Станом на 1 червня 1922 р. було засновано організації також у Лупень, Петрошань, Вулкан, Лоня. На цей час лише в Тімішоарі організація нараховувала близько 1100 членів. Доволі активно молодіжна організація використовувала власний друкований орган «*Ilfjűproletár*». Власне, період 1921-1922 рр. став не лише часом створення організаційної структури в молодіжному русі, але й вибору шляхів утворення єдиної організації, спільної з Реґатом, Буковиною та Бессарабією. Такий вибір створив умови для переорієнтації соціалістичної організації в комуністичну. Додалися до цього моменту також і заходи із влаштування страйків та профспілкової організації. Результатом, зокрема, був страйк у Топліца Ромине в листопаді 1922 р., перехід частини соціалістичної молоді на позиції комуністичної організації. Особливо помітним це ставало після падіння II Інтернаціоналу⁴².

Для Бессарабії процес утворення молодіжних політичних організацій також здійснювався у формі появи організацій молодих соціалістів. Так, на липень 1919 р. утворився Союз трудової соціалістичної молоді Бессарабії, метою якого стала просвітницька діяльність на користь знань соціалізму серед робітничої молоді. Структура такої організації передбачала наявність гуртків по 8 осіб у кожному. Від гуртків обирався один представник до комітету Союзу, повноваження якого поширювалися на три місяці. Основною формою діяльності стали систематичні заняття, які проводилися у формі колективного читання літератури, доповідей, співбесід⁴³.

Впродовж серпня – грудня 1919 р. чисельність організації зростала. Розширювалися її зв'язки з Орґеєвим, Бендерами, Аккерманом та встановили зв'язок з Бессарабським обласним комітетом РКП(б). Вже в 1919 р. робилися спроби перетворити Союз соціалістичної молоді на комуністичний, що призвело врешті до розколу та переходу частини членів у Комфербанд⁴⁴.

У соціалістичних організаціях усе помітнішу роль відігравала діяльність комуністів, які відтягували частину активних діячів на свій бік. Так, мали місце спроби здійснювати терористичні акти, прикладом якого став замах М. Голдштайна в парламенті на голову Сенату Д. Гречану та єпископа Арядлу. Участь у підготовці даного замаху взяла також А. Рабінсон. Остання змушена була залишити Румунію та, перебуваючи у Швейцарії, одружилася з М. Паукером. У подальшому брала участь у діяльності комуністичної організації Румунії, звинуватила свого часу у троцькізмі свого чоловіка. Комуністичні ідеї намагалися поширювати і серед робітників, і серед селянства. Лівими велася критика діячів соціал-демократичної партії зі звинуваченнями в опортунізмі, реформізмі, робилися заклики до створення комуністичних організацій⁴⁵. Підігривали ситуацію і дії представників різних течій СПР після сесії Генеральної ради, які виступили з публікацією маніфестів, що відображали програму дій. Крім того, велася мова про наявність у Румунії трьох соціалістичних партій, при тому, що існує завдання створити єдину організацію, яка б керувала робітничим рухом. Власне, центристи схилилися до думки про необхідність вироблення тактики партії, підготовки до конгресу, звільнення ув'язнених членів партії⁴⁶. 15 лютого 1921 р. з

декларацією «До трудо-вого люду» виступили члени Центрального комітету румунської соціал-демократії Г. Гріґоровіч, Ш. Войня, А. Дунеряну, І. Жуманка, І. Майер. Вони вважали необхідним дотримуватися тактики за К. Доброджану-Геря, взяли участь у створенні ІІ½ Інтернаціоналу, отримували підтримку з боку ВК СПР і СПАБ та Генеральної комісії профспілок Ардялу, що привело до створення Тимчасової ради Соціалістичної партії Трансильванії.

27 лютого 1921 р. Центральний комітет румунської соціал-демократії опублікував «Інструкцію секціям і товаришам», де повідомляв, що нова партія створюється на основі Травневої програми. Вступ мав відбуватися секціями з соціал-демократичною більшістю. На виконання програми 27-28 березня було проведено з'їзд у м. Клуж, 17-18 квітня 1921 р. – в м. Тімішоарі. На них було прийняте рішення щодо проведення в червні 1921 р. загальнорумунського з'їзду соціал-демократів та центристів з метою створення єдиної СПР. Власне, такий з'їзд було проведено із проголошенням утворення Федерації регіональних соціалістичних партій Румунії, яку у травні 1927 р. оформлять у Соціал-демократичну партію Румунії. Одночасно з утворенням партії на Міжнародну конференцію у Відень було направлено делегацію на чолі з Г. Гріґоровічем, Я. Пістінером, Ш. Войня⁴⁷.

У період підготовки до партійного з'їзду велася активна діяльність усіх трьох течій у соціалістичному русі, визначалося питання єдності та лідерства в ній, передбачалися варіанти можливих союзів, велася полеміка між політичними противниками. Остання була пов'язана з питанням приєднання до Комінтерну, про передумови соціалістичної революції в Румунії. Для обговорення ситуації після сесії Генеральної ради СПР 11-12 лютого 1921 р. Генеральна комісія провела профспілкову конференцію за участю секретаря ВК СПР Г. Крістеску, яка ухвалила рішення про скликання об'єднаного профспілкового конгресу для проведення одночасно з партійним з'їздом. Проведення конференцій та прийняття рішень не позбавляло, а, навпаки, збільшувало кількість дискусій, які переросли в політичну боротьбу, що призвело до загрози розколу вже в березні. Загалом події призвели до практичного оформлення лівого крила СПР у комуністичну організацію, які повели боротьбу за вступ до Комінтерну⁴⁸.

При підготовці до з'їзду було розроблено Е. Розваном і Т. Албані питання «Про становище національних меншин», де порушувалося питання про культурно-національну автономію, за умови не зачіпання нею державного суверенітету, а також боротьби пролетаріату проти дискримінації національних меншин. З аграрного питання доповідь готував А. Доброджану-Геря, який обґрунтував необхідність здійснення політичної і соціальної революції в Румунії як гарантію проведення аграрної реформи. Питання про приєднання до Комінтерну подав Г. Крістеску. Станом на 17 березня визначили терміни для проведення партійного та профспілкового з'їздів, розробили порядок денний, виробили принципи представництва на конгресах. Проведення у травні 1921 р. конгресу, який став установчим для Соціалістично-комуністичної партії Румунії, та арешт його учасників викликав протест із боку соціалістів. Так, 14 травня 1921 р. конференція СДПБ проголосувала за резолюцію протесту⁴⁹.

У червні 1921 р. обговорювалося питання про створення Федерації соціалістичних партій делегаціями соціалістів з Реґату, Буковини, Трансильванії та Банату. Установчий конгрес розпочався 19 червня 1921 р. із заяв протесту із приводу терору, висловився за солідарність партій, що представляли робітничий рух поза різницею в тактиці. Також конгрес вимагав звільнення всіх осіб з-під арешту. 21 червня проти арештів комуністів висловилися на Профспілковому конгресі у Плоешть⁵⁰, як і заявили протест на профспілковій конференції у Плоешть 26-27 червня 1921 р.

Однак головним питанням на конгресі соціалістів 19-20 червня було вирішення подальшої долі організації, адже стосовно проекту статуту мали місце застереження з боку частини делегатів. Приймав рішення тимчасовий Центральний комітет у складі Г. Гріґоровіча, А. Дунеряну, Ш. Войня, І. Жуманки, І. Майера. Крім того, представники правої соціал-демократії створили об'єднання і в парламенті: депутатську групу (І. Чісер, Я. Пістінер, А. Дунеряну, Є. Герман, І. Майер, Фр. Гайстлінґер, Р. Ґайдош, К. Кракалія, І. Гишка) та сенаторську групу (Г. Гріґоровіч. Й. Ґабріел, І. Янку).

М. К. Стенеску вважає створення ЦК СДП першим кроком до розколу єдиної партії, адже відбулося це в лютому і завершеної форми набуло вже в червні 1921 р.

На конгресі партію представляли 83 делегати зі 116 мандатами, які мали розглянути питання створення Федерації соціал-демократичних партій Румунії, схвалити програму та статут організації, визначитися із приєднанням до Інтернаціоналу. Відкрив конгрес А. Дунеряну, а після організаційних моментів Я. Пістінер зачитав звернення із приводу арештів учасників конгресу. Доповідь стосовно програми дій виголосив Ш. Войня, зазначивши при цьому, що мета ФСДП полягає у сприянні всім рухам, які мають на меті покращання становища пролетаріату. Пропонувалася участь партії в політичному житті у формі буржуазної демократії і боротьба проти реакції подавалася з обіцянкою виступів за єдиний фронт, але це не означало поступатися своїми принципами. Щодо перемоги соціалізму в Румунії відзначали спершу його перемогу в Західній Європі, а саму соціальну революцію сприйняли як тривалий акт.

Програма ФСПР базувалася на допущенні революції в Румунії, яку розглядали як комплексний і тривалий процес, носієм якого виступає робітничий клас, а форма змінюється від епохи до епохи. У програмі вказувалося, що організація стоїть на позиції соціалістичної революції та виступає за створення єдиного робітничого фронту. На даному етапі вважали необхідним використовувати парламентську та профспілкову боротьбу.

Першочерговими визнавали політичні права, серед яких першими були надання права голосу для всіх мешканців країни віком від 20 років, право громадянства, право прямої консультації з народом, парламентський імунітет, право Палати депутатів збиратися на власний розсуд, повна політична рівність чоловіка та жінки⁵¹.

Програмою ФСПР визначалися завдання в галузі юстиції й освіти таким чином, щоб забезпечити права громадян без різниці соціального стану та національності. Незмінною залишалася позиція у справі армії, яку пропонували замінити національною міліцією, а до того не допускати використання армії у внутрішніх конфліктах. Стосовно зовнішньої політики позиція соціалістів визначалася як антиімперіалістична та мирна, з відмовою від таємної дипломатії. У сфері фінансів увага приділялася податковій політиці – встановленню загального, пропорційного та прогресивного податку на майно.

Соціальна сфера охоплювала питання охорони здоров'я, де головним виступало питання подолання соціальних хвороб. Фактично з ним пов'язувалося і питання забезпечення житлом та дешевим транспортом для робітників. У питанні праці соціалісти виступали за визнання профспілки, запровадження восьмигодинного робочого дня, заборони нічної праці за винятком безперервного виробництва, створення умов для охорони праці. Суперечки між працевдавцями та робітниками мали вирішуватися спеціальними комісіями.

З інших завдань, досягнути які прагнули соціалісти, були створення робітничих кооперативів, соціалізація промислових підприємств та транспорту, відокремлення церкви від держави, націоналізація церковного майна⁵². Власне, програмою передбачалися вирішення загальних демократичних положень, при чому поза увагою залишалось селянство, а соціалістична революція у країні вважалася можливою лише після перемоги її в західноєвропейських країнах.

Поряд із програмою приймався і статут, який, за твердженням І. Чісера, дозволяв уніфікувати керівництво та дії, але мав стати спільною програмою дії без скасування незалежності федеративних партій. Намірів створити унітарну організацію не було. Також за статутом ФСПР отримала як представницькі органи конгрес (збирався щорічно), конференцію (раз на три місяці), Виконавчий комітет. З питання участі в міжнародних організаціях виступав Я. Пістінер, тож конгрес ухвалив рішення приєднатися до Віденського Інтернаціоналу та затвердив своїм представником Ґ. Ґріґоровіча. Обрано конгресом керівні органи ФСПР, до Виконавчого комітету якої увійшли А. Дунеряну, Ш. Войня, Ґ. Ґріґоровіч, Я. Пістінер, І. Чісер, Ґ. Кьовешді, др. В. Роман, Фр. Гайстлінґер, Е. Герман, а також 4 заступники. 22 червня 1921 р. Виконком обрав головою Ґ. Ґріґоровіча, секретарями Ш. Войню та Я. Пістінера. До складу Постійного бюро увійшли, крім них, також А. Дунеряну й Е.

Герман. Пе-ред та після конгресу було проведено необхідні реорганізації в партіях, які увійшли до складу ФСПР⁵³.

Організаційна структура соціалістичної партії зберігала всі необхідні елементи для повноцінної діяльності. Осередки організації створювалися на підприємствах чи виробничих одиницях і управлялися загальними зборами чи бюро. Такі осередки об'єднувалися в межах міста чи села і керувалися в діяльності рішеннями місцевої конференції та місцевого комітету. На рівні великих територіальних одиниць рішення приймали регіональні конференції та регіональні комітети, а в рамках усієї партійної організації – партійний конгрес. Таким чином, було збережено організаційні принципи, вироблені в попередній період, та колегіальність у прийнятті рішень, пов'язаних з діяльністю самої організації. У цьому відводилося місце не лише організації чоловіків, але й жінок, для яких створювалися умови всередині організації, видавалися друковані видання⁵⁴.

Різні позиції соціалістів передбачили появу нових політичних груп, зокрема на початку 1922 р. група центристів у складі 15 осіб вирішила заснувати Соціалістичну партію Румунії. До числа засновників належали І. Московіч, К. Попович, І. Бурке, К. Мюллер, В. Анаїносте й інші. Своїм друкованим органом нова організація взяла газету «*Lumea Nouă*». Ідеологом партії виступав І. Московіч, який виходив із твердження про відсутність у Румунії умов для соціалістичної революції та виступав за необхідність створення потужної пролетарської організації, за культурну і політичну освіту робітників. До групи приєдналися соціалісти, очолені Т. Іордекеску. У другій половині лютого 1922 р. сформувався Виконавчий комітет СПР у складі І. Московіч, Т. Драгу, А. Опреску, Т. Іордекеску й утворилися секції партії у Бреїлі, Галаці, Яссах, Бузеу, Бухаресті. У лютому – березні члени СПР вели жорстку дискусію із представниками СКПР та намагалися потрапити до парламенту. Втім, це їм не вдалося, як і досягти рівня загальнодержавної організації.

На 25 червня 1922 р. ВК СПР призначив конференцію, яка мала вирішити питання приєднання до міжнародної асоціації соціалістичних партій, реорганізації й обрати Виконавчий комітет партії. Хоча запрошення були відправлені всім організаціям, відомим з 1919 р., участь взяли делегати Бухареста і Галаці з вирішальним голосом та Фелтичень – з дорадчим голосом. На основі виступу І. Московіча було прийняте рішення про приєднання до Міжнародної асоціації соціалістичних партій, як і вирішили вести переговори про вступ до ФСПР. На основі доповіді В. Анаїносте вирішили активізувати організаційну роботу та проводити професійну і культурну діяльність у профспілках. Обрано Виконавчий комітет партії у складі І. Московіча, Т. Драгу, А. Опреску, Т. Іордекеску, Л. Гелертера, К. Поповича, Е. Сокора, А. Анаїносте, А. Костеску та кандидатом Н. Іонеску-Верон⁵⁵.

Всередині румунського соціалістичного руху важливою подією стало проведення в Бухаресті 27-28 серпня 1922 р. конференції ФСПР, на яку запросили також представників СПР І. Московіча, К. Поповича, Л. Гелертера. На час проведення конференції Федерація мала 12 тис. членів. Мала значну кількість організацій, хоча не всі з них діяли. Принаймні в соціалістичній організації Трансильванії з офіційно існуючих 32 секцій діяли лише 18. Свою діяльність, як і на Буковині, ця організація проводила в умовах терору з боку влади. Доволі великою була соціалістична організація Банату, яка намагалася діяти як незалежна із грудня 1921 р. З боку партій-членів на адресу ВК ФСПР лунала критика стосовно відсутності допомоги партіям, що керівництво пояснювало відсутністю коштів. З боку лідера ІСДПБ прозвучав заклик боротися проти уряду І. І. К. Бретіану. Загалом конференція ухвалила низку рішень, які стосувалися терору в Румунії, партійної організації, питань соціальної допомоги. Прийняли рішення щодо включення СПР до складу ФСПР та кооптували до ВК ФСПР І. Московіча і К. Поповича, а також від Сібіу обрали Блаера на місце І. Чісера та кандидатом – І. Флуераша. Окремим рішенням конференція висловила протест проти дорожнечі. Діяльність соціалістів цього періоду викликала критику з боку опонентів і деякою мірою суперників. Принаймні цереністи з Буковини вважали, що в жовтні 1922 р. фактично припинила

діяльність українська секція ІСДПБ. Зазнавали критики також і окремі члени соціал-демократичної організації⁵⁶.

Проте своїх позицій впродовж наступних 1923-1924 рр. ФСПР не втрачала, ведучи здебільшого культурно-просвітницьку діяльність. Як єдина організація виступала більше поза межами країни. Організаційна робота всередині країни зводилася до координації, випуску директив та контролю за членами Федерації. При цьому конкретних дій у справі захисту інтересів робітників не проводилося, незважаючи на існування програми в даній галузі. Остання ж залишалася доволі традиційною в політичній частині і стосувалася досягнення права голосу для всіх громадян із 20-літнього віку, дотримання депутатської недоторканності, скасування Сенату, повної політичної рівності жінок з чоловіками й інше. Як частину демократичних свобод бажала свободи преси, зборів та організацій. Вимагали адміністративної децентралізації, політичної, судової, культурно-національної автономії для всіх національностей без посягань на суверенітет держави⁵⁷.

У рамках консолідації ФСПР 19 вересня 1923 р. у Клузі провели конференцію СПТ, у рішенні якої було звернення до ВК СПТ проводити інтенсивнішу й енергійнішу діяльність у справі реорганізації існуючих секцій. Обрано і новий склад Виконавчого комітету. У 1923-1924 рр. активізо-ували діяльність партійних організацій СПТ у Клузі, Валя Жіулуй, Куджир, Турда, Деж, Арад, Брашов, Зернешть, Тирневень. Активнішою виглядала діяльність СПБ, яка проводила не лише партійну роботу, але й організувала діяльність споживчих та виробничих кооперативів⁵⁸. Засідання ВК ФСПР в березні 1924 р. розглянуло пропозиції СПБ та СПТ про уніфікацію партій Федерації в єдину і 16 березня опубліковано рішення про перехід Виконкому Федерації у статус Комітету уніфікованої партії, хоча саме це рішення призвело до внутрішніх суперечок, які тривали фактично до рішення конгресу 7-9 травня 1927 р. про створення Соціал-демократичної партії Румунії. Ідеологічно партія залишалася на засадах соціал-демократичного руху, викладених свого часу В. Адлером і К. Каутським.

Підтримували у Федерації зв'язки з міжнародними організаціями, що стало можливим після відновлення в лютому 1919 р. II Інтернаціоналу та створення в лютому 1921 р. у Відні Міжнародної асоціації соціалістичних партій, програма якої була поєднанням положень II і III Інтернаціоналу. На ситуацію в соціалістичному русі Румунії вплинули зміни в міжнародному соціалістичному русі та рішення конференції 19-20 липня 1922 р. в Амстердамі. Щоправда, після конференції II, II½ та Амстердамського Інтернаціоналів центристи намагалися координувати свої дії відповідно до позиції II Інтернаціоналу. У подальшому схилялися соціалісти Румунії до об'єднання двох Ін-тернаціоналів, що вважали можливим для ведення боротьби проти капіталу. Міжнародний соціалістичний конгрес у Гамбурзі 21-25 травня 1923 р. прийняв рішення про об'єднання II і II½ Інтернаціоналів і створення на їх основі Соціалістичного робітничого інтернаціоналу з центром у Лондоні. Участь у ньому брали делегати від Румунії І. Московіч, К. Попович, Ш. Войня, Я. Пістінер, І. Флуераш. У період з 1921 р. по 1924 р. в міжнародних організаціях ФСПР була представлена Г. Грігоровічем (1921-1922), Ш. Войнею (1922-1923), Я. Пістінером (1923-1927).

Період 1924-1926 рр. для керівництва ФСПР був доволі складним, оскільки центральне керівництво так і не здобуло впливу на всі чотири складові. У питанні ж пропагандистської роботи ФСПР орієнтувалася на демократизацію політичного життя країни, виконання реформ та невеликих покращень. Діяльність ФСПР в рамках Інтернаціоналу соціалістів стала причиною оголошення боротьби за єдність робітничого руху, проте саме вона не давала можливості підтримувати єдність із представниками комуністичного руху. Тим не менше пропаганду у пресі, проведення конференцій тощо організації вдавалося здійснювати доволі успішно, хоча саме в 1922-1926 рр. вона мала лише одного представника в парламенті, Я. Пістінера.

11-13 березня 1924 р. в Бухаресті відбулася конференція соціалістичних партій Балкан, скликана за рішенням Конгресу в Гамбурзі та Виконкому Соціалістичного інтернаціоналу від 17 лютого 1924 р., де основним питанням було обговорення національних проблем держав Балкан. Від

Соціалістичного інтернаціоналу брали участь В. Адлер та І. Церетелі, тоді як Румунію представляли І. Флуераш, І. Московіч, Я. Пістінер. Після виступів болгарського представника А. Цанкова, югославського З. Топаловіча й румунського Я. Пістінера та дискусій було прийнято документ під назвою «Бал-канська проблема», де одним з головних питань була загроза війни. У серпні 1925 р. в конгресі соціалістів у Марселі взяли участь від імені соціал-демократів Румунії Я. Пістінер і Ш. Войня⁵⁹.

Хоча відкритого конфлікту із владою в соціалістів не було, все ж влада намагалася обмежувати їх дії. Так, у Бухаресті заборонили проводити 31 серпня 1925 р. конгрес профспілок та заарештували на відкритті 18 учасників. Всередині партії мало місце протистояння, що приводило до зміни керівництва, тоді як ззовні партію нерідко звинувачували у зв'язках з олігархією, прирівнюючи її до звичайних буржуазних⁶⁰. Члени партії вели свою діяльність у відповідності до партійних завдань, перенесених на регіональний рівень. Таким чином, виконувалися завдання з отримання місць у громадських радах, коли під час виборів вдавалося вести пропагандистську роботу на основі програми партії. У середовищі національних меншин актуальними залишалися питання отримання освіти рідною мовою, що змушувало порушувати питання про створення початкових шкіл національних меншин. Щоправда, конкурентом соціалістів у таких випадках виступали представники національних партій, які будували свою діяльність на досягненні подібних вимог. Не відмовлялися соціал-демократи від формування в робітників «класової свідомості», продовжували критикувати владу⁶¹. Виступи проти влади та загальна діяльність соціалістів привертала увагу влади, яка ставала пильнішою до таких організацій, чим ближче до кордону знаходилися вони. Привертала увагу також ті ліві організації, які визначались як можливі терористичні організації⁶².

У 1926 р. представники партій із ФСПР взяли участь у комунальних та парламентських виборах. Так, 24 січня 1926 р. з боку СПР було зроблено пропозицію комуністичним організаціям, щодо спільної участі у виборах та спільних дій для звільнення з ув'язнення М. Ґ. Бужора. Слідом за цим 30 січня керівництво СПР повідомило про свою готовність до переговорів із приводу створення виборчого блоку. Делегація РСБ та Унітарних профспілок в особах Ґ. Крістеску, М. Леонін, П. Кречун, С. Шайн із однієї сторони, та делегація СПР у складі Л. Редечану, Ш. Войтека, Н. Беленеску-Даміана – з іншої, 4 лютого досягли порозуміння про створення виборчого Соціалістично-унітаристського блоку. За визнанням М. К. Стенеску, даний акт було прийнято із задоволенням у русі, а Виконавчий комітет СПР заявив про створення потужного фронту пролетаріату всередині опозиції та для боротьби проти режиму лібералів. Далі, у відповідності до угоди 9 лютого 1926 р. було створено Спільний комітет дії СУБ, до якого увійшли М. Леонін, П. Кречун, С. Шайн, Ш. Войтек, Л. Редечану, В. Анаґносте. Звісно, саме комітет мав вирішувати складні питання, пов'язані з виборчим процесом та вести переговори з партіями опозиції. Цю ситуацію, за словами М. К. Сте-неску, виправдовував пізніше К. Тітел Петреску, приводячи як приклад співпрацю соціалістів північноєвропейських держав з лівими селянськими партіями. Власне, на початку лютого 1926 р. на надзвичайному засіданні секретаріату СПР було прийнято рішення щодо свободи дій у виборчих питаннях на місцях та співпраці з Цереністською партією чи незалежними робітничими організаціями там, де не матиме можливості балотуватися СУБ.

7 лютого в залі «Tomis» відбулося зібрання, яким керував К. Попович. Від об'єднаної опозиції виступали К. Тітел Петреску, Ґ. Крістеску, В. Маджару, П. Іоаніцеску, Д. Добреску, др. Л. Ґеллертер. К. Тітел Петреску закликав голосувати за СУБ, називаючи це голосуванням за загальну амністію, за скасування законів лібералів, проти ліберального уряду та цензури. Фактично це була програма РСБ, але не ФСПР. Л. Ґеллертер приділив увагу соціальним проблемам. З боку пред-ставників непролетарських партій було також висловлено наміри виконувати побажання мас. Після доволі інтенсивних передвиборчих зібрань, де, окрім представників соціалістів, також брали участь і комуністи й опозиція 18-20 лютого пройшли комунальні вибори. Так, партії, що входили до складу ФСПР, здобули 150 місць комунальних

радників. Правда, у ФСПР після виборів у столиці було поширено декларацію критики діяльності уряду та висловлено наміри виконувати програму соціалістів⁶³.

Майже одразу після комунальних виборів розпочалася підготовка до наступних виборів. У цьому процесі СПР вела перемовини з РСБ – засідання відбулися 10 і 20 березня, 8 і 12 квітня з метою обговорення спільної участі в парламентських виборах. Від РСБ переговори вели М. Леонін, П. Кречун, С. Марґулес, С. Шайн, тоді як від СПР – Л. Редечану, Ш. Войтек, Н. Деляну. Перші два засідання М. К. Стенеску характеризував як позитивні. 14 березня 1926 р. Виконавчий комітет ФСПР створив Виконавче бюро для вирішення проблеми співпраці на виборах, адже велася мова про недопущення окремих списків партій, які складали ФСПР та співпрацю з демократичними партіями на виборах. На засіданні 17 квітня обговорювалася проблема співпраці на виборах, де висловлювалися думки як за таку, так і проти. 18 квітня в Бухаресті було скликано надзвичайну конференцію СПР з метою обговорення питання про «Політичну ситуацію та ставлення партії до загальних виборів», де знову йшлося про співпрацю з Цереністською партією. Проте на конференції 2 травня 1926 р. було визнано неможливість виборчої співпраці зі згаданими партіями. У результаті рішення ФСПР мала свої списки у 23 повітах, підтвердивши намір працювати спільно з демократичними групами: зокрема СПР – у 4-х, СПТ – у 10-ти, ІСДПБ – у 4-х, СПБ – у 2-х, ФСПР змогла виставити кандидатів на посади сенаторів у 2-х повітах. Більш інтенсивна пропаганда в повітах давала ФСПР можливість отримати бажані 2% голосів для проходження в парламент. Громадські зібрання, розповсюдження листівок, використання центральної та місцевої преси стали засобами активної двотижневої пропагандистської роботи. Обіцянки були традиційними і стосувалися здешевлення існування, повернення демократії та законності, подолання корупції, скасування стану облоги та цензури. Проте вибори принесли 1,55% голосів у межах країни та продемонстрували перемогу соціал-демократів у повітах Сторожинець (12,28%) і Чернівці (24,07%).

Вже в липні 1926 р. у ФСПР було порушено питання щодо проведення Конгресу ФСПР, який мав на меті визначити лінію організації та діяльності в робітничому русі. Врешті 14 листопада 1926 р. визначили дату конгресу на 6-8 січня 1927 р. Одночасно 21 листопада опублікували проект статуту партії, чим було спровоковано дискусію у пресі стосовно подальшої організаційної структури партії⁶⁴.

Із 29 по 31 серпня 1926 р. відбувся конгрес соціалістичних профспілок. 29 серпня 1926 р. голова профспілок І. Флуераш відкрив конгрес соціалістів, подавши інформацію про стан профспілкового руху від 1923 р. до часу конференції. У виступах Столожана, Поповича, К. Бенґера обговорювалася відмінність між соціалістами, які ведуть революційну боротьбу цивілізованим шляхом, та комуністами, які революцію роблять «з бомбами». З боку Германа, Нікулеску, Зененфелда, Бернарда, Бучумана, Д. Баланеску пролунала критика Центральної профспілкової ради через відсутність наполегливості в організації робітників, відсутність регулярності у щомісячних звітах про діяльність Інтернаціоналу (Амстердам) та за дефіцит у 150 тис. леїв. У відповідь І. Флуераш приніс вибачення, вказавши, що члени ради працюють чесно, а проблеми виникають не з їх вини, бо робота ведеться у згоді з Союзом спілок. Секретар Центральної профспілкової ради Міреску відповів критикам, що не отримували допомоги від союзів, останні не дослухаються наказів Ради, оскільки конгрес у Клужі (1923 р.) не надав повноважень Раді. Далі він прозвітував щодо загальної ситуації в робітничому класі та соціалістичному представництві, говорив про спілкову свободу, про закони про профспілкові асоціації, трудові конфлікти, восьмигодинний робочий день, недільний відпочинок.

Р. Гайдош, А. Бартоліеш, В. Братфеляну говорили про потребу ведення боротьби, про підняття зарплати, вступу до кооперативів і споживчих спілок, ревізії майна з часу війни. Обговорювалися питання організації спілок та потреби уніфікації союзів. У виступі І. Московіча було звернуто увагу на проблеми співпраці з унітаристами та вказано на те, що вони керуються вказівками з Москви. А. Лукіан порушував питання про потреби здійснення освіти робітників.

Представник металургів із Клужа вимагав для Ардялу створення шкіл національних меншин. Порушувалося також питання перебування центру союзу, де були висловлені пропозиції Бухареста і Клужа. Для Генерального секретаріату пропонували перебування одного секретаря в Бухаресті та двох у Клужі. Так, представники з Решіци Попович і Бернард вимагали визначення місцем перебування Бухареста з тієї причини, що тут знаходилися всі представники влади. Врешті до обговорення приєднали і питання щотижневого внеску. Рішення визначило таку плату в розмірі 0,5 лея на тиждень та встановило місцем перебування Ради Бухарест. При обранні складу комітету запропонували кандидатури І. Флуераша, А. Бартолієша, Р. Гайдоша, К. Поповича, К. Ніколаєску, всього 13 осіб, яких обрали після короткої дискусії. Обрали також Контрольну комісію у складі 5 осіб. Також було прийнято рішення про перейменування Генеральної профспілкової ради на Генеральну конфедерацію праці з одночасним перенесенням її із Клужа до Бухареста⁶⁵.

11 вересня 1926 р. відбулися чергові тижневі збори соціалістів за участю 70 представників, де передусім порушили питання організації урядового терору й обговорили вбивство комуніста П. Ткаченка. Тоді ж Т. Загарія зауважив на необхідності вступу робітників до Ліги прав людини. У виступі Гелертера було проаналізовано діяльність у громадській раді блакитного сектору та звернуто увагу на неможливість досягнути в діяльності позитивного результату без підтримки робітників. Ним же було приведено як приклад політичну організацію Австрії, як зразок для наслідування⁶⁶.

На початку 1927 р. в ФСПР панували переконання щодо потреби вирішення подальшої долі організації та перетворення її, складеної з кількох партій, у єдину партійну організацію. При цьому регіональні організації, в тому числі й ІСДПБ, займали значно лівіші позиції. З квітня 1927 р. на засіданні Виконкому ФСПР оголосили програму партії та вирішили її опублікувати. Тоді ж прийняли рішення провести в Бухаресті конгрес 7, 8 і 9 травня, участь у якому мав взяти представник Виконкому Соцінтерну Луї Брукер, який, однак, не прибув. Зі звітом про діяльність Виконавчого комітету ФСПР виступав І. Московіч, а звіт по економічній і політичній ситуації подавав Я. Пістінер. Л. Редечану виступав з питання програми партії, Л. Геллер – з питання організації та статуту, К. Тітел Петреску – з питання преси. У роботі конгресу мали взяти участь представники Виконавчого комітету ФСПР, представники з регіонів (по 1 від 500 членів), представник центрального партійного видання кожної з партій, 3 делегати Генеральної конфедерації праці, 2 делегати від організації Соціалістичної молоді. У газеті «Socialismul» від 10 квітня опублікували і проект програми СПР.

7 травня 1927 р. в Бухаресті в залі «Tomis» конгрес розпочав свою роботу за участю 56 делегатів. З них Регат представляли 12, Трансильванію – 20, Буковину – 9, Банат – 7, Генеральну кон-федерацію праці – 3, Соціалістичну молодь – 1, від друкованих органів – 4, тобто в загальному було представлено 93 мандати. Відкрив конгрес К. Тітел Петреску, який відзначив важливість конгресу та запропонував склад бюро для керівництва конгресом союзу. Тож головою пропонували Р. Дана, співголовами – К. Поповича, А. Бартоліча, Г. Лупуляка та І. Майєра, секретарями – Ш. Войтека та А. Діорґ, а до валідаційної комісії – Т. Рознована, І. Жуманку, І. Міреску, Немчака. Одним з перших на конгресі виступив представник соціал-демократів Угорщини Фаркаш, згадавши про інтернаціональну єдність соціал-демократів угорців і румунів.

Доповідь Виконкому ФСПР представив І. Московіч, який розглянув внутрішню і міжнародну діяльність ФСПР та її складових. Він наголосив на неможливості існування у країні іншої робітничої партії, як заснованої на єдності центру, єдиній лінії діяльності. Також вказав на те, що створена в 1921 р. партія була перехідною організацією, пояснюючи цим причини того, що кожна її складова в регіоні була фактично самостійною організацією. До участі у звіті долучився Я. Пістінер, який як делегат ФСПР у Соцінтерні та за відсутності Л. Брукера доповідав про діяльність ФСПР в Соцінтерні. Після виступу в обговоренні взяли участь 20 делегатів, які представляли різні частини Румунії. Тоді критики за слабку організацію зазнала СПР. Також буковинськими

делегатами висловлено критику на адресу брошури І. Московіча «Актуальні проблеми соціалістичного руху в Румунії», яка була відповіддю на позицію колишнього керівника буковинської організації Ґ. Ґрі-Ґоровіча. І. Московіч був змушений спростовувати критику й обіцяти вилучити книгу із книгарень. Голосування по звіту було одноставним⁶⁷.

Вже 8 травня Я. Пістінер у короткій доповіді змалював політичну й економічну ситуацію в Румунії. Він відзначив наближення встановлення режиму диктатури та загрозу фашизму для країни, що становило загалом загрозу ліквідації робітничого руху. Висловлено думку про небажання бур-жуазних партій боротися проти олігархічного режиму, про панування у країні адміністративної анархії, нужденності продуктивних класів. Робітників назвав класом, який здатний до боротьби за покращання становища експлуатованих, встановлення демократичного режиму. Подавши інформацію, Я. Пістінер оголосив також звернення, в якому формулював заклик до всіх робітників вступати в СДП з метою боротьби проти корупції, анархії, арбітражу, фашизму, загрози війни, за піднесення рівня життя робітників.

Після промовця слово взяв др. А. Лучан, який заявив, що в Румунії вже діє фашистський режим. Представник лівого крила партії З. Тенасе виступав за співпрацю партії з комуністами. Правда, тут же отримав відмову від Я. Пістінера щодо подібної співпраці. Л. Редечану запропонував звернення, яким просили про звільнення політичних в'язнів, тоді як Ш. Войтек просив про звільнення з ув'язнення М. Ґ. Бужора. Звіт та всі 3 звернення схвалили одноставно.

Відтак перейшли до питання про організаційний статут, з чим виступив Л. Ґеллер. У своїй промові він, правда, більше говорив про значення конгресу, ніж про сам статут. Врешті прийняли рішення про створення комісії для редагування проекту, який опублікували ще 21 листопада 1926 р. для обговорення на наступному засіданні. До дискусії приєднався також Я. Пістінер, який говорив про дискутування з питання статуту та назви партії. Хоча у проекті пропонували назву «соціалістична», Я. Пістінер запропонував дати назву «соціал-демократична», переконуючи делегатів, що в умовах Румунії слід використовувати в назві також і термін «демократична», щоб продемонструвати наміри партії боротися за демократію у країні. На користь даної назви говорило і те, що більшість партій даного спрямування носили саме подвійну назву.

В обговоренні брали участь інші делегати, зокрема Н. Строеску (Плоешть) підтримував назву «Соціалістична», оскільки вважав це традицією для Румунії. Натомість І. Майер (Тімішоара) вважав доцільною пропозицію Я. Пістінера. У виступі І. Московіча йшлося про те, що назва не має концептуальної різниці, але термін «соціалістичний» вважав неприпустимим для латинських країн. Крім того, на користь своєї позиції приводив і теорію К. Доброджану-Ґеря. Та все ж питання перенесли на наступний день. 9 травня І. Московіч наполягав на збереженні назви СПР до наступного конгресу. Врешті-решт наполягання Я. Пістінера були реалізовані в рішенні конгресу, що дозволило надати партії назву «Соціал-демократична» зі збереженням її членства в Соціалістичному робітничому інтернаціоналі.

На продовження засідання Л. Ґеллер та др. А. Лучан зачитали проект статуту в редакції комісії. Голосували за проект постатейно. У його першій статті зазначалося, що членом організації може бути особа без різниці статі, яка визнає програму партії та Соціалістичного робітничого інтернаціоналу і бореться за їх виконання. Партія складалася з місцевих, повітових та регіональних організацій. Останні були у 5 регіонах – Ардял, Банат, Бессарабія, Буковина і Рєфат. За погодженням з Виконкомом кожна з регіональних організацій видавала власну газету. Таким чином, регіони зберігали структуру і відповідали більше колишнім партіям, що спрощувало організаційну роботу. Також мало місце проведення заходів зі створення жіночих організацій на місцях. Особливих змін не зазнали дії у сфері молодіжного виховання, хоча у статуті йшлося про піклування ВК СДПР про молодіжні організації. При цьому ВК СДПР зберігав за собою право контролювати формування Центрального комітету молодіжної організації. Статут передбачав також склад керівних органів, тому Виконавчий комітет партії складався із 15 осіб та 5 кандидатів. З їх числа обирали Бюро Виконкому у складі 5 осіб. Контрольна комісія формувалася із 5 членів та 2

кандидатів. Осідком ВК СДПР визнавали Бухарест. Обговорення статуту велося постатейно, а ухвалили його одногласно⁶⁸.

У виступі Л. Редечану було представлено «Проект програми партії», який був опублікований у «*Socialismul*» 10 травня 1927 р. При цьому промовець не оминув можливості критикувати бухарестську соціал-демократію за бажання бачити не програму, а програмний маніфест. Розроблена за 2 місяці програма обговорювалася на комісії та тричі заслуховувалася на засіданнях ВК ФСПР. Л. Редечану звернув увагу делегатів, що програма робилася не за західним зразком, а прилаштовувалася до умов Румунії та визнавав її програмою буржуазної революції. Практично програма йшла слідом за твердженнями К. Доброджану-Геря і Л. Редечану звертав увагу на той факт, що режим у Румунії був олігархічним. Також однією з думок була необхідність прискорити розвиток, щоб здійснити буржуазну революцію та творити вільну економіку і розвивати демократію. Проект пропонувався до прийняття як базовий із правом ВК СДПР робити необхідні доповнення.

Сама програма була складена у блоках, з яких першим ішов розділ «Декларація принципів», де розкривали позицію партії стосовно світового капіталізму, капіталізму в Румунії, завдань партії. Друга частина була викладенням програми-мінімум, яка передбачала завдання у сфері внутрішньої політики, юстиції, освіти, армії, зовнішньої політики, економіки, фінансової, соціальної й аграрної політики. Третя частина конкретизувала порядок дій СДПР.

Таким чином, було дано оцінку розвитку капіталізму та визнано невідворотність заміни капіталізму соціалізмом, але при цьому першість у процесі залишали за західними країнами. Параграф, що стосувався розвитку капіталізму в Румунії, М. К. Стенеску вважає написаним на основі ідей Л. Редечану, викладених ним у публікаціях 1924-1928 рр., ідей Ш. Войня з «*Marxism oligarhic*», які в сумі давали бачення Румунії як країни з неокріпосницьким та напівкапіталістичним ладом. Повеєнний розвиток країни у програмі бачився на основі реалізації засад виборчої й аграрної реформ, які спільно з національними об'єднаннями давали можливість встановлення режиму демократії та еволюції Румунії в напрямі буржуазного суспільства західної моделі. Тобто в партії визнавали необхідність подальшої реорганізації країни з наступними змінами соціального режиму. Це давало змогу М. К. Стенеску трактувати програму партії як таку, що розглядала розвиток капіталізму в різних аспектах для буржуазії та робітництва.

У програмі визнали, що партія перебуває на позиціях демократичного соціалізму та бореться за звільнення робітничого класу і зміни суспільного ладу. Вказували у програмі на обов'язковість співпраці з синдикатами Міжнародної соціалістичної федерації у справі об'єднання робітників. Крім міських робітників, приділяли увагу і сільським, а також національним меншинам.

У внутрішній політиці три завдання, яких мала досягти партія, полягали у формуванні Палати депутатів та інших виборних органів на основі загального виборчого права; дотримання свободи преси, зборів та асоціацій; здійснення адміністративної децентралізації⁶⁹. Звичними і мало зміненими проти програми ФСПР виглядали пункти про юстицію, освіту, жіноче питання, армію, зовнішню політику, економічну та соціальну політику. Власне, програма передбачала боротьбу за покращання становища міського пролетаріату, створення належних умов існування та діяльності селян і дрібних ремісників. Були у програмі і положення, співзвучні з положеннями націонал-цереністів цього періоду про зрівняння у правах румунського й іноземного капіталу.

На СДПР покладалося зобов'язання брати участь у освіченні робітництва, об'єднання робітників та селян у спільній боротьбі за встановлення соціалізму у країні. У плані економіки партія виступала за рівномірний розвиток усіх економічних сил. Головним в аграрному питанні залишався перегляд результатів проведеної аграрної реформи. Зовнішня політика планувалася як миролюбна з боротьбою за демократизацію Ліги Націй, боротьбою проти агресивних військових союзів. Критику програми зі свого боку подали К. Каутський та О. Бауер, відзначивши в тому числі і деякі незбіжності в ній.

Після звітів та дискусій по проекту програми партії було заслухано доповідь К. Тітел Петреску щодо питань партійної преси. Після поданого звіту промовець подав також проект звернення, в якому пропонував визнати «*Socialismul*» як центральний орган партії та надати регіональним центрам можливість видавати партійну пресу румунською мовою. Всі подальші дії на конгресі стосувалися створення керівних органів, які були обрані відповідно до статуту. Вже після конгресу 10 травня 1927 р. провели установче зібрання Виконкому СДПР, на якому обрали Бюро Виконкому партії, до складу якого увійшли І. Флуераш, І. Жуманка (секретар), І. Московіч (касир), К. Тітел Петреску, др. Я. Пістінер, Л. Редечану. Так, др. Я. Пістінер зберіг свої повноваження як представника партії в Соціалістичному робітничому інтернаціоналі, тоді як Л. Редечану був зобов'язаний займатися питаннями діяльності центрального органу партії. Також затвердили і склад партійних регіональних видань, до яких віднесли «*Arbeiter Zeitung*» (Тімішоара), «*Боротьба*», «*Der Strahl*», «*Vremea Nouă*» (Чернівці) та «*România Népszava*» (Клуж). Менш значущими вважалися резолюції у справі американських робітників Н. Сакко і Б. Ванцетті, по Народній касі, про свободу преси⁷⁰.

15 травня 1927 р. ВК СДПР опублікував заклик «*Către muncitorimea din întreagă țară*», яким підсумували значення проведеного конгресу, як уніфікації партії та скасування регіональних партій з перетворенням їх на регіональні організації, як передбачав статут. При цьому, на думку М. К. Стенеску, на лівій позиції перебували організації Реґату, а на правій – регіональні організації, насамперед буковинська⁷¹.

Проводили члени організації народні зібрання, де пропонували не лише членам партії власне бачення ситуації у країні і світі. Впродовж часу діяльності змінювалися друковані органи партії, адже в період із 15 травня 1927 р. по 29 січня 1933 р. ним виступала газета «*Socialismul*», а в період із 5 лютого 1933 р. по 1 вересня 1940 р. – «*Lumea Nouă*». Негайно після конгресу ВК СДПР розпочав реорганізацію партії, оскільки регіональні організації залишалися у форматі окремих партій, виняток складала Бессарабія. Правда, організаційний процес був перерваний відставкою уряду А. Авереску й урядовими змінами в Румунії. Після оприлюднення рішення про парламентські вибори 7 липня Бюро ВК СДПР опублікувало звернення до всіх організацій, закликаючи їх проводити виборчу боротьбу. Тут же давалася оцінка націонал-лібералам і особливо І. І. К. Бретіану, якого звинувачували у ставленні до уряду, як до своєї власності.

Врешті в передвиборчій боротьбі порушувалося питання співпраці з РСБ, через що 13-14 червня збирався ВК СДПР. Причиною була відмова РСБ іти у блок з соціал-демократами та звинувачення у співпраці з урядом націонал-лібералів. Так, розглядалася пропозиція І. Флуерашу увійти до складу уряду в 1922 р. та отримання партією 300 тис. леїв від Міністерства праці. Через це і не відбувся повноцінний виборчий картель. Відмова від картелю стала причиною дозволу Бюро ВК СДПР регіональним організаціям укладати виборчі картелі по можливості. Виборча кампанія була досить короткою, а на виборах СДПР здобула 50 059 (1,81%) голосів, що не давало можливості пройти до парламенту. Правда, більша кількість голосів, ніж на попередніх виборах, була досягнута за рахунок 7 тис. голосів виборців від РСБ. Цю поразку вважали результатом боротьби опозиційних партій проти уряду лібералів⁷².

Згадані вибори перервали процес організаційного розвитку СДПР і роботи зі створення структури було відновлено після них та смерті короля і голови Ради міністрів. У грудні 1927 р. в партії перебували на позиції необхідності боротьби за демократію. Так, 11 грудня було скликано велике робітниче зібрання. Згодом, 15 січня 1927 р., було прийнято рішення розпочати боротьбу проти уряду В. І. К. Бретіану, у зв'язку з чим вибирався варіант співпраці з НЦП. Дана діяльність сприймалася як спроба відновити парламентський режим. Спільні дії мали місце 6 травня 1928 р., коли в Алба-Юлії було скликано народне зібрання, в якому брали участь К. Тітел Петреску й І. Флуераш. Також члени СДПР брали участь у зібраннях у Бухаресті, Яссах, Крайові, Бреїлі, Феґераші й інших містах.

13 травня 1928 р. ВК СДПР схвалив резолюцію, якою дозволяв участь членів партії у спільній з НЦП боротьбі проти уряду націонал-лібералів. Як прагнення вести боротьбу сприймали в партії

заяви НЦП про намір виведення своїх депутатів з парламенту. Правда, у вересні 1928 р. мали місце серйозні протиріччя між двома партіями, оскільки в СДПР виступали не просто за вхід до складу уряду, а за зміну політичної системи. Оголошення парламентських виборів стали підставою для звернення до уряду та демонстрації намірів укласти виборчий картель. Це принесло б у разі успіху гарантовані 9 місць у Палаті депутатів.

Передвиборча боротьба стала доволі активною для партії, а її позиція була запропонована у зверненні «Către întreg poporul muncitor din România», де було викладено фактично положення, прийняті на конгресі травня 1927 р. Проте партія залишала за собою право критикувати дії та програму уряду НЦП, що фактично демонстрував Л. Редечану, наголошуючи на тому, що програма НЦП не передбачає політичних змін.

Вибори пройшли успішно для картелю, в якому діяли НЦП, СДПР, Німецька партія та приєднана в останній момент Українська національна партія. Здобувши 77,76% голосів, НЦП мала можливість отримати 348 мандатів депутатів, які ділилися між союзниками. Таким чином, соціал-демократи повернулися в парламент як невеликий клуб з 9 осіб – І. Міреску, А. Лучан, Л. Редечану, І. Жуманка, др. Я. Пістінер, Т. Рознован, Р. Дан, І. Флуераш, Е. Герман. І. Московіч відзначив, як і націонал-цереністи, свободу виборів, а майбутню діяльність депутатів трактував як боротьбу за встановлення демократії.

Проте вибори, а саме співпраця з націонал-цереністами, виявила і слабку сторону, адже ставлення до виборів у 1928 р. спричинило розкол всередині партії з подальшим виключенням 8 липня 1928 р. др. Л. Геллера. Слідом за цим 15 липня прихильники Л. Геллера, спільно із представниками із Плоешть, Кимпіни, Ясс, Галацу, Ботошань, Романа, Бакеу, Пятра Нямц, Бреїли, Тиргу-Фрумос, Крайови, Турну-Северін, Каракала, Констанци заснували Соціалістичну робітничу партію Румунії. Тоді ж було утворено центральний орган, Комітет секції Бухаресту у складі В. Анагносте, др. Л. Гелертера, Т. Георгіу, Ф. Джане, Н. Іонеску, Г. Мітріке, В. Петряну, Г. Плееску, З. Тенасе, Ш. Войтека, П. Зіссу й ухвалено рішення про підготовку конгресу. Згодом до складу СРПР приєдналися К. Менеску, Н. Маріан, Д. Ґенеску, Г. Крістеску, Я. Іліеску та інші діячі руху. Вже із 29 липня 1928 р. партія розпочала видання газети «*Proletarul*». 15 липня 1928 р. з'явилося звернення з викладом програмних положень нової партії, як партії соціальної революції⁷³.

У лютому 1928 р. соціалісти розпочали заходи з перерозподілу профспілкових організацій, виступали проти терору та за політичну амністію⁷⁴. Унітарні спілки використовували ті ж гасла, що й соціалістичні, тому обидва ці напрями виступали за 8-годинний робочий день, підвищення зарплати, а одним зі знарядь мали страйк. Без особливих заборон відбувалося святкування дня 1 Травня у 1928 р. з дозволом зібрань і носінням відзнак. У серпні 1928 р. посилилася робота з організації у профспілкі робітників лісопилень під гаслами збільшення зарплати на 30% та запровадження 8-годинного робочого дня. Як результат – у Редечуць до профспілки вступили 260 нових членів⁷⁵.

На піку змін у Румунії соціал-демократи в 1928 р. виступали проти уряду В. І. К. Бретіану, проти урядового терору за дотримання свободи переконань. Вже у вересні 1928 р. головним завданням для соціал-демократів виглядало усунення уряду націонал-лібералів. При цьому дана діяльність поєднувалася з організацією робітничих цехів. Як і націонал-цереністи в 1928 р., соціал-демократи активно використовували національні меншини, задля чого на Буковині залучали пропаганду для впливу на українське населення, а також працювали з єврейською молоддю. Навіть день 10-ї річниці Великого об'єднання соціал-демократи використали для проведення доволі великого (1 тис. учасників) зібрання у Сторожинці, де Т. Рознован і Райш говорили про наступні вибори⁷⁶.

Можливим союзником тоді для СДПР ставала НЦП, однак переговори з нею призвели до розколу в партії⁷⁷. Внаслідок цього група противників такої угоди вийшла зі складу партії. 8 липня 1928 р. на партійному суді в Бухаресті зі складу партії було виключено і Л. Гелертера, який

приступив до створення Соціалістичної робітничої партії Румунії⁷⁸. У ІСДПБ розкол виник із причини звинувачення редактора газети «Боротьба» в належності до комуністичної організації⁷⁹. В умовах зміни влади соціалісти продовжували готувати своїх членів у політичному сенсі, при обговоренні внутрішньополітичного становища в Румунії нерідко зверталися до проблеми революційної ситуації. Традиційною наприкінці 1920-х рр. стала критика дій сталінського керівництва в СРСР, виступи проти антисемітизму та фашизму. Фінансування діяльності соціалістів здійснювалося також зі світових центрів соціалістичного руху, звідки надходили і директиви. Доволі часто мали місце звинувачення в отриманні коштів та невиконанні роботи, щоправда такі звинувачення відкидалися запевненнями в тому, що вони йшли на видання газет, підтримання організації, антифашистської та контрпропагандистської антисемітської діяльності⁸⁰. При цьому поява партії українських працюючих у Румунії «Визволення» викликала зростання критики керівників СДПР та окремих його членів⁸¹. Соціалісти, як і комуністи, залишалися на спільних позиціях у відзначенні минулих подій соціалістичного руху. Так, 10-річчя подій 13 грудня в Бухаресті відзначали в Соціалістичній робітничій партії за участю Л. Гелертера, В. Анагносте, П. Зісу, Н. Георгіу⁸².

Кінець 1920-х рр. демонстрував місцями упереджене ставлення до соціалістів. Так, створення Соціалістичної робітничої партії під керівництвом Л. Гелертера посприяло появі оцінки її поліцією як екстремістської, хоча діяла вона в рамках існуючого законодавства. Натомість деякі з утворених на початку 1930-х рр. соціалістичних груп перетворилися на дійсно радикальні, як створена в 1933 р. Соціалістична унітарна партія⁸³.

1928 р. виявився одним зі сприятливих для розгортання соціалістичної пропаганди, адже в липні 1928 р. делегати СДПР взяли участь у конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу у Брюсселі, отримавши нагоду дати на міжнародному рівні оцінку існуючого в Румунії режиму, заявити про партію як єдиного захисника національних меншин. Саме результати цього конгресу приймалися до обговорення в організаціях СДПР. Так, у Бреїлі важливість конгресу в Брюсселі подавали нарівні з пактом Бріана-Келлога. Останнє подавалося в контексті важливості роззброєння для світу, про що на засіданні організації соціал-демократів м. Бреїла 2 вересня 1928 р. говорив Г. Зафір. Питання національних меншин порушувалося також завдяки участі в румунській делегації соціалістів з Буковини Я. Пістінера та Р. Дана, які підтримували рішення конгресу, спрямовані проти націоналізму й антисемітизму. Одним із засобів боротьби проти них визнали пропагандистську та масову роботу партії. Вже перебуваючи на Буковині, Я. Пістінер висловився за необхідність реорганізації партійної організації на Буковині і в Бессарабії та в Реґаті⁸⁴.

Виступами проти дій уряду із приводу обмеження свободи слова, що виявлялося і в діях цензорів, і в закритті газет, соціалісти намагалися забезпечити стабільне донесення до прихильників інформації. Це змушувало їх організувати звернення із протестами до урядовців, влаштовувати протестні зібрання⁸⁵. На 1929 р. в соціал-демократії зберігалися засади демократичної цен-тралізації для умов легальної діяльності, що реалізовували шляхом обрання керівних органів. У разі переходу на нелегальне становище передбачалося призначення керівників організацій з центру. Осередки включали членів не тільки з числа робітників, які працювали на підприємстві, але й безробітних та тих, хто мешкав поблизу підприємства, де діяв осередок⁸⁶.

Поява СДПР привела до того, що сама партія вирішила проголосити себе єдиною організацією, що представляє робітничий клас Румунії. В основу своєї діяльності партія поклала ідею трансформації капіталістичного суспільства в соціалістичне шляхом проведення реформ та повної демократизації політичного життя. Вирішити це вважали можливим і через піднесення культурного та політичного рівня пролетаріату. У своїй діяльності СДПР орієнтувалася на ведення постійної антикомуністичної діяльності та нагальні проблеми, однією з яких стала економічна криза. Центральний секретаріат у новоствореній партії із травня 1927 р. по квітень 1928 р. очолював І. Жуманка, після якого цю посаду обійняв Л. Редечану.

В умовах економічної кризи ліві партії отримали можливість розгорнути свою діяльність, хоча за тих обставин дії соціал-демократів не всім здавалися повноцінними. Вже 6 лютого 1929 р. в парламенті І. Жуманка як голова СДПР звинуватив у економічній кризі в Румунії НЛП, знявши таку відповідальність із НЦП. Соціал-демократи вимагали обмежити прерогативи Національного банку, суттєво знизити проценти. Серед планів СДПР було створення умов для протекціоністських заходів задля підтримки робітників та бідних селян. Витрати для утримання громад пропонували перекласти на клас багатих. Свою позицію соціал-демократи підтримали відмовою голосувати за проект монетарного закону. У виступах в обговоренні запропонували створити Інститут аграрного кредиту та подібний інститут для малої промисловості, щоб реалізувати програму дешевих і довготермінових позичок⁸⁷.

Обговорення становища в соціал-демократичному русі мало місце на засіданні Генеральної ради СДПР 12-13 жовтня 1929 р., в якому взяли участь 27 делегатів від Виконкому, Контрольної комісії та регіональних організацій Банату, Буковини, Трансильванії, Реґату. Тут у Рапорті про організаційне становище Л. Редечану відзначив успіхи соціалістського руху, відзначивши суттєве зростання партії в умовах парламентських виборів 1928 р. Було проаналізовано успіхи на прикладі створення нових секцій у Банаті, в Реґаті, досягнення профспілкового руху у промислових регіонах. Друге питання виклав Я. Пістінер, який проаналізував політичну ситуацію та тодішні потреби СДПР. Після дискусій по даному питанню, було прийнято резолюцію, якою звинувачували попередній уряд та визнали, що уряд націонал-цереністів прийшов до влади на хвилі бажання народу і був зразком прогресу з політичної точки зору. При цьому мало місце зауваження щодо невиконання взятих урядом обіцянок. Ще одне питання стосувалося визначення позиції щодо повітових виборів, яку оголосив Л. Редечану, висловившись про відмову від укладення партією будь-яких виборчих коаліцій. Також було прийнято зміни до «Громадської програми» для узгодження з новим адміністративним законом та висловлено думку із приводу дій уряду в Лупень. Загалом уряд критикували за репресії в регіоні шахтарів та невиконання рішень, прийнятих у травні 1928 р. в Алба-Юлії⁸⁸.

23 березня 1929 р. в газеті «*Socialismul*» було опубліковано рішення про проведення 18-20 травня 1930 р. II конгресу СДПР. Порядок денний включав 12 питань, серед яких: звіт центральної каси, генерального секретаріату, представника в Інтернаціоналі, парламентської групи, контрольної комісії. Певних змін порядок денний планованого конгресу зазнав вже 25 травня 1929 р., коли вилучили дві доповіді. Представляли організації 97 делегатів із правом вирішального голосу. Розпочався конгрес виступом Л. Редечану. До складу бюро конгресу увійшли К. Тітел Петреску, П. Йордакі, П. Бернау (голова), Сілазь, В. Бретфеляну, Ґ. Узіч.

Учасники конгресу на його початку вшанували пам'ять жертв подій у Лупень, а із вступними словами виступили делегат СДП Угорщини І. Монуш, представник Генеральної робітничої ради К. Попович, від жіночої соціал-демократичної групи – Е. Деляну, Д. Лезереску, Ґ. Громадка, В. Казаку. Зачитали також вітання від студентських груп з університетів Бухаресту і Чернівців, звернення М. Ґ. Бужора. Вранішнє засідання 18 травня завершили виборами валідаційної комісії, комісії зі статуту, меншин, пропозицій.

По обіді 18 травня перейшли до порядку денного і Л. Редечану представив звіт Виконкому за останні 3 роки. У першу чергу велася мова про уніфікацію складових частин ФСПР з наступним створенням СДПР. Далі давалася оцінка боротьби за демократію. Окремо висвітлено діяльність організації в листопаді 1927 р., кампанії 1928 р., йшлося також про ставлення до подій у Лупень із висловленням потреби використання організованого робітництва. Далі, після дебатів, заслухали звіт І. Московіча, звіт голови парламентської фракції Р. Дана. На продовження роботи конгресу, 19 травня обговорювали звіти, висловлюючи гострі критичні зауваження із приводу парламентської групи та відзначали співпрацю з націонал-цереністами. Критичні зауваження стосувалися і центрального видання партії, яке не відводило місце критиці з боку членів низових організацій.

Рапорт з міжнародної діяльності представив Я. Пістінер, тоді як др. А. Лучан подав рішення від комісії меншин, із приводу чого розгорнулася дискусія та мала місце відповідна резолюція. У ній наголосили на необхідності застосування принципу рівності культурних і національних прав для всіх націй, що мешкають у Румунії.

Третій день конгресу був розпочатий розглядом аграрної проблеми в Румунії, з якої також виступив Л. Редечану. Фактично питання порушувалося вперше з 1921 р. Визнавали фальсифікацію аграрної реформи, а державу називали експлуататором, який тримає селян у покорі, використовуючи борги по реформі. У результаті вирішили вести регулярну пропаганду серед селянства та створити комісію для вироблення аграрної програми СДПР, яку мали схвалити на наступному конгресі. По звіту по партійній пресі, який представив І. Флуераш, прийняли рішення щодо випуску газети румунською мовою, оскільки на той час активними були видання німецькою, що виходили в Чернівцях («Vorwärts»), Тімішоарі («Arbeiter Zeitung») та угорською – у Клужі («Munkas Ujsag»). Ухвалили рішення про видання румунською мовою щотижневого «Socialismul» на 7-8 листах.

По обіді 20 травня велися дискусії по статуту, оскільки вважали, що керувати партією мав Виконавчий комітет, до складу якого включали постійних членів та їх заступників, з числа яких обирали Бюро Центрального виконкому у складі 5 постійних членів та 3 заступників⁸⁹.

Звіт по адміністративній і політичній діяльності підсумував наявні 4 регіональні організації та 6 повітових організацій. Молодіжні організації діяли в Бухаресті, Клужі, Орадія, Тімішоарі. Також увійшла національна організація в Чернівцях (Національне об'єднання «Бунд»). Соціал-демократичні організації діяли в середовищі селянства Буковини та повіту Тіміш-Торонталь. У сфері міжнародної діяльності до Соціалістичного робітничого інтернаціоналу в серпні 1928 р. була направлена делегація у складі др. Е. Бьосьортені, Р. Дана, І. Городнічану, А. Лучана, К. Тітел Петреску, др. Я. Пістінера, др. Н. Сіміона, Л. Редечану, Ш. Войні. У 1929 р. К. Тітел Петреску брав участь у конгресі СДП Угорщини.

Важливе місце зайняли плани у сфері культурної та фізичної освіти. Мова велася про створення культурної комісії, до складу якої входили представники культурних товариств. Для культурної й інтелектуальної підготовки мали намір використати Союз робітничих культурних товариств, Союз робітничих хорів та оркестрів, Союз робітничих спортивних товариств. Делегат І. Міреску, секретар Загальної робітничої конфедерації доповів про діяльність жіночих та молодіжних організацій.

На конгресі під головуванням К. Тітел Петреску було обрано новий склад Центрального виконавчого комітету, до якого увійшли І. Московіч, Л. Редечану, Р. Дан, А. Барталікс, І. Флуераш, др. Я. Пістінер, Ш. Войня, К. Тітел Петреску, Е. Бьосьормені, А. Лучан, Л. Йордакі, І. Городнічану, І. Майер, П. Бернау, Е. Герман. До складу Контрольної комісії увійшли Т. Рознован, І. Міреску, С. Русу, Л. Мадьярі, І. Уегелі як основні члени та К. Піровські, І. Бокша, Д. Ніколеску як заступники. Вже 21 травня на окремому засіданні ЦВК Л. Редечану визнали центральним секретарем, І. Московіча – касиром. Представником партії в Інтернаціоналі обрали Я. Пістінера, тоді як заступниками стали Л. Редечану і Ш. Войня. Контрольну комісію очолив І. Міреску. 25 травня 1930 р. в «Socialismul» вийшов маніфест «До робітників усієї країни, До всіх громадян!»⁹⁰.

Восени 1930 р. на основі рішень ЦВК СДПР продовжили висловлювати думки щодо потреби модифікації виборчого закону 1926 р., проведення демократичної фінансової реформи, надання допомоги безробітним. Проводилася діяльність у сфері організації жіночого руху⁹¹.

У 1920-х рр. та на початку 1930-х рр. для згуртування робітників використовували зібрання та мітинги, здебільшого першотравневі. На Буковині такі мітинги відбувалися за участю всіх секцій партії та символізували єднання керівництва і членів партії. Загалом зібрання та мітинги враховували особливості регіону, де відбувалися, а також нагальні потреби. Наприклад, 4 квітня 1929 р. в Кимполунгу у приміщенні кінотеатру «Німан» відбулися збори соціал-демократів, де були обговорені питання діяльності каси допомоги хворим, депутатів від СДПР, прийняття законів,

організація страйку у Фалкеу. Питання організації страйку на 43 підприємствах Буковини обговорювалося зборами у Ватра-Дорней 26 квітня 1929 р., а 28 квітня відбулися збори 400 робітників із приводу страйку. На зборах 20 травня 1929 р. К. Мелфербер говорив про необхідність організації робітників, створення каси допомоги хворим. У лютому 1931 р. активність соціал-демократів зберігалася практично на попередньому рівні, як і дотримання ними законодавства, про що свідчили заяви про проведення чергових зборів. Не відмовлялися соціал-демократи і від організації зустрічей депутатів парламенту, які проводилися по чергово по селах повіту-виборчого округу, максимально охоплюючи основні населені пункти⁹².

Діяльність соціал-демократів як легальної лівої організації створила умови для перетворення їх на прикриття для комуністів. Так, Д. Романюк, спільно з І. Раренко в м. Хотин скористався можливістю створити за допомогою Мендельсона місцевий комітет соціал-демократичної партії. Практично це відкрило дорогу до співпраці з Чернівецькою організацією СДП і навіть проведення повітових зборів за участю депутатів від Бессарабії. Під час діяльності в Бессарабії засновники комітету використовували у пропаганді російську мову, орієнтуючись на селян⁹³.

Доволі вільною виглядала ситуація зі святкуванням Першого травня в 1929 р. З цієї нагоди соціал-демократична організація отримала дозвіл на розповсюдження значка, портретів теоретиків марксизму та діячів румунської і світової соціал-демократії, брошур політичного змісту. При підготовці до нього звертали увагу на наміри комуністів та унітаристів у великих містах брати участь у зібраннях соціал-демократів, виступати, провокувати скандали, організувати вуличні демонстрації. Також мали виступати в ролі учасників мітингів і засідань у тих організаціях, де перебували у членстві, також мали розповсюджувати серед учасників листівки, газети «*Înainte*», «*Viața Muncitoare*», «*Munca zilnică*». Участь у святі у Ватра-Дорней брали 500 робітників, перед якими промовляли Г. Пушкаш, С. Павлат, М. Горн, А. Мотика, А. Туркевіч, І. Гакк, С. Павлуцкі, К. Мельфербер. У Молдавіці у святі Першого травня брав участь Р. Дан⁹⁴.

В умовах економічної кризи уряд пішов на заборони демонстрацій, а іноді й зібрань під відкритим небом. Причини заборони полягали все ж у доволі різких заявах, які робили соціал-демократи на подібних зібраннях. Так, 1 травня 1930 р. у Ватра-Дорней у залі примарії відбувся першо-травневий мітинг за участю лише 300 осіб, серед яких мало було власне робітників. Вже перший промовець І. Кесслер говорив німецькою мовою про значення дня 1 Травня та про паростки, які свято стало давати в Румунії, зокрема затвердження законом 8-годинного робочого дня, загального виборчого права. Правда, саме ці успіхи називалися підставою для подальшої боротьби робітників та об'єднання їх у соціал-демократичній організації. Слідом за ним столяр А. Мотика польською коротко описав важливість 1 Травня і знову ж закликав приєднуватися до соціал-демократичної організації. І. Гакк зверталася німецькою, говорячи про роль жінок-робітниць, про задум капіталістів розпочати нові війни.

Однак більш тривалим за часом і обсягом був виступ депутата Рознована, який наголосив на протесті робітників проти діяльності уряду та місцевої влади, які забороняли вуличні демонстрації із плакатами і прапорами, а також не поспішали з дозволом на проведення зібрання в закритому приміщенні. Націонал-цереністський уряд промовець критикував і за порушення обіцянок, за проведення нового закону про військову службу, коли з такою знайомили осіб, що не володіли виборчим правом. Велася мова про підготовку нової війни, про стан каси допомоги хворим у Кимпу-лунгу, про звинувачення соціалістів у більшовизмі, як і критикував комуністів за спроби роз'єднати робітничий рух. Врешті зібрання завершилося прийняттям звернень до соціалістів світу, на підтримку П. Бужора, який перебував в ув'язненні. Впродовж даного засідання не сталося жодних інцидентів⁹⁵.

Проте владою контролювалися заходи соціал-демократів та заборонялися масові зібрання. Повторилася ситуація і 1 травня 1931 р., коли до 1 травня 1932 р. заборонили проведення вуличних заходів у Бухаресті, Арадї, Клужі, Чернівцях, а також заборонили використання плакатів із провока-

тивними написами. Чисельність учасників мітингів залежала переважно від місця їх проведення, як і загальний настрій, який нерідко створювали у провінції представники центральної організації⁹⁶.

У 1930-х рр. одним з напрямів діяльності соціалістів стала боротьба проти фашизму, чим займалися представники всіх соціалістичних груп. При цьому критика системи, яка називалася близько фашизму, дозволяла стверджувати, що вона наближує соціалізм. Нерідко поряд з антифашистськими заявами робили заяви, спрямовані проти уряду, висловлювалися критично проти дорожнечі у країні. Планувалися зібрання для закликів до бойкоту товарів з Німеччини⁹⁷. Виступаючи проти фашизму, соціалісти, однак, не мали наміру іти на союз із комуністами для створення Антифашистського фронту, що викликало критику соціалістів з боку КНР та різного роду звинувачення, в тому числі і характеристика соціалістів як соціал-фашистів. Оскільки такі критичні оцінки стосувалися здебільшого керівництва, то звернення до рядових членів містили заклик створити Єдиний робітничий фронт «знизу». Критиковали соціалістів і за зближення з урядом, за підтримку монархії⁹⁸. У 1934 р. мало місце звинувачення комуністами соціал-демократів у підтримці «фашизації» румунської держави, як називали запровадження стану облоги. Проте в резолюції VII конгресу Комінтерну містилися чіткі вказівки на створення єдиного народного фронту спільно з соціал-демократами і реформістськими організаціями для боротьби за мир та проти фашизму⁹⁹.

Загалом становище в соціалістичному русі було не кращим через надмірну роз'єднаність організацій, що стосувалося СДПР та СУП. Втрачали організації і своїх членів, що було пов'язано з виходом радикально налаштованих робітників зі складу організацій, як це було в синдикаті порту Констанца. Часом робітники діяли самовільно, що призводило до створення організацій єдиного фронту, як це було в Бухаресті, Клужі й інших містах. Розпорошення відбулося також і під час виборів, коли для шефів організацій Ґалаца, Бреїли, Ізмаїла виникли питання створення виборчих списків та мали місце суперечки між українською секцією і Бундом на Буковині з того ж питання. Також відсутність прохачів у Бухаресті і Чернівцях стала втраченою для СУП, як і виступ проти партії Москеуцану, який змусив УСП відізнати список в Ізмаїлі, виходу з партії Менеску й інше¹⁰⁰. Подібні проблеми мали результатом відповідну діяльність, спрямовану на посилення організації, в тому числі зміцнення централізму, надання уваги створенню і діяльності жіночих робітничих організацій¹⁰¹.

Влітку 1933 р. на XV з'їзді СДПР бурхливо обговорювалася пропозиція КНР про створення єдиного пролетарського фронту боротьби. У дискусії соціал-демократи Реґату виступили проти співпраці з буржуазними партіями, але відкрито не виступали проти єдиного фронту, а подекуди мали місце виступи і на його користь. І з'їзд соціалістичної молоді зумів, завдяки попередній роботі комсомольських організацій у Плоешть, Констанці, Клужі, Решіці, Лупень, висловитися на користь створення єдиного фронту. Відмова ж від такого спільного проекту покладалася включно на соціал-демократів та соціалістів-унітаристів. Тоді ж свою роль відіграв М. Бужор, який намагався втілити ідею єдності та пакту про ненапад, замінивши ними ідею єдиного фронту, що було використано під час передвиборчої парламентської кампанії 1933 р. й оформлено в ідею створення «спільного виборчого фронту». Комуністи непрямим чином відмовилися від неї, але розгортання діяльності комуністів на основі ідеї створення єдиного фронту боротьби за вимоги трудово-го населення Румунії змусила керівників організацій в Орадія Маре, Брашові під тиском своїх членів дати згаду на єдиний фронт. Внаслідок цього вплив соціал-демократів у промислових районах Румунії зменшився при зростанні впливу комуністів¹⁰².

На початку жовтня 1934 р. конференція соціал-демократичних організацій Реґату змусила керівництво зробити комуністам пропозицію про створення єдиного фронту. У Трансильванії керівництво соціал-демократів ішло на союз із буржуазними партіями, а у Плоешть місцева організація виступила за укладення єдиного фронту з Лігою праці. Керівництво соціалістів-унітаристів вимушене було прийняти пропозицію Національного антифашистського комітету та Ліги праці. У Тиргу-Муреш також виступили на користь створення єдиного фронту, як і в Яссах, Чернівцях. Найчастіше рішення про створення єдиного фронту приймалися у профспілкових

організаціях Бухаресту, Клужа, Ґалаца, Бреїли¹⁰³. Власне, тиск низових організацій змусив керівників СДПР піти на прямі переговори з керівництвом КПП в жовтні 1934 р. У листопаді 1934 р. було укладено протокол про спільні дії, але після цього, за твердженням комуністів, соціал-демократи угоду зірвали¹⁰⁴.

Наростання опозиційних настроїв у СДПР змусив її керівництво під час переговорів у листопаді 1935 р. піти на схвалення політичної лінії КПП. Проте керівництво СДПР відмовилося негайно укласти угоду про створення єдиного фронту і погоджувалося на часткові спільні дії між окремими організаціями. Перебуваючи на власній позиції, керівництво СДПР висловлювалося про відсутність необхідності об'єднання робітників з ремісниками та дрібною буржуазією і протистояло залученню профспілок до антифашистського фронту¹⁰⁵.

У жовтні 1935 р. було дано розпорядження виконкому СДПР стосовно організації та проведення 5-7 січня 1937 р. конгресу СДПР. У черговий раз уточнювали представництво на конгресі, де 1 делегат виступав від 100 членів партії. У великих організаціях представництво становило 6 делегатів від 500-1000 членів. Право представництва на конгресі надавалося давно існуючим організаціям при відмові у цьому новоствореним осередкам¹⁰⁶.

Деяке послаблення внутрішньої дисципліни призвело до конфліктів всередині організацій у провінціях. Так, у лютому 1936 р. фракція українських соціал-демократів на чолі з І. Микитовичем вийшла зі складу ІСДПБ та розірвала стосунки із II Інтернаціоналом. Проте подальше визначення напрямку діяльності залишалося відкритим¹⁰⁷. Станом на березень 1936 р. соціал-демократи на Буковині намагалися відновити організацію, яка зазнала послаблення через вплив націонал-соціалістів та діяльність робітничої організації «Scutul muncii». У квітні 1936 р. соціал-демократи проводили неодноразово зібрання та наради, особливо наголошуючи на святкуванні Першого травня. Впродовж травня на Буковині соціал-демократи намагалися виправити становище із членством у партії, проводячи збори та конференції. Особливу активність пояснювали приходом соціалістів до влади у Франції та бажанням добитися встановлення демократичних режимів у країнах Європи. У цій ситуації підтримували партію й організації з нею пов'язані та висловлювали прагнення встановлення Народного фронту в Румунії. Власне, в колі лідерів соціал-демократів з Чернівців панувало переконання, що після діяльності уряду націонал-церееністів у Румунії до влади прийде уряд соціал-демократів. Представники комуністичної організації на Буковині також прихильно ставилися до націонал-церееністів та висловлювали думку, що їх діяльність може посприяти ліквідації в подальшому праворадикальних партій. Соціал-демократів продовжували використовувати у своїй діяльності комуністи-пропагандисти. Одночасно сама партія перебувала під загрозою діяльності комуністів, які змінили тактику та намагалися використати її проти соціал-демократів. Вже в серпні 1936 р. поліція відзначить трансформацію соціал-демократії на Буковині в бік комунізму й іредентизму. Перше особливо помітять у діяльності професійних спілок. Тоді ж у серпні розсилався циркуляр соціал-демократичного керівництва з розпорядженням підтримати конгрес Соціалістичного інтернаціоналу у Брюсселі. На вересень 1936 р. припали окремі виступи робітників, зокрема в Берегометі на Сереті робітники лісопилні вимагали під час страйку підняття зарплати. У повіті Ізмаїл у серпні 1936 р. соціалісти проводили доволі активно революційну пропаганду¹⁰⁸.

У вересні 1936 р. Ґ. Ґріґоровіч, закликаючи до непротидії фашизму заявив: «Як свідомі агенти передбаченого Карлом Марксом шляху розвитку суспільства ми надто добре знаємо, що епоха фашизму залишиться лише перехідним явищем в історії людства. Час та еволюція на нашому боці». Проте в оцінці комуністів у 1936 р. вина за розкол робітничого руху лягала на правих лідерів соціалістичного руху – І. Міреску, І. Флуєраша, Ґ. Ґріґоровіча¹⁰⁹.

У 1937 р. Б. Стефанов у одній з публікацій звинуватив у зрадництві та троцькізмі І. Ґеллертера, приписавши йому непротидію фашизації Румунії¹¹⁰. Також у троцькізмі звинуватили не тільки керівництво, але і фактично всю Соціалістичну унітарну партію. Її утворення в 1929 р. подавали як злиття всіх найгірших елементів соціалістського руху. Звинувачували соціалістів-

унітаристів у боротьбі проти комуністів та використанні лівої фразеології. Троцькізм приписували партії після особистої зустрічі І. Геллертера з Л. Троцьким у Норвегії. Звинувачували партію в так званому «антирадянському наклепництві» та співпраці з поліцією і зайнятті позицій близьких позиціям Залізної Гвардії. Серед тих, кого вважали комуністи своїми ворогами, називали Ш. Войтека, Крістеску (подавався як румунський націоналіст), І. Думітру, Фелера, Пампу, Вурмбранда, Б. Єфті-міу (перекладач румунською троцькістської літератури)¹¹¹.

1937 р. залишався періодом доволі високого рівня страйкового руху. Як правило, трудові конфлікти мали економічний характер і переважно були пов'язані з вимогами про підвищення заробітної плати та регламентації робочого дня. Найбільша кількість трудових конфліктів мала місце на підприємствах видобувної, металургійної, деревообробної, текстильної промисловості та транспорту. Так, на підприємствах «Reșița» доволі довго тривали трудові конфлікти. Страйкова боротьба відбувалася також на підприємствах Бакеу, Клужа, Ґалаца, Корабіа. Влітку та восени 1937 р. мали місце виступи залізничників, які, окрім економічних, висували також і політичні вимоги – скасування іспиту з румунської мови, заборони проведення націоналістичних свят тощо. Ці виступи гостро сприймалися буржуазною пресою та зазнавали критики з її боку. У цілому більшість трудових конфліктів через діяльність соціал-демократичних лідерів була залагоджена на користь підприємців¹¹².

Відзначали соціал-демократи і скрутне становище селянства, підкреслюючи, що саме економічні складнощі є причиною поширення в селянському середовищі націоналістичних ідей. Однак були випадки небажання приймати ідеї праворадикалів. Так, на зібранні соціал-демократів селянин з повіту Ілфов Д. Прічепуту пояснив відмову від націоналістичної ідеї наступним чином: «У нас на селі немає іногородців, але є крупні поміщики, які у своїх маєтках експлуатують працю румунських селян тими ж методами, як і 20-30 років тому»¹¹³.

Велася також і організаційна діяльність, зокрема, на початку березня 1937 р. у громаді Букурешть Ной мали намір створити секцію на чолі з І. Джеорджеску. У травні вирішили відновити щотижневі засідання членів організації. Одним з перших засідань мали вшанувати померлих І. Марінеску, Ґ. Опреску, др. Отой, М. Векслера. Відбувалися і публічні засідання, на яких мали можливість промовляти перші особи партії, де критикували діяльність державних діячів, членів уряду за падіння престижу Румунії у світі. Мала місце практика виступів з лекціями на соціальну тематику.

Станом на травень 1937 р. порушувалося питання про уніфікацію робітничих організацій, що мала на меті включення до СДПР соціалістів із груп К. Поповича та І. Геллертера. Оскільки процес було ініційовано КПР, то під час переговорів велася мова про входження комуністів до об'єднання, але це виявилось безрезультатним через нелегальне становище партії. Мета ж переговорів полягала в тому, щоби включити до складу СДПР представників груп Поповича та Геллертера. Зверталася увага на факт, що молодь у групі К. Поповича перебувала під керівництвом комуністів і таким чином мали намір потрапити в соціалістичну організацію. Так, К. Тітел Петреску мав намір через таке вирішення протидіяти правому крилу соціал-демократів у особі Л. Редечану, Міреску, Поп та інших¹¹⁴.

Подібні дії є зрозумілими, адже Л. Редечану був генеральним секретарем СДПР і саме через нього підтримувалися контакти не тільки всередині Румунії, але й за кордоном. Зокрема, у травні 1937 р. він мав налагодити контакти з соціалістами з ЧСР. При цьому К. Тітел Петреску у травні був обраний делегатом на конгрес французьких соціалістів у Марселі в липні 1937 р.

Крім того, якщо брати до уваги видавничу діяльність Л. Редечану, то і тут він розходився з комуністами. Його брошура «Socialism și naționalism» пройшла цензуру, оскільки містила публікацію стосовно демократії загалом та проблем з демократією в Румунії, питання меншин і євреїв у Румунії, розкривала позицію соціал-демократів стосовно дрібних власників, сім'ї, армії, нації, релігії. Правда, позиція була представлена як засіб протидії пропаганді представників правих партій, але суттєво відрізнялася від комуністичних видань, орієнтованих на боротьбу проти держави. Доречно згадати, що саме Л. Редечану виступав у ряді випадків

арбітром у внутрішньо-партійних спірних справах. Так, у травні 1937 р. в соціал-демократичній організації обговорювалося питання про антисемітську акцію в секції СДПР у Чернівцях. Там, Сфранчіок і Мельфербер вимагали від керівництва виключити євреїв з організації. Майже до середини травня цей конфлікт не був залагоджений, оскільки Л. Редечану відбув до Праги на конгрес чеських соціал-демократів і очікували його повернення для вирішення справи. Єдність із однопартійцями проявилася також в організації збору коштів для шпиталю в Іспанії, збудованого Міжнародною профспілковою федерацією за співпраці з Робітничим соціалістичним інтернаціоналом. Туди ж, до Іспанії була відправлена і соціалістська література для солдатів інтербригад¹¹⁵.

У 1937 р. продовжили загальну традицію, яка спрямовувалася і на виховання соціалістичної молоді. Зокрема, зберігала актуальність така форма діяльності, як організація екскурсій, поширювалася пропагандистська література, що мало місце в період зближення соціал-демократів з соціалістами К. Поповича. Зокрема, на 9 травня 1937 р. призначалася керівництвом соціалістів К. Поповича екскурсія до лісу Отопень-Ілфов, яку мали використати для обрання нового складу комітету молодих соціалістів, замінивши ним комітет, який очолював Ґ. Ромаш. Дещо пізніше місце проведення зібрання перенесли до лісу Моґошоая. На 16 травня призначалася нова екскурсія до лісу Черніка, але відбуватися мала в лісі Беняса, де з доповіддю про діяльність профспілки мала виступати С. Берковіч. Ознайомити з матеріалами радянської преси мав завдання Л. Катанкін. Одночасно, в передбаченні злиття, інтенсифікували роботу з керівниками мо-лодіжних секцій, щоби створити сприятливу атмосферу в колах соціал-демократичної молоді. Майже одночасно у групі К. Поповича визначили представників у координаційному комітеті, якими стали Л. Катанкін і Пеюлеску. Також у молодіжній організації намагалися організувати просвітницьку роботу з молоддю, яку мали вести впродовж літа 1937 р.

Спроба об'єднати молодіжні організації в єдину, якою мав стати Демократичний студентський фронт, призвела до скликання на 25 травня 1937 р. координаційного комітету. Засідати він мав у приміщенні центральної організації НЦП в повіті Ілфов і спрямовувалася проти положень закону про вищу освіту. Були заплановані виступи п'яти представників молоді радикал-цереністів, націонал-цереністів, соціалістів, представників ДСФ. 18 травня увечері відбулося засідання координаційного комітету ДСФ під головуванням студента юридичного факультету Манча, представника молоді НЦП. У дискусію включився студент-математик, комуніст Попович, присутніми були пред-ставники націонал-цереністів, комуністів, соціалістів (група К. Поповича). Студент Попович про-демонстрував історію діяльності ДСФ від заснування, визначив проблеми, які стояли перед сту-дентами. З числа представників створили координаційний комітет ДСФ столиці, який отримав статус центрального комітету. Тоді ж прийняли рішення про включення до комітету представників від кожної демократичної організації. Було також делеговано студента Фортіропола до Комер-ційної академії та до В. Маджару з метою добитися права голосу для студентів-євреїв. Пленарне засідання збиралися скликати після укомплектування комітету для визначення програми подальшої діяльності¹¹⁶.

Проте, попри доволі інтенсивну діяльність, відкриття спортивних курсів, проведення екскурсій, все ж питання об'єднання залишалося незавершеним, що змушувало проводити подальші зустрічі в червні 1937 р. Тоді, 20 червня, представники соціал-демократичної молоді столиці Іонеску і Копербах вели бесіду про потребу єднання в народний фронт робітничої молоді. С. Берковіч виступила за прискорення переговорів про уніфікацію молодіжних організацій. Того дня дійшли згоди по всіх пунктах угоди, залишивши комітетам її завершити¹¹⁷.

Із проголошенням карлістської диктатури соціал-демократи зайняли доволі нейтральне становище, в тому числі і стосовно розпуску політичних партій. У червні 1939 р. до парламенту увійшли 14 сенаторів та 11 депутатів з числа соціал-демократів. З листопада 1939 р. по липень 1940 р. Ґ. Гріґоровіч виконував обов'язки державного підсекретаря Міністерства праці. 16 квітня 1940 р. він зустрівся з королем та вів бесіду про реорганізацію Релігійного фонду Буковини на

кшталт його австрійської моделі, яку вважав за кращу. Обговорено було і деякі з робітничих питань¹¹⁸.

Представники соціал-демократичної партії І. Флуераш та І. Міронеску в умовах наростання загрози диктатури виступали із засудженням крайніх правих і крайніх лівих. При цьому виконком СДП пішов на співпрацю з режимом. Так, Г. Грігоровіч став заступником державного секретаря, І. Флуераш отримав призначення у Вищу економічну раду, І. Жуманка увійшов до складу комісії Центрального дому соціального забезпечення¹¹⁹. Саме із приводу Г. Грігоровіча і принесення ним присяги король Кароль II висловився як про подію, коли соціаліст бере участь у діяльності уряду Румунії і що цим завдячує саме розпуску політичних партій¹²⁰. У 1940 р. лідерів соціалістів Румунії Германа і Грігоровіча звинуватили у «відвертій класовій співпраці» з урядом у час святкування 1 Травня за виступи на з'їзді профспілки і заяви про виконання соціальних та економічних вимог робітників вторинною справою¹²¹.

Загалом соціал-демократи опинилися під нападами з боку комуністів. Так, близькість ідеології та неможливість проводити самостійні зібрання змушувала комуністів брати участь у засіданнях соціал-демократичних організацій. Лідери місцевих соціал-демократичних організацій забороняли комуністам виступати на зібраннях, вважаючи виступи провокаціями. Та і ставлення соціал-демократів до комуністів були доволі традиційними і виливалися в неприйняття позиції КНР, політики СРСР, вважаючи, що саме агітація комуністів вела до безробіття, наприклад, на Буковині¹²².

Парламентська діяльність соціалістів

Хоча соціалісти і називали себе партією класової боротьби, все ж провідним соціалістичним організаціям Румунії більше притаманним було дотримання еволюційного варіанту зміни соціального ладу. Крім того, партія офіційно стояла на позиціях досягнення положень програми законним шляхом. При цьому парламентську діяльність соціалісти намагалися використовувати і як засіб тиску, хоча інколи невдало.

Діяти в парламенті намагалися злагоджено, що виявилось вже під час перших парламентських виборів 1919 р. Тоді через рішення партією про бойкот виборів кількість обраних соціалістів була обмеженою. Наприкінці жовтня в політичних колах обговорювали ультиматум соціал-демократів уряду, коли просили відстрочення на два місяці виборів та вимагали скасування стану облоги, демобілізації резервістів, амністії. В іншому випадку обіцяли проведення загального страйку. В уряді ж не відреагували на даний ультиматум. На відміну від ситуації з соціалістами, відповідь із приводу відтермінування виборів давалася урядом через І. Інкульця й І. Ністора від імені Бессарабії та Буковини, Ю. Маніу з метою пояснення ситуації для Керівної ради в Сібіу. Як результат позиції на виборах 1919 р. процент голосів, відданих за соціал-демократів, був відносно низьким, склавши в Реґаті 7,8%, у Добруджі – 6,56%. При цьому кількість соціалістів, які робили спроби потрапити до парламенту, була доволі високою, іноді з причини неузгодженості дій у різних провінціях. Для прикладу, в Яссах у списку соціалістів на вибори 1919 р. планувалися Г. Тенасе, Л. Гелертер, Г. Грігоровіч, І. Сіон, А. Наґел-Цінте. Натомість вибори 1920 р. продемонстрували значно більший успіх: у Добруджі – 16,5%, на Буковині – 16,1%, у Реґаті – 6,56%. Певну нерівномірність у розподілі голосів можна спостерігати в 1922 р., коли в Добруджі соціалісти не змогли отримати голосів, але здобули 9,8% на Буковині. Загалом по країні відсоток голосів становив ли-ше 1%. Таким чином, найбільшим тріумфом можна вважати вибори 1920 р., коли в парламент пройшли 20 депутатів та 3 сенатори від соціалістів. Щоправда, вже в 1919 р. окремі з кандидатів до парламенту зазнали арешту, що викликало відповідну реакцію соціалістів у країні. Вибори 1920 р. демонстрували високу передвиборчу активність соціалістів¹²³.

У парламенті соціалісти часом виступали дещо гостро, як це було в парламенті, обраному 1920 р., коли К. Кракалія виступив щодо проведення плебісциту з питання державної належності Буковини і змушений був вести боротьбу проти міністра І. Я. Ністора. Саме соціалісти звинувачуватимуть цього міністра в закритті 90 українських шкіл¹²⁴. Інакше діяли соціалісти 13 січня 1921 р. під час дебатів по виступу міністра К. Арджетоюну. Вони не підтримали тоді дії опозиції, яка прагнула не допустити до слова міністра. Проте при голосуванні за довіру уряду висловилися 148 проти 93 депутата, що відстрочило демісію уряду¹²⁵. Демонстрували соціалісти свою участь у прийнятті рішення за законопроектом др. Н. Лупу, який пропонував скасувати цензуру і до цього приєдналися Я. Пістінер, Р. Гайдош, І. Гишка, К. Кракалія, а також депутати від Буковини А. Кольрус, Б. Штраухер, А. Лукашевич і Унгурян. Та все ж голосів не вистачило, бо проголосувало 103 «за» і 127 «проти». Серед останніх опинилися Кандря, Драгонісі, Є. Попович, Грігорча, Попеску, М. Скалат, І. Цуркан за відсутності Т. Іонеску і Д. Поповича. При обговоренні регламенту 14 січня в дебатах про неможливість арешту депутата виступив соціал-демократ Дунеряну. Не були результативними і засідання 16, 17 та 18 січня і навіть дійшло до сварки між міністром К. Арджетоюну й опозицією. 18 січня завершилося обговорення нового регламенту. За пропозицію про не-можливість арешту депутатів під час сесії серед 108 опинилися Я. Пістінер, І. Гишка, Р. Гайдош, К. Кракалія, а також Б. Штраухер і Унгурян. Новий регламент прийняли 139 голосами «за» при 23 «проти». Згідно з цим регламентом депутати могли засідати одночасно тільки у трьох комісіях. Таким чином, Я. Пістінер опинився в комісії із загальних справ адміністрації, справ громад і судівництва, комісії із закордонних справ та фінансової і бюджетної комісії. К. Кракалія працював у комісії з сільського господарства, лісів і маєтків та комісії загальної освіти, культур і мистецтва, а Р. Гайдош – у комісії громадських робіт, залізниць, доріг, торгового мореплавства та комісії пошти, телеграфу, телефону.

20 січня 1921 р. соціалісти виступили проти способу утримання заарештованих за страйк у Жілаві, а 27 січня було подано вимогу звільнити заарештованих за участь у загальному страйку депутатів-соціалістів. Перевірка, яку провів військовий міністр І. Ришкану, дала змогу звільнити з ув'язнення І. Московича, Е. Сокура, Петреску-Гампета, Опреску, Патруцеску, К. Жуманку, М. Жуманку. Депутат-соціаліст Г. Тенасе був звільнений з ув'язнення 25 листопада 1921 р. 23 січня проводилися дебати щодо залізниці, в яких помітну роль відіграв міністр Таке Іонеску. У питанні голосування по бюджету соціал-демократ Стойкулеску заявив про те, що соціал-демократи збираються голосувати проти, оскільки даний закон є класовим вираженням, тому що містить великі видатки на військо та сігуранцу. Критикував уряд за становище робітників і службовців, низькі позиції румунської валюти, наміри влади взяти під контроль профспілкові організації. Таким чином, закон про бюджет голосували 130 «за» і 61 «проти»¹²⁶.

Депутати від Буковини, як і від інших провінцій Румунії, порушували в парламенті актуальні для регіону і партійного руху питання, висловлювали протести. Депутат І. Гишка у зверненні до міністра освіти висловив від імені нерумунського населення Буковини протест проти запровадження з 1 січня 1921 р. в державних школах румунської мови. Міністру фінансів ним направився запит стосовно торгівлі сіллю й іншими необхідними продуктами на Буковині¹²⁷. З боку депутата Я. Пістінера поданий запит військовому міністру стосовно звільнення солдатів, які відслужили три роки включно з терміном служби в роки війни. У відповіді депутату було вказано, що таке неможливо через недостатню кількість солдатів з Реґату та через неможливість допускати послаблення для представників приєднаних територій¹²⁸. Поза парламентом члени партії виступали за бойкот закордонних товарів, який вважали засобом зміцнення фінансових позицій країни. Крім того, необхідним вважали здійснити централізацію експорту та імпорту у країні¹²⁹.

Членам партії в регіонах доводилося вирішувати низку питань, що стосувалися партійного життя. Певну роль тут відігравали як керівники організації, так і представники від партії в парламенті. Так, після заборони у квітні 1921 р. газети «Робітник» соціал-демократи прийняли

рішення про започаткування нового видання¹³⁰. Не припинили діяльність соціал-демократи Буковини і в інших питаннях. Так, 29 липня 1921 р. делегація ІСДПБ у складі Р. Гайдоша, М. Ганека, Н. Капауна, К. Кракалії, Міґалеску, Е. Рознована, Я. Пістінера, Зеліґера, С. Вікторчика подала меморандум міністру Поповичу стосовно впровадження румунської мови в початковій та середній школі на Буковині. Тут ставилися вимоги викладання предметів українською та єврейською мовами, узгодивши його із предметами, які викладалися румунською. Від польської громади вимогою було збереження діючих польських початкових шкіл та відкриття школи в Путні. Також просили про утримання польської реальної гімназії з викладанням ряду предметів румунською мовою. Німці також бажали викладової німецької мови і їх вимоги були здебільшого ідентичні вимогам українців¹³¹. На свій рахунок соціалісти записали також зменшення терміну ув'язнення для солдатів 113 полку¹³², які були засуджені за участь у повстанні в листопаді 1919 р. Використовувалася партійна преса і для повідомлень організаційного плану, перш за все збору партійних внесків чи відновлення організацій партії¹³³.

Утворення ФСПР не вплинуло на організацію виборчого процесу, але на вибори Федерація йшла самостійно, висуваючи вимоги перегляду робітничих законів, узаконення 8-годинного робочого дня та англійського робочого тижня. Для участі в голосуванні у провінціях до виборчих списків вносили не лише місцевих кандидатів, але й з інших місцевостей. Щоправда, вибори 1922 р. були відносно провальними для соціалістів, адже обрали до парламенту лише Я. Пістінера з 9 кандидатів-соціалістів від Буковини. Останній 30 грудня 1922 р. виступав із критикою примусового звільнення дирекцією фабрик робітників, що пояснював великими виплатами державі. Він же у квітні в парламенті давав пояснення стосовно програми ФСПР, яка метою партії визнавала встановлення соціалізму та демократії¹³⁴.

Позиція соціалістів проявилася і під час обговорення нової конституції, яку Я. Пістінер охарактеризував як недіючу, таку що не мала значення. Під час засідання Палати депутатів 12 березня 1923 р. Я. Пістінер висловив думку про хибність щодо голосування за проект конституції та зауважив, що даний парламент не має права міняти конституцію. Виступив депутат і проти намірів уряду централізувати владу й управління, охарактеризувавши їх як захід, необхідний уряду при виборах. Говорив депутат про порушення права євреїв на школи з викладанням на їдиш. На це отримав заперечення з боку Н. Йорґи та відповів йому про право використання мови меншин на основі рішення з Алба-Юлії. Говорив соціаліст також про потребу надання політичних прав жінкам, критикував проект конституції за обмеженість прав у ньому. Також мала місце критика політичної системи, в якій на першому місці був уряд, тоді як у демократичній системі першим мав іти парламент. Радив замінити конституцію лібералів конституцією свободи¹³⁵. У своїх виступах Я. Пістінер вимагав реформування освіти, піднімав різні політичні й економічні проблеми, наполягав на потребі демократизації країни. При обговоренні статті 129, що стосувалася права влади запроваджувати стан облоги, говорив про перетворення конституції на знаряддя військових. Загальну сигуранцу іменував порушенням прав і свобод, внесених до Конституції. Виступав за націоналізацію надр, називаючи процес вигідним державі¹³⁶.

У травні 1925 р. Я. Пістінер виступав у Палаті депутатів із приводу закону про адміністративну уніфікацію. Його промова почалася із твердження, що адміністрація не може бути виконавцем при законодавчій владі, але мусить бути вираженням власне громадського життя. Вважав, що частина депутатів боїться поняття автономія, плутаючи його з самоуправлінням. Вважав, що префекту надавалися в межах повіту повноваження значно вищі, ніж у міністра та, маючи права, він не ніс відповідальності, а тільки перед міністром внутрішніх справ. При префекті мала створюватися рада префектури, яка не передбачає володіння реальною владою, як і повітова рада. Вбачав можливі проблеми з фінансуванням потреб громад у межах повіту. Викликали в депутата питання і різниця між віком виборця (21 рік), і віком виборчим (25 років), коли людина володіє правом вибору, але не може бути вибрана. Питанням було і вживання мови. Висновком депутата було усунення центральної влади з адміністрації місцевої та повітової. Префект, маючи багато повнова-

жень, виступає не представником влади, а представником політичної сили. Представником влади мусить бути повіт, який цю владу реалізує через обрану повітову раду. Власне, депутат вважав, що проект закону дає фіктивну автономію, коли громади і повіти не зможуть реалізовувати свої функції. Тобто автономія громад і повітів є «справжньою карикатурою»¹³⁷. У грудні 1925 р. Я. Пістінер виступив у парламенті з приводу бюджету на 1926 р., звинувативши НЛП у правлінні завдяки фінансовим і комерційним законам. Критикував дії міністра фінансів В. Маджару за своєрідне врівноваження бюджету, яке не є таким. Вважав бюджет таким, що не відповідав потребам країни. Невідповідність бюджету виводив також із факту неможливості виконання податків громадами та повітами. Зауважував, що бюджет Воєнного міністерства збільшили на 420% від 1922 р., що вважав ознакою озброєння Румунії. Із вказаним бюджетом вважав неможливим розвиток сільського господарства, оскільки не були передбачені інструктори та кредити для нього. Сам бюджет вважав взагалі відсутнім¹³⁸.

Перед парламентськими виборами у грудні 1928 р. українські соціал-демократи направили до уряду свої вимоги, які, як вони вважали, мали створити нову політичну систему у країні. Так, створення поля для політичної боротьби, вільного від перепон, передбачало скасування закону 1926 р. про вибори (названий фашистським), негайне скасування стану облоги, визнання громадянських прав за тими громадянами, які їх ще не отримали, скасування цензури преси, повне відновлення самоврядування у громадах, запровадження конституційності, перш за все свободи зібрань. Причиною такого послання В. Руснака стало закриття владою локалю українських соціал-демократів на Буковині¹³⁹. Після створення нового парламенту соціал-демократи вели свою діяльність шляхом виступів та звернень до міністрів. Так, 18 січня 1929 р. І. Флуєраш у палаті депутатів, описавши становище робітників у Західній Європі, вимагав від уряду вирішувати робітничі питання та виступав проти нових податків. Депутат Р. Дан звернувся до уряду в питанні про становище робітників у долині Жіу. Він же 19 січня подав інтерпеляцію міністру шляхів сполучень у справі залізничників, які вимагали повернення свободи профспілкової організації¹⁴⁰. Висловлювали соціал-демократи в парламенті і свою позицію до окремих законів. Зокрема, 13 лютого 1929 р. Я. Пістінер у палаті виступав із приводу закону про комерціалізацію надр, оцінивши варіант роз-витуку, запропонований міністром торгівлі як капіталістичний. При цьому він заявив, що головним завданням є не зміна власності державних надр, але встановлення управління ними. Також це дає змогу отримати певну користь для суспільства. Говорячи про розвиток капіталізму в Румунії, Я. Пістінер відзначив необхідність залучення приватного капіталу для спорудження доріг, виступив проти змішаних підприємств. Керівництво державними підприємствами, на його думку, мало залежати від держави, виробників та споживачів. Також відзначив, що змінилася система управління у країні й необхідно дотримуватися правила, що економіка має керувати політикою. Власне, наприкінці виступу господарську демократію назвав умовою соціалізму¹⁴¹. Того ж дня депутат Лучіан виступив з питання чиновників¹⁴². Крім парламенту, соціал-демократи в умовах певної демократизації політичного життя і на зборах вимагали амністії для політичних та військових ув'язнених. Також у робітничих колах вимагали запровадження в дію закону про 8-годинний робочий день. Справа залізничників продовжилася і 10 березня 1929 р. на зборах у Бухаресті, коли було прийняте рішення про поліпшення становища робітників, а саму резолюцію вирішили передати голові Ради міністрів¹⁴³.

Вибори до парламенту у травні 1926 р. дозволили визначити кандидатів від соціалістів. До списку по повіту Ілфов було включено І. Московіча, І. Гелєртера, К. Тітел Петреску, Анагносте, Попович, Столожан, др. Городнічану, І. Редечану, Войтек, Загарія Тенасе, Бурка, Спірідон, Строеску, М. Нікулеску, Гріґоропол, Вокіліу, Октавіан Сілвіу, Пінку Скіартц, Грос Келнер, Швайцер. Від Чернівців пропонували до виборчого списку Я. Пістінера, Руснака, Рознована, Мурґоча, І. Редечану – до Палати депутатів, тоді як до Сенату ішли Лопор Дон, Л. Геллер. 16 травня відбулося одне з перед-виборних зібрань соціалістів, на якому обговорювали історію соціалістичного руху загалом та

участь соціалістів у виборах¹⁴⁴. Вибори до парламенту в 1926 і 1927 рр. не дали місць соціал-демократам у парламенті, оскільки вони отримали 1,55% і 1,81% голосів. Можливою причиною стала конкуренція з іншими виборчими блоками, в тому числі з РСБ. Для прикладу, в червні 1927 р. Я. Пістінер намагався добитися підтримки соціал-демократів у Бессарабії, проте на зібранні представників Бунду йому вказали, що підтримка може бути тільки в разі відсутності кандидатів від РСБ. Крім того, на Буковині вибори 1927 р. проходили під знаком відмови В. Руснака від участі у виборах по повіту Сторожинець і розриві української секції з ІСДПБ. Також вибори 1927 р. пройшли для РСБ в Бессарабії в умовах переслідувань, що дало в Бессарабії 1203 голоси, тоді як загалом по Румунії всього 36 536. 18 листопада 1928 р. Макавей, Стоєв і Кручану добилися в міністерстві внутрішніх справ права участі у виборах від імені РСБ. У 1931 р. соціал-демократи при 3,25% голосів здобули 6 мандатів, а в 1932 р. 3,38% голосів принесли 7 мандатів¹⁴⁵. Проте на той час соціал-демократи залишалися впливовою і численною партією, хоча не завжди здатною протистояти на виборах своїм противникам, як було на Буковині під час виборів 1931 р. У 1932 р. соціал-демократи на виборах отримали 3,39% голосів, що дало змогу пройти в парламент 3 буковинським з 7 депутатів СДП, а у грудні 1933 р. – всього 1,26% голосів¹⁴⁶.

Союз соціал-демократів з націонал-цереністами, а пізніше з націонал-лібералами, став підставою для звинувачень як у їхніх зв'язках з багатими, так і в союзі соціал-демократів з націонал-лібералами в їх боротьбі проти націонал-цереністів¹⁴⁷. Інші звинувачення на адресу соціал-демократів стосувалися перехоплювання ними робітників і переманювання від комуністичних до соціал-демократичних організацій, у чому прокомуністичні сили вбачали певну боязнь комуністів. Проте найчастіше такі звинувачення лунали в період виборів¹⁴⁸.

14 липня 1929 р. соціал-демократи Румунії висловили довіру уряду націонал-цереністів. Проте були і двоякі висловлювання. Зокрема, І. Московіч дорікав владі за допущення створення «Voiniци» в Банаті. Щоправда, для столиці радив організувати їх з числа робітників. Тож виник подвійний стандарт – засудження влади і залучення робітників для оборони демократії¹⁴⁹. Вибори до громадських рад 1930 р. проходили для соціал-демократів також під знаком боротьби за місця. Проте тут не радили голосувати за націонал-цереністів, як прихильників збільшення податків, чи так само відмовляти голосувати за кузистів і націонал-лібералів. Закликали голосувати за другий список, соціал-демократичний¹⁵⁰. Супроводжувала такі заклики і стаття про політичні партії Румунії, де критикувалося невиконання обіцянок націонал-цереністами¹⁵¹. Окрім вмотивування потенційних виборців під час виборчих кампаній, соціал-демократи намагалися підтримувати зв'язок з ними й у проміжках між виборами. Здійснювали це шляхом організації зустрічей представників фракції соціал-демократів у межах повіту, який одночасно був і виборчим округом¹⁵².

При обговоренні військових законів у парламенті в лютому 1930 р. Рознован заявив, що Румунія утримує багато офіцерів, а новий закон передбачає надзвичайно великі виплати на їх навчання. Також виступив проти дворічної служби, мотивуючи це тим, що для країни з миролюбною політикою вистачає і року служби. Тоді ж у парламенті обговорювали напад на адвоката Л. Пет-решкану в Чернівцях та діяльність шефа поліції Хотинського повіту¹⁵³. Вибори до повітових рад у 1930 р. вважалися соціал-демократами вдалим на Буковині в повітах Кимпулунг та Редеуць. Малою була кількість голосів у Чернівецькому повіті, тоді як певний успіх отримали у Сторожинецькому повіті. Загалом за підсумками з 3900 тис. виборців з усієї країни за урядовий список проголосувало 1900 тис., за лібералів голосували 600 тис. і таким чином 1916 мандатів у повітових радах отримали націонал-цереністи, 330 – націонал-ліберали, а 117 розподілилися між іншими партіями¹⁵⁴.

У 1926-1932 рр. особливою популярністю партія користувалася на Буковині, після чого ішли Банат, Ардял, Бессарабія, Рєґат. У Добруджі 1932 р. кількість голосів – 1,35%. У 1931 р. успіхи мала партія в Ардялі, Банаті, Бессарабії, тоді як на Буковині отримала 6,5%, а в 1932 р. – близько 11%. У Бессарабії тоді результати виборів для соціалістів становили близько 7%, а в Рєґаті – 1%¹⁵⁵.

Певним чином з соціалістами слід пов'язувати і діяльність сіоністів, із приводу якої 17 січня 1929 р. виступав у Палаті депутат М. Ландау. Його відповідь П. Шейкару починалася з констатації факту, що євреї виступають як громадяни Румунії й аномалією слід було вважати, що добрий громадянин не може бути сіоністом. Сам рух називав ідеальним, таким, що був спрямований на створення власного дому євреям у Палестині, та гарантування цього публічним правом. Завданням сіонізму називав пом'якшення умов існування євреїв у цілому світі. У цьому ракурсі сіоністи виступали, створюючи єврейські товариства для єврейських шкіл, єврейської мови, для піднесення національного розуміння. Наводив цитати Д. Добреску, який вважав неможливим бути громадянином із двома батьківщинами та патріарха Мірона, який звертав увагу на патріотизм трансильванських євреїв, що заснували колонію поблизу Назарету. Вибірчий картель депутат сприймав як голосування за представників ідеї національного єврейського відродження і бажав режиму рівності з іншими громадянами країни. Власне, в парламенті сіоністи захищали інтереси євреїв, входячи до парламентської спілки, а Румунія мала в особі євреїв вірних громадян. На такий виступ П. Шейкару відповів закидом, звинувачуючи євреїв у створенні парламентського сіоністського клубу¹⁵⁶.

16 липня 1929 р. в палаті депутатів Я. Пістінер підтримав вимоги депутата Альвіреску у справі надання допомоги мешканцям областей, які постраждали від повеней. Б. Параш вимагав рівності для залізничників – представників національних меншин¹⁵⁷. На вечірньому засіданні Я. Пістінер критикував опозицію за залишення парламенту, говорячи, що опозиція мусить виступати в парламенті, тим самим доводячи свою опозиційність. Мова йшла про заяву І. Ґ. Дуки і вихід націонал-лібералів з парламенту. Сам він тоді виступав за проведення адміністративного закону.

22 липня 1929 р. Я. Пістінер у парламенті виступав за внесення змін до статей проекту закону про адміністративну реформу, пропонуючи пропорційне представництво в повітових радах та у відповідях на закиди Мірто пообіцяв затягнення дискусії та неголосування за подібний варіант закону¹⁵⁸.

30 червня 1930 р. Я. Пістінер виступав із приводу проекту закону для збільшення такс для споживчих продуктів. Питання обговорювалося доволі гостро, що доводить реакція міністра фінансів М. Поповича, який повідомляв про буквально спустошення складів цукроварень. На це Я. Пістінер нагадував про виступ міністра, де підвищення цін називали необхідністю. Зауважив, що при обговоренні закону про виробництво алкоголю ніхто не зважив на потребу знизити ціну на цукор, як і продумати використання фруктів для виготовлення мармеладу та компоту. Вказував, що уряд притримується політики картелів, коли платити доводиться не виробникам, а саме споживачам, тож закон про виробництво спиртних напоїв вважав вигідним лише фабрикантам. Політику фіскалізму порівнював з політикою багнетів та політикою підняття такс, ставлячи їх в один ряд як невігідних державі¹⁵⁹. Зі смертю Я. Пістінера соціалісти втратили в парламенті вигідні позиції та й сама партія не могла добитися стійкої позиції в законодавчому зібранні.

При боротьбі за парламентські місця СДПР використовувала і далі традиційні способи, оголошуючи про свої наміри брати участь у виборах, як було зроблено 17 травня 1931 р., коли в перед-виборчому маніфесті критикували дії попередніх урядів, у тому числі уряду НЦП. Уряд Йорґи-Арджетояну називали союзником лібералів та ворогом робітництва. У даній виборчій кампанії СДПР отримала 94 953 голоси та здобула 7 місць у парламенті, які, зокрема, зайняли Ґ. Ґріґоро-віч, А. Лучан, І. Флуераш, І. Міреску, Е. Ґерман, Т. Рознован. Обрані депутати взяли участь у діяльності ряду парламентських комісій, наприклад, Ґ. Ґріґоровіч став членом комісії з сільського господарства, освіти і культури, охорони здоров'я, А. Лучан брав участь у комісіях цивільного права, фіскального права, фінансів і бюджету, І. Міреску – в адміністративній комісії, соціального за-безпечення та громадських робіт, І. Флуераш – у комісії із закордонних справ, тоді як Т. Рознован – у комісії у справах армії та військового флоту.

В аналізі результатів виборів соціалісти також були критичні. Так, К. Тітел Петреску порівнював результати виборів і зазначав, що уряд зібрав 47,84% голосів, тоді як опозиція – 52,16%. Однак цей результат дав уряду 289 депутатів, а опозиції – 98, тож він вже називався несправедливим, оскільки мало би бути 192 і 197 відповідно. Таким чином, К. Тітел Петреску ставив під сумнів сутність виборчого закону 1926 р. Разом з тим, в одній з публікацій він відзначав, що уряд вийшов із виборів з матеріальними та моральними збитками, а також заявив про відсутність підтримки більшістю населення. Але представник Соціалістичного робітничого інтернаціоналу Ф. Адлер вітав СДПР з цим успіхом, як досягненням у сфері створення фронту боротьби проти фашизму і реакції¹⁶⁰.

Солідарність із партіями, близькими за способом діяльності, в соціалістичному русі мала місце, не зважаючи на протистояння між соціал-демократами та комуністами. Так, у березні 1933 р. арешт комуністів та судовий процес над ними в Чернівцях викликав протести з боку соціал-демократів та підтримку комуністів, висловлену в газеті «Vorwärts». Стосовно режиму, який існував у Радянській Росії, то соціал-демократи вважали, що з таким режимом робітники не знайдуть бажаної держави. Ослабив також соціал-демократію на Буковині і вихід членів німецької фракції з партії та перехід їх до нацистів¹⁶¹.

Станом на 1935 р. у повіті Ізмаїл соціал-демократи проводили роботу із залучення прихильників, намагаючись працювати на селі. Активізувалися соціал-демократи також у Кагулі. Паралельно з соціал-демократами в повіті Ізмаїл активізували свою діяльність представники соціалістів-унітаристів, які у своїй діяльності застосовували газету «Вперёд». Заходи з реорганізації соціал-демократи проводили також на Буковині. Коли 12 квітня 1935 р. проводилися додаткові вибори в повіті Ілфов, напередодні соціал-демократи прийняли рішення голосувати за представника націонал-цереністів. У зв'язку з виборами 8 квітня у столиці відбулися збори, де Л. Редечану висловився за необхідність підтримки тих буржуазних партій, які пропонують більше демократичних свобод, тож кандидатом ставав Д. Добреску. Ж. Атанасіє і К. Спаеля виступили із критикою рішення керівництва, що демонструвало існування свободи позиції всередині партії. Мали місце і прояви радикальних дій. У липні 1936 р. в повіті Ізмаїл діяли представники соціалістів-унітаристів, один з лідерів яких Н. Мошкеуцянуну проводив пропагандистську діяльність у комуністичному стилі¹⁶².

Станом на березень 1937 р. в Соціал-демократичній партії перебувало не менше 6 тис. членів. Серед них були також 550 жінок, які діяли організовано лише в Бухаресті, Тімішоарі, Ґалаці, Чернівцях та області Валя Жіулуй. Робота з жінками зосереджувалася в Союзі робочих соціалістичних жінок Румунії, секретарем якого була Е. Редечану. Власне, їй належало висловлення протесту проти відсутності уваги уряду до проблем жінок, зроблене під час засідання 22 березня 1937 р., де також обговорювалися положення нового кримінального кодексу¹⁶³.

Парламентські вибори 1937 р. застали соціалістичний рух у роз'єднанні. Правда, на засіданні 12 жовтня 1937 р. Політбюро Соціалістичної партії (К. Попович) прийняло рішення про делегування М. Г. Бужору права щодо укладення угод з СДП і СУП у справі створення єдиного політичного фронту робітничого класу. Цьому союзу лівих завадив Пакт виборчого ненападу¹⁶⁴. Після парламентських виборів керівництво соціал-демократів зайняло позицію підтримки короля як фактора стабільності у країні. Крім того, мала місце і співпраця з урядом, адже І. Міреску, І. Флуераш, Б. Еренфельд, як представники Генеральної робітничої комісії, увійшли до складу тимчасової комісії при Палаті праці, яку створив уряд О. Ґоґи. На вимогу членів партії, лідерів, які перейшли до урядового табору, виключили з партії. На засіданні Виконкому СДПР 23-24 січня 1938 р. ухвалили звернення, яким визнали, що прихід до влади уряду Ґоґи-Кузи погіршив політичну ситуацію у країні, створив на зовнішньополітичній арені загрозу для існування союзів, загрозу для тери-торіальної цілісності і суверенітету держави. У зверненні ставилася вимога створення демократичного уряду із представників усіх партій, які займали демократичні, конституційні позиції¹⁶⁵.

Разом з тим соціалісти продовжували підтримувати доволі тісні контакти. Зокрема, на березень 1938 р. в Соціалістичній унітарній партії під керівництвом Л. Гелертера продовжували підтримувати тісні контакти з метою обміну інформацією. З цією метою двічі-тричі на тиждень збиралися в редакції закритої «*Adevărul*» чи в помешканні одного із членів партії С. Віотека й обговорювали отримані з газет новини про ситуацію у країні та за кордоном. У поліції відзначали однотайність думки про те, що режим довго не протримається і за 3-4 місяці відбудеться зміна уряду та повернення до демократії. Цим соціалісти відрізнялися від комуністів, які бачили лише посилення жорсткості режиму в подальшому та загрозу війни¹⁶⁶.

Профспілкова діяльність у соціалістичному русі

Працювати соціалістам вже від початку створення «Великої Румунії» доводилося в умовах постійних виступів у країні. Соціалісти підтримували в цей період ідею К. Поповіча про взаємодію партійної та профспілкової організації. Зокрема, в 1919 р. в Бессарабії мало місце утворення профспілок, які спрямовували свої зусилля на порозуміння із працедавцями та недопущення страйків у подальшому. Ці легальні профспілки ставали об'єктом протидії з боку комуністів, які забороняли членам організації вступати до них¹⁶⁷. Також у 1919 р. мали місце виступи в армійських підрозділах та на нафтових розробках у Валя Праговеї. Незадоволення заробітною платою виявляли і залізничники Буковини, у зв'язку з дорожнечею продуктів та невідповідністю заробітної платні, зокрема співвідношення крони і лея. Крім того, соціалісти, які взяли за дане питання, виступили проти видалення зі служби на залізниці службовців-євреїв. Виступали вони і проти вигнання євреїв з Сучави та Кимпулунґа. Для Бессарабії в 1920 р. важливим ставали спроби проводити страйкову боротьбу. 21 березня 1920 р. мав місце страйк у Петрошань, який перекинувся на Лоня, Аніюаса, Петріла. У період з 18 квітня по 7 червня 1920 р. пройшов страйк залізничників у Реґаті за участю 20 тис. осіб. Загалом же в січні – березні 1920 р. в Реґаті відбулося 130 страйків і 18 локаутів. У травні нараховували 27,8 тис. страйкарів. У період з 1 березня по 20 листопада 1920 р. по Румунії пройшло 345 страйків¹⁶⁸.

Ставлення ж соціалістів до уряду висловили члени соціалістичного парламентського клубу під час дебатів стосовно тронної промови в 1921 р., від імені якого виступив Драґу, вказавши, що розгляд закону про страйк демонструє позицію уряду як ворожу робітництву. Страйк подавався як спосіб знайти вихід зі становища. З боку ж уряду проводяться арешти сотень робітників. Союз, який укладали свого часу А. Авереску і К. Арджетоану з соціалістами, виявився просто засобом отримати додаткові голоси. Відсутність підтримки викликали прийняття антистрайкового закону та розправа над соціалістами. Власне, цими засобами уряд намагався стримати соціалістичний рух. Заява ж проти уряду сприймалася як знак його хитких позицій та швидкої заміни урядом об'єднаної опозиції¹⁶⁹.

Наприкінці літа 1920 р. відбувалися загальні страйки в Тімішоарі, Арадї, які перекидалися на підприємства Лугожа, Карансебеша, Решіци, Аніни. Загальний страйк 20-28 жовтня 1920 р. став найвищою точкою боротьби робітничого руху в Румунії. Щоправда, йому передували виступи робітників металургійних підприємств «*Vulcan*», «*Wolf*», «*Lemaître*» в Бухаресті в березні – серпні 1920 р. Тоді на вимоги робітників про покращення їх становища власники оголосили локаут, але звільненням робітникам допомогли працівники інших підприємств, і після тривалої боротьби власники пішли на поступки. У березні 1920 р. сутічка мала місце у Валя Жіулуй, де в Петрошань відбувалися зіткнення між населенням та армією. У червні 1920 р. відбувся страйк на тютюновій і сірниковій фабриках Бухареста. Окрім застосування збройної сили проти робітників, уряд пішов на використання «національних профспілок», примусового арбітражу у трудових конфліктах тощо. Такими заходами влада позбавляла робітників можливості організувати страйки. При

обговоренні проекту «Закону про регламентацію конфліктів між працею і капіталом» Загальна рада СПР висловила про нього як про замах на свободу праці. Проти цього законопроекту виступили як у Бухаресті, так і в Яссах, Галаці, Кимпіні, Крайові, Плоєшть, мітинги і демонстрації відбувалися в Ардялі та Банаті. У парламенті проти закону виступив А. Доброджану-Геря. У день прийняття закону відбувся двогодинний страйк та 30-тисячна демонстрація біля парламенту. Голові Палати депутатів вручили меморандум з вимогою відкликати законопроект. Проте прийнятий закон створив умови для розгортання репресивних заходів проти робітничого руху, що до початку жовтня 1920 р. спричинило відповідні настрої в робітничому середовищі¹⁷⁰.

11 жовтня 1920 р. на спільному засіданні Генеральної ради СПР та профспілкових організацій Румунії (Реґату, Ардялу, Банату, Буковини) було прийнято резолюцію, зважаючи на ситуацію, що склалася в умовах терору у країні. У констатуючій частині резолюції вказувалося на несправедливі арешти, зазначалося, що уряд займає відповідні позиції щодо робітництва та що всі виступи робітників залишаються урядом поза увагою. Суди продовжували займатися справами цивільних, були обмежені права регіональних кас допомоги. У постановчій частині вказувалося, що делегація має повноваження подати уряду низку вимог, невиконання яких до 20 жовтня 1920 р. мало означати початок загального страйку. Вимоги були наступними: повага права асоціацій та визнання делегацій і робітничих рад на всіх підприємствах; виведення солдатів з усіх підприємств; заборона дирекції державних підприємств відмовляти в поверненні на роботу працівників, що перебували в ув'язненні; погодження вимог робітників державних підприємств, де працюють арбітражні комісії і там, де їх немає; заборонити застосування законів з регламентації трудових конфліктів до запровадження інших законів, що поважають права робітників; повне скасування стану облоги шляхом визнання права і свобод асоціацій, зібрань, преси, скасування трибуналів та переведення всіх процесів у цивільні суди, усунення армії від цивільної адміністрації на зайнятих територіях, заборонити систему примусових виселень; змінити закон про допомогу на основі принципу автономії¹⁷¹.

Мала місце спроба вручити меморандум голові Ради Міністрів, але комісія на чолі з І. Московічем спромоглася тільки передати його як звичайне прохання в канцелярію. Фактично розпочався конфлікт, у якому керівництво СПР підштовхувалося до страйку місцевими організаціями. У ряді місць завершення дії ультиматуму не дочекалися і 17 жовтня виступили залізничники Бухаресту, Галаца, Крайови, Турну-Северін. При цьому Виконком та Генеральна комісія виступили із заявою, що робітники почнуть страйк лише за наказом. І. Московіч пізніше заявляв, що успіх страйку міг мати лише, коли б переріс у революцію, але керівництво партії цього не бажало. Та і тривалість страйку визначали в 6-7 днів, як демонстрації протесту проти політики уряду.

19 жовтня делегація СПР та профспілок відвідала міністра внутрішніх справ і провела переговори, які не мали успіху. 21 жовтня 1920 р. розпочався страйк, який керівництво партії намагалося провести в легальних рамках. Проте в місцевих організаціях страйк приймали як засіб зміни ситуації у країні. З іншого боку, мали місце й інші приклади. Так, у Чернівцях страйк тривав лише добу, 22 жовтня, що стало проявом відсутності єдиної партійної організації у країні та єдиного її керівництва. Не на користь соціалістам був і здійснений М. Голдштайном замах у Сенаті. З боку уряду були вжиті заходи проти страйку, зокрема мілітаризація залізниць, введено стан облоги у столиці та проведено арешти близько 2 тис. членів партії.

Оскільки серед арештованих опинилися члени Виконкому СРО та Генеральної комісії було створено Тимчасовий виконавчий комітет, у якому провідні позиції зайняли праві, серед яких опинився і Я. Пістінер. Цей орган фактично запропонував уряду свої послуги для проведення переговорів і виходу з ситуації. 26 жовтня такі переговори велися А. Авереску з одного боку та Лупу Ко-стаке і Л. Геллером – з іншого. Власне, глава уряду заявив, що після страйку намагатиметься задовольнити економічні потреби робітників, відкриє Народні доми та газету «*Socialismul*». Від СПР ставилася вимога щодо звільнення заарештованих учасників конфлікту.

При цьому вимоги, які містилися в меморандумі 11 жовтня, не згадувалися. Того ж дня Тимчасові керівні комітети обговорили підсумки перемовин і прийняли рішення про відновлення роботи із 5 години 28 жовтня. Також у постанові було рішення про продовження переговорів з урядом. У Чернівцях страйк пройшов лише 21 жовтня 1920 р. та за нього був заарештований депутат Р. Гайдош, а також Р. Дан і С. Вікторчик. За кілька місяців по тому Генеральна прокуратура звинуватила членів Виконкому ІСДПБ за загальний страйк, присудивши кожному з них 180 лей штрафу з виплатою його в разі порушення постанов «страйкового закону»¹⁷².

27 жовтня керівництво СПР та профспілок звернулося з пам'ятною запискою до уряду, яка містила прохання звільнення заарештованих, оскільки страйк проводити збиралися виключно легальним способом. Також просили про покращення економічних умов працюючих, відновлення газети та роботи Народних домів. У відповідь А. Авереску констатував, що страйк мав для країни дезорганізуючий характер, припинився сам по собі, а ініціатори зазнають покарання. Власне, наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. у військовому трибуналі II армійського корпусу йшов процес над керівниками СПР і профспілки на чолі з І. Московічем. Хоча підсудні виявили угодовську позицію, суд засудив кожного до 5 років каторги. 26 лютого 1921 р. вирок переглянули і, змінивши формули звинувачення, скоротили ув'язнення до 1 року. Частина тих, хто підтримував легальні форми діяльності, було випущено.

Організаційну роботу у профспілках намагалися підсумувати на конгресах. 21 червня 1921 р. у Плоешть відбулася профспілкова конференція за участю 26 делегатів із 42 міст Трансильванії, Буковини, Банату, які мали 124 мандати та представляли 37 368 членів профспілок. Відкрив конференцію І. Чісер, секретар Союзу шахтарів Трансильванії і Банату. Р. Гадош представив рапорт щодо ситуації у профспілковому русі. Власне, у виступах критикувався закон про профспілки та говорилося про уніфікацію профспілкового руху в Румунії.

На конференції схвалили резолюцію, яка стверджувала, що свободу дій профспілок кинуту під ноги. Антиконституційним і реакційним у резолюції названо «закон Транку-Яшь». Висловилася конференція і за автономію профспілок. Схвалено на конференції статут нової профспілкової організації – Профспілкова робітнича рада Румунії. Згідно з ним, вищим органом робітничих профспілок Румунії визнавалася Генеральна профспілкова рада, яка очолювала три регіональні профспілкові ради. До її складу були обрані нові члени та 3 заступники. Центром профспілкових організацій ставав Клуж. Після конференції видано маніфест «До профспілок і організованого робітництва», яким закликали вступати до цих профспілок. Також у маніфесті визнавали мету діяльності, яка полягала в концентрації зусиль робітництва, централізації руху та представництві інтересів усього організованого пролетаріату¹⁷³.

Проте «Закон щодо регламентації трудових конфліктів» від 4 вересня 1920 р. з його модифікацією від 14 квітня 1922 р. залишався в силі і став основою для дій уряду у випадку зі страйками та проведення заходів при виникненні трудових конфліктів. До розпорядження уряду був і згаданий «закон Транку-Яшь» – «Закон про професійні спілки» від 26 травня 1921 р. з модифікацією від 6 лютого 1924 р., які в сукупності регламентували взаємостосунки робітників та влади і змусили центральне керівництво давати представникам місцевих організацій роз'яснення щодо дій згідно законів, оскільки серед робітників закони позитивно не сприйняли¹⁷⁴.

Однією із проблем соціалістичної організації було питання профспілкової організації. 26 червня 1921 р. у Плоешть відбулася нова конференція профспілок, скликана ініціативним комітетом представників профспілок транспортників, видавничої справи, робітників одяжної та харчової галузей, запросили і тих, хто не приєднався до Генеральної профспілкової ради. Власне, в питаннях для обговорення було вжиття заходів до створеної відомими подіями ситуації, ставлення до закону про профспілкові асоціації, вибори тимчасової Генеральної комісії. Конференція була підготовлена центристами спільно із групою комуністів та участь у ній взяли 35 делегатів, які представляли 43 профспілки Бухареста, Галаца, Плоешть, Брашова, Кимпіни, Тиргу-Муреша, Пітешть, Бая Маре, Клужа, Сфинтей Георге. Не прибули делегації Ясс, Бреїли,

Крайови, Констанци, Турну-Се-верін, Фокшань. Рапорт стосовно становища у профспілці та заходів щодо реорганізації зробив Д. Поп. Ним було відзначено необхідність засудження закону про профспілки та вказано на необхідність робітництва об'єднуватися. Даний виступ викликав розгорнуту дискусію і серед пропозицій було налагодження діалогу з керівництвом Генеральної профспілкової ради, яка вела підготовку конгресу. Також було прийняте рішення про випуск органу профспілки «*Viața sindicală*», який почав виходити 17 липня 1921 р. Крім того, було обрано керівництво тимчасової Генеральної комісії у складі 7 осіб, були прийняті звернення та дві резолюції. Звернення «До ув'язнених» містило протест проти антиробітничого терору і, в першу чергу, арештів учасників конгресу та солідарності з ув'язненими. Резолюція «За уніфікацію» висловлювала бажання конференції здійснити профспілкову уніфікацію в національному масштабі і надавала на це мандат тимчасовій Генеральній комісії для встановлення зв'язку з керівництвом Генеральної профспілкової ради у Клузі та скликати спільний профспілковий конгрес.

Ще одна резолюція «Про закон професіональних спілок» відзначала, що закон обмежував право організації робітничого класу. Резолюція передбачала організацію захисту професіональних інтересів робітництва шляхом скасування закону, протестувала проти відмови від 8-годинного робочого дня та зменшення зарплати. 10 липня 1921 р. було видано «Заклик», де підсумували результати конференції та закликали робітників приступити до уніфікації профспілкової організації.

Загалом для профспілкового руху в цей період була притаманна роздробленість, адже існували два центри і заклики до уніфікації іноді приймали самі союзи. Для прикладу, 28 червня у Плоешть відбулася конференція союзу залізничників, яка й вирішила реорганізуватися на основі закону про професійні асоціації, приєднавшись до тимчасової Генеральної комісії. 24-25 липня відбулися конгреси Союзу робітників деревообробної і меблевої промисловості та шкіряної промисловості Арядлу і Банату, які прийняли рішення не визнавати Генеральну профспілкову раду із Клужа. У цей же період виявляли активність місцеві профспілкові комісії в Бухаресті, Плоешть, Ґалаці, Констанці, Брашові, Бреїлі, де проводилися збори, зібрання робітників, на тлі яких обидва профспілкові центри робили спроби об'єднання.

28 серпня 1921 р. у Плоешть мала місце нарада тимчасової Генеральної комісії, на якій представили звіт про роботу за два місяці та вирішили провести у Брашові профспілковий конгрес 20-23 жовтня 1921 р. Йому передував регіональний профспілковий конгрес 11 вересня, на якому обговорили питання економічного становища, закону про профспілки, нову програму й інше, але не вимагали скликання загального конгресу. 18-19 вересня в Бухаресті відбулася конференція за участю 8 делегатів Генеральної профспілкової ради та 7 тимчасової Генеральної комісії. Якщо Генеральній профспілковій раді пропонували взяти участь у жовтневому конгресі, то тимчасова Генеральна комісія запропонувала визнати статут і рішення конференції 21 червня, розпустити тимчасову Генеральну комісію із входженням трьох її членів до складу Генеральної профспілкової ради і скасувати конгрес у Брашові. У цей же час з'явилася публікація Ґ. Нікулеску-Дулка стосовно профспілкової автономії, що загалом не вважалося позитивним представниками лівого крила¹⁷⁵.

20 жовтня 1921 р. у Брашові розпочав роботу профспілковий конгрес за представництвом 70 делегатів з Бухареста, Клужа, Байя Маре, Плоешть, Тиргу-Муреша, Арада, Брашова, Ґалацу, Бреїли, Сфинту Георге, Сіларда, Тімішоари, Ілва, Деда-Бістра, Деви, Валя Мурешулуй, Сібіу, Кимпіни, Фокшань. Вони володіли 196 мандатами і представляли 15 590 робітників, з яких 9573 – із Трансильванії і Банату, 6017 – з Реґату. Порядок денний передбачав звіт, обговорення питання про профспілкову автономію і закон про професійні асоціації, обговорення тактичної реорганізації й уроків минулого, питання статуту, преси, економічної ситуації, виборів Генеральної комісії. Першого дня виступали нові делегати, серед яких були комуністи з Бухареста, Плоешть, Ґалацу, а темою виступів здебільшого була реалізація профспілкової уніфікації. 20 жовтня Д. Поп порушив питання

про право представництва делегатів від молоді Реґату Н. Попеску-Доряну і Л. Петрешкану. Доволі гострі дискусії велися з питання автономії і рішення за автономію було підтримане 164 голосами при 10 «проти» і 27 «утрималися». Схвалено було і резолюції по страйку 1920 р., по цензурі, звільненню ув'язнених. Прийнято Загальний статут робітничих профспілок Румунії, де провідними принципами названо класову боротьбу, міжнародну солідарність, скасування експлуатації в будь-якій формі. 23 жовтня 1921 р. було обрано Генеральну комісію профспілок з 11 членів та 5 кандидатів. Осередком діяльності її ставав Бухарест, а центральним органом газета «*Viața sindicală*», яка видавалася румунською, угорською, німецькою. Опублікували також маніфест Генеральної комісії профспілок «До організованого пролетаріату Румунії», яким вимагали від робітників виконання рішення про автономію та незайняття керівних посад у будь-яких політичних партіях керівниками руху. Автономія мала вести далі до профспілкової єдності. З рішеннями конгресу погоди-лися і представники соціалістів, які знаходилися в ув'язненні у Векерешть. Практично вже в листопаді 1921 р. робітники Бухаресту, Констанци, Байа Маре, Сібіу провели реорганізацію на основі рішень даного конгресу¹⁷⁶.

Станом на 1922 р. потребою профспілкового руху стало вироблення єдиної програми. 5 лютого 1922 р. пленум Генеральної комісії у Брашові порушив питання про принципи профспілкової автономії, а також обговорив питання участі членів партії в керівництві профспілки, але дозволивши таке перебування тільки у зв'язку із профспілковою діяльністю. Подібне рішення прийняла Регіональна профспілкова комісія Банату 22 лютого 1922 р.

25-26 березня 1922 р. у Клужі відбулося засідання стосовно методу реалізації уніфікації профспілкового руху за участю чотирьох представників від Генеральної комісії та чотирьох представників Генеральної ради. У результаті прийняли рішення про проведення 4-5 червня 1922 р. в Сібіу профспілкового конгресу, виробивши його програму та спосіб представлення профспілкових і молодіжних організацій. Подібну позицію висловила регіональна конференція профспілок Банату 23-24 квітня 1922 р.

Особливістю конгресу, який відкрився 4 квітня, стала участь представників усіх напрямів робітничого руху, в тому числі й комуністів. 175 делегатів представляли 41 391 члена профспілки. На порядку денному стояли питання звіту, статуту, профспілкової автономії, реорганізації, преси, виборів Генеральної ради. Разом з тим мали вести пошук шляхів здійснення профспілкової уніфікації. М. Стенеску найважливішими документами, прийнятими конгресом, вважає статут Генеральної ради профспілок та резолюцію про автономію профспілок Румунії. Власне, Генеральна рада робітничих профспілок визнавалася центральним органом, профспілок, які перебували на позиції класової боротьби та визнавали областю діяльності всю територію Румунії. Зобов'язував статут вживати заходів для здійснення консолідації профспілкового руху. Генеральна рада повинна була турбуватися про створення робітничих рад, робітничих палат, кооперативів та інших інституцій, які мали сприяти звільненню робітництва від експлуатації, а також соціалізації. Містив статут інші положення, в тому числі стосовно представницьких і керівних органів. Чинності статут набув 1 липня 1922 р.

Резолюція стосовно автономії профспілок давала право кожному члену вступати в партію і проводити партійну діяльність, не переводячи її у профспілку. Профспілка, яка стоїть на позиціях класової боротьби, вважалася самодостатньою організацією. Рекомендації профспілці могли давати лише національні конгреси та конгреси по галузях. Не були приєднані профспілки Румунії до жодної міжнародної організації.

На конгресі прийняли також ряд звернень, одним з яких вітали амністованих революціонерів та висловлювали бажання конгресу боротися за звільнення тих, хто лишився в ув'язненні. Окремим зверненням вітали робітництво Росії та закликали румунських робітників пожертвувати денний заробіток на потреби голодуючих. Третє звернення закликала надавати допомогу ув'язненим. Окремою резолюцією вимагали видалити закон про трудові конфлікти та виступали за зміну закону про професійні асоціації.

У результаті рішень конгресу до складу Генеральної ради потрапили Е. Герман, А. Нікулеску, Г. М. Петреску-Гемпет, Н. Беленеску-Даміан, Ф. Геллер, як члени Виконавчого комітету, а також К. Барта, П. Бучумян, Л. Сомло, П. Бернау, Р. Гайдош, Ш. Дан. 12 липня 1922 р. Генеральна рада поширила маніфест «До робітництва всієї країни», яким підтверджувала важливість Конгресу в Сібіу¹⁷⁷.

З осені 1921 р. розпочала діяльність у Бухаресті організація Центрального комітету допомоги при Генеральній профспілковій комісії, яка замінила соціалістичний Червоний хрест, заснований у жовтні 1920 р., рішенням конгресу в Сібіу його було розпущено¹⁷⁸.

До 1922 р. склалася ситуація за якої діяли 11 організацій підприємців (14 373 члени) та 17 робітничих профспілки (59 743 члени). Поряд з цим діяли профспілкові об'єднання, які вважалися самостійними, включаючи до свого складу 9385 власників та 18 463 робітника. Найбільш представницькими на цей час вважалися профспілки, які діяли серед промисловців та промислових робітників, як, наприклад, «Асоціація промислових корпорацій Трансильванії», що представляла 26 корпорацій з 11 293 членами. Сильними вважалися і профспілки власників у харчовій промисловості, як і в деревообробній та меблевій. З робітничих профспілок потужними вважалися «Союз робітників, сталеливарній, металообробній та хімічній промисловості Румунії» (12 760), деревообробної і меблевої (9650), працівників шахт (8532), «Центр румунських національних спілок Тран-сільванії, Банату і Угорських частин» (5388). Діяли також інші профспілкові організації. Станом на 31 грудня 1923 р. також функціонували 221 профспілка з числа неприєднаних, з яких 94 були об'єднанням підприємців, 93 – робітників, 23 – змішані, 11 – представників вільних професій. Загалом їх чисельність становила 9385 підприємців, 18 463 в робітничих, 3802 у змішаних спілках та 761 представника вільних професій¹⁷⁹.

Впродовж 1923 р. число членів профспілок зросло як у союзах, так і в незалежних спілках до 11 415 осіб за рахунок членів об'єднань власників, тоді як число робітників скоротилося. Мали місце і зростання частини прбутків спілок, що дозволяло тримати певний баланс між прибутками та витратами. На кошти, які мали організації утримувалися 36 споживчих та виробничих кооперативів, товариств взаємної допомоги, 76 закладів соціального та 115 освітньо-культурних. Для захисту професійних інтересів використовували 40 видань, з яких 31 було періодичним, а 9 вийшли за потребою. Зі згаданих видань 28 видавалися робітничими спілками, а 12 – спілками власників. У 1923 р. відбулися 348 конфліктів, у яких задіявалися союзи власників (35 випадків) та робітничі спілки (310 випадків). У 108 випадках конфлікти завершилися укладенням колективних угод¹⁸⁰.

З кінця 1922 р. та впродовж 1923 р. мали місце конференції низки профспілкових організацій, профспілкових союзів чи регіональних організацій, на яких обговорювалися проблеми професійні чи культурно-просвітницькі. У цей період, на думку М. Стенеску, почав зростати вплив у профспілкових організаціях комуністів. Свою роль у профспілковій діяльності зіграв з'їзд, який відбувся у Клужі.

Планувався він на 26-28 серпня, але відбувся 16-18 вересня 1923 р. з порядком денним, у якому були питання Звіту, приєднання до світового профспілкового центру в Амстердамі, преси, виборів профспілкової ради. Цьому порядку денному М. Стенеску закидав відсутність питань про натиск власників підприємств, терор і зменшення платні. З боку комуністів висувалися вимоги об'єднання профспілкових організацій та створення єдиного робітничого фронту ще в червні 1923 р.

Впродовж липня – вересня 1923 р. профспілки Бухареста, Ясс, Чернівців, Араду, Байя Маре, Констанци, Брашова, Клужа, Орадя, Решіци, Тімішоари, Тиргу-Муреша, Валя Мурешулуй, Плоешть провели засідання із прийняттям рішень стосовно єдності й усунення питання про приєднання до Профінтерну. У такій обстановці розпочав свою роботу конгрес. Складність її полягала і в тому, що в місті діяв стан облоги та існувала ймовірність заборони діяльності.

16 вересня 1923 р. Е. Герман відкрив конгрес, привітавши його гостей – секретаря бюро Профінтерну І. Сассенбаха, секретаря профспілок Сатручека, секретаря угорських спілок Г. Беньо. Зачитані були привітання, які надійшли конгресу з інших країн. По обіді конгрес продовжив роботу

під головуванням Р. Гайдоша та було представлено звіт про діяльність Генеральної профспілкової ради Н. Беленеску-Даміана, який більше уваги приділяв питанню автономії спілок.

17 вересня контрольна комісія представила звіт по мандатах і затвердила 217 делегатів із 292 мандатами, які діяли від імені 52 112 членів спілок. Лише 50 мандатів були невизнані. Звіт комісії зібрав голоси тих, хто представляв 25 710 членів спілки, а представники 26 456 виступили проти. У дискусії вимагали провести нове голосування, але Р. Гайдош наполягав, щоби комуністи залишили конгрес. Наступного дня Бюро конгресу пропонувало заборонити комуністам перебування в залі. Тоді ж Р. Гайдош представив звіт про приєднання до Профінтерну в Амстердамі, і після дискусії Е. Герман зачитав резолюцію про приєднання, яку схвалили делегати, що представляли 28 423 делегати.

Після промови І. Сассенбаха, обговорили інші питання порядку денного й обрали Генеральну профспілкову раду у складі 11 членів та 7 кандидатів. Також була обрана контрольна комісія із 5 членів. На конгресі прийняли і резолюцію із програмними положеннями, де відзначили незалежність проф-спілок від політичних партій. Також профспілки мали дотримуватися незалежності в партійній боротьбі. Після конгресу було видано маніфест «До організованого робітництва та до робітництва всієї країни». Генеральна профспілкова рада до кінця 1923 р. нараховувала 33 535 членів¹⁸¹.

Виключені з конгресу 44 профспілкові організації наприкінці вересня 1923 р. виступили із протестами проти дій, спрямованих на розрив. Колишні члени Генеральної профспілкової ради, се-ред яких знаходилися Г. М. Петреску-Гемпет, Ф. Геллер, Ш. Дан, Г. Тенасе, М. Паукер, І. Клоцан, Н. Сімулеску-Мілітару оголосили про створення Генеральної тимчасової ради з метою відновлення профспілкової єдності. У виданому маніфесті «До робітництва всієї країни» вони оголошували боротьбу поліцейському свавілля у Клужі, закликали до боротьби на рятування профспілкової єдності. Під проводом КГР 28-30 жовтня 1923 р. в Бухаресті провели попередню конференцію за участю представників Союзу деревообробників і меблярів, Союзу шкіряної промисловості, Союзу працівників виготовлення одягу, Союзу службовців комерції і промисловості, Регіонального комі-тету робітників харчування, Регіонального комітету Тімішоари, профспілок Тімішоари, Араду, Орадя, Сату-Маре, Тиргу-Муреш, Валя Мурешулуй, Брашова, Сібіу, Турну-Северіна, Крайови, Бухаресту, Плоешть, Кимпіни, Бузеу, Галацу, Бреїли, Фокшань, Добруджі, які представляли 30 тис. організованих робітників.

На конференції було засновано Генеральну профспілкову унітарну раду Унітарних профспілок Румунії з центром у Бухаресті. Її керівництво складалося з 11 осіб, з числа яких обрали Виконавчий комітет у складі К. Мюллера (голова), Н. Маріан (секретар), І. Бурке (касир), Г. М. Петреску-Гемпет, С. Шайн, Ф. Геллер (члени). У своєму першому циркулярі та маніфесті «До робітництва всієї країни» від 1 листопада Генеральна рада обґрунтувала створення нового центрального органу й інформувала стосовно своєї програми, проголосивши себе незалежною організацією. Свою діяльність організація основувала на статуті, затвердженому 1922 р. в Сібіу. Також конференція направила Генеральній профспілковій раді у Клуж звернення, яким закликала скасувати рішення, прийняті 16-18 вересня 1923 р., створити тимчасовий спільний комітет на основі рівності, скликати генеральний профспілковий конгрес. 12 грудня Генеральна профспілкова унітарна рада була визнана юридичною особою та на конференції в Сібіу 29-31 грудня 1923 р. утвердилася остаточно. До керівного складу її входили 7 комуністів, 3 соціалісти, 1 соціал-демократ. Головою до 1929 р. залишався член Соціалістичної партії Банату К. Мюллер¹⁸².

Діяльність профспілки в 1923-1924 рр. спрямовувалася на боротьбу проти тиску власників підприємств, проти зменшення платні, неповажання трудових угод. У 1923 р. мав місце виступ робітників типографії «*Universul*», які вимагали підвищення зарплати та дотримання вихідного дня. У квітні 1923 р. в Бухаресті відбувся страйк друкарів у «*Cultura națională*», які вимагали укладення нового колективного контракту у зв'язку зі зниженням рівня зарплати. У червні – серпні 1923 р. страйкували робітники друкарні «*Socesc*» з вимогою підвищення зарплати. У вересні 1923 р.

у страйк вступили робітники друкарень «Adevărul» і «Dimineața» та тримали його 4 тижні, видаючи від 18 вересня власну газету «Adevărul tipografilor». З 17 серпня 1923 р. страйк розпочали друкарі газет «Opinia» й «Eveniment» у Яссах, які вимагали підписання нового контракту. Тобто виступи робітників носили економічний характер, хоча у столиці їх діями керували і комуністи.

Одним з найбільших виявився страйк робітників деревообробних підприємств у Валя Мурешулуй 23 березня – 18 квітня 1923 р., який охопив 4 тис. робітників із 34 лісопилень. Вимоги стосувалися запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення платні. Добилися обіцянки від власників підняти платню на 28% і забезпечення дешевими продуктами. Великий страйк робітників різних підприємств, у ході якого вимагали поваги до 8-годинного робочого дня, оплачуваних відпусток пройшов у Тімішоарі у квітні 1923 р. 25 квітня 1923 р. в м. Тиргу-Муреш оголосили страйк робітники металургійних підприємств. Цей страйк завершився 18 серпня отриманням 30% підвищення платні. У травні 1923 р. мав місце страйк текстильників у м. Луґож. Доволі багато страйків відбулося впродовж 1924 р., принісши чергові втрати власникам підприємств.

У 1924 р. в порту Бреїли комерсанти скасували колективний контракт, спровокувавши тим виступи робітників щодо підняття вартості робіт на 20%. Питання залишалося невирішеним впродовж тривалого часу, а застосування рішень арбітражу призвело до оголошення робітниками 17 листопада 1927 р. страйку, що протривав 19 днів і закінчився капітуляцією страйкарів. Спроби змінити ціни вживалися робітниками порту також у 1928 і 1929 рр. Врешті регламентація відносин у питанні ціни була здійснена підписанням 1 грудня 1929 р. комерсантами з одного боку та робітниками-вантажниками і візниками, до яких долучилися вагівники про підвищення заробітку на 15-25%. Здійснено це було після того, як на початку лютого 1929 р. владою було прийнято рішення про забезпечення голодуючих портових робітників кукурудзою в рахунок їх майбутньої зарплати¹⁸³.

Організаційні моменти вирішували під час проведення генерального конгресу в 1926 р., коли прийняли рішення щодо централізації профспілкового руху у столиці та перенесення осідку Генеральної конфедерації праці із Клужа до Бухареста, що здійснили в 1928 р. «Союз шахтарів» та спілка портових робітників. На травень 1931 р. перенести осідок до столиці погодились представники Центрального комітету Союзу робітників металургії. З іншого боку помітні були складнощі у процесі такої централізації, адже створений ГKP Союз робітників промисловості одягу прийняв рішення перевести осідок зі столиці до Клужа. Крім того, на початку 30-х років відзначали перебування соціалістичних профспілок під тиском як зліва, так і з права.

У період між конгресами 1926 і 1931 рр. підтримувалися стосунки Генеральної конфедерації праці з Міжнародною профспілковою федерацією, що проявилось участю представників Румунії А. Барталіса та Ю. Гергеса в Міжнародному профспілковому конгресі в Парижі в 1927 р. На конгресі у Стокгольмі в 1930 р. Румунію представляли І. Флуераш та І. Міреску. Головні рішення стосувалися боротьби проти загрози війни; боротьби за 44-годинний робочий тиждень; за контроль профспілок за соціальною й економічною політикою держав; перенесення центру МПФ з Амстердама до Берліна та визначення місцем проведення наступного конгресу м. Мадрид. Для внутрішньої діяльності важливе місце мали ставлення до Палат праці, закону про шахти, позиції стосовно законів про працю, соціальної допомоги¹⁸⁴.

Для профспілкового руху з 1926 р. важливою складовою діяльності стала боротьба за збереження існуючого розміру заробітної плати. При цьому у профспілці відзначали, що розмір зарплати не встигав за ростом цін на життя, адже з січня 1926 р. по жовтень 1929 р. вона збільшилася на 13,9%, тоді як рівень дорожнечі склав з березня 1926 р. по грудень 1929 р. складав 23,8%. У поясненні власників скорочення платні було результатом раціоналізації виробництва. Проте у профспілці такі пояснення не приймалися. Навпаки стверджували, що мали місце зворотні процеси і підвищення платні досягали збільшенням тривалості робочого дня до 10-12 годин. При цьому у профспілці виступали проти падіння споживчої спроможності

робітників. Критично поставилися у профспілці і до діяльності уряду Ю. Маніу за збільшення податку на зарплату (62,6%) та на загальний прибуток (120%)¹⁸⁵.

Профспілки, які створювали соціал-демократи, брали участь у відстоюванні вимог робітників. Серед яких традиційними були підняття зарплати, 8-годинний робочий день, у ряді випадків це були і протести проти кризи в галузі, до якої належали організовані робітники¹⁸⁶. Загалом у 1926 р. мали місце 85 страйків на 516 підприємствах із 20 338 робітників, у 1927 р. – 48 страйків на 205 підприємствах із 5535 учасниками. На 1928 р. припали 56 страйків на 215 підприємствах з 10 556 робітниками, тоді як 1929 р. 407 підприємств із 30 650 робітниками стали місцем проведення 124 страйків. Переважна більшість страйків припала на Ардял, далі йшли Реґат, Бессарабія і Буковина. Так у 1929 р. в Ардялі відбувся 51 страйк, на Буковині – 27, у Реґаті – 24, в Бессарабії – 22. Того року колективні угоди склали 218 для 76 495 робітників з 1288 промислових підприємств та 19 комерційних, що було меншим проти 1926 р. з його 266 угодами для 38 686 робітників 1712 промислових підприємств та 819 комерційних підприємств¹⁸⁷.

У травні 1929 р. страйк робітників деревообробної галузі на Буковині був використаний соціал-демократами для агітації, але невдало. Так, Р. Дан і Мелфербер об'їхали підприємства півдня, де робітники добилися 8-годинного робочого дня, фабрики у відповідь вирахували із платні гроші, які давалися за роботу понад 8 годин. У північній частині підприємства відвідували Я. Пістінер, С. Вікторчик, Рупташ, Рознован, де також мав місце обман для заспокоєння робітників. Страйком вимагали 8-годинного робочого дня з підвищенням зарплати й відновленням колективного договору і столярі в Чернівцях¹⁸⁸. Вину за розправу уряду зі страйкарями в Лупень, Тімішоарі, Бухаресті, Кишиневі та Чернівцях комуністи покладали на соціал-демократів¹⁸⁹. Під час конгресу спілок металургів соціалісти висловилися критично про стан демократії в Румунії, назвавши його гіршим, ніж в Угорщині. З цього приводу говорив також І. Флуераш, критикуючи уряд за його дії в Лупень¹⁹⁰. За дії уряд засуджували, адже ситуація приймалася і як намагання уряду боротися проти профспілкової організації. Спосіб діяльності уряду обговорювався в парламенті на підставі запиту І. Флуераша. Протест проти дій обґрунтовувався наявністю закону про профспілку. Одночасно у профспілках відзначали відмову уряду НЦП від скорочення тривалості робочого дня до 8 годин¹⁹¹. З боку соціал-демократів у березні 1930 р., в особі депутата І. Жуманки¹⁹², було подано запит міністру внутрішніх справ та міністру праці стосовно ситуації на заводі «Lemeitre» в лютому 1930 р.

У період між двома конгресами, як визнавали в Генеральній конфедерації праці, профспілковий рух перетворився на поле боротьби між соціал-демократами та комуністами. Так, у 1926 р. найбільше число угод належало соціал-демократам (60,5% робітників), тоді як неорганізованим робітникам 17,5% і комуністам 22,5%. Впродовж 1927 і 1928 рр. соціал-демократи утримували великий відсоток робітників і в 1929 р. за соціал-демократами слідували 65 328 робітників тоді як за комуністами 6655. Ці показники в Конфедерації вважали доказом життєздатності профспілкового руху¹⁹³.

4 січня 1931 р. І. Флуераш у Бухаресті в залі «Locomotiva» відкрив Генеральний конгрес профспілок Румунії. Присутні вшанували пам'ять померлих діячів соціалістичного руху та заслухали виступи представника Міжнародної профспілкової федерації Таєрле, представника Міжнародного бюро праці в Румунії проф. Вледеску-Рекоаса, привітання від СДП (К. Тітел Петреску) і парламентської групи (Л. Редечану) та створили комісії для роботи. Наступного дня учасники заслухали звіт І. Міреску про діяльність Центрального комітету Генеральної конфедерації праці в 1926-1930 рр. Промовець звертав увагу на складнощі у внутрішній організації та потребі зосередження центральних організацій у столиці. Наголосив промовець і на потребі координації дій у головних завданнях профспілки. Від імені ЦК ГКП І. Міреску запропонував резолюцію, де відзначено складнощі організації руху та потребу зосередження у столиці центральних організацій. Завданням залишалося впровадження 8-годинного робочого дня на заміну 10-12-годинного з невеликою оплатою. Також визнавали потребу залучення нових членів до організації та зведення

у столицю всіх керівних органів організацій. Подібного змісту промову угорською мовою виголосив Еренфелд. Ле-зереску від імені валідаційної комісії підтвердив повноваження 85 делегатів, які представляли 36 609 членів 13 спілок та мали 107 мандатів. До них долучалися і мандати членів ЦК ГКП та Контрольної комісії. Участь у конгресі брали і 11 делегатів з дорадчим голосом¹⁹⁴.

Обговорювалися на конгресі питання економічного становища робітництва, безробіття, законів про працю, соціальної допомоги, робітничих кооперативів, розмірів членських внесків, ведення пропаганди, з яких приймалися відповідні резолюції. Обрано було і комітет ГКП, до якого увійшли І. Флуераш, І. Міреску, А. Барталіш, Т. Рознован, загалом 15 осіб, до яких додавалися і 5 заступників. Контрольна комісія була обрана із 5 членів та 3 заступників. Для проведення пропагандистської діяльності вирішили використовувати бюлетень «*Viața Sindicală*», який видавався румунською й угорською мовами. Пропагандистською діяльністю мали завідувати секретар для Ардялу та Банату і секретар для Реґату, Бессарабії і Буковини¹⁹⁵.

У резолюції по звіту про діяльність було констатовано необхідність централізації всього профспілкового руху з вибором столиці як центру. Причиною цього називали економічну кризу та наявність у столиці великої кількості робітників різних галузей. Централізацію називали гарантією боротьби за 8-годинний робочий день і гідну платню, поліпшення діяльності профспілок в Ардялі та Банаті. При обговоренні звіту висловлювалися думки про потребу піднесення культури, економічного та політичного мислення робітників, оскільки соціальна революція має бути дією свідомих мас. Окрема резолюція по рапорту про соціальну допомогу містила звернення до уряду щодо потреби подання в парламент проекту закону про допомогу у випадку хвороби, нещасних випадків, старості, інвалідності. Від імені ГКП ставилася вимога узаконення допомоги за інвалідністю, хворобою, по старості, здійснення допомоги у відповідності до розмірів платні. Право на пенсію за інвалідністю мало бути підтверджене 150-тижневими внесками. Пенсії по старості для чоловіків вимагали з 60 років, для жінок – із 55 років. Внески мали здійснюватися в рівних частинах власником, робітником, державою. Керівництво видачею доромоги покладалося на Раду Центральної каси соціальної допомоги¹⁹⁶. Схвалено конгресом і ряд пропозицій, що стосувалися поліпшення діяльності профспілок, зокрема реорганізації окремих з них, видання профспілкових бюлетенів трьома мовами, відкриття Робітничого дому в м. Сату-Маре, створення молодіжних секцій у профспілках, де наявними були не менше 5 членів у віці до 20 років¹⁹⁷.

У січні 1932 р. соціал-демократи порушували питання безробітних. Так, про цю проблему у країні писав у «*Socialismul*» 17 і 31 січня Л. Редечану. І. Флуераш як голова Загальної конфедерації праці просив голову уряду про 1 млн леїв для надання допомоги 300 тис. безробітних¹⁹⁸.

Соціал-демократи робили спроби об'єднати всі категорії працюючих у соціал-демократичних профспілках. Фактично з цієї причини 12 червня 1932 р. було скликано в Чернівцях зібрання службовців, на якому головував Н. Троппер і де Л. Редечану говорив про важливість об'єднання, наводячи за приклад спілки службовців Бухареста. 2 липня 1932 р. в Чернівцях пройшли збори пенсіонерів, які скликав Зальнер. Перед 200 присутніх виступили соціалісти Ґ. Гріґоровіч і Л. Редечану. Голова зборів закликав присутніх голосувати за соціал-демократів. Л. Редечану говорив про потреби пенсіонерів та несправедливості, які виникли внаслідок поганого управління уряду. Він же назвав уряд неправильно обраним та бандою злодіїв. Ґ. Гріґоровіч у своєму виступі критикував дії уряду та зазначав, що державі невідомі біди пенсіонерів, а також закликав голосувати за соціал-демократів, які були спроможні виправити ситуацію¹⁹⁹. На початку липня 1932 р. праві лідери профспілок сформували федерацію залізничників. Незалежні соціалісти в Бухаресті намагалися взяти у свої руки керівництво профспілками. Головою профспілки обрали П. Богацою. Подібна ситуація склалася і в Пашкань. У серпні 1932 р. комуністи закликали залізничників змінити керівництво профспілки. Тоді ж відбулося спільне засідання Центрального комітету дії Молдо-ви та Трансильванії, де прийняли рішення про проведення наради, щодо

скликання з'їзду робітників залізничного транспорту Румунії. Таку нараду провели 10-11 вересня 1932 р. в Ґалаці за участю представників профспілкових комітетів майстерень «Ґривіца» (Бухарест), майстерень «Ніколіна» (Ясси), Пашкань, Брашова, Бреїли, Ґалаца. Проте спроби реформістів переобрати ЦКД наразилися на відмову. 18 вересня в Тімішоарі відбувся пленум, який засудив наміри незалежних соціалістів щодо переобрання нового складу ЦКД. 25 вересня обласний комітет дії залізничників Трансильванії висловився за дотримання позицій класової боротьби у своїй діяльності, як це було визначено конференцією 20 березня 1932 р. Подібна позиція справила відповідний вплив на комітети дії, які в жовтні 1932 р. посилили свою діяльність у Яссах та ряді інших міст²⁰⁰. Участь у діяльності партії брали і жінки. Для прикладу, 25 вересня 1932 р. в м. Чернівці пройшли збори жінок-соціалісток з метою протесту проти підняття цін на хліб. Тут висловилися проти скасування хлібної марки та премій за експорт хліба. Своє звернення до примаря вони оформили відповідним чином та відправили з делегацією²⁰¹.

Доволі критично в комуністичному русі було розцінено проведення конгресу Генеральної конфедерації праці наприкінці жовтня 1934 р., передусім за вжиття заходів для унеможливлення участі у ньому представників комуністичного руху, які могли потрапити у складі делегацій з Бессарабії, Констанци, Ґалацу, Клужа, Пашкань, Ясс. Критики зазнав і виступ І. Міреску, в якому комуністи називалися винуватцями виступу робітників у Ґривіці. Правда, попри заходи, організовані І. Флуерашем, зі 140 делегатів 20 були представники комуністів, які наполягали на потребі єдиного фронту. За єдиний фронт виступили голова профспілки Тиргу-Муреш Ґрун, делегат з Чернівців М. Сломінґ, делегат залізничників «Ґривіци» В. Биґу. В аналізі конгресу комуністи були традиційними, дотримуючись звинувачень у спробах соціал-демократів розколоти єдиний фронт та початком державного терору²⁰².

Справу розширення учасників соціалістичного профспілкового руху проводили представники всіх соціалістичних партій. Зокрема, члени Соціалістичної унітарної партії влітку 1935 р. розпочали заходи з організації у профспілки сільськогосподарських робітників²⁰³. У січні 1935 р. у Фелтичень Ґ. Загарія заснував профспілку пекарів, діяльність якої полягала в захисті законів про захист праці, що було важливим для всіх профспілкових організацій. Зокрема, питання дотримання 8-годинного робочого дня, підняття зарплати, дотримання відпочинку в неділю порушувалися на зборах соціал-демократів у Чернівцях 24 березня 1935 р., де присутніми були 1 тис. учасників. Також у лютому 1935 р. соціалісти-унітаристи вели роботу з шахтарями Валя Праговей. Тоді до регіону відправили Ґ. Крістеску з метою добитися від влади допомоги шахтарям. Іншим питанням було укладення трудових договорів. Зокрема, 1 березня 1936 р. в Тімішоарі 400 будівельників під головуванням Немета Шандора обговорювали колективний договір та висловилися за необ-хідність дотримання солідарності. 29 березня 1936 р. питання рівня заробітної плати за нечис-ленної кількості учасників (50) обговорювали представники профспілки металургів Тімішоари. Тоді йшлося про створення єдиної профспілкової організації²⁰⁴.

Станом на травень 1937 р. організованим залишався профспілковий рух робітників суконної промисловості в повіті Долж, оскільки партійної організації тут не існувало. Підтримання стосунків між партійними та профспілковими організаціями зберігалися в період березня 1938 р. в повіті Клуж. При цьому зберігали наміри діяти виключно в законодавчому полі²⁰⁵.

Таким чином, у період між двома світовими війнами соціалісти в Румунії пройшли доволі складний шлях, який полягав у створенні єдиної партійної організації. Цей шлях продемонстрував тривале (1918-1927 рр.) існування розрізнених партійних регіональних організацій попри їх об'єднання у Федерації соціалістичних партій Румунії. Потреба уніфікації організації, визнана керівництвом, була проведена у травні 1927 р. та змінила характер діяльності партії. Впродовж усього періоду існування керівництво соціалістів приділяло увагу як молодіжному, так і жіночому організованому руху. Складовою частиною діяльності, визначеною програмою партії, була участь

соціалістів у діяльності парламенту. Хоча вона мала використовуватися як один із засобів, яким намагалися досягнути трансформації суспільства, все ж у ряді випадків служила засобом для виявлення протесту. Складовою частиною діяльності була і профспілкова діяльність, якою намагалися не тільки досягнути мети в соціальній сфері, але й вирішувати низку нескладних трудових конфліктів. Ставлення до великих конфліктів, які були пов'язані з втручанням уряду, демонструвало неможливість вирішити подібні ситуації на користь робітництва.

§2. Комуністичний рух у Румунії

Організаційний період в історії комуністичної організації

Утворення комуністичних організацій у Румунії відбувалося фактично двома шляхами, з яких один полягав у створенні організацій у середовищі військовополонених, що перебували на території колишньої Російської імперії і були пов'язані певною мірою з місцями їх перебування: Києвом (Дарниця), Москвою, Петроградом. Активну діяльність проявляв Комітет дії румунської соціал-демократії, виступаючи за звільнення Рєґату та Трансильванії²⁰⁶. Члени Комітету дії вели доволі активну пропагандистську діяльність, спрямовану проти румунської олігархії та на підтримку російської революції, а після жовтневого перевороту почали закликати румунський уряд до укладення миру. Для пропаганди своєї позиції використовували також і газету «*Lupta. Organ social-democrat*»²⁰⁷, яку видавали у вересні 1917 р. – березні 1918 р. Свою діяльність на території Росії розгорнула і Група соціалістів-максималістів, яка стояла на позиціях необхідності укладення миру. Доволі прихильними до укладення миру були й соціал-демократи з Будапешта. Ширилися ліві ідеї й у середовищі військових, які відповідним чином реагували на пропагандистську діяльність Комітету дії, позитивно сприймаючи заклики до відмови від війни, до повстання, встановлення республіки й експропріації землі²⁰⁸. 28 грудня 1917 р. в м. Одеса створили Румунський революційний військовий комітет для боротьби за більшовицьку позицію в управлінні.

Реагуючи на зміни в Росії в результаті діяльності тут більшовиків, Комітет дії змінив свою назву на Революційно-селянську румунську партію в лютому 1918 р. Після цього основною метою її діяльності стала революційна комуністична пропаганда серед полонених румунських солдатів. Хоча членами організації були вихідці з Буковини, Банату, Трансильванії, керівництво РСРП належало трансильванцям. Її програма передбачала передачу влади в руки Рад робітників та селян, націоналізацію банків і промисловості, передачу всієї землі селянам, право народів самостійно вирішувати власну долю, рівні права для національних меншин. Керівництво РСРП також вирішило створити румунську комуністичну групу при РКП(б) та визначило центральне її завдання – «підготовка соціальної революції серед робітників і бідних селян, які говорять румунською мовою і мешкають у різних країнах». Загалом станом на 15 березня 1918 р. Румунська комуністична група трансильванців у Росії була сформована 13 квітня 1918 р. і навіть направила делегатів на Міжнародний конгрес полонених у Росії. Себе визнавали при цьому частиною РКП(б). Досить швидко відбулося зближення Румунської комуністичної групи та РСРП і з 24 березня 1918 р. вони розпочали спільно видавати тижневик «*Foiaia țaranului*» на додаток до видаваної «*Foiaia poporului*». Перші номери газети вийшли як орган Румунської революційної цереністської партії, а далі виходила як орган Комуністичної партії – румунська група. Газета виходила тиражем 10-15 тис. примірників. Фактично діяльність РКГ поширилася на табори, де знаходилися румунські військовополонені в центральній Росії та Сибіру, завдяки чому створювалися локальні комуністичні групи. 14 жовтня 1918 р. в Москві відбулася конференція Румунського комуністичного комітету, де обговорили питання діяльності соціалістичного руху в Румунії та Росії. 14 листопада 1918 р. в

Москві відбулося злиття румунських комуністичних груп. Загалом для їх діяльності стає популярним гасло національного об'єднання революційним шляхом, а представники комуністичних груп потрапляють і до Трансильванії²⁰⁹.

Прихильниками російської революції виступали члени Групи максималістів, які виступали і противниками Бухарестського миру, звинувачуючи в його укладенні вищі кола держави. Вони ж закликали до солідарності між народами, розпуску армії, проведення соціалістичних реформ і перетворення Румунії в соціалістичну республіку²¹⁰. Федерація максималістів Румунії впродовж 1918 р. виступала проти дій урядів І. І. К. Бретіану, А. Маргіломана, намагалася захищати заарештованих робітників, закликала до встановлення в Румунії соціалістичної республіки насильницьким шляхом. До кінця 1918 р. зближується з позицією максималістів і точка зору румунських соціалістів, серед яких з'являються і прихильники комуністів²¹¹.

Наприкінці 1918 р. бунтівні настрої поширилися серед селян Трансильванії, що сприймалося як наростання тут «більшовицького руху». Впродовж грудня мали місце застосування військ проти місцевого населення. У справі керівництва рухом втручалися і представники Комуністичної партії Угорщини, тоді як із керівництвом СДПР мав місце розрив. Поширилися заклики до проголошення республіканського ладу в частинах Угорщини, заселених румунами²¹².

Загалом революційні групи з обох сторін Карпат мали можливість співпрацювати і в результаті цього листівки комуністичних груп із Трансильванії направлялися також і до Старого королівства, тоді як зі Старого королівства листівки такого ж змісту потрапляли до Трансильванії. Результатом ставала організація зібрань робітників, у яких брали участь також і селяни, та виступи проти діяльності румунського уряду. Також велася агітація серед румунських військовиків, яка мала наслідком небажані для уряду результати²¹³. Фактично у Трансильванії та Банаті склалися умови для створення комуністичних організацій, що нерідко було причиною протистояння між комуністами та правими соціал-демократами.

З ініціативи представників комуністичних груп у Будапешті скликали 31 грудня 1918 р. Конгрес румунських соціалістичних фракцій Австрії, Угорщини, Ардялу, участь у якому взяли 54 делегати від організацій Валя Жіулуй, Гунедоари, Брашова, Ґелара, Баната. Комуністи активно використовували для пропаганди власний орган «*Steagul Roșu*», виступали проти визнання вірним участі соціалістів Жуманки і Флуераша в Керівній Раді. Рішення конгресу дозволили делегатам приєднатися до Румунської комуністичної групи Угорщини та Ардялу, висловитися за диктатуру пролетаріату, конфіскацію поміщицької землі, націоналізацію промисловості і банків. У резолюції навіть вимагали встановлення арделянсько-банатської республіки. Фактичним результатом конгресу стало утворення Румунської комуністичної федерації Австрії, Угорщини, Ардялу і Банату в січні 1919 р., яка своїм завданням поставила здійснення соціалістичної революції в Румунії²¹⁴.

Для формування комуністичної організації на території Реґату мали певне значення події кінця 1918 р., які використовувалися пізніше як символ боротьби. Під час страйку робітників типографій столиці 13 грудня 1918 р. було застосовано війська проти страйкарів, тоді як поліція провела арешти. Слідом за урядовими акціями у столиці арешти провели також у Яссах, Бакеу, Пятра Нямц, Романі, Фелтічень, Фокшань, Александрії, Пітешть, Турну-Северін. Вже 15 грудня 1918 р. оголосили про мобілізацію залізничників та поштових службовців, а 16 грудня всі підприємства перевели на воєнний стан. У місто ввели французькі війська, проте страйк ще тривав й у деяких містах. Політична боротьба поєднувалася з економічними вимогами²¹⁵, як це було у Плоешть, Бреїлі, Ґалаці наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р.

Хоча владою і запроваджувалися заходи контролю за робітничим рухом у Трансильванії, що виливалося у впровадження цензури, заборону політичних зібрань, все ж представники лівих наполягали на змінах. При цьому вони проводили активну агітацію серед військових, закликаючи їх не воювати проти радянської Росії, пояснювали їм ситуацію в Бессарабії²¹⁶. У січні 1919 р. продовжувалася страйкова боротьба, винуватцем якої була й центральна влада. Страйки мали місце у Клужі, Сібіу, в районі Вішеу, у Валя Жіулуй, Лупень, Петрошань, що змусило владу

погодитися на введення французьких військ. Відповідні заходи із примирення проводилися і сербськими військами в Банаті. Окрім страйкової боротьби, мали місце також і збройні виступи, які відбулися у волості Сарсинлар у Кадрілатері (18 (31) січня 1919 р.), в Хотинському повіті (січень / лютий 1919 р.), в Тігіні (травень 1919 р.). Проте традиційне для радянської та румунської історіографії отождолення Хотинського повстання з більшовиками / комуністами не є відповідним дійсності²¹⁷.

Владі виявилось доволі зручним пояснювати останні повстання діяльністю комуністів та «більшовизацією» Бессарабії. Утворення комуністичної організації в Бессарабії прив'язували до діяльності гімназійного викладача з Бендер І. Криворукова. Завданням створюваних організацій вважали антирумунську пропаганду та підготовку повстання. Власне, називалися і результати подібної підготовки: створення загонів у Кишинівському повіті, підготовку диверсійних груп у Тігіні, створення військово-революційного комітету в Акермані, створення організацій в Оргеєві, Ізмаїльському повіті. Сорокський та Хотинський повіти Бессарабії називалися такими, що потрапили під вплив більшовицької пропаганди. Власне, в Хотинському повіті представники влади знаходили докази підготовки до повстання, але в самому повстанні, не відкидаючи звинувачень у бік більшовиків, звинувачували також С. Петлюру, говорячи про іредентистський характер повстання²¹⁸. Невдача повстання у травні 1919 р. в Тігіні, під час якого було проголошено Бессарабську соціалістичну радянську федеративну республіку та створено тимчасовий уряд (І. Криворуков, Паламаренко, Гріп, Абажалов, Літовцев) стала рубежем у веденні підривної діяльності проти румунського уряду в Бессарабії подібним шляхом²¹⁹.

Загалом комуністична організація в Бессарабії діяла як складова РКП(б) і впродовж травня 1919 р. намагалася підвищити рівень зв'язку з ЦК РКП(б). На травень 1919 р. ставилися завдання просування більшовиків на захід для підтримання Угорської радянської республіки і в цьому сенсі звільнення Бессарабії з наступним утворенням тут радянської республіки виглядали як необхідна дія. Навіть уряд Радянської України визнавав Бессарабію частиною РСФРР, де провідну роль в управлінні мала відігравати партійна організація. Та разом з тим створення власного уряду, власного партійного центру і навіть збройних сил ставало завданням для виконання. Практично у травні 1919 р. відбувалося формування Бессарабської дивізії та Бессарабського фронту²²⁰. Відповідно жорсткими були дії влади проти комуністичних організацій і тут поліція та жандарми діяли фактично «на випередження», проводячи виявлення й арешти підозрюваних²²¹.

Літо 1919 р. виявилось часом зміни тактики комуністів у Бессарабії, де реорганізували комуністичний осередок у Кишиневі, перетворивши його в обласний комітет РКП(б). Обласний та повітовий комітети склалися із трьох осіб та організовували роботу в політичній, економічній, пропагандистській сферах. Практично це був період організації роботи, результатом якої стало створення до 1920 р. Регіонального комітету з підпорядкованими йому повітовими комітетами в Оргеї, Сорока, Ізмаїлі, Четатя Албе, Белць. Складнощі в роботі призвели до переміщення регіонального комітету до Тирасполя та перетворення комітету в Кишиневі на сполучну ланку для зв'язку Тирасполя з організаціями в Бессарабії²²². Останні в нелегальних умовах зобов'язувалися діяти на основі централізму, дотримуючись дисципліни та створюючи групи із 5 осіб.

Одночасно зі створенням партійної організації проводили роботу зі створення Централі профспілкових союзів, до яких включали як робітників, так й «інтелектуальних пролетарів». Організації виникли в Кишиневі, Четатя Албе та ряді інших міст Бессарабії, маючи структуру, подібну до партійної, та включали до свого складу і представників національних меншин. Станом на грудень осередки, які були пов'язані з комітетом у Кишиневі, діяли в Бендерах, Акермані, Хотині, Комраті, Оргеєві. Головною проблемою в діяльності вважалася відсутність коштів, які намагалися отримати від Москви, хоча мали місце рекомендації підтримувати контакти з румунськими комуністичними групами, оскільки політично та територіально Бессарабія була пов'язана з Румунією²²³.

Для отримання кращих результатів у діяльності комуністичних організацій, їх підтримували інструкціями та коштами з-за кордону. Кур'єри рухалися лінією Одеса – Тирасполь – Кишинів, а далі рухалися у визначених напрямках усередині країни. Хоча прямих контактів кур'єрів з комуністичними комітетами не було, при потребі створити нову організацію до визначеного місця висилалися агенти. Створювалися також і підпільні друкарні. Оскільки листівки, віддруковані на території УРСР, не відображали реальних потреб, з Тирасполя переправляли до Румунії біженців, які після отримання права на перебування, могли розгорнути відповідну роботу. Успіхи в діяльності пояснювалися досягненням максимальної централізації руху, вибором відповідних ситуацій та регіону засобів діяльності²²⁴.

Для Бессарабії проблемою діяльності стала співпраця з комуністичною організацією Румунії, тим паче, що в 1920-х рр. порушувалося питання про створення федерації комуністичних партій у Балкано-Дунайському регіоні. Ідея була висловлена Г. Зінов'євим, який вважав необхідним створити єдиний революційний фронт у регіоні. Подібні ідеї виходили завдяки звітам про діяльність комуністичної організації в Бессарабії. Так, саму організацію представляли численною, яка на грудень 1920 р. нараховувала 120 сільських осередків, 8 волосних комітетів, 4 повітові комітети. Крім того, в червні 1920 р. організація влаштувала страйк. У 1920-1921 рр. розгорнулася пропагандистська діяльність, встановлювалися контакти з румунськими групами, а після 1923 р. пропаганда велася серед емігрантів, спрямовуючись на просування думки про необхідність приєднання Буковини та Бессарабії до радянської держави²²⁵.

Станом на 1920 р. у Бессарабії комуністичну організацію продовжували підтримувати ззовні. Зокрема, мав місце зв'язок з Південним бюро III Інтернаціоналу в Одесі при посередництві губернського комітету в Тирасполі, де проводив роботу Г. І. Борисов («Старий», «Седой») як фактичний керівник комуністичного руху в Бессарабії. При цьому в румунській поліції визнавали, що територія країни використовується кур'єрами, що проходили з Одеси до Константинополя. У ході боротьби поліції проти діяльності III Інтернаціоналу арештовувалися нею переважно євреї, що додатково підтверджувало тезу поліції про участь євреїв у будь-якому революційному русі. На 1920 р. у Кишиневі склався Обласком, а на місцях діяли комітети в Четатя Алба, Ізмаїлі, Болґраді, а поза Прутом – у Яссах, Ґалаці, Констанці. Поділ завдань дозволив діяти як кур'єрам, так і організаторам та керівникам осередків. Власна інформація поліції дозволяла стверджувати, що осередки в Яссах, Бухаресті, Ґалаці, Бреїлі, Констанці мають прямий зв'язок з радянським керівництвом.

Правда, в самій Бессарабії склалися дві групи комуністів, одна з яких виступала за підтримання повноцінних контактів з Реґатом, тоді як інша схилилася до підпорядкування і підтримання контактів з Одесою чи Києвом. Останній варіант вирішував основну потребу організації в коштах. Певну роль у даному процесі відіграла особа з іменем А. Франклін. Поліція мала свідчення щодо шпигунської діяльності комуністів та мережі резидентури, що підтверджувалося складом напрямів розвідувальної діяльності для вивчення румунської армії і флоту, як й інших питань. Повністю, як вважали в поліції, діяльність організувалася за інструкціями, виявленими поліцією. Загалом подібна ситуація змушувала діяти поліцію і викриття осередків одразу стало основою її діяльності. На осінь 1920 р. розкритими вважалися Блонін, Болшаков, С. Трентнер (Арнолд), Н. Зап-лішний, який діяв у районі Ґалацу та Бреїли, Н. Н. Івановській (район Четатя Алба)²²⁶.

Певні плани комуністів стосувалися організації молоді і вони базувалися на положеннях, розроблених у Москві та Берліні в 1919 і 1920 рр. З серпня 1920 р. в Москві почали видавати журнал «Молодий комуніст», тоді як у Бессарабії друкованим органом для молоді став «Юний комунар», який видавався обласним комітетом Союзу молодих комуністів Бессарабії. У 1919-1920 рр. були створені численні молодіжні осередки, які діяли розрізнено та на власний розсуд, що підштовхувало до створення молодіжної комсомольської спілки. Велася пропаганда і серед жіноцтва, яке планували політично просвітити та залучити до політичної діяльності²²⁷. Від 11

листопада 1921 р. і до лютого 1922 р. діяло Бюро Комуністичної партії Бессарабії та Буковини, допомога яким надавалася з УСРР²²⁸.

Помітну роль у налагодженні зв'язків між радянською Росією та Румунією в партійній діяльності відігравав Х. Раковскі, який підтримував стосунки з К. Доброджану-Геря. З березня 1920 р. до такої діяльності приєднався і М. Г. Бужор, який повернувся в Румунію та розгорнув пропагандистську діяльність у столиці²²⁹. Загальний страйк у жовтні 1920 р. посилив рух за створення комуністичної організації в Румунії і вже 16 листопада 1920 р. на нараді прихильників комуністичної ідеї були розроблені директиви стосовно організації діяльності комуністичних груп та впровадження методів роботи, притаманних III Інтернаціоналу. Свою діяльність комуністи мали вести через організації СПР²³⁰. Ще одним варіантом співпраці ставала підтримка діяльності комуністів у Бессарабії ззовні. Так, нерідко із-за Дністра присилалися кур'єри, які доставляли кошти для організації підтримки заарештованих комуністів²³¹.

У січні 1921 р. радянську Росію відвідала делегація румунських соціалістів, які на той час розділилися на правих і лівих, але не закріпили організаційно такого поділу. Візит було пов'язано з наміром приєднати румунських лівих до III Інтернаціоналу, а травневий з'їзд 1921 р. мав закріпити поділ у соціалістичному русі. Разом з тим цей конгрес мав визначити узгодження подальшої діяльності соціалістів у межах Румунії. Передбачалося створити контактний орган із представників Реґату, Бессарабії та Буковини для координації дій з метою приєднання до III Інтернаціоналу й уніфікації руху в межах країни²³².

Даному візиту передували й інші дії. Вже 3-4 листопада 1920 р. румунські ліві взяли участь у роботі Міжбалканської конференції профспілок (Софія), на якій ухвалили рішення про створення Балкано-дунайської професійної федерації. На початку 1920-х рр. румунські ліві брали участь у діяльності секцій III Інтернаціоналу, серед яких помітне місце займала Балканська комуністична федерація. Примітно, що наполягалось на пришвидшеному прийнятті рішення стосовно вступу до III Інтернаціоналу попри визнання наявності складних умов для діяльності лівих. При цьому приклад умов діяльності лівих у Румунії змушував думати про вироблення програми для всіх балканських комуністичних партій. Власне, після IV конгресу III Інтернаціоналу та V конференції БКФ діяльність останньої виявилася активнішою. Для самої ж Румунії в 1923 р. відзначали послаблення терору. У той період для вже створеної в Румунії КПр основними вимогами стали 8-годинний робочий день, «англійський тиждень», звільнення політичних в'язнів, свобода профспілкового руху, скасування тасмних домовленостей, укладення миру і союзу з Радянською Росією²³³.

Подібно до Бессарабії, формування комуністичних організацій на Буковині відбувалося під впливом подій у сусідній державі. Помітну роль у організації лівих соціалістів на Буковині відіграв С. Канюк. Останній у меморіалі до Президії Комінтерну та в заяві до Політбюро ЦК КП(б)У вказував, що КПБ заснована 1918 р., коли перебувала в організаційній стадії. Завдяки розгорнутій у 1919 р. роботі партія отримала можливість вже впродовж 1920-1921 рр. набути масового характеру та мати 1 тис. членів. Проте така активність стала підставою для переслідувань з боку поліції і в 1922 р. діяльність партії було згорнуто і відновлено в 1924 р. У 1921 р. влада переслідувала С. Канюка і за його діяльність, і за обман влади при визначенні відповідального редактора газети «Громада» В. Травинського, який мав лише 3 класи початкової освіти. Владою була заборонена і газета «Громада», а фактичний її видавець С. Канюк був заарештований²³⁴.

Однак відновлення повноцінної діяльності не було можливим без врегулювання стосунків з РКП²³⁵. КПБ виступала складовою частиною КП(б)У, що підтверджувало й вітання КПБ VII Всеукраїнській партконференції КП(б)У. У ньому також йшлося про сподівання звільнити Буковину з-під влади Румунії та включити її до складу СРСР²³⁶. Та все ж 1926 р. став відповідною точкою, і це підтверджувало прохання, підписане Ф. Альботою, С. Канюком, Морозом, С. Гуцуляком, які вважали, що існуючі умови не дають змоги КПБ поглибити роботу серед робітників і селян. Саме тому мало місце звернення до Президії Комінтерну вирішити буковинське питання згідно з

постановами V конгресу Комінтерну та визнати для «Буковини територіальну крайову партію, яка організаційно підпорядковувалася б КП Румунії»²³⁷.

У 1919 р. комуністичні організації створювалися і в більш віддалених від кордону з Росією провінціях Румунії. Результатом їх появи ставали резолюції, заяви, які давали оцінку ситуації у країні, поняттю соціального визволення, об'єднання румунського народу, потреб об'єднання соціалістів. Різним виявилось в таких групах ставлення до «Декларації принципів», від відкидання її до підтримання, також як і підтримки російської революції²³⁸. Активною була діяльність комуністичних груп у справі агітації серед військових також у 1919 р., коли солдатів закликали приєднуватися до боротьби селян та робітників, повертати зброю проти правителів²³⁹. Експеримент у стилі соціальної революції здійснювався румунськими комуністами в повіті Бігор та його центрі м. Орадя в січні – квітні 1919 р. Тут проводили агітацію серед малоземельних селян, робили спроби налагодити контакти з солдатами, які повернулися з Росії. Проводився вступ до Комуністичної групи в Ораді. Тут же діяла і Румунська революційно-селянська партія із власним друкованим органом «*Foiaia Țăranului*»²⁴⁰.

На початку 1920 р. порушувалося питання про приєднання лівих Румунії до III Інтернаціоналу²⁴¹. Так, 25 січня 1920 р. в Бухаресті було скликано загальні збори Бухарестської секції СПР для обговорення сучасного стану соціалізму та прийнято резолюцію, в якій відзначили, що світова війна створила умови для революції, тоді як II Інтернаціонал перетворився на Інтернаціонал ренегатів. Власне, на тодішньому етапі виникла необхідність перегляду програми і тактики СПР, щоби згодом приєднатися до III Інтернаціоналу. Тож Бухарестська секція вирішила приєднатися до III Інтернаціоналу та просила Виконком партії схвалити це рішення на майбутньому конгресі²⁴². Редакторська передовиця «*Lupta de clasă*» від 1 липня 1920 р. пропагувала ідею приєднання до III Інтернаціоналу. У тому ж випуску вийшла стаття «Нова фаза класової боротьби», якою визначалися завдання робітничих організацій²⁴³.

У тогочасних умовах необхідним було проведення Загального конгресу соціалістів, але його дата відкладалася. Основною необхідністю було встановлення умов об'єднання соціалістів усіх земель Румунії, якого очікували через два-три місяці. Одночасно мова велася про можливість об'єднання з вирішенням питання III Інтернаціоналу. Йшлося про отримання згоди для делегації СПР на поїздку до Москви. Ставилось й питання проведення з'їзду, по-можливості якнайшвидшого²⁴⁴.

15-16 серпня 1920 р. у Клужі скликано перший конгрес Соціалістичної партії Трансильванії та Банату. Учасники конгресу підтримали III Інтернаціонал, виступали за необхідність продовження пропаганди соціалістичних ідей, організації політичної й економічної боротьби робітників. Висловилися на конгресі і за негайне об'єднання соціалістів Трансильванії та Банату з СПР, вироблення програми дій та статуту уніфікованої партії²⁴⁵.

Не зовсім вдале закінчення загального страйку 1920 р. змусило на листопадовій конференції 1920 р. прийняти програму підготовки до конгресу СПР і навіть висловлено думку про необхідність найшвидшого створення комуністичної партії. Також створили Центральний комітет із трьох осіб для керівництва процесом створення регіональних комітетів у провінціях та місцевих комітетів для керівництва роботою комуністичних осередків на підприємствах та в установах. Подібне рішення стало можливим завдяки тому, що в жовтні 1920 р. на засіданні Генеральної ради проголосували за проект статуту майбутньої Соціалістично-комуністичної партії Румунії. Ця партія визначалася як пролетарська організація, заснована на класовій боротьбі та міжнародній солідарності робітників, призначеній для боротьби за політичну владу робітників у формі диктатури пролетаріату²⁴⁶. Підготовлений проект статуту передбачав умови членства в партії, її організаційну структуру, склад комітетів, керівних органів, молодіжних і жіночих організацій та встановлював систему проведення конгресів²⁴⁷.

Наприкінці 1920 р. було розроблено проект аграрної програми СКПР, яка містила ряд положень стосовно зміни ситуації у країні. Головною умовою змін вважалося приведення до влади пролетаріату та революціонізація селянства, що мало забезпечити проведення аграрної

реформи в бажаному напрямі з експропріацією приватновласницьких, церковних та державних володінь, які мали передаватися в колективну чи індивідуальну власність²⁴⁸. Розглядалися й організаційні питання, зокрема нарада 16 листопада 1920 р. зафіксувала директиви щодо організації діяльності комуністичних груп, які мали посилити координовану роботу напередодні конгресу та прийняла рішення стосовно співпраці з профспілками, селянством, молоддю, жіноцтвом, маючи намір зацікавити їх положеннями, вигідними комуністам. Спрямовувалися зусилля і на вчителів, яких планували взяти під контроль Центрального комітету, створивши регіональні комітети в Реґаті. На додачу в листопаді – грудні 1920 р. комуністи видали низку листівок, критикуючи лідерів соція-лістів Драґу, Дунеряну, Я. Пістінера, Ґ. Ґріґоровіча, Ш. Войню та закликаючи робітників і селян брати участь у створенні комуністичної організації²⁴⁹.

Із представниками комуністичного руху пов'язують вибух у Сенаті 8 грудня 1920 р., в результаті якого загинув єпископ Орадя-Маре Раду, важко поранені єпископ Чороґару, міністр Ґречану (помер 10 грудня), генерал К. Коанде, єпископ Ніфон був поранений у стегно, поранений і сенатор Георгіу. Даний акт сприймався владою як тероризм²⁵⁰.

Впродовж першої половини 1921 р. пропагандистська підготовка конгресу велася досить інтенсивно, виливаючись у контакти між соціалістичними секціями різних частин країни й обговорення позиції з питань партійного та профспілкового будівництва і діяльності. Особливого наголосу набувала потреба діяти в рамках революційного марксизму, поєднання партійного та профспілкового руху, вирішення питання із III Інтернаціоналом²⁵¹. Певний етапний підсумок здійснили на зібранні Генеральної Ради СПР та профспілок 30 січня – 2 лютого 1921 р., визнавши існування в соціалістичному русі трьох напрямів, виступивши проти дій уряду, який запровадив стан облоги, визнаний соціалістами незаконним²⁵². У листівках, виданих у лютому 1921 р., висувалися гасла про приєднання до III Інтернаціоналу, підтримки Радянської Росії, необхідності дій соціалістів з позицій класової боротьби²⁵³. У березні 1921 р. в Яссах пройшла конференція нелегальних комуністичних організацій Румунії, в якій брали участь представники Бессарабської комуністичної партії, комуністичної фракції Буковини, фракції євреїв-комуністів Буковини, комуністичних груп Реґату, Добруджі, Банату. При підведенні підсумків діяльності було відзначено слабку роботу Центрального комуністичного комітету у справі об'єднання представників легального руху, визнано належну діяльність Бессарабської комуністичної партії та складні умови її діяльності²⁵⁴.

Після ґрунтовного звіту делегатів комуністичних організацій Буковини виникла гостра дискусія, в ході якої схвалили позицію буковинських комуністів, висловилися за створення єдиної централізованої комуністичної організації в Румунії, говорили про приєднання профспілок Буковини до Генеральної комісії профспілок Румунії. Також з боку представників організацій з Реґату пролунала заява про необхідність створення єдиної організації. У резолюції також вказали на негативні наслідки для діяльності комуністичної організації в Румунії від роздільного існування комуністичних організацій Реґату, Бессарабії, Буковини, що не відповідало вимогам III Інтернаціоналу. Порушувалося питання про створення легальної комуністичної фракції в СПР та визнавали 21-шу умову вступу до III Інтернаціоналу. У березневому партійному маніфесті вчергове визнали намір створити справжню комуністичну організацію, приєднатися до Червоного Інтернаціоналу проф-спілок та III Інтернаціоналу²⁵⁵.

Підготовка до конгресу СПР супроводжувалася виробленням порядку денного на спільному засіданні 17 березня 1921 р. Таким чином, на партійному конгресі мали заслухати звіт про діяльність та звіт делегації, що побувала в Радянській Росії. Мали обговорюватися питання програми, аграрної проблеми, кооперативів, преси і пропаганди, зміни статуту, також як і проблеми націо-нальностей, молодіжного та жіночого рухів. Завершенням повинен був стати вибір комітетів. Подібно до партійного, порядок денний профспілкового конгресу планувався для обговорення звіту, приєднання, організації, зміни статуту, звітів від профспілок, вибору комітетів. Роботу партійного конгресу планували на 8-11 травня, а профспілкового на 12-14

травня 1921 р. Вироблено було і принципи представництва на обох конгресах, принципи формування Виконавчого комітету, представництва на профспілковому конгресі²⁵⁶.

Підготовку до участі в конгресі здійснювали діючі комуністичні організації, яких було в Мунтенії 15, ще 12 перебували на стадії формування, в Олтенії було 7 і 3 відповідно. На Добруджу припадало 3 групи у стадії формування, формувалися вони і в Кадрілатері. У Молдові діяли 5 комуністичних груп і легальний та нелегальний рух був потужним у Ґалаці. У Банаті діяли 17 груп, створених на основі профспілкових організацій. При створенні груп нерідко користувалися легальними соціалістичними організаціями, пропагуючи нелегально положення та умови, прийняті на II конгресі III Інтернаціоналу. Хоча сподівання на створення комуністичної партії і поклалися на конгрес, усе ж готувалися і до іншого варіанту подій, коли Центральний комуністичний комітет, спільно з Бессарабською організацією, мав намір завершити процес створення Комуністичної партії Румунії²⁵⁷.

8 травня 1921 р. у приміщенні редакції газети «*Socialismul*» розпочав роботу установчий з'їзд СКПР, на якому 90 делегатів представляли 27 партійних секцій із 540 мандатами. Серед делегатів були і представники комуністичної лінії, і представники центристів, тому в наказах делегатів були і пропозиції приєднання до III Інтернаціоналу, і були мандати без подібних наказів²⁵⁸. Вже в перший день засідання були прийняті резолюції-звернення до III Інтернаціоналу, Балканської комуністичної федерації, Угорської комуністичної партії²⁵⁹. Для обговорення на з'їзді подавалися проекти статуту та програми, які мали сприяти перетворенню соціалістичного руху на комуністичний, тим паче, що перші дві статті вступної частини статуту визнавали організацію, засновану на засадах інтернаціоналізму й секцією III Інтернаціоналу.

Членство в партії допускалося від 20-25 років, а структура партії передбачала її поділ на провінційні федерації, повітові федерації, секції та групи. Якщо група могла мати у своєму складі 7 членів, то секція – 25. Визначалися й умови вступу до організації та членства в ній, форм звітності, управління організаціями, прав Виконавчого комітету партії у сфері організаційної діяльності, обов'язків організацій різного рівня. Керівним органом партії визнавали Виконавчий комітет (11 членів і 3 заступники), який мав наглядати за дотриманням програми та статуту партії, представляти її у відносинях з соціалістичними партіями інших країн та III Інтернаціоналом. Контроль за діяльністю Виконкому СКПР покладался на Генеральну раду, в якій були представлені ВК СКПР, делегати провінцій, парламентської комуністичної групи, молодіжної організації, Генеральної комісії профспілок, жіночих організацій. Діяла також і Контрольна комісія, яку обирали на конгресі. Друкований партійний орган визнавався необхідним елементом публічності та призначався для обговорення питань доктрини і тактики партії та мав видаватися під керівництвом Виконавчого комітету. Щорічними мали стати і конгреси партії з нормою представництва 1 делегат від 100 членів секції²⁶⁰. Поряд з організаційними питаннями порушували й питання масовості в новостворюваній партії, у зв'язку з чим Н. Маріан представляв проект Генерального статуту профспілок Румунії, згідно з яким профспілковий рух мав базуватися на принципах класової боротьби й міжнародної робітничої солідарності, а сама організація приєднувалася до Профінтерну. Провідним ставало завдання піднесення культурного рівня робітничого класу, організації його в боротьбі за соціалізацію всіх засобів виробництва, покращання матеріальних умов існування та морального стану робітництва. Керувати рухом мали делегації фабрик та майстерень на нижчому рівні та Генеральний конгрес – на найвищому. Загальні положення також регламентували порядок володіння майном організацій, вступу до профспілки іноземців, тривалості звітного року у профспілці. Встановлено було і свята, відзначення яких могло служити виховним елементом для робітника²⁶¹.

Оскільки аграрна проблема залишалася відкритою для Румунії, то варіант її вирішення подавався і з боку комуністів. Зокрема, він був сформульований у звіті А. Добруджану-Геря, який вважав необхідним звільнити селянство від феодального рабства за допомогою робітництва. Піднесення культурного й освітнього рівня селянства мало перетворити його в союзника

робітників, а завершити даний акт мала експропріація всіх засобів виробництва. В основу програми було покладено проведення аграрної реформи з вилученням маєтків розміром понад 30 га. В аграрній програмі СКПР висували пропозиції щодо передачі землі в користування селянам, участі держави в аграрному проекті та фактично виступали проти урядового й опозиційного проектів. Також виступали ліві за створення Союзу сільськогосподарських робітників, який мав підтримати еко-номічну організацію селян, створення профспілки аграрних робітників²⁶². Важливим було і національне питання, якого торкався проект програми партії. Результатом стало твердження про входження до складу партії всіх осіб незалежно від національності, необхідність вирішення національного питання в Румунії, вирівнювання стану культури всіх націй Румунії, створення національних асоціацій²⁶³.

Однак основним рішенням конгресу СПР стало прийняття рішення про трансформацію її в Соціалістично-комуністичну партію, до складу якої мали намір включити 45 тис. членів СПР²⁶⁴. Проте 12 травня 1921 р. в Бухаресті заарештували 73 діяча лівого руху, в тому числі і 51 делегата конгресу. У відповідь на арешти 15, 18 і 19 травня в м. Плоешть пройшли акції протесту. 14 травня на конференції ІСДПБ висловили стурбованість і протест проти арештів делегатів конгресу. 29 травня протестували представники лівих організацій Галацу та Брашова. 23 червня в м. Бухарест під час зібрання в залі «Ovidiu» ухвалили звернення до міністра внутрішніх справ. Декларацію протесту прийняв установчий з'їзд ФСПР в м. Плоешть 19 травня, а також протестували проти дій уряду учасники Профспілкового конгресу 21 червня в м. Плоешть. Арешти були підставою для проведення дискусії в парламенті, зокрема і з причини арешту депутатів Г. Крістеску, А. Доброджану-Геря, К. Стоєва, Е. Станєва, Д. Стойкулеску. Виступ А. Дунеряну 17 травня підтримали депутати Н. Лупу та Н. Д. Коча, виступивши із критикою урядових дій. 2 червня депутат Т. Драгу оприлюднив звернення 54 заарештованих, яким ті висловили протест проти арешту, дії уряду назвали самовольством, замахом на особисту свободу та думку і запевнили, що мають підтримку 45 тис. робітників²⁶⁵. Протести проти дій уряду висловлювалися членами соціалістичної організації країни, в тому числі й тими, хто перебував в ув'язненні, депутати робили запити щодо становища ув'язнених, у буржуазній пресі висловлювалося негативне ставлення до комуністичних ідей, хоча і непрямо виступали проти арештів членів партії, за свободу думки. Різні позиції зайняли члени політичного клубу країни. Якщо Н. Лупу, Н. Редулеску-Мотру та Ю. Маніу схилялися до потреби дотримання громадянських свобод, то Н. Йорґа підтримував дії уряду. За межами країни протест проти арешту учасників установчого конгресу СКПР було висловлено в лівій пресі Бол-гарії, Франції, Німеччини, Швеції, Чехословаччини, Данії, Австрії, Італії та у пресі РСФРР. У публікаціях засуджували дії румунського уряду, описували дії румунських комуністів, становище заарештованих²⁶⁶.

Арешт учасників конгресу продовжився діями влади із закриття партійних осередків, заборони друкованих органів, що змусило перейти до нелегальної роботи в Бухаресті й Ардялі і створити організації в Моенешть, Галаці, Брашові, Кимпіні, Яссах. У столиці продовжили нелегальну діяльність активісти Л. Філіпеску, Н. Сімулеску-Мілітару, М. Паукер, Н. Попеску-Доряну, Л. Петрешкану, Ш. Теодореску. На середину вересня в м. Бухарест створили нелегальний комітет з метою реорганізувати на легальній основі партію. Одночасно впродовж травня 1921 р. – лютого 1922 р. проводилася робота по звільненню ув'язнених делегатів конгресу, в якій брали участь і поодинокі позапартійні представники громадськості²⁶⁷.

Організаційна робота відновилася на початку грудня 1921 р. заснуванням Тимчасового комітету секції СКПР м. Бухарест у складі К. Івенуша, М. Паукера, Н. Сімулеску-Мілітару, який мав легалізувати секцію. Після виходу 8 грудня 1921 р. з ув'язнення М. Макавея Л. Петрешкану та Леонтієв долучилися до створення Виконавчого комітету СКПР, визнаного БКФ та III Інтернаціоналом²⁶⁸. 14 грудня нове керівництво приступило до видання газети «Socialismul», яку використовували для пропагування ідей єдності, намірів вступити до III Інтернаціоналу. У грудні 1921 р. – січні 1922 р. М. Макавей за підтримки М. Паукера пропагував на зібраннях ідею

створення єдиної лівої організації. Ці дії пояснювалися активністю звільнених з ув'язнення соціалістів-центристів Е. Сокора, А. Опреску, П. Марка, С. Калу, Ґ. М. Петреску-Ґемпета, Ґ. Тенасе, І. Московіча.

На початку 1922 р. розгорнувся широкий диспут, до якого було видано брошуру І. Московіча «Актуальні проблеми соціалістичного руху», де докладно розбиралися причини поразки робітничого руху після 1918 р. Говорилося і про відмову робітників від співпраці з комуністами. При цьому автор критикував і правих соціал-демократів. З боку комуністів вживалися заходи з викриття цен-трістів. Пропозиції єдиного фронту відкидалися керівництвом Федерації соціалістичних партій Румунії. З боку СКПР проводилися консультації з організаціями, до складу яких вона мала намір приєднатися, власне Балканська комуністична федерація та Комуністичний Інтернаціонал.

23 січня 1922 р. в Бухаресті у трибуналі II армійського корпусу розпочався судовий «процес «Дялул Спірій», у якому звинувачувалася 271 особа, в тому числі Ґ. Крістеску, А. Доброджану-Ґеря, Т. Марін, Д. Фабіан, Е. Кьобльош, Б. Стефанов, К. Попович, І. Московіч. При звинуваченні комуністів влада намагалася використати і справу М. Голдштайна про терористичний акт у Сенаті 8 грудня 1920 р. Сам «процес Дялул Спірій» вівся як спроба припинити діяльність комуністів, у зв'язку з чим він тривав у гострій своїй фазі до 11 квітня 1922 р. Рішення було прийняте на підставі урядового подання королю 3 червня 1922 р. і 4 червня 1922 р. було підписано декрет № 2.469, яким король амністував 213 звинувачених у справі, залишивши під слідством 48 осіб²⁶⁹.

Хоча влада звинувачувала комуністів у діяльності проти держави, останні намагалися вийти із ситуації, пояснюючи різницю між московським урядом та III Інтернаціоналом, відмовляючись від звинувачень у діях на користь Радянської Росії. Зближувалися майбутні комуністи і з Балканською комуністичною федерацією, яка, навпаки, на II Балканській конференції 20 травня 1922 р. висловилася за участь комуністів у проведенні активної агітації та розвідки на території Румунії²⁷⁰.

Отже, впродовж 1918-1922 рр. відбувався процес утворення комуністичної організації в Румунії. Частково він виявився інспірованим ззовні, однак вирішальну роль зіграли внутрішні елементи, які посприяли остаточному розколу соціалістського руху та створенню нової організації. У цей проміжок часу вписується існування комуністичних організацій із зарубіжним підпорядкуванням, що мало місце як у Бессарабії, так і на Буковині. Саме в цей період було продемонстровано намір створити єдину організацію лівого спрямування, що, втім, не вдалося реалізувати і в подальшому. Проте тоді було реалізовано модель організації, близьку за своєю структурою до комуністичної організації радянської Росії.

Організаційні заходи та діяльність КПР в 1922-1928 рр.

Проведення й одночасно провал I з'їзду СКПР все ж став відправною точкою для подальшої організаційної діяльності комуністів, які бажали і далі використовувати соціалістів для спільної праці, але при цьому критикували провідних діячів соціалістичного руху Ш. Войню, Дунеряну. У грудні 1921 р. – січні 1922 р. такі пропозиції стосувалися створення єдиного робітничого фронту, комітету захисту заарештованих і підсудних²⁷¹. За діяльності уряду Т. Іонеску в січні 1922 р. на підставі декрету № 32 від 3 січня 1922 р. відбулося полегшення режиму цензури для щоденної преси на території королівства, за винятком зон стану облоги, та зменшено зони стану облоги на сході країни. Така ситуація дала змогу комуністам видати в лютому 1922 р. листівку із закликом до боротьби. Така боротьба мала вестися через парламент для вирішення аграрного питання, через профспілки, визнання яких збиралися добиватися. У зовнішньополітичній діяльності завданням визнали не тільки боротьбу проти війни з Радянською Росією, але й розпуск Малої Антанти²⁷².

Під час проведення 2 лютого 1922 р. в м. Ясси засідання делегацій з метою відновлення Регіонального комітету СПР Молдови активізувалися і місцеві комуністи. Секції у Плоешть, Ґалаці, Брашові, Кимпіні діяли як соціалістично-комуністичні, тоді як у Турну-Северін, Фокшань, Каракалі, Крайові, Констанці, Бухаресті – як комуністичні. Впродовж виборчої кампанії в лютому – березні 1922 р. представники СКПР через виборчі маніфести пропагували свою організацію як засновану на засадах класової боротьби. Вже на цих виборах комуністи, соціалісти, соціал-демократи виступали спільно у виборчих списках, що давало підстави історикам соціалістичного періоду трактувати дані дії як реалізацію програми єдиного фронту лівих сил. У передвиборчій боротьбі зібрання проводили в Бухаресті, Плоешть, Констанці, Яссах, Турну-Северін, Кимпіні, Ґалаці з участю провідних діячів руху К. Івенуш, М. Макавей, М. Кручану, Л. Петрешкану, М. Паукер, Н. Сімулеску-Мілітару, Ґ. Тенасе, А. Іонеску, К. Менеску, Е. Іонеску, Ґ. Флореску, Е. Кьобльош. Проте сама комуністична організація продовжувала залишатися нелегальною і мала обмежені умови для діяльності²⁷³.

Разом з тим намагання взяти участь у парламентських виборах супроводжувалися спробами закінчення організаційних заходів, які здійснювалися Тимчасовим виконавчим комітетом СКПР. Так, почерговість кроків пояснює скликання на 25 березня 1922 р. конференції СКПР. На ній збиралися вирішити питання про скликання II конгресу СКПР, реорганізації профспілкового руху з метою його уніфікації²⁷⁴. Урядові дії з обмеження та заборони діяльності комуністів зустрічали протести, розглядалися як «білий терор». Заборону проведення конференції 25 березня обійшли спробою влаштувати 9 квітня 1922 р. в Бухаресті зустріч представників Брашова, Тиргу-Муреша, Крайови, Ясс, Плоешть, Констанци, Турну-Северін, Ґалацу та представників провінційної преси. З 9 по 12 квітня провели нелегально конференцію в помешканні М. Макавея. Бухарест представляли М. Макавей, М. Паукер, Ґ. М. Петреску-Ґемпет. Проведена дискусія давала можливість визнати Тимчасовий виконавчий комітет із продовженням його діяльності, вести заходи по легалізації СКПР. Слідом за конференцією рішення приєднатися до СКПР були прийняті в організаціях Ясс, Ботошань, Пятра Нямц²⁷⁵.

Події, що передували розширенню складу СКПР, стосувалися рішень IV з'їзду БКП та Четвертої Балканської комуністичної конференції, де серед інших країн регіону взяли участь і представники Румунії, яким тоді порадили проводити роботу зі зміцнення партії. Тому не дивно, що влітку 1922 р. у Плоешть, Турну-Северін, Констанці, Ґалаці, Кимпіні провели засідання секцій з метою реорганізації. 23 липня 1922 р. 1,5 тис. членів секції Тиргу-Муреш публічно висловилися за приєднання до СКПР. Про таке приєднання говорили і представники 6 секцій Валя Мурешулуй. Такі дії були фактичною відповіддю на відмову від співпраці ФСПР, зроблену 14 липня 1922 р. Ш. Войня. 30 липня організація із Брашова оголосила себе секцією СКПР. 20 серпня 1922 р. в комуністичну була реорганізована секція м. Ґеорґієнь, а також створена у Валя Жіулуй. Обмеженими були можливості в Банаті та Трансильванії через стан облоги. Можливо, що зростання кількості організацій, які переходили до СКПР, і стало причиною того, що в серпні 1922 р. інтерес до ідеї єдиного фронту знизився. Разом з тим 14 серпня 1922 р. відбулася реорганізація Виконкому СКПР, до складу якого включили Ґ. Крістеску, М. Кручану, А. Доброджану-Ґеря, І. Елена, Д. Фабіана, К. Івенуша, М. Макавея, Е. Кьобльоша, М. Паукера, Е. Розвана, Б. Стефанова, Ґ. Штернберґа²⁷⁶.

Замість Бухареста II конгрес відбувся у Плоешть і дещо раніше, 3-4 жовтня, замість запланованого 14 жовтня з таким порядком денним: 1. Звіт комітету; 2. Питання профспілки; 3. Аграрне питання; 4. Питання національностей; 5. Преса; 6. Програма і тактика; 7. Організація і статут; 8. Вибори комітетів; 9. Різне. У роботі брали участь 34 делегати, з яких 12 були членами Виконкому, а 18 представляли секції та групи Бухареста, Крайови, Турну-Северін, Плоешть, Ґалацу, Брашова, Констанци, Тиргу-Муреша, Тімішоари, Фокшань, Араду, Сібіу, були 2 представники молоді, делегація жіночого кола, представники БКФ. У звіті М. Паукера, де було проаналізовано розвиток

партії в 1921-1922 рр., Румунію визначено як країну балканського типу за економічними, політичними та соціальними нормами, що означало для промовця можливість революції в балканському масштабі. На звіт було подано Б. Стефановим резолюцію про становище у країні з оцінкою як ситуації загалом, так і становища робітничого руху. Саме тут вперше Цереністську та Національну партію віднесли до числа партій трудящих та визнали можливість зміни ситуації у країні лише із впровадженням комуністичного виробництва²⁷⁷.

На відміну від першого питання, аграрна програма партії, представлена Е. Розваном, викликала дискусію, оскільки критикували проведення аграрної реформи у країні та збиралися розширити діяльність аграрних кооперативів, пропонували націоналізацію землі. Суперечки, які розгорнулися в даному питанні, свідчили про відсутність спільної позиції, що потребувало рішень Комінтерну для встановлення подальших дій²⁷⁸. Незмінним залишалось ставлення комуністів до професійних спілок, які прагнули використовувати із власною метою і де порушувалися питання зрівняння у правах чоловіків та жінок. Важливим залишалось питання централізації профспілкового руху і його приєднання до Червоного профінтерну. Планували комуністи створити й аграрний синдикат. Досить коротко обговорювали національну проблему, доповідь з якої робив Е. Розван, пропонуючи комуністам вступати до Угорської ліги. Проте і тут визнавали, що національне звільнення може відбутися разом із соціальним звільненням. Обговорили також питання преси та жіночого руху, де доповідачами виступали Д. Фабіан і А. Паукер. Так було прийнято рішення щодо централізації преси та впорядкування участі жінок у русі²⁷⁹.

Одним з рішень конгресу стало прийняття статуту партії, доповідь з якого робив М. Паукер, представивши статут як тимчасовий. У статуті визначалася назва партії як Комуністична партія Румунії та визнавалася вона секцією III Інтернаціоналу з метою діяльності, подібною до мети Комінтерну. Згідно зі статтею 3 загальна конференція чи конгрес визнавалися найвищою інстанцією партії і їх рішення могли бути скасовані лише конгресом Комінтерну чи Виконкомом Комінтерну. На конгресі обиралися ЦК КПП, Контрольна комісія, Рада партії. У другій частині статуту у статті 5 і 6 визначалися спосіб обрання Центрального комітету, його склад (9 членів), визнання його керівним органом у період між з'їздами. ЦК КПП мав право також затверджувати списки кандидатів на вибори. Контрольна комісія складалася із 5 членів, які мали дорадчий голос на голосуванні в ЦК КПП та контролювали його діяльність. Діяла Генеральна рада профспілок, яку обирали на з'їзді чи конференції. Остання складалася із 29 членів, 15 з яких представники секцій, 9 – члени ЦК, 5 – члени Контрольної комісії, та скликалася на засідання кожні три місяці.

Окрема частина статуту відводилася комітетам, регіональним конференціям. Статті 11-15 стосувалися організації та функцій секцій. Члени партії організовувалися у групи (базова організація із 5 членів і більше) та секції (найменше 20 членів). Членом партії (стаття 16) могла бути особа у віці від 18 років, яка визнає положення і статут Комінтерну та КПП і є рекомендованою двома членами партії. Обов'язком члена партії була сплата внесків, підтримання дисципліни, як і боротьба за втілення комуністичних ідей, участь у акціях, маніфестаціях, зборах партії. Схвалений конгресом статут дозволяв проводити організаційну роботу і для ознайомлення з ним членів партії був опублікований у «*Socialismul*».

Окремо розглянули питання обрання ЦК КПП, до складу якого увійшли Ґ. Крістеску (секретар), К. Івенуш, Б. Стефанов, М. Паукер, Д. Фабіан, М. Кручану, Е. Кьобльош, Н. Маріан та невстановлений представник Бессарабського регіонального комітету партії. У другій половині 1923 р. представником Бессарабського регіонального комітету в партії був визначений І. Борісовскі. Кандидатами до ЦК обрані Е. Розван, І. Елена, М. Рот. У складі Центральної контрольної комісії опинилися М. Макавей, Є. Станев, А. Доброджану-Ґеря, Ґ. Штернберґ, І. Гусар. Членами Генеральної ради стали І. Гусар, М. Ковач, Н. Турзо, Ґ. Васута, І. Голдштайн, Ґ. Тенасе, А. Паукер, Й. Коніц, К. Стефанов, І. Георгіу, І. Елена, А. Блайхер, а також 3 невстановлені особи. Представником КПП при Виконкомі Комінтерну визначили Ґ. Крістеску. Таким чином, проведений таємно 3-4 жовтня 1922 р. у Плоешть

II конгрес КНР фактично створив керівні органи партії та розробив ряд документів, необхідних для діяльності партії. Робітників закликали до об'єднання в партії проти наступу працедавців²⁸⁰.

Після II конгресу КНР основним завданням стала консолідація існуючих організацій. Свою діяльність вони вели в Бухаресті, Галаці, Яссах, Тиргу-Муреш, Валя Мурешулуй, Брашові, Турну-Северін, Арадї, Плоешть, Орадя, Фокшань, Каракалі, Сїбіу, Ботошань, Пітешть, Бузеу, Пятра Нямц, Крайові, Луґожі, Карансебеші, Тулчі, Валя Жіулуй, Кимпіна, Морень, Медіаш, Лупень. Згідно з рапортом секретаря з організаційних питань КНР 14 травня 1923 р. до Комінтерну, партія мала наступну структуру.

Політичне бюро, керувало легальною і нелегальною роботою партії та підтримувало стосунки з партійними організаціями за кордоном і III Інтернаціоналом.

Профспілкове бюро займалося діяльністю комуністів у профспілковій організації Румунії, залучаючи до неї нових членів.

Контрольна комісія займалася активністю керівної роботи центрів та засїдала спільно з Політбюро і Генеральною радою партії раз на 3 місяці.

Діяли Центральний секретаріат, 2 секретарі для провінції, 7 повітових секретарів.

На місцях працювали в Реґаті 12 секцій та 4 групи, у Трансильванії і Банаті – 2 легальні секції та 24 нелегальні групи, в Бессарабії – 7 партійних груп та 2 секретаріати нелегально, на Буковині була невелика кількість членів партії. За іншим рапортом, представленим ВККІ на початку 1924 р., в КНР були тисячі комуністів, які діяли легально та нелегально. Із 12 регіональних секретаріатів діяли лише 7. У результаті урядових репресивних заходів кількість членів скорочувалася, а колишні соціалісти, які симпатизували КНР, тепер діяли тільки у профспілках, зрідка на підставі ди-ректив партії. Ряд комуністів працювали в молодіжних організаціях. Також до кінця 1922 р. в організаціях обговорили рішення конгресів Комінтерну, економічні та політичні проблеми Румунії і міжнародного робітничого руху²⁸¹.

Наступний 1923 р. став періодом обмеженої партійної діяльності, яка спрямовувалася на підтримання постійних контактів з Комінтерном і БКФ. Слабким залишався зв'язок між окремими регіональними організаціями КНР, через що ставилося завдання посилення зв'язку центру із приєднаними провінціями, як і підтримання контактів з секціями та групами. Розвиток антисемітського руху змусив приймати рішення стосовно роботи зі студентами та євреями для попередження проявів і організації боротьби проти антисемітських виступів. У березні 1923 р. в Болгарії були затримані румунські комуністи Флоріан і Станєв. З березня 1923 р. в КНР прийняли рішення про використання всіх публічних засобів боротьби. На той час соціал-демократи зашлишалися противником комуністів та більше звинувачень лунало на адресу І. Московіча²⁸². При цьому партія вважалася легальною організацією, маючи чисельність близько 2 тис. членів. Вплив її у Трансильванії був малим, а на Буковині і в Бессарабії організацій партії не було. На Буковині діяла КПБ, яка вважала себе складовою КП(б)У. Відсутнім був нелегальний керівний апарат партії, що ставило завдання з його організації, як і розгортання роботи, коли на селі її було проводити складно. Сюди ж варто додати, що тероризм залишався одним із засобів діяльності, що змушувало і поліцію вживати відповідних контрзаходів з розшуку та затримання подібних осіб²⁸³. Проблемою для КНР стали непорозуміння в керівництві, які в червні 1923 р. намагалися вирішити спочатку шляхом розпуску Політбюро, а далі реорганізацією секретаріату, ввівши до його складу Ґ. Крістеску, М. Паукера, А. Крішана²⁸⁴.

Складнощі мали місце в питанні зв'язку між комуністичними партіями Балкан та в розробці програм їх діяльності. Свою роль у виробленні таких програм мала відіграти і скликана на 20-21 липня 1923 р. в Софії VI конференція БКФ. З цим було пов'язано також і скликання конференції КНР, яка мала вирішити організаційні проблеми. Для вирішення питань згуртування верхівки КНР до Відня Президією Комінтерну викликали Ґ. Крістеску, М. Паукера, М. Макавея. На серпень 1923 р. становище в румунському комуністичному русі вважалося таким, що потребувало тривалого виправлення через «розкладення верхівки». Останнє було наслідком заяв М. Паукера про анти-

семітизм Г. Крістеску та схильність до фашизму М. Макавея, як і заяв колег проти нього. Скликання конференції КПР залежало від небажання приймати рішення М. Паукером. З цієї причини керівництво Комінтерну поставило вимогу проведення конференції на продовження матеріальної підтримки партії, яку слід було рятувати від розкладу та фракційної боротьби. Проте до 24 серпня 1923 р. остаточного рішення так і не було прийнято, а 25 серпня в Софії на засіданні Виконкому БКФ обговорювалося національне питання з метою вироблення єдиної позиції. Тож КПР зобов'язували виробити позицію стосовно національного руху у Трансильванії, Бессарабії, Добруджі. Головними завданнями ставали підштовхування національних рухів до боротьби за автономію, встановлення робітничо-селянської влади в автономних областях та федеруванні областей. Боротьбу за автономію вважали засобом підготовки умов для боротьби за встановлення робітничо-селянського уряду. Всі ці питання мали обговорити на засіданні ВК БКФ. Виконкому слід було виробити конкретні та практичні директиви, які мали схвалити і балканські компартії, і Комінтерн²⁸⁵.

Становище КПР було оцінено після отримання у вересні 1923 р. Президією Комінтерну звіту А. Е. Абрамовича-Четуєва, з якого випливало, що внутрішній мир у КПР відновлено та призначено час конференції. Попередню конференцію Партійна рада КПР скликала на 22 вересня 1923 р. у Відні, але до того часу ВККІ визнала КПР слабкою, а відсутність проведення діяльності в Бессарабії «тенденцією підтримувати зв'язок з російськими організаціями, а не Румунською ком-партією». Проте діяльність зводилася до виконання розвідувальної роботи, що суттєво відволікало від завдань партійного будівництва і змусило прийняти рішення про розділення розвідувальної та партійної діяльності. Робота ж румунських комуністів у Бессарабії мала стати питанням для обговорення на черговій конференції БКФ²⁸⁶.

Важливим рішенням VI Балканської комуністичної конференції стала резолюція з національного питання в Румунії, якою визнавали факт гноблення національних меншин «боярською олігархією». Винуватцями поганого становища національних меншин у Румунії називали національну буржуазію Старого королівства. Політично організованими бачили німців та угорців, а політично гнобленими – всі національні меншини із приєднаних провінцій, їх робітників і селян. Таким чином, соціальний фактор ставав провідним у визначенні напрямів боротьби, адже саме румунську буржуазію визнавали винною у виштовхуванні до еміграції представників національних меншин, в обмеженні їх політичних та економічних можливостей, зниження культурного рівня. Бессарабію трактували як територію, де існує зв'язок селян з Росією, а політичне життя відбувається під знаком національної боротьби. Саме ж питання про Бессарабію було визнане можливою причиною війни. Тож перед КПР ставилося завдання вести пропагандистську діяльність та розвінчувати політику урядів Румунії й виступати проти національного гніту за принципом самовизначення нації та її відокремлення від держави²⁸⁷.

Тим не менше дії представників національних меншин стали підставою для прийняття трьох положень у організації роботи, якими стали проведення пропагандистської діяльності, боротьба за солідарність румунів з національними меншинами, союз пролетаріату із гнобленими меншинами для організації їх на соціальну революцію та боротьбу «за встановлення робітничо-селянського уряду і Федерації вільно створених, самостійних, рівноправних республік робітників і селян»²⁸⁸.

Завершення 1923 р. та початок 1924 р. демонстрували поглиблення протистояння в керівництві, чим відзначився член Політбюро М. Паукер. Чинилися подібні дії в той час, коли піднімався питання про проведення III конгресу партії. У партійному органі з березня 1924 р. розпочалася дискусія між М. Паукером, який наполягав на захопленні влади в Румунії, та, при підтримці С. Шайна, Н. Попеску-Доряну, який вважав, що слід припинити наступальні дії²⁸⁹. Труднощі, яких зазнавала КПР, змушували схилитися до ідеї нелегального конгресу. До того ж на лютий 1924 р. не були реалізовані основні рішення по партії. Для вирішення ситуації 10 березня 1924 р. на Президії БКФ виступав Кручану, на підставі чого було прийняте рішення щодо скликання конференції та доповіді про її рішення у Президію БКФ. У квітні 1924 р. були заарештовані ряд

комуністів, закриті комуністичні видання у відповідь на підтримку керівництвом КНР радянської делегації на переговорах у Відні²⁹⁰.

Саме така ситуація, коли могла бути заборонена організація, змушувала шукати шляхів для поєднання нелегальної та легальної діяльності. Одним зі способів комуністів забезпечити легальну діяльність стало створення Робітничо-селянського блоку, у зв'язку з чим ЦК КНР звертався до Виконкому ЦП, пропонуючи в березні 1924 р. створити союз робітничих і селянських партій. Боротьба, яку проводили робітники, мала стати комбінованою і супроводжуватися відповідними заходами в парламенті та пресі. Сама програма, яку пропонував ЦК КНР, містила п'ять положень: передачу землі в суспільну власність; встановлення контролю за промисловим виробництвом; захист економічної незалежності країни від іноземного капіталу; гарантування політичної самостійності Румунії з опорою на СРСР; визначення державного устрою країни шляхом вільного волевиявлення народу. Така пропозиція була відхилена керівництвом Цереністської партії, оскільки там вважали, що подібні дії призведуть до втручання західних держав, а гасла називали пропагандистськими²⁹¹. Слідом за цим у квітні 1924 р. ВК БКФ прийняв рішення щодо становища на Балканах, для якого визнавав наявним загострення політичної боротьби, що вважали позитивним моментом для розвитку революції²⁹². Саме тому пошук союзників вів комуністів до партій із програмами соціального спрямування, цереністів і соціал-демократів. Цим же прийняттям можливості революції слід пояснити й активні виступи комуністів з аграрного питання, активізацію їх діяльності серед селянства²⁹³.

Однак, замість очікуваної революції мали місце заходи влади з усунення КНР з легального політичного життя країни. Впродовж квітня – червня 1924 р. вживалися заходи проти комуністичних організацій у столиці та провінції, з метою попередження можливості виступів робітників. У результаті були закриті ряд комуністичних центрів та пресових видань, серед них газет «*Socialismul*» і «*Munkas*». Здійснили 6-12 квітня арешти діячів КНР в Бухаресті, Ґалаці, Плоешть, Яссах, Бреїлі, Арад, Тімішоарі, Турну-Северін, Решіці, Сату-Маре, Сібіу, Медіаш, Тулчі, Лугожі, Карансебеші, Корабіа, Лупень, Бокша, Монтане, Орадя й інших. У липні 1924 р. дії влади продовжилися і мотивувалися загрозою виникнення громадянської війни у країні. На той час легальні організації КНР ще діяли в Бреїлі, Ґалаці, Яссах, Брашові, Плоешть, Тиргу-Муреш та робилися спроби відновити діяльність розгромлених організацій.

24 липня 1924 р. в Міністерстві внутрішніх справ відбулася нарада шефів-інспекторів сигуранци, на якій було отримано розпорядження діяти проти комуністичних організацій. Із 31 серпня 1924 р. на підставі розпорядження Р. Франасовіча розпочався процес розпуску комуністичних організацій, який здійснювався до вересня 1924 р. У результаті урядових дій відбулася заміна керівництва КНР і до нелегального ЦК КНР увійшли Е. Кьобльош, М. Паукер, Д. Фабіан, Ґ. Крістеску та Ґ. Штернберг. В організації проти позиції керівництва (перехід на нелегальну форму діяльності) виступала група Ґ. Крістеску, яка схилилася до легальної форми діяльності. Він же вимагав від БКФ повернення КНР на шлях легальної діяльності. Тим часом впродовж липня – серпня 1924 р. через перехід на нелегальне становище в КНР створили 8 регіональних секретаріатів: Арад, Ора-дя, Тиргу-Муреш, Брашов, Бухарест, Турну-Северін, Ґалац і Кишинів та підготували звіти на III конгрес КНР²⁹⁴.

У відповідь на дії влади КНР, СКМ, профспілки й інші організації влаштовували збори, протести, направляли звернення, засуджуючи стан облоги. На зібраннях складали звернення та телеграми, які направляли до військового міністерства, міністерства внутрішніх справ, праці, протестуючи проти репресивних заходів у Ґалаці, Турну-Северін, Клужі, Бирладі, Фокшанах. Збереження пропагандистської діяльності КНР дозволяло їй демонструвати себе як революційну партію. Дії влади проти КНР розкололи суспільну думку в Румунії та збурили виступи за збереження демократії²⁹⁵.

Попри переслідування, в середині вересня 1924 р. впродовж 5 днів працював III конгрес КНР (м. Відень), який після обговорення поставлених питань прийняв рішення по економічній і полі-

тичній ситуації в Румунії, діяльності ЦК КПР, з селянського питання, національного питання, профспілкового питання та партійної організації. Обговорено основні питання, які складали інтерес для подальшої діяльності КПР. У резолюції про економічне та політичне становище звертали увагу на скрутну фінансову ситуацію, в якій перебувала Румунія, на утворення та діяльність централізованої олігархічної групи. Звертали увагу на боротьбу всередині країни та боротьбу проти іноземного капіталу. Говорилися і про політичну кризу та намагання запровадити «неокріпацтво» у стосунках із селянством²⁹⁶.

Завдання, які ставилися перед організацією, полягали в пошуку шляхів координації «повсякденної боротьби робітників» з «великою революційною боротьбою» за створення робітничо-селянського уряду, реорганізації самої партії та її керівних органів, співпраці з партіями, які виявляли тенденції лівого руху, роботі серед робітників різних галузей²⁹⁷.

Важливість національного питання в діяльності КПР також не викликала особливого сумніву, проте резолюція тут базувалася на констатації факту тиску на Румунію великих держав. Констатували факт наявності партій лише в німців та угорців, і то ці партії вважалися буржуазно-поміщицькими, непридатними для виконання завдань, потрібних для КПР. Відзначалося бажання робітників та селян Бессарабії приєднатися до СРСР. Подібну ситуацію, у плані відокремлення від Румунії, на конгресі констатували відносно угорців, саксів, швабів Трансильванії, Банату, німців та українців Буковини, болгар Добруджі. Завданням КПР у цій сфері визначали критику антинаціонального характеру румунської буржуазії, викриття характеру буржуазії національних меншин, виступи проти будь-яких проявів національного гноблення, проти піднесення домінантної нації та мови. Також тут були використані і вимоги зрівняння націй у правах, використання рідної мови у школі й управлінні, як і в інших галузях життя держави²⁹⁸.

Резолюція з організаційного питання дозволяла змінити структуру організації, в основу якої клали фабричні та вуличні осередки, зосереджуючи роботу на підприємствах. Дані осередки підпорядковувалися у великих містах районним організаціям. Вони утворювали локальну секцію, а в малих містах створювалися локальні групи. Вищим керівним органом були загальні збори, на яких обирали комітет із 3-5 осіб. Секретар бюро району чи локальної групи затверджувався регіональною організацією. Комітети секцій обиралися на міській конференції. На осередки покладалася основна політико-організаційна робота, боротьба проти інших політичних партій за вплив на робітників на підприємствах. Окремі осередки мали проводити роботу з жінками та безробітними. Створювалися представництва в молодіжних і спортивних організаціях.

Станом на вересень 1924 р. в Румунії вже об'єдналися представники організації «пролетарської солідарності» в Румунській секції «Червоної допомоги». Даний конгрес визнав автономію «Ajutorul Roși» з необхідністю партійного впливу в ній. Головним у діяльності вважався зв'язок з масами та керівництво ними. Рекомендував конгрес підтримувати зв'язок між містом і селом, розгортати партійну роботу на селі, створювати комуністичні фракції в усіх селянських організаціях. Спеціальна комісія ЦК мала займатися пропагандою й організацією партії у країні. ЦК КПР мав проводити антивоєнну пропаганду, популяризувати реорганізацію партії на основі фабричних осередків²⁹⁹. Власне, III конгрес КПР дав підстави говорити про комуністів як про організацію, що вела до розколу країни – самовизначення до відокремлення. При цьому саме після нього з комуністами пов'язували представників національних меншин. Зокрема, в Ардялі до комуністів відносили угорців, на Буковині та Бессарабії в КПР налічувалося 10-12% румунів³⁰⁰.

У період між конгресами організаційні рішення приймали також на пленумах ЦК КПР. Зокрема, під час проведеного 1-4 грудня 1925 р. пленуму обговорили питання внутрішньої політики, плани з подальшої партійної діяльності, роботу із профспілками і спортивними та молодіжними організаціями. На цьому пленумі нелегальний характер діяльності називали причиною відсутності масовості в партії. Констатували на пленумі також і початок реорганізації партії на основі фабричних осередків, які одночасно були й освітніми³⁰¹. Збережено було і роботу з видання та розповсюдження партійної преси, в якій обговорювали намір і форми більшовізації партії³⁰².

На березень 1926 р. в Румунській комісії ВККІ обговорювалося питання діяльності комуністичної організації в Румунії, в якому залишалися незавершеними питання про характер та перспективи революції в Румунії, про ставлення до селянства та нейтралізації куркулів, питання приєднання до «жовтих» профспілок, вирішення питання Бессарабії та гасла автономії тощо. Так, Б. Стефанов вважав, що в Румунії не завершено буржуазну революцію. Г. Ганєв просив дотримуватися резолюції КП(б)У по Бессарабії, оскільки саме вона відображала чіткіше становище в бессарабському та румунському комуністичному русі. З боку Грінштейна пролунала заява про позицію КП(б)У в питанні організаційного оформлення бессарабської комуністичної організації всередині КПр. Зінов'єв висловився стосовно потреби перетворення Румунії на частину соціалістичного режиму на Балканах³⁰³.

Врешті на початку квітня 1926 р. була прийнята резолюція з румунського питання, якою відзначали зміцнення у країні позицій банківсько-фінансової олігархії та відсутність революційної ситуації. У резолюції зазначалася необхідність завершення буржуазно-демократичної революції у країні та що в опозиції до олігархії перебувають не тільки робітники, бідне і середнє селянство і дрібна буржуазія міста, але й частина буржуазії, зокрема у приєднаних провінціях, та заможного селянства. У національному питанні виступали за право самовизначення аж до відокремлення, що бачили можливим для партії реалізовувати через боротьбу за зрівняння у правах усіх національностей, у боротьбі проти всіх форм національного гноблення, денационалізації та колонізації, в боротьбі Румунії за незалежність від іноземного капіталу, згуртування робітників і селян усіх національностей для боротьби проти пануючого класу. Завданням залишалося дотримання тактики єдиного фронту, хоча помилкою вважали спроби співпраці з усіма опозиційними до влади партіями. Помилкою назвали спробу співпраці з Національною партією та співпрацю з буржуазними партіями під час муніципальних виборів лютого 1926 р. Завданням для активної діяльності комуністичної партії ставало поєднання легальної та нелегальної форм боротьби.

Тією ж резолюцією визнавали необхідність передачі в руки керівництва КПр управління діяльністю комуністичної організації в Бессарабії. При цьому ініціатива в діях мала залишатися за бессарабцями, яких вважали кращими знавцями ситуації у краї. Для кращого зв'язку потрібним вважали перебування у складі Бессарабського обласкому члена ЦК КПр та члена Бессарабського обласкому в ЦК КПр³⁰⁴.

Активність комуністичних організацій викликала протидію влади. Так, у лютому 1926 р. в Кишиневі відбувався процес, де організацію звинувачували в підривній діяльності та під судовим слідством утримували Н. Фотеску, Доріана, Е. Філіповіч, М. Бросмайн. У 1926 р. відбулося також кілька заходів поліції, в результаті яких влада ліквідувала комуністичні організації в різних частинах країни. Так, 13 березня 1926 р. було викрито комуністичний осередок у передмісті Тиргу-Муреш. У будинку Ф. Тордаї знайшли добре обладнану друкарню з радіо і телефоном, а також віддруковані матеріали підривного змісту. Заарештований власник вказав на особу робітника Домраді, який винаймав приміщення. Через Домраді сиґуранца вийшла на решту причетних та заарештувала 18 осіб, серед яких також були і кур'єри. Дану організацію звинуватили у прямому зв'язку з Москвою.

Від початку 1926 р. пошавилася діяльність Комуністичної партії Буковини. У квітні 1926 р. на Буковині комуністична організація почала видавати «Буковинську правду», яка стала органом КПБ, пропагуючи спільну з комуністами всієї Румунії революційну діяльність. У відповідь на пошавлення діяльності комуністичної організації сиґуранца влаштувала попереджувальні заходи та заарештувала І. Клевчука з с. Мамаївці повіту Чернівці, а слідом провела ряд інших заходів із виявлення й арешту членів комуністичної організації³⁰⁵.

Для Бессарабії своєрідною відміткою стосовно дій влади проти комуністичної організації стала загибель П. Ткаченка 5 вересня 1926 р. у військовій в'язниці м. Кишинів. У другій половині вересня 1926 р. мали місце декілька резолюцій із протестом проти дій румунської поліції.

Додавалися до цього дії військових гарнізону Кишинева із закриття професійних спілок³⁰⁶, що відбулося в ніч на 14 жовтня 1926 р.

Впродовж 1927 р. вирішувалася низка організаційних питань у КНР, особливо що стосувалося окремих областей Румунії. Враховувалися при діяльності комуністів особливості таких регіонів. Для прикладу, листівки в Бессарабії друкувалися російською, молдавською (так у документах. – І. П.), єврейською мовами. Помітне місце в діяльності займало забезпечення можливостей участі у виборах кандидатів від РСБ, що було складним як у центрі, так і у провінціях. Особливістю діяльності комуністичної організації в Бессарабії в 1927 р. стала кампанія проти ратифікації Паризького протоколу Італією, у зв'язку з чим було випущено відповідні листівки. Проводилася робота і серед селян, через створення революційних організацій, і організовувалися для страйкової боротьби робітники міста³⁰⁷.

До кінця 1927 р. в заявах членів КНР мали місце також визначення, що стосувалися можливих бажань національних меншин Румунії. Зокрема, велася мова про бажання українців Буковини приєднатися до СРСР та відзначалося, що їхня боротьба проводиться під таким гаслом. У цьому відношенні в КНР визнавали, що національне питання ускладнює роботу партії та виступали за його вирішення у стилі СРСР, хоча мусимо зауважити про більшу декларативність права самовизначення в СРСР, ніж реальну можливість його здійснення. Проте така ситуація не заважала проводити в сусідніх з СРСР країнах політику підштовхування до національно-визвольної боротьби та будувати діяльність місцевих комуністичних організацій на цій основі³⁰⁸.

У 1928 р. КНР продовжила діяльність, спрямовану на створення Єдиного фронту боротьби на захист робітників, у чому намагалася брати участь Генеральна рада унітарних спілок. Метою подібних заходів ставили також і організацію безробітних, і забезпечення діяльності профспілок. В унітарному профспілковому русі головним завданням залишалося досягнення єдності, підтримання зв'язків з подібними організаціями за кордоном, захист від урядових переслідувань³⁰⁹. З метою уникнення таких переслідувань у січні 1928 р. прийняли рішення стосовно пропозиції ЦК КНР створити на території МАСРР та УСРР Закордонне бюро, оскільки керівництво партією здійснюється у складних умовах. Таке утворення вважали засобом поліпшення роботи на території Бессарабії і Буковини. Дане питання отримало свій розвиток у березні та квітні 1928 р., коли прийняли ряд положень, які, як вважали, мали сприяти поліпшенню роботи комуністів у Бессарабії та мали намір порушити питання про співпрацю з буковинською організацією. Тоді ж Закордонне бюро ЦК КНР визначило місцем свого перебування м. Харків³¹⁰.

Часткове полегшення становища у країні давало підстави комуністам сподіватися на зміну умов діяльності, у зв'язку з чим на початку жовтня 1928 р. порушувалося питання щодо легалізації КНР. Ситуація в Румунії складалася сприятливим, для розвитку діяльності КНР, чином: поглиблення бідності, скорочення платні, зростання безробіття, однак діяльність Націонал-цереністської партії в напрямку стабілізації ситуації у країні сприймалася як загроза меті КНР³¹¹.

У жовтні 1928 р. відбувся IV конгрес КНР (м. Харків), який визначив плани подальшої діяльності партії. Партія і далі протиставляла себе не тільки представникам влади, олігархії Реґату, але й соціал-демократам. Вихід із ситуації бачили у здійсненні тактики єдиного фронту, недопущенні заміни партії Робітничо-селянським блоком. Конгрес визнав наявність певних порушень дисципліни всередині партії та відхід від революційної тактики у профспілковій діяльності. Важли-вими вважалися завдання підтримки національно-революційного руху у приєднаних провінціях, активізації діяльності СКМР, залучення жінок до діяльності, проведення антивоєнної боротьби³¹².

У своїй антивоєнній пропаганді комуністи виступали проти способу, а фактично і проти самої держави, створення «Великої Румунії» й управління нею. При цьому в антивоєнній пропаганді спиралися на приклади вирішення національного питання в СРСР, використовували пропаганду дефетизму, до політичної резолюції внесли і положення про «право на національне

самовизначення до відокремлення» в окремих провінціях, з метою використання його для вирішення національного питання на Балканах, зокрема і в Румунії³¹³. У резолюції з селянського питання висуну-ли пропозицію поєднання селянського руху з національно-визвольною боротьбою, посилення роботи серед селянства. Завданням КПР ставала організація селянської маси для боротьби проти залишків феодалізму, за національне звільнення та за землю, проти монархії за соціалістичну революцію. Вимоги, які мала підтримувати КПР, стосувалися конфіскації і націоналізації всієї великої власності в місті та на селі з наступним безоплатним розподілом землі й реліквію серед потребуючих. Завданням ставала організація профспілок для сільськогосподарських робітників та робітників лісорозробної галузі³¹⁴. Відповідні положення містилися в резолюції по профспілках, яка визнавала мету КПР боротися за робітничу масу шляхом здійснення єдиного фронту та підтримки спілкової єдності³¹⁵.

Важливе місце займала резолюція конгресу з національного питання, в якій називали утворення «Великої Румунії» результатом договорів Паризької мирної конференції. Це утворення назвали таким, що суперечило національним та економічним інтересам робітничих мас і призначеним для перетворення Румунії на жандарма проти СРСР. КПР мусить вивчати особливості кожної приєднаної провінції і керувати боротьбою як проти румунської, так і національної буржуазії. Бессарабію в резолюції було визнано окупованою територією, на якій мали місце великі повстання, здійснені під гаслами встановлення радянської влади. Боротьба трудящих у Бессарабії має вестися за об'єднання з МАСРР. Для Буковини завданням комуністів було викриття українських соціал-демократів, які спільно з буржуазією ведуть кампанію проти Радянської України, тоді як «українські трудящі маси Буковини, спільно із трудящими масами Західної України, мають тенденцію до об'єднання з Радянською Україною». Для Добруджі болгарська буржуазія виступає за приєднання її до Болгарії, що розцінювалося в резолюції як намір встановити своє володарювання над народом. Також розцінювалися подібним чином дії угорської буржуазії Трансильванії. Соціал-демократи Ардялу звинувачувалися в тому, що організували кампанію лорда Ротермера як кампанію боротьби за звільнення угорських трудящих. Натомість КПР декларувала намір вести боротьбу за звільнення не лише угорців, але й саксів, німців, словаків Ардялу і Банату. Для партії ставилося завдання проведення агітаційної роботи з метою пояснення, що спільна боротьба всіх трудящих приведе до національного і соціально-економічного звільнення³¹⁶. Прийняв конгрес також і рішення з організації діяльності СКМР та румунської секції МОДР-у³¹⁷. Загалом IV конгрес КПР демонстрував наміри зберігати єдину організацію, хоча на ділі не завжди дотримувалися вимог, які ставилися перед керівництвом КПР з боку ВКК³¹⁸.

Спроби брати участь у парламентських виборах для комуністів означали проведення діяльності за кількома напрямками. Передусім це були пропагандистські публікації з оцінкою результатів виборів, програм та дій партій. Не маючи можливості виступати під власною маркою, КПР робила спроби провести в парламент, аграрні палати, робітничі палати своїх представників через легальні організації. Так, від червня 1926 р. у виборах брав участь Робітничо-селянський блок, з яким було пов'язано проведення критики інших політичних партій та виборчих картелів, висунення вимог скасування стану облоги в Бессарабії, боротьба за легалізацію КПР і СКМР. З боку влади такі дії мали у відповідь вивчення складу населення в регіонах з національними меншинами та їх політичного і культурного життя³¹⁹.

Останнє мало своє значення, адже в 1926 р. комуністи через РСБ вимагали не тільки скасування стану облоги, зміни уряду, розпуску парламенту, але і пропорційного представництва національних меншин. Серед вимог, з якими РСБ ішов на вибори були восьмигодинний робочий день, скасування чотиривідсоткового податку на зарплату, за надання державної допомоги безробітним та інвалідам. В аграрній сфері це мали бути конфіскація землі й інвентарю з передачею їх селянам. Також пропонували вести боротьбу проти спекуляції, націоналізувати великі банки, скасувати обмеження в Бессарабії, боротися проти денационалізації і примусової колонізації,

виступати за визнання мов національних меншин офіційними. Завданням було визнано і створення комітетів РСБ у містах країни³²⁰.

Чергові вибори в 1927 р. надали можливість РСБ вести критику уряду А. Авереску за повернення до влади уряду націонал-лібералів. До вже традиційних вимог комуністів на ці вибори додали протест проти розпуску унітарних спілок. Також було зроблено спробу реалізувати завдання створення Єдиного фронту, тож не дивним є, що в Тімішоарі, Фокшанах, Арадї кандидатами від РСБ виступали і соціал-демократи. Певні успіхи у справі об'єднання мали місце в Ораді, Тіміші, Тиргу-Муреші, Путні та ряді інших повітів. Загальне завдання, якого намагалися досягнути ко-муністи, висловлювалося в гаслі: «Через організацію єдиного фронту праці до боротьби проти єдиного фронту олігархії – шлях, яким треба пройти до непереможної солідарності»³²¹. На початку вересня 1927 р. в ЧСР було затримано лідера комуністів Румунії Е. Кьобльоша, якого звинувачували в замаху. У свою чергу Е. Кьобльоша заявляв про політичні мотиви в переслідуванні з боку уряду. До справи захисту інтересів Е. Кьобльоша було залучено і А. Барбюса з «Лігою проти білого терору»³²².

Вибори 1928 р. змушували комуністів говорити про збереження режиму терору, адже існувала заборона на діяльність КНР. РСБ трактувався як формація єдиного фронту, через що його завданням ставала боротьба проти націонал-лібералів за скасування стану облоги, відновлення прав і свобод, збільшення платні, впровадження восьмигодинного робочого дня, зменшення податків, ліквідацію сигуранци та жандармерії³²³. Гострота виборчої боротьби була високою, доказом чого виявилися традиційні методи боротьби за перше місце. Відносна свобода виборів дала в 1928 р. РСБ 3% голосів на Буковині, а в повіті Тіміш-Торонталь він узагалі склав 10%. Подібна ситуація з високим відсотком в окремих повітах була продемонстрована пізніше, в 1931 р., коли в Добруджі РСБ набрав 2,6%, у Трансильванії – 4,7%. При таких показниках за повітами загальний показник голосів за РСБ у 1926-1928 рр. по країні залишався стабільно низьким – 1,49%, 1,14% і 1,35%. Єдиним проривом стали вибори 1931 р., коли від повітів Бігор, Чернівці, Муреш, Сату-Маре, Тіміш-Торонталь обрали по депутату³²⁴. При цьому РСБ мав доволі активне проти-стояння з націонал-цереністами в Бессарабії, а в середовищі комуністів їх діяльність сприймалася як спосіб гарантування іноземних капіталів у Румунії. Самих націонал-цереністів подавали як політиків, що намагаються закріпити шляхом участі в парламенті результати своєї діяльності в опозиції. Відмінними подавалися позиція і наміри РСБ, який основним завданням ставив покращення становища працюючих³²⁵.

Тим не менше на адресу влади лунали нарікання і критика, а з боку комуністів робилися спроби створення нових легальних організацій, які мали замінити РСБ. Такими були Союз революційних селян (Бессарабія), Добруджанська революційна організація, Партія українських працюючих Румунії «Визволення» (Буковина). Певне послаблення з боку влади дозволило в 1928 р. прийняти рішення щодо проведення Антивоєнного дня, а наступного 1929 р. його втілити під час відзначення в серпні. Останній відзначили в Бухаресті, Арадї, Яссах, Ґалаці, Тиргу-Муреш, Кишиневі³²⁶.

Таким чином, діяльність комуністів у 1922-1928 рр. спрямовувалася на організаційне зміцнення новоствореної партії та розширення мережі організацій у країні. Розширилися зв'язки новозаснованої організації з іншими подібними в регіоні, що створило умови для формування БКФ. Закладено було в даний період причини конфліктів, які мали місце в подальшому в керівництві організацією. Також фактичне протистояння з соціал-демократами призвело до вироблення певних правил поведінки у відносинах між комуністами та соціал-демократами в подальшому. Зовнішньо-політичні контакти КНР стали причиною видалення її з легальної сфери діяльності в нелегальну, що призвело до появи прокомуністичних організацій, які робили спроби отримати доступ до законодавчих установ країни. Останнє було прикладом втілення рекомендацій Комінтерну та застосовувалося і в інших європейських країнах.

Діяльність комуністів у Румунії в 1928-1940 рр.

Фактично кінець 1920-х рр. призвів до утворення двох центрів керівництва в КНР, один з яких був утворений ув'язненими в Дофтані та Тиргу-Жіу, тоді як другий від 1927 р. перебував у Відні³²⁷. Разом з тим після IV з'їзду всередині КНР намітився розкол та розгорнулася фракційна боротьба, причини яких шукали в політиці та методах керівництва ЦК КНР, звинувачуючи його у правому опортунізмі. Доволі слабкими вважалися організації у промислових районах Реґату та Трансільванії, недостатньою вважали і роботу сільських осередків у Бессарабії. Хоча саме останню сприймали як область, де існувала симпатія до комуністів. Відмова від виконання директив і циркулярів, рекомендацій IV конгресу Профінтерну та X пленуму ВККІ стали причиною провалів страйку в Лупень, Сату-Маре, Арадї, Бухаресті та дезорганізації роботи партійних організацій. На початку 1930 р. в КНР розгорнулася боротьба між групами Рудольфа-Луксіміна і Барбу, що призвело до появи паралельних комітетів, розкриття законспірованих членів партії. Врешті від роботи в партії усунули як Барбу (В. Голостенко) так і Луксіміна (М. Паукер), тоді як Рудольфу (Д. Голдштайну) винесли догану.

З метою подолання фракційної боротьби збиралися провести перебудову партійних організацій на основі виробничих осередків, а унітарні профспілки збиралися перетворити на масові організації. У серпні 1930 р. питання про становище в КНР розглядали на засіданні Політичного секретаріату ВККІ, результатом чого стала поява резолюції «Про безпринципну фракційну боротьбу та відновлення єдності Комуністичної партії Румунії». У ній простежувалися причини, які породили фракційну боротьбу, критикувалися «бюрократичні методи» керівництва, визнавалася потреба покращити роботу партії. ВККІ закликав румунських комуністів відновити єдність партії та розпочати підготовку до чергового з'їзду, у зв'язку з чим і було створено тимчасове керівництво партією. До нього увійшли, зокрема, К. Пирвулеску, Л. Філіповіч, Ґ. Стойка й інші. Також партією проведено широку дискусію з питань партійної роботи та усувалися ті факти, які вважалися помилкою в її діяльності. На місцях усувалися з керівництва представники фракціонерів, створювалися нові обласні та повітові комітети. З серпня 1931 р. до боротьби за єдність партії підключили і газету «Scântea»³²⁸.

Одним із завдань центральної організації залишався контроль за приєднаними провінціями у плані розвитку діяльності. Так, у рамках даної діяльності слід відзначити також заснування легальної української революційної партії, яку планували розвинути в масову. Фактично ця організація утворювалася в опозиції до соціал-демократії Буковини, а також могла виступити своєрідним варіантом Робітничо-селянського блоку, який більше приймався як виборчий. Доказом контролю за даною організацією з боку КНР була участь Рудольфа, представника ЦК КНР, який спільно з С. Галицьким та І. Стасюком готував конференцію, розробляв програму і статут організації. Остання стала соціальною партією, адже в її програмі ставилася мета соціального та національного визволення українських трудящих. На конференції 17 лютого 1929 р. було створено ЦК партії у складі 21 особи на чолі з М. Ковальчуком та І. Стасюком і засновано друковане видання «Борець»³²⁹.

Антивоєнна діяльність залишалася в арсеналі КНР навіть в умовах зміни влади в 1928 р. Традиційними були заклики до боротьби проти антирадянської війни, з якою пов'язували взяття позики В. І. К. Бретіану. Проти війни виступили і в публікації з нагоди 11 річниці Жовтневої революції. Розгортання антирадянської кампанії бачили здійсненим з подачі англійців та французів, як використання пакту Бріана-Келлоґа для ізоляції СРСР. У комуністичній пресі бачили наміри відірвати Україну від Радянського Союзу. Антивоєнна пропаганда поєднувалася із закликами до інфор-мування мас стосовно СРСР³³⁰. У керівництві Комінтерну це трактувалося як те, що комуністичні організації першими підняли питання масової боротьби проти імперіалістичної війни та за мир. Та все ж у керівництві пізніше визнали, що антивоєнні дні 1929 і 1930 рр.

пройшли під загальними гаслами, у зв'язку з чим пізніше керівництво радило конкретизувати ці гасла у відповідності до внутрішньополітичних вимог кожної країни. Крім того, серед рекомендацій була порада не прив'язуватися до 1 серпня, а проводити заходи в межах першої декади серпня. Пізніший аналіз дій комуністичних організацій у цій галузі визнавався не зовсім вірним. Зокрема, Г. Дімітров у червні 1936 р., аналізуючи дії комуністів у антивоєнні дні, зазначив, що впродовж 1929-1931 рр. спостерігалася спільна лінія боротьби проти імперіалістичної війни, але вже в 1932-1933 рр. вирішили звертатися напряду до робітничих мас, оминаючи соціал-демократичні організації, що визнавалося фактично як руйнування роботи зі створення єдиного фронту³³¹.

Відзначення 1 серпня 1929 р. проходило у вигляді комуністичних демонстрацій, хоча й нечисленних. Попри це поліція і жандарми були виведені на вулиці столиці для патрулювання й охорони фабрик, проводилися арешти та заборонялися демонстрації, як це було зроблено в Тиргу-Муреш, Чернівцях, Кишиневі. Звинувачення в комуністичній пропаганді супроводжувалися також звинуваченнями в намірах захоплювати установи і підприємства та призводили до ув'язнення і грошових штрафів³³². Отриманий у 1929 р. досвід влада використовувала для протидії комуністам і в подальшому, застосовуючи в Антивоєнний день комплекси заходів безпеки. Так, це були попередження проведення агітаційних заходів із вилученням листівок та іншої друкованої продукції. З боку комуністів у Антивоєнний день критикували як владу, так і своїх опонентів соціал-демократів. Якщо на адресу влади лунали звинувачення в намірах встановити фашистську диктатуру, то соціалістів критикували за ставлення до СРСР, за критику «чорвоного імперіалізму»³³³.

Ініціатива Комінтерну визначила проведення 6 березня 1930 р. та 25 лютого 1931 р. в Румунії міжнародних днів боротьби з безробіттям, під час яких відбувалися масові демонстрації, мітинги, зібрання безробітних. У зв'язку з цим поліція отримала розпорядження діяти подібно до дій 1 серпня 1929 р. Такі розпорядження не були марними, оскільки в регіонах існувала досить велика кількість безробітних. При цьому для комуністів погіршення ситуації вважалося непоганим способом розширення діяльності, оскільки і держава створювала умови для погіршення становищ працюючих шляхом впровадження «жертвних кривих»³³⁴. Разом з цим завдання, які ставили перед собою члени КПР, полягали в діяльності, спрямованій на покращання становища робітників. Проте добиватися цього могли шляхом організації страйків, число яких, як і кількість учасників, зростало. Страйки відбувалися в Орадя, Решиці, Валя Жіулуй, Лупень, що трактувалося в комуністичних виданнях як результат зростання свідомості робітників. Тоді ж порушувалося питання про створення фабричних комітетів для організації мас та організацію боротьби проти опортунізму, створення унітарних профспілок у Валя Жіулуй, Валя Праговей, Валя Мурешулуй, Бухаресті³³⁵.

Подібні заходи створювали умови не лише для виступів проти «жертвних кривих», але і створювали ґрунт для участі в парламентських виборах під маркою Робітничо-селянського блоку в червні 1931 р. зі здобуттям 5 місць у Палаті депутатів. При цьому отриманий комуністами результат був наслідком ретельно проведеної роботи. Втрата праці, неможливість прохарчуватися в гірській місцевості робила людей піддатливими будь-якій (комуністичній чи ґардистській) пропаганді, тоді як для влади це ставало проблемою у сфері дотримання порядку. Саме в 1931 р. в містах Кимпулуй, Вама, Ґура-Ґуморулуй, Ватра-Дорней, Редеуць, Чернівці влада вимушена була проводити попереджувальні заходи проти діяльності комуністів³³⁶. Останні були доволі передбачуваними для влади, адже схема відзначень встановлювалася чітко, що давало підстави визначати дні, коли поліції наказували діяти в усіх випадках за однаковою схемою. Результатом протистояння влади і комуністів стало рішення Міністерства внутрішніх справ та юстиції про створення при префектурах інститутів з контрпропаганди³³⁷.

Загалом внутрішньополітичні події, а також позиція Комінтерну визначили оцінки, які в КПР давали діючій націонал-цереїстській владі як фашистській, звинувачували її у провалі економіч-

ної політики. Проте погіршення економічної ситуації, пов'язане з розгортанням економічної боротьби робітників, давало підстави говорити про розгортання боротьби комуністів проти фашистської диктатури та соціал-фашизму, що «виступають проти революційних організацій та душать революційний дух широких мас, готуючи всіма засобами антирадянську війну...». За рішеннями лютневого пленуму ЦК КПР завданнями комуністів залишалися організаційні заходи для селянства, унітарних спілок³³⁸.

Завершив 1931 р. проведений 3-24 грудня в Москві V з'їзд КПР, на якому обговорили економічне та політичне становище Румунії і завдання КПР, визначили завдання з роботи партії з молоддю, завдання і тактику партії в економічній боротьбі та профспілковому русі, роботу партії на селі, її завдання в національно-визвольному русі, завдання організаційної роботи, питання партійного будівництва. Участь у з'їзді брали і представники Комінтерну В. Коларов, Б. Кун, Д. Мануїльський³³⁹. У резолюціях з'їзду визнавали, що для тогочасного періоду характерними рисами є криза в капіталістичному світі та побудова соціалізму в СРСР. Румунія розглядалася як країна протиріч, наявність яких перетворювала її на «слабку ланку в імперіалістичному ланцюгу». Рішення конгресу приймалися під безпосереднім впливом позиції Комінтерну, що стало причиною відкинення теорії неокріпацтва та відмови від позиції крайніх лівих, які вважали, що Румунія перебуває напередодні пролетарської революції. Ситуацію визнали такою, що створює умови для переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

З метою вирішення організаційних завдань конгрес визнав рішення ВККІ серпня 1930 р. щодо неприпустимості фракційної боротьби та безпринципності в КПР. Актуальними були не тільки питання підтримання єдності партії, але й поєднання легальних та нелегальних методів діяльності. Завданнями були боротьба проти фракційності і фракціонерів, проти порушників партійної дисципліни, ведення роботи з піднесення авторитету керівних партійних органів. Економічна та політична ситуація в Румунії бачилася як кризова, що вела до загострення класових протиріч. Відзначено також військову підготовку Румунії та дії румунської дипломатії для захисту від СРСР, Угорщини та Болгарії³⁴⁰. У внутрішньополітичній ситуації конгресом відзначено вплив економічної кризи на посилення класової боротьби, проявом якої стали виступи в Лупень, Решіці, Бугуші, Тімішоарі, Арадї, де, окрім чоловіків, у боротьбу вступали і жінки, і діти. Крім того, в місті невдоволення дрібної буржуазії призводило до вуличних виступів інвалідів, вчителів, ремісників, торговців. Для села типовим визнали боротьбу проти податків, за збереження власності на землю та ліс. Елементом боротьби за землю став бойкот ліцитації³⁴¹.

Конгресом було визнано наявність не тільки класових протиріч у країні, але й національних протиріч та гноблення. Вперше конгресом КПР було визнано наявність національної проблеми. Вихід з неї, вирішення національного питання, вважав можливим лише революційним шляхом на основі права на самовизначення аж до відокремлення від румунської держави гноблених націй. Таким чином, ставилося завдання насильницької заміни буржуазної держави диктатурою пролетаріату. Саме тут було прийнято рішення щодо необхідності боротьби проти «соціал-фашистів» і націонал-цереністів.

Конгрес визнав необхідність перетворення КПР на масову партію, що мало реалізуватися через застосування тактики єдиного фронту, ворогом якого визнавали «соціал-фашистів». Проте саме таким бездумним трактуванням соціалістів комуністи віддаляли їх від себе і реального єдиного фронту. Поряд з боротьбою за щоденні економічні потреби висувалися гасла підтримки і захисту СРСР. Для внутрішньопартійної роботи провідним завданням стало досягнення єдності всередині партії, реорганізації структури партійних осередків. Економічна боротьба та профспілкова діяльність мали поєднуватися партійною організацією у страйковій боротьбі, тоді як захист сільського господарства ставав необхідним у питанні підтримання цін на продукцію сільського господарства³⁴².

Національна проблема змушувала прийняти рішення про вжиття заходів проти національного тиску. До цього відносили виступи проти закриття національних шкіл, проти системи двомовного

навчання, за впровадження безплатних шкіл з мовою національних меншин. Вимогою ставало надання рівних з румунами прав представникам національних меншин у державних, юридичних, громадських інституціях. Виступали проти ліквідації культурних інституцій національних меншин та разом з тим проти переслідувань прихильників не румунської церкви. Національну проблему визнавали проблемою селянською та пов'язували її з селянськими виступами, вимагаючи при цьому безоплатної передачі землі селянам та за зменшення податків. У соціальному плані національне питання поєднувалося з необхідністю викриття буржуазії національних меншин, зокрема в частині її участі в підготовці антирадянської війни. У боротьбі за звільнення гноблених національностей радили пропагувати національну політику СРСР, особливо в Радянській Україні та Молдавській республіці саме як варіант вирішення національної проблеми³⁴³.

Роботу з молоддю рекомендували проводити на підприємствах, організовуючи її через ведення боротьби за повсякденні потреби. Таку роботу вели в Бухаресті, Валя Праговей, Валя Жіулуй, Решіці, а також у портах і на транспорті. Організаційні питання стосувалися усунення наслідків фракційної боротьби як виконання рішення ВККІ від серпня 1930 р. Також було створено нові партійні осередки в Пашканах, Яссах, Констанці, Турну-Северін, інтенсифіковано роботу в сере-довищі нафтовиків Валя Праговей, шахтарів із Валя Жіулуй, залізничників Бухареста, Клужа, Араду, Ясс, що привело до утвердження у країні 315 осередків КГР³⁴⁴.

Із квітня 1932 р. перед комуністами поставили завдання створити єдиний робітничо-селянський фронт, щоб замінити ним РСБ. Проте останній влітку 1932 р. використовували для участі в парламентських виборах, виставляючи кандидатів від нього в ряді повітів Румунії. В окремих випадках саме РСБ ставав засобом виявлення комуністичних організацій. У передвиборчій діяльності представники РСБ використовували регіональні особливості, зокрема для Буковини виборчі листівки надрукували румунською, німецькою, українською мовами, влаштовували зібрання, де обговорювали ситуацію профспілок, безробіття, становище пенсіонерів. Проте при цьому частину членів КГР не зовсім влаштовувало існування РСБ як виборчої організації і вони прагнули до перетворення його в масову організацію з переведенням у розряд легальної партії. Та все ж ідея заміни КГР легальним РСБ була відкинута ЦК КГР, тим паче, що під час виборів до парламенту владою проводилися арешти активістів. Проте в 9 повітах, у тому числі в Бухаресті, Ґалаці, Тімішоарі, Арадї, Клужі, представники РСБ взяли участь у виборах³⁴⁵.

Така участь може вважатися результатом застосування відповідних прийомів у проведенні агітації, зокрема прийому «від людини до людини». Популярним залишався спосіб агітування за допомогою листівок, які випускалися з розрахунком на регіон, як було на Буковині та в Бессарабії, де, окрім румунської, користувалися німецькою й українською та російською відповідно. Способи поширення таких листівок були надзвичайно різними, навіть із залученням осіб, не причетних до цього. Розповсюдження листівок під час комуністичних акцій ставало приводом для арешту. Зокрема, таким чином у жовтні 1932 р. викрили в Чернівцях організацію на чолі з С. Дуккелбаум («Зося») та встановили її зв'язок з Бухарестом через кур'єра. Проте ліві на дії поліції відгукувалися виступами протесту у пресі та наміром створити в Чернівцях «Лігу захисту прав людини», висловлювали солідарність із заарештованими³⁴⁶.

Окрім цього, в 1932 р. зосереджувалася увага і на оформленні осередків, які діяли на підприємствах й оформлювалися у вигляді комітетів дії та страйкових комітетів. У березні 1932 р. така робота велася в майстернях Ґривіца, в містах Орадя, Ясси, Пашкань. Результатом подібної діяльності ставали страйки та виступи безробітних як це мало місце в Бухаресті, Ґерґієнь, Чернівцях, Яссах, Кишиневі, Базарджику, Констанці. При розгортанні виступів і декларуванні комуністів намірів діяти спільно з соціал-демократами, саме з боку комуністів мали місце звинувачення соціалістів у зраді. Робилися зусилля і у справі організації профспілок, оскільки в жовтні 1932 р. на пленумі ЦК КГР прийняли рішення щодо ведення боротьби за повсякденні потреби працюючих і міста, і села, а також і військовослужбовців³⁴⁷.

Таким чином, повсякденні потреби працюючих ставали засобом згуртування навколо комуністів працівників, а засобом діяльності ставали реорганізація осередків, боротьба проти скорочення зарплати, утримання на належному рівні пенсійного забезпечення, дотримання семигодинного робочого дня. Економічні вимоги поєднувалися з політичними, проте основними тут були вимоги звільнення політичних в'язнів та боротьба проти фашистської диктатури. Елементом політичної боротьби залишалися виступи проти керівництва соціал-демократії. При цьому лідерів залізничників Опреску, Міреску, Спирня, В. Іонеску звинуватили в діях, які призвели до скорочення зарплати. Ситуація із залізничниками дала змогу представникам КПР впродовж першої половини 1932 р. створити Центральний комітет дії на чолі з Г. Георгіу-Деж, який брався за організацію виступів у великих промислових районах країни. До цієї організації додався Комітет дії проти війни, як і поширювався рух допомоги політичним в'язням. Врешті наприкінці 1932 р. – на початку 1933 р. було створено масову селянську організацію під контролем КПР Фронт землеробів під керівництвом П. Гроза. Намагання включити у сферу своєї діяльності представників інтелігенції змушували комуністів вести інтенсивну роботу з ними, хоча ситуація тут була доволі критичною. Ос-новою для згуртування в цей період залишалася і антивоєнна боротьба, яка нерідко демон-струвалася у вигляді прихильності до РСРП чи до його збройних сил. Тут також робили наголос на аспекті союзу робітників і селян³⁴⁸.

Січень – лютий 1933 р. стають часом розгорнутих можливостей для КПР, оскільки саме в цей час активізуються робітники Бухуша, Ясс, Плоешть, Клужа, Валя Праговей, Гривіци. Безпосередньою причиною виступів стало прийняття в січні 1933 р. «Женевського плану», на підставі якого скоротили заробітну плату на 10-12,5%. Початок страйкам поклали виступи текстильників Бухуша, до яких приєдналися нафтовики Плоешть. Хоча тоді й мало місце часткове задоволення вимог страйкуючих, усе ж наприкінці січня 1933 р. в залізничних майстернях Бухареста відбулися виступи протесту проти відмови адміністрації сплатити зарплату. Оскільки вимоги залізничників не бажали задовольнити, то утворений Комітет дії оголосив 2 лютого початок страйку, який підтримали і робітники підприємств Бухареста, залізничних майстерень Ясс, Ґалацу, Клужа. Результатом стало часткове виконання вимог, визнання фабричних і заводських комітетів дії. Також страйки, що відбулися, дали підстави Пленуму ЦК КПР 9 лютого 1933 р. прийняти рішення про застосування нових форм і методів боротьби та поєднувати економічну боротьбу з політичною³⁴⁹.

З боку уряду активізація робітничого руху та діяльності комуністичних організацій призвела до запровадження урядом стану облоги в найбільших промислових центрах країни, проведення арештів членів страйкових комітетів та комуністичних осередків. Врешті до середини лютого були заарештовані 1,5 тис. комуністів, що, однак, не послабило, а посилило виступи. Так, 13 лютого розпочався страйк у депо м. Клуж, 14 лютого – в депо м. Ясси. Підтримка з боку залізничників з інших міст вела до ускладнення становища урядовців. Свою роль в організації страйку залізничників відіграв Г. Георгіу-Деж.

Вимоги робітників залізниці мали економічний характер і стосувалися збільшення заробітної платні, дотримання 40-годинного робочого тижня. Проте вже 15 лютого надійшла інформація про відмову підприємців виконувати угоду 2 лютого, про арешт Центрального комітету дії, що в сукупності призвело до розгортання страйку за участю працівників підприємств Бухареста. На підтримку залізничників із «Гривіци» 16 лютого на «Astra Română» у Плоешть влаштовано страйк. Мали місце вони і на інших підприємствах. Загалом у Бухаресті, Плоешть, Валя Жіулуй, Решіці, Аніні, Бухуші відбулося до 40 великих страйків, які супроводжувалися подекуди сутичками з поліцією. Вже після завершення страйку в березні 1933 р. комуністи продовжували виступати проти «Женевського плану», критикували діяльність соціал-демократів. У відповідь влада чинила контрзаходи, переслідуючи комуністів. Після відкриття майстерень 3 березня 1933 р. Військова рада II армійського корпусу обмежила доступ на роботу ряду робітників, звинувачених у проведенні комуністичної пропаганди.

Подібні заходи були відповіддю на активність робітників, які 15-16 лютого продемонстрували високу активність у Петрошань, Лупень, Вулкан, Лоня, на Буковині та в Бессарабії, в тому числі на деревообробних підприємствах Ватра-Дорней, Гура-Гуморулуй, Валя-Тротушулуй. Організовувалися виступи безробітних у Сату-Маре, Тиргу-Муреші, Пятра-Нямц, Медіаші, Оравіці. Таким чином, у 1933 р. 53 страйки охопили 77 підприємств із 16 040 робітниками, тоді як латентні конфлікти (222) зачепили 1329 підприємств із 64 094 робітниками, з яких участь у виступах брали 54 638. Лише залізничники вимагали збільшення основної зарплати на 20%, збільшення квартирної дотації на 5%, припинення звільнень, скасування заборгованостей по пенсіях і зарплатах, надання допомоги по безробіттю.

На пленумі ЦК КПР у травні 1933 р. при обговоренні ситуації у країні відзначали переростання боротьби за економічні права в політичну боротьбу, в дії, що згуртовували робітників. Певним чином продовжив дану лінію і пленум ЦК КПР 13 липня 1933 р., який визначив методи і завдання діяльності робітничого руху. Фактично йшлося про перетворення страйку в наступальний засіб робітничого руху. Робилися заяви про збереження в робітничому русі потужного потенціалу. Завданнями для нього визначали боротьбу проти соціал-демократів та націонал-цереністів, організацію селян під гаслами експропріації поміщицької землі, створення нелегальної профспілкової організації всередині реформістських профспілок. Все частіше закликали до проведення масових політичних страйків, ведення антивоєнної боротьби³⁵⁰.

Виступи, які мали місце влітку 1933 р., були помітними на Буковині та в Бессарабії, проте більш помітними вони стали після рішення уряду про виконання ухвали Лондонської економічної конференції щодо виплати зовнішнього боргу, яке вело до нових звільнень та скорочення платні. Економічні вимоги спричинили страйк шахтарів Агіреш у вересні – жовтні 1933 р., до якого приєдналися шахтарі шахти Беґара. Матеріальну підтримку надавали робітники підприємств м. Клуж, що дозволило продовжувати страйк чотири тижні й отримати задоволення своїх вимог³⁵¹. Крім цього, допомога страйкарям надавалася і через «Ajutorul Roşu», за допомогою якої збирали кошти, підписи на підтримку заарештованих, влаштовували масові зібрання. Організовувалася також і моральна підтримка з боку представників комуністичного руху в Європі, в тому числі й Міжнародного антифашистського конгресу, Конгресу викладачів, Антифашистського конгресу жінок. Результатом діяльності стало зростання кількості членів КПР, яких на початку 1933 р. нараховувалося 1685 осіб, тоді як на липень чисельність організації в Бухаресті подвоїлася, а також зросло загальною по країні³⁵². Велась у 1933 р. також і антивоєнна боротьба, як і продовжували проводити заходи з організації боротьби за національне звільнення. Останнє мало своєрідний вигляд, адже в КПР виступали за національне самовизначення аж до відокремлення, але не приймали приєднання Трансильванії до Угорщини чи Добруджі до Болгарії, не підтримували ревізіоністської війни. Антивоєнна боротьба спрямовувалася на захист СРСР та проти участі Румунії у війні проти нього. Ці заходи проводилися у формі зборів, страйків, демонстрацій антивоєнного характеру, створення антивоєнних та антифашистських комітетів на підприємствах³⁵³.

Такі дії були актуальними для КПР з огляду на їх наміри щодо перемир'я із представниками лівих сил, викликаних потребою спільної боротьби проти фашизму. Хоча вже в лютому робилися спроби вести переговори, все ж на початку березня не вдалося досягнути необхідних домовленостей на основі створення єдиного фронту комуністів та соціал-демократів. Свою пропагандистську діяльність комуністи посилили після зміни урядів наприкінці 1933 р., оголосивши при цьому НЛП як таку, що зазнала фашизації. Зі свого боку представники КПР оголошували про необхідність боротьби за економічні права робітників, за звільнення політичних в'язнів, за звільнення гноблених національностей³⁵⁴.

У баченні ЦК КПР грудневі вибори 1933 р. до парламенту продемонстрували розрив між буржуазією та робітниками і могли мати наслідком радикалізацію настроїв трудящих міста і села. При цьому і далі звинувачували соціал-демократів у саботуванні намірів комуністів створити

єдиний фронт. Уряд бачили таким, що влаштовував активні дії проти організованих робітників, зокрема залізничників. Уряд НЛП під головуванням Ґ. Тетереску називали таким, що застосовував фашистські методи, що загалом не відповідало дійсності. У прорахунках і помилках слід було звинувачувати керівництво КНР та її регіональних організацій. Зокрема, спроба використання колишнього виборчого знаку та методів діяльності РСБ не дала змогу забезпечити підтримку на виборах у Трансильванії, Банаті, Добруджі, Бессарабії представників КНР. Не мала успіху реалізація ідеї єдиного фронту в Чернівцях, Яссах, Галаці. Мало було приділено їй уваги в Бухаресті, Брашові, Валя Праговей. Причиною помилок, здійснених у Бухаресті, Яссах, Чернівцях, Ардялі і Добруджі, продовжували вважати правий опортунізм і сектантство. При цьому відзначали наростання, всупереч урядовому терору, робітничого і селянського руху, продовжували спроби створення комітетів дії на основі єдиного революційного фронту в Бухаресті, Галаці, Ясах, Пашканах, Чернівцях, Клужі. Та, попри все, в самій Румунії КНР сприймали як організацію, що перебуває в політичній та ідеологічній залежності від зарубіжжя, вважаючи його і місцем перебування її керівного центру. Крім того, для 1934 р. відзначали високу кількість (1-1,2 тис.) ув'язнених ко-муністів у Дофтани, Міслі, Векерешть, а також у Сучаві, Клужі, Брашові, Яссах³⁵⁵.

Завдання, які ставилися перед комуністами ЦК КНР на початку 1934 р., слід сприймати як зроблені у відповідності до гасел Комінтерну. Зокрема, керівництво КНР вважало, що у країні склалися умови для здійснення революції, а сама влада готується до війни, як зовнішньої, так і внутрішньої. Зважаючи на таку ситуацію, ЦК КНР в одному зі своїх циркулярів радив організувати протестні акції, відзначати річницю подій у майстернях «Гривіца», виступати проти обмеження зарплати, за скасування стану облоги. Антиурядові кампанії радили проводити під анти-фашистськими гаслами, а в самій діяльності спиратися на створювані штурмові бригади, на допоміжні організації на кшталт «Комітету друзів жертв лютого у Гривіці»³⁵⁶. Внаслідок зайнятої позиції у великих промислових центрах Румунії влаштовувалися страйки проти скорочення заробітної плати, однак перетворити регіональні страйки в загальний, як і створити єдиний фронт, не вдавалося. Велася боротьба за права гноблених національностей, за звільнення політичних в'язнів Донча, Петреску. У першому випадку ідею свободи для національностей поєднували з боротьбою за права угорців, молдован, українців, болгар, турків. До робітничого руху додавався рух серед селян Трансильванії, Буковини, Бессарабії, в якому на перше місце висували проблему малоземелля серед селянства та складні умови існування і праці. При цьому за приклад вирішення питань соціального характеру комуністи брали СРСР, не згадуючи при цьому про ті проблеми, які існували в цій державі³⁵⁷, зокрема про голод 1932-1933 рр.

На додаток до заданого в січневій 1934 р. директиві ЦК КНР критично оцінювали ситуацію на селі, звинувачували уряд та ряд партій у використанні селян виключно для агітації за буржуазні партії. До числа рекомендацій у діяльності відносили боротьбу проти уряду та фашизму, проти стану облоги, за свободу зборів, демонстрацій, організацій, за забезпечення продуктами харчування. Завданням КНР залишалося підтримання тіснішого контакту з селом, при цьому особливу увагу відводили Марамурешу, гірському населенню Буковини, центральній Бессарабії, Олтенії. Поява згаданої директиви співпала з активізацією селянського руху, але якщо на початку року мали місце дії із захоплення зерна, відмови сплачувати податки та виконувати дорожню повинність, то вже навесні 1934 р. на селі посилилася пропагандистська діяльність комуністів. Остання могла мати певний успіх, якщо зважати на поширення антиурядових настроїв серед селянства. Того ж року КНР підтримала діяльність Фронту землеробів, і її члени в м. Тиргу-Муреш взяли участь у створенні організації MADOSZ. Під її контролем діяв Національний антифашистський комітет та видавалися нелегальні «*Răscălală*» і «*Buletinul sindical*». Мали місце у другій половині 1934 р. укладення угоди між керівництвом Унітарної соціалістичної партії та Ліги праці і Національного антифашистського комітету³⁵⁸. Фактично діяльність КНР була спрямована на виконання тез V з'їзду КНР стосовно завершення буржуазно-демократичної революції з виконанням низки завдань, які мали змінити країну, хоча у

цьому питанні зміна умов праці, забезпечення житлом, переведення у власність держави банків, підприємств, транспорту й інші завдання були значно віддалені в часі, ніж завдання боротьби проти фашизму, соціал-фашизму, антивоєнна боротьба³⁵⁹.

До деякої міри в КНР зберігалася тенденція дотримуватися позиції, виробленої в 1933 р. і розрахованої на поглиблення радикалізації настроїв мас. Саме це стало причиною урядових заходів з усунення з політичного життя тих організацій, які могли стати легальним втіленням діяльності КНР³⁶⁰. З боку керівництва КНР організаційні зусилля спрямовувалися на робітників «Румунської залізниці», підприємств Валя Праговей, Валя Жіулуй, Банату, Нижнього Дунаю. Своє продовження програма дій КНР знайшла в постановках пленумів ЦК КНР в лютому 1935 р. і липні 1936 р., резолюції ЦК КНР квітня 1934 р., кінця лютого 1935 р., рішення ЦК КНР січня 1936 р., резолюції V розширеного пленуму ЦК КНР в серпні 1936 р. Так, окрім пошуку способів організації робітників, вдавалися до реорганізації профспілок, ширшого залучення жінок до руху, організації антифашистської боротьби. Активізувалася діяльність у повітах Чук, Арад, Ілфов, Бігор, Мегедінць, Гунедоара, Прагова, Долж, Романаць, Виліга, як і у Брашові, Бухаресті, Клужі, Яссах, Чернівцях. Згадана активізація стала можливою завдяки розширенню мережі комуністичних організацій, яких у 1934 р. нараховували 300. Розширення організації впродовж 1934-1938 рр. дало змогу створити нові регіональні комітети КНР: Нижній Дунай, Валя Жіулуй, Брашов, а також партійну організацію в Сібіу. Репресивні заходи поліції змушували вдосконалювати також організаційну структуру та міняти керівний склад.

Таким чином, у 1934-1938 рр. в Закордонному Політбюро КНР працювали А. Данелюк-Штефанскі (Горн), Б. Штефанов, Л. Філіповіч, Н. Голденбергер, В. Нікольскі, Е. Якубовіч, Е. Галіцкі. У Секретаріаті ЦК КНР були задіяні Г. Бірташ, Л. Петрешкану, Б. Брайнер, Г. Кроснеф, М. Дячук Дескелеску, Г. Думітру, Ш. Форіш, Д. Ганев, І. Пінтіліе, К. Пирвулеску, І. Попеску-Пуцурь, А. Сенковіч, Г. Стойка. Впродовж цього ж періоду КНР керувала діяльністю Союзу молодих комуністів, організації «Ajutorul Roşu». Кола комуністичних жінок, а також впроваджувалися комуністи у Фронт ремісників, Федерацію приватних службовців, Фронт допомоги, Спільний фронт громадських службовців. Завдяки цьому активними учасниками згаданих організацій стали 20 осіб, серед яких також були Н. Алексе, Н. Чаушеску, М. Константінеску, Н. Крістя, К. Давід та інші. Практична діяльність змусила комуністів визнати помилки в національному питанні, аграрній проблемі, трактуванні соціал-демократів та представників буржуазних партій як фашистів. Практичним завданням залишалось дотримання єдності в робітничому русі на позиціях КНР³⁶¹. Впродовж 1934 р. зросла чисельність саме міських організацій КНР, розширилося коло підприємств, на яких були створені комуністичні осередки як у Бухаресті, так і в повітах Бігор та Чук. Щоправда, варто відзначити, що чисельне зростання організацій здійснювалося на директивній підставі. Крім цього, вживалися заходи з поліпшення фінансового становища КНР шляхом встановлення нових внесків, зокрема із платні до 2 тис. леїв сплачували 10 леїв, із платні у 2-5 тис. леїв – 20 леїв, тоді як із платні понад 5 тис. леїв внески сплачувалися в розмірі 2%. Зобов'язали платити внески в розмірі 5 леїв також безробітних і селян. Велася робота у сфері профспілкової діяльності, у справі організації жіноцтва³⁶².

Окремим напрямом діяльності стало питання зближення з СРСР та підписання пакту про ненапад, що активно пропагували комуністи. Питання пакту та дипломатичних відносин відображалось в газетах «*Steagul Roşie*» та «*Clopotul*», тим паче, що для Румунії СРСР міг стати і союзником у протистоянні угорському ревізійнізму. Підписання договору між двома країнами дало змогу КНР 28 липня 1934 р. створити організацію «Друзі СРСР», ініціативні комітети якої з'явилися в Бухаресті, Яссах, Клужі, Брашові, Крайові, Галаці. Пропагуючи життя в СРСР, члени організації виступали також і за визнання Румунією СРСР, нагадували про проблеми Бессарабії, Буковини, Кадрілатера, критикували дії уряду у внутрішній політиці, а також пакти Малої Антанти, Балканський пакт, військові приготування Румунії. Подібна відверта діяльність призвела до заборони товариства 24 листопада³⁶³.

Повернення до теми єдиного фронту в 1934 р. виглядало як єднання робітників у спільній боротьбі за власні права та в боротьбі проти фашизму. При цьому для кожної групи робітників були свої завдання, які відповідали як потребам цих груп, так і руху загалом. Таким чином, у маніфестах КНР закликали не лише до вирішення питань власне робітничого руху, але й до протистояння фашизму, боротьби проти соціал-демократів, виступів за звільнення учасників подій 1933 р. у Гривіці з ув'язнення³⁶⁴. Попри критику соціал-демократів, комуністи намагалися встановити єдиний фронт за їх участю (пропозиції квітня і листопада 1933 р. та липня 1934 р.). Загалом цей процес нагадував переговори, де метою стала організація масової боротьби в межах країни на основі виконання вимог економічного та політичного характеру. При цьому традиційно відзначали го-товність ЦК КНР укласти угоду з керівництвом СДПР без попередніх умов та з обговоренням контрпропозицій. При спробах знайти порозуміння комуністи не відмовлялися від критики уряду зі звинуваченнями у використанні методів А. Гітлера і Б. Муссоліні (жовтень 1934 р.). Щоб ре-алізувати ідею єдиного фронту рекомендували його прихильникам вступати до керівництва профспілок та антифашистських комітетів. Одним із проявів демонстрації сили єдиного фронту назва-ли загальний страйк у Тиргу-Муреш. Економічні вимоги містили збільшення зарплати, встанов-лення 40-годинного тижня, надання допомоги безробітним, вдовам, сиротам, інвалідам³⁶⁵. Своє місце в загальній схемі боротьби проти уряду, його уявних чи реальних планів війни проти СРСР зайняла румунська секція МОДР-у³⁶⁶.

У жовтні 1934 р. складено протокол домовленостей делегацій ЦК КНР і ВК СДПР, яким мали погодитися на примирення між двома лівими партіями та проведення спільних політичних заходів. Фактично ж така угода давала можливість комуністам звертатися напряду до робітників з соціал-демократичної організації та залучати їх до організації єдиного фронту поза волею керівництва. Виданий у жовтні 1934 р. та приурочений до чергової річниці Жовтневого перевороту 1917 р. в Росії маніфест фактично став продовженням за змістом згаданого вище протоколу, оскільки торкався проблеми фашизації країни, яку бачили у візитах В. Маджару до Німеччини та І. Мігалаке до Італії. Саме у цьому маніфесті закликали укласти єдиний фронт до 7 листопада 1934 р. Оскільки головною проблемою в комуністичному русі стала боротьба проти фашизму, то і проводити її спробували у формі підтримки республіканського режиму в Іспанії, як і пропагували ідею єдиного фронту не тільки для боротьби проти фашизму, але й за соціальні потреби робітників, що внесло до числа завдань робітників створення нових профспілкових організацій. Загалом на 1934 р. ідея єдиного фронту окреслилася в Румунії як ідея єдності боротьби робітників у обстоюванні власних інтересів, зокрема в боротьбі за соціальне та національне звільнення³⁶⁷.

Однак, попри розгорнуту кампанію, вже 31 жовтня 1934 р. Виконком СДПР виступив за скасування домовленостей, мотивуючи своє рішення відсутністю доказів бажання комуністів створити єдиний фронт та потребою вести таку боротьбу самостійно. У записці Державної служби безпеки із цього приводу зазначалося: «Соціал-демократичний Виконком спершу прийняв у загальному запропоновану комуністами програму, але призупинив договір, а потім розірвав його з мотиву, що не може погодитися на негайну спільну боротьбу»³⁶⁸.

Проте при відсутності угоди між партіями така була укладена між Лігою праці, Національним антифашистським комітетом, Соціалістичною унітарною партією. Програма спільних дій передбачала боротьбу за покращання умов праці й існування, проти чинного законодавства, примусових покарань, за право організації, зібрань, преси, проти Залізної гвардії та організацій з фашистськими тенденціями, за звільнення політичних в'язнів, за солідарність із боротьбою пролетаріату та прогресивних сил у фашистських країнах. Для реалізації домовленостей було створено Цен-тральний координаційний комітет єдиного фронту, скликаний із представників відповідних ор-ганізацій. До Центрального координаційного комітету єдиного фронту надходили згоди від унітарних та незалежних синдикатів, окремих осіб, що дозволило розгорнути широкі акції, серед яких був захід у Бухаресті 25 жовтня 1934 р., виступи в Тиргу-Муреш, Плоешть, Крайові, Кимпіні, Тулчі, Дежі, Галаці, Ботошань та інших. Тут висували гасло спільної боротьби,

а учасники виступали за реалізацію єдності дій робітничого класу. У листопаді 1934 р. Центральний координаційний комітет єдиного фронту був поставлений урядом поза законом³⁶⁹.

Після дій уряду 25 листопада 1934 р., яким було оголошено поза законом 30 масових організацій, робота з об'єднання комуністами союзників тривала на підставі боротьби за втрачені права та захист власних інтересів. Саме тому впродовж 1935-1936 рр. КПР укладала угоди з місцевими організаціями СДПР, СУП у містах Бакеу, Пятра Нямц, Тиргу-Муреш, Клуж, Плоешть, Тиргу-Окна, Турну-Северін, Галац та інших, що дозволяло розгорнути спільні заходи в антифашистській діяльності. Досягнуті результати були відображені в публікаціях «*Scânteia*». Протест проти урядових заходів висловлювався в масових виступах, зокрема страйках солідарності зі страйками залізничників Бухареста і Ясс, нафтовиків Валя Праговей, робітників Галацу, Бреїли, Тиргу-Муреша й інших промислових центрів країни на підприємствах Брашова, Тімішоари, Бугуша, Ясс. З боку комуністів велася гостра критика діяльності румунського уряду в боротьбі проти виступів робітників. При цьому використовували публікації зарубіжних журналістів та доводили ними свої звинувачення. Для прикладу, Й. Стіль звинуватив владу Румунії у влаштуванні масових страт у Дофтані й утриманні у в'язницях 2 тис. політичних в'язнів³⁷⁰.

Проявляв свою діяльність також Національний антифашистський комітет, який КПР створила в 1933 р. До початку 1934 р. НАК заснував місцеві комітети по всій країні, в тому числі у Клужі створили Регіональний антифашистський комітет Трансильванії. Створювалися комітети також і за галузями діяльності та соціальними категоріями, серед яких були молодіжні, жіночі, медиків, учителів у Бреїлі, Галаці, Ботошань, Римніку-Серат, Пітешть, Крайові, Тімішоарі, а також у регіоні Банату і Марамуреша. Друкованим органом НАК був «*Buletinul mișcării antifasciste*». Певну допомогу в діяльності проти загрози фашизму надавала Ліга праці своїми діями та друкованими органами «*Năzuința celor ce muncesc*» і «*Umanitatea*».

Заборона організацій, створених КПР, підштовхнула її керівництво до створення Демократичного блоку, активістами якого стали П. Константінеску-Яшь, І. Пінтіліе, А. Жожа, М. Макавей, І. Ґ. Маурер, З. Фрунзе, В. Герасім, Ґ. Талаз, Б. Редулеску, М. Аврамеску. Налагоджувалася співпраця із Землеробським фронтом, MADOSZ, у роботі з якими були задіяні П. Ґроза, М. Бея, П. Ґруйа, М. Моцу, І. Моґа Філеріу, Р. Зероні, І. Думбраве, Д. Сотинга, а також Л. Баняй, І. Гал, Л. Майер, І. Вінце, Л. Мацей. Угоду про співпрацю КПР, Землеробський фронт, MADOSZ виробили в ході наради 24 вересня 1935 р. в Беча (повіт Гунедоара). Тоді ж прийняли програми, запропоновані кожною зі сторін. Як Землеробський фронт, так і MADOSZ приєдналися до угоди Демократичного блоку та Соціалістичної партії (Попович), щоб вести антифашистську й антиревізійоністську боротьбу. По-розуміння про створення спільного фронту чотирма організаціями було підписане 6 грудня 1935 р. в Цебья й оголошене символом продовження боротьби А. Янку та Горії, символу боротьби румунського народу за свободу. Також на даному зібранні учасники склали звернення до румунського народу та політичних партій (СДП, СУП, НЦП, РЦП), організацій робітників і ремісників. Демократичний блок у своїх зверненнях орієнтувався на низові організації СДП, НЦП, РЦП та спрямовував своїх членів до участі в їх діяльності. У тих умовах нове звернення КПР з метою об'єднати зусилля з СДП було оформлене в маніфест вересня 1935 р. ЦК КПР із пропозицією єдиного фронту. У ньому висловлювалася готовність комуністів спільно з СДП та СУП обговорити будь-яку форму діяльності лівого робітництва в рамках єдиного пролетарського фронту та народного антифашистського фронту³⁷¹.

Та все ж позиція КПР була однозначною в оцінці ситуації у країні, що підтверджують рішення пленуму ЦК КПР наприкінці 1934 р., на якому говорилося про підтримку та заохочення реакції з боку уряду Ґ. Тетереску. Це дало підстави прийняти рішення «Про невідкладні завдання партії у зв'язку з фашизацією країни». У ньому передбачалося ведення економічної боротьби проти румунського шовінізму, стану облоги та надзвичайних законів і загрози розв'язання війни. Початок наступного 1935 р. дав приклади такої боротьби. Це і страйк робітників заводу «Науц», робітників Аніни, залізничників Ясс та Пашкан. Врешті в лютому 1935 р. було поставлено завдання створити

народний антифашистський фронт, до якого планували залучити членів цереністських організацій. Також перед КНР ставили завдання створити і єдиний робітничий фронт спільно з СДПР та СУП. Пропозиції про створення останнього з'явилися в березні та червні 1935 р., однак лідери цих організацій не пішли на укладення такого союзу³⁷². Проте тут, можливо, не слід покласти вину виключно на праве крило соціал-демократії, доцільно зрозуміти ту ситуацію, що склалася у відносинах між комуністичними та соціал-демократичними організаціями, коли в документах комуністів останніх нерідко іменували «соціал-фашистами». Проте певних успіхів досягли, об'єднавши в лютому 1935 р. профспілкові організації в Загальну конфедерацію праці³⁷³.

Наприкінці лютого 1935 р. ЦК КНР ухвалив резолюцію «Найближчі завдання КНР», як відповідь на стан облоги у країні та депресію після економічної кризи у країні, під час якої поглибилася експлуатація працюючих. Констатували комуністи і зростання протестних настроїв широких мас проти режиму, який був близьким до гітлерівського, а тому визначали наступні завдання партії у протистоянні наступу капіталу та фашистської реакції, як і подолання намагань запровадити в Румунії фашистську диктатуру. Серед першочергових завдань залишалось створення Народного антифашистського фронту, який мав вплинути на дії уряду і завадити встановленню військово-фашистської диктатури. У цій діяльності зверталися і до представників національних меншин, до потреби вести боротьбу за економічні інтереси, до союзу робітників з селянами й організації пропаганди в армії. Також велася мова про створення загонів самооборони для захисту від фашистів. Мали місце і завдання організаційного характеру³⁷⁴.

Прийняте наприкінці 1934 р. рішення ЦК КНР «Про негайні завдання партії у зв'язку з фашизацією країни» вказувало на конкретні форми діяльності партії, зокрема використання економічної боротьби селян і робітників, боротьба проти шовінізму, стану облоги, антивоєнна боротьба. Вже в першій половині 1935 р. страйки відбулися в Аніні, Яссах, Пашкань, Бугуші, Орадя, Бухаресті, Валя Праговей. Хоча в основному страйки мали місце на підприємствах металургійних, текстильних, нафтохімічних, гірничодобувних, у 1935 р. відбулися виступи робітників на будівництві доріг Ілва Міке – Ватра-Дорней і Констанца – Мовіле³⁷⁵.

У рамках робітничого руху було організовано критику дій уряду НЛП за впровадження закону про захист національної праці. Також у 1935 р. було створено «громадянські комітети», які вели боротьбу за економічні та соціальні права трудящих. Проте громадські організації нерідко переорієнтовували на антифашистську й антивоєнну боротьбу, як було з Асоціацією захисту матерів та дітей, Ліги боротьби проти упереджень і марновірства. Також антифашистською діяльністю займався створений у травні 1935 р. Блок захисту демократичних свобод під керівництвом П. Костантінеску-Яшь. Ця організація до кінця 1935 р. мала свої осередки в Бухаресті, Клужі, Кишиневі, Турну-Северін, Плоешть, Галаці, Брашові, але численнішими виглядали організації Бессарабії, Трансильванії та Валя Праговей³⁷⁶.

У своїй діяльності комуністи в 1935 р. продовжували декларувати намір об'єднатися з соціал-демократами для спільної боротьби за права і свободи громадян Румунії. У зв'язку з цим вони виступали і проти принципу «*pactus clausus*», який називали одним із засобів встановлення фашистської диктатури в Румунії. Боротьбу ж за соціальні права називали засобом протистояння наступу фашизму. Активна пропаганда ідеї Народного фронту супроводжувалася критикою на адресу соціал-демократів, які демонстрували негативні результати діяльності Народного фронту у Франції³⁷⁷. Тим не менше шляхи контактування з соціал-демократами відбувалися на підставі обміну листами, один з яких був направлений ЦК КНР до ВК СДПР 1 листопада 1935 р. У ньому давалася оцінка ситуації у світі та в Румунії, а звернення до соціал-демократів стосувалося укладення союзу комуністів і соціал-демократів у Народному фронті. Поняття «пролетарська єдність» виступало як поняття «профспілкової єдності», єдності дій та гарантія успіху Народного антифашистського фронту. Антифашистську боротьбу поєднували з антивоєнною боротьбою, що в результаті вело до появи вимог скасування угоди з Польщею. У цьому відношенні соціал-демократи, лише погодивши свою позицію з позицією комуністів, могли укласти угоду. Окрім

соціал-демократів, потенційними союзниками КНР могли стати націонал-цереїсти, але тут стосунки намагалися встановити з рядовими членами, не довіряючи керівництву НЦП. У відповідних публікаціях критикували дії керівництва НЦП, спрямовані на союз з урядом, та зверталися до селянства із пропозицією участі в демонстрації 14 листопада 1935 р., яку комуністи сподівалися використати для повалення уряду. Як і в інших публікаціях, окрім політичних рекомендацій, давалися вимоги боротьби за соціальні права. До політичних вимог належали і розпуск фашистських організацій та боротьба проти фашистських лідерів і провокаторів сигуранці, проти гноблення представників інших національностей³⁷⁸.

Таким чином, ідея Єдиного фронту продовжувала залишатися в арсеналі засобів впливу комуністів на трудящих, адже в першу чергу такий мав бути в боротьбі за їхні економічні інтереси. При цьому в 1935 р. комуністи визнавали, що не мають союзника в такій боротьбі³⁷⁹. Антифашистська діяльність відобразилася в ряді маніфестів КНР другої половини 1935 р., в одному з яких критикували уряд, короля, діяльність політичних партій Румунії, висловлювалися проти встановлення фашистського режиму в Румунії. Антифашистська боротьба мала поєднуватися з соціальною боротьбою та діяльністю, спрямованою на створення єдиного фронту. В іншому маніфесті в листопаді 1935 р. ставилися завдання боротьби за мир, впровадження санкцій проти Італії та за демократизацію Румунії³⁸⁰.

Своє місце у формуванні позиції КНР та її діяльності відіграв VII конгрес Комінтерну (Москва, 25 липня – 20 серпня 1935 р.), в якому делегація КНР була представлена 4 особами з вирішальним та 2 – з дорадчим голосом. Фактично на конгресі основним питанням була антифашистська й антивоєнна боротьба, створення єдиного пролетарського фронту, розширення партійної організації³⁸¹. Саме на конгресі була висловлена думка про необхідність використання розколу в соціал-демократії з метою створення «єдиного фронту робітничого класу». Виходячи із загального завдання, керівники Комінтерну давали рекомендації для дій у різних країнах у цьому напрямку. Елементом комуністичної діяльності залишалося підтримання єдності у профспілках, якими слід було також керувати³⁸².

Від румунської делегації на конгресі виступали: 31 липня генеральний секретар ЦК КНР Б. Стефанов (Драганов, Драгу) і 10 серпня – Н. Гольдбергер (Арделяну). У виступі генерального секретаря проаналізовано діяльність КНР в період між двома конгресами Комінтерну, вказано на складні моменти фракційної боротьби в 1929-1930 рр., на заходи, які мали перетворити КНР на партію впливу, на важливість виступів нафтовиків і залізничників у січні – лютому 1933 р. Говорив Б. Стефанов про потребу негайних заходів у сфері антифашистської та антивоєнної діяльності. Хоча КНР і вважалася зміцнілою, все ж основну масу її членів складали робітники малих підприємств, хоча і на великих підприємствах Бухареста, Клужа, Ясс також існували партійні організації. Внутрішньополітичне становище у країні розцінювалося як насування реакції та підготовка до встановлення військово-фашистської диктатури. Визнавав промовець і відсутність можливості отримати союзників для діяльності з числа представників НЦП³⁸³. У виступі Н. Гольдбергера приділено увагу взаєминам між різними політичними силами в Румунії та зроблено висновки про можливість організації антифашистського народного фронту. Відзначено потребу зміни поглядів комуністів на вибір союзників по боротьбі, причому НЦП (її членів) вважали потенційним союзником КНР. Проте й у цьому виступі було відзначено слабкість партії в організаційному відношенні. При обранні нового Виконкому Комінтерну до його складу увійшов генеральний секретар ЦК КНР Б. Стефанов³⁸⁴.

Прийняті на конгресі рішення стали основою для подальшої діяльності Комінтерну та його членів. Виходили в них з визнання наростання революційного впливу робітництва та потреби співпраці з соціал-демократами³⁸⁵. Розгорнутою вийшла резолюція по доповіді Г. Дімітрова, в якій найближчим завданням ухвалили створення «єдиного фронту боротьби робітничого класу» та визначили шляхи для його здійснення³⁸⁶. Також актуальною залишилася антифашистська боротьба і боротьба проти війни. Проте тут у кінцевому результаті боротьба за мир мала

перерости в боротьбу за революцію³⁸⁷. Резолюція по доповіді Ернолі стосувалася визначення дій Комінтерну в боротьбі проти фашизму та війни, за національне визволення і підтримку національно-визвольних воєн³⁸⁸.

Після конгресу КНР продовжила вести роботу по згуртуванню навколо румунського робітництва тих представників різних соціальних верств, які були зацікавлені в демократичному розвитку країни. Водночас з підготовкою до проведення VI партійного з'їзду розроблялася програма створення широкої коаліції демократичних та антифашистських сил. При цьому головним завданням партії вважалося встановлення єдності в робітничому русі, що робилося шляхом неодноразових звернень до керівництва СДПР, СУП, Соціалістичної партії (К. Поповича). Такі звернення датуються листопадом 1935 р., січнем і квітнем 1936 р. та листопадом – груднем 1937 р. Зокрема, восени 1935 р. на конференції соціал-демократичної організації Реґату та на повітових конференціях СДПР мали місце вислови за встановлення робітничої єдності і врешті підштовхнуло керівництво СДПР до переговорів з КНР³⁸⁹.

На початку 1936 р. КНР звернулася до мас з черговим документом, закликаючи їх на боротьбу проти фашизму в Румунії, яку бачили як результат єднання. При цьому робилися спроби залучити і союзників, якими бачили НЦП, РЦП, ряд інших політичних сил. Зокрема, в січні 1936 р. керівництву НЦП направили листа із пропозицією створити єдиний фронт для боротьби за порятунок нації. Загалом Народний антифашистський фронт у 1936 р. набирал обрисів широкої коаліції політичних партій, адже в КНР збиралися спиратися на політичні сили демократичного спрямування з Реґату, Ардялу, Молдови. З політичних діячів опорою вважали Н. Лупу, Д. Добреску, Г. Юніана, тоді як з політичних сил – РЦП, Угорську партію, Союз землеробів, Союз угорських землеробів та робітників Трансильванії, Партію українських працюючих³⁹⁰.

Для організації діяльності Народного антифашистського фронту використовувалися всі можливі засоби, одним з яких стала участь у виборах до місцевих органів влади. Так, під час часткових виборів лютого 1936 р. в повітах Гунедоара та Мегедінць антифашистська діяльність вилася в об'єднання зусиль для підтримки кандидатів від демократичних сил. Таким чином, союз КНР із Землеробським фронтом дав змогу обрати кандидата від НЦП Г. Попа в повіті Гунедоара та Н. Лупу в повіті Мегедінць. При підготовці до виборів були створені комітети дії та виборчі комітети. Передвиборні зібрання влаштовувалися в Деві, Петрошань, Лоня, Аніноаса, Турну-Северін, які служили популяризації Народного фронту. У результаті 18 лютого 1936 р. 31 965 виборців Гунедоари та 20 867 виборців Мегедінць проголосували за представників, рекомендованих Народним фронтом. За два дні до голосування також СДП вирішила підтримати кандидатів від НЦП, про що повідомила своїх членів³⁹¹.

Продовження теми антифашистського фронту мало місце під час проведення часткових виборів, аналіз яких дозволив комуністам стверджувати, що їх співпраця із Землеробським фронтом мала результатом обрання в повіті Гунедоара кандидата від цереністів Г. Попа, а в повіті Мегедінць – націонал-цереніста др. Н. Лупу. Випадок у повіті Сучава, напад «фашистів», змушував говорити про необхідність створення селянських гвардій – організацій з самооборони. Власне, перемогу представників Народного фронту у згаданих повітах подавали як необхідність перетворити її у «велику маніфестацію сили народу проти фашистських сил». До цього закликали залучати і робітничі організації, і соціал-демократичні, як і представників народних мас³⁹².

Загалом проблема боротьби проти фашизму в Румунії складала основну частку діяльності КНР в 1936 р. Вирішити основні питання такої боротьби планували через Народний антифашистський фронт, у якому мали поєднатися представники лівих партій, як і масових буржуазних партій під гаслом боротьби за повалення уряду Г. Тетереску та створення уряду Народного антифашистського фронту. Діяти КНР збиралася під гаслами збереження миру, використовуючи як засіб громадські та повітові ради, участь у виборах, до яких збиралися взяти участь у червні – серпні 1936 р. При цьому існував намір перетворити вибори у плебісцит свого роду з питання ставлення населення до війни і фашизму³⁹³.

Впродовж червня – серпня 1936 р. видавалися маніфести, які містили заклики, спрямовані проти війни, проти праворадикальних сил. Зокрема, критики зазнавав не лише уряд націонал-лібералів, але й королівська камарилья, прихильники та члени Націонал-християнської партії, Легіонерського руху, Румунського фронту А. Вайди-Воєвод. При цьому в ряді маніфестів заклики до боротьби проти фашизму і війни поєднувалися із закликами допомоги республіканській Іспанії, захистом СРСР від загрози війни, зміцнення союзу із Францією, Чехословаччиною. Станом на липень 1936 р. бессарабська організація КГР отримала нові розпорядження від ЦК КГР щодо ведення агітації серед представників російського населення Бессарабії, особливо інтелігенції. Велася мова про створення російських культурних гуртків. Таким чином, ставка робилася на російських націоналістів, які не приймали румунську владу³⁹⁴.

Для успіху в діяльності КГР продовжувала використовувати легальні організації, зокрема ще в 1935 р. Демократичний блок для переговорів із Фронтом землеробів і MADOSZ. Тоді, 3 листопада 1935 р. в м. Дева на зібранні селян оголосили про солідарність із принципами Народного фронту та виступили за рівні права всіх національностей. Підписання угоди між Фронтом землеробів і MADOSZ також зобов'язувало вести й антивоєнну боротьбу. 26 листопада 1935 р. Демократичний блок уклав угоду з соціалістами групи К. Поповича. На рубежі 1935-1936 рр. КГР через НЦП намагалася залучити селянство до народного фронту³⁹⁵. Значним успіхом діяльності Демократичного блоку стали вибори в повітах Гунедоара та Мегедінць, де перемогу отримали представники демократичних сил. Загалом ситуація з діяльністю комуністичних організацій трактувалася як ведення заходів через різні організації, які дирекція поліції в Кишиневі називала в пере-ліку: Блок захисту демократичних свобод, Федерація селян, Ліга студентів, Ліга ремісників, Ліга молодих робітників. Багато з організацій мистецького характеру, які використовували комуністи, були зареєстровані офіційно³⁹⁶.

22 квітня 1936 р. в Бухаресті відбулося засідання ЦК Демократичного блоку за участю представників низових організацій НЦП, РЦП, СДПР, MADOSZ, Демократичного студентського фронту й інші, на якому проголосували за резолюцію про негайне створення Народного антифашистського фронту на демократичній основі. Після цього пішли на поступки і лідери НЦП, хоча причинюючи таких поступок були також і результати повітових зборів, що пройшли у країні впродовж квітня – травня 1936 р. Саме під тиском цих рішень на 31 травня 1936 р. в Бухаресті й інших містах було призначено проведення селянських маніфестацій. Демонстрація селян у Бухаресті була наймасовішою з них (120 тис. учасників) і проходила під антиурядовими й антифашистськими гаслами³⁹⁷. У відповідь 29 квітня 1936 р. урядом було заборонено діяльність Демократичного блоку. Внаслідок проведених урядом арештів він був змушений перейти на нелегальну діяльність.

Після демонстрації 31 травня 1936 р. з червня почалися переслідування організацій, пов'язаних з КГР, та попри це у Клужі в червні 1936 р. створено єдиний фронт «Демократичного блоку» MADOSZ і СДПР. У липні 1936 р. у Брашові відбувся конгрес профспілки залізничників, рішення якого спричинили конфлікт із керівництвом Загальної конфедерації праці. У жовтні урядом було заборонено видання газети «*Cuvântul liber*»³⁹⁸. Проте до кінця 1936 р. Демократичний блок налагодив свою діяльність.

Страхуючись від заборон, КГР організувала створення громадянських комітетів, до організації яких залучила лівих цереністів (Д. Добреску). Активізація громадянських комітетів припала на середину 1936 р. і супроводжувалася також створенням робітничих загонів самооборони. Також у рамках громадянських комітетів були створені жіночі та молодіжні організації, Комітет захисту громадянських прав. Практична потреба у створенні подібних організацій пояснювалася необхідністю протистояти зміненій формі діяльності ґардистів³⁹⁹. Врешті громадянські комітети досягли певного результату і в липні 1936 р. на V розширеному пленумі ЦК КГР було відзначено їх досвід та визначено завдання у зв'язку з підготовкою комунальних виборів та виборів до трудових палат. Громадянські комітети разом з рядом політичних партій та організацій стали об'єктом до яких

звертався ЦК КПР, закликаючи до об'єднання та підтримки єдиного списку демократичних сил⁴⁰⁰. З цієї причини КПР спрямувала зусилля на укладення домовленості з керівництвом НЦП і РЦП про єдність дій на муніципальних виборах у Бухаресті навесні 1937 р. Хоча тоді не вдалося домовитися з керівництвом НЦП і СДПР, все ж до спільних дій долучили членів РЦП, що дало на виборах 16 квітня 1937 р. 4022 голоси представникам демократичних сил. Доречно згадати, що впродовж липня 1936 р. в повіті Оргей велася комуністична пропаганда через газети та радіопередачі, що загалом змушувало владу організувати нагляд за діяльністю лівих організацій⁴⁰¹.

Активність комуністів у 1936 р. мотивувала уряд до активної протидії. Так, у березні 1936 р. в Кишиневі розпочався суд над П. Константінеску-Яшь та 8 вченими за звинуваченням в антидержавній діяльності. У результаті П. Константінеску-Яшь отримав вирок на 25 років ув'язнення. Подібні терміни отримали ще двоє осіб, а також до різних термінів ув'язнення були засуджені інші звинувачені. У червні в Яссах завершився «процес 106», під час якого звільнили 27 осіб, а 79 засудили до ув'язнення від 3 місяців до 10 років⁴⁰². Та, попри урядову протидію, комуністичні організації продовжували вести як антифашистську, так і антивоєнну діяльність. Принаймні влітку 1936 р. по країні проводилися мітинги та збори на підтримку Міжнародного конгресу миру, який мав відбутися у вересні 1936 р. у Брюсселі. Створений у цей період Румунський комітет продовжив свою діяльність у 1937 р. На додачу до цього ВК КІМ з метою об'єднання лівих сил визнав Міжнародний юнацький день днем комсомолу⁴⁰³. Окремим заходом КПР стала участь у допомозі республіканській Іспанії в роки громадянської війни. У Румунії КПР організувала Комітети захисту Іспанії, діяльність яких полягала в організації мітингів та зібрань, зборів коштів на допомогу іспанським антифашистам, відправленні добровольців для участі в бойових діях⁴⁰⁴.

Свою роль у визначенні подальших дій КПР відіграв і V розширений пленум ЦК КПР, проведений у серпні 1936 р. Його учасники обговорили питання загрози війни, фашизму та завдань КПР. Давалися тут оцінки політичній ситуації у світі, виходячи з тези про загрозу світу з боку фашизму, та звертали увагу на можливість втрати незалежності Румунією. Останнє трактувалося у зв'язку з ресурсними можливостями країни (джерело нафти і зерна), а також сусідством з СРСР. У такій ситуації завданням Румунії комуністи вважали проведення мирної політики і створення союзу з СРСР. При цьому існування СРСР розглядалося як гарантія національної єдності та незалежності Румунії і німецький напад на Радянський Союз прирівнювався до загрози незалежності Румунії.

Критичні заяви лунали на адресу уряду Ґ. Тетереску із приводу небажання уряду готуватися до протистояння з Угорщиною та Німеччиною, вижиманні з населення коштів для інвестування промисловості, в діях, які призвели до збідніння Бессарабії, Кадрілатеру, вигнання турків із землі в Добруджі. Висновок щодо внутрішньополітичної ситуації в Румунії було зроблено в бажаному для Комінтерну напрямі, тобто відзначено загрозу встановлення військово-фашистської диктатури правлячих кіл за підтримки фінансованих ними праворадикальних організацій. Реалізацію протидії цим намірам пропонували здійснити через створення Народного антифашистського фронту⁴⁰⁵. Рішення пленуму приймалися у відповідності до рішень VII конгресу Комінтерну, де загроза виникнення війни асоціювалася з нацистською Німеччиною. Проте для захисту країни комуністи пропонували змінити розміри земельної власності в державі, провести реформу в податковій системі, демократизувати армію⁴⁰⁶.

Також Пленум ЦК КПР висунув «Платформу боротьби народного антифашистського фронту за мир, хліб, землю і свободу» Так, у галузі загальної політики ставилися завдання боротьби проти підготовки антирадянської війни спільно з Німеччиною та за проведення політики зближення з СРСР, зміцнення стосунків із Францією, Малою Антантою, Балканською Антантою та використовувати Лігу Націй як засіб зупинення війни⁴⁰⁷. Саме на основі цього документу КПР оголошувала готовність до переговорів з іншими політичними партіями й організаціями і ведення спільної боротьби та закликали націонал-цереїстів не робити помилки в шуканні загрози

комунізму для Румунії. Прийоми, якими збиралася у своїх діях користуватися КНР, полягали в розгортанні пропагандистської діяльності, ведення комуністами організаційної роботи в масах. Вважали необхідним вести ідеологічну роботу та концентрувати сили найраціональніше. Планувалося скликання і VI партійного з'їзду та внутрішнє зміцнення партії⁴⁰⁸. Свою позицію ЦК КНР виклав у виданій 1937 р. брошурі з резолюціями та рішеннями пленуму⁴⁰⁹. У серпні 1936 р. в повіті Ізмаїл поліцією зафіксовано розповсюдження радянської газети «Известия», яка пропагувала соціальні зміни в СРСР. Разом з тим підтримувався зв'язок місцевих організацій з центральним керівництвом антифашистської організації Румунії, яка направляла газети для поширення серед робітників і селян. У той же час встановилася відповідна реакція учасників комуністичної організації на представників влади, зокрема Г. Тетереску й І. Інкулеску подавалися у пропагандистських заходах як фашисти. На відміну від Бессарабії, в повіті Прагова комуністичний рух перебував у паралізованому стані, що було результатом діяльності і священників всіх конфесій⁴¹⁰.

Рубіж 1936-1937 рр. став часом активізації діяльності праворадикальних організацій у Румунії, що особливо стало помітним з наближенням парламентських виборів. При цьому КНР займала антифашистську позицію по відношенню і до праворадикальних сил, і до уряду. Оцінюючи дії уряду кінця 1936 р. – початку 1937 р., КНР характеризувала зовнішню політику румунського уряду, як політику національної зради⁴¹¹. У ситуації, що складалася в Європі, комуністи стверджували, що Румунія може потрапити під новий переділ Європи. За цих умов актуальною залишалася справа об'єднання з соціал-демократами чи, швидше, використання їхніх ресурсів. Результатом існування кількох точок зору на дане питання стала полеміка між Б. Стефановим і Л. Редечану, в якій перший стояв на позиції необхідності боротьби проти фашизму, тоді як другий закидав ко-муністам, і не без підстав, іредентистську діяльність⁴¹². Передвиборні настрої в Румунії викликали іншу публікацію Б. Стефанова, в якій він радив звернути увагу не на загрозу з боку СРСР, а на загрозу з боку Німеччини. Об'єднання демократичних сил вважав необхідним засобом проти втручання у внутрішні справи Румунії фашистських держав (Німеччина, Італія, Польща) та забезпечення єдності лівих⁴¹³. Свою роль у організації антифашистської боротьби зіграли комуністичні видання, провідними з яких були «Scântea», «Tînărul Leninist», «Brazda». Інформаційні можливості партії розширювалися за рахунок використання регіональних видань, а саме «Arena», «Clopotul», «Ecolul», «Raza», «Tânără Generație», «Era Nouă», «Kozunk», «Drumul femeii». У другій половині 1937 р. користувалися послугами «Reporter». На антифашистську тематику здійснювали публікації демократичні газети «Dimineață», «Adevărul», «Zorile», «Lumea Românească», «Cuvântul Liber», «Viața Românească», «Societatea de mîine»⁴¹⁴. На користь комуністам виявилися і кому-нальні вибори лютого і квітня 1937 р. та повітові вибори липня 1937 р., до яких у Бухаресті було створено спільний комітет Демократичного блоку, НЦП, Консервативної партії під головуванням Г. Філіпеску. Саме із приводу цих виборів комуністи зауважували, що подолання завдань протистояння фашизму може бути за умови зосередження демократичних сил⁴¹⁵.

Вже в 1936 р. ЦК КНР приступив до створення легального представництва для участі в наступних парламентських виборах. Таким чином, у 1936 р. з'явилася ідея Демократичного союзу. Задумувався він як основа для єдиного демократичного блоку, до якого долучитися мали НЦП, Землеробський фронт, Соціалістична партія (К. Попович), MADOSZ. Провідну роль у Демократичному союзі відігравали Л. Петрешкану, А. Жожа, Б. Редулеску, М. Аврамеску, Н. Зімнічану, а осередки його діяли в Бухаресті, Яссах, Клужі, Брашові, Орадя, Крайові, Плоешть. Представляючи програму Демократичного союзу, Б. Редулеску відзначав її призначення для встановлення демократії та підтримання національної єдності. У маніфесті ЦК ДС до всіх лівих партій містилася пропозиція єдності в діях. Сама КНР була ослаблена діями влади: в жовтні 1936 р. в Бухаресті було заарештоване керівництво партії, на початку листопада 1936 р. у країні провели масові

арешти комуністів. Завершувався 1936 р. процесом над членами комуністичної організації в Яссах⁴¹⁶.

Перед парламентськими виборами 1937 р. КГР організувала пропагандистську діяльність з метою створення Народного фронту, поширюючи програмні листівки із закликами до боротьби проти загрози фашизму та війни, до повалення діючого уряду, боротьби проти фашистської диктатури. Увійшли до економічної частини програми положення про скасування непрямих податків, зниження цін на продукти, встановлення мінімуму заробітної платні й інше, однак союзників на таку програму не вдалося знайти, адже соціал-демократи відмовилися від співпраці⁴¹⁷. Мав місце і тиск із боку уряду, адже в жовтні 1937 р. завершився один із процесів проти бессарабських комуністів (процес 100), у ході якого П. Воінф, М. Шустер, Х. Теперманн, Я. Штайнберґ, В. Грумманн, Л. Шустер були засуджені до 5 років ув'язнення, 10 років втрати громадянських прав та 100 тис. леїв штрафу. Деякі отримали від 4 років ув'язнення до 6 місяців. Зі 100 осіб, які перебували в суді, 18 були звільнені⁴¹⁸.

У липні 1937 р. засновано Демократичний союз на чолі з І. Пінтіліє, який, за визнанням П. Константінеску-Яшь, вже восени-взимку 1937 р. почав відігравати помітну роль у політичному житті країни. Напередодні виборів 23 листопада 1937 р. відбулося засідання ЦК ДС, на якому обговорили питання консолідації демократичних сил, а вже 26 листопада видали маніфест зі зверненням до лівих і демократичних партій щодо співпраці на виборах. Згоду тоді отримали від Соціалістичної партії (К. Попович) та ряду низових організацій НЦП⁴¹⁹. Вибори, а особливо призначення чергового уряду Ґ. Тетереску, сприймалися в КГР як прояв політичної кризи у країні. Висловлювалися в КГР на користь збереження прозахідної демократії. Зростання загрози фашизму в баченні КГР потребувало концентрації сил для повалення уряду Ґ. Тетереску й усунення із влади «агентів Ґітлера». Фактично, закликаючи до боротьби проти фашизації і політики війни, комуністи виступали за «хліб, мир, свободу і землю»⁴²⁰.

Призначення королем уряду Націонал-християнської партії розцінювалося комуністами як результат неможливості об'єднання робітників у протистоянні правим та королівській камарильї. Відзначали в середовищі комуністів потребу об'єднання антифашистських і демократичних сил, звертали увагу на можливість союзу Румунії та Німеччини, звинувачували короля у зраді інтересів Румунії, закликали до боротьби проти диктатури⁴²¹. З боку уряду проводилися заходи з виявлення комуністичних організацій у країні. Так, вже в умовах функціонування уряду патріарха Мірона у столиці виявили організацію, що займалася комуністичною пропагандою, приховуючись за зверненням уваги на існування інших ідеологій у країні. Правда, в поліції визнавали, що тільки в комуністичній організації знаходяться не румуни. На доказ було представлено склад затриманих у столиці: І. Вахсенекер, який зберігав відповідні газети, журнали та книги, а також Д. Ненде, Ліхтер Арі, І. Лазер, П. Міхайлович, І. Розенфельд. Більшість затриманих були звичайними кур'єрами, які розповсюджували листівки й інші комуністичні видання і мали вдома склади з подібною літературою. Також мали місце звинувачення в комуністичній діяльності осередків організації «Hehelutz», особливо в агітації серед молоді, що стало причиною її розпуску⁴²².

Прийняття закону про захист порядку в державі спрямувало зусилля поліції і проти комуністичної організації. Так, у ніч на 20 квітня поліція у столиці провела обшуки в 76 осіб та взяла під варту 11 осіб, з яких 8 передали до військового трибуналу II армійського корпусу. Поновили судовий процес у Тімішоарі над комуністами, які звинувачувалися у справі 1933 р., та на засіданнях 4 і 5 травня 8 осіб отримали вироки від 1 до 3 років ув'язнення і 6 осіб були заочно засуджені до ув'язнення від 1,5 до 7 років⁴²³.

У червні 1938 р. комуністи долю Румунії пов'язували з долею Чехословаччини й інших країн Дунайського басейну, тому піднімали питання про спільні дії балканських країн для допомоги ЧСР. Долю Румунії бачили також пов'язаною в союзі з СРСР⁴²⁴. Перші місяці діяльності режиму королівської диктатури були періодом непомітної діяльності комуністів. Зберігалися методи пропагування від людини до людини, ведення пропаганди на вулиці чи в закладах. Крім того, мали

провести реорганізацію керівних органів⁴²⁵. У березні 1939 р. в маніфесті КПР говорилося про попередження, яке робили комуністи раніше та закликали готуватися до боротьби, оскільки Гітлеру були потрібні зерно, нафта та територія Румунії. Саме тому до боротьби закликали і румунів, й інші народи країни, щоб вивести з уряду, армії, державного апарату гітлерівських агентів. ЦК КПР закликав об'єднуватися в єдиному фронті проти Гітлера, змушувати уряд до союзу з силами, здатними до боротьби проти агресора. Завданням ставилося і поліпшення умов існування народу, повернення демократичних прав і свобод, встановлення рівних прав для національних меншин. У комуністичному середовищі ситуація з Народним фронтом сприймалася як така, що потребувала його організації для захисту від зовнішнього ворога. При цьому проблемою Румунії називали наявність внутрішньої національної боротьби, що не допускало можливості створення загальнобалканського фронту. Першотравневі свята вже вважалися спробою опору німецькому фашизму⁴²⁶.

В умовах королівського правління комуністи зробили спробу увійти до складу Фронту національного відродження, що було сприйняте як причина ізоляції КПР від народу. Проте, оскільки до ФНВ вступила значна маса населення країни, то і рішення про діяльність всередині організації приймалося на даній основі вже після створення першого уряду ФНВ. Рішення в регіональних організаціях також мали свої особливості. Так, обласна організація КПР на Буковині питання про участь у ФНВ порушувала на конференції 25-26 лютого 1939 р. Власне, партійна позиція стосовно до ФНВ відзначалася як помилка, бо розглядали її як масову організацію. Вказували на рішення ЦК КПР вступати до ФНВ, називаючи його правим ухилом. Тоді ж розглядалися питання становища на Буковині та ситуації в партії. Серед розглянутих питань було і питання діяльності «анти-партійної групи Шора», якого звинуватили у проведенні неприйнятних для керівництва дій. Звинувачували Шору у троцькістській діяльності в Чернівцях 1928 р., Сієті – в 1932-1933 рр. і в 1936-1937 рр. – знову на Буковині⁴²⁷. У липні 1939 р. на VI пленумі КПР розглядалися помилки в діяльності партії в умовах королівської диктатури. При цьому головна помилка КПР полягала в тому, що «вона не зуміла пов'язати щоденну боротьбу мас з політичною боротьбою проти королівської диктатури всередині та поза ФНВ»⁴²⁸.

Вже після укладення договору 23 березня 1939 р. комуністи підключилися до пропагандистської кампанії проти договору і проти Німеччини. Комуністи бачили в 1939 р. можливість відновлення конституційно-парламентського ладу, оскільки бажали опиратися при цьому на історичні партії, які вони вважали потенційними союзниками в такій боротьбі⁴²⁹.

Підготовка уряду до проведення парламентських виборів також стала підставою для реакції ЦК КПР. Парламент, який мав обиратися, називали корпоративним, фашистського типу та подальшим кроком до запровадження фашистської диктатури. Вибори 1-2 червня 1939 р. до Палати депутатів та Сенату оцінювалися як такі, що проводилися в період загрози для країни. Проте, поряд із правими, серед ворогів згадувалися і троцькісти, а уряд звинувачували в торгівлі багатствами країни. Заклик ЦК КПР стосувався єднання для боротьби проти фашизму. Високо було оцінено і роль СРСР у брошурі з нагоди річниці Жовтневої революції, як і досягнення уряду країни в соціальній сфері та розширенні західних кордонів України і Білорусії. Для румунських комуністів день 7 листопада називали днем рішучої боротьби, отриманням досвіду від робітників СРСР⁴³⁰.

В умовах Другої світової війни комуністи проводили антивоєнну пропаганду, вважаючи, що мир мав бути забезпечений встановленням уряду єдиного народного фронту, який мав укласти угоду з СРСР, чим забезпечити стабільний мир⁴³¹. Вже в серпні 1940 р. ЦК КПР видав листівку із закликом до революційної боротьби, виходу на демонстрації, створення єдиного фронту праці. У черговий раз зробили залик до повалення режиму королівської диктатури, розпуску резервістів, попередження єврейських погромів та встановлення дружніх відносин з СРСР. Вчергове пролунала і хвала Й. Сталіну, і РСЧА за її дії в Бессарабії, Північній Буковині, балтійських країнах⁴³². 9 червня 1940 р. у Клузі на нелегальній маніфестації комуністи виступали з гаслами народного уряду, за право націй на самовизначення та за захист СРСР⁴³³.

Вже після зміни влади в Румунії 10 вересня ЦК КПР видав брошуру з оцінкою ситуації у світі, вказавши на перехід Румунії із блоку англо-французького до німецько-італійського, але вже в перекроєних кордонах. Саме за погодження з рішенням Віденського арбітражу і передачу Угорщині території в 45 тис. км² та 1 млн румунських селян і робітників. За ці дії критикували і нового главу уряду І. Антонеску, і керівника Залізної гвардії Г. Сіма, як і Д. Бретіану за підтримку І. Антонеску. Імперіалістичну владу комуністи звинуватили в погодженні зі вступом на територію Румунії німецьких військ та переданні румунського населення в колоніальне рабство. У черговий раз велася мова про втягування Румунії у війну проти СРСР та необхідність захисту його як гаранта життя румунських працюючих. Мали місце і заклики до продовження боротьби проти режиму, проти соціал-демократії за єдність робітництва, проти ґардистів, лібералів і націонал-цереністів. У публікаціях газети «Scântea» в жовтні 1940 р. відзначалася втрата незалежності Румунією й Угорщиною і говорилося про можливість її відновлення, як і іншими балканськими народами у спільній боротьбі та за підтримки СРСР. Серед гасел була і боротьба гноблених національностей за самовизначення і відокремлення, боротьба проти ґардистів, Ю. Маніу, «Про-Арделанців», проти військово-ґардистської диктатури і німецького вторгнення⁴³⁴.

Період 1928-1940 рр. мав свої особливості для організації діяльності комуністів у Румунії. Так, у внутріпартійному житті певне місце зайняло протистояння в керівництві, що відіграло свою роль у майбутньому пошуку троцькістів у КПР наприкінці 1930-х рр. Відсутність можливості вести легальну діяльність змушувала створювати організації, що могли б певною мірою реалізовувати політичні завдання центральної організації. Робилися в різні періоди спроби спиратися в діяльності на допомогу буржуазних партій, насамперед через домовленості з низовими організаціями. Спроба створити Антифашистський фронт не мала успіху через недовіру до комуністів, також як не мала відгуку боротьба комуністів проти загрози нової війни. Помітну роль у діяльності комуністів у регіонах з населенням з національними меншинами відіграло національне питання, як відповідь на постанови конгресу партії 1928 р. Загалом у діяльності КПР стають найбільш помітними в да-ний період роль та місце постанов і розпоряджень Комуністичного Інтернаціоналу, що визначало як напрями, так і форми діяльності, чого намагалися максимально дотримуватися в 1930-х рр.

Молодіжна організація, прокомуністичні та профспілкові організації

У діяльності комуністичної організації Румунії помітне місце відводилося також і молодіжним організаціям, які виступали своєрідною кадровою школою для майбутніх учасників комуністичного підпілля. Також для успішної діяльності необхідним було використання профспілкових організацій та легальних прокомуністичних організацій, які допомагали вирішувати низку питань комуністичного руху. Як і комуністичний, молодіжний комуністичний рух діяв під знаком міжнародного та мав власну міжнародну організацію. Міжнародний молодіжний комуністичний рух нелегально оформився в Берліні під час I конгресу комуністичної молоді 20-26 листопада 1919 р. Вже в його «Маніфесті до робітничої молоді всіх країн» визначалися завдання молоді в боротьбі: брати участь у діючих революційних організаціях та створення нових, містилася критика «соціал-зрадників», заклики до пролетарської революції та будівництва соціалістичного суспільства⁴³⁵.

Практично заснування Комуністичного інтернаціоналу молоді проводилося під знаком наступництва Інтернаціоналу молоді, який вважали таким чином реорганізованим. У прийнятій програмі фактичною метою визнали встановлення диктатури пролетаріату для побудови соціалізму. На виконання даної мети КІМ займався централізованим керівництвом усією роботою комуністичних молодіжних організацій різних країн. Згідно із програмою КІМ визнавали складовою

Комінтерну. Умови членства в КІМ, його структуру та структуру керівних органів визначив Статут, як і декларували основні завдання для юнацьких організацій⁴³⁶.

Впродовж 1920-1921 рр. відбувалися організаційні заходи, які дозволили сформувати загальні засади діяльності КІМ, визначити його завдання та умови співпраці з Комуністичним інтернаціоналом, яка мала перетворити КІМ на організацію цілком залежну від Комінтерну. При цьому Комуністичні союзи молоді мали перетворитися на масові організації, які виховуватимуть молодь у дусі революційної боротьби, перебуваючи кожен у своїй країні під керівництвом Комуністичної партії. Сама ж революційна боротьба визнавалася необхідною для молоді, яку називали найбільш експлуатованою, але вважали за потрібне не тільки вести економічну боротьбу, а також і просвітницьку діяльність. Діяльність вважали завершеною за умови створення повноцінної молодіжної комуністичної організації. Загальні принципи організації та керівництва діяльністю комуністичних спілок молоді встановлювалися єдиними і обов'язковими для організацій у всіх країнах.

На II конгресі КІМ було розглянуто статут організації та прийнято рішення щодо об'єднання всіх комуністичних спілок молоді в єдину міжнародну організацію, де вони мали виступати в ролі секцій. Тоді ж визначили склад Міжнародного бюро та Виконавчого комітету, як і головний керівний орган – Всесвітній конгрес. Заснували на конгресі й офіційні друковані органи «*Интернационал Молодёжи*», газети «*Международная юношеская корреспонденция*», «*Пролетарский ребенок*», «*Юный товарищ*»⁴³⁷.

Створення молодіжної комуністичної організації в межах «Великої Румунії» мало свої особливості, адже першими виникали такі на територіях уздовж східного кордону. Так, у Бессарабії умови для появи молодіжних революційних організацій виникли з 1917 р., коли почали створюватися союзи соціалістичної молоді. Саме вони, в баченні лідерів комуністичного руху Бессарабії, одразу перетворювалися на більшовизовані. До кінця 1918 р. вони набирають саме такого характеру. Однак повноцінне перетворення таких гуртків на комуністичні організації відбувалося до грудня 1919 р. Проте тільки влітку 1921 р. було створено єдиний керівний центр ЦК СКМБ доволі нечисленної організації. Станом на 1922 р. основна робота проводилася серед міських жителів. Наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр. молодіжна організація активно використовувалася комуністами шляхом залучення до цілого ряду заходів. З 1921 р. мали місце перші контакти з молодіжними організаціями Реґату⁴³⁸.

Безпосередньо в Румунії робота зі створення комуністичної спілки молоді розпочалася вже у травні 1921 р., що зробило можливим з червня 1921 р. почати видання газети «*Tineretul Socialist*». Одночасно з цим відбулося створення тимчасового Центрального комітету Соціалістичної молоді, до якого увійшли Н. Попеску-Доряну (секретар), Л. Петрешкану, Ш. Теодореску. Саме їм належало при відсутності коштів та досвіду роботи провести реорганізацію соціалістичного молодіжного руху. Проте новому керівництву вдалося налагодити контакти з організаціями у Трансильванії, створити секції в Бухаресті, Яссах, Ґалаці, Бреїлі, Плоєшть, Крайові, Констанці, Пятра-Нямц. На цьому етапі основною формою діяльності стали пропагандистська і просвітницька діяльність. У результаті газета «*Tineretul Socialist*» із серпня 1921 р. перетворилася в орган Соціалістичного молодіжного руху в Румунії.

Хоча Соціалістичний молодіжний рух Румунії і проголосив себе автономним від будь-якої політичної партії, все ж з 18 вересня 1921 р. «*Tineretul Socialist*» розпочала публікації на замовлення СКПР. Остання використовувала газету з метою добитися визнання себе як легальної партії, що перетворювало заяву СМРР на таку, що робилася з тактичних міркувань. Саме в цей проміжок часу молодіжна організація підпорядковується СКПР і в жовтні 1921 р. через видання проводиться кампанія на користь вступу молоді до синдикатів.

Перша прелімінарна конференція молоді відбулася 23 жовтня 1921 р. за участю представників Реґату Л. Петрешкану, Н. Попеску-Доряну та представників Союзу молоді Трансильванії і Банату Н. Фараґа і Й. Шандора з обговоренням проблеми уніфікації молодіжних організацій

Румунії. До протоколу внесли рішення про скликання з даною метою з'їзду на 1 березня 1922 р. До того часу представники Трансильванії мали добитися від Генеральної профспілкової ради можливості організації культурних осередків молоді та двічі на місяць давати звіт про діяльність ЦК СМ. Зі свого боку представники ЦК СМ давали можливість створити культурні осередки в Реґаті, підготувати статuti, підготувати конгрес та створити молодіжні організації при синдикатах. Фактично початковий крок до зближення організацій було зроблено.

10 грудня 1921 р. в Бухаресті відбулася перша громадянська нарада молоді, узгоджена із владою. Від молодіжної організації та СКПР у ній взяли участь Л. Петрешкану, Н. Попеску-Доряну, Ш. Теодореску, М. Паукер, В. Іонеску. Від Генеральної профспілкової комісії представниками були М. Беленеску-Даміан, І. Даскал, тоді як від місцевої профспілкової комісії – І. Крецу. У доповіді Н. Попеску-Доряну після аналізу історії розвитку СКПР були також визначені завдання наступної діяльності. Про становище друкованого органу доповідав Ш. Теодореску. Проте головним питанням, яке обговорювалося, стала відмова від автономії молодіжної організації. Попри заяву Л. Петрешкану щодо неможливості такої відмови все ж результатом конференції стало створення легальної молодіжної організації із затвердженням її програми⁴³⁹.

У 1922 р. секція молодих соціалістів Бухаресту розгорнула свою організаційну роботу, здійснюючи виховання молоді шляхом проведення конференцій на різну тематику. У друкованому органі «*Tineretul Socialist*» велася інтенсивна пропаганда за створення організації, за єдиний фронт, проти антиробітничого терору. На початку 1922 р. в Яссах створили Регіональний комітет Молдови Молодіжного соціалістичного руху, Молодіжні секції заснували, крім Ясс, у Плоешть, Галаці, Констанці, Турну-Северін, Каракалі, Александрії, Васлуї, Ботошань, Пятра Нямц.

У Трансильванії та Банаті Союз молодого робітника діяв із 23 липня 1920 р., видаючи з 1 січня 1922 р. газету «*Ifgumunkas*». Виступаючи з позицій класової боротьби, Союз до програми дій вніс вимоги щодо заборони нічної праці для молоді до 18 років, встановлення восьмигодинного робочого дня з відповідною зарплатою та чотириденної оплачуваної відпустки. Підпорядковувалася дана організація Генеральній раді профспілок у Клужі. На Буковині молодь була організована в регіональний союз за національностями та перебувала під керівництвом ІСДПБ. Діяли тут і нелегальні групи. При цьому головним завданням молоді Румунії стало висвітлення зв'язків з партіями та синдикатами і проведення генеральної конференції. Насамперед вирішили оголосити авто-номію молоді від будь-яких організацій. По другій проблемі в січні 1922 р. в Яссах провели конференцію за участю представників усіх регіонів та вирішили скликати таємну конференцію після виборів.

Врешті 19-22 березня 1922 р. проведено генеральну конференцію за участю діячів з усієї Румунії. На порядку денному був звіт тимчасового ЦК, звіт делегацій країни, питання реорганізації молодіжного руху, питання уніфікації. З питання конгресу було обрано комісії з підготовки конгресу і статутів, фіксації порядку денного конгресу та різне. Участь у ній брали 23 делегати від 19 організацій, які представляли близько 4800 осіб організованої молоді, з яких 3500 із Трансильванії та 800 з Реґату. Звіт ЦК представляв Н. Попеску-Доряну, і в ньому та виступах по звіту пролунали думки про автономію від інших робітничих організацій, а також про важливість уніфікації всього молодіжного руху. У доповіді з реорганізації молодіжного руху 20 березня Л. Петрешкану зазначав, що молодь має засновувати незалежну організацію, але в економічному плані слід вести боротьбу спільно зі старшими. Говорив Л. Петрешкану і про уніфікацію, називаючи три способи організації. Мова йшла про молодь Трансильванії і Банату, Буковини, автономні організації Реґату. До новообраного тимчасового Центрального комітету організації увійшли також 2 члени від Трансильванії.

Прийняли на конференції також інші документи, серед яких звернення, пам'ятки тощо. Також було схвалено регламент реорганізації Соціалістичного молодіжного руху в Румунії у двох окремих частинах. В одній, «Загальні положення», організація визнавалася просвітницькою та такою,

що пропагує економічну боротьбу. Інша частина, «Практична організація», відображала організаційну структуру СМР. Після конференції реорганізувалися й інтенсифікували діяльність секції Кимпіни, Араду, Вулкану, Петрошень, Петріли, Лоня, Орадя, Гушь, Фелтічень, Клужа, Тімішоари, Бирладу.

У сфері культурно-освітньої діяльності мала місце серія організаційно-практичних заходів. У Бухаресті, Яссах, Клужі створили школи соціалізму для молоді. У Клужі до гуртків вступили 60 студентів. У Бирладі та Плоешть велася культурно-спортивна діяльність. Наприкінці травня 1922 р. у Трансильванії і Банаті проведено нелегальну конференцію Союзу робітничої молоді, рішенням якої ряд організацій перевели на нелегальне становище. Тоді ж ЦК вирішив перенести місцеперебування із Клужа до Тімішоари.

Загалом на червень 1922 р. молодіжна організація в Румунії нараховувала 7 тис. членів, які входили до складу організації з відповідною структурою. Так, у Реґаті діяв регіональний секретаріат, яким керував комітет з 4 членів. Подібним чином був організований секретаріат Трансильванії і Банату. У Бухаресті ЦК Соціалістичного молодіжного руху виступав як центральний орган. Діяла регіональна легальна організація та нелегальні групи на Буковині.

4-5 серпня 1922 р. відбувся регіональний конгрес у Тімішоарі, участь у роботі якого взяли секретар СМР І. Рошіану, представник Генеральної ради профспілок С. Н. Беленяну-Даміан, представник синдикату Банату К. Мюллер. На конгресі обговорили проблему уніфікації та зв'язки з політичними і професійними організаціями, заслухано звіт про майбутній статут. Обговорювали майбутній генеральний з'їзд, діяльність на основі автономії та нейтральності від політичних партій. Новий ЦК на конгресі обрали з 9 членів та 2 кандидатів на чолі з головою М. Гайду, співголовою І. Кребсом, секретарем І. Ішковітц. Наступним мав стати генеральний конгрес, задля підготовки якого 18 серпня 1922 р. в Бухаресті відбулася конференція. Оскільки її метою були умови уніфікації легальних організацій країни, то участь у ній взяли Л. Петрешкану, І. Рошіану, А. Яко-беску, Г. Стойка, І. Гутшнеккер, І. Кребс, Р. Ғайдош, І. Ішковіц, І. Орос, Л. Редечану. Тоді було прийнято рішення щодо проведення 6-8 жовтня 1922 р. в м. Сібіу конгресу. Чергова конференція з уніфікації була скликана на 9 вересня 1922 р. Одночасно у пресі оприлюднювали матеріали, які мали стати предметом обговорення на конгресі. Однак заборона влади не дала змоги провести запланований конгрес⁴⁴⁰.

Фактично діяти молодіжній організації в Румунії доводилося, виходячи з положень міжнародної організації, яка насамперед звертала увагу на бідність молоді, необхідність отримання прав як у сфері оплати праці, так і в забезпеченні відпочинку⁴⁴¹.

Організаційні моменти, що могли стосуватися румунської молодіжної спілки, полягали в завданні перетворення її на масову організацію, що загалом відрізнялося від завдань, які стояли перед буржуазними партіями в цей період. Саму масовість збиралися забезпечити, ведучи економічну боротьбу, проводячи систематичну агітаційну роботу в молодіжному середовищі, встановлюючи зв'язки молодіжних організацій з партійними у сфері здійснення виховної роботи. У КІМ відзначали, що румунська комуністична молодь долучилася до страйкової боротьби, а в КСМ робота вирізнялася різноманітністю, особливо в галузі роз'яснювальної роботи⁴⁴². Тим не менше, як вважали в керівництві КІМ, у Румунії існували певні складнощі з діяльністю організацій, у зв'язку з чим звертали увагу на необхідність поєднання форм діяльності, зміну організаційної структури. До того ж ІІІ конгрес КІМ встановив завдання боротьби проти «білого терору» в Румунії та діяльності молодіжної організації в єдиному фронті з робітничим і комуністичним рухом⁴⁴³.

Починаючи з 1923 р. молодіжний комуністичний рух опинився перед необхідністю проведення антиімлітаристської боротьби, яку Бюро КІМ мало намір здійснювати у країнах Великої та Малої Антанти, країнах Балтії, Польщі, Фінляндії. Рішення, яке було прийнято на ІV засіданні Бюро КІМ, спрямовувало весь молодіжний комуністичний рух і на боротьбу проти фашизму, антисемітизму, звертало увагу на тіснішу співпрацю з комуністичною партією⁴⁴⁴. У взаєминах із владою для молодіжного руху в Румунії в цей період постало питання про визнання організації як юридичної

особи, адже від березня 1923 р. по країні, а особливо у Трансильванії і Банаті, члени молодіжних організацій переслідувалися владою, самі організації заборонялися. На осінь 1923 р. та в перші місяці 1924 р. румунські молодіжні комуністичні організації робили спроби здобути права як легальна організація й отримати можливість для вільної діяльності.

Про певні проблеми у стосунках із владою свідчить також спроба проведення 4-6 лютого 1923 р. в Констанці конференції молодіжної організації Реґату. Однак владою ця конференція була зірвана, можливо і з тієї причини, що прелімінарну конференцію встигли провести таємно в січні 1923 р., створивши новий ЦК, прийнявши статут і регламент молодіжної організації, видавши 29 січня 1923 р. в газеті «Проект статуту Соціалістичного молодіжного союзу». Згідно з ним організація залишалася Союзом соціалістичної молоді Румунії з автономією від усіх існуючих Інтернаціоналів. Вважаємо, що проектом статуту керівництво організації прагнуло продемонструвати владі своє бажання добитися повного визнання та виробити єдине організаційне начало для всіх організацій у межах «Великої Румунії». Таємна діяльність молодіжної організації була викликана вкрай негативним ставленням до неї влади. Причини такого полягали не тільки у пропагандистській діяльності, але й в управлінні такою діяльністю із закордонних центрів, здебільшого з Москви, Берліна, Софії. Окрім керівництва, через інші країни переводилися кошти. Вже тоді помітну увагу приділяли також і студентській молоді, яку закликали долучатися до участі в боротьбі⁴⁴⁵.

11 березня 1923 р. під час засідання ЦК ССМ Н. Попеску-Доряну визнав обмеження діяльності організації через терор та невизнання організації. Доволі гостро велася дискусія із приводу підпорядкування Генеральній раді профспілок. Після даного засідання 11-18 березня 1923 р. проводився тиждень пропаганди проти війни і терору. У «*Tineretul Socialist*» 18 березня вийшла підсумкова стаття із критикою румунського уряду за відмову від участі в конференції з роззброєння в Москві та закликом до молоді брати участь у боротьбі в рамках єдиного фронту працуючих. Збе-реження спрямованості на роботу з молоддю залишалася одним із важливих елементів лівого руху, а його радикальне крило всі помилки приписувало соціал-демократам. Зокрема, це стосува-лося звинувачень соціал-демократів у обмеженні діяльності Союзу робітничої молоді Ардялу і Банату (Тімішоара). Противниками руху називали Мюллера та Бербіча у Трансильванії, а також кри-тикували профспілкового лідера з Буковини Р. Ғайдоша, який вимагав від молоді вступу в ІСДПБ.

Вказані події змушували представників Союзу соціалістичної молоді Румунії говорити про необхідність скликати конгрес на 26 серпня 1923 р. для розгляду питань організації молоді. Певна складність тут полягала в тому, що у Трансильванії та Банаті значна частина молодіжних організацій перебувала на нелегальному становищі. Районні секретаріати Орадя, Клуж, Петрошань, Арад, Тімішоара, Тиргу-Муреш мали в підпорядкуванні в сукупності 6 тис. членів. Нелегальному центрі у Брашові підпорядковувалися 6 нелегальних груп з невеликою кількістю членів. Перехід на напівлегальну та нелегальну діяльність визнавався можливим у вересні 1923 р., коли оголосили про потребу створення груп у складі 7 членів. Деякі спроби провести конгрес ССМР були зроблені наприкінці січня 1924 р., але й вони наразилися на протидію уряду. Не зовсім певними є дані М. Стенеску, який стверджує, що в січні 1924 р. в м. Сібіу відбувся I конгрес ССМР, тоді як восени 1924 р. пройшов II конгрес.

Підтвердженням цього є і «Резолюція» конгресу ССМР від 14 січня 1924 р., якою ССМР визнавали автономною організацією, яка, однак, політично підпорядковувалася КПР. 17 лютого 1924 р. Б. Думбровяну підписав звернення ЦК ССМР до КПР, яким просив про право представляти організацію на конференції чи конгресі щонайменше 5 голосами. Одночасно просив прислати 2 представників партії на засідання 24 лютого 1924 р., однак обставини склалися так, що конференцію скликали до Тиргу-Муреша 6 квітня 1924 р., в якій взяли участь 29 організацій, що представляли 1500 членів. Пропозиція Е. Філіповіч про негайне приєднання ССМР до КІМ, висловлена у звіті «Нова організація Союзу соціалістичної молоді Румунії», була схвалена 21 голо-сом. До 1 травня 1924 р. організація не оголошувала нової назви «Союз

комуністичної молоді Румунії». Із цього часу було змінено назву організації та визнано її секцією КІМ. Тоді ж з'явився маніфест із закликком боротися проти фашизму й антисемітизму, що було реакцією на події, які відбувалися в м. Ясси – студентські антисемітські виступи та замах на префекта поліції. Крім того, молодь закликали відповідати на репресивні дії уряду, створювати нелегальні організації, підтримувати гасло «вільного і повного самовизначення національних меншин до відокремлення від держави», вимагати проведення плебісциту для Бессарабії.

У жовтні 1924 р. відбувся ІІ конгрес СКМР, на якому проаналізували становище організації, визнавши її слабкою в соціальній, національній і політичній складових. Наголошували на малій кількості членів організації та відсутності намірів її уніфікувати. Доказом останнього привели відокремлення організації Добруджі – Кадрілатера і Буковини. Визнали недостатньою централізацію уніфікованих організацій Реґату, Ардялу, Банату, Бессарабії. Відсутність нелегальної структури називали причиною розгрому окремих організацій у Реґаті. Конгрес зобов'язав новий ЦК організувати нелегальну діяльність, не відмовляючись при цьому від можливості легалізації СКМР. Одним із завдань стало розширення роботи на селі. Центром діяльності СКМР визнавали Реґат, на територію якого перенесли ЦК СКМР⁴⁴⁶. Тоді ж намагалися залучити молодь до пропагандистської діяльності у зв'язку з судовим процесом над учасниками селянського повстання в с. Татарбунари. В одній з публікацій вказували на бажання робітників і селян Бессарабії створити Радянську Румунію. Членам СКМР радили проводити пропагандистську діяльність, викривати винуватців повстання, доводити робітникам необхідність спільної з селянами боротьби та пропагувати гасло «плебісцит у Бессарабії». Також на СКМР поклали обов'язок боротися за звільнення національних меншин⁴⁴⁷.

Для членів СКМР проводили роз'яснювальну роботу, періодично вказуючи на належність її до КІМ і БКМФ та на принцип управління – демократичний централізм. У політичному плані організацію називали підпорядкованою КПП та автономною в інших галузях. Для членства в організації було достатньо визнавати статут, бути членом осередку та займатися діяльністю, сплачувати членські внески, дотримуватися правил конспірації. Осередок організації мусив мати найменше 3 осіб, але загалом – до 7 членів. В осередках з кількістю членів від 8 створювали підосередки з секціями по підприємствах. Керували секціями бюро, обрані на загальних зборах. Бюро й осередок очолювали секретарі. Створювалися осередки в помістях та маєтках, у навчальних закладах. Осередок виступав основою організації і саме він приймав рішення з усіх питань діяльності⁴⁴⁸.

Відповідним чином регламентувалася діяльність локальної організації та регіональної організації. Загальне керівництво визнавалося за ЦК та Бюро ЦК, але вищим органом влади вважався генеральний конгрес. Його періодичність складала раз на два роки, а в перерві між конгре-сами проводили конференції. Делегати обиралися на конгрес від кожних 50 членів. Статутом регламентувалася також діяльність фракцій, організаційна робота, фінансування організації, дотримання дисципліни та конспірації, діяльність преси і дитячих організацій⁴⁴⁹.

Представники молодіжної комуністичної організації робили спроби діяти через профспілкові організації, як це зробив А. Фінкель, який спільно зі студентом А. Мігейляну в жовтні 1926 р. склали меморандум із протестом та направили його до Міністерства внутрішніх справ і Міністерства праці, як і до різних газет для опублікування, використовуючи для цього профспілкову комісію Ясс⁴⁵⁰.

Молодь організовували до виконання різних завдань, але навіть боротьба за загальні вимоги, як мир із Радянською Росією, перемирення з повсякденними потребами: 8-годинний робочий день загальний, 6-годинний робочий день учня робітника, навчання професії 2 роки, підняття зарплати до рівня цін, повна і безкоштовна експропріація землі з передачею її селянам, свобода слова, організації, зборів, загальна політична амністія. Також і під час святкування дня молоді (5 вересня) виставлялися гасла повсякденні. Традиційним гаслом, оскільки цей день був днем боротьби, жертв, солідарності молоді, виступало гасло єдиного фронту⁴⁵¹. Засобом інформування залишалися друковані видання та листівки. Останні не завжди доходили до місця призначення, оскільки могли бути виявлені за різних обставин. Іноді це ставалося напередодні помітних для

лівих дат. Так, у листопаді 1926 р. в Яссах мали місце як вилучення випадково знайдених листівок, так і арешти з вилученням виявленої комуністичної літератури, в тому числі видань «*Tânărul leninist*» і «*Tineretul comunist*». Заборона молодіжних видань змушувала вдаватися до заходів з їх відновлення і в серпні 1927 р. врешті відновили видання «*Tânărul leninist*», який одразу проголосив метою діяльності організації боротьбу проти монархії за республіку, проти війни за мир, за право голосу для молоді, за права національних меншин на освіту рідною мовою⁴⁵². На III з'їзді СКМ, який відбувся в 1929 р., було офіційно визнано керівництво молодіжною організацією з боку КПр⁴⁵³.

Чи була молодіжна організація цілковито автономною? Власне, існували періоди, коли вона не управлялася міжнародними організаціями, що частково підтверджується резолюцією по звіту ВК КІМ IV конгресу КІМ. У ній зазначалося, що у звітний період (до липня 1924 р.) недостатнім був зв'язок із країнами «Балканської федерації» і залишалося завданням ширше залучення до руху Балкан. На Балканах радили вести активніше пропагандистську антивоєнну роботу⁴⁵⁴. В одній з постанов ВК КІМ молодь закликали протистояти «білому терору», використовувати в боротьбі допомогу МОДР. У межах Румунії молодь закликали боротися проти «уряду олігархії»⁴⁵⁵.

Загальні розпорядження у справі розвитку молодіжного комуністичного руху було прийнято на V конгресі КІМ (20 серпня – 18 вересня 1928 р.), де рекомендували у пропагандистській роботі зачіпати питання антивоєнної боротьби та виступів проти капіталістичної раціоналізації, розширювати чисельний склад організацій, проводити пропагандистську роботу з художніми постановками, використанням оркестрів, створенням будинків молоді, клубів молоді. Разом з такими порадами і настановами давалися рекомендації щодо антивоєнної пропаганди серед молоді, участі молоді у профспілках, зокрема у формі юнацьких секцій, що вважали необхідним для Румунії, Болгарії, Югославії, Греції. Зверталася в рішення увага на необхідність вести боротьбу проти реформізму у профспілковому русі, становище на селі в Румунії приймалося як таке, що вело до «полівіння» селян. Також на конгресі прийняли програму, яку 13 березня 1929 р. затвердила Президія ВКІ. У черговий раз було підкреслено класовий та революційний характер молодіжної організації, керуючу роль комуністичної партії в діяльності СКМР, а також визначено необхідність для комуністичних спілок молоді діяти у складі профспілок, поєднувати легальну та нелегальну форми діяльності, забезпечивши масовість організації⁴⁵⁶.

Проте молодіжна комуністична організація діяла як нелегальна, що в 1930-х рр. в умовах економічної кризи давало владі підстави переслідувати подібні організації, попереджати їх виникнення. Зокрема, у грудні 1931 р. в Тімішоарі було викрито заснований тут осередок КСМ з арештом голови організації Варги Павела й інших членів, тоді як присутній тут представник партійної організації з м. Клуж зміг втекти⁴⁵⁷. У 1932 р. КСМ продовжував дії, спрямовані на зміцнення молодіжних організацій робітників, учнів-ремісників та учнів навчальних закладів, які співпрацювали з організаціями бідних студентів, згрупованими навколо газет «*Studentimea Nouă*», «*Drumul studentesc*», «*Drumul nostru*». Програма діяльності організації полягала у створенні осередків у всіх школах та запровадженні спільної допомоги проти безробіття. При цьому кошти на видання листівок і літератури отримували з СРСР через МОДР та від членських тижневих внесків. Фор-мою діяльності залишалося заснування спортивних, культурних та інших товариств для вивчення комуністичної літератури, проведення зустрічей у приміщеннях членів осередків, ведення пропаганди через газету «*Şcolarul Roşu*», продаж марок з гаслом «Захистіть Радянський Союз» вартістю 2 лея. Найбільш традиційними були питання високої плати за навчання, безробіття інтелігенції, переслідування учнів учителями. Подібні завдання привертало до участі в підпільних молодіжних організаціях певну частину молоді, що підтверджується рядом справ. Здебільшого це були учні старших класів, які доволі швидко потрапляли в поле зору поліції. Багаторазова участь у акціях комуністів також привертала увагу поліції і тоді під судове слідство потрапляли відомі поліції особи⁴⁵⁸.

Загальні завдання, які ставилися перед учасниками Комінтерну, переносилися в 1930-х рр. і на учасників комуністичних молодіжних організацій. Це демонструє і відозва ВК КІМ 9 квітня 1933 р. із закликом до створення єдиного фронту боротьби проти фашизму, і маніфест за організацію європейського антифашистського конгресу. При цьому боротьба за молодь мала вестися в напрямі розпуску фашистських організацій, проти милітаризації та фашизації молоді⁴⁵⁹. На додачу зауважимо, що події 1933 р. створили умови для реорганізації діяльності молодіжного унітарного синдикату. Так, у всій Румунії з 8 вересня 1933 р. відкривався тиждень пропаганди проти імперіалістичної війни, проти фашизму та милітаризму, за звільнення залізничників. У межах цього тижня планували проводити засідання молодіжних синдикатів у тих містах, де не існувало організацій, щоби створити умови для формування єдиного фронту. Головну увагу збиралися направити на організаційні заходи, а для боротьби за звільнення ув'язнених страйкарів-залізничників кращим засобом називали агітацію, страйк і демонстрації. Кожна з молодіжних секцій мала видавати та поширювати пропагандистський матеріал стосовно залізничників. Під час сходок і екскурсій могли проводити антифашистську пропаганду та збирати кошти на проведення антифашистського конгресу у Празі. Пропагандистська діяльність спрямовувалася на відволікання молоді від членства в кузистських і ґардистських організаціях, переманювання їх у комсомольські організації. Зокрема, таку роботу виконували вже в 1928-1931 рр. у рамках організованої діяльності в Чернівецькому університеті бессарабці Д. Романюк та І. Раренко, долучаючи до боротьби проти кузистів і ґардистів студентів з академічних товариств. Одночасно Д. Романюк виступав зв'язковим між студентами Чернівецького і Бухарестського університетів. На 1933 р. у складі соціал-демократичних синдикатів пропонували створювати «червону опозицію», а також групи у складі спортивних і культурних організацій⁴⁶⁰.

Наприкінці 1934 р. у ВК КІМ визнавали сприятливим даний період для залучення молоді до антифашистської боротьби, ставлячи перед КСМ різних європейських країн завдання створення молодіжних осередків в університетах. З одного боку, вони мали стати засобом підтримки прав студентів, тоді як з іншого – були складовою загальної структури комсомольського руху. Студентські комітети ставали одним з елементів участі молоді в антифашистській боротьбі. У наступному 1935 р. Президія ВК КІМ здійснювала заходи з пошуку союзників у антифашистській боротьбі. Тоді ж рекомендували створювати нефашистські організації, організації національної та міжнародної співпраці, ініціативні комітети, скликати мітинги і збори, змінювати роботу друкованих органів⁴⁶¹.

На створення єдиного фронту проти фашизму молодь орієнтували на VII конгресі Комінтерну. Про необхідність об'єднання антифашистських сил говорилося і на VI конгресі КІМ (Москва, 25 вересня – 11 жовтня 1935 р.) з попередженням про фашизм як загрозу війни. Методом діяльності ставало створення також і непартійних масових юнацьких організацій, заснування клубів, гуртків, курсів, груп безробітних⁴⁶². Чи не одним з обов'язкових виступало завдання об'єднання комуністичної і соціалістичної молоді в боротьбі проти фашизму. Відповідно завдання висувалися для учасників профспілкового руху, членів спортивних секцій, а також у сфері національно-визвольного руху. Повсякденні вимоги і потреби молоді у сфері зайнятості, культурного життя, освіти, демократичних прав та свобод мали бути досягнуті в ході боротьби⁴⁶³.

Працювали в СКМ з учнями ліцеїв, що помітно було по Бессарабії. Так, у грудні 1935 р. в Кишиневі було розкрито комуністичну організацію «Лігу школярів» з арештом 6 учнів та однієї особи вільної професії. Члени організації вели протестну діяльність з метою зміни режиму у школі й організації страйків. Інструкції виконавчий комітет організації приймав від СКМ. Також у 1935 р. єврейська молодь стала активним учасником процесу створення комсомольських осередків з антифашистським спрямуванням. Вихідці з Бессарабії взяли в 1936 р. участь у відновленні діяльності молодіжної комуністичної організації в Чернівцях на Буковині⁴⁶⁴.

Для молодіжного комуністичного руху важливим завданням залишалася робота зі студентами. Стосовно Румунії було визнано, що студентський рух тут розвивається в легальних та напівлегальних формах. Завданням, яке ставив ВККІ, було розширення руху тих, хто навчався,

шляхом об'єднання студентства навколо боротьби на захист економічних прав, боротьби у сфері культури, організації руху за мир, створення марксистської студентської організації, студентських виборних комітетів⁴⁶⁵. Стосовно студентів у комуністичному русі можемо відзначити спроби Блоку демократичних студентів у серпні 1936 р. влаштувати сутички з легіонерами. Так, Міністерством внутрішніх справ відзначалися наміри створення таборів Блоку демократичних студентів у районах, де діяли табори легіонерів. За інформацією самих легіонерів вони, переважно комуністи, мали намір організувати конференції та засідання з метою пропагування лівих ідей, а також влаштовувати напади на легіонерів. Через це, наприклад у повіті Ясси, префект повіту давав розпорядження преторам волостей вжити заходів для попередження конфліктів⁴⁶⁶.

Організація антивоєнної й антифашистської боротьби серед молоді активізувалася з березня 1936 р. у зв'язку з підготовкою до I Всесвітнього конгресу молоді за мир. У травні 1936 р. мала місце пропозиція щодо видання антифашистського журналу для молоді. У серпні 1936 р. активізувалася діяльність із підготовки до конгресу в ЧСР, Югославії, Болгарії, Бельгії та Румунії, як і поєднувалася боротьба за мир з боротьбою за інтереси молоді. Із 31 серпня по 6 вересня 1936 р. в Женеві відбувся I Всесвітній конгрес молоді за мир, у якому взяли участь представники 36 країн. Результатом стало ухвалення рішення про співпрацю юнацьких рухів у своїх країнах у питанні боротьби за мир⁴⁶⁷. Міжнародні події стали підставою для дій комуністичних молодіжних організацій, тому війна в Китаї, Іспанії ставали підставами для боротьби проти війни, мілітаризму та фашизму. Саме в ній союзником шукали Соціалістичний інтернаціонал молоді, хоча і на час проведення II Всесвітнього конгресу молоді за мир у серпні 1938 р. єдності досягнути не вдалося⁴⁶⁸.

Щоправда, в рішеннях II Всесвітнього конгресу молоді за мир поряд з визначеними завданнями в боротьбі проти фашизму та на підтримку жертв агресії відзначали, що такий має стати масовим, набути також і національного забарвлення. При цьому балканський регіон називався таким, де рух могли згорнути, що вимагало від комуністичних спілок молоді підтримувати його існування та діяльність⁴⁶⁹. Події 1938-1940 рр. призвели до суттєвих змін у Європі, однак у листопаді 1940 р. ВК КІМ бачив можливою базу для боротьби проти фашизму лише Англію, США, Канаду, Югославію. Вже в умовах Другої світової війни збереження руху молоді за мир вважали необхідним для подальшої роботи з молоддю, рекомендували надавати руху більше самостійності та збиралися відродити центр міжнародної співпраці й обміну досвідом руху різних країн. Обов'язковим, серед інших, було і відродження зв'язків з молодіжним рухом балканських країн⁴⁷⁰. Тобто діяльність комуністичної молодіжної організації в Румунії перебувала під повноцінним контролем як КПР, так і КІМ, виконуючи здебільшого директивні вказівки.

Окрім молодіжної організації, вже в 1922-1924 рр. діяв ряд організацій, створених під керівництвом КПР, серед яких Центральний комітет допомоги при КПР, Жіноча комісія при КПР, культурно-спортивна організація «Друзі природи», «Ліга прав людини», «Ліга наймачів» та інші. Так, Комітет допомоги при Генеральній раді профспілок, розпущений генеральним конгресом у м. Сібіу в червні 1922 р., того ж літа був відновлений Тимчасовим Виконкомом СКПР. 9 липня 1922 р. Тимчасовий Виконком СКПР опублікував повідомлення про заснування нової організації, серед членів якої були Д. Грофу, М. Паукер, А. Доброджану-Геря, Е. Філіповіч, П. Кречун, І. Клодан та інші. Інформацію про діяльність комітету подавав «*Socialismul*». Комітет мав проводити роботу в межах Румунії й за кордоном, тому допомогу могли надавати також робітникам Болгарії та Німеччини. На III конгресі КПР в серпні 1924 р. Центральний комітет допомоги було розпущено, а на заміну створено Секцію МОДР-у, відому як «Ajutorul Roșu».

У другій половині 1922 р. створено Комуністичний жіночий клуб, завданням якого було просвітництво серед жінок, організація їх у синдикати та партію. Очолював Клуб комітет, до членів якого належали А. Паукер, Е. Філіповіч, Е. Івенуш, Й. Доряну. Комітетом організовувалися проведення конференцій та засідань, на яких обговорювали долю жінки, проводили заходи проти терору,

виступали за демократичні права і свободи, за збільшення зарплати та зрівняння з чоловіками. У зв'язку з появою комітету в «*Socialismul*» запровадили рубрику «Жіноча трибуна», де активно виступали з публікаціями Е. Філіповіч, А. Паукер, М. Стенеску. На січень 1924 р. діяло 3 жіночі секції, які тісно співпрацювали з соціалістами. Після III конгресу КНР вони перейшли в підпорядкування Унітарних профспілок.

Культурно-спортивне товариство «Друзі природи» організовувало серед робітників роботу шляхом проведення екскурсій, святкувань. Ним також проводилися конференції на політичну, економічну, соціальну тематику з освітньою метою. Секції товариства діяли в міських центрах та в ряді сіл. У Бухаресті 7-8 січня 1924 р. проводилася крайова конференція товариства за участю 11 делегатів, які представляли 700 членів з Бухареста, Турну-Северін, Кімпіни, Бреїли, Ясс, Тиргу Фрумос, Фелтічень, Фокшань, Дорогой, Бирладу. Саме тут було створено Централізовану робітничу спортивну організацію, яку не визнавали з 1924 р. легітимною у зв'язку із забороною КНР.

24 червня 1923 р. «Зверненням» за підписами В. Строеску, З. К. Арборе, К. Редулеску-Мотру, П. Бужора, К. Г. Коста-Фору, Д. І. Добреску, Н. Лупу, І. Міческу, К. Мілле, В. Маджару, Р. Д. Росетті, І. Московіча, В. Анагносте, С. Боку, Н. Д. Кочя, В. Ефтіміу, В. Яманді, П. Іоаніцеску, Г. Юніана, К. Тітел Петреску, було анонсовано заснування Ліги прав людини як секції європейської організації. Програмним документом стала «Прокламація прав людини», оголошена зборами Франції 12 серпня 1789 р. Тож самі члени організації планували боротися за захист громадянських свобод, охорону життя і гідності людини. Мету і завдання організації доволі багато описували Д. І. Добреску (голова) та К. Г. Коста-Фору (генеральний секретар). Наприкінці 1924 р. до складу керівництва організацією кооптовано робітника-металурга з Бухареста К. Трандафіреску. У 1926 р. через співпрацю з КНР «Ліга прав людини» була розпущена.

Також мала місце співпраця комуністичної організації із заснованою 1919 р. «Лігою наймачів», яка представляла інтереси бідного міського населення. На конференції Ліги 30 грудня 1923 р. виступив М. Макавей, який звернув увагу на ситуацію з боргами та бездомністю. Говорив про виступи КНР за безоплатну експропріацію землі в міських центрах та соціалізацію помешкань. З лютого 1924 р. в «Лізі наймачів» діяв представник КНР⁴⁷¹.

Після конгресу в Бухаресті страйкова боротьба мала місце, що означало її організацію без участі комуністів, принаймні страйки текстильників у 1921 р. пройшли в Бугуші (червень), Плоешть (червень – серпень), Луґожі (червень), Арадї (листопад – грудень). Того року страйки в лісорозробній галузі пройшли в Бістріца Несеуд (червень), Клужі і Валя Мурешулуй (червень – липень), Меркура-Чук (серпень), Пятра Нямц (серпень – вересень), тоді як у металообробній галузі страйки відбулися в червні (Тиргу-Муреш) та серпні (фабрика «Астра» в Арадї). Мали місце страйки будівельників Клужа (травень, жовтень), друкарів у Бухаресті (травень, грудень) та інші. У результаті страйків власники підприємств мали скасувати скорочення заробітної плати, відновити на робочих місцях усіх звільнених за революційну діяльність та відмовитися від збільшення тривалості робочого дня.

У 1922 р. одним з перших став страйк робітників лісорозробної галузі в Тиргу-Муреш, який тривав з 7 лютого до 31 березня. Вимогою страйкарів було збільшення платні та визнання права на організацію в синдикат. Страйк завершився перемогою страйкарів. Економічні проблеми піднімалися під час страйків металургів Кімпіни (квітень), Турну-Северін (липень), лісорозробників Пятра Нямц (червень). Потужним виявився страйк металургів підприємств «Астра» в Арадї, де 7 серпня 1922 р. у ньому взяли участь 3800 робітників. Результатом боротьби влади зі страйкарями стали арешти, оголошення 15 серпня підприємства на військовому становищі. Однак страйк металургів підтримали робітники Араду, Бухареста, Ґалацу, Брашова, Сибіу, Ясс, Тімішоари. Завершився він 30 серпня 1922 р. збільшенням зарплати на 20% та половинною оплатою за дні страйку⁴⁷².

На початок 1923 р. КНР проголосила для профспілкової діяльності рух за досягнення єдності та створення єдиного робітничого фронту. У зв'язку зі зборами Ради профспілок у м. Клуж 22-23

січня 1923 р. було визначено завдання протистояння робітників наступу капіталу, організації їх у профспілкові групи, залучення всіх елементів до організаційної, пропагандистської, освітньої діяльності, завоювання автономії кас хворих. Завданнями залишалися боротьба проти «антиробітничих законів», за визнання 8-годинного робочого дня, робітничих комісій, фабричних делегацій, виведення зарплати на рівень цін, боротьба проти спекуляції продуктами й одягом, зниження цін на квартплату, боротьба проти безробіття та за організацію допомоги держави безробітним. З метою встановлення профспілкової єдності пропонували налагодити співпрацю Генеральної ради профспілок з партіями, створивши Унітарний центральний комітет спілок із представників Генеральної ради профспілок, соціал-демократів та комуністів (по 3 від кожної). Від політичних партій очікували діяльності без виступів проти профспілок.

У 1923 р. КГР орієнтувалася на створення осередків на фабриках за галузевим принципом. У Трансильванії та Банаті осередки виникли восени 1922 р. і на початку 1924 р. їх число нараховувало 76. У Бухаресті осередки створили в жовтні 1923 р. на підприємствах «Lemaître» і «Wolf», а до початку квітня 1924 р. також у «C.F.R.», водному підприємстві «Grozăvești», «R.M.S.», «S.T.B.», підприємстві електричної галузі, сірниковій фабриці, фабриці «Mandrea», млині «Herdan» та інші. Одночасно в 1923 р. партія займалася консолідацією існуючих груп та виробила «Регламент діяльності груп секції Бухарест» (березень 1923 р.). Влітку 1923 р. було відновлено діяльність партійної школи в Бухаресті. Видавалися численні брошури, якими популяризували основи марксистського вчення, біографії засновників марксистської теорії. Роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна публікувалися у вигляді брошур, тоді як невеликі статті подавали на сторінках центральної преси, регіональних видань. Провідну роль відігравали центральні органи «Socialismul» і «Munkas», які до початку 1924 р. видавалися тиражем у 20 тис. примірників⁴⁷³.

У липні 1923 р. комуністи через пресу критикували соціал-демократів у м. Клуж за їх дії проти представників «червоної профспілки». При цьому було констатовано і втрату соціал-демократами контролю над спілками. На Буковині відзначали перехід соціал-демократичних спілок під контроль комуністів. Причиною може бути використання гасел про повсякденні потреби робітників, економічні і політичні. Тобто, це була боротьба за скасування податку на зарплату і взагалі скасування непрямих податків, збільшення зарплати до рівня цін, виступи за здешевлення продуктів харчування й одягу для робітників, безкоштовне харчування дітей у початковій школі. До інших вимог належали встановлення контролю фабричних рад за виробництвом, скасування інтеримарних комісій. Робітників закликали вступати до КГР для боротьби проти політичного режиму, проти урядового терору, проти підготовки до війни, за взяття влади. Владу критикували за переслідування діяльності «червоних профспілок» та радили робітникам організуватися в «жовтих спілках», говорячи, що це їх не зобов'язує ні до чого.

Досвід страйкової боротьби пропагували, радили застосовувати в роботі. За приклад брали страйк на заводі «Lemaître». Постійно лунала критика на адресу соціал-демократів за розвал профспілкового руху та закликали робітників без різниці в політичних поглядах вступати до профспілок, створювати організації Єдиного робітничого фронту. Цей заклик особливо актуальним ставав з наближенням профспілкового конгресу у Клужі. Організацію у профспілках називали заходом протидії олігархії, протидії антирадянській війні, боротьбою за національне звільнення та за легалізацію КГР, досягнення профспілкових свобод⁴⁷⁴.

Проникнення комуністів у профспілковий рух та діяльність профспілкового об'єднання в м. Сібіу вважалися причинами піднесення страйкового руху в 1923-1924 рр. Перші виступи 1923 р. були здійснені типографськими працівниками. Першими були друкарі газети «Universul» у Бухаресті, які вступили у трудовий конфлікт ще 18 грудня 1922 р., бажаючи збільшення заробітної плати, дотримання вихідного дня в неділю, визнання делегацій синдикатів. Відсутність відповіді від Міністерства праці стала причиною страйку 3 січня 1923 р., розпочатого за закликом синдикату «Графічне мистецтво». Солідарність зі страйком інших робітників дозволяла завершити його 20 січня з перемогою.

У квітні 1923 р. в Бухаресті мав місце страйк друкарів «*Cultura Națională*», які вимагали укладення нового колективного договору через зменшення зарплати порівняно з рівнем життя. Страйк було придушено за допомогою поліції. Впродовж червня – серпня 1923 р. страйкували робітники друкарні «*Soces*» у Бухаресті, вимагаючи збільшення платні. У вересні 1923 р. друкарі з газет «*Adevărul*» і «*Dimineața*» в Бухаресті тримали страйк 4 тижні і навіть 18 вересня змогли видати газету «*Adevărul tipografilor*». Страйк припинили силою поліції. 17 серпня 1923 р. страйкували друкарі газет «*Opinia*» й «*Evenimentul*» у Яссах із приводу підписання нового трудового контракту на сприятливих умовах. Тобто страйки друкарів 1923 р. мали виключно економічний характер.

Найбільшим став страйк 23 березня – 18 квітня 1923 р. у Валя Мурешулуй за участю 4 тис. робітників із 34 фабрик. Робітники лісопилень вимагали збільшення зарплати, встановлення 8-годинного робочого дня. Страйкарі врешті добилися виконання вимог і за новим договором мали 28% підвищення зарплати, впродовж року могли придбати дешевші продукти, дотримання вихідного дня в неділю, 8-годинного робочого дня, збереження робочих місць за страйкарями. Навесні 1923 р. відбувся великий страйк і в Тімішоарі, де робітники ряду підприємств сформулювали вимоги стосовно збільшення зарплати, дотримання 8-годинного робочого дня, сплати річної платні звільненим, які мали внести до нового трудового договору й укласти його до 1 квітня. Оскільки власники фабрики не збиралися виконувати вимоги, то робітники металообробного підприємства оголосили 6 квітня страйк, робітники броварні – 11 квітня, горілчаної фабрики – 12 квітня, фабрики «*Industria Lânei*» – 13 квітня (1400 робітників), фабрики «*Turul*» (800 робітників), фабрики капелюхів та інші. У страйк втягнулися до 4 тис. робітників, які завершили його перемогою наприкінці квітня, добившись підвищення платні на 25%.

25 квітня 1923 р. в Тиргу-Муреш металурги оголосили страйк, вимагаючи збільшення зарплати до прожиткового рівня, дотримання 8-годинного робочого дня. З подібними вимогами виступали робітники Сібіу 29 травня. 8 червня на вимогу робітників збільшити платню власники фабрики «*Schiel*» у Брашові її закрили. На знак солідарності зі страйкарями підтримка надавалася робітниками всієї Румунії. 18 серпня страйк у Тиргу-Муреш завершився укладенням нового контракту, за яким платня зростала на 30%. У Сібіу та Брашові страйк припинили під тиском поліції.

Приблизно півроку тривав страйк на підприємстві «*Lemaître*» в Бухаресті, який розпочався 23 січня 1923 р. на підставі нового трудового контракту. Його перебіг відбувався за керівництва і спрямування з боку А. Доброджану-Геря, Г. Нікулеску-Мізіл, Г. М. Васілеску, Д. Грофу, Г. М. Петреску-Гемпет та інших. 23 липня 1923 р. страйк закінчився перемогою робітників. На роботу повернули звільнених на початку конфлікту з оплатою за час страйку, ряд вимог робітників включили до нового колективного договору. Мав місце страйк і на фабриці «*Mandrea*» в Бухаресті, де власники збиралися перейти на оплату роботи за згодою. Щоправда, вже 7 серпня роботу тут відновили. З успіхом пройшов страйк на «*I.T.A.*» («*Intreprinderile Textile Agedaia*») в липні 1923 р., трикотажній фабриці в Луґожі у травні 1923 р.

Комунисті контролювали і профспілковий рух, зокрема восени 1923 р. скликали профспілковий конгрес, який мав визначити форми і методи боротьби робітників з господарями, визначити ставлення до урядового терору, трудового законодавства тощо. Ситуація із профспілковим рухом у Румунії призвела до розколу під час з'їзду у вересні 1923 р. Останнє викликало протест із боку низових профспілкових організацій. Так, у резолюції профспілки м. Тиргу-Муреш зазначалося: «Трудящі протестують і заявляють, що жодне рішення цього з'їзду, проведеного за допомогою поліцейської сили і масових виключень, не може бути визнане жодним робітником Румунії»⁴⁷⁵.

У вересні 1923 р. в м. Клуж проходив III профспілковий з'їзд, на якому відбувся розкол профспілки на підставі наполягання лівих на дотриманні позиції класової боротьби та приєднання до Червоного Інтернаціоналу профспілок. Власне, від соціал-демократів вимагали відмовитися від союзу в Амстердамській міжнародній федерації профспілок. Тоді ж відбулося протистояння

між лівим і правим крилом та було використано в конфлікті поліцію. Так, із 242 делегатів 135 були силою видалені з міста. Після цього 107 делегатів проголосували за Амстердамську міжнародну федерацію профспілок. У результаті протистояння 28-30 жовтня 1923 р. в Бухаресті відбулося створення Унітарних профспілок Румунії, членами яких стали 31 тис. осіб, а завданням проголосили профспілкову єдність. У 1928 р. «жовті профспілки» провели з'їзд та створили Генеральну конфедерацію праці, що ліві назвали поглибленням розколу профспілкового руху.

У квітні 1929 р. в м. Тімішоара пройшов з'їзд унітарних профспілок за участю 316 делегатів, які представляли 20 тис. робітників. Влада здійснила ряд заходів для заборони конгресу, але вони не вдалися, то ж здійснювалися заходи безпосередньо проти учасників. 2-5 квітня 1929 р. так само в Тімішоарі також проходила конференція робітниць за участю 25 делегаток, на якій обговорили низку питань та ухвалили рішення щодо видання газети «*Femeia muncitoare*». Як до даного конгресу, так і після нього в МВС звертали увагу на діяльність унітарних профспілок у сфері ведення комуністичної пропаганди серед робітників, яка мала метою створення ворожих державі настроїв⁴⁷⁶.

Наявність законодавчої основи та потреба контролювати ситуацію у країні визначили основні напрями діяльності поліції та жандармерії. Як результат у 1924 р. через поліційні заходи намітився певний регрес у страйковому русі. Проте у травні – липні мав місце загальний страйк у Тімішоарі, який розпочали робітники фабрики «*Industria Lânei*», які відмовилися від роботи за згодою та вимагали збільшення платні. 26 травня керівництво оголосило локаут і звільнило 600 робітників, у зв'язку з чим оголосили страйк: 20 червня – панчішна фабрика «*Standard*», 23 червня – фабрики «*Turul*», «*Flit*», «*Barta & Marki*», «*Energia*», «*Jakobfi & Co*», «*Kimmel*», «*Kandia*», «*Schreiber*». Число страйкарів становило 5 тис. осіб. Щоб попередити страйки на інших підприємствах, власники підняли платню. 14 липня відновили роботу фабрики «*Industria Lânei*» та «*Turul*». Власники 17 підприємств під тиском збільшили платню на 10%, скасували звільнення частини робітників, визнали довірених осіб. Для профспілкового руху традицією залишилася солідарність робітників зі страйкарями, як це було 26 травня 1924 р. під час виступу в Тімішоарі робітників підприємства «*Industria Lânei*»⁴⁷⁷.

У 1925 р. на підставі рішень III конгресу КПП профспілку визнали засобом контакту з масами. Проблемою називали профспілки під контролем соціал-демократів та перебування в меншості членів унітарних спілок, до чого додавали і помітний вплив у них центристів. Становище у профспілках вважали складним і основну роботу пропонували вести в Реґаті та Бухаресті. До кате-горій, на які мали спрямовувати зусилля, належали робітники державних підприємств, зокрема «*S.F.R.*», Арсеналу, «*P.T.T.*». Завданням ставали організація безробітних, вивчення всіх факторів профспілкової боротьби. Основним у доктрині профспілкової роботи залишався єдиний фронт боротьби, боротьба за профспілкову єдність, створення та діяльність комуністичних фракцій у профспілках, ідеологічна освіта у профспілках⁴⁷⁸.

У березні 1926 р. владу критикували за заборону профспілкового конгресу в Тиргу-Муреш та Тімішоарі, що приводили як доказ недотримання урядом законів. Виступ влади проти робітничих спілок пояснювали їх певним успіхом у справі централізації робітничих мас. У закликах до 1 травня 1926 р., крім гасел про мир між народами, містилися і гасла про скасування законів про профспілку та про юридичні особи, про дотримання 8-годинного робочого дня, про скасування податку на зарплату, загальну амністію, широке соціальне законодавство, відновлення профспілкової єдності⁴⁷⁹. Стосовно Бессарабії вважали ударом по унітарних профспілках закриття Робітничого дому в Кишиневі 15 жовтня 1926 р. Лише 22 листопада 1928 р. виявилось можливим відновлення його діяльності⁴⁸⁰.

У лютому 1927 р. в м. Сібіу відбувся конгрес унітарних профспілок, який фактично підсумовував трирічний період існування та мав підвести до єдності профспілкового руху. Його учасниками було 240 делегатів, які представляли 20 тис. членів. Видавали газету «*Viața muncitoare*» та «*Munkaselet*». У Бессарабії в Кишиневі унітарна спілка була закрита на час

конгресу вже 6 місяців, а також були проведені арешти членів спілки напередодні конгресу. Останнє дало підстави стверджувати, що політичне життя в Румунії характеризується обмеженням свободи. Проти унітарних спілок організовується пропагандистська кампанія, їх звинувачують у керівництві з Москви. Заборона конгресу та суд над 24 учасниками доводили рішучість уряду в боротьбі проти унітарних спілок.

У ситуації із забороною конгресу Виконком Генеральної ради унітарних спілок вручив протест голові Ради міністрів, міністру внутрішніх справ, міністру праці, голові Палати депутатів із вимогою покарання винних в інциденті з конгресом, гарантій громадянських свобод, надання дозволу на проведення конгресу, а також молодіжного профспілкового конгресу, відшкодування синдикатам 600 тис. леїв, витрачених на утримання делегатів. У зверненні до членів «жовтих синдикатів» говорили про класову боротьбу, яку ведуть «червоні спілки». Закликали до встановлення єдиного фронту та ведення боротьби за свободу організації, свободу слова та зборів, свободу робітничої преси, за повагу до громадянських свобод, загальну амністію, проти збільшення тривалості робочого дня, за зарплати, відповідні умовам існування, за уніфікацію профспілкового національного і міжнародного руху⁴⁸¹.

Реалізацію єдиного фронту подавали у пресі на прикладі членів трьох профспілок робітників друкарень, які обрали спільний комітет. Доволі складними були стосунки із власниками підприємств, тим паче, що підвищення платні мали місце у травні 1926 р., а ціни зросли значно вище. Неможливість існування давали у пресі як підставу для виступів робітників. Організація вирішила провести попереджувальний страйк, який переріс у звичайний. Проблемою називали стосунки з соціал-демократами, які не побажали піти на укладення єдиного фронту⁴⁸². З діяльністю на користь робітництва пов'язували і появу окремих видань, як наприклад «*Deșteptarea*», що вийшла вперше 11 грудня 1927 р. і яку в передовиці трактували як носія інтересів і сподівань трудящих мас і наголошували, що газета інформуватиме про події внутрішньополітичного та зовнішньополітичного характеру, захищатиме інтереси трудящих, не будучи при цьому партійним органом⁴⁸³. Непрямим способом об'єднати робітників залишалося відзначення певних подій в історії румунського робітничого руху. У 1927 р. на профспілки було покладено відзначення дня 13 грудня, у зв'язку з чим було також прийнято рішення⁴⁸⁴ про проведення місяця пропаганди із 13 грудня 1927 р. по 13 січня 1928 р.

Восени 1928 р. Генеральна рада унітарних спілок направила всім локальним комісіям унітарних спілок звернення із протестом проти процесу розпуску унітарних спілок 14 листопада 1928 р. в Бухаресті. Рекомендували всім членам спілок протестувати проти даного процесу. У відповідь поліція організувала нагляд за діяльністю унітарних спілок на місцях, для недопущення розгор-тання їх діяльності. Таким чином, урядова діяльність спрямовувалася на закриття унітарних спілок, недопущення створення єдиного фронту на підприємствах для боротьби за робітничі права. Завданнями ставили виокремлення революційних сил у реформістських спілках, створення комітетів безробітних під керівництвом унітарних спілок, проведення реорганізації керівних органів спілок, організації синдикатів за галузями, вибору та підготовки кадрів для профспілок, боротьба проти фашистської агітації. Власне, в цей період проходила підготовка до IV конгресу Профспілкового Інтернаціоналу і у пресі та на зібраннях обговорювали питання відсутності свободи організації в Румунії⁴⁸⁵. Разом з тим на осінь 1928 р. стало можливим відновлення діяльності унітарних профспілок, зокрема для м. Кишинів це були 7 союзів і робота велася в напрямі розширення діяльності комітетів⁴⁸⁶.

Комуністи в період економічної кризи й активізації робітничого руху проявляли свою активність, намагаючись впливати на хід страйкового руху. Це було достатньо вигідним, адже тільки в 1929 р. за офіційними даними відбулося 317 трудових конфліктів, які охопили 1123 підприємства зі 101 500 осіб. Переважна більшість виступів носила економічний характер та відбувалася на промислових підприємствах. З великих страйків називають страйк шахтарів Аніни (Валя Жіулуй), який розпочався в січні 1929 р. і тривав до серпня 1929 р. Фактично тоді страйкова боротьба шахтарів Аніни переросла у виступ у Лупень у серпні 1929 р., коли страйк, що

розпочався, був придушений поліцією. До судового слідства притягалися 70 шахтарів, з яких 44 були засуджені до різних термінів покарання. З вересня 1929 р. у країні було встановлено поліційний нагляд за комуністами по всій території країни⁴⁸⁷.

Результатом розправи в Лупень також стало закриття Незалежних профспілок у Валя Жіулуй та перехід шахтарів до Унітарних профспілок. Країною прокотилися ряд страйків у інших галузях, що було помітним по заводу «Lemaître» в Бухаресті, який перетворився на справжню базу для ведення страйкової боротьби. Виступи тут були пов'язані зі звільненням частини робітників у січні та загрозою звільнення 40% робітників у лютому 1929 р. Злагодженість дій страйкарів призвела до відмови керівництва від задуманого. У червні 1929 р. ситуація на підприємстві загострилася у зв'язку із завершенням дії колективного договору та необхідністю внести нові умови до нього, в тому числі про збільшення платні. Принаймні до колективного договору внесено умови 48-годинного робочого тижня, оплати відпусток та допомоги при хворобі і п'ятдесятивідсоткової оплати наднормової роботи. Разом з тим у договорі вказувалося на можливість звільнення робітників, які пропрацювали менше року⁴⁸⁸.

Мали місце виступи в лісовій та деревообробній галузі в басейні Верхнього Мурешу, зокрема в селах Топліца, Гелеуцаш, Георгієнь, де до 3,8 тис. страйкарів приєдналися їх дружини. У лютому – березні 1929 р. страйк перекинувся в с. Шепот-пе-Сучава в повіті Редеуць, Фалкеу, Стулпикань повіту Кимпулунг. У квітні 1929 р. страйк відбувся на нафтопромислах товариства «Steaua Română», судовій верфі «Brătești», порту Бреїли, на заводах Луґожа. Всі страйки об'єднувалися однаковими економічними вимогами: 8-годинним робочим днем, 48-годинним робочим тижнем, збільшенням платні за наднормову роботу (на 25%), оплачувані відпустки й інше. У відповідь на страйк на заводі «Schiel» голова Ради міністрів Ю. Маніу дав розпорядження міністру праці Редукану забезпечити виконання власниками фабрики положення про 8-годинний робочий день та відпустки⁴⁸⁹.

Наступний 1930 р. дав 330 трудових конфліктів з участю 64 965 осіб, 1931 р. – 266 з 60 187 учасниками, і в цей період відзначилися страйками шахтарі Валя Жіулуй, де надто високим був відсоток безробітних (приблизно третина з активних шахтарів). Головними гаслами були протести проти скорочення платні та звільнень, потреба укласти колективний договір. Найбільшими страйками стали події на заводі «Lemaître» в Бухаресті та в Решіці. Остання стала місцем для 80 трудових конфліктів, з яких 33 страйки та 43 – приховані конфлікти, які загалом зачепили 84 підприємства та 10 271 особу.

У транспортній галузі страйки, які влаштовувалися, спрямовували проти масових звільнень і в результаті здобували певну мету. Керівництво мало наміри скорочувати чисельність робітників, як і звільняло з роботи і незабаром приймало назад робітників, але вже зменшивши платню. У січні 1931 р. залізничники проводили акції, спрямовані проти скорочення зарплати, і проти страйкуючих 20 січня 1931 р. поліцією було застосовано зброю. Тож 29 січня 1931 р. збори протесту проти розправи провели залізничники Ґалаца, Бреїли, Тімішоари, Тиргу-Муреша, Сібіу, Дежа. Активними були робітники при організації заходів до 1 травня 1931 р. в Бухаресті, Ораді, Арадї, Ґалаці. Наприкінці року страйкували робітники в Арадї (2020 робітників та робітниць текстильних фабрик), у Тімішоарі (1600 осіб), Бугуші (3000 робітників). КНР намагалася проводити заходи, використовуючи робітників і безробітних та провівши такі в березні 1930 р. й у лютому 1931 р. в Бухаресті, Арадї, Решіці. До робітничих виступів долучалися і виступи селян, державних службовців, пенсіонерів⁴⁹⁰.

3 січня 1932 р. розпочався новий етап страйкової боротьби, викликаний другою «жертвовною кривою». Особливо активними виявилися залізничники, заробітна плата яких впала на 27-36%. 12 січня 1932 р. розпочалися виступи робітників залізниці в майстернях м. Деж, 14 січня – в майстернях «Ґрївіца» в Бухаресті, 1 лютого двогодинний страйк оголосили залізничники Ясс. Останні розпочали черговий страйк 8 лютого, а 17 лютого в Народному домі пройшли збори, які завершилися демонстрацією за участю 2 тис. осіб із протестом проти скорочень зарплати. 9 лютого в

Пашкань відбувся мітинг залізничників за участю 800-900 осіб, які висловили свою солідарність із залізничниками Ясс.

У мітингу проти «жертвовної кривої» робітників майстерень «Гривіца» взяли участь не тільки комуністи, але і представники Незалежної соціалістичної партії, СДПР. На зборах 10, 11 і 14 лютого вимагали переходу до активних дій проти «жертвовних кривих». У Галаці 1,5 тис. робітників взяли участь у русі протесту проти зниження зарплати. Спільний виступ залізничників з робітниками інших галузей мав місце в Орадія. На початку березня 1932 р. пройшла акція в Турну-Северін за участю 350 робітників. У ході таких виступів критикували керівництво профспілок. Зокрема, 26 лютого 1932 р. під час звіту комітету профспілки залізничників Бухаресту його піддали критиці за небажання здійснювати тактику єдиного фронту боротьби. До нового комітету обрали комуністів та їх прихильників, соціал-демократів, незалежних соціалістів й інших.

У профспілці Ясс Червона опозиція в лютому 1932 р. вимагала зменшення суми членського внеску, що робилося в інтересах робітників та їх можливості вступу у профспілку. Також у даний період відбулися зміни профспілкового керівництва у Клузі, Брашові, Тімішоарі, Дежі. Власне, в тій ситуації бачили можливим створення легальних організацій для проведення масової роботи та таких, які могли б утворити єдиний фронт. Такою формою в КНР вважали комітети дії, які створювалися робітниками-залізничниками. Створити ж єдиний фронт залізничників КНР мала намір через Центральний комітет дії, завданням якого виступала координація дій у межах країни. У зв'язку з цим з'явилася пропозиція скликати загальнорумунську конференцію робітників-залізничників для обговорення питання про форми боротьби. 5 березня 1932 р. в Бухаресті пройшла попередня нарада залізничників основних залізничних вузлів. Нелегально конференція була проведена 20 березня 1932 р. за участю 17 делегатів від Червоної опозиції у профспілках Бухареста, Ясс, Пашкань, Клужа, Галацу, Бреїли, Турну-Северін, Дежа, Орадія.

На конференції виступили проти дій влади, яка перекладала важкість кризи на робітників, та обрали Центральний комітет дії на чолі з Г. Георгіу-Деж. Вимоги, які ставилися на конференції, стосувалися питання про скорочення зарплат, виступи проти затримки їх виплат, за скорочення робочого дня зі збереженням рівня зарплати, введення допомоги безробітним від держави, припинення звільнень і відновлення на роботі звільнених, звільнення політичних в'язнів та встановлення відносин з СРСР. ЦКД звернувся до залізничників із закликом організовувати боротьбу за поліпшення економічного становища. Засобами боротьби мали залишатися зібрання, демонстрації, страйки, тоді як завданням було створення єдиного фронту робітників і службовців. З 1 квітня 1932 р. ЦКД розпочав випуск газети «*Lupta C.F.R.*». Мали місце виступи робітників різних служб залізничного транспорту. Зокрема, 14-22 квітня 1932 р. відбувся страйк будівельників залізничної лінії Плоешть – Тирговіште, 20 квітня – страйк на лінії Кривіна – Плоешть.

У квітні 1932 р. зібрався пленум ЦК КНР, на якому розглянули питання боротьби залізничників, критикуючи при цьому лівосектантські виступи, виступи за поєднання легальної та нелегальної форми роботи. 23-24 квітня 1932 р. пройшла загальнорумунська конференція профспілок залізничників за участю представників 8 великих залізничних центрів. Більшість тут висловилися за проведення тактики єдиного фронту, однак реформісти зняли з голосування резолюцію про організацію виступів під егідою єдиного фронту. У травні 1932 р. ЦКД розпочав підготовку до проведення обласних конференцій робітників-залізничників. 28-29 травня 1932 р. в Галаці пройшла конференція залізничників Молдови за участю 60 делегатів, які представляли 5 тис. залізничників Галацу, Ясс, Пашкань, Красної. Також були присутні делегації Бухареста і Клужа. Місцеві комітети дії обрали в Яссах, Тімішоарі, Орадія, Пашкань та інших містах. У червні 1932 р. ЦК КНР провів нараду групи активістів, які займалися партійною роботою серед залізничників. Обговоривши питання перетворення профспілок, їх реорганізації на основі класової боротьби, формування комітетів дії. У відповідь реформісти виключили зі свого складу профспілки Галацу та Клужа на підставі провідної ролі в них комуністів⁴⁹¹.

Загалом за 1932 р. відбулося 92 страйки, 10 локаутів, 266 інших відкритих конфліктів, які зачепили 1329 підприємств із 62 125 робітниками. Основні гасла, які проголошувалися, стосувалися поліпшення умов праці та життя, передусім йшлося про розмір платні, впорядкування праці, відновлення на роботі звільнених. У боротьбі за покращення умов праці та життя робітники вимагали підписання нових трудових угод. Бажаного результату робітники добивалися проведенням демонстрацій, страйків, мітингів. Найдієвішим засобом слід вважати страйк, оскільки досить часто виникала можливість підтримки страйкарів робітниками інших підприємств. Підсилювала виступи і пропагандистська література, яка завжди з'являлася в таких випадках або приурочувалася до певних свят, здебільшого 1 Травня, коли використовувалися заклики і проти влади, і проти соціал-демократів. Доволі поширеним явищем стало видання преси. Нелегальні газети, як «*Avangarda Roşie*» у Плоешть – орган місцевої організації СКМ, могли виходити небагатьма накладками. Видавалися газети, які спрямовували на утворення єдиного фронту, антимілітаристську боротьбу. Помітну роль у 1932 р. у виступах робітників відігравали і безробітні, яких ширше стали долучати до демонстрацій, мітингів. У лютому – березні 1932 р. рух безробітних посилювався у столиці. Наприкінці року активізувалися виступи та демонстрації безробітних з вимогами надання їм допомоги. Достатньо частими стали виступи пенсіонерів, які проводилися із приводу невиплати пенсій, демонстрували своє невдоволення представникам влади різних рівнів. Певну роль відігравали також і відзначення річниці створення КНР, які супроводжувалися організацією демонстрацій⁴⁹².

Свою роль, як засіб об'єднання, відігравав антивоєнний рух, який поєднував КНР і СКМ, давав змогу організовувати демонстрації та мітинги в ряді міст країни. 11 грудня 1932 р. відбулася загальнорумунська конференція антивоєнних комітетів у Бухаресті, де обрали керівні органи та прийняли резолюцію із закликом активізувати боротьбу за мир та на захист СРСР⁴⁹³.

На початку 1933 р. мали місце організаційні виступи шахтарів у Аніні з приводу колективного договору, виступи робітників річкових і морських портів проти скорочень зарплати та звільнень. Найпоширенішою формою виступів залишалися петиції, скарги, збори протесту. Зокрема, в січні 1933 р. виступи та демонстрації пройшли у Бреїлі, Лупень, Лоні, Аніноасі. У Брашові, Пятра-Нямц, Яссах, Арадї, Тімішоарі відбулися виступи протесту безробітних⁴⁹⁴.

У цей час Центральний комітет дії проводив діяльність серед робітників майстерень «Гривіца» (Бухарест), «Ніколіна» (Ясси), майстерень Клужа, Ґалацу, Пашкань, Орадї, Тімішоари, Турну-Северін, Брашова. На початку січня 1933 р. було створено комітет дії робітників Долини Прагова. До участі у виступах долучалися робітники підприємств «Orion», «Unirea», «Română-Americană», «Astra-Română», «Dacia-Română». Протестували робітники проти звільнень, виступали за виконання умов колективного договору. При цьому в ЦК КНР критикували дії робітників за недостатнє поєднання економічних вимог з політичними (пленум ЦК КНР в липні 1933 р.). 26-28 січня 1933 р. мали місце зібрання робітників майстерень «Гривіца» із приводу звільнень, скорочення зарплати, відмови від штрафів. Для погашення невдоволення Міністерство сполучень вирішило виплатити аванс за січень, але вже 31 січня стався новий виступ, під час якого вироблено додаткові вимоги, що стосувалися збільшення акордної плати на 25%, отримання дотацій на квартплату, відмови адміністрації від звільнень, визнання адміністрацією фабричних комітетів. 1 лютого 1933 р. вийшла відозва із закликом до боротьби. Програма залізничників містила вимоги збільшення зарплати на 40% через дорожнечу, визнання права на квартирну дотацію, медичну допомогу, забезпечення прожиткового мінімуму вантажникам та жінкам.

Того ж дня відбулися збори активу партійної організації майстерень та комітету дії. 2 лютого відбулися збори 5 тис. робітників, на яких обрали страйковий комітет у складі 350 осіб. Вже об 11 годині делегація на чолі з головою профспілки залізничників Бухаресту К. Донча передала відозву ЦКД адміністрації. До страйкарів приєдналися робітники депо «Кітіла-Треаж», а 2 лютого кількість страйкарів збільшилася за рахунок робітників другої зміни та зросло до 8 тис. осіб. У відповідь на

такі дії Міністерство сполучень та генеральне управління залізничних майстерень пообіцяли збільшити зарплату на 15% і на 20% для тих, хто працював акордно, обіцяно забезпечити 40-годинний робочий тиждень усім робітникам залізниці, припинення звільнень, ліквідації системи дискваліфікації, встановлення грошових дотацій на квартплату, обмеження вирахування із зарплат, визнання фабзавкому підприємства як представницького органу робітників. На цих умовах вирішили припинити страйк. Крім залізничників «Гривіци», страйкували також робітники залізниці в Галаці, Клужі, Орадї, Констанці⁴⁹⁵.

З боку уряду було вжито заходів для збільшення чисельності жандармерії та військ у місцях можливих виступів. Декретом від 4 лютого 1933 р. запроваджено стан облоги, що А. Келінеску називав попередженням комуністичного повстання. Стан облоги поширювався на Бухарест, Ясси, Плоешть, Валя Праговей, Галац, Тімішоару. На його підставі в ніч на 12 лютого було проведено арешти активістів⁴⁹⁶.

4-6 лютого пройшли вибори фабричного комітету майстерень «Гривіца», який складався із 250 членів, які представляли 8 тис. робітників. 9 лютого 1933 р. відбувся пленум ЦК КПР, на якому визначили завдання з організації демонстративного страйку та перетворення його на страйк із зайняттям підприємств. Розширений пленум Центрального комітету дії прийняв рішення розпочати боротьбу проти стану облоги та із задоволенням вимог робітників від 2 лютого 1933 р. Цей виступ у ЦК КПР розглядали як подальший крок для розвитку революційного руху.

12-13 лютого 1933 р. на страйк вийшли робітники майстерні «Ніколіна» в Яссах, майстерень Клужа, Орадї, Пашкань. У Клужі робітники зайняли майстерню та телефонну станцію, обрали фабричний комітет із 50 осіб та делегацію для ведення переговорів з генеральним управлінням залізниць. Створили також гвардію самозахисту та страйкові пікети. Вимогою було скасування стану облоги. 14 лютого до страйку долучилися робітники промислових підприємств Клужа та безробітні. Після невдалих спроб зайняти майстерні влада пообіцяла задовольнити вимоги робітників. Однак відбулося часткове задоволення вимог, а після завершення страйку провели арешт 13 робітників. 14 лютого відновили страйк у майстерні «Ніколіна» на знак протесту проти стану облоги та за виконання вимог 2 лютого. Тут поліція захопила майстерні та провела арешти активістів. Страйки і демонстрації відбулися в Галаці, Орадї, Пятра-Нямц.

Кульмінацією стали події 15-16 лютого 1933 р., які розгорнулися після арешту 1600 комуністів у ніч на 15 лютого, серед яких були Г. Георгіу-Деж, Д. Петреску, К. Донча, К. Давід. 15 лютого було прийняте рішення про страйк із вимогами негайного звільнення заарештованих, визнання фабричного комітету, скасування стану облоги, дотримання вимог 2 лютого 1933 р. Відмова влади виконувати вимоги робітників змусили останніх діяти і зайняти майстерні. Підтримку страйкарям надали 12 тис. робітників. Перед будинком адміністрації відбувся мітинг, а також було проведено мітинги солідарності на заводах «Malaxa», «Venus», «Lemaître», «Vulcan», «Balcani», «Mocirnița».

На вечір 15 лютого були стягнуті війська та поліція, але після невдачі з зайняттям майстерень шляхів сполучення Е. Мірто прийняв делегацію робітників, але відмовився від обговорення вимог. Владою були підготовлені полк жандармерії, батальйон прикордонників, дві роти піхоти та 350 поліціантів. У тій ситуації 40 солдатів 21-го піхотного полку відмовилися стріляти у страйкарів та були заарештовані з наступним ув'язненням у Жілаві. 16 лютого полковник Карнічою дав наказ захопити майстерні й о 6.25 підполковник Готіняну вимагав від робітників звільнити майстерні, а після відмови о 6.30 по майстернях відкрили кулеметний вогонь. Після прориву через ворота солдати та поліція до 10-ї години захопили майстерні. Офіційно про придушення страйку говорили про 7 загиблих, хоча під час процесу над залізничниками фігурувала і цифра 60 осіб. А. Келінеску у своїх записках подає цифру 3 вбитих і 40 поранених. На знак солідарності із залізничниками пройшли мітинги та демонстрації робітників у Бухаресті, а також впродовж 16-23 лютого вони відбулися у Клужі, Валя Праговей, Пашкань, Галаці, Орадї, Тімішоарі, Арадї, Брашові, Турну-Северін, Тиргу-Муреші, Сату-Маре, Бугуші, Констанці. Події страйку в майстерні «Гривіца»

знаходили відображення в художній літературі соціалістичного періоду. Найбільше уваги приділяли піку страйку та штурму майстерень із подальшим придушенням страйку⁴⁹⁷.

Під впливом подій у «Гривіці» мали місце виступи селян у Лепушнічел, Яблоніці, Петніку, своє невдоволення виявляли селяни Банату, Молдови, Добруджі. Під час виступів протесту були створені організації «Фронту землеробів». Посилилися виступи безробітних у Сату-Маре, Пятра-Нямц, Тиргу-Муреші, де мали місце демонстрації, вимоги відновлення на роботі, протести проти урядового терору. З боку уряду були проведені арешти активістів, під які потрапили 6 тис. осіб⁴⁹⁸.

Після подій 1933 р. ставлення комуністів до профспілкового руху особливо не змінювалося. Слід визнати, що у другій половині 1930-х рр. вплив соціал-демократів у профспілковому русі був достатньо високим, що і змушувало визначати завдання для діячів. Так, у баченні Г. Дімітрова соціал-демократи намагалися уникати проведення страйків. Саме тому слід було, на його думку, організувати страйки, які могли б починатися економічними вимогами і переходити у страйки з політичними гаслами: «Збільшення зарплати й одразу ж – геть фашистську диктатуру, геть фашизм». Він закликав розпалювати страйки, які мають грати і виховну роль, особливо, якщо є позитивний результат⁴⁹⁹. Завдання, яке висував Г. Дімітров перед діячами комуністичного профспілкового руху, полягало і в організації роботи в середовищі лівого крила реформістських профспілок. Основну увагу радив звертати на роботу в Англії, Франції, провідних капіталістичних державах, що непрямо підтверджувало давню версію про необхідність перемоги соціалізму перш за все в розвинутих капіталістичних країнах. Визначалися і групи працюючих, на яких слід було звертати першочергову увагу – залізничники, моряки, гірники, робітники металургійної та військової промисловості. До числа тих, хто перебував у «другій черзі», належали службовці⁵⁰⁰.

У питанні страйкового руху відповідне місце займають і статистичні дані. Так, період 1927-1931 рр. характеризувався наростанням та спадом числа страйків. Зокрема, якщо в 1927 р. було 48 офіційно зареєстрованих страйків, то 1928 р. їх було 56 (213 підприємств із 10 656 учасниками), в 1929 р. – 124 (407 підприємств із 30 650 учасниками), в 1930 р. – 92 (214 підприємств із 16 085 учасниками), 1931 р. – 69 страйків (161 підприємство з 14 389 учасниками)⁵⁰¹. У 1931 р. прямими домовленостями між сторонами було вирішено 19 страйків на 57 підприємствах, за погодження на підставі закону 1920 р. 30 страйків на 38 підприємствах, за арбітражем 1 страйк на 1 підприємстві. Шляхом звільнення вирішили конфлікт на 3 підприємствах, 9 страйків припинили на підставі відмови від права на страйк⁵⁰². Причини страйків були різними: за підвищення платні (12), проти скорочення платні (28), за скорочення робочого дня (2), вимоги по зарплатні, регулюванню праці, повернення звільнених (37)⁵⁰³. У 1931 р. мали місце 2 локауту за участю 84 осіб, з яких 16 належали до профспілок. Слід додати, що в листівках досить часто закликали робітників до створення «єдиного робітничого фронту» і ставили завдання боротьби за підвищення зарплатні, сплату соціальної страховки працедавцями, семигодинний робочий день⁵⁰⁴.

У 1933 р. відбулося 92 страйки на 272 підприємствах. Найвищою кількістю учасників страйків була у Трансильванії (10 212), після чого йшов Реґат (4734), Буковина (822) і Бессарабія (204). Причинами страйку були непорозуміння у сфері оплати праці, зокрема 21 страйк стосувався вимоги підвищення платні, 22 – проти її скорочення, 36 – оспорювання різних проблем стосовно платні, 18 – у сфері регламентації праці, 2 – щодо повернення звільнених з роботи й інше. З цих страйків задовольнили повністю вимоги страйкарів 29 (130 підприємств, 3943 учасника), частково – 37 (107 підприємств, 9110 учасників), відмовилися виконувати вимоги 26 страйків (35 підприємств, 2919 учасників)⁵⁰⁵.

Також у 1932 р. відбулося 9 локаутів за участю 374 осіб, з яких 183 були членами профспілки. Серед причин локаутів – вимоги проти скорочення зарплат (2), питання вирішення оплати праці (5), питання регламентації праці (3)⁵⁰⁶. Подібна ситуація була і з латентними конфліктами, яких у 1932 р. 226 на 1047 підприємствах при 46 908 учасниках. Причинами таких конфліктів були вимога підняття платні (13), скорочення платні (59), регламентація праці (105), різні питання по платні (55),

повернення звільнених (9) та інші. При цьому показник зарплати дійсно був нижчим, ніж у передкризовий період. Наприклад, за 1927 р. річна міська зарплата становила в Бухаресті 3212 леїв, тоді як у 1932 р. – 2146 леїв, у Тиргу-Жіу відповідно 3325 і 1875, у Плоешть – 2765 і 2246 леїв⁵⁰⁷.

Станом на 1933 р. відбулося 53 страйки, до яких додалося вирішення 3 страйків, розпочатих 1932 р., які зачепили 77 підприємств із 16 040 працівниками. З останніх страйкували 8763 робітника, серед яких 1502 належали до профспілки. Їх вирішили шляхом двосторонньої згоди в 17 випадках, на підставі закону 1920 р. – 26, за примусовим арбітражем – 2, через залишення робітників – 5 та інше. Серед причин страйків були вимоги підняття платні (13), протесту проти скорочення платні (12), звільнення без попередження (1), різні вимоги щодо платні (23), регламентація праці (7), повернення звільнених (6) та інше (6). Число латентних конфліктів у 1933 р. склало 222, охопивши 1329 підприємств із 64 094 робітниками. У конфліктах взяли участь 54 638 осіб, з яких 31 894 належали до профспілки. Більшість із цих конфліктів (142) були вирішені на підставі закону від 1920 р. Серед причин конфліктів 128 стосувалися проблеми регламентації праці, 52 – різних проблем з оплатою праці, 23 – вимоги про підвищення платні, 28 – протести проти скорочення платні, 14 – повернення звільнених з роботи. Також у 1933 р. мали місце локауті, з яких один у Петро-шань та Лупень у липні на вугільних шахтах. Конфлікти вирішувалися шляхом угоди на основі закону 1930 р. на користь робітників⁵⁰⁸.

Безробіття давало в січні 1933 р. 44 797 осіб і скорочувалося до кінця 1933 р. до 25 765 осіб. Для 1928 р. ці цифри становили 14 476 і 7143 відповідно. Заробітна плата в містах складала: в Бухаресті – 1495 леїв, у Тиргу-Жіу – 1767, у Плоешть – 2117 леїв⁵⁰⁹.

Станом на 1934 р. було укладено 92 колективні договори за участю 24 154 робітників, тоді як у 1935 р. число таких договорів становило 106 для 42 623 робітників. Латентних конфліктів виникло в 1934 р. 187, з яких 13 – конфлікти минулого 1933 р. із залагодженням їх у 1934 р. Згадані конфлікти зачепили 748 підприємств із 42 263 робітниками. З них страйкуючих було 27 559, а членів спілок – 15 726. У 1935 р. зі 190 конфліктів 18 були залагодженими в 1935 р. Загалом того року конфлікти стосувалися 1286 підприємств із 80 702 робітниками. Страйкарів на них сукупно виявилось 62 213, з них членів спілок – 35 697. Серед причин конфліктів 1934 і 1935 рр. були вимоги підвищення платні – 35 і 58 відповідно⁵¹⁰, протестів проти скорочення платні – 15 і 10, залагодження питань по платні – 53 і 32, питання регламентації праці – 118 і 109, за відновлення на роботі – 14 і 6. Страйків у 1934 р. відбулося 71 із втягненням 319 підприємств, із них 62 – це страйки на окремому підприємстві. Брали участь у страйках 10 392 із 30 379 робітників, з них у проф-спілках 4713. У 1935 р. 78 страйків пройшли на 529 підприємствах із 27 977 робітниками. Участь у страйках брали 13 748, з них у профспілках – 8132. Зі страйків 1934 р. 38 були залагоджені з ви-конанням усіх вимог, 10 – з частковим виконанням, 23 – без виконання, тоді як у 1935 р. відповідно 32, 25 і 21. Більша частина страйків була припинена на підставі дії закону 1920 р. (53 і 58 відповідно), тоді як за погодженням сторін 8 і 5. Страйки 1934 і 1935 рр. були викликані вимо-гами підвищення платні 28 і 33, регламентації праці – 22 і 30, узгодження питань оплати – 17 і 15, відновлення на роботі – 12 і 5, скорочення платні – 10 і 2 й інше. З локаутів у 1934 р. відбувся один на взуттєвій фабриці в Орадя, де учасниками виступили робітники, що не перебували у профспілці. У 1935 р. мали місце 6 локаутів за участю 852 робітників з 1037 найнятих підприємствами. Причинами локаутів стали призупинення дії підприємства через відсутність сировини (2), закриття підприємства (1), інші причини (3)⁵¹¹.

На початку 1936 р. в Румунії піднялася хвиля страйкового руху й особливо організованими страйки проходили у Клужі, Тиргу-Муреші, Арадї, Яссах, Ґалаці, Сату-Маре, Брашові, Тімішоарі, тому закінчилися вони частковим чи повним успіхом. Тривалий час велася страйкова боротьба робітниками фабрик «Nova», «Clăg», «Norma», «Talpa», «Astra» в Бухаресті. 23 січня 1936 р. в Бухаресті 400 студентів провели демонстрацію під антифашистськими гаслами. 26 січня в Кишиневі пройшла молодіжна демонстрація на підтримку Народного фронту та єдності демократичних сил.

Впродовж лютого – березня 1936 р. редакція газети «*Cuvântul liber*» провела анкетування серед різних верств із питання ставлення до війни та фашизму. У відповіді на анкету робітники з Ватра-Дорней писали: «Сучасний уряд, який називає себе демократичним, насправді є прихованою диктатурою. Ми бачимо фатальні наслідки цієї диктатури: політичні в'язні зазнають знущань, у в'язницях інсценуються процеси проти боротьби за мир... Диктатура веде до війни. Проти неї в єдиному фронті повинні об'єднатися всі, хто бореться проти цього зла. Якої б форми і під якою б назвою не був створений цей фронт, він отримає підтримку»⁵¹².

Поряд зі страйками засобом організації робітників залишалися зібрання, зокрема, 23 лютого 1936 р. у громадах Аніноаса, Вулкан, Петріла повіту Клуж. В Аніноасі 400 шахтарів взяли участь у профспілковому зібранні, де співголова профспілки Надь Карол склав звіт про діяльність у 1935 р., звіти склали також касир і секретар профспілки. Проведено було вибори нового комітету, де залишився на посаді співголова, тоді як головою став К. Тешкан. У Вулкані в зібранні профспілки взяли участь 150 членів, а в новообраному комітеті головою залишився К. Петру. У громаді Петріла відбулися збори організації «IMSER» за участю 50-60 шахтарів. Обговорювалися завдання організації, розмір членських внесків і необхідність підтримати соціал-демократичну організацію та провели вибори нового комітету. 1 березня 1936 р. в Робітничому домі м. Тімішоара відбулося зібрання будівельних робітників з метою обговорення колективного контракту. Власне, головним завданням бачили дотримання робітничої солідарності. У Тімішоарі 29 березня пройшли збори профспілки металургів. Для Бессарабії ж поліція відзначала помітно високу участь робітників у комуністичному русі, організації якого маскувалися під антифашистські⁵¹³.

У 1936 р. було укладено 116 трудових контрактів із 25 196 робітниками, а в 1937 р. – 119 із 29 967 робітниками. При цьому в 1936 р. мали місце 255 конфліктів на 1271 підприємстві з участю 69 033 робітників, що складало приблизно 2/3 усіх зайнятих тут робітників. Майже всі вони (59 885) були членами профспілок. У 1937 р. число конфліктів становило 211 і зачепило 931 підприємство з 88 716 робітниками. У конфлікті брали участь 62 079 осіб (44 549 члени профспілки). Причинами конфліктів стали регламентація праці 191 і 159, збільшення платні – 99 і 107 та інші. З 255 конфліктів у 1936 р. 142 були залагоджені на підставі закону від 1920 р., 65 – через арбітраж, 16 – через згоду сторін. У 1937 р. 123 залагодили на підставі закону від 1920 р., 48 – через арбітраж, 21 – за згодою сторін. Якщо в 1936 р. відбулося 2 локаути, 1 з яких став страйком протесту, то в 1937 р. локаут стосувався спору із приводу платні і був вирішений на підставі закону⁵¹⁴.

Страйки, які мали місце в 1936 р. (88), відбулися на 451 підприємстві з 28 647 працівниками, з яких страйкували 14 677, половина з них (7093) члени профспілки. У 1937 р. 69 страйків втягнули в цей процес 409 підприємств із 14 153 робітниками. Участь у страйках взяли 6493 і 3318 були у профспілці. Зі страйків 1936 р. 59 були вирішені на підставі законодавства, а 23 – за погодженням сторін. У 1937 р. такі цифри⁵¹⁵ склали 55 і 10.

На 1938 р. відбулося 184 латентних конфлікти, які зачепили 732 підприємства з 74 669 робітників; у конфлікті брали участь 50 177 робітників, з них 32 315 члени профспілки. З них вирішили на основі законодавства 116, на основі арбітражу 36. Локаути, які відбулися 1938 р., втягнули в конфлікт 142 особи із 724 зайнятих; 1 із них був вирішений інспекцією праці на користь робітників, тоді як другий залишився без вирішення⁵¹⁶. 24 страйки в 1938 р. мали місце на 69 підприємствах з 6916 робітниками, проте у страйку брали участь 1629, з яких 189 – члени профспілки. Зі згаданих страйків 20 відбулися у Трансильванії, а 4 в Реґаті. Їх вирішення відбулося на основі законів – 15, договору між сторонами – 4 й інше⁵¹⁷.

Позиція уряду, спрямована на експлуатацію працюючих, змушувала діяти відповідним чином комуністів і представників профспілок, які закликали до єдності проти наступу уряду та фашистів й уніфікації організацій. Разом з тим на пленумі вирішили скасувати комуністичну фракцію у профспілці, але єдність мала відбутися завдяки діяльності Унітарної профспілки, створеної 1923 р. Ця єдність мала реалізуватися щоденно в боротьбі на захист профспілок від нападів фашистів, у боротьбі на захист прав на організації. Об'єднувати сили робітників та інших платних працівників

вважали необхідним і в міжнародному масштабі, що передбачало скликання спільного конгресу Амстердамського Інтернаціоналу та Профінтерну. Здійснення профспілкової єдності називали центральним заходом і можливим здійснити шляхом енергійної боротьби проти загрози військово-фашистської диктатури. Прихильникам єдності радили, що вони мають входити до складу профспілок. Останні мали полегшити спільну боротьбу за єдність, створюючи комітети і міжпрофспілкові союзи та професіональні асоціації. Економічна боротьба також ставала елементом реалізації єдності дій робітників і службовців, як і участь у виборах комітетів дії, підготовці звернень, підписанні колективних трактатів, підготовці організаційної єдності⁵¹⁸. Як видно, профспілка залишалася в центрі уваги КПП і в липні – серпні 1936 р. комуністи організували страйки робітників заводу «Astra» в Арадї, в серпні – робітників лісозаготівель повіту Трей-Скауне⁵¹⁹.

Проводилася робота з організації допомоги політичним в'язням, і з 1935 р. на металургійних та текстильних підприємствах Бухареста поширювалися підписні листи для збору коштів. Збирали їх також, поширюючи марки вартістю 3, 5, 10 і 20 леїв. Влаштовувалися заходи літературного та ху-дожного змісту, під час яких поширювали інформацію про діяльність, збирали кошти. Проводилися легальні заходи на зразок конференцій та театральних вистав у Бухаресті, Яссах, Романі, Ботошанах. На квітень 1937 р. в Бухаресті та Яссах певного успіху добилися члени «Ajutorul Roșu», які займалися організацією допомоги політичним в'язням, тоді як у більшості міст резуль-татів не вдалося досягнути. Тоді ж прийняли рішення замінити дану організацію на Фронт солідарності, хоча реальною була тільки зміна назви, а організаційна структура залишалася тією ж. З лютого 1938 р. основну роботу з допомоги політичним в'язням надавали через створені в 1935-1937 рр. патронажні комітети. Результатом діяльності в 1939 і 1940 рр. став організаційний рїст у Трансильванії та Банаті. Таким чином, у травні – липні 1940 р. тут існували територіальне керівництво, обласний секретаріат (Сомеш), 15 місцевих міських організацій, 25 патронажів⁵²⁰.

Хоча внаслідок дій уряду Румунії в період королівської диктатури було офіційно ліквідовано профспілкові організації, зокрема Загальну конфедерацію праці, та відбувся перехід до цехових організацій, це не зняло соціальної напруги у провідних галузях. Участь робітників у демонстрації організації «Munca și Voie bună» 1 травня 1939 р. подавалося як виступ проти режиму. 5 травня 1941 р. мав місце страйк у Валя Жіулуй за участю шахтарів з Петріли, Аніноаси, Лупень, Лоні, які виступали передусім за власні економічні вимоги⁵²¹.

Врешті можна вказати на загалом низький рівень знань у середовищі рядових учасників партії, в тому числі й тих, що займалися підпільною діяльністю та керували осередками. Для прикладу, в романі К. Леу на це вказує один з героїв твору, говорячи про нестачу теоретичних знань. Проте для більшості громадян і такі діячі партії сприймалися не інакше як «червона загроза»⁵²².

У своїй діяльності комуністична організація в Румунії мала можливість спрямовувати свої зусилля на керівництво створеною молодіжною організацією, яка пов'язувалася з партійною організацією як засіб отримання надійних кадрів на майбутнє. У даному питанні комуністи в дечому повторювали методи діяльності соціалістів, а нерідко використовували соціалістичну молодь для власної діяльності. Попри заяви щодо незалежної молодіжної організації, все ж керівництво КПП намагалося управляти діяльністю КСМ, яка керувалася у своїй роботі і постановами та резолю-ціями КІМ. При цьому слід визнати існування різних за чисельністю молодіжних комуністичних організацій у середовищі різних соціальних груп. Відповідне місце зайняла робота з жіноцтвом, проте найбільше уваги приділялося профспілковому руху, де комуністи мусили суперничати з соціал-демократами. Спільно із профспілками вирішувалися також питання підвищення зарплати, як і організації саме найманих працівників для боротьби проти загрози фашизації. Значну частину працюючих, як і частину керівників низових організацій, комуністи використовували у своїй діяльності, не давши належної підготовки.

Таким чином, ліві партії стали тими організаціями, що мали повноцінні можливості для розгортання діяльності після завершення війни, коли погіршення умов існування ставали ґрунтом для активної діяльності. Фактичним завданням для соціалістів стало відновлення повноцінної діяльності, для ряду політичних партій вже в умовах нової держави та нового законодавства. Певну загрозу для цілісності соціалістичного руху в Румунії складали представники організацій, що створювалися серед військовополонених румунів у Росії. Практичне відновлення діяльності соціалістських організацій у межах новоствореної країни відбувалося впродовж 1918 р. Нові обставини діяльності передбачали суперечку стосовно потреби централізації й уніфікації політичних та проф-спілкових організацій, як і визначення принципів діяльності політичної організації. Останнє було необхідне у зв'язку з потребою створення єдиної організації з кількох регіональних соціалістичних партій. Дане питання виявилось дещо затягненим через включення соціалістів у боротьбу за створення комуністичної організації. Дана ситуація створила умови для тривалого перебування та діяльності майбутніх членів комуністичної організації в партійній та профспілковій організаціях соціалістів. Така ситуація була також причиною участі представників соціалістського руху Румунії в діяльності Балканської комуністичної федерації ще до створення комуністичної організації.

Розкол в організації соціалістів поглибився після жовтневого 1920 р. страйку, що визначив позицію двох напрямів лівого руху в Румунії, але при цьому посилив позиції комуністів. Остаточний розрив мав місце на установчому конгресі нової партії у травні 1921 р., що стало причиною прискорення процесу створення нової єдиної організації. Утворення Федерації соціалістичних партій Румунії дозволило допустити у програмі її діяльності положення щодо можливості здійснення революції в Румунії.

Попри відсутність єдиної партійної організації соціалісти, подекуди успішно, брали участь у парламентських виборах, займаючи допустиму в тих умовах кількість місць у парламенті, але не достатню для вирішальних дій. Причиною участі в парламенті соціалістів було переконання щодо можливості трансформації капіталістичного суспільства в соціалістичне. Тим не менше в ряді випадків відмову від участі в парламентських виборах соціалісти використовували для демонстрації протесту проти дій влади. Разом з тим у ряді випадків соціалісти утворювали виборчі блоки чи намагалися балотуватися у списках політичних партій, що погоджувалися на співпрацю з ними.

Активність соціалістів у парламенті була різною, але часом дії та запити відповідали потребам регіонів, у яких вони були обрані, чи нагальним питанням загального характеру. Помітне місце в діяльності депутатів-соціалістів займали спроби вирішувати питання соціального характеру. В окремих випадках позиція соціалістів висловлювалася щодо питань загальнодержавного характеру, але не узгоджувалася з їх можливістю добитися рішення, як це було з обговоренням проекту нової конституції в березні 1923 р. Позиція з питання уніфікації законодавства на підставі конституції залишалася в активі соціал-демократів упродовж подальшого періоду уніфікації.

Створення ФСПР та її діяльність упродовж періоду 1921-1927 рр. не призвела до створення єдиної організації. При цьому організаційна структура ФСПР містила всі необхідні для повноцінної діяльності елементи, але допускала можливість виходу з організації та створення нових партій, як це було у випадку зі створенням у 1922 р. Соціалістичної партії Румунії. При цьому чисельність ФСПР була не особливо високою і в 1922 р. складала 12 тис. членів, маючи при цьому офіційно існуючі та фактично діючі секції. Кількість останніх була дещо нижчою, ніж перших. При цьому партійна організація намагалася діяти в союзі з професійними спілками.

Неможливість уніфікувати партійну організацію в рамках ФСПР призвела до потреби створення Соціал-демократичної партії Румунії у травні 1927 р., що зберегло можливості соціалістів Румунії брати участь у міжнародних соціалістичних організаціях як регіонального (балканського), так і міжнародного рівня. Також у ряді випадків соціалісти виявляли солідарність із комуністами, особливо у випадках переслідування з боку влади. Натомість комуністи нерідко використовували зібрання й інші заходи соціал-демократів для здійснення власної діяльності. Тим паче, що в 1930-х рр. мали

місце настанови Комінтерну щодо співпраці з соціал-демократами у справі проведення антифашистської діяльності. Сама ФСПР була визнана перехідною формою організації, через що логічним виявилось створення СДПР.

Помітне місце займала профспілкова діяльність, адже на початку об'єднання саме профспілка стала частиною питання партійного будівництва. Одночасно профспілкову роботу використовували для отримання бажаного змісту законів, що стосувалися праці та профспілкової діяльності.

Розвиток комуністичного руху в Румунії був поєднаний із зовнішніми силами, які поширювали більшовицькі ідеї серед румунських військовополонених у Росії. Результатом таких дій стало утворення в листопаді 1918 р. об'єднання комуністичних груп. Також можливим поширення більшовицьких ідей стало на території Бессарабії, де намагалися добитися встановлення влади більшовиків шляхом повстання. Тривалим прикладом зовнішнього впливу на комуністичний рух у Румунії можна вважати підпорядкування комуністичної організації Бессарабії ЦК РКП(б). Останнє створювало певні проблеми у співпраці з комуністичною організацією Румунії, зокрема в питанні участі у створенні Балканської комуністичної федерації. При цьому пропагандистська діяльність вже в першій половині 1920-х рр. спрямовувалася на реалізацію приєднання Буковини та Бессарабії до радянської держави. Тим більше, що комуністична організація на Буковині тривалий час залишалася підпорядкованою КП(б)У. Свою роль відіграло і приєднання до III Інтернаціоналу.

Остаточне утворення єдиної комуністичної організації відбулося у травні 1921 р., але виявилось процесом не завершеним, через що тільки всередині 1922 р. КГР вважається оформленою остаточно.

Свою особливість мала діяльність комуністичної організації в 1920-х рр., оскільки фактично легальною вона залишалася до 1924 р., після чого перейшла в підпілля, існуючи з невеликою кількістю членів та використовуючи легальні організації для просування власних ідей і вирішення низки завдань. При цьому організація мала достатньо чітку структуру, яка повноцінно сформувалася до 1924 р. Саме в даний період робилися спроби використовувати національне питання з метою організації класової боротьби та національно-визвольної боротьби. Важливим елементом у партійній діяльності стало створення Робітничо-селянського блоку, який призначався для здо-буття місць у парламенті. Системні дії поліції проти КГР, що припали на 1926 р., на певний час обмежили її діяльність та в черговий раз були використані для демонстрації зв'язків комуністів з СРСР. Остаточне спрямування національного питання на використання його в революційній боротьбі мало місце в 1928 р. Результатом стало отримання РСБ високих відсотків під час парламентських виборів у регіонах з національними меншинами. Використання національного питання в революційній діяльності стало причиною створення легальних прокомуністичних організацій у ряді регіонів.

Наприкінці 1920-х рр. керівництво КГР перемістилося за межі країни, що змусило керівництво Комінтерну вирішувати питання з цілісністю керівництва й усувати загрозу фракційної боротьби в КГР. Разом з цією проблемою завданням партії стала організація антивоєнної боротьби, яку намагалися використовувати для підтримки СРСР. Організація такої діяльності здійснювалася на тлі погіршення соціально-економічного становища у країні. У цей же період комуністи створили умови для віддалення від себе соціалістів, які відмовлялися від співпраці через неприйняття позиції іншої лівої організації.

Діяльність комуністичної організації прив'язувалася до організації великих страйкових виступів, які стали в подальшому символами протистояння між владою та робітниками.

Завданням у діяльності КГР 1930-х рр. стало створення Єдиного антифашистського фронту, що, за твердженням комуністів, не вдавалося через відмову СДПР. У рекомендаціях до діяльності КГР залишалася провідним елементом боротьба проти «фашизації країни». У цій діяльності активно використовували регіони з високою чисельністю національних меншин. Одночасно

засобом пропаганди стала боротьба проти загрози поділу Румунії, яку, як відзначали комуністи, створювала Німеччина.

Організовано керівництвом КНР також і роботу з молоддю, яка дозволяла створити реальні резерви для організації. При цьому молодіжна організація загалом повторювала основні завдання, які ставилися перед КНР. Створювалася ситуація, коли СКМР іменували автономною організацією, фактично тримаючи її під управлінням КНР. Разом з тим молодіжна організація також брала участь у діяльності міжнародних молодіжних інституцій.

Засобом для реалізації низки завдань стало використання комуністичною організацією низки товариств, які створювалися саме для легалізації діяльності комуністів, у ряді випадків маючи вузькоспрямоване поле діяльності. Профспілкові організації використовувалися в діяльності, хоча тут мало місце суперництво з соціалістичними профспілками. Фактичним результатом такого протистояння стало створення Унітарних профспілок, які виявилися конкурентом профспілок соціалістичних. Економічні інтереси робітників усе ж залишалися провідним елементом у подібній діяльності до розпуску профспілок у період карлістського режиму, але уникати виступів робітників у країні все ж не вдалося.

Примітки

¹Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București: Meronia, 2000. P. 197-201.

²Presa muncitorească și socialistă din România / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș. Vol. III: 1917-1921. Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. București: Editura politică, 1971. P. 19, 21-22, 26-28.

³Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983. С. 20-23; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 102-103.

⁴Cheresteșiu V. Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 273.

⁵Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 23-25.

⁶Там само. С. 27-28.

⁷Presa muncitorească și socialistă din România... P. 52-53, 55-56, 59, 71-73, 73-74, 74-75, 75-76.

⁸1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989. P. 335-336.

⁹Presa muncitorească și socialistă din România... P. 165-166, 167-168.

¹⁰Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 29-32; Presa muncitorească și socialistă din România... P. 203-205, 206, 266.

¹¹Ibidem. P. 79-80.

¹²Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 106-113.

¹³Там само. С. 32-37.

¹⁴Там само. С. 37-42; Попеску-Пуцурь И., Стойка Г., Рэдулеску И. Великая Октябрьская социалистическая революция и рабочее движение в Румынии. Москва: Политиздат, 1967. С. 73.

¹⁵Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare... P. 590-593; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 44-46.

¹⁶Там само. С. 47-48.

¹⁷Створення соціал-демократичних організацій відбувалося у краї під впливом європейських традицій, перш за все німецького та австрійського соціал-демократичного руху. Щоправда, Буковина дещо відставала від Галичини, де соціалістичні ідеї почали поширюватися вже на рубежі 60-70-х рр. XIX ст. Так, якщо в Галичині Галицька робітничка партія була заснована 1890 р., то на Буковині організаційні заходи відбувалися вже впродовж 1890-х рр. На той час австрійська соціал-демократія вже налагодила партійну діяльність та розвивала організацію. Власне варто відзначити, що реально соціал-демократична організація в Австрії відновилася 1887 р. На з'їзді в м. Гайнефельд (30 груд. 1888 – 1 січ. 1889 р.) заново створено Соціал-демократичну робітничу партію Австрії, до складу якої увійшли соціал-демократичні організації Цислейтанії. На цьому ж з'їзді було ухвалено складену В. Адлером та редаговану К. Каутським програму партії – «Декларація про принципи». Саме її вважають першою національною партійною програмою II Інтернаціоналу. Вже на II з'їзді СДРПА (28-30 черв. 1891 р., Відень) було визначено критерії належності до партії, а IV з'їзд СДРПА (25-31 бер. 1894 р.) затвердив новий партійний статут, яким рекомендувалося створювати політичні товариства. Кожен член партії зобов'язувався вступити до професійної спілки чи до політично-просвітницького товариства. (Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської

соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 pp.). Івано-Франківськ: Вид. дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. С. 87, 120-121, 141).

¹⁸Жернокієв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині... С. 159-160, 272-273, 287-292.

¹⁹Там само. С. 373, 317, 320, 324-330.

²⁰Presa muncitorească și socialistă din România... P. 177.

²¹История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во МГУ, 1981. С. 379-381; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 49-53.

²²Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 54.

²³Presa muncitorească și socialistă din România... P. 84-85; Попеску-Пуцурь И., Стойка Г., Рэдулеску И. Великая Октябрьская социалистическая революция и рабочее движение в Румынии... С. 76-77.

²⁴Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 55-62.

²⁵Presa muncitorească și socialistă din România... P. 1279-280; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 72-73.

²⁶Presa muncitorească și socialistă din România... P. 281-283, 283-285, 285-286.

²⁷Socialiștii din Bucovina și alegerile // Glasul Bucovinei. 1919. 23 Octombrie. № 269.

²⁸Tabloul IIb // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932.

²⁹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922 / Ediția a II-a. București: editura de stat pentru literatura politică, 1956. P. 164-168, 169-173; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 76-78; Tabloul IIb // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

³⁰Presă muncitorească și socialistă din România... P. 188-189, 307-308.

³¹Докладніше про боротьбу лівих і центристів див.: Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 92-100.

³²Presă muncitorească și socialistă din România... P. 292-293; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 90-91.

³³Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 157-159, 159-164, 173-177, 177-181, 181-184.

³⁴Presă muncitorească și socialistă din România... P. 299-301, 301-302, 311-312.

³⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 189-193.

³⁶Хроніка партійного руху на Буковині (від вересня 1920 до вересня 1921 р.) // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Брофмана. 25506-П-8059. С. 47-48.

³⁷Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 115-121.

³⁸Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983. С. 123-131.

³⁹Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83); Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82); Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983. С. 131-137.

⁴⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 199-210.

⁴¹Ibidem. P. 214-221.

⁴²Bunea A., Tomuța G. Frământări în rîndurile tineretului muncitor din Transvania în perioada anilor 1917-1922 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958-1959. P. 353-363.

⁴³Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1: Коммунистическое подполье Бессарабии в период образования и деятельности партийной организации края как составной части РКП(б) (март 1918 – август 1922) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Карта Молдовеныскэ, 1987. С. 153-155.

⁴⁴Там само. С. 155-158.

⁴⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 233-239, 247-253; Vălenaș L. Memorialul stalinismului: România între anii 1949-1965. București: Saeculum I. O., 2003. P. 166.

⁴⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 273-275, 276-278, 279-285, 285-289, 295-299; Резолюція комуністичної фракції // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83); Становище унітарійського центрума // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83).

⁴⁷Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 137-141.

⁴⁸Докладніше про полеміку див.: Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 141-150.

⁴⁹Там само. С. 150-155; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 317-319; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 39.

⁵⁰Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 39; Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national-staatlichen Auspruchs Grossrumaniens. 1918-1944. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001. S. 200.

⁵¹Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 301-303; Tănăsescu F. Federația partidelor socialiste din România (1921-1927) // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 129.

⁵²Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944... P. 303-306.

⁵³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 69-73; Tănăsescu F. Federația partidelor socialiste din România (1921-1927) // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 130-131.

⁵⁴ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. Арк. 12, 14-17.

⁵⁵Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 132-137; Tănăsescu F. Federația partidelor socialiste din România (1921-1927) // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 132.

⁵⁶Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 138-142; З нашого життя // Хлібороб. 1923. 8 квітня. Ч. 1. С. 2; «Соціалістичні» бандити // Хлібороб. 1923. 8 квітня. Ч. 1. С. 2-3.

⁵⁷Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 214-215.

⁵⁸Ibidem. P. 216-217.

⁵⁹Шириня К. К. Классовая борьба в мире в 1922-1923 гг. и политический курс Коминтерна // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 32-33, 81; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, editura politică, 1971. P. 221-225; Міжнародний соц. конгрес // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928. București, Editura științifică și enciclopedică, 1981. P. 134-135.

⁶⁰Заборона конгресу робітничих синдикатів // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11; Розкол у соціал-демократичній партії // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 350.

⁶¹Український Виборче! // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4; Готинчан В. Політична боротьба робітників і селян за волю // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4; Спасителі народу // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4; Наївні старички // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22); За волю і право освіти // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 22 липня. Ч. 29 (121); Черновецький воєнний суд при роботі // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22); Збори цегольняних робітників в Чернівцях // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22); З робітничого пекла в Фалкові // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120); Свідомість та організація працюючих // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51); Яка буде діяльність найвищого правительственного комісаря // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51).

⁶²ДАЧО. Ф. 465. Чернівецьке управління вищого комісаріату у справах Буковини і Бессарабії при Раді Міністрів Румунії, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 1. Матеріали о разборе жалобы жителей коммуны Чагор на примара за невыполнение служебных обязанностей, за высказывание против румынского государства (жалобы, показания, протоколы и др.). Арк. 1-2, 3, 4, 6; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковини о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 1-2, 3зв., 4, 6.

⁶³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 142-146.

⁶⁴Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 147-151. Про дискусію див.: Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 151-154.

⁶⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul 36 / 1926. File 78-82.

⁶⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul 36 / 1926. File 85.

⁶⁷Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 184-187.

⁶⁸Ibidem. P. 187-190.

⁶⁹Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944. P. 326-328.

⁷⁰Ibidem. P. 328-333; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 190-198.

⁷¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 198.

⁷²Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina... S. 204; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al

Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 11 / 1928. Fila 1; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 198-203; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 514-515.

⁷³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928... P. 203-214; Партийний суд над т. Др. Гелертером // Боротьба. 1928. 22 липня. Ч. 29 (121).

⁷⁴ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 24.

⁷⁵ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 38, 91, 118; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 11 / 1928. File 2, 3.

⁷⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul 158 / 1928. File 1-2, 4.

⁷⁷ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 11, 13, 14-15; Скріплюйте фронт боротьби! // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120); В Ромуні // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120).

⁷⁸Партийний суд над т. др. Гелертером // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 22 липня. Ч. 29 (121).

⁷⁹Розкол у соціал-демократичній партії на Буковині // Рідний Край. 1928. 9 грудня. Ч. 49 (108).

⁸⁰ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 18-20, 24, 25-26, 143-144; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 201-203.

⁸¹Як вони зраджують і запродують робітників і селян // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромуні «Визволення». (Букарешт). 1929. 31 марта. Ч. 1. С. 4; Василь Руснак зрадив // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромуні «Визволення». (Букарешт). 1930. 26 січня. Ч. 3 (33). С. 6.

⁸²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul 66 / 1928. Fila 2.

⁸³ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором полиции. Арк. 109; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987. С. 34.

⁸⁴ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 88, 106, 133, 132, 136, 137, 139, 140-142; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 71 / 1928. Fila 50.

⁸⁵ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 117, 120-12.

⁸⁶ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 428. Докладная записка особого отдела сигуранцы об организационных принципах социал-демократических организаций. Арк. 1-4.

⁸⁷Stănescu M. C. Stânga politică românească în anii crizei (1929-1933). București: Editura Mica Valahe, 2002. P. 99, 103.

⁸⁸Ibidem. P. 105-107.

⁸⁹Ibidem. P. 111-118.

⁹⁰Ibidem. P. 118-121.

⁹¹Ibidem. P. 123; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987. С. 36.

⁹²Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 18 / 1929. File 9, 18, 28, 50; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 67 / 1931. File 2, 3, 40.

⁹³Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 59-60, 62.

⁹⁴Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. File 12-14, 36-37, 40.

⁹⁵Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Suceava, 63. Dosar Nr 32 / 1930. File 19-20.

⁹⁶ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд м. Чернівці. Канцелярія. Оп. 1. Спр. 5685. Информационный обзор и рапорты

полицейских органов о проведении трудящимися Буковины празднования 1 Мая 1932 года. Первомайские газеты, выпущенные Центральным комитетом коммунистической партии Румынии и коммунистического союза молодежи. Арк. 15-17; ДАЧО. Ф. 126. Апелляционный суд Буковины, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 47-50, 54-55; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы г. Черновцы и переписка с Генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 342, 343, 344.

⁹⁷ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 553. Информационное сообщение полицейских органов о коммунистической деятельности на Буковине. Арк. 9; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 552. Информационные донесения полицейских органов о коммунистической деятельности в Румынии, румынскими коммунистическими организациями и оказанию помощи арестованным революционерам. Арк. 4, 10, 13, 15.

⁹⁸Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 44; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 208, 212-214, 214-217.

⁹⁹Григореску Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 37-38; О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу тов. Эрноли, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // Коммунистический Интернационал. 1935. № 23-24. С. 151.

¹⁰⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: editura de stat pentru literatură politică, 1957. P. 12-13.

¹⁰¹ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 552. Информационные донесения полицейских органов о коммунистической деятельности в Румынии, румынскими коммунистическими организациями и оказанию помощи арестованным революционерам. Арк. 12.

¹⁰²Чабан М. Борьба за единый пролетарский фронт действий в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1935. № 4. С. 33-34.

¹⁰³Там само. С. 35-37.

¹⁰⁴Там само. С. 38.

¹⁰⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 353-354.

¹⁰⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. Fila 118.

¹⁰⁷З записника // Час. 1936. 13 лютого. Ч. 2081.

¹⁰⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. File 93 verso, 139 verso, 192 verso-193, 260, 288, 353, 392; Страйк в Verhomet S // Час. 1936. 20 вер. Ч. 2261.

¹⁰⁹Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 121.

¹¹⁰Стефанов Б. Ещё раз о концентрации демократических сил в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 9. С. 38.

¹¹¹Станки И. Троцкистские резервы в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 6. С. 103-105.

¹¹²Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 151-152.

¹¹³Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 153-154.

¹¹⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 110 / 1937. File 1, 12, 9, 15, 17-18, 3.

¹¹⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 110 / 1937. File 7, 8, 10, 13, 14.

¹¹⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 37 / 1937. File 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11.

¹¹⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosarul Nr. 37 / 1937. Fila 13.

¹¹⁸Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000. P. 201-203; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 137-138.

¹¹⁹Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. С. 65.

¹²⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 296.

¹²¹О некоторых вопросах работы компартий в условиях войны (К итогам 1 Мая 1940 года) // Коммунистический Интернационал. 1940. № 6. С. 111. В карлістській Румунії 1 травня стало днем праці та увійшло до числа офіційних свят країни.

¹²²ДАЧО. Ф. Р-2838. Управління КДБ по Чернівецькій області. Оп. 3. Спр. 994. Дело по обвинению Гилишенского Герца Шимоновича по ст. 58-13 УК РСФСР. 13.VI.1941 – 28.III.1942. Арк. 26.

¹²³Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 407-408; Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 18-19; Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 197; Agrigoroaiei I. Din activitatea militantului socialist Gheorghe Tănase în perioada 1918-1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 40-42.

¹²⁴Доля Буковини // Воля народа. 1920. 15 січ. Ч. 3; К. Велика чи мала Ромунія? // Воля народа. 1920. 29 січ. Ч. 5; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983. С. 73-76; Питане Буковини // Воля народа. 1920. 2 вер. Ч. 38. 12 вер. Ч. 39.

¹²⁵Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 6 січня. Ч. 1 (77).

¹²⁶Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 6 січня. Ч. 1 (77); Agrigoroaiei I. Din activitatea militantului socialist Gheorghe Tănase în perioada 1918-1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 43.

¹²⁷Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82); Інтерпеляція посла тов. Кракалії до міністра внутрішніх справ // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82); Інтерпеляція полса тов. Кракалії до міністра війни // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82); Інтерпеляція посла тов. Гишки до міністра просвіти // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82); Інтерпеляція посла тов. Гишки до міністра фінансів // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).

¹²⁸Мовчи й далі служи! // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).

¹²⁹В чому лихо // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83).

¹³⁰До наших читачів! Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 11 квітня. Ч. 15 (91).

¹³¹Шкільне питання // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 4 серпня. Ч. 30.

¹³²Амнестія для полку 113 // Робітник. 1921 // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів І. Карбулицького. 12333-П-10619.

¹³³До всіх членів укр. соц. дем. партії // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 3 листопада. Ч. 43; До роботи! // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 15 вересня. Ч. 36 (112).

¹³⁴Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Decembrie. Camera // Universul. 1923. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 2; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 137-138; Робочий народ! Виборці Буковини! // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1922. 16 лютого. Ч. 7 (134); Соціал демократичні кандидати // Робітник. 1922. 9 лютого. Ч. 6.

¹³⁵Discuția proiectului de Constituție // Universul. 1923. 16 Martie. Nr. 67. P. 3.

¹³⁶Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 218-220.

¹³⁷Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 68-72.

¹³⁸Ibidem. P. 73-76.

¹³⁹З укр. соц. дем. партії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.

¹⁴⁰З парламенту // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 27 січня. Ч. 4 (130).

¹⁴¹Бесіда тов. дра Пістінера в камері із дня 13 лютого про закон комерціалізації державних дібр // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 24 лютого. Ч. 8 (134).

¹⁴²Закон комерціалізації прийнятий // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 27 лютого. Ч. 8 (134).

¹⁴³Що є із амнестією? // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 24 лютого. Ч. 8 (134); Вісімгодинний робочий день // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 10 марта. Ч. 10 (136); Справи колійовців // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 17 марта. Ч. 11 (137).

¹⁴⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul 36 / 1926. File 73, 75.

¹⁴⁵Tabloul Vd // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...; Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2: Коммунистическое подполье в Бессарабии в период частичной стабилизации капитализма (август 1922-1928) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. С. 239, 244-245; Робітничо-селянський союз бере участь в виборах // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 21 падолиста. Ч. 43. С. 1; Соціалісти заключають пакт із правительством // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 21 падолиста. Ч. 43. С. 4; Українські соц-демократи резигнують із мандату // Рідний Край. Незалежна газета. 1927. 11 вересня. Ч. 24 (48). С. 1.

¹⁴⁶Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 235, 237.

¹⁴⁷В мільйонера в наймах // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромуні «Визволення». (Букарешт).

1929. 29 вересня. Ч. 25.

¹⁴⁸Влада боїться комуністичних демонстрацій // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 29 вересня. Ч. 25.

¹⁴⁹Імперіялістичне лице соціал-демократії // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 4 серпня. Ч. 17.

¹⁵⁰Громадські вибори // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 марта. Ч. 11 (188).

¹⁵¹Фаст М. Політичні партії в Ромунії // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 марта. Ч. 11 (188).

¹⁵²Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr 32 / 1930. Fila 34.

¹⁵³З парламентарної діяльності // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта. Ч. 10 (187); «Пан Святкович заслужив відзнаку» // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта. Ч. 10 (187); Проти війни і зоруження // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта. Ч. 10 (187).

¹⁵⁴Вислід виборів до повітових рад // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 лютого. Ч. 7 (184).

¹⁵⁵Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 19.

¹⁵⁶Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 199-202.

¹⁵⁷Отвертый наступ проти нац.цараністичного правління // Час. 1929. 17 липня. Ч. 231.

¹⁵⁸В камері // Час. 1929. 24 липня. Ч. 237.

¹⁵⁹Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 268-270.

¹⁶⁰Stănescu M. C. Stânga politică românească în anii crizei (1929-1933)... P. 125-127.

¹⁶¹ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. 1929-1940. Арк. 1-13в.

¹⁶²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 25, 32 verso, 301; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 109, 110, 111.

¹⁶³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 19 / 1937. Fila 6.

¹⁶⁴Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 120-123.

¹⁶⁵Ibidem. P. 185-186.

¹⁶⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 123 / 1938. Fila 17.

¹⁶⁷Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 159-162.

¹⁶⁸Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // Studii. Revista de istorie. 1957. № 2. P. 171; ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7. Информационные сообщения префектов уездов Буковины и генерального субинспектора Особого отдела сигуранцы гор. Черновцы о настроении населения и происшествиях в коммунах. Арк. 33-34; Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії: 1917-1921. Київ: Наукова думка, 1967. С. 210; Cușnir-Mihailovici C. Mișcarea muncitorească din România între anii 1917-1921: Crearea Partidului Comunist din România. București: Editura politică, 1960. P. 255-259; Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 175-176; Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila. Brăila: institut de arte grafice «Dunărea», 1930. P. 55.

¹⁶⁹З парламенту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 6 січня. Ч. 1 (77).

¹⁷⁰Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 113-115; Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії... С. 211.

¹⁷¹Documente din istoria Partidului Comunist din Romania. Vol. I: 1917-1922... P. 193-199; Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії... С. 222-230.

¹⁷²Хроніка партійного руху на Буковині (від вересня 1920 до вересня 1921 р.) // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Брофмана. 25506-П-8059. С. 48; Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila... P. 74.

¹⁷³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 73-74.

¹⁷⁴Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila... P. 77-84.

¹⁷⁵Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 74-81.

¹⁷⁶Ibidem. P. 82-85.

¹⁷⁷Ibidem. P. 142-146.

¹⁷⁸Ibidem. P. 147.

¹⁷⁹Mișcarea sindicală în anul 1923. București: Imprimeriile «Independența», 1924. P. 3-5.

¹⁸⁰Ibidem. P. 7-10.

¹⁸¹Reichsgewerkschaftsrat Rumäniens. Neue Wege der Gewerkschaften Rumäniens. Referat des Gen. Gaidoch und Bericht des Gen. Sassenbach zum Internationalen Zusammenschuss der Gewerkschaften, erstattet auf dem ausserordentlich Gewerkschaftskongress in Cluj. Bukarest, 1923. S. 2-30; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în

anii 1921-1924... P. 226-231; Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila... P. 85-86.

¹⁸²Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 231-233.

¹⁸³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 239-245; Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila... P. 95-98, 108; Ajutorarea muncitorilor fără lucru din portul Brăila // Universul. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 8.

¹⁸⁴Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930. Rapoartele și procesul verbal al desbaterilor Congresului Sindical din 4-7 Ianuarie 1931. București: tipografiile Române unite, 1931. P. 7-9, 44-59.

¹⁸⁵Ibidem. P. 23-26.

¹⁸⁶ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 119.

¹⁸⁷Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930. Rapoartele și procesul verbal al desbaterilor Congresului Sindical din 4-7 Ianuarie 1931. București: tipografiile Române unite, 1931. P. 62-64.

¹⁸⁸Зрада деревообробників // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 26 травня. Ч. 7; Столярські робітники // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 26 травня. Ч. 7.

¹⁸⁹Соціал-демократи «роблять відповідні кроки» // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 25 серпня. Ч. 20.

¹⁹⁰Соціялісти критикують ром. правительство // Час. 1929. 26 вересня. Ч. 291.

¹⁹¹Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930. Rapoartele și procesul verbal al desbaterilor Congresului Sindical din 4-7 Ianuarie 1931. București: tipografiile Române unite, 1931. P. 26-35.

¹⁹²Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 61.

¹⁹³Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930. Rapoartele și procesul verbal al desbaterilor Congresului Sindical din 4-7 Ianuarie 1931. București: tipografiile Române unite, 1931. P. 66-67.

¹⁹⁴Ibidem. P. 79-88.

¹⁹⁵Ibidem. P. 121-125.

¹⁹⁶Ibidem. P. 88-90, 93, 113-115.

¹⁹⁷Ibidem. P. 133-140.

¹⁹⁸Stănescu M. C. Stânga politică românească în anii crizei (1929-1933)... P. 187.

¹⁹⁹ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 552. Информационные донесения полицейских органов о коммунистической деятельности в Румынии, румынскими коммунистическими организациями и оказанию помощи арестованным революционерам. Арк. 1, 11.

²⁰⁰Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 88-89.

²⁰¹ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 553. Информационное сообщение полицейских органов о коммунистической деятельности на Буковине. Арк. 5.

²⁰²Сокол О. На службе буржуазии. Конгресс Генеральной конфедерации труда в Румынии // Красная Бессарабия. 1935. № 2. С. 10-11.

²⁰³ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 710. Дело по наблюдению за деятельностью Объединённой социалистической партии Румынии в гор. Черновцы. 8 июня 1935 г. – 23 сентября 1935 г. Арк. 1.

²⁰⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 105 / 1935. File 105, 108, 123; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 2 / 1936. Fila 47, 122.

²⁰⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 10 / 1937. File 238, 231; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. Fila 192.

²⁰⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol.: 1917-1922... P. 13.

²⁰⁷Див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 14-18, 19-21, 21-22; Presa muncitorească și socialistă din România... P. 11.

²⁰⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 22-28, 28-30, 33-35, 35-37, 37-39, 44-46, 42-44.

²⁰⁹Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România... P. 443-445; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии. Часть I. Москва, Изд-во МГУ, 1961. С. 13; Presa muncitorească și socialistă din România... P. 116. Окремі публікації вміщені у виданні: Presa muncitorească și socialistă din România... P. 122-129; Husărescu Z. I. Mișcarea subversivă în Basarabia. Chișinău, 1925. P. 157-166; Hitchins K. Mit și realitate în istoria românească / Trăd. de Sorana Georgescu-Gorjan. București: Editura Enciclopedică, 1997. P. 221-224; János G. Transilvanienii în mișcarea revoluționară a prizonierilor din Rusia (1917-1918) // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 290.

²¹⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 50-52, 53-55.

²¹¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 55-57, 57-61, 62-64, 64-66.

Згадани погляди висловили в брошурі «Один рік російської революції». Текст брошури див.: *Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 67-89, 89-93.

²¹²Liveanu V. 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România...* P. 579-583.

²¹³Ibidem. P. 584-590.

²¹⁴Ibidem. P. 591-599; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 18; Hitchins K. *Mit și realitate în istoria românească...* P. 198-199.

²¹⁵Liveanu V. 1918. *Din istoria luptelor revoluționare...* P. 615-626; *Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 100-101, 103-105, 127-131.

²¹⁶Liveanu V. 1918. *Din istoria luptelor revoluționare...* P. 626-627; *Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 107-109, 110-111, 112-116, 119-120, 120-123.

²¹⁷Liveanu V. 1918. *Din istoria luptelor revoluționare...* P. 630-641; *Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1...* С. 102-105.

²¹⁸Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 24-42; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 12.

²¹⁹Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 47-52.

²²⁰Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 92, 97-98, 98-99, 107-108.

²²¹Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 112, 115.

²²²Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 61-66.

²²³Див.: Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 66-71; *Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1...* С. 168-169, 169-170.

²²⁴Див.: Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 75, 77-85.

²²⁵Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 89-97; *Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1...* С. 313-316.

²²⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 60 / 1920. File 84-108.

²²⁷Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 131-146.

²²⁸Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 324-325.

²²⁹Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 151-156, 166.

²³⁰*Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916-1921). București, Editura politică, 1966.* P. 546-556.

²³¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 60 / 1920. F. 14.

²³²Husărescu Z. I. *Mișcarea subversivă în Basarabia...* P. 170-176.

²³³Совещание Балканской Коммунистической Федерации // *Коммунистический Интернационал. 1921. № 17. С. 4333-4335*; *Коммунистическая партия и политическое положение Болгарии // Коммунистический Интернационал. 1921. № 17. С. 4344-4345*; Четвёртый всемирный конгресс Коминтерна (Доклад т. Г. Зиновьева Всероссийской конференции Р.К.П., сост. в Москве 5-7 августа 1922 г. // *Коммунистический Интернационал. 1923. № 22. С. 5684*; Сакунов С. Н. Балканская Коммунистическая Федерация (январь – апрель 1923 года) // *Коммунистический Интернационал. 1923. № 25. С. 7061, 7066.*

²³⁴ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 33. Переписка с уголовным трибуналом г. Черновцы о прекращении издания газеты «Громада» в связи с арестом директора газеты Каныка Сергея. Арк. 1, 3.

²³⁵Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР: 1917-1941. Документи й матеріали. Чернівці: Облвидав, 1958. С. 236.

²³⁶Там само. С. 224-225.

²³⁷Там само. С. 236.

²³⁸*Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 123-125, 131-137, 137-139, 139.

²³⁹Ibidem. P. 140-141, 142-145, 145-148, 148-153.

²⁴⁰Hitchins K. *Mit și realitate în istoria românească...* P. 200-202.

²⁴¹*Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 157-159.

²⁴²Ibidem. P. 159-164.

²⁴³Ibidem. P. 173-177, 177-181.

²⁴⁴Ibidem. P. 181-184.

²⁴⁵Ibidem. P. 189-193.

²⁴⁶Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 120-122.

²⁴⁷*Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922...* P. 199-202, 205-210.

²⁴⁸Ibidem. P. 214-221.

²⁴⁹Ibidem. P. 233-239, 240-242, 244-246, 247-253.

²⁵⁰Marghiloman A. *Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927.* P. 99.

²⁵¹Ibidem. P. 257-261, 262-268, 268-273.

²⁵²Ibidem. P. 273-275.

- ²⁵³Ibidem. P. 276-278, 279-285, 285-289, 295-299.
- ²⁵⁴Ibidem. P. 299-301.
- ²⁵⁵Ibidem. P. 301-306, 313-314.
- ²⁵⁶Ibidem. P. 317-319.
- ²⁵⁷Див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 320-322.
- ²⁵⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 322-325; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 26.
- ²⁵⁹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 325-328; Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.)... С. 155.
- ²⁶⁰Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916-1921). București, Editura politică, 1966. P. 627-637.
- ²⁶¹Ibidem. P. 637-656.
- ²⁶²Ibidem. P. 656-669, 669-675.
- ²⁶³Ibidem. P. 675-680.
- ²⁶⁴Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 34-36.
- ²⁶⁵Ibidem. P. 37-42.
- ²⁶⁶Ibidem. P. 43-51.
- ²⁶⁷Ibidem. P. 97-106.
- ²⁶⁸Hitchins K. Mit și realitate în istoria românească... P. 226.
- ²⁶⁹Даний акт румунський історик М. Стенеску вважав визнанням СКПР. Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 106-123. Слідом за ним таку ж позицію зайняв І. Скурту.
- ²⁷⁰Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 18-19, 21.
- ²⁷¹Див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 329-332; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 27; Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 497-498.
- ²⁷²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 335-342.
- ²⁷³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 89-92.
- ²⁷⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 347-348, 348-354.
- ²⁷⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922... P. 354-355, 356-357, 357-359, 359-361, 362-366; Ширина К. К. Классовая борьба в мире в 1922-1923 гг. и политический курс Коминтерна // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 23; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 92-96.
- ²⁷⁶Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 26; Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 499; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 150-154.
- ²⁷⁷Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 150-159.
- ²⁷⁸Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 159-164; Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 501.
- ²⁷⁹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 164-169.
- ²⁸⁰Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 169-173.
- ²⁸¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 179-181.
- ²⁸²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 12-19, 24-26, 99-100; Comuniști români uciși în Bulgaria // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 1.
- ²⁸³Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции. (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 46; Prinderea celor doi comuniști evadați de la Costanța // Universul. 1923. 13 Apr. Nr. 92. P. 1.
- ²⁸⁴Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 183-185.
- ²⁸⁵Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных россий-

ских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 54, 59-60, 80, 82, 91, 98, 101-102.

²⁸⁶Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 116, 130.

²⁸⁷Вопросы V Конгресса Коминтерна (Национальный вопрос на Балканах В. Коларов) // Коммунистический Интернационал. 1924. № 3. С. 129-132; Постановления VI Конференции Балканской Коммунистической Федерации по национальному вопросу // Коммунистический Интернационал. 1924. № 3. С. 146-148.

²⁸⁸Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 169-171; Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 503.

²⁸⁹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 185-192; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 133-134, 138, 143, 150-153.

²⁹⁰Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 228, 235-236, 256-257, 260.

²⁹¹Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 504-506; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 166-168.

²⁹²Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции (В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов). Ч. 1 / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 263-265, 277, 279.

²⁹³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 193-207.

²⁹⁴Роспуск коммунистическ. организаций в Румынии // Голось. 1924. 29 июля. Ч. 205 (1505); Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 247-256, 275-280.

²⁹⁵Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 256-269; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 198-201, 201-213, 213-218.

²⁹⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 233-243.

²⁹⁷Ibidem. P. 233-256, 258-261.

²⁹⁸Ibidem. P. 256-258.

²⁹⁹Ibidem. P. 261-269; Шефель Ж. МОПР в Румынии // Красная Бессарабия. 1932. № 11. С. 14-15.

³⁰⁰Müller F. Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 152-153.

³⁰¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 374-380, 404-421.

³⁰²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 298-333, 444-460; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 31-32.

³⁰³Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции: В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов. Ч. 2: июнь 1924 г. – декабрь 1926 г. / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: РОССПЭН, 2003. С. 609-610.

³⁰⁴Там само. С. 611-615.

³⁰⁵Procesul comuniștilor din Chișinău. Citirea ordonanței de dare în judecată // Universul. 1926. 14 Februarie. Nr. 37. P. 5; Descoperirea sediului organizației comuniste din Transilvania // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 1; Піддубний Г. Ф. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. С. 193-197.

³⁰⁶Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2: Коммунистическое подполье в Бессарабии в период частичной стабилизации капитализма (август 1922-1928). Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. С. 225-226, 231-234, 230-231.

³⁰⁷Там само. С. 289-296.

³⁰⁸Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2: Коммунистическое подполье в Бессарабии в период частичной стабилизации капитализма (август 1922-1928) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. С. 264-266, 270-273.

³⁰⁹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 535-537, 538-540, 544-546, 546-548, 558-562.

³¹⁰Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2... С. 273-274, 281-283.

³¹¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 548-550, 551-554, 601-603, 603-

605, 606-607.

³¹²Ibidem. P. 562-574.

³¹³Ibidem. P. 574-579.

³¹⁴Ibidem. P. 579-587.

³¹⁵Ibidem. P. 587-592.

³¹⁶Ibidem. P. 592-595.

³¹⁷Ibidem. P. 596-601.

³¹⁸Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2... С. 298-300.

³¹⁹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 353-359, 391-395, 460-464, 482-489; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 276. Переписка с 8-й армейской дивизией о предоставлении сведений о национальном составе населения, о деятельности обществ на Буковине. Сведения. Арк. 2.

³²⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 464-467; Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944. P. 316-319.

³²¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 507-512, 512-514, 515-516, 521-524.

³²²Şeful comuniştilor români a fost arestat // Universul. 1927. 8 Septembrie. Nr. 208. P. 7.

³²³Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 626-630, 631-633, 646.

³²⁴Комунисти на Буковині // Хліборобська Правда. 1928. 2 грудня. Ч. 44; Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 21-22; Tabloul VI; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 69.

³²⁵Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2... С. 329-335, 335-337.

³²⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 635-636; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 53-54.

³²⁷Hitchins K. Mit și realitate în istoria românească... P. 228-232.

³²⁸Бела Кун Примерный урок дан // Коммунистический Интернационал. 1930. № 23. С. 54-59; VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977, С. 54; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 30-32.

³²⁹Брофман М. І., Телефус А. М. Діяльність організації «Визволення» на Буковині // Український історичний журнал. 1965. № 6. С. 69-70.

³³⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 608-610, 620-625, 654-656, 656-660.

³³¹Димитров Г. О проведении дня борьбы против угрозы мировой войны. Выступление на заседании секретариата ИККИ 20 июня 1936 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 434-437.

³³²Комуникат про 1 серпня // Час. 1929. 3 серпня. Ч. 246; Комуністичні демонстрації в Чернівцях // Час. 1929. 3 серпня. Ч. 246; В Букарешті // Час. 1929. 3 серпня. Ч. 246; Червоний день в Кишеневі // Час. 1929. 4 серпня. Ч. 247; В статті подані імена чоловіків та жінок євреїв: Чернівецькі комуністи перед судом // Час. 1929. 17 серпня. Ч. 257; Черновецькі комуністи перед судом // Час. 1929. 18 серпня. Ч. 258; Вирок в процесі комуністів // Час. 1929. 20 серпня. Ч. 259.

³³³ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 7116. Переписка с Черновицким областным инспектором и отделениями полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических манифестаций, аресте агитаторов и распространяющих листовки, посвященные антивоенному дню 1 августа. Арк. 25, 23, 22, 19, 5; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 102-110, 112-113; ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 59, 62.

³³⁴VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 54; Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 223; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 7116. Переписка с Черновицким областным инспектором и отделениями полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических манифестаций, аресте агитаторов и распространяющих листовки, посвященные антивоенному дню 1 августа. Арк. 1; История Румынии: в 2 т. Т. 2: 1918-1970 / Отв. ред. Н. И. Лебедев. Москва: Наука, 1971. С. 140; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 613.

³³⁵Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 43; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 86-88, 89-93.

³³⁶ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 6-7, 44, 45, 46.

³³⁷ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 7116. Переписка с Черновицким областным инспектором и отделениями полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических манифестаций, аресте агитаторов и распространяющих листовки, посвященные антивоенному дню 1 августа. Арк. 26; ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 13830. Циркуляр Черновицкого областного инспектората полиции и 8 пехотной дивизии о принятии мер по предотвращению коммунистических

демонстраций, манифестаций и забастовок в годовщину расстрела румынских рабочих в г. Бухарест 13/XII.1918 г. и по случаю празднования Октябрьской революции. Арк. 1, 3; ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 200, 118.

³³⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 93-100, 101-102.

³³⁹Загальну інформацію про з'їзд див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 163-168.

³⁴⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 114-120.

³⁴¹Ibidem. P. 121-122.

³⁴²Ibidem. P. 122-137.

³⁴³Ibidem. P. 137-140.

³⁴⁴Ibidem. P. 140-142; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 74-77; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 42.

³⁴⁵ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 551. Информационные сообщения, рапорты, докладные записки, переписка и другие материалы по расследованию фактов коммунистической деятельности на Буковине и деятельности рабочей крестьянской партии «Визволення». Арк. 33, 39, 49; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 151-155; ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8083. Дело по обвинению жителей коммуны Задубровка Павлюка Николая, Руснака Дмитрия, Хашука Николая и др. в проведении коммунистической пропаганды, распространении листовок и вывешивании красных флагов во многих местах во время выборов. Арк. 20; ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7609. Дело по обвинению рабочих Индиг Игнаца, Зоммера Иозефа, Браунштейн Иосифа и Крейник Арона в активной деятельности в коммунистической молодежной организации. Арк. 36, 37, 38, 16-17; Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 67.

³⁴⁶ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 553. Информационное сообщение полицейских органов о коммунистической деятельности на Буковине. Арк. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8; Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 552. Информационные донесения полицейских органов о коммунистической деятельности в Румынии, румынскими коммунистическими организациями и оказанию помощи арестованным революционерам. Арк. 5-6, 7, 14; Ф. 514. Обласний інспекторат жандармерії м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 26. Отпуска информационных сообщений, посланных областным военным, полицейским, административным органам о настроении населения в связи с экономическим кризисом, деятельностью политических партий и организаций, обнаружении коммунистических листовок и др. Арк. 1; Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 518. Следственные материалы по выявлении лиц, распространявших коммунистическую литературу в коммуне Иллишешты. Арк. 1.

³⁴⁷Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 145-148, 159-161, 171-174; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 89; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 111.

³⁴⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 148-151, 156-158; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 44-46; История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во МГУ, 1981. С. 382, 382-383; ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7604. Дело по обвинению Грекул Иоана, Летих Макса, Шумка Василия и др. в участии в антивоенной демонстрации с красным знаменем в день 1 августа в г. Черновцы. Арк. 127, 173.

³⁴⁹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 46-48; Chivu S. A 30-a aniversare a eroicelor lupte din februarie 1933. Cuvîntările rostită la adunarea solemnă cu pralejul aniversării eroicelor lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști. 15 februarie 1963. P. 15, 18-19; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 106-107; Expunere la consfătuirea pe Țară a ceferiștilor. 14 februarie 1953 // Gheorghiu-Dej Gh. Articole și cuvîntări. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. P. 616.

³⁵⁰VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 55-56; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 176-183, 184-186; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 48-53; Политический отчет Центрального комитета Коммунистической партии Румынии на национальной конференции. Октябрь 1945 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 13-14; Речь на Всерумынском совещании железнодорожников. 14 февраля 1953 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. II: Январь 1953 – май 1956 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 60-61; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 187-188, 189-191; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці.

Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. 1929-1940. Арк. 1. Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 135; ДАЧО. Ф. 30. Чернівецький обласний інспекторат поліції, м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 31. Листовки и обращения Исполнительного Бюро Красного Интернационала профсоюзов, ЦК и Буковинского областного комитета румынской компартии и МОПРа Румынии к трудящимся с призывом к борьбе против реакционного законодательства, фашизма и империалистической войны, против террора и за освобождение политзаключённых. Арк. 14-16, 17-21, 55; Anuarul statistic al României pe anul 1934. București, 1935. P. 288-289, 290; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 192-195, 195-204; Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 139.

³⁵¹Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 136-137.

³⁵²Там само. С. 140-149.

³⁵³Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 206-207, 209-211.

³⁵⁴Див. VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 69-70; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 70-75.

³⁵⁵Власне у виступі П. Константінеску-Яшь на антифашистському конгресі в Парижі у червні 1933 р. прозвучало саме таке трактування (Див.: VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 112); Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: editura de stat pentru literatură politică, 1957. P. 10-13, 15, 20-30; Müller F. Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 151.

³⁵⁶Див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 32-47.

³⁵⁷Див.: Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 59-67, 68-75, 48-58; Григореску Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 34-36.

³⁵⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 76-87; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 68-70, 80-81.

³⁵⁹Григореску Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 38-39.

³⁶⁰VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 112-113.

³⁶¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 204-213.

³⁶²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 117-136, 137-144.

³⁶³Див.: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 77-78, 81-82; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 145-150, 151-159; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 139.

³⁶⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 92-97, 98-103, 104-109, 110-116.

³⁶⁵Ibidem. P. 167-173, 174-180.

³⁶⁶ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 11. Обращение Центрального комитета помощи революционерам ко всем рабочим, крестьянам и угнетённым национальностям Румынии с призывом к борьбе против капиталистического гнёта. Арк. 1.

³⁶⁷Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 181-182, 183-194, 195-197, 198-206.

³⁶⁸Citat de: Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. P. 214.

³⁶⁹Ibidem. P. 214-215; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 178.

³⁷⁰Стиль И. События в Румынии в освещении американского журналиста // Красная Бессарабия. 1935. № 7-8. С. 22; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 215-218, 222-223.

³⁷¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 224-228.

³⁷²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 217.

³⁷³VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 115.

³⁷⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 209-228.

³⁷⁵Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 96-101; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 229-233, 234-237, 238-241.

³⁷⁶Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 103-105, 110-111.

³⁷⁷Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 242-246, 247-255.

³⁷⁸Ibidem. P. 309-317, 322-326.

³⁷⁹Чабан М. Борьба за единый пролетарский фронт действий в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1935. № 4. С. 32-33, 40-42.

³⁸⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 277-282, 283-289, 290-294, 295-300, 301-308, 317-321.

³⁸¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 256-268; Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 389-390; VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 170-171; Stănescu M. C., Popescu N. Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 63.

³⁸²Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 390-395, 420-425, 441-449.

³⁸³VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 170-171; Stănescu M. C., Popescu N. Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 63.

³⁸⁴VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 171-172, 170-171; Stănescu M. C., Popescu N. Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 64-65.

³⁸⁵VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 360-363.

³⁸⁶Наступление фашизма и задачи Коммунистического интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма. Резолюция по докладу т. Димитрова, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 364-381.

³⁸⁷О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу т. Тольятти, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 382-390.

³⁸⁸О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу тов. Эрнли, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // Коммунистический Интернационал. 1935. № 23-24. С. 148-153.

³⁸⁹VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 290; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 354-355.

³⁹⁰Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 229-231; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 329-341.

³⁹¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 231-232; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 359-360; VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта... С. 292-293.

³⁹²Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 115-117; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 231-232.

³⁹³Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 379-387, 388-397, 398-404, 405-411.

³⁹⁴Ibidem. P. 469-474, 475-481; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. Fila 300.

³⁹⁵VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 291-292; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 112-114.

³⁹⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 359-360; VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта... С. 292-293; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. File 127-128.

³⁹⁷VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 293.

³⁹⁸Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 120-121; «Кувинтул Лібер» заборонений // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 жовтня. Ч. 2278.

³⁹⁹Patrașcanu L. Sub trei dictaturi. București: Editura politică, 1970. P. 110; VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта... С. 294.

⁴⁰⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 431-434, 488.

⁴⁰¹Ibidem. P. 497; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. Fila 316.

⁴⁰²Цікавий політичний процес в Chișinău // Час. 1936. 8 бер. Ч. 2102; Засуд кишинівських «протифашистів» // Час. 1936. 3 квіт. Ч. 2123; Процес проти стошівських // Час. 1936. 12 черв. Ч. 2176; Засуд яських комуністів // Час. 1936. 14 черв. Ч. 2178; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 124-127.

⁴⁰³VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 296-297; Решения Секретариата ИККИМ о проведении XXII МЮДа. 10 августа 1936 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 438-439.

⁴⁰⁴VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 297-298.

⁴⁰⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 412-438.

⁴⁰⁶Ibidem. P. 438-453.

⁴⁰⁷Ibidem. P. 454-457.

⁴⁰⁸Ibidem. P. 457-461.

⁴⁰⁹Ibidem. P. 461-464.

⁴¹⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. File 352 verso - 353, 390.

⁴¹¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 475, 416-417.

⁴¹²Стефанов Б. За концентрацию демократических сил против фашизма в Румынии (Ответ гражданину Радачеану) // Коммунистический Интернационал. 1937. № 2. С. 84-87.

⁴¹³Стефанов Б. Ещё раз о концентрации демократических сил в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 9. С. 37-41.

⁴¹⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 234-235.

⁴¹⁵Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 235; Картель с.-д. и национал-царанистов // Красная Бессарабия. 1937. № 4. С. 13.

⁴¹⁶Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 118-119; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 298-300; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 139-140; Великий комуністичний процес в Констанці (Constanța) // Час. 1936. 16 груд. Ч. 2333.

⁴¹⁷Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 494-495, 500-505.

⁴¹⁸Sentiința în procesul comuniștilor // Glasul Bucovinei. 1937. 31 Oct. No 5186. P. 4.

⁴¹⁹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 189-191.

⁴²⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937... P. 508-511.

⁴²¹Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 305-306, 309, 313, 315.

⁴²²D. S. Mai sunt comuniști în România // Universul. 1938. 10 Martie. Nr. 68. P. 5; Dizolvarea asociațiilor evreești comuniste // Universul. 1938. 19 Martie. Nr. 77. P. 5.

⁴²³Comuniștii arestați și inaintați consiliului de război al corpului II armată // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 9; Agitațiile comuniste // Universul. 1938. 3 Mai. Nr. 119. P. 3; Comuniști condamnați de tribunalul militar din Timișoara // Universul. 1938. 9 Mai. Nr. 125. P. 13.

⁴²⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 316-318.

⁴²⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. Fila 246.

⁴²⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 319-320; Коларов В. О балканском блоке обороны против фашистских агрессоров // Коммунистический Интернационал. 1939. № 7. С. 18-24; Обзор международного рабочего движения к I Мая 1939 года // Коммунистический Интернационал. 1939. № 4. С. 120-121.

⁴²⁷Спогади Б. Ш. Каца, в яких висвітлюється обстановка в партійній організації краю в 1937-1938 рр. // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Брофмана. 25507-П-8033. С. 1-19.

⁴²⁸Цит. за: VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного Фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва: Наука, 1977. С. 305.

⁴²⁹Стефанов Б. Положение в Румынии и задачи компартии // Коммунистический Интернационал. 1939. № 4. С. 93-94.

⁴³⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 320-321, 322-323.

⁴³¹Ibidem. P. 324-325, 325-327.

⁴³²Ibidem. P. 327-328.

⁴³³Müller F. Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 157.

⁴³⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ed. A II-a. București: Editura pentru literatură politică, 1953. P. 328-332, 333.

⁴³⁵Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1: 1919-1933. Москва: Политиздат, 1977. С. 46-51.

⁴³⁶Там само. С. 51-56, 56-58, 58-59, 59-60.

⁴³⁷Докладніше див.: Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1: 1919-1933. Москва: Политиздат, 1977. С. 68-71, 85-90, 91-94, 94-99, 100-103, 103-107, 107-111, 111-116, 116-118.

⁴³⁸Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1... С. 340-347.

⁴³⁹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 61-66.

⁴⁴⁰Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 124-132.

⁴⁴¹Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1... С. 126-127.

⁴⁴²Там само. С. 153, 154-159, 163-164.

⁴⁴³Там само. С. 168-172, 172-179, 179-187, 187-188.

⁴⁴⁴Там само. С. 204-208, 208-217.

⁴⁴⁵Comuniști din România // Universul. 1923. 16 Aprilie. Nr. 95. P. 2.

⁴⁴⁶Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 22-23, 80-87, 172-174, 187-192, 226-231, 278-285.

⁴⁴⁷Ibidem. P. 347-353.

⁴⁴⁸Ibidem. P. 362-367.

⁴⁴⁹Ibidem. P. 367-374.

⁴⁵⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 16 / 1926. Fila 1.

⁴⁵¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 390, 475-478.

⁴⁵²Ibidem. P. 526-527; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 16 / 1926. File 2, 4.

⁴⁵³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 207-215; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 36-37.

⁴⁵⁴Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1... С. 251, 254, 262.

⁴⁵⁵Там само. С. 289-290; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 501-504.

⁴⁵⁶Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1... С. 337-344, 346, 351, 356, 358, 359-366, 368, 375-384.

⁴⁵⁷ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7788. Протоколы и рапорты агентов полиции о проведении обысков и облав и выявлении лиц, настроенных против румынских оккупационных властей. Арк. 27.

⁴⁵⁸ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд м. Чернівці. Канцелярія. Оп. 1. Спр. 5685. Информационный обзор и рапорты полицейских органов о проведении трудящимися Буковины празднования I Мая 1932 года. Первомайские газеты, выпущенные Центральным комитетом коммунистической партии Румынии и коммунистического союза молодежи. Арк. 12; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7610. Дело по обвинению Штернберг Бениамина, Нахбар Артура, Песате Сало, Грюнглас Елены, Губер Луизы, Штейн в распространении коммунистических листовок. Арк. 26, 84; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7604. Дело по обвинению Грекул Иоана, Летих Макса, Шумка Василия и др. в участии в антивоенной демонстрации с красным знаменем в день 1 августа в г. Черновцы. Арк. 127, 173, 217.

⁴⁵⁹Докладніше див.: Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1... С. 430-434, 436-442, 446-449; Див.: Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2: 1934-1943. Москва: Политиздат, 1977. С. 5-8, 9-10, 20-24, 24-25.

⁴⁶⁰ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 8253. Копия приказа Черновицкого областного инспектора полиции о наблюдении за деятельностью объединённых профессиональных союзов. Арк. 1; Ф. 30. Чернівецький обласний інспекторат поліції, м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 31. Листовки и обращения Исполнительного Бюро Красного Интернационала профсоюзов, ЦК и Буковинского областного комитета румынской компартии и МОПРа Румынии к трудящимся с призывом к борьбе против реакционного законодательства, фашизма и империалистической войны, против террора и за освобождение политзаключённых. Арк. 48; Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 55-57.

⁴⁶¹Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 34-37, 66-68, 68-70, 75-76, 78.

⁴⁶²Див.: Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 80-90, 103, 104, 109-110,

111, 115-116.

⁴⁶³Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 116-127, 127-128, 131-134, 137-138.

⁴⁶⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 5-6, 13, 32 verso.

⁴⁶⁵Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 140-142.

⁴⁶⁶Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1936. F. 3.

⁴⁶⁷Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 143-146, 147, 153-154, 159, 162-173, 174, 175-177.

⁴⁶⁸Див.: Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2... С. 205-216.

⁴⁶⁹Там само. С. 218-222, 222.

⁴⁷⁰Там само. С. 250-251.

⁴⁷¹Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 233-239.

⁴⁷²Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 176-178.

⁴⁷³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 181-183.

⁴⁷⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 19-22, 75-77, 78-80, 88-89, 89-93, 95-97, 192-198.

⁴⁷⁵Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 239-243; Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії: 1917-1921. С. 255; Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии... С. 28; Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 502.

⁴⁷⁶Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 34-36. ДАЧО. Ф. 119. Особливий відділ сигуранци, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 236. Циркуляр Министерства внутренних дел о принятии репрессивных мер против рабочего движения в связи с ростом безработицы. Арк. 1.

⁴⁷⁷Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 243-244; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 221-226.

⁴⁷⁸Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 333-347.

⁴⁷⁹Ibidem. P. 427-428, 433-439.

⁴⁸⁰Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2... С. 327.

⁴⁸¹Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928... P. 460-464, 496-501.

⁴⁸²Ibidem. P. 517-521.

⁴⁸³Ibidem. P. 530-531.

⁴⁸⁴Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 9 / 1927. Fila 108.

⁴⁸⁵ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. Арк. 166, 171-174.

⁴⁸⁶Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2... С. 327-328.

⁴⁸⁷Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 39-43.

⁴⁸⁸Там само. С. 44-46.

⁴⁸⁹Там само. С. 47-52; Робітники домагаються своїх прав // Час. 1929. 23 серп. Ч. 262.

⁴⁹⁰ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 6917. Дело по обвинению рабочих и служащих Кишельман Якоба, Гохштедт Исидора, Стефюк Еуджена и др. в распространении и хранении коммунистической литературы. Арк. 15; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 57-68.

⁴⁹¹Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 78-85, ДАЧО. Ф. 132. Сторожинецька повітова поліція, м. Сторожинець. Оп. 1. Спр. 28. Коммунистические листовки призывающие к борьбе проти румынского милитаризма и террора румынского правительства, воссоединения с Советской Украиной и почтением памяти В. И. Ленина. Арк. 489-493.

⁴⁹²ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд м. Чернівці. Канцелярія. Оп. 1. Спр. 5685. Информационный обзор и рапорты полицейских органов о проведении трудящимися Буковины празднования 1 Мая 1932 года. Первомайские газеты, выпущенные Центральным комитетом коммунистической партии Румынии и Коммунистического союза молодёжи. Арк. 27; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 5. Спр. 1853. Дело по обвинению Кирмаера Северина в распространении коммунистических листовок. Арк. 46; Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7786. Информационные бюллетени квестуры полиции о настроениях населения и деятельности разных обществ

и политических партий. Арк. 71, 82, 83, 84, 92, 110; Ф. 132. Сторожинецька повітова поліція, м. Сторожинець. Оп. 1.

Спр. 28. Коммунистические листовки, призывающие к борьбе против румынского милитаризма и террора румынского правительства к воссоединению Буковины с Советской Украиной, к почтению памяти В. И. Ленина, К. Либкнехта и Р. Люксембург. Арк. 219, 527; Ф. 30. Чернівецький обласний інспекторат поліції, м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 31. Листовки и обращения Исполнительного бюро Красного Интернационала профсоюзов, ЦК и Буковинского областного комитета румынской компартии и МОПРа Румынии к трудящимся с призывом к борьбе против реакционного законодательства, фашизма и империалистической войны, против террора и за освобождение политзаключенных. Арк. 31; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 97-104.

⁴⁹³ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7609. Дело по обвинению рабочих Индиг Игнаца, Зоммера Иозефа, Браунштейн Иосифа и Крейник Арона в активной деятельности в коммунистической молодежной организации. Арк. 36, 46, 129-130; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 5. Спр. 1850. Дело по обвинению Калмера Элиаса, Гислера Макса и других четырех в коммунистической деятельности. Арк. 43-44; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 90-95.

⁴⁹⁴Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 108-112.

⁴⁹⁵Там само. С. 113-120.

⁴⁹⁶Там само. С. 121; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 8241. Копии приказов Черновицкого областного инспектората полиции о преследовании и аресте всех осужденных военным трибуналом за участие в стачке железнодорожников Гривицы и о принятии мер по предотвращению демонстраций трудящихся в связи с этим процессом. Арк. 1; Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 8240. Переписка с отделениями и комиссариатами полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических первомайских демонстраций. Арк. 1.

⁴⁹⁷Vălenaş L. Memorialul stalinismului: România între anii 1949-1965. Bucureşti: Saeculum I. O., 2003. P. 169; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 122-129; Михале А. Провесінь. Роман / Пер. з рум. І. І. Фельдштейна, І. С. Гречановського. Післямова С. В. Семчинського. Київ: Дніпро, 1976. С. 48-54; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijită și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. Bucureşti: Humanitas, 1990. P. 147-148.

⁴⁹⁸Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 129-130.

⁴⁹⁹Об итогах борьбы за единство профдвижения и задачах Профинтерна. Выступление на заседании Секретариата ИККИ 11 марта 1936 года // Димитров Г. Избранные произведения: в 3-х т. Т. 2: май 1934 – август 1944 гг. Москва: Политиздат, 1983. С. 203.

⁵⁰⁰Там само. С. 204-205.

⁵⁰¹Anuarul statistic al României pe anii 1931-1932. Bucureşti: Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, 1933. P. 218-219.

⁵⁰²Ibidem. P. 222.

⁵⁰³Anuarul statistic al României pe anii 1931-1932. Bucureşti: Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, 1933. P. 224.

⁵⁰⁴Ibidem. P. 225; ДАЧО. Ф. 30. Чернівецький обласний інспекторат поліції, м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 31. Листовки и обращения Исполнительного Бюро Красного Интернационала профсоюзов, ЦК и Буковинского областного комитета румынской компартии и МОПРа Румынии к трудящимся с призывом к борьбе против реакционного законодательства, фашизма и империалистической войны, против террора и за освобождение политзаключенных. Арк. 1-2.

⁵⁰⁵Anuarul statistic al României pe anul 1933. Bucureşti: Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, 1934. P. 202.

⁵⁰⁶Ibidem. P. 203, 204.

⁵⁰⁷Ibidem. P. 205, 206, 212.

⁵⁰⁸Anuarul statistic al României pe anul 1934. Bucureşti, 1935. P. 288-289, 290, 291, 292, 293.

⁵⁰⁹Ibidem. P. 294-295, 300.

⁵¹⁰Anuarul statistic al României pe anii 1935 și 1936. Bucureşti, 1938. P. 164, 166, 167.

⁵¹¹Ibidem. P. 168, 169, 170.

⁵¹²Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 115.

⁵¹³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 6 / 1935. Fila 42, 47, 122, 129-130.

⁵¹⁴Anuarul statistic al României pe anii 1937 și 1938. Bucureşti, 1939. P. 288, 292, 293, 294, 295, 296.

⁵¹⁵Ibidem. P. 297, 299.

⁵¹⁶Anuarul statistic al României pe anii 1939 și 1940. Bucureşti, 1940. P. 324, 326, 327, 328.

⁵¹⁷Ibidem. P. 329, 330, 331.

⁵¹⁸Ibidem. P. 464-468.

⁵¹⁹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 122.

⁵²⁰Матикеску О. Рабочая солидарность в Румынии (1921-1944 гг.). Бухарест: Изд-во Академии СРР, 1978. С. 127-129, 125-126.

⁵²¹Patrașcanu L. Sub trei dictaturi. Bucureşti, 1970. P. 171; Речь на республиканском совещании шахтёров. 29 июня 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполит-

издат, 1956. С. 413.

⁵²² Леу К. Власть: Роман / Пер. с рум. Ю. П. Заюнчковского. Москва: Воениздат, 1980. С. 12, 32-33.

Розділ V

ПРАВОРАДИКАЛЬНІ ПАРТІЇ ТА РУХИ В РУМУНІЇ

§1. Консервативно-елітарний антисемітизм

Без сумніву, праворадикальні організації в Румунії отримали свій розвиток після Першої світової війни. Однак умови їх появи, як і формування ідеології, склалися значно раніше. Так, звільнення з-під османського володарювання привело до влади кола, які дотримувалися традиціоналістського, кланового світогляду та таких же правил поведінки, що поєднувалося з монокультурним господарством. Націоналізація засобів виробництва стала першим етапом у творенні держави, тоді як наступним етапом було утримання від збереження багатонаціонального складу населення. Та разом з тим у XIX ст. помітну роль стали відігравати романтичні течії, які вплинули на інтелектуальні кола в той період та впливали на формування політичних настроїв у подальшому. У повоєнний період романтичні історичні ідеології зберегли свій вплив у частині націоналістично налаштованої молоді; і легіонери, і кузисти отримали з них для своєї програми окремі положення. На думку К. Йордакі, саме в XIX – на початку XX ст. в Румунії сформувалися кілька напрямів, що відповідали поняттям соціальної палінгенези. Так, він виділяє традицію національного месіанізму, яку найповніше представив І. Еліаде-Редулеску, сакралізацію політики, в якій центральне місце посідає ідея священної батьківщини і божественної місії нації та консервативну традицію релігійно-патріотичного мілітаризму¹.

Загалом в основі ідеології лежало поняття палінгенези, основи якої в історичній сфері сформував П.-С. Балянш, який вважав соціальну палінгенезу фактично поступом суспільства через послідовні оновлення соціальних інститутів. Фактично відновлення мало відбуватися через спокуту, яка вела до відновлення людського єства. Завдяки П.-С. Баляншу та розвитку його ідей П. Леру і Ж. Рейно впродовж першої половини XIX ст. сформувалася теорія соціальної зміни. Для при-хильників романтичної палінгенези остання стала спробою шукати в релігії ліків від гострої духовної кризи, що мало результатом перехід від офіційної церковної догматики до антропоцентричної форми теології. К. Йордакі, слідом за Шенком вважає, що романтичне релігійне відродження залишилося незавершеним, що імовірно було результатом змішування релігійної віри, теологічного світогляду, історичної перспективи з метою забезпечення радикального перетворення суспільства. Для Румунії відродження відбувалося в XIX ст. як процес поширення палінгенетичних візій у формі історизму. Таким чином, він перетворився в румунізм, суть якого полягала у звільненні й об'єднанні всіх румунів шляхом відродження Дакії. Ідея народжена «Трансильванською школою» у XVIII ст. та розвинута на початку XIX ст. Д. Божинка, Є. Мургу, Г. Лазером, А. Флоріаном.

Двоє останніх заклали основи нової національної свідомості під час роботи в Національному колегіумі Св. Сави. Необхідність вивчення національної історії поєднувалася з роботою над пантеоном героїв, які визначали румунську національну ідентичність. Такими стали князь Мігай Хоробрий та князь Стефан Великий. Володар Валахії ідентифікувався як символ румунського відродження, оскільки був воєначальником, який протистояв османам, об'єднав на короткий термін усі території, де мешкали румуни. З його іменем пов'язана й обитель Дялу, де поховали голову підступно вбитого правителя. Його загибель стала символом слави, занепаду та гноблення румунів чужинцями. Вперше ж Мігай Хороброго як виняткового і трагічного героя було представлено А. Флоріаном у 30-х рр. XIX ст., що створило умови для сакралізації політики князів, яка опиралася на культ Мігай Хороброго².

Помітну роль у розвитку теорії палінгенези відіграв І. Еліаде-Редулеску, суть якої в євангельському християнстві з провідною постаттю Христа. Кінцевою метою історії було створення нової євангельської людини шляхом спасіння та встановлення біблійної республіки. У його баченні релігійне спасіння мало бути актом колективним, а об'єктом спасіння мав виступати народ. Історію він бачив як спіральну еволюцію, де прогрес є рівновагою між антитезами, а історію румунів розглядав як центральну вісь світової історії. Саме румунів з їх східним православ'ям бачив здатними принести в цивілізацію дух релігійності, здатними відродитися на руїнах Османської імперії та створити «екуменічний цезарат». Провідним твором у філософії й історії Еліаде К. Йор-дакі називає поему «Міхаїда», епічна поема відродження з центральною постаттю Мігая. Він є харизматичним героєм, спасителем християнського світу і румунів. Фактично Мігай виступає земним образом архангела Михаїла, святого заступника героя, а через нього і небесного заступника народу. Переможець Сатани, провідник душ до небес, їх захисник на Страшному суді архангел Михаїл став виразником спасіння нації. Проте мусимо додати, що культ архангела Михаїла існував і серед румунських селян Трансильванії в даний період. Принаймні про це свідчить і один із творів І. Агірбічану «Архангели». Так, в описі одного зі свят замальовується служба, в якій один з учасників свята звертається до архангела Михаїла: «Куди не ляже тінь твоя, Михаїл-архангел, звідусіль виганяє вона бісівську силу, бо не терпить світла твого впалий Люцифер. Тому-то і молимо тебе: стріли його, що вогонь несуть і в нас спрямовані, загаси своїм втручанням. Спаси нас від бісівського запаморочення, славетний Михаїл-архангел»³. У пізнішій, уже легіонерській пресі, І. І. Моца напише про свято, пов'язане із захисником людства, захисником церкви, воєводи небесних сил. Сходження архангела до людей бачив можливим після гарячих молитов⁴. Врешті поема І. Еліаде посприяла поширенню культу Мігая Хороброго й архангела Михаїла в армії та поєднала головні каталізатори національної ідентичності і символи мілітаризму румунів. Таким чином, військо перетворилося у провідний засіб відродження.

Певну роль культ Мігая Хороброго відіграв після Малого Об'єднання, служачи основою для консолідації, а також для сакралізації політики. На рубежі XIX-XX ст. культ Мігая Хороброго став елементом нового націоналістичного руху, який формувався як бунт проти традиційної політики. Поширював цю тенденцію Н. Йорґа, для якого націоналізм став політичною доктриною, політичною вірою. Н. Йорґа, завдяки використанню історії, зумів зорганізувати громадську думку для досягнення національної єдності. Він же посприяв піднесенню культу Мігая Хороброго на вищій рівень, змусивши румунів вірити в досягнення національної єдності⁵.

Ще одним елементом нового руху стає мілітаризм, який для Румунії в XIX ст. був подібним до європейського процесу мілітаризації. Мілітаризм, релігія та патріотизм ще тісніше поєдналися після російсько-турецької війни, що створило умови для розвитку культу жертвовності. Культ полеглого солдата пов'язували з культом предків і боротьбою за спасіння, використовуючи такі теми для початкових шкіл та парамілітарних організацій, що створювало сприятливі умови і для розвитку націоналізму. Власне, жертвовність задля нації, культ полеглого воїна поєднують із квазірелігійними обрядами та ритуалами в діяльності Легіонерського руху. До цього додається і мілітари-зація суспільства в Європі на початку XX ст., в рамках якої «любов до батьківщини» стає «соціальним елементом» та «моральним ідеалом» завдяки теорії Ґ. Ле Бона. Разом з військовими реформами у країнах Європи наростає мілітаризм, який підкріплюється наявністю у країн великих збройних сил. Проте в теорії помітнішу роль відіграє військова школа, через яку здійснюється мілітаризація молоді. Тріада «Церква – Школа – Армія» виявляється основою для створення елітних військових шкіл С. Мегедінць, у яких втілювався принцип соціальної солідарності та національної єдності попри класову різницю. Певну роль зіграло і відкриття 4 червня 1912 р. в монастирі Дялу зусиллями Н. Філіпеску військової школи, яка «діяла на засадах нової освіти». В останньому випадку це було розташування школи поза міськими центрами та здійснення гар-монійного морального, фізичного й інтелектуального виховання. Фактично в місці,

що було символом національної єдності, здійснювалося формування особистості, що володіла такими рисами, як відвага, патріотизм, жертвовність. Французький педагогічний досвід було прилаштовано до умов Румунії, коли в державній військовій школі культ монархії поєднали з релігією та націо-налізмом. При цьому релігія з націоналізмом були поєднані через ритуалізацію. Саме програма військової школи в Дялу, як вважає К. Йордакі, глибоко вплинула на свідомість К. З. Кодряну, одного із провідних учасників праворадикального руху в Румунії. Разом з тим і в сучасній румунській літературі з історії Легіонерського руху самого К. З. Кодряну, слідом за Надь Талавера, сприймають як посланця архангела Михаїла⁶.

Якщо вказані вище умови зіграли свою роль дещо пізніше, то для політичного руху початку ХХ ст. в Румунії можна відзначити і поєднання релігії та націоналізму в діяльності окремих політичних організацій. Це було підготовлено діяльністю окремих осіб, які бажали бачити національно свідомих громадян. Так, ще в 1905 р. А. К. Куза нарікав на те, що народні маси не уявляють чітко своєї національності. На додачу до цього позиція Н. Йорґи також була близькою до ультранаціоналістичної, оскільки євреїв він вважав народом, що нічого не виробляє. На офіційному рівні до позиції політиків додавалися і юридичні моменти. Так, у статті 7 Конституції вказувалися положення, які дозволяли володіти політичними правами тільки румунським громадянам християнського віросповідання⁷.

Провідну роль у підтримці націоналізму відіграла ідеологія Націонал-демократичної партії, створеної 23 квітня 1910 р. під керівництвом професорів Н. Йорґи та А. К. Кузи, які тоді оголосили метою своєї діяльності перегляд результатів земельної реформи 1864 р. З часом між двома лідерами виникли протиріччя, які дали розвиток їх власним угрупованням всередині партії з радикалізацією настроїв прихильників А. К. Кузи. Для прикладу, коли в новообраному парламенті 30 липня 1918 р. в Яссах обговорювався закон щодо євреїв, А. К. Куза виступав з цього приводу близько п'яти годин, вочевидь критикуючи положення закону, через що був підтриманий друзями і студентами. Наступного 31 липня 1918 р. він виступав дещо коротше, впродовж трьох годин, але після стриманої відповіді А. Марґіломана однопартієць А. К. Кузи І. З. Кодряну влаштував скандал, через який довелося виводити прихильників професора із трибун та проводити арешти. Заарештованим виявився і Гібенеску. Власне, у грудні 1918 р. А. К. Куза та його прихильники зайняли ворожу лівому руху позицію. Проте він виступав за збереження парламентського ладу, вважаючи парламент інституцією, яка ізольовує ліві сили. У Палаті депутатів виступ А. К. Кузи спільно з І. З. Кодряну 7 грудня 1920 р. стосовно регламенту спровокував скандал. У тому числі закидали Н. Йорґа факт видання його роботи коштом банку М. Бланка. Випади А. К. Кузи щодо регламенту мали місце і 9 грудня. Тоді ж було призупинено видання «*Neamul Românesc*», а 17 грудня А. К. Куза практично весь робочий день парламенту згаяв на нападки. Гостро виступив А. К. Куза 29 грудня 1920 р. в парламенті і проти страйку жовтня 1920 р., говорячи про нього як про акт із Петрограда чи Москви, який покликаний порушити нормальну діяльність соціального організму та паралізувати державу. До цього долучалися заяви націоналістичного й антисемітського характеру з боку професора, який виступав проти марксизму та робітничого руху. Самого ж політика використовували націонал-ліберали для дій проти Н. Йорґи. Найімовірніше, це було результатом розколу, який виник у Націонал-демократичній партії і став явним вже в березні 1920 р. У парламенті А. К. Куза виступав спільно з І. З. Кодряну та К. Шумуляну з неодноразовими заявами проти євреїв, зазначаючи, що подібні настрої є уявленням більшості⁸.

Ступінь впливу ідей, висловлених у виданнях Національно-демократичної партії, демонструє приклад Корнеліу Зея Кодряну, формування поглядів якого відбувалося саме в період Першої світової війни та його навчання у військовому лицейі. Саме тут він утвердився в думці про необхідність боротьби проти більшовизму та спільно з товаришами дав клятву боротися проти нього. Проте на його погляди впливали і публікації з газет «*Semănătorul*» і «*Neamul Românesc*», з якими знайомився вдома. Саме на основі цих публікацій сформувалося його бачення трьох ідеалів румунського народу: 1) об'єднання всіх румунів; 2) піднесення селянства через наділення

землею та надання політичних прав; 3) вирішення проблеми євреїв. Прийняв К. З. Кодряну і постулати лідерів НДП, зокрема Н. Йорґи «Румунія Румунам, лише Румунам і всім Румунам». Від А. К. Кузи перейняв тезу про те, що «національність є творчою силою людської культури, тоді як культура є творчою силою національності». Власне, погляди змушували К. З. Кодряну пов'язувати себе з минулим румунів, у якому помітну роль відіграла Сучава, місто Стефана Великого, та Ясси, місто Кузи-воде, місто об'єднання. З цими переконаннями К. З. Кодряну прийшов навчатися на юридичний факультет Яського університету.

Для молодого К. З. Кодряну 1919 р. виявився своєрідним періодом, оскільки потрапив у студентське середовище, де активними були студенти філологічного та юридичного факультетів під керівництвом Лебушке і Н. Іонеску. Ці організації студент споглядав в умовах, коли до університету вступили студенти-євреї з Бессарабії. Цих сприймав вже як агентів та пропагандистів ко-мунізму. Безкомпромісно оцінював і тодішні настрої професорського складу, називаючи їх лівими, виділяючи при цьому професора П. Бужора. Виняток складали професори І. Гевенескул, К. Шуму-ляну, А. К. Куза. Єдиним товариством, що зберігало румунський характер, вважав товариство «Avram Iancu», яке очолював В. Ясінскі⁹. Таким чином, повоєнний університет у Яссах для К. З. Кодряну асоціювався з осередком антироманізму, а саму столицю Молдови сприймав як місто, в якому малися ознаки революції, підтримуваної ззовні. Він бачив 15-20 тис. організованих осіб, яким необхідно було щось протиставляти, щоб не допустити перетворення Румунії на єврейську державу. До того ж самі Ясси не сприймалися особливо відмінно від того опису, який у середині XIX ст. подав В. Александрі: «Ось перші будинки в передмісті Сокола. Підемо зараз між двома рядами халуп, розташованих уздовж шосе; їх жалюгідний вигляд абсолютно не відповідає тому величому враженню, яке справило на нас місто Ясси, коли ми споглядали його з вершини Репеді. Бридкі харчівні євреїв, вбраних у лахміття, і серед них заледве можна зустріти кілька будинків, що належать румунам. Вони привертають увагу своїм зовнішнім виглядом, пестять погляд; їх стіни здалеку весело блищать; їх чисті і вузькі призьби ніби запрошують вас відпочити, а білі фіранки на вікнах навіюють бажання зайти всередину. Маленькі будинки румунів приємні, як іграшки...

Вулиці Ясс не що інше, як нескінченна черга контрастів. Поряд з огидним маленьким будиночком, через розбиті вікна якого бачиш близько дюжини євреїв, які сидять буквально один на одному і працюють у затхлому повітрі, помічаєш великий і красивий магазин з широкими освітленими вітринами, в яких блищать дорогі тканини, бронза, гранястий кришталі, коштовності, одним словом різні предмети розкоші...

...Всюди бачиш лише іноземців, які пливають у хвилях євреїв, лише не румунів-торговців. Усі вивіски над магазинами іноземними мовами, найчастіше французькою, переробленою за новою орфографією...»¹⁰.

Проте, якщо в межах Реґату ставлення до євреїв було дещо ворожим для більшості, то в межах Трансильванії воно існувало як подвійне. З одного боку, це було намагання співпраці по потребі, зокрема на виборах, що пояснювалося фактом віднесення практично всіх євреїв до числа виборців, тоді як серед румунів виборчими правами були наділені далеко не всі. З іншого боку, частина національно налаштованих румунів бажала здобуття перемоги на виборах без допомоги виборців-євреїв. При цьому лоялісти з румунських політичних діячів навіть у художній літературі виступають національно орієнтованими¹¹. Загалом влучно антисемітську позицію націоналістів Румунії пояснив В. Віпперман, який звернув увагу на сприйняття єврейської меншини як чужорідного тіла, що порушило національну і соціальну цілісність румунського народу¹².

Саме в тодішніх умовах 1919 р. виникла Гвардія національного порозуміння, яку в ідеологічному та політичному плані опікував А. К. Куза. Організація не використовувала антисемітських гасел, опираючись на гасла соціальні, робила спроби поєднати національні та революційні гасла в діяльності. У 1919-1920 рр. ця організація взяла участь у діях проти робітничого руху в Яссах.

К. З. Кодряну, саме дії членів організації змусили робітників відмовитися від продовження страйку. Під час страйку в залізничних майстернях «Ніколіна» К. Панку, Мерґерінта, К. З. Кодряну змушені були діяти доволі рішуче, щоб переломити ситуацію. За визнанням самого К. З. Кодряну, Гвардія національного порозуміння була заснована як бойова організація, в якій пропагувалися цінності, що знецінювалися, на думку майбутнього «капітана», – Батьківщина, Господь, Церква, Армія. Саме ці цінності члени Гвардії мали захистити. Для організації робітників К. Панку вирішив вико-ристати національну профспілку, а також мав намір створити партію націонал-християнського соціалізму. Кредо учасника такої партії мало полягати у визнанні «Великої Румунії», де мешкали всі румуни, що люблять працю, честь, бояться Бога, переживають за країну та народ. Члени організації виступали за рівні права чоловіків і жінок у цивільній і політичній сферах, за достойну зарплату, яку мав отримувати глава сім'ї. Велася мова про соціальну гармонію, соціалізацію фабрик та розподіл землі між селянами. При цьому прибутки на фабриці мали розподілятися між власниками і робітниками, останнім у вигляді зарплати, власнику з можливістю мати прибутки на капітал.

В організації шанували короля Фердинанда I, визнавали роль церкви, отці якої мали жити за Євангелієм. Вимагали обирати міністрів у Палаті депутатів, визнання верховенства Сенату, організації сільської поліції. Серед пропозицій було впровадження прогресивного податку на прибуток, створення аграрних та ремісничих шкіл для села, притулків для інвалідів і старих, впровадження ефективних законів, підтримання приватних ініціатив у інтересах народу та розвитку селянського домашнього промислу. На цій хвилі 2 лютого 1920 р. у приміщенні Гвардії національного порозуміння провели зібрання ремісників, робітників та службовців державної тютюнової фабрики з метою створення національної профспілкової організації. Рішення було прийняте 183 особами.

Дане дійство сприймалося як результат дій К. Панку з серпня 1919 р. та його спроб об'єднати робітників, ремісників, солдатів, селян¹³. Діяльність у справі організації робітництва К. З. Кодряну подавав, як таку, що здійснювалася проти позиції лідерів робітничого руху: Ґелертера, Ґеллера, Шпіґлера з Ясс, І. Московіча та М. Паукера з Бухареста. При цьому негативно оцінював позицію єврейської преси стосовно румунського народу, приводячи витяги з газет даного періоду. У своїй діяльності організація К. Панку використовувала газету «*Constința*»¹⁴.

Поряд з тим у Яссах націоналісти дотримувалися правила брати участь у парламентських виборах. Так, у листопаді 1919 р. у списку Націонал-демократичної партії до парламенту балотувався і був обраний А. К. Куза. Разом з ним робили спробу потрапити до парламенту і представники Націонал-соціалістичної партії. Правда, вони виявилися єдиними, хто не здобув жодного голосу. Втім, на виборах 1920 р. А. К. Куза не зміг добитися перемоги в Яссах¹⁵.

Наприкінці 1910-х рр. ішов процес формування антисемітського руху серед шкільної і студентської молоді та робилася спроба впорядкувати студентський рух. Останнє розпочалося в рамках студентського конгресу 4-6 вересня 1920 р. в м. Клуж, де ухвалили рішення боротися проти уявного перетворення румунських університетських центрів на румунсько-єврейські. Ходом конгресу керували Лебушке, Назаріе, Пушкару. Слідом за цим виник конфлікт в університеті Ясс, викликаний відмовою керівництва від урочистого відкриття навчального року. Врешті дії студентів змусили ректорат провести урочисте відкриття навчання за участю ректора та ряду викладачів. Свої дії в Яссах К. З. Кодряну розцінюватиме як позитивні та сприйняті в Яссах¹⁶. Разом з цим свою роль відіграла і професура, А. К. Куза, І. Ґевенескул, К. Шумуляну, які своїми діями створили умови для появи групи Лебушке та Н. Іонеску. Доцільно вказати, що в Румунії початку 1920-х рр. націоналістичний напрямок формувався і як наслідок руху періоду «малого об'єднання». Це помітно з організації видання журналу «*Gândirea*» на початку травня 1921 р., який Н. Крайнік, як і інші засновники, бачили чимось подібним до «*Dacia Literară*» М. Коґелнічану. Хоча на початку публікації мали еkleктичний характер, усе ж робилися спроби, зокрема Н. Крайніком, надати йому рис традиціоналістських. Так, Н. Крайнік писав про місце румунської цивілізації, а з 1926 р. взагалі виступав відвертим прихильником поєднання православ'я та традиціоналізму¹⁷.

Навчальний рік 1920-1921 приніс об'єднання студентів у гуртку «Ștefan Vodă», чисельність якого склала 40 осіб. Серед дій членів було протистояння під час страйку на підтримку звільнення арештованого Шпіглера. Боротьбою вважалося віднімання кашкетів у студентів-«комуністів» та виступи проти «юдейсько-комуністичної» преси. Останнє виливалося в погроми редакцій і друкарень газет «Lumea» (Гефтер), «Opinia». У відповідь проти К. З. Кодряну виступили «Lumea», «Opinia», «Mișcare», а ректорат вирішив виключити студента. У результаті мав місце конфлікт між факультетом і ректоратом, після якого К. З. Кодряну продовжив навчання, але не зміг отримати диплом, послуговуючись сертифікатом, виданим факультетом.

Навчальний рік 1921-1922 розпочався згідно існуючої традиції, а К. З. Кодряну був обраний головою Товариства студентів-юристів, що не визнавав сенат університету. Ставши головою, К. З. Кодряну поклав у основу діяльності товариства «єврейську проблему», коли піднімали питання про історію її появи, але тут порушували питання про способи боротьби, єврейський рух та мислення, вибиралися засоби боротьби. Метою діяльності ставало усунення євреїв з румунських закладів, викриття єврейських планів стосовно політичного життя Румунії. Для участі в діяльності товариства залучали також і студентів з Бессарабії. На засіданнях обговорювалися твори відомих авторів і значною мірою використовували також і твори А. К. Кузи, особливо з політичної економії. Студенти поважали його як автора, який привертав увагу до єврейської проблеми, закликав румунів зрозуміти сутність проблеми. Не дивно, що розвивався націоналістичний рух у студентському середовищі, адже антисемітизм поширювався і серед учнів. Свою роль відігравали в таких діях і високопосадовці. Доцільно вказати, що в 1922 р. міністром освіти було здійснено заходи для поширення антисемітських поглядів серед учнів через розповсюдження брошури «Infruntarea jidovilor»¹⁸.

Розвиток руху привів до появи в 1922 р. Націонал-християнського союзу, який своїм завданням ставив припинення усунення участі румунів у комерції та індустрії в результаті конкуренції чужинців. На основі Націонал-християнського союзу Н. К. Паулеску в березні 1923 р. сформувалася Ліга націонал-християнського захисту. До кінця 1923 р. з нею об'єдналися представники групи А. К. Кузи з Націонал-демократичної партії¹⁹. Серед інших праворадикальних груп опинилася і створена в січні 1922 р. Християнсько-соціальна ліга, яка перебувала на близьких до ЛНХЗ позиціях, виступаючи проти надання євреям громадянства Румунії. У 1922-1923 рр. розгорталася діяльність створеного в січні 1921 р. Націонал-фашистського італо-румунського руху, який своєю метою ставив встановлення фашистського режиму в Італії та Румунії. До нього належали Д. Васіле, А. Келуґеряну, В. Боґря, А. Лепедату, М. Штефенеску, Р. Боіле й інші. У червні 1925 р. ця група отримала назву Націонал-фашистська партія Румунії та виступала як єдина сила, що представляла даний рух і перебувала під впливом італійського фашизму. Однак організація політично була слабкою та ще більше виявилася ослабленою після появи Національної румунської фасції, де були представлені П. Пандря, Педяну, Редулеску, Ґ. Лунґулеску, Біґулеску. Національна румунська фасція перегруповувалася в 1923 р. і своєю програмою її учасники визначили перетворення румунського суспільства в дусі італійського фашизму. У зверненні 1923 р. «Către poporul Român» було висловлено наміри боротися проти комунізму. Власне, на 1923 р. поширення ідей фашистського руху стало настільки популярним, що в газеті «Fascismul» О. Ґоґа визначав фашизм як духовний стан у суспільстві. Не падала ця популярність і пізніше у студентському середовищі. Для прикладу, 17 квітня 1927 р. у студентській організації в Бакеу приймали П. Шейкару, який читав лекцію про походження фашизму. Тут голова товариства Іфрім виступив зі вступним словом, відзначивши фашизм як спосіб захисту Італії від більшовизації. Також і промовець у описі біографії Б. Муссоліні відзначив його місце у «спасінні» батьківщини²⁰.

До деякої міри він був правим, оскільки мали місце ідеологічні розробки в даному напрямі. Зокрема, з румунською журналісткою Е. Бакалоґлу пов'язано спроби створення фашистської партії, адже саме вона на початку 1920-х рр. пропагувала фашистську ідею для Румунії і навіть у

бесіді з Д'Аннунціо пропонувала створювати італо-румунські фашісті. Озвучена в 1920 р. пропозиція отримала схвалення Б. Муссоліні в 1921 р. у вигляді пропозиції «створити з румунськими товаришами комітет», який би зайнявся створенням паралельних «фаші ді комбатаменто» органів. Таким чином, італо-румунська співпраця мала вестися в галузі створення в обох країнах спільних політичних і державних структур, звільнення Італії та Румунії від економічного рабства шляхом взаємного обміну національними багатствами, проведення спільної експансії в середземноморському регіоні. Для участі в діяльності комітету були залучені М. Анчілоні, П. Бользон, Д. Боттаї, а також Е. Бакалоґлу, яка намагалася знайти людей з університету у Клужі. У результаті було створено Національний рух італо-румунської культури й економіки. Та все ж спроби Е. Бакалоґлу рекламувати внутрішню і зовнішню політику Італії були безуспішними, хоча вона й збрала окремих представників з Буковини та Бухареста. У 1925 р. створена нею організація була перейменована в Національну фашистську партію, чим, напевне, привернула увагу поліції, хоча нараховувала дещо більше сотні осіб. Вже восени 1923 р. організація відзначилася нападом на публічну особу. Так, брат Е. Бакалоґлу адвокат А. Бакалоґлу побив редактора газет «*Adevărul*» і «*Dimineața*» І. Розенталю за публікацію статті, спрямованої проти Е. Бакалоґлу²¹.

Більш успішною вважають Національну румунську фашістію, яка мала румунські корені та була заснована членами радикальних угруповань «*Liga Națională*» і «*Salvatorii Patriei*». Саме вони 1922 р. опублікували маніфест про створення фашистського руху в Румунії. Члени Національного руху, приєднавшись до даної групи, спільно створили Національну румунську фашістію. У серпні 1923 р. до них приєдналися члени Яської організації «Громадська думка». У 1924 р. було опубліковано проект політичної програми НРФ, яка у своїй основі мала вимогу встановлення в Румунії національної диктатури. Також члени організації виступали за підвищення рівня життя народних мас шляхом ліквідації «панування політиканів та чужих елементів над засобами виробництва». Іноземців, які потрапили до Румунії після 1914 р., прагнули змусити виїхати із країни, а решті визначити спеціальні податки. Представників національних меншин поділяли на небажаних та тих, хто міг мешкати серед румунів. Чинівників вважали необхідним скоротити на третину, а за корупцію та розтрати їх карати. Власне, румунських фашистів оцінюють як таких, що орієнтувалися в діяльності на лівих соціалістів, маючи власні пропагандистські формули. В економіці основний розрахунок робили на сільське господарство, а запровадження прямого прогресивного прибуткового податку, на їх думку, мало привести до згладжування різниці прибутків між різними верствами населення. Робочий день пропонували встановити у 8 годин, зберегти шестиденний тиждень, а саму працю перетворити на культ. Також у програмі містилися положення про відчуження великих земельних господарств для наділення землею селян. Селян пропонували навчати веденню господарства, аграрної кооперації, наділити їх сільськогосподарськими машинами з метою перетворення Румунії в аграрну країну. Цю організацію називають партією радикальних економічних і політичних дій, спрямованих проти національних меншин та великих землевласників. Фашістія не була численною, адже мала тільки 1,5 тис. членів та відділення в Бухаресті, Тімішоарі, Арадї, Клужі, Яссах. Її членами стали студенти, чиновники, офіцери. Останні вважалися численнішою групою, оскільки саме військові розчарувалися в повоєнній демократії. Антисемітизм відіграв помітну роль у діяльності цієї й інших організацій подібного типу. Прикладом була і «*Acțiunea Românească*», яка виникла у Клужі, але так і не здобула успіху. Хоча, мабуть, стабільний розвиток у 1920-ті рр. в економіці не давав змоги розвинути протестним настроям у повну силу²².

Для праворадикальних організацій Молдови вирішальним виявився 1922 р., коли А. К. Куза, Н. Паулеску, І. З. Кодряну, К. Шумуляну, А. Наум заснували Націоналістично-християнський союз. Слідом за цим 1 квітня 1922 р. професори А. К. Куза і Н. Паулеску заснували двотижневе видання «*Apărarea Națională*», яке розпочали використовувати для антисемітської пропаганди. Для поповнення організації членами професори використовували свій вплив на студентів²³. Певного

успіху вдавалося досягати, оскільки студентська організація університету в Яссах виглядала досить обмеженою за можливостями. З цієї причини 20 травня 1922 р. Студентський центр був розпущений К. З. Кодряну, і його заступила Асоціація християнських студентів. Оскільки самому організатору настав час складати випускні іспити, то на зміну йому на факультеті прийшов С. Мерджіняну, а в Асоціації – І. Гирняце. Тоді ж, 27 травня 1922 р., було створено групу прихильників Корнеліу Зеля Кодряну з Буковини, Бессарабії та Молдови, які мали намір продовжувати співпрацю зі студентською організацією. Хоча для самого К. З. Кодряну літо 1922 р. видалося спокійним, ним відзначалися дії поліції проти антирумунських виступів. Восени 1922 р. він вирушив до Німеччини для продовження навчання.

Наприкінці 1922 р. активізували свою діяльність студенти, які в Яссах звинуватили ректора у прихильності до євреїв, а у Клузі 29 листопада виганяли студентів з університету та гуртожитків, влаштували спалення газети «*Uj Kelet*». Того ж дня в сутичках вбили одного студента та поранили чотирьох. Вже наступного дня у Клузі студенти зірвали виставу. У відповідь на подібні дії в Яссах власники магазинів відмовилися торгувати 6 грудня. Студенти з Ясс вели агітацію у Брашові та Орадя Маре. У Галаці дійшло до вуличних бійок. Слідом за цим 3-4 грудня 1922 р. в Бухаресті, Яссах та Чернівцях пройшли маніфестації студентів. 10 грудня делегати університетських центрів зібралися в Бухаресті для обговорення програми руху. У його ході визначили ставлення до газет «*Adevărul*», «*Dimineața*», «*Mântuirea*», «*Opinia*», «*Lumea*», висловилися за потребу впровадження «*numerus clausus*». Дане питання визначило подальші дії студентів. Також мали місце скарги на переповнені гуртожитки та скудну їжу в їдальні. Останні були пов'язані з реакцією студентів на умови навчання та проживання в гуртожитках. Міське походження студентів-євреїв при цьому створювало переваги перед значною більшістю студентів-румунів з села. Проте безпосереднім приводом до початку заворушень стала відмова студентів-євреїв з медичного факультету університету у Клузі проводити розтин єдиновірця. З цієї події і розпочалися виступи румунських студентів у Клузі й інших містах за запровадження «*numerus clausus*» у вищій школі. Мали місце звинувачення євреїв у викраданні трупів єдиновірців з моргу, тоді як К. М. Рипяну звинуватив євреїв у нападах на інших студентів. 3 грудня 1922 р. студенти Комерційної академії у Клузі вислали студентів-євреїв із закладу. На той час К. Шумуляну вів себе доволі агресивно стосовно студентів-євреїв.

У грудні 1922 р. мали місце вигнання студентів-євреїв з лекцій в університетах Бухареста і Чернівців. Університет у Чернівцях, що мав гірші умови діяльності серед інших у Румунії, в антисемітському русі представляв професор Т. Брейляну, який активно співпрацював зі студентськими товариствами. Його антисемітизм проявлявся в підтримці ідеї видалення з економічного життя країни євреїв та створення середнього класу, національного у своїй основі. Для Чернівців антисемітські виступи у студентському середовищі вже не були новими, зокрема мали місце на побутовому рівні в 1920-ті рр., коли студента М. Влайку було притягнуто до суду за поранення студента П. Зоне. Вже 3-4 грудня 1922 р. в Чернівцях були акції солідарності з діями студентів Ясс і Бухареста.

Як реакція на дії студентів стало відправлення до Бухареста делегації для представлення звернення голові уряду, міністру внутрішніх справ та міністру Г. Г. Мирзеску. Фактично зародився рух, відомий із преси як «рух трупів», тим паче, що товариство студентів-медиків порушувало питання саме про використання трупів євреїв та розгортання кампанії у пресі. Преса, особливо «*Cuvântul studentesc*», підігрівали спрямовані проти євреїв настрої. До того ж сутички студентів з солдатами та жандармами 10 грудня 1922 р. перетворили студентський страйк у безстроковий. Зокрема в Чернівцях від 27 грудня 1922 р. студенти відмовлялися відвідувати заняття та вимагали обговорення становища університетів у парламенті. У лютому 1923 р. окремі частини Бухареста блокувалися поліцією, а у квітні до кампусу вводили жандармів²⁴.

7 грудня 1922 р. в парламенті виступив депутат А. Штерн, який описував ситуацію у Клузі, пов'язану з питанням «*numerus clausus*». Ним були згадані виступи проти організації «*Joint*

Distribution Committee», як і в основному проти релігійної й етнічної єврейської меншини, а також щодо діяльності «Uniunea națională creștină». Депутат навів текст із «Установчого акту» цієї організації, яка своєю метою ставила «боротьбу всіма легальними засобами за підтримку румунських економічних, політичних і культурних інтересів проти жидів». Метою організації визнавався захист румунського народу від «жидівського загарбання» на економічному, політичному, соціальному та культурному терені». Засобом дії згаданого «Національного християнського союзу» стала газета «*Apărarea națională*», а також серія брошур пропагандистського характеру «Бібліотека Юди», яка розкривала питання захисту християнської релігії й національних та економічних інте-ресів з точки зору антисемітизму. Використовувалися також і «протоколи сionських мудреців», про що свідчить одна з публікацій І. І. Моци. У діях подібного характеру депутат звинуватив професорів університету А. К. Кузу, К. Шумуляну, Н. К. Паулеску, як і І. Протопопеску, А. Наум, І. З. Кодряну. Останнього згадали і у зв'язку з манерою викладання німецької мови в лицей м. Гушь. Дані особи у виступі були названі зрадниками народу.

Депутат звернувся до міністра внутрішніх справ із запитом стосовно вживаних заходів з даного питання і забезпечення громадського спокою та відшкодування збитків. До міністра освіти за-пит полягав у можливості забезпечення свободи освіти та покарання авторів безладів. Даний запит робився не даремно, оскільки на той час євреї Ардялу визнали себе громадянами Румунії та робили все можливе для свого визнання державою²⁵.

З боку румунських студентів мали місце виступи проти євреїв у пресі, де неприйняття євреїв виступало у вигляді критики організації єврейського населення, неприйняття порядку існування народу. Передусім І. І. Моца критикував ситуацію на Факультеті медицини університету у Клужі, де на першому курсі було 40 студентів-румунів та 160 студентів-євреїв. Визнавав, що ситуація була схожою в інших університетах Румунії та зауважував на перебуванні певної кількості студентів, румунів та євреїв, на навчанні за кордоном. З цієї ситуації виводив і необхідність студентських дій та критику іудейської релігії. Доводив законність із моральної точки зору дій студентів, як і зазначав, що вимога «*numerus clausus*» служить прогресу румунського суспільства. Наполягав на необхідності фінансування освітніх закладів, на необхідності мати здорову і сильну румунську інтелігенцію, на потребі вести подальшу боротьбу та врегулювати співвідношення студентів таким чином, щоб на 80 румунів припадали 10 євреїв і 10 представників інших національностей. Трохи пізніше І. І. Моца визнавав потребу у спрямовуючому радикальному націоналізмі²⁶.

Врешті на святкування Різдва 1922 р. в Яссах призупинили навчання. Самі ж студенти у своїй більшості мали намір продовжити боротьбу за досягнення вимоги «*numerus clausus*». 31 січня 1923 р. депутат А. Штерн робив заяву стосовно антисемітських виступів студентів у Бухаресті, повторно згадуючи та критикуючи дії К. З. Кодряну та А. К. Кузи. Пролунали звинувачення і на адресу Н. Йорґи за його націоналістичні заклики в «*Neamul Românesc*»²⁷. 3 лютого 1923 р. у зв'язку зі студентськими виступами Рада міністрів на засіданні ухвалила рішення закрити факультети і студентські їдальні та планувала провести арешти провідників руху. Серед заходів було і закриття газети «*Cuvântul Studentesc*»²⁸.

Результатом прийнятих рішень стало затримання прокуратурою І. Костя, В. Васілеску, К. Мігайлеску, І. Маріну з відкриттям провадження за статтею про заклик до повстання, тоді як В. Атанасіу і Н. Рошу були випущені. За звинуваченням у закликах до порушення спокою затримали Н. Н. Крецу та Рипяну. Впродовж 1 лютого 1923 р. мали місце маніфестації студентів, що змусило уряд запровадити в Бухаресті воєнний стан. Ці виступи змусили Н. Йорґу під час виступу в парламенті звернутися до голови Ради міністрів з вимогою наведення порядку. На засіданні Сенату також обговорювалися подробиці справи за участю міністра освіти К. Бану²⁹.

Відповідну позицію займав і сенат університету в Бухаресті, який із 3 лютого заклав факультети, гуртожитки та їдальні, на 8 днів призупинивши діяльність через студентські маніфестації 30 січня. У самому Бухаресті 2 лютого на вулиці були виведені жандармські патрулі.

У префектурі поліції столиці приймалися заяви і від румунів, і від євреїв. Крім того, у справі були затримані студенти Сіміонеску та Кіркулеску, а у друкарні «Răsăritul» було конфісковано випуск «*Cuvântul Studentesc*». Затримали також студента М. Іліеску, який спільно з іншими вчинив напад на єврея та поранив його багнетом. У ІІ секції трибуналу Ілфов 3 лютого слухалося питання про можливість звільнення студентів В. Атанасіу та Н. Рошу, яких суд залишив під арештом до 1 березня. Виступ студентів Вищої аграрної школи в Бухаресті на знак солідарності зі «студентами-християнами» став причиною закриття закладу³⁰. У питанні студентського руху І. І. К. Бретіану зайняв чітку позицію, вважаючи необхідним припинити заворушення. Дещо неприхильно поставився він і до антисемітизму учасників руху. Також позицію стосовно дій студентів та потреб країни у пресі висловив професор Ґ. Ташке, який вважав реалізацію «*numerus clausus*» нереальною, оскільки університети ніколи не вдавалися до подібних обмежень. Професор висловився, навпаки, за привернення чужинців до румунських університетів, вважаючи, що навчання дозволить формувати школу професорів-чужинців з румунським національним мисленням, таких, що адаптуватимуться до румунської культури. Він заявляв, що не потрібно боятися конкуренції, оскільки це прояв слабкості раси, доводячи свою позицію іменами відомих румунських діячів. Інакшу позицію зайняли журналісти «*Viitorul*», які відзначали, що газета «*Universul*» займала прихильну до руху позицію³¹.

7 лютого 1923 р. у трибуналі Ілфов слухалося питання студентів Н. Крецу, Рипяну, Беческу, Сіміонеску, заарештованих як провідників руху. Трибунал складався з суддів Байкана, Кодін Штефенеску, Сейгану. Прокурор вимагав визнання арешту з метою збереження спокою, хоча адвокати наполягали на звільненні. Також і у справі М. Іліеску та Ф. Георгіу було видано мандат на арешт. У відповідь студентами була влаштована маніфестація, хоча їх і закликали поставитися з розумінням до дій влади. Протистояння зберігалось і в Яссах, де студенти-християни не допускали євреїв до шпиталу «Святий Спиридон». Єдине місце, де не відбувалося протистояння та не припиняли діяльність, – університет м. Клуж³².

4 лютого А. К. Куза прибув до Бухареста, де його зустріли студенти-симпатки. Передбачення маніфестацій змусило владу виставити жандармів біля готелю «*Vratiu*», на розі вулиці Ателіерул, на площі Матаке Мечелару. На третю годину в Атеней відбулася конференція товариства «Румунська молодець», після якої пройшла спрямована проти Н. Йорґі маніфестація, яка завершилася на площі короля Кароля І хорою та промовами біля пам'ятника Мігаю Вітязу. У день приїзду А. К. Кузи вийшов і «*Cugetul Studentesc*», замінивши конфіскований «*Cuvântul Studentesc*», який тиражем у кілька тисяч було вилучено прокурором Вледеску. Серед заходів влади, спрямованих проти студентів, стало закриття гуртожитків, які бралися під охорону військовими. Заходом став і призов студентів військово-медичного факультету. Прибув до столиці і ректор університету у Клужі. У ці ж дні міністр освіти К. Анджелеску розіслав ректорам розпорядження стосовно записування на курс студентів-іноземців, а також виведення зі складу студентів неправомочно записаних на навчання³³.

7 лютого 1923 р. питання студентських виступів розбиралося в парламенті у присутності міністрів І. Ґ. Дуки, К. Анджелеску, Інкулцья. Тут порушувалося питання про характер самого руху і велася суперечка між тими, хто вважав його антисемітським, та тими, хто це заперечував. Особливо помітним у цьому питанні став виступ С. Миндреску. Тим не менше 12 лютого збиралися відновити навчання в Торговій академії, у зв'язку з чим ректор А. Чігоскі звертався до всіх студентів повернутися на навчання. З боку Президії Студентських товариств факультетів університету та спеціальних шкіл столиці було прийнято звернення до Н. Йорґі подати у відставку з освіти. Також делегація студентів на чолі з головою товариства студентів-теологів Ґ. Ровента мали аудієнцію з І. І. К. Бретіану, просячи від нього припинення урядових репресій проти студентства. Тоді ж було прийнято головою Ради міністрів рішення про негайне відкриття гуртожитків та їдалень. Того ж дня за звинуваченням у завданні поранення студентові Лунґулеску було заарештовано вихідця з Хотина, студента медицини М. Ґішлера. 8 лютого 1923 р. в

парламенті обговорювалося питання перебування студентів у гуртожитках. Про студентський рух йшлося і на засіданні уряду 9 лютого, де відвідував міністр внутрішніх справ та сам голова Ради міністрів³⁴.

У парламенті антиурядову позицію в питанні студентського руху зайняв І. Мігалаке, який висловився проти закриття університетів, у тому числі і зважаючи на питання «*numerus clausus*», проти заборони студентської газети³⁵. 12 лютого збиралася колегія університету в Бухаресті, де після тривалого обговорення вирішили відновити навчання. Професура виступала проти принципу «*numerus clausus*», але мали намір спільно зі студентами виступати за збільшення чисельності шкіл. Проблемою стало відновлення навчання в Торговій академії, де студенти не бажали такого, вважаючи, що це десолідаризує їх з іншими студентами-християнами. Закритим залишався університет у Яссах. Крім того, владою було призупинено видання газети А. К. Кузи «*Naționalistul*». Тим часом у русі мали місце інциденти відверто хуліганського характеру, як зокрема в кафе «Метрополь» кілька юнаків обрізали бороду старому єврею. Правда, позиція професора університету в Бухаресті Ґ. Ташке доводила толерантність румунів-християн, принаймні в питанні створення шкіл³⁶.

Проте 14 лютого в Яссах відбулися нові зібрання студентів, які солідаризувалися з колегами з Бухареста і Клужа. Того ж дня відбулося зібрання студентів-медиків у Бухаресті під головуванням Клімеску, де порушували питання щодо звільнення ув'язнених у Векерешть студентів, відновлення видання «*Cuvântul Studentesc*», перегляду запису до університету, видалення з-поміж студентів чужинців, записаних після 1 серпня 1914 р., створення студентських їдалень³⁷.

На цьому студентський рух не затихає. Обговорюються у пресі питання становища студентства і все більшу увагу приділяють проблемі матеріального становища студентів. Також підтверджувалася позиція студентів у питанні «*numerus clausus*». Студенти-націоналісти в Яссах стверджували, що в обмін на заборону випуску своєї газети не допустять виходу газет єврейських студентів. Правда, відповідь Міністерства освіти на становище студентства полягала в перетворенні казарми «*Suza-Vodă*» на студентський гуртожиток у столиці. Також 16 лютого у столиці відбулася велика університетська колегія, де серед порушених питань були поліпшення і викладання, і умов життя студентів. Станом на 16 лютого університет у Клужі був відкритим, але навчання не проводилося. У Тімішоарі студенти політехнічної школи оголосили страйк, що змусило керівництво на два дні призупинити діяльність³⁸. Одним з питань у студентському русі стала демісія Н. Йорґи з освіти, що призвело до обговорення такого в середовищі викладачів та висловлення думок, що, з одного боку, такої демісії можна вимагати від багатьох освітян, а з іншого – професурі слід залишатися серед молоді. 16 лютого 1923 р. студенти Політехнічної школи в Тімішоарі виступили зі зверненням (підписане І. Владеску), яким висловлювали підтримку національного відновлення, протестували проти дій влади щодо студентів, виступали проти студентів-євреїв, вимагали відкриття діяльності всіх університетів. Станом на 19 лютого факультет медицини в Яссах залишався закритим. При цьому 18 лютого студенти-націоналісти здійснили вторгнення у квартал м. Тиргул Кукулуй з метою конфіскації газет «*Îndrumarea*» та «*Scânteia*». Через дії студентів 18 лютого було закрито тимчасово і Політехнічну школу в Тімішоарі. Того ж дня відбулися студентські заворушення в Луґожі³⁹.

Ситуація у країні вела до необхідності її вирішення і певну роль у цьому відігравали позиції студентства та професури і влади. Зокрема, ректор Владеску зауважував, що рішення про відновлення навчання прийматиме виключно сенат університету. Професор Т. Іонеску висловив зауваження стосовно неможливості вирішення ситуації, оскільки, на його думку, студенти не порозуміються з євреями, хоча і вважав можливим «перемир'я». Н. Йорґа був серед тих, хто не приймав позицію студентів. З боку делегованих студентів пролунали заяви щодо задоволення вимог і після цього лише вони повернуться до навчання. Ув'язнених у Векерешть вважали невинними. Основною ж вимогою залишалася записування на курс євреїв у пропорції до

чисельності їх у країні. Помітну роль у збільшенні кількості румунів в університетах, вважали, могла відіграти пропаганда серед випускників ліцеїв.

Тоді ж було оприлюднено листа М. Котлару, відповідь професору М. Драґоміреску, де винними в конфлікті названо євреїв. Висловлювався на користь відновлення навчання та задоволення вимог студентів – звільнення утримуваних у Векерешть, відновлення роботи «*Cuvântul Studențesc*», впровадження «*numerus clausus*». виявив бажання втратити рік, який би служив збереженню румунської культури. Декан медичного факультету та проректор університету в Яссах Бакалоґлу висловився за відновлення занять за умови повного спокою та допуску до навчання євреїв, хоча деканат факультету збирався перевірити документи всіх студентів-бессарабців, що вочевидь також могло розрядити частково ситуацію⁴⁰.

20 лютого 1923 р. у столиці 500 студентів вийшли на демонстрацію перед університетом з вимогою звільнення ув'язнених у Векерешть. Після того, як вони проспівали національні гімни, зі зверненням виступив студент із Клужа, вимагаючи звільнення в'язнів Векерешть. О 17-й годині студенти розійшлися, але за півгодини знову зібралися. Прокурор вважав можливим вирішити ситуацію арештами студентів, останніх супроводжували жандармські патрулі до префектури поліції, де відбулися арешти 70 студентів⁴¹. У ці ж дні надійшов лист від асоціації студентів з Берліна за підписом К. З. Кодряну, яким той висловлював підтримку руху⁴². У цей же час продовжували порушувати питання арештованих студентів, що дало підстави їх адвокатам добитися звільнення семи, за винятком М. Ілієску та Ф. Георгіу. При цьому ті, хто залишався на волі, продовжували в Яссах виступи за виконання базових вимог.

У цьому плані зібрання мали намір проводити 24 лютого в Яссах, 25 лютого – в Чернівцях і Гуш'є. На 27 лютого скликався сенат університету в Яссах для вирішення питання щодо відновлення навчання. Ректор університету в Бухаресті М. Вледеску вів підготовчу роботу у справі відновлення діяльності університету, яке призначали на 5 березня 1923 р. На засіданнях університетської ради 12, 13 і 16 лютого говорили, що заворушення в університеті стали можливими через приїзд агітаторів з Ясс і Клужа. Такий рух студентів визнавали не зовсім університетським питанням, що вийшов з-під контролю, призвівши до безладів. Офіційно заявлено, що на румунських студентів не може поширюватися антисемітська пропаганда. Проте цілком логічним був висновок – для неможливості такої пропаганди серед студентів слід покращувати умови їх існування. Тоді ж визнано, що принцип «*numerus clausus*» також є чужим, таким, що прийшов з Угорщини та був неприйнятним на румунському ґрунті. З боку професури університету в Бухаресті робилися визнання необхідності розширення урядової допомоги освіті. Для вивчення питання поліпшення університетської освіти створили комісію у складі І. Кантакузіно, Е. А. Панґраті, Е. М. Антонеску. Одним із засобів розв'язання конфлікту вважали порозуміння між професурою та студентами. Не бажали допускати закриття університету. Університет у Клужі збиралися відкрити 1 березня. На зборах студентського комітету виступали за відновлення діяльності й за виконання вимог: звільнення заарештованих студентів, скасування дій проти них, відновлення виходу газети, покращання умов існування. 27 лютого 1923 р. в Яссах побували делегації студентів Бухареста і Чернівців і на спільному засіданні було прийняте рішення щодо продовження боротьби⁴³.

Спокою не вдалося досягнути ще протягом певного часу, адже на початку березня мали місце декларації студентів з Тутови, Димбовіци, Ясс, тоді як студенти-євреї, навпаки, декларували своє бажання замирення. На тлі студентських заворушень відбулася зміна ректора університету Бухареста. Професор Е. Панґраті одразу заявив, що продовження заворушень дасть підстави визнати навчальний рік недійсним. Він же виступав проти ідеї «*numerus clausus*», називаючи її угорською. Відбулася у столиці і зустріч голови студентських організацій з ректором, який намагався схилити студентів до повернення до навчання. Хоча делегати і запевняли ректора у кращих намірах, усе ж залишалися на власній позиції. Як результат у кінцевому підсумку вийшла декларація про відмову повернутися до навчання без запровадження урядом у дію принципу

«numerus clausus». Наміру відступати студенти не виявили і виступили за проведення великого зібрання за участю делегатів Клужа, Чернівців, Ясс та інших вищих шкіл. Дещо пізніше, 28 березня 1927 р., А. К. Куза виступив у Палаті депутатів із приводу «numerus clausus», на що депутат Петровіч зауважив про обстоювання студентами своїх прав⁴⁴.

Наступного дня, 4 березня, у столиці відкрилися II генеральні збори студентів, де були присутні представники чотирьох університетів, які відкрив А. Константінеску. Дискусію почав студент Репяну, який у своїй промові описав становище в жіночому лицейі м. Тігіна, вказавши на перевищення числа євреїв, на антисемітизм студентів, на необхідність ведення боротьби. Він же запропонував скласти звернення до парламенту від імені студентських центрів, де проявився націо-налістичний рух, та вимагав проведення в містах зібрань для утвердження рішень про національний характер студентського руху. Співголова студентського товариства юристів Влад у промові подякував усім добрим християнам, які підтримали боротьбу студентів. Оваціями зустріли колишнього в'язня Векерешть Сіміонеску, який висловив подяку світу, що перебуває на боці студентів, та вимагав повернення до навчання після виконання вимог руху, стверджуючи рішучість до продовження боротьби. Андрееску говорив про провокації уряду, які змусили виступити студентів. Ґ. Сава відзначив погану ситуацію студентів у гуртожитках та їдальнях і наполягав на необхідності виділення коштів для університетів у розмірі 1 млрд леїв. Інший засуджений з Векерешть Н. Крецу обговорював рішення великої університетської колегії. Він відкидав звинувачення Е. Панґраті у спільних діях румунських та угорських студентів. Висловлював думку про бажання студентів пере-творити університети в опору національної культури. Також серед промовців були І. І. Моца (Клуж), Лупаштяну (Чернівці), Лупашку (Політехніка з Тімішоари), Беческу, Ровенца (від студентів-теологів). Далі А. Константінеску оголосив рішення зібрання, яким обіцяли повернутися до навчання з 9 ранку в неділю за умови видалення студентів-євреїв з університетів. Якщо це не буде зроблено, то студенти повертаються до страйку. Одночасно мала місце обіцянка відмови від іспитів. Ректору столичного університету студенти відправили звернення, обіцяючи боротьбу до задоволення своїх вимог від 10 грудня 1922 р. та протестували проти незаконних дій, до яких відносили і заборону студентського видання. Переконатися в намірах студентів вдалося вже в неділю, коли вони відвідали одну з лабораторій університету і зустріли там студентів-євреїв. У Фундації імені Кароля I на семінарі з літератури проф. М. Драґоміреску були присутні 3 студенти-євреї. В обох випадках студентів-євреїв виганяли із приміщення, а у другому – слідом за євреями пішов і професор. На іспиті для студентів III року юридичного факультету студенти-румуни не допустили євреїв, але й самі не відвідали іспит⁴⁵.

На продовження теми навчання в університеті слід відзначити наміри керівництва університету в Бухаресті відкрити навчання. У Яссах ректор вимагав від деканів збору підписів на користь відкриття навчання. Студенти тут мали намір направити делегацію до Бухареста. Проте успішно вирішився скандал навколо «Університетської фундації імені Кароля I» і вона продовжила свою діяльність. Тим часом в університеті Бухареста проходили іспити та семінари, в яких брали участь студенти-євреї. У Яссах, попри необхідність складення іспиту на доктора медицини на медичному факультеті, заняття не починалися. Обговорювали пропозицію міністерства освіти про обрання нового ректора. Хоча кандидатуру не обрали і рішення не прийняли, сенат університету 8 березня відкрив лабораторії, клініки, семінари без відкриття навчання, що не рятувало від виступів студентів⁴⁶.

Окремо слід відзначити спроби студентів-націоналістів порушувати питання про діяльність середньої школи в Румунії, оскільки вбачали, що співвідношення румунів та євреїв в університетах відповідає співвідношенню їх у середній школі. Характеризуючи євреїв народом із власною вірою та мовою, але без власної землі, визнавали їх нечисленною національною меншиною, хоча до-сить багатою із власним політичним представництвом у вигляді Союзу євреїв країни. Вимогою студентів стало виправлення ситуації у школах Молдови, Буковини,

Бессарабії. На думку автора статті, ліцеї, які існували раніше, втратили своє значення через зростання чисельності населення. Дорожнеча життя і великі витрати на учня не давали змоги вчитися більшій кількості дітей селян, через що навчання ставало привілеєм міщан. Таким чином пояснювали значну кількість учнів-євреїв у навчальних закладах міст Молдови, Бессарабії, Буковини. Як приклад наводили ліцей Ясс, де 85% учнів були євреї. Способом подолання такої проблеми націоналісти вважали створення паралельних класів, де би плата за навчання складала від 3 до 5 тис. леїв та проведення заходів з розвитку культури в сільській місцевості. Допущення дітей селян і дрібних службовців до освіти вважалося можливим через створення інтернатів для них при школах⁴⁷.

На березень намітилися певні зрушення у взаєминах уряду зі студентами, коли було дозволено вихід «*Cuvântul studentesc*». Однак ректор столичного університету відмовив студентам у проведеному третій загальних зборів без погодження рішення з сенатом університету. Тож студенти планували провести їх 18 березня. Тоді ж до руху приєдналася «Асоціація студентів Комерційної академії», а протест проти заборони студентських видань та розпуску студентського центру «*Petru Maior*» у Клузі висловили члени віденської студентської асоціації «*România Jună*», як і проти закриття університетів⁴⁸.

На тлі обговорення в березні 1923 р. в парламенті проекту конституції з підтримкою студентів виступила Світова федерація асоціації студентів-християн. Було організовано заходи підтримки гуртожитку продуктами взимку, здійснення загальної підтримки тих, хто не мав коштів. Вимагалося створення гуртожитків сучасного типу зі студентським самоуправлінням та бюро інформації. Також певну підтримку Асоціації студентів-християн Румунії відіграла родина Редулеску-Погоняну.

Врешті в умовах залагодження студентського виступу до відновленої «*Cuvântul studentesc*» долучилася і «*Viața studentească*», а ректорат університету в Яссах ініціював зібрання сенату для обговорення інциденту на факультеті медицини. 16 березня збиралися делегації студентів університетів та голови студентських товариств столиці для вирішення питання із проведенням загальних зборів. Відсутність згоди сенату університету змусила вибрати 22 березня днем засідання. З боку асоціації студентів-медиків прозвучав протест проти публікації газети «*Dimineața*» від 9 березня. Проте вже 16 березня у Клузі владою затримано Юліу та Вірджіла Молдован⁴⁹.

Зрештою урядом було дано дозвіл на проведення третій генеральних зборів у столичному залі «*Amiciția*». Призначене на 23 березня зібрання дало змогу з'явитися у столиці делегаціям із Клужа, Ясс та Чернівців. Головував на генеральних зборах студент Беческу. У промові Ровента зверталася увага на суть вимог студентів, як на боротьбу за справу єдності національної культури. Вважав, що рух не слід припиняти до досягнення прав, оскільки студенти керуються національними, культурними, релігійними інтересами. У промові Ніколау студентський рух названо відго-лоском потреб усього народу, а у виступі Ібраїляну-Яшь говорилося про потребу дотримання пропорційності учнів і студентів у навчальних закладах і необхідність боротися до кінця. Порушувалися також питання антисемітизму, ідеалу румунів, матеріальних потреб студентів, історичних прав румунського народу. Наприкінці прозвучало звернення, яким закликали дотримуватися обраних рішень, підтримувати солідарність дій з іншими університетськими центрами⁵⁰.

Увечері студенти прийшли до театру, де виступала єврейська трупа Малі Пікон та, зайшовши до зали, вимагали від глядачів її звільнити. Після прибуття жандармів змушені були залишити залу, але знаходилися біля виходу з театру до прибуття першого прокурора Раковічану, прокурора Шербенеску, інспектора поліції Н. Діамандеску, М. Капеляну, Г. Моцецяну. Після цього зайшли до кількох ресторанів, де чинили бешкет, виганяючи звідти євреїв, а також на перетині Каля Вікторіей та бульвару Єлизавети побили журналіста. Окремі студенти (43 особи) були затримані поліцією і давали пояснення⁵¹.

Звісно, з боку уряду вживалися й інші заходи втихомирення студентів. Так, станом на 26 березня стало відомо про рішення уряду відкрити великий гуртожиток для студентів у Яссах. Правда, покарання вважалося більш дієвим засобом, тож його обрали судді для 19 із 20 залишених під вартою студентів – утримання у Векерешть до суду. Втім, спокою в місто це не додало, оскільки 26 березня студенти влаштували безлад під час вистави трупи Малі Пікон у театрі «Eforia»⁵².

28 березня 1923 р. відбулося зібрання в Яссах, яке завершилося спробою влаштування демонстрації. З боку влади було вжито ряд заходів і після попередження прокурора Н. Погоната відбулися сутички між солдатами та студентами, робітниками й іншими учасниками заходу. Після з'ясування обставин надання дозволу проведення зібрання префектом поліції Джорджеску було організовано затримання К. З. Кодряну та ще 6 молодих осіб, яких звинуватили у вчиненні безладів. Упродовж 29 березня здійснено ще 40 арештів. Усього ж за вчинені безлади до прокуратури передали 35 демонстрантів, серед яких були і Ш. Думітреску (колишній службовець лікарні Св. Спирідона), С. Карпе, Р. Андрей, К. Беленеску, К. Карою, Н. Даву, Д. Арманд (практично всі у віці 18-20 років) та К. З. Кодряну. Така ситуація стала предметом вивчення міністра внутрішніх справ Г. Мирзеску. Не забарилася й апеляція К. З. Кодряну щодо його арешту, але даний мандат підтвердили, що означало утримання К. З. Кодряну під вартою. Також мали завдання розглянути інші подання щодо утримання під вартою, що робилося і під контролем міністра внутрішніх справ. Проте спокою не очікували, адже в Герла (Ардял) відбулися вночі антисемітські виступи, в ході яких постраждали 50 євреїв. До того ж на 31 березня призначали проведення в Чернівцях генерального студентського конгресу⁵³.

Впродовж 28-30 березня 1923 р. відбулися наради ректорів університетів та керівників технічних шкіл під головуванням міністра освіти Анджелеску, де після дискусій ухвалили рішення щодо відновлення з 16 квітня діяльності університетів. При цьому вводилися обмеження на відвідування навчальних корпусів тільки студентами, проживання в гуртожитках могло бути тільки для студентів, які регулярно відвідували заняття. Звинувачені в заворушеннях студенти мали виключатися. Для того, щоб рік був зарахований, навчання продовжували до кінця червня. Після повернення з Бухареста до Ясс проректор Бакалоглу скликав засідання сенату, де висловив невдоволення кількістю виділених університету коштів. Говорив також і про вибори ректора та про участь проф. А. К. Кузи в організації недавніх заворушень. Та після заворушень з участю студентів мав місце виступ викладачів, які протестували проти низьких зарплат при високих цінах. 2 квітня в Яссах було затримано студента Е. Петреску з Бухареста за вчинення антисемітської пропаганди, яка полягала у продажу листівок відповідного змісту. На засіданні сенату університету було прийняте рішення про проведення 16 квітня виборів ректора та відновлення діяльності університету 17 квітня. Також на юридичному факультеті в Яссах мав місце протест проти дій міністра освіти у призначенні на вакантні посади на кафедри університету без обговорення з радою факультету та сенатом університету. Станом на першу половину квітня 1923 р. було прийнято рішення стосовно покращання умов існування студентів, намагалися впорядкувати систему вписування на курс, а також радили виявити патріотизм у вигляді виходу на навчання. Крім того, представники вищої школи очікували від студентів також і роботи на селі у справі поширення грамотності серед селян. Так, стверджували, що в Бессарабії неграмотність складала 89% серед чоловіків та 97% у жінок. Визначаючи умови записування студентів на навчання, звертали увагу як на їх перевірку, так і на перевірку виданих дипломів. Остання прирівнювалася до «numerus clausus». Щоправда, поява даної пропозиції напередодні відновлення навчання розцінювалася як провокація⁵⁴.

Станом на 16 квітня 1923 р. навчання було відновлено у столичних вищих навчальних закладах, однак студенти-румуні продовжували виступати проти спільного навчання з євреями. У результаті демонстративних дій професор Нікіфор в університеті читав лекцію для 10 студентів-євреїв. Подібні ситуації виникали і в інших викладачів. У справу втручався також і міністр освіти.

Виступали студенти і за звільнення ув'язнених у Векерешть. Студенти не сприймали як належне відновлення занять без виконання своїх вимог. Тому не дивно, що продовжувалися виступи. В університеті м. Клуж 15 квітня на студентському зібранні 264 голоси були віддані проти відновлення занять, а 82 – «за». Тим не менше 16 квітня університет відновив заняття, але лекції не велися через малу кількість студентів. Ректор говорив про відсутність студентів у Клужі та висловлював сподівання на можливе відновлення навчання⁵⁵.

Загалом, висунута під час руху студентів ідея «*numerus clausus*» служила обмеженню числа євреїв у освітніх закладах, для яких визначали пропорцію у 20%. До цього мала долучатися реакція румунів на дії євреїв, протидія яким, на думку К. З. Кодряну, мала вирішувати кілька проблем: проблему румунської землі, проблему міст, проблему румунської школи та правлячого класу, проблему національної культури. Ця ж позиція проявилася під час скликання в м. Редеуць 29 квітня 1923 р. зібрання Ліги захисту румунів-християн (у дійсності Ліги націонал-християнського захисту). У виступах присутніх тут студентів, Преліпчан (Ясси), Г. Букулай та Добруджану, містилися фактичні заклики щодо відсторонення євреїв від ремісничої діяльності, від навчання й обмеження їх громадянських прав. Водночас лунали поради і заклики до відповідних дій. Принаймні таким можна назвати виступ шевця Туртуряна, який закликав селян давати своїх дітей до навчання ремеслам. У виступі І. З. Кодряну прозвучала гостра критика євреїв за їх бажання підкорити собі всі народи та прагнення здійснити в Румунії революцію із влаштуванням розправ над священниками. Тут професор наголосив, що цьому має перешкодити Ліга захисту румунів-християн та її когорта «*Bogdan cel Aur*», яка створюється в Редеуць⁵⁶.

Тим часом у травні 1923 р. сенати університетів Клужа, Ясс та Бухареста виключили найактивніших студентів, адже протистояння із представниками національних меншин тривало. У Клужі мали місце погроми редакцій газет національних меншин, бойкот студентами занять. Продовжували вести агітацію студенти філософського факультету в Яссах. У 1923 р. поїздки студентів по селах за агітацією ставали більш інтенсивними. Напади на євреїв дозволяли поліції заарештовувати тільки лідерів, оскільки більшість нападників залишалися невпізнаними. У цих виступах все більше стали використовувати свастику як символ руху. Виступи студентів мали місце і в 1924 та 1925 рр. Зокрема, в березні 1924 р. в Чернівцях Ш. Павелеску організував обговорення питання Бессарабії в контексті радянсько-румунських переговорів у Відні, де висловилися за звільнення «векерештців». Під час візиту короля до Чернівців румунські студенти виступали проти участі в зустрічі студентів-євреїв. У грудні 1924 р. міністерство внутрішніх справ дало наказ влаштувати охорону правопорядку на вокзалах у зв'язку з відбуттям студентів на канікули⁵⁷.

На той час відповіддю на проблеми вважалася позиція А. К. Кузи, викладена в листах «*Pororația*», «*Naționalitatea în Artă*», «*Articole*», «*Discursuri parlamentare*», «*Curs de economie politică*». Фактично тут викладалася позиція стосовно своєрідної «єврейської змови», адже писали, що точної кількості євреїв у Румунії не знали, що було наслідком політиків та уникнення переписів євреями. Наявних євреїв вважав достатнім числом, щоб думати про загрозу румунам. Початком «навали євреїв» вважав ХІХ ст., прив'язуючи її до Адріанопольського миру 1829 р. та впровадження свободи торгівлі, що загалом відповідало існуючим у колах економістів думкам. Відзначав, що після цього чисельність євреїв помітно зростає в Дунайських князівствах. Наводив приклад того, що 1848 р. від М. Стурдзи румуни вимагали захисту проти комерсантів-євреїв. Оцінював ситуацію за трьома положеннями: розкладення правлячого класу, неможливість його відновлення, поневолення селянства, що робив на основі даних Н. Йоргі⁵⁸.

Також із проблем, які визначав і ставив перед рухом для вирішення й К. З. Кодряну, першою була проблема землі, оскільки вона ставала основою існування нації, а євреї порушували цей закон. Вирішення проблеми полягало в дотриманні природних законів та застосуванні статті 3 конституції стосовно заборони колонізації румунської території чужинцями, адже тери-

торія країни має бути неподільною та вічною власністю румунського народу. Проблема міст бачилася на прикладі формування міського населення в Чернівцях, Хотині, Сучаві, Дорогої, Ботошанах, Сороці, Бурдужень, Іцкань, Брічень, Секурень, де переважання євреїв нібито вело до зникнення румунських купців та ремісників. Таким же чином, вважав К. З. Кодряну, від євреїв страждали й інші міста. Цю «врату міст» він вважав неприпустимою, оскільки вони виступали економічними, культурними та політичними центрами нації.

Проблема школи подавалася на тлі оцінки цифр, що стосувалися всіх гілок освіти, з чого далі робився висновок про руйнування румунської школи та народження проблем керівного складу і національної культури. Першу проблему подавав як зростання чисельності євреїв у школі та надалі в керівництві, тоді як вирішення другої бачив у недопущенні фальсифікації культури⁵⁹.

Під впливом власного досвіду, а особливо німецького політичного життя, К. З. Кодряну доходить висновку про необхідність перетворення студентського руху в національний зі створенням єдиного командування для нього. Метою стає боротьба за приведення у владу національного руху, який міг би вирішити проблему «*numerus clausus*» та низку інших. Таким чином, для студентів стає першою проблема підготовки національного руху, спроможного охопити всі соціальні верстви. З такими настроями він повернувся до Румунії і мандрував між Яссами, Бухарестом, Клужем для встановлення контактів. У цей час у Клужі він знайомиться з І. Моцою, повертає тут на свій бік К. Джеорджеску, І. Мокану, Кришмару, Ж. Ілієску. У Яссах займався проблемами підготовки зібрань в університетських центрах та продовження розвитку студентського руху. Головною проблемою ставало досягнення порозуміння з керівництвом університетів у справі визнання ним існування єврейської проблеми та необхідності створення студентських груп. Тим не менше у Клужі та Бухаресті групи активістів були створені доволі швидко, і в цьому відіграв певну роль Ібраеляну.

З лютого 1923 р. в Яссах відбулося зібрання, скликане А. К. Кузою в залі «Вежан», де були присутні всі студенти-націоналісти. Головування належало генералу Тарновскі. А. К. Куза виголосив довгу промову, що стосувалася історії статті 7 Конституції, а також містила випадки проти євреїв. Основна думка стосувалася того, що поява такого змісту статті стала можливою після підписання угоди про меншини головою уряду А. Вайдою-Воєвод. Говорив про те, що ніхто не змусить визнати чужинців румунськими громадянами. Врешті промовець закликав до створення по всій країні комітетів захисту Конституції. Підтримував і студентський рух. У подібному сенсі виступили К. Шумуляну, капітан Преліцяну, депутат з Банату Рипяну, службовець Крістя, І. З. Кодряну, генерал Тарновскі. Після цього було складено петицію до уряду та здійснено марш вулицями міста⁶⁰. Фактично це було одне із зібрань у системі підготовки установчих зборів, які А. К. Куза мав намір провести у травні 1923 р.

До зібрань націонал-християн долучилося зібрання 15 лютого 1923 р. у столиці, де в одному з перших виступів (Н. Паулеску) говорилося про нашестя на румунів чужинської нації, яка увірвалася в економічний простір румунів, атакує їх навчальні заклади. Цим пояснювали запрошення до співпраці «добрих і вірних румунів столиці». Згадував і про роль короля, який очолював об'єднану Румунію, у зв'язку з чим було запропоновано направити йому телеграму. У виступі А. К. Кузи, прийнятого досить бурхливо, говорилося про роль студентів у політичному процесі, велася по-леміка з Н. Йоргою, наголошувалося на тому, що християнство має найдемократичніші ідеї, давалася історія студентського руху.

Висловив професор і своє ставлення до Цереністської партії, яку вважав володаркою екстремальної доктрини. Низькими якостями наділяв Н. Лупу, невмілим політиком вважав І. Мігалаке. У зверненні командора Манолеску містилися пункти про обмеження єврейської преси, звільнення ув'язнених у Векерешть, надання свободи націоналістичній пресі, відмови від зміни статті 7 Конституції, задоволення вимог студентів у частині «*numerus clausus*». Промовляли на зібранні К. Лунгулеску, Полігроніаде, Т. Попеску, В. Лупіш, Віоряну, К. З. Кодряну, проф.

Владеску. У ви-ступі І. З. Кодряну було сказано про потребу дотримання принципу «numerus clausus», вказано уряду на помилку щодо арешту націоналістів та призупинення видання газет.

Врешті зібрання проголосувало за звернення, де одним з пунктів стала вимога внесення до Конституції положення про румунську державу, як націонал-християнську, видалення з неї положень, що трактують євреїв як національну меншину в дусі Сен-Жерменського договору. Збереження статті 7 Конституції бачили лише у трактуванні її за положеннями 1866 і 1879 рр. Стосовно євреїв ставилася вимога вислання всіх, хто прибув до країни після 1914 р., та для них вимагали впровадження «numerus clausus» в освітніх закладах різних рівнів, адвокатських бюро, вільних професіях, пресі, промисловості, торгівлі, армії. Поважання свободи преси бачили виключно в дозволі націонал-християнської преси. З боку держави вимагали організації протистояння євреям в економічній сфері, вжиття суворих заходів проти євреїв-банкiрів з метою консолідації націо-нальної валюти. Вимагали відкриття університетів виключно для студентів-християн. Попри гостру позицію учасників, зібрання пройшло відносно спокійно, хоча поруч з місцем його проведення перебували і представники влади⁶¹.

25 лютого 1923 р. в м. Гушь у театрі «Renaştere» під головуванням Богічану відбулося засідання Націоналістично-християнської партії за участю делегатів з усього повіту. Головним промовцем став Нестіану, який зауважив, що єврейський народ є великим внутрішнім ворогом та вимагав широкого застосування статті 7 старої Конституції. Студент Поріснюк говорив про студентський рух та його причини. До вирішення «єврейської проблеми» закликав присутніх студент Гомогану, вважаючи євреїв загрозою державі. К. З. Кодряну у виступі передав вітання від студентів-румунів з Берліна та розповів про великий конгрес німецьких і румунських студентів. Викладач з Бирлада Слобозяну доводив існування «єврейської загрози» та звертав увагу уряду на загрозу зміни статті 7. І. З. Кодряну говорив про бажання євреїв панувати і встановити лад, подібний до існуючого в Росії. Визнав румунський народ озброєним до вирішення «єврейського питання». Мали місце також інші виступи⁶².

У ході підготовки установчої конференції порушувалося і питання назви організації, яку бажали створити, і саме тоді на обіді в А. К. Кузи на пропозицію Лефтера про створення Партії національного захисту професор заявив: «Не партія, ліга, Ліга націонал-християнського захисту». Після цього до Бухареста, Чернівців, Клужа відправили телеграми із вказівкою на день зібрання – 4 березня 1923 р.

Підготовкою заходу займався К. З. Кодряну, який погоджував ці дії з А. К. Кузою, К. Шумуляну, І. З. Кодряну. Захід починався молитвою в митрополії та продовжувався в університеті і переходив у громадське зібрання. Вже на 3 березня до Ясс прибули 42 групи учасників, і після служби в митрополичому соборі учасники вирушили маршем через П'яца Унірій, вулиці Лепушняну, Кароля до університету, де склали пошану М. Кофелнічану, С. Бернуціу, Г. Мирзеску. В актовій залі університету проголосили утворення Ліги націонал-християнського захисту. У залі «Вежап» А. К. Куза був проголошений главою новозаснованої організації. Під час заходу промовляли К. Шумуляну, гене-рал І. Тарноскі, І. З. Кодряну, Т. Попеску, Преліпчану, А. Вентонін, Д. Маня, Новіцкі, Ш. Роботе, К. З. Кодряну. Наприкінці А. К. Куза заявив, що надає право формування організації в усій країні К. З. Кодряну. Тоді ж було визначено й голів повітових організацій.

У неділю 4 березня 1923 р. в Яссах А. К. Куза скликав громадське засідання в залі «Вежап» від імені комітету захисту національної конституції. Дане рішення змусило владу вжити всіх заходів з організації поліції та військових для підтримання правопорядку, а також прийняття ряду адміністративних рішень, як закриття всіх корчмів. Заходи розпочалися з 10 години парастасом за загиблими румунськими солдатами й освяченням прапора «Ліги національного захисту» в кафедральному митрополичому соборі. Після офіційної служби о. Петровану виголосив проповідь. Далі з промовою про румунських героїв виступив А. К. Куза. Він же запропонував присягнути на вірність церкві та Румунії.

Від митрополичого собору колоною учасники вирушили в місто під прапорами, серед яких чорні з білим хрестом та військовим оркестром. Біля статуї Кузи-Воде І. З. Кодряну виголосив промову, і після покладення вінка до пам'ятника маніфестанти вирушили до університету. Після покладення вінка до пам'ятника М. Коґелнічану промовляв студент Ібраеляну. В університетській залі А. К. Куза подякував учасникам як голова новозаснованої організації.

О 3-й дня в залі «Вежа» відбулося громадське зібрання під головуванням генерала Тамоскі, який оголосив метою захист румунами країни від чужинців. У доволі тривалій промові А. К. Кузи було зазначено, що традиція протистояння чужинцям була порушена підписанням у 1919 р. мирного договору. Вирішення проблеми бачив у відстороненні євреїв від політичного життя, у стримуванні їх проникнення в село, усунення їх з політичного життя. Промовляли І. З. Кодряну, Крістяну, Галуш (Редеуць), К. З. Кодряну, Маня (Ковурлуй), А. Казаку (Белць), С. Ротару (Белць), І. Пле-тосу (Нямц), Сирбу (Сорока), архимандрит Путни Ґ. Істрате, А. Рушь (Ясси), Генґіца (Чернівці), К. Панку (Ясси), Попеску (Димбовіца), Ментою (Ясси). А. К. Куза дві брав слово та говорив про необхідність припинення акції студентів «*pumerus clausus*», а також зачитав статут Ліги і запропонував звернення з оголошенням про створення Ліги національного захисту. І. З. Кодряну зачитав звернення до румунів, вимагаючи створення секцій організації в усіх куточках країни⁶³.

Фактично цей день став початком у ланцюгу подій, що супроводжували процес становлення організації. Так, інспектор К. Фринкулеску зі столичної поліції заявив про відкриття 21 березня на вул. Караджале в Бухаресті фашистського клубу⁶⁴. 22 березня 1923 р. в Чернівцях у залі «*Armonia*» Румунського національного дому відбулося засідання румунських студентів міста, на якому головував проф. Т. Брейляну. У промові студента Попеску було зроблено виклад рішень, прийнятих у Яссах 4 березня щодо створення центральної організації та поставлено на цій основі вимогу створити місцеву організацію Ліги націонал-християнського захисту з обранням регіонального комітету та прийняття статуту. Виступали також інші учасники.

Всі присутні підписали декларацію вступу до Ліги й обрали регіональний комітет у складі проф. І. Сбіера, проф. др. Ґеорґіу, проф. Т. Брейляну, п-і С. Белан, проф. О. Попеску, проф. Л. Мораріу, В. Ґеіне, А. Вітенко, Ґірбу, інж. Качук, Н. Сигляну, А. Урсу, студентів Попеску, Павелеску. Офіційним органом визнали місцеву газету «*Deșteaptă-te Române*». Учасники зібрання направили вітальні телеграми королю та проф. А. К. Кузі⁶⁵.

25 березня у Бреїлі відбулося зібрання прихильників Ліги націонал-християнського захисту. Головував тут Ґріґореску, який оголосив «*pumerus clausus*» справедливою вимогою. Учасники під час промов звинувачували євреїв у відібранні торгівлі і промисловості в румунів та замаху на сільське господарство. Відзначали переважання євреїв над румунами на медичному факультеті в Яссах та вимагали повернення статті 7 чинної Конституції. І. З. Кодряну виклав історію Бреїли, після чого представив «*pumerus clausus*» як священне право студентів. Близькою до цього була промова студента Крецу, який говорив про «*pumerus clausus*» як про перепону нашестю євреїв у культурній галузі. К. З. Кодряну говорив про заходи влади проти студентів та виступав проти застосування армії всередині країни. Завершилися збори подякою А. К. Кузи учасникам та направленням звернення до короля⁶⁶.

Таким чином, завдяки студентському радикалізму організовувалися і старші лідери анти-семітського руху, яких представляли А. К. Куза, К. Шумуляну, І. З. Кодряну, А. Ґіка⁶⁷. Відомими діячами першої праворадикальної організації стали її лідер А. К. Куза та Ґ. А. Куза, І. З. Кодряну, К. З. Кодряну, Н. Паулеску, Н. Робу. Друкованим органом нової організації із 15 листопада 1925 р. стала «*Arăgărea națională*». Голова партії був наділений значними повноваженнями, але К. З. Кодряну, який виявився фактичним організатором, був набагато радикальнішим за А. К. Кузу. Позиція К. З. Кодряну у вирішенні структури організації дійсно була радикальною. Він вважав, що нові члени мають відбутися випробувальний термін у місцевих організаціях – братствах. Офіційна організація мала доповнюватися також і молодіжною. Ці ідеї були прийняті А. К. Кузою і втілені в організаційній структурі партії. Після заснування ЛНХЗ К. З. Кодряну діяв у двох напрямках: про-

довжував займатися питаннями студентського руху, який розвивав в університетських центрах, та формуванням ЛНХЗ, яке здійснював під керівництвом А. К. Кузи, залучаючи до членства студентів⁶⁸. Подальша діяльність у ЛНХЗ була спрямована на розвиток повітових організацій, підтримання їх зв'язку з центральною організацією, вироблення норм діяльності.

Одразу ж по створенні члени ЛНХЗ зайняли доволі гостру позицію стосовно уряду, парламенту, Конституції. Остання особливо викликала неприйняття через модифікацію статті 7, яка стосувалася права євреїв на громадянство. З цієї причини студенти організували маніфестацію в Бухаресті, але уряд змінив у Конституції зміст статті 7, замінивши її статтею 133. У парламенті проти даного трактування положень Конституції виступав лише А. К. Куза, вважаючи недостатнім дотримання прав румунів. Сам К. З. Кодряну відзначав, що звістка про надання прав євреям збурила населення міст та породила безчинства. Він же вважав, що зміст прийнятої 28 березня 1923 р. Конституції був загрозою існуванню держави. Підтримку своєї позиції шукав у творах письменників, філософів, істориків В. Конта, В. Александрі, М. Коґелнічану, М. Емінеску, І. Еліаде-Редулеску, Б. Петрічейку-Гиждеу, К. Неґрі, Г. Д. Ксенопола⁶⁹.

Події, що відбулися в березні 1923 р. в Яссах і призвели до арешту групи студентів, продовжилися напередодні Великодня звільненням К. З. Кодряну та розглядом питання про звільнення решти студентів, чим опікувався адвокат І. Петреску. Таким чином, на волі опинилися 8 осіб: І. Апреотесей, Р. Кочаш, П. Виоряну, В. Мерджіняну, І. Тотой, К. Н. Іордан, В. Чіофу, К. Іонеску. У в'язниці утримували тільки Д. Дреґуле, якого звинуватили в побитті комісара поліції. Увечері 6 квітня директору «*Universul*» надійшов лист від ув'язнених студентів, які скаржитися, що затримані за боротьбу для національного порозуміння 24 березня увечері. Від імені 11 студентів із Векерешть під листом підписався В. Піон. Головною причиною звільнення служило бажання відзначити Великдень вдома⁷⁰.

Після великодня 1923 р. студенти продовжили свою діяльність, тоді як А. К. Куза вів пропаганду через пресу. Причиною студентської активності було небажання визнавати громадянські та політичні права за євреями. У Клужі це вилилося у відмову відвідувати заняття, що підтримували І. Моца, К. Джеорджеску, І. Мокану. У Бухаресті група Сіміонеску та Декулеску просувалася до керівництва. Першим відновив діяльність університет у Бухаресті, після нього, впродовж кількох тижнів у Клужі та Чернівцях. У Яссах К. З. Кодряну вирішив зайняти приміщення університету, що змусило ректора Сіміонеску піти на переговори зі студентами. Наприкінці навчального року студентський рух пішов на спад⁷¹.

Нові заходи припали на кінець літа 1923 р., коли в Бухаресті прийняли рішення про проведення конгресу студентів, який призначили на 22-25 серпня у Клужі. Проте голова центру «*Petru Maior*» І. Моца повідомив про намір влади заборонити конгрес та діяти проти його учасників. З цієї причини місцем проведення конгресу стали м. Ясси, де 22 серпня збиралися учасники. Прибули зі своїми групами І. Моца, Т. Попеску, Кирстяну, Н. Крецу, Сіміонеску, Рипяну. У митрополичому соборі було замовлено парастас за загиблими студентами, але сюди не допускали учасників жандарми, через що службу відправили на повір'ї. Військові блокували приміщення університету, але учасники конгресу прорвалися до амфітеатру юридичного факультету, де проводили своє зібрання із 12 дня. Промовляли І. Моца, Т. Попеску, Сіміонеску, К. З. Кодряну, які одностайно виступали за необхідність продовжити боротьбу. Підтримку студентам надав також і К. Панку, який прибув із групою та продуктами. О 9-й вечора Н. Крецу вів перемовини із представниками влади, після чого студенти почали розходитися групами по 3 особи.

Через заборони влади наступного дня конгрес зібрали в монастирі Четецуй. Тоді прийняли рішення про визначення 10 грудня національним святом румунського студентства. Третього дня зібрання провели в лісі в долині Ґалатей. Під час цього засідання створили комітет дії, до якого включили І. Моцу (Клуж), Т. Попеску (Чернівці), І. Гирняце (Ясси), Сіміонеску (Бухарест). Увійшов до складу комітету і К. З. Кодряну. Також конгресисти ухвалили рішення про ведення боротьби

проти політичних партій та надання допомоги ЛНХЗ. Четвертого дня конгрес завершив роботу в будинку пані Гіка.

Провівши студентський конгрес, К. З. Кодряну вирушив до Кимпулунгу організувати конгрес ЛНХЗ, призначений на 17 вересня 1923 р. Владою даний конгрес заборонявся і навіть було вислано війська з Чернівців. Для стримування військових К. З. Кодряну використав аркашів з Ватра-Дорней та Киндрень, яких виставив у Садовій та Пожориті. Розпочали конгрес на подвір'ї міської церкви, де виступали А. К. Куза, І. З. Кодряну, др. Кетелін, Т. Попеску, Октав і Валеріан Деніляну. Говорив А. К. Куза про настрої селян, настрої в організації, про необхідність звільнення Румунії від «жидівського рабства». А. К. Куза висловився і проти Буковини за передачу лісів Православної митрополії в користування Ангаузу за символічну плату.

Учасники конгресу делегували групу із 30 осіб під керівництвом др. Кетеліна та В. Декіляну до Бухаресту для представлення голові Ради міністрів прохання про припинення спустошення гір, впровадження в освіті принципу «numerus clausus». З цією делегацією перебували у столиці також Т. Попеску і К. З. Кодряну. Хоча на делегацію очікувала поліція, її учасникам вдалося прорватися в місто. На другий день по приїзді мала місце зустріч з головою Ради міністрів, якому пред-ставили і на словах своє бажання бачити дотримання закону у справі експлуатації лісів, отримання освіти, вимагали введення принципу «numerus clausus». Після аудієнції, якої делегати добилися силою, було заарештовано др. Кетелін, В. Декіляна, а пізніше, за влаштування маніфестації біля міністерства внутрішніх справ і В. Фріму. Сам К. З. Кодряну виїхав до Кимпулунгу⁷².

Сюди прибув також І. Моца і у спільній подорожі до Rareу обговорювали перспективи подальшого руху студентів. У Яссах у будинку Бутару пройшла зустріч за участю І. Моци, К. Джеор-джеску, Верніческу, І. Гирняце, Р. Міроновича, Л. Бандака, К. З. Кодряну, Т. Попеску, під час якої обговорено подальші дії студентів. Саме там було визначено зрадників, якими назвали міністрів А. Константінеску, К. Бану, Г. Мирзеску, Ж. Т. Флореску, Коста-Фору, банкірів та промисловців-євреїв, серед яких опинилися і Арістід та Моріц Бланк, Е. Беркович, К. Мілле, а також видавці і редактори І. Розенталь, др. Філдерман, Гонігсман з газет «*Dimineața*», «*Adevărul*», «*Lupta*» як вороги романізму. Після прийнятого рішення вирушили до столиці, залишивши прощальні листи рідним та друзям. Правда, вагання одного зі змовників, Бандака, стало причиною відмови від участі, чого не могли допустити К. З. Кодряну та І. Моца.

Вже в Бухаресті на вулиці 13 вересня під час обговорення плану дій 8 жовтня 1923 р. шестеро змовників (К. З. Кодряну, І. Моца, І. Гирняце, Р. Міронович, Т. Попеску, К. Джеорджеску) були заарештовані генералом Ніколяну в будинку № 41. Під час арешту К. З. Кодряну заявив про намір групи вчинити замах на міністрів, рабинів та банкірів, яких засудили за торгівлю батьківщиною, а також про бажання звільнитися від рабства. Всіх затриманих відправили до в'язниці Векерешть. Публікація у пресі розкривала наміри групи студентів та повідомляла про проведені вночі арешти в Бухаресті і Яссах. Також сповіщали про зізнання К. З. Кодряну та І. Моци в бажанні боротися за звільнення народу з-під влади єврейського багатства. Щоправда, самих заарештованих звинуватили в намірах розпочати громадянську війну у країні.

Перебування у в'язниці та роздуми із приводу руху К. З. Кодряну подасть у своїй книзі, згадуючи і про відгуки на «змову студентів» у єврейській пресі. Число ув'язнених зросло до 13 осіб, оскільки у справі заарештували й І. З. Кодряну та інших осіб. К. З. Кодряну добився права щоденно відвідувати церкву, розподілив повноваження серед ув'язнених, довіривши підготовку до процесу І. Моці. Сам займався планом організації молоді, яку мав намір створити в межах ЛНХЗ і якій збиралися дати назву «Архангел Михаїл»⁷³.

У ході слідства після двох місяців ув'язнення на волю випустили Денулеску, І. З. Кодряну, а через деякий час і Драгоша, Бандана, Брязу, Верніческу. У змові проти безпеки держави продовжували звинувачувати 7 осіб. У суспільстві підтримку учасникам процесу надавали націоналістичні газети «*Cuvântul Studențesc*», «*Dacia Nouă*», «*Cuvântul Iașului*», «*Deșteaptă-te Române*», «*Apărarea Națională*», «*Unirea*», «*Naționalistul*», «*Libertatea*», а також у низці публікацій і «*Universul*». Зокрема,

в одній з публікацій «*Cuvântul Studentesc*» 25 березня 1924 р. І. І. Моца писав про те, що звинувачення студентів у закликах до громадянської війни він не вважає такими, оскільки учасники подій 8 жовтня 1923 р. збиралися допомогти румунському народу. Він зазначав, що національний рух студентів не є громадянською війною, а дії студентів є спробою обмежити євреїв. До кінця року К. З. Кодряну визначив три постулати: «1. Жидівська проблема не є утопією, а проблемою життя та смерті румунської нації, й політичні лідери є в руках жидів. 2. Політиканство у способі життя, моралі, висловлене в демократичній системі, створює справжнє прокляття на голови верховників країни. 3. Румунський народ не може вирішити «жидівську проблему», не вирішивши проблему свого політиканства. Саме рішення проблем, які випливали з даних постулатів, слід було покласти на румунську молодь»⁷⁴.

На 29 березня 1924 р. було призначено розгляд справи у трибуналі Ілфова. До того часу в К. З. Кодряну визрів план діяльності організації, яку планували назвати «*Arhanghel Mihail*» та розпочати видання газети «*Generație Nouă*». На прапорі організації мали зобразити архангела Михаїла, подібно до зображення на іконі з в'язничної церкви у Векерешть. У день суду під час бесіди з Вернікеску, якого учасники студентської організації підозрювали у зраді, І. Моца застрелив вірогідного зрадника, що погіршило ситуацію на суді для всіх. Під час слухань виступали К. З. Кодряну, Н. Іонеску, Т. Полікрат, П. Іліеску. Вирок був виправдувальним⁷⁵.

У справі молодіжної організації наближені К. З. Кодряну збиралися неодноразово, але оскільки не мали коштів, то проводили зібрання в баракі на подвір'ї п-і Гіка. 6 травня 1924 р. зібралось 60 студентів та учнів, які обговорювали питання скрутного становища румунського народу, неможливості збиратися у пристосованому приміщенні. Тоді ж вирішили звести будинок для своїх потреб, у чому поспривав О. Ласкар. Вже 8 травня 1924 р. 26 учасників першого трудового табору прибули до Унгень, де отримали підтримку від місцевого населення. Таким чином, частина працювала в саду, а також п-і Гіка. Заарештованих допитували, вимагаючи розповіді про те, що вони дізнавалися від К. З. Кодряну. У конфлікт втрутилися батьки заарештованих, професор Шумуляну, що дало змогу випустити з ув'язнення також і К. З. Кодряну. На ці події відгукнулася преса, описуючи терор поліції, а 3 і 5 червня мали місце збори протесту проти Манчіу. Після виходу на свободу відвідав Буковину, відвідав цегельню, де підготували до 15 липня 40 тис. цеглин. Продовжував свою боротьбу проти «юдео-ліберального» блоку, оскільки проти себе бачив єврейську пресу і блок. Саме на цей період припадає визначення намірів організації захопити переважаюче становище в парламенті. У поліцейському середовищі члени організації сприймалися як шпигуни та провокатори. Однак мова йшла про застосування законних методів діяльності.

6 вересня 1924 р. розпочався процес над І. Моцою та Л. Владом, у якому К. З. Кодряну вбачав суд над тими, хто бажав нового життя. Після суду І. Моца перебрався із Клужа до Ясс. К. З. Кодряну негативно сприйняв нагородження Манчіу та комісарів поліції, які переслідували студентів. Під час процесу над студентом Комирзаном у Яссах 25 жовтня 1924 р. К. З. Кодряну застрелив префекта Манчіу, а також інспектора Клоса і комісара Гушану. Відповідним чином відгукнулася на ці події преса Ясс, вказуючи і на надуживання префекта поліції, відзначаючи прихильність громадської думки до К. З. Кодряну⁷⁶.

Отже, осінь 1924 р. стала періодом нового виступу в суспільстві, яке було і так збурене звинуваченнями націонал-ліберального уряду у шахрайствах. Збурили суспільство і події 25 жовтня 1924 р. в Яссах, що були пов'язані із замахом на префекта поліції м. Ясси К. Манчіу, вчиненим К. З. Кодряну. Тоді представники опозиції цереністи засудили цей акт, висловившись, що він є результатом толерантності уряду до кузистського руху. На засіданні сенату Яського університету І. К. Паргон зазначив, що існує тісний зв'язок між курсами А. К. Кузи та замахом

К. З. Кодряну. І. Борча покладав вину за замах на уряд, який був добре проінформований про антисемітську агітацію в Яссах і не вжив заходів до її обмеження. У парламенті П. Бужор, кваліфікувавши замах як одіозну подію, вимагав вжиття заходів стосовно винних на чолі з А. К. Кузою. Відповідаючи йому, голова Ради міністрів І. І. К. Бретіану заявив, що покарає винних, але від парламенту просив прийняття законів, що допоможуть здійснити такі заходи. Через кілька тижнів уряд подав у парламент проект закону щодо вжиття заходів проти порушення громадського спокою. Його обговорювали в атмосфері активного наступу правих та інтенсифікації дій уряду проти комуністів. Розуміння того, що закон спрямований не проти антисемітського руху, змушувало цереністів давати йому оцінку. Зокрема, це зробив Г. Юніан, заявивши, що такий закон легалізує режим тиску і правопорушень. Не зваживши на думку опозиції, ліберальна більшість 17 грудня 1924 р. проголошувала в парламенті за запропонований законопроект. Слід додати, що 29 листопада 1924 р. ув'язнені в Галаті студенти звернулися з листом до короля Фердинанда I, пояснюючи сутність студентського національного руху, як знак тривоги за націю. Власне, протистояння між студентством та урядом трактували як боротьбу уряду проти нації. Боротьбу, яку слід було припинити, адже вона згуртувала населення навколо студентства. Сам національний рух за своїм характером називали пов'язаним зі свободою нації⁷⁷.

У ході перебування в ув'язненні Моца, Гирняце, Попеску, Р. Міронович оголосили напередодні Різдва голодування через їх утримання в ув'язненні в Галаті 60 днів без представлення звинувачення. У Галаті в ув'язненні перебував і К. З. Кодряну, де очікував можливого вироку довічних примусових робіт. У січні 1925 р. процес було перенесено до Фокшань, де К. З. Кодряну утримувався в більш суворих умовах. Сам процес призначався на 14 березня 1925 р., у зв'язку з чим в університетських центрах друкувалися листівки, зокрема відзначився у Клужі Белеуце, в Орештіє – о. І. Моца. У цей же період видали книгу «Студентські листи з ув'язнення». Напередодні Великодня процес за розпорядженням уряду перенесли до Турну-Северін. День суду тут призначили на 20 травня. Голова суду прийняв 19 300 листів від захисників з усієї країни, а в день суду до міста прибули студенти. Процес відбувався в Національному театрі, де головував радник Варлам. Серед звинувачених були К. З. Кодряну, І. І. Моца, Т. Попеску, Гирняце, К. Джеорджеску, Р. Міронович. Серед захисників були проф. Куза, проф. Гевенескул, П. Ілієску, проф. К. Шумуляну, Е. Васіліу-Клуж, Н. Граур, адвокатське бюро Турну-Северін. Великим було і заповнення залу – 10 тис. осіб та й сам процес вівся доволі інтенсивно. Вже 26 травня 1925 р. було винесено виправдальний вирок, а звільнених підсудних винесли із зали на руках. Після процесу К. З. Кодряну повернувся до Ясс справжнім триумфатором⁷⁸.

Після звільнення К. З. Кодряну у Фокшанах одружується та повертається до питання зведення центру, тим паче, що були зроблені в будівництво серйозні внески, а роботу вважав способом об'єднання студентів з різних частин Румунії. Проте навколо К. З. Кодряну гуртуються люди (група з Векерешть), які були невдоволені керівництвом організації. Так, для А. К. Кузи першим завданням бачилося реалізація плану: «1. Дослідження і встановлення верховенства законів нації; встановлення національного ворога – єврея; визначення рішень «жидівської проблеми». Проте такий план не передбачав особливої роботи з людьми. Останню К. З. Кодряну бачив можливою реалізувати по трьом напрямам: організація, технічна та героїчна освіта для збільшення можливо-стей і перетворення людської маси в народну силу, керівництво даною силою. Саме в цей час визріває і бачення К. З. Кодряну рис керівника⁷⁹.

Тим часом у середовищі правих відбувалися процеси об'єднання, як це було у квітні 1925 р., коли колишні дисиденти з НДП, ЛНХЗ та «Acțiunea Românească» створили «Acțiunea Național Creștină». У серпні того ж року відбулося її злиття з «Fascia Națională». А 17 і 18 вересня 1925 р. мала місце нарада представників правих організацій і 18 вересня в Бухаресті вирішили завершити процес єднання, розпочатий 10 серпня 1925 р. в Кимпулунгу на Буковині. Всі організації приймали спільну назву Ліга націонал-християнського захисту, центральний осередок

мав знаходитися в Бухаресті, програма, статут, доктрина і регламент брала від ЛНХЗ, а головою ставав А. К. Куза. Підписи під угодою 18 вересня поставили 26 осіб на чолі з А. К. Кузою.

Помітне місце в діяльності організації став відігравати К. З. Кодряну. Однак, коли 13 вересня 1925 р. було закладено наріжний камінь у будинок організації і зведено було частково стіни, він відбуває на навчання за кордон. У цей час ЛНХЗ об'єдналася з «Asțiunea Românească» Кетуянью, в якій була і група інтелектуалів під керівництвом В. Попа й о. Т. Мелая. Також відбулося об'єднання з «Fascia Națională», що в сукупності призвело в рух представників еліти, зокрема адвоката П. Ілієску, генерала Макрідеску, Т. Брейляну, І. Гевенескула. При виїзді за кордон К. З. Кодряну мав 60 тис. леїв від одруження та за продаж брошури. І. Моца, який приєднався до нього, отримував з дому щомісячну підтримку. Прибувши до Франції, обидва направилися до Страсбурґа, який їх неприємно вразив наявністю тут євреїв і змусив подорожувати до Гренобля.

Навчання проходило досить складно і фактично перервалося у травні 1926 р., оскільки К. З. Кодряну побажав вирушити до Румунії на час виборів до парламенту, через що просив А. К. Кузу надіслати кошти на проїзд, а не отримавши відповіді, звернувся до Г. Соломона, який вислав 10 тис. леїв. Прибувши у країну на початку травня, одразу включився в передвыборну боротьбу, побувавши в повітах Дорогой, Кимпунунґ, Ясси, Бреїла й інших. У Фокшанах стикнувся із протидією місцевої влади, яка не пропускала групу до міста, незважаючи на те, що К. З. Кодряну був кандидатом від Фокшань. У день виборів мали місце конфлікти із представниками ЛНХЗ, яких побили та не допустили до голосування. Тим не менше в цілому по Румунії отримали 120 тис. голосів та здобули 10 місць: А. К. Куза, І. Гевенескул, К. Шумуляну, І. З. Кодряну, П. Ілієску, проф. Кирлан, др. Г. Ва-сіліу, В. Поп, інж. М. Флореску, Ю. Лекка. Після виборів повернувся назад до Франції, готувався до іспитів і, не склавши політичної економії, потрапляє у скрутну ситуацію⁸⁰.

24 травня 1927 р. К. З. Кодряну повернувся із Франції до столиці і першого ж дня призначив зустріч Т. Попеску, Сирбу й іншим прихильникам для обговорення проблеми розриву з Ліґою. 28 травня поліція повідомляла про новий приїзд К. З. Кодряну до столиці після візиту до Ясс, де зі студентами обговорював стан студентського руху. Можливо, саме в цей період він мав зустріч з А. К. Кузою. Для себе шукає пояснень розриву всередині організації і знаходить їх у втраті координації парламентської і позапарламентської діяльності, втраті духовної єдності. Не сприймав позитивно інформацію з «*Monitorul Oficial*», що лише дві політичні партії залишилися на службі країні. З розривом були пов'язані і звинувачення проф. К. Шумуляну та проф. І. З. Кодряну, зроблені в «*Arătarea Națională*», що вони продалися євреям. Власне, в самого ж К. З. Кодряну визрів план подальшої діяльності. З ним залишалася «група з Векерешть», а також приєдналися 10-12 студентів, серед яких були і давні учасники І. Бленару, І. Сава, І. Бордейану, В. Сілаґі, а також група арделянців І. Баня, Е. Еремею, М. Крішана. Вів переговори з ЛНХЗ-статуарієм, а потому з ЛНХЗ (Куза). В обох випадках не вдалося знайти порозуміння, що змусило переходити до нових дій⁸¹. Станом на середину липня 1927 р. К. З. Кодряну спільно з І. Гирняце продовжували роботу зі студентами у столиці з метою спрямування руху в нове русло. З боку А. К. Кузи вживалися заходи для збереження контролю за ЛНХЗ, але дії лідера зі звинувачення депутат П. Ілієску в намірах взяти під особистий контроль організацію в Бухаресті спровокувала чергову кризу⁸².

Погляди тогочасного студентства на місце євреїв у освіті передавали і переконання К. З. Кодряну, висловлені ним значно пізніше. Для К. З. Кодряну проблема єврейства в Румунії полягала у проблемі держави, школи, національної культури. У подіях XIX ст. він бачив «єврейську інвазію» до Румунії. Проблема вищої школи в Румунії Кодряну вбачав у засиллі євреїв у ній. Зокрема, в Чернівецькому університеті на філософському факультеті в 1920 р. навчалися 574 єврейські студенти при 174 румунах. Для Бессарабії ним відзначено високу кількість єврейських дітей у початковій школі в місті та селі, а також у ремісничій та середній школі. Відзначено також факт, що в Яському університеті на медичному факультеті навчалася 546 румунів і 831 єврей, на фармації – 97 румунів і 229 євреїв. Перевага румунів була тут лише на юридичному та

філософському факультетах⁸³. Цими даними він пояснював, чому студенти вимагали запровадження «numerus clausus», тим паче, що підбурювалися К. З. Кодрян з Національно-християнського союзу.

Антисемітизм у сфері освіти проявлятиметься і в інших діях. Звісно, студенти часто-густо виявляли не тільки власну неприязнь до євреїв, але й чинили напади на них. Нерідко такі напади були результатом звинувачень, як це мало місце у протистоянні Е. Діаконеску та Д. Фалліка, яке сталося в результаті діяльності екзаменаційної комісії з бакалаврських іспитів у вересні – жовтні 1926 р. в Чернівцях. За подачею Е. Діаконеску, невдоволення накопичувалося з 1925 р., але представники національних меншин у місті демонстрували одночасно і низькі знання з «Історії румунів» та «Географії Румунії». На першому, письмовому, іспиті зі 182 кандидатів «провалилися» 40. Не кращими були успіхи під час усного іспиту. 7 жовтня 1926 р. після закінчення іспитів група учнів з ліцею № 3 та приватного ліцею Е. Грігоровіци агітували проти членів комісії. Б. Шьогтер звернувся до професора із приводу результатів, тоді як Д. Фаллік звинуватив Е. Діаконеску в навмисному проваленні учнів, які знають більше, ніж учні з Рефату.

Далі мало місце освістання членів комісії Е. Діаконеску та Н. Георгіу на їх шляху до ресторану. Після виходу з ресторану натовп проводжав Е. Діаконеску, виявляючи, за його словами, помітну агресію. Серед натовпу впізнав Д. Фалліка, П. Лікворнікка, Б. Шьогтера. Також звинувачував поліціантів у небажанні припинити дії натовпу, пояснюючи тим, що вони мешкали в місті, де більшість складала національні меншини. Критики зазнала і діяльність депутата М. Ебнера, публікації чернівецької німецькомовної преси, а висновки стосувалися запровадження суворих покарань для винуватців та повернення престижу викладачів і передусім престижу держави.

Звинувачення в нападі та киданні каміння стали підставою для подання до суду на Д. Фалліка, якого погодився захищати тільки адвокат К. Радулеску. Тим часом видана Е. Діаконеску в Яссах брошура та роздана безкоштовно свою роль виконала. Студент із Ясс Н. Тоту зреагував відповідним чином і після успішного закінчення судового засідання, яке мало продовжитися в іншому місці, Н. Тоту смертельно поранив Д. Фалліка біля Палацу юстиції. Доречно вказати, що Міністерство освіти ще до суду заявило про права всіх, хто не пройшов випускний іспит, скласти його в червні 1927 р. Така реакція влади стала відповіддю на закиди у провалі учнів з регіонів з нерумунським населенням.

Даний випадок продемонстрував реакцію ультра націоналістів на вимоги національних меншин. Проте він же був причиною заслуховування звернення депутатів парламенту та розгляду питання про вбивство в законодавчому органі країни. Самого Н. Тоту в лютому 1927 р. судили в Кимпулунгу, куди прибули кілька тисяч прихильників ультра націоналістів. Вирок виявився виправдувальним, адже за нього проголосували 10 присяжних із 12. Дехто вважав, що таке рішення було результатом влаштованих на підтримку Н. Тоту демонстрацій, які створили відповідну атмосферу. Попри це, Г. Ротіке вважав, що даний випадок доцільно вважати результатом зіткнення двох юнаків, отруєних протилежною ідеологією. Сам випадок вів до появи героїв у кожному таборі, але Г. Ротіке вбачав у цьому появу табору, спрямованого проти румунів. Винним у такій ситуації Г. Ротіке вважав М. Ебнера. До процесу і після нього мали місце випадки нападів на євреїв у потягах, нищення єврейського майна і навіть припинення весілля в Пашкань⁸⁴.

Формування Ліги націонал-християнського захисту і його завершення до кінця 1925 р. дало змогу вести роботу з вироблення програмних концепцій. У низці тогочасних документів вміщено «Заклик до селян», у якому було викладено позицію організації щодо існуючих політичних партій, характер організації, позицію щодо антисемітських проблем. Саме тут було визначено, що новоутворена організація перебуватиме в опозиції до існуючих партій, а також вказували, що виступатимуть справжнім представником селян. Разом з тим, намагання витіснити євреїв з політичного й економічного життя змушувало виступати на захист інтересів «християнських ремісників та купців».

До ідеологічних обґрунтувань діяльності було розроблено і доктрину організації, яку її верховний голова представив у вигляді тез. У ній А. К. Куза підтверджував необхідність націоналістичної доктрини природнім законом нації та вченням Ісуса Христа. Зауважував, що дану проблему розкривали як різні видання від 1889 р., так і преса «*Neamul Românesc*», «*Apărarea Națională*», «*Unirea*», «*Naționalistul*». Одним з результатів проведення подібної роботи А. К. Куза вважав створення на основі націоналістично-християнської доктрини Націоналістично-демократичної партії в 1910 р. під проводом Н. Йорґі⁸⁵.

Таким чином, автор доктрини поставив власним завданням визначення сутності кузизму і виконував це у вигляді визначення та доведення 10 основних, на його погляд, тез. Зроблено це було за правилами логіки, звідки і необхідність пояснення понять, тез, антитез та зведення все до єдиного знаменника. Першим, що довелося пояснювати автору доктрини, це сам «кузизм», який вже від початку виступає не просто антисемітизмом, але націоналістично християнською доктриною. Подібне дає А. К. Кузі підстави виводити заснований ним рух і сутність створеної організації на рівень державної, вказуючи, що проти неї мали місце протести з боку закордонних євреїв. Фактично основою партії ставали студенти, тоді як більшість виборців належали до сільського насе-лення. Завданням створеної організації А. К. Куза оголошував боротьбу проти «жидівства» як організації, а не окремих євреїв. Це дозволяло йому порівняти свою організацію з «*L'Action Française*» й оголосити кузизм і антисемітизм єдиним цілим⁸⁶.

Таким чином кузизм, за твердженням його засновника, виступав цільною і науковою системою націонал-християнської доктрини та своїми елементами доводив, що «єдиним можливим рішенням жидівської проблеми є видалення жидів» з усіх галузей. При цьому кузизм не визнавався теорією, але політичною, економічною, культурною дією. Це була повна система, яка мала вирішити «єврейську проблему» теоретично і практично. Як система мислення і дії кузизм базувався на тезах-поняттях: національність, закон національності, нація, єврейська нація, релігія єврейської нації, «святі книги» євреїв, антисемітизм, християнізм, видалення євреїв, нехайна дія. Саме ці складові частини мали перетворити кузизм на теоретичну і практичну систему. Пояснення складових елементів підводило до думки про «національність» як природну духовну силу, єдину кров, расу, яка може щезнути через виродження. «Закон національності» полягає в постійному прояві сили природи і міститься у формулі «Національність є творчою силою людської культури, культура – творча сила національності». За цим законом утворюються нації і кожна з них творить свою культуру, свій власний закон порозуміння. Під «нацією» розумів сукупність індивідів однієї крові, яка мешкає на спільній землі і поділяється на три класи: сільський (клас виробника), середній (знаходиться між виробництвом і споживанням), управлінський (керує інтересами нації, творить її цінності). «Нація єврейська» приймалася як нація звиродніла, без землі, як соціальний організм, де відсутній виробничий клас, а існування здійснюється за рахунок експлуатації праці іншої нації. «Релігія єврейської нації» вважалася продуктом нації, що дозволяла використовувати всіх, хто не належав до неї. «Святі книги» євреїв», на думку А. К. Кузи, вклю-чали ідею створення світової єврейської держави. «Антисемітизм» називався законною реакцією, захистом кожної нації проти «брехні і злочинів» євреїв, що визначало появу його до християнства. «Християнство» визнавалося вченням Галілеянина арійської раси Ісуса Христа, Спасителя і, оскільки воно попірало старий єврейський закон, то називалося вищим антисемітизмом. Таким чином, за А. К. Кузою, боротьба проти євреїв означала боротьбу проти народу диявола. Тому необхідною ставала діяльність «видалення євреїв» з середовища націй, на території яких ті проживали. Ставала необхідною «нехайна дія» як потреба кожної нації. Для румунської нації мали бути дії рішучі в політичній, економічній, культурній сферах із захисту своїх класів та націо-налізації міст⁸⁷.

Вибудувавши таку послідовність, А. К. Куза переходить до антитез, роблячи заперечення ним викладеному, аналізу і синтезу, завдяки якому встановлював майже початковий зміст тез та визначав таким чином зміст кузизму, критикуючи євреїв і їх релігію. Висновок, до якого приходять

А. К. Куза, встановлює сутність руху: «Кузизм для румунської нації є нагальним проявом її інстинкту до збереження; формуючи вчення, яке він пояснює, та дію, яка дає вирішення»⁸⁸.

Коментуючи доктрину, мусимо визнати, що базувалася вона на ідеях, які А. К. Куза висловлював у своїх працях, дотримуючись загалом доктрини фізіократії. Зокрема, це стосується визначення професором складових суспільства і поділу на три класи – виробничий чи сільський, середній (промисловці, комерсанти) та керівний (вільні професії, громадські службовці). Кожен з цих класів виконував свої соціальні функції. Теж саме стосується визначення ідеї національності у праці «Національність у мистецтві» та прийнятих елементів, що стосувалися визначення нації⁸⁹.

Окремо відзначалося і місце антисемітизму в концепції кузизму, який приймали не інакше як «законну оборону національної сутності». Зокрема, з юдейством пов'язували корупцію в Румунії, експлуатацію, асиміляцію, в тому числі через міжетнічні шлюби. Внесено до доктрини і вимогу видалення євреїв з політичного, економічного, культурного життя країни. Загалом у Румунії в 1930-х рр. виявилися прихильники позиції А. К. Кузи⁹⁰.

Позиція професора полягала і у встановленні складу населення у країні, виходячи із принципів населення (народності) та національності. У питанні міського населення А. К. Куза відзначав зміну населення в містах не на користь румунів. Зокрема, він звертав увагу, що на 1898 р. у Яссах кількість християн і кількість євреїв зрівнялися та становили по 50%, причиною чого вважав прискорене зростання євреїв, у першу чергу природний приріст, порівняно з I половиною XIX ст. Результатом такого зростання ставало збільшення чисельності чужинців (євреїв) у середньому класі. Також поясненням міцніших позицій євреїв у містах і витіснення з них румунів ставали більш активне зайняття ними ремеслом, штучне зростання цін на засоби існування, алкоголізм, відсутність гігієни і медичної допомоги, недогляд за дітьми. Таке бачення ситуації стосувалося насамперед Молдови. Таким чином, у позиції А. К. Кузи з'являлася думка про потребу боротьби румунів економічної і політичної проти євреїв з метою досягнення позиції «*numerus nullus*». Одночасно доволі широкі завдання зі встановлення міцніших позицій для румунів у місті, економічного захисту християн, контроль за споживанням спиртного, станом охорони здоров'я також порушувалося в даному питанні. У зв'язку із проблемою міст приділялася увага сільському населенню, яке слід було підтримати в питанні наділення землею. Проблемою сільського населення, вважав професор, було зростання смертності на селі. Власне, вирішення проблеми полягало і у встановленні рівноваги між можливостями і потребами, між рівнем культури народу та формами його розвитку⁹¹.

До робіт, які висвітлювали позицію А. К. Кузи, слід додати також його працю «Про народництво». Хоча вона вийшла друком вперше в 1899 р. і була перевидана 1924 р., позицію А. К. Кузи не лише як науковця, а й як політичного провідника відобразила друга редакція, 1929 р. Саме тут А. К. Куза приходять до теоретичних висновків стосовно того, що «населення має постійну тенденцію до переходу межі внаслідок свого можливого розвитку до визначення якості засобів існування, які є звичними для існування» та «Політична економія є наукою законів і факторів, що володіють населенням у відносинах і розкритому керівництві економії народів»⁹². Однак основна частина, яка відображала позицію Кузи-політика, це був додаток до книги, який починався з констатації зменшення християнського населення міст та збільшення євреїв у містах Румунії. Так, вже на початку XX ст. А. К. Куза визначився з позицією стосовно євреїв, коментуючи зростання їх чисельності серед населення міст Молдови. При цьому, говорячи про боротьбу за виживання, професор спирався на свою відому формулу. Зміну ситуації в Румунії бачив на рубежі 1903 р. і на прикладі Ясс розбирав ситуацію з населенням. Так, доводив факт відсутності приросту румунського населення при зростанні чисельності єврейського населення. Подібна до Ясс ситуація бачилася, на підставі цифрових даних, також у Бакеу, Ботошань, Романі. Спираючись на дослідження Н. А. Богдана, стверджував, що в міському населенні євреї складали половину чисельності. Визнавав, що в містах Молдови ішов процес заміни румунського елемента єврейським. Результатом даного процесу А. К. Куза назвав збідніння сіл у Молдові та масову еміграцію, а також вва-

жав реальним заміну румунського правлячого класу єврейським. При цьому писав про проблему існування, яку слід було вирішити на теоретичному та практичному рівнях⁹³.

Дослідження професора дозволяли йому стверджувати про витіснення румунів з міських ремісничих кіл вже на початку ХХ ст., що дало змогу висувати положення про перехід ремесел і торгівлі в Північній Молдові до рук євреїв. Наслідки, які відзначав А. К. Куза, полягали у втраті постійного й оплачуваного заняття, штучного подорожчання засобів існування, породжували алкоголізм і підробку алкоголю та продуктів харчування, відсутність медичного забезпечення та гігієни, відсутність догляду за дітьми⁹⁴.

Загрозу А. К. Куза бачив у втраті румунами позицій у сфері ремесел та торгівлі, що вело до «ожидівлення» міст у Румунії. Тут же стояло питання про недопущення євреїв у сільські громади. Відмову політичних партій від даних дій він характеризував як «гру з вогнем», оскільки осідання євреїв по селах вело до їх чисельного зростання. При цьому євреїв характеризував як таких, що збагачувалися і цим створювали загрозу державі. З цим особливо неприйнятною ним вважалася передача у власність чужинцям великої промисловості⁹⁵.

Виходом із ситуації бачив «румунську працю», тобто створення національної економіки, в якій румуни були би представлені не менше як двома третинами учасників. Провідна роль у цій справі мала належати середньому класу, встановленню контролю за економікою й освітою. Одним з елементів дій ставали, таким чином, надання промислових та торгових кредитів, а виправлення ситуації в економіці можливим, зокрема, і шляхом створення кредитних кооперативів для закупівлі сировини, споживчих товариств, товариств із продажу. Серед засобів для досягнення мети визнавав здешевлення засобів існування, контроль за продуктами харчування та напоями, подолання алкоголізму, встановлення контролю за споживанням алкоголю. Для християнського населення потрібним було названо і поліпшення санітарного становища, встановлення відповідного догляду за дітьми, впровадження для них професійної освіти.

Належний рівень мав бути у громадських службовців, а партіям не радив розплачуватися за свої перемоги громадськими функціями. Належну увагу слід було приділяти населенню передмість та допомагати фабричним робітникам. Для користі держави слід використовувати християн-іноземців, які осідали в Румунії, що попереджувало перетворення євреїв у панівний клас у Румунії. Саме тут виявлялася різниця в підходах до питання про панівний клас та націю в поглядах А. К. Кузи та Н. Йорґі. Найімовірніший розрив між двома політиками і стався через те, що Н. Йорґа вважав євреїв частиною румунської нації. Для А. К. Кузи ж надання політичних прав євреям у сукупності з їх економічним становищем вважалося загрозою для румунів. На думку А. К. Кузи, лише чисельне зростання румунського населення, розвиток румунських культурних центрів може вирівняти ситуацію⁹⁶.

У баченні А. К. Кузи Буковина та Трансильванія за кількістю євреїв могли створювати проблеми. При цьому чи не найпомітнішою проблемою бачив отримання освіти євреями, називаючи високим їх число в Чернівецькому університеті порівняно зі студентами-румуними – 2 тис. проти 3,5 тис. відповідно. Саме освітній рівень, на думку професора, дозволяв євреям перетворюватися на панівний клас. Вважаючи євреїв деструктивним елементом, А. К. Куза висловлював думку, що капіталізм та культура можуть розвиватися успішніше без них⁹⁷. Метою євреїв визнавав оволодіння Румунією як колоніальною єврейською територією⁹⁸.

Загалом А. К. Куза, завдяки своїй позиції, перетворився у прийнятну і шановану особистість для значної частини румунських молодих інтелектуалів. Це вело до встановлення правила його шанування, відзначення дат народження⁹⁹.

Разом з тим створена організація від початку не мала єдності, що призвело до внутрішнього конфлікту в ній, конфлікту між А. К. Кузою та К. З. Кодряню. Виник він почасти завдяки ролі, яка відводилася представнику «молодого покоління». Від 1923 р. К. З. Кодряню займався організаційною роботою, що пов'язувалося з неузгодженою позицією в 1924-1925 рр. та проявилася в 1926

р. Оскільки К. З. Кодряну належав до керівного ядра та мав групу прихильників, з якими вступив до ЛНХЗ, то він виступав за проведення діяльності організації у властивому йому терористичному стилі. Замах у 1924 р. на префекта поліції Ясс Манчіу поглибив розкол між двома лідерами організації, один з яких дотримувався політики «кулака і револьвера», тоді як інший виступав за традиційні політичні форми боротьби – від публікацій і виступів, хресної ходи до створення асоціацій, кооперативів, банків. Власне, в «*Apărarea Națională*» після подій вийшла стаття із запевненнями, що всі діячі організації є людьми закону і порядку. Таким чином, розбіжності виявилися і в організаційній діяльності, оскільки А. К. Куза вважав необхідним здійснювати політико-ідеологічну роботу в масах, проводячи зібрання та конференції, тоді як молодь прагнула до дій, спонтанного та жертвового руху мас.

У Румунії початок 1926 р. відзначався студентськими заворушеннями, які в Бухаресті в лютому вилилися в сутички з військами та арешт студентів. Самі студенти домагалися виконання вимог 10 грудня 1923 р. Крім того, у столиці відбулися бійки між студентами-румуними та євреями. Студенти-націоналісти на початку лютого організували виступи в Яссах у підтримку бухарестських студентів. Ситуація зі студентами пояснювалася загалом університетською кризою та відсутністю контакту між студентами і викладачами. Мали місце і вимоги студентів, які урядом не виконувалися, і серед них важливе місце займало невиконання урядом вимог руху 1922-1923 рр. Критикували студентів-комуністів за ведення агітації проти Румунії в Парижі. Відсутність вирішення низки питань урядом стало причиною обговорення даних проблем під час проведення Генерального конгресу Національного союзу студентів Румунії в Яссах у листопаді 1926 р., де основними були «10 вимог». Помітним серед яських студентів був вплив ЛНХЗ, що відрізняло їх від студентів з Бухареста і Клужа¹⁰⁰.

Стосовно даного конгресу, який проходив у Яссах 28 листопада – 1 грудня 1926 р., поліція неодноразово відзначала деякі відмінності в настроях студентів різних університетів. Так, на студентів з Ясс справляла відповідний вплив пропаганда ЛНХЗ. Натомість антисемітизм, притаманний ЛНХЗ, не мав ще помітного впливу в Бухаресті, де вважали необхідним дотримуватися національної ідеї, інтегрального націоналізму. Конгрес зібрав 2,5 тис. делегатів, а його почесним головою обрали А. К. Кузу. Відкриття конгресу розпочалося з *Te-Deum* у митрополії, звідки учасники перейшли до Національного театру, куди прибули також викладачі, священники, судді, адвокати. Представлені були університетські центри Бухарест, Клуж, Ясси, Тімішоара, Чернівці, Орадя Марє.

Відкрив конгрес Д. Денулеску, який надав слово професору П. Боґдану для оголошення вітальної телеграми міністра освіти, після якого виступив представник муніципії. Д. Денулеску, ведучи конгрес, говорив про утворення Національного союзу студентів у 1924 р. як результат спільного бажання студентів. Після нього промовляли Ґирняце, Анджелеску, Новяну, Фотіаде, Іонас, Куреляну, Т. Попеску, які висловлювалися від імені студентів про потреби служіння нації й інше. Промовляв також А. К. Куза, який після подяки за визнання його ролі висловився щодо «єврейського питання». Наступного дня засідання розпочалося з виконання студентського гімну та виступу Бітнея, представника студентських організацій Буковини. І. Сава у своєму виступі говорив про історію студентського націоналістичного руху та використання у ньому «*numerus clausus*». Також обговорювалася діяльність К. З. Кодряну, І. Ґирняце, К. Джеорджеску, І. Міронович, Т. Попеску, де йшлося також про ув'язнення у Векерешть та вбивство Манчіу 28 жовтня 1924 р.

30 листопада також мали місце дебати та визначалися напрями, яких мали дотримуватися студенти, в тому числі і модифікована вимога «*numerus clausus*». Окремі промовці обіцяли участь у русі студентів з Бессарабії (Кирилов), заявляли про потребу національно-культурної пропаганди в Македонії (Нарті), порушували питання, притаманні «руху трупів», а також участі в управлінні їдальнями, гуртожитками, медичною допомогою. Не обійшлося і без запиту до міністра О. Гоґи щодо ситуації в Чернівцях¹⁰¹. У наступному 1927 р. порушувалося питання про діяльність студентів і урядом, коли мали місце заборони на влаштування демонстрацій студентів із Клужа в

Кишиневі й інше. Про становище з вирішенням вимог студентів говорив 28 березня 1927 р. в парламенті А. К. Куза, але його виступ головою Палати Петровічем, як і більшістю депутатів, був сприйнятий негативно¹⁰².

При цьому негативно реагували в самій ЛНХЗ, якщо справа стосувалася запитів про діяльність її членів. Так, доволі гостро поставилися до депутатського запиту І. Фішера про побиття студентами-румунми студентів-євреїв після лекції з хімії професора Шумуляну. Самого професора звинуватили в небажанні зупинити бійку, яка почалася в його присутності. Тоді у виступі міністра В. Маджару прозвучала думка про необхідність зберігати в університетах мирну атмосферу. У газеті ЛНХЗ даний випадок назвали провокацією євреїв на медичному факультеті та після цитування витягів з єврейської газети «*Lumea*» висловлювали думку про необхідність відповідних вис-новків. Зокрема, це стосувалося відповідної поведінки з євреями та впровадження «*numerus clausus*» як способу захисту румунської культури. Також передбачали можливість виникнення конфліктів між румунми та євреями, тим більше, що у грудні 1929 р. тривала агітація серед студентів-націоналістів. Крім того, ситуація підживлювалася А. К. Кузою, який постійно привертав увагу до переважання кількості студентів-євреїв над студентами-румунми¹⁰³.

Загалом антисемітський рух на 1926 р. є зростаючим. У травні 1926 р. Н. Йорґа відзначив, що в Ардялі селяни стали складати присягу в церквах на користь «нового фашистського руху». Прогрес організації стає причиною невдоволення певними обмеженнями в її діяльності. Рух у бік розриву всередині організації став помітнішим у 1926-1927 рр. і представлявся як розрив між теоретиками та практиками. Власне, А. К. Куза сприймався як теоретик, хоча насправді він виглядав традиційним політиком, що діє в загальноприйнятний спосіб. Зокрема, на 1926-1927 рр. ор-ганізація могла проводити свою пропагандистську діяльність через 15 видань, серед яких були «*Apărarea Națională*», «*Frația Românească*», «*Unirea*», «*Sentinela Română*» й інші.

Безумовно, на той час ще існували певні сподівання на збереження єдності організації, тому серпень 1927 р. пройшов під знаком перемовин з кодряністами. Зокрема, 9 серпня 1927 р. в будинку Тарновскі в Яссах відбулася зустріч, ініційована К. З. Кодряну із приводу відновлення зв'язків Ліґи зі студентами. Інша спроба порозуміння робилася в серпні 1927 р. на підставі спільної участі у зведенні в Яссах Палацу християнської культури, що ініціювали кодряністи. Продовження цієї теми знайшло місце 20 травня 1928 р. на конгресі молоді ЛНХЗ в Яссах, де знову порушувалося питання можливості співпраці кузистів з кодряністами. Проте розкол все ж стався, і на Великій Раді ЛНХЗ в жовтні 1927 р. його прокоментували не як розпад організації, а як очищення від ненадійних елементів.

Тим не менше в березні 1928 р. робилися спроби відновити єдність організації за рахунок повернення дисидентів. Правда, пошуки відновлення цільної організації не знаходили відгуку в середовищі членів ЛНХЗ-статутарії. Причиною стало переконання студентів із Клужа в тому, що А. К. Куза дбав про власні інтереси, а антисемітська діяльність не давала результатів. Натомість у організації у Клужі велася активна антисемітська пропаганда. У травні 1928 р. А. К. Куза вів переговори з Васіліу-Клуж, др. Цірану стосовно долі молодіжних організацій Ясс та Бухареста. Мали місце і перемовини з Кетуняну, згоду якого на єднання підтримували лише І. З. Кодряну, К. Шумуляну, Валер Поп. Сам А. К. Куза приймав схвально акт приєднання¹⁰⁴.

Певну роль у реорганізації відігравали стосунки в молодіжній секції організації. На 24 травня 1928 р. припав конгрес молодіжної організації в Яссах, де обговорювалися питання створення повітових організацій. Важливе місце займало питання відбору членів з метою формування групи для подальшого очолення ЛНХЗ. Також обговорювалося і питання взаємин членів ЛНХЗ із членами Легіону Архангела Михаїла з метою вибору подальшого підтримання відносин чи розірвання їх. Також обговорювали і питання взаємин зі студентськими організаціями, в чому збиралися спиратися і на рішення студентського конгресу в Орадя Маре 1927 р. Участь у конгресі взяли 15 делегатів від Ясс та по 2 делегати від університетських центрів. У зв'язку з конгресом

було і рішення про видання молодіжної тижневої газети «*Acțiunea Cuzistă*», перше число якої мало вийти 3 червня в Яссах. Тоді ж було визначено, що в молодіжній організації мали право перебувати до 21 року та виконувати ряд завдань, серед яких першим називали пропагандистські заходи в середовищі всіх соціальних верств на основі антисемітської доктрини А. К. Кузи. А також організувати навчальні гуртки, співпрацювати та розвивати пресу ЛНХЗ, видавати пропагандистські брошури. На конгресі визнали необхідним носити свастику як символ протидії чужинцям¹⁰⁵. Проте процес руйнування організації тривав і у вересні 1928 р.; з організації виключили І. З. Кодряну, як такого, що діяв всупереч інтересам ЛНХЗ. Також у вересні 1928 р. відбувалася реорганізація ЛНХЗ в Ґалаці. Проте в самій організації не існувало достатньої кількості осіб, які би змогли реалізувати програму партії в умовах управління державою. Так, у вересні 1928 р. під час зустрічі керівників місцевих організацій у Кимпулунґу на Буковині було висловлено сподівання, що діючий уряд незабаром піде у відставку та відбудуться вибори, які можуть привести партію до влади. Однак саму партію не вважали готовою до взяття влади¹⁰⁶.

Безумовно, розрив вплинув на ситуацію в організації, однак не припинив теоретичної діяльності А. К. Кузи, як і керівництва ним організацією. Так, в умовах економічної кризи А. К. Куза прийняв рішення про необхідність приведення організації до влади. При цьому керувати країною уряд кузистів мав без використання парламенту, послуговуючись декрето-законами. Як вважають, ця позиція, висловлена 14 вересня 1929 р. на нараді в помешканні А. К. Кузи, була реакцією на становище, що склалося у країні влітку 1929 р. у зв'язку з виступами шахтарів у Лупень. Тоді на засіданні було прийнято рішення щодо поділу країни на три частини для поліпшення діяльності. Так, у першій частині (Молдова, Бессарабія, Буковина) роботою займався А. К. Куза, у другій частині (Мунтенія, Олтенія, Добруджа) – Н. Пеулеску, у третій (Трансильванія) – проф. Кетуняну. Тоді ж генеральним секретарем організації затвердили А. К. Кузу. Не змінив своєї позиції А. К. Куза і в питанні ставлення до більшості політичних партій. Тут ним використовувалися виступи і заклики, які мали місце з боку представників інших політичних сил. У своїй позиції проти політиканства А. К. Куза був солідарним з Н. Йорґою, виступаючи проти партій-присотсуванців. Зміна позиції щодо парламенту була викликана і подіями Реставрації, коли політичні партії не вважалися чимось надійним. Подібну позицію висловили¹⁰⁷ також на засіданні Великої ради ЛНХЗ 3-4 серпня 1930 р.

Говорячи про владу у країні, її бажання з боку керівництва ЛНХЗ, варто зазначити, що у планах зовнішньої політики ця організація висловлювала наміри зближення з Німеччиною, виступала проти Ліги Націй та за ревізію мирних договорів. Вже в серпні 1932 р. А. Гітлер запрошував представників організації познайомитися з політичною організацією НСДАП та для вироблення спільних рішень щодо зближення і співпраці між обома рухами. У квітні 1933 р. делегація ЛНХЗ за участю Ґ. А. Кузи відвідала Німеччину, де мала зустріч з А. Гітлером, який доволі прихильно говорив про А. К. Кузу. Також делегація мала зустріч з Ґ. Герінґом, Й. Гебельсом та рядом інших партійних діячів. Ґ. А. Куза відзначав також намір Німеччини переглянути кордони та відновити цю країну в довоєнних межах¹⁰⁸.

Стосовно Румунії Ґ. А. Куза відзначав, що країні слід орієнтуватися на Німеччину, а завданням ЛНХЗ ставав відрив її від старих союзників, особливо від Франції. З боку канцлера давалася позиція зближення з Німеччиною, рекомендація вести боротьбу проти комунізму. Фактичним результатом поїздки делегації кузистів до Німеччини стало підписання в Тімішоарі 31 березня 1933 р. Ґ. А. Кузою та А. Цієрану угоди про співпрацю з німецьким товариством «*Selbsthilfe*» в особі Ф. Фабріціуса та Й. Ланґенекера. Власне, вона передбачала співпрацю на користь «націонал-християнської справи», роботу зі створення організацій, веденню боротьби, виборчої пропаганди, «вирішення жидівської проблеми шляхом усунення» євреїв¹⁰⁹. Після цього співпраця між нацистами та кузистами велася і як спільні заходи. Так, у серпні 1932 р. укладено виборчий картель із націонал-соціалістами Буковини під проводом О. Бекка, який виступав кандидатом від ЛНХЗ в Чернівцях. На засіданні організації ЛНХЗ 7 жовтня 1933 р. у Джурджу, де взяли участь німецькі офіцери і матроси, прославляли А. К. Кузу, порівнюючи його з А. Гітлером. У 1933 р.

відбувся візит делегації ЛНХЗ до Німеччини, в результаті якого поглибилася співпраця з організацією. 14 червня 1935 р. А. К. Куза мав зустріч з А. Гітлером, тоді як Н. Крайнік розгорнув ширшу співпрацю з посольством Німеччини в Бухаресті¹¹⁰.

Зближення ЛНХЗ з нацистами проявилось у змінах організаційної структури вже після 1933 р. та стало результатом спроб керівників організації надати їй вигляду НСДАП. Подібні спроби робилися і до 1933 р. Власне, намагання бути схожими на нацистів у діях стало причиною організації у вересні 1932 р. маршу на Бухарест під гаслами ЛНХЗ. У листопаді того ж року група студентів провела терористичні заходи проти редакцій ряду газет Бухареста.

Вже наприкінці 1932 р. – на початку 1933 р. у структурі Ліги з'явилися елементи, притаманні НСДАП. Так, 16 вересня 1932 р. було створено штурмову мотоциклетну секцію. 15 жовтня 1932 р. на засіданні молодіжної секції під головуванням І. Еміліана та Г. Кузи ухвалили рішення про запровадження уніформи – блакитної сорочки зі стрічкою на плечі та свастикою. За деякий час з'явився і «Марш штурмових батальйонів». Свою роль у створенні штурмових батальйонів мав відіграти і візит до Німеччини Г. Кузи, Ціерану, Фабріціуса, що дозволяло вивчати досвід створення організації. Були спроби у столичній організації створити поліцію зі студентів, якою мав керувати секретар бухарестської організації В. Прежеску. Робилися спроби створити націоналістичні синдикати, які мали бути подібні до нацистських. Однак тут зазнали поразки, створивши тільки синдикат робітників тракторів. Створення штурмових батальйонів супроводжувалося їх дробленням на складові підрозділи. Так, для Буковини штурмовий батальйон, очолений студентом Костаке, складався із 27, 28 і 29 центурій, кожна з яких мала по 100 членів. Центурія № 27 керувалася Костаке, тоді як центурією № 28 – селянин з Горечі Салаґор. Сплата внеску становила 20 леїв. Для Буковини називали і кількість членів організації – 769, з яких 8-10% становили інтелектуали, тоді як решта були робітники різних національностей. 18 березня 1933 р. в Чернівцях кузисти влаштували безлади, винним у яких був і Д. Пашняк. Організований ними бойкот євреїв-торгівців призвів до збитків у 200 тис. леїв. Такими діями кузисти намагалися поєднати свою діяльність із німецькими нацистами. На 10 травня 1933 р. на Буковині було заплановано урочистий марш. Фактично на 1933 р. посилилася співпраця кузистів з нацистами, очоленими Е. Ландвер фон Праґенау¹¹¹.

Дії організації мали своїм наслідком реакцію з боку опонентів у вигляді критики, яку здійснювали члени парламенту. Так, 16 грудня 1930 р. депутат Е. Д. Фаґуре висловився критично стосовно позиції А. К. Кузи. Цей виступ був продовженням промови, початої і не закінченої 15 грудня 1930 р. і стосувався зовнішньої політики держави в загальному. Саме в тій частині, яку промовець слідом за Таке Іонеску назвав «політикою національного інстинкту в час національної дії», йшлося про відмінність зовнішньої політики Румунії. В основу справжньої політики ставилася повага, дотримання міжнародних договорів. Далі промовець висловився про А. К. Кузу, як особу, яка виступала проти договорів, що склали основу національного існування країн Центральної Європи. Фактично це перекреслювало всю закордонну політику, яка велася впродовж 10 років. Однак і саму політику, і її реалізатора Н. Тітулеску А. К. Куза піддавав критиці. Також Е. Д. Фаґуре критикував політику за його виступи проти Ліги Націй, яку той називав «Liga Judaica», тоді як співпрацю з цією організацією вважав необхідною для країни. Мова йшла про питання оптантів, адже тут з боку Ліги Націй мало місце повне порозуміння. Також через Лігу Націй відбувалося порозуміння з Міжнародним бюро праці, Міжнародною інтелектуальною кооперацією, що не визнавав А. К. Куза, якому закидали визнання лише співпраці з Гітлером та угорцями. Звертаючись до професора, промовець наголосив, що у Тронній промові було висловлено вибір Румунією курсу на співпрацю з Лігою Націй, вибір нею принципів Співдружності націй. Також запитував професора, чи бажає він перегляду міжнародних договорів. Важливим було і те, що промовець не належав до кола осіб, які вважали необхідною релігійну боротьбу, а був прихильником рівності. Наприкінці промови висловив довіру до принципів Співдружності націй, співпраці всіх націй¹¹².

Про ставлення кузистів до влади свідчили й окремі їхні дії. Зокрема, в лютому 1931 р. члени повітової організації ЛНХЗ мали намір провести зібрання в м. Кимпулунґ навіть без дозволу місцевої влади, лише за розпорядженням власного керівництва, закликавши місцеве населення взяти у ньому участь. При цьому такий непослух, напевне, слід пояснювати більше належністю згаданих осіб також і до організації «Леґіон архангела Михаїла», і таке зібрання було для них приводом виступити проти євреїв¹¹³.

30 листопада 1932 р. Головний рабин І. Неміровер виступив у Сенаті з протестом проти нападок на юдейство. Це була відповідь на публікацію в «*Curentul studenților*» з Ясс. Мова йшла про здійснення ритуальних убивств, у яких звинуватили представників юдейської релігії. І. Неміровер від імені Союзу рабинів Реґату й інших представників юдейства протестував проти звинувачень, що нібито рабини штовхають єврейське населення на соціальні злочини. Також із протестом проти згаданої публікації 29 листопада в Палаті депутатів виступав М. Вайсман, а дещо згодом (11 лютого 1933 р.) проти звинувачень на адресу юдейства виступив депутат М. Ландау¹¹⁴.

Певні умови для успішної реалізації власної програми з'явилися для ЛНХЗ в період економічної кризи, коли навіть звичайні зібрання із приводу ювілею організації можна було використати для гуртування прихильників, що особливо успішно на початку 1930-х рр. робив голова організації повіту Редеуць Н. Робу. Так, станом на 18 травня 1930 р. за участю полковника Некулче з Ясс та Л. Саґіна з Вами було створено Румунську робітничу національно-християнську ор-ганізацію, яка охопила своєю діяльністю повіт Кимпулунґ. У своїй програмі організація містила положення, окремі з яких вважали складними для виконання, зокрема переведення Національного банку в підпорядкування держави, скасування сплати процентів, впровадження мораторію на 4 роки. На пропагуванні даних завдань будувалася агітаційна робота, в якій погрожували організа-цією страйку проти тих, хто займатиметься позикою грошей¹¹⁵. Н. Робу доволі активно застосовував діяльність «Ліґи проти лихви», влаштовуючи спільні засідання двох організацій у повітах Сучава, Кимпулунґ, Сторожинець. Голова «Ліґи проти лихви» І. Некулче на зборах у селах повіту Сторожинець закликав селян до організації делегації в Бухарест. Подібні за змістом виступи робив у селах повіту Редеуць і Н. Робу. Долучалися до пропагандистської діяльності на користь ЛНХЗ й інші особи. Зокрема в м. Ватра-Дорней працювали К. Даніле та Преутул Берінде Андрей, у м. Кимпулунґ – Н. Тоту, Деніле, Робота, Одоняк, Матей, Мете. У Дорна Киндрень повіту Кимпулунґ антисемітську пропаганду проводив Одокіан¹¹⁶. Наприкінці лютого 1931 р. в м. Сторожинець відбулося доволі організоване зібрання кузистської організації, де зокрема велися підбурливі промови щодо поділу лісів і капіталів¹¹⁷.

19 квітня 1931 р. повітовою організацією ЛНХЗ повіту Кимпулунґ проведено публічне зібрання за участю 300 осіб. Таку незначну кількість учасників пояснили неможливістю оповістити всіх потрібних осіб. Всі учасники прибували малими групами під відповідними прапорами. Головував на зібранні Л. Саґін. У виступі професора Кирлана з Сучави основна увага зосереджувалася на критиці уряду, особливо за співпрацю з євреями. Із критикою уряду, а особливо Н. Йорґі, виступав студент А. Маноліу. Промовляли також студенти Є. Паскавіч, В. Ведяну, селяни Суфлецей, Білей, вчитель Ґ. Берґу. Останнім виступив Н. Робу, наголошуючи на умовах існування в об'єднаній Румунії та згадуючи героїв об'єднання. У тих умовах повітова влада зайняла позицію протистояння євреям, тож не дивним було, що у грудні 1931 р. К. Гелберту, голові товариства «Теодора Герцля», було відмовлено у проведенні у приміщенні товариства свята Хануки¹¹⁸.

У своїх промовах, викладаючи програму ЛНХЗ, Н. Робу закликав селян вступати до організації, обіцяючи, що кузисти поліпшать економічне становище селянства та звільнять його від «гніту» євреїв і лихварів. Подібна активність кузистів створила сприятливий ґрунт для поширення на Буковину діяльності організації «Друзі Італії», яка об'єднувала прихильників фашизму. Доволі широкою виявилася діяльність ЛНХЗ в 1932 р., коли в повітах Сучава, Кимпулунґ, Редеуць зросло число прихильників організації, що викликало побоювання у влади щодо можливості

розправ з євреями. Крім того, владі слід було реагувати і на гасло ЛНХЗ щодо розпуску Православного релігійного фонду, яке селяни приймали як можливість поліпшити своє економічне становище¹¹⁹. Проте в самій Єпархіальній раді на Буковині кузисти діяли спільно з націонал-лібералами та не допускали представників українців до участі у вирішенні ряду питань управління Православним релігійним фондом. Активними були кузисти також у період проведення виборів до єпархіальної ради, закликаючи до голосування за прихильних до кузистів кандидатів¹²⁰.

Реакція селян на пропагандистські дії кузистів була досить часто позитивною, особливо в умовах економічної кризи. Доволі послідовними кузисти були у пропагуванні своїх ідей через пресу, зокрема від 15 січня Н. Робу видавав як орган ЛНХЗ газету «*Deșteaptă-te Creștine*», яка стала ще одним з інструментів діяльності. Для Буковини активність кузистів була пов'язана також з намірами селян покращити своє матеріальне становище, що виливалося в соціальні виступи з націоналістичним відтінком. Так, поїздка Н. Робу до с. Селятин у лютому 1932 р. та його виступ на зібранні мав антиурядовий характер, оскільки гаслами стала несплата податків. Впродовж літа 1932 р. Н. Робу вів доволі жорстку пропагандистську діяльність на користь ЛНХЗ, хоча його пропагандистські поїздки повітом збирали в селах 40-50 осіб. Головним питанням обговорення тоді став закон про конверсію боргів.

Результатом пропаганди ставали дії місцевого населення, які вважали винними в невірному проведенні аграрної реформи представників іншої національності. Подібний випадок мав місце в Чернівецькому повіті у квітні 1933 р., коли колоніст з с. Бабин Г. Нікулеску та колоніст із с. Репужинці І. Томуц вели серед селян агітацію на користь перегляду результатів аграрної реформи в антисемітській формі. Так, зважаючи на їх наміри добитися експропріації 1486 га землі, вони змогли зацікавити досить велику групу селян. Добитися справедливості колоністи намагалися в депутата парламенту А. К. Кузи, направляючи йому листа. Особами, проти яких спрямовувалися дії, були С. Шлезмінгер і Г. Бауман. Г. Нікулеску нарікав на відсутність землі в 14 громадах Чернівецького повіту і наявність багатьох селян, що не були наділені землею. Також колоніст, як представник асоціації волонтерів, у примарії громади Репужинці намагався отримати інформацію про селян, яких не наділили землею. Складено було списки селян, які потребували землі. Коли ж справа дійшла до судового вивчення, то перший прокурор Чернівецького трибуналу, як і суддя, визнавши наявність агітацій проти аграрної реформи у громадах Репужинці та Кулівці, намірів складення списків, обох звинувачених у справі колоністів визнали невідповідними¹²¹.

Використання ж організацією масових заходів, навпаки, часто наражалося на застосування сили проти їх учасників з боку поліції. Принаймні 28 листопада 1933 р. в Чернівцях поліція заарештувала учасників демонстрації, організованої для зустрічі одного з шефів ЛНХЗ Костакє. Дивного у цьому нічого не було, оскільки ще в 1931 р. А. К. Куза заявив про ідентичність організації з німецькими націонал-соціалістами. На Буковині українці відмежувалися від кузистів та звинувачень у поширенні серед українців нацизму. При цьому велася критика як дій кузистів, так і кодряністів за спроби створювати штурмові батальйони. У травні 1933 р., як відповідь на поширення радикальних ідей, у Бухаресті відбулася демонстрація проти радикальних політичних течій, як комуністів, так і кузистів¹²².

До числа націонал-християн слід відносити і представників організації, пов'язаної з боротьбою проти лихварства. В умовах економічної кризи їхня позиція проти процентів, які слід було виплачувати банкам і лихварям, виглядала привабливою для багатьох, що робило можливим не тільки виступи в парламенті, але й розповсюдження текстів таких виступів, як це було із брошурую полковника резерву Нікулчі. При цьому розповсюдження подібної літератури йшло за принципом «прочитай, передай іншому». Поява ж її свідчила про наміри націонал-християн поширювати свої ідеї і серед робітників у Яссах. Для робітників роз'яснювали відмінність між ними та банкірами. З останніми і пов'язували появу непродуктивного капіталу через використання процентів. Тут Нікулча закликав сплачувати лише позичену суму, оскільки називав гроші для позики непродуктивними. У

його баченні банкіри та лихварі виступали паразитами і їх слід було б вилучати з економічного життя країни, як таких, що руйнують румунський народ. Нікулча закликав виступати повсюдно проти банків і лихварів, доносити до Високої Реґенції інформацію про ситуацію, оскільки народ є вищим за Реґенцію, а уряд є на службі народу¹²³.

До тексту брошури було внесено і звернення організації робітничих румунських націонал-християнських співтовариств, прийняте представниками організації Молдови, Буковини і Бессарабії 27 квітня 1929 р. в Яссах. Так, учасники зібрання вимагали від уряду затримки плати по боргам терміном на 4 роки до 1 січня 1933 р., зниження процентів по виплаті за позику, повернення з 1 січня 1933 р. позики без відсотків, вивчення і впровадження системи обліку замість монетарної системи, заміни «Національного банку» на «Інститут національного бухгалтерського обліку». Також було прийняте рішення проводити зібрання по повітах для досягнення вимог, відмовитися від плати процентів. Крім того, збиралися створити в повітах керівні комітети румунського національного християнського робітничого руху. Важливим залишалося питання єднання робітників, через яке намагалися добитися вимог¹²⁴.

Саме на початку 1930-х рр. на Буковині проявили діяльність інші прихильники антисемітизму, які видали впродовж 1932-1933 рр. три номери газети «*Rayonismus*», представивши у третьому випуску свою мету. Так, фактично Е. Кобіланскі висунув ідею і завдання Християнсько-районістської партії. Завданням її визнавав покращання і допомогу умовам існування християнського населення всіма способами. Тривовна газета (румунська, польська, німецька) представляла інтереси тих християн, які намагалися віднести себе до традиційної християнської релігії. Хоча на редактора газети і її директора Е. Кобіланскі та М. Фішера подали судовий позов, у Чернівецькому трибуналі не знайшли нічого, щоб відповідало даним звинуваченням¹²⁵.

Із 25 січня 1932 р. почав виходити «*Calendarul*», де в публікаціях порушувалося питання про необхідність очищення Румунії, писали про проблеми корупції, критикували паразитарну діяльність політичних партій. У своїх публікаціях тут Н. Крайнік виступає поборником християнства, яке подає як концепцію життя та засіб боротьби проти більшовизму. Його газета стояла на позиції необхідності використання молоді як надзвичайної сили, але при цьому була суто націоналістичним виданням, не приєднуючись, однак, до жодного праворадикального угруповання. Одночасно виступав прихильником монархічного ладу та ворогом атеїзму. Свою позицію стосовно молоді Н. Крайнік захищав і перед королем у 1934 р., коли писав про загрозу безробіття для 100 тис. дипломованих спеціалістів¹²⁶.

На осінь 1934 р. в молодіжному середовищі склалася ситуація, що дозволяла об'єднати зусилля саме націоналістів, які не входили до складу Залізної гвардії, але були прихильниками «*Calendarul*». Саме вони створили націоналістичний фронт, який основною своєю метою вважав захист націоналістичної преси. Помітну роль тут став відігравати Т. Попеску, навколо якого і сформувалася група, що утворила Фронт націоналістичного руху. Судячи по першому маніфесту «Румунам з румунською кров'ю» даної групи, до неї входили студенти, медики, адвокати, інженери, викладачі загальною чисельністю 150 осіб, які бажали впровадження у громадських і приватних закладах принципу «*numerus vahalicus*», який запропонував А. Вайда-Воєвод. Врешті в лютому-му 1935 р. порушувалося питання про створення своєрідної федерації націоналістичних організацій, де певну роль відігравав І. Міческу, а сама організація мала діяти поза межами політичних партій. Ідея голови Асоціації християнських адвокатів полягала у зміні ідеї А. Вайди-Воєвод на «*numerus proportionalis*», однак такі дії стали звичайним проявом недовіри до А. Вайди-Воєвод¹²⁷. Загалом ідея «*numerus clausus*» захопила багатьох осіб, про що свідчило доволі активне її обговорення в лютому – березні 1935 р., і позиція А. Вайди-Воєвод нагадувала позицію тих, кого століттями гнобили. З боку молоді, особливо прихильників «Залізної Гвардії», на квітень 1935 р. були спроби впроваджувати через комерційні підприємства принципу «*numerus clausus*». Крім того, молодь із числа прихильників А. Вайди-Воєвод намагалася організуватися за зразком «Залізної гвардії» в осередках, як і розпочати носіння уніформи – чорних сорочок¹²⁸.

Наприкінці червня 1935 р. вайдисти проводили заходи з налагодження діяльності газети, в чому помітну роль відігравали Д. Р. Іоаніцеску, Мірто, Анджелеску. Також тоді обговорювалася можливість співпраці з К. З. Кодряню. Позиція А. Вайди-Воевод полягала в підкресленні відмови від співпраці з А. К. Кузою чи О. Гою, оскільки програма їх партії не відповідала можливості урядування. Заявляв і про те, що Румунський фронт не є політичною партією, не представляє інтереси якогось класу чи групи громадян, але постійні інтереси нації. При цьому мова також велася про потребу модифікації Конституції з метою відповідності політичним обставинам. У питанні свого конфлікту з Ю. Маніу А. Вайда-Воевод заявляв про помилки останнього. Також визнав короля єдиним фактором влади в Румунії, заявивши, що після уряду НЛП до влади прийде уряд, що сим-волізуватиме єдність короля з нацією. У липні 1935 р. виникла ситуація, за якої керівники сту-дентського руху, які вирішили приєднатися до Румунського фронту, залишилися невдоволені його діяльністю і зібралися створити окрему групу «Авангард Румунського фронту», проводячи чис-ленні засідання. Хоча колишні члени кузистської організації робили спробу повернутися назад до організації, все ж вона не мала успіху, що змусило їх просити про приєднання до організації К. З. Кодряню. На таке об'єднання розраховував у першу чергу колишній голова Національного союзу румунських християнських студентів Т. Мочулскі. На початку вересня зібрання членів Ру-мунського фронту продемонструвало позицію даної організації, де акція «Numerus Valahicus» відіграла необхідну роль. Мала місце критика псевдodemократії в Румунії та діяльності Н. Тіту-леску. Також завдяки проф. Ґацієґану прозвучало фактичне гасло Румунського фронту «Румунія має бути для румунів»¹²⁹.

Таким чином, в умовах економічної кризи в Румунії проявилася діяльність організацій, заснованих на ідеях християнськості, ідеях, які спрямовувалися проти євреїв чи були організовані на основі ідей національної держави. Проте навіть при економічних негараздах не завжди досягали мети – об'єднання навколо антисемітських ідей. Доказом цього є наявність розбіжностей у поглядах та думках всередині створеної А. К. Кузою організації. Принаймні після замаху на І. Ґ. Дуку думки на ці дії відрізнялися. А. К. Куза не схвалював акту, вважаючи, що «політика револьвера» є недопустимою у країні. Дещо інакшу позицію зайняли Ґ. Куза, Т. Франґулес, С. Палеску, які допус-кали можливість терористичних дій. Така ситуація змушувала лідера вживати всіх заходів для збереження організації як політичної партії, тоді як його противники робили спроби надати їй рис «Залізної Гвардії». Мала місце і втрата членів, принаймні в січні 1934 р. з організації вийшли В. І. Еміліан, др. Мікшуняну. Із травня 1934 р. у складі організації розгорнулася діяльність розвідувального плану, якою керував др. В. Тріфу. Для зміцнення організації у травні 1934 р. було вжито ряд заходів. При цьому комуністи в 1934 р. відзначали помітний вплив кузистів, як і Залізної гвардії, в Північній Молдові, на Буковині та в Бессарабії, тоді як вплив німецьких націонал-соціалістів помічали в Південній Трансильванії та Південній Бессарабії. Підтримку уряду А. Вайди-Воевод називали причиною зростання впливу праворадикальних партій¹³⁰.

Початок 1935 р. співпав з новими заходами у справі створення команд для терору і разом з цим з падінням популярності організації у країні. При цьому практика ведення пропагування членами організації не змінювалася і системно вели пропаганду під час неділь та свят. Подібна робота вела до встановлення максимально можливого числа членів у організації. Зокрема, членів у організації ЛНХЗ в повіті Тіміш-Торонталь було 15 тис. осіб. Активною була пропаганда кузистів у Бессарабії впродовж квітня 1936 р. Вплив антисемітів у Бессарабії мав своє коріння, зокрема антисемітизм тут був частково спадком Російської імперії, де антисемітські настрої були відповіддю на модернізаційні процеси. Серед представників антисемітських кіл помітне місце належало пра-вославному духовенству, тоді як ідея єврейської змови стала, за висловом А. Ґраціозі, «маніфестом нищівного антисемітизму». Врешті суто нацистською організацією ЛНХЗ вже в 1933 р. називав А. Розенберг¹³¹.

Можливо, втрачання популярності організації і спричинило її дії у зближенні двох праворадикальних організацій. З боку Залізної Гвардії погоджувалися на подібне, але тільки у вигляді підпорядкування ЛНХЗ. Інші спроби були перервані зміною статусу обох організацій. ЛНХЗ вирішила зберегти свої позиції як партія виключно парламентська, а неможливість об'єднання з К. З. Код-ряну змусила А. К. Кузу піти на злиття з Націонал-аграрною партією О. Гоґи¹³².

Об'єднання двох організацій виглядало доволі несподіваним, оскільки Націонал-аграрна партія була створена людиною, що мала репутацію політика парламентського спрямування. Так, свою діяльність на політичній сцені Румунії О. Гоґа розпочав із приєднанням Ардялу до Румунії, приєднався до діяльності Народної партії, з якою розлучився в 1932 р. разом зі своїми прихильниками через внутріпартійні негаразди. Під його головуванням 10 квітня 1932 р. засновано Націонал-аграрну партію. Створена партія не була схожою з ЛНХЗ ні в політичному, ні в організаційному сенсі. НАП була партією суцього буржуазно-демократичного спрямування і деякі з її представників мали навіть досвід державного управління. Власне, створили партію представники середнього класу, інтелігенції, службовців, які не мали у своїй діяльності і натяку на екстремізм, але були зацікавлені в певних соціально-економічних змінах, тоді як змін політичного ладу не бажали. У період 1932-1934 рр. партія не перебувала під впливом фашистської ідеології, хоча й еволюціонувала вправо. Однак короткий період діяльності, з 1932 до середини 1935 р., залишив слід у новоствореній партії, зберігши існування груп гоґістів та кузистів¹³³.

Сам О. Гоґа виступає в роботах дослідників як людина культури та політики, великий інтелектуал, відомий також як учасник руху за возз'єднання Трансильванії з Румунією¹³⁴. Власне, відома його діяльність на посаді співголови Національного комітету за об'єднання, а потім і як члена Керівної ради, відповідального за пропагандистську роботу.

У складний період 1918-1921 рр. О. Гоґа брав участь у діяльності урядів Румунії, здобуваючи досвід політичної та урядницької практики. Так, із 5 грудня 1919 р. по 13 березня 1920 р. був міністром освіти та культів уряду А. Вайди-Воевод, а між 18 березня і 13 червня 1920 р. – міністром державним уряду А. Авереску. Не виходячи зі складу уряду, змінив посаду і з 13 червня 1920 р. по 17 грудня 1921 р. перебував на посаді міністра культів і мистецтв. Власне, і саме міністерство створили спеціально для О. Гоґи. Свою міністерську діяльність вів також в останньому уряді А. Авереску із 30 березня 1926 р. по 4 червня 1927 р. на посаді міністра внутрішніх справ. Щоправда, прихід на цю посаду був пов'язаний з деякими внутріпартійними негараздами¹³⁵.

В 1920-х рр. діяльність О. Гоґи стає потрібною в межах Ардялу. Справа полягала в активізації діяльності Угорської партії у справі боротьби за автономію Ардялу. Його позиція тоді була продемонстрована в окремому зверненні, де він звертав увагу на роль Будапешта в цій ситуації. Крім того, відзначав певну обмеженість румунів та пригнічення їх духовного стану. Позиція О. Гоґи фактично сприймається нами як позиція не зовсім відповідна рішенням з Алба-Юлії стосовно відносин з національними меншинами¹³⁶.

Незважаючи на зайнятість, О. Гоґа не полишав творчої діяльності, виступав і як член Академії Румунії. Власне, така діяльність зумовила організацію святкувань 50-ліття поета, який у лютому 1932 р. також став і почесним доктором університету у Клужі. Відсутність антисемітських поглядів у співголови Народної партії в цей період доводить і факт привітання О. Гоґи в парламенті парламентарями-євреями, які вітали його з ювілеєм як видатну особистість, великого патріота та великого поета¹³⁷.

Певне протистояння всередині Народної партії мало місце на підставі ставлення до повернення на румунський престол принца Кароля. Протистояння поглибилося після того, як 12 березня 1932 р. О. Гоґа став виконувати обов'язки голови партії замість А. Авереску. На цей період припала поява його позиції щодо переходу від уряду партійного до уряду співпрацюючого, і вже 10 квітня 1932 р. він, діючи в рамках своєї позиції, перейменовує Народну партію в Націонал-аграрну партію. У її програмі проголошено дві ідеї, перша з яких пов'язувалася з тісною єдністю

дії у вирішенні проблем сільського господарства, промисловості, торгівлі, сполучення і фінансів. У сфері духовній надається перевага національній культурі, де школа, церква та народне мистецтво мали поєднатися у виробленні власної формули румунської цивілізації.

Власне, відбувся вихід О. Гоґи з Народної партії, викликаний розбіжностями А. Авереску і О. Гоґи у ставленні до короля. До числа помітних діячів у ній належали С. Драґомір, І. Петровіч, І. Лупаш, І. К. Атанасіу. На 1932 р. припало і виявлення особливого ставлення О. Гоґи до італійського фашизму. Власне, ця прихильність послужила вирішальним фактором у виборі союзника та утворення партії, де провідну роль у ідеології відігравав антисемітизм¹³⁸. Свою роль відіграв і той факт, що О. Гоґа вважався особою, яка знайшла своє місце поруч з Каролем II, що визначало його позицію стосовно необхідності надання королю більших повноважень. Стосунки з офіційними особами Італії та Німеччини робили більшою його вагу як політика. Для Берліна він став однією з головних довірених осіб у Румунії, хоча для нього самого це був час боротьби людини культури проти політика правого спрямування. У цей період він зайняв позицію, коли правлячі кола мали шукати кращі умови для розвитку країни.

У газеті «*Țara noastră*» 29 червня 1932 р. було опубліковано програму-маніфест Націонал-аграрної партії, яка вважала себе спроможною виправити Румунію, спрямувати її суспільство. Так, гарантією існування національної держави бачили виключно монархію. Свою політичну програму партія ґрунтувала на «румунській крові та землі країни». Принаймні мова велася про захист від іноземних інфільтрацій та перетворення аграрної продукції в основу для Румунії при соціальному мирі. Для цього вважали потрібним виконання умов із захисту сільськогосподарської власності, щоб перетворити її у фундамент національної економіки. Також мали вжити заходів для підвищення вартості зернових згідно до гасла «родить багато, родить добре і з гарною ціною». Перегляд і покращання умов аграрної конверсії, маючи на увазі створення кредиту для землеробів, для перетворення нового господарства. Обіцяли переглянути питання із власністю на міську нерухомість. Серед програмних обіцянок було і скорочення надмірних податків, які гублять працю. Через митну політику прагнули обмежити «паразитарну промисловість» та сприяти товарам, необхідним для селян, встановивши належні ціни на промислові і сільськогосподарські товари. У програмі було й оздоровлення фінансів не шляхом нових податків, а добрим управлінням. Узгодження використання природних багатств країни на користь бюджету. Обіцяли у програмі провести нову адміністративну реформу, здатну поліпшити бюджет та відновити повагу до національної влади. Робітників стосувалася обіцянка НАП захищати їх професійні інтереси та боротися проти безробіття, стимулюючи діяльність економіки країни. Встановлення відповідальності за розкрадання майна країни. Перегляд майнової власності та конфіскація на користь держави незаконно набутого майна. Турбота про церкву і школу, як основу духовного і морального життя. Реорганізація Міністерства культів та перетворення священників і вчителів на служителів державі. Діяльністю партії намагалися поширити ідеал миру, не забуваючи при цьому утримувати добре армію¹³⁹.

Партія спиралася на підтримку короля і зі сторінок преси та в парламенті намагалася довести, що політична система, що базується на політичних партіях, буде загниваючою від основи та наводили як приклад нової системи режим Муссоліні в Італії. З 1933 р. партія пропагувала гасло «Румунія для румунів» та вимагала політичної домінації романізму, етнічної пропорційності в усіх функціях держави та на всіх підприємствах, а також в освіті. Визначною лінією поведінки партії був антикомунізм, а в зовнішньополітичній програмі – встановлення курсу на зближення з Німеччиною.

Самостійна участь у виборах мала місце в 1932 р., що дало десь 2,66% голосів, а в Добруджі – 4,6%. У повітах Банату досягнуто таких результатів: Телеорман – 12%, Романаць – 10%, Мегедінць – 7%, у Реґаті і Муреші – близько 11%, у повіті Несеуд в Ардялі – 7,98%. У результаті цих виборів НАП мала мандати від повітів Констанца, Ковурлуй, Мегедінць, Муреш, Несеуд, Орґей, Романаць, Телеорман¹⁴⁰.

У програмі НАП в аграрній сфері головним було завдання піднесення врожайності та надійних цін. Виступали за співпрацю іноземного та румунського капіталу у справі організації інтенсивного і механізованого сільського господарства. У програмі НАП помітні спрямування зусиль на село та консолідацію сільської буржуазії. Крім того, своєрідним шляхом намагалися йти у виробленні способу реалізації соціально-економічних завдань. Це стосувалося того, що дрібна селянська власність мала бути консолідована і захищена з метою створення основи аграрної національної еко-номіки. Ослаблення капіталу змушувало говорити про необхідність економічної, фінансової, технічної співпраці із зарубіжжям. При цьому співпраця із зарубіжжям мала координуватися у співпраці між націями у сфері виробництва та споживання. Власне, партія підтримувала принцип «відкритих дверей», погоджуючись на ширше впровадження німецького й італійського капіталу у країні.

З метою збереження духовного миру програма передбачала проведення толерантної політики щодо національних та релігійних меншин, поваги до етнічної окремішності. У програмі містилися завдання щодо задоволення законних потреб робітників: надання допомоги тим, хто мав право на належне матеріальне, культурне, моральне існування, захист професійних інтересів, скорочення безробіття шляхом стимулювання діяльності економіки.

У сфері зовнішньої політики програма партії передбачала захист миру та національного суверенітету, підтримання дружніх відносин Румунії з іншими країнами, які входили до складу Малої Антанти, підтримання політики консолідації миру, яку проводила Ліга Націй.

З виборами 1932 р. пов'язана і спроба увійти в парламент Націонал-аграрної партії. Так, у цих виборах брав участь не лише О. Гоґа, але й С. Ґіцулеску. У повіті Яломіца партії не вдалося здобути мандату. Пояснити це можна тим, що НАП виступала на полі виборчого електорату Народної партії, що залишався вірним А. Авереску¹⁴¹.

У 1933 р. було проведено зміни у програмі, що стосувалося внутрішньої політики. Також НАП намагалася співпрацювати з урядом І. Ґ. Дуки. Окрім ставлення до монархії, програма передбачала реформування парламенту. В адмініструванні виступали за дотримання принципу романізму, хоча не відступалися від ідей поваги до національних меншин. Тоді ж постало питання про підтримку всіх галузей промисловості для розвитку споживання. Промисловість, яка служила національній обороні й аграрним потребам з національним румунським капіталом, слід було також розвивати у відповідності до програми¹⁴². У вересні 1934 р. О. Гоґа в Бухаресті провів нараду виконкому НАП для обговорення партійної програми у справі Конституції¹⁴³. Трохи згодом саме О. Гоґу трактуватимуть як прихильника модифікації Конституції в напрямі впровадження в ній принципу «numerus clausus», у зв'язку з чим схилився до проведення плебісциту¹⁴⁴.

Таким чином, 1934 р. стає переломним у політичній кар'єрі О. Гоґи, адже в 1934 р. створюються умови для зближення О. Гоґи та А. К. Кузи. На думку Ґ. А. Кузи, воно стало можливим завдяки розриву О. Гоґи з А. Авереску, визначенням негативної позиції стосовно лівого руху і соціальної боротьби в Румунії. Також підставою для зближення була і відмова від приєднання до Залізної гвардії, зроблена після завершення судового процесу над Нікадорі. Таким чином, кінець 1934 р. – початок 1935 р. був реальним часом прийняття рішення. При цьому об'єднання ЛНХЗ і НАП відбувалося на основі програми ЛНХЗ, викладеної у брошурі 1923 р. «Călăuza bunilor români». Також ініціатива була на боці кузистів. Сам А. К. Куза заявляв, що святкування об'єднання в Яссах буде знаковим для організації. Він стверджував: «Переконаний, що Румунія увійде в нову фа-зу інтегрального націоналізму, а сьогоднішній день (14 липня 1935 р. – І. П.) залишиться в моїй душі як історична дата, яка проголошує завтрашнє спасіння»¹⁴⁵.

Утворення НХП відбувалося на основі програми Націоналістично-демократичної партії 1910 р., а весь ритуал проходив за кузистським сценарієм. Під час оголошення програми А. К. Кузою було зроблено наголос на фактичному гаслі організації «Румунія для румунів» та передано намір створити Національну румунсько-християнську державу. Серед планів нової партії були і зміна Конституції, і створення системи союзів, які дозволять забезпечити незмінність кордонів Румунії.

Утворення нової організації не оминула своєю увагою румунська преса. Так, газета «*Adevărul*» назвала програму партії чужою для румунів. З боку «*Dreptatea*» пролунали зауваження, що в новій партії старі діючі особи, як натяк на стару доктрину і цілі та методи діяльності. Крім того, у пресі були і гостріші заяви, що стосувалися диктаторського стилю керівництва в партії. Звісно, мали місце і позитивні оцінки.

Після створення нової організації в парламенті відбувається процес формування групи правих депутатів. І 30 листопада 1935 р. в Палаті депутатів О. Гоґа та в Сенаті Д. Р. Іоаніцеску оголосили про створення Національного парламентського блоку. Діяти він мав на підставі програми, що містила утвердження монархії та збереження престижу Трону як гарантії єдності Румунії, утвердження національної та християнської держави, піднесення культурного, економічного і санітарно-го становища селянства, термінового переозброєння армії, спрямування зовнішньої політики країни в напрямі миру. Тобто і для парламентської фракції було запроваджено програму партії¹⁴⁶, яку прийняли 14 липня 1935 р.

11 грудня 1935 р. О. Гоґа виступив у Палаті депутатів із закликом до соціального миру, який сприймається рядом дослідників як виступ проти антифашистського руху. У 1936 р. новозаснована партія пройшла випробування частковими виборами в повітах Сучава, Гунедоара, Мегедінць. Якщо в повіті Сучава А. К. Куза досяг певного результату, то в повіті Мегедінць О. Гоґа програв Н. Лупу з невеликим розривом. Результатом програшу став виступ О. Гоґи 27 лютого 1936 р. в Палаті депутатів, де він звинуватив НЦП в комунізмі.

Наступний 1935 р. вже мав результатом утворення нової політичної партії, що перевело Ліґу націонал-християнського захисту в ранг партії, чого так довго не визнавав А. К. Куза, але зробив після створення партії «Все для країни» – свого прямого конкурента.

Загалом, не визнаючи себе партією, кузисти цілеспрямовано боролися за парламентські місця щоразу, коли була така нагода. Для успішнішої боротьби ними розширялася база організацій, велися пропагандистські заходи не лише серед селян-румунів, але і представників інших національностей. Якщо в 1923-1926 рр. основна частина організацій ЛНХЗ діяла на півночі Молдови, Буковині і Трансильванії, то в лютому – квітні 1926 р. організації ЛНХЗ були створені в повітах Ко-вурлуй, Влашка, Прагова, Дорогой, Яломіца, Нямц, Сучава, Васлуй, Ілфов. На березень 1926 р. організації ЛНХЗ створили в повітах Сомеш, Тирнава Маре, Алба, Сібіу, Марамуреш, Клуж, Арад. У Банаті в березні в Журжова, Ґоруйа, Ґирліште створили організації та мали бути засновані такі ж у Кутіна, Шіштаровец, Секушідж. Націонал-християнська доктрина набула поширення серед православних священиків Ардялу¹⁴⁷.

Власне, прихід до влади уряду А. Авереску А. К. Куза сприйняв позитивно, оскільки був прихильником правління сильної і владної партії. У виборах 1926 р. ЛНХЗ виступила проти Цереністської партії та особисто проти К. Стере. Особливістю стратегії на виборах для ЛНХЗ стало проголошення практично всіх партій єврейськими чи з ними пов'язаними. Для виборів Н. К. Паулеску, шеф організації повіту Ілфов видав звернення «До виборців, не голосуйте за жидів та за жидовствуючих». А. Вайду-Воєвод назвали франкмасоном, НЛП звинуватили у скасуванні статті Кон-ституції, яка обмежувала права євреїв, Цереністська партія отримала клеймо «суто жидівської» тощо. Відповідною була і виборча риторика партії. Із 26 березня А. К. Куза вирушив у виборчий тур у супроводі І. Нікулча, почавши із Плоешть, далі на Бузеу, Римніку Серат, Фокшань. У Романі 7 квітня здійснив виступ «Про націоналізм і патріотизм», а далі продовжив турне повітом Нямц. В Ардялі виступи А. К. Кузи були присвячені регіоналізму. Щоправда, турне Ардялом і Банатом не стало вдалим, оскільки тут популярними були представники Національної партії та Цереністської партії. У період проведення передвиборчого турне 29 квітня 1926 р. ЛНХЗ подала виборчий список до центральної комісії, який не охоплював 24 повіти, в яких організація не мала популярності. Врешті до Палати депутатів не було списків по 24 повітах, тоді як до Сенату подали у 33 повітах. За кількістю поданих списків провінції розташовувалися наступним чином: Молдова, Ардял, Буко-вина, Мунтенія, Банат і Олтенія, Добруджа і Бессарабія. Шефи партії та локальних

організацій були представлені в кількох списках, зокрема А. К. Куза в повітах Белць, Караш, Ясси, Нямц, К. Шумуляну – Дорогой, Фелчіу, Ясси, Васлуй і ще 21 особа. Подібна ситуація склалася з канди-датурами до Сенату, де Н. К. Паулеску був кандидатом від Ботошань, Ілфов, Редеуць, Селаж, Піцул, А. Фринку, Тарноскі були кандидатами у двох повітах, 21 кандидат був представлений і у списку до Палати депутатів. Головами списків виступали А. К. Куза, К. Шумуляну, І. З. Кодряну, І. Нікулча, А. Бакалоґлу, а в повітах з новоствореними організаціями головами списків стали їх очільники. У Яссах до списку увійшли А. К. Куза, К. Шумуляну, І. Ґевенескул, К. Феделеш. У повіті Ілфов до списків увійшли офіцери резерву, що Ф.-Р. Міґай вважає реалізацією ідеї «порядок, дис-ципліна, єдине керівництво». Були серед кандидатів і колишні члени НЛП, Консервативно-прогресистської партії, Націонал-демократичної партії. Таким чином, найвища кількість голосів була отримана на Буковині – 13% та в Банаті – 10%, не відставали повіти північної Молдови. Тоді по 1 мандату ЛНХЗ здобула в повітах Кимпулунґ, Редеуць, Сучава, Ботошань, Байа, Дорогой (40,40%), Ясси, Нямц, Сату-Маре, Караш¹⁴⁸.

У виборах 1927 і 1928 рр. популярність НЦП значно вдарила по виборчих позиціях ЛНХЗ, яка отримала 1,9% і 1,14% голосів. Однак причиною програшу 1927 р. був і конфлікт всередині організації, пов'язаний з існуванням ЛНХЗ-Куза та ЛНХЗ-законники. У серпні 1926 р. Велика рада визнала А. К. Кузу верховним лідером. Мав місце конфлікт між А. К. Кузою та П. П. Ілієску, депутатом від Кимпулунґу, що завершилося його виключенням з організації. Слідом за цим К. Шумуляну, І. З. Кодряну, В. Поп, Г. Васіліу, Ґ. Кирлан вимагали суду над П. П. Ілієску, але наступним їх кроком стала демісія, як і вихід з організації генерала І. Макрідеску, Т. Брейляну, Ґ. Соломон, І. К. Кетуняну. 8 травня 1927 р. А. К. Куза скликав Велике національне зібрання, на якому створили Дисциплінарну комісію з Н. Паулеску, генерала Марку, генерала Тарноскі, Ю. Лекка, якою було призначено нових членів до Центрального комітету. Також прийняли новий статут та проголосили А. К. Кузу верховним головою організації довічно. За статутом розпустили старий Центральний виконавчий комітет та Велику раду. Цього ж дня в Бухаресті було засновано ЛНХЗ-законники. При цьому доволі багато членів та організацій залишилися на боці «старого апостола», а проти виключених повели агітацію в газетах організації в Бухаресті та Яссах, як наприклад, К. Шумуляну перетворили на «проданого жидам». Щоправда, ряд членів організації вирішили її залишити через цю боротьбу та диктаторський характер керівництва. Залишили її Т. Мелайю із Клужа та І. Ґеве-нескул, Н. Беуран, А. І. Думітреску-Ґолешть, М. Радован. Таким чином, на початок виборчої кам-панії організація виявилася ослабленою, зокрема на Буковині, виходом доволі відомих членів¹⁴⁹.

Тим не менше це не затримало підготовку до виборів і 11 червня 1927 р. А. К. Куза скликав шефів організацій ЛНХЗ Молдови та Бессарабії до Ясс для затвердження кандидатур. Власне, визначалися з першим списком в окрузі Белць. Шефи організацій Ардялу, Мунтенії, Банату скла-ли свої кандидатури 15-16 червня в бухарестському осередку Ліґи. Взагалі на цей день ЛНХЗ склала 63 списки.

На тому ж тижні, 13 червня в Редеуць члени ЛНХЗ-законники обрали делегацію для примирення з А. К. Кузою. Та все ж у липні 1927 р. їх утворення було представлене на виборах окремо. Також подвійна організація мала в Центральній виборчій комісії сутичку із приводу виборчого знаку. Зокрема, В. Поп та К. Шумуляну виставили знаком «лежачу лінію», яку ЛНХЗ використовувала на виборах 1926 р. Того ж дня Е. Васіліу-Клуж також подав на затвердження такий же виборчий знак і комісія спершу затвердивши його за ЛНХЗ-законниками, вирішила передати його кузістам. Протистояння на виборах двох частин організації привело до падіння дисципліни в кузістській частині і в повіті Лепушна організація відмовилася ставити головою списку А. Бакалоґлу й оголосила про розпуск. Врешті погодилися на виставлення його у списку, та він був видалений зі списку повіту Кишинів.

З А. Бакалоґлу продовжився конфлікт у ЦВК за участю А. К. Кузи, який заявляв, що на чолі списку має бути о. Посса. Оскільки відповідь ЦВК була не на користь А. К. Кузи, то йому довелося

організувати новий список на чолі з Г. А. Куза й без використання згаданого виборчого знака. У Ковурлуй члени обох гілок домовилися про подання спільного списку з І. З. Кодряну на чолі. У Редеуць Туртуряну пропонував список локального характеру, де А. К. Куза виступав кандидатом до Палати, тоді як І. З. Кодряну – до Сенату. У Ардялі кузисти втратили популярних лідерів: А. Фринку та В. Романа. Разом з цим представник НЦП в Банаті Р. І. Даміан просив А. К. Кузу прийняти його до організації. Власне, в Палату депутатів ЛНХЗ кандидувала у 32 повітах: 19 у Реґаті, 5 у Бессарабії, 3 в Ардялі, 3 на Буковині, 2 в Банаті, що в ряді випадків (Ардял і Буковина) було скороченням.

У кузистів було 178 кандидатур, з яких 9 були виставлені по кількох повітових виборчих списках. Множинні списки склали кандидати А. К. Куза, І. Лекка, А. Ціерану, М. Куцава, К. Феделеш, І. Кіорна-Кіндіа, І. Георгіу. А. К. Куза виступав кандидатом від Ясс, Нямцу, Фелтічень, відмовившись від Белць і Караша. Відмінністю від виборів 1926 р. було зниження числа множинних кандидатів з 43 до 9. У 32 списках перші особи повторювалися 13 разів.

ЛНХЗ-законники у 8 списках мали 41 кандидатуру та представили виборчі списки по 3 в Реґаті та на Буковині і 2 – в Ардялі. Таким чином, у 5 округах (Алба, Ботошань, Васлуй, Сучава і Чернівці) вони виявилися прямими противниками з кузистами. І. З. Кодряну та Д. Репта виступали кандидатами у двох округах у комбінаціях Редеуць і Тутова й Редеуць і Чернівці. Серед помітних кандидатур були І. К. Кетуняну (Арад), Г. Васіліу (Ботошань), Г. Кирлан (Сучава), К. Шумуляну і Г. Кліме (Васлуй). До того ж І. З. Кодряну, К. Шумуляну, І. К. Кетуняну виступали єдиними кандидатами до Сенату.

Ознакою виборчої кампанії стали напади на представників інших виборчих груп, вчинені кузистами. Такі випадки мали місце в Романі, Пятра Нямц. У Скулень повіту Ясси за агітацію проти євреїв заарештували кандидата Цуркану. Мали місце і дещо несподівані результати, зокрема на Буковині ЛНХЗ-законники здобули голосів більше¹⁵⁰, ніж кузисти – 5164 проти 4993.

У виборах у грудні 1928 р. брала участь оновлена організація, адже наприкінці 1927 р. та на початку 1928 р. відбувалися процеси відновлення єдності. Правда, частина досвідчених членів організації (І. З. Кодряну, К. Шумуляну, І. Гевенескул) орієнтувалися вже на групу К. З. Кодряну. Також збереглися відцентрові тенденції, доказом чого є відокремлення групи Н. Неґру та створення Ліги бессарабських християн влітку 1928 р. З цією антисемітською групою солідаризувалися організації ЛНХЗ з повітів Лепушна та Четатя Албе. Вже 12 листопада 1928 р. А. К. Куза зажадав від шефів повітових організацій складення виборчих списків. Певні повноваження в даній галузі отримали І. К. Кетуняну для Ардялу та А. Ціерану для Банату. 18 листопада в Яссах на Великій раді ЛНХЗ було визначено голів списків. Також А. К. Куза озвучив вимоги для визначення кандидатів, яким був загальний інтерес Ліги й інтерес праці місцевих членів. Тоді ж вийшла листівка ЛНХЗ «Fraților Români». У Бессарабії пропагандистська кампанія кузистів велася з обіцянками повернути старий стиль у церковному житті. У листопаді 1928 р. в рамках передвиборчої кампанії велися А. К. Кузою перемовини в Чуча з Кетуняну стосовно ведення пропаганди проти НЦП. Тоді ж розглядалися можливості використання антисемітських заходів, влаштованих за участю студентів авересканців та кузистів, якими мав керувати студент Віджан¹⁵¹.

Програма ЛНХЗ, яку опублікували 25 листопада 1928 р., мала антисемітське спрямування, об'єднане ідеєю вигнання євреїв з Румунії. Засобами реалізації цього були видалення євреїв з армії, експропріація належних їм земель та лісів, звільнення від них сільських громад, експропріація міської власності, застосування принципу «numerus clausus» у навчальних закладах усіх рівнів, торгівлі, промисловості, ремеслах, проведення націоналізації міст. Тобто фактичним гаслом ЛНХЗ на дані вибори ставало «Румунія для румунів!». Наслідком антисемітської пропаганди ставали різні інциденти, як наприклад, конфіскація владою 26 листопада в Яссах гротескних малюнків на євреїв. У Бухаресті були затримані В. Шіраєв, Г. Кітік, А. Філіп, відомі пропагандисти. У Яссах уся агітація базувалася на застосуванні студентів, подібно до того, як О. Гоґа

використовував студентів Клуза для агітування за Народну партію. Через студента Відікана тут було проведено зустріч О. Гоґи та І. К. Кетуяну, що стало підставою для об'єднання зусиль у пропагандистській діяльності проти НЦП. Мала місце і співпраця місцевих організацій ЛНХЗ з колишніми членами, як у повіті Лепушна з Н. Неґру чи з іншими організаціями, як у повіті Ілфов з С. Миндреску з Національної румунської ліґи. До Палати депутатів кузістам вдалося подати 37 списків, а до Сенату – 13. При цьому 18 кузістів були множинними кандидатами до Палати депутатів та 7 – до Сенату. У повіті Лепушна кузістам не вдалося вчасно зареєструвати виборчий список, у чому звинуватили єврейське населення. Загалом організація збрала 32 373 голоси, що становило 1,14% і демонструвало найнижчий рейтинг, адже за кількістю голосів ЛНХЗ обігнали представники РСБ¹⁵².

Дещо кращим виявився результат виборів 1931 р. – 3,89%. Не достатньо високими виявилися для ЛНХЗ результати виборів 1932 р. Так, у Банаті збрали 2,5%, в Ардялі – 0,8%, зате в Бессарабії кількість отриманих голосів зросла із 2% до 15%, а на Буковині становила 14%. Без змін залишилися Молдова, де показники на виборах склали 5%. Високі показники демонстрували й окремі повіти. Так, у Молдові в повітах Ботошань (30,02%), Дорогой (32,58%), Байя (25,06%) та ряді інших у 1931 р. дало змогу здобути 5 мандатів (Ботошань, Байя, Дорогой, Фелчіу, Ясси). На Буковині 1931 р. місця здобули завдяки повітам Редеуць, Сторожинець, Сучава. Вже 1932 р. дав організації 195 048 (6,53%) голосів, яка опинилася на третьому місці після НЦП та НЛП. Так, об-рано було А. К. Кузу в повітах Белць, Ясси та Редеуць, В. Т. Преліпчану (Байя), др. Г. Васіліу (Бото-шань), В. Ойтуз (Бакеу), М. Адам (Дорогой), Т. Гуцан (Хотин), М. С. Маня (Роман), К. Попойу (Орґей), Г. А. Куза (Сторожинець).

Таким чином, 1932 р. продемонстрував готовність мешканців Бессарабії (повіти Белць, Хотин, Орґей), Буковини (повіти Редеуць, Сторожинець), Молдови (повіти Бакеу, Ботошань, Байя, Дорогой, Фелчіу, Ясси, Роман) голосувати за кузістів. Та все ж подібні результати дозволяли стверджувати, що організація залишалася регіональною й активно діяла в Молдові, на Буковині та в частині Бессарабії¹⁵³. До викладеного додамо, що на початку 1930-х рр. органи охорони правопорядку намагалися стримувати і дії даної організації. Так, під час виборів 1931 р. затримали голову організації ЛНХЗ повіту Редеуць Н. Робу і голову списку партії до Палати депутатів за поширення листівок підбурюючого змісту у громаді Торечень даного повіту. У свідченнях перед прокурором Н. Робу заявив, що листівки є провокацією і розклеєні політичними противниками. Слідчі дії про-курора після перевірки листівок та заяв свідків завершилися звільненням Н. Робу, для самого про-курора продовжилися з'ясуванням вірності його дій із префектом повіту полковником Сіоном¹⁵⁴. Таким чином, повіти Байя, Ботошань, Дорогой, Ясси, Редеуць, Сучава були тими, де постійно голо-сували за кузістів, незважаючи на зміни кандидатів. Своєрідним виявилось ставлення до ЛНХЗ в повіті Сторожинець, де високою була частка національних меншин та попри це в 1931 і 1932 рр. були обрані В. Тріфу та Г. А. Куза. Щоправда, на той час проявилось протистояння із групою К. З. Кодряну, яка прагнула отримати місця в парламенті, базуючись також на ідеї антисемітизму¹⁵⁵.

Фактичною відповіддю зростаючій популярності кодряністів стало створення нової організації. Відтепер об'єднання Ліґи націонал-християнського захисту та НАП перетворювало її в політичну партію, що також зробили зі своєю організацією і кодряністи. Утворення нової організації дало змогу Каролу II знайти прокарлістське угруповання в рядах правих, якими виявилися гоґісти. При цьому прихильність кузістів до конституційної монархії виявилася обставиною, що вносила різноголосся в партійні ряди. З інших політичних сил противником розглядали націонал-цереністів і в першу чергу Ю. Маніу. При формуванні керівних органів нової партії посаду співголови отримав Н. Крайнік¹⁵⁶.

Програма політичної партії, за визначенням Г. Попа, носила диверсійний, націоналістичний, містико-релігійний характер. Так, програма передбачала перетворення країни на основі християнськості, що для партії перетворювало церкву у вищого представника сили, яка генерувала моральне життя. Таким чином, у концепції партії помітну роль відводили священикам,

які ставали бойовою опорою в організації держави. Проти церкви монархія опинилася на другому місці, хоча і рекламувалася партією. Власне, монархія проголошувалася єдиною формою держави, яка могла забезпечити національну консолідацію та румунську цивілізацію. Правда, можна відзначити наміри перегляду Конституції, які висловлював О. Гоґа ще в 1932-1933 рр., відзначаючи намір модифікувати її. У контексті програми говорилося про відновлення принципу влади в державному організмі, проте це вело до ліквідації буржуазних свобод, які передбачалися Конституцією.

А. К. Куза схилився до диктаторської форми держави зі збереженням елементів буржуазної демократії. Тут він бачив необхідним залишення парламенту зі зменшеним числом депутатів та наданням їм нових обов'язків. Виступав за нову форму Сенату, до якого слід було обирати від корпорацій, створених на основі відповідних законів, та включати сенаторів, призначених королем і за правом.

Інші моменти, відображені у програмі, стосувалися реформування Конституції з метою забезпечення політичного домінування румунів. Бачили потребу в законі про пресу, яким можна було б управляти пресою, що виступала з інших позицій, ніж партійна.

Програмою висувалося впровадження смертної кари, що румунські історики соціалістичного періоду трактували як пошуки засобів протидії лівому руху. Дещо гіперболізованим у програмі виступав антисемітизм, який намагалися перетворити на основу політичного життя.

У програмі знайшло відображення і положення соціальної гармонії, адже бажали бачити суспільство, в якому немає груп, що протистоять одна одній, але існують професійні категорії без соціальної, економічної та політичної різниці. Доволі традиційними, подібними до програм інших політичних партій, були положення економічні, якими пропагували збільшення аграрної продукції, створення і розширення підприємств із національним румунським капіталом, встановлення балансу між цінами на аграрні та промислові товари.

У зовнішній політиці партія дотримувалася положення про захист держави та підтримання непорушності її кордонів. Виступали у програмі за зміну союзницьких відносин, у яких мали орієнтуватися на країни, здатні допомогти в реконструкції економіки. Фактично ці країни не вказувалися, але Г. Поп вважав, що нові союзи бачили антирадянськими й антифранцузькими. Звісно, мали діяти в рамках економічного та військового зближення із III Рейхом. При цьому керівництво ди-станціонувалося від нацистів, навіть А. К. Куза, представляючи партійний символ, наголошував на відмінності НХП від нацистської організації.

Додаткові програмні положення висловлювалися очільником партії у виступі 15 грудня 1935 р. на зібранні партії. Тут і далі розвивалася ідея «соціальної Румунії», в якій мали бути забезпечені інтереси всіх груп. Його бачення майбутнього країни ототожнювалося з формуванням корпоративної системи організації суспільства. Партія мала гармонізувати всі соціальні класи, які виступали за власні ідеали. Тоді ж прозвучала ідея задоволення потреб кожного в рамках національних потреб.

Політична програма мала реалізовуватися лідерами партії різних рівнів і з 1935 р. таким став Н. Крайнік, як організатор НХП у Феґераші. Його відмінність від О. Гоґи полягала в яскраво виявлених профашистських поглядах і діях. Він же бачив демократію європейських країн такою, що вмирає. У подальшому саме цей представник партії проводив активну шовіністичну політичну діяльність¹⁵⁷.

Доцільно вказати, що дана організація, в якій антисемітизм використовувався для формування кола членів, проводила активну діяльність з їх вербування і серед представників національних меншин Румунії. При цьому зверталися до релігійних переконань та спиралися на прагнення представників меншин здобути місце в політичному житті країни. Власне, давалися обіцянки допущення до участі у владі представників тих меншин, які доведуть своє добре ставлення до румунської держави. На такому тлі доволі захопливо мала виглядати обіцянка вивласнення землі, крамниць, фабрик у євреїв, застосування смертної кари до розкрадачів майна. Зрозуміло, що єди-

ною вірною ідеєю мала бути націонал-християнська. Варто відзначити, що у пропагандистській діяльності націонал-християни користувалися поєднанням понять «єврейський» та «комуністичний»¹⁵⁸.

Доволі жорстка пропаганда з боку націонал-християн, у якій противники НХП прирівнювалися до «поплічників» євреїв, викликала контрпропагандистські заходи з боку українців-лоялістів. Саме вони роз'яснювали українським селянам, що проповідь миру між народами не пов'язана з реальною діяльністю націонал-християн, що вони виступають проти викладання в початкових школах мовами національних меншин. Роз'яснювалися і положення програми НХП стосовно прав національних меншин на участь у владі, неможливість отримання землі та вивласнення майна національних меншин у «національних інтересах». Загалом українці-лоялісти прирівнювали НХП до російської «чорної сотні». При цьому все ж частина українського селянства забезпечувала цій партії певний успіх, адже вибори 1933 р. принесли Н. Робу 8 тис. голосів, серед яких були і голоси українців¹⁵⁹.

Парламентські вибори змушували кузистів діяти в напрямі збільшення кількості голосів виборців. Свої традиції члени ЛНХЗ підтримували доволі чітко і мали у складі організації представників міських верств, селянства та студентства, яке складало основу молодіжної організації. Організація була схильна до гучних святкувань, як це було в березні 1935 р. при відзначенні 12-ліття утворення ЛНХЗ. Тоді в митрополії провели урочисту службу і парастас за померлими членами, організували засідання в центрі ЛНХЗ. Тут промовляли Л. Тарабута, ветеран руху Т. Франгуля, тоді як головував генеральний секретар ЛНХЗ Г. А. Куза. У виступах пролунали звинувачення на адресу політичних противників ЛНХЗ у включенні до своїх програм положень, висунутих свого часу цією організацією, що стосувалося А. Вайди-Воевод та Н. Йоргі в питанні «*pumerus clausus*». У промові Л. Тарабута йшлося про боротьбу румунських адвокатів проти євреїв у цій професії, а також було зроблено заяву про наступне приєднання до цього процесу лікарів та інженерів. У виступі Г. А. Кузи велася мова про історію діяльності ЛНХЗ від 1929 р., а також зверталася увага на нинішню діяльність А. К. Кузи і потребу поваги до керівництва. Заслуги А. К. Кузи в політичній галузі відзначив також ремісник К. Фоїшор. Промовляв від імені повіту Сорока студент Г. Кобан, а до його похвали на адресу А. К. Кузи приєднався і студент Гріґораш. У виступі студента Ірімеску з Буковини прозвучали слова стосовно «єврейської загрози». Про таку говорив учи-тель Рою, описуючи при цьому скрутну ситуацію в повіті Васлуй. Адвокат Велчу критикував діяльність політичних партій. Завершилося дане зібрання спокійно, як доволі спокійно подібне зібрання пройшло у громаді Домніца Марія¹⁶⁰. Притік нових членів до організації відбувався різними шляхами, але вступ до організації Н. Крайніка мав результатом наступний вступ групи викладачів теологічного факультету з Кишинева Сам Н. Крайнік 12 липня 1935 р. взяв участь у виборах нового комітету в Галаці, а вже у вересні 1935 р. робив спробу відновити випуск «*Calendarul*», який прагнув використовувати для пропагування власної позиції¹⁶¹.

14 липня 1935 р. в Яссах відбулося свято злиття ЛНХЗ та Націонал-аграрної партії, яке розпочалося зі служби Божої в кафедральному соборі. Її почесним головою став А. К. Куза, а діючим главою – О. Гоґа. Серед планів партії було піднесення ролі церкви у справі виховання народу, збільшення ролі румунського населення в національному житті. Із громадської і державної служби планували видалити чужинців. Вважали, що в економічному та політичному житті країни румуни мали відігравати провідну роль, а в навчальних закладах запровадити пропорційність.

Національні меншини в новій партії поділили на два класи. До першої відносили ті меншини, які зблизилися з румунами і мешкали в місцевостях давно приєднаних до країни. Другу групу склали меншини, які мали походження із сусідніх з Румунією країн. Таким чином робилися висновки, що лише представників першого класу меншин могли допускати до державної служби, тоді як другого класу – обмежувати в посадах. Євреїв виділяли в окрему групу, яка втручалася в еко-номічне життя, через що ставилося завдання витіснення їх із нього разом із проведенням

румунізації міст. Одним зі своїх завдань партія визначила «консолідацію нерумунських околиць чистими румунами», щоб перетворити Румунію в національну державу. Окремі з румунських істориків відзначали, що утворення НХП відбулося за підтримки німецьких нацистів, яка здійснювала-ся також через Р. Лекка. Вже 25 серпня 1935 р. новозаснована партія збиралася провести в Ки-шиневі конгрес. Делегація нової партії у складі Ґ. Куза, проф. Томеску-Кішінеу, депутата Урзічану взяла участь у роботі VI конгресу НСДАП 10 вересня 1935 р. в Нюрнберзі¹⁶².

Об'єднання двох політичних сил та утворення Націонал-християнської партії в липні 1935 р. привело до появи нової програми. Так, у ній НХП першим положенням було встановлення пропорційності на підприємствах, у школі та в університеті із заборonoю приймати на державні посади нерумунів. Заплановано у програмі виселення із країни євреїв, які потрапили сюди до укла-дення мирних договорів, тоді як уродженців Румунії наділять правами на основі пропорційності. Планувалася партією конституційна реформа, згідно з якою виконавча влада мала отримати більше прав. Збиралися запровадити смертну кару та румунізувати столицю. Секретарями партії ставали Ґ. Куза та С. Ґіцеску. Пропагандистською діяльністю мав займатися Н. Крайнік. Раптове повернення в серпні 1936 р. О. Ґоґи до країни трактували як наміри підготовки до взяття влади націонал-християнами¹⁶³.

Станом на березень 1936 р. організація НХП в Бессарабії мала умови для розгортання діяльності, оскільки нараховувала достатньо багато членів. На їх тлі Румунський фронт, Партія «Все для країни», Конституційний фронт мали значно менше представництво. У громадах Делень та Оленешть повіту Четатя Албе 1 і 15 березня відбулися зібрання НХП, тоді як у Болґраді та Енікіой повіту Ізмаїл були створені місцеві комітети партії. Прихильність до праворадикалів серед селян у Бессарабії трактували не переконаннями, але сподіваннями, що праві у владі організують покращання існування. Активною була пропагандистська діяльність НХП в повіті Орґеїв¹⁶⁴.

У повіті Орґеїв у 1936 р. молодь з НХП організувала антисемітські заходи, що було реакцією на дії керівництва, при цьому представники праворадикальних організацій не дотримувалися закону Мирзеску. У червні 1936 р. члени НХП в Бессарабії влаштували демонстрації в ряді громад повіту Четатя Албе. У серпні 1936 р. в м. Сторожинець пройшов конгрес НХП із 2 тис. учасників. Промовляв тут генеральний секретар партії Ґ. Куза, який свій виступ присвятив переважно критиці опозиції. Разом з тим критично висловився і щодо націоналізму А. Вайди-Воевод, якому радив не довіряти. У липні 1936 р. в Кимпулунґу та Фелтічень були проведені повітові конгреси НХП. На цей час члени націонал-християнської організації відзначали посилення впливу легіо-нерської організації¹⁶⁵. На початку листопада 1936 р. зібрання НХП відбулося в Бухаресті, де перед лідерами партії пройшли маршем 59 тис. членів організації. О. Ґоґа виступив перед ними із промовою, спрямувавши її проти Б. Мусоліні, вимагав від уряду поліпшення відносин з Німеччиною, вважаючи її надійним гарантом кордонів Румунії. А. К. Куза висловився проти Італії та навіть допустив можливість війни проти неї¹⁶⁶.

Важливим для організації було залучення молоді та її представників, яких продовжували отримувати з числа студентів. Певну роль у пошуку таких осіб відігравав і Національний союз румунських християнських студентів, який добився на початку 1935 р. права провести конгрес. Останній мав розпочатися 16 квітня 1935 р. у Крайові. Якщо 17 квітня мали намір провести нараду та фестиваль, то 18 квітня планували провести дискусії, зокрема з питань організації навчання студентів та досягнення ними прав. Однак серед питань було й обговорення єврейської пробле-ми, питання румунізації промисловості і комерції, проблеми румунів поза кордонами країни та румунських студентів поза країною. На конгресі проявити діяльність мали намір легіонери з метою досягнення успіху і помітну роль збиралися відіграти Н. Тоту, К. Ґуцулеску, Артуновіч. Дещо раніше, 14-17 квітня в Кишиневі мав відбутися конгрес студентів агрономічного факультету¹⁶⁷.

Тим не менше в поліції саме конгрес у м. Крайова розглядали як найбільш важливий для румунського студентства. Правда, для поліції основною проблемою було те, що 89% учасників

конгресу вважалися членами колишньої «Залізної гвардії». Крім того, на самому конгресі утворилися два угруповання «ноістів» і «ґардистів», де більш сильною стороною слід вважати ґардистів, які тримали під контролем центральну організацію Національного союзу. До того ж на конгресі обговорювали ідеї А. Вайди-Воєвод про використання положення «*numerus Valachius*». Чималу роль відігравала і кількість студентів, які взяли участь у роботі конгресу. Так, 18 квітня присутніми були 1 тис. осіб, які слухали виступи учасників, що закликали звернути увагу на румунів за кордоном (М. Константінеску), порушувалися питання діяльності шкіл у межах Румунії, зокрема в районах компактного проживання національних меншин, у даному випадку мова йшла про болгарські школи в Добруджі.

Приділили увагу і питанню румунів як національної меншини в ЧСР. Серед пропозицій, які висловлювалися, мали місце рекомендації про заснування Асоціації румунів за кордоном, створення політичного бюро для румунів із-за кордону при МЗС, реалізації умов для проведення колонізації румунів із-за кордону, розвитку церкви та школи для них. Голова студентського комітету з Ясс Кринґану говорив про існування в Румунії єврейської проблеми. У сенсі критики невідповідності зайняття певними професіями румунів і євреїв виступив Ш. Мілковяну. Не відмовлявся від антисемітської позиції А. К. Куза, який у виступі в парламенті у грудні 1934 р. протестував проти заборони цензурою німецьких публікацій у Румунії, що вважав діяльністю Міністерства внутрішніх справ на користь євреїв. Він же критикував закордонну політику Румунії у виконанні Н. Тітулеску як згоду з інтересами євреїв¹⁶⁸.

Проблема посилення молодіжної складової в кузистській організації та створення НХП змусила розгорнути активну діяльність із розвитку її структури. Фактично вже з літа 1935 р. розпочали роботу зі створення молодіжних організацій. Практично організаційна структура «ланчієрів» була розроблена Н. Крайніком. Власне, до молоді було звернено заклик вступати до рядів «синіх сорочок», якщо бажають навчитися воєнізуватися та дисциплінуватися в націоналістичному дусі. Ті, хто вступав, мали зобов'язання впродовж трьох місяців опанувати солдатські навички. Можна стверджувати, що молодіжна організація належала до політичного утворення фашистського типу та виховувала в такому ж сенсі молодь. Також ті, хто вступав до організації, мали бути вірними вищому керівникові та своїм начальникам, встановлюючи, таким чином, систему підпорядкування.

Практично створення ланчієрів було своєрідним змаганням з ґардистами у справі привернення молоді. Структура ланчієрів виглядала наступним чином: найменшою одиницею був «кулак» із 5 членів, тоді як дві ці одиниці утворювали «команду», які у свою чергу розглядалися як штурмові підрозділи. Три команди утворювали «секцію», яка отримувала розпорядження від командування чи з центру. Над секцією знаходилася «центурія», яка складалася із трьох секцій, навчених шефів секцій, сурмачів, центуріона, центуріона-шефа, яких призначали з центру. Отримали ланчієри і зовнішні ознаки воєнізованого формування – уніформу, яка стала обов'язковою для носіння. Фактичним наслідком дій стало створення штурмових батальйонів¹⁶⁹.

Впродовж 1935-1936 рр. проводилися організаційні заходи, спрямовані на уніфікацію організацій та створення єдиної партійної мережі у країні. Це дозволяло новій партії більше представляти себе на публіці, що здійснювалося на повітових, міських та громадських зібраннях, че-рез проведення обрядів, які запозичувалися в Залізній гвардії чи церкви. Для ведення роботи серед селянства також використовували тактику Залізної гвардії – зібрання від села до села, релігійні служби в церквах чи моління спільні. Вже в 1935 р. представники НХП почали вести роботу по селах Бессарабії, де обіцяли селянам, що в разі приходу до влади експропріують власність євреїв та роздадуть її селянам. Особливо велика кількість конгресів та зібрань різного рівня проводилися в 1936 р. Зокрема, 1 березня 1936 р. відбулося зібрання у Джурджу, де обговорили проблеми внутрішньої та міжнародної політики. Власне, тут лідерами було висловлено побажання негайного віддалення від Франції та зближення з Німеччиною.

Станом на квітень 1936 р. на Буковині місцеві керівники ЛНХЗ проводили реорганізацію кадрів, готуючись до повітових та регіональних конгресів, які збиралися проводити у вересні 1936 р.

6 травня 1936 р. в м. Белць пройшов конгрес за участю 30 тис. учасників, які прибули сюди у формі зі свастикою та булавами. 27 травня у Бричева повіту Сорока мав місце конфлікт між місцевими мешканцями євреями та членами НХП. 31 травня 1936 р. в Кишиневі за участю 20 тис. членів відбувся регіональний конгрес НХП, де були присутні студенти з Ясс і А. К. Куза. Помітне місце у промові голови партії зайняло питання зовнішньої політики, адже говорив він про зближення з Італією та Німеччиною, вихід країни з системи відносин, які утворилися в результаті світової війни, незгоду з діями Народного фронту у Франції. Прихильно висловився А. К. Куза про «ідеал конструктивного націоналізму», який пов'язував з Італією Б. Муссоліні та Німеччиною А. Гітлера. Запевнив присутніх, що в разі отримання влади НХП змінить буржуазну демократію на тоталітарний, диктаторський режим. У цьому сенсі звучала заява про те, що партія не залишить інтереси країни в руках політиканства. Пролунав заклик до всіх націоналістичних сил об'єднуватися та звернення до короля «судити та вирішувати». Загалом поліція відзначала значно помітнішу активність НХП в Бессарабії, ніж партії «Все для країни».

17 червня 1936 р. в Яссах розповсюдили маніфест НХП із протестом проти намірів уряду порозумітися з СРСР на основі договору про взаємну допомогу та проти призначення Л. Блюма головою французького уряду. Останній викликав протест у зв'язку зі своїми діями проти тери-торіального ревізйонізму. У липні 1936 р. НХП зберігала високу активність у Бессарабії, орієнтуючись тут на селян. Про результат діяльності свідчить і те, що станом на серпень 1936 р. в повіті Телеорман діяло 120 організацій НХП. Також тут створили групу зі 170 ланчієрів. Антисемітська діяльність правих радикалів згуртовувала євреїв у повіті та фактично перетворювала їх на осіб з ворожою інтересам держави позицією. У листопаді 1936 р. загальний конгрес партії під антикомуністичними, антисемітськими гаслами пройшов у Бухаресті. У черговий раз прозвучали висловлення симпатій до італійського фашизму, а міжнародне становище оцінили як перебування світу на межі катастрофи, пов'язуючи це з комунізмом, названим хворобою, що виникла в результаті війни. Говорили про єврейську загрозу та комунізм, як результат соціальних, економічних про-тиріч, соціал-політичну практику. Націзм було визнано передовим борцем проти більшовизму, а останній назвали нещастям та божевіллям. У рішенні конгресу, можливо і надто гіперболізовано, висловили запевнення, що румунська громадськість висловлює вірність концепції А. Гітлера. Проте ставлення до ідеології націонал-соціалізму навряд чи було таким однозначним, адже навіть О. Гоґа у виступі в парламенті 27 лютого 1936 р. заперечував ідентичність своєї партії з націонал-соціалізмом. Та й у середовищі буржуазних кіл ця ідеологія не посіла пануючого становища¹⁷⁰.

Звісно, існувала група осіб, які дотримувалися поглядів, висловлених 1932 р. Ш. Тетереску. Власне, націонал-соціалізм приймався як нова політична течія, яка усувала класову боротьбу, виступала організатором порозуміння і волі, єдності народу. Такого ж бажали для румунського народу, щоб він міг вільно розвиватися на власній землі. Будь-яка воля не могла висловлюватися інакше як румунською національною державою. За нею визнавали право на керівництво соціальним та економічним життям румунського народу¹⁷¹.

Щоправда, відзначалися і проблеми, які існували у країні. До них відносив відсутність доріг у Бессарабії, які слід було мати на випадок війни з СРСР. Звертав увагу на відсутність єдності у країні та потреби духовного єднання народу, якого не відбулося внаслідок існування регіоналізму¹⁷². Також у питанні ставлення до нацизму до 1933 р. не було єдиної думки і в німців Румунії. Зокрема, члени Німецького народного союзу, власне його керівництво, погоджувалося зі змістом програми націонал-соціалістів, як близької німцям поза межами Німеччини. Єдине, що відкидалося тоді, це вирішення «єврейської проблеми», положення, яке А. Лебутон вважав необхідним видалити із програми Німецького народного союзу¹⁷³.

Крім того, щоб не бути ізольованими у внутрішньополітичному житті О. Гоґа заявляв про необхідність нормалізації відносин з СРСР, хоча такі заяви і нівелювали пропагандистську діяльність партії. Тим паче, що у другій половині 1936 р. робилися спроби налагодити стосунки НХП з білогвардійськими емігрантами. Наприкінці цього року директор газети «*Apărarea Națională*» А. Кусін ініціював нараду двох сторін з метою вироблення спільних дій. Г. Поп вважає, що ці дії були інспіровані А. К. Кузою та його домовленостями з А. Розенбергом під час візиту до Німеччини. Саме тут велося обговорення необхідності створення проміжної держави між Румунією та Радянською Росією, незалежної України і з цією метою слід було підтримувати співпрацю з російськими націоналістами для діяльності по звільненню Росії. Проявом такої співпраці мало стати прийняття до лав НХП полковника В. Строева з монархічного російського союзу в Парижі¹⁷⁴.

Наприкінці травня 1936 р. у столиці мали місце сутички правих із прихильниками єврейських демократичних газет¹⁷⁵.

Після виступу в парламенті В. Антонеску А. К. Куза висловився щодо небажаності зміни зовнішньополітичного курсу. З боку О. Гоґи пролунала заява про необхідність співпраці з Німеччиною для боротьби проти комуністичної та ревізійоністської небезпеки. Першу О. Гоґа вбачав також у діяльності Народного чи Антифашистського фронту, який проявив себе під час виборів у повітах Гунедоара та Мегедінць. Листування між Б. Стефановим та Ю. Маніу стосовно того, що Народний фронт є порятунком для Румунії бачили і як результат впливу Москви¹⁷⁶.

У 1936 р. мав місце візит О. Гоґи до Німеччини та зустріч з А. Гітлером, під час якої обговорювали проблему угорсько-румунських протиріч. Тоді порушувалося питання про посередництво Німеччини у справі ревізії мирних договорів на користь «територіальної недоторканності» Румунії¹⁷⁷. Наради, які провели керівники НХП наприкінці літа 1936 р., стосувалися питання розпуску ґард. Власне, кузисти відмовилися їх ліквідувати, мотивуючи це тим, що вони не були озброєними формуваннями¹⁷⁸.

Активність правих привела до появи думки про можливість створення уряду правих сил, у якому першу роль міг відігравати А. Вайда-Воєвод, а міністрами бути М. Манойлеску, О. Гоґа, К. Арджетоаяну¹⁷⁹. Доволі активними виглядали члени депутатської групи НХП у грудні 1936 р., коли представником уряду робилася заява про засилля вихідців з Реґату в Ардялі. Така дія викликала агресію з боку Н. Робу й Урзісіяну, які вчинили бійку і намагалися її продовжити проти націонал-цереністів¹⁸⁰.

Впродовж 1935-1937 рр. робилися спроби створити партію на засадах християнства та традиційних цінностей. Ініціатором її виступив Н. Крайнік, дії якого свідчили про відсутність пов-ноцінної єдності серед тих націоналістів, які у своїй позиції були ближчими до кузистів та існування невдоволення формами їх діяльності. З цієї причини, вже після утворення Націонал-християнської партії, у вересні 1935 р. Н. Крайнік робив спроби заснувати «націонал-традиціоналістську партію», завданням якої бачив боротьбу проти масонства. Правда, молодь із Румунського фронту, яка трансформувалася в організацію «*Svastica de Fier*» увійшла до складу Залізної гвардії.

Мали місце тоді і змагання за перетягування до партії полковника Беґулеску. Одним із задумів Н. Крайніка було і створення «латинського блоку», завданням якого бачив дотримання трактатів та підтримання миру. Своїх прихильників мав у Бухаресті, Тімішоарі, Клужі, Кишиневі, Чернівцях, Оравіці. Були пропозиції назви нової організації як «Блоку покоління 1922 року». У пресі називали й інший варіант політичної партії, яку бажав створити Н. Крайнік – Робітничо-християнська. Створення нової партії намагався пов'язати з відновленням «*Calendarul*». На початку лютого 1937 р. Н. Крайнік зробив спробу об'єднання з Національним румунським фронтом А. Раңда.

У вересні 1937 р. намагався створити партію через залучення молоді та Н. Йорґи. У програмі партії визначили християнський закон законом держави, надавали державі права найбільшого власника. Серед інших положень були націоналізація природних багатств, надання індивідуальної власності робітникам, корпоративність, усунення посередника між виробником та споживачем,

пропорційність у всіх галузях діяльності. Разом з тим висувалися і «numerus nullus» та єврейська проблема для вирішення. Втім, спроби створення організації особливим успіхом не увінчалися¹⁸¹.

У грудні 1936 р. було ініційовано заходи зі створення Націонал-християнського фронту праці, що вважали проявом перенесення на румунський ґрунт корпоративних ідей італійського фашизму. Так, основою організації ставала група, як організація кварталу. Три групи об'єднувалися в галузь, а галузі формували корпорацію. Таким чином, у регіоні об'єднували представників професії. На початку 1937 р. були сформовані летючі команди ланчієрів, які під час перерв та після роботи вели бесіди з робітниками та роз'яснювали, що поліпшення становища може відбутися в разі віддалення від комуністів та соціалістів і вступом у націонал-християнську організацію. У столиці НХП організувала в кожному секторі міста по дві робітничі групи: одну з молодих робітників (робітники-ланчієри), другу – зі старших. У першу чергу керівництво НХП мало намір створити синдикат залізничників, а далі створювати синдикати на підприємствах з великою кількістю робітників. Загалом задум не було реалізовано у планованому обсязі і вже 1937 р. ухвалили рішення про розпуск Націонал-християнського фронту праці, що пояснювалося відсутністю необхідності створювати окремі організації серед робітників, а самих робітників включити до складу територіальних організацій НХП. Хоча саме таке рішення можна вважати свідченням поразки керівництва НХП в робітничій політиці¹⁸².

Інший організаційний момент для НХП полягав у пошуках співпраці з представниками «Румунського фронту Араду» під керівництвом А. Вайди-Воевод в листопаді 1935 р. Одним з варіантів виступало злиття організацій, тоді як іншим – тісна співпраця. На першому наполягало керівництво НХП, яке чинило тиск на А. Вайду-Воевод через Д. Р. Іоаніцеску. На початок грудня 1935 р. певні домовленості були досягнуті та висловлено сподівання на приєднання до цього табору правих і Партії «Все для країни». У листопаді ж 1935 р. у Клужі відбулася зустріч А. Вайди-Воевод та О. Гоґи. У вересні 1936 р. оголошено виборчий союз НХП із групою А. Вайди-Воевод на виборах у повіті Ілфов під виборчим символом Румунського фронту.

Часткові вибори в Сучавському повіті 1936 р. показали перевагу кузистів (6271), від яких значно відстали і націонал-цереністи (2781), і націонал-ліберали (1865). Дані вибори супроводжувалися в повіті сутичками, що змусило поліцію оголосити до розшуку депутата Н. Робу¹⁸³. В інших повітах представники НХП зазнали поразки у протистоянні з націонал-цереністами. Питання збереження загонів НХП обговорювалося у вересні 1936 р. в Бухаресті керівництвом партії. Тоді було прийняте рішення, що розпускати загони ланчієрів не будуть із тієї причини, що вони не були озброєними. Згаданий вище Н. Робу під час парламентського засідання 28 січня 1937 р. порушив питання щодо надання виплат Національним банком у притаманному для нього стилі. Так, він цікавився в міністра фінансів та міністра промисловості і торгівлі щодо оздоровлення боргів «жидівських приватних товариств». Мова йшла про виплату 600 млн лей боргу цукровим заводам у Лужанах та Старій Жучці, до чого причетними були Кауфман та Айдінґер. Отримання коштів демонструвалося Н. Робу на тлі гноблення буковинських селян через лихву, якою займалися євреї. Суть запиту полягала в отриманні відповіді щодо відсутності контролю з боку міністерств та Національного банку за діяльністю даних підприємств. Також було піднято депутатом питання щодо діяльності цукроварні в Іцканах, де укладалися угоди з селянами, що вирощували буряк у повітах Редеуць та Сучава. Критикувалися також дії М. Катца із приводу скупки акцій, що знаходилися на руках у дрібних акціонерів-румунів. У результаті робилася пропозиція відкликання представників Емісійного інституту зі згаданих акціонерних товариств, замінивши їх делегатами Національного банку з метою здійснення контролю за управлінням товариством та недопущення виплат при помилках у ньому. Також депутат протестував проти виплати великої суми товариству, власника якого називав австрійським шпигуном¹⁸⁴.

Загалом НХП, на відміну від партії «Все для країни», була партією, яка мала намір діяти в парламентській системі. Не виключено, що сам проект НХП був інспірований Каролем II з метою створення корони підтримки в тому секторі політичного життя, який зіставлявся з антисемітською

та фашизованою політичною течією. О. Гоґа був відвертим монархістом. Доказом можна привести слова з його промови в Сібіу 27 вересня 1936 р., коли він заявив, що НХП вірить у боротьбу за збереження престижу корони. Члени партії є монархістами та бажають, щоб король управляв країною, а всі хто піднімається проти короля є ворогами. Іншим доказом співпраці О. Гоґи з королем може бути й організація активних виступів НХП проти пакту про виборчий ненапад, що робилося також під гаслом підтримки монархії¹⁸⁵.

На січень 1937 р. ясними ставали наміри НХП, яка обіцяла в разі приходу до влади реалізувати власну програму. У лютому 1937 р. в організації НХП сектору Ґалбен Бухареста було висловлено певну недовіру Малій Антанті з приводу ведення зарубіжної політики її учасниками. Також говорилося про потребу зміни курсу на зближення з Німеччиною та Італією, як і виконання цього саме НХП. У середині 1937 р. О. Гоґа відвідував Югославію, де зустрічався із прем'єр-міністром Стоядіновичем з метою досягнення порозуміння між двома державами у справі зближення із країнами Вісі. Власне, невдоволення націонал-християн викликали достатньо дружні стосунки Малої Антанти із Францією та Росією (СРСР).

Лютий 1937 р. продемонстрував посилення позицій праворадикалів у Румунії, що демонструвало обговорення в парламенті «випадку Себи». Тоді визнали, що Ґ. Бретіану та О. Гоґа мають обов'язки перед Берліном та виникла ситуація, що вела до розриву із Францією¹⁸⁶. В окремих регіонах НХП зберігала свої позиції, зокрема в повіті Долж організація мала 700-800 членів та приблизно стільки ж прихильників, у повіті Меґедінць – 500 членів, у повіті Вилча – 200, тоді як у повіті Горж – тільки 50. Напередодні громадських виборів члени організації проводили мітинги, розповсюджували передвиборчі листівки. Правда, результат виборів демонстрував суттєве відставання в цих повітах кандидатів від НХП в порівнянні з кандидатами від НЛП. Доволі інтенсивною була діяльність членів організації в повіті Романаць, де нараховували 3 тис. членів НХП¹⁸⁷.

Вибори 1937 р. змусили ставити питання про єдність правих сил. Вже в лютому 1937 р. К. З. Кодряну направив листа керівництву НХП з метою встановлення контактів, що пояснювалося і намірами уряду Ґ. Тетереску вести боротьбу проти ґардистів. Власне, тоді ж висловлювалися на рівні членів обох організацій побажання співпраці між ґардистами та кузистами. Проте вибори праві зустріли у процесі пошуку можливостей для співпраці. На таку ситуацію звертав увагу посол Німеччини. Ще у травні 1937 р. В. Фабріціус зазначав у своєму рапорті до Берліна, що комунальні вибори 1937 р. продемонстрували втрату можливості румунських націоналістів об'єднатися для здобуття спільної перемоги. Тоді ж в інтерв'ю газеті «*Universul*» німецький посол заявив, що А. Вайда-Воєвод монополізував румунський націоналізм для мети, яка не має нічого спільного з національним майбутнім румунської держави. Зауважував Фабріціус також, що націоналісти звільняться від шахраїв і матимуть можливість вести успішну боротьбу. Що стосувалося А. К. Кузи та О. Гоґи, то тут робив великі застереження і вважав їх легальні дії лише опортунізмом та особистим розрахунком, факт, який демонстрував, з якою прохолодою румунський виборець приймав їх у містах і повітах, особливо там, де грали на популярності. Згідно з думкою посла єдині, хто міг розраховувати на допомогу, були легіонери, які з причини сміливого характеру та ідеї переслідуються й ув'язнюються без жалю. Правда, певні симпатії Фабріціус висловлював щодо А. Авереску та Ґ. Бретіану¹⁸⁸. На липень 1937 р. в НХП було ухвалено рішення про ведення пропаганди від людини до людини та від села до села. Таким чином, намагалися замінити відмову від проведення регіонального конгресу напередодні загальних виборів. Також очікували візитів А. К. Кузи до Молдови, Буковини і Бессарабії.

У серпні 1937 р. мав місце повітовий конгрес НХП повіту Димбовіца, який відбувся в м. Тирґовіште в будинку Кіріцеску. Перед присутніми 100 представниками повітової організації Ш. Попеску дав аналіз політичним партіям, назвавши НЛП неприхильною, а НЦП такою, що бореться за демагогію і вигадку, ґоґісти ж ввели всіх в оману задля голосів виборців. У питанні зовнішньої політики критикував Францію та СРСР за торгівлю Румунією. Висловлював задоволення від відсторонення королем від керівництва зовнішньою політикою Н. Тітулеску,

який, за його словами, продався комуністам і євреям. Про вибори говорив, як про вияв голосу народу для короля, та критикував В. Маджару за плату іноземній пресі, яка друкує повідомлення, що в Румунії бажають приходу до влади НЦП. У виступі о. Йоргу заперечувався гітлерівський характер НХП, а також стверджувалося, що партія бажає нової цивілізації, нової праці, смертної кари для злочинців. Вчитель Н. Раду критикував СРСР за масові страсти, в тому числі відомих осіб та священників, у чому бачив вплив євреїв. Закликав присутніх боротися проти анархістів, франкмасонів, євреїв та комуністів. З подібною промовою виступив о. Селческу. Інші промовці торкалися питання обов'язково-го приходу до влади НХП. Закінчився конгрес спільним обідом учасників¹⁸⁹.

Підготовка до виборів 1937 р. велася доволі інтенсивно і в центральному осередку проводили наради з керівниками повітових організацій, під час яких давали рекомендації щодо порозуміння низових організацій із представниками інших правих організацій, вживалися заходи з метою недопущення поразки, якої зазнали в 1936 р. в повітах Мегедінць і Гунедоара, відновили процес створення робітничих організацій. Проте сам результат демонстрував, що в Румунії лише четверта частина політично активних громадян могла виступити прихильниками правої ідеології: з 3 071 695 голосів правим у сукупності належало 759 545 голосів. Однак окремі випадки свідчили про падіння впливу НХП на своїх членів. Зокрема, в повіті Сорока провідні члени організації Д. Іов та сенатор Мумуїану перейшли до повітової організації Румунського фронту¹⁹⁰.

Для членів НХП парламентські вибори 1937 р. служили причиною висловлювань стосовно приходу до влади уряду НЦП. Хоча в партії і виступали за «уряд виборів», усе ж ішли проти можливості створення націонал-цереністського кабінету. Крім того, О. Гоґа говорив про можливість вибуху громадянської війни, оскільки «цереністський уряд означатиме ляпас націоналістичному руху»¹⁹¹.

Вибори 1937 р. для НХП ішли під гаслом «шлях права». В одному зі своїх звернень висловлювали віру в те, що «добрі румуни» будуть голосувати за партію, одним з гасел якої був протест проти «жидівського загарбання», який тримався від 1893 р., представники партії подавали НХП як єдину партію, яка йде законним шляхом, діючи в інтересах румунського елементу, «гнобленого жидами». Власне, давалася обіцянка, що в разі приходу до влади партія боротиметься за втілення власної програми¹⁹².

Вибори 1937 р. продемонстрували протистояння НХП і НЦП. Так, організація Бистриці провела нараду за участю 500 селян, де виступали шеф організації Скрідон, Ґ. А. Куза, депутат від Хотина Ґ. Чолак, Н. Робу, депутат від Редеуць, Т. Збірджа. Промовці говорили про користь правих ідей для національних потреб, говорили позитивні слова про Італію та Німеччину. Н. Робу виступив із викладом програми партії та говорив про необхідність ліквідації «єврейського питання» подібно до того, як зробив А. Гітлер на користь національної економіки¹⁹³.

Власне, для НХП важливим було і протистояння з націонал-лібералами, яких вважали неспроможними реалізувати національну ідею, використовуючи ліберальні принципи. Зі свого боку А. К. Куза представив практичні вирішення власної національної програми, серед яких «видалення євреїв з усього громадського життя», перетворення військової служби євреїв у трудову службу, «*numerus nullus*» для всіх галузей комерційного і промислового життя, як і у вільних про-фесіях для досягнення пропорційності румунам, створення християнських ґільдій, міська та сільська експропріація, заснування генерального банку допомоги румунській праці. Тож формули вирішення соціальних та економічних проблем базувалися на втраті представництва румунського капіталу, на «крихкому стані румунської праці», застосуванні обмежень до єврейської меншини.

31 жовтня 1937 р. у Крайові відбулося велике зібрання НХП, де серед присутніх лідерів були шеф організації Долж П. Плешя, командир ланціврів К. Гут, Фрумушану, Штефенеску. У промовах висловлювали ворожість стосовно євреїв, а також виступали проти націонал-цереністів за їх намагання прийти до влади. Того ж дня велике зібрання НХП відбулося в Белць за участю Ґ. А. Кузи генерального секретаря партії та 9 голів повітових організацій Бессарабії. Тут у центр виступів

було покладено комуністичну загрозу та небажання бачити у владі націонал-цереністів. Г. А. Куза зокрема висловився: «Якщо в нас до уряду придуть націонал-цереністи, це означатиме панування у країні комунізму спільно з жидами, що визначить для нашого народу його загибель». Ворожість до націонал-цереністів прояснювалася бажанням створити уряд, що відповідав би національним інтересам, тоді як саму НЦП іменували партією, що за ідеєю та діями є партією, підкореною євреями. Загалом А. К. Куза сподівався, що на вільних виборах голоси будуть віддані за його партію, як таку, що відповідає духу часу.

Своєю виборчою агітацією представники НХП намагалися охопити також робітників, зокрема в Бухаресті це були працівники залізничних майстерень «Гривіца». У своїх промовах націонал-християни критикували націонал-цереністів, особливо назираючи на «юдаїзм на чолі з Маджару». Власне, «юдеокомунізм», «єврейська загроза» стали термінами, які використовували для нагнітання настроїв виборців, спрямування їх проти націонал-цереністів і євреїв¹⁹⁴. Проте у виборах НХП не мала високого результату, адже А. К. Куза був обраний на 6-й позиції в повіті Ясси та на 3-й позиції в повіті Мегедінць, О. Гоґа обраний на 5-й позиції в Северін і Муреш та на 4-й у Васлуї і Кагулі¹⁹⁵. Того ж року делегація НХП взяла участь у партійному з'їзді в Нюрнберзі, а серед її учасників були Т. Буріляну, І. Лупаш, П. Ташке, Т. Іоанід¹⁹⁶. Правда, мали місце всередині НХП і певні скандали, зокрема з секретарем організації повіту Тіґіна Топчіу, якого звинувачували у співпраці з євреями. Також повітова організація мала проблеми через вихід з неї ланчієрів та шефів секторів. У вересні 1937 р. цю ситуацію намагався вивчити Г. Куза, але в реальності вона виглядала досить вигідною для ґардистів. Також мали місце певні незгоди в керівництві НХП, що стало причиною приїзду до Ясс О. Гоґи¹⁹⁷.

У листопаді 1937 р. під час зустрічі К. Кані і К. Дарані з Г. Герінґом було обговорено статтю А. Розенберґа та відзначено, що її головною метою було привернення на свій бік правих сил у Румунії. Розрахунки на їх прихід до влади Розенберґа були помилковими, оскільки партії такого спрямування перебували в меншості і перспектив на їх прихід у владу тоді не бачили¹⁹⁸.

Провал виборів 1937 р. дав можливість Каролу II призначити уряд НХП, проте і тут король намагався отримати переваги. Перш за все в тіні було залишено Верховного голову партії, який отримав посаду міністра, державного секретаря. Такий крок пояснюють тим, що О. Гоґа мав більше можливостей контактувати із представниками інших політичних сил, тим паче, що король бажав бачити уряд із представників різних партій, а не лише НХП. Крім того, королю імпонувала позиція О. Гоґи, який зауважував, що король має не лише правити, але й володарювати, тобто управляти урядовими справами. Кароль II сам мав певні види на уряд О. Гоґи, яким він міг створити розкол всередині самої партії та не допустити об'єднання правих сил¹⁹⁹.

Із приходом до влади уряду НХП відбувається процес втілення в життя положень програми партії, зокрема в частині боротьби проти євреїв. Так, 29 грудня 1937 р. було закрито ряд газет на підставі участі в їх редакціях євреїв. Ухвалили рішення про видалення із країни іноземців та перевірку надання громадянства за останні 20 років, позбавлення євреїв дозволів на торгівлю спиртним та товарами з державної монополії, скасування єврейської власності на землю. Видаляли євреїв з усіх румунських театрів, у тому числі і з приватних труп, які підтримувалися державою чи муніципіями. Ці рішення уряду інспірувалися А. К. Кузою.

Тривали заходи й у справі роз'єднання національних меншин, адже уряд вважав за необхідне виділити здоровий націоналізм національних меншин, хоча в першу чергу звертав увагу на румунську расу. Правда, в цій сфері варто говорити про певну активність, яку намагався обмежити король, вимагаючи у своєму новорічному посланні встановлення духу права та загальної толерантності²⁰⁰.

Партійна організація продовжувала свою діяльність, як звичайно. Прихід до влади НХП став причиною зміни членства в ній. Так, 31 грудня 1937 р. до складу НХП просили прийняти членів навчального центр НЦП сектору Зеленого столиці. Фактичною причиною об'єднання стала віра в те, що НХП через свій націоналізм може об'єднати румунів. Дещо інший характер мали зібрання

організацій НХП, де пояснювали дії уряду. Так, 2 січня 1938 р. в м. Ботошань префект повіту Кондря організував зібрання в кількості 10 тис. осіб. Від центральної організації участь у ньому брав І. Синджіорджіу. У промові Г. Васіліу йшлося про закриття єврейських газет, закриття корчем, здешевлення солі, цукру, гасу, тютюну. Виступ проф. І. Синджіорджіу почався із проголошення уряду О. Гоґи урядом національної революції та обіцянок не зупинятися ні перед чим. Обіцяв вирішити єврейську проблему та привести у владу виключно «румунів по крові». Наприкінці промовляв префект, який розкрив програму своїх дій. Також 2 січня в м. Пашкань проведено маніфестацію 16 делегацій НХП регіону. Очолював 5-тисячну маніфестацію голова сектору адв. І. Ібанчу. На подвір'ї церкви було відправлено службу та проголошувалися промови на честь уряду. 6 січня 1938 р. в Римніку-Серат відбулися збори голів повітової та організацій громад повіту при загальній кількості учасників у 2 тис. осіб. Промову виголошував К. К. Брееску, який наголошував на тому, що під владою уряду О. Гоґи буде зупинено просування чужинців та виконуються національні сподівання.

16 січня 1938 р. у кварталі Ґалата м. Ясси проведено зібрання за участю Д. Лука, Штефаніу, Біатку, Елінеску, Ґ. Горґа та ряд інших представників центру. У промовах було визначено діяльність А. К. Кузи, як поєднання національного і християнського, оскільки тільки через віру можна було досягнути триумфу румунської національної справи. Також було прийнято рішення щодо створення комітету сектору НХП Ґалата на чолі з І. Ковесняну та співголовами Ґ. Санклу і Ґ. Пор-ческу. Того ж дня у примарії Ясс відбувалися заходи із приводу вступу до організації понад 200 інтелектуалів з Ясс. У присутності міністра Ґ. А. Кузи префект Франґуля привів до присяги нових членів організації. У своїй промові міністр говорив про потребу створення Румунії для румунів. Присягу порівнював із присягою не націоналістичному рухові, а церкві Христа. Після урочистостей у митрополічій церкві освятили прапор сектору та відслужили парастас за загиблими за справу націоналізму. У напрестольній промові митрополита Нікодіма йшлося про визволення, яке мало вестися під гаслом «Христос, закон, нація». Завершилися заходи візитом префекта повіту та міністра до командира ІV корпусу генерала Ценеску²⁰¹.

19 січня у столиці в залі «Лосомотіва» пройшло зібрання організації Зеленого сектору, в якому взяла участь І. Д. Енеску, Ґ. Бану, Ґ. Марінеску, Ш. Думітреску й інші. Серед головних промовців був Ґ. Бану, голова тимчасової комісії сектору, який говорив про ситуацію з політичними виборами. І. Д. Енеску порушував питання про проведення урядом соціальних реформ. 21 січня 1938 р. у Бреїлі відбулося засідання місцевої організації НХП під головуванням І. Марінеску, де розглядали питання творення нової Румунії. 23 січня в залі Бобеску організація Зеленого сектора столиці проводила засідання, де обговорювалася історія діяльності А. К. Кузи та підтверджувалася вірність його позиції. Обговорювалися питання переконань націонал-християн, зачитувалися антисемітські вірші, робилися заяви щодо перевірки громадянства євреїв. Ґ. Бану представив приклади революційних змін у країні. Він же стверджував, що в Румунії євреї відіграють помітну роль у видавничій сфері, комерції, промисловості. Нинішній уряд назвав таким, що завершив з цими фактами та мав сприяти піднесенню корони. 22 січня в м. Бирлад пройшло зібрання за участі підсекретаря Міністерства освіти І. Ґ.Савіна, який заявив про початок виборчої кампанії й очікування належного для НХП результату. Висловлено було і думку про складнощі для праці уряду. Впродовж 23 січня відбулися зібрання організацій НХП в Зорічень, Ґривіці. 24 січня з ініціативи Ґ. Бану в залі «Маґпа» за участі представників уряду Д. Р. Іоаніцеску, І. Д. Енеску, відбулося вшанування Об'єднання, де відзначали роль А. К. Кузи та О. Гоґи у зміцненні національної ідеї серед румунів. Вкотре критикували помилки попередніх урядів та відзначали вплив євреїв на внутрішнє життя країни²⁰².

30 січня у волості Буфтя повіту Ілфов відбулися великі зібрання у громадах Моґшоая, Буфтя, Креведія, Бутіману, де підкреслювалися необхідність націоналістичного уряду та його успіхи впродовж короткого часу. До участі в заходах були долучені і ланчієри, які маршем пройшли через сім громад і були прийняті селянами з ентузіазмом. Один із промовців Джеорджеску-

Штефенешть наголошував на тому, що в даний період ведеться боротьба не між політичними партіями, а між християнськими народами та чужинцями. Стверджував, що все, що протидіє реалізації «великих національних задумів», є злочином проти країни. І. Гирлештяну у промові проаналізував економічне становище селян та заявив про наміри уряду прийняти закон для гарантування прожиткового мінімуму землеробів. Наприкінці січня міністр культів та мистецтва І. Лупаш прибув до Брашова, де взяв участь в урочистому прийомі, відзначив необхідність кафедрального собору для Брашова та обіцяв підтримку держави. Увечері того ж дня відбулися збори місцевої організації, на яких промовляли місцеві лідери та міністр, критикуючи діяльність та ідеологію ряду партій. Після зібрання відбувся похід вулицями Брашова. Доволі активними виявилися лідери організації в Сечеле повіту Брашов, де промовці на зібранні хвалили уряд, критикували юдаїзм, передбачували майбутні дії уряду НХП. Тоді ж було відзначено, що до НХП в повіті приєднується або поділяє погляди чимало вчителів початкової школи. Один із промовців, адвокат А. Кепецене, навіть висловив передбачення, що незабаром Румунію буде позбавлено від 2 млн євреїв, правда, не уточнив у який спосіб, найімовірніше мав на увазі виселення. Міністр І. Лупаш 1 лютого відвідав Феґераш, де на зустрічі з головою організації та місцевими адміністраторами говорив про програму діяльності уряду. У повіті Турда 6 лютого відбулося зібрання за участю міністра С. Борнеміса. Промовляв на зібранні голова організації І. Мурешану, звертаючи увагу на святість землі повіту Турда, пов'язуючи її з Мігаєм Вітязу, повстаннями Горії та А. Янку. Міністр говорив про труднощі діяльності уряду. У виступі Бербуляну мало місце звинувачення євреїв у захопленні багатств країни. Євреї були звинувачені і в організації внутрішнього ворога уряду, про що говорив міністр С. Борнеміс. Він від імені уряду давав обіцянку подолання всіх інтриг. Також говорив про необхідність перемоги на парламентських виборах як гарантії подальшого розвитку країни.

Доречно вказати, що зібрання організації НХП часом завершувалися конфліктами з євреями. Принаймні так мало місце у Вижниці 31 січня, коли за участі примаря Сторожинця В. Реуса та префекта повіту С. Бока відбулося зібрання. Тоді ж на околиці Вижниці відбулася сутичка між євреями та ланчіерами, в результаті якої трьох євреїв помістили у шпиталь. Також мав місце інцидент біля лісопиліні Білґрея. У результаті в центрі міста в єврейських помешканнях були вибиті вікна²⁰³.

Серед перших організацій НХП, що вирішили долучитися до виборчого процесу, були члени повітової організації Бреїли. Префект повіту Ч. Балабан проінструктував членів і голів організацій НХП та дав розпорядження про формування пропагандистських груп. Останні мали визначені маршрути та час на виконання своїх завдань. Вже наприкінці січня були визначені кандидати у виборчий список від НХП для повіту Арад, де мав балотуватися А. К. Куза, та визначили повний список кандидатів. Організовано було команди пропагандистів з числа членів НХП і в повіті Констанца. Передвиборчим можна назвати і зібрання, що відбулося в Чернівцях за участю міністра праці Г. Куза, коли префект повіту Н. Робу назвав причиною бід Румунії євреїв. У виступі примаря Г. Дреґенеску говорилося про загрозу комунізму та порятунок від нього діями короля, А. К. Кузи, О. Гоґи, Г. Кузи. Міністр Г. Куза говорив про плани уряду щодо забезпечення інтересів селян та робітників, яких оминали попередні уряди²⁰⁴.

Підготовка парламентських виборів, які партія мала намір провести в березні 1938 р., призвела до створення виборчої коаліції, що отримала назву Націонал-християнського та селянського союзу і мала статус урядової. Зміни виборчого закону дозволили посісти перше місце у виборчому списку. Слідом за виборчою урядовою коаліцією йшли НЛП, Румунський фронт, партія «Все для країни», НЦП, РЦП, що загалом суттєво міняло картину розстановки партійних сил на карті Цен-тральної виборчої комісії. Разом з тим до коаліції приєднувалися нові учасники виборів, серед яких опинилися прихильники Н. Йорґи²⁰⁵.

Всередині партії, з її приходом до влади, помітними були протиріччя між кузистами та гоґістами. Перші були явно не вдоволені, як виконується партійна програма урядом. Невдоволення викликала і близькість гоґістів до королівського двору. Разом з тим готовність партії управляти

країною була низькою, особливо не відповідали вимогам кадри, які добивалися для керівництва. У період діяльності уряду А. К. Куза був невдоволений тією роллю, яку відігравали націонал-цереністи та ґоґісти на місцях. Виконання програми партії бачили умовою, яка консолідує і партію, і уряд. Урядування збиралися використати і для досягнення успіху на виборах 2 березня 1938 р., які призначив уряд. Певні розбіжності мали місце у стосунках двох лідерів партії. Сам А. К. Куза зважав на необхідність усунення з керівництва тих політичних сил, які створювали загрозу виконанню програми партії²⁰⁶.

Урядом проводилася підготовка до виборів та давалися рекомендації стосовно способу проведення агітації за партію («від людини до людини»). Для створення у громадськості відповідного образу партії О. Ґоґа забороняв членам партії носити зброю, створювати гвардії та парамілітарні організації, чинити якісь дії по відношенню до особи чи групи осіб. Щоправда, фактично заборони на ведення заходів методами ґардистів не робилося. 8 лютого 1938 р. в газеті «*Universul*» вийшло звернення «*Manifestul guvernului către Țară*», яке стало своєрідним підсумком діяльності уряду, що робилося у зв'язку із планованими урядом парламентськими виборами. При цьому зверталася увага на перебування Румунії на вирішальній історичній стадії, на переході до національної революції. Робилося визнання вірності рішення короля про покликання до влади тих, хто є борцями за національні і християнські ідеї. Себе ж уряд представляв силою, що піклується про духовне відродження румунів на церковній основі та піднімає на свій прапор гасло «Христос, король, нація». Уряд звітував про свої дії у сфері залізничного сполучення і перевезення, у сфері освітньої діяльності, сфері охорони здоров'я, особливо на селі, у виробничій сфері в сільському господарстві та промисловості, фінансовій системі. Власне, викладена програма дій мала служити створенню націонал-християнської держави, над чим обіцяв енергійно працювати уряд з метою досягнення національної єдності. Завершувався маніфест закликком голосувати за уряд, тобто і за кузистів, і за націонал-цереністів загалом²⁰⁷.

Робилося це і з тієї причини, що в питанні виборів О. Ґоґа був досить обмежений у можливостях, тому питання виборчого блоку дозволяло бути вирішеним у форматі коаліції малих політичних партій. Таким чином, потенційними союзниками на планованих урядом виборах ставали орґанізації К. Арджетоюну, А. Авереску, А. Вайди-Воєвод. Правда, позиція лідера Румунського фронту, яка полягала в підтриманні традиційних стосунків, добросусідства, навряд чи могла вирішити його перехід на бік О. Ґоґи. Натомість, невдоволені керівництвом Д. Р. Іоаніцеску, І. Г. Періє-цяну, І. Марінеску, др. Декулеску, Ґ. Штефенеску-Ґоічану перейшли на бік уряду і навіть перетягнули організації повітів Ілфов, Бреїла та Бухареста, як і представників організацій у повітах Тулча, Мегедінць, Влашка, Димбовіца, Четатя Албе, Ізмаїл, що загалом відірвало від Румунського Фронту значну кількість організацій Реґату. Для А. Вайди-Воєвод ця ситуація була підставою для рішення про збереження організації за підтримки К. Анджелеску, В. Тілля, Е. Мірто й інших. Союзником О. Ґоґи на виборах міг стати Н. Йорґа, який бажав отримати для НДП державний підсекретаріат національної освіти для Мунтяну-Римнік та державний підсекретаріат промисловості для М. Йорґи, як і гарантувати своїй партії на виборах 25 місць у парламенті. З кабінетом О. Ґоґи уклали виборчий картель представники Німецької партії Ф. Фабріціус та Г. О. Рот²⁰⁸.

В оцінках дій румунських істориків періоду СРР діяльність уряду О. Ґоґи містила критику, адже вони вважали, що даний уряд не вирішував жодних питань соціального характеру, як і не приймав важливих рішень у справі зовнішньої політики. Проте саме з нагоди виборів велося пропагування реалізації програми втілення національних інтересів. При цьому, говорячи про денационалізацію румунських міст і боротьбу проти неї, представники НХП шукали союзників серед представників національних меншин, тож одним із союзників ставала Німецька партія під проводом Г. О. Рота і Ф. Фабріціуса. Власне, в разі виборів та перемоги на них у владі могли опинитися і представники пронацистських кіл. Однак належної підтримки німців представники НХП навряд чи могли добити-

ся, оскільки ними було закрито німецький офіціоз у Брашові «*Deutsche Tagezeitung*». Робилися А. К. Кузою спроби досягнути порозуміння з ґардистами²⁰⁹.

Після відсторонення від влади НХП доволі швидко почала виходити з політичного життя країни. Правда, наприкінці березня 1938 р. в результаті наміру членів Угорської партії порозумітися з НХП в період її управління країною створили умови для виходу з неї євреїв²¹⁰. У березні 1938 р. в організації НХП повіту Ясси мали місце настрої та бажання замінити кабінет патріарха Мірона урядом Ґ. Тетереску, в якому мали би бути місця і для націонал-християн: міністра внутрішніх справ О. Ґоґи, праці – Ґ. А. Кузи, маєтностей – В. Пріліпчану, юстиції – І. Міческу. Планувалися можливості для отримання посад також А. Вайдою-Воевод і Н. Йорґою. Для вирішення питання в необхідному напрямі за кордон мав відбути маршал палацу Флондор. Фактично чутки, що поширювалися набирали ваги агітації та вели до переконання, що відсутність НХП у владі матиме наслідком антисемітські дії. Разом з тим очікували повернення у владу уряду НХП, хоча на місцях організації втрачали можливості для діяльності. Також діяльність членів партії вела до зростання антисемітських дій. Зв'язки з німецькими націонал-соціалістами виставлялися як причина позитивного сприйняття членами НХП аншлюсу²¹¹.

Після того, як у травні 1938 р. пішов з життя О. Ґоґа, процес розвалу колишньої НХП набув практично незворотного характеру, адже в умовах карлістського режиму вербувалися довірені особи з обох гілок партії. Разом з тим у короля був намір відновити діяльність партії і 13 травня 1938 р. він дав дозвіл на діяльність колишньої НХП, яку мав очолити І. Міческу. Проте в подальшому для короля важливішим стало створення Фронту національного відродження. Власне, ґардисти намагалися порозумітися з кузистами, проте А. К. Куза залишався прихильником легальної діяльності. Також професором виправдовувалося встановлення диктатури у країні, якій загрожувала подальша діяльність партій. Розрив між кузистами та ґоґістами призвів до створення Союзу національного порозуміння, але це було сприйняте як великий переворот, у результаті якого припинили існування багато організацій партії. Станом на серпень 1939 р. в рядах націонал-християн зростали симпатії до націонал-соціалізму, симпатії до III Рейху. Однак відтепер керівництво III Рейху свою ставку робило на ґардистів. Разом з тим зустріч А. К. Кузи з Каролем II 31 жовтня 1939 р. дала можливість першому заявити про рішучість кузистів, що вступили до ФНВ, енергійно працювати, просуваючи націоналістичну ідею всередині організації. Також намагався пояснити королю власну теорію антисемітизму та доводив, що рятівником Європи є А. Гітлер²¹². Пояснення цьому було зроблено дещо пізніше. У 1943 р., звітуючи про діяльність зовнішньо-політичного відділу НСНРП, А. Розенберґ зазначив, що саме цей відділ встановив стосунки з антисемітськими групами А. К. Кузи та О. Ґоґи. Характеризуючи політичне угруповання А. Кузи, він відзначив, що її «академічно-доктринерська позиція ... служила перепоною до посилення її політичного впливу, але ... все ж складала можливість для встановлення зв'язків. Він же зазначив, що встановлення подібних зв'язків потягло за собою також і створення нових партій²¹³, чим було змінено внутрішньополітичну обстановку у країні та справляло вплив на її стан у 1940-х рр.

Утворення нової держави фактично посприяло втіленню в політичну діяльність ідей, що народилися в період становлення румунської держави і стали поєднанням ідеї священної батьківщини, ідеї божественної місії нації із традицією релігійно-патріотичного мілітаризму. Звісно такі поєднання були результатом політичного життя Румунії початку ХХ ст., коли релігія та націоналізм сприяли розгортанню діяльності політичних організацій. В умовах багатонаціональної держави, коли на перший план слід було вивести титульну націю, провідне місце зайняли як герої нації, так і пов'язані з ними місця. Потреба у створенні відповідної доктрини стала причиною гуртування навколо ідеї в першу чергу представників інтелігенції. Поєднання національної доктрини і деяких соціальних моментів дали змогу організувати новий напрямок у

діяльності організацій, що ставили в основу своєї діяльності захист національних інтересів. Таким чином у практичній діяльності з'явилося поєднання понять «праця», «честь», «Бог», «країна», «народ». Противником цих понять автоматично ставали євреї.

Значну роль у створенні майбутньої політичної організації відіграли студентські заворушення 1922 р., відомі також як «рух трупів», що спрямовувалися як проти студентів-євреїв, так і на покращання умов існування та навчання студентів-румунів, за дотримання ідеї «*numerus clausus*». У хронологічній послідовності за даним рухом знаходиться створення Ліги націонал-християнського захисту, до якої увійшли студенти-націоналісти. Паралельно зі створенням організації, що засновувала свою діяльність насамперед на зв'язках зі студентами, були створені невеликі організації, що базувалися в діяльності на ідеях італійського фашизму. При цьому активність студентів-націоналістів не падала і в наступні роки.

Помітну роль у створенні організації відіграла харизма лідера, яким виступав у даному випадку проф. А. К. Куза. Саме він став центром руху на тривалий період. Його публікації визначали сутність доктрини організації, сутність самої організації, яку тривалий час намагалися не визнавати партією, хоча діяльність Ліги не відрізнялася від діяльності звичайної політичної партії.

Практично всі зусилля членів Ліги націонал-християнського захисту спрямовувалися на отримання доступу у владу, що здійснювалося участю в парламентських виборах. Саме така стала причиною пошуку та створення політичного союзу з Націонал-аграрною партією. Прихід у владу став результатом не перемоги у виборах, а волі верховного арбітра. Як інші політичні партії, НХП припинила своє існування на початку королівської диктатури. Її подальше існування було визначено і ситуацією, яка виникла після смерті у травні 1938 р. О. Гоґі.

§2. Ґардисти та їх місце у праворадикальному русі в Румунії

Період з кінця 1910-х до кінця 1920-х рр. для Румунії став часом формування нового покоління (нова генерація) і роком завершення такого формування вважають 1927 р., який румунський дослідник З. Орня асоціював з появою циклу із 12 фейлетонів М. Еліаде «*Itinerarul spiritual*», які вийшли в «*Cuvântul*». Цю публікацію дослідник відзначив як таку, що згуртувала навколо себе покоління 20-25-літніх. Для них стало звичним повернення до християнства, до церкви, адже самі називали православну віру автентичною. М. Еліаде виступає в цей час автором, що заявляє про бажання молоді ефективного християнства. При цьому З. Орня справедливо відзначає, що група, яку він асоціює з «новою генерацією», не була єдиною у своїх діях, хоча в результаті значна їх частина приєдналася згодом до Ґардистів. Врешті серед представників покоління був і сам М. Еліаде, М. Вулкенеску, П. Стеріан, Д. Ботта, Е. Чоран, К. Нойка, А. Голопенція, А. Г. Сталь, І. І. Кантакузіно, А. К. Телль, М. Поліґроніаде, М. Себастьян, П. Комарнеску, І. Жіану, Т. Вледеску, П. Цуця, Т. Герсені й інші. Утворення групи приписували діям Н. Іонеску, що одночасно створило умови для появи цілого ряду газет даного напрямку: «*Floarea de Foc*», «*Credința*», «*Dreapta*», «*Ideea Românească*», «*Decembrie*», «*Аха*» й інші. Потрапили до групи «нової генерації» і творчі люди, які не були придатні до подібної діяльності²¹⁴. Тим не менше діяльність «нової генерації» проявилася в мистецтві, перш за все в літературі.

З іншого боку, поширення націоналістичної ідеї серед інтелігенції не завжди вело носіїв ідеї до Легіонерського руху, хоча окремі з них, як Е. Чоран, заявляли про свій прихід у рух через бажання здійснити щось для країни. При цьому Е. Чоран в інтерв'ю 1972 р. дав характеристику Залізній Ґвардії як групі розрізаних організацій: «Залізна Ґвардія, до якої я не належав, була дуже дивним феноменом. Її керівник, Кодряну, був, насправді, слов'янином, за типом більше український ґетьман. Загиблі Ґардисти, в більшості чужинці македонці; загалом, у цьому русі виходили на площу більше периферії Румунії. Оскільки говорять про рак, що не є хворобою, але комплексом хвороб. Так і Залізна Ґвардія була комплексом рухів; більше, ніж так, божевільна секта та

партія...»²¹⁵. Правда, попередником Легіонерського руху стала низка ультра націоналістичних організацій, перша з яких була заснована в Мунції Апусень А. Фринку в червні 1919 р. «Братство Хреста», яке не мало стосунку до пізніших організацій з подібною назвою. Основною справою членів стало заняття спортом та стрільбою, ведення культурної пропаганди. У квітні 1924 р. в м. Плоешть професор ліцею, два комерсанти, орендар вирішили створити Антисемітську Лігу. Один з учасників комерсант М. Гевенеску одразу розпочав вести антисемітську пропаганду, говорячи про контроль євреїв над економікою і пресою та потребу усунення євреїв з комерції та промисловості. Той же М. Гевенеску входив до місцевої філії Асоціації захисників вітчизни та використовував свої зв'язки для популяризації Антисемітської Ліги серед ветеранів війни. Поліція доволі швидко втратила інтерес до даної організації²¹⁶.

Виходячи з вище сказаного мусимо зазначити, що стосовно Румунії не зовсім правими виявилися лідери Комінтерну, які вважали, що станом на 1929 р. фашизм тут, як і в ряді балканських країн, ішов у своєму розвитку згори, від державного апарату, від фінансових кіл, великих землевласників. Також не доводилося говорити про масовий характер руху на початку його існування, адже задумувався він як елітарний, а масовим став в умовах боротьби за творення нової людини в 1930-х рр. Погодитися слід у тому пункті тверджень Г. Дімітрова, де він відзначав зброєю «балканського фашизму» націоналізм, убачивши його в діях представників Греції, Болгарії, Сербії та самої Румунії. До того ж самі легіонери не приймали дії представників вищих верств суспільства, вважаючи їх такими, що перебували у кризі моральності, також як вважали демократію причиною кризи державної організації²¹⁷.

Тим не менше 1920-ті рр. залишалися часом формування ультра націоналістичного руху як антисемітського. Для його учасників ставало традиційним звинувачення політиканства в економічних, соціальних негараздах у країні та критика демократичних партій за «продаж країни чужинцям». Головним ворогами ставали євреї – етнічні, релігійні, економічні і соціальні вороги румунів. Тож для ультра націоналістів уже наприкінці 1910-х рр. вирішення проблем полягало в культивуванні автохтонних традицій, до того ж, на їхню думку, румуни мали виховуватися в дисципліні і святості. При цьому популярними були і думки представників націоналізму XIX ст., в яких антисеміт міг представлятися борцем проти матеріалізму, виступав захисником нації, прав та інституцій, які в поєднанні з духом свободи давали процвітання нації.

Власне, появі Легіонерського руху загалом сприяв К. З. Кодряну, який ідеологічно формувався в умовах Першої світової війни та в перші повоєнні роки. Так, саме тоді сформувалася група противників більшовизму, які збиралися брати участь у боротьбі проти радянського вторгнення на територію Румунії. Юнак був налаштований патріотично й у свої 17 років навіть намагався добровольцем приєднатися до діючих частин. Звісно, його вдалося відмовити, та все ж у вересні 1917 р. він вступив до військової піхотної школи в Ботошань. Саме тут майбутній лідер організації набув військових знань, але після завершення бойових дій у 1919 р. всі учні були відправлені по домівках. На той час він мав і певну ідеологічну підготовку, оскільки добре був знайомий з позицією Н. Йорґи та А. К. Кузи, видання яких «*Semănătorul*» і «*Neamul Românesc*» мав можливість читати вдома. Щоправда, свою роль тут відіграла політична позиція його батька І. З. Кодряну, який, як і К. Шумуляну, був вірним прихильником позицій Націоналістично-демократичної партії, яка хоча і розпалася в умовах війни, але залишила антисемітські переконання своїх членів²¹⁸.

Саме антисемітизм став провідною рисою нових політичних рухів, що мали місце в Румунії наприкінці 1910-х рр., і вдало «прижився» в середовищі студентів Яського університету та був пов'язаний не тільки з А. К. Кузою, але й із Корнеліу Зеля Кодряну. У вересні 1919 р. К. З. Кодряну вступив на юридичний факультет Яського університету, в якому студентство було розділене за політичними переконаннями. Так, на філологічному їх очолював Лебушке, а на юридичному – Н. Іонеску. У самому університеті виділяв наявність великої кількості євреїв з Бессарабії, яких називав агентами та пропагандистами комунізму. Теж саме стосувалося і професури

університету, серед яких названо П. Бужора, який говорив про «світло зі Сходу». Винятком для К. З. Кодряну стали А. К. Куза, І. Гевенескул, К. Шумуляну, які відрізнялися від «антирумунського» середовища, що склалося в університеті. Також виділяв і товариство «Avram Iancu», сформоване з буковинців й арделянців та очолене В. Ясінкі²¹⁹.

Загроза тоді бачилася К. З. Кодряну в комунізмі, в робітничих комуністичних демонстраціях, які влаштовувалися в Яссах надто часто. У підбурюванні 10-15 тис. робітників звинувачували «комуністично-юдейську» Москву. У встановленні режиму комуністів у Румунії бачив загрозу виселення румунів та переселення євреїв. Саме тоді виникає група «Гвардія національного порозуміння», здатна, на його погляд, протистояти даному процесу; вона складалася із 20 осіб та була очолена К. Панку, якого сам К. З. Кодряну визнавав помітною особою. Появу самої організації за місцем і часом визнавав своєчасною та відзначав поширення її діяльності не тільки в Яссах, але й у Молдові та Бессарабії. За визначенням Р. Кларка²²⁰, ця антибільшовицька організація практикувала антисемітизм ХІХ ст.

Ситуація змінилася, коли велася мова про загальний страйк. Зокрема, 10-11 лютого 1920 р. під час зайняття страйкарями дирекції державної монополії в Яссах «Гвардія національного порозуміння» взяла участь у спробі примирення. Ці дії розцінювалися самим К. З. Кодряну як попередження загального страйку. У Яссах другим за значенням місцем комуністичної загрози почат-ківець руху вважав залізничні майстерні «Ніколіна», де працювали 4 тис. робітників, підбурюваних Гелертером і Гелером. Участь у впорядкуванні ситуації в майстернях також брали К. Панку та К. З. Кодряну, що перетворило організацію в доволі популярну в місті. Саме її К. З. Кодряну називав організацією боротьби для протистояння ворогу. Із «Гвардією національного порозуміння» К. З. Кодряну пов'язував спробу К. Панку організувати робітників у національні синдикати та партію націонал-християнського соціалізму. Кредо учасника такої партії, висловлене в газеті «*Conștiința*» 9 лютого 1920 р., полягало у вірі у країну для румунів від Дністра до Тиси. Держава бачилася заохочувачем соціальної гармонії. Тоді ж К. Панку висловився стосовно розподілу благ між патроном і робітником, що висловлювалося в оплаті праці робітника, створення «фондів ризику». Націонал-християнський соціалізм виступав символом гармонії у «Великій Румунії». Символом була проголошена і церква з апостольськими священиками. 2 лютого 1920 р. під проводом Гвардії національного порозуміння було створено і синдикат. Його завданням було не стільки забезпечення робітників, скільки «видалення ворогів» з рядів румунського робітництва. Фактично це рішення підводило певний підсумок агітаційної діяльності К. Панку, розпочатої для робітників у серпні 1919 р. в Яссах. Окрім цієї організації, у Клужі 29 червня 1919 р. було створено націоналістичну лігу «*Fața de sus*». Секцію даної організації заснували в 1920 р. також у Яссах, яка доволі швидко приєдналася до Гвардії національного порозуміння²²¹. Склалося в ті дні відповідне ставлення преси до дій організації, що відзначав згодом у своїй книзі і К. З. Кодряну. Етапними були і створення Національного фашистського італо-румунського руху Е. Бакалоґлу, організації яка з 1922 р. об'єдналася з Національною румунською фасцією²²².

Після цього він отримав досвід участі у студентському русі та приєднання, почасти і завдяки батькові, до руху, очолюваного А. К. Кузою, а згодом участі у ньому як фактичного організатора. Мова йде про реорганізацію створеного у травні 1922 р. Націонал-християнського союзу в Лігу націонал-християнського захисту. Розкол у ЛНХЗ й утворення двох організацій змусили К. З. Кодряну прийняти рішення не приєднуватися до жодної зі сторін та створити молодіжну організацію. Так, 24 червня 1927 р. у своєму журналі К. З. Кодряну записав наказ № 1, яким оголошував створення Легіону архангела Михаїла під своїм керівництвом. «Нехай прийде в його ряди кожен, хто безмежно вірить. Нехай залишаються поза ним усі, хто має сумніви». Учасниками нової організації стали члени групи «Векерешть» та ті студенти, які приєдналися до них.

Тієї ж ночі К. З. Кодряну підготував листи А. К. Кузі та К. Шумуляну, а наступного дня групою вирушили до А. К. Кузи, представивши листа про те, що розриває з ним, але вірить у боротьбу.

А. К. Куза відповів, що вони ідуть самі в самостійне життя і не варто припускати помилок, оскільки в політиці вони є дорогими. Після нього відвідали К. Шумуляну. Своє враження після візитів К. З. Кодряну назве станом пустельника, який відчував, що всі мають знаходитися під щитом і шаблею архангела Михаїла. Відзначив напади з боку кузистів і законників. У розгортанні діяльності щойно заснованої організації К. З. Кодряну відзначає участь Г. Соломона, інж. Г. Кліме, інж. Бленару, адв. М. Лефтера, А. К. Іонеску, А. Вентоніка, Д. Іфріма, Костекеску, І. Бутнару. Цікавився діяльністю організації також і професор І. Гевенескул²²³. У питанні складу організації доцільно говорити про її формування як елітної. Якщо створили її 20 учасників, то в подальшому кожна з повітових організацій мала мати 100 членів, але загальна кількість не могла перевищувати 3 тис. Про майбутню організацію висловився в одній з перших публікацій у «*Pământul strămoșesc*» І. І. Моца: «Ми не творимо і не творили єдиний день у нашому політичному житті... Ми маємо релігію, ми є рабами віри. У її вогні ми живимося, і в усьому володіємо нею, і служимо до останньої сили. Для нас не існує порушення і роззброєння, бо сила, якої знаряддям ми бажаємо бути, є вічно непереможна». Тоді ж було відзначено, що ультра націоналісти мають жити по заповідях Господа – життям істини, законності, чесноти²²⁴.

Початок діяльності організації був пов'язаний з чотирма лініями (напрямами діяльності), яких мали дотримуватися легіонери. Перш за все віра в Бога, оскільки необхідним було звертатися до нього та до померлих попередників. Другою була віра у свою місію, без чого нереальною вважалася перемога. Третьою – мир серед членів організації, вимагалася дисципліна не подібна до казарменної, але дисципліна доброзичливості, віри, самовідданості. Врешті окремим напрямом була пісня, яка мала визначати внутрішній стан легіонерів. Так, ставали до вжитку пісні Стефана Великого, Мігая Вітазу, Аврама Янку, а також і пісня Військової піхотної школи 1917 р. «Вже сурмить сурма». Гімном організації визнали пісню Ж. Ілієску та Істраті «*Deșteaptă-Te, Române!*»²²⁵.

Ідеологічно К. З. Кодряну формувалася як антисеміт і традиціоналіст. Його ідеалом були ідеї монархії, церкви, сім'ї, приватної власності, які в тих умовах вважалися поруйнаними. Винними у цьому вважалися євреї і не в останню чергу це стосувалося лівих, зокрема комуністів. Главами комуністичного руху в Румунії Кодряну називав євреїв, які належали до лівих організацій: у Яссах – Др. Гелертера, Гелера, Шпіглера, Шрайбера, а в Бухаресті – І. Московіча, Паукера й інших. Та й інших він вважав винними в паралізуванні моральних інстинктів народу. Саме євреїв звинувачував у створенні партійної системи в Румунії та управлінні політиканами. Євреї ввижались йому зрадниками, які продали Румунію. Для Легіону ж відводилося завдання покарати політиканів і зрадників. Його ідея діяльності полягала у використанні не широких мас, а обраних, які зрозуміли національні інтереси та були спроможні повернути народ до Божих законів. У своїй пропагандистській діяльності він наголошував на тому, що вирішує питання влади також і війна. Прикладом для молодого покоління він називав Стефана Великого. Фактично легіонери проголошувалися ним хрестоносцями. Говорив також і про формування нової людини, людини, яка мала придушити в собі особисте та присвятити себе служінню нації. Також легіонер мав бути прикладом дисципліни. Загалом у своїй доктрині К. З. Кодряну поєднував націоналізм та православ'я, чим усував можливість конфлікту між майбутньою державою і церквою.

У своєму дослідженні К. Йордакі дійшов висновку, що формування світогляду К. З. Кодряну відбувалося і під впливом військової школи в Дялу, де він «глибоко засвоїв цінності мілітаризму та месіанського націоналізму». Також К. Йордакі справедливо стверджує, що головні ідеологічні риси та форми організації Легіону «вклалися в рамки прогресивного виховання, здобутого в Дялу». Так, це був елітарний характер Легіону, використання культу Мігая Хороброго й архангела Михаїла, який пов'язували з ідеями національної єдності та призначення, віра у створення нової еліти, здатної врятувати Румунію. Мала місце сакралізація політики через культ героїв, мучеників за національну справу. Навіть організаційні засади Легіону, як відзначав К. Йордакі, повторювали організацію військового лицю. Перш за все офіційне свято – 8 листопада, день архангела Михаїла, а далі організаційний осередок «гніздо», вшанування пам'яті мучеників за справу, варта біля вічного вогню і, навіть, звертання членів організації один до одного – «товаришу» та

«капітан» до глави організації. Все це в сукупності конструювало «харизматичну спільноту посвяти», але офіційна ідеологія школи в Дялу була перетлумачена капітаном, що перетворило Легіон на ще один з фашистських рухів у Європі²²⁶.

Доцільно вказати, що М. Седжвік називає батьківщиною румунського традиціоналізму Італію. Він же зіставляє із традиціоналізмом і діяльність М. Еліаде, якого називає послідовником Ю. Еволи від 1927 р. та особою, знайомою із групою «Uhr». Знайомство з А. Реґіні дозволило ознайомитися із працями Генона. Останнє вважається можливим завдяки інтересу М. Еліаде до окультизму. Зацікавлення М. Еліаде теософією спонукало його вступити до Бухарестського університету та вивчати філософію під керівництвом Н. Іонеску, а з 1928 р. – санскрит в Індії. У цей час він вже був знайомий з Ю. Еволю, а останній знав публікації М. Еліаде. Обоє мали спільні інтереси та листувалися.

Повернення з Індії в 1931 р. дало змогу М. Еліаде продовжити наукову діяльність у Румунії, захистити в 1933 р. дисертацію та розпочати викладацьку роботу в університеті, поєднуючи з діяльністю культурного критика, журналіста і письменника. На 1933 р. визначають і утворення в Бухаресті групи традиціоналістів, засновником якої називають В. Ловінеску. Останній спільно з М. Еліаде, під впливом Ю. Еволи пішли на співпрацю з «Легіоном архангела Михаїла». При цьому більш послідовним традиціоналістом називають В. Ловінеску, який у своїх публікаціях називає Дакію місцем, де зберігається початкова традиція. Натомість М. Еліаде в 1930-х рр., займаючись науковою та письменницькою діяльністю, мало звертався до праць традиціоналістів. Попри звинувачення з боку Ю. Еволи, М. Еліаде все ж вважав, що слід писати для широкого кола читачів та не пропагувати помітно виражені традиціоналістські ідеї, що навіть у цей період могло від-штовхнути читачів²²⁷.

М. Седжвік відзначає вірність позиції М. Еліаде, підкреслюючи більш успішну діяльність «м'яких» традиціоналістів на відміну від «жорстких». Так, М. Еліаде вважав за необхідне створити універсальну модель релігійності людства, яка висловлена в універсальних міфах і символах та представляє модель, що допомагає людям зрозуміти себе та «дати засоби для культурного від-родження». М. Седжвік називає модель людської релігійності М. Еліаде «Вічною філософією, вбраною у світський одяг». А сподівання на культурне відродження пов'язує з розумінням релігійного міфу та символізму. М. Седжвік визнав, що М. Еліаде проводив роботу, звичну для традиціоналіста, але робив це методами, що визнавалися академічними колами²²⁸.

Формування поглядів К. З. Кодряну дозволило йому встановити власне бачення планів єврейства щодо Румунії. Так, він виходив з того, що єврейство формувалося в єдиній громаді, з'єднаній єдиним походженням та вірою. Основою організації виступає кагал, який утворюється всюди, де існують євреї. Плани, які нібито мали євреї стосовно Румунії, полягали в підпорядкуванні політиків через подарунки, особисту службу, оплату діяльності політичних організацій. Одночасно мали намір підпорядкувати владу шляхом корупції, шантажу, підриву діяльності. За відсутності ре-зультатів у дію запускали пресу для підриву авторитету владних інституцій. До планів єврейства К. З. Кодряну відносив також намір знищити румунську комерцію, ослабити верхівку. Вину за наміри реалізувати подібні плани покладав на румунську правлячу верхівку, яка не приділяла достатньої уваги розвитку комерції. Бачив у планах євреїв і намір закріпачення країни і навіть заявляв, що Румунія опинилася перед утворенням єврейської держави, яка мала постати, за його словами, з частини Польщі і Чехословаччини та половини Румунії до Чорного моря.

Тут мусимо зауважити, що в єврейській громаді існувала ідея створення держави, однак у сіоністській організації це була ідея єврейської держави в Палестині. Саме з такою метою в Румунії було засновано «Statul Iudeu», яку в 1936 р. перейменували в «Сіоністський союз держави Іудея», що мала вести боротьбу всіма засобами за утворення єврейської держави. Відповідну роль відігравав у процесі сіоністський рух, який, як вважали, діяв спершу як Поале Ціон у Чернівцях, а з 1929 р. розгорнув діяльність у Бухаресті. На 1937 р. його організації працювали в

Чернівцях, Яссах, Редець, Фелтічень, Сучаві, Белць, Кишиневі, Кілія Ноуе, Оргеї, Арадї, Клужі, Фокшань, Романі, Пятра Нямц. Головне завдання такої організації полягало в об'єднанні робітників та у створенні умов для розгортання робітничого руху²²⁹.

Тим не менше К. З. Кодряну вважав, що євреї мали реалізовувати поступово своє завдання, після розриву зв'язку румунів «з небом і землею». У даному випадку К. З. Кодряну використовував символіку, адже розрив з небом пояснював через проведення євреями атеїстичної пропаганди, що віддаляло народ від Бога. Натомість розрив із землею означав виступи єврейства проти націоналізму. До послуг єврейства тут опинилися газети «*Adevărul*», «*Dimineață*», «*Lupta*», «*Opinia*», «*Lumea*», які публікували матеріали для применшення авторитету влади. Намагалися пробудити непорозуміння серед народу. Певною загрозою вважав дії проти студентського руху, результатом чого ставало і проникнення комуністичних ідей у студентське середовище. Впливати на студентство могли як представники уряду, так і політики. Варіантом вирішення даної проблеми вважав дії, подібні до того, що здійснили в Німеччині. У Румунії антисемітську діяльність у 1920-х рр. пов'язував з А. К. Кузою, Н. Паулеску, К. Шумуляну, які вже в цей період служили об'єктом критики з боку єврейської преси. Уже на середину 1920-х рр. К. З. Кодряну вважав, що ситуація, яка склалася, потребує відповіді ударом на удар²³⁰.

Загалом ідеологія Легіону формувалася на основі ідеї відродження нації через спасіння. Самі легіонери наполягали на тому, що саме така ідея відрізняє їх від фашистів і нацистів. Сам К. З. Кодряну вважав народ як сутність, що існує на землі та поза нею. Оскільки нація є кривною спільнотою, індивідуальні душі утворюють об'єднану, колективну духовну свідомість. З цим моментом були пов'язані і бачення складових нації, що переносив капітан і на ритуал завдяки культу архангела Михаїла та культу землі предків. Так, К. З. Кодряну наполягав на тезі, що народ є сутністю, «життя якої продовжується і поза землею», відповідно легіонер мав вірити у «спокуту і відродження нації як органічної сутності». Сама нація мала три складові: фізичний спадок (ним були самі румуни), матеріальний спадок (земля країни та її багатства), духовний спадок (світогляд нації, віра в Бога). У метемпсихозі Легіону, висловленому у християнській формі, знаходила місце віра в повернення предків, що трактують як прояв релігії даків, а значить – неоязичництва²³¹.

Ще одним із моментів в ідеології Легіону було трактування напрямів історичного розвитку: низхідний, що вів до занепаду, та висхідний – до спокути і відродження. Така позиція відповідала поглядам І. Еліаде і стосувалася циклічного чергування висхідних і низхідних напрямів в історії. Оскільки легіонери вважали, що людство опинилося на перехресті, то існувала думка про вибір між добром і злом, якими, в їх баченні, були фашизм і комунізм. Таким чином, відмова від шляху воскресіння означала для країни перехід на шлях комуністичного реформування, що вважалося загрозою.

З даною позицією пов'язаний і погляд легіонерів на поняття «революція», яку розуміли як вибух, що веде до хаосу і безладу, як втрату традиційного авторитету, з одного боку, та як повернення до традицій і відновлення споконвічного стану, з іншого. Перше значення вважалося загрозливим для румунів, з точки зору можливості перенесення більшовизму на румунський ґрунт євреями. Знищення євреями румунів бачилося за двома напрямками: позбавлення землі предків та позбавлення віри. Друге розуміння вело до Легіонерської революції, одним з елементів якої вважали дії студентів у 1922-1923 рр. Легіону ж відводили право здійснити духовну революцію та повернути румунській нації її середньовічну славу²³².

За офіційною позицією, відродження нації мало відбутися у формі християнського спасіння в результаті боротьби обраних воїнів проти сатани та невірних. На думку К. Йордакі, спасіння в Легіоні вважали результатом великої боротьби, хрестового походу проти матеріалізму й атеїзму. А сам шлях до спасіння пролягав через дотримання кодексу поведінки, розробленого харизматичним лідером. Дотримання такого кодексу воїна й аскета вело до створення нової людини, тоді як духовне переродження зсередини асоціювалося з жертвністю. Отже, Легіон

мав виконати роль школи нової людини, через що свої зусилля спрямовував на душу людини. Таким чином, за слушним твердженням К. Йордакі, К. З. Кодряну, використовуючи відомий йому принцип «нового виховання», вибудовував «парамілітарний тоталітарний революційний рух змін, зіпертий на харизматичній, присяжній владі, що вимагає постійної та безумовної відданості й покори лідерові»²³³.

Врешті саме спасіння бачили шляхом до воскресіння після мученицької смерті обраних. На думку І. Моци, лише особиста жертва легіонерів могла викупити румунську націю. Фактично один із засновників Легіону повторював тези І. Еліаде стосовно пророчого сну, ікони одкровення, культу архангела Михаїла. Тут архангел перетворився у джерело ідеології та символізму Легіону, як справедливо відзначає К. Йордакі. Копію ікони, що надихнула К. З. Кодряну, перетворили на священну реліквію та встановили охорону біля неї. Копія ікони знаходилася на обкладинці видання, а натільну мініатюру носив К. З. Кодряну. Фактично ікона архангела Михаїла стала символом божественного одкровення та заступництва. Божественна вісь у ідеології Легіону поєднувалася із землею – з культом предків та мучеників. Виходячи з тези К. З. Кодряну про те, що земля – основа існування нації, дали назву друкованому органу «*Pământul strămoșesc*»²³⁴. Фактично це означало, що національна територія позначена могилами національних героїв. При цьому, якщо земля була румунською, то міста вважалися захопленими євреями, що певною мірою вбачалося загрозою для румунів, оскільки без міст виникла складність у існуванні селян. Загалом же поєднання земної та божественної осей уособлювали історизм Легіону шляхом поєднання дохристиянських коренів румунського народу з його християнством та висловленням його призначення, яке веде до спокути і спасіння²³⁵.

З боку К. З. Кодряну лунали вислови щодо здатності нової людини до духовного оновлення через жертвність, що в дійсності перетворювалося для кандидата в легіонери в серію ініціаційних випробувань, адже «кожен чин страждання є кроком до спасіння, до перемоги». Повага схильності до жертвності в ідеології Легіону переростала у прославлення смерті, і саме тому виник в організації культ легіонерських мучеників, який також був елементом наслідування дохристиянських традицій мешканців Дакії. Культ мертвих вів не тільки до проголошення мучениками тих, хто загинув під час виконання доручення, але й до спроби канонізувати їх, як це відбулося в лютому 1937 р. у зв'язку з похоронами загиблих в Іспанії І. Моци та В. Маріна. Підтримка з боку кількох православних достойників, церемонія, кампанія у пресі в сукупності продемонстрували успішний пропагандистський хід легіонерів, особливо якщо зважити, що зробили його в рік чергових парламентських виборів. Однак у більшості верхівка православної церкви відмовилася від такої канонізації²³⁶.

Ідеологія Легіону формувалася фактично і як програма дій, у якій помітне місце займало виховання нової людини. На початку своєї діяльності засновники організації мусіли боротися за членів і тут їх дії відрізнялися від дій нацистів, адже спрямовували свої зусилля на сільське населення. З вихованням нової людини пов'язали і потребу нового плану дій, оскільки в керівництві не вважали необхідним складати нову програму, адже «країна гине через втрату людей, а не втрату програм. Тому, що не програми слід створювати, але людей, нових людей. Оскільки, як є сьогодні, люди зрощені політиканством та заражені юдейським впливом скомпрометують найкращу програму». Таким чином, в основу діяльності Легіону було покладено не програму, але людину. К. З. Кодряну заявляв, що румунам не потрібен був великий політик, але великий просвітителю і керівник, який мав долати зло. Отже, саме легіонерська школа мала дати нову людину, новий тип румуна²³⁷.

На підтвердження даної думки варто звернутися до позиції М. Седжвіка, який вказував, що антисемітизм К. З. Кодряну в діяльності поєднувався з ідеєю морального оновлення на християнських та національних засадах. Доказом останнього називали намір викоринити корупцію з суспільного життя країни. У цей період М. Еліаде стане одним із пропагандистів Легіону та буде звертати увагу на значення духовного оновлення, писати про віру в перемогу Легіонерського руху. В

останньому вбачав духовний, а не політичний рух. Можливо, що саме з цієї точки зору виходила спроба М. Еліаде вплинути на «Легіон архангела Михаїла» «зсередини», що М. Седжвік називає наслідуванням дій Ю. Еволи, але при цьому він же визнав, що М. Еліаде дане не вдалося²³⁸.

Ідеологічні обставини поєднувалися з реальними діями. У цьому випадку робилася спроба прийти у владу через традиційний для румунських політичних партій шлях – парламентські вибори. Перелом стався в 1926 р., а згодом К. З. Кодряну не визнав вибори липня 1927 р., оскільки для нього це було перетікання людей з однієї партії в іншу. Відзначав у цьому плані існування трьох великих партій – НЛП, НЦП, НП (А. Авереску), але для всіх них спільним було досягнення власного інтересу. У межах цього інтересу були і кошти на діяльність, на витрати. У межах цього інтересу відбувалося проникнення в дирекції підприємств, адміністративні ради, вплив на них банкірів-євреїв. Фактично провідною темою ставала деморалізація. У цьому світлі демонструвала поразку ЛНХЗ, яка не отримала жодного місця в парламенті.

На початку серпня 1927 р. студенти-націоналісти продовжували організаційні заходи, до яких слід відносити також студентський конгрес у монастирі Нямцу. Саме тут було прийнято рішення не отримувати гроші від уряду. Зі своєю програмою виступав також і К. З. Кодряну. Говорив він і про створення «Легіону архангела Михаїла» як відповідного сподіванням студентів-націоналістів. Правда, на засіданні 4 серпня мав місце конфлікт зі студентом з Ясс Стате, який звинуватив К. З. Кодряну в диктатурі та отримав поличника від нього, коли почав говорити про небезпеку Легіону для країни. Загалом позиція К. З. Кодряну на конгресі спровокувала організацію ним зібрання в будинку генерала Тарновскі в Яссах з участю А. К. Кузи, Г. Бежана, І. Моци, полковника Некулчі. Тоді робилася спроба відновити стосунки між ЛНХЗ та студентами-націоналістами, проте К. З. Кодряну знову виступив проти Кузи. Це мало результатом заяву А. К. Кузи до К. З. Кодряну про непотрібність його ЛНХЗ та визнання, що разом з ним можуть піти тільки студенти, очолені Сирбу та Урзічану. Через це нарада 10 серпня продовжилася без участі А. К. Кузи. Правда, присутність К. З. Кодряну на конгресі була поєднана також з родинними справами, адже 17 серпня відбувалося одруження І. Моци з сестрою К. З. Кодряну²³⁹.

Невелика чисельність організації змушувала звертатися до багатьох питань, у тому числі й до питання боротьби проти ворогів. У виборі шляху радниками К. З. Кодряну стали І. Моца, І. Гирняце, К. Джеорджеску, Р. Міронович. За кілька днів після прийняття рішення про створення організації провели зібрання, де обговорили питання назви друкованого органу організації. Першим варіантом була «Нова генерація», далі «Земля предків», «Заклик до боротьби», «Звернення до зв'язки» й інші. Найкращим вирішили взяти назву, що натякала на зв'язок минулого і сьогодення – «*Pământul strămoșesc*». Сам К. З. Кодряну підкреслював важливість такої назви, оскільки, на його думку, вона визнавала межі діяльності нової організації. Перший номер вийшов 1 серпня 1927 р. у вигляді журналу і містив редакційну статтю, в якій йшлося про становище в національному русі. Стаття завершувалася фразою «Вперед на ворога» та була підписана К. З. Кодряну, І. Моца, І. Гирняце, К. Джеорджеску, Р. Міроновичем, тобто редакційним комітетом. Пов'язана з редакційною була і стаття К. З. Кодряну, яка вже в назві містила заклик до приєднання до руху. І. І. Моца у своїй статті писав про потреби організаційної роботи. Пропагандистським можна назвати і зміст другого випуску газети, який вийшов 15 серпня. Однак розпочинався він зі статті «Легіон архангела Михаїла», в якій виклали етичні норми учасника організації. Загалом було вісім позицій: 1. Духовна чистота; 2. Незацікавленість у боротьбі; 3. Порив; 4. Віра, праця, порядок, ієрархія, дисципліна; 5. Легіон стимулює моральну енергію і силу народу, без чого не може існувати жодна перемога; 6. Правда; 7. Діяти, не говорити; 8. На основі цієї школи (Легіону) постане нова Румунія і приїде такий очікуваний новий румунський народ, мета всіх зусиль, болі і жертв, які приносять. Ряд провідних положень К. З. Кодряну детально розшифрував для своїх послідовників, роблячи зрозумілою різницю між новим рухом та діючими політичними партіями, зокрема в потребі не мати особистих інтересів у політичній боротьбі, яку вела організація. Перший випуск журналу, за визнанням поліції, був відправлений усім націоналістично

налаштованим студентам і був продовженням намагань одного із засновників вести видавничу діяльність²⁴⁰.

Серед перших проблем організації опинилася проблема підтримки видання, тож К. З. Кодряну оголосив битву за передплатників, яку мали здійснити в період з 1 вересня по 15 жовтня 1927 р. і до визначеного терміну газета мала 2586 абонентів. Певну рекламу видання зробив і І. Моца, який пропагував його через «*Libertatea*». Відзначено поіменно і перших 59 прихильників та названо їх подальшу долю, в тому числі зазначалися і виходи з організації через розбіжності в позиції. Власне, можна відзначити, що К. З. Кодряну не дуже переживав з інформацією, коли говорив про позитивне сприймання діяльності організації на початку, наводячи листи прихильників організації. Також тут К. З. Кодряну зауважував, що ні фашизм, ні націонал-соціалізм, ні Легіонерський рух не зіставляються з диктатурою²⁴¹.

Структура організації від початку її діяльності свідчила про визначення чотирьох груп членів. Так, перша секція, молодіжна, мала підсекції для членів до 19 років (Братства хреста). Друга секція складалася з осіб у віці 21-28 років, формуючи таким чином Легіонерський корпус. Студентські гнізда утворювали Легіонерську повітову студентську групу. Всі студентські повітові групи формували Студентський легіонерський центр. Третю трактували як жіночу або допоміжну та четверта, міжнародна, призначалася для зарубіжних прихильників Легіону. Управляти Легіоном мала рада, що складалася з голів кожного зі студентських центрів і сенату. Кожен, хто вступав до Легіону, мав скласти присягу та за 5 місяців привести п'ятеро нових членів. На найнижчому рівні основою організації було «гніздо» – група осіб чисельністю 3-13 під командуванням голови. Не існувало окремих індивідів, існувало «гніздо», і організація складалася із «гнізд». Причина створення такої системи полягала у відмінності Легіону від Ліґи, яка засновувалася за наявності народного руху, тоді як Легіон слід було збирати з окремих осіб, а голів гнізд призначав не керівник, а самі обставини. Окрім шефа також посадовими особами у гнізді були касир, що мав повноваження збирати кошти, та кур'єр, до обов'язків якого належало підтримання зв'язків з іншими організаціями, доставка пропагандистської літератури.

Оскільки гнізда були розділені по громадах, волостях та повітах і провінціях, то голови гнізд ставали основою організації. У системі гнізд доводилося проявляти помітну ініціативу, що мало відрізнити організацію від політичних партій, де активність могли проявляти тільки члени комітетів, тоді як більшість залишалася бездіяльною. У ній же мали всі проблеми, які виникали, вирішувати спільно. Самі гнізда повинні бути легко змінювані і перетворюватися з підрозділу боротьби в робочий і навпаки. Він мав створювати кадри, людей придатних до керівництва, усувати можливості поразки чи зради, вести виховання.

На додачу в «*Sărticica șefului de cuib*» відзначено, що в діяльності слід керуватися законами: законом дисципліни, законом праці, законом мовчання, законом виховання, законом взаємної допомоги, законом честі. Разом з тим легіонеру радили бути набожним і молитва та звернення до предків вважалися вирішальною умовою перемоги. Гнізда об'єднували в підрозділи за критеріями віку та статі. Братства хреста включали до свого складу шкільну молодь у віці 14-20 років і мали завданням виховання християнське, національне, соціальне, фізичне, санітарне.

Окрема тема формування жіночих підрозділів у складі Легіону, які носили назву «твердині». Їх поява пояснюється різницею між завданнями, які ставилися перед чоловіками і жінками в організації. Власне, жінкам виділявся домашній простір і в першу чергу завдання бути матір'ю та виховувати дітей у відповідному дусі. Поряд із «твердинями» існували також гнізда «сестер Легіону», які загалом служили творенню «нової жінки», воїна загартованого і рішучого, як і чоловік. Сестра Легіону мала бути одночасно і воїном, й ідеальною дружиною, для якої житло повинно бути вівтарем, а душа чистим променем сонця. Отже, організаційна мережа передбачала існування структури у громаді сільській, міській та на рівні повіту. Вже від самого початку в цій системі встановлювалася жорстка дисципліна та відбувався виховний процес. 8 листопада 1927 р. на день архангелів Михаїла та Гавриїла перші 27 легіонерів принесли присягу під головуванням

Г. Соломона²⁴². Вже після страти К. З. Кодряну відзначали, що він, створивши організацію, використав програму А. К. Кузи, яку адаптував, додавши до неї значну дозу містицизму. Помітну роль відводили і присязі членів²⁴³.

Окрім селян, у Легіоні звертали увагу і на робітників. У міських організаціях вони та ремісники все ж брали участь. Головну роль тут відіграла велика депресія. Правда, перемовини про приєднання робітників до організації почали вести на початку 1932 р. Результатом стало створення гнізд у Секторі III Синьому столиці, де ними були охоплені підприємства «Lemaître», «Wolf», «Bünger», «Grivița» й інші. Орієнтувалися ґардисти як на працевлаштованих, так і безробітних робітників, бажаючи не допустити впливу на них комуністичної доктрини. Фактично до 1937 р. в Бухаресті існувало 150 робітничих гнізд, що перевищувало чисельність організацій з числа інтелектуалів та представників середнього класу. Щоб мати кращий результат, 26 жовтня 1936 р. К. З. Кодряну створив Робітничий легіонерський корпус, очільництво якого прийняв інженер-лісівник Г. Кліме. Хоча робітників і бажали бачити в Легіонерському русі, все ж керівництво організацією їм не довіряли. У серпні 1937 р. І. В. Вожен очолив Робітничий легіонерський корпус. На той час робітники отримували агітаційну літературу, в якій порушувалися питання щодо необхідності підняття зарплати, наміри ґардистів вести рішучу боротьбу проти експлуатації людини людиною. І в 1938 р. легіонери на зібраннях обговорювали питання робітничого життя. Свого часу і К. З. Кодряну піднімав питання робітників у своїх виступах у парламенті, говорячи про потребу поліпшення умов праці ремісників і робітників²⁴⁴.

Створення організації передбачало і розвиток її діяльності, що визначало як необхідність реалізації програмних дій, так і створення певної матеріальної бази. З 1 грудня 1927 р. в організації повели діяльність, спрямовану на отримання коштів для купівлі автомобіля, та придбали такий для потреб організації. Залишалися помітними матеріальні проблеми у видавничій сфері та для всього руху загалом. Тривала робота з організації гнізд восени 1927 р., а навесні 1928 р. працювали в цегельні Унгень та в саду п-і Гіка. 3-4 січня 1929 р. в Яссах у будинку генерала І. Тарноскі скликали збори організації, на які прибуло 40-50 осіб, голів гнізд. Тут відзначено гарний результат у справі використання системи гнізд. Також тут вирішили заснувати Сенат Легіону з осіб у віці від 50 років, інтелектуалів, селян, робітників, які поділяли погляди та були кооптовані до Легіону. До складу Сенату увійшли Г. Соломон, ген. др. Макрідеску, ген. І. Тарноскі, С. Печелі, полк. П. Камбуряну, І. Бутнару, а пізніше долучився Т. Брейляну²⁴⁵.

У 1929 р. відбулося організаційне розширення Легіону Архангела Михаїла шляхом приєднання до нього групи з Ґалацу під керівництвом М. Стелеску «Брати у хресті», створеного 6 травня 1924 р. Станом на 1929 р. Легіон перебував далеко не у кращому фінансовому становищі, хоча організація не розпалася і її члени продовжували вести пропагандистську роботу²⁴⁶, проявляючи незначну діяльність до 1932 р. На початку 1929 р. лідери 50 легіонерських гнізд зібралися на нараду до Ясс. На той час чисельність організації визначали приблизно в 400 осіб. До прихильників належали члени ЛАНК-статуар Г. Соломон, Макрідеску, І. Ґевенескул, які після її рішення повернутися до складу ЛНХЗ перейшли у Легіон. Приєднався до Легіону і Н. Крайнік. У вересні 1929 р. мав місце конфлікт із кузістами, які вигнали кодряністів з будинку культури в Яссах. Антисемітські випадки румунських студентів проявлялися в різних варіантах, як наприклад, інцидент між студентами та євреями в потязі з Чернівців²⁴⁷. Того ж 1929 р. мало місце судове вирішення змови військових, у результаті якого 6 військових були засуджені до ув'язнення на кілька років, тоді як частина звинувачуваних була звільнена від покарання²⁴⁸.

Влітку 1929 р. К. З. Кодряну перебував у родині Моци і здійснив два походи із членами братств хреста з Ґалацу і Фокшань та з легіонерами, побувавши у Ватра-Дорней, Дорна-Козенешть. 14-16 вересня 1929 р. в Путні відбувся конгрес Студентської християнської асоціації під головуванням А. К. Іонеску, в якому взяли участь також і легіонери. Вибір місця був пов'язаний з монастирем як символом православ'я, місцем поховання правителів Молдови та продовженням національних

традицій студентства XIX ст. Також студентський конгрес вважали виявом підтримки студентства К. З. Кодряну та ще одним кроком у напрямі створення Легіонерського руху.

8 листопада 1929 р. було прийняте рішення про проведення публічного зібрання легіонерів 15 грудня в Берешть Тиргу на півночі повіту Ковурлуй. Містечко, за словами К. З. Кодряну, було переповнене євреями і своє бачення ситуації він використав для доказу складного становища румунів у порівнянні до національних меншин у країні. Однак слід зауважити, що в містечку з 1120 мешканцями чисельність єврейського населення становила тільки 316 осіб проти 793 румунів, до того ж мовою їдиш з них володіли 257. Правда, до єврейської релігії належали 323 особи, що дає підстави думати тільки про незначну помилку в підрахунку. Саме зібрання тривало п'ять хвилин, протягом яких встигли виступити Лефтер, Потоля, К. З. Кодряну і було вирішено провести ще кілька зібрань у відповідь на заборону влади. Таким чином, К. З. Кодряну в супроводі прихильників у віці 25-30 років вирушив навколишніми селами, скликаючи дорогою зібрання. Домігся уваги та прихильності від румунського населення, а також відзначив учасників походу Н. Богату, Кікуліце, включив до Вищої ради Легіону Лефтера і Потоля, а Н. Белана – до штабу з Ковурлуй, призначивши головою легіонерів долини Горінчій Д. Крістіана. Сам похід привів до лав Легіону, на переконання К. З. Кодряну, долину Горінчій, перетворивши її на другу, після Фокшань, опору руху. Доречно також згадати, що 15 грудня 1929 р. І. І. Моца, виступаючи у Студентському центрі в Бу-харесті з доповіддю щодо Ліги Націй, привертая увагу своїх слухачів до посилення чужинців, насамперед євреїв, у румунських містах, наголошував на їх загрозі для румунської нації. У його баченні ворогом виступали євреї, яких підтримували франкмасони. Район же півночі Буковини та Марамурешу для нього був зоною, де вимирав румунський народ (у нашому розумінні мова йшла про денаціоналізацію. – І. П.) і де слід було відроджувати ромінізм²⁴⁹.

Напередодні Різдва 1929 р. К. З. Кодряну з Р. Міроновичем, Е. Еремейу й іншими прибув у Лудош-де-Муреш. Тут також були влаштовані марші із зібраннями людей. Особливістю регіону було його існування тривалий час поза межами Румунії, що підтверджувало необхідність єдності й гармонії між румунами. Подорожі Румунією тривали, і 20 січня 1930 р. він перебував у повіті Текуч, а 25 січня повернув до долини Горінчій. Після цього вирушив до Бессарабії, де наявною була велика кількість євреїв. У торгових містечках відзначав комуністів серед євреїв та сказав, що «із хрестом у руках виступили проти поганської сили, яка душила християнську Бессарабію». Кодряністи зустріли опір представників влади своїм діям у районі Кагулу. Та саме тут вдалося організувати численну акцію, оскільки селянство в Бессарабії бачилося К. З. Кодряну експлуатованим «комуністами-жидами». На зібрання прибули 20 тис. селян, але і тут мали місце сутички, які стали проявом незгоди кодряністів із владою. Після короткої перерви, під час якої обговорювалося питання перейменування організації, яка вела боротьбу проти комунізму (розглядалося питання перейменування Легіону архангела Михаїла в Антикомуністичну фалангу, та перемогла пропозиція Крингану – «Залізна гвардія»), К. З. Кодряну знову повернувся до Бессарабії. Для цього довелося просити дозволу в міністра внутрішніх справ А. Вайди-Воевод. К. З. Кодряну організовував марш у Бессарабії та видав звернення до молоді. Відповідне місце зайняли і події в Борші в Марамуреші влітку 1930 р. також пов'язані з протистоянням євреям.

Підготовка маршу в Бессарабії супроводжувалася виданням маніфесту, який містив символ маршу, його тривалість протягом місяця, створення 7 колон і перехід Пруту в семи місцях та піший марш від Пруту до Дністра. Причиною маршу К. З. Кодряну вважав те, що Бессарабія перебувала у владі євреїв, які і перешкодили здійсненню його задуму щодо маршу. Протест проти заборони було звернено до мешканців столиці та розгорнуто агітацію проти існуючої ситуації у країні. 17 липня 1930 р. мав місце замах на міністра Ангелеску, який став результатом його конфлікту з македонцями, але виконавцем став Г. Беза, через якого було звинувачено в замаху Залізну гвардію. Мали місце в липні 1930 р. також і переходи з ЛНХЗ до Залізної гвардії²⁵⁰.

Внаслідок подій А. Вайда-Воевод залишив міністерське крісло, що негативно сприйняли легіонери, які здійснили замах на редактора Сокура Думітреску-Зепаде. У відповідь І. Мігалаке розпустив Залізну гвардію і Легіон рішенням Ради міністрів, що призвело до обшуків у всіх організаціях. Самого К. З. Кодряну доставили з Фокшань до Бухареста 9 січня. Також поліція затримала активних діячів руху з повіту Кагул (Лефтер), повіту Ясси (Баня), повіту Ґалац (Стелеску), повіту Турда (А. Поп), а також Тоту та Деніле. Власне, в ті дні і преса (газета «*Dimineața*») зробила кілька заяв, звинувативши в активізації дій з організації парамілітарних з'єднань. Доцільно зазначити, що сама організація зростала доволі швидко. Так, якщо в 1927 р. вона мала тільки 500 членів, а 1929 р. 1 тис., то вже до кінця грудня 1930 р. нараховувала 6 тис. членів.

В умовах нападок та арештів частина легіонерів вела пропагандистську діяльність, спростовуючи звинувачення в антидемократичній діяльності, як робили члени столичної організації під проводом А. Іонеску, І. Белджа, Йордаке, Д. Белімаче, В. Кірулеску, Котіге, Г. Сіма, Н. Петрашку, Я. Караніка, В. Редулеску, С. Валеріу. Самого К. З. Кодряну політичні опоненти звинувачували в намірі встановити диктаторський режим, що мало супроводжуватися і порушенням громадського спокою і через це засудили до арешту й ув'язнення у Векерешть. На 27 лютого 1931 р. призначено судовий процес, до якого, за твердженням К. З. Кодряну, було створено ситуацію, в якій складно було давати відповідь і в якій зачіпалося питання безпеки держави. На самому процесі не з'явилось жодних прямих доказів про причетність організації до терористичних дій. Відзначалося активну діяльність легіонерів із привернення майбутніх членів організації та фактично отримали виправдувальний вирок. Однак на волю легіонери не вийшли через апеляцію прокурора. 27 березня 1931 р. встановлено новий термін в апеляційному суді, та знову було виправдання і протест прокурора. Тож видано рішення І. Мігалаке про заборону організацій, які ворожі існуванню румунської держави, хоча сам К. З. Кодряну не вважав своєю організацією такою. Тим не менше організації продовжили залишатися закритими попри все²⁵¹.

Владі дійсно не вдавалося навести повноцінний порядок у країні, незважаючи на арешт К. З. Кодряну за звинуваченням у підбурюванні до насильства. За півтора місяця його було звільнено. У період формування Залізної гвардії як політичної партії легіонери вдавалися до терористичних актів. Так, уже в липні 1930 р. вони влаштували замах на одного із провідних націонал-церееністів К. Анджелеску. У грудні того ж року Думітреску-Зепаде намагався влаштувати замах на директора «*Adevărul*» Е. Сокура. Певну активність виявили також під час часткових виборів у повітах Нямц і Тутова. В умовах, коли партія, що формувалася, проявляла себе як політичний терорист, з боку уряду вживалися різні заходи і не дивним є те, що міністр внутрішніх справ А. Келінеску в січні 1931 р. зробив усе для оголошення Залізної гвардії поза законом, супроводивши ці дії арештом К. З. Кодряну, М. Стелеску, Бану, Н. Тоту, Деніле. У країні піднялася хвиля виступів на захист легіонерів, і одним із протестантів проти дій уряду був директор «*Universul*» С. Попеску²⁵². Заборона організації фактично створювала умови для усунення її від участі в парламентських виборах та змушувала лідера приймати рішення стосовно подальших форм діяльності.

Це рішення полягало у виборі можливостей для проходження в парламент та використання його для підриву партійної системи у країні. Крім того, участь у виборах була тим, що давало можливість перевірити ставлення народу до організації. Тим паче, що вона демонструвала свій монархізм та виступала за спілкування з визначеними соціальними групами. Також проблемою вважалося і лихварство, хоча капітал ділили на креативний та спекулятивний. В економічній сфері ґардисти пообіцяли не допускати розкрадання народного добра та будувати економіку на аграрній основі. Таким чином, господарською одиницею ставали селяни середнього рівня заможності. Зовнішня політика сприймалася більше як войовнича, ніж пацифістська, хоча про «життєвий простір» тут не йшлося. Вимагав К. З. Кодряну й усунення іноземного засилля, що спрямовувало вістря його атак проти євреїв, яких пропонував позбавляти громадянських прав. Про чужоземців йшлося і в питанні захисту робітників. Усунення таких, участь робітників у

прибутках підприємств, страхування від нещасних випадків та соціальний захист жінок і дітей – все, що обіцялося робітництву. Звернення по досвід фашистів дав змогу запровадити в дію програму з організації дозвілля робітників. У питанні про фінанси також впливали чужоземці і тут ремісники-міноритарі мали сплачувати спеціальний податок у скарбницю, девальвація лея, збільшення аграрного експорту, бездефіцитний державний бюджет, ті положення, які стосувалися впорядкування фінансової системи. У політичному плані передвиборна програма 1930 р. фіксувала вимогу зміни конституційного ладу. Парламент легіонери пропонували замінити «корпоративним органом». Пропонували запровадити сімейне виборче право, за якого би враховувалося становище окремих родин. У подальшому передвиборні програми ґардистів не містили подібних положень. Фактичним гаслом у виборчій кампанії 1930 р. став заклик, що нагальні проблеми мають вирішуватися прямою дією. Практично піднімалося і положення про власні зусилля та необхідність звертатися до людей, а не створювати програми²⁵³.

У 1931 р. Легіон змінив свою назву на Залізна Гвардія. Організаційна структура Легіону була вироблена К. З. Кодряну, І. Моцюю, І. Ґанетою, К. Джеорджеску, Р. Міроновичем. Сам І. Моца писав про неї, що організація передбачає наявність вождя, яким був К. Кодряну. Також організація мала чотири основних підрозділи, які об'єднували основну масу, представників старшого покоління, жінок, румунів за кордоном. Керівним органом вважалася Рада Легіону, до складу якої увійшли лідери антисемітського студентського руху. Також було створено і Сенат Легіону, до якого входили особи у віці від 50 років, що виробляли рекомендації для керівництва Легіону. Останній був створений 4 січня 1929 р. на з'їзді легіонерських осередків, коли і наділили К. З. Кодряну правом призначати сенаторів. Поява Сенату могла бути відповіддю на наявність старших осіб у складі Легіону, які належали до «Друзів Легіону» та складали кілька гнізд. Перше засідання Сенату відбулося по завершенні його конституювання у грудні 1930 р. Його членами були Т. Бреїляну, І. Макрідеску, І. З. Кодряну, о. П. Матай, о. Джеорджеску, Г. Соломон, П. Камбуряну, І. Кюркалан, І. Зісу. Також в організації з'явилася своя відзнака – зелена сорочка (символ Дакії), пояс з портупеею та емблема – блакитна свастика на жовтому тлі. Після перейменування Легіону архангела Михаїла в Залізну гвардію усталилася і структура організації як парамілітарної. Легіонерські осередки очолювалися командами, яких переобирали щороку. Міські, повітові й обласні організації також очолювалися командами, а їх накази слід було виконувати. Порушники дисципліни каралися, в тому числі і на смерть.

Через рік після створення структура організації стала впорядковуватися й організаційно починалася з «осередка», пізніше низову організацію перейменували у «гніздо» із 3-10 членів. Осередки жіночих груп називали «твердинями». Підрозділи, до яких входили діти та юнаки (14-20 років), – «братства хреста». Останні могли нараховувати 10-30 осіб та об'єднуватися в межах міста. Тут членам організації нагадували про гайдуцькі традиції. Легіонери у віці 21-28 років були основою легіонерського корпусу. Студенти і жінки складали студентську та жіночу секції, а старші члени – політичну. Із травня 1933 р. у складі організації створили загін легіонерів-смертників, який призначався для виконання терористичних актів. Імовірно, що саме цим було викликано й інтерес поліції до можливої передачі зброї з Німеччини для легіонерів у 1933 р., що загрожувало створенням штурмових батальйонів.

У період формування організації вже в 1927-1928 рр. доволі багато жінок і дівчат вступали в організацію, що вело до відмови частини з них від ведення домашнього господарства. Проте в березні 1928 р. велася агітація із залучення до організації жінок і в ході цих заходів у березні 1928 р. в Яссах була створена секція «Сестер Легіону». Так, звісно їх мали навчати завданням ведення боротьби, але разом з тим жінки мали виконувати і традиційну роботу, зокрема займатися вишивкою. Та разом з тим жінки відігравали помітну роль у Легіонерському русі. Зокрема, Л. Баґдад, студентка з фортечки Н. Ніколеску, виконувала завдання кур'єра між генералом Кантакузіню-Гренічеру та К. З. Кодряну. До подібних завдань підключалася також і С. Попеску. Загалом жінки і дівчата у віці 16-25 років у значній мірі мали намір вступати до організації. При цьому вони демон-

стрували відданість капітану. Зокрема, 8 червня 1938 р. студентка М. Іордаке під час свята на стадіоні у присутності короля Кароля II заявила в мікрофон, що К. З. Кодряну не винен і за цю правду готовий вмерти. Розвиток жіночих підрозділів дозволив створити і централізоване командування, яке в 1933-1936 рр. здійснювала Н. Ніколеску (з 1930 р. перебувала в Легіонерському русі), після чого керівництво перейшло до студентки факультету медицини Л. Трандафір²⁵⁴.

Осередок, як низова організація, відповідав за виховну роботу із членами, тому на засіданнях обговорювалися політичні та господарські проблеми. У сільській місцевості актуальними були питання про зростання врожайності, продажу продукції, облаштування села. У жіночих секціях Залізної гвардії обговорювали питання про роль легіонерської жінки в новій Румунії поряд з питаннями харчування в родині, підтримання порядку в будинку, догляду за дітьми. У студентських секціях могли порушувати соціальні та політичні питання, які, як зауважив М. Лебедев, зводилися «в основному до антисемітизму й антикомунізму». Разом з тим лідери Залізної гвардії називали Румунію мононаціональною державою, вимагаючи від національних меншин лояльності. Зокрема, 15 жовтня 1933 р. «Аха» писала про можливість зрівняння румунів і національних меншин у правах за умови відсутності загрози з їх боку румунській державності.

Відзначає М. Лебедев також і неоднорідність соціального складу організації. Він називає основою дрібну буржуазію міста і села, в тому числі тих, хто розорився під час економічної кризи і фактично потрапив у розряд люмпенів. Конкуренція з боку євреїв та антисемітська пропаганда робили Легіонерський рух привабливим для цих осіб. Також до членів організації належали представники аристократії, здебільшого ті, хто розорився, не перебудувавши власне господарство. Активними учасниками руху виступали студенти та представники молоді буржуа. Також певна частина робітників приєдналася до Залізної гвардії. Щоправда, поповнення новими членами відбувалося в цей період повільно, та й сам К. З. Кодряну не поспішав швидко розширяти організацію, вважаючи необхідним дотримуватися суворого відбору нових членів²⁵⁵. Власні ідеї легіонери почали поширювати через видання «*Pământul strămoșesc*» (1 серпня 1927 р. – 10 грудня 1933 р.), однак через фінансові труднощі з часом відмовилися від друкованого слова і перейшли на усну пропагандистську діяльність. Пізніше відкрили інше видання – «*Buna Vestire*» (21 лютого 1937 р. – 13 квітня 1938 р.). У цих виданнях помітна увага надавалася поясненню «єврейського питання», так, як його бачили легіонери, та пропагуванню християнських ідей²⁵⁶. Антисемітизм в умовах економічної кризи сприймався як необхідність. За словами С. Московіча: «Ліквідація євреїв була сприйнята як ліки та протиотрута проти капіталізму, бідності, більшовизму та занепаду нації». Для ряду освічених румунів, як і для М. Еліаде, прикладом у пропагуванні антисемітизму стали І. З. Гаждеу та М. Емінеску²⁵⁷.

Хоча контакти К. З. Кодряну із закордоном встановлювалися досить складно, все ж прикладом для нього служили і Німеччина, й Італія. З останньої брали за взірць ідеї нової державної моралі, харизматичного вождя, нового соціального порядку. Тому не дивно, що і Кодряну стали порівнювати з Муссоліні, і капітан говорив про приклад Риму. Зв'язки з Німеччиною налагоджувалися через студентські організації. Зокрема, у грудні 1931 р. на міжнародному студентському конгресі в Сібіу був присутній і лідер німецьких націонал-соціалістичних студентів Карл Мотц²⁵⁸.

Першою реальною участю кодряністів у виборах був 1931 р., коли на вибори вирушили під назвою «Група Корнеліу Зеля Кодряну», отримавши 30 783 голоси (1,05%). Кандидати були виставлені в повітах Бігор, Кагул, Кимпулунґ, Ковурлуй, Гунедоара, Марамуреш, Турда, де балотувався і К. З. Кодряну, Клуж, Ізмаїл, Муреш, Сату-Маре, Тирнава-Маре, Текуч, Тігіна, Тутова. До Сенату за загальною колегією балотувалися ґардисти від повітів Кагул, Тігіна, Турда, за списками громадських і повітових рад від повіту Тігіна²⁵⁹. Популярність К. З. Кодряну в Нямці коментував наприкінці серпня 1931 р. Н. Йорґа, який писав, що за К. З. Кодряну віддали голоси студенти з обох антисемітських угруповань. У жовтні того ж року Н. Йорґа з Г. Боґдан обговорював питання заарештованих студентів та відзначив тому, що вони вірять у те, що захищають націю, що і змушувало тих, хто перебував на волі, вимагати звільнення заарештованих²⁶⁰.

Послідовність у отриманні успіху на виборах виглядала звичайним чином. Для прикладу, в лютому 1931 р. в повіті Кимпулунґ відбулося заснування нових легіонерських організацій за участю Горії Зеля Кодряну, Джевару, Є. Добоша, Боки²⁶¹. На парламентських виборах 1931 р. у цьому повіті організація збере 19,1% голосів. Вже в 1931 р. Залізна гвардія була заборонена, але після офіційного розпуску продовжила діяльність і того року виставила 17 кандидатів на парламентські вибори від «Групи Корнеліу Кодряну», зібравши лише 30 тис. голосів. Наступні парламентські вибори 1932 р. принесли ґардистам 5 місць. Тоді доволі високим числом голосів, відданих за організацію, було в повітах Сучава та Кимпулунґ, незначним у повіті Редеуць та зовсім малим і відсутнім у повітах Сторожинець і Чернівці та Хотин відповідно²⁶².

Після виборів проводилися довибори в повіті Нямц, де ґардисти здобули 4,23% голосів. Проведена пропагандистська робота дала змогу обійти на довиборах усі політичні сили (39,5%). Трохи згодом, також через звільнення депутатського місця, проводилися довибори в повіті Тутова, де агітаційну діяльність легіонери почали 9 січня 1932 р., які перетворилися на терор. У результаті 26 березня 1932 р. Залізна гвардія була заборонена, вибори відтерміновані. Але 3 квітня 1932 р. відновилася агітаційна діяльність і перемогу здобув представник ґардистів. Таким чином, до парламенту потрапили К. З. Кодряну та І. З. Кодряну, щоправда урядова криза червня 1932 р. привела до розпуску парламенту. Напевне, тут варто зрозуміти, що навряд чи К. З. Кодряну був готовий представляти інтереси румунських селян у парламенті. Тим не менше 1932 р. став переломним у діяльності ґардистів, адже із цього часу вони стають поміченими у країні, а К. З. Кодряну, який зробив спробу ознайомитися із програмою німецького студентського руху, відвідував також у 1932 р. Берлін²⁶³. Самі ж легіонери продовжують виступати з гаслами про справедливість та благополуччя для всіх, яке мало здійснитися через насилля. Фактично, Залізна гвардія тимчасово відмовилася від пропаганди антисемітизму, переключившись на боротьбу з бідністю. У цьому сенсі виступали ґардисти у власній пресі: «Програма Групи Корнеліу Кодряну передбачає покарання і конфіскацію майна всіх тих, хто грабував наш народ і хто нажився на такій злочинній політиці. Плахи і шибениці внесуть чесність у політику»²⁶⁴. Однак випадки проявів антисемітизму все ж були і 26 березня 1932 р. сенатор І. Неміровер виступив із заявою проти актів вандалізму в Яссах, де постраждали і люди, і синагога. Відповіддю голови Ради міністрів стала обіцянка, що кожен акт вандалізму розцінюватиметься як справа, яку має вивчати уряд. Проти вандалізму діяти закликав і депутат М. Ландау²⁶⁵.

Таким чином, вибори дали змогу К. З. Кодряну пройти до парламенту, до чого, за його ж словами, він був не готовий. Його неготовність до традиційних для політичного життя Румунії демонструвала справа банку «Мармарош Бланк і Ко», коли К. З. Кодряну сформулював свої пропозиції стосовно політичного й економічного життя країни, поставивши на перше місце смертну кару за шахрайські дії із громадськими коштами. Вивів він і необхідність встановлення єдиного для всіх румунів керівництва. Критичним залишалося ставлення капітана до демократії, яка бачилася способом зрівняння у правах з румунами євреїв, засобом дроблення нації на партії, явищем залежним від великих грошей. Для змін необхідним бачив існування національної еліти, яка мала дотримуватися духовної чистоти, здатності до праці і творення, звитяги, суворого життя та постійної боротьби із труднощами, віри в Бога, любові²⁶⁶.

Оскільки у планах організації було завдання створення нової людини, то особистості відводилося індивіду, національному колективу, нації, визначення яким також було дано відповідне, адже з поняттям «індивід» пов'язував демократію, яка займалася забезпеченням прав особи. Відзначав відсутність у реальності прав особи при демократії, критикуючи систему «масонської демократії», для якої притаманний «мир між людьми» та «війна проти Бога». Під народом розумів усіх румунів, нині живих, померлих предків, тих, що мають народитися. Народ має фізичний спадок – тіло; матеріальний спадок – землю країни та її багатства; духовний спадок. Останній включав концепцію про Бога, світ і життя, честь і культуру народу. Спадщину в усіх трьох проявах народ мав захищати. Кінцева мета народу полягала не просто в існуванні, але у

слідуванні шляхом долі та виконанні місії. Відхилив республіканський лад, визнаючи верховною формою правління монархію. Монарх є великим, коли притримується лінії, обраної для народу. Таким монархом вважав Фердинанда, який ішов спільно з народом²⁶⁷.

Тим не менше демократія залишалася інструментом, який могли використовувати ґардисти для потрапляння у владу, через що вільне місце в повіті Тутова і призначені на 17 березня 1932 р. вибори стали підставою для розгортання передвиборчої діяльності. Групу очолили В. Сілаґі та М. Стелеску, а до передвиборчих заходів залучено І. З. Кодряну. Проте заходи влади були доволі жорсткими та мали результатом використання жандармами зброї проти ґардистів. Внаслідок цього розгорнулися дії новою групою ґардистів під проводом Н. Тоту, який захопив жандармський пост та залізничний вокзал. Якщо поранених легіонерів перевели до Бирладу, то в місті залишалися Ібреїлян, Н. Ешану та заарештований І. З. Кодряну. Загалом прибули 4 тис. кодряністів з Кагула, Романа, Ясс і Ковурлуй. Ситуація для місцевої влади була критичною, оскільки не вистачало військ. Наприкінці березня порушувалося питання про обмеження Залізної Гвардії та припинення публічної діяльності «Cultul Patriei», яку звинувачували в організації змов проти корони. Вживалися заходи проти селян і вчителів, а самі вибори перенесли на 17 квітня 1932 р. Для підтримки прибули в повіт Г. Соломон, полк. Камбуряну, Вентонік, Іфрім, Пр. Ісігіе, Печелі, Потоля, а група Г. Костя прибула в Бирлад. 17 квітня врешті провели вибори, результати яких оголосили наступного дня. Перемогу здобули ґардисти в особі І. З. Кодряну (5600 голосів), після яких ішли ліберали (5200), цереністи (4000), інші групи мали 2000 голосів²⁶⁸, а кузисти – 500.

Продовження виборчих змагань мало місце в липні 1932 р. у зв'язку з парламентськими виборами після приходу до влади уряду А. Вайди-Воевод, де легіонери були представлені 36 списками (17 у 1931 р.). На виборах 1932 р. «Група Корнеліу Зеля Кодряну» збрала 70 674 голосів (2,59%), що фактично допускало отримання 5 мандатів від повітів Сучава, Ковурлуй, Кагул, Нямц і Тутова. Кандидати виставлялися в повітах Арад, Арджеш, Байа, Белць, Ботошань, Бреїле, Кагул, Караш, Кимпунг, Ковурлуй, Долж, Дорогой, Феґераш, Фелчіу, Горж, Гунедоара, Яшь, Ілфов, Ізмаїл, Марамуреш, Мусчел, Нямц, Прагова, Путна, Редеуць, Римніку-Серат, Роман, Сібіу, Сорока, Сторожинець, Сучава, Текуч, Тіґіна, Турда, Тутова, Васлуй. До Сенату балотувалися від по-вітів Кагул, Ковурлуй, Нямц, Редеуць²⁶⁹. Результатом виборів для ґардистів стало отримання 5,5% голосів на Буковині, 4% – у Бессарабії, 2,5% – у Реґаті. Високими були результати²⁷⁰ для повітів Ковурулуй – 19,5%, Нямц – 15,5%, Сучава – 20%, Кагул – 18%. Загалом у плані участі в парламентських виборах ґардисти змогли досягти поступового успіху. Адже якщо в 1927 р. вони у 8 повітах здобули 10 761 голос, то вже 1931 р. – 30 783 в 17 повітах. На вибори 1932 р. ґардисти йшли у 36 повітах і отримали 5 мандатів від повітів Кагул, Ковурлуй, Нямц, Сучава і Тутова. Найбільше голосів, 4420 (19,99%), вони отримали в повіті Сучава²⁷¹.

Проте в парламенті ставлення до К. З. Кодряну в ряді випадків було негативним. Зокрема, 2 серпня 1932 р. в парламенті К. Брексяну назвав К. З. Кодряну злочинцем²⁷². Результатом участі у виборах 1932 р. для Залізної Гвардії стало створення організацій у 20 повітах і на січень 1933 р. діяли 45 місцевих організацій. До їх послуг було 17 видань загальним тиражем 35 тис. примірників. У травні – серпні 1933 р. чисельність організації зростала і сягнула 60 місцевих організацій. До кінця 1933 р. чисельність Залізної Гвардії складала 28 тис. осіб і проводити передвиборчу агітацію та боротися на парламентських виборах вони могли в 66 виборчих округах. Такий успіх можна пов'язати зі стрімким сходженням у Німеччині націонал-соціалістів й інтересі до цього руху та його відповідників у певних європейських колах. Сам К. З. Кодряну виступав із заявами про загибель системи демократії і не був поодиноким у своїх думках. Також діяльність у парламенті була використана К. З. Кодряну для критики уряду у справі робітничої політики, де після подій у Гривіці його позицію підтримав Н. Лупу. Критикував уряд і за низьку заробітну плату, яка не давала утримувати сім'ю²⁷³. Стосовно цього періоду варто відзначити критику К. З. Кодряну уряду А. Вайди-Воевод, який вважав слабким. Також виступав і проти І. Г. Дуки та Н. Тітулеску, яких назвав виконавцями волі паризьких банкірів-євреїв²⁷⁴.

Осінь 1932 р. і зима 1933 р. стали періодом відновлення легіонерської організації. На той час К. З. Кодряну вже два роки перебував у Бухаресті, залишивши в Яссах Баня, якому допомагали Тоту, Кринґану, Ташке, С. Теодореску. Зростала група студентів-легіонерів. У Клужі діяла організація під керівництвом Беніке Добре, в Чернівцях – Лауріка, якій допомагав Т. Брейляну. Загалом на Буковині організація розвивалася за участю В. Ясінскі, «давнього та видатного націоналіста». У Кишиневі працювали Тудораке і Серґіе Флореску, в Ораді – Й. Бозинтан. Практично в цей час до студентства влилися юнаки, підготовлені у Братствах хреста. У Бухаресті приступили до видання «*Calendarul*» під керівництвом Н. Крайніка та за участі інтелектуалів на чолі з Д. Протопопеску. Саме це видання «проклало шлях у світ румунської інтелігенції за християнським і націоналістичним напрямом». У ході відновлення діяльності організації брав участь К. З. Кодряну спільно з І. З. Кодряну, які побували 21 листопада 1932 р. на конгресі повітової організації в Редеуць. Головою її тоді був В. Ясінскі, а своє членство в ній фактично підтвердили 500-600 осіб, з яких поліції вдалося ідентифікувати 74. Тоді ж у межах організації прийняли рішення про видання газети «*Garda Bucovinei*», яка мала послужити пропагандистською підготовкою конгресу. Обговорили на даному конгресі програму «Залізної Гвардії». Одним з питань стало створення таємної поліції для боротьби проти комуністів у містах Буковини і Бессарабії.

Відзначав К. З. Кодряну, що у студентському русі столиці легіонери займали провідне місце, а Т. Котіґе входив до головування центру. Інтелектуальна молодь гуртувалася навколо журналу «Аха», де провідну роль відігравали Полігроніаде, Войен, Констант. Долучилися до організації проф. В. Крістеску, В. Марін, проф. В. Думітреску, інж. В. Іонеску, проф. Р. Гир, адв. Попов, художники Басараб і Злотеску. Також приєднувалися до Залізної гвардії і македонці з Кадрілатеру, серед яких провідну роль відігравали Папаначе, Караніка, С. Чуметі. Останній підтримував досить тісні стосунки з К. З. Кодряну, став касиром Залізної гвардії. Ця особа фактично не мислила себе поза організацією. Також у різних місцях країни з'явилися цінні кадри організації, до яких належали не лише студенти, але і священники, військові, адвокати, викладачі. На сектори поділили Бухарест для створення організації. У Зеленому та Блакитному діяли Н. Константінеску і Д. Белімаче, які в організацію вступили не так давно. Окремим наказом К. З. Кодряну було встановлено най-вищий ранг легіонера – Командант Залізної гвардії. Принаймні першими його отримали 10 грудня 1932 р. І. Баня, І. Белджа, І. Блінару, І. Думітреску, А. Іонеску, В. Сілаґі, М. Стелеску, Н. Тоту, Т. Котіґе, Т. Антоґі. Легіонери 1927 і 1928 рр. залишалися у складі легіону з титулом команданта-заступника Залізної гвардії, інші, які були у віці, входили до сенату легіону та Вищої легіонерської ради²⁷⁵.

Загалом розвиток Легіонерського руху в 1930-х рр. дозволяв К. З. Кодряну стверджувати, що він був популярним серед селян, студентів та учнів, тоді як у місті рух мав значні обмеження. Тут можна послатися і на сучасну французьку дослідницю, яка звертає увагу на факт, що ідеї К. З. Кодряну знайшли своє втілення в середовищі «молодого покоління», тих, хто народився в перше десятиліття ХХ ст. і які бажали вийти за межі політики чи власне політиканства. Цим людям була при-таманна опозиційність, як скажімо Еужену Іонеску, людині з єврейським походженням, або ж бажання швидше румунізувати приєднані околиці «Великої Румунії», як М. Еліаде, який у 1922 р. відвідав Чернівці і був вражений тим, що в місті частіше розмовляють німецькою, ніж румунською²⁷⁶.

Ворогами і далі вважали євреїв, яким закидали зв'язки з угорцями та більшовиками. Правда, і легіонерів звинувачували в перебуванні на фінансуванні в гітлерівців, у створенні фабрики для фальшування грошей у Решінарь. Керівництво Легіонерським рухом вживало в 1930-х рр. заходи, спрямовані на організацію «Команд смерті» та здійснення публічних заходів. Таким мав бути марш від Бухареста на Пітешть, Римніку-Вилча, Тирґу-Жіу, Турну-Северін, Оравіцу, Решіцу. Влаштовувалися зібрання, які розганялися владою, що, за висловом К. З. Кодряну, створювало загрозливу ситуацію в регіоні²⁷⁷.

Творення нової людини для легіонерів стало завданням, яке також намагалися вирішити і шляхом організації трудових таборів. При цьому кожен із них мав конкретне завдання і діяв нерідко в місцевості, де існували певні проблеми та потреби, як стало у випадку з с. Вішань поблизу Бузеу та побудовою греблі. За розпорядженням К. З. Кодряну тут з 10 липня по 10 вересня 1933 р. мав діяти табір, де впродовж двох етапів мали побувати 1000 осіб. Першу команду створили з легіонерів із Бреїли, Бузеу, Римнікул-Серат, Фокшань, Текуч, столиці, Плоешть, Яломіци, Димбовіци, Мусчела, Арджеша, Влашки, Олтенії. Пішим ходом з Кишинева 15 липня прибула група бессарабців, які представляли Кагул, Тігіну, Ізмаїл, Четатя-Албу. До складу першої команди увійшли представники Братств хреста з усієї країни. 10 липня у Вішань прибули 200 легіонерів з Ґалацу, Фокшань, Бухаресту, Бузеу, Текуча, Ясс, Бреїли під командуванням С. Теодореску, Н. Константінеску, Певелуце, Д. Белімаче, Стоенеску, Бруме. Вже по прибутті були оточені жандармами й атаковані. Були поранені С. Теодореску, Бруме, Д. Белімаче. о. І. Думітреску, Стоенеску, Певелуце, важко поранили Н. Константінеску. У зв'язку з цими подіями К. З. Кодряну направив листа Голові Ради міністрів А. Вайді-Воєвод й опублікував його в «*Calendarul*». Загалом діяльність таборів праці продовжиться і в них молодь матиме завдання створювати чи відновлювати об'єкти громадського користування, ставлячись із особливою увагою до церков. Власне, і з цієї причини прихильним ставленням до ґардистів відзначалися митрополит Бессарабії Ґуріє, єпископ Олтенії Вартоломеу, єпископ Гушулуй Вісаріон. Саме з такої причини, коли молодь доволі захоплено зустрічала легіонерів, уряд звернувся по допомогу до патріархії на початку жовтня 1935 р. На засіданні святого синоду 4 жовтня міністром культів та мистецтва було подано інформацію про табори праці, в яких «під виглядом безкоштовної праці, виконується не що інше, як захоплення мас ґардистськими ідеями». Даючи їм можливість працювати безкоштовно, надають їм можливість проводити свою пропаганду. На майбутнє просили не допускати подібної діяльності. Відповіддю на заборону уряду стали заява Ґ. Кантакузіно-Ґренічеру та публікації В. Маріна, який звинуватив патріарха у виступі проти церкви. Тим не менше в історії Легіонерського руху відомі представники вищого духовенства православної, греко-католицької, римо-католицької церков, зокрема митрополит Олтенії Марін Фірміліан, митрополит Банату Ніколає Корняну, митрополит Ардялу Антоніє Племедяле, митрополит Буковини Вісаріон Пую, єпископ Ніколає Попович та ряд інших²⁷⁸.

Для формування організації мали значення також публікації Н. Крайніка, Н. Іонеску, Т. Брейляну, які просували ідеї повернення православія як частини національної культури, відмову від демократії, перетворення суспільства в моральну спільноту, оновлення суспільства через політичну еліту²⁷⁹. Згадка про Н. Іонеску змушує також зауважити, що серед його учнів були активні учасники руху та прихильники італійського фашизму. Так, згаданий уже раніше М. Еліаде ще під час навчання захопився фашистськими ідеями, а буваючи в Італії познайомився з Д. Джентіле, знав праці Ю. Еволи і, навіть як і він, намагався поєднати фашизм та релігію. Н. Крайнік ще в березні 1933 р. заявляв про майбутнє Румунії саме із Залізною гвардією та К. З. Кодряну. Останній представлявся як керівник нового конструктивного націоналізму, відзначав християнські основи руху ґардистів. Така позиція, можливо, була причиною вибору Н. Крайніка очільником ґардистської організації повіту Влашка. У травні 1934 р. Н. Крайнік виступив автором плану організації румунської освіти, яку представив К. З. Кодряну. Позиція самого Н. Крайніка все ж не завжди приймалася в ґардистському середовищі, що підтверджує циркулярний наказ К. З. Кодряну, яким заборонялися виступи легіонерів проти промов Н. Крайніка. Останній, правда, вважався формальним членом ЛНХЗ, через що легіонерам у березні 1935 р. заборонили контакти з ним²⁸⁰.

Помітну роль у становленні «Молодого покоління» відіграв Н. Іонеску, який викладав філософію в Бухарестському університеті, а в політичному житті був близьким до королівського двору та НЦП до початку 1930-х рр. У 1932 р. намітилося його зближення із Залізною Гвардією, а вже у грудні 1933 р. він відверто заявив протест проти заборони Залізної Гвардії. Стосовно ідеології Н. Іонеску А. Ленель-Лавастін відзначає його як представника ортодоксального, антидемократич-

ного, антизахідницького напрямку румунської культури. Як філософ він був прихильником ідеї кризи сучасної людини, пов'язаної з існуванням демократії. На його думку, особистість мала підпорядковуватися національній громаді, нації, яка єдина за духом і кров'ю. Відзначають уміння Н. Йонеску використовувати свої знання для написання передовиць та курсів лекцій. У політичному плані позиція Н. Йонеску спрямовувалася проти союзу Румунії із Францією та Великою Британією. Штучним утворенням вважав і Лігу Націй. Національна належність, за ним, визначалася релігією, звідки і твердження про належність румунів до православ'я та твердження про духовну цілісність. Стосунки особистості з державою та суспільством він подав через 4 принципи: тоталітарний (сильна держава як втілення органічної єдності православного народу), модерністський (техніка як інструмент посилення могутності держави), елітарний (створення нової еліти), етнічний (неможливість переходу з однієї національної спільноти в іншу)²⁸¹.

Власне, ідеологічне підґрунтя організації, яке аргументувалося також і Н. Крайніком, було типовим для інших національних партій. Це простежується, зокрема, і в ідеях учня Н. Йонеску М. Вулканеску як дія, спрямована на уніфікацію, створення єдиного образу румуна, створення політичної єдності нації. Ця національна ідея в багатьох представників «молодого покоління» переплелася з ідеєю православ'я, в результаті чого усталилася концепція румунської ідентичності, що базувалася на постулаті органічного зв'язку між народом і церквою. З 1927 р. прихильником цієї ідеї став М. Еліаде, який визнавав православ'я єдиним християнством. У практиці Залізної Гвардії фундамен-талістське православ'я визнавалося панівним над ідеєю пришестя «нової людини». Для М. Еліаде «нова людина» – це вільна від світських марновірств особа, яка виникає в середовищі світських еліт. Ця його позиція викристалізувалася вже на 1934 р. З новою людиною було пов'язано і переконання М. Еліаде в тому, що легіонерська революція є духовною та християнською. Саме вона називалася такою, що «має право вищої мети – вирятуння народу, примирення румунського народу з Господом».

Свою позицію виробив філософ Е. Чоран, який у зв'язку із православ'ям порушував і питання відродження нації, що зачепив у концепції «Перетворення Румунії» (1936 р.). Тут він виступав проти тих ідеологів, які обстоювали позицію архаїчності та традиціоналізму, не подаючи нічого натомість, не даючи ідей розвитку. Сам він також дотримувався думки про занепад західної цивілізації, шукаючи ті творчі основи, які мали дати можливість Румунії до розвитку. При цьому сам він очікував глобальної катастрофи. Ідею занепаду поділяв і М. Еліаде, але проблему він бачив у «масонській ментальності», що вже тоді сформувало його антисемітську позицію. Але, якщо Е. Чоран був антитрадиціоналістом, то М. Еліаде, навпаки, був ближчим до органістичних тра-диціоналістів, якими слід вважати Н. Йорґу, Л. Блаґу, Н. Йонеску, В. Пирвана, Н. Крайніка. Позиція М. Еліаде значною мірою була пов'язана з ідеєю ідентичності з даками, які були носіями архаїчної форми примітивного християнства. Дако-фракійська спадщина ставала тією основою, яка дозволяла перекреслити римське минуле, яке поєднувало Румунію із Заходом, та давала змогу легітимизувати праворадикальний рух. М. Еліаде вважав, що румун може бути лише православним, відкидаючи можливість інших політичних поглядів. Мав він і ксенофобські настрої, які він, зокрема, висловлював стосовно саксів із Брашова в серпні 1933 р. Щоправда, на той час сам М. Еліаде від-носив свої вислови до духовної, але не політичної сфери. Проте дещо згодом М. Еліаде вбачав в успіхах Залізної Гвардії реалізацію своїх ідей, викладених у «Духовному шляху», а Е. Чоран у націонал-соціалізмі віднайшов політичне вираження концепції віталізму²⁸².

Потреба ідеологічного обґрунтування діяльності Залізної Гвардії, безумовно, існувала, оскільки серед її членів була високою частка людей з певним рівнем освіти. А. Ленель-Лавастін наводить як приклад, що серед 710 учасників трудового табору в Кармен-Сілва 476 були особи з середньою та вищою освітою і навіть із науковими ступенями. І процес притоку інтелектуалів до руху не припинявся, чим можна пояснити результат виборів у парламент 1937 р., коли партія «Все для країни» отримала 16% голосів, посівши третє місце у списку учасників виборів. За словами С. Московіча, потік кандидатів у члени партії ішов завдяки тому, що ґардистський рух

«зміг нав'язати сприйнятливую форму підпорядкування одній людині, одній ідеї – єдиній, сильній і містичній. Молоді вливалися в нього, щоб об'єднатися у бригади, старі – щоб проїнятися духом часу... Палкість і достоїнство, які дримали в людях, прокинулися, але разом з ними прокинулися страх і жорстокість. І все це знайшло мову для самовираження». А. Ленель-Лавастін, яка посилається на С. Московіча, вказує на зростання чисельності організації в період 1928-1933 рр. із 28 тис. до 272 тис. осіб. Рекрутування невдоволених проводилося з усіх соціальних верств, а на 1936 р. інтелектуалів, особливо тих, що втратили роботу, було в організації до 20 тис. Для столичної інтелектуальної еліти розпочали видавництво журналу «Аха», яким керували колишні учасники «*Criterion*» М. Полігроніаде та Я.-В. Вожен. Помітну роль зіграла і «народна містика», яка заворожила освічену частину населення²⁸³.

Діяльність організації дійсно повністю враховувала соціальний склад населення Румунії. В умовах економічної кризи саме легіонери обіцяли селянам новий час, нові умови існування. Взагалі демагогія стала одним із засобів діяльності організації, яка пообіцяла піднести румунський народ та усунути соціальну несправедливість, взамін на жертву. Одним з гасел стала вимога чесної та непідкупної влади. Обіцяли також надання по погону землі, звільнення селян від лихварів-євреїв, скасування податків, проводили антитрестову і навіть антикапіталістичну агітацію за скасування класових протиріч і встановлення соціальної справедливості та перетворення в новому суспільстві праці на достоїнство людини²⁸⁴.

Намагаючись виконати свою програму, легіонери критикували державу, що користувалася демократичними інститутами в політиці та владі. Дані інституції – загальне виборче право, свободи і парламент – пов'язувалися із плутократією та зневагою румунської демократії до свого символу віри – Конституції. В. Марін зазначав, що Легіонерський рух є законною реакцією на ситуацію у країні і потребу створення тоталітарної держави. Завданням руху бачив перетворення нації в державу, а в рамках нової революції головним бачив національний колективізм. У своїй діяльності Легіонерський рух мав на шляху творення нового долати як лібералізм, так і соціалізм. Демократичне суспільство пов'язувалося зі створенням універсальної чи абстрактної людини. Загальне виборче право звинувачували у створенні партій та використанні принципу «поділяй і волода-рюй». Заперечував В. Марін можливість поєднання націоналізму та демократії, але й націоналізм не вважали абстрактним чи формальним, не називали виборчою програмою, теорією, а глибокою вірою, монархічним за своєю суттю, а демократія заперечує вирішальну роль монарха. Націоналізм, зауважував В. Марін, іде зсередини, тоді як демократія розвивається на поверхні²⁸⁵.

Разом з тим легіонери не приймали державу в тому вигляді, в якому вона існувала. Саме це пояснює вислови В. Маріна в його публікаціях, адже в 1933 р. він писав про оголошення війни державі всіма румунами, звертаючи, зокрема, увагу на фіктивність демократії у країні. Він же зауважував, що держава народжується тоді, коли нація усвідомлює свою творчу силу. Кількома роками пізніше він виводив поняття «нації», «держави», «культури», які компонував у єдине як основу румунського феномену. Важливим вважав роль нації і покоління у виборі державної форми, принаймні покоління 1922 р. пов'язував з майбутньою націонал-християнсько-румунською державою²⁸⁶.

У «*Cărticica șefului de cuib*» вказували на зв'язок легіонерів з Богом і предками: «Легіон – організація, заснована на порядку і дисципліні. Легіон надихається чистим націоналізмом, нав'язаним нескінченною любов'ю до нації і батьківщини. Легіон має намір покликати до боротьби всю творчу енергію нації. Легіон захищає вівтарі, на які замахуються наші вороги. Легіон схиляє коліна перед хрестами на могилах хоробрих і святих, які полягли за батьківщину. Легіон прагне викувати сильні душі, міцні руки, потужну країну – нову Румунію»²⁸⁷.

Загалом ідеологія Легіону вмістила в себе культ вождя та еліти, помітну роль відігравала ідея звільнення нації від чужоземних елементів, апологія дако-римської раси, антисемітизм і антибільшовизм, неприйняття ліберального соціального устрою, плани з підвищення моральності в політичній сфері. Найприкметнішою рисою стало проникнення православ'я і релігійності в діяльність

організації, містичне прагнення до жертвності і героїської смерті в битві з «єврейським духом». Поряд з цим відсутньою була економічна і політична платформа, що заміщалося пропагуванням ненависті до євреїв. Мета організації полягала у створенні нової людини, яка зміцнена стражданнями і може стати інструментом у руках «етнічної держави». Основний засіб організації – боротьба проти євреїв та їх прихвоснів (корумпованих політиків). Власне, в 1933 р. К. З. Кодряну в порадах для інструкторів-легіонерів вказуватиме, що «єврейське питання складає для нації найбільшу небезпеку, з якою вона коли-небудь стикалася від найдавніших часів своєї історії»²⁸⁸.

Варто вказати, що антисемітська ідеологія була притаманна й іншим організаціям. Практично майже одночасно з перетворенням Залізної гвардії в парламентську партію в 1932 р. засновується Соціал-національна партія, відома також як «Румунські гітлерівці». Її соціальною базою стала дрібна буржуазія, а програма мала антисемітський характер. Та все ж основне застосування цієї організації знайшли у використанні на виборах для організації погромів та боротьби проти лівих²⁸⁹.

Переломним для Легіонерського руху виявився 1933 р., коли проводилися заходи різного плану. Визнавали це і легіонери, адже наступні після «бурі 1933» роки ними відводилися для творення нової людини. На початку 1933 р. Залізна Гвардія активізувала свою діяльність і 24 січня 1933 р. намагалася влаштувати у столиці демонстрацію. Уряд заборонив захід, що призвело до сутичок ґардистів з поліцією у столиці та виступів протесту студентів у всіх університетських центрах. Після дозволу уряду на встановлення хреста на могилі невідомому солдату участь у заходах взяло значно більше учасників, ніж до розгону демонстрації. Після виступів залізничників і нафтовиків та розгону страйкарів із використанням армії К. З. Кодряну в парламенті виступив на захист дій робітників: «Хіба вони не повинні захищатися від нещадної експлуатації політиканів і фірм, які належать чужинцям?»²⁹⁰.

У березні Легіонерський рух реагував на бойкот німецьких товарів у Румунії, що сприймалося як певний удар по румунській економіці та суверенітету країни. Відповідною була реакція в публікаціях «*Calendarul*». На березень 1933 р. організація Залізної гвардії діяла в повіті Редець, де помітною була діяльність лідера Ясінкі. Полегшення його роботи пов'язували з отриманням у 1932 р. автомобіля для ведення пропаганди. У м. Суцава активну діяльність проводив друкар Б. Орендовський²⁹¹. Одночасно в березні 1933 р. Залізна Гвардія оголосила «великий наступ» з метою отримати на парламентських виборах по одному представнику від усіх повітів. На початку виборчої кампанії К. З. Кодряну закликав легіонерів бути готовими до боротьби, яку слід вести різними способами. Така активність змусила владу діяти передбачуваним способом. Глава уряду І. Ґ. Дука 9 грудня провів рішення Ради міністрів стосовно розпуску Залізної гвардії, що не пропустило її в число претендентів на участь у виборах і викликало надзвичайне невдоволення політичних партій та реакцію, яка не забарилася. На основі урядового рішення поліція переслідувала членів Залізної гвардії, провівши також численні арешти у Клужі, Кишиневі. Навіть здійснили арешт І. З. Кодряну у Брашові²⁹².

Прихід А. Гітлера до влади зробив можливою пропаганду легіонерами прихильності до націонал-соціалізму. І. І. Моца на початку серпня 1933 р. заявляв: «Так, ми щиро аплодуємо канцлеру Гітлеру, за нищення марксизму та філософії свободи французької революції. У новому столітті, в яке вступаємо, скидається ідея світової політичної єдності та фальшиві ідеї свободи і демократичної рівності, для заміщення ідеєю держав справді національних і незалежних, існуючих на балансуванні силою. У цьому новому віці нам відомо, що виключені світові утопії загального світового братства (як і загальне здруження і нашарування румунсько-німецьких інтересів)... Я вказав, за що аплодуємо вільно і відкрито Канцлеру німецької революції. Однак це жодним чином не означає капітуляцію перед можливою його ворожістю, якої можемо зазнати через патріотичну поривчатість, із якою він захищає свій народ»²⁹³.

Власне, в цей період поглиблюється протистояння між Залізною гвардією та іншими праворадикальними організаціями. Також протистояли ґардисти і буржуазним партіям, маючи певний пріоритет перед ними. НЛП та НЦП за час свого правління так і не створили умов покращання

становища населення, і Залізна гвардія виглядала надією для тих, хто розчарувався в існуючих політичних партіях. Крім того, М. Лебедев, слідом за Х. Сетоном-Вотсоном, стверджує, що популярність партії підтримувалася й урядом, як націонал-цереністським, так і націонал-ліберальним, які шукали в ґардистах опору проти радикалізації мас та поширення серед них комуністичних ідей. У заохоченні та підтримці ґардистів звинувачували А. Вайду-Воєвод, Інкульця, Ґ. Тетереску. Дії ж останніх інспірувалися Каролем II, оскільки король мав наміри отримати від легіонерів підтримку для власної диктатури²⁹⁴. Власне, Залізна гвардія не нагадувала партію та й її організатор також не визнавав її такою. Проте контакти з політиками встановлювалися, як і з чиновниками та державними діячами. Розпуск Залізної гвардії вплинув на позицію К. З. Кодряну, який вирішив пере-творити організацію в партію з досить голосною назвою. Створення партії «Все для країни» відкрило певні можливості у пропагандистській діяльності, яку вели з розрахунку на формування «нової людини», оскільки мали здійснювати «реформу людини, а не реформу програми».

Однак до цього легіонери пройшли через доволі активний період діяльності в 1933 р. Так, легіонери вирішили підтримати Німеччину в її діях проти євреїв і влаштувати також у себе бойкот єврейських товарів на знак солідарності. Таку акцію провели в м. Редеуць, де до легіонерів приєдналися і місцеві націонал-соціалісти. Безлади тривали 10 днів, охопивши 3 тис. осіб. Сам капітан запропонував створити Бюро імпорту й експорту, яке мало встановити економічні відносини Румунії з Німеччиною. На додачу із 29 квітня по 10 травня 1933 р. ґардисти провели пропагандистську акцію, заклавши бажаних вступати в лави організації. Ситуація у країні складалася сприятливо для ґардистів. Особливо помітними антисемітські настрої стали у студентському середовищі, де замість «*numerus clausus*» почали виступати за «*numerus nullus*». Водночас в організації почали створювати «команди смерті», подібні до загонів СС у Німеччині, які мали впливати на поведінку чиновників і населення та відстоювати права на існування Залізної Гвардії²⁹⁵.

ґардисти намагалися пропагувати свою організацію і через демонстрацію її уніформи. Як правило, обиралися для цього масові заходи, хоча і в цих випадках мали місце варіанти дій, які могли трактуватися неоднозначно. Так, у м. Редеуць 10 осіб були звинувачені в носінні уніформи Легіону в людному місці. При цьому покаранням стала конфіскація її, засуд учасників даної групи до ув'язнення на термін від 15 днів до 3 місяців. Однак, у даному випадку, покарані намагалися оскаржити рішення суду²⁹⁶. На 1933 р. припадає і початок зацікавлення Легіонерським рухом генерала І. Антонеску, який на той час виконував обов'язки начальника Генерального штабу. Тоді ж, за його власними свідченнями, зробленими в 1940 р., генерал відстоював необхідність не тільки реформування Генерального штабу, але і змін у політичному житті, надання свободи молоді. Тоді ж подавав себе як противника боротьби короля проти Залізної гвардії, вважаючи молодь чистою та патріотичною, такою, за якою йде вся нація²⁹⁷.

Власне, вже в цей період організація намагалася реалізовувати положення, висловлені керівником, що призводило до організації трудових таборів та виконання в них завдання з «реформи людини». У таборах молодь, незалежно від свого соціального стану, мала працювати гуртом, реалізуючи закон дисципліни, закон праці, закон мовчання, закон освіти, закон взаємної допо-моги, закон честі²⁹⁸. Так, у м. Римніку-Серат вони взялися за спорудження дамби. Іншу дамбу вирішили спорудити у Вішань, що робилося без офіційного дозволу і дало підстави владі (міністру А. Келінеску) закрити трудовий табір. 4 серпня 1933 р. в Бухаресті легіонери розпочали споруд-ження будинку. Паралельно з такими роботами продовжується агітаційна діяльність, а також ви-даються настанови для учасників організації на зразок «Зошит легіонера», «*Cărticica șefului de cuib*». Регулярними стають грошові надходження від членських внесків, а сама організація все більше стає масовою, практично загальнонаціональною. Вступ до організації часто супровод-жувався приведенням нових членів. Збільшилося і число легіонерів старшого віку. Дотримувалися ґардисти принципу формування гнізд з представників

одного соціального стану, що дозволяло проводити відповідним чином пропагандистську діяльність. Того ж 1933 р. провідним теоретиком ґардистського руху став Н. Крайнік²⁹⁹.

Власне, у програмі організації виставляли бажання «піднести румунський народ» та «усунути соціальну несправедливість». Наприклад, для полегшення існування селянства ґардисти пропонували надати землю в розмірі по «півгектара на душу», звільнити селян від лихварів, скасувати податки, підвищити прибутковість селянського господарства. Основу організації склали аристократи, студенти, дрібна сільська та міська буржуазія³⁰⁰. Для того, щоб добитися прихильності селян, проводилися пропагандистські заходи, на яких давали обіцянки покращання матеріального становища, що нерідко створювало загрозу вчинення єврейських погромів. Доволі високою була самооцінка дій ґардистами, які заявляли, що діють на основі проголошених В. Вільсоном принципів. Натомість у дійсності все було інакше. Зокрема, представники організації повіту Кимпулунґ на святі в повіті Нямц виголосили гасло «Румунія для румунів!», чим фактично заперечили твердження про дотримання принципів В. Вільсона³⁰¹.

Парламентські вибори 1933 р. пройшли під знаком надзвичайної активності ґардистів. Виборча боротьба 1933 р. вважалася капітаном складною і, окрім маршів селами, він пішов на створення команд смерті. В агітаційній діяльності легіонери говорили про шлях мученика – ув'язнення, переслідування владою, збройні сутички з жандармами. На продовження слід вказати, що в рядах ультранационалістичних журналістів панували переконання, що вибори – це війна посеред миру. Принаймні в газеті «Аха» І. В. Вожен писав, що під час виборів єдиним правом було «право кулака». Проте мали місце й інші способи доведення до виборця своєї позиції на виборах³⁰².

Вибори 1933 р. дали підстави комуністам твердити, що представники фашистсько-антисемітських організацій використали демагогію, привернувши дрібну буржуазію і селянство шовіністичними й антисемітськими гаслами. Здобуття ними голосів, на їх думку, свідчило швидше про фашизацію всіх буржуазних партій у Румунії, перш за все урядуючих. Щоправда, більшого успіху ці партії не досягли, за переконанням комуністів, внаслідок радикалізації настроїв мас³⁰³. Початок виборчої кампанії в листопаді дозволив продемонструвати подачу списків ґардистами в повітах Арад (І. Моца), Феґераш (Н. Константінеску), Констанца (В. Іонеску), Сібіу (І. Баня), Алба (І. З. Кодряну), Ковурлуй (І. З. Кодряну та І. Моца), Редеуць (В. Яшінські та Т. Брейляну), Тиргу-Муреш (І. З. Кодряну).

Окремі історики звертають увагу також і на той факт, що після створення уряду націонал-лібералами Н. Тітулеску заявив, що «Залізна Гвардія» перебуває на службі в нацистів, а перемога її на виборах є способом легально запровадити нацистський вплив на Румунію. Власне, реакцією уряду І. Ґ. Дуки на таку заяву і стало рішення від 9 грудня 1933 р. про розпуск організації, що супроводжувалося широкими арештами. Загалом затримали понад 2 тис. легіонерів. Зокрема, того ж дня було заарештовано в Алба-Юлії І. З. Кодряну разом з І. Колгаю, Е. Попа, Петрашку, І. Майером, Паштіу, Сирбу³⁰⁴. Вчинена урядом дія не дала змоги кодрянцям брати участь у виборах. Реакцією на рішення уряду представників націоналістичного крила, що не входило до складу Легіонерського руху, стала критика його дій, що переросла в сутички з поліцією, що мали місце в Тулчі, Констанці, Яссах, Редеуць, Тіґіні, Клошка, Бреїлі та ряді інших міст³⁰⁵.

З боку затриманих владою 60 студентів у м. Клуж протест було висловлено у формі голодування. Голодування як форма протесту було застосовано арештованими студентами в Ґалаці, Кишиневі. У Кишиневі легіонера С. Флореску-Флоря в результаті голодування перевели до лікарні. Затриманих у Бухаресті студентів на 17 грудня «відсортували» та залишили тримати під вартою 54 із 200 осіб. Мали місце сутички ґардистів з жандармами в Констанці, що супроводжувалося захопленням приміщення суду. Схоже діяли ґардисти в м. Ізмаїл, у повіті Тулча. Відбулася сутичка ґардистів з поліцією і військовими в м. Фелтічень. У цьому ж місті поліція конфіскувала 12 тис. легіонерських листівок. У Бузеу в легіонерів вилучили зброю. Однак головна увага спрямовувалася на заворушення в Яссах, де в боротьбу проти ґардистів включилися і військові, а генерал Т. Ду-мітреску отримав наказ навести лад у місті. Тоді ж у замаху на плутоніера

В. Іванчука звинуватили К. Ніце. Мав місце і напад на помешкання ректора університету Т. Брату. Відповідним чином на події в місті та участь у них студентів стала причиною надзвичайного засідання Сенату³⁰⁶.

Для ґардистів прийнятним виявилось рішення про участь у виборах та голосування за О. Гоґу, що мали здійснити мешканці повітів Сібіу, Несеуд, Муреш, Клуж. У грудні відбувся судовий процес над заарештованими в Яссах легіонерами, учасниками заворушень, у яких було поранено плуто-нієра В. Іванчука³⁰⁷.

Після отриманого виграшу на парламентських виборах голова Ради міністрів став мішенню для ґардистів. А. М. Стоенеску відзначає, що влада була поінформована про можливість замаху на І. Ґ. Дуку, однак з наказу короля заходів не вжили. У відповідь на його вбивство в Сінайї ґардистами Н. Константінеску, І. Караніка, Д. Белімаче (Нікадорі) були проведені арешти 29 грудня 1933 р. (1700 осіб). Тоді ж до в'язниці потрапив і Н. Крайнік, тож його лекції мав читати о. Ґ. Крістеску, який організував на курсі теології виконання зі студентами легіонерських пісень. Як результат – студенти теологічного факультету Ґ. Фурдуй, Ф. Константінеску, С. Попеску й інші організувалися для допомоги Н. Крайніку. Власне, влада не відмовилася від каральних заходів проти легіонерів і в подальшому. Принаймні в циркулярі від 1 січня 1935 р. К. З. Кодряну, підводячи підсумки попередніх 12 місяців, говорив про 18 тис. арештованих (офіційно затримано 2 тис.), 300 хворих в ув'язненні, 16 убитих та 3 похованих заживо³⁰⁸. Сам К. З. Кодряну переховувався в будинку двоюрідної сестри Е. Лупеску, дружини капітана Крейнічану. Саме в таких діях дещо пізніше М. Стелеску звинувачував К. З. Кодряну, тоді, коли інші члени організації потрапляли до в'язниці. У березні 1934 р. військовий трибунал у Бухаресті засудив на довічне ув'язнення трьох виконавців замаху, звільнивши 4 квітня 1934 р. решту легіонерів та капітана. Залізну гвардію знову заборони-ли, але за підтримки міністра юстиції В. Попа вона трансформувалася в партію «Все для країни» й отримала формального керівника князя Ґ. Кантакузіно-Ґранічеру. Як зазначав А. Келінеску після цієї ситуації було змінено ставлення короля до Легіонерського руху.

У вересні 1934 р. мав місце і конфлікт всередині організації, причиною якого стало попередження К. З. Кодряну про загрозу його життю з боку М. Стелеску. У виконанні замаху через отруєння звинуватили Л. Георгіаді. Тоді спробі обшукати приміщення завадили, а Думітреску-Зепаде, А. Серафім та Ґ. Беза були затримані за звинуваченням у застосуванні зброї. Сам М. Стелеску звинуватив капітана в намірах повністю підпорядкувати собі організацію, зробивши заяву після свого арешту в жовтні. Вийшовши з ув'язнення, він розірвав стосунки з Легіонерським рухом та 22 листопада 1934 р. заснував «Cruciada Românișmului», яка діяла в 1935-1937 рр. До її складу увійшли також генерал Редеску, С. Лекка, К. Караджа, А. Телекс, М. К. Георгіу, С. Опреску, К. Баркарою. У 1935-1936 рр. М. Стелеску проводив кампанії з викривання ролі К. З. Кодряну у вчинках легіонерів. Допомогу в цій діяльності він отримував від Ґ. Беза. У 1936 р. після студентського конгресу в Тиргу-Муреш 10 легіонерів влаштували страту М. Стелеску, після якої здалися поліції. М. Стелеску перед своєю загибеллю зробив заяву про обставини вбивства І. Ґ. Дуки, що стало підставою для призначення судового перегляду справи. У відповідь на страту легіонерами М. Стелеску його вдова об'єдналася із представниками «Cruciada Românească» Чапраз, Катана й іншими для помсти К. З. Кодряну. Саме вона заявляла про відплату капітану в подібний спосіб³⁰⁹.

Втрата ґардистами можливості знову брати участь у діяльності парламенту стала однією із причин того, що в 1934-1938 рр. вони зосередилися на вихованні членів Легіонерського руху. Не дивно, що в цей період, у 1936 р. з'явився й «Înmul tinereții legionare» за авторством І. Минзату та Р. Джір. Певною мірою його текст відповідав ідеї створення нової людини, яку К. З. Кодряну описав у своїй книзі, називаючи організацію і школою, і військом, але не партією. Слід визнати, і це підтверджує позиція А. Гайнена, Р. Кларка, що в даний період Легіонерський рух мав помітне чисельне зростання. Так, на липень 1937 р. в повіті Тігіна в 17 гніздах нараховувалося 230 легіонерів, тоді як трьома місяцями пізніше їх стало 60 із 600 членами. Впродовж виборчої кампанії були також створені 30 гнізд симпатиків із 340 членами. Якщо ж брати в межах всієї

Румунії, то, звісно, зростання буде ще помітнішим. Так, на грудень 1933 р. 3495 гнізд мали 28 тис. членів, тоді як у 1935 р. при зростанні кількості низових організацій (4200) кількість членів скоротилася до 24 тис. та зросла наступного року до 70 тис. осіб. Різке зростання мало місце в 1937 р. із 12 тис. гнізд на початку (96 тис. осіб) до 34 тис. (272 тис.) наприкінці року. Розширення чисельного складу здійснювалося завдяки різним пропагандистським заходам легіонерів³¹⁰.

У своїх діях ґардисти широко використовували можливість провести публічне обговорення своєї програми. Так, 11 квітня 1935 р. в Чернівцях побував І. Моца, який взяв участь у конференції з обговорення питання національної держави. У своєму виступі І. Моца критикував чинну владу, принципи законності, свободи, братерства, які були вміщені в Конституції. Національну державу він бачив виключно із представниками титульної нації на керівних посадах, відводячи для національних меншин обмеження юридичного характеру, які перепиняли їм шлях до керівних посад. Ця конференція завершилася невеликим концертом з виконанням ґардистських пісень. 12 травня 1935 р. студентську організацію в Чернівцях відвідав професор Крістеску, який взяв участь у роботі конференції, прочитавши доповідь «Наступ проти хаосу» для 400 студентів. Його ідеєю було заснування духовної інституції для молоді, що дозволило поліції трактувати зібрання як соціально-релігійне. На продовження діяльності ґардистів стали заходи із затвердження виборчого знаку, що підтверджувало право організації на участь у виборах. Так, 20 березня 1935 р. ЦВК Міністерства юстиції видала сертифікат, яким підтверджувала право діяльності організації. Вже 5 червня 1935 р. відбулася інавгурація Партії «Все для країни». На той час чисельність організації була в межах 24 тис. осіб³¹¹.

Для пропагування використовували створені команди, як це було в повіті Тіміш-Торонталь, де пропагандистські групи утворювалися у складі 20-25 осіб, мали засоби пересування. У пропаганді використовували різні пропагандистські засоби. Для прикладу, перед початком будівництва Будинку культури в с. Лазу повіту Алба легіонери поставили виставу К. Джебурджеску «Час обмеження», де йшлося про державну корупцію, зрадництво євреїв, героїзм антисемітського руху. Практикували і виступи хорів, як наприклад, у таборі Кармен Сільва. Крім того, групи пропагували шляхом виконання трудових завдань. Так, окрема група взяла участь у збиранні врожаю пшениці по громадах повіту. Студенти з організації повіту Тімішоара направлялися також у трудові табори в Байа Геркуланум і Топлец. У громаді Беретяз ґардисти пропонували спорудити дім культури, працюючи групою із 30 осіб. Мали свої групи легіонери і в інших таборах. Так, 100 легіонерів зі столиці в липні 1936 р. вирушили до Кармен Сільва. У таборі у громаді Киндешть повіту Редеуць 40 легіонерів займалися відбудовою жител мешканців, зруйнованих пожежею 28 травня. У с. Нагрінешть повіту Редеуць легіонери споруджували дерев'яну Трійцю. У Селетрук Арджеш легіонери працювали в цегельні для побудови церкви. У громаді Валя Воевозілор повіту Димбовіца в таборі під керівництвом адвоката І. Вожена працювали 20 легіонерів. У Фокшань на початку липня 1936 р. освятили початок виготовлення цегли для спорудження будинку легіонерів у місті. Участь у заході взяли 150 легіонерів, а також прихильники руху. Службу правив о. В. Болдяну, він же голова повітової організації, у присутності 11 священників. Як представники центральної організації були присутні студенти В. Бугай і Н. Русу. У промові о. Болдяну містився заклик бойкотувати газети «*Dimineața*» й «*Adevărul*» за їх комуністичні та підірвні публікації. На серпень 1936 р. у Фокшань формували групу для табору Кармен Сільва.

Колективна праця не була винаходом легіонерів. Звісно, що колективна праця і трудові табори були організовані для побудови Культурно-християнського дому в Яссах та «Casa Verde» в Бухаресті. Проте організовані табори почали створювати в 1934 р., коли К. З. Кодряну вибрав для трудового табору гори Рареу. На противагу йому, М. Стелеску пропонував відпочинковий та спортивний табори на морі. У 1935-1936 рр. кількість легіонерів була невеликою, тому число таборів, де виконували будівельні роботи, було незначним. Однак головний результат роботи легіонерів у таборах полягав не у зведенні будинку, але у вихованні легіонера. Інша мета була викликана потребою представити Легіонерський рух як «конструктивний», який сприяє

національному відродженню. Один з таборів у горах Rareu використовувався К. З. Кодряну для проведення виховної роботи з легіонерами, привчаючи їх до відповідного мислення й аскетичного життя. В окремих випадках, як було в повіті Вилча, легіонери, крім роботи, також вправлялися зі стрілецькою зброєю. У 1936 р. поранення легіонера сталося в таборі праці в Кармен Сілва. Разом з тим, що табори мали об'єднувати через працю легіонерів, вони привертали на їх бік і місцеве населення. Правда, мали місце випадки, коли населення не бажало підтримувати дії легіонерів. Нерідко легіонери пра-цювали за пропозиціями місцевих священиків, виконували роботи, необхідні для села. Таким чином, було поєднано дві мети – частково сприяти піднесенню села та прославляти Легіонерський рух³¹².

Отже, провідну роль у вихованні легіонерів ґардисти намагалися відвести праці, і на 1936 р. вдалося створити 15 таборів, а на кінець 1936 р. легіонери були задіяні на 500 дрібних будовах. Для прикладу, в таборі праці в Редеуць планували зробити цегельню, діяльність якої б забезпечила спорудження церкви в Редеуць. Вже у травні 1936 р. табори праці розпочали свою діяльність у Чернівцях, Редеуць, Сторожинці, організувавши легіонерів для спорудження будівель громадського призначення. Також мали намір спорудити Трійцю. Подібна робота велася в повіті Арад та повіті Караш. З боку уряду були вжиті заходи по встановленню контролю над таборами, у зв'язку з чим видали розпорядження заборонити приватні організації, які займалися благоустроєм. Також у 1936 р. владою були закриті табори біля Преद्याлу, на горі Шушай та Кармен Сілва, що відбулося без опору з боку ґардистів³¹³.

Важливе місце займали стосунки ґардистів з королем, і період 1933-1935 рр. демонстрував наростання антикарлістських настроїв. Ворожість до короля посилювалася не тільки завдяки Е. Лупеску, але й діям короля у сфері керівництва молоддю через «Straja Târșii». Ставлення до короля продемонстрували і переговори керівництва організації з Ю. Маніу та Г. Бретіану, які були ворогами королівської камарильї і за таємною угодою, про яку К. З. Кодряну сповістив у листопаді 1935 р., мали повести боротьбу проти камарильї. Проте всі намагання Кароля II налагодити стосунки з ґардистами та зробити їх дії керованими виявилися невдалими, тож у другій половині 1936 р. з ініціативи короля велися системні переслідування ґардистів, що змушувало реагувати відповідним чином і керівництво. Дії посилілися після похорон І. І. Моци та В. Маріна в лютому 1937 р. і помітну роль мали відіграти А. Келінеску та Г. Марінеску. З боку короля висловлювалися певні претензії щодо участі дипломатів у процедурі похорону легіонерів, вважаючи це глумством. До того ж саме в березні 1937 р. король уперше висловив сумніви із приводу фінансування Залізної гвардії Німеччиною та зауважив, що за цих обставин слід розривати стосунки з Німеччиною. Не виключено, що в цей період приймалося рішення стосовно усунення К. З. Кодряну та 30 провідних ґардистів. Хоча К. З. Кодряну і закликав ґардистів не відповідати на дії поліції, терористичні акти мали місце, зокрема в Яссах поранили ректора університету Т. Брацу³¹⁴. Впродовж 1935 р. в Бессарабії зростали антисемітські настрої і поширювалася діяльність партії «Все для країни». Вияв-ляв активність пропагандист Кірілов з Кишинева, який проводив активну діяльність по селах, намагаючись заснувати осередки³¹⁵.

У 1935 р. була зроблена спроба об'єднати праворадикальні партії в єдину організацію, де помітну роль відіграло положення про «Numerus Clausus», чи в іншому варіанті «Numerus Valahicus» або «Numerus Romanus», які висунули А. Вайда-Воевод та рух християнських адвокатів Румунії. Правда, в поліції визнавали, що сама ідея була висунута свого часу (1923 р.) діяча-ми ЛНХЗ виключно проти євреїв. У лютому 1935 р. дане гасло перетворилося на вимогу трьох положень – походження, релігія, мова. Носіями даного гасла були люди достатньо рішучі. Крім того, на 1935 р. порушувалося питання про проведення плебісциту щодо впровадження згаданого положення з подальшим внесенням його до Конституції. Одним з таких ініціаторів вважався і О. Гоґа. Почасти бажання розвивати дану ідею називали також спробою А. Вайди-Воевод створити фундамент для подальшої політичної діяльності. Одночасно він сприймався першою особою, що намагалася надати націоналістичного забарвлення власній

позиції за допомогою «Numerus Clausus»³¹⁶. На думку А. Вайди-Воевод, гасло «Numerus Valahicus» мало об'єднати представників усіх організацій правого спрямування «від Кузи до Арджетоаяну». Діючи у вказаному напрямі, А. Вайда після виходу з Націонал-цереністської партії заснував Румунський фронт. Проте досягнути бажаного політику не вдалося і все чого він досягнув у 1935 р. – це створення восени 1935 р. в парламенті «націоналістичного блоку», до складу якого увійшли представники Румунського фронту та НХП в парламенті. Блоком була висунута програма встановлення праворадикального режиму у країні зі зміною її зовнішньополітичної орієнтації. Вибори 19 липня 1935 р. не дали до-статньої кількості голосів А. Вайді-Воевод й отримати депутатський мандат йому не вдалося. Поразку Румунського фронту використала новозаснована НХП, яка провела демонстрації у Клужі, Оравіці, Чернівцях³¹⁷.

У травні 1936 р. проблемою організації стала відсутність коштів, що виявилось в неспроможності підтримати членів організації у процесах у Брашові та Тиргу-Муреш. Через це затриманому в Тиргу-Муреш Круду було направлено допомогу студентів філологічного факультету в розмірі 300 лей. Також до 1 червня мали закінчити роботи в «Casa Verde», оскільки К. З. Кодряну мав намір відкрити його для організації. 15 травня 1936 р. було дано наказ легіонерам зібрати кошти найпізніше до 25 травня для покриття необхідних витрат. Студенти-ґардисти з Чернівців направили до центральної організації листа з обіцянкою підтримати затриманих по процесу із Брашова³¹⁸.

Доречно згадати і про ставлення до А. Келінеску з боку легіонерів, адже представник націонал-цереністів уособлювався з ідеєю «селянської держави» та її можливою реалізацією. Заявляв В. Марін про те, що за А. Келінеску знаходяться трести Аушнітта, Кауфмана, Бланка. Цей політик трактувався як демагог. Діяльність А. Келінеску оцінювали кризь призму подій, як-от: розстріл робітників у Гривіці, мордування легіонерів у в'язницях, проведення законів, які протегували підприємства Аушнітта, Марґуліуса, Кауфманна. В. Марін критикував А. Келінеску за оголошення реформ, які здійснити було неможливо, владштування проплачених виборів, як і збирання до Бухареста багатьох осіб, які навіть не мали господарств³¹⁹.

Як реакція керівництва організації на дії студентів стало поширення в березні 1937 р. Румунією циркуляру К. З. Кодряну до членів партії із застереженням від урядових провокацій до безпорядків, про проведення обшуків та арештів серед членів партії. На все це радили реагувати спокійно та не створювати критичної ситуації. Зазначено в маніфесті, що метою діяльності партії є боротьба за усвідомлення ідей ґардизму всією румунською нацією.

На місяцях члени організації проводили рутинну роботу. Так, у березні 1937 р. освятили прапор та хрест організації в с. Бояни, у зв'язку з чим члени організації вирішили пройти маршем селами Рананче, Магала, Буда, Кут Остриця. Проводилася агітаційна діяльність і по обійстям ґардистів. Зокрема в с. Великий Кучурів у бакалійній лавці проводили збори, збирали кошти для виготовлення прапора, купівлі шапірографа. У березні 1937 р. у країні почали поширювати листівки з виборчим знаком партії «Все для країни». На цей час у рядах руху нараховувалося близько 2 тис. священиків, що також впливало на рівень пропагандистської діяльності. Саме в середовищі теологів панувало переконання, що церква вносить у душу народу національні принципи, завдяки чому можна побудувати сучасну Румунію³²⁰.

Питанням була і закордонна підтримка діяльності Залізної Гвардії. На її доказ М. Лебедєв наводить протокол від 23 червня 1934 р. засідання в Міністерстві закордонних справ Німеччини за участю А. Розенберґа, Р. Гесса, Г. Гімлера. Зокрема, тут констатували, що за допомогою 750 золотих марок у Румунії зростає чисельність та посилюється активність Залізної Гвардії. На цьому ж засіданні були висловлені нарікання на те, що ґардистами не виконано завдання із вбивства Н. Тітулеску. Зміцнення позицій Залізної Гвардії мали намір провести через поглиблення взаємодії К. З. Кодряну з лідерами німецьких націонал-соціалістів у Трансильванії. Власне, такі дії німецької сторони сформували ставлення до ґардистів у Румунії та сприяли зростанню їх впливу і чисельності в наступних 1934-1937 рр. Крім того, результативними слід назвати і дії ґардистів,

спрямовані на співпрацю з італійськими колегами. Так, 16-17 грудня 1934 р. І. Моца взяв участь у конгресі Комітетів дії за універсалізацію досвіду Риму (CAUR) у м. Монтре (Швейцарія). Тоді на конгресі було відзначено суто партійне представництво, а не державне з метою заспокоєння урядів країн у відсутності намірів розглядати їх незалежність. Обговорювалося також і питання ставлення до «єврейської проблеми», що було порушено представником Залізної Гвардії³²¹. І. Моца запропонував включити боротьбу проти «єврейського засилля» до першорядних завдань фашистського руху. Однак пропозиція не отримала тієї підтримки, на яку він так розраховував, адже відсутні були представники націонал-соціалістів з Німеччини³²². Доречно вказати, що основується на рішеннях цього конгресу, О. Наумов робить висновок про створення фашистського інтернаціо-налу і є правим у своїх висновках, оскільки він дійсно перебував під контролем італійських фашистів. Цей же автор відзначає діяльність відомства Розенберґа у плані створення блоку антисемітських організацій здатних проводити діяльність у націонал-соціалістському напрямку. Однак основу такого блоку складала ЛНХЗ та організація Ш. Тетереску, як і німецькі націонал-соціаліст-ські групи у Трансильванії та на Буковині³²³. Для румунських правих радикалів євреї залишалися основним об'єктом атак. Саме їх звинувачували в намірах через масонів захопити демократичні країни, руйнувати народи, ламаючи сім'ю (як інститут), схилити до пияцтва й інше. Легіонерам забороняли будь-які контакти з єврейським населенням, у тому числі й купівлю товарів у їхніх крамницях чи орендування приміщень³²⁴.

Проте інший дослідник (Ф. Неделку) відзначає, що в 1937 р. К. З. Кодряну потрапив у ситуацію, за якої не мав можливості користуватися закордонною підтримкою. Саме це стало причиною його зустрічі із З. Боїла 11 березня 1937 р. та ініціювання укладення порозуміння з Ю. Маніу, заснованого на спільній боротьбі проти Кароля II. Одночасно через М. Антонеску К. З. Кодряну кон-тактував з Ґ. Бретіану, що дало змогу на 22 квітня 1937 р. вивести спільну програму дій. Таким чином, у березні – квітні 1937 р. на основі протистояння з Каролем II виник певний союз. Із приводу відносин між ґардистами та королем 17 травня 1937 р. К. Арджетоюну відзначав: «К. З. Кодряну вказав, що можна сказати напевно – прірва створена між королем і легіонерами і від сьогодні, і на майбутнє Його Величність не може протистояти ні Гвардії, ні йому, Кодряну. Навіть цілком імовірно, що найближчим часом він визначиться з ворожим ставленням до короля». За пропозицією Ю. Маніу підписання угоди було перенесено на осінь 1937 р. Про антикарлістські настрої в Залізній Гвардії, як базу для укладення порозуміння з Ю. Маніу, доповідав у Берлін і В. Фабріціус. Публічно про підписання Акту виборчого ненападу було оголошено 25 листопада 1937 р. На запевнення А. Келінеску в цей період серед політиків існували як антикарлістські настрої, так і думки щодо необхідності встановлення королівської диктатури.

Одразу ж після підписання Акту розгорнулася боротьба проти націонал-ліберального уряду Ґ. Тетереску. Саме в цей період К. З. Кодряну пообіцяв, що в разі його приходу до влади Румунія впродовж 48 годин встановить союз із державами Вісі. Доцільно зауважити, що в НЦП не було єдиної думки щодо необхідності, нехай і під час виборів, співпраці з ґардистами. Не прийняв лінію поведінки Ю. Маніу і А. Келінеску. Для Ю. Маніу укладений з ґардистами пакт вважався гарантією свободи на виборах. Проти даного пакту найгостріше виступили в КНР, закликаючи рядових членів НЦП боротися за розірвання умови із «прибічниками Гітлера і Муссоліні». З'явилася достатньо велика кількість антилегіонерських брошур. Не підтримали даний пакт також представники РЦП та СДП, які оголосили свої партії учасницями за незалежними списками³²⁵.

Власне, друга половина 1930-х рр. стала часом боротьби між ґардистами та королем. Цією боротьбою пояснювалося створення молодіжної організації «*Straja Țării*», яка мала відволікти молодь від участі в Залізній Гвардії. Схожу роль мав виконати і Блок студентського покоління 1922 року. Саме на неї ґардисти відреагували швидко. І. Моца за наказом К. З. Кодряну створив Асоціацію покоління студентського руху. Та і створення в результаті злиття ЛНХЗ і НАП в липні 1935 р. Націонал-християнської партії також не обійшлося без участі короля. Однак не залишалися без відповіді і ґардисти, які в листопаді 1934 р. випустили «*Cuvântul studentesc*» та й

фактично до грудня 1934 р. отримали ключові посади у студентських організаціях. Проте були і невдачі, які пояснюються стосунками між капітаном та М. Стелеску, якого 25 вересня 1934 р. виключили з організації і який змушений був створити Румунський хрестовий похід, ведучи боротьбу проти К. З. Кодряну. Також з організації виключили і Г. Беза, та й на початок 1936 р. всередині Залізної Гвардії панували інтриги і розбіжності, які слід було подолати капітану. Самого М. Стелеску було вбито 16 липня 1936 р. Дане вбивство також окремі дослідники пояснюють відплатою К. З. Кодряну за спробу замаху на нього³²⁶, організованого за участі М. Стелеску в 1934 р. Останнього вважали певним конкурентом К. З. Кодряну, хоча у вересні 1934 р. він залишив організацію та заснував «Cruciada Românișmului». Конфлікт між двома персонами почався під час сесії парламенту 1932-1933 рр. саме на підставі різниці між двома представниками руху. М. Стелеску був більш презен-табельним і кращим оратором, ніж його шеф. Тому і була спроба усунути амбіційного Стелеску від керівництва та від участі в парламентських виборах 1933 р. Замість повітів Кагул і Ковурлуй його змусили балотуватися в повіті Тігіна, де позиції ґардистів були слабкими. Влітку 1934 р. конфлікт поглибився і вирішився у вересні того року на зібранні виключенням з організації³²⁷.

На початку грудня 1934 р. в Легіонерському русі велася діяльність, спрямована на зміцнення організації та привернення прихильників. Власне, цій меті слугувала й одна зі статей І. І. Моци, який пояснював існування націоналізму легіонерів як спадку та традиційного духовного стану. Противником румунів названо єврейський народ, який «створив серед нас виразний підрозділ, солідарний, який діє організовано для виставлення нас з наших прав і позицій». І. І. Моца за-певняв, що саме румунський націоналізм переслідується і разом з тим непрямо стверджував, що націоналізм молоді є процесом румунського відродження. Він відкидав, що даний рух є наслідком творіння філософського, але пов'язаний з давніми традиціями народу і призначений для про-буження всього народу від амнезії³²⁸.

У грудні 1934 р. Залізна Гвардія була перейменована в Партію «Все для країни». Взагалі період другої половини 1930-х рр. був названий часом вигідного існування праворадикалів. Власне, уряд Г. Тетереску не перепиняв діяльності Залізної Гвардії і навіть ішов на співпрацю, ведучи переговори з ґардистами. У березні 1935 р. Залізна Гвардія остаточно конституювалася як ле-ґальна організація – партія «Все для країни». Повноважний міністр Великої Британії в Бухаресті Реджинальд Гор 11 вересня 1936 р. повідомляв у Форін Оффіс про недовіру до уряду в позиції щодо ґардистів, вважаючи, що якщо не вжити заходів, то можна очікувати погіршення ситуації, стану напруги, замахів, агресії проти євреїв та інших проблем, які дозволять Каролу II встановити диктатуру. Влітку 1936 р. К. З. Кодряну й І. Антонеску дійшли порозуміння у справі майбутнього приходу К. З. Кодряну до влади та збереження політичної організації. В інтерв'ю Кароля II редак-тору газети «New Chronicle» 17 квітня 1937 р. А. Каммінґсу король відзначив позитивно походжен-ня Легіонерського руху та його добрий моральний фундамент, а також вважав його наслідком альянсу з попередніми націоналістами. Відзначаючи ставлення до євреїв, король говорив про особливе ставлення до них у румунському суспільстві. Свою прихильність до Кодряну король пояснював кращою можливістю порозумітися з ним, аніж з Ю. Маніу в питанні зміни внутрішньої і зовнішньої політики³²⁹.

Так, рішення, яке прийняв капітан, стосувалося створення нової організації і зі своєю ініціати-вою він звернувся до принца Г. Кантакузіно-Ґранічерул. Офіційною датою заснування нової ор-ганізації стало 10 грудня 1934 р., дата яка також була Днем пам'яті студентського руху. Вже 20 березня 1935 р. партія «Все для країни» була внесена до парламентських виборчих списків. Новий офіційний очільник партії вирізнявся радикальним поглядом на призначення політики та був впевненим монархістом. Він же після заборони Залізної Гвардії бажав допомогти у створенні но-вої організації. Генералу належали і висловлювання стосовно насильницького скинення уряду. Проте насправді його слід вважати юридичним обличчям партії, тоді як її лідером залишався К.

3. Код-ряну. Та все ж генерал був корисним своїми зв'язками з урядом та королівським двором і багато в чому допоміг ґардистам уникнути переслідувань.

Структура нової організації дещо ускладнилася, адже 5 червня 1935 р. було створено 13 регіональних управлінь партії, які ставали проміжною ланкою між керівництвом партії та місцевими групами ґардистів. Новинкою стала наявність двох типів структур партії. До традиційних гнізд додавалися групи одинаків, які мали на меті готувати майбутніх членів, але самі перетворилися на потужні організації до 1937 р. Чисельність партії викликає питання в дослідників. Так, існують дані про 3495 легіонерських гнізд станом на 9 грудня 1933 р. Станом на травень 1935 р. воно змінилося не суттєво і становило 4200, але на січень 1937 р. їх було 12 тис., а через рік сягнуло 42 тис. Якщо не брати до уваги чи дійсні цифри, чи ні, залишається констатувати факт доволі активного зростання чисельності організації. Поряд з новою організацією виникли і нові методи діяльності – обладнання казарм для ґардистів у столиці з виплатою денного утримання та їдальнею. Підтвердженням швидкого розростання організації стало рішення К. З. Кодряну, прийняте у вересні 1936 р. стосовно жорстких критеріїв відбору легіонерів, у результаті чого прихильників організації стали ділити на три групи – симпатики (найчисленніша), одинаки і легіонери. Рядовим членом партії міг бути той, хто вступив до неї до січня 1934 р. і лише пробувши три роки ставав легіонером. Особливі заслуги прискорювали процес переведення з рядових членів у легіонери. З'явилися в організації нові знаки розрізнення для нижчої, середньої та вищої ланок, як і нові звання.

Відсутніми були парамілітарні групи, єдиний виняток становив Корпус добровольців, із 13 січня 1938 р. відомий як «корпус Моца-Марін» у складі 13 груп з 10 033 осіб віком до 30 років, який очолив у січні 1938 р. А. Кантакузіно. Попри те, що туди відбирали кращих з легіонерів за політичними характеристиками, все ж і його не називають повноцінною воєнізованою одиницею, оскільки тут не всі члени володіли зброєю. Функції воєнізованих формувань виконували також невеликі групи, які використовувалися для терористичних актів. Вони увійшли у практику партії після з'їзду в Тиргу-Муреш. З нових елементів організації було товариство «Друг легіонера», яке замінило «Комітет-1000». Однак тут варто згадати, що перші команди смерті були створені під керівництвом М. Стелеску у травні 1933 р., коли сформували 6 груп по 4-8 осіб³³⁰.

У березні 1936 р. на Буковині ґардисти проводили роботу зі створення осередків та робили це у відповідності до рекомендацій з «Cărticica șefului de cuib». На цей час припадає зростання популярності організації серед представників інтелігенції, а також серед офіцерів, які виявляли бажання записатися до організації чи проявляли симпатії до її ідеології. З квітня 1936 р. ґардисти на Буковині готувалися до відкриття таборів праці вже у травні. На той час довіра до ґардистів у краї була високою не тільки серед населення, але й у представників влади. Між ґардистами та соціал-демократами мали місце сутички 1 травня, коли ґардисти зайняли приміщення соціал-демократичного клубу та виступали за перетворення 1 травня на свято ґардистської праці. Відбувалися сутички ґардистів і з націонал-цереністами. Долучилися ґардисти і до організації демонстративного страйку в Чернівецькому університеті³³¹.

Доказом соціальної роботи легіонерів ставала діяльність кооперативів та ресторанів, адже на меті було створити мережу кооперативів, де широкий асортимент товарів міг продаватися за доступною ціною. У вересні 1935 р. на вул. Гутенберґа було відкрито кооператив. Загалом ця дія трактувалася як спроба протиставити нові заклади тим, що перебували у власності євреїв, а сам капітан говорив про відкриття нової ери в торгівлі, про протиставлення єврейській торгівлі християнської, яку називали чесною. Також долучали до даної роботи пропаганду необхідності усунення єврейських крамниць з місць колишньої торгової румунської слави та закликали легіонерів підтримувати торгові підприємства. Тобто К. З. Кодряну намагався втілити ідею про можливість реалізації румунів у торговій сфері, індустрії, щоб вони замінили в ній євреїв. На такі підприємства намагалися зголошувати дітей селян, яких у майбутньому бачили торговцями.

У діях легіонерів у організації закладів торгівлі знайшлося місце для створення ресторанів та інших легіонерських закладів харчування. При кооперативі на вулиці Гутенберґа в Бухаресті було відкрито ресторан, який мав повторити їдальню табору праці в Кармен Сілва, оскільки й обслуговування здійснювали студентки з Легіонерського руху. Серед досить відомих у Бухаресті закладів були ресторан «Verbes» на бульварі Єлизавети. У серпні 1937 р. К. З. Кодряну прийняв рішення про створення споживчих кооперативів при кожній повітовій організації та відкрити винний магазин у Бухаресті по Каля Гривіцей та ресторан у Сінайї. Частину ресторанів створювали при фабриках, але саме вони ставали неприбутковими, адже втрачали до 50% вартості товарів. Викори-стання їх для потреб легіонерської роботи доводить і візит К. З. Кодряну до одного із закладів у березні 1938 р., де в бесіді під «дотриманням посту» розуміли призупинення активної діяльності до святкування Великодня, вірячи в можливість наступних великих змін³³².

У ряді регіонів ґардисти проводили пропагандистську діяльність, виходячи з місцевих потреб. Принаймні такий вигляд мають окремі публікації з кишинівської газети «*România Creștină*», директором якої був С. Флореску, а співробітниками Д. Протопопеску, К. І. Гоґа, Г. Валагул, Г. Івашку й інші. У публікаціях поряд зі звичними виступами проти уряду та способу урядування, намагання руйнувати державу мали місце звинувачення євреїв в урядуванні в інших державах та виступи проти євреїв загалом. Крім того, пропагувалася діяльність легіонерів, зокрема через показ діяльності легіонерських таборів³³³.

У 1937 р. К. З. Кодряну заснував Легіонерський комерційний орден у двох ступенях, яким мали нагороджувати легіонерів за економічну діяльність. Орден першого класу було вручено команданту Току за його діяльність як директора Легіонерського кооперативу та керівництво споживанням і рестораном у Кармен Сілва. Орден цього класу отримала бабка Току за допомогу в організації харчування легіонерів. Ордени 2-го класу отримали 16 легіонерів з числа тих, хто обслуговував ресторан. Водночас обліковували легіонерів, зайнятих у торгівлі, й у вересні 1937 р. до Ардялу було відправлено Циркуляр № 87 терміновий щодо виявлення осіб, які діють під маркою Легіонерського руху в торгівлі і не є враховані. Таких мали видаляти з руху терміном на п'ять років та повідомляти у пресі³³⁴.

Разом з тим зміна режиму влади принесла зміни і в економічну діяльність легіонерів, яка залежала від активності загальної. Так, на березень 1938 р. легіонерська торгівля у столиці та в Бузеу перебувала у стані занепаду. Зокрема, згаданий вище ресторан на бульварі Єлизавети мав незначні прибутки. Спробою підтримати економічну діяльність вважали збір коштів серед легіонерів. Тим не менше низку закладів вирішили ліквідувати, продавши їх майно³³⁵. Планував капітан створити школи, підконтрольні партії, де б виховували майбутніх адміністраторів. Захоплювали ґардисти своїх прихильників і масовими демонстраціями.

Помітну роль відігравали видання, які працювали на ідею ґардизма, тим паче, що існувала група журналістів, які здійснювали таку роботу. Видання були як регіональні, так і розраховані на публіку з різним рівнем освіти, тому поруч з румунськими авторами А. Поповичем, М. Емінеску, А. Кузою, М. Паулеску публікували Ш. Морраса, Сореля, Ф. Ніцше, Шпенґлера, Парето. Активно публікувалися й ідеологи руху А. Кантакузіно, В. Марін, Е. Берня, Т. Герсені, М. Полігроніаде. Газети та журнали ґардистського спрямування доповнювалися також брошурами. Для прикладу, в липні 1933 р. вийшла, а потім і перевидавалася кілька разів «*Cărticica șefului de cuib*», яка розкривала основу доктрини Легіонерського руху. У квітні 1936 р. вийшла 20-тисячним тиражем перша частина записок К. З. Кодряну «*Pentru Legionari*», яка була зібранням особистого досвіду й історії Легіонерського руху. Перше видання мало 10 тис. примірників, з яких 2,5 тис. були роздані без-коштовно. У 1938 р. книга була перекладена італійською, а 1940 р. вийшла і німецькою мовами. Загалом роботи К. З. Кодряну були доволі популярними, а 1936 р. В. Яшінські дав розпорядження кожному легіонеру вести пропаганду, маючи при собі примірник «*Cărticica șefului de cuib*». Кілька перевидань витримав збірник газетних статей І. І. Моци «*Cranii de lemn*», який вперше вийшов 1936 р. Виходили друком і роботи В. Маріна. Згаданий вище Е. Берня в одній з

публікації торкнувся питання вождів у румунській історії, вибравши для розгляду Горію, А. Янку, Т. Владіміреску, які ставилися в один ряд з Мірчею Старим, Штефаном Великим, Мігаєм Хоробрим. Позиція була вибрана автором таким чином, щоб довести до читача своє бачення ролі лідерів у історії румунів. Так, він наголошував на тому, що ватажки з'явилися в історії румунів тоді, коли не стало правите-ля. Особи ватажків вирізняли, за словами Е. Берня, низка позитивних якостей: вони були і політичними керівниками, надихали вірою, управляли спільною власністю. Ватажків не призначав ніхто і своїх посад вони добилися довірою народу. Крім того, саме їх бачили творцями нової країни й особами, які перемагають і після смерті. Загалом тут слід бачити і певні паралелі з лідером Легіонерського руху, адже в діях ватажків бачили нове спрямування і зростання національної енергії. Доволі звичним став спосіб поширення ідей через періодику, тож помітну роль відігравали «*Pămîntul strămoşesc*», «*Axa*», «*Calendarul*», «*Buna Vestire*», «*Porunca Vremii*», «*Cuvîntul*». У сфері періодики доволі активною була діяльність Н. Іонеску, братів Міреску, Ч. Джуджовану. Сам К. З. Кодряну забезпечив свого часу належні умови для розповсюдження ультра націоналістичних газет.

Виховання майбутніх членів здійснювалося у групах ліцеїстів, яких на 1936 р. нараховувалося близько 200. Прикладом можуть слугувати формування осередків учнями о. Думітреску Іліеску-Паланка починаючи з 1936 р. Крім того, в задумі К. З. Кодряну було відкриття шкіл партії, де б виховувалися майбутні політичні діячі. Таким чином, на селі головними провідниками ідей ґардизму ставали вчителі, священники й адвокати. Слід визнати, що результат їх діяльності ставав помітним. У лютому 1937 р. створили організацію колишніх військових, а в листопаді організацію священників³³⁶.

Дієвість організації А. Васильченко підтверджує, посилаючись на записку керівника зовнішньополітичної служби НСДАП в Бухаресті: «Осібно від усіх правих партій стоїть така потужна організація, як «Залізна Гвардія», відтворена під назвою «Все для країни». Незважаючи на те, що її офіційним керівником є генерал Кантакузіно, реальним вождем залишився К. Кодряну, який спеціально намагається триматися в тіні. Це єдина група в Румунії, яка працює в націонал-соціалістському стилі. Після вбивства Дуки й офіційної заборони ця організація більше не вела власне партійної, політичної діяльності. Легіонери не видають газет і не займаються пропагандою. Вони збирають у одне порядних людей, які готові служити цілям, задовольняючись лише тим, що вони добровільно і безкоштовно виконують суспільно корисні роботи. Тим самим вони показують народу, хто дійсно займається позитивною справою. Інші націоналістичні партії займаються лише розмовами»³³⁷.

Власне, період 1933-1935 рр. став у діяльності організації К. З. Кодряну часом певного поступового піднесення, адже в цей час до неї увійшли не тільки звичайні рядові симпатки, але й особи, які творили і пропагували ідеї організації. Так, у 1936 р. свою журналістську діяльність у «*Vreme*» розпочав М. Еліаде і вона була піком його публіцистики на користь ідей ґардизму в 1936-1938 рр. Не менш активними були і виступи Е. Чорана. Пояснити це можна лише наростанням у середовищі інтелігенції націоналістичних настроїв, що були відгуком на час і пропагування ідей, близьких націонал-соціалізму. Серед учителів М. Еліаде такі позиції були в К. Редулеску-Мотру, Н. Крайніка, Н. Іонеску. Перший з них був творцем ідеї румунства як основи нового суспільства у країні, подібної до фашизму чи націонал-соціалізму. Н. Іонеску був прихильником ліквідації парламентаризму у країні, тоді як Н. Крайнік став ідеологом вигнання чужинців з Румунії. Перш за все він намагався усунути із громадянського життя Румунії євреїв. У тогочасному суспільстві національна ідея намагалася підпорядкувати собі все. У своїх дорожніх нотатках 1935 р. П. Моран відзначав, що в середовищі інтелектуальної еліти Бухареста превалує необхідність правового обґрунтування румунського націоналізму. У цій справі він відзначив В. Пирвана і Н. Крайніка із групою журналу «*Gândirea*», Н. Іонеску з його «*Cuvântul*» та М. Еліаде. За спогадами А. Сталя, навіть прихильників інших ідей поступово перетягла на свій бік Залізна Гвардія, наводячи як приклад долю товариства «Крітеріон», серед членів якого вільну дискусію замінив фанатизм³³⁸. Дещо простіше приймалася ідеологія ґардистського руху студентами.

Той же 1935 р. став часом переформатування окремих студентських організацій. Так, у Товаристві македоно-румунських студентів у січні 1935 р. головою став І. Папагаджь, член Залізної гвардії. Крім нього, ще четверо осіб належало в комітеті до організації та один із членів був симпатиком. З-поміж 100 студентів, які проживали в гуртожитку для македоно-румунів, також більшість належала до ґардистів, хоча і була розділена між двома напрямками. Можливо, з цієї причини К. З. Кодряну звернув увагу Т. Котіге та Ґ. Фурдуя на надмірну довіру до голови і македоно-румунів. Власне, на лютий 1935 р. мав місце конфлікт ґардистів з македоно-румунами, а в червні того ж року помітною стала ситуація з розділом македоно-румунів ґардистів на дві групи. Одна з них була представлена вихідцями з Верії та Пінда, якою керував Ґ. Зіма, а друга – ґардистів з Македонії, Югославії, Добруджі. Розкол стався через вибори нового комітету студентського товариства³³⁹.

13 березня 1936 р. студенти з Ясс провели засідання, на якому заслухали доповідь студента-теолога Буля «Ортодоксальна доктрина в Легіонерському русі». Учасниками були 170 студентів і студенток, які слухали про ортодоксизм, основою якого були любов, віра та жертва. Додатково говорив Тудосе, який зупинився на загрозі масонських дій для держави та церкви. Наприкінці конференції було виконано гімн на честь легіонерів, що загинули. 26 квітня 1936 р. в залі Будинку священиків у Крайові мала місце лекція др. І. Тріфана «Студентство в національних та духовних рамках», де були присутні 400 студентів, 8 священиків, учні, які слухали про роль студентства в історії Румунії. Велася мова про працю на користь країни після 1920 р., про значущість К. З. Кодряну як духовного очільника організації, про утвердження румунів як володарів країни³⁴⁰.

Організовувалися керівниками студенти для виконання низки завдань політичного характеру. Так, саме таким чином можна визначити зміст наради шефів легіонерських організацій 8 травня 1936 р. Тоді співголова Союзу студентів-християн І. Каратенасе охарактеризував дії націонал-цереністів як провокативні у плані просування діяльності Демократичного студентського фронту та зауважив, що студентам-легіонерам слід діяти всіма можливими способами не тільки проти комуністів, але й націонал-цереністів. Діяльність вважав слушною із причини прагнення комуністів ліквідувати в Румунії монархію і встановити радянську республіку. Поряд з цим було розглянуто маніфест та умови страйку за звільнення з арешту голови Союзу. Категорично виступили проти ректора Комерційної академії І. Редукану, який віддав до дисциплінарної комісії 3 студентів за поширення маніфесту, тоді як комуністичні листівки залишалися у вільному обігу³⁴¹.

Власне, в 1935 р. через спробу А. Вайди-Воєвод долучитися до правих радикалів легіонери вирішення «єврейської проблеми», як і ряду інших проблем, бачили в реформуванні держави та моральному відновленні румунського суспільства. Разом з тим вони ж заявляли, що румунська молодь підтримує «*pumerus clausus*» і вітає А. Вайду-Воєвод серед борців³⁴².

Дії уряду проти ґардистів не були одноставними. Якщо міністр освіти К. Анджелеску та ректори університетів не бажали підтримувати виступи ґардистів, то Міністерство внутрішніх справ дало дозвіл на проведення в Тиргу-Муреш у квітні 1936 р. конгресу Румунського національного союзу християнських студентів. Відповіддю легіонерів на дії урядових кіл стала форма проведення конгресу в Тиргу-Муреш. М. Лебедєв пов'язує його з новою спробою влади спрямувати зусилля ґардистів проти лівих. Прикметною слід вважати і промову Ґ. Тетереску, в якій він розділив опозицію на «опозицію порядку», включивши сюди Націонал-християнську партію та Румунський фронт, і «опозицію анархії», де були націонал-цереністи та ліві. Проблемою для влади стали безчинства, які вчинили студенти дорогою до Тиргу-Муреш, як-от: руйнування пам'ятного знаку на честь І. Ґ. Дуки, читання маніфестів на честь Нікадорі в Сінаї. Дії студентів стали підставою для розслідування інциденту за участю міністра Р. Франасовіча. Правда, перший день конгресу 3 квітня пройшов досить спокійно. Серед питань, які обговорювали, були і питання побуту студентів (3-й день). Щоправда, того ж дня обговорювали і питання економіки Румунії, звертаючи увагу на зайнятість на промислових підприємствах переважно представників національних меншин, тоді як число румунів складало 20-25%. У контексті промислових підприємств, торгівлі говорили про те, що національні меншини сприймають себе у провінціях як автохтони.

Принаймні в середовищі націоналістичної студентської молоді така позиція викликала досить гостре неприйняття, а варіантом вирішення проблеми ставало членство в Легіонерському русі.

Матеріальне становище студентства бачили залежним від дій керівництва університетів, від реалізації політичними партіями своїх зобов'язань за програмою. Єдиним прикладом турботи про студентів названо Студентський дім, зведений коштом газети «*Universul*» та Фондації Кароля І. Д. Отел з Бухареста ставив вимогу введення системи перевірки майнового стану сім'ї студента з метою недопущення фальсифікацій, запровадження проїзду країною для студентів з 75-відсотковою знижкою в канікули та 50-відсотковою в решту року; повне скасування плати за екзамени, оскільки професура отримує плату від держави; зниження плати за лабораторію, бібліотеку, семінар; впровадження автономії для керівництва гуртожитками та їдальнями для студентів; запровадження стимуляції для гарних студентів, передусім книгами тощо. Порушувалися учасниками питання Студентського дому та спорту для студентів. Після виступу А. Буліка з Югославії голова конгресу Каратенасе оголосив, а конгрес підтвердив, що національним ідеалом є загиблі. Після чого були перераховані імена загиблих під час правління уряду націонал-лібералів легіонерів та виконано гімн полеглих легіонерів. Обговорено зі звинуваченнями уряду лібералів у справі Чуматі з вимогами відплати. Того ж дня при обговоренні визнали, що єдиною організацією, яка може повернути Румунію на шлях націоналізму, є Залізна Гвардія³⁴³.

На з'їзді затвердили списки тих, кого засудили до страти, включивши сюди Е. Лупеску, Н. Тітулеску, В. Маджару, М. Гелмеджану, А. Келінеску, П. Шейкару, Л. Георгіаді, М. Стелеску, Ґ. Безу, Тазлояну, Ґ. Марінеску. З метою виконання вироку мали бути створені команди. Ґ. Фурдуй заявляв про свою участь у команді, яка мала стратити М. Стелеску, та вимагав діяти проти нього негайно після Великодня. Ґардисти направили своїм політичним ворогам листи за підписом Ґ. Кантакузіно-Ґранічеру з вимогою залишити політичну арену, погрожуючи при цьому смертю. На завершення на площі були спалені газети зрадників та друковані видання лівої орієнтації. Проте після з'їзду провели арешти серед праворадикалів, а державний секретар МВС Е. Тітяну змушений був залишити свою посаду як симпатик Ґардистів. З боку Ґардистів заходи протесту вилилися у створення товариств честі. 18 травня 1936 р. відбувся суд над студентами, які зіпсували ме-моріальну дошку в Сінаї. Тим не менше конгрес у Тиргу-Муреш привів до посилення активності студентів-учасників конгресу в зоні діяльності Дирекції поліції м. Клуж. Так, Ґардисти розгорнули роботу зі створення нових осередків у повітах Брашов, Тирнава-Маре, Феґераш, Сібіу, Турда, Клуж, Гунедоара.

Вже 9 травня 1936 р. в Бухаресті за підписом Ґ. Фурдуя вийшла листівка, звернена до студентів зі звинуваченнями уряду в бажанні стратити 200 легіонерів та закликами до дотримання урядом законності. Наприкінці травня 1936 р. вийшов маніфест Національного союзу румунських студентів-християн, де привертала увагу до 10 затриманих у справі конгресу в Тиргу-Муреш – Ґ. Фурдуй, А. Кантакузіно, П. Кража, Ш. Джеорджеску, Ю. Теодор, Н. Круду, П. Меркулеску, І. Бозінтан, В. Тріфа, Е. Булбук. Зі студентами, засудженими військовим судом V корпусу у Брашові, зустрівся К. З. Кодряну, відзначивши серед іншого постійні напади на Легіон. У маніфесті констатували становище народу Румунії, закликали до боротьби проти організованої Е. Лупеску групи як проти зрадників народу. Члени комітету організації закликали всіх студентів до боротьби.

Також у травні 1936 р. відбулися вуличні сутички між Ґардистами та комуністами у столиці. З боку сенату університету в м. Клуж було прийнято рішення про створення Дисциплінарної комісії з викликом на її засідання 17 студентів, звинувачених в участі в заходах легіонерів. Доволі голосною виявилася справа про бійку між Ґардистами та комуністами в Народному саду Чернівців, у результаті якої студент Ґ. Ґріґор помер на місці, а заарештований керівник оркестру «*Tumbalalaika*» Е. Вагнер, за офіційною версією, викинувся з вікна поліцейського управління. У вбивстві звинуватили євреїв І. Кошмана та Байонетта. Поліція провела арешти серед членів товариства «*Morgenreut*». Похорони вбитого Ґ. Ґріґора пройшли за участі близько 12 тис. осіб. На П'яца Унірій виступав

професор Зотта, який звинувачував комуністів у подіях, які відбувалися у світі, тоді як натовп поклявся мстити євреям та комуністам. Однак тут доречно вказати, що вже 19 листопада 1936 р. біля хреста в пам'ять про Г. Грігора було знайдено пораненого ґардиста Г. Бребана³⁴⁴.

Конфліктну ситуацію ґардисти створювали і на основі рішення конгресу в Тиргу-Муреш у 1936 р., коли Г. Кантакузіно, Г. Фурдуй, Бозинтан були причетні до визнання зрадниками нації провідних політиків. Таким чином, було визначено команди, які мали виконувати вироки. Так, проти М. Стелеску команду очолив Г. Фурдуй, проти В. Маджару був спрямований П. Меркулеску, проти А. Келінеску – П. Крайя, проти Г. Марінеску – Т. Іораш, проти депутата Плеша – С. Джорджеску, проти Г. Тезлеуану – Н. Круду. Кожен зі згаданих легіонерів мав очолити команду з 10 осіб³⁴⁵. Однак, попри проблеми в Легіонерському русі й ускладнення стосунків із владою, виховна робота велася доволі відомим способом – «від людини до людини», а також у трудових таборах, зокрема в таборі в Кармен Сілва. Правда, крім пропагандистської роботи, тут виконували вправи з револьвером³⁴⁶.

Безумовно, що зростання насилля у країні стало результатом створення у травні 1933 р. К. З. Кодряну команд смерті, адже саме вони через пропагандистські заходи мали довести рішучість молоді прийняти смерть, доказом того, що смерть підносить легіонера до статусу героя. Крім того, легіонери намагалися підтримати позицію свого зв'язку з героями румунського народу попередніх століть. Такими героями ставали Петру Мушат, Штефан Великий, Іоан Воде Грізний. К. З. Кодряну намагався також придбати будинок А.-І. Кузи, але це не вдалося через переведення його в ранг священного місця для румунської нації. Тобто фактично в ультранационалістичній організації дотримувалися поглядів XIX ст., що дозволяло кожному жертву героїзувати та збирати великі групи прихильників Легіонерського руху, як це мало місце у випадку з похованням Г. Грігора в Чернівцях у серпні 1936 р., та прирівнювати жертви легіонерів до жертви Спасителя³⁴⁷.

Посилення насильства у країні підштовхнуло керівництво НЦП до створення селянських гвардій. У відповідь 23 серпня 1936 р. група ґардистів із трудового табору в Предялі погрозувала В. Маджару вбивством у разі замаху на капітана. Причиною такого демаршу називали рішення НЦП створити селянські гвардії. У результаті 29 серпня 1936 р. за наказом голови Ради міністрів було реорганізовано уряд та прийнято рішення про розпуск гвардій і зміцнення дисципліни в університетах. Тоді ж почали розробку нового закону про трудову повинність молоді. Проте діяльність Залізної гвардії і далі пропагувалася, через друк у пресі інформації стосовно участі 11 легіонерів у бойових діях в Іспанії, через заходи з похоронами І. Моци та В. Маріна. Сам капітан оголосив 1937 р. роком боротьби та жертв. Хоча не обходилося і без сутичок із представниками буржуазних партій. Так, у лютому 1937 р. ґардисти вчинили розправу над представниками молодіжної організації націонал-лібералів, які випустили антилегіонерську листівку. Вчинили вони і замах на ректора Ясського університету. У березні 1937 р. король Кароль II відзначав відносний спокій у лавах ґардистів «затишшям перед бурєю». Наприкінці березня 1937 р. король обговорював з Г. Тетереску зв'язки принца Ніколае із Залізною Гвардією. У квітні 1937 р. була вчинена спроба державного перевороту за участю принца Ніколае, який як генеральний інспектор армії радив циркуляром офіцерам вступати до Залізної гвардії. Покарання принца вилитося в домашній арешт та виключення його з королівської родини. Вчинили ґардисти і спробу силою звільнити принца, але загроза путчу тоді була усунута переговорами короля з К. З. Кодряну³⁴⁸.

У 1936 р. з Легіонерським рухом зближується і генерал І. Антонеску, який вважав його доволі серйозною силою на той час. Він із захопленням сприймав діяльність К. З. Кодряну та самого руху. Коли стосунки між королем та лідером Легіонерського руху почали погіршуватися, то й І. Антонеску потрапляє в немилість короля. Під час процесу 1938 р. над К. З. Кодряну генерал виступив на захист звинувачуваного³⁴⁹.

Щоправда, варто зазначити, що король шукав порозуміння із Залізною гвардією, а з боку окремих членів організації висловлювалися сподівання на використання королем членів партії для потреб країни. Імовірно, подібні заяви посприяли не тільки створенню партії «Все для країни», але й

отримання нею в березні 1935 р. виборчого знаку. У 1935 р. популярності легіонерам додавали не тільки заходи, але й підтримка гасел боротьби проти експлуатації людини людиною, використання соціального права, наділення землею селян. Знайомству із планами легіонерів сприяло поширення пропагандистської літератури, наприклад, брошури «Mișcarea legionară și tuncitorimea». Особливої сили пропаганді надавали священики. Влада лояльно ставилася до проявів Легіонерського руху навіть у період офіційної його заборони. Подібне мало місце 25 червня 1934 р. під час закладення наріжного каменю Студентського дому у столиці, де були присутні студенти з символікою Залізної Гвардії. Принаймні тоді ж король у бесіді з Котіге заявив про можливість використання легіонерів для просування ідеї авторитарної королівської влади³⁵⁰.

Загалом слід визнати слушним зауваження Р. Кларка, що впродовж 1936-1937 рр. своїми діями легіонери добилися помітної популярності серед громадян Румунії. Одночасно успіх був і результатом падіння впливу як НЛП, так і НЦП. Проте в березні 1937 р. священики та вчителі по селах отримали розпорядження щодо організації маршів і зібрань. М. Стурдза писав про влаштовані легіонерами марші селами, спільні моління в церкві, виступи із проповідями любові до Бога та батьківщини. З 19 вересня 1937 р. урядом було заборонено марші, у зв'язку з чим К. З. Кодряну просив легіонерів продемонструвати розуміння законності та права.

Проте робота велася і далі. Так, І. В. Вожен створив команди легіонерів, які пересуваючись на мотоциклах, вели пропаганду в повітах Алба, Арджеш, Марамуреш. На зборах мали місце промови, виконання легіонерських гімнів. Здебільшого використовували для пропаганди працівників залізниці, оскільки ті мали можливість пересуватися безкоштовно. Новим стало і те, що К. З. Кодряну добився, щоб кандидати не мали родичів у повіті, вважаючи, що так демонструється відсутність особистої зацікавленості. Для прикладу, мешканець повіту Вилча І. Рот, який навчався у Клужі, став кандидатом від повіту Тігіна³⁵¹.

Нерідко кандидати в депутати від одного повіту проводили передвиборні зібрання в інших повітах, що зокрема практикував Б. Добре в повіті Арджеш, будучи кандидатом від повіту Мусчел, чи І. З. Кодряну. Новим стало відсутність сутичок з поліцією, нападів на євреїв та відмова від уніформи. Безумовно, що і в 1937 р. поліція заарештовувала легіонерів за носіння уніформи, але К. З. Кодряну розпорядився її не вдягати, щоб не створювати проблем у виборчій кампанії. Мали місце й інші заходи, зокрема 10 жовтня 1937 р. в Бухаресті влаштували бал, а також заходи на честь студентів з Ардялу, що навчалися в Бухаресті. Велася пропаганда і на підприємствах. Однак здійснювали її у варіанті «від людини до людини», що залучало знайомих та родину³⁵². Завдяки цьому окремі особи стали легіонерами саме у виборчій кампанії 1937 р.

Своєрідним жестом приєднання до світового націоналістичного руху стала участь легіонерів у громадянській війні в Іспанії. Однією з головних причин поїздки легіонерів до Іспанії стала антиклерикальна діяльність республіканців та їх розправи з церквою, про що регулярно сповіщала ультранаціоналістична преса. 8 листопада 1936 р. до Іспанії направилася група з 8 легіонерів, щоб вручити почесну шаблю генералу Х. Москардо, військовому губернатору провінції Толедо. Серед добровольців був князь Ґ. Кантакузіно-Ґранічеру, який у віці 70 років попрямував до Іспанії, але до місця призначення не прибув. Отримавши легке поранення, він повернувся до Бухареста. Кошти для поїздки збиралися легіонерами, і досить велику суму (50 тис. лей) пожертвував Н. Іонеску. Про відправку до Іспанії К. Арджетою писав, згадуючи надзвичайно коротку промову генерала, який вимагав присяги легіонерів, що не повернуться живими з Іспанії³⁵³. Був серед добровольців і знаний на Буковині Н. Тоту. Як добровольці вони вступили до Іноземного легіону та взяли участь у боях за Мадрид. Достатньо помітними особами були також комісар з військових справ Залізної гвардії І. І. Моца та керівник столичної організації Залізної гвардії В. Марін. За час перебування в Іспанії обидва встигли вступити в контакти з фаланґістами. Після вручення шаблі І. Моца вирішив взяти участь у боротьбі на фронті. У результаті участі в боях Б. Добре отримав поранення у плече. 13 січня 1937 р., а І. І. Моца і В. Марін загинули під Мадридом, про що Н. Тоту довідався вже 14 січня. До своєї загибелі І. І. Моца писав батькам про свій свідомий

вибір, любов до Христа та готовність померти за Бога. Н. Тоту у своїх спогадах трактує І. І. Моцу як святого, якого Господь обрав для відповідної місії. Натомість В. Марін представлявся мужнім, розумним, рідкісним зразком народу.

Після загибелі цих осіб, під час поразки білих під Махадагондою, генерал Г. Кантакузіно-Гранічеру повернувся до Іспанії за тілами загиблих. На прохання Г. Тетереску уряд Франції пропустив вагон з тілами загиблих через свою територію, і далі вагон пройшов через Швейцарію, Німеччину, Польщу. Н. Тоту, який був у Іспанії, писав із приводу загиблих легіонерів як великих святих. Близькою була і позиція М. Еліаде, який про цю смерть говорив як про жертву в ім'я християнства. 22 січня 1937 р. депутат І. Модряну порушив питання про допомогу Палати депутатів у проханні Міністру шляхів сполучень дати негайне розпорядження щодо безкоштовного перевезення потягом тіл убитих ґардистів. Також велася мова про дозвіл Міністерством внутрішніх справ відповідних заходів³⁵⁴.

За кілька днів до цього, 17 січня 1937 р. було здійснено пам'ятну службу у студентській церкві в Бухаресті. За рапортом поліції, участь у ній взяли 1,5-2 тис. осіб, а службу, яку вела група священників, очолив єпископ-вікарій Веніамін Почітан. Тоді до участі у службі долучилися і ланчієри, і представники Робітничого корпусу. Виникло питання і про поховання загиблих легіонерів: якщо уряд мав бажання направити тіла прямо до Бухареста, то організація бажала провезти тіла через усю країну. Тіла везли до Румунії впродовж 26 днів, і в Німеччині трунам із загиблими віддали військові почесті. К. З. Кодряну очікував потяг з тілами на кордоні з Польщею.

По території Румунії жалобний потяг пройшов через Чернівці, Клуж, Сібіу, де відслужили панахиди за загиблими за участю мешканців регіонів. Лише через 6 днів, 13 лютого 1937 р., поїзд прибув до Бухареста, на вокзалі якого відбувся мітинг легіонерів за участю іспанського посланця. Поховальна церемонія виявилася надзвичайно пишною та за участю великої кількості осіб. Поховальний кортеж прослідував до церкви Св. Іліє Горґані, де тіла перебували впродовж двох днів. Після цього відбулася служба, яку правили понад 180 священників на чолі з Й. Св. Н. Беланом та вікарієм патріархії єпископом Вартоломею. Поховання відбувалося у присутності не менше 200 тис. осіб та при великій кількості репортерів. Н. Йорґа критикував К. З. Кодряну за те, що той ішов як суверен за катафалком. На думку Р. Кларка, подібне привернення уваги до капітана було певним сигналом для уряду. Крім того, і церква була представлена повноцінно, за участю 2 митрополитів, єпископа, 200-400 священників.

Для самих легіонерів поховальний процес перетворив І. Моцу та В. Маріна на символ воскресіння та пам'яті у віках. Після поховання було вироблено клятву легіонерів. Вже 12 березня 1937 р. було встановлено орден Моци та Маріна, до якого мали належати 10 тис. осіб. Правда, поховання призвело до певного дипломатичного скандалу, адже в похоронах взяли участь німецький посол В. Фабріціус, італійський посол Соло, португальський, японський, іспанський посланці, помічник польського військового аташе. На могили були покладені вінки від А. Гітлера, Г. Ґерінґа, Б. Муссоліні, А. Бека. Реакція на таку участь мала місце з боку А. Келінеску, який у палаті депутатів подав звернення до уряду від імені НЦП стосовно надмірної помпезності даної політичної акції. У правій пресі І. Моца і В. Марін були оголошені героями нації та мучениками, а в організації поширювали не лише друковані матеріали про них, але й нагрудні значки з монограмою Моци і Маріна та датою і місцем їх загибелі. На додачу, за проханням К. З. Кодряну, Р. Джір та І. Минзату, написали «Гімн героїв Моца-Марін». Цей гімн давав легіонерам можливість прирівняти героїчну смерть із відродженням і новим життям, а також сподівання на нові умови діяльності Легіонерського руху. Проте особливо діяльність легіонерів не змінилася, тож вже 1 березня 1937 р. легіонери організували замах на ректора Яського університету Т. Брату. Н. Йорґа доволі негативно поста-вився до дійства навколо поховання, а особливо впливу студентів з «Центру». Він же вважав необхідним вжиття заходів поки не розпочалися замахами. Одним з них ставало, в його баченні, негайне закриття університетів.

За рік після загибелі легіонерів під Махадагондою в Румунії легіонери мали намір вшанувати їх пам'ять. Так, 13 січня 1938 р. стало днем важкого посту, моління та спогадів для легіонерів. І по всій країні в організаціях згадували лідерів руху, які загинули в Іспанії. У Бухаресті було влаштовано в багатьох церквах служби, а в церкві Св. Ілії Горґані провели літургію за участю великої кількості легіонерів та прихильників руху. З числа командирів були присутні Б. Добре, інженер В. Попеску, А. Кантакузіно, о. Думітреску, І. Кантакузіно, А. Іонеску, о. І. Добре, М. Полігроніаде. На службі поряд з К. З. Кодряну був очільник партії «Все для країни» інженер Кліме та посол П. Прат-і-Соутзо. Службу правив архиєрей В. Почітан, вікарій Патріархії. Після завершення служби учасники пройшли маршем до «Casa Verde», де у присутності великої кількості учасників К. З. Кодряну оголосив про заснування десятитисячного корпусу «Моца-Марін» з числа легіонерів, які характеризувалися високою мораллю. Відзначили пам'ять легіонерів також у Тирговіште і Новоселиці³⁵⁵.

Звичайно, 1937 р. став визначальним у піднесенні впливу легіонерів, однак реакція на діяльність ультра націоналістів усе ж була різною. Незважаючи на те, що помітне місце в діяльності організації займали представники інтелігенції, та ж інтелігенція реагувала на ідеологію і дії представників та керівників руху негативно. Для прикладу, доктор права Н. Цуркан неодноразово в межах своїх виступів перед членами академічних товариств аналізував наслідки впливу на європейське суспільство ультра націоналістичних ідей та діяльності організацій подібного спрямування. Запідозрити Н. Цуркана в симпатіях до комуністів доволі складно, тому до його думки доцільно прислухатися, оскільки вона пояснює точку зору представників середнього стану і високопосадовців на ситуацію в Європі і Румунії. Він визнавав існуючу в Румунії ситуацію з панівною нацією та національними меншинами, а також і складну соціальну ситуацію у країні. До цього додавалося питання національної економіки й ідеології у країні, де вперше звернуто увагу на «національний корпоратизм». Загалом корпоративна держава представлена засобом, який відповідав вимогам часу і здатний до захисту колективних інтересів. Для Румунії, де тоді існували проблеми корупції чиновників і бідності населення, важливо було провести зміни. Так, Н. Цуркан слушно наголошував, що необхідним є для подолання корупції та бідності не національний шовінізм, а національна освіта. Важливим моментом ставало питання іредентизму і підтримання рівності у правах усіх румунських громадян, що, на думку Н. Цуркана, дозволяло дати користь державі та проводити успішну націоналістичну політику.

У цій позиції цілком логічно виглядає зауваження Н. Цуркана щодо поширення насильства серед студентів. Та головним ставало положення про зв'язок ультра націоналізму із закордонним втручанням. Йшлося про виступ А. Гітлера в райхстагу 30 січня 1937 р. із приводу політичної програми і укладення на 50 років окремого пакту про ненапад між Німеччиною та Францією. Із цього приводу говорив про оманливість заяв щодо німецьких симпатій до Румунії, що заявляв О. Гоґа після повернення з Берліна. Антисемітизм бачив загрозою країні. Також наголошував, що, на відміну від іредентизму і намагань А. Гітлера захищати права німців та угорців, що веде до відторгнення територій, комунізм загрози не становить. Угорський ревізіонізм бачив загрозою для кордонів Румунії та вважав, що націоналістична політика суперечить національним інтересам країни³⁵⁶.

На травень 1937 р. К. З. Кодряну перебував у ситуації, яка стримувала діяльність організації, однак, за переконанням Г. фон Ріттгена, вірив у можливість вийти із замкнутого кола. Дипломат зазначав, що сила організації не може бути змішана з політичною організацією, оскільки є уявна і служить для легалізації в державі. Саме сила легіонерів має «зачарувати» всіх, від звичайного селянина до армійського генерала³⁵⁷. Активізація діяльності залізновардійців мала місце в середині 1937 р., коли партія «Все для країни» вирішила взяти участь у парламентських виборах. Во-сени того року активізував свою діяльність «робітничий легіонерський корпус», а його керівник інженер Г. Кліме замінив на посаді очільника партії померлого генерала Кантакузіно-Гранічеру. Для привернення симпатій населення залізновардійці організували неприбуткові комерційні підприємства, які функціонували недовго і мали результатом приєднання нових

членів. Восени 1937 р. було створено нові осередки «Залізної Гвардії» в армії, до яких включалися солдати й офіцери. У жовтні 1937 р. низові осередки отримали наказ збирати зброю з метою можливого її застосування під час парламентських виборів³⁵⁸.

У вересні 1937 р. по підрозділах легіонерів було дано розпорядження про збереження уніформи, яку носять легіонери. Давалося розпорядження доукомплектовувати її завчасу. Готуючись до парламентських виборів, легіонери вели агітацію серед своїх прихильників. Так, у м. Плоешть поширювалися заклики голосувати за легіонерів, які балотуватимуться за окремим списком. Крім того, в означений період легіонери виступали за піднесення моралі, що супроводжувалося шлюбом між легіонерами та легіонерками з метою підтримання «Сімейної фортеці». У цей же період продовжували активну діяльність македонці, які посилювали власну організацію через проведення спортивних заходів³⁵⁹.

У вересні 1937 р. мало місце зібрання прихильників Партії «Все для країни» в Бістріці, де взяли участь 500 осіб, переважно селян із навколишніх сіл. Виступали Ґ. А. Куза, Ґ. Чолак, Н. Робу, полковник Т. Збірджа, які говорили про необхідність працювати на користь нації, за підтримку правої політики. За приклад наводилися Італія та Німеччина, де особи «великої мужності», як Ґітлер, керують долею народу. Говорили про потребу спасіння нації від дій лівих, а Н. Робу виклав програму партії, в якій основним називав ліквідацію «єврейського питання», подібно до того, як зробив А. Ґітлер на користь вітчизняної економіки³⁶⁰. 20 вересня 1937 р. К. З. Кодряну мав бесіду з Ґ. Драґоміром, командантом легіонерів у «Румунській залізниці», стосовно організації роботи серед працівників залізниці. Велася мова про зростання чисельності легіонерів серед працівників, які відповідали за рух. К. З. Кодряну радив діяти у пропаганді обережно, щоб не викликати проти прихильників руху репресивних заходів влади. У вересні 1937 р. керівники легіонерських секцій у «Румунських залізницях» Грозя й Алупоайей звітували про ситуацію в середовищі працівників залізниці. Саме тут після обмеження діяльності профспілок Легіонерський рух мав успіх, для чого до пропагандистської діяльності намагалися залучати студентів та представників інтелектуальних кіл. 20 вересня К. З. Кодряну мав бесіду з інженером залізниці Сфінцеску, проте тема бесіди залишилася в таємниці³⁶¹.

Станом на вересень 1937 р. у Фокшанах легіонери збирали зброю: револьвери та карабіни, мисливську зброю та патрони. Ті, хто не бажав отримувати дозвіл влади на зброю, тримали її в керівника повітової організації та брали в разі потреби. 26 вересня відзначали в Бухаресті завершення локалю легіонерів, у якому мали взяти участь представники руху з усієї країни. Передбачався і марш легіонерів повіту та м. Фокшани. Також для мобілізованих легіонерів було дане завдання вести пропаганду серед солдатів на користь партії³⁶². Мав місце розвиток Легіонерського руху в повіті Прагова, де подвоїлося число членів і гнізд та проводилася жорстка пропаганда з нагоди наступних парламентських виборів³⁶³.

Наближення виборів змушувало діяти і на фронті відбору виборців. Так, по всіх організаціях К. З. Кодряну дав розпорядження, що кожен легіонер мусить привести п'ять виборців. Здійснювати такі заходи мали, завітавши до потенційного виборця додому. Причиною стало те, що молодь, яка складала основу Легіонерського руху, не мала права голосувати, що в даному випадку робило членів Легіону другорядною силою. Організовували передачу даних від одного підрозділу до іншого посильним. Також проводилися заходи із забезпечення легіонерів одягом, як і надавалася матеріальна допомога «Casa Verde» в Бухаресті³⁶⁴.

На місцях на 1937 р. представники Легіонерського руху планували створювати команди для захоплення влади в разі приходу до керівництва країною націонал-цереністів. Можливо, що саме з цієї причини в ряді регіонів відстежувалися будь-які дії легіонерів та попереджувалися їхні зібрання. У відповідь у низці організацій влаштували збирання коштів для підтримання ув'язнених легіонерів. Останні потрапляли під арешт у результаті участі в заходах. Так, у вересні 24 легіонери були заарештовані за влаштований безлад при відкритті церкви у громаді Ножоріт

повіту Бігор та перебували до суду під військовим арештом. Турбота про арештованих проявлялася в діях. Зокрема, 28 вересня в Сілістру прибули керівники легіонерів з Констанци для з'ясування становища заарештованих тут легіонерів за участь у заходах 26 вересня у громаді Атраджауа Тетеряске на чолі з П. Дарага, І. Ісайа, Д. І. Марінеску, Г. Піку з Бухаресту. Члени легіонерської організації м. Фокшань свято 26 вересня 1937 р. провели в місті, не виїжджаючи до столиці. Власне, обгово-рювалося питання участі у виборах, проведенні передвиборчої агітації у стилі «від людини до людини». Тоді ж учасникам роздали для поширення за плату газету «*Brațul de Fier*». Подібна робота мала свої результати і в повіті Прагова, де зростання організації було доволі швидким, причому поліція не мала можливості чітко встановити нових членів³⁶⁵.

Напередодні виборів посилилася пропагандистська діяльність легіонерів, у якій брали участь керівники повітових організацій. Так, у повіті Северін шеф 10-ї області професор ліцею в Луґожі Г. Сіма отримав з центру інструкції щодо ведення активної пропаганди по сільських громадах та підтримання особистого контакту з шефами гнізд. На 1937 р. влада вжила заходи для розділення легіонерів та недопущення спільних дій. Зверталася особлива увага на дії К. З. Кодряну, який звертав увагу на виховання студентів, осіб, що мали прийти до влади в майбутньому. Крім того, немало симпатиків було і в армії³⁶⁶.

На 15 вересня партія «Все для країни» розпочала виборчу кампанію в Кишиневі, де відновили випуск газети «*România Creștină*». У повіті Лепушна роботою керував підполковник І. Діаконеску, в повіті Орґей – Т. Коті'е, о. Г. Тудораке, які встановили тісний зв'язок із вчителями та священиками. Підполковник І. Діаконеску мав у своєму розпорядженні 20 агітаційних команд, до перших з яких увійшли інтелектуали, тоді як до інших включали також робітників. Завданням було і створення гнізд, причому пані Флореску, Руссо, Діаконеску, др. Мура займалися пропагандою й організацією жіночих гнізд, створивши жіночий комітет. Напередодні виборів у повіті Белць легіонери проводили агітацію за Партію «Все для країни», що вилилося в одній із громад у виконання легіонерських пісень, а в іншій – у створення осередку (гнізда) та роздачі агітаційних матеріалів³⁶⁷.

Серед легіонерів обговорювалися проблеми майбутніх виборів і доводилося чути про можливі заходи уряду, подібні до заходів 1933 р. Від К. З. Кодряну вийшов циркуляр, яким він наказував легіонерам у разі своєї загибелі гуртуватися навколо Ю. Маніу. Проте серед легіонерів ширилося переконання про можливість здобуття перемоги на виборах, особливо в Ардялі. Достатнім був і приплив у організацію нових членів. Вибори до парламенту з успіхом легіонерів на них справили враження на виборців, через що, особливо в опозиції, мали місце думки про запровадження диктатури у країні. Загалом поведінка легіонерів була доволі урочиста і під час повернення додому спів легіонерських пісень у потягах був звичним явищем. Водночас зверталася увага на зближення із праворадикалами і Г. І. Бретіану³⁶⁸. У січні 1938 р. Г. Кліма розіслав розпорядження скласти списки, яким чином проголосували за легіонерів під час виборів, що давало можливість встановити кращі результати з голосування для легіонерів³⁶⁹.

Підготовка до виборів 1937 р. демонструвала увагу влади до партії «Все для країни», відстежуючи склад керівництва організаціями та встановлюючи їх чисельність. З боку легіонерів проводилася усна пропаганда з метою пояснення програми партії та залучення нових членів. Зокрема, в повіті Мегедінць членами партії були 54 особи в місті та 299 у повіті. У повіті Ґорж відповідно 22 і 143, в повіті Вилча: в м. Римніку-Вилча – 24, в м. Дреґан – 28, у повіті – 185. У повіті Олт членами партії були 150 осіб, тоді як у повіті Романаць – 589. Для порівняння зазначимо, що в повіті Ковур-луй на 1938 р. у 52 громадах існували організації з 1260 членами, яких чітко встановила поліція. У Бухаресті станом на березень 1938 р. поліція фіксувала наявність групи легіонерів із Прагови, якою керував студент-юрист Н. Коменеску і яка складалася з 4 гнізд загальною чисельністю 21 член. Тоді, на початку діяльності уряду патріарха Мірона, легіонери продовжували проводити свої засідання, але вже під наглядом делегатів від влади, з обмеженнями у виконанні пісень, у здій-сненні пропаганди³⁷⁰.

Вибори 1937 р. продемонстрували неприйняття ґардистами спроб Н. Лупу та В. Маджару співпрацювати з демократичними колами, здійснених ними під час часткових виборів 1936 р. Це спричинило низку публікацій у пресі ґардистів, яка виступала проти комуністів. Крім того, в цей же період К. З. Кодряну зробив заяву, що в разі приходу до влади націонал-цереністів країна потрапить у вогонь і кров. Виступали і проти можливості прилучення Румунії до політики, що вела в напрямі вісі «Прага – Москва». Також і префект столичної поліції Ґ. Марінеску доповідав королю, що націонал-цереністський уряд не може гарантувати внутрішнього порядку³⁷¹.

У виборах 1937 р. партія «Все для країни» намагалася дотримуватися законних методів діяльності, але нерідко легіонери потрапляли в ситуації, коли вирішення проблем здійснювали силовими методами. У населених пунктах, де кандидатами були представники НЛП, було вчинено кілька заходів. Кандидат від НЦП Н. Тітулеску в повіті Олт міг наразитися на протидію легіонерів, які мали намір виступити проти нього на зборах НЦП, а також створити команди для ведення пропаганди. Також відповідь готували на дії примаря Морень із повіту Прагова Т. Іоніце. У виборчий період було створено легіонерський суд, на якому засуджували політиків за їх антилегіонерські настрої, що було зроблено з Н. Тітулеску та Н. Йорґою. З повідомлення служби сигуранци у Плоешть від 7 грудня 1937 р. та в болгарській газеті «Пошта» з Рущука виходило, що проти Н. Тітулеску ґардисти готували замах під приводом відповіді на його дії в 1933 р., коли у грудні ним було розпущено Залізну гвардію.

Проте, на тлі дій легіонерів вправо повертали й інші політичні партії, що, наприклад, Н. Йорґа сприймав як помилку в діях Ю. Маніу. Стосовно ж легіонерів він записав 4 грудня 1937 р.: «Звісно, що Кодряну є дурнем. Але його присутність збільшиться в Палаті з 5 до 25»³⁷². Мова велася про те, що в рік чергових парламентських виборів, 1937 р., партія «Все для країни» була визнана керівництвом однієї з «історичних» партій – НЦП. Підписання «пакту про ненапад» дало змогу К. З. Кодряну у своєму політичному заповіті радити наступникам користуватися порадами Ю. Маніу. Хоча цей процес і був затягнутий, він дав свій позитивний результат для легіонерів. Однак їх противники з числа націонал-лібералів і кузистів 11 грудня 1937 р. завдали серйозного удару. Як наслідок однопартійці Ґ. Тетереску та І. Міческу добилися усунення зі списків кандидатів тих легіонерів, які перебували в Іспанії, мотивуючи, що участь у бойових діях під чужими прапорами виключає їх з числа громадян. Таким чином, поряд з виборчим успіхом мала місце і поразка, в результаті якої списки легіонерів скасували у 18 повітах. Тим не менше, вибори дали можливість партії вийти на третє місце за кількістю поданих голосів – 480 тис. (16,5%). Така кількість голосів була віддана за досить численну організацію, адже на грудень 1937 р. партія нараховувала 272 тис. членів³⁷³.

На рубежі 20-х і 30-х рр. ХХ ст. паралельно із Залізною гвардією з'являлися також інші організації. Так, 29 травня 1932 р. в Бухаресті виник Блок румунських робітників націонал-соціалістів християн. Її керівником став Ромулус Даміан, директор газети «*Național-Socialistul*». Проте відсутність соціальної бази призвела до ліквідації організації ще до кінця 1932 р. Іншу організацію, Румунську націонал-соціалістичну партію, очолив Ш. Тетереску, який уже восени 1933 р. відвідав Берлін із наміром отримати від Німеччини матеріальну підтримку на розвиток діяльності організації. Проте відмова виходила з боку графа Шуленбурґа, який заявив, що «Татареску не є належною особою, через яку Німеччина може отримати вплив, бо на нього не можна покласти політично і він не має послідовників у країні». Натомість допомогу пропонували надати Н. Крайніку, але, як вважав М. Лебедєв, це був прорахунок МЗС, який недостатньо точно зміг оцінити діяльність Н. Крайніка. Вочевидь нечисленність партії, неспроможність її окремого існування та розчарування, якого зазнав у результаті візиту до Берліна Ш. Тетереску, змусили його піти на злиття з Націонал-аграрною партією³⁷⁴. Існувала та діяла також і організація Хрестовий похід румунізму, яку очолював генерал Н. Редеску, яка орієнтувалася на Італію і врешті виявилася прихильницею встановлення диктатури зі збереженням монархії³⁷⁵.

Парламентським виборам передували місцеві, які тривали у країні в січні – липні 1937 р., під час яких Націонал-християнська партія посіла третє місце. Високими вони виявилися і для Румунського фронту. Також у 1937 р. король робив пропозицію К. З. Кодряну перейти до співпраці з урядом, але в лютому мала місце відмова, як і у травні³⁷⁶.

Парламентські вибори 1937 р., результатом яких стало приведення до влади уряду Націонал-християнської партії на чолі з О. Гоґою, загострили стосунки НХП з ґардистами. Хоча вони і висловлювали свою відданість монархії, у ставленні до голови Ради міністрів були дуже критичні. Сам Кодряну називав Гоґу дилетантом у політиці та королівським лакеєм. Для самої Залізної гвардії цей період став часом пошуку союзників у владі і першою кандидатурою став військовий міністр І. Антонеску. Щоправда, переговори з ним виявилися невдалими. Натомість активізувалася діяльність ґардистів, що викликало занепокоєння в румунських політиків³⁷⁷.

В одному з виборчих маніфестів ґардисти звернулися до виборців, говорячи про недолугість системи правління. Ними зазначалося, що партії змінюються у владі, витрачаються значні кошти та не дають результату. Говорили про наростання проблем у країні та процвітання євреїв. Все це було основою для звернення уваги на партію «Все для країни», яка мала врятувати країну, зокрема її керівники Ґ. Кантакузіно-Ґренічеру та К. З. Кодряну. Наприкінці листопада 1937 р. в «*Buna vestire*» опублікували заяву К. З. Кодряну про його опозицію до західної демократії, до Малої Антанти та Балканської Антанти. Він же заявляв, що виступає за зовнішню політику, яку Румунія мала би проводити спільно з Німеччиною та Італією – «поряд із країнами національної революції, проти більшовизму». Саме тут було опубліковано обіцянку «капітана»: «За 48 годин після приходу Легіонерського руху Румунія матиме союз із Римом і Берліном, вступить так на шлях своєї історичної місії у світі: захист хреста, християнської культури і цивілізації»³⁷⁸.

Вже після розправи влади над провідними легіонерами К. Арджетою зауважить, що Берлін мав хибне уявлення про ставлення влади до ґардистів. Остання, за його словами, переслідувала легіонерів не за пропаганду Німеччини, а за терористичні дії, які вели країну до анархії³⁷⁹.

Із встановленням авторитарного режиму в Румунії організації Партії «Все для країни» опинилися під загрозою розгрому, оскільки питання розпуску в них не приймалося. Єдиним засобом впливу влади на легіонерів залишався арешт. Арешти проводилися вже в перший тиждень встановлення нового режиму і давали не тільки затримання, але й вилучення пропагандистського матеріалу. Правда, у Крайові легіонери розраховували на відновлення діяльності, довіряли діям К. З. Кодряну, приймали розпуск партії, але не Легіону Архангела Михаїла. Підтримували представники організації зв'язки, які свідчили про наміри продовження діяльності. Відповіддю влади ставали передачі справ легіонерів до прокуратури вже в березні 1938 р. Також 26 березня були закриті комерційні легіонерські заклади³⁸⁰. Ставлення до нової Конституції в легіонерських колах було негативним через окремі статті. Так, неприйнятними вважалися статті, що встановлювали віковий ценз у 30 років для участі у виборах та зрівнювали євреїв з румунами у правах. У першому випадку це невдоволення стосувалося вилучення з виборчого процесу значного числа молоді, з якої складався Легіонерський рух. Дехто з учасників руху говорив про відкрито антилегіонерські заходи уряду. Прихильно поставилися легіонери до аншлюсу, як і не залишали своєї діяльності попри оголошення про саморозпуск організації³⁸¹.

У питанні ставлення до К. З. Кодряну важливими були оголошення про його наміри за допомогою Італії влаштувати зміну уряду. Крім того, велася мова про влаштування легіонерами-фанатиками політичних терористичних актів, за які відповідальним мав бути К. З. Кодряну. Також було поширено циркуляр, яким К. З. Кодряну звинуватили у витрачанні коштів організації на коханок з Бухареста. Сам капітан відповідав окремим циркуляром, що це були інсинуації і вигадки, організовані міністром А. Келінеску. Правда, на початку березня в організації повіту Ясси лідери Т. Тудосе та А. Вентоніке говорили про сприятливі умови для розвитку Легіонерського руху. У поліції відзначали, що на засіданні даної організації в останні дні проводили заняття не з морального, а з військового виховання, говорячи про потребу самопожертви. Говорилося також

про майбутню тактику Легіону у справі організації державного перевороту. Однак моральний елемент у діяльності організації був присутній і він здійснювався через зобов'язання легіонерів захищати зелену сорочку та ремінь (уніформу легіону). Для повітової організації вдалим вважали здійснення поліцією конфіскації агітаційної літератури без арештів членів організації.

У березні 1938 р. в поліції відзначали також наміри студентів-легіонерів відвідати літні курси в університетах Мюнхена та Гайдельберґа, як і Вищої політичної школи в Берліні. Ці моменти трактувалися як спосіб знайомства студентів з націонал-соціалістською пропагандою та використання її у пропагандистській діяльності на користь Легіонерського руху. Формування груп було довірено Б. Лівізяну³⁸². Крім того, дії студентів-легіонерів спрямовувалися керівництвом на обов'язкове відвідування своїх повітів та громад для проведення пропаганди і запевнення в тому, що ситуація буде змінена. На доказ слід привести інформацію поліції, в якій містилися важливі для легіонерського руху моменти. Так, першим з них ставили відмову К. З. Кодряну від виїзду за кордон, оскільки той вважав необхідною свою присутність тут. Розпуск партії не вважали підставою для припинення її діяльності і, більше того, вважали необхідним і можливим відновити Залізну гвардію у відповідності до Конституції і виборчого закону. Чинний уряд не вважали таким, що функціонує-тиме тривалий час, та заявляли, що наступний уряд стане урядом порозуміння і складатиметься з націонал-лібералів і вайдистів, що загалом дасть можливість відновити діяльність партії³⁸³.

Арешти змусили змінити тактику діяльності легіонерів, які в березні 1938 р. прийняли рішення про передачу розпоряджень кур'єрами, відібраними з числа перевірених осіб. Уже на червень 1938 р. вони організували подібну роботу, встановивши відповідну систему впізнання кур'єра й агента, який отримував розпорядження³⁸⁴. У Бухаресті, після затримання К. З. Кодряну також було заарештовано до 100 осіб, яких К. З. Кодряну відносив до «цвіту румунської інтелігенції». Арешти легіонерів, з їх подальшим ув'язненням чи інтернуванням (перебування у визначених таборах на засланні), нерідко супроводжувалися переглядом справи, що вело до переведення інтернованого до в'язниці. Часом таке переведення супроводжувалося втечами легіонерів, як це було з А. Кантакузіню і Крістеску, які втекли при переведенні з Меркура-Чук до Жілави. Оскільки склад місцевих організацій здебільшого був відомий поліції і жандармерії, то це полегшувало проведення контролю за ними. Зокрема, обшуки, які проводилися у відомих діячів організації, могли привести до вилучення пропагандистської літератури, затримання або ж залишатися безуспішними. Так, у результаті проведених обшуків у повіті Кимпулунґ справи були заведені³⁸⁵ на 13 осіб зі 105.

Арешт і суд над К. З. Кодряну змусив встановити спостереження за його ближчими родичами, що дало підтвердження візиту на Буковину Г. Кодряну із дружиною та К. Кодряну на початку червня 1938 р. Також завданням поліції стало встановлення кількості членів організації, що не завжди давало точні цифри. Так, це стало помітним уже під час діяльності уряду О. Гоґи, коли в повіті Редечуць не могли точно встановити кількість членів партії «Все для країни»³⁸⁶, через що їх число на 1 січня 1938 р. коливалося в межах 1352, 1348, 1412 і 1438. Щодо кількості первинних організацій певну картину дають списки керівників організацій у повітах. Для прикладу, повіт Дуростор мав 53 представники керівництва. Для Фокшань число керівників, встановлених поліцією, складало 24 особи³⁸⁷, тоді як у повіті Ковурлуй – 45, у Текучі – 16.

Разом з тим протестні настрої в середовищі ґардистів продовжували залишатися достатньо високими. Так, у зв'язку з початком нового навчального року в Чернівецькому університеті мав місце виступ студентів-ґардистів. У результаті з 93 студентів були заарештовані 76, що в поліції вважали достатньою підставою для розгрому руху. Над залишками групи керівництво прийняв Попович-Запорошченко. Правда, в Чернівецькому університеті незалежні студенти доволі ворожо ставилися до Легіонерського руху. До того ж поліція відзначала помітну прихильність до Легіонерського руху в середовищі німців та інших національних меншин-християн, ніж серед румунів.

Та все ж на осінь 1938 р. студентські організації в Легіонерському русі були найкраще структуровані, тим паче, що в Бухаресті й Ілфові існували найбільші організації. На той час вони поділялися на 4 сектори з подальшим поділом кожного на групи й осередки (гнізда). Загалом студентський легіонерський центр Бухареста мав 16 груп за факультетами та вищими школами, 7 провінційних, 71 повітову групу. Крім них, існував робітничий легіонерський центр із поділом на сектори та підприємства державні і приватні. Центр Раслецій мав 100 гнізд, які формувалися з інтелектуалів, службовців, осіб вільних професій. Діяли Братства хреста з організаціями по ліцеях і професійних школах, а також конспіративні асоціації друзів легіонерів.

У Яссах студент Е. Надоляну проводив реорганізацію старих одиниць та створив 7 нових гнізд. Правда, здійснені у вересні у нього вдома обшуки дали підстави за будь-якого результату відправити до табору у Васлуї. Проте цього не сталося, оскільки потенційний звинувачуваний переховувався в місті, а пізніше в одному з маєтків у повіті Ковурлуй. У Яссах організацію очолили М. Мунтяну, С. Чернат з політехніки в Яссах. Їм доводилося створювати нові гнізда, де членами були 3 особи, кожен з яких вносив по 50 лей організаційного внеску. Касирами виступали студент-медик Л. Іоакімов та студент-хімік К. Тісманару. Збереження мережі організацій на період після арешту лідерів змушувало поліцію шукати засоби та сили для боротьби з нею, тим паче, що розповсюдження листівок зберігалося на достатньо високому рівні. Мова велася про необхідність створення достатньо сильної команди поліцейських для боротьби з ґардистами³⁸⁸.

Окремою темою є стосунки між ґардистами та королем Каролем II, оскільки заведено вважати, що в 1934-1937 рр. склалися особливі стосунки між керівництвом ґардистського руху та королем. Саме із цього приводу Д. Протопопеску зазначав: «Ми, ґардисти, є вдячні, що король наглядав, щоби слідство військової юстиції було здійснене в найсуворішій законності. Я вийшов з ув'язнення із двома зміцненими почуттями: глибокої відданості королю і повною довірою до армії. Я хотів би, щоби Його Величність знав, що молодь по всій країні, яка дослухається гасла Гвардії, є беззастережною до його розпорядження. Більше того, ще ми всі сповнені рішучості покласти національну силу молоді для Володаря, який її використає так, як вважатиме за потрібне. Між іншим, Нікіфор Крайнік передав Його Величності королю записку, в якій повідомляє про ці дії»³⁸⁹.

У лютому 1937 р. король вів переговори з К. З. Кодряну стосовно диктаторського уряду. Умовою приведення до влади лідера легіонерів було очолення королем руху. Проте це виявилось неприйнятним для К. З. Кодряну. Тоді ж він розпочав пошуки союзників і 11 квітня 1937 р. вів перемовини із З. Боїле, 22 квітня – з Г. Бретіану. Результатом зустрічей стало підписання угоди між Ю. Маніу, К. З. Кодряну та Г. І. Бретіану³⁹⁰.

Лідер Залізної Гвардії К. З. Кодряну оголосив 1937 р. роком боротьби та жертв, маючи намір перетворити Легіонерський рух у «широкий робітничий та селянський рух». Цим пояснюється поява листівок-звернень лідера легіонерів до румунських робітників, робота агітаторів від легіонерів на підприємствах. У середовищі залізничників з кінця 1936 р. діяла організація «Реакція», що поширювала свій вплив на залізничників Бухареста, Клужа, Констанци, Турну-Северін, Плоєшть. У пропагандистських зверненнях «Реакція» закликала начальників залізничних станцій приймати на роботу насамперед румунів. Поширювалися ґардистські ідеї і серед селянства, зокрема з літа 1937 р. активізувалася агітація проти буржуазних партій на користь ґардистів. Форма агітації за-лишалася традиційною, усна, від людини до людини. У повіті Прагова легіонери таким чином намагалися збільшити число членів організації. Сам капітан відвідував окремі міста країни, а у травні 1937 р. очікували відновлення діяльності табору в Кармен Сілва³⁹¹. На додаток парла-ментські вибори відіграли певну роль у становіщі партії. Коаліція з НЦП та Г. Бретіану мала на меті кілька завдань, із яких першим було усунення уряду Г. Тетереску від влади, що влаштовувало як Легіонерський рух, так і НЦП і чого було досягнуто. Другою метою стало виведення з підпілля всіх легіонерів з метою усунення будь-якої підривної

діяльності. При цьому в баченні політиків рівня І. Антонеску більшою загрозою для країни вважалася диктаторська форма правління³⁹².

У цей період залишалось відкритим питання втручання Німеччини у справи політичних організацій Румунії. Так, 12 квітня 1937 р. король давав інтерв'ю А. Дж. Каммінґсу, головному редак-тору «*News Chronicle*», який стверджував, що Німеччина фінансово підтримує діяльність ор-ганізації. У своїй відповіді король зупинився на причинах, які призвели до появи руху, говорив про високу моральну підготовку його учасників. Одночасно відкидав будь-яку можливість фінансування діяльності з-за кордону. У своїй відповіді король звернув увагу на виникнення націоналізму як результату співпраці націоналістів звідусіль, але наполіг на існуванні його як антисемітського руху, причиною чого називав характер євреїв³⁹³.

Прихід уряду НХП до влади був сприйнятий позитивно. Саме це відобразилося в циркулярі, відправленому із Предялу К. З. Кодряну до осередків. Ним, повідомляючи про зміни в політичній ситуації, К. З. Кодряну закликав легіонерів до спокою та наказував безтурботно святкувати і бажав усім великого легіонерського року. Дещо пізніше, 13 січня 1938 р., К. З. Кодряну зробив заяву для представників преси столиці та стверджував, що легіонерів звинуватили в переході на бік захисників євреїв та приєднанні до антидинастійної групи. Ці звинувачення він відкинув, заявивши, що спільно з Ю. Маніу стоять на позиції підтримання династії. Також говорив про звинувачення легіонерів у підтасовуванні результатів виборів у 18 повітах.

Важливим було для К. З. Кодряну зробити заяву про ставлення до уряду, і він заявив про підтримку націоналістичного уряду та закликав працювати в необхідному для румунів напрямі. Щоправда, мали місце і зауваження К. З. Кодряну стосовно того, що А. К. Куза свого часу також виступав проти легіонерів. Тоді ж, у циркулярі, К. З. Кодряну наголосив на неможливості здійснити національну революцію під знаком зради. Тому важливим було вибирати між новою вірою та зрадою. На його думку, для моралі нації і для освіти молоді потрібно, щоб націоналістичний уряд змінив дії. Висловив К. З. Кодряну також і протест проти розпуску урядом парламенту та зауважив, що новий уряд не зможе набрати і 30% голосів. Правда, в разі відкриття обраного у грудні парламенту легіонери обіцяли підтримати голосування по бюджету та по інших нагальних законах. Не вважав доцільним для монархії переходити до диктатури, оскільки це призведе до кон-флікту між монархом і нацією, між монархом і «долею нації»³⁹⁴.

Позиція ґардистів змінилася у зв'язку із включенням до уряду численних прихильників Кароля II. Власне, це змусило К. З. Кодряну більше зосередитися на особах, близьких до королівського двору, оскільки саме тут готувалися чергові зміни. Сам уряд ґардисти вважали збірним і бажали від представників НХП більш радикальних дій. Можливо, через відсутність таких у планах К. З. Кодряну не було бачення союзу з кузистами, хоча діяльність уряду О. Гоґи, напевно, і розцінювалася як своєрідна прелюдія до приходу до влади ґардистів. Хоча ситуація у країні після приходу уряду О. Гоґи була неспокоїною, К. З. Кодряну не поспішав цим скористатися і висловлював вірність монархії, незважаючи на ставлення та дії уряду проти його партії. З боку уряду продовжувалися заходи, що мали на меті визначення повної кількості членів організації, що іноді давало суперечливу інформацію. Контроль із боку уряду за діями легіонерів пояснювався певною загрозою організації спротиву легіонерами. Принаймні на початку лютого 1938 р. до керівників повітових організацій надійшло усне розпорядження капітана про створення парамілітарних підрозділів, які б мали склад, готовий до дій будь-якої миті. Зокрема це стосується і створеного Легіонерського корпусу «Моца-Марін», який мав нараховувати 10 тис. членів та поділявся на 13 гарнізонів. Ос-танні знаходилися в Орештіє, Клужі, Сібіу, Арадї, Яссах, Нямці, Кимпулунґу, Чернівцях, Кишиневі, Галаці, Базарджіку, Римніку Вилча, Бухаресті. Кожен з гарнізонів мав загальну чисельність у 771 особу та поділявся на 5 рот. Легіонерським корпусом колишніх військових керувати мав полковник Стенеску. Подібні рішення К. З. Кодряну змушували організовувати наявні в повітах поліцейські сили, які спрямовувалися для протидії можливим

безладам як з боку правих, так і лівих, та вживати заходів безпеки для нагляду за праворадикальними організаціями³⁹⁵.

З боку О. Гоґи надійшла і пропозиція про співпрацю на парламентських виборах 2 березня 1938 р. У ґардистських колах можливість виборів у березні бачили як інструмент збереження національного курсу в румунській політиці. Можливо, через бажання і переконання в перемозі ґардисти ішли на переговори із представниками НХП. Власне, в листуванні Нягое Флондора з К. Арджетоюну висловлювалася думка про можливість отримання на виборах 40% голосів. Проте ситуація змінювалася, тож наприкінці січня 1938 р. К. З. Кодряну розпорядився про заснування повітовими організаціями підрозділів спеціальної поліції для боротьби проти противників організації. 4 лютого 1938 р. капітаном було прийняте рішення створення «Легіонерського корпусу колишніх військових». Включення до нього колишніх офіцерів та підофіцерів давало можливість навчати військової справи молоде покоління. 31 січня 1938 р. поліцейні органи доповідали про підготовку ґардистів, яка велася в лісах поблизу столиці, під виглядом відтворення старовинних обрядів. Керував діями загонів інженер Г. Кліме. А. Келінеску у зв'язку з подібними діями ґардистів був налаштований рішуче, тим паче, що з боку короля було дано дозвіл на використання зброї проти ґардистів. На початку лютого у країні ґардисти влаштували масові демонстрації, як це вони зробили 3 лютого в м. Плоешть за участю 1,5 тис. осіб, діяли в повіті Ілфов, Арад, Яссах, Лепушні, Блажі, Чернівцях. Та все ж можна говорити про певну жертвоність у діях К. З. Кодряну, який 21 лютого 1938 р. вже в умовах королівської диктатури розпустив партію. Однак це було зроблено тоді, коли партія фактично діяла нелегально і дії лідера могли послужити своєрідним сигналом до влади, пропозицією до співпраці. Разом з тим в опозиційних до К. З. Кодряну колах наростало невдоволення. Так, з боку Н. Йорґи мали місце непрямі натяки на необхідність знищення лідера легіонерів. І. Міческу, за твердженням К. Арджетоюну, організував підкуп префекта повіту Нямц Еміліана для підготовки замаху на капітана³⁹⁶. Однак сил для протистояння королю в ґардистів не було, що, певне, і визначило вибір капітана і виглядало, як та ж самопожертва, яку проповідували в організації. Коли ж уряд О. Гоґи оголосив про проведення чергових парламентських виборів, з 6 лютого 1938 р. мали місце сутички ґардистів з кузистами, які до запровадження королівської диктатури мали результатом 2 вбитих, 52 поранених та 450 заарештованих легіонерів³⁹⁷.

Падіння уряду О. Гоґи дало підстави націонал-християнам шукати шляхів для зближення з легіонерами, але це здійснювали представники молодшого покоління. Так, Г. А. Куза пропонував зустріч К. З. Кодряну, але той відмовився під приводом того, що події не є такої важливості, щоб змінювати стосунки. Пізніше, в березні 1938 р., лідери Легіонерського руху відзначали, що зміни в Європі передбачають необхідність подібних переговорів, на що погоджувався капітан. Правда, умовою ставало визначення ставлення до подій обома напрямами організації. Метою можливого зближення ставилося завдання до примусу уряду до зближення країни з віссю «Рим – Берлін». Легіонери обговорили також і звернення НХП «Хто скинув уряд Кузи – Гоґи». Зокрема, відзначали, що зміна уряду відбулася через відмову О. Гоґи пом'якшити заходи проти євреїв. Під час обговорень у гніздах легіонери зазначали, що О. Гоґа та А. К. Куза визнали помилки націонал-християн стосовно легіонерів³⁹⁸.

Після встановлення авторитарного режиму влада повела боротьбу проти Залізної гвардії, насамперед проти її керівництва. Формально вона мала для цього підстави, адже легіонери висловлювали невдоволення рішеннями про розпуск легіонерських кооперативів, запровадженням нового виборчого закону з віковим цензом у 30 років, який позбавляв права голосу багатьох прихильників ґардистів. Щоправда, і керівництво організації пішло на певний компроміс, оголосивши про свій розпуск. Циркуляр № 148 від 21 лютого 1938 р. підтверджував розпуск організації від дати циркуляру. Причиною розпуску було названо положення королівського декрету від 17 лютого 1938 р. щодо заборони політичної діяльності державним службовцям. Визнавав, що легіонери не бажали застосування сили чи вчинення державного перевороту.

Власне, капітан заявляв про своє небажання перетворювати Румунію на Іспанію. Ліквідовувалася і комерційна діяльність легіонерів. Сам капітан збирався відвідати Рим, а також зайнятися перекладом німецькою та італійською книг, як і дописування другого тому книги. Проте при цьому висловлював свою віру в майбутнє Легіонерської Румунії³⁹⁹.

Насправді, однак, відбулася консервація структури партії «Все для країни». З боку уряду переслідування ґардистів вимагав А. Келінеску після аншлюсу Австрії, вважаючи дії Німеччини загрозою для незалежності Румунії. Висловив він у своїй записці і думку про необхідність нейтралізації ґардистів. Мала місце бесіда короля з міністром внутрішніх справ і 28 березня 1938 р., коли було сказано про зв'язки окремих міністрів з ґардистами. У результаті відбулася реорганізація уряду з виведенням з його складу генерала І. Антонеску. Ситуація з Партією «Все для країни» в лютому 1938 р. була подібною до ситуації з НЦП та НХП, де мала місце певна дезорієнтація. Зокрема, члени організації уникали бесід стосовно подальшої діяльності партії. Але існувала інформація про розгортання діяльності в економічній площині, коли мали намір засновувати магазини, ресторани з легіонерським характером. Крім цього, в ряді повітів Партії «Все для країни» вдава-лося вести пропаганду, яка, як і в націонал-цереністів, спрямовувалася на переконання селян утримуватися від голосування за нову Конституцію.

Станом на березень 1938 р. легіонери брали участь у реорганізації власних кадрів. Проводилася ними і пропагандистська діяльність «від людини до людини», що за переконаннями мала зберегти вплив на селян. Крім того, робилися спроби пояснити відмову К. З. Кодряну виїхати до Італії, оскільки вважали, що влада могла звинуватити його в підготовці дій проти короля та уряду з допомогою Італії. Правда, мала місце стурбованість із приводу загрози замахів легіонерів через відсутність К. З. Кодряну. Серед засобів боротьби було названо і циркуляр, яким звинувачували К. З. Кодряну у спробі виїхати за кордон із грошима організації. Даний циркуляр називали сфабрикованим Міністерством внутрішніх справ з метою дискредитації капітана. Попри це діяльність організації не припинялася. Загальний підсумок діяльності легіонерів упродовж березня 1938 р. зводився до поширення задоволення членів організації тим, що К. З. Кодряну залишився у країні, не давши, таким чином, можливості звинуватити його в діях проти короля та уряду. На додачу до викладеного слід вказати, що легіонери сприймали міжнародну та внутрішню ситуацію складною, оскільки А. Гітлер виставив ультиматум Чехословаччині та Румунії у плані встановлення прямих урядів. По відношенню до Румунії це означало заміну уряду королівської диктатури легіонерським. У колах кодрянств велася мова, що результатом ультиматуму була нарада короля з вищими офі-церами та загроза втрати Румунією незалежності. Останнє бачилося в погрозах канцлера Німеччини, що в разі невиконання його вимог він здійснить окупацію ЧСР та Буковини за допомогою Угорщини і, таким чином, перетворить Румунію на країну-буфер проти більшовизму. Крім того, в середовищі легіонерів продовжувало зберігатися стійке неприйняття Н. Йорґи через його став-лення до капітана. Виступ на користь підсудних у справі Вішань викликала активне прийняття легіонерів. Також легіонери взяли до виконання розпорядження про участь у недільних та святко-вих службах у церкві. Також у легіонерському середовищі існувало переконання в тому, що капітан має намір відправити до Парижа, Риму, Берліна відставних військових для ознайомлення з ситуацією у країні⁴⁰⁰. У поліції вважали, що на березень 1938 р. знизилася довіра Б. Муссоліні до К. З. Кодряну, тоді як підтримка з боку націонал-соціалістської партії ставала основною⁴⁰¹.

Слідом за цим було ініційовано переслідування К. З. Кодряну на підставі його листів до Н. Йорґи із прийняттям рішення про ув'язнення в таборах найактивніших ґардистів. 16 квітня 1938 р. капітан був заарештований. На 19 квітня було призначено судове розслідування у Військовому трибуналі, де головував полковник К. Думітріу, при підтримці 4-х членів та прокурора Р. Іонеску. Прихід до залу К. З. Кодряну вітали його адвокати. Однак серед свідків захисту відсутні були Ю. Маніу, Г. Бретіану, Н. Йорґа. У своєму виступі на суді К. З. Кодряну говорив про свою повагу до Н. Йорґи, вказавши на висловлення її у своїй книзі, зверненій до легіонерів. Він же зазначив, що у

своїй останній публікації в «*Bună vestire*» із приводу смерті Шумуляну писав, що всі ґардисти є учнями проф. Н. Йорґи, Шумуляну, А. К. Кузи, І. Гевенеску. Стосовно листа вказував, що писав його до Н. Йорґи із приводу відкриття комерційного закладу легіонерів, але потім професор передав свого листа через двох комісарів та опублікував у пресі лише свого листа. Подібні дії вважав неприпустимими. Крім того, відкидав звинувачення в написанні цілої низки недостовірних листів, як і написання таких листів Беніке Добре.

Проводилися арешти й інших діячів партії і в Бухаресті із 20 квітня по 9 травня 1938 р. й за ними до різних термінів ув'язнення засудили 33 особи. Причиною таких арештів стали звинувачення ґардистів «у змові проти громадського порядку шляхом зв'язку із закордоном і здійснення революції», створенні збройних груп, розголошенні секретних документів тощо. Зокрема, 22 квітня 1938 р. керівництво правоохоронних органів доводило до підлеглих інформацію щодо наказу К. З. Кодряну про відбір певної групи легіонерів у кожному повіті та формування з них команд, готових пожертвувати собою будь-якої міті. Так, першим заходом, до якого мали бути причетні 50 легіонерів, мало стати самогубство в ніч на 24 квітня 1938 р. біля Королівського палацу в Бу-харесті. За задумом керівник організації мав повідомити іноземну пресу для поширення інфор-мації, а сама вона мала служити доказом вірності легіонерів своїй справі⁴⁰².

Таким чином, квітень став часом розслідування справи легіонерів. Ця діяльність полегшувалася уряду наявністю «закона про захист порядку в державі», де злочиним названо пропаганду проти держави, пропаганду зміни влади, формування мілітарних підрозділів і передбачено форми відповідальності за це. У країні розгорталася невелика кампанія, спрямована проти діяльності Залізної Гвардії. Особлива увага надавалася інформації про пошук та виявлення зброї, як і ін-формувалися громадяни про процес щодо образу К. З. Кодряну проф. Н. Йорґи, який мав результатом вирок від 19 квітня про ув'язнення впродовж 6 місяців.

Дії уряду були спрямовані на доведення вини легіонерів і робилися в чіткій послідовності після утримання К. З. Кодряну під вартою. Підбір відповідних матеріалів став основою для звинувачення К. З. Кодряну у фактичній державній зраді та початку нового процесу. Звинувачення стосува-лися збереження організації після її заборони владою, організації парамілітарних формувань, незаконному володінні зброєю членів організації, підбурення до участі в діяльності організації шкільної молоді.

Так, 20 квітня 1938 р. питання про дотримання порядку у країні розглядалося на засіданні Ради міністрів, де доповідали А. Келінеску та В. Яманді. Швидше за все наступні публікації у пресі, що стосувалися походження К. З. Кодряну, були спрямовані на те, щоб похитнути його репутацію серед румунів, адже доводили таким чином не румунське походження капітана. Наступним кроком влади було рішення про переведення на примусове утримання понад 100 легіонерів, серед яких були Б. Добре, А. Кантакузіно, І. Гирняце, о. Думітреску-Борша, у Драґомірни, Тісмані, Меркура-Чук. Також у м. Клуж було організовано суд над політичним лідером легіонерів Ардялу др. І. Баня та 10 інших ґардистів. Внаслідок дій влади в середовищі легіонерів називали процес над К. З. Кодряну найбільшим у країні та говорили про підтримку з боку І. Антонеску, який не вважав його зрадником країни. Вірили ґардисти в те, що після оголошення вироку К. З. Кодряну Німеччина та Італія відкли-чуть послів. Також існувала думка, що слідом за вироком матиме місце амністія для К. З. Кодряну⁴⁰³.

Процес над К. З. Кодряну був організований владою з дотриманням усіх правил. При цьому мало місце обговорення складу свідків та розглядалися звинувачення за окремими статтями. Для захисту важливим залишався добір свідків, тоді як і звинувачення вело допит, спрямований на отримання необхідної інформації. Остання стосувалася умов участі партії «Все для країни» в парламентських виборах, фінансування виборів та оцінці діяльності лідера руху. Допит серед свідків о. І. Моци дав йому змогу заявити про себе, як про борця з 40-річним стажем. Не було зроблено заяв щодо джерел надходження коштів, крім заяв про формування коштів організації із членських внесків. З боку К. З. Кодряну робилися спроби добитися виклику до суду свідків захисту

з числа утримуваних у Меркуря-Чук як таких, що працювали з ним. Такий крок був важливим, оскільки мали місце звинувачення у віддані наказів на вбивство І. Ґ. Дуки та М. Стелеску. Звинувачувальна промова першого прокурора майора юстиції Р. Іонеску трактувала К. З. Кодряну як терориста, тоді як його засуд приймався як можливість дотримання спокою у країні. На захист підсудного 26 травня виступили адвокати Ранетеску-Келераш, Л. Георгіу, Г. Космовіч, С. Радовіч, К. Генцеску. Проте виступи адвокатів на користь підсудного не змінили обраного головою суду плану прийняття рішення. Поставлені перед військовим судом запитання, які стосувалися звинувачення К. З. Кодряну, були майже всі підтверджені, що дозволило прийняти рішення про за-судження К. З. Кодряну до 10 років примусової праці, 6 років втрати громадянських прав та штрафу у 5 тис. леїв та 2 тис. леїв судових витрат⁴⁰⁴. У легіонерському середовищі винним саме в даному вирокі вважали виключно міністра А. Келінеску.

Організація процесу над арештованим лідером Легіонерського руху супроводжувалася додатковим встановленням контролю над організаціями в повітах, через що давалися розпорядження на контроль за силами Легіонерського руху. Одночасно з цим поліційні органи інформувалися про розгортання пропагандистської діяльності студентів за місцями свого проживання. Єдиним засобом у боротьбі проти Легіонерського руху для влади став арешт легіонерів та їх заслання в табори⁴⁰⁵.

Окрім того, до числа ув'язнених потрапили 13 осіб. У цьому відношенні повинні зазначити, що станом на 20 травня 1938 р. король визнав, що заходи проти ґардистів мали безсумнівний ефект. Проблемою була можливість застосування щодо капітана статті Конституції про смертну кару, що мало б винятковий характер, оскільки країна не перебувала у стані війни. На засіданні уряду це рішення приймалося під головуванням Ґ. Арджешану, оскільки патріарх Мірон як глава церкви не міг ухвалювати подібне рішення⁴⁰⁶.

Однак король усе ж помилився в можливості припинення існування організації після арешту капітана. Наприкінці квітня 1938 р. було створено тимчасову керівну команду із 5 членів: І. Белджа (голова), Р. Міроновіч, Ґ. Сіма, І. Антоніу й І. Нікоаре. Практично четверо із членів керівного органу були заарештовані один за одним. До 16 червня було змінено і систему управління, тим паче, що з керівників до серпня 1938 р. на волі залишався тільки Ґ. Сіма. Також з початку травня всі розпорядження мали віддаватися усно через кур'єрів, від розмноження розпоряджень, які раніше передавалися підлеглим. Однією з умов діяльності стало спостереження за загрозою життю капітана і тут проявилися наміри в разі такої давати сигнали вогнями, дзвонами та трембітами. Тим не менше повідомлення про незаконне, з точки зору легіонерів, затримання й ув'язнення капітана було дане письмово і саме воно закликала до подальших дій проти кривавих і несправедливих розправ. Влада вже в 1938 р. намагалася усунути від втручання в політичне життя ґардистів. Так, на свята 10 травня, 2 червня і 8 червня 1938 р. поліція намагалася перешкодити появі у столиці членів «команд смерті». Також бралися під контроль найбільш активні легіонери по всій країні. Так, у повіті Редець під нагляд та арешт підпадали 37 осіб. Відповідно розшукувалися всі залізничні службовці, які належали до Легіонерського руху, що пояснювалося прагненням влади обмежити можливості пересування легіонерів країною. Пояснення таких дій слід шукати в чутках, які поширювалися серед легіонерів про можливий державний переворот⁴⁰⁷.

У країні створилася ситуація, за якої підпільні групи ґардистів прагнули чинити терористичні акти, яким намагався із в'язниці перешкоджати сам капітан. Так, під час процесу над капітаном шефи гнізд і груп рекомендували своїм підлеглим дотримуватися спокою, тим паче, що практичного результату вуличними діями досягнути представники руху не могли. Спроби ведення терористичних актів посилювалися вже після оголошення вироку капітану у зв'язку з поширенням чуток про можливе вбивство К. З. Кодряну під час візиту Кароля II до Великої Британії, Франції, Німеччини в листопаді 1938 р. Загалом 15-18 листопада король мав перебувати в Лондоні, 19-21 листопада – в Парижі, 24-25 листопада – в Берліні. Впродовж даного періоду легіонери

виявляли активність, направляючи також і листи з погрозами смерті до військових та поліцейських.

Розмова Кароля II з А. Гітлером не мала для першого позитивних результатів, оскільки канцлер вимагав повного союзу Румунії із III Рейхом. Особлива увага приділялась встановленню сприятливих для Німеччини торгових відносин. Також король у бесідах з А. Гітлером і Г. Герінгом мав намір отримати певну «свободу рук» у діях проти Залізної Гвардії. Однак такого дозволу не отримав, через що мусив доводити, що володіє ситуацією. Так, 29 листопада 1938 р. дав розпорядження на ліквідацію К. З. Кодряну. Тієї ж ночі капітан, Нікадори та Децемвіри були повантажені до машини, якою, як їм повідомили, мали бути перевезені з Римніку-Серат до Жілави. Як було зазначено в офіційному повідомленні, на шосе Плоешть – Бухарест на машини було здійснено напад і коли ув'язнені почали тікати до лісу Тинкебешть, то були застрелені жандармами. Смерть легіонерів констатувалася представниками органів правопорядку. За кілька днів тіла поховали в Жілаві та залили могили бетоном. Повідомлення про події вийшло 30 листопада 1938 р., ставши приводом для появи відповідних публікацій в європейській пресі.

Дана подія справила відповідне враження в усіх столицях Європи. За спогадами Р. Боссі, посла Румунії в Угорщині, А. Гітлер був розлючений рішенням Кароля II про розправу, що відбулася після його візиту до Берхтесгадена. Власне, подібне рішення було результатом переконання Кароля II та А. Келінеску, що обезголовлення руху його паралізує. Вже 2 грудня в «*Lavoro Fascista*» передрікали складні часи для Румунії, в «*Uj Remzebek*» висловили сумніви щодо урядової версії, як і в «*Pester Lloyd*». Також до числа лідерів руху, що залишалися на волі, але були вбиті додалися В. Крістеску та Н. Ніколеску⁴⁰⁸. Сотні легіонерів та тих, хто співчував руху, в тому числі й М. Еліаде, були ув'язнені в таборі Меркура-Чук⁴⁰⁹. З боку комуністів Румунії оцінка К. З. Кодряну була дана в окремій статті Ф. Ланґа, де керівника ґардистів представили як нерумуна та виключного реакціонера, що з 1919 р. розпочав боротьбу проти робітничого руху. Тоді ж Ф. Ланґ звинуватив Залізну гвардію в отриманні коштів з Німеччини на свою діяльність та призначення її для захоплення влади у країні. Фактично партію «Все для країни» у статті представили як «державу в державі» та показали її загрозу для короля як причину усунення такої. На додачу до цього слід вказати, що дії К. З. Кодряну сприймалися дещо інакше в Італії, у Великій Британії. Зокрема «*Gazeta di Popolo*» назвала книгу «*Pentru legionari*» Єванґелієм нових румунів, винісши це в назву статті, тоді як у «*Daily Gerald*» К. З. Кодряну назвали особою, гідною Голівуду. Статті подібного плану поширювалися і серед легіонерів, а Канцлер Німеччини був обурений діями короля, вва-жаючи, що той мав би оберігати рух⁴¹⁰.

Під час судового процесу над ґардистами посол Німеччини в Румунії В. Фабріціус отримав наказ доводити, що Німеччина не допомагала офіційно Легіонерському руху. Цієї позиції він і дотримувався, доводячи в листі директору політичного департаменту райхсміністерства Вайцекеру від 20 травня 1938 р., що процес над ґардистами ставить Німеччину в невідгідне становище, оскільки виявлено документи про зв'язки К. З. Кодряну з Гітлером та переслідуються ті члени Залізної гвардії, які ідеологічно були близькими до німецьких націонал-соціалістів. Та все ж відкритий ви-ступ на захист ґардистів міг послабити німецькі позиції. Пропозиції з боку посла стосувалися вжиття заходів для збереження Легіонерського руху в Румунії. З цією метою він просив залучити дядька короля принца Фредеріка Гогенцоллерна. Власне, останній мав попередити Кароля II, щоб він не вчинив помилки і що Залізна Гвардія є протиотрутою комунізму в Румунії. Зникнення ж ґардистського руху чи перетворення його на зятого ворога Кароля II могло створити проблеми і для європейської цивілізації. 22 травня 1938 р. міністр закордонних справ Комнен звертався до німецького посланця із проханням про припинення зв'язків німецьких організацій з ґардистами, інакше король розглядатиме це як дії, спрямовані проти нього. МЗС Німеччини доручило В. Фабріціусу зробити заяву, що Берлін не підтримує стосунків з К. З. Кодряну. 25 травня 1938 р. МЗС Німеччини підготувало листа до зовнішньополітичного бюро НСДАП, Міністерства пропаганди, Гітлерюгенд та до закордонних

представництв партії з вимогою подати інформацію про всі контакти із Залізною гвардією та необхідністю їх розірвати. Проте сам лист так і не був відправлений. На початку червня В. Фабріціусу запропонували зробити заяву про невідтримку Німеччиною К. З. Кодряну та вказали, що в Румунії є також інші сили, які протистоять комунізму. Однак і в мемуарах Комнена, і в даних 2-го розвідувального управління працівники німецького посольства підтримували зв'язки з ґардистами і витратили на фінансування пронимецьких організацій у Румунії понад 800 млн лейв⁴¹¹.

Політичний процес над ґардистами продемонстрував характер настроїв політичних кіл Румунії. Так, Ю. Маніу у своєму виступі говорив про різницю між НЦП та Партією «Все для країни», називаючи першу партією демократії, а другу – тоталітаризму. Спільним для обох визнавав націоналізм та говорив, що націонал-цереністи були конструктивними націоналістами, тоді як ґардистів за націоналізм переслідували. Необхідною визнав Ю. Маніу в 1938 р. і співпрацю між обома організаціями. Тоді ж свою позицію заявив І. Антонеску, який був проти арешту К. З. Кодряну. Оскільки він входив тоді до складу уряду, то робив деякі спроби добитися зміни такого рішення. Неможливість довести справу до завершення стала тоді причиною демісії генерала. На суді виступав на захист К. З. Кодряну, наполягаючи на його національних почуттях. На початку 1939 р. ситуацію з легіонерами коментуватиме К. Арджетоюну, який визнає, що товариші К. З. Кодряну по боротьбі втратили свої позиції і звертаються до своїх катів, намагаючись змінити політичну та соціальну мораль суспільства⁴¹². Можливо, з цієї причини в Німеччині пропагували К. З. Кодряну, поєднуючи його ім'я з поняттям «румунський народ». Робилося це і в період укладення економічної конвенції, коли в Румунії дії німецьких ідеологів вважалися дещо розбіжними з ситуацією в рамках договору, адже в таких публікаціях не знаходилося місця поєднанню понять «король» і «нація»⁴¹³.

Страта К. З. Кодряну та наближених до нього осіб призвела до появи публікацій у провідних європейських виданнях, які порушували питання відносин уряду та легіонерів. Так, у грудні 1938 р. «*Stuttgarter N. S. Kurier*» і «*Berliner Börsenzeitung*» передруковували листівку ґардистів, яку характеризували як звинувачення румунського уряду у філосемітській внутрішній політиці та доведення неодмінної перемоги Залізної Гвардії. Зокрема, в тексті йшлося про намір поліції здійснити прово-кації, щоб мати змогу стратити 19 лідерів штабу Залізної Гвардії. Всі урядові антисемітські заходи були названі такими, що продиктовані євреями. Арешт К. З. Кодряну названо спробою знищити рух, але саму його страту – причиною перетворення всієї країни на тій капітана. Залізну гвардію трактували як таку, що відплатить за смерть капітана. У «*Journal de Moscou*» страту К. З. Кодряну схвалювали як страту негідника. У «*Dziennik Narodowy*» писали про страту К. З. Кодряну, арешт 18 тис. прихильників Залізної Гвардії, видалення з армії 1200 офіцерів, прихильників Легіонерського руху. Сам рух газета трактувала як ідеалістський та такий, що створює національну державу. У «*Deutsche Allgemeine Zeitung*» писали про невідповідність версії щодо спроби К. З. Кодряну та його товаришів втекти з-під варти. У «*Times*» стосовно загибелі К. З. Кодряну подали офіційну версію, але зауважували, що його минуле не було досить чистим. Правда, відзначали, що, попри третє місце партії на виборах у парламент, К. З. Кодряну перебував у особистій опозиції до короля Кароля II. При цьому він став символом загибелі у фанатичній боротьбі. Сам рух називали расистським, тоталітарним і антисемітським, таким, що виник під впливом націонал-соціалізму⁴¹⁴. Наприкінці серпня 1939 р. А. Гітлер, за словами повіреного у справах Німеччини Штольцера, збирався вжити жорстких заходів стосовно легіонерів, які перебували на території III Райху з метою уможливити подальшу діяльність румунського уряду⁴¹⁵.

Тут доцільно вказати, що в Німеччині перебувала група ґардистів, які об'єдналися для подальшої діяльності. Як відзначав свого часу Г. Сіма, на серпень 1939 р. керівниками даної групи були о. Думітреску-Борша, А. Констант, В. Вожен, К. Папаначе, В. Сілафі, Г. Сіма, але й чисельність її складала 40-50 осіб. Г. Сіма тут опікувався зв'язками з Румунією. Поповнювалася така група в Берліні втікачами з Румунії, які переходили в Німеччину та діставалися Відня, де їм допо-

магав Ш. Черня. Він же сприяв і переходу кордону для відправки легіонерів у Румунію. Саме у групі легіонерів у Німеччині поширювалися твердження про можливість отримання допомоги від Німеччини для подолання королівського режиму.

Паралельно з розпорою над керівництвом Залізної гвардії король вів перемовини з наступником К. З. Кодряну Г. Сіма, який перебував у Німеччині. Проте домовитися з ним не вдалося, оскільки Г. Сіма висунув вимоги негайного зближення з Німеччиною, відмови від зв'язків із Францією. Після таких переговорів Залізна гвардія продовжила свою терористичну діяльність і навесні 1939 р. готувався замах на А. Келінеску. Тоді його виконати не вдалося і ґардисти здійснили його лише 21 вересня 1939 р. в Котрочень. Після вбивства голови Ради міністрів у країні оголосили надзвичайний стан та проводилися арешти ґардистів. 22 вересня 1939 р. по повітах Румунії провели публічні розстріли заручників-ґардистів, у результаті яких стратили 147 осіб. Крім того, було вбито 95 легіонерів, а самі страти проводилися на місцях вчинених ґардистами терористичних актів. Всього ж за період королівської диктатури було знищено 292 активісти Залізної гвардії. По-при це, в ряді регіонів легіонери зберігали свої позиції. Так, у цинуті Сучава мав місце замах на полковника Крістеску (голова військового суду), що підтверджувало відновлення структури Залізної гвардії на території цинуту Сучава та наміри діяти терористичними методами. У черзі замахів був і замах на ректора університету у Клужі й акція в Національному театрі в Тімішоарі. Це давало підстави владі посилювати охорону Ради міністрів та організовувати концентраційні табори для ґардистів, адже з К. З. Кодряну арештували 300 ґардистів. У періодичі ґардистів називали цифру 252 особи. На грудень 1939 р. для Г. Сіма, який повернувся з Румунії до Німеччини, було добре відомо про загибель інж. Кліме, Баня, Н. Тоту, А. Кантакузіно. Він же зауважував, що в тих умовах зберегли життя І. Гирняце⁴¹⁶.

Отже, на підставі закону про захист порядку в державі та на підставі рішення уряду від 21 квітня 1938 р., як і в результаті розслідування жандармерії для членів партії «Все для країни» та «Залізної гвардії» встановлювалося примусове місце перебування терміном на 1 рік у Меркюря-Чук з 14 грудня 1939 р. для К. Александру, з 7 січня 1940 р. – для І. К. Ене, Т. В. Георґе. Також продовжували примусове місцеперебування на 1 рік для ряду інших ґардистів: у Васлуї – для Г. Мален, В. Коменару, М. Коменару, І. Бодок, Т. Поп, Д. Дедирлад, І. Бечіу, І. Трушке, К. Бенецяну, Г. Коделінскі й інші, в Садаклії – для Дж. Геня. Під час німецько-французької кампанії серед легіонерів поширювалися настрої позитивного сприйняття успіхів німецьких військ⁴¹⁷. Під час арештів інтелектуалів Залізної гвардії на волі залишилися Мілковяну, Р. Будіштяну, Н. Іонеску⁴¹⁸. Також у травні 1940 р. в Яссах з'явилися листівки, в яких переконували, що К. З. Кодряну не загинув, а перебуває в Німеччині. Причиною появи даної ідеї вважали спробу применшити реакцію на страту капітана. Разом з тим вже в 1938 р. серед легіонерів було прийнято за правило здійснювати парастас за капітаном, а також було вибрано імена лідерів руху для хрещення дітей. Правда, в середовищі легіонерів у Ардялі винними у смерті капітана вважали як А. Келінеску, так і Кароля II. Проте після вбивства А. Келінеску для легіонерів у Німеччині виникла низка проблем, адже влада організувала стеження за легіонерами й обмежила свободу пересування. Причиною стала реакція на поїздку організатора замаху М. Думітреску до Румунії, адже вирушив він туди з Німеччини. Тоді ж серед легіонерів поширювалися чутки про загрозу ув'язнення в концтаборі чи передачі румунському уряду за активність на території Німеччини. Слід згадати, що вбивство А. Келінеску трактувалося англіцями як засіб початку вторгнення в Румунію, тоді як німці стверджували, що такі дії є результатом діяльності англійської розвідки для усунення «друга Німеччини». Загалом у результаті протесту К. Папаначе, направленою Й. Геббельсу 23 вересня 1939 р., було встановлено, що М. Думітреску не був на службі в жодних іноземних держав, а виконував обов'язок іменем народу і Легіону⁴¹⁹.

Тим не менше з боку влади не припинялися спроби порозумітися з ґардистами. Ініціатором виступав М. Гелмеджану, який зокрема 18 грудня 1939 р. в бесіді з королем висловив думку про можливість використання колишніх ґардистів для деморалізації руху. Проте король вважав за

необхідне все ж ослабити рух та викоринювати терористичні осередки. Таким чином, було прийнято рішення вести роботу з тими, хто перебував за кордоном з Г. Сіма. При цьому сам король вважав, що в русі існує традиція, коли зникнення одного лідера виводить нового⁴²⁰.

Тим часом у Німеччині Г. Сіма проводив роботу з реорганізації легіонерів, про що він згодом писав у спогадах як першочергове піднесення морального духу, збереження сильної віри в перемогу. Також йому вдалося залучити легіонерів до діяльності, зокрема окремі з них працювали на ливарні «Siemens» у Шпандау та на фабриці каучуку «Veritas». Після цього розпочав роботу зі створення групи дії, з метою чого проводив відбір. Власне, група з 17 осіб, до якої увійшли Шеїтан, Е. Теодореску, Геведжіне, Кречя, Ротя, Смултя, В. Мігейлеску, Петрашку, Понта, мала намір продовжити боротьбу. Дана група була особливим підрозділом у межах великої групи. Поділялася на гнізда, які щомісяця проводили зібрання. Головами гнізд були Н. Петрашку, О. Рошу, А. Попович, І. Ротя, Е. Теодореску. За висловом самого Г. Сіма, ситуація склалася таким чином, що діяло центральне ядро Група дії, сформована в результаті злиття легіонерів, що прибули з Румунії, та тих, що перебували в Берліні. Була відновлена політична вісь групи з Берліну через співпрацю між Г. Сіма та Папаначе, піднесено настрої та ізольовано від руху дефективістів Чорогару, о. Борша й інших. Саме тут приходило розуміння неготовності Легіонерського руху до підпільної чи революційної діяльності, тим паче, що капітан відмовлявся від ідеї державного перевороту, однак переслідування з боку уряду пояснювали причиною взяття до рук зброї⁴²¹.

Станом на початок березня 1940 р. проводилися бесіди з легіонерами, що мало результатом появу відповідного маніфесту, яким висловлювали своє добре ставлення до короля. 11 березня 1940 р. король мав бесіду з Е. Урдеряну та Р. Русеску стосовно ситуації з легіонерами. Позиція короля стосувалася досягнення результату праці на користь країни. Загалом порушувалося питання про спосіб введення в публічне життя легіонерів. Для частини колишніх політиків примирення влади з легіонерами стало підставою для неприйняття дій влади Ю. Маніу, В. Маджару та Н. Лупу⁴²².

Можливо, що ці акти дещо вплинули на процес переговорів влади з ґардистами і вже до весни 1940 р. мав місце певний прогрес. Так, 17 березня 1940 р. Г. Тетереску прийняв делегацію колишніх учасників Легіонерського руху, які у відповідності до програми уряду із внутрішнього примирення вручили декларацію про згоду з новим політичним режимом у країні. Така подія вважалася свідченням визнання тогочасних змін у політичному житті. На тлі загострення ситуації в Європі єдність сприймалася як вкрай необхідна. Місце мали два звернення, одне з яких спрямовувалося королю. Саме у ньому складали свою вірність до підніжжя трону та зазначали, що монархія є втіленням віри у велич румунів і залишається ідеалом, що дає надію. Петиціонери визнавали себе вчорашніми ґардистами та нинішніми борцями, бажаючи подолати незгоду. Інше звернення, яке підписали ті ж петиціонери, спрямовувалося до «колишніх товаришів» і звертали увагу на потребу досягнути ідеалів румунського народу, відмовившись від актів анархії та почавши співпрацю із владою⁴²³.

Правда, в настроях легіонерів могли зберігатися тенденції, притаманні для інших правих радикалів. Зокрема, це було неприйняття Англії, що мало місце серед прихильників нацистів. Так, у березні 1940 р. серед гітлерівської молоді в Бучегу поширювалася сатирична листівка на О. Чем-берлена, видана німецькою та румунською мовами «Наш батько». Загалом образи, які накопичилися в легіонерів на діячів інших політичних партій, почали проявлятися в період існування Націо-нальної легіонерської держави, але нерідко носили особистісний характер. Втратою для легіонерів було названо смерть Н. Іонеску 15 березня 1940 р., а за кілька днів потому було висловлено доволі різку позицію командування Легіонерського руху щодо королівського режиму та звинувачено його в наполяганні у вересні 1938 р. на потребі зміни керівництва Легіону. Позиція полягала в подальшому підтриманні лінії капітана⁴²⁴.

Маніфест 24 березня 1940 р., за твердженням Г. Сіма, викликав занепокоєння в урядових колах, тож 28 березня 1940 р. до Берліна прибула делегація Р. Міроновича та К. Стойкенееску, які

були звільнені з ув'язнення в таборі. Бесіди мали з Чороґару та о. Думітреску-Борша. Після цього через Т. Крістеску Р. Міронович і К. Стойкєнеску просили Г. Сіма про термінову зустріч, на якій бесіду здебільшого вів К. Стойкєнеску. Г. Сіма відзначав на той час деяке пом'якшення у протистоянні між королем та Легіоном. Бесіда з Чороґару та о. Думітреску-Борша не мала результату. Позиція ж Г. Сіма стосувалася відмови від угоди з тими, хто розправився з капітаном та елітою Легіону. Сам Легіон називав духовним і політичним інструментом народу. Власне, тоді берлінська група легіонерів відмовилася повертатися до країни⁴²⁵.

У квітні 1940 р. ускладнилася ситуація в самому ФНВ, але переговори із групою ґардистів у Берліні мали певний результат. Саме 15 квітня укладено угоду із групою Новяну та приєднання до Звернення. Вимогою ґардистів щодо повернення в Румунію ставала амністія. При цьому король звертав увагу на інформацію з посольства в Берліні щодо меморандуму ґардистів до А. Гітлера, в якому вони наголошували, що єдиним елементом, на який слід розраховувати в Румунії, є гітлерівці. Одночасно говорилося і про потребу реформування Легіонерського руху та його зміцнення. Саме з цією інформацією поєднувалася позиція короля щодо відмови від колективного прийняття до ФНВ та переходу до індивідуального вступу.

Хоча король і відтягував зустріч з легіонерами, все ж 18 квітня об 11-й він прийняв делегацію з 7 легіонерів, серед яких були др. Новяну, І. Гирняце, Р. Міронович. Король відзначив чесність і емоційність делегатів та відсутність натяку на перемогу легіонерів. Від імені всієї групи говорив др. Новяну, який справив на короля гарне враження. Король говорив, що радий бачити представників покоління війни, для якого є спільні з королем ідеали, хоча до цього ішли різними шляхами. З боку делегатів було прохання – ліквідація таборів для легіонерів, проведення за християнським обрядом поховання страчених та здійснення амністії. Перше прохання пояснювалося тим, що на волі перебували лідери, тоді як рядові члени Легіонерського руху залишалися в ув'язненні в таборах. Для низки засуджених просили амністії. Король пообіцяв того ж дня дати наказ про ліквідацію таборів та проведення християнського обряду поховання страчених легіонерів. Питання амністії обіцяв розглянути після вивчення всіх обставин вироку. Зв'язок обіцяв підтримувати через Е. Урдеряну. Для самого короля зустріч також мала наслідки, оскільки в його записках містилася думка про доволі швидке зміцнення нації та її існування під гаслом «Бог, нація, король». Вже 25 квітня король прийняв рішення про амністію легіонерів⁴²⁶.

Нова делегація вирушила на початку травня до Берліна у складі К. Стойкєнеску й А. Бідіану і вважалася спробою короля втягнути легіонерів у політичне життя країни, чому сприяла німецька кампанія в Норвегії. Власне, мали місце припущення, що король може невдовзі покликати ґардистів до участі в уряді. У результаті станом на 2 травня 1940 р. Г. Сіма було констатовано існування єврейської загрози та загрози панславізму, як і угорського та болгарського ревізіонізму. Гарантією захисту від них вважалося наближення до Вісі Рим-Берлін. У відповіді королю йшлося про обіцянку, що якщо король дійсно діятиме в інтересах держави, то і ґардисти зможуть піти назустріч. Вирішальним кроком, який мав зробити король, піти на зближення з Віссю.

Після великодніх канікул і повернення короля до Бухареста 7 травня Е. Урдеряну зустрічався з легіонерами, які повернулися з Берліна, для обговорення питання включення їх до складу ФНВ. В останній декаді травня до Румунії повернулися легіонери на чолі з Г. Сіма, що змусило короля обговорити 24 травня з Г. Тетереску, Г. Гафенку, М. Гелмеджану, Е. Урдеряну питання ґардистів, оскільки вважали, що дії Німеччини у зв'язку з ґардистами становлять загрозу країні. Піднесення ваги Німеччини в очах ґардистів, завдяки німецьким перемогам, створювало певну загрозу для уряду в умовах очікування нападу Німеччини. Тоді ж прийняли рішення подати протест через таємну підтримку ґардистів зброєю. У той же час Г. Сіма замислив повернутися до Румунії і в ніч на 18 травня переходив кордон, вирішивши їхати до Тімішоари, однак був затриманий жандармами і доправлений у Бухарест 21 травня. Після зустрічі з генералом Бенґліу, мав бесіду з М. Гелмеджану. Також Г. Сіма мав низку інших бесід, під час яких обговорювалися його дії та характер Легіонерського руху. Однією з останніх бесід була розмова з Генеральним директором сигуранци

Н. Ште-фенеску, під час якої йшлося про порозуміння та співпрацю. Далі мали місце впродовж 28 травня – 7 червня зустрічі з легіонерами. На додачу в цей період відбувалися зміни в уряді, в яких вбачали перехід у потрібному легіонерам напрямі⁴²⁷.

Ситуація з легіонерами обговорювалася королем з М. Гелмеджану й Е. Урдеряну 5 червня 1940 р. і після короткої бесіди було вирішено залучити легіонерів до праці з подальшим включенням у ФНВ. Тоді ж прийняли рішення про створення молодіжної секції. Пропонували погодити діяльність без реорганізації Легіонерського руху, а король вважав за потрібне вивчити основну програму дій легіонерів. 12 червня під час аудієнції в короля М. Гелмеджану й Е. Урдеряну вели мову про погодження Г. Сіма з положеннями нової Конституції та його готовність до співпраці з королівським режимом. Повідомили про невподобання ФНВ, діяльність якого вважав невдалою. Висловлювалися про дотримання ідеї з метою досягнення стану більш авторитарної організації. Також говорили про зміну політичної організації, розширення її, зміну її назви з метою допущення більшої кількості елементів. Король же виступав за ширше залучення до ФНВ молоді⁴²⁸.

18 червня мала місце аудієнція Г. Сіми в короля. До цього Г. Сіма провів декілька зустрічей з легіонерами, проявивши помітну активність і переконавшись у існуванні єдності серед легіонерів столиці. 18 червня він був викликаний до міністра внутрішніх справ додому, де його чекав М. Гелмеджану для проведення в Королівський палац. Сам Г. Сіма писав про свою поведінку на прийомі як стриману. Велася мова про діяльність Г. Сіма. У бесіді звинуватив А. Келінеску в діях, які не давали можливості ґардистам зустрітися з королем. Одночасно зазначив, що А. Келінеску був політичним авантюристом. Зауважив щодо легіонерів, які перебували на вигнанні в Берліні. Велася мова і про положення нової партії, в якій слід було об'єднати кращі елементи країни, сприяти покращанню становища робітників і селян, обмежити євреїв у Румунії, в першу чергу усунути з усіх державних посад. На останнє король заперечив, відзначивши, що серед євреїв є особи, необхідні країні. Почув Г. Сіма і скаргу короля про відсутність необхідних людей, і заяву про задоволення від рішення легіонерів прийти до порядку і співпраці з режимом. На зауваження Г. Сіма про перебування в ув'язненні легіонерів король пообіцяв видати декрет щодо їх звільнення. Загалом на Г. Сіма ця зустріч справила позитивне враження⁴²⁹.

Стосовно Г. Сіма король записав, що той був його смертельним ворогом, оскільки вважав, що король своїми діями приносить країні лихо та бажав перешкодити. Повернення до Румунії змінило погляди Г. Сіма, а знайомство з Конституцією Кароля II переконувало змінити лінію поведінки. Визнавав помилки минулого, виною яких стали політичні інтриги між королем та легіонерами. Під час бесіди було визначено і лінію поведінки. Так, Г. Сіма вважав за необхідне встановити прямі контакти між королем і молодим поколінням. На його думку, ФНВ діяв з помилками і в першу чергу слід було усунути виборчу систему з політичного життя. Натомість слід було створити політичну організацію авторитарну й унітарну, з якою б могли співпрацювати легіонери. Важливим вважав вирішення єврейського питання, яке, на думку Г. Сіма, мало бути негайним. Капіталізм у Румунії бачив також у певних обмеженнях. Рекомендувалося ним здійснювати освіту народу у стилі честі, самовідданості та національної солідарності.

Про справу зовнішньої політики Г. Сіма говорив з позицій румуна та заявляв про потребу зближення з Віссю, яку вважав єдиною у змозі надати допомогу Румунії. Одночасно з цим радив підтримувати стосунки з СРСР. Виконання програми дій бачив можливим шляхом створення адміністративної команди виключно з нових людей з однаковим мисленням. Конституційну революцію 1938 р. вважав можливим продовжити у другій тоталітарній революції, єдиній, що спроможна врятувати країну. Крім того, запевнив короля у вірності і чесності легіонерів, чим саме, напевне, заслужив від короля твердження про себе як про щирю людину. Проте вже зустріч 22 червня продемонструвала неприйняття королем позиції Г. Сіма, оскільки той затягував зі вступом до партії, реорганізованої королем, і взагалі поводився як володар. У спогадах Г. Сіми цей період позначений як виступ зі зверненням до легіонерів 23 червня 1940 р. Вже в умовах втрати Бесса-

рабії та Північної Буковини Г. Сіма зустрівся з генералом І. Антонеску. Тоді ж він дістав пропозицію отримати посаду в Раді міністрів Державного підсекретаря Міністерства національної освіти в уряді Ґ. Тетереску, а вже 28 червня склав присягу. 2 липня 1940 р. відбулася непротокольна зустріч короля та Г. Сіма з обговоренням питання радикальної зміни внутрішньої та зовнішньої політики. Фактично, за твердженням Г. Сіма, аудієнція в короля та позиція Г. Сіма стали причиною демісії уряду Ґ. Тетереску та створення уряду І. Джіґурту, який лідер ґардистів іменував урядом націоналістичного спрямування.

Таким чином, без обговорення Г. Сіма призначили до Міністерства культів та мистецтва, а він прийняв до Міністерства також В. Барбу та В. Думітреску. Саме тоді, після візиту Г. Сіма до патріарха Нікодіма, останній зауважив королю, що замість К. З. Кодряну король виростив другого Кодряну. Г. Сіма протестував проти такої позиції патріарха перед Е. Урдеряну. Та вже 7 липня Г. Сіма просив про свою відставку. Це стало причиною тиску з боку легіонерів на Новяну та Бідіану, щоб і вони наслідували приклад Г. Сіма. Своєрідним арбітром у цій ситуації намагався стати В. Ясінскі з Редеуць. На зустрічі з Новяну Г. Сіма радив тому залишити уряд за деякий час. Фактично вихід з уряду мав здійснити і Будіштяну, що дозволяло б у результаті ставити питання про демісію уряду та впровадити в життя те, що, на думку Г. Сіма, відповідає інтересам країни. Однак Новяну, Бідіану і Будіштяну не поспішали з таким рішенням. 9 липня відбулася зустріч Г. Сіма з М. Морозовим, де він висловив думку, що уряд, створений у липні, мав призначатися для захисту кордонів країни, а Легіонерський рух є єдиною силою, здатною протистояти угорському та болгарському ревізіонізму. Таким чином, необхідним ставало порозуміння з королем, якого вимагав Морозов. На 16 липня припало обговорення з міністром юстиції Ґруйа нового декрету про амністію легіонерів⁴³⁰.

У період перестановок в уряді після втрати Румунією частини території легіонери займалися питанням створення Легіонерського форуму. Серед пропозицій виділялася заява полковника Зевояну щодо негайного створення такого форуму. На початок вересня 1940 р. з форумом були пов'язані полковник Зевояну, А. Георгіу, К. Попеску-Бузеу, І. Ґирняце, Р. Міронович, К. Джеорджеску, В. Ясінскі, М. Лефтер, Г. Сіма, К. Стойкєнеску, Н. Петрашку, Т. Брейляну. Також доволі стримано Г. Сіма прийняв антиєврейські дії уряду Джіґурту назвавши, їх фактично декоративними, адже стосувалися видалення євреїв з освіти та ряду громадських посад, оскільки вважав, що євреї і далі володіють 70% багатств країни.

2 серпня 1940 р. мала місце зустріч Ю. Маніу та Г. Сіма, під час якої обговорювали зовнішню політику Румунії, її територіальні втрати та територіальні проблеми з Угорщиною і Болгарією, як і можливість представлення меморіалу, підготовленого націонал-цереністами до німецького посольства⁴³¹.

Продовження протистояння між королем та легіонерами вплигло також на зустрічі 7 серпня, в якій взяли участь Г. Сіма, Р. Міронович, К. Джеорджеску, професор Т. Брейляну. Були обговорені питання демісії Г. Сіма з уряду та зверталася увага на необхідність однорідного уряду. Мала місце і відмова ґардистів вступати до Партії Нації, але при цьому вимагали єдності нації і корони. Висновок Г. Сіма стосувався положення про те, що партія має бути легіонерською, а сам король легіонером. На це Кароль II відповів, що є королем румунів, фактично відмовляючись приймати вимоги Г. Сіма. У період, коли в Турну-Северін велися переговори румуно-угорської комісії, Німеччина мала намір через Е. фон Коллер добитися порозуміння між королем та ґардистами, щоб уникнути протистояння в період поділу Ардялу. Складність полягала в тому, що король не бажав співпрацювати з ґардистами на їхніх умовах. Г. Сіма заявляв про неможливість політичного розв'язання кризи, через що відмовився від подальшої співпраці з королем і вирішив перейти до революційних методів⁴³².

Кінець серпня став часом підготовки до революційних дій ґардистів. Так, у ніч на 29 серпня було складено маніфест, який професор Кодряну мав зачитати на Радіо Брашов (Бод) як заклик

до країни і народу підніматися для скинення тирана. З одного боку, мова професора, а з іншого – ім'я Кодряну означало розгортання революційного процесу. Власне, маніфест Г. Сіма називав політичним документом, яким пояснювали народу боротьбу Легіону за порятунок країни. У самому маніфесті говорилося і про рішучість Легіонерського руху зберегти династію в особі Великого воєводи Мігая. Звернення призначалося народу, румунській армії та демонструвало намір шукати захисту у країн Вісі. Датований 1 вересня маніфест було надруковано та розмножено накладом у 2 тис. примірників у невеликій друкарні з околиці Бухаресту. Після втрати Північного Ардялу Г. Сіма змінив дату виступу з 1 вересня на 3 вересня, на 9-ту вечора. На цей час кур'єри мали дістатися Констанци, Брашова, Сібіу, Алба-Юлії. Проблемою ставало проведення акції у Клужі, який пе-рейшов до угорців, і туди було відправлено Т. Боробару та К. Стойкєнеску. Було дано розпо-рядження не починати заходу, поки не почують сигналу з Радіо Брашов-Бод. 1 вересня до відома Г. Сіма донесли думку щодо бажаного звільнення з ув'язнення генерала І. Антонєску і на 3 вересня була підготовлена команда, яка мала здійснити напад на монастир Бістріца. Переходом на бік ґардистів генерала планували перетягнути на свій бік армію. Після оголошення рішення II Віденського арбітражу в Румунії із 31 серпня по 2 вересня відбувалися антиугорські демонстрації.

Варто зазначити, що початковий план легіонерів з усунення режиму короля Кароля II (1939 р.) містив положення про виступ у столиці. У 1940 р. він був змінений і мав проходити у провінціях. Таким чином намагалися усунути загрозу швидкого придушення виступу. В Ардялі центрами виступів мали стати Клуж, Тімішоара, Дева, Алба-Юлія, Брашов. Центром революційних подій ставав Брашов. Одночасно у Плоєшть планували виступ з метою відвернення уваги від Брашова та недопущення відправки військ на Брашов. У самому Бухаресті планували виступи біля Королівсь-кого палацу, дії біля Телефонної палати та Радіостанції в Беняса. Виступи мали розпочатися після сигналу з радіостанції Брашов-Бод. З числа міст, де планували дії, випали Клуж та Плоєшть. Проте сприятливою для виступу була зовнішньополітична ситуація⁴³³.

Виступ у Брашові виявився не зовсім вдалим, адже необхідно було подолати опір війських, велися дії по захопленні квестури поліції й оволоділи Телефонною палатою. Загалом у Брашові загинули 5 легіонерів і 2 поліцейських. У Констанці діями легіонерів керував Е. Теодорєску, і про-грашем для легіонерів стало встановлення зв'язку військових з Бухарестом. У результаті боїв загинули 3 легіонери та 7 жандармів і поліцейських. У столиці Легіонерський робітничий корпус під керівництвом Д. Ґроза провокував паніку біля Королівського палацу, тоді як група легіонерів І. Нікулєску зайняла радіостанцію в Беняса, а легіонери І. Кіруце – телефонну палату. Хоча біля Палацу і пройшли демонстрацією 5 тис. осіб, все ж Г. Сіма вважав виступ у Бухаресті більше ви-ставою, ніж бойовими діями. Правда, 3 вересня демонстрації тривали довго і закінчилися о 4-й ранку, а 4 вересня поновилися. Поза активними діями залишилися легіонерські групи Тімішоари, Деви, Алба-Юлії, а Г. Сіма залишився без зв'язку. Ситуація змінилася із приходом до влади І. Анто-неску, який розпорядився про звільнення затриманих легіонерів, і 4 вересня його виконали у Брашові, а 5 вересня в Констанці. Звільнення легіонерів додало активності в діях легіонерів і маніфестації відбувалися в усіх важливих містах країни. Лише у столиці в них взяли участь 40-50 тис. осіб, що змусило короля надати всі владні повноваження І. Антонєску⁴³⁴.

Вже після відставки короля Кароля II та приходу до влади короля Мігая І керівник легіонер-ського руху Г. Сіма заявив, що Легіонерський рух вирішив забезпечити продовження існування румунської династії та прийняв правління Великого воєводи Алба-Юлії Мігая. На той час Легіонер-ський рух не мав чіткої ієрархії, хоча це не завадило використати його у створенні Націонал-легіонерської держави. У країні мало місце переслідування окремих службовців та політиків. Зокрема, 27 листопада 1940 р. легіонери заарештували та вбили В. Маджару і Н. Йорґу. Слідом за цим мав місце розкол у відносинах між І. Антонєску і Г. Сіма та наступне висунання

легіонерами Г. Сіма на посаду глави держави. Вирішальними стали 20-ті числа січня 1941 р., коли І. Антонеску прийняв рішення, яке мало стабілізувати становище у країні⁴³⁵. Загалом за свою історію Легіонерський рух виявив себе фашистською організацією з масовою базою, де помітну роль відігравали ідеї націоналізму, антисемітизму, антикомунізму та соціально-революційні завдання⁴³⁶.

Таким чином, у праворадикальному русі Румунії на 1927 р. склалися умови для оформлення більш радикальної організації, до якої увійшли представники молодого покоління праворадикальної ЛНХЗ. Розвиток даного напрямку пішов по інтелектуальному шляху та шляху оформлення політичної сили, що до певного часу були розділені. Провідну роль в оформленні нового руху відіграв антисемітизм його засновників, що спершу привів їх в організацію А. К. Кузи, а згодом призвів до її залишення. Фактично формування руху відбувалося за кількома постулатами, які знайшли своє остаточне оформлення в 1930-х рр. У період з 1927 р. по 1933 р. у діяльності та лексиці Легіонерського руху панували ідеї протистояння євреям, формування політичного руху поза традиційними для Румунії нормами. Крім того, в Легіонерському русі виробився принцип підкорення лідеру, з яким пов'язували існування відданості і покори лідеру.

Переломним для руху виявився момент початку участі Легіонерського руху в парламентських виборах, як і зусилля влади в недопущенні у владу радикалів. Поворотним став 1933 р., коли після певних зусиль організації, вона була усунута з виборчого процесу і перейшла до відвертого тероризму. Даний перелом послужив причиною розгортання інтенсивної діяльності Легіонерського руху у сфері виховання нової людини. Ця діяльність була поєднана з розширенням чисельності організації, збільшенням кількості учасників з числа аромунів. Загалом саме у другій половині 30-х рр. ХХ ст. Легіонерський рух отримав помітну підтримку в суспільстві, що демонстрували через проведення окремих заходів і ритуалів.

В умовах авторитарного режиму в Румунії Легіонерський рух опинився під загрозою знищення в період життя К. З. Кодряну. Проте його збереження після втрати лідера стало причиною спроб верховного правителя домовитися з новими лідерами Легіонерського руху, однак неможливість здійснити це призвела до нової боротьби, яка в умовах територіальних втрат Румунії стала підставою для отримання доступу до влади після зміни верховного правителя країни.

§3. Квазіфашизм у Румунії кінця 30-х рр. ХХ ст.

До числа правих організацій нами віднесено також і створену за ініціативою короля Кароля II єдину політичну організацію, фактично партію королівської диктатури – Фронт національного відродження. Однак вважати створення Фронту національного відродження в Румунії простим результатом проголошення королівської диктатури не слід, адже ця партія стала витвором політичної думки 30-х рр. ХХ ст. Вже з 1934 р. Кароль II вишукував можливість встановити у країні одноосібну владу та шукав підтримки в масонських колах Франції. Кінець 1930-х рр. став періодом, коли не тільки в Румунії, але й у великих європейських державах ліквідація парламенту в Румунії сприймалася як створення перепони на шляху К. З. Кодряну до парламенту, а відповідно і подальшого просування у владу. Та й король бачився єдиним елементом стабільності, хоча продовжував спиратися на осіб, які асоціювалися з парламентсько-партійним режимом – А. Келінеску, Г. Тетереску, К. Арджетоаяну, А. Вайду-Воевод, Н. Йорґа. Окремі політичні партії продовжували при цьому свою політичну діяльність, а режим підтримував стосунки із країнами демократії та Лігою Націй.

Ситуація, що складалася, дозволяла лібералам К. І. К. Бретіану виступати за уряд національної єдності, який би створили з технократів та політиків за умови обмеження дії конституційних прав. Винятком був хіба що Ю. Маніу, який усунувся від участі у творенні режиму,

тоді як зусилля підтримки виявляли К. Арджетоюну, А. Авереску, Н. Йорґа. За такої ситуації королю слід було вибрати роль рятівника, спасителя у громадській думці, тоді як політики бачили роль короля лише в управлінні та спрямуванні уряду.

Румунський дослідник Р. Ф. Бружа цілком справедливо звертає увагу на те, що новий режим приступив до демонтажу старого конституційного режиму і спромігся це здійснити впродовж 10 місяців без формування альтернативи йому. Елементами змін стала конституційна реформа, проведена 27 лютого 1938 р., запровадження стану облоги у країні з передачею повноважень військовим. Фактично за Конституцію віддали голоси 4 млн осіб, до числа яких не увійшли цегреністи та ґардисти. Та й цей процес відбувався при прояві протестів у Несеуді, Феґераші, Банаті, Тирґу-Жіу, що особливо не вплинуло на дії прихильників режиму.

Новий режим після здійснених дій пішов на розпуск політичних партій, але йому необхідна була підтримка. Тоді А. Келінеску виступав за заміну партій професійними організаціями, Ґ. Ґ. Міронеску виступав проти розпуску партій. Одночасно, як зазначає Р. Ф. Бружа, А. Келінеску бажав на короткий проміжок часу створити безпартійний режим. Проте реально королю завжди знаходили підтримку у вигляді колективних дорадчих органів. Так, 30 березня 1938 р. оголосили про створення Коронної ради. На користь режиму зіграла й організована та проведена адміністративна реформа 14 серпня 1938 р. Нею було створено нові адміністративні одиниці, а також вона заклала основи цехів у межах нових провінцій та Союзу цехів, як професійної корпорації. Сам розпуск професійних організацій та заміну їх цехами / корпораціями⁴³⁷ було здійснено на підставі декрету від 12 жовтня 1938 р.

Самі ж зміни в політичній системі Румунії стали можливі тоді, коли партійна система перетворилася на систему торгівлі владою. У баченні А. Келінеску слід було пройти точку «небуття уряду», під якою слід розуміти уряд непартійний. Як наслідок, владі доводилося вести широку масову політику з березня 1938 р. та підводити до реалізації ідеї єдиної партії. Саме про єдину партію говорили в Румунії окремі політики від 1920-х рр., яку бачили і заснованою на засадах корпоративізму. З цим був близьким намір А. Келінеску замінити у квітні 1938 р. політичні партії єдиною професійною організацією, через яку мали вийти до створення єдиної партії. 20 жовтня 1938 р. А. Келінеску направив королю пам'ятну записку із приводу створення партії та її структури, наголошуючи на необхідності забезпечення режиму народної підтримки. Саме тут пролунала теза про відмінність від традиційних політичних партій та відповідність нової організації руху інтелектуальному, духовному, руху ґенерації Його Величності. Таким чином, новозаснована організація мала надати ідеологічну та соціальну підтримку новому режиму, консолідувати його. За визначенням авторів партії, вона мала створити умови для відмови від старого політичного режиму та розвивати на новій основі і з іншими ідеалами нове життя країни⁴³⁸.

Проте творилася ця організація, попри ідею народної підтримки, саме згори. Етапи її формування передбачали появу ініціативного ядра (50-60 осіб) із членів уряду та наближених до короля осіб, проведення пропагандистської кампанії у пресі, реалізацію адміністративної реформи⁴³⁹. Таким чином, реальним засновником Фронту Національного Відродження став А. Келінеску, який спільно з В. Яманді й Е. Урдеряну проводив від листопада 1938 р. підготовчу роботу. Першими членами нової організації, які долучилися також до її створення, були К. К. Джуреску, М. Раля, М. Ґелмеджану. У результаті закрита організаційна діяльність, без будь-якої пропагандистської кампанії, привела до підготовки 15 грудня та виходу 17 грудня 1938 р. декрету про заснування Фронту Національного Відродження, який декретували як єдину політичну організацію в державі, що мала право на політичну діяльність. Метою ФНВ визнали згуртування національного порозуміння, встановлення солідарності й об'єднання румунів для захисту і консолідації держави. Першими членами стали представники вищих кіл суспільства, колишні

міністри, а організаційне ядро із 53 осіб, що представляли верхівку колишніх партій, очолив К. Редулеску-Мотру⁴⁴⁰.

Закон про заснування політичної організації передбачав її існування і діяльність як єдиної політичної організації, яка своєю метою має мобілізацію національного порозуміння з метою проведення в дію солідарності та єдності румунів для захисту та процвітання батьківщини і її консолідації. Діяльність ФНВ могла погоджуватися міністром юстиції на підставі письмового прохання 25 осіб, з яких не менше 20 мали бути чинними чи колишніми міністрами. Характер організації, створеної «згори», підтверджувало право королівських радних бути членами ФНВ «за правом». Обмеження на членство в політичній організації мало місце за віком, адже членом міг стати румун у віці від 21 року, а також за занятістю, оскільки військові та судді не мали права вступати у ФНВ. Вже на етапі проголошення ФНВ його визнавали єдиною організацією, що мала право призначати кандидатури на парламентські, адміністративні чи професійні вибори. Політична діяльність поза ФНВ визнавалася незаконною і каралася громадянською поразкою на термін від 2 до 5 років⁴⁴¹.

Оскільки ініціювалася та створювалася організація «згори», то вже 22 грудня 1938 р. у Крайові, Клужі і Кишиневі провели народні маніфестації, що мали продемонструвати символічну єдність трьох провінцій (Олтенії, Ардялу, Бессарабії) під знаком ФНВ. Очолили їх А. Вайда-Воєвод і В. В. Тіля (Клуж), М. Г. Гелмеджану і Г. Вирколіч (Крайова), А. Вейтояну і П. Андрей (Кишинів). Слідом за цим 5 січня 1939 р. вийшов Регламент до Закону про заснування ФНВ, де той визнавався єдиною політичною організацією в Румунії.

Перші кроки із впорядкування роботи по розширенню ФНВ та перші підсумки діяльності з його організації підводилися А. Келінеску після двох тижнів ведення інтенсивної діяльності, достатньо розрекламованої у пресі. Адже не випадково 3,5 млн осіб вирішили стати членами «єдиного політичного організму» та, як висловлювався А. Келінеску, представляли велику народну маніфестацію. Значення останніх полягало в засвідченні відмови від старого політичного режиму та бажання розвивати нове життя, тим паче, що старе життя не бажав підтримувати ніхто⁴⁴². Стосовно партійно-парламентської системи А. Келінеску визнавав зв'язок партій із країною через програму, що створювало видимість наявності ідеології в політичній дії. При цьому зміст програми не був орієнтиром для людини держави, але завжди виступав основою при створенні уряду під час виборів. Саме це і породжувало скептицизм у громадян. Позиція А. Келінеску дозволяла йому стверджувати, що у грудні 1937 р. демократичний режим у Румунії дискредитував себе, коли дві партії з діаметрально протилежними програмами виступили на виборах у союзі. У ситуації, що склалася, звинувачували партії, які ставили власні інтереси вище за державні потреби⁴⁴³.

А. Келінеску зазначав, що держава мала зацікавлення в особистості, ставлячи її інтереси на перше місце. Він писав про підпорядкування держави особистості, при тому, що та вийшла з-під контролю. Останнє стало причиною відмови від старого режиму. Саме тому ідею ФНВ А. Келінеску подавав як бажання впровадити нове життя. Ставлячи собі запитання про те, чим є ФНВ, А. Келінеску відповідав, що передусім він є румунською формулою, яка не відповідає жодному з іноземних режимів⁴⁴⁴. Тут він був почасти правим, оскільки створений Каролом II режим значною мірою лише зовнішньо нагадував праворадикальний і був спробою для короля втримати владу у країні в умовах змін у Європі.

Саме тому у своїй промові на радіо А. Келінеску стверджував, що новий рух відроджує давню румунську традицію єдності народу в тяжкі часи. Саме ж створення ФНВ прирівнювалося до знакових подій у румунській історії, до відродження національної єдності. Прикладом було вибрано Ардял, політичні діячі якого в разі потреби об'єднувалися. До єднання закликалися і національні меншини Румунії. Держава визнавалася національною, а її кордони зіставлялися з кордонами румунської нації. Ці кордони встановлювалися історично та завдяки природним законам і сама земля ставала священним спадком. Проте на ній існували також і представники

інших національностей, які мали співіснувати з румунами. Хоча вони не повинні були у правах бути вищими за румунів, усе ж за ними визнавалося право володіти власною мовою у пресі, союзах, релігії, як і вживати її в адміністрації, суді. Право створювати школи, конфесійні заклади було беззаперечним, як і можливим ставало вживання мови в державній школі. Висловлювався А. Келінеску і за вживання рідної мови у професії та за допуск меншин до участі в радах громад, а подекуди вважав за можливе призначення їх на посади примарів чи помічників примарів. Тобто національні меншини виступали частиною соціуму, лояльними румунськими громадянами, які мали приєднатися до Фронту національного відродження⁴⁴⁵.

Сам Фронт національного відродження подавався не як політична партія у старому значенні терміну, а саме як рух. «Фронт не представляє інтереси однієї групи осіб чи одного соціального класу, але він представляє колективні інтереси Держави і нації загалом». Таким чином, відмовлялися від розуміння Фронту національного відродження як партії, можливо, намагаючись уже тоді протиставити його Легіонерському руху, запевняючи потенційних членів у відмові від політиканства та орієнтації на творення нової людини.

Саме тут оприлюднено і завдання організації, які полягали в поверненні державі її права, адже саме держава подавалася як жертва політиканства. Державі мали повернути життєздатність і дієвість, спроможність захищати громадян, їх права, але з позиції інтересів спільноти. Націю планували розвивати фізично та морально на основі національної ідеї. Фактично цьому мало посприяти і трактування родини як соціального осередку. Не відкидалося завдання підтримки християнської віри, яке було своєрідною трансформацією дій інших праворадикальних організацій. Тут визнавали потребу християнства у формуванні менталітету та чесності громадян. Врешті творення через професійні здібності еліти мало вести до консервування нації, її об'єднання. Гаслом ФНВ радили прийняти «Захист Батьківщини», для чого слід було єднатися в єдиній організації навколо Трону⁴⁴⁶. Тим не менше, попри всі заяви, в даному виступі ФНВ був реальною політичною партією, із власною структурою і функціонерами, без достатньої популярності та належної єдності.

Дана ситуація була викликана і певною неприязню з боку ряду політиків, намаганнями групуватися в колі представників своїх розпущених партій. Для прикладу, попри заборону партій, з боку представників націонал-лібералів мали місце спроби зберегти клуб партії під виглядом культурної інституції. Не намагався брати активної участі в заходах ФНВ і К. Арджетоюну. Також дещо критично він ставився до дій А. Келінеску. Так, домовленість із Ф. Фабріціусом щодо включення саксів до складу ФНВ він бачив як певну поступку Берліну. Не приймалися ним і дії влади проти євреїв. Доволі скептично висловлювався у своїх записках і про поведінку А. Келінеску, що стосувалося його виступу на радіо 11 січня 1939 р. Даний скептицизм підкріплювався висловлюваннями щодо публікації А. Келінеску в «*Paris Soir*», який складався з цитат з його попередніх виступів⁴⁴⁷. Критично ставився К. Арджетоюну і до інших представників ФНВ, зокрема це стосувалося Ґ. Ґафенку, який у своєму виступі в Ґалаці дотримувався тієї ж поведінки, що і у своє побутування в націонал-цереністській організації в Ковурлуй. Наявність у єдиній партії представників колишніх політичних організацій уже в січні 1939 р., в початковий період формування партії, демонструвала спроби найактивніших з них – А. К. Кузи, Н. Йорґи, Ю. Маніу – діяти за власними правилами⁴⁴⁸.

Не особливо ситуація змінилася після року діяльності ФНВ, коли у грудні 1939 р. король обговорював з Ґ. Тетереску ситуацію із залученням до організації представників колишніх політичних сил. Король вважав ідею доброю, але водночас висловлював свою думку стосовно втрати ФНВ свого початкового призначення в такому разі, а саме очищення політичного поля Румунії. Ще одна ідея Ґ. Тетереску стосувалася паралельного призначення на посади голови організації цинуту й адміністрації цинуту однієї особи. Король II вважав таку ідею непридатною для виконання, оскільки адміністрація не повинна підтримувати тиранію однієї партії, а добрий політичний керівник не може бути гарним адміністратором. Суперечливою ситуація навколо

членства у ФНВ залишалася в люто-му 1940 р., коли М. Гелмеджану вважав, що діяльність А. Вайди-Воєвод веде до перетворення ФНВ у центр політиканства. Правда, сутичка між А. Вайдою-Воєвод і Г. Тетереску стосувалася допущення в керівництво ФНВ молоді. При цьому з боку короля 13 лютого була висловлена думка про потребу вирішити питання з керівництвом у ФНВ, щоб верхівка країни не перетворилася в посміховисько. Не прийняли повністю призначення у ФНВ і К. Джуреску, і М. Гелмеджану⁴⁴⁹.

Регламент організації передбачав її існування як єдиної політичної партії, яка має сприяти піднесенню країни шляхом зміцнення національної ідеї та солідарності громадян, звеличенню родини як соціального осередку, розвитку духовного життя через піднесення християнської віри та румунської культури, матеріальному процвітанню через працю. Записатися до організації могли румуни незалежно від статі, які поділяли вищі ідеали організації, виконували положення Конституції, не мали карних звинувачень та дотримувалися внутрішньої дисципліни ФНВ. Записатися до організації можна було у відповідному громадському секретаріаті. Кожен член міг зробити свій внесок у реалізацію мети ФНВ. За статтею 6 Регламенту політична діяльність членів ФНВ могла вестися в рамках культурних чи професійних організацій. Представники національних меншин також мали право користуватися у власних секціях правами, які передбачені законом. За статтею 7 ФНВ мав вести ідеологічну пропаганду та формувати громадський дух у даному напрямі. Організація також мала представляти громадянські і професійні інтереси при уряді й інформувати уряд про хід адміністрування⁴⁵⁰.

Органами, які приймали рішення у ФНВ, стали Директорат і Вища національна рада. Директорат складався із 24 членів, які в рівній кількості представляли сільське господарство та ручну працю, комерцію і промисловість, інтелектуальні заняття. Вища національна рада складалася зі 150 членів, до яких належали по 50 представників кожної зі згаданих галузей. Також до складу Ради входили члени Директорату. Всі члени Директорату та Ради призначалися королівським декретом за пропозицією Ради міністрів на термін у 2 роки.

Засідання керівних органів управлялося одним із членів, але право головування міг мати також голова Ради міністрів чи його заступник. Засідання збиралися на вимогу одного з генеральних секретарів чи третини членів, які вимагали засідання. Вища національна рада визначала політичні директиви ФНВ, представляла побажання Раді міністрів, представляла огляди стосовно громадського управління, схвалювала кандидатури на парламентські вибори, адміністративні вибори (стаття 14). Доцільно вказати, що у визначенні статутом норми представництва вносилися зміни і незабаром у Директораті було 27 членів. До його складу увійшли особи, визначені королем, а саме: А. Келінеску, Г. Флондор, К. Арджетоюану, П. Андрей, М. Гелмеджану, В. Яманді, Г. Гафенку, І. Джіурту, В. В. Тіля, В. Слевеску, М. Канчіков. М. Ралья й інші. Узгоджень із претендентами не проводилося, а, крім того, із 21 січня 1939 р. число членів Директорату зросло до 30 осіб. Перше засідання Вищої Національної Ради відбулося 26 січня 1939 р., а 1 лютого 1939 р. було створено і перший уряд ФНВ під проводом патріарха Мірона⁴⁵¹.

Виконавчі органи були представлені генеральними секретарями, секретарями цинуту, повіту, волості та громади. Кожна із професійних категорій була представлена генеральним секретарем (стаття 17). Призначалися вони королівським декретом за пропозицією Ради міністрів та за списком Директорату на 2 роки. Подібно до цього в цинуті були три секретарі, які представляли три професійні групи, що призначалися королівським декретом за представленим професійними органі-заціями списком. Термін повноважень складав 2 роки (стаття 18). Так само призначалися і секретарі повітів (стаття 19). Для волості та громади припадав один секретар. Секретар волості призначався секретарем цинуту, тоді як секретар громади обирався членами відповідної громади та затверджувався секретарем цинуту (для міської громади) чи секретарем повіту (для сільської громади) (стаття 21). Усі виконавчі органи перебували в ієрархічній підпорядкованості.

Секретарі виконували настанови дорадчих органів, спрямовували пропагандистську діяльність, збирали інформацію, наглядали за діяльністю ФНВ. Також секретарі були зобов'язані періодично

збиратися для координації заходів спрямування і контролю (стаття 24). При секретареві діяло бюро для виконання необхідних заходів. Усіх членів ФНВ, які виконували публічні функції, займалися спеціальними роботами в ієрархії організації чи допоміжних службах, зобов'язували носити уніформу та відзнаку. Покарання за порушення дисципліни членам громадських організацій виносилися секретарями повіту, а секретарям повіту і цинуту – Директоратом (стаття 29). Члени ФНВ, які виявлялися членами секретних організацій чи міжнародних організацій, виключалися з ФНВ із застосуванням до них відповідних санкцій (стаття 30). Слід додати, що столиця прирівнювалася до цинуту і тут організація керувалася трьома генеральними секретарями. Поділялася на 4 сектори, кожен з яких прирівнювався до повіту. У створенні подібної структури політичної організації Р. Ф. Бружа бачить ознаки бюрократичного апарату, що вважаємо справедливим, адже членство в організації дозволяло займати державні посади різних рівнів. До того ж кожен з секретарів мав свою ділянку повноважень, а робота, що виконувалася, велася з достатньо великою кількістю звітної документації. Тож генеральні секретарі стежили за діяльністю всіх секретаріатів ФНВ, вивчали звіти й іншу документацію. Сполучною ланкою між ними та повітовими секретарями були секретарі організацій цинутів. У повітових секретаріатах велася діяльність по професійних та етнічних категоріях і здійснювався нагляд за аграрною діяльністю, розподілом монопольних продуктів, виданням пропагандистських брошур. Подібними були й обов'язки секретарів волосних організацій, а секретарі громад свої обов'язки виконували в межах громади⁴⁵².

Формування секретаріатів ФНВ відбувалося в кілька етапів і спершу скликали повітові ради для створення бюро, а далі призначення голів і секретарів волості та громади. До складу першого генерального секретаріату увійшли В. Молдовану (сільське господарство), В. Вилкович (комерція і промисловість), С. Драґомір (інтелектуальні заняття). Загалом на центральному й обласному рівнях призначення не викликали складнощів, тоді як на рівні громад такі мали місце повсякчас. Це змусило провести в березні 1939 р. засідання Великої національної ради за участю королівських резидентів для вирішення проблем з організацією й управлінням формацій ФНВ. Тоді ж відбулися засідання секретарів різних рівнів. Долучився до заходів також король. Тоді ж таки в березні 1939 р. було визначено бюджет організації у 32 млрд леїв. Практикувалося й отримання приватних внесків. Кошти були необхідні для забезпечення платні особам, які перебували на платних посадах.

Як зазначалося вище, однією із прерогатив членів ФНВ ставало носіння уніформи. Вже перші розпорядження, що стосувалися її використання, демонстрували інтерес короля до окремих її елементів. Крім того, для членів ФНВ виділявся певний проміжок часу, впродовж якого вони зобов'язувалися виготовити для себе уніформу партії. Також на уніформі мали носити і певні відзнаки, що відображали посаду члена організації. Мали місце пропозиції носити й уніформі також і відзнаки корпорацій, що загалом не заборонялося регламентом ФНВ. Пропозиції такого плану наголошували на можливості покращити саму уніформу. Остання була трьох типів і призначалася для служби та церемонії, як і мала вигляд селянського одягу. Кожен з видів уніформи чітко регламентувався і найбільш варіативною стала службова уніформа, що поділялася на 4 типи за станом погоди, де також встановлювалися елементи одягу, його розміри, деталі одягу. Колір службової уніформи – синій. У церемонійному одязі ФНВ вирізнялися відзнаки його членів, а також свої особливості мала уніформа священників, які в церемонійному одязі мали нарукавну пов'язку на звичному одязі. Відповідно визначалися і правила носіння уніформи ФНВ та знаків на ній⁴⁵³.

Окремий регламент складений для організації та діяльності Національних гвардій ФНВ, заснованих у січні 1939 р. як допоміжної організації ФНВ з визначеними завданнями, що мала служити органом порядку при ФНВ. Очолював Національні гвардії ФНВ генерал-командант, призначення якого було правом короля. На допомогу генерал-команданту діяв і штаб НГ ФНВ. Розширеною була структура НГ ФНВ, для чого слід було мати і власний бюджет. Регламентували як діяльність організацій різних рівнів, так і виховну роботу серед членів цієї

допоміжної організації. Крім того, її члени, власне представники командування в дусі традицій, виявляли приклади дотримання етикету і традицій. Так, після призначення на посаду командувача Національних гвардій ФНВ генерал П. Джорджеску просив маршала королівського двору про призначення йому аудієнції в короля для представлення в новій посаді⁴⁵⁴.

27 березня 1939 р. відбулося засідання Вищої ради ФНВ з метою представлення уряду загальної ситуації у країні. А. Келінеску, скликаючи дане засідання, визнавав Вищу раду ФНВ єдиним політичним легальним органом. Тому і питання, які ним порушувалися, торкалися ситуації з Угорщиною та подіями в Підкарпатській Русі, оскільки Румунія не прийняла пропозиції її глави про приєднання до Румунії. Від імені уряду було прозвітовано про направлення до кордону в Марамуреші ряду військових підрозділів для захисту від можливого нападу. Станом на 14 березня в Румунії були поінформовані про зосередження 5 угорських корпусів на кордонах з Румунією проти Сомешу та Мурешу. Зроблено повідомлення про те, що війська перебувають на відстані одностороннього переходу від кордону. З цієї причини А. Келінеску зробив заяву про рішучість Румунії відстоювати цілісність території Румунії проти будь-кого, хоча насамперед тоді ворогом розуміли Угорщину.

Питанням економічного договору з Німеччиною також тут було приділено увагу та згадано про початок переговорів у лютому 1939 р. Таку угоду вважали необхідною для успішного обміну. З боку Румунії предметом експорту називалася продукція аграрної, лісової, гірничої галузей, тоді як з боку Німеччини пропонувалися промислове обладнання й озброєння. При цьому складністю визнано зміну культур, що могло знизити рентабельність землі. Також з цим запропоновано впровадження плану для сільського господарства через Вищу економічну раду. Для закупівлі озброєння та літаків планували отримати кредит, щоб оплатити продукцію фабрик з Богемії. Головним аргументом ставало оголошення незмінності курсу лея та марки⁴⁵⁵.

Із квітня 1939 р. у відповідності до статті 32 розпочалося формування Національних гвардій ФНВ, завданням яких була допомога в піднесенні інтелектуального й економічного рівня населення. У жовтні 1939 р. вирішувалося питання кадрів у зв'язку з розширенням організації у сільській місцевості та питання порушення дисципліни. Тут доцільно вказати, що призначення командувача Національних гвардій ФНВ не давало підстав на одночасне затвердження їх бюджету, і на початку березня 1939 р. мало місце прохання про надання 4-х дозволів на безкоштовний проїзд у столичному транспорті для функціонерів організації терміном на 1 місяць, до затвердження бюджету⁴⁵⁶.

ФНВ визнавався юридичною особою та мав право створювати підприємства й кооперативи і фінансувався із членських внесків, пожертвувань, доходів від власності та підприємств (стаття 31). Допоміжні формування ФНВ створювалися у вигляді національних гвардій та мали діяти на основі спеціального регламенту, який встановлював командування, штаб, спосіб діяльності. Жінки, які записувалися до ФНВ, створювали спеціальні підрозділи з визначеними завданнями. Всі члени організації приносили клятву королю й організації, у складі якої перебували. Девізом організації було гасло «Король і Нація – Праця і Віра». Вітатися мали римським вітанням і вигуком «Sănătatea!». Центральний осідок організації розміщувався⁴⁵⁷ у столиці (статті 35-37).

Після вбивства у вересні 1939 р. А. Келінеску в організації відбувалися деякі зміни, ініціаторами яких стали М. Гелмеджану, Г. Тетереску. Загибель голови Ради міністрів залишала відкритим питання про участь ґардистів у ФНВ, тим паче, що представники вищої влади (М. Гелмеджану) зауважували на існування терористичних осередків у країні. Вже у грудні 1939 р. король Кароль II вважав кращим способом приборкання ґардистів арешт Г. Сіма. Тоді ж, у грудні 1939 р., Г. Тетереску пропонував королю долучати до керівництва ФНВ осіб з досвідом політичної діяльності. Правда, для останнього такий варіант не був вдалим, оскільки демонстрував процес, що не відповідав політичному оновленню країни та її очищенню від політиканства. Не підійшла королю й інша ідея Г. Тетереску – суміщення посад керівника організації ФНВ та керівника адміністративної одиниці⁴⁵⁸.

Декрет-закон стосовно організації ФНВ вийшов 18 січня 1940 р. і ним підтверджували, що Фронт національного відродження є єдиною політичною партією країни, яка має право вести політичну пропаганду та формувати громадську думку у цьому напрямі. Підтверджувалося членство в організації громадян Румунії обох статей від 21 року та встановлювався тип цього членства. Докладно розбирали склад партійних організацій різних рівнів, починаючи з організації громади. У сільській громаді керівництво складалося з голови, трьох секретарів та командира Націо-нальної гвардії. Рада сільської громади мала складатися з 9 членів. У міській нерезиденційній громаді рада складалася також з 9 членів, але від місцевих професійних організацій рекомендували 12 осіб, по 3 від кожної професійної групи та 3 на Голову. Подібним чином обирала Верховна комісія ФНВ і голову та секретарів до керівництва міської резиденційної організації. Організації ФНВ волосні мали таку ж чисельність керівників, як і організації громад, але призначення керівництва здійснювалося на підставі рекомендації повітового керівництва керівництвом організації цинуту. Повітова організація отримувала керівництво в тому ж складі, що і нижчі рангом, але рада, яка допомагала в управлінні, складалася із 30 осіб. Організація цинуту складалася й обиралася подібним чином, як і попередні, але 12 кандидатів до керівництва могли бути рекомендовані і з числа 24 кандидатів, які розглядалися Вищою комісією ФНВ. Організація столична прирівнювалася до організації цинуту і складалася з 4 підрозділів, які відповідали адміністративним секторам столиці.

Загалом голова організації мав керувати політичним життям у межах своєї організації й узгоджувати діяльність секретарів. Повноваження керівництва тривали 2 роки. Періодично скликали Генеральний секретаріат для координації заходів контролю і спрямування. Таким чином, Вища комісія ФНВ мала право рекомендувати на посади керівництва організацій цинуту, повіту, міської резиденційної громади. Голова і секретарі повітової організації мали право рекомендувати керівництво громад міських нерезиденційних, волосних, сільських громад, тоді як примаря і його помічників могли рекомендувати з числа голів організацій, секретарів чи членів громадських рад⁴⁵⁹.

Центральну організацію очолювали голова, 3 співголови, які призначалися королівським декретом на 1 рік. Голова ФНВ одночасно очолював і Вищу національну раду, Директорат та Вищу комісію ФНВ і мав право через Генерального секретаря скликати ці органи. Генеральний секретар призначався королівським декретом на 2 роки і мав повноваження на підставі рішення очільника партії скликати засідання Вищої комісії, Директорату, Вищої ради. Він забезпечував виконання рішень Вищої комісії та мав у своєму розпорядженні генеральний секретаріат, персонал якого міг формувати за власною потребою. Співпрацювали з ним також 3 прім-секретарі, які призначалися королівським декретом на 2 роки. Вища комісія створювалася у складі голови, співголови, гене-рального секретаря, трьох прім-секретарів, командира Національної гвардії. До її повноважень входило призначення голів, секретарів, членів рад організацій цинуту, повіту, муніципії, коман-дирів Національної гвардії та позбавлення таких повноважень.

Дорадчими органами виступали Вища національна рада та директорат. Перша складалася зі 180 членів, які представляли три професійні галузі. Половина обиралася на зібраннях організацій цинутів, а друга призначалася королівським декретом. Міністри та державні підсекретарі ставали членами Вищої національної ради за правом. Засідання ВНР ФНВ скликалися за рішенням голови організації, за волею третини її членів. У повноваженнях було визначення політичних директив ФНВ, схвалення кандидатур на парламентські вибори, представлення уряду побажання та зауваження щодо громадської адміністрації, визначав умови діяльності жіночих організацій ФНВ.

Директорат складався із 30 членів і призначався королівським декретом зі складу Вищої національної ради, але членами його за правом могли бути і королівські радники. У рамках його повноважень були ті ж, що і у Вищої національної ради, схвалення бюджету ФНВ, схвалення контрактів за пропозицією Генерального секретаря для управління та використання майна і підприємств ФНВ. Для вивчення економічної ситуації створювалися наукові гуртки. Фактично було утворе-

но доволі розгалужену організацію, де помітну роль виконували представники адміністрації ФНВ. Для прикладу, в повіті Клуж у лютому 1940 р. на посадах секретарів у громадах та волостях перебували 230 осіб⁴⁶⁰.

Окремим органом із власною структурою була Національна гвардія ФНВ, а Генеральний командант її прирівнювався за рангом до прим-секретаря та підпорядковувався генеральному секретарю⁴⁶¹. Створення цієї складової фактично привело до організованого поповнення партії новими членами. Так, членство в ній ставало обов'язковим для чоловіків у віці від 21 року, окрім військових та службовців юстиції. При призначенні на державну службу враховувалося членство у ФНВ. Також при ФНВ були створені загони «національної гвардії»⁴⁶². Помітну роль у діяльності ФНВ відігравали діячі розпущених політичних партій, серед яких були Ґ. Тетереску, А. Вайда, І. Флуе-раш, Ґ. Ґріґоровіч, Е. Герман. В опозиції до ФНВ залишалися Ю. Маніу, І. Мігалаке, Д. Бретіану. Отже, ФНВ отримав монополію на владу і правляча верхівка постійно пропагувала його як націо-нальну організацію, що представляє інтереси всіх румунів. Оцінка цієї організації комуністами була однозначною. Її трактували як засіб перетворення королівського режиму у відкриту фашист-ську диктатуру. Також ФНВ комуністи називали зняряддям боротьби влади проти народу⁴⁶³.

У спілкуванні з пресою голова Ради міністрів Ґ. Тетереску говорив, що тут поєднано вдало волю мас, організованих на професійній основі, з владою. Говорив про творчу енергію країни, використання цінностей нації. В основі нової організації бачив громаду, об'єднану своїми керівниками. Саме вони складають основу повітових організацій та організацій цинуту. Саме з числа керівників таких організацій бачив можливим поповнення працівників адміністрації. Інша публікація підтверджувала характер ФНВ як єдиної політичної організації в розпорядженні корони, писала про гармонізацію інтересів, можливості для молоді в реалізації своїх намірів у рамках ФНВ. Тим паче, що ФНВ бачили своєрідною школою для формування керівної еліти, організацією, яка об'єднувала⁴⁶⁴.

Фронт Національного Відродження комуністи одразу назвали створеним королем як моно-польна партія, до якої у примусовому порядку входили організації, та яка претендувала на виключне керівництво політичним, економічним та ідейним життям країни. Керівництво партії, стосовно якого не жаліли епітетів, не вважали здатним вирішувати міжбалканські суперечки й усунути національну ворожнечу у країні⁴⁶⁵. 23 січня 1940 р. вийшов королівський декрет, яким королівський радник А. Вайда-Воєвод призначався головою ФНВ, тоді як співголовою ставав Ґ. Тетереску, а генеральним секретарем – К. К. Джуреску. Посади перших секретарів посіли Н. Корнецяну (сільське господарство і ремесло), І. Бужою (промисловість і комерція), В. Молдовану (інтелектуальні заняття). Генерал П. Джорджеску зайняв пост команданта Національної гвардії⁴⁶⁶. Із членством у ФНВ пов'язувалося право на зайняття державної посади і навіть пріоритет у зайнятті посад. Разом з тим зарубіжні видання, посилаючись на закон, який всіляко пропагували у пресі, писали про зростання ролі низових організацій ФНВ в управлінській роботі, а також політичній діяльності. Таку ситуацію в німецькій пресі бачили як інтенсифікацію впливу малих підрозділів ФНВ з дотримання ієрархії ФНВ⁴⁶⁷.

Разом з тим процес формування членів ФНВ вівся прискореним способом. Якщо першого дня членами організації стали 5 тис. осіб, то за кілька тижнів число зросло до 3,5 млн членів. У середині січня 1939 р. вступ проводився цілими інститутами, корпораціями, організаціями. На допомогу було взято пресу, хоча публікації і здійснювалися під цензурою МВС. Вступ до ФНВ зумовлювався боязною втратити посаду або ж наміром продовжити, вже в новому статусі, свою участь у політичному житті. Вступали і представники національних меншин, зокрема 17 січня 1939 р. до організації вступили угорці, а їх лідери Н. Банффі, П. Сас, Ґ. Бетлен увійшли до Вищої національної ради. 17 березня 1939 р. болгарська меншина під проводом Е. Ніколаєва також приєдналася до ФНВ, попри заяви про бажання відокремитися від Румунії. Загалом Р. Ф. Бружа

називає болгар загрозою, які намагалися боротися за відокремлення Кадрілатеру. Також загрозу становили «Ратніці» – представники праворадикальної групи, які вимагали ревізії по Добруджі. Представлені у ВНР з червня 1939 р. були й українці. З 9 січня 1939 р. приєдналася Польська національна рада на чолі з Т. Черкавські, а останніми приєднувалися представники російської меншини під проводом Н. Клокачева та Н. Алфеевського. У даному процесі доволі організованими вважалися дії німців, які 10 січня 1939 р. приєдналися до ФНВ та розпустили власну партію. Правда, це дещо затягнуло процес їх реорганізації, але перетворило на провідну організацію Німецьку громаду в Румунії, яка помітну роль відіграла в цинуті Сучава. Разом з тим саме німецьку молодь вербували для переїзду до Німеччини, що було помітним у травні 1940 р. в Ардялі, а також у повіті Сторожинець, повіті Ізмаїл. У квітні 1939 р. велася мова про запис до ФНВ Генерального союзу ромів. Не вступила до складу окремою секцією турецька меншина, тоді як головному рабину Неміроверу запропонували місце в Сенаті.

Справедливим є твердження Р. Ф. Бружі стосовно того, що в результаті подібних дій при формуванні місцевих організацій ФНВ, в них опинялися представники розпущених політичних партій. Зокрема, в повіті Текуч лише 13 членів повітової ради ФНВ не були раніше в політиці. У Тутові більшість членів ради ФНВ представляли членів НЛП, НЦП, Румунського фронту. У Констанці В. Сассу та Лапедату створили сепаратистське ядро. У повіті Ботошань із 45 осіб лише 11 були незалежні, тоді як більшість представляли політичні партії. Питання включення членів розпущених партій до складу ФНВ демонструвало певну лояльність керівництва. Проте, коли мова йшла про Національну гвардію ФНВ, тут могли бути обмеження. Так, у повіті Турда порушувалося питання про можливість допуску в Національну гвардію повіту колишнього легіонера Амоса Горацио Попа, на що мав бути окремих дозвіл⁴⁶⁸.

У питанні формування складу ФНВ було питання допуску до нього представників національних меншин. Оскільки партія фактично мала представляти модель румунської держави, то і регулювання кількості представників нерумунів стало завданням керівництва ФНВ. Так, з боку національних меншин, особливо угорців, робилися пропозиції щодо включення у склад рад громад, повітів такого числа представників національних меншин, яке б відображало процентне співвідношення їх серед населення. При обговоренні питання, таким чином, зіткнулися позиції Міністерства національностей, ФНВ та самих меншин (німців і угорців). Так, у раді сільської громади міністерство допускало включення 1 представника національних меншин при чисельності їх у громаді до 20%, 4 – при 60-80%, 6 – при 80-90% і 7, якщо число представників меншини складало понад 90%. Угорці виступали за представництво: 1 від 10%, 2 – від 12%, 5 – від 58%, 7 – при 84-100%. Німці вважали за можливе представництво 1 особи при чисельності 15%, 2 – 15-20%, 3 – при 25-40%. Пропозиція ФНВ становила 1 – при 10-22%, 2 – 22-34%, тоді як максимальне представництво 6 було при 70-82% національних меншин. Однак виникали складнощі, пов'язані з тим, що рада громади складалася із 12 осіб і максимальне число угорців у ній могло складати 9, німців – 6. У повітській раді ФНВ на 30 членів при 10% угорці становили 2 члени⁴⁶⁹, німці – 3. Така ситуація змусила проводити підрахунки на основі чисельності національних меншин у цинутах. Таким чином, у цинуті Бучедж представництво в раді ФНВ мало скласти 16 осіб, цинуті Муреш – 63 представники від угорців, цинуті Ністру – 3, в цинутах Олт і Прут пропозицій по представниках національних меншин не було, також різні цифри були і в інших цинутах⁴⁷⁰. Уже в січні 1939 р. до складу Директорату ФНВ залучили представника німецької меншини Г. Вольфа, тоді як у Раді були представлені сакси та шваби⁴⁷¹. Доволі цінним є коментар К. Арджетоюну із приводу включення національних меншин у ФНВ. Так, у приєднанні саксів до ФНВ він бачив намір короля ослабити позиції нацистів і Конрадта й ґардистів, довівши таким чином, що сакси-гітлерівці є з королем. Включення угорців ним бачилося, навпаки, помилкою, прорахунком⁴⁷².

Нааявність представників національних меншин у ФНВ не знімала із влади необхідності контролю за ними. Так, у черговий раз про потребу звітувати щодо ситуації в регіонах з національними

меншинами нагадували в березні 1940 р., даючи національним гвардіям розпорядження стосовно форми звіту про діяльність національної громади. У результаті були проведені регулярні збори інформації, з яких випливало, що в повіті Одогрей «Угорська спільнота» була створена за розпорядженням А. Келінеску з культурною, економічною та соціальною метою. З цієї причини не бажали змінювати назву на секцію ФНВ. Очолював організацію др. Ф. Філло, тоді як секретарем був І. Шабо. Певні застереження тоді викликало, що при забороні вчителям і священикам займатися політикою, доволі багато священиків і вчителів були записані до організації, хоча саме їх звинувачували в угорському іредентизмі. Загалом у доповідній записці по повіту Одогрей робився висновок про іредентистську діяльність угорців, що здійснювали за методикою колишньої угорської партії. Відзначали і наявність пропаганди, яку здійснювали священики та вчителі. Для покращання ситуації тоді, в березні 1940 р., пропонували в повіті Одогрей скасувати «Угорську спільноту» та перетворити її на секцію ФНВ. Загалом й інші національні меншини створювали певні проблеми для командування ФНВ на місцях. Не були винятком і німці Буковини, серед яких відзначали на березень 1940 р. зростання симпатій до А. Гітлера в середовищі громадян віком до 40 років, а також намірів залишити Румунію за закликм А. Гітлера. Щоправда, для національних меншин на Буковині відзначали в березні 1940 р. збереження стійкої симпатії і до національних потреб держави та лояльності. Особлива увага при цьому зверталася на українське населення Буковини, яке, з одного боку, вимагало через В.-С. Залозецького впровадження української мови у школах та церквах у волостях Шипеніц і Ністру повіту Чернівці, а також з іншого – було глибоко стурбоване переміщенням населення в сусідній Галичині, оскільки надходили звістки про виселення радянською владою мешканців у інші регіони СРСР⁴⁷³.

Звісно, що поряд з цим у межах Національної гвардії повіту проводили заходи з організації Пасивної оборони, до якої залучалися місцеві мешканці та матеріальні засоби. Організація Пасивної оборони проводилася і шляхом навчання службовців усіх рівнів, як громадських, так і на підприємствах за єдиним планом. З цим питанням поєднувалося і питання наявності протигазів, забезпечення ними населення⁴⁷⁴. Завдання перед місцевими організаціями ФНВ і НГ ФНВ ставилися й у сфері розробки заходів та реального їх застосування, що часто викликало зауваження з боку організації рівня цинуту або адміністрації. Прорахунки чи відсутність планів на поглиблення співпраці ФНВ з адміністрацією, вказівок на методи досягнення мети викликали неодмінну критику та зауваження щодо внесення поправок до планів. Особливу критику викликало те, що не завжди планування на місцях, як наприклад у цинуті Сучава в 1940 р., робилося у відповідності до циркулярів, що розсилалися з центру. Тут, правда, слід додати, що у критичній ситуації, яка склалася для органів влади 27 і 28 червня 1940 р., необхідні розпорядження з центру не надходили. У результаті евакуації з Чернівців командування НГ ФНВ цинуту Сучава на 3 липня 1940 р. було переміщене до м. Ватра-Дорней. Сам командант НГ цинуту Сучава зауважував вищому керівництву втрату повітів Хотин, Чернівці, Сторожинець та частини повіту Редеуць без боротьби і вказував, що на цій території залишилися архіви трьох повітових організацій⁴⁷⁵.

Водночас з виконанням розпоряджень щодо організації захисту населення на території проживання, влада збирала інформацію щодо настроїв. Принаймні на березень 1940 р. в тому ж повіті Одогрей угорське населення було незадоволене реквізіціями сіна, якого з повіту вивезли 250 вагонів, оскільки стан худоби в населення був незадовільний. Слабка худоба не була бажаним для реквізіцій предметом, оскільки не могла виконувати необхідну роботу. Зокрема, для реквізіції 130 коней на потреби артилерійського полку їх довелося вибирати зі 180 голів, причому відповідними вимогам було лише 35 з них. Саме з цієї причини префектура повіту, а не організація ФНВ, просила командування V корпусу призупинити реквізіції. Зрозуміло, що навіть така незначна ситуація могла роздмухуватися в дещо більше через листи, які місцеві мешканці отримували з Угорщини. У квітні 1940 р. сільське населення поводити себе спокійно і

навіть змогли засіяти поля. На відміну від селян депутати, священники та вчителі проводили іредентистську агітацію на зборах секції ФНВ та релігійних зібраннях. У місті така пропагандистська діяльність проводилася в комерційних і робітничих клубах⁴⁷⁶. Таким чином, створення національних секцій ФНВ мало результатом лише часткове спостереження за станом настроїв населення, але не могло виправити загальної ситуації на користь румунської держави, що було наслідком невідповідно налаштованої діяльності.

Доречно зазначити, що, можливо, саме така ситуація дала підстави К. Арджетою назвати ФНВ мертвонародженим і некорисним організмом. У цьому випадку непублічні висловлювання А. Келінеску доводили визнання помилки. Однак одночасно з тим він бачив реалізацію ФНВ в уряді. Звідси виходило і його переконання в необхідності просувати ФНВ під час різних святкувань, у тому числі церковних, у всіх населених пунктах. Потрібні були свідчення існування організації та поєднання її з іменем короля. Фактично масові заходи перетворилися на своєрідну пропаганду існування / діяльності ФНВ. Відсутність широкої пропагандистської кампанії на користь партії на початковому етапі компенсували вже значно пізніше, створивши ряд друкованих органів, які обслуговували виключно ФНВ. Так, із 29 жовтня 1939 р. провідним органом стала газета «*România*», яка мусила мати 5 видавничих центрів – Бухарест, Ясси, Кишинів, Клуж і Тімішоара. Для сільської місцевості видавали «*România satelor*», тоді як на користь режиму також працювали «*Radio-Universal*», «*Porunca Vremii*», «*Sfarmă Piatră*». Для кращої організації пропагандистської діяльності в кожному повіті країни визначалися видання, які мали метою працю на режим, тож такими стали «*Ardealul*» (Брашов), «*Familia*» (Орадя), «*Opinia*» й «*Informația*» (Ясси), «*Tribuna Basarabiei*» (Кишинів), «*Dobrogea Jună*» (Констанца), «*Gorjanul*» (Тиргу-Жіу), «*Lumina Carașului*» (Караш-Северін), «*Suceava*» (Чернівці). Свою роль також відіграла і заснована ще в березні 1938 р. Генеральна дирекція преси і пропаганди, до складу якої входили С. К. Дімітріу, А. Бретеску-Войнешть, К. Тео-доріан, І. Думітреску та ряд інших. Для пропагандистської діяльності було використано записи гімну та пісень ФНВ, маршів Національних гвардій ФНВ, література з питань ідеології та діяльності ФНВ. Доволі активною була організаційна і пропагандистська діяльність ФНВ та НГ ФНВ в повітах з населенням з національних меншин. Для Національних гвардій у прикордонних районах діяльність у цей період полягала в підтриманні діяльності військ у своєму регіоні та зборі коштів на користь армії⁴⁷⁷.

Пропагандистську кампанію використали для оприлюднення програми ФНВ, що здійснили 17 жовтня 1939 р. через публікацію «Маніфесту-програми Фронту національного відродження». В основу режиму ФНВ ставили об'єднання навколо короля, необхідність підтримання порядку, ієрархії та дисципліни в державі, піднесення почуття національної гордості й відповідальності, дотримання прав меншин ідентично правам румунів за кордоном, повага і захист родини, творення нового духовного життя через розвиток автохтонної християнської культури, досягнення матеріального процвітання через розвиток праці, підтримання еліти, підтримання солідарності і порозуміння, дотримання громадянських прав та обов'язків. Маніфест був представлений на засіданні Директорату 15 жовтня 1939 р. К. К. Джуреску та розцінений М. Константінеску як маніфест із демагогічними пропозиціями. Для оточення Ю. Маніу він виступав зразком «товкти воду у ступі», тоді як в іноземній пресі проводилися порівняння з тоталітарними партіями. Дехто з політиків наполягав на необхідності більш румунського характеру програми і руху, хоча керівництво і раніше твердило про такий, як і про ФНВ як партію національної єдності⁴⁷⁸.

Однак при цьому організація не була сильною та самостійною, і політики з числа опозиціонерів відверто вказували на це. Зокрема, Н. Лупу в дискусії з Ґ. Тетереску заявив, що в разі вільних виборів ФНВ не набере і 2% голосів. Даний недолік і намагалися згладжувати, ведучи інтенсивну пропаганду, просуваючи як офіційну доктрину ФНВ ідею національної солідарності, поєднану з ідеєю соціальної гармонії. Можливо, це і змушувало А. Келінеску наголошувати на тому, що ФНВ не є партією у традиційному розумінні, а швидше політичним рухом, який представляє колективний інтерес держави та нації. Його позиція полягала в застосуванні доктрини ФНВ на

підставі ру-мунського націоналізму, спрямованого на збереження миру та антиревізіонізм, досягнення гармонії між національностями в межах країни. Організація через власну ідеологію мала забезпечити згладжування суперечностей між румунами та представниками національних меншин, що стало підставою для заклику угорців, українців і болгар до узгодження національних інтересів з інтересами румунської держави. При цьому дотримання прав і свобод гарантувалися, як і застосування економічного інтересу.

Для доктрини стало типовим використання принципу відбору еліт через працю, що мало вирішувати проблему забезпечення кадрами, тим паче, що в міністерствах відбувалася реальна заміна кадрів. Таким чином намагалися забезпечити максимум національної концентрації навколо уряду. Популяризувалася й ідея християнської віри, що стало передусім відповіддю на релігійні мотиви в діяльності Легіонерського руху. Крім того, релігійні почуття вважалися однією з основ, що формували свідомість румунського громадянина і контроль над ними дозволяв отримати підтримку православної церкви та подолати містику Легіону. На практиці ці проблеми іноді вирішували доволі просто. Підтримка дій короля церквою була підтверджена призначенням главою уряду патріарха Мірона Крісті, в тому числі і першого уряду ФНВ, як і грошовою підтримкою церкви з боку уряду. Результатом планували отримати національну єдність країни, подолати вплив католиків і протестантів, насамперед у Трансильванії. Проблемаю у відносинах держави з церквою теж залишалася «кадрова політика», оскільки слід було убезпечитися від радикалізму священиків. Також, попри проголошення про дотримання християнської моралі та релігійної толерантності, у ФНВ мали місце прояви антисемітизму на вищому рівні. Сам патріарх Румунії оголосив боротьбу проти євреїв національним обов'язком. Згладжували його слова лише ті фрази, які стосувалися бо-ротьби проти євреїв, виявлених як агенти більшовизму, як і включення євреїв до складу ФНВ⁴⁷⁹.

Складовою ідеології ФНВ став «месіанізм монарха», який поєднувався з тезою про монархічність румунського народу, функції монархії як виразника загальних інтересів держави, і дозволяв подавати короля як «великого спасителя». Звідси походили й інші епітети, які вживалися до короля – «король культури», «король молоді», «великий воїн», «батько сіл та селян», що фактично вказувало на велику місію королю у створенні нової Румунії. Саме положення «месіанізму монарха» дало змогу вибудувати лінію правителів, де Кароль I асоціювався з сучасною державою та її незалежністю, Фердинанд – із творенням «Великої Румунії», Кароль II – зі створенням вічної Румунії, адже його завданням було усунення політичної розмитості та забезпечення національного від-родження. З культом монарха поєднали 18 королівських свят, які відзначали в поєднанні з урочистим богослужінням. Проте з гучних заходів відомі в даний період лише відзначення сторіччя від народження Кароля I (8-10 червня 1939 р.) та десятиліття правління Кароля II (6-8 червня 1940 р.). З королем, як інститутом влади, пов'язали і дії в економічній сфері, а саме піднесенні села. Це сто-сувалося вибору сіл-моделей, де проводилися зміни в системі господарювання, якими стали Діошт (повіт Романаць), Валя Вінулуй і Броштень (пов. Нямц), а також волостей Дамбровнік (Бучедж), Іон Воде (Дунеря де Жос), Кимпень (Муреш), Бравіга (Ністру), Околул (Олт), Іза (Сомеш), Гумор (Сучава), Бозовіч (Тиміш). Село вважали основою держави, розглядаючи його як основу роз-витку народу й охоронця культурних традицій на протигагу космополітному міському середовищу. Пропагандистську роботу проводили через тижневик «*Ogorul Românesc*». На весну 1940 р. було розроблено п'ятилітній план, реалізація якого мала привести до збільшення продуктивності праці. Серед перших експериментів були заходи К. К. Джуреску⁴⁸⁰ в цинуті Дунеря де Жос навесні 1939 р.

На травень 1940 р. в суспільстві склалася ситуація, коли особи у віці до 40 років сприймалися як віддані справі, тоді як старші 45 років називалися дефетистами. Настрої в середовищі національних меншин також бачилися прийнятними. Так, угорці продовжували дії із вливання в організацію ФНВ у повіті Феґераш. Сакси в повіті Феґераш на травень 1940 р. вирізнялися значною поінформованістю про дії Німеччини в Європі та поводили себе досить зухвало у стосунках з

румунами. Ситуацію в повіті Феґераш та в усьому Ардялі називали такою, що демонструвала відсутність національних настроїв, виною чого вважали відсутність у попередній період партій, які б займалися національним вихованням. виправлення ситуації також вбачали в можливості використання Національних гвардій для виховання як молоді, так і представників старшого покоління. При цьому саме в Ардялі було зроблено пропозицію стосовно організації оборони території країни. Оскільки мова йшла про національні меншини, то пропонували сформувати групи заручників з числа провідних лідерів національних меншин. У громадах, де мешкали національні меншини, пропонували взяти на роботи від половини до чверті всіх чоловіків. Стражерів мали навчити користуватися зброєю та розподілити між Національними гвардіями і жандармськими постами. Обмеження доступу до інформації з-за кордону пропонували здійснити шляхом вилучення радіо-апаратів, особливо в сільській місцевості. На випадок мобілізації у громадах мали ставитися пости для спостереження та сповіщення Національних гвардій. У разі нападу на громади мали давати сигнали запаленням скирт соломи та створення можливостей для Національної гвардії зайняти позиції⁴⁸¹.

Коментуючи викладене вище також відзначимо, що ФНВ впродовж перших місяців свого існування включився у представницьку систему держави. Його завданням стало підтримання стосунків із громадськими організаціями за кордоном. До цього слід додати, що і у внутрішній діяльності в організації приділяли досить уваги різного роду відзначенням та святкуванням. Така ситуація нагадувала про добре налаштовану бюрократичну складову в діяльності ФНВ, коли підлеглі вітали власне керівництво. Разом з тим через ФНВ проводилися національні та релігійні свята країни, які були досить добре режисовані, а подекуди мали ознаки світського прийому. Принаймні так виглядало відкриття на Палацовій площі пам'ятника королю Каролю I 9 травня 1939 р. В урочистій обстановці проводили і присягу нових членів Національних гвардій ФНВ, влаштовували повітові фестивалі НГ ФНВ, організовували для здійснення пропаганди виступи⁴⁸².

Такі дії не були чимось новим для Румунії і разом з тим ставали одним із засобів вияву ідеології новозаснованої організації, покликаної стати єдиною для всіх громадян. Можливо тому слушним є твердження Р. Ф. Бружі про те, що у формуванні власної ідеології ФНВ використовував ідеї інших політичних партій. Також організація формувалася в оточенні преси, освітніх закладів, апологетів. Саму організацію бачили як суто румунську, результат монархічної революції, здійсненої через конституційний пакт, сполученням нового й автохтонного, закладом румуно-дакського державного інтегрального й абсолютного романізму⁴⁸³.

Якщо характеризувати ідеологію ФНВ, то вона буде заснована на ряді засад, серед яких першою буде «сполучна роль» між особою, короною, нацією. До цих же засад належать збереження дакського типу романізму, вищий етичний сенс православ'я, почуття обов'язку. Тут можна вказувати, що засади існування ФНВ закладалися вже Конституцією 1938 р., коли йшлося про підпорядкування особистих інтересів інтересам держави. Одночасно, попри відсутність ідеології, організація служила державі і нації, маючи завданням збереження цілісності і незалежності першої та моральне й економічне процвітання другої. Власне, національна інтегральна й абсолютна док-трина базувалася на традиції управління румунського народу та Конституції 1938 р.

Тут доцільно іти за думкою Р. Ф. Бружі, який слідом за М. Сіміонеску-Римнічану визнає спроможність доктрини політичної організації до змін, подаючи королівський режим «авторитаризмом розвитку», специфічною стадією політичного розвитку румунського народу. Його появу пояснювали необхідністю мати інструмент очищення демократії. Він усував дефекти демократії, завдяки чому неможливим ставав поділ країни на політичні течії. У ФНВ бачили нові тенденції, серед яких нова орієнтація національного життя, колективізм, який долав індивідуалізм. ФНВ ставав інструментом, яким долали політиканство. Водночас ФНВ становив гібридну модель, у якій помітну роль відігравала ідея зміцнення національної єдності. Разом з тим режиму під управлінням короля притаманним ставав етатизм, коли держава концентрувала і виробництво,

і капітал при помітному падінні рівня життя населення й наростанні невдоволення. Націоналізм ФНВ зберіг популістську модель, відому з періоду представницької демократії, але тут же містилося положення про уряд національної єдності, соціальну гармонію, працю на користь держави, створення нової людини. Останнє положення було перейняте від Легіонерського руху, але знову ж таки служило націо-нальній ідеї, оскільки таким шляхом збиралися створити здорову країну. Відправними точками стали праця, патріотизм, честь, коректність, жертвність, очищення країни від іноземних елементів, християнство, націоналізм, гордість і гідність, сім'я і традиція. Маємо погодитися з думкою Р. Ф. Бружі, що А. Келінеску наслідував стиль ґардистів, але не був відвертим антисемітом і намагався вирішити «єврейську проблему» лише змусивши євреїв до еміграції⁴⁸⁴. Сам А. Келінеску бачив ФНВ інструментом, що єднав політичні зусилля всіх громадян, засобом висловлення думок нації та резервуаром для творення еліти, з якої потім формувався б керівний склад країни⁴⁸⁵.

Організаційне формування ФНВ завершилося створенням Національних гвардій ФНВ, підставою для якого була стаття 32 Регламенту. Ці організації ставали парамілітарним допоміжним утворенням, які мали мету зменшити вплив легіонерських організацій. При цьому А. Келінеску наголошував на відсутності агресивної мети та визнавав освітнє громадянське призначення Національних гвардій. У своєму виступі на радіо він наголошував, що завдання Національних гвардій полягає в налагодженні зв'язку між учасниками, які мають спільну мету. В організаційній схемі способи управління Національної гвардії повторювали організаційну структуру і методи дій правих партій, зокрема Легіонерського руху у справі створення нової людини⁴⁸⁶.

25 квітня 1939 р. було оприлюднено «Регламент щодо організації і функціонування Національних Гвардій», які мали завдання пропагувати серед представників усіх соціальних верств доктрину ФНВ, надавати командування ФНВ дані про стан настроїв населення, співпрацювати з військово-вим органами, молодіжною організацією у справі пасивної й активної оборони країни, підтримки порядку і громадського спокою. А. Келінеску вважав, що створення Національних гвардій веде до вирішення важливих потреб громадського життя. Самі ж організації ставали одним із засобів в управлінні державою.

Згідно з розробленими Г. Расовічану положеннями було створено командування Національної гвардії столиці, цинутів, повітів, міст, волостей, громад та сіл. У рівному ранзі були командувачі Національних Гвардій столиці і цинутів, повітів та секторів. Усі командувачі призначалися королівським декретом з числа офіцерів у відставці. Команданти нижчого рівня (місто, волость, громада, село) призначалися наказом генерального команданта. Призначення військових на посади створювало умови для виконання ними наказів за програмою діяльності Національних Гвардій. Поява Національних Гвардій також створювала можливість їх використання в разі проведення мобілізації, а також вирішення інших, необхідних режиму, завдань. Здійснено було і призначення на посади.

Попри пропозиції Н. Йорґи призначити Генеральним командантом Г. Расовічану, все ж король визначив командиром організації генерала П. Джеорджеску, тоді як штаб організації очолив полковник І. Попович. Організаційно Генеральний командант підпорядковувався безпосередньо королю. Загалом було створено ще одну організацію з розгалуженим бюрократичним апаратом, адже і створенню її передували засідання секретаріатів ФНВ в повітах, Вищій Національній Раді ФНВ, поїздка Генерального команданта країною для інспекції процесу створення структури.

1 травня 1939 р. було датовано розпорядження командатам цинутів і повітів щодо застосування Регламенту організації та діяльності Національних гвардій, згідно з яким у кожному повіто-вому центрі країни мали створити хоча би групу, члени якої мали збиратися один-два рази на тиждень для ознайомлення з доктриною та завданнями ФНВ і Гвардій. Промови мали складати командувачі повіту чи цинуту, базуючись на Законі та регламенті для заснування ФНВ, регламенті для організації та діяльності Національних гвардій, Конституції короля Кароля II, агітаційних матеріалах ФНВ. Правда, попередньо слід було узгоджувати склад питань, які мали

обговорюватися на подібних зібраннях. Рекомендували 8 питань від заснування, організації та мети ФНВ до роз-витку базових принципів Конституції Кароля II. Проводили такі зібрання при погодженні з Домами культури та народними атенеями. Участь кожного члена була обов'язковою⁴⁸⁷. Тоді ж визнано Національні Гвардії незалежними від префектури повіту⁴⁸⁸.

Поїздка команданта країною стала результатом засідання Вищої національної ради ФНВ 10 травня 1939 р., де ухвалили рішення про призначення командантів цинутів і повітів, і пройшла в період із 15 по 30 травня в наступній послідовності: 15 травня – Крайова, 16 – Тімішоара, 18 – Клуж, 19 – Алба-Юлія, 22 – Констанца, 24 – Галац, 25 – Кишинів, 26 – Ясси, 27 – Чернівці та 30 травня – Бухарест⁴⁸⁹. Вийшов також і Регламент інструкцій для створення підрозділів у волостях, що завершити слід було до 10 вересня 1939 р. Першими стали гвардії, створені в повітах Тіміш-Торонталь, Арад, Бігор, Салаж, Сату-Маре, Марамуреш, Каліакра, Дуростор. Національні Гвардії не підпорядковувалися ФНВ та місцевій владі, але при потребі ФНВ могли бути задіяні. Всередині організації існував поділ на членів, які були в розпорядженні, та членів для поповнення. На вересень 1939 р. було 61 419 перших та 14 784 других. Поділ усередині організації здійснювався на військовий кшталт. Найменшою була команда, група (2 команди), взвод (дві групи), рота (два-три взводи), батальйон (дві-чотири роти), полк (два-три батальйони), бригада (два-три полки). До складу команди входив шеф, агент із пропаганди, агент з навчання та три агенти порядку. За віковим принципом команда мала складатися з 8 осіб старших та 3 молодших (до 35 років). У повітах, де мешкали національні меншини, перевагу мали надавати румунам у віці 35-40 років. З цієї причини доповнювали Регламент статтею щодо персоналу та їх рангів. Поділ за віковим цензом встановлювався для зміни праворадикальних поглядів молоді на монархічні та консервативні.

Записатися до Національної Гвардії можна було громадянину у віці від 23 до 50 років, зі знанням грамоти. Дійсним членом можна було стати після року перебування в Національній Гвардії, на основі рекомендацій та за погодженням команданта цинуту чи сектора. Слід було виконати і ряд умов, серед яких була неучасть у політичних екстремістських партіях, відсутність карних справ, не бути лихварем, належати до християнської віри та бути членом ФНВ. Для того, щоб стати членом Національної Гвардії ФНВ, слід було заповнити опитувальник⁴⁹⁰.

Ієрархія в Національній Гвардії ФНВ визначалася додатковою статтею Регламенту і саме вона передбачала наявність директора та субдиректора, шефів служб I і II класу, двох шефів секцій, двох шефів бюро, двох підшефів бюро, двох службовців та штату машиністок. Такий розподіл був неминучим, оскільки мала місце помітна канцелярська діяльність по кожному члену, яка не завжди виконувалася вчасно. Іншою стороною такої організації були суми, що виділялися на утримання організації, передусім посадових осіб.

27 липня 1939 р. генерал-командант Національних гвардій виступив на радіо із промовою «Практична програма діяльності Національних гвардій», яку 29 липня розсилали по цинутах і повітах⁴⁹¹. 28 липня 1939 р. датовано інструкції стосовно створення підрозділів Національних гвардій у селах, центрах сільських громад, волостей, містах. Усю діяльність рекомендували завершити до 10 вересня, але в повітах, де компактно проживали національні меншини, мали здійснити роботу швидше. У повітах Тіміш-Торонталь, Арад, Бігор, Салаж, Сату-Маре, Марамуреш, Каліакра, Дуростор організаційні заходи починалися у смузі до 30 км від кордону, а далі на решті території повіту. Так, у цинуті Тіміш провести організаційні заходи в повітах Арад та Тіміш-Торонталь слід було 20 серпня та 31 серпня – 8 вересня, в цинуті Сомеш: 10 і 22 серпня – повіти Бігор і Салаж, 24 серпня – 2 вересня – Сату Маре, 4-9 вересня – Марамуреш; у цинуті Маря: 1-20 серпня – в повіті Каліакра, 21 серпня – 8 вересня – в повіті Дуростор.

Створювалися формування мирного часу та формування на випадок мобілізації, в яких мали бути члени з розпорядження та члени для поповнення. Створення підрозділів намічалось в найважливіших населених пунктах, де мали бути мінімальні команди за неможливості створити великі підрозділи. Крім того, в повітах, де були представлені національні меншини, мінімум

румунів у підрозділах мав складати 15%, а вік учасників від 35 до 40 років. Командирам підрозділів мали надавати допомогу претори, примарі, нотарі, жандарми, а командири Національних гвардій цинуту мали доповідати королівському резиденту про заходи та здійснювати їх погодження. Від керівництва повітової Національної гвардії вимагали певної послідовності в діяльності, яка мала вести до піднесення й організації, і ФНВ. Правда, пропонували всім проводити конференцію за єдиною схемою, вітаючи на її завершення короля. Також командири повітової Національної гвардії мали відвідувати населені пункти повіту за заздалегідь виробленим планом.

У діяльності ставили за мету не тільки формувати організацію, але й підтримувати християнську віру та долучатися до церковної служби. Разом з тим поглиблювали знання регламенту, в тому числі на спосіб взаємин із владою, способи організації підрозділів. У кожному конкретному випадку, в окремому повіті, питання із проведенням рекомендованих конференцій вирішувалося окремо після проведення обговорення.

Найменшим за чисельністю міг бути підрозділ Національної гвардії із 12 осіб та керівника. Заборонялося включати до Національної гвардії іноземців. Забороняли створення Національних гвардій у місцях проживання національних меншин, але дозволяли їх створювати мусульманам. До складу командування на селі рекомендували долучати сільську інтелігенцію, громадських службовців, а вже на командування покладали відповідальність за відбір членів організації. Діяла і програма, яка передбачала відвідування церкви, обговорення регламенту, приймання спільних рішень у тих місцевостях, де діяли будинки культури, студентські групи, табори праці.

Для командира Національних Гвардій волості передбачалася плата в 1500 леїв добових, тоді як для коменданта повіту на службові потреби виділяли 3 тис. леїв, як і для кожного секретаря в повіті також давали від 3 тис. леїв. Командант Національних гвардій цинуту отримував 2 тис. леїв на місяць, тоді як секретар – 3 тис. леїв. У столиці діяли два секретарі, які мали по 3 тис. леїв платні. Всі виплати встановлювалися з 15 серпня 1939 р. Формувалися і бюро організації, які забезпечувалися необхідним писарським обладнанням. Такі організаційні заходи передбачалися з тієї точки зору, що доводилося долати колишнє політиканство, сліди якого були відчутні у країні. Кінцевою датою формування Національних гвардій вважалося 15 вересня, коли слід було відзвітувати про виконану роботу. На додачу перевірка мала бути здійснена 1-15 вересня 1939 р. Всіх членів Національних гвардій фіксували у відповідних відомостях згідно з розпорядженням⁴⁹². Існувала і градація термінів, при якій Центральне командування Національних Гвардій ФНВ отримувало назву «командування», тоді як на рівні повіту та цинуту вони іменувалися «Національна Гвардія повіту» та «Національна гвардія цинуту»⁴⁹³.

Також у липні 1939 р. МВС прийняло рішення стосовно порядку влаштування маніфестацій, використання уніформи, регламенту для керівництва організації під час маніфестацій. Встановили й обов'язкові свята, які поєднувалися з королівською династією, але мали й інший сенс, як 8 червня – день Реставрації та день молоді. До числа свят належали також Хрещення, Пасха, Різдво. Чітко розписували регламент маршу, діяв протокол візитів керівництва Національної Гвардії, плекався культ Кароля II як творця вічної Румунії. Розробили також і форму співпраці з іншими державними інституціями та порядок проведення пропагандистської роботи. Перша велика демонстрація відбулася у столиці 18 вересня 1939 р. з нагоди складення присяги членами Національних Гвардій. Промову виголосив і глава столичної організації полковник Чокилтеу.

Про рівень бюрократизації щойно створених Національних гвардій свідчить наявність представлень командирів Національних гвардій повітів, якими ті повідомляли про принесення присяги як такі. За загальною схемою було побудовано і діяльність командирів Національних гвардій на всіх рівнях. Це стосувалося і контролю за підлеглими, який здійснювався в певній послідовності. З іншого боку, ділове листування було необхідним, оскільки ним роз'яснювали та мотивували дії керівників новостворених організацій. Для прикладу, такі пояснення давалися із приводу відмін-

ності в діях претора та командира Національних гвардій волості, де останній трактувався як керівник допоміжної політичної організації, що мав зберігати незалежність та ініціативу в діях. Така незалежність стосувалася лише взаємин командира Національних гвардій та громадського службовця, тоді як з боку організації вівся постійний контроль за складом та якістю членів організації. Останнє було необхідне для висновків по результатах контактів членів організації з населенням. Тим паче, що для зміцнення позицій ФНВ необхідне було підтвердження заяв діями, втілення програми діяльності режиму⁴⁹⁴.

Та вже в жовтні 1939 р. командант Національної гвардії ФНВ генерал П. Джорджеску звернувся до міністра ФНВ з поданням проекту про реорганізацію Національних гвардій ФНВ. Так, для кращого їх функціонування він пропонував розділити служби військової, освітньої, загальної. Мова йшла про створення штабу зі службами організації, інспекції, адміністрації, функціями секре-таріату. Служби інформації, пропаганди, освіти, координації вважав за потрібне звести під керівництво Технічного радника, який би виконував загальне керівництво та відповідав за статусом начальнику штабу організації. Головним позитивом у цьому рішенні вважалася відсутність витрачання зайвих коштів. Відповідним чином, у разі подібної зміни, модифікувалися б також і під-розділи нижчих рангів. Врешті на це потребували дозволу міністра та схвалення короля⁴⁹⁵.

В умовах наростання зовнішньої загрози 11 травня 1940 р. було утворено командування територіальної охорони, яке мало завданням попередження саботажів, страйків, терористичних актів, нагляду за чужинцями і меншинами, забезпечення від нападу з повітря. З червня 1940 р. Національні Гвардії спільно з поліцією та жандармами взяли участь у охороні території, діючи в межах «секторів охорони» (два-три повіти) та «підсекторів охорони» (повіт). Командували секторами та підсекторами начальники призовних комісій, які призначали командирів підрозділів у зонах своєї відповідальності. Завданням Національних гвардій було виставлення постів та спостереження за можливою висадкою десанту, підтримання порядку на території. Згідно із «Планом співпраці Міністерства Національних оборони та Міністерства внутрішніх справ» від 4 червня 1940 р. члени Національних Гвардій ФНВ мали співпрацювати з військовими підрозділами в містах та жандармами в селах⁴⁹⁶. До завдань, які виконували Національні гвардії, належала також боротьба зі спекуляцією, контрпропагандистська боротьба, пропагандистська кампанія на користь армії⁴⁹⁷.

Утворення системи підтримки режиму залишалось важливим, адже після провалу парламентських виборів 1937 р. країна залишалася без парламенту. Створення ж нової партії стало відправною точкою для відновлення частини системи – парламенту, що було здійснене хоча б формально, допомогло б відновити довіру до режиму урядів Великої Британії та Франції. Ініціатором створення нового виборчого закону виступав король, тоді як виконавцем – А. Келінеску. Від березня 1939 р. король вимагав прискорити роботи з підготовки загальних виборів.

9 травня 1939 р з'явився новий виборчий закон, згідно з яким Національне представництво складалося із двох палат – Палати депутатів та Сенату. Кількість депутатів становила 258 осіб і обиратися вони мали на підставі таємного голосування. Центри виборчих округів були перенесені до Апеляційних судів та становили 11, тобто для кожного цинуту та столиці. Мандат депутата був дійсний 6 років і для обрання потрібно було мати румунське громадянство, бути внесеним до виборчого списку, мешкати в Румунії. Не обиралися до Палати депутатів жінки. Право обирати надавалося особам обох статей у віці від 30 років, грамотних, які мали належати до однієї з категорій виборців – сільське господарство і ручна праця; торгівля і промисловість; інтелектуальні заняття, а також не порушувати положень закону.

Категорій сенаторів також було 3 – призначені королем, за правом і обрані. Якщо першої категорії було 88 сенаторів, то у другу включені спадкоємець престолу у віці від 18 років, старші принци королівської династії, патріарх і митрополити країни, єпископи православної та греко-католицької церков, голови визнаних владою конфесій у разі, якщо число членів конфесії було понад 200 тис.

осіб, а також сенатори за правом, визнані такими на підставі закону від 27 березня 1926 р. Число обраних сенаторів мало складати 88 осіб. Для проходження в Сенат чоловікові чи жінці слід було бути румунським громадянином, мати 40 років, володіти громадянськими правами, мешкати в Румунії. У списку виборців по категорії Сільське господарство і ручні заняття треба було бути членом Сільськогосподарської палати, Сільськогосподарських асоціацій та синдикатів, ремісничих цехів. У категорію торгівля і промисловість входили учасники Палат промисловості і торгівлі, Купецьких рад, Асоціацій промисловців, а до категорії інтелектуальні заняття всі, хто входив до складу 11 асоціацій, у тому числі асоціацій вчителів, викладачів, кліру, колегій інженерів, архітекторів, медиків і так далі. Якщо для сенаторів, призначених та обраних, тривалість мандату складала 9 років і могли переглядатися кожні 3 роки, то сенатор за правом залишався таким у межах власних можливостей.

Визначав закон форму виборчого списку, обмежували право участі у виборах ряду осіб, виборчих бюро. Скликання сесій відбувалося на підставі королівського декрету. Виборчі секції очолювалися суддями. Саме голосування було таємним і бюлетень вкладали в конверт. Особливістю закону було встановлення кількості депутатів від кожного цинуту та кожної групи. Так, для Цинуту Бучедж і Дунеря по 30 депутатів, Цинуту Прут – 27 депутатів, столиці і цинутів Сомеш, Муреш, Тіміш і Олт – по 24, Цинутів Сучава та Ністру – по 18, Цинуту Маря – 15 осіб. Сенаторів мали обирати в категорії сільське господарство 30 від сільського господарства і 14 – від ремесла, 22 від комерції і торгівлі та 22 від інтелектуальних занять⁴⁹⁸. Окремим міністерським рефератом, доданим до закону, визначався порядок проведення виборів та виставлення кандидатур на них, встановлювалися центри виборчих округів для столиці. Одночасно Фронт національного відродження визнавали організацією із правом представляти кандидатів на вибори⁴⁹⁹. Згідно із законом⁵⁰⁰, скликання виборчих інстанцій для виборів депутатів призначали на 1 червня, а для сенаторів – на 2 червня 1939 р. Ще до проведення виборів вийшов закон стосовно правил носіння одягу членами парламенту та референтами⁵⁰¹. Врешті Фронт національного відродження представив список з 462 кандидатів, тоді як виборцям могло пощастити обрати 258 депутатів, які мали представляти корпоративну систему в рівних пропорціях. До того ж встановлювалися умови представництва як прихильних королю, так і опозиційних. Зокрема, йшлося про 50 мандатів трансильванців, якими керував Ю. Маніу, та про 25 мандатів політиків з кола Н. Лупу і В. Маджару. Правда, домовитися з королем цереністи не зуміли, хоча до Сенату й потрапили окремі представники організації.

Простою виглядала виборча кампанія, адже кандидатів пропонували секретаріати та схвалювали директорати ФНВ. Кожен з кандидатів представляв листок з даними про себе та гарантійних 15 тис. леїв. Кандидатів на передвиборчих панно розташовували за професійними групами, що змушувало вмещувати до 12-15 фотографій на один плакат. Програма кандидата мала містити не більше 100 слів. Для спокою на виборах вживалися заходи примарями та керівниками жандарм-ських постів. Голосування на виборах було обов'язковим, а неучасть каралася штрафом в 1 тис. леїв. Доволі критичну позицію стосовно виборчої кампанії зайняв Ю. Маніу. Можливо, він мав певну рацію, адже кандидатури майбутніх членів парламенту узгоджувалися напередодні виборів.

Однак вибори проводилися, і в ряді випадків за кандидатів категорії «Сільське господарство і ручна праця» віддавали доволі багато голосів, як це було в повітах Долж, Сучава, Феґераш, Дорогой, Тіміш-Торонталь, Лепушна, Влашка, Ілфов. Принагідно зазначимо, що саме під час цих виборів до Сенату увійшла перша жінка-сенатор М. Поп. По категорії «комерція і промисловість» від робітничих гільдій обрали 10 депутатів і 14 сенаторів, у тому числі І. Флуераша, Л. Маґлашу, Ґ. Стройу, Ґ. Урзіке, Н. Маріна, Т. Рознована, К. Браґадіряску. Правда, до складу парламенту ставилися доволі критично, оскільки не завжди становище члена парламенту відповідало категорії, за якою він туди потрапив. Призначив король до Сенату також і Великого воєводу Алба-Юлії, принца-спадкоємця Міґая. Сам король ходом виборів був цілком задоволений, тоді як

К. Арджетоану був інакшої думки, маючи на це підстави, як спроби анулювання результатів голосування самими виборцями. Також ряд інших учасників і спостерігачів процесу фактично підтверджували думку, що вибори провели як потрібно. При цьому парламент ФНВ, за справедливим зауваженням Р. Ф. Бружі, був і далі поділений за старим партійним принципом. Та навіть поява результатів виборів 3 червня 1939 р. в незавершеному вигляді давала підстави вважати, що такі результати формувалися в потрібному владі напрямі⁵⁰².

Того ж 9 травня 1939 р. А. Келінеску висловився стосовно місця і ролі парламенту ФНВ, появу якого пов'язував зі святкуванням 100-річчя Кароля I. Дана ситуація створювала можливість для чергового піднесення ролі монархії в житті країни, тим паче, що Кароль II подавався як автор нового режиму, а його дії – як спроба уникнути розвитку анархії у країні в 1938 р. Правда, стосовно нового режиму наголос робився на досягненні гармонії та повного порозуміння з національними меншинами, як і досягнення належного рівня поваги до громадян, динамічної діяльності адміністративного апарату, зростання авторитету Румунії за кордоном.

Рубежем він називав 10 лютого 1938 р., коли країна спершу з ентузіазмом стежила за діями режиму, а пізніше висловлювала до нього довіру та симпатію. Принаймні слова А. Келінеску слід підкріплювати публікаціями в тогочасній пресі, більшість якої дійсно висловлювала згадані почуття. Новий етап у розвитку країни очікувався 7 червня зі скликанням парламенту, що мав бути представлений депутатами від професійних груп і повинен був служити загальним інтересам. У підсумку А. Келінеску вважав, що за 15 місяців у країні було створено нове життя, нову мораль, нову дисципліну, що в сукупності мало сприяти захисту держави в умовах, що склалися⁵⁰³.

Отже, 5 червня 1939 р. король затвердив список senatorів, які отримали повноваження на 9 років. Таким чином, серед них опинилися королівські радні Г. Г. Міронеску, генерал-ад'ютант Е. Баліф, 11 членів-засновників ФНВ, 16 членів Вищої Ради ФНВ, по 5 представників від груп сільського господарства і промисловості та торгівлі, 3 представники групи інтелектуальних занять, колишні міністри Д. Гіка, А. Москоні, В. Стирча, 10 представників науки і публіцистики, в тому числі М. Садовяну, 5 представників мистецтва і музики (серед них Дж. Енеску), 3 представники повітроплавства та мореплавства, 5 представників культур, 6 представників спорту і молодіжної освіти (також і Т. Сідоровіч).

Після проведених виборів на 7 червня 1939 р. було призначено відкриття звичайної сесії Законодавчого зібрання. Згідно із програмою, з 11 години в Патріархії мали відправити Te-Deum у присутності Голови Ради міністрів, королівських радних, міністрів, керівництва «Straja Țării», командування Національної Гвардії ФНВ, представників вищих судових та юридичних інстанцій, senatorів і депутатів. Об 11.30 представники влади та Законодавчого зібрання мали зібратися в залі засідань Палати депутатів. Право бути присутніми було у представників дипломатичного корпусу. Виїзд королівського кортежу з палацу мав супроводжуватися 101 гарматним пострілом і о 12-й годині король мав вступити до зали засідань. Тут він мав зачитати королівське послання на відкриття сесії, після чого senatorи залишали залу засідань і переходили до зали сенату. За програмою визначали форму одягу для парламентарів (біла уніформа ФНВ з нагородами) та мантія для представників судових і юридичних органів. Промова короля, виголошена на відкритті, стосувалася головної проблеми – цілісності країни. Щоправда, у цьому контексті відзначали наявність надмірного звернення до історичного минулого⁵⁰⁴.

Хоча 7 червня 1939 р. обидві палати парламенту і розпочали свою діяльність та провели сесію до 11 липня 1939 р. під «знаком відродження і національної згоди», в роботі нового парламенту були деякі незгоди. Зокрема, ряд парламентаріїв не уявляв собі власних завдань. Та й на початку сесії голова Сенату Н. Йорґа відмовився від посади і був замінений К. Арджетоану, так і відмовлялися від участі в засіданні у формі ФНВ ряд senatorів. До 6 липня 1939 р. не всі з членів парламенту склали присягу.

Мова йде про те, що 20 червня 1939 р. в Сенаті було затверджено Регламент, згідно з яким senatorи мали давати клятву королю, з відповідними правилами діяв і сам Сенат та його голова.

«Регламент Сенату» визначав склад сенаторів за правом та призначених, термін дії мандату яких складав 9 років. Також було встановлено кількість комісій та їх чисельний склад. Окремою главою визначали порядок проведення засідань Сенату, також як і містилися положення про дисципліну, взаємини Сенату з Палатою депутатів, про бюджет, зміну регламенту. Не завжди досягали єдності в парламенті з ряду питань, що підтверджувало існування опозиції режиму Кароля II. Вже на другу сесію парламенту увага переключалася на міжнародні події, а на третій сесії – збільшилися протиріччя між політиками. У першій сесії затверджено лише закон про «Casa Rurală» та запропоновано проект про валорифікацію пшениці. Загалом закони не обговорювалися в парламенті, а доводилися до відома обох палат на підставі королівського декрету-закону. Проте проект закону про гільдії фактично спричинив розбрат у парламенті⁵⁰⁵.

Свій черговий виступ А. Келінеску здійснив 28 червня в обговоренні відповіді на Тронну промову. У доволі розлогій промові глава уряду торкнувся різних проблем, з яких основною було доведення значення змін у країні після 10 лютого 1938 р. Початкову частину промови було побудовано на критиці старого режиму, для якого наявність партійного клубу в парламенті була звичним явищем, а сам парламент обирався завдяки впливу уряду та демагогічним заявам опозиції. Новий парламент називав зміненням завдяки системі обрання та включенні його депутатів у активне соціальне життя. «Вчорашній режим довів фіктивне національне представництво, тоді як нинішній дає реальне національне представництво». На думку А. Келінеску, це підтверджувалося тим, що в парламент тепер приходили представники різних професійних галузей з усіх провінцій Румунії. Також А. Келінеску висловив повагу О. Гоґа, корони за врятування країни, як і високо оцінив результати плебісциту⁵⁰⁶.

У промові було піднято також інші важливі, з точки зору глави уряду, моменти. Вони стосувалися питання зовнішньої політики, тож визнання існування єдиної румунської національної держави поєднувалося з висловом потреби проведення мирної політики. При цьому промовець у питанні економіки визнавав наявність конвенції з Німеччиною та угод з Францією і Британією. Саме із зовнішньополітичною ситуацією було пов'язано і проведено в березні 1939 р. концентрацію, тобто часткову мобілізацію. Сам голова уряду чітко озвучив усі вимоги, які стояли перед військовими, та зобов'язання уряду у справі зміцнення кордонів країни. У першу чергу це були зрослі витрати на оборону – 11 млрд леїв упродовж року, тоді як у 1930-1938 рр. – 25 млрд леїв.

Цілком логічним у виступі глави уряду було звернення до проблеми національних меншин і сам він визнавав, що за наявності невирішених внутрішніх проблем зовнішня агітація посилює загрозу. Тому слід приділяти увагу питанням культури й економіки без створення можливості для підняття територіальної проблеми. Таким чином, дійсний режим виставлявся зацікавленим у підтриманні внутрішнього порядку і безпеки держави. Доцільним тут слід вважати і рішення щодо вирішення соціальних питань, які полягали в покращенні існування трудящих через кращі трудові контракти, пенсію по старості, будівництво житла, створення організації «Muncă și Voie Bună». Висловлювалася і турбота про селянство, стосовно якого соціальна служба мала проводити діяльність. Окрім поліпшення економічного і духовного становища села, завданням залишалося покращання санітарного стану. Сам новий режим подавався як кращий вихід для Румунії. Тут приділялася увага і питанню забезпечення кращої діяльності сільського господарства через постачання сільськогосподарської техніки. Загалом же успіх мав досягатися поєднанням політичної, соціальної, громадської й економічної діяльності. На завершення А. Келінеску висловився щодо тимчасової присутності на міністерських і депутатських місцях нинішніх міністрів та депутатів і вічності народу та корони, які мають забезпечувати безумовний тріумф для спокою майбутнього⁵⁰⁷. Сесія завершилася коротким посланням короля, в якому висловлювалося задоволення роботою Сенату і Палати депутатів, особливо в частині обговорення питання щодо закону про валорифікацію зерна. Урядом також було направлено до Сенату закон про корпорації, який мали розглянути в комісіях обох палат і приймати в осінній сесії⁵⁰⁸. Майже наступного дня

після закриття сесії парламенту мав місце конфлікт А. Келінеску з Д. Бретіану і Ґ. Бретіану через збереження імені І. І. К. Бретіану і всієї родини в політичному повсякденні та участі Бретіану в роботі Сенату⁵⁰⁹.

Першого травня 1939 р. А. Келінеску виступив на конгресі корпорацій, де говорив про покращання умов праці робітників, що проявлялося, за його твердженням, у кращих трудових контрактах, умовах допомоги, особливо пенсій по старості, новій організації за корпораціями. Така ситуація дозволяла називати робітників Румунії організованими на основі професійних інтересів. Доказом цього глава уряду наводив участь робітників у святі, організованому урядом, та турботу режиму про кращі умови життя для робітників. Тоді ж зроблено і заяву про бажання мирного співіснування Румунії з іншими країнами⁵¹⁰.

Ще одну промову А. Келінеску виголосив із приводу відзначення відкриття першого парламенту ФНВ 30 червня 1939 р. Тут йому вдалося у виступі скласти похвалу і народу, і королю. Останньому за його ініціативу в період політичної кризи. Говорячи про ситуацію, А. Келінеску відзначав потребу відмови людини держави від особистих амбіцій. Діяльність уряду, в якому був головою, бачив під зверхністю короля. Парламент бачив вірним і створеним для вищого інтересу держави, національної солідарності. Висловлювалася повага і А. Вайді-Воєвод та К. Арджетоаяну, зокрема як гарантам збереження режиму через діяльність у парламенті⁵¹¹. Наприкінці літа 1939 р. у ФНВ мали намір провести реорганізацію, яку вважали фінальною для завершення формування організації. При цьому наголошували на результативності самої партії як такої, що створила умови для політичного миру у країні. Успішність організації демонстрували через вступ до неї 3,5 млн членів упродовж двох тижнів від заснування. Організаційний етап планували завершити призначенням генеральних секретарів ФНВ в цинуги і повіти. Таким чином планували перетворити ФНВ на справжню підтримку режиму. На завершення до вище вказаного додамо, що сам Кароль II вважав А. Келінеску людиною, яка могла створити нову політичну партію, ФНВ, на належній широкій базі. Саме вбивство А. Келінеску король вважав перепоною цьому, відзначаючи, що належним чином політична організація не розвинулася. До того ж роком пізніше він відзначив, що вбивство 21 вересня 1939 р. А. Келінеску стало початком усіх його негараздів⁵¹².

Спроба вирівняти ситуацію та продовжити організаційні роботи у Фронті національного відродження мала результатом призначення міністром ФНВ К. К. Джуреску, який у межах своїх повноважень виконував і представницькі функції, як це було у випадку з його інтерв'ю князю А. фон Кніпгаузен, спеціальному кореспонденту «*Deutsche Allgemeine Zeitung*» (Берлін). У черговий раз тоді прозвучала думка, що раніше в Румунії існувала група партій, з яких помітну роль відігравали лише 12. Партії знаходилися в умовах, коли необхідно було здобувати голоси виборців і мали місце й ворожі виступи проти нації і держави. У критичний момент король втрутився в ситуацію, щоб дати сили новому політичному порядку. ФНВ названо організацією, що займається просвітнім процесом та діє в національних інтересах і згідно з гаслом «Король і нація, праця і віра». ФНВ також заявлено організацією, що мала сприяти матеріальному та духовному зростанню робітництва, підтриманню родини, оголошеної осередком нації. Говорилося про завдання Національної гвардії ФНВ та включення молоді і студентства до ФНВ. Стосовно молоді говорилося про її виховання в національному дусі. Також передбачалися і стосунки ФНВ з відповідними партіями у країнах, з якими Румунія підтримувала дипломатичні стосунки⁵¹³.

Загибель А. Келінеску привела до змін у започаткованій ним з волі короля політичній організації. Тут у короля був широкий вибір дій⁵¹⁴. Перед початком наступної сесії королівським декретом у жовтні 1939 р. провели зміни керівного складу Фронту національного відродження. Зокрема, секретарем ФНВ по категорії інтелектуальні заняття став В. Молдовану, по категорії сільське господарство і ручна праця – Ґ. Апостоляну⁵¹⁵. Вирішальним щодо змін у ФНВ стало засідання 30 жовтня 1939 р. під головуванням короля та за участі К. Арджетоаяну, К. К. Джуреску, Вилковіча, В. Молдовану, Апостоляну, Урдеряну. Тоді було схвалено щорічний бюджет організації

в розмірі 45 млн леїв, низка запропонованих Арджетоюну і Джуреску директив, збережено принцип підпорядкування «згори до низу»⁵¹⁶. Деяко пізніше під час призначення нового генерального секретаря ФНВ, що мало місце 18 березня 1940 р., обговорювалося питання зміцнення ФНВ. Са-ме тоді В. Молдовану визначив завдання, які стояли перед ним та організацією. До таких він відніс організацію служб ФНВ, організацію кадрів, затвердження ідеології ФНВ. На відміну від керівництва ФНВ, представники колишніх політичних сил залишалися критично налаштованими щодо нової партії, як зокрема Д. Бретіану, який у бесіді з королем 1 березня 1940 р. мав можливість критикувати та висловлювати недовіру всій системі ФНВ⁵¹⁷.

Згадана вище сесія припала на період 25 листопада – 20 грудня 1939 р. та відкривалася після Те Деум у присутності вищих урядовців, суддів, секретарів ФНВ, інших посадових осіб. На 12 годину було заплановано прочитання королівського послання парламенту⁵¹⁸. До парламенту подавався на ратифікацію список декрето-законів⁵¹⁹, які видав уряд у період з 11 липня по 25 листопада 1939 р. Цей список містив 260 проектів законів, що доводить формальний характер діяльності парламенту, оскільки він приймав рішення по реально діючих вже законах. У першому році мали місце 23 інтерпеляції, тоді як у другому жодної. У 1940 р. відбулося дві звичайні сесії: 7 березня – 19 квітня та 29 червня – 6 липня. На початку сесії 7 березня відбулося засідання, на якому обрали головою Палати депутатів А. Вайду-Воевод, а Сенату – К. Арджетоюну. Обрання голови ФНВ головою Палати депутатів у румунському уряді подавалося як перемога нового ладу, триумф румунського націоналізму. А. Вайда-Воевод у своєму виступі наголосив на своїй ролі об'єднувача всіх елементів та сприянні виконанню депутатами свого обов'язку. Обраний головою Сенату К. Арджетоюну говорив про необхідність подолання скрутних часів, відмову від старого політиканства та потребу єднання навколо короля⁵²⁰. Також були обрані і співголови та квестори і секретарі парламенту, як і комісія зі складення відповіді на королівське послання.

Сесія парламенту, що розпочалася 8 березня 1940 р., несла на собі відбиток актуальних для Румунії питань, у тому числі і збереження її територіальної єдності. Так, звичайна сесія відкрилася з відправи, після якої із Тронною промовою виступив Кароль II. Увагу було приділено потребі захисту національного спадку, піклування про всю націю і необхідності співпраці. Таку позицію король зайняв, вважаючи на триваюче в Європі збройне протистояння. Для країни, на думку її правителя, важливим стало дотримання мирної політики, що було як в інтересах країни, так і світу. Завданням вважалося підтримання торгових відносин з усіма країнами, отримання зброї та предметів першої необхідності і сировини. Відзначив король також і останню конференцію Балканської Антанти, як засіб єднання і солідарності країн. Доказом підтримання нормальних стосунків між країнами було наведено візит голови румунської молодіжної організації до Італії. Розвиток збройних сил пояснювався потребою консолідації дій у сфері оборони та підтримання стабільності у країні.

Стабільність мала досягатися за рахунок об'єднання політичних сил у ФНВ, завершення проведення реформ з метою нової організації держави, виведення на перше місце сільського господарства. В останньому важливим вважав проведення вирівнювання цін на сільськогосподарські та промислові товари. Разом з тим спокою збиралися досягати і через королівську рекомендацію гармонізації зарплати службовців, і здійснити це король мав намір впродовж бюджетного року 1940-1941. Крім того, необхідним вважав вирівнювання бюджету та підтримання валюти. Завдання, яке король ставив перед парламентом, полягало у проведенні реформ у відповідності до положень Конституції і прийнятті невеликої кількості законів, що мали виконуватися, зокрема закон про корпорації, загальний бюджет країни, про допомогу родинам концентрованих⁵²¹.

Обговорення відповіді обох палат на Тронну промову розгорнулися одразу ж після її виголошення і містили різні пропозиції, сходяться у оцінці значення висловлених королем завдань, як і його оцінок ситуації у світі. Так, у плані захисту території важливим вважали

проведення конференції Балканської Антанти в Белграді, візит міністра до Софії, що в загальному велося для підтримання добросусідських відносин із країнами. До питань зовнішньої політики відносили до-тримання нейтралітету, сприймаючи його одним із засобів виконання завдань зовнішньої політики.

До внутрішньополітичних завдань входили поняття національної солідарності, з використанням ФНВ, звертали увагу на соціальні моменти в діях уряду стосовно концентрованих. Зокрема, тут порушували питання про допомогу 304 тис. родин концентрованих. У питанні про ФНВ під час обговорення Тронної промови в Сенаті Т. Сідоровіч заявив, що саме ця організація спільно з мо-лоддю є основою Нової Румунії. Саму ж молодь вважав майбутнім країни, яке через участь у «*Straja Țării*» має отримати знання традицій, зміцнюватися духовно. Серед внутрішніх питань були й економічні, зокрема пропозиції по скасуванню картелів і трестів, а також вирівнювання цін на промислові та сільськогосподарські продукти. Останнє стосувалося думки про піднесення сільського господарства. З ним пов'язували потребу створення професійних шкіл, надання для громад по трактору, створення кооперативів. У ході обговорення відповіді на Тронну промову представ-ники єврейської, німецької, польської й угорської національних меншин робили заяви щодо лояльності і відданості владі своїх виборців. Неодноразово відзначалася у виступах роль короля та його праця на користь країни. Важливим елементом виглядало питання національної єдності, що висловлювалося як у виступах сенаторів та депутатів, так і голови Ради міністрів. Деяко довше від Сенату обговорювалася відповідь на Тронну промову в Палаті депутатів, де складала похвалу королю та новому режиму, встановленому ним.

Проте, поряд з цим, важливим виявилось прийняття закону про бюджет 1940-1941 рр., що також підтверджувало виконання висловлених королем завдань, у тому числі і підтримання в належному стані армії. Перші заяви щодо бюджету стосувалися його зростання, порівняно до попереднього бюджетного року. На даний рік бюджет мав складатися з чотирьох частин і першим він був проголосований у Палаті депутатів, пройшовши обговорення. Під час останнього порушувалися питання фінансування освіти та низької платні особам, які отримали вищу освіту. Мали місце і заяви стосовно розвитку торгівлі та вжиття заходів для розвитку торгівлі зерном, і розвитку рільництва та тваринництва. Тут лунали також заяви щодо відсутності прогресу в комерції за останні 20 років. Бачили прогрес держави в економічному розвитку. З бюджетом було пов'язано і намір створити Пенсійну касу для митців, які не мали державної підтримки. Також обговорювали питан-ня підвищення заробітної плати службовцям. Затвердження бюджету 1940-1941 пройшло в Сенаті 21 березня. У виступі доповідача по ньому Н. С. Пенеску було подано аналіз попереднього бюджету й умови дії нового. Зокрема, формування його відбувалося на основі 33% від податків на прибуток і майно та 66% на обіг і споживання. У реальності з фінансами було пов'язано і прийняття закону про продовження умов винайму житла військовими та концентрованими⁵²².

В іноземній пресі питання, висловлені у промові короля, сприймалися уважно і зверталася увага на намір Румунії захищати свою територію, як і дотримання нейтралітету. Про намір підтримання добросусідських відносин мав свідчити і візит до Італії керівника молодіжної організації⁵²³.

У Сенаті на засіданні 21 березня було зроблено заяву про представлення відповіді Сенату на Тронну промову 22 березня. Того ж дня в Королівському палаці відбувся прийом, під час якого було представлено відповідь на послання короля парламенту. Голова Сенату К. Арджетоюну зачитав звернення до короля, де визнавали національну політику миру, добросусідства і дружби з усіма державами, співпрацю народу з армією. Сенатори визнавали роль короля у встановленні внутрішнього миру завдяки діяльності ФНВ, стабільності і наступності уряду, тим паче, що проекти законів мали сприяти аграрному і промислому розвитку країни.

У своїй відповіді король зауважив, що звернення Сенату демонструє рішучість парламенту співпрацювати на патріотичній основі та висловлював свою гордість за цю позицію. Знову було підтверджено ним необхідність забезпечити армію, концентрувати сили для оборони. Одночасно

заявив про необхідність залишати осторонь особисті бажання і потреби, але діяти на виконання завдань, від яких залежить існування нації. Для цієї мети король вважав необхідним консолідацію країни, особливо у плані духовної єдності. У черговий раз король звернув увагу на підтримання рівних відносин як з союзниками по Балканській Антанті, так і з Італією.

Наступного дня, 23 березня, відбулося представлення відповіді Палати депутатів на Тронну промову. Голова Палати депутатів А. Вайда-Воєвод наголошував на вірності королю, погоджувався з політикою нейтралітету, яка відповідала румунським мирним цілям, говорив про солідарність країн Балканської Антанти. Висловився А. Вайда-Воєвод і стосовно гарних умов для діяльності уряду, який має закінчити роботу з адміністративної, економічної та фінансової консолідації країни. Визнавав, що фінансові й економічні проблеми виникли в умовах конфлікту в Європі. Завданням вважав збільшення продукції, пошуку нових джерел прибутків. Для нового політичного режиму залишалися проблеми робітничої, соціальної допомоги, соціальної та національної солідарності, духовної єдності всіх активних елементів нації. Визнав голова Палати депутатів і важливість проєктів законів, які були зазначені у Тронній промові, та доповів про результати представлення відповіді Палати депутатів на тронну промову⁵²⁴.

Після обміну заявами про наміри діяльності депутати та сенатори продовжили роботу у звичному режимі. У Сенаті в першу чергу проголосували за прийняття закону про комірне для військових та концентрованих. Наступного дня, 23 березня, в Сенаті К. Арджетоану оголосив про рішення передачі сенаторами 5% своєї платні на підтримання ФНВ, а також рекомендував їм передати місячну зарплату до фонду підтримки армії. У Палаті депутатів 23 березня обговорили декрето-закони прийняті в період із 20 грудня 1939 р. по 7 березня 1940 р. На засіданні 27 березня приймалися рішення про надання надзвичайних кредитів як у Сенаті, так і в Палаті депутатів. Обговорювався закон про візництво, а 28 березня в Сенаті був день інтерпеляцій. У парламенті пройшов обговорення і проєкт будівництва села для Туреччини. Сесія тривала до 19 квітня та була закрита з оголошенням королівського декрету міністром культів і мистецтв І. Я. Ністором⁵²⁵.

У питанні діяльності політичної системи періоду авторитарного режиму Кароля II помітне місце займає і вересень 1939 р. Так, на початку вересня вийшла публікація, що підтверджувала продовження організаційного формування ФНВ, який називали представником усіх поколінь, організацією, що привернула увагу національних меншин. Завершенням організаційного моменту бачили призначення генеральних секретарів організацій ФНВ цинутів і повітів, обраних за певними критеріями. Дану операцію називали перетворенням ФНВ на політичний інструмент допомоги новому режиму. Проте вже 21 вересня 1939 р. загинув у результаті замаху легіонерів головний творець ФНВ А. Келінеску. На той час ускладнювалися міжнародні стосунки, а також посилювалися внутрішні загрози. Прихід на пост глави уряду К. Арджетоану супроводжувався заявами про збереження попереднього курсу, про континуїтет режиму. Проте без А. Келінеску режим дещо похитнувся, про що свідчила і позиція Ґ. Ґафенку. Можливо, що з цієї причини в Раді Міністрів з'явилося міні-стерство організації ФНВ, створення якого вважали завершальним етапом у консолідації партії.

Листопад 1939 р. залишався часом активної діяльності ФНВ на різних напрямках. Так, у повіті Римніку-Серат голова повітової організації, звітуючи у грудні до організації цинуту Дунеря де Жос, повідомляв про свою участь у всіх засіданнях, у проведенні всієї реєстраційної роботи. Серед заходів, організованих у Римніку-Серат, було й обговорення питання створення пенсійної каси для торговців, створення малих кредитів, сплати земельного податку після продажу вина. Планували і проведення засідань секції інтелектуальні заняття. Керівники організацій різних рівнів у ФНВ виконували представницьку функцію, беручи участь у заходах, що організовувалися. Для прикладу, звітуючи про участь у заходах, секретар організації ФНВ цинуту Сомеш Ґ. Софроніє виділяв також свій виступ на прийомі в короля з нагоди його перебування у Клужі 25 грудня 1939 р. Також давалися пояснення причин неучасті в заходах. В аналізі ситуації в регіоні, настроїв населення,

звертали увагу на сподівання дрібних промисловців та комерсантів на підтримку ФНВ у справі конкуренції з національними меншинами та євреями. Причиною цього була наявність серед 19 277 фірм 3695 із власниками румунами (19,7%). Решта були у власності угорців, німців та євреїв. У самому ж секретаріаті ФНВ бачили більш реальною підтримку та дії Міністерства національної економіки та Палат торгівлі у справі підтримки підприємств та дотування будинків учнів. Традиційними були зібрання за участю перших осіб ФНВ, що мало місце у грудні 1939 р. та продовжилося в січні 1940 р. Проблемою для організації було прийняття до свого складу колишніх активних членів партій, що діяли в Румунії. Наприклад, у повіті Сату-Маре цинуту Сомеш колишні націонал-цереністи, що вступили до партії, продовжували зберігати антипартійні настрої. Доводилося керівництву організацій порушувати питання про становище колоністів, як це було в повіті Сату-Маре. Також тут на рівні першого секретаря ФНВ ставити питання про очільника корпорації приватних службовців Бреттера Тіберіу як колишнього соціал-демократа. Поряд з цими питаннями важливим вважали і питання материнства в повіті⁵²⁶.

Подібна ситуація, зрівняння державної та партійної діяльності мало значення і для інших регіонів країни, коли ФНВ перетворювався на ініціатора масових заходів та виступав ініціатором збору коштів на армію⁵²⁷. Зокрема, 17 грудня 1939 р. такий захід проводили в Чернівцях на площі Васіле Александрі за участю кількох тисяч членів і національних ґвардій. Після богослужіння та засідання в театрі мав пройти марш на площі Унірій. Віче ФНВ 17 грудня 1939 р. в Чернівцях відбулося за участі К. Джуреску, міністра юстиції І. Міческу, державного підсекретаря Ґ. Винту, ґенерального секретаря ФНВ В. Молдовану й інших представників організації. Гостей зі столиці на вокзалі вітали Ґ. Флондор, ґенерал П. Джорджеску командир Національних ґвардій ФНВ, ґенеральний секретар ФНВ Ґ. Апостолеску, полк. В. Іонеску, ґенеральний секретар Сучавського цинуту др. Н. Лупу, обласний секретар ФНВ Ш. Флондор, секретарі ФНВ цинуту, парламентарії, префекти інших повітів цинуту. Прибули на станцію і представники українців В.-С. Залозецький, Ю. Алексієвич, Т. Бриндзан, А. Кирилів, Е. Турушанко й інші. На площі В. Александрі у присутності митрополита Вісаріона собор священиків розпочав службу. О 10-й годині в театрі почалося засідання під головуванням Ґ. Нандріша. У виступі Ґ. Винту, зверненому до Ґ. Джуреску, пролунало прохання запевнити короля у відданості народу «на північних кордонах держави», здатного боронити державу і династію. За ним виступив міністр І. Міческу. Міністр організації ФНВ К. Джуреску у промові говорив про систему організації ФНВ, про важливість часу, в якому перебували. Від імені українців виступав Ю. Алексієвич, який запевнив присутніх у лояльності українців. Закінчив зібрання Ґ. Нандріш заявою про вірність і відданість королю, династії, країні⁵²⁸.

Також у грудні 1939 р. вища управа ФНВ затвердила секретарів організації для Сучавського цинуту, зокрема в м. Чернівці др. Лупу Стрежак, інж. Ґ. Люґа, Л. Рупташ, у Заставні – І. Петрюк, Садгорі – др. Л. Долінські, Кіцмані – М. Міронович, Сучаві – В. Енчан, С. Мораріу, Ґ. Попяну, для Сторожинця – П. Попович, С. Бока, Т. Курип, Вижниці – А. Рустя, Вашківців – К. Цопа, Кимпулунґа – др. А. Вуцу, П. Алімеску, К. Мандріда, Редуць – П. Кіріла, І. Єршінські, др. Ґ. Луца, Серету – Е. Самушко⁵²⁹. У цинуті Маря у грудні 1939 р. велася мова про обрання тимчасових секретарів у волостях і громадах повітів Констанца, Каліакра, Дуростор та визначався склад документів для цього. Разом з тим підбиралися і кадри для роботи в установі та вже в січні 1940 р. проводили конференції⁵³⁰.

Продовження організаційної роботи в цей період мало місце в Хотинському повіті, де в січні 1940 р. слід було ще створювати громадські ради ФНВ по селах. При цьому обговорювалися можливості вирішувати завдання поліпшення стану доріг і мостів, криниць, церков. Також вибір у ради мав припадати на осіб, які користувалися повагою та довірою в селах. Прийняті члени зобов'язувалися підписати газету «*România*» щонайменше на три місяці, як і придбати календарі ФНВ, роблячи, таким чином, певний фінансовий внесок у касу ФНВ. Керівництву вже існуючих організацій доводилося стежити за настроями населення у своїх громадах, що виливалося в появу відповідних рапортів. При цьому доволі часто відзначали гарне сприйняття населенням

діяльності ФНВ, що іноді поєднувалося з підняттям питань щодо актуальних проблем (для прикладу, в повіті Клуж такою проблемою були дороги, а також постачання зерном гірських районів, а в усіх повітах – допомога родинам концентрованих). З боку функціонерів ФНВ кінець 1939 р. – початок 1940 р. став часом заходів з активізації збору коштів на забезпечення армії. Згідно з інформацією від міністра фінансів М. Константінеску, станом на 10 лютого 1940 р. 268 659 підписаних на бони принесли 10 252 321 лейв⁵³¹. Такий приклад був необхідний, адже практично вся країна виконувала збір коштів на підтримку армії і нерідко звіти про діяльність організацій ФНВ починалися саме з цього питання, як у звіті про діяльність організації Георгень-Чук за грудень 1939 р., де збір приніс 5 млн лейв. Правда, в даному регіоні не обходилося без певних непорозумінь з угорцями, які, як вказувалося в рапорті, не завжди підтримували подібну діяльність. Так, у повіті Редеуць на 17 грудня 1939 р. зібрали 15 тис. лейв у підписці на бони підтримки армії⁵³².

У регіонах молодь залучали до виконання різноманітних завдань, у тому числі пропагандистських, які здійснювалися у вигляді традиційних святкувань. Так, у Калборі, повіту Феґераш, членами місцевої організації ФНВ на різдвяні свята 24 грудня 1939 р. були зібрані 725 лейв, хліб та м'ясні вироби. З отриманих коштів 400 лейв було передано до шкільної їдальні для харчування бідних учнів. Хліб і м'ясні вироби були розподілені між 9 бідними учнями Калбора. Ще одним способом привернення населення на свій бік було облаштування території, коли через ФНВ намагалися проводити заходи, які убезпечували населення від повеней⁵³³. Після завершення парламентської сесії А. Келінеску мав намір 14-15 серпня затвердити в короля списки секретарів ФНВ та впродовж вересня провести пропагандистські заходи в повітах з метою остаточного усунення проявів активності колишніх політичних партій⁵³⁴.

Підсумки 1939 р. приймалися як успішні для Національних гвардій. Починаючи від 1 травня (часу заснування НГ ФНВ в повітових центрах) і до жовтня 1939 р. мало місце постійне зростання чисельності Національних гвардій. Швидшими темпами було проведено набір до міських організацій, а з 1 серпня вівся набір до сільських організацій Національних гвардій ФНВ. Таким чином, у міських організаціях було 76 203 члени, тоді як у сільських 250 тис. Командирами таких формацій намагалися призначати осіб з освітою, але таких, що не мали стосунку до політичної діяльності в минулому. Для згуртування використовували традиційну пропаганду «від людини до людини», збори, засідання фестивалі, вивчення спільних проблем. Звісно, мали місце певні труднощі, з якими зустрічалися представники Національних гвардій, як-от: протидія колишніх політичних діячів, недостатня допомога в організаційній сфері преси, втрата внаслідок мобілізації багатьох молодих членів. Через це порушувалися питання про необхідність допомоги влади, вивчення настроїв населення, зокрема причин невдоволення, надання до розпорядження необхідних коштів як для виготовлення уніформи, так і для підготовки командирів. Та все ж питання створення міської організації визнавалося складнішим, ніж на селі. До того ж Національні гвардії бачилися організацією для обраних осіб. Доволі багато місця відводилося зовнішньому антуражу (уніформа) Національних гвардій, їх участі у пропагандистських заходах. У вересні 1939 р. діяльність Національних гвардій велася в рамках, визначених законами, та в тісному контакті з владою. При цьому командири Національних гвардій на місцях іноді використовували владу для вирішення питання з по-датками, які населення вважало завищеними (Роман, Васлуй). З цієї причини підрозділи Національних гвардій мали забезпечуватися законами та законодавчими актами, які дозволяли діяти в рамках закону⁵³⁵.

Успіхи відзначав командувач генерал П. Джерджеску, який називав Національні Гвардії живою і необхідною силою для держави, а їх членів – ініціативними і діючими в рамках програми ФНВ⁵³⁶. Король приймався головою ФНВ, через що голова ФНВ звернувся з новорічним вітанням до короля⁵³⁷. 8 січня 1940 р. К. Джуреску відкрив нове приміщення командування Національних гвардій, відзначивши на відкритті символічність такої дії та продуктивність діяльності Національних гвардій⁵³⁸. Продовжилася традиція заслуховувати доповіді та повідомлення на засіданнях Національних гвар-

дій. Такі засідання нерідко присвячувалися питанням релігії, ідеології. Зокрема, 14 січня 1940 р. Національна гвардія ФНВ в повіті Чернівці провела конференцію, де архипресвітер А. Лепушняну говорив про переваги християнства над іншими релігіями. Після виступу командант повітової гвардії капітан С. Векеряну закликав учасників боротися проти спекуляцій. Він же по обіді того дня взяв участь у принесенні клятви членами Національної гвардії громади Стара Жучка⁵³⁹.

14 січня 1940 р. відбувся візит В. Молдовану до Сату-Маре, де було проведено спільне засідання представників влади та керівництва ФНВ Марамурешу. У виступі В. Молдовану увага приділялася призначенню ФНВ як організації для збереження існування країни. Також було висловлено подяку вищому керівництву держави, культурним організаціям та представникам угорської і німецької меншин. Доречно вказати, що для національних меншин залишався тоді єдиний вихід у підтриманні зв'язків із владою, яку визнавали гарантом збереження меншини. Також 14 січня відбулося засідання секретарів ФНВ в повіті Байа, де були присутні повітові секретарі, команданти повітової та волосних Національних гвардій. Секретар повітової організації ФНВ Н. Немцяну виголосив великий реферат щодо політичної доктрини ФНВ та звернувся із закликом активізувати діяльність у рамках ФНВ. Зверталася увага на роль секретарів ФНВ рівнів волості та громади для плідної діяльності на користь відновлення румунської держави. Також мав місце і виступ команданта Національної Гвардії повіту полк. К. Попеску. 24 січня 1940 р. в м. Пятра-Нямц відбулося засідання секретарів ФНВ повіту, де була обговорена ситуація у країні та наступні дії ФНВ⁵⁴⁰.

У черзі заходів звітності мав місце візит секретарів волості Гура-Гуморулуй до організацій громад. Тоді ж було визначено і командира Національної гвардії волості. 19 січня засідання секретарів ФНВ відбулося в Чернівцях, де Р. Киндя, як секретар цинуту Сучава, говорив про завдання повітових і волосних секретарів. О. Воронка зупинився на темі збору коштів по бонах на підтримку армії. Одне з рішень стосувалося обов'язкового щотижневого проведення нарад. 21 січня в м. Бреїла відбулося засідання секретарів ФНВ повіту та міста за участю державного секретаря-міністра Р. Портокале, де обговорювався новий закон про ФНВ. У промовах звучала оцінка критичної ситуації напередодні створення ФНВ, наполягання на проведенні пропаганди доктрини ФНВ. У виступі префекта І. Н. Діанеску було наголошено на законі про ФНВ як засобі дотримання спокою у країні. Командир Національних гвардій повіту звітував про наявність 8040 членів та говорив про роль короля у проголошенні нової Конституції країни. Також відбулося засідання секретарів ФНВ повіту Яломіца за участю секретаря цинуту Маря І. Теодореску-Валагу. Понад 200 учасників зібрання вислухали промови про мир та зміцнення порозуміння між країнами Балканської Антанті. У день єднання Молдови та Валахії присягу принесли і члени Національної гвардії волості Одоргей. 24 січня 1940 р. в м. Пятра-Нямц відбулося засідання секретарів ФНВ повіту, де була обговорена ситуація у країні та наступні дії ФНВ⁵⁴¹.

Слідом за цим 28 січня складали присягу члени Національних гвардій у волості «Васіле Пирван». У службі взяли участь не менше 500 осіб, перед якими промовляв о. Плетіке, говорячи про складні часи та про зміни у країні. Головним досягненням вважав відсутність політичної ворожнечі. Претор волості Н. Мунтяну закликав присутніх бути достойними членами ФНВ та робити все для захисту країни. Командант Національної гвардії повіту говорив про розвиток її в повіті. 28 січня в Гуєдіні відбулося зібрання ФНВ за участю першого секретаря В. Молдовану. У промові примаря А. Андрею було відзначено, що ФНВ створив можливості для національних меншин, забезпечив їм усі свободи в діях у державному чи приватному житті. Мали місце заяви щодо нагальних потреб регіону, серед яких виділяли стан доріг у повіті, ситуацію з поголів'ям худоби. Було зроблено заяву про підтримку Ардялом А. Вайди-Восвод. У виступі В. Молдовану було підтверджено заняття проблемою мостів, шляхів сполучення, висловився про необхідність виправлення помилок. Деяко пізніше Примар А. Андрей буде змушений для уникнення реквізиції авто переводити його у власність примарії, що буде відзначено в рапорті командира повітової Національної гвардії ФНВ⁵⁴².

На 1940 р. для Національних гвардій визначили завдання, першим з яких було створення в кожному повіті зразкового села під прямим керівництвом командування Національної гвардії. Також до них належали моральна та матеріальна підтримка бідних села, проведення заходів зі збирання та передачі на потреби армії старого заліза, збір та передача до армії одягу, що не викори-стовується, для можливості його використання в армії. Серед інших завдань було збирання інформації про стан настроїв населення та проведення контрінформативних заходів шляхом пропаганди доктрини і програми ФНВ⁵⁴³. Загалом мала місце певна послідовність у діяльності Національних гвардій. Наприклад, у повіті Муреш до початку 1940 р. діяли 164 загони Національної гвардії із 5853 членами, з яких 5072 були дійсними та 781 фактичними кандидатами. У даному повіті 126 командирів Національних гвардій були інтелігентами і лише 38 – селянами, які свого часу здобули чини в армії. Проте з цими командирами були певні складнощі, що змушувало приймати рішення на основі розпорядження командування від 13 лютого 1940 р. Звісно, існувала потреба вибору їх з числа осіб з освітою, проведення освітньої роботи. У березні 1940 р. Вища комісія ФНВ призначила начальником штабу НГ ФНВ А. Вішіняну, як і затвердила командирів НГ ФНВ в цинутах та повітах⁵⁴⁴.

Про певне виконання функцій державної влади свідчить також і прилучення Національної гвардії до виконання постанов уряду. Зокрема, після появи декрето-закону про боротьбу проти спекуляції з листопада 1939 р. вони долучалися до подібної діяльності, перш за все через включення командирів різних рівнів до членства в «Бюро зі спекуляції», хоча існували такі населені пункти, де командир гвардії був єдиним, хто виконував розпорядження декрету. При цьому більші права були в командування Національної гвардії столиці⁵⁴⁵. Загалом після кількох місяців існування Національної гвардії усталилася думка про те, що вона зайняла відповідне місце в соціальному організмі. Для повнішого розвитку діяльності пропонували розробити її регламент, вивчення складу осіб, які пропонуються на командні посади в цинутах та повітах, запровадити регламент уніформи. При цьому визначалася роль Національних гвардій як допоміжної організації ФНВ, особливо у справі пропагування ідей ФНВ, інформування ФНВ про стан настроїв населення, співпраці зі «Straja Țării». Тобто завдання НГ ФНВ полягали у виконанні завдань з підвищення культури мас, проведенні соціальних заходів, співпраці зі «Straja Țării» та передвійськовою підготовкою, співпраці з армією у справі проведення мобілізації з метою дотримання порядку, ведення пропаганди та контр-пропаганди. Загальна вартість коштів для потреб Національних гвардій з 1 серпня піднімалася до 2,5 млн леїв. На доказ влиття Національних Гвардій у державну структуру також служить їх участь у процесі валоризації зерна в серпні 1939 р., що було одним з варіантів інтервенціонізму. Проте рапорт голові Ради міністрів Г. Тетереску стосовно ситуації в Національній Гвардії ФНВ та рекомендації щодо розвитку діяльності свідчать про те, що в самій Національній гвардії увагу уряду вважали недостатньою⁵⁴⁶.

Залучення Національної гвардії до виконання функцій, що зближувалися з державними, було використано також і аферистами. Так, у лютому 1940 р. їх дії примусили командування столичної Національної гвардії робити заяви про появу осіб, які діють від імені Національної гвардії, перевіряючи магазини на предмет виконання закону про спекуляцію. У зв'язку з цим було заявлено про обов'язкову наявність посвідчення, оформленого належним чином⁵⁴⁷.

Варто зазначити, що виконавська дисципліна у ФНВ була не зовсім належною, що демонструвало подання, станом на лютий 1940 р., звітів із 23 повітів Румунії з наявних 71 та 7 з 10 цинутів. Існували проблеми з відправленням копій звітів у визначені установи. Хоча причини такого становища і були різними, все ж рішення прийняли одне – зобов'язати вчасно відправляти рапорти про діяльність організацій різних рівнів, уточнювати ієрархію при листуванні, не вводити принцип відшкодування секретарям іншим способом як після подання рапорту. Правда, деякі пізніші за часом рапорти мали значну деталізацію діяльності, особливо в частині, що стосувалася забезпечення населення борошном, дровами, допомоги родинам

концентрованих. При цьому не залишали осторонь питання, що мали фінансовий характер і призначалися для виправдання витрат ФНВ на пропагандистські видання. Інформація в газетах також виступала своєрідним звітом про діяльність та свідчила про наполегливу і послідовну роботу окремих секретарів ФНВ. Організовані секретаріатами зібрання часто ставали черговим елементом пропагандистської кампанії, спрямованої на єднання членів ФНВ і решти непартійного населення навколо Трону, виконання завдань зі збору коштів на підтримку армії. Та поряд з цими обов'язковими діями секретаріат ФНВ в ці-нуті, повіті порушував питання про складнощі, які існували для населення, зокрема, в березні –квітні 1940 р. для ряду сіл повіту Сучава такі складнощі були у високих тарифах, відсутності придатної для обробки землі, дорожнечі палива. У таких випадках секретаріати ФНВ обмежувалися констатацією факту, що дозволяло подавати загальну картину настроїв населення. Особливих пропозицій для вирішення такої ситуації, як правило, не давали. Натомість, як у повіті Бреїла, мали місце рішення про потребу інтенсифікації сільськогосподарських робіт, щоправда, приймали рішення на підставі рішень вищих органів⁵⁴⁸.

18 січня 1940 р. у приміщенні Ради міністрів відбулося засідання директорату ФНВ під головуванням Г. Тетереску. У присутності членів директорату та королівських радних було обговорено декрето-закон щодо організації ФНВ. Власне сам закон підтверджував усталене правило, що все політичне життя у країні має відбуватися в рамках ФНВ, організованого на основі професій та Конституції. 30 січня 1940 р. мало місце засідання Вищої комісії ФНВ під головуванням А. Вайди-Воєвод⁵⁴⁹. Не дивним тому є те, що мало місце регулярне подання рапортів про відзначення річниці Конституції 1938 р. за участю керівництва місцевих організацій ФНВ 27 лютого 1940 р. його елементами стали як промови секретарів ФНВ, так і марші членів ФНВ та Національних гвардій ФНВ, проведення святкових концертів⁵⁵⁰.

Всередині організації проводилися роботи з реорганізації ФНВ, які мали би зміцнити національну солідарність. На 18 січня 1940 р. положення були вироблені й озвучені на засіданні Директорату. Тоді вважали за потрібне застосовувати вибірковий критерій, прояв і поєднання селективного та елективного критеріїв, єдність командування, ефективну участь усіх цінних політичних елементів у керівництві організаціями, поглиблення уваги до проблем різних професійних груп та можливість представлення загальних побажань уряду для рішення. 20 січня 1940 р. опубліковано декрето-закон для реорганізації ФНВ, яким було внесено зміни в організаційні норми, а саме: зміна системи призначення органів ФНВ та прийнятність зміни, якомога більше розширення ФНВ, особливо в сільській місцевості, надання нових функцій у керівництві партією.

Також було поділено членів ФНВ на дві категорії. Ухвалено рішення про розширення керівництва організації шляхом створення громадських, міських і повітових рад та цинуту. Ради відігра-вали керівну роль, допомагаючи в управлінні організаціями. Такі ради мали створити до 15 травня 1940 р. Голова ФНВ управляв організацією за допомогою трьох співголів. Також на верхівці був і генеральний секретар ФНВ, якому допомагали три прім-секретарі. Вища національна рада мала у складі 180 членів. Одночасно створили і Дослідницьку групу для вивчення економічної, соціальної, адміністративної і культурної ситуації та прийняття відповідних рішень. 23 січня 1940 р. головою ФНВ призначено А. Вайду-Воєвод, а генеральним секретарем – К. К. Джуреску. Першими секретарями стали В. Молдовану (сільське господарство та ручна праця), Н. Корнецяну (промисловість і комерція). П. Джорджеску (інтелектуальні заняття). Прихід В. Молдовану на посаду генерального секретаря ФНВ в березні 1940 р. став підставою для розгортання ним роботи з головами повітових та муніципальних організацій ФНВ з метою завершення технічної організації у відповідності до побажань короля. Проведено було роботу і в секретаріаті ФНВ.

Окрім центральних органів партії, відбувалися зміни також і на інших рівнях, проводилася різна організаційна робота. Так, у січні 1940 р. в повіті Романаць провели засідання секретарів

волосних організацій ФНВ, на якому П. Лазер підбив підсумки призначення волосних секретарів ФНВ. Н. Іонеску говорив про потребу надання підтримки армії. Тоді ж було зроблено заяву про потребу обирати до секретаріату осіб, яких добре знають. Загалом до 15 травня мали відбутися всі реорганізаційні заходи на всіх рівнях ФНВ, розпорядження про що були дані спеціальним циркуляром⁵⁵¹.

Ще одним питанням залишалася оплата праці керівного складу ФНВ. Тож на 1940 р. встановлено різні розміри виплат для секретарів повіту, волості. Так, повітові секретарі отримували 8 тис. леїв на місяць, тоді як секретарі волосні – 1500 леїв. Найняті працівники, зокрема машиністи, мали платню в місяць 2900 леїв, але на руки отримували 2689 леїв. Такі ціни створювали умови виділення щомісяця для волосних секретарів, наприклад, у повіті Лепушна 10,5 тис. леїв, секретарі волостей у повіті Сучава – 6 тис. леїв. У цинуті Сомеш у квітні 1940 р. витрати на персонал та матеріали для секретаріатів склали 40 тис. леїв. Для секретарів повітових у місяць виділяли 24 тис. леїв. Фінансова частина вимагала ведення звітності, яка складалася списками по платні секретарям повіту, волості та службовцям⁵⁵².

Окремим циркуляром у травні 1940 р. зверталася увага на комуністичну пропаганду в Румунії, метою якої визнавали налаштування населення та армії проти влади, використання населення та армії СРСР, влаштування страйків, саботажів, терористичних актів, особливо на підприємствах оборонної галузі. Складністю виявлення вважали варіативність пропаганди та наполягали на використанні ФНВ в охороні інтересів держави із проведенням заходів у армії та цивільній адміністрації, проведенням інтенсивної пропаганди ФНВ⁵⁵³. Зберігалася за ФНВ і завдання підтримки армії не лише коштами, але і діями, зокрема у збиранні металобрухту, що було організовано вже в січні 1940 р. У цинуті Маря у зв'язку зі збором металобрухту мали місце також і спекуляції металом, хоча в порту Констанца діяли три склади металобрухту. Правда, це не заважало в цинуті Маря робити розпорядження по організації щодо збору металобрухту. Крім того, ФНВ займався проблемою посівів, що продемонстрував березень 1940 р. Крім того, був встановлений контроль за діяльністю Національних гвардій, який проводився за визначеним графіком всередині повіту, супроводжуючись відвідинами організацій командантом, скликанням нарад волосних командантів тощо. Частково це слід пояснити також і тим, що Національні Гвардії ФНВ виступали тими інституціями, які долучалися до справи організації пасивної оборони. Тож саме для таких потреб складалися бойові розпорядки, розроблялися навчальні програми⁵⁵⁴.

Не менш важливим завданням для ФНВ виявилася зміна ситуації в економічній сфері. Так, протегування національної праці полягало в румунізації промисловості та торгівлі саме у сферах, де позиції румунів були слабкими проти національних меншин, валорифікація національної праці та використання позитивних моментів від галузей, організація допомоги й підтримки підприємців-румунів, особливо дрібних, через спеціальні закони, проведення реформування професійної освіти з метою спрямування молоді до практичної діяльності. Для ФНВ це означало, що румунізація мала стосуватися 49% фірм та підприємств, які функціонували у країні. Приблизно таким же було співвідношення власників-румунів та власників-нерумунів по цинутах і повітах країни. Правда, в ряді повітів, як для прикладу в повіті Констанца, існувала чисельна перевага підприємств із власниками нерумунами над підприємствами із власниками румунами. У ситуації з персоналом мало місце на великих підприємствах співвідношення румунів та національних меншин як 66,9% і 32,1%, тоді як на дрібних підприємствах таке співвідношення було протилежним. Виходом з такої ситуації бачили прийняття відповідних законів, а також зміну системи освіти і підготовку кадрів для промисловості та торгівлі. Разом з тим подібна румунізація вважалася необхідною також у сфері садівництва, рибальства, торгівлі зерном, оскільки в останньому частка румунів складала 3-5%. До цієї діяльності в організації підходили з точки зору наукової організації та популяризували економічні заходи і зміни у країні шляхом публікації популярної літератури стосовно економіки, кооперації, бухгалтерії⁵⁵⁵.

На засіданні генерального секретаріату ФНВ 19 лютого 1940 р. А. Вайда-Воєвод оголосив про продовження політики організації та консолідації ФНВ. У березні 1940 р. В. Молдовану призначили генеральним секретарем, оскільки К. Джуреску очолив Міністерство національної пропаганди. Причиною таких змін та рішень було збереження протистояння діям керівництва ФНВ націонал-цереністів (повіт Сібіу), існування таємних організацій саксів. Чіткою була позиція ґардистів повіту Турда, які бажали перебувати у складі ФНВ. У повіті Одогрей угорці також бажали приєднатися до ФНВ⁵⁵⁶. Слідом за цим 22 березня 1940 р. мали місце призначення голів ФНВ в повітах Яломіца та Арад, але залишалися під сумнівом призначення в повіти Байя, Белць, Редеуць, Дорогой, Тир-нава Міка, до м. Орадя. Тоді ж було прийнято рішення про допуск у ФНВ словаків Румунії та вирішено низку кадрових питань. Дещо пізніше було розіслано по організаціях цинутів і повітів циркуляр щодо весінньої сівби. Фактично ж новий закон про ФНВ перетворив Генеральний секретаріат у вищий орган координування, спрямування і контролю, тоді як Національна гвардія була народжена партією, яка прагнула реалізувати політичні завдання. З цього виходило визнання, що Національна гвардія виступає елітою ФНВ та виконує політичне завдання. Таким чином, Націо-нальна гвардія виконувала політичну роль, одночасно виступаючи органом інформації ФНВ⁵⁵⁷.

Регулярне проведення конференцій мало місце впродовж березня 1940 р., як і призначення рад ФНВ в 16 повітах на початку квітня. Разом з цим проводили погодження проведення зібрань ФНВ, які станом на 3 квітня 1940 р. здійснили для повітів Несеуд, Ізмаїл, Кагул. Згідно з визначеним планом зібрання в Бістріці провели 7 квітня за участю команданта Національних гвардій ФНВ П. Джеорджеску та представників командування ФНВ і НГ ФНВ цинуту і повіту. Продовжувалися дії з налаштування співпраці з національними меншинами. Так, 10 квітня Генеральний секретар ФНВ мав зустріч з Г. О. Ротом, керівником німецької громади із приводу питання організації співпраці, а 18 квітня відбулася конференція з аналогічного питання тільки вже стосовно угорської меншини. Та врешті 19 квітня на спільному засіданні В. Молдовану з М. Гелмеджану, С. Драґоміром, Г. Винту було вироблено загальну формулу для включення національних меншин до складу ФНВ. Паралельно з цим проводилася робота з організації пропаганди на радіо та серед членів ФНВ, її матеріальному забезпеченні: організації радіопередач, складенні маршів та гімнів⁵⁵⁸. На продовження вироблення й узгодження принципів включення до складу ФНВ національних меншин наприкінці квітня було проведено дві наради із представниками німців та угорців з виробленням принципів процентного співвідношення членів організацій у регіонах, населених національними меншинами. У період із 20 квітня по 5 травня були проведені і призначення в ради в повітах Димбовіца, Сібіу, Клуж, Тутова, муніципії Ґалац, містах Тирґовіште, Бирлад. У період з 11 по 13 травня проходили зібрання в організаціях ФНВ Бессарабії, на яких висловлювали довіру королю, як охоронцю спокою та національної єдності, прославляли об'єднання Бессарабії з Румунією⁵⁵⁹.

Документи Фронту національного відродження свідчать про доволі доскіпливий підбір керівних кадрів партії. У першу чергу це стосувалося секретарів організацій цинутів та повітів. Така робота активно проводилася в березні 1940 р., розпочавшись значно раніше. Так, у ряді повітів ще з листопада 1939 р. проводилася робота з вибору кандидатур волосних секретарів та секретарів громад. Доволі часто це робилося після проведення серії засідань, у результаті чого створювали нові організації ФНВ⁵⁶⁰. Недостатня активність на посаді могла стати причиною відставки секретаря, а, навпаки, відмінна робота давала підстави залишити особу на посаді, як це було з секретарем по сільському господарству та праці цинуту Дунеря де Жос К. Пане. Також причиною заміни могла стати тривала хвороба, як у випадку з Д. Панаїтеску з муніципії Ґалац. Щоправда, в таких випадках потрібного секретаря обирали із трьох кандидатур.

Поряд з кандидатурами секретарів обговорювалися в березні і кандидатури членів рад ФНВ по цинутах. Результатом стало комплектування вибраними членами та прийняття ними присяги 15 травня 1940 р. Для самих членів організації залишалось основним реалізація завдання ФНВ та віра в короля, що в самій партії вважали заміною демократії, яка зазнала краху. Король подавав-

ся тією особою, що в 1938 р. врятувала країну від передреволюційної ситуації. У баченні шефів організації у країні встановилося нове соціальне порозуміння, перевага національної потреби над іншим, що давало розуміння національної єдності. При позитивній оцінці ініційованих королем реформ у духовній та законодавчій сферах, належним чином оцінювали і політику децентралізації, за якої вважали можливим залишення прибутку в місцях отримання доходів. Це стосувалося, наприклад, дунайських портів цинуту Дунеря де Жос. Тоді ж виставляли головним завдання співпраці ФНВ із владою як певну запоруку успіху. Правда, при загальній одностайності мали місце певні суперечності при визначенні кандидатур, як зокрема в березні 1940 р. було в Ґалаці, коли на голову Палати праці обрали робітника з деревообробної промисловості, а на секретаря ФНВ по категорії «праця» – робітника порту. Тоді ж ставилося питання про необхідність призначення ремісника на одну з посад у секретаріаті ФНВ. Мова йшла про А. Н. Штефенеску – ремісника та доброго румуна⁵⁶¹. Формування Національних гвардій ФНВ було завершено до кінця першого кварталу 1940 р., хоча в ряді випадків існувала потреба доукомплектування їх чоловіками після 50 років. Ставилися завдання зобов'язати учасників організацій до активніших дій у формуванні підрозділів. Останні готували до дій з оборони території, насамперед проти повітряних десантів ворога. Також вони мали взаємодіяти із префектурою, підрозділами жандармів і передвійськової підготовки. Результати підготовки та діяльності перевірялися під час інспекцій⁵⁶².

Необхідність розгортання діяльності ФНВ змушувала використовувати різні засоби. Так, у березні 1940 р. було прийнято рішення про участь у пропагандистських заходах Національної Гвардії ФНВ акторів, яких надавала в її розпорядження генеральна дирекція театрів. Сам процес іменувався справою Національного відродження. Правда, подібні турне мали фінансові проблеми, що створювало проблеми з їх тривалістю. Пропагандистським кроком слід вважати також створення споживчих кооперативів Національних гвардій, що мало місце у столиці. Тоді ж залишалось важливим фактором у пропагандистських заходах на користь ФНВ використання уніформи⁵⁶³. Однак, мусимо зазначити, що в діяльності ФНВ в даний період кращим пропагандистським засобом вважали допомогу родинам концентрованих, особливо в період весняних польових робіт. Практично нічого влада не робила з постійним зростанням дорожнечі, що ускладнювало реалізацію пропагандистських заяв⁵⁶⁴.

Певні складнощі мали місце у процесі встановлення взаємин між Національними гвардіями та головами і секретарями ФНВ, що було наслідком не завжди вірного розуміння завдань і призначення Національних гвардій. Причиною вважалось надто швидке завершення формування організації, а виходом з ситуації бачили пояснення ролі Національної гвардії як допоміжної організації ФНВ. До того ж саме Національну гвардію визнавали органом порядку та дисципліни в державі. Особливо важливим для режиму це стало в липні 1940 р., коли відбувалося переформатовування ФНВ в Партію Нації⁵⁶⁵.

Більш-менш помітними результатами діяльності ФНВ в цей період стало включення у квітні 1940 р. до членів ФНВ як королівського радного І. Мігалаке. Проте він пробув у такій якості до червня 1940 р. Тим не менше в організації виникала можливість залучити до участі значну частину колишніх членів НЦП, які на той час не бажали брати участі ні у ФНВ, ні в НГ ФНВ. Інша подія – укладення угоди між уповноваженими від уряду та представником легіонерів В. Новяну. Тоді легіонери приєдналися до «Декларації несолідарності», що давало змогу включати їх до складу ФНВ. Правда, Р. Ф. Бружа вважає, що тоді перемоги добився не король, а саме легіонери, під тиском яких робилися подальші зміни⁵⁶⁶. Ця його думка має слушність, оскільки в організації проводилися ті заходи, які мали зовнішньо зробити її схожою з Легіоном та привернути увагу до її діяльності. Тобто все робилося для створення елітарної, але доволі численної організації. Остання ж мала послужити справі захисту Конституції короля Кароля II⁵⁶⁷.

Для реалізації даного завдання впродовж травня 1940 р. проводили заходи по селах, спрямовані на об'єднання всіх румунів, та з цієї нагоди закладали в окремих селах фундаменти

нових будинків культури. Того ж місяця було затверджено і склад рад ФНВ цинутів та повітів, і визначених секретарів ФНВ по громадах. Правда, слід відзначити, що не всі повіти вчасно здійснювали зміни в організаціях. Так, повіт Клуж не встигав завершити реорганізацію, про що у травні 1940 р. повідомляв генеральному секретарю ФНВ секретаріат повітової організації ФНВ та припускав закінчення реорганізації до 15 червня 1940 р. Секретар повітової організації зазначав, що ФНВ став реальністю завдяки збігу прагнень населення та керівництва. У повіті Мусчел відзначали, що ідеї ФНВ поширилися серед населення за незначними винятками. Саме за тими, які дотримувалися попередніх партійних переконань, рекомендували встановлювати нагляд⁵⁶⁸. Заходи, які про-водили в 1940 р., були своєрідним поєднанням історичного минулого і сучасності. Як приклад, події в повіті Мусчел цинуту Бучеґ, де відкриття Трійці в пам'ять про Т. Владіміреску, проводили з нагоди десятиліття правління короля Кароля II⁵⁶⁹.

На початку червня 1940 р. королю доводилося неодноразово отримувати поради про потребу зближення з Віссю. Правда, Е. Урдеряну в бесіді з королем 13 червня радив контактувати також з радянським керівництвом, що пояснювалося необхідністю забезпечення від залежності від Вісі. З цими діями були пов'язані також і наміри оновити організацію та створити разом з цим новий уряд. Одним з можливих претендентів на очільника уряду став А. Вайда-Воевод⁵⁷⁰.

18 червня король обговорював з П. Андрей питання діяльності національних гвардій, як необхідного елементу партії. Тоді ж М. Гелмеджану заговорив і про потребу включення до партійної організації профспілкової роботи, подібно як належала сюди «Straja Țării». На думку чиновників рекомендація про підпорядкування діяльності всієї країни партії потребувала прийняття відповідного закону⁵⁷¹.

Дійсно, в 1940 р. склалася ситуація, за якої Кароль II був вимушений іти на зміни у внутрішній політиці та створювати політичний авторитарний і унітарний організм, в якому мали знайти своє місце також і легіонери. Лідер останніх Г. Сіма доволі негативно ставився до ФНВ, практично як до політичного баласту. Провідну роль у змінах відіграли також події в Європі у травні – червні 1940 р. Засідання Вищої Національної Ради ФНВ 15 червня 1940 р. прийняло програму та визначило структуру нової політичної партії, а вже 21 червня було затверджено її керівний склад – Е. Урдеряну (голова) та В. Молдовану (секретар). 22 червня опубліковано декрето-закон про заміну Фронту національного відродження на Партію Нації. Додатком до нього послужив декрето-закон про захист єдиного і тотального порядку в румунській державі. Партія Нації проголошувалася «єдиною і тоталітарною» партією, яка перебувала під вищим керівництвом короля, мала спрямовувати моральне та матеріальне життя румунів і румунської держави, як інститут публічного права. Як керівник Кароль II отримував право призначати верхівку партії.

Свою роль зіграв тут проект А. Вайди-Воевод та Ґ. Тетереску, в якому йшлося про потребу перетворити ФНВ на політичну партію тоталітарного типу, зберігаючи єдність та наступність керівництва. Також вплинула на процес змін і аудієнція в короля Г. Сіма 18 червня 1940 р., під час якого йшлося про потребу внутрішніх змін у Румунії, однак, якщо в короля інтерес тут полягав у підпорядкуванні собі Залізної гвардії, то легіонери прагнули отримати владу. Звісно, в Легіонерському русі ФНВ сприймали як псевдофашистську партію, тоді як комуністи бачили її мертвонарод-женою. Можливо, з цієї причини і Г. Сіма пропонував змінити назву організації на Фронт Нації, щоб відобразити зв'язок з нацією. Пояснювалася дана ситуація загибеллю А. Келінеску, який був провідним діячем ФНВ і після якого королю не вдавалося знайти особу, яка б централізувала заходи і рішення партії, спрямувала її діяльність у потрібному режиму руслі.

Проголошуючи себе очільником партії, король мав на меті стати главою Легіонерського руху, але вже перетвореного на частину підвладної йому політичної структури. Призначення короля лідером партії також дозволяло йому продемонструвати себе миротворцем, організатором усунення політичної ворожнечі. Органи поліції відзначили у зв'язку зі створенням Партії Нації певне задоволення населення, зокрема і від майбутнього виключення євреїв з життя держави. 22 червня 1940 р. вийшов декрето-закон про захист єдиного і тоталітарного політичного порядку в

румунській державі. Значною мірою він був сигналом для Німеччини, що мав підтвердити рух Румунії на зближення. За положеннями даного декрету підлягали карі ті, хто задумував створення опозиційних Партії Нації організацій. При цьому члени Легіонерського руху мали право на вступ до організації.

Складнощі, які виникли при формуванні керівного складу майбутньої реформованої організації, вирішувалися впродовж червня, і 21 червня король врешті зміг прийняти рішення про призначення шефом штабу партії Маковея. Того ж дня пропонували нову організацію назвати Партія Народу, на чому наполягав Е. Урдеряну. На прийомі в короля побували генеральний секретар ФНВ, перші секретарі та голова Національних гвардій ФНВ, які прийняли проект звернення щодо початку розширення ФНВ та визначення перших осіб організації. Король оголосив про промульгацію закону, яким засновувалася Партія Нації, та заявив про нову сторінку в історії Румунії.

Того ж дня Е. Урдеряну мав бесіду з Г. Сіма, але залишився невдоволеним його позицією. Очікуваною виявилася відмова М. Гелмеджану та П. Андрея від посади шефа штабу організації, що і очікував король. Вже о 6-й вечора Е. Урдеряну отримав призначення начальника штабу нової політичної організації, тоді як її генеральним секретарем став В. Молдовану. На додачу до даної посади Е. Урдеряну просив короля про посаду міністра без портфеля, що було виконано після погодження з головою уряду Г. Тетереску. Дещо пізніше увечері було підписано рішення про створенню Партії Нації⁵⁷².

Фактично 21 червня 1940 р. відбулася реорганізація ФНВ, який згідно з декрето-законом перетворили в «єдину та тоталітарну» партію під назвою «Партія Нації». Проте і далі верховний провід зберігався за королем. Партія Нації мала спрямовувати моральне і матеріальне життя громадян Румунії і була установою громадського права. Верховним керівником партії призначалися її вищі органи, які визначали організаційні норми, норми діяльності та дисципліни. Рішення приймалося на основі висновків міністра юстиції А. Бентою, який висловлювався за право короля дати румунській нації нову політичну дисципліну. Тут політичним інструментом, що мав забезпечити політичну єдність, було і право короля як верховного керівника єдиної політичної організації перетворити партію в «партію політичну тоталітарну, яка уніфікує у своєму складі всіх громадян, свідомих і бажанні допомогти Румунській нації та Румунській державі». Міністр трактував нову партію як інститут публічного права, в якому верховне керівництво здійснював король, делегуючи вищим колам партії певні права. Партію іменували тоталітарною і повна реалізація особистості мала відбуватися в державі та через державу. Власне, партія та держава проголошувалися двома рівними гілками «організованої нації». За організацію і дисципліну в партії відповідало її верховне керівництво в особі генерального штабу партії. Начальнику генерального штабу підпорядковувався генеральний секретаріат. Посаду начальника генерального штабу партії займав Е. Урдеряну, яко-го король призначив міністром, державним секретарем. Не змінювалися керівники обласних, по-вітових та громадських організацій партії. Однак водночас з рішенням про реорганізацію ФНВ було прийняте і рішення стосовно захисту політичного порядку, яким передбачалося покарання виправним ув'язненням 3-5 років та штрафом 10-100 тис. леїв за дії проти політичного порядку країни. Крім того, для громадських службовців, з метою дотримання тоталітарного порядку, вста-новили термін для вступу в партію до 1 серпня, тоді як решта громадян могли записуватися в партію і після цієї дати. Для демобілізованих право вступити до Партії Нації надавалося впродовж 30 днів та і громадянам дозволяли подавати заяви на вступ фактично без обмежень. Сам тоталітарний характер означав, що відсутність посадовця серед членів партії давала підстави на усунення його з посади. Також у зв'язку із трансформацією партії було проведено амністію для ряду політичних груп⁵⁷³.

Г. Сіма зазначає у спогадах, що довідався про реорганізацію політичної партії 22 червня з радістю, вважаючи, що нова партія відповідатиме його порадам королю. Знайомство ж із текстом привело до висновку, що пропозиції Г. Сіма були «деформовані». Помилкою вважав назву партії,

визнання її очільником короля, збереження обов'язковості для службовців участі в партії. Порівнював з позицією А. Гітлера, який поєднував у своїй особі дві посади, що називав цілком при-роднім. Король, за його твердженням, мав перебувати поза партією, як представник династії та Трону. Г. Сіма визнав, що нова партія також залишалася засобом перетворення руху на частину Партії нації. При бесіді з Е. Урдеряну обговорювалося питання щодо дій Г. Сіма із приєднання легіонерів до партії. Останній пообіцяв дотримати своїх обіцянок і послужити королю⁵⁷⁴.

У період реорганізації ФНВ в Партію Нації 25 червня всі газети опублікували заклик Г. Сіми від 23 червня до легіонерів про вступ до партії. Товаришів по партії закликали вступити до єдиної і тоталітарної партії за спонуканням короля і під його керівництвом для захисту священної землі батьківщини. Всіх товаришів по організації бачили солдатами, які присвячували себе службі з вірою та всіма силами країні та королю. Як зауважував значно пізніше Л. Петрешкану, першими на цей заклик прореагували 48 старших ґардистів, серед яких були І. З. Кодряну, І. Ґирняце, К. Джеорджеску, Р. Міронович, П. П. Панаїтеску, Г. Космовіч, Майлат та інші. Вони виконали наказ нового капітана публічно. У результаті подібних дій Г. Сіма отримав посаду субсекретаря Міністерства національної освіти в уряді від 28 червня 1940 р., а вже 4 липня, після змін в уряді, міністра в департаменті культів та мистецтв⁵⁷⁵.

Серед інших розпоряджень короля стосовно заснування Партії Нації був дозвіл лише членам Партії Нації працювати в державних установах, бути державними урядовцями. Керівники у вільних професіях також мали бути членами партії. Непідтримка партії вела до розпуску товариств, підприємств та організацій⁵⁷⁶. У румунській пресі позитивно сприймали задум короля та відгукувалися схвально про його діяльність. Проте для спокою всередині організації мали місце попере-дження щодо необхідності дотримання вірності королю⁵⁷⁷. Іншою стороною реорганізації стала нова робота з фіксації членів реорганізованої партії, яка вочевидь мала вестися регулярно та контролюватися. Останнє стосувалося також питання етнічного походження тих, хто бажав записатися у члени партії, й обмеження призначилися для вихрещених євреїв, християнок, одружених з євреями та єврейок, одружених з румунами. Таке розпорядження пояснювалося активністю єврейського населення, яке на початку 1940 р. в окремих повітах робило спроби вступити до ФНВ, зокрема в січні 1940 р. в повіті Чук. Такі спроби мали місце в цинуті Сучава впродовж першої половини 1940 р., де членами ФНВ бажали стати представники інтелектуальних професій. Подібні ситуації призводили до того, що керівництво регулярно робило настанови саме в галузі прийому до організації, особливо в тих повітах, де була представлена численна національна меншина⁵⁷⁸. Проте насамперед увагу звертали на євреїв, зокрема на виконання ними вимог, що обмежували їх права у сфері адміністрування, зайняття низкою професій. Так, з 1 вересня 1940 р. було відсторонено від служби в судових інстанціях 18 осіб на підставі їх походження. Також мали провести звільнення всіх євреїв з Міністерства повітроплавання та мореплавання до 10 вересня 1940 р. на підставі декрету-закону від 9 серпня 1940 р. Крім того, проводилися викриття євреїв, як це мало місце з аптекарем А. Біндером з Бухареста, який надав фальшиву довідку про хрещення у протестантську віру, маючи намір вступити до Партії Нації⁵⁷⁹.

На 23 червня 1940 р. було призначено маніфестацію перед Палацом та урочисте богослужіння у столиці, як і урочисті служби в кожній волості країни. У своїй промові король визнав Партію Нації способом оновлення, засобом удосконалення, вислову сподівань на широку участь у партії. Правда, за визначенням Р. Ф. Бружі, король не виглядав, як диктатор, тим більше, не поспішав він у табір союзників Німеччини. Останнє вважають пов'язаним з бажанням Г. Тетереску утримати Румунію в колі західних союзників⁵⁸⁰, а також пояснюють англофільськими настроями Кароля II.

Е. Урдеряну у виступі 24 червня 1940 р. по радіо говорив покладену на нього королем відповідальність. Представляючи нову організацію, говорив про духовну просвіту, дух команди,

відповідальність членів, здібність командування. Саму партію називав інструментом реалізації єдності в керівництві та виконанні, фактичною заміною індивідуалізму й анархізму. Останнє стосувалося тієї політичної системи, яка діяла в Румунії до лютого 1938 р. Завданнями ж партії бачили переведення морального виховання в загальне, виховання на прикладі жертвості, виховання керівників різних ланок партії, виховання відчуття відповідальності. Сказано було про прийняття партією людей рішучих і працьовитих та про необхідність подяки королю і запевнення його у виконанні свого обов'язку. Саме ж заснування партії відзначили і масовою маніфестацією в Бухаресті⁵⁸¹.

Власне 22 червня 1940 р. Партія Нації отримала підтвердження девізу, уніформи й емблеми. Спершу управляв організацією Е. Урдеряну спільно з В. Молдовану, а від 3 липня 1940 р. головою штабу організації став І. Джіурту. На посаду начальника штабу Гвардій Партії Нації було призначено капітана резерву А. Вішіяну. Зміна верхівки не призвела до повної заміни в організаціях у цинутах, повітах, волостях, громадах, де на місцях діяли кадри ФНВ. Також від ФНВ було успадковано девіз, емблему, уніформу, вітання. 24 червня було прийнято рішення про марш організації, яким став твір А. Берсой і Ч. Порумбеску «Гімн єднання. На нашому прапорі написано єднання». Молодь закликали підтримувати дисципліну та солідаризуватися. До складу Партії Нації увійшла і Залізна Гвардія. Під керівництво Партії Нації було переведено і Національні Гвардії ФНВ зі збереженням на посаді П. Джеорджеску. Збережено було і структуру керівництва й оплату персоналу Національних Гвардій, які відтепер ставали Гвардіями Партії Нації⁵⁸².

Однак усі рішення приймалися напередодні процесу територіальних втрат Румунії, серед яких першими стали Бессарабія і Північна Буковина. Рішення Коронної Ради про відповідь на радянський ультиматум не опротестовувався Партією Нації. Каролю II довелося іти на угоду з Німеччиною та домовлятися про введення німецьких військ на територію королівства, як і погоджуватися на введення у владу легіонерів. Однак зближення з Німеччиною призвело до нових територіальних жертв, призначених для задоволення Угорщини і Болгарії. Новостворений уряд на чолі з І. Джіурту, хоча виконував своє завдання у відносинах з Німеччиною, все ж уже не був партійним урядом⁵⁸³. Тим не менше членів Партії Нації закликали брати участь у допомозі біженцям з Буковини та Бессарабії для полегшення їх становища. Таким засобом ставав збір коштів у бюро Партії Нації⁵⁸⁴.

3 Партією Нації пов'язана остання надзвичайна сесія парламенту, яка відбувалася 29 червня – 3 липня 1940 р., коли проголосили національну жалобу із приводу втрати територій. Для кращої організації Партії Нації генеральний секретар В. Молдовану їздив до Німеччини для вивчення організаційного досвіду НСДАП та розширення взаємин між двома партіями. Станом на 5 серпня 1940 р. розглядалося питання нового регламенту партії, розроблення правил запису до партії, редагування повідомлень для преси стосовно функціонування партійних бюро.

До організаційних заходів додалося створення бюро контрінформації, яке заснували після червневих подій у вигляді Служби досліджень та забезпечення в рамках Генерального секретаріату, де були створені центральна та три місцеві служби в Бухаресті, Яссах, Клужі. У них працювали агенти, які діяли в межах всієї країни, а також у цинутах Сомеш, Прут, Бучедж, де існувала загроза інтересам держави. Бюро служби утворювалися на рівні цинуту, повіту, волості, громади та мали завданням наглядати за проблемами соціально-політичного, судового і загально-адміністративного плану. У плані розширення безпеки було прийняте і рішення 18 липня 1940 р. про створення Командування сил внутрішньої територіальної оборони, з яким мали співпрацювати Гвардії Партії Нації. Останні, як і «Straja Țării», повинні були організувати запілля діючої армії⁵⁸⁵. Того ж 18 липня 1940 р. було розіслано розпорядження про обов'язкове ознайомлення селян із промовою І. Джіурту та роз'яснення змісту промови в найближчу неділю після літургії. На додаток промова мала бути виготовлена у вигляді невеликих афіш та розповсюджена у примаріях, школах, будинках культури й інших закладах. Від 1 липня 1940 р. через ФНВ проводили заходи для підтримки біженців з Буковини та Бессарабії. Правда і в таких умовах мала місце

реалізація ор-ганізаційних заходів, серед яких мало обговорення включення представників угорців до Партії Нації⁵⁸⁶. Також керівництво партії, зокрема генеральний секретар В. Молдовану 19 липня відбув до Берліна для зустрічі з керівництвом НСДАП⁵⁸⁷.

Декрети 22 червня 1940 р. стали підставою для розгортання кампанії із включення нових членів до Партії Нації, адже в них йшлося про обов'язкове членство для всіх державних службовців. Записували навіть евакуйованих з Бессарабії та Буковини, адже за місцем нового перебування вони повинні були вступити до Партії Нації до 15 серпня 1940 р. Проте активності громадян не було помітно, адже після територіальних втрат не сприймалася офіційна пропаганда. Також певну вичікувальну позицію займали угорці, хоча в парламенті діяла група з 11 представників меншини. Не було помітної реакції з боку німецької меншини, що пояснювалося її поділом між Г. О. Ротом, Ф. Фабріціусом та А. Конраді. Доволі швидко Партія Нації могла поповнитися румунськими громадянами єврейської національності, але тут мали місце обмеження. Навіть державні службовці, які записувалися угорцями, не потрапляли до складу Партії Нації. Фактично керівництво країни ініціювало антисемітські дії у вигляді обмеження прав євреїв, що Р. Ф. Бружа трактує як подання знаку Німеччині. При цьому в колах політичної верхівки єврейської громади Румунії сама Партія Нації сприймалася як суто фашистська. Також на певний успіх могли розраховувати в повітах Одогрей, Трей Скауне, Чук, де розмістили евакуйованих з Бессарабії та Північної Буковини.

Доволі цікавою виявилася ситуація з ФНВ саме в Бессарабії з червня 1940 р. Про керівників місцевих організацій з Бессарабії король нотував, що саме вони повністю більшовизовані та вітали з червоними прапорами і квітами радянські війська. У тій ситуації, особливо зважаючи на стосунки з легіонерами, король вважав за потрібне прискорити діяльність з організації Партії Нації. У тому ж руслі було обговорено ним 7 серпня з Т. Сідоровічем питання включення до складу «Straja Țăgii» Передвійськової підготовки та Студентського фронту. Станом на 13 серпня І. Джігурту до-повідав королю про труднощі, що виникли в комісії з організації Партії Нації з вини опозиції, в першу чергу М. Гелмеджану⁵⁸⁸.

Стосовно ж євреїв у країні діяли на підставі декрето-закону про юридичне становище євреїв Румунії від 8 серпня 1940 р., в якому міністр юстиції І. В. Груйа бачив і вирішення проблеми прав румунського народу. Певним чином це був знак і легіонерам, їх заохочення до співпраці з урядом, адже мало місце обмеження прав євреїв у сфері зайняття адміністративних посад, володіння майном, зайняття професіями. Встановлювалися також і права дітей від змішаних шлюбів. Слідом за згаданим 31 серпня вийшов декрето-закон про становище євреїв у освіті всіх рівнів та розпо-рядження щодо відправи іудейського культу. Вже на місцях Гвардії партії Нації робили розпо-рядження по антисемітських діях, у першу чергу в економічній сфері⁵⁸⁹.

В умовах збереження загрози подальших територіальних втрат Партію Нації використали як для роботи з розміщення вже евакуйованих на нових територіях, так і для вивчення настроїв населення на потенційно загрозливих територіях. Так, через організації Гвардії Партії Нації вирішувалися питання щодо встановлення платні біженцям, відновлення на посаді. Для прикладу, в повіті Мусчел цинуту Бучедзь мешкало 146 родин біженців (311 осіб). Крім того, важливим було вивчення ставлення населення до короля і режиму, адже його популярність через зовнішньо-політичні події падала. У ряді місцевостей у серпні 1940 р. оновлення Гвардії Партії Нації дозволяло проводити спільні дії з підрозділами передвійськової підготовки. Долучали її також і до виконання закону про боротьбу зі спекуляцією. До того ж у 1940 р. очевидно була й ізоляція Румунії, яка призвела до нових територіальних втрат, вже на користь Угорщини. Зречення королем влади привело до ліквідації створених ним організацій, з яких першою стала Партія Нації (9 вересня), далі Гвардії Партії Нації (13 вересня) і Стража Церій (28 вересня), члени якої перейшли під патронаж Легіонерського руху. Щоправда, членів розпущеної організації Керівник країни І. Антонеску використав для створення адміністративних батальйонів 17 серпня 1941 р.

Сама ж партія щезла доволі швидко, оскільки не відповідала румунським реаліям і була пов'язана виключно з королем та його режимом⁵⁹⁰.

Проте діяльність ФНВ, Партії Нації та Національних гвардій була перевірена і результати перевірки затвердили у грудні 1940 р. Так, для діяльності ФНВ 7 листопада 1939 р. було отримано кредит 7 905 956 леїв. Проте з усіма іншими сумами, які надавалися організації, її фонд становив 41 521 656 леїв. До публічного фонду додавалася сума із власного фонду 3 952 848 леїв. Загалом за період з 16 грудня 1939 р. по 10 вересня 1940 р. всі прибутки становили 45 474 504 леїв. З них формувалися видатки на потреби організації, які підтверджувалися відповідними документами. Від листопада 1939 р. по 15 березня 1940 р. підтвердженими, за поданням К. Джуреску, було 9 035 454 леїв. Звісно, що мали місце також інші витрати. Стосовно витрат порушували і питання діяльності Національних гвардій, адже на діяльність було зосереджено 47 944 819 леїв. Фінанси організації були загалом під управлінням К. Джуреску (до 15 березня 1940 р.) та В. Молдовану в березні – вересні 1940 р. При цьому обидва управління були характеризовані як недоладні, оскільки фонди не формувалися на основі власного бюджету. Зверталася увага на відсутність обґрунтування проплат, відсутність бухгалтерського контролю, а також давався висновок стосовно недотримання фіскальних законів у діяльності організації⁵⁹¹.

Допоміжні організації при Фронті Національного Відродження. Формування нової політичної системи у країні велося не тільки в напрямі створення єдиної політичної партії, але й реорганізації громадського життя, підпорядкування його сфер єдиній партії. Цим слід пояснювати роботу, яка велася в молодіжній політиці держави і стосувалася шкільної молоді та студентства, робітництва. Таким чином, Фронт національного відродження доповнили і молодіжні організації. Так, 18 жовтня 1939 р. вийшов королівський декрет про заснування Національного студентського фронту. Його завданням було «примноження духовних, моральних, фізичних сил молоді та розвиток дисциплінованої її активності». Тобто це мала бути організація, яка би плекала патріотичні настрої студентів, почуття національної солідарності, жертвовності. На вершині організації перебувало Вище командування, якому підпорядковувалася дивізія студентська, що поділялася на когорти та центурії. Очолював організацію призначений королівським декретом генеральний командант. До складу студентської дивізії входили всі університети та вищі школи університетського центру, що визначало і їх кількість – 4. Всі інші вищі навчальні заклади включалися до складу даних дивізій. Когорта співпадала з навчальним закладом, який перебував у області діяльності студентської дивізії. Командиру дивізії допомагала рада професорів. Командира когорти призначав командир дивізії. Когорти підпорядковувалася центурія, яка співпадала з факультетом і керувалася командиром, призначеним командиром когорти. У кожній дивізії створювали спортивну секцію, музичну секцію з оркестром і хором. Центурії мали право створювати при цих секціях наукову секцію. Кожна з таких секцій вела освітню діяльність у своїй галузі.

Практично дана організація мала перетворити студентську молодь на активних учасників освітнього та виховного процесу, більше «усупільнити» їх, тим паче, що участь у заходах ставала обов'язковою, а діяльність, наприклад, наукової секції мала сприяти розвитку наукових досліджень студентів у обраній ними галузі спеціалізації. Всі інші студентські організації перетворювалися в допоміжні. При вступі приносили присягу та виключалися з організації при виключенні з університету. Майно всіх студентських товариств ставало майном Національного студентського фронту. Викладачі перетворювалися у членів за правом НСФ як наставники студентів⁵⁹². На підставі королівського декрету від 3 листопада 1939 р. Генеральним командантом НСФ став професор Медичного факультету Бухарестського університету Н. Гортоломей⁵⁹³.

17 січня 1940 р. до Чернівців прибув генеральний командант Національного студентського фронту В. Іонеску-Шішешть. В актовій залі університету вітав його командант дивізії НСФ проф. Р. Сбіера. У своєму виступі проф. В. Іонеску-Шішешть висловив вдячність вищому керівництву країни та визнав своєчасність створення НСФ. Кризу пояснював світовою війною, знеціненням моралі та духовності людства, неповагою до цінностей, появою критицизму. Говорив про непристосованість

вищої освіти до потреб держави, втрати відбору при вступі до університету, нехтування моральним елементом в освіті молоді. Наслідком таких дій вважав наявність невідповідних елементів серед студентів.

У діяльності НСФ бачив потребу створення сімейного духовного побуту, який має стати зразком для молоді. Останній вважав необхідним давати приклади, оскільки студенти мали стати основою для духовної еліти. З цієї причини необхідним для студентів вважав створення відповідних умов існування, розвитку в них відповідного ставлення до духовних цінностей. Після подяки ректора університету І. Я. Ністора проф. Р. Сбієра говорив про дотримання студентами відповідного курсу, завершення формування організації та дотримання вірності королю⁵⁹⁴.

19 січня в актовій залі Чернівецького університету відбулося перше засідання організації НСФ, в рамках якого провели засідання наукової секції центурії теологічного факультету під головуванням декана Н. Котоса. Обговорено на засіданні королівський декрет про заснування НСФ, зокрема його статті стосовно функціонування наукової, музичної, спортивної секцій. Велася широка дискусія з приводу форми та програми діяльності. Тоді ж прийняли рішення принести присягу 24 січня й відсвяткувати свято трьох ієрархів Василя, Григорія, Іоана. Н. Котос також поставив завдання вести пропаганду для збору коштів на бони допомоги армії⁵⁹⁵.

24 січня 1940 р. студенти юридичного факультету Бухарестського університету принесли присягу в урочистій обстановці під керівництвом командира центурії проф. М. Рарінческу. Останній у вступній промові говорив про значення НСФ для об'єднання та національної солідарності, про завдання організації. На медичному факультеті був присутній ректор проф. К. Стоїческу, міністр охорони здоров'я Н. Гортоломей, декан факультету Д. Мезінческу. Урочистості почалися зі служби в церкві Св. Елефтерії. Увечері в актовій залі виступав Н. Іонеску-Шішешть, який говорив про розвиток НСФ, увагу короля до румунської молоді та визначив завдання для студентів у рамках НСФ. У Комерційній академії заходи відбулися за участю командира когорти ректора І. І. Редукану, під час яких було наголошено на значенні самого дня і події 24 січня 1859 р. Принесли присягу також і студенти факультету ветеринарної медицини Національного зоотехнічного інституту, що було поєднано з настановами від керівництва. Загалом, у рамках НСФ помітна увага надавалася символу національної єдності і від його учасників потребували у відповідь вірності королю⁵⁹⁶.

До числа молодіжних організацій, що проявили свою діяльність у підготовці молоді, належали також і скаутські організації відомі як черчеташія. Вже в першій половині 1930-х рр. скаутський рух почав оформлюватися і розвиватися в межах стражарської організації як для юнаків, так і для дівчат. На території Буковини для молоді української громади пропонувалася участь у черчеташії, хоча слід констатувати доволі стримане ставлення старшого і молодого покоління до даної організації. З цієї причини для буковинських українців протипагою румунській скаутській організації став «Пласт»⁵⁹⁷. З вересня 1934 р. навчання стражарів почалося в 10 повітах – Чернівці, Дорогої, Оргей, Констанца, Прагова, Горж, Сібіу, Тіміш, Клуж і Несеуд. З січня 1936 р. працювали в повітах Сторожинець, Кимпулунґ, Ботосань, Ясси, Хотин, Лепушна, Каліакра, Ілфов, Бузеу, Мусчел, Долж, Брашов, Трей Скауне, Гунедоара, Бігор, Марамуреш. У березні 1937 р. підготовчі курси командирів підрозділів проводилися в повітах Редеуць, Сороки, Белць, Тігіна, Четація Албе, Путна, Дуростор, Влашка, Телеорман, Романаць, Мегедінць, Северін, Караш, Арад, Селаж, Сату Марє. З 1938 р. все це було об'єднано в систему по всіх повітах країни. На 1939 р. діяли 23 372 командири стражарів, існували 9684 підрозділи із 2 213 457 стражарями та стражарками. Володіла організація власним виданням «*De Straja*», а в цинутах у 1938-1940 рр. видавали також кварталники «*Viața Strajărească*». На відзначення національних свят влаштовувалися марші стражарів. Визначені були і загальні свята, зокрема, 8 червня – «день молоді», а 16, 23 і 30 березня, в залежності від розташування, були «днем дерев», тоді як 1 і 14 травня відзначали як «день матері». Для кращої організації влаштовували табори та шкільні колонії, яких у 1936 р. було 11 з 15 101 учасником, а 1938 р. – 214 із 26 610. Учасником таких таборів був також і Великий

воєвода Алба-Юлії Мігай. Літній період ставав часом для використання членів «Straja Țării» фактично із трудовою метою.

7 жовтня 1937 р. декрето-закон № 297 перетворив «Straja Țării» в державну інституцію. Власне, мета організації полягала у вихованні дітей та юнацтва, відповідаючи завданням скаутської організації, створеної 7 травня 1934 р. Молодь мали виховувати в монархічному дусі, вірності королю, поза політиканством, щоб унеможливити вплив на молодь з боку «Залізної гвардії» чи інших екстремістських організацій. Доволі несподіваною може виглядати оцінка дій влади послом Великої Британії Р. Гором, який вважав, що «Straja Țării» є кроком до консолідації персональної влади короля. Він визнавав, що король вирішив особисто перехопити ініціативу «Залізної гвардії». Щоправда, ідея створення «Straja Țării» належала Т. Сідоровичу, який ще 18 червня 1919 р. заснував у Чернівцях першу скаутську організацію імені А. Пумнула, а пізніше «Dumbrava Roșie».

15 грудня 1938 р. в «*Monitorul Oficial*» опублікували «Закон про організацію та діяльність «Стража Церій», яка відтепер оголошувалася автономною державною інституцією з юридичною відповідальністю та власним майном. На його підставі всі примарії отримали розпорядження надавати допомогу організації. Фактично таким декретом прив'язували діяльність молодіжної організації до партійної, проводячи водночас і реорганізацію структурних одиниць. Розширювали і саму молодіжну організацію. Принаймні взимку 1939 р. продовжили заходи зі створення нових груп «Straja Țării» на рівні шкільних організацій⁵⁹⁸. У травні 1939 р. завершили роботу над впорядкуванням положень про діяльність організації, яку визнали державною інституцією повністю автономною, яка має виконувати освітню: націонал-патріотичну, соціальну і фізичну мету для молоді обох статей. Визначено було і склад організацій, які підпорядковувалися Стража Церій – Союз спортивних федерацій Румунії, Спортивні федерації країни, Асоціація аркашів Румунії, Асоціація карпатських соколів, Християнська асоціація молоді, Християнська асоціація жінок. Верховним командантом організації виступав король (Великий стражер Країни), до послуг якого був консультативний орган Вища спрямовуюча рада, членами якої були Голова Ради міністрів, Патріарх Румунії, міністри національної освіти, Національної оборони, повітроплавства та мореплавства, внутрішніх справ, фінансів, охорони здоров'я та соціальної допомоги, праці, сільського господарства і маєтностей, громадських робіт і транспорту, командант Стража Церій, голова соціальної служби, управитель Дому шкільного і народної культури, особи яких призначав король. Організовувалися стражерські підрозділи територіально у фаланги, цінуги, легіони, когорти, зграї, центурії, тоді як найменшими підрозділами були групи, гнізда, гніздечка. Останні склалися із трьох членів і організаційно входили до складу гнізда (6 членів), тоді як 4 гнізда складали групу. Центурія (ремін) була найменшим підрозділом організації, якою керувала особа з відповідальністю, і в межах школи вона відповідала класу. Вище неї знаходилася зграя, в якій об'єднували молодь закладу, школи, підприємства, фабрики. Когорта виступала об'єднанням молоді волості чи резидентного міста, але у столиці існувало 4 когорти, які відповідали чотирьом секторам. Легіон вважався повітовою організацією, тоді як стражерський цинуг відповідав цинугу адміністративному. Фаланги об'єднували стражерів і стражерок зі всієї країни. Для підготовки командних кадрів створювалися стражерські освітні центри, а для виховання молоді – табори і колонії, кожен з яких очолювався призначеним командиром. Фінансувалася діяльність організації через міністерство фінансів та інші міністерства, з надходжень із повітів і муніципій, пожертвувань, але Стража Церій мала фінансову автономію, діючи в рамках фінансових законів⁵⁹⁹.

Перебування в організації дозволяли для хлопців у віці 7-18 років та дівчат 7-21 року, яких організовували у групи, центурії, легіони. Девізом організації стало гасло «Віра і праця за країну і короля». Перебування в ній закінчувалося переведенням в «Інспекторат передвійськової підготовки», де хлопці навчалися до 20 років. Освіта такого виду передбачала морально-релігійне, технічно-практичне, фізичне та національне виховання. Власне, організація перебувала на стано-

вищі допоміжного засобу до школи. Вже у 21 рік особа мала право на вступ до Фронту національного відродження⁶⁰⁰.

Очолив організацію Великий стражер країни, при якому діяв генеральний командант із повноваженнями міністра, державного секретаря. Цю посаду займав упродовж усього існування організації Т. Г. Сідоровіч. Вища спрямовуюча рада виступала в ролі консультативного органу та складалася з голови Ради міністрів, патріарха Румунії, міністрів національної освіти, національної оборони, повітроплавства та мореплавства, внутрішніх справ, фінансів, охорони здоров'я та соціального захисту, праці, сільського господарства і маєтностей, громадських робіт та комунікацій, голови соціальної служби, адміністратора шкіл, командира організації. Підпорядкували молодіжній організації також Союз спортивних федерацій Румунії, Асоціацію аркашів Румунії, Асоціацію християнської молоді, Християнську асоціацію жінок Румунії.

Вищий спрямовуючий комітет визначав склад Постійного керівного комітету, до якого належали генерал І. Манолеску, др. Ш. Шоймеску, проф. Н. Кемарешеску. До керівних органів належав і штаб, який складався з Дирекції секретаріату з підсекцією преси та зв'язків із закордоном, дирекції організації зі службою організації персоналу, облікової служби, дирекції спрямування з центральною службою навчання і спрямування. Належали сюди також служби соціальних проблем, служби фізичного виховання, дирекції публікацій, господарства із транспортною та матеріальною службою.

Територіальна організація мала відповідні підрозділи. Організації включали членів за статевою ознакою, не створюючи змішаних груп. Вживалися заходи для підготовки керівних кадрів організації, чисельність яких зростала в геометричній прогресії, але відповідно до збільшення кількості членів у організації та уваги держави до організації. Власне, число таких становило в 1934 р. 168 осіб, а в 1935 р. – 1618, 1936 р. – 2045, 1937 р. – 3460, 1938 р. – 14 072. З них 9999 були вчителями, 2847 – викладачами, 693 належали до різних професійних груп, 158 – офіцери, 97 – священники, 8 – громадські службовці.

У межах «Straja Țării» проводилися виховні й освітні заходи за участю членів організації. Такими заходами ставали відзначення релігійних свят та проведення «Тижня молоді». Останній захід спрямовувався на виховання молоді, зокрема майбутніх матерів, та проводився в рамках держави. З ним були пов'язані проведені у травні 1939 р. святкування в повітових центрах (21 травня) та центрах цинутів (28 травня), під час яких обирали делегатів від повітів і цинутів. У Бухаресті свято мало відбутися 7 червня 1939 р. і на нього мали доправити державним коштом делегованих від цинутів матерів 8-х та більше дітей⁶⁰¹. Традиційним для стражерської організації було свято 1 грудня, яке відзначали спільно з організацією ФНВ в межах громади. Подібні святкування давали підстави стверджувати, що ФНВ не була партією у старому розумінні, оскільки висловлювала інтереси не окремої групи, а інтереси нації. Зі стражерською організацією ФНВ святкував і річницю Конституції 1938 р., організовуючи мистецьке свято⁶⁰².

У січні 1940 р. було досягнуто домовленостей між «Straja Țării» та Червоним Хрестом, за якою дівчата у віці 18-21 року та бажаючі могли вступати до «допоміжного стражерського корпусу Червоного Хреста». Для роботи у ньому вони проходили навчання на відповідних курсах і далі вже працювали на відповідних напрямках, беручи участь і у вихованні молоді⁶⁰³.

Єдиний політичний устрій для Румунії визначався також і в організації молодіжного руху. Власне, 8 червня вважався днем стражера і за традицією в цей день, вже після завершення навчального року, члени «Straja Țării» піднімали національний прапор та славили Великого Стражера – короля Кароля II. Програма в цей день у всіх областях Румунії виконувалася згідно з гаслом «Вірність і праця для краю і короля»⁶⁰⁴. Проте за самими стражерами вівся контроль, у зв'язку з чим було віддано наказ носити ініціали та номер навчального закладу на комірці одягу. Зобов'язували всіх стражерів брати участь у всіх засіданнях⁶⁰⁵.

Молодь виступала тим об'єктом, на який спрямовувалися зусилля для підтримання сучасних знань. Власне, одним з таких стала авіація, тому не дивно, що пропаганда її серед молоді у «*Straja Țării*» вважалася необхідним актом. Способи також були чітко встановлені – від участі у звичайних авіаційних виставах до роботи в авіамодельних гуртках. Результатом подібних дій ставала участь старших, з числа учасників передвійськової підготовки, в навчанні у школах пілотів. При цьому число початківців традиційно перевищувало кількість випущених пілотів. Усе вказане в сукупності потребувало бюджету в розмірі 56 млн леїв⁶⁰⁶.

Обміни делегаціями стали вже традицією і доволі часто проводилися у вигляді візитів представників керівництва. Так, у лютому 1940 р. Румунію відвідала делегація жіночої молодіжної організації на чолі з Ю. Рюдігер. Цей візит давав можливість упродовж 5 днів ознайомитися з центром підготовки командантів та з підрозділами стражерів. З боку організації влаштовувалися візити до інших країн. Так, у лютому 1940 р. мав місце візит до Італії команданта «*Straja Țării*» Т. Сідоровіча. 14 лютого він прибув до Трієста, а вже 15 лютого був у Римі. В італійській пресі з приводу візиту мали місце публікації про теплий прийом, про нову Румунію, розвиток духовних зв'язків між двома націями. 16 лютого Т. Сідоровіч був на аудієнції в короля та імператора Італії, після якої зустрівся з дуче. У ході візиту командант румунської молодіжної організації отримав від Папи золоту медаль Св. Петра, відзнаку Великого хреста ордену Сильвестра, тоді як король нагородив його Великим хрестом ордена корони Італії. Різні нагороди отримали особи, що супроводжували Т. Сідоровіча. Мали місце і контакти із представниками італійської організації «*GIL*»⁶⁰⁷.

До числа заходів, що мали організувати працюючих та консолідувати робітників і службовців, належала діяльність асоціації «*Munca și voie bună*», яка виявилася копією італійської «*Opera Nazionale Dopolavoro*» і співпрацювала з німецькою «*Kraft Durch Freude*» та головним завданням мала піднесення культурного рівня робітників.

Для цієї мети організовувалася робота робітничого театру, робітничої бібліотеки, кінематографа, радіопередач, робітничого університету та конференцій, спортивних та музичних установ, робітничих садів. Право створювати організації «*Munca și voie bună*» надавалися на різних рівнях підприємствам, робітничим палатам, ремісничим союзам. Кошти на діяльність ішли через Міністерство праці, а при Дирекції праці створювалася служба, яка опікувалася діяльністю організації. Керував нею секретар Національної ради «*Munca și voie bună*», а сама вона поділялася на 5 секцій. Національна рада мала завданням координацію діяльності організації, через загальні директиви затверджувати діяльність, робити пропозиції для заснування різних установ.

До складу Національної ради «*Munca și voie bună*» мали входити делегати міністерств внутрішніх справ, фінансів, громадських робіт і комунікацій, закордонних справ, повітроплавства і мореплавства, культів і мистецтва, пропаганди; ректори університету і політехнічної школи в Бухаресті, Генеральний директор Румунських залізниць, голова Комітету фонду праці, 3 промисловці і комерсант, делеговані відповідними союзами, 5 робітників, приватний службовець, два ремісники від відповідних спілок, Генеральний директор праці. Голова Національної ради затверджувався міністром праці, як і члени ради на 4 роки. Рада могла скликатися міністром при потребі, найменше 4 рази на рік. Для успішної діяльності організації Міністерство праці мало намір призначати радників терміном на три роки. Міністр праці отримував право головувати на засіданнях Національної ради, як і при Інспекторатах праці створювалися посади інспекторів, що відповідали за діяльність «*Munca și voie bună*»⁶⁰⁸. Як центральна організація заснувався театр, який мав зобов'язання робити турне до важливих центрів. Для реалізації своїх завдань мали право ангажувати акторів інших театрів. Відповідна програма діяльності театру складалася Міністерством праці. Свою програму мали виконувати робітничі університети Бухареста, Клужа, Ясс, Кишинєва. Днем «Праці і веселощів» визначали 1 травня⁶⁰⁹. До числа заходів слід віднести і створення «Ради гігієни та охорони здоров'я», яка провела великий захід «Тижень гігієни» у квітні 1940 р., та влаштовувала проведення культурних заходів, серед яких вирізнявся Літній університет у Веленій де Мунте. «Тижень гігієни» вважався виховним заходом для сільської та

міської молоді. Активною ставала пропаганда серед молоді з використанням «Pregătirea Premilitară»⁶¹⁰.

Таким чином, у період королівської диктатури було зроблено спробу уніфікувати політичне, молодіжне та профспілкове життя в межах єдиної організації. Задум короля Кароля II активно реалізовувався А. Келінеску, спершу міністром внутрішніх справ, а згодом головою уряду. Його вбивство в 1939 р. стало причиною незавершеності формування партії. Робота зі створення організації розпочалася через тривалий проміжок часу після розпуску політичних партій і на вищому рівні охоплювала осіб, що були учасниками політичного життя попереднього періоду та представниками різних політичних сил. Подібне означало відсутність оновлення складу політичних діячів. При цьому масовий характер організації мав служити основою для відмови від політичної діяльності поза межами єдиної партії. Потреба порозуміння з Легіонерським рухом стала причиною заяв про реформування єдиної партії, здійсненого в межах бажаного фактичному главі організації – королю Каролю II. Партійна організація була доповнена діяльністю Національних гвардій, студентського фронту, стражарської та профспілкової організацій, що створювало видимість єдиної вишньої і політичної лінії в суспільстві.

Отже, період між двома світовими війнами став для Румунії часом утворення й посилення її політичному світі праворадикальних організацій. Традиційні, консервативного напрямку праворадикали продовжували діяти в межах вироблених у XVIII-XIX ст. ідей, як і поширюваних наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. ідей, що розвивали культу архангела Михаїла та Мігая Вітязу й вели до реалізації ідеї виховання нової людини. Поширення націоналістичних ідей пояснювалося фактичною потребою створення нації, в рамках чого створювалися умови для протистояння з євреями. Посилення такого протистояння для Реґату відбулося в умовах обговорення в парламенті тексту нової Конституції з гарантіями громадянських прав для єврейського населення Румунії. Саме на тлі посилення антисемітських виступів у Румунії відбувається формування організації, що відмовилася від звичного формату політичної партії та заявила про формат «ліги». Паралельно з цією політичною організацією створювалися групи, де провідну роль відігравали прихильники італійського фашизму.

Помітне місце в діяльності новоствореної організації відігравали студенти, які діяли під керівництвом викладачів та самостійно. Провідну роль у антисемітській діяльності відіграло прагнення добитися реалізації принципу «numerus clausus» в освітній галузі. Антисемітські настрої всередині створеної Ліги націонал-християнського захисту базувалися на положеннях, що містилися у працях А. К. Кузи. Подібна діяльність сприяла розгортанню активності радикальних членів організації, хоча така виводила їх за межі планованого розвитку організації і врешті призвела до розколу, коли група радикалів вирішила створити нову організацію.

Створення Ліги націонал-християнського захисту не тільки не припинило антисемітських виступів студентів, але спричинило опосередковано активізацію студентського конгресового руху з метою визначення форм подальшої діяльності. У діяльності, яка супроводжувалася антисемітськими гаслами, помітною складовою стало протистояння із владою, пік якого припав на жовтень 1923 р. та завершився арештом найактивніших учасників. Молодіжна частина ЛНХЗ, що керувалася К. З. Кодряну, виявилася втягнутою у фактичну антидержавну, терористичну діяльність, яка виникла після владної заборони на реалізацію трудових таборів. Останні вже на початку діяльності ЛНХЗ сприймалися як засіб зміни способу життя румунів.

Діяльність ЛНХЗ та її старших діячів спрямовувалася не тільки на пропагування антисемітських ідей, але й на розвиток організації та здобуття нею належної кількості голосів на парламентських виборах. Таким чином, критикована демократія ставала засобом проникнення в законодавчий орган, а з 1926 р. можлива перемога на парламентських виборах гарантувала й отримання влади у країні. Проте впродовж всього часу участі в парламентських виборах ЛНХЗ збирала стабільно-незмінну кількість голосів, недостатню для формування уряду. Збереження позицій організації відбувалося за рахунок залучення практично одноманітного виборчого списку, як і завдяки постійним теоретичним публікаціям ідеолога організації А. К. Кузи.

Посилення позицій ЛНХЗ у країні намагалися добитися поширенням регіональних організацій, які зміцнювалися організаційно і кількісно в регіонах, де антисемітська пропаганда здобувала найкращі умови. На перше місце виходили Молдова, Бессарабія та Буковина, тоді як на другому опинялися Мунтенія, Олтенія, Добруджа, Трансильванія. Поєднували з організаційною роботою пошуки союзників, якими з 1933 р. ставали представники німецького націонал-соціалізму як усередині країни, так і за її межами. Подібні заходи ставали вдалимими після доволі успішної пропагандистської діяльності в умовах економічної кризи.

Вирішальні зміни в діяльності ЛНХЗ мали місце після об'єднання в єдиній організації з Націонал-аграрною партією. Фактично це було злиття двох політичних організацій з доволі невисокою кількістю виборців та обмеженим електоральним полем. Злиття двох політичних організацій привело до зміни підходу до форми політичного об'єднання. Однак впродовж всього періоду існування повноцінного злиття не відбулося і всередині партії мало місце протистояння між кузистами та ґоїстами. У практиці НХП були спроби розширити сферу своєї діяльності та впливу, однак у цьому їй довелося суперничати не лише з комуністами чи соціалістами, але і з ґардистами.

Провал парламентських виборів грудня 1937 р. зберіг партійно-організаційну діяльність НХП на звичайному рівні, тоді як приведення НХП в уряд активізувало діяльність партійних осередків з підготовки до намічених на березень 1938 р. парламентських виборів. На початок лютого 1938 р. уряд також зосередився на парламентських виборах, однак початок королівської диктатури знівельював усю проведenu роботу й усунув партію з політичної арени.

Інакшою виглядала доля відверто фашистського Легіонерського руху. Його основу склали особи, які визнали своїм завданням захист традицій, на перше місце поставивши «автентичну православну віру». Більшість із осіб наприкінці 1920-х рр. була у віці 22-25 років і підтримала чотири умови участі в організації, де поєдналися ідеї мілітаризму та месіанського націоналізму. Рух розвивався у двох напрямках, одним з яких стала філософська підготовка руху, іншим – терористична діяльність. У першому випадку мова велася про духовне відродження та врятування країни від загибелі (месіанство), де помітне місце мали займати також збереження зв'язку румунів з Богом, на протипагу намірам євреїв. Відродження планували досягти в результаті особистої жертви легіонерів.

У діяльності Легіонерського руху традиційним стало формування ідеології як програми дій. Реалізація програми на початку вела до створення організації обраних, що мали діяти незалежно від зовнішньої фінансової підтримки, демонструючи обраність та елітарний характер організації. На порядку денному в діяльності Легіонерського руху стало створення нової Румунії та нової румунської нації.

Останнє відбувалося в межах самої організації і з часом, у 1930-х рр., отримало завдання вести роботу серед різних соціальних верств. Об'єднання в єдиній організації представників різних соціальних верств здійснювалося шляхом трудового виховання у трудових таборах, які одночасно стали засобом пропаганди користі Легіону для громадян Румунії. Трудовий табір допомагав реалізувати завдання виховання нової людини, що стало актуальним для Легіонерського руху у другій половині 1930-х рр. Одночасно наявні трудові табори заборонялися владою, що поглиблювало протистояння між владою та легіонерами.

Будучи організацією, де терор виступав одним із засобів досягнення мети, Легіонерський рух не орієнтувався на переворот, тож його лідери, як і представники кузистської організації, намагалися прийти у владу через парламент. Внутрішні розбіжності в Легіоні створювали проблеми в діяльності легіонерських парламентських діячів. Найвищий результат на парламентських виборах Легіонерський рух отримав у грудні 1937 р., що стало однією із причини призначення королем уряду НХП. Високий результат легіонерів на виборах 1937 р. був причиною спроб НХП добитися виборчого союзу з ними.

Легіонерський рух виявився загрозою для політичних позицій короля Кароля II, чим пояснювалася активна діяльність влади з судового переслідування капітана в березні 1938 р. та його ув'язнення за рішенням суду. Втручання канцлера III Райху стало причиною ліквідації лідера, спільно з іншими відомими діячами Легіонерського руху, що, однак, не призвело до негайного розпаду руху. Новий розвиток Легіонерський рух отримав завдяки діяльності Г. Сіма, який намагався змінити характер створеної за волею короля нової політичної організації.

Прагнення короля домогтися політичної єдності у країні стали причиною активних дій зі створення нової політичної організації, що мала завданням об'єднати всіх політичних діячів. Провідну роль у формуванні політичної партії зіграв А. Келінеску, в діяльності якого свою роль зіграли прийняття нової Конституції та проведення адміністративної реформи. Фактично створений Фронт національного відродження став організацією, заснованою лідерами колишніх політичних партій, що означало збереження максимально можливої кількості старих політиків у владі.

Фронт національного відродження намагалися створити як протипагу Націонал-християнській та Партії «Все для країни», трактуючи його як політичний рух. Фактичним очільником партії, де управління мало здійснюватися на колегіальній основі, ставав король, який керував процесом призначення на перші посади в організації. Політично ФНВ володіла розгалуженою мережею низових організацій, які охоплювали на своїх рівнях усю країну, повторюючи структуру Німецької націонал-соціалістичної робітничої партії як територіально, так і відповідними складовими частинами. Відмінністю від націонал-соціалізму була належність провідних діячів ФНВ до колишніх політичних партій та рухів, що робило ФНВ ближчим до квазіфашистської організації, ніж власне фашистської, попри оголошення власної доктрини націоналістичною.

ФНВ став політичною організацією, що мала завданням об'єднати не тільки політиків, але і представників різних національностей країни. Останнє проявилось в почерговому вступі представників національних меншин до ФНВ. Одночасно з цим виникали проблеми у створенні національних представництв у ФНВ у відповідності до процентного співвідношення їх у країні.

Складовою частиною ідеології ФНВ був «месіанізм монарха», поєднаний з тезою про монархічність румунського народу й ідеєю про функції монарха як виразника загальних інтересів держави та рятівника.

До партійної організації ФНВ було додано Національні гвардії ФНВ як засобу пропаганди доктрини ФНВ та влаштування співпраці з органами місцевої влади. Діяльність Національних гвардій ФНВ була чітко регламентованою та передбачала відповідні складові для кожного підрозділу. Діяльність командування Національних гвардій ФНВ була бюрократизована, що до деякої міри зближувало їх з державними органами.

Додатком до партійної організації стали створений у 1939 р. Національний студентський фронт, реорганізована «Straja Țării», які виконували завдання виховання молоді та підготовки її до участі в діяльності ФНВ. Виховні завдання виконувала також «Muncă și voie bună», яка стала організацією для пропаганди культури, насамперед серед робітників.

Спроба реорганізації ФНВ в Партію Нації виявилася засобом привернення на бік короля прихильників Легіонерського руху і спробою добитися єдності в керівництві й усунення індивідуалізму громадян. Певну роль партія зіграла в організації підтримки біженців. Припинення діяльності організації мало місце в результаті зречення королем Каролом II влади, що підтверджувало і штучний характер політичної організації.

Примітки

¹Граціозі А. Війна і революції в Європі, 1905-1956 рр. / Пер. з іт. М. Прокопович; Передм. А. Граціозі. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. С. 158, 211; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі: романтична палінгенеза та політична релігія Леїону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 41.

²Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 45-48.

³Агырбичану І. «Архангель»: Роман / Пер. с рум. и предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1989. С. 243.

⁴Sfântul Arhanghel Mihail: Voevodul puterilor cerești: Câteva din minunile săvârșite de El // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 82-84.

⁵Йордаки К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 49-53; Sfântului Arhanghel Mihail: Voevodul puterilor cerești! // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 82, 83.

⁶Йордаки К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 53-57; Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare. Sibiu: IMAGO, 2000. P. 34.

⁷Clark R. Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică / Traducere de M.-A. Hazaparu. Iași: POLIROM, 2015. P. 28-31.

⁸Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin. Cluj-Napoca: Dacia, 1978. P. 39-41; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 5, 92-94, 97; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 574, 576.

⁹Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 9-16.

¹⁰Яссы в 1844 году // Александри В. Избранное. Кишинев: Госиздат Молдавии, 1958. С. 72-73, 75.

¹¹Ребряну Л. Йон: Роман / Пер. з рум. І. Кушнірик. Київ: Дніпро, 1974. С. 233.

¹²Випперман В. Европейский фашизм в сравнении. 1922-1982 / Пер. с нем. А. И. Федорова. Новосибирск, 2000. С. 86.

¹³Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 17-30.

¹⁴Ibidem. P. 30-38.

¹⁵Agrigoroaiei I. Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919-1920) // Muzeul de istorie a Moldovei. Cercetări istorice (serie nouă). VIII. Iași, 1977. P. 425.

¹⁶Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 39-43.

¹⁷Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie. București: Editura Saeculum Vizual, 2013. P. 60-61, 63, 65.

¹⁸Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 43-50; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 34.

¹⁹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 42-47; Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 51-60.

²⁰Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 47-51; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 79 / 1927. Fila 1.

²¹Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. Москва: Эксмо, Яуза, 2004. С. 20-22; Agresiunea contra directorului «Adevărului» // Viitorul. 1923. 12 Octombrie. No. 4679. P. 3; Descoperiri importante în mișcarea fascistă // Viitorul. 1923. 13 Octombrie. No 4680. P. 3.

²²Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 22-25; Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 208.

²³Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 28-29.

²⁴Хейман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців. Київ: Дух і Літера, 2016. С.238; În jurul agitațiilor antisemite // Viitorul. 1922. 6 Decembrie. No 4421. P. 2; Clark R. Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică / Traducere de M.-A. Hazaparu. Iași: POLIROM, 2015. P. 41-44; Bruja R.-F. Extrema dreaptă în Bucovina / Pref. Gh. Buzatu. Târgoviște: editura «Cetea de Scaun», 2012. P. 70-71, 73-74.

²⁵Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 16-20; Disciplina Jidănească // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 22-23.

²⁶Cauza noastră e justă în ordinea morală și servește progresul social // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 13-17; Necesitatea naționalismului radical // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 20.

²⁷Parlamentari evrei în forul legislativ al României... P. 23-28.

²⁸Știri din Țara primite dela corespondenții noștri pe ziua de 30 Decembrie. Iași // Universul. 1923. 1 Ian. Nr. 1. P. 6; Consiliul de Miniștri și agitațiile studențești // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 1.

²⁹Agitațiile studențești // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 2; Corpurile Legiuitoare. Camera. Continuarea ședinței dela 1 Februarie // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Senat // Universul. 1923. 4 Feb. Nr. 29. P. 5.

³⁰Agitațiile studențești // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 30. P. 2.

³¹D. prim ministru face apel la solidaritate și devotament // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 30. P. 3; Tașcă G. Mișcarea studenților universitari // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 31. P. 1; Presa și agitațiile studențești // Universul. 1923. 8 Feb. Nr. 32 bis. P. 1.

³²Mișcările studențești // Universul. 1923. 8 Feb. Nr. 32 bis. P. 3.

³³Mișcarea studenților // Universul. 1923. 10 Feb. Nr. 33. P. 3.

³⁴Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 10 Feb. Nr. 33. P. 5; Mișcarea studenților // Universul. 1923. 10 Feb. Nr. 34. P. 1; Corpurile Legiuitoare. Ședința dela 8 Februarie // Universul. 1923. 10 Feb. Nr. 34. P. 3; Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 11 Feb. Nr. 35. P. 5; Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1923. 11 Feb. Nr. 36. P. 1-2.

³⁵Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 11 Feb. Nr. 36. P. 3.

³⁶Colegiul universitar din București // Universul. 1923. 16 Feb. Nr. 39. P. 2; Tașcă G. Mișcarea Studenției Universitare // Universul. 1923. 16 Feb. Nr. 39. P. 3.

³⁷Criza Universitară // Universul. 1923. 18 Feb. Nr. 41. P. 2.

³⁸Criza Universitară // Universul. 1923. 19 Feb. Nr. 42. P. 3; Criza Universitară // Universul. 1923. 20 Feb. Nr. 43. P. 3.

³⁹Mișcarea studenților // Universul. 1923. 22 Feb. Nr. 45. P. 4; Mișcarea studenților // Universul. 1923. 26 Feb. Nr. 49. P. 4.

⁴⁰Mișcarea studenților // Universul. 1923. 23 Feb. Nr. 46. P. 4.

⁴¹Mișcarea studenților // Universul. 1923. 24 Feb. Nr. 47. P. 2.

⁴²Mișcarea studenților // Universul. 1923. 26 Feb. Nr. 49. P. 4.

⁴³Mișcarea studenților // Universul. 1923. 27 Feb. Nr. 50. P. 2; Mișcarea studenților // Universul. 1923. 28 Feb. Nr. 51. P. 3; Marele colegiu universitar din București s'a pronunțat în chestie agitațiilor studențești // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 3; Situația la Cluj // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 3; Agitația studențească // Universul. 1923. 6 Martie. Nr. 57. P. 3.

⁴⁴Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 195.

⁴⁵Mișcarea studențească // Universul. 1923. 4 Martie. Nr. 55. P. 2; Al. As. Ne vorbește în chestia mișcărilor studențești // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 3; Mișcarea studențească // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 5; Al. Agnese A două adunare generală a studenției // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3; Un comunicat al studenției prezentat noului rector // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3; Incidentele studențești de ieri // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.

⁴⁶Mișcarea studențească // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5; Mișcarea studențească // Universul. 1923. 12 Martie. Nr. 63. P. 2.

⁴⁷Teodorescu P. I. Proportionalitatea elevilor în școli. Românii și evreii în școala secundară // Universul. 1923. 16 Martie. Nr. 67. P. 1-2.

⁴⁸Mișcarea studențească // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 2.

⁴⁹Chemarea pentru studenți // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 2; Mișcarea studențească // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 2.

⁵⁰Mișcarea studențească // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5; Adunarea generală a studenților // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3.

⁵¹Manifestație // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3; Manifestația studenților de aseară // Universul. 1923. 28 Martie. Nr. 79. P. 5; Mișcarea studențească // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 5.

⁵²Nou cămin studențesc la Iași // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 2; Agitațiunile studențești // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 2.

⁵³Demonstrațiunile din Iași // Universul. 1923. 2 Apr. Nr. 84. P. 3; Turburările dela Iași // Universul. 1923. 2 Apr. Nr. 84. P. 7; Agitațiile antisemite // Universul. 1923. 3 Apr. Nr. 85. P. 5; Un congres general al studenților // Universul. 1923. 4 Apr. Nr. 86. P. 1.

⁵⁴Universitățile se vor redeschide la 16 Aprilie // Universul. 1923. 2 Apr. Nr. 84. P. 7; Situația Universității din Iași // Universul. 1923. 4 Apr. Nr. 86. P. 5; Criza universitară // Universul. 1923. 6 Apr. Nr. 88. P. 3; Protestul facultății juridice din Iași // Universul. 1923. 8 Apr. Nr. 90. P. 1; Informațiuni studențești // Universul. 1923. 13 Apr. Nr. 92. P. 3; Cecropide B. În criza universitară // Universul. 1923. 14 Apr. Nr. 93. P. 1; Duscian I. Mișcarea culturală și națională în Basarabia // Universul. 1923. 14 Apr. Nr. 93. P. 1; Revizuirea înscrierii la Universitățile «numerus clausus»? // Universul. 1923. 15 Apr. Nr. 94. P. 1.

⁵⁵Redeschiderea Universității din București // Universul. 1923. 19 Aprilie. Nr. 98. P. 5; Universitate din Cluj s'a redeschis // Universul. 1923. 19 Aprilie. Nr. 98. P. 5.

⁵⁶Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 10 / 1923. Fila 3.

⁵⁷Clark R. Sfință tinerete legionară... P. 46-49; Bruja R.-F. Extrema dreaptă în Bucovina / Pref. Gh. Buzatu. Târgoviște: editura «Cetea de Scaun», 2012. P. 77.

⁵⁸Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 77-90.

⁵⁹Ibidem. P. 91-106.

⁶⁰Intrunirea naționaliștilor din Iași // Universul. 1923. 6 Feb. Nr. 31. P. 3.

⁶¹Intrunirea din Capitală a partidului naționalist creștin // Universul. 1923. 18 Feb. Nr. 41. P. 5.

⁶²Intrunirea partidului naționalist creștin // Universul. 1923. 1 Martie. Nr. 52. P. 5.

⁶³Intrunirea partidului naționalist creștin din Iași // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 2; Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936. P. 119.

⁶⁴Un club fascist în Capitală // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 3.

⁶⁵Constituirea Ligei pentru «Apărarea Națională creștină» // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 2.

⁶⁶Intrunirea Ligei naționale creștine la Brăila // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.

- ⁶⁷Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 110, 112.
- ⁶⁸Ibidem. P. 109-120; Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României, București, Meronia, 2000, P. 145-146; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 30.
- ⁶⁹Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 123-125, 132-144.
- ⁷⁰Mișcarea studențească // Universul. 1923. 8 Apr. Nr. 90. P. 2; Un apel al studenților închiși // Universul. 1923. 13 Apr. Nr. 92. P. 3.
- ⁷¹Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 147-149.
- ⁷²Ibidem. P. 165-167.
- ⁷³În jurul complotului // Viitorul. 1923. 11 Octombrie. No 4678. P. 3; Rep. Ce a descoperit instrucția în jurul complotului // Viitorul. 1923. 13 Octombrie. No 4680. P. 3; În jurul complotului descoperit în Capitala // Viitorul. 1923. 13 octombrie. No 4680. P. 4; Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936. P. 168-180.
- ⁷⁴Procesul studenților arestați la Văcărești // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 41; У даному уривку і далі в цитатах збережено термінологію, подану К. З. Кодряню. Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936. P. 186.
- ⁷⁵Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 180-195.
- ⁷⁶«Программа» румынских фашистовъ // Голосъ. 1924. 5 июня. Ч. 152 (1452); Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 199-235; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 62-68.
- ⁷⁷Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 146-147; Maestate! // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 48-54.
- ⁷⁸Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 235-252.
- ⁷⁹Ibidem. P. 255-264.
- ⁸⁰Ibidem. P. 265-281.
- ⁸¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 79 / 1927. File 2-3; Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 282-291.
- ⁸²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 79 / 1927. Fila 14; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 77-78.
- ⁸³Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 98-100, 105-106.
- ⁸⁴Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 211; Отмар А. Еврейський цвинтар у Чернівцях // Буковинський журнал. 1996. Ч. 1-2. С. 136-138; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 70-72; Diaconescu E. Agresiunea de la Cernăuți din ziua de 7 Octombrie 1926 împotriva Profesorilor din Comisiunea No. 1 a examenului de bacalaureat. Iași: Tipografia «Albina». P. 3, 4-7, 10, 12; Rotică G. Sentința dela Câmpulung // Glasul Bucovinei. 1927. 24 Febr. No. 2327. P. 1; Informațiuni școlare // Glasul Bucovinei. 1926. 12 Octombrie. No. 2224. P. 3; Das Ergebnis des Baccalaureats // Czernowitzer Morgenblatt. 1926. 20 Oktober. Nr. 2470. S. 1; Der Schülerprozess // Czernowitzer Morgenblatt. 1926. 12 November. Nr. 2489. S. 1, 2.
- ⁸⁵Див.: Doctrina Naționalistă Creștină. Introducere. Cuzismul: Definiții, teze, antiteze, sinteze / de A. C. Cuza. Iași, 1928. P. III.
- ⁸⁶Ibidem. P. 7-10.
- ⁸⁷Ibidem. P. 12-17.
- ⁸⁸Ibidem. P. 17-23, 25-29, 33.
- ⁸⁹Див.: Pascu D. P. A. C. Cuza: Economist și doctrinar al naționalismului. (Extras din revista A.L.A.C.I.). București, 1937. P. 17, 21-24.
- ⁹⁰Ibidem. P. 25-27.
- ⁹¹Ibidem. P. 28-38.
- ⁹²Cuza A. C. Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei: Studiu economic politic / Ediția II. București, 1929. P. VIII.
- ⁹³Ibidem. P. 535, 541, 542, 546-548.
- ⁹⁴Ibidem. P. 558, 564-566, 573-581.
- ⁹⁵Ibidem. P. 582, 586-588.
- ⁹⁶Ibidem. P. 589-600.
- ⁹⁷Ibidem. P. 653, 657-662.
- ⁹⁸Ibidem. P. 668.
- ⁹⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 71 / 1928. Fila 10.
- ¹⁰⁰Mișcările studențești // Universul. 1926. 14 Februarie. Nr. 37. P. 5; Mișcările studențești // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 3; Criza universitară // Universul. 1926. 17 Februarie. Nr. 39. P. 1; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 36 / 1926. Fila 168.
- ¹⁰¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 36 / 1926. File 123-138.
- ¹⁰²Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 195.
- ¹⁰³Comunicarea «jidanului» Fischer // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine. 1929.

29 Decembrie. No. 46. P. 1; Manifestațiile studențești de la Iași // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine. 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 2.

¹⁰⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 71 / 1928. File 15, 19, 25, 27, 28-29; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 131.

¹⁰⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 71 / 1928. File 33, 39, 41, 43-44, 45, 49.

¹⁰⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 71 / 1928. File 48, 51.

¹⁰⁷Куза редивинус // Час. 1929. 17 вересня. Ч. 283; Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin. Cluj-Napoca: Dacia, 1978. P. 61-73; Cuza A. C. Revolta contra «partidelor» // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine. 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 1.

¹⁰⁸Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 74-83.

¹⁰⁹Ibidem. P. 84-85.

¹¹⁰Ibidem. P. 85-89; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 192-195.

¹¹¹ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. 1929-1940. Арк. 13в.-23в.

¹¹²Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 281-287.

¹¹³ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 12, 15.

¹¹⁴Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 361-361.

¹¹⁵Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 31 / 1930. Fila 11.

¹¹⁶Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 31 / 1930. File 22, 24, 77, 89, 170.

¹¹⁷Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 60.

¹¹⁸Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 67 / 1931. File 22, 39.

¹¹⁹ДАЧО. Ф. 13. Другий міністерський директорат. Оп. 2. Спр. 15. Информационные бюллетени окружного инспектората полиции о событиях, происшедших на территории уездов Буковины. Арк. 142, 148, 189, 196; Спр. 35. Докладные записки префектов уездов об административном, экономическом, финансовом и культурном состоянии уездов за 1930 г. Арк. 100зв., 101; Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13833. Рапорты претур Черновицкого уезда об обнаружении коммунистических организаций в коммунах. Арк. 27.

¹²⁰Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 14 / 1932. Fila 5.

¹²¹ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8090. Дело по обвинению членов кузистской партии Никулеску Георгия и Томуц Иоана в агитации захвата земель принадлежащих владельцам нерумынского происхождения. Арк. 6, 27-28, 35зв., 54, 79-80; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 14 / 1932. File 6, 11, 50.

¹²²Ліберали злучилися з кузистами... // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 22 трав. Ч. 18.; Гітлеризм почато наслідувати й в Румунії // Народна сила. 1933. 23 квіт. Ч. 47; Проти скрайніх течій // Народна сила. 1933. 21 трав. Ч. 51; Арешт кузистів в Чернівцях // Народна сила. 1933. 3 груд. Ч. 59; Конгрес ліги проти лихви заборонений // Час. 1931. 20 лист. Ч. 923. С. 4; А. Куза проти Ліги Націй і французьких експертів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1931. 13 груд. Ч. 943. С. 1.

¹²³Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1930. Fila 18 / 1-17.

¹²⁴Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosarul Nr. 1 / 1930. Fila 18 / 24-31.

¹²⁵ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8100. Дело по обвинению редактора антисемитской газеты «Районизмул» Кобилянского Гелиоса в опубликовании статей направленных против еврейского народа. Арк. 4, 10, 18 зв., 29.

¹²⁶Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie. București: Editura Saeculum Vizual, 2013. P. 80, 82, 86-87, 101-102.

¹²⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 195 / 1935. File 1-3.

¹²⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 195 / 1935. File 12, 18, 20.

¹²⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 195 / 1935. File 28, 30-31, 25-26, 40-43.

¹³⁰Григореску Задачи КНР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Комму-

нистический Интернационал. 1934. № 6. С. 36; Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 89.

¹³¹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 89-95; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 5 / 1936. Fila 105-106, 127; Грациози А. Війна і революція в Європі... С. 148-149; Наумов А. Фашистский интернационал. Покорение Европы. Москва: Вече, 2005. С. 184.

¹³²Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 96-102; Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București: editura politică, 1970. P. 48-49.

¹³³Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 103-106.

¹³⁴Bălan I. D. Octavian Goga. Monografie. București: Editura Minerva, 1971. P. 152.

¹³⁵Ibidem. P. 141-143.

¹³⁶Negulescu P. P. Partidele politice. București: Cultura Națională, 1926. P. 99-104.

¹³⁷Bălan I. D. Octavian Goga... P. 144-146; Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 309-310.

¹³⁸Bălan I. D. Octavian Goga... P. 148.

¹³⁹95. Manifestul-program al Partidului Național-Agrar // Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944... P. 390-391.

¹⁴⁰Tabloul Ve // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

¹⁴¹Mădescu A. Conflict politico-ideologic în campania electorală din 1932. Dinamica structurilor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 279-280.

¹⁴²Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 113-120.

¹⁴³Октавіян Гоґа починає працювати // Час. Незалежний часопис. 1934. 14 вересня. Ч. 1685.

¹⁴⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 195 / 1935. File 12-13.

¹⁴⁵Fătu M. Cu pumnii strânși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. P. 228.

¹⁴⁶Ibidem. P. 229, 231-234.

¹⁴⁷Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1926 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 128.

¹⁴⁸Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar 3 / 1926. F.11, 29; Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1926 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 129-133; Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1932. P. 20-21.

¹⁴⁹Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1927 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 177-179.

¹⁵⁰Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1927 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 179-182, 184.

¹⁵¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 71 / 1928. File 55, 57, 58; Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 decembrie 1928 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 207.

¹⁵²Comisiunea Centrală electorală. Proces verbal. Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților // Monitorul oficial. 1928. 19 Dec. Nr. 283. P. 10661, 10664-10730; Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal // Monitorul oficial. 1928. 21 Dec. Nr. 285. P. 10797, 10809, 10811, 10813; Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 decembrie 1928 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 208-209, 213.

¹⁵³Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... Tabloul VII. No. de voturi, procentajul și No. de mandate întrunite de partidul L.A.N.C. (Cuza) în anii 1926-1932; Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. Nr. 131. P. 5126-5128; Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1932. 26 Iulie. Nr. 173. P. 4470, 4472-4473, 4485-4488, 4491, 4495, 4500, 4505, 4512, 4518, 4521, 4525, 4530, 4540, 4544, 4546, 4550, 4552, 4555, 4558, 4561, 4564, 4568, 4570, 4585, 4587, 4588, 4591, 4598; Mădescu A. Conflict politico-ideologic în campania electorală din 1932. Dinamica structurilor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 278.

¹⁵⁴ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Інформаційні письма дирекції поліції о настроєнні населення. Арк. 65-66.

¹⁵⁵Mădescu A. Conflict politico-ideologic în campania electorală din 1932. Dinamica structurilor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 278-279.

¹⁵⁶Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 121-124.

¹⁵⁷Ibidem. P. 124-134.

¹⁵⁸Романюк В. Співаник для української християнської молодіжи. Cernăuți: Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1936.

- С. 15-16; Гоґо-кузисти в їх власному зеркалі: На пересторогу українському народові. Cernăuți, 1936. С. 6-9.
- ¹⁵⁹Гоґо-кузисти в їх власному зеркалі: На пересторогу українському народові. Cernăuți, 1936. С. 10-15.
- ¹⁶⁰Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1935. F. 36-37.
- ¹⁶¹Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie... P. 162-163.
- ¹⁶²Злиття румунських правих партій Гоґа-Куза // Час. 1935. 18 лип. Ч. 1912; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 196-197; Програма партії Куза-Гоґа // Час. 1935. 14 лип. Ч. 1909; Румунська внутрішня політика // Час. 1935. 10 серп. Ч. 1932.
- ¹⁶³Внутрішня політика // Час. 1936. 20 серп. Ч. 2234.
- ¹⁶⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 2 / 1936. File 128-129, 135 verso.
- ¹⁶⁵Внутрішня політика // Час. 1936. 14 серп. Ч. 2230; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 230, 231, 255, 288 verso.
- ¹⁶⁶Велика маніфестація нац.-християнської партії // Час. 1936. 12 лист. Ч. 2305.
- ¹⁶⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 40 / 1935. File 253-255.
- ¹⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 40 / 1935. File 256-257, 264-269; Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 28 / 1937. Fila 59.
- ¹⁶⁹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 134-137.
- ¹⁷⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 5, 139 verso, 190, 301, 395; Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 137-144.
- ¹⁷¹Tătărescu Șt. Crez nou: Ideia național-socialistă. București, 1932. P. 5, 8, 14.
- ¹⁷²Ibidem. P. 17-18, 19-21.
- ¹⁷³ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 557. Информационное сообщение полицейских органов о деятельности социал-демократической партии на Буковине. Арк. 1.
- ¹⁷⁴Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 153-155.
- ¹⁷⁵Нові сутички і арештовання в Вучурешті // Час. 1936. 28 черв. Ч. 2190.
- ¹⁷⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 28 / 1937. Fila 67.
- ¹⁷⁷Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 185.
- ¹⁷⁸Кузисти не розв'язують свої ґарди // Час. 1936. 15 вересня. Ч. 2256; Внутрішня політика // Час. 1936. 18 вересня. Ч. 2259.
- ¹⁷⁹Внутрішня політика // Час. 1936. 4 лип. Ч. 2195.
- ¹⁸⁰Закордонна політика в румунському парламенті // Час. 1936. 19 груд. Ч. 2336; Бійка в парламенті // Час. 1935. 20 груд. Ч. 2337.
- ¹⁸¹Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie... P. 165-168.
- ¹⁸²Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 155-158.
- ¹⁸³Кузисти справники кривавих сутичок // Час. 1936. 17 січ. Ч. 2059; Вислід виборів у Suceava // Час. 1936. 18 січ. Ч. 2060; Куди воно йде? // Час. 1936. 15 бер. Ч. 2108.
- ¹⁸⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. File 143-144; Кузисти не розв'язують свої ґарди // Час. Незалежний часопис. 1936. 15 вересня. Ч. 2256.
- ¹⁸⁵Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 164, 166.
- ¹⁸⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 109 / 1937. Fila 13.
- ¹⁸⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 10 / 1937. File 228-229.
- ¹⁸⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 20-21; Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 159-167.
- ¹⁸⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 17-18; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. Fila 46.
- ¹⁹⁰Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 169-173; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. Fila 5.
- ¹⁹¹Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 68-69.
- ¹⁹²Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944... P. 438.
- ¹⁹³Müller F. Alegerile din decembrie 1937 – dinamici politico-ideologice, configurări ale elitelor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 311-312.
- ¹⁹⁴Müller F. Alegerile din decembrie 1937 – dinamici politico-ideologice, configurări ale elitelor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 313-318.
- ¹⁹⁵Ibidem. P. 335.
- ¹⁹⁶Ibidem. P. 323.
- ¹⁹⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 60, 61.

¹⁹⁸Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Пер. с венг. Б. Я. Гейгера, Н. Н. Сикачева Предисл. Г. А. Деборина. Москва: Иностр. лит., 1962. С. 65-66.

¹⁹⁹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 176-179.

²⁰⁰Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 182-184.

²⁰¹Membrii cercului de studii național-tărănesc din culoarea de Verde au trecut la național-creștini // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5; Intrunirea național-creștină din Botoșani // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 10; Manifestațiune național-creștine la Pașcani // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 10; Manifestația național-creștină dela R.-Sărat // Universul. 1938. 9 Ianuarie. Nr. 8. P. 10; Adunarea național-creștină la Iași // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5; Manifestația național-creștină dele Iași // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.

²⁰²Intrunirea național-creștină de Miercuri seară // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 3; Consfătuirea național-creștină la Brăila // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9; Intrunirea național-creștină din cart. Grivița C.F.R. // Universul. 1938. 26 Ianuarie. Nr. 25. P. 3; Intruniri național-creștine în orașul Bârlad // Universul. 1938. 28 Ianuarie. Nr. 27. P. 11; Intruniri naționale-creștine în sala Marna // Universul. 1938. 27 Ianuarie. Nr. 26. P. 7.

²⁰³Intruniri naț.-creștine în jud. Ilfov // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 5; Recepția dela prefectura din Brașov și intrunirea național-creștină // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 9; Intrunirea partidului național-creștin la Satulung (Brașov) // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 9; Vizita d-lui ministru Lupaș la Făgăraș // Universul. 1938. 6 Februarie. Nr. 36. P. 12; Intrunirea guvernamentală din Turda // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 5; Încăerare între creștini și evrei la Vijinița // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 12.

²⁰⁴Național-creștinii din Brăila au deschis campania electorală // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 2; D. prof. A. C. Cuza candidează la Arad // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 8; Intruniri electorale în jud. Constanța // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 11; Intrunire național-creștine la Cernăuți // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 12.

²⁰⁵Noui declarații de candidaturi // Universul. 1938. 22 Inuarie. Nr. 21. P. 5; Acord electoral între guvern și partidul d-lui Iorga // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.

²⁰⁶Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 188-193.

²⁰⁷Manifestul guvernului către țară // Universul. 1938. 8 Februarie. Nr. 38. P. 6.

²⁰⁸Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 226-228.

²⁰⁹Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 193-199.

²¹⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 123 / 1938. Fila 6.

²¹¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 31, 90, 243-244.

²¹²Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 203-211; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 262.

²¹³Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Пер. с венг. Б. Я. Гейгера, Н. Н. Сикачева Предисл. Г. А. Деборина. Москва: Иностр. лит., 1962. С. 49.

²¹⁴Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească / Prefață de M. Petreu. București: Cartea Românească, 2015. P. 121-123.

²¹⁵Ibidem. P. 160.

²¹⁶Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 35.

²¹⁷Фашизм на Балканах // Димитров Г. Избранные произведения. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 299-300. Насправді позиція Г. Дімітрова більше стосувалася оцінки дій націонал-цереністів, яких прирівнювали до фашистів. Numerus clausus // Моța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 218.

²¹⁸Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 9-15; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 36-37.

²¹⁹Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 15-16.

²²⁰Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 17-20; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 38.

²²¹Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 21-30; Agrigoroaiei I. Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919-1920) // Muzeul de istorie a Moldovei. Cercetări istorice (serie nouă). VIII. Iași, 1977. P. 422.

²²²Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 31-38.

²²³Ibidem. P. 295-301; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 38-40.

²²⁴La icoană // Моța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 57; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 79-80, 81. P. Кларк відправляє свого читача до публікації в № 1 газети «*Pământul strămoșesc*» від 1 серпня 1927 р.

²²⁵Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 302-303.

²²⁶Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 57-58.

²²⁷Сэдживк М. Наперекор современному миру: Традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2014. С. 184-189.

- ²²⁸ Там само. С. 190-191.
- ²²⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 180 / 1937. File 11, 15-17.
- ²³⁰ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 150-158.
- ²³¹ La icoană // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 59-60; Rânduri de creștet // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 233; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 58-59; Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 423, 424.
- ²³² Ibidem. P. 18, 91-93, 153-155; Acesta nu e sufletul nostru! // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 94-95; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 61-62.
- ²³³ Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 62-63; Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 306-307.
- ²³⁴ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 91; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 79.
- ²³⁵ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 94-97; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 59-60.
- ²³⁶ 22 Mai // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 113; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 64-65.
- ²³⁷ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 305-308.
- ²³⁸ Сэдживк М. Наперекор современному миру... С. 194-195, 489.
- ²³⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 79 / 1927. File 4-5, 8, 9.
- ²⁴⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 79 / 1927. File 6, 7; Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 309-324.
- ²⁴¹ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 324-335.
- ²⁴² Ibidem. P. 335-343; Sircuța C. Viața femeilor în România interbelică / Cuvânt-înainte de Victor Neumann; Postfață de A. Heinen. București: Editura Oscar Print, 2016. P. 228-229; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 81; Lupu N. V. Cântăcica șefului de cuib. Sibiu: Tiparnița Oct. L. Vestemean, 1936. P. 5-6, 20-24.
- ²⁴³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. Fila 237.
- ²⁴⁴ Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 98-107.
- ²⁴⁵ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 344-351.
- ²⁴⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 278 / 1938. Vol. II. Fila 173.
- ²⁴⁷ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 69-72; Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 264; Ромунські студенти бють жидів і викидають з поїздів // Час. 1929. 19 вересня. Ч. 285.
- ²⁴⁸ Вирок у справі фашистичного комплоту // Час. 1929. 24 вересня. Ч. 289.
- ²⁴⁹ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 355-367; Moța I. I. Liga Națiunilor. Idealul, viciile și primejdia ei. Conferință ținută la Cercul de studii al Centrului Studentesc București în ziua de 15 Dec. 1929. Cluj: Tipografia Astra S. A., s. a. P. 3-5; Bruja R.-F. Extrema dreaptă în Bucovina... P. 93-94; Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. II: Neam, limba maternă, religie. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. P. 150-151, 596.
- ²⁵⁰ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 370-390; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 31 / 1930. Fila 214; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 234; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 91-98.
- ²⁵¹ Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 390-402; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 232.
- ²⁵² Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 12-13.
- ²⁵³ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 154-162.
- ²⁵⁴ ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1279. Копия приказа Черновицкого областного инспектора полиции о проверке информации по поводу получения легионерами оружия из Германии. Арк. 1; Sircuța C. Viața femeilor în România interbelică / Cuvânt-înainte de Victor Neumann; Postfață de A. Heinen. București: Editura Oscar Print, 2016. P. 229-230, 234-235, 238.
- ²⁵⁵ Codreanu Eisernae Garde. Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. S. 164; Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер: Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968. С. 54, 58-60; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976. С. 50-51; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 60-63, 66-67, 164.
- ²⁵⁶ Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000, P. 142; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 63-64.
- ²⁵⁷ Цит. за: Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран / Пер. с франц. Е. П. Островской. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. С. 61-62.
- ²⁵⁸ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 129-130.
- ²⁵⁹ Comunicate și circulări ministeriale. Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. Nr. 131. P. 5126; Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților,

efectuate în ziua de 1 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. Nr. 131. P. 5140, 5147, 5150, 5159, 5172, 5186, 5227, 5157, 5182, 5189, 5205, 5216, 5218, 5221, 5229. 1. Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal, efectuate în ziua de 4 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 13 Iunie. Nr. 134. P. 5323, 5345, 5347. 2. Tablou de candidații la alegerile generale pentru Senat, colegiile consiliilor comunale și județene efectuate în ziua de 6 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 13 Iunie. Nr. 134. P. 5372; Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936. P. 403-406; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 235.

²⁶⁰Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 170, 198.

²⁶¹ДАЧО. Ф. 126. Апеляційний суд Буковини, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. Арк. 19.

²⁶²Лебедев Н. И. Крах фашизма... С. 64; Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... Tab. Vg; ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13850. Информационные сообщения префектуры о деятельности политических партий, настроении населения, о состоянии промышленности, торговли и земледелия на территории уезда. Арк. 43в.

²⁶³Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 490-491; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 163, 166-177.

²⁶⁴Цит. за: Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 177.

²⁶⁵Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940)... P. 314-315.

²⁶⁶Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 409-421.

²⁶⁷Ibidem. P. 421-427.

²⁶⁸Ibidem. P. 428-432; Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 352-353, 358, 378; Clark R. Sfântă tinerețe legionară... P. 93.

²⁶⁹Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1932. 26 Iulie. Nr. 173. P. 4470, 4472-4473. Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților, efectuate în ziua de 17 Iulie 1932 // Monitorul Oficial. 1932. 26 Iulie. Nr. 173. P. 4479, 4481, 4484, 4486, 4491, 4494, 4497, 4500, 4501, 4511, 4517, 4519, 4520, 4521, 4523, 4527, 4532, 4537, 4541, 4545, 4549, 4551, 4558, 4560, 4561, 4563, 4564, 4573, 4577, 4578, 4579, 4583, 4587, 4593, 4595, 4596. 1. Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal, efectuate în ziua de 24 Iulie 1932 // Monitorul Oficial. 1932. 29 Iulie. Nr. 176. P. 4658, 4663, 4673, 4675.

²⁷⁰Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932... P. 21.

²⁷¹Tabloul Vg // Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932...

²⁷²Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 28 / 1937. Fila 11.

²⁷³Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 432-437.

²⁷⁴Ibidem. P. 472-473.

²⁷⁵Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 437-440; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 14 / 1932. File 99 verso, 145-146.

²⁷⁶Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 38-39, 46, 48, 52.

²⁷⁷Codreanu C. Z. Pentru Legionari... P. 443-454, 457-461.

²⁷⁸Ibidem. P. 461-472; Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare. Sibiu: IMAGO, 2000. P. 194-198, 227-228.

²⁷⁹Codreanu Eisene Garde. Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. S. 27; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 50-57.

²⁸⁰Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 53; Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie... P. 159-162.

²⁸¹Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 97-103.

²⁸²Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare... P. 12; Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 77-85, 86-87.

²⁸³Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 109-111.

²⁸⁴Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер... С. 54, 55.

²⁸⁵Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер... С. 56-57; «Extremizmul de dreapta» // Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 24, 25, 28-29; Dela formalismul democratic la naționalismul constructiv // Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 8-9, 12.

²⁸⁶Națiunea împotriva statului de import // Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 19; Stat și cultură // Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 104-106.

²⁸⁷Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 116.

²⁸⁸Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 112-113.

²⁸⁹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României: 1933-1938... P. 24.

²⁹⁰Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 180-184.

²⁹¹Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 94-95; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. 1929-1940. Арк. 13в.

²⁹²Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 273-274; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938... P. 70.

²⁹³Răspuns cifrat d-lui Titeanu // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 144-145.

²⁹⁴Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 63. Твердження М. Лебедева загалом слід приймати як бажання короля мати ситуацію, створену легіонерами, де б король виглядав рятівником ситуації та країни.

²⁹⁵Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 186-190; Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina... S. 260.

²⁹⁶ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8093. Дело по обвинению Галан Ифтемие, Скоропат Иосифа, Янчинского Стефана и других в ношении легионерских форм. Арк. 3, 3-31, 160, 182зв., 199.

²⁹⁷Dan I. «Procesul» Mareșalului Ion Antronescu / Ediție revizuită și îmbunătățită. București: Editura Lucman, 2005. P. 26-27.

²⁹⁸Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 26.

²⁹⁹Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 190-196, 210.

³⁰⁰Лебедев Н. И. Крах фашизма... С. 69-72; Михутина И. В. К вопросу о роли правых оппозиционных группировок в политической системе стран Центральной и Юго-Восточной Европы в 30-е годы // Советское славяноведение. 1977. № 2. С. 22-23.

³⁰¹ДАЧО. Ф. 13. Другий міністерський директорат. Оп. 2. Спр. 15. Информационные бюллетни окружного инспектора полиции о событиях, происшедших на территории уездов Буковины. Арк. 196, 209зв.

³⁰²Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 113-116.

³⁰³Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: editura de stat pentru literatură politică, 1957. P. 17-18.

³⁰⁴Sonea E., Sonea G. Viața politică a României... P. 23-24, 58-59; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии... С. 50, 63-64; Arestarea d-lui Ion Zelea Codreanu // Universul. 1933. 13 Decembrie. Nr. 341. P. 11; Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 101.

³⁰⁵Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 266.

³⁰⁶Popescu S. «Garda de Fier» // Universul. 1933. 13 Decembrie. Nr. 341. P. 1; În greva foamei // Universul. 1933. 15 Decembrie. Nr. 343. P. 7; Gardiștii în greva foamei // Universul. 1933. 16 Decembrie. Nr. 344. P. 5; Trierea «gardiștilor» arestați // Universul. 1933. 17 Decembrie. Nr. 345. P. 7; Incident cu «Garda de fier» în jud. Constanța // Universul. 1933. 23 Noembrie. Nr. 321. P. 5; Agitațiile «Gărzii de Fier» // Universul. 1933. 26 Noembrie. Nr. 324. P. 1; Incidente între poliție și «Garda de Fier» // Universul. 1933. 27 Noembrie. Nr. 325. P. 10; Incidentele cu membrii «Gărzii de fier» la Iași // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9; Cazul din jud. Tulcea // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9; Descindere la sediul Gărzii de fier din Buzău // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9.

³⁰⁷Cum vor vota legionarii «Gărzii de Fier» // Universul. 1933. 21 Decembrie. Nr. 349. P. 10; Procesul legionarilor din Iași // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 352. P. 2.

³⁰⁸Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 106-109; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 117-119, 197. 3 1936 p. o. Попеску-Мелеешть впродовж двох років, борючись з впливом легіонерів на теологічному факультеті, робитиме ряд заходів для видалення Г. Крістеску з посади професора. Ibid. P. 198.

³⁰⁹Лебедев Н. И. Крах фашизма... С. 67-68; Замах залізногвардійців на свого провідника // Час. Незалежний часопис. 1934. 14 вересня. Ч. 1685. Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 64-68; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală... P. 110-112; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 237; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. Fila 243; 16; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 122-124; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 222-223.

³¹⁰Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 165-167.

³¹¹ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 18362. Донесения квестуры полиции г. Черновцы о прибытии руководителя железногвардейской партии Румынии Моца Иоана. Арк. 1-2; Спр. 18363. Рапорт квестуры полиции г. Черновцы о пребывании в городе священника – профессора теологии железногвардейца Кристеска. Арк. 2; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 241, 245; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 167.

³¹²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. File 232, 210, 224, 233, 239, 229, 228; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 168-176.

³¹³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 94, 105, 193; Розв'язують табори праці ґардістів // Час. 1936. 10 вересня. Ч. 2252; Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie

la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 269-270.

³¹⁴Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 18; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 306-312.

³¹⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 12 verso, 24.

³¹⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 40 / 1935. File 1-3.

³¹⁷Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 83; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 283.

³¹⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. Fila 97, 102.

³¹⁹Ciocioiașul // Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Tipografia «Bucovina», 1937. P. 125-127.

³²⁰ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 19128. Рапорты квестуры полиции г. Черновцы о состоявшихся собраниях и митингах политических партий и обществ в г. Черновцах. Арк. 7-8, 15; Спр. 20104. Информационные бюллетени квестуры полиции г. Черновцы и жандармского легиона. Арк. 2; Clark R. Sfîntă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică... P. 199, 202. P. Кларк вказує, що це дані Ф. Вейха, тоді як в архівних матеріалах присутні імена значно меншої кількості священиків.

³²¹Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии... С. 82-83; Наумов А. О. Фашистский Интернационал... С. 44-45.

³²²Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 113.

³²³Наумов А. О. Фашистский Интернационал... С. 184-185.

³²⁴Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 113.

³²⁵Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 106-115; Conferința la Radio despre «Rostul Frontului Renașterii Naționale» // Călinescu A. Noul Regim. Cuvântări:1938-1939. București, 1939. P. 90; Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. II: 1 ianuarie – 30 iunie 1937 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1999. P. 223.

³²⁶Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 234-236, 251-254, 263-264. Політичне убійство в București // Час. 1936. 19 лип. Ч. 2208.

³²⁷Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 267-268.

³²⁸Sensul naționalismului nostru // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 203-207.

³²⁹Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. P. 235-236; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 175.

³³⁰Un an de la moartea lui Moța și Marin // Universul. 1938. 16 ianuarie. Nr. 15. P. 5; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 255-262; Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 265, 272.

³³¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. File 93 verso, 139 verso, 193.

³³²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 134, 144; Clark R. Sfîntă tinerețe legionară... P. 176-178.

³³³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 233 / 1935. File 212, 214, 218-221.

³³⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 21, 99.

³³⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 157, 165.

³³⁶Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 267-280; Clark R. Sfîntă tinerețe legionară... P. 154-163, 203; Vernea E. Cartea căpitanilor. București: Bucovina, s. a. P. 7-12.

³³⁷Цит. за: Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 281-282.

³³⁸Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 87, 90-94.

³³⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 168 / 1935. File 34-35, 42, 19, 65-66.

³⁴⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. File 1, 93-94.

³⁴¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. File 84-85.

³⁴²Numerus clausus // Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. P. 218, 221.

³⁴³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. File 2, 3, 4-17; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 167.

³⁴⁴Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 261; Внутрішня політика // Час. 1936. 14 серп. Ч. 2230; Убийство в публичном городе // Час. 1936. 9 серп. Ч. 2226; В справі убійства студента Гріґора // Час. 1936. 15 серп. Ч. 2231; Порубали ще одного ґардиста в публ. городі // Час. 1936. 20 лист. Ч. 2312; Arhivele Naționale ale României.

Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. Fila 180; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 46 / 1936. File 20, 22, 95, 113, 117-118, 133.

³⁴⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 158-159.

³⁴⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 5 / 1936. Fila 395.

³⁴⁷Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 207-212.

³⁴⁸Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 69-72; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 289-299; Carol al II-lea Regele al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 18, 33.

³⁴⁹Додуров Т. Йон Антулеску – проводник на гермаското влияние или национален герой // България и Балканите в сферата на Европейските влияния през XIX-XXI век. Велико Търново: ИВИС, 2012. С. 233.

³⁵⁰Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 164-168.

³⁵¹Clark R. Sfântă tinerete legionară. Activismul fascist în România interbelică... P. 224.

³⁵²Ibidem. P. 224-226.

³⁵³Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 307, 332-333.

³⁵⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. Fila 69; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 212-216; Totu N. Însemnări de pe front. Note din expediția legionară în Spania Noembrie 1936 – Ianuarie 1937. Sibiu: Editura «Curierul», 1937. P. 16-21, 115, 120-126, 128, 131, 135.

³⁵⁵Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 246-247; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 216-223; Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности: 1932-1939. Москва: Наука, 1977. С. 220-222; Наумов А. О. Фашистский Интернационал... С. 414-418; Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina... S. 261-262; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. Fila 70; Comemorarea legionarilor căzuți la Majadahonda // Universul. 1938. 10 Ianuarie. Nr. 9. P. 2; Grigore Olimp Ioan Un an de la moarte lui Moța și Marin // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5; La Târgoviște // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5; Parastas pentru Moța și Marin // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 12; Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 398.

³⁵⁶Turcan N. Între continente. Un nou curent mondial. Cernăuți: Editura A. Roșca, 1937. P. 22, 43, 49, 53, 71, 82, 84, 89, 95.

³⁵⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 37-38.

³⁵⁸Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 180-181.

³⁵⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 46, 48, 52.

³⁶⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 54.

³⁶¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 61, 62, 72.

³⁶²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 69.

³⁶³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 19 / 1937. Fila 24.

³⁶⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. Fila 75.

³⁶⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 79, 90, 105, 117, 121, 128, 133.

³⁶⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 109, 118, 135.

³⁶⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 119-120; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 19 / 1937. File 25-26, 43.

³⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 62, 71, 88, 89, 90, 96.

³⁶⁹Клясифікація леґіонарського руху // Час. 1938. 25 січня. Ч. 2652.

³⁷⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 10 / 1937. File 224, 226-227; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 278 / 1938. Vol. 1. File 151-152; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 6 / 1935. Fila 34.

³⁷¹Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 69.

³⁷²Iorga N. Memorii. V. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 436-437; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 267-268; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 227-228.

³⁷³Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 83-84; Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі... С. 63; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 248; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 227-228.

³⁷⁴Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București, Meronia, 2000, P. 171-172; Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 60-61.

³⁷⁵ Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер... С. 62; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии... С. 63-65.

³⁷⁶ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 343-344; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 170-171.

³⁷⁷ Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер... С. 158, 163.

³⁷⁸ Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944... P. 436-437, 437; Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 130.

³⁷⁹ Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 40.

³⁸⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 69-70; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 249-250.

³⁸¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 78verso, 79, 90, 95, 191verso.

³⁸² Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 126, 150.

³⁸³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 169, 178.

³⁸⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. Fila 142; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. File 6, 76.

³⁸⁵ Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. File 89-93; Codreanu C. Z. Însemnări de la Jilava. Martiriului Fondatorului Mișcării Legionare. München: Colecția EUROPA, 2010. P. 14.

³⁸⁶ Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. Fila 51; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. Fila 4 / 134.

³⁸⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 233 / 1935. File 21-25, 26, 27, 245.

³⁸⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 45, 48-52, 102-103.

³⁸⁹ Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 83.

³⁹⁰ Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 332-333.

³⁹¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 10 / 1937. Fila 238, 242; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 167-168.

³⁹² Dan Ioan «Procesul» Mareșalului Ion Antonescu. București: Editura Lucman, 20005. P. 316.

³⁹³ Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 45-46.

³⁹⁴ Atitudinea legionarilor față de situația politică // Universul. 1938. 1 ianuarie. Nr. 1. P. 13; Declarațiile d-lui Corneliu Z. Codreanu // Universul. 1938. 16 ianuarie. Nr. 15. P. 5; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 191.

³⁹⁵ Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond prefectura Județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. Fila 4 / 134, 1; Corneliu Zelea Codreanu trimis în judecată pentru crimi de trădare // Universul. 1938. 9 Mai. Nr. 125. P. 5.

³⁹⁶ Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 370, 372-373; Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 273; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale... P. 268-274.

³⁹⁷ Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 229-230.

³⁹⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 140, 143.

³⁹⁹ Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 230-231; Anexa I. Circulara Nr. 148 // Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 291-293.

⁴⁰⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 30-31, 245-246.

⁴⁰¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 136-137.

⁴⁰² Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond prefectura Județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. Fila 23; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 6, 10; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 251; Clark R. Sfântă tinerete legionară... P. 231.

⁴⁰³ Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 278 / 1938. Vol. II. Fila 74-83, 89-90, 106, 110, 116-117, 119, 148; Legea pentru apărarea ordinii în stat. Textul decretului care a apărut eir în «Monitorul Oficial» // Universul. 1938. 17 Aprilie. Nr. 106. P. 5; Noui agitații subversive ale membrilor fostei organizații Garda de Fier.

Circulari, descoperiri de arme și muniții // Universul. 1938. 19 Aprilie Nr. 108. P. 3; Comunicat. Ce au constata organele de siguranță în legătură cu acțiunea subversivă a fostei «Gărzi de fier» // Universul. 1938. 20 Aprilie. Nr. 109. P. 5; Procesul de ultraj al d-lui Corneliu Codreanu // Universul. 1938. 21 Aprilie. Nr. 110. P. 13; Coordonarea materialului documentar descoperit cu prilejul descinderilor de Sâmbătă și Duminică // Universul. 1938. 22 Aprilie. Nr. 111. P. 5; Reprimarea agitațiilor Gărzii de fier // Universul. 1938. 24 Aprilie. Nr. 113. P. 25; Noui documente în legătura cu acțiunea Gărzii de fier // Universul. 1938. 29 Aprilie. Nr. 115. P. 4; Genealogia familiei Zelea Codreanu // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 11; Domiciliu forțat pentru membrii fruntași ai fostei «Gărzi de fier» // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 11; Procesul unor legionari la Cluj // Universul. 1938. 4 Mai. Nr. 120. P. 13; Corneliu Zelea Codreanu trimis în judecată pentru crimă de trădare // Universul. 1938. 9 Mai. Nr. 125. P. 5-6.

⁴⁰⁴Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua I // Universul. 1938. 25 Mai. Nr. 141. P. 5; Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua Ia // Universul. 1938. 26 Mai. Nr. 142. P. 11-145; Procesul Codreanu // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 5; Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua IIa // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 11; Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua IIIa // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 15; Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua IVa // Universul. 1938. 28 Mai. Nr. 144. P. 11-12; Corneliu Z. Codreanu condamnat la 10 ani muncă silnică // Universul. 1938. 29 Mai. Nr. 145. P. 9.

⁴⁰⁵Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 57 / 1938. File 26-29.

⁴⁰⁶Regele Carol al II-lea al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 141, 146.

⁴⁰⁷Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. File 30, 32, 33, 37-42, 43, 60; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 252-253; Clark R. Sfîntă tinerețe legionară... P. 232.

⁴⁰⁸Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 254-255; Comunicatul oficial din 30 Noembrie 1938 // Codreanu C. Z. Însemnări de la Jilava. Martiriului Fondatorului Mișcării Legionare. München: Colecția EUROPA, 2010. P. 67; Codreanu C. Z. Însemnări de la Jilava. Martiriului Fondatorului Mișcării Legionare. München: Colecția EUROPA, 2010. P. 73-75.

⁴⁰⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 278 / 1938. Vol. II. Fila 86; Лебедев Н. И. «Железная Гвардий», Кароль II и Гитлер... С. 174-175; Васильченко А. Между Дуче и Гитлером... С. 381-390; Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 121.

⁴¹⁰Ланг Ф. Кодреану – истинно румынский телохранитель Гитлера // Коммунистический Интернационал. 1938. № 5. С. 97-98; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. File 76-78, 79; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 254.

⁴¹¹Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 188-190.

⁴¹²Dan I. «Procesul» Marelui Ion Antonescu / Ediție revizuită și îmbunătățită. București: Editura Lucman, 2005. P. 28, 120-121; Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 9.

⁴¹³Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 177.

⁴¹⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. File 195, 197, 205-206, 210-211, 218, 226.

⁴¹⁵Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 81.

⁴¹⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. Fila 233-235, 239-240; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 255; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 11, 15, 36.

⁴¹⁷Decizii ministeriale. Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 23. P. 352-353; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 18 / 1940. File 211-212.

⁴¹⁸Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 166.

⁴¹⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 18 / 1940. Fila 219; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 278 / 1938. Vol. 1. Fila 265; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 11, 16, 17.

⁴²⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 23.

⁴²¹Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995.

P. 17-19.

⁴²²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 89, 96-97, 103, 135, 140-141.

⁴²³Mărturisire de credință din partea foștilor membri ai fostei mișcări legionare // Universul. 1940. 18 Martie. Nr. 76. P. 5.

⁴²⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 204 / 1940. File 4-5, 1; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 30, 33-34.

⁴²⁵Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 35-38.

⁴²⁶Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 131, 140-141, 146.

⁴²⁷Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 154, 181; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 43-45, 73, 86-89, 101-103, 109-111.

⁴²⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 192, 202.

⁴²⁹Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 126-129.

⁴³⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 205-207, 211, 246; Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 179-183; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier... P. 134, 143-144, 148-153, 160-162.

⁴³¹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 138 / 1940. Fila 150; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier... P. 169-170, 176.

⁴³²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 268-270; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase... P. 191-192.

⁴³³Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier... P. 206-224.

⁴³⁴Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier... P. 225-239; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 258.

⁴³⁵Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 15; Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран... С. 122; Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească... P. 268-275.

⁴³⁶Випперман В. Европейский фашизм в сравнении... С. 91.

⁴³⁷Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Iași: Junimea, 2006. P. 26-32; Iorga N. Memorii. V. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 456.

⁴³⁸Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939. Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. P. 3.

⁴³⁹Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 34-38.

⁴⁴⁰Ibidem. P. 43-46.

⁴⁴¹Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939 / Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. P. 13.

⁴⁴²X. Conferința la Radio despre «Rostul Frontului Renașterii Naționale» 11 Ianuarie 1939 // Călinescu A. M. Noul regim. Cuvântări 1938-1939. București, 1939. P. 88-89.

⁴⁴³Ibidem. P. 90-92.

⁴⁴⁴Ibidem. P. 94.

⁴⁴⁵Ibidem. P. 95, 97-100.

⁴⁴⁶Ibidem. P. 100-105.

⁴⁴⁷Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 28-30, 31, 123.

⁴⁴⁸Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura

Machiavelli, 2003. P. 37, 43.

⁴⁴⁹Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 24-25, 73, 78, 83.

⁴⁵⁰Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939 / Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. P. 17.

⁴⁵¹Див. Статті 9-14 Регламенту. Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939 / Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. P. 18; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Iași: Junimea, 2006. P. 53-55.

⁴⁵²Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939 / Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. P. 18-19.

⁴⁵³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. F. 4, 29, 46, 55 verso, 61-63; Legea și Regulamentul legii pentru înființarea «Frontului Renașterii Naționale». Regulamentul asupra uniformelor «Frontului Renașterii Naționale». Cu anexele respective. București, 1939. P. 9-17, 17-23.

⁴⁵⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. F. 9; Regulamentul special pentru organizarea și funcționarea Gărzii Naționale. București, 1939. P. 3-10; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 1 / 1939. F. 91-110.

⁴⁵⁵XIII. Cuvântare asupra măsurilor luate pentru menținerea independenței naționale și apărarea fruntarilor // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 132-146.

⁴⁵⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. F. 26.

⁴⁵⁷Legea și Regulamentul legii pentru înființarea «Frontului Renașterii Naționale». Regulamentul asupra uniformelor «Frontului Renașterii Naționale». Cu anexele respective. București, 1939. P. 19; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Iași: Junimea, 2006. P. 55-59.

⁴⁵⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 23-25.

⁴⁵⁹Decret-lege pentru organizarea Frontului Renașterii Naționale // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 214-216.

⁴⁶⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 360. F. 2-6.

⁴⁶¹Decret-lege pentru organizarea Frontului Renașterii Naționale // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 216-218.

⁴⁶²Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. С. 75.

⁴⁶³Там само. С. 76.

⁴⁶⁴Noua lege a Frontului Renașterii Naționale. Declarațiile d-lui președinte al consiliului de miniștri // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 11; Frontul Renașterii Naționale se va confunda astfel cu țara însăși // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 11.

⁴⁶⁵Коларов В. О балканском блоке обороны против фашистских агрессоров // Коммунистический Интернационал. 1939. № 7. С. 20.

⁴⁶⁶Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 20. P. 282.

⁴⁶⁷Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 21. P. 306-307; Noua organizare a Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 3; «Voelkischer Beobachter» despre noua lege de organizare a F.R.N. // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 7.

⁴⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 322. F. 13; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 18 / 1940. File 201, 207, 223, 229, 234; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 61-77.

⁴⁶⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. 602. Dosar Nr. 4. Fila 1.

⁴⁷⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. 602. Dosar Nr. 4. File 12-21.

⁴⁷¹Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 Ianuarie – 30 Iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 67.

⁴⁷²Ibidem. P. 46.

⁴⁷³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 323. F. 1, 3-4, 6, 9-10, 11-13; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 370. F. 1, 3-4, 5.

⁴⁷⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 323. F. 1, 3-4, 6, 9-10, 11-13, 30, 19, 32; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. 602. Dosar Nr. 360. F. 16, 17, 19-21.

- ⁴⁷⁵ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. 602. Dosar Nr. 368. Fila 11, 14-15, 18verso, 20.
- ⁴⁷⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 323. File 16-17, 23-24.
- ⁴⁷⁷ Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 128-129; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 88-95; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 360. File 10 verso-11.
- ⁴⁷⁸ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 98-99.
- ⁴⁷⁹ Ibidem. P. 100-104.
- ⁴⁸⁰ Ibidem. P. 105-112.
- ⁴⁸¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 322. File 15, 17, 18.
- ⁴⁸² Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 154. File 8, 25, 48, 26, 94, 98, 164, 175, 291, 434.
- ⁴⁸³ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 122.
- ⁴⁸⁴ Ibidem. P. 121-126.
- ⁴⁸⁵ XII. Cuvântare la împlinirea unui an dela promulgarea Constituției Regele Carol II // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 129-130.
- ⁴⁸⁶ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 133-134.
- ⁴⁸⁷ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 12 / 1939. File 23-25.
- ⁴⁸⁸ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. Fila 26.
- ⁴⁸⁹ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. Fila 31.
- ⁴⁹⁰ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale... P. 136-141.
- ⁴⁹¹ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 12 / 1939. Fila 50.
- ⁴⁹² Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 12 / 1939. File 54-63; Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 15 / 1939. Fila 3; Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. Fila 32.
- ⁴⁹³ Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. Fila 30.
- ⁴⁹⁴ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. File 56, 60, 82, 70, 65.
- ⁴⁹⁵ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 1 / 1939. File 75-76.
- ⁴⁹⁶ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 141-150.
- ⁴⁹⁷ Ibidem. P. 150-170.
- ⁴⁹⁸ Legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat // Monitorul Oficial. 1939. 9 Mai. Nr. 106 bis. P. 2951-2956.
- ⁴⁹⁹ Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 9 Mai. Nr. 106 bis. P. 2956-2958.
- ⁵⁰⁰ Decrete Regale. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1939. 10 Mai. Nr. 107. P. 2960.
- ⁵⁰¹ Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 30 Mai. Nr. 122. P. 3416.
- ⁵⁰² Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 177-180; Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 277, 305.
- ⁵⁰³ XV. Cuvântare cu privire la rezultatele noului regim și la convocarea noului parlament // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 155-162.
- ⁵⁰⁴ Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Iunie. Nr. 128. P. 3561; Programul deschiderii Sesiunii Ordinare a Corpurilor Legiuitoare. Miercuri 7 Iunie 1939 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Iunie. Nr. 128. P. 3560; Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 312-313.
- ⁵⁰⁵ Regulamentul Senatului // Monitorul Oficial. 1939. 22 Iulie. Nr. 167. P. 4569-4581; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 181-183.
- ⁵⁰⁶ XVI. Cuvântare la discuția Adresei de răspuns la Mesaj // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 163-177.
- ⁵⁰⁷ Ibidem. P. 178-191.
- ⁵⁰⁸ Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 Iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 22-23.
- ⁵⁰⁹ Ibidem. P. 23.
- ⁵¹⁰ XIV. Discursul d-lui Armand Călinescu, președintele Consiliului de miniștri, la primul congres al breslelor // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 147-154.

⁵¹¹XVII. Cuvântare la sărbătorirea sa de către Primul Parlament al Renașterii Naționale // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 192-201.

⁵¹²Frontul Renașterii Naționale a intrat în ultima fază de organizare și se desăvârșește ca instrumentul politic de unitate națională în sensul prindipiilor mântuitoare ale Constituției Regelui Carol al II-lea // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 6 Septembrie. Nr. 457. P. 5; Regele Carol al II-lea al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. IV: 8 septembrie 1940-19 mai 1941. Caietele 11A (urmare)-11B / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N-Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 32.

⁵¹³Un important interview al d-lui C. Giurescu ministrul Frontului Renașterii Naționale // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 2 Noembrie. No. 514. P. 1.

⁵¹⁴Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 190.

⁵¹⁵Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 24 Octomvrie. Nr. 246. P. 5932.

⁵¹⁶Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 200.

⁵¹⁷Instalarea noului secretar general al Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 19 Martie. Nr. 77. P. 3; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 88.

⁵¹⁸Președinția Consiliului de Miniștri. Programul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1939. 17 Noiembrie. Nr. 267. P. 6576.

⁵¹⁹Ministerul de Justiție. Lege pentru ratificarea decretelor-legi ce au intervenit în intervalul de timp dela 11 Iulie 1939 – până la 25 Noembrie 1939, data deschiderii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1939. 21 Decembrie. Nr. 296. P. 7290-7307.

⁵²⁰Cuvântarea d-lui președinte dr. Al. Vaida-Voevod // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5; Cuvântarea d-lui președinte C. Argetoianu // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5; Cuvântarea d-lui ministru Istrate Micescu // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5.

⁵²¹Camera. Ședința dela 7 Martie // Universul. 1940. 9 Martie. Nr. 67. P. 10; Deschiderea sesiunii Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1940. 9 Martie. Nr. 67. P. 9.

⁵²²Ședințele Parlamentului dela 8 Martie // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 10; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 14 Martie. Nr. 72. P. 10; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 15 Martie. Nr. 73. P. 6; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 16 Martie. Nr. 74. P. 9; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 17 Martie. Nr. 75. P. 8; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 18 Martie. Nr. 76. P. 11; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 23 Martie. Nr. 81. P. 5, 10; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 22 Martie. Nr. 80. P. 6; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 19 Martie. Nr. 77. P. 7; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 21 Martie. Nr. 79. P. 9; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 7; Cuvântarea d-lui Consilier Regal Gheorghe Tătărescu rostită la radio Duminică seară // Universul. 1940. 20 Martie. Nr. 78. P. 1, 3; Senatul a votat Joi bugetul general a Statului // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 5; Ședințele Parlamentului dela 22 Martie // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 12.

⁵²³Presă egipteană scoate în evidență Mesajul M. S. Regelui Carol II cu prilejul deschiderii Parlamentului // Universul. 1940. 11 Martie. Nr. 69. P. 11; Un ziar italian elogiază activitatea M. S. Regelui Carol II // Universul. 1940. 11 Martie. Nr. 69. P. 11.

⁵²⁴Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 4 Martie. Nr. 54. P. 1034; Președinția Consiliului de miniștri. Programul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare. Joi 7 Martie 1940 // Monitorul Oficial. 1940. 6 Martie. Nr. 56. P. 1082; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 7 Martie. Nr. 57. P. 1102-1104; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 10 // Monitorul Oficial. 1940. 8 Martie. Nr. 57. P. 1118; Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 26 Martie. Nr. 73. P. 1354-1357; Senatul a prezentat Vineri M. S. Regelui adresa de răspuns la Mesajul Tronului. Cuvântarea Suveranului // Universul. 1940. 25 Martie. Nr. 83. P. 1; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 26 Martie. Nr. 84. P. 3.

⁵²⁵Senatul. Ședința dela 22 Martie // Universul. 1940. 25 Martie. Nr. 83. P. 12; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 26 Martie. Nr. 84. P. 3; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 29 Martie. Nr. 87. P. 10; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 30 Martie. Nr. 88. P. 9-10; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 31 Martie. Nr. 89. P. 9; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 20 Aprilie. Nr. 95. P. 1954; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale... P. 184-185.

⁵²⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale. 602. Dosar Nr. 18. File 2, 19-21, 26-27; Frontul Renașterii Naționale a intrat în ultima faza de organizare și se desăvârșește ca instrumentul politic de unitate națională în sensul principiilor mântuitoare ale Constotuiției Regelui Carol al II-lea // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 6 Septembrie. Nr. 457. P. 5.

⁵²⁷Важні заяви прем'єра Татареску // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200; Заклик ФНВ для оборудовання армії // Час.

1939. 16 грудня. Ч. 3200.

⁵²⁸В неділю відбудеться в Чернівцях велике віче Фронту Національного Відродження // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200; Великі збори Фронту Національного Відродження // Час. 1939. 22 грудня. Ч. 3205.

⁵²⁹Секретарі Ф.Н.В. в Буковині // Час. 1939. 21 грудня. Ч. 3204.

⁵³⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 71. File 2, 5,

⁵³¹Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 18. File 12, 14-15, 16, 21, 24; Imprumul de înzestrare a dat rezultate satisfăcătoare // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 13.

⁵³²Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 79. Fila 7; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 128. Fila 5.

⁵³³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 322. File 8-9, 21.

⁵³⁴Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 51.

⁵³⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. File 87-89, 76-77, 96, 98-101.

⁵³⁶Comandantul Gărzii Naționale. Ordin de zi Nr. 1 // Universul. 1940. Nr. 3. P. 7.

⁵³⁷Urare Regelui nostru rostită la Radio, în noapte Anului Nou, de d. Constantin Giurescu ministrul Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5.

⁵³⁸Inaugurarea noului sediu al Gărzilor Naționale // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 9.

⁵³⁹Activitatea Gărzii Naționale în Cernăuți // Universul. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 17. P. 10.

⁵⁴⁰Vizita d-lui dr. Victor Moldovanu, secretarul general al Frontului Renașterii Națională la Satu Mare // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 7; Aitudinea politică a minorității ucrainene din Bucovina // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 10; Intrunirea secretarilor F.R.N. din județul Baia // Universul. 1940. 22 Ianuarie. Nr. 20. P. 12; Adunarea secretarilor F.R.N. din jud. Neamț // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 10.

⁵⁴¹«Universul» în Țară. G.-Humorului // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 8; Adunarea secretarilor F.R.N. din Brăila // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 6; Activitatea Frontului Renașterii Naționale din Cernăuți // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 10; Adunarea F.R.N. dela Călărași (Ialomîța) // Universul. 1940. 25 Ianuarie. Nr. 23. P. 9; Garda Națională din orașul și plasa Odorhei a depus jurământul // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 10.

⁵⁴²Depunerea jurământului membrilor gărzilor F.R.N. din plasa «Vasile Pârvan» (Tutova) // Universul. 1940. 1 Februarie. Nr. 30. P. 10; Doleanțele moților dasbătute în adunarea F.R.N. dela Huedin // Universul. 1940. 2 Februarie. Nr. 31. P. 6; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 360. Fila 15.

⁵⁴³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. Fila 80.

⁵⁴⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. Fila 86; Confirmarea comandanților județeni de Garda Națională // Universul. 1940. 26 Martie. Nr. 84. P. 9.

⁵⁴⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. File 90-93.

⁵⁴⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. File 124-127, 136.

⁵⁴⁷Dela Garda Națională // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 2.

⁵⁴⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 18. File 30-31, 38-41, 42, 43, 47-50, 53.

⁵⁴⁹Засідання директорату «Фронту Національного Відродження» // Час. 1940. 23 січня. Ч. 3227; И. В. Король підписав декретний закон про організацію Фронту Національного Відродження // Час. 1940. 25 січня. Ч. 3229; Lucrările comisiei superioare F.R.N. // Universul. 1940. 2 Februarie. Nr. 31. P. 5.

⁵⁵⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 18. File 37-38.

⁵⁵¹Activitatea Frontului Renașterii Naționale în jud. Romanai // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 10; Dela F.R.N. // Universul. 1940. 23 Martie. Nr. 81. P. 5; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. File 25-30; Prezentarea funcționarilor secretariatului Frontului și ai Garzilor Naționale, d-lui Victor Moldovanu // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 7; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 186-192.

⁵⁵²Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 148. File 9, 54, 89, 122, 123, 129, 155, 159.

⁵⁵³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. File 4-5.

⁵⁵⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. F. 54; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. File 6, 24, 17, 45.

⁵⁵⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. Fila 8; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 18. Fila 1; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 71. File 6, 8, 9-14; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. Fila 165.

⁵⁵⁶Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 193-194; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 36. Fila 55.

- ⁵⁵⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 141. File 200-201.
- ⁵⁵⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 36. File 54, 51, 48-49, 47, 46, 45, 41, 35, 34.
- ⁵⁵⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 36. File 32-33, 28.
- ⁵⁶⁰ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 128. Fila 3.
- ⁵⁶¹ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 58. File 3, 6, 26, 29-33; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 59. File 6, 32, 44.
- ⁵⁶² Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. File 35, 37-38.
- ⁵⁶³ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 141. File 44, 47, 188-189.
- ⁵⁶⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 360. Fila 12.
- ⁵⁶⁵ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 141. File 202-204, 311.
- ⁵⁶⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 360. Fila 12; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 194-196.
- ⁵⁶⁷ Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 183.
- ⁵⁶⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 18. File 68, 69, 70, 71; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 58. File 39-46, 58-67; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 114. Fila 2; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. F. 30.
- ⁵⁶⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. Fila 23.
- ⁵⁷⁰ Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 204.
- ⁵⁷¹ Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 207-208.
- ⁵⁷² Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 209-210.
- ⁵⁷³ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. File 13, 23; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142. P. 3122-3123; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142 bis. P. 3129; Фронт Національного Відродження перемінився на самоту й тоталітарну «Партію Нації» // Час. 1940. 26 червня. Ч. 3350; Decret-lege pentru amnestierea unui înfracțiuni // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142 bis. P. 3129-3130.
- ⁵⁷⁴ Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 129-130.
- ⁵⁷⁵ Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București: Editura politică, 1970. P. 175-176.
- ⁵⁷⁶ Заклик // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351; Розпорядки у зв'язку з заснуванням «Партії Нації» // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.
- ⁵⁷⁷ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. Fila 14; Помунська преса про теперішнє положення // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.
- ⁵⁷⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. Fila 17; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 79. File 9,11; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 370. Fila 14.
- ⁵⁷⁹ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 254. File 249, 248, 247, 235.
- ⁵⁸⁰ Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București, 1970. P. 170; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 206-213.
- ⁵⁸¹ Цілі Партії Нації // Час. 1940. 28 червня. Ч. 3352; Товпа в Букурештах вітає перед королівською палатою Й. В. Короля // Час. 1940. 28 червня. Ч. 3352.
- ⁵⁸² Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. Fila 60; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale... P. 216; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 213.
- ⁵⁸³ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 214-215.
- ⁵⁸⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. Fila 18.
- ⁵⁸⁵ Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 217-218.
- ⁵⁸⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 8. Fila 19; Arhivele Naționale

ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 36. File 8, 6, 5, 3.

⁵⁸⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 36. Fila 1.

⁵⁸⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 228, 263, 267, 274.

⁵⁸⁹Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 218-228.

⁵⁹⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. File 62, 65, 66, 67; Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 151. File 35, 45, 55; Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 228-229, 239-242.

⁵⁹¹Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. Anexa, 1167. Dosar Nr. 9. File 2, 7, 13-15, 18-21.

⁵⁹²Ministerul educației Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5873-5874.

⁵⁹³Decrete Regale. Ministerul educației naționale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Noiembrie. Nr. 257. P. 6160.

⁵⁹⁴Manifestarea frontului național studentesc la Cernăuți // Universul. 1940. 21 Ianuarie. Nr. 19. P. 10.

⁵⁹⁵Dela Frontul Național Studentesc // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 10.

⁵⁹⁶Depunerea jurământului studenților din Frontul național studentesc // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 7; Depunerea jurământului studenților dela Facultatea de medicină veterinară în cadrul «Frontului național studentesc» // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 3.

⁵⁹⁷Вільде Ірина Б'є восьма / Вільде Ірина Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті / 2-е вид. Дрогобиш: вид-а ф-а «Відродження», 2009. С. 296-298; Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського Париж: Зелена Буковина, 1956. С. 760-761.

⁵⁹⁸ДАЧО. Ф. 674 с. Командування молодіжної монархічної організації «Стража Церій» по Сучавській окрузі. м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 26. Отчеты о деятельности комендантов легионов молодежной монархической организации Стража Церий уездов Буковины за 1939 г. Арк. 1, 3-4.

⁵⁹⁹Lege pentru organizarea și funcționarea Străzii Țării // Monitorul Oficial. 1939. 3 Iunie. Nr. 126. P. 3527- 3532.

⁶⁰⁰Bruja R. F. Straja Țării – organizare și obiectiv // Codrul Cozminului. Analele științifice de istorie. Seria nouă. Nr. 6-7 (16-17). 2000 – 2001 – 2003. P. 331-332.

⁶⁰¹Bruja R. F. Straja Țării – organizare și obiectiv // Codrul Cozminului. Analele științifice de istorie. Seria nouă. Nr. 6-7 (16-17). 2000 – 2001 – 2003. P. 332-333; ДАЧО. Ф. 15 Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 23077. Директивні вказання Міністерства внутрішніх дел об оказании содействия румынской молодёжной организации «Стража Церий» в сборе лечебных растений. 23 мая 1940 – 28 мая 1940 г. Арк. 1, 2; ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 819а. Циркуляры об організації и программе Легиона молодёжной монархической организации «Стража Церии». Арк. 1, 4, 2, 3.

⁶⁰²Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 128. File 4, 6.

⁶⁰³Straja Țării și Crucea Roșie // Universul. 1940. 13 Ianuarie. Nr. 11. P. 2; Un apel al Străzii Țării // Universul. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 15. P. 3.

⁶⁰⁴Розпорядки «Стражі Краю» про святкування 8. червня // Час. 1940. 4 червня. Ч. 3334.

⁶⁰⁵Dela Straja Țării // Universul. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 15. P. 3.

⁶⁰⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 25 / 1939. File 1-4.

⁶⁰⁷Comandantele tineretului feminin din Germania vizitează Straja Țării // Universul. 1940. 8 Februarie. Nr. 37. P. 7; D. Teofil Sidorovici, comandantul Străzii Țării, a sosit la Roma // Universul. 1940. 18 Februarie. Nr. 47. P. 9; D. Teofil Sidorovici în audiență la Regele Impărat al Italiei // Universul. 1940. 19 Februarie. Nr. 48. P. 11; D. Teofil Sidorovici la Roma // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 7; Mesajul de răspuns al organizației «GL» la mesajul Străzii Țării // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 7.

⁶⁰⁸Ministerul Muncii. Lege pentru organizarea activității Muncă și Voe Bună // Monitorul Oficial. 1940. 22 Februarie. Nr. 44. P. 781.

⁶⁰⁹Ministerul Muncii. Lege pentru organizarea activității Muncă și Voe Bună // Monitorul Oficial. 1940. 22 Februarie. Nr. 44. P. 782-783.

⁶¹⁰Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic... P. 112-121.

Розділ VI

ІНСТИТУТ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ В РУМУНІЇ

§1. Інститут королівської влади та правління короля Фердинанда I

Монарх у Румунії впродовж тривалого часу залишався особою, що стояла над усіма політичними партіями, і свої повноваження князь Румунії отримав згідно з Конституцією 1866 р. Зміна статусу монарха дала змогу утвердити у країні повноцінну королівську владу, яка впродовж тривалого проміжку часу уособлювалася в Каролі I. Проте і його наступник Фердинанд I також ототожнювався з чимось вічним, чим була особа короля, що сама творила свій час, своїм розумом та своїми діями¹. Обидва королі діяли згідно з визначеними Конституцією повноваженнями, впливаючи на політичне життя країни та на становище Королівського дому. Наступність в успадкуванні престолу відігравала важливу роль у житті країни, що змусило в умовах боротьби за повернення у країну принца Кароля згадувати про перехід влади від короля до короля².

Власне, через це і характеристику королівської родини доцільно розпочинати з розгляду її повноважень у країні. Так, Конституція 1866 р. у статті 82 передбачала встановлення спадкової королівської влади, що здійснювалася по висхідній прямій і законній лінії короля Кароля I. Спадкоємцями були виключно чоловіки, а жінки чи їх нащадки не вважалися такими. Всі спадкоємці короля мали бути перехрещені у православну віру східного обряду. При відсутності спадкоємців Кароля I до влади мав прийти найстарший із його братів чи хтось із його синів. Якщо ж за життя не було жодного брата чи його сина, король мав право назвати наступника з числа членів будь-якої європейської династії. За відмови всіх претендентів трон залишався вільним. В останньому випадку зібрані спільно депутати та сенатори впродовж терміну у 8 днів мали прийняти рішення про призначення королем представника однієї зі східноєвропейських династій. Ця процедура мала бути законною, якщо присутніми були не менше трьох четвертей членів кожної з палат Національного Зібрання і якщо дві треті присутніх проголосували. Також при вакантному троні палати могли обрати королівське регентство із трьох осіб, на яких покладалися функції короля. В усіх передбачених статтею 84 випадках голосування проходилося таємно³.

У разі смерті короля Національне зібрання збиралося без скликання в термін до 10 днів після офіційного оголошення про смерть короля. Від часу смерті короля і до приведення до присяги його наступника королівські повноваження іменем румунського народу виконували міністри Ради. За життя король міг призначити регентство, яке по смерті короля виконувало б королівські повноваження. Призначення регентства відбувалося при підтвердженні Національного представництва. Також королівське регентство виконувало свої повноваження в період малолітства короля. У разі відсутності регентства та при малолітстві короля обидві палати парламенту призначали таке. Члени регентства складали присягу у присутності парламентаріїв. Скликалося регентство також і в разі тимчасової неспроможності короля правити, хоча у цьому випадку регентство компонува-лося за участю міністрів. Проте в період реґенції не можна було змінювати Конституцію (стаття 90). Сам король не міг стати одночасно главою іншої держави, якщо на це не дали згоду дві третини членів Національного зібрання. Особа короля оголошувалася Конституцією недоторканою, тоді як відповідальність несли міністри. При цьому королівський акт набував чинності після підписання його відповідним міністром⁴.

Міністри призначалися та зміщувалися королем, а також ним санкціонувалися й оголошувалися закони. Королю належало право політичної амністії, зміни ступеню покарання за кримінальними справами. Нову установу король не мав права створити без відповідного закону. У

повноваження короля було видання регламентів для виконання законів. Як командувач збройних сил король також присвоював військові чини. Ним укладалися необхідні комерційні угоди, з мореплавства та в інших справах, необхідних для зносин із зарубіжними державами.

Згідно зі статтею 95 регулювалися правила взаємин короля з Національним зібранням, яке щороку скликалося 15 листопада. Саме тоді король виступав з посланням стосовно стану країни і на нього парламент давав відповідь. Король також мав право скликати надзвичайні сесії парламенту та розпускати його⁵. Необхідність укладати регламент існування королівської родини дійсно була. Проте іноді окремі її представники виходили за визначені межі. Так, насамперед це стосувалося принца Кароля, який у розпалі кризової ситуації, викликаній пошуком Румунією сепаратного миру, влаштував морганатичний шлюб⁶.

Зміна представника королівської династії відбулася в Румунії в період Першої світової війни. У ніч з 9 на 10 жовтня раптово помер король Кароль I, що змусило принца Фердинанда приймати відповідні рішення. Дружина принца Фердинанда перед померлим королем обіцяла, що вони будуть вірні країні, як їй вірним був Кароль I. Прихід принца Фердинанда на престол відбувався відповідно до приписів Конституції, й 11 жовтня він приносив присягу в Палаті депутатів. Присутня була і дружина з дітьми, які стояли окремо. Того ж дня Марія була проголошена королевою Румунії.

Промова короля редагувалася І. І. К. Бретіану, Б. Штірбеєм, В. Антонеску і справила на частину присутніх позитивне враження, хоча сам король до цього часу не виявляв себе самостійним політиком, підпорядковуючись дядькові. Можливо, саме тому доволі швидко його помічниками стають І. І. К. Бретіану, королева Марія, Б. Штірбей. Позиція короля в питанні вступу у війну на боці Антанти демонструвалася як позиція короля конституційної монархії, якщо цього вимагатимуть інтереси країни, король обіцяв не заважати реалізації національного ідеалу⁷.

Втім, у спогадах А. Маргіломана в питанні прийняття рішення про вступ Румунії у війну відзначається роль, яку відіграв І. І. К. Бретіану. Таким чином, у липні 1916 р., після тривалих переговорів попереднього періоду, король фактично приєднався до позиції течії І. І. К. Бретіану, якому випало 17 серпня 1916 р. підписати союзницьку угоду із країнами Антанти та взяти зобов'язання вступити у війну проти Австро-Угорщини 28 серпня 1916 р. Напередодні цього кроку 27 серпня в палаці Котрочень відбулася Коронна рада за участю членів уряду, голови Палати депутатів та співголови Сенату, колишніх голів урядів, голів опозиційних партій. Саме ця рада дозволила відкрито продемонструвати свою протилежну позицію А. Маргіломану, П. Карпу, Т. Майореску, Т. Росетті. Якщо король говорив про неможливість перебувати в нейтралітеті, якщо І. І. К. Бретіану виступав за союз з Росією і Т. Іонеску підтримував короля, то А. Маргіломан сумнівався в користі для Румунії у встановленні контролю Росії над Протоками, а П. Карп називав союз із Росією загрозою для інтересів країни та продовження династії. На обіцянку І. І. К. Бретіану отримати нові території Т. Майореску стверджував, що в середовищі арделянців немає єдності позицій.

Принагідно зазначимо, що І. Скурту, проаналізувавши зміст спогадів про дану Коронну раду, розкриває роль короля у прийнятті рішення. Зокрема, він цитує відповідь короля на закиди П. Карпа про характер династії та зв'язок з інтересами країни. Прийняте рішення фактично впродовж кількох днів, із 27 серпня по 2 вересня 1916 р., поставило Румунію у стан війни із країнами Четверного союзу. Правда, армія виявилася не готовою до дій, повна підготовка могла бути здійснена тільки за 6 тижнів. Проте королівська родина не лише керувала діями, але і брала участь у добробчинній діяльності. Так, королева Марія взяла участь у організації шпиталю для поранених⁸.

Свою роль у справах країни виконував також і принц-спадкоємець Кароль, який став першим із представників королівської родини, народженим на землі Румунії, як спадкоємець спадкоємця престолу. Він перебував під наглядом свого діда Кароля I й освіту отримував у приватний спосіб, навчаючись у Ґ. Адамеску, М. Думітреску, К. Лічка. Також слухав лекції професора Н. Йорґі. Бакалаврат склав у замку Пелеш 26-29 червня 1912 р., після чого, за наполяганням короля Кароля I, відвідував літню школу професора Н. Йорґі у Веленій де Мунте. Свою освіту принц продовжив у Військовій академії в Потсдамі, де в 1915 р. отримав послання короля Фердинанда I

про необхідність підготовки для реалізації себе як спадкоємця престолу. Від 1917 р. принц Кароль брав участь у бойових діях у підрозділі гірських стрільців⁹.

Розпочаті бойові дії спрямовували румунську армію на боротьбу за Ардял, хоча складна ситуація була в Туртукаї. Слідом за тим, допомога німецького командування австрійським збройним силам змінила ситуацію на фронті, а після важких боїв румунським військам довелося залишити не тільки Трансильванію, але й Олтенію, Мунтенію, Добруджу. Невдачі стали причиною того, що 24 вересня 1916 р. королева Марія звернулася до російського імператора Миколи II із проханням про надання термінової допомоги через критичний стан на фронті в Румунії. На 10 жовтня 1916 р. фактично втраченою була Добруджа¹⁰. Скрутна для румунських військ ситуація на фронті викликала питання про виїзд королівської родини до Росії, зокрема до Херсона. Проте король відкинув таку ідею, бажаючи залишитися у країні. Коли дане питання обговорювалося в Палаті депутатів, виник скандал за участю Н. Йорґи, який наводив приклад з XVII ст., коли емігранти фактично визнавалися вигнанцями із країни. Врешті спершу столицю залишали королева з дітьми, вирушивши до Ясс. На той час 20 жовтня 1916 р. в Буфтя помер принц Мірча¹¹.

У результаті бойових дій практично три чверті країни разом зі столицею опинилися під владою ворога¹². Наслідком поразок стало ведення мирних переговорів, які загалом справляли гнітючий вплив на короля, оскільки обмежувалися територіальні володіння країни, як і її права у транспортній сфері, а також у чисельності армії. 9 грудня 1917 р. було укладено перемир'я у Фокшань, що приймалося через позицію російського союзника. Власне, при цьому перемир'ї, яке мало тривати на фронті від Верхнього Сірету до Чорного моря, не виключалися дії на інших фронтах та мало бути забезпечене пересування німецьких частин. Для Румунії важливим бачилося питання збереження армії та зайняття, по можливості, Бессарабії. Тим паче, що між собою тоді були пов'язані армія та династія¹³.

На загальну ситуацію в Румунії впливали також переговори у Брест-Литовську, за якими уважно спостерігали також у Румунії. Так, 20 грудня 1917 р. в Яссах відбулося засідання за участю членів уряду та вищих армійських чинів, на якому обговорювалися можливі подальші кроки. Було ухвалено рішення про необхідність захисту населення. На 1 січня 1918 р. А. Марґіломан у бесіді з фельдмаршалом Маккенzenом висловився щодо бажання зберегти сильну та єдину Румунію. Тоді ж говорилося про неможливість існування незалежної Бессарабії між Україною і Румунією та необхідність приєднання ряду повітів Бессарабії до Румунії. Правда, після декларації щодо цілісності країни порушувалося питання про збереження династії, бажаного створення реґенції, щоб уможливити румунському народу вирішення долі династії. Щоправда, для німецької сторони заміна Фердинанда I принцом Каролом не вважалася вирішенням ситуації. Одним з реґентів тоді пропонувався граф Албрехт фон Мекленбург. Відносно врегулювання питання династії, приведення його до ладу відбулося на 27 квітня 1918 р. Деяко пізніше, 2 травня 1918 р., А. Марґіломан визнає, що німецька преса («*Vossische Zeitung*») створила певні труднощі для нього, популяризуючи короля у зв'язку з подіями в Бессарабії¹⁴.

Погіршення ситуації змусило Раду міністрів у ніч на 9 грудня 1917 р. прийняти рішення про звільнення території країни від іноземних військ, адже мова йшла про більшовизовані російські частини. Однак 5 лютого 1918 р. фельдмаршал Маккенzen направив уряду ультиматум, що призвело до відставки уряду І. І. К. Бретіану 8 лютого та приходу до влади уряду А. Авереску (11 лютого 1918 р.). У цей час королю пропонували залишити територію країни, але він заявив, що перебуватиме на ній, поки вона буде вільна.

Переговори з німецькою стороною від імені уряду А. Авереску вели І. Мітілінеу та А. Папініу, при цьому вони намагалися налагодити контакт із тими політиками, які залишалися в Бухаресті, що стало причиною заяв П. П. Карпа, що він не визнає короля Фердинанда й уряду ним призначеного. Тим часом К. Стере розробив проект персонального союзу з імператором Вільгельмом II. З обмеженням династії пов'язував можливості Австро-Угорщини змінити кордони і О. Чернін, який припускав можливість зведення на трон того з синів Фердинанда, який у майбутньому дотримуватиметься політики порозуміння.

Саме стосовно династії вів мову в Буфтя А. Авереску 18 лютого 1918 р. з Маккензеном і навіть був готовий вести бесіду з Вільгельмом II. Питання збереження династії торкалися і 23 лютого, і 27 лютого. В останньому випадку мова йшла про зустріч у Рекечунь короля Фердинанда та міністра закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніна. Тоді питання підписання миру з Осередніми державами залежало від погодження на 9 умов: територіальні, транспортні й паливні. Саме ці вимоги стали темою для обговорення на скликаних королем Коронних радах 2, 3 і 4 березня 1918 р. Наскільки важким було прийняття рішення свідчить інформація І. Скурту про те, що протокол засідання редагувався А. Константінеску, вивірявся І. І. К. Бретіану та затверджувався королем, а ставлення учасників було доволі протилежним. Ситуація призвела до кризи в коро-лівській родині. Вже на першій коронній раді король висловився за прийняття миру, хоча це рішення було болючим, однак більш вдалим для ситуації. Того ж дня мав місце новий німецький ультиматум, що змусило приймати рішення про нове засідання Коронної ради з новими учасниками. Результатом триденних засідань стали підписання у Фокшань 4 березня 1918 р. протоколу про продовження перемир'я, демісія уряду А. Авереску, скликання уряду А. Маргіломана 5 березня 1918 р., члени якого склали присягу 19 березня. Останній загалом формувався не без поради з боку О. Черніна¹⁵.

7 березня 1918 р. король надав повноваження вступити в переговори із країнами Четверного союзу А. Маргіломану і після складних переговорів у палаці Котрочень 7 травня було підписано Мирну угоду з Осередніми державами. Румунія втрачала Добруджу, розпускала армію, пропускала до Одеси через Молдову і Бессарабію німецькі війська, передавала в оренду землі на 90 років та право використовувати нафтові родовища. За ці дії А. Маргіломан звинувачувався П. П. Карпом у намаганні створити собі образ рятівника династії. Сам П. Карп не полишав спроб усунути від влади короля Фердинанда. О. Вольбе зазначає, що підписання А. Маргіломаном миру в Бухаресті 7 травня 1918 р. було здійснено з патріотичних почуттів, а не з прихильності до Осередніх держав. Для короля виходом з ситуації стало приєднання Бессарабії, що дещо притамовувало реакцію на втрату територій на півдні. Однак даний договір так і не був ратифікований парламентом¹⁶.

Натомість заохоченням з боку короля вважаються його дії у проведенні обіцяних реформ. Правда, королю доводилося виконувати і прохання голови уряду, через що було розпущено парламент та оголошено про проведення виборів у травні 1918 р. Крім того, певні проблеми для короля були створені спробами консерваторів влаштувати суд над урядом І. І. К. Бретіану за дозвіл вступу на румунську територію російських військ. За проведення такого заходу парламент проголосував 7 серпня 1918 р., але король виступив проти цього, звертаючи увагу на те, що вступ у війну відповідав загальному громадському настрою. У результаті мала місце антидинастійна реакція в парламенті та проведення заходів проти лібералів з обшуками і навіть попереднім ув'язненням А. Константінеску.

Сам король зіграв відповідну роль у цей період у справі ратифікації Бухарестського мирного договору. За нього проголосували в парламенті та відправили на промугацію королю, який відмовився його підписувати, мотивуючи свої дії положеннями Конституції. На початку липня 1918 р. принц Кароль перебував зі своїм стрілецьким полком у Тиргу-Нямц¹⁷.

В умовах завершення війни король отримав певну сатисфакцію від принца, який 11 листопада 1918 р. заявив про відмову від свого морганатичного шлюбу. Врешті його дружина І. Ламбріно разом із матір'ю перебувала в Яссах під наглядом поліції і не мала права виходити з будинку чи повернутися до Бухареста. Тоді ж король підписав декрето-закон про запровадження загального виборчого права та розпустив парламент. Відбулася і відставка уряду А. Маргіломана та створення уряду К. Коанде, під час діяльності якого було знову мобілізовано румунську армію і країна повернулася до складу союзників¹⁸.

Свою роль король зіграв у 1918 р., коли обговорювалося з керівництвом країни питання про подальшу долю Бессарабії. Адже з ним у лютому 1918 р. в Яссах вели перемовини І. Інкулєць та

Д. Чугуряну. До короля зверталися і селяни Бессарабії в березні 1918 р., через що Фердинанда I Інкулець пізніше назвав «королем селян». І саме король ратифікував у квітні 1918 р. акт про об'єднання Бессарабії з Румунією. В умовах завершення війни король виступив певним символом у справі приєднання до Румунії Буковини. Саме до нього звернувся телеграфом Я. Флндор, повідомляючи про прийняте Генеральним конгресом Буковини рішення й отримав відповідь-вітання¹⁹.

Наприкінці війни в Яссах відбувся ще один політичний акт, коли 8 листопада 1918 р. митрополит Пімен відслужив поминальну службу за воєводою Мігаєм Вітязу. Вже 18 листопада (1 грудня) 1918 р. королівська родина повернулася до Бухареста. Саме вимушене в умовах війни перебування в Яссах королева Марія називала засланням, тож висловлювала певне задоволення від повернення до Бухареста. 17 листопада 1918 р. поїздом з Ясс вирушили на Бухарест і прибули на вокзал Моґошоайя о 10-й ранку 18 листопада (ст. ст.). Після служби королівська родина вирушила на площу Вікторії, де була зустрінута громадською радою на чолі із заступником примаря Гелечану, який виголосив вітальну промову, звертаючись до короля і королеви. Під час тривалої церемонії королю вручили і титул маршала армії Румунії, відбувалися й інші прийоми та урочистості, зокрема в митрополії. Сам король звертався з короткою промовою до мешканців Бухареста та із промовою під час урочистого обіду. Тут король вів мову про об'єднання румунів та звертався до союзників. Також з нагоди прибуття королівської родини до столиці газета «*Viitorul*» опублікувала дві статті²⁰.

Водночас з офіційним пропагуванням діяльності королівської родини слід визнати й існування у країні антимонархічних настроїв. Так, 13 (26) грудня 1918 р. у зв'язку зі страйком робітників друкарень у столиці склалася складна ситуація, яка змусила голову уряду діяти активно. На вулиці Кимпіньяну біля Театральної площі за наказом генерала Мерджіняну було розстріляно демонстрацію, учасники якої скандували «Геть цензуру!». За першими даними виявилось 20 убитих та не менше 40 поранених. Проте вже наступного дня влада офіційного заявила про 6 убитих та 15 поранених і зробила офіційну заяву щодо провокаційних пострілів у бік військових, вказавши на дії солдатів, як на оборону. Частина демонстрантів тоді тримали в поліції, де також велися розправи. Стосовно загиблих існують інші дані, які представляє С. Пархомчук – 102 особи.

На час подій серед військ, які перебували у столиці, були і солдати 9-го стрілецького полку, номінальним командиром якого був принц Кароль. Саме із цього підрозділу рота солдатів забезпечила під час страйку вихід газети «*Viitorul*», тоді як решта газет відновили вихід із 15 (28) грудня 1918 р.

У відповідь на дії влади соціалісти 14 (27) грудня видали маніфест, яким передіракали Фердинанду долю Романова. Принагідно слід згадати про публікацію антимонархічного змісту за підписом Тенасе в жовтні 1919 р. в Яссах. Критика торкалася також і проблеми створення другої династії. Дана позиція була ближчою представникам вищих кіл, які негативно приймали як піднесення І. І. К. Бретіану, так і помітну роль Б. Штірбея. Обоє виступали найбільш довіреними особами в королівському оточенні²¹.

Про реакцію румунів на агітацію і сприйняття такої агітації у свою чергу писала і королева Марія, відзначивши наприкінці листопада таку ситуацію, реакцію короля на неї та наявність великої маси делегацій і до королеви. Зокрема, 29 листопада в Яссах була прийнята делегація Буковини, яка прибула для підтвердження рішення Генерального конгресу Буковини. 22 грудня 1918 р. (4 січня 1919 р.) в королеви була делегація з Бессарабії на чолі з П. Галіппою. Оскільки той був неспокійний, королеві довелося його заспокоювати, вказуючи на те, що багатьом країнам у період змін притаманні безладі. Прохав про допомогу королеви, як особи, що має владу. Говорилося про необхідність продемонструвати населенню Бессарабії, що воно має володарів²².

В умовах нестабільної ситуації у країні 12 грудня 1918 р. генерал К. Коанде представив королю Фердинанду I демісію свого кабінету і до влади повернувся І. І. К. Бретіану. 26 грудня 1918 р. (н. ст.) король видав декрети про об'єднання Трансильванії з Румунією та тимчасове управління у Тран-

сільванії, зберігши в ній уповноваження Керівної Ради. Разом з тим королівським декретом А. Вайда-Воєвод, В. Голдіш, Ш. Чічо-Поп були призначені міністрами без портфелів для представництва Ардялу, Банату й Угорських земель в уряді. Також король видав декрет, що підтверджував об'єднання Буковини з Румунією та нове управління Буковиною²³. День 17 (30) грудня 1918 р., коли король підписав декрет про земельну реформу, королева Марія назвала днем жалоби для латифундистів. Декрет стосовно експропріації землі в Рефаті вийшов 22 грудня 1918 р. (4 січня 1919 р.), як і декрет про запровадження загального і таємного виборчого права²⁴.

На початку 1919 р. для королівської родини важливим було залагодження матримоніального скандалу пов'язаного із принцом Каролем. Згадана історія була результатом розриву відносин принца Кароля з Е. Філітті, подругою якої була І. Ламбріно. Сама королева-мати Марія визнавала для династії ударом те, що в умовах війни принц залишив Тиргу-Нямц та подався через р. Дністер до Одеси. Фактично стосунки з І. М. В. Ламбріно мали місце вже в 1917 р., але складність полягала в її походженні, яке не відповідало вимогам Конституції. Проте обоє видавалися надто закоханими і 20 серпня 1918 р. втекли до Одеси, куди прибули 27 серпня. 31 серпня відбулося вінчання в Покровській церкві, після чого принц із дружиною планував попрямувати до Франції. Одруження принца створило хвилю неприйняття в королівській родині, в якому провідну роль відіграла королева Марія. Тоді ж народилася ідея принца відмовитися від успадкування престолу²⁵.

Продовженням історії стало засудження принца до 75-денного ув'язнення з 11 вересня, тоді як І. Ламбріно повернулася в родину. Тодішня ситуація для принца склалася таким чином, що єдиним виходом з неї залишалося розлучення. Правда, з боку тодішнього уряду, парламенту і генерала А. Авереску мала місце єдина вимога – позбавлення права успадкування престолу принцом Каролем. Можливо, під впливом зустрічей з королевою та королем принц Кароль 29 вересня оголосив І. Ламбріно про необхідність жити окремо до завершення війни. З боку королівської родини було розпочато процес розлучення і 8 січня 1919 р. рішенням суду шлюб визнавався недійсним. На той час ця подія не мала особливого резонансу для країни, оскільки війна вже завершилася.

Проте саме засідання відбувалося секретно і без захисту позиції І. Ламбріно, що викликало думки про сплату їй коштів. Зокрема йшлося про передачу принцом Каролем І. Ламбріно діамантів (кольє та браслети), які йому передала королева Єлизавета для вручення на заручинах майбутній королеві. Крім того, принц Кароль влаштував демарш, відмовившись від триумфальної поїздки 22 травня 1919 р. з королем та королевою до Ардялу. На довершення 1 серпня 1919 р. принц Кароль повідомив А. Маргіломану про своє звернення до короля з відмовою від права успадкування престолу. Як відзначає Л. Марку, це було сподівання на отримання свободи. 4 серпня принц вирушив на румунсько-угорський фронт, а 9 серпня А. Маргіломан був на аудієнції в короля із приводу зречення Кароля. У бесіді говорили про відчуження між королем та принцом, про небажання уряду залишати Кароля принцом-спадкоємцем. Велася мова про бажання принца залишити країну через три роки. До проблеми успадкування престолу додавалися проблеми внутрішньої та зовнішньої політики, особливо питання поділу Банату, небажання поступатися в питанні національних меншин. Загалом було вжито заходів для недопущення повернення принца Кароля до І. Ламбріно, а народження нею сина Кароля-Мірчі мало слідом лист про розірвання стосунків. Син принца був визнаний бастардом, що не мав права на успадкування престолу²⁶.

Із завершенням війни в Європі спокій не настав і після актів, що проголосили «Велике об'єднання», Румунія продовжувала вести бойові дії, тепер на території Угорщини і Українського Покуття. Одночасно румунська делегація в Парижі вела діяльність, спрямовану на визнання європейською спільнотою приєднання нових територій. Ще до підписання Румунією Сен-Жерменського договору у країні було проведено парламентські вибори, в результаті яких до влади прийшов уряд А. Вайди-Воєвод. Першому повоєнному парламенту король направив тронне послання, у

відповідь на яке депутати та сенатори висловили сподівання на потрібне рішення Паризької мирної конференції, необхідне для всіх румунів²⁷.

У результаті дій румунського уряду союзники направили 15 листопада 1919 р. ультиматум Румунії щодо виведення військ з Угорщини. До зовнішніх проблем долучалися внутрішні, коли представники окремих політичних сил вимагали створення уряду генералів і службовців, які б не підтримували лібералів та організували вільні вибори. Власне, такі вибори відбулися 2-8 листопада 1919 р. і 1 грудня король доручив А. Вайді-Воєвод створити новий уряд. Саме йому випало підписати від імені Румунії Сен-Жерменський мирний договір, як і Трианонський договір, яким за Румунією закріплювалися Трансильванія, Банат, Крішана, Марамуреш. Впродовж 1920-1921 рр. набрали чинності декрети про проведення аграрної реформи, в ході якої експропрійовано у країні 6 008 098 га землі (з них 2 776 401 га у Старому королівстві) та наділено землею 1 393 353 селянина. Фактично король Фердинанд I вважався особою, яка об'єднала політичні інтереси буржуазії «по обидва боки Карпат»²⁸.

Цей символізм проявлявся під час візитів короля до новоприєднаних регіонів і в перетворенні самого короля на символ. Так, 22 травня – 1 червня 1919 р. відбувся візит королівської родини до Ардялу, що розглядалося як символ національного єднання Румунії. Відвідала королівська пара Брашов, Орадя-Маре, де в кафедральному соборі відслужили урочисту службу, відбувся парад війська та мешканців повіту Бігор. Саме тут короля вітали як визволителя. З Орадя-Маре вирушили до Бікішчаба, де відбулася зустріч з єпископом Т. В. Ференц, префектом Лугожа Добріном, префектом Араду Маршіеу, міністром Сучу, депутацією мешканців Банату. депутація швабів Банату вручила прохання королю щодо приєднання Банату до Румунії. Урочиста зустріч відбулася на вокзалі Бістріца. 28 травня 1919 р. король прибув до Клужа. 29 травня відбулася панахида на могилі воєводи Мігая. Доречно згадати, що згодом у серпні 1920 р. відбулися урочистості у зв'язку з перепохованням голови Мігая Вітязу в монастирі Дялу, що підтверджуватиме значення постаті воєводи для збільшення країни. 30 травня 1919 р. королівська пара вирушила на Блаж²⁹. 24 серпня 1919 р. урочисто відзначали 54-й день народження короля Фердинанда I, вже як короля всіх румунів. У столиці та по всіх містах відслужили Те-Деум у присутності військової та цивільної влади³⁰.

31 липня 1919 р. король із дружиною вітали румунських солдатів, що переправлялися в Тісабьо. Фактично король із королевою проводжали війська, що вирушали в наступ на столицю червоної Угорщини. Вже 4 серпня 1919 р. румунські війська зайняли м. Будапешт. Після падіння Угорської радянської республіки для Румунії створилися умови продовжити дії з уніфікації країни і в листопаді 1919 р. відбулися перші вибори до парламенту на основі загального виборчого права. Вже 1 грудня 1919 р. було створено уряд на чолі з арделянцем А. Вайдою-Воєвод, а 29 грудня парламент ратифікував закони щодо актів об'єднання³¹.

14 січня 1920 р. в м. Блаж відбулося висвячення митрополита В. Сучу, на якому від королівської родини був присутній принц Кароль. Він був прийнятий надзвичайно добре і виступив із промовою, що вразила присутніх розумінням минулого³². У лютому 1920 р. король відкрив румунізований університет у м. Клуж, де у промові згадав про Мігая Вітязу та жертви війни. Вніс король і 400 тис. леїв на заснування Інституту вивчення історії румунів. У червні 1920 р. митрополитом Ардялу було визначено Н. Белана, а киржу вручив король Фердинанд I³³.

Травень 1920 р. став часом візитів королівської родини на Буковину та в Бессарабію. На Буковині з 15 травня 1920 р. королівська родина відвідала ряд історичних місць. У столиці краю Чернівцях 17 травня король відвідав Кафедральний собор, університет та прийняв парад військ гарнізону. Даний візит мав засвідчити повагу короля до інтересів національних меншин та провідних конфесій на Буковині, що було продемонстровано через візити до Польського і Німецького домів. 18 травня король вирушив до Бессарабії й того ж дня з Новоселиці попрямував до Хотина, де перебував до вечора і, повернувшись до Новоселиці, потягом вирушив до Белць. 20 травня королівський поїзд прибув до Кишинєва, де відбулися урочистості за участю короля, королеви, принцеси Єлизавети, голови Ради міністрів А. Авереску. Під час урочистого прийому

король говорив про історичне минуле Молдови. На прийомі у примарії Кишинєва у відповідь голові уряду король говорив про героїчне минуле, про прохання бессарабців щодо приєднання до Румунії, висловлював сподівання на спільну працю для процвітання всієї країни. У Палаці культури король високо оцінював роль румунського солдата у звільненні країни. Також було здійснено візити до синагоги та церков чотирьох християнських конфесій. На півдні Бессарабії мав місце візит до німецької колонії Ляйпціґ. Вже 25 травня королівська родина вирушила до столиці³⁴.

24 жовтня 1920 р. король взяв участь в урочистому відкритті румунізованого університету в Чернівцях. В урочистостях брали участь і міністр освіти П. Неґулеску, і ректор університету І. Я. Ністор. Тоді ж король подарував у фонд культурної допомоги студентам 200 тис. леїв. Зв'язок краю з королівською родиною підтвердять у ході візиту принца Кароля в Чернівці на початку вересня 1922 р., який використали також для пропагування підтримки спорту членами династії³⁵.

Під час візиту до Банату 10 листопада 1923 р. король побував у Арадї, де відвідав підприємство «Astra», текстильну фабрику, Палац культури. 11 листопада 1923 р. король у Тімішоарі також здійснював візити до церков, отримуючи у відповідь запевнення у вірності країні та династії. Також король узяв участь у відкритті Політехніки, де у промові висловився стосовно потреби піднесення промисловості. Мали місце прийом у примарії та візити до навчальних закладів. Наступного дня серед інших заходів був візит на «Industria Lânei» S.P.A., де познайомився з виробничим проце-сом та під час ланчу обговорив з генеральним директором Р. Тотісом питання економіки й політики. Відвідав король і взуттєву фабрику Турул, а також декілька інших підприємств. 12 листопада ко-роль відвідав Луґож, а 13 листопада 1923 р. побував у селах Банату. Відвідував король Фердинанд I Банат і у травні 1924 р., а 5 жовтня 1925 р. – Тімішоару³⁶.

Пропагування королівської родини відбувалося і шляхом повідомлення про зміни у статусі її членів. Слід визнати, що королева-мати Марія відіграла помітну роль в одруженні принца Кароля із принцесою Еленою з грецької династії Шлезвіґ-Голштейн-Зондербург-Глюксбург. Шлюб виявився перехресним, адже сестра Кароля принцеса Елизавета одружувалася з сином Костянтина Георгієм. Як відомо, принц Кароль мав бесіду із принцесою Еленою щодо своїх стосунків з І. Ламбріно. Вже 27 лютого 1921 р. в Бухаресті святкували одруження Елизавети та Георгія, тоді як 10 березня 1921 р. в Атенах відзначили весілля принца Кароля та принцеси Елени. За висловлюванням Л. Марку, принцеса Елена вступала у шлюб із суто раціональних міркувань. Однак, коли пара повернулася 8 травня 1921 р. до столиці, принцеса вже була вагітна. Фактично дана ситуація відновила статус принца Кароля як законного спадкоємця престолу.

Вагітність принцеси-спадкоємиці і стан її здоров'я став предметом регулярних повідомлень для громадськості. Особливою темою стали пологи, які в медичному бюлетені були продемонстровані в усій послідовності. Допомогу принцесі надавали при пологах медики Е. Ромало, Е. Манікатіде-Венерт, Н. Луру. Медичний бюлетень подавав дані про зміни у стані принцеси Елени надвечір 24 жовтня 1921 р. та народження нею сина о 19.40 наступного 25 жовтня. Новонародженому дали ім'я Міґай. В офіційному повідомленні від імені короля Фердинанда I висловлювалося сподівання на радість усього румунського народу, спільну з династією³⁷.

У зв'язку з появою на світ нового представника династії 26 жовтня 1921 р. об 11.15 король прийняв урядову делегацію. Голова Ради міністрів від імені уряду склав привітання та побажав новому принцу довгого життя, щастя і слави. Для народу далі оголошували про стан мами та новонародженого, проте коли він стабілізувався, публікації офіційно було припинено³⁸. Вже у грудні 1921 р. родина принца-спадкоємця перебралася з Сінайї до столиці, а 22 січня 1922 р. в церкві палацу Котрочень у присутності королівської родини, представників Націонал-ліберальної партії й армії відбулося хрещення принца. Правда, у зв'язку зі станом здоров'я свого батька принцеса Елена спільно із принцом і сином вирушила до Атен. Принц Кароль змушений був

повертатися до Бухареста на заручини Маріоари та короля Александра і знову відбув за родиною до Атен у квітні 1922 р.

8 червня 1922 р. в Белграді мало місце одруження принцеси Маріоари з королем Королівства сербів, хорватів та словенців Александром, що відбулося проти волі принцеси, яка бажала залишитися у країні. Здійснено це після того, як у 1921 р. Румунія та КСХС стали союзниками по Малій Антанті. Не залишить королівство Югославія союзницьких відносин з Румунією і пізніше, коли обидві країни увійдуть до Балканської Антанти в 1934 р. Фактично Румунія через династійні шлюби, які ініціювалися не королем, а королевою, ставала помітним фактором у регіоні Південно-Східної Європи, адже родинний союз поєднувався з військово-політичним союзом³⁹.

Зміна статусу королівської родини та розширення її можливостей у регіоні змушували змінювати деякі внутрішні правила, зокрема декретом від 12 травня 1920 р. встановлювалися і правила для особового складу «Casei Regale». Так, весь її персонал підпорядковувався Вищому шефу Королівського дому, а його повноваження, як і повноваження військового та цивільного персоналу, визначалися відповідним Регламентом. Призначався Вищий шеф особисто королем і на всіх урочистостях він займав місце за членами уряду. 26 жовтня 1920 р. було введено посаду міністра Королівського дому, особи, що вела організаційні справи королівської родини⁴⁰.

Утворення великої країни принесло до її складу і певні символи, яким стала також Алба-Юлія, що від часів Мігая Вітязу вважалася ключем до єднання всіх частин Румунії. На початку 1920-х рр. у Румунії вирішили також підтвердити вагу об'єднання і в період діяльності уряду А. Авереску було створено Коронаційну комісію. Остання включала К. Коанде, митрополита Мірона Крістю, Н. Тітулеску, О. Гогу, Н. Йоргу, Н. Мішу, всього разом із примарем Алба-Юлії 15 осіб. Перше засідання відбулося 15 липня 1920 р., в подальшому їх було чимало, де обговорювалася програма коронації, яку врешті призначили на 20 листопада 1920 р. в Алба-Юлії та Бухаресті. Вирішили спорудити і пам'ятний кафедральний собор коронації. Правда, дата коронаційного свята переносилася через різні обставини, а також відбулася і зміна уряду. На початку лютого 1921 р. вельо королем, зокрема з Н. Йоргою, обговорення питання про помазання та коронування в Алба-Юлії. Пропонували королю провести помазання в церкві Мігая-Воде в Бухаресті, тоді як Н. Йорга радив звести церкву Мігая Вітязу наново.

Новим урядом І. І. К. Бретіану було оголошено вибори до парламенту, названого Зібранням Національної Конституанти. Проте в цей період склалася ситуація, коли у країні бачили загрозу революції і переходу до республіки. Можливо, таке загострення ситуації прискорило дії з організації коронації. Тому не дивно, що в день народження короля все ж оголосили⁴¹ про призначення коронації на 15 жовтня 1922 р.

Дане дійство було потрібне не тільки королівській родині, але й ряду політиків, які на той час поступово відходили від справ. Подія використовувалася і для політичної боротьби, адже, на думку багатьох, коронація монополізована націонал-лібералами, яких у Цереністській партії вважали партією терору. У цій ситуації сучасний історик І. Скурту зображує короля Фердинанда тією особою, яка закликала до єдності, що стало можливим і на підставі оголошеної королем програми⁴². Вже у грудні 1922 р. Н. Йорга, виступаючи в парламенті з приводу відповіді на королівське по-слання, зазначав, що коронація в Алба-Юлії мала значення як пошанування Мігая Вітязу, як вшанування Алба-Юлії як символу протистояння румунського народу, але головним визнавав піднесення короля як символу, говорячи одночасно про потребу зміни статусу короля за новою Конституцією. Одночасно критикував історик і Цереністську партію та її лідера за відсутність на коронації. Тоді Н. Йорга звинуватив І. Мігалаке та його партію в надмірному практицизмі та змішуванні національної ідеї з інтернаціоналізмом⁴³.

До події було підготовано «Прокламацію», яка розкривала результат загальної діяльності з розширення держави та в якій висловлювалося побажання соціального миру. Послідовність подій з підготовки коронації була викладена у щоденних записках королеви Марії, як і в інших спогадах.

Зокрема, 12 жовтня 1922 р. король відкрив промовою Законодавче зібрання, повідомивши про свій намір коронуватися. 13 жовтня Митрополит-примат Мірон та інші митрополити освятили корони, які залишалися у вівтарі собору до неділі. Королівська корона була короною Кароля I, тоді як корона королеви виготовлена у стилі візантійської імператорської корони. Король і королева прибули до Алба-Юлії з Сінаї вранці 15 жовтня. Митрополит-примат виголосив коронаційну молитву. Після урочистої служби прослідували кортежем до місця коронування, де голова Сенату вручив королю корону, промовивши при цьому про велич події. Королеві корону вручав голова Палати депутатів, також з виголошенням промови. Після чого військовий оркестр загравав марш, а присутні вигуками привітали короля. Одночасно артилерія здійснила 101 залп. З фортеці Алба-Юлії 4 промовці зачитали королівське звернення до народу. Вже в апартаментах королю голова Ради міністрів передав написаний на пергаменті Акт коронування.

Серед персонально запрошених королем був генерал А. Авереску, дещо ізольованим від інших виглядав на церемонії І. І. К. Бретіану. Якщо принцеса Елизавета та королева Сербії Маріоара перебували вже в церкві, то принц Кароль супроводжував короля і королеву при їх вступі до церкви. Доволі емоційним виглядало покладення корон на голови монаршої пари. Після цього мали місце промови М. Ферекіде й Орляну, після чого королівська пара вийшла на балкон у приготуванні для неї резиденції. Святкування продовжилися і перед королем пройшли підрозділи, нагороджені орденом Мігая Вітязу. Не відбулося оголошеного прийому, але мав місце королівський обід, де політики знайшли змогу обговорювати насущні питання подальшої діяльності у приватній обстановці. Яскравість дійства стала причиною заяви посла Польщі про бажання бачити щось подібне у своїй країні. Завершилися святкування в Алба-Юлії о 9-й вечора⁴⁴.

Якщо Алба-Юлія виступала символом національної єдності, то Бухарест виступав у ролі столиці єдиної країни, через що там також відбулися 16 жовтня святкові заходи. Серед запрошених на них були 10 тис. примарів. Увечері відбувався прийом у королівському палаці. Відповідні заходи були проведені також 17 жовтня. Правда, при загальній святковій обстановці мали місце і випадки проти націонал-лібералів, вчинені з боку Національної партії, в якій НЛП називали узурпаторами влади. Та все ж король завершив усе дійство візитом до митрополита-примата з метою подякувати за влаштовану службу на свято коронування. Саме свято мало помітний відгук у суспільстві завдяки своєму символізму, поєднанню у святі найбільш значущих подій в історії Румунії. Значення свята посилювалося участю в коронації представників королівських родин Греції, Югославії, гостей із Франції. Фактично, за визнанням І. Скурту, дійство перетворювало Алба-Юлію на духовну столицю королівства⁴⁵. Однак слід вказати на деяку суперечливість у поведінці членів Цереністської партії, які заявляли про свою відданість династії, але не брали участі у святкуванні коронації. Останнє пояснюється звичайною політичною боротьбою, адже партія, як частина об'єднаної опозиції, виступала не проти короля, а проти націонал-лібералів⁴⁶.

Після цього акту зазнала змін Конституція Румунії, за яку проголосували в березні 1923 р. і в якій зберігся постулат «Король владарює, але не урядує». Власне, Румунія продовжувала залишатися парламентською монархією, в якій воля короля мала помітне значення й особа короля була знаковою фігурою. Практично ж Конституція узаконювала перебування у владі бічної гілки, заснованої Каролом I династії. Зокрема, про це свідчить положення глави II, секції I, де вказано, що королю могла бути особа, що належала до династії Карла I Гогенцоллерн-Зігмарінген по чоловічій лінії з винятком спадкоємців по жіночій лінії (стаття 77). Загалом до конституції 1923 р. було перенесено всі статті конституції 1866 р., як за кількістю, так і за змістом. У главі фіксували створення Реґенції на період малолітства короля (стаття 83) та заборону на зміну конституції в період діяльності Реґенції (стаття 85)⁴⁷.

У період прийняття нової Конституції країни було визначено межі повноважень короля та міністрів уряду. Так, статті 92-100 визначали повноваження міністрів, встановлюючи умовою виконання владних повноважень від імені короля та згідно з положеннями Конституції. Міністри

складали Раду міністрів, яку очолював голова – особа, уповноважена королем для створення уряду. У відповідності до закону створювалися чи розпускалися міністерські департаменти та державні підсекретаріати. Право бути міністром належало румуну від народження чи натуралізованому із заборону займати міністерські посади для членів королівської родини. Міністри мали право брати участь в обговоренні законів у парламенті, але без права голосування. Присутність хоча б одного міністра в парламенті під час дебатів була необхідною, причому обидві палати могли вимагати присутності міністрів при їх обговоренні (стаття 96). Звільнити міністра від відповідальності не міг ні письмовий, ні усний наказ короля. Кожна з палат, як і король, мали право піддавати міністра судовому переслідуванню, для чого були потрібні дві третини членів. Розслідування провадила комісія із 5 осіб, яка мала право кваліфікувати, факти отриманні при розслідуванні (стаття 98)⁴⁸. Питання діяльності румунського уряду ставало також важливим, адже в умовах правління Ферди-нанда I фактично другою після короля людиною у країні був I. I. K. Бретіану, якому вдалося за-вершити уніфікацію Румунії та побудувати систему країни, що базувалася на інтересах Націонал-ліберальної партії, хоча і політичні сили, які на момент перебування в опозиції виступали проти прийнятих законів, усе ж, прийшовши до влади, намагалися використовувати їх⁴⁹.

Отже не дивно, що після прийняття Конституції делегація уряду прибула до короля Фердинанда I 28 березня 1923 р. зі зверненням, яким охарактеризували дії короля зі скликання Національного конституційного зібрання на підставі рішення 22 січня 1922 р. та рішення, прийнятого восени 1922 р. щодо прийняття Конституції. Вказано ними і кількість голосів, відданих за проект Конституції в Палаті депутатів (247 «за», 8 «проти», 2 «утрималися» із 369 депутатів) та Сенаті (137 «за», 2 «проти», 2 «утрималися» із 197 сенаторів), та висловлено думку про згоду, що існує між королем та Конституційним зібранням, як вияв національної єдності⁵⁰.

Хоча націоналісти та цереністи виступили в 1923 р. проти нової Конституції, все ж вони так і не виконали свого наміру боротися проти неї. Їм довелося виступати проти власної позиції, коли після утворення Націонал-цереністської партії були покликані до влади на підставі Конституції. Сам король залишався за конституцією персоною, що була невіддільною політичної системи, але у вимогах обох лідерів НЦП не було пізніше вимог до змін Конституції.

Таким чином, король продовжував залишатися над партійними організаціями, хоча і залежав, до певної міри, від них. Однак і йому самому було складно вести діяльність. Так, початок 1925 р. ознаменувався доволі важкою хворобою короля. Проте, коли в червні королева Марія вирушила у тривале турне Францією та Великою Британією, то король направився за нею і 24 серпня 1925 р. спільно із дружиною відзначив у Вайнбургу свій день народження. Спільно королівська пара через Італію повернулася в Румунію 2 вересня 1925 р. Для короля і Румунії 1925 р. став важливим з точки зору піднесення ваги країни в церковному світі. 1 листопада 1925 р. в Королівському палаці відбулася церемонія рукопокладення патріарха Румунії, чим завершували розпочате за законом від 25 лютого 1925 р. створення православної патріархії в Румунії. Тоді на урочистостях були присутні ієрархи всіх східних церков, у тому числі й митрополит київський від імені православної російської церкви. Королівська родина, король із дружиною та принц-спадкоємець із дружиною відіграли своєю участю помітну роль у піднесенні престижу патріарха. Сам же король погодився із пропозицією патріарха спорудити кафедральний собор «спасителя народу»⁵¹.

Після прийняття нової Конституції в Румунії залишалися завдання реформування окремих галузей політичного й економічного життя. Саме з цієї причини до короля зверталися депутати, відповідаючи на традиційне Тронне послання на відкритті сесії парламенту. Депутати визначали роль династії в консолідації країни та місце країни і нації серед інших європейських держав, що підтверджувалося і входженням до Ліги Націй. За країною визнавали підтримання зв'язків з союз-никами, проведення політики миру та порозуміння. До числа завдань відносили необхідність «уніфікації адміністративних режимів», що означало потребу проведення адміністративної ре-форми. У цій сфері увагу надавали децентралізації. Також порушувалося питання про застосу-вання закону про експропріацію лісів, що також мало

посприяти зміцненню становища селянства. Говорилося і про необхідність завершення економічних реформ, що поєднували з потребою покращення шляхів, організації кооперативного руху, організації праці на основі соціального права, надання належної оцінки природним багатствам країни та залучення національного й іноземного капіталу, поліпшення фінансової ситуації та складення відповідних законів. У соціальній сфері виділяли питання оплати праці службовців, нарахування та виплати пенсій. У законодавчій галузі ставилося завдання уніфікації законів, що також, на думку депутатів, мало вести до національної єдності. Піднесення рівня культури бачили через належну освіту. Бажали депутати проявляти турботу і про православну церкву. Висловлювалися сподівання на зміцнення армії та підтримку династії⁵².

Остання демонструвалася громадянами Румунії під час офіційних заходів. Зокрема, 11 листопада 1924 р. в Чернівцях відбулися святкування з нагоди відкриття пам'ятника Возз'єднання за участю королівської родини, міністрів уряду, депутатів і сенаторів. Після промов на площі Возз'єднання й освячення пам'ятника заходи продовжили в резиденції Буковинського митрополита, де на прийомі в Синодальній залі промовляв король, говорячи про необхідність територіального та ду-ховного об'єднання. Відвідала королівська родина і кладовище, поклавши квіти до пам'ятника героям та взяла участь у мистецьких заходах⁵³.

Дещо інший характер мали візити принца Кароля (14-15 червня 1925 р.), принцеси Іляни (28 березня 1926 р.). Під час першого відбулися зустрічі з учнями, вчителями початкових шкіл, закладення стадіону в Чернівцях, візит на футбольний матч, хрещення немовляти в с. Топорівці. Принцеса Іляна під час візиту взяла участь у низці офіційних заходів⁵⁴. Пізніше на Буковині, як і в інших провінціях країни, з нагоди весілля принцеси Іляни збиралися кошти на символічні весільні дарунки⁵⁵.

Тим часом, послідовно здійснювалися представницькі функції королівської родини. Так, 22-26 червня 1923 р. мав місце візит короля Фердинанда I до Польщі, тоді як 11 липня 1923 р. королівська родина вирушила до м. Сібіу для вшанування пам'яті митрополита Андрея Шагуни. У справі К. З. Кодряну, І. І. Моци й інших «векерештянців» на процесі 29-30 березня 1924 р. вирок було виголошено від імені короля. Брав король участь в урочистостях з нагоди піднесення митрополита Мірона Крісті в ранг Патріарха Румунії, що відбулися у Тронній залі Королівського палацу 1 листопада 1925 р. Помітну і вирішальну роль король зіграв у прийнятті рішення з питання успадкування престолу в Румунії, яке виникло наприкінці 1925 р. в контексті з іменем принца Кароля, як власне і прийняття рішення стосовно цивільного стану членів правлячої родини. У прийнятому законі глава IV була присвячена укладенню шлюбу членами правлячої родини, зокрема принцу-спадкоємцю заборонялося вступати у шлюб без дозволу короля⁵⁶.

Причини такого рішення знаходять у самому принці Каролі, власне його хворобі, що стала причиною сексуального незбігу принца Кароля та принцеси Елени. Крім того, сам принц вів доволі бурхливий спосіб життя і в результаті його позашлюбних відносин з М. Маркович у 1923 р. народився Мірел Маркович, ім'я якого мати приховувала. Одночасно принц Кароль був зайнятий у 1921-1925 рр. у деяких державних справах, навчаючись основам управління країною. Після приходу до влади уряду І. І. К. Бретіану принц Кароль перебував у опозиції до уряду НЛП. Власне, сексуальний незбіг став причиною того, що по виповненні Мігаю трьох місяців принцеса Елена виїхала до Сицилії і залишалася там до смерті батька в 1923 р. Також у 1923 р. до Бухареста прибула королівська родина із Греції, будучи змушеною залишити країну. На той час Мігай зростав дитиною-білінгвістом. Королева Марія називала його «дитиною вікінгів» завдяки зовнішньому вигляду. Навесні 1924 р. Мігай вперше взяв участь у офіційному заході.

Свою роль у долі принца відіграла Е. Лупеску з родини навернених у православ'я євреїв. Остання була одружена з лейтенантом Тимпьяну, але в 1920 р. чоловік розлучився з нею через відомі обставини. Влітку 1924 р. відбулося знайомство принца з Е. Лупеску, а на офіцерському балу 14 лютого 1925 р. – і зближення принца та Е. Лупеску. Подальший розрив визрівав впродовж 1925 р. і літо того року принц Кароль останній раз провів у колі родини в Сінайї. Доречно вказати,

що такі стосунки викликали бажання королеви-матері вислати «маленьку єврейку з сумнівною репутацією». Віддалення між Каролем та Еленою справило негативний вплив на принца Мігая, який залишався поза увагою батьків⁵⁷.

Остаточний розрив у родині принца-спадкоємця відбувся вже восени 1925 р., коли з вересня по жовтень у королівській родині загострювалися стосунки, в тому числі між королевою-матір'ю та принцом. Після смерті 20 листопада 1925 р. тітки королеви Марії Александри 23 листопада було вирішено відправити принца на похорони до Лондона. Правда, принц висловив своє небажання їхати і навіть мали місце влаштовані ним інциденти для відтягування виїзду за кордон. Та-кож мали місце його заяви про тривале перебування за кордоном, що стало причиною вимоги короля повернення принца до 25 грудня 1925 р. Проте після похорону, порушивши етикет, принц вирушив до Парижа, де зустрівся з Е. Лупеску, а звіттіля – до Венеції. Звідти 12 грудня 1925 р. він направив листа королю, якого просив визнати за офіційне зречення права успадкування престолу, після чого пара переїхала до Мілану. 12 грудня 1925 р. з Венеції принц направив і листа королеві-матері, в якому патетичним тоном сповіщав про бажання відмовитися від трону та повести життя приватної особи. Хоча і королева-мати, і принцеса Елена радили йому цього не робити, з боку тодішнього голови Ради міністрів були вжиті заходи для вирішення питання в бажаному для І. І. К. Бретіану сенсі. Практично втретє принц поставив династію в доволі складне становище, що змусило королеву Марію вважати необхідністю завершення справи. Візит міністра двору К. Гіотта мав визначити остаточний статус принца і складений 28 грудня акт зречення був відправлений королю з міністром двору. Добровільне зречення супроводжувалося обіцянкою не повертатися до Румунії 10 років без дозволу суверена. Дані події описував сучасник Кароля II М. Костіан, який займав доволі прокарлістську позицію щодо успадкування румунського престолу. Ним критичувалася позиція І. І. К. Бретіану в даному питанні, яка виглядала як продумані дії очільника НЛП.

Можливо, таке рішення принца було продиктовано міркуваннями особистісного характеру, тим паче, що його стосунки з І. І. К. Бретіану та Б. Штірбеєм були далеко не кращі⁵⁸. Лист, яким принц відмовлявся від права успадкування престолу та всіх привілеїв члена королівської родини, став підставою для скликання Коронної ради в Сінаї⁵⁹. Коментарі до цих подій робив і А. М. Стоенеску, вказуючи на прихильність принца до моделі італійської держави Б. Муссоліні, небажання підтримати діяльність уряду, створеного через парламент, створення уряду відповідально перед королем, як причину зупинення Кароля в Італії. Останній залишався в Мілані до 25 лютого 1926 р. разом з Е. Лупеску та перебрався згодом до Парижа. Листування Е. Лупеску з її батьком у 1926 р. свідчило про справжнє захоплення⁶⁰.

Коронна рада відбулася 31 грудня 1925 р. за участю міністрів І. І. К. Бретіану, В. Бретіану, А. Константінеску, І. Ґ. Дуки, Ґ. Мирзеску, генерала Мердереску, І. Інкульца, І. Ністора, Т. Константінеску, К. Анджелеску, А. Лепедату, Н. Н. Севяну й інші. Окрім міністрів, прибули король Греції Ґеорґ із королевою Елизаветою, принцеса Елена. Окремим потягом прибули до Сінаї патріарх Мірон Крістя, Н. Йорґа, Ю. Маніу, генерал Презан, генерал К. Коанде, А. Вайда-Восвод, генерал А. Авереску, І. Мігалаке, М. Орляну. Зважаючи на складність моменту від 9-ї до 16-ї години король провів аудієнції з І. І. К. Бретіану, Ю. Маніу, А. Вайдою-Воєвод, генералом К. Коанде, Н. Йорґа, І. Мігалаке, генералом А. Авереску, партіархом Міроном Крістя, М. Ґ. Орляну, генералом Презаном. Головною темою обговорення став лист принца Кароля та подальше його членство в королівській родині. Вранці відбулася також нарада міністрів під головуванням І. І. К. Бретіану.

О 4-й дня 15 членів уряду та 10 королівських радних зібралися в замку Пелеш, куди на 5-ту годину прибула королівська пара і король оголосив про ситуацію, що склалася, та висловився щодо скасування права успадкування престолу принцом Каролем. Учасники зібрання заслухали і лист принца Кароля. Після цього король надав слово своїм радним, які почали висловлюватися, починаючи з наймолодшого, І. Мігалаке.

У його виступі було наголошено на загрозі для безпеки країни й інтересів монархії. Визнавав, що приєднається до того рішення, яке буде прийняте. У виступі Ю. Маніу говорилося про право короля вирішувати питання династії та про потребу послідовних дій. Визнавав існування загрози від прийнятого рішення. На схожій позиції перебував Н. Йорґа, який заявив, що жодна реґенція не може дати країні нічого доброго. А. Вайда-Воєвод висловився стосовно негативного ставлення населення до зміни спадкоємця престолу, а також зауважив можливість подальшого втручання у внутрішню політику держави. Патріарх Мірон Крістя висловився на підтримку рішення короля, як правителя та батька.

Мали місце і критичні заяви на адресу принца Кароля. Зокрема, генерал А. Авереску згадав про морганатичний шлюб з І. Ламбріно та підтримав рішення короля. Якщо генерал Презан заявив про своє приязне ставлення до принца Кароля, то він одночасно заявляв про необхідність поваги до рішення короля. Підтримав рішення й І. І. К. Бретіану. О 7-й вечора засідання завершилося. Для преси було зроблено офіційне повідомлення стосовно зречення права успадкування престолу принцом Каролем та прийняття рішення про скликання 4 січня 1926 р. засідання Національного зібрання. На 2 січня 1926 р. призначалося засідання Ради міністрів з метою визначення правил управління майном принца Кароля на час його відсутності у країні⁶¹.

За короткий проміжок часу тема рішення з успадкування престолу стала предметом обговорення у пресі, метою якого було пояснення правомочності даного рішення. Типовими стають посилання в низці видань на статті Конституції, хоча сама ситуація, яка склалася у країні, не перед-бачалася ними. Обговорювалося у пресі і питання складу реґенції, оскільки воно було складним і для самих представників влади. Зокрема І. І. К. Бретіану на засідання 1 січня 1926 р. обговорював питання успадкування престолу з А. Константінеску, І. Ґ. Дукою, Ґ. Мирзеску. Тут перетиналися права принца Кароля, принца Міґая, принцеси Елени. Консультації були проведені з головою Касаційного суду Ґ. Буздуганом та колишнім головою К. Манолеску. Преса виносила на розсуд громадськості можливі варіанти реґенції, де поруч з патріархом Міроном були королева Марія, принц Ніколає, генерал Презан, Б. Штірбей. Головною умовою була неналежність членів реґенції до політичних партій.

Фактично обговорення було викликане відсутністю інформації до офіційного повідомлення. Проте послідовність дій не давала підстав говорити інакше. Так, зміна статуту королівського дому, скасування шлюбу принца Кароля та принцеси Елени, зміна назви «Фундації принца Кароля», відмова від згадування його імені в молитві як спадкоємця престолу виявилися ланками загального процесу змін. Офіційно було повідомлено про відмову принцеси Елени від подання на розлучення. Додавали негативу і підсилювали прокарлістські настрої заяви та публікації Н. Йорґи, Ю. Маніу. Власне, рішення про позбавлення Кароля права успадкувати престол подавалося як трагічна подія⁶².

У неділю 3 січня відбулася зустріч міністрів з королем із приводу проектів законів, які мали обговорити на позачерговій сесії Законодавчого зібрання. На розгляд позачергової сесії мали бути подані три законопроекти, перший з яких стосувався зречення права на успадкування престолу на підставі акту від 28 січня 1925 р. Одночасно скасовувалися ним усі привілеї, що стосувалися принца Кароля та його батьківські права на принца Міґая і заборонялася поява в Румунії впродовж 10 років. Причини подібного рішення роз'яснювало королівське послання, яким звинувачували принца Кароля в неодноразовому вчиненні важких помилко.

Додаткове рішення стосувалося змін статуту королівської родини. При цьому визначався у пресі ряд умов, які ставилися перед принцом, зокрема заборона приймати інше ім'я без дозволу короля. Зверталася увага на визначення місця перебування членів королівської родини. Король, як глава дому, мав право приймати рішення щодо одруження та розлучення членів родини з обговоренням даного питання в Апеляційному суді м. Бухарест.

Таким чином, зміна статусу була передбачена не тільки для тих, хто залишав країну, але і для тих, хто в ній залишався. Так, принцеса Елена отримувала титул Принцеси Румунії, одночасно із правом мешкати поруч із принцом-спадкоємцем у Палаці на Шоссе та правом отримувати щоріч-

ну ренту, розмір якої визначав король. Зберігала вона і право на повторне одруження та право управління майном принца. При цьому саме король володів правом мати під опікою до повноліття принца-спадкоємця, а в разі його смерті дане право переходило на Реґенцію. Частково такою опікою мала право на підставі королівського рішення займатися і принцеса-мати. На 3 січня 1926 р. остаточно було визначено склад Реґенції до якої увійшли патріарх Мірон Крістя, голова Касаційного суду Ґ. Буздуган та принц Ніколає⁶³.

Підготовлені законопроекти мали бути розглянуті наступного дня в парламенті, через що вранці 4 січня король із королевою прибули до столиці і до полудня в Королівському палаці відбулася зустріч з Ю. Маніу, Н. Йорґою, І. Міґалаке, А. Авереску. До цього виконкоми партій об'єднаної опозиції провели засідання з метою обговорення складу реґенції, який бачили у трьох варіантах: а) патріарх, міністр палацу, генерал Презан; б) королева Марія, патріарх, колишній голова Касаційного суду; в) принц Ніколає, Б. Штірбей, патріарх⁶⁴. Однак, попри ці обговорення, використали саме початковий варіант.

На 16-ту годину збиралося засідання парламенту під головуванням М. Ґ. Орляну. Паралельно вживалися заходи безпеки, якими керували префект поліції генерал Е. Ніколяну та керівник сигуранци Р. Войнеску. Перед роботою парламенту продовжила активну діяльність Рада міністрів, яка засідала з перервами до 14.43, узгоджуючи спірні питання, що виникали. Після цього Рада міністрів вирушила на засідання Палати та Сенату. Засідання Палати депутатів відкрилося о 15.30 з оголошення І. І. К. Бретіану королівського послання щодо позачергового засідання парламенту. Вкладеним у послання був і текст акту зречення принцом Каролем права успадкування престолу. Таким чином, король звертався до парламенту із проханням підтримати акт зречення принца Кароля та зведення в ранг спадкоємця престолу принца Міґая. У проекті наголошували на його відповідності положенням Конституції. До розгляду представили і статут Королівського дому, положення якого стосувалися його членів.

Подані проекти були передані з розпорядження М. Ґ. Орляну на розгляд комісії. Від її імені о 16.30 виступив Е. Дан, підтвердивши відповідність та давши допуск до дискусії. Із заявою виступив Н. Йорґа, який високо оцінював принца Кароля та говорив про підрив престижу династії. Він же звинуватив уряд І. І. К. Бретіану в хибних діях. У заяві І. Міґалаке наголос робився на потребі забезпечення існування династії. У заяві Ґ. О. Рота, зроблений від імені Німецької партії, наголос робився на відсутності повідомлення про мотиви зречення. Однак визнавав потребу підтримання позиції короля та говорив про монархічні переконання німців.

Депутат від повіту Ковурлуй Меґуре висловив заяву особистого характеру, відзначаючи, що Законодавче зібрання було поставлене перед dokonаним фактом. Крім того, представник РНП звертав увагу на відсутність необхідності використовувати у цьому питанні парламент. Також вимагав пояснити причини відмови від успадкування престолу. Зробив промовець і заяву про необхідність для країни сильного короля. На протилежність йому генерал А. Авереску висловився за вірність монархії та голосування за рішення про визнання спадкоємцем принца Міґая. Завершував дискусію виступ І. І. К. Бретіану, який рекомендував депутатам прийняти відповідне рішення. У своєму виступі голова уряду відкидав будь-які політичні причини відставки принца Кароля. Результатом таємного голосування стали «за» – 231 та 3 – «проти».

Окреме голосування здійснювалося по проекту статуту Королівського дому, який оголосив Л. Молдовану. У загальній дискусії Ґ. Юніан протестував проти винесення такого проекту на обговорення, а Д. Р. Іоаніцеску від імені РНП висловився за неможливість голосування. Однак голосування відбулося й було отримано 228 голосів «за» та 2 – «проти».

О 16-й годині відкрилося засідання Сенату під головуванням Т. Ілієску з виступу голови уряду. Тут відзначено терміновість у прийнятті рішення й оголошено сам проект рішення по зміні статуту королівського дому. Засідання Сенату доводилося переривати, але і після перерви сенатор від РНП Буцуряну висловився проти дій уряду І. І. К. Бретіану. Для захисту урядової позиції слово

брав міністр А. Константінеску. Об'єднана опозиція відмовилася від участі в голосуванні і тому перший проект прийняли при 147 голосах «за», а другий – 145 голосами⁶⁵.

О 18-й розпочалося спільне засідання обох палат під головуванням М. Ґ. Орляну. Було представлено подання, яке мотивувалося статтями 83 і 78 Конституції та затверджено склад Реґенції – принца Ніколае, патріарха Мірона Крістю, голову Касаційного суду Ґ. Буздугана. У своїй промові І. І. К. Бретіану зупинився на складності ситуації у зв'язку з появою малолітнього принца. Тим не менше він наполягав на підтриманні такого результату, адже закликав голосувати за склад реґенції.

Від імені об'єднаної опозиції виступив Ю. Маніу, який продемонстрував прихильне ставлення до династії, бажав королю Фердинанду довгих років правління, але заявляв про відмову опозиції голосувати з даного питання. Цим та відмовою від участі в дискусії він пояснював своє ставлення до проблеми в її вирішенні урядом І. І. К. Бретіану. Підтримав даний виступ і Н. Лупу, який звернувся у промові до досвіду Румунії в період правління Кароля І, як і характеризував дії як надміру прискорені. Врешті на голосування обох палат представили проект, за який не голосували пат-ріарх Мірон Крістя, як і РНП та ЦП. Таким чином, з 452 присутніх депутатів і сенаторів голосували 386. Після схвалення проекту о 7-й вечора засідання закрили⁶⁶.

Таким чином, на підставі статті 7 статуту правлячої родини принц Кароль втратив право на трон і був викреслений зі складу Сенату та втратив право повернутися в Румунію впродовж 10 років. Проте він міг отримати дозвіл короля, уряду чи реґенції на такі дії. З метою контролю за дотриманням кодексу королівської родини Міністерству юстиції надали право фіксування одруження короля за кордоном з використанням спеціальної делегації. Сам король контролював одруження принців і принцеси та порушення статей 10 і 11 ввели до визнання шлюбу недійсним. Одруження принца чи принцеси поза волею короля вело до позбавлення права належати до королівської родини, з позбавленням всіх прав і прерогатив. Також членам королівської родини належало право розірвання шлюбу через голову Апеляційного суду, що здійснював процедуру на основі статті 221 Цивільного кодексу. Ця процедура здійснювалася судом із 5 осіб впродовж 8 днів. Після цього протягом 5 днів рішення публікувалося в «*Monitorul Oficial*». Також жоден із членів королівської родини не мав право здійснювати всиновлення.

Король вважався главою королівської родини і діти мали перебувати під його владою до досягнення повноліття. З-під влади виходили ті, хто зрікався прав, але при цьому вони позбавлялися батьківських прав, а їх діти переходили під владу короля чи реґенції. Мати принца-спадкоємця зберігала даний титул до свого другого одруження й отримувала щорічну ренту і право проживання в одному з палаців. Річна рента визначалася королем з доходів майна малолітнього принца-спадкоємця.

Королю належало і судове право над членами королівської родини, а інстанцією, що виконувала, був Апеляційний суд Бухареста. Скликати судову раду могли і на вимогу одного із членів родини. Питання заповіту вирішувалося в загальновизнаному порядку. При відсутності короля у країні управління здійснювалося визначеною ним адміністрацією. Реакція зарубіжної преси на події в Румунії містили повідомлення з коментарями. Зокрема в «*Berliner Tageblatt*» ситуацію пояснювали непорозумінням між принцом та І. І. К. Бретіану. Від «*Neue Freie Presse*» надходило повідомлення, що причиною всього процесу стали неприйняття королівською родиною «одеського одруження» принца та політичні непорозуміння принца з головою уряду⁶⁷. Відгук з боку Н. Йорґа на результати змін у порядку успадкування престолу був доволі іронічним, оскільки він вважав, що відтепер у Румунії один правитель і що «династія з Арджеша перемогла повністю ту, що із Зіґмарінґену». Цю перемогу бачив у підборі членів реґенції, які не мали фактичного досвіду управління⁶⁸. Після ухвалення «Акту 4 січня 1926 р.» Міґай став спадкоємцем престолу. На той час він володів двома мовами, але не бажав розмовляти, за що його прозивали «глухонімим»⁶⁹.

Важливим залишалося питання порядку у владі, що обговорювалося у зв'язку з можливістю зміни уряду. Таким чином, поява уряду А. Авереску пов'язувалася з іменем короля. Питання викликала також і діяльність опозиції, зокрема К. Стере⁷⁰. Після прийняття акту 4 січня 1926 р. для політичного життя Румунії мало вагу прийняття закону, який у парламент подав уряд І. І. К. Бретіану. Новий виборчий закон пропонував вважати переможцем на виборах із правом формування парламентської більшості партію, що отримувала 40% голосів виборців, тоді як прохідним до парламенту вважалися 2% голосів. Поява закону змусила виступати проти нього як націоналістів, так і цереністів, хоча за два роки потому націонал-цереністи використають саме цей закон для закріплення за собою влади. Сам закон був опублікований у день відставки уряду – 27 березня 1926 р. і сприймався, наприклад Н. Йорґою, як запозичений з фашистської Італії, його призначення полягало у знецінюванні голосів виборців у регіонах, зменшенні ваги національних меншин та їх роз'єднанні. Через шість років Н. Йорґа визнає, що в березні 1926 р. І. І. К. Бретіану (він же диктатор) став ще могутнішим⁷¹. До цих слів слід додати ще одну оцінку від Н. Йорґи, який вважав, що толерантність короля сприяла створенню режиму, який відповідав інтересам націонал-лібералів. До цього розряду належало також прийняття нового виборчого закону, який готувався в таємниці. Всесилля І. І. К. Бретіану Н. Йорґа демонстрував також через створення ним ситуації зі спадкоємцем, усунення від влади уряду А. Авереску⁷².

На початку лютого 1926 р. патріарх Мірон отримав лист колишнього спадкоємця престолу Кароля, написаний 2 лютого з Мілану. Кароль писав, що став жертвою змови та був змушений зробити даний крок. У листі принц висловлював своє бачення політичної системи Румунії, де центральною фігурою був король, навколо якого гуртувалися «політичні елементи». Сподівався на збереження такого блоку, який бачив проявом зв'язку між королем та народом. Принц називав себе вірним слугою короля та вірив у те, що для румунів збережеться віра в короля як символ національної єдності. У ситуації, що склалася зі зреченням, вважав єдиною можливістю для майбутньої країни єдність та висловлював віру у свого сина⁷³.

Після зречення принцом Каролем права на наслідування престолу у країні розгорнулися карлістський та антикарлістський табори. Гострим було протистояння між ними вже в 1920-х рр. Офіційна держава займала антикарлістську позицію. Саме тому переслідувалися будь-які прояви симпатії до принца. Зокрема, 30 січня 1926 р. Генеральний інспекторат сигуранци в Яссах повідомляла про поширення листівки «Adevărul» з фотографією принца. Таких листівок таємно віддрукували 3 тис. примірників для ведення пропаганди по селах і підприємствах на користь колишнього спадкоємця престолу. Зміст листівки став підставою для її вилучення⁷⁴.

Подальші події розвивалися доволі швидко, і король відігравав у них помітну роль, бо саме він пропонував на аудієнції Ю. Маніу пост голови уряду. Проте одночасно мали місце перемовини з І. Мігалаке, Н. Йорґа, А. Авереску, яким 28 березня пропонували створити уряд концентрації. Тоді Н. Йорґа, як представник Національної партії, запропонував на голову уряду Ю. Маніу. Проте виникли деякі труднощі у створенні саме коаліційного кабінету через небажання деяких націоналістів співпрацювати з цереністами. Виходом тоді бачили два виборчі списки. З іншого боку, надвечір 28 березня поширилася інформація, про яку Н. Йорґа дізнався від К. Арджетоюну та перевіряв через генерала Е. Ніколяну, про можливість військового перевороту о 2-й ночі та арешті міністрів за складеним списком. А. Авереску запропонував об'єднання Народної, Національної та Цереністської партій у єдину і створення спільного уряду. Варто зазначити, що королівська пропозиція спровокувала обговорення Ю. Маніу, Н. Йорґа, І. Мігалаке, Н. Лупу питання про створення коаліційного уряду, але тоді спромоглися скласти лише партійні списки, сподіваючись, що король самостійно вирішить питання про склад уряду. Сам король проводив консультації з різними політиками, в тому числі і К. Стере, проти якого виступав Н. Йорґа, як проти особи, що торгувала батьківщиною. Таким чином, з боку політиків мали місце тільки

пропозиції про створення уряду, обговорення особи голови уряду. Можливо, що саме це і спонукало короля призначити 28 березня главою уряду А. Авереску. Вже 30 березня 1926 р. уряд приніс присягу перед королем. Після цього інформацію про узаконення уряду Н. Йоргу, Ю. Маніу, І. Мігалаке повідомив префект поліції генерал Е. Ніколяну. Реакція політиків виявилася очікуваною в їх оцінці дій короля, адже прихід уряду А. Авереску вони назвали переворотом. Мусимо тут погодитися з сучасним румунським істориком І. Скурту, що фактично цим перемогою здобув І. І. К. Бретіану, який гарантував збереження дії Конституції, акту 4 січня 1926 р. Також на доказ своєї позиції І. Скурту наводить аргумент стосовно усної угоди між І. І. К. Бретіану та А. Авереску від червня 1924 р. про допомогу першого у приведенні до влади другого за умови продовження діяльності в руслі націонал-лібералів. На подібні дії гостро відреагували в Національній партії⁷⁵, назвавши зміну уряду і вибір А. Авереску продовженням дії акту 4 січня 1926 р.

Звісно, королівське рішення в опозиційних партіях сприймалося як результат гри І. І. К. Бретіану. Дещо відмінною виявилася позиція КНР, яка вважала прихід уряду А. Авереску успіхом реакційних сил та провалом політики керівництва Національної і Цереністської партій. Тим часом уряд провів у травні 1926 р. вибори. Тоді реалізовувалося рішення керівництва Національної та Цереністської партій від 18-20 лютого 1926 р. про виборчий картель. Крім того, лідери партій звернулися до короля, критикуючи його дії за порушення демократичних засад у країні. Тим часом проведені вибори дали Народній партії 52,9% голосів із правом отримання 292 мандатів у Палаті депутатів. Друге місце тоді посіли націоналісти та цереністи з 69 мандатами, третє – НЛП з 16 мандатами⁷⁶. Однак, попри це, уряд перебував під контролем І. І. К. Бретіану, що проявилася в недопущенні ним до заміщення А. Авереску на час відпустки К. Ґарофлідом і вимушене приведення на посаду тимчасового голови уряду тодішнього голови Сенату К. Коанде⁷⁷.

З боку короля робилися спроби умовити принца змінити своє рішення, передусім розірвавши стосунки з Е. Лупеску та повернувшись до офіційної дружини. Таку спробу було зроблено під час лікування короля у Франції у Віши. Так, генерал Н. Кондееску підготував зустріч у липні 1926 р. Правда, дискусія не дала нічого, тим паче, що і принц почав висувати вимоги для свого повернення. Подібна позиція тоді лише погіршила стосунки короля і принца, хоча прагнення до примирення зберігалося. У жовтні 1926 р. в Парижі королева Марія мала зустріч з Каролем, після якої заявляла для преси про збереження материнських почуттів, поєднане з визнанням помилки, яку вчинив принц стосовно країни⁷⁸.

Ситуація, що склалася в Румунії в політичному житті, вела до змін, які вивели на жовтень 1926 р. нову політичну партію, створення якої не дало можливості К. Стере потрапити в керівництво. Проте її утворення теж пов'язували з королем, який бажав мати у країні великі й однорідні партії. Тепер такими ставали НЛП та заснована 10 жовтня НЦП. Самому ж королю доводилося доволі складно, оскільки загострювалася хвороба, до чого додавалися чутки про повернення у країну принца Кароля з метою зведення на престол. Певною реакцією на події у країні була заява Кароля для «*Le Matin*» з натяком на переворот у країні. Правда, не виключено, що стан короля передбачав спроби повернення Каролю прав спадкоємця. При цьому Кароль у грудні 1926 р. висловлював бажання бути корисним батьківщині і Трону. Тоді ж у грудні 1926 р. один з лідерів націонал-цереністів М. Попович просив короля дозволу відвідати Кароля в Парижі. Кароль заявляв про готовність прийняти бажання сина змінити життя. Сам М. Попович передавав Каролу побажання Ю. Маніу про розлучення з Е. Лупеску, на що той зауважив непов'язанність акту 4 січня зі своїм зв'язком з Е. Лупеску⁷⁹.

Проте в самій країні ситуація в політичному житті набувала нових обертів. В середині Народної партії були невдоволені залежністю уряду А. Авереску від І. І. К. Бретіану, що врешті-решт

призвело до конфлікту А. Авереску з І. І. К. Бретіану 10 травня 1927 р., коли генерал заявив, що збирається керувати урядом згідно із програмою партії. З боку керівництва НЦП порушувалося питання щодо ситуації з династією, робилися заяви про необхідність збереження конституційної монархії. При цьому існування Регенції не вбачалося чимось позитивним, оскільки на наступні 13 років очікували фактичного диктату однієї партії. Віце-президент НЦП І. Мігалаке відкрито заявляв, що лише династія у країні збереже її цілісність. На засіданні Керівного комітету НЦП 31 січня – 1 лютого 1927 р. ухвалили рішення, яким фактично вимагали перегляду акту 4 січня 1926 р. Підняте опозицією питання боротьби уряду проти її преси в парламенті обговорювалося за участю В. Маджару та голови уряду А. Авереску, який зауважив націонал-цереністам⁸⁰, що представники обох партій не протестували проти рішення Коронної ради 31 січня 1925 р.

Та все ж попри визначеність ситуації поза країною та всередині мали місце настрої прокарлістські. Частково цьому сприяли поодинокі виступи Кароля, один з яких був у лютому 1927 р. в «*International News Service*», де він говорив про зречення престолу для видимості. На користь Кароля дала інтерв'ю і Е. Лупеску, яка заявила в березні 1927 р. для «*Daily Express*» про свою непричетність до зречення права успадкування престолу Каролем.

Ближче до середини 1927 р. в урядових колах розгорівся скандал, який намагалися вирішити за участю хворого короля. Після конфлікту між А. Авереску та І. І. К. Бретіану розгорнулася пропагандистська кампанія НЛП стосовно поганого становища у країні. 27 травня під час переїзду до Скробіште в повіті Прагова король мав бесіду з А. Авереску стосовно дій опозиції проти уряду. Хоча тодішній глава уряду і відповів, що не бачить мотивів і можливостей об'єднання опозиції, роком пізніше визнавав свою наївність. Таку наївність він коментував у Тімішоарі, на великому зібранні Народної партії, говорячи про роль К. Гіотту в тиску на лідерів партій, яких мав намір зібрати для обговорення ситуації. Як відомо, із 5 запрошених голів партій прибули двоє. Підготовкою до зміни уряду вважав і вихід у «*Viitorul*» статті про необхідність національного уряду. Щоправда, не згадав у виступі про своє розпорядження конфіскувати газети, за винятком «*Universul*», який, за визнанням Н. Йорґи, прихильно ставився до Національної партії. Визнавав, що дії відбулися не без участі короля за правилами і закінчилися доволі швидко⁸¹.

На початок літа доля уряду була вирішена королем і, напевне, І. І. К. Бретіану, оскільки останній не вважав потрібним створення Національного уряду. Тоді ж король визначив і статус А. Авереску в армії, фактично перебування його у відставці. 2 червня мала місце зустріч у Раді міністрів, куди не прибув А. К. Куза. Від Ю. Маніу тоді надійшла пропозиція щодо вільних виборів та позапартійності голови Ради міністрів і міністра внутрішніх справ. Врешті 4 червня відбулося складення повноважень, яке А. Авереску назвав узурпацією влади. У бесіді з Н. Йорґа стосовно призначення нового голови уряду було названо кілька імен, серед яких неочікуваним виявилось ім'я Б. Штірбея. До того ж зміни провадилися в умовах загрози можливого повернення у країну принца Кароля. Новий уряд вважають урядом не короля, але королеви, оскільки прихід до влади уряду Б. Штірбея був найменш очікуваним. З боку І. І. К. Бретіану робилася спроба привести до влади уряд генерала Презана⁸².

Присягу уряд приніс 5 червня, а 6 червня мала місце офіційна заява щодо збереження чинності акту 4 січня. Загальне негативне ставлення до уряду в політичних колах не додавало йому популярності. При цьому особисте багатолітнє приятелювання Н. Йорґи та Б. Штірбея створило певну популярність першому. І. І. К. Бретіану зробив все можливе для усунення уряду і 21 червня 1927 р. приймав у себе Б. Штірбея та частину міністрів. Саме тоді було умовлено міністрів від НЛП та незалежних до складення повноважень. Наступного 22 червня уряд І. І. К. Бретіану склав присягу перед королем⁸³.

Погіршення стану здоров'я короля стало однією із причин спроб примирити короля і принца. Так, 4 липня до Парижа відправлено генерала Е. Баліффа, який мав чіткі інструкції та завдання добитися від принца припинення злочинної агітації та складення заяв у стилі, якого вимагав король. Вибори до парламенту проходили під суворим наглядом жандармерії. Тим не менше в Національній партії Н. Йорґа говорили про потребу повернення принца Кароля. У керівництві КНР вимагали впровадження республіки. З боку одного з лідерів СДП Л. Гелертера також робилися заяви про минуцність королівського правління. Перемога націонал-лібералів на виборах була очікуваною, як очікуваним було друге місце для НЦП. Проте влада поспішала узаконити парламент, зважаючи на поганий стан короля. Через це скликали парламент не 27, а 17 липня 1927 р., із приводу чого І. І. К. Бретіану зауважив, що король тепер може дозволити собі померти.

Вже 21 липня 1927 р. спеціальні випуски газет оповістили про смерть короля, а деякі подали картини з його життя та діяльності, яку вважали здійсненою під гаслом-обіцянкою, даною ним при вступі на трон 28 вересня 1914 р.: «Буду добрим румуном!». Оголосили у країні жалобу, заборонивши на час її проведення вистав, показ фільмів, скликання зібрань, проведення маніфестацій. Докладно було описано у пресі смерть короля та процес підготовки до похорону й оголошення заповіту. Розпорядження з організації похоронів давалися також у пресі, яка доводила до громадян їх права на час жалоби. Для збереження порядку вже 20 липня о 16.30 усі військовослужбовці та цивільні в армії мали принести присягу королю Мігаю I та Високій Регенції⁸⁴.

На похоронах короля 24 липня, окрім родини, присутніми були політики, а служба в Котрочень була короткою. Також короткою була і служба в Куртя де Арджеш⁸⁵. У суботу 23 липня, за урядовим розпорядженням об 11-й ранку в усіх церквах та синагогах країни провели заупокійну службу, в якій мали взяти участь усі представники влади, вбрані в жалобний одяг⁸⁶.

Н. Йорґа у зв'язку зі смертю короля намагався відправити 22 липня телеграму принцу, яку не пропустили. До того ж і уряд не сповістив принца про смерть короля. Та все ж після похорону Н. Йорґа отримав відповідь від принца, якою він дякував за телеграму. Звістку отримав принц від американського журналіста⁸⁷.

§2. Діяльність Високої Регенції в період правління Мігая I

Смерть 20 липня 1927 р. короля Фердинанда I, а пізніше, 24 листопада 1927 р. І. І. К. Бретіану, створила умови для поглиблення карлістського руху й активізації у цьому напрямі Націонал-церепеністської партії. При цьому надзвичайно швидке запровадження положення про регенцію та проголошення королем Мігая робилося для унеможливлення повернення у країну принца Кароля. Можливо, з цієї причини він зробив заяву для «*Le Matin*» про небажаність його перебування на похоронах короля Фердинанда I, хоча остання воля його батька була іншою. При цьому Кароль висловився щодо загрози майбутньому Румунії та про своє право втрутитися в ситуацію. Доказом спроб такого втручання О. Вольбе називав арешт 24 жовтня 1927 р. на угорсько-румунському кордоні в Темеші Манойлеску за спробу провезти у країну листи принца-вигнанця. Власне, ще в серпні 1927 р. уряд займався питанням внесення необхідних змін до статуту королівської родини, що мало забезпечити також дотримання інтересів країни. Підтвердженням повноважень Високої Регенції стало прибуття на аудієнцію послів держав, з якими Румунія підтримувала дипломатичні стосунки⁸⁸. У серпні 1927 р. принцеса Іяна на основі рішення королеви Марії та Статуту членів королівської родини отримала права діяти самостійно як повнолітня⁸⁹.

На спробу Ю. Маніу заперечити законність Регенції у зв'язку зі справою Манойлеску І. І. К. Бретіану відповів перед депутатами парламенту, що скасування прав принца Кароля відбулося за правилами, а прихід до влади короля Мігая здійснений цілком законно, тож не існує законних

підстав для повернення принца Кароля у країну. Зауваження з боку Ю. Маніу стосувалися визнання недійсними рішень 4 січня 1926 р., а також називав позбавленими юридичної сили закони. Зробив заяву щодо права нації на визначення наступника короля. Дана суперечка вирішилася після невизнання судом вини М. Манойлеску. Виникла й суперечка між Реґенцією та І. І. К. Бретіану щодо призначення на посаду командувача армією генерала Мердереску, коли Реґенція виступила за принца Ніколае на цій посаді. Причина протистояння полягала у визнанні генерала «людиною партії». Власне, в подальшому мало місце протистояння Бретіану із прихильниками принца Кароля, в якому І. Бретіану намагався послуговуватися громадською думкою.

У липні 1927 р. принц Кароль виступив у «*Le Matin*» із запереченням, що не бажав зустрічатися з королем Фердинандом. Він же говорив про те, що не бажає створювати збурення у країні, яке може призвести до громадянської війни. Проте якщо країна побажає його повернення, то готовий їй служити. Принагідно зауважимо, що у французькій пресі, зокрема в «*L'Oeuvre*», висміювали правління короля Мігая, писали про можливість правління іншої особи чи перетворення Румунії на республіку⁹⁰.

Попри залучення провінційних організацій НЛП, ситуація у країні загострювалася і Манойлеску мав скористатися можливістю для стимулювання преси й опозиції для пропаганди на користь повернення принца на престол. З боку Високої Реґенції робилися спроби підтримання миру, принаймні тронна промова від 15 жовтня 1927 р. спрямовувала зусилля на дії в рамках існуючих договорів. Ситуація суттєво не змінилася і після смерті І. І. К. Бретіану, адже керівництво урядом перейняв В. Бретіану. До того ж в опозиції панувало переконання, що реґенція виступає на боці націонал-лібералів⁹¹. Ситуацію вдалося переламати після приходу до влади уряду Ю. Маніу та пізнішої заміни у складі реґенції.

Також смерть короля Фердинанда та відсутність повнолітнього його наступника створила у країні ситуацію, коли на перше місце вийшла не Висока Реґенція, а голова Ради міністрів і політичні партії. По обіді 20 липня 1927 р. Висока Реґенція вступила у свої повноваження, склавши присягу перед палатами парламенту. Тоді ж главою уряду були вжиті заходи безпеки (стан облоги, цензура) з метою недопущення скасування акту 4 січня 1926 р. чи приїзду у країну Кароля. Хоча королем і було оголошено Мігая І, все ж він жодної ролі в управлінні країною не відігравав. Його роль зводилася до участі в церемоніях спільно із принцесою Еленою. Остання не мала титулу королеви і вже на початку 1928 р. навіть вела бесіди про можливість розлучення із принцом Каролем, але Ю. Маніу відмовляв від подібних дій. Тим не менше 2 серпня 1927 р. вийшов закон,

згідно з яким король Мігай I мав право розпоряджатися 22 млн леїв, з яких 7 млн йшли на утримання реґентів Мірона Крісті та Ґ. Буздуґана. Принц Ніколае розпоряджався, як і принцеса Елена, 7 млн леїв, тоді як королева Марія – 20 млн леїв.

Права й обов'язки Високої Реґенції встановлювалися відповідно до потреби. Так, на засіданні Ради міністрів 25 липня 1927 р. було встановлено правило вирішувати державні проблеми за участю всіх реґентів, тоді як в окремих випадках передбачалася участь двох. 3 серпня 1927 р. з'явилася постанова про зміни у статуті королівського дому, якими Висока Реґенція отримувала право виконувати обов'язки глави Королівського дому. Проте сама Висока Реґенція не мала власного статуту, більше того І. І. К. Бретіану не вважав за необхідне його створити. У самій же країні королівська влада почала сприйматися як декорація, адже реґенти виявилися тлом для І. І. К. Бретіану, для якого настав час тріумфу. Для громадської думки, насамперед для опозиції, Висока Реґенція не сприймалася як щось законне. Зокрема, Ю. Маніу заявляв, що реґенція не створена нацією, а також про потребу розпуску Високої Реґенції, парламенту та проведення виборів, що відкидалося І. І. К. Бретіану.

Тріумф І. І. К. Бретіану був обґрунтований тим, що король вчасно визнав і затвердив результати виборів, тож свою владу вважав законною. Вже 31 липня 1927 р. він відмовився давати Ґ. Буздуґану пояснення із приводу скасування Державного підсекретаріату в Міністерстві фінансів. Спроба принца Ніколае 2 серпня добитися згоди на організацію співпраці партій наштотхнулися на відмову. Коли ж королева Марія звернулася до голови Ради міністрів з оголошенням наміру обговорити проблеми родини із принцом Каролем, то І. І. К. Бретіану відповів погрозою про встановлення, в разі такої поїздки, республіки у країні.

Ситуація у протистоянні між урядом та карлістами була «підігрита» і самим Каролем, який 31 липня 1927 р. дав інтерв'ю «*Le Matin*», де наголошував на примусі при відмові від королівських прерогатив. Він стверджував, що дана ситуація дає йому право відповісти згодою на заклик народу. Перша публічна заява Кароля містила бажання повернутися до країни, через що публікацію даного інтерв'ю в румунській пресі було заборонено. Слідом за цим голова уряду дав розпорядження міністру внутрішніх справ І. Ґ. Дука підготувати інструкцію з метою попередження в'їзду до країни колишнього принца. Тим часом зазнали переслідування окремі особи за пропагування звернення колишнього принца, як це сталося з колишнім префектом повіту Ясси Аксінте, якого затримували за згадану декларацію, що була опублікована в усіх газетах.

Тим часом формувалося оточення принца, яке тісно пов'язувалося з Е. Лупеску, яка отримала найвищу довіру від Кароля. У цьому оточенні своє місце знайшли Б. Іонеску, Пую Думітреску, Н. Ґатоскі, М. Мігаїл, Ґ. Баккер, Т. Теодореску-Браніште. Доволі широкою була група карлістів у самій Румунії, де до даного кола належали військові. Пізніше частина з них (генерал Н. Кондееску, полковники П. Теодореску і Ґ. Марінеску), як і представники дипломатичного корпусу, працюватиме на Кароля. Фінансування діяльності і життя Кароля Гогенцоллерна фон Зіґмарінґен здійснювалося банкіром А. Бланком, прихильником політики «відкритих дверей». Одним з гасел карлістів стало усунення від влади НЛП. У цьому плані популярною серед карлістів була теза про примус Кароля до відмови від королівських прерогатив. Відповідно винуватцем дій називали І. І. К. Бретіану, який виступав особою, що прагнула змінити режим у країні, щоб не допустити повернення Кароля із приходом до влади⁹².

У жовтні 1927 р. Кароль дав інтерв'ю агентству «Navas» та мав можливість зустрітися з М. Манойлеску та передати з ним листи до Н. Йорґи, І. І. К. Бретіану, Ю. Маніу, А. К. Кузи, А. Авереску. Зміст листів був схожим і містив прохання Кароля про сповіщення країни щодо його наміру повернутися. Листи були конфісковані при затриманні М. Манойлеску в Тіміші. У країні провели арешти карлістів, а самого Манойлеску звинуватили у змові проти уряду, у пропагуванні фашистських ідей. 27 жовтня 1927 р. на засіданні уряду І. І. К. Бретіану звинувачував карлістів у антиконституційних діях, а Кароля в бажанні відібрати корону в законного короля⁹³.

Правда, Реґенція залишалася тією силою, яка мала вирішувати питання політичного характеру, які заходили в безвихідь. Демонструвати це можна на основі подій, що відбувалися у

країні впродовж серпня 1927 р. – жовтня 1928 р. Так, період серпня – листопада 1927 р. можна назвати

достатньо контрольованим з боку уряду. Тоді ж з боку глави уряду робилися заяви для зарубіжної преси із приводу становища у країні, як це зробив І. І. К. Бретіану для «Daily Mail», пишучи про спокій у країні та дії окремих осіб, натяк на М. Манойлеску, на користь колишнього принца. Тобто влада обстоювала свою позицію в поглядах на успадкування престолу. Зі свого боку Кароль Карайман у «L'Intransigeant» наголосив на своєму небажанні чинити у країні неспокій, але погоджувався прийняти запрошення на престол. Щодо своєї відмови прохання націонал-цереністів вказував на поспішність такого кроку. Передана з М. Манойлеску відповідь Кароля стала підставою для арешту першого за звинуваченням у зраді. Також принц цікавився причиною здійснення у країні заходів диктаторського характеру. Певну підтримку Каролю на сторінках паризької «L'Oeuvre» висловив Ґ. Філіпеску, зауваживши на організації кампанії проти Кароля з метою усунення його від успадкування престолу. Винуватцями таких дій вважав І. І. К. Бретіану та Б. Штірбея. Подібні публікації змусили посла Румунії у Франції К. Діаманді звернутися до МЗС із проханням зупинити антидинастійну кампанію у пресі⁹⁴.

10 листопада 1927 р. у Військовому трибуналі II корпусу розпочався судовий процес над М. Манойлеску, звинуваченому у злочині проти безпеки держави. У межах заходів урядом було розпочато розповсюдження брошури з документами процесу відмови від права успадкування престолу. Посилено було і положення закону щодо захисту спокою і порядку, у проекті якого передбачалися покарання за наміри скасування акту 4 січня 1926 р. Такі дії уряду викликали протести з боку опозиційних політиків, а соціалісти називали його загрозою демократичному життю та робітничому руху. Однак парламентська більшість проголосувала 13 листопада 1927 р. за проект. За таких обставин на захист М. Манойлеску виступили А. Авереску, І. Мігалаке, В. Маджару, А. Вайда-Воєвод, М. Попович, О. Гоґа, І. Петровіч. Загалом процес над М. Манойлеску продемонстрував відносно злагожені дії опозиції та створив умови для спільної боротьби проти націонал-лібералів. У самому ж суді М. Манойлеску 14 листопада виправдали. Це пояснювалося бажанням попередити можливість інших подібних виступів⁹⁵.

Питання повернення принца Кароля до країни фактично виявилось залежним від політичних карлістських сил. Практично такою стала Націонал-цереністська партія, яка вже на початку листопада прийняла рішення про проведення 20 листопада 1927 р. в м. Алба-Юлія конгресу, серед рішень якого мали бути рекомендації Високої Реґенції щодо зміни уряду. Проте уряд І. І. К. Бретіану не допустив проведення конгресу.

Лише смерть І. І. К. Бретіану 24 листопада 1927 р. внесла в ситуацію зміни. Тоді влада перейшла до рук В. Бретіану, що не пом'якшило ставлення до принца. Зокрема, активну участь у створенні умов для заборони повернення принца в Румунію брав посол Румунії у Франції К. Діаманді. Власне, це і пояснювало рішення НЦП у грудні 1927 р. про боротьбу проти уряду націонал-лібералів. Впродовж грудня 1927 р. – лютого 1928 р. мали місце зібрання по громадах, робилися заклики до Реґенції, пропагувалася особа принца Кароля як асоціація з дотриманням конституційного порядку. У цих діях часто говорили про загрозу встановлення республіки в Румунії.

НЦП активізувала пропагування особи принца Кароля, через що 17 березня 1928 р. відбулася аудієнція Ю. Маніу в Реґенції. Відповіддю на це стало проведення 18 березня зібрання протесту за участю 40 тис. осіб. В. Маджару заявив, що відсутність рішення уряду змусить партію діяти іншими способами. Принц Кароль бачився як союзник цереністів у боротьбі проти лібералів. Від Високої Реґенції вимагалось усунення уряду, тож відсутність рішення спричинила проведення великого національного зібрання.

Останнє призначили на 22 квітня 1928 р., але перенесли на 6 травня 1928 р. З ним узгоджувалось інтерв'ю Ю. Маніу для «Corriere de la Sera», де відзначалася потреба заміни Високої Реґенції королем. Принц Кароль ставав елементом боротьби націонал-цереністів проти націонал-лібералів, що змусило міністра внутрішніх справ активувати інструкції від 20 серпня 1927 р., що стосувалася дій органів влади в разі таємного прибуття у країну принца. Пояснювалося це переміщеннями принца, який 21 квітня з Парижа переїхав до Брюсселя, а 28 квітня – до Великої Британії. 4 травня 1928 р. принц дав інтерв'ю «Evening News», де заперечував факт

зречення престолу. Також відзначав гарні якості НЦП як політичної сили. У цей період, 5 травня 1928 р., тиражем 20 тис. примірників вийшов «Маніфест із Гледстона», де наголошувалося на примусовому характері рішень про залишення країни. Тут же йшлося про бажання принца повернутися до країни та продовжити діяльність двох великих королів. Існував певний розрахунок, що маніфест потрапить до Румунії 6 травня, а слідом мав прийти і принц Кароль, щоб 10 травня зайняти престол. Разом з тим 6 травня принц збирався відбутися до Румунії, але англійською владою виліт літаків був заборонений, що фактично створило спокійні умови для проведення зборів в Алба-Юлії. Тож принц залишався в Англії до 16 травня 1928 р., а вже в липні відбулася зустріч Кароля з В. Маджару за ініціативи Ю. Маніу. Останній умовою повернення Кароля до Румунії ставив розрив його з Е. Лупеску⁹⁶.

Активні дії опозиції стали фактичною апеляцією до Високої Регенції. Головним проханням став розпуск парламенту із проведенням наступних вільних виборів. Тиск цей чинив у першу чергу Ю. Маніу, через що В. І. І. К. Бретіану намагався добитися від нього зобов'язання визнати «акт 4 січня», але й сам не поспішав змінювати парламент, оскільки розумів, що може втратити необхідну більшість.

Висока Регенція, зокрема патріарх Мірон, також обрала певну позицію. З боку патріарха велася мова про необхідність створення Національного уряду, однак Н. Йорґа вважав це неможливим через характер румунського парламенту. На його думку, Регенція не могла справитися з мінливою ситуацією листопада 1927 р. через відсутність авторитету, що його мав колишній король. Вже тоді він натякав на необхідність передачі влади тій силі, якій могли довіряти маси – Ю. Маніу.

Варіантом виходу із ситуації, яка складалася, Н. Йорґа бачив вакації парламенту та його наступний розпуск з 1 лютого при відновленні сесії. Вибори вважав можливим провести у другій половині березня 1928 р. Також перераховував політик усі вірогідні кандидатури на голову уряду, набір яких був невеликим – Б. Штірбей, Н. Тітулеску, Презан, А. Авереску. На їх тлі виходив доволі вигідним Ю. Маніу, лідер, у якому Н. Йорґа не вбачав революціонера. 25 листопада 1927 р. зустріч В. Бретіану та Н. Йорґи продемонструвала відсутність плану уряду іти на співпрацю із представниками опозиції. Насамперед йшлося про вирішення основних питань, серед них важливим залишалося питання повернення принца Кароля, якого ліберали вважали для себе загрозою. Вирішення питань дозволяло б, на думку В. Бретіану, налагодити подальшу співпрацю⁹⁷.

Уряд також ухвалив рішення про необхідність процедури розлучення, і подання щодо цього принцеса Елена зробила 7 червня 1928 р. в Апеляційному суді. Того ж дня принцу було надіслано повідомлення про розгляд даного питання на судовому засіданні 21 червня 1928 р. за його участю чи при його відсутності. Саме з цієї причини королева Марія направила довгого листа Е. Лупеску, в якому радила переговорити із принцом Каролем щодо розлучення. У відповіді Кароля містилися опис виняткової ситуації для членів королівської родини, роздуми про політичні мотиви, що змусили його залишити країну. Оскільки лист було передано через адвоката, то ніхто не сподівався на приїзд принца і суд прийняв відповідне рішення 21 червня 1928 р. Однак НЦП і далі вела боротьбу за владу, намагаючись при цьому використовувати ім'я принца. Париж перетворився на центр карлістської опозиції, де зібралися прихильники Кароля та публікувалися його маніфести. Уряд намагався вирішити ситуацію шляхом надання титулу «принц-регент» принцу Ніколае, але останній не погодився з таким планом. Після цього робилися спроби піднести роль королеви Марії в політичному житті країни, чинився тиск і на Ґ. Буздугана. За таких обставин 3 листопада 1928 р. уряд пішов у відставку і після консультацій 8 листопада владу довірили націонал-цереністам, а 10 листопада уряд розпочав свою роботу після принесення присяги⁹⁸.

Першим результатом діяльності такого уряду стало отримання дозволу Високої Регенції на розпуск парламенту і проведення парламентських виборів 12 та 15-19 грудня 1928 р. Під час виборів Ю. Маніу створив прецедент для впливу на Високу Регенцію через обрання депутатом у списку НЦП сина Ґ. Буздугана Ліке Буздугана. Проте сама Висока Регенція втрачала популярність

через роман принца Ніколае із дружиною адвоката Р. Севяну Іоанною. Остання після розлучення 7 квітня 1928 р. отримала 4 квітня 1929 р. прізвище Долете, яке видавалося більш знатним.

В умовах збереження королівського престолу за королем Мігаєм I Висока Реґенція продовжувала здійснювати свої повноваження і за діяльності націонал-цереністського уряду. Коли 22 грудня 1928 р. відкрився парламент, у ньому виступив принц Ніколае, який у тронній промові наголосив на збереженні миролюбної зовнішньої політики країни. Для внутрішньої політики було визначено завдання проведення адміністративної реформи, з метою децентралізації державної влади. Також збиралися реорганізувати жандармерію. У сільськогосподарській сфері реґенція ставила завдання вивласнення землі та наділення нею, проведення реорганізації агрономії, кооперативного руху. Торговельні стосунки намагалися проводити з усіма країнами та співпрацювати з іноземним капіталом. Новий закон збиралися прийняти для шляхів сполучень та інших видів комунікацій. Завданням вважалось встановлення рівноваги бюджету. Становище національних меншин також мало бути приведене до норми⁹⁹.

Власне, виступ голови Високої Реґенції викликав бурхливе обговорення тронної промови. Націонал-ліберали виступали проти неї. Депутат від угорців Бетлен вимагав вирішення питання національних меншин, як і німець Г. О. Рот. Українець К. Кракалія підтримував обох, домагаючись також дотримання угод з Алба-Юлії. На цьому тлі більш непомітним пройшов виступ міністра фінансів, який говорив про бюджет у 38 300 тис. лейв¹⁰⁰.

Увага до короля Мігая I проявлялася у традиційних заходах, які проводилися здебільшого до дня народження. Зокрема, у столиці в Патріархії правив службу архієрей П. Чіосу з вищим кліром, після чого відбулися військові почесті з участю військовослужбовців полку королівського ескорту. Від уряду були присутні міністри І. Г. Дука, К. Арджетоюану, генерал П. Анджелеску, др. Н. Лупу, І. Інкулєць, інші цивільні високопосадовці, представники кліру й армії. Урочистості з нагоди 7 року народження короля пройшли в м. Кишинів за участю єпископа Діонісія, генерала Трейлеску, примаря Г. Пинтя, префекта повіту Е. Густава, військовослужбовців 7-го стрілецького полку. У Яссах урочистості відбулися у присутності представників влади, кліру, міської громади. З початку листопада 1928 р. король розпочав навчання за програмою початкової школи. Його вчителями стали генеральний шкільний інспектор Н. Саксу та майор Е. Пеленджану, тоді як моральною і релігійною підготовкою керувала принцеса-мати¹⁰¹.

Тим часом Ю. Маніу підтримував стосунки із принцом Каролем через консула Румунії у Франції П. Чолана, як і через В. Маджару, М. Поповича, Г. Юніана, Г. Г. Міронеску, С. Боку, А. Леукуція. Користь мав і принц, адже окремих з цих осіб використовував як інформаторів, зокрема А. Леукуція¹⁰². Водночас саме поняття посади короля залишалось доволі важливим, що підтвердило відзначення 10-ї річниці Великого Об'єднання Те-Деум у кафедральному коронаційному соборі в Алба-Юлії 1 грудня 1928 р., який відслужив єпископ Стройа¹⁰³.

Зміна влади після смерті короля Фердинанда I вивела малолітнього Мігая I на інший щабель. Хоча король і володарював за участі Високої Реґенції, він залишався привабливим об'єктом для підданих. Мабуть, саме тому в 1929 р. фоторепортаж в «*Ilustrațiunea Română*» мав викликати теплі почуття до восьмирічного короля. Його проголошували «частинкою душі, крові і віри нашої», називали «своїм для всіх, поза тронем і протоколом»¹⁰⁴.

Боротьба за зміну правителя тривала і далі, хоча влітку 1929 р. принц Кароль змушений був робити офіційні заяви стосовно свого невтручання у внутрішні справи країни. Одна з таких заяв надійшла в серпні 1929 р. через депутата парламенту Г. Філіпеску, який зустрічався із принцом Каролем та отримав від нього запевнення, що повертатися принц не збирається¹⁰⁵. 11 липня 1929 р. у Високої Реґенції склалася складна ситуація у зв'язку з бажанням принца Ніколае вийти з її складу через підписання закону про адміністративну реформу. Тоді ж постало питання про зміну уряду, який мали очолити або Н. Тітулеску – Б. Штірбей, або Н. Тітулеску¹⁰⁶.

Увагу привертала до себе і Висока Реґенція. Так, хвороба патріарха Мірона у вересні 1929 р. привернула увагу скасуванням аудієнцій. Доволі швидко після цих подій обговорювали питання зміни складу Високої Реґенції, оскільки в захворюваннях її членів бачили небезпеку внутрішньо-політичних загострень. Через побоювання, що патріарх не зможе виконувати свої завдання, про-

понували визначити йому заступником голову Палати депутатів Ш. Чічо-Попа. Проти подібного рішення протестували насамперед представники НЛП¹⁰⁷.

Певні можливості для змін з'явилися після смерті реґента Ґ. Буздугана 7 жовтня 1929 р., адже був відсутній статут Високої Реґенції, тож і діяти мали поза нормами права. Так, 9 жовтня було скликано законодавче зібрання і велася суперечка про можливість чи неможливість переходу повноважень Високої Реґенції до Кабінету міністрів. Складність полягала у трактуванні статті 81, що призвело до появи у Високій Реґенції протестів проти державного перевороту від В. Бретіану й А. Авереску, як і у відмові депутатів НЛП від участі в засіданні парламенту. Такі дії стали відповіддю на засідання бюро НЦП 8 жовтня щодо поповнення Високої Реґенції. Смерть Ґ. Буздугана стала причиною бурхливого обговорення подальшої долі Високої Реґенції. Велася вона і серед членів владної партії, зокрема між Ю. Маніу та К. Стере. Саме останній пропонував оновити склад Реґенції, створивши її з королеви Марії, патріарха Мірона, академіка А. Редулеску, й особливо відстоював кандидатуру королеви. Проте керівництво держави виступило проти подібного складу. Сама королева через газету «*Universul*» заявила про своє бажання управляти країною, як і принц Ніколае в жовтні 1929 р., але за кілька днів через К. Гіоту заявляла, що не давала інтерв'ю і не робила подібної пропозиції. Нині дії зі збереження старого складу Реґенції та введення до нього «людини від націонал-цереністів» розцінюються як намір прокарлістських сил підготувати повернення у країну принца Кароля¹⁰⁸.

А 9 жовтня відсутність Ю. Маніу не дала можливості вирішити питання, але засідання Палати депутатів відбулося під головуванням Ш. Чічо-Попа, де пошанували померлого члена Високої Реґенції. У пропозиції др. Н. Лупу було висловлено ідею створення Коронної ради у складі двох членів Високої Реґенції, членів уряду, шефів політичних партій. Н. Йорґа запропонував кандидатуру судді І. Флуераша. Пропонували націонал-ліберали і королеву Марію. Натомість І. Флуераш від імені СДПР висловився за запровадження в Румунії республіканського ладу, але наразився на заклики щодо збереження монархії. Після закриття засідання депутати НЦП відбули на нараду, де А. Вайда-Воєвод запропонував обрати до Високої Реґенції радника Вищого касаційного суду К. Серецяну. У результаті на голосування були виставлені 7 кандидатур: К. Серецяну, генерал К. Презан, принц Кароль, А. Редулеску, Т. Саучук-Севяну, Н. Йорґа, митрополит Белан. Перемога дісталася К. Серецяну.

Обраний у такий спосіб членом Високої Реґенції К. Серецяну залишався особою, що привернула увагу цереністів, підбурених Ґ. Юніаном, з яким не консультувалися щодо зміни реґента. Тим паче, що саме він відправив на пенсію К. Серецяну. Тож з'явилася декларація, якою згадані вище вимагали демісії родичів К. Серецяну – М. Поповича та А. Вайди-Воєвод. Оскільки перший пішов у відставку, то власне створилася ситуація, в якій бачили можливим подальше існування владної конфігурації цереністів, авересканців та лібералів. Тоді ж велася мова і про заяву королеви-матері про свою бажану спільну із принцом Ніколае діяльність у Високій Реґенції та небажання іншої династії для країни. Однак, як з'ясувалося двома днями пізніше, королева-мати не давала інтерв'ю та не робила жодних пропозицій. Проблема з Високою Реґенцією тривала і далі. У грудні К. Міклеску в бесіді з Н. Йорґою згадував слова патріарха Мірона, який заявляв, що країні по-трібен керівник, оскільки «Принц курить сигари, Серецяну вивчає книги, я, священик, не можу біль-ше, ніж спробувати примирити»¹⁰⁹.

Отже, як справедливо вважає І. Скурту, а також ряд інших дослідників, через обрання К. Серецяну до складу Високої Реґенції Ю. Маніу намагався зменшити вплив НЛП на Високу Реґенцію, хоча такі дії обернулися кризою для самої НЦП. Зокрема, Ґ. Юніан був дещо вражений обранням до Високої Реґенції К. Серецяну. Міністр юстиції Ґ. Юніан вважав, що дії Ю. Маніу спрямовані на перетворення Румунії на республіку, а самого голову уряду, тирана й амбіційну особу, в бесіді з Ґ. Гафенку звинуватив у бажанні стати президентом нової країни. Відповіддю мали стати спільні дії принца Ніколае та Ґ. Юніана, адже перший мав підготувати армію, а другий – політично забезпечити реставрацію. Щоб змінити ситуацію, І. Міґалаке намагався добитися

усунення з уряду М. Поповича, сестра якого була одружена з К. Серецяну, погрожуючи в разі невиконання демісією 5 міністрів. У результаті 14 жовтня 1929 р. Міністерство фінансів перейшло від М. Поповича до голови уряду. Однак робилися спроби усунути від влади також і двоюрідного брата К. Серецяну А. Вайду-Воевод. Попри те, і за таких обставин карлістський рух, що наростав у країні, асоціювався з сильною владою¹¹⁰.

Не дивно, що на початок 1930 р. тема повернення принца та його коронація набула неабиякої популярності. Візит П. Чолана до Парижа підтверджував бажання Ю. Маніу повернути у країну принца, але без Е. Лупеску, про що йшлося під час її зустрічі з П. Чоланом. Власне, сам принц Кароль говорив про Е. Лупеску як супутницю і довірену особу. Загострювалася ситуація і у зв'язку з економічною кризою, і у зв'язку з небажанням лібералів бачити Кароля королем. З цієї причини на початку травня 1930 р. на генеральному конгресі НЛП було прийнято рішення про захист конституційного порядку, після чого голова партії В. І. К. Бретіану відправив листи головам повітових організацій НЛП з вимогою визначитися зі своїм ставленням до конституційного порядку¹¹¹.

Також на Ю. Маніу чинився тиск з боку його ж союзників. Так, група «кемаристів» під проводом В. В. Тіля вимагала від Ю. Маніу, щоб НЦП брала активнішу участь у справі повернення принца у країну. Як відповідь на заклики Ю. Маніу призначив 14 квітня 1930 р. військовим міністром генерала Н. Кондееску, відомого карліста. За пропозицією Ю. Маніу Високою Реґенцією було продовжено і сесію парламенту. У сукупності подібні заходи сприймалися як спроба Ю. Маніу забезпечити повернення принца до країни. Власне, і саму Реґенцію називали звичайною Реєстраційною палатою, що підтверджувало остаточну втрату нею впливу.

Щоправда, можливість приходу до влади нового короля не виглядала у травні – червні справою вирішеною для загалу. Так, король Мігай I продовжував залишатися символом королівського дому, а Висока реґенція продовжувала свою діяльність. Тож святкування 10 травня пройшли під загальною маркою і під знаком короля Мігая I. Святкування Дня героя також пройшло за участю Мігая I, який 29 травня відвідав військовий музей у парку Кароля і від імені якого поклали квіти до меморіалів Першої світової війни у провінції. На зібранні в парку Кароля виступили принц-реґент Ніколае та генерал Росетті. Всі учасники зібрання взяли участь у відкритті приміщення з мармуровими плитами, на яких внесено імена героїв війни¹¹². Майже непоміченою проходить у той час публікація про бажання грецьких монархістів повернути династію. У звичному для себе режимі працювали обидві палати парламенту, обговорюючи санітарний закон, закон про вибори, про продаж спиртних напоїв¹¹³. Тривав у країні також тиждень дитини, що, з огляду на вік короля та в пам'ять про померлого принца Мірчу, також виглядало актуальним¹¹⁴. Відвідав король із поч-том змагання кінного спорту в м. Крайова 1 червня 1930 р, де після оголошення результатів офіце-рів привітала принцеса Елена¹¹⁵. Члени Високої Реґенції також виконували представницькі функції.

Одночасно протидія поверненню принца Кароля до країни мала місце і всередині, адже в 1930 р. було опубліковано брошуру з викладом дій принца і уряду в період відмов Кароля від успадкування трону. Опис супроводжувався цитуванням документів та публікацією фотокопій окремих листів. Загалом автор публікації нараховував три зречення та подавав дії уряду у відповідь на третє, 1925 р. Наводилися тут і звернення короля Фердинанда від 28 листопада 1926 р. до голови уряду А. Авереску із приводу можливих змін династії та залишення в силі всіх рішень короля. Подавався і текст останнього розпорядження короля, даного в червні 1927 р. стосовно залишення корони за Мігаєм. Засуджувалися в брошурі дії принца Кароля і його оточення, включно із прийнятим рішенням у Лондоні в 1928 р., та давався аналіз публікацій в англійській і французькій пресі з цього приводу. Автор брошури, подаючи публікації в угорській пресі, звертав увагу читача на факт сприятливого прийняття повернення принца Кароля, як особи, що мала би сприяти скасуванням Трианонського мирного договору. Заяви принца та дії представників НЦП подавалися як порушення конституційного режиму¹¹⁶.

25 квітня 1930 р. у швейцарському Беллінзоні відбулася зустріч А. Авереску із принцом Каролем. Власне, обіцянка підтримки і вимога віддалитися від Е. Лупеску пролунали під час зустрічі. У самій країні також відбувалися зміни. Так, 14 квітня 1930 р. на чолі Військового міністерства опинився прихильник Кароля генерал Н. Кондееску. У травні через майора В. Прекупа Кароль уточнював у Ю. Маніу, чи не буде виступів проти його повернення до Румунії. 27 травня 1930 р. в замку Кеме поблизу Парижа відбулася нарада Кароля з Н. Тетерану, К. Думітреску, В. Прекупом щодо плану повернення принца в Румунію. Принаймні велася мова про подорож автомобілем до Мюнхена, а далі літаком, із заправкою в с. Сомеш, до Бухареста, до замку Котрочень¹¹⁷.

Врешті виїхавши 3 червня, принц Кароль із П. Думітреску та Н. Ґатоскі 5 червня добралися до Мюнхена. У цей же час В. Прекуп 4 червня прибув до Румунії і на зустрічі з Ю. Маніу обговорив план повернення принца у вигляді реставрації. Ю. Маніу вважав, що принц мав би зачекати літа, але коли вже зважився, то має бути прийнятим відповідним чином. Як відомо, Ю. Маніу поінформував міністра внутрішніх справ А. Вайду-Воєвод щодо всіх подробиць прибуття принца, тоді як інші члени уряду та керівництво НЦП не були з цим ознаяомлені. Відповідні розпорядження отримали генерал Н. Кондееску та генерал Н. Самсонович підняти по тривозі гарнізони у Клужі та Яссах і бути готовими до відбиття нападів Угорщини чи СРСР.

§3. Відновлення права спадкоємності престолу принцом Каролем. Правління короля Кароля II

Вранці 6 червня принц із фальшивим паспортом Еужена Ніколаса вилетів найнятим літаком, який у районі Ваду Крішулуй зазнав аварії. Посланий на пошуки принца капітан Опріш, прийнявши принца на борт, доставив його в Бухарест. До столиці відправилися П. Думітреску та Н. Ґатоскі з метою вирішення проблеми прийняття принца, який не зміг вчасно прибути до столиці. Тому прибуття відбулося тільки о 22.05 на аеродром Беняса, а ніч на 7 червня в палаці Котрочень стала часом прийому принцом бажаючих висловити довіру. Так, від націонал-цереністів прибули І. Міґалаке, Ґ. Юніан, А. Леукуція. Ю. Маніу виступив з ідеєю введення принца Кароля до складу Високої Реґенції, скасування його розлучення із принцесою Еленою та вирішення питання з Е. Лупеску. Вранці принц Кароль мав тривалу аудієнцію з др. Н. Лупу та М. Манойлеску. У суботу вранці принц-реґент запросив на аудієнцію І. Ґ. Дуку та Н. Лупу. Саме представнику націонал-лібералів запропонували створити національний уряд, від чого той відмовився. Телеграмами повідомили і К. Арджетоану, Ґ. Бретіану, М. Орляну. З боку уряду було прийнято рішення в суботу про призначення генерала Чіґоскі командувачем усієї армії, а генерала П. Теодореску генеральним директо-ром пошти. Інженерному полку було наказано встановити зв'язок між палацом Котрочень та ко-мандуванням II корпусу.

А. Авереску зробив заяву про організацію маніфестації симпатії Каролу Народною партією вже 7 червня. Побували на прийомі у принца генерал К. Презан, О. Ґоґа, Н. Іонеску. Зустріч з Ґ. І. Бретіану стала спробою принца залучити на свій бік і націонал-лібералів. У дещо різних настроях прибуття принца зустріли і члени Високої Реґенції. Принц Ніколае залишався на боці принца Кароля, тоді як патріарх Мірон почувався ображеним за перебіг подій, яким його ігнорували, а К. Серецяну був вражений звісткою про прибуття Кароля. На ранок практично всі газети подали звістки про прибуття принца Кароля.

Проте в політичних колах думки щодо прийняття Кароля розділилися. Наступного дня на зібранні кабінету міністрів велася гостра дискусія щодо посади для принца, і Ю. Маніу заявив, що колишнього принца слід проголосити королем, що загалом не отримало більшості голосів. На ранковому засіданні Виконкому НЛП було прийнято рішення про дотримання конституційних положень, що означало підтримання конституційного акту 4 січня 1926 р. На цій позиції перебував

й І. Ґ. Дука. Натомість у парламенті утворилися групи, які мали намір добитися проголошення принца Кароля королем. До таких належали М. Манойлеску, Н. Іонеску, М. Корнеску, генерал Ра-ковіце, ряд інших. Створена була делегація із 30 депутатів від НЦП, яка в уряді виступила за проголошення короля принца Кароля.

У суботу 7 червня в парламенті було багато осіб, які спостерігали за перебігом подій, і в кулуарах утворилися дві групи: одна за Кароля-реґента, інша – за Кароля-короля. Прибулі лідери Народної партії в парламенті поділили ролі, і якщо генерал А. Авереску просто зайняв місце, то О. Гоґа пояснював депутатам позицію партії, говорячи про необхідність у країні володаря, про проголошення короля. Він дав депутатам розпорядження при вході принца до Палати депутатів виголошувати: «Хай живе король Кароль III!». Позиція Н. Йорґи також була висловлена ним у залі серед депутатів. Він назвав дурницею акт 4 січня 1926 р., дурницею іменував те, що відбувається з відмовою від акту. Напруга наростала й особливо з тим, що поширювалася чутка, що Ю. Маніу відмовлявся очолювати уряд, який проголосить принца Кароля королем.

Ю. Маніу, щоб не брати участі у проголошенні принца Кароля королем, подав у відставку, запропонувавши на своє місце співголову НЦП І. Міґалаке. Його ж відмова стала причиною появи ідеї «уряду 24-х годин», де би, крім націонал-цереґністів, були б др. Н. Лупу, Н. Йорґа, Ґ. І. Бретіану, О. Гоґа. Головування новим кабінетом Реґенція довірила Ґ. Ґ. Міронеску, іншому члену уряду. Саме він представляв Реґенції проект закону про скасування дії статей 6 і 7 Статуту Королівського дому щодо втрати Каролем прав. У відповідь на дії уряду з Високої Реґенції демісіювали патріарх Мірон та К. Серецяну. Про це було сповіщено урядовим повідомленням вранці 8 червня, як і про скликання на 8 червня засідання парламенту.

Коли о 6-й до Палати депутатів прибув Ш. Чічо-Поп генерал Раковіце заявив йому, що депутати не залишать Палати без обрання Кароля королем. Після інциденту з генералом та короткої наради з бюро Палати депутатів Ш. Чічо-Поп зайняв місце голови Палати депутатів однак у залі після його слів і розмови з генералом Раковіце депутати продовжили групуватися за політичними інтересами. Додав проблем і Ю. Маніу, який пропонував варіанти вирішення проблеми, в тому числі і включення принца Кароля до складу Реґенції. Проте частина членів уряду схилилася на користь проголошення Кароля королем. Тим не менше з думкою Ю. Маніу погодилися А. Вайдавоевод, Ґ. Ґ. Міронеску, Ш. Чічо-Поп, Брату, І. Лугошану, тоді як за проголошення принца королем виступали інші члени уряду разом із М. Поповичем та Ґ. Юніаном, які брали участь у всіх нарадах. Перевага позиції більшості стала підставою для демісії уряду Ю. Маніу на короткий проміжок часу, якого виявилось достатньо для скасування дії акту 4 січня 1926 р. Іншому члену кабінету, а ним став Ґ. Ґ. Міронеску, доручалося формування уряду, який фактично приводив до влади нового короля, і вже останній міг прийняти повноцінну демісію уряду. На 9-ту вечора склад нового уряду був представлений принцу Каролю. Одночасно 8 червня відбулася демісія членів Високої Реґенції патріарха Мірона Крісті та К. Серецяну. У новому уряді також розробили проект закону щодо скасування дії акту 4 січня 1926 р., яким мали намір досягнути примирення всередині країни. Цим же проектом вносилися зміни до Статуту королівського дому, автоматично проголошуючи королем принца Кароля. Завершили всі дії маніфестації товариства офіцерів резерву, товариства інвалідів та студентів о 8-й вечора, які пройшли від Королівського палацу до палацу Котрочень і розійшлися. Відомо було також про візит принцеси Елени до Ю. Маніу, тож очікували рішення і від неї.

У парламенті націонал-ліберали стосовно принца зайняли позицію пасивної опозиції. У Сенаті, де головував П. Бужор, виступив глава уряду із пропозицією скасування дії статей 6 і 7 закону щодо цивільного стану членів королівської родини. Проект рішення запропонував Дж. Штефенеску, а в голосуванні отримали 182 – «за» й 1 – «проти». Також без дискусій ухвалили закон про декоронацію Міґая I з наданням йому титулу «Великий воєвода Алба-Юлії» (178 – «за», 1 – «проти»).

Після цього відбулося засідання в Палаті депутатів, де головував Ш. Чічо-Поп. Члени останньої збиралися від 8-ї години, а до 9-ї були заповнені місця для публіки та ложа дипломатів. Ґ. Ґ. Міронеску оголосив проекти, але проти оголошення спадкоємця престолу Воєводою виступив Н. Йорґа, назвавши це типовим слов'янізмом, словом з віденської оперети. Із

пропозиціями змін виступав Манойлеску, як автор проекту. Проект закону про скасування статей статуту правлячої родини оголосив П. Іоаніцеску. Тим часом професор Н. Йорґа вдруге вступив у дискусію, яку перервали тривалі аплодисменти. Після перерви о 2-й годині Г. Юніан почав читати акт. Під час виступу Ю. Маніу знову довелося робити перерву, поки не вщухли протести. Після цього було надано слово партіям, а в залі з'явився патріарх Мірон. Ще до оголошення Ш. Чічо-Попом принца Кароля королем у залі почали лунати вигуки на честь короля Кароля II.

Щодо виступів від політичних партій, то в них відображалася ситуація. Так, у виступі представника НЦП Н. Лупу було наголошено на значенні династії для Румунії та зроблено заяву про єдність думок румунського народу. Від імені Народної партії виступав О. Гоґа, який заявив про послідовність дій партії у справі повернення на престол Кароля та вітав короля. З боку фракції соціал-демократів було зроблено заяву, що свою позицію вони висловили ще 1929 р. і нині продовжують залишатися на тій, яка дозволяє боротися за розвиток демократії у країні, оскільки зміна особи особливо не впливає на монархічний режим. Беззаперечно прихильність новому королю висловили представники єврейської парламентської групи. До рішення приєднувалася група депутатів від Ліги націонал-християнського захисту, про що заявив А. К. Куза. Від імені українців В. Дутчак, говорив про майбутнє процвітання країни під владою Кароля II. Про зміцнення авторитету влади зауважував К. Гарофлід, а Г. О. Рот висловився про майбутнє зближення та об'єднання в межах країни. Про процвітання всіх народів говорив представник угорців Бетлен, а Омуз Гафуз вітав від імені мусульман прийняте рішення. У виступі Н. Йорґи прозвучала думка про роль особистості короля і врешті він вітав Кароля II як короля. Проект закону на користь відновлення прав принца Кароля на престол при голосуванні отримав 310 голосів «за» й 1 голос «проти». Проте той же Н. Йорґа виступив проти проекту закону щодо проголошення Мігая «Великим воєво-дою» називаючи сам титул неприйнятним. Однак протест прийнятий не був і 293 голосами «за» при 5 «проти» закон було прийнято. Отже, скасування січневих 1926 р. актів вело до визнання Кароля прямим і законним спадкоємцем трону. Це визнали 185 сенаторів із 244 та 310 депутатів із 387.

Із 13.20 розпочалося спільне засідання Палат під головуванням Ш. Чічо-Попа та у присутності 311 депутатів і 185 сенаторів. Виступ Г. Юніана стосувався проекту закону з однією статтею, якою принцу Каролю гарантувалося право повернення королівського трону. У виступі Г. Г. Міронеску зауважувалося і на існуванні двох вакантних місць у Високій Реґенції. Його виступ продовжив Ю. Маніу, заявивши, що парламент приймає за спадкоємця престолу принца Кароля. А. Авереску утримався від виступу, але О. Гоґа змушений був одразу змінювати свій виступ, адже Народна партія бачила принца тільки у складі Високій Реґенції. На підтримку принца як майбутнього короля виступив др. Н. Лупу, голова ЛНХЗ А. К. Куза, К. Гарофлід. На користь розвитку демократії говорив соціал-демократ Л. Редечану. Підсумок дебатів підбив Н. Йорґа, висловивши згоду на проголошення принца Кароля королем та закликав партії до співпраці. При голосуванні 485 голосів були «за» і 1 «проти» проголошення королем Кароля.

Далі Г. Г. Міронеску оголосив про скасування дії акту 4 січня 1926 р., а Г. Юніан виголосив звернення до країни, яке Н. Йорґа пропонував спростити, втім його пропозицію не було прийнято.

Того ж дня о 14.40 Ш. Чічо-Поп як голова зібрання проголосив Кароля королем. Правда, Н. Йорґа зробив зауваження щодо відсутності королеви-матері. Принц Кароль прибув у супроводі принца Ніколае для принесення присяги до Королівського палацу з палацу Котрочень. О 15.10 кортеж вирушив з палацу до патріархії, а о 15.30 Ш. Чічо-Поп оголосив про мету зібрання – проголошення парламентом Кароля королем. На трибуну зійшов принц Кароль, до якого із проханням принести присягу звернувся Ш. Чічо-Поп, а глава уряду подав текст присяги. Король зачитав текст, поцілував хрест і підписав присягу.

Після принесення присяги король звернувся до сенаторів та депутатів із промовою, в якій говорив про любов до країни та прощення тих, хто помилявся, згадував імена померлих королів, як і загиблих на війні, говорив про боротьбу за нинішню Румунію, про необхідність організації всіх національних сил у Румунії, про необхідність співпраці. Склав король і подяку членам

Високої Реґенції за гарне управління країною. Подякував король присутнім парламентарям та закликав «Вперед до праці». З відповіддю від імені парламенту виступив голова Палати депутатів Ш. Чічо-Поп, привітавши короля та зауваживши на його складний шлях до трону. Висловлено було подяку королеві-матері, членам Реґенції. Висловлено слова вдячності сину короля та пролунали в натов-пі вигуки на честь королеви Елени. О 18.10 король Кароль II вирушив до Могили невідомого героя для покладання вінка, після чого повернувся в королівський палац. Вступ на трон Кароля II дав йому право надати принцесі Елені королівський титул 11 червня 1930 р. та нагородити зіркою орде-на Фердинанда I королеву Марію. 11 червня 1930 р. король оголосив про продовження сесії пар-ламенту до 30 червня 1930 р. А вже 13 червня 1930 р. король прийняв демісію уряду Г. Г. Міро-неску та призначення главою уряду Ю. Маніу з наступним затвердженням складу такого уряду.

Вже декретом Кароля на уряд Г. Г. Міронеску поклалися обов'язки, які мали виконувати уряд та Реґенція після смерті Фердинанда I до моменту присяги Кароля. Ним же було підвищено принца Ніколае до рангу Віце-адмірала та дивізійного генерала сухопутних військ і авіації. Тоді ж Кароль звернувся до армії, висловивши сподівання на співпрацю. Ряд призначень продовжив принц Ніколае як почесний ад'ютант короля¹¹⁸.

Підводячи підсумки політичного життя в 1930 р., представник лівого крила НЦП Г. Гафенку відзначив, що реставрації сприяла низка факторів. До тих, що підготували її, належала антикарлістська пропаганда націонал-лібералів, адже карлізм прирівнювався до «антивінтілізму», а «Помста» Кароля є бажана й очікувана». Також заходи в армії вели до виступів генералітету, які ослаблювали престиж уряду та Реґенції. Натомість помітне місце карлізм займав у армії, особливо в елітних підрозділах. Результативною виявилася діяльність Манойлеску, Чесіану, П. Теодореску. Мала наслідки і діяльність Н. Йонеску з його «*Cuvântul*» та Г. Філіпеску з «*Erosa*»¹¹⁹.

На думку румунських істориків старшого покоління, акт реставрації викликає сумніви в його законності. Саме вони ставлять питання щодо його наближення до державного перевороту, оскільки з липня 1927 р. країною управляв король із конституційними повноваженнями. При цьому ними визнається завершення династійної кризи в Румунії саме актом від 8 червня 1930 р. Якщо вважати неконституційним акт 4 січня 1926 р., то в такому разі подібні дії слід вважати відновленням історичних прав принца Кароля.

На події в Румунії реагували всі європейські країни й у пресі провідних держав закріплювалася відповідна думка про факт зміни влади. Так, у французькій пресі звертали увагу на ентузіазм у країні, пов'язаний із приходом нового короля. На це вказувала і поява у пресі націонал-лібералів прихильних публікацій про короля. Результатом дій короля бачили встановлення дійсно стабільного уряду, як це відзначали в «*Journal des Debats*». Практично одностайними ставали повідомлення «*La Victoire*», «*Quotidien*», «*La Republique*», які визнавали дії націонал-цереністів виправленням невірних дій і не бажали називати червневі події державним переворотом. Містилися в ряді газет порівняння з ситуацією з Каролем I та побажання Каролю II наслідувати своїх попередників, особливо діяти з пожертвою, як робив його батько.

Доволі прихильним до Кароля II називали ставлення віденських газет, у яких відображалося позитивне бачення реставрації і для самої країни, і для династії. Бурхливою, судячи з публікацій, була реакція преси в Італії, де фактично подавалася інформація в репортажах. У таких публікаціях зверталася й увага на поразку лінії націонал-лібералів, адже у пресі Г. І. Бретіану порадили створити партію з молодих лібералів, а В. І. К. Бретіану – взагалі піти з політики («*Messaggero*»). У сусідній Польщі демонструвалася позитивна реакція на прихід до влади Кароля і відзначалася схвальна реакція населення та армії на нового короля. У Британії прихід короля до влади у пресі називали успіхом політичних лідерів, логічною дією для консолідації конституційної монархії, а в «*Daily Telegraph*» писали про безкровну революцію, яка матиме щасливі результати для Румунії, виходячи з того, що король буде наслідувати дії свого батька. В угорській пресі статті подавали інформацію у вигляді коментарів. 9 червня італійське видання «*Piccolo*» писало про національну єдність та відновлений мир у Румунії і майбутній розвиток. У Бельгії мали місце численні вітання, висловлені румунському посольству. У Югославії новини про проголошення Кароля королем

також сприйняли доволі прихильно. Французька преса продовжувала публікувати повідомлення, в яких вказувала, що саме король наведе порядок у країні та висловлювала думку, що порядок у Румунії є потрібним і Франції. В Угорщині А. Аппоні говорив про не зовсім відому позицію короля, стверджуючи про можливість керівництва ним певною групою. Князь Шіґрай звертав увагу на не зовсім терпиму ситуацію в Румунії, але висловлював сподівання, що за нового короля становище угорської меншини у Трансильванії буде кращим¹²⁰.

Потік інформації загалом у перші дні був доволі помітним. Зокрема у французькій пресі не шкодували епітетів і писали про помітний вплив, справлений промовою короля, в тому числі його пропозиція про роботу на користь прогресу країни. «*La Liberté*» опублікувала статтю Ж. Банвіля, де йшлося про закликання народом принца Кароля та користь для Румунії, її стабільності від сильного та вмілого управління. В англійській пресі продовжували тенденцію побажань Каролі II правити, наслідуючи свого батька. Німецька преса запізнилася з публікацією інформації, але писала про історію Румунії, щирий ентузіазм народу і, зокрема, національних меншин. У ЧСР виключали будь-яку внутрішню кризу в Румунії, а в Бельгії писали про теплий прийом та ентузіазм народу. Грецька преса висловлювала сподівання, що повернення Кароля приведе до спокою у країні. Натомість у газетах Югославії містилася інформація щодо політичної боротьби навколо повернення принца. Писала преса і про роль Кароля I та Н. Йорґи у вихованні нового короля. У швейцарській пресі звернули увагу на повстання молодих лібералів проти керівництва й об'єднання більшості народу навколо короля. В італійській пресі, окрім опису подій, також висловлювалася думка, що уряд Ґ. Ґ. Міронеску є прямим продовженням уряду Ю. Маніу, бажаючи збереження гарних стосунків між двома країнами. Фашистська преса Італії також вітала зміну влади. Позитивно сприйняли прихід до влади Кароля II в Болгарії, а з його промови особливе місце зайняли слова про збереження добросусідських стосунків. Прихід нового короля розцінювали і як припинення партійної боротьби. Важливим для Болгарії вважалось дотримання Румунією миру, власне його збереження за умови дій короля. Мова йшла про протистояння Румунії більшовицькій Росії (тоді вже СРСР), яка вважалася загрозою, тоді як Румунія виконувала роль стража на Дністрі. Доречно також вказати, що на роль центру, з якого почалася реставрація, претендувала Белінцона, столиця кантону Тіччино у Швейцарії, де в готелі 25 квітня пройшла зустріч принца Кароля із князем Суцу, генералом А. Авереску, генеральним консулом Румунії в Рутіні й іншими особами і звідки принц повернувся до Цюріха¹²¹.

Сам принц Кароль звернувся до народу, описуючи непорозуміння, що сталося в минулому, та причини свого віддалення від країни. Звертав увагу, що його повернення відбулося у складний для країни час і висловлював сподівання, що його дії сприятимуть процвітанню країни. Відповідно король демонстрував свої наміри об'єднання родини, щоправда це стосувалося лише сина, з яким уперше після повернення король зустрівся 8 червня. Також здійснив король візит на могилу короля Фердинанда I та відбув там на парастасі¹²². Фактичною відповіддю королю ставали ті зібрання, які влаштовувалися з нагоди його приходу до влади і першими були проведені в Бухаресті, Ілфові, Олтеніці, Влашці, Ґалаці¹²³. Крім того, даючи інтерв'ю для «*Le Matin*», він сказав Ж. Сорвену про свою вдячність Франції за прийом впродовж 4-х років. Тут же, відповідаючи на запитання журналіста, король виклав найближчі плани, до яких входили підтримання особливо дружніх стосунків із Францією, зміцнення країни, реорганізація армії. Завданням глави уряду бачив валорифікацію ресурсів країни. Також король заявив про необхідність надання допомоги країні¹²⁴.

У неділю 8 червня король на аудієнції прийняв від Ґ. Ґ. Міронеску демісію уряду, подякувавши за проведену роботу. Після цієї зустрічі мала місце аудієнція для Н. Йорґи, з якої почалися консультації короля з головами партій. Тоді ж було обговорено можливого голову уряду, яким бачився генерал К. Презан, як єдина вдала кандидатура, оскільки І. Міґалаке був кандидатом «із класовим присмаком». Як відомо, урядова криза викликала певне сум'яття в рядах націонал-цереністів, оскільки очікували повернення одразу уряду Ю. Маніу. Проте головним завданням дійсно було віднайти таку «формулу уряду», яка б дозволяла працювати з існуючим складом парламенту¹²⁵. Для політичного моменту того часу таке рішення було важливим, оскільки найстаріша політична партія зайняла доволі непримиримі позицію стосовно оцінки подій, що відбувалися у країні. Щоправда, політикам слід було вибирати між неприйняттям принца Кароля

та своєю роллю у країні. Під час засідання виконкому Націонал-ліберальної партії 10 червня було виключено з партії Г. І. Бретіану за фактичне порушення партійної дисципліни. Після цього було прийнято звернення до країни, в якому керівництво висловило незгоду із вчиненими діями й обіцяло дотримання своєї, раніше обраної позиції¹²⁶. Сам Г. І. Бретіану виступив перед журналістами із заявою, в якій описав обставини розриву з НЛП, але на запитання про те, чи діє НЛП проти країни, ухилився від відповіді. Тим часом на зібранні 10 червня молодіжна організація НЛП заявила про свою підтримку позиції керівництва. Саме М. Константінеску, один з майбутніх міністрів уряду ФНВ, зачитав резолюцію зібрання, після чого оберуть делегацію для її представлення В. І. К. Бретіану і до якої він увійде разом з В. Романом, М. Берчану, В. Яманді. Розкол у НЛП пояснив також І. Г. Дука, який 14 червня заявив журналістам, що партія залишається вірною батьківщині та є «партією порядку». Сама ситуація у країні подавалася як конституційна криза. Дав він і оцінку діям Г. І. Бретіану та вказав, що з 71 повітової організації лише одна зазнала подібного впливу. Саму НЛП називав партією, що йде до примирення та є монархічною, а не революційною. Підтвердженням таких слів служили резолюції зібрань організацій НЛП в повітах Романаць і Бігор¹²⁷.

На аудієнції в короля 9 червня о 4-й дня побував також Ю. Маніу, після чого відвідав А. Вайда-Воєвод, надавши інформацію про ситуацію, що складалася. Приймав того дня король також у службових справах Г. Г. Міронеску. Вирішення проблеми урядової кризи залишалося важливим, оскільки генерал Презан, якого пропонували на голову уряду, відмовився. Не бажав брати участі в діяльності уряду Н. Лупу, а А. Авереску й О. Гога після обговорення прийняли рішення про рекомендацію створення єдиного уряду на чолі з генералом. У націонал-цереністів існувала думка про різні варіанти вирішення урядової кризи, в тому числі погоджувалися на концентрований (створений із представників усіх партій) уряд, але за умови, що основний контроль за діяльністю лежатиме на націонал-цереністах. Панувало переконання, що Ю. Маніу помилився у своїх роз-рахунках і урядова криза буде вирішена в інший спосіб¹²⁸.

10 червня на аудієнції в короля побували Ш. Чічо-Поп та Т. Брату, в бесіді з якими король висловив думку про уряд концентрації без здійснення розпуску парламенту. У другій половині дня аудієнцію дали для А. Авереску, який виступав проти подібного уряду як непрезентабельного. Під час аудієнції в короля Г. Юніан заявив про необхідність концентрованого уряду. У його баченні єдиною кандидатурою на голову такого уряду був Ю. Маніу, але для короля ця кандидатура була необговорюваною. Після аудієнції Г. Юніан побував у патріарха, після чого взяв участь у нараді у Президії кабінету міністрів спільно з Ю. Маніу, І. Мігалаке, Е. Мірто та Молдовану. Результатом наради стали визначення позиції Ю. Маніу у плані вибору співробітників. Врешті говорили про можливість створення уряду з націонал-цереністів на чолі з Ю. Маніу, не виключаючи співпраці з представниками інших партій. Щодо уряду на чолі з Ю. Маніу виступав у бесіді з королем І. Мігалаке. Фактично, призначення Ю. Маніу означало наявність уряду з розподіленими до початку призначення портфелями. Лише на посаду міністра внутрішніх справ претендували Г. Юніан та М. Попович¹²⁹.

13 червня відбулося засідання націонал-цереністів за участю Ю. Маніу, які впродовж п'яти годин обговорювали питання розподілу портфелів. З боку бессарабців лунали вимоги надання місця в уряді П. Галіппі, який мав отримати пост міністра без портфеля. Були й інші суперечки, тому лише на восьму вечора Ю. Маніу представив список кабінету королю, де згаданий П. Галіппа займав посаду міністра праці. Вже об 11-й ранку міністри склали присягу¹³⁰.

У період вирішення питання про уряд відбулася зустріч короля із зарубіжними журналістами в бібліотечній залі. Запитання були подані письмово і король відповідав у певному порядку, почавши з питання про парламентський уряд і сказавши про перебування короля в певних рамках та пообіцявши співпрацю з урядом і парламентом. Говорив король про зустріч з сином, про проблеми іноземного капіталу та природні багатства Румунії, про рішення щодо свого повернення. У питанні про антисемітизм зауважував на толерантності румунського народу та наявності в Румунії, як і в інших країнах, антисемітських угруповань, яким не симпатизує громадськість та не підтримує уряд.

Користуючись запитанням про стосунки з іншими державами, король подякував Франції за прийом, звернувся до румунів у США і висловив свою прихильність народу США. Югославія у

словах короля постала як пов'язана з Румунією через королівську династію, що означало тісний союз. Стосунки з Італією, на думку короля, базувалися на спільному походженні двох народів. З Угорщиною існував пункт, де виникали певні проблеми, що стосувалися аграрної продукції та захисту інтересів Румунії. У цих же стосунках займало певне місце питання про національні меншини, які король вважав румунськими громадянами¹³¹.

Після призначення Ю. Маніу влаштував 15 червня зустріч з журналістами, обговоривши найбільш важливі питання, які порушувалися у пресі та були актуальними для суспільства. Передусім він підтвердив свою попередню заяву про незмінність зовнішньої політики Румунії та по-далше збереження в дії всіх союзів, у яких Румунія брала участь. Також він заперечив участь зовнішньополітичних чинників у зміні правителя в Румунії. У питанні відносин з Угорщиною відсилав до промови короля в парламенті та наголосив на бажанні підтримувати найтісніші торгові стосунки з Угорщиною, а також іншими державами, що вважав достатньо корисним для всіх сторін. У контексті зовнішньої політики необхідним вважалося дотримання договорів, особливо в частині збереження кордонів та підтримання миру. У контексті дотримання мирних договорів Ю. Маніу виступив проти допуску до влади в Угорщині представника династії Габсбургів.

Прихильно поставився Ю. Маніу і до пропозиції Бріана, зауваживши, що є прихильником його ідеї. Говорив про ідею конфедерації, як можливість для переможених країн створити для себе кращі моральні, політичні, економічні умови, але не вестиме до зміни кордонів. Останнє могло призвести до ворожнечі, а не до примирення в Європі.

Торкнулися в бесіді і питання внутрішньої політики, зокрема журналіст телеграфної єврейської агенції з Нью-Йорка запитав голову Ради міністрів про ставлення уряду до євреїв та антисемітських демонстрацій у Румунії. У відповіді було звернуто увагу на те, що єврейська меншина користується всіма правами меншин на законних підставах, але становище євреїв змінюється завдяки спонукальному ставленню Націонал-цереністської партії та уряду, як і участю у громадському житті та завдяки змінам у політичній ситуації у країні. Уряд завжди реагує на будь-які антисемітські прояви. Порівняння з іншими країнами дозволяє зрозуміти незначність антисемітського руху в Румунії.

У сфері відносин з національними меншинами зауважував на обов'язковому дотриманні права використання мов національних меншин, як і застосування до них інших прав за законом. Політику уряду стосовно національних меншин називав законною та врівноваженою. Підтверджував свої слова заявами представників політичних партій меншин у парламенті. Наголосив голова уряду, що країна існує у спокої і порядку, що сприяє посиленню румунської нації. Законність і безпека, за його словами, ставали підставою і для залучення іноземного капіталу. Можливо, саме це давало підстави Ю. Маніу говорити наприкінці зустрічі про свої плани відпочити три тижні після відкриття сесії парламенту¹³².

Однією із проблем, яку бажали вирішити в червні, стали взаємини короля з королевою-матір'ю. Так, це питання порушувалося під час її перебування в Мюнхені. У відповідях на запитання кореспондента «*New-York Time*» королева-мати повідомляла про запланований візит та своє повернення до столиці 13 червня. Після інтерв'ю мала зустріч зі своїми сестрами принцесою Гогенлоє-Ланґенбург' та дружиною великого князя Кіріла. Велася мова і про можливе скасування розлучення принца Кароля та принцеси Елени. Королева-мати повернулася до столиці 12 червня увечері та була зустрінута королевою Греції Єлизаветою і королем Румунії. На площі перед Північним вокзалом влаштовано зустріч королеві. Та вже 15 червня королева Марія відбула потягом до Балчіка¹³³.

Сам король Кароль II не поспішав визначити офіційно статус принцеси Елени, яка після реставрації продовжувала жити в замку Пелеш з сином. Вона ж очікувала дня 21 вересня 1930 р., коли в Алба-Юлії її мали проголосити королевою, однак після реставрації ситуація змінилася. Вперше після повернення Кароля Гогенцоллерна до країни король Кароль II та принцеса Елена спільно були присутні в день пам'яті короля Фердинанда I 20 липня 1930 р. в Куртя де Арджеш. На

20 серпня 1930 р. король підтвердив титул принцеси Елени «її Величність» без надання титулу «королева». До того вийшло повідомлення про перенесення коронування принцеси Елени на весну наступного року. У листуванні з королевою Марією Кароль II вказував на бажання принцеси отримати розлучення.

Дещо пізніше, 31 липня 1931 р. принцеса Елена звернеться з листом до Кароля II, вказавши на своє бажання залишити країну та повернутися в жовтні на річницю принца Мігая. На той час Великий воєвода Алба-Юлії перейшов жити в палац до короля. Війна між батьками призвела до видалення з оточення Мігая всіх людей, які були близькими до принцеси Елени. Хоча у вересні 1931 р. Великий Воєвода успішно склав іспит, до кінця року він опинився у складному становищі, що загалом позначилося на його психологічному стані. 25 жовтня 1931 р. принцеса Елена повернулася в Румунію і за підтримки брата, колишнього короля Греції Георга вела перемовини щодо власного статусу і матеріального забезпечення. Велася мова про можливість перебування у країні впродовж чотирьох місяців на рік у власному будинку у столиці, проживання на купленій віллі у Флоренції, виділення 30 млн леїв та щорічної пенсії в 7 млн леїв і право бачитися з сином упродовж двох місяців за межами країни. Щоправда, вже через рік відбулися зміни і 2 листопада 1932 р. принцеса Елена залишала країну, підписавши нову угоду про права на відвідини сина. З цієї дати, як вважають дослідники, розпочалося заслання принцеси Елени¹³⁴.

Однією із проблем, як ми бачили вище, була і проблема зовнішньої політики Румунії. Так, для цього періоду порушувалися питання про можливість зміни зовнішньої політики Румунії, особливо увага зверталася на події в Угорщині, де саме в цей час робилася спроба звести на престол представника родини Габсбургів. Правда, в англійській пресі з'явилися повідомлення про можливу унію Румунії та Угорщини під правлінням Кароля II. Зі свого боку румунська сторона називала таку ситуацію не тільки неможливою, але і протилежною інтересам Румунії. Підігривав настрої в цей момент і візит Бетлена до Лондона, коли велася мова про можливість зміни відносин Румунії та Угорщини. З румунської сторони говорили про наміри Угорщини переглянути умови Тріанонського мирного договору через посередництво Великої Британії. Висловлювалася позиція про незмінність зовнішньополітичної лінії Румунії і після приходу до влади Кароля II. Інша сторона стосувалася відносин з Польщею та візиту до Варшави міністра закордонних справ Італії Гранді. Саме його пов'язували зі спробою наблизити Польщу до Німеччини та Італії. Подібні дії мали віддалити Польщу від Румунії. Третя проблема полягала у спробах СРСР не допустити союзу Польщі та Румунії і вирішення бессарабського питання на свою користь. У відповідь на поширені чутки «*Le Temps*» писала про вірність Польщі союзу із Францією та Румунією¹³⁵. Проте саме польська преса демонструвала близькість до Румунії своїми висловами про коронацію Кароля II і його прихід як порятунку Румунії у складній ситуації. Та ж «*Gazeta Polska*» писала, що польська громадська думка задоволена приходом короля, прихід на трон якого означав зміцнення влади та внутрішню консолідацію. Визнавала газета і надійність подальшої тісної співпраці між союзниками. Свої симпатії висловлювали також єврейські та німецькі газети Польщі¹³⁶.

До позицій у зовнішній політиці слід додати наміри Румунії взяти участь у конференції Малої Антанти, яка планувалася на 25 червня у Стрбоке Плесо і де мали обговорити питання зовнішньополітичної ситуації, Паризької та Гаазької конвенцій щодо репарацій, ставлення Малої Антанти до меморандуму Бріана, економічних взаємин між країнами Малої Антанти, особливо в рамках договорів між ЧСР і Угорщиною, ЧСР і Румунією й укладення комерційної угоди¹³⁷.

Вже в соціалістичній Румунії повернення принца Кароля та процес реставрації отримує негативну оцінку, особливо у плані дій нового короля в політичній сфері. Таке негативне ставлення з наукової літератури перейде також у художню, де короля іноді показуватимуть і через його прізвисько – «Губатий». Також особистість Кароля як короля трактуватимуть через його бажання збагатитися та через стосунки з Е. Лупеску, яка в червні 1930 р. заявляла про своє небажання публічно брати участь у політичному житті країни. З останньою слід частково пов'язувати і формування королівської камарильї¹³⁸.

Король одразу ж став уособленням вищої влади, що мала завданням регулювати політичні стосунки у країні. Так, 24 червня 1930 р. мало місце зібрання «*Acțiunea Română*», яке прийняло

звернення до короля. У ньому організація називала себе заснованою на незаангажованому інтересі до встановлення порядку у країні. Мова велася і про політичні партії, які вбирали життєві сили нації, але не справлялися з управлінням країною, що викликало в організації думку про потребу радикальної зміни системи. Певні зауваження висловили щодо корисності загального виборчого права, схилившись до корпоративного права, в якому вбачали більший порядок. Реформа мала відбутися у вигляді зміни виборчого закону та тексту Конституції, а сама організація висловлювала підтримку королю¹³⁹.

У вересні 1930 р. подав звернення до короля Г. Крісту, яким прагнув донести до короля побажання людей. Вважав необхідним проведення радикальних змін, здійснити які не могли члени політичних партій через обмеженість у діях. Писав автор звернення про хаос у діяльності чиновників та заперечував можливість наведення порядку через «уряд концентрації». Причиною цього бачив неможливість діяльності поза позицією партії. На голову уряду пропонував Н. Тітулеску й окремих осіб на посади міністрів. Такими в його баченні були можливий міністр фінансів А. Теодо-ріді, міністр юстиції В. Попович, міністр володінь та сільського господарства К. Данабассі, охорони здоров'я і праці др. Белтечану, сполучення та громадських робіт І. Манолеску, освіти, культур та мистецтва К. Томеску, промисловості і торгівлі М. Манойлеску, посаду міністра закордонних справ мав посісти голова Ради міністрів. Найважчими міністерствами називав внутрішніх справ, військове та фінансів. Сподівався автор звернення на волю короля, якого назвав надією країни¹⁴⁰.

У жовтні 1930 р. до короля звертався Т. Іонеску, описуючи в листі всі складнощі, через які доводилося проходити Румунії. На його думку, слід було створити «жертвний уряд», члени якого б не залежали від партій та парламенту. Автор листа пропонував власну схему створення уряду, системи управління, церкви, освіти. Фактичним прикладом для автора листа виступав Б. Муссоліні та ним створена держава¹⁴¹. Тут доцільно зазначити, що король Кароль II вже в червні 1930 р. мав дискусію з Н. Йоргою, розповідаючи про своє бажання мати уряд, незалежний від лідера політичної партії, мати можливість призначати міністрів, які повинні представляти короля. Однак для зарубіжної преси король Кароль II заявляв про потребу діяти в рамках Конституції та говорив про свою співпрацю як з урядом, так і з парламентом. Також і у вітчизняній пресі відзначали, що король дотримується у формуванні уряду конституційних засад¹⁴².

Загалом у період 6-13 червня 1930 р. в Румунії відбулася зміна владної персони шляхом відмови від попередньо прийнятого рішення та відновлення попередніх прерогатив і прав. Здійснено зміну в умовах послаблення позицій політичної партії, причетної до рішення, що позбавляла принца Кароля прав члена королівської родини. Даний процес сприймався націонал-лібералами як антиконституційний переворот, також як і в уряді не було єдиної позиції із приводу посади принца Кароля. Натомість зміна була позитивно прийнята у країнах-союзниках Румунії, які сподівалися на встановлення сильного режиму, форми якого по-різному бачили як у Румунії, так і за кордоном. Прихід принца Кароля на румунський престол став початком формування оточення, яке впливало в подальшому на характер політичних рішень.

Проте, попри відверто негативне на початку правління ставлення націонал-лібералів до короля, він залишився персоною, до якої зверталися як до своєрідного арбітра у вирішенні важливих питань, особливо, що стосувалося прийняття рішень в умовах економічної кризи. Так, в одному зі звернень цього періоду вказувалося на накопичення окремими особами багатств, які в кілька разів перевищували розмір емісії. Оскільки такі накопичення були здійснені у сфері сільського господарства, то і використати їх пропонували саме в цій галузі, де радили заснувати Аграрний банк та пустити кошти на погашення боргу у 50 млн леїв. Автор звернення звертав увагу на необхідність розвивати продуктивну частину сільського господарства й організувати відповідну банківську структуру в даній сфері¹⁴³.

Питання очільника уряду ставилося королем вже 9 червня 1930 р., коли по обіді він запропонував очолити уряд Ю. Маніу, але той відмовився, фактично маючи метою переконати нового короля в тому, що НЦП є вирішальним фактором політичного життя Румунії. Власне, також хотів перевірити реакцію лідерів інших партій. Правда, королю довелося приймати рішення щодо призначення уряду на чолі з генералом К. Презаном. У бесіді з генералом К. Презаном В. І. К. Бретіану

говорив про неможливість призначення військового головою уряду. Єдиним політичним діячем, який погодився на прийняття головування в уряді став Н. Йорґа, проте після відмови К. Презана від посади головування в уряді з волі короля перейшло до Ю. Маніу. Умовою Ю. Маніу залишалася згода короля на коронування спільно із принцесою Еленою в Алба-Юлії у вересні 1930 р. Тож 13 червня уряд Ю. Маніу склав присягу¹⁴⁴.

Таким чином, з 10 червня 1930 р. Кароль II розпочав правити Румунією й у вересні 1930 р. коронувався в Алба-Юлії. На той час він був найбагатшим у королівській родині, маючи річний при-буток 40 млн леїв, тоді як королева Марія – 20 млн, принцеса Елена – 7 млн, Великий воєвода Алба-Юлії Міґай – 7 млн леїв. Поясненням цьому служить власність короля, яка нараховувала 70 374 371,57 леїв. Сюди входили також 1211 акцій Генерального банку Трансильванії, 1500 акцій «Reșița», 3750 акцій паперової фабрики в Буштень і так далі. Безумовно, до його майна належали і дарунки, які робилися банкірами та фабрикантами. Про один з таких випадків пише М. Лебедєв, посилаючись на мемуари румунського діяча¹⁴⁵.

У самому палаці також відбувалися зміни, зокрема відбулася заміна маршала Палацу К. Гіотти генералом К. Іласевичем. Впроваджено посаду приватного секретаря, яким став П. Думітреску. Управителем Королівського дому став Ф. Марінеску. Заборонено з'являтися в Палаці Б. Штірбею, який у подальшому виїхав за кордон. Також королева Марія, яка в період реставрації була відсутня у країні і повернулася 12 червня, отримала від нового короля заборону на публічні дії, дискусії з партійними лідерами і дозвіл на проживання в Балчіку в Кадрілатері. Стосунки з королем королева Марія обговорювала з Г. Гафенку, як власне і своє становище, яке було результатом цих взаємин. І. Скурту відзначає, що недовіра короля вилася в наближення до королеви Марії агентки таємної служби принцеси Л. Караджа («Гайдук»), яка про всі бесіди доповідала донесеннями особисто королю. Власне, й у спогадах короля Міґая I був епізод, коли лист його матері до королеви Марії він змушений був віддати королю. Сам король вочевидь не мав наміру відновлювати родину та й доволі складні мали бути стосунки з сином, адже принцеса Елена в період відсутності Кароля у країні налаштувала Міґая відповідним чином. З 1 липня 1930 р. Великий Воєвода в Сінаї проживав з матір'ю в замку Пелеш, а 20 липня король з принцесою були разом у Куртя де Арджеш на могилі короля Фердинанда I. Серед дій короля з піднесення титулів генералі-тету було і встановлення титулу маршала Румунії проектом закону від 14 червня 1930 р. Цим титулом першими відзначили генералів А. Авереску та К. Презана¹⁴⁶.

Тим часом, Великий воєвода Алба-Юлії Міґай 21 червня 1930 р. склав іспити за II клас початкової школи у присутності короля Кароля II та Елени. Екзамен тривав 2 з половиною години, під час яких Міґай відповідав на запитання вчителів, а також і короля, продемонструвавши гарну підготовку з мови, географії і математики¹⁴⁷.

Маючи вимогою відмову від спілкування з Е. Лупеску, Кароль виконав її частково. Відомо, що Е. Лупеску таємно повернулася до Румунії 12 серпня 1930 р. в супроводі М. Манойлеску. На кордоні зустріли Е. Біану та І. Реу, яких М. Манойлеску просив не обшукувати купе. У Сінаї М. Манойлеску зійшов разом з Е. Лупеску і направив її до замку Фойшор. Ю. Маніу, за рапортом І. Реу, розпочав власне розслідування та мав аудієнцію в короля із приводу таємного приїзду Е. Лупеску. Практично, за визнанням І. Скурту, такі дії стали запереченням твердження Ю. Маніу про порозуміння між урядом та короною. У перші місяці Е. Лупеску залишалася в Сінаї, а згодом перебралася до Бухаресту. Вона не прагнула одруження з Каролем II, але його вільний час належав їй, «Дудуї».

Разом з тим камарилья, яка утворилася, була близькою як королю, так і Е. Лупеску. Близьким оточенням короля стали К. Думітреску (приватний секретар), М. Манойлеску (інженер та економіст), Н. Іонеску (викладач), Ф. Відер, фінансист А. Бланк. Камарилья стала близькою для короля і Е. Лупеску, адже від'їзд Кароля за кордон започаткував коло найближчих осіб і на першому етапі це були Е. Лупеску та К. Думітреску. Останній після приходу принца Кароля до влади став його приватним секретарем. З червня 1930 р. коло таких осіб розширювалося. З 1931 р. при дворі служив Е. Урдеряну, який з 1933 р. замінив П. Думітреску. Головним економічним радником короля став А. Бланк, маючи на нього помітний вплив на початку правління. Серед тих, хто входив до кола групи Румунського кредитного банку, діяли через Е. Урдеряну, О. Кауфманна,

Н. Шапіра, І. Стирчу. Помітне місце зайняли і промислово-фінансові магнати Н. Малакса та М. Аушнітт. Додалися до кола ближніх осіб свого часу і К. Арджетоюну, Джіґурту, П. Анджелеску¹⁴⁸. При цьому навіть у англійській пресі Кароля II розцінювали, як єдиного, хто міг обмежувати політичні партії та підтримувати стабільність режиму. Імовірно це випливало з бажання короля мінімізувати вплив політичних партій та експериментувати з урядом.

Принаймні вже 8 жовтня 1930 р. з волі короля відбулися перестановки в уряді і 10 жовтня присягу приймав уряд Ґ. Ґ. Міронеску, у складі якого були карлісти М. Манойлеску, Ґ. Юніан, Е. Гацієґану, В. В. Тіля, а програма уряду базувалася на програмі НЦП. Вибір глави уряду вважався окремими політиками дивним, оскільки Ґ. Ґ. Міронеску не був помітною політичною фігурою. В умовах економічної кризи уряд змушений був скорочувати бюджетні витрати. Саме в цей період король Ка-роль II оголосив про відмову коронуватися в Алба-Юлії. Для «Daily Mail» король дав інтерв'ю, вказавши, що у складні часи дана коронація не має терміновості, тим паче, що тягне великі витрати, тоді як держава і громадяни мусять економити. З боку праворадикальних партій мали місце зауваження щодо втрати політичними партіями можливості отримувати місця в уряді, оскільки міністрів напряму призначає король. На цій підставі вимагали відновлення конституційного режиму. У цій ситуації вони були в дечому праві, адже найближче коло короля, зокрема Пую Думітреску, налагоджував стосунки з керівництвом НЛП та Народної партії, передавши прохання короля прибути до парламенту та продемонструвати волю до нормалізації політичного життя. У Тронній про-мові 15 листопада 1930 р. король висловив побажання щодо гармонійної співпраці всіх політичних сил для консолідації нації та піднесення країни. Доволі критичним було ставлення К. Арджетоюну до позицій політичних партій у даному моменті, адже політик заявив, що жодна з партій не дає чіткої ідеї для необхідних рішень. В інтерв'ю для «Universul» політик порушував і питання «нового ритму», говорячи про потребу суттєвих змін у політичному житті. Його позиція була визнана неприйнятною для НЛП Виконавчим комітетом партії 2 грудня, а вже 10 грудня ЦК НЛП констатував, що своєю поведінкою К. Арджетоюну поставив себе поза партією. Правда, слідом за тим помер В. Бретіану, що загалом стало неочікуваним, але призвело до перестановок у НЛП і боротьби за керівництво нею та реорганізації. Також і в НЦП доводилося проводити реорганізацію у відпо-відності до змін у НЛП. Очолення НЛП І. Ґ. Дукою сприймалося як спосіб наблизити НЛП до влади тим паче, що новообраний голова партії заявив про те, що партія буде стояти на службі країни і корони. Разом з тим проблеми в економічному житті країни ставали причиною невдоволення насе-лення владою. Останнє використовувалося і праворадикалами, які чинили антисемітські виступи впродовж осені-зими 1930 р. З цієї причини 2 січня 1931 р. міністр внутрішніх справ І. Міґалаке прийняв рішення про заборону «Залізної Гвардії». Також уряд Міронеску вжив заходи до державної економії і добився другого траншу позики розвитку в розмірі 53 млн доларів.

У лютому 1931 р. в Тімішоарі Ю. Лукачіу склав своє звернення до короля з метою представити власне бачення вирішення економічної кризи у країні. Починалися пропозиції з рекомендації створення уряду виключно з колишніх прем'єрів та добре відомих осіб. Правда, автор ідеї додатково ускладнював конструкцію уряду ще рядом осіб. Програмою такого уряду називав продуктивну та раціональну працю. Відповідні зміни пропонував зробити в парламенті, де сенаторами могли ставали від 42 років, як і змінити порядок обрання й оплати роботи парламентаріїв. Робилися про-позиції щодо створення умов для збільшення прибутків держави. Стосовно організації праці у країні за приклад бралися Німеччина, Італія та СРСР. Ю. Лукачіу підкреслював свою позицію тезою про те, що не володарювання партій, а праця дасть необхідний результат, приведе до прогресу. При цьому визнавав, що пропонувані плани можна реалізувати впродовж 15 років та засвідчував свою вірність королю¹⁴⁹. Проте впродовж доволі короткого часу, 4 квітня 1931 р., за королівським наказом уряд Ґ. Ґ. Міронеску змушений був піти у відставку, після чого мала місце доволі тривала урядова криза, що завершилася встановленням уряду національної єдності¹⁵⁰.

Фактичним ініціатором створення уряду національної єдності вважається король Кароль II, який після демісії уряду дав розпорядження Н. Тітулеску створити уряд. Проте останній, прибувши до столиці 9 квітня, не зміг добитися утворення уряду. Перемовини з головами політичних партій

він вів на основі 5 пунктів, серед яких умова створення уряду національної єдності та входження до нього всіх голів політичних партій із залишенням ними партійних занять; точне виконання фінансового плану Ш. Ріста; створення умов для нових прибутків і відновлення за допомогою Ліги Націй; реорганізація аграрного виробництва на основі впровадження методів великих господарств у малих; піднесення значущості держави шляхом видалення нездатних та злочинних чиновників. Вочевидь помилкою Н. Тітулеску, що було підмічено К. Арджетоюну, стало намагання надати міністерські портфелі представникам НЛП та НЦП, тоді як дрібні партії залишалися без таких. Вибори до парламенту збирався проводити для всіх партій за єдиним списком з резервуванням до 70 місць у Сенаті та Палаті депутатів для глави уряду. У своїх переговорах Н. Тітулеску фактично відійшов від програми уряду, а лідери партій намагалися вибороти для кожної зі своїх кращі умови. У результаті урядова криза створила необхідність допомоги королю, що Н. Тітулеску не вдавалося. Навіть призначений ним склад уряду не був достатньо чітким, бо опублікований список не містив конкретних посад міністрів. У бесіді з Н. Іонеску король висловився доволі негативно щодо дій Н. Тітулеску. Водночас у політичну гру долучився і К. Арджетоюну, який був затребуваний королем для бесіди щодо дій Н. Тітулеску.

На 18 квітня К. Арджетоюну був викликаний до короля і у своїх спогадах згадував, що не припускав можливості створення уряду Н. Йорґі і, як заявляв він сам, у жарт запропонував кандидатуру Н. Йорґі королю. Проте сам король сприйняв таку пропозицію з ентузіазмом, вважаючи, що даній кандидатурі не протистоятимуть націонал-цереністи. За спогадами К. Арджетоюну, король спільно з ним накреслив основних міністрів, зокрема на військового міністра пропонував генерала Амзу, одночасно заявляючи, що ця посада є королівською прерогативою. Також на посаду міністра юстиції король вважав можливим поставити Гаманджіу, міністром промисловості – М. Манойлеску. Серед обговорених кандидатур опинилися Іонеску-Сішешть, Вилковіч, Ґіка, Кантакузіно. Призначення главою уряду Н. Йорґі викликало в останнього надзвичайне піднесення, і 18 квітня відбулося затвердження уряду та принесення ним присяги¹⁵¹.

У день присяги король говорив, що міністри уряду Н. Йорґі звільнені від партійної залежності і сподівався на працю на користь країни. Відзначено було помітну тривалість кризи і задоволення короля від створення уряду. Наголосив король на потребі праці та чесної адміністрації. Для того, щоб відповідати потребам країни, вважав непотрібним складні формули, але прості й доступні. У відповіді Н. Йорґі прозвучала відмова від амбіцій та обіцянка працювати на користь країни. На думку І. Скурту, створення уряду національної єдності було певним кроком до встановлення персонального режиму саме з використанням Н. Йорґі. Останній мав монархічні почування, керував слабкою партією. Крім того, можна було розраховувати на певні прагнення Н. Йорґі, який бажав здійснити добре для країни, хоча б у сфері освіти. Вбачає історик у діях Н. Йорґі і певні амбіції, адже це було чи не єдине міністерство політика. Сам Н. Йорґа заявляв про підтримання монархічної ідеї й особи короля, якому відданий усім серцем. Тож ним список міністрів, запропонований королем, був прийнятий повністю. У відносинах з головами політичних партій, які зайняли вичікувальну позицію, Н. Йорґа сподівався, що його уряд «без партійного характеру» буде користуватися розумінням і допомогою політичних партій. Правда, від НЦП надійшла обіцянка визнати уряд після того, як побачать його в дії. У НЛП говорили про очікування рішень уряду, тільки від ЛНХЗ надійшло висловлення задоволення від безпартійного правління¹⁵².

На 1 і 4-6 червня 1931 р. були призначені парламентські вибори, виграти які мав не тільки уряд, але й сам король, для якого перемога означала визнання правильності його політики. Відповідними були і дії, адже вже 7 травня 1931 р. К. Арджетоюну очолив Міністерство внутрішніх справ, провівши роботу із заміни префектів, а також було здійснено укладення виборчого картелю. Зокрема, К. Арджетоюну забезпечив виборчий картель із НЛП І. Ґ. Дуки, що давало доказ вірності націонал-лібералів королю. Перемога уряду на виборах дала підстави Ю. Маніу говорити про диктаторські й антиконституційні методи підготовки виборів.

Одразу ж після виборів відзначалася перша річниця реставрації, у зв'язку з чим Н. Малакса і М. Аушнітт піднесли королю портфель зі 100 тис. леїв як внесок на допоміжні роботи Палацу. Король на знак подяки не лише потис руки, але й нагородив орденами обох промисловців. Як

відзначає М. Лебедев, посилаючись на працю А. Гирняце, подібні дарунки мали місце і в наступні роки, сягнувши в 1936 р. 650 тис. леїв і ставши причиною збільшення статків короля. Так, саме під час святкування, король прийняв різного роду дарунки від примарій, префектур та асоціацій. Також доречним вважаємо додати, що король приймав дороги подарунки, як це було в 1938 р., коли 3 жовтня святкували 45 років від його народження. Режисер С. Александреску описує цю подію у зв'язку з вибором управителя Національного банку А. Отулеску подарунка для короля із тривалими дискусіями в самому банку. Пропозиція одного з учасників стосувалася виготовлення на золотій плиті гравірованої карти Румунії з тим, щоб вона нагадувала, що король править великою Румунією. Вага такої плити мала скласти 16 кг і виконуватися вона повинна була в суворій секретності. Як описує автор, королю дарунок сподобався, але він висловив критичне зауваження щодо відсутності гір у рельєфному відображенні, що змусило делегацію Національного банку піти в замішанні. На нову аудієнцію представили карту Румунії в рельєфі вагою 20 кг з усіма вершинами гір. Новий витвір повністю задовольнив короновану особу.

Варто зазначити, що уряду національної єдності доводилося діяти в умовах наростаючої економічної кризи, коли державний бюджет необхідно було скорочувати. При цьому високими залишалися витрати на королівську родину, зокрема 24 липня 1931 р. на одруження принцеси Іляни й Антона фон Габсбурга від імені уряду нареченій дарували діамантове намисто вартістю 2800 тис. леїв. Від імені Національного банку Румунії М. Манойлеску вручив нареченій 1 млн леїв. Оскільки наречений належав до родини Габсбургів, то згода на весілля королем була дана тільки за умови, що пара буде мешкати за кордоном. Власне це вважають ще одним виступом Кароля II проти королеви-матері, оскільки королева Марія бажала, щоб принцеса Іляна народжувала на території Румунії. Народжений 15 серпня 1932 р. архикнязь Штефан також вважався претендентом на престол.

Розлад у королівській родині мав місце й у випадку з іншими її членами. Так, у 1934 р. до столиці після розлучення з королем Георгом повернулася королева Єлизавета. Шоком для Кароля II стала смерть короля Югославії Александра, перетворивши його у противника фашизму. Проте всередині родини розрив був неминучим через позицію принца Ніколає. Останній 28 жовтня 1931 р. в Тогані (повіт Бузеу) уклав шлюб з І. Долетті. Оскільки король не давав згоди на такий шлюб, то вже 7 грудня 1931 р. Трибунал Ілфова його скасував. Король також прийняв рішення про дозвіл принцу Ніколає на мешкання за кордоном, на що була виділена сума у 500 тис. леїв, а згодом – 50 тис. франків щомісяця. У квітні 1932 р. принц неочікувано повернувся до країни й уклав нову угоду з королем щодо виїзду за кордон на 1 рік для лікування. Децю пізніше, 9 квітня 1937 р., Коронна рада видалила принца Ніколає з королівської родини. Офіційно мотивували небажанням принца розірвати шлюб з І. Долетті, тоді як справжньою причиною названо розпорядження генерального інспектора армії генералам підтримувати Залізну гвардію. Для Кароля II, після вбивства короля Югославії Александра, це було незворотне рішення і пізніше принц Ніколає змушений був залишити країну¹⁵³.

Складними для Кароля II залишалися стосунки із принцесою Еленою, що вело до обмежень її спілкування з Великим воєводою Мігаєм. Так, відбулося восени 1931 р., коли принцеса прибула до Бухареста, але пробула з сином тільки 2 дні. Його король забрав з собою до Синаї. Тільки 17 лютого 1932 р. король і принцеса досягли угоди, за якою принцеса Елена могла перебувати в Румунії впродовж 4-х місяців та забирати Великого Воєводу за кордон на два місяці. Для утримання матері спадкоємця престолу виділялося 7200 тис. леїв, а для купівлі будинку у Флоренції принцеса продала королю віллу в Мамайї та ферму у Креведії. На придбання їх король витратив 27 млн леїв з Фонду авіаційної марки та 3 млн леїв з фонду підтримки сільського господарства. Згодом за 2 млн леїв ферму продано генералу Кондееску. Критично висловлювався щодо таких дій і К. Арджетоану, який говорив, що гроші, які мали йти на модернізацію армії, пішли на інші витрати. При цьому у країні основна маса населення залишалася у скрутних фінансових умовах. Почасті вони вплинули на тривалість існування уряду національної єдності.

Ситуація, в якій опинилася Румунія, була складною, а ставлення до уряду неоднозначним, оскільки вважалося, що фактичним главою уряду є К. Арджетоюну, людина, до якої прихильно ставився король. Також уряд звинувачувався в підтримці банків, яким загрозувало банкрутство, до того ж «ножиці цін» на ринках демонстрували низьку вартість сільськогосподарської продукції. Загалом уряд національної єдності так і не зміг діяти ефективно і в напрямку бажань короля. Його діяльність закінчилася після заснування 25 квітня 1932 р. Ради національної економіки за участю членів НЛП і НЦП В. Маджару, І. Мігалаке, А. Лапедату, В. Антонеску, К. Гарофлід, Н. Малакса. Припинення діяльності уряду позитивно сприйняли в усіх політичних партіях¹⁵⁴. Доказом можуть бути і нарікання на уряд у колах буковинських політиків, які відгукувалися на його діяльність поширенням різного роду листівок, що критикували діяльність Н. Йорги на посту глави уряду. У Чернівцях комуністи поширювали листівки, в яких називали уряд Н. Йорги – К. Арджетоюну фашистським та звинувачували його у зростанні розмірів податків¹⁵⁵.

Демісія уряду не змусила короля відмовлятися від ідеї уряду національної єдності, через що 3 червня 1932 р. він мав надати мандат на формування уряду національної єдності Н. Тітулеску. Однак ці дії були скасовані і право формувати уряд передано А. Вайді-Воєвод із завданням призначити на 17 і 20-26 липня 1932 р. парламентські вибори. Діяльність уряду викликала розбіжності в румунському суспільстві. Та все ж ним було отримано позику із Франції у 50 млн швейцарських франків, вироблено закон про конверсію боргів, створено Робітничі палати.

Для короля А. Вайда-Воєвод був особою, яка створювала протипагу Ю. Маніу, а разом з тим – розрив у середовищі націонал-цереїстів. Правда, виборча пропаганда в 1932 р. була досить гострою, адже голова Народної партії критикував короля та камарилью за намагання зруйнувати конституційний режим. На передвиборному зібранні він стверджував, що невдача зі скасуванням партій змусила короля перейти до їх дроблення зсередини. Голова НЛП І. Г. Дука намагався добитися для партії добрих відносин з короною. Вибори принесли НЦП 40,3% голосів та дали певний успіх і праворадикальним партіям. Правда, урядом було вжито низку заходів для деякого полегшення становища населення, зокрема у вересні 1932 р. було зменшено на 50% аграрний податок. Однак діяльність уряду не була вдалою і вересень 1932 р. продемонстрував непорозуміння між головою уряду та Н. Тітулеску із приводу пакту ненападу між Румунією і СРСР. Врешті, 17 жовтня А. Вайда-Воєвод склав повноваження голови уряду на користь Ю. Маніу. Останній збирався очолити уряд на основі порозуміння з королем за рядом умов: свободу дій в управлінні, відновлення шлюбу Кароля II із принцесою Еленою, повага до конституційних положень, право уряду на призначення й усунення службовців. Каролю II у присутності Н. Тітулеску та Г. Г. Міронеску довелось прийняти такі умови, оскільки пошук нової урядуючої партії вів до нових парламентських виборів¹⁵⁶.

Угода дозволила зберегти парламент і урядом Ю. Маніу складено присягу 20 жовтня 1932 р. За кілька днів потому у країну, без дозволу короля, прибула принцеса Елена. Прибуттю принцеси збиралися завадити, заборонивши їй в'їзд на станції Жімболіа, а згодом направити її вагон на вокзал Моґшоая, щоб не допустити прибуття на Північний вокзал, де принцесу очікували прихильники. На вокзалі зустрів її генерал Стинґачіу, який повідомив від імені Голови Ради міністрів не починати бесіди з журналістами, а вести мову перш за все з ним. З тієї розмови виходило, що принцеса приїхала на власний розсуд, тоді як Ю. Маніу порадив дослухатися порад і переговорити з королем. Сам Ю. Маніу в бесіді з І. Мігалаке говорив про потрапляння у складну ситуацію. Правда, 1 листопада укладено нову угоду, згідно з якою принцеса могла залишатися в Румунії, але про кожен приїзд і виїзд мала завчасно повідомляти уряду та мати дозвіл короля. Коли принцеса Елена не могла залишатися у країні 6 місяців на рік, то мала право приймати у Швейцарії Великого воєводу впродовж двох місяців. За бажання принцеси бачитися з сином в іншій країні слід було отримати дозвіл короля та згоду уряду. Через міністерство фінансів принцесі платили річне утримання 7 млн леїв. Проте вона мала утримуватися від заяв пресі щодо будь-кого із членів королівської родини, румунської держави. Угоду між урядом та принцесою уряд затвердив 4 листопада 1932 р.

Загалом таємною метою даної угоди І. Скурту вважає бажання Ю. Маніу відновити шлюб королівської пари, ліквідувати камарилью й усунути Е. Лупеску. Діючи в цих межах, 9 листопада Ю. Маніу дав розпорядження А. Келінеску підготувати реферат стосовно труднощів, які створював голова сигуранції, керівники інспекторату жандармерії та префектури поліції. У даному випадку йшлося про звільнення з посад ключових фігур камарильї. Також дав розпорядження Е. Біану збирати інформацію про Е. Лупеску. Також намітив дії супроти генерала Іонеску, генерала Флореску, генерала К. Штефенеску-Амза. Досягнуто було угоди про заміну генерала Іонеску на чолі «Румунських залізниць» Кемерешеску та генерала Флореску на чолі пошти на Пітулеску. Відомо, що Кароль II готував дії у відповідь, однак і позиції Ю. Маніу в НЦП похитнулися внаслідок дій Ґ. Юніана, який 20 листопада проголосив про створення Радикал-цереністської партії. Щоправда, між політиком і королем не існувало домовленості, але випадки Ґ. Юніана проти Ю. Маніу сприймалися позитивно в середовищі королівської камарильї. Боротьба велася на різних рівнях¹⁵⁷.

Початок нового 1933 р. ознаменувався реверансами короля і глави уряду, адже 1 січня в Патріархії Ю. Маніу говорив про конституційне правління, а король – дещо з викликом щодо дружніх жестів уряду. Свою роль у відносинах з Ю. Маніу зіграла й аудієнція 5 січня в короля І. Мігалаке, і ставлення короля до зміни префекта поліції Думітреску. Саме під час аудієнції король висловив І. Мігалаке своє невдоволення його діями, які влаштовувалися проти короля. Також мала місце певна криза відносин всередині партії. Вже 12 січня 1933 р. Ю. Маніу на засіданні Кабінету повідомив про демісію уряду, яка фактично сприймалася як результат незгоди короля із заміною префекта поліції генерала Думітреску¹⁵⁸.

14 січня 1933 р. А. Вайда-Воевод зібрав у себе нараду із приводу складу уряду. Так, Ю. Маніу, І. Мігалаке, В. Маджару виступали за старий склад уряду, тоді як Мірто та Костекеску вважали за краще формувати вільно уряд. Учасники наради не погоджувалися з бажанням А. Вайди-Воевод призначити міністром внутрішніх справ Мірто. Після наради В. Маджару, І. Мігалаке й А. Келінеску вирушили до Н. Тітулеску, де довідалися про пропозицію голови уряду зайняти місце в уряді і його намір погодитися за умови входження до уряду В. Тіля. Також бажав, щоб Міністерство внутрішніх справ очолив Ґелмеджану. У тій бесіді В. Маджару говорив, що А. Келінеску може стати членом Міністерства фінансів. Перемовини велися тривалий час, проте не мали результату. Лише о 23.30 у Палаці пролунала присяга уряду. Наступного дня о 10-й відбулося засідання комітету НЦП, після чого засідав уряд. Як відомо, після зібрання уряду А. Вайда-Воевод цікавився в А. Келінеску ситуацією із префектом поліції столиці. До того ж під сумнівом була ефективність діяльності Ґ. Ґ. Міронеску як міністра внутрішніх справ, хоча саме він змінив І. Мігалаке. На засіданні Ю. Маніу висловив задоволення від того, що уряд очолює А. Вайда-Воевод. Останній же залишив на посадах Ґ. Марінеску та К. Думітреску, що було формою особистого перемир'я з королем у сфері управління країною. Трохи згодом після цих подій Ю. Маніу висловився для газети щодо причини своєї демісії, нарікаючи при цьому на залежність чиновників від короля. Під час засідання Палати депутатів 31 січня 1933 р. політичні діячі виступали із критикою діяльності короля та натякали на відсутність подібних методів у сучасних конституційних монархія¹⁵⁹.

У січні сталася й інша подія – арешт 15 січня 1933 р. Ґ. Форцу, засновника Громадянського блоку порятунку Батьківщини. Основною метою організації була боротьба за визнання прав королеви за матір'ю Мігая Еленою, звільнення короля від впливу камарильї. Автором ідеї арешту Ґ. Форцу було найближче оточення Е. Лупеску. Після кількох тижнів ув'язнення Ґ. Форцу був звільнений. Проте камарилья спромоглася продовжити свою діяльність, узявши під контроль армію, що демонструвало і піднесення до звання корпусного генерала Анджелеску. Про зростання впливу камарильї і самої Е. Лупеску свідчить запис А. Келінеску щодо сніданку 11 липня 1933 р. в Пую Думітреску, де Е. Лупеску займала за столом почесне місце. Слідом з'явився і апелятив у зверненні до Е. Лупеску: «Ваша Величність» ряду політиків та «моя повелителька» у зверненні М. Бібеску¹⁶⁰.

З діяльністю уряду А. Вайди-Воєвод в січні – лютому 1933 р. пов'язано вирішення питання страйку залізничників і розправи над ними в майстернях «Гривіца». Тут проявилася спільна позиція голови уряду і короля в питанні запровадження стану облоги та цензури. Керівництво діями військових тоді було покладено на Ґ. Марінеску. Із приводу дій влади король заявив для газети «*Le Journal*», що порядок буде дотримано за будь-яку ціну. Весна 1933 р. принесла демісію Ю. Маніу як очільника партії й обрання на пост голови НЦП 6 травня 1933 р. А. Вайди-Воєвод. У своїй промові новий голова говорив про діяльність на основі монархічних ідей та обов'язку гуртуватися навколо короля Кароля II. Правда, серед ближнього кола Ю. Маніу зберігалася антипатія до камарильї. Так, племінник політика З. Боїле видав маніфест «*A bătut ceasul*», яким критикував камарилью та Е. Лупеску. Власне, на думку І. Скурту, критика камарильї й, особливо, Е. Лупеску робила останню винною в усіх складностях країни, що є перебільшенням¹⁶¹.

У 1933 р. ставилося питання щодо подальшого керівництва уряду і король усе більше схилявся до призначення главою уряду лідера НЛП І. Ґ. Дуку, проти якого були налаштовані як Н. Іонеску, так і Н. Малакса. Разом з тим державні інтереси, напевне, все ж тут переважали над прагненнями камарильї, адже діяльність лідера НЛП на посту глави уряду могла гарантувати угоди по кредитах, створити гарантії по виплатах, зберегти союзницькі стосунки із Францією й Англією. Останнє могло бути гарантоване, оскільки І. Ґ. Дука виступав проти Залізної гвардії, а отже був гарантом неприєднання до Німеччини й Італії. Королю довелося зіткнутися з дійсним бажанням західних урядових та фінансових кіл вести справи саме з націонал-лібералами, що було потрібним і для відновлення економіки після кризи та забезпечення стабільності у країні. Одночасно король не бажав вступати в конфлікт із представниками великої ліберальної буржуазії. Відомо, що питання допущення І. Ґ. Дуки до влади велось в колі камарильї, оскільки певну роль тут відігравав Р. Франасовіч та його дружина, які підтримували дружні стосунки з Е. Лупеску. Власне, як стверджував П. Пандря, уряд І. Ґ. Дуки в 1933 р. був призначений з волі Р. Франасовіча в палаці принцеси М. Бібеску в Моґошайа у присутності Е. Лупеску.

7 жовтня 1933 р. проходилися урочистості з нагоди 50-річчя відкриття замку Пелеш з відкриттям пам'ятників королю Каролу I та королеві Єлизаветі, як і з демонстрацією відновленого замку Фойшор. Присутніми були король Югославії Александр, два принци Гогенцоллерни, А. фон Габсбург, міністри Е. Бенеш і Жефтіч. Присутність І. Ґ. Дуки на святкуванні дала журналістам розуміння того, що король прийняв рішення щодо приведення у владу представників НЛП. Націонал-ліберали прагнули приходу до влади і навіть із цією метою на 15 листопада 1933 р. призначали маніфестацію проти уряду НЦП. Правда, ця маніфестація була заборонена урядом А. Вайди-Воєвод. Щоправда, і король на початку листопада 1933 р. виявляв невдоволення діяльністю уряду, що, власне, і призвело до демісії А. Вайди-Воєвод 9 листопада 1933 р., попри те, що раніше голова уряду просив у короля дозволу на відкриття парламенту та після того подання демісії. Власне, вона планувалася ним на 13 листопада, проти чого був король¹⁶².

Відставка А. Вайди-Воєвод відкрила політичні консультації короля. К. Арджетоюну навіть став свідком телефонної бесіди короля з Е. Лупеску, яка вочевидь пропонувала когось на призначення. Сам К. Арджетоюну також описує ситуацію, яка склалася навколо майбутнього уряду І. Ґ. Дуки впродовж кількох днів. Він же говорив про те, що уряд І. Ґ. Дуки може бути помилкою, що він буде виключно партійним урядом. На 12 листопада 1933 р. політичними колами було погоджено рішення про створення уряду для виборів та боротьбу проти уряду І. Ґ. Дуки. Правда, в короля К. Арджетоюну заявляв про потребу для країни авторитарного уряду, як і говорив про можливі балачки в суспільстві про те, що уряд призначила камарилья. Принаймні наприкінці бесіди К. Арджетоюну порадив королю про бажаність сильного уряду без жодної політичної партії. Вів бесіду король із О. Гоюю, Ґ. І. Бретіану. При цьому велася мова про можливість співпраці з ними І. Ґ. Дуки. Врешті 14 листопада 1933 р. уряд І. Ґ. Дуки склав присягу. Ґ. Ґафенку теж визнавав, що урядова криза була вирішена «за кулісами», але також вказував, що прихід до влади І. Ґ. Дуки був результатом стурбованості закордонних політиків зростанням ґардистського руху в Румунії,

близького до нацизму і ним підтримуваного. Не дивним було і те, що гаслом нового глави уряду стало: «Я прийшов, щоб захистити Лупяську і зруйнувати Залізну гвардію». Також і король Кароль II із приводу обмеження дій ґардистів перед виборами заявив у інтерв'ю «*L'Intransigeant*» про зв'язок Румунії із Францією.

Критичні замітки проти уряду подала опозиційна преса. Ю. Маніу взагалі називав уряд «сином окультних сил», визнаючи, що уряд не був єдиним цілим при вступі у владу. Також і у НЛП (Ґ. І. Бретіану) визнавали, що уряд прийшов до влади завдяки таємницям камарильї, зважаючи на недопущення в уряд В. П. Сассу. З боку Н. Іонеску мали місце звинувачення І. Ґ. Дуки у зв'язках з масонами. Також заборона Залізної гвардії в опозиції приймалася як нелегальний крок, а Н. Іонеску стверджував, що І. Ґ. Дука взяв країну в оренду. У самій НЛП було прийнято рішення управляти країною в рамках парламентсько-конституційного режиму. Хоча Ґ. І. Бретіану не увійшов до складу уряду, він у передвиборчих виступах заявляв про свою партію як монархічну¹⁶³.

Виграш виборів НЛП дав їй більшість у Палаті депутатів, хоча в НЦП називали парламент нелегітимним. Подальші події призвели до загибелі голови уряду, який, за визнанням К. Арджетоюну, служив королю. Його візит до Синаїї 29 грудня 1933 р. мав на меті доповісти королю про результати виборів та обговорити низку урядових питань. Велася мова про призначення управителя Національного банку Румунії А. Отулеску замість К. Анджелеску, з кандидатурою першого король не погодився і запропонував Д. Думітреску. Також відвідав глава уряду віллу Е. Костінеску і ввечері відбув на вокзал, на пероні якого був вбитий групою ґардистів. Саме це вбивство тривалий час обговорювалося в історичних дослідженнях на предмет поінформованості короля у спробі замаху на І. Ґ. Дуку. В одній з версій король знав про задум і зробив усе для свободи дій нападників. На думку І. Скурту, король був непричетним до організації вбивства голови уряду. Тим паче, що воно справило негативний вплив не тільки на уряд, але й на короля і камарилью. Відсутність короля на похороні І. Ґ. Дуки 2 січня 1934 р. К. Арджетоюну пояснює звичайним грипом¹⁶⁴.

Загибель голови уряду зумовила призначення уряду під керівництвом К. Анджелеску, який одразу ж вважали тимчасовим. Тим не менше урядом дано розпорядження про запровадження стану облоги і цензури з наступними діями проти Залізної гвардії. 4 січня 1934 р. уряд у повному складі вирушив до Синаїї, де, власне, відбулося засідання під головуванням короля з наступним призначенням головою кабінету Ґ. Тетереску. Ця ситуація виявилася поразкою для К. І. К. Бретіану, оскільки декрет було заготовлено в той момент, коли велось в партійних колах обговорення можливої кандидатури глави уряду. Проте не було це і повним виграшем короля, який вимагав, щоб глава уряду був обраний очільником НЛП. Тож 4-5 січня 1934 р. НЛП загалом була надто збурена, коли спершу було обрано головою партію Ґ. Тетереску, а наступного дня К. І. К. Бретіану. З боку глави уряду було прийнято рішення про призначення міністром фінансів не К. І. К. Бретіану, а В. Слевеску. Дії короля, коли мало місце спершу призначення глави уряду, а слідом глави партії, сприймалися як руйнування структури НЛП¹⁶⁵.

Серед інших подій, що мали місце в 1934 р., виділено змову полковника В. Прекупа, яку трактували чи як план дій проти Е. Лупеску, чи для створення умов для переходу до диктатури військ-кових. У цій справі були заарештовані 11 офіцерів. Відповідно створилися умови і для усунення Пую Думітреску. Як вважає І. Скурту, це було справою Е. Лупеску, для якої збільшення впливу і можливостей Думітреску викликало певне занепокоєння, і для якої Прекуп та Думітреску стали ворогами. Проте відставку своєму приватному секретарю король дав у березні 1934 р. Також з посади було усунуто і генерала К. Думітреску, якого віддали під суд і 18 травня 1935 р. засудили на 5 років ув'язнення. Влітку 1934 р. король вислав полковника Н. Тетерану, одного з активних учасників реставрації, до полку в Болграді за висловлення думки про те, що народ невдоволений Е. Лупеску. Ці зміни перетворили Е. Лупеску на ближчу до короля персону, чи не єдину поради-цю, тоді як інші представники камарильї Н. Малакса, М. Аушнітт, Ф. Відер зосередилися на вирішенні економічних проблем. Маршалом Палацу став Е. Урдеряну¹⁶⁶.

Як відзначають деякі з дослідників, попри конфлікт у стосунках між королем та «Залізною гвардією», все ж можна говорити про небажання короля знищити цю організацію. З іншого боку, і

ґардисти намагалися демонструвати свою монархічну сутність. Зокрема, 29 квітня 1934 р. біля Королівського палацу в Бухаресті студенти-легіонери влаштували демонстрацію на знак відданості королю та капітану. Король же вітав демонстрантів з балкону Палацу. 1 грудня 1934 р. К. З. Кодряну проголосив 10 грудня – «Днем страждання легіонера», а 10 грудня 1934 р. звернувся до генерала Кантакузіно-Гренічеру, заявивши про бажання заснувати партію¹⁶⁷.

У відносинах короля та голови уряду залишалось певне протистояння, яке проявилось у спробі Ґ. Тетереску подати у відставку після вироку у справі вбивць І. Ґ. Дуки і завершилося невдоволенням короля. Також свою роль відіграла поїздка в середині грудня 1933 р. І. Панґала до Франції з метою отримання згоди на запровадження в Румунії авторитарного режиму. 28 січня 1934 р. І. Пан-ґал повернувся зі схвальною відповіддю. 5 лютого король приймав на аудієнції І. Панґала, обговоривши питання усунення з уряду Н. Тітулеску, тодішній уряд працюватиме короткий час і після нього буде запроваджено авторитарний уряд цивільних і військових. 2 березня 1934 р. К. Арджетоюну був на аудієнції в короля, де обговорювали зовнішню та внутрішню політику й особисті питання. На початку травня врешті К. Арджетоюну заявив про можливість чинного уряду як достатні для вирішення поточних завдань. Король же вважав, що існуючий лад веде до кризи і що країна потребує змін – нового уряду та нової Конституції. Від майбутнього уряду король бажав присутності у ньому людей з сильною владою, авторитетом, людей, яким би король вірив і з якими б міг порозумітися. Як відомо, тоді авторитарний уряд створити не вдалося, попри те, що А. Авереску ще 5 лютого дав схвалення таких дій під власним головуванням. 19 травня відбулася аудієнція К. Арджетоюну в короля, під час якої було висловлено думку про прискорення процесу зміни режиму. Тоді було складено і програму можливого уряду, де головою Ради міністрів мав стати король, мала мати місце відповідальність міністрів перед королем, скорочення членів Палати депутатів, роль яких зводилася б до голосування за проекти законів. Також І. Панґал мав виробити проект нової Конституції, які він писав за зразком японської. Свій варіант урядової програми пропонував А. Авереску. Врешті-решт і король, і А. Авереску відмовилися від ідеї створення нового уряду.

Таку відмову пояснювали також втручанням посла Франції в Румунії, який передав королю стурбованість уряду Франції із приводу зміни режиму в Румунії. Своє невдоволення можливим приходом у владу А. Авереску висловив король Александр, який вважав політика «людиною Італії». Негативною була і реакція НЦП та інших провідних партій¹⁶⁸.

Власне, 1934 р. так і не став роком впровадження авторитарного режиму в Румунії. Однак саме з нього розпочалася своєрідна підготовка до впровадження такого. Король Кароль II дійсно зосередився на роботі з урядом, а його голова був особою, що цілковито відповідала запитам і вимогам короля. За спогадами А. П. Самсона, Ґ. Тетереску був особою, при керівництві якої король чинив як сам бажав. За словами Ґ. Ґафенку, в уряді велася своєрідна політика, а перестановки у ньому здійснювалися королем за бажанням. Сам Ґ. Тетереску сприймався як людина короля, хоча, як відомо, він повноцінно відповідав і запитам Е. Лупеску.

Румунський історик І. Скурту у своєму дослідженні звертає справедливую увагу на те, що уряд вів свою діяльність у відповідності до закону про захист порядку в державі від 7 квітня 1934 р., яким дозволяли розпускати ті організації, що створювали загрозу для порядку в державі. Як загальновідомо, запроваджений внаслідок вбивства І. Ґ. Дуки стан облоги і цензури періодично продовжувався на нові терміни, що загалом можна було використовувати проти політичних партій і груп, насамперед тих, що вороже ставилися до короля чи камарильї. Цей, а також закон про збільшення повноважень від 9 липня 1934 р. не тільки розширювали можливості в діяльності уряду, але й обмежували на ділі демократію у країні. Останній закон стосувався розширення повноважень уряду в період між сесіями і дозвіл для нього видавати декрето-закони, які парламент міг проголосувати в сесійний період. Фактично так обмежувалася діяльність Парламенту, із приводу чого Ґ. Юніан говорив про вірогідне скасування такого інституту. Можливо, із приводу такої ситуації голова Палати депутатів Н. Н. Севяну у виступі 16 листопада 1934 р. заявляв про потребу підтримки престижу Парламенту, парламентського режиму, вважаючи їх гарантією збереження громадянських свобод.

Мова поки не велася про зміну режиму, оскільки Парламент продовжив свою діяльність, хоча голова уряду отримав ширші можливості для виконання своїх функцій. На цьому тлі знижувалася законодавча функція парламенту й обмежувався контроль із його боку за виконавчою владою. Крім того, такі умови викликали думку у ближньому колі короля щодо можливості зміни Конституції. Король Кароль II наприкінці 1934 р. дав розпорядження довіреним особам редагувати текст нової Конституції, якою б передбачалися можливість призначення королем більшої кількості сенаторів, скорочення числа депутатів, розширення повноважень короля. Відповідно, ідею зміни Конституції підтримував і Ґ. Тетереску, вважаючи необхідним прилаштувати її до нових обставин політичного життя. Натомість голова НЛП К. І. К. Бретіану виступав категорично проти ревізії Конституції, як і протестували проти такої опозиційні партії¹⁶⁹.

У подальшому воля короля і внутріпартійне протистояння відігравали помітну роль у політичному житті країни. Зокрема, в першій половині 1935 р. зміни в уряді вважалися демонстрацією переваги «молодих» лібералів над «старими». Мова велася про призначення міністром юстиції В. Попа, який тільки з 1 лютого 1935 р. вступив до НЛП. Голова партії також заявляв про порушення урядом доктрини і програми партії, як і не погоджувався зі станом облоги і цензури у країні. Ударом по позиції НЛП слід вважати відставку міністра закордонних справ Н. Тітулеску 29 серпня 1936 р. Правда, ця подія робила короля особою, що керувала зовнішньою політикою держави¹⁷⁰.

У цей період помітне місце займали особи з числа наближених до камарильї. Так серед них І. Скурту називає генерала П. Анджелеску, І. Інкулеску, Д. Юка, В. Поп, Р. Франасовіч, А. Бентоу, П. Бежан, Ґ. Каранфіл, Т. Мошою, Р. Ірімеску, генерала Ґ. Марінеску, генерала К. Ілассевича, генерала П. Теодореску, яких призначали на посади в міністерства, фонди яких складно було контролювати. Однак камарилья викликала протести і вже 28 червня 1934 р. зустріч Ю. Маніу, А. Авереску, Ґ. Філіпеску вкотре продемонструвала наміри організації кампанії проти зміни Конституції, за усунення з посади Ґ. Марінеску, вжиття заходів для вислання Е. Лупеску. У січні 1935 р. в Бедечіні з нагоди дня народження Ю. Маніу виступив з антикарлістською промовою. Того ж місяця на засіданні секції НЛП-георгістів сектору Блакитного столиці у виступах робилися заяви проти Е. Лупеску. У січні 1935 р. Ґ. І. Бретіану й А. Авереску поширювали у країні та за кордоном спільну листівку, спрямовану проти камарильї та Е. Лупеску. У грудні 1934 р. мав місце інцидент між виконуючим обов'язки начальника Генерального штабу генералом І. Антонеску та міністром оборони П. Анджелеску із приводу реорганізації армії. Дана ситуація привела до протистояння між королем і генералом І. Антонеску. Цей конфлікт також перейшов на парламент, а виступи Ю. Маніу змусили короля використати А. Вайду-Воєвод для ослаблення НЦП. Як результат – утворення 25 лютого 1935 р. Румунського фронту. Крім того, вважається, що і створення НХП 14 липня 1935 р. із програмою, яка вимагала зміни Конституції, грало на руку королю. Вже в січні 1936 р. А. Келі-неску звернувся до І. Мігалаке із приводу можливості приходу партії до влади та вказав, що таке можна зробити з волі короля¹⁷¹.

Влітку 1935 р. комуністи продовжили пропагандистську кампанію і в листівці «відзначили» річницю приходу до влади Кароля II, якого назвали смертельним ворогом румунського народу. Політичні партії й особу короля подавали як засоби фашизації країни та нагадали, що комуністи подавали тривожні сигнали із приводу приходу його до влади. Та й період 1930-1935 рр. характеризували як роки занепаду в економічній сфері. У політичному житті комуністи відзначили заходи короля у справі придушення «залишків парламентської демократії», яким назвали правління Йорґи – Арджетояну та відзначали концентрацію реакційних елементів з буржуазних партій в особі Ґ. Бретіану та А. Вайди. До реакційних дій короля відносили також підтримку Залізної гвардії із прикриттям вбивства І. Ґ. Дуки, розправи з робітниками у Ґривіці. Правлячі кола звинувачували в підготовці війни проти СРСР та зближенні з Німеччиною. Висновком з усього було твердження, що свобода, мир і демократія для Румунії гарантуватиме робітничо-селянський уряд після скинення монархії. Близько за часом появи стала і стаття у «*Scînteia*» від 20 червня 1935 р. і стосувалася заяви від 8 червня 1935 р. Ґ. Марінеску. Вчергове порушувалося питання загрози встановлення режиму неприкритої диктатури. Кроком до неї називали і модифікацію Конституції, яку вважали скопійованою з нової польської конституції, де глава держави не вважався

відповідальним перед народом чи парламентом і мав право призначати уряд, керувати парламентом, управляти юстицією, країною й армією. Фашистським цей проект іменували також і з причини виділення нової групи олігархів та прихильників прийняття конституції (К. Арджетоюну, А. Вайда-Воєвод, О. Гоґа). Од-ночасно критикували за даний проект не лише Г. Тетереску, але й автора контрпроекта І. Міґалаке¹⁷².

Король Кароль II під час діяльності уряду Г. Тетереску також проявив себе як діяч, що спрямовував зусилля на розвиток культури. Цю позицію він визначив для себе і країни 15 серпня 1930 р. під час відкриття літнього університету у Веленій де Мунте, коли заявив: «Буду Бринковяну ру-мунської культури». Власне, королівські фундації, які займалися питаннями культури, також ак-тивізували свою діяльність. Серед заснованих та утримуваних королем називали Королівську культурну фундацію «Принц Кароль», яка володіла Палацом культури, бібліотеками, журналом, музеєм села, «Фундацію короля Фердинанда» в Яссах, «Королівську фундацію за літературу і ми-стецтво «Король Кароль II», «Фундація за науку «Король Кароль II» у Клужі й інші, що загалом вписувалося у проблему піднесення культури країни.

Так, «Фундація Кароля I» володіла великою бібліотекою, якою користувалися студенти та професура вищих навчальних закладів. Власне, ця та фундації в Яссах і Клужі перші підтримували наукові дослідження, тоді як «Королівська фундація за літературу і мистецтво» займалася підтримкою книгодрукування. У межах своєї діяльності видавництва фундації опублікували твори як румунських авторів, так і переклади авторів світової літератури. З метою кращої організації діяльності було створено і «Союз королівських культурних фундацій». Через культурну фундацію «Принц Кароль» створювалися заклади культури по країні у вигляді будинків культури з невеликими бібліотеками.

У літературі, що декларувала кроки короля, зверталася увага на його інтерес у справі піднесення освітнього рівня молоді, у зв'язку з чим особливою (з румунським характером) визнавали організацію «*Straja Țării*».

Король намагався виступати також як особа, що піклується про піднесення рівня життя румунських селян, коли через фундації створювали студентські групи, які впродовж трьох місяців вивчали щоденне життя селян. Та й сам король знав про проблеми румунського села, де ліквідація антисанітарії, потреби поліпшення господарювання були головними. Також намагалися проводити поліпшення і в міському середовищі, де існувала потреба у проведенні каналізації, побудові нових будинків, заощенню вулиць¹⁷³.

Король Кароль II був прихильником участі у великих заходах. Саме в його присутності було урочисто відкрито Триумфальну арку 1 грудня 1936 р., з ним погоджено відзначення «Місяця Бухареста» в 1935-1940 рр., під час якого відбувалися різні мистецькі заходи, фіксувалася історична пам'ять¹⁷⁴.

Все ж, попри політичну діяльність короля й ускладнення у стані його здоров'я, не заважали спілкуванню з Великим воєводою Міґаєм. Традицією стало проведення часу королем у колі Міґая та Е. Лупеску. Вже на початку 1930-х рр. Великий воєвода став проводити більше часу в оточенні дітей з родин близького оточення Кароля II.

25 червня 1932 р. Великий воєвода склав іспити за початкову школу у присутності короля і комісії. На той рік випало і створення королем придворного класу, за прикладом подібних навчальних закладів, які в різні часи діяли при дворах європейських монархів. Вже 20 вересня 1932 р. Великий воєвода разом із майбутніми однокласниками складав вступний іспит до ліцею перед комісією, очоленою міністром освіти Д. Густі. За місяць після цього було створено і викладацький склад Палацового класу, в якому з 9 професорів двоє були викладачами університету. Навчання розпочалося 24 жовтня 1932 р. урочисто в замку Пелеш. До класу включили учнів, яких вибрали з різних столичних ліцеїв та віддали його в підпорядкування міністру освіти. Учні, які вступили до класу, були дітьми людей різних професій і бухарестцями, за винятком двох. На початку 1933 р. було вирішено включити до класу вихідців з Ардялу та Бессарабії, якими стали Г. Душа і Р. Кябуру¹⁷⁵. Загалом з початкової кількості 11 учнів, клас виріс до 14 і був своєрідною, хоча і не повною, мо-

деллю «Великої Румунії», адже в ньому навчалися учні з Мунтенії, Бессарабії, Буковини, Трансильванії, Банату, але без Молдови, Олтенії, Добруджі, Крішани-Марамурешу. Також, окрім румунів, у класі були по представнику німців та угорців, які одночасно представляли кальвіністів і лютеран¹⁷⁶. Навчання проводилося за триместрами в Сінаї та Бухаресті. Поряд з навчанням учні брали участь у діяльності румунської скаутської організації. Освіта майбутнього короля доповнювалася також і здобуттям військової підготовки, оскільки за волею короля спадкоємець престолу був записаний до військового ліцею в монастирі Дялу¹⁷⁷.

Для Мігая період навчання у лицейних класах палацової школи став часом отримання загальної та військової освіти, знайомства із країною. Наскільки практичним було навчання, свідчать і повідомлення із преси. Так, 13 лютого Великий воєвода разом з однокласниками та в супроводі королівських ад'ютантів під керівництвом проф. І. В. Груйа відвідав суд VIII округи Бухареста. Тут учнів зустріли міністр І. Н. Міческу та працівники міністерства юстиції. Учні відвідали всі інстанції суду, а Великий воєвода побував на карному та цивільному процесі. Інший візит до судової установи спадкоємець престолу здійснив зі своїми однокласниками в березні 1940 р. У Каса-ційному суді Великий воєвода знайомився з функціями судових органів та взяв участь у дебатах об'єднаних секцій Вищого суду. Загалом спадкоємець престолу навчався за програмою, визначеною королем як підготовка до самостійного правління.

У 16 років він також отримав звання сублокотенента у Винеторій де Мунте, що супроводжувалося врученням різного роду подарунків, прийомом, військовим парадом. У цей же період він налагоджує стосунки з Е. Лупеску, а у 15 років зіткнувся із загрозою для життя внаслідок небажання короля вчасно прийняти рішення з оперативного втручання¹⁷⁸. Після візиту до Лондона на коронацію Георга VI, Мігай відвідав Брюссель, Ганновер, Берлін, Варшаву, що в результаті призвело до змін у його настроях. Справив враження на Мігая і А. Гітлер. Однією з особистих сторін життя королівської родини були і любовні пригоди Великого воєводи, адже участь у цьому брали також король та Е. Лупеску. Принаймні закоханість Великого воєводи Мігая в Івонну і його сподівання завершилися викупом листів за 2 млн леїв. Як відзначав король, негативний вплив на Великого воєводу справила звістка про те, що Івоніка живе з офіцером Штюбеєм. Ситуація з Великим воєводою була настільки складною, що змусило короля брати Великого воєводу на вихід у море. Разом з тим згаданий випадок підштовхнув Великого воєводу до нового захоплення – він закохався в сестру свого однокласника К. Малакси Ірину. Правда, і в цьому випадку стосунки були розірвані¹⁷⁹.

Ставлення до короля Кароля II було доволі різним у різних регіонах та соціальних верствах суспільства. Проте доволі часто виникали ситуації, коли громадяни Румунії не вельми шанобливо відгукувалися на адресу короля. Як правило, за ці дії вони переслідувалися в суді, оскільки нерідко висловлювалися привселюдно та звинувачували у відсутності порядку в Румунії¹⁸⁰.

Серед заходів, які мали посилити позиції короля в політичному житті країни, стали і його поїздки країною та участь в урочистих чи святкових заходах, що мало особливу вагу для прикордонних регіонів, одним з яких була Буковина. Так, свій перший візит до Чернівців як король Кароль II здійснив у травні 1933 р. Впродовж 24 і 25 травня король перебував у місті та взяв участь в урочистих богослужіннях і святі героїв, урочистому засіданні в університеті, відкритті аеропорту та ряді інших заходів¹⁸¹. Тоді в урочистостях взяли участь Великий воєвода Мігай, державний підсекретар Ірімеску, капітан Чічею (комендант аеропорту), митрополит Нектарій, хор с. Козмин та інші. Суверен Румунії у своїй промові наголосив на важливості самої події та потребі розвитку повітряної навігації. Відзначив король ініціативу міста в питанні спорудження аеропорту, поставивши її як приклад для інших куточків країни та заклавши префектів повітів резервувати в по-вітових центрах землі під майбутні аеропорти. Та й сам аеропорт був оцінений як «перша квітка для майбутнього розвитку нашої комерційної авіації»¹⁸².

Другий візит Кароля II до Чернівців відбувся восени 1935 р. 12 жовтня король прибув до Чернівців, де на залізничному вокзалі його вітав примар міста Д. Мармелюк. Овації супроводжували короля на його шляху до нової будівлі університету, яку він мав відкрити разом з початком навчального року. Урочисте богослужіння велось на терасі університету у присутності короля,

Великого воєводи Мігая, інших членів королівської родини, членів уряду на чолі з Г. Тетереску, військових аташе різних країн та представників румунської армії, професорів і студентів університету, глав місцевих установ. Після цього в Актовій залі університету ректор І. Ністор відкрив урочисті святкування промовою, зверненою до короля та з подякою йому, як патрону університету. Кароль II відповів ректору досить широкою промовою. Кароль побажав, щоб новий рік був плідним для всієї громади, та зауважив на потребі не втрачати з поля зору батьківщину. Студентам побажав дбати про три речі – навчання, дух та здорове тіло. Після відкриття нового 1935-1936 навчального року король відвідав новий музей, який також носив його ім'я, та відбув до Сучави для участі в маневрах¹⁸³.

З високих гостей, які відвідували Чернівці в цей період, можна виділити і Великого воєводу Мігая, який часто супроводжував у мандрівках свого батька. Щоправда, 1936 р. візит на Буковину Великий воєвода здійснив для участі у стражерському таборі разом з учнями Палацового класу. Зі слів одного з учителів Великого воєводи майора-ад'ютанта Т. Сідоровіча, Мігай мав пройти всі заходи, які би стали у пригоді майбутньому королю¹⁸⁴. Загалом візити високих осіб до міста демонстрували виключну прихильність чернівчан династії. Як правило, вулиці, якими пересувалися королівські кортежі, були прикрашені квітами, тут же знаходилася певна кількість городян, які вітали короля, що створювало образ святкового міста.

На шляху до диктатури чи, власне, абсолютистської монархії, якою Кароль II прагнув замінити конституційну монархію, був ряд політичних діячів. Одним з них виявився Ю. Маніу, який вів доволі розгорнуту пропаганду проти камарильї. Наприкінці червня 1934 р він провів зустріч з К. І. К. Бретіану, обговоривши угоду щодо можливості боротьби за парламентську демократію. Правда, в обох політиків були різні погляди на проблему, адже якщо Ю. Маніу вважав можливим змінити все, усунувши Е. Лупеску від короля, то К. І. К. Бретіану припускав, що король міг знайти нову «метрессу», залишивши систему незмінною. Поза межами країни Е. Лупеску бачили як особу, що впливає на політичне життя у країні. Зокрема, у французькій «*Suvalo*» у грудні 1935 р. писали про її безпосередній вплив та неймовірний її злет. Успіху сприяли, за словами автора матеріалу, не тільки особистий магнетизм, але й розбіжності в рядах її противників, серед яких помітними були представники «Залізної гвардії». Тим не менше студенти-націоналісти виступали противниками короля та Е. Лупеску. Проти короля й, особливо, Е. Лупеску також мали намір організувати заходи на початку листопада цереністи. З цієї причини король мав зустріч з І. Мігалаке та добився від нього обіцянки щодо відмови від заходів. Мова велася про похід на Бухарест 200 тис. членів НЦП.

У політичному відношенні 1936 р. був часом боротьби за владу, в якій НЦП намагалася отримати право на уряд. Проте рішення залишалося за королем. З цього приводу відомо про розмову А. Келінеску і Г. Марінеску, який 24 липня 1936 р. говорив першому про можливість приходу до влади партії за умови вирішення питання з Ю. Маніу та відмови від співпраці з КПР. У цей же період мала місце агітація др. Д. Джерота на користь республіки в Румунії, яку пов'язував з можливістю розвитку демократії. За свою діяльність проти камарильї Д. Джерота був двічі заарештований, вперше 24 листопада 1935 р. із закриттям медичного факультету, але судовий процес пройшов вдало із причини небажання короля привертати увагу до даної справи¹⁸⁵.

У 1936 р. королем Каролем II робилися спроби порозумітися з ґардистами, чого намагався не допустити К. З. Кодряну. Тим не менше не без підтримки короля було організовано Конгрес студентів-легіонерів у Тиргу-Муреш 2-5 квітня. Крім інших, на конгресі прийнято рішення проти Е. Лупеску. Вже 6 квітня 1936 р. І. Мігалаке відзначив, що уряд втратив контроль за ситуацією та говорив про недопустимість толерантності до Легіонерського руху. На прийомі в короля 25 травня 1936 р. А. Келінеску також говорив про загрозу ґардистів, про терористичні методи діяльності, які вели до громадянської війни. Помітною стала перевага над королем легіонерів і під час поховання в Бухаресті І. Моци та В. Маріна, що проявилася і в «дипломатичному інциденті». На продовження наприкінці лютого 1937 р. король спілкувався з К. З. Кодряну, де говорив про симпатії до Легіонерського руху та намір встановити режим особистого правління. За проголошення короля капітаном Легіонерського руху обіцяв К. З. Кодряну посаду глави уряду.

Відмова К. З. Кодряну королю на підставі неготовності легіонерів до урядової діяльності поклала край відносинам з королем і визначила подальші наміри Кароля II в організації усунення капітана¹⁸⁶.

Продовженням намірів короля до встановлення особистого уряду стало піднесення Ґ. Марінеску до рівня державного субсекретаря в Міністерстві внутрішніх справ. Таким чином, в уряді було порушено принцип однорідності, оскільки новопризначений державний підсекретар не був членом НЛП. Одночасно офіційно в уряд було введено представника камарилы¹⁸⁷.

Важливе місце в діяльності уряду залишалося протистояння між владою та Легіонерським рухом. З метою зменшення впливу ґардистів на молодь та виховання її в монархічному дусі 4 квітня 1936 р. заснували «Освітній офіс румунської молоді», який мав займатися навчанням, спрямуванням і застосуванням молодіжної освіти, а також координацією і контролем за діяльністю державних інституцій та приватних установ. На додачу до цього було реорганізовано скаутський рух і декрето-законом від 7 жовтня 1937 р. засновано «Straja Țării», де прославляння великого стражера короля Кароля II поклали в основу виховного процесу.

Діяльність влади проти ґардистів мала результатом пошук домовленостей в антикарлістських колах, і вже 11 березня 1937 р. зустріч К. З. Кодряну з З. Боїла передбачала можливості встановлення союзу з Ю. Маніу. Спільні дії проти короля Кароля II передбачалися і під час зустрічі К. З. Кодряну з Ґ. І. Бретіану 22 квітня 1937 р. Для влади ж, особливо для короля, ґардисти були також проблемою і внутрішнього плану. Йдеться про принца Ніколае, який, протестуючи проти невизнання королем його шлюбу з І. Долете, пішов на союз з ґардистами, обіцяючи їм допомогу. А. Язькова відзначає розсилку ним листів з рекомендацією офіцерам армії приєднатися до ґардистів.

Саме із приводу принца Ніколае і скликали Коронну Раду 9 квітня 1937 р., участь у якій узяли члени уряду, голови палат Парламенту, маршал К. Презан, голови політичних партій К. І. К. Бретіану, І. Мігалаке, А. Авереску, Н. Йорґа, А. Вайда-Воєвод, К. Арджетоюну, О. Гоґа, Ґ. І. Бретіану, Ґ. Юніан, Ґ. Філіпеску. Формальним приводом скликання Коронної ради залишалося питання морганатичного шлюбу принца Ніколае. Король у виступі говорив про ситуацію, яку створив принц Ніколае. У звіті голови Ради міністрів наполягалось на потребі застосування статті 13 Статуту королівського дому. Під час обговорення Н. Йорґа порушив питання про долю династії та її продовження в разі смерті чи відсторонення короля, звернувши увагу на те, що слідом за Великим Воєводою претендентом на престол є принц Ніколае. Радив усунути принца від армії, залишивши решту так як є. Король на це зауважив, що подібне вже робилося. У виступі К. Арджетоюну заявлено про втрату принца для династії і на підставі цього вважав необхідним застосувати статтю 13 Статуту королівського дому. А. Авереску, заявивши про можливість визнання морганатичного шлюбу, наразився на заперечення короля щодо існування такого варіанту. Подібно висловлювався і А. Вайда-Воєвод, а Ґ. І. Бретіану радив зробити нове звернення до принца. О. Гоґа виступив за застосування статті 13, оскільки вважав необхідним підтримання престижу династії. І. Мігалаке висловився за віддалення принца, а за застосування статті 13 Статуту виступали Ґ. Філіпеску та маршал К. Презан. Проти вислання принца виступив Ґ. Юніан. Проте рішення Коронної ради зафіксувало застосування статті 13 закону цивільних актів членів королівської родини.

Наступного 10 квітня 1937 р. принц Ніколае підписав декларацію, якою визнавав своє перебування за кордоном, право короля на надання дозволу про повернення у країну. Місцями проживання було визначено в маєтку Броштень повіту Байа або в Центральній адміністрації маєтків у Бухаресті. Заборонялося принцу будь-яка участь у політичному чи публічному житті, виступи у пресі. Утримання принца з 1 квітня мало становити 500 тис. леїв, які переводилися в іноземну валюту на основі золотого лея. Проти рішення Коронної ради протестували в Легіонерському русі, виступаючи проти зв'язку Кароля II з Е. Лупеску. Правда, агітація легіонерів не мала результату і 15 квітня 1937 р. принц став приватною особою Ніколае Брана. Саме ці події румунський історик І. Скурту назвав виявом впливу Е. Лупеску¹⁸⁸.

Період із 2 листопада по 31 грудня 1937 р. сам король назвав насиченим політичними подіями. У своїх записках він називав дві події – новий військовий закон та припинення повноважень уряду

Г. Тетереску. У цьому відношенні рішення короля було результатом його перемовин з політичними лідерами. Так, для нього опозиція являлася опонентом, де Ю. Маніу був особою, з якою в ко-роля мали місце непорозуміння. К. З. Кодряну був тим опозиціонером, який вважав важливою проблемою соціальних змін. Саме це стало першою причиною продовження терміну повноважень кабінету Г. Тетереску з метою проведення виборів, хоча опозиційність групи Д. Бретіану створювала додаткові труднощі.

Результати виборів, які виявилися провальними для уряду, король назвав причиною своїх переговорів з іншими лідерами виборчих змагань. У НЦП прийнятною фігурою для короля був І. Мігалаке, якого король просив бути главою уряду на умові співпраці з націоналістами, перш за все із групою А. Вайди-Воєвод. Правда, поведінка І. Мігалаке призвела до відмови, в чому помітну роль зіграло оточення самого І. Мігалаке, яке відмовилося від співпраці з націоналістами. Вибрати інше крило НЦП в особі Ю. Маніу король не наважувався, оскільки вибір політика було зроблено перед виборами через угоду з К. З. Кодряну. Саме про передвиборчу угоду Кароль II писав як про «шах королю», хоча король вважав можливим досягнути порозуміння. Також король зауважував, що за результатами виборів можна було пропонувати владу і К. З. Кодряну, але в суспільстві такий крок могли оцінити тільки легіонери.

Завершення діяльності уряду націонал-лібералів давало сподівання І. Мігалаке на виконання королем обіцянки про приведення у владу націонал-цереністів. Саме тому на конгресі НЦП 4 квітня 1937 р. він просив про повну довіру і залізну дисципліну від однопартійців. Гострі виступи проти НЦП з боку НХП та Легіонерського руху почасти стали причиною початку політичних консультацій Каролем II 9 листопада 1937 р. стосовно створення нового уряду. Правда, перші зустрічі було проведено з О. Гою, Г. І. Бретіану, Г. Філіпеску, А. Вайдою-Воєвод, Г. Юніаном, які загалом висловлювалися за створення уряду для виборів. К. І. К. Бретіану висловлювався за уряд НЦП.

Для І. Мігалаке король визначив аудієнцію на 12 листопада 1937 р., на якій обговорення почалося із заяв про наявність програми дій. Щоравда, виклад самої програми король не побажав вислухати, вказавши, що пропозиції І. Мігалаке є пропозиціями Г. Г. Міронеску та А. Вайди-Воєвод. Король дав добу для роздумів щодо співпраці з А. Вайдою-Воєвод. Таким чином, король намагався нейтралізувати Ю. Маніу. Проте вже увечері на бюро І. Мігалаке заявив, що не буде йти на співпрацю з А. Вайдою-Воєвод. Наступного дня він був на аудієнції в короля, де отримав схвалення програми, але і зауваження про небажання політиків бачити І. Мігалаке у владі й цим пояснював необхідність спільного з А. Вайдою-Воєвод уряду. Того ж дня було скликано Постійну делегацію, де голоси розділилися: Г. Гафенку і Кепітеняну говорили про потребу спілкування з головою Румунського фронту, А. Келінеску виступав за створення великої партії. Проте 14 листопада 1937 р. І. Мігалаке відмовився від урядового мандату, зазначивши, що партії та люди стали інструментами політики короля. І. Мігалаке прийняв рішення про використання партії для конституційної боротьби. Вже 22 листопада 1937 р. на засіданні ЦВК НЦП було ухвалено рішення щодо обрання на пост глави партії Ю. Маніу після демісії І. Мігалаке, що робилося у відповідності до бачення Ю. Маніу символом конституційної боротьби. Останній вже 25 листопада підписав пакт ненападу з Г. Бретіану та К. З. Кодряну, що негативно було сприйнято А. Келінеску, який визнав, що дії НЦП тепер стали антикоролівськими.

Урядовий мандат було довірено королем Г. Тетереску, і 17 листопада уряд, в якому міністром внутрішніх справ став Р. Франасовіч, склав присягу. Відповідні декрети дали підставу розпустити парламент та розпочати вибори наприкінці грудня 1937 р. Король також вказав потребу укладення виборчих картелів, які НЛП здійснила з Націонал-демократичною партією, Румунським фронтом, Німецькою партією. Правда, на керівників повітових організацій НЛП не завжди доводилося розраховувати в укладенні угод. Зокрема, В. Яманді (повіт Ясси), Н. Гуранда (повіт Нямц), як голови повітових організацій, знехтували рішення керівництва. Та все ж обидві провідні політичні партії країни вступили в союз із продиктаторськими силами, що заперечувало можливість їх боротьби за демократичні свободи¹⁸⁹.

Разом з тим як уряд, так і король та камарилья намагалися використати всі можливості для компрометування НЦП та Легіонерського руху, як основних ворожих владі сил. Так, доволі активно проти Легіонерського руху використовували НХП. На початку грудня щойно прийнятий до НХП І. Міческу заявляв про неможливість зміни орієнтації країни в зовнішній політиці ніким, крім короля. У виступі голови Ради міністрів на радіо 12 грудня 1937 р. Ю. Маніу було названо великим правопорушником. Проти Ю. Маніу виступав і Н. Йорґа, який вважав, що неможливо допустити, щоб король став конституційною лялькою, що здалася Ю. Маніу. Правда, програв урядом парламентських виборів також не вирішив, але продовжив політичну кризу у країні. Це створило умови для рішення короля передати владу голові НХП, рішення про створення такого уряду було прийняте станом на 23 грудня 1937 р. Власне, це змусило О. Гоґу впродовж трьох годин у ніч на 24 грудня вести перемовини з А. Келінеску з викладом власної програми та складом міністрів.

Сам король Кароль II відзначав, що єдиним конституційним кроком для нього лишалося домовитися з НХП, хоча при цьому він же визнавав неможливим тривалу діяльність подібного уряду, оскільки це були антисеміти. Король вважав, що для О. Гоґи уряд був втіленням його амбіцій. Також пояснював свій вибір у формуванні уряду та створення у ньому відповідної рівноваги. Важливим було для короля ворожість лідерів націонал-християн стосовно ґардистів. Вибір А. Келінеску як міністра внутрішніх справ вирішував проблему боротьби проти ґардистів¹⁹⁰.

Різною була оцінка дій короля в період зміни системи. Так, створення уряду О. Гоґи сприймалося в Польщі як позитивне рішення, через що в польській пресі поширювалася інформація про програму та дії уряду. «*Gazeta Polska*» писала про втрату в населення довіри до політичних партій та парламенту, про успіх правих партій. Саме у цьому вона вбачала причину дій короля у справі створення націоналістичного уряду. Значущою для Румунії називалася фігура нового глави уряду. Польська громадська думка вітала такий вибір і до того ж приймала голову уряду як друга Польщі. Саме стосовно його уряду газета писала про можливість реалізувати справжнє національне єднання, якого потребувала Румунія. З цієї точки зору приймалося повністю рішення короля як сприятливе. Відзначали також у польській пресі успіх міністра закордонних справ І. Міческу.

У численних газетних публікаціях із приводу нового уряду неодноразово підкреслювалася традиційна дружба та союзництво. Наголос робився на важливості особи короля, його ролі в даних процесах. Саме король у польській пресі представлявся як особа, навколо якої об'єднувалося все політичне життя країни. При цьому уряд О. Гоґи трактувався як такий, що складався із приятелів Польщі, до яких відносили І. Міческу, І. Антонеску. Приведення у владу О. Гоґи пояснювалося як рішення короля, яке співпадало з рухом румунської нації до націоналізму. Тут звертали увагу на вибір короля саме даного представника націоналістичного руху. З цієї причини польські праві газети, як «*A.V.C.*», вітали дане рішення як таке, що робилося в рамках користі для всіх європейських націй.

Англійська преса звертала увагу на виступ глави уряду на радіо. У Віденській пресі відзначали обіцянку І. Міческу щодо незмінності зовнішньополітичного курсу Румунії. Проте неодмінним фігурантом усіх публікацій виступав король, який скористався своїм конституційним правом для спрямування країни в потрібне русло¹⁹¹. В американській пресі представник агенції «*Associated Press*» У. Стенкопф звернув увагу на заяву короля про існування в Румунії єврейського питання та спроби його вирішення. При цьому робилася заява про відмову від можливої депортації євреїв. Також король демонструвався як прихильник союзу із Францією, Великою Британією, участі Румунії в Малій і Балканській Антанті.

Серед інших оцінок дій короля можна назвати і публікацію 19 січня 1938 р. в «*Giornale d'Italia*» В. Гайда, який назвав короля серцем національного румунського руху, палким патріотом, знайомим із внутрішніми і зовнішніми проблемами Румунії. Вказувалося також і на інтерес короля до джерел фінансування заходів фашистської держави, умови існування італійських робітників. Віденський журналіст Карл Антон Принц Роган у публікації в «*Berliner Tageblatt*» 8 лютого писав про Кароля II як сучасного короля, що відчуває й узгоджує потреби держави з

народними бажаннями. Він же звертав увагу на єврейське питання, викликане міграціями євреїв після війни. Також робив наголос на ставленні короля до країни та населення¹⁹².

Вже 24 грудня 1937 р. між А. Келінеску й Е. Урдеряну відбулася бесіда щодо порозуміння між двома політиками, де було вказано на 29 грудня як дату створення нового уряду. До 27 грудня відбувалося формування складу нового уряду і певні складнощі були із призначенням на посаду І. Антонеску, який бажаним бачив участь Ґ. І. Бретіану. На 28 грудня уряд був повністю укомплектований, а король наголошував на принципі співпраці. Того ж дня король заявив про свою довіру А. Келінеску.

Принаймні призначення останнього на посаду міністра внутрішніх справ вважали волею короля до продовження боротьби проти легіонерів. Саме А. Келінеску король дозволив застосовувати зброю проти легіонерів. Та й загалом створення уряду під керівництвом О. Гоґи також було несподіванкою для громадської думки. У середовищі праворадикалів також з нерозумінням сприймали протистояння двох партій із практично однаковою доктриною, що змусило О. Гоґу через М. Стурдзу шукати порозуміння з К. З. Кодряну. Таке і було досягнуте 9 лютого 1938 р.

Цей фактор, як можливість об'єднання зусиль двох найбільших праворадикальних партій, як і позиція традиційних союзників, справили свій вплив на позицію короля. 7 лютого 1938 р. французький уряд спеціальною нотою звертався до короля із проханням не дозволити створити ситу-ацію, яка стане перепорою для подальшої франко-румунської співпраці. Робилася заява про невтручання Франції у внутрішню політику Румунії, але фактично попереджалося про небажаність змін зовнішньої політики. Власне, спільний тиск Франції й Англії, економічні труднощі у країні та внутрішньополітичні умови створили сприятливе середовище для встановлення авторитарного королівського режиму.

У підготовці до нового акту 7 лютого король провів консультації з Е. Урдеряну, А. Келінеску, Ґ. Тетереску стосовно ситуації у країні та подальших дій. Саме тоді приймалося рішення про створення уряду під головуванням патріарха Мірона. Продовжилися переговори і 9 лютого, в ході яких визначили порядок дій короля на наступний день¹⁹³.

Проте самому Каролі II, як вважає А. М. Стоенеску, ближче була та форма правління, де король правив самостійно, без парламенту, з підтримкою єдиної політичної партії, з підпорядкованим королію урядом. При цьому мало місце створення органів, що відповідали аналогічним в Італії: Коронна рада прирівнювалася до Великої фашистської ради¹⁹⁴. Проте зміна режиму у країні відбулася за волею короля в певній близькості до румунської історії.

Як відомо, Кароль II 10 лютого 1938 р. приймав О. Гоґу, який обговорював з королем низку питань, у тому числі майбутні вибори, не згадавши про укладення виборчого договору з К. З. Кодряну. Після звіту голови уряду король вказав на необхідність перенесення виборів у зв'язку з ситуацією у країні та потребу створення уряду національної єдності, що О. Гоґа сприйняв як натяк на необхідність демісії. Подання демісії головою уряду мало наслідком проведення політичних консультацій королем, у яких визначалася форма подальшого правління. У ніч на 11 лютого 1938 р. і від-бувся переворот, який замінив режим конституційної монархії авторитарним монархічним режимом. Вибрана дата не була випадковою, адже саме 11 лютого 1866 р. відбувся переворот, у ході якого від влади усунули А.-І. Кузу. У даному випадку уряд було створено з осіб, які були близькими до Кароля II та загалом уособлювали собою стару систему управління. Правда, з колишніх голів урядів не було запропоновано брати участь в управлінні Ю. Маніу та О. Гоґу. Сам король проголосив початок нової ери, початок порятунку Румунії. Звертаючись до країни у «Прокламації», король вказував на порятунок країни через деполітизацію адміністративного й економічного життя країни, внесення відповідних потреб змін до Конституції.

Вже 11 лютого 1938 р. у країні запроваджено стан облоги, коли підтримання громадського порядку та безпеки держави було передано військовим. Префектами і субпрефектами повітів стали командири військових гарнізонів. Наступного, 12 лютого 1938 р. було відмовлено у скликанні Виборчого зібрання, що стало ще однією зміною в системі діяльності політичних партій. Загалом у лютому 1938 р. для короля склалася ситуація переможця над політичними силами

країни. Тим паче, що прикладом тут служив Ю. Маніу, який у пошуках перемоги над Каролем II уклав союз із легіонерами і програв вибори, створивши умови для протидії Кароля II. Так, І. Мігалаке капітулював перед королем. Останній працював з політиками за власним вибором, домінуючи над одними (лідери націонал-лібералів чи націонал-цереністів) або зацікавлюючи інших (Г. І. Бретіану, А. Авереску, Г. Філіпеску). Методом впливу залишалася спекуляція на слабкостях ряду політиків, зокрема О. Гоґи, А. Вайди-Воєвод, К. Арджетоюну, А. Келінеску, відкриваючи для них підйом політичними сходами. Щоправда, частина з них добивалася цього, якщо була воля Е. Лупеску¹⁹⁵.

Інституалізація нового режиму відбувалася доволі швидко. Так, 20 лютого 1938 р. було опубліковано редактовану І. Міческу нову Конституцію, слідом за цим відбувся плебісцит, який окремі з політиків, наприклад Р. Росетті, визнавали фарсом. Тим не менше Конституція Кароля II набула чинності, маючи у своєму тексті підтвердження традиційних свобод громадян, але ставлячи на нове місце спадкову монархію. Принаймні декларувалася рівність громадян незалежно від етнічного походження, релігії чи належності до соціального класу. Заборонялася політична пропаганда на користь зміни форми управління держави, ведення політичної пропаганди священиками (статті 4-8). Права румунів встановлювалися в політичній сфері, сфері віри, освіти, надавалася свобода зборів (статті 10-28).

Влада в державі походила від народу, але здійснюватися могла за принципами та правилами, визначеними в конституції (стаття 29). Законодавча влада виконувалася тепер королем через Національне представництво (стаття 31). При цьому до скликання Національного зібрання силу закону мали декрети, видані королем (стаття 98). Також виконавча влада довірялася королю, який її реалізував через свій уряд (стаття 32), а судова чинилася судовими органами іменем короля (стаття 33). Таким чином, законодавча і виконавча влада концентрувалася в руках короля. Окремою главою визначалися повноваження короля та встановлювалося право наслідування влади, діяльності Національного зібрання у випадку смерті короля та вакантного трону (статті 34-38). Незмінною залишалася і стаття щодо повноліття короля та присяги при вступі на престол (стаття 39). Зміненою була стаття щодо Реґенції, яка тепер мала складатися з Реґента і двох заступників. Сам Реґент зобов'язувався при вступі на посаду скласти присягу, ідентичну королівській (стаття 40). Новим елементом стало надання права старшому за віком спадкоємцю управляти державою при неспроможності короля керувати. При малолітстві принца-спадкоємця рішення мали приймати Рада міністрів та Законодавче зібрання (стаття 41), що змінювало зміст статті 84 конституції 1923 р. Статті 42-47 загалом повторювали зміст статей 85-88 конституції 1923 р. з деякими модифікаціями. Король приймав рішення щодо призначення голови уряду, який і формував склад уряду (стаття 66). Зберігалася положення про заборону членам королівської родини займати міністерські посади (стаття 68). За замах на короля, членів королівської родини, голів іноземних держав, як і здійснення політичного замаху в мирний час передбачалася смертна кара (стаття 15).

Під час промугації Конституції патріарх Мірон висловився проти політичних партій, як уособлення «29-голової виборчої гідри», що несе шкоду державі. Таким чином, Конституція зафіксувала по факту все, що вже стало практикою в Румунії. Виходячи з цього, румунський історик І. Скурту висловлює думку, що суверенітет народу став більше теоретичним поняттям. Конституційну монархію було змінено авторитарною, але і в ній знайшлося місце для представників франкмасонства, якими румунський історик І. Скурту називає К. Арджетоюну, А. Вайду-Воєвод, В. Слевеску, А. Радіана, К. Пеіша, В. В. Тілю, В. Домбровські¹⁹⁶.

При розширенні влади короля все ж зберігалася видимість, що король дотримується правил і консультується з відомими політиками. У цьому випадку ініціатива А. Келінеску створити Коронну Раду з числа «старих» політиків знайшла схвалення. Створена на основі декрето-закону від 30 березня 1938 р. з дорадчими функціями вона включила колишніх голів уряду, маршала К. Презана, генерала Е. Баліффа і демонструвала не тільки спосіб винесення спільного рішення, але й підтримку дій короля відомими особами¹⁹⁷.

Продовження змін політичного простору королем стосувалося скасування самих партій, через що на засіданні уряду 6 березня 1938 р. обговорили питання, де А. Келінеску, А. Вайда-Воєвод, Н. Йорґа висловилися за розпуск партій, тоді як Ґ. Ґ. Міронеску був проти, вважаючи, що партії продовжать діяти таємно. Оскільки король висловився за розпуск партій, то 30 березня 1938 р. уряд подав декрет про розпуск партій. Дану ситуацію пояснювали тим, що згідно з новою Конституцією уряд мав відповідати тільки перед королем. Із зазначеним декретом тісно пов'язаний декрет щодо захисту порядку в державі, тож у сукупності обидва декрети спрямовувалися проти старих партій, без врахування того, чи підтримували вони його прихід до влади, чи ні.

Питання розпуску політичних партій для короля також означало можливість ліквідувати Легіонерський рух. Певний тиск на короля і міністра внутрішніх справ у даному питанні чинили події в Австрії в березні 1938 р., коли в Румунії усвідомлювали, що слідом за Австрією мають відбутися і зміни у статусі ЧСР, наступною за якою може опинитися Румунія. З цієї причини вирішили прискорити процес ліквідації Легіонерського руху, заарештувавши К. З. Кодряну та всіх лідерів руху. Тоді ж в обговоренні інших дій передбачалося також і вироблення озброєння. Вже 14 березня на аудієнції в короля А. Келінеску говорив про потребу сконцентрування міських служб та розвитку будівництва на селі, плануючи проводити роботу впродовж 4-х років. В останні дні березня 1938 р. А. Келінеску постійно приходив на аудієнції до короля з метою вирішення питання Легіонерського руху й інших нагальних управлінських питань¹⁹⁸.

Заборона діяльності політичних партій та їх розпуск були сприйняті доволі гостро в середовищі партійної верхівки кожної з політичних сил. Ті ж, хто залишався на боці короля, втрачали своє місце в партії. Так відбулося з Ґ. Тетереску, місце якого на посаді генерального секретаря НЛП 17 лютого зайняв К. (Бебе) Бретіану і якого виключили з партії 5 квітня. Подібно вчинив і Ю. Маніу, який оголосив про видалення з партії М. Ралю, П. Андрея та ряду інших. На початку квітня 1938 р. Ю. Маніу і К. І. К. Бретіану подали спільний протест проти ліквідації партій. Король вжив також заходів для утримання в ув'язненні політичних діячів, й серед інтернованих опинилися В. Маджару, І. Лазер, З. Боїле, Ґ. Попп, А. Леукуція, І. Манолеску-Струнґа, І. Син-Джорджіу. Ще 4 квітня 1938 р. було визначено відправлення у примусове утримання 100-150 легіонерів¹⁹⁹.

До числа змін, що мали затвердити владу короля, слід віднести адміністративну реформу, декрет про яку з'явився 14 серпня 1938 р. і полягав у перерозподілі території країни в адміністративному відношенні з призначенням представників короля – королівських резидентів. Хоча декрет передбачав службу королівських резидентів на посаді впродовж 6 років, усе ж мала місце практика їх переміщення. На такий же термін призначалися і префекти повітів. Власне, створення системи адміністративного управління передбачало забезпечення стабільності для самого режиму.

Зміни торкнулися також і сфери профспілкових організацій, які були замінені цехами робітників, приватних службовців, ремісників на основі декрету від 12 жовтня 1938 р., хоча рішення про ці зміни було ухвалено на Раді міністрів 6 березня 1938 р. Завданням цих організацій став захист професійних інтересів, діяльність виключно в межах держави та не входження до міжнародних організацій. Діяли вони також і на укладення колективних договорів. Відповідні зміни були проведені в армії та судових установах. 15 грудня за волею короля було реорганізовано молодіжну організацію «*Straja Țării*», де гаслом стала «*Віра і праця для країни і короля*»; а вже наступного дня прийнято рішення щодо створення єдиної політичної організації, Фронту національного від-родження, ідея якого була висловлена свого часу А. Келінеску, який бажав нової партії, відмінної від старих за назвою, структурою, програмою. Дану послідовність дій визначив король ще 4 квітня 1938 р. в бесіді з А. Келінеску. Після створення основи партії 9 травня 1939 р. було прийнято декрет про виборчий закон, який обмежив число виборців (виборче право для письмених), скоротив із 387 до 258 число депутатів, як і змінив кількісний склад сенаторів, давши право королю призначати 88 (третину) сенаторів. Доволі швидко провели і парламентські вибори, які дали змогу королю привести в парламент Н. Йорґу, П. Андрея, М. Ралю, С. Драґоміра, І. Лупаша, К. Редулеску-Мотру, К. К. Джуреску, Д. Помпея, Ґ. Антіпу, Л. Блаґу, І. Аґірбічану, М. Садовяну, І. Жалю, Дж. Джеорджеску, Дж. Енеску, А. Росетті, Д. Ґусті, які мали своїми іменами

надати більшого престижу новоствореному Парламенту. Прошли в Парламент і представники соціал-демократів І. Флуераш, І. Жуманка, К. Барта, А. Барталіс. Король вбачав у Парламенті «спосіб єднання під знаком національного відродження і злагоди». Фактично на червень 1939 р. король Кароль II опинився на вершині своєї влади, вважаючись рятівником, хранителем національних ідеалів²⁰⁰.

Власне, зі створенням Парламенту можна вважати завершеним процес інституціоналізації режиму авторитарної влади. При цьому в середовищі політиків як у той період, так і пізніше, до режиму ставилися критично. Принаймні В. Поп визнавав перетворення Румунії в тоталітарну державу, де авторитаризм погоджувався з діяльністю представників масонства, відомими особами демократичного руху. При цьому англофіли та франкофіли робили все необхідне для зближення з Німеччиною. В. Поп звертав увагу на те, що короля оточували одновірці, тоді як Е. Лупеску мала найсильніші позиції. Також і колишній король Мігай I заявляв, що наприкінці 1930-х рр. Румунія потребувала сильного короля, який мав здійснювати програму зміцнення країни, тоді як насправді це був оперетковий диктатор. Однак король Кароль II, перебуваючи на засланні, писав про свою роль рятівника країни²⁰¹.

У родинному колі короля залишалася низка проблем, адже стосунки з королевою-матір'ю були складними. Стосунки підтримувалися через Королівський дім або через Е. Урдеряну. Навіть складна хвороба королеви Марії, що тривала півтора року, проявившись у вигляді анемії, не дала Каролю II підстав поспішати з її лікуванням. Принаймні відправка до Дрездена відбулася тільки потягом, хоча терміновість вимагала відправки літаком. Також і поверталася королева в Румунію потягом, хоча печінкова кровотеча змусила її залишитися на певний час у Чернівцях після перетину кордону під наглядом лікарів. Тільки 17 липня королева дісталася Сінайі.

Королева-мати перебувала в замку Пелішор, де і померла. Як писав у своїх записках король, він поспішав відкрити заповіт зі сподіванням знайти розпорядження щодо поховання. Проте за фактом мова велася про спадок. Принаймні королю дістався Балчік, тоді як Іляні Бран, донькам віддавалися прикраси, а Ніколае отримував гроші. На 21 липня в м. Сіная було призначено жалобну церемонію, яка о 7-й ранку розпочалася службою в замку Пелеш, а о 7.20 сформовано жалобний кортеж. О 8-й годині жалобний потяг вирушив до столиці, куди прибув о 12-й на станцію Котрочень. Останки королеви супроводжували офіцери 4-го полку рошіорів «Реджіна Марія».

Із 21 по 23 липня тіло королеви перебувало в замку Котрочень, куди у визначені години було відкрито доступ. На 24 липня призначено поховання, яке почалося з 7.30 службою в замку, далі кортежем рухалися до вокзалу. Присутніми були делегації Франції, Болгарії, Туреччини, ЧСР, граф Кент із дружиною, делегації Польщі, Югославії, Єгипту, Швеції, Бельгії, Греції, Італії, Норвегії. Потяг о 4-й дня дістався до Куртя де Арджеш, де королеву зустріли службовці палацу Котрочень. З 17.30 розпочалася служба в монастирі Куртя де Арджеш, яку вели Н. Белан митрополит Ардялу, єпископ Арджешу Ґ. Леу, єпископ Роману Л. Тітяну, архиєрей І. Мігелческу. О 6-й вечора труну помістили у крипту. Король з урядовцями вирушив до столиці. Похорони королеви висвітлювали 60 румунських та зарубіжних журналістів. У самій столиці було проведено заупокійні служби в церквах усіх конфесій, як провели жалобні заходи в Турну-Меґуреле, Сібіу, Констанці, Бессарабії, Сінайі, Олтеніці, Чернівцях, Ботошань, Бакеу, Пятра Нямц, Римніку Серат, Бугушь, Романі²⁰².

Після похоронів 26-29 липня 1938 р. король займався врегулюванням питання спадку, ведучи перемовини з ріднею щодо встановлення частки спадку. Пропозиції з розподілу були прийняті та підписано документи. Крім ближньої рідні, в заповіті були вказані й ряд інших осіб²⁰³.

Для 1938 р. також були притаманні спроби втягнення Румунії в перерозподіл території Європи. Вперше таку пропозицію було зроблено під час поділу ЧСР, коли 18 жовтня 1938 р. міністр закордонних справ Польщі Й. Бек пропонував Каролю II під час зустрічі в Ґалаці зайняти прикордонні області ЧСР з румунським населенням. Король відмовився робити подібне зі своїм союзником, проте Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. змусив його думати про захист кордонів власної держави. Певним чином саме цим був викликаний візит короля до Лондона, Брюсселя, Парижа із 15 по 21 листопада 1938 р., який готувався як візит миру та доброї волі й

отримав доволі добру пропагандистську підтримку у британській, французькій і румунській пресі. Зокрема, в «*Manchester Guardian*» писали про те, що Румунія залишається в Південно-Східній Європі єдиною дійсно незалежною країною. Велася у пресі мова і про можливі загрози з боку Угорщини. Прибуття короля до Великої Британії було урочистим, що покровою описали журналісти, включивши і вручення ордена Під'язки. Попри урочисті прийоми, велася мова про економічну та політичну підтримку Румунії, однак заперечувалися заяви про обговорення позики, але йшлося про підтримку торгових стосунків. 18 листопада король відбув до Брюсселя. Фактично в Бельгії отримав звістку про зниження англійцями мита на пшеницю на 9 шилінгів за тонну (5,5 тис. леїв за вагон). У Бельгії король і Великий Воєвода в супроводі спадкоємця бельгійського престолу здійснили візит на фабрику зброї у Льежі. З Бельгії король вирушив до Парижа. Хоча преса і давала урочисті звіти про хід візиту, під час якого король приймався як переможець, усе ж сучасні історики схильні вважати, що короля Кароля II не приймали як важливу особу. Саме неможливість добитися бажаного від традиційних союзників змусила короля через Г. І. Бретіану, А. Константінеску, К. Арджетоюну шукати способів добитися зустрічі з А. Гітлером.

На зворотному шляху з Парижа король із приватним візитом відвідав Німеччину, де зупинявся в Умкірх у принца Фрідріха фон Гогенцоллерн у замку Зігмарінген (22 листопада) та мав зустріч з А. Гітлером у Берхтесгадені. Бесіда, що велася за сніданком, не обговорювалася у пресі. Офіційно зазначалося про можливість продажу Німеччиною Румунії певної кількості літаків. З Мюнхена король вирушив до Дрездена для відвідання свого двоюрідного брата Ернеста, принца Саксонського. У сучасних дослідженнях звертають увагу на те, що король добивався ширшої економічної співпраці та розширення відносин. Одночасно Кароль II піднімав питання підтримки Німеччиною ревізійністських намірів Угорщини, від чого А. Гітлер відмовився. В європейській пресі зверталася увага на важливість для Німеччини регіону Південно-Східної Європи, в тому числі й Румунії, яка подавалася як більш потрібна, ніж Угорщина.

Саме зустріч 24 листопада 1938 р. в Берхтесгадені змусила короля прийняти рішення про ліквідацію К. З. Кодряну. Формальним приводом для виконання послужив замах на ректора університету у Клужі Ф. Штефенеску-Гоанге. У ніч на 30 листопада відбулася страта К. З. Кодряну та 13 легіонерів, яку в сучасній румунській історіографії називають замахом. Разом з тим було звільнено із примусового утримання 131 легіонера, які заявили про вірність королю. Негативним було ставлення А. Гітлера до вчинку Кароля II з легіонерами, як і мали місце відповідні дії з його боку, аж до можливості розриву дипломатичних відносин з Румунією. Також існувала загроза збройного втручання Німеччини у внутрішні справи Румунії: війська мали намір відправити через Угорщину²⁰⁴.

Однак економічні інтереси Німеччини вимагали контакту з Румунією і після очолення уряду А. Келінеску (7 березня 1939 р.). Г. Гафенку мав бесіду з радником німецького посольства в Бухаресті др. Г. Штельцером, військовим аташе полк. А. Герштенбергом щодо можливості укладання економічної угоди. Вже 13 лютого 1939 р. до Бухареста прибула економічна делегація на чолі з Г. Вольтатом. Проте переговори були важкими для короля, оскільки мова велася про підпорядкування румунської економіки інтересам III Рейху. Під час переговорів фактичним тиском на румунську сторону стало введення німецьких військ у Чехословаччину. Ці дії змусили голову уряду прийняти рішення про мобілізацію частини підрозділів, що прихильно сприйняли в румунському суспільстві. На додачу 22 березня 1938 р. Г. Вольтат заявив Г. Гафенку про від'їзд делегації з фактичним розірванням переговорів. Це дало відповідний результат, змусивши вести дискусію у присутності голови уряду і в ніч на 23 березня підписати економічну угоду, яку А. Келінеску характеризував наступним чином: «Дали бензин і пшеницю, щоб не давати кров і землю». Як відомо, в цей період король продовжував обговорювати з І. Майським та Т. Рюшту Арасом питання Чорноморського пакту.

Коронна рада 27 березня 1939 р. закінчилася появою звернення 33 колишніх міністрів до короля із проханням очолити життєві сили нації. Саме навколо цієї петиції розгорілися суперечки і боротьба за місце біля короля, яку повів Д. Бретіану, як представник лібералів. Правда, не

отримав бажаної відповіді від короля і вже в колах родини ці дії коментувалися як відсутність можливості бути наближеним до короля.

Наприкінці березня 1939 р. король Кароль, королева Єлизавета, королева Маріоара стали власниками більшості акцій Банку кредиту (410 тис. з 800 тис.), викупивши їх в іноземців. Один з попередніх власників банку, Кауфманн, мав намір перебраться до Парижа, де збирався відкрити Англо-франко-румунський банк²⁰⁵.

Ведучи переговори з Німеччиною, румунський уряд намагався підтримати стосунки з союзниками і через посла в Англії В. В. Тілю. 13 квітня 1939 р. добився гарантій Великої Британії та Франції для Румунії. Проте у квітні робилися подальші спроби зміцнення відносин із Німеччиною. Так, 18-20 квітня тут побував Г. Гафенку, який провів переговори з А. Гітлером, Й. фон Ріббентро-пом, Г. Герінгом та наголошував на бажанні Румунії залишитися осторонь конфлікту, зберегти цілісною територію, зберегти мир у Південно-Східній Європі. З німецької сторони висловлювалися бажання підтримання економічних відносин з Румунією. Намагаючись нормалізувати стосунки з Німеччиною, король визначив делегацію для участі у святкуванні 50-річчя А. Гітлера, до якої увійшли А. Вайда-Воєвод, Т. Сідоровіч, В. Вилковіч. Проте зустріч Г. Гафенку з А. Гітлером не дала бажаних результатів, адже, за висловом М. Стурдзи, не виправдала сподівань фюрера, оскільки позицію румунського міністра вважав маскуванням антинімецької діяльності²⁰⁶.

Для уряду Румунії залишалося необхідним збереження кордонів, що в 1939 р. змусило шукати контактів з урядом СРСР. Принаймні з волі короля Г. Гафенку вів бесіди із заступником наркома закордонних справ СРСР Потьомкіним 8 травня. 11 серпня 1939 р. король вів переговори із президентом Туреччини Ісметом Іньою, намагаючись добитися посередництва Туреччини у справі поліпшення радянсько-румунських відносин. Не бажав король поспішати з підписанням чорноморського пакту, щоб не погіршувати стосунки з Німеччиною²⁰⁷.

З початком авторитарного режиму Кароля II помітним і регулярним стало пропагування особистості короля. Тому в 1939 р. у пропагандистських публікаціях писали про потребу країни в енергійній і розумній людині і таким керівником визнавали короля Кароля II. Його ж називали організатором праці, яку здійснювали достойні люди і фахівці. Завдання, які мав вирішувати уряд під керівництвом короля, полягали в поліпшенні шляхів, у дотриманні прав національних меншин, у здійсненні судової реформи, здійсненні нової робітничої політики та у виконанні ряду функцій у галузі соціальної політики. Реалізація цих та інших завдань покладалася на уряд А. Келінеску²⁰⁸.

Публічна особа пропагувалася також і через заходи, в яких бере участь. Власне, і до цього дії короля доводилося до підданих. Наприклад, у березні 1934 р. у зв'язку зі смертю королеви Емми, матері королеви Голландії Вільгельміни в Румунії із 20 березня королем оголошено двотижневу жалобу²⁰⁹. Із 2 червня 1938 р. почала видаватися газета «*România*», якою керував Г. Петреску і яку використовували для опису ситуації у країні. У період королівської диктатури склалася традиція величати Кароля II, тому офіціоз «*România*» називав його реформатором нарівні з Петром Великим, Фрідріхом Великим та Рузвельтом, тоді як Р. Буряну, К. Молдовяну, А. Казабан, А. Сачердотяну говорили про короля як захисника церкви, воєводу культури, ікону любові країни і народу²¹⁰. Сам Кароль II у 1945 р. назве свої дії 1938 р. спасінням румунського народу, підтримання Румунії в рамках її постійного інтересу²¹¹. Впродовж періоду авторитарного режиму король подавався як центр усього руху, всього режиму. У публікаціях румунської та зарубіжної преси все частіше з'являлося королівське ім'я. Для прикладу, бельгійська «*XIX-e Siècle*» присвятила в серпні 1939 р. дві статті Румунії, одна з яких представляла Кароля II душею всіх змін та відзначала його працю – оновлення Румунії. Інша стаття розглядала намагання королів Румунії, особливо Кароля II, у сфері морального і культурного формування румунського народу. У газеті помітне місце відводили інституціям, створеним за участі короля, називаючи при цьому «*Straja Țării*» «не школою, а вірою та поштовхом», тим, що спонукає покоління, захищає його від іноземних теорій. Французька преса цього періоду, зокрема журнал «*Par Avion*», поруч зі статтею Е. Тітяну опублікувала статті, які презентували Румунію як країну, багату туристичними об'єктами²¹².

В умовах переходу до авторитарної форми правління король Кароль II привітав вояків з новим 1938 р. на офіційній основі²¹³. З переходом до авторитарної форми правління підданим повідомляють про дії короля. Серед цих повідомлень була інформація про аудієнцію в короля 8 лютого 1938 р. І. Міческу, В. Редулеску-Мегедінць, К. І. К. Бретіану, Г. Грігорча, Е. Н. Павелеску. 11 лютого 1938 р. король прийняв Г. Юніана та на робочій аудієнції Г. Тетереску, А. Келінеску. 12 лютого 1938 р. в королівському палаці відбулася нарада Ради міністрів. Після цього аудієнції в короля були припинені до особливого розпорядження. Звернувся король і до Святого Синоду із приводу проведення його сесії²¹⁴. Урочисто відбулося відзначення восьмої річниці реставрації, що було також поєднано з відзначенням 20-ліття Великого об'єднання²¹⁵.

Зі зміною режиму змінюються форми прийняття рішень і на вищому рівні ряд рішень приймаються при проведенні офіційних заходів, одним з яких у 1938 р. стає сніданок посадових осіб у короля. Мають місце і наради іншого роду, як і відбуваються аудієнції²¹⁶. Призначення на посади відбувається з волі короля, як це було із призначенням Е. Урдеряну на посаду міністра королівського дому. Обов'язковим для чиновників вищого рівня було принесення присяги перед королем, як це мало місце 3 травня 1939 р. із З. Бретеску, першим президентом Вищого аудиторського суду²¹⁷. Сповіщали чиновників і населення про контакти короля із представниками інших країн, лідерами релігійних установ²¹⁸. Відповідне місце займала інформація про участь короля у вшануванні предків, як наприклад участь 20 квітня 1939 р. в релігійній службі в монастирі Куртя де Арджеш²¹⁹ з нагоди 100-ліття від народження короля Кароля І. Власне, заходи культурного, релігійного змісту є елементом офіційного життя глави держави. Так, 7 квітня 1939 р. Король взяв участь спільно з Великим воєводою Алба-Юлії у п'ятничному богослужінні, яке вів у соборі Патрі-архії місцезбудителя патріаршого престолу митрополит Молдови і Сучави Нікодим. Присутнім тут був і глава уряду, представники цивільної влади, військові, члени королівської родини. У суботу король спільно з Великим воєводою Алба-Юлії взяли участь у великодній службі, після завершення якої 101 гармата повідомила залпами: «Христос воскрес!». Прийняв король після богослужіння парад військ гарнізону м. Бухарест, після чого відбувся прийом у королівському палаці голови уряду, префекта столичної поліції, командира II армійського корпусу, командира гвардійської дивізії та Генерального примаря столиці²²⁰.

Владою було прийнято рішення щодо використання 1 травня як легального свята і цим продемонструвати турботу про робітників та службовців. Зокрема, цього дня влаштували перший Конгрес цехів, де виступили А. Келінеску та міністр праці М. Раля. Велася мова про волю народу Румунії захищати кордони батьківщини. У день праці 1 травня 1939 р. о 12.30 король прийняв з балкону палацу парад робітників різних галузей, які прийшли після зібрань у залах «Аго» і «Томіс»²²¹.

Для публічності особи залишалися частиною обов'язку брати участь у церемоніях, парадах, проведенні офіційних сніданків. Так, 10 травня 1938 р. король узяв участь спільно з Великим воєводою Алба-Юлії у військовому параді та сніданку з радниками і міністрами. Спільно з Великим воєводою Алба-Юлії король 28 травня взяв участь у святі патрона гвардійського саперного полку²²². 31 травня 1938 р. відбулася при повній церемонії офіційна аудієнція графа Р. Рачиньскі, надзвичайного і повноважного посла Польщі в Бухаресті. Граф Р. Рачиньскі вручив королю вірчу грамоту. Після неї мала місце аудієнція в короля єпископа Орадя Н. Поповича, військового аташе Франції полковника Дельма. 11 червня 1938 р. король провів офіційний сніданок з Ш. Олмонтом²²³.

Святкування 10 травня 1939 р. передбачало проведення о 10-й ранку урочистого Богослужіння на площі Котрочень митрополитом Молдови і Сучави Нікодимом у присутності короля Кароля II та Великого воєводи Алба-Юлії Мігая й за участі вищих державних посадовців. Віїзд із палацу короля та Великого воєводи супроводжувався 101 гарматним пострілом. Об 11-й годині король мав приймати військовий парад. Із 20-ї години на площах та в садах мали грати військові оркестри, а о 21-й починалася смолоскипна хода. Для чиновників обов'язковим було одягнення церемоніальної уніформи ФНВ, для суддів – мантий, для військових – стройова форма з чобітьми²²⁴.

10 травня 1939 р. після параду в Котрочень пройшов офіційний сніданок за участю голови Ради міністрів, міністра забезпечення армії, міністра повітроплавства та мореплавства,

державного підсекретаря національної оборони, командирів великих підрозділів Бухареста. Також король і Великий воєвода Алба-Юлії стають постійними учасниками урочистих дійств. Зокрема, 26 травня 1938 р. взяли участь у відкритті фрески «Національна Епопея» в Атенеул Ромин. 5 травня 1939 р. король та Великий воєвода Алба-Юлії були присутні на відкритті експозиції «Місяць книг», влаштованій Королівською культурною фундацією. 22 травня 1939 р. король і Великий воєвода Алба-Юлії перебували на урочистостях із приводу відкриття виставки «Місяця Бухареста». 26 травня 1939 р. перебували на урочистому засіданні в Академії²²⁵ із приводу пам'яті короля Кароля I.

10 червня 1939 р. король спільно із принцем-спадкоємцем Греції та Великим воєводою Алба-Юлії взяли участь у святкуванні 70-ліття «Румунських залізниць». Вже 12 червня принц-спадкоємець відправився з Бухареста в Белґрад. Як глава держави король отримав листа від М. Ернандеса-Мартінеса стосовно обрання його президентом Республіки Сальвадор, а також листа від новообраного президента Еквадору А. Москера. Брав король участь і у спуску корабля «Admiral Mirjescu» 14 червня в м. Ґалац. 16 червня 1939 р. король взяв участь у відзначенні півстоліття від смерті М. Емініску. Того ж дня король був присутнім і на службі в пам'ять померлого генерала Н. Кондієску, а 29 червня – при відкритті пам'ятника Гірським стрільцям у Дялул Ґол. 1 липня 1939 р. король брав участь у випуску офіцерів Кавалерійської школи в Тирґовіште. 18 липня в монастирі Куртя де Арджеш відбувся парастас у пам'ять королеви Марії, поруч із членами королівської родини були присутні і представники влади. 8 листопада 1939 р. Король брав участь у парастасі в церкві Мігай-Воде в пам'ять про померлих кавалерів ордену Мігая Вітязу²²⁶. Таким чином, його представницькі функції робили різноманітною участь у святкуваннях і діях як за місцем проведення, так і за характером.

В умовах королівської диктатури Кароль II визначав склад членів Коронної Ради, зокрема, до її складу було включено декретом від 16 червня 1939 р. А. К. Кузу. Серед інших рішень короля про появу на публіці були й офіційні прийоми та зустрічі. Зокрема, 17 червня в Палаці відбулася вечеря за участю короля і голови Ради міністрів та промисловців, а також команди румунських офіцерів, що брала участь у міжнародному конкурсі у Варшаві. Вже 21 червня король спільно з Великим воєводою Алба-Юлії був присутній на автомобільних змаганнях на іподромі Беняса. 26 червня 1939 р. король у Палаці приймав міністра закордонних справ Єгипту Абдель Фаттаха Йєгіа-пашу, після чого відбувся сніданок за участю голови Ради міністрів, міністра закордонних справ, представників єгипетської сторони. 18 жовтня 1939 р. король приймав повноважного посла Китаю Лон Ліанґа та повноважного посла Литви Людвіґса Екіса, під час яких послы вручили вірчі грамоти. 20 липня король взяв участь у святкуванні свята Патрона Авіації, відвідавши після офіційної частини аеропорт Попешть Леордень. 15 серпня король спільно з Великим воєводою Алба-Юлії взяв участь у відзначенні свята військово-морського флоту в Констанці²²⁷. Крім таких представницьких функцій, король виконував і управлінські, які іноді стосувалися і боротьби проти спекуляції. Таке засідання за участю голови Ради міністрів К. Арджетоюну та міністрів уряду провели 7 листопада 1939 р. До того ж, король виступав особою, яка приймала рішення про скликання сесій парламенту. Крім того, 23 листопада 1939 р. до складу Коронної Ради ввели В. Яманді²²⁸.

Восени в парламенті відзначали 25-річчя від призначення принца Кароля сенатором за правом. Оскільки на той час Великий Воєвода Алба-Юлії вже досяг свого 18-ліття, то цю подію вирішили поєднати із включенням спадкоємця трону до числа сенаторів. Таким чином, 25 листопада о 16.30 відкрилося урочисте засідання Сенату, куди прибув Великий Воєвода Алба-Юлії. Вітав його голова Сенату К. Арджетоюну, звернувши увагу на пів-ювілейну дату, та прохав долучитися до повноцінної діяльності в Сенаті, відгукуючись на всі потреби. Після цього голова Сенату зачитав текст присяги, яку принц Мігай підтвердив усно. Після цього він виступив із промовою, запевнивши присутніх у своїх намірах виконувати обов'язки принца-спадкоємця ще ретельніше, запевнив у відданості королю та країні. Після промови принца вітали голова уряду, голови палат парламенту, Патріарх Румунії та ряд королівських радників²²⁹.

Традиція давати Тронне послання на відкриття парламентської сесії передбачала відповідь на це послання з боку парламенту. 30 червня 1939 р. о 18.30 король приймав у палаці представників комісії Палати депутатів, які у присутності голови Ради міністрів, коронних радних, членів уряду через голову Палати депутатів А. Вайду-Воевод представили відповідь. У ній парламентарі визнавали, що вибори 1939 р. пройшли в умовах надзвичайної свободи вислову думок, джерелом чого фактично визнавалася конституційна реформа 10 лютого 1938 р. Щоправда, з нашої точки зору, таку свободу слід розцінювати як умовну, адже самі парламентарі визнавали, що є представниками єдиної політичної сили – Фронту національного відродження, політичної сили, створення якої усунуло існуючу раніше боротьбу політичних партій. Заслугою королівського уряду вважалося покладення в основу своєї діяльності примирення країни. Створення організації «Munca și Voie Bună» вважали засобом повернення до культури багатьох верств населення, тоді як «Straja Țării» вважалася засобом швидкої зміни молоді. Відзначалося швидке ведення робіт з відновлення шляхів сполучення, створення практичної системи освіти. Цілеспрямованою, в думках депутатів, була і мирна політика Румунії, зокрема її зв'язки із Заходом, дії в рамках Балканської Антанти. Забезпеченими культурним і економічним розвитком бачилися національні меншини. Таким чином, відбувалися зміни у країні, які депутати розуміли як законні і творчі дії короля й уряду²³⁰. У своїй відповіді на послання король говорив про складнощі перетворень, єдність нації, згадував королеву-матір та патріарха Мірона²³¹.

Того ж дня о 19.30 відбувся прийом делегації Сенату, голова якого К. Арджетоаяну зачитав звернення до короля сенаторів. У ньому також було визнання перебудовчої діяльності короля у країні, заходів у сфері монетарної політики. Відповідь короля стосувалася пам'яті королеви-матері, короля Кароля I, питань незалежності держави і формування армії²³².

5 липня 1939 р. о 12-й годині відбулася інвеститура Архієпископа Бухарестського, митрополита Угро-Влахії, Патріарха Румунської православної церкви Нікодіма Мунтяну. Проходив захід у королівському палаці у присутності високопосадовців, представників військового командування, органів юстиції, представників наукових кіл. Після прочитання міністром культури і культів диплому інвеститури та вручення королем патріарху посоху патріарх виступив із промовою, де, зокрема, відзначив традицію церкви у взаємодопомозі. На промову Патріарха король дав відповідь, згадавши і слова Патріарха Мірона в його бутність єпископом Карансебешу, що для румунів «церква і нація, є єдиним». Він відзначав, що «віра повинна увійти в повсякденне життя, повинна творити частину природних рефлексій кожного, а для цього отці мають наважитися на високі заклики і лише так Церква наша стане дієздатною»²³³.

8 липня 1939 р. аудієнцію в короля мав надзвичайний і повноважний посол Туреччини Бей Суфі Танріоер, який вручив королю вірчі грамоти²³⁴. 11 липня 1939 р. Голова Ради Міністрів А. Келінеску зачитав у парламенті Послання на закриття сесії, в якому король дякував парламентарям за плідну роботу, в тому числі і над проектом закону про валорифікацію пшениці, професійних кадрів, над проектом статуту громадських службовців. Закон про валорифікацію пшениці був прийнятий 10 липня і стосувався ціни в 42 тис. леїв за вагон у 10 тис. кг пшениці відповідної якості²³⁵.

На початку німецько-польської кампанії II Світової війни, після кількох її днів, 6 вересня 1939 р. після обіду Кароль II скликав засідання Коронної Ради. Саме із приводу повідомлення німецькій стороні про її проведення мав місце конфлікт між Е. Урдеряну й А. Келінеску. Доповідь по ситуації робив Ґ. Гафенку, після чого, як відзначив король, усі виступили за нейтралітет. Н. Йорґа зазначив, що доводиться проводити політику, яка не подобається, але є в інтересах країни. У повідомлення Королівського дому відзначалося, що країна дотримуватиметься суворого нейтралітету. Для короля прийняте рішення було певним заспокоєнням. Однак за кілька тижнів король зазнає удару з боку ґардистів, коли 21 вересня 1939 р. буде вбито А. Келінеску. Сам король визнав втрату непоправною, незамінною для нього самого, відзначивши неможливість знайти іншого енергійного, дієздатного, здібного працівника²³⁶.

З початком II Світової війни в ряді випадків король говорив про необхідність захисту кордонів Румунії. Так, 25 грудня 1939 р. в м. Орадя він наголосив на необхідності захисту всього, що є румунське. У Клужі було сказано, що армія стереже кордони, вірячи, що за спиною знаходиться єди-

ний народ, єдина віра, єдине бажання. 1 січня 1940 р. король звернув увагу на необхідність завершити формування Національної оборони. 6 січня 1940 р. в Кишиневі говорилося про долю Бессарабії та відчуття єднання в серцях мешканців Бессарабії та румунів усієї країни²³⁷. Та, попри складну ситуацію в Європі, стиль життя короля не змінився: виїздив король на полювання, в 1939 р. провів свято різдвяного дерева, доволі спокійними для короля видалися 27-30 грудня 1939 р., тоді як 31 грудня стало повноцінним робочим днем, коли обговорювалися питання відносин з Італією, кредитів на озброєння й інше²³⁸.

Восени 1939 р. стали поширюватися чутки про можливий відхід короля від влади. Принаймні заміна урядів після вбивства А. Келінеску повернула до влади Ґ. Тетереску. У м. Брашов саме в такому вигляді поширювалися чутки, що призначення нового голови уряду веде до швидкого від'їзду короля за кордон. Слід додати, що осінь 1939 р. для короля дійсно була часом розгубленості, адже він спостерігав за ситуацією, вірячи, що дії Німеччини проти країн Заходу позбавлять Румунію союзників і це залишить її наодинці з СРСР²³⁹. Звісно, початок Другої світової війни визначив дії короля, які корегувалися з порадами королівських радників. Так, ситуація в Європі, зовнішні загрози спонукали до рішення про проведення королем різдвяних свят в оточенні війська. Зокрема, 19 грудня було обговорено за участю Ґ. Гафенку та Е. Урдеряну питання Бессарабії і можливостей її оборони, що змушувало шукати шляхи для отримання кредитів на озброєння. 20 грудня було визначено святкові маршрути короля: на Різдво – Радна, Арад, Салонта, Орадя-Маре; Новий рік – Констанца; Хрещення – Чернівці. Правда, тут Бессарабія «переважила» Буковину і вже 21 грудня було прийнято рішення, яке ввижалося королю цілком слушним і з точки зору зовнішньої, і з позиції внутрішньої політики – візит до Бессарабії. Сам король вважав його гарним фактором для впливу на громадську думку та засобом послаблення дефетизму²⁴⁰.

25 жовтня 1939 р. відзначено повноліття Великого Воєводи Алба-Юлії врученням зірки ордена «Кароль І» та урочистим обідом у його честь²⁴¹. Спільно з королем Великий воєвода зробив внесок на зміцнення армії. Так, станом на лютий 1940 р. Кароль II офіційно підписався на бони вартістю 10 млн леїв, спадкоємець престолу – на 2 млн леїв, а персонал Королівського дому – на 2017 тис. леїв. Такі платежі були не одноразові, адже відомо, що Великий воєвода вносив плату частками. Саме такі дії використовували для нагадування народу, що король і династія залишається разом з народом²⁴². У день отримання радянського ультиматуму, 27 червня 1940 р. Мігай спільно з товаришами по палацовому класу складав бакалаврат. Король був присутній з 8-ї години близько 45 хвилин і відзначав чудові відповіді учнів. Уже після Коронної ради було прийнято рішення про відзначення Палацового класу та самого Мігай²⁴³.

Окремим королівським декретом оголошувалося скликання сесії парламенту на 25 листопада 1939 р. Сесія виявилася доволі короткою і 20 грудня 1939 р. Голова Ради міністрів Ґ. Тетереску оголосив депутатам та сенаторам королівське послання на закриття сесії. Ним підбивалися підсумки сесії, призначеної для прийняття декретів. Король звертав увагу на складну місію перетворення країни та її консолідування. Також ним висловлювалося сподівання стосовно виконання депутатами місії і в подальшому²⁴⁴.

Король не відмовився від проведення заходів із відзначення Різдва, про що сповістили підданим. Тож 23 грудня 1939 р. в королівському палаці відбулося свято Різдвяного дерева. Присутніми були король із Великим воєводою Алба-Юлії, принцеса Елизавета, службовці королівської цивільної та військової каси, офіцери гвардійського батальйону, внутрішній персонал палацу. Король та Великий воєвода Алба-Юлії роздали подарунки присутнім. О 20-й годині король із Великим воєводою Алба-Юлії та принцесою Елизаветою з балкону палацу слухали пісні та колядки солдатів гвардійського батальйону.

Саме Різдво 1939 р. король провів з солдатами на західному кордоні країни, побувавши в Ораді і Клужі. Тоді ж голова уряду Ґ. Тетереску відвідав гарнізони в Бессарабії, де отримав запевнення у вірності та лояльності представників німецької, української та єврейської меншин. З королівською родиною пов'язано і відкриття ряду закладів наприкінці року, як-от королівського павільйону на залізничному вокзалі Сіная, де взяв участь Великий Воєвода Алба-Юлії Мігай. 31

грудня 1939 р. король традиційно вітав країну з Новим роком, висловлюючи свій зв'язок з народом. Урочистості з нагоди Нового року пройшли у столиці без участі короля, який перебував із Великим воєводою Алба-Юлії в Констанці. У виступі короля у примарії головна увага приділялася питанню національної оборони. На підтвердження своєї позиції наводив як законні рішення народних зібрань у Кишиневі, Чернівцях і Алба-Юлії. Наголошувалося на ролі ФНВ у створенні уряду. При цьому, характеризуючи ситуацію як складну, король говорив про прогрес Румунії та вірив у прийдешню історію держави. У промові Г. Тетереску йшлося про складність періоду, який тривав, та про необхідність підтримання добросусідських відносин. Висловив голова уряду і сподівання на короля. У промові монсінюра Андреа Кассуло схвалювалися дії короля у справі національного відродження. Виступ короля в Констанці доволі ретельно вивчався та пропагувався в закордонній пресі, яка звертала увагу на ідею національної оборони, дотримання суворого нейтралітету, необхідності озброєння і підготовки армії²⁴⁵.

У новорічну ніч 1940 р. на радіо транслиувалася промова короля Кароля II, де наголошувалося на складних часах, у яких існували, що потребувало національної солідарності та єднання навколо єдиної ідеї та єдиної віри. Король висловлював віру в майбутнє процвітання країни та єднання для захисту даного за стародавніми правами²⁴⁶.

Вже 1 січня 1940 р. король і Великий воєвода взяли участь у службі для солдатів гарнізону Констанци та прийомі у примарії міста. 5 січня 1940 р. в палаці відбулася церемонія представлення Святої ікони. 6 січня 1940 р. король та Великий воєвода взяли участь у Водохрещі в Кишиневі, де після обряду пройшли маршем війська гарнізону та відбувся офіційний прийом, у якому взяли участь не тільки представники частин гарнізону, але й делегації німців, українців, росіян Бессарабії. Візит до Кишинева на Водохреща був продиктований інтересами внутрішньої політики, оскільки в початковому варіанті візит мав бути здійснений до Чернівців й ініціатором його переносу став Г. Гафенку²⁴⁷.

Хрещення Господнє 1940 р. король разом з Великим воєводою Мігаєм зустрічав у Бессарабії. У Кишиневі після проведення служби відбувся прийом у приміщенні командування армійського корпусу. У промові короля центральне місце зайняло положення про оборону історичних кордонів. Мали місце виступи Г. Казакліу, королівського резидента Цинуту Ністру, примаря Кишинева В. Крісті, архієпископа Є. Тігіняну, генерала Г. Корнічію. Від імені німців Бессарабії виступив др. О. Бронеске, який говорив про визнання дій короля меншиною та заявив про жертвність в ім'я трону і країни. Від українців виступив І. Гаврилюк, який розповів про результати аграрної реформи, що урівняла українського і молдавського селянина, про повагу влади до традицій українців, про їх визнання включенням до ФНВ та вірність Румунії. Представник росіян Н. Афлєєвскі доводив лояльність цієї меншини та вірність російської громади, задоволення від членства у ФНВ²⁴⁸. Промови короля сприймалися в іноземній пресі як заяви про продовження мирної політики країни. Разом з тим у них виділяли рішучість захищати власні кордони, вважаючи своїми історичні землі. Ідея миру поєднувалася у пресі з нейтралітетом та відстоюванням територіальної цілісності. Національну потребу у пресі бачили пов'язаною із престолом та спрямованою на захист країни²⁴⁹.

Варто зазначити, що саме візити короля до Орадя-Маре, Кишинева, його виступи стали предметом обговорення в іноземній пресі впродовж січня 1940 р. У пресі звертали увагу на різні сторони, пов'язані з регіонами перебування короля та його діями. Так, візит до Бессарабії використали для доведення потреби об'єднання та наводили його як приклад можливості розвитку національних меншин у Румунії. У бельгійській пресі відзначали єдність дій національних меншин Бессарабії, а королівський виступ сприймали як волю до захисту власних кордонів та віру у власний успіх. В угорських газетах писали про важливість перебування Бессарабії у складі Румунії та про міжнародне значення положень із королівської промови. Відповідні враження справив візит короля в Бессарабію на авторів і читачів югославської та швейцарської преси. У німецькій пресі наго-лос робили на обороні кордонів будь-якою ціною. На проблему кордонів Румунії звертала увагу преса Британії. Французька преса визнавала велике міжнародне значення промови короля. У пресі Греції візити короля на західний і східний кордони визнавали важливими та говорили про службу Румунії цивілізації²⁵⁰.

На продовження слід вказати, що король дотримувався певного етикету і його відвідування гарнізонів супроводжувалося також роздачею подарунків, які вручали від імені короля його ад'ютанти полковник Філіті в Кишиневі та полковник А. Пастія в Ботошань²⁵¹.

В історіографії заведено відзначати, що король, попри зусилля у справі організації єдиних партійної, молодіжної організацій, все ж не домогся бажаного результату. Тож це змусило в 1940 р. проводити кілька реорганізацій Фронту національного відродження. Так, 20 січня 1940 р. було встановлено виборність усіх керівних органів ФНВ і на 23 січня призначити керівників, що представляли три різні політичні групи. Впродовж весни та початку літа король намагався повернути на свою сторону і легіонерів, маючи зустрічі з групами легіонерів та Г. Сіма. При цьому розраховувати довелося на випущених з ув'язнення легіонерів, що стало результатом домовленості з В. Новяну, з яким велася мова і про ліквідацію таборів. Бесіди з Г. Сіма дозволили королю стверджувати, що нинішній керівник легіонерів у своїй поведінці був щирим. У відносинах мали базуватися на гаслі «Господь, Нація, Король». Чергові зміни у ФНВ відбулися з волі короля, який 21 червня прийняв рішення про призначення начальником штабу партії В. Молдована й обговорив з Е. Урдеряну нову назву партії, яка із 22 червня стала Партією Нації. Тоді ж, 22 червня 1940 р., було прийнято декрето-закон про захист єдиного політичного ладу, яким передбачалися покарання за пропаганду та створення політичних організацій. Саме після видання декрету легіонери отримали наказ Г. Сіма вступати до Партії Нації. Щоправда, в цей момент із числа королівських радників демісіонував І. Мігалаке, не прийнявши нового стану речей. Сам король, створивши 28 червня 1940 р. новий уряд Г. Тетереску, увів до його складу і представника легіонерів²⁵².

Розвиток подій у Європі змусив короля реагувати, і вже на початку травня 1940 р. король висловлював своє занепокоєння можливими діями Німеччини на Балканах, оскільки радіостанції Німеччини передавали інформацію стосовно дій союзників у регіоні. Також і посол Швейцарії Р. фон Век говорив Г. Гафенку, що Німеччина може вчинити агресію проти Румунії. 10 травня король назвав ноту Німеччини щодо вступу військ у Голландію та Бельгію для захисту нейтралітету лицемірством і обманом, але тут же писав, що ніхто не захищений при таких умовах. Вже кінець травня 1940 р. приніс зміни і 28 травня король записав свої думки про успіхи Німеччини. Того дня король мав тривалу бесіду з Г. Тетереску і Г. Гафенку, в результаті якої було прийнято рішення про виклик Г. Тетереску посла Німеччини Ф. Фабріціуса та про намір зробити заяву у присутності Г. Гафенку про бажаність тіснішої співпраці з Німеччиною. Король тоді у своїх записах висловив думку, що повага до німців і любов до союзників створюють загрозу. До того ж фактично руйнувалася політика короля на зближення з Англією, яку він вів впродовж 10 років. За чверть на цьому король провів нараду з Г. Тетереску, Г. Гафенку й Е. Урдеряну щодо захисту районів нафтовидобування. Тут знову обговорювалося питання, що саме слід говорити послу Німеччини. Також вирішили через Нінді Ромало, який вирушав до Берліна вручити листа А. Гітлеру та листа Г. Герінгу, що вважали дружнім і особистим жестом. Ці події, на основі архівних матеріалів, І. Скурту трактує як Коронну раду та намір приєднатися до Вісі в обмін на дипломатичну і можливу військову допомогу у справі захисту територіальної цілісності Румунії. Не дивно тому, що в червні 1940 р. Кароль II звертав увагу на події на Західному фронті, намагаючись попередити загрози для країни²⁵³.

Дні 7 і 8 червня 1940 р. послужили демонстрації успіхів короля. Правда, саме 7 червня увечері Г. Тетереску доповідав королю про складну ситуацію, а саме проведення повної мобілізації в Угорщині та рекомендацію королю розгорнути за рахунок мобілізованих 8 дивізій. Король розумів, що це змусить витратити великі кошти, і не мав готовності відповісти діями. Однак це не завадило йому 8 червня відсвяткувати десятиліття правління. Згодом сам король висловився, що його дії в 1938 р. були порятунком для країни та згадає про маніфестації на його честь у всій країні. Також 8 червня 1940 р. було введено Зірку ордена правлячого дому та проведено нагородження найстарших працівників Королівського двору та вищих чиновників. Проведено було і святковий обід²⁵⁴.

Серед положень, що стосувалося королівської родини, були і проголосовані в Палаті депутатів зміни до закону стосовно цивільних актів членів королівської родини 4 липня 1939 р. Вони були

дотичні статті 4, якою дозволялося королю встановлювати титули для членів правлячої династії, які, з огляду на обставини, змінювали свої імена. Поправка даної статті в Сенаті була проголосована більшістю голосів²⁵⁵ 6 липня 1939 р. 16 лютого 1940 р. король брав участь в урочистому засіданні в Румунській Академії з нагоди 100-річчя Т. Майореску²⁵⁶. Впродовж 17 лютого 1940 р. король приймав повноважних послів Японії Катсутаро Міязакі, Єгипту Могамеда Аміна Фуад Бея, Фінляндії Бруно Рафаела Ківікоскі, прийнявши від них вірчі грамоти. У березні 1940 р. відбулася заміна почесних консулів Румунії в Сан-Домінго та м. Палермо²⁵⁷. 14 червня 1940 р. свої вірчі грамоти королю представив на аудієнції новий повноважний посол Югославії в Бухаресті А. Авакумовіч, змінивши посла Югославії Й. Дучіча²⁵⁸.

Доцільно визнати, що особа короля Кароля II залишалася цікавою для інших країн. У лютому 1940 р. в Італії Франческо Марія видав статтю «Кормчий Румунії король Кароль та його революція», в якій описав ситуацію у країні як результат діяльності короля. Він наголошував, що без втручання короля Румунія могла стати жертвою кризи та жертвою загроз. Результатом дій короля названо внутрішнє примирення, під яким, певно, слід було розуміти скасування політичних партій. Успіхом на зовнішній арені було визнано підтримання дружніх відносин з Італією²⁵⁹.

Радянський ультиматум та його прийняття румунською стороною, що мало наслідком відокремлення Бессарабії та Північної Буковини, змусив короля приймати рішення про відмову від англо-французьких гарантій і 30 червня король повідомив про свою позицію посла Німеччини Ф. Фабріціуса та 1 липня клопотався про направлення німецької військової місії в Румунію. У тих умовах 4 липня 1940 р. до короля звернулася делегація 12 колишніх міністрів на чолі з Ю. Маніу та К. І. К. Бретіану, які просили про створення уряду національної концентрації. Того ж дня було прийнято рішення про створення уряду під головуванням І. Джігурту, де легіонери отримали значно більшу кількість місць. 5 липня 1940 р. І. Джігурту обговорив з королем болюче для останнього питання: відповідь на запит А. Гітлера про співпрацю Румунії з Німеччиною. Офіційне повідомлення від імені уряду демонструвало розуміння урядом потреби інтегрування в систему Вісі. Тоді ж очікувалися виступи угорської та болгарської сторін стосовно отримання від Румунії територій та проведення обміну населення. Залежність від III Рейху продемонстрував лист А. Гітлера до короля Румунії від 15 липня 1940 р. щодо проведення зовнішньої політики і, зокрема, порозуміння в територіальних питаннях з Угорщиною і Болгарією на користь цих держав. Ця ситуація обговорювалася і на зустрічі 26 липня Й. фон Ріббентропа з І. Джігурту та М. Манойлеску, оскільки позиція короля полягала у визнанні можливих заворушень у країні в разі нових територіальних втрат. Наскільки залежною від Німеччини стала Румунія у своїй зовнішньополітичній діяльності, продемонстрував і серпень 1940 р., коли після безрезультатних переговорів у Турну-Северін 27 серпня А. Гітлер визначив новий угорсько-румунський кордон та наказав готувати 6 дивізій для дій на румунській території.

Безвихідність у цій ситуації розумів і Кароль II, який назвав у записках виклик М. Манойлеску до Відня театральним переворотом. На 30 серпня припадає і визнання короля, що якщо 8 червня від перебував у зеніті, та вже на цей час у протилежній точці (в надирі). У ніч на 30 серпня засідала Коронна рада при відсутності Ю. Маніу, Н. Йорґи, Г. І. Бретіану, де найстаріші висловилися проти погодження з умовами Віденського арбітражу. Король вніс поправки в повідомлення про погодження з умовами арбітражу на умовах країн Вісі. Зранку наступного дня король прийняв відсутніх на Коронній раді. Відбувся і візит митрополита Ніколеску, який гостро виступав проти передачі території Ардялу. Після аудієнції надійшла звістка про новий кордон Румунії, що спонукало Кароля II до бажання боротьби. Він зазначав, що повернулися в часи румунської іреденти. Крім того, проти короля виступали Ю. Маніу та ґардисти. Нінді Ромало, який привіз увечері протоколи арбітражу, заявляв, що в разі спротиву Румунія була би знищена. У ніч на 31 серпня мала місце нова Коронна рада, призначена для ознайомлення зі змістом Віденського протоколу, де доволі гостро була позиція Ю. Маніу, виступили проти диктату Г. І. Бретіану, А. Нікулеску та ряд інших осіб. Як відомо, наступні дні виявилися часом нервового тиску на свідомість короля²⁶⁰.

Рішення арбітражу у Відні, яким було приєднано до Угорщини 43 492 км² з населенням у 2667 тис. осіб, стало каталізатором, що змінив ситуацію у країні і визначив подальшу долю Кароля II.

Впродовж кількох днів у країні була збурена ситуація і призначення головою уряду І. Антонеску не виправило, але загострило ситуацію. Певну роль в усуненні Кароля II від влади відіграв посол Німеччини в Румунії Ф. Фабріціус. Свою роль у впливі на відставку короля зіграв В. Поп, якого Кароль II називав комівояжером зрадників із причини його ролі донесення побажань королю від І. Антонеску та групи політиків. Хоча король і отримав підтримку від Балліфа, Манойлеску, Ґ. Мігаїла та П. Теодореску, все ж рішення короля стосувалося зречення. За його словами, він пережив душевну боротьбу і вирішив, що не є у праві кидати країну у внутрішню боротьбу. З цієї причини король наказав І. Антонеску готувати прокламацію щодо передачі влади Мігаю. Оцінюючи ситуацію початку вересня 1940 р. в Румунії, Ґ. Сіма писав, що перемога Легіонерського руху стала можливою в результаті ряду попередніх дій, серед яких головним було вбивство А. Келінеску. Так, А. Келінеску назвав рушієм королівського режиму, а його усунення – причиною втрати королем безпеки маневру.

Попри свій стан, 6 вересня 1940 р. Мігай склав присягу у присутності І. Антонеску, патріарха Нікодіма, Д. Ґ. Лупу. Король відзначав, що це було бажання І. Антонеску, адже присяга не мала сили через відсутність конституції та парламенту. Навіть була випущена формула «З милості Бога та за волю нації». Відбулася передача влади навіть за тих обставин, що Мігай був доволі розгублений та в умовах загрози захоплення Палацу. Охорону нового короля Кароль II після зречення довірив І. Раду. З метою підтримання короля, який не мав досвіду управління, генерал І. Антонеску направив 6 вересня 1940 р. запрошення принцесі-маті Елені, яку просив бути поруч юного короля, з метою довершення його освіти, необхідної для управління країною. Увечері 14 вересня 1940 р. принцеса Елена прибула до столиці. Під час її зустрічі королем Мігаєм та генералом І. Антонеску у зверненні використано апелював «королева-мати». Від цього часу, виголошений керівником держави став офіційним титулом²⁶¹.

Сам колишній король змушений був залишити країну, хоча І. Антонеску відмовився супроводжувати короля до кордону, він передав ці повноваження міністру внутрішніх справ та полковнику Д. Попеску. У дорозі до Луґожа отримали звістку про задум нападу на потяг у Тімішоарі, через що вирішили не робити зупинок у Тімішоарі та Жімболіа. Відповідним чином діяла й охорона, поки поїзд прибув до Великі Кікінда на території Югославії, звідки король продовжив подорож далі²⁶².

Після подорожі опинився в Іспанії, де колишнього короля тримали, не допускаючи до Португалії. Причина полягала в загрозі створення тут колишнім королем уряду на засланні. Про це було вказано і в листі Ф. Франко до Кароля Гогенцоллерна де Зіґмарінґен у вересні 1940 р., де зазначалося, що перебування Кароля в Іспанії є гарантією безпеки короля Мігаєа І. Сам колишній король намагався через листування у вересні – жовтні 1940 р. підтримувати зв'язок з Мігаєм. Пізніше, 3 травня 1941 р. залишаючи Європу, Кароль Гогенцоллерн запише до нотаток про свій жаль із приводу віддалення від сина та зауважить, що сам вихований як румун і що своєю справою вважав служіння батьківщині. Зробив цей запис колишній король, згадуючи про інтриги власних ворогів та помилки своєї матері, яку, вочевидь, не зміг пробачити, через її перебування свого часу під впливом Б. Штірбея²⁶³.

У Румунії ж керівником держави став голова уряду, що було вперше в історії королівства. Його особливістю стало передання частини повноважень короля, в тому числі і законодавчої ініціативи, фактичному главі уряду. Це надавало особливої ваги І. Антонеску, який ставав першою політичною особою в королівстві, відсторонюючи, таким чином, короля на другий план²⁶⁴.

Отже, в умовах Першої світової війни і міжвоєнного періоду в Румунії зберігався монархічний устрій. Впродовж більшої частини часу монархія залишалася конституційною, що було причиною певних обмежень для монарха. Так, це проявилось в період поразок у війні, що змусило порушувати питання про збереження трону за Фердинандом I і загалом за династією. Збереження трону за королем Фердинандом I стало можливим завдяки приєднанню Бессарабії. Королю також вдалося в умовах обмеження власних дій пронимецькими політиками відмовитися від ратифікації Бухарестського мирного договору, спираючись при цьому на положення законів. Король виступив також символом повернення Румунії до союзників. При цьому як король, так і королева-мати

користувалися послугами ближніх радників, що фактично вписалися в політичну систему країни та впливали на прийняття рішень на найвищому рівні.

В умовах створення країни в нових кордонах король став особою, що впливала на розподіл влади у країні, керуючи призначенням голів урядів. Останнє особливо яскраво було продемонстровано під час встановлення останнього уряду І. І. К. Бретіану, який формувався з неймовірною поспішністю. З іншого боку, королівська особа виступала символом активної участі в культурному розвитку країни, що дозволяло королю, королеві, принцу чи принцесі підтримувати діяльність культурних та наукових асоціацій, громадських організацій.

Правління короля Фердинанда I стало періодом конфліктів у королівській родині, які вели до зміни статусу членів родини, що тричі ставалося із принцом-спадкоємцем Каролем і мало вирішення, здійснене за участю голови уряду з подальшим усуненням принца-спадкоємця та створенням Високої Реґенції, яка замінювала короля в разі його смерті. Прихід до влади малолітнього короля Мігая був здійснений зі вступом у свої повноваження Високої Реґенції, що вело до падіння значення королівської влади загалом у політичній системі країни. У країні створилися умови, коли формування республіки як форми держави вважалося в окремих політичних колах кращою альтернативою монархії.

Слабкість вищої влади вивела на вищий рівень лідерів політичних партій, які змогли втрутитися у визначення складу Високої Реґенції та забезпечили повернення у країну колишнього принца з наступним його зведенням на престол. Період правління короля Кароля II співпало з роками економічної кризи та призвело до зміни структури вищих владних кіл. Фактично політичним життям країни управляв король за підтримки найближчого кола радників – королівської камарильї, склад якої також періодично змінювався.

Намагання короля Кароля II контролювати політичне життя країни змушувало його не тільки співпрацювати з лідерами окремих політичних партій, але й робити спроби добитися від них передачі повноважень лідера, як це мало місце з Легіонерським рухом. Неможливість контролювати політичні партії призвела до їх заборони та створення під зверхністю короля єдиної офіційної політичної організації. Остання створювалася та розгорталася під керівництвом наближених до короля осіб, що вплинуло на час її формування. Власне, король виступив одним з ініціаторів повноцінної зміни політичної системи, в якій він перебирав на себе всі повноваження та підпорядко-вував собі як уряд, так і парламент. Проте поразка політики короля Кароля II призвела не тільки до його відсторонення від влади, але і применшення значення інституту королівської влади на початковому етапі Другої світової війни.

Примітки

¹Goga O. Coșbuc: Discurs de primire, rostit în ședință solemnă la 10 Maiu 1923 sud președinția Majestății Sale Regelui. București: Cultura Națională, 1923. P. 3.

²Uneltire împotriva dinastiei. București: Imprimeriile Independența, 1930. P. 3-5.

³Constituția din 1 Iulie 1866. Cu modificările din 1879 și 1884. Adnotată cu jurisprudența Casației // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. 1: Legi uzuale. București, 1903. P. 14-15.

⁴Constituția din 1 Iulie 1866. Cu modificările din 1879 și 1884. Adnotată cu jurisprudența Casației // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. 1: Legi uzuale. București, 1903. P. 15.

⁵Ibidem. P. 16.

⁶Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 115-118.

⁷Scurtu I. Regele Ferdinand. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 12-18, 22; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. II. Iași: Moldova, 1991. P. 368-371.

⁸Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. P. 148-156; Scurtu I. Regele Ferdinand. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 28-63; Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie / Traducere din germană de Maria și Ion Nastasia. Prefața de G. Badea-Păun. București: Humanitas, 2011. P. 136-140; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III / Argument de Gh. Buzatu, Trad. de M. Miller-Verghy. Iași: Moldova, 1991. P. 52-53.

⁹Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai. Povestea Clasei Palatine / Pref. F.-L. Iorga. București: Corint-Books, 2016. P. 12-13; Докладніше див.: Țurlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 89-97.

¹⁰Scurtu I. Regele Ferdinand. București: Editura Enciclopedică, 2016. P. 71-74; Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 144-145; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III / Argument de Gh. Buzatu, Trad. de M. Miller-Verghy. Iași: Moldova, 1991. P. 59-60, 62.

¹¹Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 146-147; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III. Iași: Moldova, 1991. P. 69-70.

¹²Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 160.

¹³Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 246-247, 251, 252.

¹⁴Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 282, 284, 488, 495.

¹⁵Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 101-133; Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 173-177; Averescu A. Notițe zilnice din război 1914-1918. București, 1938. P. 224-228; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III. Iași: Moldova, 1991. P. 317, 323-326, 340.

¹⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 77 / 1918. Fila 1; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 134-136; Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 178-182.

¹⁷Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III. Iași: Moldova, 1991. P. 381.

¹⁸Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 137-149; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 178.

¹⁹Cuvântări de Ferdinand I Regele României: 1889-1922. București, 1922. P. 171-172; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 154, 156-157, 162, 164.

²⁰Hossu-Longin V. Monarhia Românească. București: Editura Litera, 1994. P. 74-75; Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 129-137; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 164-172; Maria, Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Vol. III. Iași: Moldova, 1991. P. 430-434; Cuvântări de Ferdinand I Regele României: 1889-1922. București, 1922. P. 121-126.

²¹Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București, 1927. P. 188-193; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 85-89; Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії: 1917-1921. Київ: Наукова думка, 1967. С. 123.

²²Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al III-lea: 1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 415, 417, 442-443.

²³Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 179-181, 181-182.

²⁴Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al III-lea: 1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. P. 440-441; Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 182-184.

²⁵Marcou L. Carol al II-lea al României. Regele trădat / trad.: Elena Zamfirescu; pref.: Dan Berindei. București: Corint Books, 2015. P. 98, 114, 116-125.

²⁶Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București, 1927. P. 214, 315-316, 323-324, 356-357, 358, 361-365; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 126-137; Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea. București: PAIDEIA, 1998. P. 16-17; Hossu-Longin V. Op. cit. P. 73.

²⁷Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 189.

²⁸Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 76-81.

²⁹Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari... 259-274.

³⁰Ibidem. P. 308-309; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 81.

³¹Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 184-194.

³²Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari... P. 346-349.

³³Ibidem. P. 414-415; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 79-80; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 111-112.

³⁴Cârșteanu P. Vizita Familiei Regale în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pentru popor pe anul 1921. Cernăuți, 1921. P. 5-15; Călătoria MM. LL. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia: 15-25 Mai 1920. București: Imprimeria Statului, 1920; Cuvântări de Ferdinand I Regele României: 1889-1922. București, 1922. P. 200-203.

³⁵Marmeliuc D. Inaugurarea Universității Românești din Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1922. Cernăuți, 1922. P. 15-17; Principele Carol în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1923. Cernăuți, 1923. P. 101, 104; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 80.

³⁶Grădineanu E., Bugel E. Regele Ferdinand I și Banatul. Album comemorativ. Lugoj, 1928.

³⁷Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 20 Octombrie. No 161. P. 6682; Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 26 Octombrie. No 166. P. 6941; Ferdinand I // Monitorul Oficial. 1921. 26 Octombrie. No 166bis. P. 7005; Niculescu Bran T. Mihai I. Ultimul Rege al Românilor. București: Humanitas, 2016. P. 9-10.

³⁸Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1921. 27 Octombrie. No 167. P. 7038; Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 20 Octombrie. No 169. P. 7145; Buletin medical // Monitorul Oficial. 1921. 8 Noiembrie. No 177. P. 7526.

³⁹Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari. P. 439-442; Урочистий обхід чернів. університета // Голос Буковини. 1920. 31 жовт. Ч. 44; Задачі новоскликаного парламенту // Голос Буковини. 1920. 12 груд.; Заручини в королівським домі // Голос Буковини. 1920. 12 груд. Ч. 50; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 194; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 80-81; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 153, 156-159; Niculescu Bran T. Mihai I... P. 15, 17.

⁴⁰Decret-lege 2129 pentru personalul civil și militar al Casei Regale din 12 Mai 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 353; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 101.

⁴¹Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 194-204; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 111-112.

⁴²Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 204-208; Lupaș I. Istoria Unirii Românilor. Cluj, 1937. P. 378-379.

⁴³Partidele politice în față Țării. Discursul D-lui N. Iorga, deputat de Dolj la Mesagiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922. București: Imprimeria Statului, 1922. P. 16-17.

⁴⁴Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari... P. 463-480; Wolbe E. Ferdinand I înțemeietorul României Mari: o biografie... P. 192-196; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 208-228; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 339-343.

⁴⁵Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 228-238; Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 84-85; Bianu V. Insemnări din Războiul României Mari... P. 480-491; Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 343-344.

⁴⁶Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 308-309.

⁴⁷Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimiteri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 12-14.

⁴⁸Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimiteri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 14-15.

⁴⁹Istoria Românilor. Vol. VIII: România întregită (1918-1940) / Coord. prof. I. Scurtu. București: Editura Enciclopedică, 2003. P. 223-225.

⁵⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. Dosar Nr. 3 / 1922. F. 1-2.

⁵¹Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 245-248; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 139-140.

⁵²Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1924. F. 2verso-3, 4verso-11.

⁵³Plăvan V. Serbările desvelirii Monumentului Unirii // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 143-148; Cuvântarea D-lui Ministru I. Nistor la desvelirea Monumentului Unirii în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 5-10; Cuvântarea M. S. Regelui Ferdinand la desvelirea Monumentului Unirii în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 3-5.

⁵⁴Croitoriu T. A.S.R. Prințul Carol în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1926. Cernăuți, 1926. P. 85, 88-90; Marmeliuc C. D. Vizita A.S.R. Domnița Ileana în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1927. Cernăuți, 1927. P. 132-135.

⁵⁵ДАЧО. Ф. 43. Примарія міста Чернівці. Оп. 1. Спр. 1014. Отчеты об израсходованных денежных средствах за перевозку в г. Бухарест свадебного подарка для королевской семьи. Арк. 9, 113в.

⁵⁶București, 10 August. Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1923. 11 August. Nr. 104. P. 5104-5118; București, 13 August. Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1923. 14 August. Nr. 106. P. 5200-5217; A. S. Regală Principele Carol, ... // Monitorul Oficial. 1926. 1 Ianuarie. No. 1. P. 1; București 1 Ianuarie. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 17; Lege pentru Recunoașterea A.S.R. Principele Mihai ca Principe Moștenitor al României // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 73-74; Lege privitoare la actele civile ale membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 75-79; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 135, 139-141.

⁵⁷Niculescu Bran T. Mihai I... P. 1920, 22-26, 35; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 158, 163, 168-173.

⁵⁸Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 142-151; Argetoianu C. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. VII. Partea a V-a: 1923-1926 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1996. P. 236; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 249; Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice. București: Tipografia «Lupta», 1933. P. 11-13; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 175, 177-183.

⁵⁹Consiliul de Coroană dela Sinaia // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 5; Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea. București: PAIDEIA, 1998. P. 18-25; Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 93; A. S. Regală

Principele Carol,... // Monitorul Oficial. 1926. 1 Ianuarie. No. 1. P. 1; Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1926. 2 Ianuarie. No. 2. P. 12.

⁶⁰Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 47-48; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 187-188.

⁶¹Prințul Carol nu mai este moștenitorul Tronului // Universul. 1926. 3 Ianuarie. Nr. 2bis. P. 1; Ciucianu E. Se schimbă și actele civile ale Principelui Carol // Universul. 1926. 3 Ianuarie. Nr. 2bis. P. 1; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 79-82.

⁶²Ciucianu E. Lucrurile pregătitoare în vederea adunării Corpurilor legiuitoare de Luni // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7; Iorga N. Un om mai puțin // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7; Declarațiile d-lui Maniu // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7; Declarațiile d-lui N-Iorga la Consiliul de Coroană // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7.

⁶³Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice... P. 19-23.

⁶⁴Ciucianu E. Ce s'a pregătit eri la Sinaia. Ce se hotărăște azi la București // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 1; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 86-87.

⁶⁵Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 6; Adunarea extraordinară a Reprezentanței Naționale // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 7; Ședința Camerei dela 4 Ianuarie // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3; Ministerul Justiției // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ian. No. 4. P. 73-74; Lege pentru primirea de Reprezentațiunea Națională a regenței numite de M. S. Regele Ferdinand I, pe temeliul atr. 83 din Constituție // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ian. No. 4. P. 74; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 153-158; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 87-88.

⁶⁶Ședința Reprezentanței Naționale // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3; Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. P. 379-382.

⁶⁷Lege privitoare la Actele civile ale Membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. No. 4. P. 75-79; Prințul Carol își pierde și dreptul politice // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3; Comentariile presei străine // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3.

⁶⁸Iorga N. O viață de om. Așa cum a fost. III. Spre înșeninare. București, 1934. P. 109; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 252.

⁶⁹Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București, s. a. P. 158; Niculescu Bran T. Mihai I... P. 37-39, 42.

⁷⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 1 / 1925. Fila 1; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 252.

⁷¹Iorga N. O viață de om. Așa cum a fost. III. Spre înșeninare. București, 1934. P. 109-110.

⁷²Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 452-456.

⁷³O scrisoare a fostului principe moștenitor Carol adresată I.P.S. Sa Patriarhului Miron Cristea // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 1.

⁷⁴Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1926. F. 10.

⁷⁵Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 169-173, 153; Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. VII. Partea a VI-a: 1923-1926 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1996. P. 270-271, 274, 283-284; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 115-118.

⁷⁶Comisiunea Centrală Electorală. Proces-Verbal // Monitorul Oficial. 1926. 4 Iunie. Nr. 122. P. 8003-8066; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 169.

⁷⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 176.

⁷⁸Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 156; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 176-177.

⁷⁹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 178-182.

⁸⁰Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 182-184, 186-187.

⁸¹Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor. București: institutul de arte grafice «Îndreptarea», 1928. P. 178-179.

⁸²Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 217, 219, 221.

⁸³Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 186-195; Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. VIII. Partea a VII-a: 1926-1930 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 119-120, 124, 139; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 222-223.

⁸⁴Urcarea pe tron, 28 Sept. 1914 // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166 bis. P. 1; Actul comemorativ al încoronării // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166 bis. P. 2; Ordonanța No 5 // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială II. P. 1; Cum a murit Regele Ferdinand // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială III. P. 1; Jurământul de credință al Armatei către M. S. Regele Mihai // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială III. P. 1.

⁸⁵Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 196-202; Scurtu I. Regele Ferdinand... P. 255-256; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 234, 235-237; Starea Suveranului // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 1.

⁸⁶Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 9 / 1927. Fila 51.

⁸⁷Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 234, 237-238.

⁸⁸Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 4 August. Nr. 178. P. 7; Miniștri plenipotențari la Regență // Universul. 1927. 6 August. Nr. 180. P. 7.

⁸⁹Emanciparea A.S.R. Principesa Ileana // Universul. 1927. 19 August. Nr. 191. P. 1.

⁹⁰Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 239.

⁹¹Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie... P. 303-308.

⁹²Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 269; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 7-17; Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 21 / 1927. Fila 134.

⁹³Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 18-22.

⁹⁴Ibidem. P. 22-23.

⁹⁵Ibidem. P. 24-28.

⁹⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 29, 31-35; Scurtu I. Din viața politică a României: 1926-1947. Studiu critic privind istoria Partidului Național-Tărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983. P. 101-102; Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 106-107.

⁹⁷Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 257-260.

⁹⁸Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 37-40.

⁹⁹Престольна промова // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 18 грудня. Ч. 65. С. 1; 3 парламенти // Рідний Край. 1929. 6 січня. Ч. 1 (111).

¹⁰⁰У парламенти // Рідний Край. 1929. 6 січня. Ч. 1 (111).

¹⁰¹Aniversarea nașterii M. S. Regelui Mihai // Universul. 1928. 27 Octombrie. Nr. 250. P. 7; Ziua M. S. Regelui la Iași // Universul. 1928. 27 Octombrie. Nr. 250. P. 8; Aniversarea nașterii M. S. Regelui Mihai // Universul. 1928. 28 Octombrie. Nr. 251. P. 11; M. S. Regele a început școala // Universul. 1928. 8 Noembrie. Nr. 260. P. 1.

¹⁰²Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 42-47.

¹⁰³Arhivele Naționale ale României. Fond Direcțiunea Generală a Poliției, 2349. Dosarul 158 / 1928. Fila 5.

¹⁰⁴Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 104.

¹⁰⁵Принц Карло дементує // Час. 1929. 19 липня. Ч. 233; Філіпеску-Карло // Час. 1929. 4 вер. Ч. 272.

¹⁰⁶Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 355.

¹⁰⁷Патріярх-регент поважно хорий // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281; Патріярх-регент здоровий // Час. 1929. 15 вересня. Ч. 282; Зміна в регенції? // Час. 1929. 24 вересня. Ч. 289.

¹⁰⁸Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Chișinău: Universul, 2005. P. 451-453; Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 362-364.

¹⁰⁹Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 365-366, 373; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 48-51.

¹¹⁰Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 15, 17; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 51-54, 58.

¹¹¹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 59.

¹¹²Plăcile comemorative dela muzeul militar // Universul. 1930. 1 Iunie. Nr. 121. P. 1; Desvelirea monumentul eroilor la Ismail // Universul. 1930. 4 Iunie. Nr. 123. P. 6.

¹¹³Poporul grec dorește restabilirea monerhiei // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 5; Corpurile Legiuitoare. Ședința dela 30 Mai // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 6; Camera. Ședința de dimineață dela 31 Mai // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 11.

¹¹⁴Săptămâna copiilor la Cluj // Universul. 1930. 3 Iunie. Nr. 122 bis. P. 4.

¹¹⁵M. S. Regele la Craiova // Universul. 1930. 4 Iunie. Nr. 123. P. 5.

¹¹⁶Uneltirile împotriva dinastiei. București: Imprimeriile Independența, 1930. P. 17-18, 21, 25-39.

¹¹⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 67-70.

¹¹⁸Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 7 Iunie. Nr. 123 bis. P. 4334; Jurnal al Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 7 Iunie. Nr. 123 bis. P. 4334; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 71-89; Principele Carol a sosit în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 1; După sosirea principelui Carol în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 11; După sosirea Principei Carol: Cum a fost întâmpinat la Cluj // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 1; După sosirea principei Carol în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 11; După sosirea Principelui Carol // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 1; Ultime informațiuni // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 5; Proclamarea Principelui Carol Rege al României // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 1, 2, 3; Принц Кароль повернув до краю // Час. 1930. 8 червня. Ч. 493; Lege pentru abrodarea art. 6 și 7 din Legea privitoare la actele civile ale membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4360-4361; Lege // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4361; Lege // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4361; Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 382-383; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Dare de seamă asupra solemnității proclamării A.S.R. Principelui Carol Rege al României Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 12 Iunie. Nr. 127. P. 4390-4393; Cuvântarea M. S. Regelui în ședința Adunării Naționale intrunite în ziua de 8 Iunie 1930, cu ocaziunea depunerii jurământului Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4359-4360; Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128. P. 4414; Mesajul M. S. Regelui pentru prelungirea sesiunii ordinare a Corpilor Legiuitoare Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128. P. 4414; Decrete Regale Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128 bis. P. 4438; Președinția Consiliului de Miniștri Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 9 Iunie. Nr. 125. P. 4366; Ministerul Armatei Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 9 Iunie. Nr. 125. P. 4366; Înalt ordin de zi Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 11 Iunie. Nr. 126. P. 4374; Ministerul Armatei Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 14 Iunie. Nr. 129. P. 4446.

¹¹⁹Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 15-16.

¹²⁰Străinătatea și proclamarea M. S. Regelui Carol al II-lea // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 4; Străinătatea și proclamarea M. S. Regelui Carol al II-lea // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 9.

¹²¹Străinătatea și noua situație din România: Comentăriilepresei europene // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5; Bulgaria și evenimentele din România // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5; Cum s'a pus la cale schimbarea la tron // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5.

¹²²Către Români // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4358; Proclamația M. S. Regelui Carol II // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9; Prima întâlnire între M. S. Regele și fiul Său // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9; M. S. Regele Carol al II-lea a plecat la Curtea de Argeș // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.

¹²³Omagiile țării pentru M. S. Regele Carol II // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 2; Pentru noul Rege. Solemnitatea dela camera de Comerț // Universul. 1930. 14 Iunie. Nr. 132. P. 5; Omagii pentru M. S. Regele // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134bis. P. 3.

¹²⁴M. S. Regele mulțumește Franței. România are nevoie de ajutorul amicilor săi // Universul. 1930. 13 Iunie. P. 9.

¹²⁵Criza de guvern // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.

¹²⁶Intrunirea comitetului executiv al partidului liberal // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.

¹²⁷Declarațiile d-lui George Brătianu // Universul. 1930. 12 Iunie. P. 7; Tinerimea liberală solidară cu conducerea partidului // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5; Partidul liberal și criza internă // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11; Ultime informațiuni // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11.

¹²⁸Vion Criza de guvern continuă // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 1.

¹²⁹Suveranul continuă consultările // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 9; Vion Spre soluționarea crizei // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 9.

¹³⁰Noul guvern Maniu // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11.

¹³¹V. M. S. Regele Carol vorbește presei // Universul. 1930. 14 Iunie. Nr. 132. P. 1.

¹³²Primul ministru vorbește presei străine // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 5.

¹³³Un interview cu Regina Maria // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 7; Sosirea M. S. Regina Maria în Capitala // Universul. 1930. 15 Iunie. Nr. 133. P. 1; M. S. Regina Maria a plecat la Balci // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 9.

¹³⁴Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 242-245; Niculescu Bran T. Mihai I... P. 70-79; Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai... P. 20.

¹³⁵O nouă orientare în politica externe? // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134 bis. P. 1.

- ¹³⁶Presă străină și situația din România // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 7.
- ¹³⁷Conferința Micii Înțelegeri // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134 bis. P. 5.
- ¹³⁸Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 235; Станку З. Злочин банкіра Другана. Роман / Пер. з рум. І. Г. Куш-нірика. Київ: Рад. письм., 1963. С. 10-11, 106, 278, 302, 344.
- ¹³⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 8 / 1930. File 1-2.
- ¹⁴⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 39 / 1930. File 1-4.
- ¹⁴¹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 41 / 1930. File 11-15.
- ¹⁴²Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 90, 92-93.
- ¹⁴³Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 77 / 1930. File 47-50.
- ¹⁴⁴Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 91-92.
- ¹⁴⁵Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 97-98; Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea... P. 45-46.
- ¹⁴⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 93-96, 98.
- ¹⁴⁷Măria Sa Mihai a dat examen de cl. II-a primară // Universul. 1930. 25 Iunie. Nr. 142. P. 1.
- ¹⁴⁸Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 153-158; Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 48-49, 55; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 261-264; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 104-106.
- ¹⁴⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 77 / 1930. File 55-63.
- ¹⁵⁰Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 110-114; Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. IX. Partea a VIII-a: 1930-1931 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 106, 120; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 24-26.
- ¹⁵¹Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. IX. Partea a VIII-a: 1930-1931 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 188, 191-196, 200-212; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 114-115.
- ¹⁵²Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice... P. 84-85; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 116-118; Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea... P. 46-51; Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 113-117.
- ¹⁵³Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 118-123; Marcou L. Carol al II-lea al României... P. 276-282; Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976. С. 43; Alexandrescu S. Povestiri. Marea și mica bătălie teatrală: Schițe. București: Cartea Românească, 1970. P. 81-85.
- ¹⁵⁴Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 270; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 124-125, 132; Hossu-Longin V. Monarhia Românească... P. 118-120.
- ¹⁵⁵ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13894. Донесення жандармських і поліцейських органів о проведенні політичеськими партіями і організаціями предвыборной кампанії в румунський парламент. 1931-1932 гг. Арк. 12, 14.
- ¹⁵⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 134-135, 137-139.
- ¹⁵⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 139-142; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 110-112, 113-114, 121.
- ¹⁵⁸Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 124-134.
- ¹⁵⁹Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 135-137; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 143-145.
- ¹⁶⁰Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 175; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 146-147.
- ¹⁶¹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 149, 151.

¹⁶²Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 255; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 153-155.

¹⁶³Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 256-260; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 156-161; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 309, 311-312.

¹⁶⁴Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 267- 270; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 161-163

¹⁶⁵Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 270-272; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 163-166.

¹⁶⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 166-168; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijită și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 217.

¹⁶⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 170-171.

¹⁶⁸Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. P. 279, 283, 291-316; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 172-174.

¹⁶⁹Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 320-322; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 176-178.

¹⁷⁰Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 178-180.

¹⁷¹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 183, 188-192, 194-196.

¹⁷²Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: Editura de Stat pentru literatură politică, 1957. P. 269-272, 273-276.

¹⁷³Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 183-185; Cheșcă I. I., Dragomir N. I. Măria Sa Regele Carol al II-lea și ridicarea poporului Român. București, 1938. P. 19-21, 29, 32.

¹⁷⁴Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 186-188.

¹⁷⁵Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai... P. 21-28; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 198-199.

¹⁷⁶Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai... P. 31, 171-173.

¹⁷⁷Докладніше див.: Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai... P. 66-73.

¹⁷⁸Niculescu Bran T. Mihai I... P. 88-97; Vizita A. S. R. Marele Voevod Mihai de Alba Iulia la judecătoria ocolului VIII Urban București // Universul. 1940. 18 Februarie. Nr. 47. P. 5; Vizita Măriei Sale Marelui Voevod Mihai de Alba Iulia la Înaltă Curte de Casație // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 1; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 214.

¹⁷⁹Niculescu Bran T. Mihai I. Ultimul Rege al Românilor... P. 100-102; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 45, 64, 67; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 140, 144, 147-148, 167.

¹⁸⁰ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8087. Дело по обвинению земледельца Глепка Думитру в выражении антимоноархических взглядов. Арк. 38-39; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8088. Дело по обвинению крестьян Цибуляк Думитру и Деневич Алексы в оскорблении словами Румынской королевской династии. Арк. 106; Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8089. Дело по обвинению Виглер Даниела в оскорблении словами королевской династии. Арк. 14, 15-18.

¹⁸¹Programul vizitei M. S. Regele // Glasul Bucovinei. 1933. 24 Maiu. Nr. 4066.

¹⁸²Vizita M. S. Regelui la Cernăuți. Inaugurarea Aeroportului // Glasul Bucovinei. 1933. 27 Maiu. Nr. 4067.

¹⁸³i. șt. A doua vizită a Suveranului la Cernăuți și desciderea noului an de studii universitare // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1936. Cernăuți, 1936. P. 51-55; Королівські слова до студентської молоді // Час. 1935. 16 жовт. Ч. 1986.

¹⁸⁴Enescu-Bughea C. Din viața Marele Voevod Mihai // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1937. Cernăuți, 1937. P. 61-67; Великий Воевода Михай в Bucovina // Час. 1936. 18 черв. Ч. 2181.

¹⁸⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției; 2349. Dosarul Nr. 4 / 1935. File 1, 7, 10, 18; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 312; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 203-204.

¹⁸⁶Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 303; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 204-207.

¹⁸⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 207-208.

¹⁸⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 39-43; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 208-212; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 144; Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. II: 1 ianuarie – 30 iunie 1937 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1999. P. 173-183.

¹⁸⁹Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 357-361; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 215-218.

¹⁹⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 130-135.

¹⁹¹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 1 / 1938. File 3, 4, 6-7.

¹⁹²Smântenescu D. Cronica faptelor Regale: 1938. București, 1939. P. 24, 26-27, 30-33.

¹⁹³Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 362-364, 375-377; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 220-223, 227-228; Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 126; Рябоконе С. И. Политика Франции на Балканах в период подготовки аншлюса Австрии // Европа в системе международных отношений (1917-1945): Сб. науч. тр. Свердловск: УрГУ, 1990. С. 86-87.

¹⁹⁴Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. P. 49-50, 54.

¹⁹⁵Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 231-234; Smântenescu D. Cronica faptelor Regale: 1938. București, 1939. P. 34-35.

¹⁹⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 236-240; Constituțunea Regele Carol II. Promulgată prin Înalt Decret Regal Nr. 901 din 20 Februarie 1938. Publicată în «Monitorul Oficial» Nr. 48 din 27 Febr. 1938. Arad, s. a. P. 10-19, 28.

¹⁹⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 241.

¹⁹⁸Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 382-388; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 241-242.

¹⁹⁹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 246-247; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 389.

²⁰⁰Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 252-258; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 382, 388.

²⁰¹Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 259.

²⁰²Casa M. S. Regelui // Universul. 1938. 20 Iulie. Nr. 194. P. 11; Programul funerarilor // Universul. 1938. 22 Iulie. Nr. 196. P. 1, 3; Transportarea rămășițelor pământești de Reginei Maria la București // Universul. 1938. 23 Iulie. Nr. 197. P. 1, 3; Doliul poporului român la moartea Reginei // Universul. 1938. 23 Iulie. Nr. 197. P. 3; Ambasadele și misiunile străine cari vor participa la funeralii // Universul. 1938. 25 Iulie. Nr. 199. P. 1; Spre locul de eternă odihnă... // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 1, 3; Slujbe religioase pentru M. S. Regina Maria // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 10;

Funerariile M. S. Reginei Maria // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 5; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 250-251; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 205.

²⁰³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 215-216.

²⁰⁴Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 260-264; Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 143; Georgescu N. O călătorie epocală: Regele României la Londra. Impresii, documente, întrevederi, recapitulări. București, 1939. P. 18, 28, 30, 86, 105-108.

²⁰⁵Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 187, 194-195; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 265-266; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 41.

²⁰⁶Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 266-267; Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 148.

²⁰⁷Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 270-271; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 164-167.

²⁰⁸Dumitrescu I., Mândreci I. Era nouă a României sau opera constructivă a M. S. regelui Carol II. București, 1939. P. 9-10.

²⁰⁹Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1934. 22 Martie. Nr. 69. P. 1786.

²¹⁰Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea... P. 70-71.

²¹¹Ibidem. P. 74.

²¹²«România nouă se prezintă la o răspântie a istoriei sale în cele mai bune condițiuni fizice și morale» // România. 1939. 30 August. N. 450. P. 19.

²¹³Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Înalt ordin de zi // Monitorul Oficial. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 1.

²¹⁴Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 26 // Monitorul Oficial. 1938. 9 Februarie. Nr. 32. P. 766; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 29 // Monitorul Oficial. 1938. 12 Februarie. Nr. 35. P. 834; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 30 // Monitorul Oficial. 1938. 14 Februarie. Nr. 36. P. 850; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 32 // Monitorul Oficial. 1938. 16 Februarie. Nr. 38. P. 898; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1938. 22 Februarie. Nr. 44. P. 986.

²¹⁵Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 158-160.

²¹⁶Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 35 // Monitorul Oficial. 1938. 21 Martie. Nr. 66. P. 1464; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 38 // Monitorul Oficial. 1938. 30 Martie. Nr. 73. P. 1628; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 49 // Monitorul Oficial. 1938. 3 Mai. Nr. 100. P. 2160; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 40 // Monitorul Oficial. 1938. 8 Aprilie. Nr. 77. P. 1740; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 41 // Monitorul Oficial. 1938. 6 Aprilie. Nr. 80. P. 1796; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 43 // Monitorul Oficial. 1938. 13 Aprilie. Nr. 86. P. 1888; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 42 // Monitorul Oficial. 1938. 9 Aprilie. Nr. 83. P. 1832; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 21 // Monitorul Oficial. 1939. 17 Aprilie. Nr. 88. P. 2292.

²¹⁷Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1938. 28 Martie. Nr. 72. P. 1596; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 26 // Monitorul Oficial. 1939. 4 Mai. Nr. 102. P. 2808.

²¹⁸Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 19 Aprilie. Nr. 90. P. 2388.

²¹⁹Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 22 // Monitorul Oficial. 1939. 21 Aprilie. Nr. 92. P. 2348.

²²⁰Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 13 Aprilie. Nr. 85. P. 2239-2240.

²²¹Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 25 // Monitorul Oficial. 1939. 3 Mai. Nr. 107. P. 2776; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 267.

²²²Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 57 // Monitorul Oficial. 1938. 30 Mai. Nr. 122. P. 2600.

²²³Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 59 // Monitorul Oficial. 1938. 1 Iunie. Nr. 124. P. 2668; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 64 // Monitorul Oficial. 1938. 13 Iunie. Nr. 121. P. 2832.

²²⁴Programul Serbării Naționale de 10 Mai 1939 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Mai. Nr. 104. P. 2871-2872.

²²⁵Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 51 // Monitorul Oficial. 1938. 12 Mai. Nr. 107. P. 2300; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 56 // Monitorul Oficial. 1938. 28 Mai. Nr. 121. P. 2592; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 27 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Mai. Nr. 104. P. 2860; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 30 // Monitorul Oficial. 1939. 12 Mai. Nr. 108. P. 3000; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 31 // Monitorul Oficial. 1939. 23 Mai. Nr. 117. P. 3284; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 32 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Mai. Nr. 121. P. 3376.

²²⁶Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 38 // Monitorul Oficial. 1939. 12 Iunie. Nr. 132. P. 3708; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 39 // Monitorul Oficial. 1939. 13 Iunie. Nr. 133. P. 3756; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 15 Iunie. Nr. 135. P. 3796; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 16 Iunie. Nr. 136. P. 3892; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 40 // Monitorul Oficial. 1939. 15 Iunie. Nr. 135. P. 3796; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 41 // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iunie. Nr. 137. P. 3924; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 42 // Monitorul Oficial. 1939. 19 Iunie. Nr. 138. P. 3964; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 48 // Monitorul Oficial. 1939. 30 Iunie. Nr. 148. P. 4116; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 54 // Monitorul Oficial. 1939. 19 Iulie. Nr. 154. P. 4508; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 64 // Monitorul Oficial. 1939. 9 Noiembrie. Nr. 260. P. 6452.

²²⁷Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iunie. Nr. 137. P. 3924; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5872; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 45 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iunie. Nr. 145. P. 4084; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 55 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iulie. Nr. 167. P. 4560; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 57 // Monitorul Oficial. 1939. 17 August. Nr. 188. P. 4938.

²²⁸Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 63 // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6196; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 24 Noiembrie. Nr. 273. P. 6848.

²²⁹Senatul a sărbătorit eri 25 de ani de la proclamarea M. S. Regelui Carol II ca senator de drept și a primit în sânul său pe Marele Voevod Mihai // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 27 Noembrie. No. 539. P. 3.

²³⁰Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4348-4349.

²³¹Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4349-4350.

²³²Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4350-4352.

²³³Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4352-4355.

²³⁴Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4355.

²³⁵Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 12 Iulie. Nr. 158. P. 4396; Lege pentru valorificarea grâului // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iulie. Nr. 162. P. 4483-4486.

²³⁶Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 205-207, 226; Comunicat Nr. 58 // România. 1939. 8 Septembrie. Nr. 459. P. 1.

²³⁷Apărarea hotarelor noastre // Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea... P. 130-131.

²³⁸Regele Carol al II-lea al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 33-35.

²³⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 6 / 1935. Fila 268; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 344.

²⁴⁰Regele Carol al II-lea al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 26-27.

²⁴¹Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 257-258.

²⁴²Un gest de înaltă frumusețe morală // Universul. 1940. 15 Ianuarie. Nr. 13. P. 1; Pilda înălțătoare a Coroanei // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 1.

²⁴³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 216, 219-220.

²⁴⁴Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 15 Noiembrie. Nr. 265. P. 6544; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 21 Decembrie. Nr. 296. P. 7288.

²⁴⁵Vizita M. S. Regelui Carol II în mijlocul soldaților scoasă în relief de presa greacă // Universul. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 2. P. 5; Serbarea Anului Nou // Universul. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 1; Majestatea Sa Regele Carol al II-lea și Măria Sa Marele Voevod Mihai de Alba Iulia au petrecut Anul nou în mijlocul ostașilor și cetățenilor la Constanța // Universul. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 3; Sublinierile presei belgiene // Universul. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 2. P. 5; Presa străină și recentele discursuri ale M. S. Regelui Carol II // Universul. 1940. 6 Ianuarie. Nr. 5. P. 9.

²⁴⁶Urarea Majestății Sale Regelui adresată Țării, prin radio, în noaptea Anului Nou // Universul. 1940. Nr. 3. P. 1.

²⁴⁷Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 78 // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 299. P. 7352; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 1 // Monitorul Oficial. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 18; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 2 // Monitorul Oficial. 1940. 8 Ianuarie. Nr. 6. P. 54; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 3 // Monitorul Oficial. 1940. 9 Ianuarie. Nr. 7. P. 61; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 29, 30-32, 42-43.

²⁴⁸M. S. Regele în mijlocul populației și ostașilor // Universul. 1940. 10 Ianuarie. Nr. 8. P. 1; M. S. Regele și Maria Sa Marele Voevod Mihai au prăznuit Botezul Domnului în Basarabia // Universul. 1940. 7 Ianuarie. Nr. 6. P. 3, 5; Casa M. S. Regelui. Comunicat No 3 // Universul. 1940. 7 Ianuarie. Nr. 6. P. 11.

²⁴⁹Presa belgiană despre politică externă a României îndrumată de M. S. Regele Carol II // Universul. 1940. 14 Ianuarie. Nr. 12. P. 9.

²⁵⁰1 Deia Unirii // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 1; Presa străină scoate în relief declarațiile M. S. Regelui Carol II la Chișinău // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 9.

²⁵¹Solul M. S. Regelui în mijlocul ostașilor dela Nistru // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 2; Trimisul Majestății Sale Regelui imparte daruri ostașilor la Botoșani // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 2.

²⁵²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 140-141, 145, 210, 215; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 288-289, 299-301, 305.

²⁵³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 154, 158, 165, 184-186, 189, 192, 199; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 298.

²⁵⁴Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 195-197.

²⁵⁵Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1939. 8 Iulie. Nr. 155. P. 4332.

²⁵⁶Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 17 Februarie. Nr. 40. P. 666.

²⁵⁷Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 19 Februarie. Nr. 41. P. 690; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 13 Martie. Nr. 62. P. 1166.

²⁵⁸Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 15 Iunie. Nr. 137. P. 2974.

²⁵⁹Un articol elogios în presa italiană despre M. S. Regele Carol al III-lea și România // Universul. 1940. 24 Februarie. Nr. 53. P. 11.

²⁶⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 234-237, 288, 291-293; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 306-318.

²⁶¹Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 304-306; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 7-8, 15; Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gârzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. P. 250.

²⁶²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 306-309.

²⁶³Regele Carol al II-lea al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. IV: 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941. Caietele 11A (urmare) -11B / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 25, 39, 257-258.

²⁶⁴Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947) / Ediția a IV-a, revăzută și adăugită. Vol. IV: Mihai I. București: Editura enciclopedică, 2011. P. 8-9.

Розділ VII

ПОЛІТИЧНА Й ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ РУМУНІЇ

§1. Дії румунського уряду в умовах відбудови країни (1918-1921 рр.)

В історії повоєнної Румунії найбільш нестабільним вважається час з 1918 р. по 1922 р. як період частішої зміни урядів, що було зумовлено попередніми подіями 1918 р. Фактично традиція зміни уряду при потребі усталилася саме в період війни, коли уряди приходили до влади для виконання завдання і змінювалися наступниками, які завершували розпочате. Практично така ситуація склалася з урядом А. Авереску та його наступника А. Маргіломана. Останньому доводилося діяти в доволі складних умовах, оскільки його германофільська позиція, безумовно, передбачала вихід Румунії з війни, однак створювала умови втрати Румунією незалежності. Після встановлення перемир'я обговорювалися умови подальшого миру. Так, на початку лютого 1918 р. встановлювалися умови, за яких на території до р. Серет перебувала окупаційна армія, а між р. Серет і р. Дністер мала діяти румунська, при якій мали знаходитися німецькі офіцери. Також планували провести демобілізацію частини румунської армії, насамперед старших за віком осіб. Тоді ж уряд мав визначити своїм місцем перебування Бухарест, а в Яссах мала діяти делегація у складі одногодвох міністрів. Під сумнівом було перебування при владі короля.

Попри те, 12 лютого 1918 р. з боку Німеччини було погоджено вести мирні переговори як з урядом, так і з королем, хоча ставилося питання відсторонення як короля, так і братів Бретіану та Таке Іонеску. Дещо пізніше в «*Lumina*» з'явилося повідомлення про позицію П. Карпа щодо усунення із країни династії. Того ж 12 лютого перед урядом поставлено питання збереження в Добруджі представників окупантів. Тоді ж у румунській пресі («*Lumina*») з'явилися повідомлення про згоду України на перехід Бессарабії до Румунії з розмежуванням на етнічній основі. Обговорювалося і питання мирного договору. До того ж у січні 1918 р. уряд УНР погодився на перебування на українській території румунських військ, що мали охороняти інтендантські склади румунської армії.

Питання про ведення мирних переговорів порушувалося австрійською стороною вже під час проведення переговорів у Бресті, проте для Румунії умови укладення мирного договору могли стати доволі жорсткими в разі перемоги позиції С. Тіссо, який бажав значного ослаблення Румунії. С. Тіссо вважав, що Румунія мала б піти на укладення миру на «м'яких умовах», або ж була би змушена продовжити війну. Фактично в його баченні головною умовою ставало вирівнювання кордону, що приймалося й угорцями. Насправді ж для Австро-Угорщини мир з Румунією був необхідним. Проте для укладення миру всередині румунських посадовців мала бути прихильна до Австро-Угорщини особа.

Зустріч О. Черніна з королем Фердинандом I 27 лютого 1918 р. була доволі короткою, але королю виставилися умови миру та пояснили, що відмова призведе до подальших бойових дій з ліквідацією Румунії та династії. Для короля ж вимоги миру були неприйнятними, до чого додавалася неможливість створити кабінет, який би підписав такі умови миру. Саме під час бесіди О. Чернін висловив думку про можливість приведення на посаду голови уряду А. Маргіломана.

З одного боку О. Чернін, а з іншого І. К. Бретіану були особами, що вважали можливим дати змогу А. Маргіломану вести переговори й укладати мир з Осередніми державами. Принаймні король особисто повідомив на початку квітня 1918 р. А. Маргіломана про рішення Коронної ради на початку квітня 1918 р. Питання укладення мирної угоди з Осередніми державами вже на

початку березня 1918 р. пов'язувалося з потребою проведення парламентських виборів і ратифікації мирно-го договору в новообраному парламенті. Також у березні урядом розглядалися питання виборчого й аграрного законів, тоді як у переговорах з О. Черніним порушувалося питання про союз із Осе-редніми державами. Сам австрійський міністр не вірив у можливість спільних дій румунських і болгарських збройних сил, а також відзначав, що в ході переговорів заледве вдалося добитися сприятливих для Болгарії й Османської імперії умов миру з Румунією¹.

Одночасно уряд А. Маргіломана мав вирішувати проблему зайняття Бессарабії, що позитивно приймалося Німеччиною, адже Бессарабія ставала своєрідною обмінною монетою за Добруджу, яку на переговорах у Брест-Литовську вимагав Радославов. Одночасно в Бессарабії мали протидіяти максималістам, у тому числі й силою зброї. До того ж ідею приєднання Бессарабії критикували і король, і А. Авереску. Король був проти передусім через поширення тут більшовицьких ідей, але для австрійської сторони Бессарабія під контролем Румунії ставала джерелом поста-чання провізії. Питання Бессарабії ускладнювалося протестами з боку УНР. Станом на 7 березня 1918 р. з боку України було подано протест у справі Бессарабії. До того ж під сумнівом, а це обговорювалося А. Маргіломаном з Кюльманном 29 березня, було зайняття Хотинського повіту, на який претендували австрійці.

З боку голови румунського уряду під час візиту делегації Бессарабії у складі Інкульця, Чугуряну, П. Галіппи 2 квітня 1918 р. було зроблено заяву щодо слабкості Бессарабії, щоб існувати окремо, тим паче, що з боку України робилися заяви щодо півночі та півдня Бессарабії. Об'єднання ж мало допомогти уникнути розчленування. Правда, за об'єднання на основі рівності у правах виступили Д. Чугуряну і П. Галіппа. 5 квітня 1918 р. відбулося засідання уряду за участі І. Інкульця, Д. Чугуряну, П. Галіппи для обговорення ситуації з Бессарабією. Саме тоді пролунала заява голови уряду щодо розпуску Сфатул Церій та уряду і включення представників Бессарабії до румунського уряду. До того ж 6 квітня румунський уряд отримав згоду Болгарії на свободу дій у справі Бессарабії. Правда, після об'єднання невдоволення висловив 29 квітня 1918 р. уряд Угорщини, вважаючи, що таким чином Румунія стає сильнішою. Також протест проти таких дій Румунії висловили члени українського уряду. Власне, Молдова та Бессарабія ставали для німецької сторони джерелом постачання продовольства, адже звідси планували отримати 12 500 вагонів провізії².

У тодішніх умовах зберігалися і традиції протистояння між урядом та опозицією. Щоправда, в 1918 р. в опозиції до уряду А. Маргіломана опинився й А. Авереску, який у квітні створив Народну лігу спільно з К. Арджетоюну, Г. Філіпеску, М. Кантакузіно, Д. Замфіреску. Особливу позицію займав А. К. Куза з його антисемітизмом. 1 червня 1918 р. уряд спостерігав за проведенням парламентських виборів, адже у квітні парламент був розпущений. Вибори відбувалися у спокійній об-становці, при великій кількості виборців, даючи впевненість у результаті, попри ускладнення полі-тичної ситуації у країні³.

Дії уряду А. Маргіломана викликали протидію, що фактично привело до появи опозиційного кабінету націонал-лібералів, представники якого розгорнули пропагандистську діяльність. Ще до закінчення війни представники Осередніх держав почали вимагати вислання із країни І. І. К. Бретіану, Таке Іонеску та їх оточення як умови стійкого миру і дружніх відносин. Сам І. І. К. Бретіану відповів відмовою, тоді як Таке Іонеску погодився та відбув спеціальним потягом до Швейцарії. У відповідь А. Маргіломан вирішив влаштувати показовий суд над прихильниками союзників і до числа звинувачених увійшли І. І. К. Бретіану, Костінеску, А. Константінеску, В. Бретіану, Морцун, В. Антонеску, др. Анджелеску, Таке Іонеску, М. Ферекіде, Порумбару, Мирзеску, І. Г. Дука, Гречану, М. Кантакузіно, Н. Тітулеску. Так, фактичний дозвіл для притягнення до відповідальності уряду націонал-лібералів було отримано 16 червня 1918 р. Доречно вказати, що 4 липня 1918 р. Сенат одностайно ратифікував мирну угоду, а сенатор Джерота назвав короля відповідальним за вступ у війну. 9 липня відбулася зустріч А. Маргіломана з представниками парламенту для обговорення питання віддачі під суд уряду І. І. К. Бретіану⁴.

Осінь 1918 р. принесла зміни і 24 жовтня 1918 р. А. Марґіломан змушений був подати у відставку. Правда, після розпуску 6 листопада 1918 р. парламенту А. Марґіломан, як і його колеги К. Аріон, К. Майсснер, М. Сеулеску, І. Мітілінеу, Ґ. Кантакузіно, К. Гарофлід, Н. Ґіка, звернулися із протестом до короля, називаючи парламент законним, оскільки був затверджений королем, і називаючи дії короля переворотом без потреби. Після розпуску уряду новий склад Ради міністрів довірили формувати К. Коанде. Ці дії супроводжувалися поверненням Румунії в лави союзників та проведенням обіцяних реформ, які були, за висловом І. Ґ. Дуки, потрібними для вихідців з Ардялу і Буковини як доказ демократичності нової Румунії й насамперед увагу надали виборчій реформі⁵. Уряд К. Коанде завершив свою діяльність на час повернення королівського двору до столиці 13 грудня 1918 р. (н. ст.). Для нового уряду І. І. К. Бретіану потрібним стало ведення перемовин із представниками нових провінцій Ю. Маніу, Я. Флондором, а в Бессарабії головним питанням залишалося проведення аграрної реформи⁶.

Складність для уряду становила ситуація в Бессарабії, коли після приєднання в листопаді 1918 р. Хотинського повіту в регіоні створилися умови для протистояння між населенням та владою. Ще одним із моментів було виникнення суперечки між урядом П. Скоропадського й урядом Румунії, адже 7 листопада 1918 р. до повіту прибув повітовий староста, призначений урядом гетьмана. Саме він, Ізбицький, доповідав у Київ про просування румунів та небажання населення потрапити під владу Румунії. До того часу в Хотинському повіті склалася ситуація, за якої складно було відновити колишній лад і порядок, оскільки селяни чинили погроми поміщицьких маєтків⁷.

Дії полковника Морузї, командира II дивізії рошіорів, пояснювалися як спосіб збереження громадського порядку. При цьому у грудні 1918 р. невеликі загони хотинців переходили Дністер та влаштували перестрілки з румунськими військовими, наслідком чого стали обстріли українського берега румунською артилерією вже 24 грудня 1918 р. У баченні А. Юрченка в Хотинському повіті наростала стихійна боротьба селян проти румунської влади. Саме це стихійне протистояння, вважалося, привело до повстання, що розпочалося в ніч на 23 січня 1919 р. і було розгромлене до 1 лютого. Відсутність відкритої допомоги з боку Директорії повсталим можна пояснити неможливістю та нелогічністю розпочати бойові дії проти Румунії. Проте і дипломатичні представники України на території Румунії не могли зупинити розправу над мешканцями Хотинського повіту⁸.

Окрім цього, для уряду складними були умови діяльності, оскільки у країні слід було підтримувати лад, забезпечувати продовольством населення, відновлювати адміністративний апарат. Також провели арешти осіб, які симпатизували ворогу. Разом з тим 13 (26) грудня 1918 р. мав місце розстріл маніфестантів у Бухаресті. Відразу після цього 14 (27) грудня 1918 р. король Фердинанд I промуглував декрет-закон щодо експропріації 2 млн га землі у великих власників. Щоправда, проведення аграрної реформи без згоди на те парламенту суперечило Конституції, але це був захід, вжитий в умовах наростання революційного руху у країні⁹. Однак це було лише протиріччя у процедурній частині, оскільки на той час здійснили модифікацію статей 19, 57 і 67 Конституції, передбачивши можливість експропріації землі для суспільної користі. Крім того, аграрна реформа передбачалася і в рішенні з Алба-Юлії. Правда, перше вирішення проблеми із землею в 1919 р. наштовхнулося на невдоволення селян, адже з початку 1919 р. переходили до оренди вилученої землі, через що селянські громади висловлювали своє невдоволення. За поло-женнями, прийнятими для Реґату, орендували селянські громади землі й у Трансильванії. Таким чином, уряду доводилося діяти на підставі декрето-законів, які не були підтвержені парламентом, та чекати на вироблення остаточних положень у сфері аграрної реформи¹⁰.

Проте 1918 р. став початком залагодження перш за все і фінансової системи країни, яка існувала у трьох валютних системах. Так, у Бессарабії, на Буковині та у Трансильванії в обігу були російські рублі й австрійські крони, як і долучалися до них інші іноземні банкноти, а також

циркулювали вже леї. Маса австрійської крони та румунського лея була достатньо високою, оскільки військові емісії призвели до збільшення обсягу циркуляції банкнот. До того ж в обігу зберігалися німецькі окупаційні леї. Загалом, за справедливим твердженням О. Огуя, в обігу перебувала не-контрольована грошова маса у критичних для економіки розмірах, що вело до максимального підняття цін. З цієї причини 22 січня 1919 р. міністр-делегат Я. Флондор видав розпорядження про заборону вивозу з Буковини леїв у банкнотах та крон у золоті і сріблі. Міністерство фінансів Румунії 28 січня 1919 р. видало розпорядження щодо штемпелювання бон Загального банку Румунії (1917 р.) та крон на Буковині та у Трансильванії в період із 10 червня по 28 серпня 1919 р.

На Буковині дане завдання виконувалося під наглядом міністра-делегата І. Я. Ністора і з 22 липня 1919 р. оплата тут мала здійснюватися в леях. Також було встановлено дозволений обсяг штемплювання – 200 крон на особу. При поданні суми понад 200 крон за операцію стягували 3% від суми. Також здійснювався обмін крон на леї за курсом 1 крона – 50 бань. Загалом у межах нової Румунії було затримано в обігу близько 3,5 млрд крон. При цьому владі на Буковині доводилося боротися зі зловживаннями, як-от: фальшиве штемплювання, додаткове ввезення банкнот з Галичини тощо.

Загалом обмінний курс не збігався з курсом обігу, принаймні в червні 1920 р. у Трансильванії зарплату виплачували за курсом 1 лей – 3 крони. На залізниці тарифи розраховували за курсом 1 лей – 3,3 крони, тоді як біржовий курс крони коливався в межах 5 крон за 1 лей. На серпень 1919 р. прийнято рішення про обмеження емісії, де сума виданих касових бон мала складати 5 млн леїв і 5 млн крон. Також проводилася ліквідація безготівкової крони, реорганізовувалися банки і страхові товариства, з'являлися на Буковині нові банки. Однак для керівників Міністерства фінансів очевидним було, що ситуація з фінансами залишається складною через наплив фальшивих крон і рублів. Після виступу Таке Іонеску в парламенті в липні 1920 р. щодо обміну використовували спекулятивний курс 5-6 крон за 1 лей. У діях з обміну за спекулятивним курсом також звинувачували і банки. Впродовж липня – серпня 1920 р. приймалося кілька рішень про обмін та вилучення з обігу крони і рубля. Директивні розпорядження щодо цього вийшли 20 серпня 1920 р. Для Буковини обмін призначали на період 1-10 вересня 1920 р. і мав здійснюватися у пропорції 60% банкнотами і чеками Національного банку та 40% бонами. Процес обміну через наявність у населення великої кількості валюти затягувався і на Буковині його завершили станом на 3 січня 1922 р. Російські рублі були вилучені з обігу станом на 22 листопада 1920 р. У результаті обміну, в якому використовували випущені у Франції банкноти та розмінну монету, внаслідок великої емісії (2 млрд леїв) було скорочено грошову масу й останні обмінні операції проводили за курсом 20 старих леїв за один новий. Таким чином, лей став єдиною валютною одиницею на всьому просторі країни, але й він не був стабільною грошовою одиницею, його стабілізація відбувалася до 1927 р. Тоді, після різкого падіння в 1926 р. (1 долар – 200 леїв), він встановився на рівні 168 за 1 долар¹¹, залишаючись у цій вартості до лютого 1929 р.

Складна для уряду ситуація у країні демонструється також звичайним прикладом стану на залізниці. За наявності у Старому королівстві до війни 920 локомотивів, у повоєнній Румунії нараховувалося лише 276, а Ч. Е. Кларк називає цифри 932 і 265. Він же порівнює рухомий склад у цифрах як 23 600 товарних вагонів до війни та 7800 після неї. Крім того, більшовизованим називали службовий персонал залізниці. Загальна довжина залізниць, що становила в Рєфаті 3702 км, після грудня 1918 р. виросла на 7600 км. Проблемою залізничного сполучення в перші повоєнні роки залишалася не тільки недостатня кількість транспортних засобів, але й відсутність можливості нормального сполучення, адже 155 мостів, разом з великим мостом через Дунай у Черна-воді, були зруйновані німцями. Для Бессарабії проблемою діяльності залізниці та сполучення її з іншими регіонами ставала зміна її стандарту. виправити становище все ж вдалося і якщо аналізувати початок 1930-х рр., то рухомий склад становив 2200 паротягів та 55 тис. товарних вагонів.

В уряді визнавали також існування певних проблем у сфері реалізації аграрної реформи. Також у 1919 р. діяльність уряду відбувалася при відсутності його голови. Останній мав на конференції підтверджувати позиції Румунії, відстоюючи новий кордон з Сербією, тоді як у країні слід було залагодити стосунки з Ардялом¹². Стосовно уряду А. Маргіломан відзначав його критичне становище 10 березня (н. ст.), вказавши на загрозливу фінансову ситуацію, складне зовнішнє і внутрішнє становище країни. Власне, він давав кабінету не більше трьох тижнів. Політик вів мову про можливість створення військового кабінету генералом Презаном. Складнощі, які виникли на мирній конференції, призвели до потреби зміни уряду, а новий уряд, на пропозицію І. І. К. Бретіану, формували під керівництвом арделянців. Проте і уряд А. Вейтояну звинуватили в організації антисемітських дій. Так, уряд організував розповсюдження у Трансильванії листівок антисемітського змісту, прирівнюючи всіх євреїв до комуністів та прив'язуючи їх до уряду Бели Куна і закликаючи до страти євреїв. Вже на початку 1920 р. і цей уряд було замінено, цього разу урядом А. Авереску, який призначив на травень 1920 р. парламентські вибори¹³.

На Буковині діяльність місцевої адміністрації спрямовувалася на вирішення потреб через міністра-делегата Я. Флондора. Головною з них було відновлення економічного життя краю, адже на березень 1919 р. основним джерелом прибутку залишався податок на спиртні напої. Проблеми виникали через необхідність проведення суттєвих змін на Буковині, в тому числі й реалізації положень аграрної реформи, і збільшення заробітної плати, що було неможливим без відновлення економіки. Проблемою було складення бюджету на рік та врахування співвідношення лєя та крони. Ситуація змушувала міністра-делегата звертатися до міністра фінансів із проханням про надання 100 млн лєїв підтримки з авансом у 10 млн до 25 березня 1919 р. У плані вирішення фінансових питань також обмеження ввезення на Буковину лєїв і крон мало сприяти, на думку Я. Флондора, стабілізації. Інша проблема для вирішення адміністрацією Буковини та Бессарабії стала реорганізація залізниці. При цьому в єдину систему сполучалися залізниці Буковини, Бессарабії і Молдови з центром управління в Яссах. На думку Я. Флондора, Чернівці слід було залишити як економічний центр, який має поєднати північ Бессарабії та повіті Ботошани і Дорогой. Пояснював це проходженням через Чернівці двох залізничних ліній – однієї, що сполучувала Балтійське і Чорне море, та другої, спрямованої з Одеси на Чехословаччину. Перетворення ж Ясс на центр трьох різнорічних за мовним складом, звичаями та менталітетом населення провінцій вважав неможливим з точки зору економічних інтересів Румунії.

Також Я. Флондору довелося зіткнутися із проблемою протистояння місцевих та прибулих чиновників, адже призначення відбувалися з підтвердженням міністра-делегата в Чернівцях, що вело і до непорозумінь із міністром-делегатом у Бухаресті. Для вирішення безпекових питань на Буковині було створено Центральну службу безпеки у краї, рішення про що підписав Я. Флондор 1 березня 1919 р. Інше рішення внутрішнього порядку стосувалося реорганізації санітарної служби із 5 березня 1919 р. Також Я. Флондор створив комісію із приводу вирішення питання аграрної реформи на Буковині, правда, запропонований Я. Флондором проект реформи для Буковини після його демісії був змінений¹⁴.

Проблеми розвитку Буковини змусили міністра-делегата Я. Флондора в березні 1919 р. звернутися до М. Ферекіде, який виконував обов'язки голови Ради міністрів у зв'язку з перебуванням І. І. К. Бретіану на мирній конференції. Так, у черговий раз нагадував про політичну й економічну недоцільність скасування дирекції залізниць на Буковині, звертав увагу на повну дезорганізацію буковинської жандармерії, корупцію в питаннях забезпечення краю борошном, гасом, бензином. Втрата значної кількості поголів'я худоби, на думку Я. Флондора, могла бути вирішена шляхом направлення на Буковину 50 мотоплугів для весняних робіт¹⁵.

Проблемою для двох міністрів-делегатів стали їх стосунки та ідеї, що призвели до конфлікту між прихильником безумовного приєднання Буковини до Румунії (І. Я. Ністор) та прихильником автономії краю (Я. Флондор). Доволі швидко між двома міністрами-делегатами розпочалася боротьба, в яку частково втягнувся і уряд, адже саме керівника уряду Я. Флондор вважав своєрідним

арбітром. Так, у зверненні до М. Ферекіде він виставляв умови продовження свого перебування на посаді міністра-делегата Буковини. Серед них: дотримання поваги до декрето-закону від 31 грудня 1918 р., збереження Дирекції залізниць у Чернівцях, негайної організації жандармерії, надання бензину, потрібного для весняних польових робіт, організацію служби безпеки для Буковини в контакт з Я. Флондором та усунення І. Я. Ністора від справ стосовно Буковини¹⁶.

Свій конфлікт з І. Ністором Я. Флондор намагався вирішити, апелюючи до короля з поясненнями стосовно ситуації на Буковині, відзначаючи прихильність представників нерумунської національності династії. Важливою проблемою називав потребу відновлення ряду інституцій, зокрема правоохоронних органів. У цьому відношенні вважав за потрібне використовувати місцеві сили, які розуміли менталітет населення та знали його звичаї. Також необхідним, на його переконання, було здійснення положень аграрної і виборчої реформ на Буковині, створення умов для відновлення економіки та соціального забезпечення. Проблемою вважав біженців, які прибули на Буковину з різних країн, та забезпечення краю фінансами. Необхідним було заснування в Чернівцях апеляційного та касаційного судів, переведення шкіл на румунську мову навчання.

Під час обговорення проблеми адміністративної організації Румунії група Я. Флондора 24 квітня 1919 р. запропонувала «Програму буковинських румунів». У ній радили заснувати на «півночі країни, по цей бік Карпат, власний адміністративний центр», який мав складатися не тільки з Буковини, але й Хотинського повіту і частини Регату. Автори ідеї були переконані, що «Його за-снування швидко би змінило етнічне обличчя даної частини, гарантувавши безпеку та зробивши внесок у процвітання держави»¹⁷.

Та все ж боротьба двох політиків завершилася перемогою І. Я. Ністора, до якого перейшли дві посади міністра-делегата. Проте і надалі румунські газети Буковини гостро відгукувалися на спроби Я. Флондора створити опозицію І. Ністору, звинувачуючи при цьому його в намірах стати віце-королем чи великим князем Буковини. Як видно, конфлікт між І. Я. Ністором та Я. Флондором і далі тривав та відбувався на різних рівнях. Зокрема, Я. Флондор продовжував і у квітні 1920 р. звинувачувати І. Я. Ністора у сприянні розтратам у Православному фонді Буковини за участі віденської фірми. У листі до генерала А. Авереску вказував на неприпустимість призначення на міністерську посаду І. В. Стирчі, оскільки з ним буде пов'язано корупційні дії. Невдоволення діями А. Авереску в даному питанні стали причиною виходу Я. Флондора з Народної партії¹⁸.

Крім того, Я. Флондор у своїй діяльності проти І. Ністора використовував різні засоби, з яких доступним йому видалося і скликання 2 червня 1919 р. в залі примарії Чернівців зібрання, на якому були присутні представники різних політичних сил краю. Участь у зібранні взяли представники Румунської партії Буковини, Румунської націонал-демократичної партії, Руської національної партії, Єврейської національної партії, Німецької національної партії та ІСДПБ. Загалом від кожної з політичних організацій були обрані делегати. Сам Я. Флондор виступав як колишній міністр-делегат Буковини, звітуючи про свою діяльність, про правила адміністрування Буковини. Фактично свою відставку пояснював відсутністю рішення про створення контролюючого органу на Буковині. При цьому вдався і до критики центрального уряду, говорячи про порушення ним конституційних принципів, про перевагу меншості у владі над більшістю. Все в сукупності назвав перепорою для престижу Румунії. Обговорення, яке йшло далі, продемонструвало розділення думок, але й доводило існування певної підтримки Я. Флондора¹⁹. Відставка Я. Флондора із власної волі, хоча й усунула його від політичної діяльності, але зберегла наміри брати участь у політичному житті, що підтверджується листуванням з Т. Мігалі в серпні 1919 р., яким повідомляв про таємну аудієнцію в короля та свою пропозицію надати Т. Мігалі можливість створити коаліційний уряд²⁰.

Після парламентських виборів у листопаді 1919 р. та відкриття парламенту, досить урочистого, де головою Сенату став митрополит Буковини В. Репта, початок грудня вирізнявся відсутністю уряду. Власне, тоді представники Ардялю бажали взяти владу і сподівалися, що

братам Бретіану придуть на зміну Ш. Чічо-Поп, В. Голдіш. Правда, вже 3 грудня 1919 р. владу прийняв А. Вайда-Воєвод, якому вже опівночі довелося у французькому посольстві давати відповідь на ультиматум стосовно ситуації в Угорщині. Офіційне представлення уряду відбулося 10 грудня, але обговорення програми діяльності затягувалося через дійсну чи «дипломатичну» хворобу А. Вайди-Воєвод. Функціонування даного уряду тривало до 13 березня 1920 р., коли він був замінений урядом А. Авереску²¹.

На період діяльності даного уряду припали також і зміни в системі адміністрування приєднаних провінцій. У Трансильванії Керівна рада вступила у свої повноваження із 3 грудня 1918 р. і була в них затверджена королем Фердинандом I декретами від 11 і 13 грудня 1918 р. про визнання приєднання та довіру в керівництві. Розпустили її на підставі декрету від 2 квітня 1920 р. Останнє засідання Керівної ради відбулося 7 квітня 1920 р. і супроводжувалося прийняттям рішення про передачу повноважень від Великої національної ради до органів, передбачених у Конституції²². За той проміжок часу, що діяла Керівна рада, було проведено реорганізацію освіти і на керованій нею території діяли 1306 державних початкових шкіл, 8 учительських шкіл, 20 державних ліцеїв, університет у Клужі. У галузі мистецтва діями уряду були відкриті Національний театр у Клужі та Консерваторія музичного і драматичного мистецтва. Певні зусилля Керівна рада вжила в галузі аграрної справи, підтримки комерції та розвитку комунікацій, де централізували управління 27 приватними залізницями. Робилися заходи й у справі охорони здоров'я та догляду за дітьми. На підпорядкованій Керівній раді території знаходилося 20 тис. сиріт, а також інваліди, вдови війни²³.

Також з 4 квітня 1920 р. на підставі королівського декрету-закону № 1.476 скасовувалася діяльність директоратів у Бессарабії, секретаріатів на Буковині й керівної ради у Трансильванії та створювалася Комісія уніфікації і розвантаження Керівної ради, директоратів Бессарабії, секретаріатів Буковини у складі І. Ністора, О. Гоґи, О. Теслеуану, І. К. Атанасіу, І. Кемерешеску, С. Ніце. Також рішення із приводу діяльності комісії та призначення відповідальних осіб було прийнято і головою уряду. Ним було делеговано до м. Клуж К. Тенесеску, директора повітової і комерційної адміністрації; до м. Чернівці – А. Грігореску, заступника директора центральної бухгалтерії; до Кишинєва – П. Модолу, заступника директора генеральної адміністрації. Всі троє, спільно з місцевими представниками, мали здійснювати ліквідаційну й уніфікаційну діяльність, отримуючи за це плату з фондів Міністерства внутрішніх справ. Згідно з регламентом Центральної комісії уніфікації та розвантаження діяла при Раді міністрів і очолювалася її головою.

На місяцях виконання робіт довірялося регіональним комісіям з уніфікації та розвантаження у Клужі, Чернівцях, Кишинєві. Для Клужа та Кишинєва їх чисельність становила 9 генеральних секретарів та 9 делегатів центрального уряду, а для Чернівців – 7 генеральних секретарів та 7 делегатів уряду. Відповідним королівським декретом призначалися голови згаданих комісій, які мали керувати роботою за регламентом²⁴. Королівським декретом № 1.713 від 22 квітня 1920 р. були тимчасово делеговані до складу комісії з уніфікації К. Стефанеллі, Е. Тарангул, В. Гнідей, Я. Балмош, Ч. Скалат, Е. Іспескул, генеральним секретарем народної освіти призначався Т. Брейляну. Очолив регіональну комісію Д. Попович²⁵.

Подальша уніфікація здійснювалася на основі рішення Міністерства внутрішніх справ від 21 серпня 1920 р., яким передбачалася відправка в кожен приєднаний провінцію представника Центральної комісії уніфікації з метою координації дій місцевих чиновників та центральних органів. Відтепер у віданні представництв МВС залишалися всі функції, окрім призначення на посади та питання загальної безпеки і поліції. Передбачалося також використання як законів Старого ко-ролівства, так і уніфікаційних законів для відповідних випадків, мала здійснюватися координація заходів з уніфікації. Діяльність персоналу та канцелярії генеральних секретаріатів внутрішніх справ мала вестися на підставі міністерських директив. Проводилися заходи з уніфікації служби пошти, телеграфу та телефону. Також у 1920 р. розпочалися заходи зі збору

інформації про інженерів і техніків на Буковині з метою їх подальшого включення до складу технічного корпусу Румунії²⁶.

На засіданні Ради міністрів 24 березня 1921 р. обговорювалися організаційні питання спільно з Центральною комісією уніфікації, які були підняті на основі розпоряджень декрето-законів від 2, 3 і 8 квітня 1920 р. та стосувалися Трансильванії, Буковини і Бессарабії. У результаті було прийнято рішення, що з метою виконання закону про бюджет на 1921-1922 рр. Генеральні секретаріати у Клузі, Чернівцях і Кишиневі замінюються Генеральними дирекціями. Ті департаменти, які на час рішення не були Генеральними секретаріатами, в разі потреби могли бути внесеними до бюджету як такі. Рішенням передбачалося, що Генеральні дирекції у Клузі, Чернівцях і Кишиневі мали діяти як відділи центральних департаментів, а їх очільники мали права, прерогативи та зобов'язання Генеральних директорів міністерств. Пункт 4 рішення передбачав, що до законодавчої уніфікації Генеральні дирекції у приєднаних провінціях мають діяти на підставі місцевих законів, звертаючи увагу на розбіжності із законодавством Реґату. При цьому при кожній Генеральній дирекції мав знаходитися делегований міністерством посадовець, у завдання якого входило забезпечення погоджених дій між центральним департаментом та генеральною дирекцією, повних і безперервних та фактично підготувати утвердження дирекцій. На розгляд міністрів залишали право діяти, якщо вважалося, що заходи центрального органу принесуть більше користі, ніж місцеві. При цьому генеральні директори спільно з делегатами центральних департаментів утворювали регіональну комісію уніфікації, діючи у відповідності до законів. Голова комісії уніфікації виконував подвійну роль – з одного боку він на місці був представником уряду, а з іншого – мав інформувати уряд про всі події на місці. Для цього мав право зв'язуватися напряму з усіма центральними департаментами та наприкінці місяця направляти звіт до Центральної комісії з уніфікації про потреби та вжиті заходи з уніфікації, як і по необхідних пропозиціях²⁷. 16 квітня 1921 р. вийшло рішення Ради міністрів, яким призначали міністром без портфеля Д. Поповича, який фактично очолював адміністрацію Буковини, тоді як у Трансильванії ідентичну посаду обіймав П. Гроза²⁸. Дещо раніше, 29 березня 1921 р., за поданням міністра внутрішніх справ К. Арджетояну були підвищені в рангах службовці уніфікаційної комісії Р. Бубенічек, І. Цуркан, І. Зоммерманн, Ф. Кашевка, А. Медвігі, М. Бретфельд²⁹. Міністерські повноваження з питань, що стосувалися Буковини, покладалися також і на генерального секретаря у справах культів В. Ґеорґіу³⁰. Наприкінці грудня 1920 р. були зроблені розпорядження і по підвищенню в рангах посадовців санітарної служби, переміщенню посадовців, зміні посад службовців Генерального секретаріату фінансів, генерального секретаріату у справах культів³¹.

Певною проблемою для урядовців ставали взаємини влади з озброєними загонами. Принаймні у Трансильванії уряд уже на початку 1919 р. розпочав заходи із приборкання революційних виступів і процесу роззброєння робітничих гвардій. Проте навіть у національній гвардії серед солдатів простежувалися більшовицькі настрої, що можна було пояснити поширенням серед селян, з яких формувалися національні гвардії, демократичних і патріотичних гасел. У січні 1919 р. в журналі операцій І стрілецької дивізії відзначалося, що солдати національної гвардії в Алба-Юлії намагалися внести в армійські підрозділи революційні ідеї. Про поширення більшовицьких ідей у середовищі солдатів національних гвардій писав і В. Аріфяну. Саме ця ситуація і була причиною роззброєння гвардій та заміною їх регулярною армією. Особливо актуальним це стало після подій 13 грудня 1918 р. і в перші дні січня 1919 р. Наказом румунського командування відзначалося, що впродовж 48 годин усі гвардії та легіони мають бути розпущені з передачею зброї армії.

Паралельно з цим керівна рада приєдналася до заходів уряду, які полягали у відновленні старих порядків. Так, 24 січня 1919 р. Керівна рада видала декрет № 1, яким підтверджувала відновлення старих, часів габсбурзької монархії, порядків. Уже в першій половині лютого 1919 р. керівна рада розпочала розпуск румунських національних рад. При цьому в багатьох випадках такі дії були виконані швидко, але подекуди вони функціонували до середини 1919 р. Власне,

проблема взаємин лежала й у площині рішення з Алба-Юлії, яким не визначалося зобов'язання мешканців Трансильванії визнавати монархію. В. Лівяну відзначає випадки відмов від роззброєння гвардій та складення присяги Фердинанду I. При цьому республіканськими гаслами часто користувалися угорські лідери, які діяли проти румунського уряду, часом навіть успішно. Так, у повіті Одорґей 2 січня 1919 р. угорські комітети розпочали виступи на користь страйку проти призначення префекта румуна, а також проти приєднання Трансильванії до Румунії. Мали місце і сутички, як, наприклад, 8 (21) січня 1919 р. між румунською червоною гвардією та військовим патрулем у Брашові. Також відбувалися страйки, як-от страйк 10 січня 1919 р. на тютюновій фабриці у Клужі на знак протесту проти конфіскації призначених для робітників продуктів. У ніч на 9 (22) січня 1919 р. оголосили загальний страйк робітники металурги та службовці пошти. Саме його чиновники назвали шовіністичними заходами мадярів, спрямованими проти приєднання Трансильванії до Румунії³².

Проблемою для уряду залишалася зовнішньополітична діяльність. Так, у період конфлікту з Угорською Радянською Республікою втручання Великої Британії та США не завжди сприймалося румунською стороною позитивно. Навесні 1919 р. добитися примирення між Румунією й Угорщиною намагалися за допомогою місії генерала Я. Сметса. Зокрема, із приводу телеграми генерала про відведення румунських військ з лінії фронту 9 квітня (н. ст.) 1919 р. терміново збирали нараду в Котрочень. На той час угорцям Сметс запропонував відійти на захід від демаркаційної лінії та зайняти нейтральну зону франко-англо-італійськими військами. Одночасно пропонував провести спільну конференцію чехо-словаків, австрійців, югославів та румунів для обговорення кордонів Угорщини у Празі чи Відні. Правда, вже 15 квітня М. Ферекіде повідомив Д. Бретіану про своє розпорядження румунським військам перейти лінію та виступити проти угорців, що нібито було зроблено без відома І. І. К. Бретіану. Втім, А. Марґіломан визнавав, що подібне не могло бути здійснене без домовленості між І. І. К. Бретіану і Ж. Клемансо, що вважав відповіддю на місію генерала Сметса. Станом на 22 квітня ситуація на угорському фронті розвивалася сприятливо для румунської сторони, хоча на 19 квітня мали місце значні втрати³³.

Станом на 21 травня велася мова про доволі близьку демісію уряду, адже досить складною була позиція Румунії на мирній конференції. Уряду І. І. К. Бретіану доводилося проводити діяльність, спрямовану на досягнення потреб країни на мирній конференції і 14 червня 1919 р. в Котрочень відбулося засідання Ради міністрів під головуванням Фердинанда I, на якому обговорили становище, в якому опинилася Румунія на мирній конференції, та вирішили негайно викликати до Бухареста І. І. К. Бретіану для наради. Висловлювалися і сподівання на потрібне для Румунії вирішення питання кордонів³⁴. Обговорення діяльності голови Ради міністрів мало місце також на засіданні уряду 8 липня. Також мала місце і авдієнція в короля, якому І. І. К. Бретіану представив звіт про свою діяльність. Проблеми, що виникли під час конференції, спричинили урядову кризу, яка тривала до кінця літа 1919 р. При цьому тема була однією з обговорюваних у пресі, тому існував ряд думок, у тому числі й та, що кризу не вирішити зміною уряду. До того ж вважали, що криза є між румунським народом та мирною конференцією і вирішувати її не можна на шкоду народу. Крім того, на вересень очікували виборів до румунської Конституанти, першого парламенту «Великої Румунії», що, напевне, дещо згладжувало очікування кризи. Кризу уряду як результат вирішення національних проблем подавав у своєму інтерв'ю і міністр Буковини І. Я. Ністор. До діяльності уряду ним додавалися також необхідність проведення аграрної та виборчої реформ³⁵. Проте, незважаючи на кризу уряду, питання сьогодення вирішувалися з його членами. Принаймні в серпні 1919 р. делегація соціалістів на чолі з Г. Гріґоровичем відвідала І. Я. Ністора та мала бесіду із приводу забезпечення продуктами харчування бідного населення Чернівців. Власне, порозуміння досягли і для роздачі бідним призначалися два вагони пшеничного борошна та 3 вагони зерна³⁶.

На початку вересня 1919 р. мала місце урядова криза в державі, що виявлялося в розбіжності дій короля та голови уряду. Щоправда, єдність проявлялася у ставленні до позиції Румунії в

зовнішньополітичній діяльності. Проте вже 12 вересня 1919 р. уряд І. І. К. Бретіану пішов у відставку. У пресі її пояснювали неможливістю досягнути бажаної угоди, непохитною позицією голови румунської делегації на мирній конференції. Сам голова Ради міністрів пояснював свою відставку³⁷ відмовою Верховної ради великих держав визнати за Румунією умови угоди 1916 р.

Обраний у листопаді перший повоєнний парламент надав можливість створити коаліційний уряд, який пропрацював з 1 грудня 1919 р. по 9 січня 1920 р. під керівництвом А. Вайди-Воєвод, якому було довірено формувати уряд і якому не вдалося схилити на бік уряду Парламентського блоку Націонал-демократичну партію та повноцінно залучити Демократичну партію об'єднання і якому довелося змінювати склад міністрів упродовж короткого проміжку часу. На своєму початковому етапі діяльності уряд зберіг на посадах ряд чиновників кабінету А. Вейтояну, зокрема це стосувалося департаменту внутрішніх справ впродовж 1-4 грудня. До складу першого уряду, який з'явився 5 грудня 1919 р., увійшли 6 представників РНП, 3 – з ЦПБ, 1 – з ДПОБ, тоді як генерали А. Авереску, Ришкану, др. І. Кантакузіно були включені як політичні особистості від Регату. Не мали свого представництва в уряді череністи та націонал-демократи.

Включення А. Авереску й О. Гоґи до складу коаліційного уряду викликало деяке упереджене ставлення з боку Н. Йорґи, наслідком чого була демісія обох міністрів 15 грудня 1919 р. Проте останнє відкрило шлях до міністерських крісел представникам Цереністської партії і 16 грудня 1919 р. присягу на вірність склали І. Міґалаке й І. Борча як міністр сільського господарства та маєтків і міністр освіти та культів відповідно. І. Борча на посаді міністра намагався організувати уніфікацію та модернізацію освіти, тісно пов'язавши її із практикою, але короткий проміжок часу не дав змоги виконати всі завдання. Разом з тим зі своєрідним неприйняттям як міністра зіткнувся і І. Міґалаке. Щоправда, йому довелося зіткнутися із ситуацією, в якій мав місце розрив між прагненнями селян та діями держави. Відсутність аграрної реформи вела до соціального загострення. Саме тому парламентська комісія і приступила до розробки проекту закону про аграрну реформу³⁸.

Вихід з уряду генерала А. Авереску призвів до зміни міністра внутрішніх справ і ним став, за пропозицією Н. Йорґи, Н. Лупу. Проте не все в діяльності нового міністра влаштувало вищі кола. Так, 27 грудня 1919 р. міністр після висловлення на користь династії оголосив про скасування стану облоги і цензури. Загалом прихід Н. Лупу у владу розцінювався не інакше як «поворот вліво». Тим не менше Парламентський блок забезпечив у Старому королівстві прихід на посади префектів повітів представників череністів і націонал-демократів. Така ситуація створювала пре-цедент для дій проти жандармерії. Після діяльності уряду А. Марґіломана на селі зберігалося стійке невдоволення жандармерією і міністр Н. Лупу запропонував не лише скоротити жандармерію, але й перевести її в підпорядкування адміністративним органам³⁹.

Ще одна із пропозицій міністра внутрішніх справ стосувалася вирішення питання з житлом. Так, збільшення після війни міського населення й обмежені можливості з надання житла вели до зловживань із боку власників житла, тож міністр запропонував проект закону, згідно з яким до 23 квітня 1923 р. всі існуючі контракти на наймання площ залишалися в силі з установленням 40-50% збільшення платні для житла та 180% – для клубів і так далі. Цей проект підтримала Цереністська партія, але король не поспішав його підписувати, тоді як Н. Лупу розіслав префектам повітів циркуляр з повідомленням про те, що незабаром проект потрапить до Палати депутатів⁴⁰.

13 січня 1920 р. в усьому Старому королівстві, за винятком Добруджі, було скасовано стан облоги та цензуру. Право на зібрання критикувалося з боку опозиції. У відповідь на це газета «*Țara nouă*» підтримала дії міністра, заявивши, що «порядок через застосування терору, так як його бачать ліберали, не входить до планів уряду». Та й загалом череністи були задоволені, що міністр не використовує кулемети проти робітників⁴¹. На загальному тлі діяльність Н. Лупу викликала загальне невдоволення, а король навіть вимагав заспокоїти міністра, про що згадував і Н. Йорґа. Своє невдоволення діяльністю міністра голові палати депутатів висловила і королева. 12 лютого 1920 р. в парламенті Н. Лупу змушений був відповідати на інтерпеляції до нього

депутатів. Тоді ж на випадки газети «*Tara nouă*» відповідали Поп, І. Інкулєць і В. Ґолдіш⁴². Та якою б не була оцінка діяльності Н. Лупу, варто зазначити, що його як міністра не завжди сприймали. Так, Генеральний штаб румунської армії, оминувши міністра внутрішніх справ, дав розпорядження командирі корпусу жандармів генералу Штефенеску вжити заходів проти робітників і селян. Одночасно представники місцевої влади в сільській місцевості організовували заходи проти соціалістів. Дії міністра засуджувалися і його колегами по уряду, як це мало місце у випадку з виступом А. Влада.

Серед заходів, які робили представники провінцій, варто відзначити спроби представників Ардялю добитися проведення в регіоні аграрної реформи за положеннями, подібними для Реґату. Так, делегація на чолі з бароном Уґроном мала вручити королю меморандум з вимогами стосовно цього. Одночасно делегація вимагала, щоб угорці отримали права у країні. Правда, ситуація в Ардялі не вважалася, наприклад А. Марґіломаном, сприятливою, оскільки доволі багато службовців тут не були лояльними до влади⁴³.

Зміни в уряді Парламентського блоку мали місце вже наприкінці 1919 р., коли 16 грудня до його складу увійшли І. Міґалаке й І. Борча. Подальші призначення відбулися внаслідок демісії 22 лютого 1920 р. А. Влада та 1 березня 1920 р. генерала Ришкану і В. Бонтеску, через що 2 березня 1920 р. в уряд потрапив генерал Мошою. Загалом листопадові 1919 р. вибори дозволили сформувати новий уряд Парламентського блоку (5 грудня), до складу якого увійшли представники Цереністської партії, Національної партії, Націоналістично-демократичної партії, груп І. Ністора та П. Галіппи й І. Інкулєця. Таким чином, було сформовано уряд, де домінували інтереси малої та середньої буржуазії, інтелігенції з демократичними поглядами. Цим же урядом було ухвалено рішення щодо аграрного питання в надзвичайно радикальній формі. Цьому завдячували перебуванню на посаді міністра володін та сільського господарства І. Міґалаке. Рішення, про передачу землі в руки тих, хто на ній працює, передбачало чергову модифікацію Конституції, перегляд декретів-законів з аграрної реформи. Вже 6 березня 1920 р. в Раді міністрів розглядався проект аграрної реформи І. Міґалаке. Ним передбачалося експропріація землі в маєтках понад 100 га, хоча в окремих випадках дозволяли збереження володін у 200-250 га. Впродовж 5 років експропрійовану землю мали розподілити між селянами в розрахунку створення господарств величиною 3-5 га. Проте 12 березня 1920 р. король відмовився погодити закон, а 13 березня на зміну уряду Парламентського блоку прийшов новий⁴⁴.

Пояснюють це фактом, що намагання уряду виступити із проектами законів з аграрної реформи та внайманя житла змусили націонал-лібералів до протидії. Зокрема, не маючи можливості діяти особисто, І. І. К. Бретіану вирішив у цьому питанні використати А. Авереску. На початку березня 1920 р. відбулася зустріч двох діячів, під час якої А. Авереску дав зобов'язання провести аграрну реформу в рамках декрету грудня 1918 р., а І. І. К. Бретіану пообіцяв привести його в уряд з метою подолання «загрози цереністів». Саме тоді, вважаючи, що уряд Парламентського блоку завершує своє існування, Н. Йорґа порадив І. Міґалаке подати у відставку, що той зробив вранці 12 березня, створивши парламентаріям можливість вільно представити проекти законів, запропоновані представниками Цереністської партії⁴⁵.

Проте ці дії цереністів у парламенті лише пришвидшили хід подій. Питання з урядом Парламентського блоку було вирішене, адже ще 25 лютого 1920 р. Фердинанд I у бесіді з А. Марґіломаном заявив про своє бажання мати більш спокійний уряд. При цьому мотивом він вважав переговори, що їх вів глава уряду в Лондоні з Ґ. Чічерінім без консультацій з королем. Власне, 13 березня 1920 р. король підписав декрет про відставку уряду та призначення генерала А. Авереску на пост глави Ради міністрів. Того ж дня новий глава уряду виступив у парламенті з промовою, виклавши завдання нового уряду та зауваживши, що основним є завдання не дати похитнути соціальні основи держави. Тоді ж на 10 днів було призупинено діяльність парламенту. Проте 18 березня до складу уряду були включені В. Ґолдіш і О. Ґоґа, а також

розраховували на прибуття на посаду міністра фінансів М. Кантакузіно з Ясс. Також очікували, що уряд отримає парламентську більшість⁴⁶.

У березні 1920 р. проводилися роботи з уніфікації системи управління країною і були скасовані керівні органи в Бессарабії, на Буковині та в Ардялі. Практично уряд перебирав на себе всі повноваження в управлінні⁴⁷.

Правки в організаційній структурі Ради міністрів було зроблено декрето-законом від 20 квітня 1920 р. Ним всі бюро у складі президії Ради міністрів об'єднувалися під керівництвом генерального секретаріату в Адміністративну та політичну дирекції. До складу адміністративної дирекції входили Кабінет голови ради міністрів, канцелярія голови, бюро обліку та персоналу. Політична дирекція складалася з бюро політичних справ, бюро петицій, бюро преси. Якщо кабінет займався особистою кореспонденцією президента й аудієнціями, то канцелярія виконувала всі роботи, необхідні для подачі королю, в раду та парламент. Бюро займалося питаннями руху вищого та нижчого персоналу, управління фондами президії й іншим. У віданні бюро з політичних справ знаходилися листування голови ради з різними міністерствами з питань внутрішньої та зовнішньої політики, із представниками зарубіжних країн, листуванням зі спеціальними місіями⁴⁸.

30 квітня 1920 р. вийшов закон про створення Міністерства праці та соціального захисту, до складу якого входили і центральна каса соціальної допомоги, генеральна дирекція праці, дирекція міської кооперації, соціальний музей, генеральна дирекція соціальної допомоги, юридичного відділу, дирекції бухгалтерії та персоналу⁴⁹.

23 квітня 1920 р. було засновано Робітничу касу службовців та робітників Румунських залізниць⁵⁰. Одним із моментів, який доповнив рішення уряду, стало парламентське рішення про за-провадження 24 січня (ст. ст.) національним святом єдності всіх румунів, а вже 5 лютого було обговорено модифікацію церкви. Так, ішла мова про створення православної автокефальної церкви у складі церков Старого королівства, Бессарабії, Буковини, Ардялу, Банату, Крішани й угорських земель. Верховною владою в новій церкві ставав Святійший синод Православної авто-кефальної церкви Румунії. Кожна із провінцій мала право направити делегатів до вищої кон-систорії, зокрема з Буковини направляли 3 членів консисторії з Чернівців та 1 делегата від теологічного факультету Чернівецького університету. У числі делегованих опинився і Н. Котлярчук⁵¹.

У січні 1921 р. розроблялася програма організації у країні пропаганди, яку вважали необхідним елементом для об'єднання народу через подання ідей патріотизму, спільної праці та єднання. Для участі у пропагандистських заходах пропонували задіяти університетських викладачів, письменників і священиків. Метою пропагандистської організації було викладення національних ідей серед військових та цивільного населення, вивчення громадської думки. Також планували вести пропагандистську діяльність за кордоном у союзників та серед румунського населення на ворожій території. Вагомим елементом пропаганди ставали національні свята, тоді як інструментами – робітничі товариства, синдикати інтелігенції, соціальні течії⁵².

У галузі зовнішньої політики уряду важливим залишалося питання створення майбутнього військового союзу. Так, на жовтень 1920 р. польська сторона неприхильно ставилася до ідеї «Малої Антанти» у викладі Таке Іонеску, який на той час займав посаду міністра закордонних справ. Власне, після візиту польського консула Лінде до Н. Йорґи, останній констатував, що Югославія ніколи не виступить проти Радянської Росії, а Румунія і самостійно зможе протистояти Угорщині. Сам Н. Йорґа вважав, що для Румунії бажаний тісніший зв'язок з Польщею⁵³.

Як продовження даної ситуації доцільно згадати про події початку квітня 1921 р, коли Таке Іонеску підписав від імені Румунії оборонний союз із Румунією після триденної дискусії. Він передбачав військову співпрацю в разі неспровокованого нападу на східному кордоні обох держав. Тоді ж англо-польську угоду бачили як можливість отримання оборонного союзу в ширшому сенсі⁵⁴.

У листопаді 1920 р. перед відкриттям зимової сесії парламенту голова Ради міністрів говорив про добрі взаємини із країнами Антанти та згадував про спробу порозумітися з Радянською Росією. Однак це порозуміння стосувалося прохання не пускати на територію Румунії та не створювати діючих частин з підрозділів армії генерала П. Врангеля. Говорив голова уряду про проблеми румунської валюти та залізничного транспорту, обіцяючи налагодити його діяльність⁵⁵.

Уряду Румунії дійсно доводилося в його діяльності після війни вирішувати низку проблемних питань, адже період 1919-1920 рр. характеризувався високим рівнем безробіття та високими цінами. Для прикладу, станом на 1921 р. проти 1914 р. ціни на овочі зросли на 886%, сир – на 910%, телятина – на 989%, картопля – на 1005% і так далі. При цьому заробітна плата кваліфікованого робітника складала в 1919 р. 1,9-3,68 лея за годину, робітниць – 1,8-2,47 лея, а некваліфікованого – 0,98-2,31 лея, робітниць – 0,8-1,59 лея за годину, тобто фактичне збільшення платні відбулося на 346-843%. Безробітні в січні 1921 р. складали у Трансильванії 100 тис. осіб лише на лісопилнях.

З іншого боку мала місце концентрація капіталу в цей час, адже в 1919-1921 рр. число промислових асоціацій у Старому королівстві зросло на 189% зі збільшенням капіталу в 4,5 раз, у Трансильванії це зростання становило 141% та в 10 разів. Крім того, в 1917-1923 рр. у країні відбулася заміна німецького й австро-угорського капіталу в гірничодобувній промисловості англійським, французьким та американським капіталом, що особливо стало помітним у нафтовидобувній промисловості. При цьому румунський капітал у даній галузі становив 8%. Складністю для уряду залишався бюджетний дефіцит повоєнних років, який у 1918-1920 рр. склав сумарно 4414 млн леїв. Високою залишалася інфляція: якщо на кінець грудня 1919 р. в обігу було банківських білетів на суму 4431,3 млн леїв, то через рік цих білетів вже випустили в обіг на суму 10 096 млн леїв. Ускладнювалася економічна ситуація і перевищенням імпорту над експортом, а різниця тут складала понад 7 млн леїв. Фінансова криза позначилася на виплаті заробітної плати, коли її затримки мали місце в різних регіонах. Пояснювати це можна перевищенням витрат над прибутками, адже державні витрати у квітні – вересні 1919 р. склали 1451 млн леїв при прибутках 411,9 млн леїв. У цей же період скоротилося видобування кам'яного вугілля, скоротилися обсяги виробленого бензину. Однак при цьому окремі банки розгортали свою діяльність. Зокрема, станом на березень 1920 р. банк «Мармарош, Бланк і К^о» за участю А. Бланка відкривав відділення у Нью-Йорку, маючи на той час також відділення в Парижі, баланс якого становив 20 млн франків. Саме цей банк у Яссах з 1929 р. стане об'єктом нападок студентів-кузистів⁵⁶. Не менш критичною була і ситуація в сільському господарстві, де скоротилися засіяні площі, наприклад, під пшеницею до 63% від довоєнного рівня⁵⁷.

Невдоволення вели до виступів і уряду доводилося застосовувати репресивні заходи стосовно профспілкового руху. Проводилися арешти в Яссах, Бакеу, Пятра Нямец, Фелтічень, Пітешть, Плоешть. При уряді А. Вайди-Воєвод було запроваджено стан облоги, цензуру, закриття профспілкових та партійних локалів. 26 травня 1921 р. в парламенті проголосували за «Закон про професійні товариства», яким визначалася сфера діяльності профспілок саме як захист та розвиток професійних інтересів. Сферою діяльності професійних товариств були питання промисловості, комерції, сільського господарства, технічні, економічні, культурні питання. Законом не визначалися профспілки, які базували свою діяльність на основі класової боротьби. Крім того, профспілкам радили проголошувати автономію від політичних партій⁵⁸. З обмеженнями була пов'язана і заборона на поширення ряду газет, серед яких опинилися угорські видання «*Magyar irredenta*», «*Pesti Nirlap*», «*Magyarsag*», «*Nemzeti Ujsag*», «*Jovo*». Обмеження та заборони стосувалися газет, що видавалися в Канаді, Німеччині, Австрії, а насамперед комуністичних чи націоналістичних газет⁵⁹.

Приєднання Бессарабії до Румунії та її перебування у складі країни, за переконанням І. Я. Ністора, підтверджувалося і характером населення, у складі якого переважали румуни (56,2%)⁶⁰. Завданням для адміністрації стало приведення в порядок законодавчої бази, адже уніфікованого

законодавства Бессарабія не мала. Це змусило прийняти низку законів, яких у 1918-1919 рр. було 16 і до яких у період уніфікації додалися ще Цивільний кодекс, Комерційний кодекс, Закон про суддів й інші та запустити в дію з 9 жовтня 1919 р. систему румунського законодавства. На виконання законів з уніфікації в Кишиневі створено Апеляційний суд та відкрито судові установи в 9 повітових центрах⁶¹.

Включення Бессарабії до правового поля королівства відбувалося поступово, але досить швидко і послідовно. Так, в одному зі звітів голови дипломатичної місії УНР К. Мацієвича в 1920 р. давалася оцінка політичному становищу Бессарабії у складі Румунії, яке визначалося як поступове скасування автономії. Спроби політичних груп утримати автономію були непослідовні та ненаполегливі через страх політичних репресій. Діяльність комуністичних агітаторів, за словами посла, не приймалася більшістю населення, яким добре була відома ситуація в більшовицькій Росії від утікачів⁶².

У церковному плані також відбулися зміни, які призвели до відокремлення від Кишинівської митрополії єпископств Хотинського-Бельцького та Четатя-Алба-Ізмаїльського⁶³. Для освітніх закладів та церкви у приєднаних провінціях помітну роль відігравали рішення міністра освіти і культів кінця 1920 р. про визнання румунської офіційною мовою шкільних установ та церкви. Освітні заклади в Бессарабії було переведено на румунську мову викладання і до 1940 р. початкових шкіл нараховувалося 2628 з 4653 класами та 7561 вчителем і майстром. На 1939 р. у школі навчалися 347 747 учнів. Поруч із 2059 румунськими початковими школами діяли в 1939 р. 81 німецька та 2 єврейські. Для потреб початкової школи було відкрито в Кишиневі жіночу та чоловічу вчительські семінарії. Крім них, діяли 12 ремісничих шкіл і 13 гімназій та індустріальних ліцеїв. Середня освіта була представлена 17 чоловічими ліцеями, 9 жіночими ліцеями та 24 гімназіями й іншими середніми школами. На 1940 р. число учнів у них становило 17 350 осіб⁶⁴.

У галузі сільського господарства Бессарабія дійсно залишалася провідною, адже давала доволі багато зернових. Попри неврожаї, викликані природними умовами, рівень вирощування зернових зберігався впродовж 1920-1930-х рр. Наприклад, у 1938 р. було зібрано 34 434 вагонів пшениці, 11 870 жита, 22 909 вагонів ячменю, 2126 вівса, 200 тис. вагонів кукурудзи. Вирощування зернових здійснювалося і під егідою урядової допомоги щодо збільшення посівних площ та валорифікації продукції, зниження тарифу залізниці.

Окрім зернових, у Бессарабії культивувалися технічні культури, зокрема льон, коноплі, бавовна. На другому місці знаходилися тваринництво та садівництво, зокрема в долині Дністра від Бендер (Тігіни) до Четатя Албе. Останнє давало виноград і яблука на експорт, як продукцію другого плану. Крім того, виноробна продукція потребувала для перевезення 1,5-2 тис. вагонів, а фрукти вивозилися 5-6 тис. вагонів. У період з 1928 р. по 1937 р. вартість продукції фруктів склала понад 900 млн леїв, маючи в середньому по 100 млн леїв на 10 тис. га. Зернові ж давали на 400 тис. га середній показник у 195 млн леїв на рік. Займалися також і вирощуванням худоби, хоча особливих змін у порівнянні з періодом до Першої світової війни тут не відбулося.

Уряд А. Авереску також займався питанням проведення аграрної реформи і це стосувалося насамперед визначення пропорцій реформи та законодавчого її змісту. Складність полягала в тому, що в уряді було три концепції реформи: самого глави уряду, який пообіцяв землю солдатам, а фактично задовольнити земельні потреби всіх; концепція К. Арджетоаяну, який схилявся до обмежень селянського землеволодіння; концепція К. Ґарофліда, якою передбачалося наділення землею частини селян. Правда, й остання концепція, яка знаходилася посередині між першими двома, не влаштувала як представників політичних партій, так і великих землевласників. Щоправда, визнати радикальність позиції К. Ґарофліда неможливо, оскільки і програма Народної партії в її аграрній частині представляла собою певні зменшення власних обіцянок проти програми 1918 р., та й сам К. Ґарофлід сприймався як захисник інтересів великих власників. Загалом же закон про аграрну реформу став виявом компромісу А. Авереску, К. Ґарофліда та лібералів. Підготовка законодавства з аграрної реформи велася і

через обговорення закону про громадські вигони. Мало місце і протистояння проектам І. Мігалаке, П. Бужора. Останній виходив з ідеї перетворення земельного наділу на повноцінну власність селянина.

Обговорення проекту аграрного закону проходило в умовах боротьби в обох палатах парламенту та на тлі розвитку революційних подій. Можливо, останні процеси змусили уряд поспішати та подати 21 лютого 1921 р. на розгляд Сенату проекти законів з аграрної реформи в Мунтенії, Молдові, Добруджі. Принаймні це стосувалося положення про регіон, де на основі декрету 1918 р. експропріювали 1 553 547 га та мали додатково експропріювати 450 тис. га. Власне, небажання проводити «механічну експропріацію» стало однією із причин градації великих землеволодінь, як і визначення розмірів наділення землею селянських господарств та господарств колоністів. Вста-новлювалися законом умови формування ціни на землю та терміни сплати за неї селянами⁶⁵. Хоча недосконалість закону і мала місце, все ж прийняття закону про аграрну реформу стало одним з досягнень уряду А. Авереску, що використовувалося і в подальшій політичній боротьбі.

У рамках аграрної реформи було експропріювано 1 829 046 га і використано для надання землі 357 015 селянам. Проблемою була заборгованість по податках, яка склала понад 3,5 млрд леїв, більшість із яких припадала на господарства розміром до 10 га. Проблему намагалися вирішити за допомогою закону про конверсію боргів, запровадження якого знижувало борги до 1751 млн леїв⁶⁶.

Врешті в галузі адміністративного управління в Бессарабії перейшли до уніфікації в 1919 р., коли королівським декретом скасовувалася діяльність земських управ та зібрань і запроваджували інтеримарні комісії. Дещо пізніше, 19 травня 1919 р., відбулося призначення королем префектів повітів на Буковині⁶⁷. З 1923 р. в Бессарабії було пущено в дію закони по праці та створено Регіональний інспекторат праці й субінспекторати в повітових центрах. У Кишиневі, Белць, Оргеї, Че-татя Албе були відкриті відділи із працевлаштування. Правда, тільки 1931 р. були створені робочі комісії в портах Ізмаїл, Кілія, Рені, Леова, а 1933 р. засновано в Кишиневі суд з питань праці, ін-ший виник у Белць у 1938 р. Робітнича палата в Кишиневі заснована 1932 р. і на 1939 р. в ній нараховувалося 34 814 членів, з яких 20 667 – робітники, 6983 – приватні службовці, 7174 – ремісники. Для підготовки кваліфікованих ремісників і робітників були створені учнівські школи в Кишиневі, Белць, Оргеї, Тігіні, Резіні й інших містах⁶⁸.

Проблеми аграрних відносин змушували реагувати владу відповідним чином, щоб ситуація не вийшла з-під контролю. Так, у травні 1919 р. мав місце інцидент із мешканцями Стулпикань та Остра в повіті Кимпулунг, де прогнали секретаря з аграрних питань⁶⁹. Крім того, І. Інкулєць залишався на позиціях визнання аграрної реформи в Бессарабії національною та відзначав земельні стосунки як такі⁷⁰, що сформувалися в умовах революції 1917 р.

Та разом з тим у планах уряду залишалася потреба зміцнення уявлення населення про характер держави, виконане в необхідний для уряду спосіб. Саме це і змушувало звертати увагу на проведення пропагандистської діяльності, особливо на нещодавно приєднаних територіях. Звісно, основним завданням ставала пропаганда патріотичних ідей, для чого мали застосовуватися різні засоби. У такій діяльності центральна влада мала намір спиратися на допомогу представників місцевої влади. Планували різні форми ведення пропаганди для мирного та воєнного часу, як і визначали контрпропагандистські заходи⁷¹.

Наприкінці листопада 1921 р. уряд А. Авереску опинився у стані демісії та звернення депутатів і членів Народної партії до голови уряду містило підтвердження урядової діяльності на користь країни, зокрема у плані економічному, та звинувачення націонал-лібералів у діях проти уряду. Зверталася увага на потребу співпраці. У зверненні йшлося також і про парламентську діяльність та вибори, через що натякали на неможливість створити однорідний склад парламенту. Грудень 1921 р. проходив під знаком пошуку нового уряду, що вивело в число кандидатів на пост голови Ради міністрів Таке Іонеску. Врешті 18 грудня було створено уряд, до складу якого увійшли

перебіжчики з Народної партії М. Думітреску та Міронеску. Критику А. Маргіломана викликала відсутність представлення кабінету парламенту. Можливо, критичну заяву політик робив під впливом відмови короля надати місце голови зведеної Ради міністрів А. Маргіломану, пояснивши це відсутністю партії під його керівництвом. При обговоренні проблеми уряду 24 грудня 1921 р. з А. Авереску та Ю. Маніу в А. Маргіломана говорили про відмову від роботи (А. Авереску) та про нейтральну позицію в разі швидкого проведення виборчого закону (Ю. Маніу). З боку А. Авереску робилися заяви про потребу концентрованого, фактично коаліційного, уряду, який би зайнявся виборчим і фінансовим законами, здійснив би три перегляди документів (у першу чергу Конституції) й очолювався би нейтральними особами – Флондором, Маніу чи кимось із суддів⁷².

Пошук кращого варіанту складу уряду став завданням преси і політиків наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр. Через це ставилися питання про вибір між партійним і коаліційним урядами. Визнавали також, що партійний уряд є вигідним у тому випадку, коли партія є достатньо чисельна та добре організована. Коаліційні уряди бачили можливими там, де партії були організовані за соціальними класами. Однак позиція окремих румунських авторів початку 1920-х рр. полягала в сумнівах щодо можливості діяльності коаліційних урядів. Ця проблема впливала з різних програм політичних партій і неможливості на цій підставі дій коаліційного уряду та й існування певної загрози з його боку⁷³.

Загалом станом на початок 1921 р. зарубіжні дипломати писали позитивно про становище у внутрішньому житті Румунії, зокрема посланець УНР К. Мацієвич відзначав приведення в норму внутрішньої ситуації в Румунії. За січень – лютий 1921 р. відзначено поліпшення ситуації із залізничним транспортом та наближення його стану до передвоєнного часу. Відзначалася дипломатом й активізація торгових перевезень на Дунаї та організацію роботи портів Галаца і Бреїли та морського порту Констанца. Приплив товарів на ринок вів до зниження цін на нього, що демонструвалося на прикладі цукру, ціна на який знизилася на 25-30%. Також у Румунії намагалися збувати товар і німецькі промисловці, інтереси яких у Бессарабії представляв підприємець із Одеси Сорін. Для міністра фінансів головним завданням була нормалізація фінансового життя з вирівнюванням витратів та прибутків держави при збільшенні других і скороченні перших, обмеження емісії, скорочення через внутрішні позики грошової маси в обігу. Нормалізація економічного життя, за К. Мацієвичем, супроводжувалася нормалізацією політичного життя, що мало значення для повноцінної діяльності уряду. Тим паче, що уряд А. Авереску представлено як такий, що знаходиться на «твердих демократичних підвалинах» і має зміцнення власних позицій у країні⁷⁴.

Отже, від кінця Першої світової війни уряд Румунії змінювався в залежності від потреб виконання функцій на користь держави. При цьому доволі помітним стало протистояння між урядом А. Маргіломана й опозицією. Створення уряду в умовах Великого об'єднання визначалося потребами тогочасної ситуації та необхідністю доведення існування демократичної системи в Румунії. З діяльністю уряду пов'язана робота тимчасових органів влади, що у приєднаних провінціях вико-нували завдання з підготовки та здійснення уніфікації. Для уряду важкими залишалися умови діяльності у країні, зруйнованій війною, через що результати діяльності проявлялися значно пізніше. Завершенням періоду трансформацій у складі уряду стала діяльність уряду А. Авереску, яка фактично підготувала ґрунт для повернення у владу уряду націонал-лібералів.

§2. Реформаторська й уніфікаційна діяльність уряду Румунії в 1922-1928 рр.

Урядова криза грудня 1921 р. призвела до створення проміжного уряду Таке Іонеску⁷⁵ і незначного терміну його діяльності з 17 грудня 1921 р. по 17 січня 1922 р. Власне, вихід Таке Іонеску зі складу уряду А. Авереску створив кризову ситуацію в уряді, хоча робилося це не без ініціативи короля Фердинанда I. Та нагорода була нетривалою, і вже 17 та 18 січня 1922 р., коли Таке Іонеску в парламенті представив дії уряду й отримав недовіру парламенту, то змушений був піти у відставку, фактично виконавши завдання підготовки ґрунту для приходу уряду І. І. К. Бретіану (19 січня 1922 р.). Голова Ради міністрів, за традицією, також обіймав посади міністрів. Зокрема, в період з 19 січня по 25 березня 1922 р. це була посада міністра оборони. Із 25 березня 1922 р. і до кінця повноважень уряду на даній посаді перебував генерал Г. Мердереску. Дещо пізніше (30 жовтня 1923 р. – 27 березня 1926 р.) голова Ради міністрів зайняв посаду міністра внутрішніх справ після генерала А. Вейтояну. У даному уряді був представлений ще один представник родини Бретіану – міністр фінансів Вінтіла І. К. Бретіану. Власне, в уряді доволі часто змінювалися особи, які обіймали міністерські посади, а також мінялися і самі міністерства, як це було з Міністерством володінь, яке 10 квітня 1922 р. було перейменовано в Міністерство аграрних відносин та володінь, яке очолював до кінця терміну дії уряду А. Константінеску. Доволі частими були зміни міністрів у Міністерстві громадських робіт, Міністерстві комунікацій. Менш частою була зміна міністрів Міністерства промисловості та торгівлі та Міністерства охорони здоров'я. У даному уряді зберегли посади державних міністрів, які займали І. Інкулєц та І. Ністор⁷⁶. Відсутність голови Ради міністрів у зв'язку з відпусткою давала підстави замінювати його іншими членами кабінету. Наприклад, у серпні 1923 р. на час відпустки І. І. К. Бретіану обов'язки голови уряду виконував міністр внутрішніх справ генерал А. Вейтояну, який водночас опікувався і діяльністю Міністерства сільського господарства та маєтків. Причиною також була відпустка міністра А. Константінеску⁷⁷.

На початку нового урядування уряд І. І. К. Бретіану організував вибори до парламенту, розпущеного ним уже 24 січня, які пройшли в березні 1922 р. та виявилися надзвичайно результативними для НЛП, яка із 369 місць у Палаті депутатів здобула 222. Опозиція опинилася в надзвичайно невігідній ситуації, адже Цереністська партія здобула 40 місць, Національна партія – 26, Народна партія – 13. Успіх на цих виборах лібералів демонстрував вміння правлячої партії організувати їх належним чином, хоча саме цей виграш керівництво Цереністської та Національної партій назвали здійсненням унаслідок крадіжки і шахрайства. Крім того, для демонстрації вірності династії уряд влаштував коронацію Фердинанда I в Алба-Юлії 15 жовтня 1922 р. Остання пройшла доволі пишно також у Бухаресті. Зміцненням королівської влади, завдяки діям І. І. К. Бретіану⁷⁸, називали і прийняття рішення про спадкоємця престолу після позбавлення принца Кароля таких прав у січні 1926 р.

Вміння управляти ситуацією уряд націонал-лібералів продемонстрував у питанні створення та прийняття Конституції. Так, проект нової Конституції уряд розглянув 22 січня 1923 р. у присутності голови Сенату М. Ферекіде, голови конституційної комісії. Радою було схвалено проект Конституції та вирішено подати цього ж дня до обох палат парламенту з метою подальшого обговорення в секціях, а також ухвалено, щоб обговорення проекту відбувалося в обох палатах одночасно. Було заслухано на засіданні і пояснення К. Ґ. Дісеску як доповідача по проекту. Щоправда, націонал-ліберали очікували негативної реакції на проект Конституції з боку опозиції та її партійної преси. Тож націонал-лібералами велася відповідна пропаганда на користь дій партії, як партії еволюції⁷⁹. Основне обговорення Конституції розпочалося із 5 березня 1923 р. і воно було достатньо бурхливим упродовж наступних 16 днів, давши змогу націонал-лібералам та їх союзникам виявити най-більш консолідовану позицію. Саме це і дозволило їм добитися прийняття Конституції та подати рішення обох палат парламенту королю 28 березня 1923 р. Цим рішенням міністри підтвердили⁸⁰ виконання королівського декрету-закону № 341 від 22 січня 1922 р.

Свою наполегливість члени уряду демонстрували в парламенті і раніше, коли мова йшла про обговорення та прийняття необхідних у рамках уніфікації законів. Так, у лютому 1923 р. В. Бретіану представив у парламенті проект фінансової реформи, даючи пояснення по кожній статті, передусім по розмірах податків, які співпадали зі зрослими потребами держави. Загалом даний проект був наступним за проектом закону про адвокатів та фактично долучався до числа законів, що реформували різні галузі діяльності країни⁸¹.

19 лютого в парламенті обговорювали проект закону про податки після повернення його з Сенату. Голова Палати депутатів Орляну погоджувався зробити виняток для цього, оскільки порушувався регламент. Після оголошених змін до закону за нього проголосували 132 «за» і 8 – «проти». Того ж дня обговорювали питання створення Централі контролю за валютою і тоді було висловлено протест депутатом Г. Спіняну. Під час обговорення проти положень закону виступив Г. О. Рот. Міністр фінансів В. Бретіану, який наполягав на прийнятті закону, навпаки стверджував, що він служить захисту валюти та не допускати спекуляцій. На це Г. О. Рот запропонував залишити в законі положення про валютні операції банківського капіталу, не залишаючи це в оцінці Централі. Його позицію не приймав В. Бретіану. Врешті зачитані всі статті стали підставою для проведення голосування і сам проект отримав 122 голоси. Дещо пізніше проголосували і за надання кредиту 1125 тис. леїв для жандармерії. Наступного дня в палаті депутатів були присутні міністри К. Анджелеску, А. Косма, генерали Мошою та А. Вейтояну. Того дня В. Маджару зачитав звернення стосовно проведення закону поза регламентом; розглядалось питання про володіння землею сиротами. У Сенаті під головуванням Ферекіде у присутності міністрів В. Бретіану, Г. Г. Мирзеску, К. Бану, А. Константінеску, генерала Мердереску провідними того дня були закони про кооперацію та кредитування потреб армії. Без обговорення проголосували за проект закону про створення єпископств у Констанці, Белць, Четатя Албе. Також 20 лютого в Сенаті проголосували за закон про уніфікацію кооперації.

21 лютого на засіданні Ради міністрів ухвалили рішення про оголошення канікул парламенту до 2 березня 1923 р. та подання до бюро Палати депутатів проекту Конституції для обговорення, яке планували розпочати 6 березня. Для доповіді по проекту висунули кілька кандидатур – Кіркумяну, Атанасовіч, Е. Антонеску, Д. Іоаніцеску, Л. Молдовану, Н. Севяну, М. Джуvara. Менш вагомими видаються питання про визначення 160 млн леїв на ремонт доріг та мостів і питання рідкого палива. На даному засіданні обговорили питання рівності греко-католиків із православними та бюджетну політику, в якій головним бачили вирівнювання витрат і прибутків.

Паралельно з конституційним проектом уряд продовжував займатися проблемами забезпечення діяльності країни. Тож на засіданні парламенту 2 березня 1923 р. в Палаті депутатів А. Вейтояну представив проект закону, яким для Чернівців запроваджувався місцевий податок. Г. Мирзеску подав закони про регламентацію професії дантиста та про дозвіл «Спирідонії» в Яссах на нерухомість та землю. Міністр К. Бану подав проект закону про створення нових єпископій у Белць, Четатя Албе та Констанца, про перехід міських кооперацій у Централю. Того ж дня в Сенаті Г. Мирзеску говорив про королівське розпорядження щодо продовження сесії до 1 травня. Проголосували і за проект закону про вилучення землі у військових шкіл. Також певні зауваження до Конституції в царині шлюбу мала церква. У Міністерстві праці та соціального захисту розроблявся проект «трудового кодексу»⁸².

5 березня в Сенаті Войку критикував становище населення в Добруджі, після чого К. Діссеску оголосив звіт по проекту Конституції. Засідання Палати депутатів 5 березня проходило за відсутності цереністів, коли з подання Л. Молдовану порушувалося питання становища інвалідів, К. Джорджеску цікавився в міністра юстиції термінами покращання умов діяльності суддів. Міністром В. Бретіану були представлені проекти про кредити та проект про недопущення власності іноземців у 10-кілометровій прикордонній зоні. Міністри Мошою та І. Ф. Флореску подали проекти надання кредиту. Після завершення цієї фази головуєчий М. Орляну надав слово Кіркулеску для представлення проекту Конституції. Як відомо опозиція критикувала положення, висловлені у проекті Конституції, тоді як очільник уряду вважав за край важливе прийняти її, для

здійснення завершального акту організації держави. Представники більшості обговорили можливі дії опозиції та свої власні. У Палаті депутатів голосували за низку інших рішень, у тому числі і за надання румунського громадянства румунським македонцям. Наступного дня голосували депутати по законах про надання кредитів⁸³.

Під час засідання Снату 7 березня мав місце інцидент з угорцями з питання використання церков у Клужі. Також було подано І. Ністором та патріархом Міроном Крістя два законопроекти. У Палаті депутатів під головуванням Мрежеру обговорювали проект закону про кредитування міністра В. Бретіану та проект генерала Мошою про надзвичайний кредит. Депутат І. Васілеску-Валжан ставив питання щодо офіцерів-інвалідів. В. Маджару вимагав відповіді на інтерпеляцію від 12 грудня 1922 р., через що виникла суперечка між ним та В. Бретіану. У результаті конфлікту було відправлено обговорення питання В. Маджару на дисциплінарну комісію. Під час вечірнього засідання в Палаті депутатів було розглянуто рішення комісії під головуванням Е. Раковіца-Бакау, який представив на голосування рішення про позбавлення В. Маджару права на участь у засіданнях з 8 по 13 березня⁸⁴.

На засіданні 8 березня в Палаті депутатів головував П. Пісо і на початку засідання В. Маджару встиг порушити питання про позов на майно підданих колишніх ворожих країн. І. Г. Дука представив проект закону про ратифікацію румуно-польської санітарної конвенції, підписаної у Варшаві, просячи негайної згоди. Мекереску протестував проти способів використання вагонів, тоді як Д. В. Тоні закликав до вирішення питання про наділення землею вчителів і священників поблизу їх місць проживання, а не в місцях колонізації. Також він просив уряд вжити заходів проти розповсюджувачів аморальної літератури. Голосування за рішенням дисциплінарної комісії, яке попереднього разу було нульовим, цього разу ухвалило позбавити В. Маджару права відвідувати засідання на 5 днів. Окрім зазначеного, обговорювалися проблеми міжнародного транзиту, становища пенсіонерів у приєднаних провінціях, стосовно яких Р. Брандш просив уряд покращити їх становище. У Сенаті, де 8 березня головував М. Ферекіде, обговорили питання становища угорців у сфері освіти. У цей же час було відхилено проект закону про створення кооперативів для покращення становища родин офіцерів через відсутність в уряді потрібних коштів. На пропозицію єпископа Майлата відгукнувся Полікрат, який зауважив, що в даній ситуації угорці повинні підтримувати дружні стосунки з румунами і неможливо забороняти їм зміцнювати власні національні почуття. Фактично цю позицію підтримав А. Константінеску, який зауважив, що за окремими особами не слід оцінювати все угорське населення. Міністр освіти Біану зобов'язувався провести розслідування в питанні становища угорських шкіл. У Сенаті 8 березня ставилося і питання єпископа Секені з Орадя Маре. Разом з цим провели голосування по трьом законам. Тоді ж І. Мігалаке намагався від представників уряду добитися пояснення про причини свого арешту в повіті Мусчел, пояснюючи своє звернення необхідністю загалом дотримуватися громадянських свобод. Але після виступу міністра юстиції Флореску І. Мігалаке взяв участь у гострій дискусії стосовно права на активний та пасивний опір. До дискусії приєднався міністр А. Вейтояну, який зазначив, що існує розпорядження щодо припинення антисемітських маніфестацій, а не обмеження свободи громадянських зібрань, вказуючи при цьому на можливість порушення правил з боку І. Мігалаке. У вечірньому засіданні також голосували за низку проектів законів, що стосувалися адміністративних змін⁸⁵.

На засіданні уряду 9 березня обговорили питання централізації бюджету, питання фінансування інтернованої армії П. Врангеля в умовах відсутності фінансової підтримки Франції. Обговорювалася можливість дозволу студентам-угорцям навчатися в університеті Клужа. погодили в уряді також зустріч комітету делегацій перед обговоренням проекту Конституції. Порушувалося і питання впровадження в Конституції положення про захист власності⁸⁶.

9 березня в Сенаті уряд скликав засідання парламентської більшості, перед якою виступив І. І. К. Бретіану, наголосивши на труднощах, з якими відбувалося об'єднання. Його позиція полягала в розумінні Конституції як результату національного порозуміння та необхідності її

прийняття в інтересах держави. Критикуючи опозицію, називав Конституцію сподіванням народу, тому і закликав більшість підтримати «велику національну працю». Г. Г. Мирзеску у промові наголосив на необхідності прийняття Конституції та запропонував звернутися із прокламаціями до країни, особливо до приєднаних провінцій, апелюючи до почуття національної солідарності. Промовляли в подібному сенсі Н. Н. Севяну, Пріпор. Того ж дня в Палаті депутатів перед обговоренням проекту Конституції Н. Спеніштяну у виступі довів урядовцям, що селяни з околиць м. Джурджуі не отримали землі. Також обговорили і заяву Бецяну щодо участі голови уряду в засіданні Палати⁸⁷.

На засіданні уряду 22 березня генерал А. Вейтояну робив звіт стосовно подій у залі «Dacia» в понеділок 19 березня. Доповідав він про вжиті заходи задля недопущення маніфестації опозиції. Після доповіді в уряді А. Вейтояну доповідав у Палаці Котрочень. Обговорювалися тоді питання преси, церкви, націоналізації корисних копалин, експропріації лісів⁸⁸.

У процесі обговорення Конституції дослідники виділяють 9 березня як день виступу опозиції, адже Ю. Маніу від імені Національної та Цереністської партій зробив відповідну заяву. У спільній декларації пролунала думка, що Конституція матиме «нуль права» та що вона не слугуватиме фундаментом нової держави румунів і не буде витоком для легального і конституційного режиму. Після нього слово взяв П. Галіппа, який від імені 27 депутатів з Бессарабії висловив думку, що нова Конституція придушить будь-яке громадське життя, отруюватиме національне порозуміння, ризикуватиме єднанням. Виступ М. Поповича виявився звинуваченням на адресу керівників закарпатської провінції. При спробі голови Ради міністрів дати відповідь головуючий змушений був призупинити засідання через надмірний галас у залі. Після відновлення роботи І. І. К. Бретіану у промові висловився, що почуті ним виступи дозволяють зробити висновок, що в роботі уряду є сенс і він має намір виконати свій задум, що самі урядовці усвідомлюють. Власне, 26 березня відбулося голосування по Конституції, що голова уряду відзначив як акт відповідності справжнім інтересам народу і держави, який визначить розвиток держави і суспільства щонайменше на пів-століття. Така позиція І. І. К. Бретіану визначалася тим, що основні положення Конституції не були змінені в ході обговорення, а також вдалося зберегти положення централізації влади. Додатково доказом життєвості Конституції стало використання її і за урядування націонал-цереністів⁸⁹.

Нова Конституція розроблялася під егідою лібералів, чим можна пояснити збереження більшості положень Конституції 1866 р. і внесення невеликої кількості нових статей до тексту нової Конституції. Послідовність розділів та статей конституції від 28 березня 1923 р. була приблизно подібною до конституції 1866 р. Відкривалася конституція главою, що стосувалася державного устрою та розділом, що торкався території країни, яку проголошували національною, унітарною і неподільною. Стаття 2 оголошувала невідчужуваність частин Румунії та неможливість зміни її кордонів, інакше як на підставі закону. Колонізація території Румунії іноземцями заборонялася положеннями Конституції. Адміністративний устрій у загальному узаконювався статтею 4, яка передбачала функціонування повітів та громад, як складових частин, на які поділялася країна. Кількість таких одиниць, як і їх розміри та склад, мали визначатися відповідним законом про адміні-стративну організацію.

Другий розділ (статті 5-32) присвячувався питанню прав румунських громадян⁹⁰. Новою за змістом виявилася стаття 7 Конституції, згідно з якою ні віра, ні конфесія, ні етнічне походження чи мова не мали бути перешкодою в Румунії в дотриманні цивільних прав. Зрівняння іноземця у правах з румуном (громадянином) могло відбутися на основі натуралізації, яка проводилася особисто в Раді міністрів на підставі висновків комісії. Процедура натуралізації відбувалася на основі законів і не мала ретроактивності. Дружина та діти також користувалися здобутими чоловіком чи батьком громадянськими правами, що гарантувалося декрето-законом від 30 грудня 1918 р. та трактатами Сен-Жерменським і Трианонським⁹¹. Новими були статті 18-21, якими гарантувався ряд прав румунських громадян.

У третьому розділі Конституції розглядалися питання повноважень держави в різних сферах та перш за все в законодавчій. Так, стаття 33 наголошувала на виконанні повноважень державою від імені нації через делегації та на основі положень Конституції. Законодавча влада за статтею 34 виконувалася спільно королем та національним представництвом. Останнє поділялося на Сенат і Палату депутатів. Кожен закон погоджувався всіма трьома гілками, а підписання закону королем відбувалося після його обговорення та голосування за нього більшістю обох палат (стаття 34). Законодавча ініціатива належала кожній із трьох сторін законодавчої влади, але при цьому закони про витрати та прибутки, армійський контингент мали бути розглянуті в Палаті депутатів (стаття 35). Промулгація прийнятих обома палатами законів відбувалася за участі міністра юстиції, який зобов'язувався щорічно публікувати збірки законів і регламентів. Публікація законів була підставою їх впровадження в дію. За статтею 39 виконавча влада віддавалася королю, який виконував її згідно з положеннями Конституції, а судова – судовим органам (стаття 40). За статтею 41 інтереси повітів чи громад підлягали виконанню повітовими чи громадськими радами⁹².

В оцінці І. І. К. Бретіану нова Конституція стала сполучною ланкою в уніфікації країни та проведенні започаткованих 1917 р. реформ, прийнятті законів, що їх встановлювали. Прив'язаною до Конституції вважав і уніфікацію адміністрації та нормалізацію системи цивільного управління, що в сукупності дозволило виробити спосіб функціонування та співпраці місцевих органів управління. Відповідні закони мали вирішити економічну діяльність, засновану на приватній ініціативі⁹³.

Вирішення питання з Конституцією дало уряду змогу повністю зайнятися питаннями забезпечення життєдіяльності інших сфер. Зокрема, на засіданні Ради міністрів 29 березня розглядався проект закону щодо оренди, теж достатньо критично сприйнятий у суспільстві. Міністр фінансів В. Бретіану робив доповідь стосовно бюджету. На засіданні констатували факт відсутності впливу політичних подій та студентських виступів на діяльність уряду. Мав місце і звіт про зовнішньо-політичну діяльність. До цих питань додався також і візит вдів війни, яких очолювала дружина генерала Ангелеску та візит делегації робітників⁹⁴.

Після обговорення Конституції помітне місце займало в 1923 р. питання державного бюджету, адже з його приводу мав місце конфлікт в уряді. На квітень – грудень 1923 р. у прибутковій частині він складав 15 406 500 леїв. На потреби системи сполучення (транспорт, пошта) передбачали 1400 млн леїв. Для армії мали виділити понад 300 млн леїв на екіпірування, тоді як на оновлення озброєння витратили мали 100 млн леїв. Для виправлення наслідків війни виділяли в бюд-жеті кредит у 300 млн леїв. Для оплати службовцям встановлювали 500 млн леїв. Із цього приводу і виник конфлікт між В. Бретіану і Т. Лалеску, який вважав зарплату службовців мізерною. Децю пізніше скрутне становище службовців стало підставою для обговорення питання про можливість страйку.

У бюджеті Міністерства освіти слід було виділити 200 млн леїв на виплати, 200 млн леїв на спорудження нових шкіл, як і організувати виплати для закінчення будівлі університету в Бухаресті, а також провести будівництво інститутів, гуртожитків, палаців культури в усіх університетських центрах. Фінансуватись мали і 2 тис. нових учительських місць, як і 4 млн леїв виділяли на відкриття нових шкіл для дорослих та передбачали 1500 тис. леїв для оплати праці вчителів. Для середньої освіти виділялося 47 млн леїв та ставилося питання про організацію і підтримання професійної освіти з відкриттям нових закладів, оскільки такі діяли тільки у Клужі та Кишиневі. Для університетів помітну роль відігравала потреба в матеріалах для роботи лабораторій, оскільки витратні матеріали зросли у вартості з 270 тис. леїв до 800 тис. леїв⁹⁵.

У неділю 1 квітня 1923 р. відбулося засідання уряду, де міністром А. Вейтояну було представлено новий закон про адміністративну організацію, а міністром Бану – закон про уніфікацію православної церкви. Від міністра Косма надійшов закон про режим вод та зміну закону про шахти. Генерал Мошою доповідав про складнощі з поставками вугілля для залізниці. Ухвалили рішення і про відкриття департаменту статистики в Міністерстві промисловості та

торгівлі. Приймали в уряді рішення і щодо експорту худоби⁹⁶. Проблемою залишалося визначення розміру бюджету, зокрема бюджету Міністерства юстиції, оскільки вважали необхідним забезпечити оплату праці суддів. Так, серед зауважень було висловлено думку про необхідність найменшої зарплати судді у 5 тис. леїв, тоді як у судді вищої категорії – 12 тис. леїв.

Інша проблема для уряду знаходилася у площині транспорту, адже в 1923 р. залишалося необхідним відновити залізничний транспорт. Так, потребою було відновлення 10 тис. кілометрів шляху, підтримання в нормальному стані 4-5 тис. локомотивів і 75 тис. товарних вагонів. Відновлювальні програми могли здійснитися при інвестуванні 100 тис. леїв та задіянні заводу «Astra» в Арадї. До даної проблеми примикало питання відбудови, на яку потребували 300 млн леїв і впорядкування торгового судноплавства Дунаєм. В останньому питанні необхідним вважали відновити судноплавство та добитися використання румунських портів на Дунаї, тоді як у 1923-1925 рр. переваги мали порти болгарської сторони⁹⁷.

7 квітня 1923 р. збиралося засідання уряду, де було обговорено принципи нової адміністративної організації на рівні громади та повіту, а вже 10 квітня слід було обговорити питання в пар-ламенті. У засіданні уряду брав участь посол Румунії у Франції В. Антонеску, який доповів про бачення в Парижі і Лондоні політичного, економічного та фінансового становища Румунії. Міні-стром юстиції порушувалося питання⁹⁸ про можливість оголошення під час поїздки в Орадя-Маре про підвищення платні працівникам суду на 25% та суддям – на 50%.

Важливим моментом у діяльності уряду стала його спроба в 1924 р. націоналізувати корисні копалини, що робилося з метою зміцнення позицій національного капіталу в даній сфері й обмеження участі, особливо в нафтовій індустрії, іноземних компаній. Доцільно вказати, що в 1920-х рр. помітне місце в нафтовій промисловості зайняв англо-голландський концерн «Royal Dutch Schell». Значні капіталовкладення були зроблені в товариство «Astra Română», як і в компанії «Schell company of Romania», «Nafta Română», «Dacia Romano petroleum syndicate limited» та ряд інших⁹⁹.

До числа уніфікаційних законів можна віднести Закон про юридичні особи від 6 лютого 1924 р., також відомий як «закон Мирзеску», яким вводилися певні обмеження на створювані організації: обов'язковість реєстрації юридичними органами, оплата й інше¹⁰⁰. Подібні заходи збігалися за часом зі зростанням румунської промисловості та розвитку економіки країни загалом¹⁰¹.

До важливих рішень внутрішньополітичного спрямування належить рішення про проведення адміністративної уніфікації країни. Робилося це з тієї причини, що існування країни в нових кордонах та новий основний закон вимагав оновлення адміністративної системи. Саме про такі дії парламенту, а відтак і уряду, говорив у Тронній промові від 15 жовтня 1924 р. король Фердинанд I, який охарактеризував позитивно зовнішньополітичне становище Румунії та визнав роль Конституції в консолідації країни. Відтак король поставив перед парламентом завдання внутрішньої кон-солідації країни, вказавши на необхідність адміністративної реформи. Проте тут провідним моментом було приведення в дію принципів децентралізації при повній взаємодії громад і повіту. Парламенту ставилося завдання найповніше вивчити положення адміністративної реформи. Важливість її пов'язував з дією виборчого закону, проект якого також слід було підготувати. Врешті 14 червня 1925 р. вийшов закон про адміністративну уніфікацію, яким визначалися положення адміністративного управління країною¹⁰². Саме він визначив зміни, які торкнулися насамперед новоприєднаних областей держави. Та все ж закон був одним з низки законів, які прийняли після запровадження в дію Конституції. Так, до них належав закон про організацію і функціонування законодавчого зібрання (26 лютого 1925 р.), закон про касаційний суд (20 грудня 1925 р.), закон про адміністративний юридичний відділ (23 грудня 1925 р.), закон про судову організацію (24 червня 1924 р.), закон про організацію Вищої адміністративної ради (12 грудня 1925 р.), закон про організацію Румунської православної церкви (6 травня 1925 р.)¹⁰³. Тобто уніфікаційні закони повні-стю вміщувалися в період діяльності уряду націонал-лібералів під керівництвом І. І. К. Бретіану.

Закони, прийняті в даний період, стосувалися частково і певних територіальних змін Румунії. Так, згаданий закон про організацію православної церкви торкався і питання її адміністративної організації. Скажімо, поряд з Угро-волоською митрополією та Митрополією Молдови і Сучави у країні діяли Митрополія Ардялу, Банату, Крішани і Марамуреша, Митрополія Буковини, Митрополія Бессарабії. Правда, у країні виникли нові єпископства, якими стали Хотин, Четатя-Алба, Констанца, Клуж. Власне, збережена Митрополія Буковини була змінена у своєму складі і поділялася на Чернівецьке архієпископство та Хотинське єпископство, поширюючи таким чином свою юрисдикцію на Буковину та Хотинський повіт¹⁰⁴.

Уніфікація стала однією із проблем, які існували перед урядом І. І. К. Бретіану та яка у визначенні політика полягала у зведенні в єдине чотириох режимів, у яких існували румуни, з тим щоб утворити єдину адміністрацію, яка мала привести до норми громадське управління. Другим завданням уряду стало вирішення фінансових труднощів, оскільки бюджет був розбалансованим і нерідко виникали проблеми з виплатою зарплат. Також порушувалося питання про повернення звичного виробництва, що стосувалося і промисловості, і сільського господарства. Зовнішні загрози змушували країну приділяти увагу обороні з витратами коштів на армію. Крім того, зовнішньополітичні завдання змушували діяти в рамках трактатів, відстоюючи отримання репарацій. Не меншим успіхом І. І. К. Бретіану вважав прийняття закону про пенсії в 1923 р., що пояснювалося турботою про службовців, зміцнення їх становища¹⁰⁵. Елементом проведення уніфікації стало також впровадження судів, звичайних та апеляційних у всіх повітах країни. Сам І. І. К. Бретіану, підводячи підсумок проведеної роботи, говорив про розробку збалансованої та керованої системи суддівства¹⁰⁶.

Власне, необхідність уніфікації в адміністративній сфері пояснювалася необхідністю звести в єдине законодавство, адже сам голова Ради міністрів визнавав наявність 4 законодавчих систем після завершення війни. Він же відзначав поетапність таких змін, що вели до адміністративної уніфікації, першим кроком якої стала ліквідація Генеральних директоратів у Клузі, Кишиневі та Чернівцях. Таким чином, пройшли перший етап уніфікації, який вів до централізації влади, що вважалось необхідним на даному етапі.

На адміністративну реформу покладали ряд завдань, серед яких першим ішло забезпечення свободи локального розвитку, що відповідало гармонізації зусиль усіх адміністративних факторів; проведення децентралізації розумної та здорової, такої, що не послабить державу. Також декларувалася якомога широка участь у місцевому управлінні громадян, які представляли владу на різних рівнях: освіті, ремеслі, сільському господарстві, торгівлі, промисловості. Застосування контролю за дотриманням законів, як і вибори громадських і повітових рад, на тривалий час для гарантування виконання ґрунтовної програми доповнювали низку завдань. Необхідною визнавалася незалежність громадських і повітових рад та уникання впливу на них політичних сил, а також за-безпечення фінансових ресурсів шляхом модифікації системи податків на користь повітових і громадських організацій. У такому варіанті адміністративні реформи сприймалися як інструмент для єднання румунів та засіб для спрямування нових демократичних сил¹⁰⁷.

Практичне втілення реформування Міністерством внутрішніх справ склалося з кількох заходів, серед яких призначення на посади преторів та субпрефектів у Старому королівстві, Бессарабії й Ардялі та таких же адміністративних працівників на Буковині. Серед інших послідовних заходів була реорганізація служби контролю й інспекцій, у зв'язку з чим країну поділили на 9 генеральних інспекторатів, які очолювали Генеральний адміністративний інспектор та Генеральний адміністративний субінспектор. Вироблено було і регламент для шкіл нотарів у Лугожі, Арадї та Феґераші. Проведення адміністративної реформи супроводжувалося й адміністративним перерозподілом, у результаті якого з 11 повітів Буковини зробили п'ять, а повіт Караш-Северін розділили на повіти Караш (центр – Лугож) та Северін (центр – Оравіца). Зміни адміністративних кордонів мали місце і в інших повітах у разі інтересів населення, як і проводилися зміни центрів цих повітів.

На основі нового адміністративного закону провели також і комунальні вибори у 8708 сільських та 166 міських громадах і муніципіях. Для цих виборів виробили ряд рекомендацій, якими скористалися представники адміністративної влади в усій країні. Серед заходів з адміністративної уніфікації знайшло місце і питання отримання та скасування румунської національності, хоча це в першу чергу стосувалося мешканців Ардялу, Буковини і Бессарабії. На додачу до адміністративних реформ був і закон про максимум комунальних такс та закон про генеральну бухгалтерію. У рамках адміністративної уніфікації на Буковині та в Ардялі провели призначення службовців поліції. Також законом від 1923 р. було запроваджено сільську сторожу у вигляді комунальних гвардій. Серед інших нововведень у рамках уніфікації стали рішення про запровадження регламенту Палати із забезпечення нерухомості та заборона на використання азартних ігор у курортних і лікувальних зонах. Для населення ставало важливим і прийняття рішення щодо забезпечення житлом вдів та сиріт війни, інвалідів і демобілізованих.

Адміністративна реорганізація призвела до необхідності зміни адміністративного контролю, а також прийняття закону про Вищу адміністративну раду, яка мала надавати консультації та спрямовувати все адміністративне життя країни¹⁰⁸. Також робилися кроки для підтримання службовців і в 1922-1925 рр. на це виділили 8 млн леїв, а в 1926 р. – 3 млн леїв. У 1925 р. на спорудження колективного житла для службовців виділили 4 млн леїв, власне для службовців Бухареста планували звести 120 квартир на площі понад 7 тис. м² у районі вокзалу Обор і перший корпус (30 квартир) планували завершити на осінь 1926 р. Також з 1924 р. почали виділяти кошти на потре-би службовців (500 тис. леїв), а в 1925-1926 рр. по 1,5 млн леїв. Таким чином, було створено фонд для купівлі дров, одягу і взуття, продуктів харчування, а фактично підтримки службовців. Загалом для службовців Міністерства внутрішніх справ було надано 3800 тис. кг дров та на 1 млн леїв продуктів і товарів. МВС виробило також Статут службовців, за яким їх мали приймати на роботу, направляти на посади. Саме ж міністерство займалося проблемами підтримання правопорядку та внутрішнього спокою, що вилилося також у реорганізацію служби безпеки, поліції і жандармерії та у створення спеціальних шкіл для офіцерів поліції, безпеки і жандармерії. Всі заходи дозволили главі уряду констатувати факт, що, попри намагання ворогів, у країні вдалося добитися спокою¹⁰⁹.

Проте значно важливішою виглядала позиція держави в питанні аграрної політики та стосовно проблем, які виникли в результаті селянського повстання 1907 р. і мали вирішуватися вже після війни. Якщо в 1917 р. націонал-ліберали заявили про спосіб експропріації землі, то в 1918 р. за декрето-законом уже закладалися основи аграрної реформи і було створено «Центральну палату кооперації та наділення землею», у зв'язку з чим переміщувалися чиновники цієї галузі на нові місця служби¹¹⁰. 18 липня 1923 р. на засіданні Ради міністрів було ухвалено рішення щодо модифікації 40 статей регламенту закону про аграрну реформу на Буковині¹¹¹. У період 1922-1926 рр. уряд провів повністю аграрну реформу в Бессарабії та наближався до її завершення в Реґаті. Так, у Реґаті було експропрійовано 2 726 346 га всієї землі, в Ардялі (на 1 листопада 1925 р.) – 1 598 447, у Бессарабії – 1 491 916, на Буковині (на 1 листопада 1922 р.) – 97 310 га. Після експропріації землі настав етап наділення землею і в Реґаті, на що розраховували 1 124 575 осіб, з яких землю до 1926 р. отримали 599 529. Не був завершений процес наділення землею і в Ардялі, де землю мали отримати 396 342 румуни та 134 352 представники інших національностей. У сукупності 438 271 га землі розділили між 335 074 потребуючими її. У Бессарабії землю роздали 262 536 румунам і 94 480 представникам інших національностей, поділивши 1 098 045 га. На Бу-ковині з 36 800 потребуючих землі 22 383 були румунами; було розподілено 19 166 га з усієї експропрійованої. Вилучення землі супроводжувалося встановленням плати власнику за збитки. У Реґаті на 1926 р. було виплачено ренти 4 634 579,957 леїв, у Ардялі – 38 840 535 леїв, у Бессарабії – 778 433 935. До 1 листопада 1925 р. дебет наділених землею склав 2 794 522 922 лея.

З аграрною реформою було пов'язане і проведення колонізації. Зокрема, 7,5 тис. колоністів направили в повіті східної Мунтенії та 1 тис. до повіту Констанца. З весни 1926 р. власні осідки мали отримати 1,5 тис. колоністів з Реґату та 1,5 тис. македонських румунів, з яких 200 планували розмістити в повітах Добруджі. На заході Ардялу 14 057 колоністів отримали володіння, як і 481 біженець з Угорщини та Югославії. На потреби колоністів виділявся кредит у 50 млн леїв. Для підтримання сільського господарства приймалися також закони та відкривалися аграрні школи для підготовки спеціалістів у сільському господарстві різних рівнів. Число їх зросло з 61 (1922 р.) до 73 (1925 р.), а кількість учнів становила 3,5 тис. (1925 р.) проти 2,2 тис. (1922 р.). Окрім рільництва, порушувалося питання тваринництва, у зв'язку з чим створювалися відповідні інституції. Для підтримання в належному стані здоров'я тварин організовувалися бактеріологічні ветеринарні лабораторії, зокрема такі регіональні лабораторії були створені в Кишиневі, Чернівцях і Клужі. Відповідні рішення приймалися також по лісівництву, рибному господарству, мисливству. Разом з тим аграрна реформа створила умови для потрапляння селян у боргову кабалу, що призвело до проблеми аграрних боргів¹¹². У румунській соціалістичній історіографії відзначали, що аграрна реформа на 1 вересня 1927 р. вже була завершена і селянам, окрім сплати за землю, слід було платити також за необхідний реманент. З одного боку, проведення реформи сприяло послабленню боротьби на селі, тоді як з іншого – сприяло модернізації поміщицького господарства¹¹³.

Фінансова політика уряду І. І. К. Бретіану змушувала докладати зусиль до формування бюджету, проводити на нових умовах фіскальну політику, зокрема у сфері пошуку нових засобів. Тоді ж визнали, що в 1921 р. мала місце перша спроба створення системного бюджету, значення якого применшувалося невчасним його впровадженням. Він мусив мати 5020 млн леїв у витратній частині та 5220 млн леїв у прибутковій. Разом з тим існував і надзвичайний бюджет, що містив 2500 млн леїв на витрати і прибутки. Тут доцільно зазначити, що представники Народної партії висловлювалися, що в оцінці стану бюджету І. І. К. Бретіану децю перебільшував і він не виглядав так критично, як було подано у звіті голови Ради міністрів¹¹⁴.

У січні 1922 р. існувала проблема впровадження бюджету на новій основі. Принаймні в бюджеті 1922 р. мали розраховувати на 7 708 477 296 леїв, проте фактично цей бюджет збільшували до 10 492 283 482 леїв. Бюджет 1923 р. на 9 місяців становив 15 млрд, а до кінця року досяг 20 млрд леїв. Досвід цих двох років відобразився на бюджеті 1924 р., який становив вже 24 млрд леїв, а в 1925 р. – 31 750 млн леїв. Останній формувався як бюджет, у якому передбачалися преференції для державних службовців, як і забезпечення державних служб. Того ж червня 1925 р. була проведена монетарна реформа, покликана оздоровити грошову сферу країни. З бюджетом були пов'язані зміни у статусі «Румунських залізниць» та «Пенсійній палаті», а сама монетарна реформа збільшила витрати по громадських зобов'язаннях на пункт у 623 млн леїв. Формувався бюджет на основі прямих податків, сума яких виросла з 690 млн (1921-1922 рр.) до 3500 млн леїв (1925 р.). Непрямі податки в 1921-1922 рр. склали 2973 млн. леїв проти 9586 млн. леїв у 1925 р. Митні такси склали в бюджеті 1922-1923 рр. 1159 млн від імпорту та 1962 млн від експорту, а в 1925 р. вони становили 2794 млн та 3420 млн відповідно. Формувався бюджет у прибутковій частині з прибутків від фіскальних марок, державних монополій, прибутків Міністерства комунікацій, державних володінь. Встановити митні такси мав право уряд, і в різних видах товарів вони, звісно, коливалися. Наприклад, у 1923 р. митна такса на кукурудзу¹¹⁵ становила 200 леїв за 100 кг.

Сфера фіскальної політики за діяльності уряду І. І. К. Бретіану зазнала ряду реформ, які почалися в 1923 р. з реформування системи прямих податків, що дозволило узгодити їх отримання на територіях з різними податковими системами. Питання податків доволі докладно обговорювалося в Сенаті в лютому 1923 р., де В. Бретіану відстоював позицію уряду. Ряд депутатів та сенаторів прагнули змінити урядовий проект, у тому числі виходячи з ідеї соціальної справедливості. Хоча реформа фіскальної системи і була основною, до неї долучали

реформування системи збору за фіскальними марками, збору за нерухомість, а також проектувалися зміни у сфері торгівлі спиртними напоями. Змінилися обсяги і громадських зобов'язань, які зросли з понад 227 млн леїв (1921 р.) до понад 4654 млн леїв (1926 р.)¹¹⁶. Після зміни уряду в 1926 р. представники уряду Народної партії критикували уряд І. І. К. Бретіану за відсутність нормального бюджету для Румунії та падіння лея¹¹⁷.

Економічна політика держави формувалася в кілька етапів. Приєднання нових територій призвело до необхідності вирішення питань із постачанням населення продовольством, збереження національних багатств, встановлення єдиного митного режиму після скасування внутрішніх митниць. Разом з тим період 1920-1922 рр. в економічному плані виявився одним з гірших для Румунії, саме тоді проявилися певні недоречності з експортом зерна та імпортом товарів розкоші. Позицію уряду в економічній сфері голова Ради міністрів представляв системною після прийняття Конституції. Першим кроком тут було названо закон 3 липня 1923 р. про корисні копалини. Самому уряду довелося вживати заходів у сфері використання джерел енергії і в цьому мав посприяти закон 1 липня 1924 р. стосовно енергетики. Націоналізація корисних копалин, передбачена Конституцією Румунії, створила умови для націоналізації нафтопереробних підприємств, що здійснювалося шляхом викупу контрольних пакетів акцій нафтопереробних компаній. Змінилося і ставлення до використання метану у промисловості й енергетичній сфері, хоча суттєвих змін у такий короткий проміжок часу не відбулося. Інше завдання уряду стосувалося відновлення економіки, і тут одним з виходів стало утворення «Національного товариства промислового кредитування», яке володіло 2 571 306 784 леями для позик великим і малим промисловим підприємствам. У жовтні 1923 р. змінили митний режим для експорту промислової продукції, а з липня 1924 р. встановлювався митний протекціоністський режим для імпорту продукції. Відповідні заходи здійснювалися у сфері металургійного виробництва, що передбачало участь румунського капіталу в організації діяльності металургійних компаній, у першу чергу товариства «Reșița» та «Hunedoara-Cugir». Пояснювалося це орієнтацією підприємств на виготовлення озброєння для армії. Слід додати, що вкладення англійського капіталу планувалося також у спорудження авіаційних підприємств у Арад та Решіці, у спорудження великих металургійних підприємств, військових заводів у Куджірі. Принаймні акціонерне товариство «Uzinele metalurgice din Copșa Mica și Cugir» отримало за пакет акцій на 75 млн леїв обладнання від фірми «Vickers». Також візит до Лондона в січні 1925 р. міністра В. І. К. Бретіану дозволив укласти попередню угоду про врегулювання на пільгових умовах військових боргів Румунії перед Англією в розмірі 26 млн фунтів стерлінгів.

Також варто додати, що питання військових боргів Румунії та виплат за новими угодами порушувалося при підписанні 10 червня 1926 р. франко-румунського договору про дружбу, слідом за чим (13 червня) відбулося продовження договору між ЧСР та Румунією, в додатку до якого передбачалися поставки військових матеріалів. 15 червня 1926 р. укладено фінансову угоду між Румунією та Італією про порядок виплат румунського військового боргу Італії й отримання Румунією позики у 200 млн лір терміном на 10 років. Не без наполягання Великої Британії, як визнала С. Ніконова, у вересні 1926 р. Італія та Румунія уклали договір про дружбу. Підписання цього договору мало наслідком надання Румунії Англією позики на 25 млн фунтів стерлінгів, у чому було відмовлено в 1925 р. Мінусом даного договору було те, що він унеможлиблював надання Румунією допомоги Югославії в разі її військового конфлікту з Італією чи ЧСР при її конфлікті з Угорщиною. З італійського боку демонстрували користь для Румунії від італо-румунської угоди у плані протистояння з РСРП.

З метою підвищення ефективності державних підприємств було прийнято закон 6 червня 1924 р. про комерціалізацію економічних підприємств держави. На його основі комерціалізували 8 та проводили комерціалізацію ще 7 підприємств. Результатом таких дій очікували відмову від збиткової діяльності, розгортання діяльності підприємств на користь національного захисту. Реально діяльність уряду розгорталася на основі принципів взаємної вигоди, що було в основі

програми НЛП. При цьому висновок голови Ради Міністрів робився щодо консолідації та розвитку економічного життя країни¹¹⁸. В оцінці урядовців з Народної партії в економічному відношенні період 1922-1925 рр. виявився «епохою паралізування економічного прогресу»¹¹⁹, що означало наявність критичного стану економіки на березень 1926 р.

Після прийняття законів щодо націоналізації корисних копалин уряд зазнав тиску з боку великих монополій та урядів ряду держав стосовно наданих концесій та їх можливого анулювання на підставі нових законів. Відповіддю на ці запити стала записка В. І. К. Бретіану влітку 1924 р. «Співпраця з іноземним капіталом». У ньому міністр фінансів розгорнуто виклав економічну ситуацію, проаналізував політику уряду та сутність прийнятих законів. Зокрема, ним зазначалося, що «на сучасний момент не існує неузгодженості між потребами Румунії, яка бажає використати і зробити вартісними свої багатства та зацікавленнями країн, які бажають знайти відповідне за-стосування своїм праці й економіці. У цих умовах можна легко знайти ґрунт порозуміння, якщо реалізація цих порозумінь пройде відверто». У 1925 р. іноземні компанії продовжували добиватися зміни законів про корисні копалини й анулювання їх основних положень¹²⁰.

Даючи оцінку економічної ситуації в 1925 р., слід відзначити намагання уряду та підприємців нормалізувати фінансовий і економічний розвиток країни. Проте у критиці уряду політичні й економічні помилки вважали причиною неможливості досягнути високого рівня розвитку. Таким чином, усунення фінансових помилок ставало важливим завданням. Залишалися чинними дві угоди між державою та Національним банком, що стосувалися продовження права банків на емісію та участі Національного банку в заходах уряду з ревалоризації лея. Ліміт емісії становив 21 млрд леїв, але бюджетні надходження в січні – жовтні 1925 р. становили понад 26 млрд леїв, що зумовило формування бюджету на 1926 р. у 40 млрд леїв.

Проблемою залишалось економічне життя країни, хоча в 1925 р. збільшився обсяг продукції сільського господарства. При цьому головним завданням у підтримці виробника залишалися питання організації транспорту та надання кредитів. Важливою вимогою стала стандартизація зернових. Для промисловості в цей період залишалось відкритим питання забезпечення ринками для закордонного продажу продукції¹²¹.

Доречно вказати, що уряду доводилося працювати в доволі складних природних умовах, оскільки транспортна мережа, а також території, де велося виробництво, зазнавали затоплень. Останнє порушувало зв'язки між областями країни, а також завдавало збитків мешканцям країни, які частково відшкодовувала держава. Однак суми були недостатніми для покриття збитків громадян. Для прикладу, в 1925 р. повинь принесла збитків на суму 150-200 млн леїв, тоді як уряд виділив 10 млн леїв на відновлення житла¹²².

Реформування потребувала освіта, тож законодавство в цій сфері створювало відповідну базу¹²³. Передусім це стосувалося початкової освіти і 24 липня 1924 р. було промугловано відповідний закон, що відкривав можливості для модифікації чотирьох типів шкіл, хоча робилося це в інтересах титульної нації. Реформування освіти проводилося в умовах, дещо відмінних від довоєнного, але завдання ставилося у сфері ліквідації неграмотності. При цьому оперували цифрами, які демонстрували наявність неграмотних у Реґаті в межах 43%, в Ардялі – 40%, на Буковині – 60%, у Бессарабії – 94%. Становище у сфері освіти на підставі перепису 1930 р. демонструвало інші цифри, де кількість грамотних у Реґаті становила тільки 56,1%, у Бессарабії – 38,2%, на Буковині – 65,7% і у Трансильванії – 67,3%.

Критикувалося і ставлення сільського населення до отримання освіти. Для прикладу, в 1922 р. з 1 355 031 дитини шкільного віку в Реґаті до школи були записані 834 472, в Ардялі ці цифри становили 679 240 і 457 567, на Буковині – 108 498 і 104 301, у Бессарабії – 398 695 і 136 172. Таким чином, трохи більше мільйона дітей шкільного віку залишалися поза шкільною освітою. Не дивним стало намагання уряду добитися запровадження обов'язковості освіти, і з 1925 р. це положення набуло чинності, збільшивши число учнів на 560 тис., а впродовж 5-6 років збиралися

добитися відсутності неграмотності серед дітей. Реалізація закону зобов'язувала уряд вирішувати питання шляхом збільшення кількості шкіл із 12 до 23 тис. та організації нових місць вчителів. Таким чином, якщо в 1922 р. було 25 тис. місць, то на 1926 р. їх стало 37 тис. У розподілі за територіями найбільше шкіл відкрили в Реґаті (з 6508 їх стало 12 тис.), після чого наступною стала Бессарабія (від 1564 до 4320), за нею йшов Ардял (6157 проти 3424) та Буковина (580 замість 512). Відповідним був і ріст числа вчителів. Закон про початкову освіту вирішував, з точки зору урядовців, проблему уніфікації початкової освіти, спрямовану на «забезпечення духовної єдності всіх румунів», а бажаний результат полягав у створенні єдиного типу початкової школи для всіх громадян і соціальних верств¹²⁴.

Питання модернізації початкової школи постало вже після війни і полягало у визначенні тривалості навчання – його збільшення з 4 до 7 років, що давало змогу дітям після навчання в чотирьох класах початкової школи продовжити тут освіту, якщо не мали змоги продовжити освіту у школі вищого ступеню. Разом з тим таке навчання наближало учня до практичного життя, оскільки у трьох вищих класах вони здобували ремісничі навички. Для цього в перший рік застосування закону відкриті були 2 тис. майстерень. У рамках початкової освіти відкривалися і школи для дорослих, як і змінилися вчительські школи. Останні також отримали систему семикласної освіти і поєднували в собі три класи, прирівняні до гімназійних, та чотири – до професійної освіти. Фактично, даючи підсумок реформування початкової освіти, голова Ради міністрів відзначав його відповідність часу. Зросли впродовж часу діяльності уряду І. І. К. Бретіану і видатки на освіту, які в початковій освіті виросли із 295 525 785 (1921-1922 н.р.) до 1 152 176 864 (1926 р.) леїв. Збільшилися витрати також у вчительських школах, де оплата персоналу виросла з понад 40 млн леїв у 1921-1922 р. до понад 137 млн леїв у 1926 р., а витрати на матеріали із 34 до 147 млн леїв¹²⁵.

Зміни в освітній системі відрізняли її від довоєнної, тим паче, що ряд навчальних закладів засновувався як нові, принаймні це стосувалося низки закладів для дівчат. Окремі з них комплектувалися у процесі своєї діяльності. Для жіночої освіти ставало традиційним отримання обов'язкової початкової, після чого дівчата залишалися працювати при батьках до заміжжя. Частина з них після початкової школи отримувала далі професійну освіту у відповідності до потреб регіону, де мешкали. Доньки знатних осіб продовжували навчання в пансіонах, хоча після війни пансіони почали відходити в минуле¹²⁶.

Власне, законодавство у сфері початкової освіти стало питанням, яке активно обговорювали та, за можливістю, опротестовували представники національних меншин. При цьому в ряді випадків рішення про впровадження румунської мови викладання приймалося на підставі декрету, як було у випадку з румунізацією університетів у Клужі та Чернівцях. На Буковині слідом за університетом проводили румунізацію гімназій. Також у 1919-1921 рр. зі 168 початкових шкіл румунізували 93. Крім того, вчителі-українці мали складати іспити та відправлялися до корінних румунських регіонів.

Окреме питання становили початкові школи в Бессарабії і в цьому аспекті на початку 1920-х рр. намагалася брати участь надзвичайна дипломатична місія УНР в Румунії. Принаймні, завдяки діяльності К. Мацієвича, було отримано узгодження з генеральним секретарем освіти Бессарабії Єрханом на ввезення до Бессарабії українських підручників з їх наступним цензуруванням. Увага зверталася на північ Бессарабії (повіти Хотин і Сороки), де за наявності шкіл були відсутні необхідні підручники та вчителі. Їх кількість на 1918 р. становила 226, а за кілька років скоротилася до 130. Неможливим, без підтримки румунської влади, вважалося виконання головного завдання, яке мала на меті місія – боротьбу проти русифікації українських шкіл. До північної частини Бессарабії додавалися і школи в повіті Бендери, де на початку 1920-х рр. діяли 14 шкіл у 12 селах, та школи в повіті Акерман – 38 сіл з українськими школами. Становище цих шкіл було складним, адже, крім нестачі підручників, вчительські кадри не мали достатньої підготовки. Частина учнів, які рік чи два провчилися українською, не мали змоги далі навчатися через брак

підручників. З іншого боку, поступово проводилася румунізація шкіл. К. Мацієвич відзначав, що в Бессарабії владою проводилася послідовна діяльність, яка мала на меті перевести школи на державну мову викладання. За його твердженням, «населенню та учителям, більш або менш одверто, дають зрозуміти, що «гра» в національну школу – лише політична вигадка, потрібна, доки приєднання Бессарабщини не сталося ще фактом безповоротнім. Це одверто говорив у школах бендерський ревізор». Проте різними були і вчителі, які працювали у школах, і ті, хто організував роботу належним чином перебували в меншості, тоді як були вчителі, які виступали проти української мови у школі. З боку населення мали місце вияви невдоволення викладанням державної мови, заміни нею української, хоча і до української в сільського населення подекуди були певні застороги в частині якості освіти. Останнє пояснювалося відсутністю в Південній Бессарабії такої ланки освіти, де можна було б навчатися українською. При цьому К. Мацієвич вважав за необхідне добиватися для Бессарабії подальшого проведення роботи у шкільній сфері і домогтися запровадження посад інструкторів для повітів, створення вчительських курсів, відкриття однієї нормальної школи для підготовки вчителів з числа національних меншин, проведення ряду інших заходів. При цьому обов'язковим заходом ставала розсилка декрету короля щодо національної школи¹²⁷.

Зміни в системі початкової освіти були проведені новою владою також у Бессарабії, де українські школи були зосереджені в Хотинському і Сорокському повітах (216). Практично до 1922 р. половина з них була румунізована. З 1922 р. проводилася подальша румунізація початкових шкіл на Буковині. Така ситуація викликала неприйняття урядових дій українцями, що викликало після прийняття закону про початкову освіту нової форми – написання петицій та меморандумів із ви-могами відновити навчання рідною мовою. Справа в тому, що доволі вільно в зонах нових провінцій у країні можна було трактувати представників національних меншин, адже стаття 8 першої глави першого розділу вносила в законодавче поле освіти «громадян румунського походження, які втратили рідну мову», які мали обов'язок навчати дітей у школах з румунською мовою викладання. Звісно, це стосувалося насамперед українського населення, але могло торкнутися і представників інших національностей¹²⁸. Доцільно зазначити, що в сучасній румунській художній літературі навчання меншин подається як процес, здійснюваний виключно рідною мовою. Так, це стосується німців Банату, які подаються такими, що не вивчали румунську. Герой одного з романів, шваб за походженням, зазначав, що «наша Румунія завжди була німецькою. Наша мова, наші газети, наші книжки»¹²⁹.

У середній освіті уряд намагався виконувати положення, прийняті ще в 1919 р., що перетворило середню школу на навчальний заклад, у якому отримували теоретичні чи практичні знання. Разом з тим завданням уряду було перетворення середньої освіти у відкриту не лише для заможних класів, але і для тих верств, що стали корисними державі. Проблемаю була й організація середньої жіночої освіти, адже в низці міст (Бреїла, Констанца, Бузеу, Северін, Пітешть) узагалі були відсутні жіночі школи. У результаті на підставі закона-декрету в 1919 р. змінили статус 19 середніх навчальних закладів та заснували 14 нових. Зміна кількості середніх навчальних закладів відбувалася і в наступні роки¹³⁰. Разом з цим зростали і бюджети навчальних закладів: якщо в 1921 р. 5 тис. викладачів отримували 107 719 192 лея, то в 1926 р. 8 тис. працівників середніх шкіл отримували 347 646 200 леїв, що пояснювалося і зростанням чисельності шкільного персоналу. Дещо повільніше зростали обсяги витрат на матеріали, які в 1921 р. становили 18,3 млн, а в 1926 р. – 49,6 млн леїв¹³¹.

У звіті уряду відзначалася і проблема отримання освіти в середній школі учнями з сільської місцевості, оскільки в містах мало місце засилля учнів з числа національних меншин. Також подібне було і з рядом дітей службовців, яким необхідно було здобувати освіту в інших містах. Тож влада пішла на організацію інтернатів, яких спорудили 8, а також відкрили 6 ліцеїв з інтернатами¹³². Також владою було вжито заходів для контролю за якістю випускників середніх навчальних закладів, оскільки вважалося, що більшість не відповідає за якістю знань. Таким заходом

стало запровадження, за законом 1925 р., випускного іспиту (бакалаврат), який провели в сесії в липні в 41 центрі та в сесії у вересні у 21 центрі, під час якого 2825 учнів з 9983 у обох сесіях досягли найкращого результату. Щоб попередити низьку якість підготовки учнів у подальшому, у вересні 1925 р. провели перший вступний іспит до V класу ліцею¹³³.

Спорудження середніх навчальних закладів за 4 роки діяльності уряду дало змогу ввести в дію 54 ліцеї та середні школи, 11 гімназій, 32 ремісничі школи, 10 комерційних шкіл, 10 професійних шкіл, 3 школи домашнього господарства. Проводилися також інші заходи, які дозволяли обслуговувати учнів середніх шкіл належним чином, даючи належну освіту учням та встановлюючи звання для викладачів школи¹³⁴.

Саме стосовно середньої школи на Буковині критичну оцінку висловила свого часу І. Вільде, відображаючи ставлення українського населення до державної мови та форми примусу до її вивчення. Мова йшла про жіночу гімназію у приміщенні колишньої гімназії № 2, відтак гімназії № 4 м. Чернівці. Опис подій, які подає авторка, стосуються періоду першої половини 1920-х рр., коли керував гімназією Е. Тудан, і коли в 1922-1923 рр. створювалися перші таємні учнівські гуртки. З цього ж часу було впроваджено викладання румунською мовою математики, а трохи пізніше – фізики та хімії. Так, у творі «Б'є восьма» учениці класу вже на початку навчального року отримують від учителя категоричне розпорядження вивчати румунську мову. Відповідним стало відображення поведінки учениць на уроках з румунської мови, як і ставлення вчителя до учениць, де мали місце конфлікти на тлі небажання вивчати румунську літературу (балади Кошбука). Конфліктною зображена і ситуація у відносинах вчителя й учениць упродовж навчального року. Конфлікт виникає й існує на тлі проблеми вивчення румунської мови, знання назви країни. Сам викладач румунської мови подається як своєрідний наглядач за порядком, внутрішній поліцейський¹³⁵.

Приділяля увагу також професійній освіті, оскільки після війни потреба у грамотних працівниках значно зросла. Ця потреба змусила відкрити 170 шкіл, з яких 37 були професійні, 80 – ремісничі, 6 – домашнього господарства, 47 – комерційні. Відповідно зростала і кількість учнів, яких у ремісничих школах на 1921 р. було 1585, а в 1926 р. – 5738 стипендіатів. Потреба у викладацькому складі також була високою, і якщо в 1921-1922 навчальному році їх було 1174, то в 1925-1926 – вже 2600, що передбачало зростання видатків від 32 млн до 180 млн леїв. Умови праці та навчання у професійних школах визначалися низькою законів, якими вносили правки у статті закону про професійну освіту¹³⁶.

У грудні 1925 р. в парламенті проголосували також закон стосовно приватної освіти. У цьому сенсі освітні заклади мали давати освіту і представникам національних меншин, але вивчення румунської мови в них було частиною обов'язкової програми, як і викладання ряду предметів румунською мовою. Та все ж у цих школах вводилися певні обмеження в записі учнів, щоб попередити денационалізацію румунів та представників інших національностей, як обов'язковими були іспити для учнів і викладачів. Останні їх склали¹³⁷ в 1924 і 1925 рр.

У системі вищої освіти відбулися зміни, закладені ще 1919 р., адже до діючих університетів у Бухаресті та Яссах додалися румунізовані університети з Чернівців і Клужа. Підтримка університетів державою проявилася у фінансуванні будівництва нових навчальних корпусів, утримання гуртожитків, фінансування потреб кращих та найбільш бідних студентів, відкриття нових кафедр і нових місць для викладачів. Впродовж 1922-1926 рр. приймалися окремі законодавчі та міністерські рішення, що покращували діяльність вищих навчальних закладів. Певною проблемою для уряду залишалися питання діяльності освітніх закладів у регіонах, де були зосереджені представники національних меншин. Сильними та такими, що не полишали своєї діяльності, називали заклади з німецькою й угорською мовами викладання в Бістріці, Сібіу, Клузі, Тімішоарі. Продовження вживання мови національних меншин вважалося певною м'якістю уряду, проявленою в Ардялі¹³⁸.

Проте м'якість уряду все ж була умовною, адже на території Буковини на 1927 р. були переведені на румунську мову викладання 218 початкових шкіл, де до того викладання велося

українською мовою, також на державну мову перевели гімназії в Чернівцях, Кіцмані та Вишніці, закрили кафедри в Чернівецькому університеті. Не допускалося вживання української мови також в урядових закладах та установах. За переписом 1930 р. на Буковині нараховувалося 853 009 мешканців, з яких за національністю «румун» були 379 691 (44,5%), то на другому місці за ними були «рутени-українці» 236 130 (27,7%), слідом ішли євреї – 92 492 (10,8%), німці – 75 533 (8,9%), поляки – 30 580 (3,6%) та угорці, гуцули, росіяни й інші національності. Однак у мовному відношенні вказане населення мало дещо інші показники: румунську мову рідною назвали 350 901 (41,1%), українська мова була рідною у 280 651 (32,9%), німецька – в 93 812 (11%), на їдиш розмовляли 74 288 (8,7%), польською – 28 411 (3,3%), угорською – 11 860 (1,4%), російською – 11 236 (1,3%). Тобто статистичні дані демонструють наявність на Буковині однорідного за національністю, в окремій її частині, населення, що мало б дати змогу отримувати освіту рідною мовою. До числа українців за показником «рідна мова» слід додати і 331 183 мешканці Бессарабії, 19 044 із Кришани-Марамуреша та з інших регіонів країни, що в сумі становило 641 485 осіб і поступалося дещо німцям (760 687) та особливо угорцям (1 554 525), залишаючись четвертою за чисельністю національністю в королівстві¹³⁹.

Проте тільки необхідність реагувати на візити посадовців міжнародних організацій, зокрема Е. Колбана, директора відділу меншин Ліги Націй, до Чернівців вели до дотримання обіцянок адміністративної автономії. Одночасно питання з викладанням мовами меншин порушувалися в період парламентських виборів, як це здійснив уряд А. Авереску, готуючись до парламентських виборів у 1926 і 1927 рр. У липні 1927 р. до Ліги Націй було подано петицію та пам'ятну записку Української національної ради Є. Петрушевича, де аналізувалося становище українців Буковини. Відповіддю на дане звернення від румунської королівської місії при Лізі Націй у лютому 1928 р. було звинувачення у втручанні у справи меншин третьої сторони¹⁴⁰.

У лютому 1923 р. в парламенті також обговорювався закон про організацію адвокатури та в Сенаті активним було вивчення питання про податкову реформу. В останньому особливо гострим було питання скорочення державних податків, з чим не погоджувався міністр фінансів, пояснюючи великими потребами держави¹⁴¹.

Іншою була проблема з санітарією та станом охорони здоров'я, як і розвитку транспорту у країні чи фінансів. Завершальним актом у сфері уніфікації І. І. К. Бретіану вважав закони у військовій сфері. Щоправда, тут це стосувалося створення Вищої ради національної оборони¹⁴².

З боку уряду у зв'язку із заходами 26 липня 1924 р., спрямованими на припинення діяльності комуністів, міністр закордонних справ І. Г. Дука зробив заяву, назвавши стан облоги превентивним заходом уряду, та запевнив, що у країні панує цілковитий спокій. Ряд зарубіжних видань, зокрема грецька «*Eleftheron Vima*», писали про появу в системі управління Румунією диктаторських рис. Виняткові дії уряду виправдовувалися зовнішньою загрозою, хоча ззовні їх розцінювали і як наступ на свободу¹⁴³.

У сфері внутрішньої політики уряд І. І. К. Бретіану став також учасником створення династійної кризи чи вирішення питання Кароля в 1925 р. і пов'язаного зі зреченням принца Кароля, яке було прийняте І. І. К. Бретіану. Через уряд проходили розпорядження щодо зміни підпорядкування «Фундації принца Кароля». Також робилися розпорядження щодо порядку відправи в церквах. У січні після закінчення справи зі зреченням уряд вчасно не ухвалив рішення щодо проведення комунальних виборів, що дозволяло припускати таку можливість наприкінці лютого. Однак зречення стало одним з факторів падіння популярності уряду лібералів і це продемонстрували лютневі 1926 р. вибори громадські та повітові, де ліберали не здобули і третини голосів. Вже в березні того ж року король Фердинанд I надав повноваження генералу А. Авереску¹⁴⁴.

У рапорті парламенту Голова Ради міністрів говорив і про вирішення завдань у сфері зовнішньої політики країни, адже країна вибудовувала стосунки не лише із країнами-союзницями, але й із колишніми ворогами. З іншого боку, уряду слід було інтенсивно працювати задля виконання трактатів, виплат репарацій та захисту інтересів країни в Лізі Націй. Власне, в підсумку говорилося

про підтримання відносин із сусідніми країнами, зміцнення Малої Антанти. Також укладалися угоди з колишніми ворогами – Австрією, Угорщиною і Болгарією, а після Лозанських угод поліпшилися стосунки з Туреччиною. Одночасно держава шукала можливостей порозуміння з Німеччиною та нормалізації відносин з Радянською Росією, що станом на 1926 р. ще не було виконано. Сам Голова високо оцінював зусилля румунських дипломатів та говорив про позитивні результати візитів королівської пари до столиць союзних держав і Ліги Націй. Невиконаними залишалися, за словами І. І. К. Бретіану, зобов'язання по репараціях, хоча сам він сподівався на вірне вирішення проблеми економічного та фінансового відновлення після війни¹⁴⁵.

У січні 1926 р. уряд заслуховував питання про ситуацію зі збитками від повеней в Ардялі і Банаті та приймав рішення про надання грошової допомоги, даючи відповідні розпорядження префектам повітів. На засіданні уряду 12 січня 1926 р. міністром праці та кооперації Н. Д. Кіркулеску порушувалося питання про надання допомоги голодуючому населенню Бессарабії. Це питання узгоджувалося з управителем Національного Банку М. Оромолу. Затвердив тоді уряд і відпустку міністру В. Бретіану для поїздки в Париж для вирішення питання з боргами Румунії перед Францією та Італією¹⁴⁶.

Це завдання В. Бретіану виконав, причому відзвітував у бесіді з журналістами, говорячи про неможливість сплати по боргових зобов'язаннях золотом. При зустрічі з міністром фінансів Дюмером обговорювалися терміни виплати боргів. Вже 22 січня 1926 р. В. Бретіану доповідав про результати в уряді, який прийняв звіт позитивно. Неодноразово в січні уряд обговорював питання проведення комунальних виборів, і 22 січня 1926 р. ним було визначено 17, 18 і 19 лютого датами їх проведення. Виборчі бюро мали очолити судді, а в разі відсутності таких – почесні громадяни. Одне із засідань уряду (12 лютого 1926 р.) присвячувалося ряду питань, серед яких першим розглянули ситуацію зі студентськими виступами. Заслухали тоді також звіт міністра закордонних справ про зустріч у Тімішоарі. Також І. І. К. Бретіану та Г. Тетереску повідомили Раді міністрів про офіційні результати виборів у сільських громадах, де фіксували проведення їх у третині громад¹⁴⁷. Під час цього засідання обговорювалася ситуація зі студентами в Бухаресті та пораненими під час маніфестації солдатів. Результатом сутичок став арешт 34 осіб та рішення про покарання винних. Тоді ж було обговорено питання комунальних виборів. Проте і 13 лютого продовжувалися виступи студентів-націоналістів у Яссах. На загальному тлі це виступало як загальна університетська криза, в якій відсутньою була єдність студентів і викладачів. Причина вбачалася в невіршенні цілого ряду питань від початку «руху трупів»¹⁴⁸.

Обговорили того ж дня і питання подальшої діяльності парламенту. Тут виникла певна суперечка, адже призупинення його роботи через наближення терміну діяльності даного складу до 4 років змушувало одну частину виступати за такі дії в березні (М. Орляну), а іншу – у квітні. Врешті ухвалили рішення про розпуск парламенту 3 квітня 1926 р. Дії уряду викликали протест з боку опозиції і 20 січня в парламенті Ю. Маніу зробив заяву протесту проти дій уряду у справі запровадження цензури в період парламентських канікул. Його виступ на цю тему був підтриманий та-кож цереністом Е. Мірто, який нагадав про підтримку уряду працівниками газет «*Viitorul*» та «*Indreptatea*». Таким чином, складалася ситуація, коли будь-які дії уряду викликали критику опозиції, особливо тоді, коли справа стосувалася свободи дій, свободи висловлення. Та все ж представники правлячої партії залишалися на своїх позиціях у справі, що стосувалася і державних потреб, і виконання їх планів. Зокрема, 4 лютого у приміщенні МЗС було проведено засідання парламентарів від НЛП, яке фактично очолив І. І. К. Бретіану. Велася мова про політичну ситуацію та потребу обрання головою Сенату К. Ніколаеску. Також обговорювалося питання проведення комунальних виборів, завданням підготовки до яких була пропагандистська діяльність. Вказував на потребу проводити зібрання та демонстрації¹⁴⁹.

Питання обороноздатності країни також слухалося в парламенті. Так, 16 лютого 1923 р. військовий міністр захищав проекти законів про кредит на 27 і 11 млн леїв. У Сенаті того дня слухали питання закону про податки та стали свідками протистояння М. Ферекіде і В. Бретіану¹⁵⁰.

Певні проблеми для уряду мали місце після впровадження григоріанського календаря в Румунії. У квітні 1919 р. він став загальним для вжитку на всій території Румунії, не використовуючись, однак, у православної церкви. Тільки після рішення конференції в Константинополі 1923 р. в румунській церкві постало питання про зміну календаря. У жовтні 1924 р. таке рішення було прийняте. Воно ж стало причиною появи руху стилістів, які вважали недопустимим використовувати григоріанський стиль у православної церкви. У селянському середовищі нововведення також не приймалося всіма і мало реакцію, подібну до реакції християн Англії у XVIII ст. Як пише на підтвердження цього в одному зі своїх творів М. Садовяну, «...ми не скорилися, нам теж хочеться залишатися молодшими на тринадцять ночей. Ми – за старий календар, той самий, що Господь підказав Адаму після створення світу. А інший нам не потрібен, ми й попа нашого наставляємо дотримуватися старого закону. Так що він, сердешний, з нами заодно...»¹⁵¹.

В останніх числах березня 1926 р. закінчувався термін повноважень уряду І. І. К. Бретіану, що співпадало з обговоренням у парламенті нового виборчого закону, при якому наполягали на внесенні в закон положення про перемогу на виборах при отриманні 49% усіх голосів виборців. Практично одночасно із завершенням обговорення закону відбулося й останнє засідання уряду та підписано останні розпорядження (26 березня). У парламенті голова уряду виступив як у Палаті депутатів, так і в Сенаті з оголошенням про припинення повноважень та складення подяки членам парламенту за роботу. Під час демісії уряду визнавали, що уряд був єдиним з повоєнних, який профункціонував 4 роки та мав програму діяльності, яку, однак, не зміг виконати повністю, особливо складним воно було в галузі фінансової політики. Проте у старому уряді визнавали, що подальша фінансова діяльність має бути заснована на стабільному економічному розвитку та наступності¹⁵².

Врешті 27 березня об 11 дня І. І. К. Бретіану представив королю демісію уряду. Після цього на аудієнції в короля о 18-й побували колишній голова уряду, голови розпущених Палати депутатів – М. Ґ. Орляну та Сенату – К. І. Ніколаеску. Наступного дня королем було призначено аудієнції з 11-ї години для Н. Йорґи і Ю. Маніу та на 18-ту А. Авереску і о 19-й – І. Міґалаке. Тобто почалися консультації із приводу формування нового уряду і кандидати на пост глави уряду прибували на аудієнцію до короля у визначеному порядку. У цей же час під Королівським палацом перебував натовп, який зокрема вітав Н. Йорґу після його аудієнції. А. Авереску натомість «атакували» запитаннями журналісти, яким той відповів, що є задоволений. Це може бути зрозумілим, оскільки його аудієнція була трохі тривалішою за інші. З боку короля надійшла пропозиція створити концентрований уряд із представників трьох опозиційних партій. Завдання полягало у створенні сильного уряду, який мав би забезпечити порядок, гарне управління й економічне процвітання. Після закінчення консультацій з королем Н. Йорґа, Ю. Маніу й І. Міґалаке зустрілися, а А. Авереску та О. Ґоґа вели перемовини з Ю. Маніу, І. Міґалаке і др. Н. Лупу. Переговори стосовно створення уряду велися також у понеділок 29 березня, коли сторони зустрічалися двічі. Тоді ж робилася спроба створити уряд націоналістів і череністів¹⁵³.

У березні 1926 р. до влади прийшов уряд, очолений лідером Народної партії А. Авереску. У ньому серед інших було 6 державних міністрів – С. Ніце, Д. Попович, І. Петровіч, П. Гроза, генерали К. Коанде та І. Ришкану. Однак останні 4 з названих займали свої посади впродовж нетривалих термінів. Уже згодом, на доказ ефективної діяльності свого уряду, А. Авереску стверджуватиме, що уряд Народної партії успішно виконував свою зовнішньополітичну функцію, що справило відповідний вплив і на створення Малої Антанти, укладення миру про дружбу і союз із Францією, прийняття Румунії до Вищої ради Ліги Націй, досягнення визнання Італією положень Паризького протоколу щодо Бессарабії. У саморекламі уряду Народної партії 1926-1927 рр. А. Авереску відзначав успіхи у сфері експорту, досягнуті завдяки зниження такс, що призвело до перевищення експорту над імпортом. Зокрема, зросло і вивезення нафти та нафтопродуктів, що вже в 1926 р. досягло 1 492 953 тонни. Саме це подавалося як засіб порятунку від дефіциту

бюджету, який залишили націонал-ліберали 1926 р. (3 297 837 200), адже прибутки від експорту склали 3 910 400 529 леїв. Вдалими діями уряду було названо його діяльність у бюджетній сфері та виділення значних коштів на армію. Успішною вважалася діяльність у аграрній сфері¹⁵⁴. До успіхів уряду відносили реорганізацію залізниці та пошти, телеграфу, телефону. Проведення змін в адміністрації залізниці призвело до збільшення перевезень і, відповідно, до зростання прибутків¹⁵⁵.

До успішних дій уряду А. Авереску зараховували також заходи в соціальній сфері, що продемонструвала спроба гармонізації зарплат службовців. Проект даного закону викликав значні зауваження з боку НЛП. Створення лікарень для робітників стало можливим завдяки внесенню відповідних змін до бюджету. Так, у бюджет 1927 р. було внесено пропозицію виділення 6 млн леїв для будівництва лікарні в Решіці, виділялися кошти для перебудови робітничої лікарні в Аніні. Заслугою А. Авереску називали також організацію шкіл для підготовки робітників. Так, учнівські дома були відкриті у Фокшань, Алба-Юлії, Ґалаці, Римніку Вилча, Бухаресті, Яссах, Бістріці, Делта, Луґожі, Турну-Северін та інших¹⁵⁶.

Коментуючи вище викладене маємо зауважити, що опозиція справляла певний вплив на функціонування уряду. Опозиційні партії виконували певні маневри для здобуття влади і Народна партія після громадських виборів вийшла зі складу коаліції, очікуючи кризи. Лідери цереністів також очікували падіння уряду, збираючись продемонструвати свою зрослу силу. Розраховували вони і на допомогу короля у здобутті влади. Вони ж поступилися місцем кабінету Б. Штірбея. Проте, здобувши дані про можливе призначення Головою Ради міністрів А. Авереску, К. Стере мав зустріч з ним та говорив про концентрацію всіх опозиційних сил. А. Авереску відмовився від такої пропозиції. Мова також ішла і про призначення главою уряду Ю. Маніу, який запевнив короля, що в такому разі він при прояві цереністів непорозуміння в уряді впродовж 24 годин відправить у відставку всіх. При цьому зтягуванню Ю. Маніу з угодою про урядування змусило Постійну делегацію ЦП 18 березня 1926 р. розпочати переговори з Національною партією.

27 березня 1926 р. відбулося останнє засідання уряду, на якому обговорили рішення, що необхідно було затвердити. Після цього І. І. К. Бретіану мав виступи в Сенаті та Палаті депутатів. Ранкове засідання Сенату проводилося під головуванням Т. Ілієску у присутності міністрів В. Бретіану, Лапедату, І. Ністора. Тоді з критикою виступив цереніст Костекеску, який зауважував на дещо більшу тривалість дії парламенту. Були розглянуті проекти поправок до закону про залізницю та ряд інших незначних проектів. По обіді при головуванні К. Ніколаєску у присутності міністра Т. Константінеску були розглянуті проекти про зміну статей закону про Кредитну касу, про зрівняння викладачів Ардялу та Буковини з викладачами з Реґату. Після годинної перерви в Сенаті виступав І. І. К. Бретіану, який оголосив про закриття парламенту та демісію уряду. З боку сенаторів було висловлено подяку уряду. Того ж дня в Палаті депутатів ішли звичайні засідання. На вранішньому головував М. Орляну. У Палаті депутатів Ґ. Юніана виступив із критикою перевищення терміну дії парламенту на 1 день. По обіді головував на засіданні Ш. Іоан у присутності міністрів А. Константінеску, В. Бретіану, Н. Д. Кіркулеску, І. Ністора, Т. Константінеску, Ґ. Чіпану, І. Ґ. Дука. Проголосували на засіданні за поправку до статті 24 аграрного закону про право власності держави на оренду копалень. На завершення засідання виступив І. І. К. Бретіану, було зачитано королівського послання та прощальне слово І. І. К. Бретіану. 27 березня 1926 р. у присутності короля о 6-й вечора І. І. К. Бретіану зачитав повідомлення про демісію уряду¹⁵⁷.

Під час цієї політичної кризи намагалися аналізувати діяльність минулого уряду та робити прогнози про діяльність його наступників. Передусім це стосувалося визначення голови Ради міністрів, у чому помітну роль мав відіграти саме король. Так, вже 27 березня король прийняв М. Орляну, далі І. І. К. Бретіану та К. Ніколаєску, а наступного, 28 березня на аудієнції мали побувати об 11-й годині Н. Йорґа, Ю. Маніу, о 6-й вечора – А. Авереску, о 7-й – І. Міґалаке. Тоді ж король пообіцяв, що на вечір неділі чи вранці понеділка один з партійних лідерів має створити уряд. Роль короля в поєднанні з діями політичних лідерів сприймалася із захопленням групою

зацікавлених осіб. Так, інформація про аудієнцію в короля стала підставою для збору численної публіки поблизу Королівського палацу і вітали оплесками окремих з політичних лідерів. Аудієнція була розписана, і Н. Йорґа перебував у палаці 20 хвилин, А. Авереску – 30 хвилин, І. Міґалаке – 25 хвилин. Неможливість домовитися змушувала короля переносити переговори на понеділок з 4-ї до 5-ї години дня, але вже з готовими списками уряду. Саме тоді мали місце перемовини політичних лідерів трьох партій, і А. Авереску через П. П. Неґулеску пропонував створити велику демократичну партію здатну протидіяти НЛП, також як і була ідея створення націонал-цереністського уряду. Проте в Цереністській партії пропозицію відхилили, і Ю. Маніу після певного часу роздумів теж відмовився. Націоналісти об 11-й годині проводили наради вдома в Н. Йорґи. У проміжку з 4-ї до 6-ї лідери трьох партій представили королю списки уряду¹⁵⁸.

І. Скурту пише про складність переговорів через бажання Ю. Маніу зайняти крісло Голови Ради міністрів. Також у цей період мало місце звернення цереністів до Міністерства внутрішніх справ стосовно рівного розподілу постів префектів, говорячи про 31 посаду, тоді як 40 мали бути відведені Національній партії. Н. Йорґа розцінив звернення цереністів до міністерства як повну капітуляцію Цереністської партії. Ю. Маніу підтримав ідею І. Міґалаке про подання королю спільного націонал-цереністського списку.

Після проведення аудієнцій у короля лідери ЦП та НП розпочали нові раунди переговорів з метою визначення списку концентрованого уряду. Саме в той час, коли Ю. Маніу готувався стати главою уряду та розподіляв посади, до палацу був викликаний А. Авереску й отримав завдання сформувати новий уряд. Одночасно до будинку Н. Йорґи направився генерал Ніколяну, де вимагав від лідерів обох партій відмовитися від спроб отримати владу, попередивши, що готові і війська. Оскільки обидва лідери відмовилися від подальших дій, фактично не відбулося падіння лібе-ралів, а влада була передана згідно з обіцянкою І. І. К. Бретіану А. Авереску, що забезпечило послідовність влади. Ліберали створили такі умови, за яких король розраховував на тверду руку А. Авереску, тоді як цереністи виглядали революційним елементом, що може завдати удару державі. Проте дії І. І. К. Бретіану призвели і до розколу всередині Національної партії, оскільки В. Ґолдіш, І. Лупаш, В. Лапедату увійшли до складу уряду А. Авереску. При цьому цілі організації партії також оголошували про перехід у Народну партію, а колишні консерватори-демократи С. Попеску, Г. Деруссі, Деметреску-Бреїла, К. Ксені оголосили про вихід з Національної партії. Зі свого боку цереністи назвали А. Авереску тінню І. І. К. Бретіану, зауваживши при цьому, що новий уряд є результатом закулісної боротьби лібералів. Практичний розрахунок було зроблено на нові парламентські вибори¹⁵⁹.

Чергові парламентські вибори були проведені вже за новим законом 25 і 28 травня 1926 р. відповідно до Палати депутатів та Сенату. Зважаючи на недостатню популярність власної партії, А. Авереску запропонував Ю. Маніу виборчий картель з умовою надання 2 міністерських посад та 32 місць у парламенті. Ця пропозиція не була прийнята, оскільки лідер націоналістів вважав, що уряд А. Авереску встановлений НЛП. 18 квітня 1926 р. на надзвичайному конгресі Національної партії було зроблено пропозицію Цереністській партії створити єдиний фронт, здатний забезпечити перемогу демократичних сил. Зі свого боку керівництво ЦП, незадоволене поведінкою Ю. Маніу в період урядової кризи, не бажало йти на співпрацю з НП. Це йшло врозріз із побажаннями рядових членів ЦП, які наполягали на співпраці з НП у веденні боротьби за демократизацію громадського життя Румунії. Саме тиск «знизу» примусив керівництво ЦП повернутися до радикальної фразеології, що, до речі, було відзначено і комуністами у квітні 1926 р. Група прихильників злиття на чолі з Н. Лупу отримала поживний ґрунт для роботи. Вони вважали, якщо міністр внутрішніх справ О. Гоґа запропонує зруйнувати Національну партію, ЦП матиме можливість виграти виборчу кампанію. Також вони вважали, що союз із колишніми консерваторами може скомпрометувати партію в очах виборців та спричинити незадоволення в повітових організаціях. Лідери цереністів вважали, що партія зможе отримати 40% голосів виборців по країні і зможе прийти до урядування. Власне, під впливом цього Постійна делегація 2

квітня 1926 р. оприлюднила комунікат, сповістив-ши, що йде на вибори самостійно. Партією були вжиті заходи до організації виборчої кампанії та висунення кандидатів у всіх повітах Ардялу і Банату. Націоналісти, яким відмовили у співпраці, заявили про удар у спину від товаришів по боротьбі та про послаблення рядів демократичних сил. Певним чином така позиція пояснювалася у пресі бажанням націоналістів отримати доступ до влади.

Створений уряд А. Авереску, який підтвердили і парламентські вибори травня 1926 р., в ряді питань був виконавцем визначеного попереднім урядом напрямку розвитку. Так, якщо урядом націонал-лібералів було проведено адміністративну реформу, то збереження тенденції на зміну назв населених пунктів, адміністративних одиниць продовжували залишатися у віданні уряду і надалі. При цьому ставилося завдання при перейменуванні іти від старих назв, дотримуючись правил топонімії. З боку уряду визначали особу, що мала здійснювати таку операцію, провівши вивчення регіону, в якому мали змінювати назви¹⁶⁰. Паралельно з перейменуванням населених пунктів і залізничних станцій також велася румунізація імен, яку для Бессарабії розпочали на початку 1920-х рр. Однак на середину 20-х подібні дії змушували думати про необхідність підведення наукової основи для підтвердження правильності дій уряду. З цією метою створювали комісію, до якої мали входити не тільки чиновники, але і представники історичної та філологічної науки, співробітники Міністерства внутрішніх справ. Тож для уряду пропонували працювати С. Меге-дінць, О. Денсушіану, Г. Джуверу, Н. Т. Іонеску, Р. Баюлеску, О. Мігайлеску й іншим. При цьому замість пропонованого Н. Йоргі до комісії включили О. Денсушіану¹⁶¹.

Загалом для уряду А. Авереску успіхом називали дії щодо визнання Італією Бессарабії за Румунією. При цьому уряду довелося пройти через хвилю критики, адже домовленість 1926 р. не передбачала необхідних для Румунії військових союзів. Після візиту В. Черчилля до Риму в січні 1927 р. в Італії розгорнулася кампанія підтримки Великої Британії в її протистоянні з СРСР, де єдиною опорою Англії називали Італію. У березні 1927 р. італійський уряд ратифікував Бессарабський протокол. У радянській історичній науці існувала думка про те, що такі дії Італії допомогли англійському уряду зменшити вплив Франції на Балканах та створили умови для спроби утворити блок Румунії, Албанії, Греції й Угорщини. Через Італію намагалися домовитися про налагодження виконання військових замовлень для Румунії на угорських заводах. Проте вже на початку діяльності уряду А. Авереску критично оцінювалася можливість його діяльності, як і вказувалося на ймовірну короткотерміновість діяльності уряду¹⁶².

Попри критику з боку НЛП і ЦП, мав місце союз між Народною партією та Н. Йоргою. Проте уряду А. Авереску не вдавалося підтримувати союзу із Францією, тому позитивно сприймалося визнання Б. Муссоліні Бессарабії за Румунією в березні 1927 р. У ряді питань уряд перебував у рамках традицій. Зокрема, це було продемонстровано 19 березня 1927 р., коли відбулася відставка міністра фінансів І. Лapedату¹⁶³.

Станом на травень 1927 р. уряд А. Авереску перестав задовольняти потреби правлячої верхівки і був замінений з 4 червня 1927 р. урядом Б. Штірбея, а із 22 червня в результаті перестановки – урядом І. І. К. Бретіану. Тут доцільно зауважити, що уряд Б. Штірбея, вірогідно, був спробою королеви взяти під контроль владу у країні в умовах, коли хворий король не міг здійснювати ефективний контроль. Прихід до влади уряду Б. Штірбея гостро був сприйнятий самим А. Авереску, хоча саме він 4 червня 1927 р. підписав декрет щодо призначення нового голови уряду. Вперше його реакція проявилася 5 червня 1927 р. під час виступу в парламенті. Саме тоді лідер партії заявив про влаштування спроб знищити Народну партію ще в 1921 р. Він же заявляв, що його політична організація старається дотримуватися виконання кількох пунктів – династія, армія, зовнішня політика, релігія, національна єдність. Образа на лідера НЛП змусила генерала заявити про різницю між Народною партією та НЛП. Він вважав, що Народна партія бачила інтереси партії крізь призму інтересів країни, тоді як НЛП – інтереси країни бачила крізь призму партійних інтересів.

Саме депутатів від НЛП в парламенті звинуватив А. Авереску у протистоянні уряду в питанні прийняття закону про залізниці. Розгортання конфлікту змусило А. Авереску звернутися до націонал-лібералів із зауваженням дати можливість їм управляти самим, після чого І. І. К. Бретіану заявив про відмову надавати допомогу лідеру Народної партії. Фактично даний конфлікт віддалив суттєво А. Авереску та І. І. К. Бретіану. Саме на хвилі протистояння А. Авереску звинуватив І. І. К. Бретіану у встановленні диктатури¹⁶⁴. Прихід до влади уряду І. І. К. Бретіану викликав також і негативну реакцію комуністів, які стверджували, що даний уряд вестиме підготовку до війни¹⁶⁵.

Безумовно, помітну роль у зміні уряду відіграв король, завдяки якому відбулася доволі швидка заміна Б. Штірбея на І. І. К. Бретіану. Урядом було влаштовано парламентські вибори з переможним результатом, після чого було проведено засідання уряду, де розглянули Тронну промову короля, якою констатовалася свобода вибору. Урядом було піднято питання фінансового забезпечення своєї діяльності, зокрема в частині накопичення. Перед парламентом уряд ставив завдання прийняти першочергові рішення, що стосувалися, зокрема, реорганізації залізниць, гармонізації зарплат. Члени уряду взяли участь у відкритті парламенту, після чого І. І. К. Бретіану був запрошений на таємне засідання більшості парламенту, де велася мова про дотримання Конституції урядом, принципів демократії та порядку. Правда, уряду довелося приймати діяльність парламенту в умовах, коли опозиція через Ю. Маніу демонструвала своє неприйняття позиції більшості¹⁶⁶.

Засідання уряду було скликане відразу по смерті короля 20 липня і на ньому І. І. К. Бретіану оголосив про смерть короля та прихід до влади Високої Реґенції, яка мала скласти присягу перед парламентом. Присягу складали у складі, затвердженому королем: принц Ніколає, патріарх Мірон Крістя та Голова Вищого касаційного суду Ґ. Буздуган також 20 липня із 3.30 дня, діючи у відповідності до положень Конституції. Керував зібранням голова Сенату. О 15.50 до парламенту прибував з Котрочень королівський кортеж, а про складання присяги мали сповістити 101 пострілом з гармати. Загалом о 14.45 до столиці потягом прибув І. І. К. Бретіану, міністр юстиції С. Попеску, міністр королівського двору Ґіотту та ряд інших осіб. Король Мігай I та особи, які його супроводжували, були зустрінуті на пероні Котрочень, звідки вирушили до палацу. На шляху від палацу до парламенту були вишикувані солдати столичного гарнізону. Королівський кортеж відкривав ескадрон полку королівського ескрту на чолі з генералом Ніколеску, префектом поліції. Слідом їхав екіпаж з королем Мігаєм I, принцесою-мамою Еленою, принцом Ніколає в супроводі генералів І. Попеску й Аліменеску. У другому екіпажі перебували патріарх Мірон і Ґ. Буздуган. Після того, як було заповнено залу і К. Ніколеску та Н. Севяну зайняли свої місця на трибуні, о 4-й годині біля трону в супроводі принцеси-мами та членів Реґенції з'явився король Мігай I. Промовляв К. Ніколеску про значення події, а після зачитання присяги реґентами К. Ніколеску і Н. Севяну привітали короля. Після урочистостей у Сенаті відбулася служба в Патріархії. О 6.13 після завершення всієї процедури король у супроводі принцеси-мами і принца Ніколає відбув до Сінайї.

Тим часом, після служби в Патріархії члени уряду зібралися в палаці Котрочень для представлення Високої Реґенції. З короткою промовою виступив І. І. К. Бретіану, який представив демісію уряду Реґенції. Після цього патріарх Мірон від імені Реґенції просив І. І. К. Бретіану прийняти повноваження глави уряду. 21 липня уряд провів коротке засідання в Сінайї, де також проведено службу та зачитано заповіт короля, складений 1925 р., після чого уряд відбув з Сінайї¹⁶⁷.

Продовженням стало засідання Ради міністрів у столиці за участю К. Ніколеску та Н. Н. Севяну, де обговорили питання церемонії поховання короля. Церемонія відбулася згідно зі встановленим порядком. Наступним кроком стало проведення засідання уряду за участю Реґенції та під головуванням принца Ніколає. Дане засідання стало засіданням порозуміння уряду та Реґенції. Тоді ж Висока Реґенція підписала перше звернення до парламенту. На урочистому засіданні парламенту І. І. К. Бретіану дав високу оцінку королю. Також і Ю. Маніу визнав роль короля у

приєднання Бессарабії, Банату, Ардялу. Тоді ж представники опозиції висловили свою підтримку трону, однак вимагали розпуску парламенту з подальшим проведенням виборів. про відданість трону говорили в парламенті і представники угорської (Г. Бетлен) та німецької (Г. О. Рот) меншин Румунії¹⁶⁸.

Наприкінці літа 1927 р. уряд мав вирішити проблему забезпечення продуктами харчування населення областей, які постраждали від посухи. Так, рішення про виділення кукурудзи приймалися міністрами сільського господарства, транспорту, підсекретарями Міністерства внутрішніх справ, праці, директором Румунських залізниць та іншими. Продукти направлялися до Сату-Маре, Марамурешу, які постраждали найбільше. Одночасно вирішувалося питання про кредитування селян, проте самі питання затягувалися через ряд обставин, з яких основною було погодження дій різних відомств. У жовтні 1927 р. уряду довелося вирішувати проблему постачання продуктами харчування населення, яке не мало засобів до існування. Як правило, в таких випадках завозили кукурудзу для подальшого розподілу. Так, уряд користувався зниженою на 75% платою за завезену кукурудзу. Зокрема, станом на 11 жовтня 1927 р. прибуло 75 вагонів для потреб Марамурешу¹⁶⁹. Однією із проблем для уряду були угорські опанти, прохання яких уряд тоді не мав можливості забезпечити¹⁷⁰.

Однією із проблем для діяльності уряду восени 1927 р. залишався вибір між жорсткими діями і діями в рамках закону. Так, Р. Іоаніцеску на засіданні палати депутатів 20 жовтня 1927 р. висловив протест із приводу обмежень на повітових виборах у повіті Ілфов, які супроводжувалися арештами та відбиранням посвідчень виборця. Йшлося про арешт капітаном Попом кандидата М. Андрееску та про арешти інших кандидатів. Представники НЦП виступали проти дій урядовців, які називали незаконними, тоді як вибори порівнювали з пародією. Саме це давало підстави націонал-цереністам заявляти про оборону проти узурпаторських заходів уряду. Урядовий депутат Т. Добреску у відповідь заявив про вину згаданого М. Андрееску, про сильні позиції НЛП в повіті Ілфов. Мала місце і критика націонал-цереністів, зокрема із приводу дроблення повітової організації, і самого Р. Іоаніцеску за попередню діяльність¹⁷¹.

На початку листопада 1927 р. перед урядом депутат А. К. Брударіу порушив питання становища колоністів у повіті Тіміш-Торонталь, наголошуючи на їх бідності, на обов'язках уряду перед ними, потребі заселення Банату румунами. Останнє проводилося за участю румунів з Ардялу. У зверненні до міністра сільського господарства та володінь містилися вимоги від колоністів – без-коштовне або дешево дерево з державних лісів, збільшення наділу до 16 юґерів, визнання їх власниками. Говорилося про негайність кредиту, оскільки тільки для Банату на потреби коло-нізації необхідні були 200 млн леїв. Ситуація з лотами, із грошима на проведення колонізації була схожою і на Буковині, про що зауважував Р. Іоаніцеску. Він же стверджував, що тут робилося все на користь прихильників уряду. На Буковині розподіл торкнувся 70 тис. га, але лоти були доволі маленькі, тим паче, що потрібно було 200 тис. таких. Також велася діяльність по примаріях сто-совно оформлення лотів, що супроводжувалося збиранням коштів. У повіті Сучава кошти збирав Тарнавський, родич депутата. Кошти збирали і в повіті Сторожинець та повіті Редеуць, тоді як загальна сума з особи складала 250-600 леїв і давала можливість завдяки бажанню селян отримати по кілька прежін землі збирати значні кошти¹⁷².

Тронна промова 7 квітня 1928 р. продемонструвала інтерес уряду до вирішення цілого ряду питань, першим з яких, як стверджувала Висока Реґенція, була подальша консолідація країни. Таким чином, рівної ваги набирали і врівноважений бюджет, і закон про Міністерство фінансів, який підтверджував організацію централізованого управління в умовах нової держави. Тронна промова стала переліком тих законів, які прийняв парламент у дану сесію, підсумки якої підводилися, та стали складовою уніфікаційного процесу у країні. Так, мова велася про закони щодо культів, середньої освіти, про акти цивільного стану, про поширення цивільного кодексу на Бессарабію, про кооперативний кодекс та інші, які загалом і зокрема виконували своє призначення в межах законодавчої уніфікації країни та служили поліпшенню становища у країні¹⁷³.

На відкритті осінньої сесії парламенту принц Ніколае ставив перед парламентом завдання завершити узгодження монетарної та фінансової систем, що вважав можливим на десятому році існування держави. Проте цьому мало передувати прийняття відповідних законів. Завданням залишалося і складення бюджету на 1929 р. Консолідація у фінансовій сфері мала бути завершена також і у сферах культурній, юридичній та державної організації. Зміни в культурній сфері мали закласти підвалини майбутньої країни, в юридичній – здійснити законодавчу уніфікацію, у сфері державної організації пропонувався парламентарям урядовий проект адміністративної реформи. У сфері зовнішньої політики головним вважалося підтримання мирної політики та ділових відносин з іншими країнами¹⁷⁴.

Трохи згодом на засіданні уряду 25 жовтня 1928 р. обговорювалися питання проведення в Берліні переговорів щодо позики, надання допомоги Бессарабії, що постраждала від засухи, про будівництво шосейних доріг. На засіданні уряду 1 листопада знову велася мова про переговори в Лондоні, Парижі та Берліні щодо позики, про роботу румунсько-югославської комісії, про ситуацію із зерновими в 1928 р., обговорили питання організації юдейського культу. Міністром І. Ністором було представлено проект закону щодо шляхів. Вже 2 листопада урядом прийнято рішення про відставку, яке подали до Реґенції 3 листопада. Перші консультації Реґенція провела з головами палат парламенту та приступила до консультацій з головами партій. В. І. К. Бретіану запропонував Високій Реґенції створити уряд народної згоди з метою його співпраці з діючим парламентом. На думку А. Авереску, Висока Реґенція вбачала у створенні національного уряду вихід із кризи, а в разі неможливості цього збиралася діяти іншим, корисним для країни способом. Др. Н. Лупу вважав кращим для вирішення кризи коаліцію партій. Про уряд національної концентрації заявляв і Н. Йорґа, тоді як Ю. Маніу рекомендував створити уряд НЦП під власним головуванням. Очікували також і прибуття Н. Тітулеску, від якого сподівалися створення національного уряду. Власне, існувало чітке усвідомлення складнощів у діяльності нового уряду, тим паче, що зміна уряду відтерміновувала отримання закордонної позики. Відмовився від права створити уряд і Н. Тітулеску¹⁷⁵.

Період 1922-1928 рр. став часом послідовної та стабільної діяльності урядів Румунії, побудованих на партійній основі. З роботою уряду націонал-лібералів 1922-1926 рр. пов'язана уніфікаційна діяльність, розпочата прийняттям Конституції та продовжена рядом додаткових уніфікаційних законів, з яких важливими були закон про адміністративну уніфікацію, закон про використання корисних копалин. Конституція визнавалася опозицією як сформована на вигідних націонал-лібералам засадах, що викликало складнощі при її обговоренні в парламенті. Проблемою стало вирішення завдань аграрної реформи в межах усієї країни, що призвело до появи аграрних боргів великих розмірів. Тим не менше уряд також вирішував проблему нестачі землі проведенням аграрної колонізації. Відповідні рішення приймалися урядом у промисловій сфері. Зміна уряду відбулася згідно із законом, привівши до влади уряд, що зумів протриматися короткий проміжок часу, здійснивши ряд змін у країні. Послідовним був процес передачі влади від уряду А. Авереску до уряду І. І. К. Бретіану, хоча опозиція визнавала дії уряду узурпацією. Зміна голови уряду призвела до поступового послаблення уряду націонал-лібералів та виникнення урядової кризи у країні.

§3. Особливості функціонування урядів Румунії в умовах економічної кризи

Урядова криза 1928 р. привела до влади уряд націонал-цереністів після передачі Високою Реґенцією 8 листопада 1928 р. Ю. Маніу права створити уряд. У цьому уряді Ю. Маніу посів пост голови Ради міністрів і міністра внутрішніх справ, тоді як А. Вайда-Воевод опинився на посаді

міністра закордонних справ, І. Мігалаке зайняв посаду міністра сільського господарства, В. Маджару – міністра торгівлі і промисловості. Збереглися пости міністрів Бессарабії (П. Галіпа) та Буковини (Т. Саучук-Севяну). 10 листопада 1928 р. Ю. Маніу представив Високій Реґенції список міністрів і о 16-й годині міністри склали присягу¹⁷⁶. Від свого імені Ю. Маніу висловив подяку Високій Реґенції за довіру та пообіцяв зміцнити зв'язок між тронем і народом, керувати на основі принципу народної демократії, в зовнішній політиці дотримуватися миролюбного курсу та підтри-мувати стосунки з Лігою Націй. У самій країні – створити атмосферу примирення, що почасти було вирішено через скасування 19 листопада стану облоги та цензури в усіх областях, зі збереженням стану облоги в 10-15-ти кілометровій смузі прикордоння. Перше засідання Ради міністрів стало приводом для висловлення побажання про дотримання законності, було прийняте рішення про надання повноважень голові просити Високу Реґенцію про розпуск парламенту та призначення виборів. Останні мали відбутися 12 і 15-19 грудня до Палати депутатів та Сенату. Перше засідання парламенту планували на 22 грудня. Міністру фінансів було дане розпорядження про переговори щодо позики, а міністру сільського господарства слід було вжити заходів для надання допомоги постраждалим від засухи¹⁷⁷.

Прихід до влади націонал-цереністів пов'язаний з доволі успішним початком правління. Демократизація режиму у країні супроводжувалася скасуванням стану облоги, цензури. Загалом уже перші кроки уряду сприймалися позитивно і самі ж націонал-цереністи в регіонах оголошували про падіння «кайданів ліберального панування», говорячи одночасно і про важку спадщину від діяльності лібералів¹⁷⁸. Замінені були префекти повітів у країні. Для прикладу, на Буковині в повіті Сторожинець префектом став адвокат Нікора, в повіті Редець – професор Вісяну, в повіті Ким-пулунґ – інженер Тудоріс, у повіті Сучава – Німіджан. Подібні зміни відбулися в Бессарабії, де в повіті Тігіна почав працювати префект Д. Ісаческу, в повіті Лепушна – К. Голбан, у повіті Кагул – М. Джеорджіу, в повіті Белць – Д. Калістру, в повіті Сороки – В. Лупашку, в повіті Ізмаїл – І. Константінеску, в повіті Акерман – І. Міреску¹⁷⁹. Під наглядом Ю. Маніу та його уряду 12 і 15 грудня 1928 р. відбулися на основі закону 1926 р. вибори, які представляли у пресі як перші повоєнні демократичні вибори.

У зв'язку зі зміною влади ЦК КПР випустив маніфест, який пояснював дії націонал-цереністів і критикував їх за непослідовність – пропаганда демократії та збереження стану облоги. Характеристика націонал-цереністам давалася як слугам міжнародного капіталу. Звинуватили уряд НЦП і в підготовці війни проти СРСР. З боку буржуазних партій висловлювалися думки про ризик від приходу у владу націонал-цереністів¹⁸⁰.

Період початку листопада характеризувався великими демонстраціями у столиці, а також виступами селян у провінції. Так, в Албешть повіту Тирнава Маре роззброїли та побили жандармів посту, у Спанцов повіту Ілфов зайняли примарію та вигнали примаря з радними, мешканці грома-ди Терезня повіту Селаж у повітовому центрі знищили списки боржників, у Пашканах зайняли примарію, в Редець вибили шибки у вікнах будинків націонал-лібералів. У багатьох селах селяни захоплювали землі поміщиків¹⁸¹. Під час передвиборчої кампанії відбувалися напади на лібералів із застосуванням зброї, як це мало місце в повіті Роман, де був поранений голова повітової організації Теуту. Про випадок було повідомлено голову Ради міністрів. На початку грудня інцидент із побиттям представниками уряду члена Народної партії стався в повіті Тімішоара. Самі вибори демонструвалися пресою урядової партії як спокійні, тоді як опозиціонери писали про правопорушення й інциденти, як і про арешти вчителів та префектів¹⁸².

За таких умов новому уряду доводилося реагувати негайно на головні питання, що турбували країну, що змусило голову уряду виступити з маніфестом. У ньому наголошувалося на важливості моменту, що відбувався в час десятиліття Об'єднання. Та і прихід НЦП до влади розглядали початком нової ери, а дії уряду з ліквідації стану облоги, цензури та проведення вільних виборів до парламенту мали стати кроком до нормалізації життя у країні. Місцеву автономію та

децентралізацію бачили в основі адміністративної реформи. Реалізувати їх мали через створення рад, обра-них у результаті голосування, а кінцевий результат полягав у недопущенні втручання центральної влади в дії місцевої адміністрації. Саме тому перед урядом ставилися завдання негайної реорганізації департаментів та державних інституцій з метою забезпечення раціональної адміністрації, в якій необхідним вважався відбір службовців. Юстиція мала стати засобом забезпечення прав, охорони честі і майна громадян, як і зробити відповідний внесок у подолання моральної кризи. Уряд мав намір реформувати судові установи, які мали виконувати свої завдання та добитися повної матеріальної незалежності суддів.

Завданням уряду ставала підтримка і забезпечення армії, яка мала стати потужним інструментом національної оборони. Міністерства мали організувати спільну працю над підвищенням морального та культурного рівня суспільства. Цій же меті мала служити і церква. Уряд гарантував підтримку інвалідів, вдів та сиріт війни, як і допомогти дрібним ремісникам. Також принцип соціальної справедливості планували застосувати щодо робітництва. Саме розвиток промисловості ставав важливим фактором піднесення матеріального та культурного становища цієї групи. Дії стосовно робітництва мали здійснюватися на основі міжнародних угод, які попередній уряд також підписав.

Ю. Маніу визнавав складність ситуації в економіці країни та необхідність роботи у справі спрямування національної економіки на розвиток продуктивних сил. При цьому визнавав аграрний характер економіки країни та необхідність розвитку виробництва в цій галузі. З цією метою вважав необхідним негайно завершити аграрну реформу із затвердженням усіх існуючих володінь селян. Крім того, необхідним заходом ставав перегляд митних тарифів, транспортних витрат, скорочення відсотків на капітали, інвестовані в сільське господарство та збільшення аграрного кредиту. Головними виробниками мали стати середні та дрібні власники. Саме на них повинні бути розраховані кредити для купівлі землі, як і заходи з консолідації у вигляді кооперації, валорифікації аграрної продукції, застосування машин і обладнання.

Спеціальною частиною аграрної сфери визнавалися тваринництво, виноградарство, садівництво, розведення риби, лісівництво. Скорочення митних такс мало стати одним з економічних інструментів. Закони 1924 р. мали привести до зрівняння румунського й іноземного капіталу. Мали намір реорганізувати роботу залізниці, портів, як і пошти, телеграфу та телефону. Стабілізація валюти мала послужити одним із засобів виходу із кризи, а також планували встановити контроль за витратами, провести врегулювання податків.

Давалася головою уряду обіцянка розглянути питання національних меншин, де діяти мали на підставі конституційних положень та традицій і толерантності румунського народу. Зовнішню політику визнавали незалежною від політичних партій і головним вважали підтримання традиційних союзницьких відносин. Загалом визнавали існування багатьох проблем, які потребували національної консолідації. Сама ж нація гуртувалася навколо Трону. Головним вважалася необхідність проведення вільних виборів¹⁸³.

Вже після виборів до Палати депутатів 13 грудня 1928 р. уряд підбив перші підсумки по них, відзначивши, що попередні результати становлять 85-88% відданих за урядову партію голосів, та прийняв рішення по основних положеннях Тронної промови, зокрема економічних реформах, адміністративній децентралізації. Обговорювалося і питання переговорів щодо позики. Після обрання парламенту уряд намагався посилити свої позиції у ньому шляхом зміцнення зв'язків між депутатами від НЦП та підтримання зв'язку між парламентом і урядом. Цей зв'язок продемонстрували і на засіданні уряду 20 грудня 1928 р., коли пізно ввечері розглянули питання змісту Тронного послання та бюджету. Урочисте відкриття парламентської сесії відбулося 22 грудня у присутності Високої Регенції. Зачитана принцом Ніколае Тронна промова містила визначення завдань, які парламент мав вирішувати в погодженні з урядом. Так, на першому місці стояла декларація про підтримання мирної зовнішньої політики. Від парламенту очікувалися рішення за поданнями уряду і першочерговим завданням бачили поліпшення економічного становища країни

через зміцнення становища селянства, посилення торгових зв'язків з іншими країнами при захисті власної промисловості, особливо оборонної.

Фактично відповідною програмою НЦП щодо політики відкритих дверей для зарубіжного капіталу була і пропозиція зрівняння у правах використання корисних копалин румунського й іноземного капіталу. Дефіцит бюджету минаючого року вимагав прийняття зваженого бюджету на наступний рік. Згадував принц і про потребу гармонізації відносин між працею і капіталом та потребу організації соціальної допомоги. Від парламенту очікували також рішення щодо реформування судової справи, проведення децентралізації в адміністративній сфері, прийняття рішень для забезпечення армії. Також в освітньому питанні гарантувалися дотримання прав національних та конфесійних меншин відповідно до Конституції.

Сама промова викликала доволі бурхливе обговорення в парламенті. Зокрема, гострим були виступи представників національних меншин у парламенті. Так, сенатор В. Залозецький заявляв про недопустимість трактування нерумунів «чужинцями», оскільки вони прагнули стати частиною держави. Завданням для національних меншин ставало єднання в обстоюванні прав перед державою. Парламентські представники меншин В. Залозецький, А. Лебутон, М. Ебнер, Унгар у березні 1929 р. подали спільний меморандум міністру освіти у справі шкіл для національних меншин. У квітні мав місце протест проти проведення чергових іспитів для викладачів середніх навчальних закладів. Серед інших завдань, які ставилися перед урядом та парламентом, була гарантія підвищення стандарту життя. У зовнішній політиці обіцяли дотримуватися традиційної лінії. Виступи в парламенті представників національних меншин здійснювалися після появи антиурядових заяв з боку німців повіту Сторожинець. Мали місце і виступи болгар у Кадрілатері¹⁸⁴. Також 23 березня 1929 р. повели мову в парламенті про сучасні засади формування та діяльності жандар-мерії. Тоді ж велася мова про жандармерію як про організований на воєнний лад корпус для підтримання громадського порядку, про його нову структуру. Врешті в 1929 р. статут сільської жандармерії був промулгований королем Мігаєм I, чим було суворо регламентовано життя і службу жандарма¹⁸⁵.

Ще під час обговорення даної Тронної промови в парламенті уряд на засіданні 8 січня 1929 р. визначив ту програму, яку мав вирішити парламент під час даної сесії. Так, передусім мали обговорити в парламенті адміністративну реформу з метою реалізації децентралізації. Одночасно виставлялися завдання зі зміни закону про шахти, енергетичного закону, законів по праці, кооперації, освіті, енергетичного закону, режиму культів. Одним із заходів ставало й обговорення при новому відкритті парламенту проекту закону про розпуск повітових і громадських рад та обрання нових. Тоді ж прийняли рішення про організацію допомоги населенню країни, яке постраждало від засухи. Так, 26 лютого уряд обговорив питання забезпечення зерновими, визначивши фінансування для подальшого забезпечення голодуючих регіонів. На цьому ж засіданні схвалили пропозицію І. Мігалаке про фінансування державою селянських громад, які купуватимуть виставлені на продаж помістя. Приймалося рішення про ремонт доріг у Мунції Апусень. Того ж дня уряд ухвалив рішення щодо запобігання зростанню безробіття.

Питання реалізації програми прийняття законів парламентом обговорювалося на засіданні уряду наприкінці лютого 1929 р., де назвали проекти законів про організацію кооперації, про робочі контракти, про зміну законів про шляхи, про оренду, про реорганізацію «Румунських залізниць» та інші. Тоді ж прийняли рішення про можливе продовження сесії парламенту до 1 чи 15 червня. Вже на 13 березня 1929 р. було підготовлено проект закону про оренду, проект закону про зміну закону про шахти. Тоді ж порушувалося питання про колонізацію Кадрілатеру та ряду прикордонних провінцій македонськими румунами, чисельність яких складала 3500 родин¹⁸⁶.

На 26 березня 1929 р. в уряді прийняли рішення про заміщення посад, зайнятих міністрами Г. Г. Міронеску, Г. Юніаном, генералом Чігоскі через їх відсутність у країні, про подання 11 квітня 1929 р. до парламенту проектів законів на обговорення щодо створення Центрального кооперативного банку та створення аграрного кредиту. Наприкінці березня 1929 р. уряд розпочав

проведення конференцій із префектами повітів у Міністерстві внутрішніх справ. Так, 25 березня 1929 р. були зібрані префекти з Ардялу, з якими спершу зустрівся Д. Р. Іоаніцеску, обговоривши застосування нового закону про жандармерію, обговорювалося питання громад, де мали бути створені пости. Пізніше відбулася зустріч з Ю. Маніу та міністрами уряду, де велася мова про закони, які мали голосувати в парламенті. Обговорювалося і питання допомоги голодуючим у провінціях, що постраждали від засухи, повідомлялося про проект закону про шляхи, про питання адміністративного порядку¹⁸⁷.

Економічна делегація уряду на засіданні 28 березня 1929 р. обговорила результати продажу чавуну з металургійних заводів Гунедоари. Також було схвалено угоду з «Асоціацією текстильних фабрик» про постачання армії сукна та відзначено наявність пропозиції фірми Р. Кана про постачання сільськогосподарських знарядь і машин на суму у 36 млн марок золотом у рахунок воєнних відшкодувань. Тоді ж прийняли рішення стосовно фінансування заходів із забезпечення зерновими для весняних посівних робіт¹⁸⁸.

Серед заходів, які очікувалися від уряду представниками національних меншин Румунії, залишалось питання освіти для меншин. З кінця 1928 р. активізувався рух за відновлення викладання рідною мовою для меншин, що негативно сприймалося частиною румунського політичного середовища, особливо, коли йшлося про приєднані провінції. Негативно було сприйнято і вимоги Німецької народної ради, яка на засіданні 3 січня 1929 р. в Чернівцях прийняла звернення до уряду. Серед пунктів містилися вимоги відновлення класів з німецькою мовою викладання в початкових школах, закритих у 1927-1928 навчальному році; заміна вчителів, які не знають німецької мови, німцями за національністю; скасування екзамену для вчителів-нерумунів; надання права публічності приватним німецьким ліцеям у Чернівцях і Редеуць; забезпечення релігійної освіти для католиків та євангелістів у державних школах усіх категорій. Містилися у зверненні до уряду і пункти стосовно діяльності театрів національних меншин, діяльності кооперативів, кредитних інституцій німців. Загалом такі вимоги оцінювалися як ультиматум та провокування румунів¹⁸⁹.

Тронна промова 29 липня 1929 р. розкривала головні потреби, які бачили в негайному реформуванні з метою оновлення державного організму. Крім того, важливу роль у зовнішньополітичних відносинах відводили залагодженню спірних питань із Німеччиною, ратифікації пакту Бріана-Келлога, який вважали гарантією мирного співіснування, укладенню пакту між Румунією та Вати-каном, договору із Грецією та угоді по співпраці з Лігою Націй. Загалом вказані дії вважали умовою захисту кордонів та дотримання гідності країни. Для внутрішнього життя важливою вважали модернізацію жандармерії, як і проведення адміністративної децентралізації. Висока Реґенція від імені короля Мігая I висловлювала думку про важливість законів, що стосувалися аграрної освіти, кооперації, аграрного кредиту. Також відводилося відповідне місце виділенню коштів на механізацію сільського господарства. Створено законами й автономні управління залізниці, пошти, що мало бути пов'язано з покращенням фінансової ситуації. Позика також вважалася засобом поліпшення фінансового становища¹⁹⁰.

Критичне ставлення викликала політика націонал-цереністів як уряду у сфері відносин із національними меншинами. Форми й обсяги виконання обіцянок у сфері забезпечення прав національних меншин було причиною критичних виступів проти дій уряду. Визнали доволі жорсткими умови діяльності театральних труп національних меншин. Критикували владу за неприйняття рішення щодо відкриття початкових шкіл для українців, створення проекту статуту меншин, у якому перевага надавалася угорцям¹⁹¹. Перебуваючи у вересні 1929 р. в Женеві, Г. Г. Міронеску у своєму виступі в Лізі Націй наголосив на значенні організації для збереження миру та заявив про дотримання його країною прав національних меншин. Також зробив заяву, що роззброєння може служити запорукою миру. Та все ж з боку українців робилися закиди уряду в невиконанні обіцянок, оскільки на міжнародному рівні міністри, як-от міністр промисловості і торгівлі В. Маджару, робили заяви про поліпшення відносин влади з національними меншинами. У питанні становища національних меншин мала місце аудієнція представників євреїв Буковини

під проводом М. Ебнера та Фішера і Ю. Маніу. У цей же час Г. Поп подав Ю. Маніу проект організації підсекретаріату у справах національних меншин. За повідомленням українській пресі Буковини К. Кракалії, ним та депутатом Г. Андріящуком було організовано делегацію для аудієнції в Ю. Маніу з питання відкриття шкіл з українською мовою навчання, на що отримали не відповідь, а сподівання відкриття до нового року перших класів таких шкіл. На додачу до вказаного слід звернути увагу також і на наміри румунських політичних кіл змінювати ситуацію на свою користь у регіонах з національними меншинами. Вже в 1929 р. заперечення та застороги з боку представників національних меншин вис-ловлювалися у зв'язку з намірами приєднати до Чернівців громади Магала, Коровія, Чагор, Остри-ця, Цурень. Реалізація цих намірів призвела б до зростання чисельності румунського населення, а значить і виборців, які могли дати необхідні голоси¹⁹². Місцева влада змушена була реагувати на дії студентів-антисемітів, які побили і викинули з потягу Чернівці – Бухарест євреїв, арештувавши за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ нападників. Реагували на подібні дії і представники єврейської громади, обрані до парламенту, висловлюючи посадовцям вищого рангу побажання заборонити чиновникам та військовим брати участь у кузистській організації¹⁹³.

Закордонна торгівля Румунії в 1928 р. мала ознаки переважання імпорту над експортом. Принаймні в січні – липні 1928 р. було імпортовано товарів на 4,5 млрд леїв більше, ніж вивезено. У 1929 р. експортували товарів на 12 384 млн леїв та імпортували на 16 791 млн леїв, що суттєво не змінило розміри дефіциту. Загальний оборот при цьому впав із 33 512 млн леїв до 29 175 млн леїв, що вважали ознакою зuboжіння¹⁹⁴. Власне, діяльність уряду називали такою, що проходила в умовах економічної кризи і була складною, перш за все через низькі ціни на збіжжя в самій Румунії¹⁹⁵.

У плані розвитку зовнішньоторгових відносин важливим виявилось підписання 4 вересня 1929 р. торгової угоди між Румунією та Польщею. Проведена у Варшаві конференція з економічних питань дозволила говорити про умови співпраці двох країн. Для Румунії це мало значення з точки зору появи ринків для збуту фруктів та винограду з Бессарабії. Одночасно відкривалися можливості транзиту через Польщу румунських товарів до балтійських та скандинавських країн, що дозволяло розвинути водний шлях на маршруті Вісла – Сян – Дністер – Прут. З румунського боку для Польщі відкривалися можливості провозити транзитом через Румунію товари на Балкани та до Албанії, що своєю чергою змушувало Румунію шукати покращання стосунків з Болгарією. Наступ-ний за цими подіями візит Ю. Пілсудського до Румунії, і зокрема його перебування в Тирговиште та Сінаї, критикувався радянським керівництвом як укладення антирадянського союзу. При цьому пору-шувалося питання в Бессарабії про налагодження торгових відносин з Україною у складі СРСР¹⁹⁶.

Для Бессарабії, яка була сусідньою територією з СРСР, проблемою залишався розвиток шляхів сполучень. Так, Ч. Е. Кларк зазначав свого часу, що від російського володарювання Бессарабія успадкувала лише 40 миль доброго шосе, при тому, що загальна довжина всіх видів доріг у цій провінції складала 4 тис. миль. Правда, іншу інформацію знаходимо в додатку до роботи з історії Бессарабії, де І. Я. Ністор вказує, що на 1918 р. наявними були 201 583 км якісного забрукованого шосе довжиною та 110 509 км невеликих ділянок брукованого шосе в поганому стані. Фактичною відповіддю на такий стан доріг стали роботи з їх впорядкування, звісно далеко не масштабні. Тому вже в 1919-1920 рр. було налагоджено сполучення Кишинів – Гушь. Роботи на даному відтинку були завершені в 1921 р., адже з 84 км дороги 60 км довелося будувати заново. Крім того, на початок 1920-х рр. проблема шляхів була пов'язана і з потребою їх відновлення після війни. Основна частина робіт проводилася насамперед у північній та центральній частинах Бессарабії. Як результат до 1940 р. в Бессарабії загальна довжина шосейних доріг з покриттям становила 77 126 км, тоді як довжина забрукованих доріг – 1 029 319 км. До них додавалися 4105 наново споруджених мостів. Загалом тільки приклад Бессарабії давав підстави Ч. Е. Кларку говорити про необхідність поліпшення дорожнього покриття у зв'язку з потребою розширення авто-мобільного транспорту. Останній у Румунії на

початку 1930-х рр. був представлений автомобілями переважно американського виробництва (80%). Велися роботи і на залізничній лінії, яку приводили до європейського стандарту, замінювали мости. Реконструювали лінію Унгени – Кишинів –Тігіна, Рені – Роминешть – Четатя Албе, Рені – Роминешть – Прут. Збільшено було рухомий парк, кількість поїздів на ряді напрямів та швидкість їх пересування. Практично в розвиток залізниці в Бессарабії в період 1918-1940 рр. було вкладено 2 млрд леїв, з яких 65 млн пішло на приведення залізниці до ладу, на будівництво мостів – 80 млн леїв і так далі. Власне, повоєнна ситуація особливо не змінилася і в пізніший період, тож у першій половині 1930-х рр. для уряду була актуальною організація роботи із впорядкування шосейних шляхів, у тому числі за допомогою США¹⁹⁷.

З питань внутрішньополітичного життя відкритим на середину 1929 р. залишалося питання національних меншин, з якого уряд планував підготувати законопроект на осінь 1929 р. У липні 1929 р. відбулася зустріч Ю. Маніу з генеральним секретарем бюро міжнародних конгресів національних меншин Амменде, де голова Ради міністрів заявив про намір уряду вирішити проблему меншин у Румунії і згадав про законопроект, який збиралися розглянути на осінній сесії парламенту¹⁹⁸.

У лютому 1929 р. уряд НЦП завершив питання про отримання іноземного кредиту. Особливо напруженим було його очікування під час підписання протоколів, зокрема фінального. Не дивно, що на урядовому зібранні 1 лютого 1929 р. голова уряду доповідав з приводу позики і стабілізації валюти та повідомляв про наступні рішення, які мав прийняти парламент. Визнавали необхідним у країні отримання позики, оскільки таким чином очікували дотримання безпеки у справах, збільшення кредитних засобів, скорочення відсотків. Тут доцільно вказати, що даний результат був наслідком роботи, яка тривала 14 місяців і була розпочата урядом В. І. К. Бретіану. Одним з результатів отриманої позики ставала стабілізація лея¹⁹⁹.

Після цього Ю. Маніу приступив до реалізації програмних завдань НЦП. Так, державні монополії, які раніше утримувалися НЛП, були переведені в автономні структури на принципах фінансового самоврядування. Партія переглянула закон про використання надр та знизила тарифи на промислові товари, скасувавши експортний збір на сільськогосподарську продукцію. Проте отримання іноземних капіталів стало неможливим унаслідок депресії²⁰⁰. Фактично неможливим стало і створення самоуправління представниками національних меншин у місцях їх проживання. При-наймні на вимоги угорця Бетлена таким чином відповів Ю. Маніу. Така заява глави уряду виклика-ла розчарування й у верхівки німецької громади. Питання надання Румунії позики для стабілізації економічної ситуації мали розбирати у зв'язку із приїздом експерта з Парижа²⁰¹, який прибув у країну 12 вересня 1929 р.

У 1929 р. уряд НЦП отримав від групи Рокфеллера позику у 101 млн доларів для стабілізації лея і тоді встановлено курс 167 леїв за 1 долар. Як гарантію румунський уряд передав у концесію шведському тресту державну монополію на виробництво і продаж сірників, що вже 1931 р. дало тресту прибуток 122 млн леїв. На початку 1930 р. на умовах передачі в концесію телефонної мережі країни терміном на 10 років було отримано і позику у 8 млн доларів від «International telephone and telegraf corporation». Щоправда, отримані позики здебільшого йшли на щорічні виплати за зовнішніми боргами, які складали на 1931 р. 173 млрд леїв. Таким чином, на початку 1930-х рр. країна опинилася під загрозою фінансового краху і прихід до влади короля Кароля II стала гарантією для фінансистів, зокрема французьких²⁰².

Економічний розвиток Румунії в 1921-1928 рр. відбувся в умовах змін фінансових правил, які здійснили в 1921-1923 рр. та стали результатом діяльності Н. Тітулеску і В. Бретіану. Водночас усе помітнішу роль відігравали для країни позики від іноземних банків. Останні були необхідні для стабілізації економічної ситуації у країні. Крім того, на 1929 р. мали місце укладення концесій, які давали можливість отримати кошти для економіки, як це було зі шведською сірниковою компанією чи міжнародною телефонно-телеграфною компанією й інше. Разом з тим 1929 р. було отримано першу стабілізаційну позику у вартості понад 100 млн доларів під 7%, з якої дійшло 87,3 млн. Виплати по стабілізаційному фонду становили 17 млрд леїв золотом. Подібні дії румунської влади

критикували в СРСР як приклад впливу на економіку країни іноземного капіталу. У подальшому навіть будівництво в Румунії заводу Г. Фордом вважалося проявом корупції депутатів парламенту. Загалом подібні дії в радянських публікаціях трактувалися як отримання прибутків, зокрема посилялися на той факт, що в 1922-1928 рр. до Румунії було введено 55 млрд леїв іноземного капіталу, на який отримали прибуток і вивели 71 млрд леїв. Доцільно вказати, що прибутки залізниці Румунії також складали частку платежів по позиках, які Румунія отримувала із Франції²⁰³.

Іноземні кредитори вирішили добиватися призначення при Національному банку посади «технічного радника», для якого завданням була співпраця в застосуванні програми стабілізації, зокрема при реорганізації Національного банку. Н. Лупу коментує даний факт вказуючи на те, що Ш. Ріст був представником зарубіжних фінансових кіл та вів спостереження за виконанням програми стабілізації. У межах свого завдання він мав здійснювати контроль за фінансами країни, фінансовою політикою Румунії. Крім того, мали місце і призначення інших експертів, через яких встановлювалися умови іноземного контролю над фінансами та фінансовою політикою Румунії²⁰⁴.

Ряд дослідників схилилися до думки, що іноземні позики призвели до встановлення контролю за ключовими галузями економіки Румунії, що в результаті дало можливість втручатися в економічні справи країни. Як приклад, приїзд Ш. Ріста, який інспектував країну на предмет її платоспроможності по боргах. Власне, позитивне рішення Ш. Рістом було прийняте 1929 р. У доповіді про становище в Румунії 1932 р. ним були викладені поради щодо виплати зовнішнього боргу шляхом скорочення розміру зарплати робітників та збільшення податків²⁰⁵.

У соціальній сфері було вирішено питання підвищення пенсій пенсіонерам, для чого в державному бюджеті виділяли 100 млн леїв. З 1 січня 1929 р. всім пенсіонерам, які вийшли на пенсію до 1922 р., підвищили пенсії на 15%. Ті, хто опинився на пенсії в період із квітня 1922 р. по жовтень 1925 р., отримали підвищення пенсії на 10%. Підвищення пенсії для військових інвалідів мало вирішуватися особисто²⁰⁶. Крім того, пенсіонери мали право вимагати перегляду свого становища, навіть якщо вони не склали присяги та працювали до включення території у склад королівства. Урядом було заплановано в 1929 р. створити контрольні комісаріати для вивчення питання про становище робітників²⁰⁷.

Реформування періоду діяльності першого уряду НЦП призвело до зміни закону про державну поліцію і в 1929 р. було реорганізовано Генеральну дирекцію поліції у три складові – Адміністративну дирекцію, Судову дирекцію та Дирекцію безпеки. Крім того, окремим елементом слід вважати поліцію Бухареста. Створено було і відповідну структуру поліцейських органів, підпорядкованих Генеральній дирекції²⁰⁸.

Також уряд НЦП запланував і здійснив адміністративну реформу, створивши міністерські директорати, які об'єднували повіті не за історичними провінціями. Власне, директоратам і громадам переходила частина повноважень, які належали центру. Проте це не відобразилося на національному представництві в органах влади, тобто представники національних меншин не отримали ширшого доступу у владу. Втілення даного закону в життя супроводжувалося об'єднанням кількох сіл в одну громаду. Причини, які пояснювали такі дії, були різними, але найчастіше звучала причина поганого господарювання. На початку вересня 1929 р. очікували призначення на посади директорів. Власне, запровадження міністерських директоратів призвело до суперечок між потенційними кандидатами на посади. Врешті серед кандидатур вибрали для Трансильванії В. Ніцеску, для Буковини – Н. Саучук-Севяну, для Бессарабії – П. Галіппу, Банату – С. Боку, Молдови – П. Бужора. П. Галіпп ще до визначення із призначенням клопотався перед головою Ради міністрів про виділення для Бессарабії 300 млн леїв для проведення осінньої сівби. На 23 вересня 1929 р. призначалося засідання комісії із проведення адміністративних реформ під головуванням заступника міністра внутрішніх справ Мірто для вироблення плану подальших дій у справі адміністративної реформи, що частково можна вважати і реакцією на протест Г. О. Рота щодо об'єднання громад у Трансильванії. Проведенням адміністративної

реформи пояснювали пере-становки в уряді, зокрема, отримання Ю. Маніу посади міністра внутрішніх справ²⁰⁹.

У липні 1929 р. розбиралося питання скорочення кількості міністерств і у проекті було об'єднання міністерств праці і охорони здоров'я, міністерств мистецтва і освіти, міністерств громадської праці і транспорту. Також було ухвалено рішення про розпуск міністерств приєднаних провінцій²¹⁰. Крім того, обговорювалося питання підвищення податків на 10%. 19 липня 1929 р. в палаті депутатів міністр Попович дав пояснення стосовно згаданих підвищень, пояснивши їх скрутним фінансовим становищем країни, зокрема дефіцитом бюджету. Власне, Румунія мала сплатити дефіцит за період 1922-1928 рр., що змушувало змінювати статті закону про фіскальні марки, закону про податки. Того ж дня обговорювалося і питання підвищення такси на алкогольні напої. Депутат Іоаніцеску висловив думку про необхідність прийняття парламентом законів з метою виведення країни із кризи. При цьому говорив про необхідність вироблення алкоголю із зерна. Підтримку закону про податки від імені Німецької партії висловив Г. Гедріх, за що отримав подяку міністра Поповича. З боку ж соціаліста Рознована пролунали побажання скорочення терміну військової служби як способу уникнення надмірних витрат. Від імені партії виступав проти підвищення податків. У день обговорення нових податків порушувалося і питання адміністративної реформи, що прив'язувалося певним чином і до впорядкування бюджету. Підвищення загального податку мало відбутися з 1 січня 1929 р., тоді як усі інші піднімалися з 1 липня 1929 р. З бюджетними питаннями було пов'язано і ліcitaцію зерна з маєтку принца Кароля. Її призначили на 21 липня 1929 р. у зв'язку з несплатою податку в 900 тис. леїв²¹¹.

23 липня 1929 р. на Раді міністрів було обговорено питання про внесення законів до парламенту, а також питання реорганізації міністерств. Обговорення адміністративного закону було гарячим 22 липня, і тоді Я. Пістінер запропонував пропорційне представництво меншин в адміністративних органах. З боку інших депутатів були пропозиції стосовно центрів директоратів. Власне, після дискусій у Палаті депутатів «за» проголосували 281, «проти» – 7 осіб, прийнявши таким чином закон. Після цього перейшли до пропозицій інших законів: про заснування сільськогосподарського кредиту (І. Міґалаке), виготовлення локомотивів у Румунії (В. Маджару). Доволі складно обговорювалося питання законопроекту про віросповідання, який викликав заперечення з боку євреїв. Депутат Гофман висловився із приводу закону як загрози для єврейських шкіл, тоді як із протилежного боку говорили про непорушність автономії юдейської релігії. Однак єдиним реальним зауваженням, яке прозвучало в Палаті депутатів 25 липня, стало зауваження соціаліста Міреску, який висловився проти поспіху, з яким приймалися закони. У Сенаті 22 липня схвалили законопроект про фізичне виховання, а 26 липня – закон про адміністративну реформу. Того ж дня в Сенаті представлено Г. Юніаном закон про закупку сільськогосподарських машин, а Ю. Маніу – закон про реорганізацію міністерств²¹². Прийняття закону про адміністративну реформу означало, що на його виконання слід провести 1 грудня вибори до громадських рад²¹³.

Разом з тим необхідно зазначити, що уряд НЦП певним чином діяв за стандартами перебування в опозиції. Вихід з парламенту націонал-лібералів створив проблеми для уряду, який не мав об'єкту, проти якого слід було боротися. Більше того, дії лібералів внесли різноголосся в парламент. У середині ж уряду помітною була боротьба між представниками Трансильванії та Регату за першість в уряді²¹⁴. Також відзначалася і боротьба між К. Стере та П. Галіпою за право очолити директорат у Бессарабії²¹⁵.

Для уряду дотримання обіцянки скорочення кількості чиновників реалізовувалося шляхом звільнення з роботи категорій таких осіб. У першу чергу це були ті, хто мали максимум службових років, не досягнувши віку 60 років, чиновники, які мали багато років служби та 57 років, чиновники, які працювали впродовж останніх років із великими перервами й інші. Всі звільнені переводилися в допоміжні служби²¹⁶. Одним з рішень, що мали соціальну спрямованість, стала постанова Міністерства фінансів про сплату селянами податків після жнив, що доводилося до відома Центрального банку кооперативів та народних банків²¹⁷.

Певні проблеми уряд націонал-цереністів мав у серпні 1929 р., коли змушений був розслідувати, зокрема, і питання зникнення 400 млн леїв. Власне, за 5 місяців 1929 р. бюджет демонстрував дефіцит у 5 млрд леїв із причини внесення до нього значно більшої кількості статей прибутку, ніж реально можна було отримати. Дохід від державної монополії за цей проміжок часу становив 870 млн леїв, такси штемпелеві дали 300 млн леїв. З митниці надійшло 1170 млн, від продажу алкоголю – 115 млн леїв. Свої завдання і свою послідовність мали дії уряду із призначення повітових та во-лосних комісій під час проведення адміністративної реформи в 1929 р. Доволі цікавим виявився крок голови Ради міністрів, який у серпні 1929 р. здійснив поїздки карпатським регіоном країни²¹⁸.

Період перебування у владі урядів НЦП став часом забезпечення іноземному капіталу рівності з румунським. Одночасно в 1929 р. урядом було укладено позику стабілізації, а 1931 р. – позику розвитку, які гарантувалися прибутками державних монополій і супроводжувалися зобов'язаннями перед іноземним капіталом. Зокрема, позики були укладені на умові 7-10% річних. При цьому в позиці 1929 р. з 17 млрд леїв Румунія отримала 11 млрд, а в позиці 1931 р. з 8,7 млрд леїв – 3,8 млрд. Країна змушена була іти на поступки іноземному капіталу і 1929 р. шведсько-американський трест отримав концесію на виробництво сірників. У 1930 р. американська компанія «International telephone and telegraph corporation» отримала концесію на експлуатацію телефонної мережі, а англійська компанія «Stewart» уклала з урядом контракт на спорудження шосейних доріг. З 1931 р. іноземний капітал проник у тютюнову промисловість. Для цього періоду були притаманні й голосні скандали, викликані бажанням урядовців отримати прибутки всупереч інтересам країни. Так, у 1930 р. мало місце підписання контракту з підприємством «Škoda» щодо поставок стрілецького й артилерійського озброєння. Саме цей контракт пізніше призвів до великого скандалу та розслідування, яке продемонструвало, що вітчизняне виробництво на «Reșița» і «Copșa Mică Cugig» було значно дорожчим, ніж закупівля виробленого за кордоном. Наприклад, виготовлення ствола коштувало 250 тис. леїв на «Reșița» та 160 тис. леїв на «Škoda». Крім того, зростання виплат пояснювали фактом заміни продажу застарілого артилерійського озброєння значно новішим²¹⁹. Про результати розвитку відносин у сфері економічної політики свідчило і збереження темпів видобування нафти у Плоешть, звідки щодня відправляли 18 потягів з нафтою за кордон²²⁰.

Урядом надавалася допомога поміщикам. Так, у серпні 1929 р. з'явився закон про рух сільськогосподарського майна, що узаконював вільний продаж земельних ділянок. Останнє дозволяло змінити результати аграрної реформи. Також урядом було прийнято рішення по «валорифікації» експорту пшениці. Власне, за кожен вивезений вагон зерна сплачувалися «експортні премії» в 10 тис. леїв, а за вагон борошна – 13,5 тис. леїв. Одночасно з метою погашення витрат на премії уряд увів податок на випечений хліб у розмірі 1 лея за 1 кг хліба²²¹. У серпні 1929 р. обговорювалося питання збільшення податку із заробітної плати (global), що особливо важким вважалося для державних службовців²²². На початку серпня 1929 р. уряд прийняв рішення про виділення 5 млн леїв на допомогу постраждалим від повені. Тоді ж урядом вироблялася позиція країни на конференції з репарацій у Гаазі та визначено склад делегації – Н. Тітулеску, Г. Міронеску, М. Попович. Проте результатом поїздки стало підтвердження для Румунії 35 млрд леїв за планом Юнга. Виступ міністра Поповича в Гаазі стосувався пояснень небезпек для румунського бюджету редукацій за планом Юнга і ним же було висунуто кілька вимог. Це стосувалося забезпечення міжсоюзних боргів і плати за знищені нафтові родовища, створення репараційного фонду для відшкодувань воєнних збитків по договорах та створення фонду з австро-угорських та болгарських репарацій за рішеннями конференції у Спа. Також мали місце вимоги стосовно репарацій з Німеччини і надання Румунії місця і голосу в управлінні міжнародного репараційного банку²²³.

Одним із завдань уряду НЦП залишалася виконання умов, прийнятих в Алба-Юлії, оскільки критика на його адресу неодноразово робилася по цій позиції. У липні 1929 р. міністр внутрішніх

справ робив заяви про відхід від минулого і зміну політики стосовно національних меншин. З боку національних меншин надходили заяви про співпадання інтересів держави з визнанням інтересів національних меншин²²⁴. Тим часом прийнятий закон про адміністративну реформу намагалися привести в дію, обираючи потенційних кандидатів, у тому числі і для регіонів з національними меншинами. Для прикладу, в Бессарабії були три кандидати на посаду глави директорату, у Трансильванії – два (В. Ніцеску і С. Боку)²²⁵.

Ліворадикальні діячі звинувачували націонал-цереїністський уряд в антисоціалній політиці. До цього відносили політику підвищення податків на 10%, яку вів В. Маджару. Також мали на меті запровадити новий митний тариф з 1 серпня 1929 р. На адресу уряду пролунали також звинувачення з боку партії «Визволення» в невиплаті зарплати вчителям та перекладенні цих виплат на громади²²⁶. Також на початку економічної кризи ліві гостро критикували уряд за його діяльність у допущенні в румунську економіку іноземних інвесторів. Власне, прокомуністичні сили вказували на те, що англо-французький капітал не зацікавлений у розвитку промисловості в Румунії. Ряд законів вони вважали причиною збільшення безробіття у країні, зменшення зарплати та збільшення тривалості робочого дня. На селі політику уряду НЦП називали політикою створення «верстви куркулів і дідичів» з подальшою їх підтримкою²²⁷. Позики уряду НЦП називали доволі складними, адже в 1929 р. було взято позику у 30 млн доларів (6 млрд леїв) під 6% на 30 років, що призвело до передачі 15 серпня 1929 р. Швеції монополії на виготовлення сірників. Загалом виробництво сірників вартувало 200 млн леїв, але до цих коштів шведський концерн отримав 1150 млн леїв. Чистий прибуток було розділено між шведською та румунською сторонами. Підрахунки дозволили скласти можливу суму прибутку за 30 років і до 5 млрд леїв із процентами додавалися 17 250 млн леїв. Висновок лівих про дії уряду у цьому випадку стосувалися прямої експлуатації робітників не лише шведськими, але й англійськими, французькими та румунськими підприємцями²²⁸. Влітку 1929 р. також велися переговори щодо торгового договору з Польщею і на серпень мали місце домовленості про згоду отримувати овочі та виноград з Бессарабії в обмін на можливість збувати промисловий товар у Румунії²²⁹.

У плані розвитку інфраструктури урядом НЦП було подано до парламенту, а палатою депутатів 28 липня 1929 р. затверджено закон про спорудження каналу Арджеш-Дунай. Важливим було і рішення про запровадження навчання в «господарській школі»²³⁰.

Уряд націонал-цереїністський також звинувачували у проведенні протекціоністської політики стосовно промислово-фінансової та торговельної буржуазії центральних районів країни. Доказом цього називали згорання та консервацію під час економічної кризи підприємств на периферії та скорочення інвестицій на околицях. Концентрацію виробництва та запровадження державної монополії на певні види продукції називали підпорядкуванням дрібних підприємств периферії картелям центру. Такий процес супроводжувався жорсткою конкуренцією, штучним демпінгом²³¹.

Прикладом може служити також і Буковина, де в умовах економічної кризи постійно скорочува-лося виробництво цукру чи закривалися спиртові заводи. Однак більш помітною криза виявилася в лісорозробній галузі, де впродовж 1929-1931 рр. число діючих підприємств скоротилося з 70 до 65. Скоротився й експорт деревини до Європи, наприклад, у 1932 р. до Німеччини було відправлено лише 6500 вагонів деревини, проти 40 тис. у більш ранній період. Результатом скорочення виробництва стало зростання безробіття, яке було помітним і в південній частині Буковини. На півночі Буковини число безробітних на 1932 р. становило 15 тис. Того року тут відбулося 8 страйків та мали місце 24 трудові конфлікти²³².

На закриття сесії 1929 р. Тронну промову виголосив Ю. Маніу, який описав прийняті рішення і вжиті дії, серед яких була і ратифікація відносин із Німеччиною, укладення пакту Келлога, ратифікація договору з СРСР, полагодження міждержавних відносин. Крім того, успіхом слід сприймати реорганізацію жандармерії, адміністративну реформу, закон про організацію сільськогосподарського навчання. Після подяки парламентаріям за роботу голова уряду порадив їм розвивати активну діяльність та бути в контакт з населенням²³³. 6 серпня 1929 р. мав місце

замах на міністра А. Вайду-Воєвод, який вчинив А. Гольденберґ, звинувачений у причетності до організації «Ленінська молодь»²³⁴. На осінню сесію 1929 р. уряд був змушений готувати адміністративну реформу та законопроект стосовно національних меншин. Останнє питання вивчалось на прикладі інших країн Г. Поппом, якого дружнім до себе вважали українці²³⁵. У самому уряді влітку зробили корективи і змінили ряд міністрів. Таким чином, на серпень 1929 р. міністром комунікацій став П. Іоаніцеску, міністром охорони здоров'я – Ю. Молдован, міністром закордонних справ – Г. Гафенку, було створено підсекретаріат віросповідань із призначенням до нього З. Паклишану²³⁶.

Разом з тим уряду вже в серпні випало випробування у вигляді страйку в Лупень, де 3,8 тис. робітників розпочали страйк через незгоду з адміністрацією, за одним із повідомлень, через її відмову перевести одноденний заробіток у касу профспілки. Як озвучувалося в газетах, причина страйку полягала в поганому поводженні інженерів з робітниками, і столична преса висловлювалася в сенсі, що винними були власники шахт. Страйкарі силою припинили і роботу електростанції, яка обслуговувала шахти. У відповідь на дії робітників військовими була застосована зброя, в результаті чого вбиті 32 та поранено 100 осіб. Остаточні дані стосувалися 50 загиблих та частина поранених перебувала у важкому стані. Пораненими були і 12 жандармів. Участь у страйку не брали робітники шахт у Вулкан, Петрошани, Лоні, Петріль. Станом на 9 серпня робота на електростанції вже була відновлена, як і на шахтах у Валя Жіулуй. 8 серпня відбулися похорони загиблих. Оскільки в подіях вбачали не тільки економічний, але й політичний слід, то почали говорити про угорську іреденту. Тим не менше урядом призначено комісію для розслідування, до якої увійшли генеральний інспектор МВС Поп та інспектор Міністерства праці Джорджан. Обговорення питання про організацію заворушень призвело до появи різних позицій. Якщо в лібералів стверджували, що це наслідки дій комуністів, то в уряді говорили про угорську іреденту. Хоча і в легітимистській пресі бачили причину виступів у Лупень у низькому рівні життя робітників. Події в Лупень обговорювалися в уряді, де звіт робив А. Вайда-Воєвод. Із цього питання виступали І. Міга-лаке та Костакеску, а міністр праці Редукану за розпорядженням Ради міністрів прибув до Лупень із Нямцу²³⁷. 9 серпня 1929 р. в Лупень запровадили військовий стан, а також було заарештовано 14 робітників, серед яких опинилися провідники Союзу незалежних шахтарів Мунтяну та Бучуняну. Саме їх визнавали винуватцями заворушень робітники та звинувачували префекта Розвану в заснуванні згаданого незалежного союзу. Від робітників виходили звинувачення уряду, який усунувся від забезпечення спокою. По суті підтримував таку позицію і Н. Йорґа, який називав винуватцями всі уряди, які не забезпечили належний рівень життя робітникам²³⁸. Очікувалося продовження арештів та переведення арештованих до Деви. Прибув до Лупень і голова Ради міністрів Ю. Маніу для ознайомлення з ситуацією на місці.

Фактичну ж вину за події було покладено на префекта Розвану, якого звинуватили у вбивстві робітника Т. Ґабора, хоча сигнал до стрільби було подано дещо пізніше, під час сутички жандармів з робітниками. Слідство заявляло про підготовку страйку в Лупенях комуністами на 1 серпня і зрив його діями уряду. Події в Лупень зірвали виступи робітників у інших місцевостях. Навколо префекта точилася суперечка між міністрами Редукану і Вайда-Воєвод, але префект подав у відставку сам до закінчення роботи комісії. Засідання Ради міністрів 16 серпня 1929 р. обговорило питання ситуації в Лупень та прийняло рішення продовжити розслідування і вислати до Валя Жіулуй комісію з метою вивчення соціального становища робітників²³⁹. Вже пізніше оголошений робітниками фабрик «Astra» в Бухаресті страйк із приводу збільшення платні й укладення колективних договорів змусив уряд направляти на підприємство інспектора Міністерства праці Георгіана для залагодження конфлікту. Також у міністерстві прийняли рішення про вивчення режиму роботи фабрик, рівня платні робітників, умов праці, соціального забезпечення робітників²⁴⁰. Питання становища робітників також планували розглядати на Раді міністрів після вивчення питання про становище робітничих центрів у Решіці й Арадї²⁴¹.

Інше засідання Ради міністрів 28 серпня 1929 р. обговорювало план надання допомоги голодуючим областям. Обговорювалося питання сільських кооперативів. Також встановлювалися обсяги торгівлі збіжжям нового врожаю (на 700 млн леїв) та закупок зерна на насіння (300 тис. леїв). На це мала йти позичка, стосовно якої домовлявся міністр М. Попович. Крім того, Міністерство сільського господарства вирішило розповсюдити досвід ведення господарства у кризовий період шляхом роздачі брошур²⁴².

Крім загаданих позицій, на засіданні уряду говорили про нове зближення з Польщею на основі торгівлі та транспортного руху. І. Мігалаке і В. Маджару отримали доручення порозумітися з Національним банком щодо експорту збіжжя. Розглянув уряд і питання колоністів у Кадрілатері, де мали намір побудувати 2 тис. будинків, створити комісаріат з будівництва та вивчити питання колонізації. Також створили комісію по національних меншинах, до якої увійшли, зокрема, К. Стере, З. Боїла, Ґ. Попп, Т. Сіміоновіч. На місця були дані розпорядження щодо підготовки до проведення адміністративної реформи. На додачу до торгового договору з Польщею уряд розглядав можливість укладення торгового договору з Болгарією, з'ясувавши з нею питання про реквізиції часів війни²⁴³. Деякі зміни у фінансових питаннях викликали обмеження у видачі квитків для службовців та залізничників²⁴⁴.

У вересні 1929 р. міністри уряду Ю. Маніу отримали листи з білим порошком, що пресі оголосили погрозами, але прокоментували як відсутність загрози фашистського перевороту у країні. Зокрема, за твердженням П. Шейкару, країні більше загрожували комуністи та національні меншини²⁴⁵.

Станом на 1930 р. для уряду ще було важливим питання вирішення конфлікту опантів, для чого для потреб країн Малої Антанти було створено аграрний фонд А, яким мали погашати величину ренти експропрійованої землі чи її еквіваленту. Формувався він за рахунок внесень країн Малої Антанти. Всі інші вимоги погашалися з аграрного фонду Б, який формувався із платні великих держав і з фонду репарацій Угорщини. 28 квітня 1930 р. в Парижі відбулося підписання країнами, в тому числі й Румунією, угоди, яка набувала чинності після ратифікації її Німеччиною та чотирма країнами-кредиторами. З 17 травня 1930 р. в силу вступав план Юнґа, яким для Німеччини виділяли позику у 300 млн доларів²⁴⁶.

У плані Юнґа була зацікавлена частково Румунія, якій припадала лише незначна частка з репараційних виплат. Через міністра Ґ. Ґ. Міронеску організовувалися запити щодо можливості Румунії входити до комітету експертів, як це було із кредиторами Німеччини. Від 1929 р. представники Румунії вели за кордоном переговори з метою добитися угоди для Румунії в рамках плану Юнґа тим паче, що Румунія не отримувала на відшкодування втрат від війни, а наміри великих країн відшкодувати витрати Греції за рахунок репарацій Болгарії створювали Румунії складнощі з відшкодуванням. Румунія не мала наміру брати участь у конференції по плану Юнґа до вирішення питання східних репарацій²⁴⁷. Важливим залишалося питання наповнення фондів А і В, що мало здійснюватися через репарації Угорщини. Розмір фонду А складав 219 500 тис. крон золотом, що мало бути фондом для Румунії, ЧСР, Югославії для виплат опантам. Проблемою стало припинення зняття репарацій і збереження зобов'язань Румунії по виплатах, зокрема Угорщині. Проте відсутність репараційних коштів вела тільки до поглиблення фінансової кризи в Румунії²⁴⁸.

У період реставрації обговорювалося і питання уряду, який на початку бачився майбутньому королю як національний. Проте така ситуація протрималася недовго і вже 10 червня 1930 р. не згадували про національний уряд. Також після обговорення було усунуто від можливого втілення рішення стосовно призначення головою уряду генерала Презана, Н. Тітулеску та Н. Йорґу. При цьому суперечка всередині НЦП мала місце між групою В. Маджару та групою Ґ. Юніана. Після суперечок Ю. Маніу проводив призначення міністрів на посади, серед яких опинився в Міністерстві фінансів М. Попович, міністром став В. Ніцеску. Ставлення до першого уряду після приходу у владу короля Кароля II було неоднозначним і уряд не сприймався із простої причини – представляв групу політиків з Ардялу, а не Реґату²⁴⁹.

Власне, працювати уряд збирався в парламентському режимі та підтримувати політику широкої децентралізації у країні. Тоді ж від імені парламентської більшості висловлено довіру уряду та королю. Депутат Бетлен від імені угорців говорив про очікування вирішення проблеми національних меншин. Також про залагодження проблем національних меншин, як і про антисемітизм говорив депутат Фішер. Уряд від імені німців привітав депутат Брандш. Депутат Я. Пістінер висловився про недотримання урядом обіцянок та говорив про побиття в армії, на що йому заперечив Ю. Маніу. Від українців виступив К. Кракалія, який говорив про задоволення українців від призначення уряду під головуванням Ю. Маніу²⁵⁰. Дії Ю. Маніу як голови уряду сприймалися і критично, оскільки вважали, що він повторює модель діяльності С. Тісо. Н. Йорґа відзначав також, що жодних змін у країні не відбувалося і політики вирішували питання в інтересах своїх регіонів, як це зробив Анджелеску, провівши закон про власність для Нової Добруджі²⁵¹.

Урядова криза в жовтні 1930 р. та відставка Ю. Маніу привела до влади уряд Ґ. Ґ. Міронеску, хоча королю він пропонував створити кабінет під головуванням І. Міґалаке. Однак згода Ґ. Ґ. Міронеску на створення уряду не вважалася вирішенням урядової кризи («другої кризи» за визначенням Н. Йорґи), оскільки виникли проблеми з міністерськими призначеннями. Врешті на 10 жовтня кабінет складався таким чином, що Міронеску поєднував головування в уряді з посадою міністра закордонних справ. Міністром внутрішніх справ став І. Міґалаке, Ґ. Юніан – міністром юстиції, В. Маджару очолив Міністерство сільського господарства та маєтків, Попович – Міністерство фінансів. Сам Н. Йорґа оцінив цей уряд як реванш «реґатників» над «арделянцями». Перед самим урядом ставилося 12 завдань. Серед них вироблення бюджету, прийняття нового банківського закону, покращання системи податків, ревізія адміністративної реформи й інше²⁵².

Економічна криза давала підстави радянському керівництву говорити про кризу в аграрному секторі економіки країн Південно-Східної Європи, як і наполягати на тому, що ці країни виступали проти СРСР як експортера зерна. Хоча саме експорт зерна з СРСР завдав удару по інтересах аграрних країн регіону. Тим не менше до згаданої додавалася критика дій країн Східної Європи, яка поєднувалася зі звинуваченнями Румунії в нарощуванні військово-морських сил з метою організації війни проти СРСР²⁵³.

У листопаді 1930 р. в парламенті обговорювали відповідь на Тронну промову, яка мала відбивати довіру уряду. Проте з боку Єврейського парламентського клубу таку довіру висловити уряду не могли. На той час Клуб перебував у опозиції до уряду. Т. Фішер у виступі зазначав, що відбувся відхід у діяльності уряду від програми НЦП. Також закидав усім румунським урядам від 1922 р. повну бездіяльність у реакції на антисемітську пропаганду. Дискусія велася з міністром сільського господарства та маєтків В. Маджару, який намагався згладити висловлені Т. Фішером положення, зокрема в питанні дій уряду проти антисемітського руху. При цьому ж лунала критика депутата на адресу партії та її способу управління. Ним була відзначена відсутність покращення становища національних меншин у Румунії на другому році правління уряду НЦП. Також було зроблено закид, і справедливий, що уряд НЦП не відновив повну свободу в освіті²⁵⁴.

Інші закиди робилися уряду вже у виступі сенатора М. Ебнера 9 грудня 1930 р. Передусім це стосувалося аграрної реформи, при якій, за словами сенатора, не просто надавалася земля. На його думку, слід було вжити заходів для організації примусової колективізації обробітку землі, але зі збереженням індивідуальної власності на землю. Колективні ж господарства слід оснастити сучасними технічними засобами, що в сумі і дасть належний результат реформи. Другою проблемою уряду була промисловість, яку після війни уряд вирішив захищати митними тарифами, але не дбав про належний капітал. Саме без капіталу неможливим вважався розвиток промисловості. Третьою проблемою була юридична уніфікація, яка мала здійснити реформування цивільної процедури і законодавчих норм. Усі кризові явища, які мали місце в Румунії, сенатор виводив з половинчастості реформ. Відзначав надзвичайне зростання цін на оренду та неможливість торговців і ремісників її сплачувати. Вважав необхідним продовження контрактів

оренди. Також в аналізі бу-ло звернуто увагу на те, що довіра до країни падає через антисемітизм, адже саме він ставав причиною відмови країні у кредиті. При цьому заперечив твердження, що євреї ведуть у закор-донній пресі кампанію проти держави, як це стверджувалося в Палаті депутатів. Проте, хоча Єврейський парламентський клуб висловив своє невдоволення, він обіцяв проводити співпрацю для культурного й економічного розвитку країни при всій лояльності. Фінансові проблеми всередині країни та складнощі в діяльності парламенту призвели до того, що бюджет було затверджено лише 23 грудня 1930 р. опівночі²⁵⁵.

Проте в умовах економічної кризи і уряд Г. Г. Міроновича також прагнули змінити, через що поширювалася ідея створення уряду персонального. Неприйняття Кароля II створювало умови для появи різних позицій у політичному житті. Так, К. Арджетоюна натякав королю на можливість створення антимонархічного союзу партій. Через це вже в лютому 1931 р. він радив створити уряд на чолі з маршалом Презаном та включити до нього політичних діячів на зразок В. Маджару, др. Н. Лупу, Н. Тітулеску, опозиціонерів в особі Г. Бретіану, М. Манойлеску, І. Міческу, наближених до короля А. Бланка, І. Табаковіча. Серед запропонованих завдань уряду К. Арджетоюна бачив розпуск парламенту, заходи проти преси, закон про поліцію, дії проти комуністів. Однією із пропозицій була і зміна Конституції, від чого К. Арджетоюна довелося відмовитися. Та і власне прихід Кароля II до влади створив на десятиріччя нову форму управління політичним життям країни, вивішивши закулісні дії на перший план у вирішенні важливих завдань²⁵⁶.

Разом з цим уряд проводив політику зниження рівня життя населення і вже в січні 1931 р. було введено першу «жертвну криву», що призвело до скорочення розмірів заробітної плати робітників та державних службовців. Запровадження «другої жертвної кривої» мало результатом звільнення 30% осіб, які працювали в державних установах та на підприємствах, скорочено зарплатню, зменшено розміри пенсій. Причиною запровадження «жертвних кривих» була залежність від іноземних монополій та необхідність виплат по зовнішніх боргах.

В умовах кризи скорочувався обсяг румунського експорту, проте його існування вдавалося підтримати, навіть якщо це вело до втрат у національній економіці. Н. Лупу вважає, що результатом політики «відкритих дверей» став не приплив іноземного капіталу до Румунії, на що розраховували в уряді націонал-цереіністів, але відтік. Після стабілізації більша частина отриманих капіталів повернулася за кордон. Скорочувалися також стабілізаційні фонди, зокрема в Румунсь-кому національному банку вони впали з 6745 млн (1929 р.) до 277 млн леїв (1931 р.), що пояснювали виключно зовнішніми впливами²⁵⁷. Позика 1931 р. давалася під високі відсотки (10,23%), але і при цьому до споживача доходило 79,9% (6 939 906 935 леїв). При цьому умовою ставало допущення на внутрішній ринок іноземних компаній – «International Telephone and Telegraph Corporation» (1930 р.). З боку держави давалися зобов'язання щодо регулярних виплат по кредитах. Звісно, виконання було різним і позика розвитку в розмірі 150 млн франків була розподілена з метою створення фонду для зовнішніх виплат²⁵⁸.

В умовах укладення угоди про позику 1931 р. було зроблено черговий крок у справі впровадження контролю іноземних монополій над економікою та фінансами країни. У програмі економічного та фінансового розвитку зобов'язували Румунію давати двічі на рік звіти. Контроль над румунською залізницею також здійснювався іноземним експертом²⁵⁹.

Нові позики вели до встановлення контролю за фінансами та направлення у країну контролерів і фінансових експертів. Серед яких були Шарль Піст, Гастон Лефевр, Авеноль, ді Нола, Совдей, Німейєр. Уряд А. Вайди-Воевод, подавши прохання про нову позику, отримав відповідь про необхідність укладення угоди про консультаційно-технічну співпрацю з Лігою Націй. Підписана 28 січня 1933 р. в Женеві угода ставила Румунію під контроль Ліги Націй. Румунський уряд зобов'язувався відновити бюджетну рівновагу, провести фінансову реформу, яка мала регулювати борги. До зобов'язань належали адміністративні заходи зі збирання заборгованості з селян, збільшення податків з населення. Реакція верхів на «женевський план» стала виявом невдоволення, а Н. Йорґа назвав його фактичним приниженням²⁶⁰.

Всі ці дії виявилися однією з відповідей уряду на виступи робітників, адже Н. Йорґа визнавав 1931 р., як один з помітних за виступами років, що оцінювалося ним у контексті загального правління Кароля II. Складність ситуації на початку 1931 р. відзначив у виступі в палаті депутатів 14 лютого 1931 р. й І. Міґалаке. Тим паче, що у сфері оплати залізничникам відзначалася повна неможливість такої. Від імені уряду міністр А. Келінеску звинуватив у виступах робітників-провокаторів, які намагалися використати невдоволення працюючих. Саме за це формулювання отримав від соціал-демократів порівняння з націонал-лібералами. Правда, в ситуації з необхідністю надання допомоги сільському населенню уряд намагався дотримуватися певних умов. Так, на березень 1931 р. міністр І. Міґалаке прийняв рішення про створення фонду допомоги населенню Буковини в розмірі 3,5 млн леїв. Щоправда, такий фонд дозволяв надавати допомогу селянам лише роздачею певної кількості кукурудзи²⁶¹. Паралельно зі згаданими діями уряд у Парижі вів переговори стосовно стабілізаційної позики. Критична ситуація викликала потребу зміни уряду, підготовка до якої почалася в березні 1931 р. 23 березня відбулася зустріч Ґ. Ґ. Міронеску з Н. Йорґою стосовно можливості участі в уряді.

11 березня 1931 р. в Парижі було підписано позику на 52 млн доларів, яка в першу чергу мала йти на аграрний кредит та на підтримку залізниць. Частково кошти мали використати для будівництва шосе, тим паче, що в серпні 1929 р. було створено автономну шляхову службу, яка мала можливість реалізовувати капіталовкладення²⁶².

Саме із приводу даної позики 18 березня 1931 р. Ґ. І. Бретіану говорив про те, що кожен уряд змушений буде дотримуватися умов, встановлених урядом націонал-цереністів. Критикуючи позику, політик називав її позикою споживання, прикриттям бюджетних порожнин. До того Ґ. І. Бретіану в Сенаті 6 березня піднімав питання про невиплату пенсій, що загалом уряд робив у рамках скорочень бюджетних витрат на 10-25%. Також один з лідерів ґеорґістів К. Іонеску-Олт виступав проти уряду, говорячи про результати впровадження економічної диктатури у країні, де держава не мала у своєму розпорядженні складових національної економіки. На думку ґеорґістів, потрібно було погодити переваги ревізії системи господарювання громадським майном, обмеження витрат, організацію кредиту та придушення лихви. Негайними заходами, які слід було реалізувати, були стимуляція виробництва, перегляд митних тарифів, припинення підтримки паразитуючого виробництва, відновлення економічного порозуміння з іншими державами на нових умовах²⁶³.

У березні 1931 р. уряд Ґ. Ґ. Міронеску виніс на обговорення Палати депутатів проект закону проти лихви. Тоді з боку Ґ. І. Бретіану мали місце коментарі з приводу потреби вирішувати проблеми з лихвою у спосіб консолідації аграрних боргів, вважаючи, що уряд зробив помилку в конверсії боргів, оскільки не передбачив систему оздоровлення кредиту та реорганізації виробництва і праці. Проект закону називали запізнілим. Наприкінці березня 1931 р. уряд ввів до дискусії в Палаті депутатів проект законів про заснування Румунського аграрного банку, що дало Ґ. І. Бретіану підстави говорити про необхідність оздоровлення аграрних боргів. Виступали ґеорґісти за гарантії, підтверджені законом. Роль держави мала зводитися до обмеження загальних норм, щоб не нашкочити бюджету. Стосунки між кредиторами та боржниками мали забезпечуватися Адміністра-тивною радою, призначеною на 3 роки. Також критикувався Ґ. І. Бретіану і спосіб, у який в Аграрному банку відмовляли у кредиті²⁶⁴.

4 квітня 1931 р. було розпущено уряд Ґ. Ґ. Міронеску, але дії короля загалом потребували довіри політичних та фінансових кіл Парижа, Лондона, Женеви, що стало причиною термінового виклику Н. Тітулеску до країни. Разом з тим країна перебувала у скрутній ситуації і слід було вирішувати дану проблему, в якій прагнули створити уряд національної єдності. Завданням голови Н. Тітулеску було створення коаліційного кабінету, до якого мали увійти Націонал-ліберали, націонал-цереністи та представники партії Н. Йорґи, з яким мав персональну зустріч Н. Тітулеску 10 квітня. 14 квітня Н. Йорґа вдруге був запрошений до столиці для участі в нараді голів партій. Проте такий уряд не був створений, тож Тітулеску запропонував королю вирішити питання одним із двох способів. У першому варіанті це мало бути створення уряду для проведення виборів і тут могли взяти участь голови партій як міністри без портфелів. Другим варіантом став би «кабінет

національного об'єднання». Таким чином, 16 квітня о 18-й годині обговорювалося питання про новий кабінет. У результаті переговорів НЛП і НЦП отримали пропозицію створити коаліційний уряд трьох партій та провести парламентські вибори по спільному списку. Другою умовою було створення уряду національного об'єднання і третьою – включення голів усіх партій до складу уряду²⁶⁵.

У попередніх передбаченнях програма уряду Н. Тітулеску полягала в деякому обмеженні кількості законів. При цьому із законів, які планував приймати уряд, на першому місці мав бути закон про адміністративну реформу, тобто про скасування міністерських директоратів, також мали скасувати автономні інституції, які повинні були стати департаментами в міністерствах. Також планували створити належний адміністративний апарат²⁶⁶.

Правда, створення уряду персонального викликало обговорення у пресі та суспільстві, коли вважали, що персональний уряд матиме безсумнівні прояви диктатури. Реагували на особу Н. Тітулеску і в зарубіжній пресі. Однак спробам Н. Тітулеску сформувати уряд міжпартійного характеру перешкоду чинило найближче оточення короля: К. Арджетоюну, М. Манойлеску, Н. Іонеску, А. Бланк, П. Думітреску. У цій ситуації К. Арджетоюну вирішив зробити спробу досягнення «малого порозуміння» між політичними партіями та групами Г. Бретіану, др. Н. Лупу, О. Гоґи, яких вважав можливим включити до єдиного уряду спільно із представниками НЛП і НЦП. Проте складення списку уряду дещо затяглося і виною був Н. Йорґа, який відмовився від участі в уряді. Також суперечка між королем та Ю. Маніу із приводу участі в кабінеті К. Арджетоюну продовжила урядову кризу. Аудієнція в короля К. Арджетоюну дала змогу створити кабінет під головуванням Н. Йорґи. Однак 17 квітня Н. Тітулеску склав свої повноваження. Як результат 18 квітня король розпорядився сформувати уряд національної єдності під керівництвом Н. Йорґи²⁶⁷.

У цьому уряді Н. Йорґа був головою Ради міністрів та міністром освіти та внутрішніх справ (interim), а К. Арджетоюну займав посаду міністра фінансів та закордонних справ (interim). На посаду міністра внутрішніх справ планували призначити Кемерешеску, а закордонних справ – Ґіку. Власне, цей уряд і приніс присягу, а король виступив перед урядом із промовою, висловивши своє задоволення від створення уряду та визначивши йому завдання чесної адміністрації і правильних рішень²⁶⁸. Новий уряд був неприхильно зустрінутий націонал-цереїстами, оскільки він був створений проти волі діючого парламенту. Також із застереженнями до уряду поставилися націонал-ліберали й аверисканці. Соціал-демократи висловилися стосовно відсутності демократії у країні²⁶⁹. 19 квітня відбулося перше засідання нового кабінету, де було прийнято звернення до країни та визначено завдання для роботи міністерств²⁷⁰.

Перед вступом на посаду Н. Йорґа відвідав шефів політичних партій, які пройшли з різним результатом. Причому від націонал-цереїстів не було виявлено намірів на співпрацю. Відзначав Н. Йорґа не зовсім вдалу свою діяльність у сфері призначення префектів та збереження повітових і громадських рад. Можливо, більш вдалим слід вважати призначення генерала Думітреску на посаду командувача сільською жандармерією, якому вдалося її реорганізувати. Проблемою залишалися і фінанси країни, оскільки міністру Арджетоюну фактично ставилося завдання оздоровлення без особливого привернення іноземних кредиторів. 30 квітня було розпущено парламент, що змусило уряд визначати умови участі в парламентських виборах, що призвело до появи «Національного союзу» (Н. Йорґа і К. Арджетоюну). Власне, прихід до влади такої асоціації мав стати доказом того, що король може спиратися і на маленькі партії. Разом з тим ставлення до Н. Йорґи було не кращим і серед громадян. Принаймні виборчі плакати партії намагалися нищити, самого лідера Національної партії називали не інакше як євреєм. З боку КНР уряд тандему нази-вали фашистським за збільшення податків, введенні кабали через прийняття закону про конверсію боргів та підготовку до війни. Останнє твердження виходило з рішення стосовно побудови шляхів²⁷¹.

Обраний у травні парламент зібрався на сесію 16 червня 1931 р. та був очолений Помпеєм і М. Садовяну. 23 червня свій план діяльності представив Ю. Маніу, який передав партійні повноваження І. Мігалаке. Відбулися зміни в Національному банку, який очолив М. Манойлеску. Загалом у діяльності уряду спеціалістів помітні напрямки були націлені на реформування освіти й уніфікацію кодексів, але зазнавав він значних фінансових труднощів. У липні 1931 р. в Палаті депутатів обговорювали проект закону про виправлення бюджету 1931 р. Тоді Н. Константінеску-Бордень висловився, що в такий спосіб міністр фінансів К. Арджетоаяну намагається виправити наслідки економічної кризи, але не усувати її причини, тому уряд був змушений повертатися до перегляду бюджету.

Також ґеорґісти висловлювали свою позицію у вирішенні економічної кризи та пропонували свої варіанти вирішення економічної і політичної кризи. Так, у програмі від 17 вересня 1931 р. в аграрній сфері пропонували фіскальні знижки для всіх категорій виробників; обмеження фіскальних зобов'язань у податковому плані через перегляд методу оподаткування; запровадження фінансового патенту для комерсантів, промисловців; обмеження чи скасування такс і податків, які ускладнювали рух товарів; встановлення мінімальних внутрішніх цін на головні аграрні продукти та зниження різниці цін на зерно і хліб; допомога закордонним продавцям у валорифікації аграрних продуктів. Для монетарної політики пропонували коротке відтермінування сплати боргів усіма боржниками, які не були комерсантами чи промисловцями; узаконення заходів з регламентації боргів на законодавчій основі; розміщення боргів на довший термін зі зниженими відсотками; зменшення боргу в такий спосіб, щоб скорочення не перевищувало різницю між ціною зерна на час стабілізації лея та мінімальною ціною врожаю 1930 р. Різниця мала гарантуватися власністю боржника. Борги, які були розстроченими в цінних паперах та облігаціях, мали йти через інститут, що підтримувався закордонним капіталом та Лігою Націй. Також визнавали необхідним при проведенні даних змін перейти до вчасних виплат платні і пенсій, усунувши можливості нових затримок. Режим кредиту вважали можливим без впливу на нього лихви. Ще однією пропозицією на майбутнє стала ідея обробки землі в асоціаціях, аграрних кооперативах, згуртованих у руках «добрих господарів». З цим пов'язували і впровадження аграрного практичного навчання²⁷².

У баченні Ґ. І. Бретіану програма вирішення кризи повинна була бути забезпечена зарубіжним капіталом, що для нього виступав єдиним засобом вирішення кризової ситуації у країні та ліквідації минулих боргів. Визнавав, що запропонована програма не виступає повним висловом економічної доктрини партії і фактично вважав необхідним втручання держави в економіку країни. У схемі економічний лібералізм ставав порятунком політичного лібералізму, а відтак монархічного парламентського режиму.

Генеральний конгрес ґеорґістів 7-8 листопада 1931 р. запропонував програмні питання в економічній та соціальній сферах. Так, програма пропонувала перегляд протекціоністського режиму й заохочення промисловості на користь експорту; переглянути режим картельованої промисловості; стандартизацію типів продукції промисловості для підтримки кращого товарообігу, для перешкодження нелояльної конкуренції та гарантування мінімуму якості; політика консервації через оптимальну валорифікацію родовищ з метою отримання похідних вищої якості; гарантування свободи торгівлі шляхом скасування законних обмежувальних заходів; проведення законодавчої комерційної уніфікації в межах країни; реорганізація Торгово-промислової палати та товарних бірж; перегляд податків та впровадження фінансових патентів з функцією комерційних прибутків; реорганізація приватного кредиту та сувора регламентація банківської комерції.

У галузі соціальної політики звітував на конгресі К. Іонеску-Олт, який висловився за необхідність захисту робітників у відповідності до постанов Міжнародного бюро праці; раціоналізацію праці на промислових і торгових підприємствах; свободу профспілкових організацій за професією; організацію влаштування робітників через профспілки та Робітничі палати; регламентацію іммігра-

ції іноземних робітників у інтересах національної праці; заснування єдиних Робітничих палат та Вищої ради праці з обраних делегатів Робітничих палат; уніфікацію соціального забезпечення в усій країні; організацію внутрішніми засобами в період кризи і безробіття великих громадських робіт для надання мінімальних засобів існування. Вже в 1931 р. висловлювали думку із приводу конверсії аграрних боргів, тоді як у 1932 р. мала місце вимога генеральної конверсії всіх категорій аграрних боргів, проведення правової конверсії без дискримінації, підтримання приватного характеру у стосунках кредиторів та дебіторів, як і обмеження державою випуску облігацій, гарантій, відсотків²⁷³.

Парламентська сесія 15 листопада заслухала Тронну промову, в якій основне положення становило полегшення для сільськогосподарських класів. Наприкінці року Міністерство фінансів вишукувало можливість отримати зарубіжний кредит, у зв'язку з чим робилися візити до Риму, Парижа та Лондона. Практично наприкінці грудня прийшло рішення про звернення до Франції²⁷⁴. Загалом погіршення ситуації у країні призвело до усунення уряду спеціалістів і на 5 червня 1932 р. уряд відкрив дорогу А. Вайді-Воєвод, який мав сформувати новий уряд до 10 червня 1932 р. 14 червня 1932 р. було розпущено і парламент²⁷⁵.

У 1931 р. внаслідок економічної кризи зафіксовано скорочення посівних площ під пшеницею в Румунії, хоча експорт зерна з Румунії зріс від 336 284 тонн (1930 р.) до 960 314 (1931 р.). Натомість скоротився експорт великої рогатої худоби при зростанні продажу свиней. На непоганому рівні залишалася торгівля яйцями – 1155 вагонів за 250 млн леїв, але низькою кількістю експортованих фруктів – 237 вагонів при вартості 464 млн леїв²⁷⁶. В умовах кризи залишався високим продаж бензину. Для прикладу, в 1928 р. за 8 місяців продали 434 051 тонну, тоді як 1931 р. – 1 007 073 тонни, хоча у цьому в Європі Румунію обганяв СРСР. Доволі помітне скорочення експорту було в лісообробній галузі, адже якщо 1930 р. вивезли будівельного лісу 282 792 тис. леїв, то на 1931 р. ця цифра становила 232 132 тис. леїв²⁷⁷. Та все ж на той час важливішим виглядає питання створення економічного блоку дунайських країн, яке розглядалося Румунією з економічної точки зору і приймалося як шкідливе для власної економіки²⁷⁸.

У своїх спогадах Н. Йорґа писав про ситуацію у країні, коли вже в березні 1931 р. доводилося виставляти військову варту в парламенті через страйкарів. Він же писав на початку вересня про події у Сперіецень (повіт Димбовіца) як про справжнє повстання. На тлі критичної ситуації відбувалася заміна уряду, формування якого король просив здійснити Н. Йорґу 18 квітня 1931 р. Одночасно новий голова уряду вів і перемовини з головами політичних організацій. На початку травня виникла ситуація, створена К. Арджетоюну, що бажав залишатися на посаді міністра фінансів²⁷⁹. Засідання Ради міністрів 16 травня 1931 р. також демонструвало складні сторони в діях уряду. Так, для відправки в Єгипет призначалося охолоджене м'ясо, що знаходилося в Бурдужень та Констанці, належним чином було оцінено і пробну поставку худоби у Францію. Натомість у внутрішньополітичній ситуації важливим ставало питання про розпуск як Легіону архангела Михаїла, так і Залізної гвардії, оскільки арешти антисемітів у Ботошань не дали необхідного результату. У липні 1931 р. виникла складна ситуація із заміною управителя Національного банку, коли Манойлеску зайняв цю посаду, з якої не бажав звільнитися Бурілліану. У серпні 1931 р. мала місце пропозиція К. Арджетоюну створити фонд допомоги для банків обсягом 25 млрд леїв. Держава мала давати гарантію, а до організації фонду залучалися 4 банки. У жовтні того ж року К. Арджетоюну зробив спробу врятувати від банкрутства банк Бланка, перевівши його в категорію державних. Проте ця дія не мала шансів на успіх, а сам К. Арджетоюну стверджував, що не причетний до співпраці з банком. У дійсності вирішити дане питання заважала відсутність коштів, але і ситуація із вкладниками та працівниками залишалася складною не тільки у цьому, але і в інших банках, які потребували оздоровлення²⁸⁰.

Для внутрішньої ситуації стало помітним наприкінці 1931 р. існування напруги. Принаймні у грудні 1931 р. націонал-ліберали почали виступати проти дій уряду в парламенті. До того ж

Н. Йорґа з бесід з М. Йорґа дізнався про чутки, які стосувалися домовленостей І. Ґ. Дуки та К. Ардже-тояну, щодо наміру останнього усунути голову уряду та самостійно почати урядувати в період із 15 лютого. Метою таких дій мала стати передача влади лібералам²⁸¹ восени 1932 р.

Для уряду виникли труднощі, які призвели до рішення Ради міністрів від 14 грудня 1931 р. і появи закону від 29 лютого 1932 р. для регламентації виплат державам, які ввели обмеження на ходіння валюти. Це була відповідь на обмеження, запроваджені в Австрії та Угорщині, в результаті чого тут був заблокований румунський експорт у еквіваленті. Рішенням Ради міністрів від 18 травня 1932 р. валютна торгівля була зосереджена в Національному банку і всі дії з валютою, золотом у монетах та зливках слід було вести через Румунський національний банк. Заборонявся експорт румунської та закордонної валюти. Такі дії уряду, на думку Н. Лупу, виявилися результа-том неспроможності уряду підтримати економіку та фінанси Румунії без зарубіжної допомоги. К. Арджетояну визнавав, що неукладення контракту на позику навесні 1932 р. призвело до падіння уряду Н. Йорґи. Як відомо, угода про нову позику не могла бути укладена до проведення нових виборів, що підтверджувалося і телеграмою Н. Тітулеску від 12 квітня 1932 р. щодо позиції Тардьє в обговоренні контракту про позику²⁸².

У січні 1932 р. К. Арджетояну як міністр фінансів відвідав Париж, але цей візит не дав бажаних результатів, оскільки французькі фінансові кола бажали нових забезпечень під позики. Варто вказати, що на позитивний результат від візиту, який мав тривати до 25 січня 1932 р., Н. Йорґа особливо не сподівався. Проте уряд ще сподівався на позику, оскільки в листі 16 березня 1932 р. погодився на фінансову інспекцію, яку мав очолити Ш. Ріст, співуправитель Банку Франції.

У той період уряд Йорґи-Арджетояну зіткнувся із проблемою сільськогосподарських боргів, які на 1931 р. становили 120-150 млн леїв. Таким чином, у Трансильванії борги в середньому складали 9291 леїв/га, на Буковині – 17 635 леїв/га, тоді як по окремих повітах вони були вищими і найвищі борги були в повіті Сучава (23 238), Брашов (23 832), Северін (24 953). Незадоволення се-лян змусили уряд призупинити примусові виплати боргів на період з 18 грудня 1931 р. до 15 лютого 1932 р. У цей період проводили обговорення закону про конверсію боргів, тож виплати відтермінували ще на деякий час, спершу до 15 березня, далі до 1 травня 1932 р.

Закон про оздоровлення аграрних боргів прийняли 19 квітня 1932 р. Ним передбачалася конверсія боргів для господарств до 10 га на 50%, а решту з 4 відсотками мали повертати впродовж 30 років частковими виплатами. Закон передбачав оздоровлення через скорочення накопичених відсотків для володарів господарств понад 10 га, якщо 60% ішли на інтереси сільського господар-ства. Скорочення вели до 50%, тоді як решту слід було сплачувати впродовж 2,5 років. Мало місце юридичне оздоровлення для господарств понад 10 га, де 60% сплачували впродовж 30 років. Також передбачалося використання примусової санації в обмін на трирічні облигації, за якими сплачували Національному банку. Правда, із 3 864 347 власників-боржників господарств до 10 га, які володіли 9 654 619 га, подали прохання на оздоровлення боргів 2 474 781 (64%), власність яких становила 5 685 568 га (58%)²⁸³.

Загалом слід приймати найвищою точкою економічної кризи саме 1932 р., в якому показники промислової продукції у вартісному виразі скоротилися до 57,7% порівняно до 1929 р. При тому, що у країні скорочувалося виробництво, певний прогрес спостерігався у сфері видобування нафти, оскільки в 1929-1933 рр. воно зросло на 53% в середньому при збільшенні експорту на 107%. Однак результатом стало падіння цін на нафту: 1929 р. 1 тонна нафти коштувала 3348 леїв, а в 1933 р. – 1339 леїв. Інші галузі промисловості мали максимальне скорочення, принаймні вироб-ництво металу скоротилося до 20%, видобування вугілля впало із 3046 тис. тонн (1929 р.) до 1508 тис. тонн (1933 р.). Зменшилося також виробництво споживчих товарів, вовняних тканин, трикотажу до 36-48% докризового рівня. Внаслідок кризи скоротилося число підприємств із 3986 (1928 р.) до 3487 (1933 р.).

Кризова ситуація проявилася в лісовій та деревообробній галузях, що вилилося у зменшення обсягів заготівель деревини та скороченні виробництва пиломатеріалів майже у 3 рази. У

транспорті криза відобразилася у скороченні пасажирських та вантажних перевезень. Криза вплинула на сільське господарство, змусивши уряд вжити заходів для збереження обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. У результаті таких дій зросли посівні площі при падінні врожайності. Зростала різниця між цінами на сільськогосподарську продукцію та цінами на промислові товари. При цьому держава намагалася зберегти стабільно високі прибутки великих виробників сільськогосподарської продукції через встановлення експортних премій. Такі складали 10 тис. леїв за вагон експортованого зерна та 13,5 тис. леїв за вагон борошна, а погашення таких витрат здійснювалося через збільшення податку на печений хліб – 1 лей за 1 кг²⁸⁴.

Високим залишався державний борг країни, який на 1 січня 1932 р. складав 175 369 644 626 леїв. Дефіцит бюджету в 1930 р. становив 1480 млн леїв, у 1931 р. – 2936 млн леїв, у 1932 р. – 7 млрд леїв. У 1932 р. впав на 25% курс промислових акцій. Зменшилися вклади в банках із 35,7 млрд (1930 р.) до 10,4 млрд леїв. Мали місце банкрутства великих банків та поглинення одних банків іншими²⁸⁵, що призвело в 1928-1932 рр. до їх скорочення з 1122 до 873.

Однією із проблем у діяльності уряду наприкінці 1931 р. залишалося врегулювання спірних питань з Угорщиною. У цих проблемах намагалися також використовувати і церкву, що відкидалося румунською стороною. Проблема церкви піднімалася в Орадя-Маре, будучи пов'язаною з 700 тис. вірних реформаторській церкві, адже уряд бачив вирішення проблем угорців у Румунії виключно з позиції інтересів держави. Тим паче, що єпископ з Орадя затверджувався урядом, а платня йшла з бюджету. В уряді також бачили реформістську церкву для Банату засобом, який у тих умовах мав послабити регерманізацію швабів та мала служити сполучною ланкою для угорських анклавів. Також розглядалося питання про зміну центру єпископії, яким бачили Тімішоару та вважали передчасним рішення про створення реформаторської єпископії в Орадя-Маре. Тільки в жовтні 1932 р. на Національному церковному конгресі було прийнято рішення щодо відновлення єпископії православної церкви для Марамуреша в Сіґету-Мармаціей. З боку Міністерства сільсько-кого господарства та володінь у відповідь на прохання виділила оброблювану землю у громаді Тулча повіту Бігор та велася мова про виділення лісової ділянки²⁸⁶.

Уряд націонал-церееністів критикувався опозицією за прорахунки в доборі посадовців. Так, у березні 1932 р. розгорнувся скандал навколо генерала А. Чігоскі, ім'я якого використовували для критики уряду націонал-церееністів за крадіжки в армії та звинувачень на адресу Ю. Маніу. Причиною скандалу було порушення в забезпеченні армії новим артилерійським озброєнням. Фактично таким чином розпочалася справа «Škoda», що переросла в судовий процес²⁸⁷.

Свою роль зіграв рапорт Ш. Ріста про умови фінансування Румунії. У квітні – травні 1932 р. фінансова ситуація в Румунії суттєво погіршилася. Уряд вживав заходів, які сприймалися як антинародні. З цієї причини 20 березня 1932 р. ЦК КПР провів нараду делегатів синдикатів залізничників та створив Центральний комітет дії залізничників для координації дій залізничників у країні. Секретарем комітету став Ґ. Георгіу-Деж. 23-24 квітня 1932 р. в Бухаресті відбулася конференція залізничників, а 29 травня – конференція в Ґалаці з метою створення комітетів дії. Практично на травень 1932 р. посилювався вплив комуністів у організаціях соціал-демократів у Бухаресті, Яссах, Ґалаці, Клужі, Арадї, Дежі. З боку уряду підтримувалися зустрічі з Ш. Рістом, одну з яких Н. Йорґа провів 25 квітня. Власне, тоді доводилося розмірковувати стосовно великої заборгованості, в тому числі у виплаті зарплат викладачам. Через В. Попа Н. Йорґа ставив до відома К. Арджетоюну про вимогу Ш. Ріста зменшити бюджетні витрати шляхом скорочення службовців. Правда, в опозиції протестували проти контролю з боку французів. Обговорювалося виконання плану А. Тардье попри всі складнощі²⁸⁸.

Засідання уряду 16 травня 1932 р. продемонструвало фінансові складнощі, адже К. Арджетоюну вимагав перенести громадські і повітові вибори, на які слід було витратити 300 млн леїв. Тоді ж обговорювалися і проблеми угорських претензій стосовно фонду Ґожду²⁸⁹. В уряді розраховували на використання державного кредиту та закордонної позики для виплати зарплат

і пенсій. При цьому виходом вважалося скорочення на половину зарплатні. Станом на 26 травня залишалися несплаченими близько 160 млн леїв. Виникали і проблеми в армії. Із приводу фінансового становища у країні, власне невиконання військовослужбовцям, під керівництвом короля було скликано засідання уряду, де стався конфлікт між К. Арджетою та генералом Амза з наступним втручанням короля. Складнощі, що виникли на даному засіданні, стали причиною відставки Н. Йорґі та початку боротьби за владу, коли у пресі називалося імовірним прихід до влади Н. Тітулеску чи націонал-лібералів²⁹⁰.

Невдоволення становищем у країні виявляли також інші категорії працівників, робота яких оплачувалася з бюджету. До протестного руху долучилися вчителі. Фактично це призвело до завчасної кризи уряду Н. Йорґі. У газеті «*New York Times*» від 29 травня 1932 р. відзначалося, що рапорт Ш. Ріста став підставою для демісії уряду «спеціалістів». Результатом став прихід до влади уряду А. Вайди-Воєвод. Щоправда, перше рішення короля стосувалося спроби створити коаліційний уряд Н. Тітулеску, якого терміново викликали до країни. Однак його відмова і визначила вибір короля. Фактично уряд А. Вайди-Воєвод був «урядом виборів» і реально відповідав інтересам кл. наближених до короля. У питанні повернення зарплат і пенсій цей уряд у пресі іменували таким, що відстоював інтереси французьких кредиторів та Національного банку, правда, сподівалися на виплату у травні – червні зарплат. В іншому виданні припускали можливий приїзд Ш. Ріста в липні для укладення нового договору. 18 червня 1932 р. Секретаріату Ліги Націй було направлено листа із проханням про технічну допомогу у справі виправлення економічної ситуації і фінансування країни та давалася обіцянка про проект великої фінансової реформи у країні. Правда, до кінця не було ясним, яким чином проводитимуться заходи з відновлення економіки. У відповідь на лист було направлено до Бухареста групу експертів у складі Й. Авенола, А. Ловдейла, К. Вішоюну для вивчення ситуації та прийняття рішення про контакт із урядом. Правда, крім міністрів, участь у зустрічах брали І. Г. Дука, Д. Бретіану, Н. Лупу. На таких зустрічах, однак, не вдалося виробити єдиної позиції, що дало підстави Й. Авенолу заявити, що Румунія потребує технічної, а не фінансової допомоги. У результаті 21 липня 1932 р. уряд направив нового листа секретаріату Ліги Націй, якого склав на основі розроблених експертами рекомендацій. Для Румунії залишалося завданням відновлення економічної ситуації з використанням природних багатств країни для міжнародних проектів, як і проведення фінансової реформи з метою нової системи державних фінансів та стабілізації бюджету. У цій системі відігравали роль податки, а також намір прилаштувати Румунії адміністративне життя до нових економічних умов, як і встановити рівновагу бюджету та план дій на перехідний період.

Проте в даний період уряд опинився у складній ситуації під час виборів, де були присутні 16 партій. Уряду вдалося зі складнощами забезпечити більшість у парламенті і це дало підстави королю дозволити А. Вайді-Воєвод сформувати уряд та 12 серпня 1932 р. проголосити в парламенті програму уряду. Правда, ні цей, ні два наступні уряди націонал-цереїстів не створили умов для збереження влади за НЦП²⁹¹.

Якщо в червні Ш. Ріст передав уряду перший рапорт, у якому містилися загальні зауваження із приводу фінансової ситуації в Румунії, то в серпні надійшов другий рапорт із рекомендаціями щодо дій уряду. Так, порадою було вирівнювання бюджету будь-якою ціною, дотримання виплат за зобов'язаннями перед іноземними кредиторами, а також містилася рекомендація реорганізації державної бухгалтерії для покращення господарювання та знання фінансової політики. Рекомендували уряду знизити податки до можливого для сплати розміру. Передбачали і заходи у справі збору податків з метою вчасного їх внесення та раціонального використання праці службовців Міністерства фінансів.

У липні 1932 р. парламент було розпущено та призначено нові вибори, у зв'язку з чим і скликалися палати парламенту. Так, у Тронній промові король виголосив завдання уряду виборів, яке полягало в забезпеченні вільних виборів і дотримання Конституції в першу чергу, тоді як перед політичними партіями та групами ставилося завдання добитися максимально можливої

співпраці для вільних виборів, для забезпечення інтересів нації. Разом з тим король ставив перед урядом завдання вжиття заходів з покращення становища фінансів, щоб мати змогу забезпечити платню службовцям і пенсіонерам, економічного та фінансового відновлення країни. Перед політиками ставилося завдання подолання наслідків кризи в економічній сфері, збереження експорту, підтримання стабільності національної валюти, виконання міжнародних фінансових зобов'язань. Турботу уряду про виконання завдань король намагався розділити між усіма політичними силами країни. Також констатував наявність добрих відносин з усіма країнами. Співпрацю з союзниками та Лігою Націй названо умовою збереження загального миру²⁹².

Наприкінці серпня 1932 р. до Румунії прибула друга група експертів у складі О. Німайра, Дайраса, Д. Кемпнера, Гудшільда, Д. Нолла, які мали виробити програму економічного і фінансового відновлення на основі листа, направлено до Секретаріату Ліги Націй 21 липня 1932 р. Практично висновки комісії значною мірою залежали від рапорту Ш. Ріста. Перша оцінка, яку склали експерти, стосувалася складного фінансового становища Румунії, викликаного некомпетентністю та порушенням норм управління фінансами. Саме тому їх думка стосувалася спрямування основних зусиль на реорганізацію публічних фінансів. Так, серед заходів було скорочення бюджету, прилаштування податкової системи до нового варіанту прямих податків, інтенсифікації збору податків, від чого мала залежати економіка.

17 вересня 1932 р. комісія направила листа з висновками уряду, де рекомендували провести зміни в системі фінансів. Висновки комісії особливо не відрізнялися від висновків комісії Ш. Ріста: рекомендували економити, здійснювати виплати платні відповідно до щомісячних інкасацій, проведення скорочення в середовищі осіб на державному бюджеті, укладення угоди з Лігою Націй, здійснення регулярних виплат по позиках. Одночасно внесли і пропозиції щодо зміни положень закону про конверсію аграрних боргів. Як відповідь на останнє з'явилися пропозиції модифікації згаданого закону та відбулося призупинення дії закону про конверсію боргів урядом. Вже за новим законом розрахунок по боргах мав становити 18 місяців, тож інтереси боржників новий варіант закону, прийнятого в жовтні 1932 р., не враховував. Таким чином, у звітах Ш. Ріста, як і у звітах його наступника, рекомендації для оздоровлення фінансів країни мали однаковий висновок – жорстка економія, скорочення державного бюджету, збільшення податків²⁹³.

При обговоренні проблеми конверсії аграрних боргів у парламенті згадували про тиск зарубіжних кредиторів, що робили ліберали Д. Бретіану і Г. Тетереску, називали антидемократичним виправлений закон та невідповідним програми НЦП (др. Н. Лупу). Тим не менше, пропри розбіжності в поглядах на закон, за нього 6 жовтня 1932 р. проголосували 201 «за» і 116 «проти»²⁹⁴.

У вересні 1932 р. уряд А. Вайди-Воевод представив у парламенті закон про негайні фінансові заходи з метою добитися якнайбільше можливого зниження дефіциту загального бюджету на 1932 р. Власне, з вересня 1932 р. робилися спроби провести ревізію бюджетів усіх міністерств, самостійних управлінь, самостійних кас, які підтримувалися загальним бюджетом для визначення неприпустимих витрат. Уряд мав намір провести це шляхом звільнень і скорочень зарплат, обмежень інших витрат, зокрема тих, що йшли на соціальні та культурні потреби. Одночасно в уряді мали намір використовувати на адміністративних посадах професорів, які втратили кафедри в гімназіях чи університетах²⁹⁵.

19 вересня 1932 р. в Женеві розпочалася 47 сесія фінансового комітету Ліги Націй, на якій виробили текст угоди про технічну співпрацю румунського уряду та Ліги Націй. Замість Н. Тітулеску, який демісіонував через конфлікт із прем'єром А. Вайдою-Восвод, Румунію представляла делегація на чолі з В. Маджару, якій довірили підписати угоду. Завдяки такій під фактичний контроль ставилися дії уряду у фінансовій сфері, тоді як уряд Румунії брав перед Лігою Націй зобов'язання провести фінансову реформу, вирівняти бюджет під наглядом представника Ліги Націй. Термін дії угоди міг бути встановленим на 5 років, упродовж яких мали провести внутрішні реформи. Цю ситуацію Н. Лупу трактував як вказівку щодо дій суверенній

державі і вважав, що уряд ризикував, підписуючи подібну угоду. При цьому порядок виконання умов угоди міг налаштувати проти уряду різні соціальні групи.

Всередині уряду та НЦП обговорення умов угоди призвело до непорозумінь і мали результатом внутріпартійну кризу. Зокрема, мав місце конфлікт між Г. Юніаном та керівництвом партії. Перший виступав за широку конверсію аграрних боргів та девалоризацію лея, що і призвело до протистояння з урядом, який мав за будь-яку ціну підтримати стабілізацію. Навіть незгода мала місце на рівні Ю. Маніу й І. Мігалаке, де єдність партії протиставлялася проблемі аграрних боргів. Усе ж результатом кризи стало виділення прихильників Г. Юніана й утворення Радикал-цереністської партії. В уряді протистояння призвело до ослаблення позицій, у тому числі й через конфлікт А. Вайди-Воевод з Н. Тітулеску в питанні угоди з СРСР. Разом з тим дискусія в уряді з приводу угоди з Лігою Націй не дала позитивного результату. Проте самому В. Маджару було дозволено вести переговори з Лондоном та Парижем для впорядкування стосунків із закордонними кредиторами.

Кризова ситуація склалася і в самій делегації, що стало результатом демісії 7 жовтня з делегації В. Маджару й І. Луґошану. Відмова уряду А. Вайди-Воевод підписувати угоду викликала негативну реакцію в середовищі зарубіжних кредиторів. У цьому відношенні уряд Франції через Міністерство закордонних справ та румунське посольство в Парижі висловив стурбованість погіршенням ситуації. З боку короля ситуація мала вирішуватися шляхом зміни уряду, але при цьому звільняти Н. Тітулеску король не збирався, оскільки той володів широкими зв'язками. Власне, в уряді, який утворили 20 жовтня на чолі з Ю. Маніу, Н. Тітулеску знайшов посаду. Змінювалася і ситуація з угодою, яку слід було підписувати задля внутрішнього спокою у країні. До того ж скорочення витрат на армію, адміністративний апарат, юстицію та поліцію не передбачали. У галузі освіти при збереженні функціонування початкової, обмежували середню та вищу у фінансовій підтримці. Поки вирішувалося питання з угодою, осінь 1932 р. стала найскладнішою у фінансовому відношенні тим паче, що зростали розміри зовнішніх виплат Румунії, що вело до бюджетного дефіциту. У грудні 1932 р. уряд провів через парламент закон про виняткові фінансові заходи в 1932 р. з продовженням дії закону до 31 березня 1934 р., де встановлювалося максимальне число державних службовців, управлінь, інших служб, які утримували на кошти бюджету. 5 грудня 1932 р. урядом було підтверджено повноваження Р. Обоїна, технічного радника при Національному Банку та продовжено переговори з Лігою Націй. Правда, з боку Ліги Націй змінюва-лися умови угоди, що унеможливило для Ю. Маніу її підписання. Крім того, уряд не міг виконати умови для вирівнювання бюджету, і це стало причиною рішення Ю. Маніу відмовитися від управління країною, яке він прийняв у грудні 1932 р.

Почергове перебування при владі уряді А. Вайда та Ю. Маніу супроводжувалося вжиттям заходів та прийняттям низки законів. Так, у 1932 р. урядом було анульовано результати тогорічних виборів для Робітничо-селянського блоку. У квітні 1932 р. урядом було ухвалено закон про кон-версію сільськогосподарських боргів, яким передбачалася негайна сплата більшої частки боргу з наданням наступних пільг по виплаті за решту частини. З тим, щоб обмежити страйковий рух ро-бітників, урядом Ю. Маніу було прийнято закон про створення трудових палат (листопад 1932 р.), яким вводився примусовий арбітраж для вирішення трудових конфліктів. Цей закон було вжито до реалізації в тих частинах країни, де мали місце високі борги. Фактично закон використовувався для боротьби боржників із кредиторами і доволі часто позивачі вигравали.

У серпні 1932 р. обговорювалося питання зміни закону про організацію місцевої адміністрації. Саме тоді порушувалося питання про діяльність інтеримарних комісій. Власне, їх називали причиною тісних стосунків між населенням та органами влади. При цьому критикувалися численні зміни, які відбувалися в адмініструванні останнього часу і які перетворили адміністрацію на лабораторію. Принаймні так сприймалася діяльність інтеримарних комісій, які з'являлися з появою нового уряду. При цьому відбувалися суттєві зміни в системі адміністрування, префекта, за новим законом, наділяли значно більшими повноваженнями, що могло суттєво завадити місцевій

автоно-мії, перетворивши її в ілюзію. Критерії, за якими діють у визначенні адміністративних підрозділів, полягають у географічному розташуванні, кількості мешканців, необхідних прибутків, але не звертають увагу на економічні критерії. Для кращого управління, вважав депутат Е. Мартон, слід об'єднувати громади з населенням, яке розмовляє однією мовою. Позитивним вважав, що для проведення виборів адміністративних, повітових і громадських рад, необхідний термін скликання виборчого корпусу вкладався у 3 місяці²⁹⁶.

Кризове становище в економіці висвітлювалося депутатами та сенаторами в парламенті з метою вироблення певного рішення для покращення ситуації. Так, 19 серпня 1932 р. сенатор Й. Віговіч аналізував економічне становище у виборчому окрузі Ясси. Ним було відзначено кризову ситуацію в лісорозробній галузі, викликану також будівельною кризою в Німеччині, радянською конкуренцією та збіднінням власного населення. Це призвело до скорочення числа працюючих фабрик і пилорам. Склади фабрик були заповнені товаром, який неможливо збути. Більшість же працівників залишалися незайнятими.

Відзначав сенатор також кризову ситуацію в текстильній галузі, наголосивши, що криза тут почала розгортатися з 1928 р. і досягла свого піку на 1930 р. Практично це призвело до зупинки виробництва, що не торкнулося тільки поодиноких фабрик. Занепало виробництво млинів через падіння цін на зернові, як і два роки не працюють цукроварні. Навіть броварні не виробляють третини колишніх обсягів виробництва. У цій ситуації вважав, що уряду потрібно вирішити питання з наданням допомоги промисловості, але без навантаження на державний бюджет. При цьому допомога мала бути терміною, щоб остаточно не розвалився економічний регіон. Певні сподівання покладалися на оголошений урядом Промисловий кредит.

Поряд із промисловістю занепадала і торгівля, прикметною рисою чого став вихід з ринку селянина як покупця. Впав ринок збуту зернових, особливо, що стосувалося їх продажу на експорт. Як приклад було наведено скорочення продажу кукурудзи на Чернівецькому ринку, обсяги якого в 1927 р. становили 30 тис. вагонів, у 1928 р. – до 10 тис. вагонів, а в 1929 р. – вже 6 тис. вагонів. Подібну ситуацію відзначено і з продажем ячменю та проса. Кризові явища мали місце у фіскальній та соціальній сферах. Для відновлення експорту необхідним вважалося регламентувати контроль девізів з Чехословаччиною, Німеччиною, Польщею. Також від Польщі слід було добиватися зменшення ціни фрахту за транзит до Данціґа, Гдині і Кеніґсберґа. Централізацію експорту зернових мали здійснити через Союз експортерів і забезпечити їх роботу на півночі країни. Мова йшла про закриття зернової біржу в Чернівцях. При цьому зі 130 експортерів з Чернівців лише 30 перебували в Союзі експортерів. Скрутним визнавався стан дрібних промисловців і ремісників, які перетворювалися в окрузі Ясс на безробітних, як врешті і в більшості інших провінцій. Необхідною названо і зміну закону про конверсію боргів²⁹⁷.

Закон про оздоровлення аграрних боргів пішов на обговорення в жовтні 1932 р. і вважався окремими депутатами проявом фінансової кризи. Відзначалося можливе руйнування системи кредиту в результаті пропонованого К. Арджетою проекту. Депутат Й. Фішер не вважав, що закон про конверсію боргів дасть позитивний результат, але, на його думку, необхідно відновити кредит. Варіант закону допускався як засіб оздоровлення економічного життя, тому депутати від Єврейської партії вважали його прийняття основою для дискусії. Подібну позицію висловлював і М. Ебнер²⁹⁸.

Пошуки шляхів виходу із кризи змушували вибирати різні варіанти, в тому числі і підбирати бажаний склад уряду. Так, у серпні 1932 р. М. Вайсман у Палаті депутатів говорив про наявність економічної кризи та відсутність єдності в політичних, перш за все парламентських колах. Також відзначав складну ситуацію з виборами, які можуть не виявити настроїв у суспільстві. Вів далі мову про євреїв у Румунії, відзначаючи їх розпорошеність між різними партіями, відсутність у партій програм для національних меншин. Говорив про успішність виборів для Єврейської партії, яка отримала 67 тис. голосів, попри те, що виступала самостійно. Визнавав необхідність дій уряду в галузі економіки, звертаючи увагу на те, що промисловість захищена лише митними тарифами. Власне, уряду бажав дотримуватися девізу Алба-Юлії в поєднанні з гаслом уряду²⁹⁹.

У серпні 1932 р. обговорювалося питання «відновлення приватного кредиту» за участю депутата А. Вайса, який відзначив появу закону про попередню угоду 1929 р. скрутними обставинами для румунської торгівлі. 7 жовтня 1932 р. депутат А. Вайс висловився стосовно модифікації закону про попередню угоду як про закон, що базується на традиційних засадах румунського права та визначає права боржників і захищає права кредиторів. При цьому визнавав, що необхідно змінити закон, оскільки не існує іншого легального способу нормалізації комерційного кредиту³⁰⁰.

В умовах економічної кризи прийняття державного бюджету створювало проблеми міністру фінансів. Так, на 1932 р. В. Маджару так і не зміг добитися від Голови Ради міністрів дозволу на скорочення чиновників, щоб зменшити бюджет на 15 млрд леїв. Фактично бюджет мав становити 22 млрд леїв і для покриття цих витрат мали намір збільшити податки. Разом з тим обмеження у витратах на платню чиновникам були зроблені за розпорядженням Міністерства фінансів, яким одній особі забороняли обіймати кілька посад. Чи не першим, хто зайнявся цією проблемою, стало Міністерство освіти³⁰¹. Проблемою для уряду наприкінці 1932 р. стало затягування обговорення Тронної промови в парламенті, з яким мали виступити і представники владної сили, й опозиції, до якої належали К. Анджелеску, А. Авереску, Г. Філіпеску. Лише після цих дебатів можливим був початок обговорення необхідних законів³⁰².

12 грудня 1932 р. до Бухареста прибув Рожер Обоен, технічний радник Національного Банку, який провів переговори з міністром торгівлі та мав проводити 13 грудня переговори з міністром фінансів і управителем Національного Банку Румунії³⁰³. Саме в 1932 р. порушувалося питання про прихід до влади уряду Н. Тітулеску, який спільно з О. Гоґа, Г. Юніаном і Н. Лупу буде опікуватися інфляцією. Така політика проводилася задля порозуміння з Англією з метою завдання удару Франції³⁰⁴.

Січень 1933 р. став часом непорозуміння між міністром фінансів В. Маджару та військовим міністром із приводу видатків. При цьому проблема виникла в період пошуку домовленостей з Лігою Націй, коли Ю. Маніу не поспішав оголошувати результати переговорів. Та все ж у січні 1933 р. урядом було підписано із представниками Ліги Націй угоди щодо «консультативно-технічної співпраці» (Женевський план), що зобов'язувало Румунію виплачувати іноземні борги та відсотки за позиками. Згідно з угодою, мало бути проведене скорочення заробітної плати робітникам та службовцям, збільшення податків, запровадження засобів для зняття заборгованості з селян. Цей план викликав гостру критику з боку КПР, як план не оздоровлення економіки Румунії, а отримання прибутків групою монополістів, взяття країни під контроль іноземним капіталом. Власне, «Женевський план» став результатом намірів уряду вийти із кризи, здійснивши позику для розрахунку за державний борг. На початку 1933 р. План консультативно-технічної співпраці було розроблено групою експертів на чолі з Ш. Рістом та був запропонований під позику для розрахунку з державним боргом у 141 млрд леїв³⁰⁵.

За цим планом уряд мав реорганізувати фінанси шляхом вдосконалення фіскального апарату, методів збирання податків, відновлення бюджетної рівноваги шляхом зменшення чи припинення виплати заробітної плати, перевірити організацію, кадри і метод набору службовців державних підприємств для скорочення їх чисельності на 30%. 17 січня 1933 р. затверджено «жертвону криву», за якою зарплату скорочували на 10-12,5%. Міністерство фінансів погоджувалося на сплату зовнішнього боргу та у своєму повідомленні зазначало, що «Румунія ніколи не допускала думки про невиконання своїх зобов'язань і впродовж 1931 та 1932 рр. пішла навіть на певні жертви, не виплативши зарплату службовцям, пенсій пенсіонерам, щоб продовжувати виплачувати зовнішні борги». У дійсності рішення уряду призвели до погіршення становища низькооплачуваних категорій службовців, скасування підвищень у платні вищим категоріям викладачів та вчителів, обмежень у прийнятті на роботу³⁰⁶. Вірогідно, що така ситуація і була однією із причин пропозиції А. Келінеску в Палаті депутатів (5 квітня 1933 р.) про зміцнення місцевих бюджетів і незалежності їх від державного, щодо раціонального розподілу комунальних прибутків³⁰⁷. У березні 1933 р. в парламенті перед урядом ставили питання угоди зі «Škoda», у зв'язку з чим

згадувалися імена генерала А. Чігоскі та генерала С. Попеску, оскільки після трирічного терміну та всіх виплат не було отримано обіцяних гармат. 23 березня 1933 р. в парламенті дане питання порушив др. Н. Лупу. Його запит того дня підтримали Г. І. Дука та О. Гоґа, і загалом обговорення даного питання тривало і на початку квітня, поєднуючись із аналізом дій та пропозицій Ш. Ріста. Дещо пізніше, після зміни урядів і приходу до влади націонал-лібералів у квітні 1934 р. порушувалося питання у справі «Škoda», яке вважали не єдиним подібного плану³⁰⁸.

14 січня 1933 р. після термінового відкликання Н. Тітулеску до країни Ю. Маніу робив спроби залишити уряд. Урядова криза вирішувалася королем у варіанті повернення до влади А. Вайди-Воєвод. Правда, за своїм складом новий уряд виявився урядом Маніу без Маніу та Міґалаке. Не обійшлося без втрат у НЦП і 16 січня 1932 р. А. Поп з Тімішоари оголосив про вихід з партії на підставі невдоволення змінами. Сам Ю. Маніу по своїй демісії просив депутатів парламенту підтримати новий уряд. Зарубіжна преса розцінювала загальну ситуацію в Румунії як таку, коли фінансова й економічна реформи у країні були необхідністю, а деякі німецькі газети вважали складнощі у внутрішній політиці Румунії наслідком політики з Женеви³⁰⁹.

16 січня 1933 р. відбулося засідання ради Міністрів для обговорення питання про підписання угоди щодо технічної співпраці з Лігою Націй. Так встановлювали терміни, варіант представництва Ліги Націй, характер угоди, додавання економічної угоди. Міністр промисловості і торгівлі І. Луґошану отримав повноваження підписати в Женеві угоду терміном 3 роки з можливістю продовження, визначення делегата Ліги Націй як експерта або радника, але не представника, укладення консультативної угоди, відсутності економічного плану.

Сама угода була підготовлена у 3-х частинах, з яких перша була, власне, угодою про співпрацю. Друга частина містила програму й етапи фінансової реставрації, а третя складалася з чотирьох листів, які доповнювали угоду, деталізували статус фінансового радника та експертів, виконання їх завдань, спосіб співпраці з технічним радником при Національному банку. В умовах містилася вимога проведення реформ: фінансової, адміністративної, податкової, відновлення контролю за діями міністра фінансів у сфері встановлення нових витрат. Також уряду надавалося право застосовувати негайні адміністративні заходи у справі вилучення залишків по податках та вивчити умови відбору державних службовців. Визначено було повноваження фінансового радника.

Текст угоди передали на узгодження Ради Ліги Націй на засідання, що мало відбутися 28 січня 1933 р., де його представили в позитивному світлі. Практичним результатом визначення позиції Румунії стало підписання 6 січня 1933 р. угоди між Румунією та Німеччиною, що дало можливість обговорити питання імпорту в Німеччині. 10 січня 1933 р. було підписано німецько-румунський протокол у Берліні стосовно кредитування. Крім того, зверхність і контроль Ліги Націй над діями румунського уряду змусили визначити контрольну дату – 1 вересня 1933 р. 18 лютого 1933 р. угоду врешті підписали і на її основі вже в перші місяці 1933 р. призупинили плату 675 млн леїв, а з 1 квітня 1933 р. на термін трьох бюджетних років – 1533 млн леїв щороку.

Фактично іноземні кредити обмежили можливість уряду вирівняти бюджет та разом з тим змушували уряд іти на непопулярні заходи³¹⁰. У цьому відношенні Н. Лупу звертає увагу на те, що виступи робітників впродовж 1933 р. не дали змоги уряду втілити Женевський план³¹¹. До цього додамо, що уряд, а власне А. Вайда-Воєвод, військовий міністр Н. Самсонович, міністр внутрішніх справ Г. Міронович були тими, хто приймав рішення в умовах страйку залізничників депо «Гривіца». Долучилися до обговорення питання міністр праці Д. Р. Іоаніцеску та міністр сполучень Е. Мірто. Після консультацій із представниками політичних партій А. Вайда-Воєвод у ніч на 4 лютого 1933 р. подав до парламенту закон про стан облоги. У Палаті депутатів проект зібрав 202 голоси «за» і 43 «проти», а в Сенаті 111 «за» й 1 «проти». Офіційно голосували проти закону депутати від СДПР, ЦП (др. Н. Лупу) та група депутатів від НЦП. Саме прийняття урядом рішення щодо запровадження стану облоги давало підстави Н. Лупу стверджувати, що уряд зберігав рішучість дотриматися умов Женевської угоди. Крім того, дії уряду вилилися у відкриту боротьбу проти страйкарів, які здійснили 16 лютого в майстернях депо «Гривіца». Про події у Гривіці А. Келінеску зазначав, що урядові дії призвели до 3 вбитих і 40 поранених з боку робітників³¹².

Після вирішення справи страйкарів уряд змушений був приймати цілу серію законів для модифікації фінансової системи країни. Серед законів були: закон про скороченню бюджетних виплат громадським службовцям, закон про регламентацію аграрних і міських боргів, закон про тимчасове призупинення та зміну шкіл. У першому законі передбачали обмеження зарплати на 10-12%, що пояснювалося небажанням скорочувати чисельність персоналу. Крім того, в березні 1933 р. в парламент вносився проект бюджету на 1933-1934 рр., який розроблявся, представлявся й обговорювався в напруженій атмосфері.

Тоді ж визначили залежність у виплаті зарплат від нових переговорів у вересні 1933 р. Власне, рішення стосувалося нової економії. На місце скорочення зарплати приходила тенденція скорочення місць, реорганізації шляхом ліквідації інституцій і служб. В. Маджару продовжив переговори із зарубіжними кредиторами, вважаючи їх можливим засобом від ускладнень. Та все ж бюджет 1933-1934 р. був скорочений у порівнянні з попереднім більше ніж на 5 млрд леїв. При цьому зменшення бюджету не відбулося у сфері військового міністерства та Міністерства внутрішніх справ. Суттєво, проти бюджету 1930 р., урізали фінансування Міністерства праці та охорони здоров'я (600 млн леїв або 52,10%). Також скоротили на 52,26% бюджет Міністерства освіти, культур і мистецтв. Саме це стало причиною призупинення діяльності 16 учительських шкіл, 220 кафедр у середній та 75 кафедр у вищій школі, а також скорочення бюджету Румунської опери Бухареста і Клужа, як і закриття 3 Національних театрів. Існували складнощі зі стягненням податків з селян за 1931 і 1932 рр., хоча новий закон дозволяв відстрочку на 5 років. Ним замінили конверсію сільськогосподарських боргів, давши можливість піддавати конверсії 50% боргу в господарствах до 10 га, 33% боргу – для землевласників 10-50 га та 25% – понад 50 га. Уряд продовжив спроби запровадити дію угоди із кредиторами і в останні дні роботи парламенту подав на обговорення та ратифікацію Угоду про технічно-фінансову співпрацю з Лігою Націй. Правда, ситуація із залізничниками та нафтовими робітниками січня – лютого 1933 р. змусила уряд НЦП вичікувати кращого часу та і згідно з угодою виплата у 3500 млн леїв призупинялася.

Дебати із приводу ратифікації угоди були бурхливими. Уряд подавав угоду у вигідному для себе світлі, як умову для вдалої реорганізації фінансів, а саму технічну співпрацю називали основою стабільності і послідовності у фінансовій політиці та допомогою проти загрозливих тенденцій у зв'язку з монетарною та фінансовою проблемою, що діятиме проти фіскального дефетизму й інфляційної загрози. Разом з тим зберігалася загроза проведення урядом нових скорочень.

Практично всі опозиційні партії оголосили про відмову ратифікувати угоду. Тут головним аргументом служила загроза встановлення іноземного контролю над фіскальною бюджетною системою. У зв'язку з цим І. Ґ. Дука 3 березня 1933 р. звертався до короля. У парламенті він зробив заяву про погану поінформованість зарубіжжя щодо ситуації в Румунії та характеризував як невдале господарювання націонал-цереністів. Н. Лупу називав угоду вигідною зарубіжним кредиторам. Проти угоди виступали Ґ. Юніан та К. Арджетоану, який був проти встановлення контролю з боку зарубіжних експертів. Критика угоди пролунала з боку представника соціал-демократів Л. Редечану, який вважав її виключно допомогою у справі збереження банків. Тим не менше по три-валій дискусії Палата депутатів проголосувала по ратифікації 155 – «за» та 64 – «проти»³¹³. Зазначимо, що саме голосування продемонструвало ослаблення позицій уряду А. Вайди-Воєвод.

Після голосування за угоду уряд не поспішав запускати ратифікацію в Секретаріаті Ліги Націй. Хоча термін був 30 квітня 1933 р., його подали 18 травня, пояснивши затримку дебатами в парламенті. На засіданні 26 травня 1933 р. Рада Ліги Націй схвалила резолюцію, визнавши дійсною угоду, укладену з Румунією, проте ратифікація угоди не означала її негайного виконання. При цьому надходження до бюджету продовжували падати, що робило неможливим вирівнювання бюджету.

Практично перші 4 місяці бюджет 1933-1934 рр. мав надходжень на 168 млн леїв менше проти такого періоду 1932-1933 рр. та на 2030 млн леїв менше очікуваного в бюджетному році.

Вже 30 травня 1933 р. Асоціація нафтових промисловців прийняла рішення щодо денонсації Паризької конвенції³¹⁴, яка набула чинності 1 січня 1933 р. та якої румунські і зарубіжні нафтові компанії мали дотримуватися паритету на рівні позицій 1 липня 1931 р. та 30 червня 1932 р.

Певні складнощі існували у сфері експорту сільськогосподарських продуктів. У цій справі ситуація була схожою з Угорщиною і Польщею, у зв'язку з чим скликалися конференції як у Будапешті, так і у Варшаві, та мали намір провести конференцію в Бухаресті в червні 1933 р. Фактично ситуація нагадувала про існування протистояння аграрних та індустріальних країн. У червні 1933 р. в Лондоні почалася світова економічна конференція, де Румунію представляв міністр фінансів В. Маджару. Після своєї доповіді по ситуації в Румунії В. Маджару просив про конверсію зовнішніх боргів, вважаючи, що без неї аграрні країни-боржники будуть поставлені в умови неможливості платити по боргах. Після тижнів дискусій конференція виробила постанову на основі рекомендацій делегацій Франції, Англії, Італії, Румунії. Визнавали, що вирішення проблеми боргів може бути необхідною в разі відновлення балансу. Угоди мали, за резолюцією, укладатися на основі можливостей позичальників їх оплачувати. Країни-позичальники мали виробляти програми відновлення економіки і фінансів та створення у країнах організацій, які би представляли різні категорії кредиторів на короткий чи тривалий термін та використання організацій для підтримання зв'язків, які мали служити виконанню завдання. Важливість самої резолюції полягала в тому, що врешті визнали потребу прилаштувати обов'язки позичальників до дійсних обставин³¹⁵.

Заходи, яких вжив уряд для піднесення прибутків держави, не вирішували проблеми, але поглиблювали загальне невдоволення у країні. 17 липня 1933 р. уряд розпочав процес проти учасників руху січня – лютого 1933 р. Це накладалося на невдоволення населення і проявлялося у ворожості до Женевської угоди. Крім того, уряд бажав дострокового скликання конференції за участю представників кредиторів для вивчення можливостей укладення угоди. В умовах наро-стання погіршення економічної і фінансової ситуації та політичної атмосфери уряд А. Вайди-Воєвод в односторонньому порядку скасував 15 серпня 1933 р. виплати по закордонному боргу. Це рішення прийняли на основі доповіді міністра фінансів. Таким рішенням намагалися звільнитися від зобов'язань. Однак це означало недовір'я Женевського плану, виконання якого було чи не головним у програмі правління уряду А. Вайди-Воєвод. Проте цей крок був результатом економічно-фінансових труднощів та погіршення політичної ситуації. Негативною була реакція як у пресі, так і в середовищі політиків³¹⁶.

Відмова від сплати викликала енергійні втручання з боку країн кредиторів. Вже 17 серпня посол Франції передав уряду звернення МЗС щодо підтвердження рішення про відмову від сплати. 18 серпня мало місце ще одне звернення стосовно ускладнення становища в Румунії. 18 серпня посол Великої Британії представив МЗС ноту протесту проти зупинення виплат та просив уряд Румунії нічого не робити у сфері припинення трансферу до 5 вересня 1933 р. «*Berliner Boersen Zeitung*» від 30 серпня 1933 р. писала про неможливість для Німеччини полегшувати ситуацію з повоєнними позиками Румунії. Оскільки розгорнувся рух проти призупинення виплат, з'явилася загроза неможливості участі Румунії в конференції 5 вересня 1933 р. На продовження дій у сфері 30 серпня 1933 р. Міністерство фінансів розіслало посольствам у Франції й Англії звернення з роз'ясненням причин відмови від виплат.

Початок вересня був досить активним у цьому плані. Так, делегат Румунії Тутук 2 вересня телеграфував з Парижа, що представники кредиторів не бажать зневажати позицію уряду у справі скасування декрету, але очікують призначення комісара й експертів. Ситуація мала бути вирішена до 15 вересня 1933 р. Комісія захисту інтересів німецьких власників повідомила про неможливість участі в конференції 5 вересня 1933 р. в Парижі з причини відсутності банків позичальників. Саме тепер опублікували рапорт Р. Обона стосовно першого семестру 1933 р. Він вважав, що фінансова ситуація в Румунії не є настільки складною. На це відповіддю став

меморандум міністра фінансів, який заперечував зменшення дефіциту бюджету 1932 р. При цьому видно, що зростали цифри обо-в'язків держави, які 1929 р. становили 15,24%, а 1932 р. – 26,89%. Рекомендація Р. Обона сто-совно виходу із кризи зі збереженням зовнішніх виплат стосувалася обмеження обігу грошей³¹⁷.

Уряд продовжував обстоювати свою позицію, що пояснювало появу 30 вересня заяви Міністерства фінансів для преси стосовно неможливості проведення оплат у другій половині 1933 р. У жовтні 1933 р. через посольство Румунії в Парижі передавалося побажання щодо візиту міністра фінансів у Париж. 7 жовтня 1933 р. Н. Тітулеску мав зустріч з П. Бонкурором у Женеві. За угодою 26 жовтня 1932 р. позичальники мали сплачувати державі в 1933-1934 рр. ренту в 62,5%³¹⁸.

12 вересня в Соваті зібралися 60 депутатів арделянців, які підтримали позицію Ю. Маніу та критикували камарилью. 5 жовтня 1933 р. було скликано Виконавчий комітет НЦП, який обговорив загальну політичну ситуацію та проблеми внутрішньої організації. Керівництво НЦП намагалося продемонструвати єдність партії. І. Мігалаке виступав за з'їзд для затвердження програми уряду А. Вайди-Воєвод. Врешті Виконком НЦП затвердив продовження перебування у владі уряду А. Вайди-Воєвод³¹⁹.

У Женеві фінансовий комітет Ліги Націй обговорював застосування Угоди про технічно-консультативну співпрацю між румунським урядом та Лігою Націй від 28 січня 1933 р., констатувавши відсутність призначення радника. На це представник Румунії К. Антоніаде заявив, що румунський уряд бажає призначити фінансового радника у відповідності до програми співпраці з Лігою Націй³²⁰.

Відставка уряду А. Вайди-Воєвод створила проблеми у призначенні уряду для Кароля II. Саме тоді з'явився «Маніфест до країни», прийнятий у НЛП 17 вересня, а 28 жовтня падіння уряду стало передбачуваним³²¹. Комуністи у своїй оцінці економічного становища Румунії відзначали в першій половині 1930-х рр. слабкість румунського ринку і повільне оживання румунської економіки. Власне, на кінець 1933 р. мав місце попит на металургійну продукцію, що пояснювали зацікавленням Румунії у створенні власної військової промисловості. Зростання легкої відбувалося на тлі скорочення внутрішнього споживання, а скорочення експорту стало причиною обмеження імпорту. Уряд націонал-цереністів звинуватили у проведенні впродовж півтора року політики прихованої інфляції. Нові капіталовкладення робилися при оновленні технічної бази в ряді промислових галузей та будівництві. Для аграрного сектора економіки криза продовжувала зберігатися, а падіння цін на хліб призвело до зростання зборгованості в селян. Зросла і вартість товарів, які ввозили, принаймні в 1933 р. 1 кг імпортованих товарів відповідав 21 кг румунських. Відзначався і бюджетний дефіцит, який на жовтень 1933 р. складав 4,5 млрд леїв. Перевитрати списували на озброєння армії. Доволі гостро прийняли комуністи і діяльність групи експертів під керівництвом Ш. Ріста в Румунії, коли порівняли зарплату, отриману ними зі скороченою урядом на 25% зарплатнею робітників³²². На адресу уряду А. Вайди-Воєвод теж лунали звинувачення в реалізації плану Ш. Ріста, оскільки це було, як вважали в ЦК КПП, політикою посилення обкрадання робітничих мас і робилося на користь міжнародного та румунського фінансового капіталу. Крім того, комуністи вважали, що уряд продовжує політику підготовки до війни³²³.

Поряд з економічними питаннями вирішувалися і проблеми відносин між двома православними церквами, які виникли в результаті поділу Банату. Так, у квітні 1933 р. розпочалося започатковане угодою 10 грудня 1926 р. в м. Сібіу, обговорення організації румунської церкви для Румунів сербської частини Банату та сербської – для православних сербів румунського Банату. У зв'язку з цим делегація румунської церкви у складі єпископа Ардялу Гріґоріє та професора С. Драґоміра 1 травня прибула до Белграду і наступного дня побувала на прийомі в міністра закордонних справ Йефтича. 3 травня мала місце зустріч з сербським Патріархом Варнавою. Впродовж 3-5 травня відбулися два засідання, але в їх результаті зайшли у глухий кут. Аудієнція в короля Александра відбулася 6 травня, під час якої обговорювалося питання укладення трактату. Проте і 8 травня не було досягнуто угоди. Напруженою була

ситуація на переговорах 10 травня, коли не раз згадували про розірвання переговорів, але і в наступні дні велися зустрічі. В їх результаті румунська сто-рона визнавала, що сербська церква не може піти на укладення потрібної угоди. Спірним зали-шалось питання керування обома церквами в розділеному Банаті. Румунська сторона наполягала на тому, щоб серби румунського Банату залишалися під юрисдикцією сербської церкви, тоді як румуни мали перебувати під опікою відповідно румунської. Тому зберігалось сподівання на ство-рення автономної церкви для румунів сербського Банату, хоча виникали спірні питання ритуально-духовного характеру. Тим не менше на укладення конвенції в 1933 р. поклали значні сподівання як на засіб, що дозволить вільно розвиватися румунській меншині в Югославії³²⁴.

Націонал-ліберали під проводом І. Ґ. Дуки робили все можливе для скинення уряду А. Вайди-Воевод й оголосили 28 жовтня 1933 р. скликання засідання. Прийняте тут рішення зобов'язувало парламентаріїв від НЛП перебувати в парламенті, але не брати участі в голосуванні по законах. Тобто було оголошено «громадянську непокору» уряду. Також ухвалили рішення про скликання зібрання для підготовки зборів у Бухаресті 15 листопада 1933 р. Окремим комунікатом вони були оголошені Постійною делегацією та мали на меті перетворити їх у перегляд зібрання націонал-цереністів у Алба-Юлії в 1928 р. У зібранні очікували на участь 150 тис. осіб з усієї країни, щоб продемонструвати протест уряду та закликати до демісії уряд А. Вайди-Воевод. Як засіб впливу на уряд І. Ґ. Дука намагався використати аудієнцію в короля для переконання його в тому, що НЛП у змозі подолати труднощі, в яких опинилася країна. Мети було досягнуто і король обіцяв здійснити демісію уряду. Також голова Ради міністрів був на аудієнції в короля із проханням про продовження повноважень уряду. Король у відповідь вказав на втрату урядом авторитету і неспроможність протистояти праворадикальним агітаціям та дав зрозуміти, що приведе у владу уряд І. Ґ. Дуки у співпраці з НЛП (Ґ. Бретіану) та НАП (О. Гоґи)³²⁵.

Голова уряду А. Вайда-Воевод 12 листопада 1933 р. звернеться до короля, обговорюючи письмово ситуацію у країні. На його погляд, важливим було вжиття заходів для відновлення довіри до короля. Він згадає про проведення ним вільних виборів, оскільки вони були свідченням гарантованого конституційного життя. Відновлення спокою у країні бачив через діяльність обраного нейтрального уряду, який бачив як «концентрований уряд», створений на бажання короля³²⁶.

Призначення І. Ґ. Дуки головою Ради міністрів також було проблемою, оскільки король не симпатизував йому, як і мав певну недовіру до партії, що могла обмежити його повноваження і наміри. Тим часом під тиском обставин уряд А. Вайди-Воевод прийняв рішення про демісію і здійснив її 12 листопада 1933 р. Із цього приводу були організовані консультації. Тоді К. Арджетояну виступав за позапартійний уряд, А. Авереску – за реалізацію урядом програми Народної партії, Ґ. Бретіану – за об'єднаний ліберальний уряд, О. Гоґа пропонував привести до влади Націонал-аграрну партію, Н. Лупу ратував за вільні вибори та нейтральний уряд, але були і пропозиції створити уряд під проводом І. Ґ. Дуки. Врешті увечері 12 листопада І. Ґ. Дука отримав розпорядження про створення уряду порозуміння. Проте такого не вдавалось досягнути і на 14 листопада створено уряд старих лібералів за участю Н. Тітулеску, Д. Бретіану, К. Анджелеску, І. Інкульця й інших, які принесли присягу. У цьому уряді продовжилося кар'єрне зростання генерального секретаря Міністерства оборони І. Антонеску, який із 12 грудня 1933 р. зайняв посаду начальника Генерального штабу. Ця посада дозволила генералу залишатися в подальшому у вищих урядових колах³²⁷.

Прихід лібералів у владу був по-різному сприйнятий у світі. Принаймні позитивну оцінку події давали американській пресі, тоді як німецька преса висловлювала стурбованість можливими діями проти правих. Дійсно, І. Ґ. Дука висловився стосовно боротьби проти праворадикальних тенденцій, а в зовнішньополітичній діяльності збирався орієнтуватися на Францію³²⁸.

Основним завданням уряду у внутрішній політиці стало виведення країни з катастрофічної ситуації, відновлення і забезпечення порядку в політичній діяльності, адмініструванні, фінансах, економічній діяльності. Це мали робити ліберали на тлі зростання популярності партії і цьому

мали посприяти вибори парламенту. Про це йшлося і в оголошеному 15 листопада 1933 р. Тронному посланні парламенту, яке фактично було розпорядженням про його розпуск і призначення виборів на 20 грудня 1933 р. Самі ж вибори сприймалися як засіб доведення законності приходу у владу уряду І. Ґ. Дуки. Його ж дії викликали виступи різних політичних партій, які свою позицію висловили в цілому ряді маніфестів³²⁹.

Провал політики націонал-цереністського уряду змусив їх вийти у відставку, поступившись місцем уряду націонал-ліберальної партії. Цьому сприяло поліпшення відносин націонал-лібералів з королем, що мало місце вже в січні 1933 р., І. Ґ. Дука як лідер НЛП у цьому відношенні був доволі зручною постаттю, адже гарантував продовження традиційної співпраці з англійськими та французькими союзниками Румунії, міг підтримувати антиревізіоністську політику. Правда, опозиціонерами новому прем'єру 9 листопада стали О. Гоґа, Ґ. Бретіану, Н. Іонеску. 14 листопада 1933 р. було сформовано уряд під керівництвом І. Ґ. Дуки, який виявився поєднанням представників «молодих лібералів», зокрема таких, як Ґ. Тетереску, І. Інкулєць, В. Яманді, В. Слевеску, М. Константінеску та «старих лібералів» – Д. Бретіану, В. Антонеску. Посаду міністра закордонних справ зайняв Н. Тітулеску³³⁰.

Уряд одразу приступив до зміцнення внутрішнього становища та посилення зв'язків із Францією. Заборона Залізної гвардії стала такою спробою зміцнити в Румунії позиції профранцузьких сил. Із приходом до влади уряду НЛП 18 листопада було розпущено парламент та призначено загальні вибори до Палати депутатів на 20 грудня 1933 р. Виборча кампанія проходила доволі звичним способом. Так, вибори проходили в умовах обмеження кількості виборців шляхом оголошення карантину по селах, видалення виборців-робітників з Бухареста, позбавлення виборчих посвідчень робітників м. Ґалаца (8 тис. осіб), залучення солдатів та жандармів для діяльності на виборчих дільницях. Разом з тим уряд намагався вжити заходів безпеки, з яких головним став розпуск 9 грудня 1933 р. Залізної гвардії, що автоматично усувало її з числа учасників виборчого процесу. У відповідь легіонери перейшли до таємної діяльності та переслідувались поліцією. Вибори, організовані лібералами, дали НЛП 54,93% голосів³³¹.

Після обрання нового складу парламенту позиції І. Ґ. Дуки зміцнилися, що дало змогу зайнятися питанням програми дій. На засіданні Ради міністрів 24 грудня 1933 р. мали розглядати програмні положення, проекти законів, визначати основні напрями діяльності у внутрішній та зовнішній політиці. З економічних питань розглянули ліквідацію тютюнових крамниць, а також прийняли рішення про забезпечення кукурудзою тих регіонів, де мали проблеми із забезпеченням населення продуктами. В останньому питанні державний підсекретар Манолеску-Струнг'а оголосив про виділення 200 млн леїв для забезпечення населення кукурудзою. Уряд вирішив провести наступне засідання 3 січня 1934 р. з метою обговорення тексту Тронної промови³³².

Та все ж уряду довелося діяти в інших умовах. Причиною стала відповідь представників головного противника уряду Залізної гвардії, яка намагалася протистояти їй у внутрішній політичній діяльності, і не приймала франко-англійської орієнтації уряду. Для самого голови уряду певну проблему створювало неприйняття його королем. Дана ситуація була вирішена 29 грудня 1933 р.

Того дня голова Ради міністрів був викликаний до Сінаї, де відбув двогодинну аудієнцію в короля і мав повертатися до столиці потягом о 2.15 дня. Під час посадки у вагон він був застрелений ґардистом Н. Константінеску. Тоді ж поранили і Костінеску, що перебував у супроводі. Значна частина дослідників переконана, що про організацію замаху добре було відомо Каролю II. Крім того, мав місце конфлікт із Генеральним директором Сігуранци Ґ. Марінеску, а свідчення К. Арджетоюану й А. Александріні підтверджують версію про поінформованість короля. У причетності до замаху звинувачують і К. З. Кодряну, який міг керувати діями ґардистів. До того ж замах на І. Ґ. Дуку окремі дослідники розцінюють як організований не без участі гітлерівського керівництва, яке намагалася видалити франкофільську команду. Принаймні подібну думку тоді озвучили «*Le Journal*», «*L'Ordre*», «*Le Temps*», а останній навіть

назвав І. Ґ. Дуку необхідною країні людиною. Натомість у Берліні та Римі подію розцінювали як певну сатисфакцію, акт патріотизму, що відзначили на сторінках «*La Stampa*» та «*Il Giornale d'Italia*», які й виступали проти розпуску Залізної гвардії. Усунення І. Ґ. Дуки, за твердженням радянського історика А. Язькової, стало фактичною перемогою німецької політики на Балканах. Повідомлення «*Völkischer Beobachter*» із приводу загибелі І. Ґ. Дуки, на її думку, прямо свідчило про це: «Кулі, що потрапили у прем'єр-міністра Дуку, симптоматичні. Вони були призначені не особисто Дуці, а керівнику ліберальної партії... Вони були призначені Франції». А. Язькова звертає увагу і на те, що німецький посол у Парижі в бесіді з Ж. Табуї сказав після вбивства румунського прем'єра, що Німеччина розраховує добитися в Європі всього необхідного шляхом кількох політичних вбивств. Насправді ж загибель І. Ґ. Дуки стала втратою для партії та країни. 30 грудня 1933 р. король призначив уряд на чолі з К. Анджелеску, чим порушив партійну субординацію НЛП, оскільки на дану посаду мав би претендувати Д. Бретіану.

Зміна уряду в 1928 р. відбувалася в умовах урядової кризи, що на доволі тривалий проміжок часу привела уряди, які формувалися за різними принципами. Уряд націонал-цереністів фактично намагався змінити неприйнятний для себе режим «4 січня 1926 р.». Головною проблемою в політичній діяльності представників уряду націонал-цереністів залишалось повернення у країну принца Кароля, що вдалося зробити в умовах економічної кризи. У галузі економічної діяльності для уряду головним питанням було вирішення проблем, пов'язаних з наслідками кризи для промисловості та соціальної сфери. Остання проблема потребувала рішення через зростання числа безробітних унаслідок реалізації «жертвоних кривих». Послідовною слід вважати діяльність уряду у сфері розвитку зовнішніх економічних зв'язків та розвитку шляхів сполучення, що були необхідні і самій країні. Підтримання економічної та фінансової системи країни уряд проводив і за рахунок зовнішніх позик. Винятковою стала спроба короля Кароля II вирішити питання подолання економічної кризи шляхом створення уряду спеціалістів у 1931 р., що не дало бажаного результату. У межах подолання наслідків економічної кризи в соціальній сфері уряд ішов і на застосування крайніх заходів у 1929 і 1933 рр. Зміна економічної ситуації посприяла успішній заміні уряду і поверненню до влади націонал-лібералів.

§4. Королівський вибір та уряд націонал-лібералів у 1934-1937 рр.

Загибель голови уряду призвела до вимушених замін та вивела на посаду голови уряду Ґ. Тетереску, про що прийняли рішення на засіданні Ради міністрів 3 січня 1934 р. в Сінаї. У цьому уряді К. Анджелеску отримав посаду міністра освіти, культур і мистецтва. Інші міністри уряду, М. Константінеску, В. Антонеску, І. Інкулеску, В. Сассу, В. Слевеску, були пов'язані з великими промисловцями і фінансистами. Румунські історики періоду соціалізму вважали, що дане призначення, здійснене без консультацій з політичними партіями, означало, що створений уряд буде служити особисто королю. Ця думка була обґрунтована якостями самого голови уряду, який міг узгоджувати діяльність із королем. До того ж дане призначення було чи ненайменш очікуваним у суспільстві. Та все ж сам король у бесіді з А. Вайдою-Воевод у січні 1934 р. говорив, що голова уряду є найкращим у НЛП, хоча надто молодим, щоб з державного підсекретаря ставати першим міністром. «Вірю, що і він почувується трохи погано в цій шкірі ... але з часом виправиться», – відзначив тоді король³³³.

Складність для діяльності уряду становила ситуація у країні, викликана економічними та політичними труднощами. Фактично слід було «піднімати країну з того рівня падіння, до якого довело правління націонал-цереністів». Вибір програми діяльності відбувся на засіданнях ЦК НЛП, Ради міністрів, а для преси давалася інформація, що уряд залишиться на засадах, обраних

урядом І. Ґ. Дуки. Тобто програма жовтня 1933 р. була покладена в основу для виконання. Щоправда, Н. Йорґа відзначав, що дії Ґ. Тетереску збурювали країну, адже у планах були ідеї, що відповідали інтересам певних кіл країни. При цьому було збережено весь попередній склад уряду, за винятком міністра фінансів. На цій посаді Д. Бретіану замінив В. Слевеску. Такий хід нового глави уряду, безумовно, зберігав у Раді міністрів представників двох течій націонал-лібералів і дозволяв вирішувати завдання, які ставилися перед виконавчим органом.

З Д. Бретіану була пов'язана група «старих лібералів», підприємства яких зазнали певних збитків у результаті економічної кризи, що призвело до ослаблення всієї групи загалом. При цьому контроль за Національним банком, за фінансами вони продовжували зберігати, що дозволяло Каролу II опиратися на цю течію. «Молоді ліберали» не були пов'язані з фінансовими олігархічними колами, яких опівав король, але були зацікавлені в розвитку важкої промисловості, металургійної, військової, яка тягнулася до іншого банківського центру. Для уряду Ґ. Тетереску притаманною виявилася дуалістичність влади, намагання використати всі засоби і можливості для зміцнення позицій, особливо в політичному керівництві та консолідації олігархічної королівської влади в економічному і політичному житті Румунії.

До уряду увійшли особи, які перебували на службі короля та в його ближчого оточення, зокрема Р. Франасовіч, генерал П. Анжелеску, що демонструвало політичну необхідність включити до складу уряду осіб з-поза політичних партій. Принаймні до таких осіб належав Н. Тітулеску, який отримав міністерський портфель 10 січня 1934 р. Напевне, для короля була важливою не стільки підтримка націонал-лібералів, скільки ослаблення опозиції у вигляді «старих лібералів» та позицій родини Бретіану. Зміцнення позицій уряду відбувалося в доволі звичний спосіб. Після узаконення уряду проводилися міністрами поїздки країною, щоб підтвердити успіх заходів, які проводив уряд. Принаймні так було зроблено в Ардялі, де на словах вирішили 60% проблем регіону. Доречно згадати, що проблема угорського ревізйонізму поставала перед урядом вже в лютому 1934 р. після візиту Дольфуса до Угорщини, зробленого з ініціативи Б. Муссоліні. У ряду посилення ревізйонізму стояло також і підписання угоди між Угорщиною та СРСР, яке вважали зведе нанівець дії дипломатів Малої Антанти. Союницькі стосунки між Австрією й Угорщиною сприймалися і як певна відповідь на Балканський пакт, тоді як Італія могла дану угоду також вважати своїм реваншем на Балканах. До того ж події в Австрії були непрямо пов'язані з Антоном Габсбургом, чоловіком принцеси Іляни. Зовнішньополітичні події спричинили певне ускладнення внутрішньо-політичної ситуації у країні³³⁴.

Притаманною рисою лібералів стало доведення до громадськості планів та досягнень при їх реалізації. Робилося це на різних рівнях і в регіонах. Натомість опозиція відзначала, що за відсутності ідей націонал-ліберали вчиняли вибрики – чи були в опозиції, чи були при владі. Їм вдавалося на всіх «перехрестях шляхів ошелешувати перехожих своїми обіцянками». Запровадив уряд систему конференцій і в регіонах. Урядом підтримувалися дії монарха, спрямовані на задоволення власних інтересів. З боку першого міністра робилося все для підтримки в короля довіри до уряду та збереження парламентської більшості³³⁵.

1 лютого 1934 р. у Тронній промові на відкритті сесії парламенту король передусім згадав про замах на І. Ґ. Дуку як людину, що стояла на службі країні та короні, і слідом висловився про завдання в діяльності уряду щодо відновлення економічного та фінансового життя, де потрібні були швидкі й рішучі дії. У подоланні проблем необхідно вважав спільну працю парламенту й уряду. Потребою ставала консолідація нації, але насамперед підтримку в діях уряду мали отримати еко-номіка, дотримання конституційних свобод. Результат мав бути досягнутий і в удосконаленні адміністрації, освіти, церкви. Внутрішній розвиток король пов'язував з відповідною зовнішньою політикою.

Останній відводилося доволі велике місце у промові та зазначалося на необхідності підтримання миру і непорушності кордонів країни. Методами реалізації даних завдань король називав повагу до договорів, союзів та встановлення дружніх зв'язків з усіма націями. Відзначено роботу

над новим статутом Малої Антанти, початок якої вівся від договору, підписаного 16 лютого 1933 р. Підписання в Лондоні договору між Румунією та СРСР король назвав підставою для розвитку подальших відносин двох країн. Важливе місце відводилося стосункам на Балканах, через що король звертав увагу на візити королівської пари з Югославії та королівської пари з Болгарії. Сподівання на сприятливий для Румунії розвиток подій давала і угода з Туреччиною, підтримання стосунків з Лігою Націй. Врешті завданням продовжувала бути і повна консолідація самої Румунії, на що розраховував Кароль II³³⁶. Фактично думки, висловлені парламенту на початку його діяльності, стали програмою для уряду і парламенту в найближчі роки функціонування уряду Ґ. Тетереску.

Початок діяльності уряду припав на період відновлення економіки країни, що давало підстави голові уряду говорити про вкладення великих капіталів у промисловість. Також визнавав необхідність вирішити проблеми, що виникли внаслідок кризи. Так, вже в лютому 1934 р. уряд подав до парламенту проект закону про ліквідацію аграрних та міських боргів, яким передбачалося скорочення боргів на 50% з виплатою решти впродовж 15 років при трьох відсотках річних. Для міських боргів скорочення відбувалося на 20% з виплатою решти впродовж 10 років при 6 відсотках річних. При цьому держава мала укласти з Національним банком угоду щодо річного внесення 450 млн впродовж 17 років для покриття втрат. Одночасно міністр фінансів В. Слевеску в Парижі вів переговори із кредиторами, які призвели до парафування угоди 24 червня 1934 р. Дані дії уряду отримали оцінку з боку георгістів у березні 1934 р. на Змішаній комісії Палати депутатів та Сенату. Тоді депутат від Прагови Н. Константінеску-Бордень запропонував доповнення і поліпшення по проекту.

3 лютого 1934 р. на зібранні в Центральному клубі НЛП Ґ. І. Бретіану виступив з аналізом політичної й економічної моделі Б. Муссоліні та звертав увагу на те, що в Румунії не діють корпоратції в економічному житті. Говорив про недостатній розвиток економіки Румунії та про сільське господарство як основну галузь економіки. Наполягав на організації виробництва індивідуального виробника³³⁷.

Уряд, за визначенням окремих дослідників, у даний період перебував у стані латентної кризи, що було наслідком протиріччя внутріполітичних подій. Ця криза відображалася в постійному переміщенні міністрів усередині уряду, в непорозуміннях між членами уряду. При цьому уряд, за підтримки короля, вживав заходів, що відповідали як зовнішньо-, так і внутрішньополітичним потребам країни, але й могли виступати як потреба збереження влади за націонал-лібералами. Найкращим проявом непорозуміння виступають урядові кризи. Одна з них мала місце у травні 1934 р. і була викликана підвищенням в армії. Цей випадок трактувався в румунській історіографії соціалістичного періоду як перевірка королем можливості встановлення королівської диктатури. Криза виникла в результаті конфлікту між королем та головою Ради міністрів із приводу усунення генерала Н. Уйке. Саме відмову короля підтвердити рішення голови уряду трактувалося грецькою газетою «Proia» як бажання встановити диктатуру. Ґ. Тетереску подав королю прохання про відставку кабінету, одночасно згадавши про наслідки державного перевороту для країни. Підозри в намірах встановити диктатуру, що фактично порушувало умови Конституції, висловлювали королю і у зв'язку зі змовою генерала Прекупа у квітні 1934 р. Тоді офіцери армії, за свідченням А. Келінеску, мали намір вчинити замах на Е. Лупеску та створити умови для встановлення військової диктатури. З боку К. Арджетоюну лунали визнання в намірах офіцерів діяти проти камарильї, а не короля.

Прохання про демісію викликало в суспільстві стійке переконання про створення коаліційного уряду за умови порозуміння А. Авереску, К. Арджетоюну, Ґ. Бретіану. Проте в даний період А. Авереску був налаштований антикарлістськи, ратував за збереження Конституції і навіть направив королю послання, підписане 16 офіцерами, незадоволеними змінами в армії. Відповіддю стало погодження аудієнції в короля, під час якої лідер Народної партії мав намір обговорити питання Конституції й армії. Проте, коли надійшло повідомлення про скасування аудієнції, А. Авереску заявив про втрату королем волі та схильність до частих змін свого рішення. Результат конфлікту

був вирішений королем у вигляді підтвердження відставки генерала Н. Уйке, повернення в уряд Ґ. Тетереску та передачі йому посади міністра національної оборони наприкінці травня 1934 р. Із 27 липня його на цій посаді замінить генерал П. Анджелеску³³⁸.

У травні 1934 р. на обговорення в Палату депутатів подали «справу «Škoda», із приводу якої позицію організації озвучив Н. Константінеску-Бордень, що виглядало як пошук винних у намаганні збагатитися на питанні оборони. Проте вже в серпні редактор «Mișcare» К. Генцеску представив як компрометування Ю. Маніу через його антикамарильїстську позицію.

Дії Б. Селецькі вважалися такими, що призвели до значних втрат румунського бюджету, перешкоджали розвитку національної оборонної промисловості. Загалом дана справа змусила шефа ґеорґістів ставити питання національної оборони в Палаті депутатів. Також цю ситуацію слід було сприймати як участь Франції, що вплинула на забезпечення ЧСР озброєнням двох аграрних країн. Загалом справа завершилася зверненням Е. Бенеша до Ґ. Тетереску, що дало змогу уряду продовжити контракт із підприємствами «Škoda», але вже за зниженими цінами.

Врешті питання національної оборони для ґеорґістів залишалося актуальним і надалі. У січні 1935 р. в газеті «Mișcare» відзначали, що в даному питанні «Grupă Н» у складі НЛП чинить тиск на уряд з вимогою негайного забезпечення армії сучасним озброєнням, замовленим за кордоном. Ґеорґісти ж виступали за потребу посилення вітчизняної оборонної промисловості. Низку запитів з питання подав Н. Константінеску-Бордень, наполягаючи на зниженні вартості контрактів проти цін 1930 р. та гарантування виплат за ними Національним банком Румунії.

Оцінюючи діяльність уряду Ґ. Тетереску у сфері організації оборони, голова НЛП Д. Бретіану відзначав позитивні зміни. На зібранні лібералів 18 листопада 1934 р. він вказав: «Сьогодні Горті піднімає кулак, а ми є беззбройною країною». Щодо цієї неготовності Румунії до війни та існування загроз зі Сходу та Заходу в 1930 р. А. Келінеску повідомляв у доповіді комісії НЦП в парламенті, де наполягав на потребі кожного уряду піклуватися про посилення обороноздатності країни. Укладення ж угоди з підприємствами «Škoda» навесні 1930 р. підтверджував існуванням тривожної ситуації, як і потребою відповідати вимогам оборонних союзів, у яких Румунія брала участь. Для них Румунія мала мати добре озброєну й екіпіровану армію, останнє ж було проблемою. А. Келінеску в записках підтверджував, що «армія не є готовою до війни. Відсутні патрони, недостатньо спорядження, немає тентів тощо». Разом з тим мали місце різного роду інциденти, як 28 червня 1933 р. в Куджрі при демонстрації зброї було випадково зроблено постріл у бік групи осіб, що, звісно, не додавало тоді позитивних вражень від оборонної промисловості³³⁹.

У березні 1935 р. було скликано спільне зібрання комісії Сенату та Палати депутатів з національної оборони для доведення до відома результатів переговорів з укладення нового контракту. З цієї причини А. Вейтояну порушив питання про забезпечення авіації парашутами та учбовими літаками, які слід було виробляти у країні. Однак це завдання залишалося невирішеним. Перед голосуванням за новим проектом Н. Константінеску-Бордень говорив про необхідність зниження вартості проти контракту 1930 р., потребу підготовки в країні робітників для національної оборонної промисловості³⁴⁰.

Врешті урядом вживалися заходи, спрямовані на створення промисловості з виробництва озброєння та спорядження. Уже на початку 1934 р. проводилося обговорення в Раді міністрів проблеми фонду озброєння, як відповіді на озброєння у країнах-ревізіоністах. З розпорядження уряду за кордоном проводилися переговори про створення національної військової промисловості. У переведенні на військове виробництво взяли участь підприємства «Cugir», «Corșa Mică» та «Reșița» за законом від 13 листопада 1934 р. Військове міністерство з Державним підсекретаріатом авіації та Міністерство озброєння отримали дозвіл використовувати «Фонд національної оборони», створений у Національному банку Румунії для закупівлі обладнання, ремонту і відновлення озброєння, муніципії, оснащення, упряжі. На 1935 р. у бюджеті виділено окремий фонд на озброєння в межах 2 млрд леїв, а всього впродовж діяльності уряду на озброєння армії було інвестовано понад 19 млрд леїв. 30 березня 1936 р. обговорювалися модифікації статей до закону

про організацію авіації і створення Державного підсекретаріату, тоді як у листопаді 1936 р. заснували Міністерство повітряного транспорту та мореплавання. Впродовж 1937 р. було створено корпус військових майстрів, а також міждепартаментну комісію із забезпечення армії у складі голови Ради міністрів, міністрів фінансів, військового, повітроплавства і мореплавства, промисло-вості і торгівлі. Говорячи про потребу озброєння, голова уряду відзначав слабкість румунської армії у сфері озброєння та необхідність подолати це³⁴¹.

Питання діяльності уряду тісно пов'язували з його складом. Звертаючи увагу на переміщення міністрів, газета «*Le Temps*» вказала на існування в Румунії постійного стану кризи. Правдивість газетної замітки може підтвердити переміщення міністрів всередині уряду. Так, призначений 31 січня 1934 р. на посаду міністра промисловості і торгівлі В. П. Сассу вже в лютому 1934 р. заміщує Ґ. Чіпеану на посту міністра сільського господарства та маєтків, тоді як його посаду обійняв Н. Теодореску, колишній генеральний директор Румунських залізниць. Відбулися зміни в Міністерстві охорони здоров'я та соціального захисту. У липні 1934 р. опозиційні кола обговорювали можливість появи в уряді О. Гоґі, що останній заперечив, заявивши пресі про співпрацю з урядом у сфері зміни Конституції. У вересні 1934 р. у зв'язку із процесом Залізної гвардії подавав у відставку Н. Тітулеску. Остання не була прийнята і з жовтня 1934 р. уряд знову запрацював. Голова уряду також займав посади міністра озброєння та внутрішніх справ, міністром промисловості і торгівлі з 5 жовтня 1934 р. став Манолеску Струнґа.

Зміни в уряді мали місце також у 1935 р., коли в лютому пішов у відставку В. Слевеску, а його місце зайняв В. Антонеску, тоді як В. Поп став міністром юстиції. У вересні 1935 р. міністром промисловості і торгівлі став І. Костінеску, міністром охорони здоров'я та соціального захисту – І. Ністор, губернатором Національного банку – М. Константінеску. Відбувалися зміни в уряді в 1936 і 1937 рр., а вже з серпня 1936 р. уряд Ґ. Тетереску вважався інструментом у руках короля. Сам голова уряду мав довіру до керованого ним кабінету, хоча персональні та групові інтереси в уряді існували.

Умови для виникнення ще однієї урядової кризи склалися в липні 1936 р. у зв'язку з намірами замінити міністра закордонних справ. Голова уряду при цьому був упевнений у відсутності якоїсь загрозливої ситуації, але провів нараду з Н. Тітулеску, І. Інкульцем, В. Антонеску, на якій схвалили напрям політики, яку здійснював Н. Тітулеску. Проте вже 29 серпня 1936 р. відбулося переформатування уряду і в новому своєму складі він діяв без Н. Тітулеску, усунення якого так бажали представники ревізіоністів. З іншого боку, видалення Н. Тітулеску може розглядатися як один з етапів виведення зі складу уряду представників «старих лібералів». Самого міністра не повідомили про відставку, але замінили його В. Антонеску. Тоді ж на посаду співолови Ради міністрів призначили І. Інкульця, а державного підсекретаря Д. Юку підвищили до рангу міністра внутрішніх справ.

Проте всі непорозуміння, які мали місце в уряді, на загальний осуд не виносилися. Внутрішні негаразди в уряді відображені в листі В. Тілі королю стосовно непорозуміння між урядом та НЛП. Важку внутрішню атмосферу в уряді описував Ґ. Юніан, вважаючи за необхідне її подолати. Мали місце скарги на уряд і від інших політичних діячів.

Відсутність реакції Кароля II на подібні заяви історики пояснюють наміром короля створити політичну кризу і в рамках її вирішення встановити королівську диктатуру. Не було і належної відповіді К. Арджетоюну на заяву про необхідність зміни уряду та встановлення диктатури. Проте і підтримка уряду Ґ. Тетереску не означала повної довіри до нього. Принаймні можемо вважати, що в даний період завершилося формування поглядів короля на партійне керівництво як негативне явище. Імовірно, тоді і приймалося рішення про вибір сприятливого моменту для заміни влади. У березні 1934 р., за твердженням К. Арджетоюну, король проявляв своє невдоволення діяльністю уряду.

Відносна стабільність і постійність часткової кризи уряду відображала стосунки між частиною його членів та королем. З боку комуністів мала місце критика антидемократичних дій короля та

уряду. Проте і в газетах політичних партій містилися гасла і запитання на кшталт «Піде уряд чи не піде уряд? Маємо кризу чи не маємо кризи?». Владу звинувачували в намірі скасувати Конституцію і встановити авторитарний режим. У цей період з'явилися думки про необхідність створення єдиної партії. У Сенаті таку думку озвучив 3 грудня 1934 р. М. Манойлеску, говорячи про шкоду державі від збільшення кількості політичних партій. Прикладом країн з єдиною партією наводив Туреччину, Італію, Португалію, Німеччину. Угорщину, Польщу, Австрію, які промовець подав як держави з певною формою авторитарного режиму. Він же відзначив негативні наслідки від механізму збільшення політичних партій, які чергуються в хаотичний спосіб біля керма країни, вносячи всюди розрив та руйнування. Противником багатопартійності виступив також Є. Д. Тарангул, який вважав необхідним створити позапартійний уряд у парламенті. Зазначав при цьому, що пред-ставники партій у парламенті створювали угруповання за інтересами і поза самими партіями³⁴².

Для розвитку промисловості важливим фактором вважали використання корисних копалин, через що модифікований у 1929 р. закон про шахти знову був винесений на обговорення у квітні 1934 р. з новою модифікацією. Також у квітні 1934 р. було запропоновано проект закону про Автономні управління, які мали перейти під контроль уряду, дозволяючи лібералам продовжувати інтервенціоністську економічну політику. Із приводу закону про шахти в лютому 1937 р. Н. Константінеску-Бордень висловив позицію партії із приводу необхідних принципів державної політики, як консервація родовищ, їх раціональне використання для економіки загалом та національної оборони зокрема³⁴³.

Новий уряд спрямовував свою діяльність на розвиток підприємств важкої промисловості. При цьому саме держава була головним покупцем продукції важкої та військової промисловості, закупаючи практично 70% продукції металургійної промисловості. У листівці ЦК КПр січня 1934 р. негативно висловилися щодо уряду Г. Тетереску. Так, вбивство І. Г. Дуки називали результатом порозуміння з сигуранцю, королем. Нового голову уряду називали катом Татар-Бунар та організатором антисемітського погрому 1927 р. в м. Орадія. Відповідно на Г. Тетереску покладалася відповідальність за «фашизацію» НЛП та держави³⁴⁴. Уряд звинувачували в допомозі фашистським організаціям, а також протегуванні діям власників великих підприємств у скороченні робочих місць, зменшенні платні. Критикували уряд за недостатню допомогу голодуючим селянам, при якій селяни отримували кукурудзяне борошно по 1,75 лея за кілограм, тоді як ціна складала 0,75 лея³⁴⁵.

На закриття сесії у квітні 1935 р. король відзначив важливість прийнятих рішень, що фактично мало сприяти діяльності уряду, оскільки рішенням врівноважувалися витрати і прибутки. Також, за твердженням короля, рішення парламенту посприяли фінансовій підтримці армії. Відзначено королем і довірливу обстановку, в якій підтримувалася стабільність у країні³⁴⁶.

Власне, для уряду Г. Тетереску провідне завдання полягало в розвитку та розширенні виробничої діяльності національної економіки. Насамперед це стосувалося розвитку промисловості, зокрема в галузі виробництва озброєння, а також і сільського господарства. Стан сільського господарства на 1935 р. підтверджується наявністю в обігу 13 866 тис. га орної землі, 11,5 тис. з яких були зайняті під зернові. Найбільшу частку зернових складала кукурудза, на другому місці після якої знаходилася пшениця. Проте врожайність із гектару залишалася найнижчою в Європі, становлячи в середньому 940 кг, тоді як в Угорщині – 1407. Проблемами сільського господарства залишалося вирощування худоби, розведення риби, як і вирощування лісу.

У галузі промисловості уряд займався законодавчою діяльністю і 4 квітня 1934 р., 8 квітня 1935 р., 8 квітня 1936 р. та 12 листопада 1936 р. урядом були прийняті закони, що продовжували термін застосування закону про заохочення національної промисловості від 1912 р. Суть змін у нових законах стосувалася надання переваг підприємствам, які відповідали вимозі про використання на підприємствах персоналу з румунським походженням. Інша зміна торкалася проблеми заснування «Промислового фонду», якому мали відходити 10% такси з вартості імпорту і який призначався як допомога дрібним румунським промисловцям і ремісникам, які мали машини й обладнання.

Нові закони передбачалися для підприємств, які потребували до 20 робітників або потужності до 5 к. с., для ремісників, у яких у підпорядкуванні було до 4 підмайстрів чи майстрів, ремісничих кооперативів з капіталом у 2 тис. леїв, сільськогосподарських кооперативів, які працювали централізовано чи на дому в галузі домашнього промислу. Закони гарантували протекцію підприємствам, які використовували сільськогосподарську сировину, корисні копалини. Також це стосувалося підприємств, які потребували для роботи купівлі від держави, повіту, громади землі в розмірі до 5 га, використання сили води для виробництва, користувалися митною протекцією для обладнання чи потребували скорочення такс на транспорт. Для ремісничих товариств необхідною вважалася підтримка в податковій сфері, усунення митних зобов'язань на сировину з-за кордону, створення переваг для вітчизняного виробника перед іноземним. При цьому за законом заохочення промисловості на внутрішньому ринку ціни на товар встановлювалися значно вищі, ніж були на зовнішньому. Так, у 1935 р. ціни на металургійну продукцію Румунії були на 220% вищі, ніж на ринку Бельгії³⁴⁷.

Для розвитку національної промисловості важливим вважався декрето-закон від 1 серпня 1936 р. про сприяння створенню нової промисловості, яка виробляла продукцію відповідну імпортованій. Ним дозволяли завозити обладнання з-за кордону та забороняли впродовж 16-32 місяців завозити вироблювану ідентичну продукцію. Цим законом скористалися підприємства товариства «N. Malaxa» у сфері виготовлення сталевих труб, «Industria sîrmii» для електричних кабелів, «Industria optică română» для оптичних апаратів і точних механізмів, «Banloc» для автомобільних шин і камер. У травні 1937 р. з'явився декрет для регламентації та контролю за картелями, які встановлювали ряд промислових, шахтарських, комерційних домовленостей у сфері створення, розширення чи переносу фабрик. Ним передбачався контроль за цінами та максимальна вартість сировини, яка мала узгоджуватися з вартістю сільськогосподарських і промислових товарів. Також діяльність уряду здійснювалася і в галузі митної політики, яка використовувалася для усунення зарубіжної конкуренції в галузі виробництва сільськогосподарських машин, сировини для локомотивів і вагонів. Також із 7 травня 1934 р. міністерським рішенням було заборонено імпортувати із країн з негативним балансом інакше як у рахунок компенсації за списком узгоджених товарів. Серед країн у списку були Німеччина, ЧСР, Польща, США, стосунки з якими складалися по-різному³⁴⁸.

Уряду доводилося вживати заходів у сфері поліпшення ситуації в сільському господарстві, якому завдала удару економічна криза. Самим же сільським господарям доводилося платити банкам високі суми. Вже станом на 1934 р. сільські позичальники становили 2200 тис., яким були видані 37 млрд леїв, тоді як для 16 тис. середніх та дрібних власників були дотовані 14 млрд леїв. Таким чином, на лютий 1934 р. сума дотацій становила 52-53 млрд леїв, що змушувало уряд прийняти рішення по боргах для того, щоб уникнути селянських виступів. 1 березня 1934 р. було схвалено закон стосовно модифікації розпоряджень закону для регламентації сільськогосподарських боргів. Ним до 1 червня відтерміновувалися плати по боргах.

Слідом за цим 7 квітня 1934 р. було підготовлено та проголосовано закон про конверсію сільськогосподарських боргів, а вже на початку травня 1934 р. вийшов регламент до даного закону. Таким чином скасовувалися 50% боргу, а решта платилася двома річними паями впродовж 17 років із 3% надбавкою. Несплата вела до скасування такої пільги. Про важливість даного закону націонал-ліберальна преса писала: «У грошово-кредитній та соціальній політиці перетворення боргу є не тільки відправною точкою з налагодження всіх відносин з ревальвації валюти, але й відновленням соціальної рівноваги». Щоправда, в реальності селяни полегшення не відчули, оскільки за 17 років сума мала вийти на початковий рівень. Одночасно відбувся перегляд банківської системи, внесли до державного бюджету суми, призначені для Міністерства сільського господарства та маєтків. Запроваджувалася позика на купівлю насіння, надання допомоги кукурудзою та насінням для населення областей без врожаю. Також за експорт зернових почали виплачувати премії, які в 1937 р. склали 498 млн леїв. Проводилася відповідна політика у сфері

запровадження нових культур і особлива увага приділялася олійним культурам, культурам текстильним та промисловим поряд з вирощуванням пшениці і кукурудзи. Відбувався розвиток інших галузей сільського господарства³⁴⁹. У 1936 р. зберігся порядок виплат премій за експорт збіжжя і становив 6,5 тис. леїв за якісну, 6 тис. – за звичайну пшеницю. При вивозі до країни з нестійкою валютою премія складала 4,5 тис. леїв³⁵⁰.

Також уряд збирався виконувати положення програми партії про оздоровлення фінансів та вирівнювання державного бюджету. Сенс у цьому був, адже на внутрішні потреби уряд виділяв 23 млрд, з яких 12 млрд леїв ішли на пенсії та зарплати. Назовні плата становила 125,654 млрд леїв, з яких 13,532 млрд леїв платили в національній валюті, а 112,122 млрд леїв – в іноземній валюті. Крім того, бюджет 1933-1934 рр. був укладений з дефіцитом понад 5 млрд леїв. Для усунення зовнішніх боргів та обмеження іноземного контролю уряду доводилося збільшувати приходну статтю бюджету, яка в 1934-1935 рр. становила 20,452 млрд леїв, а в 1937-1938 рр. зросла до 27,523 млрд леїв. У бюджеті 1935-1936 рр. включався надлишок у 189 млн леїв, тоді як у 1936-1937 рр. надлишок становив 1,047 млрд леїв. Прибутки, які надходили в 1935-1938 рр., були в основному розподілені між міністерствами фінансів (23,975 млрд), військовим (140,510 млрд), національної освіти і культів та мистецтв (12,922 млрд), внутрішніх справ (4,674 млрд), охорони здоров'я та соціального захисту (2,660 млрд), сільського господарства і маєтків (1,458 млрд), національної економіки (353,097 млн). При цьому можливість робити витрати отримували завдяки прямим та непрямим податкам, які збиралися з маси працюючих. Для оздоровлення фінансів країни уряд дав дозвіл Національному банку Румунії декретом 1936 р. переоцінити свій золотий запас на 38% більше у відповідності до початкової оцінки режиму девізів у силі, а різницю, яка отримувалася, уряд використовував для розрахунку з Національним банком за існуючі борги. Скарби держави в 1934 р. відповідали 3446 кг золота, в 1935 р. – 4469 кг, 1936 р. – 5 тис. кг. Вартість золота складала 11,161 млрд леїв. Крім цього, в даний період скарб держави збільшився на 40 тис. кг срібла.

Розвиток виробничої діяльності промисловості та сільського господарства потребували поліпшення організації та збільшення кредиту. На користь цього уряд лібералів 28 квітня 1934 р. оголосив закон про банківську торгівлю, який модифікувався законом від 20 квітня 1935 р. для відновлення кредиту, законом 14 квітня 1937 р., декретом від 3 червня і 4 вересня 1937 р. Закон встановлював норми системи кредиту й усував інституції, які не відповідали новій банківській системі. Також встановлювалися заходи контролю, які мала виконувати Вища банківська рада.

Вжиті урядом заходи призвели в 1935-1937 рр. до скорочення внаслідок об'єднання числа банків з 92 до 31. На фінансовому ринку, окрім Національного банку Румунії, панівне становище займали Румунський банк, Банк румунського кредиту, Румунський комерційний банк, Румунсько-Італійський комерційний банк, Румунське банківське товариство. Національний банк Румунії виріс за роки правління лібералів чи не в головного фінансиста промисловості і кредитора. Принаймні в 1936 р. 63% кредитів тут отримували промисловці, 25% – комерсанти і 3% – представники сільського господарства. Банк румунського кредиту також спрямовував свої дії на підтримку великих промислових підприємств. Також у ці роки Національним банком Румунії були створені кредитні установи: Інститут національного аграрного кредиту, Інститут національного кредитування ремісників, Інститут національного кредиту золота і металоносних, кредитні каси.

Для реалізації програми фонду країни уряд дозволив на підставі закону від 7 липня 1934 р. підписувати внутрішню позику з викупом. Її походження було викликане поточною заборгованістю і наміром уряду ліквідувати борги перед Національним банком Румунії, створити фонди для інвестування потреб національної оборони, сільського господарства, спорудження і відновлення шляхів, культури, освіти, охорони здоров'я й інших потреб. Власне, створення позики було викликане дією партійної доктрини, але критикувалася опозицією. Зокрема, В. Маджару висловився стосовно невідходячого моменту для впровадження внутрішньої позики і був правим у своєму твердженні, адже економіка країни зазнала удару під час кризи. Також у період своєї діяльності уряд

націонал-лібералів робив спроби переорієнтувати і збільшити торгівлю, особливо зовнішню, проводити заходи для розвитку транспорту, освіти і науки, громадських робіт³⁵¹.

У серпні 1934 р. в Тиргу-Жіу голова Ради міністрів Г. Тетереску у промові висловив основні завдання уряду та відзначив складність правління в умовах стану облоги. Проте стан облоги вважав необхідним у випадку неспокою і відмовлявся не запроваджувати стан облоги в разі потреби. У Тиргу-Окна Г. Тетереску говорив про необхідність перевірки Конституції, оскільки існують у ній деякі недоліки, особливо в питанні обрання сенаторів. Такої ж перевірки Конституції бажав і І. Мігалаке, який хотів повернутися до втілення ідеї селянської держави. З боку керівництва робилися заяви про відсутність намірів уряду НЛП змінювати Конституцію чи запровадження нової³⁵².

Чи дійсно все так виглядало? Тут мусимо розуміти, що уряду НЛП довелося повернутися до схеми діяльності, коли управляти країною доводилося в умовах стану облоги. Власне, напередодні зміни урядів і переходу влади від череністів до лібералів відбулися масові робітничі виступи (1933 р.), які змусили уряд запровадити стан облоги. Практично одразу після зміни уряду і проведення парламентських виборів, які узаконили правління уряду НЛП, відбулося вбивство голови уряду. У сукупності такі події давали підстави уряду боротися проти загострення ситуації та звертати увагу на виняткові закони. У березні 1934 р. після порозуміння голови уряду з лідерами політичних партій було розроблено Закон для схвалення стану облоги, який був продовжений на основі інших законів до 1937 р. При цьому існувало розуміння того, що уряду доводиться вживати заходів для усунення того, що загрожує громадським спокою і порядку. Згідно із законом уряд отримував право оголошувати в разі необхідності загальний чи частковий стан облоги, а повно-важання розбирати випадки проступків отримували військові трибунали. Місцева влада отри-мувала від центральної розпорядження, згідно з якими мала вживати заходи з дотримання порядку та доносити такі розпорядження до населення.

Заходи уряду в дотриманні порядку передбачали активні дії, передусім проти організацій лівого спрямування, що особливо ретельно виконувалося в зонах, близьких до східного кордону Румунії, зокрема на території Молдови. Саме за такі дії комуністи піддавали критиці уряд, вважаючи його ініціатором тиску на трудящих. Проте стан облоги та цензура застосовувалися і проти бур-жуазних партій, які перебували в опозиції. При цьому цензури зазнавали і виступи партійних лідерів. Вжиті були і заходи для контролю та припинення видань Залізної гвардії «*Linia Dreaptă*», «*Porunca Vremii*», «*Curentul Românesc*», «*Acțiunea Românească*», «*Ogorul*», «*Cruciada Românilor*», «*România Creștină*». При цьому на вищих щаблях влади лунали звинувачення в тому, що урядом доволі нейтрально сприймаються дії ґардистів, у тому числі публічне прославлення К. З. Кодряну та вбивць І. Г. Дуки, Н. Константінеску, І. Караніка, Д. Белімаче. Зокрема, коли 12 березня 1936 р. в парламенті обговорювали питання продовження стану облоги із критикою уряду виступив К. Арджетоюну, який заявив, що уряд існує в умовах стану облоги, але під його крильми розвивається Залізна гвардія, а захисник глави руху є серед міністрів. В. Маджару продовжив критичні зауваження словами про відмову від розслідування обставин вбивства глави уряду І. Г. Дуки та зауважив, що НЛП відмовилася від вшанування свого колишнього лідера, вбитого ґардистами. Тоді ж Г. Юніан додав характеристику НЛП, основними рисами якої вважав лицемірство та підслівність³⁵³.

Становище урядуючої партії не рятувало НЛП від виступів з боку опозиції і в цьому відношенні НЦП виявилася першим критиком, який зазначив у вересні 1934 р., що стан облоги був запроваджений у надмірний спосіб та з мотивів, що служили цій партії для впровадження стану облоги давно. На додачу Ю. Маніу у своїх виступах закликав об'єднатися для скасування стану облоги і цензури, вказуючи, що якщо це не здійснить НЦП, то боротися доведеться наодинці для ре-алізації відповідної мети. 15 листопада 1934 р. організація НЛП (Г. Бретіану) в м. Сібіу звернулася із проханням до короля посилити стан облоги та цензуру, продовження якого відповідає інтересам корони і країни. Народна партія у зверненні до короля протестувала

проти виняткових заходів, вважаючи, що вони можуть бути прийняті органами виконавчої влади, за схваленням парламенту, але тільки в разі загрози державі. Під час дискусії в парламенті опозиція звинуватила уряд лібералів у неспроможності управляти звичайними засобами. 17 березня 1934 р. на засіданні в Палаті депутатів А. Келінеску від імені НЦП заявив: «Якщо ви бажаєте зробити повноцінний внесок у підтримання і зміцнення демократичного режиму, то зобов'язані довести, що можете правити нормально»³⁵⁴.

31 березня 1934 р. в Сенаті та 5 квітня в Палаті депутатів було прийнято «Закон про охорону порядку в державі», спрямований проти політичних груп, що вчиняли насильницькі акти чи в реалізації положень власної програми створювали загрозу безпеці держави. Рішення щодо розпуску таких груп мала приймати Рада міністрів з наступним закриттям всіх місць, що належали організації та ув'язненням винних на 1-5 років з позбавленням на цей термін усіх прав. Покаранню у вигляді грошових штрафів підлягали ті, хто допомагав діяльності подібних організацій. Розпущені політичні організації позбавлялися права участі в парламентських виборах, так само, як і вибрані від них раніше члени представницьких органів позбавлялися своїх мандатів. Законом заборонялася діяльність таємних товариств та асоціацій. Загалом даний закон спрямовувався на захист державних інститутів, оскільки участь у них заборонялася державним службовцям, але призначався він для обґрунтування дій влади насамперед у боротьбі проти Легіонерського руху та представників комуністичної організації. У березні 1935 р. із приводу нового продовження стану облоги Д. Бретіану визнав марність закону і загрозу, яку підтримання спеціального режиму створює престиж країни. В іншій дискусії Н. Константінеску-Бордені відзначав, що стан облоги веде до ситуації, коли політичні партії переходять на підтримку нацистського режиму³⁵⁵.

У дусі законів, спрямованих на захист існуючої політичної системи, було виконано і промулгований у липні 1934 р. «Закон про очищення національної праці». Його положення забороняли використовувати спеціалістів-іноземців у тих галузях, де могли задіяти спеціалістів-румунів, а також визначали пропорції такої участі. На підприємствах мав бути задіяний румунський персонал не менше ніж на 80%, тоді як адміністративний міг складати найменше до 50%. Голова правління підприємства мав бути румуном. Реакція на даний закон була різною, зокрема соціал-демократи закликали робітників вимагати від уряду дійсної підтримки національної праці, відзначаючи при цьому подальше закріпачення робітників. З боку голови уряду робилися заяви про організацію контролю за всіма підприємствами та за рівнем зайнятості в галузі. Також сприймали закон як підставу для скорочення числа іноземців у Румунії, адже з 40 тис. осіб могли залишити 7,5 тис.

Серед законів, що спрямовувалися на захист держави, виявився і закон від 9 липня 1934 р., яким змінювали статтю 5 «Закону про статут службовців Румунських залізниць», згідно з якою в разі мобілізації всі залізничники оголошувалися військовими, як і проходила для них часткова мобілізація у випадку внутрішніх заворушень³⁵⁶. 20 квітня 1935 р. було проголошено «Закон про зміну пункту 3 статті 5», яким передбачалася можливість персоналу Румунських залізниць бути призваним на місці й переміщеним у разі потреби, що робилося за розпорядженням військового міністерства.

Стосовно державного апарату в липні 1934 р. вийшов «Закон про посилення громадської служби», яким передбачався і спосіб виходу з фінансової кризи. Базувався він на тому, що у країні з 18 млн населення було 440 тис. службовців на державній платні, тоді як у Німеччині на 72 млн нараховувалося таких 250 тис. осіб. Витрати на таких чиновників складали 55% державного бюджету. Тож на підставі закону збиралися привести у відповідність фінансові можливості держави.

Початок 1935 р. трактувався у пресі як пошук урядом шляхів виходу із кризи. Це були віднайдення нових торгових договорів, боротьба з бюджетним недобором. Міністерство фінансів також намагалося перевести державні борги в облигації внутрішньої позики. Проте в січні сталася відставка міністра фінансів В. Слевеску через конфлікт в уряді. У результаті очікували, що посаду

міністра фінансів перебере на себе Ґ. Тетереску. На початку лютого визначено наступником міністра фінансів В. Антонеску, тоді як міністром юстиції мав стати В. Поп. Для розвитку промисловості певну вагу мали і погодження на відкриття філій фірми Форд. Власне, для заводів у районі Плоешть це давало занятість румунським робітникам. Обладнання завозилося зі США і відкриття підприємства очікували в серпні 1935 р. Зібрані в Румунії автомобілі планували продавати до Греції, Югославії та Туреччини. З сільським господарством було пов'язано і встановлення цін на пшеницю. Так, один вагон якісної (3% домішок та вага 1 гектолітра – 77 кг) пшениці мав коштувати в липні – вересні – 34 тис. леїв, а в наступні місяці – 35 тис. Крім того, урядом було встановлено премії за вивезення пшениці, які складали 10 тис. за вагон зерна та 12 тис. леїв за вагон борошна. Загалом планували з урожаю 1935 р. вивезти не менше 230-240 тис. вагонів пшениці³⁵⁷. У березні 1935 р. прийняли закон про адміністративну реформу³⁵⁸, який у ряді положень повторював закон 1925 р.

У січні 1935 р. Д. Бретіану відвідав військові заводи у Брашові, Решіці, Куджирі та заявив у інтерв'ю для «*Universul*», що ці заводи можуть відігравати велику роль у постачанні армії. Він заявляв: «Ми мусимо повернути до загальної програми ліберальної партії й покінчити з системою, що на випадок війни унеможлиблювала б нам добути того, чого нам буде потрібно»³⁵⁹. З останнім можна пов'язати і заходи уряду, спрямовані на розвиток військової промисловості. Зокрема, в 1935 р. уряд Ґ. Тетереску розмістив великі військові замовлення на заводах «*Reșița*», «*Malaxa*», «*Kudgig*». Високі ціни на продукцію підприємств були перекриті запровадженням нової внутрішньої позики. Впродовж 1935-1936 рр. було видано урядові постанови, що надавали пільги підприємствам військової промисловості. Вони отримували монополічне право на ввезення обладнання, отримання довготривалих кредитів. Крім того, вже в 1935 р. румунський уряд збільшив асигнування на військові потреби і на бюджетний рік 1935-1936 на озброєння було виділено додатково 2 млрд³⁶⁰. Подібні дії були зроблені в умовах постійного погіршення становища уряду, на зміни у складі якого впливали фінансово-монополістичні кола Румунії. Так, К. Арджетоану відзначав, що в 1935 р. уряд переживав кризу щотижня, що мало основою часті зміни міністрів. Скажімо, в лютому 1935 р. відбулася відставка міністра фінансів В. Слевеску, що відповідним чином прокоментував К. Арджетоану: «Насправді ж Слевеску пішов не тому, що, усвідомлюючи крахове фінансове становище, не хотів підписатися під кінцевим крахом. Він пішов у відставку просто тому, що його вигнав з уряду Арістід Бланк»³⁶¹. У внутрішній політиці уряд Ґ. Тетереску дотримувався позицій, спрямованих на посилення тиску на народ. Так, у вересні 1935 р. було продовжено тривалість стану облоги. Ускладнення внутрішньополітичної ситуації відбувалося і на тлі періодичних ви-ступів у парламенті депутатів з інтерпеляціями із приводу зміни Конституції, продовження управління країною в режимі королівських декретів, зміни економічної структури країни, заперечуючи у своїй діяльності Конституцію³⁶². У 1935 р. уряд прийняв рішення про торгівлю з Німеччиною та постановив ввозити товарів не більше, ніж 60% того, що вивозилося до Німеччини³⁶³.

Вже в середині 1935 р. у країні велися розмови про послаблення позицій уряду Ґ. Тетереску. Претендентом на владу виступав Д. І. К. Бретіану, як, власне, відзначали і певний наступ націонал-цереністів. Певну активність виявляв Ґ. Юніан. Інші повідомлення виводили кризу уряду з фінансової, тим паче, що велася мова про можливу відставку голови Національного банку Д. Думітреску. 26 липня така відставка відбулася і його місце тимчасово зайняв К. Теодореску. Таким чином, критична ситуація в уряді змушувала проводити перестановки, яких очікували і у вересні 1935 р., називаючи нового міністра фінансів Аліменіштяну та говорячи про зміну міністрами постів³⁶⁴.

Вплив зовнішньополітичних подій на діяльність уряду у другій половині 1930-х рр. також був помітним. Так, 15-17 квітня 1935 р. на надзвичайному засіданні Ліги Націй обговорювалося питання озброєння Німеччини. Саме у зв'язку з цим Рюшту Арас від імені Туреччини заявив про можливість порушення своєю країною питання про військовий режим проток, якщо будуть перегляда-тися умови мирних договорів 1919-1920 рр. Додав він і те, що Туреччина стоїть на

позиції вільного режиму проток. Доволі бурхливо ці питання обговорювалися європейською пресою, проте і надалі міністр залишався на позиції потреби захисту території Туреччини в разі зміни режиму проток. З боку Міністерства закордонних справ Румунії у зверненні до турецького уряду із приводу переговорів про статус проток наголошували на потребі дотримання умов Лондонського пакту (3-4 липня 1933 р.) та Балканського 1934 р. пакту. Також у червні 1936 р. дане питання порушувалося на кон-ференції в Монтро.

Пояснення у справі проток у відповідь на запит сенатора Орляну 12 лютого 1937 р. давав у Сенаті міністр В. Антонеску, зауваживши на недоречності перегляду укладеної конвенції. Тут було процитовано і згадане звернення міністерства, де говорилося про неможливість перегляду статей, що стосувалися Румунії. При цьому позиція Орляну полягала в констатації факту зміни умов Лозанської конвенції в конвенції з Монтро в гірший для Румунії бік. На це міністр доводив, що залишаються чинними положення щодо демілітаризації проток за угодою 1923 р., проте турецька сто-рона не бачить можливості їх повноцінного дотримання. Відсутніми назвав міністр зміни щодо умов проходження проток комерційними суднами, тоді як для військових відмітив заборону про-ходу в умовах миру. Щодо війни, то сподівався тільки на проходження суден крайн-учасниць із метою виконання своїх зобов'язань. Наголосив міністр і на тому, що питання пропуску в Чорне море кораблів і суден лежить у полі діяльності турецької сторони. У зв'язку з потребою відповідати на запитання сенаторів міністр В. Антонеску нагадав свою позицію, висловлену 2 вересня 1936 р., про дотримання ним традиційної зовнішньополітичної лінії Румунії³⁶⁵.

22 серпня 1935 р. відбулася нарада уряду з економічних питань, де звітували з питання румунсько-англійської митної угоди, яка передбачала також і повернення 100 тис. фунтів боргу. Робилися пропозиції і про відновлення торгових переговорів з Німеччиною. Позитивно оцінили переговори із Францією³⁶⁶. Крім цього, вже у вересні 1935 р. уряд визначився з тими законами, які слід було подати на зимову сесію парламенту і серед них були закони про адміністративну реформу, систему охорони здоров'я, організацію громадських робіт, робітничий закон та інше³⁶⁷.

На початку 1936 р. в румунському політичному житті помітною стає тема подальшої діяльності уряду, що змушувало ставити дане питання на різних рівнях, як у пресі, так і в листуванні провід-них політичних лідерів з королем, як це зробив у лютому 1936 р. О. Гоґа. У своєму листі він звертає увагу на обставини, які складаються навколо Румунії та в самій Румунії. Останнє стосувалося складної ситуації в Національному банку і призначення тут на посади адміністраторів Саву та Оцою. Фактично О. Гоґа намагався утримати короля від дій, які б дозволили і далі використовувати Національний банк у партійній діяльності націонал-лібералів³⁶⁸.

13 січня 1936 р. на засіданні Міністерства фінансів розглядалося питання про переговори в Парижі і сподівалися на певний успіх. Також порушувалося питання про підвищення платні суддям та надання коштів для Міністерства освіти. З січнем 1936 р. пов'язана заборона Міністерства внутрішніх справ на проведення плебісциту, ініційованого Ф. Фабріціусом. 9 березня 1936 р. уряд заслухав питання про оснащення армії й оцінив дану діяльність позитивно³⁶⁹.

З метою зрівняти фінансові можливості та розміри урядового апарату 27 березня 1936 р. приймався адміністративний закон. Згідно з ним збиралися провести спрощення, економію, координацію діяльності різних адміністрацій, гарантували автономію місцевої адміністрації з виведенням її з-під політичного впливу, надання фінансової незалежності місцевим адміністраціям, провести підготовку і відбір адміністративного персоналу, піднести авторитет центральної та місцевої влади. Новий закон містив 287 статей, на відміну від 700 попереднього, передбачав нові поло-ження в адміністративних виборах, діяльності і терміні повноважень місцевих рад, повноважень префектів, субпрефектів, відбору адміністративного апарату тощо. Цим законом уряд мав на меті розпустити громадські ради та створити інтеримарні комісії для підготовки і проведення виборів, які б забезпечили збереження більшості лібералів у громадських радах, а також гарантували успіх при проведенні парламентських виборів із продовженням терміну правління.

Прийняття в 1936 р. нового адміністративного закону передбачало правила вживання мови, адже румунською мали користуватися всі члени громадської та повітової рад. У місцях проживання національних меншин вживання їх мови допускалося при дебатах³⁷⁰. Міністерство внутрішніх справ у березні 1936 р. ухвалило рішення про розпуск антифашистських організацій³⁷¹. У квітні 1936 р. урядом укладено угоду з ЧСР про кредит на постачання озброєння. Також з Угорщиною уклали торговий договір, яким визначили обсяги постачання нафти, дерева, заліза. Всі ці події зумовили зміст тронної промови в парламенті у квітні, де говорилося про прийняття бюджету, оснащення армії та міжнародне становище країни³⁷².

Легіонерський конгрес у Тиргу-Муреш 3-5 квітня 1936 р. розцінювався як такий, що проводився за підтримки влади. Безумовно, Е. Тітяну зробив все можливе для підтримки конгресу. Проте після його проведення король і виконавча влада вжили заходів для обмеження дій легіонерів. Сам Інкулєць в уряді виступив згодом проти ґардистів, проте він, а також Е. Тітяну, В. Поп були усунуті з посад. Обов'язки міністра внутрішніх справ були покладені на Ґ. Тетереску. Проти ґардистів та влади виступали представники цереністського напрямку. Зокрема, протестували проти арешту П. Константінеску-Яшь, проти процесу Т. Буг'наріу³⁷³.

Обговорювалося в жовтні 1936 р. і питання зміни уряду, причиною чого вважали певні незгоди всередині НЛП та демісію Н. Тітулеску. Відставка міністра закордонних справ вплинула і на його становище, адже у квітні – червні 1937 р. проти нього велася кампанія і колишній міністр став небажаним у Франції та Великій Британії. Проте частині політиків відставка лише міністра закордонних справ вбачалася як сильна позиція уряду Ґ. Тетереску. Крім того, на сильні позиції уряду вказувала підготовка міністерством фінансів державного бюджету на 1937 р. Політичні ж партії в жовтні 1936 р. також розпочали традиційну діяльність, готуючи ґрунт для майбутніх виборів. Разом з тим на початку жовтня 1936 р. обговорювалися формули майбутнього уряду, яких бачили дві. Одна з них була складення уряду національної єдності на чолі з А. Вайда-Воєвод та залученням групи Костекеску (НЦП), К. Арджетоаяну, проф. Джуреску, імовірного підключення георґістів та членів НХП і співпраці з Манойлеску та К. К. Міронеску. Інший варіант уряду трактувався як уряд націонал-цереністів, без участі І. Мігалаке та створений на основі групи Костекеску, що загалом утримувало її від остаточного розриву з партією.

Напередодні відкриття парламентської сесії 13 листопада 1936 р. уряд обговорив проекти законів для розгляду в парламенті. Принаймні в Сенаті збиралися розглядати закон про відповідальність міністрів. У палату депутатів подавали законопроект про охорону громадян, зміну статуту урядовців, зміну призовного закону. Тоді ж відбулася і аудієнція Ґ. Тетереску в короля. 13 листопада міністр В. Антонеску зустрівся з послами ЧСР та Югославії із приводу ревізійної промови Б. Муссоліні. Сам парламент роботу розпочав 16 листопада із заміни голови Сенату: замість Дімітріу очолив Лапедату. У Палаті депутатів робота почалася із заяви протесту проти промови Б. Муссоліні Савчука-Севяну. Відставки уряду очікували також у квітні 1937 р., вважаючи, що її супроводжуватиме розпуск парламенту та вибори до нього. Власне, уряду в парламенті закидали також невиконання ряду зобов'язань, зокрема регіонального характеру. З боку Кароля II до парламенту давалися рекомендації про необхідність дотримання єдності та підтримки уряду. При цьому серед депутатів і сенаторів ширилося переконання стосовно загрози диктатури у країні³⁷⁴. Власне, неодноразові заяви стосовно зміни уряду висували на перший план Націонал-цереністську партію, але і в ній говорили про необхідність створення «національного уряду», який би включав у себе провідників усіх партій. Можливо, це була реакція на дії А. Вайди-Воєвод, який сподівався на владу самостійну чи в союзі з Н. Йорґа. Виборного кабінету бажав і лідер РЦП Ґ. Юніан, який для подальшого вважав за допустиме обирати уряд у парламенті. Ліберали поширювали інформацію про наміри створити уряд з високопосадовців. Доказом зміни уряду наводили у пресі перенесення термінів повітових та громадських виборів на Буковині на 4 місяці³⁷⁵. При цьому МВС мало намір перевірити

громадянство серед населення приєднаних провінцій на їх відповідність мирним угодам³⁷⁶ та закону про громадянство 1924 р.

Настрої в суспільстві, викликані загальною ситуацією в Європі, свідчили про поширення думок щодо встановлення у країні диктатури. Так, голова Народної партії А. Авереску висловлювався стосовно диктатури, яку очолює відповідальна людина. Щоправда, висловлювався маршал стосовно поміркованого уряду, на що вказували наміри порозуміння його з партією Г. І. Бретіану³⁷⁷. Практично ж висловлювання А. Авереску були зроблені в період, коли наближалася нова перед-виборча кампанія та в умовах коли велася пропагандистська діяльність усіма політичними пар-тіями. Фактично перед вели НЦП і НХП, але у претендентах на владу наприкінці 1936 р. бачили А. Авереску чи А. Вайду-Воевод. Ймовірно вважали створення уряду коаліції 4-х партій, до згаданих двох додавали партію Н. Йорґі та Г. І. Бретіану. Навіть визначили час демісії уряду Г. Тетереску – 1 березня 1937 р. Від нового уряду очікували традиційної зовнішньої політики, але з поліпшенням відносин з Італією та Німеччиною³⁷⁸.

З інших заходів, які спрямовувалися на зміну держави, робилися спроби переглянути Конституцію, що демонстрував король наприкінці 1934 р. Спроби спрямовувалися на розширення королівських прерогатив. До вироблення нового варіанту Конституції збиралися долучити О. Гоґу, К. Арджетоюну, А. Вайду-Воевод. У зв'язку з цим ходили чутки і про зміну Сенату у плані перерозподілу кількості сенаторів, яких обирали на користь сенаторів, яких призначав король.

У групі «старих лібералів» висловлювалися проти зміни Конституції. Для прикладу, Д. Бретіану вважав це авантюрою, непотрібною і навіть небезпечною дією. Г. Бретіану стверджував, що діюча Конституція «не є перешкодою розвитку країни». Е. Тітяну в парламенті зробив заяву, що зміна Конституції не належить до прерогатив уряду. Боротьбу проти зміни Конституції вела й опозиція, яка відстоювала статтю 118 про неможливість зміни Конституції та статтю 25 про свободу публічного висловлення думки в будь-який спосіб. М. Манойлеску у виступі в Сенаті 3 грудня 1935 р. заявив, що зміни Конституції в 1913 і 1923 рр. були викликані економічними потребами³⁷⁹. За-певняв, що діюча Конституція не гарантує продовження управління при збереженні багатопартійності. Загалом, ситуація, яка складалася у країні, і дії уряду рядом істориків розцінювалися як рух «вправо»³⁸⁰.

Середина 1930-х рр. для Європи стала часом наступу праворадикальних режимів. Так, у жовтні 1935 р. Італія розпочала бойові дії в Ефіопії, в березні 1936 р. відбувся вступ німецьких військ у Райнську демілітаризовану зону, розпочався заколот націоналістів у Іспанії, встановлено фашистську диктатуру у Греції, а в листопаді було підписано «Антикомінтернівський пакт». Для Німеччини просування у східному напрямку стало причиною поглибленого інтересу до Румунії та намагання зміцнити власні позиції у країні і на Балканах. У серпні 1936 р. з ініціативи райхсміністра Шахта було встановлено контакти між залізногвардійцями й усташами.

Також у серпні 1936 р. з уряду було усунено Н. Тітулеску. Йому на зміну прийшов В. Антонеску, що в певних колах всередині країни сприйняли як поворот до створення «націоналістичного уряду». Ситуацію з Н. Тітулеску описував і К. Арджетоюну, роблячи висновок не лише про провал політики Балканської Антанти, але і про наступні зміни у внутрішній політиці³⁸¹. Доречно вказати, що у вересні 1936 р. промова В. Антонеску щодо зносин Румунії з Німеччиною викликала негативну реакцію в радянському повпредстві в Бухаресті, оскільки було вказано на різницю у стосунках з Німеччиною та СРСР. Ця різниця трактувалася як наявність економічних зв'язків Румунії з Німеччиною. Тронна промова на відкритті зимової сесії парламенту 1936 р. продемонструвала позицію короля, який визнав піднесення економіки країни та поліпшення її фінансів. Завданням вважав створення добре оснащеної армії³⁸².

У сфері зовнішньої політики для уряду та короля важливим питанням було підтримання союзницьких стосунків з Польщею. Правда, саме розташування цієї країни викликало занепокоєння в радників короля, як і наявність великої (31%) кількості національних меншин, у середовищі яких створювалися умови для розвитку шпигунської діяльності. У Румунії вважали, що

низку проблем, серед них і з Балтійським морем, Польщі доведеться вирішувати спільно з Німеччиною. Правда, саме фактори зовнішньої політики Польщі, спрямованої на захист безпеки та єдності держави, дотримання інтересів польської нації, зближували обидві країни схожими завданнями³⁸³.

6 жовтня 1936 р. відбувся прийом у короля, під час якого голова Ради міністрів Г. Тетереску відвідував про фінансове й економічне становище у країні. Очікували, що під час аудієнції голова уряду буде просити короля перенести початок парламентської сесії на 15 листопада. Того ж дня відбулося і засідання Ради міністрів, на якому міністр фінансів Канчіков прозвітував про стан бюджету та вплив обмежень закордонних валют. Рішення, яке прийняла Рада міністрів, стосувалося підтримання стабільності лея. Крім того, говорилось про підготовку бюджету на наступний рік. Міністр шляхів сполучень Франасовіч відвідував про стан спорудження мосту через р. Дунай³⁸⁴. Про результати даної наради також було повідомлено королю, а у пресі розповсюдили повідомлення про наміри уряду підтримати державні фінанси та закордонну торгівлю, забезпечивши їх від наслідків закордонної девалоризації. Врешті тоді ж оголосили рішення про пересунення сесії на 15 листопада³⁸⁵. У листопаді 1936 р. міністерство сільського господарства організувало для своїх чиновників іспит з мови³⁸⁶.

Дійсно, Німеччина продовжила зміцнення власних економічних та політичних позицій у Румунії й у вересні 1936 р. було укладено новий торговий договір, що доповнював угоду 1935 р. та дозволяв збільшити взаємний товарообіг між двома країнами, привівши в 1937 р. до обсягу у 300 млн марок, хоча в Румунії мав місце зовнішньоторговий дефіцит у 35 млн марок. Це явище А. Язькова пояснює дією системи клірингових розрахунків, завдяки якій Німеччина отримувала сировину з Румунії та продаючи їй малодефіцитні товари. Як результат – Румунія втрачала валютні кошти та зазнавала збитків у економіці. При цьому все ж мали збільшити обсяги продажу зерна і худоби та дозволяли марку у вільному обігу. Разом з тим за 8 місяців 1936 р. зменшився обсяг вивезення з Румунії великої рогатої худоби з понад 45 тис. голів (1935 р.) до 28 тис. (1936 р.). Проте зріс вивіз свиней з 69 тис. до 124 тис. голів при скороченні вивозу овець і коней як і м'яса. У 1937 р. Німеччина тимчасово закрила експорт до Румунії сировини, напівфабрикатів, машин і обладнання для важкої промисловості. Одночасно в 1937 р. німецькі фірми «I. G. Farbenindustrie», «Verrosta», «Siemens-Shukert» заснували власні підприємства в Румунії. Активізувалася у країні діяльність німецьких агентів. Всередині країни торговців уряд орієнтував на стабільність валюти та недопущення втрат при закордонній торгівлі. Про певний прогрес у зовнішній торгівлі говорив міністр В. Поп, який зазначив, що за 11 місяців 1936 р. Румунія вивезла товарів на 18 500 млн, тоді як ввезла на 10 900 млн³⁸⁷. У числі товарів, які вивозилися з Румунії, стало дерево, джерелом якого були Буковина та північ Молдови. У 1936 р. причиною цього стала угода з Англією, що призвело до того, що в серпні 1936 р. експорт становив 20 тис. вагонів. Щоденна відправка становила 300-400 вагонів, які йшли через митницю у Грігоре Гіка Воде. Ліс відправлявся до Данціґа та Гамбурґа, оскільки через порти в гирлі Дунаю Англія не мала можливості його отримувати. Ставилося питання про відкриття мореплавної лінії, що змінювало б час на дорогу³⁸⁸.

Власне, зближення з Німеччиною для Румунії ставало необхідним з точки зору протистояння угорському ревізіонізму та перегляду Тріанонського мирного договору. Тим паче, що в червні 1937 р. мала місце заява прем'єр-міністра Угорщини Дараньї, що після зближення Угорщини з Німеччиною й Італією Угорщина має намір наполягати на покращенні становища національних меншин у Румунії та Угорщині. На цьому грали й політичні лідери Німеччини, які наприкінці 1936 р. – на по-чатку 1937 р. висловлювалися стосовно вирішення румунсько-угорського конфлікту на користь Румунії. Пояснення цих намірів знаходять у заяві Й. Ріббентропа 1938 р.: «Основна ідея нашої політики стосовно Угорщини і Румунії в даний час – тримати дві ці праски в розігрітому стані для того, щоб владнати справу в інтересах Німеччини відповідно до розвитку подій»³⁸⁹.

У листопаді 1936 р. виплати державним чиновникам мали скласти 920 млн леїв, тоді як пенсії – 156 млн леїв³⁹⁰. Уряд був змушений у 1936 р. спростовувати чутки про прийняття в Румунії біженців з Австрії, Польщі та Палестини³⁹¹. Вибори до Робітничих палат у 1936 р. в Чернівцях перше місце при подачі списків випадало ґардистам, тоді як на другому опинилися націонал-цереністи та профспілки. У результаті дійсними були визнані лише списки профспілок³⁹².

Поза всі розмови про відставку уряду його вважали достатньо стійким і на підтвердження цього приводили приклад зі зміною міністра закордонних справ. Осінь 1936 р. також була періодом представлення стабільності уряду, який у жовтні розпочав роботу над бюджетом. 6 жовтня 1936 р. голова уряду на аудієнції в короля звітував про фінансове й економічне становище країни. На засіданні Ради міністрів того ж дня міністр фінансів В. Канчіков звітував про стан валюти, на яку вплинуло зниження вартості зарубіжної валюти. Власне, в уряді розроблялися заходи із захисту державних фінансів від наслідків девалоризації, тим паче, що ряд міністрів виступали проти неї. Зниження французького франка вважали в уряді підставою очікувати втрат у торгівлі збіжжям у межах 150 млн леїв. Питання девалоризації мала розглянути й економічна конференція Малої Антанти, оскільки свої висновки Англії, Франції та США вона відправила. Союз мав висловити свою позицію³⁹³.

В уряді вживалися заходи для посилення своїх позицій шляхом зустрічей із представниками різних регіонів країни. Зокрема, 18 жовтня 1936 р. співголова уряду І. Інкулєц, міністри Анджелеску і В. Поп, державні підсекретарі Бирке та Бежан, генеральний секретар МВС С. Думітріу в супроводі 50 членів парламенту прибули до Кишинева, звідки вирушили до м. Орґеїв для проведення міністерського візиту. У кінотеатрі «Colosseum» відбулася публічна зустріч. Вже в першому виступі Анджелеску велася мова про мету приїзду та пропагувалася, фактично, державницька діяльність НЛП через виклад історії партійних урядів. При цьому згадував про культурницьку діяльність. Заслугою НЛП називав творення сучасної Румунії. Наголошував на ролі І. К. Бретіану та І. К. Бретіану в розвитку шкільної освіти, вказавши на наявність у Бессарабії 94% неграмотних на 1918 р. Важливим вважав зростання числа шкіл у повіті Орґеїв, де до 40 діючих додали 60 нових шкіл. Для навчальних закладів вважав важливим поєднання морально-релігійного виховання з національним.

Наступним виступив Валер Поп, який говорив про зв'язок Бессарабії та Трансильванії, про внутрішню консолідацію країни. Не оминув і питання НЛП, назвавши партію такою, яка основана на засадах націоналізму та демократії. Розвиток країни вважав можливим тільки на шляху націоналізму. «Наш націоналізм є націоналізмом праці та будівництва», – стверджував міністр. Зважаючи на місце проведення заходу, не дивував особливо виступ Бежана, який критикував міста, де засилля меншин не давало відповідного місця румунам. Поряд з обіцянкою підтримки румунського селянина велася критика діяльності націонал-цереністів у Бессарабії. У виступі І. Інкулєця було висловлено тверде сподівання на подальше урядування націонал-лібералів, тоді як нинішнє було визнано достатньо плідним. Піднімалися і практичні питання, що стосувалися умов існування в Румунії. Успіхом названо і збільшення обсягу румунського експорту. Велася мова про продовження політичної боротьби. На банкеті, який завершив зустріч, виступив префект повіту Рошка, який оголосив про результати діяльності в повіті³⁹⁴.

Уряду доводилося працювати в умовах погіршення загального економічного становища у країні. Так, національний прибуток Румунії скоротився більше ніж на 100 млрд леїв при зростанні державного боргу понад 140 млрд леїв. Значну частину суми державного боргу становили зовнішні борги. На початку своєї діяльності уряд Ґ. Тетереску звернувся до іноземних кредиторів із проханням про мораторій. Уряд зміг досягти незначного зниження щорічних виплат, тим паче, що експерти Ліги Націй заявили про те, що румунські платники сплачують податків менше, ніж в інших державах. Ця заява стала підставою для збільшення прямих податків, що збиралися з населення. Причиною зростання податків А. Язькова вбачає також і політику мілітаризації економіки країни, що проводилася урядом. Типовим явищем другої половини 1930-х рр. стало зростання інфляції,

непрямих податків і тарифів, що вело до постійного зростання цін. При цьому середня номінальна заробітна плата в 1936 р. знизилася на 27%, одночасно зі зростанням вартості життя, перш за все у великих містах. З підвищенням вартості життя відбувалося скорочення споживання ряду товарів³⁹⁵.

Проблемою цього періоду стало не лише зниження життєвого рівня, але й погіршення умов життя та праці. Хоча трудове законодавство і передбачало захист інтересів працюючих, воно неодноразово порушувалося працедавцями. В умовах посилення репресивного курсу уряду такі порушення постійно зростали і якщо в 1934 р. вони склали 7025 випадків, то в 1938 р. – 14 004. Відзначено для цього періоду і скорочення до 30 тис. осіб у 1937 р. чисельності учасників колективних договорів. Обмежене число робітників було охоплене соціальним забезпеченням по старості чи хворобі, а соціальні виплати проводилися з фондів, що створювали самі робітники. Високим залишався і рівень безробіття, зокрема в м. Клуж близько 40% робітників періодично були безробітними³⁹⁶. У кризовому стані знаходилося і сільське господарство. Оскільки уряд проводив політику милітаризації економіки, відбувався процес скорочення бюджетних асигнувань для сільського господарства і в 1937 р. вони склали 450 млн леїв. Певну шкоду завдавала політика митних тарифів, у результаті якої зростали ціни на сільськогосподарські знаряддя й інвентар. На цьому тлі відбувалося подальше збідніння селянства в Румунії. Обмеженими були виплати заробітної плати і державним службовцям³⁹⁷.

З початком 1937 р. король визначив головні пріоритети в діяльності уряду, з яких основними ставали турбота про армію, про стан доріг та охорону здоров'я. До того ж на початку 1937 р. у складі уряду Ґ. Тетереску відбулися зміни, що мали на меті призвести до більшої централізації державної влади. Так, широкі повноваження отримав голова Ради Міністрів Ґ. Тетереску, який також зайняв пост воєнного міністра, а в лютому – міністра внутрішніх справ. Заступником міністра внутрішніх справ став Ґ. Марінеску, який отримав необмежені повноваження у справі управління поліцією та сигуранцою. В уряді були представлені міністри з найближчого оточення короля В. Антонеску і Н. Каранфіл, а також крупні фінансисти та монополісти М. Канчіков, В. Слевеску, І. Інкулеску, А. Анжелеску³⁹⁸. Відразу ж у 1937 р. депутат А. Алімештяну в парламенті порушував питання про загрозу вичерпання запасів нафти, причиною чого бачив невідповідну експлуатацію родовищ. У дію було запущено велику кількість нафтових веж, а експорт був доволі широким. Фактично у володінні румунських товариств знаходилося 10 тис. га нафтоносних полів, тоді як іноземці володіли 40 тис. га. Нафтоносні поля мали продаватися тільки румунським компаніям. Також велася мова про закриття тих компаній, які не давали дивідендів. Пояснювалося це потребою захисту національних багатств, до чого закликали діячі уряду націонал-лібералів³⁹⁹.

На засіданні парламенту 18 січня 1937 р. депутат Ґ. Генціу цікавився в міністра внутрішніх справ про долю префекта повіту Арад др. І. Гроза. Повіт вважався найбільшим на західному кордоні і вже раніше, влітку 1936 р., 6 парламентарів написали скаргу щодо призначення на посади службовців представників національних меншин, замість румунів. Стурбованість депутата викликала те, що румуни переміщувалися з місця на місце, що пояснювалося інтересами служби, тоді як представники меншин роками залишалися на місці. Поки міністерство вичікувало, зростала кількість скарг на подібні дії. До того ж накопичувалися, за висловом депутата, невдоволення в середовищі румунів і виходом могла бути відставка префекта та розслідування його справи⁴⁰⁰.

У 1937 р. уряд Ґ. Тетереску проводив політику, спрямовану на поглиблення румунізації країни. У цьому відношенні своєрідним є декрет «Про румунізацію промислових підприємств та закладів і переатестацію робітників і службовців». Згідно з декретом, румуни за національністю мали складати 75% робітників і службовців підприємств та закладів. При цьому 60% посадовців також мали бути румунами за національністю. Даний закон сприймається дослідниками як спрямований проти національних меншин, адже Румунія мала у складі свого населення 40-45% представників національних меншин. Реалізація декрету виглядала надзвичайно енергійною і вже у другій

половині 1937 р. 100 підприємств були оштрафовані за недостатню реалізацію декрету на 1 млрд леїв. Ще 100 підприємств були попереджені.

У березні 1937 р. румунським парламентом було прийнято закон «Про організацію та заохочення сільського господарства», яким дозволялося вільно купувати, продавати та здавати в найм земельні ділянки із заборonoю дробити земельні володіння на ділянки менше 2 га. Законом було встановлено регулювання десятини, встановлювалися інші обов'язки селян, у тому числі заборону найматися на роботу без дозволу примара села. Один з сенаторів, М. Бедереу, назвав у своєму виступі закон поліцейським⁴⁰¹.

У бурхливих дебатах парламентом було прийнято «Закон про корисні копалини», дію якого підсилювали «Законом про контроль над картелями». Останній передбачав обов'язкову реєстрацію картелів і трестів, які потрапляли під повний контроль Міністерства промисловості та торгівлі. Це суттєво зміцнювало становище монополістичних об'єднань, що були пов'язані з державною владою. На підставі закону у країні зареєстрували 98 картелів, що об'єднували близько 1600 підприємств різних галузей промисловості. Фактично нафтова промисловість була закріплена за п'ятьма великими трестами, серед яких були «Astra Română», «Steaua Română», «Româna Americană». У металургійній промисловості провідні позиції зайняли «Reșița» та «Malaxa», в текстильній – «Vușuș». Підприємства великих фірм отримували довготривалі кредити та пільги, що проводилися через Національний банк і вже 1937 р. ним було надано 3,3 млрд леїв для монополій з важкої та військової промисловості. Привілейоване становище давало можливість моно-поліям поглинати підприємства не лише провідної, але й суміжних галузей. Самі ж «Reșița» та «Malaxa» зосередили на своїх підприємствах усе військово-виробництво Румунії. На виробництво на підприємствах концернів не вплинуло також і обмеження імпорту деяких видів сировини та напівфабрикатів. Високим був і рівень прибутків на підприємствах картелів⁴⁰².

Проблемою залишалось транспортне сполучення в Румунії. Не дивно, що 8 лютого 1937 р. в парламенті депутат Л. Скрідон цікавився долею реконструкції залізниці Лудуш – Сіеу-Меґіеруш у міністрів шляхів сполучень та національної оборони. Дана лінія була важливою з економічної та військової точок зору. Питання про реконструкцію порушувалося в листопаді 1934 р., адже на відтинку в 92 км не всі мости витримували навантаження. Відтинок для реконструкції призначався на перетворення в головну лінію, що давало змогу скоротити рух на лінії Ресбоень – Сату-Маре⁴⁰³.

Проводилися урядом заходи проти спроб виявляти незадоволення урядовою політикою чи діяльністю великих власників. На початку 1937 р. владою було проведено політичний процес проти 400 селян з Добруджі, яких за бажання добитися національних прав звинуватили в комуністичній та антиурядовій діяльності. Незадоволення селянства Добруджі стало причиною доволі м'яких вироків. Проводити репресивну політику уряду дозволяло продовження стану облоги з розширенням його на області⁴⁰⁴, що не були включені в зону стану облоги в 1934 р.

Уряд Ґ. Тетереску проводив у 1937 р. близьку до націоналізму політику. Саме з ініціативи урядових органів у Бессарабії та Трансильванії навесні 1937 р. було організовано іспити з румунської мови, що дозволило владі замінити робітників та службовців, що їх не пройшли, етнічними румунами. У травні 1937 р. посилилася боротьба за «румунізацію» колегій адвокатів. Якщо представники демократів 4 травня на конференції в м. Деж висловилися проти такої румунізації, то 9 травня на загальнорумунському конгресі ця боротьба набрала гострої форми. Саме тут за допомогою поліції представник правих кіл І. Міческу провів рішення в інтересах свого угруповання. Вже влітку 1937 р. були проведені вибори до адвокатських колегій під знаком їх румунізації. Причини руху за румунізацію адвокатських колегій А. Язькова вбачає у відсутності роботи для значної частини адвокатів.

Та все ж гасло румунізації різних галузей життя Румунії залишалось привабливим, і у травні 1937 р. було скликано «Конгрес інтелектуальних асоціацій Румунії, що вимагають румунізації», де

представлено націоналістично налаштовану інтелігенцію. Поширювалися серед румунського студентства також ідеї ґардизму і на 1937 р. багато студентів вузів належали до Залізної гвардії⁴⁰⁵.

Праві настрої в уряді Румунії у внутрішній політиці доповнювалися змінами зовнішньополітичного курсу. Особливо чітко це визначилося в 1937 р., що підтвердив у бесіді з Ф. Фабріціусом міністр закордонних справ В. Антонеску стосовно неможливості укладення нового франко-румунського договору та зближення Румунії з Німеччиною. Щоправда, категоричність, із якою висловлювався В. Антонеску була недоречною, оскільки економічні зв'язки Румунії з Великою Британією продовжували залишатися стабільними. Впродовж 1936-1937 рр. Румунія та Велика Британія уклали низку платіжних угод, що по-суті було підтвердженням повернення в Румунію англійських капіталів, вилучених у період кризи. Та й сам Кароль II був прихильником встановлення тісного політичного союзу із Британією. Для Румунії, що суттєво зросла територіально після Першої світової війни, перегляд кордонів був небажаним, тож союзник, що міг підтримати status quo в Європі, для неї був необхідним. Позиція Румунії у цьому відношенні стала політикою балансування між Британією і Францією з одного боку та Німеччиною – з іншого, що мала на меті задовольнити обидві сторони. При цьому стосунки із Францією були обмеженими із причини небажання румунських політиків підтримувати зв'язки із країною, що уклала угоду з СРСР⁴⁰⁶. Та вже з листопада 1937 р. в Німеччині були розв'язані руки для дій у Південно-Східній Європі. З волі Н. Чем-берлена лорд Галіфакс вів переговори з А. Гітлером щодо долі країн Центральної та Південно-Східної Європи, санкціонувавши зміни кордонів у загаданому регіоні при збереженні status quo в Західній Європі. Візит до Бухареста міністра закордонних справ Дельбоса наприкінці 1937 р. мав на меті підштовхнути Румунію до зближення з Німеччиною. Власне, лише після цього візиту керівник економічної делегації Вольтат досяг бажаного для Німеччини результату. Причиною цього стала і відмова Франції надати гарантії про взаємодопомогу країнам Малої Антанти. Після цього під час зустрічі В. Антонеску та Ф. Фабріціуса останній отримав запевнення, що питання про взаємодопомогу між Румунією і Францією усунуте. У самій Румунії політики трактували події 1937 р. як змову західних держав з німцями⁴⁰⁷.

Основний розвиток програма «організованої економіки» румунського уряду отримала у промисловості. Формування такого курсу розпочалося в 1936 р. законом про право власників підприємств, що випускали нові види продукції, імпортувати обладнання, встановлювати ціни на власну продукцію. У 1937 р. вийшов закон про регламентацію та контроль держави за картелями. За його положеннями, державна надавала фінансування для допомоги промисловим фірмам, що найбільше постраждали від кризи. При цьому уряд отримував право контролю за діяльністю та цінами картелю. Відтепер держава мала монополне право давати дозвіл на організацію нових підприємств, що фактично дозволяло привілейованим монополістичним групам усувати конкурентів. У цілому зростання державної власності в період королівської диктатури призвело до переходу у власність держави третини загального акціонерного капіталу⁴⁰⁸. 16 вересня 1937 р. Міністерство промисловості в особі міністра В. Попа видало розпорядження для 72 підприємств Трансильванії, Банату, Буковини щодо їх румунізації. Остання передбачала прийняття на роботу 50% румунів на вищі керівні посади та 75% на нижчі⁴⁰⁹. Такі дії міністра викликали обурення в колах національних меншин, а також неприйняття за кордоном⁴¹⁰. Станом на середину жовтня 1937 р. залишалось відкритим питання про переобрання влади, оскільки Кароль II не вирішив хто продовжить керівництво урядом Румунії⁴¹¹. Ґ. Тетереску в жовтні 1937 р. в Ораді також робив заяву про національні меншини, від яких бажав бачити порозуміння з урядом⁴¹². Візит міністра В. Попа до Чернівців та його виступ продемонстрували бажання уряду вести діяльність у сфері розвитку національного капіталу⁴¹³.

У жовтні 1937 р., намагаючись зміцнити власне політичне становище, Кароль II взяв участь у проведенні з'їзду Національного солдатського фронту. Керівником організації став міністр двору К. Урдеряну. На з'їзді було прийнято програму, серед пунктів якої були націоналізація військової промисловості, висунуто вимоги ліквідації трестів, заборони концесій та позик за кордоном.

Багато уваги приділялося королем молодіжній організації «*Straja Țării*», число членів якої подвоїлося. Із приводу посилення впливу держави на молодь та реорганізації «*Straja Țării*» К. Арджетоаяну зазна-чав: «Ми починаємо наслідувати гітлерівські та фашистські методи, які дали прекрасні результати в Німеччині та Італії, – лише в цих країнах й існує моральна база, якої досі я не бачив у нас»⁴¹⁴.

Після відхилення націонал-цереністським керівництвом пропозицій короля щодо формування уряду НЦП формування кабінету Кароль II довірив Ґ. Тетереску. Новий уряд було створено на партійній основі з участю Націонал-демократичної партії Н. Йорґи. Крім того, Ґ. Тетереску пообі-цяв співпрацювати на виборах із «*Frontul Românesc*». Перед виборами Ґ. Тетереску розгорнув пропаганду власної програми актів та реформ, що мали зміцнити державу. Серед обіцянок глави уряду було зміцнення виробничих класів, надання підтримки сільському господарству, усунення політичних інтриг у державному апараті. Фактично ж йшлося про встановлення національного уряду, що по-різному сприймали політичні сили країни. Напередодні виборів уряд звернувся до громадян Румунії з маніфестом, у якому виклав програму своєї подальшої діяльності, в тому числі підтримання сільського господарства шляхом субсидування 1 млрд леїв, підтримання робітників та усунення політики з адміністративного управління. Більшу частину звернення займав «кон-структивний націоналізм» – підтримка румунського елемента, хоча і без пригноблення національних меншин⁴¹⁵.

Саме в 1937 р. порушувалося питання про створення органу, який би займався проблемами національних меншин. Таким чином, з'явився проект Державного підсекретаріату національних меншин у складі Міністерства внутрішніх справ, завданням якого мав бути захист населення і контроль за ним. Передбачалося, що даний орган мав вирішувати всі питання, пов'язані з розвитком національних меншин у рамках законів Румунії, вирішувати спірні питання на урядовому рівні, збирати матеріали із приводу становища населення та національних меншин, визначати критерії для вирішення проблем національних меншин. Сам державний підсекретаріат мав складатися з 11 секцій, однією з яких був Національний інститут колонізації. Його завдання бачили у фінансуванні переміщення населення та колонізації і трактували як юридичну особу. Також створювали в межах підсекретаріату інститут вивчення проблем національних меншин. Політико-юридична дирекція мала завданням вивчати проблеми, що стосувалися національних меншин у Румунії та румунської меншини поза межами країни та вирішувати їх у межах законодавства. Отже, повноваження цього директорату мали здійснюватися на міжнародному рівні. На регіональному рівні питання національних меншин мали вирішувати через комісаріати⁴¹⁶.

Поява даного проекту пояснювалася довготривалим існуванням інтересу до етнічних проблем у громадській думці та неможливістю їх вирішення «природним способом». У країні бачили загрозу внутрішньої війни і не бажали допускати такого протистояння між громадянами. У пояснювальній записці відзначали велику, але безрезультатну роботу з національними меншинами, що врешті призвело до появи агресивних проявів з їх боку. При цьому однією із причин подібного результату бачили відсутність координації дій. Крім того, бачили неможливість вести насильну румунізацію меншин в умовах кінця 1930-х рр. Таким чином, потреба створення підсекретаріату у складі Міністерства внутрішніх справ давала можливість реалізовувати ті програми, які пропонував король. Загалом весь захід вважався виявом права і справедливості, щоб не допустити зміни ставлення до держави та румунського народу. Справедливість до румунського народу, право стосовно меншин, мир та порозуміння між усіма мешканцями країни мали бути головною метою міноритарної політики у країні⁴¹⁷.

Завершення правління уряду НЛП спричинило розгортання діяльності політичних партій у боротьбі за право приходу до влади. Зокрема, на конгресі НЦП у квітні 1937 р. було висловлено подібне бажання та схвалено програму майбутнього урядування. Певною мірою такі дії НЦП були спровоковані позицією групи Д. Бретіану, яка була невдоволена перетворенням уряду Ґ. Тетереску на інструмент у руках короля. Також боротися за владу намагалися і представники

Націонал-аграрної партії під керівництвом К. Арджетоюну. Свою діяльність розгорнув також А. Авереску, який пропонував реалізувати ідею «національного уряду», до складу якого мали увійти голови партій Народної (А. Авереску), НЛП (Г. Бретіану), Націонал-демократичної (Н. Йорґа), НЦП (Ю. Маніу), Румунського фронту (А. Вайда-Воєвод), Партії «Все для країни» (З. Кантакузіно-Гранічеру). З боку О. Гоґи робилися подібні спроби і велися перемовини між кузистами, ґардистами та вайдистами. Щоправда, від участі у виборчій коаліції К. З. Кодряну відмовився, зазначивши в інтерв'ю «*Le Soir*», що ґардисти є близькими до кузистів лише в антисемітській програмі. Можливо, тому в О. Гоґи існувала ідея створення «уряду генералів» чи «нейтрального уряду», які могли провести вибори. За створення уряду лише для проведення виборів виступав і Г. Юніан⁴¹⁸.

Підготовка до виборів, як вважають Е. Соня і Г. Соня, розпочалася королем Каролем II з 1935 р., коли робилися пропозиції керівництву НЦП щодо приходу до влади після закінчення терміну правління уряду Г. Тетереску. Проте справді таких планів у короля не було, оскільки його наміри стосувалися утворення непартійного уряду та створення парламенту, який би не мав контролю над урядом. Подібне рішення могло проводитися також з використанням армії, у зв'язку з чим у серпні 1937 р. було проведено два декрето-закони про «розблокування та просування» в армії, які дозволяли призначати на посади в армії близьких двору осіб та видаляти тих, кому висловили недовіру. Так, зі служби було усунуто генерала Сікітіу, пов'язаного з НЦП.

Проте широка кампанія з бойкоту уряду, діяльність партій і політичних кіл у боротьбі за владу не обеззброїли Г. Тетереску, який прагнув зберегти довіру короля. Йому вдалося оцінити ризики утворення уряду на чолі з І. Міґалаке чи загрозу з боку Румунського фронту і Радикал-цереністської партії. Глава уряду певним чином виступав захисником короля, одночасно протидіючи можливості об'єднання правих сил Залізною гвардією. Останнє створило би для НЛП контрбаланс сил під час виборів. При прийнятті королем рішення щодо формування уряду Г. Тетереску останній мав противником у керівництві НЛП Д. Бретіану⁴¹⁹.

Збільшення популярності партії та уряду дало змогу Г. Тетереску 3 листопада 1937 р. подати на засідання Виконкому НЛП звернення з описом дій уряду, представивши й успіхи у промисловості, фінансах, сільському господарстві, комерції, транспорті та інших галузях економіки. Не говорилося про погіршення становища народних мас, про невдоволення працюючих діями уряду. Виняткові заходи називав необхідними як дії проти професійних агітаторів. При цьому ні ідейна діяльність, ні політична не зазнали шкоди внаслідок таких заходів, тому політичні організації і далі мали повну свободу. У сфері зовнішньої політики Г. Тетереску відзначив наявність союзів із приятелями Румунії та приязні стосунки із країнами без будь-якої різниці. Звіт уряду був представлений після обговорення і схвалення Постійною делегацією НЛП королю для затвердження. За висловом К. Арджетоюну, дії Г. Тетереску були і не були демісією. З боку Д. Бретіану висловлювалося невдоволення абсолютистськими намірами короля, які стосувалися зміни Конституції, парла-ментської системи, підтримки праворадикальних організацій, ініціювання спроб із встановлення диктатури. Виступив Д. Бретіану і проти правління Г. Тетереску, зважаючи на ослаблення «молодих лібералів» за час правління.

Проти продовження повноважень уряду Г. Тетереску виступив К. Анджелеску, що не завадило королю провести 9 листопада 1937 р. консультації щодо створення уряду. Того дня на прийомі в короля побував Д. Бретіану та переконався в наявності погодженого рішення щодо заміни в уряді НЛП на НЦП. Із цього приводу О. Гоґа зауважував, що дане рішення принижує націоналістичні партії і може призвести до громадянської війни у країні. Також і легіонери вороже сприймали можливість передачі влади НЦП. Очільник Націонал-демократичної партії Н. Йорґа рекомендував королю підтримувати далі уряд Г. Тетереску, але у протилежному випадку привести у владу виборний уряд. Уряд, сформований з генералів та суддів, пропонував створити А. Келінеску. О. Гоґа, А. Авереску, Г. Бретіану, як голови невеликих партій, на аудієнції в короля вимагали виборного уряду, складеного із членів різних партій, об'єднаних у виборчому блоці. Г. Юніан виступав за

коаліційний уряд, створений поза виборчим блоком, тоді як А. Вайда-Воєвод говорив про те, що прийме урядування лише над урядом, сформованим із членів власної партії. З боку камарильї, в першу чергу К. Арджетоюну, вважали, що зовнішня і внутрішня ситуація є сприятливою для авторитарного уряду, призначеного рішенням короля, а не створеного на основі виборів⁴²⁰.

Під час консультацій 12 листопада 1937 р. на аудієнції в короля побував І. Мігалаке, який представив план урядування, схваленого конгресом НЦП у квітні 1937 р. Ним передбачалося піднесення сільського класу, посилення сільської економіки через розвиток кооперації та асоціацій, здійснення програми громадських робіт. Проте після представлення програми в ультимативній формі зажадав від короля впродовж 24 годин дати відповідь щодо призначення уряду НЦП у союзі з А. Вайдою-Воєвод, оскільки бачив розширення бази урядування шляхом включення представників Румунського фронту. Того ж дня шеф НЦП скликав Постійну делегацію й оголосив умови, висловлені королем. У представленні прозвучало, що фактично уряд І. Мігалаке у співпраці з А. Вайдою-Воєводом зможе контролювати і наглядати за країною. Керівництво НЦП відхилило всіляку співпрацю в уряді з групою А. Вайди-Воєвод. Після цього 14 листопада 1937 р. І. Мігалаке вимагав аудієнції в короля. Сама зустріч тривала надзвичайно довго і вимоги приходу до влади наражалися на вимогу співпраці з Румунським фронтом. Та все ж НЦП не змогла отримати доступ у владу. Щоправда, за висловами К. Арджетоюну, І. Мігалаке був готовий іти у владу та дати країні уряд, навіть якщо він був диктаторським⁴²¹.

Відмова І. Мігалаке створити уряд спільно з А. Вайдою-Воєвод по-різному трактували в політичних колах країни та за кордоном. Політичні сили були задоволені цим, оскільки сподівалися досягти успіху. У демократичній пресі пропозицію короля називали дією, яка мала спричинити подібну ситуацію. У СРСР урядова криза тлумачилася як наміри встановити правий уряд. У Франції розглядали це як спробу «грати на власну руку». В Італії преса подавала події в Румунії не інакше як кризу режиму та сподівалася приходу у владу уряду правих сил⁴²².

Для вирішення урядової кризи король вирішив провести переговори з Ґ. Тетереску та дати йому мандат на формування уряду, зокрема на основі порозуміння з Румунським фронтом, НДП, НЛП (Ґ. Бретіану), РЦП (Ґ. Юніана), і 14 листопада Ґ. Тетереску зробив заяву для преси щодо формування уряду. Засідання Ради міністрів було проведено вдома в голови уряду, оскільки слід було внести осіб з-поза НЛП. З боку А. Вайди-Воєвод і Ґ. Бретіану були висловлені великі претензії щодо міністерських портфельів. Ґ. Юніан відмовив через негативні настрої до НЛП, але зауважив, що до виборів не співпрацюватиме з жодною з партій. Від участі в уряді відмовився і Ґ. Філіпеску.

У своїй власній партії Ґ. Тетереску мав сильну опозицію в особі групи Д. Бретіану. Останній був невдоволений тим, що партія не перейшла в опозицію і зобов'язана створити виборчий блок з Румунським фронтом. Для Ґ. Тетереску все ж мав місце триумф, адже до уряду потрапляли його союзники І. Інкулєць і В. Поп. Після демісії уряд було сформовано з незначними змінами і 17 листопада 1937 р. уряд присягнув. Окрім групи Тетереску, до нього включили двох «технічних членів» від НДП. Причиною такого складу був намір короля створити уряд виборів на розширеній політичній основі. Правда і результат очікувався інший, що помітно з позиції посла Німеччини В. Фабріціуса, який очікував встановлення авторитарного режиму в Румунії.

Уряд очолив Ґ. Тетереску, міністром освіти став К. Анджелеску, громадських робіт і комунікацій – І. Інкулєць, закордонних справ – В. Антонеску, праці – І. Ністор, юстиції – В. П. Сассу, внутрішніх справ – Р. Франасовіч, сільського господарства і маєтків – Ґ. Іонеску-Шішешть, охорони здоров'я – І. Костінеску, культів і мистецтв – В. Яманді, фінансів – М. Канчіков, кооперації – М. Неґура, повітроплавства і мореплавства – Р. Ірімеску, оборони – К. Іласієвич, промисловості і торгівлі – І. Бужойу, міністри без портфельів – В. Поп та І. Манолеску-Струнґа. Також було 11 державних підсекретарів. При затвердженні складу уряду Кароль II пообіцяв йому повну підтримку. Уряд мав стати урядом реформ та оновлення.

У день затвердження складу уряду НЛП утворився виборчий картель із Румунським фронтом, що фактично давало правий напрям у діяльності уряду на парламентських виборах. Таку дію

короля ряд румунських істориків порівнював з діями по призначенню уряду в 1931 р. Негативною була реакція в регіональних організаціях. Власне, голова організації НЛП повіту Ясси В. Яманді відкинув пропозицію внести до списку НЛП членів Румунського фронту. У повіті Нямц відмовилися від укладеного урядом виборчого картелю. Подібним чином протест висловили й інші повітові організації НЛП. Загалом новий уряд справляв тільки зовнішнє враження коаліції, бо у ньому всі люди належали до кола Ґ. Тетереску. Нові члени фактично нічого не вирішували.

Початок нового урядування ознаменувався випуском Маніфесту із програмою, за якою уряд Ґ. Тетереску перетворювався в «уряд оновлення». Так, у програмі йшлося про консолідацію фінансів з розвитком економічних засобів, здійснення програми озброєння країни, прискорення заходів із відновлення і розвитку національної економіки. Передбачався подальший захист національної промисловості і торгівлі, соціально-економічне та культурне піднесення приєднаних про-вінцій. Передбачалося проведення реформ, які загалом мали вплинути на соціально-економічний процес у країні. Робітникам обіцяли піднесення матеріального та морального становища, при-діляли увагу соціальному миру, забезпеченню соціального порядку. Для сільського господарства реформи мали означати раціоналізацію, розвиток зоотехніки й індустріалізацію сільського господарства. Планували провести розширення та валоризацію рослинної сировини для текстильної промисловості, узгодження кредитів для селян, у зв'язку з чим на 1938 р. планували виділити кредит в 1 млрд леїв. Результатом реформи мала стати повна деполітизація адміністрування з подоланням усіх політичних впливів. Це передбачало перемогу всіх законів організації громадського життя та встановлення нових органів контролю в державній ієрархії.

У зовнішній політиці уряд планував захищати мир, відстоювати національні кордони, підтримувати союзницькі стосунки, діяти на міжнародній арені в рамках Ліги Націй, підтримувати добросусідство, вести мирну політику з повагою до румунських прав і порозумітися в рамках діючих трактатів.

Тому прихід до влади уряду Ґ. Тетереску в демократичних колах був сприйнятий як крок до особистої диктатури Кароля II. У суспільстві мали місце опозиційні настрої до уряду. Найгостріше ставлення до уряду містилося в маніфесті ЦК КНР від 18 листопада 1937 р. Націонал-цереністи збиралися вести боротьбу за скинення уряду і на вибори мали намір формувати виборчу опозицію. Ю. Маніу бачив уряд Ґ. Тетереску не інакше як особистий уряд Кароля II. Газета «*La Republique*» відзначала, що комбінація Мігалаке – Вайда-Воєвод виявилася кроком палацу у приведенні до влади уряду Ґ. Тетереску, який, будучи відданим королю, виступав як втілення його особистої влади⁴²³.

19 листопада 1937 р. у зв'язку з посиленням опозиційних виступів проти уряду, виступів правих сил було прийняття рішення щодо розпуску парламенту та організації нових парламентських виборів. Разом з цим дещо пізніше мала місце заборона на участь у виборах лівих організацій, як і обмежувалося проведення ними пропагандистської діяльності. Тим не менше передвиборна кампанія була однією з найголосніших у міжвоєнний період і завершилася 20 грудня 1937 р. Не менш активною була участь КНР, яка виступала проти праворадикальних організацій, проти уряду Ґ. Тетереску за створення кабінету за участі всіх партій та демократичних організацій. У ході виборчої кампанії мали місце звернення КНР до інших політичних партій із пропозиціями створити Народний антифашистський фронт. Програма КНР містила вимоги оборони і розширення демо-кратичних прав, захист конституційного режиму, розпуску і заборони фашистських організацій, скасування стану облоги, свободи організацій, слова, преси, демонстрацій, захисту миру, підтримання системи колективної безпеки. Також ця програма вимагала вжиття заходів для поліпшення економічної ситуації, соціального і санітарного становища робітників, службовців, селян, ремісників, дрібних торговців, національних меншин, жінок, молоді.

Своє ставлення до існуючих проблем КНР висловлювала через легальні організації, листівки, пропагандистські матеріали, нелегальні публікації. Увага, як правило, зверталася на загрозу

фашизму, ревізійні тенденції. Комунисти закликали віддавати голос за тих, хто виступав за мир та прогрес. Однією із пропозицій стало створення локальних виборчих комітетів Народного фронту. У результаті діяльності КГР наприкінці листопада – на початку грудня 1937 р. досягла результатів у зосередженні демократичних сил та організації спільних заходів на виборах. До цього приєдналися Демократичний союз, Землеробський фронт, MADOSZ, Соціалістична партія, Громадські комітети Д. Добреску, організації НЦП, професійні асоціації. Також під контролем КГР провели низку заходів, у яких взяли участь та виступали представники Демократичного Союзу, MADOSZ-у, НЦП, представники інтелігенції, викладачів, ремісників. 12 грудня в Бухаресті в залі «Marsa» було влаштоване зібрання за участю представників КГР та масових демократичних організацій. Спроба поліції застосувати сльозогінний газ призвела до великої маніфестації на Каля Гривіцей⁴²⁴.

У передвиборчій кампанії КГР намагалася використати також СДП, що посилювало спротив правого крила цієї партії. У відповідь пролунали звинувачення в опортунізмі та пропозиції розриву відносин з соціал-демократами. Також в організовану КГР антифашистську боротьбу втягували і НЦП, особливо її ліве крило, представлене Н. Лупу, М. Раля, М. Гелмеджану. У Радикал-цереністській партії шукали союзників для боротьби проти ґардистів. Однак Ю. Маніу виступив проти спільного виборчого блоку, закличавши представників демократичних сил голосувати за НЦП. У своїх намаганнях привести партію у владу і тим захистити парламентську демократію Ю. Маніу 25 листопада уклав пакт неагресії та забезпечення свободи виборів з ґардистами та георґістами. Слідом приєдналася й Аграрна партія К. Арджетоану. Дана угода послужила засобом боротьби проти уряду, в тому числі на виборах.

Метою згаданої угоди стало гасло свободи виборів, неагресія між опозиційними партіями та невтручання в їх власну ідеологію. З боку НЦП ставилася мета позбавлення уряду Ґ. Тетереску. Показовим тут ставала декларація Ю. Маніу, яка підтверджувала, що угода «в першу чергу мала повалити на виборах п. Тетереску, у другу чергу, вивести нагору з тіні ті сили, які дотепер працювали приховано, таємно і так, що не можемо знати».

Насправді ж укладений Ю. Маніу пакт наробив більше непорозумінь на виборах. З боку ґардистів на озброєння було взято гасло соціального захисту. Під впливом агітації КГР трудящі стали вимагати від керівництва НЦП денонсації угоди. Також від імені КГР робилися звернення до членів НЦП боротися за розірвання угоди з легіонерами. Навіть служба безпеки визнавала розгортання пропагандистської діяльності в НЦП та ведення боротьби за загальнодемократичну й антифашистську програму, співпрацю з демократичними силами та створення Народного фронту. У НЦП незгоду з укладенням пакту висловлювали противники легіонерів Н. Лупу, В. Маджару, А. Келінеску, одночасно не погоджуючись із новою орієнтацією партії. Н. Лупу та В. Маджару виступали проти пакту з легіонерами під час передвиборчих мітингів. Також Н. Лупу приписують повідомлення комуністів про згоду націонал-цереністів з угодою про реалізацію Народного фронту, що призвело до непорозумінь у керівництві НЦП⁴²⁵. Тим не менше КГР проводила кампанію з агітації за представників демократичних сил і список НЦП виглядав для них привабливим, а уряд Ґ. Тетереску та близькі до нього кола виступали фашистськими. При цьому говорилося і про применшення загрози правих сил для країни.

Складення ситуації таким чином змушувало уряд вживати заходів для досягнення успіху на виборах, з чим було пов'язано запровадження ним 25 листопада 1937 р. рішення Ради міністрів № 3642 про продовження стану облоги до 31 грудня 1937 р. Цим фактично намагалися обмежити діяльність всіх опозиційних уряду сил. Циркулярно воно було доведено до повітових поліцейних і жандармських інспекторатів. Запровадження цензури, заборона пропаганди опозиційним силам, дотримання поваги до законів ставали підставою для дій влади проти опозиціонерів. Особи, незгідні з діями влади, підлягали арешту й ув'язненню. Також у рамках виборчої кампанії та захисту громадянського порядку 2 грудня 1937 р. рішенням Ради міністрів схвалено призов контингентів 1933 і 1934 рр. для поповнення жандармських підрозділів.

На основі статті 14 Закону про повноту влади схвалено і Декрет-закон 8 грудня 1937 р. стосовно зміни статті 42 Закону про вибори (1926 р.). За ним секції для голосування та виборів до парламенту мали бути очолені в повітових центрах радниками апеляційних судів і головами трибуналів, а в міських та сільських громадах – суддями. Таким чином, влада намагалася забезпечити керівництво судовим процесом з боку націонал-лібералів, а діючій владі – перемогу на виборах.

Опозиція у відповідь організувала виступи, але мали місце і стихійні виступи, незважаючи на заборону випадів у бік короля та королівської родини, вуличних демонстрацій. 18 грудня 1937 р. Міністерство внутрішніх справ заборонило громадські зібрання опозиції, тоді як збори лібералів продовжували вестися. Разом з тим велися збори та зустрічі з виборцями, публікувалися маніфести, навіть із компрометуючою інформацією. І. Мігалаке телеграмою до короля висловлював протест проти дій влади, хоча і не отримав відповіді. У своїх спогадах К. Арджетоану зазначав, що І. Мігалаке «витратив гроші даремне, оскільки король знає, уряд вийде переможцем на виборах». З боку Ю. Маніу та Г. Бретіану було направлено листа до МВС, яким засуджувалися нелегальні дії в різних повітах, протестували проти підтримки нелегальних заходів. У країні організували зібрання, в рамках яких опозиція критикувала дії короля у вирішенні кризи та способи встановлення королівської диктатури, вживання цілого набору засобів для недопущення перемоги опозиційних партій на виборах.

12 грудня 1937 р. в Бухаресті, Брашові, Ґалаці, Констанці пройшли передвиборчі зібрання НЦП, НЛП (Г. І. Бретіану), Консервативної партії, Аграрної партії, НХП. Ю. Маніу на зібранні в Бухаресті висловився, що склалася політична ситуація, в якій діє персональний уряд. Він звинуватив вищу владу в тому, що впродовж 7 років у країні править камарилья, якою управляє пані Є. Лупеску, та виголосив заклик: «Хай живе демократія, геть диктатуру, геть пані Лупеску, хай живе національна гідність!». На зібранні в Ґалаці 12 грудня Г. І. Бретіану представляв декларації партій виборчого картелю з урядом стосовно конституційного врегулювання та звертався до учасників проурядового блоку із заявою, що зміна основного закону похитне здорове життя країни. Виборчі зібрання НЛП (Г. Бретіану) мали місце в Потлоджі повіту Димбовіца, в залі «Mărica» в Бухаресті й інших. Аграрна партія на своїх зібраннях та в листівках підкреслювала настрої у країні після 4-х років правління НЛП, вимагала авторитетного уряду, який навів би порядок у країні. НХП критикувала урядові сили, особливо в питанні національних меншин. У одній з листівок НХП у повіті Арад визнавали НЛП партією, яка змінила тільки поверхову сутність⁴²⁶.

В умовах активної боротьби всіх політичних сил 20 грудня 1937 р. відносно спокійно пройшли парламентські вибори, хоча мали місце інциденти, репресивні заходи для забезпечення успіху націонал-лібералів на виборах. Доволі типовим стало вилучення посвідчення виборця в частини виборців, як це зробили з персоналом трамвайного депо, який не взяв участі у виборах. У Селажі були визнані недійсними 8 тис. посвідчень виборців, а в Тиргу-Муреш 4-5 тис. виборців не допустили до голосування. Також для усунення від виборів використовували оголошення карантину. У повіті Селаж з цієї причини не голосували у 28 селах, які були «заражені», в повіті Сату-Маре так вчинили із 27 селами. В інших громадах одних і тих же людей вносили у списки двічі, долучаючи до таких списків вже мертвих виборців. Не були винятком підкупи голосів алкоголем. Крім того, урядова преса створила найсприятливіші умови для уряду Г. Тетереску. Проте в підробці результатів голосування винним був і уряд. Принаймні відомо, що король викликав голову Центральної виборчої комісії Д. Г. Лупу, який у Палаці отримав вказівку, щоб анульовані голоси не потрапили до наявних голосів⁴²⁷.

Однак результати виборів склалися таким чином, що жодна з партій не змогла отримати належну кількість голосів для формування уряду. Із внесених у виборчі списки 4 649 163 осіб у голо-суванні взяли участь 3 071 695, тобто третина виборців відмовилася від участі у виборах. У боротьбі за місця в парламенті взяли участь 13 політичних партій та 54 політичні групи. З них, за даними «Monitorul Oficial» від 30 грудня 1937 р., на певну кількість місць у парламенті

претендували лише 7 партій. Так, на 152 мандати депутатів та 97 місць сенаторів могла розраховувати НЛП (К. І. К. Бретіану) з її 1 103 353 (35,92%): на 86 депутатських та 10 сенаторських мандатів – НЦП (626 612 та 20,40% відповідно). Партія «Все для країни» здобула 66 мандатів депутатів і 4 сенаторські місця з її 478 378 (15,58%) голосами і цей список завершувала НХП із 39 мандатами (281 167 або 9,15%). Інші політичні партії розташувалися в наступному порядку: Угорська партія – 136 139 (4,43%) і мала 19 депутатських та 2 сенаторських місця; НЛП (Г. Бретіану) – 119 361 (3,8%) і 16 мандатів, РЦП – 69 198 (2,25%) і 9 мандатів. З Аграрної партії розпочинався список тих партій, які набрали до 2% голосів і не могли претендувати на якісь місця в парламенті. Так, це були Аграрна партія (1,7%), Єврейська партія (1,42%), Партія німецького народу (1,42%), СДП (0,94%), Народна партія (0,83%), Партія робочого фронту (0,23%). Також 11 154 голоси перейшли на не-залежні списки, які приєдналися до різноманітних угруповань.

Тобто виборчий картель НЛП (Д. Бретіану) з Націонал-демократичною партією, Румунським фронтом не отримав 40% для проходження у статус парламентської більшості. Вперше уряд не набрав 40% голосів та не зміг створити парламентську більшість, незважаючи на дію закону про вибори, вплив уряду на реалізацію виборчого права. Вину за поразку «старі ліберали» покладали на «молодих лібералів», які вели пропагандистську діяльність не у відповідності до створеної у країні ситуації. Свою роль зіграли й особи, налаштовані проти уряду.

Також і націонал-цереністи через пакт неагресії не добилися бажаного результату в боротьбі за владу. Щоправда за список НЦП було віддано багато голосів від робітників, частково завдяки пропагандистській діяльності КПР, її закликам голосувати за партію з антифашистськими гаслами. Також, у повіті Брашов голосували комуністи за кандидата від РЦП. Крім того, це були перші вибори, де праворадикальні сили здобули 105 місць у парламенті. Проте для всіх політичних сил залишалося відкритим питання про те, хто прийде до керма в державі⁴²⁸.

Голови уряду в листопаді 1937 р. виступив по радіо зі звітом про діяльність уряду. У ньому аналізувалася ситуація у країні до приходу уряду НЛП та давалася характеристика результатів, яких вдалося досягнути уряду. Цей виступ гостро був критикований опозицією як виступ із перебільшеннями та містифікаціями. Не приймали результати, викладені у виступі Г. Тетереску, і представники інших політичних сил, іноді звертаючи увагу на містифікації. Фактично мала місце урядова криза, яка підводила країну та її діячів до необхідності вирішити питання щодо подальшого політичного устрою країни. У цей час К. Арджетоюну, висловлюючи думки вищих владних кіл, висловився на користь запровадження тоталітарного ладу у країні, як єдиного виходу з існуючої ситуації. Аудієнція К. Арджетоюну в короля дала першому запевнення в тому, що і король схиляється до встановлення тоталітарного безпартійного режиму. Підтримували ідею встановлення тоталітарного режиму і «молоді ліберали». На відміну від них, «старі ліберали» прагнули повернутися у владу та пропонували оновити уряд за рахунок введення до його складу представників даної фракції НЛП⁴²⁹.

Завершення терміну перебування при владі уряду Г. Тетереску співпало не лише зі складнощами у промисловості, але й наростанням нової економічної кризи, яка в 1937 р. охопила нафтову промисловість, проявившись скороченням виробництва нафти на більшості підприємств провідних компаній. Продовжували зростати також товарні запаси, що було однією з ознак кризи. Кризові явища в економіці супроводжувалися погіршенням становища трудящих. Політику уряду в бюджетній сфері проаналізував і лідер Народної партії А. Авереску: «Нам говорять про рівновагу бюджету, але ніхто не говорить про те, що ця рівновага ґрунтується на руйнівних податках і на бюджетній нерівності багатьох нещасних, які мають старі прибутки, тоді як індекс дорожничі так виріс за цей час. Таким чином і такими засобами можна дуже легко врівноважити бюджет»⁴³⁰.

Поруч з такими діями в галузі економіки уряд проводив чистку армії, звільнивши наприкінці 1937 р. 400 офіцерів. На квітень 1938 р. планувалося звільнити ще 2 тис. офіцерів. Чистку в поліції та жандармерії проведено генералом Марінеску⁴³¹. Наприкінці каденції уряду Г. Тетереску

доволі традиційною виглядала критика його діяльності. З боку соціал-демократів вона стосувалася підтримки урядом праворадикалів, зокрема «гітлерівських організацій, які бажали диктатури в керівництві державою»⁴³².

Загалом діяльність уряду націонал-лібералів під керівництвом Ґ. Тетереску слід вважати послідовною в реалізації заходів з подолання наслідків економічної кризи у країні. Помітною рисою зовнішньої економічної діяльності уряду стає певний перерозподіл економічних пріоритетів із виділенням особливих умов для економічної співпраці з Німеччиною. У політичному плані даний уряд виступав доволі несамостійним, підпорядковуючись у ряді випадків волі короля, тоді як у ряді інших посилювалися на зовнішньополітичні обставини та потреби країни.

§5. 44-денний уряд О. Гоґи та зміна політичної ситуації у країні

27 грудня 1937 р. на засіданні Ради міністрів Ґ. Тетереску представив результати виборів та вимагав від міністрів вміння діяти в новій ситуації. Одночасно уряд прийняв рішення подати у відставку та доручити голові представити її королю. 28 грудня 1937 р. Ґ. Тетереску подав демісію королю, а для преси пояснив свої дії поразкою на виборах. Впродовж 28 грудня 1937 р. відбувалися зустрічі Д. Бретіану, Ґ. Тетереску й інших лідерів НЛП, які мали надати формулу для витягнення партії з ситуації, яка склалася для неї і однією з інших формул мало стати об'єднання лібералів з НЛП (Ґ. Бретіану). У цьому відношенні Ґ. Тетереску дотримувався позиції, що король збирається розраховувати на НЛП⁴³³.

Парламентські вибори 1937 р. продемонстрували кризу політичних партій і партійного парламентаризму в Румунії. Вибори показали відсутність у країні значущої буржуазної політичної партії. Варіантом у ситуації, що склалася, розглядалася угода між НЛП і НЦП чи формування уряду на основі опозиційної партії. Проте і в цій ситуації суперечки між партіями могли спричинити ускладнення ситуації у країні та призвести до збройних сутичок і встановлення легіонерської диктатури. При наявному варіанті рішення король не поспішав його впроваджувати в дію очікуючи кращої нагоди запровадження нового методу правління. Небажання Кароля II тримати у владі уряд групи «молодих лібералів» та прагнення мати повноту влади спонукали його вибирати наступником партію, що отримала на виборах 9,8% голосів виборців. Найімовірніше, бажання мати уряд, який би не зазнавав зовнішнього та внутрішнього політичного тиску, міг послабити Легіонерський рух, стало причиною подібного рішення, як і розрахунок на те, що партія із 39 депутатськими мандатами буде підпорядковуватися у своїх діях королю.

Не виключено, що після парламентських виборів мали намір створити коаліційний уряд Ґ. Тетереску – О. Гоґи, однак успіху цей захід не міг мати, та і 27 грудня було прийняте рішення про демісію уряду. З боку короля консультації зі створення уряду не проводилися і рішення приймалося щодо створення уряду із членів НХП і НЦП. Причиною подібного рішення було якраз третє місце в результатах виборів, зайняте партією «Все для країни», що в Румунії вважали найвищим досягненням К. З. Кодряну за всю політичну кар'єру. До 28 грудня 1937 р. уряд Ґ. Тетереску залишався при владі. Фактично саме в цей період проводилися рішення із приводу подальших дій корони. 23 грудня Е. Урдеряну повідомив А. Келінеску про рішення короля щодо контролю за подіями та негайного створення уряду на чолі з О. Гоґою. У ніч на 24 грудня 1937 р. О. Гоґа та А. Келінеску вели нараду щодо програми уряду, яку обговорював О. Гоґа з королем під час пообідньої аудієнції в короля 23 грудня. Підготовка до зміни уряду зумовила прибуття короля до Бухареста з Сінаї 26 грудня 1937 р., що було зроблено таємно від членів уряду та 28 грудня прийнято відставку уряду⁴³⁴.

Слід визнати, що на грудень 1937 р. провідну роль у питанні формування уряду відіграв король. Програні НЛП парламентські вибори 1937 р. дали підставу Каролю II до дій для встановлення режиму особистої влади. У цьому відношенні радянське повпредство реагувало відповідним чином, називаючи короля неперевершеним інтриганом, який стер на порох дві найбільші партії та беззаперечним фашистом. Власне, саме король прийняв рішення про створення 29 грудня 1937 р. уряду О. Гоґи. У своїй внутрішній діяльності уряд опирався на соціальну демагогію та шовінізм. Заможне життя для румунів обіцяли на основі видалення з економічного життя країни капіталу національних меншин, насамперед єврейського. Антисемітська лінія уряду викликала дійсну паніку серед єврейського населення країни⁴³⁵.

Доволі критичною виглядала і характеристика економічної ситуації в Румунії, яку дав торговий представник СРСР у Бухаресті Є. Гурвіч. Так, у повідомленні до наркомату зовнішньої торгівлі від 30 січня 1938 р. він відзначав, що «спостерігається значний відтік капіталу з банків. Надходження податків до державного бюджету скоротилося у 8-10 разів... До приходу до влади уряду Гоґи румунський лей котувався на валютній біржі в Бухаресті по курсу 170-173 лея за 1 американський долар... Через 2-3 дні після зміни уряду курс долара піднявся до 200-210 левів... Гасло Гоґи «Румунія для румунів», повністю співпадаючи з гаслом Гітлера «Німеччина для німців», посіало паніку серед єврейського населення й інших національних меншин. Вже опубліковано королівський декрет про перегляд громадянства євреїв. Це означає, що значна частина євреїв не отримає права громадянства і буде змушена залишити Румунію. Євреїв почали виганяти з вузів ... євреїв – адвокатів і лікарів позбавляють практики. Словом, расова теорія гітлерівського фашизму проводиться, посиленними темпами. ...Через напружене становище, що склалося, торгово-промислові фірми різко скоротили свої закупки. Є ряд випадків повного закриття оптових складів, магазинів і підприємств». Дії уряду вважалися причиною прискорення процесу видачі закордонних паспортів євреям для виїзду із країни, що мало місце на території Буковини⁴³⁶.

Відповідним виявилось ставлення до нової кандидатури на голову Ради міністрів у західних країнах. Вже після усунення уряду О. Гоґи «Daily Herald» 12 лютого 1938 р. писала, що король сподівався призначенням «семіфашиста О. Гоґи» вразити К. З. Кодряну, що може бути вірним у тому випадку, коли вважати, що через діяльність уряду О. Гоґи готувався ґрунт для встановлення режиму особистої влади короля. Вибір у цьому разі кандидатури представника центристських сил у НЦП А. Келінеску також не був випадковим, якщо зважити на його ставлення до Ю. Маніу та проблем конституційної реформи у країні, проблем відносин з ґардистами. Самого А. Келінеску в уряді розглядали як особу, яка служила своєрідним спостерігачем в уряді, а разом із тим і противагою Ю. Маніу для партії. У допомогу А. Келінеску для діяльності в уряді були й Істрате Міческу, генерал Ґ. Марінеску, генерал Бенгліу, генерал П. Теодореску. Створення уряду О. Гоґи викликало пересторогу в колах єврейського населення та паніку. Одним з перших знаків змін стала урядова заборона газети «Lupta», яка видавалася братами Фаґуре-Гоніґман⁴³⁷.

На вечір 29 грудня 1937 р. новий кабінет склав присягу. У ньому посаду голови зайняв О. Гоґа, тоді як А. К. Куза мав пост державного міністра. Міністром внутрішніх справ став А. Келінеску, міністром закордонних справ – І. Міческу, громадських робіт та сполучень – В. Потирке, міністром юстиції – В. Редулеску-Мегедінць, міністром фінансів – Е. Саву, національної освіти – І. Петровіч, культів і мистецтв – І. Лупаш, військовим міністром призначили І. Антонеску, міністром повітро- і мореплавства – Р. Ірімеску, міністром охорони здоров'я – К. Бану, міністром праці – Ґ. А. Куза, міністром кооперації – С. Ґіцеску. Підсекретарем МВС став націонал-цереініст Д. Сіміан. Принаймні серед міністрів нового уряду опинилися чотири представники НЦП, з яких своїми якостями вирізнявся А. Келінеску. Серед призначених, напевне, були ті, хто фактично належав до «людей короля». Звернення короля до нового уряду містило повідомлення про довіру міністрам країни у складний момент і заяву про те, що його рішення було результатом глибокого обдумування. Фактично ж призначення уряду виявилось демонстрацією для політичних партій того, що без королівської волі у країні жодна політична сила не матиме успіху. Сам кабінет вважався практично

авторитарним, складеним з осіб, якими король міг управляти на власний розсуд. Прихід уряду демонстрував також можливість виникнення у країні анархії, хоча дії короля були спрямовані і проти легіонерів, і проти Ю. Маніу. Щоправда, сам О. Гоґа вважав, що спокою у країні не настане і через дії К. З. Кодрян⁴³⁸. Включення до складу уряду представників НЦП також було рішенням короля, спрямованим на поглиблення кризи в партії та недопущенням посилення позицій НХП у країні. Призначення А. Келінеску було причиною виходу його групи з партії та переформатування її основи. До цього долучалася ситуація, за якої ліві елементи могли приєднатися до Г. Юніана, а прихильники Ю. Маніу – до ґардистів чи Конституційного блоку.

Того ж 29 грудня 1937 р. відбулося засідання уряду у присутності всіх міністрів. Було визначено норми діяльності, а голова уряду виклав основні положення свого виступу на радіо з нагоди нового року. Також визначили і перші адміністративні заходи, які мали намір одразу запустити в дію з метою негайної реалізації урядової програми. Суть адміністративних заходів полягала в негайній заміні складу громадських рад по всій країні, що уряд розпочав виконувати. Тоді ж прийнято і рішення про переведення цензури преси з відання Міністерства внутрішніх справ безпосередньо до головування Ради міністрів і безпосередньо до державного підсекретаря А. Годоса⁴³⁹.

Однією із проблем виявилось призначення на посаду генерала І. Антонеску, проти чого заперечував король. На відміну від короля, А. Келінеску підтримував кандидатуру генерала. З боку К. З. Кодрян висловлювалося побажання, щоб міністр національної оборони гарантував безпеку Легіонерському руху. І. Антонеску давав обіцянку утримувати армію від будь-яких дій проти ґардистів. Втім, співпраця короля з генералом протривала тільки до встановлення диктатури. Іншою проблемою уряду виявилися внутрішні партійні незгоди. Так, призначення А. К. Кузи відбулося з вигодою для останнього, оскільки збирався реалізовувати програму партії через урядову діяльність. Та пропри це, в уряді було більше представників ґоґістів – І. Лупаш, Е. Саву, І. Драґомір, С. Борнеміса, А. Годос, А. Бачу, Л. Скрідон, Л. Блага. З них широкій громадськості добре відомими були І. Лупаш і С. Драґомір. З кузистського крила партії представленим виявився міністр праці Г. Куза. Подібне представництво в уряді могло створити і розкол у партії⁴⁴⁰.

Загалом, коментуючи вибір голови Ради міністрів та призначення членів уряду, М. Стурдза зазначав, що задум короля Кароля II полягав у зіткненні двох націоналістичних партій, після чого мала бути здійснена дискредитація національної ідеї. М. Стурдза відзначає, що останнє мало бути здійснено шляхом призначення слабшого угруповання, яке своїми діями мало призвести до ексцесів. Найкращим виявився для цих дій О. Гоґа, якому на допомогу Кароль II підібрав чотирьох осіб, в антилегіонерських настроях яких не сумнівався, а саме: міністра внутрішніх справ А. Келінеску, міністра закордонних справ І. Міческу, міністра національної оборони І. Антонеску, префекта поліції столиці Г. Марінеску⁴⁴¹.

Після встановлення складу уряду було розпочато роботу із пропагування його програми та її реалізації. Дана діяльність розцінюється як спрямована проти прав громадян та демократичних свобод. Власне, продовжено дію стану облоги, а цензура передавалася у відання військової влади під головуванням голови Ради міністрів. Також 29 грудня було складено список газет, які загрожували «моральному здоров'ю країни», й обмежено пересування залізницею 120 журналістів-євреїв. Декрето-законом від 22 січня 1938 р. було анульовано розгляд надання громадянства тим, хто потрапив до країни незаконним шляхом. Вилучалися дозволи на продаж спиртного торговцями-євреями. Вжили заходів для переміщення персоналу іноземного походження. Також уряд дав телеграфне розпорядження про зміну префектів повіту довіреними людьми НХП. Одночасно з цим розпускалися палати праці, а профспілки після розпуску збиралися замінити гільдіями. Подібні дії спричинили помітну стурбованість у середовищі євреїв. Саме з цієї причини виникла паніка у фінансових та ділових колах і на 4 січня 1938 р. з депозитів було знято 400 млн⁴⁴².

У зовнішній політиці уряд базувався на власній програмі, що висловлювала симпатії до вісі «Рим-Берлін» і фактичної нормалізації відносин із країнами націоналістичного спрямування. Особливо прагнули поглибити італійсько-румунські стосунки. В інтерв'ю польській «*Poledni List*» О. Гоґа говорив про укладення дружнього пакту з Італією та розширення відносин з Німеччиною. Деякі наміри голови уряду, на кшталт розриву відносин із Францією, були заборонені королем. У відносинах з СРСР уряд займав позицію від небажання укладення пакту до збереження добро-сусідських відносин. Незважаючи на заяви про розширення відносин з Німеччиною та Італією, Румунія зберігала стосунки зі своїми старими союзниками, що, власне, було прийнятне для румунської громадськості, а особливо відповідало бажанням короля та камарильї. Представники уряду та партії у своїй діяльності стикалися і з небажанням службовців виконувати урядові розпорядження. Однією із причин цього називають факт, що більшість службовців представляли НЛП і НЦП. Крім того, представники центру НЦП на чолі з А. Келінеску в уряді могли проводити політику, близьку позиціям націонал-цереністів. Та все ж 31 грудня 1937 р. О. Гоґа на аудієнції з В. Фабрі-ціусом запевнив останнього, що Румунія буде вести до укладення дружньої угоди з Німеччиною та розвиватиме стосунки з Рейхом. 16 січня 1938 р. О. Гоґа направив до Берліна послу Румунії інструкції щодо інформування міністра Нойрата про характер нового румунського уряду, який буде нормалізовувати стосунки з Німеччиною.

Подібний рух румунського уряду в бік Німеччини викликав занепокоєння з боку Франції та Великої Британії. Наприкінці грудня 1937 р. радник посольства Франції звертався до короля, висловлюючи думку про небажаність призначення уряду О. Гоґи, який підриватиме довіру у відносинах двох країн. Наслідком дій уряду О. Гоґи ставало призупинення виконання замовлень озброєння ЧСР, Францією, Британією. Антисемітські дії уряду змушували уряди Франції та Британії звертатися до уряду О. Гоґи у справі дотримання прав національних меншин. У США уряд О. Гоґи інтерпретувався як перемога політики Німеччини в Центральній Європі.

Серед заходів, які здійснював уряд Франції для впливу на уряд Румунії, стала відмова 8 січня 1938 р. гарантії платежів Румунії за поставками зброї з ЧСР. Як результат, поставки зброї були припинені. З боку англійського уряду 5 січня 1938 р. через посла Р. Гора було зроблено заяву про необхідність дотримання зобов'язань за угодою про національні меншини. Також і французький уряд 6 січня 1938 р. так само нагадав про необхідність дотримання підписаної у грудні 1919 р. угоди. 31 січня 1938 р. міністр Дельбос наголошував на тому, що відмова Румунії від своїх зобов'язань у справі захисту прав національних меншин буде вважатися приєднанням Румунії до принципів тоталітарної політики.

Створення уряду О. Гоґи викликало певну протидію за кордоном. Принаймні у приватному листі до короля невідомий (А. Боше) з Парижа повідомляв про змову проти уряду, викликану переконаннями у співпраці з Німеччиною й Італією. Така діяльність, організована через Міністерство закордонних справ, вела до обмежень співпраці з французькими підприємствами, яким було виділено кредит у 30 млн франків та наростанні ажіотажу у пресі. Не дивною була і публікація в паризькій «*Marianne*», яка була спрямована проти О. Гоґи, адже називала його угорцем за походженням та відзначала його співпрацю в газетах і журналах, що фінансувалися євреями. Коментуючи дану публікацію, газета «*Universu*» відзначала розгортання кампанії проти Румунії. Правда, відмова союзників від економічної співпраці з урядом Румунії створювала привабливу ситуацію для співпраці з Німеччиною. Зокрема, уряду О. Гоґи була зроблена пропозиція щодо поставок верстатів на суму у 20 млн марок. Компенсацією мала стати додаткова поставка нафти в Німеччину на таку ж суму⁴⁴³.

Невигідною була зміна політики Румунії і для ЧСР, яка залежала від позиції Румунії в питанні протистояння угорсько-німецькій агресії. Проте загалом діяльність уряду в зовнішньополітичній сфері, завдяки очоленню Міністерства закордонних справ І. Міческу, сприймалася як така, що направлялася королем. Зокрема, в ході візиту І. Міческу до Праги в січні 1938 р. ним були зроблені запевнення про перебування Румунії в форматі Малої Антанти. Подібні заяви у вірності

союзницьким відносінам були ним зроблені також у Белграді⁴⁴⁴. Однак понад усе турбували питання внутрішнього устрою за урядування О. Гоґи. Так, інтерв'ю О. Гоґи К. Кусту, яке вийшло в газеті «*Poledny List*», містило запевнення в дотриманні зобов'язань, як і заяви про дружні стосунки з Італією та бажання підтримувати їх з Італією та Німеччиною. Опубліковане «*Daily Telegraph*» інтерв'ю О. Гоґи містило заперечення можливості встановлення режиму подібного до фашистського та запевнення в дотриманні урядом конституційного режиму. Також О. Гоґа був переконаний у перемозі на парламентських виборах, оскільки вважав, що румунські націоналісти мають численних прихильників. Доводив також, що влада дотримуватиметься положень трактату про націо-нальні меншини, але вестиме діяльність проти навали євреїв після війни, кількість яких становила близько 500 тис. осіб. Стосовно зовнішньої політики відзначив бажання Румунії підтримувати дружні стосунки з усіма країнами, в тому числі з СРСР⁴⁴⁵.

У політичних партіях формувалася думка про діяльність уряду. Так, у середовищі комуністів переважала недовіра до уряду, який розцінювали передоднем диктатури у країні. У НЛП (Д. Бретіану) НХП вважали загрозою для держави, з огляду на створення демагогічними агітаціями анархії у країні. Проте в партії не збиралися виступати проти призначеного королем уряду, але мали намір виступати захисниками законності та конституційних норм. Д. Бретіану вірив у прихід партії до влади і з цієї причини влаштував реорганізацію повітових організацій партії. Створено було комісію у складі Г. Тетереску, М. Канчікова, І. Інкульця, К. Бретіану. Завданням комісії було вироблення циркулярів й інструкцій стосовно єдності дій організацій партії. Одночасно робилися спроби об'єднати дві частини ліберальної партії. НЛП (Г. Бретіану) на засіданні 4 січня 1938 р. встановила заходи, які мали вестися проти уряду НХП. Саме у зв'язку з цим Г. Бретіану вимагав повноти влади для вирішення проблеми єдності партії. В іншому разі георґісти збиралися створити опозиційний блок у союзі з Ю. Маніу і К. З. Кодряну, який мав виступити на виборах єдиним списком. З боку короля від уряду очікувалася діяльність у напрямі націоналізму. Позитивно прихід до влади уряду НХП сприйняли в Берліні і розцінювали його кроком до налагодження німецько-румунських відносин. У СРСР призначення уряду О. Гоґи сприймалося негативно, тоді як в Італії уряд сприймали як представника нової національної сили, яку Італія щиросердно вітала. У країнах, з якими Румунія мала приязні стосунки, новий уряд прийняли негативно⁴⁴⁶.

Враховуючи цю обставину, Кароль II у своєму виступі говорив про традиції, права меншин, що загалом могло низити запал кузистів у реалізації програми партії⁴⁴⁷. Слідом за ним, 2 січня 1938 р., О. Гоґа виступив по радіо із програмною промовою, в якій виклав націоналістичні положення програми партії та уряду, пообіцявши вирішити національне питання шляхом витіснення з економічного життя країни представників національних меншин, у першу чергу євреїв. Внаслідок цього у країні прокотилася хвиля дій ланчієрів проти представників національних меншин. На додачу до антисемітських виступів на початку січня 1938 р. уряд видав постанову про перевірку громадянства національних меншин. Ще 1 січня 1938 р. урядом було дано розпорядження про складення підприємцями списків робітників та службовців не румунського походження. Правда ситуацію, яка складалася у країні, розцінювали як небезпечну гру короля і для країни, і для нього самого⁴⁴⁸.

Позитивно сприйняли призначення уряду О. Гоґи прихильники націоналістичної течії, як, власне, у громадській думці почали переважати націоналістичні настрої. Ряд націоналістичних організацій почав вишукувати ґрунт для спільних дій за розпорядженнями, які мав приймати уряд. Центристи з НЦП, які прийняли пропозицію увійти до складу уряду, називалися патріотами. Звичайні громадяни очікували від уряду відповідних дій, зокрема і забезпечення робочими місцями. Цілком задоволеними змінами були військові, як активні, так і ті, що перебували в резерві. Стурбованість приходом до влади НХП висловлювали євреї, які бачили в діях уряду можливість перегляду громадянства та розподіл майна. Подібні настрої панували в Молдові, на Буковині та в Бессарабії, тоді як лідери ряду організацій залишили країну⁴⁴⁹.

Серед урядових заходів помітне місце зайняли розпуски комунальних та повітових рад, заміна префектів і примарів. Так, у 20-х числах січня провели заміну префектів у повітах Путна, Горж, Бузеу, Прагова⁴⁵⁰. Оскільки уряд не мав парламентської бази, то 18 січня 1938 р. було прийнято рішення про розпуск парламенту і призначення на 2 і 4-6 березня 1938 р. нових парламентських виборів. У передвиборчій діяльності активну участь взяли і представники партії «Все для країни». В умовах можливої зміни ситуації 17 січня 1938 р. відбулося злиття НЛП під керівництвом К. І. К. Бретіану та НЛП Ґ. І. Бретіану. Пояснюючи ці дії, К. І. К. Бретіану заявляв, що робилося це задля зростання ролі партії як необхідного фактору парламентського режиму. Тоді ж НЛП і НЦП зайняли чітку антилегіонерську позицію.

Тим часом уряд вживав заходів для зміцнення свого становища та забезпечення продовження перебування у владі. Першим заходом стала заміна громадських та повітових рад і створення інтеримарних комісій. До 20 січня 1938 р. зміни громадських рад відбулися в Дорогої, Манґалії, Абруді, Броштень, Біказі, Брадет та інших громадах, а також було створено інтеримарні комісії в повітах Сату-Маре, Редеуць, Телеорман, Караш⁴⁵¹.

Проблемою, необхідною для вирішення, вважалося усунення чужинців з економічного та політичного життя країни. Переважно мова велася про євреїв. Серед таких заходів економічного можна вважати спробу усунення з економіки країни фірм, що були зареєстровані після 1 січня 1930 р. У цьому разі виняток складали фірми, що працювали на користь країни⁴⁵².

Не залишалася поза увагою уряду також і армія, про свідчило інтерв'ю І. Антонеску для «*Giornale d'Italia*», в якому говорилося про стійкість румунської армії та її перебування в постійному напруженні через сусідство з радянською територією⁴⁵³.

Після тривалих зауважень у пресі в січні 1938 р. врешті уряд добився бажаного для себе розпуску парламенту, що було здійснено вперше в історії країни, оскільки його розпустили не скликавши. На подачу уряду про необхідність зміни виборчого закону король видав декретозакон, яким оголосив про розпуск парламенту й оголошення виборів до Палати депутатів на 2 березня та до Сенату на 4, 5 і 6 березня з наступним скликанням парламенту 10 березня 1938 р. Новим у планованих виборах ставала подача списків на участь у виборах, що, власне, було винаходом уряду. Так, скасовувалися старі графічні виборчі знаки та встановлювалися нові, у вигляді системи крапок, де порядковий номер позначався відповідною кількістю крапок. При цьому уряд оголосив про свою участь у виборах під назвою Національно-християнський та селянський союз. Маючи можливість, представники уряду через генерального секретаря Міністерства фінансів Дж. Боіана та за розпорядженням голови уряду зареєстрували даний союз на участь у виборах. Наступними здійснили реєстрацію націонал-ліберали через Р. Франасовіча, тоді як третій номер отримали представники Румунського фронту, за якими йшла партія «Все для країни» (Ґ. Кліме), а далі – НЦП, зареєстрована Ю. Маніу, і РЦП Ґ. Юніана. Водночас з визначенням дат для виборів до парламенту були встановлені також дати для виборів до повітових і громадських рад. Зокрема, вони мали пройти 25 лютого 1938 р. в усіх повітах Буковини та Бессарабії та ще у 13 повітах Молдови, таким чином, охоплюючи північно-східну частину країни. На 13 березня вибори призна-чалися у 21 повіті південно-східної частини і центру. На 20 березня припадали вибори у 22 по-вітах західної частини країни. Також для виборів рад 23 муніципій визначили 22 березня і на цю ж дату призначили вибори в резиденційних містах⁴⁵⁴.

Вже 25 січня 1938 р. Рада міністрів на засіданні мала обговорити ситуацію у зв'язку зі скликанням парламенту та початком виборчої кампанії. Тоді ж було встановлено кілька вимог до виборчого процесу, якими обмежували можливості політичних партій у виборчій кампанії. Разом з тим заборонили державним та громадським службовцям, священикам, учителям брати участь у пропагандистській кампанії. Розширювалися права та можливості поліції і жандармерії. Уряд продовжив традицію попереднього періоду і спрямував зусилля на пошук союзників серед національних меншин. Принаймні було укладено двічі (грудень 1937 р. і січень 1938 р.) угоду з

німецькою меншиною, що вже на кінець березня розглядалося як невиконані обіцянки і на тлі боротьби III Рейху за права німецької меншини у країнах Центральної Європи й аншлюсу і плебісциту в Австрії не дивно виявилася публікація у «*Franckfurter Zeitung*», яка стосувалася порушення прав німців у Румунії. Дана ситуація вирішувалася на рівні Міністерства закордонних справ, і міністру Н. Петреску-Комнен довелося доводити дотримання рівності між громадянами Румунії всіх національностей. На рівні преси говорилося про потребу не робити помилок у відносинах між націями⁴⁵⁵.

Тоді ж було прийнято рішення, яке мало задовольнити населення і створити авторитет уряду. Зокрема, ішла мова про здешевлення товарів широкого вжитку (сіль, гас, бавовна, тютюн) та встановлення монополії на їх продаж для селян. Також, з 1 березня 1938 р. збиралися скасувати старий податок на селянську власність і замінити його податком на продані товари. Знижували також тарифи «Румунських залізниць» у III класі на 25%. Для забезпечення передбачуваних дій службовців змінили систему оплати праці. У столиці генеральний примар К. К. Брееску оголосив про зниження цін на споживчі товари. Додатковим стимулом для забезпечення перемоги на виборах вважали використання парамілітарних формувань, у тому числі загонів ланчієрів. Щоправда, в ряді випадків присутність їх навіть на зібраннях місцевих організацій НХП могла призвести до сутичок. На початку лютого подібні випадки мали місце у громаді Коменешть, м. Моїнешть, м. Плоешть, Аджуді, Чернівцях, у повіті Ілфов. У Несеуді префект здійснив підкуп виборців, розпродавши у кредит 12 тис. кг бавовни за умови наступного голосування за урядову партію. Подібні дії змушували міністра внутрішніх справ приймати відповідне рішення та вживати суворих дій для наведення порядку, що не виключало й арешту членів НХП⁴⁵⁶.

16 січня 1938 р. мала місце нарада демократичного союзу, СПР (К. Попович), MADOSZ, РЦП, синдикатів та НЦМ сектору Галбен Бухареста, на якій обговорили перспективи виборів та ухвалили рішення іти єдиним списком 6 лютого 1938 р. Делегація Демократичного союзу, А. Жожа, В. Биґу, Б. Редулеску, зустрічалася з Ю. Маніу й обговорила питання боротьби проти Залізної гвардії. Тим часом 9 лютого 1938 р. в будинку І. Джіґурту відбулася зустріч О. Гоґа та К. З. Кодряню, на якій сторони домовилися про спільний виборчий список⁴⁵⁷. Не збиралися згортати передвиборчу діяльність в уряді на початку лютого. Доказом цього є урядовий маніфест до країни, який не був зверненням партії, а власне уряду. Так, саме уряд правління короля Кароля II поєднував з гаслом «Румунія румунам». Король подавався як особа, що мала право визначати склад уряду, а народ представлявся як готовий підтримати національну та християнську державу. Гаслом держави, гарантом побудови якої була королівська влада, приймали «Христос, Король, Нація». У маніфесті, фактично передвиборчому, аналізувалися всі дії уряду за період його роботи, подавалися плани щодо збереження православної церкви, розвитку школи на селі, поліпшення охорони здоров'я, підтримки землеробів, поліпшення стану промисловості та торгівлі, змін у фінансовій сфері. Головним завданням маніфесту було добитися від виборців голосування за уряд на наступних виборах⁴⁵⁸.

Тоді ж О. Гоґа виступив перед громадянами країни із промовою по радію, що мотивував потребою керівника звітувати публічно. Так, період, у якому доводилося діяти, називав досить бурхливим. Діяльність уряду представляв як реалізацію плану з порятунку нації, яка має керуватися у своєму житті принципами романізму. Стверджував, що за два десятиліття після війни в Румунії виробився принцип, що фіксувався в гаслі «Румунія румунам». Помітну роль у житті країни відводив королю, який мав право вирішувати і діяти у відповідності до національної потреби. У висловлюваннях стосовно потреб змін у країні торкнувся і «єврейської проблеми», вирішення якої вважав необхідним здійснити кардинально («хірургічне втручання»). Свій уряд трактував як пробу на націоналізм, що пов'язував із символами пробудження народу від сну, його відродження та здійснення моральної революції. При цьому бачив і підпільну протидію уряду, саботування його дій. Згадано у цьому контексті і прихильників більшовицьких ідей. Історичне значення майбутніх виборів представляв через реформи, утримання в гарному стані фінансів, підтримання довіри короля до уряду. Вибори фактично ставали кроком до націонал-

християнської держави, де мали співіснувати румуни та національні меншини, мала змінитися мораль, врівноважитися стосунки з іншими державами. Народу і його волі та твердій думці О. Гоґа довіряв цілковито⁴⁵⁹.

Доречно вказати, що в січні 1938 р. король демонстрував свою підтримку діям уряду, що відобразилося в його інтерв'ю О. Штайнкопфу з «*Associated Press*». Король під час півгодинної аудієнції підняв «єврейську проблему», яку король визнавав існуючою у країні, де не бажали насильства над євреями. У ракурсі даної проблеми журналіст запитував про існування плану депортації євреїв, на що король заперечив таку можливість. У плані зовнішньої політики король стверджував наміри підтримувати стосунки зі старими друзями – Францією, Англією, Балканською і Малою Антантою та підтверджував позицію про відмову від зміни зовнішньополітичної лінії. Заперечував король існування фашизму в Румунії, доводячи це наміром 19 партій взяти участь у парламентських виборах 2 березня. Велася мова про політику стосовно національних меншин, підтримання миру⁴⁶⁰.

Проте насправді в середовищі національних меншин, особливо євреїв, мали місце прояви неспокою, викликані діяльністю уряду. Для прикладу, на Буковині серед антиєврейських акцій можна назвати націоналізацію двох будівель та трьох великих ділянок землі поблизу Митрополії Буковини. Даний захід, здійснений на підставі королівського наказу від 27 січня 1938 р., стурбував єврейську громаду Буковини. Мали місце також антисемітські заходи у Вижниці, де були задіяні мілітаризовані підрозділи НХП. Серйозні проблеми для євреїв Буковини, як і інших провінцій Румунії, виникли внаслідок появи декрето-закону від 22 січня 1938 р. про перевірку громадянства.

Діяльність уряду О. Гоґи дала підстави для дій єврейської діаспори. Зокрема, Л. Волфзон, К. Зуннрайх, Г. Шпаєр від імені «Ліги американських євреїв», створеної вихідцями з Румунії, звернулися до Кароля II, стурбовані діями прем'єр-міністра О. Гоґи, нехтуванням урядом обіцянок короля та зобов'язаннями, взятими державою за умовами мирних договорів та Конституцією. Перегляд юридичного статусу євреїв суттєво стривожив усю єврейську громаду Румунії. Заяви ж міністра закордонних справ Н. Петреску-Комнена для преси США, Великої Британії та Франції містили пояснення дій уряду з точки зору необхідності дотримання внутрішньої безпеки країни. Однук у закордонній єврейській пресі після заяв міністра звертали увагу на загрозу в діях уряду Румунії. Тиск на євреїв мав місце і в подальшому, після заміни уряду, коли реалізовували королівський декрето-закон від 22 січня 1938 р. як і зобов'язували ремісників і майстрів, наприклад, пекарів у м. Редеуць, працювати на армію, що мало місце на Буковині у квітні 1939 р. вже в умовах діяльності нового уряду⁴⁶¹.

Вже на початку лютого 1938 р. ситуація у країні виглядала катастрофічною, оскільки мали місце численні виступи, заворушення й у зв'язку з цим уже 2 лютого 1938 р. А. Келінеску отримав від короля дозвіл на застосування зброї поліцією та жандармами⁴⁶². Аудієнція в короля 7 лютого 1938 р. давала підстави А. Келінеску говорити про необхідність зміни Конституції, призначення до адміністративного управління військових, проведення референдуму. Політичні партії називав зношеними і деморалізованими. Домовленості між партіями вважав можливістю для Залізної гвардії, а найбільшою проблемою – підготовку до виборів. У записках за 7 лютого, що увійшли до рапорта королю, А. Келінеску занотував: «Інциденти у Прагові. Їх характер. Ті ж самі сили комуністів, що і в 1933 р. Всі робітники з фабрик. Той же феномен. Ті ж методи. Реакція.

Інциденти в Ілфові. Були очікувані. Знаємо давно, що знаходимося перед дилемою. Якщо не стрілятимемо, будемо подавлені морально. Якщо стрілятимемо, наробимо жертв і вони вражати-муть. Питання поховання. Повторимо питання Моци і Маріна». Проникнення ґардистів у війська ним відзначалися як несприятливе явище для влади⁴⁶³.

Дії уряду, які спричинили у країні кризову ситуацію, пояснювалися і наявністю в уряді представників різних угруповань. Уже в перші дні лютого 1938 р. К. І. К. Бретіану пропонував королю створити коаліційний уряд для умиротворення духу та стабілізації ситуації у країні. Та все ж уряд О. Гоґи зазнав раптовішого удару, адже 8 лютого через неможливість працювати в

уряді у відставку подали А. Келінеску та І. Джігурту. 10 лютого король вимагав від голови Ради міністрів створити уряд «національного союзу». Власне, тоді А. Авереску заявив, що є до послуг короля. К. І. К. Бретіану та Ю. Маніу пропонували участь в уряді на посадах міністрів без портфелів, що було спробою врятувати для О. Гоґи пост глави уряду. Якщо для А. Вейтояну, К. Анджелеску, Ґ. Тетереску можливим був вхід на посади в даний уряд, то Ю. Маніу заявив, що єдиним рішенням може бути створення націонал-цереністського уряду. Рішення про зміну влади проводилося в непростих для влади умовах, що змусило також, за наказом короля, привести в бойову готовність армію⁴⁶⁴. Після кількадедних консультацій, проведених королем з політичними діячами, рішення щодо зміни уряду і форми режиму було прийнято.

Таким чином, короткотермінова діяльність уряду праворадикалів стала своєрідним перехідним етапом у зміні політичного режиму у країні. Зміна режиму, очевидно, задумувалася на початку приведення до влади уряду О. Гоґи, коаліційного за своїм складом. Спроба політичних сил, що складала основну масу уряду, реалізувати політичну програму власної партії вела до погіршення економічної ситуації у країні та створення політичної нестабільності. Подолання останньої демонструвалося в умовах переходу до нового режиму правління.

§6. Діяльність урядів Румунії в умовах авторитарного королівського режиму (1938-1940 рр.)

Зміна влади супроводжувалася поясненням її дій, що змусило 11 лютого новий уряд звернутися до країни із заявою, де підкреслювалася довіра короля. Провідну роль мало відіграти формування позапартійного уряду. Велася мова про проведення конституційної реформи та спрямування розвитку держави. Так, для держави помітну роль мала відіграти національна ідея, яка б відповідала сподіванням румунського народу. Зберігалася також завдання перевірки громадянства, наданого після війни з метою усунення загроз. З цим наміром пов'язували можливість покращити економічне життя країни. Також мали намір організувати вивезення із країни іноземних елементів, у зв'язку з чим мали налагодити контакти із представниками інших країн, у тому числі в питанні єврейського населення. Ставилося завдання примирення суспільства в Румунії й усунення внутрішньої боротьби. «Мир і єдність на всьому просторі країни. Мир і єдність у всіх румунських душах», – закликали у зверненні. Фактично Румунія стала останньою країною, що вступила на шлях створення тоталітарного режиму під національними гаслами⁴⁶⁵.

11 лютого 1938 р. було опубліковано розпорядження про встановлення стану облоги у країні, яким усю повноту влади передавали в руки військової влади та розширювали повноваження її та військових трибуналів з посиленням відповідальності за невиконання розпоряджень Ради міністрів чи Міністерства внутрішніх справ⁴⁶⁶. Аналізуючи прихід до влади нового уряду, поліція відзначала спершу появу стурбованості в певних колах на початку його діяльності. Разом з тим відбувався поділ у суспільстві, і значна частина громадян сприймалася як бажуюча порядку. Противником порядку вважали представників НЦП, НХП, Партії «Все для країни», які не сприймали дії уряду у сфері наведення порядку⁴⁶⁷. Правда, станом на березень 1938 р. за інформацією поліції в повітах Сторожинець і Редець на Буковині, а також у повіті Байа дії уряду приймалися позитивно, а селяни відзначали наявність порядку після розпуску партій. При цьому на Буковині колишні члени НХП висловлювали думку про можливість встановлення режиму праворадикальної організації та відзначали, що кращим для такого урядування є союз Кузи і Гоґи, оскільки їх партія є прихильницею династії. Певне невдоволення висловлювалося наявністю прав національних меншин, й, особливо, нібито перевагами євреїв, зміною курсу уряду НХП, що загалом робили представники праворадикальних організацій, як колишній співголова організації НХП у повіті Кимпулунґ Т. Прокопчук⁴⁶⁸.

Проблемою влади ставало призначення посадових осіб. Навіть призначення на посади примарів та префектів військових не означало отримання при владі осіб, які були б повністю віддані режиму. Так, у справі примара Тігіни полковника Драґомира відзначали його належність до прихильників та відповідну опозиційність принципам урядування. При цьому влада відзначала, що в місті був доволі високий вплив євреїв на громадську думку, хоча і члени НХП були представлені в Па-латі торгівлі. Через ситуацію, яка складалася у країні, бажаною виглядала адміністративна реформа, яку, як очікували, могли використати для ліквідації в Бессарабії повітів Тігіна, Кагул і Хотин⁴⁶⁹.

30 березня 1938 р. відбулася формальна зміна уряду, коли патріарх Мірон був прийнятий на аудієнції королем та отримав завдання формування нового уряду. Якщо демісія мала місце о 12.30, то вже із 3-ї до 5-ї дня відбулося засідання нового складу уряду. Свою присягу нові члени уряду склали о 6-й вечора. Після цього голова уряду звернувся до короля із промовою, характеризуючи склад нового уряду, дякуючи королю. Зі свого боку король привітав новий уряд та закликав виконувати свої функції. Після цього король очолив засідання Ради міністрів, яке відбувалося в Королівському палаці та прийняло звернення до країни. Тоді ж обговорили декрет-закон про заснування Коронної ради, декрет-закон про створення міністерства національної економіки⁴⁷⁰.

Вже згодом, 8 травня 1938 р. міністр внутрішніх справ А. Келінеску підбив підсумок перших трьох місяців діяльності уряду. Ним буде визначено критерії, за якими добиралися особи на посади примарів та префектів – престиж, чесність, праця. Людей з такими якостями він бачив у армії та суді. Результатом змін адміністрації називав прискорення ритму життя в усіх інституціях країни, що пов'язував із виявленням коштів, які витрачалися не за призначенням.

Виявляв міністр не тільки цю проблему, але і проблему неплатежів за воду, хоча відзначав, що зі 175 міст Румунії 108 не постачаються питною водою, а 114 не мають каналізації. Поряд із проблемою коштів, які втрачалися раніше, досягненням названо й усунення партій з адміністрування в містах та повітах. Саме партійне правління називалося причиною фінансової руйнації. Як міністр внутрішніх справ А. Келінеску коментував і напругу адміністративної реформи, які бачив у спрямуванні зусиль на господарство та формування відповідальних службовців. Доцільним бачив розширення повноважень службовців та підвищення їх відповідальності. Іншим напрямом вбачалася децентралізація, що виливалася в розширення кола повноважень губернатора. При цьому все ж не втрачалася роль міністерства, адже через нього проходили призначення адміністраторів, запроваджувалися правила, закони⁴⁷¹.

Загалом А. Келінеску слід сприймати повноцінним творцем нового режиму, хоча при цьому він реально залишався вихідцем з попереднього середовища. Його роль відображається і в посадах, адже певний проміжок часу посаду міністра внутрішніх справ поєднував з посадою міністра національної освіти та міністра національної оборони. Вступ на посаду міністра національної освіти супроводжувався коментарем щодо потреби конструктивної праці. Якщо старий режим відрізнявся невідповідністю учнів та студентів, то перед новим ставив завдання розвитку початкової освіти на селі, з метою надання практичних знань селянину. Завданням був і розвиток професійної освіти, реалізація монополії держави на випуск підручників. Хоча гаслом тут було «Перш за все до книги, і тільки до книги», однак першочергова роль у наданні освіти віддавалася державі⁴⁷². Новий конституційний режим представлявся визнаним народом через референдум та побудованим за принципами «влада, відповідальність, праця». Такими рисами мали володіти особи, які опинилися при владі⁴⁷³.

Проте в баченні А. Келінеску провідну роль у державі відігравав король, і лише після згадки про короля ішли повідомлення і підсумки діяльності у сфері фінансів, кооперації, соціальної сфері, сфері освіти. Остання для уряду видавалася також важливою, оскільки особа вчителя сприймалася елементом прогресу в житті держави. Його діяльність мала служити колективному інтересу. Позитивним вважав, що вчитель відсторонений від політики, а порушення цього мало

вести до відсторонення від роботи. Завданням держави ставало підтримання на посадах молодих учителів, здійснювати належну їх підготовку та забезпечити оплату праці. Відповідне місце займала у програмі уряду і вища освіта, адже влада мала намір готувати вчителів для середньої школи. Намір цей формував необхідність відкриття вищих педагогічних шкіл у Бухаресті, Клужі та Яссах, щоб готувати освітню еліту. Мала пройти і раціоналізація університетської освіти, оскільки при успіхах професорського складу студенти мали слабку підготовку. Стосовно підготовки кадрів також висловлювалися думки, що характеризували позицію А. Келінеску. Так, тут мало місце визнання застарілості концепцій освіти, які асоціювалися з концепціями індивідуалізму та свободи. Через це ставилося завдання надання сенсу початковій освіті, а для середньої освіти важливою ставала підготовка кадрів для національної промисловості та підвищення її якості. Для вищої школи найбільшою проблемою вважалася надмірна кількість екзаменів. Для університету неохідним вважав чистоту бачення, широту поглядів, етичний погляд в оцінці ситуації та поступлення громадським особистими інтересами⁴⁷⁴. Завдання реформування освіти піднімалися А. Келінеску і під час призначення на посаду міністра освіти П. Андрея. Зокрема, це стосувалося раціоналізації викладання та участі студентів у політичних акціях. Правда, при представленні нового міністра наголошувалося на потребі дотримання національної єдності⁴⁷⁵.

Неодноразово у своїх промовах А. Келінеску наголошував на характері уряду, а саме на тому, що він не представляє інтересів партії чи окремої групи. Називав його урядом праці, урядом, який приносить силу громадському добру. Сам він виступав у кількох іпостасях, адже якщо до грудня 1938 р. він виконував обов'язки міністра національної освіти, то із 3 лютого 1939 р. він зайняв посаду міністра національної оборони. Даний крок відзначався ним самим як результат порозуміння цивільних та військових, як дії уряду в напрямі задоволення потреб військових. При цьому здійснювалося і поєднання потреб збройних сил з необхідністю зростання економіки країни. Загалом збройні сили виглядали тим елементом, на який зверталася постійна увага уряду в умовах існування нового режиму⁴⁷⁶.

Зі встановленням режиму королівської диктатури продовжувалося здійснення політики «румунізації» промисловості. В уряді економічна політика пов'язувалася із проведенням курсу на «очищення румунської нації» та створення «національного способу мислення». При цьому вину за проблеми в економічній сфері покладали на національні меншини, насамперед євреїв. В урядових колах пропонували «провести координацію економічних законів ... з політичним і моральним курсом політики уряду»⁴⁷⁷. За таких обставин економіка зазнавала мілітаризації і вже в 1938-1939 господарському році на військові потреби планували виділити 37,3% річного бюджету. Восени 1938 р. під контроль Міністерства озброєнь було переведено основні галузі промисловості, оскільки саме воно мало визначати напрями розвитку і промисловості, і сільського господарства.

На відміну від періоду правління уряду НХП, період режиму королівської диктатури став часом демонстрації довіри до уряду. У 1938 р. на підтримку королівського режиму найбільші банки Румунії виділили 1,4 млрд леїв. Зросли також і капіталовкладення приватних підприємців. Як результат нової економічної політики сприймається надання свободи в діяльності банкам, що були пов'язані з королем та урядом. У цьому відношенні помітним є «Банк румунського кредиту», до адміністративної ради якого входили 20 міністрів і який від 1938 р. брав участь в управлінні 63 промислових товариств, 11 банків, 19 торгових та транспортних об'єднань. Характерним є вкладення капіталу, адже в період королівської диктатури більшість банківського капіталу вкладалася у промисловість, меншими були вкладення в торгівлю та сільське господарство. При цьому банки брали участь у заснуванні нових промислових підприємств. Так, за сприяння держави Банк румунського кредиту, в адміністративній раді якого були і міністри, отримав можливість управляти рядом промислових товариств, банків, торгових і транспортних об'єднань. Загалом державне втручання в економіку йшло шляхом створення змішаних промислово-фінансових об'єднань. Участь держави в них визначалася купівлею та випуском гарантованих акцій підприємств, що

належали великим монополіям. Найбільшим вплив таких компаній мав місце в галузях з видобування корисних копалин, промислової сировини. У жовтні 1939 р. вийшов закон про обов'язкове картелювання підприємств однієї галузі, що призвело до скорочення монопольних об'єднань із 94 до 59. Контроль за їх діяльністю здійснювався державою. З 1939 р. держава отримувала монопольне право «контролювати, регламентувати та вживати необхідних заходів для розвитку і захисту зовнішньої торгівлі Румунії». Отже, держава мала право посилити протекціоністську політику стосовно великого капіталу у сфері цін та торгових мит, експортних премій тощо, при цьому першочергово державна допомога у вигляді вкладів, які призначалася для підприємств, що працювали в галузі озброєння.

Підтримка підприємств державою виражалася також у формі скуповування їх продукції. Саме держава напередодні війни стала основним споживачем у металургійній та вугільній промисловості, які переважно працювали за державними замовленнями. Великі суми викладалися державою для прискорення розвитку підприємств металургійної та військової промисловості, що мало позитивні результати для них. При цьому уряд, вкладаючи кошти у важку промисловість, витрачав значно більше, ніж мали місце власні капіталовкладення компаній. Цей державний контроль вів до збагачення промислово-фінансової верхівки і норма прибутку у великій промисловості складала 34% в 1939 р. та 46% у 1940 р. Високим був прибуток концернів Малакси, «Reșița», товариства «Astra Română», який перевищував при цьому їх власні капіталовкладення. Заохочувалися урядом також і великі землевласники, в інтересах яких щорічно піднімали ціни на зерно. Для того, щоби простимулювати збільшення виробництва зерна, надавалися урядові кредити, кошти для закупівлі сільськогосподарських машин⁴⁷⁸.

На 30 травня 1938 р. король залишався вдоволеним діяльністю міністра М. Канчікова, вважаючи чудовим фінансовий стан країни. При цьому доказом вважав отримання 2,5 млрд леїв на оборону. На продовження діяльності Рада міністрів на засіданнях 28 і 30 червня 1938 р. розбиравла результати діяльності та визначала умови подальшої роботи. Одним з центральних рішень стало прийняття пропозиції про зйомку пропагандистського фільму, за що мав відповідати А. Келінеску. Залишалися важливими питання шляхів сполучення, стан яких викликав потребу їх поліпшити. Разом з тим ставилося питання про підвищення тарифів на залізничні перевезення. Міністри обговорювали і питання відносин із Британією та Болгарією. Окремо 12 липня 1938 р. Рада міністрів обговорювала питання національних меншин. Того дня на засіданні звертали увагу на те, що націоналісти були антисемітами, але не виступали проти інших національних меншин. Саме тоді патріарх Мірон висловився стосовно вимог арделянців у питанні об'єднання, звернувши увагу на тодішню пропозицію Ю. Маніу стосовно надання на 10 років автономії Ардялу⁴⁷⁹.

У серпні 1938 р. своє завершення отримала адміністративна реформа. Так, 13 серпня у Великій тронній залі Королівського палацу відбулося урочисте представлення адміністративного закону з наступною присягою королівських резидентів. Дійство відбувалося за присутності глави уряду, королівських радних, міністрів, членів комісії з розробки реформи. Декрет виголосив А. Келінеску. До цинуту Сомеш призначення отримав генерал А. Ганзу, цинут Олт очолив генерал Р. Скерь-Шоряну, цинут Бучедж – А. Гане, цинут Тіміш – А. Марта, цинут Прут – генерал М. Нефруцці, цинут Маря – Н. І. Отеску, цинут Дунеря де Жос – В. Кедеке, цинут Ністру – Д. Сіміан, цинут Сучава – Г. Алексіану, цинут Алба-Юлія очолив Д. Папп. Також присягу королю принесли і генеральні секретарі цинутів⁴⁸⁰.

Слідом за призначенням на посади відбулося і представлення на посадах королівських резидентів у другій половині серпня – вересні 1938 р., які одразу ж розпочинали роботу. Майже одночасно з адміністративною реформою було проведено зміни карного кодексу⁴⁸¹.

Активність уряду в економічній сфері забезпечувала в рівній мірі промисловцям та аграріям максимальні прибутки. Протекціонізм держави не виключав підтримання зв'язків з іноземним капіталом, який в окремих галузях складав 70-95%. Близько 80% капіталовкладень у промисловість належали іноземним монополіям. На 1938 р. сума іноземного капіталу, інвестованого в Румунію,

складала 16 млрд леїв. З них на частку Великої Британії припадало 6,7 млрд, Франції – 4,6 млрд, США – 2,9 млрд, Італії – 1,5 млрд, Німеччини – 0,3 млрд леїв. Основна частина іноземних капіталів вкладалася в нафтову промисловість, адже 95,2% видобутку нафти припадали на частку іноземного капіталу. Провідні позиції тут займали англо-американські та голландські компанії. Німеччина володіла в цей час трьома нафтовидобувними підприємствами. Англійські монополії контролювали металургійні підприємства, в хімічній промисловості провідні позиції займав англо-бельгійський капітал. Французькі монополії панували переважно в машинобудівній, гірничій, частково вугільній промисловості, але найсильніші позиції мали в текстильній. У легкій промисловості були представлені чеський та італійський капітал. У 1939 р. в Бухаресті був заснований автомобільний завод компанією Форда. На 1939 р. іноземні інвестиції в Румунії зросли до 20 млрд леїв. Це було можливим завдяки поширенню впливу іноземних банків, які контролювали 12% промислових підприємств, 50% промислового капіталу, 17 національних банків, понад 30% банківського капіталу, 70% капіталів страхових товариств.

М. Єрещенко відзначає також і проблеми румунської економіки, яка страждала від засилля англо-французького капіталу, оскільки в умовах кризи 1937 р. основні експортні продукти не знаходили збуту на традиційних ринках у Великій Британії та Франції. Відмова від надання цими країнами кредитів для Румунії мала результатом падіння видобування нафти та залишила нереалізованим 1 млн т зерна. Невдалими для Румунії були торгові переговори з англійською стороною, що вплинуло на зниження румунського експорту на третину. Необхідність у отриманні кредитів та позик штовхала Румунію до Німеччини. Остання могла надати кредити в обмін на зерно і нафту⁴⁸².

Складнощі із зовнішньою торгівлею Румунії були використані урядом Німеччини для посилення власних позицій. У 1938 р. Німеччина використала вклади чехословацького капіталу, а також зовнішньоторгові зносини Румунії з Австрією та Чехословаччиною. З 1938 р. зросла активність німецьких економічних місій на території Румунії, яку в Німеччині розглядали як одну із країн Дунайського басейну для постачання сировини. Зовнішня торгівля Румунії з Німеччиною в цей час продовжувала здійснюватися на основі клірингу. При цьому Німеччина досить швидко перетворювалася на провідного експортера на румунському ринку. Якщо в 1937 р. частка німецького імпорту складала 28,9%, у 1938 р. – 36,8%, то в 1940 р. – 50,6%. Подібне зростання відбувалося й у сфері румунського експорту: 1937 р. – 10,2%, 1938 р. – 26,5%, 1940 р. – 43,6%⁴⁸³. Розширення зовнішніх ринків для румунського експорту означало постійне збільшення обсягів експортованих товарів. При цьому уряд вживав заходи для полегшення імпорту обладнання та промислової продукції, що загалом не сприяло національній економіці. За планом ВЕР у 1938 р. передбачалася тісна співпраця з іноземними монополіями у сфері промислового виробництва. Особливо це стосувалося розвитку нафтової промисловості, де іноземні монополії отримували «привілеї, пропорційно затраченим зусиллям» у румунській промисловості. При цьому уряд користувався досить дешевою робочою силою та можливістю подовження тривалості робочого дня.

Становище працюючих було досить складним з огляду на умови праці та життя. Постійним було зниження реальної заробітної плати міських і сільських робітників. Валоризація експорту зернових та зниження митних тарифів призвели до подорожчання сільськогосподарських знарядь та реманенту і поглиблення диспропорції між цінами на промислові та сільськогосподарські товари. Значно погіршилося становище дрібних і середніх буржуа. Дрібні і середні промислові підприємства вже не отримували державних кредитів у тих розмірах, як це було в 1929 р. На 1938 р. припало понад 4 тис. банкрутств дрібних підприємств. Досить гостро залишалася проблема безробіття. Якщо за офіційними даними воно в 1938 р. скоротилося до 8,6 тис. осіб (проти 18,7 тис. у 1937 р.)⁴⁸⁴, то фактично воно було значно вищим і рівень часткового безробіття по країні дорівнював 40%.

У період поділу ЧСР уряд Румунії зайняв позицію неутручання, але разом з тим підтримував деякі зносини з союзницею по неіснуючій з вересня 1938 р. Малій Антанті. Власне, Румунія

відмовилася від польської пропозиції взяти участь у розділі Карпатської України, тим паче, що виникла загроза для прикордонних румунських сіл, на які чинили напади угорці. Через міністерство закордонних справ ЧСР з Румунією була укладена угода щодо постачання продуктів. За останні три тижня жовтня 1938 р. сюди було доправлено 95 вагонів кукурудзи й очікували отримання ще 88 вагонів. На листопад 1938 р. планували отримати 200-250 вагонів кукурудзи. Розподіляли продукти в округах Перечин, Великий Березний, Свалява, Волове, Севлюш, Хуст, Тячів, Рахів. У прикордонній з Румунією смузі існувала домовленість про перенесення з Румунії одним мешканцем 25 кг кукурудзи на тиждень, а пізніше дали дозвіл проносити 5 кг на день. Заборона перетинати кордон стосувалася лише євреїв.

Обсяги перевезень та стан доріг змушували шукати шляхи для полегшення транспортування продовольства. Вільний транзит оголосили на лінії Тячево – Кимполунґа-над-Тисою – Валя Васлуй – Ясіня. Також використовувалися вантажівки Румунських залізниць на лінії Сату-Маре – Тячево. Доставлялося збіжжя, яке перевозили «Agrosoli» і «Sarex», і до Галмеї, звідки воно перевозилося вже вантажівками. У листопаді 1938 р. постачати закуплену продукцію мали кооперативи «Sarex», «Satu-Mare» і «Sersam». При цьому посольство ЧСР добилося того, щоб щодня відправляти по 15 вагонів. Такі поставки сприймалися позитивно в Карпатській Україні і приймали їх як братній та дружній жест, тим більше, що до кінця грудня 1938 р. було отримано 500 вагонів кукурудзи⁴⁸⁵.

Угода про постачання продовольства між Румунією і ЧСР передбачала продаж першою 80 тис. тонн пшениці, 120 тис. тонн кукурудзи, свинини, 200 тонн пташиного м'яса, 800 тонн яєць, 1400 тонн свинячого сала й інших продуктів і 3 тис. голів овець на суму 28 846 тис. крон. При цьому влада шукала засобів купівлі дешевшого збіжжя. Крім того, велася мова про налагодження залізничного сполучення з будівництвом ділянки замість перерваного 14-кілометрового сполучення біля Чорного Ардова. Завозилися з Румунії й інші продукти та товари, серед яких були бензин, нафта, спирт, вапно, соняшникове насіння для виготовлення олії. Полегшення взаємин з Румунією мало створити відкриття 14 грудня 1938 р. в м. Хуст румунського консульства. Окрім торгових, робилися спроби налагодження і культурних відносин, ініційовані урядом Карпатської України на початку 1939 р. Однак 6 січня 1939 р. кордон між Румунією та Карпатською Україною перекрила Угорщина, через що посольство ЧСР в Бухаресті вже 7 січня 1939 р. пропонувало змінити план постачання закупленої кукурудзи, правда на середину січня ситуація у краї дещо стабілізувалася. На 26 січня 1939 р. було продано населенню 3500 тонн кукурудзи, а також 520 тонн для вивозу перебували ще в Чернівцях. Ще 480 вагонів мав довезти «Sarex», що в цілому забезпечило би продуктами населення до кінця лютого.

Груднем 1938 р. датовано і ряд листів, які з території Підкарпатської Русі мали бути відправлені до США, СРСР, Польщі, Італії, Югославії, Угорщини. Складені говіркою, що відповідала «карпаторусинській», вони містили протест проти дій українців, звинувачуючи їх у жорстокому поводженні з русинами, проти політики чеського уряду. Вину за своє скрутне становище поклали на Першу світову війну та Мюнхенську угоду. Одним з адресатів, кому відсиляли даний лист без підпису, був і румунський король. Саме через Румунію мали йти згадані листи, які звинувачували українське керівництво у створенні на території Підкарпатської Русі концентраційних таборів, арештах. При цьому українці називалися прийдшим елементом. Реакція румунського уряду залишалася стриманою⁴⁸⁶.

Чим можна її пояснити? Власне, сам Кароль II дії Угорщини в Чехословаччині вважав контрольованими з Берліна і вважав необхідним переглянути зовнішню політику країни, як і неможливим опиратися самому поділу ЧСР. Подальшу позицію країни було визначено на зустрічі короля з Ґ. Ґафенку, Ф. Ценеску, Ґ. Міраїл. Так, маючи загрозу з боку Угорщини, Румунія збиралася залишатися на позиції status quo та не допускати територіальних змін у близькості до власних кордонів, якщо не висловлювати своєї позиції щодо них чи не брати участь самій у таких змінах. Втративши ЧСР як союзника, Румунія прагнула не допустити вклинення Угорщини

між собою та Польщею. Крім того, в переговорах з Вольтатом румунська сторона намагалася отримати запевнення в гарантіях А. Гітлером кордонів Румунії.

Для уряду дану ситуацію доводилося вирішувати в кількох напрямках. Перш за все було поповнено резервістами військові частини (5 дивізій і 2 гірськострілецькі бригади) та створено сектори дій 20-ї дивізії і гірськострілецької бригади. На кордонах війська поки що не зосереджувалися та малося на увазі можливе втручання в разі перетину угорцями шосе Хуст і просування на північ. Позиція міністра Г. Гафенку тоді проявлялася в намірі скликати конференцію. Кароль II же розмірковував, виходячи з ситуації, що існують певні польсько-угорські домовленості. З боку польської сторони мали місце заохочення до взяття під контроль румунськими військами сіл з румунським населенням, на що румунська сторона не поспішала погоджуватися, хоча становище чеського уряду ускладнилося, в тому числі й після вступу 15 березня 1939 р. німецьких військ у Чехію⁴⁸⁷. Ці дії визначили позицію румунського уряду на найближчий час, яку накреслили на Коронній раді 17 березня – підтримання заходів військової безпеки, підтримка армії та її здатності протидіяти за-грозам⁴⁸⁸. Тим паче, що згодом, 21 березня, через німецький ультиматум постало питання Мемеля.

Станом на 21 березня 1939 р. на територію Румунії увійшли окремі частини армії ЧСР. Два батальйони вступили на територію Польщі. На озброєнні підрозділів, що увійшли в Румунію, було 9 панцерників, 3 танкетки, 48 вантажівок, 5 автобусів, протитанкові гармати та гаубиці, велосипеди, кулемети і гвинтівки. Потрапили до Румунії також 100 коней та 1 військовий літак. Також з військами було вивезено до Румунії військове майно, в тому числі боєприпаси й обмундирування на суму у 25-30 млн крон. Чеські військовослужбовці інтерновувалися на території Румунії і змогли повернутися до Чехії дещо пізніше⁴⁸⁹.

Питання збереження території Румунії залишалось у сфері відання уряду і впродовж квітня 1939 р. Зокрема, в уряді продовжували займатися питанням забезпечення озброєння румунської армії протитанковими та зенітними гарматами. Поряд з питаннями оборони перебували і питання дипломатичної діяльності. Англо-французькі гарантії вже не бачилися засобом, який міг убезпечити від втрати країною незалежності, а Кароль II, як і Павло, правитель Югославії, перебували в чорному списку в Німеччині. До того ж було поширено у вищих колах інформацію про пораду Гесса німецькому Генштабу готуватися до бойових дій проти Румунії. Правда, сам король не вважав за необхідне панікувати із цього приводу.

В уряді також змінювалися думки. Так, у період падіння ЧСР А. Келінеску вважав необхідним збереження незалежності Румунії за будь-яку ціну, в тому числі і поступкою в ціні на нафту. Зустріч короля з головою уряду 24 квітня продемонструвала зміну позиції. Так, А. Келінеску вважав за необхідне не проводити політику, яка б суперечила громадській думці. Загрозою в перемогам Німеччини для Румунії було виведення на перший план національних меншин. Проте сам А. Келінеску був переконаний у майбутній перемозі союзників, тому і вважав за потрібне дотримуватися нейтралітету якнайдовше, як у 1914 р., та вступити у війну у вирішальний момент на боці союзників. Дана позиція дозволяла шукати підтримки у британців та просити про кредитування закупівлі зброї, втім, угоди про кредит у 5 млн фунтів так і не вдалося отримати⁴⁹⁰.

До падіння ЧСР Румунія підтримувала торгові стосунки з союзницею. 18-20 лютого 1939 р. Міністерство закордонних справ ЧСР розглянуло на конференції питання торгового договору з Румунією. Більшість учасників вважали, що його обсяг не має перевищувати 120 млн крон, а поставки мали скласти 2,5 тис. вагонів кукурудзи, 600-700 вагонів олійних рослин, а також бензин і нафта в попередній кількості. 24 лютого було підписано торгову угоду, за якою кукурудзу купували дешевше, ніж пропонувала Угорщина.

Вже на початку березня 1939 р. продовольче становище погіршилося, у зв'язку з чим румунську сторону просили про швидшу відправку продуктів. Початок бойових дій змусив румунський уряд зміцнювати кордон з Угорщиною, а поразка Карпатської України стала причиною переходу на

румунську територію цивільного населення та січовиків. У своїй позиції щодо січовиків уряд Румунії виявився непоступливим. Власне відомо, що 17 березня 1939 р. в районі Мармарош-Сігет румунський кордон перетнули 600-700 січовиків, яких повернули назад угорцям. Мали місце повернення січовиків і в інших випадках. Прихильніше влада ставилася до інтелігенції і відомо, що біженці були залишені на території Румунії. З боку А. Волошина надійшло прохання до румунського уряду окупувати Карпатську Україну, очистивши її від угорських військ. Проте вже в лютому 1939 р. міністр закордонних справ Г. Гафенку в бесіді з послом Німеччини В. Фабріціусом висловився про незацікавленість Румунії в подальшому існуванні Карпатської України⁴⁹¹.

Однією із проблем періоду ліквідації ЧСР стали витрати, які змушена була зробити Румунія в тих умовах, що окремі політичні діячі вважали також прорахунком А. Келінеску. У першу чергу це стосувалося способів мобілізації. Крім того, ситуація для Румунії в березні 1939 р. бачилася доволі сумнівною, особливо в питанні збереження кордонів, оскільки залишалися сам-на-сам з росіянами⁴⁹². До цієї думки слід додати також і те, що іншим противником для Румунії була Угорщина, стримати яку могли не стільки Англія і Франція, скільки Німеччина. З останньою в березні 1939 р. велися переговори, які доволі негативно сприймалися в колах союзників. Так, у Румунії було відомо про кампанію, влаштовану Ж. Табуї проти Румунії. Проте переговори з делегацією Вольтата слід сприймати як пошук способів отримати гарантоване за договорами з ЧСР озброєння. На думку польського дослідника С. Дембські підписання договору було способом не загострювати румуно-угорські стосунки в умовах наростання конфлікту з Польщею. Правда у відносинах Німеччини та Румунії в березні 1938 р. мало місце певне обмеження в комерційних взаєминах. Так, із III Рейху відмовилися відправляти сталь до Румунії, якої потребували військові підприємства⁴⁹³.

К. Арджетоюну коментував газетні публікації щодо підписаної Німеччиною угоди з Румунією, виклавши зміст самої угоди, в якій містилися положення, спрямовані на розвиток лісової галузі промисловості, використання шахт, у тому числі і створення спільного німецько-румунського товариства з використання корисних копалин, що особливо стосувалося міді, хрому та марганцю, бокситів. Це ж стосувалося і створення німецько-румунського товариства з видобування нафти та виробництва бензину, створення вільних зон у румунських портах. Відзначав і момент забезпечення румунської армії озброєнням, співробітництва банків, розвитку промисловості. Передбачала конвенція і діяльність ряду комісій, швидкої ратифікації та мала діяти до 1944 р. Також у його записах містилися і зауваження стосовно ведення переговорів та посилення на заяви міністра національної економіки Бужою, який відзначав складнощі в переговорах з вини румунської сторони, на що К. Арджетоюну додавав свій коментар, що це були складнощі з вини А. Келінеску⁴⁹⁴. З боку керівництва КНР підписання договору з Німеччиною в березні 1939 р. було викликано низкою обставин, до яких належала позиція Англії та Франції в Мюнхені вересня 1938 р., діяльність всередині Румунії й інших балканських країн так званої «гітлерівської агентури», а також відсутність «єдиного фронту». Комуністи критикували уряд Румунії за наміри приєднатися до Німеччини в майбутній боротьбі проти Англії, Франції та СРСР, за постійне зниження рівня життя та підвищення податків. Становище у країні сприймалося як наростання загрози нової економічної кризи. Проблемаю для економіки вважали скорочення закупівлі Англією та Францією нафти і зерна, відсутність обіцяної Англією позики. Власне, падіння товарообміну з Англією вважали однією із причин переорієнтації на Німеччину, що в 1938 р. дало зростання імпорту до 6 823 300 тис. леїв при одночасному зменшенні експорту до 5 699 500 тис. леїв. З 1937 р. в торгівлі з Німеччиною Румунія втратила активний баланс.

У межах додатку «Е» до протоколу румунсько-німецького договору від 29 вересня 1939 р. Рада міністрів 16 грудня 1939 р. надала компанії «Sarex» право експортувати будь-які товари, крім нафтових і пшениці. Так, товари вартістю обсягу до 35 млн леїв могли вивозитися до Богемії і Моравії, до 15 млн леїв у будь-які країни, за винятком Палестини, Єгипту, Сирії, Лівану⁴⁹⁵.

У відповідь на дії уряду комуністи висловлювали критичні зауваження. Внутрішню політику уряду вони розцінювали як спрямовану на роз'єднання робітників за національною ознакою,

зміцнення фашистських і шовіністичних угруповань. Реорганізації уряду в умовах авторитарного режиму називали спробами підняти авторитет у масах, включаючи до складу уряду осіб, що мали до того певну популярність. Також уряд критикували за допуск на румунську територію німецьких компаній, які своєю метою ставили вирощування технічних культур, що здійснювалося компанією «Soia S.A.R.» у північній Бессарабії та на Буковині⁴⁹⁶. Тим не менше на виконання умов березневого договору з Німеччиною Румунія закуповувала тут для потреб власної пошти телеграфне обладнання, яке мали використати для встановлення зв'язку між Бухарестом і Брашовом та Бухарестом і Алба-Юлія⁴⁹⁷. А на засіданні уряду 17 жовтня 1939 р. було прийняте рішення про дозвіл місцевій адміністрації закуповувати матеріали для забезпечення протиповітряної оборони⁴⁹⁸.

Результати діяльності уряду та прояву волі короля розглядалися під час святкування першої річниці «Конституції Кароля II». Саме тут відзначено рішення короля про зміну ходу історії, як таке, що знайшло відгук у народі. Для встановлення значення королівської волі А. Келінеску у своєму виступі торкнувся історії творення румунської держави. Сучасну державу вважав створеною Каролем I, досягнення національної єдності відбулося при Фердинанді I та стримування розпаду і національне відродження – за Кароля II. Значення короля висловлювалося у формулі: «голосом Монарха говорить ... вся нація». Саме тут слід зробити зауваження, що на жовтень 1938 р. представники угорської громади залишаються впевнені в потребі приєднання Ардялу до старої Угорщини. У своїх бажаннях угорці, як і сакси, розраховували на допомогу канцлера Німеччини. Певні загрози в поліції бачили під час обміну чехословацьких паспортів на німецькі в тих судетських німцях, які працювали на території Румунії, зокрема в м. Сібіу. Певне значення мали для уряду і дії зарубіжних німецьких товариств, зокрема товариства з підготовки сестер милосердя. Останнє давало не тільки знання з догляду за хворими і пораненими, але й добирало осіб з націонал-соціалістськими поглядами у віці 18-25 років. Повернення після навчання до своєї громади передбачало виконання санітарних норм у представників німецької нації з позицій націонал-соціалізму⁴⁹⁹.

Фактично особа короля поєднувалася з державою і через Конституцію, оскільки, за твердженням А. Келінеску, Конституція 1866 р. забезпечувала особисті свободи, тоді як Конституція 1938 р. встановлювала ідею держави та соціальної солідарності. На думку А. Келінеску, остання усувала соціальне протистояння в суспільстві і служила інтересам колективізму, сублімувала ідею праці, національну ідею. Згадане давало можливість особистості зростати на моральних засадах, засадах колективності з метою забезпечення розвитку держави та нації⁵⁰⁰.

Особливим виглядає і становище в державі, адже після проголошення Конституції настав час безперервної роботи, результатом якої ставав внутрішній мир у країні, необхідний з тієї причини, що анархістські елементи в державі ослабили владу та паралізували творчі сили. Особливість нового режиму він пов'язував із приходом молодого покоління, яке займало посади в освіті, суді, адміністрації. Однією із проблем залишалася національна й А. Келінеску наголошував на проведенні заходів з перевірки набуття громадянства, вивчення проблем еміграції, що мало також служити інструментом просування національної ідеї⁵⁰¹.

Рік після прийняття Конституції було названо важливим з точки зору проведення адміністративної реформи. Адміністративна реформа для А. Келінеску бачилася і як перегрупування наявного персоналу та зміну повноважень представників адміністрації на місцях. Вважав, що реформа відбувалася відповідно до нових потреб та громадянських вимог, адже слід було відновити довіру до влади, дотримуватися внутрішнього миру у країні. Це досягалося і за рахунок деполітизації адміністрації та її децентралізації та базуванні реформи на принципах очищення і задоволення потреб населення. Останні сполучалися із проблемою розвитку господарської діяльності, змін у судовій системі, реорганізації в освіті. Цілоком у стилі підтримання національної ідеї А. Келінеску робив зауваження щодо копіювання освіти із зарубіжних моделей. Та разом з тим освіті закидав непропорційність у підготовці кадрів, що вело до створення в

містах «інтелектуального безро-біття». Новий режим, таким чином, перетворювався в засіб, яким долали негаразди і помилки в системі освіти, впроваджуючи нову формулу в усіх ланках. Потреби населення виявлялися і в необхідності розширення системи охорони здоров'я, і результатом діяльності режиму названо просування медицини на селі та боротьбу з пелагрою і туберкульозом. Турбота про працюючих представлялася створенням корпорацій робітників у промисловості та наданням селекційного насіння і порід дерев для сільського господарства. Одночасно порушувалося питання надання кредиту в 1 млрд леїв для забезпечення кооперативів. Ставилося питання про розширення використання сільськогосподарської техніки⁵⁰².

Проте в дечому А. Келінеску випереджав події, оскільки на лютий 1939 р. фактично продовжувалися дії у сфері адміністративної реформи. Так, наприкінці лютого 1939 р. в цинуті Дунеря де Жос повіт Бреїла отримував у своєму складі 1 муніципію та 83 сільські громади зі 134 селами. У повіті Кагул були 1 міська резиденційна та 1 міська нерезиденційна громади, 68 сільських громад із 205 селами. У повіті Ковурлуй отримували 1 муніципію та 54 сільські громади зі 105 селами. Повіт Фелчіу мав у своєму складі 1 міську резиденційну й 1 міську нерезиденційну громади і 46 сільських громад зі 138 селами. У повіті Ізмаїл за новим поділом мали діяти 1 міська резиденційна й 4 міські нерезиденційні громади та 57 сільських громад з 73 селами. Перерозподіл адміністративних одиниць у повіті Путна закріпив за ним 1 міську резиденційну громаду, 4 міські нерезиденційні громади, 9 приміських громад, 77 сільських громад, до складу яких входили 256 сіл. Для по-віту Римніку-Серат цинуту Дунеря де Жос вводили наступний склад адміністративних одиниць: 1 міська резиденційна громада та 118 сільських громад, до складу яких включили 240 сіл. У повіті Текуч залишали 1 міську резиденційну громаду та скорочували кількість сільських громад з 62 до 46, зберігши в їх складі 268 сіл. Повіт Тулча реорганізували таким чином, що у ньому було 1 міська резиденційна громада, 4 міські нерезиденційні громади, 73 сільські громади зі 154 селами. Повіт Тутова зберігав 1 міську резиденційну громаду, 1 приміську громаду⁵⁰³, але отримував 65 замість 82 сільських громад із 265 селами замість 266.

У лютому було прийнято рішення стосовно адміністративного перерозподілу території цинуту Ністру. У повіті Четатя-Албе з'являлося 1 громада міська резиденційна, 112 громад сільських із 221 селом, замість 215. У повіті Лепушна (центр м. Кишинів) закріплювали 1 муніципію, 1 міську нерезиденційну громаду, 92 сільські громади із 238 (замість 241) селами. У повіті Оргей мали бути 1 міська резиденційна громада, 1 міська нерезиденційна громада, 73 сільські громади із 202 селами (замість 74 громад із 225 селами). Повіт Тігіна поділявся на міську резиденційну громаду, міську нерезиденційну громаду, 109 сільських громад (249 сіл). Того ж 28 лютого 1939 р. було прийнято рішення про адміністративний перерозподіл повіту Кимпулунґ цинуту Сучава, для якого з'являлися 1 міська резиденційна громада, 3 громади міські нерезиденційні, 37 сільських громад із 52 селами. У повіті Чернівці зберігалися 1 муніципія, 3 міські нерезиденційні громади, 3 приміські громади, тоді як число сільських громад скорочувалося з 90 до 59. У повіті Дорогой визначали 1 міську резиденційну громаду, 4 міські нерезиденційні громади, 50 сільських громад із 211 селами. У повіті Хотин налічували 1 міську резиденційну громаду, 1 міську нерезиденційну громаду, 96 сільських громад із 222 сіл. Повіт Редеуць повинен мати 1 міську резиденційну громаду, 1 міську нерезиденційну громаду, 49 сільських громад з 86 селами. У повіті Сторожинець діяли за законом 1 міська резиденційна громада, 2 міські нерезиденційні громади, 53 сільські громади з 67 селами. У повіті Сучава створювали 1 міську резиденційну й 1 міську нерезиденційну громади, 45 сільських громад з 69 селами⁵⁰⁴.

У березні 1939 р. проводився адміністративний перерозподіл і території ряду повітів цинуту Олт, серед яких був повіт Долж, для якого визначили існування 1 муніципії, 3 міських громад, 7 приміських громад, 197 сільських громад, таким чином зменшивши кількість сільських громад із 202, увівши у склад новостворених 410 сіл. Для повіту Горж число громад становило 1 міську резиденційну громаду, 111 сільських громад з 455 селами. Повіт Мегедінць мав 1 громаду міську резиденційну, 2 громади міські нерезиденційні, 151 громаду сільську з 451 селом. Повіт Олт після

адміністративного перерозподілу отримував у своєму складі міську резиденційну громаду, 94 сільські громади із 308 селами. Повіт Романаць за новим розпорядженням ділився на 1 резиденційну міську громаду, 2 міські нерезиденційні громади, 101 сільську громаду із 251 селом. Повіт Вилча отримував 1 міську резиденційну громаду, 4 міські нерезиденційні громади, 123 сільські громади з 457 селами, практично майже при повному збереженні населених пунктів чи незначному збільшенні їх кількості проводилося скорочення адміністративних громад⁵⁰⁵. 19 жовтня 1939 р. громаду Рекарь із повіту Каліакра перевели у склад повіту Констанца на прохання мешканців даної сільської громади⁵⁰⁶.

Періодично змінювали королівських резидентів у цинутах. Зокрема, в лютому 1939 р. зміну королівських резидентів провели в цинуті Сучава, де королівським резидентом став Г. Флондор, який до того був радником ФНВ. Заміна відбулася на підставі рішення А. Келінеску, який перемістив Г. Алексіану до цинуту Бучедж. Новопризначений королівський резидент цинуту Сучава мав намір своєю діяльністю підсилювати румунський елемент. На початку березня 1939 р. виникло протистояння з українською громадою Буковини, яка вимагала зрівняння у правах українців з іншими представниками національних меншин. У жовтні 1939 р. терміном на 6 років утвердили на посаді королівського резидента цинуту Дунеря де Жос П. Гома, який 1 листопада 1939 р. приніс присягу королю. 10 листопада 1939 р. присягу склав і королівський резидент цинуту Маря генерал-ад'ютант Е. Траян⁵⁰⁷.

Разом з тим уряд намагався приділяти увагу також і представникам національних громад Румунії. У липні 1939 р. французькі газети відзначили роль короля Румунії у протистоянні болгарському ревізіонізму та здійсненні заходів у сфері забезпечення єдності країни, його місце у просуванні країни шляхом національного відродження. Висновки газет стосувалися і заяв керівників болгарської меншини, які висловлювали задоволення гарним існуванням у складі Румунії, і представників турецької меншини, що Румунія прагне іти шляхом збереження миру. Приділялася увага й іншим національним меншинам. Так, 30 серпня 1939 р. мала місце зустріч сенатора Г. Гедріха, представника німецької меншини з головою уряду. Під час бесіди А. Келінеску повідомив про узгоджене з міністром освіти П. Андрей усіх вимог щодо заснування в Бессарабії приватних шкіл з німецькою мовою викладання. Також велася мова про передачу у відання німецької Євангеліст-ської громади шкільних закладів з метою дотримання виховання їх у відданості державі. Також ішлося про можливість вирішення інших питань, які стояли перед громадою, зокрема, перед громадою німців Банату. Від імені німецької громади Г. Гедріх висловив подяку та сподівання у вирішенні важливих національних потреб німців. Подібні дії викликали відповідну реакцію передусім з боку лідерів національних громад. Так, лідери угорців др. Н. Банффі, др. П. Сас, др. Е. Дьярфаш, др. Ш. Шоош, звернулися до міністра національностей С. Драгоміра із приводу вбивства А. Келінеску. Верхівка угорської меншини висловила співчуття із цього приводу та сподівання на співпрацю з титульною нацією⁵⁰⁸.

Проте вже на початку вересня 1939 р. уряду Румунії слід було приймати рішення щодо можливої оборони країни від німецького вторгнення. Так, о 6-й вечора 4 вересня було скликано засідання Ради міністрів, рішення якого оформили в повідомленні. На підставі доповіді голови Ради міністрів було констатовано панування спокою і довіри у країні, вірності владі з боку національних меншин, яким дозволена національна школа та власна віра. У зовнішній політиці уряд країни мав намір підтримувати добросусідські стосунки з іншими країнами та звертався до потреби оновлення пакту ненападу. Разом з тим збирався робити всі кроки для безпеки національних інтересів та вживання всіх заходів для оборони кордонів⁵⁰⁹. Рішення щодо позиції Румунії в умовах війни приймалося також на засіданні Коронної ради 6 вересня 1939 р., коли королівські радні висловлювалися за перебування у стані нейтралітету та вважали необхідним його визнання і гарантій від великих держав, у першу чергу Німеччини. Власне, рішення було редаговане за участю А. Келінеску і ґрунтувалося на нейтралітеті з дотриманням міжнародних конвенцій стосовно учасників конфлікту. У результаті прийнятого рішення Румунія змушена була вжити

оборонних заходів, тому готували з 6 вересня 1939 р. підрозділи III армії, до якої увійшли 4, 8 і 10 армійські корпуси, які мали район оборони в долинах р. Серет і Прут. Забезпечення їх озброєнням було майже повне, адже не вистачало значної кількості протитанкових засобів. Разом з тим територія тодішньої Румунії відчула наслідки німецько-радянсько-польської кампанії. Так, у районі м. Залі-щики два радянські танки перейшли румунський кордон та відбулося бомбардування прикордонної території з повітря. При цьому радянська сторона, за повідомленням агентства Стефані, була зобов'язана дотримуватися непорушності румунського кордону, що визнали і на конференції змішаної румуно-радянської комісії⁵¹⁰.

Представникам румунської влади також довелося приймати рішення стосовно долі польських біженців та військових, які перейшли на територію країни в результаті німецько-польської кампанії та радянського вторгнення. Як відомо, 11 вересня 1939 р. було схвалено план генерала К. Соснковського про зосередження польських частин на південному сході країни біля кордону з Румунією. Проте велика відстань та дії ворога на комунікаціях не дали можливості виконати план зі створення «румунського плацдарму». Правда, рішення маршала Ридз-Сміґли було виконано у плані призначення 13 вересня 1939 р. командувача новоствореної армії «Карпати» генерала Фабріци, початку будівництва польових укріплень на лінії рік Дністер і Стрий та розгортання формування частин з резервних засобів.

Щоправда, 17 вересня генерал Соснковський отримав наказ маршала Ридз-Сміґли від 13 вересня про відступ до румунського кордону, який виконати не зміг, оскільки не мав можливості станом на 19 вересня прорватися до Львова. Та все ж частині польських військових вдалося разом з цивільними вийти на територію Румунії. Також на територію Румунії перелетіли 17 бомбардувальників PZL P-37 «Los», 16 PZL P-23 «Karas» та ряд інших військових і цивільних літаків. Більшість пілотів, які перетнули кордон 17-18 вересня 1939 р., пізніше дісталися Франції та Великої Британії, де продовжили боротьбу. Частина працівників польських авіаційних підприємств залишилися на території Румунії та працювали на авіаційних підприємствах країни⁵¹¹.

Дії румунського уряду стосовно польських біженців та польського уряду викликало невдоволення уряду Німеччини, що загалом вважають однією із причин організації замаху на А. Келінеску. Замах вчинили ґардисти 21 вересня 1939 р. Як відомо, того дня голова уряду вів звичайну роботу. Зокрема, о 10.30 він зустрічався з Ґ. Ґафенку в міністерстві армії, де обговорювалося питання польських військ, які увійшли на територію Румунії, та текст телеграми до Москви. Остання мисти-ла запевнення, що у країні існує порядок та підтверджувала рішення дотримуватися суворого нейтралітету, уникаючи будь-яких актів агресії чи ворожості. Ще о першій дня А. Келінеску з'ясував остаточну редакцію телеграми. Вже о другій годині Ґ. Ґафенку, як і король, почув по радіо звістку про «страту» голови уряду та прибув на місце змаху, де зібралося доволі багато народу. З місця події Ґ. Ґафенку попрямував до палацу Котрочень, де мав бесіду з королем. Останній, будучи надто схвильованим, висловився, що не має змоги ніким замінити А. Келінеску.

В урядовій пресі одразу відреагували на цю подію засудом. Зокрема, Ч. Петреску зауважив, що кров пролита за служіння країні, та засуджував дії нападників. Події відбувалися доволі стрімко і були результатом підготовленої змови за участю адвоката Д. Думітреску та вихідців з м. Пло-ешть, де було куплено і авто в шофера Л. Уреке для замаху. Саме адвокат організував Ч. Попеску, І. Молдовяну, І. Васіліу, Іонеску Р. Іона із Плоешть. Вже 21 вересня нападники були у столиці й о 1-й годині очікували на А. Келінеску. У 13.35 на вул. Штірбей Воде вони заблокували авто голови Ради міністрів і розстріляли його та поліцейського агента Андроніка. Врятувався лише водій В. Жойца, який побіг за допомогою до жандармського поста поблизу будинку А. Келінеску. Своє авто вбивці кинули на місці злочину та захопили інше, на якому дісталися до радіостанції, де і встигли зробити повідомлення про замах. Саме на радіостанції, завдяки одному зі службовців, вдалося затримати змовників. Двоє намагалися втекти, але були затримані⁵¹².

Дана інформація була добре відома і королю, як і оприлюднювалася для громадян. За заявами короля, загибель А. Келінеску для нього була свідченням незамінності даної особи, а також доказом того, що боротьба ведеться доволі жорстка. Одразу ж після замаху король спільно з Е. Урдеряну та Ґ. Гафенку обговорювали питання про заміну голови уряду й першим, на кому зупинилися, став Баліф. Ґ. Марінеску, який прибув до короля, доповів про арешт осіб, які вели передачу на радіо про замах.

О 4-й дня відбулася нарада з міністрами Яманді, Гафенку, П. Андрей, М. Константінеску, Гелмеджану стосовно виходу з ситуації. Вибір особи нового голови уряду також почався з Баліфа. Яманді запропонував кандидатуру Ґ. Гафенку, до нього приєднався і М. Константінеску. Проте сам міністр закордонних справ відмовився, вважаючи за краще залишатися на своєму посту. Після того, як міністр залишив палац, продовжилося обговорення кандидатур, що дало змогу призначити головою уряду командира II корпусу Ґ. Арджешану, якого вважали здатним до контактів зі всіма міністрами уряду та який мав прізвисько «Ґіце-воїн». О 19-ій Ґ. Марінеску доповів про затримання підозрюваних, з яких один наклав на себе руки. Після прибуття Ґ. Арджешану з Доб-руджі було прийнято рішення про призначення його головою уряду, тоді як Ґ. Марінеску став міністром внутрішніх справ, а генерал Ілкуш – міністром національної оборони. Відповідний декрет було підписано королем 21 вересня 1939 р., однак зміни стосувалися лише призначення трьох осіб. Решта міністрів залишалися на своїх посадах. У зверненні до країни голова Ради міністрів запевняв, що уряд буде підтримувати порядок і дисципліну в інтересах народу.

Вже о 10-й вечора голова уряду і міністр внутрішніх справ склали присягу, після чого було скликано Раду міністрів з метою створення уряду та вжиття перших заходів. За кілька хвилин по 23-й восьмеро затриманих були страчені на місці злочину, а в кожному повіті – по 2-3 з числа керівників ґардистів. Серед 252 страчених ґардистів були 14 священиків, які належали до симпатиків і були страчені публічно чи в таборі для інтернованих ґардистів. Хоча король визнавав, що ці дії знаходилися поза законом, але вважав, що в інтересах спокою у країні не було часу скликати суд та торгувати майбутнім, коли існують внутрішні і зовнішні загрози. У пресі дії влади трактувалися як відповідь нації на замах. Для міністра закордонних справ завданням було вірне пояснення дій влади для закордону⁵¹³.

Похорони А. Келінеску відбувалися згідно з його заповітом, у якому просив поховати біля батьків у Куртя де Арджеш. Жалобна церемонія за вбитим ґардистами головою Ради міністрів А. Келінеску відбулася 24 вересня в Ротонді Румунського Атенеума, де службу правив Патріарх Нікодим за участі вищого кліру та присутності високопосадовців, керівництва партійної організації, Національної гвардії, молодіжної організації. Церемонія поховання розпочалася в Бухаресті та продовжилася в Куртя де Арджеш уже без участі Кароля II⁵¹⁴. Наступного дня на засіданні уряду генерал Ґ. Арджешану запропонував звести пам'ятник убитому голові Ради міністрів, тоді як виконання завдання доручили міністру культів та мистецтв⁵¹⁵. А вже 18 жовтня 1939 р. було оголошено програму конкурсу на спорудження пам'ятника А. Келінеску, для чого планували виділити 15 млн лейв⁵¹⁶.

Мала місце і реакція європейської преси на події в Румунії. Так, серед інших у німецькій пресі висловлювали шанування пам'яті А. Келінеску та визнавали його вирішальною фігурою в політичному житті країни після розпуску партій. Писали про загальновідомий факт, що А. Келінеску був довіреною особою Кароля II, яка стежила за дотриманням Румунією нейтралітету й економічних контактів з Німеччиною. Фокусувалася також увага на збереженні лінії попереднього уряду в зовнішньополітичних зносинах країни. Угорська преса відзначала вміння А. Келінеску поставити все на службу династії та його зусилля, спрямовані на консолідацію країни. Наділяли А. Келінеску і рисою «сильної особи» режиму та переконували, що Румунія і після його загибелі дотримуватиметься нейтралітету⁵¹⁷.

Разом з тим слід розуміти, що уряд вересня 1939 р. був урядом трьох генералів, що підкреслює й І. Скурту, та призначався скоріше для пацифікації країни в жорсткому варіанті. Врешті урядом Ґ. Арджешану було вжито жорстких заходів проти Легіонерського руху. Під керівництвом генерала Ґ. Марінеску впродовж кількох днів без суду були страчені всі очільники руху, які перебували в таборах та ув'язненні, як і по 3-4 легіонери в кожному повіті. Втрати руху розцінюють у межах до 200 осіб. Реакція в урядових колах була і негативною, адже на дії влади очікували відповіді з боку ґардистів. Тим не менше дії уряду вже нинішніми дослідниками приймаються як терористичні і такими, що мусили мати в наступному спроби примирення⁵¹⁸.

Новий уряд, що змінив «уряд трьох генералів», уже призначався для досягнення замирення. Саме він після загибелі А. Келінеску формувався під знаком Фронту національного відродження, що вважалося необхідним для підтримання наступності в діях уряду. Правда, в баченні короля, А. Келінеску не закінчив формування ФНВ, стосовно чого і шкодував, адже ФНВ бачив як засіб мобілізації національного порозуміння. Власне, потреба виправити ситуацію дала королю підстави призначити 28 вересня головою уряду К. Арджетоюну, як і визначила склад міністрів чергового уряду. Якщо о 7-й вечора Ґ. Арджешану подав прохання про відставку уряду, то вже о 9-й новий уряд склав присягу. Н. Оттеску та К. Джуреску складали присягу 29 вересня. Кароль II із цього приводу відзначив, що це є 17-й уряд за його правління та 3-й тільки впродовж даного року. Безпосередній зв'язок між урядом та ФНВ збиралися підтримувати через К. Джуреску (міністра з ор-ганізації ФНВ). Формували уряд лише заповненням вакантних міністерських посад, на які прийшли Н. Оттеску (міністр внутрішніх справ), Радіан (міністерство національної пропаганди), змінив свою посаду і Ґ. Марінеску. Сам К. Арджетоюну більше відповідав симпатіям частини високопосадовців. До того ж ставлення до нього було різним, адже частина чиновників вважала його «германо-філом», тоді як інша – нейтральним. Останнє більше відповідало відповідало дійсності. Проте і К. Арджетоюну не був повною відповідністю А. Келінеску. Якщо останній вважався активним і діяльним, то перший був лінькуватий і надто спокійний⁵¹⁹.

Власне, вбивство А. Келінеску представники КПР розцінили як плату глави Ради міністрів за оголошений в умовах війни Німеччини проти Польщі нейтралітет. Прихильність до Великої Британії та Франції висловив і новий кабінет під головуванням К. Арджетоюну. Вже 23 вересня новий глава уряду виступав на засіданні обласних і повітових секретарів ФНВ, де було наголошено на виконанні партією саме моральної програми та програми політичного оновлення⁵²⁰. Не виключено, що ці рішення давали підстави комуністам звинуватити уряд у ще більшій реакційності у сфері внутрішньої політики, ніж були його попередники⁵²¹. У вересні 1939 р. видано декрето-закон про аграрну мобілізацію, метою якої стало забезпечення продуктами харчування армії та цивільного населення⁵²². 21 вересня 1939 р. було замінено закон квітня 1933 р. про організацію та функціонування Міністерства національної оборони, яким визначили склад самого міністерства та функції його структурних елементів⁵²³. На додачу до нього з'явився і закон про склад сухопутних військ армії, яким визначали категорії офіцерів, повноваження, призов, відбір та інше⁵²⁴. Оновили також і структуру Міністерства охорони здоров'я і соціального захисту та прийняли Регламент до закону про створення Міністерства сільського господарства і маєтностей⁵²⁵.

Під контролем держави залишалося питання шляхів сполучень і окремі ділянки повітових шляхів підводили до рангу національних⁵²⁶. Приймалися рішення і про спорудження залізничних шляхів, як-от 4 листопада 1939 р. було прийняте рішення про будівництво стратегічної залізниці Телчіу-Мойсей⁵²⁷. Під контроль із боку уряду потрапляли також і картелі⁵²⁸. Ратифікували в жовтні 1939 р. і туристичну угоду між Румунією, Грецією, Туреччиною та Югославією⁵²⁹.

У листопаді 1939 р. затвердили рішення стосовно комерційних змін та змін у розрахунках між Румунією та Швейцарією⁵³⁰. 21 листопада 1939 р. на новий термін продовжили дію комерційної угоди між Румунією та Туреччиною⁵³¹. 30 жовтня 1939 р. вийшов декрето-закон стосовно встановлення мінімальної плати на приватних підприємствах та відповідальності за його порушення⁵³². На початку листопада 1939 р. набрав чинності Цивільний кодекс Кароля II, що

пояснювали необхідністю запровадження сучасних (відповідних умовам) кодексів⁵³³. Згодом вийшов і Регламент до застосування адміністративного закону⁵³⁴. У грудні 1939 р. король відзначив проблему втрати Румунією лісів та потребу припинити вирубку лісів з метою збереження лісових масивів⁵³⁵.

2 жовтня 1939 р. відбулося засідання Ради міністрів, на якому обговорювалися питання функціонування внутрішнього ринку. Говорилося, що нормалізація торгівлі із закордоном, перехід з одного режиму на інший, дасть змогу нормалізувати ситуацію до кінця листопада. До того часу радили проводити таку цінову політику, за якої б не було невиправданого підвищення цін на низку товарів. Також мала місце пропозиція про відстрочення сплати податків окремим категоріям. Лунали пропозиції щодо навчання працівників сільського господарства, зміну законів про риболовство, організацію хліборобства, про працю, закон про організацію Міністерства охорони здоров'я. Обговорювалося питання експорту сільськогосподарської техніки⁵³⁶.

Того ж 2 жовтня вийшов декрет-закон про заснування Міністерства публічного порядку та Міністерства національної пропаганди. Перше мало керувати державною поліцією та жандармерією, тоді як друге замінювало підсекретаріат преси і пропаганди⁵³⁷.

Питання про ціни ставилося і на міністерській нараді в Котроченах, а на листопад 1939 р. було готове рішення про діяльність Генерального комісаріату із забезпечення⁵³⁸, про що йшлося на урядовому засіданні 20 листопада 1939 р. На початку жовтня вийшов маніфест уряду до населення країни, який у КНР розцінили як свідчення того, що уряд вважає ситуацію у країні надзвичайно серйозною. Власне, в оцінці економічного становища Румунії комуністи були критично налаштовані, відзначаючи падіння рівня видобування нафти у країні. При цьому значні капітало-вкладення в нафтову промисловість із боку Англії, Франції, США та Голландії дозволяли говорити про можливість їх впливу на розвиток нафтової промисловості (62,8%). Машинобудівну і металургійну промисловість також вважали такою, що підпорядковується англійському капіталу. Залежною від закордонної сировини називали і текстильну промисловість. Скрутне становище у промисловості пояснювали вкладами в оборонну промисловість. У не кращому становищі бачили і сільське господарство. Становище працюючих характеризувалося як важке, особливо, що стосувалося робітників, серед яких зберігався високий рівень безробіття. Також критично було оцінено і рішення уряду щодо запровадження приватних та ремісничих шкіл для німецького й угорського населення Трансильванії, як і впровадження української мови у школах для населення Буковини. Його подавали як вимушений крок, викликаний міжнародним становищем і такий, що не задовольнить вимоги національних меншин. Та головною загрозою для Румунії на даному етапі комуністи вважали втягнення країни у війну, у зв'язку з чим закликали всіх об'єднуватися в антивоєнній боротьбі⁵³⁹.

Загалом на 1939 р. припала поява проекту закону про статус національних меншин, де національними меншинами визнавали насамперед румунських громадян, які утворювали етнічні групи з історичною традицією та які відрізнялися народністю, мовою та релігією від румунів. При цьому представники національних меншин мали право на участь у обороні країни, будучи рівними перед законом та користуючись конституційними свободами. Також їм гарантувалися політичні права, а в місцях проживання меншин примарі громад мали належати до даної меншини. Відповідну частину у проекті складала свобода культури, тоді як держава брала зобов'язання грошової підтримки. Гарантувалася також і свобода освіти, де навчання мовою меншини пропонували від початкової школи і до вищої. Загалом було чітко пророблено структуру навчальних закладів, права викла-дачів. Політичні права національних меншин у проекті демонструвалися через дозвіл молоді національних меншин бути у складі «*Straja Țărilor*». Відповідне місце займало культурне життя меншин, свобода праці, регламентація відносин національних меншин з цивільною, військовою владою, нагляд за діяльністю національних меншин⁵⁴⁰.

9 жовтня 1939 р. засновано Вищу економічну раду, яка мала займатися планами та програмами раціоналізації і валорифікації національної продукції, займатися консультативною

діяльністю. Складалася вона з 16 членів, серед яких були членами за правом міністри національної еко-номіки, сільського господарства і маєтків, громадських робіт і комунікацій, повітроплавання та мореплавання, праці, охорони здоров'я і соціальної допомоги⁵⁴¹. 9 жовтня 1939 р. Рада міністрів обговорила питання про режим обміну із зарубіжжям та створення органу для цього. Встановили тоді склад товарів, які мали відправлятися на експорт за дозволом⁵⁴².

6 жовтня 1939 р. Рада міністрів постановила позбавити румунського громадянства ряд осіб, які залишили країну, в тому числі таємно. Переважно це були мешканці Каліакри та Бігору, які не бажали служити в армії. По окремих з них були подані докладні дані⁵⁴³. Такі подання і позбавлення румунського громадянства мали місце в подальшому. Так, на засіданні Ради міністрів 19 грудня 1939 р. ухвалили рішення підтвердити скасування румунського громадянства значній кількості тих осіб, які таємно залишили країну. Зокрема, в повіті Селаж це були 132 особи, а в Бессарабії – 89 з Кишинева, 58 – з міста та повіту Оргей, 177 – з повіту Четатя Албе, 661 – з повіту Тіґіна. Мало місце і надання румунського громадянства особам, які певний час мешкали у країні. 18 січня 1940 р. рішенням уряду було позбавлено румунського громадянства мешканця Чернівців Я. Вассермана, який на той час став фактично громадянином Республіки Колумбія. На засіданні кабінету міністрів 6 лютого 1940 р. було розглянуто питання про позбавлення громадянства осіб, що втекли до Угорщини та СРСР⁵⁴⁴.

На основі подання Ради міністрів від 9 жовтня 1939 р. було засновано «Касу персоналу Міністерства праці», як інститут кредиту, захисту та професійної освіти. На засіданні уряду 20 жовтня приймали рішення з робочих питань, зокрема, зміни розпорядку робочого дня державних службовців, обговорили проект змін до закону про юридичні особи, промулгацію нового Цивільного кодексу, ухвалено рішення про узаконення єпископії кальвіністської церкви в Орадя, як і прийняли зміни до закону про організацію освіти. Згідно з повідомленням Ґ. Гафенку, в зовнішньо-політичних подіях на той час не відбулося змін, які б могли порушити мирну політику країни та її безпеку⁵⁴⁵. На початку листопада 1939 р. створили православну єпископію в Тімішоарі, як складову Митрополії Ардялу, Банату, Крішани і Марамурешу, до складу якої включалися парафії з повіту Торонталь та Северін⁵⁴⁶.

23 листопада 1939 р. К. Арджетоану представив королю рішення про демісію уряду, яку король прийняв. Причиною погодження на зміну уряду було визнання його недовірливим, спостерігалися і сварки між міністрами. Після обіду того ж дня Кароль II прийняв королівських радних, з яких А. Вейтояну висловив думку про необхідність управляти в такому ж ритмі, як і раніше, тоді як А. Вайда-Воевод говорив про дорожнечу і спекуляцію, заразом згадуючи про угорську змову в Ардялі. Про потребу збереження режиму висловився і Н. Йорґа. Довше тривало обговорення проблем з Ґ. Тетереску, який о 7-й вечора розпочав бесіду з королем стосовно формування уряду. В останньому мали бути збережені посади міністрів для М. Константінеску, П. Андрея, І. Ілкуша, П. Теодореску, В. Слевеску, К. Джуреску, Т. Попа, С. Драґоміра, Ґ. Гафенку, Д. В.Тоні та, за можливістю, В. Яманді. Підтримали кандидатуру Ґ. Тетереску, Е. Лупеску й Е. Урдеряну, але кандидат на голову уряду просив про відставку Ґ. Марінеску, що було погоджено і призначено на посаду префекта столичної поліції генерала Р. Модряну.

Для уряду стало важливим вжиття Ґ. Тетереску заходів з контактування із представниками опозиції з метою привернути їх на бік короля. У новому уряді Ґ. Тетереску займав посади голови уряду та міністра внутрішніх справ, тоді як Ґ. Гафенку отримав посади міністра закордонних справ та міністра пропаганди. Інші посадовці мали по одній посаді. З цим формуванням пов'язано введення до кола вищих урядовців Р. Портокале (підсекретар у МВС), Ґ. Ґріґоровіч (підсекретар міністерства праці), останній з яких склав присягу королю 7 грудня 1939 р. Стосовно нового уряду король висловився як про ідеальний уряд, хоча це було більше заслугою існуючого ФНВ, в рамках якого мав діяти уряд, у якому присутні всі політики від правого радикала І. Міческу до соціал-демократа Ґ. Ґріґоровіча⁵⁴⁷.

Створення уряду Ґ. Тетереску супроводжувалося озвученням його програми. Безумовно, уряд А. Келінеску не завершив свої основні завдання, а уряди Ґ. Арджешану та К. Арджетояну стали тільки урядами для вирішення сьогodenних завдань і виконали тільки ту роботу, яка була потрібна для подальшої урядової діяльності – заспокоїли та примирили країну. Голова уряду Ґ. Тетереску першим після вбивства А. Келінеску пообіцяв чітку, розраховану на тривалий час програму дій уряду. Ним визнавалися всі складнощі, що стояли перед урядом і були викликані ситуацією в Європі. Попри неспокійну ситуацію в черговий раз давалася обіцянка, висловлена і королем, щодо дотримання Румунією нейтралітету. Спиратися він мав на збройну силу, тому у країні мали намір посилювати армію. До економічних складнощів голова уряду відносив подорожчання прожиття, яке частково пов'язував із воєнними діями в Європі, відзначаючи також і внутрішню його причину – спекуляцію. Потребою названо інвестиції в технічний розвиток країни.

Серед перших рішень уряду був намір продовжувати підтримку громадського порядку у країні, дотримання законності в діях адміністративної і поліцейської влади, перегляд рішень, прийнятих на підставі законів про надзвичайний стан, перегляд бюджетів різних рівнів з метою надання допомоги родинам мобілізованих, що залишилися без засобів існування, прискорення оснащення й екіпірування армії, суворого дотримання законів про спекуляцію. Своїми діями уряд намагався домогтися не тільки примирення, але й національної солідарності в межах держави. Давалася обіцянка дозволу об'єктивної критики та вжиття заходів для її забезпечення.

При цьому головним завданням ставився захист національного спадку – території країни. З цієї причини і програма уряду складалася в національному, соціальному та технічному напрямках. Передусім давалася обіцянка дотримання Конституції лютого 1938 р., підтримання нейтралітету Румунії, створення чіткої ієрархії в управлінні, підтримання еміграції євреїв, завершення заходів на підтримку національних меншин у країні та здобуття прав румунам за кордоном, ідентичних із правами національних меншин у Румунії.

Головним у соціальній політиці бачили соціальну гармонію, в тому числі у відносинах між капіталом та працею. Завданням ставилося поліпшення умов існування працюючих, забезпечення кредитування ремісників, зміцнення дрібних торговців і промисловців. Також планувалися заходи з колонізації землі, організації санітарних заходів, створення цехів у межах ФНВ. В еконо-мічній політиці завданням ставало вироблення загального плану розвитку економіки, при цьому важливим було забезпечення технічного розвитку сільського господарства. Останнє ставало дже-релом отримання і технічних культур для забезпечення сировиною текстильної промисловості (коноплі, льон, бавовна). Економічна програма мала бути розрахована на 5 років. З суспільними потребами пов'язувалися розвиток церкви, освіти, в тому числі планували реорганізувати систему навчання ремесел та комерції.

Всі завдання, що уряд ставив як необхідні для виконання, планували здійснити і за підтримки країни, адже до завершення міжнародного конфлікту бажали насамперед бачити у країні мир між усіма верствами суспільства⁵⁴⁸.

На виконання оголошеної програми на засіданні уряду 5 грудня було ухвалено рішення щодо необхідності прийняття законів щодо планування на 5 років сільського господарства та промисловості, підтримання культури коноплі, льону і бавовни, про уніфікацію службовців громадських служб і гармонізації зарплати, організації громадської допомоги, реорганізації навчання ремісників та торговців, загалом усіх законів – десять. Одночасно на засіданні було прийнято рішення про відкриття сесії парламенту 11 грудня. Також відповідні розпорядження отримали ряд міністрів⁵⁴⁹.

12 грудня 1939 р. в палаці відбулася церемонія інвеститури Яського архієпископа і митрополита Молдови та Сучави Ірінею Мігелческу та архієпископа Крайови і митрополита Олтенії, Римніку і Северина Ніфона Кривяну⁵⁵⁰. На 23 грудня 1939 р. припало рішення про пропуск Мосціці до Швейцарії, хоча король визнавав можливі наслідки цієї дії у відносинах з Німеччиною. Протест із боку Німеччини був висловлений 25 грудня 1939 р. В. Фабріціусом⁵⁵¹.

Новий уряд розпочав свою діяльність із оцінки складнощів економічного розвитку в умовах війни. Також даний уряд намагався дотримуватися нейтралітету в зовнішній політиці. Для внутрішньої політики уряд планував вирішити тогочасні проблеми та визначити шляхи на майбутнє. Для державної влади пропонувалися реорганізація всіх державних служб та урядового апарату на основі застосування закону про національні меншини та румунізації суспільного життя. У сфері соціальної політики проголошувалося завдання організації національного виробництва та праці на принципах соціальної гармонії⁵⁵². Порушувалися і питання економічного порядку, в тому числі й через ФНВ. Так, у Бухаресті в листопаді 1939 р. у зверненні до голови Палати торгівлі та промисловості Товариством оптових торговців та промисловців ставилося питання про подальше функціонування трикотажної промисловості Румунії. Мова йшла про певні труднощі у справі постачання сировини та забезпечення товаром потреб Міністерства національної оборони. Проблемою було названо і забезпечення тканинами в першу чергу жителів столиці, тоді як у провінції забезпечення текстилем було обмеженим. Тоді вважали потрібним належне постачання промисловості сировиною та забезпечення виготовлення конкурентоздатної та з відповідною вартості сировини продукції. Одним із заходів у цій сфері вважали зняття на 6 місяців – рік плати за ввезення сировини й інше⁵⁵³. З торгівлею були пов'язані і дії Румунії у справі визначення ролі Дунаю. Так, на 1940 р. актуальною залишалася діяльність представника Румунії в європейській комісії з Дунаю у справі захисту інтересів країни в гирлі Дунаю, які необхідно було узгодити з міжнародними правилами навігації. З цієї метою планували на травень 1940 р. чергову сесію під головуванням делегата Франції⁵⁵⁴.

Крім того, урядовці займалися питанням збору коштів на армію, у зв'язку з чим у регіонах підписувалися на спеціальні бони. Наприклад, у цинуті Сучава очолили комітет як почесні голови митрополит Вісаріон (Пую), королівський резидент Г. Флондор, командир корпусу генерал Попеску, тоді як головою комітету став префект повіту Чернівці полковник В. Іонеску. Практично зі складенням комітету підписали і першу суму – 16 800 тис. леїв⁵⁵⁵. Уряду слід було зважати на нову ситуацію в Європі і це робилося. Зокрема, 4 грудня 1939 р. Г. Каранфіл від імені Румунії та голова словацької делегації Я. Ожаг підписали угоду про умови проведення платежів між двома країнами та комерційні стосунки. 18 грудня 1939 р. тимчасово комерційну і платіжну угоду уряд підписав з Югославією. 19 жовтня 1939 р. було підписано, а 5 лютого 1940 р. ратифіковано угоду між Угорщиною та Румунією стосовно регламентації руху на залізниці в дорожньому толінгу з Румунії в Румунію та з Угорщини в Угорщину через територію сусідньої держави⁵⁵⁶.

5 грудня 1939 р. відбулося засідання уряду, на якому Г. Тетереску представив основні напрями урядової політики, тож уряд ухвалив рішення щодо затвердження низки законів. Серед них, закон про п'ятирічний план роботи у хліборобстві та промисловості; закон про заохочення вирощування конопель, льону, бавовни; закон про стандартизацію громадських служб і платні; закон про організацію громадської допомоги; закон про зміну навчання ремеслу і торгівлі; закон про національні меншини; закон про охорону матері і дитини й інше. Також голова Ради міністрів оголосив про скликання 11 грудня засідання парламенту. Створено було також економічну делегацію у складі міністрів національної економіки, фінансів, сільського господарства і маєтків, забезпечення армії⁵⁵⁷. Слідом за цим відбулася нарада префектів у Бухаресті перед якими виступав Г. Тетереску та говорив, що основним завданням є підтримання порядку та винесення покарань на основі законів. Наголос робився на обов'язковій праці й обов'язковому засіванні полів. Також префектам порадили частіше спілкуватися з населенням повіту, особливо в сільській місцевості. Наприкінці було висловлено впевненість у перемозі та порада спиратися на власні сили⁵⁵⁸.

11 грудня відбулося засідання Ради міністрів, на якому встановили чергу подання на затвердження законопроектів та провели засідання економічної делегації уряду⁵⁵⁹. Також у приміщенні уряду відбулося зібрання уряду, королівських радних, членів парламенту, на якому голова уряду говорив про необхідність тісної співпраці. Обіцяв ставити до відома членів

парламенту про всі кроки міністрів. Про громадське життя країни висловився як про таке, що могло розвиватися в рамках ФНВ. Насамкінець голова Сенату К. Арджетоюну та голова Палати депутатів А. Вайда-Воевод запевнили голову Ради міністрів у своїй згоді на співпрацю⁵⁶⁰. Наприкінці року вийшов закон про валорифікацію зерна пшениці, за яким 10 тис. кг зерна мали коштувати 42 тис. лейв⁵⁶¹. У січні 1940 р. уряд нормалізував порядок виплати зарплати на підприємствах будь-якої форми власності особам, що призвані до армії. До закону щодо мінімальної платні на приватних підприємствах 16 грудня 1939 р. уряд затвердив регламент⁵⁶².

У підсумку робота уряду оцінювалася в 1939 р. позитивно у сфері адміністративної діяльності, де реформа 1938 р. визнавалася такою, що засновувалася на принципах децентралізації з метою усунення залежності місцевої влади від центральної. Разом з тим визнавали таку діяльність необхідною в порядку зміни системи господарювання, коли мали врегулювати стосунки між розвинутими та депресивними повітами. Прикладом успішної діяльності префектів-військових було названо префекта повіту Ілфов полковника Нану. Саму ж урядову діяльність представляли в ряді розпоряджень Ґ. Тетереску та міністра внутрішніх справ М. Гелмеджану як спрямовану на дотримання правил шанованого, законного та розумного управління. Та разом з тим говорилося про належний контроль за адміністративною діяльністю, адже головним у роботі чиновника називали служити, а не володарювати⁵⁶³.

У січні 1940 р. урядом було продовжено дії на розширення уваги до західних та східних околиць країни. 17 січня 1940 р. підсекретар Ґ. Винту вдруге прибув до Чернівців, де взяв участь у адміністративній конференції. Також відвідав генеральний інспекторат поліції. Після участі у прийомі, який влаштувало бюро адвокатів, відбув до Бухареста⁵⁶⁴. Того ж дня на засіданні кабінету міністрів М. Гелмеджану подав проект декрето-закону про погодження формальностей у справі затвердження проектів комунальних робіт, мотивувавши його положенням Конституції Кароля II про спрощення процесу прийняття рішення⁵⁶⁵.

Також, 22 січня в м. Клуж було проведено перше господарське засідання за участю голови уряду Ґ. Тетереску, королівського радного А. Вайди-Воевод, міністрів уряду та голів цинутів Сомеш, Муреш, Тиміш. Під час виступів було обговорено питання економічного, соціально-культурного, національного плану. Про потреби регіону говорили також депутати парламенту. Це були пропозиції уніфікації податків з їх одночасним спрощенням, розширення допомоги мобілізованим, розподілу власності між селянами у прикордонних селах, створення центрів для забезпечення селян, забезпечення підприємств сировиною. Мала місце пропозиція про вирівнювання зарплат з їх підняттям до рівня службовців Бухареста. У заключному слові Ґ. Тетереску подякував учасникам та звернув увагу на результаті праці. Дане засідання мало продовження у вигляді участі королівських резидентів цинутів Сомеша, Муреша, Тиміша в засіданні Ради міністрів 25 січня 1940 р. Основні питання, які обговорювалися, стосувалися місцевих та регіональних проблем, до яких належали аграрні кредити для придбання посівного матеріалу, заходи у сфері забезпечення армії зерном та фуражем, впровадження закону про скасування боргів колоністів Ардялу, постачання необроблених шкір армії й інші.

Після господарської ради в м. Клуж урядом 27 січня було організовано міністерську конференцію в м. Кишинів, що подавалось як підтвердження турботи уряду про регіон цинутів Ністру та Прут і наближення роботи міністрів до народу. У своїй промові Ґ. Тетереску визнав, що вперше після 1918 р. влада звернула увагу на регіон Бессарабії та Молдови. У промові назвав короля Каролем II Консолідатором, який працює задля миру. Під час обговорення порушувалися господарські питання і в першу чергу постачання зерном та фуражем. Рапорти префектів повітів були доповнені виступами голів галузей, секретарів ФНВ, депутатів парламенту від повітів. Піднімалися питання взаємин цивільної та військової влади, становища культури в Бессарабії, забезпечення населення дровами. Робилися тут пропозиції зменшити розмір бонів на підтримку армії, щоб зробити підписку на них можливою для тих, хто мав невеликі прибутки. Тоді ж обговорювалося питання про надання румунського громадянства втікачам румунського

походження з-за Дністра. Велася мова про поліпшення стану доріг, зменшення тарифів на перевезення залізницею, підтримання вирощування поголів'я каракулевих овець, підтримання санітарного кордону по Дністру, надання медикаментів. Під час цієї другої господарської ради було позитивно оцінено пророблену роботу та волю монарха⁵⁶⁶.

З економічною діяльністю уряду, як власне і з заходами з організації зовнішньої торгівлі країни, було пов'язане питання навігації Дунаєм. Для Румунії припинення її на 4 місяці через замерзання Дунаю означало передусім втрату позицій на ринку зерна. Пояснювали цю ситуацію припливом у Європу американського зерна і наявності його на ринках на час відновлення навігації. Варіантом збереження навігації бачили прохід Дунаєм суден із хлібом караваном у супроводі криголамів⁵⁶⁷.

Мали місце також і адміністративні конференції, одна з яких відбулася 19 січня в м. Брашов. Тут порушувалися питання відшкодувань за вилучені залізницею в 1924 р. землі. Також обговорювалися взаємини селян з поміщиком Гіка Анастасе, ситуація з неможливістю селян сплачувати встановлену міністерством ренту. Також обговорювалися й інші господарські питання, які потребували фінансових інвестицій. Продовжували практикувати також і візити чиновників до окремих регіонів підпорядкованої їм території. Так, це було з візитом королівського резидента цинуту Дунеря де Жос до м. Рені, під час якого значна увага була приділена умовам служби солдатів гарнізону⁵⁶⁸. Тут доцільно вказати, що, окрім виявлення інтересу до служби солдатів у зв'язку із про-веденням мобілізації, урядом також проводилися заходи з підтримання їхніх родин. Згідно з положеннями закону родини мали право отримувати від підприємців та комерсантів половину зарплати, якщо мобілізований пропрацював 2 роки та мав родину. У разі відсутності стажу роботи чи наявності невеликого підприємства (до 5 найманих працівників) зобов'язання з утримання родин переходили на державу. У цьому випадку допомога становила 20 леїв на день для родини. Виплачувати її мали намір з «Фонду допомоги родинам мобілізованих робітників, ремісників, службовців», який мав 40 млн леїв капіталу. Виплати мали намір здійснювати з 1 лютого 1940 р. до закінчення бюджетного року⁵⁶⁹.

З діяльністю короля, а фактично і уряду, були пов'язані публікації британської преси стосовно створення оборонної лінії в Румунії. Румунська та іноземна преса в публікаціях січня – лютого доволі часто піднімала питання функціонування оборонних споруд та загальної системи оборони кордонів Румунії. Нерідко такі публікації пов'язували з матеріалом про економічне, військове і політичне становище в Румунії⁵⁷⁰. Тут мусимо відзначити, що для Румунії в тих умовах питання захисту своєї території залишалось доволі важливим, тож будь-який крок у напрямі збереження територіальної цілісності використовувався належним чином. Саме в такому сенсі, захист території Румунії, було проведено заходи, присвячені Дню об'єднання князівств: служба в патріаршій церкві, прийом кавалерів ордена Фердинанда I, свято у гвардійському полку, свято стражерів у Національному театрі, в товаристві арделянців «Țârnava Mare». Відбулися святкування також у Белграді та Софії⁵⁷¹.

На зиму 1940 р. припало вжиття заходів, яке дозволяє думати про гостре сприйняття зовнішніх загроз у Румунії. Так, у листуванні з М. А. Вайдою-Воєвод секретар ФНВ у Тиргу-Муреш піднімав питання оборони міста з посиланнями на досвід світової війни, визначаючи можливі напрямки дій ворога. При цьому коментувалися і наслідки німецько-польської кампанії, потреби румунізації промисловості, роль держави у створенні військової промисловості, ситуація із зайнятістю. Тоді ж визначалися необхідні для життєдіяльності повіту Муреш елементи, зокрема визначали, що природний газ цілком задовольнить потреби повіту в паливі. Та все ж основним у розгляді актуальних питань була ініціатива та завдання створення нового центру військової промисловості⁵⁷².

У діяльності уряду мали місце також інші заходи безпеки. Так, з ініціативи уряду було видано декрето-закон про заборону підпільних публікацій. Останні сприймалися як певна небезпека для процесу завершення організації оборони країни, консолідації позицій країни на міжнародній арені.

Під час представлення декрето-закону голова уряду говорив про тих, хто саботує дії уряду, створює для нього труднощі. Сам закон вважав допомогою для уряду⁵⁷³.

Одночасно з цим у прикордонній зоні урядом було запроваджено нові правила, згідно з якими підприємствам, які перебували у військовій смузі, слід було мати дозволи на працю від командування гарнізону. Для міст це мали бути ті, що дійсно знаходилися у смузі чи були біля неї на віддалі 500 м, а в сільській місцевості – всі торгові та промислові підприємства. Встановлювався і набір документів, необхідний для прийняття рішення. Відповідні вимоги ставилися і до робітників, які працювали на таких підприємствах. Одночасно урядом вживалися заходи з попередження епідемій, чим пояснювалося обмеження пересування ромів та їх перебування в карантині впродовж 19 днів⁵⁷⁴. 9 лютого 1940 р. було прийняте рішення про дозвіл уряду встановлювати митні такси, що вважали допустимим при експортних операціях та робило уряд відносно незалежним при встановленні мита. Для поліпшення економічних стосунків із закордоном 16 лютого 1940 р. було прийняте рішення про заснування Міністерства зовнішньої торгівлі⁵⁷⁵. У зв'язку з від'їздом міністра фінансів М. Константінеску за кордон його посаду тимчасово заміщував міністр оснащення армії В. Слевеску⁵⁷⁶.

У січні 1940 р. порушувалося питання про роль румунських промисловців і власників. Стосовно окремих повітів відзначали відсутність достатньої кількості підприємців-румунів та зазначали, що цей факт не був притаманний окремим регіонам, і радили надавати підтримку саме румунським підприємцям⁵⁷⁷. Окрім цього, у країні вживалися заходи для підтримання армії. Так, на першу половину січня 1940 р. припало створення за ініціативою вищих посадовців столиці та повіту Ілфов громадянського комітету для забезпечення армії, що вітав у листі-відповіді секретарю ФНВ В. Вілковічу міністр фінансів М. Константінеску. Даний комітет майже одразу розгорнув свою діяльність⁵⁷⁸. 17 січня 1940 р. під головуванням Г. Тетереску відбулося засідання уряду, де схвалили декрето-закон по роботах і витратах у місцевих адміністраціях. У цей же час вийшов декрето-закон про вибір та призначення на посади громадських службовців. При цьому, за словами самого Г. Тетереску, завданням закону було обмеження інтервенціонізму⁵⁷⁹.

На засіданні кабінету 10 лютого 1940 р., окрім питання зовнішньої політики, розглянули низку регіональних питань, обговоривши також результати господарської конференції в Кишиневі. Тоді ж постановили, що рішення по цинутах Прут і Ністру мають впроваджуватися з повідомленнями про їх результати. Визначили також порядок прийняття рішень парламентом. Затвердили на засіданні на посаді міністра, державного секретаря І. Крісту. Відтак була оприлюднена доповідь міністра фінансів М. Константінеску про випуск бонів на підтримку армії та підписку на них 268 659 осіб і про зібрану суму 10 252 321 лейв⁵⁸⁰.

Фінансові питання в 1940 р. вирішувалися поступово, починаючи з розробки місцевих бюджетів. З метою визначення потреб було скликано конференцію королівських резидентів та префектів повітів, де розглядали загальні питання бюджету з метою визначення способів його економії. Після цього проводили наради з питань бюджету по цинутах⁵⁸¹.

Станом на лютий 1940 р. мали місце пропозиції Німецької націонал-соціалістської партії Румунії про збільшення матеріальної допомоги румунським газетам, що мали спільні інтереси з німецькими інституціями. Не виключено, що це було пов'язано з наступними діями ННСПР щодо організації антисемітських заходів у Румунії. Пізніше, в серпні 1940 р., представники ННСПР прийняли рішення про видалення зі всіх підприємств, які належали німцям, працівників-євреїв. При цьому на партійному рівні визнавали необхідність узгодження німецьких та румунських інтересів у рамках дій з румунізації підприємств⁵⁸².

6 березня 1940 р. король проводив заміни в уряді Румунії, коли змістив з Міністерства пропаганди Радіана та призначив К. Джуреску, а також підніс до рангу державного підсекретаря Стойку. На позицію короля в таких питаннях впливала як сама ситуація, так і королівські радні. Зокрема, коли 6 березня обговорювали зовнішньополітичну ситуацію на засіданні королівських радних, то після доповіді Г. Гафенку виступили тільки К. Арджетоюну й А. К. Куза. Перший говорив

про немо-жливість уникнути війни та про потребу співпрацювати з союзниками. Другий наголосив на по-требі союзу з Німеччиною проти СРСР, оскільки тільки німці були здатні надати ефективну допомогу. Загалом пропозиція А. К. Кузи була опротестована всіма⁵⁸³.

Позиція уряду з низки питань у березні 1940 р. була висловлена рядом міністрів у виступах під час парламентського обговорення Тронної промови. Так, під час виступу міністра Ґ. Гафенку, зробленому 18 березня, було висвітлено позицію уряду ФНВ з окремих питань. Виступ було розпочато з аналізу ситуації з національними меншинами, яких бачили елементом країни та підтверджували це відповідними діями, що мали повернути національні меншини на бік уряду. Зовнішню політику було трактовано в напрямі, визначеному королем на захист кордонів країни. Недопущення її ослаблення і дотримання політики миру залишалося важливим завданням для уряду. Чимале значення для країни складали економічні зв'язки та підтримання відносин з іншими країнами. Внутрішні завдання полягали в підтриманні армії, розвитку ФНВ. Саме ФНВ називали організацією, що поєднувала ідею влади та єдності всіх національних сил⁵⁸⁴.

22 березня 1940 р. королю делегацією Сенату було представлено відповідь на тронну промову. На аудієнції король висловився про потребу всій Румунії працювати на обладнання армії і сконцентрувати діяльність на обороні країни. Висловив король і своє задоволення від того, що Сенат підтримує дії уряду та підтвердив наявність порозуміння з союзниками з Балканської Антант⁵⁸⁵.

Також у березні 1940 р. урядом прийняте рішення про дозвіл «Sarex» на експорт румунських товарів, за виключенням нафтопродуктів та зерна. Обмежували також і число країн, до яких мали право експортувати товари. Зокрема, до них увійшли Єгипет, Палестина, Сирія та Ліван. Уряд у березні 1940 р. ухвалив закон про підвищення ефективності державної економіки, що передбачав встановлення мінімальних планів у провідних галузях промисловості та запровадження державного контролю за цінами і виробництвом. У травні 1940 р. було прийнято урядом декрет «Про умови праці у виняткових обставинах», згідно з яким скасовувалися відпустки, вихідні та святкові дні. У промисловості вводився необмежений робочий день та існувала можливість примусової мобілізації робочої сили при «надзвичайній обстановці». Фактично дії уряду додавали зайвої напруги в соціальній сфері. Внутрішня політика уряду Румунії в цей період характеризувалася крайнім націоналізмом⁵⁸⁶. Показником зацікавленості уряду у плануванні економіки країни стало прийняття рішень у цій сфері на рівні повітових префектур. Для прикладу, в березні 1940 р. в Чернівецькій префектурі відбулася конференція, де під головуванням префекта В. Іонеску обговорювалися посівна кампанія, громадські бюджети й інше. Також приймалися рішення щодо обов'язкового посіву окремих культур. Примітно, що для польових робіт планували залучати і членів «Straja Țării», і членів ФНВ, що загалом повторювало досвід нацистської Німеччини⁵⁸⁷. На березень 1940 р. припала відставка міністра А. Радіана та призначення К. К. Джуреску на місце міністра Міністерства пропаганди. Одночасно державним підсекретарем Департаменту Націо-нальної пропаганди став В. Стойка⁵⁸⁸. Проблеми, які мав вирішувати уряд у 1940 р., демонструвалися змістом декретів, які видав король у березні. Так, це був декрет про надання допомоги нужденним родинам мобілізованих через фонд, якому виділяла держава 200 млн леїв. Вирішення ряду чергових завдань покривалося відкриттям допоміжного кредиту на суму 916 756 661 лея⁵⁸⁹, а також встановлювалися виняткові фінансові заходи для бюджетного періоду 1940-1941 рр.

Наприкінці березня Палата депутатів і Сенат ратифікували конвенцію, укладену між Румунією й Італією щодо податків, які знімалися в Румунії та Італії і стосувалися прибутків від будівель, комерції, аграрної діяльності, промисловості. Доповнювала її конвенція про адміністративну і юридичну співпрацю у сфері оподаткування. У квітні 1940 р. з'явилася інструкція стосовно застосування Закону про допомогу нужденним родинам мобілізованих. Додався сюди і ряд декретозаконів, які були видані королем від 20 грудня 1939 по 7 березня 1940 р. і прийняті Законодавчим

зібранням у березні 1940 р. На засіданні Ради міністрів 6 квітня 1940 р. ухвалили рішення стосовно проведення цензури публікацій з питань внутрішньої політики, оборони країни⁵⁹⁰.

Квітнева нарада королівських резидентів у Міністерстві внутрішніх справ під головуванням міністра М. Гелмеджану відбулася за участю міністрів економіки, сільського господарства, охорони здоров'я. Мова велася про збільшення продукції, створення господарської канцелярії при кожному уряді цинута. Тоді ж на міністерській нараді під головуванням Г. Тетереску було прийнято рішення щодо посилення контролю за чужинцями. Також вжили заходів для припинення пропа-ганди, спрямованої проти нейтралітету країни. Квітнем датовано прийняття регламенту до де-крето-закону стосовно контролю за цінами на промислову й аграрну продукцію. У соціальній сфері одним з рішень стало створення каси композиторів, художників і скульпторів, через які мали платити творчим особам пенсії за інвалідність та старість, допомоги при похованні та хворобі⁵⁹¹.

Подібні рішення приймалися зі зваженням на ситуацію у країні та настрої населення. Принаймні в березні 1940 р. державні службовці різного рівня не виявляли протестних настроїв, очікували підвищення платні за розпорядженням короля. У повіті Клуж дещо інакше від державних службовців поводити себе приватні службовці, що пояснювалося переважачою серед них більшістю представників національних меншин. Та й пояснити це можна було зростанням дорожніх витрат та мобілізацією багатьох голів родин, через що їх сім'ї відчували помітну скруту. У складному становищі перебували також робітники та ремісники, інваліди, вдови і сироти війни. На березень 1940 р. можна відзначити, що владі довелося зіткнутися з наслідками аграрної реформи в регіонах з національними меншинами. Принаймні для повіту Клуж національні меншини, сакси і шваби, відверто не виявляли нацистських настроїв. Так само не проявляли тут відвертих сіоністських настроїв і євреї. Загалом, стосовно регіону з національними меншинами ситуація оцінювалася позитивно, як і охорона прав національних меншин та відсутність незаконних виступів⁵⁹².

19 квітня 1940 р. впродовж 4 годин король провів нараду з Г. Тетереску, Г. Гафенку й Е. Урдеряну з метою обговорення планів та можливостей на майбутнє. Після розгляду всіх можливих і неможливих варіантів було прийнято рішення про дотримання повного нейтралітету, збройного протистояння агресії, зміцнення Балканської Антанти. Подібні дії були необхідними в умовах постійного наростання зовнішнього тиску, адже вже 24 квітня з боку Угорщини надійшло звернення стосовно потреби встановити в районі Залізних воріт міжнародну поліцію. Хоча вважали подібну акцію маневром Чакі, все ж король припускав, що подібні дії неможливі без участі Німеччини⁵⁹³.

Загалом у самій Румунії проницькі настрої посилювалися наприкінці весни 1940 р. У даний період король обговорював можливі варіанти заміни окремих посадовців уряду. Певного успіху могли досягти особи, що мали германофільські настрої. Крім того, у країні розширилися можливості німецького капіталу, зміцнювалася німецько-румунська економічна інтеграція. Зі свого боку Німеччина намагалася не допустити продовження стосунків румунської сторони із західними країнами. Власне, в 1939-1940 рр. румунський уряд ішов на економічну і політичну співпрацю з англійцями та французами тоді, коли ця співпраця не зачіпала інтересів Німеччини. Так, уряд узяв на себе зобов'язання поставляти нафту до Німеччини навіть за умов саботажу англійських нафто-вих компаній. Фактично цей процес, на думку М. Єрещенко, набув рис економічної капітуляції⁵⁹⁴.

Вже 11 травня Г. Тетереску подав королю рішення про демісію діючого уряду та одразу ж розпочав підготовку уряду в новому складі й о 7-й вечора уряд склав присягу, правда частина членів уряду склали присягу наступного дня. Позицію Кароля II можна зрозуміти і через його ставлення до власних урядовців. Зокрема, голову уряду король бачив таким, що змінив свої настрої і демонстрував переконання в перемозі Німеччини. Зі свого боку, коментуючи позицію Г. Тетереску, король висловлювався про відсутність визначеності в остаточній перемозі Німеччини,

оскільки в події ще не втрутилися США. Правда, при цьому панування Німеччини у світі Кароль II розцінював як кінець цивілізації та початок нової історії людства, що не створювало кращого майбутнього для Румунії. Та все ж Німеччина перебувала на позиціях країни, що прагнула добитися володарювання і через це короля підштовхували до тіснішого спілкування з лідерами III Райху. Так, Ґ. Гафенку наполягав на обміні листами між королем і Ґ. Герінгом, якого бачили майбутнім канцлером та людиною, що мала проводити зовнішню політику інакше, ніж Й. Ріббентроп. На пронимецькій політиці стояв і Ґ. Тетереску, який вважав за потрібне будувати політику на зближенні з нею⁵⁹⁵.

До капітуляції економічної додалася і політична. Зближення з Німеччиною в політичній сфері ставало реальністю, адже Кароль II міг розраховувати на перебування при владі за умов його підтримки Німеччиною. Навесні 1940 р. до складу ФНВ увійшли і залізногвардійці та було досягнуто домовленостей з Ґ. Сіма. Примирення із Залізною гвардією для уряду стало необхідністю досягнення внутрішнього миру. У квітні 1940 р. король заявив перед урядом про необхідність приєднання до політичної лінії Німеччини. 15 квітня 1940 р. король прийняв І. Мігалаке, якого 17 квітня призначив членом Коронної ради, а 18 квітня членом Коронної ради став В. Антонеску⁵⁹⁶.

17 квітня в Палаті депутатів та 19 квітня в Сенаті проголосували за закон про колонізацію, яким мало послуговуватися Міністерство сільського господарства та володінь для підтвердження освоєння призначених для колонізації земель. 8 червня 1940 р. вийшов регламент до застосування даного закону, яким визначали порядок колонізації і склад органів, які відповідали за її виконання й інше⁵⁹⁷.

11 травня 1940 р. відбулася чергова зміна кабінету, який і далі очолював Ґ. Тетереску. До складу уряду ввели Ґ. Іонеску-Шішешть (міністр сільського господарства), В. Слевеску (міністр постачання армії), І. Джігурту (міністр громадських робіт), М. Ґелмеджану (міністр внутрішніх справ), М. Раля (міністр праці) й інші. Відставка попереднього та призначення нового кабінетів проходила у зв'язку із внутрішніми потребами Румунії, як пояснював це сам Ґ. Тетереску, тим паче, що він вказував, що уряд не є новим, і не є новою його програма. Зокрема, для внутрішньої політики це мало бути примирення, в зовнішній – миролюбний курс із підтриманням нейтральності⁵⁹⁸. Позитивно про діяльність румунського уряду писав турецький журналіст Д. Наді, який звертав увагу на обороноздатність країни та її бажання нейтралітету. Бажання протистояти ворогу виводив з небажання Румунії втручання у свої внутрішні справи. Також про досягнення Румунії у справі оборони країни писала й італійська преса, створюючи таким чином образ країни з мудрим королем на чолі⁵⁹⁹.

Власне, на цій хвилі пройшла травнева нарада Ради міністрів, на якій Ґ. Тетереску відзвітував про міжнародне становище країни. Відзначено було продовження внутрішніх реформ у країні, постійні виплати державним службовцям, контроль за промисловістю та сільським господарством, контроль за чужинцями⁶⁰⁰. 28 травня 1940 р. на нараді в короля за участю голови Ради міністрів, міністра закордонних справ та міністра двору обговорювалася ситуація, в якій знаходилася Румунія. Відзначалися також наявність загрози зі Сходу, ворожість Угорщини і недружність Болгарії. Вибирали із двох можливих варіантів – вчинення опору та загрози бути розділеними чотирма державами чи пристосування до обставин. Перемогла позиція зближення з Берліном, у зв'язку з чим 2 червня Ґ. Гафенку на посту міністра був замінений І. Джігурту, добре знаним у Німеччині. Проте відмови від політики нейтралітету, у зв'язку зі зміною, не відбулося Того ж дня Ґ. Тетереску звернувся до В. Фабріцуса з вербальною нотою, в якій висловлювалися наміри Румунії підтримувати дружні стосунки з Німеччиною та поглиблені співпраці з III Рейхом. У відповіді з Берліна 2 червня 1940 р. вказувалося на інтерес у дружніх стосунках. З боку Великої Британії такий крок Румунії викликав звернення Георга V до Кароля II із закликом не розривати зв'язків з колишніми союзниками. У цей період урядом Румунії було визнано ідентичність інтересів Румунії та Німеччини. 18 квітня 1940 р. в Сенаті проголосували за

схвалення угоди про співпрацю Міністерства сільського господарства та маєтностей і «DFHG» у справі використання лісів з областей Ришка, Піпірії, Тиргу Нямц⁶⁰¹.

Також до кінця травня військове міністерство та Міністерство внутрішніх справ погодили питання повернення до військової служби офіцерів, які займали посади префектів. Здійснено це було у 21 повіті, в тому числі на посади префектів цивільні повернулися в повіті Чернівці (І. Якобан), Хотині (Г. Берескул), Сторожинці (Н. Боканча), Кимполунгу (Г. Даліляну)⁶⁰². Дещо пізніше, 1 червня 1940 р. офіційно посаду міністра громадських робіт і шляхів сполучень обійняв І. Маковей. До адміністративної ради при Міністерстві внутрішніх справ було введено професорів П. Неґулеску, А. Теодореску, К. Рарінческу, Г. Алексіану, В. Донґороз, І. В. Грую, І. Г. Винту⁶⁰³.

У червні 1940 р. уряд також турбувало питання про впорядкування платні державним урядовцям, що обіцяли зробити відповідно до норм діяльності й існування в умовах ФНВ. Разом з тим уряду, зважаючи на розгортання подій у Середземному морі, довелося заборонити морські вантажні та пасажирські перевезення⁶⁰⁴.

Незважаючи на ускладнення стосунків з Болгарією, в Румунії користувалися умовами двосторонньої угоди про порядок розрахунку між двома країнами, яка набула чинності у травні. Одночасно з ним у силу вступала угода про порядок розрахунків між Грецією та Румунією, підписана в Атенах 15 березня 1940 р. 27 травня 1940 р. уряд ратифікував угоду з Болгарією про рух порома через Рушук і Джурджу, підписану 20 липня 1937 р. Наприкінці травня 1940 р. король ратифікував угоди з Угорщиною стосовно дотримання ветеринарної угоди. Тоді ж було проведено ратифікацію угоди 1939 р. між країнами стосовно сплавлення плотів по р. Тиса⁶⁰⁵.

Доволі несподіваним було очікування проведення 23 червня 1940 р. засідання Ради міністрів у Чернівцях, де головувати мав Г. Тетереску. Нарада мала розглянути низку питань, пов'язаних з діяльністю цинуту Сучава. Очікувалася участь у нараді не лише королівського резидента, але й парламентських представників, префектів повітів, примарів Чернівців, Хотина, Сторожинця, Редець, Кимполунга, голів і секретарів організацій ФНВ, професійних палат, представників цехів, генеральних інспекторів, однак кількома днями пізніше повідомили про перенесення засідання Ради міністрів⁶⁰⁶.

Крах уряду Г. Тетереску намітився в червні 1940 р., коли 17 червня 1940 р. в парламенті Угорщини виступив голова Ради міністрів Телекі, який заявив про недовірність Тріанонського договору та невизнання його Угорщиною. Така заява стала причиною публікацій румунської преси на тему становища румунів Ардялу під Угорським володарюванням та національного об'єднання румунів⁶⁰⁷. На той час проблемою для румунського уряду стала зовнішня торгівля, яка буде унеможливлена після вступу у війну Італії. Правда, в короля залишалось сподівання на встановлення торгових відносин з СРСР для закупівлі сировини. Також для уряду було проблемою діяльність ґардистів⁶⁰⁸.

Зовнішньополітичні обставини насправді виявилися сильно впливовими і 25 червня це підкреслено в бесіді короля з Г. Тетереску, коли було визначено неможливість протистояння румунської армії радянським військам через нестачу засобів. Король визнавав необхідність застосування дипломатичних засобів для можливості зосередити всі сили на єдиному напрямі. При цьому Німеччина фактично відмовлялася на той час вживати заходів для захисту Румунії від СРСР. 26 червня королем було висловлено думку про потребу включення до складу уряду націоналістів, правда проект міг бути не прийнятий ґардистами.

На 27 червня припало отримання уряду Румунії радянського ультиматуму щодо Бессарабії та Північної Буковини. Питання радянської ноти обговорювалося з 9-ї години королем з Г. Тетереску, І. Джіґурту, Е. Урдеряну. Король виступав за опір, Джіґурту не знав що робити, тоді як Тетереску був за передачу. Проблема створювала і ситуація на кордонах з Угорщиною та Болгарією, де також існувала загроза дій. Першим заходом, який вжив король, це поставлення до відома послів країн Вісі. Відповідь Міністерства закордонних справ Німеччини містила пораду підтримувати мир у даній частині і прийняти ультиматум. Слідом за німецьким

послом мало місце спілкування з послом Італії. Мова велася про протистояння СРСР раніше, але тепер посол Італії говорив, що головним ворогом є Англія.

У консультаціях з І. Ілкушем і Ф. Ценеску король отримав запевнення, що Румунія не зможе вистояти на трьох фронтах. Після цієї консультації на 12-ть дня було скликано засідання Коронної ради, де виступили Ґ. Тетереску та І. Джіґурту, слідом за якими Ф. Ценеску дав пояснення по військовому становищу. Говорилося також, що боротьба на три фронти призведе до краху та неможливості отримання допомоги. Фактично обговорення виявило дві лінії поведінки, де частина виступила за спротив (зокрема Н. Йорґа), тоді як інша – за поступку (К. Арджетоану). При голосуванні стосовно прийняття ультиматуму 11 проголосували «проти», 10 – «за», 4 – «за дискусію» (Джіґурту, Слевеску, Джуреску і Портокале), 1 – «утримався» (Тетереску). Також Е. Урдеряну висловився за негайну мобілізацію армії, до чого приєдналися всі, крім Балліфа. По обіді Ґ. Тетереску представив проект відповіді на ультиматум, який було схвалено королем. Правда, король опирався дещо такій позиції, що видавалася логічною, оскільки, крім логіки, існували національна та політична мораль. Власне, зустріч короля з дипломатичним інспектором Кіллінґером дала можливість заявити, що виступ проти Румунії є виступом проти Німеччини. Однак і тут отримав відповідь, що головним ворогом Німеччини є Англія. Разом з тим СРСР своїми діями справив послугу саме Німеччині.

Мала місце друга Коронна рада, перед якою обговорено питання про зміну уряду. Так, король вважав можливим призначити головою уряду А. Вайду-Воєвод, включити до складу уряду І. Інкульця та І. Я. Ністора, як і К. Арджетоану як міністра закордонних справ. Також сподівався король на включення кількох колишніх легіонерів та членів «Generației din 1922». Щоправда, А. Вайда перед Коронною радою відмовився прийняти головування в уряді. Друга коронна рада була менш сприятливою для короля, оскільки із 26 присутніх тільки шестеро – Н. Йорґа, В. Яманді, С. Драґомір, Т. Поп, Ш. Чобану і Е. Урдеряну виступили за вчинення опору. На засіданні мала місце і сутичка Н. Йорґи з Ф. Ценеску та В. Слевеску. Фактично друга Коронна рада створила умови для втрати чверті країни, про що з жалем записував король пізніше⁶⁰⁹.

Наступного дня з Ґ. Тетереску обговорювалося питання передачі частини старої Молдови з м. Герца. Також в уряді з'явився Ґ. Сіма і довго він дискусію стосовно включення до уряду. Після переконавання Е. Урдеряну Ґ. Сіма та др. І. Сіміонеску о 2-й дня присягнули як державні субсекретарі: перший у департаменті національної освіти, а другий у департаменті охорони здоров'я та соціального захисту. Для короля звістки з Бессарабії були сумними, адже стосувалися замахів на службовців, роззброєння частин, швидкого просування радянських військ. 29 червня 1940 р. почалося обговорення питання біженців з Ґ. Тетереску, Е. Урдеряну, Ф. Ценеску, М. Ґелмеджану, Гортоломей. На 5-ту годину мала місце зустріч з Ґ. Сіма, який бажав бачити короля та висловив невдоволення із приводу свого входження до уряду та примушення до підписання рішення про передачу Бессарабії⁶¹⁰.

Фактично, за словами Ґ. Тетереску, дані події руйнували засади зовнішньої політики Румунії, яка тривалий час залишалася політикою миру, політикою врівноваження національних румунських інтересів з європейськими інтересами, політики підтримання союзницьких відносин. Разом з тим, за словами Ґ. Тетереску, зовнішня політика Румунії не мала привести до зіткнення з Німеччиною та мала завданням підтримання миру, захист незалежності і територіальної цілісності в союзі з Лігою Націй. Німецько-радянський пакт і падіння Польщі призвели до позбавлення Румунії союзника на сході, а слідом за тим і порушення питання про Бессарабію, що для Румунського уряду фактично виявилось неочікуваним. Та, власне, більше падіння Франції визнавалося румунськими урядовими особами причиною наступної втрати Бессарабії. Відмова від початку бойових дій за Бессарабію була і результатом позиції Балканської Антанти та робилася в інтересах збереження миру. Проте оцінка ситуації, зроблена Ґ. Тетереску в липні 1940 р., робилася із зауваженнями на існування в Румунії великої кількості національних меншин, що також вимагало прийняття рішень та адаптування країни до нових умов⁶¹¹.

Загалом події червня 1940 р. стали часом, коли дипломатам Німеччини доводилося напружувати зусилля спершу для примусу Румунії до прийняття радянських умов, але далі їм довелося стримувати Угорщину та Болгарію в їх територіальних претензіях до Румунії. Впливати на румунську сторону німці могли доти, поки стримували угорські та болгарські амбіції. Вже після радянського ультиматуму 27 червня дипломати Угорщини та Болгарії намагалися добитися від Німеччини дозволу на розділ румунської території. Для німецької сторони головним стало недопущення збройного конфлікту в Балканському регіоні, про що йшлося на зустрічі А. Гітлера і Й. Ріббентро-па з І. Джігурту та М. Манойлеску 26 червня. Німецька сторона виступила за мирні переговори Румунії з Угорщиною та Болгарією. Потреба врегулювання ситуації в Південно-Східній Європі змусили А. Гітлера відмовитися від планів розгортання бойових дій проти Англії. Щоб зберегти власний престиж Німеччина мусила довести справу до задоволення територіальних вимог Угорщини щодо Румунії. Тобто попри негативну позицію Німеччини до угорських намірів Будапешт вів справу до ревізії румунських кордонів⁶¹².

Ситуація ускладнювалася і надалі, адже в ніч на 1 липня 1940 р. мали місце інциденти з угорцями на кордоні довжиною 80 км у районі Марамурешу. Стрілецька зброя й артилерійське озброєння застосовувалися таким чином, що мали місце втрати вбитими і пораненими. Візит до короля Ґ. Бретіану змушував думати про загрозу втрати Кадрілатеру. Тоді ж йшлося про можливість вирішення ситуації шляхом обміну населення. 1 липня 1940 р. король мав зустріч з генералом І. Антонеску, який доповів про деморалізацію та дезорганізацію армії та про потребу брати ситуацію під контроль. Фактично це була пропозиція створити уряд на чолі з І. Антонеску. Проте в самій армії мали місце падіння дисципліни, як станом на 20 липня королю доповіли про випадки злочинства та безладу у III армії. Незабаром відбулася зустріч короля з Нойбахером, який вирушав до Бессарабії з метою опіки над німецьким населенням.

2 липня 1940 р. мало місце обговорення наступних дій влади, які полягали в пошуку можливостей співпраці з Німеччиною, тим паче, що в уряді мали інформацію про наміри радянського командування просуватися в напрямку до нафтових районів. У співпраці з німцями мали намір отримати військову місію. Станом на 3 липня 1940 р. король з Е. Урдеряну обговорювали питання створення нового уряду, який мав очолити І. Джігурту. Останній був поставлений до відома завданням формувати кабінет, і 4 липня на 3-тю годину уряд, де головою був І. Джігурту, а співголовою генерал Ґ. Мігаїл, складав присягу. Даний уряд формувався як націоналістичний, і в ньому посаду міністра культур та мистецтва зайняв Ґ. Сіма, міністра пропаганди – Н. Крайнік, міністра маєтностей – др. Новяну. Деяко пізніше обговорювалося питання включення до складу уряду І. Ґирняце та К. Джеорджеску. У зв'язку з останніми в короля було зауваження про існування єдиної партії та неприйняття окремих угруповань⁶¹³.

Тим часом територіальні втрати супроводжувалися матеріальними. Зокрема, в Бессарабії залізниця залишила до 200 паротягів та близько 2 тис. вагонів. Відповідно вага перевезень переносилася в такій ситуації на шосейні дороги. Зокрема, 19 липня король із Маковеем обговорювали проект шосе Александрія – Крайова – Турну-Северін та Бухарест – Бреїла. Правда, з боку Німецької націонал-соціалістської партії Румунії було зроблено відповідні внески для підтримання німців-біженців з Бессарабії та Буковини. Так, на середину липня 1940 р. на ці потреби було виділено 1 млн леїв. Крім того, 1 млн леїв виділявся на відкриття нової німецької друкарні у столиці. На додачу виділялися німецькою стороною кошти на проведення пропагандистської діяльності, підтримання роботи німецьких бібліотек у Румунії та проведення перепису німецького населення. Крім того, бюро німецької співпраці в серпні 1940 р. створювалися у Брашові, Сібіу, Тімішоарі, Арадї, Сігішоарі, Медіаші, Бістріці. До того ж на запит німецької молоді, звернений до посла Німеччини Ф. Фабріціуса, останній відповів, що Союз німців Румунії і надалі підтримуватиметься Рейхом з метою організації власного економічного, політичного та культурного життя на населеній етнічними німцями території Румунії⁶¹⁴.

За тих обставин ліві критикували уряд Румунії за його дії, спрямовані на поглиблення експлуатації робітників. Мова йшла про закон від 22 червня 1940 р. «Про режим праці у виняткових умовах», згідно з яким міністр праці мав право подовжувати тривалість робочого дня, скасовувати вихідні дні. Також критикували міністра за рішення використовувати жіночу працю на шахтах і заборону страйків. Вказували комуністи і на факт повільного підвищення заробітної плати (10-20%) у порівнянні до зростання цін⁶¹⁵ на товари (50-55%). Далеко не кращою на 1940 р. виглядала ситуація в сільському господарстві, де врожай пшениці склав половину врожаю 1939 р., а для внутрішнього споживання країні не вистачало не тільки пшениці, але й кукурудзи. Також велася критика намірів румунського уряду використовувати дитячу працю, перш за все в сільському господарстві⁶¹⁶. Загалом збитки країні від дій Радянського Союзу полягали в наступному: передача території площею 50 762 км², де знаходилося 4 021 086 га культивованої землі (20,5% всіх оброблюваних земель) з населенням у 3 776 309 осіб⁶¹⁷.

Втрата території на сході Румунії ускладнила позиції короля і призвела до активізації його противників, насамперед Ю. Маніу. Крім того, територіальні зміни могли намічатися в районах зосередження національних меншин у Кадрілатері й Ардялі. Не дивно, що румунська верхівка шукала способів виправити становище та зверталася у своїх пошуках до Німеччини, вивіряючи при цьому всі вжиті тексти. При цьому з СРСР уряду доводилося підтримувати дипломатичні зносини, про що свідчила зустріч короля з повпредом Лаврентієвим 8 липня⁶¹⁸.

Всередині нового уряду 8 липня сталися перші негаразди, пов'язані з демісією Г. Сіма, який вважав, що уряд не вживає енергійних націоналістичних заходів, а тому він не бажає брати участі в каліченні країні. При цьому противагою ґардистам в уряді король бачив представників «Генераției din 1922», а саме І. Сіміонеску та Н. Крецу, яких називав інтегральними націоналістами і людьми культури. Проте король скаржився на те, що і ці вимагають дій і розпоряджень. У питанні кордонів також виявляли непримиренність. На 15 липня припало обговорення королем з І. Джіґурту питання про міністрів-легіонерів у зв'язку з їх демісією. Також питання скорочення чисельності армії обговорювалося в липні, але при цьому в переговорах з Німеччиною бажали до-битися отримання матеріалів для авіації та просили про дві танкові дивізії. З боку німецького посла В. Фабріціуса ставилися умовами встановлення відносин між Румунією та Німеччиною в даній галузі вирішення спірних питань з Угорщиною та Болгарією. Продовженням даної ситуації стала відмова Г. О. Рота очолити міністерство, що він пояснював неможливістю виконання ним самим вимог німецької меншини в Румунії.

Принагідно зазначимо, що наприкінці липня 1940 р. радянський повпред у Румунії А. І. Лаврентієв доповідав В. Молотову про ситуацію в Румунію та вибір урядом країни нових напрямів зовнішньої політики. Так, А. Лаврентієв доповідав, що поразка Франції, успіхи Німеччини, побоювання територіальних претензій з боку Угорщини та Болгарії, загроза нових територіальних вимог від СРСР, тиск з боку Німеччини вели до зміни зовнішньополітичної орієнтації саме на «Вісь». Дії і вплив Німеччини проявився, на думку радянського повпреда, у формуванні пронимецького уряду під керівництвом І. Джіґурту. Щоправда, зверталася увага і на невдоволення залізновардійців відведеними їм посадами в уряді. Розгубленість уряду трапилася через ускладнення з територіального питання між Угорщиною та Румунією.

Візит І. Джуґурту і М. Манойлеску до Зальцбурґа і Риму були здійснені у зв'язку з питаннями угорсько-румунських та болгаро-румунських відносин, зачіпалися питання про покращення зовнішньої політики інших балканських країн. В одній з бесід 6 липня М. Манойлеску заявив, що в системі Балканської Антанти Болгарія набувала великого значення і Румунія мала бажання її туди залучити. Виникали також і питання про можливе залучення Антанти до використання її Німеччиною й Італією в переорієнтації Греції та Туреччини⁶¹⁹.

І. Джіґурту висловився про склад уряду та його зміну у відповідності до потреб внутрішньої політики. З боку М. Манойлеску робилися заяви стосовно того, що наявність правого уряду в Румунії може дати можливість розвитку дружніх стосунків між Румунією та СРСР. Радянська

сторона розглядала подібні заяви як маскування розвитку відносин із Німеччиною та Італією зі спрямуванням союзу проти СРСР. У цьому переконували радянську сторону заяви турецького посла Танріоера, який передавав судження німецького дипломата з місії в Бухаресті щодо недопущення Німеччиною перетворення СРСР на придунайську країну. Він же повідомляв про те, що німці запевнили румунів, що поступка Бессарабії та північної Буковини є тимчасовою. У самій Румунії у пресі гостро сприймали передачу територій СРСР та висловлювали сподівання їх повернення⁶²⁰.

Питання внутрішньої політики уряду були викладені І. Джігурту у промові на радіо 6 липня 1940 р. Зокрема, ним було сказано, що багато законів видавати не будуть, але вони будуть корисними і дієвими. Також народна освіта мусила мати національний характер і молодь збиралися привчати до ремесел. Помітну роль відводили і церкві. Національну економіку збиралися змінювати, надаючи їй землеробського характеру. У повідомленні радянського посланця відзначено цю позицію уряду як підпорядкування економіки Румунії інтересам «Вісі». Відзначено А. Лаврентієвим також і подальшу централізацію політичного життя країни, на доказ чого наводили трансформацію Фронту національного відродження в Партію Нації, де главою виступає король, а начальником штабу – голова Ради міністрів. У політичному житті відзначалося проведення арештів лівих та євреїв, переслідування бессарабців. У країні продовжував зберігатися напіввійськовий стан. Як висновок радянського дипломата була думка про реорганізацію кабінету міністрів із залученням до його складу залізничників у Міністерстві внутрішніх справ. Також зазначено, що політика румунського уряду стосовно Радянського Союзу перейшла у приховану форму з розрахунком на перспективну сутічку інтересів СРСР та Німеччини⁶²¹.

З боку Німеччини залишалися в силі рекомендації вирішення з Болгарією питання передачі Кадрілатеру з Балчіком та Сілістрою, що фактично робило позицію Німеччини доволі жорсткою. На початку серпня уряду Румунії довелося вирішувати питання щодо переговорів як з Болгарією (через Кедеге), так і Угорщиною (через Боссі). Крім того, в тому, що стосувалося відносин із Німеччиною, королю доводилося покладатися на Г. Бретіану⁶²².

Вже в серпні 1940 р. відзначалося активне економічне та культурне зближення Румунії з державами «Вісі». Для прикладу, італійська делегація в Бухаресті уклала новий торговий договір. Німецька сторона скуповувала акції нафтових компаній і навіть до рук німецької сторони перейшли невеликі товариства, які належали Бельгії, Голландії. Румунських державних комісарів було призначено до великих нафтових товариств. Також розвиток сільського господарства Румунії мав супроводжуватися закупкою сільськогосподарських машин на суму у 30 млрд леїв у Німеччині. Тобто як внутрішнє життя, так і зовнішня політика Румунії багато в чому мали залежати від Німеччини. Одним з доказів може служити вимога німецької сторони видалення з румунської армії всіх євреїв-військовослужбовців. Правда, з боку Генерального штабу такого бажання не було виявлено станом на серпень 1940 р. тим паче, що видалених з армії євреїв мали направляти на примусові громадські роботи⁶²³.

Серпень залишався часом переговорів як з Болгарією (м. Крайова), так і Угорщиною (м. Турну-Северін). Так, король 17 серпня обговорював з Манойлеску, І. Джігурту, В. Попом вимогу угорців про новий кордон, який мав іти лінією південь Араду – Муреш – південь Алба-Юлії – північ Блажу – межа між повітами Брашов і Феґераш. Кароль II зазначив, що це складає 3/4 Трансильванії з населенням у 2 млн румунів. Вважаючи вимоги угорців надмірними, Кароль II наказав В. Попу припинити переговори. Проте тоді ж мали місце заяви, що війна не може стати способом вирішення угорсько-румунських протиріч. З румунської сторони визнавали військові демонстрації Угорщини засобом тиску⁶²⁴.

Таким чином, вирішення питання задоволення вимог Угорщини перейшло у відання інших держав. Станом на 30 серпня 1940 р. король отримав повідомлення про прийняте у Відні рішення арбітражу. Німеччина та Італія брали на себе зобов'язання підтримати цілісність і недоторканість території Румунії. Арбітрами визначався новий кордон Румунії, який вівся від Салонта на Орадя-Маре, що фактично призвело до втрати приблизно половини Північної Трансильванії, включно з

Чуча, Клужем, Бістріца Несеуд. Протоколи арбітражу були доставлені у столицю Нінді Ромало о 8-й вечора. До того часу в короля пройшли аудієнцію ряд осіб, серед яких митрополит Ніколеску як арделянець протестував проти територіальних втрат. Ю. Маніу під час аудієнції вимагав чинити опір, заявляючи, що ніхто ззовні не має права розпоряджатися долею народу. Саме тоді Ю. Маніу критикував дійсну політичну систему та заявляв, що тільки повернення до демократії може врятувати ситуацію. При цьому говорив про загрози для країни, в тому числі й комуністичну. Ґ. І. Бретіану під час аудієнції заявляв про припустимість неприйняття рішення арбітражу.

Тим часом король відзначив, що в ситуації зі зміною кордону на користь Угорщини єдиною компенсацією ставала гарантія всіх країн, яка фактично була гарантією Німеччини й Італії. У своїх роздумах щодо ситуації король вважав, що вчинення опору може рятувати сутність країни, але після падіння Польщі та Бельгії вбачав загрозу існуванню. Таким чином, визнавав, що країна повернулася знову в ситуацію, що була за його дитинства – повернення до румунської іреденти та національної ідеї. Для себе бачив персональний ризик і наростання протидії, насамперед з боку Ю. Маніу та ґардистів.

Проте на короля, напевне, справила вплив інформація Н. Ромало про атмосферу під час арбітражу у Відні, де чинити будь-який опір не було можливості. На 12-ту годину було скликано Коронну раду, де брали участь Ю. Маніу та Ґ. Бретіану. Король планував провести її як інформативну з можливістю висловитися для кожного. Загальну картину відтворив І. Джіґурту, а про ситуацію у Відні доповів Н. Ромало. Думки на засіданні розділилися. Так, К. Арджетоану говорив про прийняття рішення арбітражу. Виступ Н. Йорґи король оцінював як раціональний і поміркований. Ю. Маніу виступив від імені Ардялу й арделянського народу, право вирішувати долю якого відводив самому народу, а також критикував політичний режим. Ґ. Бретіану висловився за організацію опору. Решта виступів особливої ваги не мала⁶²⁵.

Болгарська сторона на переговорах вела мову про Кадрілатер, і вже в серпні ставилося питання про евакуацію 20-30 вересня, та погоджувалася на обмін болгарським і румунським населенням між Північною Добруджею та Кадрілатером. Так, на 25 вересня пропонували призначити створення змішаної румуно-болгарської комісії для спостереження за зміною влади, що мало тривати до 1 жовтня. У період з 1 по 15 жовтня з Кадрілатера планували вивести румунські війська⁶²⁶.

Для уряду і короля наступні дні стали подібні до наростання бунту у країні. Правда, король був впевнений у можливості дотримання порядку, про що 2 вересня йому доповідав генерал Д. Попеску. Видимість спокою зберігав візит до короля Н. Крайніка, який вів бесіду про реорганізацію Міністерства та Служби пропаганди, до діяльності якої бажав долучити жіночі підрозділи, подібно до того, як це було організовано в Італії. Про можливість контролю ситуації доповідав королю також І. Джіґурту. Проте сам король вживав часткових заходів, змінивши на посадах М. Морурова та Н. Штефенеску, які підтримували ґардистів, насамперед Ґ. Сіма. Дійсну ситуацію у країні змалював королю В. Поп, який доповів про невдоволення королем, яке особливо помітним було в армії. Мали місце вимоги з боку Ю. Маніу про відхід короля від влади, які король мав намір компенсувати зміною уряду⁶²⁷.

Проте вже 3 вересня стало зрозумілим про відсутність в уряді контролю за ситуацією у країні. У столиці були вчинені напади на охорону Королівського палацу, телефонну станцію, радіостанцію. Мали місце жертви. Вчинено замаху на урядовців у Констанці, Брашові, що супроводжувалося також захопленням приміщень. У Тімішоарі стався інцидент між швабами та румунами. На думку короля, за подібними діями стояли ґардисти, які прагнули силою вирішити питання своєї програми. Відзначав при цьому і використання наданої німцями зброї. У ситуації, що вела до зміни уряду, король обговорював кандидатуру можливого його голови. Так, про І. Антонеску вів бесіду з Е. Урдеряну, генералом Ґ. Міґайлом. Вплинула на короля як думка генерала про вірність І. Антонеску, так і його зв'язки з ґардистами, Д. Бретіану, Ю. Маніу. Остаточне рішення було прийнято в бесіді з Е. Урдеряну, а В. Поп був залучений до виклику генерала І. Антонеску до столиці. Тут король приймав рішення особисто, хоча Е. Лупеску застерігала його від здійснення невірного кроку⁶²⁸.

Наступні 4 і 5 вересня стали вирішальними для політичного режиму. Так, по полудні генерал І. Антонеску склав присягу й отримав завдання сформувавши уряд. Інформація про його призначення справила у країні протилежну очікуваній реакцію і призвела до посилення маніфестацій. Правда, у формуванні уряду допомогу мали надати Е. Урдеряну та І. Джігурту. Проте доповіді генерала І. Антонеску щодо своїх дій королю містили невтішну для останнього інформацію. Візити до Д. Бретіану та Ю. Маніу не мали позитивного результату. Не добився також згоди в ґардистів. Складно було вирішити питання з очільником збройних сил і через це розглядалися кандидатури П. Теодореску, Орешану, Пантазі, в пошуках особи, що змогла б очолити армію для наведення порядку у країні. Король бачив ситуацію в наростанні намірів ґардистів до боротьби. Символічним захистом короля були і дії Мігая, який стріляв з револьвера з вікна своєї кімнати в палаці.

Фактично склалася ситуація, за якої В. Поп, як своєрідний емісар вищих політичних кіл, рекомендував королю зречення, заявляючи, що цього одночасно бажають народ, армія та політики. Саме невдоволення діями короля, за його визначенням, об'єднало Ю. Маніу, Д. Бретіану та ґардистів. Стверджував, що дану думку поділяв і тодішній глава уряду. Візит до короля В. Фабріціуса переконав його в намірах німців підтримувати ґардистів, яких бачив не носіями нацистської політики, а стовідсотковими агентами нацистів. Під тиском подій мінялися і настрої Е. Урдеряну, тоді як підтримку собі король знайшов у особі Балліфа, генералів Г. Мігаїла та П. Теодореску, Маной-леску, які закликали фактично до опору. Проте сам король визнав неготовність до початку внутрішньої боротьби у країні і дав розпорядження І. Антонеску готувати прокламацію щодо передачі влади Мігаю, попри всю розгубленість останнього⁶²⁹.

6 вересня 1940 р. Мігай у присутності І. Антонеску, патріарха Нікодіма та Д. Г. Лупу склав присягу. Із цього приводу колишній король Кароль II у своїх щоденних записках відзначив недійсність подібної дії в умовах відсутності Конституції та парламенту, однак це було виконання вимоги І. Антонеску⁶³⁰.

Загалом уряд авторитарного періоду перетворився на безпартійний, на початку своєї діяльності ставши урядом, що діяв під безпосереднім наглядом короля. Потреби узгодження дій та розподілу влади змусили вибирати надійних осіб для виконавчої влади. Необхідність об'єднання зусиль урядовців та політичних сил вело до появи єдиної політичної партії для країни і створення на її основі уряду єдиної партії. Урядом визначалися засади внутрішньополітичної діяльності, спрямовані на створення режиму примирення в суспільстві, уникнення загострення соціальної ситуації, стабільної економічної діяльності. У зовнішній політиці намагалися дотримуватися системи традиційних союзів, що було змінено в умовах початку Другої світової війни. Провал політики нейтралітету мав результатом територіальні втрати та входження в систему країн Вісі.

Таким чином, діяльність урядів Румунії носила відбиток потреби і користі для країни, що визначалося політичними партіями, які приходили до влади. Доволі показовим став завершальний період Першої світової війни, коли прихід до влади германофілів використовувався не тільки для укладення мирної угоди з Центральними державами, але і збереження незалежності країни, що в уряді доводилося до намірів зміни правлячої династії. Зміна уряду германофілів відбулася у країні на тлі поразок Центральних держав і продемонструвала волю правлячих кіл повернутися до табору Антанти.

Завершення війни й утворення «Великої Румунії» змусили уряд реалізувати завдання з аграрної та виборчої реформи, де поспішні дії створили дещо несприятливу для уряду ситуацію в аграрній сфері. Загальне виборче право, хоча і ввело в коло учасників парламенту представників нових провінцій, все ж змусило уряд регулювати їх чисельність.

Діяльність уряду у сфері залагодження справ адміністративного, економічного та фінансового характеру в новоприєднаних провінціях слід визнати послідовною, такою, що спиралася на румунських національних політиків, склад яких корегувався за потреби. Зміни в середовищі провінційних керівних органів відбувалися за необхідності проведення уніфікаційних заходів і створення

єдиного адміністративного поля для нової країни. Дані заходи були результатом взаємодії провінційних службовців та центрального уряду, що особливо активізувалося із квітня 1920 р.

Для центрального уряду в повоєнні роки проблемою стала тривалість діяльності та дотримання ряду формальностей. Серед останніх були і спроби формувати уряди з числа представників приєднаних провінцій, що не давало необхідного ефекту в управлінському плані, але створювало потрібну видимість результатів об'єднання. Необхідним для уряду стало досягнення визнання на міжнародному рівні результатів об'єднання, що мало результатом зміну уряду і введення в новий уряд представників Трансильванії, Бессарабії та Буковини.

Намагання врегулювати міжпартійні стосунки та недопущення у владу радикальних елементів призвели до включення в число урядуючих партій шляхом створення уряду і Народної партії. Для уряду залишалися невирішеними питання соціального характеру, викликані зруйнованим і ще не відновленим господарством, високою інфляцією, яка була і наслідком функціонування у країні кількох валютних систем, перевищення імпорту над експортом тощо. При цьому з урядом А. Авереску пов'язано початок проведення аграрної реформи в Румунії, що змінило частково склад дрібних і середніх землевласників, але ускладнило фінансові стосунки.

Зміна урядів на початку 1920-х рр. відбувалася як вирішення урядової кризи, що було продемонстровано в період заміни уряду А. Авереску урядом І. І. К. Бретіану. Уряд І. І. К. Бретіану став першим урядом у повоєнній Румунії, що зумів проіснувати та діяти впродовж повного мандату (4 роки), провівши роботу у сфері уніфікації країни, що розпочалася з розробки і прийняття нової Конституції та продовжилася прийняттям низки законів, ініційованих урядом та заснованих на положеннях доктрини Націонал-ліберальної партії. Урядова діяльність І. І. К. Бретіану викликала протести з боку опозиції, однак і Конституція, і виборчий закон 1926 р. в наступному повністю використовувалися опозиціонерами після приходу до влади. Голова уряду також став одним з учасників процесу усунення з числа спадкоємців трону принца Кароля та створення Високої Регенції в бажаному для націонал-лібералів складі.

Після смерті короля Фердинанда I, попри існування Високої Регенції при малолітньому королю Мігаю, уряд І. І. К. Бретіану на короткий проміжок часу перетворився на провідного керівника країни. Після його смерті уряд втратив можливість управляти повноцінно країною та в умовах урядової кризи передав владу представникам опозиції.

Урядова діяльність у період 1928-1933 рр. відзначилася доволі частою зміною урядів, що від червня 1930 р. здійснювалося за участю короля, який відіграв роль арбітра у відносинах політичних партій при формуванні кабінету міністрів. Внутрішньополітична діяльність уряду була доволі напруженою, оскільки в умовах економічної кризи уряду доводилося приймати рішення щодо соціальних питань, у першу чергу вирішення виплат заробітної плати та пенсій. Вирішення ряду питань фінансового характеру урядом здійснювалося на основі доктрини націонал-цереністів про «політику відкритих дверей» для іноземного капіталу та шляхом отримання закордонних позик. Критичну ситуацію для уряду створювали виступи робітників у Лупень у 1929 р. та у Гривіці 1933 р. Та все ж у 1933 р. уряд Румунії прийняв на себе зобов'язання відновити бюджетну рівновагу та врегулювати питання з боргами.

Вибори до парламенту 1933 р., що проводилися при призначеному уряді націонал-лібералів, забезпечили перемогу цій політичній партії. Фактично, після завершення економічної кризи саме вибір короля створив умови для затримання у владі представників націонал-ліберальної партії, а намагання голови уряду виконувати розпорядження короля створили новий тандем у виконавчій владі. Уряд неодноразово виступав ініціатором нових законів, які мали регулювати фінансову ситуацію у країні, врегулювати торгові стосунки між країнами. Фактично в 1934-1937 рр. уряд мав умови для послідовної і стабільної діяльності, дотримувався в зовнішній політиці принципів союзницьких відносин із Західними країнами, але частково переходив до побудови ширших економічних та політичних відносин із Німеччиною.

Невдача уряду із проведенням чергових парламентських виборів у 1937 р. дала змогу королю після низки консультацій призначити уряд із представників праворадикальної партії зі збереженням контрольних міністерств за представниками націонал-цереїстів. Уряд О. Гоґи за нетривалий проміжок діяльності створив ряд економічних, фінансових та політичних труднощів у країні та швидко був змінений урядом авторитарного режиму.

Уряди періоду королівського авторитарного режиму відзначалися на початку своєї діяльності наявністю формального і фактичного лідера, якими виступали патріарх Румунії Мірон Крістя та міністр внутрішніх справ А. Келінеску. Повне керівництво урядом А. Келінеску дозволило розгорнути діяльність зі створення уряду єдиної політичної організації, яка була зібранням усіх помітних політиків Румунії. Урядова діяльність виступала як намір поліпшення соціальних умов існування, усунення партійних сил з політичного життя. Загибель А. Келінеску продемонструвала незавершеність перетворень у країні, які мали продовжуватися під новим керівництвом. Загалом саме уряди періоду 1938-1940 рр. демонстрували повну залежність у своїй діяльності від короля та його довірених осіб. Втрата підтримки західних союзників та територіальні втрати країни стали головною причиною неможливості продовження діяльності уряду та заміни його урядом з осіб, «нескомпрометованих» союзними відносинами з Великою Британією та Францією, і переходу країни до союзу з державами Вісі.

Примітки

¹Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 327, 337-338, 364, 386, 443, Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 73 / 1918. Fila 1; Чернин О. В дни мировой войны: Мемуары / Пер. с нем. М. Константиновой. Предисл. М. Павловича. Москва – Петроград: Госиздат, 1923. С. 276-283, 287-288.

²Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 324, 339, 380-381, 395, 439, 443-444, 448-449, 453, 491, 493, 517-518.

³Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. P. 108-115; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 534-535, 536, 538, 539.

⁴Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919... P. 144-154; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. P. 547, 555, 560.

⁵Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919... P. 155, 167-173; XVII. Adresa de protestare a fostului guvern Marghiloman și a partidului conservator către Rehe, privitor la anularea lucrărilor Parlamentului din 1918 // Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 240-241.

⁶Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919... P. 179-187; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 171-172.

⁷Юрченко А. Хотинское восстание: К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918-1919 гг. Киев: Политиздат Украины, 1948. С. 38-41.

⁸Див.: Там само. С. 55-82.

⁹Burac A. Presa și delegația României la Conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 1 / 14 febr. Nr. 72; Liveanu V. 1918. Din istoria... P. 623-624.

¹⁰Agrigoroaiei I. De la decrete-legi de expropiere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981. P. 69-70.

¹¹Оґуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774-1918 / 21). Чернівці: Зелена Буковина, 2005. С. 370-380; Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932. P. 358.

¹²Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919... P. 206-219; Clark Ch. U. United Roumania... P. 365-366.

¹³Marghiloman A. Note zilnice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București, 1927. P. 256-257; Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919... P. 227, 239, 241; Clark R. Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică / Traducere de M.-A. Hazaparu. Iași: POLIROM, 2015. P. 34.

¹⁴Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miculescu. București: Humanitas, 2017. P. 138-140, 141-144, 145; Hrenciuc D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. P. 77, 79-82.

¹⁵Iancu Flondor, *Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 149-150.*

¹⁶Ibidem. P. 151.

¹⁷Purici Șt. Iancu Flondor (1865-1924). *O viața în slujba dreptății // Codrul Cosminului. 2004. Nr. 10. P. 267.*

¹⁸Iancu Flondor, *Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 152-161, 170-171, 172-173; Glasul Bucovinei. 1919. 15 Aprilie. Nr. 121. Ediție specială; Morariu A. Reflexiuni asupra adunării d-lui Dr. I. Flondor // Glasul Bucovinei. 1919. 5 Iunie. Nr. 159; Rotică G. «Aspirațiile» Bucovinei // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Aprilie. Nr. 130; Hrenciuc D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. P. 83-92.*

¹⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 11 / 1919. File 1-5.

²⁰Iancu Flondor, *Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. P. 165-168.*

²¹Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 414-415, 420-424.

²²Manifest către națiunea Română din Transilvania, Banat, Crișana, Satumare și Maramureș // Maniu I. *Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 Ianuarie 1934. Cluj, 1934. P. 25-26.*

²³Ibidem. P. 30-36.

²⁴Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 22 Aprilie n. Fascicula 25. Supliment. P. 241-242; Președinția Consiliului de Miniștri: Regulament pentru funcționarea comisiunilor de descărcare a serviciilor publice din teritoriile alipite și unificarea lor cu vechiul Regat // Monitorul Bucovinei. 1920. 24 Aprilie n. Fascicula 26. P. 100-101.

²⁵Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 8 Mai n. Fascicula 29. P. 289-290; Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 31 Decembrie n. Fascicula 68. Supliment. P. 669; Economu R. *Unirea Bucovinei 1918. București: Editura Fundației cultural Române, 1994. P. 76-77.*

²⁶Deciziune Ministerială // Monitorul Bucovinei. 1920. 31 August n. Fascicula 47. P. 158; Deciziune Ministerială // Monitorul Bucovinei. 1920. 28 iunie. Fascicula 37. Supliment. P. 369-370; Publicațiunea // Monitorul Bucovinei. 1920. 5 Iulie n. Fascicula 38. Supliment. P. 377.

²⁷Consiliul de miniștri: Deciziune în vederea desființării Secretariatelor generale din Cluj, Chișinău și Cernăuți // Monitorul Bucovinei. 1921. 29 Aprilie n. Fascicula 13. P. 54-55.

²⁸Președinția consiliului de miniștri: Numirea de Miniștri fără portofoliu pentru Transilvania și Bucovina // Monitorul Bucovinei. 1921. 29 Aprilie n. Fascicula 13. P. 49.

²⁹Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1921. 8 Aprilie n. Fascicula 12. Supliment. P. 139.

³⁰Deciziune ministerială // Monitorul Bucovinei. 1921. 13 Ianuarie n. Fascicula 1. Supliment. P. 1.

³¹Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1921. 13 Ianuarie n. Fascicula 1. Supliment. P. 1-3.

³²Liveanu V. 1918. *Din istoria...* P. 628-630.

³³Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 287-288, 291, 298.

³⁴Consiliul de miniștri de la Cotroceni // Glasul Bucovinei. 1919. 17 Iunie. Nr. 168; Dela consiliul de miniștri de Sâmbată trecută // Glasul Bucovinei. 1919. 20 Iunie. Nr. 171; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 322, 327.

³⁵Burca A. Aspectul adevărat al crizei ministeriale // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iulie. Nr. 202; I. T. Interview cu dl. Dr. Nistor ministrul Bucovinei // Glasul Bucovinei. 1919. 31 Iulie. Nr. 205.

³⁶O delegație socialistă la dl. Ministru-delegat I. Nistor // Glasul Bucovinei. 1919. 6 August. Nr. 209.

³⁷Consiliu de miniștri în București // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Iulie. Nr. 187; Criza la Conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Iulie. Nr. 187; Știri politice din capitală // Glasul Bucovinei. 1919. 11 Iulie. Nr. 188; Demisia guvernului Brătianu // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Septembrie. Nr. 240; Bianu V. *Insemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. P. 319; Demisia guvernului Brătianu // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Septembrie. Nr. 240; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 375, 379-380.*

³⁸Scurtu I. *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. P. 33-35.*

³⁹Ibidem. P. 39-40.

⁴⁰Ibidem. P. 40-41.

⁴¹Цит. за: Scurtu I. *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)...* P. 41.

⁴²Iorga N. *Memorii. Însemnări zilnice maiu 1917 – mart 1920. Vol. II: Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 323; Scurtu I. *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)...* P. 41-42; ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1.*

Спр. 21. Выписки из сообщений о заседании румынского парламента для опубликования в официальном вестнике Буковины. Арк. 1.

⁴³Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 111.

⁴⁴Agrigoroaiei I. De la decrete-legi de expropriere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921 // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981.* P. 71-72; Știrban M. Parlamentul din noiembrie 1919 – martie 1920 și guvernarea Blocului Parlamentar // *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Anul XXXI. 1986. Historia. 2.* P. 61-63.

⁴⁵Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 42.

⁴⁶Jorga N. Memorii. Însemnări zilnice maiu 1917 – mart 1920. Vol. II: Razboiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 353; Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 44-46; ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 21. Выписки из сообщений о заседании румынского парламента для опубликования в официальном вестнике Буковины. Арк. 2.

⁴⁷Ziarul «Românul» și Marea Unire / Volum realizat de prof. I. Negrilă. Studiu introductiv de prof. dr. I. Spălățelu. București: Editura politică, 1988. P. 450.

⁴⁸Decret-lege 1625 pentru organizarea Cancelariei Președintelui Consiliului de Miniștri din 20 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 313.

⁴⁹Lege pentru organizarea Ministerului muncii și ocrotirilor sociale din 30 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 323-335.

⁵⁰Decret-lege 1712 pentru înființarea Casei Muncii a funcționarilor și lucrătorilor din serviciul C.F.R. Din 23 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 315-317.

⁵¹ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 22. Сообщение бюро прессы о принятии закона об унификации православной церкви Румынии. Арк. 1-2.

⁵²Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1921. File 1-2.

⁵³Jorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. P. 67.

⁵⁴Ibidem. P. 141.

⁵⁵Заява президента міністрів Авереску // *Голос Буковины. 1920. 12 грудня. Ч. 50.*

⁵⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 65 / 1920. File 3, 6.

⁵⁷Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // *Studii. Revista de istorie. 1957. № 2.* P. 163-165.

⁵⁸Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // *Studii. Revista de istorie. 1957. № 2.* P. 171; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București, Editura politică, 1971. P. 29-31.

⁵⁹ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 37. Переписка с командованием 8-й дивизии и дирекцией полиции г. Черновцы о запрещении распространения на Буковине отдельных газет, издаваемых за границей. Арк. 1, 6, 5, 9, 11.

⁶⁰Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. P. 302-303; Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. II: Neam, limba maternă, religie. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. P. XXVIII.

⁶¹Nistor I. Istoria Basarabiei... P. 305-307.

⁶²ЦДАВОУ. Ф. 3696. Народне міністерство справ закордонних. Оп. 2. Спр. 308. Листування з дипломатичною місією УНР в Румунії про взаємовідносини місії та уряду Румунії з представниками чужих держав, про організації військових секцій при місії та доповіді голови місії Маціевича про міжнародне становище на Україні та діяльність місії за кордоном. Арк. 89.

⁶³Nistor I. Istoria Basarabiei... P. 308.

⁶⁴Державна мова // *Голос Буковины. 1920. 19 грудня. Ч. 51; Nistor I. Istoria Basarabiei... P. 308-311.*

⁶⁵Agrigoroaiei I. De la decrete-legi de expropriere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921 // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981.* P. 73-78.

⁶⁶Nistor I. Istoria Basarabiei... P. 312-320.

⁶⁷Decret Regal // *Monitorul Oficial. 1919. 16 Mai. Nr. 23.* P. 1188; Decret Regal // *Monitorul Oficial. 1919. 20 Mai. Nr. 26.* P. 1277.

⁶⁸Nistor I. Istoria Basarabiei... P. 331-332.

⁶⁹ДАЧО. Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7. Информационные сообщения префектов уездов Буковины и генерального субинспектора Особого отдела сигуранцы гор. Черновцы о настроении населения и происшествиях в коммунах. Арк. 17.

⁷⁰Caracterul reformei agrare în Basarabia // *Universul. 1923. 13 Aprilie. Nr. 92.* P. 5.

⁷¹Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 21 / 1921. File 1-2.

⁷²Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 158, 163, 164-166; Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 9 / 1921. File 1-3.

⁷³Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. P. 52-54.

⁷⁴ЦДАВОУ. Ф. 3696. Народне міністерство справ закордонних. Оп. 2. Спр. 308. Листування з дипломатичною місією УНР в Румунії про взаємовідносини місії та уряду Румунії з представниками чужих держав, про організації військових секцій при місії та доповіді голови місії Мацієвича про міжнародне становище на Україні та діяльність місії за кордоном. 5 грудня 1919 – 30 грудня 1921 р. Арк. 43-44.

⁷⁵Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București: Meronia, 2000. P. 104-105.

⁷⁶Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 171-172; Istoria Românilor / Coord. I. Scurtu. Vol. VIII: România întregită. București, 2003. P. 252-253.

⁷⁷Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 2 August. Nr. 97. P. 4793.

⁷⁸Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a. P. 191; Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. P. 174.

⁷⁹Ora 2. Consiliul de miniștri // Viitorul. 1923. 23 Ianuarie. No 4460. P. 3; M. B. Noua constituție nu este reacționară nici revoluționară // Viitorul. 1923. 17 Februarie. No 4480. P. 3.

⁸⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală. 726. Dosar Nr. 3 / 1922. File 1-2.

⁸¹Aspecte parlamentare // Viitorul. 1923. 15 Februarie. No 4479. P. 3.

⁸²Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 5; Pr. Ec. I. Popescu Mălăești Biserica ortodoxă și Constituția. Căsătoria // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 2; Codul Muncii // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 1.

⁸³Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 5; Cosfătuirea majorităților parlamentare // Universul. 1923. 9 Martie. Nr. 60. P. 3; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 9 Martie. Nr. 60. P. 5.

⁸⁴Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5.

⁸⁵Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5; Cooperativele militare // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 12 Martie. Nr. 63. P. 5.

⁸⁶Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 3.

⁸⁷A. Ag. Consfătuirea majorităților. Declarațiile d-lui I. Brătianu // Universul. 1923. 13 Martie. Nr. 64. P. 3; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 13 Martie. Nr. 64. P. 4.

⁸⁸Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5.

⁸⁹Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a. P. 189-191; Hitchins K. România: 1866-1947 / Ediția a 3a / trad. Delia Răzdolescu, George G. Potra. București: Humanitas, 2004. P. 445-446.

⁹⁰Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimeri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 3.

⁹¹Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimeri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 4.

⁹²Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimeri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 8-9.

⁹³Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926: Dare de seamă înfățișată de d-l Ion I. C. Brătianu Președintele Consiliului de Miniștri. București: Cartea Românească, 1926. P. VII-IX.

⁹⁴Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 5.

⁹⁵Discuțiile aprite din marea comisie bugetară // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5; Bugetul Ministerului Instrucțiunii // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 1-2; Nevoile funcționarilor publici // Universul. 1923. 18 Aprilie. Nr. 97. P. 1.

⁹⁶Consiliul de miniștri de Duminică // Universul. 1923. 4 Aprilie. Nr. 87. P. 1.

⁹⁷Antonescu M. Bugetul Ministerului de Justiție // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1; Industria de căi ferate // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1; Flota comercială de Dunăre // Universul. 1923. 7 Aprilie. Nr. 89. P. 1-2; Azi se repar-
tizează cele 300 de milioane lei pentru despăgubirile de război // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1; Salariile magi-
straților // Universul. 1923. 7 Aprilie. Nr. 89. P. 1; Dașcovici N. Politica comercială a Dunării. București: Carte Româ-
nească S. A., 1926. P. 6, 8.

⁹⁸Consiliul de miniștri de azi // Universul. 1923. 8 Aprilie. Nr. 90. P. 1.

⁹⁹Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов: 1924-1927. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 123-124.

¹⁰⁰74. Legea pentru persoanele juridice // Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 310-311.

¹⁰¹Nechița V. C. Premisele și consecințele economice ale Marii Unirii // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXX. Anul 1984. P. 69.

¹⁰²Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 4 / 1924. File 6-7; Lege pentru unificarea administrativă din 14 Iunie 1924 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 338.

¹⁰³Lege pentru organizarea și funcționarea Consiliului Legislativ din 26 Februarie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 20-36; Lege pentru Curtea de casație și justiție din 20 Decembrie 1925 // Ibidem. P. 37-52; Lege pentru contenciosul administrativ din 23 Decembrie 1925 // Ibidem. P. 53-55; Lege pentru organizarea judecătorească din 25 Iunie 1924 cu modificările din 28 Noembrie 1925 și 19 Decembrie 1925 // Ibidem. P. 56-116; Lege pentru organizarea Consiliului Superior Administrativ din 12 Decembrie 1925 // Ibidem. P. 403-409; Lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 Mai 1925 // Ibidem. P. 496-502.

¹⁰⁴Lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 Mai 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 496; Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926: Dare de seamă înfățișată de d-l Ion I. C. Brătianu Președintele Consiliului de Miniștri. București: Cartea Românească, 1926. P. X.

¹⁰⁵Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926: Dare de seamă înfățișată de d-l Ion I. C. Brătianu Președintele Consiliului de Miniștri. București: Cartea Românească, 1926. P. VI-VII, IX.

¹⁰⁶Ibidem. P. XIII-XIV.

¹⁰⁷Ibidem. P. 3-5.

¹⁰⁸Ibidem. P. 5-8.

¹⁰⁹Ibidem. P. 8-10.

¹¹⁰Decret No. 8.597 // Monitorul Oficial. 1923. 2 August. № 97. P. 4799.

¹¹¹Jurnal al Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 1 August. Nr. 96. P. 4749.

¹¹²Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 139-161; Samson A. P. Între ape: Roman. București: Cartea Românească, 1989. P. 40.

¹¹³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 25-27.

¹¹⁴Partidul Poporului. Studiu asupra situației Țării în Martie 1920, Ianuarie 1922 și Aprilie 1926. București, 1927. P. 3-4.

¹¹⁵Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 165-179; Jurnalul al Consiliului de miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 5 August. Nr. 99. P. 4885.

¹¹⁶Corpurile Leguitoare. Ședințele dela 9 Februarie // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 35. P. 3; Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 185-187.

¹¹⁷Partidul Poporului. Studiu asupra situației Țării în Martie 1920, Ianuarie 1922 și Aprilie 1926... P. 113.

¹¹⁸Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 213-235;

Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов: 1924-1927... С. 124, 137-138.

¹¹⁹Partidul Poporului. Studiu asupra situației Țării în Martie 1920, Ianuarie 1922 și Aprilie 1926... P. 137.

¹²⁰Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 25.

¹²¹Anul financiar și economic // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 2.

¹²²Ciucianu E. Consiliul de miniștri de mercuri seară s'a ocupat de dezastrul inundațiilor din Ardeal // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 5.

¹²³Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. X-XI.

¹²⁴Ibidem. P. 27-30; Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. III: Știința de carte. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. P. X.

¹²⁵Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 31-32, 40-41; Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 31.

¹²⁶Samson A. P. Între ape: Roman... P. 19-20.

¹²⁷ЦДАВОУ. Ф. 3696. Народне міністерство справ закордонних. Оп. 2. Спр. 525. Листування з послом УНР в Румунії про видачу віз на в'їзд до Румунії українським емігрантам. 23 квітня 1921 – 28 грудня 1921 р. Арк. 47, 49-56.

¹²⁸Прутський Д. Українці у «Великій Румунії» // Нова Громада. Суспільно-політичний журнал. 1923. Ч. III-IV. С. 28-34, 38-41; Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar in 26 Iulie 1924 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificator 1922-1926. București, 1930. P. 526.

¹²⁹Флореску К. Д. Як об вирішує любити. Роман / Пер. з нім. Ю. Прохаська. Чернівці: Книги-XXI, 2016. С. 285.

¹³⁰Activitatea Corpurilor Leguitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 41-44.

¹³¹Ibidem. P. 47-48.

¹³²Ibidem. P. 49-50.

¹³³Ibidem. P. 51-52.

¹³⁴Ibidem. P. 54-55.

¹³⁵Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж: Зелена Буковина, 1956. С. 708-709; Б'є восьма // Вільде Ірина Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті / 2-е вид. Дрогобич: вид-а ф-а «Відродження», 2009. С. 138-139, 160-166, 211-220, 239, 280-288, Про гурток див.: Б'є

восьма // Вільде Ірина Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті / 2-е вид. Дрогобич: вид-а ф-а «Відродження», 2009. С. 230-235.

- ¹³⁶Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. 58-66.
- ¹³⁷Ibidem. P. 67-76.
- ¹³⁸Ibidem. P. 77-89; Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932. P. 344-346.
- ¹³⁹Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. II: Neam, limba maternă, religie. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. P. XXVIII-XXIX.
- ¹⁴⁰Буковина 1918-1940 pp.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Упор. та ред. С. Д. Осачук; Резюме нім. та англ. мов. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. С. 155, 157-160, 166-168.
- ¹⁴¹Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 16 Februarie. Nr. 39. P. 5.
- ¹⁴²Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. XII-XX.
- ¹⁴³Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924... P. 273-275.
- ¹⁴⁴Hitchins K. România: 1866-1947 / Ediția a 3a / trad. Delia Răzdolescu, George G. Potra. București: Humanitas, 2013. P. 446-447; Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 7.
- ¹⁴⁵Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la 1 Ianuarie 1922 până la 27 martie 1926... P. XX-XXII.
- ¹⁴⁶Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Marți // Universul. 1926. 15 Ianuarie. Nr. 11. P. 1.
- ¹⁴⁷F. C. Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1926. 15 Februarie. Nr. 38. P. 1.
- ¹⁴⁸Consiliul de miniștri // Universul. 1926. 15 Februarie. Nr. 38. P. 1; Mișcările studențești // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 3; Criza universitară // Universul. 1926. 17 Februarie. Nr. 39. P. 1.
- ¹⁴⁹D. Vintilă Brătianu despre plata datorilor // Universul. 1926. 23 Ianuarie. Nr. 18. P. 5; Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1926. 25 Ianuarie. Nr. 20. P. 1; Corpurile Legiuitoare. Ședința dela 20 Ianuarie // Universul. 1926. 23 Ianuarie. Nr. 18. P. 2; Ciucianu E. D. Ion Brătianu despre situația politică // Universul. 1926. 6 Februarie. Nr. 30. P. 3.
- ¹⁵⁰Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 19 Februarie. Nr. 42. P. 4.
- ¹⁵¹Садовяну М. Чекан // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов. Пер. с рум. М. Фридмана / Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 279.
- ¹⁵²Corpurile Legiuitoare // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 3; Ciucianu E. Ultimul consiliu de miniștri al guvernului actual // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 7; Guvernul de ieri, guvernul de mâine // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 1.
- ¹⁵³Demisia guvernului Brătianu // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 11; Ciucianu E. Consultările M. S. Regelui // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5; Ciucianu E. Negocierile de Luni // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
- ¹⁵⁴Averescu A. Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor. București: institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. P. 221-222, 225, 243, 249, 270.
- ¹⁵⁵Ibidem. P. 253, 255-256.
- ¹⁵⁶Ibidem. P. 261-262, 266-267.
- ¹⁵⁷Ciucianu E. Ultimul consiliu de miniștri al guvernului actual // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 7; Ultimele ședințe ale Corpului Legiuitoare // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 3; Guvernul de ieri, guvernul de mâine // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 1.
- ¹⁵⁸Viitorul regim // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 11; Demisia guvernului Brătianu // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 11; Ciucianu E. Cum se desfașoară criza politică // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
- ¹⁵⁹Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)... P. 162-166.
- ¹⁶⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 1 / 1926. File 1, 7; Націоналісти // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5.
- ¹⁶¹Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr.1 / 1926. Fila 32.
- ¹⁶²Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов: 1924-1927... С. 139, 141-142; Либеральна партія // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5.
- ¹⁶³Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 437-438; Demisia d-lui ministru I. Lapedatu // Glasul Bucovinei. 1927. 22 Martie. No 2349. P. 1.
- ¹⁶⁴Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București: Meronia, 2000. P. 106-107; Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a. P. 193-194; General A. Averescu Criza politică și cauzele ei. Discurs rostit de Președintele Partidului Poporului la ultima consfătuire a majoritaților parlamentare, intrunite la Senat, în ziua 5 Iunie. (După note Stenografice). București: Editura S. A. «Indreptarea», 1927. P. 6-12; Iorga N. Memori. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. P. 221.
- ¹⁶⁵Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 524-525.
- ¹⁶⁶Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 16 Iulie. Nr. 162. P. 7; Deschiderea Parlamentului // Universul. 1927. 18 Iulie. Nr. 164 bis. Ediție specială. P. 1; Corpurile Legiuitoare // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166. P. 6.

¹⁶⁷Raportul președintelui Consiliului de miniștri // Universul. 1927. 22 Iulie. Nr. 167. P. 1; Depunerea jurământului membrilor Regenței // Universul. 1927. 23 Iulie. Nr. 168. P. 1, 2; Ceremonia dela Sinaia // Universul. 1927. 23 Iulie. Nr. 168. P. 7.

¹⁶⁸Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 25 Iulie. Nr. 170. P. 7; Funerările Regelui Ferdinand I // Universul. 1927. 26 Iulie. Nr. 171. Ediție specială. P. 1; Consiliul de miniștri prezidat de Înalta Regență // Universul. 1927. 27 Iulie. Nr. 171. P. 7; Camera. Ședința festivă pentru comemorarea Regelui Ferdinand Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 27 Iulie. Nr. 171. P. 7.

¹⁶⁹Porumb pentru hrană și grâu pentru însămânțări // Universul. 1927. 22 August. P. 1; În ajutorul Moților și al țăranilor sărăciți de secetă // Universul. 1927. 4 Septembrie. Nr. 205. P. 8; Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 21 / 1927. Fila 3.

¹⁷⁰România nu va ceda în chestia optanților unguri // Universul. 1927. 18 August. Nr. 190. P. 4.

¹⁷¹Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 21 / 1927. File 16-19.

¹⁷²Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 21 / 1927. File 42-43, 47-48. Юре – земельна кадастрова одиниця: 1 юре – 0,58 га.

¹⁷³Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 4 / 1928. Fila 2.

¹⁷⁴Deschiderea Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1928. 17 Octombrie. Nr. 241. P. 1.

¹⁷⁵E. C. Consiliul de miniștri de Joi seara // Universul. 1928. 28 Octombrie. Nr. 251. P. 1; E. C. Consiliul de Miniștri de ieri // Universul. 1928. 3 Noembrie. Nr. 256. P. 9; Guvernul a demisionat // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 258. P. 1; Buletin politic // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 258 bis. P. 5; Criza de guvern // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 259 Ediție specială; Schimbarea guvernului va pricinui întârzierea împrumutului // Universul. 1928. 8 Noembrie. Nr. 260. P. 1; Înalta Regență a propus d-lui Titulescu să formeze guvern de concentrare // Universul. 1928. 10 Noembrie. Nr. 262. P. 1.

¹⁷⁶Ciucianu E. Criza politică a fost rezolvată // Universul. 1928. 12 Noiembrie. Nr. 264. P. 4; Noul guvern Maniu // Universul. 1928. 13 Noiembrie. Nr. 264 bis; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983. P. 111; Правительство нац. хліборобської партії // Хліборобська Правда. 1928. 11 листопада. Ч. 38.

¹⁷⁷Заява правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39; Перша рада міністрів правительства Маніва // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39; Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 438-439; Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983. P. 114-115; Ciucianu E. După ridicarea censurii și a stării de asediu // Universul. 1928. 23 noembrie. Nr. 273. P. 5.

¹⁷⁸Упали кайдани // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.

¹⁷⁹Нові префекти // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39; Нови старости // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 14 падолиста. Ч. 37. С. 1.

¹⁸⁰Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 612-614.

¹⁸¹Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 113.

¹⁸²Lupta electorală // Universul. 1928. 5 Decembrie. Nr. 283. P. 7; În timpul campaniei electorale // Universul. 1928. 9 Decembrie. Nr. 287. P. 5; În țară, înainte și în timpul alegerilor // Universul. 1928. 14 Decembrie. Ediție specială. P. 1; După alegeri // Universul. 1928. 22 Decembrie. Nr. 298. P. 9.

¹⁸³Manifestul guvernului // Universul. 1928. 1 Decembrie. Nr. 280. P. 5.

¹⁸⁴Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 115-117; E. C. Consiliul de miniștri de Joi seara // Universul. 1928. 16 Decembrie. Nr. 293. P. 9; Отворення парламента // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 28 грудня. Ч. 71 (13. селянське). С. 1; Чай у правительства // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 29 грудня. Ч. 72. С. 1; E. C. Consiliul de Miniștri de Joi seara // Universul. 1928. Nr. 299. P. 5; Deschiderea Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1928. 24 Decembrie. Nr. 300. P. 9; З Парламенту // Рідний Край. 1929. 6 січня. Ч. 1. С. 1; Сенатор др. В. Залозецький // Рідний Край. 1929. 10 марта. Ч. 9-10. С. 6; Самопоміч // Рідний Край. 1929. 17 марта. Ч. 11. С. 1; Національні меншости // Рідний Край. 1929. 31 марта. Ч. 13. С. 3; Міноритарні заступники // Рідний Край. 1929. 28 цвітня. Ч. 17. С. 3; Іарăș agitații antiromânești în Bucovina // Universul. 1928. 22 Decembrie. Nr. 298. P. 8; I.P.P. Provocațiunile bulgarilor din Cadrilater continua // Universul. 1928. 31 Decembrie. Nr. 304. P. 10.

¹⁸⁵Stângariu S., Miron O., Burcin O., Bălan A. Ordinea internă și apărarea României 1939-1941. Contribuția Jandarmeriei română la apărarea instituțiilor de stat. București: editura ALL Educational, 1999. P. 76-77.

¹⁸⁶Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Marți // Universul. 1929. 11 Ianuarie. Nr. 8. P. 2; E. C. Consiliul de Miniștri de marți seara // Universul. 1929. 1 Martie. Nr. 49. P. 5; E. C. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 2 Martie. Nr. 50. P. 7; Ciucianu E. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 14 Martie. Nr. 60. P. 9.

¹⁸⁷Ciucianu E. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 27 Martie. Nr. 71. P. 7; O consfătuire cu prefectii la ministerul de interne // Universul. 1929. 28 Martie. Nr. 72. P. 9.

¹⁸⁸Dela delegația economică a guvernului // Universul. 1929. 29 Martie. Nr. 73. P. 9.

- ¹⁸⁸P. L. Pretențiile minoratăților din Bucovina // *Universul*. 1929. 16 Ianuarie. Nr. 12. P. 5.
- ¹⁸⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri. 299. Dosar Nr. 4 / 1928. File 4-5.
- ¹⁹¹Новий дарунок для меншостей // *Час*. 1929. 23 липня. Ч. 226; Заява // *Час*. 1929. 5 вересня. Ч. 273; Кругом неправда... // *Час*. 1929. 7 вересня. Ч. 275; Відгуки української декларації на конгресі меншостей в Женеві // *Час*. 1929. 21 вересня. Ч. 287.
- ¹⁹²Ромунський міністер закордонних справ у Союзі Народів // *Час*. 1929. 13 вересня. Ч. 280; Міністер промисловости й торгівлі Маджару // *Рідний Край*. 1929. 3 падолиста. Ч. 44 (154); Статус меншостей і жида // *Час*. 1929. 14 вересня. Ч. 281; Прискорення робіт над статутом меншостей // *Час*. 1929. 14 вересня. Ч. 281; Ромунська преса в справі закона про меншости // *Час*. 1929. 11 вересня. Ч. 278; Справа українського шкільництва в Румунії // *Час*. 1929. 25 вересня. Ч. 290; Ромунізація областей заселених меншинами // *Час*. 1929. 25 вересня. Ч. 290; Ю. Се. Як Чернівці можуть дістати ромунську більшість? // *Час*. 1929. 17 вересня. Ч. 283.
- ¹⁹³Арештовання антисемітських студентів // *Час*. 1929. 22 вересня. Ч. 288; Проти нової філії проти жидівських виступів // *Час*. 1929. 26 вересня. Ч. 291.
- ¹⁹⁴Загранична торгівля Румунії // *Рідний Край*. 1929. 27 жовтня. Ч. 43 (153).
- ¹⁹⁵Політичне положення в Румунії // *Рідний Край*. 1929. 3 падолиста. Ч. 44 (154); Міністер промисловости й торгівлі Маджару // *Рідний Край*. 1929. 3 падолиста. Ч. 44 (154).
- ¹⁹⁶Підписання торговельного договору з Польщею // *Час*. 1929. 7 вересня. Ч. 275; Ромунсько-польське брання на господарсько-торговельному полі // *Час*. 1929. 14 вересня. Ч. 281; Насмішка Москви над Польщею // *Час*. 1929. 13 вересня. Ч. 280; Бесарабські купці за торгівлю із Україною // *Час*. 1929. 3 жовтня. Ч. 297.
- ¹⁹⁷Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932. P. 369-370; Nistor I. Istoria Basarabiei / Introducere de V. Pâslariuc. București: Humanitas, 2017. P. 348-355.
- ¹⁹⁸Питання національних меншин тільки студіюють // *Час*. 1929. 17 липня. Ч. 231; Розмова прем'єра Маніва з генеральним секретарем бюро міжнародного меншого конгресу Амменде // *Час*. 1929. 19 липня. Ч. 233.
- ¹⁹⁹Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Vineri seară // *Universul*. 1929. 4 Februarie. Nr. 28. P. 6; În așteptarea semnării împrumutului // *Universul*. 1929. 3 Februarie. Nr. 27. P. 1; Leul a fost stabilizat la curs legal // *Universul*. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 1.
- ²⁰⁰Ротшильд Джозеф Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. В. П. Канаша. Київ: Мегатайп, 2001. С. 367-368.
- ²⁰¹Сам Др. Манів // *Рідний Край*. 1929. 28 липня. Ч. 30 (140); Провідник німців у Румунії Др. Ганс Рот // *Рідний Край*. 1929. 28 липня. Ч. 30 (140); Приїхав фінансовий експерт Карло Ріст // *Час*. 1929. 13 вересня. Ч. 280; Нова позичка для стабілізації? // *Час*. 1929. 20 вересня. Ч. 286; Стабілізація запевнена // *Час*. 1929. 2 жовтня. Ч. 296.
- ²⁰²Лебедев Н. И. «Железная гвардия», Кароль II и Гитлер. Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968. С. 24-25.
- ²⁰³Див.: Luru N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933. București: Editura politică, 1973. P. 18-19; Дембо В. Румыния. Москва: Соцэргиз, 1937. С. 43-44, 63.
- ²⁰⁴Luru N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 21.
- ²⁰⁵Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987. С. 9.
- ²⁰⁶Побільшення платні пенсіоністам // *Час*. 1929. 18 липня. Ч. 233.
- ²⁰⁷Важне для пенсіоністів // *Час*. 1929. 1 серпня. Ч. 244; Міністер Манів і робітниче питання // *Час*. 1929. 12 вересня. Ч. 279.
- ²⁰⁸ДАЧО. Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 563. Исторический обзор комиссара дирекции полиции. Туру Н. Об образовании, целевых установках, организации и функциях органов государственной полиции. Арк. 7.
- ²⁰⁹Новий адміністративний закон // *Борець*. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 28 липня. Ч. 16. С. 4; Ділять громади // *Борець*. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 13 жовтня; Переміна в складі правительства й іменування обласних директорів // *Час*. 1929. 22 вересня. Ч. 288; Цього тижня матимемо регіональних директорів // *Час*. 1929. 11 вересня. Ч. 278; 300 мільонів для осінніх засівів // *Час*. 1929. 14 вересня. Ч. 281; Адміністративна реформа переводиться в життя // *Час*. 1929. 24 вересня. Ч. 289; Переміни в складі правительства // *Час*. 27 вересня. Ч. 292.
- ²¹⁰Злиття і розв'язання деяких міністерств // *Час*. 1929. 19 липня. Ч. 233.
- ²¹¹Нові підвищення податків // *Час*. 1929. 19 липня. Ч. 233; Нові податки в камері // *Час*. 1929. 20 липня. Ч. 234; В камері // *Час*. 1929. 21 липня. Ч. 235; Ліцитують Карла // *Час*. 1929. 21 липня. Ч. 235; Справа податків // *Час*. 1929. 21 липня. Ч. 235.
- ²¹²Рада міністрів // *Час*. 1929. 24 липня. Ч. 237; В камері // *Час*. 1929. 24 липня. Ч. 237; В сенаті // *Час*. 1929. 24 липня. Ч. 237; 3 парламента // *Час*. 1929. 26 липня. Ч. 239; В сенаті // *Час*. 1929. 27 липня. Ч. 240.
- ²¹³Громадські вибори 1 грудня // *Час*. 1929. 30 липня. Ч. 242.
- ²¹⁴На передодні розламу націонал-цараністичної партії? // *Час*. 1929. 30 липня. Ч. 242.

- ²¹⁵Боротьба за шкуру медведя // *Час*. 1929. 31 липня. Ч. 243.
- ²¹⁶Котрих урядників звільнять зі служби // *Час*. 1929. 24 липня. Ч. 237.
- ²¹⁷Селяни будуть платити податки по жнивах // *Час*. 1929. 27 липня. Ч. 240.
- ²¹⁸400 мільйонів бракує в центральній касі міністерства фінансів // *Час*. 1929. 23 серпня. Ч. 262; Піврічний бюджет виказує дефіциту п'ять мільйонів // *Час*. 1929. 24 серпня. Ч. 263; Іменування нових повітових і окружних (плас) // *Час*. 1929. 24 серпня. Ч. 263; Ю. Манів на інспекцію // *Час*. 1929. 25 серпня. Ч. 264.
- ²¹⁹Raport depus de d-l deputat Armand Călinescu în numele membrilor Comisiunii care fac parte din Partidul Național Țărănesc, în comisiunea parlamentare de anchetarea condițiilor de încheiere a contractului de armament cu fabricile «Skoda». București: Imprimerie Centrală, 1934. P. 9-11, 12-13, 35.
- ²²⁰Вага ромунського промислу // *Час*. 1929. 27 липня. Ч. 240.
- ²²¹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 36-37.
- ²²²Глобальний податок // *Час*. 1929. 17 серпня. Ч. 257.
- ²²³Рада міністрів // *Час*. 1929. 6 серпня. Ч. 248; Ромунська делегація в Газі // *Час*. 1929. 9 серпня. Ч. 251; Становище Ромунії // *Час*. 1929. 14 серпня. Ч. 255.
- ²²⁴Люди Альба-Юлії й майбутнє національних меншостей // *Час*. 1929. 28 липня. Ч. 241; Обов'язок меншостей // *Час*. 1929. 28 липня. Ч. 241.
- ²²⁵Проблема директорату в Бесарабії // *Час*. 1929. 14 серпня. Ч. 255; Труднощі в справі іменування директорів // *Час*. 1929. 17 серпня. Ч. 257.
- ²²⁶Лише роби, плати тай мовчи // *Борець*. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 28 липня. Ч. 16. С. 3.
- ²²⁷Економічна й політична ситуація в Ромунії // *Борець*. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 20 жовтня. Ч. 28. С. 1.
- ²²⁸Скільки поту й крові п'ють шведські гієни-капіталісти з трудячих мас Ромунії // *Борець*. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 11 серпня. Ч. 18.
- ²²⁹Економічне порозуміння Ромунії з Польщею // *Час*. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
- ²³⁰В камері // *Час*. 1929. 28 липня. Ч. 24.
- ²³¹Сидор Б. Й., Ігнатенко М. Г. Економічна криза в Північній Буковині 1929-1933 рр. // *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. Респ. міжвідом. збірник. Вип. 7. Київ: Наукова думка, 1972. С. 41.
- ²³²Там само. С. 42, 44.
- ²³³Замкнення парламентарної сесії // *Час*. 1929. 31 липня. Ч. 243.
- ²³⁴Замах на міністра Вайду-Воевода // *Час*. 1929. 8 серпня. Ч. 246.
- ²³⁵Закон про національні меншости // *Час*. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
- ²³⁶Нові підсекретаріати // *Час*. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
- ²³⁷Штрайк робітників у копальнях руди в Лупенах // *Час*. 1929. 8 серпня. Ч. 250; Кругом кровавих подій в Лупенах // *Час*. 1929. 9 серпня. Ч. 251; На від крові // *Час*. 1929. 9 серпня. Ч. 251; Кругом кровавих подій в Лупенах // *Час*. 1929. 10 серпня. Ч. 252; Похорони загиблих // *Час*. 1929. 10 серпня. Ч. 252; Події в Лупенах перед радою міністрів // *Час*. 1929. 10 серпня. Ч. 252; Рада міністрів // *Час*. 1929. 11 серпня. Ч. 253.
- ²³⁸Хто винувником кровопролиття в Лупенах // *Час*. 1929. 15 серпня. Ч. 256.
- ²³⁹Кругом кровавих подій в Лупенах // *Час*. 1929. 11 серпня. Ч. 253; Кругом кровавих подій в Лупенах // *Час*. 1929. 13 серпня. Ч. 254; Міністерська рада в справі кровавих подій в Лупенах // *Час*. 1929. 18 серпня. Ч. 258.
- ²⁴⁰Штрайк у фабриках «Астра» // *Час*. 1929. 20 серпня. Ч. 259; Правительство займається долею робітництва // *Час*. 1929. 21 серпня. Ч. 260.
- ²⁴¹Робітниче питання на раді міністрів // *Час*. 1929. 4 вересня. Ч. 272.
- ²⁴²Міністеряльна рада // *Час*. 1929. 29 серпня. Ч. 267; Міністерство рільництва // *Час*. 1929. 29 серпня. Ч. 267; Нова позичка // *Час*. 1929. 31 серпня. Ч. 269.
- ²⁴³Рада Міністрів // *Час*. 1929. 30 серпня. Ч. 268; Інструкція для переведення адміністративних реформ // *Час*. 1929. 30 серпня. Ч. 268; Торговельний договір Ромунії із Болгарією // *Час*. 1929. 31 серпня. Ч. 269.
- ²⁴⁴Знесення зел.-дор. білетів для урядників // *Час*. 1929. 1 вересня. Ч. 270.
- ²⁴⁵Компльот фашистів і меншости // *Час*. 1929. 11 вересня. Ч. 278.
- ²⁴⁶Bold. Em. Planul Young și România (I) // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 199.
- ²⁴⁷Bold. Em. Planul Young și România (II) // *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași*. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 1. P. 10-20.
- ²⁴⁸Ibidem. P. 21-28.
- ²⁴⁹Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 7-12.
- ²⁵⁰Король Кароль II // *Хліборобська Правда*. 1930. 29 червня. Ч. 25. С. 1.

²⁵¹Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 13-14.

²⁵²Демісія кабінету Маніва // Час. 1930. 8 жовтня. Ч. 891; Правительство Міронескула // Час. 1930. 10 жовтня. Ч. 593; Нове правительство Міронескула // Час. 1930. 12 жовтня; Чого бажає король від правительства // Час. 1930. 12 жовтня; Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 22.

²⁵³Аграрный вариант антисоветского блока // Коммунистический Интернационал. 1930. № 24. С. 3-6.

²⁵⁴Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 270-277.

²⁵⁵Ibidem. P. 278-281; Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 26-27.

²⁵⁶Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 14-15.

²⁵⁷Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933. București: Editura politică, 1973. P. 22-24.

²⁵⁸Ibidem. P. 25-26.

²⁵⁹Ibidem. P. 28.

²⁶⁰Лебедев Н. И. «Железная гвардия», Кароль II и Гитлер... С. 27-29.

²⁶¹Desordinele din Calea Griviței // Călinescu Ar. M. Discursuri parlamentare 1926-1933. București: Imprimeria Centrală, 1933. P. 59; Arhivele Naționale ale României. Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 67 / 1931. File 9-11.

²⁶²Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 29-34; Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932. P. 369.

²⁶³Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: Institutul European, 2013. P. 113-114.

²⁶⁴Ibidem. P. 114-115.

²⁶⁵Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 335-42; Нове міністерство фахівців // Час. 1931. 18 квітня. Ч. 746.

²⁶⁶Програма правительства Титулеску // Час. 1931. 18 квітня. Ч. 746.

²⁶⁷Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 39-47.

²⁶⁸Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 42-43; Велика несподіванка правительства Йорґи // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 748. С. 1.

²⁶⁹Становище партій і преси до нового правительства // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 478. С. 1.

²⁷⁰Перша рада міністрів // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 478. С. 1.

²⁷¹Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 44-49; Sonea E., Sonea G. Viața politică... P. 29-30; Боротьба трудящих Північної Буковини... С. 332-334; ДАЧО. Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13894. Арк. 12, 14.

²⁷²Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 53-57, 67-68; Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: Institutul European, 2013. P. 115-117.

²⁷³Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: Institutul European, 2013. P. 118-119.

²⁷⁴Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. P. 80, 87-88.

²⁷⁵Ibidem. P. 126.

²⁷⁶Codrescu F. Influența Crizei Mondiale asupra politicii economice internaționale a României. București, 1932. P. 10-12.

²⁷⁷Ibidem. P. 13-14.

²⁷⁸Ibidem. P. 17.

²⁷⁹Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933. București: Editura politică, 1973. P. 29, 35; Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 71, 76, 86-88, 98.

²⁸⁰Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 103, 140, 159, 207-208.

²⁸¹Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 265.

²⁸²Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 47.

²⁸³Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 265; Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 44-50.

²⁸⁴Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 9-12.

²⁸⁵Там само. С. 14-15.

- ²⁸⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 20 / 1932. File 1-3, 33.
- ²⁸⁷ Rădulescu V. O. General H. Cihosky. Crâmpeli din viața și «opera» celei mai odioase creaturi pe care armata română a avut-o, de la înființarea ei acum un veac, până azi. București: Tipografia și legătoria «Ovidiu», 1932. P. 26-29.
- ²⁸⁸ Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 382-383, 384, 405-406.
- ²⁸⁹ Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 393; Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 54-57.
- ²⁹⁰ Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 409-410.
- ²⁹¹ Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. P. 411; Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 58-66.
- ²⁹² Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 4 / 1928. File 11-12.
- ²⁹³ Дембо В. Румыния. Москва: Соцэкиз, 1937. С. 75.
- ²⁹⁴ Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 66-74.
- ²⁹⁵ Ibidem. P. 74-75.
- ²⁹⁶ Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 338-342; Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. С. 60-61; Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 76-79.
- ²⁹⁷ Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. P. 320-325.
- ²⁹⁸ Ibidem. P. 345-350.
- ²⁹⁹ Ibidem. P. 326-332.
- ³⁰⁰ Ibidem. P. 332-338, 355-359.
- ³⁰¹ Державний бюджет на 1933. р. виноситиме 22 мільярди // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179; Від 1. грудня 1932 не буде більше як одна посада, в одній людини // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179.
- ³⁰² Дебати над тронною промовою // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179.
- ³⁰³ Прибув французький контрольор // Час. Незалежний часопис. 1932. 14 грудня. Ч. 1198.
- ³⁰⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 47 / 1932. Fila 1.
- ³⁰⁵ История Румынии: В 2 т. Т. 2: 1918-1970 / Отв. ред. Н. И. Лебедев. Москва: Наука, 1971. С. 140.
- ³⁰⁶ Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 40-42; Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 192-193; Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции... С. 106-107; А все ж таки непорозуміння в правительстві // Час. 1933. 8 січня. Ч. 1215. С. 2.
- ³⁰⁷ La legea finanțelor locale // Călinescu Ar. M. Discursuri parlamentare 1926-1933. București: Imprimeria Centrală, 1933. P. 267, 274-275.
- ³⁰⁸ Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 28 / 1937. File 32-48, 55.
- ³⁰⁹ Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 78-93.
- ³¹⁰ Ibidem. P. 93-107.
- ³¹¹ Докладніше див.: Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 108-132.
- ³¹² Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 125-126; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijită și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 148.
- ³¹³ Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933... P. 132-141.
- ³¹⁴ Ibidem. P. 141-143.
- ³¹⁵ Ibidem. P. 145.
- ³¹⁶ Ibidem. P. 146, 149-151.
- ³¹⁷ Ibidem. P. 151-159.
- ³¹⁸ Ibidem. P. 160-165.
- ³¹⁹ Ibidem. P. 168-169.
- ³²⁰ Ibidem. P. 169.
- ³²¹ Ibidem. P. 174.
- ³²² Григореску. Задачи КПП при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 32-34; Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 161-162.
- ³²³ Documente din istoria Partidului Comunist din România. Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. P. 169-171.
- ³²⁴ Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 31 / 1938. File 4-18.
- ³²⁵ Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 49-50.
- ³²⁶ Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 33 / 1933. Fila 1.

³²⁷Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 51-54; Додуров Т. Йон Антулеску – проводник на германското влияние или национален герой // България и Балканите в сферата на Европейските влияния през XIX-XXI век. Велико Търново: ИВИС, 2012. С. 232.

³²⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 54-55.

³²⁹Ibidem. P. 55-56.

³³⁰Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 59-61.

³³¹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 52-54; Iacobescu T. I. Cum s'au facut alegerile in judetul Cetatea Alba. Bucuresti, 1934. P. 9-14; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 63, 68.

³³²Consiliul de miniștri // Universul. 1933. 28 Decembrie. Nr. 354. P. 1.

³³³Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 63-69, 105-106; Табуи Ж. 20 лет дипломатической борьбы. Москва, 1960. С. 190-191; Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. P. 74; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 55.

³³⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 55 / 1934. File 1-2, 7.

³³⁵Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 108-110; Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 136, 162.

³³⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 4 / 1928. File 16-18; Mesaie M. S. Regelui pentru deschiderea sesiunii ordinare a Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1934. 1 Februarie. Nr. 26. P. 606-607.

³³⁷Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 123-125.

³³⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 111-112; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1934. 1 Iunie. Nr. 124. P. 3490.

³³⁹Цит. за: Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 75; Raport depus de d-l deputat Armand Călinescu în numele membrilor Comisiunii care fac parte din Partidul Național-Țărănesc, în comisiunea parlamentară de anchetarea condițiilor de închiriere a contractului de armament cu fabriciile «Skoda». București: Imprimeria Națională, 1934. P. 5-6; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijită și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 172.

³⁴⁰Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 126-128.

³⁴¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 73-75.

³⁴²Ibidem. P. 111-119.

³⁴³Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: institutul European, 2013. P. 128-129.

³⁴⁴Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: Editura de Stat pentru literatură politică, 1957. P. 69-70.

³⁴⁵Ibidem. P. 71.

³⁴⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 4 / 1928. File 19-20.

³⁴⁷Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 70-72; David M. D. Considerațiuni geopolitice asupra statului Român. Iași: Tipografia «Alexandru Țerek», 1939. P. 38-39, 41, 46-49.

³⁴⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 72-73.

³⁴⁹Ibidem. P. 75-77; Lege pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane // Monitorul Oficial. 1934. 7 Aprilie. Nr. 83. P. 2250-2266; Regulamentul legii pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane // Monitorul Oficial. 1934. 13 Iunie. Nr. 133. P. 3754-3767; Найважливі постанови закону про ліквідацію селянських і міщанських довгів // Рада. 1934. 22 квітня; Найважливі постанови закону про ліквідацію селянських і міщанських довгів (Продовження) // Рада. 1934. 29 квітня. Ч. 17.

³⁵⁰Премії за вивіз пшениці // Час. 1936. 24 вересня. Ч. 2264.

³⁵¹Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 77-83; Lege pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă // Monitorul Oficial. 1934. 8 mai. Nr. 105. P. 2851-2861; Lege pentru ratificarea Convenției intervenită între Ministerul de Finanțe și Banca Națională a României, în aplicarea art. 62 din legea lichidării datoriilor agricole și urbane din 7 Aprilie // Monitorul Oficial. 1934. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4483-4484; Lege pentru autorizarea guvernului de a contracta un împrumut intern // Monitorul Oficial. 1934. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4499.

³⁵²Заява президента міністрів // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675; Г. Татареску про перевірку конституції // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675.

³⁵³Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 28 / 1937. Fila 66-67; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 119-124.

³⁵⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 124-125.

³⁵⁵Ibidem. P. 125-127; Lege pentru apărarea ordinei în stat // Monitorul Oficial. 1934. 7 Aprilie. Nr. 83. P. 2266-2268.

³⁵⁶Lege pentru modificarea art. 5 din legea pentru statutului funcționarilor C.F.R. // Monitorul Oficial. 1934. 11 Iulie. Nr. 157. P. 4514-4515.

³⁵⁷Правительство шукає виходу з господарської кризи // Час. 1935. 11 січня. Ч. 1763; Нова внутрішня позичка // Час. 1935. 15 січня. Ч. 1766; Демісія міністра фінансів // Час. 1935. 19 січня. Ч. 1770; Міністер фінансів Славеску здемісіонував // Час. 1935. 5 лютого. Ч. 1782; Фордкові заводи в Румунії коштуватимуть 3 мільярди леїв // Час. 1935. 5 лютого. Ч. 1782; Яка буде ціна на пшеницю // Час. 1935. 25 липня. Ч. 1918; Вивіз пшениці за границю // Час. 1935. 1 серпня. Ч. 1924.

³⁵⁸Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 425-430.

³⁵⁹Діну Братяну про озброєння армії // Час. 1935. 19 січня. Ч. 1770.

³⁶⁰Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 61-62, 93.

³⁶¹Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 93.

³⁶²Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 92-93.

³⁶³Німеччина й Румунія // Час. 1935. 23 січня. Ч. 1773.

³⁶⁴Внутрішня румунська політика // Час. 1935. 6 липня. Ч. 1902; Непевне положення правительства // Час. 1935. 27 липня. Ч. 1920; Губернатор румунського Національного Банку уступив // Час. 1935. 30 липня. Ч. 1922; Правительство не має вакацій // Час. 1935. 31 липня. Ч. 1923; Зміни в ліберальнім міністерстві приготовлені // Час. 1935. 1 вересня. Ч. 1949.

³⁶⁵Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 63 / 1920. File 24-28, 37-45.

³⁶⁶З внутрішнього румунського життя // Час. 1935. 27 серпня. Ч. 1945.

³⁶⁷Парлямент ухвалює цілий ряд нових законів // Час. 1935. 14 вересня. Ч. 1960.

³⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 7 / 1936. File 1-2.

³⁶⁹Внутрішня політика // Час. 1936. 17 січня. Ч. 2059; Румунська влада заборонила німцям плебісцит // Час. 1936. 24 січня. Ч. 2065; Внутрішня політика // Час. 1936. 15 березня. Ч. 2106.

³⁷⁰Новий мовний закон // Час. 1936. 17 березня. Ч. 2109.

³⁷¹Розв'язання протифашистівських організацій // Час. 1936. 20 березня. Ч. 2112.

³⁷²Чехи дають România кредит на зброєння // Час. 1936. 4 квітня. Ч. 2124; -вже заключено... // Час. 1936. 9 квітня. Ч. 2128; Замкнення парламенту // Час. 1936. 18 квітня. Ч. 2134.

³⁷³Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 339-345; Ліберали проти правих політичних угруповань // Час. 1936. 22 квітня. Ч. 2137.

³⁷⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 69 / 1935. File 23-24; Правительство не уступає // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277; Ліберали демісіонують у квітні // Час. 1936. 23 грудня. Ч. 2339; Постанови міністеріальної ради // Час. 1936. 17 лист. Ч. 2309; Антонеску запрошений до Белграду // Час. 1936. 18 листопада. Ч. 2310; Перше засідання парламенту // Час. 1936. 19 листопада. Ч. 2311; З румунського парламенту // Час. 1936. 13 грудня. Ч. 2331. Про дії проти Н. Тітулеску див.: Potra G. G. 29 August 1936: O «mazilire perfidă». Reacții necunoscute la demiterea lui Titulescu // Magazin istoric. 1998. Nr. 7 (376). P. 54-56.

³⁷⁵Хто буде наступником лібералів // Час. 1936. 17 грудня. Ч. 2334.

³⁷⁶Контролі лист горожанства // Час. 1936. 19 грудня. Ч. 2336.

³⁷⁷Авереску про большевизм і диктатуру // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.

³⁷⁸Боротьба за владу в Румунії (Romania) // Час. 1936. 10 грудня. Ч. 2328; Ліберальне правительство уступить аж у березні 1937 р. // Час. 1936. 10 грудня. Ч. 2328; Згоди про майбутній уряд // Час. 1936. 11 грудня. Ч. 2329.

³⁷⁹В обох випадках це були обставини, пов'язані з територіальними змінами в Румунії, що тягли за собою потребу змін в економічному житті.

³⁸⁰Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 128-134.

³⁸¹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 130.

³⁸²Закінчилися дебати над тронною промовою // Час. 1936. 9 грудня. Ч. 2327; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosarul Nr. 69 / 1935. Fila 19.

³⁸³Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 96 / 1936. File 65-70.

³⁸⁴Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.

³⁸⁵Охорона державних фінансів // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 жовтня. Ч. 2278.

³⁸⁶Мовні іспити для урядників міністерства хліборобства // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 листопада. Ч. 2310.

³⁸⁷Покінчення румунсько-німецьких торговельних переговорів // Час. 1936. 1 жовтня. Ч. 2270; Вивіз худоби меншас // Час. 1936. 1 жовтня. Ч. 2270; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 131-132; Румунське правительство й девалоризація // Час. 1936. 3 жовтня. Ч. 2272; Знаменитий поступ // Час. 1936. 29 грудня. Ч. 2342.

³⁸⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. Fila 249.

³⁸⁹Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 134.

³⁹⁰Платні і пенсії за листопад // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 листопада. Ч. 2314.

- ³⁹¹Столичний орган... // Час. 1936. 25 вересня. Ч. 2265.
- ³⁹²Вибори до робітничої камери // Час. 1936. 28 вересня. Ч. 2268.
- ³⁹³Правительство не уступає // Час. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277; Внутрішня політика // Час. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277; Охорона державних фінансів // Час. 1936. 10 жовтня. Ч. 2278; Господарська конференція Малої Антанти // Час. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277; Час. 1936. 11 жовтня. Ч. 2279.
- ³⁹⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2349. Dosar Nr. 69 / 1935. File 42-46.
- ³⁹⁵Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 63-64.
- ³⁹⁶Anuarul statistic al României 1939 și 1940. București, 1940. P. 320-321, 333; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 65-66.
- ³⁹⁷Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 66-67.
- ³⁹⁸Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. P. 480; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 140.
- ³⁹⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. File 10-11.
- ⁴⁰⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. File 44-46.
- ⁴⁰¹Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 146.
- ⁴⁰²Там само. С. 147-149.
- ⁴⁰³Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 11 / 1937. Fila 181.
- ⁴⁰⁴Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 155.
- ⁴⁰⁵Там само. С. 163-165.
- ⁴⁰⁶Там само. С. 174-176; Iorga N. Memorii Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 437.
- ⁴⁰⁷Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 177-178.
- ⁴⁰⁸Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. С. 85-86.
- ⁴⁰⁹Романізація підприємств міністеріальним розпорядком // Час. 1937. 19 вересня. Ч. 2552.
- ⁴¹⁰Критикують Валера Поп // Час. 1937. 5 жовтня. Ч. 2564; Обіжник Валера Попа викликав зле вражіння в Женеві // Час. 1937. 5 жовтня. Ч. 2564.
- ⁴¹¹Розв'язка наслідства в правительстві // Час. 1937. 13 жовтня. Ч. 2571.
- ⁴¹²Заява президента міністрів Ґ. Тереску // Час. 1937. 14 жовтня. Ч. 2572.
- ⁴¹³Міністер Валер Поп в Чернауцах // Час. 1937. 29 жовтня. Ч. 2583.
- ⁴¹⁴Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 182.
- ⁴¹⁵Маніфест правительства // Час. 1937. 25 листопада. Ч. 2605.
- ⁴¹⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 89 / 1938. File 7-14.
- ⁴¹⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 89 / 1938. File 15, 18, 25.
- Дана справа також містить основні етапи, які мали бути виконані державою з метою захисту румунського населення та вирішення проблем національних меншин. Див.: Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 89 / 1938. File 26-27.
- ⁴¹⁸Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 240-241.
- ⁴¹⁹Ibidem. P. 241-243.
- ⁴²⁰Ibidem. P. 244-247.
- ⁴²¹Ibidem. P. 247-249.
- ⁴²²Ibidem. P. 249.
- ⁴²³Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 250-257; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 71; Нове міністерство Татарескула заприсяжене // Час. 1937. 20 листопада. Ч. 2601; Парлямент розв'язано й виписано нові вибори на 20 і 22 грудня // Час. 1937. 24 листопада. Ч. 2604.
- ⁴²⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 257-259; Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 186-187.
- ⁴²⁵Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 260-263.
- ⁴²⁶Ibidem. P. 266-267.
- ⁴²⁷Ibidem. P. 268.
- ⁴²⁸Ibidem. P. 269-274.
- ⁴²⁹Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 428-431.
- ⁴³⁰Цит. за: Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 183.
- ⁴³¹Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности: 1932-1939. Москва: Наука, 1977. С. 248-249.
- ⁴³²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 110 / 1937. Fila 18.
- ⁴³³Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 274-275.
- ⁴³⁴Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 158, 160-161.

- ⁴³⁵Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности... С. 250.
- ⁴³⁶Цит. за: Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности... С. 250-251; Жиди покидають Романію // Час. 1938. 15 січня. Ч. 2644. С. 4.
- ⁴³⁷Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 167-169, 173-174; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. Fila 96.
- ⁴³⁸Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 388-390; Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 277-281.
- ⁴³⁹Consiliul de miniștri de Miercuri seara // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13; Cenzura presei va trece la Președinția Consiliului // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
- ⁴⁴⁰Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 176-178.
- ⁴⁴¹Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. P. 125.
- ⁴⁴²Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 179; Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 365.
- ⁴⁴³Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 4 / 1938. Fila 1; «Marianne» despre Transilvania și d. Goga... // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 5; Рябконов С. И. Политика Франции на Балканах в период подготовки аншлюса Австрии // Европа в системе международных отношений (1917-1945): Сб. науч. тр. Свердловск: УрГУ, 1990. С. 85-86.
- ⁴⁴⁴Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 281-284; Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin... P. 178, 182-187, 190-191, 197-214.
- ⁴⁴⁵Alte două interviuri ale d-lui prim-ministru Oct. Goga // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 13.
- ⁴⁴⁶Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României... P. 284-285, 286-288; Правительство Татареску-Гоги // Час. 1937. 29 грудня. Ч. 2631; Нове правительство Гога-Куза // Час. 1937. 30 грудня. Ч. 2632.
- ⁴⁴⁷Див.: Iorga N. Мемории. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. P. 449.
- ⁴⁴⁸Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны... С. 207-208; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 184.
- ⁴⁴⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 17 / 1937. File 94-97, 98, 100, 103.
- ⁴⁵⁰Schimbări de prefecte // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5.
- ⁴⁵¹Nouii comisii interimare comunale județene // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 9.
- ⁴⁵²Comercianți străini cari au firme înscrise după 1930 nu vor putea rămâne în țară // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1.
- ⁴⁵³Armata română. Un interview al d-lui general I. Antonescu, ministrul apărării naționale, acordat ziarului «Giornale d'Italia» // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1.
- ⁴⁵⁴Corpurile legiuitoare au fost dizolvate // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1-2; Ordinea depunerii listelor // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 5; S'a fixat date alegerilor județene și comunale // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.
- ⁴⁵⁵Plângerile minorității germane // Universul. 1938. 14 Aprilie. Nr. 103. P. 5.
- ⁴⁵⁶Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 230-235.
- ⁴⁵⁷Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 397-398.
- ⁴⁵⁸Manifestul guvernului către țară // Universul. 1938. 8 Februarie. Nr. 38. P. 6.
- ⁴⁵⁹Cuvântarea ținută la Radio de d. Octavian Goga, președintele consiliului de miniștri // Universul. 1938. 8 Februarie. Nr. 38. P. 6.
- ⁴⁶⁰M. S. Regele Carol II vorbește presei americane // Universul. 1938. 3 Februarie. Nr. 33. P. 1.
- ⁴⁶¹Hrenciu D. O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. P. 201-203, 209.
- ⁴⁶²Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. P. 373.
- ⁴⁶³Ibidem. P. 374-375.
- ⁴⁶⁴Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947)... P. 398-400; Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. P. 237-238; Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности... С. 254.
- ⁴⁶⁵Manifestul guvernului către țară // Universul. 1938. 14 Februarie. Nr. 44. P. 11; Patrașcanu L. Sub trei dictaturi. București, 1970. P. 121.
- ⁴⁶⁶114. Decretul-lege pentru introducerea stării de asediu // Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: Editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. P. 439.
- ⁴⁶⁷Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. Fila 13.
- ⁴⁶⁸Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 113 / 1937. File 73-74, 77.
- ⁴⁶⁹Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 3 / 1938. File 103-104.
- ⁴⁷⁰Demisia Guvernului // Universul. 1938. 2 Aprilie. Nr. 91. P. 1.

⁴⁷¹I. D-I Armand Călinescu, ministru de interne, despre spiritul nou în gospodărie locală // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 1-18.

⁴⁷²II. Cuvântarea d-lui Armand Călinescu la instalarea sa ca Ministru ad-interim al Educației // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 19-23.

⁴⁷³III. Cuvântarea d-lui Armand Călinescu, ministru de interne, la deschiderea congresului «Uniunea internațională a orașelor» // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 24-29.

⁴⁷⁴IV. Cuvântare la instalarea Rezidentului Regal al Ținutului Suceava // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 30-37; V. Cuvântare la congresul învățătorilor din întreaga Țară, ținut la Constanța // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 38-50; VII. Expunerea cu privire la reformele de adus învățământului superior // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 60-67; VIII. Expunere asupra reformei învățământului superior // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 68-78.

⁴⁷⁵IX. Cuvântare la instalarea d-lui Petre Andrei ca Ministru al Educației Naționale // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 79-87.

⁴⁷⁶X. Cuvântare la instalarea d-lui Petre Andrei ca Ministru al Educației Naționale // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 87; X. Cuvântare la instalarea sa ca Ministru ad-interim al Apărării Naționale // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 106-111; XII. Cuvântare la împlinirea unui an dela promulgarea Constituției Regele Carol II // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 124-127.

⁴⁷⁷Цит. за: Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. С. 86.

⁴⁷⁸Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 86-89.

⁴⁷⁹Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. P. 151, 187-188, 193-194, 196, 199-200.

⁴⁸⁰Promulgarea noi legi administrative // Universul. 1938. 15 August. Nr. 220. P. 13; Rezidenți regali // Universul. 1938. 16 August. Nr. 221. P. 1.

⁴⁸¹D. rezident regal Cădere a luat în primirea Ținutul «Dunerea» // Universul. 1938. 17 August. Nr. 222. P. 5; Primele decizii ale rezidentului regal din ținutul Dunărea // Universul. 1938. 18 August. Nr. 223. P. 10; D. rezident regal Scărișoreanu a sosit la Craiova // Universul. 1938. 20 August. Nr. 225. P. 10; Conferința dela rezidența regală a ținutului Olt // Universul. 1938. 20 August. Nr. 225. P. 10; Solemnitatea instalării d-lui prof. Gh. Alexianu, rezident regal al ținutului Suceava // Universul. 1938. 1 Septembrie. Nr. 237. P. 7; Solemnitatea instalării d-lui Dinu Samian, Rezident Regal al Ținutului Nistru // Universul. 1938. 2 Septembrie. Nr. 238. P. 7; Instalarea d-lui Rezident Regal al Ținutului Prut // Universul. 1938. 14 Septembrie. Nr. 250. P. 7, 8; Modificarea Codului Penal // Universul. 1938. 26 Septembrie. Nr. 262. P. 10.

⁴⁸²Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 89-91.

⁴⁸³Anuarul statistic al României 1939 și 1940. București, 1940. P. 600-601, 608-609.

⁴⁸⁴Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 92-97.

⁴⁸⁵Василина Н. Д. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія. Ужгород: Карпати, 2009. С. 109-113.

⁴⁸⁶Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 253 / 1938. File 14, 17, 21-22.

⁴⁸⁷Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 32-36.

⁴⁸⁸Ibidem. P. 38-40.

⁴⁸⁹Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центральній-Східній Європі. Від розпаду імперії до Гляйвіцької провокації / За ред. К. Галушка. Харків: КК «КСД», 2017. С. 292.

⁴⁹⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 69, 71, 87, 72, 77-78, 82.

⁴⁹¹Василина Н. Д. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія. Ужгород: Карпати, 2009. С. 113-121, 188.

⁴⁹²Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 183-185.

⁴⁹³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 45; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar 104 / 1938. Fila 1; Дембски С. Между Берлином и Москвой. Германно-советские отношения в 1939-1941 гг. / Пер. с польск. Ю. Чай-никова, науч. ред. В. А. Невежина. Москва: Политическая энциклопедия, 2018. С. 342.

⁴⁹⁴Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. P. 173-174, 196.

⁴⁹⁵Jurnalele ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 18.

⁴⁹⁶Стефанов Б. Положение в Румынии и задачи компартии // Коммунистический Интернационал. 1939. № 4. С. 90-92; Вернер К. Ограбление народов германским империализмом // Коммунистический Интернационал. 1939. № 1. С. 56-57.

⁴⁹⁷Decret-lege pentru autorizarea Ministerului de Lucări Publice și Comunicații de a încheia un Aranjament cu Ministerul Poștelor Germane pentru furnizarea de aparate și instalațiuni telegrafice necesare Direcțiunii Generale P.T.T. // Monitorul Oficial. 1939. 25 Octombrie. Nr. 247. P. 5941-5942.

⁴⁹⁸Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1939. 25 Octomvrie. Nr. 247. P. 5983.

⁴⁹⁹XII. Cuvântare la împlinirea unui an dela promulgarea Constituției Regele Carol II // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 106-115; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 104 / 1938. File 3, 4, 69-70.

⁵⁰⁰XII. Cuvântare la împlinirea unui an dela promulgarea Constituției Regele Carol II // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 116-117.

⁵⁰¹Ibidem. P. 120.

⁵⁰²VI. Cuvântarea asupra caracterului și însemnătății legii administrative // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 51-59; XII. Cuvântare la împlinirea unui an dela promulgarea Constituției Regele Carol II // Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. P. 121-123.

⁵⁰³Decizii Ministeriale. Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1939. 19 Aprilie. Nr. 90. P. 2391-2396, 2397-2403, 2404-2407, 2408-2412, 2413-2416, 2417-2425, 2426-2433, 2434-2440, 2441-2446, 2447-2454.

⁵⁰⁴Decizii ministeriale. Ministerul de Interne // Monitorul Oficial. 1939. 20 Aprilie. Nr. 91. P. 2472-2479, 2480-2487, 2488-2494, 2495-2502, 2503-2505, 2506-2510, 2511-2516, 2517-2524, 2525-2529, 2530-2533, 2534-2537.

⁵⁰⁵Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1939. 2 Mai. Nr. 100. P. 2691-2705, 2706-2718, 2719-2733, 2734-2742, 2743-2751, 2752-2766.

⁵⁰⁶Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octomvrie. Nr. 248. P. 5996.

⁵⁰⁷Ministerul de Interne // Monitorul Oficial. 1939. 30 octombrie. Nr. 251. P. 6052; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 62 // Monitorul Oficial. 1939. 3 Noemvrie. Nr. 255. P. 6120; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 65 // Monitorul Oficial. 1939. 11 Noiembrie. Nr. 262. P. 6508; Hrenciuc D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. P. 124-129.

⁵⁰⁸Regele Carol II a realizat unitatea politică a României // România. 1939. 7 Iulie. No 396. P. 20; Doleanțele minorității germane din România au fost examinate și soluționate favorabil de d. prim ministru Armand Călinescu // România. 1939. 4 Septembrie. Nr. 455. P. 5; Minoritatea maghiară participă la doliul național // România. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 13.

⁵⁰⁹Ce s'a constatat și ce s'a hotărât în Consiliul de miniștri de eri // România. 1939. 6 Septembrie. Nr. 457. P. 1.

⁵¹⁰Ciobanu N. Capacitatea de luptă a armatei Române în momentul cuceririi teritoriale a României în anul 1940 // Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură. Chișinău-București, 1994. Nr. 2. P. 9, 14; Elogii pentru perfecte corectitudine a autorităților românești // România. 1939. 22 septembrie. Nr. 473. P. 1; ДАЧО. Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 11504. Дело о расследовании случая бомбёжки с. Кострижовки, произведённой немецким самолётом 17.IX.1939 г. Арк. 1, 4, 36-37, 45 зв., 46 зв.; Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 273-274.

⁵¹¹Докладніше див.: Тарас Д. А. Операция «Weiss»: Разгром Польши в сентябре 1939 г. Минск: Харвест, 2003. С. 178-186, 237-238; Піддубний І. А. Історія авіації на Буковині (1910-1945): Ілюстрований нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 71-74.

⁵¹²Petrescu C. Ceas negru // România. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 1; Cei nouă asasini al primului ministru Armand Călinescu au fost împușcați aseară pe locul unde au săvârșit odiosul asasinat // România. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 2; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 336-337.

⁵¹³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauş; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 225-228; Capitala întregă la locul sancționării asasinilor // România. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 4; Прем'єр Арманд Калінеску // Час. 1939. 24 вересня. Ч. 3131; Засідання ради міністрів // Час. 1939. 24 вересня. Ч. 3131; D. general Gh. Argeșanu a fost numit prim-ministru // România. 1939. 23 Septembrie. No. 474. P. 16; Proclamația guvernului către țara // România. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 16; Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare. Sibiu: IMAGO, 2000. P. 121-123; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 337-338.

⁵¹⁴Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauş; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București:

Editura Scripta, 2003. P. 229-230; Programul funerarilor naționale ale Președintelui de Miniștri Armand Călinescu // Monitorul Oficial. 1939. 23 Septembrie. Nr. 221. P. 5493-5494; Testamentul lăsat de fostul Prim Ministru Armand Călinescu // România. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 1.

⁵¹⁵Consiliul de miniștri a hotărât să se ridice un monument în memoria marelui român Armand Călinescu // România. 1939. 27 Septembrie. Nr. 478. P. 1.

⁵¹⁶Ministerul cultelor și artelor. Program al concursului pentru ridicarea unui Monument în amintirea lui Armand Călinescu // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5885-5886.

⁵¹⁷Presa germană se acceptă, la loc de frunte, de mișelescul atentat // România. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 3; Presa maghiară elogiază înaltele însușiri ale dispărutului // România. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 3.

⁵¹⁸Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. P. 275-276.

⁵¹⁹R. Noul guvern: continuitate în spiritul Frontului Renașterii Naționale // România. 1939. 30 Septembrie. Nr. 481. P. 1, 5; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 230-237; Gafencu G. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. P. 338-339, 344-345.

⁵²⁰Промова президента міністрів К. Арджетою на засіданню обласних і повітових секретарів Фронту Національного Відродження // Час. 1939. 29 жовтня. Ч. 3159.

⁵²¹Стефанов Б. Империалистическая война и Румыния // Коммунистический Интернационал. 1939. № 10. С. 36.

⁵²²Decret-Lege pentru mobilizarea agricolă // Monitorul Oficial. 1939. 18 Septembrie. Nr. 216. P. 5428-5432.

⁵²³Decret-lege pentru organizarea și funcționarea Ministerului Apărării Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 9 Octombrie. Nr. 234. P. 5725-5737.

⁵²⁴Ministerul Apărării Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6431-6442.

⁵²⁵Ministerul sănătății și asistenței sociale // Monitorul Oficial. 1939. 20 Noiembrie. Nr. 269. P. 6752-6777; Ministerul Agriculturii și Domeniilor // Monitorul Oficial. 1939. 22 Noiembrie. Nr. 271. P. 6811-6819.

⁵²⁶Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octombrie. Nr. 248. P. 6000-6001.

⁵²⁷Decrete Regale. Ministerul lucrărilor publice și al comunicațiilor // Monitorul Oficial. 1939. 7 Noiembrie. Nr. 258. P. 6176.

⁵²⁸Ministerul Economiei Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octombrie. Nr. 248. P. 6001-6002.

⁵²⁹Decrete Regale. Ministerul Regal al Afacerilor Străine // Monitorul Oficial. 1939. 1 Noiembrie. Nr. 253. P. 6080.

⁵³⁰Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul Regal al Afacerilor Străin // Monitorul Oficial. 1939. 20 Noiembrie. Nr. 269. P. 6780-6781.

⁵³¹Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 28 Noiembrie. Nr. 276. P. 6990-6995.

⁵³²Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1939. 1 Noiembrie. Nr. 253. P. 6082-6083.

⁵³³Ministerul Justiției. Codul Civil Carol al II-lea // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6198-6323; Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6324-6376; Codul de procedura civilă Carol al II-lea // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6377-6423; Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6424-6427.

⁵³⁴Ministerul de interne. Regulament pentru aplicarea Legii Administrative // Monitorul Oficial. 1939. 18 Noiembrie. Nr. 268. P. 6594-6733.

⁵³⁵Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 26-27.

⁵³⁶Проблема спекуляції на засіданні ради міністрів // Час. 1939. 8 листопада. Ч. 3167.

⁵³⁷Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Octombrie. Nr. 229. P. 5636.

⁵³⁸Міністеріяльна рада під предсідництвом И. В. Короля // Час. 1939. 11 листопада. Ч. 3170; Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 23 Noiembrie. Nr. 272. P. 6836-6837.

⁵³⁹Стефанов Б. Империалистическая война и Румыния // Коммунистический Интернационал. 1939. № 10. С. 37-42.

⁵⁴⁰Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 111 / 1939. File 2-3, 6-7, 14-17.

⁵⁴¹Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 10 Octombrie. Nr. 235. P. 5748-5749.

⁵⁴²Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 12 Octombrie. Nr. 237. P. 5791.

⁵⁴³Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 13 Octombrie. Nr. 238. P. 5808-5809.

⁵⁴⁴Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 4. P. 28-32; Decretul Regal. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 5. P. 42; Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 5. P. 43-45; Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 14. P. 168-171; Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 16. P. 202-206; Jurnale

ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 23. P. 352; *Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 12 Februarie. Nr. 35. P. 591-593.*

⁵⁴⁵Ministerul Muncii // Monitorul Oficial. 1939. 17 Octombrie. Nr. 240. P. 5838-5843; *Importante hotărâri luate în Consiliul de Miniștri de aseară // România. 1939. 21 Octombrie. Nr. 502. P. 1.*

⁵⁴⁶Decret-Lege pentru înființarea Episcopiei Ortodoxe-Române a Timișoarei, precum și pentru modificarea întinderii unor Episcopii Ortodoxe-Române // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6443-6444.

⁵⁴⁷Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 66. Comunicat Nr. 67. Comunicat Nr. 68 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iulie. Nr. 167. P. 6848; *Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Decembrie. Nr. 283. P. 7096; Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 75 // Monitorul Oficial. 1939. 8 Decembrie. Nr. 285. P. 7120; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. P. 289-293; Уступлення правительства Арджетоюну // Час. 1939. 26 Noiembrie. № 3183; Віктор Яманді королівським радником // Час. 1939. 28 Noiembrie. No 3184; Парлямент зійдеться // Час. 1939. 28 Noiembrie. No 3184; D. Gh. Tătărescu a fost însărcinat cu formarea guvernului // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 25 Noiembrie. No. 537. P. 1; Constituirea noului guvern // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 26 Noiembrie. No. 538. P. 16.*

⁵⁴⁸Programul noului guvern. Cuvântarea d-lui Gh. Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, rostită aseară la postul de radio // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 30 Noiembrie. No. 542. P. 1, 5.

⁵⁴⁹Consiliul de Miniștri // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 7 Decembrie. No. 549. P. 3.

⁵⁵⁰Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 76 // Monitorul Oficial. 1939. 13 Decembrie. Nr. 289. P. 7176.

⁵⁵¹Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 29, 32.

⁵⁵²Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 107.

⁵⁵³Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. File 29-31.

⁵⁵⁴Sesiunea comisiei europene a Dunării // Universul. 1940. 21 Februarie. Nr. 50. P. 10.

⁵⁵⁵Засоблювання Армії // Час. 1939. 13 грудня. № 3197; Ініціативний комітет для оборудовання армії в Чернівцях // Час. 1939. 14 грудня. № 3198.

⁵⁵⁶Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Acord de plăți între Guvernul Regal al României și Guvernul Republicii Slovace // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 222-223; *Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Aranjament comercial // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 223-224; Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Aranjament provizoriu comercial și de plăți // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 224-225; Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Ianuarie. Nr. 18. P. 236-239; Convențiune între Regatul României și Regatul Ungariei, privitoare la reglementarea traficului de cale ferată în peaj din România în România, trecând pe eritoriul ungar, și din Ungaria în Ungaria, trecând pe teritoriul român // Monitorul Oficial. 1940. 8 Februarie. Nr. 32. P. 527-539.*

⁵⁵⁷Важні рішення ради міністрів // Час. 1939. 14 грудня. № 3198.

⁵⁵⁸Преміер Татареску говорить до префектів // Час. 1939. 14 грудня. № 3198.

⁵⁵⁹Рада міністрів в Букарештах // Час. 1939. 15 грудня. № 3199.

⁵⁶⁰Важні заяви прем'єра Татареску // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200.

⁵⁶¹Ministerul agriculturii și domeniilor. Lege pentru valorificarea grâului // Monitorul Oficial. 1939. 30 Decembrie. Nr. 301. P. 7386-7393.

⁵⁶²Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 83-84; *Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 16. P. 199-202.*

⁵⁶³Șoldan C. Administrația în 1939. Constatări cu prilejul încheerii unui An // Universul. 1940. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 5.

⁵⁶⁴Vizita d-lui subsecretar de stat Gh. Vântu în Cernăuți // Universul. 1940. 21 Ianuarie. Nr. 19. P. 7; *Міністер Винту в Чернівцях // Час. 1940. 21 січня. Ч. 3226.*

⁵⁶⁵Simplificarea formalităților în administrație // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.

⁵⁶⁶Marea adunare gospodărească dela Cluj // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 3; *Ultime informații // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 11; Conferința ministerială – dela Chișinău // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 11; La Chișinău s'a ținut Sâmbătă a doua mare adunare gospodărească a guvernului // Universul. 1940. 30 Ianuarie. Nr. 28. P. 3.*

⁵⁶⁷Înghetul Dunării și interesele navigației // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 1.

⁵⁶⁸m. I. mat. Conferința administrativă la Brașov // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 4; *Vizita d-lui rezident regal al ținutului Dunărea de Jos la Reni // Universul. 1940. 25 Ianuarie. Nr. 23. P. 7; Consiliul de Miniștri de Vineri // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 1.*

⁵⁶⁹Ajutoare lunare pentru familiile muncitorilor și meseriașilor concentrați // Universul. 1940. 10 Februarie. Nr. 39. P. 7.

⁵⁷⁰Відзиви преси на промову Й. В. Короля Карла II // Час. 1940. 23 січня. Ч. 3227. С. 2; Presa străină despre sistemul de apărare a granițelor României // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 7.

⁵⁷¹Aniversarea Unirii // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 1; Te-Deum-ul dela Patriarhie // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 3-4.

⁵⁷²Arhivele Naționale ale României. Fond Frontului Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 136. File 69-72.

⁵⁷³Urmărirea publicațiilor clandestine // Universul. 1940. 22 Februarie. Nr. 51. P. 5.

⁵⁷⁴Нові розпорядки для військових смуг // Час. 1940. 16 березня. Ч. 3272. С. 2; Jurnalale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul sănătății și ocrotirilor sociale // Monitorul Oficial. 1940. 12 Ianuarie. Nr. 10. P. 113.

⁵⁷⁵Ministerul de finanțe // Monitorul oficial. 1940. 10 Februarie. Nr. 34. P. 562; Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 17 Februarie. Nr. 40. P. 666-667.

⁵⁷⁶Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 21 Februarie. Nr. 43. P. 754.

⁵⁷⁷Vion I. Dar mâine? // Universul. 1940. 15 Ianuarie. Nr. 13. P. 1, 2.

⁵⁷⁸Constituirea unui comitet cetățenească pentru sprijinirea operei de inzestrarea armatei // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 8; Sprijinirea operei de inzestrarea armatei // Universul. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 17. P. 5.

⁵⁷⁹Consiliul de Miniștri de Mercuri // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 1; Legea pentru numirile în funcțiunile publice. Declarațiile d-lui prim-ministru G. Tătărescu // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 7.

⁵⁸⁰Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 9; Imprumutul de înzestrare a dat rezultatul satisfăcătoare. S'a trecut de zece milioane lei // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 13.

⁵⁸¹Conferința administrativă dela ministerul de interne // Universul. 1940. 23 Februarie. Nr. 52. P. 3.

⁵⁸²Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 139 / 1940. Fila 1, 2, 8.

⁵⁸³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 92.

⁵⁸⁴Corpurile Legiuitoare: Răspunsul guvernului. Discursul d-lui Grigore Gafencu // Universul. 1940. 21 Martie. Nr. 79. P. 9.

⁵⁸⁵Промова Й. В. Короля в відповідь на відповідь Сенату на Тронну промову // Час. 1940. 29 березня. Ч. 3282. С. 2.

⁵⁸⁶Jurnalale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 14 Martie. Nr. 63. P. 1193; Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 108-109.

⁵⁸⁷Адміністративна конференція в чернівській префектурі // Час. 1940. 5 квітня. Ч. 3288. С. 2; Хліборобська офензива в краю // Час. 1940. 6 квітня. Ч. 3289. С. 2; Обовязково треба сіяти соняшник // Час. 1940. 6 квітня. Ч. 3289. С. 2.

⁵⁸⁸Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 5 Martie. Nr. 55. P. 1058.

⁵⁸⁹Decrete Regale. Ministerul Justiției // Monitorul Oficial. 1940. 30 Martie. Nr. 77. P. 1422-1426; Lege pentru evaluarea și perceperea veniturilor și pentru fixarea cheltuielilor Statului pe exercițiul 1940 / 41 // Monitorul Oficial. 1 Aprilie. Nr. 78. P. 1448-1454; Lege pentru unele măsuri financiare excepționale aplicabile în cursul exercițiului 1940 / 41 // Monitorul Oficial. 1940. 1 Aprilie. Nr. 78. P. 1491-1496.

⁵⁹⁰Convențiune între Regatul României și Regatul Italiei tinzând a evita dublele impuneri în materie de impozite directe // Monitorul Oficial. 1940. 2 Aprilie. Nr. 79. P. 1555-1562; Convențiune între România și Italia pentru asistența administrativă și judiciară în materie de impozite // Monitorul Oficial. 1940. 2 Aprilie. Nr. 79. P. 1563-1568; Ministerul de interne. Instrucțiuni pentru punerea în aplicare a Legii pentru ajutorarea familiilor nevoiașe ale concentrarilor // Monitorul Oficial. 1940. 4 Aprilie. Nr. 81. P. 1652-1654; Ministerul Justiției. Lege pentru ratificarea decretelor-legi ce au intervenit în timpul dela 20 Decembrie 1939 – data închiderii Corpurilor Legiuitoare – până la 7 Martie 1940 – data deschiderii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1940. 6 Aprilie. Nr. 83. P. 1715-1726; Jurnalale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul Internelor // Monitorul Oficial. 1940. 8 Aprilie. Nr. 84. P. 1735.

⁵⁹¹Нарада королівських резидентів у міністерстві внутрішних справ // Час. 1940. 21 квітня. Ч. 3302. С. 2; Нови заходи контролі чужинців у Ромунії // Час. 1940. 21 квітня. Ч. 3302. С. 2; Decrete Regale. Ministerul economiei naționale // Monitorul Oficial. 1940. 12 Aprilie. Nr. 88. P. 1794-1798; Ministerul Justiției. Lege pentru înființarea și organizarea Casei compozitorilor, pictorilor și sculptorilor // Monitorul Oficial. 1940. 15 Aprilie. Nr. 90. P. 1843-1851.

⁵⁹²Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar 360. F. 10.

⁵⁹³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 142, 145.

⁵⁹⁴Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 110-111; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 156-157.

⁵⁹⁵Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 166-167, 171-172, 174, 175.

⁵⁹⁶Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 18 Aprilie. Nr. 93. P. 1914; Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 19 Aprilie. Nr. 94. P. 1930.

⁵⁹⁷Ministerul Justiției. Lege asupra colonizărilor // Monitorul Oficial. 1940. 25 Aprilie. Nr. 98. P. 2048-2050; Ministerul agriculturii și domeniilor. Regulament pentru aplicarea legii asupra colonizărilor // Monitorul Oficial. 1940. 11 Iunie. Nr. 133. P. 2860-2868.

⁵⁹⁸Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 11 Mai. Nr. 108. P. 2249-2250; Зміна у правительстві // Час. 1940. 15 травня. Ч. 3317; Заява президента міністрів королів, радника Г. Татареску // Час. 1940. 15 травня. Ч. 3317.

⁵⁹⁹Турецька преса про Ромунію // Час. 1940. 19 травня. Ч. 3321; Італійська преса про укріплення в Ромунії // Час. 1940. 21 травня. Ч. 3322.

⁶⁰⁰Міністеріяльна нарада в Букарешті // Час. 1940. 21 травня. Ч. 3322. С. 2.

⁶⁰¹Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии... С. 112-114; Giurescu D. C. 1940. Cine poartă răspunderea? // Magazin istoric. 1998. Nr. 7. (376). P. 6; Демісія Грігоре Гафенко й новий міністер закордонних справ Іон Джіурту // Час. 1940. 5 червня. Ч. 3335; Convenție încheiată între Ministerul Agriculturii și Domeniilor și Societatea «D.F.H.G.» pentru exploatarea pădurilor Statului din Ocoalele Râșca, Pipirig și Tg. Neamț // Monitorul Oficial. 1940. 25 Aprilie. Nr. 98. P. 2058-2060.

⁶⁰²Нові префекти в сучасській області // Час. 1940. 29 травня. Ч. 3329.

⁶⁰³Двір Й. В. Короля Комунікат Ч. 25 // Час. 1940. 5 червня. Ч. 3335; Decrete Regale. Ministerul Internelor // Monitorul Oficial. 1940. 1 Iunie. Nr. 126. P. 2562.

⁶⁰⁴Управління платень урядовців – важне діло теперішнього уряду // Час. 1940. 16 червня. Ч. 3343; Заста новлення ромунської мореплавби // Час. 1940. 16 червня. Ч. 3343.

⁶⁰⁵Ministerul Regal al Afacerilor Străine. Acord de plăți între Guvernul Regal al României și Guvernul Regal al Bulgariei // Monitorul Oficial. 1940. 30 Mai. Nr. 124. P. 2503-2504; Acord de plăți între România și Grecia // Monitorul Oficial. 1940. 30 Mai. Nr. 124. P. 2504-2508; Decret-lege pentru ratificarea Convenției privind reglementarea comunicațiilor prin ferry-boat, între Regatul Bulgariei și Regatul României, prin punctele Rusciuk-Port și Giurgiu-Port și în sens invers, semnată la Varna la 20 Iulie 1937 // Monitorul Oficial. 1940. 31 Mai. Nr. 125. P. 2531-2538; Decret-Lege pentru ratificarea Suplimentului la Aranjamentul Veterinar româno-ungar din 12 August 1931, încheiat între România și Ungaria la București, la 22 Februarie 1940 // Monitorul Oficial. 1940. 12 Iunie. Nr. 134. P. 2895-2896; Decret-Lege pentru ratificarea Aranjamentului dintre România și Ungaria, privitor la reglementarea plutăritului pe Tisa, semnat la Sinaia, la 9 August 1939 // Monitorul Oficial. 1940. 12 Iunie. Nr. 134. P. 2896-2900.

⁶⁰⁶Рада міністрів в Чернівцях // Час. 1940. 23 червня. Ч. 3348; Нараду міністеріялну пересунуто // Час. 1940. 26 червня. Ч. 3350.

⁶⁰⁷Ромунська преса проти мадярських домагань // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.

⁶⁰⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 213.

⁶⁰⁹Ibidem. P. 215, 216-221; Scurtu I. Forțele politice din România și notele ultimative sovietice din 26 și 27 Iunie 1940 // Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură. Chișinău – București, 1994. Nr. 2. P. 22-24; Kronrat in București // Morgenblatt. Gazeta Dimineții. Cotidianul independent de informații (Cernăuți). 1940. 29 Iunie.

⁶¹⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 224-226, 229.

⁶¹¹Тătărescu Gh. Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Craiova: Scrisul Românesc, 1940. P. 12-14, 17- 21, 24-25.

⁶¹²Дембски С. Между Берлином и Москвой. Германно-советские отношения в 1939-1941 гг. / Пер. с польск. Ю. Чайникова, науч. ред. В. А. Невежина. Москва: Политическая энциклопедия, 2018. С. 384-389.

⁶¹³Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 229-236, 250, 251.

⁶¹⁴Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 139 / 1940. File 4, 11, 13, 14.

⁶¹⁵Тэйлор Л. Империалистическая война и положение рабочего класса в капиталистических странах // Коммунистический Интернационал. 1940. № 6. С. 35-36; Попеску А. Положение промышленных рабочих в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1940. № 8. С. 113-117.

⁶¹⁶Геркле Э. Империалистическая война и сельское хозяйство капиталистических стран // Коммунистический Интернационал. 1940. № 10-11. С. 76-77; Роше П. Вторая империалистическая война и крестьянство в капиталистических странах // Коммунистический Интернационал. 1940. № 7. С. 101. Giurescu D. C. 1940. Cine poartă răspunderea? // Magazin istoric. 1998. Nr. 7. (376). P. 7.

⁶¹⁷Giurescu D. C. 1940. Cine poartă răspunderea? // Magazin istoric. 1998. Nr. 7. (376). P. 7.

⁶¹⁸Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 237, 238, 240, 249.

⁶¹⁹Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 52-53.

⁶²⁰Там само. С. 54.

⁶²¹Там само. С. 55.

⁶²²Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 240-241, 247, 252, 260, 262, 264.

⁶²³Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 66-67; Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției, 2350. Dosar Nr. 139 / 1940. Fila 9.

⁶²⁴Lungu C. M., Negreanu I. A. România în jocul marilor puteri 1939-1940. Documente 1938-1941. București: Curtea Veche, 2000. P. 374.

⁶²⁵Lungu C. M., Negreanu I. A. România în jocul marilor puteri 1939-1940. Documente 1938-1941. București: Curtea Veche, 2000. P. 380-381; Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 278, 291-295.

⁶²⁶Lungu C. M., Negreanu I. A. România în jocul marilor puteri 1939-1940. Documente 1938-1941. București: Curtea Veche, 2000. P. 375, 379.

⁶²⁷Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 296.

⁶²⁸Ibidem. P. 297-299.

⁶²⁹Ibidem. P. 299-304; Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 63.

⁶³⁰Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Rauș; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. P. 304; Dan I. «Procesul» Mareșalului Ion Antonescu / Ediție revizuită și îmbunătățită. București: Editura Lucman, 2005. P. 137-142; Додуров Т. Йон Антунеску – проводник на германското влияние или национален герой // България и Балканите в сферата на Европейските влияния през XIX-XXI век. Велико Търново: ИВИС, 2012. С. 234.

ВИСНОВКИ

Розширення території Королівства Румунія стало процесом послідовної реалізації ідей дакоманізму на початку ХХ ст. Фактично першим кроком до розширення території стала II Балканська війна, в результаті якої не тільки приєднали Добруджу, але й створили умови для посилення на Балканах позицій Франції. У першій половині 1914 р., після зміни послів Російської та Австро-Угорської імперій, розгорнулася боротьба за вплив на Румунію, яка набула нового значення в умовах червневої кризи 1914 р. та першої половини I Світової війни. У виборі позиції Румунією на початку світової війни провідну роль все ж відіграли політики, тоді як король та принц-спадкоємець були близькими до ідеї підтримання німецько-австро-угорсько-румунського союзу. Причиною незгоди політиків стало ставлення уряду Угорського королівства до румунського населення, що дало змогу Росії впливати на Румунію обіцянкою передачі, в разі перемоги, їй Трансильванії.

Прийняття рішення про дотримання Румунією нейтралітету, фактично вичікувальної позиції, створило умови для розгортання в румунському суспільстві та в уряді боротьби за приєднання до успішнішого союзника. При цьому кращими і сильнішими були позиції антантофілів, хоча і вони слабшали під впливом подій на фронті. Одночасно в період нейтралітету обговорювалася лінія майбутнього кордону між Румунією та Росією та між Румунією і Сербією. Найбільшої гостроти переговори набули на 1916 р. Участь Румунії в бойових діях, її поразки та зовнішньополітичні події стали причиною обіцянки політичних та економічних реформ.

У період війни склалися умови для розширення території королівства. Так, приєднання Бессарабії відбулося на хвилі піднесення тут національного життя, коли участь у громадському житті брали представники різних верств суспільства. У просуванні до автономії було створено Сфатул Церій на чолі з І. К. Інкульцем та проголошено Молдавську Народну Республіку й утворено Раду директорів. З лютого 1918 р. в Бессарабії виникли умови для ведення переговорів щодо приєднання її до Румунії. Переговори велися представниками уряду Румунії та МНР і саме об'єднання відбулося під контролем представників уряду Румунії, чим фактично завершився перший етап, тоді як наприкінці листопада 1918 р. завершився другий етап оголошенням безумовного приєднання Бессарабії до Румунії.

Підготовка приєднання Буковини відбувалася завдяки участі румунської інтелігенції, однак помітну роль відіграло й застосування збройної сили. На завершальному етапі до участі в підготовці приєднання відбулося і залучення представників уряду. Небажання румунських політиків іти на компроміс із політичними представниками українців Буковини посилювало розкол у відносинах політичних представників двох національних груп та забезпечило союзництво Румунської національної ради з німцями та поляками краю. Вирішальним стало рішення Генерального конгресу Буковини, яке створило умови не тільки входженню Буковини до складу Румунії, але й подальшій діяльності за визнання її у складі країни Паризькою мирною конференцією.

Приєднання Трансильванії відбувалося за умов протистояння з угорцями, що змушувало застосовувати збройні сили. Помітну роль у підготовці подальшого злиття з королівством відігравала Румунська національна рада, яка організувала проведення Великого національного зібрання. Рішення зібрання в Алба-Юлії проголосило повну національну свободу для всіх національних груп Трансильванії, запровадження демократичного режиму, загального виборчого права. Головною проблемою залишалося збереження Трансильванії в межах нової Румунії та недопущення її повернення Угорщині.

Паризька мирна конференція виявилася ще одним засобом підтвердження нових кордонів Румунії, хоча нова країна сприймалася і як засіб для протистояння Болгарії. Певну роль у відстоюванні позиції країни відіграв голова делегації І. І. К. Бретіану, який однак зміг добитися участі Румунії в підписанні Версальського мирного договору. Конфлікт із союзниками в питанні про умови

договору з Австрією призвів не тільки до відставки з поста глави уряду, але й заміни голови румунської делегації, що додало певного символізму в підписання договору. Визнання кордонів Румунії відповідало і стратегії союзників, суть якої полягала в необхідності протистояння більшовицькій загрозі.

У повоєнному періоді політична система Румунії зазнала помітних змін, проте продовжувала діяти за принципом почергової зміни у владі двох політичних партій. Новим елементом стало застосування загального виборчого права, що привело до введення до парламенту в 1919 р. значно більшої, порівняно з довоєнним періодом, кількості депутатів та скорочення їх числа вже на виборах 1920 р. Остаточне впорядкування кількості виборчих округів, чисельності депутатів у демократичному періоді відбулося після запровадження виборчого закону 1926 р. Вирішення проблеми формування парламентської більшості до 1926 р. здійснювалося різними способами (зокрема, дотриманням принципу «вірності уряду»), тоді як з 1926 р. – шляхом отримання відповідної кількості голосів, достатньої для формування парламентської більшості (мажоритарна система). Зміна активності виборців відбувалася в напрямку зниження такої від 1920-х до 1930-х рр.

На тлі змін виборчої системи достатньо стабільною залишалася Націонал-ліберальна партія, яка намагалася добитися впровадження власної програми у сферах, що потребували обіцяних змін, зокрема в аграрній галузі. Однією з причин успішності НЛП можна вважати уникнення її представниками складних політичних моментів та вдалий підбір нових членів і союзників. Остаточне формування доктрини партії було завершено в 1922 р. з оприлюдненням її в лютому 1923 р. й розгортанням наступної реалізації. Сутність нової доктрини полягала в поєднанні принципів порядку, демократії, націоналізму, соціальної гармонії. Доктрина виводилася з національних інтересів країни, хоча в позиції помітними були партійні інтереси.

Завданням партії стала підтримка дій уряду І. І. К. Бретіану під час законодавчої уніфікації країни, особливо при обговоренні в парламенті положень нової конституції. Підтримка уряду висловлювалася також на рівні низових організацій. Законодавча уніфікація доповнювалася змінами в адміністративному устрої та виборчому законі. Фактично напередодні обговорення проекту конституції представники НЛП в уряді змінили спадкоємця престолу. Загалом у 1922-1926 рр. НЛП отримала певну перемогу також в економічній сфері, адже відбулася і централізація капіталу та зайняття ним провідного становища стосовно іноземного.

Падіння впливу НЛП стало результатом смерті Фердинанда I та голови партії І. І. К. Бретіану, що демонструвало залежність партії від одного з інститутів влади, монарха та від лідера партії. Перехід в опозицію супроводжувався веденням активної критики дій уряду при визнанні дійсним дії акта від 4 січня 1926 р. Оновлення організації мало наслідком прийняття нової програми. Події Реставрації та ставлення окремих членів партії до неї призвели до поділу всередині партії на «старих» і «молодих» лібералів з наступним поділом організацій та розколами. Однак бажання повернутися до влади та наближення парламентських виборів зумовило проведення заходів для зміцнення організації «старих» лібералів у 1933 р. та визначення дій на основі засадничих принципів програми партії. Також у партії намагалися дотриматися негласної традиції – поєднання однією особою посад голови партії та голови уряду.

Період урядування НЛП після загибелі очільника партії порушив усталений принцип та перетворив групу «молодих» лібералів у залежну від короля. Це продовжило збереження внутрішньопартійного конфлікту та здійснення заходів щодо зміцнення організації. Крило дисидентів, попри оголошені наміри злиття з партією, виробили і проводили власний курс, спрямований на пошуки підтримки з боку Німеччини.

Після фактичної поразки на парламентських виборах 1937 р. націонал-ліберали намагалися здійснити об'єднання партії, хоча на січень 1938 р. вона залишалася поділеною на три угруповання. Однак, оголошення урядом нових парламентських виборів зумовило дії НЛП в рамках підготовки до виборів. З переходом до авторитарного королівського режиму та розпуску політич-

них партій відбувся новий поділ на лояльних і нелояльних режиму. Із приходом до влади короля Мігая I колишні націонал-ліберали намагалися займати лояльну до уряду позицію.

Новим явищем у політичній системі повоєнної Румунії стали селянські партії, які, орієнтуючись на селянство, розгорнули свою діяльність у Бессарабії, на Буковині та в Реґаті. Подібну цереністам позицію зайняла Румунська національна партія у Трансильванії. Загалом провідною ідеєю стало створення «Селянської держави», досягнення якої мало реалізуватися через програму партії, в якій головну роль відігравали передача землі в селянське володіння й автономія громад, ведення робітничої політики та дотримання прав національних меншин. Цереністська партія від початку свого існування мала неоднорідний соціальний склад, а серед її членів були як представники великого землеволодіння, так і дрібної буржуазії та інтелектуальних професій.

Зміна позиції партії та визначення програми дій залежали від першого короткого досвіду участі в уряді, через що програма вимагала ставити в основу економіки сільське господарство із дрібним землевласником як головного виробника. Селянські кооперативи, що мали замінити поміщицьке господарство, планувалися як великі виробники. Держава мала виконати роль гаранта поліпшення становища селянства. Реалізацію програми в партії бачили можливою через прийняття нової конституції з гарантіями особистої свободи. Виступи партії на підтримку соціальних законів стали результатом включення до її складу представників лівих організацій та застосування в діяльності методів соціалістичної організації.

Близькою до позиції Цереністської партії виявилися програма, зокрема в аграрній, виборчій і адміністративній сферах, та плани Румунської національної партії, яка намагалася діяти в інтересах населення Ардялу, проте в силу обставин була поділена частково між Народною партією та НЛП. Регіональна за характером партія вжила заходів для перетворення в загальнодержавну, отримавши досвід урядової діяльності в межах нової країни та виступала за створення єдиної країни. Особливе ставлення до партії в державі пояснювалося ставленням до її лідера Ю. Маніу. Подібність позицій двох політичних організацій створила основу для систематичної співпраці з 1922 р., посилившись у період обговорення в парламенті проекту конституції. Злиття двох партій стало результатом тривалого організаційного процесу та відбулося в період проведення заходів уніфікації у країні. Провідна роль у новоствореній партії фактично належала представникам РНП.

Новостворена партія мала бути заснована на принципах підтримки конституційної монархії, солідарності продуктивних класів з селянством як основою держави, дотримання положень рішення 1918 р. в Алба-Юлії. Нова програма партії проголосила провідною складовою економіки сільське господарство, тоді як промисловість визнавалася допоміжною, що визначило загальний зміст програми. Новостворена партія отримала статут Цереністської партії з її демократичними засадами і централізмом. Головною ідеєю, що мала спрямувати діяльність нової партії, стала умова дотримання соціального миру як гарантія об'єднання нації. Розгорнути повноцінну діяльність НЦП спромоглася в умовах послаблення позиції НЛП після смерті її лідера. Переломним моментом у діяльності стало травневе народне зібрання в Алба-Юлії, яке поглибило наміри партії боротися за владу.

В опозиційний період діяльності Румунська національна партія та Цереністська партія зазнали поразки в намаганні провести бажаний для себе варіант нової конституції країни та перевели діяльність у площину пропагандистської роботи й інтенсивної критики урядових дій. До пропагандистської діяльності долучилася участь у виборах до Аграрних палат, які створили основу для наступної участі в парламентських виборах 1926 р. на основі міжпартійної угоди. Ослаблення позицій НЛП призвело до активізації дій НЦП проти націонал-лібералів, які здійснювалися в умовах існування протиріч всередині партії. Дії НЦП викликали і прихильність та наступне приєднання до неї партій національних меншин.

Боротьба за закріплення у владі через парламентські вибори здійснювалася у виборчому союзі з партіями національних меншин та соціал-демократів, який виявився технічним. Перебування у владі супроводжувалося створенням «Селянських (зелених) гвардій» як загонів для захисту партії. При цьому період перебування у владі не створив умов для уніфікації партії, а

навпаки, викликав розриви з партією окремих осіб. Внутрішньопартійні суперечки намагалися розв'язувати і за участі партійних лідерів, що загалом вело до поглиблення внутрішньої кризи. Діяльність урядів націонал-цереністів та самої партії стала причиною відмови короля в наступному періоді від по-слуг НЦП. Поглиблення розриву голови партії з королем відбувалось як у добу королівського авто-ритарного режиму, так і під час загрози подальших територіальних втрат у липні – серпні 1940 р.

У межах традиційної політичної системи в міжвоєнний період діяли буржуазні партії центру, які або модернізувалися, або припиняли свою діяльність, особливо після втрати лідера партії. Модернізація консервативних сил у Румунії відбувалася вже в 1918 р., коли консервативні партії виступили з підтримкою демократичних реформ у країні, оновлювали під них свої програми. У першу чергу близькими до підтримки аграрної реформи виявилися представники Консервативно-прогресистської партії. З підтримкою аграрної та виборчої реформ виступили члени Консервативно-демократичної партії. Остання після смерті лідера Таке Іонеску припинила існування в результаті злиття з Румунською національною партією. Спроба відновити консервативну політичну організацію була зроблена Ґ. Філіпеску, хоча і виявилася невдалою.

Модернізація консервативних політичних організацій мала результатом створення партій, які свою діяльність засновували на підтримці селянства чи вирішенні аграрних проблем. Таким чином були засновані Аграрна ліга К. Гарофліда, Аграрна партія К. Арджетоаяну. Проте результативнішими у плані чисельності та тривалості діяльності виявилися дії засновників Народної партії. Вона стала спробою консерваторів зберегти позиції в політичному житті Румунії в умовах змін. Партія вибрала для себе діяльність під гаслом «Праця, чесність, законність» та реалізовувала його завдяки імені генерала А. Авереску. Фактично провідним завданням партії стало підтримання соціального примирення у країні. На виконання завдання партія регулярно брала участь у парламентських виборах, як і кілька разів формувала уряди. Внутрішній конфлікт та особисте протисто-яння лідерів організації призвели до розколу й утворення самостійної Націонал-аграрної партії під керівництвом О. Гоґи. Голова Народної партії А. Авереску у другій половині 1930-х рр. зайняв позицію, прихильну до можливості встановлення у країні диктатури.

Серед невеликих політичних організацій, фактично партій кадрового типу, перебувала Націоналістично-демократична партія Н. Йорґи, програма якої спрямовувалася на створення нової країни та подальше збереження Румунії в кордонах після 1918 р. Пошуки союзників у результаті привели до злиття НДП з РНП, створення Націоналістичної партії народу як опозиційної уряду націонал-лібералів. Сам Н. Йорґа залишався особою, з якою консультувалися при прийнятті важливих державних рішень. Помітну роль як радник Н. Йорґа відігравав у період правління Кароля II. Попри спроби декларувати себе як праворадикальну партію, Н. Йорґа використовував партію для протистояння ґардистам у 30-х рр. XX ст. У політичній позиції Н. Йорґи переважала ідея зверхності інтересів держави над інтересами партій, що особливо проявилось в період діяльності уряду НХП та королівського авторитарного режиму. Загалом діяльність буржуазних партій корелювала-ся відповідно до активності як праворадикалів, так і лівих, із проведенням модернізації програм і доктрин з метою досягнення необхідного результату.

Політичні партії лівого спрямування з'явилися в Румунії до Першої світової війни, але в повоєнних умовах отримали кращі можливості для розгортання діяльності. Підсилення діяльності соціалістів було результатом включення в рух нових організацій, одночасно послаблення діяльності соціалістів у Румунії відбувалося в результаті різниці позицій соціалістів Реґату, де превалювала ідея соціалізму та соціалістів Ардялу і Банату з переважаючою національною ідеєю. Іншою складністю соціалістичного руху кінця 1910-х – початку 1920-х рр. стали дії максималістів, які намагалися визначити політичні засади діяльності та приєднання до нового міжнародного центру. Суперечністю в діяльності було і протистояння позицій соціалістів Реґату з ідеєю децен-тралізації та соціалістів Ардялу з їх уніфікацією партійних і профспілкових організацій.

У програмі соціалістів Румунії провідним залишалося завдання встановлення диктатури пролетаріату, переведення у спільну власність землі, підприємств, знарядь праці. Зважаючи на цю мету, послідовною була діяльність зі створення єдиної уніфікованої партійної системи в 1919-1920 рр. для використання легальних методів боротьби. Хоча єдиним засобом звільнення робітників від експлуатації визнавали класову боротьбу, все ж у результаті компромісного рішення вважали можливим реформувати капіталістичне суспільство.

Розкол у соціалістичному русі Румунії відбувся в результаті позиції під час загального страйку жовтня 1920 р. та був пов'язаний з визначенням позиції частини соціалістів щодо приєднання до III Інтернаціоналу. Першим результатом розколу став поділ соціалістів-депутатів на два парламентські клуби в лютому 1921 р. Оформлення розколу здійснили під час проведення в Бухаресті 8 травня 1921 р. установчого конгресу Соціалістично-комуністичної партії Румунії. Збереження власної організації соціалісти здійснили при оформленні в червні 1921 р. Федерації соціалістичних партій Румунії. Новостворена організація зберегла автономію в діяльності своїх складових, визнавала революцію в Румунії як комплексний і тривалий процес з формами, що мали змінюватися залежно від ситуації.

Соціалісти Румунії дотримувалися старих довоєнних принципів зв'язку з міжнародним соціалістичним центром, яким у кінцевому результаті для ФСПР став II½ Інтернаціонал, пізніше Соціалістичний робітничий Інтернаціонал.

Серед організаційних заходів важливим з 1926 р. стало створення єдиного профспілкового центру з перенесенням його до столиці. Ці заходи не знайшли остаточного вирішення до початку 1930-х рр. Швидше було проведено реорганізацію ФСПР у СДПР в 1927 р., хоча вказаний процес супроводжувався утворенням ряду окремих соціалістичних організацій. Загалом їх роздробленість у 1930-х рр. суттєво ослабить та призведе до постійного зниження чисельності цих організацій.

Традиційною в діяльності соціалістів залишалася їх участь у роботі парламенту, хоча відомі і провальні для соціалістів вибори, як це було в 1922 р. У листопаді 1928 р. соціал-демократи взяли участь у виборах спільно з націонал-цереїністами, продовживши підтримку уряду НЦП в подальшому. Виступи соціалістів у парламенті стосувалися здебільшого соціальних питань, проте на парламентські вибори 1937 р. соціалісти були надзвичайно роз'єднаними організаційно. У період діяльності уряду О. Гоґи соціалісти безпідставно розраховували на відновлення демократичного режиму.

У сфері профспілкової діяльності соціалісти вважали можливим вести боротьбу за права робітників традиційним способом. Організаційна діяльність у профспілках спрямовувалася на уніфікацію профспілкового руху в межах країни, чого не вдалося добитися в демократичному періоді. Профспілка залишалася в центрі уваги і комуністів, що також не сприяло створенню єдиної організації.

Комуністичний рух у Румунії виник та розвивався під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Вплив останніх виявився помітним у завершальному періоді війни. Важливим тут було поширення більшовицьких ідей, а згодом і вплив РКП(б) та III Інтернаціоналу. Доволі активним було розповсюдження комуністичних організацій у Бессарабії, що трактувалося як процес «більшовизації». Проблемою залишалася співпраця бессарабської організації з комуністами Румунії. Певний час співпрацювала з КП(б)У Комуністична партія Буковини. Загалом існування розрізнених комуністичних організацій вело до потреби їх об'єднання в єдину організацію, що вдалося здійснити у травні 1921 р. на установчому конгресі та завершити на II конгресі.

Впродовж 1920-х рр. у комуністичній партії проводилися організаційні заходи, що виводили КПР на рівень вимог, які ставилися до організацій III Інтернаціоналом. Однак тоді існувало протистояння в керівництві з питань організації роботи партії. Діяльність КПР обмежувалася діями уряду, який заборонив у 1924 р. її як легальну організацію. Заборона змусила діяти згідно з рекомендаціями через створення легальних організацій та поєднанням «повсякденної боротьби» із «загальною революційною боротьбою». Останнє стало підставою для участі в антивоєнній боро-

тьбі, антифашистській діяльності. Використання національного питання в революційній діяльності стало причиною створення легальних прокомуністичних організацій у ряді регіонів.

Упродовж 1920-х – на початку 1930-х рр. КГР залишалася внаслідок переслідування з боку уряду напівмасовою партією, заснованою на виробничому принципі, що змусило приймати рішення про перетворення її на масову партію, усунення фракційної боротьби. Досягнення єдності партії бачили в реорганізації її керівництва. Початок 1930-х рр. вважали сприятливим для розгортання діяльності на тлі посилення класової боротьби, викликаного економічною кризою. Цей період поглибив розрив між комуністами та соціалістами. Особливої ваги набуло в цей час національне питання.

Друга половина 1930-х рр. для КГР проходила під знаком боротьби проти фашизму та створення Єдиного антифашистського фронту. Елементом пропаганди стала теза про загрозу поділу Румунії, яку, за твердженням комуністів, створювала Німеччина.

Відповідне місце в діяльності КГР зайняла підготовка молодих кадрів, яка визначила і допомогу з боку КІМ. Діяльність Комуністичної спілки молоді загалом повторювала завдання, які виконувалися КГР. Будучи проголошеною автономною організацією, СКМР перебував у повному підпорядкуванні КГР. Профспілкова організація створювалася КГР за галузевим принципом та використовувалася у протистоянні з соціалістами за членів профспілки, що відбулося після створення Унітарних профспілок. Контроль за ситуацією в середовищі робітників послабився після ліквідації профспілок у період королівського авторитарного режиму, хоча владі і не вдалося досягти соці-ального миру.

Одним із помітних противників як буржуазних, так і соціальних партій стали представники праворадикального руху, які розгорнули свою діяльність у повоєнний час. Причиною появи руху стало поширення палінгенетичних візій у середовищі румунської інтелігенції, що стосувалися відродження нації шляхом звільнення й об'єднання всіх румунів та доповнювалися культом святих і героїв. На початку ХХ ст. ідея відродження поєдналася з ідеєю створення нової євангелічної людини, що привело до поєднання релігії, націоналізму і монархізму в ідеології та діяльності.

Ідеологічні засади поєдналися з політичною ситуацією в Румунії після війни, коли історичне минуле створило засади для протидії революційним процесам, які вважали привнесеними ззовні та підтримуваними у країні саме євреями. Фактичним центром антисемітського руху стали Ясси, де рух формувався як у результаті пропагандистського впливу А. К. Кузи, так і діяльності ряду організацій. Вирішальним фактором у створенні провідної праворадикальної організації стали студентські виступи грудня 1922 р. – лютого 1923 р., що відбулися під гаслом запровадження «*numerus clausus*».

Утворення першої антисемітської організації відбувалося під гаслами відмови від традиційної партійної форми, попри наміри діяти в умовах парламентського режиму. Учасниками заснування нової політичної формації стали представники Молдови, Бессарабії та Буковини, що дало змогу встановлювати мережу повітових організацій Ліги націонал-християнського захисту на цих територіях у першу чергу. Формування структури відбувалося в 1923-1925 рр., що дозволило виробити загальну схему організації. Розвиток діяльності нової політичної організації супроводжувався низкою гучних політичних справ, до яких причетними виявилися фактичні організатори ЛНХЗ. Різниця в поглядах уже на початковому етапі діяльності ЛНХЗ призвела до розколів та кризи в керівництві. Проте розв'язання кризи перетворило А. К. Кузу на визнаного лідера організації, а сформована ним ідеологія (кузизм) стала основою її діяльності.

Діяльність ЛНХЗ велася в кількох площинах. Так, у площині зовнішньої політики провідним вважали орієнтацію на Німеччину, особливо після приходу до влади нацистів та підтримання співпраці з німецькими товариствами всередині країни. У внутрішньополітичній діяльності використовувалися гасла усунення євреїв з економічного та політичного життя, велася пропагандистська діяльність щодо потреби поліпшення умов існування, спрямовувалися

зусилля на отримання місць у парламенті. Потреба у збільшенні числа виборців стала причиною злиття з Націонал-аграрною партією та трансформації в Націонал-християнську партію. Збереження антисемітської складової в діяльності нової партії визначало збереження програми ЛНХЗ для дії. Попри заходи з уніфікації організації в 1935-1936 рр., НХП залишалася розділеною за колишньою належністю членів до старих політичних організацій, ЛНХЗ і НАП.

Приведення НХП до влади та 44-денний період її правління стали результатом волі короля, попри найвищий за всі роки виборчий успіх, хоча й недостатній для визнання партією влади. Спроба реалізувати власну програму в урядовій політиці лише призвела до хаосу у країні та забезпечила умови зміни влади і системи управління. Відмова короля від використання багатопартійної системи, існування конкурентів та смерть голови партії усунули її представників від активної участі в політичному житті.

Поява конкурентної з ЛНХЗ організації стала результатом існування всередині Ліги групи осіб, ідеологічно сформованих як противники більшовизму та прихильники націоналізму. Провідне місце в діяльності організації зайняли релігія з визнанням відродження через жертву, віра в месіанізм учасників організації, потреба збереження національної економіки. Помітне місце в ідеології зайняли також містичні ідеї та культ предків і героїв. Вирішення проблем бачилося у створенні нової людини та здійсненні Легіонерської революції.

Організаційна структура Легіону була розроблена К. З. Кодряну та перевірена частково на ЛНХЗ, відповідала елітарному характеру організації. Чисельне її зростання та розширення сфери діяльності вело до вдосконалення організаційної структури загалом та запровадження нових складових. Засобом внутрішнього згуртування стали трудові табори, які одночасно несли і виховне навантаження.

У діяльності Легіонерського руху виділено складові, що відповідали як за розвиток і вдосконалення ідеології руху, так і здійснення практичних заходів, якими стали терористичні дії проти противників, представників влади. Діяльність у межах парламентської системи зумовила участь у парламентських виборах та роботі парламенту з 1931 р. Попри це, провела агітація проти існуючої системи як такої, в якій відсутня демократія. Результатом пропагандистської та організації діяльності було зростання чисельності організації, особливо у другій половині 1930-х рр., отримання можливості видавати газети, вести усну агітацію. Дії в межах парламентської системи змусли трансформувати організацію, що представляла Легіонерський рух, у партію «Все для країни».

Помітний виборчий успіх, який однак не давав права на формування більшості в парламенті, стався у грудні 1937 р., після якого ґардисти вимушено погодилися із приходом до влади О. Гоґі. У період королівського авторитарного режиму Легіонерський рух залишався загрозою для короля Кароля II, що стало причиною судового переслідування та засуду К. З. Кодряну. Втручання канцлера III Рейху у вирішення долі капітана стало причиною ліквідації лідера, спільно з іншими відомими діячами Легіонерського руху, що однак не призвело до негайного розпаду руху. Новий розвиток Легіонерський рух отримав завдяки діяльності Г. Сіма, який своїми діями намагався змінити характер створеної за волею короля нової політичної організації.

Дії короля Кароля II в 1930-х рр. спрямовувалися на обмеження діяльності потенційних претендентів на владу у країні, через що ліквідація парламентської системи ставала засобом протидії приходу до влади К. З. Кодряну. Скасування конституційного режиму в Румунії відбулося без створення нової системи. Впродовж тривалого часу формувалася нова політична система, яка відповідала однопартійній з повною довірою народу, як головною вимогою існування нового режиму.

Провідну роль у формуванні Фронту національного відродження відігравав А. Келінеску, який пропагував цю організацію як символ єдності всіх румунів у складні часи. Єдність народу Румунії А. Келінеску бачив також і в підтриманні країни й уряду національними меншинами. Нова політична організація мала діяти на засадах національної ідеї та солідарності громадян, як і розвитку духов-

ного життя, родини. Єдність мали продемонструвати представники колишніх політичних партій, яких король бажав, але вагався бачити у складі нової політичної сили. Загалом створення ФНВ демонструвало збереження максимально великої кількості старих політиків у владі.

Створення нової політичної організації здійснювалося у формі політичного руху, що відтворювало як спосіб формування кузистської та ґардистської організацій, так і фашистської партії в Італії. Хоча партія діяла на колегіальних принципах управління, вона мала головою короля, який і керував процесом призначення на перші посади в організації. Створення партії з мережею низових організацій повторювало структуру Націонал-соціалістської робітничої партії Німеччини, тому партія була копією в територіальному та структурному сенсі. Відмінністю від неї була участь на різних рівнях представників колишніх політичних партій та рухів, що робило ФНВ ближчим до квазіфашистської, ніж фашистської організації. Теза про притаманність румунському народу монархізму використовувалась для пропагування «месіанізму монарха» як виразника загальних інтересів держави та рятівника нації.

Однопартійна система була створена в Румунії для дублювання та тіснішої співпраці з місцевими органами влади. Співпраця організовувалася через Національні гвардії ФНВ, діяльність яких чітко регламентувалася, що вело до її бюрократизації. Додатком партії з виховними функціями стала організація «Muncă și Voie bună», яка виступала як пропагандист культури в робітничому середовищі. Виховні функції та підготовку до наступної участі в діяльності ФНВ виконував Національний студентський фронт для молоді, що навчалася у вишах, та «Straja Țăriei» для шкільної молоді. Проте штучний характер організації проявився у зв'язку з іменем короля, що викликало припинення її діяльності після зречення Кароля II.

Політична система міжвоєнної Румунії включала інститут королівської влади, функціонування якого регламентувалося конституцією. Зміни у країні та становищі короля визначали відповідні зміни в конституції. Одночасно помітну роль у діях короля мала займати реалізація національного ідеалу, яким у роки Першої світової війни стало об'єднання всіх румунів. В умовах поразок та втрати контролю над значною частиною території країни збереження династії було забезпечене завдяки приєднанню Бессарабії. Однак представники германофільських кіл намагалися добитися усунення представників династії чи осіб, які користувалися довірою короля. Особа короля виступила символом зв'язку Румунії з союзниками. Антимонархічні настрої стали причиною виступів робітників столиці після повернення до неї королівської родини, що наклало відбиток на діяльність представників лівих політичних організацій і ставлення до династії. Необхідність збереження династії у владі змусила усувати наслідки морганатичного шлюбу принца Кароля.

Особа короля була і символом єднання всередині країни, у зв'язку з чим відбувалися візити у приєднані регіони, з відвідуванням історичних місць. Особа короля завдяки цьому сприймалася як арбітр, що вирішує долю країни, її єднання. Король та члени королівської родини виступали символом активної участі в культурному розвитку країни, що дозволяло королю, королеві, принцу чи принцесі підтримувати діяльність культурних або наукових асоціацій, громадських організацій. Такі дії пов'язувалися із представницькими функціями королівської родини. З королівською родиною пов'язали і культ Мігая Вітязу, що вилилося як у вшанування пам'яті, так і надання імені принцу-спадкоємцю, як дотримання певного символізму, оскільки він був першим принцом, який народився в об'єднаній країні. Така ситуація не дала можливості уникнути конфлікту в королівській родині, але в результаті позбавлення принца-спадкоємця Кароля права на успадкування престолу зберегла за династією престол та продовжила її існування в межах конституційних прав і обов'язків.

Період першого правління короля Мігая I при участі Високої Реґенції і збереженні шанобливого ставлення до малолітнього короля все ж применшувало вагу і значущість королівської влади. У країні створювалися умови, коли окремі політичні кола вважали республіку кращою формою держави, кращою альтернативою конституційній монархії. В умовах діяльності Високої Реґенції створювалася ситуація, коли навколо монарха зосереджувалася значно більша кількість осіб, що

впливали на систему управління. Відповідну роль стали відігравати і представники політичних партій, які тепер не залежали від волі монарха чи членів Високої Реґенції.

Прихід до влади короля Кароля II відбувся в рамках реставрації його прав на успадкування престолу з наступним усуненням із престолу короля Міґая I і переведенням його в ранг спадкоємця з титулом «Великий воевода Алба-Юлії». Така ситуація, що скасовувала рішення НЛП, якого мали намір дотримуватися, стала причиною пізнішої фрагментації Націонал-ліберальної партії. Тривале перебування на вигнанні та розгорнутий карлістський рух створили умови для згуртування навколо Кароля групи осіб, які в подальшому склали основу камарильї, де провідну роль відіграла Е. Лупеску. Коло радників у період правління короля Кароля II не залишалося сталим і змінювалося, в тому числі залежно від потреб короля.

Король Кароль II продовжив традицію конституційного монарха щодо співпраці з лідерами політичних партій, шукаючи кращі умови вирішення завдань управління країною. Такі питання король розв'язував традиційним способом: приведення до влади представника партії, що мала вирішувати завдання управління країною та користувалася особистою довірою короля. Особливу увагу короля привертала проект позапартійного уряду, що фактично став причиною функціонування уряду Н. Йорґи, яке виявилось провальним в умовах економічної кризи. В умовах партійно-парламентської системи королю довелося грати на протиріччях, що проявлялися всередині політичних партій, та добиватися потрібних для себе рішень.

Добитися повноцінного впливу на уряд король зумів у період керівництва урядом Ґ. Тетереску, що дозволило прийняти рішення про призначення уряду, який виконав роль перехідного до позапартійного уряду в 1938 р. Неможливість контролювати діяльність політичних партій стала причиною їх заборони королем та створення після тривалого проміжку часу єдиної офіційної політичної організації з числа колишніх лідерів політичних партій. Членство в єдиній політичній організації стало гарантією участі в управлінні на різних рівнях влади, тоді як король ставав фактичним главою політичної партії. Якщо в більшості випадків був компроміс короля з лідерами політичних партій, то такого компромісу не відбулося з комуністами та Легіонерським рухом. Перебрання королем Каролем II на себе всієї відповідальності за ситуацію у країні та підпорядкування собі уряду й парламенту не дозволило вирішити головне завдання – збереження цілісності країни та призвело до зречення короля і чергової заміни політичної системи.

Залежним від короля та парламенту був інститут уряду в Румунському королівстві. Уряди формувалися лідерами партій, які призначалися королем з огляду на можливість здобуття ними перемоги на парламентських виборах. Завданням уряду, особливо в умовах поразок на фронті, залишався захист національних інтересів країни, захист незалежності. Зокрема, приведення до влади германофілів послужило не тільки укладенню мирної угоди з Центральними державами, але й збереженню незалежності. Останнє підтверджувало різні погляди на долю Румунії в Німеччині й Австро-Угорщині. Зміна уряду германофілів у час поразки Центральних держав продемонструвала волю керівних кіл країни повернутися до табору Антанти.

Наприкінці війни в період формування нових кордонів Румунії уряд виконував завдання з реалізації аграрної та виборчої реформ у країні, хоча деякими поспішними діями створив дещо несприятливу для себе ситуацію в аграрній сфері. Реалізація загального виборчого права спричинила потребу узгоджувати число депутатів та сенаторів з новими нормами представництва, що вело до перегляду кількості виборчих округів. Урядом організувалася діяльність адміністративного, економічного та фінансового характеру в нових провінціях з опорою на місцеву політичну румунську еліту з корегуванням складу місцевих органів за потребою. Взаємодія службовців з нових провінцій та центрального уряду особливо посилилася із квітня 1920 р. Не зовсім вдалим виявилися спроби формувати уряд із представників приєднаних провінцій. Натомість уряд забезпечив визнання результатів об'єднання на міжнародному рівні.

Послідовною стала діяльність уряду НЛП в 1922-1926 рр., спрямована на здійснення уніфікації країни, оскільки він був першим урядом після війни, що діяв упродовж повного мандата

та зумів підтвердити завдяки організації коронування Фердинанда в Алба-Юлії єдність країни. Наступний крок уряду лежав у сфері уніфікації законодавства, де головним стало прийняття нової конституції з доповненням законами, ініційованими урядом та заснованими на положеннях доктрини НЛП, що стосувалися фінансової й адміністративної сфер, використання корисних копалин, освітньої галузі. Урядом продовжено проведення аграрної реформи, яка змінила склад дрібних та середніх зем-левласників, хоча й ускладнила фінансові стосунки в аграрній сфері. Завершальні дії голови уряду в цій каденції пов'язані зі зміною спадкоємця престолу та прийняттям виборчої реформи.

Короткочасна діяльність уряду А. Авереску гарантувала тимчасову відсутність при владі І. І. К. Бретіану, однак потреба зберегти обраний у 1926 р. курс у внутрішній політиці для його забезпечення потребував повернення у владу Бретіану. Іншою причиною термінового створення чергового уряду І. І. К. Бретіану став фізичний стан короля, оскільки останній мав затвердити законність створення уряду. Перший рік діяльності Високої Реґенції та смерть І. І. К. Бретіану призвели до послаблення позицій уряду НЛП з наступною його відставкою. Системна діяльність уряду, спрямована на зміцнення фінансового становища країни, не забезпечила подальше його існування, оскільки створена урядова криза була використана для заміни уряду. Заміна уряду супроводжувалася змінами в адміністративних органах та пропагуванням повернення до демократичного правління. Діяльність уряду спрямовувалася на проведення реформ у ряді державних інституцій. В умовах економічної кризи урядова діяльність супроводжувалася змінами голови та складу урядів. З червня 1930 р., після Реставрації, забезпеченої фактично урядом націонал-цереністів, участь короля та його стосунки з політичними партіями стали визначальним фактором у формуванні урядів. Складністю для дій уряду було вирішення питань соціального характеру, оскільки в умовах економічної кризи йому доводилося врегульовувати питання виплат заробтніх плат і пенсій. Вирішення ряду питань фінансового характеру здійснювалося урядом на основі доктрини націонал-цереністів про допуск іноземного капіталу у країну та його рівні можливості з румунським. Формування урядів відбувалося із забезпеченням довіри до його дій з боку політичних та фінансових кіл Франції, Великої Британії, Швейцарії. Напередодні чергових парламентських виборів у 1933 р. уряд узяв на себе зобов'язання відновити бюджетну рівновагу та врегулювати питання боргів при відсутності виплат за репараціями. Критичні ситуації у внутрішньополітичній діяльності уряду спричиняли виступи робітників у Лупень у 1929 р. та у Гривіці в 1933 р., оскільки конфлікти розв'язувалися із застосуванням сили.

Призначений королем уряд на чолі з І. Ґ. Дука та парламентські вибори забезпечили утримання влади за НЛП наприкінці 1933 р. Уряд створив умови недопущення участі у виборах представників Легіонерського руху, однак наступне за перемогою вбивство голови уряду порушило усталену традицію призначення главою уряду глави політичної партії. Вибір нового глави уряду відповідав інтересам короля мати цілком керованого прем'єр-міністра, яким став Ґ. Тетереску. Цим урядом вживалися заходи, що мали регулювати фінансову ситуацію у країні, поліпшувати торгові стосунки з іншими країнами Європи. Послідовним був курс уряду на забезпечення роз-витку транспортної системи, зокрема тієї частини, що обслуговувала загальноєвропейські торгові потреби. Складним залишалося питання забезпечення армії озброєнням та спорядженням, що особливо проявилось наприкінці 1930-х рр. в умовах розгортання Другої світової війни в Європі. Зовнішньополітична діяльність уряду спрямовувалася на збереження зв'язків із союзниками та пошук нових, ширших можливостей у відносинах з Німеччиною. Невдача уряду на парламент-ських виборах 1937 р. визначила його відставку та перехід до нової внутрішньої політики у країні.

Помітну роль у зміні внутрішньої політики відіграло 44-денне правління уряду НХП під керівництвом О. Гоґи, яким за цей проміжок часу створено ряд економічних і політичних труднощів у країні, попри збереження ключових підприємств у руках колишніх членів НЦП. Встановлення королівського авторитарного режиму призвело до створення підконтрольного королю уряду, де помітну роль відігравали довірені особи, якими були партіарх Мірон Крістя та міністр внутрішніх справ, пізніше голова уряду А. Келінеску. На рівні урядової діяльності залишалося створення

єдиної політичної партії для країни. Загибель А. Келінеску продемонструвала незавершеність процесу формування нової політичної системи у країні та помітну декларативність намірів.

У діяльності уряду декларувалися наміри поліпшувати соціальні стосунки, умови існування найманих працівників, підтримання соціального миру шляхом усунення з політичного життя колишніх політичних партій. Уряди 1939-1940 рр. продемонстрували повну залежність у своїй діяльності від короля та його довірених осіб. Втрата підтримки західних союзників та територіальні втрати країни стали головною причиною неможливості продовження діяльності уряду та заміни його урядом з осіб «нескомпрометованих» союзними відносинами з Великою Британією та Францією і переходу країни до союзу з державами Вісі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

I. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ)

Декларация Верховного Краевого Совета Молдавской Республики Сфатул Цэрий // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Министерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 1, 4, 6.

Декларация Сфатул Цэрий Молдавской Народной Республики // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Министерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 4.

Краткая записка по Бессарабскому вопросу // ЦДАВОУ. Ф. 2592. Министерство закордонних справ УНР. Оп. 1. Спр. 123. Листування дипломатичного відділу по питанням про Бессарабію. Арк. 6-11.

ЦДАВОУ. Ф. 3696. Народне міністерство справ закордонних. Оп. 2. Спр. 308. Листування з дипломатичною місією УНР в Румунії про взаємовідносини місії та уряду Румунії з представниками чужих держав, про організації військових секцій при місії та доповіді голови місії Мацієвича про міжнародне становище на Україні та діяльність місії за кордоном. 5 грудня 1919 – 30 грудня 1921 р. 175 арк.

ЦДАВОУ. Ф. 3696. Народне міністерство справ закордонних. Оп. 2. Спр. 525. Листування з послом УНР в Румунії про видачу віз на в'їзд до Румунії українським емігрантам. 23 квітня 1921 – 28 грудня 1921 р. 59 арк.

Державний архів Чернівецької області (м. Чернівці)

Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 1. Декреты-законы о захвате Буковины румынскими оккупационными войсками и ее временном управлении. 12 декабря 1918 г. – 31 декабря 1919 г. 12 арк.

Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 2. Протоколы заседаний румынского националистического совета на Буковине. 27 октября 1918 г. – 12 ноября 1918 г. 10 арк.

Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 3. Протокол заседания генерального конгресса на Буковине, созванного Румынским национальным советом. 28 ноября 1918 г. – 28 ноября 1918 г. 1 арк.

Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 31. Сообщение министру Буковины в гор. Бухаресте, министру Бессарабии и председателю национальной партии в гор. Сибиу Маниу Июлиу о создании на Буковине «демократической партии – Униря». 15 сентября 1919 г. – 15 сентября 1919 г. 9 арк.

Ф. 6. Президіальне бюро міністра-делегата Буковини, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 50. Докладная записка председателю Совета министров Румынии о возбуждении перед Версальской мирной конференцией ходатайства о проведении плебисцита на Буковине Коко Василько и Штраухер. 28 июня 1919 г. – 28 июня 1919 г. 1 арк.

Ф. 13. Другий міністерський директорат, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 11. Рапорты окружного инспектора полиции и 2-го инспектората жандармерии в г. Черновцы о деятельности политических организаций и происшествиях в городах и коммунах. 1930 г. – 1930 г. 178 арк.

Ф. 13. Другий міністерський директорат, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 15. Информационные бюллетени окружного инспектора полиции о событиях, происшедших на территории уездов Буковины. 1930-1930 г. 248 арк.

Ф. 13. Другий міністерський директорат, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 35. Докладные записки префектов уездов об административном, экономическом, финансовом и культурном состоянии уездов за 1930 г. 1930-1931 гг. 170 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 13830. Цирюляры Черновицкого областного инспектората полиции и 8 пехотной дивизии о принятии мер по предотвращению коммунистических демонстраций, манифестаций и забастовок в годовщину расстрела румынских рабочих в г. Бухарест 13/XII.1918 г. и по случаю празднования Октябрьской революции. 1931-1931 г. 3 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 13833. Рапорты претур Черновицкого уезда об обнаружении коммунистических организаций в коммунах. 30 марта 1931 г. – 12 мая 1932 г. 9 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 13850. Информационные сообщения префектуры о деятельности политических партий, настроении населения, о состоянии промышленности, торговли и земледелия на территории уезда. 1931-1931 г. 20 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту. Оп. 1. Спр. 13894. Донесения жандармских и полицейских органов о проведении политическими партиями и организациями предвыборной кампании в румынский парламент. 1931-1932 гг. 44 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 18362. Донесения квестуры полиции г. Черновцы о прибытии руководителя железногвардейской партии Румынии Моца Иоана. 1935-1935 г. 2 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 18363. Рапорт квестуры полиции г. Черновцы о пребывании в городе священника профессора теологии железногвардейца Кристеска. 1935 г. – 1935 г. 2 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 19128. Рапорты квестуры полиции г. Черновцы о состоявшихся собраниях и митингах политических партий и обществ в г. Черновцах. 21 декабря 1936 – 27 ноября 1937 г. 42 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 20104. Информационные бюллетени квестуры полиции г. Черновцы и жандармского легиона. 1937-1937 г. 4 арк.

Ф. 15. Префектура Чернівецького повіту, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 23077. Директивные указания Министерства внутренних дел об оказании содействия румынской молодёжной организации «Стража Цэрий» в сборе лечебных растений. 23 мая 1940 – 28 мая 1940 г. 5 арк.

Ф. 19. Префектура Хотинського повіту, м. Хотин. Оп. 1. Спр. 10. Приказы Министерства внутренних дел о запрещении въезда в Румынию участников коммунистического движения находящихся за границей и их списки. Рапорты жандармских органов о настроении населения. Списки запрещённых в Румынии газет, журналов и брошюр. 1923 г. 525 арк.

Ф. 30. Чернівецький обласний інспекторат поліції, м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 31. Листовки и обращения Исполнительного Бюро Красного Интернационала профсоюзов, ЦК и Буковинского областного комитета румынской компартии и МОПРа Румынии к трудящимся с призывом к борьбе против реакционного законодательства, фашизма и империалистической войны, против террора и за освобождение политзаключённых. 1931 г. – 1931 г. 65 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 7116. Переписка с Черновицким областным инспектором и отделениями полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических манифестаций, аресте агитаторов и распространяющих листовки, посвященные антивоенному дню 1 августа. 13 февраля 1931 г. – 4 августа 1931 г. 28 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7786. Информационные бюллетени квестуры полиции о настроениях населения и деятельности разных обществ и политических партий. 1 января 1932 г. – 20 октября 1932 г. 407 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7788. Протоколы и рапорты агентов полиции о проведении обысков и облав и выявлении лиц, настроенных против румынских оккупационных властей. 21 января – 17 ноября 1932 г. 174 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Бюро сигуранци. Оп. 1. Спр. 8240. Переписка с отделениями и комиссариатами полиции о принятии мер по предотвращению коммунистических первомайских демонстраций. 17 марта 1933 г. – 29 мая 1933 г. 24 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 8241. Копии приказов Черновицкого областного инспектората полиции о преследовании и аресте всех осужденных военным трибуналом за участие в стачке железнодорожников Гривицы и о принятии мер по предотвращению демонстраций трудящихся в связи с этим процессом. 17 февраля 1933 г. – 26 ноября 1933 г. 4 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 8253. Копия приказа Черновицкого областного инспектората полиции о наблюдении за деятельностью объединённых профессиональных союзов. 17 сентября 1933 г. – 8 октября 1933 г. 1 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 11. Обращение Центрального комитета помощи революционерам ко всем рабочим, крестьянам и угнетённым национальностям Румынии с призывом к борьбе против капиталистического гнёта. 1919 г. – 1940 г. 6 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 214. Дело о выдаче разрешения национал-крестьянской партии в г. Черновцы на выпуск газеты на русском языке «Крестьянское Слово». 1923-1923 г. 6 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 276. Переписка с 8-й армейской дивизией о предоставлении сведений о национальном составе населения, о деятельности обществ на Буковине. Сведения. 1925 г. – 1925 г. 5 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 428. Докладная записка особого отдела сигуранцы об организационных принципах социал-демократических организаций. 1929 г. – 1929 г. 4 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 451а. Докладная записка о деятельности политических партий, обществ национальных меньшинств, о моральном настроении населения. 1929-1929 г. 18 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 518. Следственные материалы по выявлении лиц, распространявших коммунистическую литературу в коммуне Иллишешты. 1931-1931 г. 18 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 551. Информационные сообщения, рапорты, докладные записки, переписка и другие материалы по расследованию фактов коммунистической деятельности на Буковине и деятельности рабочей крестьянской партии «Визволення». 22 января 1932 – 8 февраля 1933 г. 60 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 552. Информационные донесения полицейских органов о коммунистической деятельности в Румынии, румынскими коммунистическими организациями и оказанию помощи арестованным революционерам. 3 июля 1932 – 16 ноября 1932 г. 16 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 553. Информационное сообщение полицейских органов о коммунистической деятельности на Буковине. 1932-1932 г. 11 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 557. Информационное сообщение полицейских органов о деятельности социал-демократической партии на Буковине. 1932 г. – 1932 г. 1 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 559. Информационное сообщение полицейских органов о деятельности и проведении предвыборных собраний партии «национал-либерал» в гор. Черновицы. 7 июля 1932 – 19 июля 1932 г. 12 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 562. Информационные сообщения полицейских органов о проведении предвыборной агитации политической партией «Царанист-радикал» по выборам в румынский парламент в 1932 году. 14 июня 1932 – 29 июля 1932 г. 6 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 563. Исторический обзор комиссара дирекции полиции Турку Н. об образовании, целевых установках, организации и функциях органов государственной полиции. 24 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 819а. Циркуляры об организации и программе Легиона молодёжной монархической организации «Стража Цэрии». 1939 г. – 1939 г. 5 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1248. Донесения агентов особого отдела сигуранцы и переписка с генеральным инспектором сигуранцы Буковины о деятельности социал-демократической организации г. Черновцы и членов этой организации. 4 января 1928 г. 5 апреля 1933 г. 378 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 1279. Копия приказа Черновицкого областного инспектората полиции о проверке информации по поводу получения легионерами оружия из Германии. 19 июня 1933 – 1933 г. 1 арк.

Ф. 38. Квестура поліції м. Чернівці. Оп. 3. Спр. 710. Дело по наблюдению за деятельностью Объединённой социалистической партии Румынии в гор. Черновицы. 8 июня 1935 г. – 23 сентября 1935 г. 6 арк.

Ф. 43. Примария міста Чернівці. Оп. 1. Спр. 1014. Отчеты об израсходованных денежных средствах за перевозку в г. Бухарест свадебного подарка для королевской семьи. 16 марта 1921 – 24 мая 1921 г. 12 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 5. Дело о регистрации кандидатов в депутаты «Национал-либеральной» партии по выборам в Румынский парламент 1926 г. по Черновицкому уезду. 1926-1926 г. 12 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 6917. Дело по обвинению рабочих и служащих Кишельман Якоба, Гохштедт Исидора, Стефюк Еуджена и др. в распространении и хранении коммунистической литературы. 1931 г. – 1937 г. 427 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7604. Дело по обвинению Грекул Иоана, Летих Макса, Шумка Василия и др. в участии в антивоенной демонстрации с красным знаменем в день 1 августа в г. Черновцы. 1932 г. – 1932 г. 263 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7609. Дело по обвинению рабочих Индиг Игнаца, Зоммера Иозефа, Браунштейн Иосифа и Крейник Арона в активной деятельности в коммунистической молодёжной организации. 1932 г. – 1936 г. 156 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 7610. Дело по обвинению Штернберг Бени-амина, Нахбар Артура, Песате Сало, Грюнглас Елены, Губер Луизы, Штейн в распространении коммунистических листовок. 1932 г. – 1933 г. 92 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8083. Дело по обвинению жителей коммуны Задубровка Павлюка Николая, Руснака Дмитрия, Хашука Николая и др. в проведении коммунистической пропаганды, распространении листовок и вывешивании красных флагов во многих местах во время выборов. 1933 г. – 1933 г. 219 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8087. Дело по обвинению земледельца Глепка Думитру в выражении антимонархических взглядов. 1933-1933 г. 51 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8088. Дело по обвинению крестьян Цибуляк Думитру и Деневич Алексы в оскорблении словами Румынской королевской династии. 1933-1937 г. 106 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8089. Дело по обвинению Виглер Даниела в оскорблении словами королевской династии. 1933-1934 г. 25 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8090. Дело по обвинению членов кузистской партии Никулеску Георгия и Томуц Иоана в агитации захвата земель принадлежащих владельцам нерумынского происхождения. 1933 г. 80 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8093. Дело по обвинению Галан Ифтемии, Скоропат Иосифа, Янчинского Стефана и других в ношении легионерских форм. 1933 г. 199 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 8100. Дело по обвинению редактора антисемитской газеты «Районизмул» Кобиланского Гелиоса в опубликовании статей направленных против еврейского народа. 1933 г. 29 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 4. Спр. 11504. дело о расследовании случая бомбёжки с. Костриживки, произведённой немецким самолётом 17-IX-1939 г. 1939 г. 70 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 5. Спр. 1850. Дело по обвинению Калмера Элиаса, Гислера Макса и других четырёх в коммунистической деятельности. 1932 г. – 1938 г. 777 арк.

Ф. 118. Чернівецький повітовий трибунал, м. Чернівці. Оп. 5. Спр. 1853. Дело по обвинению Кирмаера Северина в распространении коммунистических листовок. 9 мая 1932 г. – 4 августа 1932 г. 101 арк.

Ф. 119. Особливий відділ сигуранци, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 236. Циркуляр Министерства внутренних дел Румынии о принятии репрессивных мер против рабочего движения в связи с ростом безработицы. 1929 г. 1 арк.

Ф. 126. Апеляційний суд м. Чернівці. Канцелярія. Оп. 1. Спр. 5685. Информационный обзор и рапорты полицейских органов о проведении трудящимися Буковины празднования 1 Мая 1932 года. Первомайские газеты, выпущенные Центральным комитетом коммунистической партии Румынии и коммунистического союза молодежи. 1932 г. 56 арк.

Ф. 126. Апеляційний суд Буковины, м. Чернівці. Оп. 2. Спр. 2257. Информационные письма дирекции полиции о настроении населения. 1931 г. 200 арк.

Ф. 132. Сторожинецька повітова поліція, м. Сторожинець. Оп. 1. Спр. 28. Коммунистические листовки, призывающие к борьбе против румынского милитаризма и террора румынского правительства к воссоединению Буко-

вины с Советской Украиной, к почтению памяти В. И. Ленина, К. Либкнехта и Р. Люксембург. 2 января 1932 г. – 23 мая 1932 г. 574 арк.

Ф. 283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 24. Телеграммы и переписка с директором дипломатической канцелярии при штабе Верховного Главнокомандующего об организации гражданского управления на территории Южной Буковины. 1914 г. – 1915 г. 24 арк.

Ф. 465. Чернівецьке управління вищого комісаріату у справах Буковини і Бессарабії при Раді Міністрів Румунії, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 1. Матеріали о разборе жалоб жителей коммуны Чагор на примара за невыполнение служебных обязанностей, за высказывание против румынского государства (жалобы, показания, протоколы и др.). 21 февраля 1927 г. – 10 марта 1927 г. 50 арк.

Ф. 514. Обласний інспекторат жандармерії м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 26. Отпуска информационных сообщений, посланных областными военным, полицейским, административным органам о настроении населения в связи с экономическим кризисом, деятельностью политических партий и организаций, обнаружении коммунистических листовок и др. 29 января 1932 г. – 2 декабря 1932 г. 144 арк.

Ф. 674с. Командування молодіжної монархічної організації «Стража Церій» по Сучавській окрузі. м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 26. Отчеты о деятельности комендантов легионов молодежной монархической организации Стража Церій уездов Буковины за 1939 г. 1939 г. 33 арк.

Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 7. Информационные сообщения префектов уездов Буковины и генерального субинспектора Особого отдела сигуранцы гор. Черновцы о настроении населения и происшествиях в коммунах. 22 марта 1919 г. – 24 декабря 1919 г. 57 арк.

Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 21. Выписки из сообщений о заседании румынского парламента для опубликования в официальном вестнике Буковины. 12 февраля 1920 г. – 19 марта 1920 г. 2 арк.

Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 22. Сообщение бюро прессы о принятии закона об унификации православной церкви Румынии. 5 февраля 1920 г. – 6 февраля 1920 г. 2 арк.

Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 33. Переписка с уголовным трибуналом г. Черновцы о прекращении издания газеты «Громада» в связи с арестом директора газеты Канюка Сергея. 28 июня 1921 – 13 декабря 1921 г. 3 арк.

Ф. 1241. Бюро інформації і преси, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 37. Переписка с командованием 8й дивизии и дирекцией полиции г. Черновцы о запрещении распространения на Буковине отдельных газет, издаваемых за границей. 1921 г. – 1922 г. 17 арк.

Ф. Р-2838. Управління КДБ по Чернівецькій області. Оп. 3. Спр. 994. Дело по обвинению Гилишенского Герца Шимоновича по ст. 58-13 УК РСФСР. 13.VI.1941 – 28.III.1942. 31 арк.

Arhivele Naționale ale României

Arhivul Național Istoric Central (București)

Fond Casa Regală. 726

- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 56 / 1918. 35 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 73 / 1918. 1 fila.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 77 / 1918. 1 fila.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 11 / 1919. 5 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1921. 2 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 9 / 1921. 3 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 21 / 1921. 2 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 3 / 1922. 2 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 2 / 1924. 11 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 1 / 1925. 2 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 2 / 1926. 22 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 8 / 1930. 4 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 39 / 1930. 4 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 41 / 1930. 15 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 77 / 1930. 264 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 7 / 1936. 9 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosar Nr. 1 / 1938. 19 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 726. Dosarul Nr. 25 / 1939. 9 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 47 / 1932. 1 fila.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 33 / 1933. 2 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 96 / 1936. 77 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Casa Regală, 727. Dosar Nr. 4 / 1938. 1 fila.

Fond Direcția Generală a Poliției. 2349

- Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 60 / 1920. 284 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 63 / 1920. 764 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a Poliției. 2349. Dosar Nr. 65 / 1920. 19 file.
- Arhivele Naționale ale României. Fond Direcția Generală a poliției, 2349. Dosar Nr. 50 / 1921. 14 file.

Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 368. 21 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 370. 16 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale, 602. Dosar Nr. 806. 76 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Frontul Renașterii Naționale. Anexa, 1167. Dosar Nr. 9. 22 file.

Fond Președinția Consiliului de Miniștri. 299

Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 1 / 1926. 32 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosar Nr. 21 / 1927. 296 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 4 / 1928. 20 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 20 / 1932. 36 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 11 / 1937. 254 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 28 / 1937. 72 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 31 / 1938. 24 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 89 / 1938. 31 file.
Arhivele Naționale ale României. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 299. Dosarul Nr. 111 / 1939. 26 file.

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași (Iași)

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 12 / 1939. 63 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 15 / 1939. 10 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Frontul Renașterii Naționale. Dosar Nr. 46 / 1939. 85 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1926. 275 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 3 / 1926. 29 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1930. 100 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1935. 258 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Iași. Fond Prefectura Iași. Dosar Nr. 1 / 1936. 40 file.

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava (Suceava)

Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 18 / 1929. 79 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 31 / 1930. 294 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Suceava, 63. Dosar Nr. 32 / 1930. 39 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 67 / 1931. 40 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Cîmpulung, 63. Dosar Nr. 122 / 1938. 96 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 10 / 1923. 15 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 4 / 1924. 8 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 9 / 1927. 127 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 11 / 1928. 8 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 32 / 1930. 39 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 14 / 1932. 147 file.
Serviciul județean al Arhivelor Naționale Suceava. Fond Prefectura județului Rădăuți, 101. Dosar Nr. 57 / 1938. 138 file.

II. Ofițierii rozporядження та публікації, закони, законодавчі акти

Acord de plăți între România și Grecia // Monitorul Oficial. 1940. 30 Mai. Nr. 124. P. 2504-2508.
A. S. Regală Principele Carol, ... // Monitorul Oficial. 1926. 1 Ianuarie. No. 1. P. 1.
București, 10 August. Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1923. 11 August. Nr. 104. P. 5104-5118.
București, 13 August. Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1923. 14 August. Nr. 106. P. 5200-5217.
București, 1 Ianuarie. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 17.
Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 20 Octomvrie. No 161. P. 6682.
Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 26 Octomvrie. No 166. P. 6941.
Buletin Medical // Monitorul Oficial. 1921. 29 Octomvrie. No 169. P. 7145.
Buletin medical // Monitorul Oficial. 1921. 8 Noiembrie. No 177. P. 7526.
Casa M. S. Regelui // Universul. 1938. 20 Iulie. Nr. 194. P. 11.
Casa M. S. Regelui. Comunicat No 3 // Universul. 1940. 7 Ianuarie. Nr. 6. P. 11.
Către Români // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4358.
Codul de procedura civilă Carol al II-lea // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6377-6423; Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6424-6427.
Comisiunea Centrală Electorală. Proces-Verbal // Monitorul Oficial. 1926. 4 Iunie. Nr. 122. P. 8003-8066.
Comisiunea Centrală electorală. Proces verbal. Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților // Monitorul Oficial. 1928. 19 Decembrie. Nr. 283. P. 10661, 10664-10730.
Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. Nr. 131. P. 5126-5128.
Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal. Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților, efectuate în ziua de 17 Iulie 1932 // Monitorul Oficial. 1932. 26 Iulie. Nr. 173. P. 4470-4598.
Comunicat Nr. 58 // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 8 Septembrie. Nr. 459. P. 1.

Comunicate și circulări ministeriale. Comisiunea Centrală Electorală. Proces Verbal // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. Nr. 131. P. 5126.

Consiliul de miniștri: Deciziune în vederea desființării Secretariatelor generale din Cluj, Chișinău și Cernăuți // Monitorul Bucovinei. Fascicula 13. 1921. 29 Aprilie n. P. 54-55.

Consiliul de miniștri a hotărât să se ridice un monument în memoria marelui român Armand Călinescu // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 27 Septembrie. Nr. 478. P. 1.

Constituția din 1 Iulie 1866. Cu modificările din 1879 și 1884. Adnotată cu jurisprudența Casației // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. I: Legi uzuale. București, 1903. P. 1-24.

Constituțiunea nouă din 29 Martie 1923. Adnotată cu trimeri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 3-20.

Constituțiunea Regele Carol II. Promulgată prin Înalt Decret Regal Nr. 901 din 20 Februarie 1938. Publicată în «Monitorul Oficial» Nr. 48 din 27 Febr. 1938. Arad, s. a. 31 p.

Convenție încheiată între Ministerul Agriculturii și Domeniilor și Societatea «D.F.H.G.» pentru exploatarea pădurilor Statului din Ocoalele Râșca, Pipirig și Tg.Neamț // Monitorul Oficial. 1940. 25 Aprilie. Nr. 98. P. 2058-2060.

Convențiune între România și Italia pentru asistența administrativă și judiciară în materie de impozite // Monitorul Oficial. 1940. 2 Aprilie. Nr. 79. P. 1563-1568.

Convențiune între Regatul României și Regatul Italiei tinzând a evita dublele impuneri în materie de impozite directe // Monitorul Oficial. 1940. 2 Aprilie. Nr. 79. P. 1555-1562.

Convențiune între Regatul României și Regatul Ungariei, privitoare la reglementarea traficului de cale ferată în peaj din România în România, trecând pe teritoriul ungar, și din Ungaria în Ungaria, trecând pe teritoriul român // Monitorul Oficial. 1940. 8 Februarie. Nr. 32. P. 527-539.

Cuvântarea M. S. Regelui în ședința Adunării Naționale întrunite în ziua de 8 Iunie 1930, cu ocaziunea depunerii jurământului Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4359-4360.

Deciziune Ministerială // Monitorul Bucovinei. 1920. 22 Aprilie n. Fascicula 25. Supliment. P. 241-242.

Deciziune Ministerială // Monitorul Bucovinei. 1920. 28 iunie. Fascicula 37. Supliment. P. 369-370.

Deciziune Ministerială // Monitorul Bucovinei. 1920. 31 August n. Fascicula 47. P. 158.

Deciziune ministerială // Monitorul Bucovinei. 1921. 13 Ianuarie n. Fascicula 1. Supliment. P. 1.

Decizii Ministeriale. Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1939. 19 Aprilie. Nr. 90. P. 2391-2396, 2397-2403, 2404-2407, 2408-2412, 2413-2416, 2417-2425, 2426-2433, 2434-2440, 2441-2446, 2447-2454.

Decizii ministeriale. Ministerul de Interne // Monitorul Oficial. 1939. 20 Aprilie. Nr. 91. P. 2472-2479, 2480-2487, 2488-2494, 2495-2502, 2503-2505, 2506-2510, 2511-2516, 2517-2524, 2525-2529, 2530-2533, 2534-2537.

Decizii ministeriale. Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 23. P. 352-353.

Decret-lege pentru amnestierea unui înfracțiuni // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142 bis. P. 3129-3130.

Decret-lege pentru autorizarea Ministerului de Lucrări Publice și Comunicații de a încheia un Aranjament cu Ministerul Poștelor Germane pentru furnizarea de aparate și instalațiuni telegrafice necesare Direcțiunii Generale P.T.T. // Monitorul Oficial. 1939. 25 Octombrie. Nr. 247. P. 5941-5942.

Decret-lege 1625 pentru organizarea Cancelariei Președintelui Consiliului de Miniștri din 20 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 313.

Decret-lege 1712 pentru înființarea Casei Muncii a funcționarilor și lucrătorilor din serviciul C.F.R. Din 23 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 315-317.

Decret-Lege pentru înființarea Episcopiei Ortodoxe-Române a Timișoarei, precum și pentru modificarea întinderii unor Episcopii Ortodoxe-Române // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6443-6444.

Decret-lege pentru organizarea Frontului Renașterii Naționale // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 214-218.

Decret-lege 2129 pentru personalul civil și militar al Casei Regale din 12 Mai 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 353.

Decret-Lege pentru ratificarea Aranjamentului dintre România și Ungaria, privitor la reglementarea plutăritului pe Tisa, semnat la Sinaia, la 9 August 1939 // Monitorul Oficial. 1940. 12 Iunie. Nr. 134. P. 2896-2900.

Decret-lege pentru ratificarea Convenției privind reglementarea comunicațiilor prin ferry-boat, între Regatul Bulgariei și Regatul României, prin punctele Rusciuk-Port și Giurgiu-Port și în sens invers, semnată la Varna la 20 Iulie 1937 // Monitorul Oficial. 1940. 31 Mai. Nr. 125. P. 2531-2538.

Decret-Lege pentru mobilizarea agricolă // Monitorul Oficial. 1939. 18 Septembrie. Nr. 216. P. 5428-5432.

Decret-lege pentru organizarea și funcționarea Ministerului Apărării Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 9 Octombrie. Nr. 234. P. 5725-5737.

Decret-Lege pentru ratificarea Suplimentului la Aranjamentul Veterinar româno-ungar din 12 August 1931, încheiat între România și Ungaria la București, la 22 Februarie 1940 // Monitorul Oficial. 1940. 12 Iunie. Nr. 134. P. 2895-2896.

Decret-lege relativ la modificarea art. 1, 3, 4, 8, 12, 15 și 19 din decretul-lege electoral No 3.620 din 24 August 1919 pentru Bucovina // Monitorul Bucovinei. Fascicula 26. 1920. 24 Aprilie n. P. 99-100.

Decret No. 8.597 // Monitorul Oficial. 1923. 2 August. № 97. P. 4799.

Decret Regal // Monitorul Oficial. 1919. 16 Mai. Nr. 23. P. 1188.

Decret Regal // Monitorul Oficial. 1919. 20 Mai. Nr. 26. P. 1277.

Decrete Regale Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128 bis. P. 4438.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1934. 1 Iunie. Nr. 124. P. 3490.

Decrete Regale. Ministerul educației naționale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Noiembrie. Nr. 257. P. 6160.

Decrete Regale. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1939. 10 Mai. Nr. 107. P. 2960.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Iunie. Nr. 128. P. 3561.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 24 Octombrie. Nr. 246. P. 5932.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 15 Noiembrie. Nr. 265. P. 6544.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 30 Mai. Nr. 122. P. 3416.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iunie. Nr. 137. P. 3924.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Octombrie. Nr. 229. P. 5636.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 10 Octombrie. Nr. 235. P. 5748-5749.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octombrie. Nr. 248. P. 5996.

Decrete Regale. Ministerul lucrărilor publice și al comunicațiilor // Monitorul Oficial. 1939. 7 Noiembrie. Nr. 258. P. 6176.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 24 Noiembrie. Nr. 273. P. 6848.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1939. 6 Decembrie. Nr. 283. P. 7096.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 21 Februarie. Nr. 43. P. 754.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 4 Martie. Nr. 54. P. 1034.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 5 Martie. Nr. 55. P. 1058.

Decrete Regale. Ministerul Justiției // Monitorul Oficial. 1940. 30 Martie. Nr. 77. P. 1422-1426.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 19 Aprilie. Nr. 94. P. 1930.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 11 Mai. Nr. 108. P. 2249-2250.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142. P. 3122-3123.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Iunie. Nr. 142 bis. P. 3129.

Decrete Regale. Ministerul economiei naționale // Monitorul Oficial. 1940. 12 Aprilie. Nr. 88. P. 1794-1798.

Decrete Regale. Ministerul Internelor // Monitorul Oficial. 1940. 1 Iunie. Nr. 126. P. 2562.

Decrete Regale. Ministerul Regal al Afacerilor Străine // Monitorul Oficial. 1939. 1 Noiembrie. Nr. 253. P. 6080.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 24 Iunie. Nr. 20. P. 282.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 21. P. 306-307.

Decrete Regale. Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 17 Februarie. Nr. 40. P. 666-667.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 13 Martie. Nr. 62. P. 1166.

Decrete Regale // Monitorul Oficial. 1940. 20 Aprilie. Nr. 95. P. 1954.

Decretul Regal. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 5. P. 42.

Ferdinand I // Monitorul Oficial. 1921. 26 Octombrie. No 166bis. P. 7005.

Înalt ordin de zi Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 11 Iunie. Nr. 126. P. 4374.

Jurnal al Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 1 August. Nr. 96. P. 4749.

Jurnalul al Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 5 Aug. Nr. 99. P. 4885.

Jurnal al Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 7 Iunie. Nr. 123 bis. P. 4334.

Jurnalele ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 18.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 12 Octombrie. Nr. 237. P. 5791.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 13 Octombrie. Nr. 238. P. 5808-5809.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 28 Noiembrie. Nr. 276. P. 6990-6995.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 12 Februarie. Nr. 35. P. 591-593.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Aranjament comercial // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 223-224.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Aranjament provizoriu comercial și de plăți // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 224-225.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale. Acord de plăți între Guvernul Regal al României și Guvernul Republicii Slovacă // Monitorul Oficial. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 17. P. 222-223.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul economiei naționale // Monitorul Oficial. 1940. 22 Ianuarie. Nr. 18. P. 236-239.

Jurnalele ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 18.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Interne // Monitorul Oficial. 1939. 25 Octombrie. Nr. 247. P. 5983.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 23 Noiembrie. Nr. 272. P. 6836-6837.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul sănătății și ocrotirilor sociale // Monitorul Oficial. 1940. 12 Ianuarie. Nr. 10. P. 113.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 23. P. 352.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1940. 14 Martie. Nr. 63. P. 1193.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul Internelor // Monitorul Oficial. 1940. 8 Aprilie. Nr. 84. P. 1735.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 4. P. 28-32.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul de Justiție // Monitorul Oficial. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 5. P. 43-45.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 83-84.

Jurnale ale Consiliului de Miniștri. Ministerul Regal al Afacerilor Străine // Monitorul Oficial. 1939. 20 Noiembrie. Nr. 269. P. 6780-6781.

Legea electorală pentru Adunarea deputaților și Senat din 27 Martie 1926 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 1054-1084.

Legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat // Monitorul Oficial. 1939. 9 Mai. Nr. 106 bis. P. 2951-2956.

Lege pentru abrogarea art. 6 și 7 din Legea privitoare la actele civile ale membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4360-4361.

Lege pentru Recunoașterea A.S.R. Principele Mihai ca Principe Moștenitor al României // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 73-74.

Lege privitoare la actele civile ale membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 75-79.

Lege // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4361.

Legea și Regulamentul legii pentru înființarea «Frontului Renașterii Naționale». Regulamentul asupra uniformelor «Frontului Renașterii Naționale». Cu anexele respective. București, 1939. 42 p.

Lege pentru abrogarea art.6 și 7 din Legea privitoare la actele civile ale membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1930. 8 Iunie. Nr. 124 bis. P. 4360-4361.

Lege pentru apărarea ordinii în stat // Monitorul Oficial. 1934. 7 Aprilie. Nr. 83. P. 2266-2268.

Legea pentru apărarea ordinii în stat. Textul decretului care a apărut eir în «Monitorul Oficial» // Universul. 1938. 17 Aprilie. Nr. 106. P. 5.

Lege pentru autorizarea guvernului de a contracta un împrumut intern // Monitorul Oficial. 1934. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4499.

Lege pentru modificarea art. 5 din legea pentru statutului funcționarilor C.F.R. // Monitorul Oficial. 1934. 11 Iulie. Nr. 157. P. 4514-4515.

Lege pentru organizarea Consiliului Superior Administrativ din 12 Decembrie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 403-409.

Lege pentru contenciosul administrativ din 23 Decembrie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 53-55.

Lege pentru Curtea de casație și justiție din 20 Decembrie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 37-52.

Lege pentru evaluarea și perceperea veniturilor și pentru fixarea cheltuielilor Statului pe exercițiul 1940 / 41 // Monitorul Oficial. 1 Aprilie. Nr. 78. P. 1448-1454.

Legea pentru înființarea organizației politice a «Frontului Renașterii Naționale» din 16 Decembrie 1938 și Regulament de funcționare din 5 Ianuarie 1939. Cu prefața de dl. Armand Călinescu, ministru internelor. București: Editura ziarului «Universul», 1939. 20 p.

Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar în 26 Iulie 1924 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificarea 1922-1926. București, 1930. P. 525-566.

Lege pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane // Monitorul Oficial. 1934. 7 Aprilie. Nr. 83. P. 2250-2266.

Lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 Mai 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 496-502.

Lege pentru organizarea judecătorească din 25 Iunie 1924 cu modificările din 28 Noiembrie 1925 și 19 Decembrie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 56-116.

Lege pentru organizarea Ministerului muncii și ocrotirilor sociale din 30 Aprilie 1920 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. IX-X: Legi uzuale 1919-1922. București, 1923. P. 323-335.

Lege pentru organizarea și funcționarea Consiliului Legislativ din 26 Februarie 1925 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 20-36.

Lege pentru organizarea și funcționarea Străzii Țării // Monitorul Oficial. 1939. 3 Iunie. Nr. 126. P. 3527-3532.

Lege pentru primirea de Reprezențațiunea Națională a regentei numite de M. S. Regele Ferdinand I, pe temeliul art. 83 din Constituție // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. No. 4. P. 74.

Lege pentru ratificarea Convenției intervenită între Ministerul de Finanțe și Banca Națională a României, în aplicarea art. 62 din legea lichidării datoriilor agricole și urbane din 7 Aprilie // Monitorul Oficial. 1934. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4483-4484.

Lege pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă // Monitorul Oficial. 1934. 8 mai. Nr. 105. P. 2851-2861.

93. Lege pentru reprimarea noii infracțiuni contra liniștei public // Monitorul Oficial. 1924. 19 Decembrie. Ne 279. P. 13777-13780.

Lege privitoare la Actele civile ale Membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. No. 4. P. 75-79.

Lege pentru unificarea administrativă din 14 Iunie 1924 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. XI-XII: Legi noi de unificare 1922-1926. București, 1927. P. 338.

Lege pentru unele măsuri financiare excepționale aplicabile în cursul exercițiului 1940 / 41 // Monitorul Oficial. 1940. 1 Aprilie. Nr. 78. P. 1491-1496.

Lege pentru valorificarea grâului // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iulie. Nr. 162. P. 4483-4486.

Lege privitoare la Actele civile ale Membrilor Familiei Domnitoare // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. No. 4. P. 75-79.

Mareșalatul Curții Regale // Monitorul Oficial. 1921. 27 Octombrie. No 167. P. 7038.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Dare de seamă asupra solemnității proclamării A.S.R. Principelui Carol Rege al României Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 12 Iunie. Nr. 127. P. 4390-4393.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128. P. 4414.

Mesajul M. S. Regelui pentru prelungirea sesiunii ordinare a Corpilor Legiuitoare Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 13 Iunie. Nr. 128. P. 4414.

Mesaje M. S. Regelui pentru deschiderea sesiunii ordinare a Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1934. 1 Februarie. Nr. 26. P. 606-607.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1934. 22 Martie. Nr. 69. P. 1786.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 66. Comunicat Nr. 67. Comunicat Nr. 68 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iulie. Nr. 167. P. 6848.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 62 // Monitorul Oficial. 1939. 3 Noembrie. Nr. 255. P. 6120.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 65 // Monitorul Oficial. 1939. 11 Noiembrie. Nr. 262. P. 6508.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 75 // Monitorul Oficial. 1939. 8 Decembrie. Nr. 285. P. 7120.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 76 // Monitorul Oficial. 1939. 13 Decembrie. Nr. 289. P. 7176.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 21 Decembrie. Nr. 296. P. 7288.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 78 // Monitorul Oficial. 1939. 28 Decembrie. Nr. 299. P. 7352.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 1 // Monitorul Oficial. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 18.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 2 // Monitorul Oficial. 1940. 8 Ianuarie. Nr. 6. P. 54.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 3 // Monitorul Oficial. 1940. 9 Ianuarie. Nr. 7. P. 61.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 17 Februarie. Nr. 40. P. 666.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 19 Februarie. Nr. 41. P. 690.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 7 Martie. Nr. 57. P. 1102-1104.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 10 // Monitorul Oficial. 1940. 8 Martie. Nr. 57. P. 1118.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 26 Martie. Nr. 73. P. 1354-1357.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 15 Iunie. Nr. 137. P. 2974.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Înalt ordin de zi // Monitorul Oficial. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 1.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 26 // Monitorul Oficial. 1938. 9 Februarie. Nr. 32. P. 766.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 29 // Monitorul Oficial. 1938. 12 Februarie. Nr. 35. P. 834.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 30 // Monitorul Oficial. 1938. 14 Februarie. Nr. 36. P. 850.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 32 // Monitorul Oficial. 1938. 16 Februarie. Nr. 38. P. 898.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1938. 22 Februarie. Nr. 44. P. 986.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 35 // Monitorul Oficial. 1938. 21 Martie. Nr. 66. P. 1464.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 38 // Monitorul Oficial. 1938. 30 Martie. Nr. 73. P. 1628.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 49 // Monitorul Oficial. 1938. 3 Mai. Nr. 100. P. 2160.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 40 // Monitorul Oficial. 1938. 8 Aprilie. Nr. 77. P. 1740.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 41 // Monitorul Oficial. 1938. 6 Aprilie. Nr. 80. P. 1796.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 43 // Monitorul Oficial. 1938. 13 Aprilie. Nr. 86. P. 1888.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 42 // Monitorul Oficial. 1938. 9 Aprilie. Nr. 83. P. 1832.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 21 // Monitorul Oficial. 1939. 17 Aprilie. Nr. 88. P. 2292.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1938. 28 Martie. Nr. 72. P. 1596.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 13 Aprilie. Nr. 85. P. 2239-2240.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 19 Aprilie. Nr. 90. P. 2388.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 22 // Monitorul Oficial. 1939. 21 Aprilie. Nr. 92. P. 2348.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 25 // Monitorul Oficial. 1939. 3 Mai. Nr. 107. P. 2776.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 26 // Monitorul Oficial. 1939. 4 Mai. Nr. 102. P. 2808.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 59 // Monitorul Oficial. 1938. 1 Iunie. Nr. 124. P. 2668.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 64 // Monitorul Oficial. 1938. 13 Iunie. Nr. 121. P. 2832.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 57 // Monitorul Oficial. 1938. 30 Mai. Nr. 122. P. 2600.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 51 // Monitorul Oficial. 1938. 12 Mai. Nr. 107. P. 2300.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 56 // Monitorul Oficial. 1938. 28 Mai. Nr. 121. P. 2592.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 27 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Mai. Nr. 104. P. 2860.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 30 // Monitorul Oficial. 1939. 12 Mai. Nr. 108. P. 3000.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 31 // Monitorul Oficial. 1939. 23 Mai. Nr. 117. P. 3284.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 32 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Mai. Nr. 121. P. 3376.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 38 // Monitorul Oficial. 1939. 12 Iunie. Nr. 132. P. 3708.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 39 // Monitorul Oficial. 1939. 13 Iunie. Nr. 133. P. 3756.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 15 Iunie. Nr. 135. P. 3796.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 16 Iunie. Nr. 136. P. 3892.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 40 // Monitorul Oficial. 1939. 15 Iunie. Nr. 135. P. 3796.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 41 // Monitorul Oficial. 1939. 17 Iunie. Nr. 137. P. 3924.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 42 // Monitorul Oficial. 1939. 19 Iunie. Nr. 138. P. 3964.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 45 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iunie. Nr. 145. P. 4084.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 48 // Monitorul Oficial. 1939. 30 Iunie. Nr. 148. P. 4116.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 10 Iulie. Nr. 156. P. 4348-4355.

Mesaje Regale și Comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 12 Iulie. Nr. 158. P. 4396.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 54 // Monitorul Oficial. 1939. 19 Iulie. Nr. 154. P. 4508.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 55 // Monitorul Oficial. 1939. 27 Iulie. Nr. 167. P. 4560.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 57 // Monitorul Oficial. 1939. 17 August. Nr. 188. P. 4938.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5872.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 62 // Monitorul Oficial. 1939. 3 Noiembrie. Nr. 255. P. 6120.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 63 // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6196.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 64 // Monitorul Oficial. 1939. 9 Noiembrie. Nr. 260. P. 6452.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui. Comunicat Nr. 65 // Monitorul Oficial. 1939. 11 Noiembrie. Nr. 262. P. 6508.

Mesaje Regale și comunicate ale Casei M. S. Regelui // Monitorul Oficial. 1940. 18 Aprilie. Nr. 93. P. 1914.

Ministerul agriculturii și domeniilor. Regulament pentru aplicarea legii asupra colonizărilor // Monitorul Oficial. 1940. 11 Iunie. Nr. 133. P. 2860-2868.

Ministerul Agriculturii și Domeniilor // Monitorul Oficial. 1939. 22 Noiembrie. Nr. 271. P. 6811-6819.

Ministerul agriculturii și domeniilor. Lege pentru valorificarea grâului // Monitorul Oficial. 1939. 30 Decembrie. Nr. 301. P. 7386-7393.

Ministerul Apărării Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6431-6442.

Ministerul Armatei Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 9 Iunie. Nr. 125. P. 4366.

Ministerul Armatei Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 14 Iunie. Nr. 129. P. 4446.

Ministerul cultelor și artelor. Program al concursului pentru ridicarea unui Monument în amintirea lui Armand Călinescu // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5885-5886.

Ministerul Economiei Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octombrie. Nr. 248. P. 6001-6002.

Ministerul educației Naționale // Monitorul Oficial. 1939. 19 Octombrie. Nr. 242. P. 5873-5874.

Ministerul de finanțe // Monitorul Oficial. 1940. 10 Februarie. Nr. 34. P. 562.

Ministerul de interne // Monitorul Oficial. 1939. 2 Mai. Nr. 100. P. 2691-2705, 2706-2718, 2719-2733, 2734-2742, 2743-2751, 2752-2766.

Ministerul de Interne // Monitorul Oficial. 1939. 30 Octombrie. Nr. 251. P. 6052.

Ministerul de interne. Regulament pentru aplicarea Legii Administrative // Monitorul Oficial. 1939. 18 Noiembrie. Nr. 268. P. 6594-6733.

Ministerul de interne. Instrucțiuni pentru punerea în aplicare a Legii pentru ajutorarea familiilor nevoiașe ale concen-trarilor // Monitorul Oficial. 1940. 4 Aprilie. Nr. 81. P. 1652-1654.

Ministerul Justiției // Monitorul Oficial. 1926. 5 Ianuarie. No. 4. P. 73-74.

Ministerul Justiției. Codul Civil Carol al II-lea // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6198-6323; Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 8 Noiembrie. Nr. 259. P. 6324-6376.

Ministerul Justiției. Lege asupra colonizărilor // Monitorul Oficial. 1940. 25 Aprilie. Nr. 98. P. 2048-2050.

Ministerul de Justiție. Lege pentru ratificarea decretelor-legi ce au intervenit în intervalul de timp dela 11 Iulie 1939 – până la 25 Noembrie 1939, data deschiderii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1939. 21 Decembrie. Nr. 296. P. 7290-7307.

Ministerul Justiției. Lege pentru ratificarea decretelor-legi ce au intervenit în timpul dela 20 Decembrie 1939 – data închiderii Corpurilor Legiuitoare – până la 7 Martie 1940 – data deschiderii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1940. 6 Aprilie. Nr. 83. P. 1715-1726.

Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1939. 8 Iulie. Nr. 155. P. 4332.

Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 14. P. 168-171.

Ministerul de justiție // Monitorul Oficial. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 16. P. 202-206.

Ministerul Justiției. Lege pentru înființarea și organizarea Casei compozitorilor, pictorilor și sculptorilor // Monitorul Oficial. 1940. 15 Aprilie. Nr. 90. P. 1843-1851.

Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor // Monitorul Oficial. 1939. 26 Octombrie. Nr. 248. P. 6000-6001.

Ministerul Muncii // Monitorul Oficial. 1939. 17 Octombrie. Nr. 240. P. 5838-5843.

Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1939. 1 Noiembrie. Nr. 253. P. 6082-6083.

Ministerul muncii // Monitorul Oficial. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 16. P. 199-202.

Ministerul Muncii. Lege pentru organizarea activității muncă și voe bună // Monitorul Oficial. 1940. 22 Februarie. Nr. 44. P. 781-783.

Ministerul Regal al Afacerilor Străine. Acord de plăți între Guvernul Regal al României și Guvernul Regal al Bulgariei // Monitorul Oficial. 1940. 30 Mai. Nr. 124. P. 2503-2504.

Ministerul sănătății și asistenței sociale // Monitorul Oficial. 1939. 20 Noiembrie. Nr. 269. P. 6752-6777.

Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 22 Aprilie n. Fascicula 25. Supliment. P. 241-251.

Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 8 Mai n. Fascicula 29. P. 289-291.

Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1920. 31 Decembrie n. Fascicula 68. Supliment. P. 669-670.

Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1921. 13 Ianuarie n. Fascicula 1. Supliment. P. 1-3.

Numiri și înaintări // Monitorul Bucovinei. 1921. 8 Aprilie n. Fascicula 12. Supliment. P. 139.

Ordonanța No 5 // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială II. P. 1.

Președinția consiliului de miniștri: Numirea de Miniștri fără portofoliu pentru Transilvania și Bucovina // Monitorul Bucovinei. 1921. 29 Aprilie n. Fascicula 13. P. 49.

Președinția Consiliului de Miniștri: Regulament pentru funcționarea comisiunilor de descărcare a serviciilor publice din teritoriile alipite și unificarea lor cu Vechiul Regat // Monitorul Bucovinei. Fascicula 26. 1920. 24 Aprilie n. P. 100-102.

Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1923. 2 August. № 97. P. 4793.

Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1926. 2 Ianuarie. No. 2. P. 12.

Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 7 Iunie. Nr. 123 bis. P. 4334.

Președinția Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. 1930. 9 Iunie. Nr. 125. P. 4366.

Președinția Consiliului de Miniștri. Programul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare // Monitorul Oficial. 1939. 17 Noiembrie. Nr. 267. P. 6576.

Președinția Consiliului de miniștri. Programul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare. Joi 7 Martie 1940 // Monitorul Oficial. 1940. 6 Martie. Nr. 56. P. 1082.

Programul deschiderii Sesiunii Ordinare a Corpurilor Legiuitoare. Miercuri 7 Iunie 1939 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Iunie. Nr. 128. P. 3560.

Programul funerarilor naționale ale Președintelui de Miniștri Armand Călinescu // Monitorul Oficial. 1939. 23 Sep-tembrie. Nr. 221. P. 5493-5494.

Programul Serbării Naționale de 10 Mai 1939 // Monitorul Oficial. 1939. 6 Mai. Nr. 104. P. 2871-2872.

Publicațiunea // Monitorul Bucovinei. Fascicula 38. Supliment. 1920. 5 Iulie n. P. 377.

Regulamentul legii pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane // Monitorul Oficial. 1934. 13 Iunie. Nr. 133. P. 3754-3767.

Regulamentul Senatului // Monitorul Oficial. 1939. 22 Iulie. Nr. 167. P. 4569-4581.

- Regulamentul special pentru organizarea și funcționarea Gărzii Naționale. București, 1939. 11 p.
- Referat către Consiliul de Miniștri // Monitorul Oficial. 1939. 9 Mai. Nr. 106 bis. P. 2956-2958.
- Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senatorii aleși, în ziua de 28 Mai 1926 // Monitorul Oficial. 1926. 5 Iunie. No. 123. P. 8120-8145.
- Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senatorii aleși, în ziua de 28 Mai 1926 // Monitorul Oficial. 1926. 6 Iunie. No. 124. P. 8206-8232.
- Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal // Monitorul Oficial. 1928. 21 Decembrie. Nr. 285. P. 10797, 10809, 10811, 10813.
- Tablou indicând rezultatele pe circumscripții electorale ale alegerilor pentru Adunarea Deputaților efectuate în ziua de 1 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 10 Iunie. № 131. P. 5151-5152, 5140, 5147, 5150, 5159, 5172, 5186, 5227, 5157, 5182, 5189, 5205, 5216, 5218, 5221, 5229.
- Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal, efectuate în ziua de 4 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 13 Iunie. Nr. 134. P. 5323, 5345, 5347.
- Tablou de candidații la alegerile generale pentru Senat, colegiile consiliilor comunale și județene efectuate în ziua de 6 Iunie 1931 // Monitorul Oficial. 1931. 13 Iunie. Nr. 134. P. 5372.
- Tablou indicând rezultatele alegerilor pentru Senat, colegiul universal, efectuate în ziua de 24 Iulie 1932 // Monitorul Oficial. 1932. 29 Iulie. Nr. 176. P. 4658, 4663, 4673, 4675.
- Urarea Majestății Sale Regelui adresată Țării, prin radio, în noaptea Anului Nou // Universul. 1940. Nr. 3. P. 1.

III. Опубликовано документи

- Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – январь 1918 г.): Документы и материалы. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967. 449 с.
- Борьба трудящих Буковины за социальне й национальне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917-1941: Документи і матеріали. Чернівці, 1958. 451 с.
- Буковина 1918-1940 pp.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Упор. та ред. С. Д. Осачук; Резюме нім. та англ. мов. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 328 с.
- Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Пер. с венг. Б. Я. Гейгера, Н. Н. Сикачева. Предисл. Г. А. Деборина. Москва: Иностр. лит., 1962. 367 с.
- Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сб. док. В 4 т. Т. 1: ноябрь 1917 г. – март 1919 г. / Ред. кол. Н. Н. Азовцев, П. Н. Дмитриев, В. В. Душенькин, С. Ф. Найда, С. Н. Шишкин. Москва: Воениздат, 1971. 787 с.
- Добржанський О. В., Старик В. П. Бажаємо до України! Одеса, 2008. 1168 с.
- Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 464 с., 32 іл.
- История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. Москва: Изд-во МГУ, 1981. 455 с.
- История Молдавии. Документы и материалы / Ред. кол. Я. С. Гросул, Н. А. Мохов, И. Н. Немиров, Е. М. Руссев, Л. В. Черепнин. Т. 5: Крестьянское движение в Молдавии эпохи империализма. Кишинев: Штинца, 1961. 599 с.
- Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров. Сен-Жерменский мирный договор / Под ред. Ю. В. Ключникова. Москва: Лит-издат НКВД, 1925. 176 с.
- Итоги империалистической войны. Мир в Нейи / Под ред. Ю. В. Ключникова, А. Сабанина. Москва: Литиздат НКВД, 1926. 130 с.
- Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 1: 1919-1933. Москва: Политиздат, 1977. 463 с.
- Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919-1943): Сб. док. В 2-х т. Т. 2: 1934-1943. Москва: Политиздат, 1977. 319 с.
- Коммунистическое подполье Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 1: Коммунистическое подполье Бессарабии в период образования и деятельности партийной организации края как составной части РКП(б) (март 1918 – август 1922) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1987. 371 с.
- Коммунистическое подполье в Бессарабии (1918-1940). Сб. док. и мат. В 4 т. Т. 2: Коммунистическое подполье в Бессарабии в период частичной стабилизации капитализма (август 1922-1928) / Сост. И. М. Бобейко и др. Редкол.: А. Э. Новак и др. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. 377 с.
- Международные отношения в эпоху империализма. Документы их архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. / Сокращенное издание. Т. I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. Москва: Соцэкиз, 1935. 616 с.
- Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. II: 14 марта – 13 мая 1914 г. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1933. 560 с.
- Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. III: 14 мая – 27 июня 1914 г. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1933. 467 с.
- Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. V: 23 июля – 4 августа 1914 г. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1933. 499 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1935. 481 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VI: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Ч. 2. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1935. 388 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VII: 14 января – 23 мая 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1935. 568 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VII: 14 января – 23 мая 1915 г. Ч. 2. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1935. 535 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. VIII: 24 / 11 мая – 16 / 3 октября 1915 г. Ч. 1. Москва – Ленинград: Соцэкиз, 1935. 578 с.

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. Т. X: 14 января – 13 апреля 1916 г. Москва: Соцэкиз, 1938. 646 с.

Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции: В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов. Ч. 1: 1921 – май 1924 г. / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 304 с.

Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции: В документах центральных российских архивов начала – середины 1920-х годов. Ч. 2: июнь 1924 г. – декабрь 1926 г. / Под ред. Р. П. Гришиной. Москва: РОССПЭН, 2003. 688 с.

Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946 гг. Документы российских архивов. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2000. 456 с.

Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. Київ: Смолоскип, 2012. 592 с.

Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice / Volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran. București: Globus, 1993. 288 p.

Congresul Românilor de peste hotare aflatori în Țară. 15 Martie 1915. București, 1915. 128 p.

Cuvântări de Ferdinand I Regele României: 1889-1922. București, 1922. 287 p.

Declarația de Răsboiu din 14 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. București, 1923. Vol. VIII: Legi uzuale. P. 1211-1214.

Decret relativ la unirea Basarabiei cu România din 27 Martie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1109-1110.

Doctrinile partidelor politice / Ediție îngrijite și note: Petre Dan. București: Garamond, 2005. 317 p.

Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916-1921). București: Editura politică, 1966. 788 p.

Documente din istoria Partidului Comunist din România / Ediția a II-a. București: Editura pentru literatura politică, 1953. 405 p.

Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. I: 1917-1922 / Ediția a II-a. București: editura de stat pentru literatura politică, 1956. 428 p.

Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. II: 1923-1928. București: Editura pentru literatura politică, 1953. 677 p.

Documente din istoria Partidului Comunist din România. Vol. IV: 1934-1937. București: editura de stat pentru literatură politică, 1957. 528 p.

Filipescu N. Pentru România Mare. Cuvântări din Razboiu: 1914-1916 / Cu o prefață de Matei B. Cantacuzino. București: Biblioteca «Epopeea Neamului», 1925. 114 p.

Iancu Flondor, Bucovina și România Mare. Documente și scrisori / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de A. Popescu; Prefață de M. Neamțu; Cuvânt înainte de M. I. Miclescu. București: Humanitas, 2017. 239 p.

Lungu C. M., Negreanu I. A. România în jocul marilor puteri 1939-1940. Documente 1938-1941. București: Curtea Veche, 2000. 560 p.

Nr. 1. Hotărârile adunării reprezentanților poporului român din Bucovina din 27 Octomvre n. 1918 // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noemvrie. P. 1.

Nr. 2. Către poporul român // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noemvrie. P. 2.

Nr. 3. La hotărârea Consiliului național al Țării se proclamă starea de asediu // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noemvrie. P. 2.

Nr. 4. Legea fundamentală provizorie din 12 Noemvrie 1918, asupra puterilor țării Bucovina // Monitorul Bucovinei. 1918. 14 Noemvrie. P. 2-3.

Hotărârea «Statului Țării» din 27 Noembrie 1918 // Hamahgiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. București, 1923. P. 1111.

1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918. Vol. X. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989. 649 p.

Ordinul de zi către armată // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. București, 1923. P. 1215.

Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase). București: Editura Hasefer, 1998. 496 p.

Presa muncitorească și socialistă din România / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș. Vol. III: 1917-1921. Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. București: Editura politică, 1971. 710 p.

Proclamația M. S. Regele către Țara și armată din 14 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale. București, 1923. P. 1214-1215.

Rezoluțiunea «Sfatului Țarei» din 27 Martie 1918 // Hamangiu C. Codul general al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. P. 1110-1111.

Scurtu I., Mocanu C., Smârcea D. Documente privind istoria României între anii 1918-1944 / Coord. Ioan Scurtu. București: editura didactică și pedagogică, R. A., 1995. 732 p.

Temeiul unirii Bucovinei cu Regatul României / Cuv. înainte, antolog., coment. și bibliogr. de Ion Filipciuc. Câmpulung Moldovenesc: Biblioteca «Miorița», 2018. 295 p.

Tratat de alianța din 4 August 1916 // Hamangiu C. Codul General al României. Vol. VIII: Legi uzuale 1913-1918. București, 1923. P. 1210-1211.

Ziarul «Românul» și Marea Unire / Volum realizat de prof. I. Negrilă. Studiu introductiv de prof. dr. I. Spălățelu. București: Editura politică, 1988. 483 p.

Unirea Basarabiei. Fapte și documente. București, 1928. 80 p.

IV. Мемуарна література

Архив полковника Хауза. Избранное. В 2 т. / Комментар. Ч. Сеймура; Пер. с англ. В. В. Прокунина; Предисловие А. И. Уткина. Москва: Изд-во АСТ; Изд-во Астрель, 2004. 744 с.

Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / Упор. та пер. з нім. Сергія Осачука; післямова та коментарі Володимира Запаловського. Чернівці: Книги-XXI, 2016. 136 с.

Воспоминания Гинденбурга / Сокращ. перев. с немецк. Л. Щегло. Петроград, 1922. 120 с.

Деникин А. И. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917. Минск: Харвест, 2002. 464 с.

Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году / Пер. с англ. Под ред. И. С. Звавича; предисл. И. Майского. Москва: Икс-Истори, 2015. 416 с.

Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны / Пер. с фр., 2-е изд. Москва: Междунар. отн., 1991. 240 с.

Палеолог М. Царская Россия накануне революции / Пер. с фр., 2-е изд. Москва: Междунар. отн., 1991. 336 с.

Романюк Д. Приборкання правди або Добродійність, як спосіб життя / Пер. з рум. І. Гаванос, В. Гаванос. Чернівці – Дюссельдорф, 1998. 480 с.

Спогади // Галіп Т. Твори / Упор., прим. та наук ред. О. М. Івасюк, В. Є. Бузинської. Чернівці: Букрек, 2015. С. 327-414.

Спогади Б. Ш. Каца, в яких висвітлюється обстановка в партійній організації краю в 1937-1938 рр. // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Бр офмана. 25507-П-8033. 53 арк.

Табуи Ж. 20 лет дипломатической борьбы / Пер. с фр., вступ. ст. и ред. В. И. Антюхиной-Московченко. Москва: Иностр. лит., 1960. 464 с.

Чернин О. В дни мировой войны: Мемуары / Пер. с нем. М. Константиновой. Предисл. М. Павловича. Москва – Петроград: Госиздат, 1923. 295 с.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al II-lea. Partea a IV-a: 1913-1916 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1991. 299 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al IV-lea. Partea a V-a: 1917-1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1993. 231 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al V-lea. Partea a V-a: 1918 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1995. 335 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. VII. Partea a VI-a: 1923-1926 / Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe. București: Humanitas, 1996. 295 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. VIII. Partea a VII-a: 1926-1930 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. 291 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. IX. Partea a VIII-a: 1930-1931 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. 447 p.

Argetoianu C. Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Vol. al X-lea. Partea a VIII-a: 1932-1934 / Ediție și indice de S. Neagoe. București: Machiavelli, 1997. 250 p.

Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. II: 1 ianuarie – 30 iunie 1937 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1999. 338 p.

Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VI: 1 ianuarie – 30 iunie 1939 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. 350 p.

- Argetoianu C. Însemnări zilnice. Vol. VII: 1 iulie – 22 noiembrie 1939. Addenda 17-23 decembrie 1936 / Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2003. 341 p.
- Arifeanu V. Răsboiul nostru contra Ungurilor 1918-1920. București, 1925. 36 p.
- Averescu A. Notițe zilnice din război 1914-1918. București, 1938. 237 p.
- Bianu V. Însemnări din Războiul României Mari. Tomul II: Dela Pacea din București până la încoronarea din Alba-Iulia. Cluj, 1926. 512 p.
- Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. I: 11 martie 1937 – 4 septembrie 1938. Caietele 1-6 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. 336 p.
- Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. II: 13 martie – 15 decembrie 1939. Caietele 8-10 / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. 424 p.
- Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. III: 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940. Caietele 11-11A / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 1998. 416 p.
- Carol al II-lea Rege al României Însemnări zilnice: 1937-1951. Vol. IV: 8 septembrie 1940 – 19 mai 1941. Caietele 11A(urmare)-11B / Ediție îngrijită, note, glosar și indice de conf. univ. dr. N. Raus; Studiu introductiv de Prof. univ. dr. I. Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. 367 p.
- Călinescu A. Însemnări politice 1916-1939 / Ediție îngrijite și prefațată de Dr. Al. Gh. Savu. București: Humanitas, 1990. 263 p.
- Codreanu Eisernae Garde. Berlin: Brunnen-Verlag Willi Bischoff, 1940. 439 S.
- Codreanu C. Z. Pentru Legionari. Sibiu: Editura «Totul pentru Țara», 1936. 482 p.
- Codreanu C. Z. Însemnări de la Jilava. Martiriului Fondatorului Mișcării Legionare. München: Colecția EUROPA, 2010. 96 p.
- Contele de Saint-Aulaire Însemnările unui diplomat de altădată în România: 1916-1920 / Traducere din franceză de I. Sturdza. Introducere și note de M. D. Sturdza / Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București: Humanitas, 2016. 283 p.
- Cosmin R. Români la Budapesta. Vol I: Desrobitori. București, 1920. 253 p.
- Duca I. G. Memorii. Vol. I: Neutralitatea. Partea I: 1914-1915 / Ediție și schiță biografică de Stelian Neagoe. București: Editura Expres, 1992. 195 p.
- Duca I. G. Memorii. Vol. III: Războiul. Partea I: 1916-1917 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. 303 p.
- Duca I. G. Memorii. Vol. IV: Războiul. Partea a II-a: 1917-1919 / Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 1994. 327 p.
- Gafencu G.. Însemnări politice: 1929-1939 / Ediție și postfață de S. Neagoe. București: Humanitas, 1991. 383 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. II: Însemnări zilnice Maiu 1917 – Mart 1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică. București: editura «Națională», s. a. 375 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. III: Tristețea și sfârșitul unei domnii. București, s. a. 344 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. IV: Încoronarea și boala Regelui. București, s. a. 228 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. V: Agonia Regală și Regența. București: Editura «Națională» S. Ciornei, s. a. 398 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. VI: Încercarea guvernării peste partide (1931-2). București, 1939. 414 p.
- Iorga N. Memorii. Vol. VII: Sinuciderea partidelor (1932-1938). București, 1939. 465 p.
- Iorga N. O viață de om: Așa cum a fost. III. Spre înseninare. București, 1934. 257 p.
- Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. II: 1916-1917. București, 1927. 575 p.
- Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. III: 1917-1918. București, 1927. 576 p.
- Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. IV: 1918-1919. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. 436 p.
- Marghiloman A. Note politice: 1897-1924. Vol. V: 1920-1924. București: Editura Institutului de arte grafice «Eminescu», 1927. 244 p.
- Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al II-lea: 1917-1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. 493 p.
- Maria Regina României Jurnal de Război. Vol. al III-lea: 1918 / Traducere din engleză de Anca Bărbulescu. Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia. București: Humanitas, 2015. 464 p.
- Maria Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Iași: Moldova, 1991. Vol. II. 398 p.
- Maria Regina României Povestea vieții mele / Ediția a II-a. Iași: Moldova, 1991. Vol. III / Argument de Gh. Buzatu, Trad. de M. Miller-Verghy. 456 p.
- Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră: 27 Septembrie 1917 – Noemvrie 1919. București, 1919. 75 p.
- Nistor I. Amintiri răzlețe din timpul Unirii. Cernăuți, 1938. 511 p.
- Pătrășcanu L. Sub trei dictaturi. București: Editura politică, 1970. 287 p.

Schina M. C. Pe marginea Unirii. Basarabia (Ianuarie 1918 – Iunie 1919). București, 1938. 68 p.
Sima H. Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gârzii de Fier. Timișoara: Editura Gardian, 1995. 254 p.
Sturdza M. România și sfârșitul Europei. Amintiri din Țara pierdută. Alba Iulia – Paris: Fronde, 1994. 327 p.
Pamfil Șeicaru despre Constantin Argetoianu și viceversa / Ed.: Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2016. 217 p.
Take Ionescu. O notiță critică / Ediția a III-a. Craiova, 1919. 55 p.
Tătărescu Gh. Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Craiova: Scrisul Românesc, 1940. 26 p.
Totu N. Însemnări de pe front. Note din expediția legionară în Spania Noembrie 1936 – Ianuarie 1937. Sibiu: Editura «Curierul», 1937. 136 p.
Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918 – 27 Oct. 1933). Cernăuți, 1934. 57 p.

V. Публіцистичні видання

Андрияшук Г. Сучасна наша політика. Короткий нарис укр. політичної думки в повосенних часах на Буковині // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 66-68.
Г. А. До чого стремить хліборобська партія? // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1926. Чернівці: Вид. «Хліборобське Слово», 1925. С. 17-19.
Гого-кузисти в їх власному зеркалі: На пересторогу українському народові. Cernăuți, 1936. 16 с.
Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центральній-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації / Під за. ред. К. Галушка. Харків: КК «КСД», 2017. 352 с.
Др. Василь Боднариску (1882-1926) // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 17-18.
Дзвінченко С. Що читати про Румунію та життя в ній українських робітників та селян // Знання. 1925. № 41-42. С. 26-27.
Дзвінченко С. Як румунський уряд дбає про культурно-освітні потреби українського населення Бессарабії й Буковини // Знання. 1925. № 40. С. 6-10.
...Конгрес був величавою маніфестацією... // Ілюстрований календарь «Хлібороб» на рік 1927. Чернівці: Вид. «Хліборобської Правди», 1926. С. 20-22.
Прутський Д. Українці у «Великій Румунії» // Нова Громада. Суспільно-політичний журнал. 1923. Ч. III-IV: жовтень – листопад. С. 14-41.
Сокол О. На службі буржуазії. Конгрес Генеральної конфедерації труда в Румунії // Красная Бессарабия. 1935. № 2. С. 10-11.
Стиль І. События в Румынии в освещении американского журналиста // Красная Бессарабия. 1935. № 7-8. С. 19-22.
Хотин в огне восстания. Сборник посвященный десятилетию Хотинского восстания / Под ред. С. Рубана. Москва: Изд. Ц. С. Общества бессарабцев, 1929. 112 с.
Шефель Ж. МОПР в Румынии // Красная Бессарабия. 1932. № 11. С. 14-15, 18-19.
Bănescu N. Ion I. C. Brătianu (1864-1927). Craiova: Ramuri, s. a. 196 p.
Bernea E. Cartea căpitanilor. București: Tipografia «Bucovina», s. a. 77 p.
Bernea E. Stil legionar. București: Tipografia «Bucovina», s. a. 31 p.
Bernea E. Tineretul și politica. București: Tipografia «Bucovina», 1936. 27 p.
Bibesco A. Redeeming Bessarabia. New-York, 1921. 8 p.
Călătoria MM. LL. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia: 15-25 Mai 1920. București: Imprimeria Statului, 1920. 66 p.
Călinescu Ar. M. Noul Regim. Cuvântări: 1938-1939. București, 1939. 200 p.
Cârsteanu P. Vizita Familiei Regale în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pentru popor pe anul 1921. Cernăuți, 1921. P. 5-15.
Cheșcă I. I., Dragomir N. I. Măria Sa Regele Carol al II-lea și ridicarea poporului Român. București, 1937. 109 p.
Clopoteț I. Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România. Cluj: Editura revistei Societatea de mâine, 1926. 175 p.
Coman N. Martiriul Bucovinei 1914-1915. București, 1915. 292 p.
Croitoriu T. A.S.R. Prințul Carol în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1926. Cernăuți, 1926. P. 84-89.
Cuvântarea D-lui Ministru I. Nistor la desvelirea Monumentului Unirii în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 5-10.
Cuvântarea M. S. Regelui Ferdinand la desvelirea Monumentului Unirii în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 3-5.
Cuza A. C. Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei: Studiu economic politic / Ediția a II-a. București, 1929. 700 p.
Dașcovici N. Politica comercială a Dunării. București: Cartea Românească S. A., 1926. 12 p.
Diaconescu E. Agresiunea de la Cernăuți din ziua de 7 Octombrie 1926 împotriva Profesorilor din Comisiunea No. 1 a examenului de bacalaureat. Iași: Tipografia «Albina». 14 p.
Duca I. G. Portrete și amintiri. București: Machiavelli, 2014. 229 p.
Dumitrescu I., Mândreici I. Era nouă a României sau opera constructivă a M. S. regelui Carol II. București, 1939. 36 p.
Enescu-Bughea C. Din viața Marele Voevod Mihai // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1937. Cernăuți, 1937. P. 61-67.

- Georgescu N. O călătorie epocală: Regele României la Londra. Impresii, documente, întrevederi, recapitulări. București, 1939. 144 p.
- Goga O. Coșbuc: Discurs de primire, rostit în ședință solemnă la 10 Maiu 1923 sub președinția Majestății Sale Regelui. București: Cultura Națională, 1923. 53 p.
- Grădineanu E., Bugel E. Regele Ferdinand I și Banatul. Album comemorativ. Lugoj, 1928. 380 p.
- Herseni T. Mișcarea Legionară și Țărănimea. București: Tipografia «Bucovina», 1937. 32 p.
- Husărescu Z. I. Mișcarea subversivă în Basarabia. Chișinău, 1925. 179 p.
- Iorga N. Cuvântarea pentru aniversarea întrării în Războiu (Ținută la Cernăuți în ziua de 28 August 1919). București: Cultura Neamului Românească, 1919. 34 p.
- Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. 127 p.
- î. șt. A doua vizită a Suveranului la Cernăuți și desciderea noului an de studii universitare // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1936. Cernăuți, 1936. P. 51-55.
- Maniu I. Unirea Ardealului. Conferință ținută la Radio-București în 24 Ianuarie 1934. Cluj, 1934. 57 p.
- Marin V. Crez de generație / Cu un cuvânt înainte de Corneliu Z. Codreanu și o prefață de Nae Ionescu. București: Bucovina, 1937. 229 p.
- Marmeliuc C. D. Vizita A.S.R. Domnița Ileana în Bucovina // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1927. Cernăuți, 1927. P. 132-135.
- Marmeliuc D. Inaugurarea Universității Românești din Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1922. Cernăuți, 1922. P. 15-17.
- Moța I. I. Liga Națiunilor. Idealul, viciile și primejdia ei. Conferință ținută la Cercul de studii al Centrului Studentesc București în ziua de 15 Dec. 1929. Cluj: Tipografia Astra S. A., ș. a. 23 p.
- Moța I. I. Cranii de lemn. Articole 1922-1936. Sibiu: Editura «Totul pentru Țară», 1936. 254 p.
- Pascu D. P. A. C. Cuza: Economist și doctrinar al naționalismului. (Extras din revista A.L.A.C.I.). București, 1937. 46 p.
- Plăvan V. Serbările desvelirii Monumentului Unirii // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1925. Cernăuți, 1925. P. 143-148.
- Polihroniade M. Tineretul și politica externă. București: Tipografia «Bucovina», 1937. 32 p.
- Principele Carol în Cernăuți // Calendarul «Glasul Bucovinei» pe anul 1923. Cernăuți, 1923. P. 101-104.
- Rădulescu V. O. General H. Cihosky. Crâmpeli din viața și «opera» celei mai odioase creaturi pe care armata română a avut-o, de la înființarea ei acum un veac, până azi. București: Tipografia și legătoria «Ovidiu», 1932. 40 p.
- Simionescu-Rîmniceanu I. Contribuțiunii la ideologie politică specific românească. București, 1939. 210 p.
- Smântenescu D. Cronica faptelor Regale: 1938. București, 1939. 100 p.
- Tătărescu Șt. Crez nou: Ideia național-socialistă. București, 1932. 32 p.
- Țurcan N. Între continente. Un nou curent mondial. Cernăuți: Editura A. Roșca, 1937. 96 p.
- Uneltire împotriva dinastiei. București: Imprimeriile Independența, 1930. 47 p.
- Ursu I. Politica României: Extras din revista «Neamului». Iași, 1916. 19 p.

VI. Публікації у пресі

- A все ж таки непорозуміння в правительстві // Час. 1933. 8 січня. Ч. 1215. С. 2.
- Авереску про большевизм і диктатуру // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.
- Адміністративна конференція в чернівській префектурі // Час. 1940. 5 квітня. Ч. 3288. С. 2.
- Адміністративна реформа переводиться в життя // Час. 1929. 24 вересня. Ч. 289.
- Амністія для полку 113 // Робітник. 1921 // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів І. Карбулицького. 12333-П-10619.
- Антонеску запрошений до Белграду // Час. 1936. 18 листопада. Ч. 2310.
- Арешт кузистів в Чернівцях // Народна сила. 1933. 3 грудня. Ч. 59.
- Арештовання антисемітських студентів // Час. 1929. 22 вересня. Ч. 288.
- Атентат // Голос Буковини. 1920. 19 грудня. Ч. 51.
- Бажання опозиції // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 11 грудня. Ч. 59. С. 1.
- Бесарабські купці за торгівлею із Україною // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 3 жовтня. Ч. 297.
- Бесіда тов. дра Пістінера в камері із дня 13 лютого про закон комерціалізації державних дібр // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 24 лютого. Ч. 8 (134).
- Бійка в парламенті // Час. 1935. 20 грудня. Ч. 2337.
- Блескуча перемога нац. Хліборобської партії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. С. 2 // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів І. Карбулицького. 12333-П-10642.
- Бойкот виборів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 13 грудня. Ч. 61. С. 2.
- Боротьба! // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13.
- Боротьба за владу в Румунії (Romania) // Час. 1936. 10 грудня. Ч. 2328.
- Боротьба за шкуру медведя // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 31 липня. Ч. 243.
- Братя-хлібороби! // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.
- В. Братяну шле «послання» // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 2 серпня. Ч. 245. С. 1.

В Букарешті // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 3 серпня. Ч. 246.
 В камері // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 21 липня. Ч. 235.
 В камері // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 24 липня. Ч. 237.
 В камері // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 27 липня. Ч. 240. С. 4.
 В камері // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 28 липня. Ч. 241.
 В мільйонера в наймак // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929.
 29 вересня. Ч. 25.
 В неділю відбудеться в Чернівцях велике віче Фронту Національного Відродження // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200.
 В Ромунії // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120).
 В сенаті // Час. 1929. 24 липня. Ч. 237.
 В сенаті // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240.
 В справі убиства студента Грігора // Час. 1936. 15 серп. Ч. 2231.
 В трьох словах // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675. С. 2.
 В чому лихо // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83).
 Від 1. грудня 1932 не буде більше як одна посада, в одній людини // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179.
 Вага організації // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11.
 Вага ромунського промислу // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240.
 Важне для пенсіонерів // Час. 1929. 1 серпня. Ч. 244.
 Важні заяви прем'єра Татареску // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200. С. 2.
 Важні рішення ради міністрів // Час. 1939. 14 грудня. № 3198. С. 2.
 Василь Руснак зрадив // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1930.
 26 січня. Ч. 3 (33). С. 6.
 Вже заіснував «Фронт Національного Відродження» // Час. 1938. 21 грудня. Ч. 2911. С. 1.
 -вже заключено... // Час. 1936. 9 квітня. Ч. 2128.
 Велика маніфестація лібералів у Чернівцях (Cernăuți) // Час. 1936. 21 листопада. Ч. 2313.
 Велика маніфестація нац.-християнської партії // Час. 1936. 12 листопада. Ч. 2305.
 Велика несподіванка правительства Йоргі // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 748.
 Велика промова прем'єра Татареску // Час. 1936. 28 квітня. Ч. 2141.
 Велика протиревізіоністична і протибольшевицька маніфестація румунської молоді в Чернівцях (Cernăuți) // Час. 1936. 27 листопада. Ч. 2318.
 Великі збори Фронту Національного Відродження // Час. 1939. 22 грудня. Ч. 3205.
 Великий Воєвода Мігай в Висовіна // Час. 1936. 18 червня. Ч. 2181.
 Великий комуністичний процес в Констанці (Constanța) // Час. 1936. 16 грудня. Ч. 2333.
 Величава перемога правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 13 грудня.
 Ч. 47. С. 2.
 Вибори у Mehedinți й Hunedoara // Час. 1936. 21 лютого. Ч. 2088.
 Вибори до єпархіальних рад // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.
 Вибори до робітничої камери // Час. 1936. 28 вересня. Ч. 2268.
 Виборча гарячка в Романії // Час. 1937. 10 грудня. Ч. 2617.
 Виборчі вісти // Рідний Край. 1928. 9 грудня. Ч. 49 (108). С. 1.
 Виборчі листи в черновецьким повіті // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 30 падолиста. Ч. 51. С. 1.
 Вигляди парламентських виборів // Час. 1937. 11 грудня. Ч. 2618.
 Вивіз пшениці за границю // Час. 1935. 1 серпня. Ч. 1924.
 Вивіз худоби меншає // Час. 1936. 1 жовтня. Ч. 2270.
 Виділ ліберальної партії радить // Час. 1936. 12 травня. Ч. 2152.
 Вирок у процесі комуністів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 20 серпня. Ч. 259.
 Вирок у справі фашистичного комплоту // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 24 вересня. Ч. 289.
 Вислід виборів. Велика перемога правительства // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 14 грудня.
 Ч. 62. С. 1.
 Вислід виборів до камери і сенату // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 20 грудня. Ч. 49.
 Вислід виборів до Камери й Сенату // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис.
 1932. 24 липня. Ч. 27. С. 2.
 Вислід виборів до повітових рад // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 лютого.
 Ч. 7 (184).
 Вислід виборів у Suceava // Час. 1936. 18 січня. Ч. 2060.
 Вислід громадських виборів у повіті Cernăuți // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277. С. 2.
 Відгуки української декларації на конгресі меншостей в Женеві // Час. 1929. 21 вересня. Ч. 287.
 Відзиви преси на промову Й. В. Короля Карла II // Час. 1940. 23 січня. Ч. 3227. С. 2.
 Відкрите парламенту // Голос Буковини. 1920. 5 грудня. Ч. 49.
 Віктор Яманді королівським радником // Час. 1939. 28 Noembrie. No 3184.
 Вірджіл Маджару дістав примусовий осідок у монастирі // Час. 1940. 29 березня. Ч. 3282. С. 2.

- Вісімгодинний робочий день // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 10 марта. Ч. 10 (136).
Влада боїться комуністичних демонстрацій // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Рومунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 29 вересня. Ч. 25.
- Внутрішня румунська політика // Час. 1935. 6 липня. Ч. 1902.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 січня. Ч. 2052. С. 1.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 17 січня. Ч. 2059.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 23 лютого. Ч. 2090.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 25 лютого. Ч. 2091.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 15 березня. Ч. 2106.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 березня. Ч. 2110. С. 2.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 8 травня. Ч. 2149.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 26 червня. Ч. 2188.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 4 липня. Ч. 2195.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 липня. Ч. 2200.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 14 серпня. Ч. 2230.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 20 серпня. Ч. 2234.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 вересня. Ч. 2259.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 27 вересня. Ч. 2267. С. 2.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.
Внутрішня політика // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 жовтня. Ч. 2285.
Внутрішня політика // Час. 1937. 25 листопада. Ч. 2605. С. 1.
- Всі політичні партії проти законопроекту преси // Час. 1936. 25 листопада. Ч. 2316.
Георге Братяну задоволений новим міністром закордонних справ // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 вересня. Ч. 2252. С. 1.
- Гітлеризм почато наслідувати й в Румунії // Народна сила. 1933. 23 квітня. Ч. 47.
Глобальний податок // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 17 серпня. Ч. 257.
Господарська конференція Малої Антанти // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.
Громадські вибори // Рідний Край. Незалежна газета. 1927. 28 серпня. Ч. 23 (47). С. 3-4.
Громадські вибори // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 марта. Ч. 11 (188).
Громадські вибори 1 грудня // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 30 липня. Ч. 242.
Готинчан В. Політична боротьба робітників і селян за волю // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4.
- Гувернатор румунського Національного Банку уступив // Час. 1935. 30 липня. Ч. 1922.
Двір Й. В. Короля Комунікат Ч. 25 // Час. 1940. 5 червня. Ч. 3335. С. 2.
Дебати над тронною промовою // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179.
Демісія Грігоре Гафенко й новий міністер закордонних справ Іон Джігурту // Час. 1940. 5 червня. Ч. 3335. С. 2.
Демісія міністра фінансів // Час. 1935. 19 січня. Ч. 1770.
- Ділять громади // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 13 жовтня.
- До всіх членів укр. соц. дем. партії // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 3 листопада. Ч. 43.
До наших читачів! Лист з Букарешту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 11 квітня. Ч. 15 (91).
До роботи! // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 15 вересня. Ч. 36 (112).
Др. В. Боднариску констатує... // Хліборобське Слово. 1924. Ч. 17 // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів І. Карбулицького. 12333-П-10839. С. 3-4.
- Демісія кабінету Маніва // Час. 1930. 8 жовтня. Ч. 891.
Державна мова // Голос Буковини. 1920. 19 грудня. Ч. 51.
Державний бюджет на 1933. р. вноситиме 22 мільярди // Час. Незалежний часопис. 1932. 19 листопада. Ч. 1179.
Державний та громадський бюджет // Хліборобське Слово. 1925. 27 грудня. Ч. 19.
Діну Братяну в Сериї // Час. 1936. 1 жовтня. Ч. 2270.
Діну Братяну про озброєння армії // Час. 1935. 19 січня. Ч. 1770.
Доля Буковини // Воля народу. 1920. 15 січня. Ч. 3.
Доповнюючі вибори в сторожинецькій повіті // Рідний Край. 1927. 5 жовтня. Ч. 26 (50). С. 2.
Дотеперішній вислід громадських і повітових виборів // Час. 1937. 29 липня. Ч. 2511. С. 1.
Дука приїде на Буковину // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 12 вересня. Ч. 865. С. 1.
Дука хоче ратувати // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 11 вересня. Ч. 864. С. 2.
Економічна й політична ситуація в Румунії // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 20 жовтня. Ч. 28. С. 1 (2).
Економічний фронт усіх партій // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. Ч. 858. 4 вересня. С. 1.
Економічне порозуміння Румунії з Польщею // Час. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
Жида покидають Романію // Час. 1938. 15 січня. Ч. 2644. С. 4.

З виборчого руху // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.
З внутрішнього румунського життя // Час. 1935. 27 серпня. Ч. 1945.
З записника // Час. 1936. 13 лютого. Ч. 2081.
З нашого життя // Хлібороб. 1923. 8 квітня. Ч. 1. С. 2.
З робітничого пекла в Фалкові // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120).
З партійного руху // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.
З парламентарної діяльності // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта. Ч. 10 (187).
З парламенту // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 6 січня. Ч. 1 (77).
З парламенту // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 27 січня. Ч. 4 (130).
З парламенту // Рідний Край. Незалежна газета. 1929. 6 січня. Ч. 1 (111). С. 1-2.
З парламенту // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 26 липня. Ч. 239.
З парламенту // Час. 1936. 21 листопада. Ч. 2313.
З партійного руху // Хліборобське Слово. 1925. 29 листопада. Ч. 17.
З румунського парламенту // Час. 1936. 13 грудня. Ч. 2331.
З румунського парламенту // Час. 1936. 15 грудня. Ч. 2332.
З укр. соц. дем. партії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
За волю і право освіти // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 22 липня. Ч. 29 (121).
Загранична торгівля Румунії // Рідний Край. 1929. 27 жовтня. Ч. 43 (153).
Задачі новоскликаного парламенту // Голос Буковини. 1920. 12 грудня.
Заклик ФНВ для оборування армії // Час. 1939. 16 грудня. Ч. 3200.
Закон про національні меншости // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
Закордонна політика в румунському парламенті // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 груд. Ч. 2336.
Замах залізничардійців на свого провідника // Час. Незалежний часопис. 1934. 14 вересня. Ч. 1685.
Замах на міністра Вайдю-Воєвода // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 8 серпня. Ч. 246.
Замкнення парламентарної сесії // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 31 липня. Ч. 243.
Замкнення парламенту // Час. 1936. 18 квітня. Ч. 2134.
Заручини в королівськім домі // Голос Буковини. 1920. 12 грудня. Ч. 50.
Засідання директорату «Фронту Національного Відродження» // Час. 1940. 23 січня. Ч. 3227.
Засуд кишинівських «протифашистів» // Час. 1936. 3 квітня. Ч. 2123.
Засуд яських комуністів // Час. 1936. 14 червня. Ч. 2178.
Заява // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 5 вересня. Ч. 273.
Заява правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
Заява президента міністрів Авереску // Голос Буковини. 1920. 12 грудня. Ч. 50.
Збори цегольняних робітників в Чернівцях // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22).
Заборона конгресу робітничих синдикатів // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11.
Задачі новоскликаного парламенту // Голос Буковини. 1920. 12 грудня. Ч. 50. 19 грудня. Ч. 51.
Задушлива атмосфера // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 3 жовтня. Ч. 883. С. 1.
Заклик // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.
Закінчилися дебати над тронною промовою // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 грудня. Ч. 2327.
Закон комерціалізації прийнятий // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 27 лютого. Ч. 8 (134).
Закордонна політика в румунськім парламенті // Час. Незалежний часопис. 1936. 12 грудня. Ч. 2330.
Закордонна політика в парламенті // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 грудня. Ч. 2335.
Закордонна політика в парламенті // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 грудня. Ч. 2336. С. 2.
Заручини в королівськім домі // Голос Буковини. 1920. 12 грудня. Ч. 50.
Засідання ради міністрів // Час. 1939. 24 вересня. Ч. 3131.
Засоблювання Армії // Час. 1939. 13 Decembrie. № 3197.
Застановлення румунської мореплавби // Час. 1940. 16 червня. Ч. 3343. С. 2.
Засуд кишинівських «протифашистів» // Час. Незалежний часопис. 1936. 3 квітня. Ч. 2123.
Засуд яських комуністів // Час. Незалежний часопис. 1936. 14 червня. Ч. 2178.
Заява правительства // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
Заява президента міністрів королів. радника Г. Татареску // Час. 1940. 15 травня. Ч. 3317. С. 2.
Заява президента міністрів // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675.
Заява президента міністрів Г. Тетереску // Час. 1937. 14 жовтня. Ч. 2572.
Збори хліборобської партії Буковини й Хотинщини // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13.
Збори організації окр. Вижиці // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16.
Здогади про майбутній уряд // Час. Незалежний часопис. 1936. 11 грудня. Ч. 2329.
«Зелені ґвардії» проти комуністів і революційних робітничих організацій // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1930. 26 січня. Ч. 3 (33). С. 2.
Зібрання молодолібералів // Час. 1936. 3 липня. Ч. 2194.
Зібрання радикал-цараністів // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 жовтня. Ч. 2288. С. 2.
Злиття і розв'язання деяких міністерств // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 19 липня. Ч. 233.
Злиття румунських правих партій Гоґа-Куза // Час. 1935. 18 липня. Ч. 1912.

Злука жоржістів з авересканцями // Час. 1935. 16 січня. Ч. 1767.
Зміна в реценції? // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 24 вересня. Ч. 289.
Зміна у правительстві // Час. 1940. 15 травня. Ч. 3317. С. 2.
Зміни в ліберальному міністерстві приготовлені // Час. 1935. 1 вересня. Ч. 1949.
Знаменитий поступ // Час. Незалежний часопис. 1936. 29 грудня. Ч. 2342.
Знесення зел.-дор. білетів для урядників // Час. Незалежний бюзпартійний часопис. 1929. 1 вересня. Ч. 270.
Знову переговори між аверисканською та націонал-цараністичною партіями // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51).
Зрада деревообробників // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 26 травня. Ч. 7.
И. В. Король підписав декретний закон про організацію Фронту Національного Відродження // Час. 1940. 25 січня. Ч. 3229.
Іменування нових повітових і окружних (пляс) // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 24 серпня. Ч. 263.
Імперіалістичне лице соціал-демократії // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 4 серпня. Ч. 17.
Ініціативний комітет для обладнання армії в Чернівцях // Час. 1939. 14 грудня. № 3198.
Інструкція для переведення адміністративних реформ // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 30 серпня. Ч. 268.
Інтерпеляція посла тов. Гишки до міністра освіти // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
Інтерпеляція посла тов. Гишки до міністра фінансів // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
Інтерпеляція посла тов. Кракалії до міністра війни // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
Інтерпеляція посла тов. Кракалії до міністра внутрішніх справ // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
Італійська преса про укріплення в Румунії // Час. 1940. 21 травня. Ч. 3322. С. 2.
Йорґа хоче таки склеїти партію // Час. 1931. 16 вересня. Ч. 868.
К. Велика чи мала Румунія? // Воля народу. 1920. 29 січня. Ч. 5.
Карність // Хліборобська Правда. 1929. 3 лютого.
Картель с.-д. и націонал-царанистов // Красная Бессарабия. 1937. № 4. С. 13.
Клясифікація легіонарського руху // Час. 1938. 25 січня. Ч. 2652.
Кодряну про пакт з Манівом і про меншини // Час. 1937. 3 грудня. Ч. 2612.
Кождий хоче ратувати по своєму // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 12 вересня. Ч. 865. С. 1.
Комедія скінчилась // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16.
Компльот фашистів і меншости // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278.
Комунікат // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10. С. 2.
Комунікат про 1 серпня // Час. 1929. 3 серпня. Ч. 246.
Комуністичні демонстрації в Чернівцях // Час. 1929. 3 серпня. Ч. 246.
Комуністи на Буковині // Хліборобська Правда. 1928. 2 грудня. Ч. 44.
Конверсійний закон против-конституційний // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10. С. 2.
Конґрес // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
Конґрес ліґи проти лихви заборонений // Час. 1931. 20 листопада. Ч. 923. С. 4.
Конґрес укр. нац. партії в Румунії // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
Конґрес хліборобської партії на Буковині // Хлібороб. 1923. 27 мая. Ч. 7.
Концентраційний кабінет під головуванням В. Братяну // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278. С. 1.
Контролі лист горожанства // Час. 1936. 19 грудня. Ч. 2336.
Королівські слова до студентської молоді // Час. 1935. 16 жовтня. Ч. 1986.
Король Кароль II // Хліборобська Правда. 1930. 29 червня. Ч. 25. С. 1.
Котрих урядників звільнять зі служби // Час. 1929. 24 липня. Ч. 237.
Кривава сутічка між нац. цараністами й кузистами // Час. 1936. 5 листопада. Ч. 2299. С. 2.
Критикують Валера Поп // Час. 1937. 5 жовтня. Ч. 2564.
Кругом кровавих подій в Лупенах // Час. 1929. 9 серпня. Ч. 251.
Кругом кровавих подій в Лупенах // Час. 1929. 10 серпня. Ч. 252.
Кругом кровавих подій в Лупенах // Час. 1929. 11 серпня. Ч. 253.
Кругом кровавих подій Лупенах // Час. 1929. 13 серпня. Ч. 254.
Кругом неправда... // Час. 1929. 7 вересня. Ч. 275.
«Кувинтул Лібер» заборонений // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 жовтня. Ч. 2278.
Куди воно йде? // Час. Незалежний часопис. 1936. 15 березня. Ч. 2108.

- А. Куза проти Ліги Націй і французьких експертів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1931. 13 грудня. Ч. 943. С. 1.
- Куза redivinus // Час. 1929. 17 вересня. Ч. 283.
- Кузисти не розв'язують свої ґарди // Час. 1936. 15 вересня. Ч. 2256.
- Кузисти справники кривавих сутичок // Час. 1936. 17 січня. Ч. 2059.
- Ліберали вже агітують // Час. 1929. 2 серпня. Ч. 245. С. 1.
- Ліберали відступають від пляну повалення правительства // Час. 1929. 2 жовтня. Ч. 296. С. 1.
- Ліберали демісionують у квітні // Час. Незалежний часопис. 1936. 23 грудня. Ч. 2339.
- Ліберали жадатимуть концентраційного парламенту // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278. С. 1.
- Ліберали за ревізією конституції // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 9 вересня. Ч. 862. С. 1.
- Ліберали злучилися з кузистами... // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 22 травня. Ч. 18.
- Ліберали приготуються до конгресу // Час. Незалежний часопис. 1936. 20 червня. Ч. 2183.
- Ліберали проти правих політичних угруповань // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 квітня. Ч. 2137.
- Ліберали хочуть скинути правительство // Час. 1929. 12 вересня. Ч. 279. С. 1.
- Ліберали чи уряд «сильної руки»? // Час. 1933. 10 січня. Ч. 1216. С. 1.
- Ліберальна партія розлітається? // Час. 1929. 20 вересня. Ч. 286. С. 2.
- Ліберальна партія // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5.
- Ліберальна партія // Час. 1935. 18 липня. Ч. 1912.
- Ліберальні відламки проти Діну Братяну // Час. 1935. 21 липня. Ч. 1916.
- Ліберальне правительство уступить аж у березні 1937 р. // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 грудня. Ч. 2328.
- Ліпше пізно, як ніколи // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 26 серпня. Ч. 850.
- Ліцитують Карла // Час. 1929. 21 липня. Ч. 235.
- Лист з Бухарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 6 січня. Ч. 1 (77).
- Лист з Бухарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
- Лист з Бухарешту // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83).
- Лише роби, плати та й мовчи // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Бухарешт). 1929. 28 липня. Ч. 16. С. 3.
- Люди Альба Юлії й майбутнє національних меншостей // Час. 1929. 28 липня. Ч. 241.
- Маніфест ліберальної партії // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240. С. 1.
- Маніфест правительства // Час. 1937. 25 листопада. Ч. 2605.
- Маніфестація лібералів у Чернівцях (Сегнаїці) // Час. 1936. 2 грудня. Ч. 2322.
- Маніфестація націонал-цараністів у Сегнаїці // Час. 1936. 4 червня. Ч. 2170. С. 4.
- Масове націонал-цараністичне віче в Сегнаїці // Час. 1936. 5 листопада. Ч. 2299. С. 2.
- Мегадинцькі розрухи // Час. Незалежний часопис. 1936. 21 лютого. Ч. 2088. С. 3.
- Мігалаке в короля // Час. Незалежний часопис. 1936. 12 листопада. Ч. 2305. С. 2.
- Мігалаке й Вайда говорили // Час. Незалежний часопис. 1936. 2 серпня. Ч. 2220. С. 2.
- Міжнародний соц. конгрес // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.
- Міністер Валер Поп в Чернауцах // Час. 1937. 29 жовтня. Ч. 2583.
- Міністер Винту в Чернівцях // Час. 1940. 21 січня. Ч. 3226. С. 2.
- Міністер Манів і робітниче питання // Час. 1929. 12 вересня. Ч. 279.
- Міністер Ністор про вибори // Час. 1937. 24 грудня. Ч. 2628.
- Міністер І. Ністор про національні меншини // Час. 1937. 16 грудня. Ч. 2622.
- Міністер фінансів Славеску здемісionував // Час. 1935. 5 лютого. Ч. 1782.
- Міністер промисловости й торгівлі Маджару // Рідний Край. 1929. 3 листопада. Ч. 44 (154).
- Міністеріяльна нарада в Бухарешті // Час. 1940. 21 травня. Ч. 3322. С. 2.
- Міністеріяльна рада // Час. 1929. 29 серпня. Ч. 267.
- Міністеріяльна рада під предсідництвом І. В. Короля // Час. 1939. 11 листопада. Ч. 3170.
- Міністерство рільництва // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 29 серпня. Ч. 267.
- Міністерська рада в справі кровавих подій в Лупенах // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 18 серпня. Ч. 258.
- Міноритарні заступники // Рідний край. Незалежна газета. 1929. 28 цвітня. Ч. 17. С. 3.
- Мовні іспити для урядників міністерства хліборобства // Час. Незалежний часопис. 1936. 18 листопада. Ч. 2310.
- Мовчи й далі служи! // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 10 лютого. Ч. 6 (82).
- Молодоліберали й собі рухаються // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 20 вересня. Ч. 872. С. 1.
- Молодоліберали рухаються // Час. 1933. 10 січня. Ч. 1216. С. 1.
- На вид крови // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 9 серпня. Ч. 251.
- На передодні розламу націонал-цараністичної партії? // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 30 липня. Ч. 242.
- На склоні 1925 року // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18.
- Надходять вибори!.. // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.

- Найважливіші постанови закону про ліквідацію селянських і міщанських довгів // Рада. 1934. 22 квітня. Ч. 16.
 Найважливіші постанови закону про ліквідацію селянських і міщанських довгів (Продовження) // Рада. 1934. 29 квітня. Ч. 17.
- Наївні старички // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22).
 Напруження в націонал-цараністів // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 вересня. Ч. 2260. С. 1.
 Нарада королівських резидентів у міністерстві внутрішніх справ // Час. 1940. 21 квітня. Ч. 3302. С. 2.
 Нараду міністеріяльну пересунуто // Час. 1940. 26 червня. Ч. 3350. С. 2.
 Насмішка Москви над Польщею // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 13 вересня. Ч. 280.
 Настав великий час!.. // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13.
 Наука виборів // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 24 липня. Ч. 27. С. 2.
2. Націоналісти // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5.
 Націонал-ліберальна партія // Рідний Край. 1929. 21 липня. Ч. 29 (139).
 Нац.-цараністи домагаються влади // Час. Незалежний часопис. 1936. 8 жовтня. Ч. 2276. С. 2.
 Нац.-цараністи зголосили свою лісту до повітових виборів // Час. 1937. 11 липня. Ч. 2496. С. 1.
 Націонал-цараністи й розв'язання політичних гард // Час. Незалежний часопис. 1936. 6 вересня. Ч. 2249. С. 2.
 Національні-цараністи домагаються влади // Час. Незалежний часопис. 1936. 3 листопада. Ч. 2297. С. 2.
 Націонал-цараністи об'єднані // Час. Незалежний часопис. 1936. 2 жовтня. Ч. 2271. С. 2.
 Нац.-цараністи пригтовляються до велик. маніфестації в București // Час. Незалежний часопис. 1936. 16 жовтня. Ч. 2283. С. 2.
 Нац.цараністи радять // Час. Незалежний часопис. 1936. 7 серпня. Ч. 2224. С. 2.
 Нац.-цараністична кампанія повалення правительства // Час. Незалежний часопис. 1936. 13 жовтня. Ч. 2280. С. 2.
2. Націонал-цараністична маніфестація в București // Час. Незалежний часопис. 1936. 4 червня. Ч. 2170. С. 4.
 Національ-цараністичний конгрес в Альба-Юлії // Рідний край. 1928. 20 мая. Ч. 20 (79).
 Національна ідея чи когутівське болото // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15.
 Національні меншости // Рідний Край. Незалежна газета. 1929. 31 марта. Ч. 13. С. 3.
 Наші кандидати до господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.
 Непевне положення правительства // Час. 1935. 27 липня. Ч. 1920.
 Непорозуміння між Манівом і націонал-цараністами // Час. Незалежний часопис. 1936. 7 серпня. Ч. 2224. С. 2.
 Нечувані фашистівські звірства // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1930. 26 січня. Ч. 3 (33). С. 8.
 Німеччина й Румунія // Час. 1935. 23 січня. Ч. 1773.
 Нова внутрішня позичка // Час. 1935. 15 січня. Ч. 1766.
 Нова виборча реформа // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18.
 Нова партія // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15.
 Нова позичка // Час. 1929. 31 серпня. Ч. 269.
 Нова позичка для стабілізації? // Час. 1929. 20 вересня. Ч. 286.
 Нове міністерство Татарескула заприсяжене // Час. 1937. 20 листопада. Ч. 2601.
 Нове міністерство фахівців // Час. 1931. 18 квітня. Ч. 746.
 Нове правительство – Гоґа-Куза // Час. 1937. 30 грудня. Ч. 2632.
 Нове правительство Міронескула // Час. 1930. 12 жовтня. Ч. 595. С. 1.
 Нові заходи контролі чужинців у Румунії // Час. 1940. 21 квітня. Ч. 3302. С. 2.
 Нові підвищення податків // Час. 1929. 19 липня. Ч. 233.
 Нові підсекретаріати // Час. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
 Нові податки в камері // Час. 1929. 20 липня. Ч. 234.
 Нові префекти // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
 Нові префекти в сучавській області // Час. 1940. 29 травня. Ч. 3329. С. 2.
 Нові розпорядки для військових смуг // Час. 1940. 16 березня. Ч. 3272. С. 2.
 Нові старости // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 14 падолиста. Ч. 37. С. 1.
 Новий адміністративний закон // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Румунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 28 липня. Ч. 16. С. 4.
 Новий дарунок для меншостей // Час. 1929. 23 липня. Ч. 226.
 Новий мовний закон // Час. Незалежний часопис. 1936. 17 березня. Ч. 2109.
 Новий префект для Чернівців // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 3 жовтня. Ч. 883. С. 1.
 Новий Уряд при праці // Рада. 1934. 14 січня. Ч. 2.
 Нові старости // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 14 падолиста. Ч. 37. С. 1.
 Нові сутички і арештовання в București // Час. Незалежний часопис. 1936. 28 червня. Ч. 2190.
 Обвиненіє цараністов въ большевизмъ // Голось. 1924. 27 юнь.
 Обіжник Валера Попа викликав зле вражіння в Женеві // Час. 1937. 5 жовтня. Ч. 2564.
 Обіцянки національних цараністів // Час. Незалежний часопис. 1936. 24 вересня. Ч. 2264. С. 1.
 Обовязково треба сіяти соняшник // Час. 1940. 6 квітня. Ч. 3289. С. 2.

- Обов'язок меншостей // Час. 1929. 28 липня. Ч. 241.
Октявіян Гоґа починає працювати // Час. Незалежний часопис. 1934. 14 вересня. Ч. 1685.
Опозиція не вибрала жодного сенатора // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 18 грудня. Ч. 65. С. 1.
Опозиція приготується до боротьби // Час. 1935. 7 вересня. Ч. 1954.
Останній вислід виборів а повітах Mehedinți i Hunedoara // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 лютого. Ч. 2089. С. 2.
Отвертий наступ проти нац.-цараністичного правління // Час. 1929. 17 липня. Ч. 231. С. 1.
Отворення парламента // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 28 грудня. Ч. 71 (13. селянське). С. 1.
Охорона державних фінансів // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 жовтня. Ч. 2278.
«Пан Святкович заслужив відзнаку» // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта.
Ч. 10 (187).
Парлямент // Рідний Край. 1927. 30 жовтня. Ч. 29 (53). С. 4.
Парлямент // Рідний Край. 1929. 21 липня. Ч. 29 (139).
Парлямент зійдеться // Час. 1939. 28 Noembrie. No 3184.
Парлямент розв'язано й виписано нові вибори на 20 і 22 грудня // Час. 1937. 24 листопада. Ч. 2604.
Парлямент ухвалює цілий ряд нових законів // Час. 1935. 14 вересня. Ч. 1960.
Парламентарна рада ліберальної партії // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 27 листопада. Ч. 929. С. 4.
Партійний конгрес лібералів // Час. Незалежний часопис. 1936. 12 липня. Ч. 2202.
Партійний ліберальний конгрес // Час. Незалежний часопис. 1936. 5 липня. Ч. 2199.
Партійні справи // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18.
Партійне засідання націонал-цараністів // Час. Незалежний часопис. 1936. 8 вересня. Ч. 2250. С. 1.
Партійний суд над т. др. Гелертером // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 22 липня. Ч. 29 (121).
Патріарх-регент здоровий // Час. 1929. 15 вересня. Ч. 282.
Патріарх-регент поважно хорий // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281.
Пенсіонування старих урядовців // Рідний Край. 1929. 20 жовтня. Ч. 42 (152). С. 2.
Переговори між румунськими партіями // Рідний Край. 1927. 11 грудня. Ч. 33 (57). С. 6.
Перед громадськими виборами // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.
Перед повітовими виборами // Хліборобська правда. Орган української хліборобської партії в Румунії. 1932. 20 листопада. Ч. 10. С. 2.
Передвиборчий рух // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 9 грудня. Ч. 46.
Передвиборчий терор в повіті Mehedinți // Час. Незалежний часопис. 1936. 15 лютого. Ч. 2083. С. 2.
Переміна в складі правительства й іменування обласних директорів // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 22 вересня. Ч. 288. С. 1.
Переміни в складі правительства // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 27 вересня. Ч. 292. С. 1.
Пересварки між румунськими партіями // Час. 1937. 15 липня. Ч. 2499. С. 2.
Перша рада міністрів правительства Маніва // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
Перша рада міністрів // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 748. С. 1.
Перше засідання парламента // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 листопада. Ч. 2311.
Піврічний бюджет виказує дефіциту п'ять мільйонів // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 24 серпня. Ч. 263.
Підписання торговельного договору з Польщею // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 7 вересня. Ч. 275.
Питанє Буковини // Воля народа. 1920. 2 вересня. Ч. 38.
Питанє Буковини // Воля народа. 1920. 12 вересня. Ч. 39.
Питання національних меншин тільки студіюють // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 17 липня. Ч. 231.
Платні і пенсії за листопад // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 листопада. Ч. 2314.
По виборам // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15.
По виборах // Рідний Край. 1928. 23 грудня. Ч. 51 (110). С. 2.
По виборах // Хліборобська Правда. 1930. 9 лютого. Ч. 11. С. 2.
По ліберальнім конгресі // Час. Незалежний часопис. 1936. 16 липня. Ч. 2203.
Побіда ідеї // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11.
Побіда правительства // Час. 1937. 24 грудня. Ч. 2628.
Побільшення платні пенсіонерам // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1929. 18 липня. Ч. 233.
Поголошка про уступлення правительства // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 25 серпня. Ч. 849. С. 1.
Події в Лупенах перед радою міністрів // Час. 1929. 10 серпня. Ч. 252.
Покінчення румунсько-німецьких торговельних переговорів // Час. Незалежний часопис. 1936. 1 жовтня. Ч. 2270.
Політичне положення в Румунії // Рідний край. 1928. 5 лютого. Ч. 5 (64). С. 1.
Політичне положення в Румунії // Рідний Край. 1929. 3 падолиста. Ч. 44 (154).
Політичне положення в Румунії // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 3 жовтня. Ч. 297. С. 1.
Політичне убійство в Висуреști // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 липня. Ч. 2208.
Польські потяги через Буковину // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 30 квітня. Ч. 169. С. 1.
Польсько-румунська залізнична конференція // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 4 травня. Ч. 172. С. 1.

- Порубали ще одного гардиста в публ. городі // Час. Незалежний часопис. 1936. 20 листопада. Ч. 2312.
Постанови міністеріальної ради // Час. Незалежний часопис. 1936. 17 листопада. Ч. 2309.
Похорони загиблих // Час. 1929. 10 серпня. Ч. 252.
Правдоподібний склад парламенту // Час. 1937. 28 грудня. Ч. 2630.
Правительство займається долею робітництва // Час. 1929. 21 серпня. Ч. 260.
Правительство Міронескула // Час. 1930. 10 жовтня. Ч. 593.
Правительство нац. хліборобської партії // Хліборобська Правда. 1928. 11 листопада. Ч. 38.
Правительство не має вакацій // Час. 1935. 31 липня. Ч. 1923.
Правительство не уступає // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 жовтня. Ч. 2277.
Правительство пропонує перемир'я опозиції // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 27 листопада.
Ч. 929. С. 4.
Правительство Татареску-Гога // Час. 1937. 29 грудня. Ч. 2631.
Правительство шукає виходу з господарської кризи // Час. 1935. 11 січня. Ч. 1763.
Президент камери Йорга? // Час. 1929. 28 серпня. Ч. 266.
Прем'єр Арманд Калінеску // Час. 1939. 24 вересня. Ч. 3131.
Прем'єр Татареску // Час. Незалежний часопис. 1936. 1 лютого. Ч. 2071.
Прем'єр Татареску говорить до префектів // Час. 1939. 14 грудня. № 3198. С. 2.
Премії за вивіз пшениці // Час. Незалежний часопис. 1936. 24 вересня. Ч. 2264.
Престольна промова // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 18 грудня. Ч. 65. С. 1.
При громадських виборах в Чернівцях // Рідний Край. Незалежна газета. 1927. 11 вересня. Ч. 24 (48). С. 4.
При кінці цього місяця відбудеться генеральний конгрес ліберальної партії // Час. Незалежний часопис. 1936.
5 червня. Ч. 2171.
Прибув французький контрольор // Час. Незалежний часопис. 1932. 14 грудня. Ч. 1198.
Приїхав фінансовий експерт Карло Ріст // Час. 1929. 13 вересня. Ч. 280.
Принц Карло дементує // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 19 липня. Ч. 233.
Принц Кароль повернув до краю // Час. 1930. 8 червня. Ч. 493.
Прискорення робіт над статутом меншостей // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281.
Проблема директорату в Бесарабії // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 14 серпня. Ч. 255.
Проблема спекуляції на засіданні ради міністрів // Час. 1939. 8 листопада. Ч. 3167.
Провідник німців у Румунії Др. Ганс Рот // Рідний Край. 1929. 28 липня. Ч. 30 (140).
Провокаційна робота лібералів // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 26 листопада. Ч. 928. С. 1.
Програма партії Куза-Гога // Час. 1935. 14 липня. Ч. 1909.
Програма на парламентарні вакації // Час. 1929. 26 липня. Ч. 239. С. 2.
Програма правительства Тітулеску // Час. 1931. 18 квітня. Ч. 746.
«Программа» румунських фашистів // Голось. 1924. 5 юня. Ч. 152 (1452).
Програма хліборобської партії (продовження) // Хліборобське Слово. 1925. 20 вересня. Ч. 12.
Програма хліборобської партії (продовження) // Хліборобське Слово. 1925. 4 жовтня. Ч. 13.
Програма хліборобської партії (Продовження.) // Хліборобське Слово. 1925. 18 жовтня. Ч. 14.
Промова Й. В. Короля в відповідь на відповідь Сенату на Тронну промову // Час. 1940. 29 березня. Ч. 3282. С. 2.
Промова президента міністрів К. Арджетоану на засіданню обласних і повітових секретарів Фронту Національ-
ного Відродження // Час. 1939. 29 жовтня. Ч. 3159.
Проти війни і зоруження // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 9 марта. Ч. 10 (187).
Проти нової філи протижидівських виступів // Час. 1929. 26 вересня. Ч. 291.
Проти скрайніх течій // Народна сила. 1933. 21 травня. Ч. 51.
Процес проти стошістьох // Час. Незалежний часопис. 1936. 12 червня. Ч. 2176.
Рада міністрів // Час. 1929. 24 липня. Ч. 237.
Рада міністрів // Час. 1929. 6 серпня. Ч. 248.
Рада міністрів // Час. 1929. 11 серпня. Ч. 253.
Рада Міністрів // Час. 1929. 30 серпня. Ч. 268.
Рада міністрів в Букарештах // Час. 1939. 15 грудня. № 3199. С. 2.
Рада міністрів в Чернівцях // Час. 1940. 23 червня. Ч. 3348. С. 2.
Резолюція комуністичної фракції // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921.
17 лютого. Ч. 7 (83).
Робітниче питання на раді міністрів // Час. 1929. 4 вересня. Ч. 272.
Робітничо-селянський союз бере участь в виборах // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 21 падо-
листа. Ч. 43. С. 1.
Робочий народ! Виборці Буковини! // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1922.
16 лютого. Ч. 7 (134).
Родина Братяну проти прем'єра Татарескула // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 червня. Ч. 2174.
Розв'язання гард // Час. 1936. 3 вересня. Ч. 2246. С. 2.
Розв'язання протифашистських організацій // Час. Незалежний часопис. 1936. 20 березня. Ч. 2112.
Розв'язка наслідства в правительстві // Час. 1937. 13 жовтня. Ч. 2571.

Розкол у соціал-демократичній партії // Хліборобське Слово. 1925. 13 грудня. Ч. 18.

Розкол у соціал-демократичній партії на Буковині // Рідний Край. 1928. 9 грудня. Ч. 49 (108).

Розпад царанистичної партії // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 мая. Ч. 10. С. 6.

Romania боронить своїх прав на Семигород // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 листопада. Ч. 2303.

România і Німеччина // Час. Незалежний часопис. 1936. 1 лютого. Ч. 2071. С. 1.

Розв'язують табори праці гардистів // Час. Незалежний часопис. 1936. 10 вересня. Ч. 2252.

Розмова прем'єра Маніва з генеральним секретарем бюро міжнародного меншосного конгресу Амменде // Час. 1929. 19 липня. Ч. 233.

Розпорядки «Стражі Краю» про святкування 8. червня // Час. 1940. 4 червня. Ч. 3334.

Розпорядки у зв'язку з заснуванням «Партії Нації» // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.

Романізація підприємств міністеріальним розпорядком // Час. 1937. 19 вересня. Ч. 2552.

Ромунізація областей заселених меншинами // Час. 1929. 25 вересня. Ч. 290.

Ромунська делегація в Газі // Час. 1929. 9 серпня. Ч. 251.

Ромунська преса в справі закону про меншости // Час. 1929. 11 вересня. Ч. 278.

Ромунська преса проти мадярських домагань // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351. С. 2.

Ромунська преса про теперішнє положення // Час. 1940. 27 червня. Ч. 3351.

Ромунські студенти б'ють жидів і викидають з поїздів // Час. 1929. 19 вересня. Ч. 285.

Ромунські фашисти на поготівлю // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 13 жовтня. С. 2.

Ромунський міністер закордонних справ у Союзі Народів // Час. 1929. 13 вересня. Ч. 280.

Ромунсько-польське братання на господарсько-торговельному полі // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281.

Роспуск коммунистическ. организаций въ Румынии // Голось. 1924. 29 Юля. Ч. 205 (1505).

Румунська влада заборонила німцям плебісцит // Час. Незалежний часопис. 1936. 24 січня. Ч. 2065.

Румунська внутрішня політика // Час. 1935. 10 серпня. Ч. 1932.

Румунські політичні діячі радять // Час. Незалежний часопис. 1936. 15 серпня. Ч. 2231. С. 1.

Румунське правительство й девалоризація // Час. Незалежний часопис. 1936. 3 жовтня. Ч. 2272.

Румунський парламент // Рідний Край. Незалежна газета. 1929. 11 серпня. Ч. 32 (142). С. 2.

Сам Др. Манів // Рідний Край. Незалежна газета. 1929. 28 липня. Ч. 30 (140).

Самопоміч // Рідний Край. Незалежна газета. 1929. 17 марта. Ч. 11. С. 1.

Свідомість та організація працюючих // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51).

Свято націонал царанистів // Час. Незалежний часопис. 1936. 22 жовтня. Ч. 2288. С. 2.

Секретарі Ф.Н.В. в Буковині // Час. 1939. 21 грудня. Ч. 3204.

Селяни будуть платити податки по жнивах // Час. 1929. 27 липня. Ч. 240.

Сенатор др. В. Залозецький // Рідний край. 1929. 10 марта. Ч. 9-10. С. 6.

Скільки поту й крові п'ють шведські гісни-капіталісти з трудячих мас Ромунії // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 11 серпня. Ч. 18.

Скликання господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 20 вересня. Ч. 12.

Сконцентрований наступ проти правительства // Час. Незалежний безпартійний часопис. 1931. 29 вересня. Ч. 879. С. 1.

Скріплюйте фронт боротьби! // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1928. 15 липня. Ч. 28 (120).

Сліяние партії но безъ Стере // Голось. 1924. 27 іюнь.

Сліяние трансильванской и царанистской партій // Голось. 1924. 25 іюня. Ч. 171 (1471).

Соціал-демократи «роблять відповідні кроки» // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 25 серпня. Ч. 20.

Соціал демократичні кандидати // Робітник. 1922. 9 лютого. Ч. 6.

Соціалісти заключують пакт із правительством // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 21 падолиста. Ч. 43. С. 4.

Соціалісти критикують ром. правительство // Час. 1929. 26 вересня. Ч. 291.

«Соціалістичні» бандити // Хлібороб. 1923. 8 квітня. Ч. 1. С. 2-3.

Спасителі народу // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4.

Справа податків // Час. 1929. 21 липня. Ч. 235.

Справа посла Кракалії // Хліборобська Правда. 1930. 9 лютого. Ч. 11. С. 2.

Справа українського шкільництва в Ромунії // Час. 1929. 25 вересня. Ч. 290.

Справи колійовців // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 17 марта. Ч. 11 (137).

Стабілізація запевнена // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 2 жовтня. Ч. 296.

Становище партій і преси до нового правительства // Час. 1931. 21 квітня. Ч. 748. С. 1.

Становище Ромунії // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 14 серпня. Ч. 255.

Становище унітарійського центрума // Робітник. Орган української соціал-демократичної партії на Буковині. 1921. 17 лютого. Ч. 7 (83).

Статус меншостей і жида // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281.

Стоїмо перед урядовою кризою? // Час. Незалежний часопис. 1936. 29 травня. Ч. 2166.

Столичний орган... // Час. Незалежний часопис. 1936. 25 вересня. Ч. 2265.

- Столярські робітники // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 26 травня. Ч. 7.
- Страйк в Verhomet S // Час. Незалежний часопис. 1936. 20 вересня. Ч. 2261.
- Г. Татареску про перевірку конституції // Час. Незалежний часопис. 1934. 28 серпня. Ч. 1675.
- Тільки одна політична партія в Романії // Час. 1938. 20 грудня. Ч. 2910. С. 1.
- Товпа в Букурештах вітає перед королівською палатою Й. В. Короля // Час. 1940. 28 червня. Ч. 3352.
- Три віце президента ліберальної партії // Час. Незалежний часопис. 1936. 14 червня. Ч. 2178.
- 300 мільйонів для осінніх засівів // Час. 1929. 14 вересня. Ч. 281.
- Торговельний договір Румунії із Болгарією // Час. 1929. 31 серпня. Ч. 269.
- Труднощі в справі іменування директорів // Час. 1929. 17 серпня. Ч. 257.
- Турецька преса про Ромунію // Час. 1940. 19 травня. Ч. 3321. С. 2.
- У відповідь клеветникові! // Хліборобська Правда. 1930. 4 лютого. Ч. 10. Надзвичайне видання. С. 2.
- У парламенті // Рідний Край. 1929. 6 січня. Ч. 1 (111).
- Убийство в публичнім городі // Час. Незалежний часопис. 1936. 9 серпня. Ч. 2226.
- Українські соц-демократи резигнують із мандату // Рідний Край. Незалежна газета. 1927. 11 вересня. Ч. 24 (48). С. 1.
- Український Виборче! // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1925. 20 грудня. Ч. 4.
- Українці а вибори до господарських камер // Хліборобське Слово. 1925. 16 серпня. Ч. 9.
- «Універзул» накликає військо проти нац.-цараністичного правительства // Час. 1929. 28 липня. Ч. 241. С. 4.
- Упали кайдани // Хліборобська Правда. Орган нац. хліборобської партії. 1928. 15 листопада. Ч. 39.
- Управління платень урядовців – важне діло теперішнього уряду // Час. 1940. 16 червня. Ч. 3343. С. 2.
- Урочистий обхід чернів. університета // Голос Буковини. 1920. 31 жовтня. Ч. 44.
- Усі національні меншости // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5-6.
- Уступлення правительства Йорґи й нові вибори? // Час. 1931. 6 вересня. Ч. 860.
- Уступлення правительства Арджетоюну // Час. 1939. 26 Noembrie. № 3183.
- Фаст М. Політичні партії в Ромунії // Боротьба. Орган укр. соціал-демократичної організації. 1930. 16 марта. Ч. 11 (188).
- Філіпеску-Карло // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 4 вересня. Ч. 272.
- Фордові заводи в Румунії коштуватимуть 3 мільярди леїв // Час. 1935. 5 лютого. Ч. 1782.
- Фронт Національного Відродження переіменився на одну й тоталітарну «Партію Нації» // Час. 1940. 26 червня. Ч. 3350.
- Хлібороб. Дорі Попович // Хліборобське Слово. 1925. 1 листопада. Ч. 15.
- Хліборобська офензива в краю // Час. 1940. 6 квітня. Ч. 3289. С. 2.
- Хто буде наступником лібералів // Час. Незалежний часопис. 1936. 17 грудня. Ч. 2334.
- Хто виновником кровопролиття в Лупенах // Час. 1929. 15 серпня. Ч. 256.
- Цараністи // Рідний Край. Незалежна газета. 1926. 23 травня. Ч. 10. С. 5.
- Цікавий політичний процес в Chişinău // Час. Незалежний часопис. 1936. 8 березня. Ч. 2102.
- Цілі Партії Нації // Час. 1940. 28 червня. Ч. 3352.
- Цього тижня матимемо регіональних директорів // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 11 вересня. Ч. 278.
- Чай у правительства // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1928. 29 грудня. Ч. 72. С. 1.
- Червоний день в Кишеневі // Час. Незалежний, безпартійний часопис. 1929. 4 серпня. Ч. 247.
- Чернівецькі комуністи перед судом // Час. 1929. 17 серпня. Ч. 257.
- Черновецькі комуністи перед судом // Час. 1929. 18 серпня. Ч. 258.
- Черновецький воєнний суд при роботі // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1926. 27 червня. Ч. 18 (22).
- Чехи дають România кредит на зброєння // Час. Незалежний часопис. 1936. 4 квітня. Ч. 2124.
- 400 мільйонів бракує в центральній касі міністерства фінансів // Час. 1929. 23 серпня. Ч. 262.
- Чого бажає король від правительства // Час. 1930. 12 жовтня. Ч. 595.
- Чутки про зміну румунського правительства // Час. Незалежний часопис. 1936. 19 грудня. Ч. 2336. С. 1.
- Шкільне питання // Робітник. Орган української соціалдемократичної партії на Буковині. 1921. 4 серпня. Ч. 30.
- Штрайк робітників у копальнях руди в Лупенах // Час. 1929. 8 серпня. Ч. 250.
- Штрайк у фабриках «Астра» // Час. 1929. 20 серпня. Ч. 259.
- Що далі? // Хліборобське Слово. 1925. 29 листопада. Ч. 17.
- Що є із амнестією? // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1929. 24 лютого. Ч. 8 (134).
- Ю. Се. Як Чернівці можуть дістати румунську більшість? // Час. 1929. 17 вересня. Ч. 283.
- Ю. Манів на інспекцію // Час. 1929. 25 серпня. Ч. 264.
- Як відбувалися вибори на Буковині // Хліборобське Слово. 1925. 6 вересня. Ч. 11.
- Як відбувалися вибори // Хліборобське Слово. 1925. 15 листопада. Ч. 16.
- Як випали вибори в краї // Народна сила. Господарсько-кооперативний і інформаційний часопис. 1932. 24 липня. Ч. 27. С. 2.
- Як вони зраджують і запроднують робітників і селян // Борець. Орган Партії Українських Працюючих Ромунії «Визволення». (Букарешт). 1929. 31 марта. Ч. 1. С. 4.

Яка буде діяльність найвищого правительственного комісаря // Боротьба. Орган соціал-демократичної партії. 1927. 6 лютого. Ч. 5 (51).

- Яка буде ціна на пшеницю // Час. 1935. 25 липня. Ч. 1918.
- A. Ag. Consfătuirea majorităților. Declarațiile d-lui I. Brătianu // Universul. 1923. 13 Martie. Nr. 64. P. 3.
- A. V. Corespondență din Paris (Revendicările noastre) // Glasul Bucovinei. 1919. 29 Aprilie. Nr. 131.
- Acordul electoral între guvern și partidul d-lui Iorga // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.
- Adunarea național-creștină la Iași // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
- Acord electoral între guvern și partidul d-lui Iorga // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.
- Activitatea Gărzii Naționale în Cernăuți // Universul. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 17. P. 10.
- Activitatea Frontului Renașterii Naționale din Cernăuți // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 10.
- Activitatea Frontului Renașterii Naționale în jud. Romanai // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 10.
- Activitatea partidului poporului // Universul. 1933. 3 Noembrie. Nr. 301. P. 7.
- Actul comemorativ al încoronării // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166 bis. P. 2.
- Acțiunea disolvantă a Partidului Național // Viitorul. 1922. 2 Decembrie. No 4418. P. 3.
- Adunarea generală a studenților // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3.
- Adunarea extraordinară a Reprezentanței Naționale // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 7.
- Adunarea secretarilor F.R.N. din Brăila // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 6.
- Adunarea F.R.N. dela Călărași (Ialomița) // Universul. 1940. 25 Ianuarie. Nr. 23. P. 9.
- Adunarea secretarilor F.R.N. din jud. Neamț // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 10.
- Agitațiile antisemite // Universul. 1923. 3 Aprilie. Nr. 85. P. 5.
- Agitațiile comuniste // Universul. 1938. 3 Mai. Nr. 119. P. 3.
- Agitațiile «Gărzii de Fier» // Universul. 1933. 26 Noembrie. Nr. 324. P. 11.
- Agitațiile studențești // Universul. 1923. 4 Februarie. Nr. 29. P. 2.
- Agitațiile studențești // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 30. P. 2.
- Agitația studențească // Universul. 1923. 6 Martie. Nr. 57. P. 3.
- Agitațiunile studențești // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 2.
- Agresiunea contra directorului «Adevărului» // Viitorul. 1923. 12 Octombrie. No. 4679. P. 3.
- Ajutorarea muncitorilor fără lucru din portul Brăila // Universul. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 8.
- Ajutoare lunare pentru familiile muncitorilor și meseriașilor concentrați // Universul. 1940. 10 Februarie. Nr. 39. P. 7.
- Al. Agnese A două adunare generală a studențimei // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.
- Al. As. Ne vorbește în chestia mișcărilor studențești // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 3.
- Alegerea nouilor episcopii de Roman, Buzeu, Dunărea de Jos, Constanța, Hotin, și Cetatea Albă // Universul. 1923. 1 Aprilie. Nr. 83. P. 5.
- Alegerile de Joi pentru Cameră // Universul. 1927. 10 Iulie. Nr. 157. P. 7.
- Alegerile pentru Senat // Universul. 1933. 24 Decembrie. Nr. 352. P. 11.
- Alte două interviewuri ale d-lui prim-ministru Oct. Goga // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 13.
- Ambasadele și misiunile străine cari vor participa la funeralii // Universul. 1938. 25 Iulie. Nr. 199. P. 1.
- Aniversarea nașterii M. S. Regelui Mihai // Universul. 1928. 27 Octombrie. Nr. 250. P. 7.
- Aniversarea nașterii M. S. Regelui Mihai // Universul. 1928. 28 Octombrie. Nr. 251. P. 11.
- Aniversarea Unirii // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 1.
- Antonescu M. Bugetul Ministerului de Justiție // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1.
- Anul financiar și economic // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 2.
- Arestarea d-lui Ion Zelea Codreanu // Universul. 1933. 13 Decembrie. Nr. 341. P. 11.
- Armată română. Un interview al d-lui general I. Antonescu, ministrul apărării naționale, acordat ziarului «Giornale d'Italia» // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1.
- Aspecte parlamentare // Viitorul. 1922. 3 Decembrie. No 4419. P. 3.
- Aspecte parlamentare // Viitorul. 1923. 3 Ianuarie. No 4445. P. 3.
- Aspecte parlamentare // Viitorul. 1923. 15 Februarie. No 4479. P. 3.
- Atitudinea legionarilor față de situația politică // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
- Atitudinea politică a minorității ucrainene din Bucovina // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 10.
- Atitudinea partidului naționalist-democrat // Universul. 1923. 27 Februarie. Nr. 50. P. 2.
- Atitudinea Partidului Național-Țărănist // Universul. 1927. 28 Iulie. Nr. 172. P. 1.
- Atitudinea Partidului Poporului // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.
- Avornic Gh., Grecu R. Anteproiect de Constituție – un ipotetic apogeu al realizării practice a viziunilor științifice ale lui Constantin Stere // Șpac I. Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul: Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații / Red. Știin. H. Corbu. Chișinău, 2011. P. 404-410.
- Azi se repartizează cele 300 de milioane lei pentru despăgubirile de război // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1.
- D. I. Brătianu a vorbit parlamentarilor liberali // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 7.
- Bucovina și conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 23 Ianuarie. / 5 Februarie. Nr. 65.
- Buletinul politic // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.
- Buletin politic // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 258 bis. P. 5.

Bulgaria și evenimentele din România // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5.
 Bugetul Ministerului Instrucțiunii // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 1-2.
 Burac A. Alegerile generale în România Mare // Glasul Bucovinei. 1919. 17 Iulie. Nr. 193.
 Burac A. Presa și delegația României la Conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 1 / 14 Februarie. Nr. 72.
 Burca A. Aspectul adevărat al crizei ministeriale // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iulie. Nr. 202.
 Campania electorală // Universul. 1926. 9 Februarie. Nr. 32bis. P. 3.
 Camera. Ședința festivă pentru comemorarea Regelui Ferdinand Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 27 Iulie. Nr. 171. P. 7.
 Camera. Ședința de dimineață dela 31 Mai // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 11.
 Camera. Ședința dela 7 Martie // Universul. 1940. 9 Martie. Nr. 67. P. 10.
 Capitala întregă la locul sancționării asasinilor // România. Organ al Frontului Renașterii Națională. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 4.
 Caracterul reformei agrare în Basarabia // Universul. 1923. 13 Aprilie. Nr. 92. P. 5.
 Cazul din jud. Tulcea // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9.
 Ce e cu Bulgarii? // Glasul Bucovinei. 1919. 13 Septembrie. Nr. 239.
 Ce mai e cu Banatul? // Glasul Bucovinei. 1919. 13 Septembrie. Nr. 239.
 Ce s'a constatat și ce s'a hotărât în Consiliul de miniștri de ieri // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 6 Septembrie. Nr. 457. P. 1.
 Ce va înfăptui partidul național-liberal // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.
 Ce vrea Partidul Național // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 19 Octombrie. No 3. P. 1.
 Cecropide B. În criza universitară // Universul. 1923. 14 Aprilie. Nr. 93. P. 1.
 Cel nouă asasin al primului ministru Armand Călinescu au fost împușcați aseară pe locul unde au săvârșit odiosul asasinat // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 2.
 Cenzura presei va trece la Președinția Consiliului // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
 Ceremonia dela Sinaia // Universul. 1927. 23 Iulie. Nr. 168. P. 7.
 Circulară a d-lui Dinu Brătianu către organizațiile județene // Universul. 1938. 15 Ianuarie. Nr. 15. P. 9.
 Ciucianu E. Ce s'a pregătit eri la Sinaia. Ce se hotărăște azi la București // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 1.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 14 Martie. Nr. 60. P. 9.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de mercuri seară s'a ocupat de dezastrul inundațiilor din Ardeal // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 5.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Marți // Universul. 1926. 15 Ianuarie. Nr. 11. P. 1.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Marți // Universul. 1929. 11 Ianuarie. Nr. 8. P. 2.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1926. 25 Ianuarie. Nr. 20. P. 1.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de Vineri seară // Universul. 1929. 4 Februarie. Nr. 28. P. 6.
 Ciucianu E. Consultările M. S. Regelui // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Ciucianu E. Criza politică a fost rezolvată // Universul. 1928. 12 Noiembrie. Nr. 264. P. 4.
 Ciucianu E. Cum se desfașoară criza politică // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Ciucianu E. După ridicarea cenzurii și a stării de asediu // Universul. 1928. 23 noiembrie. Nr. 273. P. 5.
 Ciucianu E. D. Ion Brătianu despre situația politică // Universul. 1926. 6 Februarie. Nr. 30. P. 3.
 Ciucianu E. Lucrurile pregătitoare în vederea adunării Corpurilor legiuitoare de Luni // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7.
 Ciucianu E. Negocierile de Luni // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Ciucianu E. Se schimbă și actele civile ale Principelui Carol // Universul. 1926. 3 Ianuarie. Nr. 2bis. P. 1.
 Ciucianu E. Ultimul consiliu de miniștri al guvernului actual // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 7.
 Chemarea noastră // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 26 Septembrie. Ne 249.
 Chemarea pentru studenți // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 2.
 Chestiunea Banatului // Glasul Bucovinei. 1919. 20 Aprilie. Nr. 126.
 Codul Muncii // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 1.
 Colegiul universitar din București // Universul. 1923. 16 Februarie. Nr. 39. P. 2.
 Comandantele tineretului feminin din Germania vizitează Straja Țării // Universul. 1940. 8 Februarie. Nr. 37. P. 7.
 Comandantul Gărzii Naționale. Ordin de zi Nr. 1 // Universul. 1940. Nr. 3. P. 7.
 Comemorarea legionarilor căzuți la Majadahonda // Universul. 1938. 10 Ianuarie. Nr. 9. P. 2.
 Comentariile presei străine // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3.
 Comercianți străini cari au firme înscrise după 1930 nu vor putea rămâne în țară // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1.
 Comunicarea «jdanului» Fischer // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine. 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 1.
 Comunicat. Ce au constata organele de siguranță în legătură cu acțiunea subversivă a fostei «Gărzii de fier» // Universul. 1938. 20 Aprilie. Nr. 109. P. 5.
 Comuniștii arestați și înaintați consiliului de război al corpului II armată // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 9.
 Comuniști condamnați de tribunalul militar din Timișoara // Universul. 1938. 9 Mai. Nr. 125. P. 13.
 Conferința dela rezidența regală a ținutului Olt // Universul. 1938. 20 August. Nr. 225. P. 10.

- Congresul organizației național-liberală din județul Dorostor // Viitorul. 1923. 5 Octombrie. No. 4673. P. 2.
 Congresul organizației partidului național-liberal din Ismail // Viitorul. 1923. 10 Octombrie. No. 4677. P. 2.
 Congresul Partidului Democrat al Unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1920. 20 Aprilie. № 403.
- Congresul partidului țărănesc // Glasul Bucovinei. 1919. 31 Iulie. Nr. 205.
 Conferința administrativă dela ministerul de interne // Universul. 1940. 23 Februarie. Nr. 52. P. 3.
 Conferința asupra României la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 22 Iulie. Nr. 197.
 Conferința dela rezidența regală a ținutului Olt // Universul. 1938. 20 August. Nr. 225. P. 10.
 Conferința Micii Înțelegere // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134 bis. P. 5.
 Conferința ministerială – dela Chișinău // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 11.
 Configurația noiei Camerei // Universul. 1933. 25 Decembrie. P. 13.
 Confirmarea comandanților județeni de Garda Națională // Universul. 1940. 26 Martie. Nr. 84. P. 9.
 Consfătuirile liberale de Joi // Universul. 1938. 16 Ianuarie. P. 5.
 Consfătuirea majorităților // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 5.
 Consfătuirea majorităților // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 3.
 Consfătuirea politică dela Valenii-de-Munte // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166. P. 7.
 Consiliul de Coroană dela Sinaia // Universul. 1926. 2 Ianuarie. Nr. 2. P. 5.
 Consiliul de miniștri de azi // Universul. 8 Aprilie. Nr. 90. P. 1.
 Consiliul de miniștri de la Cotroceni // Glasul Bucovinei. 1919. 17 Iunie. Nr. 168.
 Consiliul de miniștri în București // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Iulie. Nr. 187.
 Consiliul de miniștri // Universul. 1933. 28 Decembrie. Nr. 354. P. 1.
 Consiliul de miniștri a hotărât să se ridice un monument în memoria marelui român Armand Călinescu // România.
 Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 27 Septembrie. Nr. 478. P. 1.
- Consiliul de miniștri de Duminică // Universul. 1923. 4 Aprilie. Nr. 87. P. 1.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 35. P. 5.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 3.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 5.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 1.
 Consiliul de miniștri de eri // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 5.
 Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1926. 6 Ianuarie. Nr. 4. P. 6.
 Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 7.
 Consiliul de miniștri // Universul. 1926. 15 Februarie. Nr. 38. P. 1.
 Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 16 Iulie. Nr. 162. P. 7.
 Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 25 Iulie. Nr. 170. P. 7.
 Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1927. 4 August. Nr. 178. P. 7.
 Consiliul de Miniștri de Mercuri // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 1.
 Consiliul de miniștri de Miercuri seara // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
 Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 36. P. 1-2.
 Consiliul de Miniștri de Vineri // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 1.
 Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 9.
 Consiliul de miniștri // Universul. 1926. 15 Februarie. Nr. 38. P. 1.
 Consiliul de Miniștri // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 7 Decembrie. No. 549. P. 3.
 Consiliul de miniștri de Miercuri seara // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
 Consiliul de Miniștri și agitațiile studentești // Universul. 1923. 4 Februarie. Nr. 29. P. 1.
 Consiliul de miniștri prezidat de Înalta Regentă // Universul. 1927. 27 Iulie. Nr. 171. P. 7.
 Consfătuirea la național-țărăniști // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.
 Consfătuirile d-lui Iuliu Maniu // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9.
 Consfătuiri liberale // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.
 Consfătuirea național-creștină la Brăila // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9.
 Consfătuirea majorităților parlamentare // Universul. 1923. 9 Martie. Nr. 60. P. 3.
 Consfătuirea șefilor de sectoare național-țărăniști din Ilfov // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
 Constituirea comitetului central al partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 21 Septembrie. № 245.
 Constituirea Ligei pentru «Apărarea Națională creștină» // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 2.
 Constituirea noului guvern // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 26 Noembrie. No. 538. P. 16.
 Constituirea unui comitet cetățenească pentru sprijinirea operei de inzeestrarea armatei // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 8.
 Consfătuiri național-țărăniște // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.
 Convocarea comitetului executiv averescan // Viitorul. 1923. 9 Octombrie. No. 4676. P. 3.
 Cooperativele militare // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5.

Coordonarea materialului documentar descoperit cu prilejul descinderilor de Sâmbătă și Duminică // Universul. 1938. 22 Aprilie. Nr. 111. P. 5.

- Corneliu Z. Codreanu condamnat la 10 ani muncă silnică // Universul. 1938. 29 Mai. Nr. 145. P. 9.
- Corneliu Zelea Codreanu trimis în judecată pentru crimă de trădare // Universul. 1938. 9 Mai. Nr. 125. P. 5-6.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Decembrie. Camera // Universul. 1923. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Decembrie. Senat // Universul. 1923. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare. Camera. Continuare ședinței de la 1 Februarie // Universul. 1923. 4 Februarie. Nr. 29. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 2 Februarie // Universul. 1923. 4 Februarie. Nr. 29. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 30. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 5 Februarie // Universul. 1926. 8 Februarie. Nr. 32. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 8 Februarie // Universul. 1923. 10 Februarie. Nr. 34. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 10 Februarie. Nr. 33. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 9 Februarie // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 35. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 36. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 16 Februarie. Nr. 39. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 19 Februarie. Nr. 42. P. 4.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 23 Februarie. Nr. 46. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 24 Februarie. Nr. 47. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 9 Martie. Nr. 60. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 12 Martie. Nr. 63. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 13 Martie. Nr. 64. P. 4-5.
- Corpurile Legiuitoare. Proiectul de Constituție în fața Parlamentului // Universul. 1923. 14 Martie. Nr. 65. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 7.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 17 Martie. Nr. 68. P. 7.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 18 Martie. Nr. 69. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 21 Martie. Nr. 72. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 7.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 31 Martie. Nr. 82. P. 7.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1923. 1 Aprilie. Nr. 83. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 30 Mai // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 6.
- Corpurile legiuitoare au fost dizolvate // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1-2.
- Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 10 Februarie. Nr. 33. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Camera // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 19 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 20 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședinței de la 21 Martie // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare. Discuția pe articole a Constituției // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Continuarea ședințelor de la 23 Martie // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare: Răspunsul guvernului. Discursul d-lui Grigore Gafencu // Universul. 1940. 21 Martie. Nr. 79. P. 9.
- Corpurile Legiuitoare. Senat // Universul. 1923. 4 Februarie. Nr. 29. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 20 Martie // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 24 Martie // Universul. 1923. 28 Martie. Nr. 79. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 26 Martie // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 5.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 26 Martie // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 30 Martie // Universul. 1923. 2 Aprilie. Nr. 84. P. 7.
- Corpurile Legiuitoare. Ședința de la 20 Ianuarie // Universul. 1926. 23 Ianuarie. Nr. 18. P. 2.
- Corpurile Legiuitoare. Ședințele de la 26 Martie // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 3.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166. P. 6.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 14 Martie. Nr. 72. P. 10.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 15 Martie. Nr. 73. P. 6.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 16 Martie. Nr. 74. P. 9.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 17 Martie. Nr. 75. P. 8.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 18 Martie. Nr. 76. P. 11.
- Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 19 Martie. Nr. 77. P. 7.

Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 21 Martie. Nr. 79. P. 9.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 22 Martie. Nr. 80. P. 6.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 23 Martie. Nr. 81. P. 5, 10.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 7.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 26 Martie. Nr. 84. P. 3.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 29 Martie. Nr. 87. P. 10.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 30 Martie. Nr. 88. P. 9-10.
 Corpurile Legiuitoare // Universul. 1940. 31 Martie. Nr. 89. P. 9.
 Corpurile legiuitoare au fost dizolvate // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 1-2.
 Coteur Intrunirea opoziției în sala Ovidiu // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 5.
 Criza de guvern // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 259 Ediție specială.
 Criza de guvern // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.
 Criza de guvern // Universul. 1933. 15 Noembrie. Nr. 313. P. 11.
 Criza din partidul poporului // Viitorul. 1923. 12 Octombrie. No. 4679. P. 3.
 Criza la Conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Iulie. Nr. 187.
 Criza parlamentului // Universul. 1923. 21 Martie. Nr. 72. P. 1.
 Criza Universitară // Universul. 1923. 18 Februarie. Nr. 41. P. 2.
 Criza Universitară // Universul. 1923. 19 Februarie. Nr. 42. P. 3.
 Criza Universitară // Universul. 1923. 20 Februarie. Nr. 43. P. 3.
 Criza universitară // Universul. 1926. 17 Februarie. Nr. 39. P. 1.
 Criza universitară // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 3.
 Criza unui șefii // Viitorul. 1923. 10 Octombrie. No 4677. P. 3.
 Cum au decurs alegerile // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 350. P. 11.
 Cum au decurs alegerile în Bucovina // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 350. P. 10.
 Cum a decurs consultarea factorilor politici // Universul. 1933. 15 Noembrie. Nr. 313. P. 1.
 Cum a murit Regele Ferdinand // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială III. P. 1.
 Cum s'a pus la cale schimbarea la tron // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5.
 Cum se desfășoare criza politică // Universul. 1926. 31 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Cum se duce o campanie // Viitorul. 1923. 3 Iulie. No 4593. P. 1.
 Cum se romanizează // Glasul Bucovinei. 1919. 25 Iulie. Nr. 200.
 Cum s'a făcut alegerile în jud. Buzău // Universul. 1927. 11 Iuliu. Nr. 158. P. 5.
 Cum servește d-l I. Maniu România! // Viitorul. 1923. 30 Martie. No 4516. P. 3.
 Cum vor vota legionarii «Gărzii de Fier» // Universul. 1933. 21 Decembrie. Nr. 349. P. 10.
 Cuvântarea d-lui Consilier Regal Gheorghe Tătărescu rostită la radio Duminică seară // Universul. 1940. 20 Martie.
 Nr. 78. P. 1, 3.
 Cuvântarea d-lui ministru Istrate Micescu // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5.
 Cuvântarea d-lui președinte C. Argetoianu // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5.
 Cuvântarea d-lui președinte dr. Al. Vaida-Voevod // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 5.
 Cuvântarea ținută la Radio de d. Octavian Goga, președintele consiliului de miniștri // Universul. 1938. 8 Februarie.
 Nr. 38. P. 6.
 Cuza A. C. Manifestațiile studențești de la Iași // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine.
 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 2.
 Cuza A. C. Revolta contra «partidelor» // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine.
 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 1.
 C. Or. Conferința d-lui I. G. Duca // Universul. 1923. 19 Februarie. Nr. 42. P. 3.
 D. S. Mai sunt comuniști în România // Universul. 1938. 10 Martie. Nr. 68. P. 5.
 D. Argetoianu se proclamă șef al partidului poporului // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 16
 Decembrie. No 53. P. 4.
 D. Guvernul și proprietarii de pământ din Basarabia // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 1.
 D. general Gh. Argeșanu a fost numit prim-ministru // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 23
 Septembrie. No. 474. P. 16.
 D. Gh. Tătărescu a fost însărcinat cu formarea guvernului // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939.
 25 Noembrie. No. 537. P. 1.
 D. Iuliu Maniu despre felul cum au fost depuse candidaturile // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13.
 D-nii Lupu și Mihalache atacă partidul național // Viitorul. 1923. 27 Iunie. No 4588. P. 3.
 D. prim ministru face apel la solidaritate și devotament // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 30. P. 3.
 D. prof. A. C. Cuza candidează la Arad // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 8.
 D. rezident regal Cădere a luat în primirea Ținutul «Dunerea» // Universul. 1938. 17 August. Nr. 222. P. 5.
 D. rezident regal Scărișoreanu a sosit la Craiova // Universul. 1938. 20 August. Nr. 225. P. 10.
 D. Teofil Sidorovici, comandantul Străzii Țării, a sosit la Roma // Universul. 1940. 18 Februarie. Nr. 47. P. 9.
 D. Teofil Sidorovici în audiență la Regele Impărat al Italiei // Universul. 1940. 19 Februarie. Nr. 48. P. 11.
 D. Teofil Sidorovici la Roma // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 7.

D. N. Titulescu s'a înscris în partidul național-țărănesc // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5.
D. Vaida-Voevod nu revine în partidul național-țărănesc // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr 19. P. 5.
D. Vintilă Brătianu despre plata datoriilor // Universul. 1926. 23 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
Das Ergebnis des Baccalaureats // Czernowitzer Morgenblatt. 1926. 20 Oktober. Nr. 2470. S. 1.
Declarațiile d-lui Corneliu Z. Codreanu // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5.
Declarațiile d-lui Dr. Lupu în ședința Camerei de mercuri 23 Februarie // Glasul Bucovinei. Organ național românesc. 1927. 25 Februarie. No 2329. P. 1.
Declarațiile d-lui Duca // Universul. 1933. 20 Decembrie. Nr. 348. P. 5.
Declarațiile d-lui ministru Duca la clubul liberal // Glasul Bucovinei. 1919. 6 Iulie. Nr. 185.
Declarațiile d-lui George Brătianu // Universul. 1930. 12 Iunie. P. 7.
Declarațiile d-lui Gh. Brătianu // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.
Declarațiile d-lui Maniu // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7.
Declarațiile d-lui I. Mihalache la Pitești // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
Declarațiile d-lui mareșal Averescu la Iași // Universul. 1933. 21 Decembrie. Nr. 349. P. 2.
Declarațiile d-lui N. Iorga la Consiliul de Coroană // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7.
Declarațiunea Partidului Național descora situația critică a guvernului Brătianu // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 2 Noembrie. No 16. P. 4.
1 Deia Unirii // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 1.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 18 Aprilie. Nr. 124.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Maiu. Nr. 142.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 5 Iunie. Nr. 159.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 11 Iunie. Nr. 163.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Iunie. Nr. 166.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 15 Iunie. Nr. 167.
Dela conferința de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iulie. Nr. 202.
Dela consiliul de miniștri de Sâmbătă trecută // Glasul Bucovinei. 1919. 20 Iunie. Nr. 171.
Dela Consiliul de miniștri // Universul. 1923. 23 Februarie. Nr. 46. P. 5.
Dela F.R.N. // Universul. 1940. 23 Martie. Nr. 81. P. 5.
Demisia d-lui ministru I. Lapedatu // Glasul Bucovinei. 1927. 22 Martie. No 2349. P. 1.
Demisia guvernului Brătianu // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 11.
Der Schülerproceß // Czernowitzer Morgenblatt. 1926. 12 November. Nr. 2489. S. 1, 2.
Desbaterile parlamentare // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 5.
Desbaterile parlamentare. Ședințele dela 27 Martie // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 5.
Deschiderea Parlamentului // Universul. 1927. 18 Iulie. Nr. 164 bis. Ediție specială. P. 1.
Deschiderea sesiunii Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1940. 9 Martie. Nr. 67. P. 9.
Descoperirea sediului organizației comuniste din Transilvania // Universul. 1926. 28 Martie. Nr. 73. P. 1.
D. M. Meetingul din Cernăuți pentru Banat // Glasul Bucovinei. 1919. 3 Iunie. Nr. 158.
Dela delegația economică a guvernului // Universul. 1929. 29 Martie. Nr. 73. P. 9.
Dela Frontul Național Studențesc // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 10.
Dela Garda Națională // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 2.
Dela Straja Țării // Universul. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 15. P. 3.
Delegații basarabene // Glasul Bucovinei. 1919. 15 / 28 Februarie. Nr. 83.
Delegațiunea bănățeană la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 22 Iulie. Nr. 197.
Demisia d-lui ministru I. Lapedatu // Glasul Bucovinei. 1927. 22 Martie. No 2349. P. 1.
Demisia guvernului Brătianu // Glasul Bucovinei. 1919. 14 Septembrie. No 240.
Demisia Guvernului // Universul. 1938. 2 Aprilie. Nr. 91. P. 1.
Demonstrațiunile din Iași // Universul. 1923. 2 Aprilie. Nr. 84. P. 3.
Depunerea jurământului membrilor gărzilor F.R.N. din plasa «Vasile Pârvan» (Tutova) // Universul. 1940. 1 Februarie. Nr. 30. P. 10.
Desbaterile parlamentare // Universul. 1923. 18 Martie. Nr. 69. P. 5.
Desbaterile parlamentare. Ședința de la 16 Martie // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 5.
Desbaterile parlamentare. Ședința dela 22 Martie // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 5.
Deschiderea Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1928. 17 Octombrie. Nr. 241. P. 1.
Deschiderea Corpurilor Legiuitoare // Universul. 1928. 24 Decembrie. Nr. 300. P. 9.
Descoperiri importante în mișcarea fascistă // Viitorul. 1923. 13 Octombrie. No 4680. P. 3.
Depunerea jurământului membrilor Regenței // Universul. 1927. 23 Iulie. Nr. 168. P. 1, 2.
Depunerea jurământului studenților dela Facultatea de medicină veterinară în cadrul «Frontului național studențesc» // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 3.
Depunerea jurământului studenților din Frontul național studențesc // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 7.
Descindere la sediul Gărzii de fier din Buzău // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9.
Desvelirea monumentul eroilor la Ismail // Universul. 1930. 4 Iunie. Nr. 123. P. 6.
Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 26 Februarie. Nr. 49. P. 2.

Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 5.
 Discutarea proiectului de Constituție // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 1.
 Discuția contradictorie de la Senat // Universul. 1923. 17 Martie. Nr. 68. P. 1.
 Discuția proiectului de constituție // Universul. 1923. 28 Februarie. Nr. 51. P. 3.
 Discuția proiectului de Constituție // Universul. 1923. 16 Martie. Nr. 67. P. 3.
 Discuțiile aprise din marea comisie bugetară // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Discuțiile proiectului de Constituție // Universul. 1923. 4 Martie. Nr. 55. P. 2.
 Discuțiile proiectului de Constituție // Universul. 1923. 5 Martie. Nr. 56. P. 5.
 Dizolvarea asociațiilor evrești comuniste // Universul. 1938. 19 Martie. Nr. 77. P. 5.
 Dizolvarea fostului partid georgist // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 5.
 Doctrina conservatoare. Conferința d-lui Al. Marghiloman ținută în Institutul social român în sala Fundației Carol I // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 31. P. 2.
 Doctrina Partidului Național Liberal // Viitorul. 1923. 17 Februarie. No 4480. P. 2.
 Doleanțele minorității germane din România au fost examinate și soluționate favorabil de d. prim ministru Armand Călinescu // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 4 Septembrie. Nr. 455. P. 5.
 Doleanțele moșilor dasbătute în adunarea F.R.N. dela Huedin // Universul. 1940. 2 Februarie. Nr. 31. P. 6.
 Doliul poporului român la moartea Reginei // Universul. 1938. 23 Iulie. Nr. 197. P. 3.
 Domiciliu forțat pentru membrii fruntași ai fostei «Gărzi de fer» // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 11.
 Domnițe Ion Neînțelegerile dintre poporul românesc și conferința păcii // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iunie. Nr. 177.
 Dorin Marea întrunirea a Partidului Național Român din Durostor // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 8 Decembrie. No 45. P. 3.
 Duscian I. Mișcarea culturală și națională în Basarabia // Universul. 1923. 14 Aprilie. Nr. 93. P. 1.
 După alegeri // Universul. 1928. 22 Decembrie. Nr. 298. P. 9.
 După dizolvarea Parlamentului și modificarea legii electorale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13.
 După reintregirea liberală // Universul. 1938. 14 Ianuarie. Nr. 13. P. 9.
 După sosirea principelui Carol în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 11.
 După sosirea Principelui Carol: Cum a fost întâmpinat la Cluj // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 1.
 După sosirea principelei Carol în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 11.
 După sosirea Principelui Carol // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 1.
 E. C. Consiliul de miniștri de Joi seara // Universul. 1928. 28 Octombrie. Nr. 251. P. 1.
 E. C. Consiliul de Miniștri de ieri // Universul. 1928. 3 Noembrie. Nr. 256. P. 9.
 Ciucianu E. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 27 Martie. Nr. 71. P. 7.
 E. C. Consiliul de miniștri de ieri // Universul. 1929. 2 Martie. Nr. 50. P. 7.
 E. C. Consiliul de miniștri de Joi seara // Universul. 1928. 16 Decembrie. Nr. 293. P. 9.
 E. C. Consiliul de Miniștri de Joi seara // Universul. 1928. 23 Decembrie. Nr. 299. P. 5.
 E. C. Consiliul de Miniștri de marți seara // Universul. 1929. 1 Martie. Nr. 49. P. 5.
 E. C. Discuțiile asupra constituției în secțiile Camerei // Universul. 1923. 11 Februarie. Nr. 35. P. 2.
 E. C. Declarațiile politice făcute de d-nii N. Iorga și Iuliu Maniu la Clubul Partidului Național // Universul. 1926. 8 Ianuarie. Nr. 5bis. P. 1.
 E. C. Partidele politice asupra proiectului de Constituție // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 1.
 E. C. Partidele politice asupra proiectului de Constituție // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 1.
 E. C. Marea întrunire a opoziției unite la «Dacia» // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 3.
 Elogii pentru perfecte corectitudine a autorităților românești // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 22 septembrie. Nr. 473. P. 1.
 Emanciparea A.S.R. Princesea Ileana // Universul. 1927. 19 August. Nr. 191. P. 1.
 Ezitarile d-lui Oct. Goga // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 20 Decembrie. No 56. P. 4.
 F. C. Consiliul de miniștri de Vineri // Universul. 1926. 15 Februarie. Nr. 38. P. 1.
 Fixarea capilor de listă ai partidului național-liberal // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5.
 Flota comercială de Dunăre // Universul. 1923. 7 Aprilie. Nr. 89. P. 1-2.
 Frământări în organizația liberală din Prahova // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 5.
 Frământări național-tărăniște // Universul. 1933. 9 Decembrie. Nr. 337. P. 9.
 Frontul Renașterii Naționale a intrat în ultima fază de organizare și se desăvârșește ca instrumentul politic de unitate națională în sensul principiilor mântuitoare ale Constituției Regelui Carol al II-lea // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 6 Septembrie. Nr. 457. P. 5.
 Frontul Renașterii Naționale se va confunda astfel cu țara însăși // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 11.
 Fruntașii fostului partid georgist se intrunesc Luni // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 5.
 Funerările Regelui Ferdinand I // Universul. 1927. 26 Iulie. Nr. 171. Ediție specială. P. 1.
 Funerările M. S. Reginei Maria // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 5.
 Garda Națională din orașul și plasa Odorhei a depus jurământul // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 10.
 Gardiștii în greva foamei // Universul. 1933. 16 Decembrie. Nr. 344. P. 5.
 Genealogia familiei Zelea Codreanu // Universul. 1938. 30 Aprilie. Nr. 116. P. 11.

Georgiștii din Cluj trec la liberali // Universul. 1933. 1 Decembrie. Nr. 329. P. 5.
 Glasul Bucovinei. 1918. 28 Noembrie. Ediție specială.
 Glasul Bucovinei. 1919. 15 Aprilie. Nr. 121. Ediție specială.
 Grandioasă manifestație cetățenească de eri dela Dacia // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 16 Octombrie. No 1. P. 4.
 Grandioasă manifestație politică dela Buzeu // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 13 Noembrie. No 24. P. 3-4.
 Granița dintre România și Ungaria // Viitorul. 1923. 11 Maiu. No 4550. P. 5.
 Grigore Olimp Ioan Un an de la moartea lui Moța și Marin // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5.
 Grupare gogistă din Iași trecută la liberali // Universul. 1933. 23 Noembrie. Nr. 321. P. 5.
 Guvernul a demisionat // Universul. 1928. 5 Noembrie. Nr. 258. P. 1.
 Guvernul de eri, guvernul de mâine // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 1.
 Hotărârea dela Cluj // Universul. 1933. 10 Decembrie. Nr. 338. P. 5.
 I.P.P. Provocațiunile bulgarilor din Cadrilater continua // Universul. 1928. 31 Decembrie. Nr. 304. P. 10.
 I. T. Interview cu dl. Dr. Nistor ministrul Bucovinei // Glasul Bucovinei. 1919. 31 Iulie. Nr. 205.
 Iarăș agitații antiromânești în Bucovina // Universul. 1928. 22 Decembrie. Nr. 298. P. 8.
 Impasul liberal // Universul. 1938. 10 Ianuarie. Nr. 9. P. 5.
 Importante declarațiune de d-lui I. I. C. Brătianu la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 24 Ianuarie / 6 Februarie. Nr. 66.
 Importante hotărâri luate în Consiliul de Miniștri de aseară // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 21 Octombrie. Nr. 502. P. 1.
 Imprumutul de înzestrare a dat rezultate satisfăcătoare // Universul. 1940. 12 Februarie. Nr. 41. P. 13.
 Inaugurarea noului sediu al Gărzilor Naționale // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 9.
 Incăerare între liberali și naționali-tărăniști // Universul. 1933. 29 Decembrie. Nr. 355. P. 8.
 Incident cu «Garda de fier» în jud. Constanța // Universul. 1933. 23 Noembrie. Nr. 321. P. 5.
 Incidente între poliție și «Garda de Fier» // Universul. 1933. 27 Noembrie. Nr. 325. P. 10.
 Incidentele cu membrii «Gărzii de fer» la Iași // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9.
 Incidentele studențești de eri // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.
 Industria de căi ferate // Universul. 1923. 6 Aprilie. Nr. 88. P. 1.
 Informațiuni studențești // Universul. 1923. 13 Aprilie. Nr. 92. P. 3.
 Informațiuni școlare // Glasul Bucovinei. 1926. 12 Octombrie. No. 2224. P. 3.
 Insemnăteatea partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 23 Septembrie. No 246.
 Instalarea d-lui Rezident Regal al Ținutului Prut // Universul. 1938. 14 Septembrie. Nr. 250. P. 7, 8.
 Instalarea noului secretar general al Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 19 Martie. Nr. 77. P. 3.
 Intocmirea listelor liberale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13.
 Intocmirea listelor la liberali // Universul. 1938. 24 Ianuarie. Nr. 23. P. 9.
 Intrunirea comitetului executiv al partidului liberal // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.
 Intrunirea de Luni a opoziției unite // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 3.
 Intrunirea din Capitală a partidului naționalist creștin // Universul. 1923. 18 Februarie. Nr. 41. P. 5.
 Intrunirea feminisă dela teatrul «Eforiei» // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 2.
 Intrunirea guvernamentală din Turda // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 5.
 Intrunirea liberală din Iași // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 2.
 Intrunirea Ligei naționale creștine la Brăila // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.
 Intrunirea naționaliștilor din Iași // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 31. P. 3.
 Intrunirea național-creștină de Miercuri seară // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 3.
 Intrunirea național-creștină din Botoșani // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 10.
 Intrunirea național-creștină din cart. Grivița C.F.R. // Universul. 1938. 26 Ianuarie. Nr. 25. P. 3.
 Intrunire național-creștine la Cernăuți // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 11.
 Intrunirea național-tărănistă din sala Tomus // Universul. 1933. 20 Decembrie. Nr. 348. P. 5.
 Intrunirea național-tărănistă din Galați // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
 Intrunirea naționaliștilor-iorghiști // Glasul Bucovinei. Organ Național Românesc. 1926. 22 Decembrie. No 2281. P. 4.
 Intrunirea opoziției-unite la Constanța // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 3.
 Intrunirea partidului național-creștin la Satulung (Brașov) // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 9.
 Intrunirea partidului naționalist creștin // Universul. 1923. 1 Martie. Nr. 52. P. 5.
 Intrunirea partidului naționalist creștin din Iași // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 2.
 Intrunirea partidului național în Capitala // Universul. 1926. 4 Februarie. Nr. 28. P. 2.
 Intrunirea partidului național-român din jud. Neamț // Universul. 1923. 12 Februarie. Nr. 36. P. 3.
 Intrunirea Partidului Poporului la Galați // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.
 Intrunirea partidului țărănesc la «Dacia» // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 31. P. 2.
 Intrunirea partidului țărănist la Ploești // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.
 Intrunirea secretarilor F.R.N. din județul Baia // Universul. 1940. 22 Ianuarie. Nr. 20. P. 12.

- Intruniri electorale în jud. Constanța // Universul. 1938. 10 Februarie. Nr. 40. P. 11.
- Intruniri naț.-creștine în jud. Ilfov // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 5.
- Intruniri național-creștine în orașul Bârlad // Universul. 1938. 28 Ianuarie. Nr. 27. P. 11.
- Intruniri național-creștine în sala Marna // Universul. 1938. 27 Ianuarie. Nr. 26. P. 7.
- Intrunirile conservatoare dela Brăila // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.
- Intrunirile partidului liberal // Universul. 1933. 14 Decembrie. Nr. 342. P. 5.
- Italia ratifică convenția Basarabiei // Glasul Bucovinei. 1927. 10 Martie. No. 2339. P. 1.
- În ajutorul Motților și al țăranilor sărăciți de secetă // Universul. 1927. 4 Septembrie. Nr. 205. P. 8.
- În așteptarea semnării împrumutului // Universul. 1929. 3 Februarie. Nr. 27. P. 1.
- În chestiunea dizolvării Parlamentului // Universul. 1938. 18 Ianuarie. Nr. 17. P. 3.
- În greva foamei // Universul. 1933. 15 Decembrie. Nr. 343. P. 7.
- În jurul agitațiilor antisemite // Viitorul. 1922. 6 Decembrie. No 4421. P. 2.
- În jurul complotului. Cine sunt studenții arestați // Viitorul. 1923. 11 Octombrie. No 4678. P. 3.
- În jurul complotului descoperit în Capitala // Viitorul. 1923. 13 octombrie. No 4680. P. 4.
- În timpul campaniei electorale // Universul. 1928. 9 Decembrie. Nr. 287. P. 5.
- În țară, înainte și în timpul alegerilor // Universul. 1928. 14 Decembrie. Ediție specială. P. 1.
- Înalta Regență a propus d-lui Titulescu să formeze guvern de concentrare // Universul. 1928. 10 Noembrie. Nr. 262. P. 1.
1. Încăerare între creștini și evrei la Vijnița // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 12.
- Înghețul Dunării și interesele navigațiunii // Universul. 1940. 29 Ianuarie. Nr. 27. P. 1.
- Întregirea partidului liberal // Universul. 1938. 13 Ianuarie. Nr. 12. P. 5.
- Învățători și primari arestați // Universul. 1928. 14 Decembrie. Nr. 291. P. 6.
- Judecarea contestațiilor național-țărăniște la comisia electorală // Universul. 1938. 23 Ianuarie. Nr. 22. P. 5.
- Jurământul de credință al Armatei către M. S. Regele Mihai // Universul. 1927. Nr. 166 bis. Ediție specială III. P. 1.
- Kronat în București // Morgenblatt. Gazeta Dimineaței. Cotidianul independent de informații (Cernăuți). 1940. 29 Iunie.
- Ln. Ruptura definitivă din partidul poporului s'a produs // Universul. 1923. 20 Octombrie. No 5. P. 4.
- La Bacău // Universul. 1923. 22 Februarie. Nr. 45. P. 4.
- La Chișinău s'a ținut Sâmbată a doua mare adunare gospodărească a guvernului // Universul. 1940. 30 Ianuarie.
- Nr. 28. P. 3.
- La Târgoviște // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5.
- Legăturile dintre România și Polonia // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Iunie. Nr. 177.
- Legea pentru numirile în funcțiunile publice. Declarațiile d-lui prim-ministru G. Tătărescu // Universul. 1940. 28 Ianuarie. Nr. 26. P. 7.
- Leul a fost stabilizat la curs legal // Universul. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 1.
- Lovitură dată dreptul de proprietate // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 1.
- Lucrările Constituției // Universul. 1923. 27 Februarie. Nr. 50. P. 2.
- Lucrările comisiei superioare F.R.N. // Universul. 1940. 2 Februarie. Nr. 31. P. 5.
- Lucrările marelui comisii constituționale // Universul. 1923. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 5.
- Lupta electorală // Universul. 1928. 5 Decembrie. Nr. 283. P. 7.
- M. B. Noua constituție nu este reacționară nici revoluționară // Viitorul. 1923. 17 Februarie. No 4480. P. 3.
- M. S. Regele a început școala // Universul. 1928. 8 Noembrie. Nr. 260. P. 1.
- M. S. Regele a sancționat noua Constituție // Viitorul. 1923. 30 Martie. No 4516. P. 1.
- M. S. Regele la Craiova // Universul. 1930. 4 Iunie. Nr. 123. P. 5.
- M. S. Regele Carol al II-lea a plecat la Curtea de Argeș // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.
- M. S. Regele Carol II vorbește presei americane // Universul. 1938. 3 Februarie. Nr. 33. P. 1.
- M. S. Regele în mijlocul populației și ostașilor // Universul. 1940. 10 Ianuarie. Nr. 8. P. 1.
- M. S. Regele mulțumește Franței. România are nevoie de ajutorul amicilor săi // Universul. 1930. 13 Iunie. P. 9.
- M. S. Regele și Maria Sa Marele Voevod Mihai au prăznuit Botezul Domnului în Basarabia // Universul. 1940. 7 Ianuarie. Nr. 6. P. 3, 5.
- M. S. Regina Maria a plecat la Balcic // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 9.
- m. I. mat. Conferința administrativă la Brașov // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 4.
- Majestatea Sa Regele Carol al II-lea și Măria Sa Marele Voevod Mihai de Alba Iulia au petrecut Anul nou în mijlocul ostașilor și cetățenilor la Constanța // Universul. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 3.
- Marea manifestație cetățenească dela Caracal pentru Partidul Național // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 20 Noembrie. No 30. P. 4.
- «Marianne» despre Transilvania și d. Goga... // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 5.
- Manifest georgist // Universul. 1933. 29 Noembrie. Nr. 327. P. 5.
- Manifestarea frontului național studențesc la Cernăuți // Universul. 1940. 21 Ianuarie. Nr. 19. P. 10.
- Manifestația național-creștină dela Iași // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.
- Manifestația național-creștină dela R.-Sărat // Universul. 1938. 9 Ianuarie. Nr. 8. P. 10.
- Manifestația pentru Banat la București // Glasul Bucovinei. 1919. 28 Maiu. Nr. 154.

- Manifestațiile studențești de la Iași // Apărarea Națională. Organ Central al Ligii Apărării Naționale Creștine. 1929. 29 Decembrie. No. 46. P. 2.
- Manifestațiune național-creștine la Pașcani // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 10.
- Manifestul d-lui dr. Lupu // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.
- Manifestul guvernului // Universul. 1928. 1 Decembrie. Nr. 280. P. 5.
- Manifestul guvernului către țară // Universul. 1938. 8 Februarie. Nr. 38. P. 6.
- Manifestul guvernului către țară // Universul. 1938. 14 Februarie. Nr. 44. P. 11.
- Manifestul național-țărănist // Universul. 1933. 4 Decembrie. Nr. 332. P. 5.
- Manifestul partidului național român adresat cetățenilor // Universul. 1923. 3 Martie. Nr. 54. P. 2.
- Manifestul partidului poporului // Universul. 1933. 7 Decembrie. Nr. 335. P. 5.
- Man. Cot. Marea întrunire a opoziției unite la Dacia // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 2.
- Manifestația politică averescană din Chișinău // Universul. 1923. 20 Octombrie. No. 5. P. 3.
- Marea adunare gospodărească dela Cluj // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 3.
- Marea întrunire a partidului național-român din Turnu-Măgurele // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 15 Noembrie. No 26. P. 3-4.
- Marea întrunirea cetățenească din Urziceni // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 5 Decembrie. No 43. P. 3.
- Marele colegie universitar din București s'a pronunțat în chestie agitațiilor studențești // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 3.
- Mărturisire de credință din partea foștilor membri ai fostei mișcări legionare // Universul. 1940. 18 Martie. Nr. 76. P. 5.
- Maxim C. Marea întrunire a partidului Național-Român la Ploești // Universul. 1923. 15 Martie. Nr. 66. P. 2.
- Măria Sa Mihai a dat examen de cl. II-a primară // Universul. 1930. 25 Iunie. Nr. 142. P. 1.
- Măsurile de ordine // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 2.
- Meetingurile de protest în chestia Banatului se înmulțesc // Glasul Bucovinei. 1919. 6 Iunie. Nr. 160.
- Membrii cercului de studii național-țărănesc din culoarea de Verde au trecut la național-creștini // Universul. 1938. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5.
- Mesajul de răspuns al organizației «GIL» la mesajul Străjii Țării // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 7.
- D. Mihalache la Cluj // Universul. 1933. 30 Noembrie. Nr. 328. P. 9.
- Miniștri plenipotențari la Regentă // Universul. 1927. 6 August. Nr. 180. P. 7.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 4 Martie. Nr. 55. P. 2.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 5.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 11 Martie. Nr. 62. P. 5.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 12 Martie. Nr. 63. P. 2.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 19 Martie. Nr. 70. P. 2.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 20 Martie. Nr. 71. P. 2.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 5.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 29 Martie. Nr. 80. P. 5.
- Mișcarea studențească // Universul. 1923. 8 Aprilie. Nr. 90. P. 2.
- Mișcarea tineretului liberal // Universul. 1929. 19 Martie. Nr. 64bis. P. 2.
- Mișcările studențești // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 3.
- Manifestație // Universul. 1923. 27 Martie. Nr. 78. P. 3.
- Manifestația studenților de aseară // Universul. 1923. 28 Martie. Nr. 79. P. 5.
- Miniștri plenipotențari la Regentă // Universul. 1927. 6 August. Nr. 180. P. 7.
- Minoritatea maghiară participă la doliul național // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 13.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 10 Februarie. Nr. 33. P. 3.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 10 Februarie. Nr. 34. P. 1.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 22 Februarie. Nr. 45. P. 4.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 23 Februarie. Nr. 46. P. 4.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 24 Februarie. Nr. 47. P. 2.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 26 Februarie. Nr. 49. P. 4.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 27 Februarie. Nr. 50. P. 2.
- Mișcarea studenților // Universul. 1923. 28 Februarie. Nr. 51. P. 3.
- Mișcările studențești // Universul. 1923. 8 Februarie. Nr. 32 bis. P. 3.
- Mișcările studențești // Universul. 1926. 14 Februarie. Nr. 37. P. 5.
- Mișcările studențești // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 3.
- Modificarea Codului Penal // Universul. 1938. 26 Septembrie. Nr. 262. P. 10.
- Morariu A. Dr. Alcătuirea partidului democrat al unirii // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 21 Septembrie. № 245.
- Morariu A. Reflexiuni asupra adunării d-lui Dr. I. Flondor // Glasul Bucovinei. 1919. 5 Iunie. Nr. 159.
- N. D. Interesul European și România // Glasul Bucovinei. 1919. 10 Septembrie. Nr. 237.
- N. Iorga Un om mai puțin // Universul. 1926. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 7.

Național-creștinii din Brăila au deschis campania electorală // Universul. 1938. 2 Februarie. Nr. 32. P. 2.
 Nevoile funcționarilor publici // Universul. 1923. 18 Aprilie. Nr. 97. P. 1.
 Nouă comisie basarabeană la Paris // Glasul Bucovinei. 1919. 19 August. Nr. 220.
 Noua Constituție. O propunere pentru modificarea art. 133 // Universul. 1923. 1 Martie. Nr. 52. P. 2.
 Noua lege a Frontului Renașterii Naționale. Declarațiile d-lui președinte al consiliului de miniștri // Universul. 1940. 24 Ianuarie. Nr. 22. P. 11.
 Noua organizare a Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 3.
 Nou cămin studențesc la Iași // Universul. 1923. 30 Martie. Nr. 81. P. 2.
 Noul guvern Maniu // Universul. 1928. 13 Noiembrie. Nr. 264 bis.
 Noul proiect de Constituție și germanii din România // Universul. 1923. 22 Februarie. Nr. 45. P. 1.
 Noui agitații subversive ale membrilor fostei organizații Garda de Fier. Circulari, descoperiri de arme și muniții // Universul. 1938. 19 Aprilie. Nr. 108. P. 3.
 Noui comisii intimidare comunale județene // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 9.
 Noui declarații de candidaturi // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.
 Noui documente în legătura cu acțiunea Gărzii de fier // Universul. 1938. 29 Aprilie. Nr. 115. P. 4.
 Noul guvern Maniu // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11.
 O consfătuire cu prefectii la ministerul de interne // Universul. 1929. 28 Martie. Nr. 72. P. 9.
 O delegație socialistă la dl. Ministru-delegat I. Nistor // Glasul Bucovinei. 1919. 6 August. Nr. 209.
 O nouă orientare în politica externe? // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134 bis. P. 1.
 O scrisoare a fostului principe moștenitor Carol adresată I. P. S. Sa Patriarhului Miron Cristea // Universul. 1926. 16 Februarie. Nr. 38 bis. P. 1.
 Omagii pentru M. S. Regele // Universul. 1930. 17 Iunie. Nr. 134bis. P. 3.
 Omagiile țării pentru M. S. Regele Carol II // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 2.
 Opoziția unită nu ia parte la discuția Constituției // Universul. 1923. 24 Martie. Nr. 75. P. 5.
 Ora 2. Consiliul de miniștri // Viitorul. 1923. 23 Ianuarie. No 4460. P. 3.
 Ordinea depunerii listelor // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 5.
 P. L. Pretențiile minoratâșilor din Bucovina // Universul. 1929. 16 Ianuarie. Nr. 12. P. 5.
 Parastas pentru Moța și Marin // Universul. 1938. 17 Ianuarie. Nr. 16. P. 12.
 Partidele din opoziție în perspectivă ...desarmată // Viitorul. 1923. 9 Octombrie. No 4676. P. 3.
 Partidul democrat al unirii și ziarele din Ardeal // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1919. 25 Septembrie. No 248.
 Partidul d-lui Iorga și semnele electorale // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.
 Partidul german din țară împotriva proiectului de constituție // Universul. 1923. 10 Martie. Nr. 61. P. 1.
 Partidul liberal și criza internă // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11.
 Partidul liberal și dizolvarea Parlamentului // Universul. 1938. 9 Ianuarie. Nr. 8. P. 11.
 Partidul liberal și modificarea legii electorale // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13.
 Partidul național liberal în Ardeal // Viitorul. 1923. 23 Februarie. No 4486. P. 2.
 Partidul național și oficiosul său // Viitorul. 1923. 3 Iulie. No 4593. P. 3.
 Pentru drepturile femeilor // Universul. 1923. 26 Martie. Nr. 77. P. 2.
 Pentru noul Rege. Solemnitatea dela camera de Comerț // Universul. 1930. 14 Iunie. Nr. 132. P. 5.
 Petr. C. Din România. Un nou partid // Apărarea Națională. Organ independent național. 1908. 12 Martie. Nr. 19. P. 2.
 Petr. C. Din România. Un nou partid // Apărarea Națională. Organ independent național. 1908. 9 Aprilie. Nr. 27. P. 2-3.
 Petrescu C. Ceas negru // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 1.
 Pilda înălțătoare a Coroanei // Universul. 1940. 20 Februarie. Nr. 49. P. 1.
 Plăcile comemorative dela muzeul militar // Universul. 1930. 1 Iunie. Nr. 121. P. 1.
 Plângerile minorității germane // Universul. 1938. 14 Aprilie. Nr. 103. P. 5.
 Petrescu C. Ceas negru // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 1.
 Popescu S. «Garda de Fier» // Universul. 1933. 13 Decembrie. Nr. 341. P. 1.
 Poporul grec dorește restabilirea monerhiei // Universul. 1930. 2 Iunie. Nr. 122. P. 5.
 Porumb pentru hrană și grâu pentru însămânțări // Universul. 1927. 22 August. P. 1.
 Pr. Ec. I. Popescu Mălăești Biserica ortodoxă și Constituția. Căsătoria // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 2.
 Precizările d-lui Armand Călinescu // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3.
 Presa belgiană despre politică externă a României îndrumată de M. S. Regele Carol II // Universul. 1940. 14 Ianuarie. Nr. 12. P. 9.
 Presa germană se acceptă, la loc de frunte, de mișelescul atentat // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 3.
 Presa egipteană scoate în evidență Mesajul M. S. Regelui Carol II cu prilejul deschiderii Parlamentului // Universul. 1940. 11 Martie. Nr. 69. P. 11.
 Presa maghiară elogiază inaltele însușiri ale dispărutului // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 3.
 Presa străină despre alegerile din România // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 1.
 Presa străină despre sistemul de apărare a granițelor României // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 7.

- Presa străină și situația din România // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 7.
- Presa străină și recentele discursuri ale M. S. Regelui Carol II // Universul. 1940. 6 Ianuarie. Nr. 5. P. 9.
- Presa străină scoate în relief declarațiile M. S. Regelui Carol II la Chișinău // Universul. 1940. 11 Ianuarie. Nr. 9. P. 9.
- Presa și agitațiile studențești // Universul. 1923. 8 Februarie. Nr. 32 bis. P. 1.
- Prezentarea funcționarilor secretariatului Frontului și ai Garzilor Naționale, d-lui Victor Moldovanu // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 7.
- Prima întâlnire între M. S. Regele și fiul Său // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.
- Primele decizii ale rezidentului regal din ținutul Dunărea // Universul. 1938. 18 August. Nr. 223. P. 10.
- Primele liste de candidaturii la Botoșani // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5.
- Primul ministru vorbește presei străine // Universul. 1930. 18 Iunie. Nr. 135. P. 5.
- Prințele Carol a sosit în Capitala // Universul. 1930. 9 Iunie. Nr. 128. P. 1.
- Prințul Carol își pierde și dreptul politice // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3.
- Prințul Carol nu mai este moștenitorul Tronului // Universul. 1926. 3 Ianuarie. Nr. 2bis. P. 1.
- Procesul comuniștilor din Chișinău. Citirea ordonanței de dare în judecată // Universul. 1926. 14 Februarie. Nr. 37. P. 5.
- Procesul legionarilor din Iași // Universul. 1933. 22 Decembrie. Nr. 352. P. 2.
- Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua I // Universul. 1938. 25 Mai. Nr. 141. P. 5.
- Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua Ia // Universul. 1938. 26 Mai. Nr. 142. P. 11-14.
- Procesul Codreanu // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 5.
- Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua Ila // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 11.
- Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua IIIa // Universul. 1938. 27 Mai. Nr. 143. P. 15.
- Procesul lui Corneliu Zelea Codreanu. Ziua IVa // Universul. 1938. 28 Mai. Nr. 144. P. 11-12.
- Procesul de ultraj al d-lui Corneliu Codreanu // Universul. 1938. 21 Aprilie. Nr. 110. P. 13.
- Procesul unor legionari la Cluj // Universul. 1938. 4 Mai. Nr. 120. P. 13.
- Proclamarea Principelui Carol Rege al României // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 1, 2, 3.
- Proclamația guvernului către țara // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 23 Septembrie. Nr. 474. P. 16.
- Proclamația M. S. Regelui Carol II // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 9.
- Programul funerarilor // Universul. 1938. 22 Iulie. Nr. 196. P. 1, 3.
- Programul noului guvern. Cuvântarea d-lui Gh. Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, rostită aseară la postul de radio // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 30 Noembrie. No. 542. P. 1, 5.
- Programul vizitei M. S. Regele // Glasul Bucovinei. 1933. 24 Mai. Nr. 4066.
- Promulgarea noii legi administrative // Universul. 1938. 15 August. Nr. 220. P. 13.
- Propaganda periculoasă // Glasul Bucovinei. 1919. 21 August. Nr. 221.
- Protestul facultății juridice din Iași // Universul. 1923. 8 Aprilie. Nr. 90. P. 1.
- Punctul de vedere al partidului național-român // Universul. 1923. 27 Februarie. Nr. 50. P. 2.
- R. Noul guvern: continuitate în spiritul Frontului Renașterii Naționale // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 30 Septembrie. Nr. 481. P. 1, 5.
- Rep. Ce a descoperit instrucția în jurul complotului // Viitorul. 1923. 13 Octombrie. No 4680. P. 3.
- Raportul președintelui Consiliului de miniștri // Universul. 1927. 22 Iulie. Nr. 167. P. 1.
- Răsfoind proiectul Constituției // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 30. P. 1.
- Răspunsul d-lui Ion Mihalache la scrisoarea d-lui Călinescu // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3.
- Recepția dela prefectura din Brașov și intrunirea național-creștină // Universul. 1938. 5 Februarie. Nr. 35. P. 9.
- Redactarea definitivă a proiectului de Constituție // Universul. 1923. 25 Februarie. Nr. 48. P. 2.
- Redeschiderea Universității din București // Universul. 1923. 19 Aprilie. Nr. 98. P. 5.
- Regele Carol II a realizat unitatea politică a României // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 7 Iulie. No 396. P. 20.
- Reintregirea partidului liberal // Universul. 1938. 15 Ianuarie. Nr. 14. P. 9.
- Reintregirea partidului liberal // Universul. 1938. 19 Ianuarie. Nr. 18. P. 3.
- Reforma electorală. Conferința d-lui Victor Duculescu // Universul. 1926. 10 Februarie. Nr. 33. P. 2.
- Rep. Criza din partidul poporului // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 21 Noembrie. No 31. P. 3.
- Reprezentanții României la conferință // Glasul Bucovinei. (Cernăuți). 1919. 22 Ianuarie. / 4 Februarie. Nr. 64.
- Reprimarea agitațiilor Gărzii de fier // Universul. 1938. 24 Aprilie. Nr. 113. P. 25.
- Revizuirea înscrierii la Universitățile «numeru clausus»? // Universul. 1923. 15 Aprilie. Nr. 94. P. 1.
- Rezidenți regali // Universul. 1938. 16 August. Nr. 221. P. 1.
- Rezoluțiune // Glasul Bucovinei. Organul partidului democrat al unirii. 1920. 20 Aprilie. № 403.
- Rezultatul alegerilor pentru Cameră // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 5.
- Rezultatul alegerilor de eri pentru Senat // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 159 Ediție specială. P. 1.
- Rezultatul definitiv al alegerilor pentru Cameră // Universul. 1927. 14 Iulie. Nr. 160. P. 1.
- «România nouă se prezintă la o răspântie a istoriei sale în cele mai bune condițiuni fizice și morale» // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 30 August. N. 450. P. 19.
- România nu va ceda în chestia optanților unguri // Universul. 1927. 18 August. Nr. 190. P. 4.
- România nu urmează decât o pace dreaptă // Glasul Bucovinei. 1919. 4 Iulie. Nr. 183.

Rotică G. «Aspirațiile» Bucovinei // Glasul Bucovinei. 1919. 27 Aprilie. Nr. 130.

Rotică G. Sentința dela Câmpulung // Glasul Bucovinei. 1927. 24 Februarie. No. 2327. P. 1.

Ruptura în partidul averescan // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 8 Noembrie. No 21. P. 1.

Ruptura liberală // Universul. 1938. 11 Aprilie. Nr. 100. P. 5.

S'a fixat date alegerilor județene și comunale // Universul. 1938. 22 Ianuarie. Nr. 21. P. 5.

Salariile magistraților // Universul. 1923. 7 Aprilie. Nr. 89. P. 1.

Săptămâna copiilor la Cluj // Universul. 1930. 3 Iunie. Nr. 122 bis. P. 4.

Schimbarea guvernului va pricinui întârzierea împrumutului // Universul. 1928. 8 Noembrie. Nr. 260. P. 1.

Schimbări de prefecți // Universul. 1938. 25 Ianuarie. Nr. 24. P. 5.

Scrisoarea d-lui Armand Călinescu adresată d-lui I. Mihalache // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.

Scrisoarea d-lui ministru V. Potârnică adresată d-lui I. Mihalache // Universul. 1938. 3 Ianuarie. Nr. 3. P. 3.

Semnificația voturilor obținute în Basarabia // Universul. 1933. 24 Decembrie. Nr. 352. P. 7.

Senatul. Ședința dela 22 Martie // Universul. 1940. 25 Martie. Nr. 83. P. 12.

Senatul a prezentat Vineri M. S. Regelui adresa de răspuns la Mesajul Tronului. Cuvântarea Suveranului // Universul. 1940. 25 Martie. Nr. 83. P. 1.

Senatul a sărbătorit eri 25 de ani de la proclamarea M. S. Regelui Carol II ca senator de drept și a primit însămul său pe Marele Voevod Mihai // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 27 Noembrie. No. 539. P. 3, 5.

Senatul a votat Joi bugetul general a Statului // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 5.

Sentința în procesul comuniștilor // Glasul Bucovinei. 1937. 31 Octombrie. No 5186. P. 4.

Serbarea Anului Nou // Universul. 1940. 4 Ianuarie. Nr. 3. P. 1.

Sesiunea comisunii europene a Dunării // Universul. 1940. 21 Februarie. Nr. 50. P. 10.

Simplificarea formalităților în administrație // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 5.

Situație la Cluj // Universul. 1923. 2 Martie. Nr. 53. P. 3.

Situația politică // Universul. 1923. 6 Martie. Nr. 57. P. 5.

Situația politică din Argeș // România. Organ al Partidului Național Român. 1923. 26 Octombrie. No 10. P. 3.

Situația Universității din Iași // Universul. 1923. 4 Aprilie. Nr. 86. P. 5.

Slujbe religioase pentru M. S. Regina Maria // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 10.

Socialiștii din Bucovina și alegerile // Glasul Bucovinei. 1919. 23 Octombrie. Nr. 269.

Solemnitatea de Luni pentru ccosfătuirea întegirii liberale // Universul. 1938. 20 Ianuarie. Nr. 19. P. 5.

Solemnitatea instalării d-lui Dinu Samian, Rezident Regal al Ținutului Nistru // Universul. 1938. 2 Septembrie. Nr. 238. P. 7.

Solemnitatea instalării d-lui prof. Gh. Alexianu, rezident regal al Ținutului Suceava // Universul. 1938. 1 Septembrie. Nr. 237. P. 7.

Solemnitatea sancționării Constituției la Palatul Regal // Universul. 1923. 1 Aprilie. Nr. 83. P. 1.

Solul M. S. Regelui în mijlocul ostașilor dela Nistru // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 2.

Sosirea M. S. Regina Maria în Capitala // Universul. 1930. 15 Iunie. Nr. 133. P. 1.

Spre locul de eternă odihnă... // Universul. 1938. 27 Iulie. Nr. 201. P. 1, 3.

Spriinirea operei de inzeestrarea armatei // Universul. 1940. 19 Ianuarie. Nr. 17. P. 5.

Starea Suveranului // Universul. 1927. 11 Iulie. Nr. 158. P. 1.

Straja Țării și Crucea Roșie // Universul. 1940. 13 Ianuarie. Nr. 11. P. 2.

Străinătatea și noua situație din România: Comentăriile presei europene // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5.

Străinătatea și proclamarea M. S. Regelui Carol al II-lea // Universul. 1930. 11 Iunie. Nr. 129. P. 4.

Străinătatea și proclamarea M. S. Regelui Carol al II-lea // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 9.

Sublinierile presei belgiene // Universul. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 2. P. 5.

Sucesiunea la tronul României // Universul. 1923. 23 Martie. Nr. 74. P. 1.

Suveranul continuă consultările // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 9.

Ședința biroului partidului național țărănesc // Universul. 1938. 21 Ianuarie. Nr. 20. P. 13.

Ședința Camerei dela 4 Ianuarie // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3.

Ședința comitetului central al partidului georgist // Universul. 1933. 6 Octombrie. Nr. 273. P. 11.

Ședința Consiliului Național // Glasul Bucovinei. 1918. 27 Noembrie. P. 3.

Ședința Reprezentanței Naționale // Universul. 1926. 7 Ianuarie. Nr. 5. P. 3.

Ședințele Parlamentului dela 8 Martie // Universul. 1940. 10 Martie. Nr. 68. P. 10.

Ședințele Parlamentului dela 22 Martie // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 12.

Șeful comuniștilor români a fost arestat // Universul. 1927. 8 Septembrie. Nr. 208. P. 7.

Șoldan C. Administrația în 1939. Constatări cu prilejul incheierii unui An // Universul. 1940. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 5.

Știri din Țara primate dela corespondenții noștri pe ziua de 30 Decembrie. Iași // Universul. 1923. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 6.

Știri politice // Universul. 1923. 8 Februarie. Nr. 32. P. 3.

Știri politice din capitală // Glasul Bucovinei. 1919. 11 Iulie. Nr. 188.

Știri politice din Chișinău // Universul. 1926. 8 Februarie. Nr. 32. P. 5.

t. i. D. g-ral Averescu anunță lupta pentru apărarea statului // Universul. 1929. 10 Februarie. Nr. 33. P. 9.

Taşcă G. Mișcarea studenților universitari // Universul. 1923. 6 Februarie. Nr. 31. P. 1.

Taşcă G. Mișcarea Studențimei Universitare // Universul. 1923. 16 Februarie. Nr. 39. P. 3.

Te-Deum-ul dela Patriarhie // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 3-4.

Teodorescu P. I. Proportionalitatea elevilor în școli. Românii și evreii în școala secundară // Universul. 1923. 16 Martie. Nr. 67. P. 1-2.

Testamentul lăsat de fostul Prim Ministru Armand Călinescu // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 24 Septembrie. Nr. 475. P. 1.

Textul notei guvernului român către conferinței de pace // Glasul Bucovinei. 1919. 16 Septembrie. Nr. 241.

Tinerimea liberală solidară cu conducerea partidului // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 5.

Toată Garnizoană București concentrată // Universul. 1923. 22 Martie. Nr. 73. P. 3.

Transportarea rămășițelor pământești de Reginei Maria la București // Universul. 1938. 23 Iulie. Nr. 197. P. 1, 3.

Tratative între conducerea partidului liberal și gruparea d-lui Gh. Brătianu // Universul. 1938. 1 Ianuarie. Nr. 1. P. 13.

Trierea «gardiștilor» arestați // Universul. 1933. 17 Decembrie. Nr. 345. P. 7.

Trimisul Majestății Sale Regelui imparte daruri ostașilor la Botoșani // Universul. 1940. 16 Ianuarie. Nr. 14. P. 2.

Turburările dela Iași // Universul. 1923. 2 Aprilie. Nr. 84. P. 7.

Ultimă oră politică // Viitorul. 1923. 5 Octombrie. No 4673. P. 3.

Ultima oră politică. Afacerea Argetoianu și congresul d-rului Lupu // Viitorul. 1923. 23 Maiu. No 4560. P. 5.

Ultima oră politică. Noui petracari în rândurile opoziției // Viitorul. 1922. 5 Decembrie. No 4420. P. 3.

Ultime informații // Universul. 1940. 27 Ianuarie. Nr. 25. P. 11.

Ultime informațiuni. După congres... // Viitorul. 1922. 5 Decembrie. No 4420. P. 3.

Ultime informațiuni // Universul. 1930. 10 Iunie. Nr. 128 bis. P. 5.

Ultime informațiuni // Universul. 1930. 16 Iunie. Nr. 134. P. 11.

Ultimele ședințe ale Corpului Legiuitoare // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 3.

Un an dela moartea lui Moța și Marin // Universul. 1938. 16 Ianuarie. Nr. 15. P. 5.

Un apel al Străzii Țării // Universul. 1940. 17 Ianuarie. Nr. 15. P. 3.

Un apel al studenților închiși // Universul. 1923. 13 Aprilie. Nr. 92. P. 3.

Un articol elogios în presa italiană despre M. S. Regele Carol al III-lea și România // Universul. 1940. 24 Februarie. Nr. 53. P. 11.

Un club fascist în Capitală // Universul. 1923. 25 Martie. Nr. 76. P. 3.

Un comunicat al partidului liberal // Universul. 1938. 14 Februarie. Nr. 44. P. 11.

Un comunicat al studenței prezentat noului rector // Universul. 1923. 8 Martie. Nr. 59. P. 3.

Un congres general al studenților // Universul. 1923. 4 Aprilie. Nr. 86. P. 1.

Un gest de înaltă frumusețe morală // Universul. 1940. 15 Ianuarie. Nr. 13. P. 1.

Un important interview al d-lui C. Giurescu ministrul Frontului Renașterii Naționale // România. Organ al Frontului Renașterii Naționale. 1939. 2 Noembrie. No. 514. P. 1.

Un interview cu Regina Maria // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 7.

Un manifest al d-lui Gh. I. Brătianu // Universul. 1938. 14 Ianuarie. Nr. 13. P. 9.

Un meeting la Târgul Jiu // Glasul Bucovinei. 1919. 25 Iulie. Nr. 200.

Un rechizitoriu al lui Take Ionescu împotriva noiei Constituții // Universul. 1923. 7 Martie. Nr. 58. P. 1.

Un ziar italian elogiază activitatea M. S. Regelui Carol II // Universul. 1940. 11 Martie. Nr. 69. P. 11.

Universitate din Cluj s'a redeschis // Universul. 1923. 19 Aprilie. Nr. 98. P. 5.

Universitățile se vor redeschide la 16 Aprilie // Universul. 1923. 2 Aprilie. Nr. 84. P. 7.

«Universul» în Țară. G.-Humorului // Universul. 1940. 23 Ianuarie. Nr. 21. P. 8.

Urarea Majestății Sale Regelui adresată Țării, prin radio, în noaptea Anului Nou // Universul. 1940. Nr. 3. P. 1.

Urare Regelui nostru rostită la Radio, în noaptea Anului Nou, de d. Constantin Giurescu ministrul Frontului Renașterii Naționale // Universul. 1940. 5 Ianuarie. Nr. 4. P. 5.

Urmărirea publicațiilor clandestine // Universul. 1940. 22 Februarie. Nr. 51. P. 5.

Urcarea pe tron, 28 Sept. 1914 // Universul. 1927. 21 Iulie. Nr. 166 bis. P. 1.

V. M. S. Regele Carol vorbește presei // Universul. 1930. 14 Iunie. Nr. 132. P. 1.

«Vaidiștii» nu candidează // Universul. 1933. 10 Decembrie. Nr. 337. P. 5.

Viitorul regim // Universul. 1926. 29 Martie. Nr. 74. P. 11.

Vion Criza de guvern continuă // Universul. 1930. 12 Iunie. Nr. 130. P. 1.

Vion Spre soluționarea crizei // Universul. 1930. 13 Iunie. Nr. 131. P. 9.

Vion I. Dar mâine? // Universul. 1940. 15 Ianuarie. Nr. 13. P. 1, 2.

Vizita d-lui dr. Victor Moldovanu, secretarul general al Frontului Renașterii Națională la Satu Mare // Universul. 1940. 20 Ianuarie. Nr. 18. P. 7.

Vizita d-lui ministru Lupaș la Făgăraș // Universul. 1938. 6 Februarie. Nr. 36. P. 12.

Vizita d-lui rezident regal al ținutului Dunărea de Jos la Reni // Universul. 1940. 25 Ianuarie. Nr. 23. P. 7.

Vizita d-lui subsecretar de stat Gh. Vântu în Cernăuți // Universul. 1940. 21 Ianuarie. Nr. 19. P. 7.

Vizita M. S. Regelui la Cernăuți. Inaugurarea Aeroportului // Glasul Bucovinei. 1933. 27 Maiu. Nr. 4067.

Vizita M. S. Regelui Carol II în mijlocul soldaților scoasă în relief de presa greacă // Universul. 1940. 3 Ianuarie. Nr. 2. P. 5.

Vizita A.S.R. Marele Voevod Mihai de Alba Iulia la judecătoria ocolului VIII Urban București // Universul. 1940. 18 Februarie. Nr. 47. P. 5.

Vizita Măriei Sale Marelui Voevod Mihai de Alba Iulia la Inaltă Curte de Casație // Universul. 1940. 24 Martie. Nr. 82. P. 1.
«Vöelkischer Beobachter» despre noua lege de organizare a F.R.N. // Universul. 1940. 26 Ianuarie. Nr. 24. P. 7.
Xeni C. Noua Constituție // Universul. 1923. 20 Februarie. Nr. 44. P. 1.
Xeni C. Noua Constituție // Universul. 1923. 23 Februarie. Nr. 46. P. 1.
Ziua M. S. Regelui la Iași // Universul. 1928. 27 Octombrie. Nr. 250. P. 8.

VII. Видання політичних партій: статті, декларації, промови, програми, доктрини

Аграрный вариант антисоветского блока // Коммунистический Интернационал. 1930. № 24. С. 3-6.
Бела Кун Примерный урок дан // Коммунистический Интернационал. 1930. № 23. С. 54-59.
Вернер К. Ограбление народов германским империализмом // Коммунистический Интернационал. 1939. № 1. С. 50-58.
Вопросы V Конгресса Коминтерна (Национальный вопрос на Балканах В. Коларов) // Коммунистический Интернационал. 1924. № 3. С. 125-134.
Геркле Э. Империалистическая война и сельское хозяйство капиталистических стран // Коммунистический Интернационал. 1940. № 10-11. С. 74-80.
Григореску Задачи КПР при современном экономическом и политическом положении в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1934. № 6. С. 32-39.
Димитров Г. О проведении дня борьбы против угрозы мировой войны. Выступление на заседании секретариата ИККИ 20 июня 1936 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 434-437.
Доклад о проекте конституции Румынской Народной Республики на сессии Великого Национального Собрания. 23 сентября 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 447-475.
За единство рабочего класса против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т., Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 453-484.
Задачи Румынской рабочей партии в борьбе за укрепление союза рабочего класса с трудящимся крестьянством и за социалистическое преобразование сельского хозяйства. Доклад на пленуме ЦК РПП 3-5 марта 1949 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 159-221.
Единый рабочий фронт // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 89-94.
Единый фронт и буржуазная реакция // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 99-102.
Единый фронт и наступление капитала // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 95-98.
Единый фронт и политический кризис // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 103-106.
Коларов В. О балканском блоке обороны против фашистских агрессоров // Коммунистический Интернационал. 1939. № 7. С. 17-25.
Коммунистическая партия и политическое положение Болгарии // Коммунистический Интернационал. 1921. № 17. С. 4337-4348.
Ланг Ф. Кодреану – истинно румынский телохранитель Гитлера // Коммунистический Интернационал. 1938. № 5. С. 97-98.
Ленин и революционное рабочее движение на Балканах // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 164-166.
Наступление фашизма и задачи Коммунистического интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма. Резолюция по докладу т. Димитрова, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. М.: Политиздат, 1975. С. 364-381.
Наступление фашизма и задачи Коммунистического Интернационала в борьбе за единство рабочего класса, против фашизма // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 375-452.
О деятельности Исполнительного комитета Коммунистического Интернационала. Резолюция по отчетному докладу т. Вильгельма Пика, принятая VII конгрессом Коминтерна 1 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док.. Москва: Политиздат, 1975. С. 360-363.
О завершении коллективизации и перестройке руководства сельским хозяйством. Доклад на внеочередной сессии Великого Национального Собрания. 27 апреля 1962 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 377-431.
О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу тов. Эрноли, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // Коммунистический Интернационал. 1935. № 23-24. С. 148-153.

О задачах Коммунистического Интернационала в связи с подготовкой империалистами новой мировой войны. Резолюция по докладу т. Тольятти, принятая VII конгрессом Коминтерна 20 августа 1935 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 382-390.

О мерах борьбы против фашизма и желтых союзов // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 287-296.

О некоторых вопросах работы компартий в условиях войны (К итогам 1 Мая 1940 года) // Коммунистический Интернационал. 1940. № 6. С. 108-114.

Об итогах борьбы за единство профдвижения и задачах Профинтерна. Выступление на заседании Секретариата ИККИ 11 марта 1936 года // Димитров Г. Избранные произведения: в 3-х т. Т. 2: май 1934 – август 1944 гг. Москва: Политиздат, 1983. С. 202-208.

Обзор международного рабочего движения к 1 Мая 1939 года // Коммунистический Интернационал. 1939. № 4. С. 114-125.

Октябрьская революция и Балканы // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 280-286.

Политический отчет Центрального комитета Коммунистической партии Румынии на национальной конференции. Октябрь 1945 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т., Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 3-76.

Положение на Балканах и задачи Балканской Коммунистической Федерации // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 242-266.

Попеску А. Положение промышленных рабочих в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1940. № 8. С. 113-117.

Постановления VI Конференции Балканской Коммунистической Федерации по национальному вопросу // Коммунистический Интернационал. 1924. № 3. С. 134-150.

XV годовщина Румынской Народной Республики. Доклад на торжественном заседании Великого Национального Собрания. 29 декабря 1962 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 498-526.

Речь на республиканском совещании шахтёров. 29 июня 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 407-446.

Речь на Всерумынском совещании железнодорожников. 14 февраля 1953 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. II: Январь 1953 – май 1956 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 23-65.

Речь на XV сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 27 сентября 1960 г. // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 126-156.

Речь на съезде учителей РНР. 10 апреля 1952 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 390-406.

Решения Секретариата ИККИМ о проведении XXII МЮДа. 10 августа 1936 г. // VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. Сб. док. Москва: Политиздат, 1975. С. 438-439.

Романюк В. Сліваник для української християнської молодіжи. Сernați: Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1936. 16 с.

Роше П. Вторая империалистическая война и крестьянство в капиталистических странах // Коммунистический Интернационал. 1940. № 7. С. 99-106.

Сакунов С. Н. Балканская Коммунистическая Федерация (январь – апрель 1923 года) // Коммунистический Интернационал. 1923. № 25. С. 7061-7068.

Совещание Балканской Коммунистической Федерации // Коммунистический Интернационал. 1921. № 17. С. 4333-4335.

40 лет борьбы под всепобеждающим знаменем марксизма-ленинизма. Доклад на торжественном собрании, посвящённом 40-й годовщине Коммунистической партии Румынии. 8 мая 1961 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. Июнь 1960 – декабрь 1962. Бухарест: Меридиане, 1963. С. 197-242.

Станки И. Троцкистские резервы в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 6. С. 103-105.

Стефанов Б. За концентрацию демократических сил против фашизма в Румынии (Ответ гражданину Радачеану) // Коммунистический Интернационал. 1937. № 2. С. 84-87.

Стефанов Б. Империалистическая война и Румыния // Коммунистический Интернационал. 1939. № 10. С. 36-42.

Стефанов Б. Ещё раз о концентрации демократических сил в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1937. № 9. С. 37-41.

Стефанов Б. Положение в Румынии и задачи компартии // Коммунистический Интернационал. 1939. № 4. С. 90-95.

Страх перед единым фронтом труда // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 107-110.

Третья годовщина русской революции // Димитров Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 80-86.

30 лет борьбы партии под знаменем ленинизма. Доклад на торжественном собрании, посвящённом 30-летию со дня основания Коммунистической партии Румынии. 8 мая 1951 года // Георгиу-Деж Г. Статьи и речи. В 2-х т. Т. I: Октябрь 1945 – сентябрь 1952 года. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 323-373.

Тэйлор Л. Империалистическая война и положение рабочего класса в капиталистических странах // Коммунистический Интернационал. 1940. № 6. С. 27-37.

Фашизм на Балканах // Димитров Г. Избранные произведения. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполитиздат, 1957. С. 297-301.

Фашизм – это война // Димитров Г. Избранные произведения. В. 2-х т. Т. 1: 1910-1937 годы. Москва: Госполит-издат, 1957. С. 501-507.

Чабан М. Борьба за единый пролетарский фронт действий в Румынии // Коммунистический Интернационал. 1935. № 4. С. 32-42.

Четвёртый всемирный конгресс Коминтерна (Доклад т. Г. Зиновьева Всероссийской конференции Р.К.П., сост. в Москве 5-7 августа 1922 г. // Коммунистический Интернационал. 1923. № 22. С. 5681-5700.

Хроніка партійного руху на Буковині (від вересня 1920 до вересня 1921 р.) // Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М. Брофмана. 25506-П-8059. С. 17-48.

Anuarul Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului București 1931. București, 1931. 79 p.

Anuarul II al Partidului Poporului. Organizația Culoii de Negru din Municipiului București. 1933. București, 1933. 63 p.

Anuarul Partidului Poporului. Organizațiunea Județului Râmnicu-Sărat pe anul 1931. Râmnicu-Sărat, 1931. 113 p.

Cartea neagră. Partidul Poporului Tutova. Tutova, ș. a. 135 p.

Călinescu Ar. M. Discursuri parlamentare 1926-1933. București: Imprimeria Centrală, 1933. 277 p.

Ce este și ce vrea Partidul Țărănesc. București, 1921. 15 p.

Chivu S. A 30-a aniversare a eroicelor lupte din februarie 1933. Cuvântările rostite la adunarea solemnă cu pralejul aniversării eroicelor lupte ale muncitorilor cefești și petroliști. 15 februarie 1963. București. 32 p.

Congresul Partidului Poporului din anul 1922, ținut la Sibiu în zilele de 20, 21 și 22 Decembrie. Relațiune după notele stenografice. București, 1923. 292 p.

Doctrina Naționalistă Creștină. Introducere. Cuzismul: Definiții, teze, antiteze, sinteze / de A. C. Cuza. Iași, 1928. 40 p.

Doctrinile partidelor politice / Ediție îngrijite și note Petru Dan. București: editura Garamond, 2003. 318 p.

General A. Averescu Criza politică și cauzele ei. Discurs rostit de Președintele Partidului Poporului la ultima consfătuire a majoritaților parlamentare, intrunite la Senat, în ziua 5 Iunie. (După note Stenografice). București: Editura S. A. «Indreptarea», 1927. 20 p.

Frontul Plugărilor: Ce vrem? Istoricul. Programul. Organizarea. Deva, 1933. 64 p.

Expunere la consfătuirea pe Țară a cefeștilor. 14 februarie 1953 // Gheorghiu-Dej Gh. Articole și cuvântări. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. P. 575-622.

Lupu N. V. Cărticica șefului de cuib. Sibiu: Tiparnița Oct. L. Vestemear, 1936. 114 p.

Manifest Partidului Național Român către Țara. București, 1923. 8 p.

Maniu I. Testament moral politic / Realizatorul ediției Victor Isac. București: Gîndirea Românească, 1991. 217 p.

Mișcarea sindicală în anul 1923. București: Imprimeriile «Independența», 1924. 32 p.

Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930. Rapoartele și procesul verbal al desbaterilor Congresului Sindical din 4-7 Ianuarie 1931. București: tipografiile Române unite, 1931. 147 p.

Partidele politice în față Țării. Discursul D-lui N. Iorga, deputat de Dolj la Mesagiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922. București: Imprimeria Statului, 1922. 51 p.

Partidul Național-Liberal și situațiunea Țării. Cuvântările rostite de d-nii: I. G. Duca, Const. I. C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la discuțiunea mesajului in sesiunea extraordinară din Iulie – August 1932. București, 1932. 119 p.

Partidul Poporului. Secretariatul General. Programul și statutele. București, 1928. 44 p.

Partidul Poporului. Studiu asupra situației Țării în Martie 1920, Ianuarie 1922 și Aprilie 1926. București, 1927. 398 p.

Programul Partidului Național-Țărănesc. Votat de Comitetul Central Executiv: Ședințele dela 2-6 Februarie 1935. București, 1936. 104 p.

Raport depus de d-l deputat Armand Călinescu în numele membrilor Comisiunii care fac parte din Partidul Național-Țărănesc, în comisiunea parlamentară de anchetarea condițiilor de închiriere a contractului de armament cu fabricile «Škoda». București: Imprimeria Națională, 1934. 56 p.

Reichsgewerkschaftsrat Rumäniens. Neue Wege der Gewerkschaften Rumäniens. Referat des Gen. Gaidosch und Bericht des Gen. Sassenbach zum Internationalen Zusammenschuss der Gewerkschaften, erstattet auf dem ausserordentl. Gewerkschaftskongress in Cluj. Bukarest, 1923. 39 S.

30 ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin și Stalin. Raport prezentat în ziua de 8 mai la adunarea solemnă în cinstea celei de-a 30-a aniversări a întemeierii Partidului Comunist din România // Gheorghiu-Dej Gh. Articole și cuvântări. Ediția a IV-a. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. P. 360-416.

Uzurparea dela 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiunilor D-lui General Al. Averescu președintele Partidului Poporului. București: Institutul de arte grafice «Indreptarea», 1928. 280 p.

VIII. Наукові публікації

Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917 гг.). Москва, 2004. 392 с.

Боев П., Груздева В. П. Коммунистические партии стран Юго-Восточной Европы и политика единого фронта 1921-1923 гг. // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 463-512.

Борьба трудящихся Бессарабии за своё освобождение и воссоединение с Советской Родиной: 1918-1940 гг. / Редкол.: А. С. Есауленко, Я. М. Копанский, А. М. Лазарев. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. 735 с.

Ботушанський В. М. Буковинці у боротьбі за українську державність: до 95-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С. 23-29.

Ботушанський В. М. Участь українців Буковини у творенні української державності (1918-1920 рр.) // Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / Упор. О. С. Романець. Чернівці: Прут, 1994. С. 41-62.

Брофман М. І., Телефус А. М. Діяльність організації «Визволення» на Буковині // Український історичний журнал. 1965. № 6. С. 69-72.

Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж: Зелена Буковина, 1956. 965 с.

Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Упор. та ред. С. Д. Осачука; Резюме нім. та англ. мов. Чернівці, Зелена Буковина, 2005. 328 с.

Буркут І. Г. Розпад Австро-Угорщини і формування нових держав Центральної та Східної Європи // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С. 30-40.

Буркут І. Г. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. 384 с.

Василина Н. Д. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія. Ужгород: Карпати, 2009. 224 с.

Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. Москва: Эксмо, Яуза, 2004. 480 с.

Виноградов В. Н., Карпещенко Е. Д., Лебедев Н. И., Язькова А. А. История Румынии нового и новейшего времени. Москва: Наука, 1964. 408 с.

Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны. Москва: Наука, 1969. 370 с.

Виноградов В. Н. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану // Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Москва: Наука, 1994. С. 84-102.

Випперман В. Европейский фашизм в сравнении. 1922-1982 / Пер. с нем. А. И. Федорова. Новосибирск, 2000. 164 с.

Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.

Гакман С. М. Бессарабія та Буковина між миром і війною (Питання Буковини та Бессарабії в міжнародних відносинах, 1917-1940 рр.): Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 208 с.

Гакман С. М. Буковинська проблема на Версальській мирній конференції // Буковина – мій рідний край: Третя історико-краєзнавча конференція молодих дослідників та науковців (Чернівці, 17 травня 1998 р.). Матеріали / Відп. ред. О. Масан. Чернівці, 2000. С. 36-39.

Гакман С. Проблема Буковини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. Вип. 7. Чернівці: Рута, 2000. С. 163-174.

Григоришин С. Метаморфози позицій румунських буржуазних діячів Буковини у 1918 році // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року. Чернівці, 1990. С. 22-31.

Григоришин С. І. Політика Румунії по відношенню до Північної Буковини в роки Першої світової війни // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С.41-49.

Гриффин Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе // Вопросы философии. 2006. № 12. С. 51-63.

Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр. / Пер. з іт. М. Прокопович; Передм. А. Граціозі. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 350 с.

Грифін Р. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 107-121.

Дембо В. Румыния. Москва: Соцэкгиз, 1937. 167 с.

Дембски С. Между Берлином и Москвой. Германско-советские отношения в 1939-1941 гг. / Пер. с польск. Ю. Чайникова, науч. ред. В. А. Небезина. Москва: Политическая энциклопедия, 2018. 814 с.

Добржанський О. В. Буковинське віче і українська влада на Буковині 1918 р. крізь призму столітнього ювілею // Буковинське народне віче 3 листопада 1918 р. (Статті, документи, матеріали) / Укл. О. В. Добржанський, Г. М. Скорейко, І. Т. Яворська, К. В. Валявська, Ю. С. Левіна. Чернівці: Місто, 2018. С. 8-22.

Добржанский А. В. Украинское национальное движение в Буковине в годы Первой мировой войны // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1 / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. Москва, 2012. С. 267-280.

Додуров Т. Йон Антунеску – проводник на германското влияние или национален герой // България и Балканите в сферата на Европейските влияния през XIX-XXI век. Велико Търново: ИВИС, 2012. С. 231-244.

- Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. Київ: Основи, 1995. 903 с.
- Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 рр.). Івано-Франківськ: Вид. дизайнерський відділ ЦГТ, 2006. 536 с.
- Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны. Москва: Наука, 1977. 367 с.
- Емец В. А. Противоречия между Россией и союзниками по вопросу о вступлении Румынии в войну (1915-1916 гг.) // Исторические записки. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. Вып. 56. С. 52-90.
- Ерещенко М. Д. Королевская диктатура в Румынии: 1938-1940 гг. Москва: Наука, 1979. 172 с.
- Запаловський В. М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці, 2003. 284 с.
- Іванеско М. І. Партія «Визволення» та її місце в історії Буковини // Український історичний журнал. 1989. № 2. С. 36-43.
- История Венгрии: В 3 т. / Ред. кол. А. И. Пушкаш, И. М. Гранчак, В. А. Крючков, Л. Н. Нежинский. Т. 2. Москва: Наука, 1972. 597 с.
- История Молдавской ССР / Ред. кол. С. П. Трапезников (отв. ред.), С. Я. Афтенюк, С. К. Брысякин, Б. К. Визер и др. Т. II: От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней. Кишинёв: Карта Молдовеняскэ, 1968. 814 с.
- История Румынии: Популярный очерк / Под ред. М. Роллера / Сокр. пер. с рум. Вступ. ст. Ю. Звягина. Москва: Иностранная литература, 1950. 563 с.
- История Румынии: В 2 т. Т. 2: 1918-1970 / Отв. ред. Н. И. Лебедев. Москва: Наука, 1971. 742 с.
- История Румынии / Коорд. Иоанн-Аурел Поп, Иоан Болован. Москва: Весь мир, 2005. 680 с.
- Йордакі К. Фашизм у Центрально-Східній Європі: романтична палінгенеза та політична релігія Легіону архангела Михаїла у міжвоєнній Румунії // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 35-74.
- Канюк С. Буковина в румунській неволі. Харків: Держвидав України, 1930. 135 с.
- Канюк С. Буковинське село за румунської окупації // Західня Україна. 1931. Ч. 11-12. С. 67-69.
- Копанский Я. М., Левит И. Э. Советское мирное наступление и Румыния (конец 1919 – начало 1920 г.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 196-227.
- Краткая история Румынии. С древнейших времён до наших дней / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1987. 541 с.
- Курило В. М. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Буковині. Чернівці, 1973. 151 с.
- Курило В. М. У боротьбі за визволення. Революційно-визвольний рух на Буковині у 1922-1940 роках. Львів: Вид-во ЛДУ «Вища школа», 1977. 182 с.
- Кушко А., Таки В. (при участии Грома О.) Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917). Москва: Новое литературное обозрение, 2012. 400 с.
- Лапина И. М. Вопрос о Буковине в русско-румынских дипломатических отношениях (1914-1916 гг.) // Проблемы внутри- и внешнеполитической истории Румынии нового и новейшего времени. Кишинев: Штиинца, 1988. С. 178-195.
- Лебедев Н. И. «Железная Гвардия», Кароль II и Гитлер: Из истории румынского фашизма, монархии и ее внешнеполитической «игры на двух столах». Москва: Межд. отн., 1968. 327 с.
- Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва: Наука, 1976. 632 с.
- Ленель-Лавастин А. Забытый фашизм: Ионеско, Элиаде, Чоран / Пер. с франц. Е. П. Островской. Москва: Прогресс-Традиция, 2007. 528 с.
- Ляхович Н. В. Против наступления капитала и реакции: Революционная борьба пролетариата Румынии в годы мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Львов: Вища школа, 1987. 166 с.
- Мадиевский С. А. Методология и методика изучения социальных групп в исторической науке / Под ред. В. А. Дьякова. Кишинев: Штиинца, 1974. 64 с.
- Мадиевский С. А. Политическая система Румынии. Последняя треть XIX – начало XX в.: Монархия, парламент, правительство / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1980. 332 с.
- Мадиевский С. А. Политическая система Румынии. Последняя треть XIX – начало XX в.: Состояние прав и свобод / Отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Наука, 1984. 310 с.
- Матикеску О. Рабочая солидарность в Румынии (1921-1944 гг.). Бухарест: Изд-во Академии СРР, 1978. 232 с.
- Мельтюхов М. Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.). Москва: Яуза, Эксмо, 2006. 511с.
- Михутина И. В. К вопросу о роли правых оппозиционных группировок в политической системе стран Центральной и Юго-Восточной Европы в 30-е годы // Советское славяноведение. 1977. № 2. С. 15-26.
- Морозов С. В. Польско-чехословацкие отношения. 1933-1939: Что скрывалось за политикой «равноудаленности» министра Ю. Бека. Москва: Изд-во МГУ, 2004. 528 с.
- Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / Упор. О. С. Романець. Чернівці: Прут, 1994. 144 с.

- Наумов А. О. Фашистский Интернационал. Покорение Европы. Москва: Вече, 2005. 448 с.
- Низова Л. В. Захист докторської дисертації М. В. Ляховичем // Український історичний журнал. 1987. № 4. С. 159.
- Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов: 1924-1927. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. 244 с.
- Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Бессарабії / Передм. Ярослав Падох. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. 180 с.
- Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. Т. I: Потеря союзниками Балканского полуострова. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1946. 748 с.
- Нотович Ф. И. Бухарестский мир 1918 г. Москва: Соцэзгиз, 1959. 260 с.
- Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Австрійський період (1774-1918 / 21). Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 576 с.
- Осачук С. Соціальна динаміка і політичні орієнтації німців Буковини 1918-1940 рр. // Буковина 1918–1940 рр.: Зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Ред. С. Д. Осачук. Чернівці, 2005. С. 89-118.
- Отмар А. Еврейський цвинтар у Чернівцях // Буковинський журнал. 1996. Ч. 1-2. С. 136-138.
- Очерки политической истории Румынии (1859-1944) / Ред. кол. И. И. Минц и др. Кишинев: Штиинца, 1985. 480 с.
- Пархомчук С. М. Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії: 1917-1921. Київ: Наукова думка, 1967. 263 с.
- Піддубний Г. Ф. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 216 с.
- Піддубний Г. Преса на Буковині. Матеріали до історії української преси // Червона преса. 1927. № 6. С. 25-30.
- Піддубний І. А. Історія авіації на Буковині (1910-1945): Ілюстрований нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 112 с.
- Піддубний І. Операції румунської армії з забезпечення північного кордону «Великої Румунії» у 1919 р. // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (м. Львів, 15 квітня 2010 р.) Зб. наук. праць / Відп. ред. В. В. Карпов, В. В. Горелов, І. В. Мороз. Київ, 2010. С. 311-317.
- Піддубний І. Румунські праві на Буковині (Огляд книги Раду Флоріана Бружі «*Extrema dreaptă în Bucovina*») // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 17. С. 191-200.
- Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації В. М. Курилом // Український історичний журнал. 1981. № 12. С. 148.
- Піддубний І. А. Румыны Буковины: от черно-желтого лоялизма к «великому объединению» // Центрально-европейские исследования. Вып. 6 / Ред. кол.: М. Волос, Е. П. Серапионова, А. С. Стыкалин, Г. Д. Шкундин. Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Т. 1 / Отв. ред. М. Волос, Г. Д. Шкундин. Москва, 2012. С. 281-303.
- Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. С. 644-706.
- Попеску-Пуцурь И., Стойка Г., Рэдулеску И. Великая Октябрьская социалистическая революция и рабочее движение в Румынии. Москва: Политиздат, 1967. 126 с.
- Попов Б. С. Буржуазно-помещичья Румыния (1918-1944 гг.). Возникновение и развитие строя народной демократии в Румынии: Лекции, прочитанные в Высшей партийной школе при ЦК КПСС. Москва, 1955. 71 с.
- Попов Б. С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). Москва: Мысль, 1983. 183 с.
- Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці, 2003. 80 с.
- Пушкаш А. И. Внешняя политика Венгрии (ноябрь 1918 – апрель 1927 г.). Москва: Наука, 1981. 368 с.
- Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. В. П. Канаша. Київ: Мегатайт, 2001. 496 с.
- Рябоконе С. И. Политика Франции на Балканах в период подготовки аншлюса Австрии // Европа в системе международных отношений (1917-1945): Сб. науч. тр. Свердловск: УрГУ, 1990. С. 83-90.
- Самойлов С. И. Румыния. Кишинэу: Едитура де стат а Молдовеи, 1951. 100 п.
- VII конгресс Коминтерна и борьба за создание Народного фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / Ред. колл. А. Х. Клеванский, И. И. Костюшко, К. К. Шириня. Москва: Наука, 1977. 375 с.
- Сидор Б. Й., Ігнатенко М. Г. Економічна криза в Північній Буковині 1929-1933 рр. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Респ. міжвідом. збірник. Вип. 7. Київ: Наукова думка, 1972. С. 41-45.
- Сизоненко А. И. Очерк истории коммунистической печати Румынии. Часть I. Москва: Изд-во МГУ, 1961. 75 с.
- Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917-1918 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 304 с.
- Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 році: Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 440 с.
- Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні: II половина 1919 – березень 1921 р. Київ: Наукова думка, 1965. 303 с.

Скаба А. Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов (январь – июнь 1919 года). Киев: Наукова думка, 1971. 159 с.

Сэдживк М. Наперекор современному миру: Традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2014. 536 с.

Тарас Д. А. Операция «Weiss»: Разгром Польши в сентябре 1939 г. Минск: Харвест, 2003. 256 с.

Три чисті типи легітимного панування // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післямова і комент. О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 157-172.

Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916-1931 годы / Пер. с англ. А. Гуськова; под науч. ред. Е. Антоновой. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2017. 640 с.

Умланд А. Виклики та перспективи порівняльних досліджень пострадянського фашизму: Методологічні та концептуальні проблеми інтерпретації сучасних право радикальних рухів Східної Європи // Україна модерна. 2013. Вип. 20. С. 89-106.

Фісанов В. Доля Буковини у роки Світової війни 1914-1918 років: Геополітичні аспекти // Вісник центру буковинознавства. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2017. Т. 1. С. 99-103.

Фісанов В. П. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті Литаври, 1999. 261 с.

Фишер Ф. Рывок к мировому господству. Политика военных целей кайзеровской Германии в 1914-1918 гг. / Пер. с нем. Л. В. Ланника. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. 677 с.

Хейман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців. Київ: Дух і Літера, 2016. 390 с.

Чернівці: історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) / Заг. ред. В. М. Ботушанський. Чернівці, 2009. 586 с.

Шарий А., Шимов Я. Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії. Київ: ДІПА, 2018. 496 с.

Шауфф Ф. Проигранная победа. Советский Союз, Коммунистический Интернационал и Гражданская война в Испании 1936-1936 гг. / Пер. с нем. А. Л. Бардина. Москва: Политическая энциклопедия, 2017. 390 с.

Шевяков А. А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности: 1932-1939. Москва: Наука, 1977. 383 с.

Шириня К. К. Классовая борьба в мире в 1922-1923 гг. и политический курс Коминтерна // Четвертый Конгресс Коминтерна. Разработка конгрессом стратегии и тактики ком. движения в новых условиях. Политика единого фронта / Редкол. А. И. Соболев и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 8-87.

Штейн Б. Е. «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции. 1919-1920 гг. Москва, 1949. 463 с.

Штейн Б. Е. «Русский вопрос» в 1920-1921 гг. Москва, 1958. 334 с.

Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. Київ: Основи, 1995. 528 с.

Юрченко А. Хотинское восстание: К истории борьбы крестьян северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918-1919 гг. Киев: Политиздат Украины, 1948. 142 с.

Язькова А. А. Румыния накануне Второй мировой войны: 1934-1939 гг. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. 296 с.

Яси О. Распад Габсбургской монархии / Пер. с англ. О. А. Якименко, А. Г. Айрапетов, ст. комент. Москва: Три квадрата, 2011. 608 с.

Abrudeanu I. R. România și Războiul Mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru. București, 1921. 523 p.

Agrigoroaiei I. De la decrete-legi de expropriere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981. P. 69-80.

Agrigoroaiei I. Din activitatea militantului socialist Gheorghe Tănase în perioada 1918-1921 // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 39-44.

Agrigoroaiei I. Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919-1920) // Muzeul de istorie a Moldovei. Cercetări istorice (serie nouă). VIII. Iași, 1977. P. 419-426.

Agrigoroaiei I. Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 2. P. 187-194.

Agrigoroaiei I. Relațiile României cu marile puteri (1918-1928). Repere istoriografice // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXX. Anul 1984. P. 73-82.

Agrigoroaiei I. Viața politică din orașul Iași în perioada imediat următoare primului război mondial (1918-1921) // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 171-184.

Alexa D.-I. Ion Nistor – fondator și Președinte al Partidului Democrat al Unirii // Codrul Cosminului. Analele științifice de istorie / Universitatea «Ștefan cel Mare» (Suceava) / Iacobescu Mihai, redactor-șef (seria nouă). Nr. 5 (15). 1999. Suceava: Fundația culturală a Bucovinei, 1999. P. 247-250.

Antonescu I. Români: Origina, trecutul, sacrificiile și drepturile lor. București, 1919. 11 p.

Avornic Gh., Grecu R. Anteproiect de Constituție – un ipotetic apogeu al realizării practice a viziunilor științifice ale lui Constantin Stere // Șpac I. Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, juristul, omul: Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații / Red. Știin. H. Corbu. Chișinău, 2011. P. 404-410.

- Bălan I. D. Octavian Goga. Monografie. București: Editura Minerva, 1971. 307 p.
- Bălan T. Bucovina în războiul mondial // Codrul Cosminului. Cernăuți, 1930. P. 1-136.
- Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. Cernăuți, 1923. 216 p.
- Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K., Papacostea Ș., Teodor P. Istoria României. București: Corint, 2002. 495 p.
- Bold Em. Pacea de la Versailles și «cei patru mari» // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXVII. Anul 1981. P. 81-92.
- Bold Em. Planul Young și România (I) // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVII. Anul 1971. Fasc. 2. P. 185-203.
- Bold Em. Planul Young și România (II) // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XVIII. Anul 1972. Fasc. 1. P. 9-29.
- Bolovan I. Antecedentele democratice ale Unirii Transilvaniei cu România // Analele Bucovinei. 2018. Anul XXV. Nr. 1 (50). P. 51-61.
- Botoran C. România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1980. № 11. P. 2071-2086.
- Botoran C. România și statele succesoare din centrul și sud-estul Europei la Conferința de la Paris (1919-1920) // Revista de istorie. 1983. № 11. P. 1120-1135.
- Boțescu D. Problema Dunării în cadrul relațiilor Româno-Germane în anii celui de al Doilea Război Mondial // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 45-50.
- Brătianu G. I. Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu / Ediție îngrijită și prefață de Șerban Papacostea. București: Corint, 2001. 165 p.
- Bruja R.-F. Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Iași: Junimea, 2006. 334 p.
- Bruja R.-F. Extrema dreaptă în Bucovina / Pref. Gh. Buzatu. Târgoviște: editura «Cetatea de Scaun», 2012. 439 p.
- Bruja R. F. Straja Țării – organizare și obiectiv // Codrul Cozminului. Analele științifice de istorie. Seria nouă. Nr. 6-7 (16-17). 2000-2001-2003. P. 331-334.
- Bunea A., Tomuța G. Frământări în rândurile tineretului muncitor din Transilvania în perioada anilor 1917-1922 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 345-370.
- Buruiană O. Partidul Național-Liberal în opoziție (1928-1930) // Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX / Coord. V. Ciobanu, S. Radu. Sibiu: Editura Universității «Lucian Blaga», 2006. P. 297-322.
- Căruntu M.-A. Unirea Bucovinei cu România (1918): aspecte geopolitice și militare. Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2018. 417 p.
- Ciobanu N. Capacitatea de luptă a armatei române în momentul ciuntirii teritoriale a României în anul 1940 // Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură. 1994. № 2. P. 9-20.
- Cheresteșu V. Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 241-282.
- Clark Ch. U. Greater Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1922. 477 p.
- Clark Ch. U. United Roumania. New York: Dodd, Mead and Company, 1932. 418 p.
- Clark R. Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică / Traducere de M.-A. Hazaparu. Iași: POLIROM, 2015. 286 p.
- Codrescu F. Influența Crizei Mondiale asupra politicii economice internaționale a României. București, 1932. 17 p.
- Colț R. Corneliu Zelea Codreanu – de la teorie la practică // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 263-274.
- Costian M. I. Regele Carol II și partidele politice. București: Tipografia «Lupta», 1933. 183 p.
- Cușnir-Mihalovici C. Mișcarea muncitorească din România între anii 1917-1921: Crearea Partidului Comunist din România. București: Editura politică, 1960. 352 p.
- Dan I. «Procesul» Mareșalului Ion Antronescu / Ediție revizuită și îmbunătățită. București: Editura Lucman, 2005. 480 p.
- Dașcovici N. Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor. Incercarea de sinteză asupra regulamentului internațional rezultat pe urma războiului 1914-1918. Cu un supliment documentar. București: Cartea Românească S. A., 1922. 180 p.
- David M. D. Considerațiuni geopolitice asupra statului Român. Iași: Tipografia «Alexandru Țerek», 1939. 87 p.
- Dăscălescu H. Revoluția dela 1917 în Basarabia. Lupta Moldovenilor pentru limba, școala și cultura națională: Extras din omagiu lui Constantin Kirițescu. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1938. 51 p.
- Diacon V. Aspecte ale Primului Război Mondial reflectate în condicile parohiale bucovinene // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 177-206.
- Drăghicescu D. Partide politice și clase sociale. București, 1922. 124 p.
- Economu R. Unirea Bucovinei 1918. București, 1994. 195 p.
- Economu R. Unirea Bucovinei 1918. Cernăuți: Editura Alexandru cel Bun, 2011. 212 p.
- Fătu M. Cu pumnii strânși. Octavian Goga în viața politică a României (1918-1938). București: Globus, 1993. 297 p.
- Fătu M., Spălățelu I. Garda de Fier organizație teroristă de tip fascist. București: Editura politică, 1971. 430 p.
- Filipiuc I. Generalul Iacob Zadik în Bucovina. Câmpulung Moldovenesc: Editura «Miorița», 2018. 223 p.
- Fodor L.-M. Mărturie documentare privind școlile bucovinene în timpul Primului Război Mondial // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 207-272.
- Frunzescu E. A. Organizarea politică și administrativă a României. București, 1909. 1028 p.

- Gall J. Transilvanien in die Revolutionäre Gefangenenschaft in Russland (1917-1919) // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 283-301.
- Geier L. Die Czernowitzer brüder Righetti im Großen Krieg // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 127-145.
- Giurescu D. C. 1940. Cine poartă răspunderea? // Magazin istoric. 1998. Nr. 7. (376). P. 5-8.
- Grecu A. Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 67-72.
- Gruber G. Partidul Național Liberal-Gheorghe I. Brătianu / Prefață de Vasile Ciobanu. Iași: Institutul European, 2013. 296 p.
- Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national-staatlichen Auspruchs Grossrumaniens. 1918-1944. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001. 498 S.
- Hitchins K. România: 1866-1947. Ediția a IV-a / Traducere din engleză de G. G. Potra și D. Răzdolescu. București: Humanitas, 2013. 659 p.
- Hitchins K. Mit și realitate în istoriografia românească / Trăd. de S. Georgescu-Gorjan. București: editura Enciclopedică, 1997. 323 p.
- Hossu-Longin V. Monarhia Românească. București: Editura Litera, 1994. 188 p.
- Hrenciu D. Familia Flondor versus destinul Bucovinei istorice. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. 282 p.
- Hrenciu D. O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2018. 352 p.
- Iacobescu M. Reflecții privind România Mare: Zămislire, evoluție, prăbușire. București: Arvin press, 2018. 494 p.
- Iancu Gh. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Anul XVIII. 1973. Fasciculus 1. P. 91-120.
- Iorga N. Doi ani de Restaurație: Ce a fost, ce am vrut, ce am putut. Vălenii-de-Munte: Tip. «Datina Românească», 1932. 127 p.
- Iorga N. Istoria Românilor. Vol. X: Intregitorii. București, 1939. 498 p.
- Istoria Partidului Național Liberal / Cliveti Gh., Onișoru Gh., Stan A., Șandru D.; coordonator Ș. Rădulescu-Zoner. București, 2000. 309 p.
- Istoria Românilor. Vol. VII. T. II: De la Independență la Marea Unire (1878-1918) / Coord. Gheorghe Platon. București: Editura Enciclopedică, 2003. 692 p.
- Istoria Românilor. Vol. VIII: România întregită (1918-1940) / Coord. Prof. I. Scurtu. București: Editura Enciclopedică, 2003. 856 p.
- Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932. Sibiu, 1933. 63 p.
- János G. Transilvanien in die Revolutionäre Gefangenenschaft in Russland (1917-1919) // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 283-301.
- Jugrin R. Bucovina după Primul Război Mondial în dezbaterile parlamentare (1919-1926) // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 273-337.
- Kirițescu C. Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919. Vol. II. București, 1989. 525 p.
- Kovacs I. Date cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 313-344.
- Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România. București: editura politică, 1960. 679 p.
- Livizeanu I. Cultură și naționalism în România Mare: 1918-1930 / Traducere din engleză de V. Russo. București: Humanitas, 1998. 392 p.
- Loghin A., Saizu I. Regimul electoral în România contemporană. eseu de istorie comparată // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: Istorie-Filozofie. Tomul XXI. Anul 1975. P. 1-14.
- Lungoci E. «Glasul Bucovinei» și rolul său în promovarea unirii Bucovinei cu Regatul României // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 92-108.
- Lupaș I. Istoria Unirii Românilor. Cluj, 1937. 404 p.
- Lupu N. Z. Planul de la Geneva: Implicațiile lui politice în România 1932-1933. București: Editura politică, 1973. 182 p.
- Marcou L. Carol al II-lea al României. Regele trădat / Trad.: Elena Zamfirescu; pref.: Dan Berindei. București: Corint Books, 2015. 495 p.
- Mareci-Sabol H. «A vieții, a supravieții...» Contagiune și prevenție în Bucovina Primului Război Mondial // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 146-168.
- Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire // Zece ani de la Unire. Cernăuți, 1928. P. 243-262.
- Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // Studii. Revista de istorie. 1957. № 2. P. 159-175.
- Mădescu A. Conflict politic și ideologic în campania electorală din 1931 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 235-266.
- Mădescu A. Conflict politico-ideologic în campania electorală din 1932: dinamica structurilor parlamentare // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 267-289.

- Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1926 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 105-144.
- Mihai F.-R. Alegerile generale din mai 1927 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 145-185.
- Mihai F.-R. Alegerile generale din 12 decembrie 1928 // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 187-233.
- Mihăescu V. Istoricul Mișcărilor Muncitorești din portul Brăila. Brăila: institut de arte grafice «Dunărea», 1930. 173 p.
- Moisa G. Opțiuni ale electoratului bihorean în perioada interbelică // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 79-104.
- Mureșan H. Lupta femeilor din Transilvania în perioada 1917-1919 // Anuarul Institutului de istorie din Cluj. Vol. I-II. Cluj: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1959. P. 303-311.
- Mușat M., Ardeleanu I. Viața politică în România 1918-1921. București: editura politică, 1976. 374 p.
- Müller F. Alegerile din decembrie 1937 – dinamici politico-ideologice, configurări ale elitelor parlamentare // Elite parlamentare și dinamică electorală în România: 1919-1937. București: editura universității din București, 2009. P. 309-351.
- Müller F. Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist Român // Revista istorică. Tom XIII. 2002. Nr. 5-6. P. 151-158.
- Nechița V. C. Premisele și consecințe economice ale Marii Unirii // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXX. Anul 1984. P. 65-71.
- Nedelcu F. De la restaurație la dictatura regală: Din viața politică a României 1930-1938. Cluj-Napoca: Dacia, 1981. 447 p.
- Nedelcu F. Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale. Cluj: Dacia, 1973. 314 p.
- Negulescu P. P. Partidele politice. București: Cultura Națională, 1926. 283 p.
- Niculescu Bran T. Mihai I. Ultimul Rege al Românilor. București: Humanitas, 2016. 272 p.
- Nistor I. Istoria Basarabiei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. 351 p.
- Nistor I. Istoria Basarabiei. (Introducere de V. Pâslariuc). București: Humanitas, 2017. 378 p.
- Nistor I. Istoria Bucovinei. (Ediție și studiu bibliografic de S. Neagoe). București: Humanitas, 1991. 454 p.
- Nistor I. Problema ucraineana în lumina istoriei. Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1934. 284 p.
- Nistor I. I. Românii Transnistrienii // Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie i Limbă». Anul I (1924). Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1925. P. 464-565.
- Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918: Studiu și documente. București, 1928. 211 p.
- Nuțu C. România în anii neutralității. 1914-1916. București, 1972. 348 p.
- Olaru M. Aspecte politico-militare privitoare la Bucovina în anii Primului Război Mondial // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 19-60.
- Ornea Z. Anii treizeci. Extrema dreaptă românească / Prefață de M. Petreu. București: Cartea Românească, 2015. 376 p.
- Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Vol. 2. Chișinău: Universul, 2005. 632 p.
- Otu P., Pentelescu A. Gheorghe I. Brătianu: Istorie și politică. București: Corint, 2003. 200 p.
- Pascaniuc E. Intelectualii români bucovineni pe fronturile Primului Război Mondial. Leca Morariu – viața, război, literatură // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 109-126.
- Pascu Ș. The making of the Romanian unitary national state. 1918. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989. 277 p.
- Pepene N. Considerații privind opțiunea politică externă a P.N.L. condus de Gheorghe I. Brătianu // Revista istorică. Serie nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 69-75.
- Petcu M. Alegerile parlamentare din Decembrie 1933 // Elite Parlamentare și dinamica electorală în România: 1919-1937. București: Editura Universității din București, 2009. P. 291-307.
- Pop Gh. T. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin. Cluj-Napoca: Dacia, 1978. 230 p.
- Popescu-Puțuri I. Țărănimea – forța socială de baza a luptei poporului român pentru progres social, unitate și independența națională, pentru transformarea revoluționară a societății românești // Anale de istorie. 1989. № 5. P. 51-52.
- Poștarencu D. Evoluția social-politică a Basarabiei și unirea ei cu România (1917 – 27 martie / 9 aprilie 1918) // Analele Bucovinei. 2018. Anul XXV. Nr. 1 (50). P. 5-22.
- Potra G. G. 29 August 1936: O «mazilire perfidă». Reacții necunoscute la demiterea lui Titulescu // Magazin istoric. 1998. Nr. 7 (376). P. 54-56.
- Purici Șt. Iancu Flondor (1865-1924). O viață în slujba dreptății // Codrul Cosminului. 2004. Nr. 10. P. 259-270.
- Purici Șt. The Bukovina matter and the National councils (October – November 1918) // Исторична панорама: Науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. Вип. 26-27. С. 7-30.
- Purici Șt. Marele Război într-o mică provincie // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 9-14.
- Purici Șt. Unirea Bucovinei: Idealuri și proiecte în context intern și internațional // Analele Bucovinei. 2018. Anul XXV. Nr. 1 (50). P. 23-49.

- Ranget B. Relațiile româno-americane în perioada război mondial (1916-1920). Cluj – Napoca: Editura Dacia, 1975. 212 p.
- Roller M. Studii și note științifice privind istoria României. București: Editura de stat pentru literatură politică, 1956. 420 p.
- Rusenescu M., Saizu I. Viața politică în România 1922-1928. București: Editura politică, 1979. 263 p.
- Sandache C. Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea. București: PAIDEIA, 1998. 152 p.
- Savu A. Dictatura regală. 1938-1940. București, 1970. 486 p.
- Savu Al. Gh. Sistemul partidelor politice din România 1919-1940. București: Editura științifică și politică, 1976. 258 p.
- Schipor V. I. «Revista Bucovinei», Culturală, Politică, Economică, Literară, București, 1 aprilie – 1 august 1916 // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 77-91.
- Scurtu I. Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926). București: Editura Literă, 1975. 197 p.
- Scurtu I. Din viața politică a României (1926-1947): Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc. București: Editura științifică și enciclopedică, 1983. 552 p.
- Scurtu I. Forțele politice din România și notele ultimative sovietice din 26 și 27 Iunie 1940 // Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură. Chișinău – București, 1994. Nr.2. P. 21-29.
- Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. II: Ferdinand I. București: Editura Enciclopedică, 2011. 216 p.
- Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. III: Carol II. București: Editura Enciclopedică, 2011. 348 p.
- Scurtu I. Istoria românilor în timpul celor patru regi: 1866-1947. Vol. IV: Mihai I. București: Editura Enciclopedică, 2011. 248 p.
- Scurtu I. Regele Ferdinand. București: Editura Enciclopedică, 2016. 287 p.
- Scurtu I., Buzatu Gh. Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948). București: Pideia, 1999. 712 p.
- Simion N. Observații privind compoziția socială a Partidului Țărănesc // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XIX. Anul 1973. Fasc. 1. P. 119-127.
- Simion N. Țărănismul și problema luptei de clasă // Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă. Secțiunea III: a. Istorie. Tomul XXV. Anul 1979. P. 67-74.
- Sircuța C. Viața femeilor în România interbelică / Cuvânt-înainte de Victor Neumann; Postfață de A. Heinen. București: Editura Oscar Print, 2016. 375 p.
- Sonea E., Sonea G. Viața economică și politică a României 1933-1938. București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. 331 p.
- Spînu S. Nichifor Crainic – lumini și umbre: O biografie. București: Editura Saeculum Vizual, 2013. 288 p.
- Stan Con. I. Rusia și România la conferința de pace de la Paris (1919-1920) // Revista istorică. 2001. T. XII. № 1-2. P. 5-29.
- Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. București: Editura politică, 1971. 293 p.
- Stănescu M. C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928. București: Editura științifică și enciclopedică, 1981. 295 p.
- Stănescu M. C. Stânga politică românească în anii crizei (1929-1933). București: Editura Mica Valahe, 2002. 316 p.
- Stănescu M. C., Popescu N. Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 48-68.
- Stângariu S., Miron O., Burcin O., Bălan A. Ordinea internă și apărarea României 1939-1941. Contribuția Jandarmării române la apărarea instituțiilor de stat. București: editura ALL Educational, 1999. 384 p.
- Stoenescu A. M. Istoria loviturilor de stat în România 1821-1999. Vol. 3: Cele trei dictaturi. București, 2004. 668 p.
- Strejnicu F. Creștinismul Mișcării Legionare. Sibiu: IMAGO, 2000. 334 p.
- Șesan V. Zece ani de la unirea Bucovinei cu Patria-Mamă pe terenul bisericesc // Zece ani de la Unire. Cernăuți, 1928. P. 79-115.
- Șișcanu I. Aspecte din activitatea reprezentanților guvernului Român în comisia sovieto-română de la Odessa, 1940 // Destin Românesc. Revista trimestrială de istorie și cultură. Chișinău – București, 1994. Nr. 2. P. 43-51.
- Știrban M. Parlamentul din noiembrie 1919 – martie 1920 și guvernarea Blocului Parlamentar // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Anul XXXI. 1986. Historia. 2. P. 53-64.
- Taniac F. Povestiri din trecut și articole politice. Suceava, 1930. 137 p.
- Tănăsescu F. Federația partidelor socialiste din România (1921-1927) // Anale de istorie. 1975. Nr. 5. P. 128-143.
- Tănăsescu F. Parlamentul și viața parlamentară din România (1930-1940). București: Lumina Lex, 2000. 464 p.
- Tîlea V. V. Acțiunea diplomatică a României (nov. 1919 – mart. 1920). Sibiu, 1925. 249 p.
- Tittoni T. Basarabia, România și Italia. București, 1927. 24 p.
- Titulescu N. Romania's foreign policy (1937) / Edited by: George G. Potra, Constantin I. Turcu. Bucuresti: Encyclopaedic publishing house, 1994. 403 p.
- Todea I. Tineretul Național-liberal între anii 1928-1948 // Revista istorică. Serie Nouă. 1998. Tomul IX. Nr. 1-2. P. 77-85.
- Topliceanu A. Portrete. București: Cartea Românească, 1935. 107 p.
- Țurlea P. Nicolae Iorga. București: Editura Enciclopedică, 2016. 288 p.

Ungureanu Șt.-M. Bucovina în Primul Război Mondial. Evenimente relatate în presa de limbă germană din Cernăuți // Bucovina în Primul Război Mondial: Studii și documente / Coord.: Rodica Jugrin. București: Editura Academiei Române, 2018. P. 61-76.

Vălenaș L. Memorialul stalinismului: România între anii 1949-1965. București: Saeculum I. O., 2003. 496 p.

Vișan-Miu T. La școală cu Regele Mihai. Povestea Clasei Palatine / Pref. F.-L. Iorga. București: Corint-Books, 2016. 190 p.

Wolbe E. Ferdinand I întemeietorul României Mari: o biografie / Traducere din germană de Maria și Ion Nastasia. Prefața de G. Badea-Păun. București: Humanitas, 2011. 321 p.

Zeletin Șt. Burghezia Română. Origina și rolul ei istoric. București, 1925. 256 p.

Zeletin Șt. Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgeziei române. București: pagini agrare și sociale, 1927. 278 p.

IX. Autoreferenți disertații

Гакман С. М. Проблема Бессарабии та Буковины у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин 1917-1940 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2001. 20 с.

Кобылянский С. Д. Положение и революционно-освободительная борьба трудящегося крестьянства Северной Буковины во время оккупации буржуазно-помещичьей Румынией (1918-1940 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Львов, 1972. 22 с.

Курило В. М. Положение и борьба трудящихся Северной Буковины против социального и национального гнёта, за воссоединение с Украинской ССР (1917-1940 гг.). Автореф. дис. ... докт. истор. наук. Киев, 1981. 49 с.

Литвинов В. К. Аграрная реформа на Буковине в период румынской оккупации (1921-1926 годы). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Черновцы, 1949. 12 с.

Лучицкий И. Д. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на революционное и национально-освободительное движение на Буковине (1917-1918 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Москва, 1950. 21 с.

Ляхович Н. В. Борьба пролетариата Румынии против наступления капитала и реакции на жизненный уровень и демократические права трудящихся в годы мирового экономического кризиса (1929-1933 гг.). Автореф. дис. ... докт. истор. наук. Киев, 1986. 36 с.

Мандрик М. В. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.). Автореф. дис. ... докт. істор. наук. Київ, 2011. 40 с.

Новосолов О. В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940-1944 рр.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2008. 20 с.

Озерская Д. С. Борьба рабочего класса Северной Буковины против социального и национального гнёта, за воссоединение с Советской Украиной (1918-1940 гг.). Автореф. дис. ... канд. истор. наук. Киев, 1955. 16 с.

Пушкарьов В. П. Идеология та діяльність праворадикальних організацій в Румунії у 1918-1941 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2016. 20 с.

Руснак О. В. Соціально-економічний розвиток Північної Буковини і Хотинщини у 1918-1940 рр. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2010. 20 с.

Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918-1940 рр.). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 20 с.

Яремко О. Г. Політичні партії Буковини (кінець XIX ст. – 1940 р.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Чернівці, 2011. 20 с.

X. Довідкова та статистична література

Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. București: Meronia, 2000. 510 p.

Anuarul statistic al României pe anii 1931-1932. București: Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, 1933. 399 p.

Anuarul statistic al României pe anul 1933. București: Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, 1934. 386 p.

Anuarul statistic al României pe anul 1934. București, 1935. 495 p.

Anuarul statistic al României pe anii 1935 și 1936. București, 1938. 421 p.

Anuarul statistic al României pe anii 1937 și 1938. București, 1939. 713 p.

Anuarul statistic al României pe anii 1939 și 1940. București, 1940. 762 p.

Mamina I. Monarhia constituțională în România. Enciclopedia politică: 1866-1938. București: Editura Enciclopedică, 2000. 423 p.

Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. XVII. Heft. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina nach den Angaben der k. k. statistischen Zentral-Kommission in Wien zusammengestellt und veröffentlicht vom statistischen Landesamte des Herzogtums Bukowina. Czernowitz, 1913. 101 S.

Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. II: Neam, limba maternă, religie. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. 940 p.

Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930 / Publicat de Dr. S. Manuila. Vol. III: Știința de carte. București: Imprimerie Națională «Monitorul Oficial», 1938. 622 p.

XI. Художня література

- Агырбичану И. «Архангелы». Роман / Пер. с рум. и предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1989. 488 с.
Б'є восьма // Вільде Ірина Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті / 2-е вид. Дрогобич: «Відродження», 2009. С. 125-324.
- Леу К. Власть. Роман / Пер. с рум. Ю. П. Заюнчковского. Москва: Воениздат, 1980. 214 с.
- Міхале А. Провесінь. Роман / Пер. з рум. І. І. Фельдштейна, І. С. Гречановського. Післямова С. В. Семчинського. Київ: Дніпро, 1976. 368 с.
- Ребряну Л. Йон. Роман / Пер. з рум. І. Кушнірик. Київ: Дніпро, 1974. 415 с.
- Ребряну Л. Ліс повішених. Роман / Пер. з рум. І. Кушнірик; Передм. С. Семчинського. Київ: Дніпро, 1990. 299 с., іл.
- Садовяну М. Улица Лэпушняну. Повесть / Пер. с рум. Л. Левина, М. Эфрос. Москва: Худож. лит., 1965. 319 с.
- Садовяну М. Чекан // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов / Пер. с рум. М. Фридмана. Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 221-334.
- Сталь Г. Войка // Войка, Адела, Чекан: Румынская повесть 20-х – 30-х годов / Пер. с рум. Т. Свешниковой. Предисл. Ю. Кожевникова. Москва: Худож. лит., 1988. С. 17-92.
- Станку З. Злочин банкіра Другана. Роман / Пер. з рум. І. Г. Кушнірика. Київ: Рад. письм., 1963. 355 с.
- Флореску К. Д. Якоб вирішує любити. Роман / Пер. з нім. Ю. Прохаська. Чернівці: Книги-XXI, 2016. 384 с.
- Яссы в 1844 году // Александри В. Избранное. Кишинев: Госиздат Молдавии, 1958. С. 66-77.
- Alexandrescu S. Povestiri. Marea și mica bătălie teatrală: Schițe. București: Cartea Românească, 1970. 263 p.
- Samson A. P. Între ape: Roman. București: Cartea Românească, 1989. 223 p.
- Stancu Z. Rădăcinile sînt amare. Vol. V. București: Editura de stat pentru literatură și arte, 1959. 431 p.

З М І С Т

ВСТУП	3
Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
§1. Питання історіографії історії політичного життя міжвоєнної Румунії	7
§2. Джерельна база дослідження	41
§3. Методологічні засади дослідження	55
Розділ II. ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ «ВЕЛИКОЇ РУМУНІЇ» ТА СТАВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ	86
§1. Проблема вибору Румунією умов вступу у війну	86
§2. Приєднання Бессарабії до Румунії	100
§3. Доля Буковини в роки Першої світової війни та в період розпаду Австро-Угорщини	110
§4. Трансильванія наприкінці XIX ст. – в перших десятиліттях XX ст.	122
§5. Утвердження кордонів «Великої Румунії» на Паризькій мирній конференції	133
Розділ III. БУРЖУАЗНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРЛАМЕНТ	159
§1. Націонал-ліберальна партія в політичній системі країни	159
<i>Політичне життя Румунії напередодні уніфікації</i>	159
<i>Націонал-ліберали в період перебування в опозиції та повернення до влади</i>	162
<i>Діяльність націонал-лібералів в умовах політичних змін 1938-1940 рр.</i>	202
§2. Політичний дует: Цереністська партія та Національна партія в політичному житті країни	206
<i>Виникнення, організаційне становлення та розвиток Цереністського політичного руху в Румунії</i>	206
<i>Румунська національна партія в політичному просторі «Великої Румунії»</i>	212
<i>Організаційна та парламентська діяльність у опозиції</i>	218
<i>Націонал-цереністи та цереністський рух в умовах перебування при владі (1928-1933 рр.)</i>	241
<i>Опозиція та розпуск партії (1933-1938 рр.)</i>	246
<i>Націонал-цереністи в умовах королівського авторитарного режиму</i>	264
§3. Буржуазні партії центру	271
Розділ IV. ЛІВІ ПАРТІЇ РУМУНІЇ В БОРОТЬБІ ЗА МІСЦЕ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТА ЇЇ ЗМІНИ	316
§1. Соціалістичний рух у Румунії	316
<i>Партійна організація: програмні положення та їх реалізація</i>	316
<i>Парламентська діяльність соціалістів</i>	341
<i>Профспілкова діяльність у соціалістичному русі</i>	348
§2. Комуністичний рух у Румунії	359
<i>Організаційний період в історії комуністичної організації</i>	359
<i>Організаційні заходи та діяльність КПР в 1922-1928 рр.</i>	368
<i>Діяльність комуністів у Румунії в 1928-1940 рр.</i>	378
<i>Молодіжна організація, прокомуністичні та профспілкові організації</i>	396
Розділ V. ПРАВОРАДИКАЛЬНІ ПАРТІЇ ТА РУХИ В РУМУНІЇ	439

§1. Консервативно-елітарний антисемітизм	439
§2. Гардисти та їх місце у праворадикальному русі в Румунії	495
§3. Квазіфашизм у Румунії кінця 30-х рр. XX ст.	551
Розділ VI. ІНСТИТУТ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ В РУМУНІЇ	616
§1. Інститут королівської влади та правління короля Фердинанда I	616
§2. Діяльність Високої Реґенції в період правління Мігая I	635
.....	
§3. Відновлення права спадкоємності престолу принцом Каролем. Правління короля Кароля II	642
Розділ VII. ПОЛІТИЧНА Й ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ РУМУНІЇ	692
.....	
§1. Дії румунського уряду в умовах відбудови країни (1918-1921 рр.)	692
.....	
§2. Реформаторська й уніфікаційна діяльність уряду Румунії в 1922-1928 рр.	707
§3. Особливості функціонування урядів Румунії в умовах економічної кризи	729
§4. Королівський вибір та уряд націонал-лібералів у 1934-1937 рр.	760
§5. 44-денний уряд О. Гоґи та зміна політичної ситуації у країні	785
§6. Діяльність урядів Румунії в умовах авторитарного королівського режиму (1938-1940 рр.)	793
ВИСНОВКИ	846
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	856

Наукове видання

ПІДДУБНИЙ Ігор Андрійович

**Партії, парламент, король та уряд.
Розвиток і взаємодія елементів
політичної системи Румунії
у 1918-1940 рр.**

Монографія

Редактор Г. Є. Біла
Технічний редактор І. В. Скільський
Дизайн обкладинки О. П. Колеснікової
Підготовка до друку В. М. Дворського

Для ілюстрації обкладинки використані фото та малюнки із книг «Ghițulescu V. B. Cartea de Aur: 70 ani dela întemeierea Dinastiei Române (1866-1936)» і «Serbările Unirii. 1929», газету «Universul» та фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею

Підписано до друку 26.06.2019. Формат 70×100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Arial Narrow. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 74,10. Тираж 300 прим. Зам. 190962.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Друк Арт»
58018 Чернівці, вул. Головна, 198А, к. 5, т/ф 585-432
Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.